

વૈદ્યક-વિજ્ઞાન-ચક્ર

અવધરજી.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

| ગુજરાતી કૌપીરાખિટ વિભાગ |

અનુક્રમાંક. ૭૧૮૭ વર્ગક

પુસ્તકનું નામ: લે'દડ. વિરાન ૨૧૩

વિષય ૬૬

વૈદ્યક - વિજ્ઞાન - ચક્ર.

હોમિયોપૅથિક અને આયોકૅમિક ચિકિત્સા સહિત.

ગ્રંથ ૨ નો.

ENCYCLOPÆDIA OF MEDICINE.
WITH HOMŒOPATHIC AND BIOCHEMIC TREATMENT.
VOLUME II.

કર્તા.

સ્વ. ડૉ. જમનાદાસ પ્રેમચંદ નાણાવટી.,

એલ. એમ. એન્ડ એસ.,

રીડરોડ—અમદાવાદ.

પ્રસિદ્ધ કર્તા

આલાલાઈ જમનાદાસ નાણાવટી બી. એ.,

રીડરોડ—અમદાવાદ.

Similia Similibus Curantur—વિષસ્ય વિષમૌપધમ્.

તદેવ યુક્તં મૈષજ્યં યદારોગ્યાય કલ્પેતે ।

સ ચૈવ ભિષજાં શ્રેષ્ઠો રોગેભ્યો યઃ પ્રમોચયેત્ ॥

ચરકસંહિતા.

That alone is the right medicine, which can remove disease; he alone is the true physician who can restore health.

Charak Sanhita.

આવૃત્તિ ૧ લી.

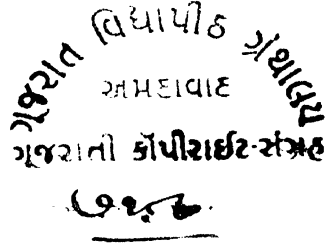
પ્રત ૧૨૦૦.

વિક્રમ સંવત ૧૯૧૩.

ખ્રીસ્વી સન ૧૯૧૧.

(પ્રસિદ્ધ કર્તાએ સર્વે હક્ક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

કિંમત રૂ. ૭-૦-૦.

Registered under Sec. 18 of Act XXV of 1867.

અ મ દા વા દ :

ધી 'ગુજરાત પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં' શા. સામાવાલ મંગળદાસે જાળ્યું

પાંચદશ-ચાર રરતા.

પ્રસ્તાવના.

શરૂઆતમાં વૈદ્યક-વિજ્ઞાન-ચક્રનું પુસ્તક એકજ ગ્રંથમાં બહાર પાડવાનો વિચાર હતો, પરંતુ પુસ્તકનું કદ ધારવા કરતાં વધારે મોટું થઈ જવાથી તેના બે જુદા ગ્રંથ કરવાની અણુધારી જરૂર પડી છે. પહેલા ગ્રંથમાં ૧ થી ૭ ભાગનો અને બીજા ગ્રંથમાં ૮ થી ૧૭ ભાગનો સમાવેશ નીચે પ્રમાણે કર્યો છે.

ભાગ ૮ મો:—તેમાં સ્ત્રીઓનું આરોગ્ય જાળવવાની સૂચનાઓ, તેમના ખાસ વ્યાધિઓ, તેની ચિકિત્સા અનુસંગી ઉપાય, ગર્ભાધાન અને પ્રસૂતિનાં કેટલાંક દર્દો વિશેષે આપતો આપી છે.

ભાગ ૯ મો:—તેમાં કેવા કેવા સંયોગોથી બાળક નિરોગી રહી શકે તે, તથા બાળકોનાં રોગો, અને તેની ચિકિત્સા વિશેષે આપતો આવે છે.

ભાગ ૧૦ મો:—તેમાં સ્નાયુ અને અસ્થિના વ્યાધિઓ, તથા અકસ્માતથી થતા હાથપગના દર્દોનું વર્ણન અને ઉપાય બતાવ્યા છે.

ભાગ ૧૧ મો:—તેમાં પ્રસૂતિશાસ્ત્ર, આધુનિક સ્વચ્છતા સુધારા વધારા સાથે આપ્યું છે, અને હોમિયોપેથિ તે વિષયમાં કેટલી મદદ કરી શકે છે, તે બતાવ્યું છે. વળી કેવા કેવા સંયોગોમાં શસ્ત્રક્રિયાની જરૂર પડે છે, તે પણ સમજાવ્યું છે.

ભાગ ૧૨ મો:—તેમાં શસ્ત્રવિદ્યાનો વિષય, મહાન શસ્ત્રોપચાર કરવા પડે તેવાં દર્દો અને ઉપચારનાં નામ, સ્વલોપચારની લોકોપયોગી બાબતો વગેરે આપ્યું છે.

ભાગ ૧૩ મો:—તેમાં હોમિયોપેથિનું ઔષધિગુણશાસ્ત્ર આપ્યું છે, જેમાં ૧૪૦ ઉપયોગી દવાના ગુણદોષનું વર્ણન આપીને આપણા શરીરના જુદા જુદા ભાગ ઉપર તે કેવી અસર કરે છે તે સમજાવ્યું છે. હરકોઈ વ્યાધિ માટે હોમિયોપેથિની દવા નક્કી કરતી વખતે તેના ગુણદોષ આ ભાગમાંથી વાંચી જવાથી ઘણો લાભ થશે. તે દવાઓને અંગ્રેજી મૂળાક્ષરના ક્રમ પ્રમાણે ગોઠવી છે.

ભાગ ૧૪ મો:—તેમાં જીવનરસાયણચિકિત્સા આપી છે, અને કેટલાક મુખ્ય વ્યાધિઓમાં તેમાંની કઈ કઈ દવાઓ કેવા સંયોગોમાં ઉપયોગી થાય છે તે સમજાવ્યું છે. તે વ્યાધિઓનો ક્રમ ગુજરાતી મૂળાક્ષર પ્રમાણે રાખ્યો છે.

ભાગ ૧૫ મો:—તેમાં જીવન રસાયણની બાર દવાઓનું ઔષધિગુણશાસ્ત્ર આપ્યું છે. તે ઉપરાંત પૌન્ડર ગૉલ્ડઝના ક્ષારની હકીકત પણ આપી છે. તેમનો ક્રમ પણ ગુજરાતી મૂળાક્ષર પ્રમાણે રાખ્યો છે.

ભાગ ૧૬ મો:—તેમાં જુદાં જુદાં વિષ, તેમની ઝેરી અસર અને ઝેર ઉપયોગ, તથા તેના પ્રતિકાર બતાવ્યા છે.

ભાગ ૧૭ મો:—તેમાં આ પુસ્તક તૈયાર થયું તે દર્મ્યાન જે નવા વ્યાધિઓ, અને વૈદ્યકને ઉપયોગી વિષયો જાહેરમાં આવ્યા છે, તેનું ટુંક વર્ણન આપ્યું છે.

દિન પ્રતિદિન જેમ અજ્ઞાન દુર થતું જાય છે, તેમ સૌને સમજાય છે કે આરોગ્ય એ કેવળ દૈવાધીન વાત નથી, પરંતુ મનુષ્યના જ્ઞાન, કેળવણી, રીતભાત, આગ્રહ, પ્રયત્ન, અને સાધન ઉપર તેનો ઘણો આધાર છે. વળી શારીરિક સુખ એ બીજાં બધાં સુખોના કરતાં વધારે મોટું સુખ છે, કેમકે તે વિના બીજા સુખો મેળવી શકાતાં નથી, અને તેમનો અનુભવ પણ થઈ શકતો નથી. જ્યાંસુધી કોઈ મનુષ્ય ઊંચા પ્રકારનું શારીરિક સુખ-આરોગ્ય અને બળ-મેળવી શકે નહિ, ત્યાંસુધી તેના બીજા પ્રયત્નો નકામા છે. તે ઉપરથી એ સ્પષ્ટ રીતે સમજાય તેવી બાબત છે કે હરેક મનુષ્ય જાતિના જીવન માટે શારીરિક સુખ મેળવવાનાં, અને સાચવી રાખવાનાં જ્ઞાન, તથા સાધનો હુનિયાના લગભગ બીજા બધા જ્ઞાન, અને સાધનોના કરતાં વધારે ઘટ્ટ, વધારે ઉપયોગી, વધારે કિંમતી, અને વધારે કાળજી રાખવા યોગ્ય હોય છે. તેવા જ્ઞાન અને સાધનનો પ્રચાર કરવાનો તથા તેનો બરાબર લાભ લેવાનો શુભ પ્રયત્ન સૌ કોઈએ વધારે અને વધારે આગ્રહપુરઃસર કરવો જોઈએ. કેટલાક જ્ઞાન અને સાધન વડે વ્યાધિને ઉત્પન્ન થતા અટકાવી શકાય છે, અને કેટલાક જ્ઞાન અને સાધનવડે તેમનો શરૂઆતમાંથીજ નાશ કરી શકાય છે. તેવા બન્ને પ્રકારના જ્ઞાનનો આ પુસ્તકમાં સમાવેશ કર્યો છે, અને તેથી એવી આશા રાખવામાં આવી છે કે આ પુસ્તકના ઉપયોગથી માત્ર ડાક્ટરોને અને વૈદ્યોનેજ નહિ, પરંતુ લોકોને પણ ઘણો લાભ થશે. સ્ત્રીઓના અને બાળકોના વ્યાધિ સંબંધી પ્રકરણો આ બીજા ગ્રંથમાં આપ્યાં છે, અને તેમને ઉપયોગી ઘણી બાબતો તેમાં સમજાવી છે. સ્ત્રીઓ અને બાળકો તે બાબતો વાંચીને પોતાનું શરીર વધારે આરોગ્ય અને વધારે બળવાન કરવા પ્રયત્ન કરશે, તો પછી બાળકો સ્વાભાવિક રીતેજ નિરોગી થશે એમાં કાંઈ સંદેહ નથી. બાળકોના આરોગ્ય અર્થે પણ થોડીક બાબતો આપી છે, તેનો અભ્યાસ અને ઉપયોગ માતાઓ કરે અને તે રીતે ઉછરતા બાળકોના આરોગ્યમાં ઘણો સારો સુધારો થાય એવી લેખકની પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના છે.

‘ सर्वे जनाः सुखिनः सन्तु सर्वे सन्तु निरामयाः ’

જમનાદાસ પ્રેમચંદ નાણાવટી.

વૈદ્યક વિજ્ઞાનચક્ર-ગ્રંથ. બી.જી.

અ નુ ક મ શિુ કા.

વિષય.

પાનું.

ભાગ ૮ મો.

સ્ત્રીઓના આસ વ્યાધિઓ.

સ્ત્રીઓ, અને તેમના આરોગ્યની કિંમત ...	૮૬૪
મગજની નિષ્ણાઈ એ તેમના દર્દનું એક કારણ ૮૬૫-અ	૮૬૫
કુમારિકાવસ્થાના વ્યાધિઓ, ઉપાયો ઇત્યાદિ ...	૮૬૫
સ્ત્રીઓ અને ભણતર ...	૮૬૬
સ્ત્રીઓને કુદ્રતના કાયદાના ભંગથી થતી શિક્ષા ...	૮૬૭
પરણેયી સ્ત્રીઓ માટે શરીર સાચવવાના નિયમો ...	૮૬૮
ગર્ભાધાન સમયે પાળવાના નિયમો ...	૮૬૮
વિધવાઓએ આરોગ્ય માટે પાળવાના નિયમો ...	૮૬૯
સ્ત્રી પુરુષનો સમાગમ ...	૮૭૧
સગામાં અંદર અંદર લક્ષ કરવાથી થતાં નુકસાન ...	૮૭૩
કેવા પતિ સાથે કેવી આળાએ પરણવું ?... ૮૭૩	૮૭૩
સમાગમ પછી પ્રક્ષાલન અને સ્વચ્છતા ...	૮૭૪
સ્ત્રીઓના ગુભાવયવની પરીક્ષા ...	૮૭૫
યંત્રો વડે થતી પરીક્ષા ...	૮૭૭
એ હાથવડે ગર્ભાશયની પરીક્ષા કરવાની રીત ...	૮૭૮
ગર્ભાશયની વિશેષ લંબાઈ ...	૮૭૯
ગર્ભાશયની ઓછી લંબાઈ ...	૮૭૯
ઉત્પત્યવયવના વ્યાધિઓ ...	૮૮૦
અંડાશયનો વરમ ...	૮૮૦
અંડાશયનો દુખાવો ...	૮૮૧
અંડાશયનું જળાંદર, કઠોંદર ...	૮૮૨
અંડાશયની ગ્રંથિ ...	૮૮૨
અંડાશયના જળાંદર સાથે ગર્ભાવસ્થાનો નિર્ણય ...	૮૮૩
ફ્લોપિયન ટયુમ્સના શ્લેષ્મ પડનો વરમ... ૮૮૩	૮૮૩
સ્ત્રીના રજોદર્શન (દૂર એસવા) નાં દર્દો ...	૮૮૪
અનિ આર્તવ-લોહીવા ...	૮૮૪
સાધારણ લોહીવા અને ગર્ભપાત વખતે ...	૮૮૪
થતા આર્તવમાં તફાવત, અને નિર્ણય ...	૮૮૪
ન્યુનાર્તવ, અનિયમિત રજોદર્શન, થોડું ...	૮૮૪
અગર વહેલું મોડું રજોદર્શન ...	૮૮૬

વિષય.

પાનું.

આર્તવવિકાર-રજોદર્શનના દર્દો-થી થતાં

પરિણામો ...	૮૮૭
પીડિતાર્તવ, દુખાવા સાથે રજોદર્શન ...	૮૮૮
ગર્ભાશયના વ્યાધિઓ ...	૮૮૯
ગર્ભાશયનો દીર્ઘ વરમ ...	૮૮૯
ગર્ભાશયનો દુખાવો ...	૮૯૨
ગર્ભાશયના શ્લેષ્મ પડનો વરમ ...	૮૯૩
પ્રદર-ધાત વહેવી ...	૮૯૫
ગર્ભાશયનું ખસી જવું-સ્થળાંતર ...	૮૯૮
ગર્ભાશયનું અધઃપતન-બહાર નીકળી આવવું ...	૮૯૯
ગર્ભાશયનું પશ્ચાત્ પતન ...	૯૦૦
ગર્ભાશયનું પશ્ચાત્ નમન ...	૯૦૨
ગર્ભાશયનું અગ્રપતન અને અગ્રનમન ...	૯૦૨
ગર્ભાશયનું પાર્શ્વપતન અને પાર્શ્વનમન ...	૯૦૩
ગર્ભાશયની વિપરીત સ્થિતિ ...	૯૦૪
ગર્ભાશયના તંતુની ગ્રંથિ ...	૯૦૫
ગર્ભાશયમાં થતા મસા ...	૯૦૬
ગર્ભાશયનું અર્બુદ ...	૯૦૬
ગર્ભાશયમાંથી થતો રક્તસ્રાવ ...	૯૦૯
પેડુમાં રક્તસ્રાવ અને દુખાવો; મફલ ...	૯૧૧
પેડુના અંતર વરમ, અને ગડ ...	૯૧૧
ગુહ્યાવયવના વ્યાધિઓ ...	૯૧૨
યોનિ માર્ગનો વરમ ...	૯૧૨
યોનિઅર્શ, સ્પર્શસહ યોનિ, સ્પર્શ ખમી ...	૯૧૩
શકાય નહિ તેવી યોનિની લાલત ...	૯૧૩
યોનિ બ્રંશ: યોનિની આમડી બહાર ...	૯૧૪
નીકળી આવવી ...	૯૧૪
યોનિ મુખનો વરમ ...	૯૧૬
નાની છોકરીઓને જતી ધાત ...	૯૧૬
યોનિ ઓજનું ગડ, પાક, અને ગુમડું ...	૯૧૭
યોનિ મુખ ઉપર થતું અર્બુદ ...	૯૧૭
મદનો-માદ-કામાતુરતા ...	૯૧૮
મૂત્રમાર્ગના મુખ આગળ થતી ગ્રંથિ, મસો ...	૯૨૦

વિષય.

પાનું.

વંધ્યત્વ-વાંઝીઆપણું-છોકરાં નહિ થવાં	૯૨૦
વંધ્યત્વની-વાંઝીઆપણાની ખાસ ચિકિત્સા	૯૨૩
સ્તનનું અર્થુદ	૯૨૪
ગુદાસ્થનો દુખાવો, ગુદા આગળ ચળ	૯૨૫
ઋતુકાળ સમાપ્ત થતી વખતે જણાતાં દર્દો;	
સ્ત્રીને ૪૫ કે ૫૦ વર્ષે રંગેદર્શન બંધ	
પડે છે, તે વખતે કેટલાંક દર્દો થાય છે	
તે, તથા તેની ચિકિત્સા	૯૨૬
ગર્ભાધાન સમયે થતા રોગો ...	૯૨૭
અરૂચિ, ખોટી ભુખ, ન ખાવા લાયક વસ્તુ	
ખાવાની ઇચ્છા, પેટનો દુખાવો ...	૯૨૮
ઉલટી, ઓડકાર, ખટાસ ઝાડાની કબજી-	
અતઃ, અગર ઝાડો થઇ આવવો ...	૯૨૯
ગર્ભાધાન સમયે થતા વ્યાધિની ચિકિત્સા...	૯૩૦
પેશાબ સંબંધી વ્યાધિ	૯૩૧
રૂધિર સંબંધી રોગો	૯૩૧
શ્વાસોચ્છ્વાસ સંબંધી રોગો	૯૩૨
શ્વાસની મુંઝવણ-છાતીની મુંઝવણ	૯૩૨
ગર્ભાશય તથા તેના ઉપાંગનાં દર્દો ...	૯૩૨
ગર્ભાધાન સમયે જતી ધાત	૯૩૩
ગર્ભના પડનું જલંદર	૯૩૩
સગર્ભા સ્ત્રીને આવતી ચળ	૯૩૩
ગર્ભાવસ્થા દમ્યાન શરીરના બુદ્ધ બુદ્ધ	
ભાગમાં થતો દુખાવો અને કળતર ...	૯૩૩
મગજના વ્યાધિઓ તથા સ્વભાવમાં થતો	
ફેરફાર	૯૩૪
ગર્ભાધાન સમયે થતા વ્યાધિઓની યાદિ	૯૩૪
ગર્ભપાત, કસુવાવડ. અધુરે પડતું ...	૯૩૫
પ્રસવ પછી થતો રક્તસ્રાવ	૯૩૯
ગર્ભાધાનમાં અને સુવાવડમાં થતી આંચકી, તાણુ ૯૪૦	
પ્રસવ વખતે આંચકી ન થાય તે માટે	
આગળથી લેવાના ઉપાયો	૯૪૨
સૂતિકા જવર-વરમથી થતો સૂતિકા જવર ...	૯૪૪
સૂતિકા જવરનો ચેપથી થતો ફેલાવો ...	૯૪૪
અન્નાશયના દોષથી થતો સૂતિકા જવર ...	૯૪૫
સૂતિકા સન્નિપાત	૯૪૬
સૂતિકા ઉન્માદ	૯૪૭
સૂતિકા મંદચિત્તત્રમ	૯૪૭
સુવાવડમાં આવતો ટાદીઓ તાવ ...	૯૪૭

વિષય.

પાનું.

સુવાવડમાં થતું પગનું દર્દ; સાથળ (બાંગ)	
સંકેદ અને જડો થઇ આવવો ...	૯૪૭
ધાવણ સંબંધી રોગો	૯૪૮
સ્તનના મુખ ઉપર તથા ચીરા, ક્ષત ...	૯૪૯
ધાવણમાં થયેલો ખિગાડ	૯૪૯
ધાવણ ઓધું આવવું	૯૪૯
ધાવણ ઘણું વધારે પેદા થવું	૯૪૯
સ્તનનો વરમ, અને પાક	૯૫૦
સુવા રોગ લાગુ પડવો	૯૫૧
ભાગ ૯ મો.	
ખાસ બાળ રોગ ચિકિત્સા	૯૫૨
નિરોગી બાળક	૯૫૨
ગર્ભમાં રહેલું બાળક તેની કાળજી અને	
તેના હિત	૯૫૨
કૃત્રીમ વંધ્યત્વ, ગર્ભપાત વગેરે	૯૫૨, ૯૫૩
ગર્ભાવસ્થામાં સ્ત્રીનું શરીર બળવવાની જરૂર	૯૫૩
ગર્ભાવસ્થામાં સ્ત્રીનો ખોરાક, દવા, દારૂ અને વર્તન	૯૫૫
નાનાં બાળકની સંભાળ	૯૫૬
માનું દુધ ધાવણ-અંધ ક્યારે કરવું ? ...	૯૫૭
ધાવ પસંદ કરવાની રીત	૯૫૭
ધાવ રાખવામાં રહેલા ગેરફાયદા ...	૯૫૮
કેવા ગુણવાળી ધાવ પસંદ કરવી ? ...	૯૫૯
ધવરાવનારી સ્ત્રીની માનસિક અને કાર્મિક	
માવજત	૯૬૦
ધાવનું ખાનપાન, સ્વચ્છતા, કસરત, નિદ્રા	
વિગેરે	૯૬૦-૯૬૧
અતિ કાલ પર્યન્ત ધવરાવ્યાના ગેરફાયદા...	૯૬૧
ધાવણ ક્યારે છોડાવવું ?	૯૬૨
ધાવણ છોડાવવાની રીત	૯૬૩
ધાવણ સુકવી નાખવાની રીત	૯૬૩
બાળકને માટે કૃત્રીમ ખોરાક	૯૬૩
દુધને ગરમ કરવાથી થતા ફાયદા ...	૯૬૫
મેલીન્સ ઝૂડ આપવાની રીત	૯૬૬
માના તંદુરસ્ત દુધની બરોબર ગાયના	
દુધમાંથી દુધ કરવાની રીત	૯૬૭
બાળકને નવરાવવાની રીત	૯૬૭
દરીઆના પાણીથી સ્નાન	૯૬૮
બાળકને પોશાક	૯૬૯

વિષય.

પાનું.

આળકોને અંગ કસરત	૬૭૦
આળકને જરૂરની નિદ્રા	૬૭૨
આળકને ઉંઘાડવાના સ્વાભાવિક ઉપાય	૬૭૩
તન્દુરસ્તીમાં અને માંદગીમાં આળકની સંભાળ	૬૭૩
આળકોની શારીરિક પરીક્ષા...	...	૬૭૬
ખીમારીની હકીકત, શ્વાસોચ્છ્વાસ, નાડી, માથાની આકૃતિ, શરીરની ગરમી, જીભ, દાંત, ઝાડા, લોહી વગેરેની તપાસ...	...	૬૭૬-૬૮૦
રોગી આળક	૬૮૦
જન્મેલા આળકની ચામડી ઉખડી જવી	૬૮૦
આળકના સ્તનનો સોજો	૬૮૦
ટુકડા જીભ	૬૮૧
નાળ કે નાભિમાંથી લોહી વહેવું	૬૮૧
વાયુ-પવનથી પેટ ચડી આવવું	૬૮૧
વધારીઆ—લાલ ફોડકીઓ	૬૮૨
આળકને આવતો વિષમ જવર	૬૮૨
આળકના અસ્થિની નખખાઈ-પોચાં ફાડકાં	૬૮૩
આળકના આંધાની નખખાઈ	૬૮૪
આળ ઉપદેશ	૬૮૫
મંદવાડમાંથી આળકને થઈ આવતી મજબૂત- તંતુની નખખાઈ અને બેચુદ્ધિ	૬૮૬
માથાનું જલંદર પાણીના જમાવથી માથું મોટું થવું	૬૮૭
આંચકી-તાણ-ઉપલીયું	૬૮૭
ટયુબર્કલથી થતો મજબૂત પડનો વરમ	૬૮૮
આળકને થતો લકવો-પક્ષાઘાત-અંગનું રહી જવું	૬૮૦
જન્મેલા આળકની આંખ આવવી	૬૮૧
આળકનાં મોઢાનાં દર્દ	૬૮૧
મોઢામાંથી લાળ વહેવી	૬૮૨
ચુલીઓ	૬૮૨
મોઢામાં ચાંદા	૬૮૩
મોઢાનો સડો	૬૮૩
જીભ થોથવાવી, તોતડું બોલવું	૬૮૪
દાંત આવતી વખતે થતાં દર્દો	૬૮૪
મોટું આવવું, તાવ, ઝાડો	૬૮૫
ઉલટી, ત્વચારોગ, આંચકી	૬૮૬
રાંતમાં જમકી જવું, કાન વહેવો	૬૮૭
આળકને થતું ઝાડાનું દર્દ	૬૮૭-૬૮૮

વિષય.

પાનું.

આળકને થતું કોલેરાના જેવું દર્દ	૧૦૦૦
ઝાડાની કબજીઆત	૧૦૦૧
અચ્ચાંને ચૂંક આવવી...	૧૦૦૨
ટયુબર્કલથી થતો પેટના અંતરાવરણનો વરમ	૧૦૦૨
અચ્ચાંને થઈ આવતી શ્વાસોચ્છ્વાસની મુંઝવણ	૧૦૦૩
મોટી ઉધરસ ઉઠાડિયો, કુકડીઆ ખાંસી.	૧૦૦૪
વાયુ નળીનો વરમ-કુંપ	૧૦૦૬
વરાધ: આળકનું ભરાઈ જવું: ફેફસાનો તથા શ્વાસ નળીનો વરમ	૧૦૦૭
આળકને બંધમાં, કાનપછવાડે અને બગલમાં થતી ગાંઠો	૧૦૦૮
આળકના આંતરડાનો ક્ષય	૧૦૧૦
રાંતમાં પેશાબ થઈ જવાનો રોગ	૧૦૧૧
આળકની ઇંદ્રિનો સડો	૧૦૧૧
અચ્ચાના મસ્તક ઉપર થતી લોહીની ગ્રંથી	૧૦૧૨
આળકના સ્તન પાકવા	૧૦૧૨
આળકને થતો કમળો	૧૦૧૩
લાંબું	૧૦૧૩
છોકરાંઓની ત્વચા ઘસાવાથી આળી થવી	૧૦૧૩
આળકને થતા ત્વચા રોગ	૧૦૧૪
અચ્ચાઓને થતો ચમક-ખનુર	૧૦૧૫

ભાગ ૧૦ મો.

સ્નાયુ અને અસ્થિના વ્યાધિઓ તથા

હાથ પગનાં દર્દો...

સ્નાયુનો વરમ	૧૦૧૫
સ્નાયુનો દુખાવો અને સ્નાયુનું વાંચે રહી જવું	૧૦૧૬
ગડ-ગુમડું	૧૦૧૭
ગડ ફોડવાની રીત	૧૦૧૮
અસ્થિના પડનો વરમ...	...	૧૦૨૦
અસ્થિ ઉપર ગાંઠો	૧૦૨૦
અસ્થિનો વરમ	૧૦૨૧
અસ્થિ ક્ષય-ગ્રણ: ફાડકાનો સડો	૧૦૨૧
અસ્થિ ઘાત-નિકોસીસ	૧૦૨૨
રાશીથી થતો માંસ અને અસ્થિનો ક્ષય	૧૦૨૩
ફાડકાં નરમ થવાં	૧૦૨૪
અસ્થિની વૃદ્ધિ	૧૦૨૪
કુચાંની ગ્રંથિ	૧૦૨૫
સ્તનના આવરણના વરમ	૧૦૨૫

વિષય.

પાનું.

સાંધાનો દુખાવા	૧૦૨૬
સ્ત્રિગ્ય રસ પિંડનો વરમ	૧૦૨૬
લાથના પોંચા ઉપર થતો સોળ	૧૦૨૭
અકસ્માતથી થતા ઉપદ્રવો	૧૦૨૭-૧૦૪૦
જખમ-ધા-વણ	૧૦૨૭
કચર થવો, મૂંઢ પાર પડવો	૧૦૨૮
લચક-મરડ	૧૦૨૯
બળયુ, દાઝયુ	૧૦૩૦
જળવાત ત્વચા ફાટવી	૧૦૩૨
વીંછીનો દંશ, તથા બીજા કેટલાક પ્રાણીનો દંશ	૧૦૩૩
સર્પ દંશ	૧૦૩૩
અસ્થિ ભંગ	૧૦૩૫
હુ લાગવી, તડકો લાગવો	૧૦૩૬
હુ ન લાગે તે માટે અગાઉથી લેવાના ઉપાય	૧૦૩૭
ધક્કો, તમસ, આઘાત, શોક	૧૦૩૮
અસ્થિનું વળવું	૧૦૩૯
મનોવિકાર... ..	૧૦૩૯

ભાગ ૧૧ મો.

ગર્ભાધાન અને પ્રસવ	૧૦૪૧
સ્ત્રીની ખસ્તીની રચના	૧૦૪૧
પુરુષની અને સ્ત્રીની ખસ્તીમાં તફાવત	૧૦૪૨
સ્ત્રીનાં ગુણ બાહ્યવયવો યોનિઓષ્ઠ, યોનિ દ્વાર, પટલ વગેરે	૧૦૪૩
સ્ત્રીના ગુણ અંતરાવયવો યોનિ માર્ગ, ગર્ભાશય, અંડાશય વિગેરે	૧૦૪૫
બીજની પરિપક્વતા, ઋતુ પ્રાપ્તિ, રજદર્શન, દૂર બેસવું, અટકાવ આવવો, ઋતુ સ્થાવ	૧૦૪૭
ગર્ભની ઉત્પત્તિ થવા સંબંધી ખુલાસો	૧૦૪૮
ગર્ભાધાનનાં ચિન્હો	૧૦૫૦
ગર્ભાધાનની મુદત	૧૦૫૨
ગર્ભાધાનની મુદતનું ટેબલ-કોષ્ટક	૧૦૫૩
ગર્ભાધાનના દિવસો નક્કી કરવાની બીજી રીત: ડા. કેન્ટોરનું ડેલ્ડર	૧૦૫૪
ગર્ભવાળા ગર્ભાશયના માથાળામાં થતો ફેરફાર	૧૦૫૪
ગર્ભની લંબાઈ, વજન વિગેરે... ..	૧૦૫૫
નવું જન્મેલું બાળક	૧૦૫૫
ઔર અને નાળનો સંબંધ	૧૦૫૬
ગર્ભાધાનમાં પ્રસવ પહેલાં ગર્ભનું રૂપિરાલિસ- રણ, ગર્ભનું લોહી કેવી રીતે ફેર છે તે... ..	૧૦૫૬

વિષય.

પાનું.

બાળક જન્મે ત્યાર પછી તેનામાં થતા ફેરફારો	૧૦૫૭
ગર્ભાશયમાં ગર્ભના મરણનાં લક્ષણો	૧૦૫૭
છોડ	૧૦૫૮
ખોટું ગર્ભાધાન, ગર્ભધારણને મળતાં ખોટાં લક્ષણો	૧૦૫૯
અયોગ્ય સ્થાને રહેલો ગર્ભ	૧૦૬૦
ખટુ ગર્ભ, અનિયમિત ગર્ભ	૧૦૬૦
ગર્ભને લીધે ગર્ભાશયનું સ્થલાંતર-ખસી જવું	૧૦૬૧
પ્રસવ	૧૦૬૨
સ્વાભાવિક પ્રસવ	૧૦૬૨
પ્રસવ-યુક્તિ	૧૦૬૩
પ્રસવની સ્થિતિઓનું વર્ણન અને દેખાવ ૧૦૬૪-૬૬	
પ્રસવ વખતે લથિયાર તંબાર રાખવાની સૂચના	૧૦૬૬
ખોટી અને ખરી વેણનો નિર્ણય	૧૦૬૭
પ્રસવ કરાવતી વખતે સંભાળવા જેવી બાબતો વિષે સૂચના	૧૦૬૭-૬૮
ઔર કાઢવાની રીત	૧૦૬૯
ચોટેલી ઔર કાઢવાની રીત	,,
ઔર નીકળે નહિ ત્યારે શું કરવું	,,
રેતીની ઘડીબાળ માફક ગર્ભાશયનો સંકોચ	,,
પ્રસવ પછી તુરત ગુલાવયની સારવાર	,,
પ્રસવ પછી માની અને બાળકની માવજત	૧૦૭૦
પ્રસવ પછી ગુલાવયની સ્થિતિ અને તેમાં થતા ફેરફાર	૧૦૭૨
પ્રસવ પછી આવતી વેણ, પશ્ચાત્ત વેણ... ..	,,
લોક્યા-ગર્ભાશય મળ-નો પ્રવાહ... ..	,,
ધાવણ	૧૦૭૩
જન્મેલા બાળકની મૃતવત અવસ્થા	,,
પ્રસવ પછી ગર્ભાશય ખોતાની અસલ સ્થિ- તિએ આવતાં થતા ફેરફારો... ..	૧૦૭૪
અસ્વાભાવિક પ્રસવ, કષ્ટ પ્રસવ, વિલંબી પ્રસવ, શીઘ્ર પ્રસવ વગેરે	,,
અસ્તિની રચનામાં ખોટ	૧૦૭૬
પ્રસવ વખતે કમળ સજડ બંધ થઈ જવું	૧૦૭૭
પ્રસવ વખતે કમળનો આગળનો હોઠ સુલ્લ જવો	૧૦૭૮
રાક્ષસી પ્રસવ, બેડવાનો પ્રસવ, ગુંથાઈ ગયેલા બેડવાનો પ્રસવ, જળદંડથી ખોટા થયેલા મસ્તકવાળા બાળકનો પ્રસવ, મસ્તકમાં અતિશય પાણીવાળો ગર્ભ... ..	૧૦૭૮-૭૯

વૈદ્યકવિજ્ઞાનચક્ર ગ્રંથ બીજો.

ભાગ ૮ મો.

સ્ત્રીઓના ખાસ વ્યાધિઓ.

Gynecology—ગાયનેકોલોજી

Diseases of women—ડીઝીઝીસ ઓફ વિમેન

સ્ત્રીઓ, અને તેમનું આરોગ્ય.

(Females, and their health &c.)

“The best social interests of the race are in the keeping of faithful mothers Their education both of the intellect and the heart should be of the highest order.”

Dr. W. M. Capp.

“We cannot overdo the matter of discreetly rearing our girls. They are to be the wives and mothers of the next generation, and on them rests the matter of the prosperity of the nation. The world has to be largely influenced by their abilities and strength, and it rests with the educators of to-day to prepare them for the great work that is before them.”

Marguerite Lindley.

ભાષાર્થ:—માતાઓ નિમગ્નલાલ હોય, તેજ મનુષ્ય જાતિના કોઈપણ સમાજનું હિત સારામાં સારી રીતે જળવાય છે, તેમની સમજશક્તિને સારી રીતે કેળવવી જોઈએ, એટલું જ નહિ પણ તેમના હૃદયના ભાવો ઉપર સંસ્કારોથી ઘડાવા જોઈએ.

ડૉ. વી. મી. કૅપ્પ.

આપણી બાળાઓને ઉછેરવામાં જેટલી કાળજી અને રહાપણ વપરાય તેટલું જોઈએ છે. તેઓ આવતા જમાનાની સૃષ્ટિણીઓ અને માતાઓ થવાની છે, અને તેમની ઉપર પ્રજાની ઉન્નતિનો આધાર છે, તેઓની શક્તિ અને કૌશલથી દુનિયાને ઘણી અસર થવાની છે, અને જે મહાન કાર્ય તેમની આગળ છે, તે માટે તેમને તૈયાર કરવાનો આધાર આજના કેળવણી આપનારાઓની ઉપર છે.

માર્ગેરિટ લિન્ડલી.

આપણા દેશની સ્ત્રીઓ પોતાનું શરીર કેવી રીતે સાંભળું સાં રાખી શકે તે સંબંધી કેટલીક જાણવાજેવી બાબતો અમે અત્રે આપી છે. સ્ત્રીઓ તે વાંચીને સમજી શકે, અને પોતાની હાલત સુધારે એવી આશાએ અમે આ વિષયની ભાષા પણ વધારે સાદી રાખી છે. આપણા દેશમાં સ્ત્રીઓ પોતાનું શરીર કેવી રીતે નિરોગી રહે તે સંબંધી જોઈએ તેવી સારી અને પુરતી કેળવણી નાનપણથી લેતી નથી, તેથી બીજા દેશની સ્ત્રીઓના જેટલી તેઓ નિરોગી, મજબુત, અને સુખી રહેતી નથી. જો સ્ત્રીઓનાં શરીર પ્રથમ સુધરે, તો તેમનાં બાળ બચ્ચાંના શરીર પણ બળવાન અને નિરોગી થઈ શકે. સ્ત્રી પોતાના નિરોગી શરીર, ચંચળતા અને આનંદી સ્વભાવથી પોતાના ઘરને આનંદમય અને સુખપ્રદ બનાવે છે, તથા પોતાના સગા સંબંધીમાં

ઉત્સાહ પ્રેરે છે. જો તે માંદલી, અશક્ત, કે નબળા અને ચીઠીઆ સ્વભાવવાળી હોય તો પોતાના ઘરને શોકમય અને દુઃખપ્રદ બનાવે છે, તથા તેના પતિ અને બાળ બચ્ચાંઓના સારા ઉત્સાહનો તેણી વખતે વખત ભંગ કરે છે. જ્યાં સુધી સ્ત્રીઓની હાલત સુધરે નહિ, ત્યાં સુધી આપણું અને આપણી પ્રજાનું જીવન લેશ માત્ર સુધરે નહિ.

એ કારણથી સ્ત્રીઓ પોતાનું શરીર નિરોગી રાખતાં, પોતાનો સ્વભાવ આનંદી અને ઉત્સાહ પ્રેરક બનાવતાં, પોતાના શરીરને બરાબર કસરત આપીને તથા ઘરનું કામકાજ કરીને મજબુત રાખતાં, પોતાના મનને પવિત્ર રાખીને ખોટા વેગને દબાવતાં, જરૂર પડે તે વખતે હેંશીઆરી અને ચાલાકી વાપરતાં, પોતાના બાળબચ્ચા મજબુત અને નિરોગી જન્મે તેવી રીતે રહેતાં, પોતાના બાળબચ્ચા તરફ પોતાની કેટલી

જવાબદારી છે તે સમજતાં, તથા જન્મેલા બાળકોને દેવી રીતે મજબુત બાંધવાળા કરવાં તે શીખે તેવી કેળવણીની બધી જરૂર છે. જો એવી કેળવણી છોકરીઓને અને સ્ત્રીઓને નિશાળામાં, ઘેર અગર બીજા કોઈ સંસ્થાઓમાં મળી શકે, તો ઘણા કુટુંબના દુઃખો ઓછાં થાય, તેમના ફરજીદારના બાંધાબળવાન થાય, તે ફરજીદાર એકંદર રીતે એક પ્રજા તરીકેના તેમના હકો બરાબર બળવવાને શક્તિવાન થાય, દેશ વધારે ઉજ્જમી અને આબાદ થાય, અને રસ્તે ચાલતા દરેક સ્ત્રી પુરૂષના ચહેરા ઉપર અત્યાર કરતાં વધારે સારી તન્દુરસ્તી અને નૂર જોવામાં આવે.

ઉછરતી બાળાઓના શરીરની અને મનની હાલતમાં સુધારો કરવામાટે દરેક ધરના વડીલ સ્ત્રીપુરૂષે તેમની અવસ્થા, તેમના અધિકાર, તેમનાં કર્તવ્યો, તેમની ધર્મ તરફની વૃત્તિ, તેમના વહેમ, તેમના ખોટા શોખ, તેમની સખીઓના વર્તન અને તેમની વાતચિત ઉપર ખરા અંતઃકરણથી ધ્યાન આપવું જોઈએ અને દરેક પ્રસંગે તેમને ખરા માર્ગ બતાવવો જોઈએ. ઘર આગળ પણ એવી સારી કેળવણી આપવી જોઈએ કે તે બાળાઓ ઉત્તમ માતાઓ નીવડે. ઘણી બાળાઓ નાનપણમાં પોતાનો દેખાવ સુધારવાનો અને તેમ કરીને માણસોની પાસે વખણાવાનો શોખ કુદરતી રીતે ધરાવતી હોય છે. પોતાનો બહારનો દેખાવ સુધારવો એ વાત ખચિત સારી છે. પણ તે ખરી તન્દુરસ્તીથી અને નિર્મળ મનથી સુધારવો જોઈએ, પરંતુ અંદર મલીન અને માંદા રહીને ઉપરથી કપડાં લતાં કે ઘરેણાંથી દેખાવ સુધારવો જોઈએ નહિ. બહારનો દેખાવ સુધરેલો જોઈને આપણા કોઈ વખાણુ કરે, તેનાં કરતાં આપણું નિરોગી શરીર સ્વચ્છ પણ સાદાં કપડાં, નિર્મળ મન, અને શુદ્ધ, ઉંચા તથા ધર્મપરાયણ વિચારો જોઈને કોઈનું હૃદય ઉડેથી ખુશી થાય, તો તે હજાર દરજ્જે વધારે સાફ છે, એવું પવિત્ર જ્ઞાન બાળાઓના અંતઃકરણમાં સ-

ચોટ ઉતારવું જોઈએ. નિરોગી શરીર, અને નિર્મળ હૃદયોની જેટલી કિંમત છે, તેટલી કિંમત માંદલા પણ બપકાદાર શરીરની, ચંચળ દેખાતી બુદ્ધિની તથા મલીન અને સંતાઈ રહેલા હૃદયોની નથી, સ્વચ્છતા અને સાદાઈની જેટલી કિંમત છે તેટલી બપકાની અને ફેશનની કિંમત નથી. બાળાઓને તેમની નાની અવસ્થામાંથી જો તન્દુરસ્તી

બળવતાં, પવિત્ર અંતઃકરણ રાખતાં, તથા ખોટા બપકાંથી દૂર રહેતાં શીખવવામાં આવે નહિ, તો કેટલાંક દરેક તેમને મોટી ઉમ્મરે લાગુ પડવાનો ઘણો સંભવ રહે છે, અને તે લાગુ પડવાથી પછી જોઈએ તેવી સારી રીતે મટાડી શકતા નથી. બાળાઓ પોતાની આસપાસ જેવા માણસોને જુએ છે, તેવું પોતાનું વર્તન કરે છે, માટે ધરના વડીલોએ પોતે ખોટા મોજશોખ, નકામી ફેશન કે બપકા દૂર કરીને ધર્મિય પવિત્ર અને દૃઢ વર્તનનો સારો દાખલો બેસારવો જોઈએ, તથા તન્દુરસ્તી બળવવાની ખાતર પોતે કેવા કેવા નિયમો પાળે છે, તે તેમને સમજાવવું જોઈએ છોકરાઓમાં સ્વાર્થ છે માટે તેમને હુશિયાર બનાવવાની જરૂર છે, તેથી તેની કેળવણી તરફ ધ્યાન આપવું, અને છોકરીઓને ફાવે તેવી રીતે કેળવણી મળવા દેવી એ હકીકત કેટલાક કુટુંબોમાં જોવાથી અમને ઘણો ખેદ થયો છે, પણ આશા રાખીએ છીએ કે હવે લોકો બાળાઓને ઉછેરવામાં પણ પુરતી કાળજી રાખશે. આપણે જે ખર્ચ ઘર આગળ અને દવાખાનાઓમાં દર્દીઓની સારવાર અને દવા માટે કરીએ છીએ, તેનો અર્ધો ખર્ચ પણ જો બાળાઓને પોતે નિરોગી રહેતાં, અને મોટી થાય ત્યારે અભ્યાસોને નિરોગી રાખતાં શિખવવામાં કરીએ તો માત્ર સ્ત્રીઓજ નહિ, પણ આપણી આખી પ્રજા અત્યારના કરતાં થોડે ખર્ચે પણ ઘણી વધારે સુખી થાય.

આપણા દેશમાં સ્ત્રીઓમાં દરદો કેવાં કેવાં કારણોથી ઉત્પન્ન થાય છે, તેનો અભ્યાસ કરવાથી અમને એવો અનુભવ થયો છે કે તેના નજીકનાં વૈદ્યક કારણો દૂર કરવાની જેટલી જરૂર છે, તેનાં કરતાં તેના ગૃહ સંસારના કારણો દૂર કરવાની વધારે જરૂર છે, અને તેમ થાય, તોજ તેમનાં દરદો ફેતેહમંદ રીતે દૂર કરી શકાય છે.

તેમના મગજની નળનાથ એ તેમના દર્દનું એક કારણ.

સ્ત્રી જાત જન્મથીજ પોચા સ્વભાવની હોય છે, એ સર્વદા લક્ષમાં રાખવાનું છે, અને તેથી તેમનાં દર્દોનું વલણ માનસિક ઉપદ્રવ તરફ વિશેષ રહ્યા કરે છે. સારીરીતે કેળવાયેલી સ્ત્રીઓ ધાણું કરીને ઓછા પોચા સ્વભાવની હોય છે. હિંદુઓની ઉંચ કામમાં અને પારસીની કામમાં કેટલીક સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ બહુજ

પોયો હોય છે; આવી સ્ત્રીઓને મનોવિકાર ધણી વખત થાય છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ તેમને દવા આપવાની સાથે તેમના મનને આશા, ઉમેદ, ઉત્સાહ, ભય, વગેરેમાંથી જેની જરૂર લાગે તે, શબ્દોવડે, તેમનામાં ઉત્પન્ન કરવાથી વ્યાધિ જલ્દી દૂર થઈ શકે છે. એ શિવાય એવા કેટલાક દર્દીઓને દવાઓ વધારે સૂક્ષ્મ માત્રામાં આપવાની જરૂર પડે છે, ને કેટલાકને વધારે ઉંચા અંશની જરૂર પડે છે. જે આવા દર્દીઓ પોતાનો સ્વભાવ ધીમે ધીમે ધર્મપરાયણ કરે, પોતાની વૃત્તિઓને કાલુષ્યમાં લાવે, અથવા આ સંસારનો વૈભવ શરીરમાં નાશ પામે તેવા છે, અને તે માત્ર મનુષ્યના પ્રયત્નને આધીન નથી, પરંતુ પ્રારબ્ધાધીન છે, એમ સમજીને પોતાને મળતા સુખ ને વૈભવથી વંતોપ માને, અને ખોટા બૈભવ, ભય, ચિંતા વગેરેને દૂર કરે, તો રોગ જલ્દી મટવા લાગે છે.

દરેક મનુષ્યે અને ખાસ કરીને સ્ત્રીએ આ વાત સારી રીતે વલ્લભમાં રાખવી કે, આપણને કુદરતે એવું મનોભાવ એટલે એક જાતની એવી માની શક્તિ આપી છે, કે તે વડે જ આપણે દૈવ વિચાર કરીએ તો, ઘણા ખરા રોગોને મટાડી શકીએ છીએ. જે નિર્મલ્ય ને એદી જેવાં હોય છે, તેઓ પોતાની મેજે રોગને વિચાર કરી કરીને વધારે છે. ઉત્સાહી અને આનંદી હોય છે, તેઓ રોગને જલ્દી મટાડી શકે છે.

જે સ્ત્રીઓને ઘરનું કામકાજ અથવા બીજું કાંઈ કામ આખો દિવસ પહોંચ્યા કરે છે, તેઓને નવરા બેસીને છવ યાજવાનો કે ખોટા સાચા તર્ક કરવાનો વખત મળતો નથી, અને તેથી તેવી સ્ત્રીઓને માનસિક વ્યાધિઓ ઓછી થતી જણાય છે. નવરા બેસી રહેવાથી ઘણાખરા રોગો થવા પામે છે; માટે ગૃહસ્થની સ્ત્રીઓએ પણ પોતાનો સમય વ્યર્થ બેસી રહેવામાં ગાળવો નહિ. શીવણકામ, ભરતકામ કે એવું કાંઈ કામ નવરાશની વેળાએ લઈને બેસવું, ને એકાંત સેવવાને બદલે એ ચાર બેરાંની સાથે ગમ્મતમાં વખત કાઢવો.

સ્ત્રીઓની સાધારણ અવસ્થાનો બીજી રીતે વિચાર કરીએ તો (૧) કેટલીક કુંવારી, (૨) કેટલીક પરણેલી ને (૩) કેટલીક વિધવા હોય છે. તેમાં પ્રથમ કુંવારી સંબંધી વિચાર કરીએ.

કુમારિકાની અવસ્થા, તેના વ્યાધિઓ, ઉપાયો ઈત્યાદિ.

નાની છોકરીઓનાં દર્દો નાના છોકરાઓના કરતાં બહુ જુદાં હોતાં નથી. છોકરીઓ જરા મોટી ઉમ્મરની થાય, એટલે તે જરા જરા સમજવા લાગે છે, કે તેનું કાર્ય આ દુનિયામાં છોકરાઓના કરતાં કાંઈક જુદા પ્રકારનું છે, અને જેમ જેમ તેની ઉમ્મર વધતી જાય છે, અને તેના વિચારો પરિપક્વ થઈને સંસાર તરફ વધતા જાય છે, તેમ તેમ તેનામાં યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે, અને તે લગ્નને લાયક થતી જાય છે. આ સમયે તેના મા-આપની મોટી ફરજ એ છે કે, છોકરીઓને સંસારની અને લગ્નવ્યવહારની ખબરો જેમ બને તેમ મોટી પડવા દેવી, અને લગ્ન પછીનાં કર્તવ્ય સંબંધી વિચારો તેના મનમાં જેમ અને તેમ ઓછા આવે એમ કરવું. જેઓને યુવાવસ્થા મોટી પ્રાપ્ત થાય છે. તેઓને વૃદ્ધાવસ્થા પણ મોટી પ્રાપ્ત થાય છે. જે લોકો જુવાનીના વિચારો ને વૈભવના વિચારો કરી કરીને યુવાવસ્થા વહેલી લાવે છે અથવા યુવાવસ્થા થયા પહેલાં થઈ છે એમ ખોટું માનીને સુખ ભોગવવા લાગે છે તેઓ વૃદ્ધાવસ્થાને વહેલી માગી લે છે. એટલુંજ નહિ પણ જે શરીર, તેમ કર્યું ન હોત તો મજબુત ને રોગોની સામે ટકર લઈ શકે તેવું થાત, તે શરીરને કાયમને માટે નબળું પાડી દે છે, અને પછી વારંવાર વિચિત્ર રોગોથી પીડાવું પડે છે. છોકરીઓને આખો દિવસ ઘરના કામકાજમાં રોકી રાખવી, કેટલોક વખત ભાષા, ગણિત વગેરે વિષયોનું જ્ઞાન આપવું, અને તેના માથાપે તેના દેખતાં પોતાના ઉપભોગની વાતો લેશપણ કરવી નહિ, એટલુંજ નહિ પણ તેનાં લગ્ન-વેતીશાળની વાતો પણ કરવી નહિ. છોકરીઓની સાંખત સંબંધી પણ બહુ કાળજી રાખવાની છે; કેમકે ઘણું કરીને તેમની સહીયરોથીજ તેમના લગ્ન સંબંધી વિચારોને પોષણ મળે છે. સાંખીન ને વિષયલુબ્ધ માથાપ પોતાની જાતને નુકશાન કરે છે, એટલુંજ નહિ પણ તેમની પ્રજા પણ તેવુંજ શામે છે, અને એથી તેના વંશને અથવા આખી દુનિયાને કેટલુંક નુકશાન પહોંચાડે છે, એમ કહીએ તો ખોટું નથી. વિરક્ત ને ધર્મપરાયણ કુટુંબોમાં પ્રજાને આકું શિક્ષણ થોડું મળે છે. નાના ગામડા કરતાં મોટા

શહેરોમાં યુવાવસ્થા ને વૃદ્ધાવસ્થા વહેલી આવે છે; તેનું કારણ પણ મોટા શહેરોમાં થતી શોષીન સહીઓની સોજત અને ઉત્તરોત્તર સુખનાં નવીન સાધનોનું અવલોકન હોય છે. એવાં સુખનો કે સુખનાં સાધનોનો ગામડામાં ખ્યાલ પણ તેઓને ભાગ્યેજ આવે છે, કુંવારી અવસ્થામાં હાલમાં જે કેળવણી મળે છે, તેમાં શાળામાં પણ છોકરીઓનું લક્ષ લગ્ન અને સાંસારિક સુખ તરફ જેમ અને તેમ ઓછું ખેંચતું નોંધ્યે, અને શરીર કેળવતું નોંધ્યે.

આપણા દેશમાં છોકરીઓની બાલ્યાવસ્થા પૂરી થવા આવી ક્યારે કહેવાય અને તેમનાં લગ્ન ક્યારે કરવાં નોંધ્યે એ સવાલ ઘણીવાર ચર્ચાય છે. આશરે ચૌદથી સોળ વર્ષ એ તેમનો સાધારણ લગ્નકાળ ગણી શકાય; લગ્ન બહુ તુકશાનકર્તા નથી, પરંતુ તેમનું શરીર લાયક થવા પહેલાં લગ્નની ફરજે તેમના પર નાખવાથી તેમની તન્દુરસ્તીને હરકત પડે એ છે; માટે ખરૂં કહી તો તે બાળતે આપવાનું છે. લગ્ન થવા પછી યુવાવસ્થા જરૂરી આવે છે એ ખરૂં છે, ને તે માટે બાર તેર વર્ષ પછી લગ્ન થાય, તો તે વધારે સારૂં છે.

એથી ઉલટું કેટલીક જ્ઞાતિમાં ઉમ્મર થઇ ગયા છતાં લગ્ન થતાં નથી, અને ખરેખર તેવી સ્થિતિમાં પણ મનના રોગો વિશેષ થાય છે. આનું કારણ માત્ર લગ્નની ગેરહાજરી નથી, પણ લગ્નનાં સુખો મેળવવાની યોગ્ય અવસ્થાએ થતી કુદરતી મનોવૃત્તિ, અને તે મનોવૃત્તિનો લંગ છે. જે જ્ઞાતિમાં આવા બનાવ બનતા હોય, તે જ્ઞાતિમાં શોષ-સાસારિક સુખનાં સાધનો મેળવવાની તૃષ્ણા ઓછી થાય, અને સઘળી મનોવૃત્તિને કાણુમાં રાખતાં આવડે એવી કેળવણીનો પ્રચાર થાય, તો માનસિક ઉપાધી ઓછી થાય.

કુંવારી અવસ્થામાં યોગ્ય નિયમ પ્રમાણે નહિ વર્તવાથી માત્ર માનસિક રોગ થાય છે એટલુંજ નહિ, પણ શારીરિક રોગ-ગંડાશય, ગર્ભાશય અને તેની આસપાસના સઘળા અંગોમાં બાધિ થતા બેવામાં આવે છે.

કેટલાક તત્ત્વવેત્તા એવો મત જણાવે છે કે, “જો લોકો લગ્નનો અર્થ માત્ર ઉપભોગને અર્થે થતો જડ શરીરનો સંબંધ ન ગણતાં, આત્માનો આત્મા સાથે થતો સંબંધ પ્રાધાન્ય મળે, અને શારીરિક સંબંધ ગૌણ સમજે,

તો હાલનાં લગ્ન ને લગ્નની ગેરહાજરીથી થતાં દુઃખો ઓછાં થાય.”

સ્ત્રીઓ અને બાલુતર.

સ્ત્રીઓને કેળવણી લેવાનો વખત પણ કુંવારી અવસ્થા જ છે અને તેઓને કેળવણી કેવી આપવી નોંધ્યે તે ઘણું મોટું વિષય છે; પણ એટલું તો ખરૂં છે કે તેમના મનની શક્તિઓ ભાષાજ્ઞાન, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, ગણિત પ્ર્યાદિ બહુ ખીલવવાની જરૂર નથી, અગર જો કે એવા જ્ઞાનની તેમને જરૂર છે, પરંતુ તેમાં તેમણે આખો દિવસ મગ્ન રહેવું નોંધ્યે નહિ. છોકરીઓનો અભ્યાસ પરણે ત્યાં સુધી હમેશાં ત્રણ ચાર કલાકથી વધારે વખત ચાલવો નોંધ્યે નહિ, અને પરણ્યા પછી પણ ત્રણ કલાક જ બસ છે. તેમના મગજને આરામની બહુ જરૂર રહે છે. જે સ્ત્રીઓ નિશાળના અભ્યાસમાં બહુ આગળ વધે છે, તેમાંની ઘણી સાંસારિક કામકાજ માટે યોગ્ય રહેતી નથી, તેમની પ્રજા નિર્ભય થાય છે. જે મગજ અભ્યાસ ગ્રહણ કરે છે, તેજ મગજ શરીરની ખીલવણી, વૃદ્ધિ ને મજબુતી કરી શકે છે, ને જો તેને માત્ર અભ્યાસમાં રોકવામાં આવે, તો શરીરની ખીલવણી, વૃદ્ધિ ને મજબુતી ઓછી થાય છે, એ હકીકત યાદ રાખવા જેવી છે.

ડીસાડેલ્સીઆના ડા. મીશેલ લખે છે કે: “હાલમાં અમેરીકાની સ્ત્રીઓ, સ્પષ્ટ કહીએ તો, સ્ત્રી તરીકે તેની ફરજને માટે શરીરે નવાયક હોય છે, અને સઘળા સુધરેલા દેશોમાં, જે મહાન કાર્યો પુરોવાની મગજ-શક્તિ ઉપર બોલરૂપ થઈ પડે છે, તે કાર્યો કરવાને સૌથી ઓછી લાયક હોય છે. કુદરત તેણીની પાસેથી પત્ની તરીકે અને માતા તરીકે નેટલી શક્તિ ને લાયકાતની આશા રાખે, તેટલી તેણીનામાં હોતી નથી.”

બાર્ટનના ડા. કુલાર્ક પણ લખે છે કે: “આપણી નિશાળોમાં જેઓ અભિમાની અને સમજી છોકરીઓ હોય છે, જેઓમાં ઉમડા સ્ત્રીઓના ગુણો હોય છે, તેઓ માંદી રહે છે; જેઓ રમતીઆળ કે આળસુ હોય છે, તેઓ માંદી રહેતી નથી અને આ પ્રમાણે આપણી અત્યારની કેળવણીથી સૌથી વધારે લાયકનો નાશ થાય છે. બપોરે તેઓને લગ્નનો ને પ્રસૂતીનો સમય આવે છે, ત્યારે જેમ પવનના તોફાનમાં દાણાનો છોડનો વોકો વળીને

ભાગી જાય છે, ને ફરીને તેમાં દાણા થતા નથી, તેની જ હાલત સ્ત્રીની પણ થાય છે, અને તે ફરીને ફળ આપી શકતી નથી. આવી કેળવણી તે છોકરી-ઓને માટે કે તેની આજ્ઞાદને માટે સારી નથી.” આ ઉપરથી આપણે પણ ધડા લેવાનો છે.

પરણેલી સ્ત્રીઓ અથવા આશરે તેર ચૌદ વર્ષની ઉમ્મરની સ્ત્રીઓમાં એક જાતનો પાંડુરોગ થતા પામે છે અને ક્ષયવાળા તથા વાઇ જેવા ભેગના દર્દવાળા માથાપના છોકરાંને જો ક્ષય, કંકમાળ કે વાઇ થવાને માટે ખીજો ઉત્તેજક કારણો મળી આવે તો આ સમયે દેખાવ આપે છે. આવી ખીમારી આ સમયે ઉત્પન્ન ન થાય તેટલા માટે તેને યોગ્ય કસરત, રમતગમત, ખુદી હવા ને પ્રકાશ છત્યાદિની ખુબ જરૂર છે. જે સ્ત્રીઓ કુંવારી રહે તેમને પણ આટલી ઉમરે કોઇ કોઇ વાર પાંડુ રોગ થઈ આવે છે. આ દર્દમાં ચામડી ઘણું કરીને શીફી થઈ જાય છે; તે પણ કોઈવાર લીલા રંગની લાગે છે. એ સમય એવો છે કે, તે વખતે સ્ત્રીની યુવાવસ્થાની શરૂઆત હોય છે અને તેણી તન કે મનની અતિશય મહેનત ખમી શકતી નથી; તે પણ આ હરીકત લક્ષમાં રાખ્યા વિના જે છોકરીઓ ચૌદમા અને પંદરમા વર્ષમાં નિશાળનો અભ્યાસ જરી રાખે છે તેઓનાં શરીર ખુબ નબળાં થઇ જાય છે, અનેક રોગો નીપજે છે, અને તેમનાં અંગો સંપૂર્ણ રીતે ખીજી શકતાં નથી. વળી પરણેલી સ્ત્રીઓ ચૌદક વર્ષની થાય છે, ત્યારે તેમનાં અંગો પરિપક્વ થયાં છે કે નહિ તેની બરાબર દરકાર રાખ્યા વિના કેટલીકવાર સાસરીઆમાં પત્નીના ધર્મ જળવવાને મોકલવામાં આવે છે; અંગો બરાબર ખીજવણી પામ્યા પહેલાં સ્ત્રી પુરૂષનો વ્યવહાર શરૂ કરવાથી પક્ષાઘાત, ઘેઘા, ક્ષય, હીસ્ટીરીઆ વગેરે વ્યાધિ-સાચ છે.

કુદરતના કાયદાના ભંગથી ભોગવવી પડતી શિક્ષા.

સ્ત્રી પુરૂષના વ્યવહાર પહેલાં અંગો ધીમે ધીમે કુદરતી નિયમ પ્રમાણે ખીલે છે, અને રજ્જેદર્શન આવે છે, ત્યારે અંગો મજબુત ને તન્દુરસ્ત રહે છે. પણ વ્યવહાર શરૂ થયા પછી બળાતકારે અંગ ખીજવણી પામે છે, તે ખીજવણી અગર જો કે ઉતાવળથી થાય છે, તો પણ તેમાં મજબુતી ને તન્દુરસ્તી હોતી નથી. કવચિત્ અંગની ખીજ-

કુલ ખીજવણી હોતી નથી, ત્યારે પણ તેનાં મૂર્ખ સગાંવહાણાં તેણીને તેણીના પત્ની તરીકેના ધર્મ સમજાવે છે, અને તેથી તેણીનું લક્ષ અસ્વાભાવિક રીતે ઉતાવળથી સ્ત્રી પુરૂષના વ્યવહાર તરફ ખેંચાય છે, એટલે અંગની ખીજવણી પણ વધારે ઉતાવળથી થાય છે. ઉપર કહ્યું તેમ આવી ઉતાવળથી થયેલી ખીજવણીમાં જરા પણ મજબુતી ને તન્દુરસ્તી હોતી નથી અને તેથી નાની ઉમરે યુવાન થઇ યુવાવસ્થામાંજ ધરી થઇ જાય છે. અગર ક્ષય, પાંડુ કે એવા કોઈ મોટા રોગનો ભોગ થઈ પડે છે. યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત થયા છતાં, જેઓ પરણતી નથી તેમની તન્દુરસ્તી સારી રહેતી નથી. અંગોની ખીજવણી થયા પછી, પણ સ્ત્રીઓએ અને ખરી રીતે તેમના પતિઓએ એ સમજવાનું છે કે તેમની યુવાવસ્થા એ કાંઇ બેદરકારી, અને અતિશયતામાં ગાળવાની હાલત નથી. કુદરત પોતાના નિયમનો ભંગ કદી સહન કરતી નથી, કદી પક્ષાઘાત કરતી નથી, કે અપવાદ રાખતી નથી.

લગ્ન વખતે સ્ત્રી તથા પુરૂષનું અરસપરસ અંબંધ ધરાવતી ઉમ્મરનું પ્રમાણ કેટલું હોયું તેથી એ સવાલ ધણી અગત્યનો છે; અને તે વિષય ઘણો ચર્ચાઈ ગયેલો છે. જો પુરૂષની ઉમ્મર સત્તર કે અઠાર વર્ષની હોય, તો સ્ત્રીની ઉમ્મર તેર કે ચૌદ વર્ષની હોવી જોઈએ; ત્રણ ચાર વર્ષનો ફેર બસ છે, તેથી વધારે ફેર હોય, તો પરિણામ સંતોષકારક આવતું નથી.

લગ્ન થયા પછી લગ્નનો ઉદ્દેશ સુધરેલી પ્રજામાં હાલમાં શારીરિક ઉપભોગજ માનવામાં આવે છે, અને શારીરિક ઉપભોગ ગમે તેટલો ભોગવ્યા છતાં કેમ વધારે વર્ષો સુધી ચત્રાવી શકાય, તે માટે ઘણા માણસો પ્રયત્ન કર્યા કરે છે; શરીરની ખુબસુરતી ને યુવાવસ્થા ટકાવી રાખવા માટે પ્રજેત્પત્તિ ન થાય, એવો પ્રયત્ન પણ કેટલીક સ્ત્રીઓ કરે છે, અથવા કેટલાક પુરૂષો સ્ત્રીઓ પાસે તે કરાવે છે. આવા પ્રયત્નો તન્દુરસ્તીને કોઇ પણ રીતે ફાયદો કરતા નથી; એથી ઉલટું એમ કરવા જતાં સ્ત્રીઓને ભયંકર રોગો લાગુ પડે છે, અને કેટલીક સ્ત્રીઓ તે પ્રયત્નથી વાંઝણી થઈ જાય છે. પછી મોટી ઉમરે બપારે સ્વભાવ કાંઈક બદલાય છે, ત્યારે પ્રજાની ઇચ્છા થાય છે, એટલે વાંઝણી મટવાનો ઉપાય શોધે છે, અને ફાંફાં મારતાં કોઈ વખત દુઃખી થાય છે.

પરણેલી સ્ત્રીઓ માટે શરીર સાચવવાના નિયમો.

પરણેલી સ્ત્રીઓએ રંગેદર્શન, ગર્ભાધાન ને પ્રસૂતિ એ ત્રણ સમયે શરીરને સારી રીતે સાચવવાનું છે.

રંગેદર્શન સમયે પાળવાના નિયમો.

હિંદુઓની ઊંચી કામમાં સ્ત્રી રજસ્વળા થાય, ત્યારે તેણીને સ્પર્શ કરવાનો ધાર્મિક આધ ગણ્યો છે, તે તન્દુરસ્તી જાળવવાને માટે બહુ ઉપયોગી છે; તેણી તેટલો વખત માંદી છે એમ ગણવું જોઈએ. પણ ઉપર લખેલ ધાર્મિક આધ કેટલીક વાર અગુસમણ સગાંઓને લીધે વધારે હાનિકારક થાય છે. બિચારી સ્ત્રીને તે વખતે પૂરતું પાથરવાનું કે ઓઢવાનું કે પૂરતો આરામ પણ મળતો નથી. એથી તેણીને બહુ સહન કરવું પડે છે, ને પેઢીમાં દુખાવો વગેરે દર્દ થઈ આવે છે.

રંગેદર્શન વખતે માંદા માણસના જેવી માવજત થવી જોઈએ; કેમકે તે વખતે શરીર નબળું પડે છે, અને જો શરદી વગેરે કારણથી રક્તસ્રાવ જોઈએ તેવો થતો નથી, તો મોટા વ્યાધિઓ થઈ આવે છે.

(૧) રંગેદર્શન રમ્યાન સ્ત્રીએ પુરૂષનો અંગ કરવો નહિ.

(૨) આરામ જેમ અને તેમ વધારે લેવો; પણ નવરા હોવાથી જીવ આગવો નહિ, અને નવરાશ ને એકાંત ન લાગે માટે હાસ્યજનક વાર્તાઓ વાંચવી, પણ દ્વિત ઉત્ક્રાંચ એવી વાંચવી નહિ.

(૩) અંગને શરદી લાગવા દેવી નહિ. ગરમ કપડાંની જરૂર પડે તો રાખવાં. પથ્થર પર કે ચુનાની છો ઉપર ફરવું નહિ કે બેસવું નહિ; પાણીમાં બેસવું નહિ; તેમજ પાણીમાં કે વરસાદમાં બહુ ફરવું નહિ. બપોરના સખત તડકામાં બહાર નીકળવું નહિ. રંગેદર્શન હોય ત્યાં સુધી ડંડે પાણીએ નહાવું નહિ, તેમજ બહુ ગરમ પાણીએ પણ નહાવું નહિ. કેટલીક સ્ત્રી રંગેદર્શન થાય કે તરત થંડે પાણીએ નહાય છે, આથી જેમનાં રક્તાશય મજબુત હોય છે, તેમને હરકત આવતી નથી, પણ જેમનાં રક્તાશય નબળાં હોય છે તેમને તેથી નુકશાન થાય છે.

(૪) સ્ત્રીને ભય, ધાસ્તી, ચિંતા, ઇત્યાદિથી મુક્ત રહેવા દેવી. એકદમ ત્રાસ કે ભય થવાથી તેના ગર્ભાશયને ધક્કો પડેલો જાય છે, ને રંગેદર્શન

મંદ પડી જાય છે. ક્રોધ, મોહ ઇત્યાદિથી પણ એવીજ અસર થાય છે અને તેટલાજ માટે સંસારના બ્યવહારથી તેણીને સઘળી રીતે અલગ ગણવી જોઈએ.

(૫) રંગેદર્શનનો સાવ વાદળીના કકડામાં એકઠો થવા દેવો અથવા સાફ કપડામાં થવા દેવો, પરંતુ ગંદા કપડાના કુચા વાપરવા નહિ. એક વખત રંગેદર્શન થયા પછી આશરે અઢાનીશ દિવસે ફરીને રંગેદર્શન થાય છે, જે દરમ્યાન અંડાશયનું એક બીજ દિન-પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતું જાય છે, અને પછી શલો-પીઅન ટ્યુબમાં થઈને ગર્ભાશયમાં આવે છે, ને ત્યાં કાં તો રહી જાય છે, અને કાં તો રક્તસ્રાવ સાથે બહાર નીકળી જાય છે. કાઈ કાઈ સ્ત્રીને રંગેદર્શન આથી મોડું આવે છે, તેનું કારણ સ્ત્રીના બીજને પરિપક્વ થવામાં જોઈતો લાંબો વખત હોય છે. સ્કેન્ડાલ વહેલો મોડો અટકાવ આવે, તે માટે ઉપાયની જરૂર નથી. પ્રસૂતી પછી રંગેદર્શન કાઢીને ત્રણ મહિને થાય છે, તો કાઈને સાત આઠ મહિને થાય છે, ને કાઢીને તેથી પણ વહેલું મોડું થાય છે; એ દરેક સ્ત્રીની પ્રકૃતિ ઉપર આધાર છે; અને તેમાં કુદરતને મદદ કરવાની બહુ જરૂર નથી. પૌષ્ટિક ખોરાક ને જોઈતી કસરત એ બસ છે.

ગર્ભાધાન.

જ્યારે ગર્ભાધાન થાય છે ત્યારે સ્ત્રીના શરીરને જાળવવાની વધારે જરૂર છે અને અગર જો કે ગર્ભ જાળવવામાં કુદરત પોતાની સઘળી શક્તિ વાપરતી હોય એમ લાગે છે; તોપણ જાણી જોઈને શરીરને કે મનને ધક્કો પડેલો એવું કાર્ય કરવામાં ડહાપણને બદલે મુખાંધ રહેલી છે. આ સમયે પણ સ્ત્રીની વિવિધ પ્રકૃતિઓનું જ્ઞાન થાય છે. કેટલીક સ્ત્રીઓને શરીરનો ને મનનો શ્રમ ઘણો વેઠતાં જતાં, કાંઈ અડચણ આવતી નથી, ને કેટલીક સ્ત્રીઓ સ્કેન્ડાલ શ્રમ વધારે લે તો હાની થઈ આવે છે. એથી સઘળી સ્ત્રીઓ માટે એક સરખો કસો નિયમ કહી શકાતો નથી. દરેક સ્ત્રી થોડા વખતમાં સમજી શકે છે કે પોતાને કેવો ખોરાક, કેવી કસરત ને કેવું વર્તન માફક આવે છે, ને તે પ્રમાણે તેને વર્તવા દેવામાં આવે તો ભાગ્યેજ માડું પરિણામ આવે છે. એ ખરૂં છે કે એ સમયે તેણીને આરામ ને નિદ્રાની વધારે જરૂર છે. તેની ચંચળતા ઓછી થાય છે. વખતે મનોવૃત્તિઓ બહુ શાંત થઈ અને વખતે તે બહુ તીવ્ર થાય છે;

તથા તેનાં સગાંવહાલાઓએ તેની મનોવૃત્તિઓ ન્યાં સુધી અનર્થકર્તા નહોય, ત્યાંસુધી તેને છૂટ આપવી ઘટે છે. આ વખતે તેના મગજ ઉપર આજ્ઞા બનાવોની છાપ બહુ હીંચી બેસે છે, અને તેની અસર કેટલેક દરજ્જે તેના સંસ્તાન ઉપર પણ થાય છે. સાઈ ને તન્દુરસ્ત બાળક અવતરે એટલા માટે પણ સ્ત્રીની આ વખતે સારી માવજતની જરૂર છે. આરામ ને મનોવૃત્તિની યોગ્ય છૂટ સાથે આનંદ ને રમતગમતની પણ જરૂર છે. કલેશ ને કંકાસ કરનાર તથા કરાવનાર-અન્નેને હાનિ કરે છે, તે માત્ર સગાં સ્ત્રીનેજ નહિ પણ તેના ગર્ભને પણ નુકશાન કરે છે, ને તેથી બાળક આનંદી સ્વભાવનું થવાને બદલે ચીડીકું ને ખોચા સ્વભાવનું થાય છે.

તે વખતના બોરાક અંબંધી એ જરૂરનું છે કે તે જેમ અને તેમ સાદો પૌષ્ટિક ને ઉત્તેજક ગુણો રહિત હોયો નેંદ્રિયે. ગરમ મસાલા, દારૂ, કારી, ચાહ વગેરે ન લેવા નેંદ્રિયે; ખરેખર ઘણી સ્ત્રીઓ આવા પદાર્થો ખૂટથી વાપરે છે, પણ તેમની પ્રજનો બાંધા જન્મતી વખતે મજબુત હોતો નથી, સગાં સ્ત્રીઓ એક વખતે પુષ્કળ બોરાક લેવાને બદલે ત્રણ ચાર વખતે થઇને પૂરતો બોરાક લેવો. દુધનો બોરાક વધારે સારો છે.

ગર્ભાધાનના પાંચમા મહિનાથી પૂરા દિવસો સુધી સ્ત્રીએ એક ગરમ કપડાંને આપ્યા પેઠુને ઢાંકી શકે તેવો પહેરી રાખવો નેંદ્રિયે. બધાં કપડાં જેમ અને તેમ ખુલ્લાં હોવાં નેંદ્રિયે. જે સ્ત્રીઓના પગ ઠંડા રહેતા હોય, તેમણે પગે મોજાં પહેરી રાખવાં.

નહાવાનું પાણી બહુ ગરમ કે બહુ ઠંડું સાઈ નથી. શરીરના જેટલુંજ ગરમ પાણી નહાવામાં વાપરવું; ને અને તેટલી શરીરની સ્વચ્છતા રાખવી.

કેટલીક સ્ત્રીઓને પ્રસૂતિ થયા પછી છ માસની અંદર બીજો ગર્ભ રહે છે, અને એ પ્રમાણે ત્રણ ચાર કે વધારે વખત પણ ગર્ભાધાન રહે છે. એક વખત પ્રસૂતિ થયા પછી ગર્ભ ક્યારે રહી શકે તેનો ચોક્કસ નિયમ નથી. ગર્ભાધાન અને પ્રસૂતિ એ બન્નેથી ઘણી સ્ત્રીઓનાં શરીર નિર્મળ, વ્યાધિગ્રસ્ત અથવા વ્યાધિને લાયક થઈ જાય છે. ગર્ભાધાનથી શિરાઓ ઉપર વધારે બોજો આવે છે, અને તેથી રક્તાશયને વધારે શ્રમ પડે છે, એટલે કેટલીક સ્ત્રીઓના રક્તાશય નાં ગર્ભાધાનને લીધે દર્દ ઉત્પન્ન થાય છે. જે

સ્ત્રીને પરણ્યા પહેલાં રક્તાશયનું કોઈ દર્દ હોય, તો પરણેલી છંદગી તેણીને જેખમકારક થઇ પડે છે. પણ તેથી લગ્નનો દોષ ગણવાનો નથી, કેમકે હિંદુ ધર્મ પ્રમાણે લગ્નથી એમ સમજવાનું નથી કે પુરૂષ પોતાની સ્ત્રી સાથે વિષયવ્યવહાર કરવોજ જોઈએ; સ્ત્રીનું શરીર યોગ્ય છે કે નહિ એ સવાલ લગ્ન પહેલાં ને પછી સર્વદા વિચારવાનો રહે છે, અને જે તે સવાલ લગ્ન પહેલાં વિચારવામાં આવે તો ઘણું સાઈ છે; અત્યંત જેમ સ્ત્રીના શરીરનો વિચાર કરવાની જરૂર છે, તેમજ પુરૂષના શરીરનો પણ વિચાર કરવાનો છે.

પ્રસવ પછી સ્ત્રીએ પતિ સાથે વ્યવહાર બોજામાં બોજા ત્રણ માસ સુધી કરવો નહિ; કેમકે તેથી બાળકને તેમજ માતાને નુકશાન થાય છે. પ્રસવ પછી સ્ત્રીએ બાળકને કેટલી મુદત સુધી ધવરાવવું એ સવાલ પણ બહુ અગત્યનો છે. સાધારણ રીતે બે રજ્જેદર્શન પ્રસવથી છ કે સાતમે મહિને થાય, તો સ્ત્રીના દુધમાં વિશેષ ફેરફાર થતો નથી; પણ બે તે પછી બાળકની તન્દુરતી બગડતી ચાલે તો તેને ધવરાવવું નહિ. જેમ રજ્જેદર્શન મોટું આવે છે, તેમ જન્મેલા બાળકની તન્દુરસ્તી સારી રહે છે. પ્રસવ પછી બે સ્ત્રીઓની મનોવૃત્તિ વિષય તરફ બોજી જાય, તો તેમના દુધમાં બગાડ બોજો થાય છે, પણ જેમની મનોવૃત્તિ જલ્દી ઉજ્જેરાય છે, અથવા જેમનાં સગાં વહાલાં તેમની મનોવૃત્તિ વહેલી ઉજ્જેરે છે, તેઓના દુધમાં બગાડ વહેલો થાય છે અને તેથી બાળકને હાનિ પહોંચે છે.

વિધવાઓ.

વિધવા સ્ત્રીઓ બે યુવાવસ્થામાં હોય તો ગર્ભાધાન આદિથી તેમના શરીરને કશી હરકત થવાનો સંભવ નથી; તેમ છતાં શરીર બગડવાનું કારણ તેમની અનીતિ, તેમના શોક, ક્રોધ, ચિંતા આદિ મનોવિકાર, શોક ઉત્પન્ન કરાવે એવી વાતચીતો, માત્ર શરીરનાં જડ સુખોની મમતા, પોતાના ખરા ધર્મના અજ્ઞાનને લીધે ઉપવાસ આદિ વ્રતોનું અતિશય પાલન, શરીર ઉપર આવતા કંટાળાથી થતી તન્દુરસ્તીની બેદરકારી, કમાવાની ફરજથી થતાં દુઃખ ઇત્યાદિ મુખ્ય હોય છે અને એ કારણો એવાં છે કે જે ઇર્ષા વિધવા શુદ્ધ અંતઃકરણથી ઇચ્છે, તો તે સહેલાઈથી દૂર કરી શકે. કવચિત્ વિધવા સ્ત્રી પોતાના

ગુણાવયવોની કુદરતી શક્તિ દૂર કરવા અથવા વૃત્તિ શાન્ત કરવા અયોગ્ય ઉપાયો લે છે; તેથી ગર્ભાશય આદિ ભાગ રોગગ્રસ્ત થઈ જાય છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ દેહદમનની ખાતર આહાર વિહારમાં અને ખીજી રીતે કષ્ટ ભોગવે છે, પણ તેથી અંતે દેહમાં રોગ વધે છે. ને પોતાના દુઃખમાં વધારો કરે છે એટલુંજ નહિ, પણ સર્ગા સંબંધીને પણ બોળાવે થઈ પડે છે. પોતાના શરીરને હાનિ થાય એવું કર્તવ્ય કાંઈ પણ મનુષ્ય કરે, તો તે કુદરતની નજરે ગુન્હેગાર છે, અને કુદરતી રીતે તેને સજ્ન થયા વિના રહેતી નથી. જે સ્ત્રીઓમાં અંગબળ વધારે હોય, તેમણે પૈસા પ્રાપ્ત કરવા માટે અગર શીખવાની ખાતર શીવણ ભરત કે એવું કાંઈ કામ કરવું; જેઓની પાસે દ્રવ્ય હોય, તેમણે વિધવાઓના ધર્મ જાળવવાને તથા ખીજી સ્ત્રીઓને સમજાવવા પ્રયાસો કરવા, અને ખીજી વિધવા સ્ત્રીઓનાં દુઃખો કમી થઈ શકે તેવા ઉપાયો યોજવા; જરૂર લાગે, તો ખોરાક બહુજ હલકા લેવો અથવા થોડા લેવો, પરંતુ શરીર બહુ નબળું પડે, એમ કરવું નહિ. વિધવા વિવાહ કરવો કે નહિ, તે સવાલ વૈદ્યક દૃષ્ટિથી જોતાં કાંઈ અગત્યનો નથી, અને તેથી અત્રે તે લેશ માત્ર લખ્યું નથી. એકંદર રીતે વિધવાઓના ધણાખરા વ્યાધિઓ તેમની મનોવૃત્તિથી નીપજેલા હોય છે ને તેથી કાંઈ ખાસ ઉપાયો બતાવવાની જરૂર નથી; તેઓ પોતાની વૃત્તિઓને એવી રીતે કાબુમાં રાખે કે તેથી દેહને હાનિ ન થાય તો બસ છે; નવરાશ, એકાંત, ખરાબ સોજત, ગરમ મસાલાદાર કે મિષ્ટ પદાર્થો એ સઘળાં મનોવૃત્તિને ઉત્તેજન આપનાર છે, માટે તેથી જેમ અને તેમ દૂર રહેવું અને ઉઘોગ, સારી સ્ત્રીઓનો સમાગમ, ધર્મની કે વિવિધ વિદ્યા હુન્નર સંબંધી બાજતોનું મનન. ગણિત શાસ્ત્રના દાખલા, સાદો ખોરાક, મિષ્ટ ભોજનનો ત્યાગ, વૈરાગ્ય, “સંસારની જડ વસ્તુઓનો પ્રેમ ને મમતા સદા અસંતોષ આપનાર છે અને આત્માનો આત્મા સાથેનો સંબંધ સમજવાથી સદા સંતોષ મેળવી શકાય છે,” એવો ખ્યાલ અથવા એવા મનનું સમાધાન કરનાર હરકોઈ એક તર્કને વળગી રહેવું, એ પોતાની મનોવૃત્તિને શાન્ત અને નિયમિત કરે છે, અને સદ્ગુણી વિધવાને ઉપયોગી થઈ પડે છે. પોતાનો સ્વભાવ જેવો કરવો હોય, તેવો થઈ શકે છે, માટે પોતે સ્વભાવ થવા દેવો નહિ; મનને મજબુત કરવું, ને વિધવા થવું એ બહુ

દુઃખની વાત છે, એવો મનાઈ બેઠેલો વિચાર કાઢી નાખવો. સમજી સ્ત્રી તેને “અવસ્થાનો ફેરફાર” માત્ર ગણે છે, અને આનંદમાં ધર્મ બળવતી પોતાનો કાળ કાઢે છે. પોતા હૃદયવાળી વિધવાઓના તનમનની દેખરેખ રાખવાની ફરજ તેમનાં સગાંવહાલાંની છે; જ્યાં સગાંવહાલાં ન હોય, ત્યાં જ્ઞાતિ તરફથી તેમની તન્દુરસ્તી માટે ગ્રાહવણ થવી જોઈએ, વળી તેવી સ્ત્રીઓએ ધીમે ધીમે મનને મજબુત કરવાની ટેવ પાડવી જોઈએ.

ઉપસંહાર.

છેવટ સ્ત્રીઓની તન્દુરસ્તીની બાજતમાં એ કહેવાની જરૂર રહે છે કે, આપણા દેશમાં સ્ત્રીઓની તન્દુરસ્તીનો આધાર ધણે ભાગે તેમનાં સગાંવહાલાં ઉપર રહે છે; જ્યાં તેણીને એક નોકર તરીકે પોતાના દેહની દરકાર કર્યા વિના કામ કરવું પડે છે, ત્યાં વ્યાધિ અટકાવવાની આશા નથી; પણ જેમ જેમ લોકો સમજતા જાય છે, તેમ તેમ સ્ત્રીઓને તેમના શરીરની તન્દુરસ્તી જાળવવાને હક મળતો જાય છે, એ જરા સંતોષની વાત છે.

આપણા દેશમાં કેટલીક જગ્યાએ સ્ત્રીઓને વરસાદ તથા તડકા તાપનું દુઃખ સહન કરવું પડે એવા રિવાજો છે, તે કેટલેક અંશે દૂર થવાની જરૂર છે. જોડા ને છત્રી એ તેમનાથી સાધારણ રીતે વપરાતાં નથી, પણ જરૂર પડે ત્યારે વાપરવાં જોઈએ, ઉનાળામાં તડકાથી ને ચોમાસામાં શરદીથી તેમને બહુ હેરાન થવું પડે છે, પુરૂષ કરતાં તેઓ ટાઢ તડકા થોડું ખમી શકે છે, તો પણ તેઓ રિવાજને વળગી રહે છે, તેથી હાનિ થાય છે. ઉંચી એડીના ને ચપડોચપડ થતા જોડાથી કાંઈ ફાયદો નથી. અંધારામાં ગોંધાઈ રહેવાનો, કાંઈના મરણ પાછળ અતિશય શોકકળ કરવાનો, ધર્મને નામે હદ ઉપરાંત ઉપવાસાદિ વ્રતો કરવાનો, અવયવોની શક્તિ ઉપરાંત વજનદાર ધરેણું પહેરવાનો, વ્યાધિ છતાં શરમને લીધે તે તરફ બેદરકાર રહેવાનો, દવા સંબંધી સલાહ ભણેલ સ્ત્રીડાકટરો કે પુરૂષ ડાકટરની નહિ લેતાં માત્ર અજ્ઞાની સ્ત્રીઓની તેમજ ઉંડા વૈદ્યો, હકામો, બાળવૈદ્યો અને ખોટાં પાટીયાં મારી બેસનારા ક્યારાઓની તથા સુવાવડના ડાકટરનો ડાળ ધાલી પડીઓ વેચનારાની સલાહ લેવાનો રિવાજ અને એવા અનેક માડા રિવાજો જે આપણામાં છે તે ધીમે

ધીમે છોડતા જવા જોઈએ ને શરીરની સુખાકારી જળવાય, નીતિ સચવાય, પ્રજા સારી થાય, તથા સંસાર આનંદમય થાય, એવા રિવાજો ગ્રહણ કરવા જોઈએ.

શ્રી પુરુષનો સમાગમ.

(Sexual Intercourse.)

શ્રીએ પુરુષ સાથે સમાગમ કેટલી ઉમરે શરૂ કરવો જોઈએ, તે માટે કુદરતેજ મોટો નિયમ બતાવ્યો છે. રજોદર્શન એ સ્ત્રીના અવયવોની પકવતાની એક નિશાની છે, અને તેથી રજોદર્શન થયા પછી તેમના વ્યવહારને શરૂ કરવામાં અડચણ નથી, પણ તે સાથે સ્ત્રી તથા પુરુષ પોતાની તન્દુરસ્તી અને શરીરના બાંધાને લક્ષ બહાર રાખવાનાં નથી. કોઈવાર સ્ત્રીના અવયવો ને આખું શરીર ખરાબ ખીલ્યાં છતાં સ્ત્રીનું શરીર નબળું હોય, અવયવો બહાર વૃદ્ધિ પામ્યા ન હોય, અને ઉંચાઈ વધી શકી હોય, આવા અપવાદો હોય, તે તરફ ધ્યાન રાખીને તેમણે પોતાનું વર્તન ચલાવવું. નબળા બાંધાની સ્ત્રીઓએ અવશ્ય મનને કબજે રાખીને પુરુષ સાથેનો સમાગમ મોટો શરૂ કરવો.

વ્યવહાર શરૂ થયા પછી કેટલાંક સ્ત્રી પુરુષો યુદ્ધિહીન અને ઉન્મત્ત પશુઓની માફક—(અરે તે પણ નિયમ પાત્ર છે)—તેથી પણ ખરાબ રીતે કાંઈ પણ નિયમ વિના, તેનો ઉપભોગ કરે છે, તેથી એવું નુકશાન થાય છે, અગર જો કે તેથી તરતજ તેમના શરીરને ધક્કો જણાતો નથી, તો પણ થોડા દિવસમાં શરીરની અમૂલ્ય રજો—મજ્જાતંત્ર—કે જે એકવાર હદ ઉપરાંત વપરાઈને નાશ પામે તો ફરીથી નવાં તેવાંજ મજ્જાતંત્ર કોઈ પણ ઉપાયે થતાં નથી, અને જેની મજ્જાતંત્ર ઉપર આખા દેહની મજ્જાતંત્ર ને તન્દુરસ્તીનો આધાર છે, તે અમૂલ્ય રજો, તે અમૂલ્ય તંતુઓ વપરાઈને નાશ પામવા માંડે છે, તેની જગ્યાએ નવા તંતુઓ હજી ખરાબ પરિપકવ થયા હોતા નથી, ત્યાં ફરીથી તે પણ વપરાવા લાગે છે, અને એ રીતે મજ્જાતંત્રનો ઘણો ભાગ ચૈતન્યહીન, અપકવ, તથા અપુષ્ટ રહે છે, એથી શરીરમાં સુસ્તી નબળાઈ, ફેર આવવા, માથાનો દુખાવો, ઉદાસી-નતા, ચીડાઉ સ્વભાવ, કામકાજ તરફ અપ્રીતિ, જીર્ણીકર, ચરદી, સળેખમ, ફેફસાના વ્યાધિ, પક્ષા-

ધાત, લકવો, ઘેઘણ, હિસ્ટીરીયા, આંખની નબળાઈ વગેરે અનેક રોગ થઈ આવે છે. યુવાન સ્ત્રી પુરુષ પહેલેથી સમજીને ચાલતાં નથી, અને બેદરકારી બતાવે છે, તેના પરિણામમાં જ્યારે વ્યાધિ લાગુ પડે છે, ત્યારે તેઓને ઘણું ખર્ચ કરતાં અને મનને ઘણું કષ્ટભર્યાં રાખવા છતાં પણ નિયમિત રહેનારા સમજી માણસોના જેવું સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી. આ બાબતમાં જાણે ધીર દરેક સ્ત્રી પુરુષને વિષય ભોગવવાની શક્તિ આપી જાંદગી માટે માંખીને આપતે હોય એવું જણાય છે, જેને લીધે જો તે જલદી વાપરવામાં આવે છે તો તે જલદી ખુરી નય છે, ને નિયમિત રીતે વાપરવામાં આવે છે, તો લાંબા વખત સુધી ચાલે છે. એટલે કે જ્યો અતિશય વિષય ભોગવે છે તેઓ વહેલા પોતાની શક્તિ ગુમાવી બેસે છે, ને નપુંસક થાય છે, અને જ્યો તેને નિયમસર ભોગવે છે, તેઓ ઘણી ઉમ્મર થયે છતાં સશક્ત રહે છે અને પ્રજોત્પત્તિ કરી શકે છે. આ બાબતમાં દુનિયાના વિદ્વાન ડાક્ટરોએ ઘણી ઘણી શોધ કરીને નક્કી કર્યું છે કે અઠવાડીયામાં એક કરતાં વધારે વખત સશક્ત અને તન્દુરસ્ત સ્ત્રી પુરુષનો પરસ્પર વ્યવહાર થાય, તો તે નુકશાનકારક નીવડે છે, અને તેથી બન્નેના શરીરને અવશ્ય હાનિ પહોંચે છે. સખત મહેનત કરનારા, નબળા શરીરના અથવા કાંઈ બીમારીવાળા શખ્સોને આથી વધારે સખત નિયમની જરૂર છે. કોઈને આ નિયમ દેખીતો ગેરવ્યાજબી લાગે, તો તેમની ભૂલ છે; તેમણે યાદ રાખવું કે કોઈવાર આપણે થોડીએક તન્દુરસ્તી બગડે તે તરફ પૂરતું લક્ષ આપતા નથી, તેથી કદાચ આપણને એ નિયમ ખોટો લાગે, પણ જ્યારે તે ભૂલ વારંવાર કરવામાં આવે છે, ત્યારે માફ પરિણામ જણાયા વિના રહેતું નથી. વળી યાદ રાખવું જોઈએ કે નબળાઈ આવે, તો સારા ખોરાકથી કે દવાથી પાછી તન્દુરસ્તી મેળવશું એવો તર્ક થતો હોય, તો તે પણ ભૂલ છે. આજ સુધીમાં ડાક્ટરોનો એવો અનુભવ છે કે એકવાર ગુમાવેલી શક્તિ પાછળથી સંપૂર્ણ રીતે એટલે સારાં સારાં ટકા કોઈપણ દવાથી કે ખોરાકથી પાછી મેળવી શકાતી નથી, અને જો મેળવી શકાતી હોય, તો મનુષ્ય અમર થઈ નય. સમાગમ થયા પછી બીજો દિવસે અજીજ, સળેખમ, માથાનો દુખાવો, પગની ફૂચાંતો દુખાવો, કંઠતર, કેડતું ફાટવું, જીભ સુકાવી, ફેર આવવા, નેત્રનું

ક્રમજેરપણું, અભ્યાસ તે કામકાજ તરફ અત્રીતિ, દસ્ત-ની કમજબત, પેકુનો દુખાવો કે એવાં એવાં કોષ્ઠ લક્ષણો; અર્થાત્ કૃત્રીમ સુખી ચહેરો અને મન ઇત્યાદિ જણાય છે, ત્યારે તેને સમાગમ સિવાય બીજા કારણોથી થતાં માનવામાં આવે છે, પણ તે વાસ્તવિક નથી; તેવે વખતે સમાગમ એ મુખ્ય લાયક કરનાર કારણ હોય છે, અને તેથી બીજાં કારણો કાઢી નાંખી જાય છે. કોષ્ઠ કોષ્ઠ વખત સખત એવી રોગો, અથવા તો એપ વિના ઉત્પન્ન થનારા મહાન ભયંકર રોગો પણ સ્ત્રીપુરુષના સમાગમ પછી સજ્જડરિતે લાગુ પડતાં જોવામાં આવે છે; વળી આવા પ્રયોગોમાં સ્ત્રીપુરુષને સમાગમ પછી, તરતજ કાંઈ જાણવા જેવી નાનગાઈ ન આવી હોય, તો પણ અંદરથી ખરેખર નાનગાઈ પડી ગયેલું શરીરનું આખું ચંત્ર વ્યાધિને શરણુ આપી નય છે, અને જે ક્ષણિક સુખ ભોગવ્યું હોય છે, તે માટે લાંબા વખત સુધી દુઃખ ભોગવવું પડે છે અર્થાત્ આવક કરતાં ખર્ચ વધવાથી આખરે પેટી ડુબે છે.

કેટલીક વખત તરણુ સ્ત્રી પુરુષો ઇસ્કના સુખની ખાતર અને સ્તંભન માટે દારૂ, ભાંગ, કોકેઈન કે એના કોઈ કેરી પદાર્થોનો નિશો કરે છે, અને પછી જાણે તેથી પોતે કાંઈ અત્રીકિક સુખ પ્રાપ્ત કરતા હોય, એમ તેમને લાગે છે. આ પ્રમાણે કેટલી સારો સમાગમ થવાથી શરીરને એવડી દાનિ થાય છે, અને આખરે તેમના દેહની ખુવારી થાય છે; નિશો પણ નુકશાનકારક છે તે ધણા ખરા સમજતા નથી. થોડાક વર્ષમાં તેમને ભયંકર રોગો લાગુ પડે છે, અને અચાનક મૃત્યુને શરણુ થાય છે. ખુવારસામાં કેફ અને વિષયની અનિયમિતતાથી ધણા લોકોને અમુક અમુક આજ્ઞતની ધેત્રજા-monomaniacs પણ થઈ આવે છે, તેમાં કોઈ કોઈને આત્મહત્યા, દેશત્યાગ, ઇત્યાદિ ઝનુની વૃત્તિ પણ થાય છે. પાછલી જીંદગીમાં જેઓ વિવિધ ગુટિકાઓ, યાકુતીઓ, માઝુમ, જવારીશો, ઇત્યાદિ કે જેમાં પણ કેફ જ હોય છે, તેનું સેવન કરે છે, અને તેના ઉત્તેજન વડે વિષયનું સુખ ભોગવે છે; તેઓને ધણીવાર રાતમાં કે સવારમાં ઉડતી વખતે લકવો લાગુ પડે છે, વાયે રહી જાય છે, ખપોરના તડકામાં જવાથી માથે લોહી ચડી આવે છે; અગર થોડા દિવસ વિષયનું સુખ ભોગવ્યા પછી વિશેષ નપુંસ-સ્વ આવતું જાય છે અને તે માટે યાકુતીનો ઉપ-

યોગ વધતો જાય છે. ધીમે ધીમે સ્ત્રી પુરુષ યાકુતીનાં તદ્દન બંધાણી થાય છે, અને છેવટે પૈસાનો ભોગ આપી ગમે તેટલી યાકુતીથી પણ નપુંસકત્વ દૂર થતું નથી, તેમજ નવા વ્યાધિયો શરૂ થવા લાગે છે. આથી અમારી એરી સલાહ છે કે તરણુ સ્ત્રી પુરુષોને પોતાની શક્તિમાં વધારો કરવા માટે તન્દુરસ્ત ગાયના તાજા દુધ સમાન દુનિયામાં કોઈ પણ વસ્તુ નથી, વળી મદ્ય, ખદામ, પીસાં, અખરોટ, લીલો મેવો વિગેરેનો, સમાગમ પછી ઉપયોગ કરવો, માત્ર પાણી પીને સુવું તેથી તન્દુરસ્તી સચવાતી નથી અને તેને બદલે બીજી કોઈ વસ્તુનો આગ્રહ રાખવો, એ મૂર્ખાઈ ભરેલું છે.

વળી પ્રજેતપત્તિના ઉચ્ચ આશયથી કુદરતે સ્ત્રી તથા પુરુષમાં અસ્પર્શ પ્રેમ થવાની લાગણી મુકલી છે, અને સમાગમના સુખની મોદગ્ગળ પાથરી છે; પણ તે સાથે તેણે એવી યોજના રાખી છે કે, પ્રજેતપત્તિનો આશય છોડી દેખને જેઓ માત્ર સમાગમનાજ સુખનો ચત્ન કરે, તેઓને વહેલા કે મોડી અવશ્ય શિક્ષા ભોગવવી પડે. પુરુષો કુદરતી રીતસર વર્ત્યા વિના તે સુખ ભોગવવાની કુટેવો પાડે, તો તેઓના શરીરને વધારે ધક્કો લાગે છે, અને તેજ રીતે સ્ત્રીઓ પણ જો કુદરતી નિયમથી ઉલટી રીતે પોતાની સમાગમની ઇચ્છા પરિપૂર્ણ કરવા પ્રયત્ન કરે, તો તેમને પણ ભયંકર રોગ ધર્ષ આવે છે. અજાણી બાળાઓ માત્ર ઉત્કંઠાને લીધે અગર ખરાય સોખતને લીધે એવી કુટેવો તરફ ન દોરાય, તેટલા માટે એવી હડીકતો અમે સ્પષ્ટ સમજાવી નથી; પણ માત્ર એટલીજ સૂચના આપી છે કે કોઈ પણ જાતની ખરાય ટેવ પાડવી એ શરીરને બહુ નુકશાનકર્તા છે.

અન્ને પક્ષને ઉત્તમ ફળપ્રદ તો એ છે કે રજો-દર્શનનો કાળ વાત્યા બાદ ત્રણ દિવસ સુધી અમોઘ ઋતુદાન આપવું, કે જેથી પ્રજેતપત્તિ નિરોગી, દીર્ઘાયુષી અને પુરુષ વર્ગની થશે. અને બીજે મહીને ઋતુ દેખાય ત્યાં સુધી પુરુષે અને સ્ત્રીએ(શુક્ર-મની-ધાત-Semen) બચાવી-અરખલિત રહેવું, અને રૂધિરાભિસરણમાં જવા દેવું, કે જેથી તન મન બહુ હલકું ચંચળ તથા ખુશાલીમાં રહેશે, અને તેથી ધડપણુ જલદી નહિ આવતાં દીર્ઘાયુષ્ય તથા તન્દુરસ્ત અવસ્થાથી તન મન ધન અને ધર્મનું ઉત્તમ સુખ ભોગવી માતપિતા કૃતકૃત્ય થશે.

સગામાં અંદર અંદર લગ્ન કરવાથી થતાં નુકશાન.

એકજ કુટુંબનાં સગાંઓમાં અંદર અંદર લગ્ન થવાં જોઈએ નહિ, કેમકે જે જે કુદરતી ખોટા એકજ કુટુંબમાં હોય છે, તેમાં તેથી વધારે થયા કરે છે. જે દૂરનાં સગાંઓમાં સંબંધ જોડાય, તે એવી ખોટા ધીમે ધીમે નાશુદ્ધ થતી આવે છે. જે કુટુંબમાં સ્ત્રી પુરૂષનો બહુ નજીકમાં એટલે કે કાકા કાકાના છોકરાંઓમાં સંબંધ જોડાય, તે તેનાં બાળકોમાં ક્ષય બહુ પ્રબળ રૂપમાં લાગુ પડે છે, અગર તે તેમને કાંઈ બીજા વિચિત્ર રોગ લાગુ પડે છે. બીજા સગાં પણ કરતાં કાકા કાકાનાં છોકરાંમાં લગ્ન થાય, તે તે ધણાંજ દાનિકારક નીવડે છે. તેવીજ રીતે મામા કુછનાં છોકરાં અને બેહેનોનાં પણ લગ્ન થવું જોઈએ નહિ. આવાં લગ્ન માત્ર નથી થતી પ્રજાને દાનિકારક છે, એટલું જ નહિ, પણ પરણનાર સ્ત્રી તથા પુરૂષના શરીરને પ્રથમ નુકશાનકારક છે.

કેવા પતિ સાથે કેવી બાળાએ પરણવું ?

આપણા ઉત્તમ હિંદુ-ધર્મમાં પતિ પત્નિના સંબંધને એક ધાર્મિક-ક્રિયા ગણેલી છે, એટલુંજ નહિ પણ તન્દુરસ્ત પતિની સાથેજ કન્યાનું લગ્ન થવું જોઈએ એમ સ્પષ્ટ દર્શાવેલ છે. વૈદ્યક-નિયમ પ્રમાણે પણ સ્ત્રી અને પ્રજાના સુખને અર્થે તન્દુરસ્ત પતિ પત્ની વચ્ચેજ લગ્ન થવાની જરૂર છે. પતિ પત્નીની તન્દુરસ્તી સંબંધી ડાકટરી સરસ અભિપ્રાય મેળાવ્યા વિના, અગર જોઈએ તેટલી ખાતરી કર્યા વિના લગ્ન કરવાથી પતિ તથા પત્ની બન્નેને દુઃખી થવું પડે છે, અને તેમની પ્રજા પણ જન્મે ત્યારથીજ દુઃખી થાય છે. આપણી નવી ઉછરતી પ્રજા અને આવતો જમાનો આરોગ્ય થાય, તે માટે લગ્ન થવા પડેલાં પતિ પત્નીનાં સગાં વડાવાંઓએ તેમના શરીર સંબંધી-તેમનાં રક્તાશય સારાં છે કે નહિ, ક્ષય કંઠમાળ કે દમનો વ્યાધિ છે કે નહિ, પરણેલી જાંદગી માટે તેમનાં મજબૂતત્વ જોઈએ તેટલાં સજાળ છે કે નહિ, લગ્નની ફરજોનો ધક્કો તેમનો બાંધો ખમી શકશે કે નહિ, તેમને ઘેઝાપણું, ઉપદેશ, પરમીઓ, સારણ ગાંઠ, અર્જુદ, સાઇકાસીસ, ટ્યુબર્ક્યુલોસીસ, કે એવા કોઈ હાનિકારક રોગ થયા છે કે નહિ ઈત્યાદિની તમામ તપાસ બરાબર રીતે બને-અરસપરસ કરતી, અગર કોઈ પ્રમાણિક ડાકટર પાસે કરાવવી

જોઈએ. સરભાગ્યે આપણા દેશમાં સ્ત્રી પુરૂષની પરણવાની લાયકાત સંબંધી સવાલ પડેલાં ભાગ્યેજ ઉત્પન્ન થતો, પણ છેલ્લા થોડાંએક વર્ષોથી એ સવાલની અગત્યતા વધી પડી છે. એવા કેસો બને છે કે લગ્નની ક્રિયા પૂરી થાય કે તરત અથવા તે પછી થોડીક વારેજ સ્ત્રી કે પુરૂષ કાંઈ રક્તાશયના ગુમ રહેલા વ્યાધિથી એકાએક મરણ પામે છે; એવે વખતે પાછળ જીવનારની સ્થિતિ બહુ દુઃખી ને દયાજનક થઈ પડે છે; કેટલાંક લગ્નોમાં સ્ત્રી કે પુરૂષના બાંધાની નબળાઇને લીધે લગ્નના હકો (કે જેને ખરી રીતે ધર્મ એ નામ આપવું જોઈએ તે) અદા થઈ શકતા નથી, અને તેથી કુકર્મ વધે છે, કેટલાંકને લગ્ન પછી સખ્ત એવી રોગ અરસપરસ લાગુ પડે છે, અને તેથી નિર્દોષ હોય છે, તેને પણ સહન કરવું પડે છે; તેના પરિણામે પ્રજાત્પત્તિ થતી નથી, અગર થાય તો તે વ્યાધિગ્રસ્ત રહે છે અને થોડા વર્ષમાં દેવલોક પામે છે. લગ્ન થવા પડેલાં સ્ત્રી પુરૂષની તન્દુરસ્તી, સ્વભાવ, રીતભાત, સંચાલન તરફ લક્ષ વધારે આપવું એ ગાત્રના જમાના માટે જરૂરનું છે, કેમકે લાલમાં ધણીવાર લગ્ન એટલે સ્ત્રી પુરૂષની અરસપરસ શરીર સંબંધી અમુક ફરજો બળવા માટે એક બીજાનો સંબંધ એવો સ્થૂળ અર્થ સમજવામાં આવે છે; આત્માએ આત્માની ઉન્નતિ અર્થે મદદ કરવાના આશયથી જોડાએતો સંબંધ એ સદ્ધર્મ અર્થ કવચિતજ સમજવામાં આવે છે, અને કોઈ સમજે તો પણ ધણીવાર એવી ઉન્નતિ તરફ સ્ત્રી પુરૂષ બન્નેનું વલણ હોતું નથી. આ ઉપરથી એમ સમજવું કે માત્ર પુરૂષના બાંધા ને તન્દુરસ્તી પ્રત્યે ધ્યાન આપવાની જરૂર છે; પરંતુ સ્ત્રીનો બાંધો-તેના અવયવોની સ્થિતિ, તેના મજબૂતત્વની લાલત વગેરે તરફ લક્ષ આપવું જોઈએ. જમાના પ્રમાણે કોઈ કોઈ એવા નબળા બાંધાની છોકરીઓ થાય છે કે તેનાં લગ્ન કરવાં કે નહિ એ વ્યાજબી રીતે સલાહ થઈ આવે છે; કેમકે તેવી સ્ત્રીઓ પોતાનું બળ પછી માત્ર ચાર પાંચ વર્ષ મહા-મુસીબતે ટકાવી શકે છે, ને તે પછી તેની તબીબી અવસ્થા લગ્નથી વધારે કરે છે, જેથી તેને તથા તેનાં સગાંઓને કંટાળો આવી જાય છે, અને લગ્ન ન થયાં હોત, તો સાફ એવો અભિપ્રાય થઈ આવે છે; એ વખતે આત્માનો સંબંધ સમજીને સંતોષ રાખવો અગર લગ્ન અટકાવવું એ બેમાંથી એક રસ્તો રહે છે.

વળી લગ્ન વખતે દરેકના શરીરનો બાધો ને તન્દુ-
સ્તી જોવા ઉપરાંત વર કન્યાના શરીરનો બાધો
એક બીજાને માટે યોગ્ય છે કે કેમ તે પણ ધણી
અગત્યની બાબત છે. માત્ર એકલી ઉમ્મરનું ધ્યાનમાં
લેવાની નથી. જો પુરૂષ ધણો બળવાન ને કદાવર
હોય, અને કન્યા નબળી અને નીચા કદની હોય, તો
ત્રી શક્તિહીન થતી જાય છે, અને તેને બારે રોગ
થઈ આવે છે, એથી ઉલટું ત્રી બળવાન ને કદાવર
હોય, ને પુરૂષ નબળો હોય અને શરીરની દરકાર
રાખે નહિ, તો તે વધારે નબળો પડતો જાય છે.

વિવાહ કરવામાં માત્ર ગૌરવર્ણ, ખુબસુરત ચહેરા
કુળ કે દ્રવ્ય તરફ જોવાનું નથી; પરંતુ વૈદ્યક-નિયમ
પ્રમાણે બરાબર તનમનની કેળવણી એટલે કે કસરતી
શરીર, અભ્યાસથી અને શિક્ષણથી મજબુત થયેલું
તથા સંસ્કાર પામેલું મગજ, ને તે સાથે તનમનની
આરોગ્યતા, એટલે કે રોગથી મુક્ત શરીર અને
મન તથા ત્રી પુરૂષની ઉમ્મરમાં આશરે ચાર પાંચ
વર્ષનો ફેર એ અતિશય આવશ્યકતાવાળું છે. વળી
એ સાથે એ પણ કહેવું જોઈએ કે બંને ત્યાં સુધી
લગનનો ધર્મ યથાર્થ રીતે બળવવાની શરૂઆત
પહેલાં ત્રી પુરૂષે પોતાના અવયવોનું ધંદ્રિયવિજ્ઞાન
(physiology) તથા તેમની શક્તિ જાળવી
રાખવાના નિયમો (sexual hygiene) બરા-
બર શીખી લેવા જોઈએ, એટલુંજ નહિ પણ ઉપ-
દેશ અને પરમીઆના વ્યાધિ જે હાલ અતિશય
ફેલાયા છે, તે વિષે સવિસ્તર હકીકત વાંચીને જ્ઞાન
મેળવવું જોઈએ.

આપણા દેશમાં ધણીવાર કન્યેડાંથી લોકોમાં
કુકર્મ અને કુસંપ જોવામાં આવે છે, માટે બંને ત્યાં
સુધી યોગ્ય જોડું કરવાને દરેક પક્ષે આગ્રહ રાખવો.
કેટલાક દેશોમાં લોકો એટલા બધા સમજી ને આ-
ગ્રહી હોય છે, કે જો કોઈ વખત ધણા નાના કદનું
જોડું મળી ગયું, તો તેઓ બંને પોતામાંથી નાના
બાધાની પ્રજા થશે, એ ધાસ્તીથી પ્રજોત્પત્તિ થવા
દેતા નથી, અગર પ્રજા થાય, તો તેને કદાવર કરવા
તનમનથી મહેનત કરે છે. વળી વ્યાધિગ્રસ્ત જોડું
હોય તો તે પણ એમ કરે છે.

આવા વિચારોને લક્ષમાં રાખીને સંખ્યાબંધ
લગ્નો થશે તો આપણી આર્ય-પ્રજા જે હાલમાં બળ-
હીન, રોગી, અદ્વાયુષી, ધનહીન અને મગજની

નબળાઈવાળી થઈ ગઈ છે, તેજ પ્રજા બાળથી
૧૦૦ વર્ષે એવી અસલ આર્ય-પ્રજા થશે કે તેનાં
મીઠાં ફળ સર્વ રીતે મળશે, અને પાછી એક વખત
દુનીઆની સર્વે પ્રજાઓમાં પહેલે નંબરે પ્રથમ ગ-
ણાતી હતી તેમ ગણાશે.

પ્રક્ષાલન.

દરેક ત્રીએ પુરૂષની સાથે સમાગમ કર્યા પછી,
પોતાના અવયવો સાફ કરવાની જરૂર છે. આ ક્રિયા
સાધારણ રીતે ધણાખરા લોકોના જાણવામાં હોય
છે, પરંતુ તેને માટે ધણીવાર જોઈએ તેવી કાળજી
રાખવામાં આવતી નથી, અને તેથી ધણી ખરાબી
થાય છે.

પ્રજોત્પત્તિ થવા ઇચ્છા રાખનાર ત્રીપુરૂષે
સમાગમ પછી તરતજ પ્રક્ષાલનની ઉતાવળ કરવી
નહિ, કારણ કે પ્રક્ષાલનથી વીર્યના સજીવ પરમાણુઓ
એકદમ નાશ પામે છે, અને ગર્ભ ધારણ થઈ
શકતો નથી.

સ્નાનના પ્રયોગોમાં “ સીટ્ઝબાથ ” નામનો
પ્રયોગ બતાવ્યો છે તે પ્રમાણે, અગર “ કુશ ” ના
વિષયમાં તેનો ઉપયોગ બતાવ્યો છે તે પ્રમાણે,
અગર બંને રીતે એકી વખતે પ્રક્ષાલન કરાય છે.
સીટ્ઝબાથ અથવા કટિરના બાથ ભાગને માટે
વધારે ઉપયોગી છે, અને કુશ અંદરના ભાગને માટે
વધારે ઉપયોગી છે. સીટ્ઝબાથ દર્મ્યાન ટપમાં બેસીને
વાદળી વડે બધો બાથ ભાગ સારી રીતે લુછીને
સાફ કરવો; અને પછી કુશ વડે અંદરનો ભાગ
પાંચેક મીનીટ સુધી ધોવો. સીટ્ઝબાથ મળી શકે
નહિ, તો “ કુશ ” ને માટે અવશ્ય ગોઠવણ રાખવી.
આ કુશમાં વાપરવાના પાણીની અંદર પાણીના ૧૦૦૦
ભાગે ૬ ભાગ સાધારણ ખાવાનું મીઠું મેળવવાથી
વધારે લાભ છે. સમાગમ ન થતો હોય, તોપણ
બે ત્રણ દિવસે આ પ્રમાણે પોતાના અંદરના અવ-
યવો સાફ કરવાની જરૂર છે. વળી રજોદર્શન પૂર્ણ
થયા પછી તદ્દન સાફ પાણી કુશમાં ભરીને એક
વખત વાપર્યું હોય, તો અંદરથી રૂધિર વગેરે મળ
દૂર થાય છે, અને પછી સમાગમ થાય, તો કશો
રોગ થવાની ધાસ્તી રહેતી નથી. આ સાથે એ
કહેવું જોઈએ કે ટપ કે કુશ (ગમે તેની) અંદર જે
પાણી વાપરવામાં આવે તે ધણું ચંકું કે ધણું ગરમ
હોય તો તેથી નુકશાન થઈ બેસે છે; માત્ર ચંકું

કે ગરમ કશું ન જણાય એવું કાકરવરણું (Luktworm, Tepid) પાણી વાપરવું; જે અંદર ઘણો ચેપ લાગેલો હોય, અગર તો પ્રદરની અસર હોય કે ધાત જતી હોય, તો ખોરીક ઍસીડ (શેર પાણીમાં ૬ થી ૧૦ ગ્રેઇન્સ) ફટકડી (શેર પાણીમાં ૪ થી ૮ ગ્રેઇન્સ) કે પોટાશ્યમ 'પરમેન્ગેનીઝ' (શેર પાણીમાં આશરે ૫ થી ૧૦ ગ્રેઇન્સ) નાંખીને વાપરવું. માત્ર અવયવોને સાફ કરવાના હેતુ ઉપરાંત તેમને મજબુત કરવા માટે પણ સ્ત્રીએ હમેશાં એક વખત સીટ્ઝબાથમાં રોજ દશેક મીનીટ બેસીને નહાવાની જરૂર છે; તે માટે શરૂઆતમાં પાણી જરા ગરમ વાપરવું અને પછી સહન થઈ શકે, તેટલું થંડું વાપરવું. કેટલાક દિવસો સુધી એ પ્રમાણે કર્યા પછી જ્યારે આખું શરીર અને ગુદાવયવો મજબુત થયેલાં લાગે, ત્યારે સવારમાં બિછાનામાંથી ઉઠીને તરતજ એ પ્રમાણે સીટ્ઝબાથમાં બેસીને નાહવાની ટેવ પાડવી; પણ જે રાતમાં સીટ્ઝબાથ અગર કુશ લીધો હોય, તો સવારમાં ફરીથી એ પ્રમાણે કરવું નહિ. દરેક કુટમ્બમાં બની શકે તો સ્નાન કરવાની ઓરડીમાં કુશ લટકાવી રાખવું અને સ્નાન વખતે ઉપયોગ પહેલાં સ્પર્શ કરી વાપરવું એ સ્વચ્છ થવાની ઉત્તમ રીત છે; જેથી પોતાના શીળવંત પતિને કોઈ પણ રીતનો જનનેદ્રિયના રોગ થવાનો સંભવ રહેતો નથી; અને સંસારતું ઉત્તમ સુખ પ્રાપ્ત કરે છે. કારણ કે શુદ્ધ પરમીઆના ચેપ વિના પણ સ્ત્રીઓના ગુદાવયવની મલીનતા અને દુષ્ટ ધાતુ વિકારથી પણ તેના પતિને પરમીઆને મળતી બીમારી થઇ આવવાનો સંભવ છે. તેમજ તેવી મલીનતાને લીધે સ્ત્રીને પણ ગુદાવયવોમાંથી ધાત જવાનો રોગ, ખુજડી, દુખાવો, કળતર, વગેરે થઈ આવે છે.

સ્ત્રીઓના ગુદાવયવની પરીક્ષા.

Examination of the Female Organs of Generation.

એકઝામીનેશન ઓફ ધ ફીમેઇલ ઓર્ગન્સ
ઓફ જનરેશન.

સ્ત્રીઓના ગુદાવયવની પરીક્ષા મુખ્ય બે હેતુથી કરવાની જરૂર પડે છે, એક તો જ્યારે તેણીના ઉ-

પર કાંઇ બળાત્કાર ગુનારવામાં આવ્યાની તેણી ફરિયાદ કરતી હોય ત્યારે તેણીના શરીર ઉપરનાં ચિન્હોની સાથે ગુદાવયવપર થયેલ અસર જણવાનો હેતુ અને બીજો તેણીને શું વ્યાધિ થયો અગર તેણીના અવયવમાં શું ખામી છે તે નક્કી કરવાનો હેતુ. આ બેમાં પ્રથમ હેતુ આ પુસ્તકમાં કાંઈ કામનો નથી, તેથી સ્ત્રીઓના વ્યાધિ, અને તેમના અવયવમાં રહેતી ખામીઓ નક્કી કરવાનાજ હેતુથી આ પરીક્ષા કરવાની રીત આપી છે.

પરીક્ષા કરવાની રીત જણાવવા પહેલાં સ્ત્રીઓના અવયવની રચના ને ખંધારણ કેવાં હોય છે તે જણાવું જોઇએ, માટે પ્રથમ તે વિષય શારીરકજ્ઞાનના ૨૫૦ મા પૃથ્વી વાંચીને પૂરતું જ્ઞાન મેળવવું.

પરીક્ષા સાધારણ રીતે ત્રણ પ્રકારે થઇ શકે છે. (૧) દષ્ટિથી (૨) તર્જનીથી અને (૩) દર્શકચક્ર તથા બીજાં યંત્રોવડે.

જ્યારે બાહ્યાવયવોમાં કાંઇ રોગ થયો હોય છે, ત્યારે માત્ર દષ્ટિથી જોઈનેજ પરીક્ષા થઇ શકે છે. કાંઈવાર બાહ્યાવયવોને જોતી વખતે તેના ઓછાને એક બાજુએ રાખવા માટે, તથા તેની જડાઇ ને કઠિનતા જોવા માટે આંગળીથી સ્પર્શ પણ કરવો પડે છે. બાહ્યાવયવોની પરીક્ષા માટે સ્ત્રીને અમુકજ સ્થિતિમાં સુવારવાની જરૂર નથી. તેની ગમે તે સ્થિતિમાં એક સરખીજ પરીક્ષા થઈ શકે છે. સાધારણ રીતે સ્ત્રીઓને ડાબી બાજુએ સુવારવાની છે ને તે સારી છે. આ પ્રકારની પરીક્ષાથી બાહ્યાવયવોની ખામી, ત્વચા રોગ, વરમ, ક્ષત, અર્થુદ, ગડ, ચોનિની આમળ, શરીરનું સુકાવું ઇત્યાદિ રોગ ઓળખી શકાય છે.

તર્જનીથી ગર્ભાશયની પરીક્ષા થઇ શકે છે, તે સાથે ચોનિ-માર્ગની ખામી, વરમ, ઉષ્ણતા, અર્થુદ, ક્ષત, ગડ, ગ્રંથિ વગેરે જો હોય તેને ઓળખી શકાય છે, આ પરીક્ષા કરવા માટે સ્ત્રીને ડાબે પડખે સુવારવી, પછી વૈષે તેની પાછળ પીઠ તરફ ઉભા રહી પોતાના જમણા હાથની પહેલી બે આંગળીઓને તેલ લગાડી આસ્તેથી ચોનિમાર્ગમાં દાખલ કરવી; આ વખતે જો ચોનિદાર આગળ કાંઇ પડ જેવું આવડું આવેલ લાગે તો બહુ સાવચેતી રાખવી ને જોર કરવું નહિ; જો માત્ર એકજ આંગળી જ

શકે તો, એકજ આંગળી જવા દેવી; આ પડ બીજું કાંઈ નહિ પણ યોનિપટલ હોય છે. કુમારી સ્ત્રીઓમાં ધણીવાર તે પડ અવિચ્છિન્ન હોય છે. જો યોનિપટલ એક આંગળી દાખલ કરવા જતાં પણ તુટી જશે એમ લાગતું હોય તો ગુદાદારમાં તર્જની દાખલ કરીને ગર્ભાશયની તથા યોનિ-માર્ગની પરીક્ષા કરવી. ગર્ભાશયનાં કેટલાંક દર્દોનો નિર્ણય આ પ્રમાણે ગુદાદારેથી કરેલી પરીક્ષાવડે વધારે સારો થઈ શકે છે.

સાધારણ સુતેલી સ્થિતિમાં તર્જની યોનિમાં આખી દાખલ થાય છે એટલે તે કમળને અડકે છે; જો સ્ત્રી ઉભી હોય, તો કમળ જરા નીચું હોય છે. યોનિ-માર્ગની લંબાઈ અવયવોના વર્ણનમાં આપી છે, તે કરતાં ઓછી હોય, તો ગર્ભાશય ભ્રંશ (prolapsed) થયો છે, એમ અનુમાન થાય છે. ગર્ભાધાનના પ્રથમ ત્રણ મહિનામાં પણ તે નીચે હોય છે, ને તે પછી તે ઉંચું ચડે છે. ગર્ભાશયનું પશ્ચાત્ પતન કે પશ્ચાત્ નમન થયું હોય ત્યારે, અને ગર્ભાશયની વૃદ્ધિ થઈ હોય, કે ગર્ભાશયમાં કાંઈ ગ્રંથી થઈ હોય, અંડાશયમાં કાંઈ ગ્રંથિ થઈ હોય, મૂત્રાશય વિસ્તૃત થયો હોય અગર સ્ત્રીને ઉધરસ બહુ આવતી હોય, કે દસ્ત ઉતારતાં કરાંઝતું પડતું હોય, ત્યારે ગર્ભાશય નીચે હોય છે.

કેટલીકવાર ગર્ભાશય બહુ ઉંચો ચડી ગયો હોય છે, ને તે વખતે આંગળીને કમળનો સ્પર્શ એકદમ થઈ શકતો નથી. ગર્ભાધાનના ત્રણ મહિના થઈ ગયા હોય ત્યારે બીજા કાંઈ કારણથી ગર્ભાશય અતિશય મોટો થઈ ગયો હોય, ત્યારે અને અંડાશયમાં મોટી ગ્રંથિ થઈ હોય, ત્યારે ગર્ભાશય ઘણો ઉંચો હોય છે કે તેથી તર્જની સહેલાઈથી કમળને અડકી શકતી નથી.

સ્વાભાવિક સ્થિતિમાં ગર્ભાશય ચોતરફ આંગળીથી ખસેડી શકાય છે. વળી તેને દાખતાં તે ઉંચો ચડે છે; પણ ન્યારે કેટલાંક દર્દ થાય છે, ત્યારે તેને ખસેડી શકતો નથી. ગર્ભાશયમાં અર્બુદ થયું હોય, તો ગર્ભાશય યોનિ-માર્ગની સાથે સજડ ચાટયો હોય છે, અને કમળનો ભાગ હાલતો નથી. કાંઈવાર ગર્ભાશયમાં અંડાશયમાં મોટી ગ્રંથિ હોય, તોપણ ગર્ભાશય હાલતો નથી. ન્યારે ગર્ભા-

શયનો ભંશ થયો હોય છે, ત્યારે તેને ઘણો હલાવી શકાય છે.

આટલું જોયા પછી કમળની શું સ્થિતિ છે, તે જોવી. સ્વાભાવિક રીતે કમળ કેવી સ્થિતિમાં હોય છે, તેનું જ્ઞાન ને અનુભવ હોય તો પરીક્ષા સહેલાઈથી થાય છે. કમળની સ્થિતિ જોવા માટે ઉપર પ્રમાણે સ્ત્રીને ડાબે પડાવે સુવારવી; કાંઈવાર તેણીને ઉભી રાખીને પણ પરીક્ષા કરવામાં આવે, તોપણ ખોટું નથી.

કાંઈવાર જો કમળનું છિદ્ર છેક પૂરાઈ ગયું હોય (occluded) તો આંગળીને તે પિલકુલ જણાતું નથી; આવો બનાવ ગર્ભાધાન પછી પણ ક્યારેક બને છે, ને તેજ જગ્યાએ પ્રસવ માટે નવું છિદ્ર કરવું પડે છે. કાંઈવાર યોનિ-માર્ગની દીવાલો સામ સામી ચાટી જાય છે, ને તેથી આંગળી આગળ જઈ શકતી નથી.

કમળનો સ્પર્શ થાય, એટલે તેના ઓછ કઠણ છે કે પોચા છે, તે જોવું. ગર્ભાધાનને લીધે તેના ઓછ વધારે પોચા લાગે છે અને જો આ પરીક્ષા બરાબર આવડતી હોય તો ગર્ભાધાનનો નિર્ણય જલદી થઈ શકે છે. ગર્ભાધાનને બીજા મહિનેથી આ ચિન્હ શરૂ થાય છે, ને એથી મહિને તે ઘણું સ્પષ્ટ જણાય છે. ગર્ભાશય જો કાંઈ મસાને લીધે, જલંદરને લીધે, કે જાડને લીધે મોટો થાય, તો પણ કમળ-પેડ જરા નરમ હોય છે. ન્યારે અંદર અર્બુદ હોય છે, ત્યારે હેડ નરમ પણ ખડખડા હોય છે. ન્યારે વરમને લીધે કમળ પોચું લાગે છે, ત્યારે સ્પર્શ કરતાં તે દુખે છે.

કમળ બહુ કઠણ લાગતું હોય તો બધી વખત અંદર રોગ હોતો નથી, તો પણ અર્બુદ, ગ્રંથી કે એવો કાંઈ રોગ હોવાનો સંભવ છે; તેના બરા નિર્ણય માટે બીજાં ચિન્હોની જરૂર છે.

કેટલીકવાર કમળના ઓછની અંદર કઠણને ઝીણી ગાંઠો હોય એવું લાગે છે તે કાંઈ રોગ હોતો નથી. ગર્ભાધાન વખતે તે ધણીવાર જોવામાં આવે છે.

કમળનું છિદ્ર:—કુમારી સ્ત્રીઓમાં કમળનું છિદ્ર એટલું તો નાનું હોય છે કે માત્ર સ્પર્શ કરવાથી જ તેને ઓળખી શકાય છે, ન્યારે તેમાં ગર્ભા રહે છે, ત્યારે તે છિદ્ર મોટું થાય છે, અને ગર્ભને પાંચમે

મહિને તેમાં આંગળીનું ટેરવું જરા દાખલ થઈ શકે છે. જો અંદર ગર્ભ હોય તો કમળના ઓછ વળી ગયેલા પોચા હોય છે. પણ જો અંદર કંઈ રેસામય અર્થિ હોય, તો ઓછ છુટા પણ કઠણ હોય છે, આથી આંગળીનું ટેરવું અંદર જઈ શકે છે ખરું, પણ ગર્ભધાનની સ્થિતિ જેવા તે પોચા હોતા નથી. અંદર મસા હોય છે, ત્યારે પણ તેવુંજ બને છે.

પ્રસવ થયા પછી કેટલાક દિવસ સુધી કમળનું મુખ ઉઘાડું લાગે છે, ને તે ધીમે ધીમે ખીડાતું જાય છે.

ન્યારે ગર્ભાશયનો દીર્ઘ વરમ થયો હોય, તે માંથી ધાત જતી હોય, કે અર્ધુદ થયું હોય, ત્યારે પણ કમળનું મુખ વધારે ઉઘાડું હોય છે; અર્ધુદથી કમળની સપાટી અનિયમિત ને ખડખડી થઈ જાય છે.

જો કમળનું કદ-છિદ્ર ઘણુંજ નાનું લાગતું હોય, તો બધી વખત ચિંતાનું કારણ હોતું નથી; પણ તે સાથે વંધ્યત્વ, ન્યૂનાર્ત્તવ વગેરે ઉપાધિ જણાતી હોય, તો ખીજી રીતો વડે પરીક્ષા કરવાની જરૂર પડે છે.

યોનિ-માર્ગમાં રહેતા ગર્ભાશયના ભાગની લ'ખાધ:—સ્વાભાવિક રીતે ગર્ભાશયની ગ્રીવાનો કેટલોક ભાગ યોનિ-માર્ગમાં રહેલો હોય છે.

આ ભાગ ગર્ભાધાનને લીધે ધીમે ધીમે કમી થવા લાગે છે. એથી કમળ પહેલાં જેમ યોનિમાં આગળ પડતું લાગતું હોય છે, તેમ પછી લાગતું નથી. જે સ્ત્રીઓને એક બે વખત ગર્ભાધાન થઈ ગયું હોય છે, તેમનો ગર્ભાશયનો ભાગ યોનિમાં સાધારણ રીતે ઓછોજ હોય છે. ગર્ભાધાન સિવાય અંડાશયની અર્થિ, ગર્ભાશયમાં થતા મસા, અર્થિ ને જલ'દરને લીધે પણ તે ભાગ ઓછો થઈ જાય છે, પણ જો ગર્ભ ગર્ભાશયની બહાર મંધાતો હોય, તો ગર્ભાશયનો આ ભાગ ઓછો થતો નથી.

યંત્રોવડે થતી પરીક્ષા.

પરીક્ષા કરવાનાં મુખ્ય બે યંત્રો છે:—(૧) ગર્ભાશય શલાકા (the sound—સાઉન્ડ) અને (૨) દર્શકયંત્ર (the speculum—સ્પેક્યુલમ:).

ગર્ભાશય શલાકા તે વળી શકે તેવી ધાતુની એક પાતળી સળી હોય છે; તેને એક છેડે જરા દડી જેવું હોય છે, ને બીજે છેડા લોઢાના હાથમાં ખોસેલ હોય છે ને વચમાંથી જરા વજ્ર હોય છે. આ હથિઆર તર્જનીથી પરીક્ષા કર્યા પહેલાં કદી વાપરવું નહિ, કેમકે સ્ત્રી સગર્ભા હોય, તો તેથી તેણીને નુકશાન થાય છે અને કાંઈ વખત ગર્ભ ન્યારે સ્ત્રી એક બે માસથી છેડે બેડી ન હોય ત્યારે કમળના હોઠ જો પોચા લાગે તો કદી પણ આ શલાકા અંદર દાખલ કરવી નહિ; અને પોચા ન લાગતા હોય, તોપણ બનતાં સુધી તે વાપરવી નહિ. વળી સ્ત્રી સગર્ભા હોય છતાં કેટલીકવાર તેમને ઋતુસાવની માફક લોહી જાય છે; આથી તેણી સગર્ભા નહિ હોય, એમ ધારીને શલાકા દાખલ કરવી નહિ.

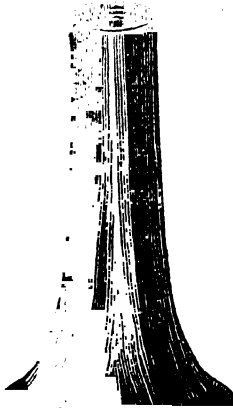
શલાકા વાપરવાની રીત:—ખિજાનાની કોર ઉપર સ્ત્રીની બસ્તી રહે તેવી રીતે તેને ડાબે પડામે સુવારવી, ને જમણા હાથની પહેલી આંગળીથી ગર્ભાશયના કમળનો સ્પર્શ કરવો. શલાકાને જરા ગરમ કરીને તેજ લગાડવું ને પછી ડાબે હાથે પકડીને જમણા હાથની આંગળીના આધારે તેના દડીવાળા છેડાને કમળના મુખ સુધી ઘર્ષ જવો, અને પછી આસ્તેથી તે છેડાને કમળના મુખમાં દાખલ કરવો. કમળના મુખમાં શલાકા પ્રવેશ કરે તે પછી બિલકુલ બળાત્કાર કરવો નહિ, પણ ધીમે ધીમે તેને અંદર વધારે જવા દેવી; ગર્ભાશયની અંદરનો રસ્તો પહેલાં જરા સીધો બસ્તીના વ્યાસ પ્રમાણે હોય છે, પણ આગળ જતાં તે નાભિ તરફ જરા વજે છે, અને શલાકા પણ તેજ પ્રમાણે વજેલી હોય છે. સાધારણ કદના ગર્ભાશયમાં શલાકા કમળથી ઇંચ જેટલી ઊંડી ઘઈ લાગે, ત્યારે પછી જોર જેમ બને તેમ થોડું વાપરવું; કેમકે જો ગર્ભાશયના મથાળાનું માંસ બગડી ગયું હોય છે, તો તેમાં તે વળી ચાલી જાય છે, ને ખબર પડતી નથી.

જો શલાકાને અંદર જતાં કાંઈ હરકત નડે છે એમ લાગે તો વખતે શલાકા ગર્ભાશયના વળાકા પ્રમાણે વજેલી હોતી નથી; જો એમ હોય તો શલાકાને બહાર કાઢીને જોઈએ તેવી રીતે વાળરી, ને પછી ગર્ભાશયમાં દાખલ કરવી.

આ. ૨૧૩. ગર્ભાશય શલાકા.

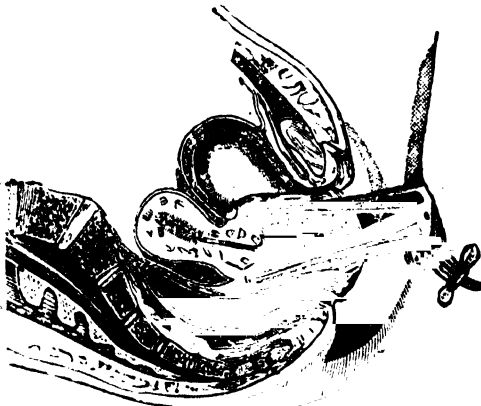
આ. ૨૧૪
સ્પેક્યુલમ.

Glass or Porcelain
Vaginal Speculum.
(Phulmann).

Uterine sound (Galabin).

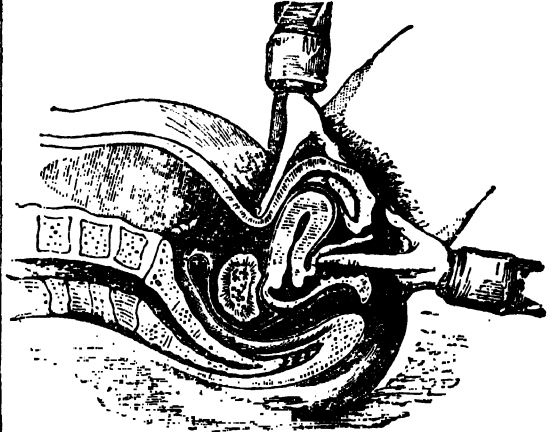
આ. ૨૧૫, યોનિદર્શક યંત્ર.

Two-bladed Vaginal Speculum,
inserted in the vagina, &c.
C. G. Puhlmann.

આ. ૨૧૬.

બે હાથે ગર્ભાશયની પરીક્ષા કરવાની રીત.

Bimanual Examination of the
Uterus. After Marion Sims.

જો કમળમાંજ શલાકા દાખલ થતી ન હોય તો કમળનું છિદ્ર કેવું ને કેવડું છે, તે નક્કી કરવું; અને તે માટે શલાકા દાખલ કરવા પહેલાં દર્શકયંત્રથી કમળનો ભાગ જોવો.

કેટલીકવાર જન્મથીજ કમળનું છિદ્ર હોતું નથી ને કોષ્ટવાર તે પાછળથી બંધ થઇ ગયું હોય છે.

કોષ્ટવાર ગર્ભાશયની ત્રીવામાં આશરે એક ઇંચ જેટલી શલાકા ગયા પછી તે આગળ જઇ શકતી નથી; આનું કારણ ત્રીવાની અંદર રહેલ મુખ (internal os) નો સંકોચ હોય છે; જે સ્ત્રીઓને કાંઈ આળખત્યાં થયાં હોતાં નથી, તેમના ગર્ભાશયમાં શલાકા દાખલ કરતી વખતે આવી મુશ્કેલી નડે છે. આવી અવસ્થા, શલાકાને થોડીવાર ત્યાંજ પકડી રાખવા પછી આપોઆપ ઓછી થવા લાગે છે, ને શલાકા આગળ ચાલે છે.

વખતે શલાકાનો દડીવાળો છેડો ગર્ભાશયની ત્રીવાની અંદરના નાના ખાડામાં ભરાઇ જાય છે, ને આગળ ચાલી શકતો નથી, આમ થાય ત્યારે શલાકાનેજરા પાછી ખેંચવી ને ફરીથી આગળ ચલાવવી; તેમ છતાં ખાડામાં ભરાઇ જાય તો બધી બહાર કાઢી ને તેનો છેડો જરૂર હોય તે પ્રમાણે વાળવો; ને ફરીથી શલાકા દાખલ કરવી.

ગર્ભાશયની ત્રીવામાં બરાબર પસાર થયા પછી પણ કોષ્ટવાર શલાકા આગળ ચાલતી નથી. આ વખતે ગર્ભાશયનું પથ્થાત્ નમન કે અગ્રનમન થયું હોય

છે, જે પશ્ચાત્ નમન હોય, તો યોનિ-માર્ગની પછ-વાડે ગ્રંથિ જેવું લાગે છે, ને શક્તાકાનો વળેલો ભાગ આગળ આવે તેમ દાખત કરવાથી, તે જઘ્નદી અંદર જવા લાગે છે, જે અગ્રનમન હોય તો શક્તાકાના ભાગને જરા વધારે વાળવો પડે છે ને, પછી વળેલો પછવાડે ચાલે છે.

ન્યારે શક્તાકા અંદર જતી ન હોય, સારે દર્શક યંત્ર વાપરવું, અને કમળના આગળના હોડને પકડીને ખેંચવો એટલે અંદરનો પોકળ રસ્તો વાંકા રહેવાને બદલે સીધો થશે.

શક્તાકાથી પરીક્ષા કરતી વખતે ગર્ભાશયની લંબાઈ કાઢવાર વધારે ને કાઢવાર કમી માલુમ પડે છે, કમળની બહાર ન્યારે ક્ષન પડે છે, ત્યારે સપાટી વાદળી કે લાલરંગની લાગે છે, અને તેમાં દાણા દાણા જેવું દેખાય છે. તથા સ્પર્શ કરતાં પણ તેમ લાગે છે. આ સાથે ઘણુંકરીને ગર્ભાશયની ગ્રીવા વૃદ્ધિ પામી હોય છે; અગર ગર્ભાશયનું અધઃપતન થયું હોય છે.

કમળ ઉપર ચાંદી થઇ હોય તો ખીજી જગ્યાએ ચાંદી જેવો દેખાવ હોય છે, તેવોજ તે સ્થળે હોય છે. તેમાંથી ઘણીવાર લોહી નીકળે છે; પણ ચાંદી ક્યારેકજ ઉપર થતી જોવામાં આવે છે.

ગર્ભાશયની વિશેષ લંબાઇ.

ગર્ભાશયની પોકળ જગ્યા સાધારણ રીતે રૂઝુ ઈંચ લાંબી હોય છે, કાઢવાર તેથી રૂઝુ ઈંચ કમી હોય છે, આ લંબાઈમાં પ્રસવને લીધે વધારો થાય છે. પ્રસવ થયાની તે એક મોટી નિશાની છે; ગર્ભાશયના માંસની વૃદ્ધિ (hypertrophy) થવાથી પણ શક્તાકા વધારે આવી જાય છે, ને ગર્ભાશયની લંબાઈ વિશેષ લાગે છે. ગર્ભાશયનું અધઃપતન થયું લાગતું હોય, ત્યારે ઘણીવાર ગર્ભાશયની પોકળ જગ્યાની લંબાઈ વધારે જણાય છે; આનું ખરું કારણ ગર્ભાશયની ગ્રીવાની વૃદ્ધિ હોય છે; શક્તાકા કમળથી ચાર સાડાચાર ઇંચ ઉંડી જાય છે. તે છેક સાત ઈંચ જેટલી ઉંડી ગયાના પણ દાખતા છે. અંડાશયમાં ને ગર્ભાશયમાં રેસામય ગ્રંથિઓ થવાથી પણ ઘણીવાર ગર્ભાશયની પોકળ જગ્યાની લંબાઈ વિશેષ થાય છે, તોપણ બધી વખત આવો ફેરફાર થતો નથી. ન્યારે ગર્ભાશયમાં ગ્રંથિ ઘણા વખતથી હોય છે, ત્યારે તેના બારને લીધે કેટલીક-

વાર ગર્ભાશયની દીવાલો ચોંટી જાય છે, ને ગર્ભાશય શક્તાકા જોઈએ તેટલી આવી જઈ શકતી નથી.

વળી ન્યારે ગર્ભાશયમાં રેસામય મસો થયો હોય છે, ત્યારે પણ તેની લંબાઈ વધારે હોય છે, કેટલીકવાર મસો આડો આવવાથી શક્તાકા અંદર ખસતી નથી, પણ તેને જરા પાછી ખેંચીને એક બાજુ તરફ લેવાથી જઘ્નદી જવા લાગે છે; જે ત્રણ વાર જુદી જુદી બાજુએથી શક્તાકા નાંખવાથી મસાનું સ્થળ ને કદ નક્કી થઇ શકે છે.

કાઢવાર ગર્ભાશયના મથાળા આગળ અર્બુદ થયું હોય, તો તેથી પણ ગર્ભાશયની લંબાઈ વધારે થાય છે.

કવચિત્ એવું બને છે કે શક્તાકા ફેલોપીઅન નળીમાં ચાલી જાય છે. જે તે નળી બરાબર મજબુતીથી બંધ રહેલી ન હોય તો આવું બનવાનો સંભવ છે.

શક્તાકાથી પરીક્ષા કરતી વખતે પેકુ ઉપર હાથ રાખવો ને ગર્ભાશયની સ્થિતિ જોવી, એટલે વધારે બરોસો રાખવા લાયક ખબર મળી શકશે.

ગર્ભાશયની ઓછી લંબાઇ.

જન્મથીજ કાંઈ સ્ત્રીનો ગર્ભાશય નાનો હોય છે, અગર બરાબર પરિપક્વ (developed) થયો હોતો નથી.

સ્ત્રીના બાહ્યાવયવો બરાબર પરિપક્વ હોવા છતાં કાઢવાર ગર્ભાશય પરિપુર્ણ રીતે પકવ હોતો નથી.

વળી ગ્રંથિના દબાણથી ન્યારે ગર્ભાશયની દીવાલો ચોંટી જાય છે. ત્યારે પણ તેની લંબાઈ ઓછી લાગે છે. વૃદ્ધાવસ્થામાં ગર્ભાશયની ગ્રીવાની અંદરનું મુખ ઘણીવાર છેક ખીડાઈ જાય છે, અને શક્તાકા તેથી ઉંડી જઈ શકતી નથી.

કાઢવાર ગર્ભાશયનો થોડોએક ભાગ ઉથલો (inverted) ગયો હોય છે, ને તેથી શક્તાકા ઘણી થોડી ઉંડી જઈ શકે છે; આવું થયું હોય, ત્યારે કમળને સ્પર્શ કરતાં તેના મુખ આગળજ કાંઈ ગ્રંથિ જેવું જણાય છે; અને શક્તાકાને ફરી ફરીને ચોતરફથી અંદર નાખવા છતાં તેટલીને તેટલીજ ઉંડી જાય છે. કાઢવાર પ્રસવ પછી ગર્ભાશય ઘણો ક્ષીણુ ને શુષ્ક થઈ જાય છે. તેવખતે પણ તેની ઉંડાઈ થોડી થઈ ગઇ હોય છે, આગળ કહ્યું છે કે

ગર્ભાશય વળી જવાથી શલાકા આવી પેસી શકતી નથી તે હકીકત ધ્યાનમાં રાખીને તેથી ગર્ભાશયની લંબાઈ ઓછી થયેલી છે એમ સમજવું નહિ.

શલાકા દાખલ કરીને પરીક્ષા કરતી વખતે વધારે સારી ખખર મળે તે માટે કેટલીકવાર યુદ્ધાદારમાં આંગળી નાંખીને ગર્ભાશયનો સ્પર્શ કરવાની જરૂર પડે છે; ને આ પ્રમાણે બંને સ્થળેથી થતી પરીક્ષા ધણું કરીને સંતોષકારક નીવડે છે; યુદ્ધાદારમાં આંગળી નાંખવાથી જેમ ગર્ભાશયની પછવાડેના ભાગની માહિતી મળે છે, તેમ તે વખતે પેડુ ઉપર હાથ રાખવાથી ગર્ભાશયની આગળની માહિતી મળે છે. ૨. શલાકા દાખલ કર્યા વિના પણ એક આંગળી યોનિમાર્ગમાં નાંખીને કમળને દાખી રાખવાથી અને તેજ વખતે પેડુ ઉપર નાબિની નીચે બીજા હાથવડે દખાણુ કરવાથી ગર્ભાશયની જડાઈ જણી શકાય છે.

ઉત્પત્તિ અવયવના વ્યાધિઓ.

સ્ત્રીના અંડનો વરમ.

(Ovaritis-ઓવેરાઈટીઝ.)

પ્રકાર:—તીક્ષ્ણ ને દીર્ઘ.

તીક્ષ્ણ વરમનાં કારણ:—રજોદર્શન વખતે વિષયભોગ ભોગવવાથી, શરદી લાગવાથી, ભેજમાં બેસવાથી, ઋતુસ્રાવ એકદમ બંધ થવાથી, ગર્ભાશયના વરમની સાથે આ અંગમાં પણ અસર થવાથી, અગર ખસ્તીમાં કોઈ સ્થળે વરમ કે ગડ હોય તેની અસરથી કોઈવાર સ્ત્રી-અંડનો વરમ થાય છે. પ્રસૂતિ પછી ગર્ભાશયમાં અને સ્ત્રિઅંડમાં કેટલીકવાર સાથે વરમ થતો જવામાં આવે છે. અંડમાં રસોળી થઈ હોય તો પછી વરમ થવાનો ને પાકવાનો સંભવ રહે છે. આ સિવાય સ્ત્રી-અંડને કાંઈ સખત વાગવાથી ઈજા થવાથી કે એળીઆ જેવી ગરમ દવાઓ વાપરવાથી પણ તીક્ષ્ણ વરમ થઈ આવે છે.

દીર્ઘ વરમ ને તેનાં કારણ:—સ્ત્રી-અંડનો દીર્ઘ વરમ એ ધણોજ ઉપયોગી વિષય છે. અતિશય વિષયભોગ, નાની ઉંમરમાં થતો વિષયભોગ, વિષય-ભોગને અર્થે નાની ઉંમરમાં અયોગ્ય હથિયારથી કરેલી હસ્તક્રિયા, રજોદર્શન જરૂરી થાય, તે માટે નાનપણમાં કરવામાં આવતા મૂર્ખાઈભરેલા ઉપચારો, ગર્ભાશયના વિવિધ વ્યાધિઓ, ઈત્યાદિથી

દીર્ઘ વરમ થાય છે. કોઈ વાર સ્ત્રીને પ્રમેહ થવાથી અંડાશયમાં જરા હલકા વરમ થાય છે, ને દુખાવો જણાય છે.

ચિન્હ-લક્ષણ:—તીક્ષ્ણ વરમનાં ચિન્હો રતાશ, પીડા, દુખાવો, ને ઉષ્ણતા એ મુખ્ય છે, તે સાથે થોડાએક તાવ આવે છે, પણ તીક્ષ્ણ વરમ ખડુ થોડીવાર જવામાં આવે છે. દીર્ઘ વરમમાં પણ સ્ત્રિઅંડના ભાગમાં દુખાવો રચા કરે છે, અને આંગળી વડે પરીક્ષા કરવાથી પણ અંડના ભાગમાં સ્પર્શ થતાં તે ખડુ દુખે છે, અંડાશયની વૃદ્ધિ ને ધટ્ટતા થયેલી જણાય છે. આ દર્દવાળી સ્ત્રી ઉભી રહે, ત્યારે પણ પેડુમાં દુખવા માંડે છે, દસ્ત ઉતારતાં તેમજ પવન છોડતાં પણ દુખાવો થાય છે. અંડાશયના તીક્ષ્ણ વરમમાં દુખાવા સાથે દાહ જણાય છે, અને ટટાર ઉભા રહેવાથી દુખાવો વધે છે.

તીક્ષ્ણ વરમમાં શરૂઆતમાં કેટલીકવાર મદનોન્માદ (Nymphomania-નિંફોમનિયા) થાય છે; પણ જ્યારે વરમ બરાબર જોર પકડે છે, ત્યારે વિષય તરફ ધિસક્રલ વૃત્તિ જતી નથી. તીક્ષ્ણ વરમમાંથી અંડાશય કોઈવાર પાકે છે.

દીર્ઘ વરમ થવાથી અંડાશય આસપાસના માંસમાં ચોટી જાય છે, અને કેટલીકવાર સ્ત્રીને વંધ્યત્વ પ્રાપ્ત થાય છે, કોઈવાર અંડાશયમાં આથી રસોળી થઈ આવે છે. અંડાશયના વરમ સાથે કેટલીકવાર હિસ્ટીરીઆ જવામાં આવે છે.

પરીક્ષા:—સ્ત્રીના અંડાશયની પરીક્ષા કરવા માટે યુદ્ધાદારમાં તેલવાળી આંગળી કરીને નાખવાની જરૂર પડે છે, કેમકે તેમ કરવાથી આંગળી ગર્ભાશયની પડખે જઈને અંડાશયનો સ્પર્શ કરી શકે છે. વરમ થવાથી અંડાશય સુજેલ, વૃદ્ધિ પામેલ અને દુખતો લાગે છે.

ચિકિત્સા.

અંકોનાઇટ^૩:—શરદી લાગી હોય, તાવ જેવાં ચિન્હો થયાં હોય કે લય-ધારતી ને ચિંતા જેવાં કારણથી વરમ થયો હોય, તો આ દવાની જરૂર છે.

એપીસ^૩:—અંડાશયમાં કીડી ચટકા ભરતી હોય, એવું દર્દ થતું હોય, ઉધરસ આવતી હોય: જમણી બાજુનો અંડાશય વિસ્તૃત થયો હોય ઈત્યાદિ સમયે આ દવા આપવી.

આર્સેનિકમ^૧:—દાહ લાગતો હોય, તૃષ્ણા સાથે બેચેની જણાતી હોય, ને પત્તને હલાવ હલાવ કરવાથી ઠીક લાગતું હોય, તો આ દવા અપાય છે.

ઍલાડોના^૨:—દીર્ઘ વરમ હોય, ઋતુસાવ વખતે પેકુમાં બહુ ભાર લાગતો હોય, જમણી બાજુ ના અંડાશયમાં દર્દ હોય, ને તે સાથે વખતે ફેસાનું કાંધ દર્દ હોય, તો આ દવા ઉપયોગી છે.

આયોનિઆ^૩:—અંડાશય ઉપર સ્પર્શ જરા પણ સહન થતો ન હોય, ઉંડો શ્વાસ લેવાથી અંડાશયમાં સૌંચના ગોદા માર્યા જેવું દર્દ થતું હોય, કે હાલવા ચાલવાથી દર્દ વધતું હોય, તો આ દવા આપવી.

કુંઠારીસ^૪:—દાહ ને સ્પર્શની અસહ્યતા બહુ હોય, પેશાબ ઉતરતી વખતે દર્દ થતું હોય, અથવા પેશાબ ન ઉતરતો હોય કે રક્ત મિશ્રિત છતાં થોડો ઉતરતો હોય, તો આ દવાની જરૂર પડે છે.

ચાઇના^૫:—અતિશય વિષયભોગથી વરમ થયો હોય, કે રક્તસ્રાવ બહુ થવાથી નબળાઇની સાથે વરમ થયો હોય, તો આ દવા કામ લાગે છે.

ઇનેરીઆ^૬:—કાંધ મનોવિકાર હોય, હિસ્ટીરીઆ જણાતો હોય, દર્દી સ્ત્રીનિસાસા નાખતી હોય, અને ઉદાસ ને સુસ્ત થઇને પડી રહેતી હોય તો આ દવા આપવી.

પ્લેટીના^૭:—મદનોન્માદ જણાતો હોય, અંડાશયમાં દાહ લાગતો હોય, ને સતત રહેવાને બદલે વખતો વખત થઈ આવતો હોય, કપાળમાં કાઠી ચટકા ભરતી હોય એમ લાગતું હોય, કે હીસ્ટીરીઆની અસર જણાતી હોય તો આ દવાની આવશ્યકતા હોય છે.

હુમામ્લીસ^૮:—અંડાશયમાં સોજો થયો હોય ને દુખાવો લાગતો હોય, સ્પર્શ ખમાતો હોય, ઋતુસાવથી તે વરમ વધતો હોય, અથવા ઋતુસાવ બહુ થતો હોય, સ્ત્રી સગર્ભા હોય, અથવા પરમીઆની અસર હોય, તો આ દવા આપવી.

પદ્મેટીલા^૯:—રબ્બેર્શન ઓછું થતું હોય, અથવા મોટું થતું હોય, ને તે સાથે આવો વરમ ને દુખાવો રહેતો હોય, તો આ દવાથી ઠીક થાય છે.

એફ્રાઇટસ^{૧૦}:—દીર્ઘ વરમ રહેતો હોય ને તે સાથે રબ્બેર્શન મોટું થતું હોય કે ઓછું થતું હોય ને તેથી પ્રજોત્પત્તિ થઈ શકતી ન હોય, તો આ

દવાથી આરામ થાય છે. દીર્ઘ વરમથી અંડાશય કઠણ થઇ ગયો હોય છે, તે પણ આથી સુધરે છે. વર્મ પણ આવે વખતે અપાય છે.

હીપારસલ્ફ્યુરીસ^{૧૧}:—ન્યારે અંડાશય પાકે એમ લાગતું હોય, ત્યારે આ દવા આપવી; પરંબુ આવવા લાગે તો સીસીરયા આપવું. અશક્તિ માટે ચાઇના કે ફોસ્ફરીક ઍસીડ શરૂ કરવું.

લેથીસીસ^{૧૨}:—પરંબુ થયા પછી ગર્ભાશયમાં વેંણ આવ્યા જેવું દર્દ લાગતું હોય, કમળ ઉઘાડું લાગતું હોય, ને ડાબી બાજુના અંડાશયમાં દુખતું હોય, તો આ દવાનો ખપ પડે છે.

પેલેડીઅમ^{૧૩}:—દાખતાં દુખાવો વધારે થતો હોય, તો આ દવા ચાર ચાર કલાકે આપવી.

અનુસંગી ઉપાય:—સ્ત્રીને સંપૂર્ણ આરામ આપવો. દરત સાફ લાવવો અને સાફ ન આવ્યો હોય, તો પિચકારી મારવી. સ્ત્રીને ગરમ પાણીમાં બેસારવી અગર ગરમ પાણીની પિચકારી યોનિમાર્ગમાં પણ મારવી; અંડાશયના ઠાઈ ભાગ ઉપર શસ્ત્રોપચારની જરૂર હોય, તો કામેલ ડાકટરની સલાહ પ્રમાણે વર્તવું. બહારથી પેકુ ઉપર ગરમપાણીના શેકથી ઠીક લાગે તો શેક કરવો. ઍલાડોના ઍકસ્ટ્રાક્ટ કે અશ્રીણ ચોપડવું ઘટે તો ચોપડવું.

અંડાશયનો દુખાવો.

(Ovarian Neuralgia-ઓવેરીઅન ન્યુરાલજીઆ.)

ન્યુરાલજીઆ.)

અંડાશયમાં ન્યારે દુખાવો લાગે, ત્યારે ધણીવાર તે વરમને લીધે હોય છે, તો પણ કોઇવાર માત્ર જ્ઞાનતંતુના દોષથી તેમાં દુખાવો થતો બેવામાં આવે છે. વરમની સાથે રતાશ, ઉષ્ણતા અને સોજો હોય છે, પણ જ્ઞાનતંતુના દોષ સાથે એમાંનું કંઈ હોતું નથી. જ્ઞાનતંતુના બગાડથી થતો દુખાવો એકદમ ઉપડે છે, એકદમ બંધ થાય છે; વળી તે ફરી ફરીને અમુક મુદતે થયા કરે છે.

ચિકિત્સા.

ફાલ્સાસીનથીસ^૧:—જો દુખાવો આંકડી આવ્યાં જેવો હોય, અથવા પેટમાં પણ તે સાથે દુખતું હોય, તો આ દવા બે બે કલાકે આપવી, અંડાશયના ઉપક્રા પડના દુખાવાને આ દવા ખાસ કરીને મદાડે છે.

નાની૧:—જો અંડાશયમાં ગોટલા ચડ્યા જેવું સ્પષ્ટ દર્દ થતું હોય, તો આ દવા બે બે કલાકે દેવી.

લીલીઅમ ટીબીનમ^{૩૦}:—જો ગાળી બાલુ-નક અંડાશયમાં દર્દ હોય, સાથળ સુધી દુખાવો જ-ણાતો હોય, ગર્ભાશય બારે લાગતો હોય, અગર વિષય તરફ વૃત્તિ બહુ જતી હોય, તો આ દવા ઉપરની દવા પ્રમાણે અપાય છે.

પેલેડીઅમ:—દાખવાથી દુખતું હોય તો આ દવા ચાર ચાર કલાકે દેવાથી ઠીક થાય છે.

હુમામંડીસ^{૩૧}:—ત્યારે અંડાશયની અંદરના ભાગમાં દુખાવો હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી તે મટી જાય છે; જો કાંઈક વરમની અસર હોય, તો આ દવા વધારે ઉપયોગી છે.

ઝીન્કસોલેલેરીઅન^{૩૨}:—જો સ્ત્રીને હિસ્ટીરીઆ થતું હોય, અગર વખતો વખત અંડાશયમાં દુખાવો થઈ આવતો હોય તેને આ દવા એક બે માસ સુધી આપવાથી હિસ્ટીરીઅને કાયદો થાય છે, તેમજ દુખાવો થતો પણ બંધ થાય છે.

અનુસંગી ઉપાય:—સ્ત્રીને હિસ્ટીરીઆનું દર્દ

હોય, તો તેનો ઇલાજ કરવો. અંડાશય તરફ ઓછું લક્ષ આપવાનું કરેલું, અને સમજાવવું કે એ કાંઈ મોટો રોગ નથી. પેકુ ઉપર શેક કરવો, અગર યો-નિમાર્ગમાં ગરમ પાણીની પિચકારી મારવી. થોડા એક દિવસો સુધી પુરુષની સાથે સમાગમ કરવો નહિ શરીર અશક્ત હોય, તો સારો પૌષ્ટિક ખોરાક લેવો. ડૉડર્લાવર ઓર્બિસ કે માલ્ટાઇન જે પચે તે લેવું. આરામની જરૂર હોય, તો થોડા દિવસ આરામ લેવો.

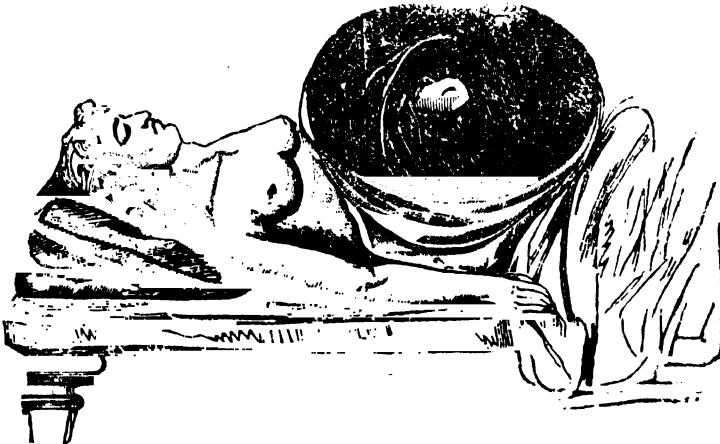
અંડાશયનું જલંદર, કડોદર.

(Ovarian Dropsy-એવેરીઅન ડ્રૉપ્સી).

અંડાશયનું જલંદર થાય છે, ત્યારે તેમાં પ્રવાહી ઘણીવાર છુટું ફેલાયેલ હોતું નથી, પરંતુ નાની મોટી એક અગર વધારે રસોળાઓમાં સમાએલું હોય છે. અંદરનો પ્રવાહી કેટલીકવાર સ્વચ્છ પાણી જેવો હોય છે, કેટલીકવાર ચીંચો કે કેટલીકવાર તાંતો ચાલે તેવો હોય છે, કાંઈવાર બેતણ રસોળાઓ હોય છે, તે દેગમાં જુદી જુદી જાતનો રસ અરાણો હોય છે. ઘણીવાર એકાદ રસોળામાંથી પણ નીકળે છે.

આ. ૨૧૭

આવેરીઅન ડ્રૉપ્સી. (કડોદર.)

Ovarian Tumour (Hewlett).

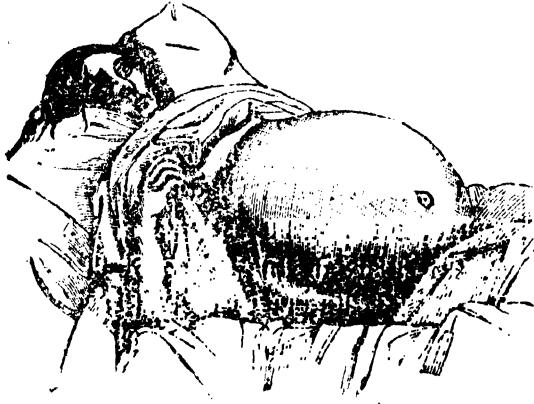
કારણ:—કેટલીક સ્ત્રીઓની પ્રકૃતિજ એવી હોય છે કે તેમને જલંદર અને રસોળાનાં દર્દ જલદી થાય છે; આથી તેવી સ્ત્રીઓને પ્રસવ વખતે કાંઈ ઈજા થવાથી, ખડી જવાથી, કાંઈ વાગવાથી, ધાસ્તી-થી, અતિ શ્રમથી, શરદી લાગવાથી, કે અતિશય હવસ (Excitement) થી જલંદર થઈ આવે છે. રૂતુઆવ એકાએક શરદીથી બંધ થવાથી પણ કેટ-

લીકવાર જલંદર થાય છે, તો પણ હજી તેનાં કારણો ખરાબર ચોકસ થયાં નથી.

સાથે થતા રોગો:—આ સાથે કેટલીકવાર અંડાશયમાં અર્બુદ પણ થાય છે, અને તે વખતે બ્યાધિ ઘણો ગહન લાગે છે. કાંઈવાર આખા શરીરે સોજા ચડ્યા હોય છે, વખતે છાતી જલંદર પણ સાથે હોય છે તે કાંઈવાર પેટનું જલંદર થઈ આવે છે

આ. ૨૧૮.

જઠંદર સાથનું કઠોદર.

Ascitic Tumour (Hewlett).

નિર્ણય:—જંદર તપાસ કરતાં ગર્ભાશયના મથાળા (fundus) થી જઠંદરની રસોળી બુદી લાગે છે, એટલે સ્ત્રી સગભાઈ નથી એમ નિર્ણય થાય છે. તેવીજ રીતે ફેસોપીયન ટયુબ્સમાં જઠંદર છે કે અંત્રાશયમાં છે તેનો નિર્ણય પણ યોનિમાર્ગ-માંથી અગર ગુદાદારમાંથી પરીક્ષા કરવા થકી થઈ શકે છે. ગર્ભાશય વક્ર થાય છે (retroversion) ત્યારે ગર્ભાશયના આગળના ભાગમાં પેકુ ઉપર એકદમ ગાંઠ થઈ આવી હોય એમ લાગે છે, પણ જ્યારે કઠોદર થાય છે, ત્યારે એકદમ તેવી ગાંઠ દેખાતી નથી, પણ ધીમે ધીમે પેકુનો ભાગ વધે છે. કારણકે કઠોદર એટલું અધુ થાય છે કે આખું પેટ મોટું થયું હોય તેમ લાગે છે, અને સ્ત્રીને પાંચ ૭ મહિનાનો ગર્ભ હશે એમ શંકા થાય છે, અવલુનર્ગથી જો અમ્બ્યાના રક્તાશયના ધ્વનિ સંભળાય નહિ તો આ શંકા ઘણીવાર ખોટી પડે છે. વળી કઠોદરમાં કેટલીકવાર પેટની એક તરફનો ભાગ મોટો થઈ આગળ વધે છે, અને યોનિમાર્ગથી તથા ગુદાદારથી તપાસ કરતાં ગર્ભાશયનું કદ મોટું થયેલું જણાતું નથી; તો પણ ક્યારેક કઠોદરવાળી આમ પણ સગભાઈ હોય છે, અને અમ્બ્યાના રક્તાશયના ધ્વનિ સ્પષ્ટતાથી સંભળાતા નથી, ત્યારે એકંદર શરીર ઉપર જણાતી નિશાનીઓથી નિર્ણય કરવો પડે છે, અને કોઈ પણ ઉપાય લેવા પહેલાં માનું પરિણામ ન આવે તેની કાળજી રાખવી પડે છે. પેટનું જઠંદર થાય છે, ત્યારે હાથે પગે સોળે ચડે છે ને પેટ એક સરખું ગોળ પુલે છે, પણ અંત્રાશયનું

જઠંદર થાય છે, ત્યારે પેકુનો ભાગ આગળ વધે છે, તે ઘણીવાર પેટથી બુદો પડે છે. ને દર્દી સુષ્ણ જાય છે. તે પણ તે ભાગ ઉંચો રહે છે. ઘણું કરીને હાથે પગે સોળ ચડતા નથી ને પેટનો વધારો નીચેથી વધતો વધતો આવે છે.

ચિકિત્સા.

એપીસ^૩:—જઠંદર મટાડવામાં આ દવા અત્યુ ઉપયોગી છે. ૭ ૭ કલાકે એક માત્રા એ પ્રમાણે ઘણા દિવસ સુધી આ દવા લેવાની જરૂર છે. પાંચ ૭ મહિના સુધી તો અવશ્ય દવા લેવીજ જોઈએ. **આરોડીન^૩:**—એટલું આરોડીન અથવા કાલી આરોડેટમ^૩ ૭ ૭ કલાકે આપવાથી કેટલીકવાર ફાયદો થાય છે,

કાલીઓમેટમ^૩:—આ દવાથી કેટલાકને ફાયદો થયો છે, ને તેથી તેનાં લક્ષણો જોઈને આ દવા અ-જમાવવા જેવી છે.

અનુસં ૧ ઉપાય:—જઠંદર મટાડવા માટે કેટલીકવાર શસ્ત્રક્રિયા કરવાની જરૂર છે. શસ્ત્રક્રિયા કરવાથી ફાયદો થશે એમ જણાય, તો પણ પાછળથી એપીસ કે કાલીઓમેટમ આપવું એટલે ફરીને જઠંદર થાય નહિ. આ દર્દીમાં જે દવા લેવામાં આવે, તે એજામાં ઓછી પાંચ સાત મહિના સુધી લેવી જોઈએ. તે વિના કાંઈ ફાયદો થવાની આશા રાખી શકાય નહિ.

ફેસોપિયન ટયુબ્સના સ્ત્રોમ પડનો વરમ.

(Salpingitis-સલ્પીનિટીસ.)

ગર્ભાશયનો વરમ થવાથી પ્રસવ વખતે થતા વરમથી અગર પ્રમેહના દુષ્ટ વરમથી કેટલીકવાર ફેસોપીયન ટયુબ્સના સ્ત્રોમપડમાં પણ વરમ થઈ આવે છે. આ વરમ કવચિતજ એકલો જોવામાં આવે છે. તેનાં લક્ષણોમાં વરમનાં ચિન્હો હોય છે.

ચિકિત્સા.

આસેનિકમ^૩:—આ દવા નખળા શરીરના માણસોને આપવાથી ફાયદો થાય છે; જેને વારંવાર એવો વરમ થઈ આવતો હોય તેને આ દવાની જરૂર છે.

કૉલોસિનથ^૩:—વરમ થોડો હોય, ને તે સાથે દુખાવો લાગતો હોય, તો આ દવાથી ઠીક થાય છે.

મકર્ધુરીઅસ કરોઝીવસ :—વરમ મટાડવાને માટે આ દવા સારી છે. ન્યારે વરમ હોય, ત્યારે ત્રણ ત્રણ કલાકે આપવાથી આરામ થાય છે. ન્યારે વરમમાંથી પડ પાકશે એમ લાગતું હોય, ત્યારે આ દવા શરૂઆતમાં આપવી.

હેપાર સદ્ધુરીસ :—પાકતી વખતે જલદી પડ થાય, તે માટે આ દવા આપવી, ને પંખી સીલીસ્યા આપવું એટલે પડ બંધ થવા લાગશે.

અનુસંગી ઉપાય:—દર્દીને આરામ આપવો, દરત સાફ લાવવો, ગરમ પાણીથી યોનિમાર્ગમાં સ્પર્શી રીતે પિયકારીઓ મારવી, બહારથી શેક કરવાથી ઠીક લાગે, તો શેક કરવો, કાષ્ઠવાર શસ્ત્રોપચારની જરૂર પડે તો કરવો.

અતિ આર્તવ-લોહીવા.

(Menorrhagia-મેનોર્હેજિઆ.)

ન્યારે રમેદર્શનની સાથે ઘણો રક્તસ્રાવ થાય ત્યારે અતિ આર્તવ થયો કહેવાય છે. ગર્ભાશયમાંથી બીજાં કારણોને લીધે માત્ર રક્તસ્રાવ થાય તેનો અત્રે સમાવેશ કર્યો નથી, કાષ્ઠ વાર સ્ત્રીઓ દૂર બેસે ત્યારે બહુ લોહી વહે છે, તે રોગ આ સમજવો.

પ્રકાર:—(૧) કેવળ સ્વતંત્ર અતિ આર્તવ, (૨) ઉત્પત્તિના અવયવના બ્યાધિથી થતો અતિ આર્તવ, (૩) શારીરિક બ્યાધિથી થતો અતિ આર્તવ.

કારણ:—પહેલા પ્રકારનો અતિ આર્તવ થવાનું કારણ નયળાષ, ચિંતા, કોષાદિ મનોવિકાર, ઘણું ખાંધ પીને બેસી રહેવાની ટેવ, કાંઈ રક્તદોષ, અતિ-શય વિષયભોગ, અતિ શ્રમ, કે કાંઈ વારસામાં ઉતરેલ શારીરિક બિગાડ હોય છે. બાળકને બહુ ધવરાવવાથી પણ અતિઆર્તવ થાય છે.

બીજા પ્રકારનો અતિઆર્તવ ગર્ભાશયના બિગાડથી, ગર્ભાશયમાં કોઈ કારણથી લોહીનો જમાવ થતો હોય તેથી, કમળ ઉપર ક્ષત પડતું હોય તેથી, અર્બુદને લીધે, ગર્ભાશયની અંદર વરમ થવાથી, પ્રસવ પછી બાળકની ઔર વગેરે ગર્ભાશયમાં રહી જવાથી, ગર્ભાશય વળી જવાથી, ગર્ભાશયમાં કાંઈ ગ્રંથી કે મસા થવાથી, કે પ્રસવ પછી ગર્ભાશય બરાબર સંકુચિત નહિ થવાથી થાય છે.

ત્રીજા પ્રકારનો અતિ આર્તવ. ટાદીઓ તાવ, સાલ તાવ, રતવા, ટાઇફસ, કૉલેરા, ફેફસાનો તીક્ષ્ણ

વરમ, રક્તાશયના બ્યાધિ, કલેજના બ્યાધિ ને ગુરુદાના બ્યાધિમાં થતો જોવામાં આવે છે. સખત રોગ થઈ આવ્યો હોય ત્યારે કોષ્ઠવાર એટલો બધો રક્તસ્રાવ થાય છે કે દર્દી વખતે તેથી મરણ પામે છે.

લક્ષણ:—પહેલા પ્રકારમાં રક્ત વિશેષ પણ સ્વાભાવિક જાતનું હોય છે, ને કાષ્ઠવાર તેમાં જામેલ ગાંઠ જણાય છે. બીજા પ્રકારમાં લોહી થોડા થોડા દિવસે અને પુષ્કળ નીકળે છે. તેમાં કેટલીકવાર મડદાલ ત્વચાના કે માંસના કડકા જતા જોવામાં આવે છે. કાષ્ઠ કાષ્ઠવાર તે રક્ત ઘણું જ ગંધાય છે. વખતે તે લોહી લાલ હોય છે ને વખતે કાળું લોહી જવાથી શરીર ફિક્કું પડે છે, ખાવાની રૂચિ થતી નથી, શ્વાસ ચડે છે, કોષ્ઠવાર પગે સોજા ચડે છે, મન બેચેન રહે છે, છાતીમાં થડકારો થાય છે, અને અશક્તિ ઘણી વધી જાય છે, રક્તસ્રાવ કાષ્ઠ વાર બહુ દિવસ સુધી બંધ પડતો નથી ને કાષ્ઠવાર રમેદર્શન બહુ વહેલું આવ્યા કરે છે.

સાધારણ અતિઆર્તવ અને ગર્ભપાત વખતે થતા આર્તવનો તફાવત:—કાષ્ઠ વાર ન્યારે સ્ત્રી બે ત્રણ માસ સુધી છેટે બેસતી નથી, અને પછી એકદમ લોહીનો શ્રાવ શરૂ થાય છે, ત્યારે ગર્ભપાત થવાનો હશે, કે માત્ર અતિઆર્તવ હશે તેનો નિર્ણય કરવાની જરૂર પડે છે. ન્યારે ગર્ભપાત થવાનો હોય, ત્યારે શરૂઆતમાં વાંસામાં, સાથળમાં તથા કેડમાં ભાર લાગે છે, અને કેટલીક વાર ટાઢ વાય છે, ઉઘટી થાય છે, લોહી નીકળવા માંડે છે, પેટમાં પ્રસૂતિ સમયના જેવો દુખાવો થાને વૈલું શરૂ થાય છે. લોહીનો પ્રવાહ નિરંતર એકસરખો ચાલતો નથી, પણ રહી રહીને ચાલે છે, તે સાથે પેટનો દુખાવો પણ રહી રહીને જોર પકડે છે, વળી ઘણું લોહી વહી જાય છે, તો પણ દુખાવો તેવો ને તેવો જ રહે છે, પણ ઓછો થતો નથી એ ગર્ભપાતનું મુખ્ય લક્ષણ છે. આ સિવાય ખરી ખાત્રી ન્યારે અંદરથી ગર્ભ નીકળે છે, ત્યારે થાય છે. આથી સાધારણ રીતે માનવામાં આવે છે તે કરતાં વધારે ગર્ભપાત પહેલા બે મહિનામાં થાય છે. આ વખતે નીકળતા લોહીની પરીક્ષા કરવાથી, ન્યારે સ્ત્રીઅંડમાં પકવ થયેલ બીજ (ovum) ને સૂક્ષ્મદર્શક ચંત્રવડે જોવામાં આવે છે, ત્યારે જ ખાત્રી થઈ શકે છે, અને તે માટે યોનિમાર્ગમાં વાદળીના કડકા વખતો વખત સુકીને તે કડકા જેમ જેમ લો-

હીથી ભરાઇ જમ તેમ તેમ તેને ચંત્રવડે તપાસવા પડે છે. વળી ગર્ભપાત થાય છે કે કેમ તેની પરીક્ષા માટે ગર્ભાશયને આંગળી વતી યોનિમાર્ગદ્વારા તેમજ શુદ્ધાદ્વારા તપાસવાની જરૂર પડે છે; કેમકે તેથી તેની હીલચાલ ખરાખર જાણી શકાય છે.

ગર્ભપાત થવાનો હોય, ત્યારે ધણીવાર રક્તશ્રાવ પહેલો શરૂ થાય છે, ને પછી વૈષ્ણુ આવવા માંડે છે; વળી કમળનું મોઢું પણ વિસ્તૃત થયેલું હોય છે; પીડિત આર્તવમાં પીડા પહેલી શરૂ થાય છે અને કમળનું મુખ ધણે ભાગે ખીડાએલ રહે છે.

કોઇવાર જ્યારે સ્ત્રી આશરે પીસ્તાળીશ વર્ષની થાય છે, ત્યારે રજ્જેદર્શન કેટલાક માસ સુધી વિના કારણે બંધ પડે છે, અને પછી એકદમ ધણે ઋતુશ્રાવ થાય છે એટલે ગર્ભપાતની શંકા થાય છે. આ વખતે પણ ગર્ભ છે કે નહિ તેનો નિર્ણય કરવો પડે છે. હોમીઓપેથી અને બાયોફેમીસ્ટ્રીની દવા આ વખતે એવી રીતે આપી શકાય છે કે જેથી ગર્ભ હોય તો પણ હરકત આવે નહિ.

(ચિકિત્સા.)

ઍલોઝ^{૩૫}:—આ દવામાં એળીઓ હોય છે. દેશી વૈદ્યમાં અને ઍલોપેથીમાં આ દવા ઋતુશ્રાવ લાવવા માટે અપાય છે, એ ઉપરાંત રેચ તરીકે બાળકોને પણ અપાય છે. હોમીઓપેથીમાં તેના એવા ગુણને લીધે ઋતુશ્રાવ બહુ થતો હોય, તો કમી કરવા તથા ઝાડો મટાડવા માટે ચાર ચાર કલાકે અપાય છે. રજ્જેદર્શન બહુ વહેલું થતું હોય, સાવ ધણે થતો હોય, બહુ દિવસ સુધી ચાલતો હોય, તે સાથે ગર્ભાશય ભારે લાગતો હોય, ગર્ભાશય નીચે ઉતરી આવ્યો હોય, દસ્તની હાજત થયા કરતી હોય, અથવા અર્શની અસર જણાતી હોય એ સંધર્ભમાં આ દવા સૂચવનારાં લક્ષણો છે.

ફેરમ મેટાલીકમ^૬:—સાધારણ રીતે રજ્જેદર્શન વખતે લોહી વધારે જતું હોય, અને સ્ત્રીનું શરીર ઢિંકું રહેતું હોય તો આ દવા ચાર ચાર કલાકે આપવી.

હૅમામૅલીસ^૩:—કાળું લોહી પુષ્કળ જતું હોય, અને તે સાથે અંડાશયમાં વરમ કે દુખાવો હોય, તો આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

કોકસ સેટાઇવસ^૩:—કાળો અથવા ચીકણો રક્તશ્રાવ થતો હોય, તેમાં જમી ગયેલા ગાંઠા કે કડકા નીકળતા હોય, તો આ દવાની જરૂર છે. અતિ-

આર્તવના ધણુક કેસોમાં આ દવાજ બસ થાય છે.

ફેમામીલા^૬:—સાવ કાળો ને ગાંઠા ગાંઠાવાળો થતો હોય, તેનું કારણ કાંઈ મનની અસ્વસ્થતા હોય, ને સ્ત્રીનો સ્વભાવ બહુ રીસાળ-કોપી હોય તો આ દવાથી દીક થાય છે.

સીકિલી^૧:—જ્યારે લોહી કાળું પણ ગાંઠા વિનાનું પ્રવાહિ જતું હોય, ને સ્ત્રીનો ખાંધો નબળો હોય, ત્યારે આ દવા ચાર ચાર કલાકે આપવી.

ઇપીકાક્યુઆના^૩:—જે સાવ લાલ થતો હોય, લોહી પુષ્કળ જતું હોય, અને તે સાથે ઉલટી થતી હોય કે ન થતી હોય, તો આ દવાથી આરામ થાય છે.

ફેમીન^૩:—લોહી લાલચોળ જતું હોય, અને તે થોડી થોડી વારે પુષ્કળ જતું હોય, ને સ્ત્રી ઉભી હોય અથવા ચાલતી હોય, ત્યારે લોહી ઓછું જતું હોય, તો આ દવાથી ફાયદો થાય છે. તે સાથે કાંઈ વરમનાં ચિન્હ હોય તો તે પણ આથી મટે છે.

બેલાડોના^૩:—લોહી લાલ ને ચળકતું હોય, માથું તપી આવ્યું હોય ને દુખતું હોય, સાવ ઉન્હો લાગતો હોય, ચહેરા લાલ થઇ આવતો હોય, અથવા રજ્જેદર્શનના સમય વિના રક્તશ્રાવ થતો હોય તો આ દવા ચાર ચાર કલાકે આપવી.

ફાઇકસ રીલીજીઓસા^{૧૫}:—લાલ લોહી ધણું જતું હોય, અને પેડમાં ભાર લાગતો હોય, તો આ દવાની જરૂર છે.

કેલ્કેરીઆ કુર્બે^૬:—યુવાવસ્થાની શરૂઆત હોય, પાચનશક્તિ નબળી હોય, ચહેરા શિથો રહેતો હોય, પણ ચરમી વિશેષ લાગતી હોય, હાથપગ ચંડા રહેતાં હોય, કે કંકમાળની કાંઈ અસર હોય, તો તેવી સ્ત્રીઓને આ દવા ચાર ચાર કલાકે લાંબા વખત સુધી આપવી.

બોરાકસ^૬:—આ દવામાં ટંકણખાર છે. શુદ્ધ ટંકણખાર બે ત્રણ ગ્રેઇન્સની માત્રામાં આપવાથી ગર્ભાશયને ઉશ્કેરે છે, અને સગર્ભા સ્ત્રીને કેટલીકવાર નુકશાનકર્તા થઈ પડે છે. રજ્જેદર્શન બહુ વહેલું થતું હોય, અને બહુ લોહી જતું હોય, તે સાથે પેટમાં દુખાવો ને મોળ રહેતાં હોય, તો આ દવા ચાર ચાર કલાકે અપાય છે.

નાઇટ્રીક એસીડ^૧:—ગર્ભપાત થયા પછી રક્તશ્રાવ બહુ થતો હોય, તે સાથે પીડા થતી હોય,

સ્ત્રીની ઉંમર ૪૦ કે ૪૫ વર્ષની થઈ હોય ને ઋતુ-કાળ પૂરો થવા આવ્યો હોય, પેકમાં ભાર લાગતો હોય, સાથળમાં ને વાંસામાં દર્દ થતું હોય, પેશાબ ગંધાતો હોય, મધ્યરાત્ર પછી બેચેની થતી હોય, દર્દ્યાદિ લક્ષણો આ દવાને સૂચવે છે. અતિ આર્તવની સાથે ધાત પણ જતી હોય તો આ દવાની જરૂર છે.

આર્સેનિકમ^૩—સ્ત્રી અશક્ત થઈ ગઈ હોય, રક્તસ્રાવ બહુ લાંબા વખતથી થોડો થોડો રહ્યા કરતો હોય, અગર અતિ આર્તવનું દર્દ રજોદર્શન વખતે થતું હોય, પણ કેટલાક મહિનાથી તેમાં કાંઈ સુધારો થતો ન હોય, વખતો વખત પાતળી પણ દાઢક ધાત જતી હોય, તો આ દવા ચાર ચાર ડઝાકે આપવી.

કૃદકેરીઆ કાર્મ^૩—શરીરને પૂરતું પોષણ મળતું ન હોય, ત્યારે આખો મહિનો આ દવા આપવી એથી અતિ આર્તવ થશે નહિ.

ઝેરૂઆ^૩—રજોદર્શનના સમય વિના પણ સહેજ-સાજ કારણોને લીધે યોનિમાર્ગમાંથી લોહી આવતું હોય, તો આ દવાથી તે બંધ થાય છે, ને લાંબો વખત આપવાથી તેવી નાણુકાઈ દૂર થાય છે.

યુસ્ટીલોગો^૩—લોહી અતિશય જતું હોય, અને રજોદર્શન પહેલાં તથા પછી ઋતુસ્રાવથી બીજા પ્રકારનું લોહી જતું હોય, તો આ દવા ચાર ચાર ડઝાકે આપવી.

અનુસંગી ઉપાય:—રજોદર્શન પહેલાના તમામ વખતમાં સ્ત્રીએ જેવું વર્તન ચત્રાઓનું હોય, જે જે આહાર વિહાર કર્યો હોય, તે તે સંવ્રજાની અસર રજોદર્શન ઉપર થાય છે. અતિ અદ્ય આહાર કે વિશેષ આહાર, ગરમ મસાલાદાર પદાર્થો, કાશી, દારૂ છત્યા-દિના સેવનથી કેટલીક સ્ત્રીઓને અતિ આર્તવ થાય છે; તેમણે તેવું આહારપાન છોડી દેવું, ચિંતા, ક્રોધ, શોક, ભય, છત્યાદિ અથવા ઉપર આપેલાં બીજાં કારણોમાંથી જે કારણ લાગતું હોય તે અવશ્ય દૂર કરવું. દવાકેરથી કેટલીકવાર ફાયટો થાય છે. આર્તવ બહુ જતો હોય, ત્યારે વાદળીના અગર શોષક રૂના કડકા યોનિમાર્ગમાં મુરી રાખવા. સ્ત્રીને આરામની ઘણીજ જરૂર છે, અને આરામથી સ્નાન પણ કમતી થાય છે, માટે અતિઆર્તવ થતો હોય, તો સ્ત્રીએ બનતાં સુધી સુષ્પ રહેવું. બરફના કડકા યોનિમાં મુકવાથી પણ રક્તસ્રાવ કેટલેક દરજ્જે ઓછો થાય છે. રક્તસ્રાવ અતિશય હોય તો ઉપર લખેલ દવા-

માંથી જે યોગ્ય હોય તે કંઈકે કંઈકે આપવી, અને પછી આખા મહિના સુધી આઠ આઠ ડઝાકે આપવી. અતિ આર્તવ થવાનું જે કાંઈ કારણ અવયવની ખામી કે બિગ્ગાડ હોય, તો તે દૂર કરવું. કાંઈ રીતે પ્રવાહ બંધ ન થાય, તો યોનિમાર્ગ એકવાર ઘોઈ નાખવો, અને પછી એક રૂનો કુચો કુચાવેલી ફટ-કડીમાં બોળીને ટૂંક ગર્ભાશયના મુખ આગળ મુકવો, અને પછી બીજા કારા કુચા ઉપરા ઉપર ટૂંક યોનિના મુખ સુધી મુકવા કરવા. આના કરતાં પ્રથમ રૂના કડકા દોરાવતી સીરી લઈને પછી અંદર મુકવા હોય, તો બહાર કાઢવામાં બહુ સરળતા આવે છે. એટલું યાદ રાખવું કે તે કુચાનો કાંઈ ભાગ આગળ મૂતદારને અડકે નહિ, કેમકે તેથી પેશાબની અસર અંદર જવા પામે છે. બારથી ચોવીસ ડઝાક પછી તે કુચા બહાર કાઢી લેવા. જે રક્તસ્રાવ બંધ થયો ન હોય, તો કાર્મોલિક લોશનથી યોનિમાર્ગ ઘોઈ નાખવો, અને ફરીને તે પ્રમાણે કુચા ભરવા. છેવટ લોહીમાં મીઠાનું પ્રવાહિ દાખલ કરવાનો ઉપાય અજમાવી જોવો.

ન્યૂનાર્તવ, અનિયમિત રજોદર્શન.

(Amenorrhoea—અંમેનેરહિયા).

ત્યારે રજોદર્શન જે પ્રમાણે સ્વાભાવિક રીતે થવું જોઈએ તે પ્રમાણે થાય નહિ ત્યારે અનિયમિત રજોદર્શન કહેવાય છે.

પ્રકાર:—(૧) રજોદર્શનનો અનારંભ, (૨) નષ્ટ-ર્તવ, (૩) અકાળ રજોદર્શન.

કારણ:—રજોદર્શન યોગ્ય ઉંમર થાય તોપણ ત્યારે આર્તવ આવે નહિ ત્યારે રજોદર્શનનો અનારંભ કહેવાય છે, અને તે થવાનું કારણ ઉત્પત્તિ અવયવની અપકવતા, ગેરહાજરી, યોનિપટલ (hymen) થી થતી હરકત, યોનિમાર્ગનું પડ ચોંટી જવાથી થતો સંક્રાંચ, અગર કમળમાં છિદ્રની ગેરહાજરી હોય છે, કાર્ષવાર અંડાશયો હોતા નથી, અને હોય છે, તો તેઓ આર્તવ લાવવાને યોગ્ય હોતા નથી; તેઓ કાંઈ જુદીજ ક્રિયા ચત્રાવે છે, અને કેટલીક સ્ત્રીઓ મંબંધે એવું બાણુવામાં આવ્યું છે કે કાર્ષ વખત પણ તેઓને રજોદર્શન થયું નહોતું, તોપણ તેમને પ્રજોત્પત્તિ થતી. આથી ત્યાં સુધી કાંઈ બીજી હરકત કે રોગ થતો જોવામાં આવે

નહિ, ત્યાં સુધી ઔષધોપચારની જરૂર હોતી નથી. કેટલાક કુટુંબમાં છોડીઓને આર્તવ મોડા આવે છે, તેમ કેટલાકમાં વરેલો આવે છે. યૃદ્-કેળવણી, સોખત, કસરત, ઇત્યાદિથી સ્ત્રીઓના અવયવની પકવતાને અસર થાય છે. કોષ્ટવાર કંકમાળ, ક્ષય, કાંઈ માનસિક વ્યાધિ, કે નયનગાઈથી રત્નદર્શનનો આરંભ મોડા થાય છે. જે છોડીઓના શરીર ઉપર જરૂરી માંસ ચડતું ન હોય, નયનગાઈ ને શિક્ષી રહેતી હોય, અગર જેઓ શરીરે રૂઝુટુ હોય, પણ બરાબર અંગ કસરત લીધા વિના ખાઈ પીને સુઈ રહેતી હોય તેને રત્નદર્શનનો આરંભ બરાબર વખતે થતો નથી. દર મહિને તેઓને જરા ટાઢ વાય છે, કમ્મરમાં દુખાવો જણાય છે, પેડુ ભારે લાગે છે, બેચેની જણાય છે. અને જાંઘમાં દુખાવો થાય છે, તોપણ ઋતુસ્થાવ થતો નથી. આવી નિશાનીઓ હોય, ત્યારે ઔષધોપચારની જરૂર પડે છે, આવી છોડીઓને કેટલીકવાર હિસ્ટીરીઆ, પાંડુરોગ વગેરે થઈ આવે છે.

જ્યારે નષ્ટાર્તવ થાય છે, ત્યારે કાં તો એકદમ આર્તવ બંધ થાય છે, અને કાં તો ધીમે ધીમે ઓછો આવતો જાય છે. તેનું કારણ શરદી, ભેજ, એકાએક મગજને લાગેલ ધક્કો કે તગસ, ભય, ધાર્મી, ચિંતા, કાંઈ જખમ, માર, ઇત્યાદિ હોય છે. શરીરની નયનગાઈ, દીર્ઘ વ્યાધિઓ, અતિથય અભ્યાસ, હૃદયકો ખોરાક, પ્રદર, ક્ષય, ઝાડાનો ખડુ દિવસનો રોગ, ગર્ભાશયની પ્રથિ, અંડાશયનો કે ગર્ભાશયનો દીર્ઘ વરમ ઇત્યાદિથી આર્તવ ધીમે ધીમે ઓછો થતો જાય છે. કેટલીકવાર સખ્ત વ્યાધિ થઈ ગયા પછી પણ આર્તવ ધીમે ધીમે બંધ થયો જોવામાં આવે છે, કવચિત્ દેશ ફેર થવાથી આર્તવમાં આવો ફેરફાર થાય છે.

અકાલ રત્નદર્શનમાં આર્તવ સર્વ રીતે અનિયમિત રહે છે. કોષ્ટવાર દોઢ મહિનો થઈ જાય છે, તોપણ આર્તવ આવતો નથી, અને કોષ્ટવાર વીશ પચીસ દિવસ થાય, ત્યારે આર્તવ આવે છે. કોષ્ટવાર તે જરા આવીને થોડીવારમાં બંધ પડે છે, ને કોષ્ટવાર તે ઘણાજ આવે છે, અગર પાંચ છ દિવસ સુધી ચાલે છે. નષ્ટાર્તવના જેવાંજ આનાં કારણો હોય છે. ઘણીવાર આના અનિયમિત આર્તવ પછી નષ્ટાર્તવ થાય છે; તો પણ કેટલીકવાર યુવાન છોકરી-

ઓને એક વખત રત્નદર્શન થયા પછી કેટલાક માસ સુધી અનિયમિત રીતે આર્તવ આવે છે અને તેનું કારણ નયનગાઈ, અરોગ્ય ખોરાક, કમી જાસ્તી કસરત, ઇત્યાદિ હોય છે.

આર્તવવિકારથી થતાં પરિણામો.

જો આર્તવ કમી આવતો હોય અગર અનિયમિત વખતે આવતો હોય તો સ્ત્રીને કેટલીકવાર હિસ્ટીરીઆ થાય છે, મનની બેચેની રહ્યા કરે છે, ને કોષ્ટવાર મગજના, ફેફસાના કે અન્નાશયના રોગ થાય છે, કોષ્ટને ઉઘટી થવાનો રોગ થાય છે, જો આર્તવનો આરંભ મોડા થાય તો તેથી ક્યારેકજ હિસ્ટીરીઆનો રોગ થાય છે, ને ઘણીવાર તેવી સ્ત્રીઓનું શરીર મોટી ઉમ્મર સુધી સાફ ને મજબુત જોવામાં આવે છે, તેઓ મોટી વયની થાય છે, તોપણ પ્રજેત્પત્તિને લાયક રહે છે, અને તેમનું આયુષ્ય પણ દીર્ઘ હોય છે. આથી જણાશે કે જેમ આર્તવ નાની ઉમ્મરમાં આવે છે, તેમ સ્ત્રીઓનું શરીર ખરાબ થાય છે ને આયુષ્ય ઓછું થાય છે. તેમની પ્રજા પણ નયનગાઈ ને અદ્ય આયુષ્યવાળી થાય છે. જો આર્તવ એકાએક નષ્ટ થાય તો તાવ આવે છે, માથું દુખે છે, ઉઘટી થાય છે, અગર ફેફસામાં, ગર્ભાશયમાં કે અંડાશયમાં એકાએક વરમ થઈ આવે છે. જેઓનાં મગજ નયનગાઈ હોય છે, તેમને ભેળનો વરમ થઈ આવે છે. આવાં સખ્ત ચિન્હ ન થાય તો અંગમાં કોઈ સ્થળે દુખાવો થાય છે, અગર લોહી નાક જોવા બીજા કોઈ દારેથી રસ્તો કરીને નીકળે છે. જ્યારે લોહીનું જોર ઘણું હોય, અને તેને કાંઈ યોગ્ય દાર મળે નહિ, ત્યારે દર્દીને મૂર્છા આવે છે, દષ્ટિનો નાશ થાય છે, મગજ ઉપર લોહી ચડી જાય છે, અને દર્દી વખતે શરીરે રહી જાય છે, અર્થાત્ તેને લકવો થાય છે. મોંઢા-માંથી, ફેફસામાંથી, નાકમાંથી કે કાંઈ જખમ થયો હોય તેમાંથી પણ આને લીધે લોહી નીકળતું જોવામાં આવે છે.

જ્યારે ઋતુસ્થાવ બંધ થવાથી કોષ્ટ બીજા રસ્તેથી લોહી વહેવા માંડે છે, ત્યારે નષ્ટાર્તવવૃત્ત રક્તસ્ત્રાવ (vicarious menstruation-વાઈકેરીઅસ મેન્સ્ટ્રુએશન) કહેવાય છે, અને તે યોગ્ય ઉપચારથી બંધ પાડી શકાય છે.

ચિકિત્સા.

ન્યારે ઉમ્મર થયા છતાં આર્તવનો આરંભ થાય નહિ, ત્યારે દવાની જરૂર નથી. શરીર નબળું હોય, તો તે માટે ઉપાય ચોજવા.

પલ્સેટીલા :—જે યુવાવસ્થાની શરૂઆતમાં વખતોવખત માથાનો દુખાવો થતો હોય, તે સાથે ટાઢ વાતી હોય, શરીર ફિક્કું પડી જતું હોય, પણ રજેદર્શનનો આરંભ થતો ન હોય, અથવા થયા પછી પણ આર્તવ ઓછો આવતો હોય, અગર મોડો આવતો હોય, તો આ દવા ચાર ચાર કલાકે આપવી. શાંત અને પોચા સ્વભાવની સ્ત્રીઓને આ દવા વધારે લાગુ પડે છે. રજેદર્શનને નિયમિત કરનારી આ મુખ્ય દવા છે.

સાઇકલેમન^૧થી^{૩૦}:—જે આર્તવ આવતો ન હોય, સ્ત્રી ઉદાસ ને ખિન્ન હોય, માથું દુખતું હોય, ફેર આવતા હોય, અને તેથી આંખે બરાબર દેખી શકતું ન હોય, તો આ દવા આઠ આઠ કલાકે આપવી.

અંકેનાઇટ^૩:—શરદી લાગવાથી આર્તવ બંધ પડી ગયો હોય, તો આ દવા બે બે કલાકે બે ત્રણ વખત આપવી ને પછી પલ્સેટીલા શરૂ કરવું.

સલ્ફર^૩થી^{૩૦}:—જે બીજો ઋતુસ્થાવ થવાનો નિયમિત વખત થઇ ગયો હોય, પરંતુ સ્થાવ જરા પણ થતો ન હોય, ને માથું દુખવા આવ્યું હોય, હાથ પગ ચંડા થઇ ગયા હોય, શરીરમાં થોડી થોડીવારે ગરમાવો આવી જતો હોય તથા આશરે અગ્યાર વાગ્યે જીવ ઉડો ઉતરી જવા માંડતો હોય ને દસ્ત કમજ રહેતો હોય તો આ દવા આઠ આઠ કલાકે આપવાથી સ્થાવ શરૂ થાય છે; પરંતુ જે ગર્ભાધાન હોય, તો ગર્ભને કશી હરકત થતી નથી. ખાસ ચિન્હો વિના પાંચ છ માત્રાથી વધારે આપવાની જરૂર નથી.

ઝેફ્રાઇટસ^૬:—જે ઋતુસ્થાવ મોડો થતો હોય, અને તે થતા પહેલાં યોનિદ્વાર આગળ ચળ આવતી હોય, તો આ દવા ચાર ચાર કલાકે આપવી.

સીપીઆઃ^૬:—ત્રાંબા વખતથી આર્તવ ઓછો આવતો હોય, ધાત જતી હોય, અછર્ણુ રહેતું હોય, ત્વચા રોગ થઇ આવતા હોય, શરદી ખમી શકાતી ન હોય, ને જીવ ઉદાસ રહેતો હોય, તો આ દવાથી આર્તવ નિયમિત થાય છે.

આસેનિકમ^૩:—જે સ્ત્રીનું શરીર અશક્ત ને નબળું રહેતું હોય, તૃષા ને દાહનાં ચિન્હ જણાતાં હોય, પાતળી ધાત જતી હોય, કે પાંકુ રોગ થયો હોય, તો આ દવા છ છ કલાકે બે ચાર અઠવાડીયાં સુધી આપવી. આ દવાને બદલે જરૂર લાગે તો ફેરમ મેટાલીકમ^૩ આપવું.

ફેર્રીક એસીડ^૩:—જે અતિ અભ્યાસથી કે વિષયભોગથી ધાત જતી હોય; પણ માત્ર આર્તવ મોડો અગર ઓછો આવતો હોય, તો આ દવા કેટલાક દિવસો સુધી ચલાવવી.

એ સિવાય આર્નિકા^૩ (શારીરિક અતિશય મહેનતને માટે), ઇન્નેશ્યા^૩ (હિસ્ટીરીઆવાળા સ્વભાવ માટે), ચાર્નિસ^૩ (કાંઇ બીજા રોગથી થયેલી નબળાઈ માટે), કુંદેરીઆકાર્બ^૬ (સ્કૉન્ડ્યુલાની અસર અછર્ણુ વિકાર તથા નબળાઈ માટે) ઇત્યાદિમાંથી જેની જરૂર લાગે તે અપાય છે.

હેમામેલીસ^૧:—જે આર્તવ નષ્ટ થવાથી શરીરના હરેકાઇ બીજા ભાગમાંથી લોહી પડતું હોય, તો આ દવા બે બે કલાકે આપવી, એટલે તે બંધ થશે, જરૂર પડે તો આ દવા પા પા કલાકે પણ અપાય છે.

બ્રાયોનિયા^૧:—જે આર્તવ બંધ થવાથી નસ-કારી કુટે, તો આ દવા કલાકે કલાકે શરૂઆતમાં ને પછી બે બે કલાકે આપવી.

અનુસંગી ઉપાય:—હરેક રીતે દર્દીનું શરીર સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવો. સારો ખોરાક આપવો. ચિંતા અભ્યાસ કલેશ વગેરે ઓછાં કરવાં. કૉડલીવર આઈરિ પાવું. યોગ્ય અંગ કસરત કરાવવી. આનંદ ને રમતગમત સાથે હવા ફેરની જરૂર લાગે તો તેમ કરવું. આ દર્દમાં બધી વખત ન્યારે સ્ત્રીને અટકાવ આવ્યો હોય, ત્યારેજ દવા દેવાની જરૂર નથી, પણ આખો મહિનો અથવા બે ત્રણ મહિના સુધી દવા ચલાવવાની જરૂર છે. એમ કરવાથી દરવખત નિયમિત રજેદર્શન થાય છે. બે બે ત્રણ ત્રણ દિવસે ગરમ પાણીમાં દશ પંદર મીનીટ બેસવાનો મદાવરો રાખવો.

પીડિતાર્તવ.

(Dysmenorrhoea—ડીકમ્નેરહિયા.)

ન્યારે વખતોવખત રજેદર્શન સમયે પેડુમાં દુખાવો થઇને ઋતુસ્થાવ થાય, ત્યારે પીડિતાર્તવનો

રોગ કહેવાય છે. આ સાથે લોહી કેટલીકવાર બહુ વહે છે, પણ ઘણું કરીને નોંધએ તે કરતાં ઓછું નીકળે છે. ઘણીવાર જ્યારે લોહીનો પ્રવાહ વધે છે, ત્યારે દુખાવો ઓછો થાય છે.

પ્રકાર:—(૧) જ્ઞાનતંતુના દોષથી થતો પીડિતાર્તવ. (૨) લોહીના જમાવથી થતો પીડિતાર્તવ, (૩) વરમથી થતો પીડિતાર્તવ, (૪) પડના વ્યાધિથી થતો પીડિતાર્તવ, (૫) પ્રતિબંધને લીધે થતો પીડિતાર્તવ.

કારણ વગેરે:—જ્ઞાનતંતુનો દોષ પોચા સ્વાભાવની સ્ત્રીઓમાં જોવામાં આવે છે, અને તે દુખાવો રહી રહીને થાય છે. તેવી સ્ત્રીઓને માથાના દુખાવાનો, દાંતના દુખાવાનો કે એવા બીજા દુખાવા (neuralgia) નો રોગ પણ ઘણી વાર હોય છે. ખાંધ પીને ખેસી રહેવાથી જેનું શરીર વધી ગયું હોય તેવી સ્ત્રીઓને તેમજ જે છેક શીઝી ને દુખાવો થઈ ગઈ હોય, તેવી સ્ત્રીઓને પણ આ પ્રકારનો પીડિતાર્તવ થાય છે. કોઈ વાર વાંચે રહી ગયેલ સ્ત્રીને પણ આવી જાતનો પીડિતાર્તવ થાય છે, અને અતિશય વિષય ભોગથી પણ આમ થવાનો સંભવ છે.

બીજા પ્રકારનો પીડિતાર્તવ લોહીઆળ ને માતેક પ્રકૃતિવાળી સ્ત્રીઓને થાય છે. શરદી લાગવાથી કે કાંઈ ચિંતા-અશ્વેસ એકાએક થઈ આવવાથી, અગર ગર્ભાશય પોતાને સ્થળેથી આસપાસ ક્યાંઈ ખસી ગયો હોય તેથી, ગર્ભાશયમાં વરમ થવાને બદલે માત્ર લોહીનો જમાવ થાય છે, અને તેને લીધે આર્તવ સમયે પીડા થાય છે.

ત્રીજા પ્રકારનો પીડિતાર્તવ ગર્ભાશયના અગર તેના ઉપાંગના વરમને લીધે થાય છે; અને એ વરમનાં જે કારણો હોય છે, તે આનાં કારણો થઈ પડે છે.

ચોથા પ્રકારનો વ્યાધિ થાય છે, ત્યારે સાથે સાથે જ્ઞાનતંતુનો બિગાડ હોય છે, અગર ગર્ભાશય વગેરે સ્થળે લોહીનો જમાવ હોય છે, અને ગર્ભાશયની અંદર રહેલ સ્વેબ્ધ-પડ શ્રાવની સાથે કટકે કટકે અગર આખું નીકળી જાય છે. તે પડ ઘણીવાર બહુ બગડી ગયેલું હોય છે, કેટલીક સ્ત્રીઓનું બંધારણ એવું હોય છે કે તેમને વખતો વખત આ પ્રમાણે પડની ખોળી નીકળી જાય છે. આવા દાખલા ઘણા જોવામાં આવે છે.

પાંચમા પ્રકારમાં લોહીને વહેવાના સ્ત્રામાં કંઈક હરકત નડતી હોય છે, અને તેથી દુખાવો થાય છે. ગર્ભાશય કે તેનું કમળ સંકુચિત થઈ ગયું હોય છે, અને તેથી પ્રવાહને વહેવામાં અડચણ આવે છે. કમળના મુખ ઉપર કાંઈ ચાંદી જેવો રોગ થયો હોય અને ક્યારેક લગાડ્યું હોય, ત્યારે તે ઘણું સંકોચાઈ જાય છે, અને પછી રજોદર્શન વખતે દુખાવો થાય છે. કોઈવાર કમળની અંદર કાંઈ ગ્રંથિ, મસો, બહુ પડ કે બીજા કોઈ પદાર્થના ગાંઠા જામી જાય છે, ત્યારે પણ દુખાવો થાય છે. ગર્ભાશય આગળ પાછળ કે પડએ વળી ગયું હોય, ત્યારે તેનો માર્ગ સંકુચિત થાય છે ને તેથી પણ આ પ્રકારનો પીડિતાર્તવ થાય છે.

ચિન્હ-સંકેત:—જ્ઞાનતંતુના બિગાડથી દર્દી રહી રહીને ચસકાની માફક થાય છે, ગર્ભાશયમાં ચૂંક આવે છે, ચોનિ-મર્ગમાં અને આસપાસના અવયવમાં પણ દર્દ જણાય છે, કેટલીકવાર આ દર્દ અતિ સખત લાગે છે; પણ બાર કે ચોવીસ કલાક પછી જ્યારે પ્રવાહ બરાબર આવે છે, ત્યારે દર્દ હળવું પડે છે, તો પણ કેટલીકવાર બે ત્રણ દિવસ સુધી દર્દ દૂર થતું નથી. આ સાથે પરીક્ષા કરવાથી વરમનાં કે લોહીના જમાવનાં કથાં ચિન્હો જોવામાં આવતાં નથી.

જ્યારે લોહીના જમાવથી પીડા થાય છે, ત્યારે રજોદર્શન શરૂ થયા પહેલાં અને પછી પણ દુખાવો હોય છે, તે સાથે વાંસો ફાટે છે; હાથ પગ દુખે છે, શરીરમાં થાક હોય એમ લાગે છે, આંખે પ્રકાશ ખમાતો નથી, અવાજ કે ગડગડાટ સહન થઈ શકતો નથી, ચંદ્રો લાલ અને જરા કુલેલ લાગે છે. ત્વચા ગરમ થાય છે, નાડી ભરેલી અને ઉતાવળી-ત્રણીવાર ૧૦૦ ઉપર આવે છે. જેમ જેમ શ્રાવ વહેતો જાય છે, તેમ તેમ આ દુખાવો ને ચિન્હો હળવાં પડે છે.

વરમને લીધે દુખાવો થાય છે, તે ઘણું કરીને તીક્ષ્ણ હોતો નથી; પણ મંદ ને એક સરખો રહ્યા કરે છે. રજોદર્શન પહેલાં એક બે દિવસ આગળથી દુખાવો જણાય છે, પછી તેમાં કાંઈ ફેરફાર થતો નથી, અને કોઈ વાર તો રજોદર્શન બંધ થયા પછી બે ત્રણ દિવસ સુધી તેવો ને તેવો દુખાવો રહે છે. વળી વરમને લીધે કોઈવાર રજોદર્શનના સમય વિના પણ દુખાવો થાય છે અને તેથી વરમ હશે એમ રહેજે અનુમાન થઈ શકે છે. વળી લોહીના જમાવથી તેમજ વરમથી ગર્ભાશય મોટું થાય છે, અને ઘણી

વાર સ્પર્શ કરતાં દુખે છે. ન્યારે પડના બાધિથી પીડા વધી થાય છે, અને કેટલીકવાર આખું પડ નીકળી જતું જોવામાં આવે છે, ત્યારે ગર્જનો કાંઈ ભાગ નીકળતો હશે એવી શંકા થાય છે. કોઈ વાર પડ નીકળતું નથી, અને ન્યારે આર્તવ આવતાં વિવંચ થાય છે, ત્યારે સ્ત્રી સગર્ભા હોય એમ લાગે છે, ને પછી ઋતુસ્રાવ થાય છે એટલે ગર્ભપાતની ફરીયાદ કરવા માંડે છે, પણ માત્ર પડ બહાર નીકળે છે, એટલે બધી ચિંતા દૂર થાય છે. આ પડ એ ગર્ભાશયનું મેમ્બ્રેન-પડ હોય છે, અને કોઈ કારણથી તે બીક ને નિરૂપયોગી થઈ ગયું હોય છે.

ન્યારે પ્રવાહને કાંઈ પ્રતિબંધ થયો હોય છે, ત્યારે દર્દ પ્રવ્રવ વખતે થી વેળુના જેવું હોય છે, કેમકે ગર્ભાશય અંદરથી રક્તને બહાર કાઢવા પ્રયત્ન કરે છે; અને જેમ જેમ પ્રવાહ બહાર નીકળતો જાય છે, તેમ તેમ દર્દ ઘળતું પડતું જાય છે. વળી જો અંદર કોઈ પદાર્થના ગાંઠા જામ્યા હોય છે, તો તે પ્રવાહની સાથે બહાર નીકળતા જોવામાં આવે છે.

ચિકિત્સા.

કૌલકાક્રમ^૧ :—ન્યારે થોડી થોડીવારે સણકા માનતું સખત દર્દ પેડુમાં થતું હોય, ત્યારે આ દવા કલાકે કલાકે અથવા દર્દના જોરના પ્રમાણમાં વહેલી મોડી આપવી. આખો મહિના ૩ x વાળી દવા આપવી ને સ્ત્રાવ વખતે ૧ x વાળી આપવી એથી ઉત્તમ ફાયદો જણાય છે.

કુંકરસ^૩ :—દુઃખ અસહ્ય હોવાથી સ્ત્રી રડતી હોય, અને શરીરની સુસ્તી સાથે બેચેની બહુ હોય, ત્યારે આ દવા બે બે કલાકે આપવાથી ઠીક થાય છે.

કુંભામીલા^૬ :—સ્ત્રીને જે તેવાતની અસર બહુ થતી હોય, ને તેના ભય ચિંતા કે કોષથી આર્તવને નુકશાન થતું હોય, તો આ દવા કલાકે કલાકે આપવી.

ઝંકોનાક્રમ^{૩૦} :—સ્ત્રી લોહિયાળ પ્રકૃતિની ને મજબૂત બાંધાતી હોય, પેડુમાં દુખાવો થતો હોય, તે સાથે વખતે જ્વરાદે ચિન્હ હોય, તો આ દવા કલાકે કલાકે આપવી. જો ગર્ભાશયમાં વરમ હોય તો ઝંકોનાક્રમની જરૂર પડે છે.

જેડસીમીઅમ^૩ :—ન્યારે માથું દુખવા આવતું હોય, તે સાથે સાંધારણ પીડિતાર્તવ રહેતો હોય, આખું શરીર થાળી ગયા જેવું નરમ થઈ ગયું હોય, ચંચળતા બહુ ઘટી ગઈ હોય, અથવા જ્ઞાન-

તંતુના દોષથી પેડુમાં સણકા કે ચુંક આવતી હોય, ત્યારે આ દવા ગરમ પાણીમાં કલાકે કલાકે અપાય છે.

પદસેટીલા^૩ :—ન્યારે પ્રવાહ એટલો પણ કાળો ને જામી ગયેલ ગડકાવાળો નીકળતો હોય, ને તે સાથે પેડુમાં દર્દ થવા કરતું હોય, તો આ દવા કલાકે કલાકે આપવાથી સ્ત્રાવ બરાબર આવશે એટલે દુખાવો દૂર થશે.

સીપીઆ^૬ :—આર્તવ લાંબા વખતથી એટલો આવ્યા કરતો હોય, વખતે વાત જતી હોય, આર્તવ સમયે પેડુમાં દુખાવો થઈ આવતો હોય, ત્વચારોગ થતા હોય, ને જીવ ઉદાસ રહેતો હોય, તો આ દવા કલાકે કલાકે આપવી ને રત્નેદર્શન પત્રી આખો મહિના હમેશાં એક માત્રા આપવી, એટલે રત્નેદર્શન નિયમિત રીતે પીડા થવા વિના આવશે.

સીકેલી^૩ :—આર્તવ થોડો અથવા ગડકાવાળો આવતો હોય, તેનો રંગ કાળો હોય, અને જાણે કોઈ અંદરથી જોર કરીને સ્ત્રાવને બહાર કાઢતું હોય એવું દખાણ લાગતું હોય, તો આ દવા આપવી.

સીમોસીક્યુઅ^૩ :—જો દર્દીને સંચીવાની કશી અસર હોય, હિસ્ટીરીઆ થતું હોય, શરદી લાગવાથી માથાનો દુખાવો ને પેડુનો દુખાવો થઈ આવ્યો હોય, અથવા ઋતુસ્રાવ થવા પડેલાં માથું દુખવા આવતું હોય, હાથપગમાં ત્રાડ અથવા કળતર જેવું દર્દ થતું હોય, તો આ દવા બે બે કલાકે આપવી.

ઝેન્થોકસીલમ^૩ :—ન્યારે દુઃખની ને નાણુક સ્ત્રીને ઋતુસ્રાવ વખતે પહેલાં અને વિશેષ આવતો ફાય. ને તે સાથે બહુ દુખાવો થતો હોય, તો આ દવા કલાકે કલાકે આપવાથી ઠીક થાય છે.

બોરાકસ^૬ :—(Borax) નો જાંઘમાં દુખાવો થતો હોય, તો આ દવા ચાર ચાર કલાકે આપવી.

બોરાકસ પાઉડર :—જો પીડિતાર્તવમાં અંદરથી પડના કટકા નીકળતા હોય, તો આ દવાના પાંચ પાંચ ગ્રેઈન્સ દિવસમાં ત્રણ વખત આપવા.

બેલાડોના^૩ :—અંડાશયનો બાધિ વરમની જાતનો થયો હોય, સ્ત્રાવ ગંધાતો નીકળતો હોય અને તે સાથે ઘાત જતી હોય, તો આ દવા આપવાથી તે મટે છે ને દુખાવો કમી થાય છે.

કૌક્યુલસ^૩ :—આર્તવની સાથે ચુંક આવતી હોય, ફેર આવતા હોય, અંદરે જાત વા ગરમ થઈ આવતો હોય, ને વાયુના આડકાર આવતા હોય,

ત્યારે આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

વાઇબર્નમ ઓર્ગ્યુલસ^૧ :—આ દવા સ્ત્રાવ વખતે તેમજ અગાઉથી આપવાથી પીડા બંધ થાય છે. રહી રહીને ચૂંક આવતી હોય, તો આની વધારે જરૂર છે. દાઢમાં આ દવા લગભગ કોલોફાઇલમના જેટલીજ કિંમતી ગણાય છે.

અનુસંગી ઉપાય :—સ્ત્રીની તબીબત સુધારવાનો ઇલાજ કરવો, પુષ્ટિકારક દવા આપવી, શરદીમાં તથા ભેજમાં રહેવું નહિ, નળગી તબીબત વાળાએ પગે મોળાં પહેરી રાખવાં, કાશી, ચાલ, દારૂ, ગરમ મસાલા વગેરે બંધ કરવાં, વિષય બહુ ભોગવવો નહિ, બેઠકાએ તેટલી અંગકસરત કરવી, અને નળગાએ આરામ લેવો.

ગર્ભાશયનો દીર્ઘ વરમ.

(Chronic Metritis—ક્રોનિક મેટ્રાઇટીસ.)

ગર્ભાશયનો તીક્ષ્ણ વરમ પ્રસવ પછીજ ને તે પછુ કવચિતજ થાય છે, તેથી અત્રે વધારે લખ્યું નથી. આ વ્યાધિ કુંવારી તેમજ છોકરાં થયા વિનાની સ્ત્રીઓને થતો નથી, પણ જેઓને એક કરતાં વધારે છોકરાં અવતર્યા હોય, અગર કસુવાવડ થઈ હોય તેઓને થતો નેવામાં આવે છે.

લાયક કરનારાં-કારણ :—લાંબા વખત સુધી લીધેલ તનની કે મનની મહેનત, નળગાઇ, પ્રસવ પછી નેદતી માવજતની ખામી, ને પ્રસવ પછી થયેલ અંતરાવરણનો વરમ છે. ઉત્પન્ન કરનાર કારણ—ગર્ભપાત, ગર્ભાશયના પડનો તીક્ષ્ણ વરમ, અગર પ્રસવ એ સર્વેમાંની કોઇ એ કારણો મળવાથી દીર્ઘ વરમ થાય છે. અતિશય વિષયભોગ એ પણ ઘણી-વાર કારણભૂત હોય છે.

ચિન્હ-લક્ષણ :—આ રોગને લીધે ઘણી જાતનાં ચિન્હ-લક્ષણો નેવામાં આવે છે. ને માત્ર કમળના ભાગમાંજ દીર્ઘ વરમ હોય તો વાંસા-માં અને નાંધમાં દુખાવો થાય છે, મૂત્રાશય ઉપર તથા મળાશય ઉપર દવાણુ થાય છે, રજોદર્શન અનિ-યમિત આવે છે, હાલવા ચાલવામાં મુશ્કેલી પડે છે મન અફસોસમાં રહે છે, પુરુષ સાથે સમાગમ કરતાં કમળ દુખે છે, અર્જુ, માવાનો દુખાવો અને સુસ્તી જણાય છે, ગર્ભાશયના અંતરપડમાં વરમ થવાથી પ્રદર આવે છે, અગર શ્વેત-પડ ધીમે ધીમે સડીને

નાશ પામવા માંડે છે. ને આખા ગર્ભાશયનો દીર્ઘ વરમ હોય, તો આખી બસ્તીમાં ભાર અને દુખાવો રહે છે, અને હાલવા ચાલવાથી તે બહુ વધે છે; મળદારથી પવન છોડતાં તેમજ પુરુષ સાથે સમાગમ કરતાં આખા ગર્ભાશયમાં દર્દ લાગે છે, આર્તવ વખતે પેડુમાં પીડા થાય છે, તેમજ સ્તનમાં પણ દુખાવો લાગે છે, સ્તનની ડીટડી કાળી પડી જાય છે, મોળ આજ્ઞા કરે છે, ખાવું ભાવતું નથી, કોઇ વાર ઉલટી થાય છે, ઘણી બેચેની લાગે છે, દસ્ત ઉતારતાં દર્દ થાય છે, ગર્ભાશયનું કદ અને વજન વધી જાય છે, આથી તે નાચે ઉતરે છે, કમળનું મોંદું ઘણીવાર એટલું બહુ ખુદ્દું હોય છે કે ટયરી આંગળીનું ટેરવું અંદર જઈ શકે છે, પણ તેમ કરતાં કમળ દુખે છે, અને મળદારમાં આંગળી નાંખીને પરીક્ષા કરવાથી પણ ગર્ભાશયનો ભાગ મોટો થયેલો ને દુખાવો લાગે છે.

આ પ્રમાણે ગર્ભાશયને દાખી જોતાં ક્યારેક એટલું બહુ દર્દ થાય છે, કે તેથી સ્ત્રીને મૂર્છા આવી જાય છે. ઘણી વાર ગર્ભાશય એક બાજુએ વળી ગયું હોય છે કવચિત્ કમળ એટલું મોટું થઈ ગયું હોય છે કે પેડુમાં કાંઇ મોટી ગાંઠ થઈ હોય એમ લાગે છે, તેથી દસ્તની કમજબત થાય છે, અને દર્દીથી ચાલી શકાતું નથી.

ન્યારે દીર્ઘ વરમ હોય ત્યારે વખતે અર્જુદ હોવાની શંકા થાય છે; પણ અર્જુદને લીધે આખા શરીરને જેટલી માડી અસર થાય છે, તેટલી માડી અસર આથી થતી નથી; વળી આ રોગથી આર્તવ કમી આવે છે, પણ ક્યારેકજ નસતી આવે છે, ને અર્જુદથી ઘણો રક્તસ્ત્રાવ થાય છે, તથા કેટલીકવાર રજોદર્શનના સમય વિના પણ ગર્ભાશયમાંથી લોહી વહે છે. એ શિવાય આ રોગથી કમળ મોટું; પણ પોચું થાય છે, ને અર્જુદ જે ઘણીવાર કંઠણ (Scirrhus—સીર્ફસ) હોય છે, તેવી કમળ ફૂર્યાના જેવું કંઠણ લાગે છે.

ચિકિત્સા.

સેમીના^૩ :—ન્યારે દીર્ઘ વરમ થોડા હોય, ત્યારે આ દવા ત્રણ ત્રણ કતાકે આપવાથી ફાયદો થાય છે. જે વરમમાં ગર્ભાશયનું મુખ લાલચોળ હોય, તે વરમમાં આ દવાની જરૂર છે. વરમથી રક્તસ્ત્રાવ થતો હોય, તો તે પણ આ દવાથી મટે છે.

બેલાડોનાઃ—જ્યારે પેડુમાં ભાર લાગતો હોય, અને ગર્ભાશય નીચે ખેંચાય છે એમ લાગતું હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી ઠીક થાય છે.

લીલીઅમ ટીઝીનમઃ—જ્યારે સ્ત્રી ઉદાસ ને બેચેન રહેતી હોય, અથવા ચીડાઇ જતી હોય, પેડુમાં દુખાવો લાગતો હોય, ને રહેજસાજ કારણથી જાડો થઇ આવતો હોય, તો આ દવાની જરૂર છે.

સીપીઆઃ—જો ગર્ભાશયની શિરાઓમાં લોહી ભરાઇ રહેતું હોય, ગર્ભાશયનું મુખ લાક્ષને બદલે વાદળી રંગનું દેખાતું હોય, ઋતુસ્ત્રાવ ઓછો આવતો હોય, ધણીવાર ધાત જતી હોય, ત્વચા રોગ ક્રોધ ક્રોધ વાર થઈ આવતા હોય, શરદી ખમી શકાતી ન હોય, મન ઉદાસ રહેતું હોય, રહેજસાજ કામ કરવાથી થાક લાગી જતો હોય, ત્યારે આ દવાથી સારો ફાયદો થાય છે.

મ્યુરેકસ પર્યુરીઆઃ—જ્યારે ઋતુસ્ત્રાવ ધણી થતો હોય, અને તે સાથે દીર્ઘ વરમ હોય, તો આ દવા આપવાની જરૂર છે.

મેગ્નીસીઆ મ્યુરીઆટીકા—જ્યારે યકૃત ખરાબર કામ કરતું ન હોય, ને તેથી ગર્ભાશયનું દર્દ થયું હોય, અથવા હિસ્ટીરીઆની અસર હોય, ત્યારે આ દવા આપવી.

ફોલી-સોનીઆ—જ્યારે મળાશયના કાંધ દોષને લીધે આ દર્દ થયું હોય, ત્યારે આ દવાથી ઠીક થાય છે.

અનુસંગી ઉપાયઃ—યોનિમાર્ગને ગરમ પાણીથી ધોવો, તે પાણીમાં બને તો ખોરાક એસીડ નાખવું, ખોરાક નિર્બલ રીતે આપવો, દસ્ત કબજ રહે નહિ તેવી ગોઠવણ કરવી, દર્દને આરામ આપવો, બિહાનામાંથી ઉઠવા દેવી નહિ. વિષયથી દૂર રહેવું, ગર્ભાશયનો બીજો જે વ્યાધિ જણાય તે દૂર કરવો, ઋતુસ્ત્રાવ પહેલાં દુખાવો થતો હોય, તો સ્ત્રીને ગરમ પાણીના પીપમાં બેસાડવી. અને ગ્લીસરીન ને ટંકણખાર ૪ ને ૧ ના પ્રમાણમાં મેળવીને તેમાં ૩ બોળીને યોનિમાર્ગમાં મુકી રાખવું. તેજ રીતે કાર્બોલિક એસીડ ને ગ્લીસરીન સમભાગે મેળવીને તેમાં ૩ બોળીને તે પણુ જરૂર લાગે તો યોનિમાર્ગ માં મુકાય છે. આ સિવાય ધાત જતી હોય, તો

તેનો પણ ઉપાય સાથે સાથે કરવો. (તે માટે તે વ્યાધિની નીચે જુઓ.)

ગર્ભાશયનો દુખાવો.

(Neuralgia of the Uterus—ન્યુરાલજીઆ ઓફ ધ યુટરસ).

ગર્ભાશયનો દુખાવો ધણી જાતનો થાય છે; રોનેદર્શન વખતે થાય તેને પીડિતાર્તવ કહે છે, તે સિવાય તેના વરમને લીધે પણ તેમાં દુખાવો થાય છે, તે તેના વરમના વિષયો જેવાથી માલૂમ પડશે. આ સ્થળે ગર્ભાશયની અંદર તેના માંસમાં કાંધ વ્યાધિ (Organic disease) વિના માત્ર જ્ઞાન-તંતુના દોષથી થતો દુખાવો (ન્યુરાલજીઆ) સમજવો.

કારણઃ—શરીરની અતિશય મહેનત, અતિ-સંભોગ, પીડિતાર્તવ ઇત્યાદિથી ગર્ભાશયમાં આવો દુખાવો હર વખત થાય છે. તે સિવાય જેઓ પોતા સ્વભાવનાં હોય છે, ને જેને બધી વાતની અસર જલદી અને બહુ થઇ આવે છે, તેવાને રહેજસાજ પરિશ્રમથી પણ ગર્ભાશયમાં દુખાવો થાય છે. સ્ત્રીઓથી સાધારણ રીતે થઇ શકે તેવાં કાર્યોને બદલે બીજાં મોટાં કાર્યો તેમની પાસે કરાવવાથી પણ તેમનાં ગર્ભાશય આ રોગને પાત્ર થાય છે, ઇતુસ્ત્રાવ થતો હોય, ત્યારે મહેનત લેવાથી, બહુ ચાલવાથી, કે બોળે ઉપાડવાથી ગર્ભાશયમાં દુખાવો થવાનું દર્દ થાય છે. વળી ગર્ભાશય વળી જવાથી પણ તેમાં આ દુખાવો વખતો વખત ઉપડે છે.

ચિન્હઃ—કમળના ભાગમાં કેટલીકવાર દુખાવો હોય છે, ત્યારે તેને સ્પર્શ કરતાં પણ તે દુખે છે; પરંતુ તે ઉપર રતાશ કે સોળે કાંધ હોતું નથી, તેથી વરમ નથી એમ ખાત્રી થાય છે. આ સાથે કેડમાં અને નંધમાં પણ દુખાવો હોય છે. આ દર્દમાં કમળની પરીક્ષા દર્શકયંત્ર વડે કરતાં તેમાં ક્રોધ પણ જાતનો ફેરફાર થયો હોતો નથી. વળી દુખાવો એકજ સ્થળે જણાતો નથી, પણ પેડુમાં જુદે જુદે સ્થળે દેખાય છે. ધણીવાર દર્દ સણકા મારતું અગર સાય ભોંક્યાના જેવું હોય છે, અને પેટમાં પણ જણાય છે. ક્રોધવાર પગોમાં પણ દર્દ થતું હોય એમ લાગે છે; યોનિમાર્ગમાં, અને મૂત્રમાર્ગમાં પણ કેટલીકવાર દાહના જેવી બળતર (Burning)

લાગે છે. આ બળતર કાઢવાર અગ્નિથી પણ વધારે જણાય છે. આ સાથે નખખાઈ, સુસ્તિ, પેડુમાં ખાર, ઈત્યાદિ લક્ષણો હોય છે. ચાલનાથી, ઉધરસ-થી, ઉલટીથી, અને એવા હરેક પ્રયત્નથી પેડુમાં દુખાવો વધારે લાગે છે.

આ રોગમાં શ્વેત પ્રદર ધણી વખત જનું જોવામાં આવે છે, અને શ્વેત પ્રદરને લીધે ઋતુસ્રાવ બંધ થઈ જાય છે અગર ઋતુસ્રાવના સમય દર્મ્યાન લોહીને બદલે શ્વેત રસનો પ્રવાહ ચાલે છે.

આ પ્રકારનો દુખાવો ધણીવાર એકાએક થઈ આવે છે, અને એકાએક મટી જાય છે, દુખાવાના લીધે સ્ત્રી કાઢવાર પથારીમાં આજોરે છે, અને રાંડો પાડે છે.

જ્ઞાનતંતુના દોષથી થતો દુખાવો ફરીફરીને થયા વિના રહેતો નથી, ને કાઢવાર તો એવીસ કલાકમાં બે ત્રણવાર ફરીફરીને થઈ આવે છે. કેટલીક સ્ત્રીઓને અમુક મુદતેજ આવો દુખાવો ઉપડે છે, કાઢ વખતે પણ એ દુખાવો ખાર કલાકથી વધારે વખત સુધી સતત રહેતો જોવામાં આવ્યો નથી.

ચિકિત્સા.

સીમીસીક્રુબ^૩ :—સંધીવાની અસરથી ગર્ભાશયમાં દુખાવો થતો હોય, બેચેની રહેતી હોય, ઉંધ આવતી ન હોય ઇત્યાદિ લક્ષણો આ દવાને સસવે છે. આ દવા લાંબા વખત સુધી જુદા જુદા અંશોમાં આપવાથી સારો ફાયદો થાય છે.

કૅલોફાઇલમ^૩ :—વેંણના જેવું ખોટું દર્દ થતું હોય, અથવા આંકડી આવ્યા જેવું દર્દ લાગતું હોય તો આ દવા કલાકે કલાકે આપવી.

જેદસીમીઅમ^૩ :—આ દવા જ્ઞાનતંતુને તથા સ્નાયુના તંતુઓને અસર કરે છે. થાક ને સુસ્તી દૂર કરે છે ને જ્ઞાનતંતુના દોષથી થતો દુખાવો મટાડે છે.

બેલાડોના^૩ :—યુવાન સ્ત્રીને થોડા વખતથી આવું દર્દ હોય, ને સ્પર્શ ખમી શકતો ન હોય, તો આ દવા બે બે કલાકે આપવી.

આર્સેનિકમ^૬ :—શરીરમાં હરેક ઠેકાણે જુદી જુદી વખતે જ્ઞાનતંતુના દોષથી દુખાવો ઉપડતો હોય, શરીર નખખું હોય, મેલેરીઆની અસર હોય, શરદી ખમી શકતી ન હોય, આરામ લેવાથી ઠીક થતું હોય, પણ શ્રમ પડવાથી દર્દ વધતું હોય, દર્દ દાહ

મળતું હોય અગર અમુક મુદતે ફરીફરીને થતું હોય તો આ દવાથી થોડા દિવસ ચલાવવાથી દુખાવો સદાને માટે દૂર થાય છે.

પ્લંટીના^૬ :—હાથ પગ ચંડા રહેતા હોય, ત્વચા ખેંચે મારી ગયા જેવી લાગતી હોય, ને સાથે કાઢવાર ખીળ ગુલાવયવો ઉશ્કેરાઈ આવતા હોય, તો આ દવાથી દુખાવો મટે છે.

અનુસંગી ઉપાય :—દર્દીની તખીઅતમાં સુધારો કરવો. પુષ્ટિકારક ખોરાક આપવો. હીસ્ટરીઆની અસર હોય, તો દૂર કરવી. ફિક્સ-ચિંતા ઓછી કરવી. ગર્ભાશય તરફ લક્ષ ઓછું આપવું. થોડાક દિવસ આરામની જરૂર હોય, તો આરામ આપવો. હવા ફેર બની શકે તો કરવો. દરીઆના પાણીથી નહાવું. પુરૂષના સમાગમથી દૂર રહેવું. ખુલ્લી હવામાં આનંદભેર હરવું ફરવું, વીજળી લગાડી જોવી. પેટ ઉપર શેક કરવો. અને છેવટ જલાડોના કે (અશીશ બહારથી) લગાડવું.

ગર્ભાશયના શ્લેષ્મપકનો વરમ. (Endometritis-અન્ડોમેટ્રાઇટીસ).

ગર્ભાશયની અંદરના ભાગમાં શ્લેષ્મપડ હોય છે, તેનો વરમ કેટલીકવાર થતો જોવામાં આવે છે, ને તે સાથે પ્રદર હોય છે.

પ્રદરના પ્રકાર :—તીક્ષ્ણ ને દીર્ઘ હોય છે.

તીક્ષ્ણવરમનાં કારણ :—ગર્ભાશયની અંદરના ભાગમાં કાંઈ વાગવાથી, ઈજા થવાથી, કાંઈ દાહક પદાર્થ જવાથી, યોનિમાર્ગનો વરમ થયો હોય તેની અસરથી, ઋતુસ્રાવ વખતે પેડુને શરદી લાગવાથી, અતિશય સંભોગથી કે એવાં કેટલાંક કારણોથી તીક્ષ્ણ વરમ થઈ આવે છે.

દીર્ઘ વરમને લાયક કરનારાં કારણો :—કંઠમાળ કે ક્ષયના વિષથી બગડેલ શરીરનો આંધો, નખળી નાજુક તખીઅત, ચિંતા, અફસોસ, અયોગ્ય ખોરાક ઇત્યાદિથી શરીર વરમને લાયક થઈ જાય છે.

ઉત્પન્ન કરનારાં કારણો :—અતિશય સંભોગ, સંભોગ પછી વાપરવામાં આવતું ચંડું પાણી, કેમકે તે વખતે ચંડા પાણીથી નખળી સ્ત્રીઓના ગર્ભાશયને શરદી લાગી જાય છે, સંભોગ પછી પાણી સિવાય ખીળ પદાર્થોનો ઉપયોગ, ને ગર્ભપાન કે પ્રસવથી ગર્ભાશયમાં

દીર્ઘ વરમ થાય છે. તીક્ષ્ણવરમમાંથી ઘણી વાર દીર્ઘ વરમ થાય છે.

ચિન્હ-લક્ષણુ:—તીક્ષ્ણવરમ થઈ આવે છે, ત્યારે પડેલાં નળગાંધ લાગે છે. માયું દુખે છે, તાવ ભરાય છે, ટાઢ વાય છે, અને પેડુમાં દુખાવો થઈ આવે છે. આ દુખાવો કાંઈવાર પેડુંની આબુઆબુના ભાગમાં પણ લાગે છે. દસ્ત ઉતારતાં મળાશયમાં દુખે છે અને તે પ્રમાણે કાંઈવાર પેશાબ કરતાં પણ દુખે છે; આ શ્લેષ્મ-પડના વરમમાંથી કાંઈવાર યોનિમાર્ગમાં વરમ થઈ આવે છે; ને કાંઈવાર કમળમાં વરમ થઈ આવે છે. કાંઈવાર યોનિમાં કે કમળમાં પ્રથમ વરમ થાય છે, ને પછી તેની અસર ગર્ભાશયના શ્લેષ્મપડને થાય છે. થોડા દિવસ આ ચિન્હો રહ્યા પછી પ્રદર શરૂ થાય છે; શરૂઆતમાં પ્રદરનો પ્રવાહી પાતળો અને રક્ત મિશ્રિત હોય છે, પણ થોડીવારમાં તે ગંડા, પીળા અગર લીલો, ચીકણો ને કાંઈવાર પડવાળો થાય છે. આ વખતે જો પ્રવાહી શણુના લુગડાને અડે, તો શણું લુગડું અડ્ડા થઈ જાય છે, તથા તેની ઉપર ગંધ પડી રહે છે. આ પછી પ્રદરમાં જતી ધાતુ વધારે સફેદ, દુધ જેવી અને ચીકણા શ્લેષ્મ મિશ્રિત થાય છે. જ્યારે આવી ધાતુ વહેવા માંડે છે, ત્યારે તીક્ષ્ણ વરમ હળવો પડી ગયો હોય છે. તીક્ષ્ણવરમ જેમ વધારે સખત હોય છે, તેમ ધાતુ વધારે ઘટ્ટ અને કાળાશ પડતી નીકળે છે. આવી ધાતુ કાં તો પછી લાંબા વખત સુધી નીકળ્યા કરે છે, ને કાં તો જંબ થઈ જાય છે; કાંઈવાર રક્તદર્શન સમયે ફરીથી ધાતુ વહેવા માંડે છે, કાંઈવાર સંભોગ પછી ધાતુ પાછી શરૂ થાય છે, ને કાંઈવાર કાંઈ ચિન્હ, ભય, અતિ આહાર ઇત્યાદિ કારણને લીધે ધાતુ ફરીથી વહેવા માંડે છે. આ સિવાય તીક્ષ્ણ વરમની શરૂઆતમાં યોનિ ઉપર ને અંદર ચળ આવે છે, વિષયની ઇચ્છા કાંઈવાર પ્રયત્ન થાય છે, ને વખતોવખત પેશાબની લાજત થાય છે.

દીર્ઘ વરમ તીક્ષ્ણ વરમ પછી થાય છે; પણ કેટલીકવાર એકાએક થતો પણ જોવામાં આવે છે. દીર્ઘ વરમથી ધાતુ જવા માંડે છે, તે કાંઈવાર ખીજાં કાંઈ ચિન્હ વિના જવા માંડે છે અગર તે પહેલાં કે તે સાથે કેડમાં ને જંબમાં ભાર ને દુખાવો લાગે છે. આર્તવ અનિયમિત રીતે આવે છે. દર્દીના સ્વભાવ ચીડીઓ ને બેચેન થઈ જાય છે. વખતે તેને

હિરદીરીઆ પણ થાય છે. ધાતુ જવાથી સ્ત્રીને નળગાંધ વધતી જાય છે, આર્તવ વખતે જંબ થઈ જાય છે, અને તેને બદલે તે દિવસોમાં ધાતુ જાય છે. આ વખતે ગર્ભાશયમાં અથવા કમળની અંદર કાંઈ કાંઈ વાર ક્ષત પડ્યાં હોય છે.

ચિકિત્સા.

આસેનિકમઃ:—જ્યારે શ્લેષ્મ-પડનો વરમ થવાથી ધાતુ જતી હોય, અને વખતો વખત અતિ આર્તવ થતો હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી ઠીક થાય છે; તેથી ક્ષત હોય તે પણ મટે છે. તેથી દાઢ, તૃષા ને નળગાંધ એ ત્રણ મુખ્ય ચિન્હો છે.

બંધાડાનાઃ:—કમળમાં દીર્ઘ વરમ રહ્યા કરતો હોય, તે સાથે તે ભારે લાગતું હોય, અને સ્પર્શ ખમી શકાતો ન હોય, તો આ દવા આડ આડ ક્ષણે કેટલાક દિવસ સુધી આપ્યા કરવી.

મકુર્ચીઅસ સોદયુખીટીસઃ:—જો ક્ષત પડ્યાં હોય, તો આ દવા આપવી, જે ક્ષત વધારે ઉંડાં હોય અને કમળનો કાંઈ ભાગ કડણ થઈ ગયો હોય, તો મકુર્ચીઅસ કોરોઝોવસની જરૂર છે.

નાઇટ્રીક ઍસીડઃ:—જો કમળમાં ક્ષત પડ્યાં હોય, અગર ઉપદંશની કાંઈ અસર હોય, તો આ દવા આપવાથી ઠીક થાય છે.

અનુસંગી ઉપાય:—ગીસરીનમાં વાદળી કે રૂનો કડકો બોળાને કમળમાં મુકવા; પણ બનતાં સુધી ફટકડી કે એવી કાંઈ દવા પિયકારી વડે યોનિ-માર્ગમાં દાખલ કરવી નહિ. જો વરમ ખુબ દુષ્કર હોય તો તેથી વખતે ફાયદો થાય છે, પણ ઘણીવાર એવું બને છે કે એવા ઉપચારથી વરમ મટાડવાથી શરીરમાં ખીજા અવયવોમાં કાંઈ નવું દર્દ પેદા થાય છે. જો ક્ષત રૂઝાતાં ન હોય, તો ટીકચર કેલેન્ડ્યુલાને એક ભાગ તે પાણીના આઠ ભાગ સાથે મેળવીને તેની પિયકારી યોનિમાર્ગમાં મારવી; અગર કમળનું મુખ પહોળું હોય, તો કમળને અડે એમ સ્ત્રીઓની ધુંડા નાળચાવાળી પિયકારી વડે એ દવા કમળની અંદરના ભાગમાં નાખવી. સ્ત્રીને પરખીઓ કે ઉપદંશ થયો હોય, તો તેનો યોગ્ય ઇલાજ કરવો. અંદરનો ભાગ કાર્બોલિક ઍસીડના સોદયુશનથી ઘોઈને સાફ રાખવો. દર્દીની શક્તિના પ્રમાણમાં તેને આરામ આપવો. શરીરની તન્દુરસ્તી એકંદર રીતે સુધારવા

માટે માલ્ટાઇન, ડાઇલીવર ઑર્થલ, દુધ વગેરે પૌષ્ટિક ખોરાક આપવો.

પ્રદર-ધાત વહેતી-લ્યુકોર્રોઇયા.

(Leucorrhoea-Whites-હાઇડ્રસ).

સાધારણ રીતે યોનિ-માર્ગમાં શ્લેષ્મ-પડ અને તેની નીચે રહેલી રમ-પેસીઓની કુદરતી ક્રિયાને લીધે થોડો ઘણો રસ કાયમ ઉત્પન્ન થયા કરે છે, તેથી યોનિ-માર્ગમાં નર્મ્ય એ તેટલી ભીનાશ રહે છે. સંભોગ વખતે, પ્રસવ વખતે, અને એવી કેટલીક ક્રિયાઓ વખતે આ રસમાં વૃદ્ધિ થાય છે. કમળની અંદર પણ ધણી એક નાની નાની રસપેસીઓ હોય છે, તે પુષ્કળ રસ પેદા કરી શકે છે. આ સિવાય ગર્ભાશયની અંદર જે પડ હોય છે તે પણ રસોત્પાદક હોય છે.

યોનિમાર્ગમાં ઉત્પન્ન થતો રસ અમ્લ (Acid) હોય છે. નીકળતી વખત સ્વચ્છ પાણી જેવો હોય છે, તેમાં ત્વચાના પડનાં રજકણો ભળેલાં હોય છે, ને હવા લાગ્યા પછી તે જરા દુધ જેવો થતો જાય છે. યોનિમુખની આગળજ જે રસ ઉત્પન્ન થાય છે તે ઉઝ અને જરા અંમેનીયાની ગંધને મળતી ગંધવાળો હોય છે.

કમળમાંથી નીકળતો રસ અમ્લ હોતો નથી; પરંતુ અમ્લ (Alkaline) હોય છે. જ્યારે ગર્ભાશયની અંદરના શ્લેષ્મ-પડમાંથી રસ ઉત્પન્ન થઈને ધાત તરીકે વહે છે, ત્યારે ખરી રીતે પારદર્શક અને નાકમાંથી નીકળતા પાણી જેવા શ્લેષ્મને મળતો હોય છે, પણ જ્યારે તે યોનિમાર્ગમાં રસની સાથે ભળે છે, ત્યારે તેમાંથી સફેદ સાચુના પાણી જેવી ધાત થાય છે.

ન્યાં સુધી ગર્ભાશયના અંદરનું શ્લેષ્મ-પડ તન્દુરસ્ત હાલતમાં હોય છે, ત્યાં સુધી આ રસ થોડો પેદા થાય છે, પણ જ્યારે ગર્ભાશયની અંદરનો પોલો ભાગ (cavity) વધે છે, ત્યારે શ્લેષ્મ-પડ ઓટું થાય છે, અને તેથી વધારે રસ ઉત્પન્ન થાય છે, જે ધાતના રૂપે વહેવા માંડે છે.

પ્રદર થવાનું કારણ શું છે, અને પ્રદરની ધાત કયા ભાગમાંથી નીકળે છે તે જાણવા પછી ઉપચાર સંસ્કૃતિથી થઈ શકે છે, અને તે જાણવા માટે ધાત-

નાં જુદાં જુદાં રૂપ જ્ઞાનમાં લેવાં જોઈએ છીએ.

ધાત (૧) પાણી જેવી, (૨) શ્લેષ્મવાળી, (૩) પડજેવી, અગર (૪) પડ વાળો હોય છે. કેટલીકવાર ધાતમાં લોહીના જેવો લાલ પ્રવાહી જાય છે ત્યારે રક્તપ્રદર થયું કહેવાય છે. કાંઈવાર ધાત ધણી ગંધાતી હોય છે; પ્રમેદ ને ચાંદીના રોગથી પણ ખાસ પ્રકારની ધાત જાય છે.

પાણી જેવી ધાત યોનિમાર્ગમાંથી નીકળતી હોય છે; સગર્ભા સ્ત્રીઓને કેટલીકવાર કાંઈ ચોટસ કારણ વિના આવી ધાત જાય છે, અને કાંઈવાર ગર્ભપાત થયા પહેલાં એવી ધાત વહેવા માંડે છે, ને પેદુમાં વેંચુને મળતો દુધાવો શરૂ થાય છે, આ સિવાય ગર્ભાશયમાં છાંડ (Mole) હોવાથી પણ પાણી જેવી ધાત જાય છે, વળી યોનિમાર્ગમાં ત્વચાનું અર્બુદ (Epithelioma) હોય તો પણ પાણી જેવી ધાત જાય છે. આ દર્દ હોય છે ત્યારે ધાતમાં કાંઈવાર લોહી પણ હોય છે ને ધાત ઘણી જાય છે. ગર્ભાશયમાં મસા જેવો નાની ગ્રંથી (Polypus) થવાથી પણ કેટલીકવાર નિતરી ધાત વહે છે, પ્રસવ પછી પણ કાંઈ સ્ત્રીને આવી ધાત જાય છે.

પાણી જેવી ધાત સિવાયની બીજી બધી ધાતો અપારદર્શક અને જુદા જુદા રંગની હોય છે. ધણી સ્ત્રીઓને ધાત એવા પ્રકારની જતી હોય છે, કે તે અમુક એક પ્રકારની હોતી નથી, પણ એક બે પ્રકારનું મિશ્રણ થયું હોય છે, આથી કરીને કેટલીકવાર તે યોનિમાર્ગમાંથી આવે છે કે ગર્ભાશયમાંથી આવે છે, એટલેજ નિર્ણય થઈ શકે છે. જન ધાત અમ્લ હોય, તેમાં ફેદા લાગતા હોય, અને ત્વચાનાં રજકણો ભળેલાં હોય તો તે ધણું કરીને યોનિમાર્ગમાંથી ઉત્પન્ન થઈ હોય છે. જો ધાત સાચુના પાણી જેવી, અગર નાકના સોડા જેવી ચીકણી ને ચળકતી હોય, તો તે કમળમાં ઉત્પન્ન થઈ હોય છે.

જો કમળમાંથી ધાત નીકળતી હોય, તેમાં યોનિ-માર્ગની ધાત ભળે, તો ધાત પડના જેવી (puriform) લાગે છે. આમ છતાં કેટલીકવાર ધાત ક્યાંથી નીકળે છે તેનો નિર્ણય માત્ર ધાત જેવાથી થઈ શકતો નથી, જેથી બીજી રીતે પરીક્ષા કરવાની જરૂર પડે છે.

પડવાળી ધાત જે ઉપર લખેલ ધાત કરતાં જુદી જાતની છે કે તે કેટલીકવાર થોડા વખત સુધી

નીકળીને બધ પડે છે, અને ફરીથી વહેલામોડી નીકળવા માંડે છે, વળી કેટલીકવાર એવી ધાત સતત લાંબા વખત સુધી નીકળ્યાજ કરે છે. ન્યારે ધાત સતત નીકળ્યા કરે છે, ત્યારે તે યોનિમાર્ગના શ્લેષ્મપડમાંથી, કમળમાંથી, અંદરના કોઇ ક્ષત કે અર્જુદમાંથી, ગર્ભપાત થયા પછી ગર્ભાશયમાં કાંઇ ઔર કે પ્રીમં પડ ભરાઈ રહ્યાં હોય તે સડતાં હોય તેથી; અને ધણીવાર પ્રમેહથી નીકળતી હોય છે. ન્યારે ધાત થોડા થોડા વખતને અંતરે નીકળતી હોય છે, ત્યારે ગર્ભાશયની અંદરના પોકળ ભાગમાં કાંઈ બિગાડ હોય છે, અગર યોનિમાર્ગની આમળ કાંઈ ગડ થયું હોય છે, અને તેનું મુખ યોનિમાર્ગમાં ઉઘડ્યું હોય છે. આવો જાતની પરવાળી ધાત તો પણ ધણે ભાગે ગર્ભાશયમાંથીજ નીકળતી હોય છે. કેટલીકવાર ન્યારે ગર્ભાશય વળી ગયું હોય છે, ત્યારે પર અંદર ભરાઇ ગયું હોય છે, પણ ન્યારે તેમાંથી પર નીકળવાનો પ્રસંગ આવે છે, ત્યારે એકદમ ધણું પર નીકળે છે. કેટલીકવાર ગર્ભાશયની અંદર કાંઈ ત્રથી હોય છે, તે પાકે છે, તો તેથી પર વહે છે; એવી હજીકત આપેડ સ્ત્રીઓની બાજતમાં ધણીવાર બને છે. જે સ્ત્રીઓ દૂર ખેસતી હોય તેવી સ્ત્રીઓને પીડિતાર્તવ થાય છે, ગંધમાં દુખે છે, ઉલટી થાય છે—ઇત્યાદિ ચિન્હો થયા પછી પર વહે છે, એટલે તે ચિન્હો હળવાં પડે છે. જે સ્ત્રીઓને બે ચાર બાળક અવતર્યાં હોય છે, તેને પર કોઇ કોઈ વાર જતું જોવામાં આવે છે, ને તે સાથે ગર્ભાશય વળી ગયું હોય છે. પર જવાનું કારણ કોઇ વાર અસ્તિમાં થયેલું ગડ હોય છે, આવું ગડ પ્રસવ પછી થાય છે.

રક્તપ્રદર:—જે સ્ત્રીઓને ઋતુસાવમાં ધણું લોહી જતું હોય છે, તેવી સ્ત્રીઓને ન્યારે ઋતુસાવ ઝાઝો આવે છે, ત્યારે રક્તપ્રદર થાય છે, એટલે કે ધાત લાલ લોહીના રંગની જાય છે, ને તેમાં લોહીનો થોડોએક ભાગ હોય છે. ન્યારે કમળની અંદર રહેલ સૂક્ષ્મવાળ જેવી નળીઓ (Villi) પુલી જાય છે, અને તેની ઉપર નાનાં નાનાં ક્ષત પડ્યાં હોય છે, ત્યારે થોડુંએક લોહી નીકળે છે. વળી ગર્ભાશયની અંદર કાંઈ ત્રથી કે એવા નુકશાનકારક તંતુઓનો ઉદ્ભવ (Morbid growth) થયો હોય, કમળના મુખ ઉપર દુષ્ટ ચાંદી કે ક્ષત થયું હોય, ત્યારે રક્તપ્રદર થાય છે. ગર્ભાશયમાં મસા જેવી ત્રથી થવાથી શ્વેત-પ્રદર, રક્તપ્રદર અને રક્તસાવ ત્રણે કેટલીકવાર વારા-

ફરતી ચતાં જોવામાં આવે છે, જે જો કારણથી રક્ત-સાવ થવાનો સંભવ છે, તે સપળાં કારણથી રક્ત-પ્રદર થવાનો સંભવ રહે છે.

ન્યારે ધાત ગંધાતી હોય છે, ત્યારે અર્જુદ હોવાનો સંભવ છે. અર્જુદ ગર્ભાશયની અંદર હોય છે, અને ધાતની ગંધ અમુક એક ખાસ જાતની હોય છે, તોપણ કેટલીકવાર અર્જુદ છતાં, પણ ધાત ગંધ મારતી નથી; વળી ન્યારે ગર્ભાશયમાંથી અગર યોનિ-માર્ગમાંથી લોહી નીકળતું હોય અગર માત્ર ધાત નીકળતી હોય, ત્યારે જો તે ભાગને ધોઇને સાફ ન રાખ્યા હોય, તો તેમાંથી ગંધ આવવાનો સંભવ છે, માટે ધાત ગંધાય છે કે કેમ તે નિશ્ચય કરવા માટે પ્રથમ તે ભાગને ધોઇને સાફ કરવા ને પછી જો ધાત ગંધાય તો તે ગંધાતી હશે એમ અનુમાન કરવું. ગર્ભાશયની અંદર જો ગર્ભનો કાંઈ ભાગ સડતો હોય છે, તોપણ ધાત ગંધાતી હોય છે. પ્રસવ પછી સુવા-વડમાં ધણીવાર ગંધાતી ધાત ઉપર લખેલ કારણને લીધે નીકળતી હોય છે. ગર્ભાશય વળી જવાથી જો ધાત બરાબર નીકળી શકતી ન હોય, તો ગર્ભાશયમાં ભરાઈ રહેવાથી તે ગંધાય છે. યોનિમાર્ગમાંથી નીકળતી ધાત કેટલીકવાર વિના કારણે ગંધાતી લાગે છે, પણ એનું કારણ ધણું કરીને ગર્ભાશયની વકતા (Flexion) હોય છે.

યોનિમાર્ગમાંથી નીકળતી ધાત યોનિમુખને અને બહારની ત્વચાને અડવાથી કેટલીકવાર ચામડી લાલ થઈ આવે છે, અને ચળ આવે છે. કમળ ઉપર ક્ષત પડ્યું હોય, અને તેમાંથી ધાત નીકળતી હોય તો તેથી પણ બહારની ચામડી ઉપર ચળ આવે છે.

પ્રમેહ ને ચાંદીના રોગમાં પણ ધાત જાય છે, તે વખતે ચાંદી છે કે પ્રમેહ તે નિર્ણય કરવાની તથા ધાત ખરેખર તેવા ચેપી રોગથી જાય છે કે કેમ તે નિર્ણય કરવાની જરૂર પડે છે. ચાંદીનો રોગ હોય છે, ત્યારે સ્ત્રીને ગર્ભપાત થયા હોય છે, બાળક મુએલ અવતર્યું હોય છે, ગળા આગળ, ત્વચા ઉપર કે હાડકામાં ઉપદંશનાં ચિન્હો જાય છે, અને ઉપદંશની દવાઓ આપવાથી પ્રદર ઓછું થાય છે, વળી તે સ્ત્રીની ગંધમાં ગાંઠો મોટી અને કઠણ થયેલી હોય છે, પણ પાકતી નથી. યોનિમુખ આગળ કોઇ વાર મસા (Condylomata) હોય છે; ચાંદીનાં ક્ષત ધણું કરીને યોનિના અંદરના નાના હોઠ ઉપર અને

શ્લેષ્મ-પડ ઉપર હોય છે, તેનો રંગ ત્રાંબાના જેવો હોય છે, કોષ્ઠક વાર કમળ ઉપર પશુ ચાંદીને લીધે ક્ષત પડે છે. પ્રમેહને લીધે ધાત પરવાળી જાય છે; પશુ પ્રમેહની શરૂઆતમાં યોનિમાર્ગમાં વરમ થાય છે, અને તેની અસર મૂત્ર-માર્ગમાં થઈ હોય છે. પેશાબ કરતી વખતે વરમને લીધે મૂત્ર-માર્ગમાં બળતર ને પીડા થાય છે, અને ઘણીવાર મૂત્રમાર્ગમાંથી પશુ ધાત જાય છે. પેશાબ ઉતર્યા પછી કેટલીકવાર લોહી પડે છે. જો આ ચિન્હોમાંથી કોઈ એક પૂછી જોતાં અગર તપાસ કરતાં માલુમ પડે તો પ્રમેહનો નિશ્ચય થઈ શકે છે, ને કેટલીકવાર આ નિશ્ચય બરાબર થઈ શકતો નથી; તોપણ તેથી ઔષધોપચાર કરીને વ્યાધિ મટાડવામાં કશી અડચણ આવતી નથી.

લાયક કરનારાં કારણો:--(૧) ગરમદેશ, ભેજ અને શરદીવાળી હવા, આછીને કાંઈ કસરત વિના ખેતી રહેવાની ટેવ, નબળાઈ, નાની વયમાં થતી પ્રજનની ઉત્પત્તિ, બાળલમ, કંકમાળ કે ક્ષય થાય તેવો શરીરનો નબળો બાંધો, બચ્ચાને લાંબી મુદત સુધી ધવડાવવું, ઋતુસાવ સંબંધી અનિયમિતતા ને રક્તાશયના તથા ફેફસાના વ્યાધિઓ એ સર્વેથી સ્ત્રીઓ પ્રદરને લાયક થાય છે.

(૧) **ઉત્પન્ન કરનારાં કારણો:--**ગર્ભાશયનું વળી જવું, ગર્ભાશયમાં થતી ગ્રંથિ, મસા, અર્બુદ, ગર્ભાશયનું નીચે ઉત્તરવું, અતિશય સંભોગ, સંભોગ અર્થે થતી હસ્તક્રિયા, પરમીઆનો ને ચાંદીનો રોગ ઇત્યાદિથી પ્રદરનો રોગ થાય છે.

ગર્ભાશયની અંદરના પડનો વરમ થવાથી પ્રદર થાય છે; તે વિષય જોવાથી વધારે ખુલાસો મળશે.

ચિકિત્સા.

પદ્મેટીલા:—ધાત ચીકણી ને શ્લેષ્મરસ-વાળી જતી હોય, શ્લેષ્મપડમાં દીર્ઘવરમ રહેતો હોય, અને તે સાથે રોગદર્શન અનિયમિત થતું હોય, તો આ દવા છ છ કલાકે આપવી; આ દવા લગભગ એક અઠસર દવા જેવું કામ કરે છે.

બોરાકસ:—સ્વચ્છ પશુ પુષ્કળ ધાત જતી હોય, તેમાં આલ્ક્યમીન હોય, અને તે બહુ ઉષ્ણ લાગતી હોય, સારે આ દવા આઠ આઠ કલાકે આપવાથી ફાયદો થાય છે. યોનિમાર્ગમાંથી નીકળતી ધાત માટે આ દવા ઉત્તમ છે.

સેપીઆ:—લીલાશપડતા રંગવાળી ચીકણી ધાત જતી હોય, અથવા પાતળી, ગંધાતી ને પુષ્કળ ધાત જતી હોય, તો આ દવા ચાર ચાર કલાકે આપવી.

સેબીના:—જો જડી ને દાહક ધાત જતી હોય તો આ દવા ચાર ચાર કલાકે આપવાથી ફાયદો થાય છે. ગર્ભપાત થયા પછી ધાત જતી હોય, તો આ દવાથી બંધ પડે છે.

ક્રિઆસો:—પીળી, ગંધાતી, દાહક ને ચળ ઉત્પન્ન કરે એવી ધાત જતી હોય, તો આ દવા ચાર ચાર કલાકે લેવાથી આરામ થાય છે.

એદ્યુમીના:—ધણા લાંબા વખતથી પુષ્કળ ધાત જતી હોય ને યોનિમાર્ગમાં ચળ આવતી હોય તો આ દવા ઉપર પ્રમાણે આપવી.

હાઇડ્રોસીસ:—પીળી ને ચીકણી ધાત જતી હોય, જીવ જીંડો ઉતરી જતો હોય, ને જીભ ઉપર ઝારી વળેલી રહેતી હોય, તો આ દવાની જરૂર પડે છે.

કાર્બો વેજેટબીલીસ:—હાથપમ ચંડા રહેતા હોય, લીલાશપડતી પીળી ધાત જતી હોય, સવારમાં તખીઅત વધારે નરમ રહેતી હોય, તો આ દવા કામની છે.

બોવિસ્ટા:—ઈંડાની સફેદી જેવી ધાત જતી હોય, કપડા ઉપર લીલા ડાઘ પડે એવી ધાત જતી હોય, અથવા જડી ચીકણી ને ઘટ્ટ ધાત જતી હોય, તો આ દવા આઠ આઠ કલાકે આપાય છે.

સીઆનોથસ:—બ્યારે પેટમાં બરલ થઈ હોય મેલેરીઆના તાવ જેવા કે એકાંતરીઓ, તરીઓ ઇત્યાદિમાંથી હરકોઈ આવી ગયેલ હોય, અથવા કવીનાઇન જેવી ગરમ દવા બહુ લેવાથી ધાત જતી હોય, તો આ દવા ચાર ચાર કલાકે લેવાથી ઠીક થાય છે.

એન્નીસીઅમ મ્યુરીઆટીકમ:—જીને હિ-રીરીઆનું દર્દ હોય, અથવા પેટમાં એવો દુખાવો થતો હોય કે તે સાથળમાં પશુ ફેલાતો હોય, તો આ દવા ચાર ચાર કલાકે આપવી.

કલ્કેરીઆ કાર્બ:—જો ધાત સફેદ દુધ જેવી ને પુષ્કળ જતી હોય, અર્બુ-વિકાર રહેતો હોય, શરીર ઉપર ચરખી હોય, પશુ લોહી ઓછું હોય ને રનાયુઓને બરાબર પોષણ મળતું ન હોય, તો આ દવાથી ઠીક થાય છે. તથા સ્કૅફ્યુલાની અસર તેવાથી દૂર થાય છે.

કું-થારીસ:—જ્યારે કુંવારી છોકરીઓને ધાત જતી હોય, અને તેના કારણની તપાસ થઈ શકે તેમ ન હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી ધણું કરીને ધાત બંધ થઈ જાય છે. ને પેટમાં કૃમિ હશે એમ લાગે તો સોના^૩ આપવું.

હૃલોનીન^૩:—આ દવાથી ગર્ભાશયને પુષ્ટિ મળે છે, ને તેમાંથી અશક્તિને લીધે નીકળતી ધાત બંધ થાય છે, કેડનો દુખાવો, અતિઆર્તવ, ગર્ભાશયનું પતન કે નમન, પેડમાં ભાર લાગવો, ઇત્યાદિ ચિન્હો આ દવાને સૂચવે છે.

અનુસંગી ઉપાય:—પ્રથમ જરા ગરમ પાણીની પિચકારી મારીને પછી સાધારણ ચંડા પાણીની પિચકારી હમેશાં યોનિદ્વારમાં મારવાનો મહાવરો પાડવો અને સ્વચ્છતા જળવવી. હાઇડ્રોસ્ટીસ કેલેન્ડલા કે બોરીક એસીડ તે પાણીમાં જરૂર લાગે તો થોડુંક નાખવું, વ્યાધિનું કારણ શોધી તેનો ઉપાય કરવો, એકંદર તન્દુરસ્તી સુધારવી અને ફિકર-ચિંતા ઓછી કરવી.

ગર્ભાશયનું સ્થળાંતર થવું-ખસી જવું.

Displacements of the Uterus

ડીસ્પ્લેસમેન્ટ્સ ઓફ ધી યુટરસ.

જ્યારે ગર્ભાશય પોતાના સ્થળેથી ખસી જાય છે, ત્યારે ગર્ભાશયનું સ્થળાંતર થયું કહેવાય છે. ગર્ભાશય આલુબાબુના અવયવો-અંતરાવરણ, આંતરડાં, મૂત્રાશય, યોનિમાર્ગ, અંડાશય ઇત્યાદિની વચ્ચેમાં કાંઈપણ ખાસ આધાર વિના રહે છે, ને પોતાની સ્થિતિ તે અવયવોની મદદથી તથા કેટલેક દરજ્જે પોતાના પિંડમાં રહેલા સ્નાયુની મદદથી જળવવી રાખે છે. જ્યારે આસપાસ અવયવની મદદથી તે પોતાની સ્થિતિ જળવવી શકતું નથી, ત્યારે તે એકાદ બાબુ તરફ આપું ને આપું ટટાર રહીને પડે છે, અગર સુધ જાય છે; આવા ફેરફારને પતન (Falling or Version) કહે છે, પણ જ્યારે ધણું કરીને પોતાનાજ સ્નાયુની નબળાઇને લીધે પોતે ટટાર રહેવાને બદલે કમળની ઝીવા પાસેથી એક બાબુએ વળી જાય છે, ત્યારે તે ગર્ભાશયનું નમન (Flexion) કહેવાય છે.

પ્રકાર:—જ્યારે ગર્ભાશય યોનિમાર્ગમાં નીચું ઉતરી આવે છે ત્યારે ગર્ભાશયનું અધ:પતન

(Prolapsus) થયું કહેવાય છે; આવા અધ:પતન સાથે કોઇવાર આગળ પડતો કમળનો ભાગ ડોકમાંથી એક બાબુએ વળી જાય છે અને આડોનો ભાગ યોનિમાર્ગમાં સીધો ભરાઈ રહે છે. ક્યારેક ગર્ભાશય એટલું બધું નીચે ઉતરે છે, કે તે આમળની માફક બહાર આવેલું દેખાય છે. જ્યારે ગર્ભાશય વચ્ચેમાંથી વાળ્યા વિના પાછળ મળાશય ઉપર પડે છે, અગર સુધ જાય છે ત્યારે પશ્ચાત્ પતન (Retroversion) કહેવાય છે. આમ માત્ર પતન થવાને બદલે જ્યારે સાથે સાથે કમળની ડોકમાંથી ગર્ભાશય વળી જાય છે ત્યારે પશ્ચાત્ નમન (Retroflexion) કહેવાય છે. આજ પ્રમાણે આગળ થાય છે, ત્યારે અગ્રપતન ને અગ્રનમન (Anteversion and ante flexion) કહેવાય છે. પડખેની કોઈ બાબુએ થાય છે, ત્યારે પાર્શ્વ પતન ને પાર્શ્વ નમન (Lateral version and lateroflexion) કહેવાય છે. એ બધામાં અધ:પતન તથા પશ્ચાત્ નમન વિશેષ થતું જોવામાં આવે છે.

કવચિત્ પ્રસવ પછી એવું બને છે કે ગર્ભાશયનો અંદરનો ભાગ કોટની બાંહની માફક બહાર નીકળી આવે છે. (Inversion) તે વખતે દર્દી બહુ બહુ દુખી થાય છે.

ચિકિત્સા.

આ વિષય દેખીતી રીતે એવો લાગે છે કે તેમાં ખાવાની દવાઓથી ફાયદો થાય નહિ, પરંતુ એમ માનવું ભૂલ ભરતું છે. સ્થળાંતર થવાનું કારણ ગર્ભાશયના સ્નાયુઓની નબળાઇ વજેરે હોય છે, અને યોગ્ય આરામ સાથે તે સ્નાયુઓને પુષ્ટિ મળે તેવી દવાઓ આપવામાં આવે, અથવા ગર્ભાશયનો વરમ કે અંદર લોહીનો જમાવ હોય, તે મટાડવા માટે દવા આપવામાં આવે, તો ગર્ભાશય આપોઆપ પોતાનું ખરું સ્થાનક ગ્રહણ કરે છે. આ પ્રમાણે જ્યાં સુધી ગર્ભાશયના વરમમાં, તેના જમાવમાં કે શક્તિમાં સુધારો થાય નહિ, ત્યાં સુધી માત્ર બાહ્યોપચારથી કશો ફાયદો થઈ શકે નહિ, ને થાય તો તે લાંબો વખત ચાલે નહિ.

સ્થળાંતર કેવી કેવી રીતે થાય છે, તે ઉપર જણાવ્યું છે, અને તેના ઉપાય દરેકની નીચે આપ્યા છે. દર્દીના ઉપાયોની સાથે “પેસારી” નામના રબરના ટેકા જે ગર્ભાશયને પોતાની યોગ્ય સ્થિતિમાં રાખે છે, તે વાપરવામાં આવે, તો તેથી કાંઈ ફાયદો

થાય છે, પણ તે કરતાં આરામ અને પીવાની દવાની વધારે જરૂર છે. આ દર્દવાળી સ્ત્રીએ જમ અને તેમ જીરફર ઝોછી કરવી નોંધવું. નીચે અધઃપતનના વિષયમાં આપેલ દવાઓથી ખીજી જાતના સ્થળાંતરો પણ મટે છે.

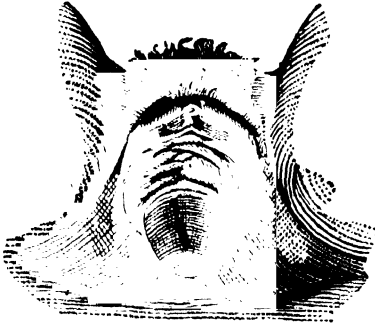
ગર્ભાશયનું અધઃપતન.

(Prolapsus Uteri—પ્રોલેપ્સસ યુટરાર્થ).

યોનિમાર્ગમાં આંગળી નાખીને પરીક્ષા કરવાથી ગર્ભાશય નીચે આવેલું હોય છે, એટલે તેનું અધઃપતન થયું છે એમ જાણી શકાય છે.

આ. ૨૧૬.

ગર્ભાશયનું અધઃપતન.

Prolapsus of the Uterus
and Vagina.

(C. G. Puhlmann, M. D.)

કારણ:—પેટનું અંતરાવરણ ઢીલું થઇ જવાથી, ગર્ભાશય ઉપર કાંઇ બહુ ભાર કે દબાણ લગાડવાથી, ઝાડા જેવા દર્દથી પેટ નમળું પડ્યું હોય તેવે વખતે શક્તિ ઉપરાંત જોર કરવાથી, ગર્ભાશય નીચું ઉતરે છે, ગર્ભાશયનું વજન કોઇ કારણથી વધી જવાથી, યોનિ-માર્ગ અતિ સંભોગ કે એવા કોઇ કારણથી શિથિલ થઇ જવાથી પણ ગર્ભાશય નીચું આવી જાય છે. આ રોગ જે સ્ત્રીને બે ત્રણ પ્રસવ કે ગર્ભપાત થયા હોય તેવીને થવા વધારે સંભવ છે. મોટી ઉંમરની સ્ત્રીઓને આ રોગ વિશેષ થતો જોવામાં આવે છે.

ચિન્હ:—કેડ દુખે છે, પેડમાં ભાર લાગે છે. યોનિમાર્ગમાંથી કાંઇક સરકી પડશે એમ લાગ્યા કરે છે, ચાલ્યા પછી કે કાંઇ મહેનત કર્યા પછી કેડમાં અને પેડમાં વધારે દર્દ જણાય છે, પણ સુઇ રહે-

વાથી દર્દ કમી થાય છે, વખતો વખત પેશાબ કરવા જવું પડે છે, ને કોઇવાર પેશાબ બંધ થઇ જાય છે, યોનિમાર્ગમાં આંગળીવડે પરીક્ષા કરવાથી ગર્ભાશય નીચે આવેલું જણાય છે. ધણીવાર આ પ્રમાણે ગર્ભાશય નીચે આવવાથી ધાત જાય છે.

ચિકિત્સા.

આ દવાઓ પશ્ચાત્પતન, અગ્રપતન વગેરેમાં પણ ફાયદો કરે છે.

કોનાયમ:—સ્ત્રીની ઉંમર મોટી હોય, તેણીને પક્ષાઘાત, અર્બુદ કે સ્કૅન્ડ્યુલાની કાંઈ અસર હોય, અને ગર્ભાશય નીચે આવી ગયું હોય, ત્યારે આ દવા એકલી અગર ખીજી દવાની સાથે અપાય છે. કમળ કડણ થઇ ગયું હોય, ક્ષત પડ્યાં હોય, ને ધાત જતી હોય, ત્યારે પણ આજ દવાની જરૂર છે.

પ્લેટીના:—મન નમળું હોય, ઉદાસીનતા રહેતી હોય, ધાત જતી હોય, અને ઋતુસ્રાવ ધણી થતો હોય, ઇત્યાદિ સમયે આ દવાની જરૂર છે. આની સાથે કોનાયમની જરૂર લાગે તો કેટલાક દિવસો સુધી વારાફરતી ચલાવવું.

હેલોનીઆસ:—આ દવા ગર્ભાશયના સ્નાયુને મજબુત કરવામાં વપખણાય છે, અને તેથી પ્લેટીનાની જગ્યાએ ધણીવાર વપરાય છે.

આ દવા ગર્ભાશયના લગભગ બધી જાતના સ્થ-ળાંતરોમાં બહુ ઉપયોગી છે, ને તેનો શક્તિ આપ-વાનો ગુણ સિદ્ધ થયેલો છે.

આર્નિકા:—જો બહુ વખત સુધી ગાડીને દબાવત ખમવાથી, કાંઇ વાગવાથી કે એવા કારણથી ગર્ભાશય સ્થળાંતર થયું હોય, તો આ દવા આઠ આઠ કલાકે આપવી. ગર્ભાશય છોલાયું હોય એમ લાગતું હોય, અને તેથી સ્ત્રી ટટાર ચાલી શકતી ન હોય, તો આ દવાની જરૂર છે.

ઝોરમ:—સ્ત્રી આત્મહત્યા કરવા તત્પર થતી હોય, હાથપગ ચંડા રહેતા હોય, સ્વભાવ ઉદાસી જેવો થઇ ગયો હોય, અસ્થિના કાંઇ રોગ થતા હોય, પેડમાં ભાર લાગતો હોય, અને આંગળના ભાગમાં કાંઈ ખેંચાતું હોય એમ લાગતું હોય, તો આ દવા આપવી.

ઝેલ્ડોના:—સવારમાં પેડમાં એટલો બધો ભાર લાગતો હોય કે જાણે અંદરથી ખડું બહાર

નીકળી પડશે, યોનિમાર્ગમાં ઉજ્જ્વલતા ને શુષ્કતા લાગતી હોય, પેડુમાં દુખાવો રહેતો હોય, તથા દસ્ત ને પે-
શાબ બંધ રહેતાં હોય, ત્યારે આ દવા હમેશાં એ
વખત એ પ્રમાણે લાંબા વખત સુધી આપવી.

કુદકેરીઆ કાર્બૃઃ—દ્વિધા ચ્છેરાની પણ કસી
પ્રકૃતિવાળી સ્ત્રીઓને આ દવા માફક આવે છે.
ન્યારે જરાપણ શરદી ખમી શકાતી ન હોય, પગ
બધો વખત ચંગા રહેતા હોય, દાદર ચડતાં ફેર આ-
વતા હોય, શ્વાસ ચડી જતો હોય તથા તેને
લીધે વિશ્રામ લેવો પડતો હોય, વખતો વખત અતિ-
આર્તવ થતો હોય, અને યોનિમાર્ગમાં દુખાવો રહ્યા
કરતો હોય, એ સ્વધર્મા ચિન્હો આ દવાને સૂચવે છે.

ચાઘના :—અહુ ધાત જવાથી કે લોહી જવાથી
ગર્ભાશય નખળો પડી ગયો હોય, હજી પણ ધાત
જતી હોય, કાનમાં ભજભજાટ સંભળાતો હોય,
અતિઆર્તવ થતો હોય, ગર્ભાશયમાંથી વારંવાર લોહી
નીકળતું હોય, પેટ વાયુથી ફૂલેલું લાગતું હોય,
પણ ઓડકાર આવવાથી પેટ બેસી જતું ન હોય,
ત્યારે આ દવાથી આરામ થાય છે ને શક્તિ આવે છે.

સ્વૈનમ :—ડા. હુલસ આ દવાની ભલામણ
કરે છે. સ્ત્રીનો સ્વભાવ ચીડીઓ હોય, માથાના
દુખાવાનું દર્દ અહુ દિવસથી હોય, રજોદર્શન પહેલાં
સ્ત્રી ઉદાસ રહેતી હોય, માથાનો દુખાવો ધીમે ધીમે
વધતો હોય, તથા મટતાં અહુ વાર લાગતી હોય,
તાણીને વાતો કરતાં કે ગાતાં શ્વાસ ખુટી જતો હોય,
અને તેથી તેવું કામકાજ તે કરી શકતી ન હોય,
ત્યારે આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

નકસવોમિકા :—કાંઈક વજનદાર ચીજ ઉપા-
ડવા જતાં ગર્ભાશય સ્થળાંતર થઈ ગયેલ હોય, પેટમાંથી
બહુ અહુ પેડુમાં જમીને દબાણ કરતું હોય એમ
લાગતું હોય, દસ્ત કબજ રહેતો હોય, અજીર્ણ જ-
ણાતું હોય, લી દુધ જેવો ઉચ્ચો ખોરાક પચી શકતો
ન હોય, અડધી રાત પછી ઉંઘ ઉડી જતી હોય,
વખતોવખત પેશાબ કરવા જતું પડતું હોય, પેશાબ
કરતી વખતે બળતર થતી હોય, વખતે ખાલી ઉંઘ-
રસ આવતી હોય; ઇત્યાદિ ચિન્હો હોય, તો આ
દવાથી ફાયદો થાય છે.

પેટ્રાલીઅમ :—ઝાડના દર્દમાંથી ગર્ભાશય
પતનનું દર્દ થયું હોય, તો આ દવાની જરૂર છે.

આ સિવાય સીપીઆ, સુદકર, કુલી-

કાર્બૃઃ (પ્રસવ પછી), એકોનાઇટ? વગેરે (નવ-
રાદિ ચિન્હો માટે) પણ જરૂર પડે, ત્યારે અપાય
છે. વળી હાલમાં ફ્રેક્સીનસ અમેરીકેનસ નામની
નવી દવા નીકળી છે, તેના મધરટીકચરનાં એકથી
પાંચ ટીપાં આઠ આઠ કલાકે દેવાથી અધઃપતનમાં
ફાયદો જણાય છે.

અનુસંગી ઉપાય :—રમીથ, હૅલો અને દૉમ-
સના બેનાવેલા પેસરી નામના રબ્બરની ઘોડીરૂપી
સંચા ગર્ભાશયને પોતાની સ્થિતિમાં રાખવાને માટે
તૈયાર વેચાય છે, તેમાંથી જે યોગ્ય લાગે તે
વાપરવો અને સ્ત્રીની શક્તિ વધવાનો ઇલાજ કરવો.

**પેસરી (પેલરવાનો સંચો) વાપરવાના નિ-
યમો** :—(૧) ન્યારે યોનિમાર્ગમાં વરમ હોય અગર
અંદરનાં પડો ચોટી ગયાં હોય, ત્યારે પેસરી વાપરવી નહિ.
(૨) યોનિમાર્ગના કદ ને લંબાઈના પ્રમાણમાં બંધ બેસે
તેવડીજ પેસરી વાપરવી. (૩) પેસરી દાખલ થયા પછી
પેસરી અને યોનિમાર્ગની દીવાલો વચ્ચે સ્ત્રીની
આંગળી ફરી શકે છે કે કેમ તેની તપાસ કરાવવી,
જેથી દીવાલ ઉપર અહુ જોર ન પડે. (૪) પેસરી
દાખલ થયા પછી સ્ત્રીને હાલવા ચાલવાનું કહેવું.
જો ચાલતાં કદી દર્દ ન જણાય, અને કાંઈ સુધારો
જણાય, તો તે બરાબર બેસી છે એમ સમજવું. (૫)
દરેક દર્દીએ પોતે તે કેમ દાખલ કરાય છે, અને
બહાર કાઢી શકાય છે, તે શીખવું. જેથી અગવડતા
લાગે કે તરત તેને બહાર કાઢી લેવી. (૬) જો પ્રદર
જણાય, તો પેસરીને હમેશાં ધોવી અને યોનિ-
માર્ગમાં બોરીક એસીડ ને ઝીસરીન મેળવીને સારી
રીતે લગાડ્યા પછી, નરમ પેસરી પહેરવી, અગર-
થોડા દિવસ બંધ રાખવી.

ગર્ભાશયનું પશ્ચાત્પતન.

(Retroversion-રીટ્રોવર્શન.)

ન્યારે પશ્ચાત્પતન થાય છે, ત્યારે કમળનું મોંદું
મૂત્રાશય તરફ ફર્યું હોય છે, અને ગર્ભાશય મળાશયની
ઉપર પડ્યો હોય છે.

કારણ :—ગર્ભાશયમાં ન્યારે ગર્ભ હોય છે, અગર
બીજા કોઈ કારણથી ગર્ભાશયની વૃદ્ધિ યષ્ટ હોય
છે, ત્યારે તે આગળ કે પાછળ આડો પડે છે.
પહેલાં મૂત્રાશયને ન્યારે પકબેથી દબાણ થાય છે,

ત્યારે મૂત્રાશયના મથાળાનો ભાગ ઉંચો ચડે છે, એટલે ગર્ભાશય જે સ્વાભાવિક રીતે જરા તેના ઉપર પડેલો હોય છે તે ટટાર સ્થિતિ ધારણ કરે છે, અને પછી મૂત્રાશય પહેળો થવાથી, અગર કાંઈ મહેનત કરવાથી કે ઉધરસ ખાવાથી, ગર્ભાશયને ધક્કો લાગે છે એટલે તે પાછળ સુધ્ધિ જાય છે. આ સિવાય પ્રસવ પછી પેટુ ઉપર જે પાટો બાંધવામાં આવે છે, તેને લીધે કેટલીકવાર ગર્ભાશયનું પશ્ચાત્પતન થાય છે. કાંઈવાર પડી જાયથી, પગ ધસકાવાથી કે પેટુ ઉપર કાંઈ વાગવાથી ગર્ભાશય આ પ્રમાણે ફરી ગયેલ જણાય છે.

ચિન્હ:—પેશાબ કરતી વખતે, અને દસ્ત ઉતારતી વખતે પેટુમાં દર્દ થાય છે. દસ્તની હાજત વારંવાર થાય છે, પણ દસ્ત બરાબર ઉતરતો નથી. ન્યારે પેશાબ પણ ઉતરી શકતો નથી, ત્યારે દર્દી બહુ દુખી થાય છે, અને દસ્ત મળાશયમાં ભરાઈ રહે છે, એથી ગર્ભાશય પોતાની મેળે ટટાર સ્થિતિ મેળવી શકતો નથી, કેમકે તેની ઉપર મળનું દબાણ રહે છે. કમ્મરમાં અમુક એક જગ્યાએ દર્દ થયા કરે છે, અને જો દર્દી-સ્ત્રી વધારે વખત સુધી બેસી રહે અગર ચાલે તો પેટુમાં દુખાવો થઈ આવે છે. જો પડી જવાથી કે વાગવાથી ગર્ભાશય પાછળ ફરી જાય તો, પેટુમાં એકદમ ઘણાજ સખત દુખાવો ઉપડે છે. ઝાડો ને પેશાબ બંધ થઈ જાય છે, મોંઢા ઉપર પરચેવો આવી જાય છે, ને નાડી નખળી પણ ઉતાવળી ને ધ્રુજતી ચાલે છે.

કમળનું મુખ પોતાને યોગ્ય સ્થળે હોતું નથી, પણ આગળ મૂત્રાશય તરફ ઉંચું ગયું હોય છે અને આંગળીને પછવાડે મળાશય તરફ ફેરવતાં ગર્ભાશયનો પડેલો ભાગ સ્પર્શથી જાણી શકાય છે. મળાશય-દ્વારા પરીક્ષા કરવાથી ગર્ભાશયના માથાનો સ્પર્શ થાય છે.

ચિકિત્સા.

ગર્ભાશય પાછળની બાજુએથી નીચે પડી ગયો હોય, ત્યારે તેને પોતાની અસહ્ય સ્થિતિએ લાવવા માટે “યુટરોઈન એલીવેટર” નામનું યંત્ર વાપરવાની જરૂર છે. તે યંત્રને એક લાથો હોય છે, અને તેની સાથે સાત ઇંચ લાંબો ને વચમાંથી જરા વળેલો એક લોઢાનો સરીઓ હોય છે; તે સરીઆને છેડે એક નાની લાથીદાંતની દડી હોય છે.

પશ્ચાત્ પતન થયું છે એમ ખાત્રી થાય, તો તરત સ્ત્રીને ખાટલા ઉપર કોર તરફ ઉંધી ધુંટણુને કાણીના આધારે સુવાડવી, જેથી પેટુના અવયવોને પૃથ્વીનું ગુરુવાકર્ષણ લાગે. પછી ઉપાય કરનાર શખ્સે તેના પગ તરફ બેસીને ઉપર લખેલ યંત્રની દડીને તથા સરીઆને તાળું તેલ લગાડવું. જો સરીઓ બહુ ટાટો હોય તો તેપર કપડું ધસીને જરા ગરમ કરવો; પછી તે દડીવાળો ભાગ સ્ત્રીના મળ-દ્વારમાં આસ્તેથી દાખલ કરવો અને ઘણીજ કાળજી ને ધીરજથી તે લથિયારને આગળ ચલાવતા જવું. ન્યારે વળેલ ભાગ મળદ્વાર આગળ આવે ત્યારે હળવેથી લાથાને જરા ઉંચો કરવો ને પછી વળી ધીમે ધીમે આગળ ચલાવવું, એમ કરતાં તે દડી ગર્ભાશયના ભાગને અડશે, અને ધીમે ધીમે તેને ઉંચો કરીને યોગ્ય સ્થળે મુકશે. જો પશ્ચાત્પતન થોડાક વખતથીજ થયું હોય, તો આ ક્રિયાથી તે થોડી વારમાં ઠેકાણે આવે છે, પરંતુ જો લાંબી સુદ-તથી હોય, તો કાંઈવાર તે દડી ગર્ભાશયની પાસેથી લપસીને આગળ ચાલી જાય છે, પણ ગર્ભાશય ખસતો નથી. આમ થાય તો તેજ ક્રિયા ફરી ફરીને બે ચાર વખત કરવાની જરૂર પડે છે; પણ તેથી મળાશયમાં ધર્મણ બહુ ન થાય એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે.

એ ક્રિયા થઈ રહ્યા પછી સ્ત્રીને થોડીકવાર ઉંધી સુધ્ધિ રહેવા દેવી, પ્રથમ પડખાબર અને પછી ચત્તી સુવા દેવી; પણ જેમ અને તેમ ચતાં થોડું સુવાય તો વધારે સાફ. ઓછામાં ઓછા બે દિવસ સુધી તો તેણીને બેડી પણ થવા દેવી નહિ, ને પેશાબ દસ્ત પણ સુતાં સુતાંજ કરવાં; ખોરાક સાદો ને પ્રવાહી લેવો; ને પાછળથી થોડાક દિવસ સુધી કશી જાતની સખત મહેનત લેવી નહિ. એ સાથે અધઃ-પતનના વિષયમાં આપેલ દવામાંથી જે યોગ્ય લાગે તે દવા આપવી.

અનુસંગી ઉપાય:—સ્ત્રીની શારીરિક શક્તિ વધારવાનો ઇલાજ કરવો. પહેલાં જરૂર જેટલો આરામ આપ્યા પછી હળવે હળવે કસરતથી સ્ત્રીનું શરીર મજબુત કરવું. પુરૂષનો સમાગમ એકાદ માસ પર્વત તદ્દન બંધ રાખવો. દસ્ત હમેશાં સાફ આવે તેમ કરવું. બહુ કંકણ ખોરાક ખાવો નહિ. શરીરમાં બીજો જે વ્યાધિ હોય, તેનો ઇલાજ કર્યા પહેલાં આ

અગવડતા મટવાનો સંભવ ઓછો છે, માટે તેનો પ્રથમ ઇલાજ કરવો.

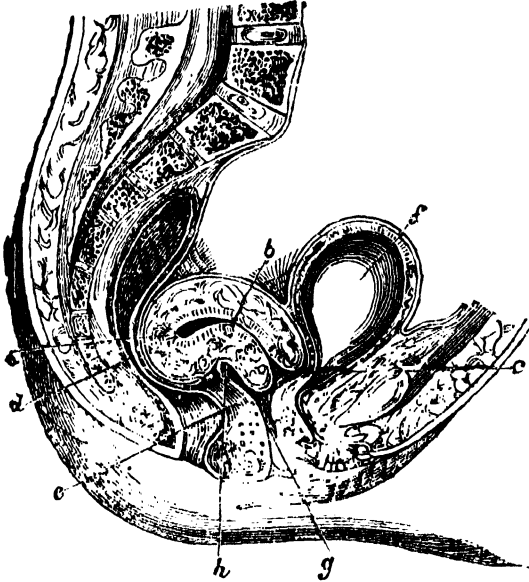
ગર્ભાશયનું પશ્ચાત્ નમન.

(Retroflexion-રીટ્રોફ્લેક્શન.)

જ્યારે પશ્ચાત્ નમન થાય છે, ત્યારે કમળનું મુખ પોતાની મૂળ સ્થિતિમાંજ રહે છે, અને ગર્ભાશય પાછળ મળાશયની નીચે નમી જાય છે.

આ. ૨૨૦.

ગર્ભાશયનું પશ્ચાત્ નમન.

Retroflexion of the Uterus.

a. Uterus. b. Angle of flexion. c. Dilated os uteri externum. d. Rectum. e. Perinaeum. f. Bladder. g. Vagina. h. Posterior vaginal wall.

(C. G. Phulmann.)

કારણ:-સગર્ભા સ્થિતિ, પ્રસવ, ગર્ભાશય વૃદ્ધિ, ગર્ભાશયની અંદરના પડનો વરમ, પેડુમાં કે ગર્ભાશયમાં થયેલી ગ્રંથિ વગેરે કારણોથી તે અવસ્થા નમી જાય છે. પોતાના સ્નાયુઓની નબળાઈથી ગર્ભાશય વળી જાય છે. જ્યારે ગર્ભાશયના સ્નાયુઓ નબળા હોય ત્યારે મૂત્ર કે મળને રોકી રાખવાથી તે અવસ્થા નમી જાય છે.

ચિન્હ:-મળાશય ઉપર દબાણ થવાથી દસ્ત ઉતારવામાં હરકત નડે છે, ગર્ભાશયમાં સંકુચ (Neuralgia) આવે છે, ને કાંઈકાંઈવાર તેમાં આંકડી (colic) આવવા માંડે છે, રંગેદર્શન વખતે દર્દ થાય છે, અને સ્ત્રી ગર્ભ ધારણને પાત્ર થતી નથી, યોનિ માર્ગમાંથી તેમજ મળદ્વારમાંથી આંગળી વડે પરીક્ષા કરવાથી ગર્ભાશયની સ્થિતિ જાણી શકાય છે. ગર્ભાશયમાં ગ્રંથિ હોવાથી તથા ગર્ભાશયની વૃદ્ધિથી પશ્ચ કટલીક વાર આવાંજ ચિન્હો થાય છે ત્યારે પરીક્ષા વડે નિર્ણય કરવાની જરૂર પડે છે.

ગર્ભાશયનું અગ્રપતન ને અગ્રનમન.

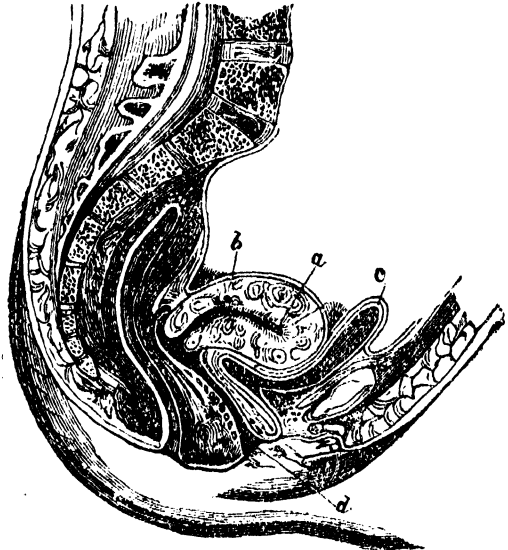
Anteversion and ante flexion

એન્ટીવર્સન એન્ડ એન્ટીફ્લેક્શન.

જ્યારે ગર્ભાશય આગળની બાજુએ મૂત્રાશય ઉપર સુધ્ધ જાય છે, ત્યારે તેનું અગ્રપતન થવું કહેવાય છે; અને જ્યારે આ સ્થિતિમાં તે કમળની ડીવા આગળથી વળેલું હોય છે, ત્યારે તેનું અગ્ર નમન થવું કહેવાય છે.

આ. ૨૨૧.

ગર્ભાશયનું અગ્રપતન.

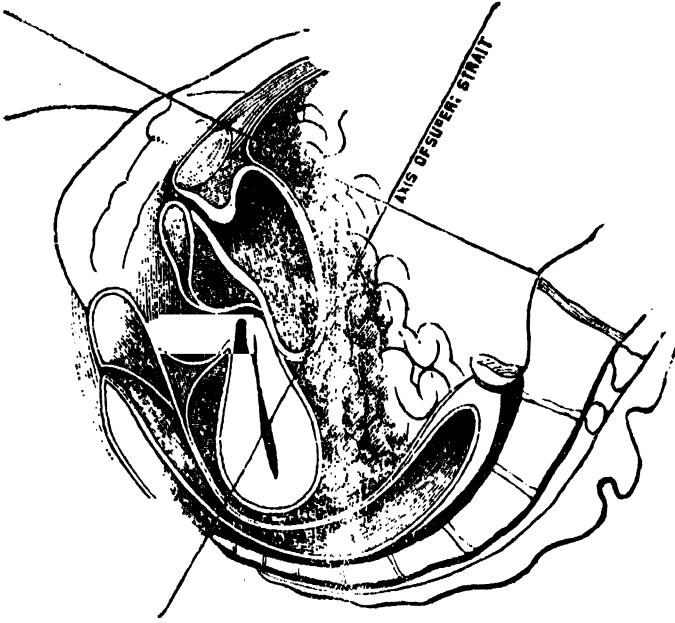
Anteversion of the Uterus.

a. Uterine cavity. b. Os uteri internum. c. Bladder, compressed. d. Orifice of Vagina.

(C. G. Phulmann.)

આ. ૨૨૨.

ગર્ભાશયનું અગ્રનમન.

(Anteflexion. Guernsey).

કારણ:—વખતો વખત પ્રસવ થવાથી, ખાધ પીને ખેસી રહેવાની, તથા બહુ મોજ શોખ કરવાની ટેવથી, પેટ ઉપર અયોગ્ય રીતે પટ્ટા પહેરવાથી, ગર્ભાશય આ પ્રમાણે ફરી જવાને લાયક થાય છે, એકદમ બહુ બેર કરવાથી, પેકુ ઉપર કાંધક દબાણ થવાથી, પેટમાં કાંઈ ગ્રંથિ થવાથી, ઘણા દિવસથી દસ્ત કબજ રહેવાથી, પગ પ્રસકાવાથી કે પડી જવાથી ફાઇવાર ગર્ભાશય આગળ પડી જાય છે. અગર વળી જાય છે. બહુ ચાલવાથી પણ કેટલીકવાર ગર્ભાશયનું અગ્રપતન થાય છે.

ચિન્હ:—મૂત્રાશય ઉપર દબાણ થવાથી પેશાબ કેટલીકવાર ટપકી જાય છે, અગર વખતોવખત પેશાબની હાજત થાય છે. કેડમાં ને નંધમાં દુખાવો લાગે છે, આ સાથે કેટલીકવાર દર્દીને મોજ આવે છે, અને ઉલટી થાય છે ઋતુસાવ પીડા થઈને આવે છે, કેટલીકવાર આર્તવ અનિયમિત રીતે આવે છે, ધાત જાય છે, દર્દીનો સ્વભાવ ચીડીઓ થાય છે, સ્ત્રી ગર્ભધારણને લાયક રહેતી નથી, અને કોઈ વાર ગર્ભધારણ કરે છે, તો પણ ગર્ભપાત થવાનો સંભવ રહે છે.

ચિકિત્સા.

સ્ત્રીને શાંત રીતે કેટલાક દિવસ સુધી ચત્તી સુવારી રાખવી, એટલે ગર્ભાશય પોતાની સ્થિતિએ આવી જશે. જો ગર્ભાશય મૂત્રાશયની ઉપર થઈને બહુ આગળ આવી ગયેલ હોય તો કેટલીક ક્રિયા કરવાની જરૂર છે, અને તે દરેક કેસમાં જુદી હોય છે, એવી ક્રિયા કરવાની જરૂર કવચિતજ પડે છે. ગર્ભાશયપતનના વિષયમાં આવેલ દવામાંથી જે યોગ્ય લાગે તે દવા લેવી.

અનુસંગી ઉપાય:—ઉપરના વ્યાધિ પ્રમાણે છે.

ગર્ભાશયનું પાર્શ્વપતન ને પાર્શ્વનમન.
(Lateroversion & latero-flexion.)

ગર્ભાશય ન્યારે ડાબી કે જમણી એકાદ બાજુએ પડી જાય છે અગર નમી જાય છે, ત્યારે તેનું પાર્શ્વપતન, કે પાર્શ્વનમન થયું કહેવાય છે. આવો ફેરફાર કવચિતજ જોવામાં આવે છે, અને થાય છે, તોપણ તેનાં ચિન્હો બહુ જાણવા જેવાં હોતાં નથી.

ચિકિત્સા.

જે બાળ્યએ ગર્ભાશયનું પતન કે નમન થયું હોય, તેની સામેની બાળ્યએ સ્ત્રીએ સુધ્ધ રહેવું, અને બને તેટલો આરામ લેવો. હરફર કરવી નહિ. ગર્ભાશયપતનના વિષયમાં આપેલ દવાઓમાંથી જે યોગ્ય લાગે તે દવા લેવી.

અનુસંગી ઉપાય:—ઉપરના વ્યાધિ પ્રમાણે છે.

ગર્ભાશયના વિપર્યાસના વિપરીત સ્થિતિ,

(Inversion of the womb—ઈન્વર્શન

આફ ધ વુમ્બ.)

ન્યારે ગર્ભાશયની અંદરનો ભાગ ડગલાની બાજુની માફક કમળથી બહાર નીકળી આવે છે, ત્યારે ગર્ભાશયની વિપરીત સ્થિતિ થઈ કહેવાય છે. કોઈવાર અંદરનો થોડો ભાગ બહાર નીકળી આવે છે, અને કોઈવાર બાજુ મોળને ઉધું કર્યું હોય તેમ ગર્ભાશયની અંદરનો તમામ ભાગ કમળના મુખમાંથી બહાર આવે છે.

કારણ:—પ્રસવ દર્મ્યાન, અગર પ્રસવ પછી આવી બિના બનતી જોવામાં આવે છે. કેટલીકવાર ગર્ભાશયમાં કાંઈ ગ્રંથી કે મસો હોય છે, તેને લીધે પણ અંદરનો ભાગ કમળની બહાર નીકળી આવે છે.

ચિન્હ-લક્ષણ:—ન્યારે પ્રસવ પછી ગર્ભાશયની અંદરનો ભાગ બહાર નીકળી પડે છે, ત્યારે સરસ્વાતમાં છેક યોનિની બહાર કેટલીકવાર ગર્ભાશયનો ભાગ જોવામાં આવે છે, અને પછી ધીમે ધીમે તે અંદર જતો જાય છે, તોપણ યોનિમાર્ગની ઘણી જગ્યા તે રોકે છે, તેને લીધે અંદરથી રક્તસ્રાવ થાય છે, અને પેડુના અવયવોને બાજુ કે કોઈ ખેંચતું હોય તેવું દર્દ લાગ્યા કરે છે, દર્દને અશક્તિ ઘણી થઈ જાય છે, તેનું મગજ નયળું પડી જાય છે, શ્વાસ ચડે છે, હાલવા ચાલવાની શક્તિ રહેતી નથી, અને ઘણીવાર પગે સોળ ચડે છે. કોઈવાર આવાં સખ્ત ચિન્હ થવાને બદલે ગર્ભાશયનો કેટલોક ભાગ ઘણાં વર્ષ સુધી બહાર નીકળેલો રહે છે.

ન્યારે કાંઈ ભાગ બહાર નીકળ્યો હોય છે, ત્યારે યોનિમાં આંગળી દાખલ કરતાં એક ગ્રંથિ

જેવું કાંઈક કમળને ઠેકાણે લાગે છે, અને કમળનું મુખ જણાતું નથી; તેથી કોઈવાર યોનિમાર્ગનો ઘણો ભાગ ને કોઈવાર થોડો ભાગ રોકાયો હોય છે. ન્યારે આવો ફેરફાર થોડા વખતથી થયો હોય છે, ત્યારે તે ગ્રંથિ જેવું માંસ પોચું અને સુંવાળું હોય છે; તેમાં ક્યાંઈ છિદ્ર હોતું નથી; ન્યારે વધારે વખત વીતી ગયો હોય છે, ત્યારે તે કઠણ હોય છે, અને દાખવાથી આધું ખસતું નથી. આ વખતે તે ગર્ભાશયનો અંદરથી બહાર આવેલ ભાગ છે કે કાંઈ ગ્રંથિ છે, તે નિર્ણય કરવાની જરૂર પડે છે.

ગ્રંથીથી તેમજ આવા ફેરફારથી રક્તસ્રાવ, ધાત જવી વગેરે એક સરખાં ચિન્હો થાય છે; પણ ન્યારે યુદ્ધમાં આંગળી નાંખીને તથા મૂત્રાશયમાં સળી (Sound) નાંખીને એકજ વખતે પરીક્ષા કરવામાં આવે છે, ત્યારેજ ખાત્રી થઈ શકે છે, કે સાધારણ રીતે જે ઠેકાણે ગર્ભાશય હોય છે તે ઠેકાણે તે નથી અને તે યોનિમાર્ગમાં ઉતરેલ છે. ન્યારે ગર્ભાશયની ગ્રંથિ બહાર આવી હોય છે, ત્યારે તો ગર્ભાશય પોતાના સ્વાભાવિક સ્થળે ધણું કરીને હોય છે, અને કોઈવાર તે આગળ કે પાછળ પડી ગયો હોય છે, પણ તેની ગેરહાજરી જોવામાં આવતી નથી. આથી ન્યારે ગર્ભાશયનો બધો ભાગ અંદરથી બહાર આવ્યો હોય છે, ત્યારે સહેલાઈથી નિર્ણય થઈ શકે છે. ન્યારે ગર્ભાશયનો થોડો ભાગ નીકળ્યો હોય છે ત્યારે જે ગર્ભાશયની અંદર તેની સળી દાખલ કરવામાં આવે તો તે થોડે દૂર સુધીજ જઈ શકે છે; કેમકે અંદરનો ભાગ નાનો થયો હોય છે. ન્યારે ગ્રંથિ બહાર આવી હોય છે, ત્યારે સળી વધારે દૂર સુધી પસાર કરી શકાય છે; કેમકે ગ્રંથિથી ગર્ભાશયની અંદરનો માર્ગ નાનો થતો નથી, તો પણ ખરેખરો નિર્ણય અનુભવ વિના થઈ શકતો નથી. ગ્રંથિમાં જેટલો દુખાવો હોય છે તેના કરતાં ન્યારે ગર્ભાશયની વિપરીત સ્થિતિ થાય છે, ત્યારે વધારે દુખાવો થાય છે.

ચિકિત્સા.

ગર્ભાશયને ધીમે ધીમે પોતાની અસત્ત સ્થિતિમાં લાવવો, અને તે માટે હાથનો તથા ખીન્ન હથિયારનો ઉપયોગ કરવો પડે તો કરવો, પરંતુ જેમ અને તેમ તેને થોડો છેડવામાં આવે તો સાફ જરૂર પડે તો કાબેલ સુચાણીની કે ડાકટરની સલાહ લેવી. જે સ્થિતિમાં સુવું અનુકૂળ થાય, તે સ્થિતિમાં

સુધ રહેવું. દર્દીની શક્તિ વધારવાને તથા તે વડે ગર્ભાશયને મજબુત કરવાને ગર્ભાશયપતનના વિષયમાં આપેલ દવાઓમાંથી જે યોગ્ય લાગે તે દવા આપવી.

ગર્ભાશયના તંતુની ગ્રંથિ.

Fibroid tumors of the uterus.

ફાઇબ્રોઇડ ટ્યુમર્સ.

ગર્ભાશયના મથાળા આગળ અગર કમળ ઉપર કોઇ પણ જગ્યાએ આવી ગ્રંથિ થાય છે; તેમાં ગર્ભાશયના સ્નાયુના તંતુઓ તથા સંયોજક તંતુઓ વૃદ્ધિ પામેલ હોય છે, અને તેથી એક ગોળ છુટી ગ્રંથિ થવાને બદલે જરા લાંબો ને કઠણ માંસનો લોચો અંદર જામે છે; આવા લોચામાં વળી ફેરફાર થતા પણ જોવામાં આવે છે. કોઇવાર તેનું ચરબી-મય, કોઇવાર કૂચાંમય, અને કોઇવાર અસ્થિમય રૂપાંતર થતું જણાય છે. કેટલીકવાર તે પાકે છે, ને તેમાંથી પડે વહે છે, કેટલીકવાર તે પોતાની મેળે શોષાઇને દૂર થઇ જાય છે.

કારણ:—ગર્ભાશયની અંદર ગ્રંથિ થવાનાં કારણો હજી જાણવામાં આવ્યાં નથી. કેટલાક કુટુંબમાં અને મનુષ્યની કેટલીક જાતોમાં તે વિશેષ થતી જોવામાં આવે છે. જેઓના શરીરમાં કંઠમાળ, ક્ષય, ઉપદંશ, કે એવા કોઈ વ્યાધિનું વિષ હોય છે તેવી સ્ત્રીઓને ગર્ભ, પ્રસવ કે ઋતુસ્થાવના કાંઇ દોષથી ગ્રંથિ થઇ આવવાનો ઘણો સંભવ રહે છે.

ચિન્હ:—ગ્રંથિને લાંબે ધણું જુદાં જુદાં ચિન્હો થાય છે. કોઇવાર ગર્ભાશય સ્થળાંતર થાય છે, ધાત જાય છે, દસ્ત ઉતારતાં મુશ્કેલી લાગે છે, પેડુના ભાગમાં આવેલ અંતરાવરણનો વરમ થાય છે, અતિ ઋતુસ્થાવ થાય છે, ગર્ભાશયમાંથી અયોગ્ય વખતે લોહી વહેવા માટે છે, પેડુમાં દુખાવો રહે છે, કેટલીકવાર આર્તવ વખતે ઘણી પીડા જણાય છે, ભંધમાં દર્દ થાય છે, ને કોઇવાર પેશાબ ઉતરી શકતો નથી. જુદી જુદી રીતે પરીક્ષા કરી જોવાથી ગ્રંથિ છે કે કેમ તેનો નિર્ણય થઇ શકે છે. અંદર ગ્રંથિ હોવાથી સ્ત્રી ગર્ભ ધારણ કરી શકતી નથી, અને ઘણીવાર તેને ગર્ભપાત થાય છે. આવી ગ્રંથિ કોઇવાર છેક વટાળા જેવડી હોય છે, અને કોઇવાર એવડી મોટી હોય છે કે તેથી સ્ત્રી સગર્ભા હશે

એમ લાગે છે; કેટલીકવાર અધમણ ને મણની ગ્રંથિયો પણ જોવામાં આવી છે, ત્યારે ગ્રંથિ બહુ મોટી હોય છે, ત્યારે કોઇવાર સાથળ ઉપર ને પેડુની ચામડી ઉપર સોજા ચડે છે, ને કોઇવાર જઠર થાય છે. કેટલીકવાર ગ્રંથિ હોય છે, ત્યારે સ્ત્રીઓને ઊંડા હોવાની પણ શંકા થાય છે.

ચિકિત્સા.

કુદકેરીઆઆયોડા:—આ દવા લેવાથી લોહી બંધ થાય છે ને દર્દીની શક્તિ સારી રીતે વધે છે. તે દવાના દશ ગ્રેઇન્સ સવાશેર પાણીમાં મેળવીને જમ્યા પછી એક ચમચીપૂર આપ્યા કરવું, એથી થોડા દિવસમાં આરામ થવા લાગશે. તેને બદલે કાલીઆયોડાટમ પણ કેટલીકવાર વપરાય છે.

થાઇરોઇડીન^૧:—આ દવાનો અંકક ગ્રેઇન દિવસમાં બે વખત આપવાથી ગ્રંથિ ગળવા લાગે છે.

સીકેલી^૧:—ગર્ભાશયની ગ્રંથિ મટાડવા માટે આ દવા લાંબા વખત સુધી ચાર ચાર કલાકે આપવી.

જો ગ્રંથિમાંથી લોહી નીકળતું હોય, તો ફાઇ-કસરીલીઓસા^૩ અથવા હાઇડ્રોસ્ટીનીન મ્યુ-રીઆટીકમ^૨ના બે ગ્રેઇન્સ ચાર ચાર કલાકે આપવાથી તે બંધ થાય છે.

અનુસંગી ઉપાય:—આ વ્યાધિમાં પ્રદર ને રક્તસ્થાવ થાય, ત્યારે તેમને ધીમે ધીમે બંધ પાડવાના ઇલાજ કરવા. શરીર નિર્બળ થઇ જાય, ત્યારે શક્તિ રહે તેવો ખોરાક આપવો, સ્ત્રીને ખનતાં સુધી સુવારી રાખવી. ફિકર-ચિંતા કરાવવી નહિ, દસ્ત સાફ આવે તેમ કરવું, ગ્રંથિ નાની હોય, તો પેસારીનો ટેકા આપી રાખવો. વીજળીક પ્રયોગથી કેટલીકવાર ફાયદો થાય છે, માટે તે અજમાવી જોવા. કેટલાક ડાક્ટરો જરૂર પડે, તો સ્ક્રેકિયાથી તેવી ગ્રંથિ કાપી કાઢે છે, કોઇવાર ગર્ભાશયની રક્તવાહિનીને બહુજાલી પદાર્થો લગાડવાથી ગ્રંથિ વધતી બંધ થાય છે. રક્તવાહિની બાંધી પણ શકાય છે. દર્દી ઘણીવાર એવો અશક્ત હોય છે, કે કાંઈ પણ શસ્ત્રક્રિયા થઇ શકતી નથી, એવે વખતે શરીરની શક્તિ જાળવી રાખવી.

ગર્ભાશયમાં થતા મસા.

(Polypi of the Uterus-પોલીપાઈ
આફ ધ યુટરસ.)

મસા ગર્ભાશયના શ્લેષ્મપડની નીચે થાય છે; તે પણ બીજી ગ્રંથિની માફક નાના મોટા થાય છે; તેા પણ બાળકના મસ્તક કરતાં વધારે મોટા બેવામાં આવતા નથી; તેને સ્પર્શ કરવાથી તે દુખતા નથી, પણ તેમાંથી રહેજ લોહી નીકળી આવે છે. ગર્ભાશયની સાથે તે એક કે વધારે મૂળથી ચોટી રહે છે, અને ફેટલીકવાર તેની બાજુએ ગર્ભાશયનું માંસ પણ તેને ચોટે છે. ફેટલાક મસા કઠણ હોય છે ને ફેટલાક પોચા હોય છે; પણ તેમની આ બે મુખ્ય નિશાની છે:--

(૧) તેઓ શ્લેષ્મપડવાળી જગ્યામાં જ્યાં ખાડો હોય છે, અગર તેા કાંઈ દાર હોય છે, ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે.

(૨) અને તેઓ એક કે વધારે મૂળથી અંગને ચોટી રહે છે, તથા તેથી તેને ઘણીવાર હલાવી શકાય છે.

કારણ:--ગ્રંથિની માફક આનાં કારણો પણ બરાબર ચોકસ નથી. તેા પણ વખતોવખત ગર્ભાશયના શ્લેષ્મપડનો વરમ થવાથી, પ્રમેહ થવાથી કે અર્જુદને લીધે મસા થવાનો સંભવ રહે છે.

ચિન્હ:--જે મસા કમળના મોંઢા આગળ હોય તેા ત્યાં ક્ષત પડે છે, અને સ્પર્શ પરીક્ષા કરતાં આંગળીને તે અડે છે, કોઈવાર કમળની અંદર મસા હોય છે, તેા પણ કમળના હોંઠ ઉપર આંદાં પડે છે, મસાને લીધે વારંવાર રક્તસ્રાવ અનિયમિત વખતે અને અનિયમિત પ્રમાણમાં--કોઈવાર ઝાઝો ને કોઈવાર થોડો થાય છે, નાનો મસો હોય તે જેટલી હરકત કરે છે, તેટલી હરકત ઘણીવાર મોટો મસો કરતો નથી; નાના મસાથી લોહી પણ વધારે જાય છે, વળી મસાને લીધે ઘાત પણ જાય છે, તે ઘણું કરીને શ્લેષ્મવાળી ચીકણી અગર શ્લેષ્મને પડે મિશ્રિત હોય છે. દર્દીના ચહેરા લેવાઈ ગયો હોય છે, તેને ખાવાની રૂચિ ઓછી થઈ જાય છે, અને અર્જુદથી શરીર ઉપર જેવી અસર થાય છે, તેવી અસર મસાથી શરીર ઉપર થાય છે. માત્ર અર્જુદના જેવી પીડા તેમાં હોતી નથી.

ચિકિત્સા.

શુભરૂપ:--આ દવા છ છ કલાકે બે ત્રણ મહિના સુધી આપવાથી ફાયદો થાય છે. તે સિવાય નાઈટ્રીકઍસીડ પણ એવીજ રીતે અપાય છે. કોનાયમથી કોઈવાર સાફ થાય છે.

ફોસ્ફરસ:--મસાને લીધે વારંવાર લોહી નીકળતું હોય તેા આ દવા આપવી.

કુંદકેરીઆકાર્થ:--દર્દી અશક્ત હોય, શીઝી રહેતી હોય, ને કરી પ્રકૃતિ હોય, તેા આ દવાની જરૂર છે. તેથી પાચનક્રિયા પણ સારી થાય છે. સોરી-નમરૂ ની જરૂર હોય તેા આપવું.

અનુસંગી ઉપાય:--લોહી બંધ કરવાને માટે યોગ્ય દવા લેવી. ગરમ પદાર્થોનું સેવન કરવું નહિ. કોઈ વિદાન ડાકટરની સલાહ લેવી. બનતાં સુધી મસા કપાવવા નહિ, પણ જો ચાલે તેમ ન હોય તેા કોઈ સારા ડાકટરની દેખરેખ નીચે તે કપાવવા. દસ્ત સાફ આવે તેવી ગોડવણુ રાખવી અને દર્દીની શક્તિ જળવી રાખવાની ગોડવણુ કરવી.

ગર્ભાશયનું અર્જુદ.

(Cancer of the Uterus-કેન્સર
આફ ધ યુટરસ.)

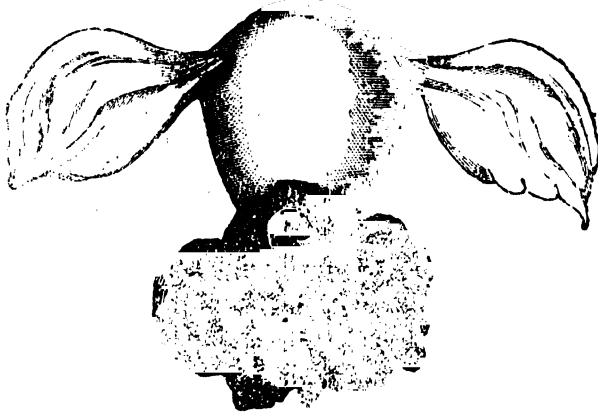
અર્જુદનો દુષ્ટ વ્યાધિ ફેટલીકવાર ગર્ભાશયમાં થતો બેવામાં આવે છે. અર્જુદના પ્રકારનું વર્ણન અર્જુદના વિષયમાં આપેલ છે, તેમાંથી કઠણ અર્જુદ, નરમ અર્જુદ અને ત્ર્યયાનું અર્જુદ એ ત્રણ પ્રકારનાં ગર્ભાશયમાં થતાં જણાય છે.

કઠણ અર્જુદ બે સ્થિતિ ધારણ કરે છે. એક ક્ષત વિનાની અને બીજી ક્ષતવાળી; અને તે પ્રકારનું અર્જુદ વિશેષ થતું બેવામાં આવે છે.

પ્રાથમિક કારણ:--અર્જુદ થવાને લાયક પ્રકૃતિ વારસામાં ઉતરતી જણાય છે; ફેટલાંક કુટુંબોમાં તે બહુ જુજ હોય છે; લોહીની અંદર અસુક પ્રકારનું વિષ દાખલ થયા પછી, બે ત્રણ પેઢીએ તે વિષ પોતાનું સ્વરૂપ અને બળ ફેરવી નાખે છે, એમ ફેટલાંક હાલના ડાકટરોની માન્યતા છે, આથી જે વિષારી પદાર્થ અર્જુદનું કારણ મનાય છે, અને જે વારસામાં પણ ઉતરે છે, તે પદાર્થને ક્ષયના વિષારી પદાર્થ સાથે ગાઢો સંબંધ મનાય છે, અને એવું ઘણી

આ. ૨૨૩.

ગર્ભાશયની ગ્રીવાનું અર્બુદ.

Epithelioma of the Cervix uteri.

(C. G. Puhlmann).

વાર અને છે કે એકજ કુટુંબમાં ને કોઇને ક્ષયનો વ્યાધિ થાય છે, તો તે કુટુંબમાં બીજા કોઇને અર્બુદનો વ્યાધિ થાય છે. દ્વિતીય:—અતિશય સંભોગ અને વિષય પ્રવૃત્તિએ અર્બુદને ઉત્પન્ન કરનાર મોટું કારણ છે. તે સિવાય ધાત જવાથી, અનિયમિત ઋતુસ્રાવ આવવાથી, ચિંતા-અકસોસ વગેરે મનો-વિકારથી, ને નખળાઇથી અર્બુદને ઉત્તેજન મળે છે, અને કોઇવાર પ્રાથમિક કારણ સાથે મળવાથી જલદી અર્બુદ ઉત્પન્ન થાય છે. આ રોગ ઘણે ભાગે આશરે ચાળીશ વર્ષ પછી થતો જોવામાં આવે છે.

કેટલાક ડાક્ટરો એમ માને છે કે જે દૂષિત પ્રકૃતિ (dyscrasia) થી ઉત્તરતા દેશોમાં ક્ષય થાય છે, તેજ દૂષિત પ્રકૃતિથી દક્ષિણના દેશોમાં અર્બુદ થાય છે.

ચિન્હ-લક્ષણ:—અર્બુદનો વ્યાધિ દુષ્ટ કહેવાય છે, કેમકે ઘણીવાર તેમાંથી માદું પરિણામ નીપજે છે, અને તેટલા માટે તેનાં ચિન્હો ઉપર શરૂઆતથી બહુ લક્ષ આપવાની જરૂર છે; પણ આ દર્દથી શરૂઆતમાં કાંઈ સખત ચિન્હો થતાં નથી અને તેથી દર્દીઓ પોતે પણ તે તરફ ધ્યાન આપતા નથી. આ દર્દ ગર્ભાશયના કમળમાં વિશેષે કરીને થાય છે, તેને લીધે કમળ સુજી આવે છે, તે ઘણું કઠણ થઇ જાય છે, ને તેનું સ્પર્શજ્ઞાન બહુ ઓછું થાય છે; કમળ બીજા કારણોથી પણ સુજી આવે

છે, ને કઠણ પણ થાય છે. પરંતુ અર્બુદ ઘણું કરીને ૩૫ કે ૪૦ વર્ષ પછી એટલે ન્યારે સ્ત્રીને રજોદર્શનનો સમય પૂરો થવા આવે છે, ત્યારે થાય છે, અને તે પહેલાં પ્રસવથી થયેલ કાંઈ સોજો હોતો નથી, એ બે નિશાનીથી અર્બુદને ઓળખવામાં કાંઈ સરસતા મળે છે. વળી કેટલીકવાર જે સ્ત્રીઓનો ઋતુકાળ (menstrual life) પૂરો થયો હોતો નથી, તેવી સ્ત્રીઓને પણ અર્બુદ થાય છે, અને જલદીથી વધે છે.

અર્બુદમાં પહેલ વહેલાં ધાત જવા માંડે છે. ઋતુસ્રાવ અનિયમિત વખતે આવે છે, ઘણીવાર લોહી અતિશય વહે છે. પેડુમાં ભાર અને દુખાવો લાગે છે. નંધમાં મંદ દુખાવો લાગ્યા કરે છે; પછી પેડુમાં થોડી થોડી વારે સળુકા આવતા હોય તેવું દર્દ ઉપડે છે, તે સાથે અંદર થોડો ઘણો દાહ કે બળતર લાગે છે, પેશાબ ઉતરે છે, ત્યારે પીડા થાય છે, યોનિ ઉપર ચળ આવે છે, અને તે પણ જરા લાલ થઈ સુજી આવે છે, અજીર્ણ રહે છે, મોઢે મોળ આવે છે, છાતીમાં બળે છે, અગર કોઇવાર ભૂખ બહુ લાગે છે, તેથી દર્દી બહુ ખાય છે, ને પછી માંદી પડે છે. આ રોગની દમ્યાન પેશાબ ઘણીવાર મંધ થઇ જાય છે, અને સળી વાપરીને પેશાબ ઉતારવો પડે છે, ધાત સાધારણ રીતે ઘોળી કે પીળાશ પડતી જાય છે, પણ ન્યારે યોનિમાર્ગ ને

કમળ, સંભોગ જેવા કાંઈ કારણથી ઉદ્ભવે છે, ત્યારે તે લાલ ને રક્તમિશ્રિત જવા માટે છે. ઋતુસાવ વખતે પણ કેટલીકવાર ચસકા આવે છે. આવાં ચિન્હો સાથેજ કમળ સુજીને કંઠણ થવા લાગે છે, અગર કેટલાક મહિના સુધી કમળની સ્થિતિમાં કાંઈ ફેરફાર જણાતો નથી; અર્ધુદની ત્રિયિ થાય છે, ત્યારે કમળ ગાંઠા જેવું કંઠણ થાય છે, અને દાખવાથી દુખે છે, તથા લાલ થયું હોય છે. ત્રિયિઓ ધણીકરીને એક કરતાં વધારે હોય છે, અને મળાશયદ્વારા તપાસ કરતાં આંગળીથી તેને ભણી શકાય છે. ત્રિયિઓ હ-મેશાં આસપાસના માંસમાં ચોટેલી રહે છે, અને તેનાથી છુટી જણાતી નથી.

ન્યારે અર્ધુદની ત્રિયિમાં ક્ષત પડે છે, ત્યારે લક્ષણો વધારે સ્પષ્ટ થાય છે. આ વખતે જે ધાતુ જાય છે, તે ધણી ગંધાતી હોય છે; વળી લોહી ધણીવાર જાય છે, ને કાળા લોહીના ગાંઠા પણ નીકળે છે. જો સ્ત્રી છે તે સે છે, તો તે વખતે પુષ્કળ લોહી વહે છે. કાંઈ સ્ત્રીને દુર્ગંધ વિનાની પુષ્કળ પાણી જેવી ધાતુ જાય છે. અર્ધુદમાં ક્ષત થયા પછી દુખાવો ધણો વધે છે, પેડુમાં, જાંઘમાં અને કડમાં ભણે કાંઈ ખેંચતું હોય તેવું દર્દ થાય છે, અને કમળમાં કાંઈ સોય બોંકતું હોય એમ લાગે છે.

આ દર્દથી સ્ત્રીનું શરીર લેવાતું જાય છે, તેનો ચહેરો ફિક્કો થઈ જાય છે, પીડાને લીધે તેણીને ઉંઘ આવતી નથી, દરરોજ થોડો થોડો તાવ આવે છે, અને દર્દીની શક્તિ છેક કમી થઈ જાય છે, કેમકે આ કાંઈ ગર્ભાશયનો સ્થાનિક રોગ નથી, પણ આખા શરીરમાં પેટેલો એક દુષ્ટ રોગ છે, કે જેણે ખીજ સ્થાનકને બદલે ગર્ભાશયને પકડ્યો છે, પણ તે હર કાંઈ અવયવને પકડવા સમર્થ છે.

કાંઈવાર આ રોગ પાંચ કે છ મહિના ચાલે છે, અને કાંઈવાર પાંચ કે છ વર્ષ સુધી રહે છે. આગળ જતાં એને લીધે ધણી સખત ઝાડાની કબજબત, અગર ઝાડાનું દર્દ થાય છે. શરીર ઉપરથી રૂધિર ને માંસ સુકાઈ જાય છે, ને છેક હાડકાં દેખાય છે, તેથી સ્ત્રીનો આકાર ધણો ળેડાળ લાગે છે; કાંઈવાર સોજા ચડી આવે છે, અને તેને ગંધાતો ઝાડો થાય છે, ને તેમાંથી બેલાન થઈને દર્દી મરણ પામે છે, આ દર્દ ચેપી હોય એમ હજી જાણવામાં આવ્યું નથી.

નરમ અર્ધુદ:—નરમ અર્ધુદ ગર્ભાશયમાં

અગર તેની આસપાસના હર અવયવમાં થાય છે, તે ધણી ઉતાવળથી વધે છે, તેને લીધે બેળના જેવા રંગની ને પોચી ત્રિયિ થાય છે, તેમાં ક્ષત પડે છે, ત્યારે ક્ષત ઉપર લાલ રંગના નવા અંકુરો જણાય છે, અને તેમાંથી લોહી નીકળે છે. આને લીધે પણ ગંધાતી ધાતુ નીકળે છે.

ત્વચાનું અર્ધુદ:—આવું અર્ધુદ કમળના મોઢા ઉપર થતું જેવામાં આવે છે, તેને લીધે તે સ્થળે ચોતરફ ખાડાખડીઆ અને દાણાવાળા માંસની વૃદ્ધિ થાય છે, તથા કમળનું મુખ વચમાં ઉંડું રહે છે. આ નવું માંસ વાદળી જેવું પોચું હોય છે, અને તેને દાખવાથી અંદરથી લોહી નીકળે છે. કાંઈકાંઈવાર આ માંસ એટલું બહુ વધ્યું હોય છે કે તેથી આખો ચોનિમાર્ગ રોકાઈ રહ્યો હોય છે. કેટલીકવાર તે માંસના જુદા જુદા ભાગ હોય છે, અને કમળના મુખને ફરતાં બધા પીંટાઈ રહે છે; આ અર્ધુદને તેની ખાડાખડીઆવાળી સપાટીને લીધે કાલીફલાવરની ઉપમા આપવામાં આવે છે. કેટલીકવાર ચોનિમાર્ગમાં કમળની પાસે આવું અર્ધુદ થાય છે. ત્વચાના અર્ધુદને લીધે પાતળી પાણી જેવી ધાતુ જાય છે, અને આગળ જતાં તે ધાતુ ગંધાતી નીકળે છે.

ચિકિત્સા.

આરોગિકમઆયોરેટમ:—ન્યારે કમળમાં કંઠણ અર્ધુદની કે ત્વચાના અર્ધુદની શરૂઆત થઈ હોય, ત્યારે આ દવાના બે ગ્રેઈન્સ દિવસમાં ત્રણ વખત જમ્યા પછી આપવા. ક્ષત પડ્યા પછી આ દવાથી ફાયદો થવાનો સંભવ એછો છે, માટે આ દવા જેમ અને તેમ વહેલી આપવી જોઈએ. જો સ્ત્રીઓની પાચનક્રિયા મંદ હોય, વખતો વખત ઝાડા થઈ આવતા હોય, દાહક ત્વચા-રોગ થતા હોય, શરીર છેક દુખતું ને સ્વભાવ ચિંતાતુર રહેતો હોય તેમને આ દવાની જરૂર છે. જો શરીર અર્ધુદને લાયક હોય ને ઉપર લખેલાં ચિન્હો મળતાં આવતાં હોય, તો આ દવાનું સેવન કરવાથી અર્ધુદ થતું અટકે છે.

હાઇડ્રારટીસ:—હરેક પ્રકારના અર્ધુદના દર્દમાં આ દવા સારી રીતે વખણાય છે. દરતની કબજબત રહેતી હોય, અત્તની રૂધિ થતી ન હોય, મન ખિન્ન રહેતું હોય, ત્વચાનો રંગ પીળાસ પડતો કે ફિક્કો લાગતો હોય, અને ચહેરો વૃદ્ધ-સ્ત્રીના જેવો થઈ ગયો હોય, એ સઘળાં લક્ષણો આ દવાને સૂચવે છે.

આ દવા આપવાથી અર્બુદ થતું અટકે છે, અને થવા લાગ્યું હોય, તો આગળ વધતું બંધ થાય છે, આ દવાનું સેવન ઓછામાં ઓછા બે માસ સુધી કર્યા પહેલાં ફાયદો થયો કે નહિ એ વિષે કાંઈ જાણી શકાતું નથી.

ફાઇટોલેક્કા^૧:—જે સ્ત્રીઓને જલદી ચરબી વધતી હોય, રૂધિરાભિસરણ મંદ હોય, સ્વભાવ આળસુ હોય, જેના શરીરના હરકોઈ પિંડની વૃદ્ધિ રહેજસાજ કારણથી થઈ આવતી હોય, તે સ્ત્રીઓ આ દવાના સેવનથી અર્બુદને લાયક પ્રકૃતિ દૂર કરી શકે છે.

ફૅરફેરસ^{૩૦}:—જે અર્બુદમાંથી લોહી વહેતું હોય, તો આ દવા છ છ કલાકે લાંબા વખત સુધી લેવાથી લોહી વહેતું બંધ થાય છે. આને બદલે થ્યુન^{૩૦} પણ અપાય છે.

યુરે^{૩૦}:—જે અર્બુદમાં ક્ષત પડ્યાં હોય, અને ગંધાતી રમી નીકળતી હોય, તો આ દવા ચાર ચાર કલાકે આપવી.

થ્યુન^{૩૦}:—જ્યારે ત્વચાનું અર્બુદ હોય, ત્યારે આ દવાની જરૂર છે. ડાકટરો નરમ અર્બુદમાં પણ વાપરવાની ભલામણ કરે છે.

મેટ્રીસીઆ^{૧૪}:—અર્બુદના ક્ષતમાંથી ગંધાતી ધાત જતી હોય, તો આ દવા ત્રણ ત્રણ કલાકે આપવાથી આરામ થાય છે.

સેન્વીનેરીઆ^{૧૪}:—જ્યારે અર્બુદમાં ક્ષત હોય ને તેમાંથી વારંવાર લોહી નીકળતું હોય, ત્યારે આ દવા બે બે કલાકે આપવાથી ઠીક થાય છે.

આસેનિકમ^{૩૪}:—જ્યારે હાઇડ્રાસ્ટીસ જેવી દવાથી કાંઈ ફાયદો જણાય નહિ, ને લક્ષણો જેતાં આ દવાની જરૂર લાગે ત્યારે આ દવા બે ત્રણ મહિના સુધી ચલાવવી.

યુફોર્બીઆ^૬:—જે અર્બુદથી બહુ પીડા થતી હોય, તો આ દવા બે બે કલાકે આપવી.

અનુસંગી ઉપાય:—દવા લેવાની સાથે કેટલીક દવાઓ બહારથી લગાડાય પણ છે. કમળ ઉપર ત્વચાનું અર્બુદ હોય, તો થ્યુનના મધરટીકચરના દશ ટીપાં એક ઐસ પાણીમાં નાંખીને પીંછી વડે લગાડવાં. હાઇડ્રાસ્ટીસના મધરટીકચર સાથે સરખે ભાગે સ્લીસરીન મેળવીને તે પણ સવાર સાંજ ત્વચાના અર્બુદ ઉપર લગાડવાથી ઠીક થાય છે. વળી હાઇડ્રા-

સ્ટીસના મધર ટીકચરનો અડધો ટ્રામ ત્રણ ઐસ પાણીમાં મેળવી તે પાણીની પિચકારી કેટલાક દિવસ સુધી છેક કમળ આગળ મારવાથી પણ ફાયદો થાય છે.

મેટ્રીસીઆના મધરટીકચરનાં પાંચ ટીપાં બે આઉંસ પાણીમાં નાખીને પિચકારી મારવાથી ગંધાતી રસી બંધ થાય છે. તેને બદલે કાર્બોસિક ઓસીડનાં પાંચ ટીપાં એક આઉંસ પાણીમાં મેળવીને તેની પણ પિચકારી મરાય છે. હાઇડ્રાસ્ટીસના મધરટીકચરનાં દશ ટીપાં એક આઉંસ વેસેલાઇન સાથે મેળવવાથી તેનો મલમ થાય છે, તે મલમ કમળ ઉપર લગાડાય છે. જે કમળનું કઠણ અર્બુદ હોય, તો તે મલમ લીન્ટના કડકા સાથે કમળના મુખમાં એકાદ મહિના સુધી હમેશાં મુકવો. જે અર્બુદનું દર્દ લાંબા વખતથી હોય, તો ડાકટરની સલાહ લેવાની જરૂર છે; જે કાંઈ શસ્ત્રક્રિયાથી ફાયદો થાય તેમ લાગતું હોય, તો તે કરાવવી.

ગર્ભાશયમાંથી થતો રક્તસ્રાવ.

(Metrorrhagia-મેટ્રોરહેજા.)

કેટલીકવાર રજોદર્શનનો વખત ન હોય, ત્યારે ગર્ભાશયમાંથી લોહી નીકળે છે, ત્યારે તે એક ખાસ રોગ ગણાય છે, ને તેનો અત્રે સમાવેશ કરેલ છે.

કારણ:—કેટલીક સ્ત્રીઓનો બાધો એવો હોય છે, કે તેમને સહેજસાજ કારણથી રક્તસ્રાવ થાય છે; તેવી સ્ત્રીઓને કાંઈ ગુલાવચમાં વાગવાથી, પોતે પડી જવાથી, પેડું ઉપર કાંઈ માર પડવાથી, ને વખતે માત્ર તેનું મન અને તન ધણું ઉત્કેરાઈ જવાથી પણ રક્તસ્રાવ થાય છે. કંઈમાળ કે ક્ષયથી લોહી પાતળું ને નબળું પડી જવાથી પણ જલદી રક્તસ્રાવ થાય છે. રક્તવિના રક્તવિકારમાં મીઠું નાખેલ ખોરાક વધારે લેવાથી લોહી પાતળું પડી ગયું હોય તેથી અને તેરીજ રીતે ખારો (potash) નાખેલ પદાર્થ બહુ દિવસ સુધી લેવાથી પણ લોહી પાતળું પડે છે. આથી ઉલટું લોહીઆળ પ્રકૃતિવાળી સ્ત્રીઓને પણ ધણી વાર નજીવા કારણથી રક્તસ્રાવ થઈ આવે છે.

ગર્ભાશયમાં મસા કે અર્બુદ થવાથી પણ રક્તસ્રાવ થાય છે, કારણકે ગર્ભાશય અંદરની ધમનિ તુટી જવાથી, અગર પ્રસવ પછી અંદર ઓર રહી

જવાથી પણ લોહી વહેવા માંડે છે. જે સ્ત્રીઓને ઋતુકાળ સંપૂર્ણ થવા આવ્યો હોય, તેવી સ્ત્રીઓને પાત જાય છે, તે સાથે ફટકોફવાર અનિયમિત વખતે લોહી પણ જાય છે.

લક્ષણ:—રક્તસ્રાવથી નબળાઇ વધતી જાય છે. કોઇવાર ફેર આવે છે ને ઉલટી થાય છે. કોઇ સ્ત્રીને ઘણું લોહી જાય છે, તોપણ શરીરમાં શક્તિ રહે છે, અને કોઇ સ્ત્રીને થોડું લોહી જાય છે, તો પણ શરીરને ઘણો ધક્કો પહોંચે છે, સ્ત્રીઓને લોહીની વધારે જોટ પડે તોપણ પુરૂષ કરતાં ઓછી હરકત આવે છે, ન્યારે શરીરમાં લોહીનું જેર થવાથી રક્તસ્રાવ થાય છે, ત્યારે રાતું લોહી જાય છે, ને ન્યારે ઉત્પત્ત્યવયવની આસપાસના તંતુઓ નબળા પડવાથી લોહી જાય છે, ત્યારે લોહી કાળું જાય છે.

ચિકિત્સા.

ધપીકાકુચ્ચુઆના:—ન્યારે રક્તસ્રાવ એકદમ થઇ આવ્યો હોય, લાલ લોહી નીકળતું હોય, ને બીજાં કાંઈ ખાસ ચિન્હો ન હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી લોહી બંધ થઈ જાય છે. સાવના પ્રમાણમાં દવાઓ દશ દશ મીનીટથી ૭ ૭ કલાકે અપાય છે.

સેપીના:—ન્યારે સ્ત્રી લોહીઆળ પ્રકૃતિની હોય, સાવ લાલ થતો હોય, અને ગર્ભાશય તરફ લોહીનું જેર હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી ફાયદો થાય છે. ગર્ભપાત કે પ્રસવ પછી રક્તસ્રાવ થાય તો તે પણ આ દવાથી બંધ થાય છે.

સીકેલી:—ન્યારે સાવ સાથે દબાણના જેવું દર્દ થતું હોય, ત્યારે આ દવાની જરૂર છે. લોહી કાળું જતું હોય, શરીર નબળું હોય, નાડ ઉતાવળી ચાલતી હોય, પ્રવાહ વખતે વેણ આવવા જેવું દર્દ થતું હોય, ને શરીર થંડું પડી જતું હોય, ઈલાદિ લક્ષણોમાં આ દવા આપવાની જરૂર છે.

કીઆસોટ:—ગંધાતો સાવ હોય, તો આ દવાથી ઠીક થાય છે.

હૅમામેલીસ:—કાંઈ પણ દર્દ થયા વિના કાળું લોહી ધીમે ધીમે વહા કરતું હોય, ત્યારે આ દવા આપવી.

નકુસદામિકા:—વારંવાર દસ્તની હાજત થતી હોય પણ દસ્ત કબજ ન રહેતો હોય, ઉંધ બરાબર આવતી ન હોય, ઋતુકાળ પૂરો થઈ રહેવા આવ્યો

હોય, અને તે પહેલાં આવો રક્તસ્રાવ થતો હોય, અથવા પ્રસવ પછી રક્તસ્રાવ થતો હોય, અને સ્ત્રી દાર કાશી વગેરે ઉષ્ણ પદાર્થોનું સેવન કરતી હોય, તો આ દવા આપવી જોઈએ.

ફોસ્ફેરસ:—ઘણી મુશ્કેલીથી પ્રસવ થયો હોય તે પછી ઋતુસ્રાવના સમય વિના, અથવા સ્ત્રી સગભાઈ હોય, ત્યારે રક્તસ્રાવ થાય, તો આ દવા બે બે કલાકે આપવી.

કેકેઇન:—આ દવા હળાહળ ઝેર છે ને બહુ સાવચેતીથી વાપરવું જોઈએ. તે એક ગ્રેઇનનો આરમો ભાગ (૧/૪) આશરે પોણાશર પાણીમાં મેળવવો, અને પછી તેમાંથી ૩૦ ટીપાં જેટલું પાણી શરૂઆતમાં દશ દશ મીનીટ આપવું અને પછી ધીમે ધીમે અંતર વધારના જવો, એથી લોહી થોડીવારમાં બંધ થવા લાગે છે.

આસેનિકમ:—જે સ્ત્રીનું શરીર સુસ્ત ને નબળું રહેતું હોય, દાહ સાથે પીડાવાળાં દર્દો થતાં હોય, અને તૃષા વધારે લાગતી હોય, તેને આ દવા લાંબા વખત સુધી આપવાથી રક્તસ્રાવની આદત ફેર થાય છે.

નાઇટ્રીકઍસીડ:—ગર્ભપાત પછી લાંબા વખત સુધી રક્તસ્રાવ બંધ થતો ન હોય, ગર્ભાશયના શ્લેષ્મપટ ઉપર ફક્ત હોય, ચાંદીની અસર હોય, કે કાંઈ ઇજા થઈ હોય તેથી ઘણો વખત થયા છતાં લોહી બંધ થતું ન હોય તો આ દવા ચાર ચાર કલાકે આપવી.

એ સિવાય ફેરમ, રલમ્બમ, હાયોસીયમ, થ્યુબા, હાઇડ્રોટીસ ઇત્યાદિમાંથી જે ચોગ્ય લાગે તે અપાય છે.

અનુસંગી ઉપાય:—અતિ આર્તવના વિષયમાં લખ્યા પ્રમાણે ઈલાજ કરવા. ફટકડીના પાણીની પિયકારી મારવી. ટાનીન ને ગ્લીસરીન મેળવીને તેમાં લુગડું બોળીને અંદર મુકવું, અથવા ટાનીન ને ગુલાબ-જળની મેળવણી કરીને તેની યોનિમાર્ગમાં ઉડી પિયકારી મારવી. ગર્ભાશયની ઉપર મળાશય તરફથી તેમજ આગળથી દબાણ કરવાથી પણ રક્તસ્રાવ બંધ પડે છે. કોઇવાર કમળના મુખને પાંચ દશ મીનીટ ચીપીઆથી કે એવા કોઇ હથિયારથી દાખી રાખવાથી પણ લોહી બંધ થાય છે.

મકકલ; પેડુમાં રક્તસ્રાવ.

(Pelvic Hematocele—પેલ્વીક હીમાટોસીલ.)

ગર્ભાશયની ઉપર પેટનું અંતરાવરણ આવેલું છે, તેના બે પડની અંદર અગર ગર્ભાશયની ઉપર કાંઈવાર રક્તસ્રાવ થાય છે.

કારણ:—ગર્ભાશયને કાંઈ વાગવાથી, અતિશય સંભોગથી, અથવા ઉમરના પુરુષ સાથે સંભોગ થવાથી, ઋતુસ્રાવ વખતે સંભોગ કરવાથી, અગર પેડુને આંચકા લાગે તેવી રીતે કાંઈ મેહેનત કરવાથી, ને એવાં બીજાં કારણોથી પેડુમાં રક્તસ્રાવ થાય છે. કાંઈવાર અંડાશયમાં લોહી ભરાઈ રહ્યું હોય છે, ત્યાં કાંઈ વાગવાથી લોહીની ગાંઠ તુટે છે, અને અંતરાવરણની બેઝાઈ (cavity) માં લોહી પ્રસરે છે. કાંઈવાર રજાદર્શનને લીધે નીકળતું લોહી ગર્ભાશયમાં આવીને બહાર પડવાને બદલે અંતરાવરણની બેઝાઈમાં જ રેડાય છે. પ્રસવ વખતે પેડુમાં કાંઈ હથિયાર વાગવાથી કે જોર કરવાથી પણ વખતે આવો રક્તસ્રાવ થાય છે. અંડાશયમાંથી અંડ પરિપક્વ થયા પછી જો ગર્ભાશયમાં આવે નહિ, તો કાંઈવાર ગર્ભાશયની બહાર ગર્ભ બંધાય છે, અને જો તે ગર્ભની થેલી ફુટે છે, તો અંતરાવરણના પડોની વચ્ચે રક્તસ્રાવ થાય છે. પેડુમાં મોટી ધમનીમાં અંધિ (aneurism) થઈ હોય છે, તે તુટવાથી પણ કાંઈવાર રક્તસ્રાવ થાય છે. શરીર રક્તસ્રાવને લાયક થયું હોય, ત્યારે તાવ, શીતી, અર્શ ઇત્યાદિથી પણ રક્તસ્રાવ થવાનો સંભવ છે.

ચિન્હ:—રક્તસ્રાવ થયા પછી ધણીવાર પોતાની મેજેજ લોહી અંદર શોષાઈ જાય છે; પણ કેટલીકવાર તેની ગાંઠ બંધાય છે તે પેડુમાં થોડી ધણી સ્પર્શ રીતે જણાય છે; સ્રાવ ધણે થવા લાગે છે, ત્યારે પેડુમાં દુખ છે, વખતે ટાઢ વાય છે, હાથપગ થંડા થાય છે, નાડ નબળી પડી જાય છે, ને તે ઉલટી થાય છે. કાંઈવાર થોડું લોહી નીકળે છે, ત્યારે માત્ર પેડુમાં ભાર લાગે છે. મળાશયમાંથી તપાસ કરતાં આંગળીને લોહીની ગાંઠ અડશે. જ્યારે આ ગાંઠનું શોષણ થતું નથી ત્યારે તેમાં ક્ષત પડીને મળદારેથી લોહી બહાર પડે છે. કાંઈવાર તે પાકવા માંડે છે, અને રક્તસ્રાવ બહુ થવાથી કાંઈવાર સ્ત્રી મરણ પામે છે.

ચિકિત્સા.

હીમાર્થસીસ:—ધણું કરીને ગમે તે કારણથી

રક્તસ્રાવ થતો હોય, તો પણ તે આ દવાથી બંધ થાય છે.

એકોનાઈટ:—જો પેડુ તરફ લોહીનું જોર હોય, ટાઢ વાતી હોય, કે કાંઈ વરમનાં ચિન્હ લાગતાં હોય તો આ દવા શરૂ કરવી.

બેલાડોના:—યોનિમાં દાહ ને શુષ્કતા હોય, અર્થે લાલ થઈ આવ્યો હોય કે પેડુમાં દર્દ સાથે રક્તસ્રાવ હોય તો આ દવાની જરૂર છે.

આર્નિકા:—રક્તસ્રાવ ઓછો થઈ ગયો હોય, પણ પેડુમાં ભાર લાગતો હોય તો લોહીને ફેલાવી દેવા માટે એક બે વાર દવા આપવી ને તે પછી સદેશ ની બે ત્રણ માત્રા આપવી.

અનુસંગી ઉપાય:—પેડુ ઉપર થંડા પાણીમાં કપડું બોળીને મુરી રાખવું, અથવા હાથથી પેડુનો ભાગ પાંચ દશ મીનીટ મજબુત રીતે દબાવી રાખવો અને બરફ મળે તો પેડુ ઉપર મુકવો.

પેડુનો અંતર વરમ ને ગડ.

Pelvic Cellulitis & abscess.

પેલ્વીક સેલ્યુલાઈટીઝ.

પેડુમાં ગર્ભાશયની ફરતાં જે બંધનો હોય છે, તેમાં કેટલીકવાર વરમ થઈ આવે છે, અને તે પાકે છે.

કારણ:—ગર્ભાશયના બંધનને બહારથી કાંઈ ક્ષોભક (irritant) પદાર્થ અડવાથી, અગર બહાર પડતા કે અંદર રહેલ ઉત્પત્ત્યવય ઉપર કાંઈ શસ્ત્રક્રિયા કરવાથી પેડુમાં ઉંડો વરમ થાય છે. પ્રસવ પછી, કે ગર્ભપાત પછી આવો વરમ થતો જોવામાં આવે છે, ગરમીના દર્દથી પણ કાંઈવાર થાય છે. ક્યારેક અતિ સંભોગ કે વિપરીત સંભોગથી પણ વરમ થવાનો સંભવ છે.

ચિન્હ—લક્ષણ:—પેડુમાં રસ જમીને તેનું ઢેકું બંધાય છે, ત્યાર પછી ધણું કરીને દર્દીનું લક્ષ તે તરફ ખેંચાય છે, તો પણ કેટલીકવાર શરૂઆતનાં ચિન્હો પણ ધ્યાન ખેંચે તેવાં હોય છે. તેને ટાઢ વાય છે, પેડુમાં થોડો ધણો દુખાવો જણાય છે, જરા તાવ આવે છે, કંઠ દુખે છે, નબળાઈ ને ખેંચેની લાગે છે, નાડ ઉતાવળી ચાલે છે, ને એકંદર વરમનાં ચિન્હો જણાય છે. જ્યારે પેટની અંદરનું ઢેકું મોટું થાય છે, ત્યારે મળમૂત્રનો ત્યાગ કરતાં

દર્દ થાય છે, કેટલીકવાર દર્દી-સ્ત્રીને ઝાડો થઈ આવે છે. આવાં ટેકું પેડુમાં એક અગર બન્ને બાજુએ જામે છે, તે સ્પષ્ટ રીતે આગળ તરી આવે છે; તે થણું કઠણ હોય છે, પણ જ્યારે તે પાકવા માંડે છે, ત્યારે નરમ પડે છે. આ દર્દને લીધે સ્ત્રીની નર્મમાં ને સાથળમાં પણ કેટલીકવાર દુખાવો (neuralgia) થાય છે, તેથી તે સાથળને લાંબી કરતી નથી. પેડુ ઉપર દાબવાથી દુખે છે. જ્યારે તે ગડ પાકે છે, ત્યારે લપકારા થાય છે ને મળદાર યોનિમાર્ગ કે મૂત્રમાર્ગવાટે પણ વહે છે, ક્યારેક નર્મમાં કે પડખામાં પણ તે ફુટે છે, પેટમાં ફુટે તો ધાસ્તીનું કારણ મળે છે. જેમ ગર્ભાશયના મંધનોમાં વરમ થાય છે, તેમ કેટલીકવાર ગર્ભાશય ઉપર આવેલ અંતરાવરણનો પણ વરમ (perimetritis) થાય છે, અને તેથી પણ આને મળતાં જ ચિન્હો થાય છે. યોનિમાર્ગમાં આગળો નાખીને પરીક્ષા કરવાથી સોજો, દુખાવો અને સોજાની કડિનતા જાણી શકાય છે.

ચિકિત્સા.

અંપીસ^૧:—જો પ્રસવ સંબંધી કશા કારણ વિના વરમ થઈ આવ્યો હોય, તો આ દવા બસ થાય છે. વરમના જ્વરના પ્રમાણમાં તે દશ દશ મીનીટથી શરૂ કરી બે બે કલાકે લેવી.

રસટોકસ^૨:—જો પ્રસવ પછી વરમ થયો હોય તો આ દવા ઉપર પ્રમાણે આપવી. (વધારે માટે જુવો પ્રસૂતીજ્વર.)

વીરેટ્રમ વીરાડી^૩:—જો તાવ સખત બરાબ આવે તો આ દવા આપવી.

હેપાર સલ્ફ્યુરીસ^૪:—જો વરમ થયા પછી મંધનો પાકવા લાગતાં હોય તો આ દવા લેવી, અને પાકીને પણ થાય એટલે સીલીશ્યા શરૂ કરવું, જેથી પણ મંધ થવા લાગશે.

પેલેડીયમ^૫:—મંધનોનો મંદ વરમ મટાડવા માટે આ દવા વપરાય છે. ઉપરની હરકોષ્ટ દવા લીધા પછી આ દવાનું સેવન બે અઠવાડીયાં કરવાથી પેડુનો વરમ છેક મટી જાય છે. એ સિવાય ઝંકાનાઈટ^૬, ઝંકાડોના^૭, આર્સેનિકમ^૮, કે કૅન્થારીસર^૯ પણ પીવા અપાય છે.

અનુસંગી ઉપાય—શસ્ત્રવૈદ્યની પાસે આપરેશન કરાવવું પડે તો જ કરાવવું. તે સિવાય પેડુની આસપાસ

શેક કરવો. ગરમ પાણીમાં બોજેલું કપડું કે વાદળી યોનિમાર્ગમાં મુકવી. વખતોવખત કાર્બોલિક લોશનથી અંદરનો ભાગ સાફ કરવો છલ્લાદિ ઉપચાર કરવા.

યોનિમાર્ગનો વરમ.

(Vaginitis—વૅજનાઈટીસ).

શરીરનો મોટો દુશ્મન વરમ યોનિમાર્ગને પણ છોડતો નથી.

પ્રકાર:—તીક્ષ્ણ ને દીર્ઘ.

કારણ:—રતવા, ઝૂટી નીકળતા તાવ, ખરજવું, જળપિટિકા કે એવા ત્વચા-રોગ યોનિમુખ ઉપર કે અંદર પણ થાય છે, અને તેથી યોનિમુખ ને માર્ગ બન્નેનો વરમ સાથે થાય છે, યોનિમુખના વરમ સિવાય યોનિમાર્ગનો વરમ કવચિતજ જુદો જોવામાં આવે છે. પરમીઆના રોગથી, બહુ ગરમ પદાર્થ ખાવાથી, કે યોનિમાર્ગમાં વાપરવાથી, અતિ સંભોગ કે વિપરીત સંભોગથી, કે અંદર કાંઈ વાગવાથી યોનિમાર્ગનો વરમ થઈ આવે છે. અંદરથી ધાત કે લોહી જતું હોય, ત્યારે સ્વચ્છતા નહિ રાખવાથી પણ કેટલીકવાર વરમ થાય છે.

ચિન્હ:—તીક્ષ્ણ વરમ પરમીઆથી પણ કોષકવાર થાય છે, અને થોડા વખત પછી તે દીર્ઘરૂપ ધારણ કરે છે. યોનિની અંદર દાહ લાગે છે, તે સાથે કોષને પોતાની ઈંદ્રી બહુ જાગૃત થઈ હોય એમ લાગે છે, પણ થોડીવાર પછી અંદર પીડા લાગવા માંડે છે, સ્પર્શ સહન થઈ શકતો નથી, ઉનવા જણાય છે, તેના મુખ ઉપર ચળ આવે છે. વખતે જીણી જીણી ફાડલીઓ થાય છે. રતવા હોય તો ત્વચા સુજી આવે છે, કેડ ને નર્મ દુખે છે. અંદરનો ભાગ જેતાં લાક, સુકો ને ગરમ લાગે છે, પણ થોડીવારમાં તેમાંથી ગરમ ધાત વહેવા માંડે છે, આ ધાત કેટલીકવાર આઠ દશ દિવસમાં મંધ થાય છે ને કોષવાર બહુ લાંબા વખત સુધી ચાલે છે. એ વખતે સ્ત્રીઓ માત્ર ધાત જવાનું દર્દ થયું છે એમ સમજે છે, અને મૂળ વરમના સ્વરૂપને જાણી જાય છે.

ચિકિત્સા.

અંકેનાઈટ^૧:—વરમની શરૂઆત હાથ, ત્યારે

આ દવા પંદર પંદર મીનીટે આપવી, કે જેથી શરદીની અસર પણ દૂર થાય છે.

કુંધારીસઃ—ઉપર લખેલી દવા આખ્યા પછી આ દવાની જરૂર છે. દાદ અને દુખાવો એ આ દવાનાં મુખ્ય લક્ષણો છે.

સીપીઆઃ—ઉપર આપેલી બન્ને અથવા બેમાંથી એક દવા આપવામાં આવ્યા પછી આ દવા આપવી. એથી ધાત પણ બંધ થઇ જાય છે. દીર્ઘ વરમમાં પણ ગુણકારી છે.

મક્યુરીઅસઃ—રાત્રે ધાત વધારે જતી હોય, ચળ આવતી હોય, ધાત જ્યાં ચોટે ત્યાંની ચામડી બળતી હોય અને વખતે ધાતમાં પર જતું હોય ઇત્યાદિ લક્ષણો આ દવાને સૂચવે છે.

પદ્મસીલા^{૩૪}—પાતળી ને દાહયુક્ત ધાત જતી હોય, અથવા રમેદર્શન પછી ભડી દુધ જેવી ધાત જતી હોય, ને પેટમાં દુખતું હોય તો આ દવાની જરૂર છે.

ત્રેફાઇટ્સ^{૩૫}—પુષ્કળ ધાત જતી હોય, ને સુસ્તી થતી હોય, ત્યારે આ દવાથી ઠીક થાય છે.

આ સિવાય **આર્સેનિકમ**, **ચાઇના**, **ઇર્ગેશ્યા**, **સેપીના**, **સલ્ફર** ઇત્યાદિમાંથી એકાદ દર્દીની પ્રકૃતિ ને લક્ષણો જોઇને આપવાથી ધાત બંધ થાય છે.

(પ્રદરનો વિષય બુદ્ધો આખ્યો છે, તે આ સાથે વાંચવાથી વધારે ખુલાસો થશે.)

અનુસંગી ઉપાય—જે ઉપદંશ, પ્રમેહ કે એવું કોઇ કારણ હોય, તો તે દૂર કરવું. ટંકણખાર પાણીમાં જોડવો બળે, તેટલો નાખીને તે વડે વારંવાર યોનિમાર્ગને ધોવો, અંદરનો ભાગ બહુ ગંધાતો હોય, તો પોટાશ્યમ પરમેન્ગેટ ૧ ભાગ ને પાણી ૩૦૦ ભાગ એ પ્રમાણે મેળવીને તેની પિચકારી મારવી. અંદર કાંઇ ખરાબ ચેપ હોય, તો સીલ્વર નાઇટ્રેટના પાણીની પિચકારી મારવી, ને તેનું સેંકડે ૩ થી ૫ ટકા વાળું પ્રવાહી વાપરવું. આ પછી અંદર વેસેલાઇન સારી રીતે ચોપડવું અથવા લીન્ટનું કપડું વેસેલાઇન ચોપડીને અંદર મુકવું. જ્યારે દીર્ઘ વરમ હોય, ત્યારે ફટકડીના પાણીની કે ટાનીનના પાણીની પિચકારી જેમ જરૂર પડે તેમ મારવી, ગ્લીસરીનમાં લીન્ટ બોળીને અંદર મુકવું અને પુરૂષ સાથે કેટલાક દિવસો સુધી સમાગમ કરવો નહિ.

યોનિઅર્શ-સ્પર્શસહ યોનિ.

(Vaginismus-વૅજીનિસ્મસ.)

યોનિના મુખ આગળના જ્ઞાનતંતુઓ કેટલીકવાર એટલા બધા કોમળ ને પીડાદર્શક થઇ જાય છે કે તેથી યોનિમુખ સંકુચિત થાય છે, અને તેને સ્પર્શ કરવાનો પ્રયત્ન કરવાથી તે ખીલવાને બદલે વધારે ને વધારે સંકુચિત થાય છે. આવો સંકોચ છતાં પણ જો આગળી, કે કોઇ અવયવ કે કોઇ પાતળી સળી અંદર દાખલ કરવા માંડી હોય તો તેમાં ધણું દર્દ થવા માંડે છે, અને સ્ત્રી સહન કરી શકતી નથી, એથી એ પ્રયાસ કેટલીકવાર છોડી દેવો પડે છે. આથી તે સ્ત્રીને કાંઇ બીજો અંદરનો રોગ થયો હોય તેની પરીક્ષા આગળીથી કે હથિયારથી કરવી હોય તો તે થઇ શકતી નથી. કોઇ સ્ત્રીને યોનિમાંના વખત સુધી સ્પર્શસહ રહે છે, તેથી પ્રગ્નેત્વપત્તિ થઇ શકતી નથી.

કારણ—આમ થવાનું કારણ કેટલીકવાર રક્ત મનની લાગણીજ હોય છે, મનનું વલણ કોઇવાર એવું હોય છે કે તે વખત તેનો સ્પર્શ પીડાકારક થતો નથી, ને કાર્ષવાર એવું હોય છે કે તે વખતે તેનો સ્પર્શ વિના કારણે પણ અપ્રિય અને અસહ્ય થઇ પડે છે. જે સ્ત્રીઓનું મન પોતે હોય છે, અગર હિસ્ટીરીઆના દર્દવાળું હોય છે, તેવી સ્ત્રીઓને આ ઉપાધિ માત્ર મનોવેગને લીધેજ થાય છે. તે સિવાય યોનિ ઉપર કે અંદર વરમ, કાંઇ ત્વચારોગ, અર્બુદ, ક્ષત, જખમ કે એવું કાંઈ થયું હોય તેને લીધે તેનો સ્પર્શ દુઃખકારક થઇ પડે છે, ને તેથી યોનિમુખ સ્પર્શ થવાની બીકે સંકોચાય છે. કોઇવાર મૃત્તશય કે મળાશયમાં કાંઇ દર્દ હોવાને લીધે પણ યોનિનો સ્પર્શ અસહ્ય થઇ પડે છે. યોનિનો વરમ કરનારાં કારણો વાંચવાથી આનાં વધારે કારણો જાણી શકાશે.

ચિન્હ—આ દર્દમાં સ્થાનિક ચિન્હોજ હોય છે. અંદર કોઇ પણ વસ્તુ દાખલ કરવાનો પ્રયત્ન કરતાં જ તેમાં દુખાવો જણાય છે, અને યોનિમુખ અખર રીતે સંકોચાએજ જણાય છે. કાર્ષવાર વરમ ને ત્વચારોગનાં ચિન્હો જણાય છે, ત્વચા લાલ ને ખરમ લાગે છે, કોઇવાર તે ઉપર ગ્રીણી ગ્રીણી ફેડડીઓ જણાય છે. હિસ્ટીરીઆવાળી સ્ત્રીને યોનિનો સંકોચ થયો હોય તે છતાં અંદર કાંઇ હથિયાર કે આંગળી

દાખલ કરવાનો પ્રયત્ન કરવા જતાં કેટલીકવાર સખત હિસ્ટીરીઆ થઇ આવે છે. કોઇવાર સ્ત્રીની કમ્બર ફૂંપે છે, ને હાલવા ચાલવાથી દર્દ થાય છે.

કોઇવાર યોનિની અંદર આંગળી કે કાંઈ હથિયાર દાખલ કર્યા પછી યોનિમુખ બહુ સંકુચિત થઈ જાય છે. કોઇવાર સ્ત્રીનો પુરુષ સાથે સમાગમ થતો હોય, ત્યારે પણ એવું બને છે.

અનુસંગી ઉપાય:—તે સ્ત્રીનું મન બહુ પોચું હોય, અગર તે હિસ્ટીરીઆવાળી હોય તો બળાતકારે અંદર કાંઈપણ દાખલ કરવું નહિ. કેટલાકની એમ સલાહ હોય છે કે પાતળી અને જડી સળીઓ ('Hagar's Dilators-ગ્રાઈલેટર્સ') એક પછી એક અંદર કમ્બર દાખલ કરવી, પણ તેમ કરવાની કાંઈ જરૂર નથી. ઘણા વખત પહેલાં આવો સંક્રાંત્ય દૂર કરવા માટે તીક્ષ્ણ ચપ્પુથી શસ્ત્રક્રિયા કરવામાં આવતી, પણ તેવું ધાતકીપણું હવે કરવામાં આવતું નથી. સ્ત્રીને હિમત આપીને જે પ્રયોજન હોય તે બરાબર સમજાવવું એથી ઘણીવાર આ કારણ દૂર થાય છે, અને યોનિમુખ ઠીકું પડે છે. જો અંદર વરમ હોય તો તે પહેલાં દૂર કરવો, અને પછી જે શસ્ત્ર દાખલ કરવું હોય તે દાખલ કરવું; તેવીજ રીતે જે ત્વચારોગ કે બીજાં દર્દો અંદર હોય તેને મટાડવાનો પ્રયત્ન કરવો. આવી સ્ત્રીએ પોતાના ગુણાવયવને જેમ અને તેમ આરામ આપવો, પણ ઉશ્કેરવો નહિ. હમેશાં પા અડધી કલાક ગરમ પાણીમાં બેસવું, તથા અંગ કસરત કરવી, ચાહ, કાશી, દારૂ, અને ગરમ મસાલા બિલકુલ ખાવા નહિ, તેમજ વિષય સંબંધી વિચારો જેમ અને તેમ ઓળા કરવા.

કોઇવાર યોનિમાર્ગની અંદર શસ્ત્રક્રિયા તત્કાળ કરવાની જરૂર હોય છે, ત્યારે યોનિનું મુખ આવી રીતે સંકુચિત થઈ ગયું હોય, અને પૂરી પરીક્ષા પણ થઇ શકતી ન હોય તો દવા સુંધારીને સ્ત્રીને એલાન કરવાની જરૂર પડે છે.

ચિકિત્સા.

અનેશ્યા:—જો સ્ત્રીને હિસ્ટીરીઆની અસર હોય, પેટમાં ખાડો પડ્યો હોય એમ લાગતું હોય, ને તે જમવાથી લાગણી દૂર થઇ શકતી ન હોય, સ્ત્રી પોતાની હાલતનો સતત વિચાર કર્યા કરતી હોય, અફસોસીમાં પડી રહેલી હોય કે વારંવાર સ્વભાવ બદલાતો હોય, તો આ દવાથી ઠીક થાય છે.

મકયુરીઅસ:—યોનિમાર્ગ આજો લાગતો હોય, સ્પર્શ ખમી શકાતો ન હોય, અને કાંઈ પણ ચીજ તેની સાથે મસાવાથી જલદી સોજો થઇ આવતો હોય તો આ દવા આપવી.

વેડીના:—સ્વભાવ ધીકમાં બહુજ ચીડીઓ થતો હોય, ધીકમાં અતિશય ઉશ્કેરાઇ જતો હોય, ધીકમાં બહુજ કામાતુર થતો હોય, ને યોનિ ઉપર સ્પર્શની લાગણી બહુ તીવ્ર હોય, તો આ દવા આપવાથી ફાયદો થાય છે.

નકસૌમિકા:—જે સ્ત્રી બહુ મસાલાદાર ખોરાક લેતી હોય, દારૂ આદિ માદક પદાર્થોનું સેવન કરતી હોય, કે દસ્તની કબજાત રહેતી હોય, તેમને આ દવા આપવાથી ધીમે ધીમે સંક્રાંત્ય થવાનું દર્દ મટે છે.

બેલાડોના:—જે સ્ત્રીઓમાં લોહી ને ચરબી વધારે હોય, સંક્રાંત્ય એકદમ થઈ આવતો હોય, એકદમ મટી જતો હોય, ને યોનિમાર્ગમાં દાહ ને શુષ્કતા લાગતાં હોય, તેમને આ દવા આપવી.

રસમ્બમ:—જે માત્ર જ્ઞાનતંતુથી એક જાતનો સ્નાયુના અકર્ષણવાળો સંક્રાંત્ય થતો હોય, તો આ દવા ચાર ચાર કલાકે આપવાથી મટે છે. **સીલીશ્યા** થી પણ ઘણીવાર ફાયદો થાય છે.

અનુસંગી ઉપાય:—પુરુષ સાથે સમાગમ જેમ અને તેમ ઓછો કરવો. ગરમ વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવો. મજાનું કામ, અભ્યાસ વગેરે અને તેટલું ઓછું કરવું. રમત ગમત ને નિર્દોષ આનંદમાં વખત ગાળવો, તથા પોતાના દર્દ તરફ જેમ અને તેમ થોડું લક્ષ આપવું.

યોનિબ્રંશ.

(Prolapsus Vaginae—પ્રોલેપ્સસ વેજીની.)

ત્યારે યોનિમાર્ગની દીવાલો નબળી પડી જાય છે, ત્યારે તેનો કેટલોક ભાગ ટટાર ને સંકુચિત રહેવાને બદલે દીલો ને બેવડો થઇને આમળની માફક મુખની બહાર નીચે નીકળી આવે છે.

કોઇવાર યોનિમાર્ગ બધો બેવડો થઇને બહાર નીકળી આવે છે, ત્યારે યોનિમાર્ગનો સંપૂર્ણ બ્રંશ કહેવાય છે.

કાષ્ઠવાર માત્ર યોનિમાર્ગનો આગળનો ભાગ અને કાષ્ઠવાર માત્ર પાછળનો ભાગ ઉતરી આવે છે.

લાયક કરનારાં કારણો:—વખતોવખત થતો પ્રસવ કે ગર્ભપાત, માના શરીર કરતાં વધારે કઠાવર અચ્ચાનો પ્રસવ, પ્રસવ વખતે અચ્ચાને ફેરવવા માટે અગર બહાર કાઢવા માટે બહારથી કરવા પડેલા ઉપચારો, અતિ સંભોગ કે પ્રદરના રોગથી શુદ્ધાવયવોની નબળાઇ ઇત્યાદિથી સ્ત્રી આ દર્દને લાયક થાય છે.

ઉત્પન્ન કરનારાં કારણો:—અસ્વાભાવિક પ્રસવ, પેકું ઉપર થતું દબાણ, ગર્ભાશયની વૃદ્ધિ, અગર તેની ગ્રંથિ, પગ પ્રસક્રવો, પડી જવું, વાંકા વળીને કરાંજવું કે બળ કરવું ઇત્યાદિથી યોનિમાર્ગનો ભ્રંશ થાય છે.

ચિન્હ-લક્ષણો:—યોનિમાર્ગની દીવાલો મુખની બહાર નીકળેલી જણાય છે, અને તેની વચમાં આંગળી નાંખવાથી ગર્ભાશય પણ નીચે આવેલું જણાય છે, આંગળી કમળના મુખને ઓછું છે, એથી ગર્ભાશય પતન થયું છે કે યોનિભ્રંશ છે, તેની ખાત્રી થઇ શકે છે. કાષ્ઠવાર ગર્ભાશય પણ મુખની બહાર આવી જાય છે, પણ કમળના મુખની ઉપર જે સ્પષ્ટ ને સાંકડો ચીરો હોય છે, તેવો ચીરો યોનિભ્રંશમાં બેવામાં આવતો નથી. ન્યારે માત્ર આગળની દીવાલ નીચે ઉતરે છે, ત્યારે મૂત્રાશયની હરકતો જણાય છે, પેશાબ કરવા વખતોવખત જવું પડે છે, અને તે ઉતરતી વખતે દર્દ થાય છે. પેકુંમાં ભાર ને દુખાવો જણાય છે. યોનિમુખની અંદર આંગળી નાંખવાથી આગળ મૂત્રાશયની આબુએ પોચી ગાંઠ હોય એમ લાગે છે, અને તેની ઉપર કમળ ને તેનું મુખ જણાય છે.

પેશાબ ન્યારે મૂત્રાશયમાં વધારે ભરાઇ રહે છે, ત્યારે સળી નાંખીને પેશાબ ઉતારવો પડે છે, અને પેશાબ બધો ઉતરી રહે છે, ત્યારે યોનિમાં ઉપર બતાવેલી પોચી ગાંઠ સ્પર્શ કરી બેતો નાની થઇ હોય એમ લાગે છે, અને ન્યારે ફરીથી પેશાબ ભરાય છે ત્યારે તે ગાંઠ મોટી થઇ લાગે છે.

ન્યારે પાછલી દીવાલો નબળી પડીને વળી જાય છે, ત્યારે મળાશયની હરકતો થઇ આવે છે; થોડી થોડીવારે દરતની હાજત થાય છે, પણ દસ્ત ઉતારતાં

પીડા થાય છે, અને તેથી દસ્ત બરાબર સાફ આવતો નથી. દસ્ત કબજ રહેવાથી ગુદા તરફ ગ્રંથી મોટી થતી અને દસ્ત ઉતર્યા પછી તે ગ્રંથી નાની થતી જણાય છે.

યોનિભ્રંશ થવાથી તેનું શ્લેષ્મપટ્ત જ્યાં ત્યાં ધસાય છે, એથી તેનો દીર્ઘ વરમ રહ્યા કરે છે, ધાવણા કરે છે, ને સ્ત્રીનું શરીર લેવાનું બળ છે.

કાષ્ઠવાર યોનિની દીવાલનો ભ્રંશ થયા પછી તેનો **કાંસો** (Strangulation) થતો બેવામાં આવે છે, ત્યારે અતિશય દુખાવો થાય છે, સખત વરમ થઇ આવે છે, અને દબાણમાં આવેલા ભાગમાંથી લોહી પાણું જઇ શકતું નથી.

ચિકિત્સા.

સ્તંભન:—આ દવાનું સેવન કરવાથી આમળ નીકળતી બંધ થાય છે. એની સાથે સફરફ વારા ફરતી આપવાથી પણ કેટલીકવાર ફાયદો થાય છે.

આર્નિકા:—ન્યારે બહુ ચાલવાથી કે એવો કાંઈ શ્રમ લેવાથી આમળ નીકળી આવી હોય, ત્યારે આ દવાથી ઠીક થાય છે.

અનુસંગી ઉપાય:—ઝાડો ને પેશાબ ઉતારતી વખતે થોડી મહેનત પડે એવા ઇલાજ યોજવા. જરૂર પડે તો પિચકારી મારીને ઝાડો ઉતારવો. પુરૂષ સાથે સમાગમ કરવો નહિ; અને આમળ નીકળતી બંધ થાય, ત્યાર પછી પણ સમાગમ બહુ નિયમિત રાખવો; એકંદર શરીર સુધારવું. પૌષ્ટિક ખોરાક ને આરામની ખાસ જરૂર છે. ટંકણુખાર ને ઝીસરીનમાં લીન્ટ બોળીને યોનિમાર્ગમાં મુકવું. ફટકડીના પાણીની પિચકારી મારવી, આમળ બહુ બહાર આવવા લાગે, તો તેને અંદર મુકીને પછી કચ્છ પહેરી રાખવો.

સ્ત્રીને સુવારી રાખવી, કરી મહેનત લેવા દેવી નહિ, સારો પુષ્ટિકારક ખોરાક આપવો, પેશાબ ને ઝાડો કબજ ન રહે તેવા ઇલાજો લેવા. આમળવાળા ભાગને પોતાની યોગ્ય જગ્યાએ સ્વચ્છ હાથ વડે ગોઠવી દેવો, પછી કચ્છ કે લગોટ પહેરી રાખવી; અને સ્ત્રીએ ફેટલાક દિવસો સુધી ચત્તા સુઇ રહેવું.

યોનિ મુખનો વરમ.

(Vulvitis-વલ્વાઇટીઝ.)

વરમનો રોગ સર્વ સ્થળે થાય તેવો છે, અને તેથી યોનિમુખ ઉપર ન્યારે વરમ થાય, ત્યારે તેમાં કાંઈ નવાઈ જેવું નથી, કેમકે તે બહુ કામળ હોય છે ને તેને હોબ થવાનાં કારણો સહેજે મળી આવે.

પ્રકાર:-તીક્ષ્ણ ને દીર્ઘ.

કારણ:-યોનિમુખ ઉપર કાંઈ વાગવાથી, કકણ પદાર્થ સાથે બહુ ઘસાવાથી, કાંઈ ખડખડી ચીજ સાથે છોલાવાથી, ચાકતાં કાંઈ વસ્ત્ર કે પટ્ટો યોનિમુખ સાથે ઘસાતો હોય તેથી, અતિશય મંજોગથી, કે વિપરીત મંજોગથી, હસ્તક્રિયાની કુટુંબથી, પરમીઆના ચેપથી, ચાંદીના ચેપથી, ખરજીવું, અર્બુદ, જળપિટિકા, લુખસ કે એવો કાંઈ ત્વચારોગ યોનિમુખ ઉપર થવાથી, કે કાંઈ ગરમ વસ્તુ જેવી કે, ઝેળીઓ, શુંક, તજ, તીખાં, લવિંગ વગેરે યોનિમુખ ઉપર લગાવવાથી વરમ થઈ આવે છે, કાંઈવાર તેની ઉપર રતવા પણ થાય છે. કેટલીક કામળ સ્ત્રીઓને માત્ર બહુ ચાકવાથી યોનિમુખનો વરમ થઈ આવે છે.

ચિન્હ:-તીક્ષ્ણ વરમ શરૂ થાય છે, ત્યારે યોનિના ઝોટ ને બીજા ભાગોમાં દાહ લાગે છે, યોનિચિન્હ (Clitoris) વખતે જાગૃત થાય છે, ને સ્ત્રીનું મન વિષય તરફ દોરાય છે; પણ જેમ વરમ જોર પકડતો જાય છે; તેમ આ દાહ ને વિષય તરફનું વલણ બદલાતું જાય છે, તે ભાગ બધો ત્રાસ થઈ આવે છે, સુકો પડી જાય છે, ગરમ થાય છે, અને થોડીવારમાં તેમાં દર્દ થવા માંડે છે. દાહ મટાડવા માટે જો સ્ત્રી તે ભાગને ઘસે છે, તો દર્દ વહેંચું શરૂ થાય છે, વરમને ઉત્તેજન મળે છે, યોનિના હોડ વગેરે સુજી જાય છે, વખતે તે ભાગ કળો પડી જાય છે, પછી ચાકવાથી પણ દર્દ થાય છે, સ્પર્શ પણ સહન થઈ શકતો નથી, જરા તાવ આવી જાય છે, પેશાબ કરતાં ને દસ્ત ઉતારતાં પણ ખીણ જણાય છે ને કેટલીકવાર યોનિની અંદરથી ધાત આવવા માંડે છે. પણ ઘણીવાર યોનિના હોડની વચ્ચેથી પણ જેવી અગર શ્લેષ્મ ને પણ મિશ્રિત ધાત નીકળે છે. કાંઈવાર યોનિમુખના વરમને લીધે આખા યોનિમાર્ગમાં પણ વરમ થઈ આવે છે, ને કાંઈવાર ગડ થાય છે.

ન્યારે વરમ દીર્ઘ રૂપે થાય છે, ત્યારે ઘણું કરીને સાથે યોનિમાર્ગનો પણ વરમ હોય છે, પાતળી પાણી જેવી ધાત જાય છે, અને અંદરની કે બહારની ત્વચા સ્પર્શ કે ધર્શણ ખમી શકતી નથી; કાંઈવાર યોનિમુખનો વરમ થયા પછી તે ભાગ સહે છે.

કેટલીકવાર એવી જાતનો દીર્ઘ વરમ થાય છે કે તેને લીધે યોનિના ઝોટની ત્વચા તથા થોડી સાથ-જની ત્વચા પણ લાલ થાય છે, અને તે ઉપર બહુ ચળ આવ્યા કરે છે, ચાલવાથી તેમાં દર્દ થાય છે, અને ચળ વધારે આવે છે, એને યોનિમુખનું ખરજીવું (Eozoma) પણ કહેવામાં આવે છે. કાંઈવાર દીર્ઘ વરમ એવું રૂપ ધારણ કરે છે, કે તેને લીધે ત્વચા જાડી ને સ્નિગ્ધ થાય છે, ને તેની ઉપરના વાળ ખરી પડે છે.

કાંઈવાર યોનિમુખની ઉપર ઝીણી ઝીણી ફેલ્ડીઓ થાય છે, તે દુખે છે, તથા બળે છે, અને થોડા વખત પછી તે પુટે છે, ત્યારે તેમાંથી થોડુંએક પણ નીકળે છે, યોનિમુખ આખું લાલ થઈને સુજી આવે છે, અને કાંઈ કાંઈ ઠંડાણે ક્ષત પડે છે. કેટલીક સગલાં સ્ત્રીઓને ઉનાળામાં આવી ફેલ્ડીઓ થતી જોવામાં આવે છે, અને તે સાથે વખતે યોનિની સ્પર્શસહતા પણ થાય છે.

નાની છોકરીઓને જતી ધાત.

(Infantile Leucorrhœa).

નાની છોકરીઓને કાંઈવાર યોનિમુખનો વરમ થતો જોવામાં આવે છે, ને તેથી તેમને ધાત જાય છે.

કારણ:-(૧) તે છોકરીઓનું શરીર કંઠમાળના કે ક્ષયના વિષયો બગડેલું હોય છે, (૨) કાંઈવાર તેમના પેટમાં કૃમિ થયા હોય છે, (૩) નહાતી વખતે તે ભાગ બરાબર સાફ કરવામાં આવતો નથી, અને તેમાં મેલ કે કાંઈ ગંદી વસ્તુ ભરાઈ રહે છે. (૪) નહાતી વખતે તેને કાંઈ બહુ સખત (Irritative) સાબુથી ધોવામાં આવે છે, અગર જાસ્તી ઘસવામાં આવે છે, (૫) દાંત આવતા હોય છે, (૬) વખતે પરમીઆનો ચેપ હરકાંઈ રીતે ત્યાં લાગી ગયો હોય છે, (૭) કે શરીરમાં રહેલ શ્લેષ્મપદ ઉપર બીજા કાંઈ જગ્યાએ ડીપ્થેરીઆની અસર થઈ હોય છે, અને (૮) યોનિમુખ ઉપર કાંઈ વાચું હોય અગર કાંઈ

અળાત્કાર કયો હોય, તેથી નાની ઉમરની છોડીઓના યોનિમુખ ઉપર વરમ થાય છે, અને ધાત નય છે. જરા મોટી ઉમરની છોડીઓ હોય, સારેજ પર-મીઆ કે અળાત્કાર જેવાં કારણોનો સંભવ રહે છે.

કૃમિથી જ્યારે ધાત નય છે, ત્યારે છોડીને બહુ ચળ આવે છે, અને શરીર નબળું પડે છે.

ચિકિત્સા.

આર્સેનિકમ^૬:—ખીછ દવાઓ કરતાં યોનિમુખના વરમમાં આ દવા વધારે વિશ્વાસપાત્ર છે; પણ જો આખા યોનિમાર્ગના વરમની સાથે આવે વરમ થઇ આવ્યો હોય, તો તે વિષયમાં લખ્યા પ્રમાણે ઉપાય કરવો. કેટલીકવાર યોનિના મુખ ઉપર ખરજવા જેવું કાંઇ દર્દ થયું હોય છે, ત્યારે તેનો યોગ્ય ઇલાજ કરવાની જરૂર છે. થ્યુજન^{૩૪}થી પણ કેટલીકવાર ઠીક થાય છે. ચળ બહુ આવતી હોય, તો આર્સેનિકમ, એપીસ, મર્ક્યુરીઅસ, સલ્ફર ઇત્યાદિમાંથી યોગ્ય લાગે તે આપવું.

અનુસંગી ઉપાય:—સ્વચ્છ ને જરા ગરમ પાણીમાં પંદર મીનીટ સ્ત્રીએ કમ્બર પર્યંત બેસવું, અને પછી યોનિમુખની ઉપર ચોખ્ખાનો બારીક લોટ ભભરાવવો. ચળ બહુ આવતી હોય, તો હમેશાં એકે બેવાર ગરમ પાણીમાં બેસીને કાર્બોલીક સાબુથી તે ભાગ સારી રીતે ધોવો.

યોનિઓષ્ટનું ગડ ને ગુમડું.

(Abscess of the Labia—અબસેસ ઓફ લેબીઆ.)

આ ગડ ખરી રીતે ઓષ્ટનું હોતું નથી, પરંતુ ઓષ્ટના પડખે અંદરની બાજુ તરફ એક નાનો પિંડ (Duvernoy's gland) હોય છે, તેમાં થાય છે. તેમાં પહેલાં વરમ થાય છે, અને પછી ગડ થાય છે.

કોઇવાર પ્રસવ પછી આખા યોનિમુખનું ગડ થાય છે, ને કોઇવાર ગર્ભાધાન—સ્થિતિને લીધે, અગર ખીજા કારણથી સોજા ચડ્યા હોય, સારે તેવું ગડ થાય છે.

શરીર ઉપર જેમ હાથે પગે ગુમડાં થાય છે, તેમ યોનિના હોઠ ઉપર પણ કોઇવાર ગુમડાં થાય છે, તેને લીધે બહુ ચળ આવે છે ને દર્દ થાય છે.

સ્ત્રીથી બેસી પણ શકાતું નથી, ને એક ગુમડું મટવા આવે છે, ત્યાં બીજું ગુમડું નીકળે છે.

કારણ:—યોનિમુખના વરમનાં જે કારણો છે તેવાંજ કારણોથી યોનિઓષ્ટનું ગડ થાય છે અને ગુમડાં થવાનાં જે કારણો છે, તેથીજ યોનિઓષ્ટ ઉપર પણ ગુમડાં થાય છે.

ચિન્હ:—જ્યારે પડ થવા માંડે ત્યારે તેમાં લપ-કારા થાય છે, તે પહેલાં વરમનાં ચિન્હો હોય છે. તે આપો આપ કુટે છે, અગર ફેડવાની જરૂર પડે છે, અંદરથી પડ નીકળ્યા પછી દુખાવો હળવો પડે છે અને કોઇવાર ઝીણો ઝીણો તાવ પણ આવે છે.

ચિકિત્સા.

એપીસ^૩:—આ દવા શરૂઆતમાં આપવાથી યોનિઓષ્ટનો વરમ મટે છે. જો તાવ વગેરે ચિન્હો હોય, તો ઓક્રોનાઇટ^૧ની જરૂર પડે છે.

સેપીઆ^{૩૦}:—જો વરમ મંદ હોય તો આ દવાની બે કે ત્રણ માત્રાઓ છ છ કલાકે આપવાથી ઠીક થઇ જાય છે.

મર્ક્યુરીઅસ^૬:—જો વરમ બહુજ તીક્ષ્ણ હોય ને તેમાંથી ઓષ્ટ વગેરે પાકે એમ લાગતું હોય તો આ દવા આપવી.

હેપારસલ્ફ્યુરીસ^૩:—જો ગડ થઇને પાકે એમ લાગતું હોય, તો આ દવાની જરૂર છે.

અનુસંગી ઉપાય:—બહારથી ગરમ પાણીથી શેક કરવો. તે પાણીમાં બોરીક ઍસીડ કે કાર્બોલિક ઍસીડ ચેપ દૂર કરવા માટે નાખવું. યોનિમાર્ગમાંથી ચેપી રસી આવતી હોય, તો તેને ઇલાજ કરવો. ગડ થઇ આવે, તો પોટીસ મુકીને ફેડવું. પછી કાર્બોલિક લોસનથી ધોઇને અંદર આયોડોફોર્મ અગર બોરીક ઍસીડ ભરવું ને રૂઝ આવવા દેવી.

યોનિમુખનું અર્બુદ.

(Cancer of the Vulva. C. pudendi—કન્સર ઓફ ધ વલ્વા.)

યોનિમુખ ઉપર ત્રણમાંથી એક પ્રકારનું અર્બુદ થાય છે, કાં તો તે માત્ર ત્વચાનું અર્બુદ, કાં તો કઠણ અર્બુદ ને કાં તો નરમ અર્બુદ હોય છે. તેનાં મુખ્ય સ્થાન સ્પર્શિગ અને યોનિઓષ્ટ હોય

છે. અર્થુદના વિષયમાં તેમજ યોનિમાર્ગના અર્થુદ-
દના વિષયમાં કારણો આપ્યા છે, તેજ કારણોથી
યોનિમુખ ઉપર પણ અર્થુદ થાય છે. ત્વચાનું અ-
ર્થુદ એ ત્રણમાં વિશેષ જોવામાં આવે છે.

ચિન્હ-લક્ષણ:—જ્યારે ત્વચાનું અર્થુદ થવાનું
હોય ત્યારે પહેલાં યોનિના હોઠની કાર પાસે
એક મોટો ફાડો (tubercle) થાય છે, તે ઘણું
કરીને દુખતો નથી; પણ ચળ ઉત્પન્ન કરે છે, પછી
બીજા ફાડલા થવા માંડે છે, અને આસપાસ ઘણા
ફાડલા થવાથી ત્વચા બધી ખડખડી થઈ જાય છે,
તેમાં ક્ષત પડવા માંડે છે, ને લોહી પણ વગેરે વહે
છે. કેટલીકવાર તેને લીધે પેડુમાં ને નંધમાં જ્યારે
દર્દ થાય છે, કાણુ અર્થુદ થાય છે, ત્યારે હોઠની ત્વચા
કાણુ થઈ જાય છે, તેમાં ક્ષત પડે છે, ને લોહી
પણ વગેરે નીકળે છે. અર્થુદને લીધે કેટલીકવાર સા-
ચળના મૂળમાં બદના જેવી ગાંઠ થાય છે. આ દર્દને
ચાંદીના દર્દથી જુદું ગણવું જોઈએ. વધારે માહેતી
માટે અર્થુદનો વિષય જોવો.

ચિકિત્સા.

કોનાયમ:—જ્યારે સણકા નાખતું દર્દ થતું
હોય, ત્યારે આ દવા ચાર ચાર કલાકે આપવી.

આર્સેનિકમ:—જ્યારે દાહયુક્ત દર્દ હોય;
ત્યારે આ દવાની જરૂર છે.

થુજા:—જો લોહી નીકળતું હોય, અગર
અર્થુદ બહુ લાંબા વખતથી હોય, તો આ દવા છ
છ કલાકે આપવી.

અનુસંગી ઉપાય:—હાર્ડફીસ ને ગ્લીસ-
રીન સરખે ભાગે મેળવીને બહારથી લગાડવું. પ્રોફે-
સર રોન્જનાં વિજ્ઞાનક કિરણોથી અર્થુદ મટે છે,
માટે તેનો લાભ બની શકે તો લેવો. યોનિમુખની
ત્વચા બહુ કામળ હોય છે, માટે કિરણો બહુ સૂક્ષ્મ
રીતે પડવા દેવાં. એકંદર તખીયત સુધારી ને
શક્તિ જાળવી રાખવી. માલ્ટાઇન કાંડીવર કે દુધ
જે પચે તેનો ખોરાક વધારવો. દુખતી જગ્યા ઉપર
ધણે ન થાય, તે માટે તેને બહુ જાળવવી. દર્દી
અરાકત હોય, તો તેને સુવારી રાખી આરામ
આપવો. અર્થુદ સહીસલામત રીતે કાપી શકાય
તેમ હોય, તો કાપવું, નહિં તો દર્દીનો જીવ જોખ-
મમાં નાખવો નહિ.

મદનોન્માદ-કામાતુરતા.

(Nymphomania—નીમ્ફોમનીઆ.)

જ્યારે સ્ત્રી વિષય ભોગવવાની ઇચ્છાને પોતાના
કર્મજમાં રાખી શકતી નથી, અને શરમતો કે સગ-
પણનો કશો વિચાર કર્યા વિના હરકોઇ પ્રકારે પો-
તાની કામના પૂરી પાડવાને તત્પર થાય છે, ત્યારે
તેને મદનોન્માદ થયો કહેવાય છે અને ઔષધોપ-
ચારની તેમજ બીજા ઉપાયો લેવાની જરૂર પડે છે.
એકંદર રીતે મનોવિકાર થાય, ત્યારે શરીરની સ્વ-
સ્થતામાં બગાડ થયો હોય છે, અને હોમીઓપેથીની
દવાથી તથા બીજા અનુસંગી ઉપાયોથી તે દૂર થઇ
શકે એમ મનોવિકારના વિષયમાં કહેવું છે. આવો
ઉન્માદ જ્યારે પુરૂષને થાય, ત્યારે તે સ્થળે આપેલા
ઉપાયો કરવા.

મદનોન્માદ કોઇવાર માત્ર માનસિક વિકારજ
હોય છે, અને સ્ત્રીના મનમાંજ એવી ઉગ્ર ઇચ્છા
થાય છે કે તેની સાથે કોઇએક પુરૂષનો સમાગમ
થાય તો સારું, અને તેનો સમાગમ કરવા તે પ્ર-
યત્ન કરે છે. કોઇવાર મનમાં આવો સંકેપ થવા
પહેલાં તેના ગુણાવયવો જગૃત થઇ જાય છે, અને
પછી તે જગૃતિને લીધે તેની વિષય વિવ્રસવાની
ઇચ્છા પ્રમત્ત થતી જાય છે, તે એટલે સુધી કે તેણી
ભાત ભૂકી જાય છે અને પહેલાં અગર જો કે પોતે
ઘણી શર્માળ ને નીતિવાન હોય છે; તોપણ હવે
તે એકદમ પુરૂષનો સમાગમ કરવા આતુર થઇ જાય
છે, અને ઘેસી થઈને હરેક રીતે પોતાના મનની
વ્યગ્રતા ને આતુરતા બતાવવા લાગે છે; આ રીતે તે
અતિ કામાતુર થાય છે. જ્યારે સ્ત્રી અતિ કામાતુર
થાય છે, ત્યારે કોઇ વાર તેને સખત હિસ્ટીરીઆ
કે આંચકી થઈ આવે છે, ને તેમાંથી મૃત્યુ થવાનો
પણ સંભવ રહે છે. કેટલીક સ્ત્રીને એવી ધેવજા થાય
છે, કે તેણી કામાતુર થતી નથી, પણ માત્ર વિષય
સંબંધી વિચારો તથા અનુભૂત સંકલ્પોજ તેને આવ્યા
કરે છે, તે ઉન્માદ નહિ, પણ ધેવજા હોય છે.

કારણ:—માનસિક વિકાર થવાનાં એકંદર કા-
રણો ઉન્માદના વિષયમાં આપ્યા છે, તે જોવાથી
માલુમ પડશે. તે સિવાય ખરાબ સોખત, વિષયો
વાતોનું વાંચન, તેમજ મનોનિગ્રહ કરવાની ટેવની
ગેરહાજરી, મોજશોખમાં હંદગી કાઢવી એમાંજ
સાર્યકતું માનવાપાણું, ગૃહ-કેળવણીની ખામી, ઘણા

દિવસથી પોતાના પતિથી થયેલ વિયોગ, આજસમાં નવરાં બેઠે દિવસો ગાળવાની ટેવ ઇત્યાદિથી સ્ત્રીઓની વૃત્તિ વિષય તરફ જાય છે. જે સ્ત્રીઓને યૌવન નવું પ્રાપ્ત થતું હોય, તેવી સ્ત્રીઓનું મન વિષય તરફ જલદી દોરાવાનો સંભવ છે.

એ સિવાય બહુ ગરમ વસ્તુઓ, મસાલા, દારૂ, અને એવી કેશી વસ્તુઓ લેવાથી સ્ત્રીનું મન પોતાના કષ્ટજનમાં રહેતું નથી, અને કાંઈક ઉશ્કેરણી મળવાથી તેણી કામાતુર થાય છે.

યોનિમુખ ઉપર જે જે કારણોથી વરમ થાય છે, તે તે કારણોથી વરમ સાથે કામાતુરતા પણ થાય છે, પણ તે કામાતુરતા અગર જે કે સખત હોય છે, તે પણ લાંબા વખત સુધી રહેતી નથી. કેટલીકવાર પેટમાં કૃમિ થવાથી અગર જાણી જુઝીને કરેલ હસ્તક્રિયાથી કામાતુરતા થાય છે.

જે સ્ત્રીઓની ત્વચા ઉપર ને કેટલીકવાર ગુલ્લ ભાગ ઉપર રતાશની સાથે મોતી જેવા નાના મોટા પુષ્કળ દાણા થઈ આવે છે, તેવી જળપિટિકા (tetter) ના દર્દવાળી સ્ત્રીઓને આવો મનોવિકાર એક કેવળ વ્યાધિ તરીકે થતો જોવામાં આવે છે. જળપિટિકાનો રોગ જે સાધારણ રીતે માત્ર ત્વચારોગ જોવો લાગે છે, તેને જ્ઞાતંતુઓની સાથે ઘણો સંબંધ છે.

લક્ષણ:—સાધારણ કામાતુરતાનાં લક્ષણોનો અત્રે વિચાર કરવાનો નથી; તેવાં અને કેટલેક દરજ્જે અતિ કામાતુરતાનાં લક્ષણોનું વર્ણન પણ ઘણા કવિઓએ કરેલું છે; અને તે કાંઈથીજ અગમ્ય છે. કામાતુરતાનાં ન મંચ ન લજ્જા. એ વાક્યઆ દર્દ થાય છે, ત્યારે સ્ત્રીઓને પણ લાગુ પડે છે, અને તેણી પુરૂષ પ્રત્યે બળાત્કાર કરવા તત્પર થાય છે. જ્યારે કેટલીક સ્ત્રીઓને આ રોગ થાય છે, ત્યારે તેઓ સાધારણ સમાગમથી શાંત થતી નથી, પણ કામાતુરતા ચાલુજ રહ્યા કરે છે. સદ્ભાગ્યે હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીઓનાં મન હજી અતિ ક્રોમળ અને વ્યગ્ર થતાં નથી, તે પણ સુધારો થતાં હિસ્ટીરીઆનો રોગ હવે ઘણી સ્ત્રીઓને થવા લાગ્યો છે, અને હિસ્ટીરીઆને તથા આ રોગને કેટલો સંબંધ છે તે વિદ્વાન વાયકર્ગ સમજી શકશે. એવી કેટલીક સ્ત્રીઓનું યોનિલિંગ (Clitoris) વૃદ્ધિ પામેલ હોય છે.

આ વિષયનાં લક્ષણો સવિસ્તર લખવાની યોગ્યતા અને જરૂર અમને જણાતી નથી, કારણ કે હિસ્ટીરીઆવાળી સ્ત્રીઓનું વલણ ઘણીવાર જુદા જુદા દર્દોનાં લક્ષણોનું અનુકરણ કરવા તરફ જાય છે, અને વળી આ દર્દવાળી સઘળી સ્ત્રીનાં લક્ષણો એક સરખાં હોતાં નથી. હિસ્ટીરીઆવાળી બાઇબીજં દર્દોનું અનુકરણ કરે છે, તેમ આ દર્દનું અનુકરણ કરે તેા ઘણું માફું પરિણામ આવે છે.

અનુસંગી ઉપાય—મનોનિગ્રહ એ સૌથી મોટા ઉપાય છે, પણ જ્યારે નાનપણથી ગૃહકેળવણી સારી હોતી નથી, અને મનને કાણુમાં રાખવાની ટેવ પાડી હોતી નથી, ત્યારે પછી મનોનિગ્રહ સહેજે થઈ શકતો નથી; તેા પણ મોટી ઉંમરે પણ જો હમેશાં એક કલાક બે કલાક એકાગ્ર ચિત્ત કરીને કાંઈ ભરત કામ, સીવણ-કામ, કે ઈશ્વર-ભજનમાં મનને રોકવામાં આવે તેા મનોનિગ્રહની ટેવ પડે છે. જેમ અને તેમ સ્ત્રીને કામે લાગેલી રાખવી, ને નવરી રહેવા દેવી નહિ. સારો ખોરાક લેવાથી કામાતુરતા થાય છે ને હલકા ખોરાકથી થતી નથી એમ માનવું નહિ, સારો ખોરાક આપવો, પરંતુ તેના પ્રમાણમાં મનની ને તનની યોગ્ય કસરત કરાવવી. અંગની સ્વચ્છતા રખાવવી, અને જે ત્વચારોગ જણાય તેનો ઇલાજ કરવો. ખરાબ સોજત છોડાવી દેવી, પ્રદર જણાય, ચળ આવે, યોનિમુખનો વરમ થાય, તાવ આવે, રાતમાં ઉંઘ ન આવે, ઝાડો થાય, સ્ત્રીને આંચકા થાય કે હિસ્ટીરીઆ થાય તેા તેના ઇલાજ કરવો, ઋતુસ્થાવ અનિયમિત હોય તેને નિયમિત કરવા માટે પ્રયત્ન કરવો, ચંડા પાણીથી સ્નાન કરાવવું, દુબી માણસોની વાતો કરીને તેનું મન કેરુણરસથી આર્દ્ર કરવું ઇત્યાદિ તેના મનના વલણને ફેરવવાના ઇલાજો લેવા. ઋતુસ્થાવ વખતે બહુ લોહી જવાથી, અગર સ્ત્રી સગલાં થવાથી કે કાંઈ મોટા વ્યાધિથી સપડાયાથી સ્ત્રીનું આ દર્દ નાસી જાય છે.

ચિકિત્સા.

આ દર્દનો ઉપાય કરવા પહેલાં સ્ત્રીને યોનિમુખ ઉપર, યોનિમાર્ગમાં કે ગર્ભાશયમાં વરમ, કે કાંઈ ત્વચારોગ છે કે નહિ, તેની પૂરી ખાત્રી કરવી અને ઇલાજ યોજવા; કારણ કે ઘણીવાર વરમ ત્વચારોગને લીધેજ આવું ચિન્હ થઈ આવે છે.

ચાટે કારણ દૂર કર્યા પહેલાં પરિણામનો નાશ સંભવે નહિ; સ્ત્રીએ વિષય તરફ ઓછું લક્ષ આપવું, અને યનોમળ વધારીને નિગ્રહ કરવો એ ઉત્તમ રસ્તો છે.

હાથોસાયમસ^{૩૪} :—આ દવા પા પા કલાકે એ ત્રણ કલાક સુધી આપવાથી સ્પર્શોદ્રિ શાંત થવા લાગશે. આ દવા વખતોવખત વાપરવાથી લાભ નથી.

કૉફીઆ^{૩૫} :—રાત્રે ઉંઘ ન આવતી હોય, તો આ દવા એક બેવાર લેવી.

સ્લેડીના^{૩૬} :—ન્યારે અંડાશયની જાગૃતિ કે ચંચળતાને લીધે કામધતા થઇ હોય, કે હિસ્ટીરી-આની અસર હોય, ત્યારે આ દવા અડધી અડધી કલાકે આપવી.

કેકા^{૩૭} :—આ દવા ચાર કલાકે સાત આઠ દિવસ સુધી આપવાથી સારો ફાયદો થાય છે.

એ સિવાય આર્સેનિકમ, ઍલાડોના, ઇગ્ને-શીઆ, મેસ્કસ, કેન્થારીસ, નક્સવોમિકા, સેબીના, ઝીન્કમ વિગેરે દવાઓમાંથી જે યોગ્ય લાગે તે અપાય છે.

અનુસંગી ઉપાય :—સ્ત્રીએ પોતાનું લક્ષ સખત કામમાં રોકી રાખવું. નાનપણથી સ્ત્રીએને મનોનિગ્રહની કેળવણી આપવી. એકાંતમાં નવરા બેસી રહેવાની ટેવ છોડી દેવી. નાટકની કે વિષય સંબંધી ચોપડીઓ વાંચવી નહિ. ગુંથણ કામ કરવામાં કે ગણિતના દાખત્તા ગણવામાં મનને રોકવું. સ્ત્રીઓ ધાર્મિક આચરણમાં મનોવૃત્તિ રાખે છે, તેમને આવી ધેલજા ઓછી થતી જણાય છે. કાંઈ ત્વચારોગ હોય, કે ધાત જતી હોય, તો તેની દવા કરવી. અને ત્યાં સુધી કાંઈ પણ દવા વિના મનને કબજામાં લાવીને ભક્તિ, પરોપકાર, ઈત્યાદિ સત્કર્મો તરફ દોરવું. લગભગ બધા રોગો દવાના કરતાં દર્દીના મનોમળથી વધારે જલદી ને સારી રીતે મટી શકે છે; અને સારી સોખતથી પણ તેવોજ ફાયદો થાય છે.

જો આંતરડામાં કૃમિ હોવાથી કે યોનિમાર્ગમાં પ્રદરની અસર હોવાથી એવી ધાત જતી હોય કે તેથી યોનિમાર્ગ વગેરે ભાગ દાહથી જાગૃત રહેતો હોય, તો તેનો ઇલાજ કરવો.

મૂત્રમાર્ગના મુખ આગળ થતી ગ્રંથિ—મસો.

Vascular Tumour of the Urethra.

વૅસ્ક્યુલર ટ્યુમર્સ ઑફ ધ યુરીથ્રા.

આ ગ્રંથિ મસાના જેવી પણ રંગે લાલચોળ હોય છે, અને તેનું કદ ટોકણીના માથા જેવું અગર તેથી મોટું છેક લીંણુ જેવું થાય છે. તેવી ગ્રંથિ ત્વચાની પાતળી પટ્ટીથી મૂત્રમાર્ગને ઘેરેલી હોય છે અને તેને અડવાથી ધણું દર્દ થાય છે.

કારણ :—ધણીવાર આનું કારણ બરાબર સમજાતું નથી. મૂત્રમાર્ગના મુખની અસ્વચ્છતાથી કે કાંઈ મંદ ને દીર્ઘ વરમથી તે થતી હશે એમ માની શકાય; તો પણ એકંદર ગ્રંથિ થવાનાં જે કારણો આપ્યાં છે તે ઉપરથી કાંઈક અનુમાન થઇ શકે છે.

ચિન્હ-લક્ષણ :—પેશાબ કરવાની હાજત થોડી થોડી વારે થાય છે, પેશાબ ઉતરતી વખતે, ચાલતી વખતે, અને તે ભાગને કાંઈ અડવાથી પણ દર્દ થાય છે. પેશાબ થઇ રહ્યા પછી છેવટ જે થોડાં-એક ટીપાં પડે છે, તે વખતે ખાસકરીને દર્દ થાય છે, ને કેટલીકવાર તે ભાગમાં બહુ ચળ આવે છે, ચાંદીના કે પરમીઆના દર્દથી થતા આવા રોગો-માંથી આ દર્દને જુદું પારખી કાઢવાની જરૂર છે.

ચિકિત્સા.

થ્યુબ^{૩૮}થી ૩૦ :—આ દવા લાંબા વખત સુધી ચક્ષાવવાથી આવી ગ્રંથિ મટી શકે છે.

યુકાલિપ્ટસ ગ્લૉબ્યુલસ^{૩૯} :—આ દવાથી પણ કેટલીકવાર ફાયદો થાય છે.

અનુસંગી ઉપાય :—શસ્ત્રક્રિયાની જરૂર લાગે, તો ડાક્ટરની સલાહ લેવી, ને મટી શકે તેમ હોય, તો શસ્ત્રક્રિયા કરાવવી. તે પછી—

થ્યુબ લેવાથી ગ્રંથિ ફરીને થતી અટકે છે.

વંધ્યત્વ-પ્રભ નહિ થવાનો રોગ—વાંઝીઆપણું.

(Sterility—સ્ટેરીલીટી).

શરૂઆતમાંજ કહેવું જોઈએ કે આ કાંઈ રોગ નથી, પણ ફક્ત ખીજા રોગનું પરિણામ છે. ન્યારે કાંઈને પ્રભ થતી નથી, ત્યારે તેનો દોષ માત્ર સ્ત્રી

ઉપર મુકવામાં આવે છે; પણ કેટલીકવાર એ દોષ પુરૂષને લીધે થયો હોય છે. આથી સ્ત્રીનું વંધ્યત્વ, અને પુરૂષના વીર્યની ક્ષીનતા એ બન્ને સાથે સાથે વિચારવાના વિષયો છે.

સ્ત્રીમાં વંધ્યત્વ શા શા કારણોથી, અને રાગોથી થાય છે તે આપણે પ્રથમ જોઈશું.

કારણો:- -વીર્યને પુરૂષચિન્દમાંથી નીકળીને સ્ત્રીના ગર્ભાશયમાં દાખલ થવામાં તેમજ સ્ત્રીના પક્વ બીજ (ovum) ને અંડાશયમાંથી નીકળીને પુરૂષના આવેલા વીર્યને મળવાના રસ્તામાં કાંઈ પણ હરકત નડવાથી પ્રજોત્પત્તિ થઈ શકતી નથી. આવી હરકત ત્રણમાંથી એક રીતે ઉત્પન્ન થાય છે. (૧) ઉત્પત્યવયવની રચનામાં ખામી, તે અવયવોમાં રહેલ માર્ગનો અતિશય સંકોચ, અગર અતિશય લીલાપણું. (૨) ઉત્પત્યવયવમાંથી કુદરતી રીતે નીકળતા રસોમાં થયેલ બિગાડ (૩) કાંઈ શારીરિક વ્યાધિ અને બીજાં સાધારણ કારણો.

પહેલી જાતનાં કારણોમાં વખતે યોનિપટલ (hymen) હવાત હોય છે, અને તેથી બરાબર સમાગમ થઈ શકતો નથી. કોઈવાર યોનિમાર્ગ બહુ સંકુચિત હોય છે, તેથી સમાગમ થઈ શકતો નથી, અગર થાય છે તો વીર્ય તરત બહાર નીકળી જાય છે. ક્વચિત્ યોનિમાર્ગ બિચકુલ હોતો નથી, કે છેક નાનો હોય છે. કોઈવાર યોનીમુખ આગળ કે અંદર કાંઈ ગ્રંથિ હોય છે, યોનિલિંગ વૃદ્ધિ પામેલ હોય છે, કમળ કોષ્ટવાર બહુ વૃદ્ધિ પામ્યું હોય છે, ગર્ભાશયમાં ગ્રંથિ કે મસા થયા હોય છે, ગર્ભાશય હરકોઈ રીતે પોતાના સ્થળેથી ફરી ગયું હોય છે, યોનિમુખ સ્પર્શસક્ષ અને સંકુચિત થયું હોય છે, ગર્ભાશય કે અંડાશય હોતો નથી, અને હોય તો તે અપરિપક્વ હોય છે. કમળનું મુખ ધણું નાનું કે સાંકડું હોય છે, ગર્ભાશયમાં દીર્ઘ વરમ રહેતો હોય ને તેથી ગર્ભાશયનું કદ વૃદ્ધિ પામ્યું હોય છે, યોનિમાર્ગ અસ્વાભાવિકરીતે લાંબો હોય, કમળનો દીર્ઘ વરમ થયો હોય, કમળ કાંઈ કારણથી કંઠણ થઈ ગયું હોય છે, અગર ઉપર કહ્યા તેવા દોષ અંડાશયમાં હોય તો તેથી વીર્ય ગર્ભાશયમાં જવા પામતું નથી, અને જો તે જવા પામે છે, તો સ્ત્રીનું બીજ તેને મળી શકતું નથી.

પુરૂષનું વીર્ય અને સ્ત્રીનું બીજ બન્ને એકઠાં

થવાં જોઈએ, એટલુંજ જરૂરનું નથી, પણ તે એકઠાં થાય, ત્યારે સજીવન એટલે ચૈતન્યવાળાં હોવાં જોઈએ. જ્યાંસુધી વીર્યને તથા સ્ત્રીના બીજને પસાર થવાના રસ્તામાં સ્વાભાવિક રસો ને ઉજ્યુતા હોય છે, ત્યાં સુધીજ તેઓ સજીવન રહે છે, પણ જ્યારે તે રસો એટલે કે યોનિમાર્ગમાં અને ગર્ભાશયમાં રહેલી સાધારણ બીનાશ પોતાનો સ્વાભાવિક ગુણ છોડી દે છે, ત્યારે તેઓ મરણ પામે છે. યોનિમાર્ગની ધાત અમ્લ (acid) રહેવાને બદલે અતિઅમ્લ થાય, અગર થોડી રહેવાને બદલે વધારે થાય અથવા તેજ રીતે ગર્ભાશયની ધાત અમ્લ-વિરૂદ્ધ (alkalino) રહેવાને બદલે અતિઅમ્લ-વિરૂદ્ધ થાય, અગર પ્રમાણ કરતાં વધારે થાય, તો વીર્ય નાશ પામે છે, અગર તણાઈ જાય છે. આથી જાણીશો કે ધાતના રોગ એ પણ મોટું કારણ છે. વળી સંભોગ પછી થંડા પાણીને યોનિમાર્ગમાં દાખલ કરવાથી પણ વીર્યનું ચૈતન્ય નાશ પામે છે; ગરમ પાણી વાપરવાથી પણ તેટલું નુકસાન થાય છે; માટે પ્રજોત્પત્તિ ધ્રુવજનાર સ્ત્રીએ સંભોગ પછી તરત પોતાના અવયવોની બહાર કે અંદર કોઈપણ જાતનું પાણી અડાડવું નહિ. યોનિમાર્ગ ગર્ભાશયમાંનો રસ અતિ ચીકણો થવાથી, અગર લોહી કે પરિમિશ્રિત થવાથી પણ વીર્ય નાશ પામે છે, તથા તેમાંનાં સજીવન પરમાણુ આગળ જઈ શકતાં નથી.

શારીરિક વ્યાધિઓથી તથા બીજાં કેટલાંક કારણોથી ખાસ કરીને સ્ત્રીના બીજને નુકસાન થાય છે, અને તે બરાબર પક્વ નહિ હોવાથી, ગર્ભ બંધાતો નથી. નબળાઈ, રૂધીરનું ઓછાપણું અને તે બન્નેથી વિરૂદ્ધ સ્થિતિઓ, શરીરની અતિ ચંચળતા, તથા રૂધીરનું જલ્દી હોવાપણું એ બન્નેથી ગર્ભ બંધાવામાં ખસેલ પહેલે છે.

૩. અર્શલિહોમ કહે છે કે મી. સેડલરે એમ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે કે શ્રીમંત લોકોની માંજશાખ ને અંશઆરામની રૂઢીને લીધે પ્રજોત્પત્તિ ઓછી થાય છે. આપણે પણ જો જોઈશું તો આ સિદ્ધાંત સાચું ઠરાવનારા ઘણા દાખલા મળી આવશે.

જો સ્ત્રીઓનું શરીર ચરખીથી ફાલી જાય છે, તેઓને પણ ધણીવાર છોકરાં થતાં નથી.

આર્તવવિકાર એ કેટલીકવાર કારણભૂત હોય છે, પણ એવાએ દાખલા મળી શકે છે કે આર્તવ

આવ્યાનાં કાર્પિણ ચિન્હ વિના ગર્ભ ધારણ થાય છે, અને ગર્ભ બંધાય છે, માટે આર્તવ અનિયમિત હોય તે કાર્પિ ખાસ કારણ હોતું નથી; પણ ઘણી વાર આર્તવવિકાર ઉત્પન્ન કરનારાં જે કારણો હોય છે, તે વંધ્યત્વનાં કારણો થાય છે. પીડિતાર્તવના રોગ-વાળી સ્ત્રીને વંધ્યત્વ થવાનો વધારે સંભવ છે.

ચાંદી કે ઉપદંશનો રોગ એ માતા કે પિતા બેમાંથી ગમે તેનામાં હોય તો તેથી ગર્ભપાત થવાનો કે અધૂરે પડવાનો સંભવ છે, ને કેટલીકવાર તેને લીધેજ પ્રજોત્પત્તિ પણ થતી નથી. ઘણીવાર એમ બને છે કે ગર્ભ બંધાય છે ખરો, પણ એકાદ માસની અંદરજ તે નાશ પામીને રક્તસ્રાવ સાથે બહાર નીકળી જાય છે. અર્ચુદ થવાથી પણ ઘણીવાર પ્રજોત્પત્તિ થતી નથી.

એ સિવાય સ્ત્રીપુરુષનો વખતો વખત થોડી થોડીવારને અંતરે સમાગમ થવાથી, સમાગમ પછી તુરત કપડાથી અંદરનો ભાગ લુછી નાંખવાથી, વખતો વખત વિષયસુખને અર્થે હસ્તક્રિયા કરવાથી, અયોગ્ય સમયે* સમાગમ કરવાથી, ને મળાશયના તથા મૂત્રા-ક્ષયના દર્દથી પણ વંધ્યત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. આતું વંધ્યત્વ ધણુંકરીને કાયમી હોતું નથી, પરંતુ થોડા વખત સુધીનુંજ હોય છે.

સ્ત્રીમાં વંધ્યત્વનાં કારણ જો હોતાં નથી, તો કોઇવાર પ્રજા નહિ થવાનું કારણ પુરુષના વીર્યની હીનતા હોય છે. ક્યારેક પુરુષ નપુંસક હોય છે, અને કોઇવાર તેના વીર્યોત્પાદક અવયવોમાંથી સ્વાભાવિક વીર્યને બદલે કાંઈ અસ્વાભાવિક રસ નીકળતો હોય છે. પુરુષને શિશ્નનો કે વૃષણનો કાંઈ રોગ થયો હોય તો તે રોગ રહે તેટલા વખત દર્મ્યાન તેનું વીર્ય ખરાબ થવાનો સંભવ છે, અને તેથી તે સમયે પ્રજોત્પત્તિ સાધારણ રીતે બંધ રહે છે. અતિ સ્નેહ-ગથી વીર્ય પાતળું પડી ગયું હોય અગર બહુ થોડું ઉત્પન્ન થતું હોય, ત્યારે ગર્ભ ધારણ થવાનો સંભવ આછો રહે છે.

અમુક સ્ત્રી વાંઝણી છે-તેને પ્રજોત્પત્તિ થશે કે નહિ તેનો નિશ્ચય કરવા માટે તેની છંદગીનો

* ઋતુસ્રાવ પછીના દશ આર દિવસમાં સ્ત્રી ગર્ભ-ધારણ કરવાને વધારે લાયક હોય છે, અને તેથી તેટલા દિવસને યોગ્ય સમય કહેવાય છે. આ સમયે કમળનું સુખ કાંઈક વિશેષ ખુદ્દું રહે છે.

તેમજ તેના સગા વહાલાની છંદગીનો તન્દુરસ્તી સંબંધી ઇતિહાસ જાણવો જોઈએ, અને તે પછી તેના અવયવોની પરીક્ષા કરીને જોતું કે ઉપર બતાવેલ કારણોમાંથી કોઇપણ તેનામાં છે કે કેમ; તે સાથે તેના ઘણીનું શરીર તન્દુરસ્ત અને યોગ્ય છે કે કેમ તે પણ તપાસવું જોઈએ.

વળી તે સ્ત્રીના પતિનું ઋતુદાન દીધા બાદ નિકળેલું વીર્ય એક સ્વચ્છ કાચની પ્યાલીમાં ઝીલી લેઈ ઢાંડી રાખી સૂક્ષ્મદર્શક ચંત્રથી ખાસ પરીક્ષા માટે છુંદીઆર અને પ્રમાણિક દાકતરને ત્યાં મોકલી તે વીર્યમાં જીવંત બીજ (Spermatozoa) છે કે નહિ તે નક્કી કરાવવું જોઈએ.

વિજ્ઞાયતમાં સંતાનને જન્મ દેતી સ્ત્રીને અમુક વખત પછી ગર્ભ પુનઃ રહે તો આ ઉપાય લેઈ ખાતી પૂર્વક નિશ્ચય કરે છે. આપણા દેશમાં દોરા, ચીડી બંધાવી, મંત્રેલું પાણી પાઇ, માતા-દેવી વિગેરેની બાધા રખાવી ને નડતર વિગેરેના વિશ્વાસથી ભ્રમમાં નાંખી વખત ગુમાવી તેણીનો અવતાર બગાડે છે.

ચિકિત્સા.

આ કાંઈ ખાસ દર્દ નથી, પણ બીજા દર્દોનું પરિણામ છે, તેથી જે મૂળ દર્દ હોય, તેની દવા કરવાની જરૂર છે. જો સ્ત્રીના પતિમાં કાંઈ દોષ હોય, તો તેનો ઇલાજ કરવો જોઈએ, માત્ર એકના દોષથી વંધ્યત્વ થતું નથી.

સ્ત્રીને દવા આપવામાં એ ખાસ જોવાનું છે કે સ્ત્રીની પ્રકૃતિ ને શરીરનો બાધા કઈ દવાને યોગ્ય છે; ને ઘણીવાર એવું બને છે કે જ્યારે કાંઈ દેખીતા દર્દ વિના, બાંધાને તથા પ્રકૃતિને માફક આવે, તેવી દવા લાંબા વખત સુધી આપવામાં આવે છે, ત્યારે સ્ત્રીનું વંધ્યત્વ દૂર થાય છે. કુંદેરીઆકાર્મ, પદ્મેન્દ્રીલા, બેલાડોના, ઇન્દ્રેશ્યા, આસેનિકમ, મકથુરીઅસ, રલેંદીના સેબીના, ફેરમ, બોરાકસ, કોનાઅમ, ફોસ્ફેરસ, નક્સવોમિકા. વગેરેમાંથી એકાદ જે દવા સ્ત્રીનાં એકંદરે બધાં ચિન્હોને મળતી આવે તે આપવી. જો ધાત જતી હોય તો તે બંધ કરવાનો ઇલાજ કરવો. ઉત્પલવયવનું જે કાંઈ દર્દ હોય તેનો ઉપચાર કરવો. બોરાકસ ધાત બંધ કરીને વંધ્યત્વ મટાડવા અને કોનાઅમ અંડાશયની ચંચળતા વધારવા માટે વખણાય છે.

વાંઝીઆપણની ખાસ ચિકિત્સા.

સ્ત્રીઓના ખાસ વ્યાધિયોનો નામાંકિત ડૉ. એલી-
નેન્સ ચિકિત્સક લખે છે કે ૫૦૫ દર્દીઓમાં ૩૪૩
ગર્ભાશયના નમન પતનના હોય છે અગર બધા નંબરમાં
કે ગર્ભાશયના ખરી ગયેલા નેવામાં આવે છે. ત્રણ
મુખ્ય રોગમાંથી આ રોગ થાય છે. જેમકે ગર્ભા-
શયનું બહાર પડવું, અગ્રનમન અથવા પશ્ચાત્તનમન
આ રોગના આ ત્રણ રોગ કારણ છે માટે તેમની
દવા કરવી અને કરમમાં હશે તો અગર માતાજી
કરશે તો બચ્યું થશે માટે તેના ઉપર આધાર રાખી
બાધા આપડી આદિ ઉપર બેસી ન રહેવું.

જેનામાં દોષ હોય તે પરીક્ષા કરાવી સારા
દાકતર પાસે દોષ દૂર કરાવવો.

પતિમાં દોષ હોય તો તેના દોષોની દવા કરા-
વવી અને આખરે સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર દ્વારાએ પુરૂષના
રેતસ (Semen) માં ગર્ભ રહે તેવા જંતુઓ જીવતા
છે કે નહિ (Spermatozoa) તેની ખાત્રી કરા-
વવી. પંજી સ્ત્રીના દોષ તરફ ધ્યાન આપવું. માત્ર
પેસરીઓ (સ્ત્રીઓને પહેરવાના સંચા) ઉપર એકલો
આધાર રાખવો નહી. ૪૫ વર્ષની સ્ત્રીની ઉંમર થાય
ત્યાં સુધી પુરૂષાર્થ કર્યા છતાં વાંઝીઆપણું ન
જાય તો પંજી તે સ્ત્રી માટે ઉચ્ચમ છોડી દેવો.

કેટલીક સ્ત્રીઓમાં કુદરતી રીતે ઋતુદાન આપ-
વાથી ગર્ભાધાન રહેતો નથી.

પશ્ચાત્ત નમનમાં ગર્ભાધાન ન રહે તેને માટે
પુરૂષ સ્ત્રીઓના સમાગમ ઉલટ પાલટ બદલીને ઋતુ
દાન આપવાથી સ્ત્રી ગર્ભવંતી થવાનો સંભવ વધારે છે.

અગ્ર નમનમાં બન્ને જણા ઉભા રહીને સમા-
ગમ કરે તો ગર્ભવંતી થતી વધારે દર્દીઓ જાણવામાં
આવેલ છે.

ગર્ભાશયની ગ્રીવા સખત થઇને જાડી થાય તો
ગર્ભ રહેતો નથી; કારણ કે સ્ત્રીના ગર્ભના બીજ
પુરૂષબીજ સાથે મળીને પાક્યા સિવાય ગર્ભાશ-
યમાંથી છટકી જાય છે. આવા કારણથી વંઝદોષ
હોય તો તેને માટે આરમ્બ્યુરીઆડીકમનેટમ^{૩૪}નું ચુર્ણ
Double Chloride of Gold and sodium
એ નામની દવાના ત્રણ ત્રણ ગ્રેઇન્સ બાધા પછી એક
કલાકે લેવાથી આરામ થાય છે. આથી તે કંઠણ
ગર્ભાશયની ગ્રીવા નરમ થાય છે, શક્તિ આવે છે,

હુધા પ્રદિષ્ઠિ થાય છે અને જે ત્રણ માસમાં ઘણી
વખત ધારેલો ફાયદો થાય છે. અને બળકને જન્મ દેતી
બીજી સ્ત્રીઓની માફક ગર્ભવંતી થવાથી પોતાના
પતિનો સારો ખ્યાલ મેળવે છે. કંઠણ ગર્ભાશયને
સ્થાનિક દવા લગાડવા માટે સરખા ભાગે ઇકથીઆલ
અને ગ્લીસરીન મિશ્રિત કરી રૂનું પુમકું બાર બાર
કલાકે ગર્ભાશયને લગાડી મૂકવું. જે સ્ત્રીઓને ગર્ભા-
શયના મુખમાંથી અને યોનિદ્વારાએ બળતી ધાત
નીકળતી હોય, દુખતું હોય, છોલાયું હોય અને દુખતા
અટકાવમાંથી પડ નિકળતાં હોય તો દિવસમાં ત્રણ
વખત ત્રણ ત્રણ ઘડુંભાર ટંકણુબાર આપવો. દોરી
બાંધેલ રૂનું પુમકું ગ્લીસરીનમાં બોળી બોરીક ઓ.
સીડમાં લપેટી યોનિમાં મૂકી ગર્ભાશયના મુખમાં
મુકવું અને ૨૪ કલાક પછી નવું પુમકું તેજ પ્રમાણે
તૈયાર કરી મુકવું. ટંકણુબારનો ઉપયોગ કર્યાથી સ્ત્રી
ઓને ગર્ભ રહી જાય છે અને પાછળથી સુવાવડો
સહેલાઈથી-દુઃખ પામ્યા વગર થાય છે. બળતો, ગં-
ધાતો પ્રદર યોનિમાંથી નિકળવાથી પુરૂષના બીજને
મારી નાંખે છે અને તેથી સ્ત્રીને ગર્ભ રહેતો નથી
અને આ દોષ યોનિમાં બાઇ કાર્બોનેટ ઓફ સોડા
વીસ ગ્રેઇન્સ અને ગ્લીસરીન એક ઓંસમાં મેળવી
તે મિશ્રિત પ્રવાહીમાં રૂનું પુમકું બોળી યોનિમાં
મુકવાથી આ દોષ દૂર થાય છે.

આ પુમકાને દોરી બાંધી યોનિમાં ગર્ભાશય
આગળ બરાબર બપોર પછી મૂકી બીજા દિવસના
સવાર સુધી મૂકી રાખવું પછી તે દોરી ખેંચી તે
પુમકું કાઢી નાંખવું અને પછી ઋતુદાન આપવું
જેથી ઘણી વખત વંઝયા સ્ત્રી ગર્ભવંતી થાય છે.
કેટલીક સ્ત્રીઓને મદનજત્રમાં અતિશય ચળ આ-
વવાથી ગર્ભાશયની ગ્રીવામાંથી એક જાતનો પ્રવાહી
નીકળે છે જેથી સ્ત્રીઓને હાથરસ કરવાનું ઘણી વખત
મન થાય છે. આવી સ્ત્રીઓની યોનિની પરીક્ષા કરતાં
તે ભાગમાં ચમક થઇ આવે તો તે મટાડવા પ્લેડીના
નામની દવા અકસીર છે.

આ દવાની દર બે કલાકે ત્રણ ટીકડીઓ આપવી.
જે સ્ત્રીઓમાં ઋતુદાન લેવાની ઇચ્છા મંદ પડી જ-
વાથી સંસર્ગ કરવાનું મન ન થાય અને કંટાળો આવતો
હોય અગર અતિશય મજુરી કર્યાથી અગર કંટાળો
આવવાથી ઇચ્છા થતી ન હોય તો બાધા પછી ૨૦
ટીપ્સ કેટલાક દિવસ સુધી સોપાલ મેટોનો ફલુઇડ
એક રટાક આપવો. આથી શક્તિ આવી સમાગમ

કરવાની ઇચ્છા પ્રદિપ્ત થાય છે અને ટુંક સમયમાં ગર્ભ રહી જાય છે. જેમ જેમ ઇચ્છા વધારે તેમ તેમ ગર્ભ રહેવાનો વધારે સંભવ છે. જે સ્ત્રીઓ ગર્ભ-વંતી થવા ઇચ્છા રાખતી હોય તેવી સ્ત્રીઓએ અટકાવના છેલ્લા દિવસે ઝતુદાન લેવું અથવા અટકાવ બંધ થયા પછી ત્રીજે પાંચમે અથવા સાતમે દિવસે પતિ સાથે સમાગમ કરવો. વળી મધુપ્રમેહ, ગર્ભાશયના યુખની ચાંદી, કાષ્ઠબોધક જાતની ગર્ભાશયની ગાંઠો અને ગર્ભાશયનું મોડું થવું આટલા દોષથી પણ ગર્ભ રહેતા નથી માટે તેમને લાઘુ પદ્ધતિ ચિકિત્સા કરવી. ડૉ. જોન્સ વળી લખે છે કે બેલ્ગ્રાડનાનો અર્ક લાંબા વખત સુધી ચાર વખત ચર્ષને વીસ ટીપાં દરરોજ આપવાથી ગર્ભાશય નરમ અને મૃદુ થતાં ગર્ભ રહે છે.

અનુસંગી ઉપાય:—સ્ત્રીની શારીરિક શક્તિ પ્રજોત્પત્તિને માટે સારી હોવી જોઈએ. જે સ્ત્રી દુર્બળ ને ફિકરમંદ રહેતી હોય, તે તેનામાં શક્તિ આવે અને આનંદ વધે તે માટે પૌષ્ટિક ખોરાક, ખતી શકે તેવી હલકી અંગ-કસરત, ખુશકારક હવાપાણી મક્કાન ખાગ ખગીચા આહાર વિહાર ઇત્યાદિની જરૂર છે. એથી ઉલટું બહુ લોહિયાળ પ્રકૃતિ હોય, તે હલકો ખોરાક, ચંડા પદાર્થોનું સેવન, નિયમિત અંગ-કસરત અને શીતળતાવાળી આબહવા ઇત્યાદિની જરૂર છે. પુરૂષને અતિશય સમાગમ પ્રજોત્પત્તિને હાનિ કરે છે. સમાગમમાં ઓછામાં ઓછા એક દિવસના અંતરથી આઠ દિવસ સુધીના અંતર પ્રજોત્પત્તિ માટે જરૂરનો છે. એથી વધારે ટુંકો અંતર થવાથી સ્ત્રી તથા પુરૂષ બન્નેના અવયવોમાં બિગાડ થાય છે, અને જેમ જેમ મનુષ્યો વિષયને એક શારીરિક સુખના સાધન તરીકે ભોગવવામાં પોતાની શક્તિ વાપરે છે, તેમ તેમ પ્રજોત્પત્તિ ઓછી થાય છે. વિષયભોગને માત્ર અમુક નિમેશે વખતે જ કરવાની ધાર્મિક ક્રિયા ગણનારા હાલ ધણાજ થોડા છે.

સ્તનનું અર્બુદ.

(Mammary Scirrhus—મૅમરી સીર્ફસ.).

સ્ત્રીને યુવસ્થા પ્રાપ્ત થયા પછી અર્બુદનો વ્યાધિ સ્તન ઉપર પણ થાય છે, અને કંઠણ અર્બુદની જાત સ્ત્રીના બીજા કોઈ સ્થળના કરતાં સ્તન ઉપર વિશેષ થાય છે.

પ્રકાર:—અગર જો કે આ અર્બુદ કંઠણ પ્રકારનું હોય છે તો પણ તેના ત્રણ પેટાવિભાગ કરવાની જરૂર છે; (૧) કેવળ કંઠણ અર્બુદ, (૨) રસોળી સાથેનું કંઠણ અર્બુદ; (૩) પ્રસરતું કંઠણ અર્બુદ.

કારણ:—(એકંદરે અર્બુદ થવાનાં કારણો જુવો.) મોટી ઉંમરે પહેંચેલ અને નખળા તથા દુખળા શરીરવાળી સ્ત્રીઓને થાય છે. સ્તન ઉપર વાગવાથી કાષ્ઠવાર અર્બુદ નીપજે છે.

ચિકિત્સા:—કેવળ કંઠણ અર્બુદ (Scirrhus proper) હોય તો સ્તનની ત્વચાની નીચે કંઠણ ગ્રંથિ થાય છે, તે શરૂઆતમાં હવાવવાથી ઘૂસી હાલે છે, પણ આગળ જતાં છાતીના રનાય (pectoralis) ને અને ઉપરની ત્વચાને ચોટી જાય છે. તથા દાખતાં દખાતી નથી. તેને લીધે સ્તનમાં ખાડો પડ્યો લાગે છે, અને સખત ભાલો ભોંક્યાના જેવું દર્દ થાય છે. આ ગાંઠ કાં તો ધીમે ધીમે શોષાઈ જાય છે, ને કાં તો તે ઉપરક્ષત પડે છે.

જ્યારે રસોળીની સાથે અર્બુદ (Cysto-scirrhus) થાય છે, ત્યારે કંઠણ તળીઆવાળી એક ગ્રંથિ થાય છે, ને તેમાં રસોળીઓ થઈ આવે છે. કંઠણ અર્બુદનું આ એક જુદું રૂપ લાગે છે.

પ્રસરતું અર્બુદ થાય છે, ત્યારે સ્તનનો પિંડ તથા આસપાસની ત્વચા એ બન્ને સપડાય છે, અને સ્તનને તથા આસપાસની ત્વચાને જાણે કે કાંઈ લોઢાની પાટીથી સજડ કરી દીધાં હોય તેમ તે ભાગ સધળો કંઠણ અને સજડ થઈ જાય છે; પછી ધીમે ધીમે આસપાસની વધારે ને વધારે ત્વચા તેની માફક કંઠણ અને સજડ થતી જાય છે. એમ કરતાં છાતીની સધળી ત્વચાની એ હાલત થાય છે, અને પછવાડે વાંસાની ત્વચાનો પણ વારો આવે છે.

હરકોઈ પ્રકારનું અર્બુદ હોય તેથી થોડું ઘણું દર્દ થયાવિના રહેતું નથી. અર્બુદને લીધે કાષ્ઠ કાષ્ઠ વાર હાથમાં પણ દર્દ થાય છે, અને હાથ સુજા આવે છે. કેટલીકવાર અર્બુદની ગાંઠ ઘણા વખત સુધી કુટ્યાવિના રહે છે, ને કેટલીકવાર તે થોડા દિવસમાં કુટે છે. સ્તન ઉપર કાંઈ વાગવાથી કે દખાણ થવાથી તે ઘણુંકરીને કુટે છે. અર્બુદને લીધે સ્ત્રીના ચહેરા ચિંતાતુર, અને ફિક્કો થઈ જાય છે, તેની ત્વચા જરા પીળાશ પડતી થાય છે, અને તેનું શરીર નખળું થઈ જાય છે.

અર્થુદના જેવી સ્તનમાં ખીજી ગ્રંથિઓ પણ થાય છે, પણ તેથી બહુ નુકશાન થવાની ધારતી નથી. આવી ગ્રંથિઓ સ્તનથી છુટી અને હાલતી જણાય છે, તેની આસપાસ તાંતણાની ઝુડી (Fibrous Capsule) હોય છે.

ચિકિત્સા.

શસ્ત્રક્રિયાથી આ અર્થુદને મટાડે છે, પરંતુ હોમીઓપેથી કુદરતી રીતે એવું સાફ કામ કરે છે કે તેથી અર્થુદ વધતું અટકે છે, અને જો લાંબા વખત સુધી ચલાવવામાં આવે, તો અર્થુદ મટી પણ જાય છે, જો અર્થુદ જલદી ફેલાતું હોય, તો હોમીઓપેથીને વળગી રહેવાની જરૂર નથી.

હાઇડ્રાસ્ટીસ કેનાડેન્સીસ ૩૦:—અંશની આ દવા અર્થુદ મટાડવા માટે બહુ પ્રખ્યાત છે; જો એકાદ અંશ માફક ન આવે, તો ખીજા કોઇ અંશની દવા આપવા માંડવી; અને તે સાથે દુખાવો મટાડવા માટે આ દવાના મધર ટીંકચરનાં વીશ ટીંપાં સવાશેર પાણીમાં નાખીને બહારથી લગાડવાં. દવા ઓછામાં ઓછા બે માસ સુધી લેવાની જરૂર છે. જો બે મહિનામાં ફેર જણાય તો તે ચાલુ રાખવી, અને ન જણાય તો શસ્ત્રક્રિયા કરાવવી.

આસેનિકમ ૬:—દાહવાળો દુખાવો મટાડવા આ દવા અપાય છે.

અનુસંગી ઉપાય:—કર્કોરાઇડ ઍફ્રીનિક લગાડીને અર્થુદને બાળવાથી કેટલીકવાર સારો ફાયદો થાય છે, પ્રોફેસર રોન્જનનાં વીજળીક કિરણોથી અર્થુદનો નાશ થાય છે, માટે તેનો ઉપયોગ કરવો. શસ્ત્રક્રિયાની જરૂર હોય, તો તેમ કરવું.

ગુદસ્થિનો દુખાવો-શૂળ.

(Coccygodynia-કોકસીગોડીનિયા.)

ધણી વખત સ્ત્રીઓનું ગુદસ્થિ દુખે છે, અને તેઓ યુગે મોટે સહન કરે છે; પણ તેનો ઉપાય કરતી નથી, તેમ તેનું કારણ શોધતી નથી.

કારણ:—ગુદસ્થિ દુખવાનું કારણ તે અસ્થિને થયેલી ઇજા કે કાંઈ જઠરા હોય છે. આ ઇજા ધણું કરીને પ્રસવ વખતે થઇ હોય છે, કોઈવાર તે અસ્થિ ઉપર કાંઈ વાગ્યું હોય છે, અગર સ્ત્રી પડી થઇ હોય છે, તેથી ગુદસ્થિ દુખે છે.

ચિન્હ:—ગુદસ્થિ દુખે છે, ત્યારે કેવી લાગણી થાય છે, તે ધણી સ્ત્રીઓને માલુમ હશે. આ દુખાવો કોઇને સતત રહ્યા કરે છે, ને કોઇને બેઠા પછી ઉભા થતાં જણાય છે. કેટલીકવાર દરત ઉતારતી વખતે પણ ગુદસ્થિમાં દર્દ થાય છે. અગર તે હાડકાને કોઇ જાતનું દબાણ થાય તો પીડા થાય છે.

ચિકિત્સા.

આર્નિકા ૩:—પ્રસવ વખતે આ અસ્થિને ધણો ધક્કો પડેલો હોય તેવા કારણથી જો દુખાવો થયો હોય, તો આ દવા ચાર ચાર કલાકે આપવી. ગુદસ્થિને કાંઈ વાગ્યું હોય કે ઇજા થઈ હોય, તો પણ એજ દવા ઉપયોગી છે.

રસડોંકસ:—જો સંધીવાની અસર હોય કે કાંઈ લચક લાગી હોય, તો આ દવા આપવી.

ફૅન્ફેરસ ૩:—જો કાંઈ ઇજા થઇ ન હોય, પરંતુ અતિશય વિષયભોગથી દુખાવો થયો હોય, તો આ દવાની જરૂર છે.

લેંચેસીસ ૩:—સુતા પછી બેઠા થતાં જો દુખાવો જણાતો હોય તો આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

અંટીમોનીઅમ ટાઈરીકમ ૬:—ગુદસ્થિને જાણે કાંઈ મોટો બોળે લગાડ્યો હોય એમ લાગતું હોય, તો આ દવા ચાર ચાર કલાકે આપવી.

સીલીશ્યા ૬:—અડવાથી દુખતું હોય, તો આ દવા જરૂરની છે.

કુલી બાઈકોમીઅમ ૩x:—બેસવાથી દુખતું હોય, ને ચાલવાથી કે દાખવાથી દુખાવો ઓછો થતો હોય, તો આ દવાના બે ગ્રેઈન્સ છ છ કલાકે આપવા.

ફૅસ્ટીકમ ૬:—ગુદસ્થિમાં જાણે છોડાયું હોય એવું દર્દ લાગતું હોય, તો આ દવા આઠ આઠ કલાકે આપવાથી ઠીક થાય છે.

અનુસંગી ઉપાય:—આ દર્દ અંદર અસ્થિમાં માત્ર દુખાવો હોય છે, કાંઈ અસ્થિ ભાંગી ગયું હોતું નથી; માટે થોડો શેક કરવો. ટરપેન્ટાઇન, કપૂરનું તેલ ચોળવું ને થોડા દિવસ આરામ લેવો. કૉડલીવર તેલ ચોળવું, અને તો તે થોડા રોજ પીવું. પહેલાં ગરમ ને પછી થંડા પાણીમાં એમ કમ પ્રમાણે ટપમાં બેસીને રોજ નહાવું. બહુ દર્દ હોય, તો ત્વચામાં મોર્ફીયાની પિચકારી મારવી ઈલાદિ ઉપાય કરવા.

ઋતુકાળ સમાપ્ત થતી વખતે જળ્યાતાં દર્દો.

Cessation of the menses—Change
of Life Climacteric Period.

(Menopause or Critical Age).

(મીનોપૌઝ અથવા ક્રિટિકલ એજ).

જે વયમાં સ્ત્રીઓને રજોદર્શન થાય છે, અને તેઓ પ્રજોત્પત્તિને યોગ્ય રહે છે તે વયને ઋતુકાળ કહે છે. સાધારણ રીતે ચૌદ વર્ષથી આઘીશ કે પીરતા-ળીશ વર્ષ સુધીની ઉંમરએ સ્ત્રીઓનો ઋતુકાળ ગણી શકાય; તોપણ સ્ત્રીઓમાં આ વિષે ઘણીવાર તફાવત જોવામાં આવે છે. જે સ્ત્રીઓને નાનપણથી રજોદર્શન થયું હોય, થોડા થોડા વખતને અંતરે પાંચ છ બાળક અવતર્યાં હોય, ને પછી પોતાના શરીરની બરાબર સંભાળ રાખતી ન હોય, અગર તો તેમને નબળાઈ થાય તેવો કાંઈ દીર્ઘરોગ લાગુ પડ્યો હોય તે સ્ત્રીઓની શક્તિ વહેલી ખૂટી જાય છે, અને ઋતુકાળ જલ્દી પૂરો થઈ જવાથી અટકાવ આવતો બંધ પડે છે.

જે સ્ત્રીઓને રજોદર્શન મોડું શરૂ થાય છે, તે પછી દરેક ઋતુસ્રાવ ક્રમભંગ નિયમિત રીતે આવ્યા કરે છે, અતિસંભોગથી કે કાંઈ ગુલાવયવના દીર્ઘ વ્યાધિથી જેની શક્તિનો વ્યય થઈ જતો નથી, અને કુદરતીરીતે જોના બાંધો સારા હોય છે, તે સ્ત્રીઓને ઋતુકાળ લાંબી મુદત સુધી રહે છે,

જ્યાંસુધી ઋતુકાળ સંપૂર્ણ થવાને સ્ત્રીની ઉંમર અને દેખાવ યોગ્ય ન હોય ત્યાં સુધીમાં રજોદર્શન બંધ થાય તો એકદમ એવું અનુમાન કરવું નહિ કે હવે તો તે વૃદ્ધ થઈ છે એટલે ઋતુસ્રાવ નહિ થાય; પણ તેની તખ્તિઅત સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવો અને તેણીએ પોતાની છંદગી કેવી રીતે પસાર કરી છે, તે ઇતિહાસ મેળવીને પછી અનુમાન કરવું કે હવે તેણીનો અંગાશય અંગને પરિપકવ કરવાને યોગ્ય રહ્યો હશે કે નહિં.

જ્યારે ઋતુકાળ પૂરો થવા આવે છે, સારે કેટલીક સ્ત્રીઓને રજોદર્શનના સ્રાવ એકદમ થાય છે, અને કેટલીક સ્ત્રીઓને ઘણાં દર્દો વેડવાં પડે છે, કમભાગ્યે આ દેશમાં ઘણી સ્ત્રીઓ આ દર્દો થવાનાં કારણ સમજતી નથી અને ઘણીવાર ક્રૂરી દવા પણ કરાવતી નથી; કાંઈવાર અલજુ સુચાણીઓની તેઓ

સલાહ લે છે, પણ તેથી તેઓનું દુઃખ ટળતું નથી. આ વખતે જે દર્દો થાય છે, તે તરફ સ્ત્રીઓએ પૂરતું ધ્યાન આપવું જોઈએ અને તેના ઇલાજ કરવા જોઈએ, કેમકે તેમ નહિ કરવાથી આગળ જતાં તેમનું જીવન તેમને કંટાળા ભરેલું થાય છે, ને વૃદ્ધાવસ્થામાં એકદમ નબળાઈ વધતી જાય છે.

જ્યારે સ્ત્રીઓનો ઋતુકાળ પૂરો થાય છે સારે તેમના શરીરમાં તેઓ જાણે કે નવી છંદગી શરૂ કરતી હોય તેવા ફેરફારો થાય છે. કેટલીક સ્ત્રીઓને જે રોગો હોય છે, તે આ વખતે મટી જાય છે અને કેટલીક સ્ત્રીઓને નવા રોગો થાય છે. આ નવા રોગોને જલ્દી દૂર કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, નહિ તો તેની નવી છંદગી એ દુઃખી છંદગી થઈ પડે છે.

ચિન્હ ને પરિણામ:—જ્યારે ઋતુકાળ કાંઈ પણ માહા પરિણામ વિના બંધ થવાનો હોય છે, ત્યારે રજોદર્શન વધારે અને વધારે અંતરે થાય છે, અને તે વખતે વહેતો રક્તપ્રવાહ પણ કમી થતો જાય છે; તોપણ જુદી જુદી સ્ત્રીઓને કેટલાંક ખાસ ચિન્હો થાય છે. જે સ્ત્રીઓનું શરીર રૂઝપુઝ ને લોહીઆળ હોય છે, તે સ્ત્રીઓને રક્તસંચય (congestion) થી થતી ખીમારી થાય છે, તેઓના ચહેરા અને લેગ ઉપર લોહીનો જોસ થાય છે, શરીરની ગરમી વધે છે, ગર્ભાશયમાંથી લોહી વધે છે, ધાત જાય છે અને વખતે ઝાડો પણ થઈ આવે છે. જે સ્ત્રીઓના શરીરમાં લોહી ઓછું હોય છે, અને શરીરનો બાંધો નબળો હોય છે, તે સ્ત્રીઓના મોં ઉપર હાડકાં ને ખાડા દેખાય છે, ગાલ બેસી જાય છે, ચામડી શ્યામવર્ણી એટલે કાળાશ પડતી લીલી થાય છે, નાડ નબળી હોય છે, ને નબળાઈનાં બીજાં ચિન્હો પણ જણાય છે. જે સ્ત્રીઓ પોતા સ્વભાવની (nervous) હોય છે, તેઓનો સ્વભાવ ચિંતાતુર થાય છે, તેઓની આંખ ફરતાં કાળાં કુંડાળાં પડે છે, અને તેઓ જાણે કાંઈ ભયમાં હોય તેવો તેમનો ચહેરા થાય છે, ચહેરા ઉપર પરશેવો આવે છે, અને કાંઈકાંઈને તો ડિસ્ટીરીઆ થાય છે.

આ વખતે કાંઈ કાંઈ સ્ત્રીના ઉપલા હોડ ઉપર અને દાદી ઉપર વાળ ઉગે છે, અને કાંઈ કાંઈ સ્ત્રીનું શરીર વધારે ગરમ રહેવા લાગે છે. કાંઈવાર ઋતુકાળ બંધ થતો હોય તેથી નાકમાંથી, રક્તસ્રાવ

માંથી, અર્શમાંથી કે પેશાબમાંથી લોહી પડે છે, વખતે ગર્ભાશયમાંથી પણ રક્તસ્રાવ થાય છે; ક્ષય, ઝાડો, અજીર્ણ, હિસ્ટીરીઆ, મદનોન્માદ, ગર્ભાશયનાં ક્ષત તેમજ મસા, અને ગર્ભાશય, સ્તન વગેરેમાં અશુદ્ધ પણ થાય છે.

ન્યારે આમાંનું કાષ્ઠપણ ચિન્હ દેખાવા લાગે અને તેને માટે બીજું કાંઈ કારણ ન લાગતું હોય ત્યારે સ્ત્રીના શરીરમાં કુદરતી ફેરફારો થવા લાગ્યા છે અને તેની હંદગીજ બદલાઈ (change of life) જવાની છે એમ અનુમાન થાય છે. આ વખતે કુદરત શરીરમાં ઘણા ફેરફારો કરે છે અને તેથી ન્યારે તેની ચંચળતા શરીરમાં સ્પષ્ટ જણાતી હોય ત્યારે જે હોમીઓપથીની દવાઓ આપવામાં આવે, તો કુદરતની તેને એવી તો સારી મદદ મળે છે, કે તેવી મદદ બીજી વખતે મળી શકે નહીં. સ્ત્રીના અંગમાં રહેલ જે વ્યાધીઓ આ વખતે સુધી મટી શક્યા ન હોય તે અત્યારે થોડી મહેનતે મટી શકે છે. એથી ઉલટું જે રોગો અઘાપિ તે સ્ત્રી ઉપર ફાવી શક્યા હોતા નથી, તે અત્યારે જતદી ફાવી શકે છે. આથી એ સિદ્ધાંતને મજબુતી મળે છે કે શરીરની અંદરના ફેરફારોની ચંચળતા ન્યારે પ્રબળ હોય છે ત્યારે તે ફેરફારોને જે તરફ ઉત્તેજન મળે છે, તે તરફ તે જોર બતાવે છે.

ઋતુકાળ સંપૂર્ણ થતી વખતે અને ત્યાર પછી જણાતાં દર્દોની ચિકિત્સા.

જે લોહીનો જેસ જુદા ભાગમાં વર્તાય, તો ગર્ભાનાંધન, સીપીઆ, સદ્ફર કે યુસ્ટીલેગો એમાંથી જે યોગ્ય લાગે તે આપવું.

જે ગર્ભાશયમાંથી લોહી વહે, ધાત જાય, કે ઝાડા થઈ આવે, તો એલો, એપોસાયનમ કેન્ના-બીનમ, આર્જેન્ટમ મ્યુરીઆટીકમ ક્રેકેરીઆ-કાર્બ, ફેરમ, યુસ્ટીલેગો, અથવા વિન્કામાઇનોર (ત્વચારોગ સાથે હોય તો) આપવું. જે રક્તસ્રાવ વખતે ગર્ભાશયમાં ને યોનિમાર્ગમાં અંગારા મુકવા જેવો દાહ લાગે ને સ્ત્રી બહુ અશક્ત હોય, તો આર્સેનિકમ આદ્યમ^{xx} ત્રણ ત્રણ કલાકે આપવું.

જે સ્ત્રીઓના મોં ઉપર હાડકાં ને ખાડો દેખાય, હિસ્ટીરીઆની અસર હોય, સ્વભાવ પોષો હોય,

શરીરના જુદા જુદા ભાગ ખોટા પડી જતા લાગતા હોય, દસ્ત કબજ રહેતો હોય, ગળામાં કાંઈ ગોળો ભરાઈ આવ્યા જેવું લાગતું હોય, તો ઇન્ફેરિયર^{xx} ૪ ૪ કલાકે આપવું.

જે સ્ત્રી બેચેન રહેતી હોય, જીવ ઉડો ઉતરતો હોય, ઉંઘ ન આવતી હોય, ને ચર્દેરા શોકાતુર લાગતો હોય, તો એક્ટીઆ રેસીમેસા^{xx} ચાર ચાર કલાકે આપવું.

જે ઉંઘમાંથી ભગ્યા પછી દર્દનું જોર વધારે લાગતું હોય, શરીર ઉપર કપડાનો ભાર ખમી શકાતો ન હોય, જીવ ઉદાસ રહેતો હોય, સ્વભાવ ચીડીઓ થઈ ગયો હોય, દમ ચઢતો હોય ને માથાના તાળવામાં અગન થતી હોય તો લેચેસીસ^{xx} ૪ ૪ કલાકે આપવું.

જે ધાત જતી હોય, તે સાથે કેડમાં દુખાવો રહેતો હોય, દર્દનું શરીર શ્યામવર્ણનું હોય, અને ત્વચા પાતળી ને નાજુક હોય, તો સેપીઆ^{xx} ૪ ૪ કલાકે આપવું.

જે ક્ષુધા મંદ પડી ગઈ હોય, યકૃતમાં પિત્તનો જન્માવ લાગતો હોય, સવારમાં ઉડતાં મોઢામાં પિત્તની હારી રહેતી હોય, તો કાલીકાર્બોનેટ^{xx} ૪ ૪ કલાકે આપવું.

જે હિસ્ટીરીઆની અસર બહુ હોય, સ્વભાવ ઘણોજ ચીડીઓ હોય, જીવ બહુ ઉદાસ રહેતો હોય, ગળામાં કાંઈ ગોળો ભરાઈ આવ્યો હોય એમ લાગતું હોય, ને નિદ્રા ન આવતી હોય, તો વેલેરીઅન^{xx} ૪ ૪ કલાકે આપવું.

આ સિવાય બીજી વ્યાધિઓને માટે તેના વ્યાધિ પ્રકરણમાં જોવું.

અનુસંગી ઉપાય:—સ્ત્રીની એકંદર તન્દુરસ્તી જાળવવાના સઘળા ઉપાય કરવા, પૌષ્ટિક ખોરાક આપવો, પગે શરદી લાગે નહિ તેમ કરવું, યોગ્ય અંગકસરત કરવી અને જરૂર પડે તો હવા ફેર કરવી.

ગર્ભાધાન સમયે થતા રોગો.

(Disorders of Pregnancy-ડીઝર્ડર્સ

ઓફ ધ પ્રેગ્નન્સી.)

ગર્ભાધાનને લીધે સ્ત્રીના મજબૂતત્વો ઉપર ઘણાં બોલો આવી પડે છે અને તે બોલો ઉઠાવવા તેણી શક્તિવાન થાય તે માટે કુદરતી રીતે તેના મજબૂત

તંતુઓની શક્તિ વધે છે, તોપણ મનજતંતુઓ જે જે સ્થળે ફેલાયલ છે, તેમાંના એકાદ સ્થળે ધણી-વાર સમક્ષોભ* (sympathetic irritation) થયા વિના રહેતા નથી, સમક્ષોભને લીધે ઉલટી, બેચેની વગેરે ચિન્હો થાય છે.

આ સિવાય ગર્ભાશય મોટા અને વજનદાર થવાથી પેટના બીજા અવયવો ઉપર દબાણ થાય છે, અને તેને લીધે પણ કેટલાંક લક્ષણો ઉત્પન્ન થાય છે. કાંઈ કાંઈવાર સ્ત્રીના રૂધિરમાં કેટલાંક ફેરફાર થયા હોય છે, અને તેથી કેટલાંક ચિન્હો પેદા થાય છે. આ ત્રણ કારણોની સાથે જ્યારે પોતાના બાંધાની નબળાઈ, અને વારસામાં ઉતરેલા દોષો ભળે છે, ત્યારે ગર્ભાધાન સમયે થતા લગભગ સધળા રોગોનો ખુલાસો મળે છે. કાંઈ કાંઈ વખત સ્ત્રીના ઉત્પત્ત્યવયવમાં કાંઈ ખામી હોય છે, તે આ વખતે પ્રદર્શિત થાય છે.

ગર્ભાધાન સમયે થતા રોગોને માટે દવા લેવી ન જોઈએ અગર તો કંઈ ઉપાય કરવો ન જોઈએ એ વર્તમાન મોટા અને નુકશાનકારક છે. આપણી પ્રભુ નબળી થવાનાં કારણોમાં આ એક મોટું કારણ છે. શરીરમાં જન્મથી (predisposition to disease) વ્યાધિને લાયક કરનારા દોષો રચ્યા હોય છે, તે સધળા આ વખતે પોતાનું બળ બતાવીને ફાવી જવા પ્રયત્ન કરે છે; કુદરત સ્વાભાવિક રીતેજ વધારે જોરથી કામ કરે છે. તે વખતે જો યોગ્ય હોમીઓપેથીની દવા આપવામાં આવે, અગર જે જે રસાયનીક ક્ષારો શરીરમાંથી ખૂટતા જણાય તે તે જલદી પૂરા પાડવામાં આવે, તો કાંઈ રોગ ફાવી શકતો નથી.

જો હોમીઓપેથીની અને બાયોકેમીસ્ટ્રીની દવાઓ બરાબર સમજીને આપવામાં આવે તો હાલમાં ગર્ભાધાનની સ્થિતિ બરિયાંને તથા માને જેટલી નુકશાનકારક થઈ પડે છે તેટલી નુકશાનકારક થવાને બદલે એક સુખદાયક અને હિતકર સ્થિતિ થઈ પડે. માનો જીવ બચાવવાને કેટલીકવાર જાણી જોઈને ગર્ભપાત

* સમક્ષોભ:-ક્ષોભના જેટલો, અગર જેવો ક્ષોભ, એક સ્થળે થયેલા ક્ષોભને લીધે બીજા સ્થળે થયેલો ક્ષોભ; ક્ષોભ એટલે ચંચળતામાં થયેલો વધારો, તે શબ્દ હ્રસ્વ = હલાવવું, આકુળ વ્યાકુળ કરવું (to agitate) એ ક્રિયાપદ પરથી થયેલ નામ છે.

કરવો પડે છે, તેવું કૃત્ય પણ આદવાઓની મદદથી અટકાવી શકાય છે; અને આ વખતે દવા લેવાથી નાનપણમાંથી લાગુ પડેલા કેટલાક દીર્ઘ રોગો એવી રીતે નાશ પામે છે કે તે ફરીથી કદી થતા નથી.

ગર્ભાધાન દરમ્યાન જો સ્ત્રીની તણીયત સુધારવામાં આવે, તો પ્રસવ વખતે અને પછી તેને હેરાન થવું પડતું નથી, અને સુવાવડમાં થતી આંચકા, ઉન્માદ, અતિ રક્તસ્રાવ, નબળાઈ, ઇત્યાદિથી તે મુક્ત રહે છે.

ગર્ભાધાન સમયે થતા રોગોના મુખ્ય પાંચ ભાગ થઈ શકે છે. (૧) પાચન કરનાર, રસોત્પાદક, અને મળમૂત્રનો ત્યાગ કરનાર અવયવોના રોગ. (૨) રૂધિર ફેરવનાર અને શ્વાસોશ્વાસ ચલાવનાર અવયવોના વ્યાધિઓ. (૩) ગર્ભાશય અને તેનાં ઉપાંગનાં દર્દો. (૪) હાથપગ જેવા હલનચલનના અવયવો તથા ગતિતંતુના રોગો. (૫) મગજની લાગણીઓ અને વિકાર સંબંધી ન્યૂનાધિકતા, તથા મગજના રોગો.

(૧) પાચનક્રિયા સંબંધી અનિયમિતતા.

કેટલીક સ્ત્રીઓને જન્મવાની રૂચિ થતી નથી; આવો ખોરાકનો અણગમો ગર્ભાધાનની શરૂઆતમાં વિશેષ થતો જોવામાં આવે છે; કાંઈને કાંઈ અમુક જાતનો ખોરાક ભાવતો નથી, ને કાંઈને બિંદુકુલ અનાજ ભાવતું નથી. કાંઈને ચાક, કાચલા, તીખાં, મીઠું, ભુતડો, રાખ, ધૂળ, લીંબુ વગેરે ન ખાવા લાયક વસ્તુઓ ખાવા તરફ મન થાય છે, અને એવા અનેક ડોળા થાય છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ ઘણું ખાય છે, તોપણ ધરાતી નથી. ઘણી સ્ત્રીઓને ગર્ભાધાનની શરૂઆતથી સવારે ઉડતાં મોળ આવવા માંડે છે, અને ઉલટી થાય છે; આ મોળ અને ઉલટી જે સ્ત્રીને થતી હોય છે, તેને ઘણું ફરીને વખતો વખત તેજ રીતે થાય છે, અને તેથી ગર્ભાધાનનો તે સહેલાઈથી નિશ્ચય કરી શકે છે. કાંઈને બહુ હુબકા આવે છે, ને કાંઈને થોડા આવે છે. કાંઈને જમ્યા પછી ઉલટી થાય છે, ને કાંઈને તો પેટમાં કશું રહી શકતું નથી; તેણી કાંઈ ખાય કે પીએ એટલે તુરત ઉલટી થઈ જાય છે; આથી તેણીને તેમજ ગર્ભને પોષણ મળી શકતું નથી. કેટલીક સ્ત્રીઓ એકવાર ઉલટી કર્યા પછી જમી શકે છે અને અનાજ પેટમાં રહી શકે છે. આ ઉલટી સાથે કાંઈ સ્ત્રીના પીપડીના પ્રદેશમાં (in the

epigastrium) ઘણા દુખાવો ઉપડે છે; ને તે દાખવાથી વધે છે. આવા દર્દવાળી સ્ત્રીઓની પ્રકૃતિ જન્મથી દૂષિત અને ક્ષય, કંકમાળ ત્વચા રોગ ઇલા-
દિને લાયક (psorio) હોય છે.

ઉલટીનું પરિણામ:—એકાદ બે વાર રોજ ઉલટી થતી હોય, તેથી પરિણામ ઘણીવાર માડું આવતું નથી, પણ વધારે વાર ઉલટી થવાથી તેણીનું શરીર ક્ષીણ થાય છે, અને ગર્ભને પોષણ મળતું નથી. તેથી જે બાળક અવતરે છે, તે નબળું ને નિર્માલ્ય હોય છે. સ્ત્રીને કોઈવાર પેશાબમાં આલ્ક્યુ-
મીન જવાનો રોગ થાય છે, અને કેટલાક રક્ત વિકારનું મૂળ રોપાય છે.

ઉલટીનાં બહારનાં કારણો:—કોઈ સ્ત્રી અમુક દેખાવ જુએ, અગર અમુક ખોરાકની ચીજ જુવે તો તેને ઉલટી થાય છે, કોઈને કોઈ વાસ આવવાથી ઉલટી થાય છે, કોઈને વહાણ કે ગાડીમાં બેસવાથી ઉલટી થાય છે, ઇત્યાદિ કારણોથી ઉલટી થાય, ત્યારે પણ યોગ્ય ઇલાજ કરવો જોઈએ. આવી ઉલટી થોડા વખત રહે છે.

કેટલીકવાર ગર્ભ ધારણ થયા પછી સ્ત્રીને પેટમાં ખટાસ લાગે છે, અને છાતીમાં કાંઈ બળતું હોય એમ લાગે છે; કોઈવાર ચોથો માસ એકા પછી સ્ત્રીને એવી લાગણી થવા લાગે છે. કોઈને ગળામાં કાંઈ બળતું હોય એમ લાગે છે. કોઈ કોઈ સ્ત્રીને ઘચરકાજ આવે છે, તો કોઈને ઓડકાર આવે છે.

ગર્ભાધાનને લીધે આંતરડા ઉપર ઘણી વખત સ્પષ્ટ અસર થયા વિના રહેતી નથી, અને જે સ્ત્રીઓ હમેશાં ક્રૂર બેસીનેજ વખત ગાળે છે, ને કાંઈ ઉઘમ કરતી નથી, તથા જે સ્ત્રીઓને ઝાડાની કમળાઅતનો વ્યાધિ થયો હોય છે, તે સ્ત્રીઓને આ વખતે વધારે હેરાન થવું પડે છે. ગૃહસ્થ કે ગરીબ ગમે તેવી સ્થિતિની સ્ત્રી યોગ્ય અંગકસરત વિના માત્ર મગજની મહેનત લઇને બેઠાં બેઠાં દિવસ ગાળે તો તે તન્દુ-
રસ્તીને કેટલું નુકશાનકારક છે, તે ગર્ભાધાન અને પ્રસવ વખતે ઘણી સારી રીતે જણાઇ આવે છે. દસ્ત ખરાબર વખતે અને જોઈએ તેવો પકવ થઇને ઉતરવાને બદલે ઘણીવાર ઝાડાની કમળાઅત થાય છે. આ અડચણ યોગ્ય કસરતથી પણ થોડી ઘણી દૂર થાય છે. કેટલીકવાર ઝાડા અપકરને લીધે સફેદ

ઉતરે છે. કેટલીક સ્ત્રીઓને આ વખતે હરસનો રોગ જણાય છે.

જેમ ઝાડા કમળ રહે છે, તેમ કોઈ કોઈવાર ઝાડા થઇ આવે છે. તે સાથે કાંઈ દુખાવો હોતો નથી. ક્યારેક મરડાના જેવો દુખાવો થઇને ઝાડા આવ્યા કરે છે. મળાશયમાં રહેલ શ્લેષ્મપદાર્થ કેટલીકવાર છિદ્ર (fissure) પડ્યું હોય છે, અને તેથી દસ્ત ઉતરતી વખતે ધણું દર્દ થાય છે. હર-
સમાં અને આ છિદ્રમાં તફાવત હોય છે, માટે તેની ખાત્રી કરવી, અને શસ્ત્રક્રિયાથી તે રંધ બંધ કરવા પ્રયત્ન કરવો નહિ; કેમકે હોમીઓપેથીની દવાથી તે મટી શકે છે.

પાચનક્રિયાના તથા આંતરડાના દર્દ માટે અનુસંગી ઉપાય—જે ખોરાક સગર્ભા સ્ત્રીને સારી રીતે પચે, અને જેનાથી કાંઈ નુકશાન થાય નહિ તે ખોરાક આપવો, એ માટે તેની રચિ શું ખાવાની છે, તે જોવું; જે ખોરાક તેને લાવે છે, તે ધણું કરીને તેના પેટમાં રહે છે, ને ઉલટી થતી નથી. કેટલીકવાર અમુક ખોરાકથીજ અર્જુ ઓડકાર વગેરે થાય છે, તો તે ખોરાક બંધ કરવો. દવામાં પણ એવુંજ બને છે, કે અમુક દવાથી તેણીને આ વખતે સૌથી વિશેષ ફાયદો થાય છે, માટે સ્ત્રીને જે અનુ-
કૂળ થઇ પડે તેજ દવા (individual specific) તેણીને આપવી. આંતરડાની અડચણ માટે હરવા ફર-
વાની ટેવ રાખવી, અને પેટને તથા પગને શર્દી લાગવા દેવી નહિ; સગર્ભા સ્ત્રીએ પત્થરની છો ઉપર બેસવું, કે ઉઘાડે પગે ફરવું નહિ, પેટ ઉપર ફલાટીનું કપડું રાખવું; બને તો ચણીઓ અને કબજે બન્ને ગરમ કપડાના કરાવીને પહેરી રાખવા. ઝાડા થઈ આવ્યો હોય તો સ્ત્રીએ બિછાનામાંજ સુઈ રહેવું, અને ઝાડા પણ સુતાં સુતાંજ કાંઈ તેને યોગ્ય કામમાં કાઢવો. વખતો વખત બેઠા થવાથી અશક્તિ વધારે આવે છે, ગર્ભને નુકશાન પહોંચે છે, તથા ઝાડા જલદી મટતો નથી. ઝાડા ઉતરતો ન હોય તો કદી રેચ લેવો નહિ, પણ જરૂર પડે તો પિચ-
કારીથી ઝાડા ઉતારવો.

થુંકનો વધારો.

ગર્ભાધાનના પહેલા બે ત્રણ મહિનામાં થુંક વધારે નીકળે છે. જ્યારે થુંક ધણું વહે છે, ત્યારે તેથી નબળાઇ વધતી જાય છે, માટે ઉપાય લેવાની

જરૂર પડે છે. કાષ્ઠ કાષ્ઠ સ્ત્રીને ગર્ભધાનની બધી મુદત દર્મ્યાન યુક વિશેષ નીકળે છે. આ યુકને કાષ્ઠ આહી (astringent) દવાથી એકદમ બંધ કરવું નોંધએ નહિ, પણ હોમીઓપેથીની કે જીવન-રસાયનની દવાથી ધીમેધીમે તેને બંધ પાડવું નોંધએ. એકદમ બંધ કરવાથી કાષ્ઠવાર માથા ઉપર લોહીનું જોર અને કાષ્ઠવાર જાતીમાં મુંઝવણ થઈ આવે છે. કેટલીક સગર્ભા સ્ત્રીના મોંઢામાંથી લોહી નીકળે છે.

ગર્ભધાન સમયે થતા વ્યાધિઓની ચિકિત્સા.

(૧) પાચન ક્રિયા સંબંધી:—

જો દાંત દુખવા માંડે તો મેગ્નીસીઅમ કાર્બોનેટ બે બે કલાકે અગર સેપીઆ બે બે કલાકે; તે સાથે જો દાંતમાં સડો હોય, તો કીઓસોર્ડ બે બે કલાકે આપવું.

જો થુંક બહુ આવે, તો જેમ્પેરેન્ડી^૩ અથવા સફરજ અથવા મર્ક્યુરીઅસ સોલ્યુબીલીસ^૬ ચાર ચાર કલાકે આપવું.

જો ચાક ખાવા તરફ વૃત્તિ જતી હોય, તો કંદેકેરીઆ કાર્બોનેટ, કોલસા ખાવા તરફ વૃત્તિ જતી હોય, તો કાર્બો વેજેટેબીલીસ^૬, સુકો મેવો, કે સુકો ખોરાક લેવા તરફ વૃત્તિ જતી હોય, તો એડ્યુ-મીના^૬, ૩૦ ચાર ચાર કલાકે આપવું.

જો ખટાસ થઈ આવતી હોય ને જાતીમાં દાહ લાગે તો કંદેકેરીઆ કાર્બોનેટ ચાર ચાર કલાકે આપવું, જો ખટાસ વિના દાહ લાગતો હોય, તો પદ્મેટીલા^૩ અને કૃંસીકમ^૩ ત્રણ ત્રણ કે ચાર ચાર કલાકે આપવું.

જો સ્ત્રી બહુ નખળી હોય, ને તૃપ્તા લાગતી હોય પણ પાણી પેટમાં ટકવું ન હોય તો આર્સેનિકમ^૩ ચાર ચાર કલાકે દેવું.

જો સવારમાં ઉડતી વખતે મોળ આવે, જીભ સફેદ અને બીની લાગે, તો પદ્મેટીલા^૩ બે બે કલાકે આપવું, જીભ તપખીરીઆ રંગની લાગે અને સ્ત્રી દુખેગ ને કાળારંગની હોય, તો નક્સર્વામિકા^૩ બે બે કલાકે આપવું.

જો ખોરાક લીધા પછી તરતજ ઉબકો આવે, તો ઇપીકાકયુઆના^૩ અગર નક્સર્વામિકા^૩ બે બે કલાકે આપવું.

જો માત્ર સૂગથી કે એવા કારણથી ઉલટી થતી હોય, તો એપોમોર્ફિયા^૩ અથવા કીઓસોર્ડ^૩ બે બે કલાકે આપવું.

જો ઉલટી ઘણીજ સખત હોય, સ્ત્રી મરણ તુલ્ય થઈ જતી હોય, અને ખિન્નકુલ ખોરાક પેટમાં ટકતો ન હોય, તો સીગ્નેરી કાર્બોનેટ રેસીમોસસ^૩ થી ૨૦૦ જે સ્ટોમેરી નામના ફળમાંથી બને છે તે બે બે કલાકે આપવાથી સારો ફાયદો થાય છે.

જો આખો દિવસ ને રાત મોળ આવતી હોય, પરંતુ ઉલટી થતી ન હોય, તો ટેબેકમ^૩ બે બે કલાકે આપવું. જો મોળની સાથે ઉલટી થાય, તો પેટ્રોલ્યમ^૩ બે બે કલાકે આપવું.

જો પેટમાં વાયુ બહુ જણાય, તો કંદેકેરીઆ ફેડ્યુર્બોર^૩ના ચાર ગ્રેઈન્સથી છ ગ્રેઈન્સ સુધી આઠ આઠ કલાકે આપવા.

દસ્ત કમળ રહેતો હોય, તો કોલીન્સોની-અમ^૬ થી ૩૦ ત્રણ ત્રણ કલાકે આપવું.

ઝાડા થઈ આવે, અને રાતના વખતે વધારે જવું પડે તો પદ્મેટીલા^૩, અને બેચેનીની સાથે શરીર દુખણું પડવું જાય, તો ફોસ્ફોરીક એસીડ^૩ નાં બે ટીપાં ચાર ચાર કલાકે આપવાં.

જો ઉધરસ જોરથી આવે ને જાતી લીંસાતી લાગે, તો નક્સર્વામિકા, માત્ર સવારમાં ઉધરસ આવે તો આયોનીઆ^૩ અને જો ખાલી ઉધરસ આવે, અને તે સાથે પેશાબ વહી જાય, તો કોસ્ટીકમ^૬ બે બે કલાકે આપવું.

જો જાતીમાં થડકારો ઉપડે તે સાથે નખળાઈ લાગે અને સ્ત્રી દારૂ જેવા કેરી કે માદક પદાર્થોનું સેવન કરતી હોય, તો સ્પાઇજેલીઆ^૩ ચાર ચાર કલાકે આપવું. અજીર્ણથી થડકારો થઈ આવ્યો હોય, અને ઝાડો દીવો આવતો હોય તો પદ્મેટીલા^૩ બે બે કલાકે આપવું.

જો સ્ત્રીના સ્તનમાં દુખાવો થઈ આવતો હોય, તો કોનાયમ^૩ અગર આયોનીઆ^૩ બે બે કલાકે આપવું.

જો પીડમાં કે કમ્મરમાં દુખાવો જણાતો હોય, અને જાંઘમાં ખેંચ કર્યાની માફક દર્દ લાગતું હોય, તો કાલી કાર્બોનેટ^૬ ચાર ચાર કલાકે, અને જો કમ્મરના દુખાવાથી સ્ત્રી ચાલી શકતી ન હોય ને

લંગડાતી હોય, તો બેલીસ^૩ થી ૩૦ સુધી ચાર ચાર કલાકે આપવું.

જે પેઠુંમાં ખોટી ચુંક કે વેણ આવતી હોય, તો સીકેલી^૩ અથવા કૉલોફાઇલમ^૩ એ એ કલાકે આપવું.

જે હાથે પગે ગોટલા ચડતા હોય, તો વીરે-ટ્રમ આલ્બમ^૩ અથવા નક્સર્વોમિકા^૩ એ એ કલાકે આપવું.

જે સ્વભાવ બહુ ચીડીઓ થયો હોય, અગર ઉદાસીનતા રહેતી હોય, તો એક્ટીઆ રેસીમોસા^૩ અથવા હીડ્રાઈ હોય, તો કંમોમીસા^૩ અથવા બજે તાવ-આવ્યો હોય તેમ લાગે ને નિદ્રા ન આવે, તો એકોનાઇટ^૩ ત્રણ ત્રણ કે એ એ કલાકે આપવું.

જે યોનિમાર્ગમાં બહુ ચળ આવે, તો એમ્પ્રા^૩ ચાર ચાર કલાકે આપવું.

આ સિવાય બીજા જે વ્યાધિ જણાય, તે માટે તે વ્યાધિની નીચે આપેલી દવા લેવી.

અનુસંગી ઉપાય:—દસ્ત સાફ આવે અને ગર્ભાશય ઉપર દબાણ ન થાય, તેવી ગોઠવણ રાખવી. સ્ત્રીના સ્તનને જેમ અને તેમ થોડા હેડવા. જેઓને ગર્ભાશય બહુજ નખજો હોય, અને નજીવા કારણથી ઉચ્છેરાતો હોય, તેઓએ પુરવઠો સમાગમ બંધ કરવો. પેશાબને રોડી રાખવો નહિ. ઉલટી થાય, તો પણ ઉલટી થયા પછી તરતજ પસંદ પડે તેવો ખોરાક લેવો. કઢી જૂથ વેઠવી નહિ. દુધનો ખોરાક વિશેષ લેવો. અશક્ત સ્ત્રીઓએ માલ્ટાઇન ને કૉડલીવર લેવું. ખોરાક એક વખતે ઘણા અને વજનદાર લેવો નહિ. ગરમ મસાલા થોડા ખાવા. દિવસમાં ચાર પાંચ વખત પુષ્ટિ-કારક ખોરાક લેવો. અતિ શ્રમ, કુદવું, દોડવું, ફિકર-ચિંતા, કલેશ, છત્યાદિ તજવાં. આરામ-ખુરસીમાં અને તેટલો વખત બેસવું. સાધારણ ખુરસી તેમને માટે બહુ યોગ્ય નથી. ખુદ્દી હવામાં હલકી કસરત કરવી. ઉલટી બહુ થાય, તો બરફના કકડા ગળાવવા અગર દુધ ને બરફ મેળવીને થોડે થોડે પીવા આપવું. કોઇ જગ્યાએથી રક્તસ્રાવ આવે, તો પણ પ્રથમ બરફ લગાડવો, અને પછી દવા શરૂ કરવી. જ્યારે ગર્ભના પડનું જલંદર થઇ આવે, ત્યારે કોઇ ડૉક્ટરની સલાહ લેવી અને તે પડને ફેડવું ઘટે તો

ફેડવું. શરીરમાં જુદે જુદે સ્થળે દુખાવા માટે ધીમે ધીમે અંગમર્દન કરવું. કૉડલીવર તેજ જરૂર લાગે તો ચો-ળવું. દુખાવા ઉપર બનતાં સુધી ક્ષોભક દવા લગાડવી નહિ. ચિત્તભ્રમ થઈ આવે, તો તેને શાંત કરવું. જે કારણ મળી આવે તે દૂર કરવું અને હુશિયાર સારવાર કરનારના હાથ નીચે તેજીને મુકવી.

(૨) પેશાબ સંબંધી હરકતો ને વ્યાધિઓ.

(The Urinary derangement)

જેમ ગર્ભ મોટો થતો જાય છે, તેમ મૂત્રાશય ઉપર દબાણ વધતું જાય છે, આથી તેમાં પેશાબ થોડો રહી શકે છે, એટલે સ્ત્રીને વખતો વખત પેશાબની હાજત થાય છે, કોઇવાર પેશાબનાં માત્ર થોડાંક ટીપાંજ પડે છે, અને તે પણ દર્દ થઇને પડે છે. ક્યારેક પેશાબ બંધ થાય છે. આ થવાનું કારણ ગર્ભાશયનું પોતાને સ્થળેથી ફરી જવાપણું હોય છે.

ગર્ભાધાનના પાછલા દિવસોમાં કેટલીકવાર પેશાબ ટપકી જાય છે, ને આલ્બ્યુ મી-યુરીઆ એટલે પેશાબમાં આલ્બ્યુમેન જવાનો રોગ પણ સગર્ભા સ્ત્રીઓને તે વખતે થઇ આવે છે. કોઇવાર તે થોડા દિવસ રહીને દૂર થાય છે, અને કોઇવાર તે પ્રસવ સુધી ચાલ્યા કરે છે. આ રોગને લીધે સ્ત્રીને સોજા ચડે છે. આલ્બ્યુમી-યુરીઆ થવાનું કારણ શિરાઓ ઉપર ગર્ભાશયનું થતું દબાણ હોય છે, પણ કેટલીકવાર માત્ર શરીરની દૂષિત પ્રકૃતિ (dyscrasia) હોય છે, અને તે પ્રકૃતિને મટાડનાર હોમીઓપેથીની દવા આપવાથી તે રોગ મટે છે. આ રોગથી સ્ત્રીને પ્રસવ વખતે બહુ દુઃખી થવું પડે છે.

આલ્બ્યુમી-યુરીઆના દર્દ સાથે કેટલીકવાર પેશાબનું તત્વ “યુરીઆ” લોહીથી છુટું પડીને પેશાબ સાથે ઉતરવાને બદલે લોહીમાંજ ભરેલું રહે છે તેથી યુરીમીઆનો રક્તવિકાર થાય છે; આ રક્ત-વિકાર પહેલવહેલો ગર્ભ રલો હોય ત્યારે વિશેષ થાય છે; અને તેને લીધે ગર્ભપાત થવાનો સંભવ રહે છે.

(૩) રૂધિર સંબંધી રોગો.

Plethora, Hydroemia, Anemia &c.

પ્લેથોરા, હાઇડ્રીમિયા એનીમિયા.

કોઇવાર શરીરમાં લોહી જોડાએ તે કરતાં વધારે

થઇ જાય છે; ત્યારે કાનમાં બજબજાટ થાય છે, મ્હંરો લાલ થઇ આવે છે, શરીર આખું ગરમ થાય છે, માથું ભારે રહે છે, તથા નાડ બરેલી અને નેરવાળી હોય છે; મૂળ લોહી ધણું કરીને વધવાને બદલે તેમાં પાણીનો ભાગ વિશેષ થયો હોય છે, અને તેથી એવાં ચિન્હો થાય છે. કેટલીકવાર શરીરમાંથી લોહી ધડી ગયું હોય છે, અને તેથી સ્ત્રી ધણી અશક્ત તથા કૃશ થઈ જાય છે. આમ થવાનું કારણ અરુચિ ને ઉલટી હોય છે. સ્ત્રીની નમ્બાઈ વધતી જાય છે, અને પ્રસવનો ધક્કો લાગવાથી વખતે તે એટલી બધી નંખાઇ જાય છે કે તેનો દેહ નબી શકતો નથી. નમ્બાઈથી કાંઈ સ્ત્રીના નાકમાંથી અગર તો હરકાઈ બીજા અવયવમાંથી લોહી પડે છે.

સોજા ચડવાનું દર્દ ગર્ભ ધારણ થયા પછી માત્ર ગર્ભને લીધે અગર તો રક્તાશય, યુરદા કે યકૃતના વ્યાધિને લીધે થઈ આવે છે. સોજા પહેલાં પગે ચડે છે, પછી તે ઉપર ચડતા જાય છે. ગર્ભના સાતમા આઠમા ને નવમા મહિનામાં સોજા વિશેષ ચડતા જણાય છે તે સાથે શિરાઓ પણ કાળી ને સ્પષ્ટ રીતે તરી આવેલી જણાય છે. કાંઈ વાર સોજા બહુ ચડે છે, સારે ચામડી રતવાના જેવી રાત્રી થઇ આવે છે. કેટલીકવાર યોનિ ઉપર સોજો ચડે છે; ત્યારે પગે ને સાથજે પણ સોજા હોય છે, તેને લીધે વખતે સ્ત્રી પડખાબર સુઇ શકતી નથી. આવી સ્થિતિમાં પ્રસવ થાય તો બહુ મુશ્કેલી વેકવી પડે છે. પગે સોજા ચડ્યા પછી (Anasarca-એનાસાર્કા) કાંઈ વાર આખા શરીરે સોજા-થોથર ચડે છે. ગર્ભાધાનના પાચમે કે છઠ્ઠે મહિને કાંઈ કાંઈ સ્ત્રીને પેટનું જતંદર થઇ આવે છે, તેને લીધે શ્વાસ પૂરો લેવાતો નથી, સ્ત્રીથી સુઇ પણ શકાતું નથી, ઉંઘ આવતી નથી, માથું દુખે છે, તૃષ્ણા લાગે છે, કંથું ખાઇ શકાતું નથી, ને વારંવાર મૂર્છા આવ્યા જેવું થાય છે.

સોજા ચડ્યા વિના પણ પગની શિરાઓ કેટલીક વખત જડી થઇને કુલી આવે છે, અને દાબ્યેથી દુખે છે. આવે સમયે સ્ત્રીના રક્તાશયની સ્થિતિ જોવાની જરૂર રહે છે; જો રક્તાશય નમ્બળું હોય તો તે મજબુત થાય એવા ઈલાજ લેવા. રક્તાશય બહુ નમ્બળું હોય, તો પ્રસવનો ધક્કો કાંઈવાર તેનાથી સહન થઇ શકતો નથી.

(૪) શ્વાસોન્ધ્વાસ સંબંધી રોગો.

ઉધરસ- Cough-કાંફ.

ઉધરસ કાં તો ગર્ભાધાનના પહેલા ત્રણ ચાર મહિનામાં થાય છે, અને કાં તો પાછલા મહિનામાં થાય છે. ઉધરસ, વારંવાર થોડી થોડી આવે છે, અને કાંઈવાર બળખો નીકળે છે. કાંઈવાર ઉધરસ સાથે સળેખમ પણ થાય છે. કાંઈ સ્ત્રીને જ્ઞાનતંતુમાં બિગાડ થવાથી મોટી ઉધરસના (whooping cough) જેવી ખાંસી આવે છે. આ વખતે છાતીની પરીક્ષા કરીને નિર્ણય કરવો જોઈએ કે તે સ્ત્રીને ક્ષય લાગ્યું પડે છે કે કેમ? કાંઈવાર ઉધરસ આવવાને બદલે બળે દિવસે સ્ત્રીને ટાઢ આવે છે, પણ તાવ બરાતો નથી, અને તેમાંથી ક્ષય લાગ્યું પડી જાય છે.

શ્વાસનો રોગ-છાતીની મુંઝવણ.

(Dyspnoea-ડીસ્પ્નીઆ.)

સગર્ભા સ્ત્રી જ્યારે શ્વાસ પૂરેપૂરો લઈ શકતી નથી, ત્યારે તેને મુંઝવણ લાગે છે, શ્વાસ બહુ ઉતાવળો ચાલે છે, તેણી હાંફતી હોય એમ લાગે છે, અને તેણીને યેન પડતું નથી, આનું કારણ લોહીની ન્યૂનતા હોય છે. જે સ્ત્રીઓની છાતી સાંકડી, નમળી અને દમિયલના જેવી હોય છે, તેમને આ ઉપાધિ ધણી વખત થાય છે. અને ધણીવાર છાતીમાં થડકારો પણ થાય છે.

(૫) ગર્ભાશય તથા તેના ઉપાંગનાં દર્દો.

Disorders of the Uterus & its appendages.

ગર્ભ રહ્યા પછી ગર્ભાશયને દરેક પ્રકારની લાગણી વધારે થાય છે; ધણીવાર પહેલાં ત્રણ માસ વીસા પછી ગર્ભાશયમાં વખતો વખત દુખાવો જણાય છે; કાંઈવાર તે દુખાવો ચૂંક જેવો સખત થાય છે; કાંઈ સ્ત્રીના ગર્ભાશય એટલો તો નાબુક હોય છે, કે ગર્ભ અંદર ફરે તેથી પણ તેમાં દુખાવો લાગે છે.

ગર્ભાશયનું અધઃપતન થયા પછી પણ ગર્ભાધાન થઈ શકે છે, પણ ધણીવાર તેથી ગર્ભપાત થવાનો સંભવ રહે છે. એ વાત એક બાજુ ઉપર રાખીએ, તો પણ ગર્ભાધાન થયા પછી પણ ગર્ભાશયની સ્થિતિ અને સ્થળ બદલાય છે. ગર્ભ સહિત ગર્ભાશય નીચો આવે છે, આગળ વળે છે કે પાછળ નમે છે, ને ગર્ભાશયના સ્થળાંતરના વિષયમાં આપેલ

દરેક જાતનો ફેરફાર થવા પામે છે. સગર્ભાવસ્થામાં ધણી બારીકાઈ ને ચાતુર્યથી સ્ત્રીના અવયવોની પરીક્ષા કરવી જોઈએ; કેમકે તે વખતે સ્થળાંતરનો નિર્ણય કરવો એ ધણી મુશ્કેલીનું કામ છે માટે ઉપાય કરતી વખતે પણ સાવચેતી રાખવી.

ગભાધાન સમયે જતી ધાત.

સગર્ભા સ્ત્રીઓ કે જેને પહેલાં ધાત જવાનો રોગ હોય છે, તેની સ્ત્રીઓને આ વખતે પણ ધાત જવા લાગે છે. ધાત સંબંધી વધારે જાત જવાના વિષયમાં લખ્યું છે; પરંતુ અહિં એટલું કહેવું જોઈએ કે સગર્ભા સ્થિતિમાં જે ધાત જાય તેનું ઓછું ન કરાય તેવો ખોટો વૃદ્ધ રાખીને દવા કર્યા વિના રહેવું નહિ; કેમકે તેથી તે સ્ત્રી તથા ગર્ભ બન્ને નબળાં થઈ જાય છે.

કોઈવાર ગર્ભાશયમાંથી કેવળ પાણી જેવી નીતરી ધાત જાય છે; (hydrorrhoea) પણ તેથી એમ ન ધારવું કે અંદરના પડ તુટવાથી ગર્ભની ચેત્રી-આંધી એ રસ આવતો હશે. આવી ધાત જાય ત્યારે અંદર તપાસ કરવી ને જોવું કે પ્રસવનો વખત નજીક આવ્યો છે કે કેમ? વેંણુ અગર તો બીજાં કોઈ પ્રસવનાં ચિન્હો હોય તો તપાસ કરવી, અને પછી યોગ્ય ઇલાજ કરવો. પ્રસવના વખતવિના પણ વખતો વખત એવી ધાત જાય છે.

ગર્ભના પડનું જલંદર.

(Dropsy of the Amnion.)

ગર્ભના પડનું જલંદર સાધારણ રીતે તીક્ષ્ણ-રૂપે થોડા વખતમાં થઈ આવે છે, અને તે સાથે ધણું કરીને પેટનું જલંદર પણ હોય છે, સ્વાભાવિક રીતે ગર્ભના પડની અંદર ગર્ભના રક્ષણ અર્થે ત્રણ શેર કે ચાર શેર પ્રવાહી હોય છે, પણ જ્યારે જલંદરનો રોગ થાય છે, ત્યારે તેની અંદરથી દશ કે પંદર શેર પ્રવાહી નીકળે છે. જલંદરને લીધે જ્યારે સ્ત્રીને પાંચ કે છ માસનો ગર્ભ થાય છે, ત્યારે પણ નવ માસના જેવો ગર્ભ અને પેટની વૃદ્ધિ લાગે છે; ગર્ભાશયનો આકાર ગોળ દડા જેવો થાય છે, પગે સોજા હોતા નથી, પેશાબ બરાબર જતરે છે, ગર્ભ અંદર બહુ ધીમેથી ફરકતો લાગે છે; આવા જલંદરને લીધે સ્ત્રી બરાબર શ્વાસ લઈ શકતી નથી, મુઝાય છે, લોહીપણુ જોઈએ તેવું ફરતું નથી; અને તૃષા બહુ થોડી લાગે છે.

પરિણામ:—ગર્ભને યોગ્ય પોષણ મળતું નથી; કોઈવાર બહુ પ્રવાહીને લીધે ગર્ભ તેમાં મળતો જાય છે, અને ગર્ભપાત થઈ જાય છે.

સગર્ભા સ્ત્રીને આવતી ચળ.

Pruritus of the Vulva—મુરાઈટસ

ઝાંઝ ધ વલ્વા.

સગર્ભા સ્ત્રીને યોનિના મુખ આગળ ધણીવાર ચળ આવે છે તેથી તે બહુ હેરાન થાય છે. કેટલીકવાર યોનિમુખ સ્વાભાવિક સ્થિતિમાં હોય છે; પણ અંદર તપાસ કરતાં કમળ લાલચોળ થયું હોય છે, અને તેની ઉપર દાણા દાણા જેવી ફાડલીઓ જણાય છે. કોઈવાર યોનિમુખમાં વરમ થયો હોય છે.

કેટલીકવાર ચળ એટલી બધી આવ્યા કરે છે કે સ્ત્રીને ઉંઘ પણ આવતી નથી, સ્ત્રી બહુ ખજોળે છે તેથી તે બધા ભાગ ઉપર ઉઝરડા પડી રહે છે, અને પ્રસવ પછી પણ કોઈવાર તેની નિશાનીઓ જતી નથી. કોઈ કોઈને તો પ્રસવ પછીજ ચળ મટે છે.

ઉપાય:—ચળનો વિષય જુદો આપ્યો છે તે, જુવો.

દુખાવો, કળતર વિગેરે.

(Pains—પેઇન્સ.)

સગર્ભા સ્ત્રીને વખતોવખત શરીરના જુદા જુદા ભાગમાં દુખાવો થઈ આવે છે. કોઈ વાર પેટમાં દુખે છે, કોઈવાર કેડ દુખે છે, કોઈવાર નંધમાં દુખાવો લાગે છે, અને કોઈવાર હાથ પગમાં કળતર ને દુખાવો લાગે છે.

કારણ:—આવો દુખાવો યવાનાં કારણ મુખ્ય ત્રણ હોય છે. (૧) થાક; (૨) ગર્ભાશય ખોટો થવાથી પેટના સ્નાયુ અને જ્ઞાનતંતુને ખમવો પડતો ખેંચ. (૩) જ્ઞાનતંતુનો દોષ જે “ન્યુરાલ્જિઆ” કહેવાય છે તે. કોઈવાર ગર્ભાશયમાં કોઈ રોગ થવાથી પેડુ-માં દુખાવો થાય ત્યારે ગર્ભાશયની શું સ્થિતિ છે, તેનો તપાસ કરીને પછી યોગ્ય ઇલાજ લેવા.

ચિન્હ:—શરીરના હરકોઈ અવયવમાં દર્દ થઈ આવે છે, તે વરમ જેવું કે લખકારા મારતું હોતું નથી, પણ મંદ હોય છે. તે તરફ દર્દીનું ધ્યાન બહુ જાય છે; કેટલીકવાર કાંઈ દુખાવો હોતો નથી, પણ

માત્ર સ્ત્રીને હાથે પગે કળતર થાય છે. કોષ્ઠવાર નંધમાં ભાર ને કળતર લાગે છે, વાંસો ફાટે છે, કેડ દુખે છે અને વખતે માથું દુખે છે.

કેટલીક સ્ત્રીઓને માથું દુખવાનો મરજ એ ત્રણ માસ સુધી રહે છે. તે સાથે ઉવટી અગર ઝાઝાની કબજીઅત પણ હોય છે.

કોષ્ઠ કોષ્ઠ સ્ત્રીને ઉપત્તા દાંત કે દાઢમાં દુખાવો થાય છે. દાંતનું દર્દ થાય, ત્યારે સગર્ભા સ્ત્રીએ દાંત ખેંચાવવો નહિ; કેમકે તેમ કરવાથી કોષ્ઠ કોષ્ઠવાર ગર્ભપાત થઇ જાય છે.

(૬) મગજના રોગો.

(Disorders of the mental faculties.)

કોરીઆ, વાઈ ને હિસ્ટીરીઆ.

સ્ત્રી સગર્ભા થયા પહેલાં તેને હિસ્ટીરીઆનો, વાઈનો કે કોરીઆનો રોગ હોય તો તે ઘણીવાર આ વખતે મટી જાય છે; પણ કોષ્ઠવાર તેવો રોગ નથી હોતો તેને નવો થાય છે. જેઓનો સ્વભાવ બહુ પોચો હોય છે, તેઓને થવાનો સંભવ વધારે રહે છે, ને સુધરેલ દેશોમાં, તે વધારે થતો જણાય છે; કેટલીકવાર એવું પણ બને છે કે ગર્ભાધાન પહેલાં થયેલ આવો મગજનો વ્યાધિ ગર્ભાધાન પછી વધારે નેર પકડે છે. પ્રસવ પછી સ્ત્રી ઘણીવાર પોતાના મનની પૂર્વ સ્થિતિ પાછી મેળવી શકે છે.

ચિત્તભ્રમ.

સગર્ભા થયા પછી કેટલીક સ્ત્રીઓને ચિત્તભ્રમ થાય છે, પ્રસવ થયા પછી તે ચિત્તભ્રમ મટી જાય છે, અને વળી ફરીથી તેણી જ્યારે સગર્ભા થાય છે ત્યારે વળી ચિત્તભ્રમ થઈ આવે છે. આ ચિત્તભ્રમ થવાનું કારણ જ્ઞાનતંતુ ઉપરનો સગર્ભા-સ્થિતિનો બોળો અને મૂળ જન્મથી આવેલ મગજની ખામી હોય છે, તેમાં જ્યારે કુટુંબ ઉપર પડેલું દુઃખ, પોતાના સગા વહાલાનો તિરસ્કાર ઇત્યાદિ ઉશ્કેરનારાં કારણો મળે છે, ત્યારે સ્ત્રીનું મન ડેકાણે રહેતું નથી.

ઉપાય:—દીવાનાપણાના વિષયમાં આવેલ ઇલાજો જોવા અને ચિત્તભ્રમ થવાનું કારણ દૂર કરવું.

સ્વભાવમાં થતો ફેરફાર.

સગર્ભા સ્ત્રીના સ્વભાવમાં ઘણીવાર ફેરફાર થયા વિના રહેતો નથી. કેટલીક સ્ત્રીઓ જે પહેલાં હડીલી અને જાકી હોય છે, તે ગર્ભ રહ્યા પછી કલાગરી

અને આસાંકિત થાય છે, તેથી ઉલટું જે સ્ત્રીઓ નર અને માયાળુ હોય છે, તે આ વખતે દૂર અને પ્રેમહીન થઇ જાય છે. આનંદી અને હેંશીઆર સ્ત્રીઓ કેટલીકવાર ગર્ભપાત દરમ્યાન ચિંતાતુર ને શુદ્ધિહીન બની થાય છે. જે સ્ત્રીઓ ખીજે સમયે હિમતવાન અને દઢ સંકલ્પવાળી હોય છે, તેઓ આ વખતે ખીજી થાય છે, ને તેનો સંકલ્પ ધડીએ ધડીએ બદલાય છે. જે ભૂલ ને ગફલત કદી પણ કરે નહિ એમ સાધારણ રીતે માની શકાય તેવી ભૂલ અને ગફલત આ વખતે કરે છે, અને તેનો દોષ તેને માથે મુકવા પહેલાં તેની સગર્ભા-સ્થિતિ એ ખાસ લક્ષમાં લેવા જેવી હકીકત છે. કેટલીક સ્ત્રીઓનો તેના સગા પ્રત્યેનો ભાવ અને સ્નેહ આ વખતે કમી અગર નસતી થઇ જાય છે. ઘણી સ્ત્રીઓ હમેશા રહ્યા પછી વધારે ચીડીઆ સ્વભાવની થઇ જાય છે, અને ચીડીઆ સ્વભાવની હોય છે તે શાંત અને સરસ સ્વભાવની થઇ જાય છે. આ સંવળા ઉપરથી જણાશે કે શરીરમાં આવેલા એ ફેરફારો ઘણી ઉતાવળથી અને ઉગ્રતાથી થાય છે, એટલે હોમીઓપેથીની દવાને યોગ્ય પ્રસંગ મળે છે.

ગર્ભાધાન સમયે થતા વ્યાધિઓની યાદિ.

ઉદાસીનતા, ભય—Melancholy, Fear, etc.

મૂર્છા-હિસ્ટીરીઆ—Fainting and Hysterical Fits.

માથાનો દુખાવો, અંધારાં—Headache, Dizziness, etc.

દંતશૂળ, ચ્હેરાનો દુખાવો—Toothache or Faceache.

હૃદયનો ધબકારો—Palpitation of the Heart.

શીરાઓનું ગંઠાઈ જવું—Varicose Veins.

પગના સોજા—Swelling of the Lower Extremities (oedema-ઈડેમા, પગના સોજા.)

કમરનો દુખાવો—Pains in the Back and Loins.

નિદ્રાનાશ—Sleeplessness.

ઉવટી, ઉખડા—Morning sickness

હાતીના દાહ, મોમાં } Heartburn, Water-
પાણીના કોગળા આ- } Brash and Acidity.
વવા, ખટાશ.

ગોટલા ચઢવા—Cramps.

ચૂંક—Colic.

મોની મોળ આવવી, } Salivation) Ptya-
ચૂંક આવ્યાં કરવું } lism.)

બંધકાપ—Constipation.

ઝાડો—Diarrhoea.

મસા-ખવાસીર—Piles.

પેશાબનું નીકળી જવું—Incontinence of
Urine.

પેશાબનું અટકી જવું—Retention of Urine.

સ્તનમાં દુખાવો—Pain in the Breasts.

ગુહાવયવોની ચળ—Itching of the Geni-
tals (Pruritus of the
Vulva).

ચાર મહીનામાં ગર્ભસ્ત્રાવ—Abortion.

સાત મહીના સુધી ગર્ભપાત—Miscarriage.

સાત મહીના પછી પ્રીમેચ્યુઅર બર્થ—Pema-
ture birth.

ગર્ભપાત. કસુવાવડ-અધુરે પડવું.

Abortion and Miscarriage

એબોર્શન, એન્ડ મીસ્કેરિજ.

ન્યારે ગર્ભ બરાબર પરિપક્વ થયા વિના બહાર નીકળી જઈને નાશ પામે છે. સારે ગર્ભપાત થયો કહેવાય છે. અધુરે પડવું એ વાક્યનો અર્થ અપૂર્ણ ગર્ભનું પડવું એટલેજ થાય છે; તો પણ વિશેષ કરીને સાતથી નવ માસ સુધીમાં થતા ગર્ભપાત માટે તે વપરાય છે, ત્રણ ચાર માસની અંદર થતા ગર્ભપાત ને ગર્ભસ્ત્રાવ કહે છે.

પહેલા એ માસની અંદર ગર્ભસ્ત્રાવ વિશેષ થાય છે, અને એમ માનવામાં આવે છે કે જરા પકવ થયેલ ગર્ભ ઘણીવાર પહેલેજ મહીને સ્ત્રીને ખબર પડ્યા વિના રક્તસ્ત્રાવ સાથે નીકળી જાય છે. કેટલીક વાંઝણી કહેવાતી સ્ત્રીઓને પણ ગર્ભ આ પ્રમાણે જરા પકવ થઈને નાશ પામતો હશે એમ અનુમાન થાય છે.

કારણ:—આ કારણોમાંથી કેટલાંક શરીરમાં રહેલ હોય છે, અને કેટલાંક શરીર બહાર રહેલ હોય છે. શરીરનાં કે બહારનાં બીજાં ગમે તે કારણો હોય

તો પણ શરીરની એક અમુક પ્રકારની દૂષિત સ્થિતિ કે જેને લીધે કંઠમાળ ને ક્ષયના તથા કેટલાક ત્વચાના રોગ જન્મી શકે છે, તેવી દૂષિત સ્થિતિ (Psorio condition) એ સામાન્ય કારણ હોય છે; કેમકે કેટલીક સ્ત્રીને ગમે તેવાં સખત કારણો મળે છે, તો પણ ગર્ભપાત થતો નથી, અને કેટલીક સ્ત્રીઓને સહેજ સાજા કારણ મળવાથી ગર્ભપાત થઈ જાય છે. ગર્ભપાત થવા પહેલાં ગર્ભાશય સંકુચિત થવા માંડે છે, અને તેથી જે જે કારણો ગર્ભાશયને સંકુચિત કરે છે, તે તે કારણો ગર્ભપાત કરનારાં થઈ પડે છે.

આથી ત્રણ જુદી જુદી જાતનાં કારણો ગણવામાં આવે છે.

(૧) લાયક કરનારાં કારણો. (૨) ગર્ભધાન પછી ગર્ભનાં દોષથી થતાં કારણો. (૩) સ્વતંત્ર કારણો.

લાયક કરનારાં કારણો:—ગર્ભ બંધાયા પહેલાં ગર્ભાશય, અને તેના ઉપયોગમાં થયેલ વરમ, સ્થળ ફેર, ક્ષત, અર્બુદ ચાદી, ઉપદંશ, ધાતનો રોગ, કંઠમાળ, (કોઈવાર) ચરબીથી કાઢી જવું, વખતો વખત શરીરમાં ન્યાં ત્યાં લોહીનો જમાવ થવાની આદત, ગર્ભાશયની અતિ નાજુકાઈ ને કામળતા (sensibility) હોય છે જેથી તેની આસપાસ કાંઈ વરમ કે દર્દ થાય તો તે તરત ઉસ્કેરાઈ આવે છે સ્ત્રીઓના સ્તનની અતિ કામળતા (જેથી બચ્ચું ધાવે, અગર તો સ્તનને બીજી રીતે ક્ષોભ (Irritation) મળે તો તરત તેની અસર ગર્ભાશય ઉપર થાય છે અને વારંવાર થયેલ ગર્ભપાત આ સમ્બંધથી સ્ત્રી ગર્ભપાત થવાને લાયક થાય છે.

ગર્ભધાન પછી ગર્ભને લીધે થતાં કારણો.

ગર્ભ રહ્યા પછી કેટલીક સ્ત્રીઓને જુદાં જુદાં ચિન્હો થાય છે, તેમાં ઉલટી, ઝાડો, તાવ, ઝાડાની કમ-જીઅત વગેરે હોય છે, તેને લીધે કોઈવાર ગર્ભપાત થઈ જાય છે. ગર્ભધાન પછી કોઈવાર પેટનું કે ગર્ભાશયનું જઠંદર થાય છે, ગર્ભાશયની અંદર મસા કે ઝાંચિ થાય છે, અને ઘણીવાર ગર્ભાશયનું સ્થળ ને સ્થિતિ ફેરવાઈ ગઈ (displacements) હોય છે, કેટલીકવાર આર અધોગત (placenta pro-
via) હોય, કેટલીકવાર સ્ત્રીનું બીજ યોગ્ય પરિ-પકવતા પામવાને બદલે બીજું રૂપ (blighted ova) ધારણ કરે છે, અને કોઈવાર કાંઈ કારણથી અંદર

ગર્ભનો નાશ થાય છે, ત્યારે ગર્ભ અંદર રહી શકતો નથી. ગર્ભને નાશ પામવાનું કારણ કાંઈ વિષ, રક્ત-આવ, અગર પોષણની ખામી હોય છે; કાષ્ઠવાર ગર્ભ ઉપર અંદરના બીજા અવયવોનું અગર બહારથી દુખાણ થવાથી ગર્ભપાત થાય છે.

ફવતંત્ર કારણો:—અતિશય અને અયોગ્ય તનની કે મનની મહેનત, ઘણી ઘોડા ઉપરની, ગાડાની, રેલ્વેમાડીની કે પગે ચાલીને કરેલી મુસાફરી, ખોદવાનો કે બોળે ઉપાડવાનો ધણો શ્રમ, કાંઈ ભાર ખેંચવાનો કે સ્થિતિવાનો પરિશ્રમ, ચાલતાં લપસી જવું, દોડવું, કુદવું, નાચવું વગેરે હોય છે.

ગુહાવયવો ઉપર થયેલ અકસ્માત:—ખળાત્કાર, શસ્ત્રક્રિયા (માર, પછાડ, બળી બેઈને કરેલ શસ્ત્રક્રિયા, અચાનક થયેલ ઇજા, જખમ, ઈત્યાદિથી ગર્ભને નુકશાન થાય છે), સ્તનને થયેલ જખમ, શસ્ત્રક્રિયા અગર બળાત્કાર, અતિશય ઉત્કેરણી અને ચંચળતા સાથે થયેલ સંભોગ, વિપરીત સંભોગ, વારં-વાર થતો સંભોગ, હરકોઈ પ્રકારનો તીવ્ર મનોવિકાર (અતિ ક્રોધ, મોહ, ચિંતા, અફસોસ, ધાર્તી, ખેદ વગેરે) અને કેટલાક રોગો (જેવા કે ઝાડો, મરડો, પાછળથી થયેલ પરમીઆનો કે ચાંદીનો રોગ, એકાંતરો કે ટાઢીઓ તાવ, પ્લેગ જેવો ચેપી તાવ, પીળો તાવ, કૉલેરા, શીળા વગેરે)ને લીધે ગર્ભપાત થાય છે.

એ સિવાય કેટલીક વનસ્પતિઓ અને રસાયણીક દ્વારો એવા હોય છે કે તે મોટા પ્રમાણમાં સેવામાં આવેથી ગર્ભપાત થાય છે. તેમાંના કેટલાક નીચે આપેલ છે.—એગીઓ, બ્લીસ્ટર મારવાની માંખી, ટંકણખાર, કનીનાઇન, પારદ, એપીસ, સેમીના (સેવીન સીકેટ્રી કૉલ્ડીનું ટમ (અર્ગેટ), કૉલોશીડ્રમ, તથા કેટલીક સખત ઉવટી અને રેચની દવા ખાવાથી પણ ગર્ભપાત થાય છે.

ચિન્હ-લક્ષણો:—કેટલીક સ્ત્રીઓને ગર્ભપાત થવા પહેલાં જરા ટાઢ વાય છે, પછી શરીર ગરમ થઇ આવે છે, ઉવટી થાય છે, તૃષા બહુ લાગે છે, ખેંચેની જણાય છે, છાતીમાં ધમકારો થાય છે, પેટમાં કાંઈ ચંડી વસ્તુ હોય એમ લાગે છે, હાથ પગ ટાઢા થતા જાય છે. આંખોની નીચેની ત્વચા કાળી થઇ જાય છે, અને તેનો જીવ ઉડો ઉતરી જતો હોય એમ તેણીને લાગે છે. આવાં ચિન્હો ધણું કરીને લાયક કરનારાં કારણોને લીધે હોય છે.

સાધારણ રીતે ગર્ભપાતમાં શરૂઆતમાં લોહી વહેવા માંડે છે તે સાથે જાંઘમાં ને પેડુમાં દુખાવો થાય છે. પહેલાં આ દુખાવો થોડો હોય છે, ને સ્ત્રીને રજોદર્શન વખતે જેવો દુખાવો થાય છે, તેને મળતો હોય છે. કાષ્ઠવાર ને લોહી વહેવા માંડે તે પહેલાં એવો દુખાવો શરૂ થાય છે, તો ગર્ભપાત થતો અટકાવી શકાય છે; પણ જ્યારે રક્તસ્રાવ શરૂ થયો હોય ત્યારે ને રક્તસ્રાવ જલદી બંધ કરવામાં આવે નહિ, તો ગર્ભપાત થતો અટકાવતાં મુશ્કેલી પડે છે.

રક્તસ્રાવની સાથે પેડુમાં ભાર લાગે છે, અને જાણે કે પેડુમાંથી કાંઈ બહાર નીકળવા પ્રયત્ન કરતું હોય તેમ સ્ત્રીને લાગે છે. રક્તસ્રાવ શરૂ થયા પછી, પણ સ્ત્રીઓને ઘણીવાર ટાઢ વાય છે, અને વેંજુના જેવું દર્દ ઉપડે છે. જેમ ગર્ભ વધારે માસનો હોય છે તેમ વેંજુ વધારે આવે છે. ને માસ ટાઢ માસના ગર્ભનો સ્રાવ થાય તો માત્ર રજોદર્શનનું લોહી વધારે જતું હોય એમ લાગે છે.

ગર્ભનું પતન થયા પછી રક્તસ્રાવ ધણું કરીને વિશેષ થાય છે, અને જ્યારે ચાર પાંચ મહિનાનો ગર્ભ પડ્યો હોય ત્યારે લોહી ધણું જાય છે, અને સ્ત્રીની તમીચતને ધક્કો પહોંચે છે. ગર્ભનાં ઉપાંગ-ઝારને પડ-ગર્ભાંશય સાથે ગાઢા સંબંધમાં હોય છે, તે આ વખતે જલદી ત્યાંથી ભુદાં પડતાં નથી, એથી વેંજુ ને રક્તસ્રાવ બન્ને વધારે વખત સુધી રહે છે. ગર્ભ બહાર પડ્યા પછી કાષ્ઠ કાષ્ઠવાર આઠ દશ દિવસ સુધી ઝાર નીકળતો નથી; કાષ્ઠવાર ઝાર ગર્ભાંશયની અંદર રહે છે અને સડે છે. આ સડાથી સ્ત્રીને પાઇમીયાના રક્તવિકાર થાય છે, તથા મૃત્યુ થવાનો સંભવ રહે છે; પણ આવો સડો પાંચ છ મહિના અને તે પછીના ગર્ભની ઝારમાં વધારે થાય છે, તે પહેલાં કવચિતજ થાય છે.

કાંઈ વાર નાના ગર્ભનો અંદર નાશ થાય છે, ત્યારે તેનો સ્રાવ થવાને બદલે ઝાર મોટી થાય છે, અને તેમાં મરણ પામેલ ગર્ભ છુપાઇ રહે છે, અગર તે ગર્ભનું કાંઈ રૂપાંતર થાય છે, અથવા તેની અસ્વાભાવિક વૃદ્ધિ થાય છે, ત્યારે છોડ થયું કહેવાય છે.

નિષ્ક્રિય:—અતિ આર્તવમાં અને પીડિત આર્તવમાં લોહી નીકળવાથી પીડા વગેરે ચિન્હો નરમ પડે છે, પણ ગર્ભપાત થવાનો હોય છે, ત્યારે લોહી નીક

જનું જાય છે, તેમ તેમ વેંજુ વધારે જોરથી આવવા માંડે છે; અને આર્તવ વિકારમાં પીડા હમેશાં સાવની પહેલા થાય છે, અને ગર્ભપાતમાં કાંઈકવારજ પીડા રક્તસ્રાવની પહેલાં થાય છે; આ સિવાય અંદર ગર્ભ છે કે નહિ તેની તપાસ ને ખાતરી કરવી જોઈએ; યોનિમાર્ગની અંદર આગળી નાખવાથી કમળનું મુખ ઉઘાડું લાગે, અને થોડી વારે તે વધારે ખીણતું જણાય તો ગર્ભપાત થવાનો હશે એમ અનુમાન થાય છે.

કેટલીકવાર જ્યારે રક્તસ્રાવ વગેરે ચિન્હો શરૂ થાય, ત્યારે ગર્ભપાત થતો બંધ રહી શકશે કે કેમ એ સવાલ અગત્યનો થઈ પડે છે. કેટલાંક ચિન્હો ઉપરથી એમ કહી શકાય છે કે ગર્ભપાત થયા વિના રહેશે નહિ; તે ચિન્હો લક્ષમાં લેવાથી આ સવાલનું નિરાકરણ થાય છે, પણ તે વિષે જ્યાં સુધી ઉપાયો લાગુ પડી શકે તેમ હોય, ત્યાં સુધી કાંઈ ચોક્કસ અભિપ્રાય આપી શકાતો નથી. ડા. રીગમ્બી કહે છે કે જ્યારે વેંજુ અમુક વખતને અંતરે આવ્યાજ કરે, ગર્ભાશય કંઈક થઈ જાય, અને કમળનું મોંડું ઉઘડે, ત્યારે તે ગર્ભને જોખમ ભરેલાં ચિન્હ સમજવાં; કેમકે તે એમ સૂચવે છે કે ગર્ભાશય ગર્ભને કાઢવા તૈયાર થાય છે. આ વખતે કમળનો ભાગ ગર્ભાશયના ભાગથી જુદો પડતો નથી. પણ એક થઈ ગયેલ લાગે છે. જ્યારે લોહી ગર્ભાશયના મથાળા આગળથી નીકળે છે, ત્યારે તે જગ્યાએથી ગર્ભ પડવા માંડે છે, અને તેથી લોહીનો પ્રવાહ સ્ત્રીના જાણવામાં આવે તે પહેલાં તેને દુખાવો થાય છે. આથી ઉદ્ધતું જ્યારે લોહી ગર્ભાશયના કમળ આગળ નીકળે છે, ત્યારે ગર્ભ તે સ્થળેથી છુટો પડવા માંડે છે, અને તેથી લોહીનો પ્રવાહ સ્ત્રીના જાણવામાં દુખાવાની પહેલાં આવે છે. જે કમળના મુખ આગળજ ગર્ભ છુટો પડે છે, તો થોડું લોહી નીકળીને ગર્ભપાત થતો અટકવાનો સંભવ છે, પણ જે ગર્ભાશયના મથાળા આગળથી ગર્ભ છુટો પડે, તો તે અટકવાનો સંભવ ઓછો રહે છે.

ચિકિત્સા.

કેટલાંક ઉપાય ગર્ભપાત ન થાય તે માટે અગાઉથી લેવાના હોય છે, અને કેટલાંક ગર્ભપાતનાં ચિન્હો શરૂ થયા પછી લેવાના હોય છે.

મકરૂંડીઅસ ૧૨:—જો એમ લાગે કે સ્ત્રીને

ઉપદંશની કાંઈ અસર છે, અને તેને લીધે ગર્ભ પરિપક્વ થયા વિના મરણ પામે છે, તો આ દવા આઠ આઠ કલાકે ચાર દિવસ આપવી. વળી બે દિવસ બિલકુલ ન આપવી, અને પછી બે દિવસ આપીને વળી બે દિવસ બંધ કરવી. એ પ્રમાણે આસરે પંદરેક માત્રા લાંબે લાંબે વખતે આપવી. એટલે ઉપદંશની અસર દૂર થશે.

કુહકેરીઆ કાળ્ ૬:—જો માખાપને કંઠમાળના વ્યાધિની અસર હોય, તો આ દવા આઠ આઠ કલાકે ગર્ભાધાન દર્મ્યાન દશ દિવસ આપવી, વળી ત્રણ ચાર દિવસ બંધ કરવી ને પછી ફરીથી શરૂ કરવી એમ નવમા મહિના સુધી આપવી.

સદ્કેર ૬:—જો માને ત્વચારોગ હોય, અગર વારંવાર થતા હોય, તો આ દવા આઠ આઠ કલાકે સાત આઠ દિવસ આપવી, વળી સાત આઠ દિવસ બંધ કરવી, એ પ્રમાણે ત્રણ ચાર મહિના સુધી ચલાવવું, એથી ગર્ભપાત થશે નહિ.

સીલીશ્યા ૬:—જ્યારે માખાપનાં અસ્થિ કાચાં અથવા નખળાં હોય, અગર જે બાળક અવતરતાં હોય તેનાં અસ્થિ કાચાં હોય, અને જલદી વળી જતાં હોય, ત્યારે આ દવા ગર્ભાધાન દરમિયાન વચમાં થોડા થોડા દિવસ બંધ કરતાં જવી ને આપવી.

ફોરેકેરસ ૬:—જ્યારે ઔરનું ચરખીમય રૂપાંતર થઈ જતું હોય ને તેથી ગર્ભપાત થતો હોય, ત્યારે આ દવા આઠ આઠ કલાકે એકાદ અઠવાડીઈ આપવી. પછી ચાર દિવસ રહીને ફરીથી એક અઠવાડીઈ આપવી. વળી એકાદ અઠવાડીઈ દવા ન આપવી, ને પાછી એક અઠવાડીઈ આપવી એમ ચલાવવું. એથી માત્ર ઔરનુંજ નહિ, પણ હરેકાઈ અવયવનું ચરખીમય રૂપાંતર થતું અટકશે.

બેસીલીનમ ૧૦૦:—જ્યારે ક્ષયનું દર્દ માને કે ખાપને હોય, ને તેથી કરીને ગર્ભ અધુરે પડતો હોય, તો આ દવાની પાંચ ગોળીઓ અઠવાડીઆમાં એક વખત આપવી.

એપીસ ૬:—જ્યારે સ્ત્રીને કાંઈ દેખીતા શારીરિક દોષ વિના ગર્ભપાત થવાની ટેવ પડી ગઈ હોય, અને પ્રથમ અંડાશય અયોગ્ય રીતે ઉચ્ચેરાઈ ગયા પછી ગર્ભાશય ઉચ્ચેરાતું હોય, અંડાશયમાં પ્રથમ દુખાવો ઉપડતો હોય અને પછી ગર્ભપાત થતો હોય, પેશાબ ઓછો જતરતો હોય, ફરત કબજ રહેતો હોય

કેટલાક વખત સુધી ધાત જતી હોય, અને પછી ગર્ભપાત થઇ જતો હોય છતાંદિ લક્ષણો હોય, તો આ દવા ચાર ચાર કલાકે આપવી.

સીમીસીક્યુન:—જે સ્ત્રીઓને સંધીવાની અસર હોય, અથવા જેઓને ટાઢ વાયા કરતી હોય કે સ્તનમાં ટાંકણીઓ ધોંચ્યા જેવું દર્દ થતું હોય, અને તે સાથે ગર્ભપાત થવાની આદત પડી ગઇ હોય, તેમને આ દવા આઠ આઠ કલાકે બે ચાર મહિના સુધી વચમાં ત્રણ ત્રણ ચાર દિવસનો અંતર રાખીને આપવી.

સેબીના:—ગર્ભાધાનના પહેલા ત્રણ મહિનામાં ગર્ભ પડી જતો હોય, ગર્ભપાતનાં કાંઈ ચિન્હો શરૂ થયાં હોય, તો આ દવાની જરૂર છે. જે વેંણુ આવવા લાગી હોય, તો ૬ વેંણુ આવી ગયા પછી એક માત્રા આપવી. જે રક્તસ્રાવ હોય, તો જરૂર લાગે તેટલીવાર ઉતાવળથી કે ધીમે ધીમે આ દવા આપ્યા કરવી. આ દવા આઠ આઠ કલાકે આપવાથી ગર્ભપાતની આદત પણ દૂર થાય છે.

સીકેલી:—જ્યારે ગર્ભપાત પાછલા પાંચ છ મહિનામાં થતો હોય, અને તેનાં ચિન્હો શરૂ થઈ ગયાં હોય, ત્યારે આ દવા કલાકે કલાકે અથવા જરૂર લાગે તે તે પ્રમાણે આપવી. વળી આ દવા આઠ આઠ કલાકે આપવાથી પાછલા મહિનાઓમાં ગર્ભપાત થવાની આદત પણ દૂર થાય છે.

આનિકા:—જ્યારે કાંઈ વાગવાથી કે અકસ્માત થવાથી ગર્ભપાતનાં ચિન્હો શરૂ થયાં હોય, ત્યારે આ દવા કલાકે કલાકે આપવી. રક્તસ્રાવ હોય તો પણ આ દવા દેવામાં હરકત નથી.

કેમોમીલા:—જ્યારે કાંઈ મનોવિકારને લીધે ગર્ભપાત થતો હોય, ત્યારે આ દવા અડધી અડધી કલાકે શરૂ કરવી, એથી સ્ત્રાવ વગેરે બંધ થશે.

આઇના:—જો ગર્ભ બહાર નીકળી ગયા વિના રહેશે નહિ, એમ લાગતું હોય, તો આ દવા કલાકે કલાકે આપવી, તેથી ગર્ભાશયને મજબૂતી મળે છે, અને ગર્ભને જલદી બહાર કાઢી શકે છે, તે સાથે રક્તસ્રાવ ઓછો થાય છે, અને જેટલો થાય છે, તેટલાનો ધક્કા તેણી સહેલાઈથી ખમી શકે છે. જ્યારે ગર્ભપાત પછી અંદર પડેા નીકળ્યા વગર

રહી ગયાં હોય, અને લોહી ઘણું જતું હોય, ત્યારે પણ આજ દવાની જરૂર છે.

એકેનાઇટ:—જો તાવ કે વરમનાં કાંઈ લક્ષણો હોય, તથા બહુ લાગતી હોય, ત્યારે કોરી રહેતી હોય, ચિંતા રહેતી હોય, અગર મરી જવાની ધારતી લાગતી હોય, તો આ દવા કલાકે કલાકે આપવી. આ સિવાય ઓપીઅમ પણ કાંઈવાર ચિન્હો નોંધને અપાય છે.

અનુસંગી ઉપાય:—રક્તસ્રાવ શરૂ થાય કે તરત સ્ત્રીને સુવાડી રાખવી, ને પેટ ઉપર થંડા પાણીનાં પોતાં મુકવાં તથા દવા શરૂ કરવી. જ્યાં સુધી વેંણુ આવવા માંડી ન હોય, ત્યાં સુધી ગર્ભપાત અટકવાનો સંભવ રહે છે, પણ જ્યારે રક્તસ્રાવની સાથે વેંણુ શરૂ થાય, અને કોઈ દવાની અસર જણાય નહિ, ત્યારે સ્વસ્થ રીતે અને તેટલા અનુસંગી ઉપાય કરવા, અને કુદરતને તેના કાર્યમાં મદદ કરવી. સ્ત્રીને શાંતિ અને આરામની પ્રથમ જરૂર પડે છે માટે તેને વારંવાર બોલાવવી નહિ કે બેસારવી નહિ. ખોરાકની જરૂર લાગે તો પાતળો ને હલકો ખોરાક આપવો. જો અશક્તિને લીધે વેંણુ જોરથી ન આવતી હોય, તો આઇના^{૧૪} પંદર પંદર મીનીટ આપવું. ગર્ભનું પતન થયા વિના રહેશે નહિ એમ લાગે, ત્યારે ગરમ પાણીમાં વાદળી બોળીને વારંવાર યોનિ માર્ગમાં મુકવી, જેથી વેંણુ જોરથી આવશે, અને ગર્ભ જલદી છૂટો પડી શકશે; તેમ છતાં ગર્ભ બહાર ન આવે, તો તેને બહાર કાઢવા માટે હાથ અથવા શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરવો. દર્મ્યાન રક્તસ્રાવ બહુ હોય, તો તેને નિયમિત કરવો. વાદળીના કકડા દોરાથી થોડે થોડે અંતરે સીવીને તેની માળા જેવું બનાવીને તેનો એક છેડો કમળના મુખમાં ને બીજો યોનિ આગળ એમ મુકવા. જરૂર લાગે તો તેને બોરીક એસીડના સોલ્યુશનમાં બોળીને વાપરવા. એથી રક્તસ્રાવ ઓછો થશે, કસુવાવડ થયા પછી ગર્ભને કાંઈ ભાગ ગર્ભાશયમાં રહી ગયો હોય, તો તે સડીને બહાર આવશે તેથી તેને વધારે છેડવો નહિ. ખોરાકમાં દુધનો ખોરાક આપવામાં કશો વાંધો નથી. કાંઈ અગર એકલું દુધ ત્રણ ત્રણ કે ચાર ચાર કલાકે આપવું તથા ચિન્હોને અનુસરતી દવા પણ ચાલુ રાખવી ને શક્તિ આવવા દેવી. વારંવાર ગર્ભપાત થવાનું જે કારણ હોય, તે દૂર કરવું. ઉપદેશની અસર હોય, તો તેનો ઇલાજ કરવો. સ્ત્રીનું શરીર નિ-

ર્જન, વ્યાધિમસ્ત કે કોઇ ખાસ પ્રકૃતિવાળું હોય, તો તેનો ઇલાજ કરવો. અતિશય નિર્મળ સ્ત્રીને ગર્ભાધાન બહુ જોખમ ભરેલું છે, માટે તેની સ્ત્રીને એક વખત ગર્ભાપાત સહિસન્નામત રીતે થાય તો શરીરની શક્તિ વધારવાનો તરતજ ઇલાજ કરવો અને શરીર સુધર્યા પહેલાં પ્રગ્નેત્વપત્તિનો પ્રયાસ કરવો નહિ. કસુવાવડમાં એકંદર રીતે માવજત સુવાવડના જેવીજ કરવી.

પ્રસવ પછી થતો રક્તસ્રાવ.

Post-partum Haemorrhage.

પોસ્ટ પાર્ટમ હેમોરેજ.

પ્રસવ પછી આંર નીકળ્યા પહેલાં અગર તે પછી રક્તસ્રાવ થાય છે, સ્વાભાવિક પ્રસવ પછી, આંર ગર્ભાશયને થોડી ઘણી વળગી રહે છે, અને તેથી ત્યાં સુધી જરા પણ લોહી વહેતું નથી; પણ પ્રસવ પછી જે વેળુ આવે છે, તેથી આંર છુટી પડવા માંડે છે, અને તેનું છુટા પડવાનું કામ શરૂ થાય છે, ત્યારથી તે છેક ગર્ભાશય સંકુચિત થાય છે, ત્યાં સુધી લોહી વહે છે, કોઇ સ્ત્રીને આ સમયે થાંજું લોહી વહે છે, અને કોઇને તો ખિલકુલ વહેતું નથી. સાધારણ રીતે આંર બાળકનો પ્રસવ થયા પછી પંદર વીશ મીનીટમાં છુટી પડે છે, અને જે થોડું એક લોહી નીકળે છે, તેથી સ્ત્રીનો ગર્ભાશય હળવો થાય છે, અને પોતાનું પૂર્વરૂપ ધારણ કરે છે. પણ જેમ લોહી વધારે વખત સુધી નીકળ્યા કરે છે, તેમ અચ્ચાની માની તખ્ખીઅત વધારે બગડે છે, અને ઉપાય કરવાની જરૂર પડે છે.

કારણ વગેરે—કેટલીકવાર ગર્ભાશય અશક્ત થયો હોય છે, તેથી તે બરાબર સંકુચિત થતો નથી, એટલે આંર જલદી બહાર પડતી નથી; કોઇવાર ગર્ભાશયમાં બરાબર વેંજુ ન આવતી હોય તેથી આંર છુટી પડતી નથી; કોઇવાર આંર ગર્ભાશય સાથે અસ્વભાવિક રીતે ચોટી (morbid adhesion) હોય છે, જ્યારે આંર નીકળ્યા પછી પણ લોહી વઘા કરે છે, ત્યારે તેનું કારણ ગર્ભાશયની રક્તનળીઓની અશક્તિ અને શિથિલતા હોય છે, જેને લીધે જ્યાં સુધી ગર્ભાશય બરાબર સંકુચિત થાય નહિ, ત્યાં સુધી લોહી વઘા કરે છે. કોઇવાર આંર નીકળ્યા પછી એકાએક થાંજું લોહી જવા માંડે છે, ગર્ભાશય સંકુ-

ચિત થાય છે, તે કંઠણ પથરા જેવું લાગે છે, પણ થોડીવારમાં ગર્ભાશય પહોળું અને શિથિલ થાય છે ને લોહીનો પ્રવાહ અગર તો ગાંઠા નીકળવા માંડે છે.

ચિન્હ—લક્ષણ:—કોઈવાર લાઘ્ય ચોળ લોહી ને ગાંઠા જાય છે, તે સાથે નબળાઈ વધતી જાય છે, દર્દી ગાફલ થવા માંડે છે, વખતે તેણીને ઉલટી થાય છે, ચક્કર આવે છે, તેણીનું શરીર થંડું પડવા માંડે છે, આંચકી આવે છે, તેણીનો જીવ ઉડા ઉતરતો લાગે છે, અને મોઢું સુકાઈ જાય છે, ઇત્યાદિ રક્તસ્રાવનાં ચિન્હો થાય છે.

ચિકિત્સા.

આ વખતે બરફ અત્યંત ઉપયોગી છે. પેકુ ઉપર બરફ લગાડવો અને ગર્ભાશયના ભા- અને પેકુ ઉપરની આંગળીઓ અને અંગૂઠાવડે દબાવો તથા મસળવો એટલે થોડીવારમાં ગર્ભાશય જાગૃત થશે અને આંર વગેરે અંદર રહી ગયેલ ભાગ છુટા પડી બહાર આવશે. પેકુ ઉપર બરફ મુકી રાખવાથી ફાયદો નથી, પણ બરફના થંડા પાણીમાં કપડું બોળીને તે પેકુ ઉપર, અને યોનિયુગ ઉપર એકદમ લગાડવું; વળી તરત તે લઈ લેવું ને ફરીથી બોળીને લગાડવું એમ સાત આઠ કે વધારે વખત કરવું, એટલે ગર્ભાશય ઉશ્કેરાઇને પોતાનું કાર્ય કરવા તત્પર થશે. બરફના થંડા પાણીની ધાર ઉચેથી પેકુ વગેરે ભાગ ઉપર કરવાથી પણ ફાયદો થાય છે. ગર્ભાશયમાં અંદર પણ બરફના થંડા પાણીની પિચકારી મરાય છે, ને તેથી પણ ફીક થાય છે.

સીકેલી^{૩૦}:—જે સ્ત્રીઓના પેટના સ્નાયુઓ નબળા પડી ગયા હોય, શરીરમાં શક્તિ થોડી હોય, અગર જેણીને ઘણું બાળક અવતર્યો હોય, ને તેથી ગર્ભાશય નબળો થઇ ગયો હોય, તેણીને આ દવા પાંચ પાંચ કે દશ દશ મીનીટ આપવી; એથી શક્તિ આવશે.

પદસેટીલા^{૩૧}:—જ્યારે પ્રસવ થતાં ઘણો વખત લાગ્યો હોય, અને ગર્ભાશય શાંત પડ્યું રહેતું હોય, ત્યારે આ દવા દશ દશ મીનીટ આપવાથી ગર્ભાશય જાગૃત થશે.

આર્નિકા^{૩૨}:—જ્યારે પ્રસવના શ્રમને લીધે ગર્ભાશય થાકી ગયું હોય, ત્યારે આ દવા દશ દશ મીનીટ આપવી.

કોઈવાર આસેનિકમ પણ તેની સાથે વારા ફરતી અપાય છે.

હબ્નેરથા^૪×—ન્યારે શરૂઆતમાં પ્રસવની ક્રિયા બહુ ઉતાવળથી થઈ હોય, અને અધવચ એકદમ ગર્ભાશય સંકોચાતું બંધ પડી જાય, ત્યારે આ દવાની જરૂર છે. શરીરનો કોઈ ભાગ બહાર આવ્યા પછી ગર્ભાશય મંદ પડી જાય, તો આ દવા આપવી.

એ સિવાય રક્તસ્રાવ અટકાવવાને માટે ઇપી-કા ક્યુઆના^૩, સેબીના^૨, ફૂરમ^૧, ચાઇના^૧. વગેરેમાંથી જેની જરૂર જણાય તે આપવું.

અનુસંગી ઉપાય:—ગર્ભાશયને મસજવો, એટલે પોતાની મેજે જગૃત થશે ને મેલ બધો બહાર આવશે. ગર્ભાશયના માથા આગળ એક હાથથી બીસાઈને તેને યોનિમુખ તરફ ઉંચો દાખવો, અને બીજો હાથ યોનિમાર્ગમાં નાખીને પેકુ તરફ કમળને દાખવું; એ રીતે સામ સામા બે હાથેથી મસલતાં તે તરત જગૃત થશે.

ઉપરની રીતથી કાંઈ ન થાય, તો આંગળીઓ વડે ગર્ભાશયમાં ભરાય રહેલ મેલ કાઢી નાખવો, બહારથી પેકુ ઉપર એક જાડી ગાદી મુકીને મજબુત પાટો બાંધવો, અને આશરે ૧૨૦° ડીગ્રીવાળા ગરમ પાણીની પિચકારીથી અંદરનો ભાગ ઘોંઘ નાખવો. રક્તપ્રવાહ હોવા છતાં ૧૨૦° ગરમીવાળું પાણી ઉપયોગી થાય છે. તેથી ઓછું ગરમ પાણી કામનું નથી. પર કલ્હા-રાઇડ ઑફ આયર્ન પાણીમાં મેળવીને તેની પિચકારી મારવાથી કોઈવાર ફાયદો થાય છે. દર્દી નાખાઈ જાય ને બેશુદ્ધ થવા લાગે, તો મીઠાનું સોલ્યુશન મળાશયમાં અગર શિરાદ્વારા શરીરમાં શેર દોઢ શેર દાખલ કરી દેવું. રક્તાશયને ચાલુ રાખવા માટે રેડીકનિયાની ત્વચામાં પિચકારી મારવી.

ગર્ભાધાનમાં ને સુવાવડમાં થતી આંચકી-તાણ.

Puerperal Convulsions.

પ્યુઅર પેરલ કન્વલઝન્સ.

કેટલીક સ્ત્રીઓને ગર્ભાધાનના પહેલા આઠ મહિનામાં આંચકી આવે છે, તે ધણું કરીને હિસ્ટીરીઆની હોય છે; જેઓને વાઇના રોગ હોય છે, તેમને વાઇની આંચકી આવે છે. પણ છેલ્લા એટલે નવમા મહિનામાં જે આંચકી આવે છે, તે ધણે ભાગે વાઇને મળતી આંચકી હોય છે. હિસ્ટીરીઆને મળતી આં-

ચકીને માટે હિસ્ટીરીઆનો વિષય જોવો. આ સ્થળે તો વાઇની જાતની જે આંચકી પ્રસવ પહેલાં અગર પછી થાય છે, તે સમજવાની છે; જે સ્ત્રીઓને હાથે ને મોઢે સોળ અગર ફેર ચઢી હોય તેને આંચકી થવાનો વિશેષ સંભવ છે, માટે તેમણે આગળથી ધસાળ લેવા.

કારણ:—સગર્ભા સ્થિતિને લીધે પેટની ધમની ઉપર દબાણ થાય છે, અને તેથી તે તરફ જતું લોહી અટકાવાથી મગજ તરફ લોહીનું જોર થાય છે, વળી બરડામાં રહેલ જ્ઞાનતંત્રો અને તેને લગતી રક્ત-નળીઓ ઉપર પણ ગર્ભને લીધે દબાણ થાય છે; આથી આંચકી થઈ આવે છે. તેવીજ રીતે ન્યારે મગજ ઉપર અને કરોડ-રજા ઉપર લાંબા વખત સુધી રહેલ થોડુંએક દબાણ એકદમ દૂર થાય છે, ત્યારે પણ આંચકી થાય છે. જે સ્ત્રીઓ લોહીઆળ ને પુષ્ટ હોય છે, તેમને પહેલા કારણથી આંચકી થવાનો સંભવ છે, અને જેઓ લોહી વિનાની ને દુર્બળ હોય છે તેમને બીજા કારણથી આંચકી થવાનો સંભવ છે. બન્નેમાં ન્યારે રક્તનળીઓની સ્થિતિસ્થાપકતા ઓછી થાય છે, ત્યારે આંચકી ઉત્પન્ન થાય છે. અતિથય લોહી જવાથી આંચકી થાય છે, તેનું કારણ પણ એજ છે.

ન્યારે મગજની રક્તનળીઓ ઢીલી ને નબળી પડી હોય છે, ત્યારે એકાએક કાંઈ મનો-વિકાર થવાથી લોહીનું જોસ વધી જાય, અને આંચકી ઉપડે છે. વળી ગર્ભને લીધે ન્યારે શ્વાસોચ્છ્વાસ બરાબર છૂટી લેવાતો ન હોય, ત્યારે લોહી જોડાએ તેટલું સ્વચ્છ થતું નથી, અને તેથી આંચકી થાય છે; લોહીનું આલ્બ્યુમીન પેશાબ વાટે જતું રહેતું હોય, કે લોહીમાં મગજનાં વિષ અગર તો એવાં બીજાં વિષ બળતાં હોય તો તેથી અને ધાવણથી ચડતા તાવને લીધે આંચકી થાય છે.

જે સ્ત્રીઓનો બાંધો અને સ્વભાવ નાજુક ને પોચો હોય છે, જે સ્ત્રીઓને નાનપણમાં આંચકી, હિસ્ટીરીઆ કે વાઇ આવતી હોય છે, અગર જે સ્ત્રીઓને દર પ્રસવ વખતે આંચકી થતી હોય છે તેવી સ્ત્રીઓને આંચકી થતી વધારે જોવામાં આવે છે. આ દર્દવાળી સ્ત્રીને કેટલીકવાર સોળ ચડ્યા હોય છે, અને કેટલીકવાર તેના પેશાબમાં આલ્બ્યુમીન વધારે અને યુરીઆ ઓછા જોવા હોય છે.

સૌથી મોટું અને પ્રબલ કારણ ગર્ભાશય અને તેવા બીજા અવયવોનો ક્ષોભ (irritation) હોય છે. કરોડ-રજ્જુમાંથી ગર્ભાશયમાં જે ગાનતંતુઓ આવેલા હોય છે, તેના ઉપર ગર્ભના મસ્તકને લીધે જે દબાણ થાય, તો પણ આંચકી થાય છે. કેટલીક સ્ત્રીઓનું મન એટલું બધું પોચું ને કામળ હોય છે કે પેકુમાં ગર્ભ ફરકે તેને લીધે આંચકી આવે છે, કેટલીકને સ્વાભાવિક પ્રસવથી પણ આંચકી આવે છે અને કેટલીકને શસ્ત્રક્રિયાનું નામ સાંભળતાંજ આંચકી આવે છે. આવી કેટલીક સ્ત્રીઓને ઔર અંદર રહી ગઇ હોય તે બહાર કાઢવાનો સહેજસાજ પ્રયત્ન કરતાં આંચકી આવે છે. કોઇને દસ્ત કબજ રહેવાથી, રેચ લાગવાથી, મૂત્રાશયની ચંચળતાથી, અને સ્તનના ક્ષોભથી પણ આંચકી થાય છે.

ચિન્હ:—એ પ્રકારનાં હોય છે. એક જે આગમયથી થાય છે તે, અને બીજાં આંચકી વખતે થાય છે તે, આંચકી થવા પહેલાં માથું ભારે થાય છે, કાઠવાર ફેર આવવા માંડે છે, આખું માથું અગર માથાનો થોડોએક ભાગ સખત દુખવા આવે છે, સમજશક્તિ કમ થઇ જાય છે, કાનમાં ભણભણાટ થાય છે. દષ્ટિ નાશ પામતી હોય એમ લાગે છે, અને પછી વિચારશક્તિ તથા સ્પર્શજ્ઞાન પણ કમી થવા માંડે છે. પ્રસવ વખતે આંચકી થવાની હોય, તો રક્તાશય ઉતાવળથી અને જોરથી ચાલવા માંડે છે, અને પછી ઉપર લપેલાં ચિન્હો થવા માંડે છે, તે સાથે ટાઢ વાય છે, મોળ આવે છે, ઉલટી પણ થાય છે. દર્દી બેચેન થાય છે, તેનું આખું શરીર ક્ષોભ પામે છે, થોડીવારમાં શરીર ગરમ થાય છે, પણ ચામડી પરશેવાવાળી રહેવાને બદલે સુકી રહે છે, નાડ ભરેલી અને જોરમાં ચાલે છે, દર્દીના ચહેરા લોહીથી ભરેલ ને લાલચોળ થાય છે, સન્નિપાતનો ચાળો થવા માંડે છે, આંખો ફાટેલી અને વિકાળ લાગે છે, અને ઘણી સ્ત્રીઓના પેકુમાં વેંણથી જુદી જાતનો દુખાવો એકદમ ઉપડે છે. જ્યારે માથામાં અને અન્નાશયમાં સખત દુખાવો જણાય, ત્યારે ઘણી બચકર આંચકી આવવાનો સંભવ રહે છે. જ્યારે હાથ અને ચહેરા સુજા આવે, ત્યારે પણ આંચકી થઇ આવે છે, અને આ સાથે જે પેશાબમાં આલ્બ્યુમીન જતો હોય, તો તેવું પરિણામ આવવાની વધારે ધારિત રહે છે.

આટલું છતાં પણ કેટલીકવાર આંચકી કાંઈ અગમચેતીનાં ચિન્હ વિના થઈ આવે છે. આ આંચકીનું જોર, અને ચેષ્ટા ધણે દરજ્જે વાઢને મળતી આવે છે. ચહેરા સુજેલો, ને જરા કાળાશ પડતો થાય છે, અને આંચકીથી વિચિત્ર રીતે ખેંચાઇ જાય છે. જડાં થોડી થોડીવારે ઉધડીને વસાઇ જાય છે, તેથી જીભને ઇજા થાય છે, મોંઢામાંથી શીથ નીકળે છે, અને દર્દીના હાથ પણ એવા જોરથી પછડાય છે કે તેને દાબી રાખવામાં મુશ્કેલી પડે છે, શ્વાસ મોંઢાવાટે ચાલે છે, અને મોંઢું બંધ હોય છે, તેથી સુસવાટા મારતો અવાજ થાય છે, પણ પછી શ્વાસ ધીમો પડી જાય છે, નાડ પહેલાં ઉતાવળી ને કંચા હોય છે, તે પાછળથી ઘણી નાની અને અસ્પર્શ્ય થઈ જાય છે. ઝાડો ને પેશાબ ઘણીવાર પોતાની મેજે છુટી જાય છે. આ આંચકી પાંચ મીનીટથી અડધા કલાક સુધી રહે છે, તે મટ્યા પછી સ્ત્રી જાણે ઉંઘતી હોય એમ પડી રહે છે, અને તેનું જાન આંખું થયું હોય એમ લાગે છે. કાઠવાર જાન આવે છે, પણ નળખાઇને માથાનો દુખાવો રહે છે. તોપણ અડધી કલાકથી બે કલાક સુધીનો વખત ગયા પછી, ફરીને આંચકી આવે છે. કાઠવાર આંચકીમાંથી સ્ત્રી સાવધ થતી નથી, અને બેશુદ્ધ થઇને મરણ પામે છે.

જ્યારે આઠમે કે નવમે મહિને આંચકી આવે છે, ત્યારે ગર્ભમાં રહેલું બાળક મરણ પામે છે, પણ જ્યારે પ્રસવ વખતે આંચકી આવે છે ત્યારે બાળકને બચાવી શકાય છે. આ વખતે આંચકી ગર્ભાશયના દરેક સંકોચ વખતે આવે છે, એટલે કે જેવી વેંણ આવે છે કે તરત સ્ત્રી અચકાય છે. જે આંચકી થયા પહેલાં વેંણ આવતી ન હોય, તો આંચકીના જોર સાથે કમળનું મોંઢું ઉધડવા લાગે છે, માટે એ વખતે હમેશાં કમળનું મુખ ખોલે છે કે કેમ તે તપાસ કરવાની જરૂર પડે છે. કેટલીકવાર એવું બને છે કે જ્યાં સુધી બાળકનો પ્રસવ થાય નહિ, ત્યાં સુધી આંચકી બંધ પડતી નથી, માટે પ્રસવનો સમય બરાબર નજીક આવ્યો હોય કે ન આવ્યો હોય તોપણ ગર્ભ બહાર પડવાની દહેસત રહે છે, અને તેથી ગર્ભાશયની સ્થિતિ જોવાની ઘણી આવશ્યકતા રહે છે. પરીક્ષા કરવાથી જો એમ ખાતરી થાય કે ગર્ભ બહાર નીકળ્યા વિના રહેશે નહિ, તો પછી ગર્ભ જલદી બહાર નીકળે તે માટે ઉપાય યોજવા પડે છે, કેમકે

તેમ થવાથી આંચકી બંધ પડવાની આશા રાખી શકાય છે.

પ્રસવ વખતે અને તે પહેલાં આંચકી આવે છે તેના કરતાં પ્રસવ પછી થતી આંચકી વધારે ધાસ્તી-વાળી હોય છે, ક્રમિક તે વખતે દર્દી અશક્ત અને થાકી ગયેલ હોય છે, તથા આંચકીથી તેની થોડી-એક શક્તિનો વ્યય થોડીવારમાં થઈ જાય છે, અને સ્ત્રી મરણ પામે છે. આ વખતે સ્ત્રીને કાં તો ધણું લોહી વહેતું હોય છે અને કાં તો તેના મજ્જાતંતુઓ નખળા હોવાથી તેને ધક્કો (shock) ઝાગી જાય છે. પ્રસવ પછી ધાસ્તી, ખીક, હર્ષ, શોક વગેરેથી પણ એકદમ આંચકી ઉપડે છે.

આંચકી થાય, ત્યારે ઔષધોપચાર સાથે કરવા જેવા ઉપાયો:—મળમૂત્રનો લાગ થયો ન હોય, ને તેથી ગર્ભાશય ઉપર દબાવું થતું હોય તો તેને—મળ મૂત્ર છોડાવવાં, તે માટે કેથીટર ને પિચકારીનો ઉપ-યોગ કરવો, આંચકી બંધ ન થાય તો કમળનું મોંદું ઉઘડે કે તરતજ પ્રસવ કરાવવાની તજનીજ કરવી. ઓરડાની હવા જેમ અને તેમ સ્વચ્છ રહેવા દેવી. દર્દીની આગળ પ્રકાશ થોડો રાખવો, મોટા દીવા બાળવા નહિ, સગાંબંધીઓએ પાસે બેસીને જરા-પણુ ગરમડાટ કરવો નહી, સ્ત્રીના ગળા અને છાતી આગળ કાંઈપણુ તંગ કપડું હોય તે ઢોલું કરી નાંખવું.

ચિકિત્સા.

આંચકી થવાનું જે કારણ લાગતું હોય તે દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો.

હાયોસાયમસ^{૩૦}:—જે શરીરનો એકેએક સ્નાયુ ખંચાતો હોય, તો આ દવાનાં બે ટીપાં અડધી અડધી કલાકે આપવાં અગર જરૂર પડે તો પાપા કલાકે આપવાં.

સીકયુટા^{૩૦}:—આંચકી ધણીજ સખત આવતી હોય, સ્ત્રી ટુંડીઆં વાળી દેતી હોય અને પેટની બાજુએ કમાન વળી જતી હોય, તો આ દવા પાપા કલાકે આપવી.

હાઇડ્રોસ્થાનિક્સસીડ^૩:—જ્યારે જડ્યું સજડ થઈ ગયું હોય, દાંત ખીલી પડી ગઈ હોય, ત્વચા ઝાગી પડી ગઈ હોય, ને સ્પર્શજ્ઞાન ઓછું થઈ ગયું હોય, ત્યારે આ દવા પંદર પંદર મીનીટે આપવી;

પેશાબ બંધ થવાથી આંચકી આવતી હોય, ત્યારે પણ આજ દવાની જરૂર છે.

બેલાડોનાડ^૩:—જો આંચકી બહુ ઉતાવળી વારં-વાર આવતી હોય, ચહેરા લાલ થઈ આવ્યો હોય કે આંચકી શાંત થતી ન હોય, તો આ દવાનું એક ટીપું જરા પાણી સાથે જીભ ઉપર મુકવું.

નેદસીમીઅમ^{૩૦}:—પેટમાં આંકડી આવતી હોય, અંગ ધ્રુજતું હોય અને આંચકી આવતી હોય, તો આ દવા અડધી અડધી કલાકે આપવી.

એકેનાઇટ^૩:—મગજ તરફ લોહીનું જોર હોય, ત્વચા સુકી હોય, ને નાડ ભરેલી ચાલતી હોય, તો આ દવા અડધી અડધી કલાકે આપવી.

ઓપીઅમ^૩:—આંચકી મટવા આવ્યા પછી, જ્યારે સ્ત્રી બેથુદ્ધ જેવી પડી રહેતી હોય, અથવા પેશાબ બંધ થવાથી સ્ત્રી બેથુદ્ધ થઈને પડી રહેતી હોય, ત્યારે આ દવાની એક કે બે માત્રા આપવી.

આર્નિકા^૩:—સ્ત્રી બેભાન થઈ જતી હોય, અને માથા તરફ લોહીનું જોર વધી જઈ તે ચહેરા ઉપર પણુ જણાતું હોય, તો આ દવા આપવાથી પ્રસવ સહેલાઈથી થાય છે.

કુપ્રમ^૩:—જો આંચકીની સાથે ઉલટી થતી હોય, હાથ પગની આંગળીઓમાં ગોટલા ચડીને ખંચાતી હોય અને ધનુરના જેવી આંચકી હોય, તો આ દવા આપવી.

અનુસંગી ઉપાય:—જો ગર્ભ ગર્ભાશયમાંજ હોય, તો સૌથી સારો રસ્તો સ્ત્રીને ક્લૉરોફોર્મ સુંઘા-ડીને ગર્ભને બહાર લાવવાનો છે. સાથે રક્તસ્રાવ હોય, તો મીઠાનું પ્રવાહિ શિરામાં કે મળદ્વારમાં સારી રીતે દાખલ કરવું. રક્તાશય મંદ પડવા લાગે, તો ત્વચામાં સ્ટ્રીકન્યાની પિચકારી મારવી.

પ્રસવ વખતે આંચકી ન થાય તે માટે આગળથી લેવાના ઉપાય:—સગર્ભા સ્ત્રીની બરા-બર માવજત રાખવી; તેની શક્તિ દિવપ્રતિદિન ઘટે નહિ તે માટે પુષ્ટિકારક ખોરાક આપવો. પેશાબમાં આલ્યુમીન આવે તેની પરીક્ષા કરાવવી. દુધનો ખોરાક દિવસમાં જોટલો લેવાય તેટલો લેવો. બીજો ખોરાક ઓછો કરવો. આલ્યુમીન તેમ જતાં પણુ આવે, તો દવા કરાવવી.

સૂતિકાન્વર.

(Puerperal Fever—પ્યુરપેરલ ફીવર.)

સમગ્ર પ્રાણુચાતક રોગોમાં આ રોગ ધણી ઉતાવળથી લાગુ પડે છે ને થોડીવારમાં જીવંતો અંત આણે છે. ખરો સૂતિકાન્વર જે ચેપી ગણાય છે, તે ઘણો ભયંકર તાવ છે, જુદા જુદા દેશોમાં જુદે જુદે સમયે આ કાળજ્વરે એક ચેપી રોગનું રૂપ ધારણ કરેલું છે; અને ધણી અથવા તો લગભગ સુવાવડમાં સુતેલ દરેક બાઇના પ્રાણુ દર્શાવે છે. પણ તે બહુ નાના પ્રદેશમાં અને ટુંકી મુદતમાં જ પોતાનું જીવન ખતાવીને દૂર થાય છે. સુવાવડ કરવાની ઇસ્પિતાલોમાં કોઇવાર એકદમ બધી સ્ત્રીઓને આ તાવ લાગુ પડે છે, અને બે ચાર માસ પછી તે એકદમ અદૃશ્ય થઇ જાય છે, તથા કેટલાંક વર્ષો સુધી સ્ત્રીઓ નિર્ભયપણે ત્યાં સુવાવડમાં સુએ છે. તેમાં વળી કોઇવાર એકદમ તેઓ સપડાઈ જાય છે; આથી કરીને ગરીબ સ્ત્રીઓની સુવાવડ સારી રીતે થાય, તે માટે ઇસ્પિતાલો કરતી કે નહિ તે સત્તાવ વિચાર ભરેલો થઇ પડે છે.

ખરો સૂતિકાન્વર એટલો બધો ચેપી છે કે જે કોઇ એક દાકતર અગર સુચાણી આવા તાવ વાળી સ્ત્રીને પ્રસવ કરાવ્યા પછી પોતાનાં કપડાં બદલ્યા વિના બીજી સ્ત્રીને પ્રસવ કરાવવા જાય તો તે બીજી સ્ત્રીને ચેપ લાગુ પડે છે, અને એજ રીતે ત્રણ, ચાર, કે જેટલી સ્ત્રીને તે પ્રસવ કરાવવા જાય તેટલી સમગ્ર સ્ત્રીઓને તે ચેપ ચોટે છે. આથી સમગ્રજી કે ગમે તે સુચાણીને ગમે તેવા ગંદા કે ચેપવાળા પોશાકમાં પ્રસવ કરાવવા બેલાવી આણતી એ સર્વદા સાઈ નથી. સુચાણીએ પ્રસવ માટે સુતી સ્ત્રીઓને અડે તે પહેલાં તેને ઘેર આણીને નવરાત્રી અને બીજાં કપડાં પહેરાવવાં. એવી અગમચેતી લેવામાં આવે, તો આ અને બીજા ચેપી રોગથી પ્રસૂતાને નુકશાન થવાની દહેશત ઓછી રહે. જે ડાકટરો કોઇ ચેપી રોગવાળા દર્દીને અગર તે કાંઇ સૂક્ષ્મ જંતુથી થતા વ્યાધિવાળા દર્દીને અડકીને સુવાવડી સ્ત્રીઓને જોવા જાય છે, તેઓના ચેપની અસર સુવાવડીને થાય છે. ડાકટરોએ પોતે આમ હોય તો જવાની ના પાડવી એજ ઉત્તમ રસ્તો છે. ટાઇફસના તાવવાળાને જોઇને ડાકટરો સુવાવડી સ્ત્રીઓને જોવા ગયા તેથી તે સુવાવડી બાઇઓને સૂતિકાન્વર થયો એવા દાખલા

બનેલા છે. આજ રીતે રતવાના ચેપથી પણ સૂતિકાન્વર થાય છે. રતવાને અને આ રોગને કાંઇ નિકટ સંબંધ લાગે છે.

કારણ:—ચેપનું કારણ તો ઉપર આપ્યું છે, તે સિવાય સ્ત્રી જ્યારે સગર્ભા હોય તે વખતે તેને જે તાવ આવતો હોય અને છેક બંધ પડતો ન હોય તેને લીધે, અગર તેની સગર્ભા સ્થિતિમાં કાંઇ બીજો મંદવાડ થયો હોય તેના પરિણામમાં પણ સૂતિકાન્વર શરૂ થાય છે. મડદાની પરીક્ષા કરતી વખતે જે ચેપ સૂક્ષ્મ જંતુઓ, અગર વિષારી હવા નીકળે છે, તેના સંબંધમાં આવવાથી પણ સૂતિકાન્વર થાય છે. કેટલાક એવા દાખલા બન્યા છે કે સૂતિકાન્વરના ચેપના સંબંધમાં આવ્યા પછી પાંચ છ મહિને કોઇ સૂચાણી કે ડાકટર બીજી સ્ત્રીઓને પ્રસવ કરાવવા ગયા તે સ્ત્રીઓને પણ તેમના શ્વાસોચ્છ્વાસમાં રહેલ ચેપ (miasm) થી આ કાળજ્વર લાગુ પડ્યો. વળી સુવાવડના વખતમાં સ્વાભાવિક રીતે જે પ્રવાહ (Lochia) નીકળે છે, તે એકદમ બંધ થઇ જવાથી પણ સૂતિકાન્વર થાય છે. આથી જે સુવાવડી સ્ત્રીને શરદી કે ભેજ લાગે, તો પણ આ પ્રવાહ બંધ થઇને જવર આવવાનો સંભવ રહે છે, અને સાધારણ રીતે પણ ભેજવાળા પ્રદેશમાં આ રોગ વિશેષ જોવામાં આવે છે. મૂત્રાશય બહુ મોટો થવાથી, અસ્વાભાવિક પ્રસવમાં બાળકનું માથું બેસ્તીની અંદરના કેટલાક ભાગો સાથે વધારે દબાણ હોય તેથી, ને ગર્ભાશયનું માંસ બહુ કચરાયું હોય કે તેને ઇંજ થઇ હોય તેથી પણ તાવ ચડી આવે છે. પ્રસવ પહેલાં પણ સ્ત્રીની સગર્ભા સ્થિતિની દર્મ્યાન જે કમળ ઉપર કાંઇ ક્ષત અને મંદ વરમ રહ્યો હોય તો પ્રસવ પછી ધણીવાર તે સ્ત્રીને તાવ આવે છે ને કોઇવાર તે ક્ષત મટ્યું હોય છે, તો પણ સ્ત્રી તાવમાંથી મુક્ત રહી શકતી નથી.

ગર્ભાશયમાં ઓરના કકડા રહી જવાથી સડવા માંડે છે, ને તેથી પણ ગર્ભાશયમાં વરમ થાય છે, કોઇવાર તેમાંથી ગર્ભાશયને સડો લાગુ પડે છે. કોઇવાર સ્ત્રીને પ્રસવથી જ્યારે નળગાઈ ધણી આવી જાય છે, ત્યારે કુદરતી રીતે ધક્કા (Shock) ના પરિણામ તરીકે તાવ આવી જાય છે.

પ્રકાર:—જુદાં જુદાં કારણો અને ચિન્હોને લીધે ત્રણ પ્રકાર ગણવામાં આવે છે. (૧) વરમ-

ચી થતો સૂતિકાન્વર. (૨) ચેપી સૂતિકાન્વર. (૩) અભાશયના દોષ સાથે થતો સૂતિકાન્વર.

(૧) વરમથી થતો સૂતિકાન્વર. (Inflammatory Fever.)

ચિન્હ:—પેટના અંતરાવરણમાં, ગર્ભાશયમાં કે તેના ઉપાંગમાં અગર તેની શિરાઓમાં વરમ થવાથી ન્યારે તાવ ચડે છે, ત્યારે પેટમાં દુખાવો ઉપડે છે, અને તેને અડવાથી પીડા થાય છે. દર્દી પેટમાં આસપાસ ફેલાય છે, દર્દને લીધે સ્ત્રી પોતાના પગ વાળેલા રાખે છે, ચત્તિ પડી રહે છે. ટાઢ થોડી થોડીવારે આવે છે, દર્દ વધતું જાય છે, અને તે સાથે શરીર વધારેને વધારે ગરમ થાય છે, પણ ત્વચા સુકી રહે છે. નાડી ૧૨૦ થી કાર્ડ-વાર ૧૬૦ સુધી પણ ચાલે છે.

ન્યારે ગર્ભાશયમાં વરમ થયો હોય છે, ત્યારે પરશેવો ધણા જ આવ્યા કરે છે, અને તેથી કેટલાક ડાક્ટરો આને એક જુદી જાતનો સૂતિકાન્વર ગણે છે; આ પરશેવાથી પેશાબ કાંઈ ઓછો ઉતરતો નથી, તેમ નાડી કાંઈ ધીમી પડતી નથી. તૃષા બહુ લાગે છે, અને કાષ્ઠવાર હાથના પોંચા ઉપર કે શરીરના બીજા ભાગ ઉપર કાળાં ચાકાં પડે છે. આ સાથે પ્રસવ પછી થતો સ્વાભાવિક પ્રવાહ ધણીવાર બંધ થઈ જાય છે. જો આ વરમ ત્રણ ચાર દિવસ સુધી રહે તો કાષ્ઠવાર ઝાડો થઈ આવે છે. દર્દીના સ્વભાવ ચિંતાતુર, અને પોચો થઈ જાય છે, નાડી પાતળી, પોચી અને ઉતાવળી ચાલે છે; શ્વાસોચ્છ્વાસ ઉતાવળો ચાલે છે, એથી શ્વાસ ઉપડ્યો હોય એમ લાગે છે, અને આ ચિન્હ વધારે ભયંકર છે. ઘણીવાર પેટ ચડી આવે છે, કેટલીકવાર ગર્ભાશયના વરમમાંથી પેટના અંતરાવરણનો પણ વરમ થઈ આવે છે, ને તેથી આખા પેટમાં દુખાવો લાગે છે. જો પ્રસવ પછી નીકળતો સ્વાભાવિક પ્રવાહ જે “લોકીયા” કહેવાય છે, તે બંધ થઈ જતો નથી, તો તે ગંધાવા લાગે છે. ધાવણ પણ કમી આવે છે અને કાષ્ઠવાર તદ્દત બંધ પડી જાય છે.

ન્યારે પેટના અંતરાવરણમાં પહેલેથી જ વરમ થાય છે, ત્યારે શરૂઆતમાં ટાઢ વાય છે અગર સખત દુખાવો ઉપડે છે, પણ ધણું કરીને તે બન્નેની પહેલાંજ નાડી તો ઉતાવળી ચાલવા માંડે છે. પછી નાળ આવે છે, ઉલટી થાય છે, તાવ ભરાય છે,

શ્વાસ ઉતાવળો ચાલે છે, માથું સખત દુખવા આવે છે, આંખું પેટ આંખું થઈ ગયું લાગે છે, તેથી તેની ઉપર લુગડાનો પણ ભાર ખમી શકતો નથી. સ્ત્રી પોતાના શરીરને જરાપણ હલાવતી નથી; કેમકે તેમ કરવાથી પણ તેના દર્દમાં વધારો થાય છે. વખત જતાં પેટ કુલીને મોટું થાય છે, અને તેમાં રસ ભરાય છે. ગર્ભાશયના વરમમાં “લોકીયા” પ્રવાહ, અને ધાવણ જેમ અનિયમિત થઈ જાય છે, તેમ આ વરમમાં પણ થાય છે. અંતરાવરણના વરમને લીધે નાડી ધણી ઉતાવળી ચાલે છે, અને જેમ જેમ રોગથી શરીર નબળું પડતું જાય છે, તેમ તેમ નાડી પાતળી દોરા જેવી, અનિયમિત તથા રહી રહીને (intermittent) ચાલે છે. અંતકાળ નજીક આવે છે, ત્યારે શરીર ચંકું પડે છે. નાડી જણાતી જ નથી, જીભ ઉપર ધણું કરીને સફેદ છારી હોય છે, કારનો ભાગ લાલ હોય છે. અને પેશાબ થોડો પણ રંગીન ઉતરે છે.

(૨) સૂતિકાન્વરના રોગનો ફેલાવો. (Epidemic of Puerperal Fever.)

ન્યારે સૂતિકાન્વરનો રોગ લાગુ પડે છે, ત્યારે પ્રસવ પછી બે ત્રણ દિવસે ચિન્હો શરૂ થાય છે. પેટ જરા ચડી આવે છે, તેમાં દુખાવો જણાય છે, તેને અડવાથી પીડા થાય છે. નાડી ધણી કંકણ અને ઉતાવળી ચાલે છે. તાવ ભરાય છે, પણ બીજા તાવના જેવો તે સખત હોતો નથી. જીભ સફેદ, અને ભીતી રહે છે. ધાવણ કમી થાય છે, પેટનો દુખાવો કમી થાય છે, પણ પેટ વધારે કુલી આવે છે, શ્વાસ ઉપડે છે, નાડી બહુ ઉતાવળી ચાલવા માંડે છે, છેવટ સુધી જીભ ભીતી રહે છે, મન સ્વસ્થ રહે છે, અને દર્દી ધણું કરીને પાંચમે દિવસ મરણ પામે છે. કાષ્ઠવાર આમ થવાને બદલે શરૂઆતમાં ટાઢ આવે છે, તે કેટલીકવાર પ્રસવ પછી થોડાએક કલાકની અંદર આવે છે; આખા પેટમાં સખત દુખાવો ઉપડે છે, નાડ નબળી અને પોચી ચાલે છે. દર્દી બહુ શોકાતુર લાગે છે, તેનું કપાળ બહુ દુખે છે, ચંદ્રો ભેસી જાય છે, અને તેની ઉપર પરશેવો રહ્યા કરે છે. વખતો વખત ઉલટીમાં લીલું પાણી નીકળે છે; વખતે ગંધાતો ઝાડો પણ થઈ જાય છે, પ્રવાહ ને ધાવણ બન્ને અનિયમિત થાય છે, અને સ્ત્રી બે ત્રણ દિવસમાં કાષ્ઠવાર પંદર

વીર્ય કલાકમાં પણ મરણ પામે છે. આ એવી તાવથી એકદમ દર્દીની શક્તિ ઓછી થઈ જાય છે, તથા તેણી નિરાશ અને હોસકોસ વગરની થઈને પડી રહે છે, ગર્ભાશયનું માંસ પોચું અને પાકી ગયા જેવું થાય છે, અને શરીરની ગરમી કાંઈવાર ૧૦૫°-૧૦૬° જેટલી થઈ જાય છે.

(૩) ગર્ભાશયના દોષ સાથે થતો સૂતિકાન્વર. (Gastro-Enteric Puerperal Fever.)

આ ન્વર થવાનું કારણ પક્વાશય તથા આંતરડાનો કાંઈ દોષ હોય છે. તેને લીધે પેટમાં ચૂંક આવે છે, વાયુ જણાય છે, ઝાડો કાળો ને ફૂગેલો હોય છે, નાડ ઉતાવળી ચાલે છે, વખતે પિત્તનું નેર હોય છે અને જીભ મેલી રહે છે.

કાંઈ વાર ગર્ભાશયની શિરાઓનો વરમ (Uterine Phlebitis) થઈ આવે છે એને લીધે પેટમાં દુખાવો ઓછો હોય છે; પરંતુ નાડી બહુ ઉતાવળી ચાલે છે અને ટાઢ વાંઘ પછી તાવ ભરાય છે. શિરાઓમાં વરમ થાય છે, ત્યારે સ્ત્રીને હિસ્ટીરી-આના જેવાં ચિન્હ થાય છે, અને આમ થવાનું કારણ લોહીમાં બળેલાં પૃસ્તો રજકણો હોય છે.

દરેક જાતના સૂતિકાન્વરમાં આંખોની ફરતી કાળાશ પડતી ડુંગળીઓ પડે છે, કીકી વિસ્તૃત થાય છે, આંખનું સ્વેદનમય ચળકેલું અને લોહી વિનાનું થાય છે, તેથી આંખ ધણી સફેદ લાગે છે, તથા દર્દીના મ્હોરો ધણો દુઃખદર્શક અને ખેસી ગયેલો જણાય છે.

ચિકિત્સા.

વિરેદ્ધિવિરિડિઃ—શરૂઆતમાં ઍકાનાઇટને બદલે આ દવાની જરૂર છે; તે દવા આપવાથી પેકુનો વરમ મટવા લાગે છે, ને પ્રવાહ નિમ્નિત રીતે ચાલે છે. આ દવા કલાકે કલાકે આપવી.

નક્સવૉમિકાઃ—ત્યારે ગર્ભાશયનો વરમ થયો હોય છે, ત્યારે આ દવા અડધી અડધી કલાકે આપવાથી ઠીક થાય છે.

એલાડોનાઃ—જ્યારે પેટના અંતરાવરણનો વરમ થઈ આવે ત્યારે આ દવા કલાકે કલાકે આપવી.

કૉલોસિનથઃ—જ્યારે પેટ ચડી આવ્યું હોય, ને ડમડમ બોલનું હોય, ત્યારે આ દવા અડધી અડધી કલાકે આપવાથી લાભ થાય છે.

રસટૉકસઃ—જો પેકુના બંધનોમાં વરમ થયો હોય, પ્રસવ વખતે કાંઈ શસ્ત્રક્રિયા કે જળાત્કાર થયો હોય, અને તેથી અંદરના બધા ભાગમાં વરમ થયો હોય, તો આ દવા એકલી અગર બીજી દવા સાથે વારાફરતી કલાકે કલાકે આપવી; એથી વરમ પાક ઉપર ચડશે નહિ, ને જો પાક ઉપર ચડે તો હેપાર સલ્ફ્યુરીસ ૩ શરૂ કરવું.

હાઇડ્રોસિયાનિક ઍસીડઃ—જો ખરા ને સખત સૂતિકાન્વર હોય, કે જેમાં સ્ત્રી એક કે બે દિવસમાં જ મરણ પામે છે, તો આ દવા બે બે કલાકે આપવી; તાવ નરમ પડે કે તરત દવા આપવાનો અંતર લંબાવવો; અને તે દવાની સાથે રસટૉકસ ૬ કે લેચીચીસ ૬ વારા ફરતી આપવું. જો આ પ્રમાણે દવા બે ત્રણ વખત આપ્યા છતાં કશો ફેર લાગે નહિ તો હાઇડ્રોસાયમસ પહેલી દવાની સાથે વારા ફરતી આપવું.

ઍકેનાઇટઃ—ત્વચા સુકી હોય, તાવ સખત હોય, દર્દી બહુ બેચેન લાગે અને પેકુમાં દુખાવો હોય, તો આ દવા કલાકે કલાકે એકલી અગર વિરેદ્ધિમની સાથે વારા ફરતી આપવી.

કાલી કાર્બ ૩૦—પેકુમાં એકદમ દુખાવો ઉપડી આવતો હોય, તેથી દર્દી બૂમ પાડી ઉઠતી હોય, અને બપોરે બેથી ચાર સુધી દર્દનું નેર વધતું હોય, તો આ દવા કલાકે કલાકે આપવી.

પાયરોજેનીઅમ ૫, ૬—આ દવા ગડના પૃસ્તમાંથી શોધી કાઢેલી છે, અને તેથી તે પૃસ્ત કે તેવા વિષારી પદાર્થની અસર દૂર કરવા માટે બહુ ઉપયોગી થઈ પડે છે. જ્યારે ગર્ભાશયમાં ગંદા પદાર્થોના ચેષ્ લાગી ગયો હોય અને તેથી તાવ આવ્યો હોય તો આ દવાનાં પાંચ ટીપાં ચાર ચાર કલાકે બીજી દવા સાથે વારા ફરતી અગર એકલાં અપાય છે.

અનુસંગી ઉપાયઃ—જો ગર્ભાશયમાંથી ગંધાતો પ્રવાહ નીકળતો હોય, તો મર્ક્યુરીક બાઇ ક્લૉરાઇડ (કૉર્સૉલ) નો ૧ ભાગ ૪૦૦૦ ભાગ ગરમ પાણીમાં મેળવીને અંદરનો ભાગ ઘોષ નાખવો. ગર્ભાશયમાં જે મેલ, ગાંડા કે મડદાલ ત્વચાના કકડા પડ્યા રહ્યા હોય, તે તમામ બહાર કાઢી નાખવા. પેકુ ઉપર ગરમ પાણીનો શેક કરવો એથી ગર્ભાશયના કાંઈ ભાગમાં વરમ હશે તે મટશે. અંદર કાંઈ ગડ અથવા હોય, તો અને તો તેને છેદીને પૃસ્ત બહાર કાઢવું; પણ

તે પછી અંદર શોષાવા દેવું નહિ. ચોનિમાર્ગને વખતો વખતે બોરીક ઓસીડ આયોડીન, લીસોલ કે કાર્બોલિક ઓસીડના સોલ્યુશનથી ઘોષ સાફ રાખવો. પોટાશ્યમ પરમેન્ગેટના સોલ્યુશનથી પણ ધોવાય છે. ગર્ભાશયમાં રહેલો મડદાલ ભાગ કાઢવા માટે ક્યુરેટ નામનું હથિયાર પણ વપરાય છે. જરૂર લાગે, તો અંદર આયોડોફોર્મ ભરાય છે.

અગમચેતીના ઉપાય:— પ્રસવ પછી અને પહેલાં ગુલાવયવોને ગરમ પાણીમાં મકયુરીક બાષ્પ ક્ષોરાધક નાખીને સાફ કરવા જોઈએ. વળી જે સ્ત્રી અથવા ડાક્ટર પ્રસવ કરાવવા આવે, તે પણ હરેક જાતના ચેપથી મુક્ત હોવાં જોઈએ. સ્વચ્છતા એ મુખ્ય ઉપાય છે.

સૂતિકાસન્નિપાત.

(Puerperal Insanity પ્યુઅર પેરલ ઇન્સેનીટી.)

સૂતિકા-સન્નિપાત મુખ્યત્વે કરીને બે વખતે થતો જોવામાં આવે છે. એક તો પ્રસવ પછી તરતજ સ્ત્રી બહુ અશક્ત થઈ ગઈ હોય ત્યારે, બીજો ધાવણ આવતું હોય તે દર્મ્યાન હરકોઈ સમયે જેમ જેમ પ્રસવ પછી વધારે દિવસો જતા જાય તેમ તેમ તે થવાનો સંભવ ઓછો છે.

લાયક કરનારાં કારણ:—સન્નિપાત અગર જરા ગાંડપણવાળું મગજ વારસામાં ઉતર્યું હોય છે, તેથી વખતો વખત પ્રસૂતિ થવાથી, નબળાઈ અને ક્ષીણતાથી, પેશાબમાં આલ્બ્યુમીન જતો હોય તેથી, ગુલાવયવો ઉચ્છેરાઈ ગયા હોય તેથી, વાર્ષ આવવાથી અગર સૂતિકાજવર આવવાથી સ્ત્રી સન્નિપાતને લાયક થાય છે, ઉપજા કરનારાં કારણ:—પ્રસવ સ્વભાવિક રીતે થવાને બદલે ઘણી મહેનતે ને લાંબા વખત સુધી સ્ત્રી પીડાયા પછી થયો હોય, પ્રસવ કરાવતી વખતે કાંઈ શસ્ત્રથી સ્ત્રીને ઈજા થઈ હોય, રક્તસ્રાવ બહુ થયો હોય, અગર તો પ્રસવ પછી સ્ત્રીને અતિ હર્ષ, ક્રોધ, ચિંતા, ભય, કે શોકનું કાંઈ કારણ મળ્યું હોય તેથી તેણીને સન્નિપાત કે ઉન્માદ થઈ આવે છે.

પ્રકાર:—(૧) ઉન્માદ અને (૨) મંદ ચિત્તભ્રમ. તીક્ષ્ણ સન્નિપાત ઉન્માદને મળતો હોય છે, અને તેથી ઉન્માદ નામ તેને યોગ્ય છે. તે પ્રસવ પછી તરતજ અગર ધાવણ શરૂ થાય એટલે થઈ આવે

છે. મંદ ચિત્તભ્રમમાં તોફાન કે એવો ઉન્માદ હોતો નથી, અને સ્ત્રી જ્યારે બાળકને ધવરાવવાથી નબળી પડી જાય છે, ત્યારે તેને થાય છે.

ચિકિત્સા.

રૂઢીઓન્યમસ:—જ્યારે સખ્ત ઉન્માદનાં લક્ષણો હોય, ત્યારે આ દવા કલાકે કલાકે આપવી. તોફાન, લાજ-શરમનો ત્યાગ, અને જીરસો દબાવવાં એ આ દવાનાં મુખ્ય લક્ષણો છે.

હુયોસાયમસ:—જ્યારે ઉન્માદ મંદ હોય, પણ સ્ત્રી બડબડ કરતી હોય, કે એકલી એકલી લડવાડ કરતી હોય તેમ બોલતી હોય, અથવા કાંઈ ખાલી બહેમ લાભ્યા કરતી હોય, સારે આ દવાની જરૂર છે; જો સ્ત્રીને કશું જાન ન હોય, સર્ગા વહાલાંને પણ ઝાળખતી ન હોય, ને લુગડાં ફેંકી દેતી હોય તો પણ આ દવાથી ઠીક થાય છે.

કાલી કાર્બ:—ઉન્માદના કરતાં દિલગીરી વધારે હોય, પોતે મરી જશે એમ ધારતી રાખતી હોય, વાતચીત કરવામાં શબ્દોનું જાન રહેતું ન હોય તેથી પોતાના વિચાર દર્શાવી શકતી ન હોય, પેટ ફુલી આવ્યું હોય, તૃષા લાગતી હોય, અને જેવેની રહેતી હોય ઈત્યાદિ ચિન્હો આ દવાને સૂચવે છે.

બેલાડોના:—સ્ત્રી ઉઠીને નાસવા લાગતી હોય અથવા મંતાઈ જતી હોય, થોડી થોડીવારે ક્રોધ ને જીરસાથી બોલવા લાગતી હોય, આંખા ફાડતી હોય, રાતે ઉંઘતી ન હોય, કાંઈ ભૂત કે પિશાચ નજરે પડતાં હોય, પોતાના દુઃખનો અંત લાવવા પોતાને મારી નાખવાની બીજને આજીજી કરતી હોય, ને બહુ અફસોસ સાથે કકળાટ કર્યા કરતી હોય તો આ દવા કલાકે કલાકે આપવી. બહુ રડ્યા કરતી હોય તો આની સાથે **પદમેટીલા** અડધી અડધી કલાકે વારાફરતી આપવું.

ઝારમ:—પોતાની જાતને બહુ દુખી ગણતી હોય, આત્મહત્યાનાજ વિચાર કર્યા કરતી હોય, રાત કે દિવસ જરાપણ ઉંઘતી ન હોય, તો આ દવા એકલી અગર બીજી કોઈ દવા સાથે વારાફરતી કલાકે કલાકે અપાય છે. એ સિવાય **એકોનાઇટ** (ભય બહુ હોય તો), **સફર** (પગ ચંડા હોય ને ધર્મની લવરી કર્યા કરતી હોય તો), **કેમોમાલા** (મનોવિકારની અસર હોય તો), **કેફીઆ** (હરખ

સન્નેપાતમાં), કેનાળીસ ઇન્ડીકા (બહુ ઉચ્ચા કે મોટા વિચાર આવતા હોય તો) અપાય છે. જો સ્ત્રી ધીકમાં બહુ હસતો હોય ને ધીકમાં અફસોસ કરતો હોય તો કોકસ સેટાઇવા (ચાર ચાર કલાકે આપવું.) (વધારે ખુલાસા માટે ઉન્માદ ઉદાસીનતા વગેરે જુદા વિષયો આપ્યા છે, તે જુઓ.)

અનુસંગી ઉપાય:—ધેલજાના વિષયમાં આપેલા ઉપાયો કરવા. દર્દીની પાસે રહેનારે હરેક રીતે તેના મનોવિકારો દબાવવા; તથા તેણીને શાંત રાખવી તેણીની આસપાસ ગડબડ કે ઘોંઘાટ કરવો નહિ. ખોરાક આપ્યા કરવો. મોઢેથી ખોરાક ન લે, તો મળદારમાં પિચકારી મારવી.

ઉન્માદનાં લક્ષણ.

(Acute Mania—અક્યુટ મેનિયા.)

જુદી જુદી સ્ત્રીને થતાં લક્ષણો એક સરખાં હોતાં નથી. શરૂઆતમાં ઉંઘ ઉડી જાય છે, માથું દુખે છે. આંખ ગાંડા માણસના જેવી લાગે છે, અને સ્ત્રી ધરતી ચીજો સામે આમતેમ જોવા લાગે છે, કોઇવાર ધાવણુ ઝોલું થઈ જાય છે અને સ્ત્રી એકદમ ગાંડી થઈ જાય છે, અથવા તો નિદ્રાનાશ ચીડીઓ સ્વભાવ, માથાનો દુખાવો, બેચેની, યાદ શક્તિ કમી થવી, પોતાનું તથા બાળકનું પણ ભાન ન રહેવું ઇત્યાદિ લક્ષણો થોડાક દિવસ રહ્યા પછી તેણી ઉન્મત્ત થઈ જાય છે. બધાને મારી નાખીશ, પોતે મરી જઈશ એવું બોલવા માંડે છે. બચ્ચાને લઈ ને મારી નાંખવા માંડે છે, ધરનાં દામ પછાડવા લાગે છે, પોતાનું માથું ફેડવા બેસે છે, ગાળો ને શાપ દે છે, સમ ખાવા લાગે છે, ધર બહાર ભાગવા માંડે છે, વખતે ભુંડું બોલે છે, આત્મઘાત કરવા તત્પર થાય છે, પોતાના ધણીને બેહદ ઝોળાંબો દે છે, ખાતી નથી ને કોઇનો તેને વિશ્વાસ પણ આવતો નથી. સ્ત્રી પોતાનું ગાંડપણ અને ઉન્માદ હરેક રીતે બતાવે છે. તેની ચામડી ભીની રહે છે, અને શરીરની ગરમી કમતી રહ્યા કરે છે.

મંદ ચિત્તજનનાં લક્ષણો.

(Melancholia—મેલેન્કો કાલીઆ.)

સ્ત્રીનું શરીર નખળું હોય છે, લોહી પણ કમી હોય છે, ધાવણુથી કે રક્તસ્રાવથી તેને વધારે નબળાઈ થઈ હોય છે, ચહેરા ફિક્કો અને ઉદાસીનતા-

વાળો રહે છે, સ્ત્રી ઘણો વખત બેઠાં ચાલ્યા વિના સુઈ રહે છે, પૂછે તેટલાનોજ જવાબ આપે છે, પણ પોતાની મેજે કાંઈ વાતચીત કરતી નથી, નાડી સાધારણ રીતે સારી ચાલે છે, અને શરીરની ગરમી સાધારણના કરતાં કમી રહે છે. ઈર્ષવાર સ્ત્રી પોતાના ધર્મ, ને આચાર વગેરેમાં થયેલ ભંગને માટે જીવ બાળ્યા કરે છે, પોતાના કાંઈ સગાનું મૃત્યુ થયું હોય તેનો શોક કરે છે, અગર એવું પોતાના કુટુંબમાં કાંઈ દુઃખ હોય તે સંભારી સંભારીને રડે છે, ને ફૂટે છે; પણ ઘણે ભાગે તો તેણી મૂઢ અને જડ થઈને પડી રહે છે. આવું ચિત્તજન લાંબા વખત સુધી ચાલવાનો તથા ધેલજાનું દીર્ઘરૂપ ધારણ કરવાનો વધારે સંભવ રહે છે. જો સ્ત્રીઓને હિસ્ટીરીઆનું દર્દ હોય, અગર તો જેના સગામાં કાંઈ ગાંડું ઘેલું થયું હોય તેવી સ્ત્રીઓને સુવાવડમાંથી ઘણીવાર ચિત્તજન થઈ આવે છે,

સુવાવડમાં આવતો ટાઢીએ તાવ.

(Puerperal Ephemera)

પ્યુઅર પેરલ ઍફેમેરા.

આ તાવ ટાઢ વાઇને સુવાવડી સ્ત્રીને એક કે બે વખત આવે છે; પણ સૂતિકાન્વર જેવો લે પ્રાણઘાતક હોતો નથી.

કારણ:—થાક, નબળાઈ, શરદી, મેલેરીઆવાળી હવા ઇત્યાદિથી આવો તાવ આવી જાય છે.

ચિન્હ:—પ્રસવ પછી ચાર પાંચ દિવસે ટાઢ વાઇને તાવ આવે છે, માથું દુખે છે, વાંસો ફાટે છે, હાથપગમાં કળતર થાય છે. આંખો ફરતા ખાડા પડે છે, ધાવણુ, પેશાબ અને “લોખીયા” ના પ્રવાહ કમી થાય છે, પરશેવો આવીને સાત કે આઠ કલાકે તાવ નરમ પડીને ઉતરી જાય છે અને કોઇવાર એક બે દિવસ પછી ફરીને તેવો તાવ આવે છે. ઘણું કરીને સાદા ટાઢીઆ તાવની જાતનો આ તાવ હોય છે.

સુવાવડમાં થતું પગનું દર્દ.

Phlegmasia alba Dolens,—White Leg.

ફ્લેગમેસીઆ આલ્બા-ડોલેન્સ-વ્હાઇટલેગ.

સુવાવડી સ્ત્રીનો એકાદ પગ, ઘણું કરીને સાથળ કેટલીકવાર સફેદ અને જડી થઈ આવે છે, ને તે સાથે જરા તાવ આવે છે; આ સાથે બીજાં પણ

લક્ષણો હોય છે. ધણું કરીને ડાબા પગે આ પ્રમાણે થાય છે.

કારણ:—પગની શિરામાં રહેલા લોહીને સ્તાન્ય તત્ત્વે જતાં કાંઈ અટકાએત થવાથી આ રોગ થાય છે, એમ સામાન્ય રીતે મનાય છે; તો પણ બધા અત્યેક છે.

ચિહ્ન:—જરા ટાઢ વાઈને તાવ આવે છે, પેડમાં દુધાવો થાય છે અને તે પગમાં પણ જણાય છે. ફેટલીકવાર પગમાંથી દુધાવો પેડુ તરફ જતો જાય છે; આખો પગ સુજી આવે છે, સ્પર્શ કરતાં શરમ લાગે છે, ને તેમાં પીડા થાય છે, પરંતુ ત્વચા જાલ થવાને બદલે સફેદ થાય છે. તાવ શરીરમાં જરાબ આવે છે, પગમાં શિરા જે સ્થળે હોય છે, તે સ્થળે દાખવાથી દર્દ વધારે થાય છે, શિરાઓ તથા આસપાસની લીમ્ફવાહિનીઓ કઠણ દોરડા જેવી થાય છે, અને કાઠવાર સફેદ ત્વચા સોંસરી લાલ લીટી જેવી દેખાય છે. પગને દાખવાથી તેમાં જલ્દનના જેવો ખાડો પડતો નથી, અને તેમાં છિદ્ર પાડવાથી કાઠ જતનો રસ બહાર નીકળતો નથી. પગને દટળતો રાખવાથી તેમાં દુધાવો વધારે થાય છે, પણ બીજી કાઠ રીતે તેને ફેરવવામાં હરકત આવતી નથી, ચોવીસ કલાકમાં અગર તેથી પણ થોડા વખતમાં પગનો સોળે એટલો બધો વધી જાય છે કે સગ હોય તેથી જમણા જંડો લાગે છે. આગળ જતાં મળમૂત્રનો ત્યાગ કરવામાં મુશ્કેલી નડે છે, અને બસતીના અંદરના ભાગમાં ક્ષોભ થાય છે. કાઠવાર જંઘની અંદરની ગાંઠો સુજી આવે છે અને પાકે છે; પગમાં પ્રજુ ફેટલીકવાર જુદેજુદે ટંકાણે ગડ થઈ આવે છે. લાંબો વખત ગયા પછી પગને દાખત જરા ખાડો પડી રહે છે, અને પગની શક્તિ કમી થઈ જાય છે આ દર્દનું પરિણામ ખાસ કરીને મૃત્યુ નથી, પણ નળાધથી ને પગ સડવાથી માંડા પરિણામની ધાસ્તી રહે છે; પગના સડવાથી લોહીમાં ૫૩ દાખલ થાય છે, ત્યારે પાંચમ્યાનો દુષ્ટ રક્તવિકાર થાય છે, તેથી ટાઢ વાય છે, ઉલટી થાય છે, હાથ, પગ, વાંસો વગેરે દુખે છે, નાડી ઉતાવળી ચાલે છે, અને સન્નિપાત થાય છે, તેમાંથી મૃત્યુ નીપજે છે.

ચિકિત્સા.

અંકુનાઈ:—ન્યારે તાવ આવ્યો હોય, બેચેની લાગતી હોય, દુધાવો હોય, અને દર્દી ચિંતાતુર હોય, ત્યારે આ દવા કલાકે કલાકે આપવી.

પદ્મેદીલા:—જે ભુરી રંગમાં દુધાવો હોય, ને સ્પર્શ ખમી શક્તી ન હોય, તેમજ શરીર ઉપર લુગડાં ગમતાં ન હોય, ત્યારે આ દવા કલાકે કલાકે આપવી.

હૃમાર્મલીશ:—જે ઉપરની દવાથી કાંઈ ફાયદો ન જણાય તો આ દવા કલાકે કલાકે આપવી, અને તેથી પણ ઠીક ન લાગે, તો બીજમથના ચાર ગ્રેઇન્સ ત્રણ ત્રણ કલાકે આપવા.

અનુસંગી ઉપાય:—પગને કાંટન વુલ એટલે કે ને ઉનના બનાવેલ કપડામાં વીંટી રાખવો, અને બેને તેટલો બીનો રાખવો. જે ચેનિમાર્ગમાંથી ગંધાતો પ્રવાહી નીકળતો હોય, તો કાર્બોલિકએસીડ ભાગ પાણીના ૩૦ ભાગ સાથે મેળવીને તેની પિચકારીથી અંદરનો ભાગ સાફ કરવો, ગડને ફેડવાની જરૂર પડે, તો ફેડવાં, ગડને માટે હોમીઓપથીની જે દવાઓ આપી છે તે જરૂર પડે તેમ આપવી, શરદી લાગે નહી તે સંભાળવું, અને પાંચમ્યા શરૂ થાય, ત્યારે જોઈતો ધવાજ કરવો.

ધાવણ સંબંધી રોગો.

Disorders of Lactation-ડિઝર્ડર્સ

આઈ લેક્ટેશન.

ન્યારથી સ્ત્રી સગર્ભા થાય છે ત્યારથી કુદરતી રીતે સ્તનમાં દુધ થવા માટે યોગ્યતા થવા માંડે છે; અને ન્યારે બાળકની ઉમ્મર મોટી થાય છે, એટલે તેને દુધની જરૂર પડતી નથી, ત્યારે દુધ ધીમે ધીમે કમી થતું જાય છે; પણ આ સવળા વખત દરમ્યાન શરીરમાં થતી જુદી જુદી ચંચળતાને ખામીને લીધે ધાવણ અનિયમિત આવે છે, કાઠ વાર તે જોખું આવે છે ને કાઠવાર વધારે આવે છે. ફેટલીકવાર સ્તન ઉપર કાંઠક રોગ થાય છે, અને તેથી બાળકને ધરાવવી શકાતું નથી. આ સર્વે રોગોને લક્ષમાં લેવા જોઈએ. આપણા દેશમાં ધાવણની અનિયમિતતા થાય છે, તે ઉપર જરાપણ ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી. આથી બચ્ચાં નખળાં થાય છે; તોપણ તેનાં માખાપ તેનું કારણ શોધતાં નથી કે કાઠ દવા પણ કરતાં નથી. કાઠવાર ધાવણ બગડવાથી બચ્ચું માંડું થાય છે, ત્યારે બાળકને શો રોગ થયો છે તેની ચિંતા કરે છે, પણ ધાવણ સુધારવા કાંઈ પ્રયત્ન કરતું નથી.

૧. સ્તનના મુખ-ડીટડી ઉપર થતા ચીરા, ક્ષત, વગેરે.

(Sore Nipples-સોર નીપલસ).

કેટલીકવાર સ્તનના મુખ ઉપર ચળ આવે છે, તેમાં બળતર જણાય છે, અને તે લાલ થઇ આવે છે. વખતે તે ભાગ છોલાયો હોય એમ દુખે છે. ક્યારેક તેના ઉપર ક્ષત-ચાંદુ પડે છે ને અંદરથી પર નીકળે છે. કોઇવાર બાળક સ્તનને મોઢામાં લેવા જાય છે કે તુરત અંદર સણકે આવે છે, તે ઠંડ ખભા સુધી જાય છે. કોઇવાર બાળક ધાવે છે, ત્યારે દુધ આવ્યાને બદલે અંદરથી લોહી નીકળે છે-ઈત્યાદિ વિવિધ ચિન્હો થાય છે. આવા રોગ વિશેષે કરીને પહેલા પ્રસવ પછી થાય છે.

૨. ધાવણમાં થયેલો બિગાડ.

(Abnormal secretion of the milk).

ધાવણમાં બિગાડ થાય છે, ત્યારે તે મારફતે બાળકને જે પુષ્ટિ મળવી જોઈએ તે મળતી નથી, અથવા તો બચ્ચાને કાંઈ અજીર્ણ, તાવ, ઝાડો વગેરે બીમારી થઇ આવે છે. બીજાં કારણોથી પણ બાળકને બીમારી થાય છે, પણ ઘણીવાર ધાવણનો જે દોષ હોય છે, તે ધ્યાનમાં લેવામાં આવતો નથી. સૂક્ષ્મદર્શક ચંત્રવડે પરીક્ષા કરવાથી તથા અને તો વિશિષ્ટ ગુરુત્વ (specific gravity) જણવાથી ધાવણના ગુણ દોષનું અનુમાન થઇ શકે છે.

દવા કંઈ આપવી તે નક્કી કરવા માટે ધાવણની પરીક્ષા કરવાની જરૂર નથી; પરંતુ સ્ત્રીને પોતાને શું શું લક્ષણો થાય છે તે જણવાની જરૂર છે, અને જેવાં લક્ષણો તેવી દવા આપવી જોઈએ.

બાળકની મા પોતાની તબીયત બરાબર સાચવતી ન હોય, ખોરાક જોઈએ તેવો સારો લેતી ન હોય, ઉમગીરા કરતી હોય, બાળકની સંભાળ લેવાની જવાબદારીને નહિ ગણકારીને, મૌજશાખ, અને યુવાનીની રમત ગમતોમાં મન રાખતી હોય, અગર જોઈએ તેટલો આરામ લેવાને બદલે કાંઈ ઉઘમે લાગી રહેતી હોય તો, તેથી ધાવણ જોઈએ તેવું સાફ આવતું નથી. ધાવણ ઉત્પન્ન થાય છે, તે માત્ર એક સંજો પોતાની મેળે ચાલ્યા કરે છે, તેમ સમજવાનું નથી, પણ ધાવણ થવાની ક્રિયાને બાળકની માના દરેક દરેક કૃત્યની અસર થાય છે, એટલુંજ

નહિ પરંતુ તેણીના દરેક વિચાર અને મંકલપથી પણ તે દુધમાં ફેરફાર થાય છે. બાળક પ્રત્યે માનો ને પ્રેમ અને ભાવ હોય છે, તેની અસર ધાવણ ઉપર સૌથી વિશેષ થાય છે.

૩. ધાવણનું ઓછું આવવું.

(Scanty supply of the milk).

ધાવણ કોઈ સ્ત્રીને સ્વાભાવિક રીતે ઓછું આવે છે, અને કોઈ સ્ત્રીને વધારે આવે છે, દુધ ઓછું આવતું હોય; તો પણ તેથી બાળકને પૂરતી પુષ્ટિ મળતી હોય, તો તેથી કશી હરકત નથી. કોઈને પુષ્કળ દુધ આવતું હોય છે; તો પણ બાળકને તે જરાપણ પુષ્ટિ આપતું નથી. ધાવણ બ્યારે હમેશના કરતાં કમી આવે, અને તેથી બાળકને પૂરતી પુષ્ટિ મળે નહિ ત્યારે તે દર્દ ધલાજ કરવાને યોગ્ય થાય છે. આ વખતે માત્ર આ એકજ લક્ષણ ધ્યાનમાં લેવાનું નથી; પરંતુ તે સાથે બીજાં જે જે લક્ષણો સ્ત્રીને થતાં જણાય તે સઘળાં ધ્યાનમાં લેવાં. બાળકની માને દવા આપ્યા છતાં પણ જો બાળકની તબીયત સુધરે નહિ, તો બાળકને દવા આપવી.

ઉપાય:—ધાવણ વધારે આવે તો માટે કદી પોર્ટર દારૂ કે એવી ગરમ ને ફેફસી દવા આપવી નહિ; પણ નીચેની હોમીઓપેથીક અથવા તો જીવન રસાયનની દવાઓમાંથી જે યોગ્ય હોય તે આપવી.

૪. ધાવણ ઘણું પેદા થવું; આતિ દુગ્ધ.

Galactorrhoea & Excessive Lactation.

ગેલક્ટોરીઆ.

પ્રાણીઓમાં જે પ્રેરણાશક્તિ (instinct) કુદરતી રીતે રહેલી છે તેને લીધે, અને બાળક પ્રત્યેના માના પ્રેમને લીધે સ્વાભાવિક રીતે દુધ પેદા થયા કરે છે, તો પણ કેટલીકવાર દુધ ઉત્પન્ન કરનાર અવયવો કાંઈ મજબૂતતુના દોષને લીધે અગર જન્મથી અવતરેલા તેવા વલણને લીધે દુધ વિશેષ પેદા કરે છે, અને બાળક ધાવણ ન હોય તો પણ દુધ સ્તનમાંથી થોડું થોડું નીકળ્યા કરે છે.

પરિણામ:—દુધ વધારે પેદા થવાથી બાળકને થોડું નુકશાન થાય છે, પરંતુ તેની માના શરીરને હરકત પહોંચે છે, તેણી નબળી પડતી જાય છે, તેણીનું શરીર કૃશ થાય છે અને મજબૂતતુઓ ધસાડને ક્ષીણ થાય છે, તેથી મજબૂત પણ નબળાઇ લાગે છે.

કાષ્ઠવાર આયું દુખવાનો રોગ થાય છે, વખતે સ્ત્રી ખેરી થવા લાગે છે, કે આંખે પૂરું દેખી શકતી નથી, એમ કરતાં કરતાં તેણી તદ્દન ગાંડી થઇ જાય છે. ગાંડપણમાં તેણી પોતાનો અગર ખીજા માણસોનો જીવ લેવા તત્પર થાય છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ આ રોગમાંથી ગાંડી થઇને પોતાના બાળકને મારી નાખવા માંડે છે. ધાવણથી માને ન્યારે ઉંધ આવે નહિ, શરીર અશક્ત લાગ્યા કરે, કમરમાં દુખાવો થાય, હાથ પગ ચંડા રહ્યા કરે, જરાપણ શ્રમ લેવાથી છાતીમાં થડકારો થાય, શ્વાસ ચડી આવે અને ફેર ચડે, ઇત્યાદિ લક્ષણો થાય, ત્યારે ઉપાય કર્યા વિના રહેવું નહિ. કાષ્ઠવાર ને સ્ત્રી ગાંડી થતી નથી, તો તેને ક્ષય થાય છે, કે વખતે હાથે પગે સોજા ચડે છે.

૫. સ્તનનો વરમ.

(Mastitis-મેસ્ટાઇટીસ.)

Gathered Breasts-Mammary abscess-મેમરીએબ્સેસ.

બાળકને ધવરાવનારી સ્ત્રીઓને એક અગર બન્ને સ્તનમાં કેટલીકવાર વરમ થઇ આવે છે, અને વખતે સ્તન પ કિ છે.

કારણ:-જ્યારે સ્તનમાંથી ધાવણ નીકળવું શક્ય થાય, ત્યારે તે બહુ કામળ અને નાજુક હોય છે, આ વખતે ને થંડો પવન લાગે, તો વરમ થઇ આવે છે, કેટલીક સ્ત્રીઓની પ્રકૃતિજ એવી હોય છે તેમના સ્તનને આવે વખતે કાંઈ વાગવાથી, કાંઈ દાહક વસ્તુનો સ્પર્શ થવાથી, અંદર ધાવણ ભરાઇ રહેવા થી ને કાષ્ઠવાર તો કાંઈપણ દેખીતા કારણ વિના વરમ થઇ આવે છે. પ્રથમ પ્રસવ પછી ધણું કરીને આવે ॥ વરમ થાય છે.

ચિન્હ:-દાહ આવે છે, સ્તનમાં દાહ ને ગરમી થાય છે. તીક્ષ્ણ લાલો ભોંક્યાના જેવું દર્દ થાય છે કે કાષ્ઠવાર સ્તનમાં ઉંડું અને લયકારા મારતું દર્દ થાય છે, સ્તન લાલ થઇને સુજી આવે છે, અને શરીરમાં બહુ કળતર ખેંચેની વગેરે જણાય છે.

ચિકિત્સા.

અકોનાઇટ:-સ્તનના વરમની શરૂઆતમાં આ દવાની એક બે માત્રા આપવાથી જવર, વિગેરે નરમ પડે છે.

આયોનીઆઃ:-ધાવણ બહુ ભરાઇ રહેવાથી વરમ થશે એમ લાગતું હોય તો આ દવા કલાકે કલાકે આપવી, તેથી સ્તનનો વરમ થતો અટકશે. ને અડતાલીસ કલાક સુધીમાં આ દવાથી વરમ ઓછો ન લાગે, તો ફાઇટોલેકકા? બે બે કલાકે આપવું.

એગનસ કૅસ્ટસઃ:-ને ધાવણ બહુ ઓછું આવતું હોય, પોતે મરી જશે એમ લાગતું હોય, ને ઉદાસીનતા બહુ હોય તો આ દવા કલાકે કલાકે આપવી.

બોરાકસ:-દુધ બહુ જાડું હોય, અને સ્વાદ ખરાબ હોય, તો આ દવાની જરૂર છે. દુધ બહાર નીકળ્યા પછી બચ્ચાના મોમાં તેના ફેદા થઈ જતા હોય તોપણ આ દવાની જરૂર છે.

ફેકેરીઆકાર્બઃ:-ને સ્તન દુધથી ભરેલા ગતા હોય, અને ચંડો પવન ખમી શકાતો ન હોય, તો આ દવાથી ઠીક થાય છે. કફી પ્રકૃતિવાળી સ્ત્રીને આ દવા વધારે માફક આવે છે; દુધ પાતળું ને કસવિનાતું હોય તો તે આથી સુધરે છે.

ફોસ્ફોરસઃ:-ને સ્ત્રીને ક્ષય કે કંડમાળની અસર હોય તો ઉપલી દવાની સાથે આ દવા વારાફરતી આપવી.

ફોસ્ટીકમઃ:-બહુ થાક, ઉબગરા, ચિંતા વગેરે કારણોથી દુધ તદ્દન બંધ થઈ ગયું હોય, સ્ત્રીનું શરીર દુખળું ને નાજુક હોય, અને દસ્ત કબજ રહે તો હોય, તો આ દવા બે બે કલાકે આપવી.

ફેકેમારાઃ:-શરદી લાગવાથી દુધ બંધ થયું હોય તો આ દવા બે બે કલાકે શરૂ કરવી ને પછી ચાર ચાર કલાકે આપવી.

પેસેટોલાઃ:-દુધનો પ્રવાહ ઓછો કરવા માટે આ દવા ચાર ચાર કલાકે આપવાની જરૂર છે.

ચાઇનાઃ:-બહુ ધવરાવવાથી સ્ત્રીને અશક્તિ આવી ગઈ હોય, તો આ દવા ચાર ચાર કલાકે આપવી.

એસાફીટીડાઃ:-ને ધાવણ બહુ મોડું આવવા માંડ્યું હોય, તો આ દવા બેબે કલાકે આપવી.

ચાઇનાઃ:-બાળક બહુ લાંબા વખતથી ધાવણ મુકતું ન હોય, અને તેથી સ્ત્રીનું શરીર નિર્બળ પડતું જતું હોય તો આ દવા આપવી.

હીપાર્ક—જો સ્તનના વરમમાંથી ગડ થશે, એમ લાગતું હોય, તો આ દવા ત્રણ ત્રણ કલાકે આપવી.

સીલીશીયા ૧૦, ૨૦૦.—જો ધાવણ બહુ પાતળું હોય અગર બહુ ઓછું આવતું હોય, સ્ત્રીનું શરીર બહુ નખળું હોય અગર સ્તનનું ગડ પાકી ગયું હોય, તો આ દવા બહુ કામની છે.

આયોનિઆ ૨.—સ્તનમાં દુખાવો ને કઠિનતા જણાય કે તરત આ દવા દર કલાકે આપવા માંડવી.

ફાઇટોલેક્કા ૧.—જો અડતાળીસ કલાક સુધી ઉપલી દવાથી ફાયદો થાય નહિ, અને સ્તન પાકવા ઉપર આવે, તો આ દવા બે બે કલાકે આપવી અને આજ દવાના મધર ટીકચરનાં દશ ટીપાં છ આઉસ પાણીમાં નાખીને સ્તન ઉપર લગાડવાં; તથા ગરમ પાણીમાં ફલાટીન કે વાદળી બોળીને તે વડે તેની ઉપર શેક કરેવો.

બેલાડોના ૩.—સ્તન બહુ કઠણ થયા ન હોય, પરંતુ તેમાં એક મધ્ય સ્થળેથી તેની કિનારી સુધી લાલ લીંટા પડેલા જણાતા હોય, તો આ દવા આયોનિઆને બદલે શરૂઆતમાં કલાકે કલાકે આપવી.

કેનાયમ ૩.—સ્તન ઉપર કાંઈ વાગ્યું હોય, ને અંદર સણુકા આવતા હોય તો આ દવા બે બે કલાકે આપવી.

હેપારસફ્યુરીસ ૬.—જો સ્તન પાકવા લાગે ને અંદર લપકારા થાય તો આ દવા ત્રણ ત્રણ કલાકે આપવી; તે સાથે ફેલેન્ડુલાલોશન લગાડીને ગરમ પાણીથી શેક કર્યો કરવો, અથવા પોટીસ મુકવી.

સીલીશીયા ૬.—કુટ્યા પછી આ દવા ત્રણ ત્રણ કલાકે આપવી એટલે પણ ઓછું થશે, ને જલદી રૂઝ આવી જશે.

અનુસંગી ઉપાય—સ્તનનો વરમ થતો હોય, તો તે ઉપર ગરમ પાણીનો શેક કરવો. શેકના પાણીમાં શરૂઆતમાં ફાઇટોલેક્કાના મધરટીકચરનાં ૬ ટીપાં દરેક છ આઉસ મેળવવાં, અને પાછળથી ન્યારે ગડ થયું હોય તે કુટ્યું હોય, ત્યારે ફેલેન્ડુલાનાં દશ ટીપાં પાણીના એક આઉસે મેળવવાં. ગડ આપોઆપ કુટે નહિ, તો વખતે શસ્ત્રથી ફેડવું પડે છે ફેલેન્ડુલાનો મલમ ગડ કુટ્યા પછી લગાડાય છે.

સ્તન પાકે કે તરતજ બાં મોઢું થયું હોય, બાં શસ્ત્રવડે છેદ મુકવો; અને પછી પોટીસ મુકવી નહિ, પણ સ્તનને અદ્ધર રાખવા માટે ઝોળી બાંધવી અગર પટ્ટો બાંધવો, અને એક આઉસ પાણીમાં ફેલેન્ડુલાનાં દશ ટીપાં નાખીને દિવસમાં બે વખત આખા સ્તન ઉપર તે પ્રવાહી લગાડવું.

એમ છતાં પાકે એમ લાગે, તો ગરમ પાણીમાં કપડું બોળીને તે વડે શેક કરવો. ગડ કુટે તો કાઝીલિક લોશનથી ઘોવું, અને ગડની માફક ઈલાજ કરવા અને જેટલા ચીરા મૂકવા પડે તેટલા મૂકવા કારણકે સ્તનની બનાવટ વાદળીની માફક હોય છે. આ કામ કરવાનું કાંઈ હુંશીઆર દાકતરને સોંપવું.

સુવારોગ લાગવો.

Causes of a Bad Getting-up after Labour.

સુવાવડમાંથી સાધારણ રીતે નાહીઘોષ ઉડ્યા પછી કેટલાક વખત પછી કેટલીક તંદુરસ્ત સ્ત્રીઓને સુવારોગ લાગ્યું પડે છે અને બરાબર સુવારોગ લાગ્યો છે એમ કહેવામાં આવે તે પહેલાં કેટલાંક વર્ષ વીતી જાય છે.

કારણો.

સારું ખાનપાન આરામદિ લેતાં છતાં કેટલીક રીતે સાધારણ નયળાઇ જણાય છે. જેમકે ચાલવા તથા ઉભા રહેવામાં પડી નહિ જતાં અશક્તિ થાય છે, પેડામાં ખેંચાણ અને બેચેની લાગે છે, યોનિમાંથી પુષ્કળ પ્રવાહી અને પ્રદર દેખાય છે, તે કાંઈ વાર લોહી જેવો, શ્વેભ્મ અને પણ જેવો પ્રસવ થયા પછી ત્રણ ચાર અઠવાડીયાં સુધી જતો દેખાય; આ બધાં કારણોમાં મુખ્ય ગર્ભાશયનું ખરી પડવું અને નમી જવું, એ કારણ છે. કસુવાવડ અને સુવાવડમાં આરામને બદલે બહુ ઉભા રહેવાથી અગર ઘર સંસારના કામમાં જલદી લાગવાથી અગર સુવાવડ પછી ગર્ભસ્થાનનું તંદુરસ્ત સંક્રાંચન અને તે અસલ સ્થિતિમાં નહીં આવવાથી તેમાં ખોડ રહી જાય છે જેને—ઇન્વોલ્યુશન (Involution) કહે છે અને આ ખોડને લીધે ગર્ભસ્થાનનું નમન અને પતન તથા ગર્ભસ્થાનના બીજા રોગ થવામાં આ પહેલું પગથીયું

છે. જેમકે સખત અને વિલાંબિત પ્રસવ ગર્ભા-
સયની અને ગર્ભાશયના મુખની આંદી, ગર્ભાશયનું
છાલાવાથી અને ઝારનો કટકો માંહી રહી
જવાથી કોહીને લોહીમાં ફરી ઝેર લાગવાથી
પ્રસૂતિ-જવર લાગુ પડે છે. વળી અતિ જીલ્લાય
અને અફીજની દવાઓ આપવાથી તથા પ્રસવ
થયા પછી થોડા દિવસ સુધી સુવાવડીને જીએ
મારવાથી પણ સુવારોગ થાય છે. તેટલાજ
માટે પ્રસવ પછી ચાર પાંચ અઠવાડીયા પછી
સારી રીતે આનપાનની અને શક્તિ માટે માવજત
તથા કાળજી રાખ્યા છતાં સુવાવડી સ્ત્રીને નખળાઇ
લાગે, હઝનચઝનમાં અશક્તિ લાગે, કમર ફાટે અને
રતાશવાળું ગંધાતું પાણી જાય તો સારા વખણાતા
દાકતરની સલાહ લેવી. તેમ નહીં કરવાથી આ નિ-
ષ્કાળજીને લીધે તેનાં ખરાય પરિણામો ઉપજશે.
વળી શા કારણથી આ નુકશાન લાગ્યું છે તેને
માટે ખાસ પરીક્ષા કરાવવી. આવી સ્ત્રીઓ (સુવા-
વડીએ) પતિથી અલગ રહેવું અને પેટે દંડા પા-
ણીનો પાટો રાખવો કે જેથી દુઃખ કમી લાગે અને
પછી પ્રસૂતિજવર તથા આલસછેટની (અટકાવતું
પાણી પડે તે લોકીઆની) દવા કરાવવી. તેને માટે
તે વિષયોની ચિકિત્સા વાંચી લેવી.

સારી રીતે પ્રસવ થયા પછી કેટલાક બહેમોને
લીધે નકામી નકામી સ્ત્રીઓ અને તેમની ઘરડી જી-
દીઓ કેટલીકને સુવાવડીનું ઝેર ન લાગે તેને માટે
સુવારોગની પડીઓ એક બે ફીચીઆની વેચાતી લેઇ
એક બે સાતાં સુધી પાવાનો રિવાજ છે અને
જેરથી ઝાર કાઢવાથી તે પડીઓ વેચનાર ગમે
તેવા વગર સમજતી અને ગુણ દોષ જાણ્યા વગર-
ના વસાણાની પડીઓ બાંધી આપે છે. તેથી કેટલી-
કને ઝાડા, મરડો, તાવ થઈ આવે છે ને પછી
નખળાઈ વધવાથી અતિ બેખમમાં આવી પડે છે
માટે આવા ઉંટવૈદ્યોની પતીજથી પૈસા ખર્ચી દવા
કદી કરવી નહી. આવા નામના હકીમો, ઉંટવૈદ્યો,
કેટલીક વગર ભણેલ સ્ત્રીઓ, વૈદ્યો, હકીમો, બેહારાઓ,
આદિ સુવારોગની પડીઓ વેચે છે અને તેમને આ-
શરો આપનાર આવી અભણ બાળાઓ હોય છે
માટે તેમના સુગતપતિઓએ આ સુવારોગ લાગુ પડે
નહી તેની ખાસ કાળજી લેવી જોઈએ. તેમ નહીં
કરવાથી અતિ દુઃસહ્ય દુઃખ આવી પડે છે.

ભાગ ૯ મો.

ખાસ બાળરોગ ચિકિત્સા.

Diseases of the Children-ડીઝીઝીઝ ઓફ
ધ ચિલ્ડ્રન.)
નીરોગી બાળક. **Healthy Child.**

ગર્ભમાં રહેલું બાળક, તેની કાળજી અને તેના હક.

Duties of Government towards the
unborn child, its care and its rights.

હાલના જમાનામાં આપણી આલાદ દિન પ્રતિ-
દિન કમતાકત થતી જાય છે, એટલું જ નહિ પરંતુ
જન્મતાં બાળકોની સંખ્યા પણ નાની થતી જાય
છે, અને જે જન્મે છે તેમનું મરણ પ્રમાણ પણ
વધતું જાય છે; આનાં કારણો ધણાં છે.

જન્મતાં બાળકોની સંખ્યા શા માટે નાની થતી
જાય છે એનો આપણે પહેલો વિચાર કરીશું. આ
સંખ્યા નાની થવાનાં કારણો બે છે. (૧) વંધ્યત્વ
અને (૨) ગર્ભપાત.

(૧) વંધ્યત્વ બે પ્રકારનું હોય છે. કૃત્રિમ અને
કુદરતી.

કૃત્રિમ વંધ્યત્વ-પોતાનાજ શોખની ખાતર આવું
વંધ્યત્વ જાણી છુટીને કરવામાં આવે છે; અને ઘણી
વખત તે પાછળથી સુધરી શકતું નથી, આટલુંજ
નહિ પણ ઘણી સ્ત્રીઓને આમ કરવાથી બીજાં દર્દો
પણ સહન કર્યાં કરવાં પડે છે. સાંસારિક નીતિનો
વિચાર કરીએ તો આથી મનુષ્યના મગજની અધો-
ગતિ કેટલી થતી જાય છે, તેનો ખ્યાલ આવ્યા વિના
નહિ રહે. વૈદકવિદ્યાનો વિચાર કરીએ તો પણ એક-
દર મનુષ્ય જાતની તંદુરસ્તી બગાડવાનો આ રસ્તો છે.

આપણા હિંદુસ્તાનમાં બહુ વહેલાં લગ્ન કર-
વામાં આવે છે, તેથી પણ ઘણી સ્ત્રીઓને નાની
ઉમ્મરમાંથી ગુલાવયવના વ્યાધિઓ થવા લાગે છે,
અને કેટલીક વખત વંધ્યત્વ તેથીજ ઉત્પન્ન થાય છે.
યુરોપ વિગેરે બીજા દેશોમાં લગ્ન ઘણી મોટી ઉમ્મરે
થાય છે, અને તેથી પ્રજોત્પત્તિનો યોગ્ય કાળ ઘણી-
વાર વીતી ગયો હોય છે. છેક નાની ઉમ્મરમાં લગ્ન

આય તે ઠીક નથી, અને બહુ મોટી ઉંમરે લગ્ન આય તે પણ ઠીક નથી.

કૃત્રિમ વંધ્યત્વ અને કુદરતી વંધ્યત્વમાં તફાવત યાડવો એ ધણું મુશ્કેલ થઇ પડે છે; કેમકે ધણા કુદરતી વંધ્યત્વમાં આપણાજ રીવાજો, માંજશૌખ, અને આપણીજ મુખાંધ કારણભૂત હોય છે. કોઇકે કોઇક કેસોમાંજ કુદરતી બક્ષીસની ગેરહાજરી હોય છે. ધણી વખત પ્રમેહ કે ચાંદીવાળા પુરૂષો કે સ્ત્રીની દવા બરાબર ન થઈ હોય તો પ્રત્યેત્પત્તિ થતી નથી.

(૨) ગર્ભપાત-પ્રત્યેત્પત્તિ કમી થવાનું બીજું કારણ ગર્ભપાત છે. ગર્ભપાત પણ ધણા કૃત્રિમ હોય છે. થોડાક કોઇ કોઇ વ્યાધિના પરિણામે તીવ્રજ્વાલા હોય છે. કૃત્રિમ ગર્ભપાતનો વિચાર કરતાં એમજ જણાય છે કે જંગલી પ્રજા જેમ ગર્ભ માટે બેદરકાર રહે છે તેમ આજની સુધરેલી પ્રજા પણ ગર્ભ માટે બેદરકાર રહે છે. આજે ન્યારે જુદી જુદી વિદ્યામાં આટલી બધી કુશળતા મળી છે ત્યારે પણ ગર્ભપાતના કેસો થોડા થતા નથી, એ એમ બતાવે છે કે સુધારાવાળી વિદ્યાનો ખોટો ઉપયોગ થાય છે. સુધારાનો દોષ નથી, પણ તેનો ઉપયોગજ ખોટી રીતે થાય છે તેનો છે. વિદ્યાની કુશળતા આપણી ઉન્નતિ માટે થવી જોઈએ, નહિ કે આપણી અધોગતિ માટે, અને ન્યારે કાયદો ગર્ભપાતને અટકાવે છે ત્યારે પણ ધણા એવા નવા નવા ઉપાયો ગર્ભપાત માટે વપરાય છે, તે ઉપરથી તે જણી જોઈને કરેલ હતો કે કાંઈ અકસ્માતથી થયો તે ચોક્કસ કહી શકાતું નથી.

કુદરતી ગર્ભપાતનું કારણ જ્ઞાનલગ્ન છે. બાળ-લગ્નથી ગર્ભાશયમાં રહેલ બીજને યોગ્ય પોષણ મળતું નથી. તેમજ ઘણીવાર ગર્ભાશય બરાબર પકવ હોતો નથી તેથી ગર્ભપાત થઈ જાય છે; અને એક એ વખત એમ થયું એટલે ગર્ભાશય નબળો પડી જાય છે, એટલે ગર્ભપાતની ટેવ પડી જાય છે.

હવે જન્મેલાં બાળકોનું મરણ પ્રમાણુ શા માટે મોટું હોય છે, અને જન્મેલાં બાળકોના બાંધા કેમ નબળા હોય છે તે વિચારીએ.

જન્મેલાં બાળકો થોડા વખતમાં મરણુ પામે છે તેનું કારણ ગર્ભાશયમાં હોય છે, તે દરમ્યાન તેની માએ જે બેદરકારી રાખી હોય છે તે છે, અને જન્મેલા બાળકોના બાંધાની નબળાઇનું કારણ વંશ-

પરંપરાથી નબળું થતું આવેલ વીર્ય ને બીજ તથા તેની માની બેદરકારી છે.

ગર્ભાધાન વખતે બચ્ચાની માએ જે કાળજી રાખવાની છે તે વિષે જોટલું લખાય એટલું થોડું છે.

માનસિક વર્તન-સગર્ભા સ્ત્રીના મનની સ્થિતિ વિચારવાની ધણી અગત્ય છે. કેટલીક વખત તો માત્ર અતિ ચિંતાને લીધે પણ ગર્ભપાત થઈ આવે છે. તેના મનના દરેક વિચારની તે ગર્ભ ઉપર કાંઈ નહિ ને કાંઈ અસર થયા કરે છે, સગર્ભા સ્ત્રીનું મન અતિ ઉત્સાહવાળું કે અતિ ચિંતાવાળું ન રહેવું જોઈએ. તેણીનું મન સાધારણ રીતે સ્વસ્થ ને શાન્ત રહેવું જોઈએ.

કામ.

ગર્ભાધાન પછી સ્ત્રીઓ પાસે ધણું કામ કરાવવું જોઈએ નહિ, એમ તે સ્ત્રીના સગર્ભાઓ પાસે ખ્યાનમાં રાખવાનું છે. જે સ્ત્રીઓ મીલ વગેરે ટેકાણે કામ કરવા જતી હોય તેને પણ ધણું કામ કરતી અટકાવવી જોઈએ.

આ વિષે જોટલું લખીએ તેટલું થોડું છે, પણ સાધારણ રીતે આટલા ઉપરથી સૌ કોઇ સમજ શકશે કે બચ્ચાની શક્તિ અને તન્દુરસ્તી જળવવાની થી જરૂરની છે ?

બ્યવહારિક નીતિના વિચારથી જોઈશું તો દરેક સાઈં બાળક જન્મે છે તે પહેલાં તેને આટલી બાબતો અગત્યની છે.

(૧) જીવનની ઉત્પત્તિ.

(૨) વંશપરંપરામાં ઉતરતા વ્યાધિઓમાંથી મુક્ત હોવું.

(૩) તન્દુરસ્તી જળવાય તેવી સ્થિતિ.

(૪) કુદરતથી યોગ્ય થયેલો ખોરાક. (માનું દુધ)

(૫) તેની સંભાળ-માએ કરવાની માવજત.

હિંદુસ્તાનમાં કોઇ પણ મનુષ્યને કે પ્રાણીને ઈજા કરવી નહિ એ માટે કાયદા થાય છે, પણ જીવ ગર્ભમાં દાખલ થયો ત્યારથી અવતરે ત્યાં સુધીમાં ગર્ભપાત ન કરવો, એ સિવાય તે ગર્ભમાંનું બચ્ચું કેમ વધારે સાઈં થાય, તે માટે બહુ થોડા કાયદા છે. માત્ર મનુષ્યના જીવ બચાવવાની જ જરૂર નથી, પરંતુ તેમના દેહ અને તેટલા સારા કરવાની જરૂર છે. આમ કરવાની બચ્ચાના માબાપની તેમજ સરકારની બંનેની ફરજ છે.

અચ્ચાના હિતની ખાતર નીચેની ફરજો ખ્યાનમાં લેવા યોગ્ય છે:—

૧. માઆપની.

ગર્ભાધાન પહેલાં તેમજ પછી વ્યાધિરહિત રહેવું, ગરમીનો કે ખીજો કાષ્ટ વારસામાં ઉતરે તેવો વ્યાધિ થયો હોય તો ખનતાં સુધી લગ્ન ન કરવાં, અને થયાં હોય તો શરીર ધણુંજ સાફ થાય ત્યાં સુધી સમાગમ શરૂ રાખવો નહિ.

૨. માતાની.

પોતાના ખાવા પીવામાં મિતાહારી થવું.

યોગ્ય કસરત કરવી.

અચ્ચાને ધવરાવવું.

૩. વૈદ્યની.

ગર્ભપાત કરવામાં મદદ કરવી નહિ, તેમજ ગર્ભને નુકશાન થાય તેવી દવા આપવી નહિ. લોકોને સારી સલાહ આપી તે અચ્ચાની હાલતમાં સુધારો થાય તેમ કરવું.

૪. રાજ્યકર્તા-સત્તાની.

(ક) કેળવણી આપીને અગર કાયદો બાંધીને બાળલગ્ન વિગેરે ખોટા રિવાજો બંધ કરવા તથા યોગ્ય સ્ત્રી પુરૂષનાંજ લગ્ન થાય તેમ કરવું.

(ખ) સારી પ્રજા ઉત્પન્ન થાય, તે માટે લોકોને યોગ્ય સલાહ આપ્યા કરવી અને નબળી પ્રજામાંથી વધારે વંશ ચાલતો અટકાવવો.

(ગ) સગર્ભાં અને ખોરાક, મહેનત વગેરે મળે છે કે કેમ તેની તપાસ રાખવી, ગરીબ સગર્ભાં સ્ત્રીઓને રાજ્ય તરફથી ખોરાક પોષાક આપવી, તથા તેમની સુવાવડ પણ રાજ્ય તરફથી કરાવવી.

(ઘ) સગર્ભાં સ્ત્રીઓમાંથી વખતોવખત જેણી ગર્ભપાત થતો હોય અગર મંદવાડ ભોગવતી હોય તેવી સ્ત્રીઓની સારવાર માટે ઇસ્પતાલો સ્થાપવી.

(ચ) શહેરમાં સુવેલાં જન્મતાં બાળકોની તથા સર્વ પ્રકારના ગર્ભસ્રાવ તથા અધુરે અવતર્યાની નોંધ રાખવી.

(છ) બાળક સજીવન અવતરે તેની નોંધ લેવી અને તે ખનતાં સુધી ચોવીસ કલાકની અંદર લેવી.

(જ) સગર્ભાં સ્ત્રીઓ મીલ વગેરે કારખાનામાં કામ કરવા ન જાય, તથા પ્રસવ પછી પણ ઓછામાં

ઓછા છ માસ સુધી કામ કરવા ન જાય તેવો બંદોબસ્ત કરવો.

માઆપની ગરીબ અને સંકટવાળી સ્થિતિને લીધે ગર્ભને ધણી વખત માઠાં પરિણામો સહન કરવાં પડે છે એ ખરું છે, પણ શ્રીમંત લોકો પોતાની સ્વચ્છંદી રીતને લીધે ગર્ભને જે નુકશાન પહોંચાડે છે તે માટેની આજની સુધરેલી પ્રજાને શરમાવા જેવું છે. આ સાથે એ પણ જોવાનું છે કે ગર્ભાધાન સમયે સ્ત્રીએ કેવી રીતે પોતાનું શરીર સાચવવું જોઈએ, અને તેનાં સગાંઓએ તેણીને જાળવવામાં કેવી રીતે મદદ કરવી જોઈએ. આ બાબતથી ધણી લોકો અજાણ્યા હોય છે. આ વિષય એવો નથી કે તે માત્ર કાબેલ ડોક્ટરેજ જાણવો જોઈએ. આ વિષય તો એવો છે કે મા થવાની ઇચ્છા રાખનાર દરેક સ્ત્રીએ તે સારી રીતે જાણવો જોઈએ.

ગર્ભાધાન કાળના ત્રણ મુખ્ય ભાગો છે.

(૧) ગર્ભોત્પત્તિકાળ—Germinal period.

(૨) ગર્ભાગમ્બનકાળ—Embryonic period.

(૩) ગર્ભ વૃદ્ધિકાળ—Fœtal period.

આ ત્રણ કાળમાં દરેક કાળની અંદર ગર્ભને અમુક અમુક વ્યાધિઓ થવાનો સંભવ છે. પહેલા કાળમાં વંશપરંપરાની વીર્ય ને બીજની જે ખામીઓ હોય છે, તેને લીધે ગર્ભમાં ખોટવાળી ઉત્પત્તિ ને ખરાબ પકવતા થાય છે. બીજ કાળમાં અંગ બંધન થતી વખતે ફેટલાંક અંગો નાનાં મોટાં થાય છે, સીધાંને બદલે વાંકાં, ને વાંકાંને બદલે સીધાં, આવાં વિપરિત બંધારણો થાય છે; ને ત્રીજ કાળમાં તેના શરીરમાં વ્યાધિઓ થવાનો સંભવ છે. આ વ્યાધિઓ પ્રસૂતિ પછી બાળકોને જેવા વ્યાધિઓ થાય છે તેને મળતાજ હોય છે. ગર્ભાગમ્બન કાળમાંથી ગર્ભવૃદ્ધિ કાળમાં ગર્ભ આવે છે ત્યારે જરા લયાનક સ્થિતિમાંથી પસાર થવું પડે છે.

આ બધો વખત તે બાળક પોતાનો ખોરાક પોતાની માના લોહીમાંથી ને નસોમાંથી લે છે. તેની માની તન્દુરસ્તીમાં અને તેના રક્તમાં જે જે ફેરફાર થયા કરે, તેથી તે ગર્ભને અસર થયા કરે છે. આથી સમગ્રજે કે ગર્ભાધાન સમયે સગર્ભાં સ્ત્રીની તન્દુરસ્તી જાળવવાની ફેટલી જરૂર છે. જે નીચેની બાબતો બરાબર લક્ષમાં રાખવામાં આવશે તો સગર્ભાં સ્ત્રીની તન્દુરસ્તી અને તેને લીધે ગર્ભની તથા અચ્ચાની તન્દુરસ્તી ધણી સારી રહ્યા કરશે.

ખોરાક.

ગુણ-Quantity-ખોરાક ને ધણી ઉંચી ગુણવત્તા એટલે મસાલદાર અને ભારે ખાવામાં આવે તો અશુભ રહે ને તેથી અંદર બાળકને પણ યોગ્ય પોષણ મળે નહિ; માટે ઉંચા પ્રકારના ને બહુ મસાલાદાર ખોરાકની જરૂર નથી.

પ્રમાણ-Quantity-કેટલાક એમ માને છે કે સગર્ભા સ્ત્રીને ખોરાક એ જણુ જેટલો જોઈએ કારણ તેને પોતાનું તેમજ ગર્ભમાં રહેલા બાળકનું પોષણ કરવાનું હોય છે. એ ખરું છે કે ગર્ભમાં રહેલા બચ્ચાને ખોરાક જોઈએ છીએ, પણ તે બહુ થોડો જોઈએ છીએ. વળી પાચન થયેલો ખોરાક તેને જોઈએ છીએ. ખોરાકનું પ્રમાણ સગર્ભા સ્ત્રીની પાચનશક્તિના પ્રમાણમાં જ હોવું જોઈએ. જ્યારે બાળક જન્મ્યું હોય છે ને હરતું ફરતું થયું હોય છે ત્યારે પણ તેને માત્ર (ગાયના) પોણાશર દુધની જ જરૂર હોય છે, તો ગર્ભાશયમાં હોય તે વખતે કેટલું થોડું પોષણ જોઈએ તે સહજ સમજા.

અહિંમાં કહેવાની જરૂર પડે છે કે હિંદુઓમાં વ્રત કરવાનો જે રિવાજ છે, તેથી ગર્ભને ધણી વાર સહન કરવું પડે છે. ગર્ભ રથ પછી ઉપવાસ ને એક-ટાણું કરવા જોઈએ નહિ, કેમકે જ્યારે માને પોષણ મળતું નથી ત્યારે બચ્ચાને પણ મળતું નથી. ધર્મને અર્થે ઉપવાસ કરવાથી બચ્ચાને નુકશાન થાય છે. તેવી જ રીતે કોઈ સર્ગાસંબંધીનું મૃત્યું થયું હોય તેની દિલગીરીને લીધે પણ નહિ ખાવાથી ગર્ભને કેટલી બધી મારી અસર થાય છે તે આગળ ઉપર જણાવી છે.

દવાઓ.

ગર્ભાધાન સ્થિતિ વખતે જન્મ અને તેમ થોડી દવા લેવી જોઈએ; કેમકે હાલમાં વપરાતી ધણીખરી દવાઓ (બાયોફેમીસ્ટ્રીની દવાઓ સિવાયની) ઝેરી હોય છે, અને તેથી ગર્ભના અંધારણની સ્થિતિ અગ-ડ્યા વિના રહેતી નથી. અશુભ ને અપચા જેવી નજીવી બાબતો માટે જરૂર હોય તોજ દવા લેવી, નહિ તો નહિ. કેટલીક સ્ત્રીઓ જાણીજોઈને દવાઓ ને મસાલા નાખીને પાક બનાવે છે, ને ગર્ભવૃદ્ધિ સારી થશે એમ ધારીને ખાય છે. જે તે ઔષધોમાં માત્ર ખોરાકનાં તત્વો હોય તો બહુ નુકશાન થતું નથી, પણ જે માત્ર દવાનાં તત્વો હોય તો તે ઝેરી હોવાથી લાંબે વખતે ઉલટી ગર્ભવૃદ્ધિને બગાડે છે.

કેટલીક સ્ત્રીઓ પ્રસૂતિ સહેલાઈથી થાય એવા હેતુથી દવાઓ ખાધા કરે છે એ પણ ખોટું છે. પ્રસવ સારી રીતે થાય તે માટે કૌંવત ને તન્દુરસ્તી એ બેજ વધારે જરૂરનાં છે.

દવાઓથી જરા પુષ્ટિ મળતી જણાય છે તે ખરું છે, પણ તેને માટે ધણા વૈદક-શાનની જરૂર છે. હોમિયોપેથીક અને આયોફેમીક દવાઓ ધણું થોડું નુકશાન કરે છે.

દારૂ.

સગર્ભા સ્ત્રીએ દારૂ ખિલકુલ પીવો જોઈએ નહિ. દારૂનો વિષય હિંદુઓના સંબંધે લખવો પડે તેવો નથી, કેમકે તેમનામાં દારૂનો પ્રચાર થોડો છે. પારસીઓ ને અંગ્રેજોને માટે લખવું જોઈએ કે દારૂ સગર્ભા સ્ત્રીને તેમજ તેના બચ્ચાને ચોક્કસ નુકશાન-કારક છે. આટલાજ વિચારથી આપણે અટકવાનું નથી; પણ દારૂની એકદર અસર શરીરને નિર્બળ કરવાની છે તેથી સ્ત્રીઓએ તો સગર્ભા નહિ હોવા છતાં પણ દારૂની ટેવ ન રાખવી જોઈએ; કેમકે તે બચ્ચનવાળી સ્ત્રીને પાછળથી ગર્ભ રહે તોપણ તેની અસર નુકશાનકારક થાય.

વર્તન.

શારીરિક વર્તન-સગર્ભા સ્ત્રીએ પોતાના શરીરને આંચકા ન લાગે તેવી રીતે સંભાળીને હરવું ફરવું જોઈએ. તેણીએ યોગ્ય કસરત લેવી જોઈએ પણ પોતાનાથી ન બને તેવું કામ કરવાનો અતિ પરિશ્રમ લેવો ન જોઈએ. પોતાની જાતને પછાડવાનો કે પડી જવાનો અકસ્માત ન થાય તે ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે. કોઈ સચું મરી ગયું હોય તો તે પાછળ પછાડીઓ ખાવાનો જંગલી રિવાજ આપણામાં છે તે કાઢી નાખવો જોઈએ. આથી સગર્ભા સ્ત્રીને ધણું નુકશાન થાય છે. કેટલાક એમ સમજે છે કે ગર્ભ-પાત થાય તોજ નુકશાન થયું કહેવાય; પણ તેમ નથી. બહારથી તે સગર્ભા સ્ત્રીને જે જે નુકશાન થાય છે, કે દુઃખ થાય છે તે સર્વેથી ગર્ભને પણ નુકશાન થાય છે. બાળને કાંઈ દર્દ ન થયું હોય અગર પછાડ તેણે ન ખાધી હોય ને જેવું સાફ બાળક તેને અવતરે તેવું સાફ બાળક દર્દ કે અકસ્માત પછી નજ અવતરે એમાં કાંઈ સંદેહ નથી.

નાનાં બાળકની સંભાળ.

(The care of the infants.)

આપણા દેશમાં બાળકોનું મરણ પ્રમાણ કંઈક વધતું જતું જણાય છે; અને તેથી જન્મેલાં બાળકો કેવી રીતે નીરોગી થઈને ઉછરે એ સંબંધી નિયમો આપવાની જરૂર છે.

બાળકને ઉછેરવામાં (૧) તેમના ખોરાક (૨) તેમના પોશાક (૩) તેમને મળતાં હવા પ્રકાશ (૪) તેમના સ્વભાવ અને ફળવણી (૫) તેમની નિદ્રા, સ્નાન, શીળી કઢાવવી, અને તેમના આસ વ્યાધિઓ એ સર્વ ઉપર લક્ષ આપવાનું છે.

(૧) તેમાં સૌથી પ્રથમ તેમના ખોરાકની હકીકત જ્ઞાનમાં લઇએ. માનું ધાવણ એ બાળકને માટે સર્વોત્તમ ખોરાક છે; પણ જેમ જેમ સ્ત્રીઓ જન્માનાને અનુસરીને બાળકને ઉછેરવાના ધર્મને પૂરતું લક્ષ આપી શકતી નથી, બીજી ફરજે તેમને શિર આવતી જાય છે, અને તેમનાં શરીર અયોગ્ય લગનાદિ કારણોથી નબળાં પડતાં જાય છે, તેમ તેમ પોતાના બાળકને જેઠાં તેટલું અને જેઠાં તેવું ધાવણ તેઓ આપી શકતી નથી, એટલે પછી કૃત્રિમ ખોરાકથી બાળકને ઉછેરવું પડે છે; નાની પ્રજા માતાના ધાવણથી ઉછેરે નહિ અને મોટી પ્રજા ગાય કે ભેંસના દુધથી ઉછેરે નહિ, તો પછી પ્રજાવર્ગમાં બળ ઓછું હોય, તેમાં કાંઈ નવાઈ નથી. માત્ર પુરૂષોના જાંઘા સંગીન રાખવાની જરૂર નથી; બલકે સ્ત્રીઓનો જાંઘા પણ મજબૂત ને નીરોગી રાખવાની જરૂર છે, અને એમ હોય, તોજ તેનાં બાળકો હજીવળ થાય. બાળક પોતાના પહેલા વર્ષમાં સૌથી વધારે વધે છે; દાખલા તરીકે જો જન્મતી વખતે તે ૭ કે સાત શેર વજનનું હોય, તો વર્ષ આખરે તે અઠાર શેર કે વીશ શેર જેટલું વજનમાં વધશે.

તેના વજનમાં થતો આ વધારો તેને મળતા ખોરાક ઉપર આધાર રાખે છે. જો તેને તે સમયમાં પૂરતો પુષ્ટિ આપે તેવો ખોરાક મળે નહિ, તો તેનું વજન એટલું બધું વધે નહિ. વળી પહેલા વર્ષમાંજ જે બાળકો ગુજરી જાય છે, તેમાંનાં ઘણાંક બાળકો અયોગ્ય ખોરાકથી થતા અત્રાશય ને આંતરડાના વ્યાધિથી મરણ પામે છે.

માના ધાવણમાં બચ્ચાને પોષણ આપવાની

સમજાં તત્તો જેઠાં તેટલા પ્રમાણમાં હોય છે. આલ્બ્યુમીન, ચરબી, સાકરને ક્ષાર એ સમજાં તત્તો અંતની વૃદ્ધિ ને જીવનના આધારને માટે જરૂરનાં છે. આલ્બ્યુમીન તત્ત્વ ઇંડાની સફેદીને મળતો હોય છે, પણ માના ધાવણમાં જે રૂપમાં તે રહે છે, તે રૂપને કેમીન કહે છે. જો આ તત્ત્વ બાળકને ઓછું મળતું હોય, તો તેનું શરીર પોચું, નબળું ને ફિક્કું રહે છે. એટલુંજ નહિ, પણ તેને વારંવાર માંદગી થઈ આવે છે, અને સાધારણ ચેપ કે હવાના ફેરફાર પણ તે ખમી શકતું નથી. ચરબીનું તત્ત્વ મજબૂતત્વને પોષણ આપે છે, અને શરીરની ગરમી જાળવી રાખે છે. દુધમાં રહેલી સાકર સાધારણ ખોરાકમાં વપરાતી સાકરના કરતાં જીદી તરેહની હોય છે; તે વડે શરીરની ગરમી એક સરખી રહ્યા કરે છે, અને શરીરમાં ચરબીનો વધારો થાય છે. ધાવણમાં રહેલા ક્ષાર કે જે જીવન રસાયણની શોષ પ્રમાણે જોતાં સર્વથા વધારે કિંમતી છે, તે અસ્થિ, સ્નાયુ, ધૃત્યાદિ શરીરના ભાગોના બંધારણમાં અતિ ઉપયોગી છે. કુદરતી રીતેજ તેમાં લોહ, મેંગનીસીઆ, ચુનો, પોટાશ અને સોડાના ક્ષારો રહેલા છે, અને માના દુધમાં રહેલા આ ક્ષારોનું અસ્તિત્વ ખતાવી આપે છે કે શરીરની તન્દુરસ્તી ને વૃદ્ધિને માટે ઉપર લખેલા ક્ષારો શરીરમાં અમુક પ્રમાણમાં કાયમ રહેવાજ જેઠાં. વળી ચુનાનો ફોસ્ફરસ સાથેનો ક્ષાર, જેને જીવન રસાયણમાં કૅલ્કેરીઆ ફોસ્ફોરીકા કહે છે, તે પણ તેમાં હોય છે, અને તે અસ્થિના બંધારણમાં, અને લોહીની વૃદ્ધિમાં ઘણી મદદ કરે છે; જ્યારે ધાવણમાં કાંઈ કારણથી ક્ષારો ઓછા આવે છે, ત્યારે બાળકનાં અસ્થિ અને માંસ બહુ નાબુક રહે છે, અને આગળ જતાં ખુધ નીકળવાનો, કમ્બર-માંથી વાંકા વળી જવાનો, હાથ પગ વળી ગયેલા રહેવાનો એવો અસ્થિની નબળાઈ સૂચવનારો હરકાઈ વ્યાધિ થઈ આવે છે. જે ખોરાકમાં ક્ષારોની ખામી હોય છે, તે ખોરાકથી કોઈ પણ પ્રાણીનું શરીર વૃદ્ધિ પામતું નથી, તેમજ તન્દુરસ્ત રહેતું નથી. આ સિવાય માના દુધમાં પાણી હોય છે, તે ઉપર લખેલા ખોરાકનાં જરૂરી તત્ત્વોને લોહીમાં દાખલ કરવામાં ઉપયોગી થઈ પડે છે.

બાળકને માનું દુધ ખોરાક તરીકે અપાતું ક્યારે બંધ કરવું જેઠાં તે ઉપર આપેલી હકીકત કેટલેક

અંશે દર્શાવી શકે છે, તોપણ નીચે તે વધારે સ્પષ્ટ-તાથી ખતાવ્યું છે.

૧. જ્યારે બાળકને જોષ્ઠએ તેડલા મોઢા જત્યામાં દુધ આવતું ન હોય, ત્યારે બીજી કોઈ રીતે ખોરાક પૂરો પાડવાની જરૂર પડે છે. જ્યારે દુધ ઓછું આવે છે, ત્યારે બાળક એકદમ જૂખને લીધે ધાવવા જાય છે, પરંતુ ધાવણુ ઓછું આવવાથી તે એકદમ ધાવતું બંધ કરે છે ને રડવા લાગે છે. થોડા દિવસમાં તેનો સ્વભાવ રડકણુ ને ચીડીઓ થઈ જાય છે, અને શરીર ટ્રિકકું ને નબળું પડી જાય છે; તેનું શરીર દર મહિને જોષ્ઠએ તેડલી વૃદ્ધિ પામતું નથી, અને જલદી વ્યાધિગ્રસ્ત થઈ જાય છે.

૨. જ્યારે દુધમાં પોષક દ્રવ્યોની ખામી હોય, ત્યારે પણ કૃત્રિમ ખોરાક આપવો જોષ્ઠએ છે. જો દુધથી બાળકને પોષણ મળતું ન હોય, તો બાળકનું માંસ જાડું પણ પોચું રહે છે, અને અસ્થિ બંધાતાં બહુ વાર લાગે છે; વાયુ, ચુંકથી રડવાનું, ઝાડો, દસ્તની કબજાગ્રસ્ત ઇત્યાદિ વ્યાધિ વખતે વખત થઈ આવે છે.

૩. જ્યારે બાળકની માતાને અપરમાર (વાધ), ગાંડપણ, ક્ષય, કંઠમાળ, કે એવો વારસામાં ઉતરે તેવો કોઈ રોગ હોય, ત્યારે તેની અસર બાળકને ન થાય, તેટલા માટે માતાએ ધવરાવવાને બદલે બીજી રીતે પોષણ આપવાની ગોઠવણ કરવી જોષ્ઠએ; જો બાળક તેવી માતાને ધાવે, તો બાળકને વિષાદી ખોરાકથી નુકશાન થાય છે, એટલુંજ નહિ; પણ માતાના શરીરને પણ ધવરાવવાને લીધે ધકકા પહોંચે છે.

૪. જ્યારે માતાને કાંઈ પણ સાધારણ વ્યાધિ થયો હોય, અથવા માતાનું શરીર જનમથી નબળું હોય, અથવા તે તેણી કાંઈ પણ દવા લેતી હોય, તો બાળકને ધાવવા દેવું નહિ, કેમકે તેવે વખતે માતાનું ધાવણુ બગડેલું હોય છે, અને તેથી બાળકને ધાવવા યોગ્ય હોતું નથી; કદાપિ બાળક ધાવે, તો તેની તન્દુરસ્તી બગાડવાનો સંભવ રહે છે.

૫. જ્યારે માતાને દ્રવ્યોપાર્જન અર્થે અથવા પોતાના કુટુંબની સેવાને અર્થે મનની કે તનની મહેનત લેવી પડતી હોય,

અને તેથી ધાવણુ નિયમિત વખતે પેદા થઈ શકતું ન હોય, અગર બાળકને ધવરાવવાને વખત સાચવી શકાય તેમ ન હોય, ત્યારે બાળકને કૃત્રિમ ખોરાકથી પોષણ આપવું પડે છે.

૬. જ્યારે બાળકના કમનશીબે માતાનું મૃત્યુ થયું હોય, અગર માતાને બેલછા, કે એવો કાંઈ વ્યાધિ થયો હોય, ને બાળકને ધવરાવી શકતી ન હોય, ત્યારે માતાના ધાવણુને બદલે ગાયના દુધ જેવો કોઈ બીજો ખોરાક આપવો પડે છે.

૭. જ્યારે બાળક હજી પૂરા બાર માસનું થયું ન હોય, ત્યારે તેની માને રજેદર્શન થવા લાગ્યું હોય, અગર તે મા સગભાઈ થઈ હોય, તો ધણું કરીને દુધ હલકા પ્રકારનું થવા વિના રહેતું નથી, ને તેથી કરીને બાળકને દુધ વગેરે બીજા પદાર્થોથી પોષણ આપવું પડે છે.

બાળકને માતાના ધાવણુ સિવાય બીજી રીતે પોષણ આપવાની કૃત્રિમ ખોરાકની ચીજો શોધી કાઢવામાં આવી તે પહેલાં આયા (ધાવ) અથવા છોકરાંવાળી બાઈઓને ધવરાવવા માટે રાખવામાં આવતી; પણ તેવી બાઈઓ બંધી વખત મળી શકતી નથી; અને કદાપિ મળે તો કૃત્રિમ ખોરાક આપવાના કરતાં તેને ધવરાવવા માટે રાખવી એ વધારે સારું છે; પણ કેટલીક વખત તે બાઈ પોતાના ધાવણુને સારી હાલતમાં રાખવા પ્રયત્ન કરતી નથી અથવા બીજી રીતે તેની વર્તણૂક પ્રતિકૂળ લાગે છે, એટલે તેમ કરવું ફાવતું નથી. હવે જ્યારે ધાવ રાખવાનો નિશ્ચય થાય ત્યારે તે ધાવમાં કેવા ગુણ હોવા જોષ્ઠએ તે વિષે વિચાર કરીએ.

ધાવ પસંદ કરવાની રીત.

(Choice of a wet nurse.)

ઉપર દર્શાવેલાં કારણોને લીધે માતા પોતાના બચ્ચાને ધવરાવી શકે નહિ અગર કૃત્રિમ ખોરાક આપી બચ્ચું ઉછેરતાં બચ્ચું સુકાઈ જતું હોય તથા ઝાડો થતો હોય અને તેથી બચ્ચું બચે નહિ તેમ હોય ત્યારે પહેલા કારણને લીધે ધાવ જરૂર રાખવી અને બીજા નંબરના કારણોને લીધે તો ધાવ રાખ્યા વગર ચાલેજ નહિ. ધાવ મેળવવામાં જેટલી મુશ્કેલીઓ અને જોખમ હોય છે તે જો ન હોય અને

ધાવ મેળવ્યા પછી ગેરફાયદા થોડાજ હોય તો જરૂર ધાવ રાખવી એ સારી વાત છે.

ધાવ રાખવામાં ગેરફાયદા ધણી છે.

(Disadvantages of a wet nurse.)

સારા આખરદાર કુટુંબની સ્ત્રી ધાવ તરીકે કામ કરવા ખુશી હોતી નથી અને તેથી આપણને તદ્દન નિરાધાર હલકા વર્ગની અને નીચ પ્રકૃતિવાળી સ્ત્રીઓમાંથી ધાવ મળી આવે છે, અને તેમાંથીજ પસંદ કરવી પડે છે. આ પ્રમાણે મત આપી તેમના પેટ પર પાડે મારવામાં હું સૌથી છેલ્લો રહેવા માગું છું, પણ આવી વાતની આખ મીચામણી કરવી તે પણ નિરર્થક છે. કારણ કે આવી સ્ત્રીઓમાં કેટલીક સારી પણ હોય છે; પણ મોટે ભાગે તો તેઓ કાંઈ આખરદાર હોતી નથી. તેઓને ખવાસ હલકો હોય છે, અને નીચ ગતિમાં ઉતરી તેઓમાં નામની નીતિ અને નીમ દેખાય છે, અને તેથી જીવ અને શુદ્ધ મનવાળી સ્ત્રી એવી કોણુ હશે કે પોતાના બચ્ચાને ઉછેરવા માટે આવી સ્ત્રીને પોતાના કુટુંબમાં દાખલ કરવા અને પોતાની સહીઅર તરીકે રાખવા ખુશી હોય ?

ધાવ તરીકે રહેવા માગતી સ્ત્રીઓની ખરી ખબર મેળવવામાં જેટલી મુશ્કેલીઓ હોય છે તે દાકતરો જેટલી સારી રીતે જાણે છે તેટલી બીજાઓને ખબર હોતી નથી. તેણીને અગાડી કાંઈ રોગ થયો નથી અને તેણીના કુટુંબમાં કાંઈ રોગ નથી તે તો તેના સિવાય કોઈ બતાવી શકતું નથી. પેઢી ઉતાર રોગ તેણીના લોકીમાં છે અથવા પોતાને ગરમી આદિનો નવો રોગ થયો છે તે જલદી ખાતરીથી કહી શકાતું નથી. તેણીની સુવાવડ ક્યારે થઈ અને ધાવણને કેટલા મહિના થયા તે તેણીના કહેવા ઉપરથી માની શકાતું નથી. અને તેણીને ભુડી પાડી શકાતી નથી. તે ધવાડી શકે તેમ છે તોપણ તેમના બોલવા પર વિશ્વાસ રાખીએ તોજ મનાય. વળી ધાવ તરીકે નોકરી લેવા આવતી સ્ત્રીઓ દાકતર સાહેબ પાસે પાસ થવા ખાતર તપાસ કરાવા ૨૪ કલાક સુધી પોતાના બચ્ચાને વગર ધવરાવે આવે છે તે અનુભવસિદ્ધ છે અને આમ કરવાથી પરીક્ષા વખતે તેમને દુધ પુષ્કળ અને ઉભરાઈ જઈ બચ્ચું ધરાય તેથી વધારે આવે છે એમ સિદ્ધ કરવા માગે છે. પણ ખરી રીતે તો તેરી સ્ત્રીઓને ધાવણ ધણુંજ થોડું

આવતું હોય છે. આવી રીતે દુધ વધારે આવે છે એમ દેખાડી તે સ્ત્રીને ધાવ તરીકે રાખ્યા પછી તે બાળક થોડા દિવસ દુધ ધાવે છે અને ધાવ્યા પછી નિરતિ ઉઘે છે અને ધરાયલું લાગે છે. પણ થોડા દિવસ પછી તે બાળક ઉછરવાને બદલે કરમાતું જાય અને યુક્ત રીતે આપેલા અશીણને લીધે નિરતિ ઉઘતું જાય છે અને આવા તરકટ ધણી પકડાયા છે.

ડૉક્ટર રૂથ લખે છે કે—એક વખત ધાવ તરીકે નોકરી લેવા એક સ્ત્રી આવી. તેણીએ કહ્યું કે મને ત્રણ મહિના ઉપરજ સુવાવડ ગઈ છે, પરણેલી છું, અને અગાડી બે બચ્ચાં થયાં છે. દુધ સાફ આવતું હતું તેથી તેણીને પસંદ કરી. હવે થોડા વખત પછી તરકટ પકડાયું ત્યારે માલમ પડ્યું કે તે પરણેલી નહોતી, ખાર મહિના થયાં બચ્ચું થયું નહોતું અને તેણીને જે બચ્ચું સોંપ્યું હતું તેને શાન્ત રાખવા સાફ તે દવા આપતી હતી.

બીજી સ્ત્રી કે જેણીને થોડાજ વખત પર સુવાવડ ગઈ હતી તેણી કહ્યું કે ૧૦ મહિના પર સુવાવડ આવી હતી. ખરી રીતે તપાસતાં માલમ પડ્યું કે એક વંડી ગયેલા સાથે બે વર્ષથી તેણે શિયળ લંગ કર્યું હતું અને તેણીને અગાડી બે કસુવાવડો થઈ હતી.

વળી એવો દાખલો મળી આવ્યો કે એક સ્ત્રીએ અધરણી પછી છ વર્ષમાં ધાવ તરીકે પાંચ ટંકાણે નોકરી કરી હતી.

ધાવ તરીકે નોકરી લેનાર સ્ત્રી પહેલવહેલીજ અનીતિમાં પડી હોય તો બચ્ચું કેમ ઉછેરવું તેના તેણીને અનુભવ હોતો નથી તેથી બહુ ઉપયોગી થઈ પડતી નથી અને તે મોટી ખોડ કહેવાય. અને કોઈ સ્ત્રી અનીતિમાં બે ત્રણ વખત પડી હોય અને તેણીને ધાવ તરીકે નોકરી લેવી પડે તો એવો સવાલ ઉઠે છે કે તે આખરદાર કુટુંબમાં રખાય કે કેમ અથવા પવિત્ર નોકરોમાં રાખી શકાય કે કેમ ?

વળી જે કોઈ સ્ત્રી પરણેલી છે અને તેણીને બચ્ચાં થયેલાં છે તો તે ધાવ પોતાના અજ્ઞાન અને નુકશાનકારક બહેમોનો સોંપેલા બચ્ચા ઉપર ઉપયોગ કરે નહિ અને તે ધાવ પોતાના ધણીના તરંગ ઉપર એક પળમાં નોકરી છોડી દે નહિ તેની માતાએ ધણીજ સાવચેતી રાખવી જોઈએ.

વળી દરેક કુટુંબમાં ધાવ પોતાનું જોર અને ચલણ વધારે કરે છે તે વિષે મારે વધારે લખવાની

જરૂર નથી; પણ હવે કદાચ સારા ભાગ્યે ઉપર કહેલા દુર્ગુણો રહિત ધાવ મળી આવે, તોપણ માતાએ તે ધાવ પર સારી દેખરેખ રાખવી જોઈએ છે.

દેવા ગુણુવાળી ધાવ પસંદ કરવી.

The qualities requisite in a wet nurse.

૧. ધાવની ઉંમર ૨૦ થી ૩૦ વર્ષની હોવી જોઈએ અને તેણીને તે ઉંમરમાં બે બચ્ચાંથી વધારે થયાં હોય તો તે ના પસંદ કરવી. તે મોટી ઉંમરની ન જોઈએ, જેટલા મહીનાનું બચ્ચું થયું હોય તેટલાજ લગભગ મહિના ઉપર ધાવને પણ સુવાવડ થઈ હોય તેવી ધાવ રાખવી. પાંચ છ મહીનાનું બચ્ચું હોય અને ધાવને જરૂરયાને બે ત્રણ મહીના થયા હોય તો તે ધાવ રાખવી નહિ, કારણ કે તે વખતું દુધ પાતળું અને હલકું હોય છે, અને પૌષ્ટિક નહિ હોવાથી બાળક ઉછરતું નથી તેમજ શક્તિ મળતી નથી.

૨. તેણીને મિતાહારી ચંચળ અને સ્વચ્છ ટેવો હોવી જોઈએ, અને સ્વભાવ ધણોજ સરળ, હસ-મુખો અને સારો જોઈએ. તેમજ ધાવતાં બચ્ચાંને અને ધણીને પણ તપાસી ખાત્રી કરવી.

૩. તેણીના શરીરની ચામડી પર કોઈ પણ જાતનો ડાઘકુઘ અગર ચાંદા અગર ફેલા ફેલી હોવી જોઈએ નહિ. તેણીના દાંત અને મસોડાં તન્દુરસ્ત સારાં કંઠણ હોવાં જોઈએ. તેણીની જીભ સાફ સ્વચ્છ જોઈએ અને તેણીના મ્હોનો શ્વાસ ગંધાતો અને છાક મારતો ન હોવો જોઈએ.

૪. તેણીના શરીરનો બાંધો તન્દુરસ્ત અને મજબુત હોવો જોઈએ, અને પેટી ઉતાર અગર પોતાને થયેલા રોગરહિત હોવી જોઈએ, અને તેમાં મુખ્યત્વે કરીને કંઠમાળ, ક્ષયરોગ, ઉપદંશ (ગરમી) અને ગુમ રોગથી મુક્ત હોવી જોઈએ.

૫. તેણીનાં સ્તન કંઠણ અને સખત (પણ ચરબીવાળાં જોઈએ.) છતાં લચી ગયેલાં ન જોઈએ અને ગાંઠા લાગે તેવાં જોઈએ, અને સારી રીતે સ્તન ખીલેલાં જોઈએ; પણ તે બહુજ મોટાં જોઈએ અને દીંટડીઓ સારી બાહાર નીકળેલી જોઈએ (કારણ કે બચ્ચું સારી રીતે સ્તનપાન કરી શકે છે). તેમાંથી પુષ્કળ અને સારી જાતનું દુધ નિક-

ળતું જોઈએ. જો આસમાની સફેદ રંગનું અને ગાંધના દુધ કરતાં વધારે મિષ્ટ હોય તથા તેને થોડીવાર કાઢીને વાસણમાં રહેવા દીધું હોય અને તેના ઉપર પુષ્કળ સફેદ મલાઈ જામતી હોય કિંવા પાણીમાં ટપકું (થુંદ) નાખીએ તો નીચે બેસી જતું ન હોય તો તે સાફ દુધ કહેવાય છે, બન્ને સ્તનનું દુધ ચાખવું જોઈએ; કારણ તે કોઈ વખત એક સ્તનનું ખાઈ હોય છે. વળી બન્ને સ્તન સરખાં હોવાં જોઈએ. કારણ કોઈ વખત બરાબર નહિ ખીલવાથી તે નાનાં મોટાં હોય છે.

૬. જે બચ્ચાં વાસ્તે ધાવ રાખવી હોય તે ધાવનો સુવાવડનો વખત લગભગ બચ્ચાની માની સુવાવડના વખતને મળતો હોય તો તેવી ધાવ રાખવા વાસ્તે બહુજ સાફ છે. કારણ કે જેમ જેમ વધારે વખતનો ફેર નીકળે છે તેમ તેમ દુધની જાત બદલાતી જાય છે અર્થાત્ તેમાં મલાઈ વધતી જાય છે.

૭. જે ધાવને રજોદર્શન (અટકાવ, પાટ બેસે, હેજ આવે, બેની મા થાય, વીટાળશી થાય, ઈલાદ) થાય તો તે ધાવ તરીકે નાલાયક અને ગેરઉપયોગી થાય છે. આઠ નવ મહીના પછી દૂર બેસે તો તે બહુ બ્યાનમાં લેવા જેવું નથી.

ધાવને અટકાવ દેખાય તો તેથી તેનું દુધ ગુણમાં બગડતું જાય છે અને વજનમાં ઓછું થાય છે અગર બેમાંથી એક પણ થાય છે. દરેક અટકાવે મહિને મહિને દુધ ગુણમાં સુધરે છે અને વધે છે એવો જે સ્ત્રીઓમાં હંમેશા હોય છે તે તદ્દન માનવા લાયક નથી.

ધાવણ વખતે ઋતુ દેખાય તો ધાવતા બચ્ચાને ઉલટી, કાળા લીલા ઝાડા થાય છે અને રીક્ટસ (Rickets-માં હાડકાં પોચાં વળેલાં અને બેડોળવાળાં હોય છે તે) નામનો રોગ થવાનો સંભવ થાય છે.

૮. ટીલબરી ફાફસ પોતાના અનુભવથી લખે છે કે જે માતાઓએ અટકાવમાં પોતાનાં બચ્ચાં-ઓને ધવરાવ્યાં છે તે બચ્ચાંઓને ધણીયુના કાળના પ્રમાણમાં રીક્ટસ નામનો રોગ થાય છે.

૯. તન સાથે મનની તંદુરસ્તીવાળી ધાવ પસંદ કરવી તે વધારે સાફ છે, અને માથાપે પોતાના બચ્ચા વાસ્તે ધાવ પસંદ કરવી તેના કરતાં હુશીઆર દાકતર પાસેજ પાસ કરાવવી કે જેથી તેનાં સારાં પરિણામો નિપજે.

૧૦. ધાવતા બચ્ચાને ચામડીપર કાંઈ ફેલાવા

ફાલ્ગુની યાદ હોય, નાક બંધ થઈ જતું હોય, અને તેથી તે ગુંગળાઈ જતું હોય, ચંચળાઈ ન દેખાતી હોય અને તે બચ્ચાને પોષણ બરાબર નહિ મળવાથી સુકાયલું લાગે તો તેની માતાને ધાવ તરીકે રાખવી નહિ ને તેમાં સુખ્યત્વે કરીને તેનું માયું, ગરદન, નિતમ્બ, મ્હોં અને દાંતનાં પેઢાંની તપાસ કરીને રાખવી.

૧૦. કેટલીક પ્રજામાં એવો બેદમ હોય છે કે સ્ટાઉટ-પોરટર આદિ નામનો દારૂ પીધાથી દુધ વધારે આવે છે, પણ તેનાથી અવગુણ થાય છે. માટે ચાલતાં સુધી કાંઈ પણ જાતનો દારૂ ધાવને આપવો નહિ. કારણ કે તેથી લોહી તપે છે, અજીર્ણ થાય છે, અમ્લપિત થાય છે, ગુસ્સો તથા શિરો દુઃખ થાય છે તેથી આખરે દુધ બગડે છે અને તેનું દુધ ખાવાથી બચ્ચું રોગિષ્ઠ થાય છે.

જો તે સ્ત્રી નાજુક બાંધાની હોય અને દારૂ પીવાની ટેવ પડી હોય તો તેને એક પાઇન્ટ (સવા શેર) સુધી જવનો દારૂ ધાવણની શરૂઆતમાં આપવો પડે છે, કે જેથી તેણીની જરા ભુખ ઉઘડે છે અને પાચનશક્તિ વધે છે.

ડૉ. ટૅનર “કલ્ડરેટ” નામના હલકા દારૂની બલામણ કરે છે અને પોર્ટ તથા શેરી નામના દારૂથી કલ્ડરેટ વધારે પસંદ કરવા લાયક છે.

બધાં કરતાં તાજું દુધ આપવું વધારે ઉત્તમ છે.

માતા અગર ધાવ તરીકે ધવરાવતી સ્ત્રીની માનસિક અને કાયિક માવજત.

The treatment of a nurse while sucking.

આના ઉપર બચ્ચાની તંદુરસ્તીનો મોટા આધાર છે, કારણ કે આ વિષય વિષે ઘણી માતાઓ અજ્ઞાન હોય છે, અને આ વિષય ચર્ચવાથી તેમણે કેમ સાવચેત રહેવું અને કેમ વર્તવું તેની માહિતી મળશે:-

(૧) ધાવનું ખાનપાન.

(*The Diet of a nurse.*)

ઘણુંજ સાદું, પૌષ્ટિક અને હજમ થાય તેવું અને જે તેને હમેશાં ઘર આગળ ખાવાની ટેવ પડી હોય તેવું ખાનપાન જોઈએ.

તે બહુ પુષ્કળ ન હોવું જોઈએ, ખરી ભૂખ

કરતાં જરા ઓછું ખાવું જોઈએ, અને નિયમસર તથા વખતસર ભોજન લેવું જોઈએ. સાદી ધાવ હમેશાં સાધારણ ખોરાક ખાતી હોય તેથી કાંઈ અસ્વાદ્ય વધારે ખાય છે. જલદીથી પચે તે કરતાં ખોરાક વધારે લેવાય તો તેથી ધાવને તાવ આવે છે, અને તેનું દુધ બગડે છે જેથી બચ્ચાને નુકશાનકર્તા થાય છે, અને વજનમાં કમી થાય છે.

બચ્ચાઓને જઠરાગ્નિના અનેક રોગ કે જેથી તેને હરહમેશા ચીડીયાપણું, પેટનું ચઢવું, પવન ભરાવો, ઝાડા અને આખરે ઘણું કરમાઈ જવું ઇલાહિ થાય છે, તેનું સુખ્ય કારણ તો ખોરાકની જાત અને વજનમાં બહુજ અવિચારીપણું જ છે.

વાસ્તે પોતાને ત્યાં જેવી મહેનત, બ્યાયામ, અને સાદાઈ તથા ગરીબાઈથી તે ખાનપાનમાં રહેતી હોય તે પ્રમાણે તેણીને રાખવી. વધારે ઉમદા ચીજો ખવરાવ્યાથી અને લાડ લડાવવાથી બચ્ચું વધારે સાઈ ઉછરે એમ માનવું તે બેદમ છે, અને તેથી તે બેદમમાં વધારે લુબ્ધ થવું નહિ; કારણ કે તેથી તે વધારે એદી થાય છે. પછી ધાવની તંદુરસ્તી બગડવાથી બચ્ચાની તંદુરસ્તી બગડે તેમાં શું આશ્ચર્ય છે ?

અતિ સ્વચ્છતાની ટેવો.

(*Habits of the utmost cleanliness.*)

ધાવને માટે ખાસ જરૂરની છે કે દરરોજ સ્નાન કરવાની ટેવથી શરીરનો બાંધો સારો થાય છે. જેનામાં રૂધિરાભિસરણ સાઈ હોય છે તેમને માટે ઇંડા અને કોકરવરણા (કુકકા) પાણીથી નહાવાનું સાઈ માલમ પડ્યું છે અને તેમાં પણ નિમક નાંખી નહાવાથી ગુણ વધારે થાય છે.

જ્યાં સુધી હુંશીઆરી આવે અને શરીર પર રતાશ આવે તથા કંપારી ચઢે નહિ ત્યાં સુધી ઇંડા પાણીએ નહાવું જોઈએ, અને કંપારી ચઢે તથા શરીરમાં બહેરાશ જેવું લાગે કે તરત ઇંડા પાણીએ નહાવાનું છોડી દેવું જોઈએ. ઇંડા પાણીએ નહાવાથી દુધ ઓછું થઈ જાય છે તે વાત બેદમવાળી છે.

કસરત. (*Exercise.*)

ધાવને માટે તંદુરસ્તી આપનાર છે. જ્યાં સુધી યાત્રી જવાય ત્યાં સુધી કસરત અગર અતિ કસરત કરવાથી દુધ બગડી જાય છે. થાક ન લાગે ત્યાં સુધી

ખુબી હવામાં હરવા ફરવાથી આરોગ્યતામાં વધારો થાય છે, તેથી શરીરમાં શક્તિ વધે છે, જઠરાગ્નિ પ્રદિપ્ત થાય છે અને લોહીને શરીરમાં ફેરવવા માટે કસરત એક કુદરતી ઉપાય છે માટે તે ધાવણમાં વધારો કરે છે.

ધવરાવતી માતાએ તો બહાર જવા આવવાની કસરત નહિ કરવાથી તે એદી બની જાય છે માટે ધાવે તો જરૂર આળસુ ટેવોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, કારણ કે તેને સખ્ત કામ કરવાની ટેવ પડી હોય છે.

નિદ્રા.-Sleep.

ધાવે પુષ્કળ નિદ્રા લેવી જોઈએ કે જેથી તે તન્દુરસ્ત રહે છે. શરીર તન્દુસ્ત કરનાર તરીકે ઉંઘ એ કુદરતી ઉપાય છે. ઉંઘ ન લેવી અગર કટકે કટકે ઉંઘવાથી શરીર અગડે છે, તેથી ભૂખ મંદ થાય છે અને સ્વભાવ તામસી થાય છે. રાત્રિએ બચ્ચું જેએન રહેતું હોય અને કંટાળો આપતું હોય તો ધાવ પાસે આયાએ તે બચ્ચાને નિમેશા વખતે ધવરાવવા આપવું જોઈએ અને જેએન શા કારણેથી થાય છે તે વિદ્વાન માતાએ શોધી કાઢી તે કારણો દૂર કરવાં જોઈએ.

સાંજના અગર સવારના મોડા સુવું અગર ઉઠવું નહિ. તેણીએ પોતાની બધી ટેવો કુદરતને મળતી સાદી રાખવાની ટેવ પાડવી.

અતિ કાળ પર્યન્ત ધવરાવ્યાના ગેરફાયદા.

The evil effects of unduly prolonging the period of suckling.

તેની ખરાબ અસર માતાને અને બાળકને બન્નેને જણાય છે. માટે તે વિષયનું ખાસ વર્ણન કરવું ઉપયોગી છે.

જ્યારે માતાને અતિશય નબળાઈ લાગે, જરાક મહેનત કર્યા પછી અતિ થાક લાગે, કંટાળો આવે, મનોબળ વગર કારણે ગમગીનીમાં રહે, જરા જરામાં થાકથી અને મનના દુઃખથી રડવું આવે, રક્તાશયનો ધબકારો-થડકો થઈ આવે, નસો ફરકતી હોય, નેત્ર આગળ કાળા કાળા છાંટા દેખાય, પેટમાં વેંણાચુંથા થતા હોય, કમરમાં દુખાવો થતો હોય, ભૂખ મરી જતી હોય, બંધકાષ થતો હોય, અને કોઈ કોઈ વખત ચકરી આવતી હોય તથા કાનમાં અવાજ આવતા હોય ત્યારે માતાએ એવું અનુમાન

કરવું કે તેણીએ બહુ ધવરાવ્યું છે જે કારણેથી ઉપરનાં લક્ષણો જણાય છે. તે કારણો જે અટકાવી ન શકાય તો ખીજાં લક્ષણો જેવાં કે શરીરનો શીકાશ, શરીરની ક્ષીણતા, દર્શિનું કમિપણું અને નબળાઈ લાગે તેવો રાત્રિએ પરશેવો થવા માંડે છે.

અતિ ધાવણ આપ્યાથી ઉપલાં ચિહ્નો જે વર્ગની સ્ત્રીઓમાં દેખાય છે અને પહેલા તથા મહોટા વર્ગમાં આ ચિહ્નો વધારે સાધારણ છે.

આ વિષય વાંચીને માતાઓ બચ્ચાંઓને ૧૫ થી ૧૮ મહિના સુધી અગર જે વર્ષ સુધી ધવરાવી તે વર્ગમાં દાખલ થવા નહિ ચાહશે એમ હું ધારું છું.

વળી ગરીબ વર્ગની સ્ત્રીઓ એમ માને છે કે કુટુંબમાં બહુ બચ્ચાં ન થાય તેને માટે વધારે વખત સુધી સ્તનપાન કરાવવું એ ઠીક રીત છે; પણ એ આશામાં તે નિષ્ફળ થાય છે.

જે સ્ત્રીઓનો બાંધો અતિ નિર્બળ હોય છે અને બચ્ચાને એક બે અગર ત્રણ મહિના ધવરાવતાં થયા હોય તે તેટલામાં ગર્ભવંતિ થાય છે તથા ઉપરાઉપરી સુવાવડો આવે છે તેથી તે અતિ અશક્ત થઈ જાય છે. તેવી સ્ત્રીઓના દાખલા ઘણા થોડા હોય છે અને તે ખીજા વર્ગમાં મુકી શકાય છે.

આ બન્ને વર્ગ માટે ઉપાય અને ઉત્તમ રસ્તો તો એજ છે કે એકદમ ધાવણ છોડાવવું. ગમે તેટલો ઉંઘો પૌષ્ટિક ખોરાક અને લોહભરમ અથવા કિર્વાનર્ધન વગેરે આપો; પણ તેનાથી ધાવણ મૂકાવ્યા જેટલો ફાયદો કદી થનાર નથી. એ વાત દરેક માતાએ બાળકના ભત્રા માટે અને ખાસ કરીને પોતાના ભત્રા માટે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી અને તે પ્રમાણે ખસુસ વર્તવું જોઈએ.

માતા તો ઉપરનાં લક્ષણોની ભોગ થાય છે, પરન્તુ બાળક પણ તેનો ભોક્તા થઈ પડે છે, તેથી બાળક પણ કરમાતું જાય છે, તેનો ગોળ અને ભરેલો દેખાવ, તન્દુરસ્ત રંગ, અને શાંત સ્વભાવ જતાં રહે છે. બાળક તદ્દન સુકાઈ જઈ શીકું પડી જાય છે, હાથ પગ તથા બંધની આમડી યા ચરબી માંસ કમી થવાથી કરચોલીઓ પડે છે, પેટ ફુલેલું ચઢેલું દેખાય છે, આંખમાં ખાડા પડતા દેખાય છે, ઘડપણ આવતું હોય તેમ લાગે છે, સતત રૂદન કરતું અને કોઈ પણ રીતે ધરાતું નથી.

આ બધું માત્ર ભૂખમરાથી થાય છે. માતા આ

શક્ત યઈ જાય છે, તેનું આરોગ્યતા કમી થતું જાય છે, જોઈએ તેવું અને તેટલું દુધ આવતું નથી અને જે કાંઈ થોડું દુધ આવે છે તે પાણી કરતાં કાંઈક સાફ હોય છે. આવી સ્થિતિમાં ધવરાવતું એ માતા વાસ્તે બહુજ અસમજ અને જોખમભરેલું છે અને બાળક વાસ્તે પણ ધાતકીપણું છે.

બાળક જો ચાર મહીનાની ઉંમરની અંદર હોય અથવા ધણું ધસાઈ ગયું હોય તો ધાવ એકદમ રાખવી એ બહુજ સરસ ઉપાય છે. જો બાળક ઉંમરમાં વધારે હોય તો અથવા કમ પોષણ મળવાની શરૂઆત થઈ હોય તો વિચારીને કૃત્રિમ ખોરાક આપવાથી સારો ફાયદો થશે; પણ વગર ધારેલો બૂખમરો થવાથી બાળક ઉછરતું નથી; પરંતુ તેથી જોખમમાં આવી જઈ રોગોના ભોગ થવા પામે છે, અને રોગીષ્ટ બંધારણ હોય તો તેને પોષણ અને જોર મળે છે. તેટલા માટે દરેક માતાએ આ વિષયથી સારી રીતે વાકેફ થવું, કારણકે પાણી પહેલાં પાળ બાંધવી એ ખર્ચ ડહાપણ છે.

બાળકને કેટલી મુદત સુધી ધવરાવતું એ બહુ અગત્યનો સવાલ છે. માતાને રજોદર્શન થાય ત્યારથી તેના દુધમાં થોડો થોડો ફેર પડવા લાગે છે. આશરે એક વર્ષ થાય તે પછી બાળકને માતાએ ધવરાવતું જોઈએ નહિ. જે બાળકો જે ચાર વર્ષ સુધી ધાન્યા કરે છે, તે શરીરે બહુ નબળાં થઈ જાય છે, તેમાં પણ જ્યારે માતા સગર્ભા હોય છે, ત્યારે જો બાળક ધાવે છે તો તેનું અંગ બહુજ અપકવ રહે છે, તે લોકો તેમ ઉછરેલ બાળકને “ પારધલો ” લાગ્યો છે એમ કહે છે.

ધાવણ ક્યારે છોડાવવું? (Weaning.)

સ્વાભાવિક રીતે આ વિષય પછી જરા પણ મનમાં વિચાર આવશે કે આવી સ્થિતિ હોય ત્યારે બાળકને ધાવણ ક્યારે છોડાવવું? અમુક વખતેજ ધવરાવવાનું બંધ કરવું એનો કાંઈ ખાત્રી પૂર્વક કાયદો બાંધી શકાય નહિ. પણ કુદરત એ આપણો ખાત્રીવાળો અને ચોક્કસ ભોમીઓ છે.

બાળકને સાતમાથી નવમા મહીનામાં દાંત પુટવા માંડે છે અને નવથી બાર મહીનામાં થોડા દાંત પુટી આવે છે એથી ધાવણ હવે બંધ કરવું એની એ મજબૂત નિશાની અને પુરાવો છે.

દાંત દેખાવાથી ધાવણ બંધ કરવું એટલુંજ નહિ પણ હવે તેને ખોરાક આપી શકાશે, અને તે પચાવી શકશે, એમ સિદ્ધ થાય છે; કારણ કે તે ઉંમરે તેના સ્નાયુઓ અને જઠર મજબૂત થતાં જાય છે. તેટલા માટે તંદુરસ્ત બાળકો અને માતાઓ માટે તો ૯ થી ૧૨ મહીનાની ઉંમરે ધીમે ધીમે ધાવણ છોડાવવું એ યોગ્ય વખત છે. અથવા તો જ્યારે ધણું ખરા દુધીઆ દાંત ફુટી રહે ત્યાર પછીનો વખત સારો છે.

વળી ધવરાવતી લલનાઓ ૧૨ થી ૧૪ મે મહિને રજસ્વલા થાય છે અને ઝોપટી આવવા પછી દુધ બગડી જાય છે એમ આપણે આગળ લખી ગયા છીએ, માટે તે વખતથી જો માતા નાનુક બાંધાની હોય, ધવરાવતી દુઃખી થતી હોય તેથી ધવરાવતી બંધ થતી હોય, તો ધાવણ છોડાવવું યોગ્ય છે; પણ જે બાળક નબળું હોવાથી દાંત મોડા ફુટતા હોય, અને સાફ તથા પૌષ્ટિક દુધ મળવાથી અથવા તેની માતા તંદુરસ્ત હોવાથી ધવરાવી શકે તેમ હોય તો તેવા બાળકનું ધાવણ છોડાવવું નહિ. ટુંકામાં નીચેની બાબત ધ્યાનમાં રાખી ધાવણ છોડાવવું.

૧. માતા અગર બાળક ધાવણથી દુઃખી થતું હોય અર્થાત્ તેની તાકત ઓછી થતી હોય અથવા દુધ નિર્માલ્ય હોવાથી કમ પોષણ મળતું હોય તો એકદમ ધાવણ બંધ કરવું.

૨. બાળકને ૯ થી ૧૨ મહીનાની અંદર ધણું ખરા દાંત પુટ્યા હોય અને તેજતે મજબૂત બાંધાનું હોય તો ઉંમર પર ધ્યાન નહિ રાખતાં ધાવણ છોડાવી શકાશે. પણ દાંત મોડા પુટે તો દુધ વગર ખીન્ને ખોરાક આપી નહિ શકાય એમ દેખાય તો ધાવણ મોડું છોડાવવું એ સાફ છે. પણ માતાની તખીઅત નહી બગડતાં દુધ વધારે આવતું હોય ત્યાં સુધી આ વાત ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે.

૩. દાંત પુટતા હોય અને તેથી શરીરમાં ક્ષોભ થતો હોય તે દર્મિયાન ધાવણ બંધ કરવું નહિ. તેમ કરવાથી ઝાડાનું અને આંચકી (ઉપલીયા અથવા તાણ)નું દર્દ થઈ આવે છે.

૪. જો બાળકને કંઠમાળ થવાનું સખળ કારણ હોય અથવા તો કંઠમાળ અગર ક્ષયવાળાં માખાપ

હોય તો મા અગર નિરોગી મજબૂત ધાવના દુધથી ઉછેરતું લાગે ત્યાં સુધી, અને મા અને ધાવ વગર દુઃખે ધવરાવી શકતી હોય ત્યાં સુધી ધાવણુ ધવરાવવું.

ધાવણુ છોડાવવાની રીત.

ધાવણુ એકદમ છોડાવવું નહિ. માતાના સ્તન-પાન પરથી ધીરે ધીરે પૌષ્ટિક ખોરાક પર ચઢાવવું અને તે એવી રીતે કે બાળકના જરૂરાશિને કાંઈ લાગે નહિ તેવી રીતે, આથી કરીને માતાને પણ કાંઈ દુઃખ અને અગવડ થતી નથી. માત્ર વધારે વખત ધવરાવ્યાથી હેરાનગતિ થતી હોય તો એકદમ બાળકને ધવરાવવાનું બંધ કરવું.

જ્યારે દુધીઆ દાંત ૭ અગર ૮ મે મહીને કુટવા લાગે તે વખતે ધાવણુ ઉપરાંત કાંઈ હલકા ખોરાક આપવાની શરૂઆત કરવી. ડૉ. ખરે લલામણુ કરે છે કે દુધમાં જરા એરાઈટ નાંખી પાતળી કાંઠા આપવી. અગર ઘઉંનો જરા લોટ નાંખી ઉકાળી આપવું. ખોરાક ધીરે ધીરે આપવાથી દુધ લાવતું ધીરે ધીરે બંધ પડશે અને બંધ કરવાથી માતાને કાંઈ પણ ઇજા વગર ધાવણુ આવતું બંધ થઈ શકશે.

ચોવીસ કલાકમાં બાળકને એ વખત હલકા થોડા ખોરાક આપવાની ટેવ પાડવી. એકદમ અને સખત ખોરાક કદી આપવો નહિ. કેટલાંક બહુમી અને ઇતેજર ખેરાંઓ અને તેમાં ધણું કરીને રાંડીરાંડી તેમાં પણ જરા ધરડીઓમાં ખપતી રાંડીરાંડી પોતાનું ડહાપણુ વાપરી બાળકને ખ્યારથી ઉછેરવા ખાતર મધ, માંખણુ, ચણુનો લાડવો, મગજ વગેરેનું ચાટણુ શરૂ કરે છે; પણ યોગ્ય વખત વગર તે ઝેરી અસર કરી કેટલાંક બાળકોના પ્રાણુ લીધા છે અને લે છે માટે સમજ પર ધ્યાન નહિ આપે તો પ્રાણુ લેશે તેમાં નવાઈ નથી. જ્યારે ખોરાકની શરૂઆત કરે ત્યારે જરા ખુસ્તી હવામાં બાળકને ફેરવવો એ ધણું જરૂરનું છે તેથી તેનો જરૂરાગિત મજબૂત થાય છે ને ખોરાકના ફેરફારની અસર વગર ઇજાએ બની શકે છે.

ધાવણુ સુકવી નાખવાની રીત.

જ્યારે માતા ધણી નાણુક ઢોલાના સખખથી, દીંટડી નાની હોવાથી, અગર મજબૂત ચોળી અગર કાંચળી પહેરવાથી બહાર નહિ નીકળી હોય અથવા બાળક જન્મ્યા પછી તરત મરણુ પામવાથી અથવા

કાંઈ ખાસ કારણથી સુકવી નાખવાની જરૂર પડે છે, ત્યારે દુધ એકદમ સુકવી શકાતું નથી. નેદ્રમ સલ્ફ ૩ પાવરનું દિવસમાં ૭ વખત દરરોજ તેને આપવાથી દુધ સુકાઈ જાય છે. દુધ ભરાય તેમ થોડી થોડી વારે દિવસમાં ચાર ૭ વખત દુધ કાઢવાના સંચા (Breast Pump) થી બધું નહિ કાઢતાં થોડું થોડું દુધ કાઢવું. સાણું તેલ (કંપાઉન્ડ સોંપ), લીનીમેન્ટ પાંચથી દશ મીનીટ સુધી ચાર પાંચ કલાકે તે તેલ સ્તન ઉપર ચોપડવું અને ધીમે ધીમે પછી બદામનું ગરમ તેલ ધસવું. સ્તન ધણુ કઠણુ થતાં દુઃખ થાય તો થોડો જીલાળ સવાર સાંજ પણ દરરોજ આપવો, કઠણુ ખોરાક આપવો, થોડા ખોરાક આપવો, તરસ માટે પાણીના કાગળા કરવા, નારંગી અથવા બંગૂર (દ્રાક્ષ) ખાવી. આમ કરવાથી થોડા દિવસ પછી દુધ સુકાઈ જશે.

કૃત્રિમ ખોરાક.

જ્યારે કૃત્રિમ ખોરાક આપવા વિના બીજો રસ્તો રહેતો નથી, ત્યારે કચો ખોરાક યોગ્ય છે અને કચો નહિ એ વિચારવાનું રહે છે. જેટલી ખોરાકની વસ્તુઓ પોષક દ્રવ્યોથી ભરેલી છે, તેટલી સઘળી વસ્તુઓ બાળકને પૌષ્ટિક થઈ પડશે એમ કદી પણ ધારવું નહિ, કારણુ કે બાળકને માત્ર પૌષ્ટિક દ્રવ્યોથી પોષણ મળતું નથી, પરંતુ જેટલાં પૌષ્ટિક તત્વો પચીને લોહી સાથે ભળી જાય છે, તેટલાંથીજ પોષણ મળે છે. પોષણનો આધાર માત્ર ખોરાકમાં રહેલ પોષક દ્રવ્યો ઉપર નથી, પણ ખોરાકનાં પચેલાં દ્રવ્યો ઉપર છે. ને ખોરાક પચે તેવો ન હોય, તો પછી તે ગમે તેવો પૌષ્ટિક હોય, તોપણ નિરૂપયોગી છે. વળી પોષક દ્રવ્યો જે પ્રમાણમાં માતાના દુધમાં હોય છે તેજ પ્રમાણમાં કૃત્રિમ ખોરાકમાં હોય, તોજ તે અનુકૂળ થઈ શકે છે; અને આ પ્રમાણુ ગાયનું દુધ ને પાણી એકત્ર કરવાથી સચવાઈ શકે છે.

જેમ જેમ બાળકની ઉંમર વધતી જાય છે, તેમ તેમ તેને ખોરાક વધારે જોઈએ છે, અને ખોરાકના પ્રમાણમાંજ તેના વજનમાં પણ વધારો થાય છે. બાળકના વજનની વૃદ્ધિ નીચેના કોષ્ટક ઉપરથી સમજી શકાશે.

ક્રમસં.	વજન આશરે.	વજનમાં વધારો.	રોજનો ખોરાક.
૧ માસ.	૮ શેર	૧૩ ઔસ.	૧૩ થી ૧૫ ઔસ.
૨ "	૯ શેર ૧૪ ઔસ.	૩૦ "	૨૦ થી ૨૪ "
૩ "	૧૧ શેર ૯ "	૨૭ "	૨૪ થી ૩૦ "
૪ "	૧૩ શેર ૩ "	૨૬ "	૩૦ થી ૩૪ "
૫ "	૧૪ શેર ૮ "	૨૧ "	૩૪ થી ૩૬ "
૬ "	૧૫ શેર ૧૨ "	૨૦ "	૩૬ થી ૪૦ "
૭ "	૧૬ શેર ૧૩ "	૧૭ "	૪૦ થી વધારે
૮ "	૧૮ શેર ૪ "	૨૩ "	"
૯ "	૧૯ શેર ૧૦ "	૨૨ "	"
૧૦ "	૨૦ શેર ૧૪ "	૨૦ "	"
૧૧ "	૨૧ શેર ૯ "	૧૧ "	"
૧૨ "	૨૨ શેર	૭ "	"

હવે જ્યારે આ પ્રમાણે ખોરાક યોગ્ય પોષણ આપે તેવો, અને વધતા જતા પ્રમાણમાં આપવાનો છે, ત્યારે માતાના ધાવણ સિવાય બીજો કયો ખોરાક માફક આવી શકે તેનો નિર્ણય કરવાનો રહે છે.

ગાયનું દુધ, ગધેડીનું દુધ, અને બકરીનું દુધ માતાના દુધને બદલે ઘણીવાર વાપરવામાં આવે છે, પરંતુ સ્વાભાવિક હાલતમાં તેમાંથી એકે માતાના દુધની બરાબરી કરી શકતું નથી; તે નીચેના કોષ્ટક પરથી જણાશે.

૧૦૦ ભાગમાં.	પાણી.	કેઝીન.	ચરબી.	સાકર.	દાર.
માનું દુધ.	૮૮.૯૦	૩.૪૨	૩.૩૩	૪.૫૫	૦.૨૧
ગાયનું દુધ.	૮૭.૦૫	૪.૨૧	૩.૮૨	૩.૬૭	૦.૭૧
બકરીનું દુધ.	૮૬.૮૫	૩.૭૯	૪.૩૪	૩.૭૮	૦.૬૫
ગધેડીનું દુધ.	૮૯.૦૧	૩.૫૭	૧.૮૫	૪.૫૦	૦.૫૧

આ ઉપરથી એમ સમજાય છે કે બાળકને મેદા-સ્ટાર્ચની જરા પણ જરૂર નથી, અને કદાપિ આપવામાં આવે, તો પણ તેને જરા પણ પચી શકતી નથી. સાકર, બટાટા, ભાજપાલો, ચોખા ઇત્યાદિ વસ્તુઓમાં સ્ટાર્ચ પુષ્કળ હોય છે, અને તે મોંઢાના ચુંક વડે કેટલેક દરજ્જે પાચન થઈ શકે છે. ત્રણ ચાર મહિના પહેલાં બાળકને ચુંક હોતું નથી, ને તેથી સ્ટાર્ચવાળો ખોરાક તેમને બિલકુલ માફક આવતો નથી. બળરમાં વેચાતા બાળકોના ખોરાકમાં સ્ટાર્ચ હોય છે, ને તેથી તે બાળકોને માફક આવતા નથી; આથી કરીને કોઈ પણ ખોરાક તેમને આપવામાં આવે તે પહેલાં તેમાં સ્ટાર્ચ છે કે નહિ તેની ખાત્રી કરવી જોઈએ, અને તેની નીચે પ્રમાણે પરીક્ષા થઈ શકે છે.

મેદા-સ્ટાર્ચની પરીક્ષા કરવાની રીત:-ખોરાકને ગરમ પાણીમાં મેળવીને એકરસ કરી નાખવો, પછી તેમાં આયોડીનના સોલ્યુશન (પાણી) નાં

થોડાંક ટીપાં નાખવાં: જો આમ કરવાથી તે ખોરાકવાળો પ્રવાહિ ભુરા રંગનો અથવા કાળો થઈ જાય, તો તેમાં સ્ટાર્ચ છે, એમ સમજવું; પણ જો તે માત્ર પીળો અથવા તપખીરીઓ (brown) થઈ જાય, તો સ્ટાર્ચ નથી એમ સમજવું. જો માત્ર દુધજ આપવું હોય, તો ગાયનું દુધ બીજા દુધના કરતાં જલદી મળી શકે તેવું છે, અગર જો કે ગધેડીનું દુધ ને બકરીનું દુધ માતાના દુધને વધારે મળતું આવે છે, તો પણ તે ઉપયોગી થઈ પડે તેવાં નથી; કેમકે ગધેડીનું દુધ બધી વખત મળી શકતું નથી, અને બકરીનું દુધ ઘણીવાર બદલાઈ જાય છે, ને વખતે તેમાં કાંઈ ખરાબ વાસ આવે છે; માથના દુધમાં પાણી ભેળવવાથી તેને ધાવણના જેવું હલકું ને પચી શકે તેવું બનાવાય છે, તો પણ તે વાપરવામાં કેટલાક દોષો રહેલા છે; દાખલા તરીકે:-

(૧) ગાયના દુધમાં રહેલ આલ્બ્યુમીન બચ્ચાના પેટમાં ગયા પછી દહીંની માફક બની જાય છે, અને તેથી પચવામાં બારે પડે છે.

(૨) ગાયનું દુધ ધણીવાર અમ્લ હોય છે, આ અમ્લતા કાર્બ દુધ બાધે ખટાશપર લાગે તોજ હોય છે એમ સમજવાનું નથી; તેની ખટાશની પરીક્ષા કરવા માટે વાદળી રંગના લીટમસ પેપર (અમ્લતાની રસાયણિક પરીક્ષા કરવા માટે લીટમસના કાગળો આવે છે તે) નો કડકો તેમાં બોળવો; જો તે કાગળ લાલ રંગનો થઇ જાય, તો તેમાં અમ્લતા (acidity) છે એમ સમજવું; આવી ખટાશવાળું દુધ બાળકને માફક આવતું નથી; કુદરતી રીતે પણ તેની માનું ધાવણુ અમલવિરૂદ્ધ ગુણુ ધરાવે છે, અને તેથી ગાયનું દુધ ધણીવાર માફક આવતું નથી. એમ છતાં જો બીજો ઉપાય ન હોય, તો તે દુધમાં ચુનાનું નિતરં પાણી (lime-water) નાખવું, એટલે તે અમ્લતા દૂર થશે, અને તે લાલ લીટમસ કાગળ તેમાં બોળવાથી પાછો વાદળી રંગ ધારણુ કરશે. ચુનાના નિતરા પાણીને બદલે કાર્બોનેટ ઓફ પોટાશ એક ચપટી ભરીને નાખવાથી પણ તે દુધ સુધરે છે.

(૩) મોટા શહેરોમાં ગાયનું દુધ તાજું ને શુદ્ધ મળવું મુશ્કેલ થઇ પડે છે. મોટાં શહેરો અચ્ચા-ઓના ઉછેરને માટે બહુ પ્રતિકૂળતાઓ ધરાવે છે, તેમાંની આ એક છે; ધણીવાર દુધમાંથી પોષક દ્રવ્યો યંત્રો વડે કાઢી લીધાં હોય છે, ને પછી બાકી રહેલું દુધ દુકાનોમાં વેચાય છે.

(૪) ગાયના દુધમાં ધણીવાર ભેગ કરવામાં આવે છે; જ્યારે દુધનાં ખરાં તત્વો કાઢી લીધાં હોય છે, ત્યારે તે પાતળું દેખાય છે, ને તેથી તેની ઘટ્ટતા લાવવા માટે તેમાં કેટલીક જાતના લોટનો ભેગ કરવામાં આવે છે, વળી તેને બગડી જતું અટકાવવા માટે ટંકણુખાર, બોરીક એસીડ કે સાલીસીલીક એસીડ ભેળવે છે.

(૫) ગાયનું દુધ હવામાં રહેલા વિવિધ વાયુઓને તથા હવામાં ઉડતા જંતુઓને ચુસી લે છે, અને ધણીવાર ચેપીરોગોને ફેલાવાનું કારણ થઇ પડે છે; જો બાળક માતાને ધાવતું હોય, તો આ ભયથી તે મુક્ત રહી શકે છે; સાથે સાથે એ વાત પણ ખરી છે કે માતાની તન્દુરસ્તી હમેશાં સારી અને ચેપીરોગથી મુક્ત હોતી નથી; તોપણ ગાયના દુધ કરતાં ધણીવાર માતાનું દુધ વધારે સારી હાલતમાં હોય છે. ગાયનું દુધ તાજું ન હોય, તો તેમાં ખટાશ

ઉત્પન્ન કરે તેવાં બાક્ટરિયો દાખલ થાય છે, ને અચ્ચાના પેટમાં ગયા પછી તે દુધ પચવાને બદલે બગડી જાય છે.

આવાં કારણોને લીધે ગાયનું દુધ સારી હાલતમાં બાળકના પેટમાં જવા પામે તે માટે કેટલાક ઉપાયો ચોજવા પડે છે. સૌથી સહેલો ને પ્રાથમિક ઉપાય એ છે કે ગાયનું દુધ બને તેટલું તાજું લેવું અને પછી તેને ગરમ કરવું. જેઓથી બની શકે તેમણે અચ્ચાઓને ઉછેરવા માટે એક ખાસ રાખવી અને તેને સારા ખોરાક આપીને તેનું તાજું દુધ ગરમ કરીને જોઇએ તેટલું ઉપયોગમાં લીધા કરવું. દુધને ગરમ કરવાથી ત્રણ ફાયદા થાય છે.

(૧) દુધમાં કોઇ પણ જાતના જંતુઓ હોય, અથવા તેને ખાટું કરે કે બગડી નાખે એવા વિજાતીય પદાર્થો બળ્યા હોય, અથવા હવાના વાયુઓ બળ્યા હોય તો તે નાશ પામે છે.

(૨) દુધ જલદી પચી શકે છે. કેટલાક લોકો એમ માને છે કે ગરમ કરેલું દુધ જલદી પચી શકે નહિ, પણ તે માન્યતા ખોટી છે.

(૩) દુધ વધારે વખત સુધી ખાટું થયા વિના રહી શકે છે.

દુધને ગરમ કરવાની સાધારણ રીત તેને તપેલી જેવા વાસણમાં ચૂલા ઉપર મુકીને આંચ લગાડવાની છે, અને તે કાર્બ ખોટી નથી; પરંતુ દુધને જ્યારે એ ચાર દિવસ સુધી સાં રાખવું હોય છે, અથવા એપથી મુક્ત રાખવું હોય છે, ત્યારે તેને ઉકાળવા માટે એક બીજી રીત હાલ શોધવામાં આવી છે ને તે નીચે મુજબ છે.

પ્રથમ તાજા ગાયના દુધને જોઇએ તેટલા ચોખ્ખા પાણી સાથે મિશ્ર કરવું, પછી તે મિશ્રણ જુદી જુદી શીશીઓમાં જરાક જગ્યા રાખીને માથા સુધી ભરવું, અને પછી મજબૂત બૂચ મારી દેવા; આ બૂચ એવી રીતે મારવા જોઇએ કે જેથી અંદરનું મિશ્રણ બહાર નીકળે નહિ, તેમ બહારનો પવન, પાણી કે ઢશો પદાર્થ અંદર જવા પામે નહિ; ત્યાર પછી તે બધી શીશીઓને એક મોટા વાસણમાં મુકવી, ને તે બધી ડુબી જાય તેટલું પાણી તેમાં ભરવું. આ મોટા વાસણની નીચે તાપ કરવાનો હોય છે, તેથી અંદરની શીશીઓ વાસણના તળીયાને અડકે નહિ તેવી કાંઈ ગોઠવણુ કરવી જોઈએ. દાખલા

તરીકે કપાસની સાંડીઓ, ખરના કકડા, નેતરના કકડા, ધાસ, સાદ લુગડાના કકડા કે એવું કંઈ તળીએ મુકીને તે ઉપર શીશીઓ ગોઠવવી, પછી તે વાસણને આંચ લગાડવી; આ આંચ ધીમી હોવી જોઈએ, જેથી શીશીઓ ફાટી જાય નહિ, પણ વાસણનું પાણી ને શીશીઓમાંનું દુધ ગરમ થઈ જાય; જ્યારે કોઈ વસ્તુ ગરમ થાય છે, ત્યારે તે વધારે જગ્યા રોકે છે. એ નિયમ પ્રમાણે શીશીઓની અંદર રહેલ દુધ ગરમ થશે એટલે તે જૂએને અડકશે, ને જે થોડીક ખાલી જગ્યા રાખી હશે, તે પૂરાઈ જશે. આટલું થવા માટે વાસણને ચૂલા ઉપર અડધા કલાક સુધી રાખવું બસ છે. વાસણની અંદરનું પાણી ધીમે ધીમે ગરમ થતું જાય, તો શીશીઓ ફાટવાનો સંભવ ઓછો રહે. શીશીઓની અંદરનું દુધ ગરમ થઈ જાય અને વાસણનું પાણી ઠરી જાય એટલે શીશીઓ અંદરથી બહાર કાઢીને સુકા રાખવી; પછી જેમજરૂર પડે તેમ એકેક શીશીના જૂએ ઉધારીને અંદરનું દુધ બાળકને પીવા આપવું. આ પ્રમાણે ગરમ થયેલું દુધ કેટલાક દિવસો સુધી સારી હાલતમાં રાખી શકાય છે.

ઉપર પ્રમાણે ગાયના દુધને ગરમ કર્યા પછી પણ તે અર્ધા બાળકોને માફક આવતું નથી; જેઓને તે માફક આવી જાય છે, તેમને માટે બીજા ઉપાયો લેવાની જરૂર રહેતી નથી; જો ગરમ કર્યા પછી દુધ અમ્લતાવાળું રહે તો તેમાં બાઇકાર્બોનેટ ઓફ પોટાશ એક ચપટી ભરીને નાખવો. વળી દુધમાં પાણી ભેળવ્યું હોય છે, તેથી અંદરનો સાકરનો ભાગ કમી થઈ ગયો હોય છે એટલે બકરાના દુધની સાકર (milk-sugar) તેમાં ઉમેરવી પડે છે. આ દુધની સાકર જીવન રસાયણશાસ્ત્રી વેચનારની દુકાને “સંકારમ લેક્ટીસ” ના નામથી વેચાય છે; કેમકે જીવન રસાયણની બધી દવાઓની બનાવટમાં તે મુખ્યત્વે કરીને હોય છે. તે એક ગ્રામ દર પાંચેર દુધમાં નાખવી એટલે દુધમાં ગળપણ આવી જશે. આટલો ફેરફાર થવાથી ગાયનું દુધ બાળકને પીવા યોગ્ય થાય છે. ક્યારેક બાળક બહુ નબળું હોય, તો આવી સારી રીતે તૈયાર થતું દુધ પણ પચાવી શકતું નથી ને ઝાડો કે આંકડી થઈ આવે છે; વખતે તેને ઉલટી થાય છે, ને તેમાં દુધના ગળકા નીકળે છે. આવે સમયે “મેલીન્સ પુડ” જે તૈયાર આવે છે

તે દુધ સાથે આપવાથી ઘણીવાર બચ્ચાંઓને માફક આવે છે, અને બચ્ચાંનું શરીર વૃદ્ધિ પામે છે. બીજા કોઈ જાતનો ખોરાક અતુરૂણ થાય નહિ, તે વખતે તે ઉપયોગી થઈ પડે છે; માતાના દુધમાં રહેલ સંધર્ભાં તત્ત્વો તેથી પૂરાં પડે છે, એટલુંજ નહિ, પણ ગાયના દુધમાં જ્યારે તે ભળે છે, ત્યારે તેને લીધે ગાયનું દુધ પણ પચવાને લાયક થાય છે; અને તે મિશ્રણ માતાના દુધને લગભગ બધી રીતે મળતું આવે છે. જે સ્થળે અને જે વખતે ગાયનું દુધ પણ મળી શકતું નથી, તે સ્થળે અને તે સમયે “મેલીન્સ લેક્ટો ગ્લેક્ટાઇઝ” આવે છે, તે બહુ ઉપયોગી થઈ પડે છે; કેમકે તેમાં દુધ ભેળવેલું હોય છે.

મેલીન્સપુડને દુધ સાથે ભેળવીને તૈયાર કરવામાં આવે, તો તેમાં નીચે પ્રમાણે તત્ત્વો જોવામાં આવે છે, તે બાળકની માતાના દુધમાં રહેલ તત્ત્વો સાથે સરખાવતાં કેટલું મળતાપણું બતાવે છે તે બાજી શકાશે.

પાણી.	સાકરોદિ પદાર્થ.	ચરબી.	આલ્બ્યુમીન.	ક્ષાર.
૮૫.૩૪	૬.૯૫	૨.૪૫	૪.૪૫	૦.૭૨

મેલીન્સપુડની જરૂર પડે તો આપી શકાય તે માટે તેની બનાવવાની રીત ને પ્રમાણ નીચે આપ્યાં છે:-

મેલીન્સપુડ કેટલું ભેળવવું એ સૌથી પહેલો સવાલ છે. જો બાળક ત્રણ માસથી નાની ઉંમરનું હોય તો આશરે એક દ્રામ યાને ૬૦ ગ્રેઇન્સથી શરૂ કરવું વધારે સાફ છે; જો તેટલો ખોરાક દુધ સાથે આખા દિવસમાં બાળક ખુશીથી કરી પીડા કે દર્દ વિના લઈ શકે, તો પછી ધીમે ધીમે તે કુડનો ભાગ વધારતા જવો. ત્રણ મહિનાથી ઉપરાંતને માટે આશરે ચાર દ્રામથી શરૂ કરવું.

ત્રણ માસથી નાની ઉંમરના બાળકને માટે મેલીન્સપુડ.

મેલીન્સપુડ ૧ દ્રામ કે ૨ દ્રામ.
પાણી-ગરમ. પાંચેરને આશરે.
દુધ ગાયનું ૧ ઓંસ કે ૨ ઓંસ.

પ્રથમ મેલીન્સપુડને ગરમ પાણીમાં ગાળી નાખવું અને પછી તેમાં દુધ ગરમ કરેલું, તાજું ને હંડું અથવા તો શીશીમાં રાખી મુકેલું ભેળવવું. જો

પ્રમાણુવાળું મિશ્રણ બાળકને માફક આવે તેવા પ્રમાણુવાળું મિશ્રણ આપવું અને તે માટે જરૂર લાગે તેવી શરૂઆતમાં અજમાવેશ કરવી.

છ માસના બાળક માટે.

મેલીન્સ કુડ ... ૪ દ્રામ કે ૬ દ્રામ.
પાણી-ગરમ ... દોઢ પાશરને આશરે.
દુધ ગાયતું ... ૪ ઐસ કે ૬ ઐસ.

જો બાળક જોરાવર હોય, તો મેલીન્સકુડ ને

દુધ બંને વધારે નાખવું, અને બાળકની છુપાની તૃપ્તિ થાય તેમ કરવું. છ માસની ઉંમરનાં કેટલાંક બાળકો ચાર ચાર ઐસ જેટલું મેલીન્સકુડ પણ લઈ શકે છે. જ્યારે બાળકને તે ખોરાક આપવો હોય, ત્યારે તે ખૂબ હલાવીને આપવો, નહિ તો તે તળીએ પડ્યો રહેશે.

બચ્ચાને કેટલી વખત તે ખોરાક આપવો તેનો કશો ચોક્કસ નિયમ નથી; પણ તેનો કેટલોક ખ્યાલ સાથેના કાણકપરથી આવી શકશે.

ઉંમર.	૨૪ કલાકમાં ખોરાક ઐસ.	એક વખતનો ખોરાક ઐસ.	દર બે ખોરાક વચ્ચે અંતર કલાક.	૨૪ કલાકમાં કેટલી વાર.	રાતમાં કેટલી વાર.
૩ થી ૭ દિવસ સુધી.	૧૦ થી ૧૫	૧ થી ૧½	૨	૧૦	૨
૨ થી ૩ અઠવાડીયાં સુધી.	૧૫ થી ૩૦	૧½ થી ૩	૨	૧૦	૨
૪ થી ૫ અઠવાડીયાં સુધી.	૨૨ થી ૩૨	૨½ થી ૩½	૨½	૮	૧
૬ થી ૭ માસ સુધી.	૨૪ થી ૩૬	૩ થી ૪½	૨½	૮	૧
૩ માસથી ૫ માસ સુધી.	૨૮ થી ૩૮	૪ થી ૫½	૩	૭	૧
૫ માસથી ૮ માસ સુધી.	૩૩ થી ૪૨	૫½ થી ૭	૩	૬	૦
૮ માસથી ૧૨ માસ સુધી	૩૭ થી ૪૫	૭½ થી ૮	૩½	૫	૦

આ કાણક માત્ર ખ્યાલ આપવા માટે આપેલું છે, તેને અનુસરવા કરતાં બાળકની પ્રકૃતિને, ટેવને અને પાચનશક્તિને અનુસરવાની વધારે જરૂર છે. જો મેલીન્સકુડ પચવું ન હોય તો, તેમાં દુધ ભેળવવું નહિ ને માત્ર મેલીન્સકુડ ગરમ પાણીમાં મળી ન્યંચ એટલે આપવું.

જ્યારે એકલા દુધ ઉપર ઉછેરવું હોય તો

માના તંદુરસ્ત દુધની બરોબર ગાયના દુધમાંથી દુધ કરવાની રીત.

ભાગના પ્રમાણ

બાળકની ઉંમર.	દુધ.	પાણી.
એક મહીના સુધી.	૧	૨
એકથી ૩ મહીના સુધી.	૧	૧
૩થી ૪ મહીના સુધી.	૧	½
૪થી ૫ મહીના સુધી.	૧	¾

૫—૬ મહીના પછી દુધમાં પાણી નાંખ્યા વગર દુધ એમને એમ આપાય છે, તે દૂધ નીચે પ્રમાણે તૈયાર કરાય છે. ગાયના દુધના ચાર ઐસ (પાશર) માં ૬૦ ઘઉંભાર મીલ્કચુગર (બકરાંના દુધની ખાંડ,) ઉમેરવી અને પછી તેમાં દસ આની-ભાર કીમ (ઠંડા દુધમાંથી સંચાદારાએ કાઢેલી મલઈ) ઉમેરવી.

બા નવરાવવાની રીત.

(Bathing and Ablution of Infants and children).

બાળક અવતર્યા પછી થોડીકવારેજ તેને નવરાવવાની જરૂર હોય છે. બાળક આરોગ્ય હોય, અને સારી રીતે શ્વાસ લેતું હોય, કે રોષ શકતું હોય, તો તેને નવરાવવામાં કશી હરકત નથી. શરીર ઉપર પાણી રેડીને નવરાવવાની રીત વખાણવા જેવી નથી. નાનાં બાળકો માટે તેમજ મોટાં માણસો માટે અંદર ખેસીને નાહી શકાય તેવાં 'ટબ' રાખવાં જોઈએ; તે વિના કોઈપણ સ્નાન જોઈએ તેવો ફાયદો આપી શકે નહિ. જન્મેલા બાળકને નવરાવવા માટે કેવું ગરમ પાણી રાખવું એ બાબત લક્ષ આપવા જેવી છે. સાધારણ રીતે આપણા શરીરની ગરમી જેટલી ગરમી ૯૮° ફેરનહાઈટ-વાળું પાણી ઉત્તમ છે, અને તે કરતાં થંડું કે ગરમ પાણી પહેલ વહેલું બિલકુલ વાપરવું નહિ. શરીર ઉપરનો મેલ દૂર કરવા માટે સાથુ વાપરવો નહિ, પણ માત્ર નરમ કપડું

અમર વાદળી વાપરવી. સાચુની બહુ જરૂર જણાય, તો ઝડીસરીન સોંપ સિવાય બીજો ફાયદાકારક નથી. શરીરના મેલવાળું પાણી અમર સાચુની અસરવાળું પાણી આપ, નાક, મોઢું કે એવા કોઇ કોમળ ભાગમાં જવા દેવું નહિ, કેમકે તેથી સોળે થઈ આવે છે. કોઇ જગ્યાએ સફેદ ચીકણો મેલ જમી ગયો હોય, તો તેને જોરથી ઉખેડવાની તબીબી કસ્ટી નહિ, પણ તેને સુકાઈ જવા દેવો, એટલે થોડા દિવસ પછી તે આપોઆપ ખરી પડશે. શરીરને કોઈ કરવા માટે હુવાલ કે લુગડું ચામડી ઉપર ધસવું નહિ, પણ માત્ર તેવું લુગડું દાખવું. ચામડી કારી પડ્યા પછી કુમાશવાળું કપડું જરૂર પડે, તો થોડુંક ધસવું એટલે શરીરની ગરમી જોઈએ તેવી થઈ આવશે. ઋતુ ધણી ચંડી હોય, તો પાસે સગડી સળગતી રાખવી. પણ તપાડવાની તબીબી ડાકટરની સલાહ વિના કરવી નહિ. સ્નાન થયા પછી બાળકને ઋતુને અનુસરતું કપડું ઝોઢાવવું. જ-મેલા બાળકને ધરણી કે સીવેલાં લુગડાં તુરત પહેરાવવાં નહિ.

ઉપર પ્રમાણે બાળકને પ્રથમ સ્નાન કરાવ્યા પછી દરરોજ સવારમાં એક વખત નવરાવવું; કેટલાક ડાકટરો સવાર સાંજ બે વખત નવરાવવાની ભલામણ કરે છે. જો બાળકની ચામડી સાફ રહેતી હોય, અને બાળક રાતના સારી રીતે ઉઘડતું હોય, તો તેને સાંજની નવરાવવાની જરૂર નથી. એ બાબતમાં બાળકનો આંધો, ઋતુ, દેશ, કાળ, અને ધરની વ્યવસ્થા ઉપર આધાર રાખવાનો છે. સાંજે નવરાવવાનું પાણી હમેશાં સ્ટેજ ગરમ રાખવામાં આવે છે, જે પછી બાળકને સ્વાભાવિક રીતે ઉઘડવાની જાય છે.

બાળક જેમ જેમ મોટું થતું જાય, અને તેનું શરીર મજબૂત થતું જાય તેમ તેમ તેને નહાવાનું પાણી સવારમાં જરા થંડું રાખવું, અને તેવા પાણીમાં બાળકને એક બે મીનીટ રાખીને તરતજ બહાર લઇ લેવું. જો શરીરને સારી રીતે સાફ કરવાની જરૂર લાગે, તો પહેલાં શરીરની ગરમી જટલું ગરમ પાણી રાખી તેમાં ત્રણ મીનીટ બેસારી ઝડીસરીન સાચુથી શરીર ધોવું, અને પછી જરા થંડા પાણીમાં બાળક ઝમેળાવે તો તુરત બહાર કાઢવું. આવા સ્નાનથી ચામડી મજબૂત થાય છે, અને શરદીની સામે ટકાવ કરવાની ટેવ પડે છે, એટલે હવાના ફેરફારથી બાળ-

કને વખતો વખત સજેખમ થવાની ધાર્તી રહેતી નથી. થંડા પાણીમાં ઝમેળ્યા પછી શરીરની ગરમી પાછી બરાબર થવા માટે કુમાશવાળા કપડા વડે ચામડી ઝડપથી ધસવી. કુદરતી નિયમ એવો છે કે થંડા પાણી કે પદાર્થનો સ્પર્શ થવા પછી અંગની ગરમી આપોઆપ વધે છે, અને તે નિયમ પ્રમાણે એવા સ્નાન પછી આપોઆપ શરીર જોઈએ તેવું ગરમ થઇ આવવું જોઈએ. જો બાળક બહુ નખળું હોય અથવા રોગી હોય અગર નાશ પાછી આંગળીઓ ફિક્કી પડી જાય, તો આવી ટેવ પાડવા જતાં નુકસાન થઇ આવે છે, માટે તેની તન્દુરસ્તી ઉપર સૌથી વધારે ધ્યાન આપવું.

સાથળ બગલ અને એવા બીજા ભાગો નવાં મેલ ભરાઇ રહેતા હોય, તેને પહેલાં વાદળી વડે સાફ કરવા, અને પછી કુમાશવાળા કપડા વડે કારા કરવા. એવા ભાગોમાં જો લેજ રહી જાય, તો ચામડી બગડી જવા માંડે છે. કપડા વડે કોઈ કયાં પછી પણ પરોવાને લીધે જો લેજ રહ્યા કરે તો ‘વાયોલેટ પાઉડર’ લગાડવું. જો તે ન મળી શકે તો ખારીક ચોખ્ખાનો લોટ લગાડવો. જો ચામડીમાંથી દુર્ગંધ નીકળતી હોય, તો ગરમ પાણીથી તેને ધોઈને ખારીક ઝેરીડ ભભરાવવું, અગર ઝીંકલેશન લગાડવું. ચાંદાં પડે તો કાલીમુરની લુટી મુકવી.

બાળક વર્ષ કે દોઢ વર્ષનું થાય, ત્યારે સવારમાં થંડાપાણીના સ્નાનની ટેવ પાડવી; તેને માટે નાહવાનું પાણી આશરે ૮૦° થી ૭૦° સુધીનું થંડું બસ સમજવું; અને ૬૫° થી વધારે થંડું પાણી ડાકટરની સલાહ વિના વાપરવું નહિ. થંડાપાણીના ટબમાં બાળકને એક કે બે મીનીટથી વધારે વખત રાખવું નહિ; નહવરાવ્યા પછી તરતજ તેને કપડાથી લપેટી લેવું અને થોડીવાર સુવારી દેવું.

દરીઆના પાણીથી સ્નાન:—બાળક નખળા આંધાનું હોય, થંડાપાણીનું સ્નાન સહન કરી શકતું ન હોય, અને વખતોવખત સજેખમ થઈ આવતું હોય, તો તેને માટે દરીઆના પાણીનું સ્નાન વધારે ઉપયોગી છે. દરીઆનું પાણી ન મળી શકે, ત્યારે તેના ક્ષાર “સી સોલ્ટસ” ના નામથી વેચાય છે, તે લઈને ન્હાવાના પાણીમાં મેળવવા; દશશેર પાણીમાં આશરે શેરથી બશેર ક્ષાર બસ થશે. ગમે તેવી સારી રીતે આવું બનાવટી પાણી તૈયાર કરવામ

આવે, તો પણ દરીઆ કિનારાનો પવન, દેખાવ અને રેતીમાં ઢોડવાની અને રમવાની કસરતથી જે ફાયદો થાય છે, તે ફાયદો તેવી બનાવટથી થતો નથી. દરીઆમાં નહાવા જવાનો સૌથી સારો વખત સવારમાં થોડુંક જમ્યા પછી નવદશ વાગ્યાનો છે. પાંચ છ મીનીટથી શરૂ કરી આશરે દશ પંદર મીનીટ સુધી દરીઆના પાણીમાં સારા દેખરેખ રાખનાર માણસના હાથ નીચે બાળકને આનંદથી નહાવા દેવું, અને રમતગમત સાથે તેને તરતાં પણ શીખવવું. તરવાનું કામ માણસે શીખવું જોઈએ, અને દરીઆના પાણીમાં નાનપણમાં તે જેટલું સહેલાઈથી શીખાય છે, તેટલું સહેલાઈથી તે બીજી કાંઈ અવસ્થામાં શીખી શકતું નથી.

બાળકોનો પોશાક.

(Clothing of Infants.)

બાળકોનું શરીર મોટી ઉમ્મરના આદમીની જેટલી ટાઢ કે તડકા ખમી શકતું નથી, અને તેથી તેની ચામડીની ઉપર લુગડાના ઢાંકણની જરૂર પડે છે. ત્વચા માત્ર શરીરનું એક ઢાંકણ છે, એમ નથી, પણ તેને બીજાં ઘણાં કામ કરવાનાં હોય છે; ત્વચાની અંદર ઘણાં કાણાં હોય છે, અને તે મારફતે બહારની હવાના વાયુઓ શરીરમાં ખેંચાય છે, અને અંદરના ખરાબ વાયુઓ તથા વરાળો બહાર નીકળે છે. આ ક્રિયાથી ફેફસામાં લોહી ચોકખું થાય છે, અને ગુરદા મારફતે લોહી ચોખું થાય છે, તેવીજ રીતે ચામડી મારફતે પણ લોહી ચોખું થાય છે. હવાની ગરમીથી તથા મહેનત કરવાથી ચામડીનાં છિદ્રો વધારે ચંચળ થાય છે, અને તેથી ઉલટું થંડી હવાથી તથા પડી રહેવાથી તે મંદ થાય છે, વળી ત્વચા ઉપર જ્ઞાનતંતુનાં આરીક જળાં હોય છે, અને તે બહારની હવામાં થતા દરેક ફેરફારને અનુસરીને શરીરમાં નવા નવા ફેરફારો કર્યાં કરે છે. આથી જ્યારે એકાએક થંડી લાગે છે, ત્યારે ચામડી ઉપરનું લોહી એકદમ અંદરના અવયવો તરફ ધસે છે, અને ત્યાં નિરૂપયોગી લોહીનો જમાવ કરે છે, એટલે જેને આપણે ‘શરદી લાગી’ કહીએ છીએ, તેવાં લક્ષણો ઉત્પન્ન કરે છે. આથી શરીરની ચામડીને એકાએક ગરમી કે થંડી ન લાગે એમ કરવાની સંપૂર્ણ જરૂર છે. વળી બીજી એક હકીકત બાળકમાં રાખવાની એ છે કે ત્વચાના છિદ્રો જેની મદદથી

ઉપર કલા પ્રમાણે શરીરને સ્વચ્છ રાખવામાં આવે છે, તેને જો કપડાંવડે તદ્દન ઢાંકી દેવામાં આવે, અને બહારથી હવા પ્રકાશ તેને મળી શકે નહિ, તો પણ ઘણી ખરાબી થાય છે. ડાકટર બર્નાર્ડ કેટલાંક સસલાંને આખે શરીરે વાર્નિશ લગાડ્યો હતો, અને તેથી તેમની ચામડીનાં કાણાં પૂરી દીધાં હતાં તેને લીધે તેઓ થોડા વખતમાં મરી ગયાં હતાં, તેથી ઉપરની હકીકત વધારે સાબિત થાય છે. એ કારણને લીધે બાળકનો પોશાક એવો ન હોવો જોઈએ, કે જેથી ઋતુને અનુસરતા પ્રમાણમાં ચામડીને હવા પ્રકાશ મળી શકે નહિ.

બાળકોને થતાં દર્દોમાં શરદીનું દર્દ સૌથી વધારે સામાન્ય અને બંધકર હોય છે, અને તેથી ઉનાળા કરતાં શિયાળામાં તેના પોશાક સંબંધી વધારે કાળજી રાખવાની જરૂર છે. કાંઈ એમ માનતું હોય કે બાળકનું શરીર વધારે ગરમ રહેતું હોય તેથી તે વધારે શરદી ખમી શકે છે, તો તે મોટી ભૂલ છે. દુનિયાની સઘળી જગતોમાં શરદી સામે બાળક ઘણો થોડા ટકાવ કરી શકે છે અને તેને વસ્ત્ર વિનાનાં રાખીને મજબૂત બનાવવાનો પ્રયત્ન નિષ્ફળનીવડે છે.

પોશાક કેવા ધારતો હોવો જોઈએ? એકજ કપડું પહેરાવવું કે ઘણાં પહેરાવવાં? ઇત્યાદિ સવાલો માટે ડાકટરની સલાહની જરૂર નથી. બાળકના શરીરના અથા ભાગોને એક સરખું રક્ષણ મળે એમજ કરવાનું છે. માથાને વધારે રક્ષણ મળે, અને પગને કાંઈ નહિ એ જોડું નથી? શોભાની ખાતર અગર ફેશનની ખાતર ઘણીવાર બાળકોને પૂરેપૂર્કે અથવા એક સરખું રક્ષણ આપવામાં આવતું નથી. લોકોએ પોતાના શરીરની સુખાકારીની ખાતર ખોટી ફેશન કે રીતરીવાજોને એકદમ છોડી દેવાં જોઈએ. નિરાગી રહેવા માટે માથાની ગરમી જળવી રાખવા કરતાં પગની ગરમી જળવી રાખવાની વધારે જરૂર છે. ‘માથું ચંકુ રાખો, અને પગ ગરમ રાખો’ એ આજકાલની સાધારણ પણ વાજબી સલાહ છે.

કાપડની બાબતનો વિચાર કરીએ, તો ફલાટીન અથવા એવી જાતનું ઉનનું લુગડું શરીરની ગરમી જળવી રાખવા માટે ઉત્તમ છે; પણ ઉનના કપડાથી જો ચામડી લાલ થઈ આવે, તો અંદર પાતળું રૂનું લુગડું મલમલ-પહેરાવવું, અને તે ઉપર ગરમ કપડું પહેરાવવું. જે લુગડું વખતો વખત બીનું થતું હોય, તે

ફલાટીનને બહુ શયન રાખવું, અને તેને દરરોજ ધોષને ખીજું પહેરાવવું.

અંગકસરત.

(Physical Exercise).

ખાળકા મન્યૂત બાંધાનાં, અને નિરોગી થાય, તે માટે અંગ-કસરત ધણીજ ઉપયોગી છે, નબળા બાંધા સુધારવાને માટે અંગ-કસરત જેવું ફાયદાકારક ખીજું કોઈ સાધન નથી. દરેક માખાપે પોતાના ખાળકને અંગ-કસરતની રીતસર તાલીમ મળે, તે માટે ગોઠવણ કરવી જોઈએ. આપણા આપદાદાઓ કસરતને ઘણી ચાહતા ને વખાણતા અને તેમના સમયમાં છોકરાઓ ઘણી બહાદુરીવાળી રમત ગમતો રમતા. અત્યારે પણ સુધરેલા દેશો ખાળકા માટે અંગકસરતની અગત્ય કયુલ કરે છે, અને મોટી સંસ્થાઓ બાંધી તેમાં ખાળકોને અંગ-કસરત કરાવે છે. ડૉ. મેકલેરન કહે છે કે “ It is to exercise almost exclusively, that we must took, as the means of actual physical culture during the greater part of the period of growth and development ”.

અર્થ:—ખાળકોના અંગની વૃદ્ધિ અને પરિપક્વતા થતી હોય, તે ઉમ્મરના મોટા ભાગ દર્મ્યાન અંગ-કસરતનેજ આપણે ખરેખરી શારીરિક સુધારણા માટેના એક સાધન તરીકે ગણવી જોઈએ; હાલમાં માખાપો પોતાના છોકરાઓને નાનપણમાં નિશાળે મોકલીને ઝટ ઝટ લણાવી દેવાની જેટલી ઉત્કંઠા રાખે છે; પણ તેને અંગકસરત કરાવી મન્યૂત બાંધાને બનાવવાની ઉત્કંઠા રાખતા જણાતા નથી. આપણા દેશમાં કેટલાં થોડાં કુટુંબોમાં ખાળકોને અંગ-કસરત કરાવવાનાં સાધનો જોવામાં આવે છે. શુજરાતી નિશાળો, અને અંગ્રેજી નિશાળોમાં હાલમાં કસરતો માટે ગોઠવણ થવા લાગી છે, એ સંતોષકારક છે; લોકોએ તેમાં પોતાનું હિત સમજી છોકરાઓને કસરત કરવા ભલામણ કરવાની જરૂર છે. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓનાં માખાપો નાની ઉમરમાં ખાળકની ઉપર અબ્યાસનો ધણો બોજો મુકે છે, અને તેની શારીરિક મન્યૂતી થવા માટે બે ત્રણ કલાકનો વખત પણ આપતા નથી. કેટલીક મ્યુની-

સીપાલીટીના તાખાની વર્નાક્યુલર સ્કૂલોમાં ખાળકોને તેમના ગળ ઉપરાંત વધારે વખત સુધી બેસારી રાખવામાં આવે છે, અને તેમના અંગને મન્યૂત કરવા માટે કાંઈ પણ ગોઠવણ કરવામાં આવતી નથી; તોપણ ચાલતા જમાના પ્રમાણે તેમાં સુધારો થવાની વક્રી છે, અને જેમ જેમ પ્રભવર્ગ અંગકસરતના ફાયદા સમજશે તેમ તેમ ધણો ફાયદો થશે.

જેઓને પોતાની પ્રજા મન્યૂત બાંધાની કરવાનો ખરા અંતઃકરણથી વિચાર હોય, તેઓએ પ્રથમ તો ખાળક અવતરે, ત્યારે તેને જોખનું જોઈએ, અને તેની લંબાઇનું માપ લેવું જોઈએ. હાલના સુધરેલા તમામ દેશોમાં માખાપો આ પ્રમાણે કરવા લાગ્યા છે; આપણા લોકો જેવી ઉત્કંઠાથી જન્મેલા ખાળકની જન્મની વેળા ધડી લખી લે છે, તેવી ઉત્કંઠાથી તેઓ જન્મેલા ખાળકની લંબાઇ, અને વજન લખી રાખે છે; આસપાસની સ્ત્રીઓમાં જેનું ખાળક વધારે મોટું અને વધારે વજનદાર અવતરે, તે સ્ત્રીને માન મળે છે; વળી કેટલેક સ્થળે નિશાળોમાં દાખલ થતા વિદ્યાર્થીઓની ઉંચાઈ અને વજન પણ તે પ્રમાણે લખી રાખવામાં આવે છે.

આ સધળાનો હેતુ એ હોય છે કે પ્રજા કેવી બળવાન હોય છે, અને પાછળથી કસરતથી તેને કેવી મન્યૂત બનાવી શકાય છે, તેની લોકોને સમજ પડે, અને તેથી તેઓ જરૂર લાગે તેટલી કસરતને માટે નવી સગવડતા કરી શકે. ઉપર પ્રમાણે માપ લીધા પછી માખાપની ખીજ દરજ્જા ખાળકને કસરતનો પ્રેમી બનાવવાની છે. જે કસરત ખાળક કરે તે તેણે આનંદથી પ્રેમપૂર્વક કરવી જોઈએ. માત્ર ફરજ તરીકે મારતરના ખીજ ઉપરીના કહેવાથી જે કસરત કરવી પડે તેમાં બહુ લાભ થતો નથી, પણ કેટલીક વખત તેથી હાનિ થઈ આવે છે. જેઓ એમ સમજતા હોય કે માત્ર સારી પેટે ખાવા પીવાથી ખાળકોનાં શરીરો મન્યૂત થઈ શકે છે, અને કસરતની તેમને જરૂર નથી, તો તે મોટી ભૂલ છે, નાની ઉમરમાં જેટલી કસરત થાય છે તેના પ્રમાણમાંજ ખોરાક પચે છે, અને તેના પ્રમાણમાંજ નવાં હાડકાં, માંસ વગેરે બંધાય છે. કસરત કરવાનું સ્થળ પુષ્કળ હવા પ્રકાશવાળું જોઈએ, અને કસરત કરવાનો વખત શરીર જે વખતે આરામ લઈને તાજું થયેલું હોય તે રાખવો જોઈએ; સાંજના શરીર થાકી ગયું હોય, ત્યારે કસરત કરવી ન જોઈએ.

અવતર્યા પછી ક્યારે અંગ-કસરત શરૂ કરવી તે સંબંધી વિદ્વાનોનો એવો અભિપ્રાય થયો છે કે તેને આશરે છથી આઠ મહિના સુધીમાં કસરત શરૂ કરવી જોઈએ. અવતર્યા પછી બેત્રણ મહિના સુધી તેને બહારનો સખત પવન લાગવા દેવો નહિ; પણ પછી તેને તેડીને થોડીવાર બહાર ખુલ્લી હવામાં ફેરવવું જોઈએ; એવા બાળકને તેવી રીતે ફેરવવું એ પણ એક જાતની કસરત છે. આશરે ૭ મહિના થાય, ત્યારે તેને બેસવાની અને ઉભા રહેવાની કસરત રમત અને આનંદની સાથે શરૂ કરવી જોઈએ; આશરે એક વર્ષની ઉમ્મર થાય, ત્યારે ચાલણુ ગાડી વગેરેની મદદથી અગર મદદ વિના દરેકજા ચાલવાની અને ફરવા જવાની કસરત શરૂ કરવી. બાળકોને ચાલવા શિખવાનું કામ તેની પોતાની શક્તિ ઉપર રાખવું; તેની શક્તિ ઉપરાંત ચલાવવાનો પ્રયત્ન કરવો નહિ. જે બાળકોનું શરીર ધણું જાડું હોય, અને પગ મજબૂત ન હોય, તેઓ વહેલાં ચાલવા માંડે, તો તેમના પગ વળી ગયેલા રહે છે, અને બરાબર સીધા થતા નથી. એવાં બાળકોને થોડાક માસ સુધી ચાલવા દેવાં નહિ, સારો પૌષ્ટિક ખોરાક આપવો, અને દરિયાના ક્ષારવાળા ચંડા પાણીથી સ્નાન કરાવવું, એટલે શરીર મજબૂત થશે, અને તે સાથે પગોની સ્થિતિ પણ સુધરશે. જે બાળકો સારી રીતે ચાલી શકતાં હોય, તેઓને માટે દોડવાની કસરત ધણી સારી છે. દોડવાની સાથે આનંદ, ગમત હાસ્ય વગેરે અતિશય ઉપયોગી છે; તે વિનાની કસરત હિતકારી નથી. ડા. કાર્સવેલ કહે છે “ Whatever kind of employment or mode of life necessitates or facilitates an active and ample display of the respiratory function is generally admitted as a powerful means of preventing the occurrence of tubercular phthisis. અર્થ:-જે જે ધંધામાં, અગર હંદગીના વ્યવહારમાં શ્વાસોચ્છ્વાસના અવયવો ચંચળતાથી અને જોરથી પૂરતા વખત સુધી કામ કરે છે, તે તે ધંધા અને વ્યવહારોને ક્ષયના રોગને અટકાવવાનાં મજબૂત સાધનો તરીકે સામાન્ય રીતે ગણવામાં આવે છે.

કઈ રમતો આપણા બાળકોને માટે હિતકર છે, એ સવાલો અત્રે અમે પડ્યા મુકીએ છીએ; તોપણ એટલું તો અમે બાર દબને કહેવા માગીએ છીએ, કે દરેક છોકરાએ અને દરેક છોકરીએ પોતાની નાની ઉમ્મરમાં અને જુવાન ઉમ્મરમાં ૨૫ વર્ષ સુધી ધણી સારી રીતે કસરત કરવી જોઈએ. માત્ર છોકરાઓની કસરત માટે ધ્યાન આપવામાં આવે, અને છોકરીઓનાં અંગ મજબૂત કરવા માટે કાંઈ ધ્યાન આપવામાં ન આવે, તો તેથી પ્રજાને બળવાન થવાનો કશો સંભવ રહેતો નથી; કારણ કે પુરૂષ ગમે તેવો બળવાન હોય, તો પણ જ્યાં સુધી તેની સ્ત્રી ગર્ભને પોષણ આપવા શક્તિવાન ન હોય ત્યાં સુધી બાળક કદી બળવાન થઈ શકતું નથી; એટલા માટે છોકરીઓને અંગ કસરત મળવાનાં સાધનો દરેક કુટુંબે રાખવાં જોઈએ; જેવી રીતે રસોડું, પાચખાતું, બાળ, પાણીઆર વગેરેને દરેક ઘરની આવશ્યક સગવડો ગણવામાં આવે છે, તેવી રીતે અંગકસરતનાં અને નહાવાં સાધનો પણ અવશ્યનાં ગણવાં જોઈએ; અને તે વિના કોઈ ઘર સંપૂર્ણ કહેવાય નહિ. વખત જતાં કન્યાશાળાઓમાં કન્યાઓને અંગકસરત આપવાનો પ્રચાર વધારે થશે, પરંતુ તેથી દરેક કુટુંબના મુખ્ય માણસની જવાબદારી ઓછી થતી નથી.

અંગકસરત અને મનની કેળવણી કેવી રીતે આગળ વધવી જોઈએ એ ધણો અગત્યનો સવાલ છે. કેટલાંક માખાપો પોતાના છોકરાને જેમ અને તેમ વહેલા નિશાળે મોકલીને લાણવી દેવા વિચાર રાખે છે; પણ આઠ વર્ષ પહેલાં બાળકોના મગજને ધણી થોડી મહેનત મળવી જોઈએ, અને તેના પ્રમાણમાં અંગકસરત ધણી વધારે મળવી જોઈએ; આઠ વર્ષ પછીજ વિદ્યાભ્યાસનો બોજો તેના ઉપર લાગવો જોઈએ, અને તે પણ ક્રમે ક્રમે વધવો જોઈએ. બાર ચૌદ વર્ષનો છોકરો જેટલા કલાક મગજનું કામ કરે તેટલાજ કલાક સાત આઠ કલાકનો છોકરો મગજનું કામ કરે, તો જરૂર તેના શરીરની ખુવારી થાય, એટલુંજ નહિ પણ આગળ જતાં તેના વિદ્યાભ્યાસ પડી ભાંગવા વખત આવે, અને જેણે મોડો ને ધીમે અભ્યાસ શરૂ કર્યો હોય, તે મક્કમપણે આગળ વધે જાય.

નિદ્રા.

(Sleep).

બચ્ચાંઓને પહેલા બે ત્રણ મહિના સુધી માત્ર ધાવતું ને ઉઘતું એ બેજ કાર્ય હોય છે, અને તેમના શરીરના બંધારણને માટે એ બે ધણાંજ જરૂરનાં કાર્ય છે. ઉઘ દર્મ્યાન શરીરના ધસાએલા ભાગો નવે-સર બંધાય છે, અને તેથી બાળક જેમ વધારે સ્વ-સ્થતાથી ઉઘે છે, તેમ તેના બાંધો વધારે મજબુત થાય છે. શરીરનો બાંધો બંધાવાને માટે કુદરત બાળ-ની શક્તિને વાપરતી હોય છે, અને તે વખતે નિદ્રામાં જેટલી ખલેલ પહોંચે છે, તેટલી શરીરના બંધારણમાં ખામી રહે છે.

બીજો અગત્યનો કાયદો એ છે કે કુદરતે દરેક કાર્યમાં તેનો સમય ગોઠવેલો છે. અમુક સમયેજ સવાર થાય છે, અમુક સમયેજ રાત થાય છે, અમુક સમયેજ ઉનાળો, શિયાળો, ચોમાસું વગેરે થાય છે. એ ઉપરથી આપણે પણ આપણા કાર્યો અમુક વખતેજ કરવાં એવો નિયમ બાંધવો જોઈએ. ધણાંએક માણસો જેઓએ લાંબાં આયુષ્યો ભોગવ્યાં છે તેઓને યુગ નિયમ માત્ર દરેક કાર્ય તેના બરાબર વખતે કરવાનો હોય છે. આ નિયમ ઉઘવાની બાબતમાં ઓછો ઉપયોગી નથી. દરેક બાળકને અમુક વખતે ઉઘી જવાની ટેવ પાડવી જોઈએ અને એક-વાર ટેવ પડી ગઈ હશે, તો તે પ્રમાણે કાયમ તે ઉઘી શકશે. આ બાબતનો કાંઈ નિયમ જાળવ્યા વિના કેટલીક માતાઓ બાળક જ્યારે જ્યારે જગી જઈને રડવા લાગે છે, ત્યારે ત્યારે પોતાના કામકાજને માટે તેને ધવરાવીને ઉઘાડી દેવા પ્રયત્ન કરે છે; એથી આગળ જતાં માતાના શરીરને તેમજ બાળકના શરીરને હાનિ થાય છે; એટલા માટે ધવરાવવાનો તેમજ ઉઘાડવાનો વખત હમેશને માટે નક્કી કરેલો રહેવો જોઈએ અને તેમાં બિલકુલ ફેરફાર કરવો જોઈએ નહિ. જૈરાં પોતાના ધાર્મિક કામોમાં જેવાં સુસ્ત રહે છે તેવાં સુસ્ત આ કામમાં રહેવાં જોઈએ.

પહેલાં બેત્રણ વર્ષ સુધી દરેક બાળકોને બપોરે ઉઘવાની ટેવ પાડવી જોઈએ; તેમાં પણ ખાસ કરીને જે બાળકો ચીડીયા સ્વભાવનાં હોય, તેને તો ચાર વર્ષ સુધી રોજ બપોરે ઉઘવાની ટેવ ચાલુ રાખવી. જે આ પ્રમાણે તેમને પુષ્કળ ઉઘવાની ટેવ નહિ હોય, તો તેઓ મોટી ઉંમરે પણ ચીડીયા સ્વભાવનાં અને નબળા મગજનાં થઈ જશે.

બપોરની ઉઘને માટે ૧૧થી ૧ વાગ્યા સુધીનો વખત સૌથી વધારે અનુકૂળ છે; તોપણ તેટલા વખતને સુસ્ત રીતે વળગી રહેવાનું નથી. બાળક બહુ નબળું હોય તો ૩થી ૫ સુધી ફરીથી ઉઘે તો ઉઘવા દેવામાં કાંઈ હરકત નથી. જ્યારે આઠ દસ મહિનાનું ધણું ધાવ્યું હોય, અગર જમ્યું હોય, ત્યારે તુરંતજ તેને ઉઘાડવું નહિ, પણ થોડીવાર રમાડ્યા પછી ઉઘાડવું, કેમકે જ્યારે હોજરી બહુ ભરેલી હોય છે, ત્યારે ઉઘ બરાબર સ્વસ્થપણે આવવાને બદલે સ્વપ્નાં આવવા લાગે છે, અને શરીરને જોઈએ તેવું પોષણ મળતું નથી; એ ચાર મહિનાના બાળક માટે તેવી કાળજી રાખવાની જરૂર પડતી નથી; કેમકે તેઓ એ વખતે બહુ થોડું ધાવે છે.

ઉઘતી વખતે બાળકની પાસે કશો અવાજ, ઘોંઘાટ, અતિ પ્રકાશ, કોઈ દુર્ગંધ, કે કાંઈ ખાસ વાસ જોઈએ નહિ; કેમકે તેવા કારણથી ઉઘ બરાબર આવતી નથી, દેખીતી રીતે બાળક ભર ઉઘમાં લાગે, તોપણ તેના જ્ઞાનતંતુઓ તેને લીધે ચંચળ રહ્યા કરે છે, અને તેથી તેના બેજને જોઈએ તેટલો આરામ મળતો નથી. આ હકીકત બાળકોને માટે તેમજ દર્દીઓને માટે ધણીજ અગત્યની છે, અને સારવાર કરનારે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે.

ઉઘ સંબંધે બીજી એક હકીકત જાણવા જેવી એ છે કે બાળકોને તન્દુરસ્ત અને મજબૂત બનાવવા માટે સાંજના વહેલા ઉઘવાની અને સવારે વહેલા ઉઘવાની ટેવ પાડવી જોઈએ, સાંજે આશરે ૭ થી સાત વાગ્યા સુધીમાં ઉઘવા દેવું, અને સવારે આશરે ૭ થી સાત સુધીમાં ઉઘવા દેવું. સવારે જે તે વધારે ઉઘતું હોય, તો બનતાં સુધી જગાડવું નહિ; પણ માત્ર તેની તખીઅત તપાસી ખાત્રી કરવી કે તેને કાંઈ નવું બાધિરૂપ ચિન્હ પ્રગટ થયું છે કે કેમ? જે બાળક પોતાના નિયમ પ્રમાણે ઉઘે નહિ, તો શા કારણથી તે ઉઘતું નથી તેની તપાસ કરવી.

ઉંઘ નહિ આવવાનાં કારણો:-કાંઈ માંદગી, અજીર્ણ, કૃમિ, દાંત આવવા, પેટમાં પવન કે ખટાસ, આસપાસ અવાજ, મચ્છર, ચાંચડ, માંકણ ઇત્યાદિનો ઉપદ્રવ, અપૂર્ણ પોષણ, જોઈએ તેવું પોષણ ન આપી શકે તેવું માતાનું ધાવણ, અતિશય ટાંઠ, તડકા, બરાબ હવા, ચીડીઓ સ્વભાવ, માતાનો ધવરાવતી વખતનો ક્રોધ, શોક કે કાંઈ આવેશ, ઇત્યાદિ કારણથી બાળક બરાબર ઉઘી શકતું નથી.

બાળકને ઉંઘાડવાના સ્વાભાવિક ઉપાય:-
સાદો પચે તેવો ખોરાક, નિરાગી ધાવણ, અંગને જોષ્ટએ તેટલી કસરત, આસપાસની શાંતિ તથા હવાની સ્વચ્છતા, પૌષ્ટિક ખોરાક, અતિશય પ્રકાશની ગેર-હાજરી, સાંજના ગરમ પાણીથી સ્નાન, નવા નવા દેખાવો બતાવીને મગજને અપાતી કસરત અને કેળવણી, સહન થઇ શકે તેવી હવાની ગરમી, માતાનો શાંત અને સહનશીલ સ્વભાવ, ઇત્યાદિ બાળકને ઉંઘાડવાના કુદરતી ઉપાયો છે.

ઉપર લખ્યા તેવા કુદરતી ઉપાય સિવાય બીજા ઉપાયોથી બાળકને ઉંઘાડવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે, તો તેથી તુરંત તો ફાયદો જણાય છે; પણ આખરે ધણું નુકશાન થાય છે. કેટલીક અજ્ઞાન માતાઓ અશીષુ અને અશીષુની બનાવેલી ગાળીઓ આપીને બાળકને ઉંઘાડવાની તજવીજ કરે છે, અને તેથી બાળકનું શરીર કાયમને માટે બગાડે છે. માત્ર જે કારણથી ઉંઘ ન આવતી હોય તે કારણ દૂર કરવું, અને પચે તેવો પણ પૌષ્ટિક ખોરાક આપવો એજ ઉત્તમ ઉપાય છે. પેટમાં વાયુ કે ખટાસ હોય, તો ડીલવોટર, કૉલીફાસ કે નેટ્રમફોસ આપવું; પરંતુ આવી બાબતમાં માથાપે એક વખત ડાક્ટરની સલાહ લેવી, અને પછી તે બતાવે તે પ્રમાણે વર્તન રાખવું અથવા બતાવે તે દવા આપવી એજ ઉત્તમ રસ્તો છે.

બાળકને સુવાડવાની બાબતમાં અનુભવી ડાક્ટર-શોનો મત એ છે કે એક કે દોઢ માસ સુધી બાળકને તેની માતાની સાથે રાત્રે સુવાડવું એ શિયાળાની ઋતુમાં ઠીક છે; પરંતુ બીજી ઋતુમાં તેને થોડો થોડો વખત અલગ સુવાડવું યોગ્ય છે. એ માસ પછી તેને પારણામાં અગર ખાટલામાં જીંદું સુવાડવું વાજબી છે. બાળક ઉંઘતું હોય, ત્યારે તેની આસપાસની હવા જોષ્ટએ તેટલી ગરમ રહે, અને તેને મચ્છર કરડે નહિ, તે માટે પડદા અથવા મચ્છરદાનીનો ઉપયોગ કરવો, પણ કોઈ રીતે તેને સ્વચ્છ હવા મળતી બંધ ન થાય, તે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. ઉંઘતી વખતે કપડાના કુચા બાળકના નાજુક નાક આગળ આવીને તેનો શ્વાસ ન રૂંધે તેની પણ કાળજી રાખવાની છે. ચંડી ઋતુમાં સગડીના ધુમાડાથી કે મોંઢા ઉપર ઢાંકી દીધેલા કપડાથી બાળકો મરણ પામતાં જોવામાં આવે છે, માટે તે બંને તરફ માતાઓનું ધ્યાન ખેંચવાનું અત્રે દુરસ્ત જણાય છે. કેટલીક માતાઓ રાતમાં એટલી બધી બેઠકાર હોય છે કે

પોતાના કપડાના કુચાથી કે પોતાનાજ અંગનો કોઈ ભાગ નડવાથી બાળકનું નાક રૂંધાઈ જાય છે, અને તે ગુંગળાઈને મરણ પામે છે, તો પણ તેણીને ખબર પડતી નથી; અને પછી સવાર પડ્યે તે ગાંઠા માણુ-સની માફક રડવા કુટવા લાગે છે.

તન્દુરસ્તીમાં અને માંદગીમાં બાળકની સંભાળ.

Care of infants in health and disease.

બાળકનું શરીર મોટી ઉંમરના માણુસના કરતાં વધારે કોમળ હોય છે, અને શરીરની કેટલીક શક્તિ માંસ અને હાડકાંની વૃદ્ધિ થવાના કામમાં કાયમ વપરાયા કરતી હોય છે, તેથી રોગ-તેની ઉપર જલદી ફાવી શકે છે અને એથી મોટી ઉંમરના માણુ-સના કરતાં તેના ઉપર વધારે કાળજી રાખવાની જરૂર છે; જ્યારે બરાબર કાળજી રાખવામાં આવતી નથી, ત્યારે ઘણી જાતના રોગ થવા લાગે છે અને શરીરમાં ઘણીએક ખામીઓ એવી રહી જાય છે કે તેને પાછળથી સંપૂર્ણરિતે સુધારી શકાતી નથી.

બાળકના જીવનનો આધાર અને તેની બલિષ્ઠ્યની જાંદગીનો આધાર તેની માતા અને આસપાસનાં સગાં, જેના હાથ નીચે તે ઉછરે છે, તેઓ ઉપર રહેલો છે. બાળક આગળ જતાં મજબુત બાંધાનું થશે, કે નબળા બાંધાનું થશે, પરાક્રમી થશે કે શૌર્ય-હીન થશે, પોતાના કુળને અને દેશને શોભાવશે, કે લજ્જિત કરશે, માત્ર મજૂરી જેવો હવકો ધંધો કરીને પરાધીનતામાં પણ સંતોષ માનશે, કે વિજ્ઞાન શાસ્ત્રમાં પ્રવીણ થઇ સ્વતંત્ર ધંધો કરવાને મથશે, પોતાના ઉછેરનારને બલિષ્ઠ્યમાં સુખ આપશે, કે દુઃખ આપશે, તે સઘળાનો આધાર ધરતી કેળવણી અને નિશાળની કેળવણી ઉપર છે ખરો, પણ તેથી-એ વધારે તો તે બાળકને તેની માતા વગેરે કેવી રીતે ઉછેરે છે-ખવરાવી પીવરાવીને તન્દુરસ્ત હાલ-તમાં કેવીરીતે મોટું કરે છે-તે ઉપર રહેલો છે.

બાળકને ઉછેરનાર માતા અને તેની આસપાસનાં માણુસો જે જે દેશમાં કેવળ અભણ હોય છે, અથવા બણેલાં હોવા છતાં બાળકના શરીરની રચના કેવી હોય છે, અને તેને આરોગ્ય કેમ રાખવું, તે વિષેના શાસ્ત્રથી અજ્ઞાન હોય છે, અર્થાત્ શાસ્ત્ર જણતાં છતાં બાળક ઉછેરવાના કામમાં રોકાવાને

બદલે હરકાઈ બીજા કામમાં રોકાએલાં રહે છે, તે તે દેશોમાં બાળકોનું મરણ પ્રમાણ ધણું જ અફસોસ-કારક રહ્યા કરે છે, કન્યાઓને આરોગ્ય અને શારીરશાસ્ત્રનું જ્ઞાન જેમ જેમ વધારે મળશે, તેમ તેમ સર્વે દેશોમાં બાળકોનું રક્ષણ વધારે સારી રીતે થઈ શકશે એ સ્પષ્ટ છે.

બાળકનો દેહ તેના કુટુંબની એક અમુલ્ય વસ્તુ છે, તેનાં માતા પિતાને માટે વૃદ્ધાવસ્થામાં મદદ મળવાનું ઠેકાણું છે, આખા દેશની તે કિંમતી પણ મનુષ્ય મિલકત છે, અને આખા દેશને સુધારવાનું કે પાયમાલ કરવાનું ઠેકાણું તેજ છે. એવા કારણથી ઘણા દેશોમાં બાળકોના શરીરનું આરોગ્ય સચવાય તે માટે કાયદાઓ ધડેલા હોય છે, અને તેનો બેંગ કરનાર ગુનેહગારને બારે સળ ખમવી પડે છે. કેટલાક દેશોમાં તો બાળકને ખોરાક આપવામાં થતી ગફલત એ પણ એક ગુનેહ ગણાય છે, અને ગુનેહગારને કચેરીમાં લઈ જઈ સળ ફરમાવવામાં આવે છે. જ્યારે આપણે બરાબર કેળવણી લઈએ છીએ, અને જીવનના ઉપયોગને સમજીએ છીએ ત્યારે જ ખબર પડે છે, કે બાળક એ કાંઈ જેવી તેવી ચીજ નથી, પણ તે તો ખરેખરો આખા દેશનો પિતા છે—આખી મનુષ્ય જાતનો પિતા છે, અને તેને સર્વ રીતે જળવાન બનાવવો એ દરેક માતાપિતાની સૌથી પહેલી ફરજ છે.

એવાં કારણોને લીધે બાળકને ઉછેરવામાં માત્ર તેની માતાએ જ નહિ, પણ તેની આસપાસનાં સઘળાં માણસોએ કાળજી રાખવાની જરૂર છે. તોપણ આપણા દેશમાં વૃદ્ધ ડોશીઓ શાસ્ત્રથી અજ્ઞાન હોવા છતાં બાળકને ઉછેરવામાં અને દવા કરવામાં ડાહી થાય છે, તે રીત પસંદ કરવા જેવી નથી. બાળકોના વ્યાધિઓ સહેલાઈથી સમજી શકાય તેવા હોતા નથી, અને તેથી વિદ્વાન ડોક્ટરો કે જેઓએ માત્ર પુસ્તકદારા જ્ઞાન મેળવ્યું હોય, પણ પ્રત્યક્ષ અનુભવ કર્યો હોય નહિ, તેઓ તે વ્યાધિઓ મટાડવામાં નિષ્ફળ થાય છે, તેવા સંજોગોમાં પણ ધણીવાર વૃદ્ધ ડોશીઓ અથવા ખોટી નામધારી ‘નર્સો’ માથું મારે છે, અને પરિણામે બાળકનો જીવ જોખમમાં આવી પડે છે. ધણીક દેશી-વૈદ્યો પણ શારીરવિજ્ઞાન, આરોગ્યવિજ્ઞાન, કે સૂક્ષ્મજંતુવિજ્ઞાન ઇત્યાદિ હાલના શોધાએલા શાસ્ત્રોનો કાંઈ અભ્યાસ કર્યા વિના

‘બાળ-વૈદ્ય’ થઈ બેસે છે અને આખા વર્ષની આખરે રૂ. ૧-૨ આપવાના છે તેથી કમાઈને તેઓના હાથમાં બાળકનો અમુલ્ય દેહ મુકવો, એ ભયભરેલું છે. આવા બાળ વૈદ્યો માત્ર જીભની મીઠાશથી ખોટા ડોળ કરીને અજ્ઞાન માતાઓને છેતરતા જેવામાં આવે છે, તે સામે ચેતીને ચાલવાની જરૂર છે; કેમકે અનુભવથી અમને એમ માલૂમ પડ્યું છે કે વધી પડેલી માંદગીવાળાં બાળકોને જ્યારે ડોક્ટરો પાસે લાવવામાં આવે છે, ત્યારે વધી પડવાનું કારણ ધણી વખત માત્ર ગેરવાજબી દવાજ હોય છે. જેવી રીતે સારી જાતની ખેતી કરવા ઇચ્છનારે જમીન, ખાતર, હવાપાણી, પ્રકાશ, બીજ ઇત્યાદિનો પ્રથમ સંપૂર્ણ અભ્યાસ કર્યા પછી ખેતી શરૂ કરવી એ વાજબી ગણાય, તેવી જ રીતે બાળકની કાળજી રાખનારે અને બાળકનું વૈદ્ય કરનારે પ્રથમ આરોગ્ય સંબંધી છેલ્લામાં છેલ્લી શોધાવાળાં શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. દરેક માતાની તે ફરજ છે, કે બાળકના જીવનને સુધારી શકે, તેવી જાતનાં અને તેટલાં પુસ્તકો મેળવી તેમાંથી સાર ગ્રહણ કરી જૂના અને ખોટા રિવાજોને છોડી દેવા, અને માત્ર ફાયદાકારક નવા રિવાજો ગ્રહણ કરવા. રોટલો ઘટતાં લોટમાં વાક ન આવે ત્યારે પડોશીને પુછવામાં આવે છે અને આપણી ધડીઆળ બગડી હોય તોપણ આપણે વિચારીએ છીએ કે જો ગમે તેવા લઈ ભાગ્ય ધડીઆળીને તે આપીશું તો તેમાં ખરાબી થશે, માટે સારામાં સારા ધડીઆળીને તે આપવી, અને તેમાં કાંઈ ધાલમેલ ન થાય તેની સંભાળ રાખવામાં આવે છે ત્યારે બાળકનું જીવન એક ધડિઆળના કરતાં તો ધણું જ કરોડા કરતાં વધારે કિંમતી છે તેને માટે બૈરીઓ પોતે દાકતર બની જઈ અમુલ્ય બાળકોની દવા કરવા મંડી જઈ બાળકનું જોખમ કરે છે અને ડોશીઓની અતિ દવા ચલાવે છે એ મૂર્ખાઈ છે. તે માટે બાળકને માટે ઘણો વિદ્વાન ને અનુભવી ડોક્ટર શોધવો અને બાળકની બરાબર માવજત રાખવી, એની અગત્ય આ દર્શતથી સમજાયા વગર રહેશે નહિ.

બાળકની નાની ઉંમરમાં કેટલાંક દર્દો શરૂઆતમાં ધણાં નજીવાં લાગે છે, અને તેથી માતા અને બીજાઓ એમ કહે છે, કે “એક બે દિવસમાં ઠીક થઈ જશે, તેમાં કાંઈ ખીલાવું નથી” એ વાત ખરી છે, કે બાળકને ધડીએ ધડીએ નજીવા વાતમાં દવા આપ્યા કરવી જોઈએ નહિ. પણ નજીવું ‘દર્દ

કાને કહેવું, એ માતાઓ બરાબર સમજતી નથી, અને વખત જતાં જ્યારે દર્દ વધતું જાય છે, ત્યારે પોતે પરતાય છે, કે બાળકની સારવાર જોઈએ તેટલી વહેલી શરૂ કરી નહિ. કેટલીક વખત એવું બને છે, કે જ્યારે માતાને દર્દ નજીવું લાગતું હોય છે, ત્યારે માધીઓએ તૈયાર કરેલી બાળા ગોળાઓ, સોગડીઓ, ફાફાઓ વગેરેનો પોતે ઉપયોગ કરે છે, અને પછી કોઈ રીતે ફાયદો ન જણાય, ત્યારે ડાકટરની સલાહ લેવામાં આવે છે. માતાઓને અમારે જણાવવું જોઈએ, કે વ્યાધિ ધણો વધ્યા પછી મટાડવો એ વિદ્વાન ડાકટરોથી પણ ધણી વખત બની શકતું નથી.

રિપુ અને વ્યાધિને શરૂઆતમાંજ અટકાવવો તથા મટાડવો, એ વાત માણસના હાથમાં છે; પણ ધણો વખા પછી તે વાત કોઈના હાથમાં રહેતી નથી.

ખાસ ખ્યાન આપવાની જરૂર છે કે-કેટલીક વાર જ્યારે રોગના પ્રથમ હુમલાને મંદ કરીને મૂળથી કાઢવામાં આવતો નથી, ત્યારે તે થોડીવારમાં ફરીને (relapse-ઉથલો) થાય છે, આમ થતું અટકાવવાને માટે લાંબા વખત સુધી દવા આપવાની અને બચ્ચાનું શરીર સારા ખોરાકથી મજબૂત કરવાની જરૂર છે.

બાળકોના વ્યાધિઓ મટાડવા માટે બનતાં સુધી સારા વૈદ્ય કે ડાકટરની સલાહની જરૂર છે; કેમકે જો તેની યોગ્ય દવા કરવામાં આવે નહિ તો તેને આખી હંદગી પર્યંત દુખી થવું પડે છે. એવા ધણા દર્દીઓ જેવામાં આવે છે કે જેઓના માખાપે નાનપણમાં બરાબર દવા કરાવી ન હોય, અને પછી મોટી ઉંમરે પીડાતા હોય છે.

કેટલાક ચેપી રોગો બાળકોને વધારે લાગુ પડે છે તે તેથી તે રોગોનું જ્ઞાન તેમના માખાપે મેળવીને તે રોગવાળાં બીજાં છોકરાંઓથી તેને અલગ રાખવું જોઈએ. આખ આવતી, શીળી, ઝોરી, અછબડા, ઉટાંટિયો, વગેરે દર્દો છોકરાંને થયાં હોય તેની પાસે પોતાનાં છોકરાંને લઈ જવાં નહિ, અને જ્યારે પોતાના પડોસમાં તેવો રોગ ચાલતો હોય ત્યારે ખાળ, ગટર, સંડાસ વગેરે સ્થળે બનતી સ્વચ્છતા રાખવી ને દુર્ગંધ દૂર કરવી. કોન્ડીડ ફલુઇડ વગેરેનો ઉપયોગ કરવો. કેટલીક સ્ત્રીઓ એમ સમજે છે કે એવા ચેપી રોગમાં દવા થાય નહિ, આ તેમની ભૂલ છે.

બાળકના ધણાક વ્યાધિઓ એકદમ થઈ આવે છે, ને તેને માટે ચાંપતા ધલાજ લેવાની જરૂર છે; કેમકે જો તેમ થતું નથી, તો પછી વ્યાધિ એકદમ આગળ વધે છે, ને ટુંક સુદતમાં સાફ કે નરસું પરિણામ આવી જાય છે,

સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ અને શરીર કુદરતી રીતે બાળકોને ઉછેરવાને માટે, અને માંદાઓની સારવાર કરવા માટે બનાવેલાં હોય એમ જણાય છે, અને તેથી તેમને વૈદ્યક-જ્ઞાન જેમ બને તેમ વધારે આપવાની જરૂર હાલમાં દરેક દેશમાં જણાવા લાગી છે, અને આપણા દેશમાં પણ તેવી કેળવણી દાખલ કરવાની જરૂર છે. પુરૂષો જે અભ્યાસ અને કામ કરી શકે છે, તે કામમાં સ્ત્રીઓને રોકવાથી ધણા દેશમાં બાળકોની સંખ્યા કમી થવા લાગી છે, અને તેઓએ તેવી હાલત સુધારવાના પ્રયત્નો શરૂ કર્યા છે, અને આપણા દેશમાં પણ માતાઓએ પોતાનો વખત બાળકને ઉછેરવા સિવાય બીજા કામોમાં ઓછો ગાળવા અમારી સૂચના છે. ગરીબ લોકો પોતાના ગુજરાનને અર્થે બાળકોને પૂરા રક્ષણ વિના ધર આગળ મૂકી કામે જાય છે, તેથી જેવું નુકશાન થાય છે, તેવુંજ નુકશાન શ્રીમંત કહેવાતા કુટુંબોમાં માતાઓ જાહેર સમાજમાં ભાગ લેવાને અર્થે, અથવા શારીરિક મૌનમગ્નને અર્થે, અગર કાંઈ ખોટા રિવાજને લીધે બાળકને બીજાના હસ્તક સોંપીને બેદરકાર રહે છે, તેથી થાય છે. ધરમાં વડીલોના હેખર્તા બાળકને સંભાળવાથી માતા લાજ વગરની મળાય, એવો કેટલેક ઠેકાણે મોટો રિવાજ હોય છે; પણ જ્યારે જરૂર હોય, ત્યારે વડીલોએ આ બાબતમાં બાળકની માતાને બાળકના હિતને અર્થે વધારે છૂટ આપવાની જરૂર છે.

આપણા દેશમાં જુદા જુદા ગામોમાં જનજમાનતા ભલાને માટે આરોગ્ય વિજ્ઞાનની સલાહ આપનારી મંડળીઓ-જેને અંગ્રેજીમાં 'સેનિટરી એસોસિએશન્સ' કહે છે, તેઓ-સ્થપાપ છે, અને તેઓ મારફતે આરોગ્યરક્ષણના નિયમો લોકોમાં ફેલાય છે તે ધણું સંતોષ આપનારી બાબત છે. આ મંડળીઓ બાળકોના હિતને અર્થે માતાઓને યોગ્ય જ્ઞાન આપવા તજવીજ કરે, તો તેથી દેશને ધણો ફાયદો થશે. કેળવાયેલો વર્ગ અને અજ્ઞાન વર્ગ જેમ જેમ એક બીજાને વધારે મદદ કરશે,

તેમ તેમ બાળકોનું રક્ષણ વધારે કરી શકાય. નાનાં ગામડાંઓ કે જ્યાં કેળવણી છેક થોડી ફેલાયેલી હોવાથી લોકો તદ્દન અજ્ઞાન હોય છે, ત્યાં હજમ લોકો બાળકોના વૈદ્ય થઈ પડે છે, અને ડામ અથવા કાંઈ પૂરી ધાર વગરનું અને ગરમ પાણીથી ઘોષ્ટને સાફ નહિ કરેલું એવું હથિયાર અથવા ખેતરોમાં ઉગેલા જંગલી શાપાઓ વ્યાધિઓ મટાડવાનું મહાન સાધન બનાવે છે. ગામડામાં બાળકના જીવની હાનિ કેટલી થાય છે, તે તરફ પ્રજાનું લક્ષ હજી ઘણું ઓછું છે. આથી એમ નથી સમજવાનું કે આપણા દેશમાં ઉગતી વનસ્પતિ દ્વાને માટે ખિત્તકુલ ઉપયોગી નથી; પણ તેનું ખર્ચ જ્ઞાન મેળવ્યા વિના ઉપયોગ કરવો તે નકામો છે. કેટલાંક ગામડાંઓમાં અને શહેરોમાં હજી એટલી બધી અજ્ઞાનતા જોવામાં આવે છે કે બાવાઓ, સન્યાસીઓ, સાધુઓ, ફકીરો, ગોરજીઓ વગેરે વૈદાનો અને મંત્ર જંત્ર કરવાનો ધંધો ચલાવે છે. ખરી રીતે જોતાં સન્યાસીઓ, ફકીરો, ગોરજીઓ વગેરે દેશના ભક્ષાની ખાતર વૈદ્યક-જ્ઞાનનો સારી રીતે અભ્યાસ કરીને લોકોનાં જીવન સુધારવામાં, અને “સુધરેલી રીતની સેનીટરી એસોસીએશન” માં ભાગ લે તો તે તેમનો ધર્મ છે, અને તે તેમને શોભે છે, પણ ઘણી વખત ખરી હકીકત તેવી હોતી નથી. તેવા ધર્મગુરુઓમાંથી કાષ્ઠકજ કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ ઇત્યાદિથી મુક્ત હોય છે, અને તેથી તેમના વૈદાની અને મંત્ર જંત્રની સાથે ઘણીવાર ખીન્ને સ્વાર્થ પણ તેમનામાં જોવામાં આવે છે. જો ધર્મગુરુઓ નિઃસ્વાર્થપણે દેશની સેવા બજાવવા-લોકોનું બહું કરવા તત્પર થાય, તો આપણાં બાળકોનો ઘણો ભાગ જે ઉંટ-વૈદ્યથી મરણ પામે છે, અગર કેવળ નિર્બળ થઈ જાય છે, તેમનો બચાવ થશે, અને દેશની પ્રજા બળવાન થવા પામશે. છેવટમાં અમે ઇચ્છીએ કે ‘સેનીટરી એસોસીએશનો’ વધારે મોટી સંખ્યામાં ઉભી થાય, અને તેમાં માત્ર સરકારથી મંજૂર રહેલી શાળામાં પાસ થયેલા અને છેલ્લામાં છેલ્લી શોષો જાણવાના ડૉક્ટરોનો એકત્ર થઈ જીવન જીવવાને દૂર કરવાને મથે, તથા નવું વિજ્ઞાન આપણા દેશની દરેક માતાને પહોંચાડે.

બાળકોની શારીરિક પરીક્ષા.

Examination of the Children.

એકઝામીનેશન ઓફ ધ ચીલ્ડ્રન.

બાળકોની શારીરિક પરીક્ષા કરવામાં બિન અનુભવીને ઘણી મુશ્કેલી નડે છે. કારણ કે બાળક રાજીબુશીથી તપાસવા દેતું નથી એટલુંજ નહિ પણ તેની હઠીલાઈ કોઈ વખત તપાસના કામમાં ઘણી અડચણ કરે છે. માટે અગત્યનાં લક્ષણો સહેલાઈથી જાણવાની રીત વાળી કેટલીક બાબતોમાં પુખ્ત ઉંમરના માણસના કરતાં બાળકોમાં તફાવત છે, તે સમજવાની જરૂરીઆત છે.

દર્દીની અને તેની બીમારીની હકીકત તેની મા પાસેથી અગર તેના બીજા સંબંધીથી જાણી લેવી. હકીકત પુછીને જાણવાના વખત દરમિયાનમાં બનતી તજવીજે બાળકને આપણી તરફ હેજવવું; હકીકત બરોબર જાણ્યા પછી તપાસનું કામ શરૂ કરવું. શારીરિક તપાસ ક્રમવાર કરવી એ બાળકની બાબતમાં અવગડ બરેલું છે. જોકે દરેક બાબત તપાસવી જરૂરી છે; તો પણ તે બાબતોની તપાસ અનુક્રમે કરવી એ સલાહ રહેતો નથી. બાળકને તપાસતાં નમ્રતા અને ધીરજ રાખવાની જરૂર છે, કારણ કે જો સહજ કારણથી બાળક રોવા માંડે તો પછીથી તેની શારીરિક તપાસ થઈ શકવી મુશ્કેલ છે; પ્રથમ તો બાળકનાં કપડાં કઢાવ્યા અગાઉ કેટલીક બાબતોનો નિશ્ચય થઈ શકે છે. તેના ચહેરાની મુદ્રા, રંગ, હોડનો રંગ, નરેકારાં શ્વાસથી ઉઘાં નીચાં થાય છે કે નહિ તે, બાનમાં લઈ શકાય છે; તેમજ તેના શ્વાસોચ્છ્વાસ અને નાડીની ગતિ બાળકને દુઃખી કે નારાજ કર્યા સિવાય જોઈ શકાય છે.

શ્વાસોચ્છ્વાસ બાળકના પેટ ઉપર જોઈ રહેવાથી ગણી શકાય છે; કેમકે પુખ્ત ઉંમરના માણસના કરતાં બાળકનું પેટ શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયામાં વધારે ઉચું નીચું થાય છે. તુરંતજ જન્મેલા બાળકના એક મીનીટમાં લગભગ ૪૦, એક વરષની ઉંમર પછી ૩૦, પાંચ વરષની ઉંમર પછી ૨૫ અને પંદર વરષની ઉંમરે ૨૦ સુધી ચાલે છે. સામાન્ય ધોરણ પ્રમાણે શ્વાસોચ્છ્વાસનું પ્રમાણ નાડી સાથે ૧ ને ૩૬ કે ૪ નું હોય છે, અને આ પ્રમાણમાં તફાવત ખુબ બાનમાં લેવા જોવો છે.

નાડી જોવામાં પ્રથમ બાળકનો હાથ તેની માના હાથમાં લેવડાવવો અને પછીથી તબીબે પોતાની આંગળીઓ નાડી ઉપર આસ્તેથી મુકી નાડી તપાસવી. જો બાળક રોવા માંડે તો નાડી તપાસવામાં ફરક પડી જાય છે. કારણકે રોવાથી નાડીના ધબકારા ૨૦ સુધી વધી જાય છે; જન્મ પછી એટલે તુરતજ જન્મેલ બાળકની નાડી ૧૩૦ સુધી એક મીનીટમાં ચાલવી જોઈએ, બીજા વર્ષમાં ૧૧૦, પાંચ વર્ષે ૧૦૦, આઠ વર્ષે ૯૦, ૧૨ વર્ષે ૮૦, અને ત્યાર પછી પુખ્ત ઉંમરે જેટલી ચાલવી જોઈએ તેટલી ઓછી થઈ જાય છે. ઉંઘમાં ૧૦-૨૦ લગી નાડી ઓછી ચાલે છે. ખરી રીતે જોતાં બાળકની નાડીનું ધોરણ બહુ અગત્યનું નથી, તેમજ જીવન-શક્તિના ધોરણ તરીકે બાળકની નાડીની ગતિ બહુ ઉપયોગી નથી; પરંતુ મોટી ઉંમરનામાં જેટલી અગત્યતા નાડીમાં છે તેટલી અગત્યતા બાળકોના બ્રહ્મરંધ્રમાં રહેલી છે. બાળકોની નાડી એક તો ઘણી નાની હોવાથી તેની ગતિ પૂરી સમજવી મુશ્કેલ છે; અને બીજું અનિયમિત નાડી કોઈપણ તરેહની નાદુરસ્તી સૂચક નથી; કેમકે એવી નાડી તંદુરસ્ત બાળકોમાં અને તેની નિદ્રાવસ્થામાં પણ સાધારણ રીતે કોઈ કોઈ વાર હોય છે; પરંતુ જો કાયમ ધીમી અને અનિયમિત નાડી હોય તો તે લક્ષમાં લેવા જેવું છે.

આ પ્રમાણે જોયા બાદ બાળકનાં કંપડાં કઠાવી કમવાર અવલોકન, સ્પર્શ, શ્રવણ વિગેરેની પરીક્ષા કરવી. આમાંની પહેલી બે રીતો બાળકોના અંગમાં વધારે મદત્વતાવાળી અને સહાયક છે. શરૂઆતમાં બાળકના આખા શરીરનું અવલોકન કરવું, અને આખું શરીર તપાસવું વધારે સાઈ છે, અને તેમ કરવામાં શરીર ઉપર કોઈ પણ તરેહનાં ચક્રમાં, ત્વચાની ફાટા, જડતા, ગરમી, બીનાશ વિગેરે ધ્યાનમાં લેવાં; તેમજ છાતીની આકૃતિ, પેટનું મોટાપણું વિગેરે લક્ષમાં લેવું. ત્યાર પછી સાથા ઉપર હાથ ફેરવી બ્રહ્મરંધ્ર-Fontanelle-ફોન્ટેનેલ્સ જોવાં; તે અગ્ર અને પશ્ચાત્ ફોન્ટેનેલ છે. આગકું બ્રહ્મરંધ્ર સામાન્ય રીતે ૧૫ માસથી બે વર્ષની દરમિયાનમાં બંધ થાય છે.

જો બ્રહ્મરંધ્ર બે વર્ષ પછી પણ ખુલ્લાં રહેલાં હોય તો તે ઘણે ભાગે તેના અસ્થિદોષ (ricket) ની નિશાની છે; અને જો વધારે રહેલાં

બંધ થઈ ગએલ હોય તો, તે બાળકનું મગજ ઘણું નહાનું છે; અગર તો તે બાળક મૂઢમતિનું છે, એમ સૂચવે છે. બ્રહ્મરંધ્રમાં ખાડો પડેલ હોય તો તે બાળકની અશક્તિનું નિશાન છે, અને જો ઉપસી આવેલું હોય તો અંદરના ભાગમાંથી કાંઈ દબાણ છે એમ સમજાય છે. બાળક રોતી વખતે તે ભાગ ઉપડી આવે છે.

માથાની આકૃતિ અને માથાનાં હાડકાં તપાસવાં અને તેમાં ઝીણી ઝીણી ગાંઠો (ઉપદંશની વિક્રિયા) વિગેરે માલુમ પડે, અગર અસ્થિ ક્ષીણતા (ricket) વિગેરેનાં ચિન્હો હોય તે લક્ષમાં લેવાં. આખા માથાની આકૃતિ પણ જોઈ લેવી. ક્ષીણતામાં સહેજ ચોરસ જેવો આકાર હોય છે; અંદર પાણીનો ભરાવો હોય તો ગોળાકૃતિ હોય છે; અગર તો માથું ઘણું જ નાનું અગર ઘણું મોટું હોય તે પણ ધ્યાનમાં લેવું.

પછીથી શરીરનાં લાંબાં હાડકાં (લાથનાં અને પગનાં) તપાસવાં એ બાળકોના અંગમાં અગત્યની બાબત છે. સામાન્ય અને ગંભીર પ્રકારના વ્યાધિઓની અસર બાળકોમાં આ અસ્થિઓ ઉપર વધારે અસર કરે છે. આ અસ્થિના વચકા ભાગમાં (shaft) જેવું કે કોઈ સ્થળે બેડાપણું કે અસહ્યપણું (tenderness) છે કે નહિ, રક્તવિ (રક્તવિકાર), ઉપદંશવિક્રિયા, પરંતુ સહિત અસ્થિના બાહ્યવરણનો વર્મ, અંથી વિગેરે રોગોમાં આ લક્ષણો હોય છે. અસ્થિના છેડાઓ પણ તપાસવાં; કારણ કે અસ્થિ-ક્ષીણતા (rickets) માં આ છેડાઓ મોટા હોય છે, આ વ્યાધિના ચિન્હ તરીકે પાંસળીઓ તેની કુચીને મળે છે તે ટેકાણે ઝીણી મણકા જેવી ગાંઠોની હાર હોય છે, તે વધારે સહેલથી જોઈ શકાય છે. આ નિશાનીઓ કાંઠામાં પણ હોય છે, અસ્થિના છેડાના વરમ વગેરે ઉપદ્રવો પણ ધ્યાનમાં લેવા; દીંચણની ઢાંચણી તપાસવી. (આ ઢાંચણી ખરી શકે તેવી છે, પરંતુ તેમાં અસહ્યતા નથી). જો અસહ્યતા માત્રમ પડે તો તે સંધીવાની ચાકસ નિશાની છે, કંરોડ ઉપર આંગળી ફેરવીને જોવું તેમાં વક્રતાની નિશાની કે ટયુબર્ક્યુલનાં ચિન્હ હોય તે ધ્યાનમાં લેવાં.

શરીરની ગરમી આ વખતે તપાસવી. નાના બાળકને ગરમીની સળી (thermometer) યુદ્ધમ અગર જંઘના કાતરામાં કે અગલમાં અનુકૂળતા પ્ર-

માણે મુઝી ગરમી માપવી, મોટી ઉંમરના બાળકોને મોંઢામાં સળી મુઝી ગરમી માપવાનું વધારે અનુકૂળ છે. બાળકોમાં ગરમીની વધઘટ સહેજમાં વધારે તદ્દાવત પડી જાય છે એ વાત ખ્યાલમાં રાખવી. બાળક મસ ઉશ્કરાય તો ગરમી ઘણી વધી જાય છે.

હવે પછી છાતી અને પેટની તપાસ શરૂ કરવી, તેમાં પ્રથમ આગલી બાજુની બંને ભાગની એક સાથે કરવી, તેવીજ રીતે પાછલી બાજુના બંને ભાગની પણ તપાસ એકી વખતે કરવી. તપાસના ક્રમમાં પ્રથમ અવલોકન પરીક્ષા, પછી સ્પર્શપરીક્ષા, શ્રવણપરીક્ષા અને છેવટ ટકારાથી પરીક્ષા એ અનુક્રમે પરીક્ષા કરવી; કારણ છેવટની પરીક્ષાની રીતથી બાળકને રડી પડવાનો વધારે સંભવ રહે છે.

સ્પર્શપરીક્ષામાં આપણા હાથ સ્વાભાવિક ગરમ હોવા નેંદ્રજો. શ્રવણપરીક્ષામાં કાન મુઝાંને તપાસવાની રીત વધારે અનુકૂળ છે; છતાં કદી શ્રવણ-નળીનો ઉપયોગ કરવો હોય તો તે શ્રવણનળી લાકડાની વાગરવી. તે નળીનો નાનો છેડો (એટલે છાતી ઉપર મુકવાનો છેડો) ધાતુનો હોય તો સહેજ ગરમ હોવો નેંદ્રજો. ટકારાની પરીક્ષામાં ટકારા થોડા બેરથી મારવા નેંદ્રજો, બાળક ધાસ્તી ન ખાય તે માટે નહીં; પરંતુ બાળકની છાતીના ધ્વની મોટી ઉંમરના માણસના કરતાં વધારે હોય છે. પેટ અને છાતીનો આગલો ભાગ આ રીતે તપાસી ગયા પછી ફેફસાના પાછલા ભાગની તપાસ શરૂ કરવી. આ પરીક્ષા કરવા સારૂ બાળકને બેંધું સુવાડવું નહિ, કેમકે તેના શ્વાસોચ્છ્વાસ અડચણકર્તા થાય છે, અને ઉદરના અંતરાવયવો (દબાયાથી) ઉશ્કેરપડવને ઉપર ધકેલે છે. તેટલા માટે બાળકને તેની માના ખભા ઉપર બેંધું લેવડાવવું. (ખભા ઉપર બાળકનું મોં રહે તેવી રીતે) અને પછી તેના વાંસાના ભાગને તપાસવો.

મોંની અને ગળાની પરીક્ષા છેલ્લી કરવી, પરંતુ આ પરીક્ષા થોડી અગત્યની નથી; બીજા ભાગોની તપાસ કરતાં આ તપાસમાં ઘણી મુશ્કેલી નડે છે, (કેમકે બાળક આ પરીક્ષા સહેજમાં કરવા દેતું નથી) તેટલા માટે આ પરીક્ષા સૌથી છેલ્લી કરવી.

પ્રથમ જીભ તપાસવી. જીભ તપાસવામાં ઘણે ભાગે બાળકને કહેવાથી જીભ પોતાની મેળે બહાર કાઢે છે, પરંતુ નાનાં બાળકો તેમ કરતાં નથી, તો તેવે પ્રસંગે

બાળકની હડપસી આસ્તેથી દબાવવાથી ઘણી વખતે બાળક મોં ઉઘાડી જીભ બહાર કાઢે છે, અગર જીભ નેંદ્ર શકાય છે. અથવા તો દુધનું ટીપું કે ચપટી સાકર બાળકના હોંકના બહારના ભાગ ઉપર મુકવાથી તે ચાટી જવા માટે બાળક જીભ બહાર કાઢે છે અથવા સહજ હડીલા બાળકનો નીચલો હોંક નીચલા દાંત ઉપર આસ્તેથી દબાવવાથી હોંક ન કચરાય જાય તેને માટે બાળક મોં ઉઘાડે છે, અને વધારે હડીલા બાળકોને કાંઈ વખત તેનું નાક દબાવીને મોં ઉઘાડવું પડે છે.

આ રીતે બાળક મોં ઉઘાડે, અગર તેનું મોં ઉપર બતાવેલ યુક્તિઓમાંની એક યુક્તિથી ઉઘડાવવામાં આવે એટલે ગોઠાણની અંદરના ભાગનું શ્લેષ્મપટ તપાસવું, અને જેવું કે બાળકને થુલીઆ વા, મોં આવવું, મોંમાં ચાંદાં પડવાં વિગેરેનો ઉપદ્રવ વારંવાર થાય છે, તે થયો છે કે કેમ?

પછી દાંતની સ્થિતિ અને સંખ્યા તપાસવી અને આંગળીથી પેઢાંઓની તપાસ કરીને જેવું કે કાંઈ નવા દાંત યુટવાની તૈયારીમાં છે કે કેમ? ત્યાર પછી ગળાની તપાસ કરવી. ગળાની તપાસ કરવા પહેલાં બાળકને રૂમાલમાં લપેટવું જેથી તે હાથ ઉઘાડી નીચા કરી શકે નહીં, પછી તેની મા અગર તેના રાખનારના બોળામાં બેસાડી પાછળથી તેનું માથું પકડાવી રાખવું. બાળકને એવી રીતે બેસાડવું કે તેના મોં ઉપર પૂરતો પ્રકાશ (અજવાળું) પડે, પછીથી બાળકનું મોં ઉઘડાવી, એક નાની જીભ દબાવવાની પટ્ટી (tongue depressor) થી જીભ દબાવી ગળાની તપાસ કરવી. જીભ દબાવવાની પટ્ટી કરતાં આંગળીથી જીભ દબાવવી વધારે સારી છે, કારણ કે પટ્ટીથી વખતે બાળક દહેશત ખાય છે; પરંતુ આંગળી સ્વચ્છ રાખવી અને દર એક જણની જીભ દાખ્યા પછી ધોવી. ગળાની તપાસમાં ચોરીઆ જેવા તેમજ ગળાના શ્લેષ્મપટની રતાશ, અને ખાસ કરીને તેની ઉપલી ત્વચા ઉપર કાંઈ જાતનાં ધાખાં છે કે કેમ તે જેવું.

પછીથી ઘણી વખતે અંદરના ગળાનો તપાસ કરવો જરૂરનો હોય છે. આ તપાસનારે બાળકની પાછળ ઉભા રહી, ઉપર જણાવ્યા મુજબ બાળકનું મોં ખુલ્લું કરાવી એક તરફનો ગાલ અંદર દાંત વચ્ચે દબાવી રાખવો જેથી બાળક મોં બંધ કરી

શકશે નહિ, તેમજ અચકું ભરી શકશે નહિ. પછી-થી તબીબી (આંગળી) ગળાના પાછલા ભાગમાં તાળવાની પછાડી ઉપરના ભાગમાં નાખી તપાસ કરવો કે અંદર કોઇ ગડ કે ગ્રંથિ છે કે કેમ ?

આ ફક્ત સામાન્ય પરીક્ષાની રીતો છે. સિવાય પ્રત્યેક ભાગોના તપાસની રીતો નીચે મુજબ છે.

સામાન્ય સ્થિતિ—વ્યાધિ લાંબા વખતનો હોય ત્યારે ખાસ બાળકનું વજન લેવું; એ એક ઘણી અગત્યની બાબત છે. બાળકના વજનમાં વખતો વખત થતો ફેરફાર બાળકના વ્યાધિનું ભાવી સૂચવવામાં અને તેની ચિકિત્સા કરવામાં એક મદદગાર લક્ષણ છે. તંદુરસ્ત બાળકનું જન્મ વખતે ૭ ફેર વજન હોય છે, પાંચ મહીનાની ઉંમરે બમણું અને એક વર્ષની અંદર ત્રણગણું થાય છે અને પછી છઠ્ઠે વર્ષે એથી પણ બમણું થાય છે, તેમજ ફરીથી ચૌદ વર્ષની ઉંમરે વળી એથી બમણું થાય છે.

માથાનું માપ ઘણી વખત અગત્યનું છે. માથાના માપમાં બે બાબતો માપ લેવામાં આવે છે. એક તો એક કાનથી માથાના ઉપરથી બીજા કા. સુધી અને બીજું નાકના મુળની સપાટીમાં માથાના ફરતા ઘેરાવાના પશ્ચિમ (occipital) અસ્થિના બહારના ઢેકા સુધીનું. અન્યમાર્ગે અને તેના લગતા ભાગોના તપાસમાં એ યાદ રાખવું કે પુષ્ટ ઉંમરના માણસના કરતાં બાળકનું ચક્રત તેના પેટના પ્રમાણ કરતાં સહેજ કુદરતી રીતે મોટું હોય છે, અને બાળકોને ઘણા વ્યાધિઓમાં પ્લીઝા (બરોળ) વારં-વાર વધી જાય છે, બાળકોની બરોળની વૃદ્ધિ તપાસવાને માટે તેને જમણે પડખેથી આગલી બાજુએ ડાબી બાજુ તરફ તપાસનારે (જમણો) હાથ મુકી ડાબી બાજુની અર્ધાઆરમી અને આરમી પાંસળીની વચલી જગાની સામે આંગળીના ટેરવાં દબાવવાં જેથી બરોળનો વધેલો ભાગ બાળક શ્વાસ લે તે વખતે સ્પષ્ટ દેખાશે.

ઝાડાની તપાસ પણ કરવી જોઈએ. ધાવણ ઉપર રહેતાં બાળકો અગર દુધથી ઉછરતાં બાળકોને સ્વાભાવિક રીતે દિવસમાં બેથી ત્રણ ઝાડા થાય છે, અને ઝાડા ભાંગીને એકરસ કરેલા બેંદા જેવો હોય છે; આથી કોઇ પણ રીતનો તક્ષાવત જણાય એટલે કે ઝાડાની સંખ્યામાં વધારો થાય, અગર તેના રંગ રૂપમાં ફરક પડતો હોય તો તે લક્ષમાં લેવું,

તેમજ ઝાડામાં કૃમિ છે કે કેમ તે પણ તપાસ કરવી. રક્તાશયની શ્રવણપરીક્ષામાં એક બાબત એ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે કે બાળકોના રક્તાશયના ધ્વનિ પુષ્ટ ઉંમરના માણસ કરતાં પ્રમાણમાં વધારે મોટા હોય છે.

લોહીની તપાસને માટે જરૂર પડે તો બાળકના કાનમાંથી પૂરતું લોહીનું ટીપું નીકળતું નથી માટે એક ઉંમરો દોરો બાળકની આંગળી ઉપર (કેટલાક આંટા) ફરતો બાંધવો, અને પછી તે આંગળીના ટેરવામાંથી લોહી લેવું. લોહીની પરીક્ષા કેમ થાય છે તે જુદે સ્થળે આપીશું.

શ્વાસાવયવોની પરીક્ષા—બાળકો ઘણે ભાગે શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવામાં છાતીના કરતાં ઉરોદર-પટલ (Diaphragm) ની મદદ લે છે. જેથી બાળક છાતી કરતાં પેટથી શ્વાસ લે છે. શ્વાસ લેતી વખત બે બાળકની છાતીમાં પાંસળાં વચ્ચેની જગામાં ખાડા પડતા જણાય, તો તે બરાબર ધ્યાનમાં લેવું, કેમકે શ્વાસ લેવામાં કોઈક અટકાયત છે (ડીપથીરીઆમાં હોય છે), અગર તો ફેફસાનો અમુક ભાગ કામ કરતો નથી તેની એ નિશાની છે; તેમજ ફેફસાના વરમમાં પણ તે લક્ષણ હોય છે.

પુષ્ટ ઉંમરના માણસોમાં શ્વાસોચ્છ્વાસનો કામ આ પ્રમાણે છે. પ્રથમ અંતર્યાસ પછી બાહ્યશ્વાસ અને પછી વિરામ; પરંતુ બાળકમાં આ કામ ઘણી-વાર ઉલટો હોય છે એટલે કે પ્રથમ ટુંકો બાહ્યશ્વાસ પછી લાંબો અંતર્યાસ તથા પછી વિરામ અને આવો ફેરફાર ઘણીવાર શ્વાસાવયવોના વ્યાધિમાં કે શ્વાસાવયવો ઉપર કોઇ દબાણ હોવાથી જોવામાં આવે છે. શ્વાસોચ્છ્વાસનો વિરામ બાળકોમાં પ્રમાણ કરતાં ઘણીવાર વધારે લાંબો હોય છે. જ મહીનાની ઉંમર પછી બાળકોના શ્વાસ ધ્વનિ મોટા સંભળાય છે. વાગધ્વનિ સાંભળવામાં અગવડ હોય છે. બાળક રોતું હોય તો તે વખતના ધ્વનિ સાંભળવા અગર તો સમજણું બાળક હોય તો તેનું નામ વિગેરે પુછી બોલાવવું અગર ગણુત્રી કરવા કહેવું; વળી એક વાત ધ્યાનમાં રાખવી કે બાળકના એક પડખાના ધ્વનિ બીજા પડખાના ધ્વનિ કરતાં વધારે સ્પષ્ટ અને કઠોર લાગે તો તે પડખું બીજા પડખા કરતાં વધારે તંદુરસ્ત સમજવું.

બાળકની છાતી એટલી બધી સ્થિતિસ્થા-

પક હોય છે કે તેના ઉપર જોરથી ઠોકતાં બે કે ફેફસાં તંદુરસ્ત હોય તોપણ “ખાખરા વાસણુ જેવો” અવાજ થાય છે અને આવો અવાજ ખાસ કરીને બાળક રોતું હોય તે વખત વિશેષ જણાય છે.

મૂત્ર:—બાળકનો ૨૪ કલાકનો પેશાબ એકઠો કરવો એ મુશ્કેલ છે, જેથી તે ફટલો થાય છે તેના સુમાર કાઢવો એ બની શકે તેવું નથી. બાળકના પેશાબનું વિશીષ્ટ ગુરુત્વ પુખ્ત ઉમરનાના કરતાં વધારે હોય છે, અને બાળકના પેશાબમાં સાકર જવલેજ હોય છે, પરંતુ આલ્ક્યૂમીન ઘણી વખત જતો હોય છે.

રોગી બાળક.

(Unhealthy Child.)

માથાના તાળવાનું સુથ જવું.

(Swellings of the Scalp.)

કેટલાક બાળકોને જન્મ્યા પછી માથા ઉપર તાળવાના હરકોઈ ભાગમાં થોડો ઘણો સોજો થઈ આવે છે. આ સોજો એક નાના ઈડાથી નારંગીના જેવડો હોય છે. માથાની ડાબી બાજુના કરતાં તે જમણી બાજુએ વિશેષ થતો જોવામાં આવે છે. સ્પર્શ કરતાં તે પોચો લાગે છે, ને કાંઈવાર તેની ફરતી કંઈક કોર જણાય છે. બે ત્વચા બહુ પાતળી હોય, તો તે સોજવાળો ભાગ છોલાયો હોય તેમ જરા ભુરા રંગનો લાગે છે.

કારણ:—આમ થવાનું કારણ પ્રસવ વખતે બાળકના માથા ઉપર લાંબા વખત સુધી ધચેલ માતાના અવયવોનું દબાણ હોય છે. આ સોજનમાં લોહીનો જમાવ હોય છે.

ઉપાય:—બનતાં સુધી તે સોજને છોડવો નહિ, પણ તેમને તેમ રહેવા દેવો જેથી ફરતી રીતેજ તે સોજો કરમાઈ જશે. જરૂર લાગે તો કંદેકેરીઆ ફેફસાંએરીકા^૧ હમેશાં બે વખત એ પ્રમાણે એક બે અડધાડીમાં સુધી આપવું, એટલે તે સોજો કરમાઈને જોડી ગયા વિના રહેશે નહિ.

ચામડી ઉખડી જવી.

(Scaling off of the skin.)

પ્રસવ થયા પછી બીજે કે ત્રીજે દિવસે ચામડીનું ઉપકું પડ (scarf) અથવા બાળ જુદે જુદે

સ્થળેથી ફાટી જાય છે, પોચી પડી જાય છે, અને ઉખડી જવા લાગે છે. ત્રીજા દિવસથી પાંચમા દિવસ સુધીમાં આખા શરીરની બાળ ઉતરવા માંડે છે. કેટલાક બાળકોની બાળ એવી રીતે ઉતરી જાય છે કે તે કવચિતજ તેની માનું ધ્યાન ખેંચે છે; પણ કાંઈ કાંઈ બાળકને એટલી બધી ત્વચા ઉખડી જાય છે કે, તેની માને અને બીજા સગાંઓને તેથી ફિક્કર થવા લાગે છે. સાધારણ રીતે બધી બાળ દશબાર દિવસમાં ઉતરી રહે છે, પરંતુ કાંઈવાર તે આથી વધારે દિવસો સુધી ઉતર્યા કરે છે.

ઉપાય:—આને માટે બનતાં સુધી કશા ઇલાજની જરૂર નથી. નવી ત્વચા પોતાની મેજેજ ઉગી આવે છે; તોપણ જરૂર લાગે, તો કાલીચુર^૨ કે કાલીસદ્ક^૩ ને જરા ગરમ પાણીમાં નાખીને તે વડે બાળકને હમેશાં બે વખત નવડાવવું એટલે ત્વચા સુધરી જશે. ત્વચા લાલ થઈ આવી હોય, તો “વાયોલેટ પાઉડર” ભભરાવવો.

સ્તનનો સોજો.

(Swelling of the Breasts).

બાળક છોકરો કે છોકરી ગમે તે હોય, તોપણ બ્યારે તે બે ત્રણ દિવસનું થાય છે, ત્યારે કેટલીકવાર તેના સ્તનનો ભાગ સુથ આવે છે. કાંઈનું એક સ્તન સુજે છે, તો કાંઈનાં બન્ને સ્તન સુથ આવે છે. અણસમજી માતા, સગાવહાલાં, અને સુચાણી પણ આવો સોજો થવાનું કારણ સ્તનમાં ભરાઈ ગયેલું દુધ માને છે ! એટલા નાના બાળકના સ્તનમાં દુધ ક્યાંથી હોય ?

ઉપાય:—સ્તનને દાબીને અંદરનો રસ કાઢી નાખવાની ટવ બહુ નડારી છે; કેમકે તેથી ફાયદો થવાને બદલે ઘણીવાર સ્તન પાકે છે, ને નિરપરાધી બાળક જે શારીરિક દુઃખ શું કહેવાય તે સમજવું નથી, તેને એકદમ પાકવાના દર્દનો અનુભવ કરવા પડે છે. કાંઈપણ ઉપાય વિના સ્તનનો સોજો પોતાની મેજેજ એસી જાય છે. બે સોજમાં દર્દ થવું હોય, ને બાળક રડ્યા કરતું હોય, તો ગરમ પાણીમાં ફલાટીનનો કકડો બાળીને તે ભાગ ઉપર જરા સેક કરવો; પાતળી પોટીસ મુકવાથી પણ ફિક થશે; પરંતુ તે ભાગ ઉપર હાથ ધસવો નહિ, કે તે ભાગને દાબવો નહિ.

ટુંકી જીભ.

(Tongue-tied-ટંગ ટાઇડ.)

સધળા બાળકોની જીભ એક સરખી લાંબી હોતી નથી; કેટલાક બાળકોની જીભ મોઢાના તળી-આના ભાગ સાથે જોડાયા પછી તેનો લાંબો ભાગ છુટો રહે છે, અને જ્યારે તે બાળક મોઢું થાય છે, ત્યારે જીભ નાકે અડાડી શકે છે; પણ બીજા કેટલાક બાળકો જીભને એ પ્રમાણે નાકે અડાડી શકતાં નથી, ને તળીઆ સાથે ચોટયા પછી છુટો રહેલો તેમની જીભનો ભાગ ટુંકો હોય છે. આ પ્રમાણે જીભનો ભાગ થોડોએક ટુંકો હોય તો કશી અડચણ નથી, પરંતુ જ્યારે આખી જીભ મોઢાનાં તળીઆ સાથે ચોટલી હોય, ત્યારે બાળક ધાવી શકતું નથી, મોઢું થાય, ત્યારે ખોરાક પણ ખરાબર લઈ શકતું નથી, ને ખોલવામાં પણ તોતળાય છે. જીભ ખરેખર ટુંકી છે કે કેમ તેની ખાત્રી જીભની નીચે આંગળી ફેરવી જોવાથી થશે.

સલાહ:—ખરાબર ખાત્રી કર્યા પહેલાં કશો ઉપાય કરવાની ઉતાવળ કરવી નહિ; જો જીભનો છેડો થોડોએક પણ છુટો હોય, તો તે વખત જતાં લાંબો થવાનો સંભવ રહે છે, અને તેથી ઉપાય કરવાની જરૂર નથી, પરંતુ જો જરાપણ છેડો છુટો હોય નહિ, તો ડાક્ટરની સલાહ લેવી, પણ પોતાની મેળે કશો ઉપાય કરવા માંડવા નહિ. જીભને બળા-ત્કારે ખેંચીને લાંબી કરવાની કોશિશ કરવી નહિ. જીભની નીચેના સાંધામાં છેદ મુકવાની શસ્ત્રક્રિયા જોખમ ભરેલી છે, જેથી ડાક્ટર સિવાય બીજાકોઈએ તે કરવી નહિ; કેમકે જો જીભની નીચેની રૂધિરની નળી કપાઈ જાય છે, તો લોહી જલદી બંધ થઈ શકતું નથી, ને બચ્ચાનો જીવ જોખમમાં આવી પડે છે.

નાળ કે નાભિમાંથી લોહો વહેવું.

(Bleeding of the Navel).

જ્યારે નાળને કાપી કાઢવામાં આવે છે, ત્યારે નાભિ ઉપર એક નાનું ક્ષત પડી રહે છે, તે ક્ષત સ્વાભાવિક રીતે થોડા દિવસમાં રૂઝાઈ જાય છે, પણ કોઈ વાર તે ક્ષત જલદી રૂઝાતું નથી, ને નાભિનો ભાગ સુજી આવે છે. ક્ષત મોઢું થાય છે, ને તે આંદામાંથી પડે નીકળે છે; આ પડે પણ પછી બંધ

થઈ જાય છે, ને લોહી નીકળવા માંડે છે.

બાળકના સદ્ભાગ્યે આ કોઈ કોઈ વખતજ જોવામાં આવે છે; પણ જ્યારે લોહી નીકળવા માંડે છે, ત્યારે તેનો જલદી ઉપાય કરવાની જરૂર રહે છે.

ઉપાય:—જો ચાંદું ન હોય, ને નાભિનો ભાગ સુજી આવ્યો હોય તો કાલીચુર^{૩૪} નો ભુકો તેની ઉપર ભભરાવવો. જો અંદરથી લોહી નીકળવા માંડે, તો ફેરમફોસ^{૩૫} નો ભુકો વારંવાર મુક્યા કરવો, અથવા કેલેન્ડુલા લોશન લગાડવું; જો લોહી બંધ થાય નહિ તો જોમ અને તેમ જલદી ડાક્ટરની સલાહ લેવી. ફેરમફોસની ભુકી મુકીને ઉપર રૂંતું પેલ મુકવું, તથા આંગળીઓ વડે તે ભાગને દાબી રાખવો, એટલે ધણું કરીને લોહી બંધ થયા વિના રહેશે નહિ.

નાભિમાંથી નીકળતું રૂધિર બંધ કરવા માટે નીચેનો પ્રયોગ વખણાય છે; તે પ્રયોગ ડાક્ટર સિવાય બીજાએ કરવો નહીં.

નાભિના મધ્ય ભાગમાં આરપાર નાની સીધી સોય દાખલ કરવી, અને પછી તે સોયના બન્ને છેડાની નીચે થઈને મજબૂત રેશમી દોરો બે ચાર વખત વીંટીને તેની સખત ગાંઠ વાળવી. આમ કરવાથી નાભિનો ભાગ ગોળ દાટાના જેવો આગળ ઉપસી આવશે, ને નાભિનો તે દુંડો ધણો કઠણ થઈ જશે; આમ કરવાથી તેની બધી નસો બહુ દબાશે એટલે રૂધિર નીકળતું બંધ થશે; પછી તે સોયની અણી તથા નાકું કાપી નાખવું, તથા તેની ઉપર લાખ કે મીણ ચોટાડી દેવું અને તે બન્ને છેડાની નીચે સ્ટીકીંગ પ્લાસ્ટરની પટ્ટીઓ રાખવી, જેથી તે સાથેના છેડા પેટમાં વાગે નહિ અને જ્યારે રૂધિર બંધ થયા પછી ચાંદું રૂઝાઈ ગયાની ખાત્રી થાય એટલે તે સોય ધીમેથી કાઢી લેવી.

વાયુ-પવનથી પેટ ચડી આવવું.

(Flatulence or wind)

છોકરાઓને માનું દુધ ઘણી વાર વાયડું પડે છે, કેટલીક વાર માના દુધને બદલે ગાયના દુધથી પણ વાયુ થઈ આવે છે.

વાયુ થાય છે, ત્યારે પેટનો ભાગ જરા ઉપસી આવ્યો લાગે છે, પેટ ઉપર આંગળીથી દબાવી

જોવાથી ૩મ ૩મ અવાજ થાય છે; ને બાળક રડ્યા કરે છે. કેટલાક બાળકને વારંવાર વાયુ થઈ આવે છે, ને તેનું શરીર નિર્બળ રહ્યા કરે છે, આવે વખતે માતાની તખીઅત સુધારવાની જરૂર છે. ગાયનું દુધ અમ્લ હોય, તો વાયુ થઈ આવે છે. માતા અમુક વાયડો ખોરાક ખાય તો તેથી પણ બાળકને વાયુ જણાય છે.

ઉપાય:—બાળકને અજીર્ણ રહેતું હોય, તો ઉપરા ઉપર ખોરાક આપવો નહિ, પણ એક વખતનો ખોરાક હજમ થયા પછી બીજી વખતનો ખોરાક આપવો. દુધ અમ્લ હોય તો અમ્લ-વિરૂદ્ધ થાય એવી ગોઠવણ કરવી. માને અજીર્ણ ન થાય એમ કરવું. બાળકને શરદી કે ભેજની અસર થવા દેવી નહિ. દવાની જરૂર પડે, તો **મેનીસીઅમ ફ્રાંસ** ^{૩x} એ એ કલાકે ચપટી ચપટી મોઢામાં મુકી દેવું.

વધારીઆં.

(*Strophulus-Red-gum or red-gown.*)

પ્રસવ પછી ત્રીજા કે ચોથે દિવસે બાળકની ત્વચા ઉપર લાલ ફેલ્કીઓ થઈ આવે છે, કોઇવાર તે શરીરના અમુક ભાગમાં જ થાય છે ને કોઇવાર તો આખા શરીર ઉપર થઈ આવે છે, કેટલાક લોકોને એવો જ્વર હોય છે કે ઘરમાં શાક વધારવાથી તેવા ફેલ્કા થઈ આવે છે, અને તેથી “વધારીઆં” કહેવાય છે.

કારણ:—વધારીઆં થવાનું કારણ ચોક્કસ નથી; કેટલીક વાર પેટમાં ખટાશ માલુમ પડે છે, તેથી તે થતાં હશે એમ માનવામાં આવે છે. કેટલાક લોકો એમ માને છે કે બાળકને ગરમ કપડાં ઓઢાડવાથી તે થઈ આવે છે, ને કેટલાક એમ માને છે કે હવાની ગરમી કે સ્ત્રીને નખાતા શેકની ગરમીથી તે થઈ આવે છે. આ રોગ સ્વેદ સંબંધી વિકાર થવાથી થાય છે.

ઉપાય:—બનતાં સુધી કશા ધવાજની જરૂર નથી; કેમકે વગર દવાએ પણ તે મટી જાય છે. જો કદાપિ જરૂર લાગે તો, **નેટ્રમ ફ્રાંસ**, ^{૩x} એક ચપટી ભરીને આશરે ચાર ડ્રામ પાણીમાં ગાળી દેવું, તેમાંથી એકેક નાની ચમચી દિવસમાં ત્રણ ચાર વખત આપવી, એટલે ઠીક થઈ જશે.

બાળકોને આવતો વિષમજ્વર.

(*Infantile Remittent Fever.*)

(ઇન્ફન્ટાઇલ રીમીટન્ટ ફીવર.)

મોટી ઉંમરના માણસોને જેવો વિષમ જ્વર આવે છે, તેને મળતો આ તાવ છે.

કારણ:—આ તાવનું કારણ શરદી, ભેજ, તથા મેલેરીઆની કે એવી કોઇ ખરાબ હવા હોય છે. આ તાવની સાથે કેટલીક વાર પેટમાં કૃમિ હોય છે. જે બાળકો કંકમાળ થાય તેવી ખરાબ પ્રકૃતિનાં હોય છે, અગર જેની પાચનક્રિયા બગડી હોય તેમને તે જલદી થાય છે.

ચિન્હ:—આ તાવ એ વર્ષથી નાની ઉંમરનાં બાળકોને ક્વચિતજ આવે છે. તેનાં ચિન્હો ટાઇફોઇડ નામના તાવને ધણાં મળતાં આવે છે, અને તેથી કેટલાક ડાકટરો તેને ટાઇફોઇડનો તાવ પણ કહે છે. શરૂઆતમાં બાળક જરા સુસ્ત થઈ જાય છે, માથું દુખે છે, રાતમાં સ્વપ્ન આવે છે, ખાવાની રૂચિ રહેતી નથી, દસ્ત કપ્પજ રહે છે, તાવ ધીમે ધીમે ભરાતો જાય છે, અને સવાર વખતે જરા નરમ પડે છે, પણ બપોરે તે વધારે આવે છે. શરૂઆતથી ચોથે અગર પાંચમે દિવસે શરીરની ગરમી ધણી (૧૦૪ જેટલી) હોય છે. કોઇ વાર આમ થવાને બદલે શરૂઆતથી જ એકદમ શરીરની ગરમી ધણી થઈ આવે છે, અને તે સાથે અજીર્ણનાં ચિન્હ પણ જણાય છે. આ પ્રમાણે શરીરની ગરમી વધ્યા પછી પણ તે હંમેશાં સવારમાં જરા ઓછો થાય છે, અને બપોર વખતે વિશેષ થાય છે, એમ સત્તર કે અઠાર દિવસ સુધી રહીને પછી એ ઉતરી જાય છે, છેલ્લા દિવસોમાં તાવ વહેલો નરમ પડે છે, અને સાંજના જરા વધે છે.

જીલ ઉપર જરા પીળાશ પડતી જારી હોય છે, અને પાછળના દિવસોમાં કેટલીક વાર બાળકને ઝાડો થઈ આવે છે. કોઈ કોઈ વાર ચામડી ઉપર-ખાસ કરીને પેટ ઉપર-નાનાં શુલાળી રંગનાં ચાકાં પડે છે, તે દાખવાથી અદૃશ્ય થઈ જાય છે.

પહેલું અઠવાડીક પુરું થાય છે, ત્યારે ૨૫ જે રીતે ખરલ બહાર આવેલી જણાય છે. બાળકની નાડી પહેલા અઠવાડીઆમાં ધણી વાર ઉતાવળી ચાલવાને બદલે ધીમે ચાલે છે, તોપણ જેમ વધારે દિવસ

થાય છે, તેમ તે ઉતાવળી ને નબળી થતી જાય છે.

રાતે તાવ વધારે હોય છે, અને તેથી તે વખતે બાળકને ઘણી વાર સન્નિપાત થાય છે. વખતે કીકી વિસ્તૃત થાય છે, બાળકના હાથ પગ ખેંચાય છે, તે પોતાના માથાને વાંસા તરફ ખેંચે છે, ઉંઘમાંથી રૂઝવા માંડે છે, અને કેટલીક વાર તે ઉંઘતું હોય તેમ બેભાન થઇને પડ્યું રહે છે. તાવ હેવટ ઉતરવા આવે છે, ત્યારે ઘણા પરશેવો આવે છે ને તેથી અશક્તિ લાગે છે. કોઇવાર આ તાવ ઉઘડો મારે છે, ને બાળક ફરીથી સપડાય છે.

આ તાવમાં ઉધરસ-ખાંસી, ફેફસાંનો વરમ, પાંદું વગેરે ઉપદ્રવો પણ કોઇ કોઇવાર થઈ આવે છે, છથી બાર વર્ષ સુધીની ઉંમરનાં બાળકોમાં આ રોગ વિશેષ થાય છે, અને ઘણીવાર એકજ સ્થળનાં બધાં છોકરાંઓને તે એપી રોગની માફક લાગુ પડે છે. તે તાવ ઉત્પન્ન કરનાર સૂક્ષ્મ જંતુને **એસીલસ ઑફ ઇમ્પર્થ** કહે છે, અને તેનો એપ પાણી અગર દુધ મારફતે શરીરમાં દાખલ થઇને અન્નમાર્ગને સૌથી પહેલી અસર કરે છે એમ જાણવામાં આવ્યું છે, પણ તે તાવ બહુ એપી નથી.

ચિકિત્સા.

એડ્સીમીઅમ:^૩—બાળકોને આવતા હરેક પ્રકારના ચડ ઉતરીઆ તાવમાં આ દવા ઘણી ગુણ-કારી છે. જે તાવમાં અજીર્ણ, કૃમિ, ઝાડાની કબ-જીઅત કે એવાં બીજાં કાંઈ ચિન્હો હોય, તો તે માટે બીજી યોગ્ય દવા આની સાથે વારાફરતી આપવી.

પદસેટીલા:^૩—ખાવાની રૂચિ થતી ન હોય, ઘી તેજવાળો ઉચો ખોરાક લેવા પછી અજીર્ણ થયું હોય, ઉલટીમાં શ્લેષ્મ કે પિત્ત પડતું હોય, પેટ ઉપર કાળી નસો દેખાતી હોય, ઝાડો થઈ આવ્યો હોય, અગર ઉધરસ આવતી હોય, તો આ દવા ઉપલી દવાની સાથે વારાફરતી આપવી.

ઍન્ડીમોનીઅમ કુડમ:^૬—તાવ એકાંતરો કે તરીઓ આવતો હોય, જેટલા વાગ્યે તાવ આવ્યો હોય, તેટલાજ વાગ્યે પાછો ફરીને આવતો હોય, તે સાથે અજીર્ણ રહેતું હોય, જીભ ઉપર શ્લેષ્મની છારી રહેતી હોય, જીભ સફેદ દેખાતી હોય, દસ્ત વખતે કબજ રહેતો હોય ને વખતે ઝાડો થઈ આવતો હોય, ને વખતો વખત કૃમિ થઈ આવતાં હોય, તો

આ દવા એકલી અગર બીજી દવાની સાથે વારાફરતી આપવાથી સારો ફાયદો થાય છે.

સીના:^૩—તાવ લાંબા વખતથી હોય, અને જલદી દૂર થતો ન હોય, તો કૃમિ હોવાનો સંભવ છે, અને કૃમિ હોય કે ન હોય, તોપણ આ દવા જેલ્સીમીઅમની સાથે વારાફરતી આપવાથી તાવ દૂર થાય છે, તાવ ઉતર્યા પછી થોડા દિવસ ઍન્ડીમોનીઅમ આપવું.

સ્પાઇજેલીઆ:^૩—જો કૃમિને લીધે રાતમાં પેશાબ છૂટી જતો હોય, તો આ દવા અપાય છે.

અનુસંગી ઉપાય:—મોટી ઉંમરના માણસને માટે જે ઉપાયો આપ્યા છે તે કરવા, માથે થંડા પાણીનું કપડું રાખવું, દસ્ત સાફ લાવવો, અને શક્તિ જાળવી રાખવી ઇત્યાદિ ઉપાય છે.

બાળકોનાં આસ્થની નબળાઇ.

(Rickets-રીક્ટ્સ.)

ત્યારે બાળકોનાં હાડકાં મજબુત હોતાં નથી ત્યારે તે જલદી ચાલતાં શીખતું નથી, અને કેટલીક વાર મોટું થાય તોપણ તેના પગનાં હાડકાં વળી ગયેલાં રહે છે. કોઇ બાળક તો કમ્મરમાંથી ટટાર થઈ શકતું નથી.

કારણ:—ગર્ભાધાન સમયે ગર્ભને પૂરતું પોષણ નહિ મળવાથી, અને તેમાં પણ ખાસ અસ્થિના ક્ષારની તંગીથી બાળકનાં હાડકાં નબળાં રહે છે, અને યોગ્ય વખતે પણ મજબુત થતાં નથી. પ્રસવ પછી માતું ધાવણું ખરાબ હોય તથા તે સમય વીત્યા પછી પણ બીજી રીતે સાદું પોષણ મળતું ન હોય તો અસ્થિ નબળાં રહે છે. કોઈ વાર બાળક આઠ દશ વર્ષનું થાય છે, ત્યારે અસ્થિની નબળાઇ સ્પષ્ટ રીતે જણાવા લાગે છે, ને કોઇ વાર છઠ્ઠે મહિનેથી બધાં ચિન્હ દેખાવા લાગે છે. જે સ્ત્રીઓ દુધ, ઘી ખરાબર ખાતી નથી તેમની પ્રજામાં આ રોગ થતો જણાય છે. ઉપદેશથી પણ પ્રજામાં આ રોગ થાય છે.

ચિન્હ:—આ વ્યાધિ દાંત ઉગવાના વખતથી શરૂ થાય છે, બાળકના શરીરમાં રૂધિર થોડું હોય છે, દાંત જલદી અને સહેલાઈથી આવતાં નથી; તે વખતે ઝાડો, તાવ, ખેચેની, રાતમાં ઝખ્ખી જવું ઇત્યાદિ ચિન્હો થાય છે, અને તેને કપાળે પરશેવો ઘણો આવ્યા કરે છે.

કેટલીકવાર ઝાડો અંધ થઇ જાય છે, એટલે પેટ ચડી આવે છે. તેના સ્નાયુઓ નબળા ને પોચા હોય છે. પોંચા અને પગની ધુંટી ઉપર જરા સોજો લાગે છે. પડખાના પાંસળા ઉપર ગાંઠો થઇ હોય એમ (rosary) લાગે છે અને કેટલીક વાર આ ગાંઠો મૃત્યુ-પરીક્ષા કરતાં બેઈ શકાય છે, પાંસળાંની નબળાઇને લીધે જાતી પડખેથી દબાઇને ઢુંકી થાય છે, અને જાતીનું વચકું લાડકું આગળ નીકળી આવે છે. જ્યારે આવું બને છે ત્યારે જાતીનો દેખાવ પંખીની જાતી જેવો થાય છે, તે ઉપરથી તે “ ચિકન બ્રેસ્ટ (chicken-breast) ” કહેવાય છે.

આ દર્દવાળાનું માથું મોટું અને સમચોરસ દેખાય છે, અને બાળકનાં બ્રહ્મરંધ્ર જલદી પુરાઇ જતાં નથી.

અસ્થિની નબળાઇથી ઝરડાની કરોડને પણ હરકત આવે છે. બચ્ચું વાંસામાંથી વળી જાય છે ને ટટાર બેસી કે ઉભું થઈ શકતું નથી. કેટલીક અસ્તીનો આકાર બેડોળ થાય છે. આથી જો તે દર્દી સ્ત્રી-જાત હોય તો તેને ગર્ભાધાન સમયે દુઃખી થવું પડે છે.

હાથ પગ કાંઈ કાંઈ વાર બેડોળ આકારના ને પળી ગયેલા જણાય છે. વ્યાધિએ જોર પકડ્યું હોય ત્યારે દર્દીની ચામડી બહુ કામળ થાય છે, તે ઉપર દબાણ કે ભાર તે ખમી શકતો નથી, અને શરીર બધું કાથળા જેવું લાગે છે. કેટલી વાર તેને હેરવવા ફેરવવામાં પણ બહુ મુશ્કેલી નડે છે.

આ વ્યાધિ પ્રાણુઘાતક નથી, પણ નબળાઇને લીધે ફેફસાંના અગર મજબૂતતુના રોગ થઇ આવે છે, ને તેમાંથી મૃત્યું થવાની ધાસ્તી રહે છે.

ચિકિત્સા.

ફેફસાંથી ૩૦:—બાળકોનાં અસ્થિ બહુ નબળાં હોય, ને તેના માખાપને ક્ષય વા કંઠમાળની અસર હોય, તો આ દવા ચાર ચાર કલાકે આપવી.

સીલીલીયાથી ૩૦:—શરીર બહુ દુબળું ને નાનું હોય તથા કપાળે ને પગે પરશેવો વળ્યા કરતો હોય, તો આ દવા ચાર ચાર કલાકે આપવાથી ઠીક થાય છે.

આર્સેનિકમથી ૩૦:—દાહ, જવર, સુસ્તી વગેરે ચિન્હો મળતાં આવે ને શરીર બહુ દુબળું હોય,

તો આ દવા એકલી આઠ આઠ કલાકે આપવી અથવા એક અઠવાડીઈ આ દવા આપવી, પછી બે-ચાર દિવસ દવા વિના જવા દેવા ને પછી સીલી-ર્યા આપવું.

બેસીલીનમથી ૨૦૦:—જો એમ ચોક્કસ રીતે જણાય કે બાળકને ક્ષય વા કંઠમાળની અસર છે, તો આ દવાનાં બેથી ચાર ટીપાં અઠવાડીઆમાં એક વખત આપવાં.

કુંદેકેરીઆ કાર્બો:—ગંગમાં ચરખી સારી રીતે હોય, પણ બચ્ચું ટટાર બેસી શકતું ન હોય ને અસ્થિ પોચાં લાગતાં હોય, તો આ દવાની જરૂર છે. આયોકેમીસ્ટ્રી:—

કુંદેકેરીઆફોસ્ફો:—આ દવાથી લોહી વધે છે, સ્નાયુઓ મજબૂત થાય છે, ને અસ્થિ બંધાય છે, માટે આ દવા બચ્ચાંઓને ધણીજ ફાયદાકારક છે. કાંઈવાર તેની સાથે કુંદેકેરીઆ ફેફસાંઓ વારા-ફરતી આપવાની જરૂર પડે છે.

અનુસંગી ઉપાય:—કોડલીવર ઓઇલ પીવા આપવું, તેને બદલે માલ્ટાઇન ઠીક પડે તો તે આપવું, દુધનો ખોરાક વધારવો, ચુનાનું નિતરૂં પાણી દુધ સાથે આપવું, અને બને તેટલી કસરત કરાવવી.

બાળકોના બાંધાની નબળાઈ.

(Marasmus.)

કેટલીક વાર બચ્ચાંઓનો બાંધો ધણો જ નબળો બેવામાં આવે છે. કેટલાંક બચ્ચાં જન્મથી જ નબળાં અને અપરિપક્વ બાંધાણુ વાળાં હોય છે અને કેટલાંક બચ્ચાં પાછળથી નબળાં પડી જાય છે.

કારણ:—મુખ્ય ત્રણ કારણો છે. એક જન્મથી શરીરમાં આવેલ કાંઈ એવો રોગ કે દોષ હોવાથી ખોરાકનું પોષણ જેવું મળવું બંધાઈ તેવું મળી શકે નહિ, બીજું પૂરતા અને યોગ્ય ખોરાકની તંગી અને ત્રીજું જન્મ પછી લાગુ પડેલ કાંઈ દીર્ઘ રોગ જેનાથી શરીર નબળું જ રહ્યાં કરે; ધણીવાર આ ત્રીજા કારણ સાથે પહેલું કારણ બળેલ હોય છે. અગર જો કે રોગ પાછળથી મોડો દેખાય છે, તોપણ તેનું બીજું જન્મથી જ રોપાયેલ હોય છે. જે વિષથી રક્ષકશુભાનું કે ઉપદેશનું દર્દ થાય છે,

તેજ વિષ જન્મથી લાગુ પડ્યું હોય છે, ને તેથી અને તેવો સારો ખોરાક મળે તોપણ બચ્ચાનું શરીર વધતું નથી.

ચિન્હ:—કેટલાંક બાળક અવતરે છે, ત્યારથી જ બહુ નાનાં, ને કદરૂપાં હોય છે. તેમની ચામડી પાતળી ને ચીમડાઇ ગયેલી હોય છે. કાઠનું માથું બહુ નાનું હોય છે, તો કાઠના હાથ પણ બહુ ટુંકા હોય છે. અવતર્યા પછી તેમના કદમાં કે વજનમાં વધારો થતો નથી, અને થાય તો તે ઉમ્મરના પ્રમાણમાં ઘણો થોડો થાય છે. એવાં બાળકા પહેલાં મોડાં પણ યુવાન થયા પહેલાં મરણ પામે છે, અને કેટલાંક મોટાં થવા પામે છે, તે પણ લાંબું આયુષ્ય ભોગવ્યા વિના મૃત્યુ પામે છે. તેમાંથી ઘણાંને કંઠમાળ, ક્ષય કે ઝાડાનો મરજ થઇ આવે છે, ને તેથી દેહનો અંત આવે છે. આંતરડાનો ક્ષય તેમને ઘણી વાર થતો જોવામાં આવે છે.

ચિકિત્સા.

આયોડીન^{૩૫}:—જ્યારે બાંધો બહુ નાનો ને નિર્બળ હોય ત્યારે આ દવા છ છ કલાકે આપવી. કાલીઆયોડીન^{૩૫} પણ અપાય છે.

આર્સેનિકમ^{૩૬}:—જો જ્વર, દાહ, અશક્તિ વગેરે ચિન્હો મળતાં આવે તો આ દવા છ છ કલાકે આપવી.

પ્લેગ્મ એસેડીકમ^{૩૭}:—જો સ્નાયુઓ સુકાઇને પાતળા થઇ જતા હોય, દસ્ત કબજ રહેતો હોય, પેટમાં દુખાવો રહેતો હોય છતાંદિ ચિન્હો હોય તો આ દવા છ છ કલાકે આઠ દિવસ આપવી; વળી બે ચાર દિવસ ન આપવી. વળી પાછી આપવી એ પ્રમાણે બે ચાર માસ સુધી દવા ચલાવવાની જરૂર છે. વખતે આને બદલે વચમાં એકાદ બે અઢવાડીઆં આયોડીન^{૩૫} આપવાની જરૂર લાગે તો આપવું.

બાયોક્રીમીટી:—

નેટ્રમથ્યુર^{૩૮}:—શરીર નબળું ને નાનું હોય, શરદી જલદી લાગતી હોય, સળખમ, ઉધરસ, અર્થ, ઝાડો વગેરે દર્દ જલદી થઈ આવતાં હોય, ગૂંચો શીઘ્રે ને બેસી ગયેલો લાગતો હોય, ત્યારે આ દવાથી ઘણો સારો ફાયદો થાય છે; તે સાથે કંદેરીઆ ફેલ્યુઓર,^{૩૯} ને કંદેરીઆફોસ^{૪૦}

વખતો વખત ચલાવવું એટલે શરીર ઘણું સાફ થશે.

અનુસંગી ઉપાય:—બચ્ચાને દુધ તથા ચુનાનું પાણી એકત્ર કરીને ખોરાકમાં આપવું. માલ્ટાઇન કે કોડલીવર આદિ પચે તો આપવું. બની શકે તેટલી અંગ-કસરત કરાવવી. જેમ બને તેમ ખુલ્લી હવામાં તથા સૂર્યના પ્રકાશમાં બાળકને ફેરવવું.

બાળઉપદંશ.

(Infantile Syphilis.—ઇન્ફાઇલ સીફીલીસ.)

ગર્ભ માના પેટમાં રહે છે, ત્યારથી જ ઘણી વાર ઉપદંશના રોગથી તે દૂષિત હોય છે. કેટલીક વાર પ્રસવ વખતે માને ચાંદિ હોય તો તેનો ચેપ બાળકને લાગે છે અને કાંઈ વાર પ્રસવ પછી બાળકને ખીજી રીતે ચેપ લાગુ પડે છે. પ્રસવ વખતે જ ચાંદીનાં ચિન્હો હોય એવું બાળક કવચિત જ જીવતું અવતરે છે. પણ ઉપદંશનાં ચિન્હો પાછળથી દેખાવાનાં હોય તો બે ત્રણ મહિનામાં જ દેખાવા માંડે છે.

ચિન્હ:—પેટુ ઉપર અને નિતંબ ઉપર ઉપદંશની ફેલ્લીઓ નીકળે છે. કાંઈ વાર મોંઢા ઉપર પણ ફેલ્લીઓ નીકળે છે, આ ફેલ્લીઓમાં ઉંડાં ક્ષત પડે છે ને તેથી ઉપર કાળા રંગનાં ભીંગડાં વળે છે, બાળકની ચામડી ચીમળાઇ ગયેલી હોય છે, તેનું શરીર નાનું ને લોહી વિનાનું હોય છે, તેને ઘણી વાર ગંધાતો ઝાડો થઇ આવે છે. કેટલાંકને યુકૃતનો, ફેફસાનો કે અન્નાશયનો વ્યાધિ થઇ આવે છે, અને એમ કરતાં કરતાં આંચકી વગેરે ચિન્હો થઈ દર્દી મરણ પામે છે. આવાં કેટલાંક બાળકોના નાકમાંથી સ્ત્રોત્તમ વહા કરે છે, તે દાહક હોય છે, તે રડે છે ત્યારે સાદ જાડો (hoarse) નીકળે છે.

જો ચિન્હો મંદ હોય તો બાળકનું પાંચ સાત મહિના સુધીમાં મૃત્યુ ન થાય તો તેનાં હાડકાંમાં અને મજ્જાતંતુમાં બિગાડ થતો જણાય છે. હાડકાં વખતે વળી જાય છે, વખતે સૂજ આવે છે અને એવા ઘણા રોગો થાય છે. દુધીઆ દાંત મોડા ઉગે છે, અને જલદી ખવાઇ જાય છે. આગલા દાંત નાના ને ખાડાવાળા ઉગે છે, આંખમાં કૃષ્ણમંડળનો વરમ થાય છે. અને કેટલીકવાર કાન પણ વહે છે. આ છેલ્લાં બે ચિન્હો ખીળાં કારણથી પણ થાય છે,

તોપણ ઉપદંશના ચેપને લીધે તે ઘણી વાર થાય છે, આ શિવાય એમાંથી મગજના પડનો વરમ, વાઇ, પક્ષાઘાત વગેરે ઘણા રોગો થાય છે.

ઉપદંશથી દૂષિત થયેલ પ્રકૃતિવાળા દર્દીની ઉમ્મર થોડી હોય છે, ત્યારે તે વધારે મોટા લાગે છે, અને જ્યારે તેની ઉમ્મર મોટી થાય છે, ત્યારે તે નાનો લાગે છે ને તેમનાં નાક ચપટાં હોય છે.

ચિકિત્સા.

મક્યુરીઅસ^{૩૦}:-આ દવા ઉપદંશને માટે અકસીર છે, ને તે બાળકોને ૩૦ અંશવાળી આપવાથી ઠીક થાય છે. દિવસમાં બે વખત આઠ આઠ કલાકે શરૂઆતમાં આપવી, છ સાત દિવસ પછી ચાર દિવસ ન આપવી, ને વળી પાછી હમેશાં એક વખત એક અઠવાડીયા સુધી આપવી; તે પછી ચાર દિવસ બંધ રાખી એકાંતરે એક વખત આપવી એમ કરવાથી ઉપદંશની સઘળી અસર નાશ પામે છે.

કિઆસોટ^{૬૬} ૧૨:-જો ત્વચારોગ બહુ હોય, તો ઉપલી દવા એકાદ અઠવાડીઉં આપ્યા પછી ત્રણ ચાર દિવસ દવા બંધ કરીને આ દવા એક બે અઠવાડીયાં ચલાવવી; પછી પાછી ઉપલી દવા શરૂ કરવી.

નાઇટ્રીકઅસીડ^{૬૬} ૧૨:-જો મસા નીકળતા હોય, તો આ દવા એકલી આપવી.

ઝારમ ૧૨ થી ૩૦:-જો અસ્થિમાં પણ બગાડ હોય, ને ઉપદંશની અસર ઘણી લાગતી હોય, તો આ દવાની જરૂર છે. મક્યુરીઅસની માફકજ આ દવા ચલાવવી.

બાયોક્રીમીસ્ટ્રી:-

કાલીમ્યુર^{૧૨}:-આ દવા બાળકને હમેશાં બે ત્રણ વખત એ પ્રમાણે ત્રણેક મહિના સુધી આપવી. બહારથી પણ આ દવા મલમમાં મેળવીને લગાડવી.

અનુસંગી ઉપાય:-બાળકને ઉપદંશ છે એમ જણાય કે તરતજ તેની અસર દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો. ઉપરની દવામાંથી જે યોગ્ય લાગે તે દવા લાંબા વખત સુધી ચલાવવી. ગુમડાં થઇને ક્ષત પડી રહે, તો તે ઉપર નાઇટ્રીક એસીડ^૧ જરા પાણી સાથે મેળવીને લગાડવું. અગર કાલીમ્યુર^{૩૦} લબરાવવું. બનતાં સુધી મક્યુરીઅસ^{૩૦} સિવાય બીજાની

જરૂર પડશે નહિ. કોઇવાર મક્યુરીઅસ^૧ આપવાથી પણ ઠીક થાય છે.

મંદવાડમાં થતી મજબૂતતુની નબળાઈ ને બેથુદિ.

(Hydrocephaloid Disease.-હાઇડ્રો કેફાલોઇડ ડીઝીઝ.)

આ રોગનું વર્ણન પહેલ વહેલું ડૉ. માર્શલ હોલે આપ્યું છે, અને તે બીજા રોગના પરિણામે થતો એક રોગ છે.

કારણ:-ઉલટી ને ઝાડાનું દર્દ બાળકોને થાય છે, તેમાંથી કે તેવા બીજા કોઇ રોગથી શરીરમાં બહુ નબળાઈ આવી ગયા પછી આ રોગ થાય છે.

ચિન્હ:-તેના ચિન્હના મુખ્ય બે ભાગ છે. પહેલાં બાળકને બેચેની, તાવ, ઝાડો, વગેરે જણાય છે, ઉઘમાં તે દાંત કચરડે છે, કેટલીક વાર તે ઉઘમાંથી અચાનક જાગી ઉઠે છે, તેનું પેટ ચડી આવે છે, ને તેની નાડ ઉતાવળી ચાલે છે.

પછી બેભાન અવસ્થા આવતી જાય છે, તેનો મૂંઝેરો શીકો થઇ જાય છે, શરીર ઠંડું પડે છે, આંખો અડધી ઉઘાડી રહે છે, પણ તે સ્થિર રહેતી નથી. આંખ પાસે દીવો ધરવાથી, પણ આંખ મીચાતી નથી, તેમજ નાની પણ થતી નથી. શ્વાસ અનિયમિત ચાલે છે, સાદ નબળો ને યોખરો થઇ જાય છે, તથા થોડી ઉધરસ આવે છે. નાડ નબળી ને પાતળી થતી જાય છે. પહેલાં મૂંઝેરાનો ભાગ ટાઢો થાય છે, ને પછી આંખે શરીરે શીતળતા આવતી જાય છે. બચ્ચું તદ્દન બેથુદ થઇને મરણ પામે છે.

ચિકિત્સા.

ફ્રાસ્કેરસ^૩ અને ઝીન્કમ^૩ એ બન્ને દવાઓ આ દર્દમાં વખણાય છે, તેમાં ઝીન્કમ વધારે વપરાય છે. ચાઇના કશો ફાયદો કરતું નથી.

બાયોક્રીમીસ્ટ્રી:-મેન્ઝીશ્યમફોસ^{૩૦} અને કાલીફોસ^{૩૦} વારાફરતી આપવું.

અનુસંગી ઉપાય:-તાવનું જોર હોય ત્યારે માથા ઉપર ચંડા પાણીનું પોતું મુકી રાખવું. શરીર ચંડું પડે, તો હાથે પગે ગરમ પાણીના કીચા

મુકવા. નાડ નખળી પડવા લાગે, ને પરશેવો આવવા લાગે, તો વીરેટ્મ આલ્પમ^{૩૦} થોડી થોડીવારે આપવું.

માથાનું જલંદર.

(Hydrocephalus-હાઇડ્રોસેફલસ.)

મસ્તકની અંદર કેટલીકવાર રસોની વૃદ્ધિ થવાથી માથું મોટું થાય છે, ત્યારે માથાનું જલંદર થયું કહેવાય છે. આ રોગ ધણુંકરીને બાળકને પહેલા વર્ષમાં થાય છે.

પ્રકાર :—તીક્ષ્ણ ને દીર્ઘ; તીક્ષ્ણ સ્વરૂપમાં વરમ હોય છે, ને દીર્ઘમાં વરમ હોતો નથી.

કારણ :—તીક્ષ્ણ રૂપ થવાનું કારણ ટ્યુબર્કલ હોય છે, અને તે વ્યાધિ ટ્યુબર્કલથી થતા બેજનના પડના વરમને મળતો આવે છે. દીર્ઘ રૂપ એટલે માથાનું ખરૂં જલંદર થવાનું કારણ એ કે જન્મથી માથામાં જરૂરી રસો ભરાએલા હોય છે. સ્કૅફ્યુલના રોગીને આ વિશેષ થાય છે. ઠાંઠવાર લાલ તાવ, મોટી ઉધરસ કે ઝોરીના રોગ પછી માથાનું જલંદર થતું જોવામાં આવે છે. દારૂડીઆ માથાપનાં છોકરાંઓને માથાનું જલંદર થવાનો સંભવ વધારે રહે છે. માથાને ગરમી, શરદી, કે કાંઈ ઇજા થવાથી પણ જલંદર થઈ આવે છે. કુટ્ટી નીકળેલ ફેલ્ક્લીઓ કે કાંઈ તેવો રોગ એકદમ પાછો શરીરમાં સમાઈ જવાથી, અગર કાનનો વરમ ફેલાવાથી કોઈ કોઈવાર આવું પરિણામ આવે છે.

ચિન્હો :—જો પ્રસવ વખતે જ જલંદર થાય તો વખતે આંખોના ડોળા આમ તેમ ફરે છે, જરા જરા આંચકી આવે છે, અને માથું મોટું થતું જાય છે. માથાનાં બહારનાં ઉધાડાં રહે છે, માથાનાં અસ્થિ દાખતાં પાતળાં ને પોચાં લાગે છે, અને સ્કૅફાના પ્રમાણમાં માથું મોટું દેખાય છે. શરીર ધણું કરીને કુશ થઈ જાય છે; કોઈ બાળકને ચરખી બહુ વધી જાય છે. જલંદર વધે છે, ત્યારે માથું ગરમ લાગે છે, આગલા બહારનાં માંડનો ધખકારો લાગે છે, અને ભારને લીધે માથું એક બાજુએ નમેલું રહે છે. વાળ ખરાબર ઉગતા નથી, તાળવા ઉપર હાથ મુકી જોવાથી પાણી હાલતું (Effluvation) જણાય છે; બચ્ચું જ્યાં ત્યાં મુકે જાય છે, ને એસતું નથી. તેનું મગજ નખળું

લાગે છે. જલંદર બહુ થાય તો બચ્ચાને પક્ષાઘાત થાય છે અને આંચકી થઈને મરણ પામે છે.

ચિકિત્સા.

સદ્કર^{૩૦} અને કુંદેરીઆ^{૩૦} :—આ બન્ને દવાઓ વારા ફરતી થોડા દિવસ આપવી, વળી થોડા દિવસ બંધ કરવી—એ પ્રમાણે બે ત્રણ માસ સુધી ચલાવવાથી દીર્ઘ સ્વરૂપમાં આરામ જણાય છે.

હીડરા હેલીક્ષ :—જ્યારે કપાળનો ભાગ બહાર કુલીને નીકળી આવ્યો હોય, ત્યારે આ દવાના મધરટીકચરનું અઢક ટીપું અઢક દિવસે આપવું. એ પ્રમાણે ચાર દિવસ આપીને ત્રણ ચાર દિવસ દવા વિના જવા દેવા; વળી ફરીથી તે દવા શરૂ કરવી એ પ્રમાણે લાંબા વખત સુધી ચલાવવું.

અનુસંગી ઉપાય :—તીક્ષ્ણ સ્વરૂપના ઉપાય ટ્યુબર્કલથી થતા વરમની માફક કરવા, દીર્ઘ સ્વરૂપમાં નખળાઈ મટાડવાના ઇલાજ હાથ લેવા, ખોરાક પૌષ્ટિક આપવો, ધીમે ધીમે કસરત કરાવવી, સ્કૅફ્યુલના ઉપાયો કરવા, કોંડલીવર પચે તો આપવું, અંગસર્જન કરવું, યુનાનું નીતરૂં પાણી ને દુધ આપવું.

આંચકી-તાણ-ઉપલીયું.

(Convulsions-કન્વલઝન્સ.)

આંચકી બચ્ચાઓને ઘણીવાર આવે છે. ઘણા વ્યાધિઓની શરૂઆતમાં કેટલીકવાર આંચકી આવે છે, તેમ જ વળી વ્યાધિઓના અંતમાં, અને ખરી રીતે બચ્ચાના અવસાન વખતે પણ આંચકી આવે છે. લાલ તાવ કે એવો કુટ્ટી નીકળતો તાવ આવતો હોય, ત્યારે આંચકી પહેલી થાય છે.

પ્રકાર :—(૧) સ્વજન્ય આંચકી (૨) વિકારજન્ય આંચકી. સ્વજન્ય આંચકી મનન-તંતુના હોષથી થાય છે, વિકારજન્ય આંચકી કૃમિ, અજીર્ણ, ખટાશ, ઝાડાની કબજાબત, ટાંધફાંડ જેવા તાવ, કુટ્ટી નીકળતા તાવ ઇત્યાદિથી થાય છે. કેટલીકવાર આંચકીમાં દૃઢ આકર્ષ (tonic spasm) થાય છે, ને કેટલીક વાર ક્ષણિક આકર્ષ (clonic spasms) થાય છે. દૃઢ આકર્ષના કરતાં ક્ષણિક આકર્ષ વધારે થતો જોવામાં આવે છે, અને તે થોડો નુકશાનકારક છે.

કારણુ :—ખીકથી, મગજના કાંધ રોગથી, મોટી ઉધરસથી કે એવા કોઇ કારણથી મગજ-તંતુને હરકત પહોંચે, ત્યારે સ્વજન્ય આંચકી થાય છે, અને કૃમિ વજેરે ઉપર લખેલ કારણથી વિકાર-જન્ય આંચકી થાય છે. કેટલીક વાર ધાબ્યા પછી તરત આંચકી થાય છે, ત્યારે ધાવણ ખરાબ ને ખગડી ગયું હોય છે. કાંધવાર માથામાં વાગવાથી પણ આંચકી થાય છે.

લક્ષણુ :—આંચકી થવા પહેલાં કોઇ કોઇ ખચ્ચાને ઉલટી થાય છે, અને તે થાય ત્યારે ભેજનો કાંધ રોગ છે અમ સમજવું. આંચકી જેમ વધારે વખત રહે, અને જેમ શરીર વધારે ખેંચાય તેમ વધારે ધાસ્તી સમજવી. આંચકી સાથે તાવ હોય, તો તાવનું કારણ શોધવું. ફેફસાં તપાસવાં. વખતે મગજના પડનો વરમ હોય તો તાવ સાથે આંચકી હોય છે. પેટમાં કૃમિ હોય તો તેનો ઇલાજ કરવો. આંચકી એ પોતે કાંધ રોગ નથી; માત્ર લક્ષણ છે, માટે આંચકી આવે, ત્યારે દવા શરૂ કરવાની સાથે બાળકની સારી રીતે પરીક્ષા કરવી, અને તેનું કારણ શોધી કાઢવું. કેટલીક સ્ત્રીઓનાં બાળકોને રહેજે આંચકી થઇ આવે છે.

ચિકિત્સા.

બેલાડોના^૩ :—જે દર્દીનો રૂંદરો લાલ ને કુલી આવેલો લાગતો હોય, કપાળની નસો ચડી આવી હોય ને તે ધખકતી હોય, ને તે સાથે આંચકી આવતી હોય, તો આ દવા પા પા કલાકે આપવી.

ઝી-કમ્સલ્ફ્યુરીકમ્^૩ :—રૂંદરો શીઠો લાગતો હોય, લમણા બેસી ગમેલા હોય, મસ્તક ઉપર લો-હીનો વેગ બિલકુલ વધેલો જણાતો ન હોય, છતાં બાળક ચીઝાર્ધ જતું હોય, તો આ દવા પા પા કલાકે આપવી. માત્ર મગજના જ્ઞાનતંતુ ને ગતિતંતુની નબળાઇ કે એવા કાંધ દોષથી આંચકી હોય, તો આથી વિશેષ ફાયદો થાય છે.

સીક્યુટા^{૩x} :—બાળકને કાંધ વાગ્યું હોય અને તેથી આંચકી આવતી હોય તો આ દવા બે કલાકે આપવી.

કૃમીમીલા^૬ :—જ્યારે દાંત આવતા હોય, અને બાળકનો સ્વભાવ ચીડીઓ થઇ ગયો હોય,

તથા લીલો ને પાણી જેવો ઝાડો ઉતરતો હોય, ત્યારે આ દવા પા પા કલાકે આપવાની જરૂર છે.

વીરેટમ વિરિડી^{૧x} :—જે સખત તાવની સાથે આંચકી હોય, અને તે તાવ ન્યુમોન્યાની કેસ્કા-લેંટીનાની જાતનો હોય, તો આ દવા કામની છે.

નકસવૈમિકા^૩ :—કાચાં અથવા ન પચે તેવાં ફળ ખાવાથી અજીર્ણ થઇને આંચકી આવતી હોય, તો આ દવા ઉપયોગી થઇ પડે છે.

ઓપીઅમ્^{૩x} :—જે બાળકને કાંધ એકદમ ખીક લાગી હોય અને તેથી આંચકી આવતી હોય, તો આ દવા આપવી.

ઇથ્યુસા સાઇનેપીઅમ્^{૩x, ૩} :—જે અજીર્ણ થયું હોય, દસ્ત ખરાબ આવતો ન હોય, પેટમાં દુખનું હોય, દુધ પણ પેટમાં ટકતું ન હોય, કે પચી શકતું ન હોય, ને બાળક રડ રડ કરતું હોય, તો આ દવા પા પા કલાકે આપવી.

ક્યુપ્રમ મેંટાલીકમ્^૬ :—મોટી ઉધરસના રોગમાં આંચકી થઇ આવે, તો આ દવા ઉપયોગી થઇ પડે છે. આંચકી બંધ થયા પછી પણ ઉપર આપેલ દવામાંથી જે વૃદ્ધારે અનુકૂળ હોય તે થોડાક દિવસ સુધી ચલાવવી, એટલે આંચકી વખતો વખત થઇ આવતી અટકશે. જે બાળકને સ્કૉફ્યુલા કે એવો રક્તદોષનો કાંધ બાધિ હોય, તો તે મટાડવાનો પ્રયત્ન કરવો.

સેન્ટોનીન^{૧x} :—જે પેટમાં કૃમિ છે એવું લાગે તો આ દવા બે બે કલાકે આપવી.

અનુસંગી ઉપાય :—બાળકને અંધારાવાળા ઓરડામાં શાંત સુવારી રાખવું. જે માથું ગરમ હોય તો બાળકને ગરમ પાણીમાં ૧૦ મીનીટ સુધી બેસાડવું, એમ છતાં માથું ગરમ મટે નહિ, તો માથા ઉપર તે વખતે ચંડા પાણીનું પોતું મુકવું અને ગરમ પાણીમાં જરા રાઇનો લોટ નાખવો. જે રૂંદરો શીઠો હોય, અને માથું ચંડું હોય, તો માથે જરા પણ ચંડક લગાડવી નહિ. શેર દાઢ શેર ગરમ પાણી લઇને તેમાં રાઇનો લોટ એક ચમચો ભરીને નાખવો, ને તેને સારી રીતે હલાવવો; પછી તેમાં એક ટુવાલ બોળી કાઢવો, અને તે ટુવાલ ગરમ હોય, ત્યારે તેમાં બાળકને લપેટવું અને તે ઉપર ગરમ ધાબળા કે ફલાટીનનું કપડું લપેટવું. દર પંદર મીનીટમાં બાળકની ત્વચા લાલ થઇ

આવે એટલે દુવાલ લઇ લેવો; આ પ્રમાણે કરવાથી ફાયદો લાગે તો બીજે દિવસે ફરીને તેમ કરવું; ત્યજા ઉપર ફેટલીઓ થઇ આવે તો વેસેલાઈન લગાડવું. જો પેટમાં અજીર્ણ હોય અગર દસ્ત કમજ હોય, તો ઉલટી કરાવવી અગર મળદારમાં પિચકારી મારવી. કલોરોફોર્મ સુંઘાડવાથી પણ આંચકી નરમ પડે છે. ઉપરના કાષ્ઠ ઇલાજથી ફાયદો ન જણાય, તો કલોરલ હાઈડ્રેટ ૪ મહિનાના બાળકને ૪ ગ્રેઇન્સ, ૧ વર્ષનાને ૬ ગ્રેઇન્સ ને ૨ વર્ષનાને ૮ ગ્રેઇન્સ એ પ્રમાણે લઇ એક આઉંસ ગરમ દુધમાં મેળવીને મળદારમાં પિચકારી મારવી એથી આંચકીમાં ઘણો ફાયદો થાય છે.

જો વાઈ આબ્યા જેવું લાગતું હોય, તો એમ-ઇલનાઇટ્રેટ સુંઘાડવું. માથા તરફ લોહીનું જોર અતિશય હોય તો નાઇટ્રો ગ્લીસરીનનો ૨.૦૦ ભાગ પીવા આપવો. ખોરાક નિયમિત રીતે પચે તેટલોજ આપવો; બાળકને ઠીક થાય, ત્યારે સ્વચ્છ હવામાં અને સૂર્યના નમ્ર પ્રકાશમાં ફેરવવું.

ટ્યુબર્ક્યુલથી થતો મગજના પડનો વરમ.

Tubercular Meningitis—ટ્યુબર્ક્યુલર

મેનીનજાઈટીસ.

મગજના તળીઆના ભાગમાં આવેલ પડમાં વરમ થઈ આવે છે, ત્યારે ઘણું કરીને ટ્યુબર્ક્યુલને લીધે હોય છે, પરંતુ કાઈ વાર માત્ર ઉપદંશ ને વિષથી હોય છે.

કારણ—આ વરમ થવાનું કારણ કંઈમાળ જોવા દઈને ઉત્પન્ન કરતાર ટ્યુબર્ક્યુલ નામનું વિષ છે, અને તે નાશકારક પદાર્થ લોહીમાં ભળેલો હોવાથી પહેલાં હાડકામાં અને રસવાહિનીઓમાં તેની અસર જણાય છે, અને પછી ભેગનો વારો આવે છે. બાળકના લોહીમાં તેના જન્મથીજ આ પદાર્થ કેટલીક વાર ભળેલો હોય છે, અને તેથી આ રોગ વારસામાં ઉતરતો ગણાય છે. જ્યારે આ પ્રમાણે બાળક લાયક થઈ રહેલ હોય, ત્યારે ખરાબ ખોરાક, શરદી, ભેજ ઇત્યાદિ કારણોથી આ રોગ થઈ આવતાં વાર લાગતી નથી. સ્કૉફ્યુલા કે ક્ષયવાળા મા-આપનાં છોકરાંને વિશેષ થાય છે.

ચિન્હ:—દસ્ત કમજ રહે છે ને કાઈ કાઈવાર શરીર ગરમ થઈ આવે છે; પછી માથાનો દુખાવો,

ને ઉલટી થાય છે; નાડી વધારે ધીમી ચાલે છે તે સાથે શ્વાસ અનિયમિત (cheyne stokes type) ચાલે છે. બાળક ક્ષીણ થતું જાય છે, અને જેભાન થઇને પડ્યું રહે છે, પણ તે આંખો ઉઘાડી રાખે છે, છતાં જરા પણ હાલતી નથી. ચહેરા ઘડીકમાં લાલ થાય છે, અને ઘડીકમાં ફિક્કો થઈ જાય છે. પેટની ચામડી ઉપર આંગળીના નખથી લીટા કર્યો હોય, તો પહેલી લાલ લીટી પડી રહે છે, તેનું માથું વાંસાતરફ ખેંચાય છે, અને હાથ પગ તણાય છે—આંચકી થાય છે, તેથી બચ્ચું માથા અને પગ ઉપર ટેકા રાખીને કમ્બરમાંથી વળી જાય છે.

ચિકિત્સા.

બેસીલીનમ^{૧૦૦}:—જ્યારે તાવ આબ્યા કરતો હોય, કંઈમાળ કે ક્ષયની અસર જણાતી હોય, ત્યારે આ દવાની ચાર ગોળીઓ અઢધર પાણીમાં ઓગાળી દેવી, અને તેમાંથી ચમચી ભરીને ચાર ચાર કલાકે આપવી.

આયોડોફોર્મ^{૧૦૫}:—તાવમાંથી સન્નિપાત વગેરે લક્ષણો થાય, ત્યારે આ દવા જે જે કલાકે આપવી. આ દવાનો મલમ તાળવામાં ધસવાથી પણ કેટલીક વાર ઠીક થાય છે.

કલ્કેરીઆ કાઈ^{૩૦}:—જ્યારે માથું ગરમ રહેતું હોય, કપાળ ઉપર પસીનો આબ્યા કરતો હોય, ને હાથ પગ થંડા રહેતા હોય ત્યારે આ દવા કલાકે કલાકે આપવી. ખાટી ઉલટી થતી હોય તે સાથે ઝાડો થઈ આવે, ત્યારે પણ આ દવા ઉપયોગી છે.

બ્રેલાડાના^૩:—ચહેરા લાલ થઈ આબ્યા હોય, ઉન્માદ જણાતો હોય, ને બચ્ચું પોતાનું માથું ઓસીકામાં ખાસી દેતું હોય, ત્યારે આ દવા કલાકે કલાકે આપવાની જરૂર છે.

આયોનીયા^૩, ચહેરા લાલ હોય, લાલ ને ફિક્કો એમ અનુક્રમે બદલાતો હોય, બચ્ચાને હલાવતાં તે રાડ પાડતું હોય, ને કપાળનો ભાગ આગળ પડતો હોય, ત્યારે આ દવા કલાકે કલાકે એકની અગર બીજીની સાથે અપાય છે.

હેલીપ્રારસ^૩:—જ્યારે છોકરું ઉંઘ્યા કરતું હોય એમ લાગે, ખાવાનું કાંઈ માગે નહિ, પણ જ્યારે પાણી આપવામાં આવે, ત્યારે ઘણું પાણી પીએ,

છતાં પેશાબ ઓછો ઉતરે, અને પક્ષાઘાતના જેવું લાગે ત્યારે આ દવા કલાકે કલાકે અપાય છે.

ફ્રીસ્ફરસ—જ્યારે આ દર્દી એવી રોગની માફક અગર કાંઈ નબળાઈ આણે એવા મોટા બ્યાધિની પછી થઈ આવે, ત્યારે આ દવા એ એ કલાકે અપાય છે.

અનુસંગી ઉપાય—જહારથી તાળવામાં આ-ચોડાઈમનો મલમ ધસવો; જરૂર લાગે તો વાળ કાઢી નાખવા. બાળકને અંધારા ઓરડામાં રાખવું. થોડીઆમાં સુવે, ત્યારે તેના ઉપર મચ્છરદાની નાખી રાખવી. તેની આસપાસ કશો ઘોંઘાટ કરવો નહિ. તેને જમ અને તેમ ઓળું ગોલાવડું. તાવનું નેર હોય, તો કપાળ ઉપર થંડા પાણીનું પોતું મુકી રાખવું; પણ જો બાળક બહુજ અશક્ત થઈ જાય ને તેનું ચૈતન્ય મંદ પડવા લાગે, તો થંડું પાણી બિલકુલ લગાડવું નહિ. પગ ગરમ રાખવા, બાળક સશક્ત હોય તો તેને દશ પંદર મીનીટ ગરમ પાણીમાં કેડ સુધી બેસારવું, ને પગ ગરમ પાણીમાં રખાવવા, પછી પગ બરાબર લુછી નાખીને ગરમ કપડેથી વીંટીને તેને શાંત રીતે ઉંઘવા દેવું. બ-ચ્ચાને તરસ બહુ લાગે, તો બરફના કકડા ને થંડું પાણીજ આપવું. ઓરાકમાં તાજું અગર ગરમ કરેલું દુધ આપવું. ગરમ કર્યા વિનાનું ત્રણ ચાર કલાક પડી રહેલું દુધ ખનતાં સુધી આપવું નહિ.

બાળકને થતો લકવો-પક્ષાઘાત.

(Infantile Paralysis-ઈન્ફન્ટાઇલ પેરાલીસીસ.)

બાળકને પક્ષાઘાત થાય છે, ત્યારે તે કેટલીકવાર જન્મથી શરૂ થાય છે, અને કેટલીકવાર પાછળથી થાય છે.

કારણ—જન્મથી લકવાનું દર્દ લાગુ પડવાનું કારણ પ્રસવ વખતે મસ્તકને અગર બરડાને થયેલી ઈળ, કે સખત દબાણ હોય છે. ઈળથી કે દબાણથી રક્તસ્રાવ થાય છે, અને રક્તસ્રાવને લીધે લકવો થાય છે. જ્યારે જન્મ થયા પછી નાની ઉમ્મરમાં લકવો થાય છે, ત્યારે તેનું કારણ ઈળ, જફા, મોટી ઉધરસ, આંચડી, કાન વેહેવાનું દર્દ, કે કોઇ વાર સખત તાવ હોય છે. આ સઘળા રોગોમાંથી કોઇ એકાદને લીધે મસ્તકમાં રક્તસ્રાવ થાય છે, અગર તો મગજ ઉપર દબાણ થાય છે, અને તેથી

લકવો થઇ આવે છે. ઉપદંશથી જે બાળકનું લોહી દૂષિત હોય છે, તેમને લકવો થવાનો સંભવ વધારે છે.

ચિન્હ—જ્યારે બાળકને લકવો કોઇ વાર દાંત આવતી વખતે થાય છે, ત્યારે કોઈ વાર તેનું અડધું અંગ-ડાણું કે જમણું રહી જાય છે, કોઈ વાર આડું અંગ રહી જાય છે. પ્રસવ પછી થતાં કારણોને લીધે બાળકનું (ડાણું કે જમણું) અડધું અંગ રહી જાય છે, મોટી ઉમ્મરના માણસોના મગજ ઉપર લોહીનું નેર થવાથી (apoplexy) જેવાં ચિન્હો થાય છે તેવાં ચિન્હો તેની શરૂઆતમાં જાય છે. બાળકને થોડીએક આંચડી આવે છે, અને પછી બાળક બે-શુદ્ધ થઇને પડ્યું રહે છે; તે પછી તેનું અડધું અંગ રહી ગયું હોય એમ લાગે છે. બાળક થોડીવાર બોલી શકતું નથી, તોપણ તેની વાચા પુખ્ત ઉમ્મરના માણસના કરતાં વહેલી ઉઘટે છે. અર્ધાંગ થયા પછી રહી ગયેલ અવયવો સજડ થઈ જાય છે, અને પછી અવયવો સીધા થઈ શકતા નથી, પણ વજેલા રહે છે. અર્ધાંગ વાયુ (hemiplegia) થાય છે, ત્યારે પગ સાંત થાય છે, પણ હાથ જલદી સારો થતો નથી.

કેટલીક વાર બાળકનો માત્ર એક હાથ, પગ કે એવું કોઇ એકજ અંગ રહી જાય છે. અગર જો કે બાકીનું અંગ રહી જાય છે, તોપણ તે અંગની જ્ઞાન-શક્તિ ઓછી થતી નથી. જો લકવો મટવાનો હોય તો બાળકને મહિના દિવસમાં ઠીક થવા માંડે છે, નહિતો લકવો કાયમ રહે છે. લકવાને લીધે બાળકનું અંગ વધતું નથી ને પગનો આકાર બેડાળ થાય છે.

આ દર્દવાળા બાળકના સ્નાયુઓને ફ્રીડીકની-વિજળીથી કશી લાગણી થતી નથી; ને સ્નાયુઓ જલદી નબળા પડી જઇને સુકાવા માંડે છે, પરંતુ ઘણા લાંબા વખત સુધી તે સ્નાયુઓને ચાલુ રાખવાની વિજળીના પ્રવાહની લાગણી થયા કરે છે. કેટલીક વાર આ દર્દમાંથી બાળકનું મૃત્યુ ની-પજે છે.

આખા શરીરને લકવો થાય છે, ત્યારે તેનું કારણ જન્મથીજ અગર પ્રસવ વખતે શરૂ થાય છે. ખન્ને પગ પણ રહી જાય છે. બાળકનું મગજ નબળું પડી જાય છે. તેમના સ્નાયુઓ કંકુ થઇ જાય છે, અને જ્યારે તેમના હાથ કે પગને વાળવા આપણે પ્રયત્ન કરીએ છીએ ત્યારે શીશ્મની નળીને બહુ આપણે

વાળતા હોઇએ તેવી મહેનત પડે છે. દર્દીનું અંગ ધુન્ધા કરે છે, અને તેના સ્નાયુઓ તેના કબજામાં રહેતા નથી, તેથી તેને હાલવામાં ઘણી મુશ્કેલી પડે છે.

ચિકિત્સા.

સીકેલીંગ:—આ દર્દ થવાની શરૂઆતમાં જ્યારે હાથ પગ ચંડા રહેવા લાગે, અને બાળક અંગ ઉપર કપડું ખમી શકે નહિ, ત્યારે આ દવા ચાર ચાર કલાકે આપવી.

સ્લેમ્મર્સ:—ઉપલી દવા આપ્યા પછી જ્યારે દસ્ત બહુ કબજ થઈ જાય ત્યારે આ દવા ચાર ચાર કલાકે આપવાથી દસ્ત સાફ થઈ આવે છે, અને પક્ષાઘાતની અસર ઓછી થાય છે, જરૂર લાગે તો આ દવાની સાથે ઉપલી દવા થોડાક દિવસો સુધી ચાલુ રાખવી.

અનુસંગી ઉપાય:—હાથે તથા પગે ગરમ મોન્ડ પહેરાવી રાખવાં અને સવાર સાંજ બે વખત હાથ પગ ૧૧૦ ડીગ્રી ગરમ પાણીમાં પંદર મીનિટ સુધી ભોળાવી રાખવા પછી લુછી નાખીને સારી પેંદે ઘસવા; તે પછી આશરે એક કલાકે હાથે તથા પગે તેલ ચોળવું તથા ચંપી કરવી. બાળક હાથ પગ હલાવી શકે, તો તેની પાસે થોડી થોડી કસરત કરાવવી, અને નહિતો સારવાર કરનારે તેના હાથ પગને ધીમે ધીમે પાંચ સાત વખત વાળવા જેથી તેને એક જાતની કસરત જેવો ગુણ થશે. વીજળીક પ્રયોગોથી પણ અચ્ચાને આરામ થાય છે.

જન્મેલા બાળકની આંખ આવવી.

(Ophthalmia Neonatorum)

આંધ્રથાલમિયા નેયોનેટોરમ.

પ્રસવ વખતે પરમીઆનો ચેપ જન્મેલા બાળકને આંખે લાગવાથી તેની આંખમાં સખત વરમ થઈ આવે છે, અને ઘણી વાર તેથી બાળકની આંખ તદ્દન જાય છે; ચેપ વિના આંખ દુખવા આવે તે બહુ લુકશાનકર્તા નથી.

ચિન્હ:—જન્મ્યા પછી ત્રીજા દિવસથી ચિન્હો શરૂ થાય છે, આંખ લાલચોળ થઇને સજી આવે છે, તેમાંથી ઘણું પાણી નીકળે છે, અને થોડી વારમાં પડવાળા ચીપડા નીકળવા લાગે છે. આ દર્દને

એકદમ ધ્યાન કરવાની જરૂર છે. પરમીઆનો ચેપ લાગે તેમ હતું કે કેમ તેના તપાસ કરવો.

ચિકિત્સા.

બાળકના જન્મ પછી તુરત બાળકની આંખ સ્વચ્છ પાણીવડે ઘોમ નાંખવી, ને આંખ ઉપર સ્લેમ્મ ચોટયો હોય, તે સઘળા ધીમે ધીમે લીના લુગડાવડે લૂછી નાંખવો. આંખ સાફ કરવા માટે વાદળી વાપરવી નહિ પરંતુ પાતળું ને સુંવાળું કપડું વાપરવું. આંખ સાફ કરનાર શખસે પણ પાંજળથી પોતાના હાથ કાર્બોલીક લોશનથી કે એવી દવાથી ચેપનાશક સાફ કરવા. આંખની અંદર સ્લેમ્મ ભરાયો હોય, તો તે પણ ધીમેથી કાઢી લેવો, અને તેમ કરવા માટે જરૂર પડે, તો બંને પોપચાં જરા ઉંચાં કરવાં. અને જ્યારે જ્યારે પડકાર સ્લેમ્મ આંખમાં ભોવામાં આવે, ત્યારે ત્યારે હમેશાં તે જલદી લીના કપડાવડે બહાર કાઢી લેવું. આંખ ઓટી જતી હોય, તો આંખ ઉપર પાણીનું પોતું થોડાક વખત સુધી રહેવા દેવું, એટલે ચીપડા પવનથી ને આંખ ઉઘડી શકશે. આંખમાં દુધ કે સાચું પાણી જવા દેવું નહિ. માત્ર સ્વચ્છ પાણી બસ છે.

આર્જેન્ટી નાઇટ્રસ:—આ દવાના બે ગ્રેઇન્સ આશરે અઠી કે ત્રણ રૂપીઆભાર પાણીમાં નાખીને તેનાં ટીપાં હમેશાં એક વખત નાખવાં. આ દવાની શીશીને ફરતો ભૂરા કે કાળો કાગળ વીંટી રાખવો, જેથી અંદર લેશમાત્ર પ્રદાશ જવા પામે નહિ. **આર્જેન્ટી નાઇટ્રસ** ૩, ૨૦૦ બે બે કલાકે થોડા પાણીમાં પીવા પણ અપાય છે. ભૂરી બાટલીમાં આ દવા ભરાય છે.

બાળકના મોંઢાનાં દર્દ.

(Stomatitis-સ્ટોમેટાઈટીસ.)

બાળકના મોંઢામાં રહેલ સ્લેમ્મ-પડમાં ઘણી વાર વરમ થઈ આવે છે, અને જાત જાતનાં ચિન્હો ઉત્પન્ન થાય છે, કેમકે તેનું મોંઢું બહુ કામળ હોય છે.

પ્રકાર:—(૧) મોંઢામાં વરમ થઇને લાળ વહેવાનું દર્દ (Catarrhal stomatitis); (૨) થુલીઓ (Apthous stomatitis); (૩) મોંઢામાં ચાંદાં (Ulcerative stomatitis); (૪) મોંઢાનો સડો (Gangrenous stomatitis).

(૧) મોંઢામાં વરમ સાથે લાળ વહેવી.

કારણ:—આ વરમ થવાનું કારણ મોંઢાનાં શ્લેષ્મ-પડને અડતી કાંઈ દાહક કે ક્ષોભક વસ્તુ હોય છે. માના સ્તનની દીંટડી અસ્વચ્છ ને મલીન હોવાથી અયોગ્ય કે ગરમ પદાર્થ ખવરાવવાથી કે દુધ કે ખાવાનો પદાર્થ ઉન્હો ઉન્હો ખવરાવવાથી આ વરમ થાય છે. રક્તક્રિયાના દર્દીના જેવી જો પ્રકૃતિ હોય છે તો તેમને શ્લેષ્મપડનો વરમ જલદી થાય છે અને તેમના દાંત જલદી આવતા નથી.

લક્ષણ:—મોંઢાનું શ્લેષ્મપડ તથા અવાળુ લાલ-ચોળ ને ગરમ થાય છે, ને પછી તે જરા સુજ આવે છે; મોંઢામાંથી લાળ વહ્યા કરે છે; ખચ્ચાનું મોંઢું બધું આળું થઈ ગયું હોય છે, તેથી તે ધાવવાને કે કાંઈ ખાવાને પ્રયત્ન કરે છે, પરંતુ દુખાય છે, એટલે તે રડી પડે છે, અને ધાવતું કે ખાતું નથી. તેને જરા તાવ આવે છે, અને કશો ખોરાક લઈ શકતું નથી. તેથી તેનું શરીર લેવાઈ જાય છે. આ સાથે તેને કાંઈ કાંઈ વાર ઝાડો ને ઉલટી થાય છે.

ચિકિત્સા.

કુર્સીકમ:—મોંઢામાં દાહ સાથે વરમ થયે હોય ને ત્વચામાંથી રસ નીકળ્યા કરતો હોય, તો આ દવા બે બે કલાકે આપવી. **મકચુરીઅસ** થી પણ લાળ બંધ થાય છે પણ જો પારદથીજ મોંઢાની ગયું હોય તો નાઇટ્રીક એસીડની જરૂર છે.

નેટ્રમચુર:—આયોદિમીટ્રીની આ દવાથી લાળ બંધ થઈ જાય છે, ને વરમ મંદ પડે છે; આ દવા સાથે ફેરમફોસફ વારાફરતી આપવાથી વધારે ફાયદો થાય છે.

અનુસંગી ઉપાય:—થુલીઆના વ્યાધિમાં આપ્યો છે તે પ્રમાણે.

(૨) થુલીઆ. (Thrush-ગ્રશ.)

મોંઢાના શ્લેષ્મ-પડમાં સૂક્ષ્મ જીવાતને લીધે સફેદ ડુગ બંધાય છે, અને તે ફેલાતી જાય છે, ત્યારે મોંઢું આવી જાય છે, અને દુખે છે.

કારણ:—આવી રીતે મોંઢાની જવાનું કારણ સેકરો માઇસીસ આંત્રીકન્સનામની કુગ (fungus-ગંતુ) છે, તેમાં સૂક્ષ્મ જીવાત હોય છે. ખાળકને ખવરાવ-

વા પીવરાવવામાં સ્વચ્છતા નહિ રાખવાથી, બીજા કાઈ રોગથી શરીર ક્ષીણ થઈ જવાથી, મોંઢામાંથી પુરું થુંક પેદા ન થતું હોય તેથી, અને ચેપથી આ રોગ થવાનો સંભવ છે. સ્પર્શથી તે ફેલાતું હોય એમ જણાય છે. અજીર્ણ વિકાર કેટલીક વાર તેની સાથે હોય છે.

ચિન્હ:—આ ડુગ અગર જીવાતને લીધે મોંઢું આવી જાય છે, ત્યારે મોંઢામાંથી લાળ વહેવા માંડે છે, શ્લેષ્મપડનો વરમ થાય છે, અજીર્ણ હોય એમ કેટલીકવાર લાગે છે. બગડી ગયેલા દુધના લચકા જેવા સફેદ ચાંદ્રા મોંઢામાં દેખાય છે, અને તેને શ્લેષ્મપડ ઉપરથી મુશ્કેલીથી ઉખેડી શકાય છે, તે સાથે તાવ હોતો નથી, તેમ મોંઢું ગંધાતું નથી, એટલે ડીફ્થેરીઆથી તેને જુદા રોગ તરીકે ઓળખી શકાય છે. ઘણીવાર એક કુટુંબમાં ઘણાં છોકરાંને થુલીઆ થઈ આવે છે.

ચિકિત્સા.

બોરાકસ:—આ દવાનો અંકેક ગ્રેન અથવા અંકેક ટીપું બે બે કલાકે આપવું એટલે થુલીઆ મટવા લાગે છે.

એન્ટીબીયોઅમ ટાઈરીકમ:—છોકરાંઓને થુલીઆનું દર્દ થયું હોય, અને દુધની ઉત્પત્તિ થઈ જતી હોય, તો આ દવા બે બે કલાકે પીતા આપવી.

મકચુરીઅસ કુરોઝીવસ:—મોંઢામાંથી લાળ બહુ નીકળતી હોય, ને ઝાડો ચીકણો ઉતરતો હોય, ત્યારે આ દવા બે બે કલાકે આપવાથી આરામ થાય છે.

આસેનિકમ:—ખાળકનું શરીર નાખળું હોય, ઝીણો ઝીણો તાવ આવતો હોય, વખતે ઝાડો થઈ આવતો હોય, નાડી બહુ પાતળી ને નબળી ચાલતી હોય, ને તે સાથે મોંઢામાં ક્ષત પડ્યાં હોય, તો આ દવાની જરૂર છે.

અનુસંગી ઉપાય:—એક આઉસ પાણીમાં ટંકણખારનો એક ગ્રેન નાખીને તે પાણીવડે ખચ્ચાનું મોંઢું અંદરથી ત્રણ ત્રણ કલાકે ધોવું; અથવા પોટાશ્યમ પરમેન્ગનેટનો એક ગ્રેન એક આઉસ પાણીમાં નાખીને તે વડે મોંઢું સાફ કરવું તેવીજ રીતે એક શેર પાણીમાં કલોરેટ ઓફ પોટાશનો એક ગ્રેન નાખીને તે વડે પણ મોંઢું સાફ કરાય છે.

(૩) મોંઢામાં પડતાં ચાંદાં.

બાળકના મોંઢામાં ચાંદાં પડવાનું કારણ કોઇ સ્થાનિક ચેપ જણાય છે. ઘણીવાર આ રોગ એક વખતે મૃપ્યામંથ બાળકને થાય છે, તોપણ તેનું કોઈ ખાસ ચેપી વિષ જણાવામાં આવ્યું નથી.

કારણ:—ન્યાંસુધી કોઈ અમુક ચેપી વિષ જણાવામાં આવ્યું નથી ત્યાંસુધી બાળકના મોંઢાની અસ્વચ્છતા, અને તેના શરીરની નબળાઈ એ બે આનાં કારણો માનવામાં આવે છે.

લક્ષણ:—નીચલા અવાળામાં વરમ થાય છે અને તે સુજી આવે છે, તે પછી તેની ફરતી પીળી કિનારી બંધાય છે, અવાળામાં વરમ થયા પછી હોઠની ત્વચામાં પણ વરમ અને ચાંદાં થાય છે, ગળામાં ન્યાં પેઢાં અડે છે ત્યાં પણ ચાંદાં પડે છે, વખતે જીભની કોર ઉપર પણ એ ચાંદાંની અસર થાય છે, મોંદું ગંધાય છે, તેમાં ઘણું દર્દ થાય છે, બાળક બેચેન રહે છે, અને મોંઢાનાં બીજાં દર્દ કરતાં આ દર્દમાં વધારે તાવ આવે છે.

ચિકિત્સા.

મક્યુરીઅસ કરોઝીવસ^૩:—ન્યારે બાળકના મોંઢામાં કોઈ ચોક્કસ કારણ વિના ચાંદાં પડતાં હોય, ને સહેજસાજ વરમ રહેતો હોય, ત્યારે આ દવા બે બે કલાકે આપવાથી ઠીક થાય છે.

નાઇટ્રીક એસીડ^૬:—જે પારદની દવા મોટી માત્રામાં લેવાથી બાળકનું મોંદું આવી ગયેલું રહેતું હોય, તો આ દવા બે બે કલાકે આપવી.

મ્યુરીઆટ્રીક એસીડ^૬:—જે ક્ષત વારંવાર થઇ આવતાં હોય. તો આ દવા ત્રણ ત્રણ કલાકે ચોઠાક દિવસ સુધી આપ્યા કરવી.

બેપ્ટીસીઆઈ^૩ આ દવાના મધર ટીકચરનું એક ટીપું કલાકે કલાકે લેવાથી મોંઢાની ખરાબ વાસ, કાળાં પડી ગયેલાં મોંઢાનાં શ્લેષ્મ-પડ, પોચાં પેઢાં, નરમ પાણી જેવો દ્રવ વગેરે સુધરે છે.

અનુસંગી ઉપાય:—જે મોંઢામાં બહુ ચાંદાં પડ્યાં હોય, તો મ્યુરીએટ આઈ હાઇડ્રોસીન નામની દવા ત્રણ આઉસ સ્વચ્છ પાણીમાં ત્રણ ગ્રેઇન્સ મેળવીને તે મોંઢામાં જરા જરા લગાડવી. વળી કલોરેટ આઈ પોટાશના ૩ ગ્રેઇન્સ ૧ આઉસ પાણીમાં

મેળવીને તેના કોગળા કરવાથી પણ ફાયદો થશે. આવી તબીબતવાળા બાળકની એકંદર તન્દુરસ્તી સુધારવી. સ્કૉક્યુલાની અસર દૂર કરવી. અને ક્રાંતનો કાંઈ વ્યાધિ હોય તો તે મટાડવો.

(૪) મોંઢાનો સડો.

કોઈ ચેપી રોગ થયા પછી, અગર લાંબો સંદવાડ ગયા પછી બાળકના મોંઢામાં ફેટલીક વાર સડો થાય છે, તેથી ગાલની ત્વચા ખવાઇ જાય છે.

કારણ:—ઝોરી નીકળ્યા પછી, કે લાલ તાવ, વિષમ-નવર, કે એવો કોઈ સખત તાવ કિંવા મંદવાડ થયા પછી ત્રણથી છ વર્ષ સુધીનાં બાળકને આ દર્દ થતું જોવામાં આવે છે. સડવનારાં સૂક્ષ્મ જંતુને લીધે આ દર્દ થતું હશે, પરંતુ તેની કોઈ ચોક્કસ જાત હજી જણાવામાં આવી નથી. ગરીબ લોકો જે ખોરાક લે છે, અને મલીન રહે છે, તેમને આ રોગ વિશેષ થાય છે.

ચિન્હ:—ગાલ ઉપર કે મોંઢાની અંદર ખુણા આગળ એક નાની ફેડલી થાય છે, તેમાં રસ ભરાય છે. આ ફેડલી ધ્રુટે છે અને પછી ત્વચા ઉપર ક્ષત પડે છે, તેની સપાટી કઠણ હોય છે અને બહારથી હાથ લગાડવાથી પણ કાંઈક દાળના દાણા જેવું અંદર લાગે છે. આ ક્ષતમાંથી સડો શરૂ થાય છે અને તે ફેલાતો જાય છે તથા ગાલ સજી આવે છે, તેથી ચળકતો ને લીસો દેખાય છે. દર્દીનું મોં ગંધાય છે, બેચેન રહે છે, થોડો થોડો તાવ રહ્યા કરે છે, ગાલમાં છિદ્ર પડે છે, અને તેનો ફેટલોક ભાગ ખવાઇને નાશ પામે છે.

પરિણામ:—મોંઢાના આવા સડામાંથી ઘણીવાર માહું પરિણામ આવે છે. બચ્ચાને સેપ્ટીસીમીઆનો રક્તવિકાર થાય છે અગર સખત ખાંસી થાય છે. બચ્ચાનો ગાલ સારો થાય, તોપણ તેના મહંદરાનો દેખાવ તેથી બગડે છે.

ચિકિત્સા.

આસેનિકમ^{૩*}:—એકંદર શરીરની તન્દુરસ્તી સુધારવા માટે આ દવા કામની છે.

અનુસંગી ઉપાય:—બીજાં છોકરાંઓ બનતાં સુધી આવાં છોકરાંની પાસે જાય નહિ તે પ્યાનમાં રાખવું, કેમકે આ રોગ થોડેક અંશે ચેપી છે. ખો-

રાક પુષ્ટિકારક આપવો. બાળક બહુ ક્ષીણ થઈ જાય, તો ઉમેજક દવાઓ આપવી. સડો થયેલો ભાગ શસ્ત્રોપચારથી કાઢી નાખવો, પછી તેની આસપાસની જગ્યા નાઇટ્રીક ઍસીડના પ્રવાહિત્રી ધોઈને સાફ કરવી, ને જે ખાડો પડે તેમાં આયોડો-ફોર્મ, ઇક્ટીઓલ કે એરીસ્ટોલ ભરવું. આમાંની કોઈ દવા બાળકના ગળામાં ન જાય, તે ધ્યાનમાં રાખવું. અને વખતોવખત મોંઢાને પોટાશ્યમ પરમેન્ગનેટથી ધોઈને સાફ કરવું.

જીભ થોથવાવી, અટકવી, તોતડું બોલવું.

(Stammering-સ્ટેમરીંગ.)

કેટલાંક છોકરાં બોલતાં શીખે, ત્યારે તેમની જીભ થોથવાતી હોય અને છુટથી બોલી શકતાં ન હોય એમ લાગે છે.

કારણ:—ગતિતંતુની અનિયમિતતાથી જીભ થોથવાય છે.

લક્ષણ:—જીભ થોથવાય, ત્યારે હરકોઈ માણસ ફની રીતે બોલે છે, તે સૌના જાણવામાં હોય છે. શબ્દનો ને ઉચ્ચાર કરવા ઇચ્છે છે, તેના અક્ષરોમાંથી એકાદ તેને બે ત્રણ વાર બોલવો પડે છે.

ચિકિત્સા.

સ્ત્રામોન્યમ^૩ અથવા હાયોસાયમ^૩ ૭ ૭ ક્લાકે આપી જોવું. જે કોરીઆની અસર હોય, તો તે વ્યાધિમાં લખેલા ઉપાય કરવા.

બાયોકેમીસ્ટ્રી:—મેન્તીસ્મ^૩ફોસફો^૩ને કાલી-ફોસફો^૩ ક્રમવાર આપવું.

અતુસંગી ઉપાય:—આ ખોડ દૂર કરવા માટે હુંશિયાર શિક્ષકની જરૂર છે. જે બાળક દૈન મનવું થઈને જીભને સુધારવા માંડે, તો જલદી સુધરી શકે છે.

દાંત આવતી વખતે થતાં દર્દો.

(Morbid Dentition-મોરબીડ ડેન્ટીશન.)

જન્મ પછી સાધારણ રીતે સાતમે મહિનેથી દાંત આવવા માંડે છે, તે બે વર્ષે આવી રહે છે. તન્દુરસ્ત અને મજબુત બાળકનાં બાળકને દાંત આવતી વખતે કોઈ પણ રોગ થવો જોઈએ નહિ અને

થતો પણ નથી; પણ દાંત આવવાના સમયે શરીરની ક્રિયાઓ કુદરતી રીતે જ વધારે ચચળતાથી ચાલે છે, અને તેથી શરીરની જે નબળાઈ તથા દોષ હોય તે વધારે પ્રબળતાથી દેખાઈ આવે છે. જે બાળકો ત્વચારોગને લાયક હોય છે, તેને ત્વચારોગ થાય છે, જેઓની ધમનીઓ ને શિરાઓ નબળી હોય તેમને તેના રોગ થાય છે, જેઓની પાચનક્રિયા ખરાબ હોય, તેમને ઉલટી, ઝાડો, વગેરે થાય છે. આ વખતે કેટલાં દર્દો થાય છે, તે ખરાબર ચોકસ નથી; કેમકે તે બાળકની પ્રકૃતિને જન્મથી આવતા લોહીના ને શરીરના દોષ ઉપર આધાર રાખે છે, તથા તેની ખાવા પીવાની ટેવથી તેમાં ફેરફાર થાય છે, તોપણ વિશેષ કરીને (૧) મોંડું આવી જવું, (૨) તાવ, (૩) ઝાડો, (૪) ઉલટી, (૫) ત્વચારોગ, (૬) આંચકી, (૭) રાતમાં ઝબકી જવું અને (૮) કાનનું વહેવું એટલા ઉપદ્રવો જોવામાં આવે છે. ઝાડા ને ઉલટીના દર્દ સાથે બાળકને અજીર્ણ રહેવું હોય એમ લાગે છે. આ વખતે બાળકનું શરીર લેવાતું જાય છે, અને બીજા રોગ થોડો હોય તોપણ તેના પ્રમાણમાં તેનું શરીર વધારે દુબળું થઈ જાય છે. તેમના જ્ઞાનતંતુઓ નબળા પડે છે તેથી બહુ રડે છે અને લોહી કહે છે કે તે “ સ્ત્રીંગા ” થયાં છે. (આ બાળકની નીચે દવાઓ આપી છે, પણ બીજે સ્થળે વધારે સરલતાની ખાતર જે જે વિષયોને વિસ્તારથી આપ્યા છે, તે તે આ સાથે જોવા.)

અતુસંગી ઉપાય:—દાંત આવતી વખતે પુષ્ટિકારક ખોરાકની સૌથી પહેલી જરૂર છે. જે જે લક્ષણ જણાય તેના ઉપાય કરવા, અને તે સાથે દુધની અંદર સુનાનું નિતરૂં પાણી મેળવીને દમેશાં આપ્યા કરવું. બાયોકેમીસ્ટ્રીનું કૅલ્કેરીઆફોસફો^૩ આપવાથી પણ દાંતનું અંધારણ સહેલાઈથી થાય છે. માલ્ટાઇન બહુ જ થોડું થોડું (પચે તો) આપવું, અગર, મેલીન્સક્રુડના લાકડી જેવા કકડા આવે છે, તે મોંઢામાં બચ્ચાને ખાવા આપવા. વ્યાધિનાં ચિન્હ જણાય કે તરત ઇલાજ કરવા માંડવો. કેટલાક લોહી એમ સમજે છે કે દાંત આવતા હોય, ત્યારે ઇલાજની જરૂર નથી; પણ એ વાત તદ્દન ખોટી છે. એમ સમજે છે કે દાંત આવતા હોય, ત્યારે ઇલાજની જરૂર નથી, પણ એ વાત તદ્દન ખોટી છે.

(૧) મોંઢું આવી જવું.

Catarrhal Stomatitis—કટારલ સ્ટોમેટાઇટીસ.

બાળકના મોંઢામાં દાંત ડુટવાના થાય છે, ત્યારે પેઢાં અને આસપાસની ત્વચા કઠણ ને લાલ થઈને જરા મુછ આવે છે, લાળ વહે છે, બચ્ચાંનું શરીર જરા તપી આવે છે, ને તે રો રો કર્યા કરે છે; મોંઢામાં કાંઈ કઠણ વસ્તુ નાંખે છે, તેને પેઢાવચ્ચે દાખે છે, અને પેઢાં દુખાય છે, એટલે ચીસ પાડીને તેને ફેંકી દે છે.

ઉપાય:—બનતાં સુધી કોઈ શસ્ત્રથી પેઢાં કાઢીને દાંત બહાર કાઢવા પ્રયત્ન કરવો નહિ. જો પેઢું અતિશય મુછ આવ્યું હોય, તેમાં બહુ દુખાવો હોય તથા એમ લાગતું હોય કે ઉપલી ત્વચાની નીચે જ દાંત છે, તો ત્વચાને તિલણ શસ્ત્રથી કાપવી.

(૨) તાવ—(Fever—શીવર.)

દાંત આવતા હોય, ત્યારે કોઈ વાર થોડો તાવ આવે છે, બાળકને પરશેવો પણ જરા જરા આવ્યા કરે છે, પણ જ્યારે તાવ આવે ત્યારે તે દાંતને લીધેજ આવે છે, એમ માનવું નહિ. તાવની સાથે જે જે ચિન્હ જણાય તે તે લક્ષમાં લેવાં ને બાળકની બરાબર પરીક્ષા કરવી. તાવનું જે કારણ લાગે તે દૂર કરવું. અજીર્ણ થવા દેવું નહિ. બાળી વાર તાવ એકલો હોતો નથી, પણ તે સાથે ઝાડો કે કાંઈ બીજો રોગ પણ હોય છે.

ચિકિત્સા.

તાવ સખત આવતો હોય, તો એકેનાઈટ^૩નાં ત્રણ ટીપાં નવટાંક પાણીમાં નાંખીને તેમાંથી નાની ચમચી ભરીને કલાકે કલાકે આપવું. સુસ્તી રહેતી હોય, તાવ નરમ હોય ને લાંબા વખતથી આવતો હોય તો આર્સેનિકમ^૩ નાં બે ટીપાં નવટાંક પાણીમાં નાંખી તેમાંથી નાની ચમચી જેટલું ચાર ચાર કે છ છ કલાકે આપવું. બાળક બહુ અશક્ત હોય ને ઝીણો તાવ રહેતો હોય તો ચાઇના^૧ નાં ચાર ટીપાં ઉપર પ્રમાણે પાણીમાં મેળવી દિવસમાં ત્રણ વખત આપવાં.

બાયોડીમીટ્રી:—ફેરમ ફોસ^૩:—જો તાવ સખત હોય તો આ દવાનો એકક ગ્રેઇન એક ચમચી ગરમ પાણીમાં કલાકે કલાકે આપવો. ચાર પાંચ કલાકે તાવ નરમ પડે નહિ, ને દવા ચાલુ રાખવી

પડે તો પછી કૃલીમ્યુર કે નેટ્રમમ્યુર પણ વારાફરતી કલાકે કલાકે આપવું. દાંત ડુટવાથીજ તાવ આવે છે એમ ખાતરી થતી હોય તો ફેરમ ફોસની સાથે કંદેકેરીઆ ફોસ વારાફરતી આપવું.

(૩) ઝાડો.

(Diarrhoea.—ડાયરીઆ.)

દાંત આવે છે, ત્યારે કેટલાંક બચ્ચાંને ચોવિસ કલાકમાં ચાર પાંચ વખત ઝાડો થાય છે, તે પાતળો ને સફેદ અગર લીલો હોય છે. કેટલીકવાર તેમાં ખોરાક કાચોને કાચો નીકળી જાય છે તે સાથે ક્યારેક તાવ આવી જાય છે, પેટમાં દુખે છે, તેથી બાળક રડ્યા કરે છે. ઝાડો કેટલીકવાર બહુ ગંધાય છે. કોઈ વાર તે સાથે ઉલટી પણ થાય છે.

ચિકિત્સા.

કુમામીલા^૧:—દાંત આવતા હોય ત્યારે ઝાડો બંધ કરવા માટે ત્રણ ત્રણ કલાકે આપવું. જો ખોરાક કે દુધ માફક ન આવતું હોય ને તેને લીધે ઉલટી કે ઝાડો થતો હોય તો નકસર્વોમિકા^૩નાં બે ટીપાં એક આઉસ પાણીમાં નાંખીને તેમાંથી થોડું થોડું દિવસમાં ચાર પાંચ વખત આપવું. જો આંતરડામાંથી શ્લેષ્મ ઝાડા વાટે બહાર નીકળતો હોય, તો લાઇકોપોડીઅમ^૩નાં ચાર ટીપાં નવટાંક પાણીમાં નાંખીને તેમાંથી થોડું થોડું દિવસમાં છ વખત આપવું. પણ એ બંને કરતાં કંદેકેરીઆફોસ^૧ બધે કલાકે આપવાથી વધારે ફાયદો થશે. જો પ્રવાહી હોય તો ઉપર બીજી દવાઓ આપવાની રીત બતાવી છે, તે પ્રમાણે ત્રણ ટીપાં આપવાં. જો ચૂર્ણ હોય તો બે બે કે ચાર ચાર કલાકે એકક ગ્રેઇન બચ્ચાંની જીભ ઉપર મુકી દેવું એટલે તે ગળી જશે. એથી દાંત પણ જલદી કુટશે, અને તે માટે તે દવા પંદર વીશ દિવસ સુધી ચલાવવાની જરૂર છે. મર્ક્યુરીઅસ^૧ની પણ કેટલીક વાર જરૂર પડે છે.

બાયોડીમીટ્રી:—કંદેકેરીઆ ફોસ^૩ નો એકક ગ્રેઇન બાળકની જીભ ઉપર ચાર ચાર કલાકે મુકવો, જોથી તે ચાટી જશે, ઝાડો મટી જશે, અને દાંત ઉગવામાં તેને મદદ થશે. લીલો ને ગંધાતો ઝાડો હોય તો સીલીન્યા^૧ નો અડધો ગ્રેઇન બે બે કલાકે આપવો. ઝાડો બંધ થઈ જાય તો પછી દવા એટલી

ઉતાવળથી આપવી નહિ. (વધારે માહેતી માટે જીવો બાળકના ઝાડના દર્દોનો વિષય.)

અનુસંગી ઉપાય:—તીક્ષ્ણ ઝાડમાં દર્દીને ચોવીસ કલાક સુધી કાંઈ પણ ખોરાક આપવો નહિ. ન્યારે ખોરાક શરૂ કરવામાં આવે, ત્યારે જવની ચાહ, સાબુચોખાની કાંજ કે એવો કાંઈકે હલકો ખોરાક આપવો; ઝાડને બંધ કરવા માટે ગરમ પાણીની મળદારમાં પિચકારી મારવી એ ધણો સારો રસ્તો છે. તે ગરમ પાણીમાં બને તો ખોરાકીય એસીડ નાંખવું. બાળકને જરાપણુ શરદી ન લાગે તે માટે યોગ્ય પોશાક પહેરાવવો. ઝાડથી બાળકનાં કપડાં બગડે, ત્યારે તરતજ તે કપડાં કાઢી નાંખીને ઝીન્કસી કલોરાઇડ ૧ શેર, અને પાણી બે ગ્લાસ એટલે અડધામણુ જેટલું લઈને તેમાં ભેળવવું, અને પછી તે પાણીમાં તેને ઘોષ નાખવાં. ન્યારે બાળકનું શરીર ઝાડ સાથે ગરમ થઈ આવે, ત્યારે બાળકને જરા ગરમ પાણીમાં આશરે ફશ મીનીટ સુધી બેસારવું. બચ્ચાને ચંડી અને સમઘીતોખણુ હવાવાળા ઓરડામાંજ રાખવું. હવા ફેર કરાવવાની જરૂર હોય, તો અવશ્ય હવા ફેર કરાવવો.

(૪) ઉલટી. (Vomiting—વૉમીટીંગ.)

બાળકને દાંત આવતા હોય છે, ત્યારે ધાવણુની, બીજા દુધની કે ખોરાકની તેને ઉલટી થઈ જાય છે. કોઈ વાર દિવસમાં ત્રણ ચાર વખત ઉલટી થાય છે, ને કોઈ વાર માત્ર એક કે બે વખત ઉલટી થાય છે. ઉલટીથી ને ઝાડથી બાળકને કોઈ વાર બહુ ઘણો લાગી જાય છે ત્યારે તે અલપામણુ ગયો કહેવાય છે. ઉપાય કરતી વખતે માત્ર ઉલટી ઉપર લક્ષ આપવાનું નથી; પરંતુ તે સાથે બીજાં જે જે લક્ષણો હોય તે ઉપર પણ લક્ષ આપવાનું છે.

ચિકિત્સા.

ક્રીઓસોટ નાં ત્રણ ટીપાં આશરે ત્રણ ચાર રૂપીઆભાર પાણીમાં નાંખીને તેમાંથી થોડું થોડું દિવસમાં ત્રણ ચાર વખત આપવું એથી ઉલટી બંધ થશે. દાંત કાઢી જતા અટકશે, ને નિદ્રા સારી રીતે આવશે. દુર્બળ ને પાતળા બાંધાનાં બાળકો રોરો કરતાં હોય ને ઉલટાં ન હોય તેઓને આ દવા ઘણી માફક આવે છે.

આયોર્કમીરટી:—કંડેરીઆફ્રોસ^૬ નો એક ગ્રેન બાળકની જીભ ઉપર મુકવો, એથી ઉલટી બંધ પડશે.

એથી ઠીક થાય નહિ તો મેગ્નીસીયમ ફોસ્ફેટ^૬ કે કાલીમ્યુર^૬ આપવું. દરત કમજ હોય તો નેટ્રમમ્યુરથી દરત આવશે ને ઉલટી બંધ થશે.

(૫) ત્વચારોગ. (સ્કીન ડીઝીઝીઝ).

દાંત આવતા હોય, ત્યારે બચ્ચાને દાદર ઉંઠરી, ખસ, લુખસ, છત્યાદિ રોગ થાય છે. દાદર માથામાં થાય છે તેથી માથાના વાળમાં ચાંદાં પડે છે, ને રસી નીકળ્યા કરે છે. આ રોગ લાંબા વખત સુધી ચાલે છે, ને બચ્ચું બહુ હેરાન થાય છે.

ચિકિત્સા.

બાળકની શક્તિ વધારવાનો પ્રયત્ન કરવો, જે જે ત્વચારોગ થાય, તે માટે ઈલાજ કરવા અને ત્વચારોગના પ્રકરણમાં આપેલ દવા લગાડવી તથા પીવા આપવી.

સલ્ફર^૩:—સાધારણ ત્વચારોગને માટે આ દવા ઘણી ગુણકારી છે. તે દવાની નાની માત્રા દિવસમાં ત્રણ વખત આપવી. એ સિવાય જીદા જીદા ત્વચારોગ માટે જીદી જીદી દવાની જરૂર છે અને તે બચ્ચાઓના ત્વચારોગમાં આપી છે; તો પણ કંડેરીઆ કાર્બ^૩ દાંત ઉગવામાં મદદ કરે છે, અને સાથે સાથે ત્વચારોગ પણ મટાડી શકે છે એ ખાસ યાદ રાખવા જેવું છે, ને તેથી તે અજમાવ્યા વિના રહેવું નહિ. આ દવા શરૂઆતમાં બે ત્રણ દિવસ આપ્યા પછી સલ્ફર અપાય તો પણ ત્વચારોગ જલદી મટી જાય છે.

આયોર્કમીરટી:—કાલીમ્યુર^૩ ને કંડેરીઆ ફોસ્ફેટ^૩ બન્ને દવાઓ વારાફરતી બે બે કલાકે બાળક બગવું હોય, ત્યારે આપવી. એકેક ગ્રેન બુકી તેની જીભ ઉપર મુકી દેવી. દવા આપવા માટે તેને જગાડવું નહિ. આ સિવાય બીજી દવાઓ ત્વચારોગના વિષયમાં આપી છે, તે પ્રમાણે ઉપાય કરવો.

(૬) આંચકી (Convulsions—કન્વલઝન્સ).

બાળકને આંચકી આવતી હોય, ત્યારે તેનું મૂળ કારણ શોધી કાઢવું ને માત્ર દાંતને લીધેજ આવે છે એવું માનીને ઉપાય કર્યા વિના રહેવું નહિ. આંચકીની સાથે ઘણી વાર તાવ પણ હોય છે, પણ બે સખત હોય તો એકંદર ચિન્હો—લક્ષણોનું ખારીક અવલોકન કરીને નક્કી કરવું કે તાવ ને આંચકી શાથી થયેલ છે. મોંડું ઉઘાડીને પેઢાની રચિતિ જોવી,

તેમી દાંત આવે છે કે કેમ તે જણાશે. દાંત આવતા હોય તો દવા કરવાની જરૂર નથી એવું સમજવું નહિ.

કંદકેરીઆ કાઝોનિકા ૬૧૨-આળકને દાંત સહેલાઈથી આવતા નથી એમ લાગે કે તરત આ દવા શરૂ કરી હોય તો તેને આંચકી જેવા ભયંકર દર્દથી હેરાન થવું પડતું નથી, અને આંચકી થયા પછી પણ ને આ દવા આપવામાં આવે તો તેથી માહું પરિણામ આવતું અટકે છે. ને આંચકી થોડી ને કાંઈક વાર આવતી હોય તો બીજી દવાની જરૂર પડતી નથી; તોપણ આંચકી સખત આવવા લાગે, તો બેલાડોના^૩ નાં ત્રણ ચાર ટીપાં ચાર ભાર પાણીમાં ભેળવીને તેમાંથી થોડું થોડું પંદર પંદર કે વીશ વીશ મીનીટ બચ્ચાને પીવા આપવું. ને બચ્ચું જખકી જતું હોય, ઝાડો પાતળો લીલા રંગનો ઉતરતો હોય ને તેનું મનનતંત્ર બગડ્યું હોય તો કંદકેરીઆ^૬ થી પણ ફાયદો થશે.

આયોકંભીસ્ટ્રી:-એમીસીઅમ ફ્રાંસ આપવાથી ઘણું કરીને આંચકી મટ્યા વિના રહેશે નહિ; જરૂર લાગે તો તે અને કાલીફ્રાંસ વારા ફરતી આપવામાં જ્યારે આંચકી નરમ પડી હોય ને વારંવાર આવતી ન હોય ત્યારે કંદકેરીઆફ્રાંસ^૬ હમેશાં ત્રણ વખત આપવું, એટલે દાંત સહેલાઈથી ઉગવા લાગશે. (વધારાને માટે જુવો “આળકોના વ્યાધિઓમાં આંચકી” નો વિષય.)

(૭) રાતમાં જખકી જવું તથા રો રો કરવું.

Crying of Infants-કાંઈક આંક ઇન્ફન્ટસ.

દાંત આવે છે, તેથી આળક ઘણી વાર રાતમાં જખકી જાય છે તે તેના જ્ઞાનતંતુની નબળાઈ ખતાવી આપે છે. કેટલીકવાર કૃમિના નેરથી પણ બચ્ચું રાતમાં જખકી જાય છે. જ્યારે દાંત આવતા હોય છે, ત્યારે મોંદું તપાસવાથી ખબર પડે છે, અને તેથી તેને લીધેજ તે જખકે છે કે કેમ તે નક્કી થઈ શકે છે. કેટલાંક બચ્ચાં રાતમાં પૂરતી નિદ્રા થઈ શકતી નથી; ને સ્પષ્ટમાં કાંઈ બીક લાગવાથી રડવા લાગે છે. કેટલાંક બચ્ચાં બેચેની લાગવાથી ખરાબર ઉંઘતાં નથી અને રડરડ કર્યાં કરે છે.

ફીઓસોટ ૬; બચ્ચું રડવા કરતું હોય, ખરાબર ઉંઘતું ન હોય ને રીંસાતું હોય તો આ દવા દિવસે બે ત્રણ વખત બીજી દવાની માફક થોડી

થોડી આપવી. તેમ જતાં રાત્રે ઉંઘે નહિ તો કાલીઆ^૩ નું એક ટીપું એક ચમચીપૂર પાણીમાં સુતી વખતે આપવું તેથી તેને નિદ્રા આવી જશે. સ્ટ્રામોન્યમ^૬ આપવાથી આળક જખકી જતું હોય તો તે મટે છે ને શાંતિથી ઉંઘી રહે છે. ઉપરની હરકોઈ દવા અપાતી હોય, ત્યારે કાંઈ ટાઈ વાર કંદકેરીઆ કાઝો^૬ પણ આપવું.

આયોકંભીસ્ટ્રી:-કાલીફ્રાંસ ૩x ને કંદકેરીઆ ૩x દિવસમાં વારા ફરતી બે ચાર વખત આપવું એટલે રાતમાં બચ્ચું ઉંઘી રહેશે. રાતમાં જરૂર પડે તો કાલીફ્રાંસ^૩ ના એક બે ગ્રેઈન્સ આળકની જીભ ઉપર મુકવા એટલે તે ઉંઘી જશે.

(૮) કાન વહેવો.

Otorrhoea-ઑટોરીયા.

દાંત આવતી વખતે કેટલાંક બચ્ચાને કાનનાં દર્દ થાય છે. આ વખતે કાનને તપાસ્યા વિના રહેવું નહિ; પણ કાનમાં શો રોગ થયો છે, તેનો નિશ્ચય કરવો. ઘણીવાર માત્ર કાનમાંથી જ્યારે પાણી કે પર વહેવા માંડે છે, ત્યારે આળકની માનું ધ્યાન કાનના રોગ તરફ જાય છે, કેમકે કાનમાં ચસકા આવતા હોય, ત્યારે આળક બોલીને પોતાનું દર્દ ખતાવી શકતું નથી. પહેલાં તે ઘણીવાર રૂવે છે, અને તેનું કારણ જાણવામાં આવતું નથી; પણ જ્યારે કાનમાંથી કાંઈ પ્રવાહી નીકળે છે, ત્યારેજ તે કારણ સમજાય છે.

ઉપાય:-કાનનાં દર્દોનું પ્રકરણ જુવું; ને તે પ્રમાણે દવા કરવી, પણ કંદકેરીઆ કાઝો^૬ ને કંદકેરીઆફ્રાંસની આળકોને આ સમયે જરૂર હોય છે તે જૂલી જવું નહિ.

આળકોને થતો ઝાડો.

(**Diarrhoea**-ડાયેરીયા.)

આળકોને દાંત આવતી વખતે ઝાડો થાય છે, તથા તે વિના પણ ઝાડો થઈ આવે છે. ઝાડો થાય છે, ત્યારે ચોવીસ કલાકમાં પાંચ કે છ વખત દસ્ત ઉતર્યા કરે છે.

પ્રકાર:-તીક્ષ્ણ ને દીર્ઘ.

ઝાડાનું તીક્ષ્ણ દર્દ.

(**acute attack**-એક્યુટ ડાયેરીઆ.)

કારણ:-એકદમ ઝાડો સખત થઈ આવવાનું

કારણ અજીર્ણ, ખરાબ ખોરાક, બગડી ગયેલું ધાવણ કે બનાજાની ગરમી હોય છે. બાળકની માને અજીર્ણ થયું હોય, અગર તો તેણીની તબીબત બગડી હોય તો તેથી તેને ઝાડો થઈ આવે છે. માનું મન ઉદ્દેશમાં હોય અગર તો તેને કાંઈ બહુ ધારતી લાગી હોય, તો તેથી બાળકને પણ ઝાડો થઈ આવે છે. ગરમીના વખતમાં તડકામાં ફરવવાથી બચ્ચાને ઝાડો થઈ આવે છે. નબળા બાંધાના બાળકોને ઝાડો થઈ આવવાના સંભવ ઘણો રહે છે.

ચિન્હ:—પેટમાં જરા ગડબડાટ લાગે છે, વાયુ વર્તાય છે અને કાચો ઝાડો ઉતર્યા કરે છે. ધાવણ કરીને તે સાથે થોડોએક તાવ પણ આવ્યા કરે છે. જ્યારે બચ્ચું માત્ર ધાવણભર કે દુધભર રહેતું હોય છે, ત્યારે સંકેદ ચરખીવાળો ઝાડો આવે છે, પાણી કે શ્લેષ્મ ઝાડામાં બહુ જણાતું નથી. ઝાડાનો રંગ ધીમે ધીમે લીલો આવતો જાય છે, પણ ઘણું કરીને લીલા રંગનો ઝાડો જરા મોટી ઉમ્મરનાં બાળકોને થાય છે. ઝાડાનું તીવ્ર દર્દ લાંબા વખત સુધી ચાલતું નથી, પણ જો ચાલે તો તેમાંથી તેનું શરીર બહુ લેવાઈ જાય છે, અને વખતે તેનાં હાડકાંમાં પણ નબળાઈ આવી જાય છે. જ્યારે ઝાડો થઈ આવે ત્યારે યકૃતની સ્થિતિ ઉપર હમેશાં લક્ષ આપવું. કેમકે કોઈ વાર આવા ઝાડાની સાથે યકૃતનું દર્દ પણ થતું જણાય છે.

ઝાડાનો દીર્ઘ રોગ.

(Chronic Diarrhoea—ક્રોનિક ડાયરીઆ.)

કારણ:—ઝાડાનો દીર્ઘ રોગ, સખત એકદમ થઈ આવેલ ઝાડો, કંડમાળ, અસ્થિની નબળાઈ, ક્ષય, કે એવી નબળાઈ, એટલે કે મોટી ઉધરસમાંથી થાય છે. કેટલીકવાર ક્ષય ઉત્પન્ન કરનાર ટ્યુબર્ક્યુલસનું વિષ આંતરડામાં પેડું હોય છે, અને તેથી તેમાં નાનાં નાનાં ક્ષત પડ્યાં હોય છે. નાનાં બચ્ચાંએ દુધ અને બીજા ખોરાક ઉપર રાખવાનો પ્રયત્ન કરવાથી અજીર્ણને લીધે ઘણી વાર તેમને ઝાડો થઈ આવે છે.

ચિન્હ:—ગંધાતો પાતળો ઝાડો વખતો વખત આવે છે, તે સાથે શરીર એટલું બહુ લેવાઈ જાય છે કે માત્ર અસ્થિ ને ચામડું જ દેખાય છે. આગળ જતાં પગે સોજા ચડે છે, અને બચ્ચું મરણ પામે છે. જ્યારે આંતરડામાં ક્ષત પડે છે, ત્યારે કેટલીક

વાર તેમાંથી લોહી પડે છે. મોટાં બાળકોને ઝાડાનો રોગ હોય છે, ત્યારે તેમનું પેટ ડુલ્લું ગયેલું લાગે છે, તેથી ઘણી વાર હાથપગ દોરડી ને પેટ આગરડી બંધે દેખાવ થાય છે; રાતમાં તે પોતાના દાંત કચરડે છે, અને તેના પેટમાં કૃમિ હોય એમ લાગે છે.

નાનાં બચ્ચાંને ઝાડાનો રોગ વધારે વખત સુધી રહે તો તેનાં અસ્થિ નબળાં રહે છે, તે ચાલતો શીખતું નથી, અને તેમાં વખતે તેનાં હાડકાં વળી જાય (rickets) છે. મોટાં બાળકોને થાય તો તેને ફેફસાંના કે આંતરડાના ક્ષય (Tuberculosis) થવાનો સંભવ રહે છે. આંતરડામાં ક્ષત પડ્યા પછી તેનો ક્ષય થવા લાગે છે.

ઝાડાનો રંગ ઘણી વાર લીલો હોય છે, બહાર નીકળ્યા પછી તરત તે પીળો લાગે છે; પણ ધીમે ધીમે તે લીલો થતો જાય છે. કાળો ઝાડો હોય ત્યારે તેમાં લોહી જતું હોય છે. લોહી અને બીજા મથની દવાથી પણ ઝાડો કાળો આવે છે. જ્યારે ઝાડો રંગદાર ન હોય પણ શિક્કો હોય, ત્યારે પિત્તની ખામી સમજવી. ચરખી વિશેષ લેવાથી ઝાડો સંકેદ અગર ભુંખરો આવે છે.

ચિકિત્સા.

નક્સવૈભિકા^૧:—જો દુધ કે એવો કાંઈ ખોરાક બચ્ચાંને પચી શક્યો ન હોય, ને તેથી ઝાડો થઈ આવ્યો હોય, તો આ દવા આપવી તેથી અજીર્ણની ઉલટી પણ મટશે.

લાઈકાપોડીઅમ^૨:—જો આંતરડાના શ્લેષ્મ-પડમાં વરમ થયો હોય, ને તેને લીધે ઝાડો થયો હોય તો આ દવાની જરૂર છે.

મકર્ચુઅસ કરોઝીવસ^૩:—જો સખત ઝાડો થઈ આવ્યો હોય ને તેમાંથી મરડો થશે એવું લાગતું હોય, ઝાડો ગંધાતો હોય, તેમાં જળસ્ જણાતું હોય કે લોહી પડતું હોય તો આ દવા ત્રણ ત્રણ કલાક થોડી થોડી આપવી, ને જો કાંઈ જાતનો સખત વરમ એ સાથે છે એમ લાગતું હોય તો **એકેનામિટ^૩** એ દવા સાથે વારાફરતી આપવું. જ્યારે ઝાડાનો કુદરતી રંગ બદલાઈ ગયો હોય, ત્યારે આ દવાની જરૂર છે એમ સમજવું.

પોડોફીલીન^{૧૩}:—જ્યારે સફરાના ભાગમાં વરમ થયો હોય, પેડુમાં ને ગુદા આગળ દુખાવો હોય,

વખતે આમળ નીકળતી હોય, ને દર્દી ઝાઝાથી બહુ અશક્ત થઈ ગયો હોય ત્યારે આ દવા આપવી તેથી ઝાડો મટવા લાગશે.

મકયુરીઅસ હદસીસ અથવા કુલ્લોમ્લૃઃ—બાળકને દાંત આવતા હોય ત્યારે અવાળુ લાલચોળ થઇ આવ્યો હોય, ને વળી ઝાડો પણ થઈ આવ્યો હોય તો આ દવા આપવાની જરૂર પડે છે.

રીયમ^{૩૫}—જ્યારે ઝાડો બહુ ખાટો ગંધાતો હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી અજીર્ણ મટે છે, ને ઝાડો નિયમિત થાય છે.

મેનીસીઅમ કાર્બ^૧—જ્યારે પેટમાં ચુંક આવીને વારંવાર ઝાડો ઉતરતો હોય, ત્યારે આ દવાથી ઝાડો ને ચુંક મટે છે.

ફાસ્ફોરીક એસીડ^૩—જ્યારે બાળકનું શરીર દિનપ્રતિદિન નિર્બળ થતું જતું હોય, તેનાથી ટટાર બેસી શગતું ન હોય, કે ઉભાં પણ રહેવાતું ન હોય, ક્ષય, કંકમાળ કે અસ્થિની નબળાઇનો રોગ થઇ આવ્યો હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી તેનું શરીર સુધરવા લાગે છે, અંગમાં મજબૂતી આવે છે, ને ઝાડો બંધ થવા લાગે છે. આ દવાને ખદલે ફોસ્ફોરસ પણ ચાલે છે.

કુદકેરીઆ કાર્બ^{૩૫}—બચ્ચાંનાં અસ્થિ પોચાં ને નબળાં હોય, દુધ કે ખોરાક પચતો ન હોય, શરીર પર માંસ જણાતું ન હોય, સ્કૉફ્યુલાની કે ક્ષયની અસર જણાતી હોય, ને પેટમાં ખટાસ જણાતી હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી ઝાડો મટે છે. બચ્ચાંઓનાં શરીર સુધરે છે. લોહી ભરાય છે, માંસ જામે છે, અસ્થિ દૃઢ બંધાય છે, ને ક્ષયજેવા બૂરા રોગનો ભય રહેતો નથી. પુટ્ટી માટે આ દવા એકાદ માસ સુધી હમેશાં બે વખત અઠક ઊર્ધ્વ આપવાની જરૂર છે.

આર્સેનિકમ^૩—જ્યારે ઝાડાનું દર્દ બહુ દિવસથી હોય, ઝાડો કાળો અગર પીળો પણ પાણી જેવો ઉતરતો હોય, ઝાડો ઉતર્યા પછી ગુદા આગળ દાઢ લાગતો હોય અને બચ્ચાંને બહુ સુસ્ત રહેતી હોય, ત્યારે આ દવા ગુણકારી થઇ પડે છે.

ચાઇના^૩—જ્યારે દુધ ને બીજો ખોરાક પચ્યા વિના ઝાડામાં નીકળી જતો હોય, બાળક અશક્ત રહેતું હોય, ને વખતો વખત તાવ આવી જતો હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી ઝાડો પચીને ઉતરે છે, ને બાળકનું શરીર સુધરવા લાગે છે.

કુદકેરીઆફોસ^૩—જે બચ્ચાંઓનો બાધા નબળો હોય, ખોરાક પચતો ન હોય, અસ્થિ પોચાં ને નબળાં હોય, ઝાડો પાતળો ને ગંધાતો પુષ્કળ ઉતરતો હોય, તેઓને આ દવાથી ઘણો સારો ફાયદો થાય છે. બચ્ચાંઓની પુષ્ટિ માટે આ સર્વોત્તમ દવા છે. જે હિંદુસ્તાનમાં જન્મતાં બાળકો પાંચ છ મહિનાનાં થયા પછી છ સાત મહિના સુધી ગાયના તાળ દોષેલા દુધ સાથે આ દવાના બે બે ટ્રેઈન્સ આપીને ઉછેરવામાં આવે તો ઘણાં કૌવતદાર થાય, અને અત્યારની નબળી પ્રજાને ઠેકાણે મજબુત બાધાની ઉત્સાહી પ્રજા બેવાનો સમય નજીક આવે. લોહીની વૃદ્ધિ કરવામાં અને અસ્થિને મજબુત કરવામાં આના જેવી બીજી થોડી જ દવાઓ છે.

સીલીસ્યા^૩—બાળકનું પેટ મોટું ને કઠણ રહેતું હોય, માથા ઉપર ખાટો પર્સાનો વળતો હોય, ઝાડો અનિયમિત રીતે વધારે ઓછો થયા કરતો હોય, ને ગંધાતો હોય, ત્યારે આ દવાથી ઠીક થાય છે.

નેટમ ફોસ^{૩૫}—ઝાડો લીલા રંગનો પણ ગંધાતો ઉતરતો હોય, પેટમાં કૃમિ હોય એમ લાગતું હોય, કે કેળાં જેવાં કાચાં ફળો ખાવાથી ઝાડો થઈ આવ્યો હોય, ત્યારે આ દવા આપવાની જરૂર છે. કેરી બહુ ખાવાથી ઝાડો થયો હોય તે પણ આ દવાથી મટે છે.

ફેરમફોસ^૩—પાણી જેવો ઝાડો વારંવાર ઉતરતો હોય, તાવ આવતો હોય, તૃષા છીપતી ન હોય, કે શરદી લાગવાથી ઝાડો થઈ આવ્યો હોય તો આ દવા આપવી.

નેટમ સલ્ફ^૩—ચોમાસાની ઋતુમાં ભેજને લીધે ઝાડો થઈ આવ્યો હોય કે ઝાડો ઘણા વખતથી હોય ને વિશેષે કરીને સવારના સમયમાં પાતળા ઝાડા થતા હોય ત્યારે આ દવાની જરૂર છે.

કાલીમ્યુર^૩—ઘી કે તેલનો પદાર્થ નહિ પચવાથી ઝાડો થઈ આવ્યો હોય, ઝાડો રહેજ પીળાસ પડતો અથવા માટીના રંગ જેવો ઉતરતો હોય, કે ઝાડામાં લોહી કે જળસ પડતું હોય તો આ દવા અપાય છે.

કાલીફોસ^{૩૫}—ઝાડો બહુ ગંધાતો હોય અગર ચોખ્ખા ઘોણુ જેવો પાતળો તથા સફેદ ઉતરતો

હોય ને બાળક બહુ બેચેન રહેતું હોય ત્યારે આ દવા આપવી.

બાળકને થતું કોલેરાના જેવું હૃદ.

(Cholera Infantum-કોલેરા ઇનફેન્ટમ.)

બાળકને કોલેરાના જેવીજ ઉલટી ને ઝાડો કેટલીકવાર થઈ આવે છે, અને તેથી તે “બાળકનું કોલેરા” એ નામથી પણ ઓળખાય છે. તે રોગ એપી છે, અને તેનો એપ દુધ અગર ધાવણ મારફતે ફેલાતો જણાય છે.

કારણ:-આ રોગ કયા સૂક્ષ્મ જંતુથી થાય છે તે હજી બરાબર ચોક્કસ નથી; પણ તે એપી છે, એમ તો નક્કી થયેલું છે. ઉનાળામાં મે, જુન, જુલાઈ ને આગસ્ટ એ ચાર મહિનામાં તે વધારે થાય છે. હ મહિનાથી ચાર મહિના સુધીની વયનાં બાળકોને તે વિશેષ લાગુ પડે છે. અજીર્ણ થવાથી આ કોલેરાને ઉત્તેજન મળે છે.

ચિન્હ:-એકદમ ઉલટી ને ઝાડો થવા માંડે છે, તે સાથે તાવ ભરાય છે, અને બાળક સુરત ને બેચેન થઈ જાય છે. તાવ કાંઈ વાર શરૂઆતથીજ ૧૦૪° જેટલો આવે છે, ને કાંઈવાર બધો વખત થોડોએક તાવ રહે છે. તરસ ઘણી લાગે છે; પણ મોઢામાં જે નાંખવામાં આવે છે, તેની ઉલટી થઈ જાય છે; પાણી પણ તેના પેટમાં રહેતું નથી; અને કેટલીકવાર દવા પણ ટકતી નથી. શરૂઆતમાં ઝાડો પીળાશ પડતો, તખ્ખરીઆ રંગનો અગર લીલો હોય છે; અને ધીમે ધીમે તેમાં પાણીનો ભાગ વિશેષ થતો જાય છે, છેવટ ઝાડમાં માત્ર પાણીજ નીકળે છે. ચોવીસ કલાકમાં દશથી પંદર ઝાડ થાય છે.

શરીર ઘણું ફીણુ પડી જાય છે, તેથી બચ્ચું બોલ્યા ચાલ્યા વિના ચિથરા જેવું થતું પડ્યું રહે છે. નાડ પાતળી દોરા જેવી થઈ જાય છે, ને કેટલીકવાર મુદ્ર જણાતી નથી. હાથ પગ છેક ચંડા થઈ જાય છે, આંખ ઉઠી ઉતરી જાય છે. તેની ફરતી કાળી કુંડાળી પડે છે, તે અડધી ઉધાડી રહે છે, તેનું તેજ ઉડી જાય છે, પ્રાકી પ્રકાશને લીધે સંકોચ પામતી નથી, આખરે બાળક છેક બેશુદ્ધ થઈ જાય છે, અને તેમાંથી તે મરણ પામે છે.

કાંઈ વાર તે પહેલાં તેને આંચકી આવે છે. પેશાબ થોડો ઉતરે છે, તેમાં આલ્બ્યુમીન જાય છે, અને કાંઈવાર પેશાબ બંધ થઈ જાય છે.

ઉલટી અને ઝાડો બહુ થવાથી છેવટે બાળકના પગની ત્વચા કઠણ (scleroderma-સ્ક્લેરોડર્મા) થઈ જાય છે. એવીજ રીતે સાથળની ને ફૂલાની ત્વચા તથા હાથની ત્વચા પણ કાંઈવાર કઠણ થાય છે. આ રોગથી એમ ન સમજવું કે બાળકને સાધારણ કોલેરા નથી થતો, આવાજ જાતનો કોલેરા થાય છે. મોટા માણસોને કોલેરા લાગુ પડે છે, તેમજ તે બાળકોને પણ લાગુ પડે છે. જો બાળકને ખરો કોલેરા લાગુ પડ્યો હોય તો કોલેરાના વિષયમાં આપ્યા છે તે ઉપાય લેવા.

ચિકિત્સા.

આધરીસ^૩:-જો ઉલટી બહુ થતી હોય તો આ દવાથી તે બંધ થાય છે, તોપણ ઘણીવાર શરૂઆતમાં ઍકોનાઇટ^૧ ની જરૂર પડે છે ને તેથી જ્વર વગેરે ચિન્હો નરમ પડે છે. જો ઝાડો બંખાના પાણીની માફક જરૂરથી છુટતો હોય તો કોટન^૨નું એક ટીપું અઢીલાર પાણીમાં નાંખાને તેમાંથી થોડું થોડું પંદર પંદર મીનીટ બચ્ચાંને પાવું.

ઇથ્યુસા સાઇનેપીઅમ^૩-બચ્ચું રોચા કરતું હોય, બહુ બેચેન રહેતું હોય, ખારાક લઈ શકતું ન હોય, પેટમાં ગડગડાટ કરતો અવાજ થતો હોય, આંચકી આવતી હોય અગર આવશે એમ લાગતું હોય તો આ દવા અડધી અડધી કલાકે આપવી.

યુફોર્બીઆ કોરેલીના^૩-મોળ આવતી હોય ને સખત ઉલટી થતી હોય, પેટમાં જરા પણ પાણી કે અનાજ ટપી શકતું ન હોય, ઉલટી ચોખાના ઘોણુ જેવી થતી હોય ને ઝાડો પણ પાતળોજ આવતો હોય, તો આ દવા અડધી અડધી કલાકે અપાય છે.

આર્સેનિકમ^૩-જ્યારે આ દર્દી દીર્ઘ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે, ને બચ્ચું બહુ અશક્ત ને સુરત થઈ જાય છે, ત્યારે આ દવાથી ઝાડો નિયમિત થાય છે ને શક્તિ આવવા લાગે છે. કેલ્કેર^૩ આથી પણ એવે વખતે ફાયદો જણાય છે. જરૂર લાગે તો ફોસ્ફોરીક ઍસીડ^૩ આપવું એમ ડા. જુસેટ લલામણુ કરે છે.

આયોઝ્મીસ્ટ્રી:—

ફેરમેફ્રાસ^૩x-નવર આવ્યો હોય, તૃષા બહુ લાગતી હોય, ઉલટી થતી હોય ને પાતળો ઝાડો ઉતરતો હોય, ત્યારે આ દવાનો એકેક ગ્રેઇન અડધી અડધી કલાકે બચ્ચાની છબ ઉપર મુકવો. તેથી તૃષા ઓછા લાગશે, અને ઉલટી વગેરે મંદ પડશે. એમ કરવાને બહલે તેટલી દવા જરા ગરમ પાણીમાં મેળવીને પશુ આપાય છે.

કુંદકેરીઆ ફ્રાસ^૩x:-ઝાડો ઉબળુ લાગતો હોય, પાતળો પાણી જેવો હોય, ગંધાતો હોય, ને મોટા પ્રમાણમાં ઉતરતો હોય ત્યારે આ દવા એકલી અગર ઉપલી દવાની સાથે વારા ફરતી આપવાથી ફાયદો થાય છે.

નેટ્રમમ્યુર^૩:-ઝાડો પાતળો ને પાણી જેવો પારશંક ઉતરતો હોય, ઉલટી બહુ થતી હોય, તૃષા મટતી ન હોય, બાળકની આંખોમાં પાણી આવતું હોય, ને બેચેની જણાતી હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી ફાયદો થાય છે.

કાલીસદફ^૩x:-આ દવા શરૂઆતમાં ફેરમેફ્રાસની સાથે વારાફરતી આપવાથી તાવનું જે નરમ પડે છે, સ્વેદ આવે છે, પેટનો દુખાવો અથવા આંકડી હોય તો તે દૂર થાય છે અને પીળા તથા પાણી જેવા ઝાડાને મંધ કરે છે.

મેગ્નીસીઅમ ફ્રાસ^૩:-પેટમાં આંકડી આવતી હોય, હાથ પગમાં દુખાવો થતો હોય, આંચકા આવતી હોય, ને પાતળો ઝાડો ઉતરતો હોય તો આ દવા એકલી અગર બીજી થોડી દવાની સાથે વારાફરતી આપવી. અશક્ત, બેચેની ને માનસિક રોગ અતિશય જણાય તો આની સાથે કાલીફ્રાસ વારાફરતી આપવું.

અનુસંગી ઉપાય:-આ વ્યાધિ કેટલીકવાર દુધમાંથી થાય છે, માટે દુધ મંધ કરવું ને જરાપણ દુધ આપવું નહિ. ખોરાક પણ જરૂર હોય, તોજ આપવો. બાળકને ગરમી ન લાગે તેવી જાતના ઓરડામાં રાખવો. શરીરે ગરમી લગાડવી, શેક કરવો, ગરમ પાણીના શીશા લગાડવા, મળ-દારમાં ગરમ પાણીની પિચકારી મારવી, મીઠાના પાણીની પિચકારી જરૂર પડે તો મળદારમાં ઉંડે સુધી મારવી, તૃષા બહુ લાગતી હોય તો બરફના ટકડા ચુસવા

આપવા, જે ચંડા પાણીથી તૃષા ન મટે તો ગરમ પાણી આપી જવું, મીઠાના (શેરથી વધારે) પાણીની પિચકારી મોટી કિરામાં દાખલ કરવી, અવા બાળક બહુજ હાંધુ થઈ જાય ત્યારે નીચેની ક્રિયા બહુજ ધ્યાન રાખીને કરવી. સવાશેર પાણીને પહેલાં ખુબ ગરમ કરવું, પછી તેમાં મીઠું ૪૫ ગ્રેઇન્સ નાખવું, અને પછી ત્વચામાં મારવાની પિચકારીના સોયાવાળા ભાગના સાથે રબરની નળી લગાડીને તે રબરની નળીના બીજા છેડા રબરના દડાવાળી પિચકારીની સાથે જંડી દેવો. રબરના દડાવાળી પિચકારીને પણ મકડુરીક લોશનથી એક વખત ધોઈને પછી ચોખ્ખા પાણીથી સાફ કરવી, જેથી કાંઈ પણ ચેપ લાગે નહિ. આ પ્રમાણે તૈયારી થયા પછી ધીમે ધીમે બાળકના પેટ, સાથળ, નિતંબ ઇત્યાદિ ભાગની ત્વચા મારફતે માંસના જડા ભાગમાં તે પ્રવાહની પિચકારી મારવી. જરાપણ હવા તે વખતે પિચકારી દ્વારા બચ્ચાના અંગમાં દાખલ થાય નહિ તે ધ્યાનમાં રાખવું. જો બાળકનું શરીર થંડું પડવા લાગે તો એક વર્ષની અંદરના બાળકને બ્રાન્ડી ૧ ભાગ ને પાણી ૮ ભાગ એ પ્રમાણે મિશ્ર કરીને પાવું. બાળકને જરા ઠીક થાય, તો બે ત્રણ દિવસ સુધી શરીરે તેલનું સારી રીતે મર્દન કરવું અને બની શકે તો હવા ફેર કરાવવો જેથી શરીર પાછું મજબુત થાય.

ઝાડાની કબજાબત.

(Constipation-કોન્સ્ટીપેશન.)

બચ્ચાને ઘણુંવારે ઝાડો કબજ થઈ જાય છે, તેનાં કારણો વિવિધ હોય છે. (હોમીઓપેથીની) બ્રાચોનીઆ^૩ની દવાનું એક ટીપું થોડા પાણીમાં મેળવીને એક બે વખત આપવાથી દરત ઉતરે છે. (જીવન રસાયણનું) નેટ્રમમ્યુર^૩x એક ગ્રેઇન અડધી અડધી કલાકે આપવાથી પણ દરત સાફ ઉતરે છે. રેચ કદી આપવા નહિ; કેમકે તેથી ફાયદો થવાને બહલે ઉલટી બાળકની તબીબત બગડે છે. સાચુના પાણીની પિચકારી મારી દરત કરાવવો.

અનુસંગી ઉપાય:-દરત ઉતરવા માટે જરૂર પડે તો મળદારમાં પિચકારી મારવી.

અચ્યાંઓને ચૂંક આવવી.

(Colic-કૌલીક)

અચ્યાંઓને સહેજસાજ કાંચુથી ધણીવાર પેટમાં ચૂંક આવતી હોય એમ જણાય છે. અયોગ્ય ખોરાક એ તેમને ધણી વખત દુઃખદાયક પદાર્થ થઇ પડે છે. વાયડા પદાર્થથી તેમને વાયુ જલદી થઇ આવે છે, ને ચૂંક આવવાથી તે રડવા લાગે છે. અચ્યું ધણીવાર રડ્યા કરતું હોય છે, ત્યારે તેનું કારણ ચૂંક હોય છે, અને જો તે માત્ર એક બે માસની નાની ઉંમરનું હોય તો પેટ ઉપર જરા તાળું તેલ ચોળવાથી, કે જરા મધ ને ઘી ચટાડવાથી પણ તે જાગી જાય છે. સરસીયું પેટ ઉપર ચોળવાથી પણ ચૂંક મટે છે, પુષ્કળ પાણીમાં કાલન ધોતર, લવન્ડર ધોતર કે ડીલ ધોતરનાં એક બે ટીપાં નાંખીને આપવાથી પણ તેમની ચૂંક મટી જાય છે. પણ જો ઝાડાના દર્દની સાથે ચૂંક હોય તો કૌલો-સિંથનું એક ટીપું અઠી ભાર પાણીમાં નાંખીને તેમાંથી થોડું થોડું કલાકે કલાકે આપવું. જો ગાયનું દુધ નહિ પચવાથી ચૂંક આવતી હોય, તો દુધની સાથે જરા કળી ચુનાનું નાતડું પાણી (limo water) ઉમેરીને પછી તે દુધ ઉપયોગમાં લેવું. અચ્યાની ઉંમર જરા મોટી હોય તો “ચૂંક” ના વિષયમાં અન્ય સ્થળે જે ઉપાયો બતાવ્યા છે તેજ અચ્યાંઓને માટે ઉપયોગી છે. જો દસ્ત બરાબર ઉતરતો ન હોય ને પેટમાં દુખતું હોય, તો સીના લકૃર નું એક ટીપું અઠી ભાર પાણીમાં નાંખીને તેમાંથી થોડું થોડું પંદર પંદર મીનીટ આપવું, અથવા તે ન બને તો નેટ્રમચ્યુર^૩ ને મેગ્નીસીઅમફૉ-સફ^૩ નો એક ગ્રેઇન અડધી અડધી કલાકે વારાફરતી બે ત્રણ વખત આપવો. અચ્યું બહુ નાનું હોય તો આ બન્ને દવાઓ તેને ધવરાવનાર બાઇને બે બે ગ્રેઇન-સના પ્રમાણમાં કલાકે કલાકે આપવી; તેથી માને તથા અચ્યાને દસ્ત બરાબર આવશે ને ચૂંક દૂર થશે. ચૂંક બહુ સખત હોય તો મેગ્નીસીઅમ ફૉસફ^૩ નો એક ગ્રેઇન એકલો અથવા જરા મધ સાથે બાળકને ચટાડી દેવો, ને તે પછી બીજાં ચિન્હોને અનુસરીને નેટ્રમચ્યુર, કંકેરીઆફૉસ, કાસીફૉસ, કે ફૉરમફૉસ આપવું. આ દવાઓ ઝેરી નથી ને સ્વાદે ગળી છે તેથી અચ્યાંઓને આપવામાં ધણીજ સુગમતા પડે છે. રડતા બાળકને માટે આના જેવી બીજી દવાઓ થોડીજ છે.

અનુસંગી ઉપાય:—બાળકના પેટ ઉપર જરા સરખા ભાગે ટરપેન્ટાઇન અને મીઠું તેલ લગાડીને શેક કરવો, અગર તેને ગરમ પાણીમાં ખેસારવું, દસ્ત સાફ ન આવ્યો હોય, તો ગરમ પાણી ને એરંડીઆની પિચકારી મારવી. જો ચક્રતનું કાંઇ દર્દ હોય, તો તેનો ધલાજ કરવો.

ટયુબર્કલથી થતો પેટના અંતરાવરણનો વરમ.

(Tuberculous Peritonitis.)

ટયુબર્ક્યુલસ પેરીટોનાઇટીઝ.

પેટના અંતરાવરણનો દીર્ઘ વરમ થાય છે, ત્યારે તે પહેલાં આંતરડામાં કાંઈ રોગ હોય છે; કાંઈ વાર આવો વરમ સખત ચિન્હો સાથે પણ થઇ આવે છે.

કાંચુ:—ટયુબર્કલના ઝેરને લીધે આંતરડામાં ક્ષત પડવાથી, પેટ ઉપર કાંઈ વાગવાથી, કે પેટમાં કાંઈ જાતનો વરમ થયો હોય તેથી સાથે સાથે કેટલીક વાર અંતરાવરણમાં દીર્ઘ વરમ થઇ આવે છે. અચ્યાએ ધાવણ મુક્યા પછી આ દર્દ તેને થાય છે. માંદો ગાયનું દુધ પાવાથી ટયુબર્કલનું વિષ બાળકના આંતરડામાં બિગાડ કરે છે.

ચિન્હ:—જલંદરીના માદક પેટ મોટું થાય છે, પેટની ચામડી જડી થઈ લાગે છે ને દાખી જેવાથી સ્પર્શ રીતે જણાઇ આવે છે, પેટમાં પાણી જેવો પ્રવાહી હોતો નથી; પરંતુ સ્તિગ્ધ પદાર્થના ગાંઠા હોય એમ લાગે છે. કાંઈ વાર સખત વરમ થઇ આવે તો પેટમાં દુખાવો ઉપડી આવે છે, સન્નિપાત જેવું લાગે છે અને વખતે તાવ પણ આવે છે.

ચિકિત્સા.

આસેનિકમ^૩ અને કુંકેરીઆ^૩ બેમાંથી એક, જેનાં ચિન્હો વધારે મળતાં આવે, તે એકલું અથવા બન્ને વારાફરતી લાંબા વખત સુધી આપવાથી આવો દીર્ઘ વરમ મટે છે. ચાઇના^૧ થી તાવ ઉતરે છે ને બીજી રીતે પણ કાયદો થાય છે. જો સઘળાં ચિન્હો જતાં બ્યાજબી લાગે તો કામ્બેવેલ્ટેબીલીસ^૬ આપવું. બેસી-લીનમ^૩ થી ૨૦૦ના બે ત્રણ ગ્રેઇન-સ અઠવાડીઆમાં એક વખત આપવા, અને તે પ્રમાણે પાંચ સાત અઠવાડીઆં સુધી દવા ચલાવવી. એ દવા આપ્યા

પછી બાકાના દિવસોમાં એકહું, સેકારમલેકટીસ આપવું. દીર્ઘ રોગમાં આ દવા અકસીર છે; પણ જો તે મળી શકે નહિ, ને કંદેરીઆ આખાથી ફાયદો જણાય નહિ તો પછી થોડા દિવસ સદેર હમેશાં ત્રણ વખત આપવો. જો પેટમાં કાંઈ કાપતું હોય તેવું સખત દર્દ જણાય, બચ્ચું સુસ્ત પડ્યું રહેતું હોય ને સન્નિપાત લાગતો હોય, તો આયોડોફોર્મ^{૩૦} નું એકાદ ટીપું અઢીભાર પાણીમાં નાંખીને તેમાંથી થોડું થોડું પંદર પંદર મીનીટે બચ્ચાને આપ્યા કરવું.

આયોફોર્મીસ્ટ્રી:—કાલીમ્યુર^{૩૧}—દીર્ઘ વરમ મટાડવા માટે અને પેટને પોચું પાડવા માટે આ દવા બહુ ઉપયોગી છે, ને તે માટે તેનો અઠ્ઠાક ઐષન દિવસમાં ત્રણ ચાર વખત આપવો, તે સાથે જરૂર પડે તો ફેરમફોર્સ^{૩૨} વારાફરતી આપવું, ફેરમફોર્સથી તાવ મંદ પડે છે, અને જો તાવ સખત આવે ને બચ્ચું અંચકાય તો મેગ્નીસીઅમફોર્સ^{૩૩} તેની સાથે આપવું, ને કાલીમ્યુર બંધ કરવું. જો સન્નિપાત લાગે તો કાલીફોર્સ^{૩૪} ને ફેરમફોર્સ^{૩૫} વારા ફરતી પંદર પંદર મીનીટે અઠ્ઠાક ઐષન એક નાની ચમચીપૂર ગરમ પાણીમાં પીગાળીને આપવું.

અનુસંગી ઉપાય:—પેટ ઉપર શેક કરવો. દુધનો ખોરાક આપવો, તેમાં પેપોન નાખવાની જરૂર હોય, તો નાંખવું. જો પેટમાં ખોરાક ટકે નહિ તો શુદ્ધ-મારકતે ખોરાકની પિચકારી મારવી. દુધાપો બહુજ હોય તો ત્વચામાં મોફાઇનની અતિ સૂક્ષ્મ પ્રમાણમાં પિચકારી મારવી. ઉલટી બહુ થાય તો ગરમ પાણી કે બરફના કકડા આપવા.

બચ્ચાને થઈ આવતી શ્વાસોચ્છ્વાસની મુંઝવણ.

(Laryngismus stridulus.)

લેરીન્જરમસ સ્ટ્રીડ્યુલસ.

બચ્ચાને કેટલીક વાર એકદમ શ્વાસ લેતાં મુશ્કેલી નડતી હોય એમ મુંઝવણ થાય છે, અને ગળામાં ધરડ ધરડ અવાજ થવા માંડે છે. આ રોગ વાસુ નર્વાના આકર્ષથી થાય છે.

કારણ:—જો બચ્ચું બહુ નળું હોય, અને શ્વાસ કરીને જોનાં અસ્થિ નમળાં વળી જાય. તેવાં

હોય તેને જ્ઞાનતંતુના દોષને લીધે આ રોગ થઈ આવે છે ગળાના સ્નાયુઓમાં એકદમ આકર્ષ થવાથી તે સંકોચ પામે છે. છોડી કરતાં છોડકાઓને આ દર્દ વિશેષ અને તે પણ ધણું કરીને એક વર્ષની અંદર થાય છે. કાંઈ વાર ચરદી લાગવાથી કે ધાસ્તીથી પણ આવું થઈ આવે છે.

ચિન્હ:—ઉપર કહ્યું તેમ બાળક સતું હોય ત્યાં રાતમાં એકદમ તેની છાતીમાં કાંઈ મુંઝવણ થવા માંડે છે. તેનાથી શ્વાસ પૂરો લઇ શકતો નથી. અને ગળામાં ધરડ ધરડ (wheezing) થાય છે. ધડીક તો એમ લાગે છે કે જાણે બાળક ગુંગળાઇને મરણ પામશે, પણ થોડી વારમાં એકદમ ગળું ઉધકે છે, ને શ્વાસ બરાબર ચાલે છે, એટલે બચ્ચું ખૂબ રડવા લાગે છે. કાંઈ વાર આ મુંઝવણથી આંચકી આવે છે, ને કાંઈ વાર શ્વાસ ચાલે નહિ તો બચ્ચું મરણ પામે છે, આ દર્દમાં મૃત્યુનો સંભવ થોડો છે.

ચિકિત્સા.

કલોરીન^૧ નાં બે ટીપાં નવટાંક પાણીમાં નાંખીને તેમાંથી થોડું થોડું પંદર પંદર મીનીટે આપવું, તેથી શ્વાસ બહાર કાઢવાની મુશ્કેલી દૂર થશે.

સેગ્ન્યુકસ નાઇનર^૨—નામની દવાનું એક ટીપું ઉપર પ્રમાણે આપવાથી પણ શ્વાસ બરાબર ચાલે છે. જ્યારે બચ્ચાં રાતમાં એકદમ જાગી ઉઠે ને પરશેવો ધણો થઇ આવે ત્યારે આ દવાની જરૂર છે. જો ઉધરસ વિના એકદમ આ દર્દ ઉપડી આવે તો ટીંક્યર મોસ્કસ અથવા મોસ્કસ^૩ નાં થોડાંક ટીપાં પાણીમાં નાંખીને તે પાણી હલાવીને બચ્ચાના નાક આગળ ધરવું, એટલે શ્વાસશ્વાસ સહેલાઇથી ચાલવા લાગશે, કરતુરી હોય તો સું-ધાડવી, તે ન હોય તો ઝંભોળા સુંધાડવું. કુપમ મેટાલીકમ^૪ નું એક ટીપું અઢીભાર પાણી સાથે મેળવીને તેમાંથી થોડું થોડું દશ દશ મીનીટે પીવા આપવું. આ રોગ ફરીને ન થાય, તે માટે જો બચ્ચું નળણી તળીઅતનું હોય તો કંદેરીઆકાર્બ^૫ આઠ આઠ કલાક કેટલાક દિવસ સુધી આપ્યા કરવું. જો આંચકી આવતી હોય તો કેટલાક દિવસ સુધી બેલાડોના^૬ આપ્યા કરવું.

જો કાંઈ બીકથી કે હિસ્ટીરીઆની અસરથી આવે વ્યાધિ થઇ આવ્યો હોય કે બાળકનું મગજ બહુ અઅવસ્થિત હોય તો ઇનેશીઆ^૭ દરરોજ

એ ત્રણ વખત આપવું. જે ઠારીઓના વ્યાધિની અસર જણાતી હોય તો એગેરીફસ^૩ દરરોજ એ ત્રણ વખત આપવું. આ દવાઓમાંથી જે યોગ્ય લાગે તે એ ત્રણ માસ સુધી આપવી અને તે સાથે અન્યાર્થે હમેશાં ચંડા પાણીમાં વાદળી બોળીને તે વડે નવરાવવું, અને પછી શરીર લુધીને ગરમ કપડું ધસવું તથા ગરમ કપડાં પહેરાવવાં. એ પ્રમાણે માવજત કરવાથી આવી શ્વાસની મુંઝવણ વખતો વખત થતી અટકશે. કાંડલીવર આછલ શરીરે યોળવું અથવા માલ્ટાઇન થોડું થોડું દુધ સાથે આપવું અથવા બાયોકેમીસ્ટ્રીની પુષ્ટિ આપનારી દવાઓ આપવી.

બાયોકેમીસ્ટ્રી:—મેગ્નીસીઅમફોસ્ફેટ x નો અંકેક ગ્રેઇન એક નાની ચમચી પૂર ગરમ પાણીમાં નાખીને પંદર પંદર મીનીટે આપ્યા કરવો. ત્રણ ચાર વખત આ દવા આપ્યા પછી કાલીફોસ્ફેટ x એ વખત અડધી અડધી કલાકે આપવું. આંચકી આવે તો આ દવાઓ ચાલુ રાખવી. જે શ્વાસોશ્વાસ નિયમિત થઇ જાય તો પછી તે દવાઓની જરૂર નથી.

ફરીથી ન થાય તે માટે કુંદેરેરીઆફોસ્ફેટ ને મેગ્નીસીઅમફોસ્ફેટ હમેશાં વારાકરતી દિવસમાં એ ચાર વખત એ પ્રમાણે એક મહિના સુધી આપવું, એટલે મજબૂત થશે ને ફરીથી એવી મુંઝવણ થશે નહિ.

અનુસંગી ઉપાય:—જ્યારે મુંઝવણ થઇ આવે, ત્યારે અન્યાર્થે કૃત્રિમ શ્વાસોશ્વાસ ચલાવવાનો પ્રયોગ કરવો. તેને સ્વચ્છ હવા મળે તેવી જગ્યાએ લઇ જવું ને પંખાથી કે લુગડાથી પવન નાંખવો. સ્હેજ ચંડા પાણીમાં વાદળી બોળીને શરીરપર લગાડવી એથી પણ કેટલીક વાર શ્વાસોશ્વાસ નિયમિત થઇ જાય છે. અરોઉપર ને કપાળઉપર ચંડા પાણીમાં બોળેલ લુગડાં મુકવાં અથવા તેની ઝાપટ મારવી, અથવા અન્યાર્થે બેસારીને તેના મોં ઉપર પાણી છાંટવું અને તો આ વખતે તેને જરા ગરમ પાણીમાં છાતી સુધી બેસારવું.

મોટી ઉધરસ, -ઉટાંટિયો-કુકડીઆ ખાંસી.

(Whooping-cough, or Pertussis.)

બૂર્પીંગ કફ પરટસીસ.

મોટી ઉધરસ એ બાળકનો એવો સાધારણ રોગ

છે કે તેનાથી કેટકેજ અનણ્યું હશે. આ એક ફેફસાનો તીવ્ર સ્વેપી રોગ છે, અને તેમાં ઉધરસ ધણી સખત આવે છે. તે સ્વેપ નિકટ સંબંધમાં આવ્યા વિના ફેલાતો નથી; જેને તેવી ઉધરસ હોમ તેની પાસે સાબું બાળક જાય, તો તેને તે ચોટવાનો સંભવ રહે છે. દર્દીના યુકમાં તે સ્વેપના જંતુ રહેલા હોય છે અને શરીરમાં દાખલ થયા પછી એક કે બે અઠવાડીઆમાં તે પોતાનાં લક્ષણો ઉત્પન્ન કરે છે. એક વખત થયા પછી તેજ બાળકને આ રોગ ધણું કરીને ફરીથી થતો નથી. તે સ્વેપનું કંઠ-નળીના સ્લેખમ-પડમાં વરમ થાય છે, અને કેટલીક વાર ફેફસાની નાની નાની નળીઓમાં પણ વરમ થાય છે. ઉધરસ બહુ વખત આવવાથી બેગની રક્તનળીઓમાં લોહી વિશેષ જાય છે અને બેગના રોગ ઉત્પન્ન કરે છે. બેથી દસ વર્ષની અંદરનાં બાળકોને આ રોગ વિશેષ થાય છે.

લક્ષણ:—આ રોગની ત્રણ અવસ્થા ગણવામાં આવે છે. પહેલા અવસ્થા દશ કે પંદર દિવસ સુધી રહે છે. બીજી અવસ્થા આશરે એક માસ રહે છે, અને ત્રીજી અવસ્થા એકાદ અઠવાડીક રહે છે; અવસ્થાની મુદતોમાં ધણી વાર બીજાં કારણોથી ફેરફાર થાય છે. એકંદર રીતે આ રોગ દોઢેક માસ સુધી ચાલે છે.

શરૂઆતમાં બાળકને સળેખમ થઇ આવે છે ને તેનો ઉપાય કરવામાં આવે છે, તોપણ જલદી તે બંધ થતું નથી, પણ તેમાંથી ઉધરસ થોડી થોડી આવવા માંડે છે. આ વખતે કાંઈને જરા તાવ પણ આવે છે. ધીમે ધીમે ઉધરસ વધારે જોરથી આવે છે. છાતીની પરીક્ષા કરી જોવાથી માત્ર ફેફસાની નળીઓમાં જરા તાંત જોવો અવાજ સંભળાય છે; પણ ઉધરસ એકદમ અને જાણે છાતીમાં કાંઈ ભરાયું હોય તે કાઢવાને દર્દી પ્રયત્ન કરતો હોય તેવી રીતે જોરથી આવે છે, તે પછી પણ ધીમે ધીમે ધીક તે ખાંખાં કરે છે. આ પછી દર્દી ઉઠો શ્વાસ લઇ શકે છે. પણ તે વખતે કંઠનળી સંકુચિત થયેલ હોય છે, તેથી મોટો અવાજ થાય છે, દર્દી આમ હેરાન થયા પછી થોડીવાર આરામ લે છે, એટલી વારમાં તે ફરીને તેવી ને તેવી ઉધરસ એકદમ આવે છે, અને તેથી તે જાંપી શકતો નથી. આ પ્રમાણે ઉપરાઉપર

જેથી ક વાર ઉધરસ આવે છે, ને છેવટે જરા બળખો નીકળે છે, અગર ઉલટી થાય છે, એટલે ઉધરસ જરા વાર બંધ રહે છે.

ઉધરસ આવે છે, ત્યારે મ્હોરો લાલ થઇ જાય છે, આંખો પણ રાતી થઇ જાય છે ને જરા બહાર નીકળે છે, અને દર્દી ટટાર રહી શકતો નથી. નાક-માંથી કેટલીક વાર લોહી નીકળે છે. રાત્રે ઉધરસ વધારે આવે છે. ઉધરસ ખાતી વખતે જીભ બહાર નીકળે છે, અને તેથી નીચલા ઘાત સાથે છોલાવાથી જીભ ઉપર ચાંદા પડે છે, આવી ઉધરસથી દર્દી આશરે એક માસ સુધી પીડાય છે.

જ્યારે ત્રીજી અવસ્થા તેને મંદ પડવાની આવે ત્યારે ઉધરસ અચાનકની જોરમાં આવતી અટકે છે. બળખામાં શ્લેષ્મ ને પડે નીકળે છે, અને સાધારણ ખાંસીના જેવી ઉધરસ આવે છે. ક્યારેક તેને ફરીથી સળેખમ થાય છે, અને ઉધરસ વધારે આવે છે, પણ ફરીને આ રોગ કવચિતજ ઉથલો મારે છે.

અંતર્વર્તી બ્યાધઓ:—શિયાળામાં આવી ઉધરસવાળાં બાળકને કોઇવાર ફેફસામાં વરમ થઇ આવે છે, અને ઉનાળામાં ઝાડો થઇ આવે છે. ફેફસાનો વરમ થાય, ત્યારે તાવ ભરાય છે, શ્વાસ ઉતાવળો ચાલે છે, અને ખાલી ઉધરસ વારંવાર આવ્યા કરે છે. કોઇવાર ભેજ ઉપર લોહીનું દબાણ થવાથી બચ્ચાને આંચકી આવવા માંડે છે.

પરિણામ:—આ રોગમાંથી કેટલીક વાર ક્ષય એટલે કે ફેફસામાં ટ્યુબર્કલથી થતો રોગ થઇ આવે છે.

ચિકિત્સા.

અક્રોનાઇટ:—જ્યારે ગળામાં સળેખમના જેવી અસર જણાય ને મોટી ઉધરસની શરૂઆત હોય, ત્યારે આ દવા એકલી અથવા ઇપીકાક્યુઆનાર-ની સાથે વારા ફરતી આપવી. કેટલીક વાર આ બે દવાઓ સિવાય બીજી કોઇ દવાની છેવટ સુધી જરૂર પડતી નથી.

ડ્રોસેરા:—જો ઉધરસ વારંવાર એકદમ ચડી આવતી હોય, તો આ દવાની જરૂર છે, તેથી સ્નાયુ-ઓમાં થઇ આવતો આકર્ષ દૂર થાય છે. આ દવાનાં બે ત્રણ ટીપાં નવટાંક પાણીમાં નાંખી રાખવાં ને પછી ઉધરસ આવી કે તરત દર વખતે એમાંથી

થોડું પીવા આવવું. જ્યારે ઉધરસનું જોર નરમ પડે, ત્યારે આ દવા બંધ કરવી, પણ જો ફરીને સળેખમ ને ઉધરસ થઇ આવે તો અક્રોનાઇટ ને ઇપીકાક્યુ-આના પાણું શરૂ કરવું.

કોરેલિઅમ:—જ્યારે ઉધરસનું જોર રાત્રે વધતું હોય, ત્યારે આ દવા ડ્રોસેરાની માફક રાતમાં ને દિવસે આપવાથી ફાયદો કરે છે. ડ્રોસેરાની સાથે વારાફરતી પણ અપાય છે. આ દવા પ્રવાહમાંથી બનાવાય છે, અને દેશી ઔષધિમાં પ્રવાહભરમ ઉધરસ, ક્ષય ઇલાદિ રોગમાં અપાય છે, એ તેના ઉપયોગને અનુમત આપે છે.

નેથેલીન:—જ્યારે ઉધરસ લાંબા વખત સુધી શાંત થતી ન હોય, તેને લીધે શ્વાસ પાછો અંદર લેવામાં મુશ્કેલી પડતી હોય, તથા બાળક મુંઝાઇ જતું હોય ને ગુંગળાઇ જશે એમ લાગતું હોય, ત્યારે આ દવા ઉપયોગી થઇ પડે છે, માટે દિવસમાં ત્રણ ચાર વખત અપાય છે.

કૉકસ ક્રેટાઇટ:—જ્યારે ઉધરસ મોટી ઉમ્મ-રના બાળકને થઇ હોય, અથવા બળખા પુબ્જ નીકળતા હોય, અને ઉલટીમાં શ્લેષ્મ પડતું હોય, ત્યારે આ દવા ત્રણ ત્રણ કલાકે આપવી.

આર્નિકા:—જ્યારે ઉધરસ આવવા પહેલાં બાળક રડવા લાગે, આંખો લાલ થઇ આવે, આંખ-માંથી, નાકમાંથી કે મોંઢામાંથી રક્તસ્રાવ થાય, ત્યારે આ દવા થોડી થોડી બે બે કલાકે આપવી.

કૉસ્ટીકમ:—ખાલી ઉધરસ બહુ જોરથી આવતી હોય, અવાજ બહુ જડો થતો હોય, ગળામાં દાઢ લાગતો હોય અને ઉધરસ આવી ગયા પછી બચ્ચું રડતું હોય, ત્યારે આ દવા જરા જરા ચાર ચાર કલાકે આપવી.

હાઇડ્રોસ્થાનિક ઍસીડ:—ઉધરસ બહુ સખત આવતી હોય, તેથી મગજને હરકત પહોંચે અથવા આંચકી આવે એમ લાગતું હોય, તો આ દવાનાં બે ટીપાં ત્રણ ચાર રૂપીઆભાર પાણીમાં નાંખીને તેમાંથી થોડું થોડું કલાકે કલાકે આપવું.

કુપ્રમ મૅટાલીકમ:—જ્યારે આંચકી આવતી હોય, ઉધરસ સખત આવતી હોય, છાતીમાં અથવા શરીરમાં બીજે કયાંય સ્નાયુઓમાં દુખાવો (cramp) જણાતો હોય ત્યારે આ દવા કલાકે કલાકે અથવા બે બે કલાકે અપાય છે.

બલાડાના :-અન્યુ લોહીઆળ હોય, ઉધર-સર્થ મગજ ઉપર લોહીનું જોર થતું હોય, ને આંચકી આવતી હોય, ત્યારે આ દવાનાં બે ટીપાં ત્રણ ચાર ભાર પાણીમાં મેળવીને તેમાંથી થોડું થોડું દશ દશ મીનીટ આપવું.

ઓપીઅમ :-આંચકીની શરૂઆત થયા પછી મગજ ઉપર કાંઈ દબાણ લાગતું હોય, દસ્ત કબજ હોય, ને અન્યુ સુરત થઈને પાંચું રહેતું હોય, તો આ દવા થોડી થોડી કલાકે કલાકે આપ્યા કરવી.

અન્ટીમોનીઅમ ટાર્ટરીકમ :-ફેફસાની ખારીક નળીઓમાં વરમ થયો હોય, છાતીમાં સડડ સડડ બોલતું હોય, પરશવો વળ્યા કરતો હોય, સુસ્તી હોય, અને કોધનો આવેશ થવાથી ઉધરસ ચઢી આવતી હોય, તો આ દવા કલાકે કલાકે અપાય છે.

હેપાર :-જરા પણુ પવનનો સપાટો ખમી શકતો ન હોય, ઉધરસ એકદમ ઉપડી આવતી હોય, ને છાતીમાં કફ બોલતો હોય ત્યારે આ દવા ઉપયોગી થાય છે.

ફેફસા :-જો ફેફસામાં લોહીનો જમાવ થાય અને ન્યુમોન્યા જેવું સ્વરૂપ થાય તો આ દવાની જરૂર પડે છે. ન્યુમોન્યાની ખાત્રી થાય તો તે વિષયમાં આપ્યા પ્રમાણે ઉપચાર કરવા.

કોકવેલ્યુકીન :-આ દવા આ બ્યાધિના વિષમાંથીજ બનાવવામાં આવે છે, અને તેની અસર ઘણીજ અકસીર થઈ પડે છે, માટે તે અવશ્ય અજમાવવી.

ખાયોડોમીસ્ટ્રી :-આ રોગમાં મેન્નીસીઆફ્સ^સ એ કુપ્ય ઉપાય છે. તેનાથી એકાએક ચડી આવતી ઉધરસ બંધ પડવા લાગે છે. દર્દી વધારે વખત શાંતિ ભોગવી શકે છે, તેના મગજતંતુને પુષ્ટિ મળે છે, ને આંચકીનો ભય દૂર થાય છે. સખ્ત સ્વરૂપમાં તેમજ દીર્ઘ ને મંદ સ્વરૂપમાં પણ તે ઉપયોગી છે; પણ જો જીભ ઉપર સફેદ છારી રહેતી હોય, અથવા સફેદ જડો ને ચીકણો કફ નીકળતો હોય, તો કાલીમ્યુર^સ આપવું. બાળક બહુ નખળું પડી જાય, તેનો સ્વભાવ ચીડીઓ થઈ જાય, ઉંધ આવે નહિ, ને મગજમાં કાંઈ બિગાડ લાગે તો કાલીફોસ^સ એકલું અથવા પહેલી દવાની સાથે અનુક્રમે આપવું. આ દવા અઠેક કે બે બે ગ્રેઇન્સ કલાકે કલાકે અપાય છે, જો ફેફસામાં વરમ લાગે તો ફેફ

સફોસ^સ શરૂ કરવું ને પાછળથી કાલીમ્યુર^સ આપવું. ફેરમફોસથી મગજ ઉપરના લોહીનો જોસ પણ નરમ પડશે.

અનુસંગી ઉપાય :-બાળકને ઉધરસ બહુ આવે તો ટરપેન્ટાઇન ચોળવું. કીઓસોટની વરાળ મોંઢામાં રફતે રફતે શ્વાસમાં લેવરાવવી. શરદી લાગે નહિ, તે માટે ગરમ કપડાં પહેરાવવાં. બાળકને શરદીમાં ફેરવવું નહિ. ક્ષયકે ન્યુમોન્યાના દર્દી પાસે તેને લઇ જવું નહિ, ઉધરસ આવે, ત્યારે તેને તેડી લેવું, અને તેનો વાંસો દાળવો, ખોરાકમાં દુધ વી પચે તેટલું આપવું, ખીજો ખોરાક કમી કરવો, બાળકને જરા ઠીક થાય અને ફેરવી શકાય તેમ હોય, તો હવા ફેર કરાવવો અને આખે શરીર હમેશાં અગર બે બે દિવસે તાજુ તેલ સારી રીતે ચોળવું.

વાયુનળીનો વરમ.

(Croup-કુપ).

વાયુનળીનો વરમ કેટલાંક કારણોથી થાય છે, ને તે કારણોને અનુસરીને તેના જુદા જુદા પ્રકાર ગણવામાં આવે છે.

પ્રકાર :- (૧) વાયુનળીનો તીક્ષ્ણ વરમ. (૨) ચેપથી થતો વાયુનળીનો વરમ યાને ડીથેરીઆ. (ડીથેરીઆનો વિષય જુદો આપ્યો છે તે જોવો.)

કારણ :-શરદી, બેજ, અજીર્ણ ઇત્યાદિથી વાયુનળીમાં વરમ થાય છે.

ચિન્હ :-દિવસે બાળકને ઠીક હોય છે, પણ રાત્રે ઉધરસ આવે છે, તેનો સાદ ખોખરો ને જડો થઈ જાય છે, પહેલાં તો તે ઉંઘી જાય છે, પણ મધ્ય રાત્રે તે જગી ઉઠે છે. તેનાથી શ્વાસ લઇ શકતો નથી, ને શ્વાસોશ્વાસ ચાલે છે તેથી સડસડ અવાજ થયા કરે છે. શ્વાસ બહાર કાઢતી વખતે ઉધરસ આવે છે. બાળક રડયા કરે છે. દશપંદર મીનીટમાં તેને ઠીક થાય છે, જો કલાક કે વધારે વાર ચાલે તો તેમાંથી તેની સ્થિતિ ભયંકર થઈ પડે છે. તેજ રાતમાં તેને ફરીથી તેમ થઇ આવે છે, અને તે પછીની બે ત્રણ રાતમાં પણ તેવુંજ થાય છે.

જો ખાલી ઉધરસ આવતી હોય, અથવા મળખા સહિત ઉધરસ આવતી હોય, ઉધરસથી બાળક ઝુંચળાઇ જશે એમ લાગતું હોય, ત્યાર

કારી હોય, બેચેની જણાતી હોય, ને સુકી હવામાં જવાથી વરમ થઈ આવ્યો હોય તો અકોનાઘટ^૩નું એક ટીપું જરા પાણી સાથે પંદર પંદર મીનીટ કે દશ દશ મીનીટ આપવું. દશ ટીપાં અપાયા પછી દવા કલાકે કલાકે આપવી ને જરૂર ન હોય તો બંધજ કરી દેવી. જો રાતમાં બાર વાગ્યા પહેલાં વરમ થઇ આવ્યો હોય, અને ખાલી ઉધરસ આવતી હોય, તે વખતે કરવનીરી વહેરવાના જેવો અવાજ થતો હોય, તો સ્પન્ડા^૩ ઉપર પ્રમાણે આપવું. રતમાં બાળક ઝપકીને બેઠું થતું હોય, શ્વાસાશ્વાસની મુશ્કેલી લાગતી હોય, ઉધરસ આવવા માંડતી હોય, ઉધરસ સાથે ગળામાં સડ કરતો અવાજ નીકળતો હોય ત્યારે સેમ્પ્યુકસના ટીકચરનું એક ટીપું નવટાંક પાણીમાં ભેગવીને તેમાંથી જરા જરા પા પા કલાકે આપવું, અથવા સેમ્પ્યુકસ^૩નું એક ટીપું પાણી સાથે પંદર પંદર મીનીટ આપવું. જો ઉધરસ એટલી બધી આવતી હોય કે તેથી બચ્ચું ગુંગળાઇ જતું હોય, અને તેની ઉધરસ મધ્ય રાત્રે અથવા મધ્ય રાત્રિ પછી આવતી હોય, તો હેપાર^૩નું એક ટીપું દશ દશ મીનીટ આપવું. જ્યારે સ્પન્ડા આપવું થોડાંક લાગતું હોય ને ગળામાં વરમ લાગતો હોય, ત્યારે આયોડીઅમ^૩ નું એક ટીપું આપવાથી પણ ઘણી વાર ફેર પડતો જણાય છે. વળી એ આપવાની સાથે તેના થોડાંક ટીપાં ગરમ પાણીમાં નાંખીને તેના દમ લીધો હોય, તોપણ જલદી ઉધરસ ને શ્વાસાશ્વાસની મુંઝવણ દૂર થાય છે. જો દર્દી અસ્વસ્થ હવામાં રહેતો હોય તો આ દવાને બદલે ઓઝીન^૧ નાં ટીપાં ગરમ પાણીમાં નાંખીને તેના દમ લીધો હોય તોપણ ફાયદો થાય છે. ઘણા કેસો કાલીઆઘ કોમીકલ^૧થી મુધર છે, માટે તે પણ અજમાવવું. ઉપરની હરકોઈ દવા આપતી વખતે અકોનાઘટ વચમાં કોઈ વખત આપવાથી જલદી ઠીક થવા લાગે છે. તીક્ષ્ણરૂપ મટયા પછી સ્પન્ડા કે હેપાર કેટલાક વખત સુધી આપ્યા કરવું એટલે ગળાનાં પડો તન્દુરસ્ત થઇ જશે. ઇપીકા ક્યુઆના^૩ ને આયોનીયા^૩ વારાફરતી આપવાથી પણ ઘણી વાર ફાયદો થાય છે, અને બીજી કશી દવાની જરૂર પડતી નથી. જ્યારે કફ કે લોહીનો રસ જમી જવાથી બાળકનો શ્વાસાશ્વાસ ને રૂધિરાભિસરણું મંદ (asphyxia) પડી ગયાં હોય. ત્યારે ફોસ્ફોરસ^૧ની જરૂર પડે છે.

આયોડીઅમ^૩:-ફોસ્ફોરસ^૧ અને કાલીમ્યુર^૨ વારાફરતી પંદર પંદર મીનીટ એક એક બ્રેઇન જરા ગરમ પાણીની સાથે આપવાથી વરમ બેસવા લાગે છે ને કફ જમતો નથી, એટલે શ્વાસાશ્વાસ નિયમસર ચાલ્યા કરે છે. જો બાળક બહુ અસકત થઇ જાય, સુસ્તી ને બેચેની વધી પડે, રહેરા લેવાઇ જાય, ને શ્યામ વર્ણ પડે તો કાલીમ્યુરની સાથે કાલીફોસ આપવા માંડવું. બાળકને જરા ઠીક થાય, તોપણ કાલીમ્યુર થોડાક દિવસ આપ્યા કરવું. જ્યો તેને ફરીથી મુંઝવણ કે વરમ થઇ આવે નહિ. જરૂર લાગે તો એઝીસીઅમફોસ કાલીમ્યુરની સાથે વારાફરતી આપવું, એથી ઉધરસ એકાએક આવતી અટકશે.

અનુસંગી ઉપાય:-બાળકના ગળાની તથા છાતીના ઉપરના ભાગની આસપાસ થંડા પાણીમાં રૂમાલ બોળીને તથા નીચોવીને મુકવો, અને તેની ઉપર કાર્ડાં કપડાં વીંટી ગમવાં. જ્યારે તે રૂમાલ ગરમ થઇ જાય, ત્યારે તેને પાણીમાં બોળીને નીચોવીને ફરીથી મુકવો. અને તો એક વાસણમાં ગરમ પાણી ભરીને છાતી સુધી બાળકને તેમાં બેસાડવું. શુષ્ક હવાથી ઉધરસ વધારે આવે છે, માટે બાળકના બિજાનાની આસપાસ વરાળ નીકળતાં પાણીનાં વાસણો ગોઠવવાં.

ભરાઈ જવું; વરાધ-બાળકોના ફેફસાંનો તથા શ્વાસનળીનો વરમ.

(Acute Broncho-Pneumonia.)

બ્રોન્કો-પ્યુમોનિયા.

બાળકને આ રોગ ઘણીવાર થઈ આવે છે; ને સાધારણ રીતે લોકો તે વખતે બાળક ભરાઈ મર્યું છે એમ કહે છે. ઘણાં બાળકો દરવર્ષે આ રોગથી મરણ પામે છે. ચાર વર્ષથી નાની ઉંમરનાં છોકરાંને તે થવાનો સંભવ વધારે રહે છે.

પ્રકાર:-(૧) સ્વતંત્ર વરમ (૨) બીજા રોગથી થયેલો વરમ.

લાઘવ કરનાર કારણ:-કાંઇ પણ માંદગીથી શરીરમાં થયેલી નબળાઇ, જન્મથી શરીરના બાંધાની અને હાડકાની નબળાઇ અને ઉપદંશના ઝેરથી દૂષિત થયેલ રૂધિર; એથી શરીર સ્વતંત્ર વરમને લાયક થાય છે. બીજા પ્રકારનો વરમ થાય છે, તે પહેલાં બાળકને કાંઇ દુટ્ટી નીકળતો તાવ આવતો

હોય છે, અગર ડીથેરીઆ, મોટી ઉધરસ, ઈન્ફલ્યુ-
એન્સીયુ સખત સળેખમ, કે એવો કાંઈ રોગ થયો
હોય છે ત્યારે થાય છે.

હાત્રમાં સૂક્ષ્મ જંતુ સંબંધી તપાસ કરતાં એમ
માલુમ પડ્યું છે કે ન્યુમોકોકસ નામના સૂક્ષ્મ
જંતુને લીધે આવો ફેફસાનો અને શ્વાસનળિકાનો
એક સાથે વરમ થઈ આવે છે. ખીજા રોગમાંથી
જ્યારે આ વરમ થાય છે, ત્યારે કોહવાટના ફૂટ્ટો
કોકસ નામના જંતુથી તેને ઉત્પન્ન કરવામાં હોય
છે. ડીથેરીઆની સાથે આ વરમ થાય છે, ત્યારે
ડીથેરીઆનાં કલેબસ-લોકલર બેસીલસ નામના
જંતુજ તેને ઉત્પન્ન કરે છે. શીયાળામાં અને વસંત
ઋતુની રૂઆતમાં ઘણાં છોકરાં ભરાઈ જાય છે,
અને કેટલીકવાર હવામાં એવો ફેરફાર થઈ જાય છે
કે એક લતાનાં લગભગ બધાં છોકરાં એક પછી
એક અગર એક સાથે ભરાઈ જાય છે.

ચિન્હ:-સ્વતંત્ર વરમ થઈ આવે છે, ત્યારે શરૂ-
આતમાં ખાંસી કે સસણી થઈ હોય એમ લાગે છે;
અને તે સસણી ને ઉધરસ મટી જવાને બદલે તાવ
ભરાય છે, નાડ ઉતાવળી ચાલે છે, બચ્ચું હાંફે
છે, અત નુત્ત થઈને પડ્યું રહે છે. જ્યારે ફેફ-
સાનો વરમ, બરાબર થાય છે, ત્યારે તાવ રહ્યા કરે
છે, ને બચ્ચું ઘણું દુબળું પડી જાય છે. તેના રમ-
તીઆળ ૨ ભાવ બદલાઈ જાય છે, ને તેમાંથી તે
સાળું થાય છે, ત્યારે પણ તેના શરીરમાં ને સ્વ-
ભાવમાં એટલો બધો ફેર પડે છે કે તેને એક વાર
જેયું હોય છતાં ઓળખવું મુશ્કેલ પડે છે. તેની નાડ
નબળી પણ ઉતાવળી ચાલે છે. જે ફેફસાંમાં વરમ
ઘણો ફેલાય તો રક્તાશયને હરકત થવાનો સંભવ
રહે છે. ઉધરસ પહેલાં સુષી આવે છે ને પછી જરા
કફ સાથે આવે છે. ઘણીવાર બાળકથી બળખો
કાઠી શકાતા નથી, પણ ઉધરસની સાથે છાતીમાં
કફ બોલે છે.

સાધાન્ય રીતે શ્વાસોશ્વાસની ક્રિયામાં પહેલાં
અંતર્શ્વાસ પછી બાહ્યશ્વાસ અને પછી આરામ આવે
છે, પણ જ્યારે ફેફસાંમાં અને વાયુનળીકાઓમાં
આવો વરમ થાય છે, ત્યારે અંતર્શ્વાસ પછી વિરામ
આવે છે, અને તે પછી બાહ્યશ્વાસ થાય છે. વળી
બાહ્યશ્વાસ પછી જરા પણ આરામ આવવાને બદલે
એકદમ અંતર્શ્વાસ થાય છે. આવી ક્રિયાથી બચ્ચાનાં

નાકના ફાડવાં પોહોળાં થાય છે, ને મૂકાયા છે,
તે સ્પષ્ટ રીતે દેખાય છે.

ખીજા પ્રકારની વરાધ શરૂ થાય છે, ત્યારે પહેલાં
જેટલો તાવ હોય તેમાં વધારો થાય છે, શ્વાસ ઉતા-
વળો ચાલે છે, ને નાડ પણ વધારે વખત ચાલે છે.

ચિકિત્સા.

અકેનાઈટ:-મોટા માણસોને ન્યુમોન્યા થઈ
આવે છે ત્યારે જેમ આ દવા ઉપયોગી થઈ પડે
છે તેમ બચ્ચાઓને વરાધમાં પણ ઉપયોગી થાય
છે. વરાધની શરૂઆત હોય, ફેફસાંમાં વરમ સખત
હોય, તાવ હોય, ને બચ્ચું બેચેન હોય ત્યારે આ
દવાનું અડધું ટીપું અઢીભાર પાણીમાં મેળવી તેમાંથી
થોડું થોડું અડધી અડધી કલાકે ત્રણ ચાર વખત
આપવું, તે અપાઈ ગયા પછી એક કલાક સુધીમાં
ચિન્હો નરમ પડે નહિ તો ખીજું અડધું ટીપું લઈને
તે પ્રમાણે ફરીથી આપવા માંડવું. પણ તે દર્મ્યાન
જે પરશેવો આવે તો તુરત દવા બંધ કરવીને પછી
ઉધરસ હોય તો છપીકાકયુઆના^૩ નું એક ટીપું
પાણીમાં મેળવી તેમાંથી બે બે કલાકે આપવું, એથી
ઉધરસ ઓછી આવશે. જો કફ બહુ જામ્યો હોય
તો પદ્સેટીલા^૩ નું એક ટીપું પાણીમાં મેળવી
તેમાંથી થોડું થોડું બે બે કલાકે આપવું. જો ન્યુ-
મોન્યાને મળતાં બધાં ચિન્હો થયાં હોય ને સ્પર્શ-
ધાત બોદો આવવાને બદલે નકકર આવતો હોય તો
ફોસ્ફોરસ^૩ વધારે ઉપયોગી થઈ પડે છે.

હાર્ટર ઇમેટીકા:-જો કફ ઘણો જામ્યો હોય
અને તેને લીધે શ્વાસ બરાબર લઈ શકાતો ન હોય
અથવા શ્વાસ ઉપરછલો ચાલતો હોય તો આ દવાનું
એક ટીપું પાણીમાં મેળવી તેમાંથી થોડું થોડું પા-
પા કલાકે આપવું.

સોલેનીઆ^૩:-જો ફેફસાંને બહુ શ્રમ પડતો
હોય અથવા તેના મજબૂતતુઓને કાંઈ હરકત થઈ
હોય અને તેથી તેના તંતુઓનો ઉપધાત (paralysis)
થયો હોય તો આ દવા આપવાથી ઠીક થાય છે.

બેલાડોના^૩:-જ્યારે વરાધની સાથે બચ્ચાના
મગજને કાંઈ માઠી અસર થઈ હોય, સનિપાત થયો
હોય, આંચકી આવતી હોય, નાવે ઉધરસ વધારે
આવતી હોય, કે ઉધરસથી મ્હોરો લાલ થઈ આવતો
હોય, ત્યારે આ દવાની જરૂર છે.

કેલીડોનિઅમ:^૬ કે ૧૨:-બચ્ચું બહુ બેચેન
હોય, આમ તેમ આજોડતું હોય, શરીરવાળી હવાથી

વધારે થતો હોય, યકૃતનો ને પાચનક્રિયાનો કાંઈ દોષ જણાતો હોય, ત્યારે આ દવા વિપયોગી થઈ પડે છે. શ્વાસોશ્વાસ જ્યારે બહુ ઉતાવળા ચાલતા હોય ત્યારે આ દવાથી નિયમિત થાય છે.

આર્સેનિકમ આયોડેટમ^{૩x} :—જ્યારે અશક્તિ ને સુસ્તી બહુ હોય, ફેફસાના મોટા ભાગમાં કે ગળામાં પણ વરમની અસર જણાતી હોય, ને શરીર ભાગવાથી કે સળેખમ થયા પછી વરાધ થઈ આવી હોય તો આ દવા ફાયદાકારક થઈ પડે છે, આ દવા બાળકને દુધ પાયા પછી આપવી.

ટ્યુબર્ક્યુલીનમ^{૩૦} :—આ દવા ટ્યુબર્ક્યુલ નામના ચેપી વિષમાંથી બનાવાય છે, અને તે આ રોગમાં ઘણી વાર અકસીર નીવડે છે. જ્યારે આમ ખાત્રી થાય કે વરાધ બીજા છોકરાઓના ચેપ લાગવાથી થઈ છે, ત્યારે આ દવાની આવશ્યકતા વધારે છે.

આયોડીસીટી :—

ફેરમફ્રાસ^{૩x} :—વરમની શરૂઆતમાં આ બે ષેષ્ટન્સ જરા ગરમ પાણીમાં પીગળાવીને તેમાંથી પા પા કલાકે થોડું થોડું આપ્યા કરવું.

કાલીમ્યુર^{૬x} :—ઉપરની દવા આપ્યા પછી વરમ જરા મંદ પડશે એટલે આ દવા તેની સાથે વારાફરતી આપવા માંડવી.

ફેરમફ્રાસથી છાતીમાં થતો દુખાવો, વરમ, ઉતાવળો શ્વાસોશ્વાસ, છાતીની બીંસ વગેરે મટી જાય છે, અને કાલીમ્યુરથી કફ છુટો પડી એછો થતો જાય છે.

નેટ્રમસલ્ફ^{૬x} :—એમાસાના બેજથી વધારે થતો હોય ને ઉધરસ સહેલાઈથી ખાઈ શકાતી ન હોય તો આ દવા આપવી.

અનુસંગી ઉપાય :—અચ્ચાને બિજાનામાં સુવારી રાખવું, પણ તેનું પડખું પા પા કે અડધી અડધી કલાક ફેરવવું, કેમકે ચત્તા સુધી રહેવાથી ફેફસામાં લોહીનો જમાવ થાય; એટલા માટે તેને થોડી આમાં સુવારી રાખવું નહિ; તેમાં અચ્ચું પોતાનું પડખું ફેરવી શકતું નથી. જ્યારે અચ્ચાને ઉધરસ આવે ત્યારે તેને બેઠું કરવું, તથા તેનું માથું જરા નીચું નમાવવું,

ગરમ પાણીમાં ફલાટીનના કકડા બોળીને શેક કરવો. છાતીમાં તાગત તેલમાં કપૂર મેળવીને સારી રીતે મેળવો. વરમ બહુ સખત હોય તો વારંવાર પોટીસ મુકવી. બાળક બહુ નિર્બળ થઈ જાય ને રક્તા-

શય મંદ પડવા લાગે તો ઉતેજક દવાઓ ખાન્દી વગેરે આપવી અને ખોરાક પુષ્ટિકારક આપવો.

રસપિંડોનો વરમ, બાળકોની જંઘમાં, કાન પછવાડે અને બગલમાં થતી ગાંઠો.

Lymphadenitis and glandular swellings—લીમ્ફાડેનીટીસ.

રસવાહિતીઓ જે રસ પાછો લાવે છે, તેને શુદ્ધ કરનારા પિંડો જંઘમાં, બગલમાં, કાન પછવાડે અને બીજે કેટલેક સ્થળે હોય છે; આ રસપિંડોને ફેટલીકવાર વરમ થઈ આવે છે.

કારણ :—જે બાળકોની પ્રકૃતિ રક્ષકયુક્તાનું કે ક્ષયનું દર્દ થઈ આવે એવી ખરાબ હોય છે, તેમને આ રોગ થઈ આવે છે. છોકરાંઓને લાલ તાવ આવી ગયા પછી તેમજ ફેટલાક પુટીનીકળતા તાવ લાગ્યું પડ્યા પછી પણ આ ગાંઠો સુજ આવે છે.

ચિન્હ :—આ ગાંઠો સુજ આવે છે, અને તે કાંઈ વાર પાકે છે, ત્યારે ક્ષત પડે છે. બાળકનું શરીર ઘણું કરીને બહુ નબળું હોય છે.

ચિકિત્સા.

આયોડીન :—આ દવા કાલીઆયોડેટમ, હાઇડ્રોજનમ, બીન આયોડેટમ, કેલ્શયમ આયોડેટમ કે આર્યટા આયોડેટના રૂપમાં અપાય છે. એકલું હોમીઓપથીક આયોડીન પણ આવે છે, પણ તેના કરતાં ઉપર આપેલ ક્ષારોમાંથી એકાદ આપવાથી વધારે ફાયદો થાય છે. તે બધામાં કાલીઆયોડેટમ^૧ વધારે વપરાય છે. જરૂર પડે તો બહારથી પણ ગાંઠોને આયોડીન લગાડાય છે. જે બાળક નબળા બાંધાનું હોય તો ઉપલી દવા ફેટલાક દિવસ આપ્યા પછી **કુંદકેરીઆ** કાર્બ આપવું. જે રક્ષકયુક્તાની કે ક્ષયની અસર હોય તો અકવાડિયામાં એક વખત **એસીલીનમ**^{૧૦૦} આપવું.

આયોડીસીટી :—

કુંદકેરીઆ ફ્લુઆર^{૬x} :—ગાંઠ કઠણ હોય તો આ દવાથી તે પોચી પડીને ફેલાઈ જશે.

ફેરમફ્રાસ^{૩x} :—જો ગાંઠો સુજને લાલ થઈ આવે ને દુખે તો આ દવા બે ત્રણ દિવસ સુધી ફેર-ફેર ચાર પાંચ વખત આપવી.

કાલીચુરુ^{૬૪}×—નંદે ગાંઠો પોચી હોય કે લાલ ન થઇ હોય ને સ્કોફ્યુલાની અસર જણાતી હોય તો આ દવા આપવાથી તે ગાંઠો ગળી જશે.

સીલીસ્યા^{૩૪}×—ગાંઠો પાકે એમ લાગતું હોય તો આ દવા આપવી એટલે પાકવાની દશે તો જલદી પાડી જશે.

કુંદકેરીઆ સદ્કુ^{૩૪}×—ન્યારે ગાંઠો પાક્યા પછી અંદરથી પડે નીકળતું હોય ત્યારે પડે બંધ કરવા માટે આ દવાની જરૂર પડે છે.

કુંદકેરીઆ ફ્રાંસ^{૬૪}×—આળકનું શરીર નળળું હોય છે, અસ્થિ પોચાં હોય, અનાજ પચતું ન હોય, ગાંઠો ધણા વખતથી સુધરતી ન હોય, કંઠમાળ થાય એમ લાગતું હોય, ત્યારે બીજી દવા સાથે વારંવાર આ દવા આપવી. એથી શરીર સુધરશે, અને ગાંઠો ફેલાઇ જશે.

ગાંઠ પોચી હોય તો કાલીચુરુ ને કંઠજી હોય તો કુંદકેરીઆ ફ્રેડ્યુએર ને વેસેલાઇન જેવી મલમની બનાવટમાં ભેળવીને બહારથી ગાંઠ ઉપર ધીમે ધીમે ચોળવું અગર પટ્ટી મુકી રાખવી. ડૉડલીવર ઓછા પચે તો આપવું.

આંતરડાનો ક્ષય.

(Tabes Mesenterica—ટબીક મેસેન્ટેરીકા.)

સર્વ સ્થળે માંસનો નાશ કરવાની શક્તિ ધરાવનાર પદાર્થ ટ્યુબર્કલ ન્યારે આંતરડામાં થાય છે, ત્યારે તેનો પણ ક્ષય એટલે નાશ કરે છે. ફેફસાંમાં તેજ વિષાદી પદાર્થ થવાથી ક્ષયનો મહાન વ્યાધિ થાય છે. કંઠમાળનો રોગ પણ તેથીજ થાય છે. ન્યારે આંતરડામાં તે પોતાનું જોર વર્તાવે છે, ત્યારે બાળક જેટલો ખોરાક ખાય છે, તેટલો બધો નકામો જાય છે, અને તેથી તેને કશી પુષ્ટિ મળતી નથી; ને બાળક દિવસે દિવસે લેવાનું જાય છે. ટ્યુબર્કલ એ ઝીણા ઝીણા માંસમાં થતા દાણાનું નામ છે, પણ તે દાણામાં સડવાનો ને ફેલાવાનો ગુણ હોય છે.

કારણ:—આ રોગ થવાનું કારણ બેસીલસ બ્રાફ્ કોક નામના સૂક્ષ્મ જંતુ હોય છે, જેનાથી ટ્યુબર્કલ થાય છે. “ મેસેન્ટેરીના પિંડોમાં ” આ રોગ લાગુ પડે છે.

ચિન્હ:—આ રોગનાં ચિન્હ દીર્ઘ આડાના

વિષયમાં આખાં છે તેવાંજ હોય છે. જીર્ણવર ને ઝાડો રહ્યા કરે છે, બાળક બહુ નળળું ને દુબળું થઇ જાય છે, પોષણ નહિ મળવાથી મૃત્યુ નિપજે છે, કેટલાંક બાળકોની કુષ્ઠા ઉધડે છે, કેટલાંકની મંદ પડી જાય છે અને કેટલાંકને ઉધરસ પણ થઇ આવે છે.

ચિકિત્સા.

આયોડીનમ^{૩૪}× એ આ રોગની મુખ્ય દવા છે. ન્યારે બાળક બહુ લેવાઇ ગયું હોય ત્યારે આ દવા તેની ઉમ્મરના પ્રમાણમાં પાણી સાથે તૈયાર કરીને ત્રણ ત્રણ ક્લાકે આપવી. **બેરીલીનમ^{૧૦૦}×** ના એકાઠ બે ગ્રેઇન્સ અકવાડીઆમાં એક બે વખત આપવા, એથી તે સૂક્ષ્મ જંતુનું જોર દૂર થશે. જે ઝાડો થઇ આવ્યો હોય તો શરૂઆતમાં મર્ક્યુરીઅસ કર્બોઝીવસ^૬ આપવું. ઝાડો લાંબા વખતથી હોય, ઝાડો બહુ ઉતરતો ને મળદારમાં દાઢ લાગતો હોય તો આર્સેનિકમ^૩ આપવું.

નંદે ભુખ લાગતી ન હોય, પેટમાં ખટાશ રહેતી હોય, અસ્થિ નળળાં હોય, ને સ્નાયુઓનું માંસ પોચું હોય તો કુંદકેરીઆ કાર્બ^૬ દિવસમાં બે ત્રણ વખત દેવું. દરત કબજ થઇ જાય તો સ્લેબમ એસ્ટીકમ^૩ નો એક ગ્રેઇન આપવો આઠ કલાક પછી જરૂર પડે તો અડધો ગ્રેઇન ફરીથી દેવો એટલે દરત ઉતરશે.

આયોડીનમ^{૩૪}×

ફેરમ ફ્રાંસ^{૩૪}×—અન પચે નહિ, ઝાડો થઇ આવ્યો હોય ને પેટમાં દુખતું હોય તો આ દવા હમેશાં ત્રણ ચાર વખત આપવી.

કાલી ફ્રાંસ^{૬૪}×—ગંધાતો ઝાડો ઉતરતો હોય, બાળક સુસ્ત ને નળળું હોય ને મગજનો કાંઈ રોગ જણાતો હોય તો આ દવા આપવી.

કાલીચુરુ^{૬૪}×—ખીણા રંગનો ચીકણો ઝાડો ઉતરતો હોય ને ધી પચતું ન હોય તો આ દવા આપવી. તેથી લોહી ને જળસ પણ બંધ થશે.

કુંદકેરીઆ ફ્રાંસ^{૩૪}×—નળળાઈની અસર દૂર કરે છે, અસ્થિને મજબૂત કરે છે, વિષની સામે થવામાં બચ્ચાને ધણી સારી મદદ કરે છે અને પાતળા ગંધાતા ઝાડા પણ બંધ કરે છે.

સીલીસ્યા^{૬૪}×—પેટ મોટું ને કંઠજી થઇ ગયું

હોય, જ્યારે પરશેવો વળતો હોય ને ગંધાતો ઝાડો આન્યા કરતો હોય ત્યારે આ દવાથી ફાયદો થાય છે, ને તે લાંબા વખત સુધી ચલાવવાની જરૂર છે.

અનુસંગી ઉપાય:—સારો પૌષ્ટિક ખોરાક આપવો. હુધમાં ચુનાતું પાણી બેળવીને આપવું. ગરમ કપડાં પહેરાવી રાખવાં. હવા ફેર કરાવવો; શરીરે તેલ ચોળવું અને જેમ અને તેમ બાળકને પોષણ આપતા રહેવું.

રાતમાં પેશાબ થઇ જવાનો રોગ.

(Enuresis Nocturna—અન્યુરોસીસ નૉકટર્ના.)

બચ્ચું બે વર્ષનું થાય છે, ત્યાર પછી કેટલીક વાર રાતમાં ઉઘતું હોય, ત્યારે તેની મરજી વિના તેનો પેશાબ નીકળી જાય છે, અને કપડાં તથા બિછાનાં બગડે છે.

કારણ:—કેટલાક બાળકોનો મૂત્રમાર્ગ જન્મથી નબળો હોય છે, અગર મૂત્રાશય સહેજ વાતમાં ઉ-સ્કેરાઇ જાય છે. જે બાળકોનો બાધો કે મગજશક્તિ નબળી હોય છે અને જેને પૂરતો પૌષ્ટિક ખોરાક મળતો નથી, તેવાને આ રોગ ઘણીવાર થાય છે. પોચા સ્વભાવનાં, તેમજ ભ્રમિત ને ગાંડા મગજનાં બાળકોમાં તેનો પ્રચાર વિશેષ છે. વાઇવાળાં દર્દીઓને આ લક્ષણ સૌથી પહેલું જોવામાં આવે છે. પેશાબ બહુ અમ્લ (acid) હોવાથી; મૂત્રાશયનો વરમ થવાથી અને પથરી થવાથી પણ દર્દીના કાણુ વિના પેશાબ વહી જાય છે. કૃમિ, મસા, અને ઇદ્રિની ઉપર કાંઈ રોગ થવાથી પણ કેટલીકવાર પેશાબ બે-અંદાજે નીકળી જાય છે. કાંઈ કાંઈને આ રોગની ટેવ પડી જાય છે.

ચિન્હ:—રાતમાં બચ્ચું સુતું હોય છે, ત્યારે તેને સ્વપ્ન આવે છે કે પોતે પેશાબ કરે છે, અને તરતજ પેશાબ ખરેખર નીકળવા માંડે છે, તેથી બિછાનું બધું ભીનું થાય છે. કેટલીકવાર આવું કશું સ્વપ્ન આવતું નથી. પેશાબ રાતમાં થઇ જતો હોય, ત્યારે દવા શરૂ કર્યા છતાં જો કાંઈ ફેર ન-જાય નહિ તો મૂત્રાશય તપાસવો.

ચિકિત્સા.

સીના^૩અગર સેન્ટોનાઇન^૩ થી કૃમિનો નાશ થાય છે, અને જો કૃમિથીજ પેશાબનો આવો રોગ

થયો હોય તો તે એથી મટી જાય છે. જો પેશાબ રંગદાર ને ગંધાતો હોય તો બેન્ઝોઇક એસીડ^૩ હમેશાં ત્રણ ચાર વખત આપવું. જે બાળક રાતમાં બહુ ઉઘી જતું હોય, જલદી જાગતું ન હોય ને જેને રાતમાં પેશાબ વહી જતો હોય તેને ફીઓ-સોટથી ફાયદો થશે. વળી તેવાં કેટલાંક બાળકોને રાત્રે સુતી વખતે કાલીઆમીડમનો એક ગ્રેઇન આપ્યાથી પણ રાતમાં પેશાબ વહી જતો નથી. જો પહેલી ઉઘમાંજ પેશાબ વહી જતો હોય તો સેપીઆ^૬ થોડું થોડું બે વખત આપવું. જો દિવસે પણ પેશાબ થોડો થોડો ટપક્યા કરતો હોય તો પલ્મેટોલા^૩ અથવા વરબેરકમ થેપ્સસ^૩ ત્રણ ચાર વખત આપવું. આ સિવાય વેલેરીએનેટ ઓફ આમોન્યા, ને જોલ્ડીમીઅમ પણ લક્ષણો નોંધને અપાય છે. મ્યુલેઇન ઓઇલ પાવાથી પણ મટે છે.

આયોકૃમીરૂટી:—ફારમ ફોસ^૩થી બાળકને પેશાબ વહી જતો અટકે છે. જો કૃમિ હોય તો નેટમફોસ^૩ આપવું.

જો બચ્ચું બહુ નાની ઉંમરનું ને અશક્ત હોય તો ફેડકેરીઆ ફોસ^૩ આપવું. આ દવાએમાંથી જે યોગ્ય લાગે તે દરરોજ ત્રણ વખત એ પ્રમાણે એકાદ માસ સુધી અવસ્ય આપવી; તેથી બચ્ચાંની એકંદર તન્દુરસ્તી પણ ઘણી સુધરે છે.

અનુસંગી ઉપાય:—બાળકની એકંદર તન્દુર-સ્તી તરફ ધ્યાન આપવું, તેને સારો ખોરાક આપી યોગ્ય કસરત કરાવવી, સારી રીતે નિદ્રા આવે તેમ કરવું, બરાબ છોકરાંઓની સાથે સોજત કરે નહિ તે ધ્યાનમાં રાખવું, હમેશાં ટપમાં બેસારીને બાળકને બરાબર નવરાવવું, રાત્રે બહુ કપડાં ઓઢાડવાં નહિ. દસ્ત સાફ લાવવો. કૃમિ દૂર કરવાં. ગરમ મસાલા-વાળી ચીજો ખાવા આપવી નહિ, તેમજ ગળપણ પણ ઓછું આપવું, રાત્રે વહેલાં વાળું કરાવવું, સાંજ પછી પાણી ઓછું પાવું, ચાહ કાશી વગેરે તદ્દન બંધ કરવું અને પથરી થઇ હોય તો તેનો ઇલાજ કરાવવો.

બાળકોની ઇદ્રિનો સડો.

(Noma Pudendi—નોમા પ્યુડેન્ડી.)

જેવાં કારણોથી બાળકના મોઢામાં સડો થાય છે, તેવાંજ કારણોથી તેને ઇદ્રિ ઉપર પણ સડો થાય છે; બાળ ઉપદંશથી પણ કાંઈ વાર ઇદ્રિનો ભાગ

સડે છે. ઇન્દ્રિની ઉપર કાંઈ વાગવાથી કે કાંઈક રડી જવાથી કાંઈ વાર તે પાકે છે.

એ સિવાય છાકરાઓને ઇન્દ્રિ સંબંધી કાંઈ રોગ થતો જણાતો નથી. કેટલીક છાડીઓને ધાત જાય છે, તે વિષય ધાત જવાના રોગમાં આપ્યો છે, તે જોવો. છાકરાઓની ઇન્દ્રિ ઉપર કાંઈ કરડવાથી કાંઈ વાર ઉપલી ત્વચા પાતળી થઈને કુલી આવે છે, તો તેને વખતે ફેડી નાંખવાની જરૂર પડે છે.

ચિકિત્સા.

જે ઉપદંશની અસર હોય તો મકર્દુરીઅસર^૩ આપવું; જે ઉપદંશના વિપત્તિ ખાત્રી ન હોય તો તેને બદલે આસેનિકમ^૩ થોડું થોડું ચાર ચાર કલાકે આપવું.

આયોકુંભીરૂઢી:—કાલીચુર^૩ એ મુખ્ય દવા છે, તેથી ઇન્દ્રિનો સોને બેસી જાય છે, ને સડો રૂઝાવા લાગે છે, વળી ઉપદંશની અસર હોય તે પણ મટે છે. એ દવા ખાવા અપાય છે, તેમજ વળી વેસેલાઇન કે ઘોએલા ધીમાં મેળવીને બહારથી પણ લગાડાય છે, જે જ્વરનાં કાંઈ ચિન્હ હોય તો ફૂરમ-ફૂસ^૩ તેની સાથે વારા ફરતી આપવું.

અનુસંગી ઉપાય:—ઉપદંશની અસર હોય, તે દૂર કરવી, સડવાળો ભાગ ૧૦ ટકાવાળા કામોલિક સાબુથી ધોવો, ઉપદંશના ક્ષતને નાઈટ્રીક ઍસીડના નમ્ર પ્રવાહિથી વારંવાર ધોઈ પછી વેસેલાઇન એકલું લગાડવું, સાધારણ સડો બેરીક ઍસીડ કે ઝીન્કસીએકસાઇડ ને વેસેલાઇનથી દુરસ્ત થાય છે.

અચ્ચાના મસ્તક ઉપર થતી લોહીની ગ્રંથી.

(Cephalhaematoba.)

કેફાલ-હીમા-ટોમા.

અચ્ચાના માથાના એક બાજુએ પોચી લોહીની ભરેલી ગ્રંથિ તેના જન્મ પછી ત્રણ ચાર દિવસે જોવામાં આવે છે. તે માથાથી જુદી લાગતી નથી, પણ જાણે માથાનો તેટલો ભાગ પોચો અપકવ ને જરા સુજેલો હોય તેમ લાગે છે.

કારણ:—પ્રસવ વખતે મસ્તકને કાંઈ ઇજા થવાથી લોહીનો જમાવ અસ્થિના પડમાં થઈ જાય છે, ને તે ગ્રંથિ જેવો લાગે છે.

તેનાં કાંઈ ખીન્ન લક્ષણો જણાતાં નથી, થોડા

દિવસમાં તે શોષાઈ જાય છે, ને મસ્તક સાફ થઈ જાય છે.

ચિકિત્સા.

આર્નિકાના લોશનમાં પુષ્કળ પાણી રડીને તે લોશન માથા ઉપર રોજ જરા જરા લગાડવું; એમ કરવા છતાં સાત આઠ દિવસમાં કાંઈ ફેર લાગે નહિ તો કુંદેકેરીઆ^૧ થોડાક દિવસ સુધી ખાવા આપવું.

આયોકુંભીરૂઢી:—ફૂરમફૂસ^૩ના ચાર પાંચ ગ્રેઇન્સ પાણીમાં નાંખીને તેમાં કપડું બોળીને માથા ઉપર એક બે વાર મુકવું, તથા ફૂરમફૂસ^૩ નો એકેક ગ્રેઇન સવાર સાંજ આપવો, તેથી ફાયદો થાય નહિ તો પછી કુંદેકેરીઆ ફ્યુચ્યોર^૩ પંદરેક દિવસ સુધી આપવું તો ગાંઠ ફેલાઈ જશે.

અનુસંગી ઉપાય:—ગ્રંથિવાળા ભાગને ખનતાં સુધી હડવો નહિ, ઉપર લખેલ દવાઓ કરવી તથા લગાડવી, ગ્રંથિ ઉપર કાંઈ વાગે નહિ તે અવશ્ય સંભાળવું, સુવારતી વખતે તે ભાગ આગળ નરમ ને પોચો રૂનો કુચો મુકી રાખવો અને નવરાવતી વખતે પ્રથમ જરા ગરમ ને પછી થંડું એમ બે ચાર વખત પાણી તે જગ્યાએ ધીમે ધીમે લગાડવું એટલે તેમાં જરૂરી સુવારો થવા લાગશે.

બાળકોના સ્તન પાકેવા.

Mastitis Neonatorum—મેસ્ટાઇટીસ નીઓનેટોરમ.

સ્વાભાવિક રીતે બચ્ચું અવતર્યા પછી તરતજ તેના સ્તનમાં છાસ જેવો પ્રવાહી ભર્યો હોય છે, તે દાખીને કાઢી નાખવામાં આવે છે; અને જે તે કાઢી નાખતી વખતે તેને ખરાબ રીતે દાખવામાં આવે, તો કેટલીક વાર તેનો વરમ થાય છે ને પાકે છે.

આયોનિઆ^૩ નું એક ટીપું નવટાંક પાણીમાં મેળવીને તેમાંથી થોડું થોડું દિવસમાં ચાર પાંચ વખત આપવું; જે તેથી ઠીક થાય નહિ તો ફાઇ ટાલેક્કા^૧ આપવું. જે પાકે તો હેપાર^૧ થોડું થોડું આપવું. એકલું આયોનિઆ ઘણાખરા કેસોમાં બસ થઈ પડે છે.

આયોકુંભીરૂઢી:—ફૂરમફૂસ^૩ આપીને વરમ મંદ પાડવો, જરૂર પડે તો વરમ મટાડવા તેના પાણીનાં પોતાં મુકવાં, પછી જે પાકશેજ એમ

લાગે તો કુંદકેરીઆસદ્ક^૩× અને સીલીસ્યા^૬ આપીને મટાડવું.

ફેલેન્ડુલા લોશન લગાડવાથી સ્તન જલદી પાછા સારા થઈ જાય છે. ટીકચર ફેલેન્ડુલાના એક ટ્રામને ત્રણ આઉંસ એટલે પાણેરથી જરા થોડા પાણીમાં મેળવવાથી ફેલેન્ડુલા લોશન થાય છે.

આળકોને થતો કમળો.

Icterus Neonatorum—ઇક્ટરસ નીઓનેટોરમ.

આળકોને કમળો ફેટલીક વખત થાય છે; પરંતુ લોકો તેને કમળા તરીકે ઓળખવાને બદલે તેનાં બીજાં લક્ષણો ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપે છે.

પ્રકાર:—કારણો પ્રમાણે પ્રકાર જુદા જુદા ગણી શકાય છે, પરંતુ હલકો કમળો, ને ઢુણ કમળો એમ મુખ્ય બે જાત છે.

કારણ:—સેપ્ટીસીમ્યાનો રક્તવિકાર નાજના વર-મથી થાય છે, ત્યારે પણ કમળાનું ચિન્હ જણાય છે, ફેટલીક વાર જન્મેલાં આળકોને જુદા જુદા અવ-યવમાં રક્તસ્રાવ થાય છે; ને તે પછી કમળો જણાય છે. વળી ઉપદંશના વિષથી કે જન્મથી યકૃતમાં કાંઈ ખોટ હોવાથી પણ કમળો થાય છે. યકૃતમાં પિત્ત ઉત્પન્ન થયા પછી પિત્તને વહેવાની નળીમાં કાંઈ અડચણ નડવાથી પણ કમળો થાય છે. કોઈવાર ગોળ કૃમિને લીધે કમળો થાય છે. ફેટલીકવાર ડ્યુ-ઓડેનમનો વરમ થાય છે, ઝાડાનું દર્દ થાય છે, ને તે સાથે કમળો જણાય છે.

ચિન્હ:—જન્મ્યા પછી તરતજ થોડા દિવસમાં ફેટલીકવાર કમળો થઈ આવે છે; પણ તે કમળો પોતાની મેળે મટી જાય છે. કમળાનાં ચિન્હો વધારે સ્પષ્ટતાથી તેના ખાસ વિષયમાં આપ્યાં છે તે જોવાં. ફેટલીકવાર ત્રણ વર્ષથી મોટાં આળકોને કમળો થાય છે, ત્યારે માથું ઢુળે છે, અરિચ રહે છે, ઝારો થાય છે, ફેટલીકવાર દસ્ત કબજ રહે છે, તેનો રંગ દિફ્ફો હોય છે, પેશાબ ઘણો રંગદાર આવે છે, અને શરૂઆતમાં જરા તાવ આવે છે. આ રોગમાં મોટા માણસોની નાડ જેમ ધીમી ચાલે છે, તેમ આળકોની નાડ ધીમે ચાલતી નથી.

ચિકિત્સા.

કુઓમીલા^૩:—જ્યારે બચ્ચાને કમળા જેવું

થઇ આવે, ત્યારે આ દવા ઉત્તમ છે; જો તેથી બરાબર ફાયદો થાય નહિ, તો પાછળથી મક્યુરી-અસ^૩ થોડાક દિવસ આપવું.

આયોકુંમીસ્ટ્રી:—

કાલીમ્યુર^૩× ને ફૂરમફોસ^૩× વારાફરતી થોડું થોડું આપ્યા કરવું, એટલે કમળો જલદી મટી જશે.

અનુસંગી ઉપાય:—દસ્તને નિયમિત કરવો, આળકોને બનતાં સુધી સુવાડી રાખવું, ખોરાક માત્ર પચે તેટલોજ આપવો, તડકામાં કે શરદીમાં તેને રાખવું નહિ અને લકવામાં લખ્યા પ્રમાણે બીજા ઇલાજ કરવા.

લાખું. (Nævus—નીવસ.)

ત્વચામાં રહેલી રક્તનળીઓ મોટી થઇ જવાથી ચામડીનો ફેટલોક લાગ વધારે લાલ અને જરા ઉપ-સેલ થાય છે; કોઈવાર લાલને બદલે નંબલી રંગનો થઈ જાય છે, આથી કરીને લાલ અગર નંબલી ચાંદાં પડી રહે છે, તેને લાખાં કહે છે. ફેટલાંક લાખાની ઉપર વાળ ઉગે છે. આવાં ચાંદાં બચ્ચાને જન્મથી હોય છે. ક્યારેક તે જગ્યાએ ક્ષત પડે છે. ખૂંસુરતીમાં ધાનિ કરવા સિવાય લાખાથી બીજા અડચણ થતી લાગેજ નેવામાં આવે છે.

ચિકિત્સા.

શ્યુન^{૩૦} આપવાથી લાખું ફેટલીકવાર નાશ પામે છે. વળી તેજ દવાનું ટીકચર સવાર સાંજ બે વખતે તે જગ્યા ઉપર લગાડાય છે. કુંદકેરીઆ^૬× ફૂરફૂરસ^૬ ને લાખકોપોટીઅમ એ ત્રણે અજ-માવવા જેવાં છે.

આયોકુંમીસ્ટ્રી:—કુંદકેરીઆ ફેલ્યુઓર^૩× ત્રણ માસ જેટલા લાંબા વખત સુધી આપવાથી ફેટલીક-વાર ફાયદો જણાય છે, ફૂરમફોસ^૩×થી પણ ફેટ-લાંક લાખાં લાંબે વખતે દૂર થાય છે.

છોકરાંઓની ત્વચા ઘસાવાથી આળી થવી.

(Intertrigo.—ઈન્ટરટ્રાઇગો.)

જો આળકોનું શરીર ઘણું કુલી ગયું હોય છે, તેઓની ત્વચા, સાથળ, ડોક, બગલ વગેરે સ્થળે સામસામી ઘસાય છે, અને તેથી તેમાંથી દાહક રસી

નીકળે છે, તથા ત્વચા આળી થઈ જાય છે. મોટી ઉમ્મરની કેટલીક સ્ત્રીઓ તથા આદમીઓ જેઓ ચરખીથી ફાલી ગયા હોય છે, તેમને પણ કાઠવાર આ પ્રમાણે ત્વચા-દોષ થઈ આવે છે. આ રસી સ્વચ્છ પાણી જેવી હોય છે, પણ તેના વડે સણવું કપડું અકક થઈ જતું નથી.

ઉપાય:—એવી જગ્યાએ વેસેલાઇન લગાડવું અને એવી ત્વચા જેમ અને તેમ ઓછી ધસાય એવો ધલાજ લેવો; એમ ન અને તો લીન્ટના કપડાં-પર બોરીક ઓઈન્ટમેન્ટ લગાડીને તે કપડું એના સાંધામાં મુકી દેવું, અને ચાર ચાર કલાકે બદલવું. બે ચામડી થોડી ધસાતી હોય તો ટંકણપારને કારો ભુકા લભરાવવો. કાલીમ્યુરના મલમ લગાડવાથી ઘણા સારો ફાયદો થાય છે. કાલીમ્યુર એકલું પણ લભરાવાય છે. (હામીઓપેથી)ની કુંભોમીલા^૧ની દવા આપવાથી પણ આવો ત્વચાદોષ દૂર થાય છે; તેમાં પીડા બહુ થતી હોય તો મકચુરીઅસ સોલ્યુબીલીસ^૨ આપવું. ચાલવાથી સાથળ ધસાતાં હોય તો ઇથ્યુસ સાઇનેપીઅમ^૩થી ઠીક થાય છે. જીવનરસાયણની કાલીમ્યુરની દવા ખાવા આપવાથી પણ ફાયદો થાય છે. બે તેમ છતાં તેથી ઠીક થાય નહિ તો નેટ્રમમ્યુર^૪ થોડાક દિવસ સુધી આપ્યા કરવું.

બાળકોને થતા ત્વચારોગ.

(The skin diseases of Children).

બાળકોને જે ત્વચારોગ થાય છે તેમાં માથાનું ખરજવું, અન્ય સ્થળે થતું ખરજવું, વિસ્ફોટક, દાદર, ખસ, ઇત્યાદિ મુખ્ય છે. આ ત્વચાના રોગનું વર્ણન ને ઉપાય ત્વચારોગના પ્રકરણમાં આપેલ છે. બાળકોના મસ્તક ઉપર દાદર થાય છે, તે ઉંદરોના નામથી ઓળખાય છે.

કેટલીકવાર બાળકની ત્વચા કેટલેક સ્થળે લાલ થઈ આવે છે, ને તે ઉપર જીણી જીણી ફાડલીઓ થાય છે; તે અળાઇના જેવી હોય અને ઘણી વખત પરજેવાના નાના પિંડો હોય છે, તે મોટા થવાથી આ ફાડલીઓ દેખાય છે. અંગ્રેજીમાં તેને સ્ક્રોફ્યુલસનો રોગ કહે છે, અને તે ઉનાળાના દિવસોમાં ગરમીથી થતો હોય એમ જણાય છે. બહુ ગરમ કપડાં પહેરાવી રાખવાથી પણ તેવી અળાઇ આવે છે.

ચિકિત્સા.

બાળકના ચહેરા ઉપર ખરજવું હોય, તો વાયોલા ટ્રીકોલર^૧ આપવાથી ઠીક થાય છે. તેને બદલે મકચુરીઅસ કોરોઝીવસ^૨ અને હેપાર સલ્ફર^૩ પણ અજમાવવાં જેવાં છે. લાંબા વખતથી ખરજવું મટતું ન હોય તો સેપીઆથી કાઠવાર જલદી મટે છે. માથામાં ખરજવું થયું હોય તો કુંદેકેરીઆ મ્યુરીઆટીકા^૪ અને સલ્ફર^૫ એ બન્નેથી મટી જાય છે. તેમાં પહેલી દવાની થોડીક માત્રાઓ આપ્યા પછી બીજી દવાની એક માત્રા આપવી. એ પ્રમાણે ગોઠવણ કરવાથી જલદી ફેર પડે છે. બે ખરજવામાં ચળ બહુ આવતી હોય તો વાયોલા ટ્રીકોલર^૧ બહુ સારો ફાયદો કરે છે. સેપીઆ, ને હેપાર સલ્ફ માથાના ખરજવાને પણ મટાડે છે. બે ખરજવું કોરું રહેતું હોય, તો લાઇકોપોડીઅમ^૬ થોડાક દિવસ સુધી આપવું. સ્ક્રોફ્યુલસ થઈ આવ્યું હોય તો કુંભોમીલા^૭ પલ્સેટીલા^૮ અથવાએન્ટીમોનીઅમ કુડમ^૯થી તે મટી જાય છે.

બે બાળકને દાદર થઈ હોય, તો સેપીઆ^૧ની જરૂર છે. અઠવાડીઆમાં એક વખત બેસીલીનમ^{૨૦} ૩૦ ના બે ત્રણ ગ્રેઇન્સ આપવાથી પણ ફાયદો થાય છે.

બાયોકુંમીસ્ટ્રી:--

કાલીમ્યુર^૩:—જે ત્વચા રોગમાંથી સફેદ ચીકણો રસ નીકળતો હોય, તેને માટે આ દવા ઉત્તમ છે.

કાલીસલ્ફ^૪:—ખરજવું મટાડવા માટે આ દવા ઘણી કામની છે. ખરજવું કોરું હોય ને ત્વચા ખરી જતી હોય ત્યારે પણ આ દવાજ અપાય છે.

નેટ્રમમ્યુર^૫:—જે ખરજવામાંથી કે ત્વચારોગ માંથી પાતળી ને પાણી જેવી સ્વચ્છ રસી નીકળતી હોય, તે મટાડવા માટે આ દવા અપાય છે.

કુંદેકેરીઆ ફ્રાસ^૬:—બાળકનું શરીર નબળું હોય ને તેની નબળાઇને લીધે ત્વચા રોગ જલદી મટી શકતો ન હોય ત્યારે આ દવા બીજી દવાની સાથે વખતોવખત આપતા રહેવી, એટલે ત્વચા રોગ જલદી મટશે.

નેટ્રમફ્રાસ^૭:—જે પેટમાં કૃમિ હોય એમ લાગતું હોય, આખે શરીરે ચળ આવતી હોય, કે ખસ થઈ હોય તો આ દવા ઉપયોગી થાય છે.

કુંદેકેરીઆ ફ્યુઓર^૮:—હાથ પગની ત્વચા

ફાટતી હોય, તો આનું સેવન કરવાથી તે ફાટતી મટે છે.

અતુસંગી ઉપાય:—સ્વચ્છ ને ક્ષાર વિનાના પાણીથી ત્વચાને હમેશાં સાફ રાખવી. શાકભાજીનો ખોરાક વિશેષ રાખવો. ખારા પાણીનો ઉપયોગ જોમ અને તેમ ઓછો કરવો. અજીર્ણ થવા દેવું નહિ; ને એકંદર તન્દુરસ્તીમાં જોમ અને તેમ સુધારો કરવો. ત્વચારોગના પ્રકરણમાં જે ઉપાયો આપ્યા છે, તેમાંથી જે યોગ્ય લાગે તે ઉપાય કરવા. કાલીસલ્ફ વગેરે મલમ સાથે લગાડાય પણ છે, તે ધ્યાનમાં રાખવું. પાણીમાં કાંઈ ગિગાડ હોય, તો હવાફેર કરવો. ગંદાં ને મેલાં લુગડાં શરીરપર રહેવા દેવાં નહિ, બાળકનાં પાથરવાનાં લુગડાં હમેશાં સંખત તડકામાં તપવા દેવાં ને વખતોવખત ધોવાં.

ખચ્ચાંઓને થતો ચમક-ધનુર.

Trismus Neonatorum.—ટીઝમસ નીઓનેટોરમ.

કેટલીકવાર જ્યારે નાળ કાપ્યા પછી નાભીના ભાગમાં વરમ થઇ આવે છે, ત્યારે તેમાંથી ખચ્ચાંઓને ચમક થઇ આવે છે. તેનાં લક્ષણો ચમકના વ્યાધિમાં આપ્યાં છે, તેવાંજ થાય છે.

ચિકિત્સા.

નાળ કાપ્યા પછી ચમક થઇ આવ્યો હોય તો બેલાડોના^૩ ઘણી સારી અસર કરે છે એમ ડા. હ્યુઝસ કહે છે. જે બાળકની માતા ધાવણ મારફતે કાંઈ માઠી અસર થઇ હોય, અને તેને લીધે ચમક થયો હોય, તો ઇન્નેસીઆ^૩ આપવું. જડયું ડાખા જમણી ખેચાયા કરતું હોય ને ધુન્ સાથે આંચકી આવતી હોય તો જેલ્ડસી-મીઅમ^૩ ક્ષાકે ક્ષાકે આપવું. અને નાભી ઉપર ક્લેન્ડયુલાસોશનનું પોતું મૂકવું. નાભીના ભાગમાં વરમ થઇ આવ્યો હોય, ત્યારે એકેનાઈટ^૨ આપવાથી ઘણીવાર ચમક ઉપડતો નથી.

બાયોકેમીસ્ટ્રી:—મેગ્નીસીઅમ ફ્લૅસ^૩ ને કાલી ફ્લૅસ^૩ પંદર પંદર મીનીટ વારાફરતી આપવાં. જ્વર હોય તો ફેરમફ્લૅસ વચમાં વચમાં આપવું. ગરમ પાણીમાં ખીંગાળવાથી વધારે ફાયદો થાય છે.

અતુસંગી ઉપાય:—ધનુર ને આંચકીના પ્રક-

રણમાં લખેલા ઉપાયો કરવા, જખમવાળો ભાગ ધોઇને સાફ રાખવો, અને તો ખચ્ચાંને ગરમ પાણીમાં ૧૦ મીનીટ રાખવું, તેની પાસે બહુ ગરમ કરવી નહિ અને પ્રમાણ પણ બહુ ન આવે તેમ કરવું. બીજા રોગમાં બાળકને શ્વાસ ઉપડ્યો જણાય છે, ત્યારે ઘણીવાર આવો વરમ થાય છે.

વરાધનો રોગ સ્વતંત્ર રીતે થયો હોય, ભારે ટેટલીક વાર તે પંદર નિશ દિવસ સુધી ચાલે છે. જ્યારે મટવા માંડે છે, ત્યારે પણ વરાધ બહુ દિવસ સુધી લાંબાય છે. વરાધમાંથી ટેટલીકવાર મગજના પડમાં વરમ થાય છે; ને આંચકી થઇને ખચ્ચું મરણ પામે છે. કોઇવાર રક્તાશય નળાં પડી જવાથી ખંધ પડે છે ને તેથી મરણ નીપજે છે. જ્યારે ૧૦૪ જેટલી શરીરની ગરમી સતત રહ્યા કરે, અને દવાથી પણ ઓછી ન થાય. ત્યારે માકાં પરિણામની ધાસ્તી રહે છે. જે ખચ્ચાં અવતરે ત્યારથીજ ટયુબકેસ જેવા વિષારી પદાર્થથી નળાં ને ગંદાં રહેતાં હોય તેવાંને બચવામાં બહુ મુશ્કેલી નડે છે.

ભાગ ૧૦ મો.

સ્નાયુ ને અસ્થિના વ્યાધિઓ તથા હાથ પગનાં દર્દો.

(Diseases of the loco-motive Organs).

ડીઝીઝ્ ઓફ ધ લોકે મોટીવ ઓર્ગન્સ.

સ્નાયુનો વરમ.

(Myositis—માયોસ્ટાઇટીઝ.)

જખમ થવાથી, કાંઈ દાહક વસ્તુનો સ્પર્શ થવાથી, શરદી લાગવાથી, ઉપદંશ કે સ્કૉફયુલા જેવા દર્દના હેતુથી કે હલ ઉપરાંત વપરાવાથી સ્નાયુનો વરમ થઇ આવે છે.

પ્રકાર:—તીક્ષ્ણવરમ ને દીર્ઘવરમ.

ચિન્હ-લક્ષણ:—તીક્ષ્ણ વરમ થાય ત્યારે સ્નાયુ લાલ થાય છે, દુખે છે, ગરમ લાગે છે, અને થોડી વારમાં સુજી આવે છે, તે સાથે કોઇવાર જરા તાવ આવી જાય છે. દીર્ઘ વરમ થાય છે, ત્યારે સ્નાયુ કેટલીકવાર કાણુ થઇ જાય છે. કવચિત વરમ થયા પછી સ્નાયુનો ભાગ પાકે છે ને પડે વહે છે. ઉપદંશ ને કંકમાળના રોગથી દીર્ઘ વરમ થવાનો સંભવ છે.

ચિકિત્સા.

આયોનિઆ:^{૩૫}—સ્નાયુનો વરમ થયો હોય, તો આ દવા કલાકે કલાકે આપવી. ન્યારે શરદી ખમી શકતી ન હોય, અને હરવા ફરવાથી દુખાવો વધારે લાગતો હોય, ત્યારે આ દવાની જરૂર છે. એ સિવાય બેલાડોના, મકથુરીઅસ ને હેપારસલ્ફ્યુરીસ આપવાની પણ કાંઈ વાર જરૂર પડે છે.

ફ્લીઆથોરટમ:^{૧૫}—ન્યારે ઉપદંશ જેવા કારણથી દીર્ઘ વરમ થયો હોય, ત્યારે આ દવા ત્રણ ત્રણ કલાકે લાંબા વખત સુધી આપવાની જરૂર પડે છે.

ફ્લેકેરીઆ કાર્બ:^{૬૫}—ન્યારે ભાર થોડો ઉપાડતાં પણ થાક ધણો લાગે, ત્યારે આ દવા એકલી અગર ઉપરની કાંઈ દવા સાથે વારા ફરતી અપાય છે.

અનુસંગી ઉપાય:—વરમવાળા ભાગને જરા-પણ હલાવવો નહિ, શેક કરવો; ગરમ તેલ ધીમે ધીમે દુઃખ ન થાય, તેવી રીતે યોગતું. વરમ થવાનું કારણ જખમ, સંધીવાકે જે હોય તેનો ઈલાજ કરવો.

સ્નાયુનો દુખાવો; સ્નાયુનું વાએ રહી જવું.

(Myalgia—માયાવહઆ.)

અતિશય મહેનતથી, કાંઈ વાગવાથી, સંધીવાથી, શરદી લાગવાથી કે એવા કાંઈ કારણથી સ્નાયુઓમાં દુખાવો ઉપડે છે. સ્નાયુને ગરવાજખી રીતે વાપરવાથી તેને ધણો શ્રમ પડે છે, અને તેથી પણ તે દુખે છે. ન્યારે આખા શરીરને ધણી મહેનત પડી હોય છે, ત્યારે તાવ આવી જાય છે, અથવા સ્નાયુઓ દુખે છે તેથી ઉઠવાનું કે હરવા ફરવાનું મન થતું નથી અને ખાવાની રૂચિ પણ મંદ પડી જાય છે.

વિશેષ કરીને કમરના સ્નાયુઓ વધારે દુખે છે, ને તે વખતે કેડનો દુખાવો (lumbago) કે હેવાય છે; તેમજ ન્યારે ડોકના સ્નાયુઓ રહી જાય છે. ત્યારે ડોક રહી ગઈ—(torticollis) ટોરટી-કોલોસ કહેવાય છે. કેટલીકવાર ખભોરહી જાય છે તેને (Omodynia) ઓમોડીનીયા કહે છે.

અ

આર્નિકા:^{૩૫}—જો થાકને લીધે કે કાંઈ વાગવાને લીધે છે સ્નાયુમાં દુખાવો થયો હોય; તો આ દવા ત્રણ ત્રણ કલાકે આપવી.

એકોનાઇઠ:^૩—જો તાવની કાંઈ પણ નિશાની સાથે સ્નાયુમાં દુખાવો થયો હોય, ને સ્પર્શ કરવાથી દર્દ વધે તો આ દવા બે બે કલાકે આપવી.

આયોનિઆ:^{૫, ૩૫}—જો શિયાળામાં થંડો પવન લાગવાથી સ્નાયુમાં દુખાવો થયો હોય, તો આ દવા બે બે કલાકે આપવાથી ઠીક થાય છે.

ડેકેમોરા:^૩—શરદીમાં કે ભેજમાં રહેવાથી સ્નાયુમાં દુખાવો થતો હોય, અથવા ડોક સજડ રહી ગઈ હોય તો આ દવા બે બે કલાકે આપવી.

જેલ્સીમીઅમ:^{૩૫, ૩}—જો કામ કરવાની ટેવ ન હોય, તે કામ કરવાથી થાક લાગ્યો હોય, ને આખા શરીરના અથવા સ્નાયુઓ દુખતા હોય, તાવ આવી ગયો હોય, માથું ને વાંસો પણ દુખતો હોય, ત્યારે આ દવા બે બે કલાકે આપવાથી આરામ થવા લાગે છે.

વિરેટ્રમ વીરીડી:^૩—આખા શરીરના સ્નાયુ નખળા પડી ગયા હોય, હાથે પગે કળતર થતું હોય, ને વાંસો ફાટતો હોય, ત્યારે આ દવા બે બે કલાકે આપવાની જરૂર છે.

કૌરટીકમ:^૬—ખભા સજડ થઈ ગયા હોય એમ લાગતું હોય, હાથ પગમાં થાક જણાતો હોય, આખું શરીર ફાટતું હોય, સવારમાં ઉઠતી વખતે એક કલાક સુધી સુસ્તી લાગતી હોય, ને શરીર ભારે જણાતું હોય, તો આ દવા બે બે કલાકે આપવી. **સીમીસીફ્યુઝ:**^૩—શરીરની ડાખી ખાનુએ સ્નાયુઓમાં દુખાવો જણાતો હોય, દર્દનો સ્વભાવ સિ-સ્પીરીઆવાળો અગર બહુ પોચો હોય, સંધીવાની કાંઈ અસર હોય ને તેથી ડોક સજડ રહી ગઈ હોય તો આ દવા બહુ ઉપયોગી થઈ પડે છે.

રસટોક્સ:^૩—કેડ રહી ગઈ હોય, તો આ દવા ત્રણ ત્રણ કલાકે આપવી. શરદીને લીધે કે ભેજને લીધે કમર દુખતી હોય, તો આ દવા ઉપયોગી થઈ પડે છે. કદી બહુ શ્રમ પડવાથી કેડ દુખતી હોય, તો આર્નિકાની જરૂર છે.

ટાટોરંથ્રેટીક:^૬—સવારમાં ઉઠતી વખતે કેડ દુખતી હોય, અથવા આખો દિવસ સુસ્તી ને થાક જણાતો હોય, સંધીવાને મળતો દુખાવો હોય, અથવા જમ્યા પછી ને ખેસવાથી વાંસો ફાટતો હોય, તો આ દવા ચાર ચાર કલાકે આપવી.

નક્સવૌમિકા:—સ્નાયુમાં રહીને રહીને વારં-વાર દુખાવો થઇ આવતો હોય, અને સ્નાયુ અઘડ થઇ જતા હોય, ત્યારે આ દવા દિવસમાં ચાર વખત આપવાથી ઠીક થાય છે.

બેલાડોના^૧x કેટલીકવાર ડોકના સ્નાયુને આકર્ષ થવાથી ડોક રહી જાય છે, તેવે વખતે આ દવા બે બે કલાક દેવાથી આરામ થાય છે.

ફાઇટોસેફા^૨x—ન્યારે ખભાના સ્નાયુઓ સંધી-વાની અસરથી દુખતા હોય, ત્યારે આ દવાથી ઘણી વાર સાફ થયા વિના રહેતું નથી. **ફેરમફોસ^૩x, ૬x** પણ એવે સમયે અજમાવવા જેવી દવા છે.

અનુસંગી ઉપાય:—સ્નાયુ દુખતો હોય તેનું પ્રથમ કારણ શોધી કાઢવું. સંધીવા, થાક, જખમ, માર, ઉપદ્રવ કે જે કશાની અસર હોય, તે દૂર કરવી. તેલ ગરમ કરીને દુખતા સ્નાયુ ઉપર લગાડવું. શેક કરવો. ટરપેન્ટાઇનની જરૂર લાગે તો તે ચોપડવું. કપાસીઆનું તેલ અને અગ્રીજી અથવા બેલાડોના ચોપડવું. દુખાવો અતિશય હોય, તો મોર્ફિયાની પિચકારી મારી. દુખતા સ્નાયુને ખનતાં સુધી હલાવવો નહિ, પણ આરામ આપવો.

ગડ-ગુમડું.

(Abscess—અબ્સેસ.)

ન્યારે શરીરના કોઇ ભાગમાં પ્રથમ વરમ થઇને માંસ કે અવયવનો કોઇ ભાગ પાકવા મારે, ત્યારે તે ગડ થયું કહેવાય છે.

પ્રકાર:—(૧) તીક્ષ્ણગડ Acute abscess ને (૨) દીર્ઘગડ Chronic Abscess અથવા Cold Abscess દૈનિક, દૌર અબ્સેસ.

લાયક કરનારાં કારણ:—શરીરની નબળાઈ અજીર્ણ, અને જ્વરોદિ રોગની પાછળથી રહેતી અશક્તિ; રક્ત દોષ, છત્યાદિ કારણોથી શરીર ગડ થવાને લાયક થઇ રહે છે.

ઉત્પન્ન કરનારાં કારણ:—માર, કચર, વિખતીય પદાર્થ જેવાં કે કાંટા, સોય, ધૂડ, છત્યાદિ વસ્તુનો પ્રવેશ હોય છે. હાડકું સડતું હોય તો તેથી પણ ગડ થઇ આવે છે; કોઇ અવયવનો કાંઇ પણ કારણથી વરમ થયો હોય તો પછી તે અવયવ પાકવા માંડે છે, ત્યારે તે અવયવનું ગડ થયું કહેવાય છે.

ચિન્હો:—તીક્ષ્ણ ગડ થાય, ત્યારે પ્રથમ વરમનાં ચિન્હો—ધબકતો દુખાવો, ચળકતી રતાશ, અને સોજો હોય છે. આ પછી થોડીવારે ત્વચાની રતાશ બદલાઇને સ્થામતા થતી જાય છે, દુખાવો જરા મંદ લાગે છે, ને ધબકારાને બદલે ત્વચાનું ખેંચાણ ને ભાર લાગે છે; પછી સોજા વાળી જગ્યાએ ગાંઠ જેવું માંસ સ્પર્શ ને જીદું દેખાવા લાગે છે; તેનો મધ્ય ભાગ કાળાશપર લાલ લાગે છે, અથવા ભુરા રંગનો લાગે છે, ત્વચા ફાટે છે, અને પછે વહેવા લાગે છે; પણ ન્યારે પછે ઉકું થયું હોય, અને ત્વચાને ફાડીને તે બહાર આવી શકતું ન હોય, ત્યારે દુખાવો નરમ પડતો નથી, પણ ખેંચ વધારે થાય છે, તેથી દુખાવો ઉલટો વધે છે. ગડની સાથે ધણું કરીને શરૂઆતથી ટાઢ ને તાવ રહ્યા કરે છે, પણ ન્યારે ગડ જલદી ફુટતું નથી, ત્યારે તે ટાઢ ને તાવ જરા વધારે સખત રહે છે.

ન્યારે દીર્ઘ ગડ થાય છે, ત્યારે પ્રથમ માંસનો ભાગ જરા કઠણ ને ગ્રંથિ જેવો લાગે છે, અને તે કઠણ ભાગ માંસના ખીન્ન ભાગથી જરા જીદો ઝાળખી શકાય છે; પણ વરમનાં ચિન્હો ધણું મંદ હોય છે, અગર બિલકુલ હોતાં જ નથી; પણ જો કાંઇવાર ગડ બહુ લાંબા વખતથી હોય, અગર તેમાં વરમ થવાને માટે કાંઇ ખાસ ઉચ્કરનારું કારણ મળી આવે, તો વળી દીર્ઘ ગડમાંથી તીક્ષ્ણ ગડ થાય છે, ને દુખાવો વધે છે.

હાડકાના બગાડથી થતું ગડ:—જે સોજાની સાથે ગડમાં લાંબા વખતથી વરમ રહ્યા જ કરતો હોય, તે ઉપર સ્પર્શ ખમી શકાતો ન હોય, વળી રાતની વખતે ગડના અમુક ભાગમાં દર્દ વધતું હોય, દુખાવો નરમ પાડવાના ઉપચારો કર્યા છતાં કાંઈ ફાયદો જણાતો ન હોય, તો હાડકાની અંદર સડો થવાથી ગડ થયું છે એમ માનવાને કારણ મળે છે.

શ્ચીઓના સ્તનનું ગડ:—કેટલીક શ્ચીઓને પહેલીવાર પ્રસવ થાય છે, ત્યારે સ્તનનું ગડ—સ્તન-પાક થઈ આવે છે; તેનું વર્ણન જીદું આપેલું છે.

નિર્ણય:—ગડનો નિર્ણય અગર જો કે ઘણીવાર સહેલો છે, તોપણ કેટલીકવાર તે અતિશય મુશ્કેલ થઇ પડે છે; ખાસ કરીને ન્યારે ધમની ગડમાં થઇને પસાર થતી હોય છે, ત્યારે તે ગડ છે કે ધમનીનું વિસ્તૃત્વ (aneurism) છે, તે નક્કી કરવાની ઘણી

જરૂર છે. જો કદાપિ આ વાતનો નિશ્ચય ક્યાં વિના, અગર ખોટા નિર્ણય થવાથી ગડને કાપવામાં આવે, અને અંદરથી પણ નીકળવાને બદલે ધમનીનું રૂધિર નીકળવા લાગે, તો દર્દીના યુરો હાથ થાય છે, ને કેટલીવાર તો મરણ સિવાય બીજું પરિણામ આવતું નથી. હુશિયાર ડાક્ટરો પણ જ્યારે તેનો નિર્ણય અગાઉથી કરી શકતા નથી, ત્યારે શસ્ત્રોપચાર ન કરવો એજ સલામત રસ્તો રહે છે. ડાક ને છાતી ઉપરના ગડમાં આવો વિચાર વધારે કરવાનો છે. આ નિર્ણય કરવામાં દર્દી થવાનું મૂળ કારણ જાણવાથી સરલતા મળે છે. વળી જ્યારે ગડ છે એમ ખાત્રી થાય, ત્યારે પણ જન તેમાં ધમની રહેલી હોય, તો છેદ મુકવો એ સલામતીવાળો રસ્તો નથી, કેમકે ગડની અસરથી ધમનીની દિવાલો પણ બગડી ગઈ હોય છે, તેથી તે જલદી કુટી જાય છે, ને તેમાંથી રક્ત વહેવા લાગે છે.

ચકિત્સા.

પાકવા પહેલાં ગડમાં દુખાવો, ગરમી ને રતાશ હોય, ત્યારે ઍકેનાઇટ, ઍલાડોના, એપીસ, કે મક્યુરીઅસ એટલામાંથી જે યોગ્ય લાગે તે આપવું. જે દવા પીવાને માટે આપવામાં આવે તેજ દવાનાં પોતાં વરમ ઉપર મુકવાથી ઠીક થાય છે.

જ્યારે ગડ પાકવા લાગ્યું હોય, ત્યારે હેપાર-સલ્ફ્યુરીકમ,^૬ સીલીશ્યા,^{૬, ૧૨} આસેનિકમ, અને ચાઇના^{૧૪, ૩} એટલી દવાઓમાંથી જે યોગ્ય લાગે તે આપવી.

જ્યારે ગડમાં પણ થઈ ગયું હોય, ત્યારે કુંદે-રીઆકાર્બ,^૬ ચાઇના^{૩૪} ઍસીડ ફોસ્ફોરીકમ^૧ સલ્ફર વગેરે દવામાંથી હરકાઇ માફક આવે, તેમ હોય તે આપવી. સઘળી દવાઓ^{૩૪} કે^૬ પીની વાપરવી.

નીચે આપેલ લક્ષણો ઉપરથી દવાની પસંદગી સહેલી થઈ પડશે.

ઍકેનાઇટ^{૧૪, ૩}:-વરમની શરૂઆતમાં જ્વરાદિ ચિન્હો હોય તે મટાડવા માટે આ દવા આપવી.

ઍલાડોના^{૩૪}:-દુખાવો બહુ સખત હોય, તૃષા લાગતી હોય, માથું બહુ દુખતું હોય, અને આખું શરીર કળતું હોય, ત્યારે આ દવા વધારે અનુકૂળ છે.

આસેનિકમ^{૩૪}:-દાહ બહુ લાગતો હોય, આખું શરીર બહુ અશક્ત ને સુસ્ત થઈ ગયું હોય, ગડથી

થયેલું ચાંદું સડતું હોય, અગર પડની સાથે લોહી નીકળતું હોય, તો આ દવાની જરૂર છે.

ચાઇના^{૧૪}:-કોઇ લાંબા વખતના વ્યાધિમાંથી ગડ થયાં હોય, લોહી, પણ કે એવા રસો વહી જવાથી શરીર બહુ નિર્બળ થઈ ગયું હોય અથવા ઝાડો, પ્રદર કે એવો કોઇ રોગ થયો હોય તો આ દવાથી શરીરની શક્તિ જળવાઈ રહે છે.

મક્યુરીઅસ^{૩૪, ૩}:-ગડમાં દુખાવો હોય, તેમાંથી પુષ્કળ જાડી રસી નીકળતી હોય, ટાઢ વાયા કરતી હોય, રાત્રે દર્દ વધતું હોય, અને હાડકામાં ઉપદંશ જેવા દર્દની અસરથી સડો થયેલો જણાતો હોય, ત્યારે આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

કુંદેરીઆકાર્બ^૬:-ગડ પાક્યા પછી જલદી રૂઝાય તે માટે આ દવા આપવી બેઠઁ; તેનાથી પ્રકૃતિ સુધરે છે, પાચન-ક્રિયા સારી થાય છે, ને શક્તિ આવે છે. જેઓને કંઠમાળની અસર હોય ને ખટાશવાળું અજીર્ણ રહેતું હોય, તેમને આ દવા વધારે માફક આવે છે.

સીલીશ્યા^૬:-ગડના ક્ષતમાંથી ઘણા દિવસથી પણ નીકળ્યાજ કરતું હોય, અને તે રૂઝ ઉપર આવતું ન હોય, કિંવા વારંવાર ઠેકાણે ઠેકાણે ગડ થઈ આવતાં હોય, પણ થતાં વાર લાગતી હોય, અને પણ થયા પછી તે બહુ નીકળ્યા કરતું હોય, તથા બંધ થતું ન હોય, ત્યારે આ દવાથી ઠીક થાય છે.

સ્થાનિક ઇલાજ:-જો કોઈ સાથ કે એવું કાંઈ અંદર જવાથી ગડ થયું હોય, અને તે અંદર ભરાઈ રહ્યું હોય તો તે દૂર કરવું; પછી અળસીની કે થુલાની પોટીસ મુકવી. પોટીસ જોગ અને તેમ વહેલી અને જાડી મુકવી, કેમકે ઘણીવાર તેને લીધે વરમ એસી જાય છે, અને ગડ પાકતું બંધ થાય છે. જો પણ થવા લાગ્યું હોય, તો પોટીસથી તે જલદી થાય છે, ને ત્યજા પાતળી પડીને ફાટી જાય છે, તેથી ઘણીવાર શસ્ત્રોપચારની જરાપણ જરૂર રહેતી નથી; પોટીસ લઈ લીધી હોય, ત્યારે ગરમ પાણીથી શેક કરવો, એટલે વળી પણ વહેલું થશે, અને દુખાવો નરમ પડવા લાગશે, જ્યારે દુખાવો નરમ પડી જાય, ત્યારે માત્ર પાણીનું પોતું મુકી રાખવું; અને તે સુકાય તે પહેલાં તેની ઉપર વખતોવખત બીજું પાણી રેડવું.

ગડ ફેડવાની રીત.

જ્યારે ગડ તીક્ષ્ણ સ્વરૂપમાં હોય, ત્યારે તેને ફેડવાની જરૂર ક્યારેકજ રહે છે; પણ જો ગડ ઉંડું હોય, તે પહોળું ફેલાતું હોય, અને તેને લીધે આખા શરીરનું લોહી અગડે એમ લાગતું હોય, તો તેને કાપવું જોઈએ. જે ગડ પોતાની મેજે પાકીને પુટે છે, તે ગડની નિશાની પાછળથી રહે છે, અને તેથી ચ્લેરા જેવા ભાગ ઉપરના ગડને વહેલું ફેડવાની જરૂર પડે છે. વળી જ્યારે ગડ કંઠનળી, છાતી, ઉદર કે એવા કાઈ ભાગની પાસે હોય અને તે ધમનીનું વિસ્તૃત્વ (Aneurysm) નથી એમ ખાતરી થાય તથા જો તે કુટે તો પર છાતીમાં, પેટમાં કે ફેફસામાં જાય એમ ધારતી ઝાગતી હોય, તો ગડને વહેલું ફેડવાની તજવીજ કરવી; નહિ તો ઉતાવળ કરતાં વિલંબ સાધારણ રીતે વધારે હિતકર છે; વિલંબ કરતાં પણ શસ્ત્રક્રિયાનો ત્યાગ ને ઔષધોપચારનો આશ્રય વધારે ફાયદાકારક છે.

જ્યારે ફેડવાનો નિશ્ચય થાય, ત્યારે જે સ્થળે ત્વચા સૌથી વધારે પાતળી હોય, તે સ્થળે અને ઢળતા ભાગ તરફ શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરવો; આ સ્થળને આપણે ગડનું મોંદું કહીએ છીએ, અને તે સ્થળે ચામડી પાતળી હોવાથી તળેનું પર બહુ સ્પષ્ટ રીતે દેખાય છે. જેવડા છેદથી સઘળું પર બહાર નીકળી આવી શકે તેવડો છેદ સાધારણ રીતે મુકવો; પણ જો દર્દી અશક્ત હોય, ગડ મોંદું હોય, અને પર બહુ ભરાયું હોય, તો છેદ નાનો રાખવો, અને એક-દમ સઘળું પર કાઢવું નહિ; જ્યાં સુધી પર પોતાની મેજે નીકળે, ત્યાં સુધી આસપાસનો ભાગ દાખવો નહિ; શસ્ત્રોપચાર પછી પર કાઢવા માટે જો આસપાસનો ભાગ દાખવો પડે નહિ, કેમકે દર્દી શસ્ત્રથી દુખી થતા નથી, પણ દાખવાથી થાય છે. વળી છેદ પણ ઓછીની માફક નહિ; પણ જરા લાંબો રાખવો એટલે પર નીકળવામાં સુગમતા થાય. છેદ વખતે ત્વચાનાં ને માંસનાં પડો જેમ ઓછાં ઉડાં કપાય તેમ કરવું; અને છેદ મુકવા પહેલાં શરીરના કયા સ્થાને, કયા અવયવ, કઈ કઈ ધમની શિરાઓ, રસ વાહિનીઓ, અસ્થિઓ વગેરે રસ્તામાં આવે છે, તેનો પણ સંપૂર્ણ વિચાર કરવો જોઈએ; તે દર્દીની માનસિક હાલત પણ લક્ષ બહાર રહેવા દેવી નહિ. ધમની કપાવવાની ધારતી રહે તો ડીરેક્ટરના વાસ

ઉપર સ્કાલપેલ મૂકી કાપવું. છેદ મુક્યા પછી ને પર કાઢ્યા પછી કેલેન્ડયુલા લોશન (ટીંકર કેલેન્ડયુલા ૧ ડ્રામ ને પાણી ૩ આઉન્સ)માં લીંટ અગર સાદા લુગડાને ઓળીને તે ઉપર મુકવું, અને તે ઉપર, તેલવાળું રેશમી કપડું મુકી તેનાપર આરીક ૩ મૂકી પાટો બાંધવો. દિવસમાં બે ત્રણ વખત ફરી ફરીને લોશન મુકવું; લોશનને બદલે કાર્બોલિક તેલમાં લીન્ટ ઓળીને મુકવાથી પણ ઠીક થાય છે. જ્યારે ગડને ઘોવું હોય, ત્યારે કાર્બોલિક લોશન અગર લીસોલથી ઘોવું; જો ગડ અંદરથી પહોળું હોય, તો કાર્બોલિક લોશનને પિચકારીમાં ભરીને તે વડે ગડની અંદરનો ભાગ સાફ કરવો. પિચકારીનું મોંદું ગડના મોંમાં દાખલ કરીને પિચકારી મારવી એટલે અંદરનું પર બહાર નીકળી આવશે; પણ જો કેલેન્ડયુલા લોશન બરાબર લગાડવામાં આવે, તો આવાં બીજાં લોશનોની કવચિતજ જરૂર પડે છે; અને ઘણાંક ગડો જે કાર્બોલિક લોશન કે આર્થલથી સુધરતાં નથી, તે માત્ર કેલેન્ડયુલાથી સુધરે છે.

ગડમાંથી એકવાર પર, નીકળ્યા પછી ફરીને પર નીકળવાનો સંભવ રહે છે; અને પર ઓછું થાય તથા ક્ષતનો ભાગ જલદી રૂઝાય, તે માટે ગડ પુટ્યા પછી તેની ઉપર દબાણ રાખવાની જરૂર છે. જ્યારે ગડ નાનું હોય, ત્યારે તે ઉપર ૩ મુકીને મજબુત પાટો બાંધવાથી દબાણ થાય છે, પણ જ્યારે ગડ મોંદું હોય, ત્યારે ગડ ઉપર ગોઝનો કંકડો મુકવો, અને તે ઉપર, લાંબા સ્ટીક્રોગ પ્લાસ્ટરના પટ્ટા મુકવા અથવા તો પાટો બાંધવો એથી પર ગોઝમાં એકતું થશે, અને ગડ ઉપર દબાણ રહેશે.

ખોરાક વગેરે અનુસંગી ઉપાય:—જો ગડ થયું હોય, તેને સારો ને પૌષ્ટિક ખોરાક આપવો, કોફી, ચાહ ને કૉફી કરતાં વધારે સારો છે. માટે ચાહ ને કૉફી ઓછી કરી કોફી આપવો. દર્દી બહુ બેચેન રહેતો હોય તો તેનો જીવ આનંદમાં રહે, તેવી ગોઝવણ કરવી. દર્દીને જે જગ્યા અનુકૂળ આવે, ત્યાં હવા ફેર કરાવવાથી દીર્ઘ ગડમાં ઘણીવાર જલદી સુધારો થાય છે; પણ એ બધા કરતાં ગડ મટાડવા માટે આરામ બહુ જરૂરનો છે; જે અવયવમાં ગડ હોય, તે અવયવ જેમ બે તેમ થોડો હલાવવો જોઈએ. કોઝલીવર તેલ નખળા દર્દીને પચે તો આપવું. ગરમ મસાલાદાર ખોરાક તથા દારૂ બંધ કરવો. ગડવાળા

ભાગને શરદી ન લાગે, માટે ફલાટીનનો પટ્ટો બાંધી રાખવો.

અસ્થિના પડનો વરમ.

(Periostitis—પેરીઑસ્ટાઇટીઝ.)

પ્રકાર:—અસ્થિના પડના વરમના તીક્ષ્ણ ને દીર્ઘ એવા બે પ્રકાર છે.

કારણ:—જખમ—વાગવાથી ઘણું કરીને તીક્ષ્ણ વરમ થાય છે. કોઈવાર ગડ માંસમાં થયું હોય તેની અસરથી અસ્થિના પડનો વરમ થઇ આવે છે; ઉપદંશ, કંઠમાળ, પારદ જેવી ધાતુની ઔષધિઓની મોટી માત્રાઓ ઇલાદિથી ઘણું કરીને દીર્ઘ વરમ થાય છે. કોઈવાર શરદીથી કે સંધીવાથી અસ્થિના પડનો વરમ થાય છે.

ચિન્હ:—અસ્થિના પડનો વરમ સખત હોય તો તાવ આવે છે, પણ સાધારણ હોય તો તે ભાગમાં દુખે છે, અને ત્વચા નીચે ઉંડું દર્દ હોય એમ લાગે છે. કેટલીક વાર હાડકા ઉપર એક કે વધારે ગાંઠા થઈ હોય એમ જણાય છે. રાત વખતે દર્દ વિશેષ થાય છે.

ચિકિત્સા.

એઝીરીઅમ^૩:—સાધારણરીતે આ દવા અસ્થિના પડનો વરમ મટાડવા માટે દિવસમાં ચાર વખત અપાય છે. તીક્ષ્ણ વરમમાં આ સિવાય ખીજ દવાની લાગ્યેજ જરૂર રહે છે.

ઑરમઝ્યુરીઆટીકમ^૩:—ઉપદંશને લીધે અસ્થિના પડનો વરમ હોય તો આ દવાનાં બે ટીપાં બે બે કલાકે આપવાં.

ફાઇટોલેકકા^૩:—કપાલના કે ચંદ્રના અસ્થિના પડનો વરમ થયો હોય, તો આ દવા બે બે કલાકે દેવાથી ઠીક થાય છે.

ફ્રેસ્કેરસ:—અસ્થિના પડનો વરમ થતો હોય અને તે સાથે અસ્થિ વૃદ્ધિ પામતું હોય, તો આ દવા ત્રણ ત્રણ કલાકે આપવી. અસ્થિમાં સંડો થાય ત્યારે પણ આ દવાનીજ જરૂર છે.

મકર્કરીઅસ સોદ્યુબીલીસ^૬:—જે સંધીવાથી અસ્થિના પડનો વરમ થયો હોય તો આ દવા ચાર ચાર કલાકે આપવાથી ઠીક થાય છે.

સીલીશ્યા^૩:—અસ્થિના વરમમાં બહુ ઉપયોગી છે, અને તેનાથી વરમ ઓછા થાય છે. એટલુંજ નહિ પણ અસ્થિનાં લગભગ બધાં દર્દ મટી શકે છે. વળી જરૂર લાગે તો કુંદેરીઆકાર્બ, ફાસ્ફીકમ, નાઇટ્રીકઅસીડ, સ્ટ્રેફીસ એથીઆ પણ અપાય છે.

અનુસંગી ઉપાય:—શેક કરવો. દુખતા ભાગને હલાવવો નહિ. દર્દ થવાનું કારણ દૂર કરવું. ઉપદંશ હોય તો તેની દવા કરવી. જખમ હોય તો તેનો ઇલાજ કરવો. ટીકચર આયોડીન કે ઇકથીઓલ બહારથી લગાડવું. પીડા બહુ હોય તો પર થયા પહેલા પણ છેદ મુકીને જરા લોહી વહેવા દેવાથી પીડા નરમ પડે છે. છેદ મુક્યા પછી ગરમ પાણીમાં ખોરીક ઑસીડ કે કાર્બોલિક ઑસીડ નાખીને તે પાણીથી શેક કરવો, પણ બનતાંસુધી પર થયા પછી છેદ મુકવો એ વધારે સારું છે.

જો દર્દને સ્કોફ્યુલાની અસર હોય, તો કૉડલીવર તેજ પીવા આપવું. દર્દને તાવ આવે, ત્યારે દુધ વધારે આપીને શક્તિ જળની રાખવા પ્રયત્ન કરવો. સ્વસ્થતાથી ઉઘ લાવવા માટે યોગ્ય ઉપાય કરવો.

અસ્થિની ઉપર થતા ગાંઠા.

(Nodes—નોડઝ.)

અસ્થિના પડનો વરમ થવાથી અસ્થિ ઉપર ગાંઠા થાય છે તે કેટલીક વાર કણુ હોય છે ને કેટલીક વાર પોચા હોય છે. અસ્થિના પડના વરમનો વિષય જ્વવાથી કારણો જણાશે. આ ગાંઠામાં દર્દ થાય છે ને દાખવાથી દુખે છે.

ચિકિત્સા.

ઑરમ ઝ્યુરીઆટીકમ^૩:—જો અસ્થિનો ભાગ લાલ થઇને સુજ આગ્યો હોય, ને તેમાં દાહ યુક્ત દુખાવો થતો હોય, તો આ દવાનાં બે બે ટીપાં છ છ કલાકે આપવાં.

નકસર્વોમિકા^૩:—કપાળ ઉપર પોચો ગાંઠો હોય તો બે બે કલાકે આપવું.

કાલીબાઇ કોમિઅમ^૩:—જો મસ્તકના અસ્થિમાં દુખાવો થયો હોય, તો આ દવાના બે ગ્રેઇન્સ ચાર ચાર કલાકે અપાય છે.

મેઝીરીઅમ^૩×—જો રાત્રે અસ્થિમાં દુખાવો થતો હોય, તો આ દવા છ છ કલાકે આપવાથી તે દુખાવો નરમ પડે છે.

સ્ટીલીઝા^૧×—જ્યારે બીજી દવાઓથી ઠીક થાય નહિ, ત્યારે આ દવા આપાય છે.

મક્યુરીઅસ વાઇવસ^૩×—જ્યારે ઉપદંશની અસર હોય, ત્યારે આ દવા જો પહેલાં કાર્બોન ન આપી હોય તો શરૂ કરવી તથા અસ્થિના પડના વરમની માફક ધલાવ કરવા.

અસ્થિનો વરમ.

(Osteitis—આસ્ટાઇટીઝ.)

પ્રકાર:—તીક્ષ્ણ ને દીર્ઘ.

કારણ:—અસ્થિના પડનો વરમ થવાથી, કુંઠાળથી, શસ્ત્રક્રિયાથી કે જખમથી ઘણીવાર તીક્ષ્ણ વરમ થાય છે. ઉપદંશ, ધાતુનાં ઝેર ધલાદિથી ઘણું કરીને દીર્ઘ વરમ થાય છે. તીક્ષ્ણ વરમમાંથી પણ દીર્ઘ વરમ થાય છે. વરમ થયા પછી ઘણીવાર હાડકું સડવા માંડે છે.

ચિન્હ-લક્ષણ:—તીક્ષ્ણ વરમથી તાવ વિશેષ આવે છે. સોજો ને દુખાવો પણ ઘણો હોય છે. દીર્ઘ વરમમાં આ ચિન્હો ધીમાં ને ઓછાં હોય છે.

કેટલીકવાર અસ્થિનો વરમ થયા પછી તે જાડાં થઈ જાય છે અને કેટલીકવાર તેઓ વળી જાય છે. વૃદ્ધાવસ્થામાં આવું દર્દ (osteitis deformans) કેટલીકવાર થાય છે, ત્યારે શરીર વાંકું વળી જાય છે, માથું મોટું થઈ જાય છે, પાંસળાં અંદર પેસી જાય છે, તેથી છાતી શ્વાસોશ્વાસ વખતે પહોળી થતી નથી, ને કરોડનાં હાડકાં નાનાં થાય છે તેથી હાથ વધારે લાંબા લાગે છે ને એકંદરે દેખાવ વાંદરાના જેવો બની જાય છે.

ચિકિત્સા.

જો તીક્ષ્ણ વરમ હોય, તો તેનું કારણ શોધી કાઢવું, અને તે દૂર કરવું. જો જખમથી કે ઈજા થવાથી વરમ સખત થઈ આવ્યો હોય તો શરૂઆતમાં એકાનાઇટરનું એકેક ટીપું કલાકે કલાકે આપવું; ને તે સાથે બાહ્યોપચાર કરવા.

મક્યુરીઅસ^૧×—જો દર્દીને ઉપદંશની અસર હોય, અને તેણે પારદની દવા લીધી ન હોય,

તો આ દવા ત્રણ ત્રણ કલાકે આપવી; વિશેષ કરીને દીર્ઘ વરમથી આ દવા અપાય છે. આ દવામાં પારદ બહુ સૂક્ષ્મ માત્રામાં હોય છે.

ઝારમ^૩×—આ દવામાં સુવર્ણ હોય છે, અને અસ્થિના દર્દમાં આ દવા પારદના જેવીજ ગુણકારી છે. ઉપદંશના વ્યાધિમાં પારદની દવા કિંમતી થઈ પડે છે. આ દવાથી પારદની વિષારી અસર પણ કાંઈક ઓછી થાય છે. ઉપદંશ હોય, તો આયોડાઇડ ઑફ પોટાશ્યમથી પણ ફાયદો થાય છે.

નાઇટ્રીક ઍસીડ^૧×—ઝારમ કરતાં આ દવાથી પારદની માઠી અસર જલદી દૂર થાય છે, અને તેટલા માટે આ દવા દરરોજ ત્રણ વખત એ પ્રમાણે એક બે અકવારીયાં આપ્યા પછી ઝારમનો ઉપયોગ કરવાથી સારો ફાયદો થાય છે.

સ્ટેડીસેઝા^૧×—જ્યારે અસ્થિમાં દર્દ બહુ થતું હોય, અને બહારનો પવન ખમી શકતો ન હોય ત્યારે આ દવાથી ઠીક થાય છે.

હેક્સા^૫×—જ્યારે અસ્થિનો વરમ થઈને તે વૃદ્ધિ પામતાં હોય, અથવા વૃદ્ધાવસ્થામાં થાય છે તેવો વરમ હોય, તો આ દવાના પાંચ ગ્રેઇન્સ આઠ આઠ કલાકે આપવા. આ સિવાય ઍસાફીટીડા ૧૨ મેઝીરીઅમ. ઍસીડફ્લ્યુઓર પણ અજમાવવા જેવી છે.

બાયોકેમીસ્ટ્રી:—ફેકેરીઆફ્ફારિકા^૬×—જો દર્દીની ઉમ્મર નાની હોય ને અસ્થિ નબળાં હોય તો આ દવા આપવી.

ફેરમફોસ^૩ ને ફેકેરીઆફ્લ્યુઓર^૩×—જો વૃદ્ધાવસ્થામાં અસ્થિનો વરમ થયો હોય, અને તેથી શરીર બેડોળ થતું હોય તો આ દવા વારા ફરતી ત્રણ ત્રણ કલાકે બે ચાર માસ સુધી આપવી; વરમ ઓછો હોય, તો એકલું ફેરમફોસ ફેરફ્યુઓર ત્રણ ત્રણ કલાકે આપવું.

અનુસંગી ઉપાય:—દુખાવો કમી લાગે તે માટે શેક કરવો. દુખતા ભાગ ઉપર બેલાડોના બહારથી લગાડવું અને તેને ઓછો હલાવવો. જરૂર લાગે ત્યારે શસ્ત્રોપચાર કરવો.

અસ્થિક્ષય-પ્રણુ; હાડકાનો સડો.

(Caries of bone—કેરીઝ ઑફ બોન.)

હાડકામાં વરમ થયા પછી કેટલીક વાર હાડકું સડવા માંડે છે, ત્યારે અસ્થિક્ષય કે પ્રણુ થયું કહે-

વાય છે; આ પ્રમાણે હાડકું સડે છે, ત્યારે તેની ઉપર ચાંદું પડે છે, ને તેમાંથી પણ તથા હાડકાની ખારીક કરચો નીકળવા માંડે છે, હાથ પગના નાના હાડકામાં, અને મોટા હાડકાના છેડાઓમાં (in the cancellous-issue) પ્રભુ ઘણી વખત થતાં જોવામાં આવે છે.

કારણ:—અસ્થિનો વરમ, કંઠમાળ, ગરમીનો રોગ, ને ફેટલીક ધાતુની ઔષધિનું અતિ સેવન એથી હાડકામાં સડો થાય છે. નખળાઇથી અને વૃદ્ધવસ્થાથી સડાને ઉત્તેજન મળે છે.

લક્ષણ:—પહેલાં એક ગુમડા જેવું ગડ થાય છે, અને તેમાં ઉડી ને ઘણી વેદના થાય છે; ગડ ફુટે છે, ત્યારે લોહી, પડ, માંસ ને હાડકાની કરચો નીકળે છે. આ ગડ જલદી રૂઝાતું નથી, રસી અને હાડકાની કણીઓ નીકળ્યા કરે છે. જ્યારે હાડકાનો સડેલ ભાગ નીકળી રહે છે, ત્યારે નારાં રૂઝાય છે. જ્યારે હાડકાનો ઘણો ભાગ સડે છે, ત્યારે એક કરતાં વધારે ગડ ને નારાં થાય છે. લાંબા વખતે નારાંને ભાગ જરા સુજ આવે છે, કઠણ થઇ જાય છે, અને કાળો પડી જાય છે, સળી (probe) થી તપાસતાં હાડકાની સપાટી ખડખડી લાગે છે.

ચિકિત્સા.

એંસીડ ફ્રેચ્યુરેઝ:—આ દવા ઉપદંશ-જન્ય પ્રભુમાં બહુ ઉપયોગી થાય છે. એક છોકરાને પાંચ છ વર્ષથી અસ્થિનું પ્રભુ હતું, તે વખતે વખત ભરાતું ને કુટતું; તેને આ દવા આપવાથી પ્રભુ વહેલું ભરાઇને કુટયું, પણ તે પછી તેને ફરીથી પ્રભુ થયું નહિ; અને તે દવા વધારે વખત લેવાથી પ્રભુને લીધે થયેલી અસ્થિની ખામી પણ દૂર થઇ.

ક્રેકેરીઆ કાર્બ:—દર્દી અશક્ત હોય, ખાંધો નખળો હોય, અજીર્ણ રહેતું હોય, એકંદર રીતે અસ્થિની નખળાઈ હોય કે રક્કાશુલાની કાંઇ અસર હોય, તો આ દવા ચાર ચાર કલાકે આપવી. ઉપલી અને આ બન્ને દવાને બદલે ક્રેકેરીઆ ફ્રેચ્યુ-ઓર^ડ આપવાથી પણ ફાયદો થાય છે.

ફ્રેક્ચરેસ:—જે દર્દીઓને ક્ષયની કે ટ્યુબર્ક્યુલની કાંઇ અસર હોય, તેમને આ દવા આઠ આઠ કલાકે આપવાથી ઠીક થાય છે. પણ નીકળતું હોય ને ઝીણા તાવ આવતો હોય ત્યારે આની જરૂર પડે છે.

એસીલીનમ^ડ:—સક્ષમ જંતુ જેવો કાર્બ વિષારી પદાર્થ શરીરમાં હોય ને તેથી અસ્થિનું પ્રભુ થતું હોય, તો આ દવાની પાંચ ગોળીઓ અઠવાડીઆમાં એક વખત આપવી.

એંગરુચ્યુરાવીરા^ડ:—જ્યારે શરીરના મોટા હાડકામાં સડો પેડો હોય, ત્યારે આ દવાના પ્રભુ ગ્રેઇન્સથી છ ગ્રેઇન્સ છ છ કલાકે આપાય છે.

ઓરમ^ડ:—જ્યારે ઉપદંશની કે પારદંતી માડી અસર હોય, ત્યારે આ દવા પણ અજમાવવા જેવી છે.

બાયોકેમીસ્ટ્રી:—સીલીસ્પા^ડ આપવાથી અસ્થિના પ્રભુમાં બહુ સુધારો થાય છે.

અનુસંગી ઉપાય:—ઉપદંશ, રક્કાશુલા કે પારદંતું વિષ એ ત્રણમાંથી જે કારણ માલુમ પડે તેનો ઉપાય શરૂ કરવો. નાનું ગડ દેખાય ત્યારથીજ કાળજી રાખીને ઉપાય કરવો, જેથી આગળ દર્દી લાંબું ચાલે નહિ. સડી જતા હાડકા ઉપર સલ્ફ્યુરીક એસીડ ડીલ્યુટ (પાણી સાથે મેળવેલું) લગાડવું એથી સડો ખીજ ભાગને લાગશે નહિ. તે મંદ પડેલા તેજાબની અસર તન્દુરસ્ત હાડકા ઉપર બિલકુલ થતી નથી, માત્ર બગડેલા હાડકાને તે પોચું પાડે છે. સડી ગયેલું જોમ અને તેમ વહેલું જુદું પાડીને બહાર કાઢી લેવું, અને ખાડીના હાડકાના ભાગને જરા સખત કામોલિક એસિડ અડાડવું, ખાડામાં આયોડોફોર્મ ભરીને ઉપર પાટો બાંધી રાખવો. દર્દીને દુધનો ખોરાક વિશેષ આપવો અને પચે તો કોડલીવર ઑઇલ આપવું.

અસ્થિઘાત.

(Necrosis-નેક્રોસીસ.)

જ્યારે ચાંદું પડીને હાડકાનો ધીમે ધીમે નાશ થાય છે, ત્યારે અસ્થિક્ષય કહેવાય છે, પણ જ્યારે હાડકાનો ઘણો ભાગ એક સાથેજ નિર્જીવ થઇને સડવા માંડે છે, ત્યારે અસ્થિઘાત થયો કહેવાય છે.

પ્રકાર:—જ્યારે હાડકાનો બહારનો સપાટીવાળો ભાગ નિર્જીવ થાય છે ત્યારે બાહ્ય અસ્થિઘાત કહેવાય છે, અને જ્યારે હાડકાની અંદરનો ભાગ નિર્જીવ થાય છે, ત્યારે અંતર અસ્થિઘાત કહેવાય છે.

કારણ:—કંઠમાળ, અને ઉપદંશના ઝેરથી અસ્થિઘાત થાય છે. શીળી, રાઈફસ, અને ખીજ

સખત મંદવાડથી ફેટલીક વાર અસ્થિ નિર્જીવ થઇ જાય છે. અતિશય નખળાઇ વખતે, અને વૃદ્ધાવસ્થામાં અસ્થિનું ચૈતન્ય જલદી નાશ પામે છે. હાડકાને અગર તેના જ્ઞાનતંતુઓને ઇજા થવાથી હાડકું નિર્જીવ થાય છે; ફોસ્ફરસના કારખાનામાં કામ કરનારના હેઠલ દાંતમાં આ રોગ ધણીવાર થાય છે.

ચિન્હ-લક્ષણ:—જે અવયવનું હાડકું મરી જાય છે, તે અવયવ લાલ થઇને સુજી આવે છે, તેમાં ધણું દર્દ થવા માંડે છે, અને વરમને લીધે તાવ આવે છે, ને તે અવયવ પહેલાં કઠણ થાય છે, પણ જ્યારે અંદરનો ભાગ પાકે છે, ત્યારે તે પોચું લાગે છે. આ વરમ થવાનું કારણ સડતા હાડકાને બહાર કાઢવાનો કુદરતનો પ્રયત્ન છે, પાકાને પુટે છે, ત્યારે એક કે બે ચાર ટેકાણે નારાં પડે છે, તેમાંથી ગંધાતું પડ ને સડેલ માંસ નીકળે છે. પડ બહુ થાય, તો શરીરને ઘણો ધક્કો મેલોયે છે, ને કોઇવાર મૃત્યુ નિપજે છે. અંતર અસ્થિઘાતનાં લક્ષણો બાહ્ય અસ્થિઘાતના કરતાં હળવાં હોય છે, કેમકે સડેલ ભાગને હાડકાની કઠણ સપાટીમાં કાણું પડ્યા પછી તેમાંથી બહાર નીકળવાનું હોય છે. ગડનું છિદ્ર છેક હાડકામાં પણ સ્પષ્ટ પડેલું દેખાય ત્યારે અંતર અસ્થિઘાત સમજાય છે. આ છિદ્રમાંથી ઘણા મહિના કે વર્ષ સધી પડ ને હાડકાની કરચો નીકળ્યા કરે છે. બાહ્ય અસ્થિઘાત ધણુંકરીને થોડો એક વખતમાં સારો થાય છે, કેમકે ગડના મોંઢાથી તેને જલદી રસ્તો મળે છે, ને આસપાસના સજીવન હાડકામાં અંકુર આવીને નવું હાડકું થવા લાગે છે.

ચિકિત્સા.

સીલીકાઃ—હોમીઓપૅથીના સીલીકાને બદલે હાલમાં આયોકેમીસ્ટ્રીનું સીલીસ્યા વપરાય છે; અને તે બન્નેમાં કાંઈ તફાવત પડતો નથી. એ દવાથી અસ્થિના ઘણા રોગ મટી શકે છે. પડ નીકળતું હોય તો તે ઝોણું કરે છે, અને જ્યારે પડ થવામાં વિધ્વંસ થતો હોય ત્યારે તે જલદી પકવે છે. અસ્થિનો સડો થયો હોય કે અસ્થિના કકડા થઇને બહાર નીકળતા હોય, ત્યારે આ દવાથી સારો ફાયદો થાય છે.

સીમફીટમ—આ દવા ત્રણ ત્રણ કલાકે એકલી અથવા સીલીસ્યાની સાથે વારા ફરતી અપાય છે;

અસ્થિના ભાંગી ગયેલ ભાગનો જુદો પાડવામાં આ દવા મદદ કરે છે; અને દર્દીની તખીઅત સુધારે છે.

આ સિવાય ઍસાફીટીડા, કેલ્કેરીઆ, ફોસ્ફરસ, કે સફર એમાંથી જે ઉપયોગી લાગે તે અપાય છે.

શસ્ત્રક્રિયાની જરૂર છે કે કેમ? તેનો નિર્ણય હું-શિયાર સર્જન પાસે કરાવવો, અને જરૂર પડે તો મરી ગયેલ અસ્થિનો ભાગ કાઢી નાખવો. આ ઍ-પરેશન વખતે દર્દીની તખીઅત સહન કરી શકે તેવી હોવી જોઇએ. ઍપરેશન દરમિયાન વખતે સારા હાડકાના કાંઈ પણ ભાગમાં શસ્ત્ર ધોવાયું ન જોઇએ, નહિતો ફરીથી લોહી નીકળશે, અને અસ્થિનો વરમ આદિ ચિન્હો નવેસર શરૂ થઈ દર્દીને કુવળ બળહીન કરી નાખશે.

રાફીથી થતો માંસ અને અસ્થિનો કાય.

(Mycetoma-માઇસેટોમા.)

રાફીનું દર્દ કીડને લીધે થાય છે, પણ તેમાં અવયવનું માંસ તથા અસ્થિ સડે છે, અને નાનાં મોટાં ઘણાં નારાં પડે છે, તેથી આ રથળે તેનું વર્ણન આપ્યું છે. આ સડો પગમાં શરૂ થાય છે. કોઇવાર હાથ પર પણ જોવામાં આવે છે, ને કાનમાંથી થાય છે, પગમાં કોટો વાગ્યા પછી કે બીજી ઇજા થયા પછી કોઇવાર રાફી થઇ આવે છે.

લક્ષણ:—પગના તળીઆ, ફૂણા કે એડીપર પહેલા એક ગાંઠ થઇ આવે છે, તે ગાંઠ મોટી થાય છે, અને ફેટલાક દિવસ પછી પુટે છે, તેમાંથી પડ અને કાળો માટી જેવો દાણાદાર પદાર્થ નીકળવા લાગે છે. આ દાણા રાઇ જેવડા હોય છે, અને કોઇવાર સફેદ રંગના પણ હોય છે. ક્યારેક તે રાતા હોય છે. એક છિદ્ર પડ્યા પછી હળવે હળવે જુદે જુદે ટેકાણે બીજાં છિદ્રો પડે છે; આખો પગ તળે ને ઉપર સુજી આવે છે અને અંદરથી પાતળું પડ ને અંકુર નીકળ્યા કરે છે. પગનું માંસ અને અસ્થિ સડવા લાગે છે, અને કોઇ કોઇવાર તો પગ કાપવો પડે એટલો બધો સડયો હોય છે.

ચિકિત્સા.

આ દર્દીનો ઇલાજ શસ્ત્રક્રિયાવડેજ કરવાનો છે. હોમીઓપૅથી તેમાં થોડીજ મદદ કરી શકે છે. દર્દીની શક્તિ જાળવી રાખવા માટે કેલ્કેરીઆ

સિસ્ટમ, જ્વર જેવાં ચિન્હો માટે ફેરમફેસિસ^{૩૪}, દર્દ ને નિદ્રાનાશ માટે કાલીશિસ^{૩૫} ઇત્યાદિ દવા પીવા આપવી.

રાત્રી કપાવા માટે કાબેસ શસ્ત્રવૈદ્ય પાસે જવું.

હાડકાં નરમ થવાં.

(Mollities Ossium—મૌલાષ્ટીઝ ઓશિયમ.)

હાડકાં નરમ થવાના વ્યાધિમાં, અને જન્મથી આળસમાં નબળાં ને પોચાં હાડકાં હોવાના દર્દમાં ઘણો તફાવત છે. હાડકાં નરમ થવાનો વ્યાધિ પુખ્ત ઉંમર થયા પછી જ થાય છે, અને હાડકાં પોચાં હોવાનો rachitis, વ્યાધિ નાનપણમાં થાય છે, અને તે રેકાષ્ટીસના નામથી ઓળખાય છે. રેકાષ્ટીસ પગના હાડકામાંથી શરૂ થાય છે, અને તેથી હાડકાં પોચાં થાય છે, તથા વધતાં અટકે છે. રેકાષ્ટીસના દર્દવાળું છોકરું કાં તો ડીંગણું રહે છે, અગર તેના પગ ટુંકા ને વળી ગયેલા હોય છે; કેટલીક વાર તેની ખસ્તી નાની અને અપરિપક્વ હોય છે. રેકાષ્ટીસ પગથી માથા તરફ ફેલાય છે.

હાડકાં નરમ થવાનો રોગ જેને મૌલાષ્ટીઝ ઓસીયમ કહે છે, તે આખા શરીરમાંથી હરકાષ્ટ અસ્થિને અનિયમિત રીતે લાગુ પડે છે, અને તેથી અસ્થિ પોચું અને નબળું થઈ જાય છે, પણ તેનું કદ બરાબર હોય છે.

ચિકિત્સા.

ફેરફેરસ^{૩૬}—જે હાડકાં નરમ થવા લાગતાં હોય, તે સાથે જીર્ણજ્વર રહેતો હોય, ફેફસાનું કાંઈ દર્દ થાય એમ જણાતું હોય, શરીરના કાંઈ ભાગ-માંથી લોહી નીકળતું હોય, ને શરીર ધીમે ધીમે પાતળું પડતું જતું હોય, તો આ દવા ચાર ચાર કલાકે આપવી.

કેલ્શ્યમ આયોડેટમ^{૩૭}—ઉપલી દવા આ રોગ મટાડવામાં કેટલીક વાર નિષ્પયોગી નીવડે છે, તો આ દવા વધારે ભરોસાપાત્ર છે; ને તેથી કેટલાક કેસો સારા થયા છે. કેટલાક ડાક્ટરો કેલ્શ્યમ ફાસ્ફેટીકમ^{૩૮} અને આયોડીન^{૩૯} જુદું જુદું આઠ આઠ દિવસ સુધી વારાફરતી આપે છે.

અનુસંગી ઉપાય—પૌષ્ટિક ખોરાક આપવો. દુધ પચે તેટલું આપવું. કોડલીવર તેજ પચે તો

આપવું. દર્દીને તનમનની કસરત નિયમિતરીતે કરાવવી અને અને તો હવાફેર કરાવવો.

અસ્થની વૃદ્ધિ.

(Acromegaly—અક્રોમેગાલી.)

હાડકું ભાંગી જવાથી જુદું પડ્યું હોય ત્યારે વરમ થઈ આવે છે, અને જો તેને ખીળ કડકા સાથે બરાબર બેંદી દેવામાં આવે નહિ, તો કેટલીક વાર તેની વૃદ્ધિ થઈ જાય છે, તે પછી બેંડ કડકા બંધ ખેસતા આવતા નથી. ખાસ કરીને જ્યારે હાથ કે પગનો ભાગ કચરાવાથી હાડકું ભાંગીને બહાર આવ્યું હોય ત્યારે થોડીવારમાં સુજી જાય છે, અને જો વરમ દીર્ઘ થવામાં આવે, તો હાડકાનો થોડોક ભાગ કાચમ વધેલો રહે છે. આવા જખમ કે કચરના કારણે વિના પણ કેટલીક વાર હાથ પગનાં અસ્થિ વિચિત્ર રીતે વૃદ્ધિ પામેલાં જેવામાં આવે છે.

ચિકિત્સા.

થાઇરોઇડીન—આ દવાની ટીકડીઓ તૈયાર આવે છે, તે એક કે બે ટીકડીઓ દિવસમાં ત્રણ વખત આપવી.

હેક્ટા^{૪૦}—આ દવાનાં પાંચ ટીપાં આઠ આઠ કલાકે આપવાથી વૃદ્ધિ ઓછી થાય છે.

કૉન્ચીઓલીનમ^{૪૧}—આ દવાના પાંચ ગ્રેઇન્સ આઠ આઠ કલાકે આપવાથી પણ વૃદ્ધિ બંધ થાય છે. એ સિવાય સીલીશી અને સલ્ફર આપવાથી પણ કેટલોક ફાયદો માનુસ પડ્યો છે.

અનુસંગી ઉપાય—આ વ્યાધિ જ્યારે શરીરના જુદા જુદા ભાગમાં એકસાથે થાય છે, ત્યારે કેટલીકવાર અસાધ્ય થઈ પડે છે, દર્દીનો દેખાવ ખેંડાળ થઈ જાય છે, અને તે સાથે માથાનો દુખાવો વગેરે કેટલાંક લક્ષણો થાય છે તે મટાડવાં મુશ્કેલ થઈ પડે છે. આ લક્ષણ પ્રમાણે બનતાં સુધી દવા આપવી. અંગમર્દનથી ફાયદો થાય, તો ઉપયોગ કરવો. એકંદર રીતે અસ્થિની વૃદ્ધિ નુકશાનકર્તા ઓછી લાગે છે, પણ તે જુદે જુદે ટેકાણે એકસાથે થાય છે, ત્યારે વિચિત્ર લક્ષણો ઉત્પન્ન કરે છે. આ દર્દમાં પૌષ્ટિક ખોરાક આપવો.

કુર્યાની ગ્રંથી.

(Enchondroma-એનકોન્ડ્રોમા.)

અસ્થિની ઉપર અગર તેની સાથે સાથે કેટલીક વાર કુર્યાની ગ્રંથિ થતી જવામાં આવે છે. જન્મેલા બાળકના માથા ઉપર કેટલીકવાર તે જવામાં આવે છે. કેટલાક કુટુંબમાં અવતરતાં બધાં બાળકોને તે થાય છે.

ચિકિત્સા.

સીલીશ્યા^{૬૫}:—આ દવા લાંબા વખત સુધી દિવસમાં ત્રણ-ચાર વખત આપવાથી કુર્યાની ગ્રંથિ ફેલાઈ જાય છે. અસ્થિમાં સીલીશ્યાતત્વ હોય છે, અને કુર્યામાં હોતું નથી, એથી તેમની કઠિનતામાં ફેર પડે છે. એકલી આ દવાથી સુધારો થાય નહિ, તો થોડા દિવસ વારાફરતી સફર^{૬૬} આપવું.

બાયોકમીસ્ટ્રીની કંદેરીઆફ્લુઓર^{૬૭}ની દવા બે ચાર અડવાડીઆં આપવાથી પણ ઠીક થાય છે.

અનુસંગી ઉપાય:—જો ગ્રંથિથી કાંઈ અડચણ જોવું ન હોય, તો તેને છોડવી નહિ. અને જો કાંઈ હરકત આવતી હોય, તો શસ્ત્રવૈદ્ય પાસે કપાવવી.

સ્તિગ્ધ આવરણનો વરમ.

(Synovitis-સાઇનોવાઇટીઝ.)

પ્રકાર:—તીક્ષ્ણ ને દીર્ઘ.

કારણ:—ઇજા, જખમ, સંધીવા, શરદી, ઉપદંશ, પારદ જેવી રસાયણીક દવાઓનું અતિ સેવન ઇલાદિથી સ્તિગ્ધપડનો વરમ થાય છે.

લક્ષણ:—સાંધાનો ભાગ લાલ થઈ સુજી આવે છે, તેમાં કાંઈ પ્રવાહી (સ્તિગ્ધરસ) બહુ ભરેલ હોય એમ લાગે છે. દાબવાથી પ્રવાહી પ્રસાધાત જણાય છે, પણ તેની ઉપર જરીએ સ્પર્શ ખમી શકાતો નથી. ઘણું દર્દ થાય છે. સાંધાવાળો ભાગ હલાવતાં તે દર્દ અતોલ થઈ પડે છે, આથી દર્દી હાથ કે પગ જેના સાંધામાં દર્દ હોય તે થોડો-એક વાળેલો અને એકજ સ્થિતિમાં રાખ્યા કરે છે. તે સાથે તીક્ષ્ણ વરમને લીધે તાવ પણ આવી જાય છે, અને કવચત સાંધો પાકે છે.

તીક્ષ્ણ વરમમાંથી કાંઈવાર દીર્ઘ વરમ થાય છે, અગર તે વિના પણ થાય છે. તાવ વગેરે ચિન્હો

હોતાં નથી, પણ સાંધા ઉપર સોજો હોય છે ને તેમાં થોડો ઘણો દુખાવો રહે છે, તેથી અવયવને હલાવી શકાતો નથી. દુખાવો કાંઈવાર હોતો નથી પણ માત્ર સ્તિગ્ધરસ એટલો બધો એકઠો થયો હોય છે કે તેથી સોજો બહુ લાગે છે, ત્યારે સાંધાનું જલદર થયું કહેવાય છે.

કંઠમાળના વિષને લીધે સ્તિગ્ધ આવરણનો દીર્ઘ વરમ થાય છે, ત્યારે સોજો સફેદ રંગનો હોય છે, અને તેથી અંગ્રેજીમાં તે રોગ “બ્લાઇટ સ્વેલીંગ” ના નામથી ઓળખાય છે. જ્યારે સફેદ સોજા વધ આવે, ત્યારે કાંઈવાર લાડકાના છેડામાં પણ વરમ થયો હોય છે. કેટલાક વાર કંઠમાળને લીધે કુર્યામાં પણ વરમ થાય છે.

ચિકિત્સા.

આર્નિકા^{૬૮}:—જ્યારે કાંઈ વાગવાથી, અતિશય શ્રમ લેવાથી કે એવા કાંઈ કારણથી સ્તિગ્ધપડમાં વરમ થઈ આવ્યો હોય, ત્યારે આ દવા પીવા આપવી, ને તે સાથે તેના મધર ટીકચરમાં કપડું બોળીને સોજા ઉપર મુકવું જેથી વરમ ઓછો થશે.

એકોનાઇટ^{૬૯}:—જ્યારે વગેરે ચિન્હોને માટે આ દવા શરૂઆતથી આપવા માંડવી.

બાયોનીઆ^{૭૦}:—જ્યારે સંધીવાની કાંઈ અસર હોય, ત્યારે આ દવા એકોનાઇટની સાથે વારાફરતી આપવાથી વધારે ફાયદો થાય છે.

પલ્સેટીલા^{૭૧}:—સ્તિગ્ધને કે નાનાં છોકરાંઓને સંધીવા વિના સ્તિગ્ધ પડનો વરમ થયો હોય, તો આ દવા ત્રણ ત્રણ કલાકે આપવી.

એપીસ^{૭૨}:—જ્યારે ત્વચામાં રતાશ ને દુખાવો ઓછો હોય, પરંતુ સોજો ઘણો હોય, ત્યારે આ દવા ઉપલી અને કરતાં વધારે ઉપયોગી થાય છે.

હેપારસલ્ફ્યુરીસ^{૭૩}:—જો સ્તિગ્ધ પડમાંનો વરમ પાકવા લાગ્યો હોય, તો આ દવા ત્રણ ત્રણ કલાકે પીવા આપવી, અને બહારથી પણ લગાડવી.

સીલીશ્યા^{૭૪}:—જો પણ બહાર નીકળતું હોય તો ઉપલી દવાને બદલે આ દવા પીવા આપવી, અને બહારથી પણ લગાડવી.

કાલીઆયોડમ^{૭૫}:—જો ઉપદંશ કે પારદની દવાનો અસરથી આવો દીર્ઘ વરમ થયો હોય, તો આ દવાની જરૂર છે.

મકર્દુરીઅસ :—જે સંધીવાને લીધે દીર્ઘ વરમ હોય, તો આ દવા ચાર ચાર કલાકે આપવી.

સદ્દર :—જે ટયુઅર્કલ કે રક્કાચુવાના દર્દને લીધે આવેલો દીર્ઘ વરમ થયો હોય, ને તેથી સફેદ સોળે થઈ આવ્યો હોય તો આ દવા એકલી અથવા કુંદકેરીઆ કે સીલીઆની સાથે વરાફરતી આપવી.

સીસ્ટસ-કેનાડેન્સીસ :—પગે, હીંચણ ઉપર સ્નિગ્ધ પડના વરમથી થઈ આવેલો સફેદ સોળે આ દવાથી મટે છે, માટે તે બુલબું નહિ.

અનુસંગી ઉપાય :—જે દર્દીઓ લઘુ શકે તે-ઓએ કોડલીવર આંધલ હમેશાં બે વખત જમ્યા પછી લેવું. સાંધા બિલકુલ હાલવા પામે નહિ, તેવી ગાંઠવણ કરવી, તથા આરામ લેવો. દુખાવો બહુ હોય, તો શેક કરવો, જે વરમ થયાને કેટલાક દિવસો થયા હોય, તો બરફ લગાડી નેવો, જે અંદર પડે થયું હોય, તો એસ્પીરેટર (પર કાઢવાના હથીઆર) વડે પર બહાર કાઢવું અને કાર્બોલિક લોશનથી ધોવું. બહારની આસપાસની જગ્યાને આયોડીન અથવા ઇકથીઓલ લગાડવું. અંદર આયોડાઇમ બરવું પડે તો બરવું. સડો ગંધાતો હોય, તો સડાવાળો ભાગ ઉઘ કાર્બોલિક એસીડથી જરા બાળવો.

સાંધાનો દુખાવો.

(Arthralgia-આરથ્રાલજીઆ.)

સાંધાની અંદર ઘણા કારણોથી દુખાવો થાય છે, પરંતુ આ સ્થળે હિસ્ટીરીઆના દર્દથી, અને જ્ઞાન-તંતુના દોષથી થતો દુખાવો (neuralgia) સમજવાનો છે. સંધીવાનો અત્રે સમાવેશ થતો નથી.

કારણ :—હિસ્ટીરીઆ, જ્ઞાનતંતુનું અપૂર્ણ પોષણ, લાંબા વખત પહેલાં સાંધામાં થયેલ જખમ છત્યાદિ કારણ હોય છે. સંધીવાને કારણ તરીકે સમજવાનો નથી.

ચિકિત્સા.

આર્જેન્ટમ મેટાલીકમ :—આ દવા ચાર ચાર કલાકે આપવી, એથી હિસ્ટીરીયા જેવા દર્દને લીધે થતો દુખાવો મટી જશે; જો એથી ફાયદો જણાય નહિ, તો ઝીન્કમ ચાર ચાર કલાકે આપવું.

આયોડીનસ :—મેન્સેરીઅમફાસ^{3x}ને કાર્બોલિકસ^{3x} કલાકે કલાકે વારાફરતી આપવું.

અનુસંગી ઉપાય :—ખોરાક પૌષ્ટિકકારક આપવો. કોડલીવર તેલ પચે તો પાવું. ગરમ પાણીના ટબમાં હમેશાં પા કલાક બેસવાનો મહાવરો રાખવો તે વખતે બને તો દરિયાનું પાણી વાપરવું. ગરમ કપડાં પહેરી રાખવાં. હવાફેર કરવો. રેટરવડે ફેડીને પર કાઢી લેવું, અને અંદર ઉઘ કાર્બોલિકએસીડનાં બે ત્રણ ટીપાં જરા ઝલીસરીન સાથે મેળવીને નાંખવાં, અને ફરીથી મજબૂત પાટો બાંધીને અવયવ હાલે ચાલે નહીં તેમ કરવું. રસપિંડ બહુ બગડી ગયો હોય, તો શસ્ત્રવૈદ્યની સલાહ લેવી, અને આપરેશન કરાવવું.

સ્નિગ્ધ રસપિંડનો વરમ.

(Bursitis, Housemaid's knee.)

બરસાઇટીસ, હાઉસમેઇડ્સ ની.

અંગૂઠામાં, હીંચણમાં અને કાણીમાં આવેલ સ્નિગ્ધ રસપિંડનો કેટલીકવાર વરમ થાય છે, ત્યારે સ્નિગ્ધ આવરણના વરમ જેવાં ચિન્હ થાય છે.

તકાવત :—આવરણનો વરમ થાય છે, ત્યારે સાંધાના અસ્થિના વચલા ભાગમાં વધારે સોળે લાગે છે, ને રસપિંડનો વરમ થાય છે, ત્યારે ઘણું કરીને અસ્થિ ઉપર એક સરખો સોળે ઉપડી આવે છે. ઘરમાં કામ કરનારી સ્ત્રીઓને વધારે થાય છે, તેથી અંગ્રેજીમાં આ રોગને “હાઉસ મેઇડ્સ ની” કહે છે.

કારણ :—પત્થર ઉપર કે છો ઉપર હીંચણવાળી ને ઘણીવાર રહેવાથી હીંચણના સ્નિગ્ધ રસ પિંડમાં વરમ થાય છે. વળી સાંધા ઉપર કાંઇ વાગવાથી, દબાણ થવાથી અગર સાંધા બહુ વપરાવાથી પણ વરમ થાય છે. જોડા ડંખવાથી અંગૂઠાના પિંડનો વરમ (bunion) થાય છે.

ચિન્હ-લક્ષણ :—સાંધો સુખ આવે છે, તે ઉપર સ્પર્શ કે દબાણ ખમાતું નથી, તાવ આવે છે અને કોઇ વાર સાંધો પાકે છે. જ્યારે દીર્ઘ વરમ થાય છે, ત્યારે ગાંઠો બંધાઇ ગયો હોય એમ લાગે છે.

ચિકિત્સા.

સ્ટીકટાપદમેનેરીઆ :—જ્યારે તીક્ષ્ણ વરમ થઈ અવ્યે હોય, ત્યારે આ દવા બે બે કલાકે

આપવી; અથવા આને બદલે એપીસ^{૩૪} એ એ કલાકે આપવું.

રસદોઢસ^{૩૫}—જેને “હાઉસ મેઇડઝ ની” કહે છે તે દીર્ઘ વરમ થયો હોય, તો આ દવા ત્રણ ત્રણ કલાકે પીવા આપવી, અને બહારથી પણ લગાડવી.

કાલી અથોડટમ^{૩૬}—જે વરમ બહુ વખતથી હોય, ને તેમાં ગાંઠા થતા હોય, તો આ દવાનો એકેક ગ્રેઇન દિવસમાં ત્રણ વખત આપવો; તેને બદલે રયુટા^{૩૭}થી પણ ફાયદો થાય છે.

અનુસંગી ઉપાય—જે ભાગમાં વરમ થયો હોય, તે ભાગને બિલકુલ હલાવવો નહિ. મજબુત પાટો બાંધી રાખવો, અને બહારથી થંડા ઉપચાર કરવા.

હાથના પોંચા ઉપર થતો સોજો.

(Ganglion-ગેંગ્લીઅન.)

હાથના પોંચા ઉપર પછવાડેના ભાગમાં જે સ્નાયુ-બંધનો છે, તેમાંથી એકાદની ઉપર લગાડવાથી નાનો એવો સોજો થાય છે; તેમાં કશું દર્દ થતું નથી, પણ નખખાઈ લાગે છે.

કારણ—આવો નાના ભાગમાં સોજાકાની જેવો સોજો થવાનું કારણ સ્નાયુબંધનનો અતિશય ઉપયોગ છે. હાથમાં જે દોરીઓ જેવાં સ્નાયુબંધનો છે, તે ધણી ઉતાવળથી લાંબા વખત સુધી વાપરવામાં આવે છે, ત્યારે સોજો થઇ આવે છે. પીઆનો, શી-ડલ, સતાર વગેરે વાજીત્રો બજાવનારને એ વિશેષ થતો જેવામાં આવે છે. ઉતાવળથી લખનાર લઢી-આને પણ કોઈવાર આ દર્દ થાય છે.

ચિકિત્સા.

ટૂટા^{૩૮}—આ દવા ચાર ચાર કલાકે આપવાથી ઘણું કરીને એવો સોજો ખેસી જાય છે. તે સિવાય એગ્ગરીક્સ^{૩૯} અને બેન્ઝોઈક એસીડ^{૪૦} પણ ચાર ચાર કલાકે અપાય છે.

શુદ્ધ લોખાનના પુલના પંદર ગ્રેઇન્સ, રેકટી-ફાઇડ સ્પીરીટ ત્રણ ટ્રામ અને ચોખ્ખું પાણી આઠ આઉન્સ એકત્ર કરીને તે સવાર સાંજ હાથ ઉપર ચોળવું. એકલો લોખાનના પુલનો લુકા પણ ધસાય છે.

અનુસંગી ઉપાય—દર્દી પોતાનો હાથ બરાબર ઉઘાડી રાખે તે વખતે સોજા ઉપર ચોપડી જેવી કાંઈ વસ્તુ મારવી, અગર અંગૂઠો બેરથી દા-બવો એટલે સોજો કુટશે. એ ન ફાવે, તો નસ્તર મુકવું અને અંદરથી રસ કાઢી નાંખીને મજબુત પા-ટો બાંધવો જેથી હાથ એક બે દિવસ હાલેચાલે નહિ. અંદર-ત્વચામાં મારવાની પિચકારીથી કાઝોલિક ઍસીડ પણ નખાય છે. જ્યારે સોજો ઝાઝા ભાગ-માં હોય, ત્યારે શરૂઆતમાં બહાર આથોડીન ચોપ-ડવું, અને દિવસો જતાં ફેર ન લાગે, તો પોટીસ મુકવી. પછી જરૂર પ્રમાણે છેદ મુકવા ને અંદરથી રસ કાઢવો.

અકસ્માતથી થતા ઉપદ્રવો.

(Casualties-કેઝ્યુઅલ્ટીઝ.)

જખમ-ઘા-ત્રણ.

(Wounds-વુન્ડઝ.)

પ્રકાર—જ્યારે ચપ્પુ કે અસ્તરા જેવી ધાર વાળી ચીજથી માંસમાં કાપો પડે છે, ત્યારે સુરેખ જખમ (Incised-ઇન્સાઇઝડ) કહેવાય છે. કાંટા, અરછી, સોય, લાલો, બેયોનેટ ઇત્યાદિથી ઉઠા પણ સાંકડા ચીરો પડે છે, ત્યારે ભોંકેલો જખમ (Lacerated Punctured) લેસરેટેડ પંકચર્ડ કહેવાય છે, જ્યારે ત્વચા કે માંસ ઉખડી ગયું હોય, અને જખમ વાળા ભાગની સામસામેની બાજુ બંધ ખેસતી આવે નહિ ત્યારે અનિયમિત જખમ કહેવાય છે; જ્યારે જખમની આસપાસનો ભાગ કચરાયો હોય, ત્યારે છુંદાએલ જખમ (Contused-કન્ટ્યુઝડ) કહેવાય છે. આ સિવાય ગોળીના જખમને કેટલીકવાર એક ખાસ પ્રકારનો ગણવો પડે છે, પણ ધણીવાર તે અનિય-મિત અગર છુંદાએલ પ્રકારનો થયેલો જેવામાં આવે છે,

ગોળીથી જ્યારે જખમ થાય છે, ત્યારે બે છિદ્ર પડે છે. જે છિદ્રમાંથી ગોળી દાખલ થાય છે, તે છિદ્ર ગોળ ને નાનું હોય છે, અને તે પ્રવેશછિદ્ર (aperture of entrance) કહેવાય છે. જે છિદ્રમાંથી ગોળી બહાર નીકળે છે, તે અનિયમિત, તથા ધણીવાર મોટું હોય છે, અને તે નિર્ગમનછિદ્ર (aperture of exit) કહેવાય છે. જો ગોળી શંકુ આકારની હોય તો ધણીવાર તદ્વાવત માલમ

પડતો નથી. ગોળીથી થતા જખમની પડખેના ભાગ શ્યામભોગ અગર કાળો પડી જાય છે, તેમાં વરમ થઈ આવે છે, ને તે સુછ જાય છે, ઘણીવાર તેની આસપાસ ફેડલા થાય છે, અને તેમાંથી ગંધાતી રસી નીકળે છે.

હરેક પ્રકારનો જખમ જ્યારે મોટો હોય છે, ત્યારે તરતજ તમસ આવે છે, એટલે દર્દી બેભાન થઈ જાય છે; તે વખતે રક્તાશય ધણું મંદ પણ ઉતાવળું ચાલે છે, ને દર્દીનું શરીર થંડું પડી જાય છે.

જખમ થયા પછી ગોળી, કે એવું કાંઈ શલ્ય અંદર રહી ગયું છે કે કમ તેની તપાસ ગ્રેફેસર રોન્જને શોધેલ વીજળીક ફિસ્ચોની મદદથી ઘણી સારી રીતે થાય છે. તે શલ્ય કયે સ્થળે છે તે પણ તેનાથી જણાય છે, એટલે તેને હથિયારથી બહાર કાઢવામાં સરળતા મળે છે.

ચિકિત્સા.

જ્યારે સુરેખ જખમ થયો હોય, ત્યારે જે શસ્ત્ર-ક્રિયાની જરૂર લાગે તે કયાં પછી કૅલેન્ડયુલા લગાડવું, એથી જખમ જલદી રૂઝાઈ જશે. તે એકલુંજ લગાડાય છે અથવા તેના એક ભાગ સાથે સાત ભાગ પાણી કે ગ્લીસરીન મેળવીને લગાડાય છે. ગોદડ અને સનતી બનાવટનું કૅલેન્ડયુલા ચોખ્ખું આવે છે. કૅલેન્ડયુલા જંતુનાશક નથી એ જ્ઞાનમાં રાખવું ને જંતુની ધારતી હોય તો જંતુનાશક દવા લગાડવી. ભોંકાએલો જખમ હોય તો પણ શસ્ત્રક્રિયા પછી કૅલેન્ડયુલા લગાડવાથી જખમ જલદી રૂઝાવા લાગે છે; જ્યારે આવો જખમ વધારે હેરાન કરતો હોય, ત્યારે લેડમપેલસ્ટર^૧ (આમાં સીંચું નથી) કલાકે કલાકે પીવા આપવું, અને તેના મધર ટીક-ચરના એક દ્રામ ને એક આઉસ પાણીમાં મેળવીને બહારથી લગાડવું.

ખુંદાએલો જખમ હોય, તો આર્નિકા^૨ કલાકે કલાકે પીવા આપવું, અને આર્નિકાના મધર ટીક-ચરના એક દ્રામને ત્રણ આઉસ પાણીમાં મેળવીને બહારથી લગાડવું; આગળ જતાં પીડા ઓછી થાય, ને સોજાને બેસે, ત્યારે કૅલેન્ડયુલા લગાડવું. ઍકેના-ઈટી^૩ જખમ સખત હોય અગર તે ઉપર શસ્ત્રક્રિયા કરવી પડી હોય, તો આ દવા બે બે કલાકે પીવા આપવી. જ્યારે જખમ અનિયમિત થયો હોય, ત્યારે કૅલેન્ડયુલા એકલું અગર હાઇપેરીકમના મધર ટીક-

ચરના એક દ્રામને એક આઉસ પાણીમાં મેળવીને લગાડવું, અને તે સાથે હાઇપેરીકમ^૪ કલાકે કલાકે પીવા આપવું. ડા. ગીલક્રીસ્ટ જણાવે છે કે આ દવા લગાડવાથી જખમ એટલો બધો સારો થવા લાગે છે કે દર્દીને અરીણુ જેવી પીડાશામક દવા આપવાની જરૂર રહેતી નથી.

સાધારણ જખમ હોય તોજ ઘર આગળ ઉપચાર કરવા, પણ જો જખમ મોટો હોય તો શસ્ત્ર-વૈદ્યની સલાહ લેવી.

અનુસંગી ઉપાય:-ખોરાક સારો ને પૌષ્ટિક આપવો. દુધ પચે તેટલું આપવું. માલ્ટાઇન કે કૉડ-લીવર આપવું. કોકો, કે ફૉર્સી આપવું. પણ ગરમ મસાલા ઓછા આપવા. નળગાઇ લાગે, ત્યારે દુધ ને ખાન્ડી આપવું. દસ્ત સાર આવે તેમ કરવું. જરા પણ કષ્ટજન્ય થવા દેવી નહિ. જવરાદિ ચિન્હનો ઉપાય કરવો. તાવનું જોર બહુ થાય, તો માથે બરફ મુકવો. જમખનો ભાગ ઘણોજ સ્વચ્છ રાખવો. જરા પણ પરશેવાની ગંદકી કે કપડાની ગંદકી રાખવી નહિ. કાર્બોલિક લોશન, ખોરીક લોશન કે મક્યુરીઅલ લોશનથી તેને બરાબર ધોવો. કોઈ પણ ઉડતા રોગનો એપ લાગવા દેવો નહિ. ઘણાખરા જખમ ઉપર આલ્કાહોલ લગાડવાની કેટલાક ડાક્ટરો ભલામણ કરે છે. સાધારણ રીતે એડહીઝીવ પ્લાસ્ટર એટલે કે સખત ચોંટી જતું પ્લાસ્ટર આવે છે, તે બહુ ઉપયોગી છે. નાના જખમ ઉપર ખોરીક પાઉડર કે આયોડાઈઝમ કે લીસોલ કે ઍરિસ્ટોલ સાફે કામ કરે છે.

કચ્ચર થવો, મૂઠ માર પડવો; ચાંટ લાગવી.

(Contusion-કંટયુઝન.)

જખમ થયા વિના એકદમ પછડાવાથી, માર પડવાથી, દગાણમાં આવી જવાથી, કે કચરાવાથી ત્વચા ફાટયા વગર તેની નીચેના ભાગનો અસ્પર્શનો કુદરતી સંબંધ તુટી જાય છે, ત્યારે કચ્ચર થયો અગર ચાંટ લાગી એમ કહેવાય છે. કપાળ ઉપર પથ્થર વાગવાથી ઠીમણું થાય છે, તે એક જાતનો મૂઠમાર છે, લપડાક વાગવાથી, મૂકી ને પાડુનો માર પડવાથી, અને લાકડીઓથી મૂઠ માર થાય છે, મૂઠમાર થવાથી ત્વચાની નીચેનો ભાગ તુટી જાય છે, ને ઘણીવાર ત્યાં અંતર રક્તસ્રાવ થાય છે. લોહી

અહાર નીકળતું નથી, પણ અંદર લીલા, રાતા, કે કાળા રંગનાં ચાકાં થઇ આવે છે. સોટીથી કે લાકડીથી સોજો ઉઠે છે. મોટી ડાંગોતા મારથી અગર પછડાવાથી કેટલીકવાર હાડકાં પણ ભાંગી જાય છે, અગર ચક્રાક્રમ જાય છે.

ચિકિત્સા.

આર્નિકા^૩:—હરેક પ્રકારની ઇજા, માર, પછાડ વગેરેને માટે આ દવા ઉત્તમ છે. તે કલાકે કલાકે પીવા અપાય છે, તેમજ તેનું લોશન અહાર લગાડાય છે; જખમના કરતાં કચ્ચરમાં વધારે સખત લોશનની જરૂર રહે છે. બહુ કોમળ ભાગ ઉપર આ દવા અને તો લગાડવી નહિ.

રૂટા^૩:—જ્યારે અસ્થિ ઉપર મૂઠ માર થયો હોય ત્યારે આ દવા પીવા આપવી, તથા તેના મધર ટીંકચરનાં દશ ટીંપાં એક આઉસ પાણીમાં મેળવીને અહારથી લગાડવાં.

બેલીસ^૩:—જ્યારે સ્ત્રીઓના સ્તન ઉપર કચ્ચર કે મૂઠ માર થયો હોય, ત્યારે આ દવા બે બે કલાકે પીવા આપવી, પણ લગાડવી નહિ.

કોનાઅમ^૩:—બેલીસ આપ્યા પછી આ દવા ત્રણ ત્રણ કલાકે પીવા આપવી, ને જરૂર પડે તો આ દવાના મધર ટીંકચરનાં પાંચ ટીંપાં એક આઉસ પાણીમાં નાંખી અહારથી લગાડવું. અચ્ચું ધાવતું હોય, તો આ દવા અહારથી લગાડવી નહિ, ને લગાડવી પડે તો અચ્ચાંને ધવડાવવું નહિ.

હાઇપેરીકમ^૩:—હાથે પગે કે એવા જ્ઞાન તંતુથી ભરપૂર જગ્યાએ કાંઈ મૂઠ માર લાગ્યો હોય, તો આ દવા ત્રણ ત્રણ કલાકે આપવી, તેથી પક્ષાઘાત જેવાં ચિન્હા પણ દૂર થશે. હાઇપેરીકમનું મધર ટીંકચર, સ્પીરીટ ઓફ વાઇન અને શુદ્ધ પાણી સરખે ભાગે મેળવીને અહારથી લગાડવું, કરોડ ઉપર દિવસમાં ત્રણ વખત (પક્ષાઘાત મટાડવા) ધસવું, અથવા તેમાં પોતાં બોળીને હાથ પગ જેવી જગ્યાએ મુકવાં.

અનુસંગી ઉપાય:—જ્યાં જખમ થયો હોય, ત્યાં અને તો ત્વચાને ભાગ પાસે પાસે લાવીને ઉપર એકટીઝીવ પ્લાસ્ટરના પટ્ટા લગાડવા. જખમી અવયવને બિલકુલ હાલવા દેવું નહિ. ખોરાક પૌષ્ટિક પણ પચે તેવો આપવો. જ્વરાદિ ચિન્હ સખત લાગે તો રસટોક્સ, આસેનિકમ કે કાબો વેજેટેબીલીસ આપવું. બેનતાં સુધી ટેભા બિલકુલ લેવા નહિ.

લચક-મરડ.

(Strains—ટ્રેઇન્સ.)

Sprains—સ્પ્રેઇન્સ,

જ્યારે શરીરના કોઇ સાધાને કે સ્નાયુ-બંધનને આંચકા લાગે છે, ત્યારે તેના કેટલાક તંતુઓ તુટી જાય છે, એટલે લચક કે મરડ થયો કહેવાય છે, દોડવા જતાં કે કુદતાં જ્યારે કોઇ સ્નાયુ-બંધનને કે પડને ધાર્યા કરતાં વધારે ખેંચાવું પડે છે, ત્યારે આવું પરિણામ આવે છે.

ચિકિત્સા.

રસટોક્સ^૩:—જ્યારે સ્નાયુ-બંધનમાં દુખાવો હોય; પણ સ્નાયુમાં ન હોય, સંધીવાને મળતું દર્દ હોય, રાત્રે દુખાવો વધતો હોય, અને આરામ લેવાથી દુખાવો ઓછો થતો હોય, અગર લચકની તાત્કાળિક ઈજા દૂર થયા પછી પણ દુખાવો લાંબા વખત સુધી રહેતો હોય તો આ દવા ચાર ચાર કલાકે પીવા આપવી.

આર્નિકા^૩:—પહેલા ત્રણ કલાક સુધી આ દવા દર દશ દશ મીનીટે પીવા આપવી; પછી કલાકે કલાકે આપવી. આજ દવાના મધર ટીંકચરનાં દશ ટીંપાં સવાશેર ગરમ પાણીમાં નાંખીને તેમાં કપડું બોળીને લચકાઈ ગયેલ ભાગ ઉપર મુકવું ને ત્રણ ત્રણ ચાર ચાર કલાકે બદલવું; બે અને તો લચક વાળા ભાગને આશરે સવાશેર ગરમ પાણીમાં મુકી રાખવો ને તેમાં દશ ચાર ટીંપાં આર્નિકાના નાખવાં.

બેલીસ પેરીનીસ^૩:—બે આર્નિકાથી અડતાળીસ કલાક સુધી કાંઈ ફેર પડે નહિ, તો આ દવા ત્રણ ત્રણ કલાકે પીવા આપવી; અને આ દવાના મધર ટીંકચરને ગરમ પાણીમાં નાંખીને દર્દવાળો ભાગ તે પાણીમાં મુકી રાખવો. પાણી ઠરી જાય એટલે તાનું ગરમ પાણી લેવું ને તેમાં દવા નાંખવી, એ સિવાય કોઈવાર આયોનીઆ પણ અપાય છે. બે આંતરડાના કોઇ ભાગને લચક કે મરડ લાગ્યો હોય, તો નક્સવૉમિકા, કે સલ્ફર આપી બેવું. બે ઉલટી થાય, તો વિરેદ્રમ અને આર્નિકા વારાફરતી આપવું.

અનુસંગી ઉપાય:—સંપૂર્ણ આરામ અતિ અગત્યનો છે. લચકાએલ ભાગને ગરમ પાણીમાં બોળવો, અને જ્યાં સુધી દર્દ ખમી શકે ને દુખાવો

મંદ લાગે, ત્યાં સુધી પાણીની ગરમી વધારતા જવી. પછી લયકાએકા ભાગને અને તો રબરના પટ્ટા વડે બાંધી લેવો. વધારે શેકની જરૂર પડે તો તેલ લગાડીને શેક કરવો.

બળવું—દાઝવું.

(Burns and Scalds—બર્ન્સ અને સ્કોલ્ડઝ.)

બ્યાબ્યા—ત્વચાના સંબંધમાં બહુ ગરમ પદાર્થ જેવાં કે બળબળવું પાણી, કડકડતું તેલ, ઘી, ધગ ધગતી ધાતુની ચીજ, સળગતું લાકડું કે પડું કે કાગળ ઇત્યાદિ અડકવાથી અને શિયાળામાં સગડીએ તાપવાથી ત્વચા દાઝે છે. તેને દાઝવું કે બળવું કહે છે. સ્ત્રીઓ ખાસ કરી કપડાં સળગવાથી દાઝે છે.

દાઝવાના છ દરજ્જા છે.

પહેલો દરજ્જો—(Hyperemia—હાયપર-ધમીયા) ને થોડી ગરમી લાગે તો ત્વચા માત્ર લાલ થાય છે.

બીજો દરજ્જો—(Vesication—વેસી કેશન) વધારે ગરમી લાગે તો ત્વચા ઉપર ઝરેરા ને ફેાલા ઉપડે છે.

ત્રીજો દરજ્જો—(Eschars—એસ્કાર્સ) ન્યારે ત્વચા ખરેખર બળે છે ત્યારે તે કાળી થઈ જઈને રીંગણાના ભડ્યા જેવી થાય છે.

ચોથો દરજ્જો—વધારે બળી છેક નીચે સુધી જાય છે.

પાંચમો દરજ્જો—ન્યારે ત્વચા ગરમીના સંબંધમાં વધારે વખત રહે છે અને સ્નાયુઓ સુધી દાઝે છે.

છઠ્ઠો દરજ્જો—હાડકાં, નસો બળી જાય છે તે.

લક્ષણ—ન્યારે ત્વચા કોઈ પણ ઠંડાણે દાઝે છે ત્યારે તેની અસર શરીર ઉપર થયા વગર રહેતી નથી. દાઝેલ ભાગ પર અસહ્ય અગ્નિ થાય છે તેથી દાઝનાર ‘હંડક કરો, હંડક કરો’ એવી ચીચીઆરી કરી મુકે છે. દાઝેલ ભાગ પેટ અને છાતીથી જેમ દૂર તેમ ભય ઓછો રહે છે. પેટ, માથું ડોક, ને છાતીની ત્વચા સહેજ પણ દાઝે તો વધારે ધારતી રાખવા જેવું છે. વળી કોઈ ભાગ ઉંડે સુધી દાઝે તેના કરતાં કોઈ ભાગની મોટી સપાટી દાઝે તે વધારે નુકશાનકર્તા છે. નાનું બચ્ચું જરા પણ

દાઝે તો મોટી ઉંમરનો માણસ દાઝે તે કરતાં તે વધારે જોખમમાં આવી પડે છે.

ધણું દાઝ્યા પછી દર્દી ત્રણ અવસ્થામાંથી પસાર થાય છે.

પહેલી અવસ્થા—તેમાં બેચેન થઈ નબળો પડે છે અને શરીરની અંદરના મગજ, હોજરી, કે ફેફસા જેવા કોઈ અવયવમાં લોહીનો જમાવ થાય છે. કોઈવાર દર્દીનું શરીર ઠંડું પડવા મારે છે, દર્દી ધુન્ને છે ને વખતે બેલાન થઈ જાય છે. આ અવસ્થા પહેલા ચાર પાંચ દિવસ સુધી રહે છે. અગર એકાદ દિવસ રહે છે.

બીજી અવસ્થા—તેમાં દર્દીના કોઈ અંદરના અવયવમાં વરમ થઈ આવે છે, તાવ ચડે છે અને કોઈ વાર મગજના, છાતીના, અગર પેટના વ્યાધિથી દર્દી મરણ પામે છે. આ અવસ્થા બીજી પાંચમે કે છઠ્ઠે દિવસ શરૂ થાય છે.

ત્રીજી અવસ્થા—તેમાં દાઝેલ ભાગમાંથી પડે નીકળે છે. દર્દીની શક્તિ ધણી કમ થઈ જાય છે. જીર્ણવર રહ્યા કરે છે અગર ફેફસાના પડનો વરમ થઈ આવે છે. કોઈવાર મંત્રહણી થાય છે ને કવચિત ચમક ઉપડે છે.

ચિકિત્સા.

સૂચના—એકા એક દાઝે અને પહેરેલાં કપડાં નીકળે નહીં તો દાઝેલા ધણીએ કપડાં કાઢવાની અને મદદની રાહ ન જોતાં જમીન ઉપર આજોટી જવું અને ગોદડાં અગર ધાબળો ઓઢી લેવાં, અને શરમ ન રાખતા કપડાં કાપી કાઢી નાંખવાં. આ શિખામણુ તે ગભરાટમાં ભાગ્યેજ ધ્યાનમાં રખાય છે.

ન્યારે દર્દી થોડોએક દાઝ્યો હોય અને તેથી જરા ફેાલો ઉપડી આવ્યો હોય ત્યારે એકાનાઇટ પીવા આપવું અને અર્થીકા ચુરેન્સક ના ટીકચરનો એક ભાગ પાણીના વીશ ભાગ સાથે મેળવીને બહારથી લગાડવો. જે લુગડા સાથે તે દવા લગાડી હોય તે લુગડાને બદલવું નહિ પણ તેની ઉપર બીજી દવા રેડ્યા કરવી. જે ત્વચા બહુ જુજ દાઝી હોય તો હેમાર્બેલીસ લોશન લગાડવું.

જો ફેાડાની ત્વચા અહું પાતળી હોય ને અંદર પાણી જેવો રસ ભરાઈ ઝરેરા ઉઠ્યા હોય તો બહારથી ફેન્થારીસક ટીકચર લગાડવું. તેના મધર ટીકચરના એક ભાગને પાણીના દસ ભાગ સાથે

મેળવીને બહારથી લગાડવું તથા કેન્થારીસ એક એક કલાકે પીવા આપવું.

જો ત્વચા વિશાળ ભાગમાં ઢાઝી ગઇ હોય તો ત્યાં તાજું મીઠું તેલ, કાપરેલ, અગર ઑલીવ ઑઇલ અગર અળસીનું તેલ અને સુનાનું સ્વચ્છ પાણી (પરાશ) નાંખી હલાવી મલકાઈ જેવું કરી ઘા કપડું બોળી અને તેના પર રૂનો લેપ લગાડી તે પર પાટા બાંધી રાખવા તેથી ખરાબ હવા લાગશે નહિ અને ઢાઝેલા ભાગ ઉપર ઠંડક લાગશે. બીજે દિવસે પણ તેમજ સ્વચ્છ મલમપટા કરવા. તેમ ન કરે તો લીંટપર વેસેલીન લગાડી તે કટકાપર રૂ લગાડી બાંધી રાખવો, તેમ છતાં અગ્નિ લાગે તો ઠંડા પાણીનાં કપડાં ઘા કપડામાં ભીંજવી તે મલમના કપડા ઉપર મુકવાં. આવીજ રીતે તેમાં બે ત્રણ ટકા જેટલાં ટંકણુખાર અગર બોરાસીક ઍસીડ નાંખીને વેસેલીનના કપડાં રૂ આવે ત્યાં સુધી ચોવીસ ચોવીસ કલાકે ફેરવવાં. કેટલાક દર્દીઓમાં રામનું મલમ લગાડવાથી રૂ આવી જાય છે. અંગ્રેજીમાં આવા તેલને કેરન-Carron oil ઑઇલ કહે છે.

આ ઉપચાર સાથે કેન્થારીસ કલાકે કલાકે પીવા આપવાથી જલદી આરામ થાય છે. વળી કેરન ઑઇલમાં જરા કાર્બોલિક ઍસીડ એકાદ ટીપું મેળવાય છે.

જો ઢાઝવાથી ત્વચામાં ઉંડા ખાડા પડ્યા હોય ને ત્વચાનો નાશ થયો હોય તો કેલીઆર્થ ક્રોમીઅમ એ બે કલાકે પીવા આપવું અને કેલેન્ડ્યુલાલોશન (ટીકચરના એક ભાગ સાથે પાણીના ચાર ભાગ) બહારથી લગાડવું આ દવા આપવાથી હુઓડીનમ નામના આંતરડાનું ચાંદું નહિ પડે.

ઢાઝ્યા પછી રૂ આવવાને બદલે ચાંદાં પડીને પડે થવા લાગે તો હીપાર સલ્ફ્યુરીકમ ચાર ચાર કલાકે આપવી.

ન્યારે હુઆમ્લીસ જેવી સાદી રક્તસ્થંભક દવાની જરૂર હોય ત્યારે હેઝેલાઈન લગાડવાથી પણ ઠીક થાય છે.

ક્રેક્ટર^૧:-જો ઢાઝવાથી દર્દનિ ધક્કો (Shook) લાગી ગયો હોય ને શરીર ઠંડું પડી ગયું હોય તો આ દવા આપવી.

ઍકોનાઇટ^૨:-દર્દના શરીરમાંથી શરદી દૂર થાય તે પછી જો તાવ ચઢી આવે તો આ દવા આપવી.

આસેનીકમ^૩:-ઍકોનાઇટની બે ત્રણ માત્રાઓ આપ્યા પછી આ દવા આપવી એથી દર્દની શક્તિમાં સુધારો થાય છે.

ઓપીઅમ^૪:-આ દવા પણ પીવાને માટે જરૂર પડે અપાય છે.

મોર્ફીયા:-પણ આપવી પડે તો દર્દ નરમ પડે અને નિદ્રા લાવવા માટે અપાય છે.

દર્દનિ કેન્થારીસ સૉલ્યુશન સ્પીરીટ ઑફ ટરપેન્ટાઇન કે અર્ટીકાયુરેન્સ ગમે તેના એક ડ્રામ ચાર ઑન્સ ગરમ પાણીની સાથે મેળવીને તે લોશન બહારથી શરૂઆતમાં ઘા કપડામાં બોળી લગાડવું.

આર્નીકા^૫:-ઢાઝ્યા ઉપર એક એક અગર બે કલાકે એક ચમચી પાણીમાં બે ટીપાં પાવાથી દર્દ નરમ પડે છે.

કાર્બોલીક ઍસીડ:-ઢાઝ્યા પછી ઘણુંજ દુખ થતું હોય તો એક ભાગ કાર્બોલિક ઍસીડ અને ૨૦ ભાગ તેલ મેળવીને કાર્બોલીક ઍસીડ તેલ લગાડી તે ઉપર રૂ મુકી પાટો બાંધી લેવાથી તર્ત બળતરા બંધ પડે છે. તે પાટો દશ ચાર કલાક સુધી રાખી મુકવો અને જરૂર પડે તો તેના ઉપર આ તેલને રૂથી લગાડવું.

પહેલા અને બીજા દરજ્જાના ઢાઝ્યામાં:-

ખાઇ ક્રોમેનિટ ઑફ સોડા:-તું ઘટ પાણી બળવા ઉપર ભીનાસુકી લગાડવાથી ઢાઝેલો ભાગ જલદી રૂઆઈ આવી દર્દ કમી પડે છે, ઠંડક વળે છે અને ચાંદાં પડતાં નથી.

અર્ટીકાયુરેન્સકમ:-ના મધર ટીકચરનો એક ભાગ અને બે ભાગ પાણી મેળવી તેમાં ઘા કપડાના કડકા બોળી લગાડવાથી ઢાઝેલો ભાગ જલદી રૂઆઈ જાય છે, અને બળતરાનું દુઃખ નરમ પડે છે. પેટમાં આ દવા આપવાથી તાવ ચઢતો નથી અને કદાચ આવે છે તો જલદી ઉતરી મરી જાય છે.

એક ટકાવાળું પિક્કિક ઍસીડનું પાણી લગાડવાથી સોડા સોલ્યુશનની માફક સારો આરામ થાય છે.

એક ખાસ સૂચના ધ્યાનમાં રાખવી કે ઢાઝેલો ભાગ થોડો હોય કે વધારે હોય સારે સ્વચ્છ દવા લગાડવી અને તે ભાગ રૂથી અને ઘા કપડાથી સારી રીતે ઢાંકી રાખવો કે જેથી જંતુઓ પ્રવેશ ન કરે અને તે ભાગમાં ઝેરી હવા ન લાગે પણ ગરમી લાગે. હવા લાગશે તો બળતરા નહીં મટે અને જલદી રૂ નહીં આવે.

દાઝવાના ઝરેશ ઉપડ્યા હોય તો તે કાપી કાઢવા નહિ પણ તે સોયથી કે કાતરથી ફેડી નાંખી જરા દબાવીને પાણી કાઢી નાંખી પાછી તે ઝરેશની ચામડી ત્યાંને ત્યાંજ દબાવી દેવી અને પછી તેના ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે દવાઓ લગાડવી.

ધા કપડું અને ચુસી લે તેવા રૂનો પાટા બાંધી લેવો અને ચાલતાં સુધી પાટા નરમ પડી ન જાય ત્યાંસુધી તે ફેરવવો નહિ અને પર આવી વાસ મારે તો તે પાટા ધીરેથી જંતુનાશક પાણીથી લીજવી હળવે રહી ઉમેડી પર દૂર કરી પાછો તાજો પાટો બાંધી લેવો.

લીજવ્યા વગર ઉમેડશો તો રૂઝના દાણા (Granulations) પડી જશે, લોહી નીકળશે, રૂઝ લંબાશે અને દર્દ થયાં કરશે.

દાઝેલો ભાગ સડી જાય તો સડેલો ભાગ હળવેથી ચીમશે અને કાતરથી કાપી કાઢા તેના પર દવા લગાડવી.

ધણા ભાગમાં દાઝવા પછી રૂઝ આવતાં વાર ઘણીજ લાગે તો તંદુરસ્ત ત્વચા બીજા માણસની લેખને તે ભાગ પર નવી ત્વચાની કલમો (Skin-grafting-સ્કીન ગ્રાફ્ટીંગ) કરવી અને પછી તે કલમો પાટાથી બાંધી રાખવી અને તેમ કરવાથી તે કલમો ઉગશે ને નવી ત્વચા જલદી આવશે. રૂઝના દાણા રોગી અને મોટા ઉગે તો (Proud flesh) તેના ઉપર ચાંદીનો ખાર ધીરેથી લગાડવો.

દાઝેલો ભાગ હાથ પગના વળતા ભાગોપર હોય અને રૂઝના દાણા જલદી થાય નહિ તો ત્યાં પણ ત્વચાની કલમો કરવી કે જેથી ધુંચ અને ચાંદાં નહિ પડે અને તે ભાગ ગંદાઈ નાનો નહિ થાય. આ દાઝવાના રોગપર જેને સમજ ન પડે તેણે ખોટું માયું ન મારતાં હોંશીઆર દાકતરની સલાહ પ્રમાણે ચાલવું. ૫ સુધી દાઝેલો ભાગ હોય તો તે ભાગ સરજન પાસે કપાવી નાંખવો.

જળવાત, ત્વચા ફાટવી.

(Chilblain.-ચીલ્બ્લેઇન.)

શિયાળાની ઋતુમાં ટાટમાં અગર ચંડા પાણીમાં કામ કરનારને આ રોગ થાય છે, તેથી ત્વચા પુગાઈ ગયા જેવી થાય છે અગર ફાટી જાય છે.

કારણ:—શરદી અગર હવાના ઓકાએક ફેરફાર

લાગવાથી કે હાથ પગ બીના અગર ચંડા હોય, ત્યારે અગ્નિ આગળ રાખીને ગરમ કરવાથી, આ રોગ થાય છે. નબળા બાંધાના માણસા કે જેની ત્વચાને જલદી સ્ત્રોલ થતો હોય, તેઓને આનું દર્દ વિશેષ થાય છે.

લક્ષણ:—ત્વચાનો એક ભાગનો મંદ વરમ થાય છે, તે સાથે ચળ આવે છે, દાહ લાગે છે, ચટપટી થાય છે, સોજે ચડે છે, અને કોષ્ટવાર ક્ષત પડે છે. શરૂઆતમાં તેને લીધે ચામડાં થાય છે, પછી ઝીણી ઝીણી ફાટલીઓ થાય છે, અને છેવટ તે ત્વચામાં સડો ને નવા અંકુરો (gangrenous) બંધાવા આવે છે.

અનુસંગી ઉપાય:—ત્વચાને વીજળી દરેજો અગર ત્રીજે ત્રીજે દિવસે લગાડવી. પગે કે હાથે જ્યાં ત્વચા પગડતી હોય ત્યાં મોઝને પહેરી રાખવાં. શરદીમાંથી આવેલો તાપ પાસે તાપવા બેસવું નહિ, તેમજ બોંયતળાઉં પત્થરનું બાંધેલ હોય તે ઉપર બહુ દ્રવ્ય નહિ. રક્તાશયની નબળાઇથી ફેટલીકવાર ત્વચા આવી થાય છે, ત્યારે યોગ્ય કસરત લેવી, પૌષ્ટિક ખોરાક ખાવો, અજીર્ણ થવા દેવું નહિ, અને ગરમ વસ્તુઓ થોડી ખાવી.

ચિકિત્સા.

ઝેકોનાઈટ કે ઍગેરીક્સનું મધર ટીકચર ત્વચા જ્યાં ફાટી હોય, ત્યાં લગાડવું. જે ત્વચાને વરમ હોય, તો ઝેકોનાઈટ અને જે ત્વચા ઉપર ચળ આવતી હોય, તો ઍગેરીક્સ સાફ છે.

પંદરેડીલા:—જે માણસોને વખતો વખત જળવાત થઇ આવતો હોય, તે જે આ દવા લે તો તેમની ત્વચામાં સુધારો થાય છે, તેથી જળવાત થતો નથી. આ દવાને બદલે હેપાર સલ્ફ્યુરીસ આપવાથી પણ ઠીક થાય છે.

અનુસંગી ઉપાય:—સવારમાંજ પગને ચંડા પાણીમાં સારી રીતે ધોવા, અને કારા ટુવાલથી ધસવા, પછી વેસેલાઇન ઓઇલનું. જેઓથી અને તેમણે મોઝ પહેરી રાખવાં.

દંશ-ડંખ.

(Stings-સ્ટીંગ્સ.)

જુદા જુદા જંતુઓ તથા પ્રાણીઓના દંશથી મનુષ્યને જુદી જુદી ઝેરી અસર થાય છે.

મચ્છર (Mosquitoes) કરડે છે, સારે તેનો ચટકો લાગે છે. તે ઉપર જરા ચળ આવે છે અને ખલવાથી, ત્યાં થોડી વારમાં જરા કંકણ ત્વચા અને ફેડલી થઈ આવે છે.

નાંકડ (Bugs) થી પણ તેવીજ અસર થાય છે. **ભમરી** કરડવાથી ફેડલી થવાને બદલે સોજો ચડી આવે છે, અને અંદર બળતરા લાગે છે.

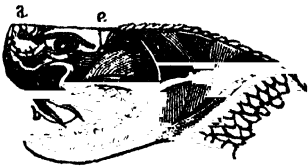
વીંછી (Scorpion) થી ઘણીજ બળતરા ને પીડા થાય છે અને તે બળતર શરીરમાં ઉપર ચડતી જાય છે, દર્દી એકદમ જીમો પાડવા માંડે છે, અને જે સ્થળે દંશ થયો હોય તે પકડી રાખે છે. તેનો ચહેરો ચિંતાતુર થઈ જાય છે, તેને પરશેવો આવવા માંડે છે, બહુ વખત સુધી તેનું ઝેર રહેવાથી પછી દર્દી ક્ષીણ પડી જાય છે, અને તેનો જીવ ઉંડા ઉતરતો હોય એમ જણાય છે; તે બે-શુદ્ધ થતો જાય છે. તેની ઝાને દ્રિષ્ટો શૂન્ય પડવા લાગે છે, ને ઉધતો હોય તેમ પડી રહે છે. બચ્ચાને તથા વૃદ્ધ આદમીને તેની અસર વધારે થાય છે. તેની પુંછડીમાં પોલો કાંટો હોય છે. તેમાંથી ઝેરી રસ શરીરમાં દાખલ થાય છે. નાના બચ્ચાં કાંઈ વખત મરણ પામે છે. કદી કદી વીંછીનું ઝેર પણ ઘણા દિવસ સુધી રહે છે.

સર્પ (Serpent) ના દંશથી ત્વચામાં છિદ્રો પડે છે. તે છિદ્રો સર્પના દાંતને લીધે પડ્યા હોય છે. તેમાં તે દાંતના સંબંધમાં રહેલી થેલીમાંથી ઝેર ક્ષવાય છે, એટલે સર્પનો દંશ ભયંકર થઈ પડે છે.

આ છિદ્રો ઘણું કરીને બે આજીના મળી ચાર-થી છ સુધી હોય છે.

આ. નં. ૨૨૪.

ઝેરી સર્પનું જડણ-મસ્તક.

Head of Venomous Serpent.

(a). Nasal opening. (b). Poison fang. (c). Salivary gland. (d). Temporal muscle. (e). Poison gland.
C. G. Puhlmann.

જે સર્પ ફેણવાળા હોય છે, તે Cobra-કાખા નાગ કહેવાય છે. તેનાથી થોડા કલાકમાં મરણ થાય છે. બીજી જાતના સર્પથી તરત મૃત્યુ થતું નથી, પણ ક્ષોભ (irritation) થાય છે. સર્પને હાંછેડ્યા વિના તે કવચિતજ કરડે છે, અને હાંછેડ્યા પછી, તે ઘણીવાર પોતાનું વૈર ભૂલતો નથી; પણ હાંછેડનાર તેનાથી દશબાર ગાઉ દૂર જાય તો પણ ત્યાં જઈને તે પોતાનું વૈર લે એવા દાખલા અને છે.

દંશવાળા સ્થળે કેટલીકવાર લોહીનાં ટીપાં દેખાય છે, અને જો ફેણવાળા નાગનો દંશ થયો હોય તો તેની અસર પહેલી મગજ ઉપર જણાય છે. અશી-જીની માફક થેન ચડતું જણાય છે. શરીર ટાંડું પડે છે, પરશેવો નીકળે છે, નાડી ઘણી મંદ ને અનિ-યમિત ચાલે છે, આંખની કીકી વિસ્તૃત થાય છે, મોંઢામાં કડવાટ તીખાસ કે કશો સ્વાદ લાગતો નથી, મોંઢામાંથી કે નાકમાંથી લોહી પડે છે, બેશુદ્ધિ વધતી જાય છે અને શ્વાસ ધીમે પડીને મૃત્યુ આવે છે.

કાંઈવાર ઘણી મધમાંખીઓ-Boes એક વખતે એકઠી થઈને માણસને કરડે છે, ને તેથી માણસનું મૃત્યુ થાય છે. જેઓ મધ પાડવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેમને કેટલીકવાર માંખીઓ બહુ કરડી જાય છે.

કાંઈ વખત ગરોડી-ગરોળી-Lizard કરડે છે. તેમાં કેટલીક ઝેરી હોય છે.

ચિકિત્સા.

જો મચ્છરનો દંશ હોય, તો લીડમ પેલેસ્ટ્રીક દશ દશ મીનીટે પીવા આપવાથી તથા લગાડવાથી આરામ થાય છે. મધમાંખી કે ભમરીનો ડંખ હોય, તો પણ એજ દવા ઉપયોગી છે. એ દવા ન હોય, તો ઍમોન્યા (સેલ-વૉલેટાઇલ, સ્મૅલોંગ-સૉલ્ટસ) લગાડવું, અને કદાપી એ પણ મળી શકે નહિ, તો ડુંગ-ળીનો રસ લગાડવો. જો લીડમ જેવી દવાથી ફાયદો જણાય નહિ, તો ટ્રી-ડીલીઆ દશ દશ મીનીટે પીવા આપવું. રાત્રે કાર્બોલીક સાબુનું પાણી ચોપડીને સુધ રહેવાથી મચ્છર કરડતા નથી; સવારે ઉઠીને નાહી-લેવું. ઍમોન્યા કરતાં લીડમ પેલેસ્ટ્રીક બહુ સારો ફાયદો કરે છે.

એપીસ ૩૦-૨૦૦ પાંચ પાંચ મિનિટે આપવાથી મધમાંખી અને ભમરાના ઝેરથી મૂર્છા અને ઝાંબો આવ્યો હોય તો મટે છે. વાંદા કરડ્યો હોય

તો લેવેસીસ^૬ દશ દશ મિનીટ આપવાથી મટે છે. ધાર્મી ડંખ દુટી રહી હોય તો કાઢી નાંખવો.

જો સર્પદંશ થયો હોય, તો ન્યાં સર્પ કરડ્યો હોય, તેથી જરા ઉપરના ભાગમાં સખત પાટો બાંધી-લેવો, અને દર્દીને પરશેવો આવે, તે માટે વરાળનો આદ્ર (Vapour or Turkish bath) આપવો અથવા ગરમ પાણીના શિશાથી શેક કરવો ને ધા-બળા બનાત વિગેરે ગરમ કપડાં ઝોટાડવાં, અને ઍમોનિયા તથા વીસ્કી ગરમ પાણીમાં દશ દશ મિનીટ દર્દી પી શકે તેટલાં આપવાં. જો દર્દીને મૂર્છા આવવા લાગે, તો મૉસ્કસ^{૧૫} દશ દશ મિનીટ આપવું. અગર હાઇડ્રોસીઆનીક દશ દશ મિનીટ પાવું. એ બધાં કરતાં (હોમીઓપથી) ઍમોનિયા^૩ પીવા આપવાથી ઘણી સારી અસર થાય છે, એમ ડા. અર્સેડીનબ્લાઇટ જણાવે છે. તે લખે છે કે ચૌદ વર્ષની એક છોકરીને મોટા સર્પ કરડ્યો હતો, અને જ્યારે તેને જોવા ગયો, ત્યારે તેણી છેવટની અવ-સ્થામાં હતી; રક્તાશય બહુ ધીમું ચાલતું હતું ને ત્રણ ત્રણ સેકન્ડે તેણીને ઉલટી થતી હતી. તેણીને ઍમોનિયા^૩ નાં ત્રણ ત્રણ ટીપાં પહેલી મિનીટમાં ત્રણ વખત આપ્યાં, એટલે ઉલટીનું જોર નરમ પડ્યું. બીજી મિનીટમાં પણ એજ પ્રમાણે દવા ચલાવી, અને ત્રીજી મિનીટ માત્ર એ વખત ત્રણ ત્રણ ટીપાં આપ્યાં એટલે ત્રીસ ત્રીસ સેકન્ડે એક વખત ઉલટીનું જોર થતું; અને એ પ્રમાણે દવા ચલાવવાથી પાંચમી મિનીટ ઉલટીનું જોર છેક નાબુદ થયું, ને છોડી છેવટ જતાં અચી! રૂધિરાભિસરણ અને આ-સોજીવાસ ચાલુ રહે તેમ કરવું.

સર્પદંશપર પરમેન્ગેનેટ ઑફ પોટાશનું ત્રણ ટકા-વાળું પાણી લગાડવું અને તે પાણીથી તે દંશ ધોવો જેથી ઝેર ઉતરી જાય છે.

વીંછીનો દંશ થયો હોય તો ઍમોનિયાફનું મધર-ટીકચર અથવા સખત સોલ્યુશન મિનીટ મિનીટ એ એ ટીપાં જોડેજોડે તેટલા પાણી સાથે આપવાથી તેની બળતરા ઓછી થાય છે. આયોર્કમીરટ્રીની દવા નેટ્રમરર વીંછીના દંશને માટે ઉત્તમ છે. ૩× અંશ-વાળી દવા પંદર પંદર મિનીટ પીવા આપવી, અને ૬× અંશવાળી દવા દંશને ઠેકાણે ફારી અથવા રહેજ પાણીની સાથે ધસીને ત્વચામાં ઉતારવી. કોકેઇનની પિચકારી ધણીજ હલકી મારવી. ખરક લગાડવો, બ્લ્યુવૉટરનાં પોતાં મુકવાં અગર તેથી ધોવું.

કર્નલ ડયુક બલામણુ કરે છે કે દંશની નજીક અંતર્વચામાં પાંચ ટકાવાળાં ૩× ટીપાં મોટા માણુ-સમાં કોકેઇનનાં ૫ થી ૧૦ ટીપાંની પિચકારી મારવી અને બચ્ચાઓમાં ૧ થી ૫ ટીપાંની પિચકારી મા-રવી. આના કરતાં યુકેઇન અથવા સ્ટોવેઇન વધારે પસંદ કરવા લાયક છે.

અનુસંગી ઉપાય:—સર્પ દંશ થાય કે તરતજ તે ભાગને હીમતથી બને તો કાપી નાંખવો કે બાળી નાંખવો. દંશની ઉપરની જગ્યાએ સખત પાટો બાંધવો, અને પોટાશ્યમ પરમેન્ગેટ ૧ ભાગને પાણી ૧૦૦ ભાગ એ પ્રમાણે મિશ્રણ તૈયાર કરીને તેની દંશની પડખેજ ત્વચામાં પિચકારી મારવી, એથી સર્પનું ઝેર ઘણું કરીને નાશ પામશે.

વળી દંશના ઉપલા ભાગ પર સખત પાટો અગર દોરડી બાંધી તે ભાગને દબાવી લોહી કાઢી નાંખવું પછી તે દંશના ભાગ પર સળગતી મોટી બીડી (સીગાર) કે ધકધકતો ગંગારો ચાંપવો. સ્ટૅંગ ઍમોનીઆનાં ટીપાં મુકવાં અગર કૅસ્ટીક લગાડવું.

ધેન ચડે તેટલો બટાટાનો દારૂ કે બીજો કાર્બ સખત દારૂ પાવો યા સ્પીરીટ ઍમોનીઆ ઍરોમેટીકસ પાવો. ઝેર ઉતરી ગયા પછી અંતરોગનાં લક્ષણો માટે નક્સવૉમિકા પાવું અને ઘણાકને ઝેરી સર્પોના અંશવાળી દવાઓ જેમકે લેવેસીસ^૬-૧૨ કેટલસ, ૬×, ૧૨ નાભ^૬ કે વાઇપેરા બેરેસ આપવી.

કરડેલો ભાગ મરી જાય (Gangrene-ગ્રેંગ્રીન થાય તો) તો તેની દવા કરવી.

આ. નં. ૨૨૫.

ગ્રેંગ્રીન-સ્થાનિક મરણ.

Gangrene.

અસ્થિભંગ.

(Fracture-ફ્રેક્ચર.)

જ્યારે હાડકું ભાંગે છે, ત્યારે અસ્થિભંગ થયો કહેવાય છે.

પ્રકાર:—જ્યારે ત્વચા સોંસરો જખમ થયા પછી હાડકું ભાંગે છે, ત્યારે સપ્રણ (સહજખમ) અસ્થિભંગ કહેવાય છે, અને જ્યારે ત્વચા સોંસરો જખમ થયા વિના હાડકું ભાંગે છે, ત્યારે નિર્પ્રણ અસ્થિભંગ કહેવાય છે; ફેટલીકવાર અસ્થિભંગ થયા પછી અસ્થિની અણીને લીધે ત્વચા ફાટે છે, ને ત્રણ પડે છે, ત્યારે અસ્થિને લીધે થયેલ ત્રણ કહેવાય છે. અસ્થિ ભાંગે છે, ત્યારે તેના કડકા બહુ અનિયમિત રીતે થાય છે; કેમકે તે બહુ બટકણું હોય છે.

નિર્ણય:—એકસરેજ નામના કિરણથી ઘણો સારો નિર્ણય થાય છે. જ્યારે હાડકું ભાંગે છે, ત્યારે અવયવનો આકાર બેડોળ લાગે છે, અને અવયવને સહેલાઈથી આડુંઅવળું હલાવી શકાય છે, પણ જ્યારે હાડકું ખસી ગયું હોય છે, ત્યારે અવયવનો આકાર સાંધામાંથી બેડોળ લાગે છે, અને કુદરતી રીતે હલાવવામાં મુશ્કેલી પડે છે, એટલેકે તે અવયવ પોતાની મેળે હાલી શકતો નથી; પણ તેને હલાવવા માટે બીજા અવયવની જરૂર પડે છે. અસ્થિભંગ પછી અવયવને વિચિત્ર રીતે આડાઅવળો હલાવાય છે. પગનું હાડકું ભાંગે તો તે પકડી આગળ પાછળ તેમજ ડાબી તરફ ને જમણી તરફ હલાવાય છે. કાઠવાર પરીક્ષા કરવા માટે દર્દીને દવા સુંવાડી બેશુદ્ધ કરવાની જરૂર પડે છે.

લાયક કરનારાં કારણ:—જી કરતાં પુરૂષને અસ્થિભંગ વધારે થાય છે; કેમકે તેની ફરજે એવી હોય છે કે તે હરવખત અકસ્માતના પંખમાં આવી જાય છે. ઉનાળા કરતાં શિયાળામાં વધારે થાય છે. યુવાવસ્થા અને નાનપણના કરતાં વૃદ્ધાવસ્થામાં હાડકાં બરડ હોવાથી જલદી ભાંગી જાય છે. નાના હાડકા કરતાં મોટાં હાડકાં અકસ્માતને પાત્ર વધારે રહે છે. અસ્થિના વ્યાધિઓ થવાથી તેમનો ભંગ જલદી થાય છે. અસ્થિ નયળાં ને પોચાં હોય, રૂકા-ધૂંકા, મોલાપીસ, ઓસીઅમ, ઉપદંશ, રૂકવિ, નજલો, પારદની દવાનું અતિ સેવન, અર્બુદ, કંક-માળ ઇત્યાદિથી અસ્થિ ભાંગી જાય તેવાં થયાં હોય છે.

ભંગ કરનારાં કારણ:—માર પડવાથી, પછ-ડાવાથી, કાંઈ સંચા સાથે કચરાવાથી, ભાર નીચે આવી જવાથી, કે પોતાના સ્નાયુના બળથી અસ્થિનો ભંગ થાય છે.

ચિન્હ:—જે અવયવમાં હાડકું ભાંગ્યું હોય તે અવયવમાં હાડકાના છેડા હલાવવાથી કટ કટ અવાજ (crepitus) થાય છે, આ અવાજ ફેટલીકવાર હાથને પણ લાગે છે, ને ફેટલીકવાર શ્રવણ-નળી મુકવાથીજ સાંભળી શકાય છે. કાઠવાર અસ્થિભંગ હોય છતાં આ અવાજ સંભળાતો નથી, ને કાઠવાર આવો અવાજ છતાં અસ્થિભંગ હોતો નથી. આ સિવાય ભાંગેલ હાડકાવાળો અવયવ થોભીને અનેક રીતે હલાવી શકાય છે; કેમકે તેનો કુદરતી સંબંધ તુટી ગયો હોય છે. જે ટુકાણે હાડકું ભાંગ્યું હોય છે, ત્યાં સોજો થઈ આવે છે, અવયવનો આકાર બેડોળ થાય છે, અને દુખાવો રહ્યા કરે છે.

અસ્થિનું જોડાણ:—જ્યારે જખમ વિના અસ્થિભંગ થયો હોય, ત્યારે તો મહિના દોઢ મહિનામાં હાડકું સારું થઈ જાય છે; પરંતુ અસ્થિના ભાંગેલ છેડા આગળ વરમ થાય છે, ઘણો લીંદ્રસ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેને લીધે છેડા જોડાઈને મજબુત ચોંટી જાય છે. અસ્થિના જેટલા ભાગનો કુચો થયો હોય તેટલો ભાગ લીંદ્રસમાંથી નવો થાય છે. જો જખમની સાથે અસ્થિભંગ થયો હોય તો હાડકું જલદી સાજું થતું નથી; કેમકે જખમ થયા પછી લીંદ્રસ પેદા થતો નથી, પણ હાડકાના છેડા ઉપર નવા અંકુરો આવે છે, અને તેવડે ધીમે ધીમે હાડકું જોડાઈ જાય છે. આ વખત દર્મ્યાન જે હાડકાના બન્ને કડકા કાયમ હાલ્યા વિના સ્થિર રહે તોજ હાડકું બરાબર સંધાય છે, નહિંતો લીલા શ્વેત તંતુઓથી હાડકાં જોડાય છે, ને ખોટો સાંધો થાય છે. આવો ખોટો સાંધો લુમ્બરસ નામના (લુમ્બના અને શીમર-ગ્રંથના અસ્થિ)-હાડકામાં વધારે થતો જોવામાં આવે છે.

ચિકિત્સા.

અસ્થિભંગને લીધે જ્વર, મગજને ધક્કો ઇત્યાદિ ચિન્હો જણાય તે માટે એકેનાઇટ, આર્નિકા, ક્રેમ્બર હાઇપેરીકમ વગેરેમાંથી જે યોગ્ય લાગે તે દવા પીવા આપવી. કાઠવાર ઓપીઅમ (અરીજી), આપવાની પણ જરૂર જણાય છે.

આયોડીન અથવા કાલીઆયોડેટમ^{૩૪}:-ન્યારે દર્દીને સ્કાફ્યુલાના દર્દની કાંઈ અસર હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી તે અસર નાશ પામે છે, ને તેથી કરીને અસ્થિનો સંયોગ જલદી થઈ શકે છે. અને બદલે કંટકરીઆ કાર્બ^{૩૫} પણ અપાય છે, ને તેથી અસ્થિનો સંયોગ જલદી થાય છે.

સી^{૩૬}ફીટમ^{૩૭}:-આ દવાના સંયોજક ગુણને લીધેજ તેનું નામ સીમ્પીટમ પડ્યું છે, અને ખસાના ને નંધના અસ્થિ જે જલદી સંધાર્જ જતાં નથી તેને સંધીવામાં પણ આ દવા મદદ કરે છે. આ દવા સિવાય અસ્થિના પડ ઉપર અસર કરે તેવી દવા ફેટા છે, તે પણ ઘણીવાર ઉપયોગી થઈ પડે છે. ભંગની સાથે કચ્ચર હોય, તો આ બન્ને દવા વારા ફરતી આપવી.

આયોડોમીટ્રી:-જીવન રસાયણની દવા કંટકે-રીઆ ફોસ્ફોરીકા^{૩૮} x, ^{૩૯} આપવાથી અસ્થિનાં તત્વો શરીરમાં વધે છે, એટલે અસ્થિ જલદી જોડાવા લાગે છે.

અનુસંગી ઉપાય:-અસ્થિભંગમાં શસ્ત્રક્રિયા અને અસ્થિ ચઢાવવાનું કામ જેઓ જાણતા હોય, તેની અવશ્ય સલાહ લેવી. ફેટલીકવાર જે અસ્થિ ચઢાવનાર માણસ હુશિયાર હોતો નથી, તો હાડકું ખોટી રીતે આકું અવળું ચઢાવાય છે, ને પછી ખોડ રહી જાય છે, તેથી અવયવ ખેડાળ લાગે છે. અસ્થિ ભાંગ્યાની ખબર પડે કે તરત તેને ખરાખર ખેસારવાની તજવીજ કરવી.

હાડકું ખરાખર ખેડું છે કે સંધાયું છે તેની તપાસ ફેટલા દિવસને અંતરે અક્સરેઝથી કરાવી ખાત્રી કરવા ચુકવું નહિ.

લુ લાગવી. તડકો લાગવો.

(Sunstroke-સનસ્ટ્રોક.)

ન્યારે તડકામાં ફ્યાં પછી મગજની શક્તિનો થોડીવાર ઉપધાત (paralysis) થાય છે, ત્યારે લુ લાગી કહેવાય છે. ઉનાળાના વખતમાં ઘણાં અગર ગરમ લુગડાં શરીરને ચપડો ચપડ થાય તેમ પહેરીને તડકામાં ફરવાથી લુ લાગે છે. તડકો બહુ લાગવાથી ત્રણ પરિણામ આવે છે. (૧) ભેળના પડનો તીક્ષ્ણ વરમ (phrenitis), (૨) એકદમ નબળાઈ

(exhaustion) લુ તાવ. પહેલું બતાવેલું પરિણામ કવચિતજ નોવામાં આવે છે. ન્યારે એકદમ નબળાઈ થઈ આવે છે, ત્યારે નાડી નબળી પણ ઉનાવળી ચાલે છે, ત્વચા ચંડી પણ ભીની રહે છે, અને દર્દી ગાફલ થતો હોય એમ જણાય છે. જે તાવ ભરાઈ આવે છે, તો દર્દીનું લાન જતું રહે છે. તે ખાટલામાં આમ તેમ આળોટે છે, વખતે આંચકી આવે છે, તેનું અંગ રહી જાય છે, અને બોલી શકતો નથી. આવા તાવની ગરમી ૧૦૮° કે ૧૦૯° પણ થઈ જાય છે, થોડી લુ લાગે છે, ત્યારે માથું ભારે થઈ આવે છે, દર્દી ઉંઘ આવતી હોય તેમ પડ્યો રહે છે, શરીર જરા તપી આવે છે, તૃષા બહુ લાગે છે આંખો ઉધાડીને તડકા સામે જોઈ શકાતું નથી, અને મુંઝવણ લાગ્યા કરે છે, તો પણ બે ચાર કલાક ઉઘી ઉઘ્યા પછી ફીક થઈ જાય છે.

કારણ:-સૂર્યનાં કિરણોથી લોહી ઉકળી જાય છે, અને તે ઉપરાંત ગરમી લાગવાથી ત્વચામાં રહેલ પસીનાના પિંડો પોતાનું કામ કરતા અટકે છે, આ સાથે પરિશ્રમ લેવાથી શરીર નબળું પડે છે, અને તેમાં પણ ન્યારે ખરાખર હવા શ્વાસોશ્વાસમાં લેવાની હોય છે, ત્યારે જલદી લુ લાગે છે. તડકામાં ફ્યાં વિના પણ જે ઝોરડાનું છાપડું ઘણું નીચું હોય છે, અને તે તથા ઝોરડાની હવા તપી જતી હોય, ત્યાં ઘણા વખત સુધી ખેસી રહેવાથી પણ ફેટલીકવાર લુ લાગે છે, દરિયાકાંઠા તરફ લુ થોડી લાગે છે, તેમજ બહુ ઉંચા પ્રદેશમાં પણ થોડી લાગે છે. રેતી-વાળા અને નીચા પ્રદેશમાં લુ વિશેષ લાગે છે.

ખાળકાને દાંત આવતા હોય, ત્યારે તડકામાં ફેરવવાથી જલદી લુ લાગે છે અને ઝાડો થઈ આવે છે.

દારૂ પીનારાને, ઉભગરા કરનારાને અને ખાવા પીવામાં અનિયમિત રહેનારાને લુ લાગવાનો વધારે સંભવ છે.

ચિહ્ન-લક્ષણ:-એકાએક માથું ભારે થઈ આવે છે, જેએની લાગે છે, અને દર્દી શીતળ સ્થળને શોધવા માંડે છે. આમ થવા પહેલાં ફેટલીકવાર તૃષા લાગે છે, ત્વચા ને માથું ગરમ થઈ આવે છે, આમડી સુકી થઈ જાય છે, ફેર આવે છે, આંખો રાતી થાય છે, થોડી થોડી વારે પેશાબની હાજત જણાય છે, ખાળકાને ઝાડો થાય છે, મોટી ઉંમરના માણસોને ઝાડો કબજ થઈ જાય છે, તે પછી દર્દી

એથુદ્ધ થતો જાય છે, અને ઘણીવાર થોડા વખતમાં પ્રાણ-ત્યાગ કરે છે, અગર ઘુંટાતો શ્વાસ ચાલે છે. ને કોઈવાર આંચકી આવે છે, ફેફસાંમાં લોહીનો જમાવ થઈ ગયો હોય છે, તે મરણોત્તર પરીક્ષાથી જાણી શકાય છે. લુ લાગ્યા પછી જો દર્દી સાંભળે થવાનો હોય તો શ્વાસોશ્વાસ મુશ્કેલી વિના ચાલવા માંડે છે, તેની મુંઝવણ ને ગભરાટ ઓછો થાય છે, આંખની રતારા કમી થાય છે, આંખો ઉઘાડે છે. પસીનો આવવા લાગે છે, તાવ હળવો પડે છે, અને ધીમે ધીમે હોંશિઆરી આવતી જાય છે; તો પછી કેટલીકવાર ઝાડાની કબજીઅત, માથાનો દુખાવો તાવ, ઉધરસ, નખળાઈ વિગેરે લાંબા વખત સુધી ચાલે છે. વખતે વાછનો, લકવાનો કે દીવાનાપણાનો આજર દર્દને લાગુ પડી જાય છે.

અનુસંગી ઉપાય:—લુ લાગે છે, ત્યારે શરીર નખળું પડ્યું હોય છે તેથી કર્ત્રિમ રક્તઆવ તદ્દન ગેરવાજમી છે; કોઈ દિવસ જો પણુ લગાડવામાં આવતી નથી, તેમ ખીજી રીતે લોહી કાઢવામાં આવતું નથી. દર્દીનાં કપડાં તંગ હોય તે ઢીલાં કરવાં, તેને બરફ નાખેલ પાણી પાવું, માથા ઉપર પણુ બરફ મુકવો, અગર ચંડા પાણીમાં લુગડાં ઓળીને થોડી થોડીવારે બદલાવવાં. તેના શરીર ઉપર પંખા વડે પવન થોડો થોડો નાખવો, પણુ શરદી લાગવા દેવી નહિ, તેની ડોક અને છાતી ઉપર પણુ થંડું પાણી લગાડવું અગર ભીનાં લુગડાં મુકવાં. તથા શીતળ ઉપચાર કરવા.

ચિકિત્સા.

ઝેલોનાઇન^૩:—કપાળની રક્તવાહિનીઓ બેરેથી થડકતી હોય, માથું ફાટી જાય એવું દર્દ થતું હોય, બાન રહેતું ન હોય, હાથ પગ ઢીલા થઈ ગયા હોય, ઝાડો ને પેશાબ આપોઆપ છૂટી ગયાં હોય, ને શરીર ધૂજતું હોય ઇત્યાદિ ચિન્હો હોય તો આ દવાની જરૂર પડે છે. શરૂઆતમાં આ દવા પાંચ પાંચ મીનીટ આપવી, ને પછી તે અંતર ધીમે ધીમે વધારતાં તે છેક ચાર ચાર કલાકે એક વખત આપવી.

ઝેકોનાઇટ^૧થી^{૩૦}:—દર્દી બેભાન જેવો થઈ ગયો હોય, જડની માફક પડ્યો રહેતો હોય, માથાની અંદરથી અસ્થિને જાણે કોઈ ભીંસ દેતું હોય એમ લાગતું હોય, એકા થવાથી દર્દીની હાલત ખગડતી હોય, દર્દીને મરી જવાની કે એવી કોઈ

ધારતી રહેતી હોય, તો આ દવા શરૂઆતમાં દશ દશ મીનીટ આપવી ને પછી તે અંતર વધારાને કલાકે કલાકે આપવી.

ઝેસીમીઅમ^૩:—ચાલવાં જતાં દારૂડીઆની માફક ફેર આવતા હોય, પગ બરાબર મુકી શકાતો ન હોય, માથાને જાણે પાટાથી સજ્જડ બાંધી લીધું હોય એમ લાગતું હોય, ને લમણા બહુ દુખતા હોય, તો આ દવા પંદર પંદર મીનીટ આપવી.

કુક્ટસ^૩:—માથા તરફ લોહીનું જોર હોય; અને ઉલટી થતી હોય, તથા તાવ આવ્યો હોય તો આ દવા દશ દશ મીનીટ આપવી. જરૂર લાગે તો એની માથે ઝેકોનાઇટ પણુ વખતોવખત આપવું. આ સિવાય **બેલાડોના^{૩૪} કુક્ટસ^૧ ઓપીઅમ^{૩૪} કુપ્રમ^૬ ઝીન્કમ^૬ કે હાયોસ્થામસ^{૧૪}** માંથી જેની જરૂર લાગે તે અપાય છે.

અનુસંગી ઉપાય:—તન તથા મનને સંપૂર્ણ આરામ આપવો, ઝોરડો તદ્દન અંધારાવાળો રાખવો, આસપાસ કશી ગડગડ કરતી નહિ, માથા ઉપર થંડું પાણી રેડ્યા કરવું ને પવન નાખવો, હાથે પગે ગરમ પાણીના શીશા રાખવા, ખોરાક હલકો પણુ પુષ્ટિકારક આપવો, માત્ર દુધ પા પા કલાકે થોડું થોડું આપવું, પછી જરા ઠીક થાય ત્યારે ચોખ્ખા ને દુધ અથવા કાંજ આપવી, અને દસ્ત સાફ લાવવો. દસ્ત કબજા હોય તો મળદારમાં પિચકારી મારીને ઉતારવો.

લુ ન લાગે તે માટે ઉપાય:—ખનતાં સુધી જમીને તરત તડકામાં ચાલવું નહિ. માથા પર અવશ્ય છત્રીનું રક્ષણ રાખવું. માથાનો પેશાક વજનમાં હલકો, અને પવન અંદર આવે તેવો રાખવો, અજીર્ણ ને દસ્તનો કબજીઅત થવા દેવી નહિ. રાત્રે ઉજાગરો થયો હોય, તો દિવસે નિદ્રા લીધા વિના તડકામાં ફરવું નહિ. તડકામાં જતી વખતે કાળાં ચક્ષમાં પહેરી રાખવાં, ખુલ્લી આંખે તડકા સામું બહુ જોવું નહિ. અંગ ઉપરનાં કપડાં એટલાં તંગ ન રાખવાં કે પવન અંદર જઈ શકે નહિ. ત્યાંના પવનની અને તેમાં રહેલા વાયુઓની જરૂર હોય છે, તે ધ્યાનમાં રાખવું. તડકામાં ગયા વિના ચાલે તેમ ન હોય, તો બહાર જતી વખતે ભારે ખોરાક લેવો નહિ. ઠીંગણા, ટુંકી ડોકવાળા ને કુલી ગયેલા શરીરવાળાઓએ આ ઉપાય ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનો છે.

ધકકો; તમસઃ આઘાત.

(Shock-શોક.)

જ્યારે કાંઈ જખમ થવાથી, કાંઈ શસ્ત્રક્રિયા કરવાથી કે માત્ર અતિ ચિંતા ક્રોધ કે ભયથી મગજ ઉપર અતિશય માડી અસર થાય, અને તેથી માણસ ગાફલ થઈ જાય ત્યારે તેને ધકકો પહોંચે, અગર તમસ આવી કહેવાય છે. નખળો માણસ બહુ ઉત્કેરાઈ જાય તોપણ પાછળથી તેને આઘાત લાગી જાય છે.

કારણ:—મોટા જખમ, શરીરના કોઈ મોટા અવયવ ઉપર કરેલી વાઢકપ, અતિ રક્તસ્રાવ, દર્દી બહુ બહીતો હોય કે ડરતો હોય, ત્યારે કરેલ સાધારણ વાઢકપ, એકાએક થઈ આવેલ ભય કે ચિંતા ઇત્યાદિથી ધકકો લાગી જાય છે. કેટલીકવાર ઘણું પર નીકળવાથી તમસ આવી જાય છે. કેટલાકનાં મન એવાં પોચાં હોય છે, કાંઈ વાઢકપ થતીજેતાં તેઓ ભેભાન થવા લાગે છે. મનની નખળાઈ ને પોચાપણું એ ઘણીવાર મુખ્ય કારણ હોય છે; તનની નખળાઈમાં કે મંદવાડ પછી એકદમ મહેનત લેવાથી આઘાત પહોંચે છે.

લક્ષણ:—હૈડ દ્રિકા પડવા માંડે છે, ચહેરા સફેદ થાય છે, ત્વચા ચંડી ને બીની થાય છે, કપાળ ઉપર પરશેવાના મોતીઆ બાજે છે, પછી ઝાંખો શીશાના જેવો રંગ ચહેરા ઉપર પ્રસરે છે, હાથ પગ ચંડા પડે છે, નસકોરાં કુલે છે, આંખના ડોળા જરા ઉંચા ચડી જાય છે, ને કેટલીકવાર પોપચાં જરા ઉઘાડાં રહે છે. નાડી ઉતાવળી અને ધ્રુજતી ચાલે છે, રક્તાશય બહુ મંદ હોય છે, અને શરીરની ગરમી ૯૬° કે ૯૭° જેટલી ઓછી થઈ જાય છે. જ્યારે આ પ્રથમ અવસ્થા પુરી થાય છે, ત્યારે બીજી અવસ્થા કેટલીકવાર શરૂ થાય છે, અગર પ્રથમ અવસ્થામાંજ દર્દી વધારે ભેભાન થતો જાય છે, અને મરણ પામે છે.

બીજી અવસ્થામાં નાડ ધીમે ધીમે નિયમિત થતી જાય છે, ચહેરાની દ્રિકાશ ઓછી થાય છે, શરીરની ગરમી વધતી જાય છે. શ્વાસોશ્વાસ ઉંડા ચાલે છે, બેચેની વર્તાય છે, ધીમે ધીમે શરીરમાં તાવ ભરાય છે, અને આ વખતે દર્દીની ઘણી સંભાળ લેવાની જરૂર છે. કેમકે જો તાવ બહુ આવે, તૃષ્ણા ઘણી લાગે, ઉન્માદ અગર સંનિપાત થાય, હાથ

પગનો ચાળો થવા લાગે, ને દર્દીને ઉંઘ આવે નહિ તો માઠા પરિણામની ધાસ્તી રહે છે; અને હેડગી, આંચકી, તથા બેથુદિમાં દર્દી મરણ પામે છે.

આ લક્ષણો બધા દર્દીમાં એક સરખાં હોતાં નથી. પણ જુદા જુદા માણસોમાં જુદાં જુદાં લક્ષણો જોવામાં આવે છે. કોઈને સખ્ત ચિન્હો થાય છે, તો કોઈને જીજ થાય છે.

અનુસંગી ઉપાય:—દર્દીને સુવારી દેવો, ને તેનું માથું નીચું રાખ્યા કરવું; ખેઠો હોય ને તમસ આવી જાય તો તરત તેને સુવારી દેવો, અગર તો તેનું માથું હરકોઈ બીજી રીતે નીચું નમાવી દેવું; તેનું શરીર થંડું પડવા લાગે તો ગરમ કપડાં ઓઢાડી દેવાં; ભેભાન થવા લાગે તો ઓંખોન્યા સુંઘાડવો; અને શરદી આવવા માંડે ત્યારે ગરમ પાણીની શી-શીઓ તેના હાથ પગ પેટ છાતી ઇત્યાદિ સ્થળે મુકવી.

કાંઈ ભય, કે ધાસ્તી કે માઠા સમાચારથી ધકકો લાગ્યો હોય તો તેને આશ્વાસન આપીને ખુશી કરવો; તેની હિમત કમી થઈ ગઈ હોય તો હિમત આપવી તથા વીજળી લગાડવી; કેમકે તેમ કરવાથી ફાયદો થાય છે અને રક્તસ્રાવ બહુ થતો હોય તો અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરવો.

ચિકિત્સા.

કંમ્પ્રેસઃ—જ્યારે કાંઈ પણ જાતનો મનને કે તનને ધકકો લાગી જવાથી શરીરની ગરમી ઓછી થઈ જાય ને હાથ પગ ચંડા પડે ત્યારે આ એક અમુલ્ય દવા છે. રૂબીનીનું કંમ્પ્રેસ પણ અપાય છે. શરૂઆતમાં પાંચ પાંચ મીનીટ દવા આપવી ને પછી તે અંતર વધારવો.

વિરેટ્રમ આદ્યમ—જો કપાળ ઉપર ને આખા શરીરે પરશેવો આવે તો આ દવાની જરૂર છે. આ દવા પણ શરૂઆતમાં પાંચ પાંચ મીનીટ અપાય છે. રક્તાશયને ઉત્તેજન આપવા માટે આ દવા બહુ સારી છે. રૂદ્રીકન્યાની ત્વચામાં પિચકારી માર્યા જેટલો આથી ફાયદો થાય છે.

કાર્બો વૅલેટબીલીસ—હાથ પગ ઉપર ને ચહેરા ઉપર સ્થામતા આવી જાય, ને નખમાં ભૂરો રંગ લાગે, તો આ દવા ઉપલી દવાઓની માફક આપવી.

આર્સેનિકમ—જ્યારે શરીર અશક્ત હોય ત્યારે કાંઈ ગળ ઉપરાંત શ્રમ લીધો હોય ને તેથી

આઘાત લાગ્યો હોય, ત્યારે આ દવાની જરૂર છે; જો આઘાતથી સ્વેદ, શરદી, રક્તાશયની મંદતા ઇત્યાદિ જણાય તો પ્રથમ વિરેટ્રમ પછી કાર્બોવેલ-ટેબીલીસ ને પછી આર્સેનિકમ એમ ક્રમવાર આપવું જરૂર લાગે તો વિરેટ્રમની બે માત્રાઓ શરૂઆતમાં પાંચ પાંચ મીનીટ કે દશ દશ મીનીટ આપવી. આર્સેનિકમ સૌથી પાછળ અડધી અડધી કલાકે ને કલાકે કલાકે આપવું. અતિશય વિષયભોગ જેવા કારણથી આઘાત લાગી ગયો હોય, ને પક્ષ-ઘાત જેવાં ચિન્હો લાગતાં હોય, તો શરૂઆતમાં વિરેટ્રમ આપવું ને પછી આર્સેનિકમની સાથે વારા ફરતી અથવા એકલું ફ્રોસ્ફેરસ આપવું. પક્ષાઘાત સ્પષ્ટ જણાય તો તે વિષયમાં આપેલા ઈલાજો લેવા. મગજ બહુ ઉત્કેષાર્થ ગયું હોય, તો કોફીની એક બે માત્રા આપવી એટલે નિદ્રા આવશે ને મગજ શાંત થશે.

સીમીસીફ્યુઝન—જ્યારે અતિશય ચિંતાથી ઉગ્ગરા કે ઉચ્ચાટથી આઘાત પહોંચ્યો હોય, ત્યારે આ દવાથી ઠીક થાય છે.

અનુસંગી ઉપાય—ડોક અને છાતી ઉપરનાં લુગડાં આધાં કરવાં. દર્દીને સુવારી રાખવો, પગ ઉંચાણમાં રાખવા, દર્દીની આસપાસ ગરમ શીશા મુકવા, ઓરડાની હવા સગડીઓથી ગરમ કરવી, દર્દીને ધીરજ અને હિંમત આપવી અને હરેક રીતે તેને આનંદમાં લાવવા પ્રયત્ન કરવો. એ સાથે કાશી ઐમોન્યા, ઇથર, આન્ડી વગેરે ગરમ દવાઓ પીવાને આપવી. ત્વચામાં સ્ટ્રીકન્યા સદ્કાસનઝૂંઝૂં ઐર્ધનની પિચકારી દશ દશ કે પંદર મીનીટ એ પ્રમાણે બે કે ત્રણ વખત મારવી. જો ચંડો પરશેવો આવતો હોય, તો આટ્રોપીનનઝૂંઝૂં ઐર્ધનની અથવા ઇથરના ૩૦ ટીપાની અથવા લીકર ઐમોન્યાની અથવા ઓ રોમેટીક સ્પીરીટ ઓફ ઐમોન્યાના ૨૦ થી ૩૦ ટીપાંની અથવા ડીહોલેસ ના ૧૦ ટીપાંની પિચકારી મારતી, ઇથરની પિચકારી સનાયુઓમાં ઉંડી જવા દેવી” અને જરૂર લાગે તો ૫ કે ૧૦ મીનીટ ફરીથી મારવી.

એમીલ નાઇટ્રાઇટ—સુંવાડવું. મીઠાના પાણીની પિચકારી લાથની મોટી શિરામાં મારવાથી પણ ઘણો ફાયદો થાય છે. આશરે એક ગેરથી વધારે જેટલું મીઠાનું પાણી સતત પિચકારી ચાલુ રાખી તે મારફતે લોહી મોટી શિરામાં દાખલ કરવું

પડે છે, તે પાણી લોહી સાથે ભળે છે એટલે રક્ત-સ્રાવ મંદ પડે છે.

અસ્થિનું વળવું.

(Flexion of the bones).

ફ્લેક્શન ઓફ બોન્સ.

છોકરાંઓ તથા બીજાઓ કે જેનાં હાડકાં ન-બળાં હોય છે, તેનાં હાડકાં કેટલીકવાર વળી જાય છે. બાળકના માથાનાં હાડકાં ઘણાં પોચાં હોય છે, અને તેમાં ભંગ થયા વિના તે વળી જાય છે.

કેટલાક દેશમાં બચ્ચું અવતરે તે વખતેજ માથાને દાબીને અમુક ઘાટનું કરવાનો રિવાજ હોય છે. તો પણ જ્યારે દર્દી જરા મોટી ઉમ્મરનો થયો હોય છે, ત્યારે દબાણ થવાથી અસ્થિ વળે છે, તેમજ જરા ભાંગે છે પણ ખરૂં. આથી જાણે કે લીલા વાંસને વાળીને ભાંગ્યો હોય તેવો દેખાવ થાય છે.

કારણ—નબળાઇ, ચુનાના ક્ષારની તંગી, અયોગ્ય ખોરાક ઇત્યાદિ લાયક કરનારાં કારણો છે. દબાણ, માર, ઇત્યાદિથી હાડકું વળી જાય છે.

ચિન્હ—અવયવ વળી ગયેલો લાગે છે; તથા તેમાં ઘણું દર્દ થાય છે. એકસરેઝનાં કિરણોથી હાડકું કેટલું વળેલું છે, ને કેટલું ભાંગેલું છે, તે નિશ્ચય થઈ શકે છે.

મનોવિકાર.

Emotional Disturbances

ઇમોશનલ ડિસ્ટર્બન્સીસ.

મનમાં જુદા જુદા વિકારો થઇ આવે છે તેને પણ (હામીઓપેથીની દવાથી) અંકુશમાં લાવી શકાય છે. વળી દવા સિવાય ફક્ત મનોનિગ્રહ રાખવાથી પણ વિકાર કબી થાય છે. મનોવિકાર ઉપર લોકો જોઇએ તે કરતાં ઓછું લક્ષ આપે છે અને જેમ મન દોરે તેમ દોરાવામાં પોતે ઘણીવાર કશી અડચણ સમજતા નથી, પછી જ્યારે માઠાં પરિણામ ભોગવવાં પડે છે, ત્યારેજ પોતાની ભૂલ સમજાય છે. મનોવિકાર બીજા વ્યક્તિઓના કરતાં કાંઈ થોડો નુકશાનકારક નથી; ગલ્લકે ઘણીવાર વ્યાધિઓથી

નુકસાન થતું નથી, તેથી વિશેષ નુકસાન મનોવિકાર કરે છે; અને જે મને વિકારને દબાવવાનો અભિપ્રાય પ્રવર્તે સર્વ કામ કરે તો દુનિયાં ઉપર અસર જે દુઃખ ગણાય છે, તેમાંનાં ધણાં ઓછાં થાય.

વૈદ્ય વિદ્યાના મત પ્રમાણે વિચાર કરીએ તો મનોવિકાર એ ઉન્માદની જાતનો હલકો વ્યાધિ છે અને ઉપચારને પાત્ર છે. સાત્વિક ગુણની જેટલી એરલાજરી તેટલો મનોવિકાર વિશેષજ્વરદાર હોય છે.

પ્રકાર:—મનોવિકારને સાધારણ રીતે પાંચરૂપે એ નામ અપાય છે, એટલે કે તેને છ દુરમનો તરીકે માનવામાં આવે છે. (૧) કામ, (૨) ક્રોધ (૩) લોભ, (૪) મોહ, (૫) મદ, (૬) મત્સર. આ સિવાય કેટલીકવાર ચિંતા કે ઉદાસીનતા થાય છે, તેને એક જુદા વિષય તરીકે જ્ઞાનતંત્રીઓના વ્યાધિ સાથે આપેલ છે. અહિં જે મનોવિકાર આપેલ છે, તે એકદમ થતા વિકારો સમજવાના છે. દીર્ઘ વિકારો નહિ; તો પણ આ સાથે ઉન્માદ અને બીજા તેવા જ્ઞાનતંત્રીના વ્યાધિઓના વિષય વાંચવાથી વધારે ખુલાસો મળી શકશે. ભય એ પણ એક મનોવિકાર છે.

કારણ:—મને ઉશ્કેરે તેવા હરકાષ્ટ કારણથી મનોવિકાર થાય છે. જેમનાં મન પોચાં હોય, નાન પણથી મનને અંકુશમાં રાખવાની કેળવણી મળી ન હોય, જેને હિસ્ટીરીઆ, વાર્ધ, ચિત્તભ્રમ, લકવો કે એવો કાંઈ મગજનો રોગ હોય અને જેણે બહુ વખત સુધી યજ્ઞાતકાર મનને કચળમાં રાખ્યું હોય તેને એકદમ મનોવિકાર થવાનો સંભવ છે. પોતાની ધારણાથી ઉલટો જતાવ અને તો પણ એકાએક સખત મનોવિકાર થવાનો સંભવ છે.

ચિકિત્સા.

જ્યારે કાંઈ ભય થઈ આવ્યો હોય ને તેથી દર્દીનું મન અસ્વસ્થ થઈ ગયું હોય, ત્યારે ઍકોના-ઈટીની એક બે માત્રા આપવાથી ઠીક થાય છે; તેની સાથે વારાફરતી જરૂર લાગે તો કંમ્ફર આપવું. જે ભયને લીધે વાર્ધ, હિસ્ટીરીઆ કે એવું કાંઈ થઈ આવ્યું હોય, તો ઇન્જેશીયાની જરૂર છે. દારૂના વ્યસનનીઓને નક્સવાંભિકા માફક આવે છે.

જે બહુ ચિંતાથી મનની ખરાબી થઈ હોય, તો પણ ઇન્જેશીયાથી કાયદો થાય છે. જે લાંબા વખતથી ચિંતા રહતી હોય, ને તેથી મન નબળું

પડી ગયું હોય, તો થોડાક દિવસ ફ્રાન્કફ્રીક અસીડ આપવું.

જે ક્રોધ રૂપી શત્રુથી શરીર બળી જતું હોય, તો કંપોમોલાથી સઘળી માંડી અસરો દૂર થશે.

જ્યારે જ્યારે કામાતુરતાને લીધે દર્દીએ પોતાનું મન ને મન બગાડી દીધું હોય ત્યારે ત્યારે આઈના, ફ્રાન્કફ્રીક કે કાફીઆ માંથી જે યોગ્ય લાગે તે થોડાક દિવસ આપવું. જે સ્ત્રીને તેવી માંડી અસર થઈ હોય તો ઇન્જેશ્યા પ્લેટીનમ, પલ્સેડીલા કાફીઆ આપવું. (કામાતુરતાનો વિષય જુદો આપ્યો છે તે જોવો.) મનોવિકારના પરિણામે સ્ત્રીને હિસ્ટીરીઆ થતું હોય તો ઝીન્કમ વેલેરીઅન ઇન્જેશ્યા મ્યુરીઆટીકમ વગેરે દવા આપવી. (હિસ્ટીરીઆનો વિષય જુદો આપ્યો છે.) મોદનો વિષય દવાની બાબતમાં કામાતુરતાથી જુદો પાડી શકાય તેવો નથી. બન્નેની દવા કામાતુરતાના વિષયમાં આપી છે.

મદ ને મત્સરને માટે કાકયુલસ ઇન્ડીક્સ ઉપયોગી થાય છે. તોપણ તેના પરિણામ માટે ઇન્જેશ્યા કાફીઆ ફ્રાન્કફ્રીક કંપોમોલા વગેરેની જરૂર પડે છે. કાકયુલસથી અભિમાનની લાગણી ઓછી થાય છે.

અનુસંગી ઉપાય:—આ વિષય એવો છે કે તે માટે દવા ઉપરજ આધાર રાખવો એ વાજબી નથી; મોટી ઉમ્મરના માણસોએ પોતાના મન ઉપર કાબુ રાખવો જોઈએ, અને નાની ઉમ્મરના માણસને એવો કેળવણી મળવી જોઈએ કે જેથી તેઓ મનની વૃત્તિઓની હલકાઈ સમજી શકે ને વિવેક જીવંત મેળવી શકે. જુદા જુદા પ્રકારના શોખને ખીલવવાથી કેટલીકવાર માનું પરિણામ આવીને ઉભું રહે છે. દરેક શોખને ખીલવણી મળે તે સાથે તે શોખ ઉપર કાબુ ન રહે તો કેવાં માફાં પરિણામ થાય છે, અને તે માટે વર્તન કેવું રાખવું જોઈએ એ બાબતનું શિક્ષણ પણ સાથે સાથે લેવું જોઈએ; અથવા કાંઈ વડીલનું તે બાબતમાં ઉપરીપણું સ્વીકારવું જોઈએ. સંસારની માયાને જોઈએ થોડું માન આપે છે, જડ પદાર્થોની જોઈએ તૃષ્ણાથી જોઈએ અથવા નિયમિત હોય છે, અને જોઈએ પોતાના કાર્યોની સફલતા ઇશ્વરાધીન સમજે છે, તેઓને મનોવિકાર ઓછા થાય છે, ને હિસ્ટીરીઆ, ઉન્માદ, ધર્મની ઘેલછા, વગેરે ઉપદ્રવોથી દૂર રહે છે.

ભાગ ૧૧ મો.

પ્રસૂતિશાસ્ત્ર-Obstetrics-આબરેટ્રીક્સ.

ગર્ભાધાન અને પ્રસવ-પ્રકરણ.

(Pregnancy and Labour)

પ્રગનન્તી અને લેબર.

ગર્ભાધાનનો અને પ્રસવનો વિષય સમજવા માટે સ્ત્રીના ગુહાવયવોની રચના સ્થિતિ અને કાર્યની માહિતી હોવાની જરૂર છે. (તેને માટે પુસ્તકનું ૨૫૦-૨૫૧ પૃષ્ઠ વાંચી લેવું.) તે અવયવોથી સ્ત્રીઓના પેટનો નીચલો ભાગ એટલે પેટુ બહારથી તેમજ અંદરથી શોધાયેલ છે; ખરી રીતે જોઈએ તો એ પેટુની જ ત્વચામાંથી નીચે જતાં ફેટલાક અવયવો અને છે. આ અવયવો શરીરની બહાર દૃષ્ટિગોચર થાય તેમ હોય છે, અને તેથી તેને બાહ્યાવયવો કહેવાય છે. તે સિવાય પેટુમાં અંદરના ભાગમાં ફેટલાક અવયવો રહેલા છે તે અંતરાવયવ કહેવાય છે.

ગુહાકેશભૂ, યોનિલિંગ, યોનિપટલ, યોનિઓષ્ઠ અને યોનિદ્વાર એ બાહ્યાવયવો છે. તેમાં સ્વાભાવિક રીતે મૂત્રદારનો સમાવેશ થઈ જાય છે. યોનિમાર્ગ, કમળ સહિત ગર્ભાશય, તેનાં બંધન, તથા સ્ત્રીઅંડ વગેરે અંતરાવયવો છે. આ સઘળા અવયવોના રક્ષણાર્થે લગભગ ચોતરફ હાડકાનું એક બેડાળ ગૃહ છે તે બસ્તી (પેલ્વીસ-Pelvis) કહેવાય છે. (બસ્તીનો વિષય સમજવા માટે પુસ્તકના ૨૦૦ પૃષ્ઠ પગના અસ્થિના વિષયમાં નિતંબાસ્થિનો વિષય વાંચી લેવો.)

આ. નં. ૨૨૬.

સ્ત્રીના બસ્તીપંજરનો અગાડીનો દેખાવ.

Female Pelvis Seen from the front. A. L. Galabin.

આ બસ્તીના પછવાડેના ભાગમાં ૪૨ડાંની કસોડ તેને મળે છે, અને નીચે બંધનાં હાડકાંથી તેને ટીકા મળે છે. તેનો આકાર એક સરખો હોતો નથી, પરંતુ ઘણો અનિયમિત ને બેડાળ હોય છે. તે ચાર હાડકાંનું બનેલું છે. પાછળ જે અસ્થિ ઉપર કરોડનો ભાર આવે છે તે ત્રિક (સેક્રમ-Sacrum) અને તેની નીચે ગુદાસ્થિ-(Coccyx) ડોકસિક્સ જે ગુદાની પછવાડે છે. બાજુનું અને આગળનું હાડકું એક હોય એમ લાગે છે, પરંતુ પ્રથમ તે ત્રણ ભુદાં ભુદાં અસ્થિ હોય છે, અને બાજુકાની બસ્તીમાં તે સ્પષ્ટ જણાય છે. કેડમાં જે મોડું અને પહોળું હાડકું છે, તે નિતંબાસ્થિ (Ilium-ઈલીઅમ) કહેવાય છે, અને તેની સાથે જોડાયેલ પણ આગળ આવેલ એક નાના ને પાતળા હાડકાને વંક્ષણાસ્થિ (Pubis) પ્યુબીસ કહે છે; તે પેટુની છેક નીચે આગળ આવેલ છે, ને દાબવાથી ઝાળખી શકાય છે; આવાં વંક્ષણાસ્થિ બે બાજુએ નિતંબાસ્થિમાંથી શરૂ થઈને આગળ આવે છે, અને મળી જાય છે, તે વંક્ષણ-સંધી કહેવાય છે. આ વંક્ષણાસ્થિ બંધાંથી શરૂ થાય છે, તેની નીચે નિતંબાસ્થિમાંથી બીજાં અસ્થિ બન્ને બાજુએ આગળ નીકળે છે, અને માણસ બેસે ત્યારે તેનો ભાગ આ અસ્થિદ્વારા જમીનને લાગે છે, એથી તેને આસનાસ્થિ (Ischium) ઇસ્કિઅમ કહે છે.

ત્રિકાસ્થિની બન્ને બાજુએ નિતંબાસ્થિ જોડાયેલ છે, અને તેથી ત્યાં આડા પડેલો જણાય છે તેવીજ રીતે ત્રિક અને ગુદાસ્થિનો સંયોગ થયો હોય છે તે પણ સ્પષ્ટ જણાય છે. આ બેની સંધીમાં ફૂર્યાનો ભાગ છે ને તેથી તે સંધી બહુ સળડ હોતી નથી, એટલે ગુદાસ્થિ જરા હાલી શકે છે, જરા આગળની બાજુએ બંધાં વંક્ષણાસ્થિ, આસનાસ્થિ, તથા નિતંબાસ્થિની સંધી થાય છે, ત્યાં એક ગોળ વાટકના જેવો ખાડો હોય છે, તેમાં બંધનાં અસ્થિ સંધાય છે. આ ખાડાને એસેટાબ્યુલમ (Acetabulum) કહે છે. વંક્ષણાસ્થિની, અને આસનાસ્થિની વચ્ચે એક છિદ્ર હોય છે તે ઓબ્ટ્યુરેટર અગર થાયરોઇડ (Obturator or thyroid) કહેવાય છે. પુરુષોમાં આ છિદ્ર મોડું અને જરા અંડાકાર હોય છે, પણ સ્ત્રીઓમાં તે નાનું અને ત્રિકોણાકાર હોય છે. જે સ્થળે બન્ને વંક્ષણાસ્થિની સંધી થાય છે, ત્યાં થોડો એક ફૂર્યાનો ભાગ હોય છે, તેથી તે સંધી જરા નરમ રહે છે. આ સઘળાં અસ્થિ

અને તેની સંધીની ઉપર મળ્યુત પડ હોય છે, તેથી અસ્તિનો આકાર અને લંબાઇ પહોળાઈ જળવાઈ રહે છે.

આ. નં. ૨૨૭.

અસ્તીપંજરના વ્યાસ માપવાની દિશા.

True Pelvis-ટ્રુ પેલવીસ. Female Pelvis with diameters (a) antero-posterior or conjugate, (b) transverse & (c) Oblique.

A. L. Galabin.

અસ્તીના મુખ્ય બે વિભાગ ગણવામાં આવે છે. એક ઉપરની અગર ખોટી અસ્તી-False Pelvis-ફાલ્સ પેલવીસ અને બીજી તેની નીચેની અગર ખરી અસ્તી. નિર્ગમનસ્થિતિ મોટા પાંખ જેવો ભાગ જે વંક્ષણસ્થિતિ ધણા ઉંચો ગયેલો છે તે ખોટી અસ્તી કહેવાય છે; તેની નીચેનો ભાગ જે ખરી રીતે ગર્ભાશયના સંબંધમાં આવેલ છે, તે ખરી અસ્તિ કહેવાય છે. અસ્તિની આવી રચનાને લીધે તેનો આકાર કાંઈકે પોકળ ચંકુના જેવો થાય છે; બાહ્ય ચંકુને ઉંધો ટેકાવી રાખ્યો હોય એમ લાગે છે, તેનું તળીઉં ઉપર લાગે છે, અને મથાળાનો અણિવાળો ભાગ નીચે લાગે છે; આમ હોવાથી તેને સ્વાભાવિક રીતે બે દાર હોય છે, એક ઉપર અને એક નીચે. ઉપરનું દાર ધણું પહોળું ને મોટું હોય છે, તે અસ્તિની ઉપલી કારથી બનેલું છે; તેને Inlet or Brim-ઇનલેટ-બ્રિમ-આગમનદાર (superior strait) કહે છે; તેનું outlet-આઉટલેટ નીચેનું દાર નાનું ને સાંકડું હોય છે, તે નિર્ગમનદાર (inferior strait) કહેવાય છે. બેની વચ્ચેની અખોલને cavity-કેવીટી કહે છે, આ-

ગમનદાર જરા ત્રિકાણાકારનું હોય છે, અને આગળના કરતાં વાંસા તરફ જરા વધારે પહોળું હોય છે, પણ ત્યાં તેમાં ત્રિકાસ્થિનો ભાગ જરા આગળ વધેલો હોય છે તેથી આગમનદારનો આકાર ગંજામાં આવતી લાલ બદામના જેવો થાય છે.

આગમનદારની પહોળાઈ બાજુવા માટે તેને ચાર તરફથી માપવામાં આવે છે એટલે તેના ચાર વ્યાસ થાય છે. જુદી જુદી સ્ત્રીઓના આ માપમાં ફેર પડે છે, તોપણ સાધારણ રીતે તે માપ નીચે પ્રમાણે હોય છે.

પૂર્વ પશ્ચિમ અંતર:—આગળ વંક્ષણ સંધીથી પાછળ ત્રિક સુધી આશરે ૪ $\frac{1}{2}$ ઇંચ.

ઉત્તર દક્ષિણ અંતર:—ડાબા પડખાથી જમણા પડખા સુધી આશરે ૫ $\frac{1}{2}$ ઇંચ.

તિર્થગ્ અંતર:—દારનું ત્રાંસું લીધેલ માપ આશરે ૪ $\frac{3}{4}$ ઇંચ.

પૂર્વ પશ્ચિમ વ્યાસ કેટલીક સ્ત્રીઓમાં ૪ $\frac{1}{2}$ ઇંચ હોય છે, અને ઉત્તર દક્ષિણ વ્યાસ ૫ ઇંચ હોય છે આ દારનો પરીધ અથવા ઘેરાવો આશરે ૧૩ $\frac{1}{2}$ ઇંચથી ૧૭ ઇંચ હોય છે.

નિર્ગમનદાર નાનું ને સાંકડું પણ ધણું ખર્ચ અંકાકાર હોય છે, તેના આગળના ભાગમાં એક ખાંચ (notch) હોય છે, તે પુરૂષના કરતાં સ્ત્રીઓમાં જરા વધારે પહોળો હોય છે. ગુદાસ્થિની બન્ને બાજુએ એથી વધારે ઉંડા ખાંચ હોય છે અને આ ત્રણે ખાંચ પ્રસવ વખતે ધણા ઉપયોગી થઈ પડે છે. નિર્ગમન દારનું માપ પણ ચાર રીતે લેવાય છે.

પૂર્વ પશ્ચિમ અંતર:—આગળ વંક્ષણસ્થિતિ પાછળ ગુદાસ્થિ સુધી આશરે ૪ $\frac{1}{2}$ ઇંચ.

ઉત્તર દક્ષિણ અંતર:—એક આસનાસ્થિથી બીજી આસનાસ્થિ સુધી આશરે ૪ ઇંચ.

તિર્થગ્ અંતર:—નિર્ગમન દારનું ત્રાંસું લીધેલ માપ આશરે ૪ ઇંચ.

નિર્ગમન દારનો પરીધ આશરે ૧૨ ઇંચ હોય છે. તેનો પૂર્વ પશ્ચિમ અંતર પ્રસવ વખતે ગુદાસ્થિ પાછું ખસવાથી ૪ $\frac{3}{4}$ ઇંચ જેટલો થઈ શકે છે.

આ બન્ને દારની વચ્ચે અસ્તિનું જે પોલાણ રહેલું છે, તે અસ્તિકક્ષા કહેવાય છે. તેની ઉંડાઈ આગળ વંક્ષણની બાજુએ માત્ર ૧ $\frac{1}{2}$ ઇંચ છે, ને

પછલાડે ત્રિકન્થી ગુદાસ્થિ સુધી ૪ઠ્ઠે થી ૫ ઈંચ સુધી છે, તેનો પૂર્વ પશ્ચિમ વ્યાસ ૪ઠ્ઠે ઈંચ છે.

પુરૂષની અને સ્ત્રીની અસ્તીમાં તફાવત:—

જેમ સ્ત્રી અને પુરૂષનાં શારીરિક કાર્યો ભુદાં છે, તેમ કુદરતે તેને અનુસરીને તેમની અસ્તીમાં પણ ફેર રાખેલો છે. પુરૂષોની અસ્તી નાની, સાંકડી. હડી અને વધારે ઘેરાવાવાળી હોય છે. તેનાં અસ્થિ વધારે જડાં અને મજબુત હોય છે, તેની ઉપર સ્નાયુઓ, અને બહારના ખાડા ખડીઓ વધારે સ્પષ્ટ જણાય તેવા હોય છે; વળી તેઓની વંક્ષણુસંધી સ્ત્રીઓના કરતાં લગભગ બમણી હડી હોય છે. ત્રિકાસ્થિ વધારે સીધું હોય છે, અને અંદરના ખાંચ તથા ખાડા નાના હોય છે, તો પણ ઓપ્યુરેટરનો ખાડો વધારે મોટો ને વધારે લંબગોળ હોય છે. ગુદાસ્થિ ત્રિકની સાથે વધારે મજબુત ચોટલ હોય છે, અને સાધારણ રીતે પુરૂષની અસ્તિનાં હાડકાં વહેલાં સંધાઇ જાય છે.

સ્ત્રીઓની અસ્તિ વધારે પહોળી હોય છે, અને એસેટાબ્યુલમના ખાડા એક બીજાથી વધારે દૂર હોય છે; તો પણ નંધનાં અસ્થિ ભુદા પ્રકારનાં હોવાથી સ્ત્રીઓના ઢીંચણ વધારે પાસે પાસે રહે છે. એથી તેમની ચાલમાં ને રૂપમાં ફેર પડે છે. નિતંબાસ્થિમાં સ્નાયુને જોડાવાના ખાડા જરા વધારે પહોળા હોય છે, અને તેની સાથે કરોડનો સંયોગ થાય છે, ત્યાં પણ વિશેષ જગ્યા રહે છે. આથી અસ્તિ પહોળી રહે છે. આગમન દાર વધારે મોટું અને લંબગોળ હોય છે, ત્રિકાસ્થિનો ખાડો વધારે ઉંચો હોય છે. વંક્ષણુસંધી પુરૂષના કરતાં અડધી હોય છે, અને એકંદર રીતે સ્ત્રીઓની અસ્તિ વધારે હળવી, વધારે સ્થિતિસ્થાપક, વધારે પહોળી ને વધારે મજબુત હોય છે. પુરૂષ ને સ્ત્રીની અસ્તિમાં મોટો તફાવત સાત વર્ષની ઉંમર પછી પડવા લાગે છે, અને તેર ચૌદ વર્ષમાં જોષ્ટ્ર એ તેટલો ફેરફાર થઇ જાય છે.

અસ્તિપ્રદેશ સમજ્યા પછી ગુદાવયવોનાં સ્થાન, સ્થિતિ, ને કાર્યો સમજવાની જરૂર છે. આગળ કહ્યું છે તે પ્રમાણે બાહ્યવયવો ને અંતરાવયવો એવા બે વિભાગ છે, બાહ્યવયવોમાં સૌથી પ્રથમ ગુદાકેશભૂ છે.

બાહ્યવયવો.

ગુદાકેશભૂ (Mons Veneris):—પેડુના નીચલા ભાગમાં અને વંક્ષણુ સંધીના લગભગ મધ્યમાં

આવેલ ચામડીના ભાગને ગુદાકેશભૂ કહે છે; તેનો વિસ્તાર ઉપરની બાજુએ પહોળો ને નીચે સાંકડો છે. યોનિઓજની દરેક બાજુએ ક્રમશઃ પાતળી પટ્ટી જેવો થતો જાય છે. આ ત્વચા ઉપર જ્યારે યુવાવસ્થા આવે છે ત્યારે કુદરતી રીતે વાળ આવે છે, અને યુવાવસ્થાનું તે એક ચિન્હ ગણાય છે. મોટી ઉંમરે જ્યારે રજોદર્શન બંધ થાય છે, ત્યારે આ વાળ ઓછા થાય છે. આ ત્વચાની નીચે ચરબીનો જડો થયેલો હોય છે. ઉપરના ભાગને જ ખરી રીતે ગુદાકેશભૂ કહેવામાં આવે છે ને નીચે જ્યાંથી તેના બે વિભાગ થાય છે, ત્યાંથી યોનિઓજ શરૂ થાય છે.

યોનિઓજ (Labia) ગુદાકેશભૂના જે સ્થળેથી બે વિભાગ થાય છે, તે સ્થળેથી બે બાજુએ બે લાંબી ત્વચાની ધડી પડેલી લાગે છે, તેને પૃથુયોનિઓજ (L. Majora) કહે છે. આ ઓજની કોરે પણ ખારીક ને છુટા છુટા વાળ ઉગે છે. તે ધડી નીચે છેક સીવણી સુધી જાય છે, અને ત્યાં બીજી ચામડી સાથે મળી જાય છે. તેની અંદરની બાજુએ શ્લેષ્મપટ હોય છે, અને તેની અંદર ચરબી, નાના-નાના પિંડો, એક ખાસ જાતના તંતુઓ વિગેરે હોય છે. તેની અંદરની બાજુનું શ્લેષ્મ-પટ બીનું, સંવાળું અને યુવાન સ્ત્રીઓમાં ગુદાબી રંગનું હોય છે; તેમાંથી ચરબીવાળો શ્લેષ્મ-રસ નીકળ્યા કરે છે, અને ધર્ષણથી તે રસ વિશેષ પેદા થાય છે. કેટલીક વાર, કાંઈ રોગ થવાથી તે રસ દાહક થાય છે, ત્યારે બહુ ચળ આવે છે અને જ્યારે સ્ત્રીનો આ રસ દાહક હોય, ત્યારે કોઈ પુરૂષ તેનો સમાગમ કરે તો તેને પરમીઓ થવાનો સંભવ રહે છે. આ ઓજમાં ઘણી શિરાઓ હોય છે, અને ગર્ભાધાન વખતે તે ટુકી આવે છે, એથી તેનો મૂળ ગુદાબી રંગ બદલાઇ જાય છે. સ્ત્રીઓમાં પૃથુયોનિઓજ એ પુરૂષના વૃષણને મળતો આવે છે. પૃથુયોનિઓજની પડખે પણ અંદરની બાજુએ શ્લેષ્મ-પટની ધડી હોય છે, તેને લઘુ-યોનિઓજ (L. Minora) કહે છે, કુવારી સ્ત્રીઓમાં આ લઘુ ઓજ પૃથુયોજથી ટંકાએલ રહે છે. બહાર પૃથુ-ઓજના શ્લેષ્મ-પટની સાથે તેઓ નિકટ સંબંધમાં હોય છે, અને અંદર યોનિદારના શ્લેષ્મ-પટની સાથે તેઓ જોડાયેલ હોય છે. ઉપર સ્ત્રીલિંગ (Clitoris) ની નીચેથી તે શરૂ થાય છે અને હેઠે આવતાં યોનિદારના નીચે તેઓ બીજી ત્વચામાં મળી જાય છે. આ દરેક ઓજ ઉપર લિંગની પાસે એક બીજાને

મળી જાય છે, ત્યાં તેની બે ધડીઓ પડે છે, તેમાંની આગળ પડતી ધડી લિંગની ઉપર જાય છે, ને ત્યાં જોડાય છે, અને પાછળ ને નીચે રહેલી ધડી લિંગની સાથે જોડાય છે. આગળ પડતી ધડીઓ લિંગ ઉપર જોડાવાથી જે ત્વચા થાય છે, તેને યોનિ-લિંગની ત્વચા (Prepuce of the clitoris) કહે છે, અને તે પુરુષના લિંગના ધ્રુવને મળતી આવે છે. આ લઘુઓષ્ઠમાં શ્લેષ્મોત્પાદક ઘણા નાના નાના પિંડો હોય છે. આ ઓષ્ઠથી લિંગનું, મૂત્રના છિદ્રનું અને યોનિના ઉપરા ભાગનું રક્ષણ થાય છે.

મદનજન અથવા યોનિ-લિંગ (Clitoris):- સ્ત્રીઓને પુરુષ માફક લિંગ હોય છે, પણ તે નાનો ને ટુંકો હોય છે. તેનું કાર્ય પુરુષના લિંગ જેવું જ લાગે છે. સ્ત્રીઓ કામાતુર થાય છે, ત્યારે તેમને આ અવયવ જગૃત થાય છે. સાધારણ રીતે તે યોગ્યો હોય છે, તે તેવે સમયે કંઠણ થાય છે. સ્ત્રીઓને કામાંધતાનો રોગ થાય છે, તેમાંથી કેટલીકને આ-લિંગ ચાર પાંચ ઇંચની વૃદ્ધિ પામેલ હોય છે. વંદ્યણ સંધીની નીચે તરતજ તે આવે છે. તેનો ઉપરનો છેડો દબાયેલ હોય છે, અને નીચેનો છેડો છુટો અને જરા ઉંચો હોય છે, લઘુઓષ્ઠની વચમાં રહે છે, તેની ઉપર લઘુઓષ્ઠનું એક પડ આવેલ હોય છે અને તેનો નીચેનો છેડો એક નાની ગ્રંથિ જેવો લાગે છે.

મૂત્રમાર્ગનું છિદ્ર (Orifice of the urethra) ઉપર કહેલ વૈરટીબ્યુલમાં લિંગથી આશરે એક ઇંચ નીચે અને યોનિદ્વારની જરા ઉપર હોય છે; તેની ફરેતી શ્લેષ્મ-પડની જરા ઉંચી કિનારી હોય છે. સ્ત્રીઓનો મૂત્રમાર્ગ આશરે દોઢ ઇંચ લાંબો હોય છે, અને તે ઘણો પહોળો થઈ શકે છે. વળી જ્યારે ગર્ભાશય પોતાના રથજેથી ફરી ગયેલ હોય છે, ત્યારે મૂત્રમાર્ગનો રસ્તો અદલાઈ ગયો હોય છે. સાધારણ રીતે તે જરા નીચે જઈને પછી ઉપર મૂત્રાશયમાં ઉઘડે છે; પણ ગર્ભાશયની સ્થિતિ અદલાવાથી તે વધારે નીચે કે વધારે ઉંચે જાય છે, માટે તેવે વખતે તેમાં કેથીટર (પેશાબની સળી) દાખલ કરતી વખતે બહુ સંભાળ રાખવાની છે. સ્ત્રીઓનો મૂત્રમાર્ગ ઘણો પહોળો થઈ શકે તેવો હોય છે, તેથી તેમાંથી પથરી ખેંચી કાઢી શકાય છે.

યોનિદ્વાર (Vulva):- મૂત્રમાર્ગના છિદ્રની નીચે એક વધારે મોટું અને અનિયમિત આકારનું

છિદ્ર હોય છે, તેને યોનિદ્વારની સંજ્ઞા અપાય છે, ઉંમરના પ્રમાણમાં તેની સ્થિતિ જુદી જુદી હોય છે. કુંવારી અવસ્થામાં અને કેટલીક સ્ત્રીઓમાં આ દ્વારની ઉપર એક પડ હોય છે, તેથી તે દ્વાર થોડું ઘણું ઢંકાયેલ રહે છે.

યોનિપટલ (Hymen):- યોનિદ્વાર ઉપર ને ઘણું કરીને નીચલા ભાગમાં જે પડ હોય છે, તેને યોનિપટલ કહે છે; ઘણી કુમારી સ્ત્રીઓમાં તે પડ હયાત હોય છે, પરંતુ સ્ત્રીની કુંવારી અવસ્થાના ભરેસાપાત્ર પુરાવા તરીકે, તેની હયાતી કેવળ નિરૂપ-યોગી છે, કેમકે સ્ત્રી કુંવારી હોય, તો પણ કેટલાક વ્યાધિથી કે કાંઈ બીજી ઇજા થવાથી, તે પટલનો નાશ થાય છે, અને વળી કેટલીક સ્ત્રીઓ સગમાં થાય છે, તો પણ તે પટલ હયાત હોય છે. જ્યારે આ પટલ તુટે છે, ત્યારે થોડુંએક લોહી નીકળે છે, કાઠવાર લોહી ઘણું નીકળે છે. આ પડની જડાઈ અને મજબુતી સ્ત્રી પરત્વે જુદી જુદી હોય છે. કાઠવાર આ પડ એવું સજડ હોય છે, કે તેને શસ્ત્રવડે ફર કરવાની જરૂર પડે છે. કેટલીક સ્ત્રીઓનો ઋતુ-સ્રાવ બંધ હોય એમ લાગે છે; પણ તપાસ કરતાં ખરી રીતે યોનિ-પટલથી યોનિદ્વાર બંધ થયેલ હોય છે, તેથી સ્રાવ બહાર આવી શકતો નથી. યોનિ પટલનો આકાર ઘણું કરીને બીજના ચંદ્ર જેવો હોય છે, અને તેનો બાહ્યગોળ ભાગ ગુદા તરફ અને અંતર્ગોળ ભાગ દ્વાર તરફ રહે છે. કાઠવાર તેમ હોવાને અદલે તેની મધ્યમાં એક નાનું છિદ્ર હોય છે; ક્યારેક યોનિપટલમાં અનેક નાનાં છિદ્રો રજાની માફક હોય છે. જ્યારે યોનિપટલ તુટી ગયેલ હોય છે, ત્યારે યોનિદ્વારની કિનારી ઉપર, લઘુયોનિઓષ્ઠની નીચે, અને વૈરટીબ્યુલની ત્વચાની સાથેની ત્વચામાં ગોળ ઉપસી આવેલ ઘણા દેખાય છે તે યોનિપટલની નિશાની (Caruncles myrtiformes) કહેવાય છે.

યોનિદ્વારના નીચેના છેડા આગળ પૃથુઓષ્ઠ ન્યાં એક બીજને મળી જાય છે, તેની ઉપર શ્લેષ્મ-પડની એક આડી ધડી આવેલી હોય છે, તેને અંગ્રેજીમાં ફ્રીરશેટ કહે છે. તે જાણે પૃથુઓષ્ઠનો એક ભાગ હોય એમ લાગે છે અને તેથી તેને ઉપૌષ્ઠ એવું નામ આપીએ તો ચાલે. વળી યોનિના નીચલા ભાગમાં તે હોય છે, તેથી યોનિનો અધરૌષ્ઠ એ

નામ પણ ચાહે. આ ધડી અથવા કરચલીની નીચે અને પૃથ્વિઓજના સંમીલનના સ્થળની ઉપર એક ખીણ પણ કરચલી (fossa navicularis) હોય છે.

સીવણી (Perineum):—પૃથ્વિઓજના સંમીલનના સ્થળથી મળદાર પર્યંતના પ્રદેશને સીવણી કહે છે. તેની ત્વચા ઘણી પહોળી થઇ શકે છે, અને તેથી પ્રસવને સરલતા મળે છે; પણ પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીઓની સીવણી નાની હોય છે. ગુહાવયવોની ઉપર ફેટલીકવા નાની નાની રાઈથી બાજરીના દાણા જેવડી ગ્રંથિઓ બેવામાં આવે છે, તે ખરી રીતે સૂક્ષ્મ પિંડ (follicles) હોય છે. યોનિદારની બંને બાજુએ યોનિપટલની નિશાનીની પાસે ફેટલીકવાર ત્રણ ત્રણ કે ચાર ચાર એવા સૂક્ષ્મ પિંડો જણાય છે; આ પિંડોનું કાર્ય તે બાગને બીનાશ અને ચિકાશ પૂરો પાડવાનું છે.

યોનિદારની બંને બાજુએ, તેના નીચલા છેડા આગળ તેની કિનારીની અંદર બીજ સૂક્ષ્મ પિંડો (Glands of Bartholini) હોય છે. તે રંગે જરા નારંગી અને કદમાં નાના વટાણા જેવડા હોય છે. તેઓ પોતાનો રસ પોતાની નળીદારા સંભોગ વખતે અને પ્રસવ વખતે યોનિદારની અંદર રહે છે. વળી તે રસ બીજ પિંડોના રસ કરતાં વિશેષ હોય છે, અને તેથી તેને પુરૂષના વીર્યની માફક સંભોગ વખતે સ્ત્રીના અવયવમાંથી નીકળતી ધાત ગણાય છે, તે રસનો ઉપયોગ બેઠેલે તેટલી બીનાશ અને ચીકાશ આપવાનેજ જણાય છે. ઉપર કહેલ પિંડો સિવાય યોનિઓજ ઉપર અને આસપાસ પરશેવો ને ચરખી જેવા પદાર્થઉત્પત્ત કરનાર ઘણા નાના નાના પિંડો હોય છે, તેથી બેઠેલે તેટલી બીનાશ રહેવા છતાં, ત્વચા પાતળી પડીને બગડતી નથી.

અતરાવયવો.

કુદરત પ્રજેતપત્તિ થવામાં પોતાની જે અદ્ભુત સત્તા બતાવે છે, તે તેને આધીન રહેતાં અંદરના અવયવોને વિષે સમાએલી છે. આ અવયવોની રચના સ્થિતિ, ને કાર્યો સમજવાથી પ્રજેતપત્તિને માટે શું શું જરૂરનું છે, અને મનુષ્ય કુદરતને ક્યારે મદદ કરી શકે તે સમજ શકાશે.

યોનિમાર્ગ (Vagina વેગ્નાઈના)—યોનિદારથી ગર્ભાશય સુધી ગયેલ નળને યોનિ અગર યોનિ માર્ગ કહે છે. તેની સ્વાભાવિક સ્થિતિમાં તે વચમાંથી

જરા વળેલ હોય છે; તેનો બાહ્યગોળ ભાગ મળાશય તરફ, અને અંતગોળ ભાગ મૂત્રાશય અગર વંદાશય સંધી તરફ રહે છે; તે ચોતરફ ઘણો વિસ્તાર પામી શકે છે, પણ સાધારણ રીતે તે સંકુચિત રહે છે. તેનો આગળનો ભાગ મૂત્રાશય અને મૂત્રમાર્ગની ત્વચા સાથે જોડાયેલ હોય છે, અને તેથી જ્યારે ગર્ભાશયની સ્થિતિ બદલાય છે, ત્યારે યોનિમાર્ગની ત્વચા ખેંચાય છે, અને તે ખેંચાવાથી મૂત્રાશય અને મૂત્રમાર્ગની ત્વચા પણ ખેંચાય છે, એટલે આગળની બધી રચના ફેરવાઈ જાય છે તેથી પેશાબની હાજત વારંવાર થયા કરે છે. તેનો પાછળનો ભાગ મળાશય સાથે તેટલો બધો જોડાયેલ નથી.

યોનિમાર્ગની લંબાઈ સ્ત્રી પરત્વે જુદી જુદી હોય છે. વળી એકજ સ્ત્રીમાં તેની સ્થિતિને અનુસરીને યોનિમાર્ગ જુદે જુદે વખતે લાંબો ટુંકો હોય છે. સાધારણ રીતે તેની લંબાઈ ચારથી છ ઇંચ સુધીની હોય છે. તેનો આગળનો છેડો એટલે યોનિદાર અને તેનો પાછળનો છેડો જ્યાં તે ગર્ભાશય સાથે જોડાય છે તે બંને જરા સાંકડા, અને તેનો વચ્ચેનો ભાગ ઘણો પહોળો હોય છે.

તેની દિવાલોમાં સ્નાયુઓ ને શ્લેષ્મ-પડ હોય છે. યોનિદાર આગળ ગોળ સ્નાયુ હોય છે. તે સિવાય તેમાં ઘણી રક્તનળીઓ ને શિરાઓ રહેલી છે. ફેટલીક સ્ત્રીઓના સ્નાયુઓ વધારે મજબૂત ને પરિપક્વ હોય છે અને ફેટલીકના નબળા અને અપરિપક્વ હોય છે. અંદરનું શ્લેષ્મપડ વાટા વળેલું હોય છે, અને એ વાટા અથવા ધડીઓ યોનિદાર આગળ વધારે હોય છે. આ ધડીઓ પ્રસવ વખતે ખેંચાઈ જાય છે, અને તેથી યોનિમાર્ગ ઘણો પહોળો થઈ શકે છે. આ શ્લેષ્મ પડમાં-ગર્ભાશયની પાસેના ભાગમાં ઘણા પિંડો હોય છે, તેમાંથી પણ સંભોગ અને પ્રસવ વખતે શ્લેષ્મ નીકળે છે, તે અમ્લ (acid) હોય છે. યોનિમાર્ગનો નળ ગર્ભાશય સાથે જોડાય છે, ત્યારે ગર્ભાશયની ત્રીજા તેમાં આગળ પડતી રહે છે, અને તેની ફરતું ગોળ કુંડાળું પડે છે, તે વર્તુલાકાર દોણી કહેવાય છે.

આ નળનું કાર્ય પુરૂષના વીર્યને ગર્ભાશય સુધી લઈ જવાનું છે. એવાએ દાખલા મળે છે કે માત્ર યોનિના મુખની અંદર વીર્ય દાખલ થવાથી ગર્ભાધાન થયું હોય; ગર્ભાધાન પછી પ્રસવ વખતે પણ તે નળ ઘણો ઉપયોગી છે; કેમકે તેમાં થઇને જ બાળક બહાર આવી શકે છે.

ગર્ભાશય (Uterus) જે પિડમાં સ્ત્રીનું બીજ આવે તે પોષાય છે, અને પ્રસવ સુધી રહે છે, તે પિડને ગર્ભાશય કહે છે; ટુંકામાં ગર્ભને રહેવાની થેલી તે ગર્ભાશય. સ્ત્રીઓની તન્દુરસ્તી, આનંદ, હોસી-આરી વગેરે, આ ઉત્પત્ત્યાવયવની હાલત ઉપર આધાર રાખે છે. આમાં કાંઈપણ બિગાડ થવાથી તેમની તબીબત અને સ્વભાવ પણ બદલાય છે.

તે જમરૂખના આકારનો રહેજ પોકળ અવયવ છે, તેનો આકાર ઉધા મુઠેલા શંકુના જેવો કહીએ તો ચાલે, પણ તેને અણીદાર ભાગ હોતો નથી. તેનો સાંકડો ભાગ નીચે યોનિમાર્ગમાં ગોઠવાએલ હોય છે. અને તે ગર્ભાશયની ડોક અગર ગ્રીવા (cervix) કહેવાય છે. તેની મધ્યમાં લાંબું છિદ્ર હોય છે, તે ગર્ભાશયનું મુખ અગર કમળ કહેવાય છે. ગર્ભાશયની ડોક ઉપર ગર્ભાશયનો જે લાંબો ભાગ રહેલો છે, તેના બે વિભાગ ગણવામાં આવે છે; સૌથી ઉપરો ભાગ તે ગર્ભાશયનું મથાળું (fundus) અને તે મથાળાની તથા ગ્રીવાની વચ્ચેનો ભાગ તે ગર્ભાશયનું મધ્યાંગ (the body) કહેવાય છે.

તેની આગળના ભાગમાં મૂત્રાશય આવેલ છે, તેની ઉપર તે જરા નમતો રહે છે, તેની પાછળ અંતરાવરણની ધડીઓ છે, ને તે ધડીઓ તરફનો ભાગ બાહ્યગોળ છે. ધડીઓની પાછળ મળાશય આવેલો છે.

મથાળાનો ભાગ સૌથી વધારે જડો છે, અને ત્યાંથી તે અવયવ સાંકડો થતો જાય છે, તે ગ્રીવા આગળ આશરે અડધો પાતળો થઈ જાય છે; આ ગ્રીવાનો જરા ઉપરો ભાગ યોનિમાં બહાર પડતો જાય છે.

ગર્ભાશય ઘણો દળદાર અવયવ છે, એટલે કે તેનું માંસ ઘણું જડું છે, અને તેના કદના પ્રમાણમાં સાધારણ રીતે અંદરનો પોકળ ભાગ ઘણો નાનો ને સાંકડો છે; કમળના મુખની બન્ને બાજુએ બે હોઠ હોય એવું લાગે છે, અને આ હોઠની સ્થિતિ ઉપરથી ગર્ભાશયનું મુખ બીડાએલ છે કે ખુલ્લું છે તે જણી શકાય છે. તે મુખની અંદર લાંબી ને સાંકડી પોકળ જગ્યા પહેલાં ગ્રીવાની અંદર હોય છે, તે પોણો ઇંચ કે એક ઇંચ લાંબી હોય છે, તે પૂરી ચવા આવે છે, ત્યાં ગર્ભાશયનો અંદરનો ભાગ બન્ને બાજુથી જરા વધારે નજીક આવેલો હોય છે, અને

તેથી આગળ જતાં વળી બીજી વધારે લાંબી પોકળ જગ્યા આવે છે, તે ગર્ભાશયનું ખરું વિવર-પોલાણ કહેવાય છે. જે ગર્ભાશયમાં ગર્ભ એક વખત રહ્યો હોતો નથી, તે ગર્ભાશયમાં ખરી રીતે કશું પોલાણ હોતું નથી, પરંતુ સામ સામેની દીવાલો લગભગ ફરીની ગોટલીની માફક ચોટીલી રહે છે. ગર્ભાશયની લંબાઈ આશરે ત્રણ ઇંચ અને જડાઈ આશરે બે ઇંચ હોય છે. તેનું વજન એકથી ત્રણ આઉંસ સુધી હોય છે.

ફેલોપિયન ટ્યુબસ:—(Fallopian Tubes) ગર્ભાશયના મથાળામાં રહેલ અંદરના પોકળ ભાગની બન્ને બાજુએથી એકઠી નળી શરૂ થાય છે, તેને બીજે છેડે ફુલની પાંખડીઓના જેવી પાંખડીઓ હોય છે; આ નળીઓ ફેલોપિયન ટ્યુબસ કહેવાય છે. તે નળીઓ ત્રણ ચાર ઇંચ લાંબી ને અંદરથી ઘણી સાંકડી હોય છે; ગર્ભાશય તરફનો તેનો છેડો વિશેષ સાંકડો હોય છે; બીજા છેડાની પાંખડીઓ અંડાશયના છેડાને મળે છે. તેનું કાર્ય અંડાશયમાં પકવ થયેલ અંડને ગર્ભાશયમાં લાવવાનું છે.

અંડાશય:—(The Ovaries) પ્રજેતપત્તિને માટે સૌથી વધારે ઉપયોગી આ અવયવ છે. પુરુષોને જેમ વૃષણ એ વીર્યને માટે જરૂરનો અવયવ છે, તેમ સ્ત્રીઓને બીજ પરિપકવ થવા માટે અંડાશયની જરૂર છે. તેઓ ગર્ભાશયની બન્ને બાજુએ એક એક રહેલ છે. તેઓ ગર્ભાશયની અને ફેલોપિયન ટ્યુબસની સાથે મંધન (ligaments) થી જોડાયેલ છે. તેઓ લંબગોળ આકારની ને બદામ જેવી જરા ચપટી હોય છે, દરેકની લંબાઈ દોઢ ઇંચ, પહોળાઈ પોણો ઇંચ, અને જડાઈ એક ઇંચના ત્રીજા ભાગ જેટલી હોય છે. યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત થયા પછી તેઓ બરાબર પરિપકવ થાય છે. આ અંડાશયને કાપી જોતાં ઉપર પડ હોય છે, અને અંદર અસંખ્ય નાના નાના દાણા દેખાય છે. તે પચીસ ત્રીસથી તે બસો સુધી હોય છે, અને કટલીક વખત તો તેની સંખ્યા ગણી શકાતી નથી. અંડાશયના આ દાણામાં ત્રણ પડ હોય છે, અને તે ત્રણ પડની વચ્ચેમાં એક અંડ રહેલ છે, જેને બીજ (ovum) એ નામ આપી શકાય; તેની ફરતો તે દાણામાં આલ્બ્યુમેનવાળો રસ, અને તેલના પરમાણુઓ હોય છે. દરેક અંડાશયમાં આવા પંદર-વીસ દાણા જરા પરિપકવતાને પામેલા ખુલ્લી આંખે

જોઈ શકાય તેવા કાષ્ટ ટાંકણીના માથા જેવડા તો કાષ્ટ નાના વટાણા જેવડા હોય છે.

દરેક બીજ એક ઈંચના ૨૪૦ મા ભાગથી તે ૧૨૦મા ભાગ જેવડું હોય છે, એટલે કે એક ઈંચ જન્મ્યામાં તેવાં લગભગ ૨૦૦ કે વધારે બીજનો સમાવેશ થઈ શકે. વળી આવા નાના બીજની પરીક્ષા કરતાં ઉપર એક પારદર્શક પડ જણાય છે. તેની નીચે ઇંડાના પીળા ભાગ જેવો ભાગ (yolk) હોય છે, અને તેમાં બીજનો દાણો રહે છે. તે બીજના દાણા (germinal vesicle) માં પારદર્શક પાણી જેવો કાંઈ પ્રવાહી હોય છે, અને તે સાથે તેમાં ઘણો સૂક્ષ્મ પીળા રંગનો એક ડાઘ (germinal spot) હોય છે.

બીજની પરિપક્વતા, ઋતુ પ્રાપ્તિ-રજોદર્શન.

(Ovulation and Menstruation.)

ઓવ્યુલેશન અને મેનસ્ટ્રુએશન.

ગર્ભ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે, અને બંધાય છે તે પહેલાં ગર્ભનું બીજ કેમ પરિપક્વ થાય છે, તે સમજવાની જરૂર પડે છે. બીજ અંડાશયમાં પરિપક્વ થાય છે, અગર જો કે આત્માવસ્થાથી તે સૂક્ષ્મ રૂપે હયાત હોય છે, તોપણ તે યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત થયા પહેલાં પરિપક્વ થતાં નથી; જેમ મોટી ઉંમરે તે પરિપક્વ થવા લાગે, અને તેને લીધે ઋતુ-પ્રાપ્તિ મોટી થાય, તેમ ઋતુ કાળ (Menstrual life) મોટી ઉંમર સુધી રહે છે; એટલે જુદા-વસ્થા વહેલી આવતી નથી. સ્ત્રીઓનું આયુષ્ય આ રીતે તેમની ઋતુ-પ્રાપ્તિ ઉપર આધાર રાખે છે; અને તેને લીધે આખા દેશનું અને પ્રજનનું આયુષ્ય પણ તેમની સ્ત્રીઓની ઋતુ-પ્રાપ્તિ ઉપર રાખે છે એમ કહીએ તો ખોટું નથી. યુવાવસ્થા વહેલા મોટી આવવાનો આધાર દેશની હવા, વંશમાં ઉતરતી લાયકાત, કુટુંબના રીવાજ અને સોખત ઉપર છે.

યુવાવસ્થા આપણા દેશમાં સાધારણ રીતે તેર ચૌદ વર્ષે શરૂ થવા લાગે છે, અને તે વખતથી અંડાશયના પડ પાસે રહેલ અંડા અગર બીજને એક પછી એક લગભગ અઠાવીસથી તે ત્રીસ દિવસને અંતરે પરિપક્વ થઈને (નાનામાંથી મોટા અને સોજ

ગુણવાળા થઈને) અંડાશયના ઉપરના પડને તોડીને બહાર નીકળે છે. દરેક અંડ મોટા થાય છે, ત્યારે તેમાં પારદર્શક પ્રવાહીનો વધારો થાય છે; અને જેમ જેમ મોટા થતો જાય છે, તેમ તેમ તે મધ્ય-માંથી અંડાશયના પડ પાસે આવતો જાય છે. બધા અંડાની પરિપક્વ થવાની ક્રિયા એક પછી એક શરૂ થાય છે અને તેથી કાષ્ટ અંડ મોટા તો કાષ્ટ વાતો એમ હોય છે, પરંતુ જેમ તે ઓછા પરિપક્વ, તેમ તે મધ્યમાં પડ પાસે વધારે હોય છે. યુવાવસ્થામાં આથી કરીને દશ પંદર અંડા ખુલ્લી નજરે દેખી શકાય તેવા કદના થયા હોય છે, ને તેમાં સૌથી જ વધારે પરિપક્વ તે પ્રથમ બહાર નીકળે છે, ને બીજો બીજો માસ, ત્રીજો ત્રીજો માસ એમ ચાલ્યા કરે છે.

અંડાશયમાંથી બીજ નીકળે છે કે તુરંતજ કે-લોપ્યનટયુબ્સ જાણે પોતાનું કાર્ય સમજતી હોય તેમ તેને યુસી લે છે, અને ગર્ભાશયમાં દાખલ કરે છે; ત્યાંથી તે બહાર નીકળી જાય છે.

હવે ઋતુપ્રાપ્તિને લીધે દર્શન કેવી રીતે થાય છે, તે આપણે જોઈએ. ઋતુ-પ્રાપ્તિને અને રક્તાસ્રાવને એવો નિકટ સંબંધ છે કે જો અંડાશય ન હોય, અગર કાપી નાખવામાં આવે તો ગર્ભાશયમાંથી રક્તાસ્રાવ કદી થતો નથી, અર્થાત્ સ્ત્રી કદી દૂર બેસતી નથી, એટલુંજ નહિ, પણ તેનો બધો દેખાવ બદલાઈ જાય છે, અને તેણી સ્ત્રીના કરતાં પુરુષની વધારે મજબૂતી આવે છે.

જ્યારે બીજને અંડાશયમાંથી નીકળવાનો વખત થાય છે, ત્યારે ગર્ભાશયમાં અને આસપાસના અવયવોમાં લોહીનો જમાવ કુદરતી રીતે થતો આવે છે, અને તે સાથે તે અવયવો અને તેના જાનતંતુઓ ઉરકેરાધને જાગૃત (orgasm) થતા જાય છે. આ જાગૃતિને લીધેજ બીજ બહાર નીકળીને ગર્ભાશયમાં આવે છે, પણ તે જાગૃતિ એટલી જોરવાળી થાય છે કે એટલેથી શાંત થતી નથી અને લોહીનો જમાવ ઘણો થઈ આવે છે; ગર્ભાશય અને બીજા અવયવોની નળીઓમાંથી ને દિવાલોમાંથી લોહી સોસરું નીકળી આવે છે, અને જેમ વધારે નીકળે છે તેમ ગર્ભાશયમાંથી બહાર વહેવા માંડે છે, જ્યારે આ લોહીનો પ્રવાહ યોનિમાર્ગમાં દાખલ થાય છે, ત્યારે આર્તવ-ઋતુસ્રાવ થયો કહેવાય છે, ને ત્યારે સ્ત્રીને રજોદર્શન થયું, અગર તે દૂર બેઠી એમ સાધારણ લોકો કહે છે.

પ્રથમ રજોદર્શન ચૌદમા વર્ષની આસપાસના સમયમાં થાય છે. મોટા શહેરો ન્હાં માંજ શોષ વધારે હોય છે, અને વિષય સંબંધી જ્ઞાન અને ઇચ્છા વહેલાં થાય એવી સોજતને સહવાસ થવાનો સંભવ વધારે રહે છે, ત્યાં પ્રથમ રજોદર્શન વહેલું થાય છે, પણ પાછળથી તે નિયમિત રીતે ચાલતું નથી; તે પણ કુટુંબમાં અને વંશમાં જે પ્રકૃતિ ચાલતી હોય તે પ્રમાણે સ્ત્રીઓને પ્રથમ રજોદર્શન વહેલા મોડું થાય છે.

રજોદર્શન ચાળીસથી પીસતાળીશ વર્ષ સુધીમાં બંધ પડે છે, કાંઈ સ્ત્રીને તે એકદમ બંધ થઈ જાય છે, અને કાંઈને ધીમે ધીમે બંધ થાય છે. શરૂ થયા પછી તે આશરે બત્રીશ વર્ષ સુધી ચાલે છે.

અંગ્રાશયને પરિપક્વ કરનાર અને રજોદર્શનના રક્તનો સ્રાવ કરનાર પેટના ગતિતંતુઓ પોતાની મેજે ચાલનાર અવયવો ઉપર તે ગતિતંતુઓ આપણી ઇચ્છા હોય કે ન હોય તોપણ અમલ ચલાવ્યા કરે છે તેવાજ (nerves from the solar plexus) છે.

ગર્ભની ઉત્પત્તિ.

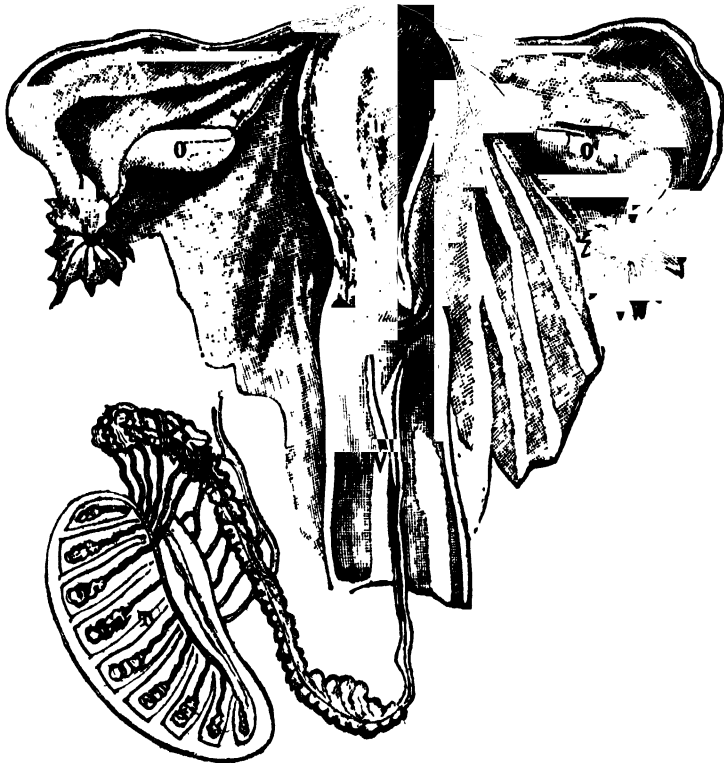
(Reproduction-રીપ્રોડક્શન)

કુદરતે સ્ત્રીને અને પુરુષને પોતાની એલાદ ચલાવ્યા કરવાને માટે સર્વ રીતે યોગ્ય કરેલ છે; તે સાથે તે એમ પણ બતાવે છે કે તેમના સમાગમનો હેતુ માત્ર ઇદ્રિયસુખ નથી, પણ પ્રજોત્પત્તિનો એ છે. તે તેના નિયમ બોલીને કે લખીને બતાવતી નથી, પણ શિક્ષા કરીને બતાવે છે. સ્ત્રી કે પુરુષ એ સંબંધમાં અયોગ્ય આવરણ કરે તો વિપરીત પરિણામ આવ્યા વિના રહેતું નથી; વળી પ્રજોત્પત્તિના હેતુને દૂર કરીને માત્ર ઇદ્રિય-સુખની પ્રાપ્તિ કરવા માટે જેટલો પ્રયત્ન કરવામાં આવે તેટલો શારીરિક ને માનસિક તન્દુરસ્તીમાં બિઝાડ કર્યા વિના રહેતો નથી.

સ્ત્રી સાથે પુરુષનો સમાગમ થયા પછી પુરુષનું વીર્ય ગર્ભાશયની દીવાલોમાં થઈને અગર તો તેના મુખમાં થઈને અંગ્રાશય સુધી પહોંચવા પામે છે, અને ત્યાં જે બીજ સૌથી વધારે પરિપક્વ ને લાયક થયું હોય, તેની સાથે જોડાઈ જાય છે, એટલે તે બીજ વધારે પરિપક્વ થાય છે.

આ. નં. ૨૨૮.

સ્ત્રીઅંત્રબીજમાં પુરુષબીજનો સમાગમ થઈ ગર્ભ કેમ બંધાય છે તેનો દેખાવ.

The above engraving, an improvement upon one found in the *Anatomia of Thomas Brotholiniana* 1677 Plate 46, page 273, represents the union of the extremes of the sexes.

The male, in all respects, is created for giving, even from his very inmost, the female, for receiving, even into her inmost. Hence the fecundating principle, secreted in the testicle from the bosom of his blood is transmitted,—as shown by the dotted line,—to her ovary; where it is received into the ovule, and becomes conjoined with that which is secreted from the bosom of her blood. Thus the extremes meet in the ovule, within the ovary; and the male and the female principles which are immediately concerned in the first act of reproduction, thus conjointly united, become at once and forever a new creation, a new human being in embryo.

U.—The Uterus. ગર્ભાશય.

T.—The Testicle and Appendages
વૃષણ અને તેની નળીઓ.

O O.—The Ovaries. અંડાશય.

L L.—The Ovarian Ligaments.
અંડાશય અને બંધન.

V.—The Vagina. યોનિ.

The dotted line represents the passage of the fecundating principle—not the visible material semen, but the semen's invisible *fecundating principle*, on its way from the testicle, through the vagina, uterine walls and ovarian ligaments, to the ovaries. The material semen is merely a vehicle for placing the electrifying

life-force of the male within the reach of the ovule, by a continuous route,

ફેટલાક વિદ્વાનોનો મત એવો છે કે સ્ત્રીનું બીજ અંડાશયમાં જ પુરૂષના વીર્યને ગ્રહણ કરે છે, અને પછી ત્યાંજ વધારે પરિપકવ થઇને પછી તે ગર્ભાશયમાં આવે છે, અને ફેટલાક વિદ્વાનોનો એવો મત છે કે સ્ત્રીનું બીજ અંડાશયમાં, ફેલોપિયન ટ્યુબ્સમાં અગર ગર્ભાશયમાં ગમે ત્યાં પુરૂષના વીર્યને ગ્રહણ કરીને પરિપકવ થાય છે, અને ગર્ભ બંધાય છે. ફેટલાક શોધ કરનારાઓ એવું અનુમાન કરે છે કે પુરૂષનું વીર્ય ગર્ભાશયના મુખમાં દાખલ થઇને ફેલોપિયન ટ્યુબ્સ મારફતે અંડાશયમાં જાય છે અને ફેટલાક બીજ શોધ કરનારા એમ કહે છે કે ગર્ભાશયની દીવાલો અને બંધનોમાં થઇને પણ પુરૂષનું વીર્ય સ્ત્રીના અંડાશયમાં પ્રવેશ કરે છે. કોઇ કોઇ એવા દાખલા પણ મળ્યા છે કે ગર્ભાશયને મુખ ખિલકુલ ન હોય, તોપણ સ્ત્રીને ગર્ભ રહ્યો હોય છે.

બીજને પુરૂષના વીર્યનો મેલાપ થઇને ગર્ભ બંધાયા પછી પણ તે ગર્ભરૂપી અંડ પાંચ દિવસ સુધી અંડાશયમાં રહે છે, અને ત્યાંથી નીકળી બે ત્રણ દિવસે ગર્ભાશયમાં જાય છે. અહિંયાં તે બીજમાં જે ફેરફારો થાય છે, તે ઘણા સૂક્ષ્મ અને ગહન હોય છે. વીર્યના સજીવન પરમાણુ (spermatozoa) બીજને મળે છે, સારે ઉપરના પડને તોડીને અંદર દાખલ થાય છે, અને થોડીવાર પછી બીજની અંદરના પીળા ભાગ (yolk) સંક્રાંતિય છે, એટલે અંદર જગ્યા ખાલી થાય છે, ને વીર્યના પરમાણુ બીજની ફરતા તેના પડ (zona pellucida) માં ફર્યા કરે છે. આ ખાલી જગ્યામાં એક બે દાણા નીકળી આવે છે અને તે રીતે તે બીજના પીળા ભાગનો ઘણા વિભાગ (segmentation) થઇ જાય છે; તેથી બધે દાણા દાણા જેવું દેખાય છે. આવા ફેટલાક વિભાગ થયા પછી તે ગર્ભાશયમાં દાખલ થાય છે. તે વખતે તે બીજની ઉપર એક આગ્રહન (germinal membrane) બંધાય છે, આ આગ્રહનનાં પણ પાછળથી બે બદાં પડ થાય છે; અંદરનું પડ સ્થૂંભ-પડના જેવું હોય છે; તેમાંથી પેષક અવયવો થાય છે; બહારનું પડ રક્ત-પડના જેવું હોય છે, તેમાંથી કરોડ અને અંગનું બંધારણ થાય છે.

ઉપર પ્રમાણે ગર્ભની ઉત્પત્તિ વિશેષે કરીને અં-
લક્ષ્યમાં થઇને ગર્ભાસયમાં પરિપક્વ થાય છે.
અહિંઆ તે કેટલીક મુદત-આશરે નવમાસ જેટલી
રહીને વૃદ્ધ પામ્યા પછી બચ્ચા તરીકે તેના પ્રસવ
થાય છે.

સહી સલામત પ્રસવ (બચ્ચાને જન્મ આપવો-
છોકરું સંપાડવું.) થયા પછી નાળ (નાડીયો) સહી
સલામત કાપી, આર સહી સલામત નિકળી આવે
કે પેટે પાટો બાંધી જળુનારીને સુવા દેઈ આરામ
આપવો. ૧૨-૨૪ કલાક પછી ઉઠે ત્યારે તેને
ઉંધ આવી, દસ્ત સાફ આવે છે, પેશાબ ઉતરે છે
અને જલ ન આવવાથી તેણીને તૃષા બહુ લાગતી
નથી એમ સવાલોના જવાબ મળે ત્યારે સમજવું કે
પ્રસૂતિ સહી સલામત થઈ છે.

ગર્ભાધાન (અધરણી) શ્રીમંતાનાં ચિન્હો-લક્ષણો.

The signs and symptoms of
Pregnancy.

ધ સાઇન્સ અને સીમ્પટમ્સ આફ પ્રેગ્નન્સી.

ગર્ભાધાનનાં ચિન્હો કેટલીક સ્ત્રીઓને થોડાક
કલાકમાંજ શરૂ થાય છે, અને કેટલીક સ્ત્રીઓને
એક મે માસ થાય છે, ત્યાં સુધી કરી ખજર પડતી
નથી. અમુક કોઇ સ્ત્રીને ગર્ભ રહેલ છે કે કેમ તેનો
નિર્ણય શરૂઆતમાં ચિન્હો ઉપરથીજ થઇ શકે છે;
કોઈ સ્ત્રીઓ પોતાના શરીરમાં થતા ફેરફારોનું વ-
ધારે અવલોકન કરતી હોય તે વિષે જલદી ખજર
આપી શકે છે, જે ખેદરકાર અને અજ્ઞાન હોય તેને
સરઆતમાં થતા ફેરફાર લક્ષમાં આવતા નથી.

શરૂઆતથી સ્ત્રીના જ્ઞાનતંતુમાં સમક્ષોબને લીધે
ફેરફાર થાય છે, અને તેથી કાં તો તે વધારે માયાળુ
તથા વધારે શાંત ને નમ્ર અગર બીકણુ ને સુસ્ત
થાય છે; કેટલીકનો સ્વભાવ બીડીઓ થઇ જાય છે.
માથાનો દુખાવો, દાંતનો દુખાવો, ખાવાની ઓળેનો
ભાવ અને અભાવ એ સઘળાં ચિન્હો ગર્ભાધાનને
લીધે પશુ થાય છે. ઘણી સ્ત્રીઓને ન ખાવાની ઓળે
ખાવાનું મન થાય છે. જેને રોહજો થયો કહે છે.

પાચનક્રિયા સંબંધી કેટલાક રોગ થઇ આવે
છે, જે ગર્ભાધાન સમયના બ્યાધિઓમાં આપ્યા છે.
ફેરફારના ફરવામાં પશુ થોડો ઘણો ફેરફાર થાય છે.
શરીરમાં લોહી વધારે હોય એમ લાગે છે, અને
કેટલીક વખત શરીરની ગરમી પશુ વિશેષ રહેતી હોય
એમ જોવામાં આવે છે. કોઇ કોઇવાર ત્વચામાં કાંઇ
રોગ કે ફેરફાર થાય છે, ને ગાલ ખેસી જાય છે,
જ્યારે રજદર્શન તેના યોગ્ય વખતે થતું નથી, ત્યારે
સંકો ધણું કરીને તે વખતેજ થાય છે; પશુ (૧)
રજદર્શનનું બંધ થવું-absence of menses
એ ચોક્કસ નિશાની નથી. જો તે સાથે દરરોજ (૨)
સવારમાં મોઝ આવે, કે ઉલટી થાય-morn-
ing sickness તો તે ઉપર કાંઇક ભરોસો રાખી
શકાય છે, તો પશુ ત્રણ ચાર માસ થયા પહેલાં
કાંઇ નિર્ણય ઉપર આવી શકાય નહિ. ઘણી સ્ત્રીઓને
મોઝ આવ્યા કરે છે, ને થુંક ધણું પેદા થાય છે,
તેથી થોડી થોડીવારે થુંકના કાગળા કાઢે છે.

પહેલે મહિને—કમળ અને તેનું મુખ પોચું
ને ઢીલું લાગે છે, કમળનું મુખ લાંબા ચીરાવાળું
રહેવાને બદલે જરા ગોળ આકારનું થાય છે. યો-
નિમાર્ગની ઉષ્ણતા વધારે રહે છે, અને તેમાં સ્વેદ-
રસ વિશેષ પેદા થાય છે.

બીજે મહિનેથી (૩) સ્ત્રીના સ્તનમાં થતા
ફેરફારો (Enlargement of Breasts) તરફ
લક્ષ આપવાથી નિર્ણય કરવામાં કાંઇક મદદ મળે છે.
સ્તનનું માંસ કાંઇક વધારે નાળુક થાય છે, અને
તેની સહનશક્તિ કમી થાય છે, તેમાં કાંઇ ભર્યું
હોય અને થડકતું હોય એમ લાગે છે, પહેલાંના
કરતાં તેનું કદ વધારે મોટું તથા માંસનો ભાગ
વધારે કઠણુ અને ગાંઠાદાર થાય છે. ઢાતી ઉપરની
શિરાઓ વધારે પહોળી થાય છે, અને બારીકાઈથી
જોતાં પુલકી નજરે જોઇ શકાય છે.

(૪) સ્તનની ઢીંટડીનો રંગ વધારે કાળાશ
પડતો થાય છે, (Darkening of the Ar-
eola around the nipple) ને તેની ફરતે
ગુલાબી દાણા દેખાય છે. સ્તનની ત્વચા પહેલા કરતાં
વધારે સુંવાળી અને બીની રહે છે; અંદર દુધ થવા
માંડે છે અને ઘસવાથી જરા બહાર આવે છે.

આ. નં. ૨૨૯.
સ્તનનો અંદરનો દેખાવ.

Mammary Gland and its lobes.

A. Meadows.

આવા સ્તનના ફેરફાર ગર્ભાશયના કે અંડાશયના બાધિથી પણ થાય છે, માટે તે ચોક્કસ નિશાની નથી; તો પણ જો સ્તનની દીંટડીના ફરતા ગુલાખી દાણામાં ચરબીવાળો પદાર્થ (sebaceous matter) છે એમ ખાતરી થઇ શકે તો તે કાંઈક વધારે વજનનાર નિશાની ગણાય છે. આ મહિનામાં કમળનું સુખ જરા નીચે હોય છે, ને તે છેક ગોળ થઇને બીડાઇ જાય છે. ગર્ભાશયની ઓવાનો ભાગ વધારે મોટા ને જડા થાય છે. પેટનો આકાર જરા ચપટો લાગે છે.

ત્રીજો મહિને (૩) પેડુ જરા બહાર પડતું મોટું થવા-Enlargement of the abdomen લાગે છે. સ્તનના ફેરફાર વધારે સ્પષ્ટ જણાય છે. તેની દીંટડીની ફરતા દાણા વધારે મોટા થાય છે અને તેથી બરાબર ગણી શકાય છે. તેની સંખ્યા બારથી વીસ સુધી હોય છે. દીંટડી વધારે મોટી થાય છે, અને તેમાંથી (૬) દુધ નીકળી (milk in the Breasts) શકે છે. ગર્ભાશયનું મથાળું આગળ મૂત્રાશય ઉપર નમે છે, અને કમળ પાછળ મળાશય તરફ ગયું હોય એમ લાગે છે. આ ફેરફારથી ફેટલીક આંખોને પેશાબની હાજત વખતો-વખત થવા કરે છે. આ માસમાં કમળ જરા ઉંચું ગયું હોય એમ લાગે છે.

ચોથો મહિને સમક્ષોબથી ઝાનતંતુમાં થતો ફેરફાર કમી થાય છે, પણ પેડુ વધારે મોટું ને આગળ પડતું થાય છે; વળી પેટના બીજા ભાગ કરતાં તે જરા વધારે કઠણ લાગે છે. યોનિમાં પરીક્ષા કરતાં

ગર્ભાશયનો આગળનો ભાગ ગોળ લાગે છે, પણ એ સધળાંથી વધારે ઉપયોગી ચિન્હ એ છે કે, આ મહિનામાં બાળક પેડુમાં ફરતું હોય તેની લાગણી સીના જણવામાં આવે છે. આ ફરકવાના લક્ષણોને સાધારણ ભાષામાં quickening-કનીકનીગ કહે છે. આ ચિન્હથી બચ્ચું જીવતું છે તેની ખાતરી માતા અને દાકતરને સારી થાય છે. પહેલાં વહેતું ફરકવાનું લક્ષણ જણાય ત્યારથી સાડાચાર મહિને બાળક જન્મશે એવી ગણતરી ઘણી વખત ખરી પડે છે.

(૭) ફરકતું.

(The Movements of the Child.)

ધ મુવમેન્ટ્સ ઓફ ધ ચાઇલ્ડ.

નાભી નીચેના હરકાઇ બાજુના ભાગ પર પણ ધક્કું કરીને શ્રવણનળી સુકવાથી ગર્ભના રક્તાશયના ધ્વનિ (The foetal heart sounds-ધ શીટલ હાર્ટ સાઉન્ડ્ઝ) સંભળાય છે, અને ડાબી બાજુ પર તે બહુ ઉતાવળા થાય છે. તેથી બીજા ધ્વનિથી તેને જુદા ઓળખી શકાય છે. ધડીયાળના ટીકટોકના ટોકારા માફક તે એક મીનીટમાં ૧૩૦ થી ૧૫૦ સુધી સંભળાય છે, જેથી ગર્ભની જાત પારખી શકાય છે. વળી જેમ ગર્ભ અંદર ફરે છે, તેમ શ્રવણ કરવાનું સ્થાન ફેરવવું પડે છે. બાળકના રક્તાશયના આ ધ્વનિ એ ગર્ભાશયની ચોક્કસ નિશાની છે. કોઈવાર ગર્ભાશયમાં પાણીનો બહુ જમાવ હોય તો વખતે આ ધ્વનિ નથી સંભળાતો.

જો ૧૪૪ ધ્વનિ દર મિનિટે ગણાય તો છોકરીનો જન્મ થશે. અને જો દર મિનિટે ૧૨૪ ધ્વનિ સંભળાય તો ધણા દરજ્જે છોકરો અવતરશે.

પાંચમે મહિને ઉપરનાં બધાં ચિન્હો હોય છે, તે સિવાય એક બીજી સરસતા પણ મળે છે. અને તે (૧૦) ટોકારા (ballottement-બૉલોટ-માં) મારવાથી થતી પરીક્ષા છે. સીને ઉભી સ્થિતિમાં રાખીને યોનિદ્વારમાં પહેલાં આંગળી (Index Finger) નાખ્યા પછી તેવડે કમળને તેના મુખને મૂત્રાશયની વચ્ચેના ભાગમાં ટોકારો માર્યો હોય તો તરત તે સ્થળેથી કાંઇ ભારે વસ્તુ ઉઘી ચડી ગઈ હોય એમ લાગે છે, અને ચોડી વાર સુધી આંગળી તેજ સ્થળે સખાથી પાછી તે ભારે વસ્તુ ત્યાં આવીને બેસતી હોય એમ લાગે છે.

આ. નં. ૨૩૦.

ગર્ભસ્થાનની અંદર પાંચ માસનો ગર્ભ અને ઔર.

Fœtus in utero at fifth month
A. L. Galabin.

આ ભારે વસ્તુ બીજું કાંઈ નહિ પણ ગર્ભ હોય છે, તેને હડસેલો લાગવાથી તે ગર્ભાશયના પ્રવાહિમાં ઉંચો ચડે છે, અને પાછો નીચે આવીને ખેસે છે. ગર્ભના રક્તાશયના ધ્વનિ સ્પષ્ટ રીતે સંભળાય છે, અને ગર્ભ ફરે છે, તે વિષે તેની માને બરાબર ખબર પડે છે.

છઠ્ઠે મહિને ગર્ભાશયનું મથાળું સ્ત્રીની નાભિ સુધી ઉંચું આવે છે, અને તેથી પેટ એક સરખું ગોળ ને આગળ વધેલું જણાય છે. (૧૨) ઔરનો ખાસ ધ્વનિ (Uterine-souffle) યુટેરાઇન સુક્ષ્મ તથા ગર્ભના રક્તાશયનો ધ્વનિ ધણી સ્પષ્ટતાથી સંભળાય છે. ટકારાની પરીક્ષા પણ સારી રીતે થઈ શકે છે.

ઔરનો ધ્વનિ (Placental Bruit-પ્લેસેન્ટલ બ્રુઇ) દૂરથી દરિયાનો અવાજ આવતો હોય તેવો હોય છે તે પેકુની ડાબી કે જમણી બાજુએ સંભળાય છે.

સાતમે મહિને નાભિનો ખાડો ઓછો થાય છે, અને કેટલીકવાર તદ્દન અદૃશ્ય થઈ જાય છે. ગર્ભાશયનું મથાળું નાભિની ઉપર આશરે બે ઇંચ જેટલું ઉંચું આવ્યું હોય છે. કમળ ધણું ઉંચું ચડી ગયું હોય છે, અને બીજાં ચિન્હો-ગર્ભના રક્તાશયનો ધ્વનિ તથા ઔરનો ધ્વનિ વધારે સ્પષ્ટ થાય છે. ટકારાથી પણ સારી પરીક્ષા થઈ શકે છે.

આઠમે મહિને નાભિનો ખાડો દેખાતો નથી, પેટ ધણું મોટું થાય છે; બચ્ચાના માથાને યોનિમાર્ગ

મારફતે સ્પર્શ કરી શકાય છે. કમળ ધણું ઉંચું ગયું હોય છે, અને આંખનીથી તેનો સ્પર્શ મુશ્કેલીથી થઈ શકે છે. યોનિમાર્ગ બીનો રહે છે અને તેનો રંગ જરા કાળાશ પડતો થાય છે. સ્તન મોટા ને કઠણ થાય છે, તેમાં દુધ ધણું હોય એમ લાગે છે. ઔરનો ધ્વનિ, તેમજ ગર્ભના રક્તાશયનો ધ્વનિ સ્પષ્ટ સંભળાય છે. પેટ ઉપર હાથ રાખવાથી પણ ગર્ભ ફરતો જણાય છે.

નવમે મહિને:—કમળનો ભાગ જણાતો નથી, અને ગર્ભાશયનું મથાળું નાભિના પ્રદેશમાં ઉંચું ગયું હોય છે. સઘળા ધ્વનિ જોરથી સંભળાય છે, અને ગર્ભ ફરે છે, તે ધણી સારી રીતે જણી શકાય છે.

દશમે મહિને:—ઉપરની સઘળી નિશાનીઓ હોય છે, ને તેમાંથી ધણીખરી આ વખતે જોવી સ્પષ્ટ જણાય છે, તેવી સ્પષ્ટ બીજા કોઈ વખતે જણાતી નથી. શ્રવણ-પરીક્ષા કરવાથી ગર્ભાશયનો ધ્વનિ (souffle), ગર્ભના રક્તાશયનો ધ્વનિ, foetal heart sounds, ગર્ભના નાળનો ધ્વનિ (funic sound) અને ગર્ભના ફરવાથી થતો ધ્વનિ એ ચારે બરાબર સંભળાય છે. કમળનું મુખ ત્રિકાસ્થિ તરફ ગયેલું હોય છે, અને તે ગોળ ખાડા જેવું લાગે છે. આ મહિનામાં ટકારો મારવાથી ગર્ભ ઉંચો ચડતો જણાતો નથી, કેમકે ગર્ભના ફરતું પાણી કમી થઈ ગયું હોય છે. યોનિમાર્ગની રક્તનળી-ઓ લોહીથી ભરેલી દેખાય છે, ને તેથી તેનો એકંદર દેખાવ વધારે કાળો થાય છે. આ મહિનામાં કાંઈ કાંઈ સ્ત્રીને ધાત જાય છે જેને કીરટીન કહે છે. કેટલીક સ્ત્રીઓને શરૂઆતથી પેશાબમાં આ ધાત પેશાબ ઝીલી રાખવાથી દેખાય છે.

ગર્ભાધાનની મુદત.

Duration of Pregnancy-ડ્યુરેશન

ઔફ પ્રેગનન્સી.

સાધારણ રીતે દરેક સ્ત્રી સમજે છે કે ગર્ભ નવ મહિના સુધી પેટમાં રહે છે, કાંઈવાર તે ઉપર પાંચ દશ દિવસ જાય છે, અને કાંઈવાર બે ચાર દિવસ તેમાં ઓછા રહે છે; આ ગણતરી કરવામાં કેટલીક મુશ્કેલી નડે છે, તો પણ કાયદામાં બસોને એ સી દિવસની મુદત સાધારણ કાયદેસર ઠરાવવામાં આવે

११ भो.]

ગભાધાનની સુદતનું ટેબલ-કોષ્ટક.

(1043)

અભ્યાસ થવાની તારીખની નીચે તેનો પ્રસવ થવાની તારીખ જાહેરી છે. જેથી ઋણ-

સ્રાવના પહેલા દિવસથી દહાડા ગણેલા છે.

[illegible]

છે. કેટલાક રાજ્ય સેનવાડામાં સર્ણીઓ બારે વાઇ તેમજ પૈસાદારની તરતની વિષવા થયેલી રોગાણીઓ બારેવાઇ હોય છે, તે વખતે દોહત અને રાજના વારસની તકરારો ઉઠે છે અને તેનાપર સરકાર તરફથી ધણી જાપતો રાખવામાં આવે છે તથા દાકતરો અને દાકતરી મડખોને તપાસ કરવા તથા મત લેવા માટે સારા પૈસા ખરચાયા છે ત્યારે ગર્ભાધાનની મુદત નક્કી કરવાનો ધણીજ અગત્યનો સવાલ ઉઠે છે અને ૨૮૦ દિવસ ઉપર અગર અંદર થોડા દિવસે બાળકનો પ્રસવ થાય તો તેને માટે તકરાર લેવા દેતા નથી.

ગર્ભાધાન પછી પ્રસૂતીનો દિવસ ધણી સ્ત્રીઓ પોતાના ચિન્હ ઉપરથી શોધી કાઢી શકે છે, પરંતુ ગર્ભ કયે દિવસે રહ્યો તે નક્કી કરી શકાતું નથી. જે સ્ત્રીઓ ગર્ભ રહેતી વખતેજ પોતાને થતાં ચિન્હ ઓળખી શકે છે તે સ્ત્રીઓ તે વખતથીજ પોતાના દિવસો ગણવા લાગે છે, પણ ધણી ખરી સ્ત્રીઓ સ્નેહદર્શન બંધ થાય, ત્યારથી ગર્ભાધાનની મુદત ગણે છે. કોઇ કોઇ સ્ત્રીઓ જે આ બેમાંથી એકે રીતે ગર્ભાધાનની શરૂઆત સમજી શકતી નથી, તે પોતાનો ગર્ભ પ્રથમ ફરેકે ત્યારે લગભગ સાડચાર માસ થયા એમ ગણે છે. આ બધી ગણતરી કરવાની રીતમાંથી એકે ચોક્કસ પરિણામ આપી શકતી નથી. કેમકે ગર્ભ ક્યારે રહ્યો તે જાણવાનું સાધન ધણીવાર કાંઈ હોતું નથી, અને તેથી બે દિવસ વધતા ઓછા થાય છે, કોઇવાર કાંઈ દર્દને લીધે અગર બાળક ધાવતું હોય તેને લીધે ઋતુસ્રાવ બંધ હોય, અને તેવામાં હમેશ રહે ત્યારે ગર્ભાધાનની મુદત ગણવામાં વધારે મુશ્કેલી નડે છે.

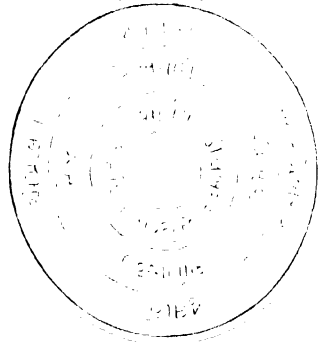
ગર્ભ વધારેમાં વધારે પૂરા દશ મહિના સુધી અગર તેથી પણ જરા વધારે વખત સુધી રહે છે, અને ઓછામાં ઓછા છ મહિના પૂરા થયા પછી સજવન અવતરી શકે છે.

આ સાથે ગર્ભાધાનની મુદત ગણવાનું કોષ્ટક આપ્યું છે તે જરૂર પડે ત્યારે ધ્યાનમાં લેઇ મુદત કહેવી.

આ. નં. ૨૩૧.

ગર્ભાધાનના દિવસો નક્કી કરવાની બીજી રીત.

ન્યુયૉર્કના ડૉ. વીલીઅમ એલ. કે. યોરવુ
ગર્ભાધાનની મુદત ગણવાનું કૉલેન્ડર.

Obstetric Calendar.

આ ચક્રો ઉપરથી પણ પ્રસવ થવાનો દિવસ સહેલાઈથી નક્કી થઈ શકે છે. જે માસમાં જે તારીખે છેલ્લો ઋતુસ્રાવ થયો હોય, તે માસની આગળ જે આંકડા લખ્યો હોય તે તે તારીખથી પછી તરત ચક્રમાં જમણી બાજુએ ચાલતાં જે માસ આવે તેની તેટલામી તારીખમાં તે ઉમેરવો. એટલે પ્રસવની તારીખ આવશે. દાખલા તરીકે છેલ્લો ઋતુસ્રાવ ડીસેમ્બરની ૧૭ મીએ થયો હોય, તો તેની પછી જમણા હાથ તરફ ચાલતાં સપ્ટેમ્બર માસ આવે છે, તો તેની ૧૭ મી તારીખમાં દિવસ ૬ જે ડીસેમ્બરની જમણી બાજુએ લખેલા છે, તે ઉમેરવા એટલે કે ૧૭ + ૬ = ૨૩ આવ્યા, જેથી સપ્ટેમ્બરની ૨૩ મી તારીખે પ્રસવ થશે.

ગર્ભવાળા ગર્ભાશયના મથાળાની સ્થિતિમાં થતો ફેરફાર.

બીજા મહિના પૂરા થયે	ગુલકેશલૂથી ૧૨ ઇંચ ઉપર હોય છે.
ત્રીજા મહિના પૂરા થયે	ગુલકેશલૂ ને નાભિની વચ્ચેમાં.
ચોથા મહિના પૂરા થયે	ગુલકેશલૂ ને નાભિની વચ્ચેમાં કે લાગ ઉપર.
પાંચમો મહિના પૂરા થયે	નાભિની સમાંતર.
છઠ્ઠો મહિના પૂરા થયે	નાભિની ઉપર એક કે દોઢ ઇંચ.

સાતમો મહિનો પૂરા થયે નાભિ ઉપર અઢીથી ત્રણ ઇંચ.
આઠમો મહિનો પૂરા થયે નાભિ અને છાતીના મધ્ય હાડકાની વચલા માર્ગમાં ફેલાયે.

તે પછી ગર્ભાશયનું મથાળું છાતી તરફ ઉંચું ચડતું જાય છે, અને પ્રસવ થવાના છેલ્લા અઠવાડિયામાં, તે નીચે ઉતરવા લાગે છે.

ગર્ભની લંબાઈ, વજન વિગેરે.

ગર્ભ ધારણના દિવસ. ગર્ભની લંબાઈ. ગર્ભનું વજન.

૨૮	એક આઠા જવ જેટલી.	૨૦ ગ્રેઈન્સ.
૫૬	બે આઠા જવથી ત્રણ આઠા જવ જેટલી.	૨ દ્રામથી ૫ દ્રામ અથવા આશરે ૧ રૂ. બાર.
૮૪	બેથી ત્રણ ઇંચ.	૧ થી ૨ આઉન્સ.
૧૧૨	ત્રણથી છ ઇંચ.	૨ થી ૩ આઉન્સ.
૧૪૦	છથી આઠ ઇંચ.	૫ થી ૭ આઉન્સ.
૧૬૮	આઠથી દશ ઇંચ.	૧ રતલ.
૧૯૬	દશથી તેર ઇંચ.	૨ રતલથી ૩ રતલ.
૨૨૪	તેરથી સાડાપંદર ઇંચ.	૩ રતલથી ૫ રતલ.
૨૫૨	સાડાપંદરથી અઢાર ઇંચ.	૬ થી ૮ રતલ કે વધારે.
૨૮૦	અઢારથી સાડીવીસ ઇંચ.	
૨૮૭	સાડીવીસથી ચોવીસ ઇંચ.	

ઉત્તમ ગર્ભાધાનમાં જન્મતી વખતે બચ્ચાનું વજન સાધારણ રીતે આશરે છ રતલ હોય છે.

નવું જન્મેલું બાળક.

New-born Infant—ન્યુબર્ન ઇન્ફન્ટ.

આપણા દેશમાં નવા જન્મેલા બાળકોનું વજન બહુ હોતું નથી, અને તેથી ઘણાં ખર્શાં નબળાં હોય છે. આ લખાણ ઇંગ્રેજ લલનાઓનાં જન્મેલાં બાળકોના વજનને લાગુ પડે છે.

નવું જન્મેલું બાળકનું વજન ૬ ફૂં થી ૮ રતલ હોય છે, છોકરાનું વજન છોકરીના વજનથી જરા વધારે હોય છે, અને જેને અગાડી બચ્ચાં અવતર્યા હોય છે તેના બચ્ચાંનું વજન પહેલવહેલાં જન્મેલાં બચ્ચાં કરતાં કાંઈક વધારે હોય છે.

બાળકના વજનનો આધાર ધણી ધણી આણીની ઉંચાઈ, તેમનો બાધા અને ગર્ભાધાનમાં અડચણ ઉપર રહે છે.

નબળા બાંધાની માતાઓ તેમનામાં રક્તની નિર્બળતા અને પાતળા, નબળા ધણી સાથેનું લગન એનાથી જન્મેલા બાળકોનું વજન ૪ ફૂં થી ૭ રતલ હોય છે.

ઘણી ઉલટીવાળી સ્ત્રીના બાળકનું વજન પાા રતલ હોય છે. કંઠમાળ અને ઉપદંશવાળી સ્ત્રીના બાળકનું વજન ઓછું થાય છે અને ઉપદંશવાળીમાં ભાગ્યેજ જીવતું અવતરે છે.

બાળકનું વજન જન્મ પછી ત્રણ દિવસમાં ઘટે છે અને ત્યાર પછી અસલ વજન પર આવી જાય છે. અધુરે જન્મેલા બાળકનું વજન જો બાળક નબળું હોય અને દૂધ પી શકતું અગર ધાવી શકતું ન હોય તો વજન ઘટે છે. તેમજ કમળો થાય તો ઓછું થાય છે અને જેમ જેમ વજન ઘટતું આવે તેમ તેમ બાળક ઉછરી આવતું નથી અને આખરે જો-ખર્શાં આવી જાય છે; કારણ કે તેનાથી દુધ પીવાતું નથી, અગર નબળા દુધનું ધાવણ મળે છે, અગર બાળકથી ડીટરીઓ ખેંચી શકાતી નથી. માતા પ-ડખામાં બચ્ચું ધાવ્યા વગર પડતું રહે છે, અને જોખતાં વજન વધતું નથી માટે ધવરાવ્યા પહેલાં તથા પછી વજનની વખતોવખત ખાત્રી કરવી જોઈએ. અને વજન વધતું જતું ન હોય તો બાળક પોષણ વગર મરણ પામશે એમ ધારવું. કદાચ ધાવ રાખ્યા પછી પણ વજન વધતું ન હોય તો ધાવ પણ બદલવી અને સાત મહીના સુધીમાં વજન વધતું જતું હોય તો એમ ધારવું કે બાળકને બરાબર પો-પણ મળે છે, અને ઉછરે છે. આ ખાત્રી કરવા સાર દર અઠવાડિયાએ વજન લેવું જોઈએ.

માતાના અગર ધાવના મંદવાડને લીધે ધાવણમાં થોડા દિવસની અડચણ આવે તો એકદમ ફેરફાર નહી કરતાં ચલાવી લેવું જોઈએ અને લાંબો મંદ-વાડ હોય તથા દુધ બગડતું હોય તો જરૂર ફેરફાર કરવો. ધાવ બદલવાની હોય તો તેને જરા પણ માલમ પડવા દેવી નહિ, અને ન્યારે પાસ કરેલી ધાવ તૈયાર હોય ત્યારેજ તેને બદલવાની છે એમ જણાવવું અને ત્યાર પછી તે રમ આપેલી ધાવને બચ્ચું ધવરાવવા આપવું નહિ.

ઔર એ બહુ ઉપયોગિ વસ્તુ છે. અને (Placenta-પ્લેસેન્ટા) ફેરસા અને જરૂરનું કાર્ય કરે છે.

ઔરના બંને પડમાં બચ્ચું નવ માસ રહે છે. અને ઔર અને બચ્ચાની નાળ દ્વારાએ ગર્ભનું પોષણ થાય છે. નાળ જેને ઇમ્બ્રીકોમાં (Funis or Umbilical Cord-ફયુનીસ, અંબીલાઈકલ કોર્ડ) અંબીલાઈકલ કોર્ડ કહે છે જેના વતી માતા બચ્ચા સાથે સંધાય છે તથા બચ્ચાની અંબોધ સાથે તેના એક છેડા હોય છે, અને નાળનો બીજો છેડો ઔર સાથે સંધાયેલો રહે છે અને ઔરના મધ્યભાગ સાથે ધણાભાગે નાળ લાગેલો હોય છે. પણ કોઈ કોઈ વખત કારે પણ લાગેલો હોય છે અને કોઈ કોઈ વખત ઔરના કોઈ પણ ભાગ પર લાગેલો હોય છે. પુણ્ય પ્રસવ કાળે ૨૧ થી ૨૩ ઇંચ લાંબો હોય છે; પણ કોઈ કોઈ સ્ત્રીઓમાં પાંચ છ શીટ લાંબો હોય છે અને ટુંકામાં ટુંકા પાંચ ઇંચ હોય છે. ગર્ભ રહ્યા પછી ત્રણ ચાર અઠવાડીયા સુધી નાળ કોઈ દેખાતો નથી; પણ પાંચ છ અઠવાડીયામાં જડો નાનો દોરડા જેવો નાળ થાય છે. જળુતી વખતે ધણું કરીને નાપડો બાળકની ડોકમાં વિંટલાયેલો હોય છે અને મસ્તકમાંથી વખત આવ્યે ખસેડી શકાય છે. આનું હોય છે ત્યારે નાળ બહુ લાંબો હોય છે. કોઈ કોઈ વખત નાળમાં ગાંઠો પડેલી હોય છે; પણ આથી બચ્ચું મરી જતું નથી.

ગર્ભાધાનમાં બાળકનો જન્મ થતાં પહેલાં ગર્ભનું રૂધિરાભિસરણ.

(Circulation of the foetus)

સરકયુલેશન ઔર ધ શીટસ.

કેટલીક વિવક્ષણ અને ચમત્કારિક સ્ત્રીઓમાં એવા વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે કે માતાના પેટમાં ગર્ભનું પોષણ શ્વાસોચ્છવાસ અને લોહીનું ફરવું કેવી રીતે વગર અડચણે ખાધા વગર હવા મળ્યા વગર અને હૃદયસ્થાન વગર અદ્ય રૂપે થતું હશે ? આના ઉત્તરમાં લખવાનું કે માતાના પેટમાં બાળક હોય છે ત્યારે બાળકનું રૂધિરાભિસરણ નીચે પ્રમાણે થાય છે. માતાના ગર્ભાશયમાં ગર્ભ વખતે ઔર (પ્લેસેન્ટ) પહેલી થાય છે ત્યારે ઔરમાંથી રૂધિર બાળકની નાભીમાંથી નાળ દ્વારાએ કુંટી સુધી ગર્ભમાં

જાય છે અને બાળનું લોહી ચક્ર (Liver) તરફ વહે છે; તેમાંથી થોડું તે ઇટ્રી તરફ જાય છે અને બાળનું ડક્ટસ વીનોસસ (Ductus Venosus) દ્વારાએ ઓસેન્ટીંગ વીનાકેવામાં જાય છે અને તેની દ્વારાએ જમણી કણ્ઠિકા (Auricle)માં જાય છે. આમાંથી થોડું લોહી ડીસેન્ટીંગ વીના કેવામાં જાય છે અને થોડું લોહી ફોરામેન ઓવેલી (Foramen ovale) દ્વારાએ ડાબી કણ્ઠિકામાં જાય છે, અને ત્યાંથી પછી ડાબી જવનિકા (Ventricle)માં જાય છે અને થોડો ભાગ જમણી જવનિકાના સંકોચ સાથે પલ્મોનરી ધમનીમાં જાય છે અને પછી ડક્ટસ આર્ટીરીઓસસ દ્વારાએ મોટી ધમની-એઓર્ટામાં જાય છે. ડાબી જવનિકામાંથી પણ લોહી એઓર્ટામાં જાય છે અને એઓર્ટામાંથી થોડું લોહી ગર્ભના મસ્તક અને હાથો દ્વારાએ ઉપર ફરે છે અને પછી ધડ અને પગો દ્વારામાં લોહી નીચે ફરે છે. બાળકના શરીરના નીચલા ભાગમાં ફરતાં ફરતાં ઇન્ટર્નલ ઇલીઆક ધમનીઓ દ્વારાએ નાળની કુંટીની ધમનીઓમાં થઈને (પ્લેસેન્ટા) ઔરમાં પાછું સાફ થવા આવે છે.

આ. નં. ૨૩૨.

(ગર્ભાશયમાં ગર્ભનું રૂધિરાભિસરણ).

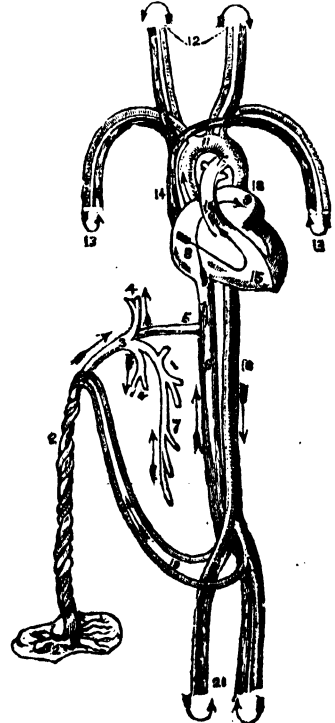

Diagram of the Foetal circulation
(from Wilson).

1. Umbilical vein proceeding from the placenta (2).

3. Umbilical vein, dividing into branches; two (4, 4), to be distributed to the liver; and one (5), the ductus venosus, which enters the inferior vena cava (6).

7. Portal vein, communicating with the right hepatic branch.

8. Right auricle.

9. Left auricle.

10. Left ventricle.

11. The arch of the aorta.

The arrows 12 and 13, represent the return of the blood from the head and upper extremities through the jugular and subclavian veins.

14. Superior vena cava.

15. Right vena cava.

16. Pulmonary artery.

17. Ductus arteriosus.

18. Descending aorta.

19. Hypogastric arteries.

20. External iliac.

Foetal Circulation in Utero.

C. Heath F. R. C. S.

બાળક જન્મે ત્યાર પછી તેનામાં થતા ફેરફારો.

હવે ગર્ભાધાનમાંથી બાળક બહાર પડે છે અર્થાત્ જન્મે છે કે તરતજ તે રડવા માંડે છે, અને રડ્યા પછી તેનો નાથડો કાપવામાં આવે છે. તેનું કારણ કે દુનીઆની હવા ખાય છે ત્યારે તે બાળકના ફેફસા દ્વારાએ તેનામાં હવા જાયતોજ બાળક જીવતું રહે છે. બાળક રડે છે ત્યારે રૂધિરાભિસરણ બીજા માણસોમાં આવે છે તેમ ચાલતું શરૂ થાય છે; પણ તેની સાથે બાળકના રૂધિરાભિસરણના અવયવોમાં હમેશને માટે તરતજ કુદરત ફેરફાર કરે છે. રડનાં અંદર શ્વાસ લેતાંજ ફેફસાનાં છિદ્રો ઉઘડે છે, અને વધારે રૂધિર તેમાં દાખલ થઈ વહે છે. કકટસ

આરટીરીઓસસની હવે જરૂર રહેતી નથી તેથી તે લંબાઇને બંધ થઇ જાય છે. તેજ વખતે જમણી કર્ણિકાનું સધળું લોહી જમણી જવનિકામાં જાય છે; ડાબી કર્ણિકા ફેફસાની આર પવ્વમોનરી શિરામાંનું લોહી ખેંચી લાવે છે અને રૂધિર અતિ વહેવાથી જમણી કર્ણિકામાં જવા વારતે ફેરામેને આવેલીનું છિદ્ર રૂધિર પાછું વહેવાથી બંધ થઈ જાય છે અને આથી બન્ને કર્ણિકાની વચમાં પૂરેપૂરું પડ થઈ બંધાય જાય છે.

નાથડો કાપ્યા પછી અગ્નીલાષકલ નાડીઓ અને શિરાઓમાં લોહી નહી વહેવાથી તે નાથડો સુકાઇ જઈ બંધ થઈ ખરી પડે છે અને તેવાજ ફેરફાર તેજ કારણથી અગ્નીલાષકલ શિરા અને કકટસ વીનોસસમાં થાય છે અને આ ફેરફારોથી હમેશને માટે મોટા મનુષ્યની માફક રૂધિરાભિસરણ ચાલે છે.

ગર્ભાશયમાં ગર્ભના મરણનાં લક્ષણો.

Signs of the Death of the
foetus in Utero.

સાઈન્સ ઓફ ધ રીટસ ઈન યુટેરો,

ગર્ભાધાનની પરીક્ષા કોઇ વખત ગર્ભાશયમાં ગર્ભના મરણ થવાથી વધારે મુશ્કેલીવાળી થઇ પડે છે. આથી કરીને દર્દી અને દાકતરનું મન આ વિષય પર વધારે શંકાશીલ થઇ પડે છે. કારણકે કોઈ વખત ખાત્રી સાથે બાળક જીવતું છે કે મરી ગયું છે તે કહેવાની જરૂર પડે છે. આ મત દાકતર તરીકેજ નહિ પણ પ્રસવ વખતે શસ્ત્રોપચાર કરવામાં અને તેમાં ખાસ કરીને ભ્રમણ કરવામાં તથા ગ્રી-પીઆ લગાડી બાળકનો પ્રસવ કરાવવામાં અથવા તો શિરછેદન કરવામાં દાકતરના મત લેવામાં આવે છે. જ્યાં સુધી માતાને જરા ધગ કરીને બાળકનો સહીસલામત પ્રસવ કરાવાય ત્યાં સુધી બહુજ ઉત્તમ છે. જ્યારે ગર્ભ મરી ગયો છે એમ ખાત્રી થાય તો જેમાં વધારે યશ મળે અને માતાને ધણુંજ જીજ્ઞાસુ થાય તેવો રસ્તો લેવો એ વધારે ડાહ્યાપણુ ભરેલું છે.

બાળક મરી ગયું છે કે જીવતું છે તે ખાત્રીથી કહેવું એ દુર્ભાગ્યે ધણુંજ કઠણ છે. તે છતાં કેટલાંક લક્ષણોથી કહી શકાય છે. આ લક્ષણોના બે ભાગ કરેલા છે. ૧ વિભાગમાં પ્રસવ પહેલાનાં

લક્ષણો અને ૨ વિભાગમાં પ્રસવ વખતે થતાં લક્ષણો હોય છે.

પ્રસવની શરૂઆત થયાં પહેલાં ગર્ભના મરણનાં લક્ષણો, અને વધારે વખત થઇ આવેલા તેના કીમતીપણાના પ્રમાણમાં અને લખ્યાં છે.

૧ પેટમાં કાંઈ મરી ગયું છે તેવી લાગણી અને તેનો ભાર લાગવાથી જણુનારીને એમ લાગે છે કે તેનો ગર્ભાશય નીચે પડી ગયો છે. તેની સાથે:-

૨ પેટમાં ચંકું લાગે છે અને કાંઈ કાંઈવાર ટા-હની કંપારી થઈ આવે છે. શ્રવણનળી પેટપર મૂકવાથી ગર્ભના કાંઈ અવાજ સંભળાતા નથી અને બાળક ફરકતું લાગતું નથી.

બાળકનું ફરકતું માતાને તેમજ દાકતરને સમજાતું નથી.

૩ પેટ નરમ થઈ ગયેલું લાગે છે. તેની કડીનતા તેમજ સ્થિતિસ્થાપકતા અને માળાશ જતી રહી હોય છે.

ગર્ભ પેટમાં આમ તેમ દર્દીના ફરવા સાથે ફરે છે.

પેટ ખેસી જાય છે તેથી ડુંડી પણ ખેસી જાય છે, ગર્ભને મરી જવાને દીર્ઘકાળ થઇ જાય તો પેટ ઘણું કઠમ્મ કમી થઇ જાય છે, સ્તન લચ્વી નરમ પડી જાય છે, દુધ પેદા થતું અટકી જાય છે, યોનિમાંથી સ્નિગ્ધ દુર્ગંધીવાળો શ્લેષ્મ નિકળે છે અને આટલાં લક્ષણો સાથે તેણી માંદગીવંત લાગે છે. તથા સુસ્ત ને મનમાં દિલગીરીવાળી દેખાય છે, ક્ષુધા મરી ગઇ હોય છે, ઉખટા થાય છે, શ્વાસ દુર્ગંધવાળો ગંધાય છે, નેત્ર ઉડાં ગયેલાં દેખાય છે અને આ લક્ષણો કાંઈવાર એવાં લાગે છે કે બાળકનો પ્રસવ યોગ્ય વખત પહેલાં કરાવવાનું મન થઇ આવે છે.

અલખત આ બધાં ચિન્હોપર વિશ્વાસ રખાય નહીં, તેમ તે લક્ષણો ગર્ભાધાનના કાળપર આધાર રાખે છે; અને કાંઈ વખત તો સુટરસનું આમણું નિકળે છે ત્યારે ઉપલાં ઘણાંખરાં ચિન્હો થઇ આવે છે; છતાં પણ જીવતા બાળકનો પ્રસવ થાય છે.

કાંઈ વખત બાળક ફરકતું નથી, શ્રવણનળીથી બાળકની છાતીના અવાજ સંભળાતા નથી, સ્તન નરમ પડી જાય છે, દુધ આવતું નથી છતાંદિ લક્ષણોથી આવા દર્દીને કેશ બહુ શંકાવાળો થઇ પડે છે.

પ્રસવ થયા પછી બાળકના મરણ બાબતનો

ખરા આધાર બાળકપર રહે છે, તથા ખરા આધાર શ્રવણનળીના અવાજોપર રહે છે અને પ્રસવ વખતે બાળકનો કયો ભાગ પ્રસવમાં પહેલો દેખાય છે તેના પર આધાર રહે છે. મસ્તકથી જન્મે તો બે લક્ષણો મુખ્ય છે. નિતંબથી પ્રસવ ન થાય તો બાળકને લોહીનો કાળો દસ્ત આવે છે જેને મેકોનિયમ-meconium કહે છે અને (૨) ગર્ભજળ ચીકણો, દુર્ગંધીવાળો અને સ્નિગ્ધ નિકળે છે.

મસ્તકથી પ્રસવ થાય તો મસ્તકપર જે સોળે દેખાણુનો થાય છે તે મરી ગયેલા ગર્ભના મસ્તકપર દેખાતો નથી. મરી ગયેલા ગર્ભના મસ્તકનાં હાડકાં પોચાં, નરમ થયેલાં અને હાલતાં હોય છે અને તેનો અવાજ સંભળાય છે.

નિતંબના પ્રસવમાં શુદ્ધાતું છિદ્ર નરમ પડેલું લાગે છે અને સંકાય જતો રહ્યો હોય છે. ચહેરાના પ્રસવમાં મરી ગયેલા ગર્ભમાં ઓઠ, જીભ હાલતાં નથી અને પોચાં પડેલાં લાગે છે.

હાથના પ્રસવમાં જીવતા ગર્ભના હાથ સુઝેલા, શ્યામ દેખાય છે ને તેની ગરમી લાગે છે. મરી ગયેલા ગર્ભમાં કાંઈ સોળે કે કાળાશ હોતી નથી, હાથ હાલતો નથી અને ગરમી લાગતી નથી તથા ઘણો કાળ થયો હોય તેમ ત્વચા નિકળી પડેલી દેખાય છે. જો પ્રસવ નાડીથી થયો હોય તો મરી ગયેલા ગર્ભની નાળ નરમ, પોચી, ખાલી અને નાડીના ધબકારા વગરની હોય છે. જીવતો ગર્ભ હોય તો નાળ કઠણ, લાલ, સુઝેલી અને નાડીના ધબકારા થતી નાડી લાગે છે.

છાંડ.

(Mole Pregnancy-મોલ પ્રેગનન્સી.)

ગર્ભ બંધાયા પછી નિયમિત રીતે વૃદ્ધિ ને પરિપક્વતા પામવાને બદલે ન્યારે તેના કેટલાક ભાગ નિરર્થક વૃદ્ધિ પામે છે, ત્યારે છાંડ થયું કહેવાય છે.

ઘણા લોકો છાંડનો ખરા અર્થ સમજ્યા વિના ન્યારે ગર્ભાશયમાં કાંઈ ગ્રંથી કે અર્બુદ થયું હોય છે, ત્યારે પણ છાંડ છે, એમ ધારીને અજ્ઞાન સુચાણીઓ પાસે દવા કરાવે છે, ને પછી ન્યારે દર્દ મટતું નથી, ત્યારે ભણેલ ડાકટરો કે પાસ થયેલ સુચાણીઓ પાસે તેઓ જાય છે; એ વખતે પછી

દવા કરવાનો સમય ધણો ખરા વીતી ગયો હોય છે, જેથી જલ ને અત્તાનનું પરિણામ તે બિચારી સ્ત્રીને ભોગવવું પડે છે. આ થવાનું એક કારણ એ છે કે ખરા છાંડમાં તેમજ ગર્ભાશયના બાધિઓમાં પણ શરૂઆતમાં હમેલના જેવાં જિન્હો થાય છે, અને બે ત્રણ માસ પછી તે જિન્હો બંધ પડે છે.

છાંડ થાય છે, ત્યારે કાં તો:—

(૧) ગર્ભનો આકાર બંધાવાને બદલે તેનાં પડ મોટાં ને નડાં થઇ જાય છે, તે ગર્ભાશયમાં માંસના લોચા જેવાં લાગે છે. (૨) અગર તેના પડની વચમાં રક્તસ્રાવ થાય છે, અને તેથી ગર્ભ વૃદ્ધિ પામવાને બદલે જડ માંસ જેવો થઈ રહે છે. (૩) અગર ગર્ભ ઉપર શરૂઆતમાં જે “કારીઅન” નામનું પડ થાય છે, તેની ઉપર ખારીક રૂવાડી અગર કેશ (villi) હોય છે, તેમાં બિગાડ થવાથી નાના નાના મોતીઓ બંધાય છે, ને ગર્ભનું રૂપાંતર થઇ જાય છે. આવા છાંડને મોતીઆખંધ છાંડ કહે છે, અને તે વિશેષ જેવામાં આવે છે. દરેક મોતીઓ રાઇના દાણાથી દ્રાક્ષ જેવડા થાય છે, ને તેમાં પાણી હોય છે.

ગર્ભનું મૃત્યુ થયા પછીજ ધણું કરીને તો છાંડ થાય છે, પણ જો કદી છાંડ તે પહેલાં શરૂ થાય, તોપણ થોડા વખતમાં ગર્ભ નાશ પામે છે, અને તેને મળતું પોષણ તેના પડ વગેરેને મળવા માંડે છે, આથી ગર્ભનું માંસ અનિયમિત રીતે જલદી વધવા માંડે છે. માત્ર ચાર પાંચ માસ થયા હોય, તો પણ પેટનો દેખાવ આઠ નવ માસના જેવડો લાગે છે.

નિર્ણય:—છાંડ છે કે કેમ? તે સવાલ ધણો અગત્યનો થઇ પડે છે, અને તેનો નિર્ણય કરવો એ સરલ વાત નથી; કેમકે તેનાં જિન્હો બધી વખત રપટ હોતાં નથી.

શરૂઆતમાં ગર્ભાધાનનાં જિન્હો જણાય છે, પણ બ્યારે પેટ જેટલું વધતું જોઈ એ તેના કરતાં એકદમ વધારે વધતું જણાય ત્યારે છાંડ હોવાનો સંભવ રહે છે. બે ત્રણ માસ સુધી રજોદર્શન બંધ રહ્યા પછી, સ્ત્રીને ઋતુસ્રાવની માફક રક્તસ્રાવ થાય છે; ને તેથી કોઇ કોઇ સ્ત્રીને ધણું લોહી જાય છે. ગર્ભપાતમાં જેમ ગર્ભ બહાર નીકળે છે, તેમ છાંડમાં ગર્ભ બહાર નીકળતો નથી. ત્રણ ચાર માસ થઈ જાય છે, તોપણ ગર્ભ ફરકતો જણાતો નથી; પાંચમા મહિનામાં એ ગર્ભના રક્તાશયના ધ્વનિ

સંભળાતા નથી, ને તેથી ખાત્રી થાય છે કે સ્ત્રીને હમેલ નથી. જો તે અર્થુદ્ધ હોય તો ધણું કરીને શરૂઆતમાં પેડુમાં સણકા આવે છે, અને પાછળથી સ્ત્રીનું શરીર ધણું લેવાઇ જાય છે, તથા તાવ, રક્તસ્રાવ, ગંધાતી ધાત વગેરે જિન્હો વખતોવખત જણાય છે. વળી અર્થુદ્ધથી પેડું બહુ મોટું લાગતું નથી. છાંડને લીધે પણ વારંવાર રક્તસ્રાવ થાય છે, સ્વચ્છ ધાત જાય છે, પરંતુ તેમ સધળા પ્રકારના છાંડમાં થતું નથી. આ ઉપરાંત અંદર પરીક્ષા કરવાથી ગ્રંથી કે મસા છે કે કેમ તે નક્કી થઈ શકશે. બ્યારે છાંડ જેવું દર્દ થાય, ત્યારે બનતાં સુધી વહેલી સારવાર શરૂ કરવી અને કોઇ સારા ડાક્ટર કે સુચાણીની સલાહ લેવી.

ઉપાય:—ગર્ભપાતની ચિકિત્સા પ્રમાણે ઉપાય લેવા માટે સારા ડાક્ટરની કે સુચાણીની સલાહ લેવી.

ખોટું ગર્ભાધાન-હમેલ-અધહરણી-શ્રીમંત.

Spurious Pregnancy-સ્પુરીઅસ પ્રેગનન્સી.

કેટલીક સ્ત્રીઓમાં હિસ્ટીરીઆ અને બીજી પ્રકૃતિઓને લીધે ખરી અધહરણીને મળતાં લગભગ બધાં જિન્હો થાય છે ત્યારે કેટલીક સ્ત્રીઓ ખરી અધહરણી છે તેમ માની બેસે છે અને શ્રીમંતની બધી ક્રિયાઓ અર્થાત્ રાખડી બંધાવવી, માતા વવરાવવાં, નાતો જમાડવી, વાયણાં ખાવાં છત્યાદિ ક્રિયાઓ કરાય છે અને આખરે ખરું શ્રીમંત છે એમ માની જણાવવાની તૈયારી કરવામાં આવે છે; પણ તે વખતે હુંશીઆર અનુભવી સ્ત્રીઓનો ઘાતર હોય તો સ્ત્રીનો વહુમ કાઢવા વાસ્તે બેશુદ્ધ કરવાની કૌચોરોદ્ધાર્મ નામની દવા સુંધાડવામાં આવે છે ત્યારે તે ખોટી અધહરણીનાં લક્ષણો બેશુદ્ધ કરવાની દવા સુંધાડવાથી (તેનાં સર્વ લક્ષણો) અદબ્ય થઈ જાય છે.) આ ખોટું ગર્ભાધાન પૂરા દિવસ ઉપર પણ થઈ જાય છે અથવા તો થોડાં અઠવાડીયાં સુધી રહી કાંઈ દવાથી અદબ્ય થઈ જાય છે.

કારણ:—આ રોગનાં કારણો કોઈ પણ રીતે નક્કી નથી. કોઇ કહે છે કે આધ્માનને લીધે થાય છે, કોઇ કહે છે ઉદરપટલના સંકોચનથી થાય છે; પણ આ કારણ ખોટાં છે; કારણ કે એમ થતું હોય તો આ રોગ પુરૂષવર્ગમાં થવો જોઈએ.

ધણાનું માનવું છે કે આર્તવના રોગથી અથવા તે ગર્ભના અંડાશયના રોગથી થાય છે.

ગર્ભાશયમાં ગર્ભાધાન રહેવાને બદલે અયોગ્ય સ્થાને રહેલો ગર્ભ.

Extra-Uterine Gestation.

(એકસ્ટ્રા યુટરાઇન જેસ્ટેશન.)

કુદરતી રીતે ગર્ભાશયમાં ગર્ભ રહેવાને બદલે અને તેમાં પણ અવ્યંખાની વાત એ છે કે વગર પર-લુલીઓમાં-ગર્ભાળીજ અંડાશયમાંથી નિકળી ફેલોપીઅન ટ્યુબસમાં અનિયમિત રીતે અટકી પડે છે અને ગર્ભાશયમાં નહીં જતાં તે નળીમાં જન્મ ગર્ભાળીજ વૃદ્ધિ પામે છે ત્યારે તે એકસ્ટ્રા યુટરાઇન જેસ્ટેશન કહેવાય છે.

ગર્ભાળીજ જે જગ્યામાં વૃદ્ધિ પામે છે તેના પ્રમાણમાં તે તેટલા મહીના ત્યાં રહી શકે છે તેની મુદત એક બે ત્રણ મહીનાથી માંડીને પાંચ મહીના સુધી રહે છે.

આ અયોગ્ય-સ્થાનિક ગર્ભ ચાર પ્રકારનો થાય છે.

૧. ઓવેરીઅન—Ovarian એટલે અંડાશયમાં ગર્ભાળીજ રહી જાય છે.

૨. ટ્યુબેરીઅન—Tubarian એટલે ફેલોપીઅન નળીમાં અંડાશયમાંથી આગળ વધીને ગર્ભાળીજ ફેલોપીઅન ટ્યુબમાં વૃદ્ધિ પામે છે.

૩. ઇન્ટરસ્ટીશીઅલ—Interstitial એટલે ગર્ભાળીજ ગર્ભાશયના માંસના રેશાઓમાં જન્મને અટકી પડે છે. આ પ્રકાર ઘણાજ જીવ વખતે થાય છે.

૪. વૅન્ટ્રલ—Ventral એટલે આ પ્રકારમાં ગર્ભાળીજ અંડાશયમાંથી નીકળી ફેલોપીઅન નળીમાં જતું નથી અગર તો દાખલ થઇ ત્યાંથી છુટું પડી પેટમાં અગર પેડમાં પડે છે અને ત્યાં કોઇ અવયવ સાથે વળગી રહી પછી રસોળી તરીકે વૃદ્ધિ પામી ત્યાં રહે છે. ઘણા ખરા દાખલામાં તે મરણ પામે છે અને પછી તેનો અંત આવે છે. તે સ્ત્રીના અંતકાળ સુધી તે રસોળી તરીકે રહે છે અને પછી તેનો કેટલોક ભાગ શોષાઇ જાય છે.

૫. અગર તે રસોળી પાકી પર થાય છે કે ગુમડા તરીકે પાકી પુટે છે અને તે પર તે પેડમાં જાય છે એથી તે સ્ત્રી પછી મરણ પામે છે અથવા તો તે ગુમડું બહાર આવે છે અને કુટીને આરામ થાય છે. તેથી તે સ્ત્રી બચી જાય છે અથવા તે બહાર નીકળતું ગુમડું આંતરડામાં, ગર્ભાશયમાં, યોનિમાં અથવા મૂત્રાશયમાં ફુટે છે. આ અયોગ્ય સ્થાનિક ગર્ભાશયનો પ્રકાર ઘણા વર્ષ લગી રહે છે—આવા ગર્ભમાં ઔર, નાળ અને પડ પણ હોય છે.

લક્ષણો—આ ગર્ભનાં લક્ષણો ઘણા ખરાં એકજ પ્રકારના જેવાં હોય છે. ઘણા ખરા અટકાવ એક સરખો આવ્યા કરે છે અને કોઇ વખત રક્તસ્રાવ થાય છે તેથી તે ગર્ભપાત થયો છે તેમ સૂચવે છે. દુખાવો, પેટમાં વજન, અકળામણ, ઝાડો, ઉનવા, પેટનો એક તરફનો વધારો અને તે ગાંઠમાં દુખાવો હોય છે.

ગર્ભના રક્તાશયના અવાજો પણ થોડી જગ્યામાં સંભળાય છે, બાળક ફરકતું લાગે છે અને સંભળાય છે એમ યોનિદ્વારથી પરીક્ષા કરવાથી કાંઇ સમજાય છે. બાળકના રક્તાશયના અવાજો કુદરતી ગર્ભાધાનમાં જ્યાં સંભળાય છે ત્યાંથી તે ઉંચા સંભળાય છે.

ચિકિત્સા—કોઇ ખાત્રીવાળી સુચાણી તથા કોઇ હુંશીઆર દાકતરની સલાહ લેવી.

અનિયમિત ગર્ભ—પ્રગનન્સી, બહુગર્ભ.

Multiple Pregnancy. Super foecundation—મલ્ટીપલ પ્રેગનન્સી—સુપર ફીકન્ડેશન.

સ્વાભાવિક રીતે સ્ત્રીઓ ઘણા અંશે એક બાળકને જન્મ આપે છે પણ જ્યારે એકજ વખતે થોડા વખતને છેટે એક ગર્ભાળીજ કરતાં વધારે ગર્ભાળીજ પરિપક્વ થઇ એકથી વધારે બચ્ચાંને જન્મ આપે છે ત્યારે તે બહુગર્ભ (Plural births—પ્લ્યુરલ બર્થ્સ) કહેવાય છે અને તેને પ્રસવ વિદ્યામાં સુપર ફીકન્ડેશન કહે છે. આ બહુગર્ભ થાય છે ત્યારે કોઇ ઔરતને જોડવાં એટલે બે છોકરાં અવતરે છે ને કોઇ કોઇ વખત કવચિત ત્રણ બાળકનો જન્મ થાય છે અને કોઇ વખત સેંકડે બહુજ થોડા ટકે ચાર—

પાંચ બાળકોનો જન્મ થાય છે. એવા દાખલા સુવાવડ ખાતાની ઈસ્પીતાલોમાં નોંધાયેલા છે.

૭૫ સ્ત્રીઓમાં એકજ નોડવાનો જન્મ નોંધાયેલો છે. મદામ ડી શાપેલમાં ૩૭૪૧૧ જન્મ નોંધાયેલાં છે તેમાં ૪૪૪ સ્ત્રીઓએ નોડવાને જન્મ આપ્યા હતા અને એકજ વખતે ત્રણ બચ્ચાનો જન્મ પાંચ સ્ત્રીઓમાંજ નોંધાયેલો હતો.

અર્ચીલ લખે છે કે, વિલાયતના સુવાવડ ખાતામાં ૨૫૭, ૯૩૫ સુવાવડના કેસોમાં—નોડવાને જન્મ આપેલા ૩૪૩૧ કેસો બચ્ચા હતા અને એકજ વખતે ત્રણ બાળકોને જન્મ આપેલા એવા ૪૩ દાખલા નોંધાયા હતા.

આ બહુગર્ભના દાખલા શાથી અને છે તેને માટે જુદા જુદા ગ્રંથકર્તાઓએ અનેક તર્કો આપ્યા છે; પણ આખરે એટલું તો ખાસ કારણ છે કે કેટલીક સ્ત્રીઓમાં અને કેટલાક પુરૂષોમાં પ્રગ્નેટપિત્તની શક્તિ અદ્ભુત હોય છે તેથી બહુગર્ભ પેદા થાય છે.

સાધારણ રીતે બહુ-ગર્ભના પ્રસવમાં દરેક ગર્ભને રહેવાને પોત પોતાની થેલી અને આર પડ હોય છે, ને કે કદી કદી લોહીના અભિસરણ માટે રક્ત-ધમનીઓ અને વાહિનીઓ એક બીજા સાથે મળેલી હોય છે અને કોઈ વખત એકજ આર અને એકજ થેલીમાં હોય છે.

બહુગર્ભમાં નોડવાનો જન્મ થયો બહુજ સાધારણ છે. નોડવામાં ગર્ભો બહુજ નાના કદના હોય છે અને ઉમરમાં વધે છે, તેમ તે બાળકો નાજુક થતા જાય છે. (Delicate children) પણ આ બીજાં સર્વે નોડવામાં જોવામાં આવતી નથી; કારણ જન્મતી વખતેજ કેટલાક નોડવાનાં જન્મેલાં બાળકો પૂરેપૂરાં વજનમાં અને તન્દુરસ્તીમાં પરિપક્વ હોય છે, એથી બીજાં બાળકોની માફક ઉમરમાં મોટાં થતાં તદ્દન તન્દુરસ્ત હોય છે, અને જીવતાં રહે છે.

બહુગર્ભના પ્રસવમાં ખાત્રી લાયક અને સંતોષકારક લક્ષણો જોવામાં આવતાં નથી. ગર્ભમાં પેટના બે ભાગ જોવામાં આવે છે; પણ તે બીજાં કારણોને લીધે પણ શે વિભાગ પેટના દેખાય છે.

અવજનનીથી સંભળાતા જુદા જુદા ગર્ભના રક્તાશયના અવાજો પેટની જુદી જુદી જગ્યાએ સંભળાય છે. નોડવાના જન્મ વખતે એકજ બાળક

અવતર્યા પછી થોડીવારે બીજું છોકરું જન્મે છે તો એક બચ્ચું મસ્તકથી જન્મે છે, તો બીજું તેથી ઉલટી રીતે જન્મે છે. એકનો જન્મ થયા પછી ભારેવાઈ સ્ત્રીના પેટ પર હાથ મુક્યાથી બીજું બચ્ચું છે તેની ખાત્રી થાય છે. પહેલા બાળકના નાળને તાણવો નહીં અને આરને ખેંચવી નહીં. પા અડધા કલાકે વેણ આવી બીજું મસ્તક અવતરશે, ને વાર લાગે તો બચ્ચું મુએલું જન્મશે. આશરે અર્ધો કલાક વાટ જોયા પછી બીજા બચ્ચાના અવતરવાનાં ચિન્હો ન દેખાય તો તેનું પડ ફેડવું અને વેણ આવે તેવા ઉપાય લેવા તથા ચરણ-બ્રમણ અથવા તો ચીપીઆથી બાળકને કાઢવું. કોઈ વખત બન્ને બાળકનાં મસ્તકો એક બીજા સાથે ભરાઈ અથવા તો અટકી જાય (Locking of fetuses) અને કોઈ ઉપાયે છુટાં ન પડે તો શિર ભેદન અથવા છેદન કરી છુટાં પાડ્યાં પડે છે.

એક બાળક અવતર્યા પછી કેટલાક દિવસે અથવા કેટલાક અઠવાડિયાં બીજું બાળક જન્મે છે. ત્યારે તેને સુપર ફેટાશન (Super foetation) કહે છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ જીવતા નોડવાને જન્મ આપે છે, કેટલીક સ્ત્રીઓ એક બાળકના જન્મ પછી બે ત્રણ મહીના કેડે બીજા બાળકને જન્મ આપે છે.

કેટલીક સ્ત્રીઓમાં એક બાળક ગોઠું જન્મે છે અને એકજ સ્ત્રીમાં બીજું બાળક એક બે મહીના પછી કાળું અથવા હાથસી જેવું જન્મે છે. તેનું કારણ કે એકજ સ્ત્રી પાસે બે પુરૂષનો જુદા જુદા વખતે થોડા દલાડા પછી સંયોગ થાય છે અને પછી તેમના પેટના દલાડા રહે છે. તેમાં ગર્ભાશયની પરીક્ષા કરતાં કેટલીક સ્ત્રીઓ ને એમ માલમ પડે છે કે અગાડીથી ગર્ભાશય એક પણ આગળ જતાં તેમાં બે વિભાગ હોય છે અને થોડાં પણ ડાબલ હોય છે આવી વખતમાં ત્રણ ચાર મહીના સુધીમાં પુરૂષબીજ જઈ શકે છે અને ગર્ભાશયનું મુખ બંધ નહીં થતાં ખુલ્લું રહે છે તેથી બીજો ગર્ભ રહેવાનો સંભવ હોય છે.

ગર્ભવંતીમાં ગર્ભને લીધે ગર્ભાશયનું સ્થલાંતર.

Displacement of the gravid Uterus

ડિસ્પ્લેસમેન્ટસ ઓફ ધ ગ્રેવિડ યુટરસ.

કેટલીક ગર્ભવંતીઓમાં કેટલાંક કારણોથી ગર્ભને લીધે ગર્ભાશય પોતાની જગ્યાએ નહીં રહેતાં ખરી વળી

નથી જાય છે. તેમાં સંકટ ધણા ટકા પશ્ચાત્પતન-Retroversion-તે થવાનાં મુખ્ય લક્ષણોમાં ઝાઝાની કમજબત-અંધકાષ્ટ અને પેશાબ ઉતરતાં બહુ મુશ્કેલી તથા આખરે પેશાબ થતો નથી ત્યારે પેશાબ કરાવવાની સલાહનો ઉપયોગ કરવો પડે છે. આ અડચણ ચાર મહીના પૂરા થયા પછી ઓછી થઇ જાય છે, અને કોઇ વખત ગર્ભપાત-કસુવાવડ થઇ જાય છે, ત્યારે તે દુઃખ દૂર થાય છે. આ દુઃખને માટે કોઇ કામોત્તર સુવાવડના દાકતરની સલાહ લેવી. બીજો નંખરે અગ્ર નમન અને પતન થાય છે અને છેલ્લું ગર્ભાશયનું અધઃપતન પણ બેવામાં આવે છે. ધણું કરીને ગર્ભ પડી અધુરે કસુવાવડ થાય છે અને પૂરા દિવસ જતા નથી તે છતાં કેટલીક ગર્ભવંતી ઓ આવા રોગ સાથે પૂરા દિવસે જીએ છે.

પ્રસવ.

(Labour-Parturition-લેખર-પારચુરીશન.)

જ્યારે ગર્ભ જરાબર પરિપક્વ થયા પછી બહાર આવે છે, અર્થાત્ સ્ત્રીને બાળક જન્મે છે ત્યારે પ્રસવ થયો કહેવાય છે; પ્રસવના બે મોટા વિભાગ છે.

પ્રસવમાં જ્યારે બાળક કુદરતી મસ્તકથી નિયમ પ્રમાણે કાંઈ શસ્ત્રની કે બીજા મનુષ્યના બળની મદદ વિના જન્મે છે, ત્યારે તે સ્વાભાવિક પ્રસવ (Natural Labour-નૅચરલ લેખર) કહેવાય છે; જ્યારે આ નિયમથી ભુદ્ધી રીતે પ્રસવ બીજા મનુષ્યની કે શસ્ત્રની મદદ વિના થઇ શકતો નથી, ત્યારે તે અસ્વાભાવિક પ્રસવ (Unnatural Labour-અનૅચરલ લેખર) કહેવાય છે. કેટલીક વાર પ્રસવ થયા પછી કેટલીક મુશ્કેલીઓને વ્યાધિઓ થઇ આવે છે, ત્યારે ઉપાધિયુક્ત પ્રસવ (Complicated Labour-કૉમ્પ્લીકેટેડ લેખર, કહેવાય છે.

પ્રસવ-કાળના ત્રણ વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે.

પ્રથમ કાળમાં કમળ-મુખ સંપૂર્ણ વિસ્તૃત થાય ત્યાં સુધી ગણાય છે; તેનો શુમાર છ થી બાર કલાક અગર તેથી વધારે કાળ થાય છે. મુખ સંપૂર્ણ વિસ્તૃત થાય અને ગર્ભ બહાર પડે ત્યાં સુધીના કાળને બીજાકાળ કહે છે, તેને થોડો વખત લાગે છે.

બાળક બહાર પડ્યા પછી ઔર નીકળી આવે તેટલા કાળને પ્રસવનો ત્રીજાકાળ ગણવામાં આવે છે.

પ્રસવની પહેલાં થતાં ચિન્હ:-પ્રસવ

ખરેખર શરૂ થાય, તે પહેલાં કેટલાંક ચિન્હો થાય છે, અને તે ઉપરથી પ્રસવનો વખત નજીક આવ્યો છે એમ સમજાય છે. ગર્ભના દિવસ પૂરા થઇ રહેવા આવે છે, ત્યારે સ્ત્રીને પોતાનું શરીર હળવું, અને જરા થોડી અગવડતાવાળું લાગે છે, તેનાથી શ્વાસોશ્વાસ સહેલાઈથી લઇ શકાય છે, હાલવા ચાલવામાં પણ સુગમતા થાય છે, બસ્તીમાં ગર્ભ નીચો આવેલો લાગે છે, કેટલીક સ્ત્રીઓને પેશાબની હાજત વખતો વખત થાય છે, અને પેશાબ ઉતારતાં દુખાવો થાય છે. દસ્તની બાબતમાં પણ કેટલીક સ્ત્રીઓને એવીજ અડચણ નડે છે. દસ્ત ધણા દિવસથી થોડો થોડો કમળ રહેતો હોય તો, પ્રસવ જલદી થઇ શકતો નથી, કેમકે તેથી મળાશયનો ભાગ કંટણ થઇ ગયો હોય છે. કેટલીક સ્ત્રીઓને રાત વખતે પેટમાં દુખવા આવે છે, ને જ્યારે જરાએક પાતળો દસ્ત આવે છે, ત્યારે દીક થાય છે. પ્રસવ થવાના છેલ્લા અડવાડીઆમાં કોઇ કોઇ સ્ત્રીને પેટમાં કાંઈ સખત દબાણ (tight pressure) થતું હોય એમ લાગે છે. આ વખતે પેટ ઉપર બહારથી હાથ મુક્યો હોય તો ગર્ભાશય કંટણ લાગે છે. આવા દબાણને ખોટી વેળું (Pains-ફૉલ્સ પેઇન્સ) કહી શકાય કેમકે તે વખતે પણ ગર્ભાશય સંકુચિત થાય છે. આવાં ચિન્હ થોડા કલાકથી માંડી થોડા દિવસ સુધી થાય છે.

પ્રસવને થોડીવાર હોય છે ત્યારે યોનિમાર્ગમાંથી શ્લેષ્મવાળી ધાત જાય છે. તેમાં થોડોએક ભાગ રક્તનો હોય છે; તેને શો (show) કહે છે. આ ચિન્હથી નકી સમજવું કે હવે પ્રસવ નજીક છે. આવી ધાત ગર્ભાશયની ગ્રીવાની રક્તનળીઓ તુટવાથી જાય છે, પ્રસવનો વખત જેમ નજીક આવતો જાય છે, તેમ આ ધાત વધારે કાળાશ પડતી થતી જાય છે આ પછી થોડીવારે વેળું આવવા માંડે છે એટલે પ્રસવ શરૂ થયો ગણાય છે. આવી વખતે દાકતરે સ્વચ્છ પાણીમાં હાથ ધોઇ વેસેલીન કે મીઠા તેલમાં આંગળીઓ બોળી ધીમેથી યોનીમાં તપાસ કરી કહેવાની જરૂર પડે છે કે કેટલે સુધી ગર્ભાશય ઉઘડ્યો છે અને ગર્ભનો કયો ભાગ પ્રસવનો લાગે છે.

સ્વાભાવિક પ્રસવ.

(Natural Labour-નૅચરલ લેખર.)

દરેક સ્ત્રી કુદરતી રીતે બાળકને વિના કષ્ટે જન્મ આપવાને યોગ્ય હોય છે, માત્ર જ્યારે તે અશક્ત,

કે ખીમાર હોય, ગર્ભ કાંઈ વિપરીત પ્રકારનો હોય, અગર તો પોતાના અંગ કાંઈ ખામીવાળાં હોય, ત્યારે જ તેને ખીન્ન મનુષ્ય કે શસ્ત્રની મદદની જરૂર પડે છે.

પ્રસવ-યુક્તિ.

કુદરતની આવી અગમચેતીથી આપણને અચાનક લાગ્યા વિના રહેશે નહિ; પણ ગર્ભને દબાણ કરે તેવા કયા અવયવો છે, તથા ગર્ભને આવવાનો રસ્તો કેવો છે, તે જાણવામાં આવશે, ત્યારે તે અચાનક દૂર થશે, અને તે મહાન સત્તાને કેટલુંબધું માન આપવું જોઈએ એ જણાશે.

ગર્ભાશય પોતે સ્ત્રીની ઇચ્છા વિના સંક્રાંત્ય પામે તેવી થેલી છે; અને તેની આસપાસ પેટના સ્નાયુઓ આવેલા છે, તે તેની ઇચ્છા પ્રમાણે સંક્રાંત્ય તેવા છે. ગર્ભાશયની થેલીમાં સ્નાયુઓ એ તરફ એવી રીતે ગોઠવાયેલ છે કે તેઓ સંક્રાંત્ય, ત્યારે અંદરનો પોકળ ભાગ નાનો થાય, અને અંદર જે હોય તેને કમળ તરફ જવાનું દબાણ થાય. પ્રસવ વખતે ગર્ભાશયના સ્નાયુઓ સંક્રાંત્યવા લાગે છે, એટલે વેંણુ (પેટનો દુખાવો—Labour Pains—લેબર પેઇન્સ) શરૂ થાય છે. તે રહી રહીને સંક્રાંત્ય છે, ને તેથી વેંણુનું દર્દ રહીને રહીને થતું લાગે છે. આ દર્દની સાથે સ્ત્રી પોતાની ઇચ્છાવડે પેટના ને પેડુના ખીન્ન સ્નાયુઓને સંક્રાંત્યે છે ને બાળકને બહાર કાઢવા અંદરથી જોર કરે છે; કરાંજે છે—પણ થોડીવાર પછી વેંણુ વધારે જોરથી આવે છે, એટલે તેનું મનોબળ નરમ પડે છે, પણ તે પેટના સ્નાયુઓ પોતાની મેળે બળ કયું જાય છે, ગર્ભને ઉપરથી દાબતે જાય છે, અને નીચે જગ્યા થતી જાય છે. જ્યારે ગર્ભને આ રીતે બહારથી દબાણ થાય, ત્યારે તે કેમ દબાઈ જતો નહિ હોય તે સવાલ સહેજે થાય તેવો છે; આ ગર્ભની ફરતો પ્રવાહી, જે ગર્ભજળ (Liquor Amnii—શાષકવૈર ઐમનાઇ) કહેવાય છે તે હોય છે, અને દબાણનો કેટલોક માર તે ખમે છે, વળી જ્યારે તે પ્રવાહીને ઉપરથી દબાણ લાગે છે, ત્યારે તે નીચે જોર કરે છે; બાળકનું મસ્તક જે ઘણું કરીને નીચે હોય છે, તેને પણ હડસેલો લાગે છે. બાળકનું મસ્તક સ્વાભાવિક રીતે આગળ આવે છે, અને કાંઈવાર તે બહુ મોટું હોય તો બહાર આવતાં મુશ્કેલી નડે છે.

અસ્તિત્વી રચનાનું વર્ણન જોવાથી જણાશે કે ગર્ભને કેવી રીતે પ્રથમ આગમન દારમાં આવી નિર્ગમન દારમાંથી બહાર નીકળવું પડે છે; તેની ગતિ સીધી નીચી થતી નથી, પણ વ્યાસની ન્યૂનાધિકતાને અનુસરીને આડી અવળી થાય છે; નીચે ઉતરતાં ગર્ભનું મસ્તક સ્કુના આંટાની માફક ફરતું જાય છે.

પ્રસવનો પ્રથમ કાળ—પહેલાં વેંણુ આવવા માંડે છે તે કેડમાંથી શરૂ થઈને પેટમાં આવે છે, અને જાણે કાંઈ પેટમાં કાપી નાખતું હોય એવું દર્દ થાય છે; તે થોડીવાર રહે છે, પણ તેનો દુખાવો વધારે વિષમ લાગે છે. ધીમે ધીમે વેંણુ વધારે વખત સુધી રહેવા લાગે છે, કેટલીક સ્ત્રીઓને આ સાથે ઉલટી થાય છે; પણ જે ઉલટીમાં કાશીના કુચા જેવો પદાર્થ નીકળે તો તે સ્ત્રીની અતિ ક્ષીણતાની નિશાની સમજવી.

વેંણુ આવવા લાગ્યા પછી કમળ ખીલતું જાય છે, અને જ્યારે કમળ સંપૂર્ણ ખીલે છે, ત્યારે કેટલીક સ્ત્રીઓને ટાઢ વાવા લાગે છે; આ વખતે યોનિમાર્ગ પોચો અને આર્દ્ર થઈ જાય છે.

(અહીંયાં સુધી પ્રસવનો પ્રથમ કાળ છે.)

વેંણુ શરૂ થયા પછી કમળને સંપૂર્ણ રીતે ખીલતાં પાંચ છ કલાકથી વધારે વાર થતી નથી. પ્રથમ સુવાવડ વખતે સ્ત્રીને વધારે કષ્ટ પડે છે.

પ્રસવનો બીજો કાળ—કમળ ખીલ્યા પછી થોડી વારે અંદરનાં પડ તુટે છે, ગર્ભ-જળ વહેવા માંડે છે, વેંણુ વધારે જોરથી આવવા માંડે છે, ને સ્ત્રી શ્વાસ ઈંધીને બળ કરતી હોય એમ લાગે છે. આ પ્રસવની બીજી અવસ્થાની શરૂઆત ગણાય છે ને તે શરૂ થયા પહેલાં સ્ત્રીને જરાવાર આરામ મળે છે. આ વખતે કમળ સ્પષ્ટ દેખાતું નથી, પણ યોનિ ને ગર્ભાશયનો નળ એક થઈ ગયો હોય એમ લાગે છે. વેંણુ જેમ જેમ આવતી જાય છે, તેમ તેમ અચ્ચાનું મસ્તક નીચે ઉતરતું જાય છે. ગર્ભાશયમાંથી તે યોનિમાર્ગમાં આવે છે, અને યોનિમાર્ગમાં આવીને સીવણી ઉપર ખેસે છે, એટલે યોનિદ્વાર ઉઘડવા માંડે છે. તે વખતે અંદરથી ઘણું જોરથી હડસેલો લાગે છે, એટલે બાળકનું મસ્તક યોનિદ્વારની બહાર આવે છે. આ વખતે ફરીથી સ્ત્રીને જરાવાર આરામ

આ. ૨૩૩.

આળકનું મસ્તક. (a) લલાટ, (b) પાર્શ્વ અસ્થિ,
(c) પશ્ચિમ અસ્થિ, (d) પૂર્વ અક્ષરંદ્ર.

The vault of the cranium.

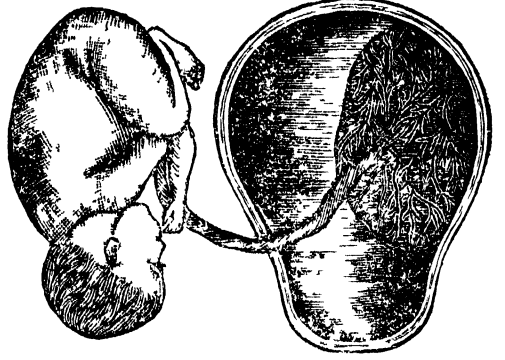
A. Meadows.

મળે છે, પણ ગર્ભાશય પોતાની મહેનત પાછી શરૂ કરે છે. આળકનો એક ખભો ઉપર વંક્ષણ મંધી પાસેથી પસાર થાય છે, અને બીજા ખભો નીચે સીવણી પાસેથી પસાર થાય છે; એમ કરતાં આળકનો જન્મ સંપૂર્ણ થાય છે, અને તે પછી બાકી રહેલ ગર્ભજળ વહી જાય છે. બચ્ચું જન્મી રહે છે, ત્યારે પ્રસવનો બીજા કાળ—ત્રીજી અવસ્થા પૂર્ણ થઈ ગણાય છે. આ વખતે જણનારીએ કોઈ જાતનું જોર કરવું નહીં.

આળકનો જન્મ થયા પછી, ગર્ભાશય થોડીવાર વિરામ લે છે; પરંતુ તે પછી ફરીને તેમાં દર્દ શરૂ થાય છે ત્યારે સ્ત્રી ને આંખા મિચ્યા પડી રહે તે ૧૫-૨૦ મીનીટમાં ઝાર (Placenta-પ્લેસેન્ટા) છૂટી પડવા માંડે છે. ઝાર છૂટી પડીને બહાર નીકળ્યા પછી થોડાંએક રક્તસ્રાવ થાય છે; અને તે પછી ગર્ભાશય કંકણ ને ગંકુચિત થાય છે, તે બહારથી દાખી જોતાં આળકના મસ્તક જેવું લાગે છે. જ્યારે ઝાર બહાર આવી રહે છે, ત્યારે ત્રીજા કાળ—ત્રીજી અવસ્થા પૂર્ણ થઈ કહેવાય છે. પ્રસવ સાધારણ રીતે છથી બાર કલાક સુધી ચાલે છે. કોઈ વાર બે ત્રણ કલાકમાં પ્રસવ થઈ રહે છે. મોટી ઉંમરે હમેશ રહ્યા હોય તો વધારે વખત લાગે છે અને કોઈ વાર ચાર પાંચ દિવસ નીકળી જાય છે.

આ. ૨૩૪.

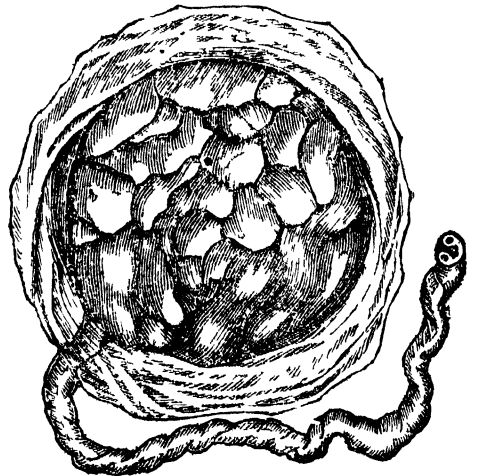
ગર્ભાશયમાં ઝારનું સ્થળ, નાળ અને પૂરા માસે જન્મેલા ગર્ભને નીચે મૂકી દેખાડ્યો છે.

Fœtus with Umbilical cord and Placenta. A. Galabin.

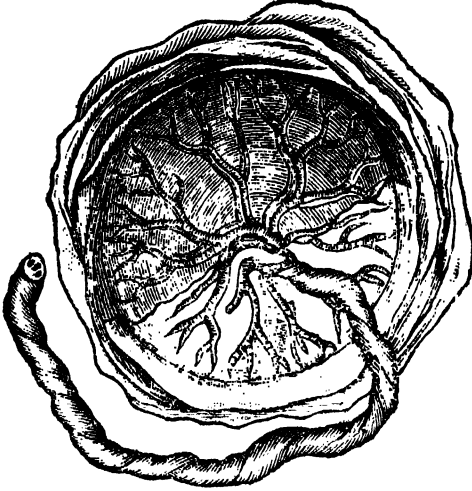
આ. ૨૩૫.

ગર્ભાશય તરફનો આરનો દેખાવ.

Uterine Surface of Placenta
A. Galabin.

આ. ૨૩૬.

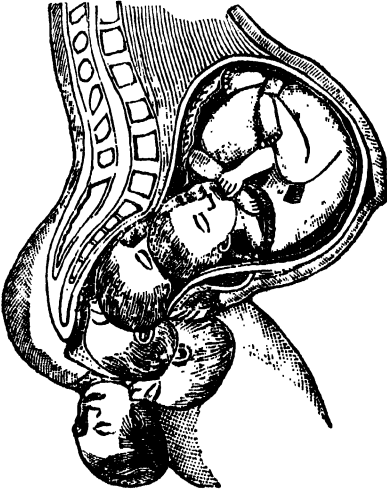
ગર્ભની સાથનો આરનો દેખાવ.

Fœtal surface of Placenta
A. Galabin.

આ. ૨૩૭.

પ્રસવ વખતે રક્તની માફક મસ્તક યસ્તીમાં
ચાર સ્થિતિમાં કેમ ફરે છે તેનો દેખાવ.

Four movements of the positions
of the head through the pelvis

A. Meadows.

આ પ્રમાણે કુદરતની ખુબીથી મસ્તક લાંબા
ટુંકા વ્યાસમાં થઇને રક્તની માફક બહાર પડે છે
અને આ સ્વાભાવિક રીતે બાળક મસ્તકથી આવે

અર્થાત્ અવતરે ત્યારે તેને હેડ પ્રેઝન્ટેશન (Head
Presentation.) કહે છે. પ્રસવમાં મસ્તક ભાગ
પહેલો એકજ સ્થિતિમાં અને એકજ રીતે આવતો
નથી. તેની ચાર જુદી જુદી સ્થિતિ (Position-
પોઝીશન) માં બાળક અવતરે છે.

પહેલી સ્થિતિ—First Position.

બીજી સ્થિતિ—Second Position.

ત્રીજી સ્થિતિ—Third Position.

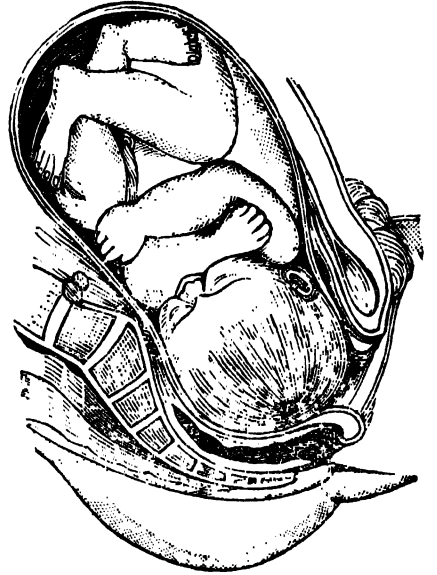
ચોથી સ્થિતિ—Fourth Position.

ધણા ભાગે મસ્તક પહેલી સ્થિતિમાં અવતરે છે.

આ. ૨૩૮.

મસ્તક પ્રસવની પહેલી સ્થિતિ.

પ્રસવ વખતે મસ્તક કેવી રીતે યસ્તીમાં રક્તની
માફક ફરે છે તેનો દેખાવ.

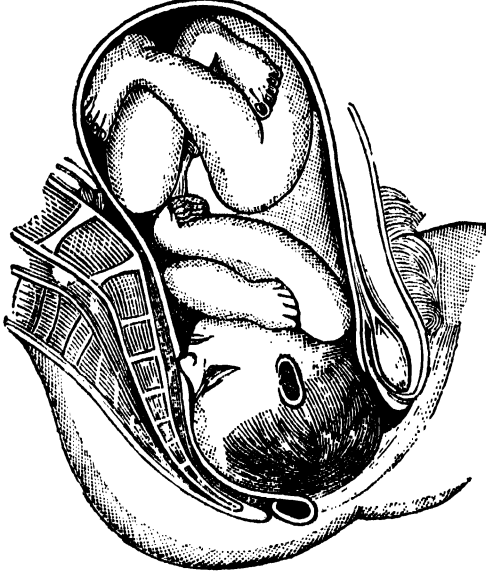
First cranial position.

A. Meadows.

પહેલી સ્થિતિ (આ. ૨૩૮) માં મસ્તક-
નો પૂર્વ પશ્ચિમ વ્યાસ આગમન દારના લાણા
ત્રાંસા વ્યાસને મળતો આવે છે. લલાટ પાછળના
જમણા સેકોઇલીઅમ-sacro-iliac સંધી તરફ
રહે છે અને મસ્તકનો પશ્ચિમ ભાગ આગળના
ભાગમાં અર્થાત્ ડાબા ઇરિક્યમ તરફ રહે છે.

આ. ૨૩૯.

મસ્તક પ્રસવની બીજી સ્થિતિમાં અને ત્રીજી સ્થિતિમાં.

Second and third cranial position.

A. Meadows.

બીજી સ્થિતિમાં પૂર્વ પશ્ચિમ વ્યાસ અસ્તિના ડાયા નિર્ફલ વ્યાસને અનુસરે છે. લગાટ પાછળની ડાબી બીજી સેક્ટોઇલિયમ સંધી તરફ હોય છે અને મસ્તકનો પશ્ચિમ ભાગ જમણા ઇસ્કિયમ તરફ હોય છે.

ત્રીજી સ્થિતિમાં (આ. ૨૩૯) મસ્તક તથા અસ્તિના વ્યાસ પહેલી સ્થિતિની માફક મળતા આવે છે, પણ લગાટ આગળ ડાયા ઇસ્કિયમ તરફ આવે છે અને મસ્તકનો પશ્ચિમ ભાગ અસ્તિના પાછળના જમણા ખુણામાં જાય છે.

આ. ૨૪૦.

મસ્તક પ્રસવની ચોથી સ્થિતિમાં મસ્તક બહાર આવે છે.

Fourth cranial position.

A. Meadows.

ચોથી સ્થિતિમાં મસ્તક તથા અસ્તિના વ્યાસ બીજી સ્થિતિને મળતા આવે છે; પણ લગાટ જમણા ઇસ્કિયમ તરફ રહે છે અને મસ્તકનો પશ્ચિમ ભાગ ડાયા પાછળના ખુણામાં જાય છે.

પ્રસવ સંબંધી ઉપયોગી સૂચના.

The care of the woman during
& after labour.

પ્રસવ પહેલાં અને પછી જણનારીની માવજત.

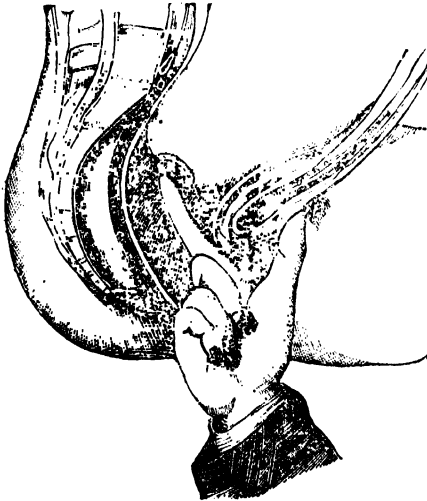
ન્યારે કાંઈપણ સ્ત્રીને પ્રસવ થવાનો હોય ત્યારે તેની પાસે એક પુરૂષની ડૉક્ટર, એક સ્ત્રીની ડૉક્ટર, જણવાનો ચીપીઓ (a pair of forceps), કાતર, દોરા અને બૂટા દૂક એટલી ચીજો તૈયાર રાખવાની જરૂર પડે છે. ચોખ્ખો પાટો અને લોકનીડ એક્સ્ટ્રાક્ટ આફ અર્ગટ રાખવું. સારા ભાગ્યે હાલના વખતમાં સ્ત્રી-ડાક્ટરો અને સુયાણીઓ મળી શકે છે.

આપણા દેશમાં તે પ્રસંગે સુયાણીને બોલાવી લાવવાનો રિવાજ હોય છે; જો આ સુયાણી કાંઈ ભણી ગણી હોય તો ઠીક, પણ ઘણી વખત માત્ર અનુભવ સિવાય તેને બીજી કશી ખબર હોતી નથી; આથી ન્યારે મામલો ભયંકર થાય છે, ત્યારે કેટલીક માથા-કુટ કર્યા પછી તેણી ડાક્ટરને બોલાવવાની સલાહ આપે છે; અને જ્યાં સુધી ડાક્ટર આવે, ત્યાં સુધી તે મિચારી સ્ત્રીના ખુરા હાલ થાય છે; આ પ્રસંગે કાંઈપણ હરકત જણાય કે તુરંતજ સ્ત્રી-ડાક્ટર કે હંશીઆર મીડવાઈડને બોલાવવી એ વધારે સલામતીવાળું છે.

અહિંઆં લખવું જોઈશે કે ધણીવાર સુવાવડી સ્ત્રીઓનો ખાટલો અને ઝોરડો ધણા ખરાબ હોય છે, અને તેના નખળા શરીરને માટે યોગ્ય ગોદડાં કે તળાઇ હોતી નથી. ધણી વખત ગરીબ સ્ત્રીઓ અગાડીની સુવાવડાં કપડાં રાખી મુકેલાં વાપરે છે; પણ તેને ખમ ભરેલું છે. જ્યારે તેની ધણી સંભાળ લેવી જોઈએ, ત્યારે તેના બિજાના તથા ધણીવાર ખોરાક તરફ આપણા લોકો બેદરકાર રહે છે. તેને સુવાની ઝોરડીમાં પુરતી હવા કે પ્રકાશ કે ખાળ કશું હોતું નથી. તેટલા માટે અને તે લોકોએ ઘરમાં સર્વે સુગમતાવાળો સ્વચ્છ ઝોરડો મંદવાડ વખતે કે સુવાવડ વખતે ધલાયદો રોકવો. જે સગાંવહાલાં મન દબને તેની ચાકરી કરે તેઓ ધણીવાર તેનો સ્પર્શ પણ કરતાં નથી, ને કોઇ નોકર રાખેલ આઇ તેનું કામકાજ કરે છે. તેને નવરાવતી વખતે કેવું પાણી જોઈએ, તે કેટલી વખત બેસી શકે કે અગર તે પવન ખમી શકે કે કેમ તેનો કશો વિચાર ક્યાં વિના અમુક દિવસે તેને નવરાવવામાં આવે છે. ટુંકામાં આ બાબતની જેટલી સંભાળ લેવી જોઈએ, તેટલી લેવામાં આવતી નથી, અને તેથી એકજ પ્રસવ પછી બાળકની માનું શરીર ધણીવાર નખળું પડી જાય છે.

આ. ૨૪૧.

પ્રસવવખતે ગર્ભવંતીની યોનિકારા ગર્ભ પરીક્ષા.

Vaginal Examination.

વેગનનલ એક્ઝામિનેશન.

આને સભ્ય ભાષામાં પી. વી. (P. V.) કહે છે.

A. Meadows.

સ્ત્રીના પેટમાં કાંઈ દર્દ શરૂ થાય એટલે નિર્જીવ કરવો કે તે ખોટી વેંણ છે કે ખરી વેંણ છે. ખોટી વેંણમાં દર્દ ઘણું થોડું થાય છે, અને ખરી વેંણ કમ્મરમાંથી શરૂ થાય છે, ને તે પછી આખા પેટમાં ફેલાય છે. આ વખતે નિર્જીવ સરસતાથી ન થતો હોય તો ગર્ભાશયની પરીક્ષા કરવી.

સ્ત્રીને ડાબે પડખે સુવારતી, અને તેના પગ પેટ તરફ ઉંચા રખાવવા; પછી જમણા હાથની સોથી પહેલી આંગળીને તેજ-સ્વચ્છ વૈસેલીન લગાડીને યોનિમાં દાખલ કરવી; અંદર કમળની શું સ્થિતિ છે, તે જોવું; પ્રથમ તો એ ખાત્રી કરવી કે સ્ત્રી સગર્ભા છે કે કેમ? કેટલીકવાર તેનું કાંઈ હોતું નથી, ને માત્ર ગર્ભાશયનો કાંઈ રોગ હોય છે, જેને અણસમજથી ગર્ભાધાન માનવામાં આવ્યો હોય છે. પ્રસવનો વખત ખરેખર નજીક હોય છે, તો વેંણ વખતે ગર્ભાશય સંકાય પામે છે, ને નીચે ઉતરે છે તે અંદર દાખલ કરેલ આંગળીથી જાણી શકાય છે. તે પછી જ્યારે કમળ ઉઘટે, ત્યારે જોવું કે અચ્ચાનો કયો ભાગ આગળ પડતો છે. બીજી વખત આંગળીથી પરીક્ષા કરવી, એટલે સ્વાભાવિક પ્રસવમાં ઘણું કરીને પડતુડી થયું હશે, અને બાળકનું મસ્તક આંગળીને અડશે. પ્રસવ જેને પહેલી વખત થતો હોય, તેવી સ્ત્રીઓનું કમળ પાછળ ત્રિકાસ્થિ તરફ ઉંચું ગયેલું હોય છે. આમ હોય ત્યારે તેણીને ચત્તી સુવાડવાથી કમળનો સ્પર્શ સહેલાઈથી થઈ શકશે. કમળ ઉઘડ્યા છતાં પડતુડ્યાં ન હોય તો તેને નખવડે કે હથીઆરથી આસ્તેથી ફેડવાં.

જ્યારે એમ ખાત્રી થાય કે પ્રસવની પ્રથમ અવસ્થા પૂર્ણ થઈ છે ત્યારે તે સ્ત્રીનાં તંગ કપડાં ઢીલાં કરાવવાં, અને તેના હાથ પગ ગરમ રહે તે માટે ઋતુ પ્રમાણે મોજાં પહેરાવવાં. જે તેણીને આ વખત પહેલાં દશ બાર કલાક સુધીમાં દસ્ત આવ્યો ન હોય, તો પિચકારી મારીને મળાશય સાફ કરવો. અને પેશાબ કાઢી નાંખવો જેથી બાળકનાં જન્મ-પ્રસવ વખતે વગર મહેનતે સુગમતા થાય છે. સ્ત્રીના બિજાના આગળ ધણા માણસોએ રહેવું નહિ, ને કશો ગડબડાટ કરવો નહિ. એક ડાકટર ને એક સુમાણી બે બસ છે. ડાકટરે બનતાં સુધી ખાટલાથી દૂર રહેવું ને જરૂર પડે ત્યારેજ પાસે જવું. સ્ત્રીને ડાબે પડખે પગ અડધા વાળીને સુવાડવી,

અને તેને પોતાના પગ વડે નેર કરવું ફાવે એવી દાંઘ ગોઠવણ કરવી. ખાટલાની પાંજેતે ભીત હશે, તો તેના ઉપર પગ ટેકાવીને નેર કરવાનું તેને ઠીક ફાવશે. જ્યાં સુધી પ્રસવ સ્વાભાવિક રીતે થયા કરે, ત્યાં સુધી અંદરના ભાગમાં આંગળી કે શસ્ત્ર બનતાં સુધી દાખલ કરવું નહિ; કેમ કે તેથી પ્રસવ થતાં વાર લાગે છે. કમળ પૂર્ણ વિસ્તૃત થાય કે **ટરીએ** (Membrane) ગર્ભજળની થેલી ફાટે છે, ત્યારે અવાજ થાય છે અને કુટતાંજ વેંણુ નેરથી આવવા લાગે છે. જણનારી સ્ત્રીએ બહીવું નહિ, કેાઘ વાર ઉપર કબુું છે, તેમ ગર્ભજળની થેલીને ફોડવાની જરૂર પડે છે. ગર્ભજળની થેલી કમળ બરાબર ખીલ્યા-ઉઘડ્યા પહેલાં કુટે નહિ તેની કાળજી રાખવી, કેમકે તેમ થવાથી પ્રસવ કષ્ટવાળો થઈ પડે છે.

પ્રસવની પહેલી અવસ્થામાં જ્યારે વેંણુ નેરથી આવવા લાગે, ત્યારેજ તેણીએ નેર કરવું; વળી જ્યારે ગર્ભ યોનિદ્વાર આગળ હોય, ત્યારે તેણે બહુ નેર કરવું નહિ, કેમકે તેમ થવાથી સીવણીનો ભાગ (પેરીનીઅમ) તુટી જવાનો સંભવ છે. જ્યારે અચ્ચાને યોનિદ્વારની બહાર આવવાનો સમય થાય, ત્યારે સ્ત્રીને દસ્તની હાજત થાય, તો પણ તેણે દસ્ત ઉતારવા ઉડવું નહિ, પણ યોગ્ય વાસણ (બેડ-પેન) ખાટલામાંજ મુકી ત્યાં દસ્ત આવવા દેવો; અને ખાટલો અને પથારી બગડે નહી તેને માટે ચાદર ઉપર લેધર કલોથ-મીણુ કાપડ પાથરી રાખવું. કદી ખાટલો બગડે, તો પણ બગડવા દેવો. જ્યારે યોનિદ્વારમાંથી બહાર આવતું હોય, ત્યારે યોનિના મુખની એક બાજુએ અંગૂઠો ને બીજી બાજુએ આંગળાં રહે તેમ સુચાણીએ પોતાનો જમણો હાથ દાખીને રાખવો, જેથી સીવણીને બહુ ધક્કો લીગે નહિ; હાથ બગડવાની ધારતી હોય તો, હાથ ઉપર રૂમાલ લપેટી પછી તે પ્રમાણે હાથ દાખી રાખવો. **મસ્તક** આવ્યા પછી શરીરને નીકળતાં વાર લાગે, તો અંદર આંગળી નાખીને બાળકની બગલમાં ભેર વધી, અને આસ્તેથી ખેંચવી, એટલે બહાનો ભાગ બહાર આવશે.

પ્રસવની ખરી વેંણુ આવવા માંડે, ત્યારથી પેટ ઉપર સુચાણી દબાણુ રાખે છે, અને ગર્ભાશયનો સંકેત થવામાં દર્દ કરે છે; તેમ કરવાની જરૂર બધી વખત હોતી નથી, પણ તેમ કરવું એ સાફ છે,

કેમકે તેથી ઔર જલદી નીકળી શકે છે.

જો અચ્ચું બહાર પડ્યા પછી શ્વાસ ન લે અને રડે નહી તથા એમ લાગે કે જીવશે નહી અગર જીવ આવતો નથી એમ લાગે કે તરતજ દંડા ગરમ પાણીમાં વારા ફરતી જોખોળી કાઢી રડાવવું અગર અચ્ચાના ગળામાં દાખયણે મોહથી ટુંક મારવી અગર કૃત્રિમ શ્વાસોશ્વાસ માટે છાતીપર અને પેટપર તેના હાથ વારા ફરતા દબાવી ક્રિયા ચલાવવી.

કેટલીક સુવાવડામાં બાળકનું માથું મહોદું હોય છે અને પહેલું જણતર હોય છે ત્યારે જણતાં વાર લાગે છે જેથી ગર્ભાશય વિસ્તૃત થવા માટે અને વેંણુ ન હોય તો વેંણુ લાવવા માટે કાસી-ફ્રાસ પાંચ પાંચ ગ્રેઈન્સ દરેક પંદર ૧૦-૧૫ મીનિટે આપ્યા જવું અને વિસ્તૃત થયા બાદ બાળક મોદું હોવાથી મસ્તક નિકળતાં મહેનત પડે અને વાર લાગે તો જણાવનારે ધીમેથી નાના ચીપીઆ લગાડવા અને બાળક જણાવવું.

જણતાં સીવણી ફાટી જાય તો ઔર કાઢ્યા પછીજ ટેલા મારવા. તે પહેલા કદી મારવા નહી. તેમ કરવાથી પછી ઔર કાઢતાં ટેલા તુટી જશે અને પાછા ટેલા મારવા પડશે તેથી તે ભાગ જત્તદી રૂકાશે નહી.

ખાસ સૂચના.

જણાવતાં જણાવતાં દાકતરે એટલી કાળજી રાખવી કે જન્મેલું બાળક જમીન પર ન પડે, તે જો પડશે તો નાખડો ખેંચાઈને તુટી જશે અને ઔર કાઢતાં હરકત થશે. કેટલાક દાકતરે ધીરજ રાખતા નથી અને ઔર કાઢ્યા વગર ચાલ્યા જાય છે, તથા ૪-૬ કલાક આરામ આપે છે અને પછી ઔર કાઢે છે તે બહુજ મોટી ભુત્ત છે. તેથી જણનારી અતિ બેખમમાં આવે છે અને ઔર અકબંધ નહી નીકળતાં કટકે કટકે તોડીને કાઢવી પડે છે તેથી તેનું ઝેર લાગી પ્રસૂતિ-જ્વર આવે છે અને અતિ બેખમમાં (મૃત્યુ સમાન) આવી પડે છે.

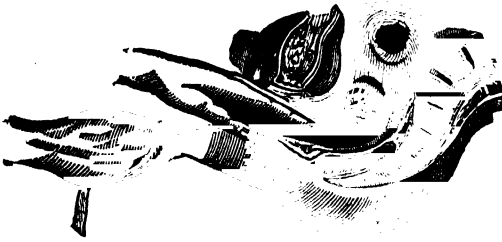
બાળક જન્મે એટલે નેરથી શ્વાસોશ્વાસ ચાલે તે માટે તેનું નાક અને આંગળી નાખી ગળું સાફ કરવું, તે બહાર આવ્યા પછી ગર્ભાશય થોડીવાર વિરામ લે છે, ને તે પછી ઔર છુટી પડીને બહાર આવે છે. જો ઔર યોનિમાં આવી હોય, તો નાળને (નાયડા-Umbilical Cord) ખેંચીને અંદરના પડ

તથા ઔરને ધીમેથી બહાર ખેંચી કાઢવાં.

બાળકનો શ્વાસોશ્વાસ ચાલુ થયો છે, અને સારી રીતે રડે છે, એમ ખાત્રી થાય એટલે નાળનું છેદન કરવું; તે કરવા માટે નાળને નાભીથી ત્રણ ઇંચ છેટે એક દોરો બાંધવો ને બીજો દોરો ઔર તરફ પહેલી ગાંઠથી ત્રણ ઇંચ દૂર બાંધીને વચમાંથી કાપી નાંખવો. પછી બાળકને દૂર મૂકવું અને ઔરને સારી રીતે પકડી રાખવી; પણ કાઢવા ઉતાવળ નહીં કરતાં ધીરજ રાખી આરામ લેવા દેવો. પછી ઔર કાઢવી.

આ. ૨૪૨.

ઔર કાઢવાની રીત.

The mode of delivering placenta.

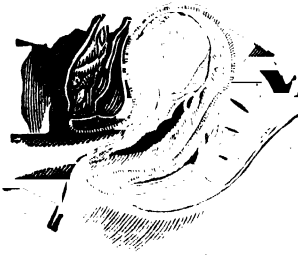
H. N. Guernsey.

જણતી વખતે સીવણી ફાટી હોય તો ઔર કાપ્યા પછી તરત તેને ટેભા મારવા (Ligatures) અને તેપર ઔરીક એસિડ છાંટી ફેનો પાટો બાંધવો, કે જેથી થોડા કાળમાં સીવણી સંધાઈ જશે અને પાછળ કાંઈ પીડા નહીં રહે.

જો ઔર બહાર આવી ન હોય, તો પેકુના ભાગમાં દાખવું અને મસળવું એટલે તરત અંદર વેંચુ આવવા લાગશે. ઔર ગર્ભાશયને ચોટલ છે કે

આ. ૨૪૩.

ચોટલી ઔર કાઢવાની રીત.

The mode of breaking up the Adhesions of the Placenta.

H. N. Guernsey.

નહિ, તેની ખાત્રી નાળમાં ચાલતા લોહીના થડકા-રાથી થાય છે. કોઈ વાર ઔરને થોડો ભાગ ચોટી રહે છે, અને રક્તસ્રાવ ચાલે છે, ત્યારે ઔરને ઉખેડવાની જરૂર પડે છે. કોઈ કોઈ વાર ગર્ભાશયમાં આકર્ષ (Spasm) થવાથી તે બીડાઈ જાય છે, એટલે ઔર નીકળી શકતી નથી; આ વખતે આકર્ષનું જોર દવાથી નરમ પાડવું, પણ બનતાં સુધી શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરવો નહિ; કોઈ વાર ગર્ભાશય રેતીની ઘડીઆળ (Hour-glass) ની માફક વચમાંથી સંકોચ પામે છે, અને ઔર નીકળી શકતી નથી; તેથી તેનો ઉપાય કરવો.

આ. ૨૪૪.

રેતીની ઘડીઆળ માફક ગર્ભાશયનો સંકોચ.

The hour-glass contraction of the womb. H. N. Guernsey.

પ્રસવ પૂર્ણ થઈ રહ્યા પછી ઔરને નિમક નાંખી ઉંડા ખાડામાં દાટતાં પહેલા ઉંધી નાંખી તપાસી જોવી ને ખાત્રી કરવી, કે તે કોહી ઝર્ષ નથી તેમ અખંડ નીકળી આવી છે. કટકા રહી જાય છે તો તે સડી જવાથી સુવાવડમાં જવર આવે છે અને તેનો લય રાખવો પડે છે. યોનિદ્વારમાં જંતુ-નાશક દવાથી સાફ કરી ગરમ પાણીની પિચકારી મારવી. સ્ત્રીના યોનિદ્વાર આગળ કારા પણ સુંવાળા કપડાનો ટુકો Diaper-ડાયાપર અને લંગોટ બાંધવો. પછી સાફ નાનો તકીઓ અને ગાદી મ-ર્ભાશયના ગોળા ઉપર ગોઠવી નિતમ્ય અને પેટની આસપાસ ૧૨ થી ૧૮ ઇંચ પોલજો અને દોઢ વાર લાંબો પાટો લપેટી તેમાં સેફ્ટીપીન્સ (એક જાતની ટાંકણીઓ છે) નાખવી કે જેથી તે પાટો નરમ પડી ખશી ન જાય. ખમાય તેવો ૧૫ દિવસ

સુધી સખત બાંધી રાખવો અને નરમ પડી જાય તો પાછો બાંધવો જેથી ગર્ભાશયને આરામ મળે છે તથા સંક્રાન્તિ જાંઘ અસલ સ્થિતિમાં આવી જાય છે. પછી તેણીને શાંતિથી ઉઠી જવા દેવી. કોઈએ તેની આસપાસ વાતચિત કે ગડગડાટ કરવો નહિ; તથા અડધી કલાક કે કલાક સુધી તેને બિ-છનામાં પણ ફરવા દેવી નહિ; કેટલીક સ્ત્રીઓને સુચાણી પ્રસવ પછી પેટ ઉપર પાટો બાંધે છે, તે એવી મતલબથી કે ગર્ભાશય સંક્રાન્તિને પૂર્વ-સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે. પાટો બાંધવો તે ડાહ્યાપણવાળું છે; પણ આમ કરવાની જરૂર નથી, કેમકે ગર્ભાશય પોતાની મેળે જ પૂર્વ રૂપ ધારણ કરી શકે છે; વળી પાટાને લીધે ગર્ભાશય પોતાની મૂળ જગ્યાએ રહી શકતું નથી, પણ પેટમાં સીધું રહે છે, આથી આગળ જતાં યોનિબંધ (prolapsus) થવાનો સંભવ રહે છે. કલાક બે કલાક પછી, જ્યારે સ્ત્રી જાગૃત થાય ત્યારે તેણીને સમી સુવારવી, તેનાં બગડેલાં કપડાં દૂર કરીને સારાં સ્વચ્છ કપડાં રાખવાં ને આપવાં. તેના પગને જરા રહેજ ગરમ પાણીથી લૂછી સાફ કરવા. પછી જરા ચાહ-કોશી કે દુધ આપી આરામ લેઈ સુવા દેવી. આ વખતે તેણીને કાંઈ ઉપાધિ, જેવી કે ઉતાવળી નાહી, શરીરની વધારે ગરમી, પેશાબનું બંધ થવું કે એવું કાંઈ જોવામાં આવે તો તેના ઉપાય કરવો. પ્રસવનો થાક બહુ લાગ્યો હોય તો આર્નિકા-ની એક વખત આપવો, તેથી થાક ઉતરવા લાગશે. જો નાહી મીનીટમાં ૧૦૦ જેટલી ચાલવા માંડે, તો તરત ઉપાય કરવો; તેણીનાં ચિન્હ જોઈને દવા આપવી. પેશાબ કેટલા વખતથી ઉતર્યો નથી તે તપાસ કરવો, જો પેશાબ ઉતરતો ન હોય, ને મૂત્રાશયને આધાત થયો લાગતો હોય તો આર્સેનિકમ, કૉસ્તિકમ, અગર હાયોસાયમસ એ ત્રણમાંથી જ યોગ્ય લાગે તે દવા ચિન્હો જોઈને આપવી.

પ્રસવ પછી માની અને તેના બાળકની માવજત.

પ્રસવ પછી બાર તેર કલાકે બાળકને તેની માને ધવડાવવા આપવું. ડા. રીગબી એવી સલાહ આપે છે કે પ્રસવ પછી કલાક બે કલાકે જ બાળકને ધવડાવવા આપવું. કેમકે જો બાળક પાંચ સાત મીનીટ પણ ધાવે, અગર વળગે તો તેથી ગર્ભાશયને ફાયદો થાય છે, ને રક્તસ્રાવ થવાનો સંભવ રહેતો નથી;

જો સ્ત્રી સશક્ત ને હુશિયાર હોય તો બાળકને પ્રસવ પછી થોડીવારે ધવરાવવા આપવામાં હરકત નથી, પણ જો તે અશક્ત હોય ને સુસ્ત થઈ ગઈ હોય, તો સ્ત્રીને દુધ આવે ત્યાં સુધી બાળકને ધવડાવવાની ઉતાવળ કરવી નહિ. બાળકના નેત્ર ગરમ પાણીથી સ્વચ્છ રાખવાં.

માતાનું પહેલું વહેલું દુધ રેચક હોવાથી બાળક- ને કાળો દસ્ત ઉતરે છે. (મેકોનીઅમ-mecconium) ત્યાર પછી બાળકને ગોળનું પાતળું પાણી (ગળથુથી) અગર પાતળું દુધ આપવું. માતાને તાવ આવી દુધ આવવા માંડે ત્યાર પછી બાળકને ધવરાવવા આપવું.

બાળકની માવજત.

પ્રસવ પછી બાળકના નાળને કાપી નાંખ્યા પછી તેને ઉંચા નરમ સાથથી ચોળી સમશીતોષ્ણ પાણીથી નહવરાવી ગરમ રૂમાલથી સાફ કરી ગરમ કપડામાં અગર શીયાળામાં રૂના પેલમાં, ફલાલીનમાં લપેટી ખુલ્લું મઠો રાખી એક પડખે સુવારવું. પછી બાળકની નાભીના ભાગ ઉપર રૂનું એક પેલ મુકીને ચોખ્ખો કેટકો વિંટી બાંધી રાખવો, તે ઉપર ઘા કપડું લપેટી દોરા સાથે બાંધવો, અને તે દોરા બાળકના ગળામાં નરમ રાખી મૂકવો અગર છુટો રાખવો તે ૪-૬ દિવસમાં કરમાઈ છુટો પડશે. છુટતાં વાર લાગે તો ઉતાવળ કરી ખેંચી કાઢવો નહી. તેમ કરવાથી લોહી નીકળે છે અને ચાંદી પડવાથી બોરીક ઍસિડની મલમપડી કરવી પડે છે.

જણનારીને તેમજ તેના કુમળા બાળકની વૃદ્ધિ માટે અજવાળા ને સ્વચ્છ હવાની જરૂર છે. શરૂઆતમાં થોડા દિવસમાં રૂમાલ અગર ગરમ કપડામાં લપેટી બાળકને ફેરવવું અને પછી થોડી થોડી વારે ધરમાં અગર ધર બહાર હવા આપવાની ટેવ પાડવી.

ગળથુથી—બાળકને ધવરાવવાથી તેની માને સારો ફાયદો થાય છે. માતાનું પહેલું દુધ રેચક છે અને ધવરાવવાથી ગર્ભાશયનો સંક્રાન્તિ સારો અને વહેલો થાય છે.

પ્રથમ એક બે દિવસ દુધ નથી આવતું ત્યારે ગળથુથી ગોળના પાણીમાં સુવા નાંખી ઉકાળી કપડાનો કેટકો પલાળી ચુસાડવી, કોઈ સાકરનું પાણી અગર મધ પાણી આપે છે; તેના કરતાં અર્ધું પાણી અને અર્ધું ગાયનું દુધ મેળવી આપવામાં આવે તો સાફ. મીઠાશ લ શુગર આદિ મિઠક મેળવાય તો વધારે સાફ

બાળાગ્રાણી અશીશુવાળી અગર મસાલા અને અશીશુ વગરની આપવી નહી, તેથી છેવટે નુકશાન થાય છે. કોઇ પણ રીતનું મંધાણ કરાવવું નહી.

શરૂઆતમાં ઝાડો અને ઉલટી થાય તો સ-મજનું કે ખાન પાનમાં અગર માતાના ખાન પાનમાં ફેરફાર થવાથી થાય છે.

પ્રસૂતા સ્ત્રીને પહેલા પંદર દિવસ સુધી જેમ અને તેમ સુવાડી રાખવી; તેને દસ્તની હાજત થાય તો તેનો ખુલાસો પણ સુતાં સુતાંજ કાંઈક યોગ્ય કામમાં કરાવવો; કહી તેને ઉઠવાની જરૂર લાગે, તો પણ પા કલાકથી વધારે વખત તેને બેસી રહેવા દેવી નહિ; તેણીને નવરાવવી હોય, ત્યારે પણ પા કલાકથી વધારે વખત બેસવા દેવી નહિ, ને નવડા-વવા માટે તેણીને ઘર બહાર ખુદી હવામાં કાઢવી નહિ. વળી નવડાવ્યા પછી તેણીને બહાર જવા દેવી નહિ; પણ તરતજ સુવારી દેવી ને ગરમ ગરમ કપડાં ઝોઢાડી દેવાં. આપણા લોકોમાં દશ ઉઠણુ નવડાવે છે તે વખતે ધર્મના બહેમ અને આભડછેતને લીધે ધણીજ મહેનત આપે છે, તેમ કરવાથી કેટલીક સ્ત્રીઓ ચાકી જાય છે અને એકાએક કાચો ગર્ભાશય ફાટી જાય છે. (Rupture of uterus—રપ્ચર ઓફ યુટરસ) અને કેટલાકમાં એકાએક મરણુ નિપજે છે; માટે સારી કાળજી પૂર્વક કામ લેવું.

શેક:—કેટલાક લોકોમાં પ્રસવ પછી સ્ત્રીના ખાટલા નીચે લાકડાનો, છાણુનો કે બકરીની લીંડી-ઓનો શેક નાખવાનો રિવાજ હોય છે. આ રિવાજ તદ્દન ખોટો નથી. જો સ્ત્રીનું અંગ થંડું પડી જાય, તો થોડીવાર શેકની જરૂર પડે છે, નહિં તો નહિ; ખરી રીતે છાણું બળતાં રાખવાનો હેતુ ઓરડાની ગરમી દિવસે ને રાત્રે એક સરખી રાખવાનો છે, જેથી હવા ચંડી થાય, તેની અસર સુવાવડી સ્ત્રીને લાગે નહિ, તે માટે દિવસે અગ્નિ બહુ થોડો જોઇએ છીએ, અને રાત્રે જરા વિશેષ જોઇએ છીએ; અગર જો કે ઓરડામાં એક સરખી ગરમી રાખવાની જરૂર છે, તોપણ ગરમી વધારે રાખવાની જરૂર નથી, ને રાખવી પણ નહિ. શેક કરવા જતાં સુવાવડી સ્ત્રીઓ રાતમાં ખાટલો સળગી ઉઠવાથી કેટલીકવાર ઢાઝે છે, એટલા માટે ખાસ કરીને રાત્રે લાકડાનો કે છાણુનો તાપ બહુ રાખવો નહિ. અને દાઝી ન જાય તેની ખાસ કાળજી રાખવી. શેકની શિયાળામાં

ને ચોમાસામાં ખાસ જરૂર લાગે છે અને શેક આપવાથી ઝેરી જંતુઓનો પણ નાશ થાય છે.

ખોરાક:—પ્રસવ પછી સ્ત્રીને જે નબળાઇ થાય છે, તે દૂર કરવા માટે ઘણા સારા ખોરાક આપવો જોઇએ. દુધ કે જે સર્વોત્તમ ખોરાક છે, તેજ ન ખવાય એવો ઘણાજ લોકોમાં બહેમ હોય છે; પણ તે આપવાથી કશું નુકશાન થતું નથી; પ્રસવ પછી તરતજ સાણુ ચોખાની પુષ્કળ દુધમાં કરેલી કાંજ, ચાહ કાંડી અગર રાખ, એવો હલકો ખોરાક આપવો, ને પછી જેમ જેમ સ્ત્રીની ભુખ ઉઠતી જાય તેમ તેમ તેને વિશેષ દુધ, તથા ઘીનો પદાર્થ આપતા જવો. શિરો એ પણ સારો ખોરાક છે, પણ તે પાચન-શક્તિના પ્રમાણમાજ દેવો જોઇએ. સુવાવડાં દુધ બનતાં સુધી તાણું આપવું. પાંચ છ કલાકનું પડતર દુધ કોઇવાર માફક આવતું નથી; કેટલીક વાર જ્યારે ગર્ભપાત થયો હોય, અગર બાળક મુએલું અવતર્યું હોય છે, ત્યારે દેશી રિવાજ એવો હોય છે, કે સુવાવડીને દુધ લી તો અપાયજ નહિ; માત્ર ગોળ ને બાજરીનો રાટલોજ ખવાય; આવા આવા રિવાજ ને બહેમને લીધે કેટલીક સ્ત્રી પાછળથી બહુ માંદી થાય છે, અને કોઇ કોઈવાર કાંઈ દીર્ઘ રોગનો ભોગ થઇ પડે છે કે સુવારોગ થાય છે; તોપણ ભૂલ સમજાતી નથી. કોઈ કોઈ સ્ત્રીઓને પોતાની રૂચિ પ્રમાણે ખાવાનું નહિ મળવાથી ભુખ્યા રહેવું પડે છે; અલગત ન પડે તેવી વસ્તુઓ ન ખાવી જોઇએ, તો પણ બનતાં સુધી તેના સ્વાદ પ્રમાણે ખાવાનું આપવાની હરકત નથી. ચાલતાં સુધી કોઇ જાતનો દારૂ આપવો નહી. જરૂયા પછી દારૂમાં બેસાડવાનો અને યોનિદ્વારમાં હીરામોળ, હળદર, ગોળની પોટલી મુકવાના બહેમનો ખરાબ રિવાજ છે તે દૂર કરવો.

જરૂયા પછી લીકરીડ ઍકરડ્રાક્ટ ઓફ સર્ગટ-ના (Secale) ૨૦-૩૦ ટીપાં થોડા પાણીમાં એક વખત આપી આરામ લેવા દેવો. આરામમાંથી ઉઠ્યા પછી તે દવા બે ત્રણ વખત ચાર છ કલાકે આપવી તેથી ગર્ભાશય સંક્રાંચાજ જશે અને લોહી બહુ જતું હશે તો મંધ થશે. આરામ લીધા બાદ જણુનારી તરફથી સારી તખીઅતનો ઉત્તર મળ્યા પછી કોઇ પણ કારણથી કે દુધ આવવા માંડે ત્યાં સુધી-માં દુધનો તાવ (મિલક ફીવર) ન આવે તેને માટે ફેરમ ફ્રાસ^૧ અને કેલીમ્યુર^૨ વારા ફરતી-કલાક

એ કલાકે પાંચ પાંચ ગ્રેઇન્સ ચાર દિવસ આપવાં કે જેથી કાંઈ જાતનું તાવનું અગર બીજું જોખમ નહીં આવે. નિદ્રા ન આવે તો કુંલીફાસ^{૩૪}ના પાંચ ગ્રેઇન્સનાં એ ત્રણ પડીકાં બખ્ખે કલાકના અંતરે આપવાં.

પ્રસવ પછી ગુહાવયવની સ્થિતિ ને તેમાં થતા ફેરફાર.

(The Uterus &c. after the labour).

પ્રસવ પછી ગર્ભાશય થોડી થોડી વાર આરામ લે છે, અને થોડી થોડી વાર સંકોચાય છે, એમ કરતાં કરતાં તેનું કદ નાનું થવા લાગે છે, અને તે પોતાના પૂર્વ રૂપે પહોંચતો જાય છે. સાધારણ રીતે ગર્ભાશયને પોતાની અસહ્ય સ્થિતિએ પહોંચતાં ઠોઠ માસ લાગે છે; આ ક્રિયાને ઇન્વોલ્યુશન-Involution કહે છે. જે અસહ્ય સ્થિતિએ ગર્ભાશય ન પહોંચે તો સબઇન્વોલ્યુશન-Sub-involution કહે છે. આ સબઇન્વોલ્યુશનમાં ગર્ભાશય ભારે અને મોટો રહી જાય છે અને તેથી અતિશય દુખાવો અને અસહ્ય પીડા થાય છે, તથા તે પહેલાં સ્ત્રીએ કશું કામ બહુ જોરે દર્દને કરવું જોઈએ નહિ, કેમકે તેથી ગર્ભાશયને હરકત પહોંચવાનો સંભવ રહે છે, કાંઈ કાંઈવાર ગર્ભાશય નાનો થવાને બદલે મોટો થતો હોય એમ લાગે છે; પણ તેથી કાંઈ ધારતી રાખવા જેવું નથી; જે તે ઘણા દિવસ સુધી નાનો થતો લાગે નહિ, તો ક્રોકસ^{૧૪} (Crocus-કેસર) નામની દવા આપવી, તેથી ફાયદો થશે. જેમ ગર્ભાશયની સ્થિતિ સુધરતી જાય છે, તેમ તેમાં નવું શ્લેષ્મ-પડ બંધાતું જાય છે; ચેનિમાર્ગ પણ સંકુચિત થતો જાય છે; જ્યારે તંતુઓ પોતાના સ્થિતિ-રથાપક ગુણને લીધે સંકોચાતા જાય છે, ત્યારે કશું દર્દ જણાતું નથી, પણ જ્યારે સ્નાયુઓ પોતાની શક્તિ વાપરીને ગર્ભાશયને નાનો કરે છે, ત્યારે વેંણના જેવું દર્દ થવા લાગે છે, એ ઉપરથી એ દુખાવાને પશ્ચાત્ત્વેણ (After-Pains-આફ્ટર પેઇન્સ) એવું નામ આપવામાં આવે છે.

ધાવણ કાંઈ સ્ત્રીને બહુ આવે છે, ને કાંઈ સ્ત્રીને ઓછું આવે છે. બાળકને માટે તેની માનું ધાવણ એજ સર્વોત્તમ યોગ્ય છે, ને તે સિવાય પોષણ આપવાની સઘળી રીતો હાનિકારક છે. પ્રસવ

પછી બાળકને જેમ વહેલું ધવડાવવામાં આવે તેમ સ્તનમાં વ્યાધિ થવાનો સંભવ ઓછો. તેથી ધાવણનો તાવ પણ જોરે કરી શકતો નથી. ધાવણ જલદી નીકળે તે માટે સ્તનને ગરમ પાણીથી ઝારવા નહિ કે દાખવા નહિ. (વિશેષ માટે ધાવણ સંબંધી વ્યાધિઓ જુવો.)

જન્મેલા બાળકની મૃતવત્ અવસ્થા.

(The apparent death of the new-born)

બાળક અવતર્યા પછી કેટલીકવાર મુએલા જેવું લાગે છે, ને તેનો શ્વાસોચ્છવાસ ચાલતો હોય એમ જણાતું નથી; ઘણી વખત તો શ્વાસોચ્છવાસ ખરેખર ચાલતો નથી. સૌથી પહેલાં એ કહેવું જોઈએ કે જ્યારે આવું બને ત્યારે કદી ઉતાવળ કરીને બાળકના નાળનું છેદન કરવું નહિ, પણ શ્વાસોચ્છવાસ ચાલવા માટે, ત્યાં સુધી રાહ જોવી. આવી સ્થિતિ હોય, ત્યારે તુરત ઉપાય કરવો, નહિતો બાળકનો જીવ જવાનો સંભવ રહે છે.

કારણ:—બાળકની આવી અવસ્થા થવાનાં ત્રણ મુખ્ય કારણો હોય છે; કાં તો આખા શરીરના જ્ઞાન-તંતુઓને ધક્કો પહોંચ્યો હોય છે ને કાં તો અમુક એક ભાગના જ્ઞાનતંતુઓને ધક્કો પહોંચ્યો હોય છે; જ્યારે અસ્તિતો માર્ગ સાંકડો હોય છે, ત્યારે બાળકના જ્ઞાનતંતુઓને અને મગજને ધક્કું કદ તથા દમાણ વેકવું પડે છે; કેંઈ કાંઈવાર જ્યારે ચીપીઆ વાપરીને પ્રસવ કરાવવો પડ્યો હોય છે, ત્યારે મસ્તકને ઘણી જડા પહોંચી હોય છે; તેવીજ રીતે જ્યારે પગ પહેલા આબ્યા હોય, અને મસ્તક પાછળથી આવ્યું હોય, ત્યારે પણ મગજના કેટલાક ભાગને હાનિ પહોંચે છે; જ્યારે મગજના પાછલા ભાગ (medulla oblongata) ને હાનિ પહોંચે છે, ત્યારે શ્વાસોચ્છવાસ બંધ પડે છે. બીજા પ્રકારના કારણમાં નાળના રૂધિરની ગતિમાં થતો રોધ હોય છે. પ્રસવ વખતે જો નાળ કાંઈ જગ્યાએ બહુ દમાયો હોય, શ્વાસોચ્છવાસ આઝ્યા પહેલાં નાળનું છેદન કર્યું હોય, અગર પ્રસવ થતાં નાળ તુટી ગયો હોય, તો પણ શ્વાસોચ્છવાસ બંધ પડે છે. વળી નાકમાં ને મોંઢામાં બહુ શ્લેષ્મ ભરાઈ ગયો હોય, તો તેથી પણ શ્વાસ જલદી ચાલતો નથી. ત્રીજા પ્રકારના કારણોમાં બાળકના રૂધિરને ફરવામાં થતી કાંઈ અ-

બાળગોળી અશીથવાળી અગર મસાલા અને અશીથ વગરની આપરી નહી, તેથી છેવટે નુકશાન થાય છે; માટે કાઈ પણ રીતનું બંધાણ કરાવવું નહી.

રાશ્ત્રઆતમાં ઝાડા અને ઉલટી થાય તો સમજવું કે ખાન પાનમાં અગર માતાના ખાન પાનમાં ફેરફાર થવાથી થાય છે.

પ્રસૂતા-સ્ત્રીને પહેલા પંદર દિવસ સુધી જેમ અને તેમ સુવાડી રાખવી; તેને દરતની હાજત થાય તો તેના ખુલાસો પણ સુતાં સુતાંજ કાંઈક યોગ્ય કામમાં કરાવવો; કદી તેને ઉઠવાની જરૂર લાગે, તો પણ પા કલાકથી વધારે વખત તેને બેસી રહેવા દેવી નહિ; તેણીને નવરાવવી હોય, ત્યારે પણ પા કલાકથી વધારે વખત બેસવા દેવી નહિ, ને નવડાવવા માટે તેણીને ધરબહાર ખુલ્લી હવામાં કાઢવી નહિ. વળી નવડાવ્યા પછી તેણીને બહાર જવા દેવી નહિ; પણ તરતજ સુવાડી દેવી ને ગરમ ગરમ કપડાં ઓઢાડી દેવાં. આપણા લોકમાં દશ ઉઠણુ નવડાવે છે તે વખતે ધર્મના બહેમ અને આભડછેટને લીધે ધણીજ મહેનત આપે છે, તેમ કરવાથી કેટલીક સ્ત્રીઓ ઝાકી જાય છે અને એકાએક કાચો ગર્ભાશય ફાટી જાય છે, (Rupture of Uterus—રપ્ચર ઓફ યુટરસ) અને કેટલાકમાં એકાએક મરણુ નિપજે છે; માટે સારી કાળજી પૂરક કામ લેવું.

શેકઃ—કેટલાક લોકોમાં પ્રસવ પછી સ્ત્રીના ખાટલા નીચે લાકડાનો, છાણુનો કે બકરીની લોંડી-ઓનો શેક નાખવાનો રિવાજ હોય છે, આ રિવાજ તદ્દન ખોટો નથી. જો સ્ત્રીનું ઝાંગ થંડું પડી જાય, તો થોડીવાર શેકની જરૂર પડે છે, નહિ તો નહિ; ખરી રીતે છાણું બળતાં રાખવાનો હેતુ ઓરડાની ગરમી દિવસે ને રાત્રે એક સરખી રાખવાનો છે, જેથી હવા થંડી થાય, તેની અસર સુવાવડી સ્ત્રીને લાગે નહિ, તે માટે દિવસે અગ્નિ બહુ થોડા બેઠાં બેઠાં, અને રાત્રે જરા વિશેષ બેઠાં બેઠાં; અગર જો કે ઓરડામાં એક સરખી ગરમી રાખવાની જરૂર છે, તોપણ ગરમી વધારે રાખવાની જરૂર નથી, ને રાખવી પણ નહિ. શેક કરવા જતાં સુવાવડી સ્ત્રીઓ રાતમાં ખાટલો સળગી ઉઠવાથી કેટલીકવાર ઢાઢે છે, એટલા માટે ખાસ કરીને રાત્રે લાકડાનો કે છાણુનો તાપ બહુ રાખવો નહિ અને દાઝી ન જાય તેની ખાસ કાળજી રાખવી. શેકની શિયાળામાં

ને ચોમાસામાં ખાસ જરૂર લાગે છે અને શેક આપવાથી ઝેરી જંતુઓનો પણ નાશ થાય છે.

ખોરાકઃ—પ્રસવ પછી સ્ત્રીને જે નખળાઈ થાય છે, તે દૂર કરવા માટે ઘણા સારા ખોરાક આપવો જોઈએ. દુધ કે જે સર્વોત્તમ ખોરાક છે, તેજ ન ખવાય એવો ઘણાજ લોકોમાં બહેમ હોય છે; પણ તે આપવાથી કશું નુકશાન થતું નથી; પ્રસવ પછી તરતજ સાચુ ખોખાની પુષ્કળ દુધમાં કરેલી કાંજ, ચાહ કોશી અગર રાખ, એવો હલકા ખોરાક આપવો, ને પછી જેમ જેમ સ્ત્રીની ભુખ ઉઘડતી જાય તેમ તેમ તેને વિશેષ દુધ, તથા ઘીનો પદાર્થ આપતાં જવો. શીરો એ પણ સારો ખોરાક છે, પણ તે પાચન-શક્તિના પ્રમાણમાંજ આપવો જોઈએ. સુવાવડીમાં દુધ બનતાં સુધી તાણું આપવું. પાંચ છ કલાકનું પડતર દુધ કોઈવાર માફક આવતું નથી; કેટલીક વાર જ્યારે ગર્ભપાત થયો હોય, અગર બાળક મુએલું અવતર્યું હોય છે, ત્યારે દેશી રિવાજ એવો હોય છે, કે સુવાવડીને દુધ ઘી તો અપાયજ નહિ; માત્ર ગોળ ને બાંજરીનો રોટલોજ ખવાય; આવા આવા રિવાજ ને બહેમને લીધે કેટલીક સ્ત્રી પાછળથી બહુ માંદી થાય છે, અને કાઈ કાઈવાર કાંઈ દીર્ઘ રોગનો ભોગ થઈ પડે છે કે સુવારોગ થાય છે; તોપણ બૂલ સમજતી નથી. કાઈ કાઈ સ્ત્રીઓને પોતાની રૂચિ પ્રમાણે ખાવાનું નહિ મળવાથી ભુખ્યા રહેવું પડે છે; અવગત ન પડે તેવી વસ્તુઓ ન ખાવી જોઈએ, તો પણ બનતાં સુધી તેના સ્વાદ પ્રમાણે ખાવાનું આપવાની હરકત નથી. ચાલતાં સુધી કોઈ જાતનો દારૂ આપવો નહી, જણ્યા પછી દારૂમાં બેસાડવાનો અને યોનિદ્વારમાં હીરાબોળ, હળદર, ગોળની પોટલી મુકવાના બહેમનો ખરાબ રિવાજ છે તે દૂર કરવો.

જણ્યા પછી સીકેલી ૨૦૦ (ઍકરટ્રાકટ ઓફ અર્ગેટનાં (Scales)) ૫ ટીપાં થોડા પાણીમાં એક વખત આપી આરામ લેવા દેવો. આરામમાંથી ઉઠ્યા પછી તે દવા બે ત્રણ વખત ચાર છ કલાકે આપવી તેથી ગર્ભાશય સંક્રાંચાઈ જશે અને લોહી બહુ જતું હશે તો બંધ થશે. આરામ લીધા બાદ જણુનારી તરફથી સારી તબીબતનો ઉત્તર મળ્યા પછી કાઈ પણ કારણથી કે દુધ આવવા માટે ત્યાં સુધીમાં દુધનો તાવ (મિલક ફીવર) ન આવે તેને માટે ડ્રૅમ ડ્રૅસ ૬x અને કેલીમ્યુર ૬x વારા ફરતી-કલાક

બે કલાકે પાંચ પાંચ ગ્રેઈન્સ ચાર દિવસ આપવાં કે જોથી કાંઈ જાતનું તાવનું અગર ખીજું જોખમ નહીં આવે. નિદ્રા ન આવે તો કૉલોફોસ^૨ના પાંચ ગ્રેઈન્સનાં બે ત્રણ પડીકાં બપોળે કલાકના અંતરે આપવાં.

પ્રસવ પછી ગુહાવયવની સ્થિતિ ને તેમાં થતા શ્વેદન.

(The Uterus &c. after the labour).

પ્રસવ પછી ગર્ભાશય થોડી થોડી વાર આરામ લે છે, અને થોડી થોડી વાર સંકોચાય છે, એમ કરતાં કરતાં તેનું કદ નાનું થવા લાગે છે, અને તે પોતાના પૂર્વ રૂપે પહોંચતો જાય છે. સાધારણ રીતે ગર્ભાશયને પોતાની અસલ સ્થિતિએ પહોંચતાં દોઢ માસ લાગે છે; આ ક્રિયાને ઇન્વોલ્યુશન—Involution કહે છે. જો અસલ સ્થિતિએ ગર્ભાશય ન પહોંચે તો સબઇન્વોલ્યુશન—Sub-involution કહે છે. આ સબઇન્વોલ્યુશનમાં ગર્ભાશય ભારે અને મોટો રહી જાય છે અને તેથી અતિશય દુખાવો અને અસહ્ય પીડા થાય છે, તેથી તે પહેલાં સ્ત્રીએ કશું કામ બહુ જોર દઈને કરવું જોઈએ નહિ, કેમકે તેથી ગર્ભાશયને હરકત પહોંચવાનો સંભવ રહે છે, કાંઈ કાંઈવાર ગર્ભાશય નાનો થવાને બદલે મોટો થતો હોય એમ લાગે છે; પણ તેથી કાંઈ ધારતી રાખવા જેવું નથી; જો તે ઘણા દિવસ સુધી નાનો થતો લાગે નહિ, તો ક્રોક્સ^૧ (Crocus—કેસર) નામની દવા આપવી, તેથી ફાયદો થશે. જેમ ગર્ભાશયની સ્થિતિ સુધરતી જાય છે, તેમ તેમાં નવું શ્લેષ્મ—પડ બંધાતું જાય છે; યોનિમાર્ગ પણ સંકુચિત થતો જાય છે; જ્યારે તંતુઓ પોતાના સ્થિતિ સ્થાપક ગુણને લીધે સંકોચાતા જાય છે, ત્યારે કશું દર્દ જણાતું નથી, પણ જ્યારે સ્નાયુઓ પોતાની શક્તિ વાપરીને ગર્ભાશયને નાનો કરે છે, ત્યારે વેંણુના જેવું દર્દ થવા લાગે છે, એ ઉપરથી એ દુખાવાને પશ્ચાત્વેણુ (After-Pains—આફ્ટર પેઇન્સ) એવું નામ આપવામાં આવે છે.

જ્યારથી ગર્ભાશય સંકુચિત થવા લાગે છે, ત્યારથી યોનિમાર્ગમાંથી પ્રવાહ નીકળવા માંડે છે. એ પ્રવાહને પ્રસવનો સ્વાભાવિક પ્રવાહ (lochia—

લોકિયા) અને ગુજરાતીમાં સુવાવડમાં મેલું નામ અપાય છે.

પશ્ચાત્વેણુ:—(After Pain—આફ્ટર પેઇન) કેટલીક વાર પશ્ચાત્વેણુનો દુખાવો બિલકુલ જણાતો નથી; ને કેટલીકવાર તે બહુ જણાય છે. તે બે દિવસથી આઠ દિવસ સુધી રહે છે. દરેક વેંણુની સાથે પ્રવાહી ને ગાંડા બહાર નીકળે છે. કાંઈવાર સૂતિકા જવર આવવાનો હોય, ત્યારે પેકુમાં દુખાવો ઉપડે છે, પણ તે દુખાવાથી ગર્ભાશય સંકોચાતો નથી, ને સૂતિકાજવરનાં બીજાં લક્ષણો પણ થોડી વારમાં દેખાવા લાગે છે.

પશ્ચાત્ વેણુ ધણુંકરીને જોને પહેલી સુવાવડ હોય તેને આવતી નથી. કાંઈ વાર વેણુ આવે તો ઉપાય કરવાની જરૂર પડે છે.

ઉપાય:—કૉલોફોસ^૨ અડધી અડધી કલાકે આપવાથી પશ્ચાત્વેણુ બંધ પડે છે. બાયોફોર્મીમાંથી મેગ્નીસ્યમફોસ^૩ ૬x, ૬ ને કાલીફોસ^૪ ૩x વારા ફરતી અડધી અડધી કલાકે આપવાથી વેણુ બંધ પડશે.

લોકિયાનો પ્રવાહ:—Lochia (Cleansings) ગર્ભાશયનું કદ નાનું થતું જાય છે, તેમ તેમ તેમાં રહેલા રસો તથા ગાંડા બહાર નીકળવા માંડે છે. મુખ્યત્વે કરીને જ્યાં આર ચોટલી હોય છે, તે જગ્યાએથી એ પ્રવાહ નીકળે છે. આ પ્રવાહ તન્દુરસ્ત પ્રવાહ છે અને એક અઢવાડીયા સુધી દેખાય છે. પહેલા ચોવીસ કલાકમાં તે પ્રવાહ ઘણો રક્ત મિશ્રિત હોય છે, ને તેથી ઘણાં લુગડાં બગડે છે. પછી ધીમે ધીમે રક્ત ઓછું થાય છે, ને તે ચીકણા પીળા પાણી જેવો (serous) થાય છે, એમ કરતાં તે પાછો સફેદ દુધ જેવો થાય છે; થોડીવાર પછી તે છેક પડ જેવો આવવા લાગે છે, ને તે બંધ થઈ જશે એમ લાગે છે, તો પણ કેટલીકવાર ફરીને પીળું પાણી નીકળવા માંડે છે, ને તેમાંથી પડ જેવું થઈને સફેદ અગર લીલો પ્રવાહ થઈ તે બંધ પડે છે. જણાયા પછી આ પ્રવાહ બંધ થઈ જાય છે અગર આ પ્રવાહ દુર્ગંધ મારે છે, ને તેની ગંધ જુદી જુદી સ્ત્રીઓ પ્રત્યે ન્યૂનાધિક હોય છે. જ્યારે ગર્ભના પડના તાંતણા કે કટકા અંદર રહી ગયા હોય છે, ત્યારે તે બહુ ગંધાય છે ને કાંઈ કાંઈવાર આંગળી નાંખી અંદરના ભાગ કાઢવો પડે છે, અગર દવાથી ઘોષને સાફ કરવો પડે છે, ત્યારે સુવાવડીને શરૂ

ચઢી પ્રસૂતિજનર ઉત્પન્ન થાય છે. કેટલીક નખળી અને બહુ સુવાવડો થઈ હોય તેમાં આ પ્રવાહ કેટલાક અઘવાડીયાં સુધી દેખાય છે. લોકિયાનો પ્રવાહ અનિયમિત હોય, અગર બહુ ગંધાતો હોય, ત્યારે ઉપાય કર્યા વિના રહેવું નહિ.

ઉપાય:—જે ગંધાતો પ્રવાહ હોય અને તે થોડો આવતો હોય, તો સદ્દરનું એકેક ટીપું બે બે કલાકે આપવું, અને કૅલેન્ડ્યુલા (સવાશર પાણીમાં એક ચમચી ભરી) ગરમ પાણીમાં મેળવીને તેની પિચકારી મારીને અંદરનો ભાગ સાફ કરવો.

આ પ્રવાહ ને વેણુ બંધ થયા પછી ગર્ભાશય પૂર્વ સ્થિતિએ પહોંચ્યો હોય છે, તો પણ ઘણીવાર તે પ્રથમના જેવો મજબુત ને કઠણ થતો નથી. તેનું મુખ બરાબર ખીડાએ લાગતું નથી. કાષ્ઠવાર તેના ઓછ બહુ આગળ પડતા લાગે છે; યોનિમાર્ગ આદ્ર રહે તો મટે છે, પણ તેનો કાળો રંગ જતો નથી, ને બિલકુલ પ્રસવ થયા પહેલાં તેનો જેવો રંગ હોય છે, તેવો પછી કદી થતો નથી. આથી પ્રસૂતા અને અપ્રસૂતાનો તફાવત જલદી પડી શકે છે. યોનિદ્વારનો તથા તેના ઓછનો રંગ પણ શ્યામ થાય છે. યોનિદ્વાર ઉપર પહેલાં જે સ્પષ્ટ વિભાગ પડતા હોય છે, તેમાંથી કેટલાક નાશ પામે છે, ને કેટલાક વિભાગના લીટા છીછરા થઈ જાય છે. કાષ્ઠવાર સીવણીનો ભાગ તુટી ગયો હોય છે, અગર કાંઈ શસ્ત્રક્રિયા કરવી પડી હોય છે, તેની નિશાનીઓ પડી રહે છે.

ધાવણુ.

(Secretion of Milk).

પ્રસવ થયા પછી કુદરત બાળકને સ્ત્રીના સ્તન મારફતે પોષણ આપવા પ્રયત્ન કરે છે, અને તેમ કરતાં જે પ્રત્યાઘાત લાગે છે, તેને કીધે તાવ આવી જાય છે. આ તાવ શરૂ થાય છે ત્યારે ટાઢ વાય છે; શરીર ગરમ થાય છે, માથું દુખે છે, અને કાષ્ઠવાર તેમાંથી મઢીઓ તાવ કે એકાંતરે આવવા લાગે છે. કાંઈ કાંઈ સ્ત્રીઓને પ્રસવ પહેલાં ધાવણુ સ્તનમાંથી નીકળી શકે, છે, પણ તે ધાવણુમાં ખરૂં સત્વ (milk globules) હોતું નથી.

ધાવણુ કાષ્ઠ સ્ત્રીને બહુ આવે છે, ને કાંઈ સ્ત્રીને ઓછું આવે છે. બાળકને માટે તેની માતું ધાવણુ એજ સર્વોત્તમ ખોરાક છે, ને તે સિવાય પો-

ષણુ આપવાની સઘળી રીતો હાનિકારક છે. પ્રસવ પછી બાળકને જેમ વહેતું ધવડાવવામાં આવે તેમ સ્તનમાં વ્યાધિ થવાનો સંભવ ઓછો તેથી ધાવણુનો તાવ પણ જોર કરી શકતો નથી. ધાવણુ જલદી નીકળે તે માટે સ્તનને ગરમ પાણીથી ઝારવા નહિ કે દાખવા નહિ. (વિશેષ માટે ધાવણુ સંબંધી વ્યાધિઓ જુવો.)

જન્મેલા બાળકની મૃતવત્ અવસ્થા.

(The apparent death of the new-born)

બાળક અવતર્યા પછી કેટલીકવાર મુએલા જેવું લાગે છે, ને તેનો શ્વાસોચ્છવાસ ચાલતો હોય એમ જણાતું નથી; ઘણી વખત તો શ્વાસોચ્છવાસ ખરેખર ચાલતો નથી. સૌથી પહેલાં એ કહેવું જોઈએ કે બ્યારે આવું બને ત્યારે કદી ઉતાવળ કરીને બાળકના નાળનું છેદન કરવું નહિ, પણ શ્વાસોચ્છવાસ ચાલવા માંડે, ત્યાં સુધી રાહ જોવી. આવી સ્થિતિ હોય, ત્યારે તુરત ઉપાય કરવો, નહિતો બાળકનો જીવ જવાનો સંભવ રહે છે.

કારણ:—બાળકની આવી અવસ્થા થવાનાં ત્રણ મુખ્ય કારણો હોય છે; કાં તો આખા શરીરના જ્ઞાનતંતુઓને ધક્કો પહોંચ્યો હોય છે ને કાં તો અમુક એક ભાગના જ્ઞાનતંતુઓને ધક્કો પહોંચ્યો હોય છે; બ્યારે બરિતનો માર્ગ સાંકડો હોય છે, ત્યારે બાળકના જ્ઞાનતંતુઓને અને મગજને ધણું કષ્ટ તથા દુખાણુ વેઠવું પડે છે; કાષ્ઠવાર બ્યારે ચીપીઆ વાપરીને પ્રસવ કરાવવો પડ્યો હોય છે, ત્યારે મસ્તકને ઘણી જડા પહોંચી હોય છે; તેની જ રીતે બ્યારે પગ પહેલા આગ્યા હોય, અને મસ્તક પાછળથી આવ્યું હોય, ત્યારે પણ મગજના કેટલાક ભાગને હાનિ પહોંચે છે; બ્યારે મગજના પાછલા ભાગ (medulla oblongata) ને હાનિ પહોંચે છે, ત્યારે શ્વાસોચ્છવાસ બંધ પડે છે. બીજા પ્રકારના કારણમાં નાળના રૂધિરની ગતિમાં થતો રોધ હોય છે. પ્રસવ વખતે જો નાળકાષ્ઠ જગ્યાએ બહુ દુખાયો હોય, શ્વાસોચ્છવાસ ચાલ્યું પહેલાં નાળનું છેદન કર્યું હોય, અગર પ્રસવ થતાં નાળ તુટી ગયો હોય, તો પણ શ્વાસોચ્છવાસ બંધ પડે છે. વળી નાકમાં ને મોંઢામાં બહુ શ્લેષ્મ ભરાય ગયો હોય, તો તેથી પણ શ્વાસ જલદી ચાલતો નથી. ત્રીજા પ્રકારના

કારણોમાં બાળકના રૂધિરને ફરવામાં થતી કાંઇ અ-
ડચણ હોય છે; પ્રસવ પહેલાં ઔર કે નાળ તુટી
નળ તો તેથી બાળકનું લોહી ફરી શકતું નથી, ને
નાળમાંથી રક્તસ્રાવ થાય છે.

ચિન્હ:—શ્વાસોચ્છવાસ ચાલતો નથી, ચામડીનો
રંગ નળલી થાય છે, સ્નાયુઓ ગતિહીન થઇ નળ
છે, હાથપગ ઢીલા રહે છે, શરીર ગરમ હોય
છે, નાળમાં ધમનીઓમાં લોહી અહુ ધીમું ફરે છે,
અને રક્તાશય મંદ ચાલે છે. જ્યારે રક્તસ્રાવ થયો હોય
છે, ત્યારે બાળક ફિક્કું થઇ નળ છે, વખતે રડે છે,
ને થોડીવાર જીવીને મરણ પામે છે.

ચિકિત્સા.

હરકાઈ કારણથી બાળક મૃતવત્ દેખાય કે શરી-
રની ગરમી ધટી જઈ ઇંડું પડતું દેખાય કે તરતજ
વખત ખોયા વગર શ્વાસ ચાલતો રહે તેને માટે ઘટતા
ઉપાય લેવામાં ઢીલ કરવી નહી. કેટલાક દર્દીઓને
શ્વાસ ઓછો ચાલતો રહે અને બંધ થતો ન હોય
ત્યારે નીચે લખેલી દરેક અથવા વધારે ઔષધો
લાગુ પડતાં દેખાય તેમ આપવાં.

એકોનાઇટ^૩:—બાળક ગરમ હોય, બંજુડીઓ
લાલ રંગ હોય, નાડી શ્વાસ રહિત હોય અગર લગ-
ભગ તેવું બાળક હોય તો આ દવા આપવી.

બેલાડોના^૬:—બાળકનો મ્હોરો લાલ હોય અને
નેત્રના ડાળા લોહીથી લાલચોળ હોય તો આ દવા
આપવી.

ચાઇના^{૨૪}:—જ્યારે મરણનું ખરું કારણ પુષ્કળ
રક્તસ્રાવ હોય તો ચાઇના આપવું.

ટારટરએમ્લીક^૩:—બાળક શીકું પડી ગયું હોય
અને શ્વાસ ન લેતું હોય પણ નાળ હજી સુધી ધ-
બકતી હોય તો આ દવા પાત્રી.

કેમ્ફર^{૩૪}:—ટારટર એમ્લીકની અસર થોડા
વખતમાં ન થાય તો કેમ્ફર શરબતમાં આપવું.

આ દવાઓના ઉપયોગ કર્યા છતાં જીવ ન
આવતો હોય તો તરતજ ઇંડા પાણીમાં બાળકને
જબોળવું અગર તેથી વધારે સારા ઉપાય કરવા
હોય તો ઇંડા અગર બરફ નાંખેલા પાણીની
ધાર કરવી.

કેટલાક શીકા પડી ગયેલા અગર જીવ વગરના
બાળકો પર ઇંડું પાણી રેડવાથી રૂધિરાભિસરણ

અને શ્વાસોચ્છવાસ ચાલે છે; પણ તે બાળકને ગરમ
કપડામાં જીવ આવે ત્યાં સુધી લપેટી રાખવું.

નાક અને મોંમાં સ્લેપ્મ ભરાયું હોય તો કાઢી
સાફ કરવું.

આટલા ઉપાય કર્યા છતાં જીવ ન આવે તો
કૃત્રિમ શ્વાસોચ્છવાસ શરૂ કરવો અને તેમાં માર્શલ
હૉલ અગર સોલ્વેસ્ટરની રીત વાપરવી, અગર
બાળકનું નાક બંધ કરી જણાવનાર દાકતરે પોતાના
ફેફસાંમાંથી તેના મોંમાં મોં લગાડી હવા ઘૂંકવી અને
પછી બાળકની છાતી ખે હાથમાં પકડી દબાવી હવા
કાઢી નાંખવી અને આ પ્રમાણે કેટલીકવાર અડધી
અડધી મીનીટે કરતા રહેવું.

આ બધી રીત જીવ આવે ત્યાં સુધી એક
કલાક સુધી ચલાવવી.

પ્રસવ પછી ગર્ભાશયની અસહ્ય સ્થિતિ આવતાં થતા ફેરફાર.

(Involution-ઇન્વોલ્યુશન).

ગર્ભ રહ્યા પહેલાં કુમારિકાને ગર્ભાશય ખે ઇંચ
લાંબો અને એક ઐંસ વજનમાં હોય છે. ગર્ભ
રહ્યા પછી અને ગર્ભના પ્રમાણમાં વૃદ્ધિ થવાથી
વજન અને લંબાઇના પ્રમાણમાં ફેરફાર થતા જો-
વામાં આવે છે.

પરિપક્વ થયેલું બાળક જન્મે છે તે પહેલાં
ગર્ભાશય ૧૪ ઇંચ લાંબું અને ૨૫ ઐંસ વજનમાં
થાય છે.

જન્મ્યા પછી તરતજ કદ અને વજન ધણાંજ
ઘટી નળ છે. કદ અડધાથી ઓછું અને તેજ પ્ર-
માણે વજન પણ કમ થાય છે, આ સંક્રાંચન અને
શોષણ સ્થિતિ છ અઠવાડીએ પૂરી થાય છે અને
તે વખતે ગર્ભાશય ત્રણ ઇંચ લાંબો અને વજનમાં
ખે ઐંસ જેટલો થાય છે. આ તન્દુરસ્ત ચમત્કારિક
ફેરફારને ઇન્વોલ્યુશન કહે છે.

Dystocia-ડીસ્ટોસીઆ-એટલે અનન્યરક્ત -લેબોરીઅસ-મૉર્બીડ-ડીઝીકલ લેબર-કષ્ટ સાથ પ્રસવ.

અસ્વાભાવિક પ્રસવ.

(Unnatural Labour-અનન્યરક્ત લેબર.)

પ્રસવ બધી વખત સ્વાભાવિક રીતે અને સહી-
સલામતીથી થતો નથી; કેટલીકવાર તેમાં યુસ્તેલી ને

ભય નડે છે. કાઠવાર પ્રસવ અશક્ય થઇ પડે છે. આ મુશ્કેલીઓ ધણી જાતની હોય છે; તોપણ સરવાતાની ખાતર તેના મુખ્ય ત્રણ વિભાગ ગણવામાં આવે છે.

પહેલી મુશ્કેલી પ્રસવ કરનારા અવયવોના બળની ન્યૂનાધિકતા છે. બીજી મુશ્કેલી બાળકને બહાર આવવામાં નડતી હરકતો છે. ત્રીજી મુશ્કેલી બાળકના કે તેની માના જનને હાનિ કરે તેવા અકસ્માતો છે.

જ્યારે માત્ર પ્રસવ કરનારા અવયવોના બળનો દોષ હોય છે, ત્યારે સ્ત્રીનું શરીર ધણું નખળું હોય છે, તે વાચે રહી ગઇ હોય છે, ગર્ભાશયમાં વરમ થયો હોય છે, તેનું મન ચિંતામાં કે ઉદ્વેગમાં હોય છે, કે ગર્ભાશયમાં જળ ધણું વધારે હોય છે. જ્યારે બાળકને હડસેલાનારા અવયવો અશક્ત હોય છે, ત્યારે ધણું કરીને પ્રસવ થતાં વિલંબ થાય છે. સાધારણ રીતે વેંણુ આવવા લાગ્યા પછી ચોવીસ કલાક સુધી પ્રસવ થાય નહિ, ત્યારે પ્રસવ થતાં ઘણો વિલંબ થયો કહેવાય છે, અને હરેક રીતે ઉપાય કરવાની જરૂર પડે છે. વિલંબ પહેલી, બીજી અગર ત્રીજી અવસ્થામાં થાય છે. જો કમળને ઉધડતાં ત્રણ કલાક થાય તો પછી બાળકને બહાર આવીને જન્મ લેતાં આશરે એક કલાક થાય છે. પહેલી અવસ્થામાં વિલંબ થાય તો વધારે ભય રહે છે; જો કમળ ઉધડ્યા પછી ઘણા વખત સુધી ગર્ભ બહાર હડસેલાય નહિ, તો પછી વેંણુ બરાબર જોરથી આવી શકતી નથી, ને પ્રસવ થતાં ધણું કષ્ટ વેઠવું પડે છે.

ઉપાય:—સ્ત્રી અશક્ત હોય, વાચે રહી ગઈ હોય, કે તેનું મગજ અસ્વસ્થ હોય, ત્યારે યોગ્ય દવા આપવી. જ્યારે ગર્ભાશયમાં જળ બહુ ભરાયું હોય, ત્યારે ગર્ભના પડને ફેડવું એજ યોગ્ય ઇલાજ છે. જ્યારે અંદર પાણી ધણું હોય છે, ત્યારે કમળ ખીલે છે. તો પણ તેના મુખમાં ગર્ભનાં પડ આગળ આવતાં નથી. જ્યારે વેંણુ આવે ત્યારે આંગળીનો ગોદો પડને મારવાથી કે નખ મારવાથી કે પરશોરેટર નામના હથિયારથી પડ કુટી જાય છે.

કાઈ વખત એવું બને છે કે ગર્ભાશયનાં પડ કુટી જાય છે, પણ કમળ બરાબર ખીલ્યું હોતું નથી, આથી થોડું એક ગર્ભજળ વહી જાય છે, ને પછી ગર્ભનું માથું ગર્ભાશયના મુખ આગળ આવીને ભરાય છે, એટલે વધારે ગર્ભ જળ જ્યાં પામતું નથી,

વેંણુ આવે છે, તો પણ તેની કશી અસર થતી નથી; એથી થોડીવાર પછી વેંણુ ઓછી થવા લાગે છે.

ઉપાય:—આ વખતે કમળના મુખમાં આંગળી દાખલ કરવી ને જ્યારે વેંણુ આવતી ન હોય, ત્યારે મસ્તકને આંગળી વડે ઉઘડી દેવાની રાખવું, એટલે જોવી વેંણુ આવશે કે તરત ગર્ભજળ વહેવા માંડશે; વેંણુ આવી રહે ત્યાંસુધી આંગળી ખેંચી લેવી નહિ, જરૂર પડે તો આ પ્રમાણે બે ચાર વાર ફરી ફરીને કરવું, એટલે વેંણુ વધારે જોરથી આવવા લાગશે. જો ગર્ભનાં પડ મસ્તકને ચોટલાં રહેતાં હોય તો તેમને તેનાથી અળગાં કરવાં એટલે પાણીને રસ્તો મળશે.

જો સ્ત્રીઓને દમનો, ક્ષયનો, કે જલંદરનો રોગ હોય છે, તેઓ પોતાના પેટના સ્નાયુઓ વડે જોર કરી શકતી નથી, ત્યારે પેટ ઉપર બહારથી દાખીને મદદ આપવી પડે છે. કાઠવાર મૂત્રાશય બહુ વિસ્તૃત થયો હોય છે, અગર મળાશય મળથી ભરાઇ ગયો હોય છે, તો વેંણુની કાંઈ અસર થતી નથી, ને તે ધીમે પડવા માંડે છે. આવું હોય ત્યારે બનતાં સુધી પુરખતી કંથીટર (મૂત્રશળી) મુકીને પેશાબ ઉતારવો, ને તેવીજ રીતે જરૂર હોય તો પિચકારી મારીને દસ્ત કરાવવો.

જેમ પ્રસવ થતાં વિલંબ (Tedious Labour-ટીડીઅસ લેબર) થાય છે, તેમ કાઠવાર પ્રસવ બહુ ઉતાવળથી થાય છે. આવા પ્રસવને (Precipitate Labour-પ્રેસીપીટેટ લેબર) શીઘ્ર પ્રસવ કહે છે. તે થવાનું કારણ ગર્ભાશયના જોરથી ને ઉતાવળથી થતા સંકોચ હોય છે. શીઘ્ર પ્રસવને લીધે કાઠવાર સીવણી તુટી જાય છે. કેટલીકવાર નાળ તુટી જાય છે, ને કેટલીકવાર સ્ત્રી હરતી ફરતી હોય ત્યારે પ્રસવ થઈ જવાથી બાળક જમીન ઉપર પછડાય છે. કેટલીકવાર પેશાબ કે દસ્તની હાજત વખતે પ્રસવ થઈ જાય છે. પ્રસવ શીઘ્ર કે વિલંબી થવાની આદત કેટલીકવાર ઠીકરીમાં વારસાની માફક જણાય છે.

ચિકિત્સા.

આવી સ્ત્રીઓએ વેંણુ થોડી થોડી વર્તાય, ત્યાર-થીજ સુવાવડના ખાટલામાં સુવું; અને કાઠપણુ જાતનું જોર કરતાં અટકવું. તે વખતનાં તથા પહેલાનાં એકંદર ચિન્હો જોવાં, અને પછી કાંફી, આ સીકેલી, બેલાડોના, કેનાઅમ, નક્સવામિકા

ને કુમામીક્ષા એમાંથી જે યોગ્ય લાભે તે આપવી.
 અનુસંગી ઉપાય:—વેંછુ ધીમે પડી હોય તો
 ધીમે ધીમે પેટ પર કલ્લો કરવો જેથી વેંછુ આવશે,
 આર છુટી પડી નીકળી જાય ત્યાં સુધી કલ્લો કરવો
 અને પાટો બાંધવો, સાર પછી તે બંધ કરવું.

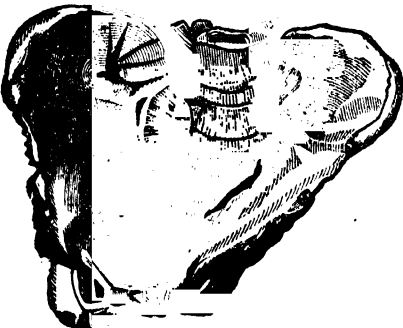
હવે બીજા પ્રકારની મુશ્કેલીઓનો વિચાર કર-
 વાનો છે. આ મુશ્કેલીઓ કાં તો સ્ત્રીના અવયવની
 ખામીથી કે ગર્ભના અવયવની ખામીથી ઉત્પન્ન થાય
 છે. સ્ત્રીના અવયવની ખામીમાં સૌથી પ્રથમ તેની
 અસ્તિત્વના આકાર જોવાનો છે. કાષ્ઠવાર અસ્તિ
 અતિશય ઘાટી હોય છે, કાષ્ઠવાર તે અતિ
 સાંકડી હોય છે, ને કાષ્ઠવાર તેનાં અસ્થિ વિચિત્ર
 રીતે બેડોળ Deformities of Pelvis-વળેલા
 હોય છે.

આ. ૨૪૫.
 બેડોળ અસ્તી.
 ગરભીના આકારે.

Funnel-Shaped Pelvis.
 H. Guernsey.

આ. ૨૪૬.
 બેડોળ અસ્તી.

Oblique oval Pelvis.
 From M. Naegele's work.
 H. Guernsey.

આ. ૨૪૭.
 બેડોળ અસ્તી.
 ઇંગ્રેજ આકાર જેવી.

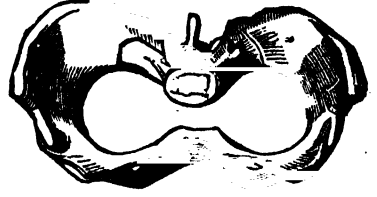
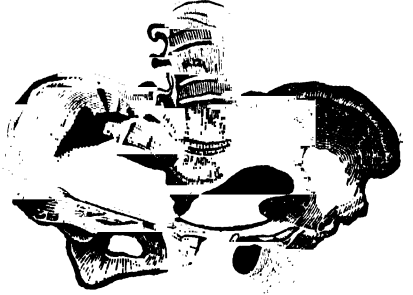

Figure-of-Eight Pelvis.
 H. Guernsey.

આ. ૨૪૮.
 બેડોળ અસ્તી.

A pelvis with contraction of the
 sacro-pubic Diameter.
 H. Guernsey.

અસ્તિની આકૃતિ માપવાનાં જુદાં જુદાં હથિ-
 ચાર આવે છે. જેને પેલ્વીમીટર કહે છે. તેથી તેનો
 દોષ કઈ જગ્યાએ છે તે જાણી શકાય છે; યોગ્ય
 આકારની અસ્તીમાં આંગળી નાંખવાથી તે ત્રિકા-
 સ્થિતના આગળ પડતા ભાગને અડી શકશે નહિ; પણ
 જો તેનો પૂર્વ પશ્ચિમ વ્યાસ ટુંકા હશે, તો આંગળી
 અડી શકશે. પ્રસવ પહેલાં જેમ આ બાબતનો
 વહેલો નિર્ણય થાય તેમ વધારે સાફ. યોનિમાર્ગમાં
 ચારે આંગળાં નાખીને જરા પહેલાં કરવામાં જો
 કાઈ અસ્થિ નડે નહિ, તો અસ્તિનો આકાર ધણું
 કરીને યોગ્ય હોય છે.

અસ્તીનાં અસ્થિ આ પ્રમાણે બેડોળ થવાનાં
 કારણો ધણાં હોય છે. ફેટલીકવાર બાલ્યાવસ્થામાંજ
 અસ્થિની થયેલ નબળાઈ (Rachitis-રેકાઈટીસ)
 અગર તો તે પછી અસ્થિ પોચા પડી જવાનો.

વ્યાધિ (*mollities ossium*—મૌલાઈટીઝ ઓસી-અમ) એ તેનું કારણ હોય છે. કાંધવાર કરોડનાં અસ્થિ કઢંગી રીતે ગોઠવાએલ હોય છે, અને તેથી અસ્તિના આકાર બગડે છે. છોકરી અવતરે ત્યારેજ ફેટલીકવાર તેની અસ્તિના અવયવો ખસી જાય છે. (*dislocation*) અને ખેદરકારી રાખવાથી અસ્તિના આકાર કઢંગો થાય છે, ક્યારેક પ્રસવ પછી તેણી અસ્તી ઉપર કાંઈ વાગવાથી કે તે પડી જવાથી તેને એવી ખોટ ભોગવવી પડે છે. માત્ર અસ્તિના અસ્થિને વાગે તોજ તેમાં ખોટ થાય છે એમ નહિ, પણ સાથળના અસ્થિને ઈજા થઈ હોય તો પણ ફેટલીકવાર અસ્તિમાં ખોટ આવે છે. અસ્તિમાં કાંઈ પણ ખોડ હોય તો તેની નાની ઉમ્મરમાંજ અને તો તપાસ કરીને ઉપાય કરવો જોઈએ; જેથી પ્રસવ વખતે સ્ત્રીનો જનન જોખમમાં આવી પડે નહિ. જ્યારે અસ્તિ દરેક બાજુથી સાંકડી હોય, ત્યારે તેનું કાંઈ ચોક્કસ કારણ હોતું નથી, ધણું કરીને તો માત્ર સ્ત્રીનું શરીરજ એકંદર રીતે દુબળું ને ક્ષીણુ ઉંચું હોય છે; કાંઈવાર શરીરના પ્રમાણમાં પણ અસ્તિ દરેક બાજુથી નાની હોય છે,

ઉપાય:—અનતાં સુધી કુદરતી રીતે જોમ પ્રસવ થાય તેમ થવા દેવો, અને જ્યારે જ્યારે બહારથી મદદની જરૂર લાગે ત્યારે ત્યારે મદદ આપવી, જો ગર્ભ પોતાનીમેજે બહાર આવી શકે નહિ, તો ચીપીઆ (*forceps*) વડે તેને ખેંચી કાઢવાની જરૂર પડે છે. ફેટલીકવાર બાળકના મસ્તકનું છેદન (*craniotomy*) કરવું પડે છે, અને કાંઈવાર સીઝેરીઅન સેક્શનની રીત પ્રમાણે ઉદર-વિદારણ કરવું પડે છે. જો બાળકનો અસ્તિપ્રદેશ આગળ આવ્યો હોય, તો ખુંઠા હુક વડે તેને ખેંચી કઢાય છે. જ્યારે તેનું માથું નીકળવા આવે, ત્યારે તેના મોંમાં આંગળી નાખીને દાઢીનો ભાગ તેની છાતી ઉપર દબાવી રાખવો એટલે મસ્તક થોડી જગ્યા રોકશે ને જલદી બહાર આવશે. ઉદર-વિદારણમાં સ્ત્રીના પેડુ ઉપર છેદ મુકીને બાળકને બહાર કાઢવામાં આવે છે.

જોમ અસ્તિના દોષથી પ્રસવ સ્વાભાવિક રીતે થઈ શકતો નથી, તેમ યોનિમાર્ગ, યોનિદ્વાર કે ગર્ભાશયના દોષથી પણ પ્રસવ સારી રીતે થઈ શકતો નથી. યોનિમાર્ગ કે યોનિદ્વાર કાંઈ કારણથી બહુ ચોટિલ હોય તો ગર્ભને બહાર આવતાં મુશ્કેલી નડે છે. નસ્તર જેવા હથિયાર (*scalpel*) વડે તે ચોટિલ

ભાગને વિસ્તૃત કરવાથી પ્રસવ સરલ થાય છે.

કાંઈવાર યોનિદ્વાર ઉપર પટલ એવી સખત રીતે ચોટિલ હોઈ શકે કે તેથી બાળક બહાર આવી શકે નહિ. આ વખતે પણ ઉપર કહેલા નસ્તર જેવા સ્કાલ્પેલ નામના હથિયારનો ઉપયોગ કરવો પડે છે. યોનિમાર્ગ કે યોનિદ્વાર ચોટિલ ન હોય પણ માત્ર અતિશય સંકુચિત થયેલ હોય, તો શસ્ત્રક્રિયાની જરૂર પડતી નથી. એકેનાઇટ કે એવી કાંઈ ચોચ દવા આપવાથી તે સંકોચ દીવો પડી જાય છે, અને પ્રસવ સારી રીતે થઈ શકે છે.

ઉપર પ્રમાણેજ કાંઈવાર સીવણીનો ભાગ અક્કડ રહ્યા કરે છે, ને ઢીલો પડતો નથી, તેમ વિસ્તૃત થતો નથી; તેવે વખતે પણ એકેનાઇટ કે એવી કાંઈ દવા આપવાથી ફાયદો થાય છે. કાંઈ વાર સીવણીમાં મધ્ય રેખાની બન્ને બાજુએ કાપ મુકવાની જરૂર પડે છે; જ્યારે સીવણી ફાટશે એમ લાગતું હોય, ત્યારે તેને ફાટવા દેવાના કરતાં તેને કાપવાથી તે જલદી રૂઝાઈ શકે છે.

આ અડચણો ઉપરાંત કાંઈ વાર યોનિમાર્ગમાં કે અસ્તિના અસ્થિ ઉપર ગ્રંથિઓ થઈ હોય છે, તે બહુ નડે છે. ગ્રંથિ કંઠણ હોય ને દૂર થઈ શકે નહિ, તો પછી અસ્તિ જ્યારે ખેંચાઈ હોય ત્યારે જેવા ઉપાય લેવા પડે છે, તેવા ઉપાય લેવા. ગ્રંથિ નરમ હોય, ત્યારે એકેનાઇટ, હુંમામેલિસ, એરિથ્રોન કે એવી કાંઈ દવા આપવી; અગર તેને કાપી કાઢવાની જરૂર પડે, તો કાપી કાઢવી.

ગ્રંથિની માફક મસા—*Polypus*—પૌલીપસથી પણ કાંઈવાર હરકત આવે છે. કાંઈવાર મળાશયમાં મળ ભરાઈ રહ્યા હોય, અગર મૂત્રાશયમાં પેશાબ ભરાઈ રહ્યો હોય, ત્યારે પણ પ્રસવને વિલંબ થાય છે, અને ક્યારેક મૂત્રાશય તુટી જાય છે; આવે વખતે મળમૂત્રનો ત્યાગ કરાવ્યા વિના રહેવું નહિ. માટે કંથીટર વાપરવી.

ફેટલીક વાર એવું બને છે કે કમળ સખડ (*Rigidity of the the Uteri*) રીતે બીડાએલ રહે છે, અને કદી તે ખીલે છે, તોપણ થોડું-એક ખીલીને રહી જાય છે. વેંણુ તો આવ્યા કરે છે, પણ કમળ વધારે વિસ્તૃત થતું નથી; આથી કરીને સ્ત્રી બહુ અશક્ત થઈ જાય છે. આનું કારણ ઘણીવાર આકર્ષ—*Spasm* હોય છે, અને ચોચ દવાથી તે મટી શકે છે.

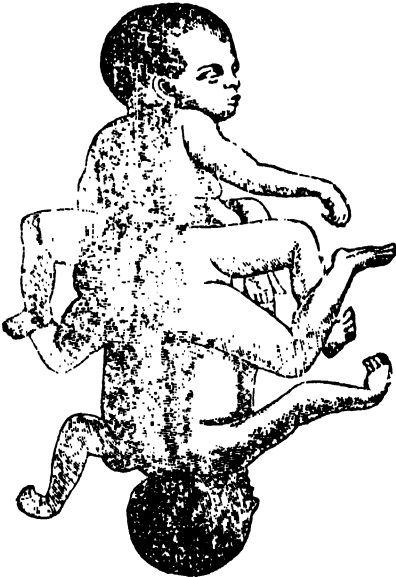
ક્રાઇવાર ગર્ભાશય પોતાના યોગ્ય સ્થળે નહિ હોવાથી પણ પ્રસવને વાર લાગે છે; આવે વખતે કુદરતી રીતે જેમ પ્રસવ થાય તેમ થવા દેવો, અને અને તો ગર્ભાશયને જોઇએ લાંથી ટેકા આપીને તેની ખરી જગ્યામાં લાવવો; તથા પ્રસવ વખતે સ્ત્રીને એવી રીતે સુવાડવી-ખેસાડવી કે જેથી કરીને ગર્ભાશય તેના સ્થાનકેથી ખસી જાય નહિ.

ધણીવાર એમ અને છે કે કમળને આગલો હોઠ સુજી ગયો હોય છે, અને તેથી પ્રસવ થતાં વાર લાગે છે. એમ અને ત્યારે આંગળી વડે આગળના (anterior) હોઠને ઊંચો કરીને કમળને વિસ્તૃત કરવું, એટલે પ્રસવ સરલ થઇ પડશે. જો કમળના હોઠ વૃદ્ધ પામી ગયા હોય, અને તે સાથે કઠણ (indurated) થઇ ગયા હોય, તો કમળને વિસ્તૃત કરવાની દવા આપવી, અગર જરૂર લાગે તો છેદ મૂકવો. ક્યારેક કમળનું છિદ્ર બિલકુલ હોતું નથી, અગર હોય તો પછી છેક નાશ પામ્યું હોય છે, ત્યારે નવું છિદ્ર કરીને પ્રસવ કરાવવો પડે છે.

જેમ ગર્ભ ધારણ કરનારને તેને બહાર આવવામાં મદદ કરનાર અવયવોની ખામીને લીધે પ્રસવ દુઃખકર થઇ પડે છે, તેમ ગર્ભની પોતાની કેટલીક ખાટને લીધે પણ કष्ट ભોગવવું પડે છે.

આ. ૨૪૯.

રાક્ષસી ગર્ભ. બે ગર્ભ જોડાએલા.

Monstrosities or Foetal Deformity.
A. L. Galabin.

આ. ૨૫૦.

બે મસ્તકોવાળો રાક્ષસી ગર્ભ.

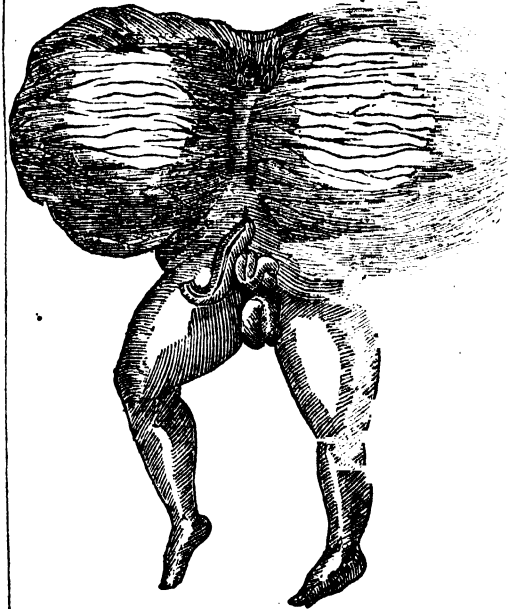

Double-Headed Monster.

A. Galabin.

આ. ૨૫૧.

રાક્ષસી ગર્ભ-હૃદય અને મસ્તક વગરનો.

Acardiac, acephalic foetus
(After Lusk.)

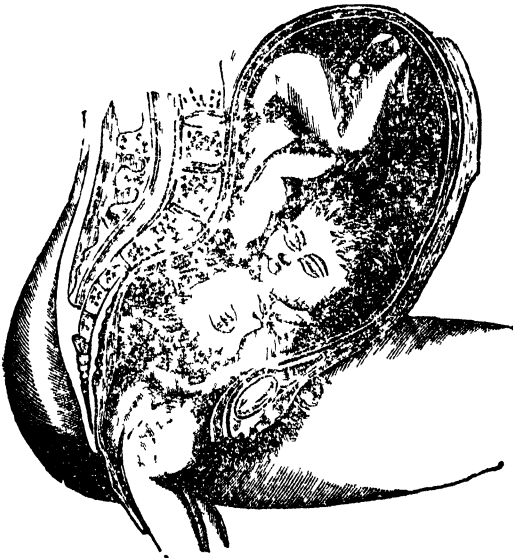
A. Galabin.

આ. ૨૫૨.
બહુ ગર્ભ. જોડવાનો પ્રસવ.

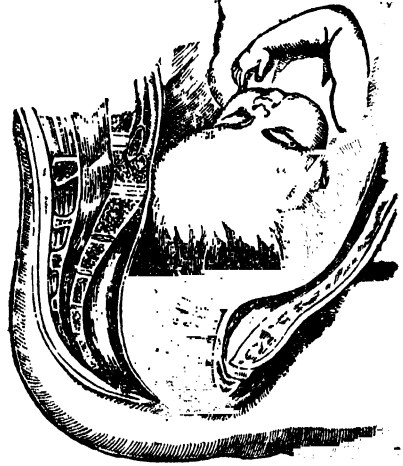
Twins in Utero.
A. Galabin.

આ. ૨૫૩.
જે મસ્તક એક બીજા સાથે ભરાઈ બેસે છે અથવા
અટકી જાય છે તેનો દેખાવ.

Locked Twins. (A Galabin.)

આ. ૨૫૪.
મસ્તક જલંદરથી પ્રસવમાં અડચણ.

Labour impeded by Hydrocephalus
A. Galabin.

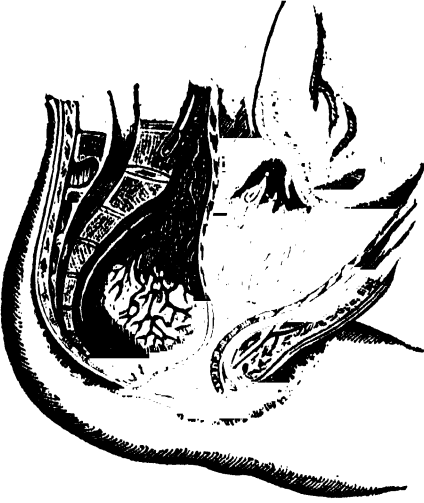
આ. ૨૫૫.
મસ્તકમાં પાણી.

Encephalocele. A Galabin.

આ. ૨૫૬.

અંડાશયની પ્રતીક્ષી પ્રસવમાં અડચણ.

Labour impeded by ovarian Tumour

A. Galabin.

આ. ૨૫૭

પ્રસવમાં મસ્તકથી દબાએલો મસો.

Uterine Polypus pressed down by
the advancing head in parturition

From Ramsbotham's work.

આ. ૨૫૮.

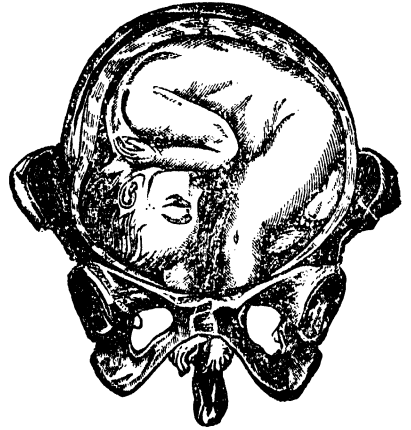
યોનિમાં મૂત્રાશયમાં મૂત્રના ભરાવાથી પ્રસવમાં
અડચણ.Vaginal cystocele taken from Rams-
botham.

કેટલીકવાર ખચ્યાનું મસ્તક જલંદર (Hydro-
cephalus-હાઈડ્રોસેફાલસ) કે એવા કોઈ રોગને લીધે
ધણું મોટું થઈ ગયું હોય છે, ત્યારે મસ્તકમાં શસ્ત્ર
વડે છેદ મુકવો પડે છે, જેથી મસ્તકમાં ભરાએલ
નિરૂપયોગી પદાર્થ છૂટા પડે. જે પ્રસવ નહિ થઈ
શકે એમ લાગે તોજ આવી શસ્ત્રક્રિયા કરવી. આ
ક્રિયામાં ટ્રોકાર ને કેન્યુલા અગર લાંબી ટ્રેશાર્ન વ-
પરાય છે, અને ક્રિયા ઘણી ઉતાવળ ને સાવચેતીથી
કરવી જોઈએ છીએ. મસ્તક મોટું હોય અને તેમાં
પણ જ્યારે પ્રસવ બાળકની કેડ તરફથી થતો હોય,
ત્યારે મહા મુશ્કેલીત આવી પડે છે. આ વખતે પણ
મસ્તકનું બેદન કરવું પડે છે.

મસ્તકના જલંદરની માફક કોઈ વાર છાતીનું
ને પેટનું જલંદર Hydrothorax Ascites પણ
હોય છે. કોઈ વાર આખો ગર્ભ ફુલી ગયો હોય
છે; આ વખતે જે ખચ્યું જીવતું હોય તો, તેના
અંગને અને લાંસુધી દાખીને બહાર કાઢવું, ન અને
તો પછી ટ્રોકાર વાપરીને પાણી કાઢવું. જ્યારે
ગર્ભ મરી ગયેલ પડ્યો રહ્યો હોય છે, ત્યારે અંદર
પવન ભરાણો હોય છે, તે પણ ટ્રોકાર મારવાથી
નીકળી જાય છે.

આ. ૨૫૯.

નાયકા સાથે હાથ પગનો પ્રસવ.

Funis Presentation or Prolapse of
the cord with presentation of a
hand and foot (A Galabin.)

બાળક પહેલાં નાળનો પ્રથમ પ્રસવ.

Funis Presentation-ફ્યુનીસ પ્રેઝન્ટેશન

or

Prolapse of the Cord-પ્રોલેપ્સ ઓફ ધ કોર્ડ.

કોઈ વાર નાળ બહુ ટુંકો હોય છે, અને તેથી બાળક આવે છે. તોપણ છેક બહાર આવતાં તેને વાર લાગે છે. સ્વાભાવિક રીતે નાળ ચાર પાંચ ઇંચ લાંબો હોય છે, નાળ ટુંકો હોય, અને બાળકને જન્મતાં વાર લાગતી હોય, તો નાળ દેખાય, એટલે બાળકના શરીરથી દોઢેક ઇંચને છેટે નાળનું છેદન કરવું અને પછી તેના છેડા બાંધી લેવા.

બાળકનું કદ ઘણું મોટું હોય. અગર રાક્ષસી ગર્ભ પેદા થયો હોય, ત્યારે પ્રસવ ખરેખર અસલ થઈ પડે છે; ગર્ભમાં બે બાળકો હોય તેથી બહુ હરકત આવતી નથી, કેમકે એકનો પ્રસવ થયા પછી બીજાનો પ્રસવ થઈ શકે, પણ જ્યારે બે બાળકો એક બીજાને ચોટેલ હોય, ત્યારે જ ખરી મુશ્કેલી પડે છે; પ્રસવ વખતે જ્યારે ગર્ભનાં બે પડ પુટે છે, ને ગર્ભજળ વારફરતી નીકળે છે, ત્યારે બાળક જુદાં જુદાં છે, એમ અનુમાન થાય છે, પણ જ્યારે બે પડ પુટયાની કાંઈ નિશાની ન હોય, અને જ્યારે ગર્ભ નીચે ઉતરે, ત્યારે તેના કોઈ એક ભાગને હલાવવાથી અંદરના બીજા બાળકનું અંગ પણ હાલે, ત્યારે બન્ને બાળક એક બીજાને ચોટેલ હશે એમ અનુમાન થાય છે; જ્યારે બાળક એક બીજાને ચોટેલ હોય છે ત્યારે જુદી જુદી રીતે શસ્ત્રક્રિયા કરવાની અગર તો જે યોગ્ય લાગે તે યુક્તિ કામે લગાડવાની જરૂર પડે છે. જ્યારે બાળક છુટાં હોય છે, ત્યારે તેઓનો પ્રસવ એક પછી એક થાય છે. એક તો પ્રસવ થયા પછી આશરે પંદર કે વિશ મીનીટમાં બીજાનો પ્રસવ શરૂ થાય છે. આવા સંજોગમાં ગર્ભાશયને જેમ ઓછો શ્રમ પડે તેમ કરવું જોઈએ. બાળક કોઈવાર એક બાળકનો પ્રસવ થયા પછી, કેટલાક કલાક સુધી અગર કેટલાક દિવસ સુધી બીજાનો પ્રસવ શરૂ થતો નથી. આમ બંને ત્યારે કુદરતની આડે આવવું નહિ; પણ રક્તસ્રાવ વગેરે જે જે હાનિકારક નિશાનીઓ જણાય તે તે યોગ્ય દવાથી મંદ કરવી. જે વેંણુનો ઝીણો ઝીણો દુખાવો રહ્યા કરે, પણ ગર્ભાશય ખરાબર જોરથી સંકોચ પામે નહિ, તો યોગ્ય દવા આપી તે વેંણુ આવે તેમ કરવું. બીજા વર્ગના પડને તોડવાથી

અગર કમળમાં આંત્રણી ભરતીને હલાવવાથી સખત વેંણુ શરૂ થશે. બીજું બાળક અવતરે ત્યાં સુધી પહેલા બાળકની ઓર કાઢવી નહિ. કેમકે તેથી રક્તસ્રાવ થાય છે.

ગર્ભનું વિપરીત રીતે નીચે ઉતરવું.

(Unusual presentations-અન્યુઅલ પ્રેઝન્ટેશન.)

કેટલીકવાર એવું બને છે કે અસ્તિમા, અને ગર્ભના મંધારણમાં કશી ખામી હોતી નથી, પરંતુ તેનો પ્રસવ સ્વાભાવિક રીતે મસ્તકથી થયો જોઈએ, તેમ થવાને બદલે અનિયમિત રીતે શરૂ થાય છે.

કોઈમાં ગર્ભનો ચહેરો (૧) (Face Presentation-ફેસ પ્રેઝન્ટેશન) (૨) કોઈમાં નિતંબ (Breech-બ્રીચ પ્રેઝન્ટેશન) (૩) (Arm-આર્મ) કોઈમાં હાથ અને કોઈમાં પગ (૪) (Foot-ફુટ) પ્રથમ આવે છે ને તે પછી શરીરનો બીજો ભાગ નીચે ઉતરે છે.

બાળકના મસ્તકનું કદ જાણવાથી તે કેવી રીતે નીચે ઉતરે તો સરલતા મળી શકે તે સમજાય છે. બાળકનું માથું કપાળથી તે પછવાડેના ભાગ સુધીમાં ચારથી સાડાચાર ઇંચ લાંબું હોય છે; અને ડાબી બાજુથી જમણી બાજુ સુધીની તેની પહોળાઈ ત્રણથી સાડાત્રણ ઇંચની છે. હડપચી એટલે દાઢીના ભાગથી તે પછવાડે મસ્તકની ટોચ સુધીની લંબાઈ આશરે પાંચ ઇંચ છે; ને માથાના પછવાડેના ભાગથી તે માથાની ઉપરની સપાટીમાં રહેલ મધ્ય બિંદુ સુધીની લંબાઈ આશરે ત્રણથી સાડાત્રણ ઇંચ છે.

સાધારણ રીતે જ્યારે બાળકનું માથું પહેલ વહેલું અસ્તિના આગમનદારમાં આવે છે, ત્યારે તેનો પશ્ચિમ^૧ ભાગ સ્ત્રીના ડાબા ઍસેટાબ્યુલમ^૨ તરફ અને તેનો પૂર્વ^૩ ભાગ નિતંબના અને ત્રિકના અસ્થિની જમણી બાજુએ આવેલ સંધી આગળ હોય છે; આ ઉપરથી સમજાશે કે મસ્તક ખરાબર સમાય તેટલા માટે તેનો લાંબો ભાગ આગમન દારના ડાબા તિર્થક વ્યાસમાં આવે છે. જ્યારે બાળક નીચું ઉતરવા લાગે છે, ત્યારે તેની હડપચી છાતીના વચલા

૧ પશ્ચિમ=પાછળનો. ૨ આસેટાબ્યુલમ=મંદા અસ્થિનો સાંધો મળવાની જગ્યા. ૩ પૂર્વ=આગળનો. ૪ તિર્થક વ્યાસ=ત્રાંસી લંબાઈ=આગળ આવેલ ડાબી બાજુના ભાગથી પાછળ રહેલ જમણી બાજુના ભાગ સુધીની લંબાઈ.

સ્તર્નમ અસ્થિ ઉપર દબાએલ રહે છે, એથી તેને નીચું આવવું પડે છે; માથાનો પછવાડેનો ભાગ આસનાસ્થિ ઉપર ઉતરતો જાય છે, શરીરનો ભાગ કારેથી વચમાં આવે છે, કપાળનો ભાગ પણ નીચે ઉતરે છે, ને તે પછી વળી પછવાડેનો ભાગ નીચે આવે છે, ને ડાબી બાજુએથી ખસીને વંક્ષણ સંધીની કમાન નીચે પછવાડેનો ભાગ આવે છે; આગળનો કપાળનો ભાગ જમણી બાજુએથી ત્રિકાસ્થિની આગળ આવે છે. આ પ્રમાણે બાળકનું માથું સ્ક્રુતી માફક ગોળ ફરતું આગમનદારમાંથી અસ્તિમાં પ્રવેશ કરે છે. અસ્તિનો ઉભો વ્યાસ એટલે કમળ પાસેથી તે યોનિ-દાર પાસેના ભાગ સુધીનો અંતર બાળકના માથાના પૂર્વ પશ્ચિમ વ્યાસને મળતો આવે છે, તેથી તે પો-લાણમાં માથું પણ તેવી જ રીતે આવી રહે છે. આ સ્થળે ગર્ભાશયનું જોર ઉપરથી લાગવાથી મા-થાનો પછવાડેનો ભાગ પેકુના આગલા ભાગ એટલે કે વંક્ષણ-સંધીની નીચે થોભાઈ રહે છે, ને દાદી જે છાતીની સાથે અડીને રહેલી હતી તે હવે જુદી પડે છે ને ડોક પેકુ તરફ પાછી વળે છે, ને માથાનો આગળનો ભાગ સિવણી પાસે થઈને બહાર નીકળે છે, આ વખતે બાળકનો ચહેરા કેવળ ગુદાસ્થિ તરફ હોય છે, પણ જેવો તે નિર્ગર્ભન દારમાંથી બહાર

નીકળે છે એટલે તરત તે પોતાની અસલ દિશા તરફ ફરે છે.

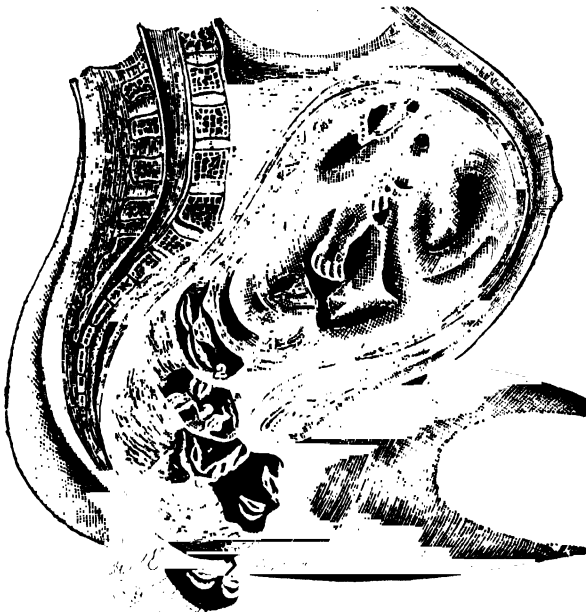
બાળકનું માથું જો આ સ્થિતિમાં અગર તેને જરા મળતી સ્થિતિમાં બહાર આવે તો તેથી વધારે ભય જેવું નથી, પણ જો નિર્ગર્ભનદાર પાસે માથાનો આગળનો ભાગ ડાબા આસનાસ્થિ પાસે આવે અને પછવાડેનો ભાગ ગુદા તરફ જમણા ખૂણામાં આવે, અથવા તો તેથી ઉલટું માથાનો પૂર્વભાગ જમણા આસનાસ્થિ તરફ આવે, અને પશ્ચિમ ભાગ પછવાડે ગુદા તરફના ડાબા ખૂણામાં રહે, તો પછી પશ્ચિમ ભાગને ફરીને વંક્ષણ-સંધીની કમાનની નીચે આવવામાં મોટો ફેર ફરવો પડે છે. કેટલીકવાર માથાનો પશ્ચિમ ભાગ એવો ફેર ફરતો નથી, અને પછવાડે ત્રિકાસ્થિની સીધી લીટીમાં નીચે ઉતરે છે, ત્યારે ખેસણી ફાટવાનો ભય રહે છે.

ઉપાય:—ગર્ભને ફેરવવો, અને બને તો સ્વાભાવિક સ્થિતિમાં લાવવો; ન બને તો ચીમટા વાપરવો.

ઉપર પ્રમાણે મસ્તકનો ભાગ પ્રથમ આવે છે, ત્યારે પણ કેટલાક સંજોગોથી પ્રસવમાં મુશ્કેલી નડે છે; પણ જ્યારે મસ્તકને અદલે ચહેરા હાથપગ વગેરે અવયવો પ્રથમ નીચાં આવે છે, ત્યારે ઘણી મુશ્કેલી પડે છે.

આ. ૨૬૦.

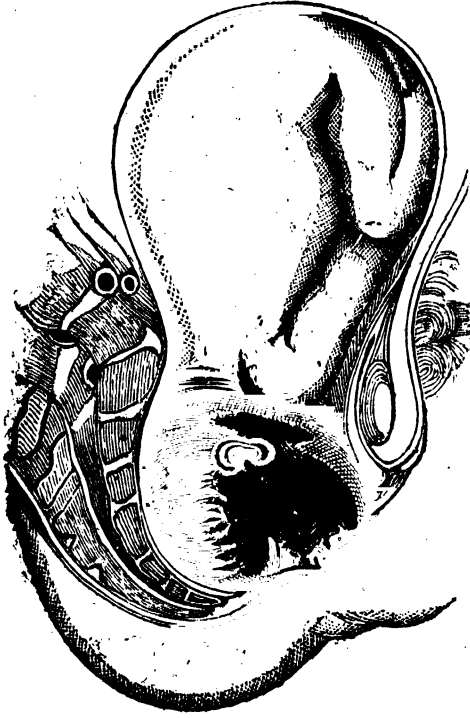
અવતરવામાં બાળકના ચહેરાની જુદી જુદી સ્થિતિ.

Different stages of Face Presentation. (A. Galabin.)

આ. ૨૬૧.

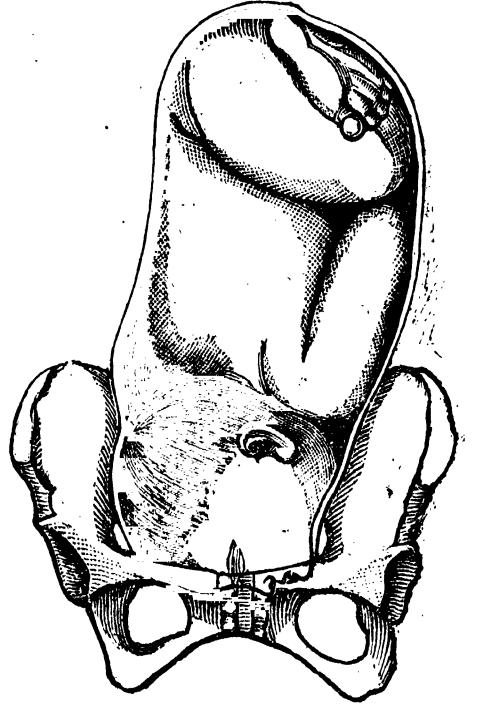
ઢહરાથી અવતરવું.

Face Presentation. A. Meadows.

આ. ૨૬૨.

ઢહરાથી પ્રસવ.

Face-Presentations-ઢહરાથી અવતરવું.

A Meadows.

(૧) જ્યારે ઢહરા પ્રથમ આવતો હોય, ત્યારે કમળના મુખમાં આંગળીનો પ્રવેશ કરવાથી ખાત્રી થઈ શકે છે. નાકની ઢાંડીથી ઢહરા જણાય છે. ઢહરા પશુ મસ્તકની માફક જુદી જુદી રિથતિઓમાં આવે છે; તો પશુ ઘણું કરીને ઢહરા આગળ આવે છે, સારે પશુ દાઢીનો ભાગ સ્ત્રીની ગુદા તરફના જમણા ખુણામાં હોય છે; કોઈવાર તે ડાયા ખુણામાં પશુ હોય છે. ઢહરાની બાબતમાં પશુ જે હડપચી વંક્ષણ સંધીની નીચે આવે, અને કપાળ સ્ત્રીવણી નજીક રહે તો પ્રસવ સરલતાથી થાય છે. જ્યારે ઢહરાવાળા બાગથી પ્રસવ થાય છે, ત્યારે દાઢી છાતીથી છુટી

પડવાને બદલે વધારે નજીક આવતી જાય છે. ઢહરાથી પ્રસવ થવાનો બનાવ બહુ થોડીવાર બનતો જણાય છે.

ઉપાય:—વંકટીસનો ઉપયોગ કરી ઢહરા છાતી ઉપર બેસે એવી ગોઠવણ કરવી.

Breech Presentation—નિતંબથી પ્રસવ થવો.

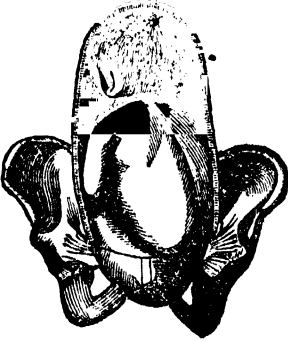
૨. જેવી રીતે ઢહરાથી પ્રસવ થાય છે, તેવી રીતે કેટલીકવાર બાળકના નિતંબથી, હાથથી, પગથી, ઘુંટણથી કે બન્ને ભાગ સાથેથી પશુ પ્રસવ થાય છે. કમળ જરી ઉધડે, એટલે આંગળીનો પ્રવેશ કર્યા પછી, જે બાળકની ગુદા સાથે સ્પર્શ

આ. ૨૬૩-અ.

નિતંબથી પ્રસવ. અ.

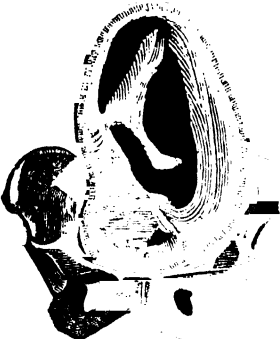
આ. ૨૬૩-બ.

Breech-Presentations a. b. c. d.

H. Guernsey.

આ. ૨૬૩-ક.

થાય, તો તેનો પ્રસવ નિતંબથી થશે એમ સમજવું. જો તેના પગનાં તળીઆં આંગળીને અડે તો પગથી પ્રસવ થશે એમ સમજવું, ધુંટણથી પ્રસવ થવાનો હોય ત્યારે પશુ એવીજ રીતે પરીક્ષા કરવાથી ખાતરી થઈ શકે છે. જ્યારે આવી રીતે પ્રસવ થાય છે, ત્યારે ફેટલીક મુશ્કેલી તો નાળ સંબંધી હોય છે. બાળકની ફેડ ને પેટ બહાર આવ્યા પછી નાળ થોડો ધણો દબાવા માંડે છે; વળી બાળક જે બાળકનો કદદાર ભાગ બહાર નીકળ્યા પછી અંદર રહેલ માથા જેવા નાના ભાગને ગર્ભાશય, તથા યોનિમાર્ગ બરાબર જોર કરી બહાર કાઢી શકતા નથી.

ઉપાય:-આવું હોય ત્યારે બનતાં સુધી બાળક અંદર હોય ત્યારેજ તેની સ્થિતિ ફેરવી નાંખવી; (જુલો ગર્ભને ફેરવવાની રીત) જો ફેરવી શકાય નહિ, અગર ફેરવવાનો પ્રયત્ન કર્યા છતાં નિતંબનો ભાગ નીચો આવી જાય, તો બાળકને ખેંચવું નહિ, પણ સ્વાભાવિક રીતે જોઈ તેમ ફરવા દેવું. જ્યારે શરીરનો ભાગ નીકળી રહે, ત્યારે જો ઉપરથી દબાવણું સાફ હોય તો દાઢી છાતીની સાથે ચોંટેલી રહે છે, તે સરતકનો ભાગ સહેલાઈથી બહાર આવી શકે છે, પણ જો દાઢીનો ભાગ જુલો રહી જાય તો માથાને નીકળતાં મુશ્કેલી પડે છે. જમણા હાથથી માથાના પછવાડેના ભાગને ઉંચો કરવો ને ડાબા હાથથી આગળનો ભાગ પકડીને નીચે ખેંચવો, એમ કરવાથી બાળકનો પ્રસવ થઈ શકશે. એમ ન ફાવે તો સીમટો વાપરવો; પણ જ્યાં સુધી બાળક સજીવન હોય, ત્યાં સુધી તેને કાપવાનો પ્રયત્ન કરવો નહિ.

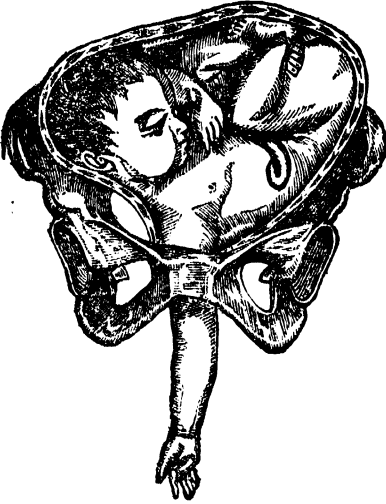
(Arm Presentation-હાથથી અવતરવું.)

(૩) ફેટલીકવાર એક હાથ આગળ નીકળે છે, ને પડખાબર પ્રસવ થવાનો હોય એમ લાગે છે, તે વખતે આંગળી નાખી જોવાથી બગલનો ભાગ જણાય છે, એટલે ખાતરી થઈ શકે છે. જો કાણીનો ભાગ આગળ આવ્યો હોય તો કાણીના હાડકાના ત્રણ ટેકા હોય છે તે તપાસવાથી ખાતરી થાય છે. (Cross or Transverse.) આવું બને છે, ત્યારે ખર્ચ આડો આવ્યો કહેવાય છે.

આ. ૨૬૩-૩.

આ. ૨૬૪. હાથથી પ્રસવ.

Arm presentation. A Meadows.

આ. ૨૬૫. હાથથી પ્રસવ.

આ. ૨૬૬.

હાથ ખલા પછવાડે છે.

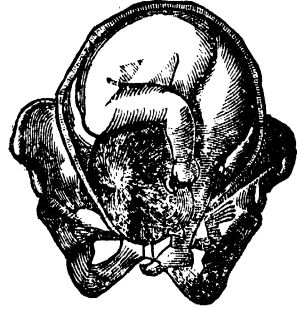

A. Galabin.

(Foot Presentation-હાથ પગથી અવતરવું.)

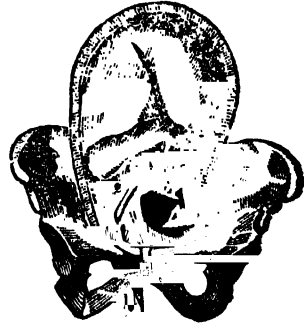
(૪) પડખાભર થતા આવતા પ્રસવમાં ઘણીવાર ગર્ભનો જમણો હાથ બહાર નીકળે છે, અને તેની પીઠ આગળ હોય છે; કોઈવાર ડાબો હાથ પણ આવે છે; ને તે વખતે છાતી આગળ હોય છે. મૂંઠરાથી પ્રસવ થવાના કરતાં ગર્ભ આડો આવવાના કેસ વધારે બને છે.

આ. ૨૬૭. હાથપગ સાથેનો પ્રસવ.

A. Galabin.

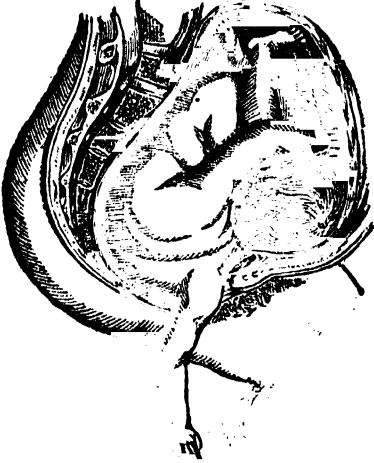
આ. ૨૬૮. નાળ સાથેનો પ્રસવ.

Funis presentation.

કાંઈ કાંઈ વખત કુદરત વગર મદદ એવી મદદ કરે છે કે આડું આવેલું બાળક સહી સલામત જન્મ પામે છે. આ રીતને—Spontaneous Evolution or Expulsion સ્પૉનટેનીઅસ ઇવોલ્યુશન અથવા સ્પૉનટેનીઅસ એક્સ પેલશન કહે છે. તેની ત્રણ આકૃતિયો છે. (૨૬૯-૨૭૦-૨૭૧)

આ. ૨૬૯.

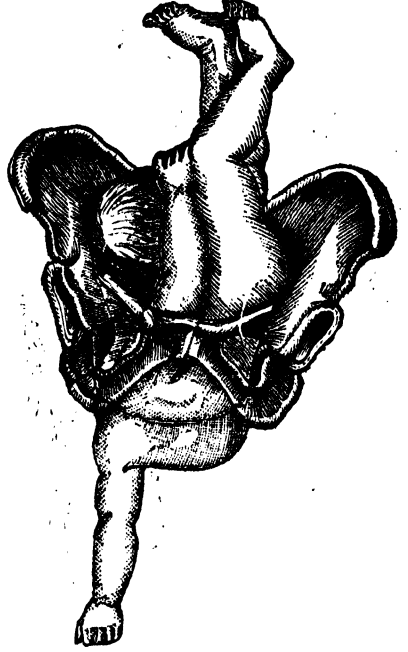
A. Meadows.

આ. ૨૭૦.

A. Galabin.

આ. ૨૭૧.

A. Galabin.

ઉપાય:—ધણી વખત મદદ આપવાની જરૂર પડે છે. જેમ અને તેમ પેહેલું ચરણ-બ્રમણ કરવા માંડવું; કાંઈવાર ગર્ભ પોતાની મેળે ફરે છે, ને પછી મસ્તકનો ભાગ આગળ આવે છે. જો કમળમાં ગર્ભ સહવાધ રહે ને આગળ કે પાછળ ખસે નહિ, ને સ્ત્રીનો જાન જોખમમાં આવે, તો ગર્ભ-ખંજન કરવું પડે છે; (જુવો પ્રસવને લગતી શસ્ત્રક્રિયાનો વિષય.)

૪. ક્યારેક બાળકનું માથું ને પગ સાથે નીકળવા મારે છે. જો કે આવા બનાવ જુજ અને છે, તો પણ તે હકીકત લક્ષમાં રાખવા જેવી છે. બાળકને ફેરવીને યોગ્ય સ્થિતિમાં લાવવું એજ ઉત્તમ રસ્તો છે.

બાળકના તથા માના જાનને હાનિ કરે તેવા અકસ્માતો.

(Accidents and diseases during labour.)

પ્રસવમાં ધણી જાતના અકસ્માતો અગર બાધિ-ઓ એકદમ થઈ આવે છે, ને તેથી સ્વાભાવિક પ્રસવ હોય, તો પણ પરિણામે હાનિકારક નીવડે છે, અને તેથી તે અસ્વાભાવિક થઈ પડે છે.

(૧) ઔરતું ગર્ભાશયમાં રહી જરૂં-Retention of the Placenta-રીટેનશન ઔફ ધ પ્લેસેન્ટા, (૨) (Flooding or Hæmorrhage-હેમોરોજ-રક્તસ્રાવ), (૩) ગર્ભાશયનું ઉથલી જરૂં (inversion of the uterus-ઇન્વર્શન ઔફ ધ યુટરસ), (૪) નાળનું નીચે ઉતરવું એ મુખ્ય અકસ્માતો છે; તેમાંથી આંચકી ને રક્તસ્રાવનો વિષય જુદા આપેલ છે, તે જોવો. (૫) ફેટલીકવાર ઔર પેહેલેથીજ કમળના મુખ આગળ હોય છે, સારે પણ બહુ મુશ્કેલી નડે છે. (Placenta Proevia-પ્લેસેન્ટા પ્રીવિયા.)

૨ Rupture of the Uterus-રપચર ઔફ ધ યુટરસ. ગર્ભાશયનું ફાટવું.

૩ Rupture of the Bladder-રપચર ઔફ ધ બ્લાડર. મૂત્રાશયનું ફાટવું.

૪ Rupture of the Perineum-રપચર ઔફ ધ પેરીનીઅમ. સીવણીનું ચીરાવું.

૫ Puerperal Convulsions-પ્યુઅર પેરલ કન્વલ્ઝન્સ. આંચકી.

Rupture of the Vagina-રપચર ઔફ ધ વેગ્નાના-યોનિનું ફાટવું-ચીરાઇ જવું.

Fistulæ-ફીસ્ટ્યુલી (ભગંદર).

Vesico-Vaginal Fistulæ-વેસીકા વેગ્નાઇનલ. ફીસ્ટ્યુલી-મૂત્રાશય અને યોનિમાંથી ભગંદર. આ અકસ્માતમાં સતત પેશાબ વહા કરે છે.

Recto-Vaginal Fistulæ-રેક્ટોવેગ્નાઇનલ ફીસ્ટ્યુલી-ગુદા અને યોનિમાંથી ભગંદર. આ અકસ્માતમાંથી સતત એની મેળે પુરીપ (મળ-ઝાડો) અને નરકની હવા યોનિમાંથી નિકળ્યાં કરે છે.

૧. ગર્ભાશય તથા યોનિમાર્ગનું ફાટવું.

(Rupture of the Uterus & the Vagina-રપચર ઔફ ધ યુટરસ અને વેગ્નાના.)

આ અકસ્માત સૌથી વધારે ભયંકર છે; પ્રસવની કાષ્ઠપણ અવસ્થામાં તે અને ખરો, પણ પહેલી અવસ્થા કરતાં બીજી ને ત્રીજી અવસ્થામાં તેનો સંભવ વધારે રહે છે; વળી જે સ્ત્રીને પ્રસવ પહેલી વખત થતો હોય, તેઓ બીજી સ્ત્રીઓના કરતાં વધારે લાયક હોય છે. જ્યારે ગર્ભાશય ઓવામાંથી ફાટે છે,

ત્યારે સાથે સાથે યોનિમાર્ગનો ફેટલોક ભાગ પણ ફાટે છે.

કારણ:—ગર્ભાશયનું મુખ સજ્જડ રીતે બંધ રહેલું હોય, અને ગર્ભાશય પોતે ગર્ભ કાઢવા સખત જોર કરતો હોય, ત્યારે ગર્ભાશય ફાટે છે; જો ગર્ભાશયની દીવાલો કાંઇ રોગથી પાતળી પડી ગઇ હોય, બહાર તેના ઉપર કાંઇ ઇજા થઇ હોય, કે અરગટ જેવી દવાઓ ધણી આપવામાં આવી હોય તો ગર્ભાશય ફાટી જાય છે.

ચિહ્ન-લક્ષણ:—ધણીવાર તો ગર્ભાશયની બધી દીવાલો પેટના અંતરપડ સહિત ફાટે છે; કાષ્ઠવાર અંતરપડ નથી ફાટવું, ને કાષ્ઠવાર માત્ર અંતરપડ ફાટે છે. ગર્ભાશય ફાટે છે, ત્યારે પેકમાં એવો તીક્ષ્ણ દુખાવો લાગે છે. સ્ત્રી જોરથી રાડપાડીને રડવા લાગે છે; તેણીને એમ લાગે છે, કે કાંઈક પેટમાં નવાળુની થઈ, અને વેંણ આવતી બંધ પડે છે. પરશવાના ઝેખ આવવા માંડે છે, નાડ પાતળી પણ ઉતાવળી ચાલે છે, બાળક અંદર ઉંડું જતું રહે છે, ને સહેલાઈથી તેને સ્પર્શ થઇ શકતો નથી. બહારથી હાથ લગાડીને જોતાં ગર્ભ પેટમાં આડો અવળો ગયેલો જણાય છે, સ્ત્રી અશક્ત થઇ જાય છે, ને તે ખેશુદ્ધની માફક પડી રહે છે. વખતે આંચકી આવે છે; ઉલટી થાય છે; શ્વાસ ઉતાવળો ને મુંઝાતો ચાલે છે, રક્તસ્રાવ ચાલે છે ને ધણીવાર મૃત્યુ નીપજે છે.

જો દર્દી ક્ષીણતાથી મરણ પામે નહિ, તો થોડીવાર પછી વરમ થઈ આવે છે, ને તે પેટના અંતરપડ વગેરેમાં ફેલાય છે.

ઉપાય:—પ્રથમ એ તપાસ કરવો કે બાળક સજીવન છે કે કેમ, અને તે જો સજીવન હોય, અને ગર્ભાશયનો ઉપરનો ભાગ ફાટ્યો હોય, પણ કમળ સાલ્યું હોય તો, ચીમટા વડે ગર્ભને ખેંચી લેવો; જો ગર્ભ ઉંચો ચડી ગયો હોય, તો પેટને દાખીને તેને નીચે લાવવો, પછી ચીમટા વડે તેને ખેંચી લેવો; ચીમટો ન ફાવે તો ગર્ભને બહારથી દાખીનેજ કમળમાંથી નીકળવા દેવો. ગર્ભને જેમ અને તેમ ઉતાવળથી કાઢી લેવો, કેમ કે તેમ કરવાથીજ સ્ત્રીના જીવ બચાવી શકાય. આ વખતે આંતરડાનો ભાગ ગર્ભાશયમાં આવીને બહાર ખેંચાય નહિ તેની બહુ સાવચેતી રાખવાની છે. જો ઉપરની કાષ્ઠ રીત ફાવે

નહિ, તો ઉદરવિદારણ (Coosarean section) કરવું પડે છે. જ્યારે સ્ત્રી અશક્ત થઈને બેભાન જેવી પડી રહે, ત્યારે ઉબ્જીને ઉતેજક દવાઓ (stimulants) આપવાની જરૂર પડે છે.

કાષ્ઠવાર માત્ર યોનિમાર્ગજ દ્રાટે છે, એમ હોય ત્યારે પણ ઉપરના જેવોજ ઉપાય કરવો.

૨. મૂત્રાશયનું ફાટવું.

(Rupture of the bladder.)

પ્રસવ વખતે સ્થાણી અગર ખીજું જે કાષ્ઠ સારવારમાં હોય તેની ગફલતથી મૂત્રાશય ફાટે છે. તે થેલી કાષ્ઠ વાર યોનિમાર્ગ આગળ ફાટે છે, તો કાષ્ઠ વાર અંદર નાભીતરફ ફાટે છે. જ્યારે પ્રસવ શરૂ થાય, ત્યારે પ્રથમ તપાસ કરવો નેંછએ કે પેશાબ મૂત્રાશયમાં ભરેલો છે કે કેમ, અને નેં પેશાબ હોય તો મૂત્રાશય જેમ અને તેમ વહેલો ખાલી કરવો; નહિ તો પ્રસવની ખીજ ને ત્રીજ અવસ્થામાં તે ફાટવાનો સંભવ રહે છે. નેં પેટની અંદર ફાટે છે, તો તેમાંથી અંતરાવરણનો વરમ થાય છે, અને પછી તેને લીધે મૃત્યુ થવાનો સંભવ રહે છે. નેં યોનિમાર્ગ આગળ ફાટે, તો ભ્રમ થોડો રહે છે, પણ સ્ત્રીને દુખાવો બહુ લાગે છે.

ચિન્હ-લક્ષણ:—મૂત્રાશય ફાટે છે, ત્યારે યોનિ-માર્ગમાં આંગળી નાખવાથી ખાતી થઈ શકે છે; વળી તે સાથે ઘણો દુખાવો પણ થાય છે; પણ યોનિમાર્ગમાંથી ઘણું કરીને લોહી નીકળતું નથી; વેંણુ આવવી શરૂ રહે છે, ગર્ભ અંદર પેટમાં જતો રહેતો નથી. અને પેશાબ યોનિમાર્ગમાં ટપક્યા કરતો હોય તે જણાય છે.

ઉપાય:—પ્રસવની શરૂઆતમાં પેશાબ બંધ હોય તો, કેથેટર મુકીને પેશાબ ઉતારી લેવો તેથી મુશ્કેલી વધતી નથી; તેમ ન થવાથી નેં મૂત્રાશય ફાટે તો પ્રસવ જેમ અને તેમ વહેલો કરી લેવો, નેં તે નાભિ તરફ ફાટે નેં વરમ થાય તો વરમ મટાડવાની દવાઓ આપવી. નેં યોનિમાર્ગમાં ફાટે તો ટેલા લઈ લેવા નેં ત્વચા સંધાઈ જાય તેવા ઉપચાર કરવા.

૩. સીવણીનું ફાટવું.

(Laceration of the Perineum)

લેસરેશન ઓફ ધ પેરીનીઅમ.

જે સ્ત્રીને પહેલી વખત પ્રસવ થતો હોય છે,

તેમને ખીજ સ્ત્રીઓના કરતાં સીવણીનો ભાગ ફાટવાનો સંભવ વધારે રહે છે. સીવણી કાષ્ઠવાર આખી ચીરાઈ જાય છે ને કાષ્ઠવાર તેનો થોડો ભાગ ચીરાય છે.

કારણ:—શીઘ્ર પ્રસવ, સીવણીના સ્નાયુઓનું અકડ થવું, અને પ્રસવ અર્થે કરવો પડતો હથિયારનો ઉપયોગ એ ત્રણ તેને ફાટવાનાં મુખ્ય કારણો છે. જ્યારે ગર્ભ યોનિદ્વારમાંથી બહાર આવતો હોય ત્યારે નેં સ્ત્રી પોતાના પગ લાંબા કરે તો સીવણી ફાટી જાય છે.

ઉપાય:—જ્યારે સીવણીનો યોનિ તરફનો થોડો ભાગ ફાટ્યો હોય, ત્યારે સીવણીની ત્વચાને પાસે પાસે લાવીને મલમ પટ્ટીથી ચોંટાડી રાખવાથી થોડા દિવસમાં સંધાઈ જાય છે. જ્યારે સીવણી ફાટી હોય, ત્યારે સ્ત્રીને ઝાડો દૂર કરવા માટે, અગર પેશાબ કરવા માટે ઉકવા દેવી નહિ, તેમજ બળ કરવા દેવું નહિ. પેશાબ ખતતાં સુધી સળીથી કાઢી લેવો. ફાટી ગયેલ ત્વચાને ટેલા લઈને ઝોકડી કરવાની જરૂર પડે તો તેમ કરવું. આ વખતે સ્ત્રીને સંપૂર્ણ આરામની જરૂર પડે છે.

૪. ગર્ભાશયનું ઉથલી જવું.

(Inversion of the Uterus—ઇનવર્શન ઓફ ધ યુટેરસ).

આ વિષય ગર્ભાશયના સ્થળાંતર થવાના વિષયમાં ગર્ભાશયબ્રંશ, ગર્ભાશયપતન ઇસાદિની સાથે આપવામાં આવ્યો છે. તે થવાનું કારણ શીઘ્ર પ્રસવ, આરને બહાર કાઢવા માટે કરેલ અધટિત પ્રયત્ન, જ્યારે ગર્ભાશય મોટો ને પુલી ગયેલ હોય, ત્યારે નાળને ખેંચવાનો કરેલ પ્રયત્ન કે નાળનું ટુંકા હોવા-પણ એ ગર્ભાશયને ઉથલી જવાનાં (inversion) કારણો છે. કાષ્ઠવાર પ્રસવ પછી તે આપોઆપ ઉથલી પડે છે. ગર્ભાશયની અંદર મથાળા પાસે મસા જેવી ગ્રંથિ લાંબો વખત સુધી રહેવાથી, કે-ટલીકવાર તે ઉથલી જાય છે, ચિન્હ તથા ઉપાય માટે ઉપર બતાવેલ સ્થળે જુવો.

૫. નાળનું નીચે ઉતરવું.

(Prolapsus of the funis—પ્રોલેપ્સસ ઓફ ધ ફ્યુનિસ).

આગળ એક બે સ્થળે કહેવામાં આવ્યું છે કે

બાળકનો શ્વાસોશ્વાસ શરૂ થાય તે પહેલાં નાળમાં લોહી ફરતું બંધ થવું જોઈએ નહિ, કાંઈવાર બાળકના મસ્તકની કે પગની સાથે નાળ બહાર આવે છે, ને સ્ત્રીના અસ્થિની વચમાં દબાઈ જાય છે, તો બાળકનો જીવ જોખમમાં આવી પડે છે.

ઉપાય:-બાળક જો જીવતું હોય તો અંદર આંગળીથી દબાવી રાખવું. થોડીવારમાં વેંણ આવશે એટલે ગર્ભનું માથું આગળ આવશે, ને નાળ હેઠે આવી શકશે નહિ; વળી સ્ત્રીની કડની નીચે તકાઓ મુકવો, તેણીનું માથું નીચું રહેવા દેવું. એમ કરવાથી પણ પ્રસવ થતાં નાળ આગળ આવી જશે નહિ; જો નાળ દબાણમાં આવી જાય તેમ હોય તો કાં તો સીમટો લગાડીને તરત પ્રસવ કરાવવો, ને કાં તો ચરણુ-બ્રમણુ કરવું. કમળ ખુલ્લું હોય તો સીમટો વાપરવો, ને જો કમળ જરા બંધ હોય તો ચરણુ-બ્રમણુ કરવું.

૬. ઔરનું કમળના મુખ આગળ હોવાપણું.

(Placenta Previa-પ્લેસેન્ટા પ્રિવિયા.)

ઔર સ્વાભાવિક રીતે ગર્ભાશયના મથાળામાં યુદા તરફની બાજુએ રહે છે, અને તે જમણી બાજુના કરતાં ડાબી બાજુએ વિશેષ ચોટી રહે છે. ફાલો-પ્થન નળીનું હિંદ્ર તેની નજીકજ હોય છે, પણ કેટલીકવાર કાંઈ અગળ્યા કારણથી ઔર કમળના મુખ આગળ ગર્ભાશયની ગ્રીવામાંજ મળથી બંધાવા લાગે છે, અને તેથી જ્યારે પ્રસવ થાય છે, ત્યારે ઘણો રક્તસ્રાવ થયા વિના રહેતો નથી, અને તેથી તે રક્તસ્રાવનું નામ અનિવાર્ય રક્તસ્રાવ (Unavoidable) આપવામાં આવ્યું છે. રક્તસ્રાવ પૂરા મહિના થયા પહેલાં પણ આડમો મહિનો પૂરા થયા આવે એટલે શરૂ થાય છે, પણ આપોઆપ એકદમ બંધ થઈ જાય છે, ને વળી આઠ દશ દિવસ પછી ફરીથી શરૂ થાય છે. કમળની પરીક્ષા કરતાં તે જાંતું ને વાદળી જેવું નરમ લાગે છે, તથા આંગળીની ઉપર ઔરની રક્તનળીઓનો થડકારો જણાય છે. કમળના આગળના હોઠ આગળ આ બધી નિશાનીઓ વધારે સ્પષ્ટ હોય છે.

ઔર જ્યારે કમળના મુખ આગળ બંધાઈ હોય છે, ત્યારે ગર્ભનો પ્રસવ કાં તો એકદમ ઘણો શીઘ્ર થાય છે, અને કાં તો ગર્ભનાં પ્રસવ પહેલાં ઔર નીકળી આવે છે.

ઉપાય:-પ્રસવ પહેલાં થતા રક્તસ્રાવને માટે રક્તસ્રાવનો વિષય જુવો.

પ્રસવ વખતે રક્તસ્રાવ બહુ થશે એમ લાગતું હોય, તો કમળનું મુખ ઉઘડે એટલે આડી આવેલ ઔરની અંદર ઘડ પડવાથી જે ખાડો પડ્યો હોય, તે શોષી કાઢવો, પછી જેવું વેંણનું દર્દ થાય કે તરત સ્ત્રીઓ માટે વપરાતી મૂત્ર-શલાકાને તે ખાડા સોસરી ગર્ભના પડમાં ઢાંચવી, ને તે શલાકા મારફતે ધીમે ધીમે ગર્ભજળને બહાર વહેવા દેવું, એટલે ગર્ભાશયનું કદ નાનું થશે, અને લોહી વહેતું બંધ થવા લાગશે, કે કેટલુંક પાણી વહી ગયા પછી, તે હિંદ્રને આંગળી વડે મોટું કરવું, ગર્ભને નીચે આવના દેવો; ને શલાકાને કાઢી લેવી, એટલે પ્રસવ સરસ થશે; કાંઈવાર આ પછી ગર્ભને ફેરવવાની, અગર સીમટા વાપરવાની જરૂર પડે છે.

પ્રસવ પહેલાં થયેલ વ્યાધિથી પ્રસવ વખતે થતી મુશ્કેલી.

Previous diseases causing labour dangerous.

પ્રસવ સંબંધી મુશ્કેલી ઘણીખરી આગળ અપાઈ ગઈ છે, પણ કેટલીકવાર જે રોગ પ્રસવ પહેલાં પણ સ્ત્રીને હોય છે, તેને લીધે પ્રસવ વખતે સ્ત્રીની તખી-અત લયમાં આવી પડે છે, ને અણુધારી મુસીબતો ઉભી થાય છે.

દમનો રોગ, રક્તાશયના વ્યાધિ, રક્તની ધમનિની ગ્રંથિ (aneurism), ફેફસાંમાંથી કે અન્નાશય-માંથી લોહી પડવાનો રોગ, અંતર્ગળ (hernia) નો રોગ, કે એવો કોઈ રોગ જે સ્ત્રીને હોય તે સ્ત્રીને પ્રસવ વખતે બહુ હેરાન થવું પડે છે; કેટલીક હિરટીરીઆ ને વાઇના દર્દવાળી સ્ત્રીઓને પણ તે વખતે પોતાનો અસહ્ય રોગ હેરાન કરે છે. જે સ્ત્રીઓ ક્ષય કે એવા કોઈ દર્દથી બહુ ક્ષીણ થઈ ગઈ હોય છે, તેવી સ્ત્રીઓને આ વખતે એકદમ ઘણી નમળાઈ આવી જાય છે.

ઉપાય:-જે જે વ્યાધિ હોય તેનો પહેલેથીજ અને ત્યાં સુધી ઇલાજ કરવો જોઈએ; પ્રસવ વખતે જે જે લક્ષણો થાય તે તે દૂર કરવા માટે યોગ્ય દવા આપવી. હિરટીરીઆ થઈ આવે તો એમોન્યા સુંકાડવો, રક્તસ્રાવ થઈ આવે તો તરત બંધ કરવો.

અંતર્ગળ હોય તો, તેને યોગ્ય રીતે દવાથી રાખવી, ને તેમાં વધારા ન થાય, તેની ચોકસી રાખવી. નબળાઈ બહુ થાય, તો તેની શક્તિ જળવી રાખવી; જરૂર પડે તો સતેજ કરનારી (stimulants) દવાઓ આપવી.

પ્રસવને લગતી શસ્ત્રક્રિયાઓ.

(Obstetric Operations—
ઓબ્સ્ટેટ્રીક ઓપરેશન્સ)

આ ક્રિયાઓના બે વિભાગ છે:—

A ૧. વિભાગમાં માતા અને બાળક એ બન્નેના જીવ બચાવવામાં આવે છે.

B ૨. વિભાગમાં માતાનો જીવ બચાવવા માટે બાળકનો ઘાત કરવો પડે છે.

(A) પહેલા ભાગમાં ૧ વૉટીસ (Voetis) ૨ ચીપીઆ. (Forceps-ફોર્સેપ્સ). ૩ વર્શન-ફેરવવું, બ્રમણ કરવું. (Version-વર્શન, Turning-ટર્નિંગ). ૪ સીઝેરીઅન સેક્શન-ઉદરવિદારણ. (Caesarian Section). ૫ પ્રસવકાળ થયાં પહેલા જન્માવવું- (Induction of Premature Labour).

(B) બીજા વિભાગમાં શિરભેદન (Craniotomy-ક્રેનિયો ટોમી). શિરભંજન (ક્રેફાલો ટ્રીપ્સી- Cephaltotripsy). (એમ્બ્રિઓટોમી-Embryotomy.) જેમાં બાળકના ટુકડેટુકડા કરી કાઢવામાં આવે છે.

ગર્ભને ફેરવવાની રીત.

(Turning-Version-ટર્નિંગ વર્શન.)

સ્ત્રીને કે બાળકને ઈન્ન થયા વિના ગર્ભ બહાર આવી શકે; તે માટે તે બે આડી અવળી સ્થિતિમાં હોય તો તેને ફેરવીને યોગ્ય સ્થિતિમાં લાવવામાં આવે છે; અને એ ક્રિયાની રીતને ફેરવવાની રીત કહે છે. તે કરવા માટે ઘણું કરીને માત્ર હાથતોજ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. ગર્ભને ફેરવીને ફેટલીકવાર પગેથી પ્રસવ કરાવવામાં આવે છે, તે રીતને ચરણ-બ્રમણ (Podalic turning-પોડાલિક ટર્નિંગ) કહે છે, અને ફેટલીકવાર માથેથી પ્રસવ કરાવવામાં આવે છે, તે રીતને મસ્તકબ્રમણ (Cephalic turning-કેફાલીક ટર્નિંગ) કહે છે.

આ વિષયની શરૂઆતમાં કહેવું જોઈએ કે જો કોઈ પણ રીતે એમ અનુમાન થઈ શકતું હોય કે પ્રસવ વખતે ગર્ભ સ્વાભાવિક સ્થિતિથી નીચે ઉતરવાને બદલે કોઈ વિચિત્ર સ્થિતિમાં આવશે, તો હોમીઓપેથીક પદ્ધતિના નામની દવા અગર તે જિન્ડો ઉપરથી બીજી જે દવા યોગ્ય લાગે તે આપવાથી પ્રસવ વખતે તેવી મુશ્કેલી ઘણીવાર નડતી નથી. ગર્ભને ફેરવતી વખતે કૉર્પોરેમ કે ઈથર જેવી દવાઓ બનતાં સુધી સુંઘાડવી નહિ, પણ જો તે વિના ચાલે નહિ તો સ્ત્રીની તબીબત જોયા પછી યોગ્ય લાગે તો સુંઘાડવી; તેથી તે બેભાન થઈ જાય છે; પણ તેથી સાવધ હોય ને જેવી મદદ આપી શકે તેવી મદદ પછી આપી શકતી નથી.

ચરણબ્રમણ (Podalic Turning).

ચરણબ્રમણ ક્યારે કરવું એ સવાલ ધણે અગત્યનો છે. (૧) જ્યારે મેદરાનો ભાગ આગળ પડતો આવ્યો હોય, અને મેદરાથી પ્રસવ થવાનું કાર્ય મુશ્કેલ લાગતું હોય, (૨) જ્યારે ગર્ભ આડો આવ્યો હોય અગર ગર્ભનું ધડ આગળ આવ્યું હોય, (૩) પેટ બહુ ઢીંકું હોવાથી ગર્ભ નીચો આવી ગયો હોય, (૪) ગર્ભની આર કમળના મુખની ઉપર આવી ગઈ હોય, (૫) આંચટ્ટી આવતી હોય, (૬) નાળ નીચો ઉતરી ગયો હોય, (૭) ગર્ભાશય શીટી ગયો હોય, (૮) સ્ત્રીનું મરણ થયું હોય, (૯) કાંઈ એવો અકસ્માત નડે કે જ્યાં બીજી રીતે પ્રસવ થઈ શકે નહિ, (૯) અસ્તીના આકાર બેઝોળ હોય, અને મસ્તકછેદન કરવું પડે એમ લાગતું હોય તેવા કેટલાક રોગીઓમાં ચરણબ્રમણ કરવાથી પ્રસવ સરલ થાય છે.

ચરણબ્રમણ કરવા પહેલાં કરવી જોઈતી ગોઠવણ.

સ્ત્રીને સૌથી પહેલી ખબર આપવી કે ચરણ-બ્રમણની ક્રિયા કર્યા વિના ચાલે તેમ નથી, અને તેને ધીરજ સાથે ખાત્રી આપવી, કે તે ક્રિયા તેણીના અને બાળકના ક્રિયને અર્થેજ કરવામાં આવે છે. આ પછી તેણીને ચત્તિ અને બનતાં સુધી ખાટલાની કારે તેણીની અસ્તિત્વના ભાગ રહે તેવી રીતે સુવાડવી; તેના પગ ઢીંચણમાંથી વળેલા ને ઉભા રાખવા. તેના મસ્તકને તથા ખભાને ઉંચા રાખવા માટે નીચે કાંઈક આધાર આપવો. સ્નાયુઓ અગર ડાકટરે

પછી પોતાના હાથ ઉપરનાં કપડાં દૂર કરવાં, અને આંગળીઓને તથા હાથના બહારના ભાગને વેસેલીન કે તેલ ઘસવું જેથી તે સુવાળાં થાય. જે હાથની હથેળી ગર્ભમાં રહેલ યાળકના સ્પર્શને સહેલાઈથી સ્પર્શ કરી શકે તેમ હોય તેજ હાથ વાપરવો. હાથને સુવાળાં કરતી વખતે એ ધ્યાનમાં રાખવું કે હથેળીના ભાગને તેવો ને તેવોજ રહેવા દેવો.

આ વખતે એ તપાસ કરતી કે હાથ અંદર જઈ શકે તેટલું કમળ ખીલ્યું છે કે નહી, જો તે ખીલ્યું ન હોય તો, તે ખીલે ને વિસ્તૃત થાય તેવી દવા આપવી, અગર તેવો ખીલો ઉપાય કરવો, પણ અ-ળાતકારે અંદર હાથ દાખલ કરવો નહિ, કેમકે તેમ કરવાથી ગર્ભાશય કાટવાની ધારતી રહે છે.

ચરણબ્રમણ કરવાની રીત:—યોનિદ્વારમાં પ્રથમ ચાર આંગળીઓનો પ્રવેશ કરાવવો, તે વખતેજ અંગૂઠાને સાથે ચોટણ હોય તેવી રીતે જવા દેવો. અંદર ગયા પછી પણ અંગૂઠો ને આંગળીઓ શંકુ આકારની માફક ગોડવાયેલી રહેવા દેવી. પછી અંદર અને જરા ઉપરની બાજુએ તે આંગળીઓના શંકુને જવા દેવો. જે સ્ત્રીઓને પ્રસવ પહેલી વખત થતો હોય, તેમનાથી આ સહન થઈ શકતું નથી, માટે તે વખતે ઉતાવળથી બળ વાપરવું નહિ, પણ ધીમે ધીમે આંગળીઓ જવા દેવી. યોનિદ્વારમાં કે કમળના બહારના મુખમાં આંગળાના ઢાંચા વાગે નહિ તેમ કરવું, અને તે માટે આંગળાને જરા સીધાં કરી દેવાં. કમળની અંદર હાથ ગયા પછી આંગળાં ને અંગૂઠો જરા જરા પહોળો કરી નાંખવાં, જેથી હથેળીનો ભાગ ગર્ભને અડી શકે. આ વખતે ગર્ભના પગનો સ્પર્શ થાય છે કે નહિ, તે જોવું; જો સ્પર્શ થતો ન હોય તો હાથ અને તો ઉંચો લઈ જવો. એટલે તેના પગ (boof) માફક પડશે. આ વખતે જો ગર્ભજળની થેલી કુટી ન હોય, તો ગર્ભાશયને ગર્ભજળની ફરતો રહેલાં પડની વચમાં આંગળાંને પહોળાં કરીને જવા દેવાં, જેથી ગર્ભજળ વહી જાય નહિ; અને આંગળાંને જે ઠેકાણે ગર્ભના પગનો સ્પર્શ થાય ત્યાં ગર્ભજળની થેલીને ફેડવી, ને પગને પકડી રાખવો; આમ કરવાથી ગર્ભને તેના જળમાં જલદી ફેરવી શકાય છે. અંદર હાથ દાખલ કરતી વખતે ગર્ભની થેલી એકાએક કુટી જાય નહિ તે સંભાળ રાખવી. ન્યારે વેંણુ આવે, ત્યારે કાંઈ પ્રયત્ન કરવો નહિ, માત્ર હાથને અંદર ખુલ્લો પડ્યો રહેવા દેવો.

ને ન્યારે વેંણુનું દર્દ ને જોર નરમ પડે, સારે જરા જરા ને ધીમે ધીમે ગર્ભના એક પગને નીચે ખેંચવા માંડવો, જો ગર્ભના સાથળ કે અસ્તીના સ્પર્શ થયાથી પગની દિશા નક્કી થાય તોજ તે બાજુએ હાથને આગળ જવા દેવો. ખીલો હાથ સ્ત્રીના પેટ ઉપર રાખવો, અને તે વડે પેટને તથા ગર્ભાશયને બેઠતી મદદ આપ્યા કરવી.

જો ગર્ભનો પગ વળેલો હોય તો તેને સીધો કરતાં જવો; પણ કદી પગને બાળકની પીઠ તરફ ખેંચવો નહિ; પછી તે પગને ધીમે ધીમે બહાર કાઢતાં જવો. ખીલો પગ અંદર તેને તે સ્થિતિમાં રહેવા દેવો, જેથી કરીને ગર્ભના મસ્તક જેટલી જગ્યા ગર્ભની અસ્તી, તથા પગ શેકી રાખે, ને નાળને કશી ઇજા આવે નહિ. પગને બહાર કાઢતી વખતે બનતાં સુધી બિલકુલ જોર કરવું નહિ, પણ ગર્ભાશયને પોતાના જોરથી ગર્ભને હાસેલવા દેવો; કાઠવાર ગર્ભને ફેરવ્યા પછી થોડીવાર વેંણુ બંધ પડે છે, પણ પછી તે એવી જોરથી આવે છે કે બાળક ગર્ભાશયના જોરથીજ બહાર આવી જાય છે; આથી ખીલ પગને પણ ખેંચવો પડતો નથી; પ્રસવ થતી વખતે નાળ ગર્ભના મસ્તકની, અને સ્ત્રીના અસ્તિના હાડકાંની વચમાં દબાઈ જવાની દહેસત રહે છે; માટે આ વખતે નાળની અંદર થડકારો થાય છે કે નહિ તે જોયા કરવું. ને તે થડકારો બંધ પડે છે એમ લાગે, તો નાળને જરા નીચે ખેંચવો. એટલે પાછો થડકારો ચાલવા માંડશે. જો નાળને ખેંચી શકાય તેમ ન હોય, તો બાળકને ધીમે ધીમે ખેંચીને જલદી પ્રસવ થઈ રહે તેમ કરવું. તેના હાથની કાણીઓ જરા આગળ આવે, એટલે તરત તેમાં આંગળીઓ ભરવીને નીચે ખેંચવી, પછી તેનું માથું નીચું આવે, એટલે તેના નાકની બન્ને બાજુ આગળ આંગળાં દાખીને માથાને છાતી ઉપર વાળી દેવું, એટલે માથું ઉપર ફરી જાય નહિ ને યોનિદ્વાર ગળાને ફરતું સંકોચાઈ જાય નહિ.

કેટલીકવાર એમ બને છે કે બાળકનાં હાથ માથાની પડખે ઉંચા ચડી જાય છે, અને તેનું શરીર નીચું આવી જાય છે. આમ બને ત્યારે જે હાથ શુદ્ધ તરફ ઉંચો ચડ્યો હોય, તેને પ્રથમ નીચો ઉતારવો; તે માટે બે આંગળીઓ ખભાપાસેથી હાથ ઉપર લઈ જવો ને ત્યાંથી હાથને પકડીને નીચો ઉતારવો. આંગળાં અંદર દાખલ કરતી વખતે કમળ

અહુ બંધ રહેતું હોય તો હોમીઓપ્થીની કોલો-ક્રાઇસમ, જેલ્સીમીઅમ, ઍકોનાઇટ કે જે થોડાં લાગે તે દવા આપવી, એટલે કમળ ઉદ્ધરશે. આ વખતે લોહી નીકળતું હોય તો તેનો ઉપાય દવા આપીને કરવો, પણ ઉતાવળથી બળાદાર કરીને પ્રસવ કરવા કરતાં સ્ત્રીના કુદરતી નેર ઉપર બને તેટલો આધાર રાખવો. કમળ પુરેપુરું ખીદ્યું હોય, અગર ખીલી શકે તે પહેલાં કદી પણ ચરણુબ્રમણ કરવું નહિ.

બહારથી તથા અંદરથી હાથની

મદદવડે થતું ચરણુબ્રમણ.

જ્યારે કમળ બરાબર ખીલતું ન હોય, ત્યારે જો ગર્ભજળની થેલી તુટી ન હોય, અગર ગર્ભાશય અંદરથી ઢીલું હોય તો ચરણુબ્રમણ કેટલેક દરબજે બહારની મદદથી પણ થઈ શકે છે, ને અંદરથી એક બે આંગળીની મદદ આપવાથી તેમાં વધારે સરલતા મળે છે. આ ક્રિયાથી ગર્ભ ગર્ભાશયમાં બહારના દબાણથી જો જલદી ફરી શકે તો આ ક્રિયા ઘણી સફળ થાય છે; વળી ઉપરની રીત કરતાં આ વધારે સહેલી અને સહીસલામતીવાળી છે.

પહેલાં કમળમાં ડાબા હાથની બે આંગળીઓ આખી દાખત કરવી, અને બાકીની બહાર રહેવા દેવી, પછી ગર્ભની શું સ્થિતિ છે, તે નક્કી કરવું, ને જમણા હાથ પેકુ ઉપર ગર્ભાશયના મથાળાના ભાગમાં મુકવો; બહારથી કે અંદરથી જ્યાંથી બને ત્યાંથી ગર્ભની બસ્તીનો ભાગ મુકરર કરવો, ને ત્યાં બહારનો હાથ લાવીને ઝોરી રીતે પેકુને ઝોળવું અગર દાખતું કે જેથી તે ભાગ અંદર નીચે ઉતરે; જો સાથે ગર્ભાશયમાં રહેલી બે આંગળીઓ વડે ગર્ભના મસ્તકના ભાગને ઉંચો ચડાવવો પ્રયત્ન કરવો. જેથી ગર્ભના પગ કે ઢાંચણ થોડીવારમાં કમળના મુખ આગળ આવશે, અંદરની આંગળી પાસેથી મસ્તક જેમ દૂર જાય તેમ ખલા છાતી વગેરે જે ભાગ આવતા જાય તેને અંદરથી જરા દબાણ કરીને ઉંચા ચડાવતા જવા.

આ રીત જેમ પગ નીચા લાવવા માટે વપરાય છે, તેમ મસ્તકને નીચું લાવવા માટે પણ વપરાય છે. ડૉ. ઍકસ્ટનહીકુસ લખે છે કે બને ત્યાં સુધી મસ્તકનો ભાગ આગળ પડતો ને નીચો લાવવા પ્રયત્ન કરવો, પણ જો તેમ થઈ શકે નહિ, તો પછી ચરણુબ્રમણ કરવું.

ગર્ભની સ્થિતિ વિપરીત હોય ત્યારે મસ્તકથી પ્રસવ કરાવવાની યુક્તિ.

ડૉ. ઍકસ્ટનહીકુસ ગર્ભાંતુ માથું કમળના મુખ આગળ ન હોય, તો આગળ લાવવા માટે એક યુક્તિ બતાવે છે. ચરણુબ્રમણ કરવા માટે જેમ ડાબો હાથ થોડાંમાર્ગમાં દાખત કરાય છે, તેમ આ માટે પણ કરવો; જમણો હાથ પેકુ ઉપર મુકવો ને ગર્ભના બાળકના હાથ પગ ને માથું ક્યાં ક્યાં છે, તે નક્કી કરવું. ડાબા હાથે પેકુ નેત્રું કે કમળના મુખ આગળ ક્યા ક્યા ભાગ આવેલ છે. હવે ધારો કે કમળના મુખ આગળ ખલા છે, તો તેને ડાબા હાથની એક બે આંગળીઓ વડે તેના પગ તરફ ધીમે ધીમે ખસેડવા ને, તે સાથે બહાર પેકુની ઉપર રહેલ હાથ વડે ગર્ભના મસ્તકને કમળના મુખ તરફ ખસેડતા જવું.

ગર્ભને ફેરવતી વખતે કયું અંગ પકડીને તેને નીચે ખેંચવો, એ નિર્ણય કરવાની ને સમજવાની ઘણી જરૂર છે, કેમકે તેને માટે યુક્તિ વાપર્યા વિના જોખમી તેવું બ્રમણ થઈ શકતું નથી; સર જેમ્સ સીમ્પ્સન ઝોરી સલાહ આપે છે કે જે ભાગ કમળમાં આગળ પડતો હોય, તે બાબુનો હાથ તે પગ ખેંચવો નહિ, પરંતુ તેની સામેની બાબુનો હાથ કે પગ ખેંચવો, જેથી ગર્ભાંતુ આખું શરીર એક સરખી રીતે નીચે આવે; જો આગળ પડતા ભાગના જ હાથ કે પગને ખેંચવામાં આવે, તો કેટલીકવાર એવું બને છે કે પગ નીચો આવે છે, પણ આખો ગર્ભ ફરતો નથી.

મસ્તકબ્રમણ.

(Cephalic Turning).

જ્યારે મસ્તક જોખમી તેવી સ્થિતિમાં આવવાને બદલે કોઈ અયોગ્ય સ્થિતિમાં નીચું આવ્યું હોય, ત્યારે મસ્તકબ્રમણ કરવાથી ઘણી સરલતા મળે છે. મસ્તકબ્રમણ કરવાની ઘણી યુક્તિઓ હોય છે, અને જુદા જુદા પ્રસંગે જુદી જુદી યુક્તિ વાપરવી પડે છે. કમળની અંદર, જોખમી તેટલી આંગળીઓ દાખલ કરીને પછી વધારે મદદ બહારથી પેકુને દાખીને આપવામાં આવે છે. મસ્તકબ્રમણમાં ખરી રીતે મસ્તકને બસ્તીમાં નીચે આવતાં જે અડચણ હોય તે દૂર કરીને નીચે લાવવામાં આવે છે.

મસ્તકબ્રમણ ક્યારે કરવું—એ નિશ્ચય કરવામાં મસ્તક કેવી સ્થિતિમાં નીચે આવે છે, અને તે વખતે ડોક, ખભા ને હાથની સ્થિતિ કેવી છે, તે પણ જોવું, જો અડચણ થોડી મહેનતે દૂર થાય તેમ હોય, ગર્ભજળની થેલી પુટી ન હોય, અને યસ્તિતું કદ સ્વાભાવિક હોય તોજ મસ્તકબ્રમણ કરાય છે, ચરણબ્રમણના કરતાં મસ્તક બ્રમણથી ગર્ભને નુકસાન થવાનો સંભવ થોડો છે, તોપણ પ્રસવ કરાવતાં તેથી વધારે વિલંબ થાય છે, એટલા માટે મસ્તકબ્રમણનો પ્રયોગ કોઈકવારજ કરવામાં આવે છે. ચ્હરાનો ભાગ આગળ પડતો આવતો હોય, માથાની સાથેજ યાળકનો હાથ કે નાળ આગળ આવતો હોય, ત્યારે કેટલીકવાર ચરણબ્રમણ કરવામાં આવે છે.

ગભને ફેરવવા સંબંધી અગત્યની સૂચના.

(૧) મસ્તકનો ભાગ આગળ આવ્યો હોય, તેને ફેરવીને તેની જગ્યાએ પગ લાવવા નહિ.

(૨) જ્યારે ચ્હરાનો ભાગ આગળ આવ્યો હોય, ત્યારે જો યસ્તિનો બધો ભાગ રોકાઈ ગયો ન હોય તો જે હાથની હથેળી ગર્ભના ચ્હરાની સામે જઈને સહેલાઈથી અડી શકે તેમ હોય તે હાથને અંદર દાખલ કરવો, અને દાંઢીને દાખીને છાતીના ઉપર વાળી દેવી એટલે મસ્તકનો ભાગ આગળ પડતો આવશે.

(૩) જ્યારે યસ્તિનો ધણો ભાગ ચ્હરાથી રોકાઈ ગયો હોય, અને દાંઢીને દાખી શકાય તેમ નહોય, ત્યારે સ્ત્રીની શક્તિ જળવી રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો, અને જે જે બીજી હરકતો જણાય, તે દૂર કરવી. જો દાંઢીનો ભાગ ગુદાદ્રિય તરફ ગયો હશે, તો તે આસ્તે આસ્તે વંક્ષણ સંધિ તરફ આવવા લાગશે, અને પછી પ્રસવ સહેલાઈથી થઈ શકશે; કોઈવાર દાંઢી સીવણી પાસે દબાઈ રહે છે, ત્યારે મસ્તકનો ભાગ વંક્ષણ સંધિ પાસેથી નીચો ઉતરે છે, એટલે તે મસ્તકનો ભાગ જલદીથી બહાર આવી જાય છે ને તેની પાછળ ગર્ભનું આખું અંગ સ્વાભાવિક રીતે નીકળે છે.

(૪) જ્યારે યસ્તિનો ભાગ પ્રથમ નીચો આવતો હોય, ત્યારે તેને નીચે આવવા દેવો, પણ બનતાં સુધી ફેરવવો નહિ. જો પ્રસવ થતાં મુશ્કેલી પડે, તો યાળકના સાથળ ઉપર થુકા હુક (blunt hook) ને બરતીને ધીમે ધીમે ખેંચવું એટલે

ગર્ભ બહાર આવશે. હુકવડે ગર્ભને ખેંચવામાં આવે ત્યારે હુકની અણી ઉપર ડાબા હાથની આંગણી ગર્ભના બન્ને સાથળની વચમાંથી મુકી રાખવી, જેથી તે જરા પંચુ ગર્ભને કે સ્ત્રીને વાગે નહિ. આ વખતે કેટલાક ડાકટરો હુકને બદલે બેથલના ચીમટા જેવા વધારે વળેળ ચીમટા વાપરવાની સલાહ આપે છે.

(૫) જ્યારે ગર્ભ આડો આવ્યો હોય, ત્યારે જે હાથ ફાવે તે અંદર નાખવો ને ચરણબ્રમણ કરવું, ને તે કરતી વખતે બહારથી પેકુ ઉપર દબાણ કરવું, અગર પેકુ એની રીતે ચોળવું કે ગર્ભના પગ નીચા ઉતરે. જો એકાદ હાથ બહાર નીકળી ગયો હોય, તો તે બહાર રહેવા દેવો ને અંદર હાથ નાખીને પગ થોડીવાર પકડી રાખવો એટલે મસ્તકનો ભાગ જરા ઉંચો ચડશે; જો તેમ ન થાય તો પગને આસ્તેથી નીચે ખેંચવો.

(૬) ગર્ભ આડો આવતાં હાથ આધે જઈ શકતો ન હોય, ને ગર્ભના પગને થોભી રાખી શકાય તેમ ન હોય, તો પહેલાં જે હાથ ફાવે તે ગર્ભના પગને માત્ર બરાબર અડાડી પછી તે પગને અડેલ હાથની ફરતો રૂમાલનો ગાળીઓ કરવો, ને બીજા હાથેથી ગાળીઓને હળવે હળવે ઉંચો લેતા જવો; એથી ગાળીઓ યાળકના પગમાં આવી જશે કે આસ્તેથી ખેંચવું ઠીક પડશે.

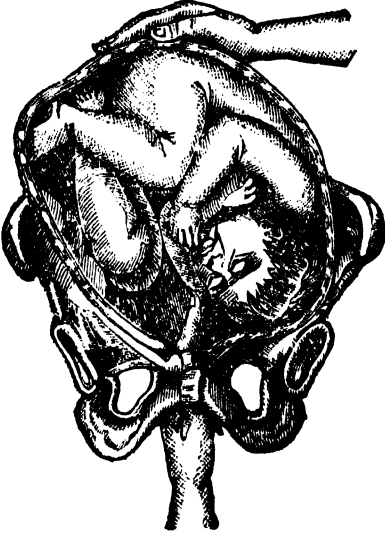
આ. ૨૭૨. બે હાથે બ્રમણ, પહેલો દરજ્જો.

First stage of Bipolar Version
After R. Barnes.

આ. ૨૭૩.

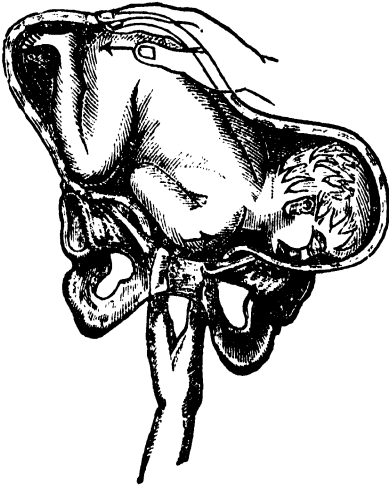
પહેલા દરજ્જાનો ખીન્ને ભાગ, જે હાથે ઝમણ.

2nd part of the 1st stage, Bipolar Version. A. Galabin.

આ. ૨૭૪.

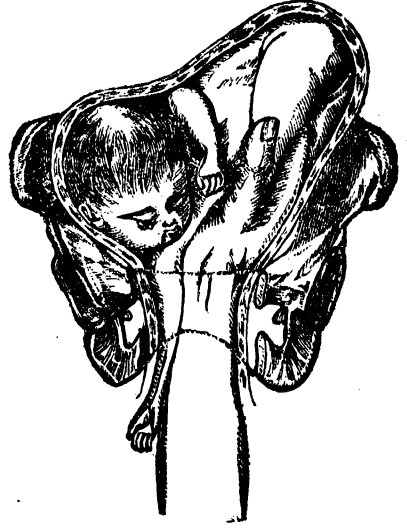
ઝમણમાં પહેલા દરજ્જાનો ખીન્ને ભાગ.

Second part of the first stage of Bipolar Version When head becomes extended. After R. Barnes.

આ. ૨૭૫.

ઝમણનો ખીન્ને દરજ્જો.

2nd stage Bipolar Version. A. Galabin.

આ. ૨૭૬.

ઝમણનો ત્રીજો દરજ્જો.

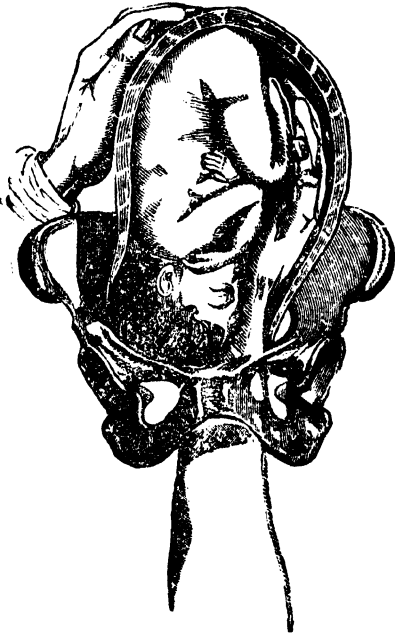
Third stage Bipolar Version. A. Galabin.

આ. ૨૭૭. બન્ને હાથે બહારથી બ્રમણ.

Bipolar Version. A. Galabin.

આ. ૨૭૮. એક હાથ નાંખી મસ્તકનું બ્રમણ.
પગ પકડીને.

Internal Version Head Presentation
seizing the leg.
(After Tyler Smith).

આ. ૨૭૯.
પાસેના પગથી બ્રમણ, બાહુ બહાર નીકળી આવેલો
છે તેને ફાંસો નાંખ્યો છે.

Version by the nearer leg, or that
corresponding to the presenting
shoulder. Noose placed upon pro-
lapsed B. arm. A. Galabin.

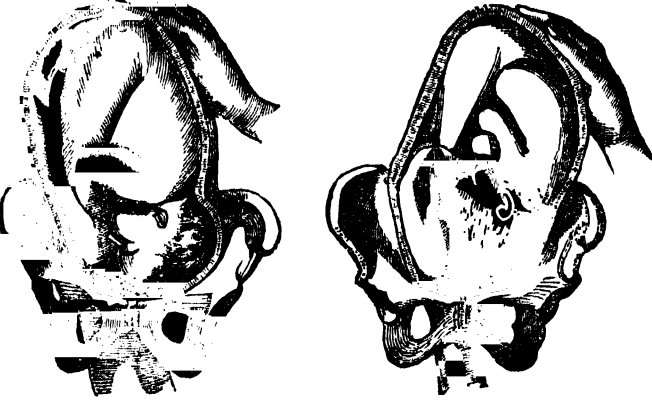
આ. ૨૮૦. મસ્તકનું સંપૂર્ણ બ્રમણ થયું છે.

The version is here completed, and
the occiput which was placed in
the left iliac fossa at the commence-
ment of the operation, will now
come down behind the right aceta-
bulum. H. N. Guernsey.

આ. ૨૮૧.

અન્ને હાથથી બ્રમણ.

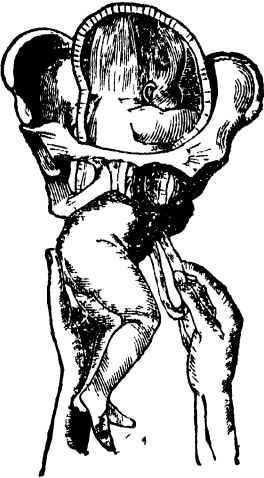
In this the head has been pushed up into the left iliac fossa. And one hand takes hold of the foot while the other supports the organ externally.

The same position in which the version is commenced by drawing down the foot.

H. N. Guernsey.

આ. ૨૮૨.

નાળ કાઢતી વખતે સંભાળ સાથે ચતુરાઈ.

Shows the mode of management of the cord. H. N. Guernsey.

આ. ૨૮૩.

પશ્ચાત બાહુનો પહેલો પ્રસવ.

Delivery of the posterior arm first. H. N. Guernsey.

આ. ૨૮૪.

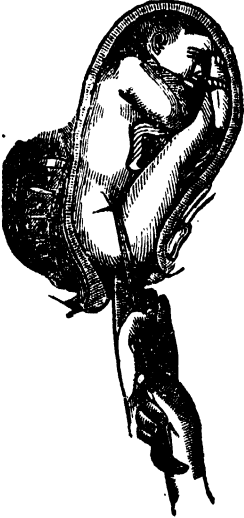
હાપચી નીચે દબાવી મસ્તક વાળે છે અને પશ્ચાત મસ્તક ઉંચું ખસડે છે.

The mode of flexing the head by drawing down the chin and pushing up the occiput. H. N. Guernsey.

આ. ૨૮૫.

નિતંબ પ્રસવમાં છુટો (હુક) આંકડો વપરાય છે.

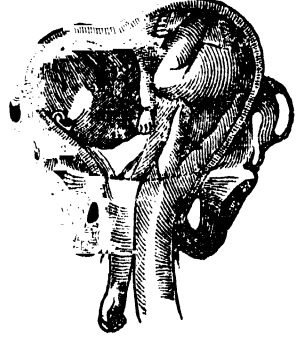

The mode of using the Blunt-Hook in breech presentations.

H. N. Guernsey.

આ. ૨૮૬.

જમણા ખભાના ખીંગ દરજ્જાના પ્રસવમાં હાથ દાખલ કરે છે.

Introduction of the hand in the second position of the right shoulder.

H. N. Guernsey.

પ્રસવ માટે થતી શસ્ત્રક્રિયા.

(Obstetric Operation—આબ્સ્ટ્રેક્ટીક આપરેશન)

જ્યારે અસ્વાભાવિક પ્રસવ કાંઈપણ હસ્ત-ક્રિયાથી સરલ થાય નહિ, ત્યારે શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરવો પડે છે. શસ્ત્રનો ઉપયોગ જો ન કરવામાં આવે, તો કાં તો બાળકની ને કાં તો સ્ત્રીની જીંદગી જોખમમાં આવી પડે છે; વખતે બન્નેના જીવનને હાનિ થવાનો સંભવ રહે છે. કોઈવાર સ્ત્રીનો જીવ બચાવવા માટે બાળકના જીવનો ભોગ આપવો પડે છે.

પ્રસવના ચીમટા.

(The forceps—ફોર્સેપ્સ.)

પ્રસવનાં બધાં હથિયારમાં ચીમટા એ ઘણા સારા શસ્ત્ર છે, કેમકે તેથી બાળકને તેમજ સ્ત્રીને ઘણી થોડી હાનિ થાય છે; આ ચીમટા પહેલવહેલા ચેમ્બરલેને શોધ્યા તે પછી તેના કદમાં ને રચનામાં ઘણા ફેરફાર થાય છે. તેના મુખ્ય ત્રણ ઉપયોગ છે.

(૧) ખેંચવાનો (૨) દાખવાનો ને (૩) ઉચ્ચાલન (lever) થવાનો અગર ફેરવવાનો. તેની જાતો સાધારણ રીતે બે છે. (૧) લાંબા-લોંગ (Long Forceps) ચીમટા, ને (૨) (Short Forceps) શોર્ટ-ટુકા ચીમટા; તેમની લંબાઈ ને ટુંકાઈ માત્ર તેમના હાથમાં રહેલી છે.

કટલાક લાંબા ચીમટા સીધા હોય છે, ને કટલાક વાંકા હોય છે. વાંકા ચીમટાનાં પાંખીઆં વચ્ચેથી ગોળ ને છૂટા થઇને મથાળે એક ખીન્નને લગભગ અડી નળ છે. વળી દરેક પાંખીઆની વચ્ચેમાં સોયના જેવું લંબગોળ મોટું કાણું હોય છે, લાંબા ચીમટા ગર્ભને આગમન દ્વારમાંથી નીચે લાવવા વપરાય છે, ને ટુંકા ચીમટા ગર્ભને નિર્ગમન દ્વારમાંથી બહાર કાઢવા વપરાય છે. ટુંકા ચીમટાને બદલે લાંબો ચીમટો ચાલી શકે છે, પણ લાંબાને બદલે ટુંકો ચાલી શકતો નથી, કેમકે લાંબા ચીમટાવડે વધારે બળ વાપરી શકાય છે.

પ્રસવના ચીમટા કેના કેના બનાવેલ આવે છે.

લાંબા ચીમટાના શોધનાર—ડા. વૉલર્સ

ટુંકા ચીમટાના શોધનાર—ડૉનમૅન.

ચીપીઆના શોધનાર—

ડા. ડેવીસના અને ડૉ. ગ્રીન લૉલના

પ્રો. લેઝારવીચ.

ડા. એવલીંગ.

ડા. બાન્સના.

ડા. વૉલર્સ.

ચીમટાનો ઉપયોગ.

(The uses of the forceps).

(૧) કેમળ ખીલ્યા પછી, વૅણુ બંધ પડી ગઇ હોય, સ્ત્રી થાકી ગઇ હોય ને ગર્ભ આગળ આવતો ન હોય, ત્યારે લાંબા ચીમટાવડે ગર્ભને ખેંચીને નિર્ગમન દ્વારમાં લાવવો પછી તેજ અગર ટુંકા ચીમટાથી તેને બહાર કાઢવો.

(૨) બસ્તીના કરતાં ગર્ભનું માથું મોટું હોય તો આશરે પાંચ અડધા ઈંચ જેટલું તેને ચીમટા વડે દાખવો, ને સાંકડા બસ્તીના બહાર કાઢવો.

(૩) મ્હોરો કે માથું આગળ આવતું હોય, અને તે બસ્તીમાં આડું આવ્યું હોય એટલે બસ્તીના ટુંકા વ્યાસમાં તેનો લાંબો વ્યાસ આવ્યો હોય, તો ચીમટાવડે તેને ફેરવીને તેના જેવા લાંબા વ્યાસમાં ગોઠવી દેવો.

૪. બાળક પોતાની બસ્તિથી કે પગથી અવતરતું હોય, તેનું માથું જલદી બહાર આવી શકતું ન હોય, અને તેનો નાળ દબાઈ જતો હોય, ત્યારે ચીમટાથી તેનું માથું જલદી ખેંચી કાઢવું.

૫. સ્ત્રીને પ્રસવ વખતે આંચકા આવે, રક્તસ્રાવ બહુ થાય, ગર્ભાશય યોનિમાર્ગ કે મૂત્રાશય ફાટી

નળ કે એવો કાંઈ અકસ્માત બને, ત્યારે ચીમટાથી જલદી પ્રસવ કરાવવો પડે છે.

ચીમટા વાપરવા પહેલાં રાખવી જોઈતી સાવચેતી.

સૌથી મોટી સાવચેતીએ રાખવાની છે કે વૅણુ ચાલુ હોય, ત્યારે ચીમટો દાખલ કરવો નહિ.

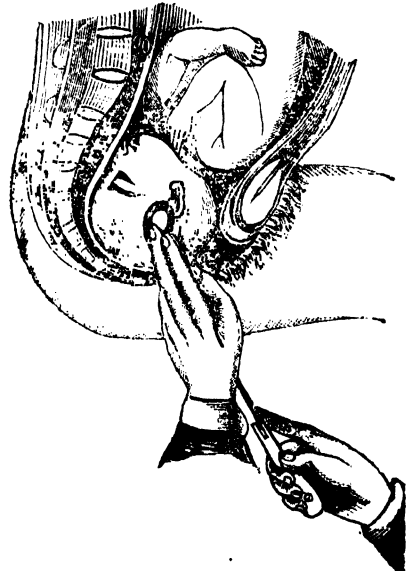
ચીમટા વાપરવા પહેલાં સ્ત્રીને તે હકીકત જાહેર કરવી, અને તે વાપરવાનું કારણ અને તેનો ફાયદો સમજાવીને તેની અનુમતિ મેળવવી. ચીમટાના ઉપયોગમાં જો સ્ત્રીની સંમતિ હોય, તો પ્રયોગ સહેલાઈથી થઇ શકે છે.

ચીમટાને દાખલ કરવા પહેલાં લુગડાથી ધસીને ગરમ કરવો, અગર ગરમ પાણીમાં ભોળવો, જેથી તે શરીરની ઉષ્ણતા જેટલો ગરમ થાય, અને તેના બહારના ભાગને તેજ, દિવેલ વેસેલીન લગાડવી.

અંદર દાખલ કરવા પહેલાં જોવું કે કેમળ વિસ્તૃત થયું છે કે નહિ. જો વિસ્તૃત થયું ન હોય, અગર યોનિમાર્ગ સંકુચિત ને અઘડ હોય તો ચીમટા વાપરવા નહિ. તેમજ વળી જ્યારે બસ્તિનાં હાડકાં ધણાં ખેડોળ ને નાનાં હોય, ત્યારે પણ ચીમટા વાપરવાથી કાંઈ ફાયદો થઇ શકતો નથી; મળમૂત્ર બંધ હોય તો તેનો ત્યાગ કરાવવો.

આ. ૨૮૭.

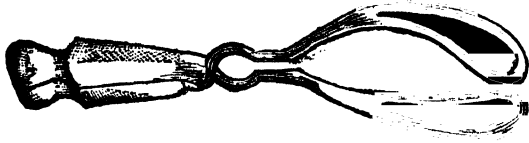
મસ્તક પ્રસવમાં ચીપીઆ લગાડવાની રીતનો દેખાવ.

Mode of applying the Forceps.

A. Meadows.

આ. ૨૮૮. ડૉ. સીમ્પસનના ચીપીઆ.

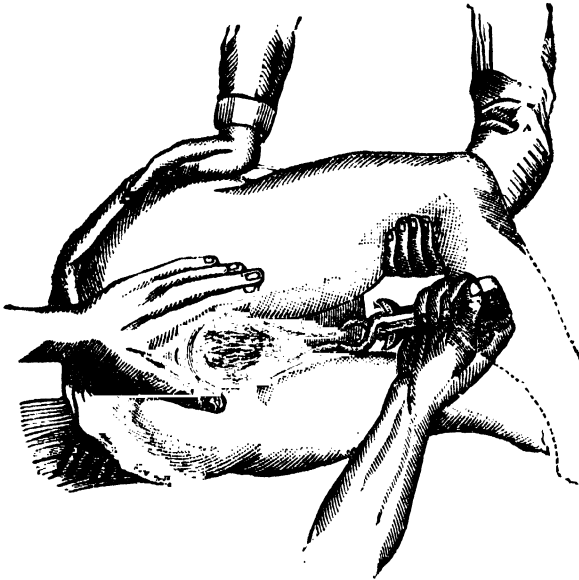

Simpson's forceps.

A. Galabin.

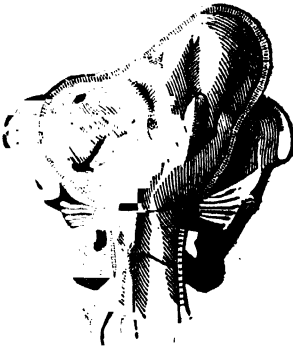
આ. ૨૮૯.

ચોનિદારમાંથી મસ્તકપ્રસવની રીતનો દેખાવ.

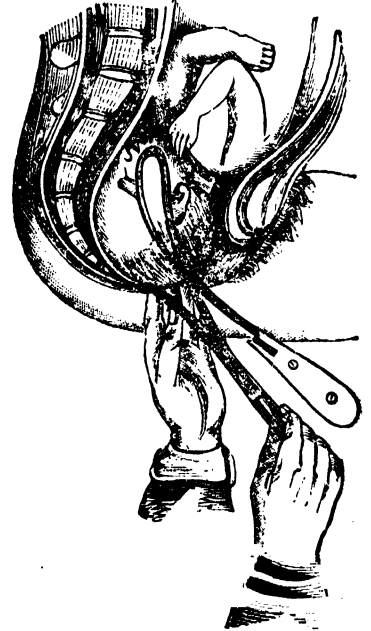
Mode of delivering head through
vulvel out-let.

A. Galabin.

આ. ૨૯૧. આડા પ્રસવમાં પગથી પકડવાની રીત.

Mode of seizing the foot in the
same position. H. N. Guernsey.

આ. ૨૯૦.

મસ્તકપ્રસવમાં ચીપીઆ લગાડવાની
રીતનો દેખાવ.Mode of applying the
Forceps. A. Meadows.ચીમટા દાખલ કરતી વખતે સ્ત્રીને
સુવાડવાની રીત.

સ્ત્રીને ખાટલા ઉપર ચત્તિ સુવારવી, અને તેની ફેડનો ભાગ ખાટલાની કોર ઉપર રાખવો જેથી ચીમટાને ચોતરફ ફેરવવો હીક પડે. તેના પગને અંકેક ખુરસીના આધારે ઉંચો રાખવો, કે બે સ્ત્રીઓએ પગને પકડી રાખવો. સ્થાણીએ, કે ડાકટરે જથ્થુનાર સ્ત્રીના પગની વચમાં ઉભા રહેવું; સ્કલ કે ખુરસી ઉપર બેસવું. સ્ત્રીના માથા નીચે તકીઓ કે ઓસીકું મુકવું.

ચીમટા વાપરવાની રીત.

જો સીધા પાંખીઆના ચીમટા વાપરવા હોય,

તો ગમે તે પાંખીઉં (blade) પ્રથમ દાખલ કરવામાં આવ્યું નથી; પણ વળેલ પાંખીઆના ચીમટા વાપરવા હોય, તો જે પાંખીઉં સ્ત્રીની અસ્તિત્વી ડાખી બાજુમાં વગર હરકતે બરાબર આવી શકે તે ડાખી બાજુનું પાંખીઉં (male blade, No. 1.) પહેલું દાખલ કરવું; તે કરવા માટે પહેલાં ગર્ભના મસ્તકની સ્થિતિ જોવી, પછી તે પાંખીઆને ડાખ્યા હાથમાં પકડી રાખવું ને જમણા હાથની બે આંગળીઓથી યોનિમાર્ગ તથા કમળને લાગ જરા વિસ્તૃત કરવો, અને ગર્ભાશયની દીવાલોને મસ્તકથી જરા જુદી પાડવી; પછી આ આંગળીઓની, અને ગર્ભાશયની દીવાલોની વચ્ચે ચીમટાના તે પાંખીઆને મુકી દેવું, અને ધીમેથી આગળ સરકાવવું; પણ ગિલકુલ બળાત્કાર જેવું જોર વાપરવું નહિ; પછી તે પાંખીઆને એવી રીતે અંદર ગોઠવી દેવું કે તે ગર્ભના મસ્તકના બાહ્ય ગોળ લાગ ઉપર બંધ બેસતું આવે, ત્યાર પછી બીજું જમણું બાજુનું પાંખીઉં દાખલ કરવું. તે માટે પહેલાં ડાખ્યા હાથની આંગળીઓથી માર્ગ કરવો ને તે માર્ગમાં તે પાંખીઆને મુકીને ધીમે ધીમે સરકાવીને આગળ લેતા જવું. બન્ને પાંખીઆં દાખલ થયા પછી તેમને સંજોડ કરવામાં આવે (lock) છે. બીજું પાંખીઉં જો પહેલાં પાંખીઆની સમાંતર દાખલ કરવામાં આવ્યું હોય છે, તો પછી બન્ને પાંખીઆને સંજોડ કરવામાં વાર લાગતી નથી. ચીખીઆ વાપરનારની હુંશીઆરી અને કળાની પરીક્ષા આ વખતે થાય છે. જો યોગ્ય રીતે દાખલ કર્યા હોય તો તેને સંજોડ કરવામાં કાંઈ વાર લાગતી નથી, નહિ તો મહા મુશ્કેલી આવી પડે છે. જો પાંખીઆં બેસતાં આવે નહિ, તો એકાદ પાંખીઆને ધીમેથી પાછું ખેંચીને ફરીથી બંધ બેસતું આવે એવી રીતે આગળ ખસેડવું. અહિં ફરીથી કહેવું જોઈએ કે ચીમટા દાખલ કરતી વખતે જેમ બને તેમ થોડું જોર રાખવું, ને હળવા હાથે કામ કરવું. બન્ને પાંખીઆના હાથાને સંજોડ કરતી વખતે એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે સ્ત્રીના ગુહાવયવની ત્વચા કે વાળ તેમાં ભરાઈ જાય નહિ. વળી અંદર મસ્તકની બાજુએ ગર્ભને નાળ ચીમટામાં દબાઈ જાય નહિ તે પણ જોવાનું છે. ટુંકા ચીમટા દાખલ કરવો હોય તો તે ગર્ભના મસ્તકને અનુસરીને દાખલ કરવો, પણ લાંબો ચીમટા દાખલ કરવો હોય, તો અસ્તીના નિતંબાસ્થિની સમાંતર તિર્થક બાસમાં તેના પાંખી-

અને જવા દેવાં, ગર્ભના મસ્તકની સ્થિતિ ઉપર લક્ષ આપવાની જરૂર નથી. બાકીની બંને પ્રકારના ચીમટાની દાખલ કરવાની રીત એક સરખી છે.

ચીમટાનાં પાંખીઆં સંજોડ થયા પછી ચીમટાને ખેંચવાની ક્રિયા કરવી. ચીમટાને સંજોડ કર્યા પછી, તેના હાથા જે દિશામાં હોય તે દિશામાં પ્રથમ ખેંચવું. ખેંચવાનું જોર વેણના જોરની સાથેજ કરવું. જ્યારે ગર્ભ આગમનદારમાં હોય છે, ત્યારે ચીમટાના હાથા યોનિદારના ગુદા તરફના છેડાએ હોય છે, અને તેથી ખેંચવાનું બળ નીચું ને ગુદા તરફ કરવું. જેમ જેમ મસ્તક નીચું આવતું જશે તેમ તેમ ચીમટાના હાથા ઉંચા ચડશે, અને તે વખતે જોર પણ ઉંચું ને હાથાની દિશામાંજ કરવું. છેવટ જ્યારે યોનિદાર આગળ ગર્ભનું મસ્તક આવશે, ત્યારે ચીમટાના હાથા છેક ઉંચા થઈ જશે. જ્યારે ગર્ભાશય ગભને હડસેલવાનું જોર કરે, ત્યારેજ ખેંચવાનું જોર કરવું, ને જ્યારે તે વિરમિલે ત્યારે ખેંચવું બંધ રાખવું. વળી ખેંચતી વખતેજ ચીમટાનાં હાથાને દાખવા, અને પછી પોચા મુકી દેવા, જેથી ગર્ભના માથા ઉપર સતત દબાણ રહે નહિ.

ગર્ભ યોનિદાર આગળ આવે ને સીવણીના લાગ વિસ્તૃત થવા માટે, ત્યારે બહુ ધીમેથી ખેંચવું, ને સીવણીને વિસ્તૃત થવાને યોગ્ય વખત આપવો, જેથી તે ફાટી જાય નહિ.

જો અસ્તીથી પ્રસવ શરૂ થયો હોય, મસ્તક આવવું બાકી હોય અને તે સાથે નાળ પણ દબાણમાં આવ્યો હોય, તો ગર્ભના નીચેના અંગને એક માણસે વંક્ષણમુખિ આગળ ઉંચો થોભી રાખવો, ને બીજા માણસે પોતાના ડાખ્યા હાથની બે આંગળીઓ ગર્ભના મસ્તકની ડાખી બાજુએથી દાખલ કરવી, ને તેણે કરેલ માર્ગમાં ચીમટાનું ડાણું પાંખીઉં મુકી દેવું, અને પછી તેજ પ્રમાણે સાચવીને જમણી બાજુનું પાંખીઉં ગોઠવવું; પરંતુ એટલું લક્ષમાં રાખવું કે નાળ દબાણમાં આવી જાય નહિ. ખેંચતી વખતે જો ગર્ભ અંચકાય છે કે તણાય છે, એમ લાગે તો નાળ દબાવો હશે એમ સમજવું; આવા કેસમાં જનનીને પણ ઉતાવળથી ગર્ભને ખેંચી કાઢવો.

વેક્ટીસ.

(The Vectis.)

ચીમટાના એક પાંખીઆને મળતું વેક્ટીસ નામનું હથિયાર પણ પ્રસવ કરવામાં વપરાય છે. તે ઉચ્ચાલન તરીકે ગર્ભને ફેરવવામાં તથા તેને ખેંચવામાં વાપરી શકાય છે. ગર્ભને તે દાખી શકતું નથી. ચીમટાના પાંખીઆ કરતા તેનું કાણું મથળે જરા વધારે પહોળું હોય છે. સાધારણ રીતે તે આશરે એક ફુટ લાંબું હોય છે, ને તેના અડધા ભાગ તો હાથોજ હોય છે. ગર્ભના મસ્તકના પછવાડેના, બાજુના ને આગળના ભાગને તે બંધ ખેંસતું આવે છે, તેથી ગર્ભના મસ્તકની સ્થિતિ ફેરવવામાં તે ઉપયોગી છે. ચ્હેરાનો ભાગ આગળ આવતો હોય ને ચ્હેરાથી પ્રસવ થાય તેમ લાગતું હોય તો મસ્તકના પછવાડે વેક્ટીસને ભરતીને ખેંચવાથી ચ્હેરાનો ભાગ અંદર ખેંસી જાય છે, ને માથાનો ભાગ આગળ આવે છે. તેનો ઉપયોગ કરતી વખતે, અને પહેલાં ચીમટાની જેવીજ સાવચેતી રાખવાની છે. વેક્ટીસને ઉચ્ચાલન તરીકે વાપરવું હોય, એટલે કે તેના વડે ગર્ભનો કાંઈ ભાગ ફેરવવો હોય કે ઉંચો કરવો હોય તો તેનો ભાર વચમાં ડાખા હાથ (fulcrum) ઉપર ઝીલવો; પરંતુ ગુલાવયવ ઉપર ભાર આવવા દેવો નહિ.

ઉદરવિદારણ.

(The Coesarian Section).

જ્યારે યસ્તી-માર્ગમાં થઇને બહાર નીકળી શકે તેમ ન હોય, ત્યારે સ્ત્રીનો તેમજ ગર્ભનો જીવ બચાવવાને ખાતર સ્ત્રીના પેડુમાં છેદ મુકાને ગર્ભને બહાર કાઢી લેવામાં આવે છે; આ છેદ કરવાની રીતને સીઝરીઅન સેક્શન કહે છે. અગર જો કે આ શસ્ત્રક્રિયાનો હેતુ ધણો સારો છે, તો પણ પ્રયોગમાં મુશ્કેલી જોવાથી તે કાંઈ બહુ હિતકર હોય એમ જણાતું નથી. જ્યારે બીજો કશો ઉપાય ચાલે તેમ ન હોય, ત્યારે હજી ઉપાય તરીકે આ શસ્ત્રક્રિયા કરવામાં આવે છે; આ ક્રિયાથી સ્ત્રીનો જીવ વધારે જોખમમાં આવે છે, એટલે જ્યારે તેનો જીવ બીજી રીતે બચવાનો સંભવ થોડો હોય, ત્યારે આ ઉપાય કરવામાં આવે છે, તોપણ જરૂર પડે

તે કરવામાં આંચકો ખાવો નહિ. આ શસ્ત્રક્રિયા ઈ. પહેલાં ૫૦૮ ની સાલમાં પહેલ વહેલી કરવામાં આવી હતી.

ઉદરવિદારણ નીચેના સંજોગોમાં કરવામાં આવે છે, અને કામેલ ડાક્ટરના હાથે કરવામાં આવે, તો ધારતી જેવું થોડું રહે છે.

(૧) જ્યારે યસ્તિનો વ્યાસ બે ઈંચથી પણ થોડો હોય અને તેના અસ્થિ બેડાળ હોવાથી ગર્ભ બહાર આવી શકતો ન હોય.

(૨) એકાએક સ્ત્રી મરણ પામી હોય, અને ગર્ભ બહાર નીકળ્યો ન હોય, પણ અંદર તે જીવતો હોય, +

(૩) ગર્ભાશય દ્રાટી ગયો હોય, પણ ગર્ભ જીવતો હોય, અને તેને કમળમાંથી બહાર કાઢી શકાય તેમ ન હોય,

(૪) ગર્ભનું બંધારણ ગર્ભાશયની બહાર (extra-uterine foetation) આસપાસના માંસમાં થયું હોય, ને તેથી સ્ત્રીનો જીવ જોખમમાં આવી ગયો હોય,

(૫) સ્ત્રીને ગર્ભાશયમાં કે યોનિમાર્ગમાં અર્જુદ કે એવું કાંઈ થયું હોય, ને તેથી થોડીવાર પછી તેણી મરણ પામે તેમ લાગતું હોય, ત્યારે ઉદરવિદારણ કરવું પડે છે. તે ક્રિયાથી સ્ત્રીનું મરણ થવાના કારણ શરીરને પહોંચતો ધક્કો, રક્તસ્રાવ, વરમ અને નયનાષ છે; જો તે પરિણામેને અટકાવી શકાય, અગર સ્ત્રી તેમાંથી પોતાની શક્તિને લીધે સારી રીતે પસાર થાય, તો દેહેશત ધણી થોડી રહે છે.

+ સ્ત્રીના મરણ પછી ગર્ભ સજીવન હશે કે કેમ તેનો નિર્ણય:—જો સ્ત્રી પોતાનો શ્વાસો-શ્વાસ બંધ થવા (asphyxia) થી કે રક્તસ્રાવથી મરણ પામી હોય, તો ગર્ભમાં બાળક ધણું કરીને મરી ગયું હોય છે; જો કાંઈ દીર્ઘ રાગથી સ્ત્રી મરણ પામી હોય, તો ગર્ભ વખતે સજીવન હોય છે, તેમજ જો કાંઈ અકસ્માતથી તે મરણ પામે તો પણ ગર્ભ સજીવન હોય છે. સ્ત્રીના મૃત્યુ પછી ગર્ભમાં બાળક પાંચથી દશ મીનીટ સુધી સજીવન રહી શકે છે; તે દરમ્યાન તેને બહાર કાઢી લેવું જોઈએ. શ્રવણનળી મુકવાથી જો બાળક જીવતું હોય તો તેના રક્તસ્રાવના ચડકારા સંભળાય છે.

આ ક્રિયા પ્રસવની કઈ અવસ્થામાં કરવી તે સંબંધે સાધારણ રીતે એવો નિશ્ચય કરવામાં આવ્યો છે કે જો તે ક્રિયા કર્યા વિના ચાલે તેમ ન હોય, તો પછી વિલંબ કરવો નહિ; કેમકે વાર લગાડવાથી સ્ત્રી વધારે અશક્ત થતી જાય છે, ને આ પ્રયોગનું સાફ પરિણામ તેણીના કૌવત ઉપરજ આધાર રાખે છે. વેણુ શરૂ થાય કે તરતજ આ પ્રયોગ શરૂ કરવો એટલે તેણીનું ધ્યાનું જોર જળવાઈ રહેશે.

ઉદરવિદારણ કરવાની રીત.

મળમૂત્રનો ત્યાગ કરાવ્યા પછી સ્ત્રીને ચત્તિ સુ-વારવી, અને તેના માથા ને ખભા નીચે ઝોશીકાં સુકવ્યાં. પેટની પડખેની બાજુઓ મદદગાર શખસે મજબુત રીતે દાબી રાખવી, અને શસ્ત્રવૈદ્યે નાભીની નીચેથી પેટની મધ્ય-રેખા (linea alba) માં ઉભો છેદ લગભગ વંક્ષણ સંધિની ઉપર આવેલ ગુલ કે-શણ સુધી સુકવો; આ લેખાઈ આશરે આઠ ઈંચની ધાય ત્યાં સુધી હરકત નથી; પણ મધ્ય-રેખાની બહાર છેદ જવા દેવો નહિ, કેમકે તેમાં છેદ રહેવાથી રક્તસ્રાવ ઓછો થાય છે, અને ગર્ભાશય આંતરડાથી નિરાળું માલુમ પડે છે. આ છેદ પેટની અંદર ઉઠા જવા દેવો નહિ, પણ માત્ર ઉપરની ત્વચામાંજ થવા દેવો; તે પછી તે છેદમાં અને ઉંડું છિદ્ર પાડવું, અને છિદ્ર તે મારફતે કાપવાના નસ્તરને અંદર દાખલ કરીને તે છેદ બધો અંદરથી કાપતા જવો, ને તે વખતે ડાયા હાથની આંગળીથી નીચે જોતાં જવું કે આંતરડાનો કાંઈ ભાગ કપાઈ જાય નહિ. આંગળી રાખવાને બદલે ડાયરેક્ટર નામની ખાંચવાળી સળી વાપરવાથી પણ છેદ સહીસલામતીથી થઈ શકે છે.

આ પ્રમાણે પેટની દીવાલોમાં છેદ સુકાવાથી ગર્ભાશય સ્પષ્ટ રીતે દેખાય છે; હવે ગર્ભાશયમાં છેદ સુકવાના રહે છે, પણ તેમ કરવા પહેલાં અંદર કઈ ઔષ્ઠ કષ્ટ જગ્યાએ છે, તે પ્રથમ નક્કી કરવું; તે માટે ગર્ભાશય ઉપર હાથ મુકી જોવો; જ્યાં નાડી ચાલતી હોય તેવો એક જાતનો ધણો ઉતાવળો થડકારો (shriil) લાગે, અને આસપાસની જગ્યાના કરતાં જરા સુન્દરો ભાગ લાગે, ત્યાં ઔષ્ઠ હોય છે. ઔષ્ઠની ઉપરના ભાગમાં કદી ગર્ભાશયનો છેદ કરવો નહિ; પણ ગર્ભાશયના મથાળા ને ગ્રીવાની વચ્ચેમાં આશરે ચાર કે પાંચ ઈંચ લાંબો છેદ ઉપર ઉદરમાં કરેલ છેદની નીચે જ સુકવો. જો ગર્ભાશયના મથા-

ળામાં કે ગ્રીવામાં છેદ થાય; તો પછી ગર્ભાશય સંકોચાઈ શકતું નથી. ગર્ભાશયમાં છેદ સુક્યા પછી મદદગાર શખસે છેદના ઉપલા ને નીચલા ખુણામાં પોતાની આંગળી ભરવીને માંસ ઈંચું કરવું, જેથી તે ગર્ભાશયનું માંસ ઉપર પેટની દીવાલોને અડે તેમાંથી નીકળતું રૂધિર પેટમાં જવા પામે નહિ; જો રૂધિર પેટમાં જાય તો સ્ત્રીને કેટલેક દરજ્જે હાનિ પહોંચે છે. હવે જ્યારે ગર્ભાશયને ચીરીને ઉપર પ્ર-માણે પહોળું કરવામાં આવ્યું હોય, ત્યારે શસ્ત્ર-વૈદ્યે બાળકને તેના પગ થોળીને બહાર લઇ લેવું; જો તેનું મસ્તક અંદર ચોટાલે હોય, તો છેદ જરા મોટા કરવો; પણ બળાતકારે મસ્તકને કાઢવું નહિ; તે પછી ઔષ્ઠને તથા ગર્ભપડને પણ ત્યાંથીજ બહાર કાઢી લેવાં, ને પછી એક સળીઓ કમળમાં સોંસરો પસાર કરીને કાઢી લેવો, જેથી લોકિયાનો પ્રવાહ તેમાંથી વહેવા લાગે.

આટલી ક્રિયા પછી ખરો જોખમનો વખત આવે છે. જો આ વેળાએ ગર્ભાશય પોતાની મેળે સંકોચાવા માંડે તો, તે છેદ આપોઆપ સારો થવા માંડે છે, ને રક્તસ્રાવ કમી થઈ જાય છે; પણ કેટલીક સ્ત્રી બહુ અશક્ત હોય, તો ગર્ભાશય સંકોચાતો નથી. આ વખતે તેને હાથથી દાબવાથી તે સંકોચાવા લાગે છે; પણ જો તેમ કરતાં પણ સંકોચાય નહિ, તો અંદર ખરફ મૂકવો અગર બહારથી ખરફ તેના મથાળે લગાડવો. જો ખરફથી પણ તેને કાંઈ અસર થાય નહિ, તો વીજળી (galvanism) લગાડવી. આ ઉપરથી જણાશે કે ઉદરવિદારણ કરવા પહેલાં ખરફ ને વીજળીનો સંયોગ બંને તૈયાર રાખવાં.

ગર્ભાશયના છેદને બંધ કરવા માટે ટેભા (sutures) લેવા કે નહિ, તે બાબતમાં મતભેદ છે. જો ગર્ભાશય સશક્ત ને તન્દુરસ્ત હોય, તો ધણીવાર વગર ટેભાએ છેદ સંધાઈ જાય છે; પણ જો તે અશક્તને પહેલેથીજ કાંઈ રોગીષ્ટ હોય તો છેદ સંધાતો નથી; કાંઈપણ લયવાળી હાલતમાં રહેવા કરતાં છેદને ટેભા મારીને સાંધી દેવો એ વધારે સલાહ ભરેલું છે. ટેભા લેવા માટે કેટલક કદી વાપરવું નહિ, પણ રૂપાનો વાળો વાપરવો. ટેભા લીધા પછી પણ છેદ સંધાવાનો આધાર સ્ત્રીની શક્તિ ને ગર્ભાશયની સારી સ્થિતિ ઉપર છે.

જો પેલા ભાગસવરનો વસ્તુ જાણ, અંદર રાખવા માટે, અગર કોઈકીય વસ્તુ નિકારને બીધે સતિષ્ઠ નવર આવે, તો તેવી રીત તરત શરૂ કરવી, એને દસ ગાર કલાક સુધી પ્રકાશ પાણી સિ-
ન્ધુમાં રાખી આપવું નહિ. ઉલટી થતી હોય તો કોઈકીય વસ્તુમાં રાખી એવી રીતે રાખવા દવા આ-
પવી, કદાચ અગર પછી તેણીને દુધને પાણી એકઠાં ગરમ કરીને આપતાં જવું, ને ધીમે ધીમે વધારે રૂચિ થાય તેમ પચે તેવો ખોરાક આપવો. રૂપાના વાળાના પેટ ઉપરના ટેલાને જીરું કે સાતમે દિવસે કાપી કાઢવા. પહેલા ત્રણગાર દિવસ તો સ્ત્રીને સંપૂર્ણ આરામ આપવો.

અપૂર્ણ ગર્ભ પ્રસવ.

(Induction of Premature Labour-
ઇન્ડક્શન ઓફ પ્રિમેચુઅર લેબર.)

સ્ત્રીના તથા ગર્ભનો જીવ બચાવવાને ખતર પુરા મહિના થયા પહેલાં પ્રસવ કરવો, એ વસ્તવિક છે કે કેમ એ બધી અગત્યતાનો સવાલ છે. જ્યારે સ્ત્રીના અને ગર્ભનો જીવ બચાવવાનો બીજો કશો ધ્યાન ન હોય, ત્યારે પુરા નવ માસ થયા પહેલાં પ્રસવ કરાવવો એ કાંઈ જોઈ નથી, પણ બીજી રીતે જીવ બચી શકે કે નહિ, તે વિષે બધીવાર ઉ-
તાવળથી નિર્ણય કરવામાં આવે છે.

અપૂર્ણ ગર્ભનો પ્રસવ, બહુ કરીને, સાતમો મહિનો એકા પછી કરવામાં આવે છે, પણ જો પહેલે માસથીજ સ્ત્રીના શુભાવયવની તથા એકંદર શરી-
રની સ્થિતિ જોઈને હેમીઓસ્ટીની અગર જીવન-રક્ષાન શાસ્ત્રની દવા શરૂ કરી હોય, તો તેવી જો-ખમ ભરેલી સમસ્યાઓ બહુ યોગ્ય કરી પડે.

સાધારણરીતે નીચેની હકીકતો હોય છે, ત્યારે અપૂર્ણ ગર્ભનો પ્રસવ કરવામાં આવે છે.

(૧) જ્યારે ખરિતના આગળના ને પાછળના ભાગની વચ્ચે માત્ર ટૂંકો ઈન્ચનો વ્યાસ હોય, અને ગર્ભનું મસ્તક ટૂંક ઈન્ચના સ્વાભાવિક વ્યાસનું હોય,

(૨) બ્લેડમાં કાંઈ પ્રગ્નિ કે અર્ધક થયું હોય, અગર કાંઈ રીતે તેના સુદૃઢતા નાના થઈ ગયા હોય,

(૩) સ્ત્રીને બહુ દિવસથી ઉલટી કે કાઠાનું દર્દ હોય, ને તેથી તેનું શરીર એક દીર્ઘ થઈ મરુ હોય તથા તેના હૃદયની બી વધારે દિવસ જીવી શકે તેમ લાગતું ન હોય.

(૪) જ્યારે કમળના કુખ આગળ બંધ હોય, (Placenta Previa); અને તેથી બહુ રક્ત-
સ્રાવ થવાની ખાતરી હોય, અને ફેફસાં કે રક્ત-
શ્વેત કાંઈ ભારે દર્દ થયું હોય, ગર્ભાગ્રાનને બીધે સ્ત્રીને વાઇ, આંચકી, ફારીઆનો રોગ કે આલ્સુ-
મીન્યુરીઆનો રોગ થયો હોય, અગર

(૫) પહેલાં વખતેવખત સ્ત્રીને મર્જ પુષ્ક મહિના સુધી રક્ષાવિના વહેલો પડી જતો હોય.

આ પાંચ હકીકતો જોતાં જાણી શકે એકાદ જે અડચણ સિવાય, બીજી લગભગ સઘળી અડચણો દવા કરવાથી દૂર થઈ શકે તેમ છે. માત્ર દવા જેમ બને તેમ વહેલી શરૂ કરવી જોઈએ, અને જ્યારે પહેલેથી ઉપાય કરવામાં ન આવ્યો હોય, ત્યારે તો પછી બીજો ધ્યાન નથી.

અપૂર્ણ ગર્ભનો પ્રસવ કરાવવાની રીત.

સૌથી સારી રીત ગર્ભાશયની અને ગર્ભની થેલી-
ની વચ્ચે સ્થિતિરચાપક (Gum elastic cath-
eter) મૂકવામાં પસાર કરવાની છે. તે સળીને ગર્ભાશયમાં ચાર પાંચ ઈન્ચ જેટલી ઊંડી જવા દેવી ને પછી કાઢી લેવી નહિ, પણ તેમને તેમ રહેવા દેવી, એટલે બાસ્તી ચેવીસ કલાકમાં વેંચુ શરૂ થાય છે. આ ઉપાયથી સ્વાભાવિક પ્રસવ જેવો પ્રસવ થાય છે, તોપણ જરૂર પડે તો કમળને વિસ્તૃત કરવા માટે હાઇડ્રોટર નામની સળી તેમાં દાખલ કરવી, અને ગર્ભપાડને ફોડતું એટલે જોરથી વેંચુ આવવા લાગશે; આમ કરવા છતાં પ્રસવ ન થાય, તો ગર્ભને ફેરવવો, અગર યીપીઆ વાપરવા.

એ સિવાય પુષ્કળ ગરમ પાણીની યોનિ માર્જમાં કમળને અથડાય તેવી રીતે પિચ્છરી મારવાથી પણ વેંચુ આવવા માંડે છે. ફેટલીકવાર તે પ્રયોગ દિવ-
સમાં જે ચાર વાર ફરી ફરી કરવો પડે છે, ને દર વખતે પાણી આશરે એક શેર જેટલું વાપરવું પડે છે.

બીજા ઉપાયે પણ આ માટે વપરાય છે, પરંતુ તે બીજી રીતે તુકસાનકારક છે, ને તેથી અને આ-
પવા એ દુસ્ત લાગતું નથી.

ગર્ભ સાત મહિનાનો થાય, તે પહેલાં સ્ત્રીના જીવ બચાવવાને ખાતર જાગ્રેજ ગર્ભપાત કરવાની જરૂર પડે છે, અને જરૂર લાગે, તોપણ બીજી રીતે ઉપાયો લીધા છતાં જો સ્ત્રીના જીવ બચે તેમ

ન હોય, અને ગર્ભપાત એજ એક ઉદ્ધો ને સફળ થાય, તેવો ઉપાય લાગતો હોય, તોજ ગર્ભપાત કરવો. ગર્ભપાત એ સાધારણ રીતે ખૂનના જીવોજ અપરાધ છે, માટે સ્ત્રીનો જન તે સિવા બચશે નહિ, એમ ખાતરી હોય, ત્યારેજ સ્ત્રી અને તેના પતિની સમ્મતિથી તે ઉપાય કરવાનો છે.

અપૂર્ણ ગર્ભ પ્રસવમાં માતા મરી ગઈ હોય

અને બાળક જીવતું હોય, તો બાળક ઉછેરવાનું કામ થણુંજ મુશ્કેલ થઈ પડે છે. આમ છતાં પણ બાળકને માતાની ગરમી મળે એવી ખાતર એક પા-રણી જેવો સંચો હોય છે, તેમાં નવા જન્મેલા બાળકને મૂકી ગરમી આપવામાં આવે છે. આ રીત પક્ષીઓના બચ્ચાં સેવવા જેવી છે, આ સંચો હીમ્મરસને શોષી કાઢ્યો છે, અને તેનું નામ થર્મોસ્ટેટીક નર્સ (આયા) છે.

આ. ૨૯૨.

અધુરે જન્મેલા માતા વગરના નાના બાળકને ગરમી આપી ઉછેરવાનું પારણું (આયા.)

Hearson's Thermostatic Nurse. A. Galabin.

પ્રસવમાં શસ્ત્રક્રિયા કરતાં બાળકનો વધ કરવો પડે તેવી શસ્ત્રક્રિયાના નામ કેનયોટોમી, એમ્બ્રીયુ-લીસીઆ, ડીકેપીટેશન અને સિસાલોદીપ્સી.

શિરોભેદન.

(Craniotomy-કેનિયોટોમી).

જ્યારે ફેરવવાથી કે ચીમટા કે વેંકટીસ એકે સજાડવાથી પણ ગર્ભ ને, તેની માતાના જનને હાનિ કર્યાવિના બહાર કાઢી શકાય તેમ ન હોય, ત્યારે બાળકનો ભોગ દેવો પડે છે; તેના મસ્તકમાંથી છેદ મુકીને કેટલુંક માંસ કાઢી લેવામાં આવે છે, જ્યાં તેનું મસ્તક નાનું થઈ શકે છે. જો તેની માતાની ખસ્તી બહુ સાંકડી હોય, અગર તેનું મસ્તક અસાધારણ રીતે મોટું હોય, તોજ થણું કરીને આવો રસ્તો લેવો પડે છે. જ્યારે બાળકના શિરને કાંઈ પણ રીતે ઠાપવાથી પણ સ્ત્રીનો જન બચાવી શકાતો

નથી, તે ગર્ભને અંદરથી બહાર કઢાતો નથી, ત્યારે સ્ત્રીના પેડુમાં છેદ મુકવો પડે છે, તે ક્રિયા ઉકર વિહારણ કહેવાય છે. કોઈવાર ગર્ભનો હાથ અને માથું બંને સાથે બહાર આવ્યા પછી ગર્ભ ખસ્તી શકતો ન હોય, તો શિરોભેદન કરવું પડે છે. શિરોભેદન કયે સમયે કરવું એ માટે કાંઈ ચોક્કસ નિયમ નથી; પણ જેમ કમળ વધારે ખીલેલું હોય છે, તેમ શસ્ત્રક્રિયા વધારે સહેલાઈથી થઈ શકે છે.

શિરોભેદન માટે થણાં શસ્ત્રો વપરાય છે, તેમાં રજે-લીની અથવા ડ્રેનરેનની (પરફોરેટર્સ-Perforators) બનાવેલી કાતરો મુખ્ય છે. ડા. ઓલ્ડહામ તથા સર જેફમ્સ સીરપસના પણ પરફોરેટર્સ વપરાયા છે. તે સિવાય ગર્ભને બહાર કાઢવા માટે ઘાંતાવાળા ચીમટા હોય છે. આ ચીમટાની થણી જાતો હોય છે. કેટલાક ચીમટાના એક પાંખીઆમાં ઘાંતા હોય છે, તે બીજા પાંખીઆમાં મોટું છિદ્ર હોય છે, તે કેની-ઓ ક્લેસ્ટર કહેવાય છે; આ કેનીઓક્લેસ્ટરની

નતના ચીમટા બીજા કરતાં વધારે ઉપયોગી થઈ પડે છે. આ સિવાય એક હુકના જેવું હથિયાર થાય છે જે ક્રોચેટ (Crochet) કહેવાય છે, તે માત્ર ગર્ભને ખેંચવાના કામમાં આવે છે.

શિરોભેદન કરવાની રીત.

શિરોભેદન કરવામાં પ્રથમ ગર્ભના મસ્તકને ફેડવાની જરૂર પડે છે; તે માટે મળ મૂત્રનો સ્ત્રીને ત્યાજ કરાવીને ચીમટા લગાડવા માટે જેમ સુવાડવી પડે છે, તેમ સુવાડવી. પછી ડાબા હાથની બે આંગળીઓ ગર્ભના મસ્તકપર્યંત અંદર લઇ જવી, અને ગર્ભાશયને વિસ્તૃત કરી રાખવું, જેથી કાતરનો અણીદાર ભાગ સ્ત્રીના કોઇ અવયવને વાગે નહિ. એ કાતરના છેડા આગળ દરેક પાંખીઆને બહારની બાજુએ ધાર હોય છે. તેની આકૃતિ જોવાથી તે કાતર જુવી હોય છે તે સમજી શકાશે. આ કાતરના છેડાવાળા આગળના ભાગને આંગળીઓના આધારે અંદર દાખલ કરીને મસ્તકનો જે ભાગ વધારે આગળ આવ્યો હોય, તેમાં હળવેથી ઘોચવી, અને વધારે આવી પેસારતા જવી. એ વખતે બીજા શબ્દે તે સ્ત્રીના ગર્ભાશયનો ભાગ મજબૂત રીતે બહારથી પકડી રાખવો, જેથી જ્યારે પેલો શબ્દ કાતર નાખવાને જોર કરે, ત્યારે ગર્ભ આડો અવળો ખસી જાય નહિ; જો ગર્ભ ખસી જાય, તો સ્ત્રીને સખત જખમ થવાનો

સંભવ રહે છે. મસ્તકમાં એક કાતરનો બધો અણીદાર ભાગ પેસી જાય, ત્યાં સુધી હડી ઘોચી દેવી, પછી તેને પહોળી કરવી, જેથી તેનું પાડેલું છિદ્ર મોટું ને પહોળું થાય; વળી તે સાથે કાતરને અંદર આમ તેમ ફેરવવી, જેથી ગર્ભનું ભેદનું (મળજ) તુટી જાય, અને તે પછી આંગળીઓના આધારે કાતરને ધીમે ધીમે બહાર કાઢી લેવી.

ગર્ભના મસ્તકનું ભેદન કર્યા પછી, ગર્ભને ફાંતાવાળા ચીમટા વડે બહાર ખેંચી કઢાય છે. કેટલાક ડાક્ટરોની એવી સલાહ છે કે જો વેંજી આવે અને પોતાની મેળે ગર્ભ બહાર નીકળે, તો કાંઈ પણ મદદ બહારથી આપવી નહિ, શિરોભેદન કર્યા પછી બણીવાર કલાક બે કલાક પછી ફરીથી જોરથી વેંજી આવવા માટે છે, નેસ્વાભાવિક રીતે પ્રસવ થઇ શકે છે, પણ તેમ કરવાથી જો સ્ત્રીના શરીરને કંઈ અડચણ પડેવે તેમ હોય, તો શસ્ત્ર વાપરવામાં નિર્બંધ વિલંબ કરવો નહિ. ફાંતાવાળા ચીમટા કે હુક ગમે તે વાપરી શકાય છે; પણ કાળજી એ સખવાની છે કે સ્ત્રીના ગુલાવયવોને તેથી કશી ધમ થાય નહિ. હુકનો ઉપયોગ વધારે ભય ભરેલો છે, માટે બનતાં સુધી તે વાપરવો નહિ; ફાંતાવાળા ચીમટાને સાધારણ ચીમટાની માફક દાખલ કરવા, અને જરૂર પડે તો તેના વડે ગર્ભના મસ્તકનાં હાડકાં ભાંગીને પહેલાં બહાર કાઢવા, ને પછી આખું મસ્તક દાખીને ખેંચી કાઢવું.

આ. ૨૬૩.

પરફોરેટર. (મસ્તક ફેડનાર)

આ. ૨૬૪.

ક્રોચેટ બ્લન્ટ હુક, - જુદા આંકડો.

Oldham's Perforator. A. Galabin.

આ. ૨૬૪.

ક્રોચેટ ટાંખી ફાંસિયો.

Crochet with blunt hook.

A Meadows.

Craniotomy Forceps. A. Meadows.

આ. ૨૬૬.

ક્રેનીઓટોમી પરફોરેટર

Craniotomy perforator.

A. Meadows.

આ. ૨૬૭.

સિફાલોટ્રાઇબ.

Craniotomy Cephalotribe.

A. Meadows.

શિરોભેદન.

(Cephalotripsy-સિફાલોટ્રાઇબી.)

કેટલીકવાર ગર્ભના મસ્તકનાં હાડકાં બહુ મોટાં અગર અનિયમિત હોય છે, ત્યારે તેમાંથી બહુ ખરનિ ભાંગી નાખવાં પડે છે, તે ક્રિયાને શિરો-ભેદન કહે છે. આ ક્રિયા સરલતાથી થઈ શકે તે માટે એક બીજી જાતના ચીમટા (Cephalotribe સિફાલોટ્રાઇબ) વપરાય છે, તેને હાથમાં ગોઠવેલ હોય છે, જે ફેરવવાથી ગર્ભના મસ્તક ઉપર દબાણ વિશેષ થતું જાય છે, ને તેથી અસ્થિ ભાંગી જાય છે. આ ચીમટાને સિફાલોટ્રાઇબ કહે છે, અને જે કસોમાં શિરોભેદન કરવાની જરૂર પડે છે, તેમાં જ્યારે બધાં અસ્થિને ભાંગ્યા વિના ચાલે તેમ ન હોય, ત્યારે તે વપરાય છે. તે વાપરવા પહેલાં શિરો-ભેદન કરવાની કાતર વાપરી હોય, તો પછી થોડી મુશ્કેલી પડે છે. સિફાલોટ્રાઇબ ખેંચવાના કામમાં પણ આવી શકે છે, ને તેથી દાંતાવાળા ચીમટાનો પછી કસો ખપ પડતો નથી. કોઈવાર એક વખતે તે લગાડવાથી અસ્થિ ભાંગે નહિતો પછી તેને ફેરવીને જરા પડખેની બાજુએ ગોઠવાય છે, ને પછી સ્ક્રૂવડે ભેર અપાય છે. અસ્થિ ભાંગ્યા પછી ખેંચવા પહેલાં એ તપાસ કરવી કે કોઈ હાડકું ગુલાવચ-વમાં વાગે તેવી રીતે બહાર નીકળી આવ્યું હોય નહિ.

ગર્ભ ભેદન.

(Embryocloia-એમ્બ્રીયુક્લોયા.)

ક્યારેક ગર્ભનું મસ્તક ભાંગીને બહાર કાઢવા છતાં જાતી, પેટ વગેરે બહાર આવી શકતાં નથી; ત્યારે પછી ગર્ભની જાતી પણ તોડવી પડે છે, ને પછી જે જે અવયવ આવી શકે નહિ, તે તે સ્થળોં કાપવાં કે ભાંગવાં પડે છે; અસ્તી બે ઘણીજ સાંકડી હોય, અગર ગર્ભની જાતી કે પેટ કાંઈ કારણથી બહુ મોટાં હોય તો આવું કરવું પડે છે; કોઈવાર જ્યારે હાથથી મસવ થવા લાગ્યો હોય, ગર્ભને ફેરવી સકાય તેમ ન હોય ને ગર્ભ જળ વહી ચલું હોય, ત્યારે આ ઉપાય રહે છે. આ કામ ક્રિયામાં શિરો-ભેદન કરવાની કાતરને દાંતાવાળા ચીમટા એ ખેંચવું કરીને વપરાય છે.

શિરચ્છેદન.

ડિકેપિટેશન (Decapitation.)

આ ક્ષત્ર ક્રિયામાં બાળકનું ધડ કાપી કાઢવામાં આવે છે, અને મસ્તક ગર્ભાશયમાં રહેવા દે છે. પછી તે મસ્તક ચીપીઆથી કે બીજા ઉપાયથી કાઢવામાં આવે છે.

વંક્ષણુસંધિ લેદન.

Sigaultean operation—સીગૉલ્ટીઅન ઓપરેશન Symphyseotomy સીમ્પ્ઝીઝીઓટોમી.

આ શસ્ત્રક્રિયા સંબંધી ડાક્ટરોમાં ધણો મનભેદ છે. કેટલાક આ ક્રિયાને બીજી ક્રિયાઓના કરતાં વધારે સારી ગણે છે, પણ ધણા તેને તદ્દન નિરૂપયોગી ધારે છે. આ શસ્ત્રક્રિયામાં વંક્ષણુ સંધિને કાપીને તેના અસ્થિ પહોળાં કરવામાં આવે છે, એટલે આશરે એક એ ઇંચની જગ્યાનો વધારો થાય છે, ને બાળક સજીવન બહાર નીકળી શકે છે; પણ ધણીવાર સ્ત્રીનો જીવ તેથી નેબમમાં આવે છે, ને તેણીને

તરત ઇલા આવે નહિ, તોપણ ધણીથી તેના શુભ-વશવ નાદુરસ્ત રહે છે.

જ્યારે અસ્તિનો અંદરનો વ્યાસ નાનો હોય, ત્યારે આ પ્રયોગ ઉપયોગી નથી, કેમકે તેથી વ્યાસમાં કાંઈ વધારો થતો નથી; પણ નિર્જનન કારમાંથી નીકળતાં જો કાંઈ બહુ અગવડતા લાગતી હોય, તો આ પ્રયોગ ઉપયોગી થાય છે.

વંક્ષણુ સંધિની નીચે સાંધામાં છેદ મુકવો, અને મૂત્રમાર્ગ કે મૂત્રાશયને ઇલા ન થાય, તે માટે બીજા હાથની આંગળીઓ વડે તેને બચાવી લેવાં; નાની ઉમ્મરની સ્ત્રીઓનાં અસ્થિ આથી જરા માર્ગ આપે એ સ્વાભાવિક છે. આ પ્રમાણે છેદ મુક્યા પછી પ્રસવ આપોઆપ થાય છે, અગર તો ચીપીઆથી ગર્ભને બચવો પડે છે; પણ છેદ મુકવા ચોનિદારમાં ચીમટાનો પ્રવેશ કરતાં સ્ત્રીને થોડું દુઃખ લાગતું નથી. આટલાજ માટે તેણીને બેથુદ્ધ કરી દુખ ન થાય, તેટલા માટે કલોરોફોર્મ સુધાડવાની જરૂર પડે છે; પણ તે સુધાડવાથી સ્ત્રીનું સ્વાભાવિક બળ ઓછું થઈ જાય છે, અને ચીમટા જોરથી વાપરવા પડે છે.

ભાગ ૧૨ મો.

શસ્ત્ર વિદ્યા.

SURGERY—સર્જરી.

આપણા ક્ષણભંગુર દેહના દરેક અવયવ, સ્નાયુ, ધમની, શિરા, અસ્થિ, મનનાતંત્ર, પેચેન્દ્રિ, અંતરાવયવો, અને સ્ત્રીપુરૂષની જનનેન્દ્રિયો વગેરેના રોગની ચિકિત્સા ઔષધવડે થાય, ત્યાં સુધી તો ઔષધથીજ થાય છે, પરંતુ કેટલાક રોગ એવા થાય છે, અને કેટલીક વખત અકસ્માત વગેરે કારણથી શરીરમાં એવું દુઃખ થાય છે કે શસ્ત્ર સિવાય બીજી કાંઈ રીતે તેનો ઉપચાર થઈ શકતો નથી. કેટલાક રોગનું નિવારણ કદાચ પણ એવીજ રીતે કરે

છે કે તેમાં શસ્ત્રક્રિયાની ખાસ જરૂર પડે છે. શસ્ત્રના સાધન વડે શરીરનું દુઃખ નિવારણ કરવાની વિદ્યાને આપણી ભાષામાં શસ્ત્રવિદ્યા કહે છે, અંગ્રેજી ભાષામાં તેને ‘સર્જરી’ કહે છે, શસ્ત્રવૈદને ‘સર્જન’ કહે છે, અને શસ્ત્રના ઉપચારને ‘ઓપરેશન’ કહે છે.

આપણા દેશમાં પ્રાચીન કાળમાં સારા શસ્ત્રવૈદો હશે ખરા, પણ આજે લોકોના સુધારા પછી જે કેટલોક વખત અંધકાર અને અજ્ઞાનનો ગયેલો જણાય છે, તેમાં શસ્ત્રવિદ્યા હજીમ લોકોના હાથમાં હતી,

અને હજુ પણ કેટલેક ઠેકાણે છે. તેવીજ રીતે યુરોપ વગેરે પાશ્ચિમાત્ય દેશોમાં પણ તે વિદ્યામાં હજીએ પ્રવીણ ગણાતા, પરંતુ હાલ થોડાએક વર્ષોથી તે દે-
શોમાં વિજ્ઞાન સંબંધી જે શોધખોળનો ભુસ્સો ચા-
લી રહ્યો છે, તેના એક પરિણામ તરીકે શસ્ત્રવિદ્યા-
માં પણ ઘણો ઉપયોગી સુધારો વધારો થયો છે
તથા થતો જાય છે, અને આપણે તે સુધારા વધારા
સંબંધી નવું નવું જ્ઞાન વખતે વખત મેળવીને તેનો
જરૂર પડે ત્યારે વ્યાજબી લાભ લેવાનું તથા અજ્ઞાની
લોકોને સમજાવવાનું ચૂકવું નોંધ્યું નહિ.

શસ્ત્રક્રિયા અભણ અને અજ્ઞાની માણસો ઉપર
કરવામાં આવે, અને ભણેલા તથા જ્ઞાની માણસો ઉ-
પર કરવામાં આવે, તે બન્નેના પરિણામોમાં ઘણી
વખત મોટો તફાવત જોવામાં આવે છે, તેનું કારણ
એ છે કે ભણેલા માણસો ડાક્ટરોની સલાહને યરા-
યર અનુસરી શકે છે, અને કેટલીક બાબતમાં તેમને
મદદ પણ કરી શકે છે, પણ અભણ માણસો ડાક્ટર-
ોની સલાહની મતલબને યરાયર સમજી શકતા નથી,
તે પ્રમાણે ચાલતા નથી, અને કેટલીક વખત ડાક્ટર-
ોની સલાહથી ઉલટા ચાલીને પોતાનો જીવ જોખ-
મમાં નાખે છે, તેથી આ રથે જ શસ્ત્રવિદ્યા સંબંધી
લોકોપયોગી જ્ઞાન આપ્યું છે, તે સાથે કેટલાક ઉપ-
યોગી શસ્ત્રોપચારોનું જ્ઞાન પણ આપ્યું છે, જે વાંચ-
વાથી દર્દી અને ડાક્ટર બન્ને અસ્વસ્થ પોતાની ફ-
રજ સમજીને વધારે સાફ કામ કરી શકે, અને દર્દી
તથા ડાક્ટર બન્નેના લાભમાં પરિણામ આવે.

ઔષધોપચાર અને શસ્ત્રોપચાર એ બન્નેમાં શ-
સ્ત્રોપચાર વધારે નિયમિત, ખાત્રીવાળો, અને થોડી
ધન્ય એ અતિ લાભકારી માર્ગ છે, તે સાથે સરખા-
વતાં ઔષધોપચાર હજી કેટલેક અંશે અનિશ્ચિત ગુણ
આપવાવાળો છે. તેમ છતાં શસ્ત્રોપચારને ઘણી વ-
ખત દુષ્પ્રદાયક અને ભયંકર માર્ગ માનવામાં આવે
છે, તેનું કારણ શસ્ત્રવિદ્યાની અપૂર્ણતા નથી, પણ
શસ્ત્રક્રિયા કરનાર આસામીની કુશળતાની તેમજ દર્દી-
ની માવજતની ખાત્રી હોય છે. પાશ્ચિમાત્ય દેશના કુ-
શળ શસ્ત્રવૈદ્યોએ શસ્ત્રવિદ્યાને જ લીધે જે ઘણી નામ-
ના મેળવી છે, તે તેમની ફરજ પ્રત્યેની ઉંચી લાગણી,
તેમની કુશળતા, તેમની ધંધાને લગતી નીતિ, તેમની
જ્ઞાન મેળવવાની તીવ્ર ઇચ્છા અને દર્દીનો જીવ બ-
ચાવવાની તેમની અત્યંત મમતાને તેમજ તે દેશના

કળવાએલા લોકોની સ્વચ્છતા, અને તન્દુરસ્તી જળ-
વી રાખવાની મમતાને આભારી છે. આપણે પણ તેવા
ગુણો મેળવશું, એટલે તેઓના જેવીજ નામના અગ્રે-
ના ડાક્ટર સાહેબો મેળવી શકશે, અને લોકો પણ
ત્યાંની જેવા સુખી થશે.

શસ્ત્રવિદ્યાના બે મોટા ભાગ પાડવામાં આવ્યા છે.
જે શસ્ત્રોપચારમાં વાઢકુપ થોડી કરવી પડે છે, અને
તેનો આઘાત લાગીને દરદીનો જીવ જોખમમાં આ-
વવાનો ભય નથી, તેને અંગ્રેજીમાં ' માઇનર સર્જરી '
એટલે અલ્પ શસ્ત્રોપચાર કહે છે. જે શસ્ત્રોપચારમાં
વાઢકુપ વધારે કરવી પડે છે, જેને લીધે દરદીની
શારીરિક શક્તિને વધારે આઘાત લાગે છે, અને વ-
ખતે જીવ જોખમમાં આવવાનો ભય રહે છે, તેવા
શસ્ત્રોપચારને અંગ્રેજીમાં ' મેજર સર્જરી ' એટલે મ-
હાન શસ્ત્રોપચાર કહે છે. માઇનર સર્જરી તો કાંઈ
પણ પાસ થયેલો ડાક્ટર પોતાની હિંમત અને શા-
રીરસ્તાનના આધારે કરી શકે છે, પણ મેજર સર્જ-
રી તો ખાસ અભ્યાસ કરીને, અને અનુભવ મેળવીને
કાબેલ થયેલા સર્જનોજ કરી શકે છે. આવા સર્જ-
નો પોતાની નીતિની અને જવાબદારીની ઉંડી લાગ-
ણીને લીધે માત્ર અમુક અવયવોનાજ અભ્યાસી થયા
હોય છે, અને તેમાં નિપૂણતા મેળવી હોય છે. તેઓ
સખ બંદરકા વેપારીની માફક બધા અવયવોના શ-
સ્ત્રોપચારમાં માથું મારતા નથી. શરીરના બધા અ-
વયવોના નિર્ભય શસ્ત્રોપચાર કરવાની કુશળતા થોડાજ
ડાક્ટરોમાં આવી શકે છે. તેવી પૂર્ણ કુશળતા હાલની
હિંદની કાંઈ કોલેજમાં ભણુવાથી આવતી નથી, પણ
પોતાની અભ્યાસી વૃત્તિથી અને અનુભવને લીધે
મેળવી શકાય છે, માટે જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે દર્દીને
માટે લાયક સર્જન શોધી આપવો, એ દરેક સાધા-
રણ વૈદ્ય કે ડાક્ટરની ફરજ છે, પોતે કુશળ નહિ
હોવા છતાં, દર્દીના અજ્ઞાનનો લાભ લઈને, પોતાને
અનુભવ થશે અને વળી પૈસા પ્રાપ્ત થશે, એવો હ-
લકા ઇરાદો નહિ રાખવામાં દરેક વૈદ્ય અને ડાક્ટર-
ની ઉચ્ચ નીતિ રહેલી છે. એક સારા ચિકિત્સક થવું
તેના કરતાં એક સારા સર્જન થવું, એ વધારે કડીન
કામ છે. સારા સર્જન થવા માટે કાંઈ પ્રખ્યાત અને
અભ્યાસશીલ સર્જનના હાથ નીચે કેટલાંક વર્ષો સુધી
રહેવું જોઈએ, મહાંઓની ઉપર પુષ્કળ વાઢકુપ કર-
વી જોઈએ, અનુભવસિદ્ધ શારીરજ્ઞાન થવું જોઈએ,
તેમને મોટાં આપરેશનો કરતાં જોવાં જોઈએ, તેમની

સ્વચ્છતાની લાગણી સંપાદન કરવી જોઈએ, તેમની દેખરેખ નીચે કેટલાંક ઔપરેશનો પણ કરવાં જોઈએ, અને ઔપરેશનો સફળ કરવા માટે જેટલી કાળજીની જરૂર છે, તેટલી કાળજી રાખવાની ટેવ પડવી જોઈએ. એ પ્રમાણે ક્યાં પછી દરેક શસ્ત્રોપચાર કરવા પહેલાં તેનો પુખ્ત વિચાર કરવાથી અને કાળજી તથા હિંમત રાખવાથી એક ‘હલકા હાથવાળો’ સર્જન ગણાવામાં કરી ન્યુનતા રહેતી નથી.

શસ્ત્રોપચાર સફળ થાય તે માટે દર્દીઓએ પણ અને તેટલું જ્ઞાન મેળવવાની, સ્વચ્છતા જાળવવાની, અને સર્જનની આજ્ઞા અક્ષરસઃ પાળવાની જરૂર છે, કારણકે ઔપરેશનથી મરે છે, તેના કરતાં અજ્ઞાનતાથી, અને મલીનતાથી વધારે મરણ નીપજે છે. મધ્યમ-સ્થિતિના દર્દીઓ પોતાના કુટુંબીઓની સાથે રહી શકે, અને શસ્ત્રોપચાર કરાવી શકે તેવા મકાનોની આપણા દેશમાં ઘણી અછત છે. સર્જરીને માટે તેમનાં સાધારણ ઘરો તદ્દન નકામમાં છે, અને ઇસ્પતાલોમાં તેમને કેટલીક અગવડ ભોગવવી પડે છે, જનસમાજ તરફથી તેમની દયાને ખાતર પોતાના કુટુંબની સારવારનો લાભ લઈ શકાય, અગર નર્સનો લાભ મળે તેવા અને સ્વચ્છતાના નિયમનું ઉલ્લંઘન ન થઈ શકે તેવા પ્રકારના મકાનો તૈયાર થવા જોઈએ. શસ્ત્રોપચાર પછી સારવાર એ પણ એના જેવોજ અગત્યનો વિષય છે, અને તેથી ડાક્ટરોએ તથા દર્દીના સગાવહાલાઓએ શસ્ત્રક્રિયા પછી સારવારમાં ઘણી કાળજી રાખવાની છે.

શસ્ત્રોપચારનો વિષય તેની અત્યારની હાલતમાં પણ એટલો મોટો છે કે આવડા એક પુસ્તકમાં પણ તે વિષય સંપૂર્ણ થાય નહિ, તેથી અહિંતો માત્ર તેમાંથી બહુ જરૂરનો થોડો એક વિષયજ આપ્યો છે.

કૃત્રિમ બેશુદ્ધપણું—ઈંદ્રિયસુપ્તિ.

Anaesthesia-એનિસ્થેસિયા.

ન્યારે કોઈ મહાન શસ્ત્રોપચાર કરવાનો હોય, ત્યારે દર્દીને પ્રથમ બેશુદ્ધ કરવાની જરૂર પડે છે. તેમ કરવાથી દર્દીને દુખ ઓછું થાય છે, એટલુંજ નહિ પણ દર્દીનું શરીર જડ પડ્યું રહેતું હોવાથી શસ્ત્રનો ઉપયોગ વધારે સારીરીતે થઈ શકે છે તે માટે દર્દીને દવા સુધાડીને બેભાન કરવામાં આવે છે, અને તે ક્રિયાને અંગ્રેજીમાં ‘એનિસ્થેસિયા’ કહે છે, અને

જે દવા સુધાડવામાં આવે છે તેને ‘એનિસ્થેટીક’ કહે છે. અલ્પ શસ્ત્રોપચારમાં દવા સુધાડવાની બહુ જરૂર પડતી નથી, તોપણ કોઈ વખત સુધાડાય છે ખરી.

અસહના વખતમાં આવી રીતે જડતા ઉત્પન્ન કરવા માટે ઘણી ઘણી દવાઓ અજમાવવામાં આવતી, પણ સને ૧૭૯૯ માં સર હમ્ફ્રી ડેવીએ તેને માટે નાઇટ્રસ ગેસ (જેને લાર્ફીંગ ગેસ પણ કહે છે, કેમકે તેને લીધે હસવું આવે છે, તે) નો ઉપયોગ કરવાની ભલામણ કરી. પણ તેથી ધારેલી અસર નહિ થવાથી તે ફાયદાકારક જણાઈ નહિ, અને તેથી ઘણા વર્ષ સુધી તેનો કશો ઉપયોગ થયો નહિ. સને ૧૮૪૬માં શીલાડેલ્ફી-આમાં મોર્ટને ઇથર (Ether) નામના પ્રવાહીનો ઉપયોગ બતાવ્યો, અને સને ૧૮૪૭ના જાન્યુઆરીમાં ક્લોરોફોર્મ (Chloroform) નો ઉપયોગ સર જેમ્સ સીમ્પસને સર્જરીમાં દાખલ કર્યો. ક્લોરોફોર્મ, અને તેના મિશ્રણોના ઉપયોગથી આજકાલ વહાડકાપનું કામ ઘણું સરલ, અને સુખરૂપ બન્યું છે. ઇથરનો શોધ અમેરિકામાં થયો છે, અને ક્લોરોફોર્મનો શોધ ઈંગ્લાંડમાં થયો છે.

આવી ઈંદ્રિય સુપ્તિના ત્રણ પ્રકાર ગણવામાં આવે છે. (૧) સ્થાનિક સ્પર્શાનભિજ્ઞતા જેને અંગ્રેજીમાં ‘લોકલ એનિસ્થેસીયા (Local anaesthesia)’ કહે છે તે. (૨) કોરોરેશનનુની અનભિજ્ઞતા, જેને અંગ્રેજીમાં ‘સ્પાઇનલ એનાલ્જીયા (Spinal analgia)’ કહે છે તે. (૩) સાર્વેન્દ્રિય સુપ્તિ, જેને અંગ્રેજીમાં ‘જનરલ એનિસ્થેસીયા (General anaesthesia)’ કહે છે તે.

થોડો વખત ચાલે તેવો સ્વલ્પ શસ્ત્રોપચાર કરવાનો હોય, ત્યારે સ્થાનિક સ્પર્શાનભિજ્ઞતા કરવામાં આવે છે. કોઈક વખત સાર્વેન્દ્રિય સુપ્તિ કરવી પડે તેવો મહાન શસ્ત્રોપચાર કરવાનો હોય, ત્યારે પણ જો દર્દી બહુ અશક્ત હોય, તો માત્ર લોકલ એનિસ્થેસીયાથીજ ચલાવી લેવું પડે છે.

૧. સ્થાનિક સ્પર્શાનભિજ્ઞતા.

આં કામને માટે કોકેઇન મુખ્યત્વે કરીને વપરાય છે. તે દક્ષિણ અમેરિકામાં ઉગતા એરિથ્રાક્સી-લોન ટ્રાકા એ નામના ઝાડના સુકા પાંદડામાંથી કાઢેલું એક ઝેરી સત્વ છે. કોકેઇન હાઇડ્રોકલોરેટ એ તેનું સાધારણ ઉપયોગમાં આવતું સ્વરૂપ છે. પીપર-મીટના પુલના જેવી રંગવિનાની તેની સળીઓ હોય

છે, અથવા તે તેને ચક્રાક્રી પતરીવાળા જુદા હોય છે, અને તે પાણીમાં જલદી ઓગળી જાય છે. આંખનાં શ્લેષ્મપચારમાં તે બહુ ઉપયોગી થઈ પડે છે. શ્લેષ્મપચ ઉપર તેનું ૫ કે ૧૦ ટકાવાળું મિશ્રણ પાંચ દશ મીનીટ રાખવામાં આવે, ત્યારે તે કેકાણું સંપૂર્ણ સ્પર્શાનભિજતા ઉત્પન્ન થાય છે. વળી આ દવાની ત્વચામાં પિત્તકારી મારવાથી પણ સ્પર્શજ્ઞાન થોડા વખતસુધી નષ્ટ થઈ જાય છે. પણ તેથી રક્તાશય ઉપર બહુ માઠી અસર થાય છે, અને તેને લીધે કે ઝેનથી બધારે કદી પણ વપરાતું નથી. વળી ક્રોકોઇન હાઇડ્રોક્લોરાઇડ નામની બીજી બનાવટ પણ તૈયાર કરવામાં આવી છે, અને તે ક્રોકોઇનના કરતાં થોડી ઝેરી હોય છે. તેના પાંચ કે સાત ઝેઇન ત્વચાને બહારથી લગાડવામાં, અગર પીત્તકારી દ્વારા વપરાય છે. આંખના શ્લેષ્મપચારમાં તે બનાવટ ઉપયોગી થઈ શકતી નથી.

સલ્ફ્યુરેટ ઓફ કાર્બોન એ નામની દવાથી પણ ઘણી સારી જડતા થોડા વખતમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે.

બહુ નાની શસ્ત્રક્રિયા, જેમાં માત્ર ઉપરની ત્વચાનું છેદન કરવાનું હોય છે, તેમાં

કપુર	૧ દ્રામ
ધથર	૨ દ્રામ

એ બન્નેને મિશ્ર કરીને લગાડવાથી ચામડીમાં અનભિજતાનો ગુણ મેળવી શકાય છે. ઈથરને બદલે કલોરોફોર્મ પણ મિશ્ર કરાય છે.

શસ્ત્રવૈદ્ય હેઝમથ ઉપરના મિશ્રણને તથા નીચેના મિશ્રણને પણ પોતાની અનુભવસિદ્ધ દવાઓ ગણે છે.

કલોરલ હાઇડ્રેટ	૨ દ્રામ
કપુર	૨ દ્રામ
મોર્ફીનસલ્ફ	૧ દ્રામ
કલોરોફોર્મ	૧ દ્રામ

એ મિશ્રણને તૈયાર કરીને ત્વચા ઉપર લગાડવું, અને સુકાઈ જવા દેવું. આ દવાનો કાંઈ ભાગ શ્લેષ્મપચાર પછી જખમમાં જવા પામે નહિ, તે માટે પુરતી સંભાળ રાખવી પડે છે. વળી ઈથરમાં કપડું બોળીને ચામડી ઉપર મુકીને તે ઉપર ધમણ વડે પુંકવાથી પણ જડતા કરે એવી અસર થાય છે. કવચિત ક્યારિટિક અને નાઈટ્રીક આસિડ પણ તે માટે ઉપયોગી થઈ પડે છે.

ક્રોકોઇનની પિત્તકારી મારવાના પ્રવાહિની બનાવટ નીચે પ્રમાણે હોય છે.

ક્રોકોઇન હાઇડ્રોક્લોરાઇડ ૧૦ ગ્રામ

સાલ્ફીરીલીક આસિડ ૧૫ ગ્રામ

ચોક્કસ પાણી ૧૦૦ ગ્રામ

એ ત્રણને એકત્ર કરીને જરા ખરબી આપીને ગાળી લેવામાં આવે છે, અને તેમાંથી રથી ૫ ટીપાં સુધી ત્વચામાં પીત્તકારી મારફતે દાખલ કરાય છે.

૨. ક્રોકોઇનબલ્બુની અનભિજતા.

ક્રોકોઇનબલ્બુ અથવા ક્રોકોઇનબલ્બુની અનભિજતા કરવા માટે તે રબ્બુના પડમાં એવી દવા દાખલ કરવામાં આવે છે કે તે વડે જે જ્ઞાનતંતુઓ તેમાં થઇને જતી હોય છે, તે સમગ્રી બહેરી થઈ જાય છે આમ કરવા માટે ક્રોકોઇનનો ઉપયોગ બરાબર ફાયલા-કારક લાગ્યો નથી. પણ હાલમાં ક્રોકોઇન નામની દવા તે માટે શોધી કાઢવામાં આવી છે. તે દવાને ત્વચામાં મારવાની પીત્તકારી વડે વાંસામાં ક્રોકોઇનબલ્બુમાં દાખલ કરવામાં આવે છે, એટલે નાભિની નીચેના ભાગ અને પગો થોડા વખત માટે ખોટા પડી જાય છે, એથી દર્દીને બે ભાન કર્યા વિના શ્લેષ્મપચાર કરી શકાય છે. પથરી કાઢવી હોય, મૂત્રાશયનું ઓપરેશન હોય, સારણને સુધારવી હોય, પગ ઉપરનું ગંદ ફેડવું હોય કે વૃષણ વગેરે અવવય ઉપર શસ્ત્ર વાપરવું હોય, ત્યારે આ દવા કિંમતી થઈ પડે છે. શ્લેષ્મપચાર ચાલે, ત્યારે પણ દર્દી આનંદથી વાત ચિત કરી શકે છે, એ અત્યારની શસ્ત્રવિદ્યાની એક મોટી ફતેહ છે.

૩. સાવેન્દ્રિય સુચિત.

આખા સરીરને શુન્ય કરવા માટે ઘણી દવાઓ શોધવામાં આવી છે, અને તેઓને શ્વાસ માટે સુંધાડીને લોહીમાં દાખલ કરીને જ્ઞાનતંતુઓને અચેતન બનાવાય છે.

૧ નાઇટ્રસ ઓક્સાઇડ ગ્યાસઃ—જે દર્દીને પથરીનો કે ગુરદાનો કાંઈ રોગ થયો હોય, તે ઈથર અનુકુળ આવતો નથી, અને તેથી તેવે વખતે આ દવા અમુલ્ય થઈ પડે છે. આ દવાને બાટલામાં પેક કરીને રાખવામાં આવે છે, શુદ્ધ સ્વરૂપમાં હોય છે ત્યારે તે પ્રવાહિ રૂપ ધારણ કરી શકે છે, પણ અશુદ્ધ હાલતમાં તે પ્રવાહિ થતો નથી. તે શ્વાસ ઈથરની સાથે પણ વપરાય છે. ડૉ. હ્યુવીટનો સંચો તેને માટે વધારે સલામતીવાળો છે. સાંધાના વ્યાધિમાં અંધુરજ્ઞ નબ બેચવામાં, અથવા ગડ મુઝા ફેડવામાં અને હાંત કાઢી નાખવામાં આ દવા સાધારણ રીતે વપરાય છે.

૨. ક્લોરોફોર્મ. (Chloroform).

આ દવા આખા સરીરને એતન વિનાનું કરવા માટે સુધાસ્થ રીતે વપરાય છે. તેના ઉપયોગ કરતી વખતે એ કે વધારે ડાકટરોની જરૂર પડે છે. એક જણ સ્વચ્છ કિંમત કરવામાં રોકાય છે, ત્યારે બીજા તેને દવા સુધાસ્થમાં, તથા તેના શ્વાસ, અને નાડી તરફ ધ્યાન આપવામાં રોકાય છે- તે દવા સુધાસ્થી વખતે તેનું ઝેર ચઢે નહિ, તે બાબત ઉપર પુરતું લક્ષ આપવાની જરૂર હોય છે. એ વિષે ડાકટરોના કમિશને એમ નિર્ણય કર્યો છે કે સુધાસ્થી વખતે દર્દીના શ્વાસ તરફ પ્રથમ લક્ષ રાખવું, અને તેથી બીજા નંબરે નાડી તરફ ધ્યાન રાખવું, કેમકે ક્લોરોફોર્મના ઝેરથી મરણ નીપજે છે, તે વિશેષે કરીને શ્વાસ બંધ પડવાથી નીપજે છે. છોકરાઓને આ દવા સુધાસ્થી તેનું ઝેર કાંઈક મોટું પ્રગટ થતું જોવામાં આવે છે. સુધાસ્થ પછી ઝેર ચડવાનું હોયતો ૧૨ કલાકે ઝેરી અસર શરૂ થાય છે, માંસના રસની ચાહ જેવી ઉલટી થાય છે, ઘેન ચઢે છે, બે બાન અવસ્થા થાય છે, અને પાંચ દિવસે છોકરું બેશુદ્ધ હાલતમાં મરણ પામે છે. કેટલાક બચ્ચાંઓને કમગેા પણ થતો જણાય છે.

ક્લોરોફોર્મ ધણી રીતે અપાય છે, થોડીથોડી વારે ૫૨ ટકા જેટલું ક્લોરોફોર્મ દવા સાથે મેળવીને સુધાસ્થીય છે. દરેક વખતે માપી નોંધ લઇરાખવી તે બહુ જ શાસ્ત્રીય રીત છે. કેટલાક ડાકટરો એ ત્રણ પડ રૂમાલના કરી દવા નાખી સુધાસ્થી છે તે નાપસંદ કરવા જેવી અને અશાસ્ત્રીય રીત છે. લોડ લીસ્ટરની દવા સુધાસ્થી રીત બહુ જ ઉત્તમ છે. તેને ઓપન મેથડ (open method) ચાને ખુલ્લી રીત કહે છે. સુધાસ્થ પછી એ ત્રણ મીનીટ શ્વાસોચ્છવાસ વધે છે, દર્દી બહુ ઉત્કેરાય છે, આંચ છે, બંધ છે, ઘુમ પાડે છે, હાથ પગ પછાડે છે, અને બહુ જોર કરે છે. પછી શ્વાસ ઉડેા ચાલવા લાગે છે, એટલે દવા સુધાસ્થી બંધ કરવી પડે છે. દવાની જોછતી અસર સારી રીતે થઈ છે, એમ ખ્યાની કરવા માટે સ્નાયુઓની શિથિલતા થઈ છે કે કેમ, ઝનિઆને અબજાળાથી કાંઈ અસર થાય છે કે નહિ, અને કાંઈ સંકેતો થાય છે કે કેમ, એટલી તપાસ કરવામાં આવે છે. બે સ્નાયુઓ લઈને શિથિલ થાય, ને કાંઈ સંકેતો નહિ, તો દવાની અસર અસર થઈ છે એમ સમજાય છે. આ બધું જાણમાં રાખી સુધાસ્થ રીતે આજ પાંચ મીનીટ બાદે

છે. આખરે સ્નાની સરખાતમાં દવા વધારે વપરાય છે, અને તેથી મારીને જન બાનમાં આવે, ત્યારે બહુ જ ઓછી જોછા છે.

નાકની અને મ્હોરાની વાહાડ કાપમાં જંકર્સ ઇન્હેલર (Junker's inhaler) વપરાય છે. આ હથિયાર સાચવીને વાપરવું જોછા. જુલથી કાંઈ વખત દરદીના જીવ જોખમમાં આવી પડે છે.

૩. ઇથર (Ether)

આ પ્રવાહી પણ સુધાસ્થમાં વપરાય છે. ક્લોરોફોર્મના કરતાં તે ઓછું જોખમવાળું છે, અને તે સુધાસ્થથી હૃદય વધારે જોરથી ચાલે છે. તે ક્લોવર્સ (Clover's) ના સંચામાં નાખીને અથવા ઓર્મસબુઈના સંચા (Ormsbuey's mask) માં નાખી સુધાસ્થી છે.

૪. એ. સી. ઇ. મીક્ચર.

(A. C. E. Mixture.)

ક્લોરોફોર્મ સુધાસ્થથી રક્તાશય અને શ્વાસોચ્છવાસ મંદ પડી જીવ જોખમમાં આવી પડે નહિ, તે માટે એ. સી. ઇ. મીક્ચર નામનું મિશ્રણ સુધાસ્થી છે. તે બનાવવા માટે. આલ્કોહોલ (A) ૧ ભાગ, ક્લોરોફોર્મ (C) ૨ ભાગ, અને ઇથર (E) ૩ ભાગ એ પ્રમાણે મેળવીને ઓપન મેથડથી સુધાસ્થી છે. આ મિશ્રણ બાળકોમાં, અને નબળા આદમીઓમાં રેન્ડલની શીશી દ્વારા ઘણું વપરાય છે.

૫. ઇથીલ ક્લોરાઇડ (Ethyl chloride).

હાલમાં થોડાક વરસથી આ દવા સાર્વ દૈહિક જડતા માટે વપરાય છે, અને તેથી વધારે સારાં ફળ આવે છે, પણ એ વાપરનાર ડાકટર ધણે જ હોશિયાર હોવો જોછા, અને તે પણ દર્દીને તેને માટે સારી રીતે તૈયાર કર્યા પછી જ વપરાય છે.

પ્રથમ ત્વચામાં પીચકરી મારીને, અને તે પછી દવા સુધાસ્થીને ઇથિયસુસિ કરવાની રીત.

(Mixed anaesthesia.)

શ્રેષ્ઠ વૈદ્ય વિલિયમ ટાડ હેલ્મથ મોટા શસ્ત્રોપચારમાં આ રીત પસંદ કરે છે. તેઓ જણાવે છે કે પ્રથમ એવું મિશ્રણ તૈયાર કરવું કે જેના દસ ટીપામાં આટ્રોપીનના દૈન જન, અને મોર્ફીનના ૬ જનનું મિશ્રણ થવું હોય, પછી તે મિશ્રણમાંથી

માઠી અસર ન થાય તેટલાં ટીપાં 'ઝકટરની સલાહ પ્રમાણે' ત્વચામાં પીચકારી મારફતે દાખલ કરવામાં આવે છે. પછી જ્યારે તેની અસર સ્પષ્ટ જણાય, ત્યારે એનીરથેસ્થાના નિયમોને અનુસરીને ઇથર સુંધાડવામાં આવે છે. આવી રીતથી દર્દીને લાંબા વખત સુધી બેભાન રાખી શકાય છે. મહાન શસ્ત્રોપચાર કરી શકાય છે, અને દવા સુંધાડવાથી ઉલટી વગેરે જે પરિણામો થઈ આવે છે, તે આ રીતથી કમી થાય છે.

સ્પર્શાનભિજ્ઞતાજનક દવાઓ વાપરવા

માટે સૂચના.

બેભાન કરવામાં એક જાતનું જોખમ રહેલું છે, તે ઝકટરે તેમજ દર્દીએ બન્નેએ ધ્યાનમાં રાખવું: માટે બનતાં સુધી દર્દીના રક્તાશય, ગુરદા, ફેફસા વગેરેની પરીક્ષા કર્યા પછીજ બેભાન કરવાનું શરૂ કરવું. દર્દીને ક્લોરોફોર્મ આપવાનું નક્કી થાય, એટલે દર્દીની રીતભાતો, અને આદતો અમુક રીત પ્રમાણે સાદી રાખવાની ટેવ પાડવી, અને તેનું રક્તાશય મજબૂત, થાય અને તેનું મનોબળ વધે એમ તજવીજ કરવી. આપરેશનની આગલી રાત્રે એકાદ સાદો જીલાબ આપવો. એ માટે એરંડીયું તેલ બહુજ ફાયદાકારક છે. આપરેશનને દિવસે સવારમાં જલદી પચે અને હજમ થાય તેવો પશુ પૌષ્ટિક ખોરાક વહેલાં આપવો, અને આપરેશન પહેલાં ત્રણ કલાક સુધી તેને કશું ખાવા આપવું નહિ. કદાચ નસ્તર મુકવાની અગર આપરેશન કરવાની બહુ ઉતાવળ જણાય તો ઉલટી કરાવવી, અગર હોજરી ઘોઈ નખાવવી. દવા સુંધાડવા પહેલાં મોઢામાં હાલતા દાંત છે કે કેમ તેની તપાસ કરવી. દાંત હાલતા હોય ને નીકળી જાય, તેમ હોય તો પહેલાં કાઢી નાખવા, કેમકે દવા સુંધાડતી વખતે દાંત ભીંસાવાથી ભાંગી જાય છે, ને વખતે ગળામાં ભરાઈ જાય છે, અથવા લોહી નીકળે છે. ગળાની આસપાસના કપડાં કાઢી નાખવાં, અથવા ઢીલાં કરવાં, જે દર્દી પોચા મનનો હોય, તો ત્વચા દ્વારાએ સ્ટ્રીક્ચીનની પીચકારી મારવી, અને જરૂર લાગે તો પૌષ્ટિક ખોરાકની ગુદા-દ્વારાએ પિચકારી મારવી. પોચા મનના દર્દીને દવા કાંઈ એકદમ બળાતકારે સુંધાડવી નહિ, પણ તેને ધીરજ અને હિંમત આપીને, તેનું મન વાતચિતમાં રાજીને ધોરેથી દવા સુંધાડવી કે સુંધવા દેવી. સુંધતાં દરદી તોફાન કરે તો, તેના હાથ પગ પકડી

રાખી તોફાન અટકાવવું, જેથી તેને કશું અનબુતાં વાગી બેસે નહિ. દરદીનો શ્વાસ બહુ ઉંડો ચાલવા લાગે, ત્યારે શ્વાસમાં દવાના કરતાં હવા વધારે જાય તેમ ગોઠવણ કરવી.

દરદીનો હાથપગ હલાવી તેની સ્નાયુની શિથિલતા તપાસવી. તેની આંખમાં આગળી ફેરવી જેવી એટલે આંખ વીંચાવા લાગે છે કે નહિ તે જોવું, અને કાકી સંકોચાઈ ગઈ છે કે વિસ્તૃત છે, તે પણ જોવું એટલે દવાની અસર થયાની ખાતરી થશે. દવા જોઈએ તેવી સારી હાલતમાં ચઢી હોય છે, ત્યારે શ્વાસોશ્વાસ રીતસર ચાલે છે, કાકી સંકુચિત હોય છે અને નાડીની ગતિ પણ નિયમસર હોય છે, નસ્તરની શરૂઆત કરતાં જો આંખની કીકી હલવા લાગે, અગર દર્દી હાલે તો દવા વધારે પ્રમાણમાં સુંધાડવાની જરૂર છે એમ સમજવું. કાકી વિસ્તૃત થઈ ગઈ હોય, તો દવા થોડો વખત બીલકુલ સુંધાડવી નહિ.

બરાબર સ્પર્શાનભિજ્ઞતા ન થઈ હોય, ત્યારે વમન શરૂ થવાનો સંભવ રહે છે, નાડી નરમ અને ઉતાવળી ચાલે છે, મ્હેરો શીકકા થાય છે. આમ થવા લાગે એટલે તે દવા જરા વધારે સુંધાડવાથી તે લક્ષણો દૂર થાય છે. હવા સુંધાડનારે આ વખતે શ્વાસોચ્છવાસ અને નાડીની ગતિ તરફ ખાસ ધ્યાન રાખવું. કાકીની હાલત તપાસવા કરવી, અને મ્હેરો, હોઠ, ગાલ અને કાનના રંગ તરફ ધ્યાન રાખવું, જેથી રૂધિરાભિસરણ કેવું ચાલે છે, તે સારી રીતે સમજી શકાય. થોડે થોડે અંતરે નાડી તપાસવી, પણ તે કરતાં ઉપરની બાબતો ઉપર વધારે લક્ષ આપવું. પુસ્તી જડતા થાય ત્યારે ઉપલી ચામડી કાપ્યા પછી નીચેની ચામડી કાપવામાં બહુ દુખ થતું ન હોવાથી દવા બહુ સુંધાડવી નહિ. પણ જ્યારે જોખમ ને અગર કાપેલા ભાગને ટેલા મારવાનું કામ ચાલતું હોય, ત્યારે દર્દીને બરાબર તે દવાના કેદમાં રાખવો, જેથી દરદી ચાલે નહિ અને સુખ બરાબર પાડી તોફાન કરે નહિ. મોઢાની અંદરના ભાગમાં નસ્તર મુકવું દ્વાય, અને લોહી નીકળતું હોય, ત્યારે દર્દીનું મોઢું એવી રીતે ફેરવવું કે જેથી લોહી મોઢાની બહાર નીકળી જાય, અને અંદર ગળાની આસપાસ વાદળી દાખીને લોહી ચૂસી લેવું, જેથી લોહીના માંકા અને બીજા પદાર્થો શ્વાસોચ્છવાસના માર્ગમાં ભરાઈ જાય નહિ. ઇથર વગેરે સુંધાડતી વખતે પણ

હર્દીનું માથું એક બાજુ તરફ ફેરવી સખવું, જેથી અબ્જમાં યુંકનો ગળફો એકઠો ન થતાં, બહાર નીકળી જાય.

દવા સુંઘાડવા પછી દર્દીની માવજત.

(The treatment of the patient after anaesthesia).

શસ્ત્રક્રિયા થયા પછી દર્દીને એક બીજાનામાં તેની પીઠપર અગર વધારે સાફ તો જમણા પડખા ઉપર, તેનું માથું નીચું રાખીને સુવાડવો પડે છે. તેના શરીરને ધણો ધક્કો લાગ્યો હોય, તો ગરમ પાણીની બાટલીઓ કપડે લપેટીને દર્દીના પગ અને બાજુએ લગાડવી, તે સાથે ગરમ ધાખળાઓ-રગ-ઓઢાડવા, અને કેટલાક કલાક સુધી તેને બોલાવ્યા ચલાવ્યા સિવાય શાંત અને અંધારા ઓરડામાં સુવાડી રાખવો. દર્દી હરકાઈ રીતે આરામ લે, અને ઉઘે એવી તબીબી કરવી. ત્રણ ચાર કલાક સુધી તેને કાંઈ ખોરાક આપવો નહિ, પણ પછી થોડે થોડે તેને નરમ ચાહ, સોડાવાટર, બીફ્ટી નામની માંસરસની ચા, અથવા કાંઈ ખોરાક તરીકે વપરાતી પૌષ્ટિક વનસ્પતિની ચા પાવી. જ્યારે દર્દીને ભાન આવવા લાગે છે, ત્યારે ઉલટી થવા લાગે છે, ઓઢારી આવે છે, ને વખતે પિત્ત પડે છે, પણ પ્રથમ સાવચેતીથી સુંઘાડ્યું હોય, તો તે તરત બંધ પડે છે. કાંઈ કાંઈ વાર સહન ન થઈ શકે તેવી સખત ઉલટી થાય છે, અને તે બહુ વખત સુધી ચાલે છે. એવા સમયે ત્વચામાં મોઢ્યાની પિચકારી મારવી, અને ગરમ પાણીથી કાગળા કરાવીને મોઢું ધોવું, એટલે ઉલટી બંધ પડશે. તેમ છતાં પણ ઉલટી ચાલુ રહે, તો દર્દીને શુદ્ધારાએ ખોરાકની પિચકારી આપવી, પણ મોઢા મારફતે કાંઈ પણ ખાવાનું આપવું નહિ. થોડુંકે બીજામથ અને ડી. હાઇડ્રોસ્થાનિક આસિડ* સોડાવાટર જેવા રીશુવળતા મિશ્રણમાં આપવાથી, અથવા શેમપેઈન નામનો ઉંચો દારૂ આપવાથી ઉલટી બંધ પડે છે. ઉલટી બંધ પડે ત્યાં સુધી કશો ખોરાક મુખદ્વારા આપવો નહિ. હોમીઓપેથીનું ઇપીકાકચુઆના આપવાથી આવી ઉલટી બંધ પડે છે. તેવીજ રીતે વિરેટ્રમ, કંમ્ફર, કે આમોન્યા એમાંથી જેની જરૂર

પડે તે વપરાય છે. વળી અમેરીકન ડોક્ટરો લલા-મચુ કરે છે કે દવા સુંઘાડવા પહેલાં છ ચમચા શુદ્ધ પાણીમાં દસ બાર ટીપાં કલોરોફોર્મના નાખીને તે શ્લેષ્મોપચાર પહેલાં પાયાં હોય, તો પછી ઉલટી થતી નથી. શ્લેષ્મોપચાર થઈ રહ્યા પછી વાઈનગર સુંઘાડવાથી પણ ઉલટી થતી નથી એમ કેટલાએકને અનુભવ થયો છે.

જડતા જનકે દવા સુંઘાડતી વખતે રહેલા ત્રણ ભય.

૧. **શ્વાસોચ્છવાસમાં અડચણ:**—જીભનું મૂળ પાછળ ગળામાં પડીને હવાની નળીને બંધ કરે છે. કાંઈવાર ઉલટીનો પદાર્થ હવાની નળીમાં જવાથી હવા બંધ થવાથી દર્દી શુંગળાઈને મરણ પામે છે. ગળામાં શ્વાસનો અવાજ થાય છે, મ્હેરેક કાળો પડી જાય છે, અને ખાલી છતી થોડી વાર હાલીને બંધ પડશે, એવો દેખાવ થાય છે. આવી રીતે મૃત્યુ નીપજે તો તેમાં દવા સુંઘાડનારનીજ ગફલત અને ખેદકારી ગણાય છે.

ઉપાય:—દર્દીનું માથું એક બાજુએ ફેરવવું, અથવા તેનું આખું શરીર અને તો એક પડખે ફેરવવું એટલે જીભનું મૂળ આગળ આવી જશે. એમ છતાં શ્વાસ રૂંધાતો હોય, તો જીભને ગમે તેમ કરીને આગળ ખેંચી કાઢવી. દવા સુંઘાડવી બંધ કરવી. મોઢામાં દાંત વચ્ચે કુચો મુકીને ચીપીઆથી અગર આંગળી વડે જીભને ખેંચવી. ગળાનો માર્ગ ખૂલ્યો છે કે નહિ તેની તપાસ કરવી. શ્વાસ બંધ પડે, તો કૃત્રિમ શ્વાસોચ્છવાસ ચલાવવો. મોઢું ઉઘડી શકે નહિ, અગર ગળાના ઉપરના ભાગમાં કાંઈ સખત રીતે ભરાઈ ગયું હોય, તો ગળામાં બહારથી છેદ (tracheotomy or laryngotomy) મુકવો.

૨. **શ્વાસોચ્છવાસનું તદ્દન બંધ થવું:**—કલોરોફોર્મ વધારે સુંઘાડવાથી શ્વાસોચ્છવાસ તદ્દન બંધ પડી જાય છે. ઇથરથી પણ તેમજ થાય છે. શ્વાસ ચાલતો બંધ પડ્યા પછી કેટલીક સેકન્ડો સુધી નાડી ચાલતી રહે છે.

ઉપાય:—દવા સુંઘાડવી એકદમ બંધ કરવી. જીભ બહાર કાઢવી. અને આંગળી વડે ગળું સાફ કરવું. ઓપરેશન ટેબલના છેડે માથું નીચે લટકવું રાખવું. નાનાં બચ્ચાંને તો છેક ઉઘે માથે કરવું. આમ કરવાને હેતુ દર્દીના માથા તરફ લોહી બાવ-

* આ દવા હલાહલ ઝેર છે તેની સાધારણ આગ્રા ૨ થી ૫ ટીપાં છે.

વાનો હોય છે. વિલંબ કર્યા વિના કૃત્રિમ શ્વાસો-
ચ્છવાસ ચલાવવો, અને છતીની પાણીઓ ઉપર
વારાફરતી ગરમ, અને થંડા પાણીવાળા કુવચક
લગાડવા જેથી ઉંડા શ્વાસ ચાલે. સ્ત્રીકનીન, અમર
ધથરની પિચકારી ત્વચા અરફતે આપવી, તથા
ફાયદો નહિ થાય અને જીવ જશે એમ ધાસ્તી રહે,
તો ફેરાડિક વીજળી આગળના ભાગમાં બીજી કે
ત્રીજી પાંસળીની જગ્યાએથી શરૂ કરીને પાછળ પીઠ
સુધી લગાડવી. અડધા પોણા કલાક સુધી જીવનને
ભગૃત કરવા માટે ધણીજ કાળજીથી મહેનત કરવી.

૩. હૃદયનું બંધ થવું.

કોઈ કોઈ વખત હૃદય બંધ પડવાથી મરણ
નીપજે છે. આવી રીતે હૃદય બંધ પડીને મૃત્યુ થાય
તેને “ કાર્ડિયાક ફેઈલ્યર ” (cardiac failure)
કહે છે, તેના કારણો નીચે પ્રમાણે હોય છે (અ)
દવા સુધાડતાં બ્લોક યાને મગજને ધાસ્તી કે ધક્કો
પહોંચે હોય છે. (બ) દર્દી પુરતો ખેબાન થયા
પહેલાં શસ્ત્ર ક્રિયા શરૂ કરી હોય, તો મગજને ધાસ્તી
લાગી હોય છે. (ક) કલોરોફોર્મ અગર ઇથર હદ
ઉપરાંત સુધાડ્યું હોય છે. મૃત્યુ થયા પછી રક્તા-
શયને કાપી જેતાં હૃદયની સ્નાયુઓ પાતળી અને
નરમ થયેલી તથા ચરબીમય માલુમ પડે છે, સ્ટેથો-
સ્કોપ નામની શ્રવણ પરીક્ષાની નળીથી બહારથી
તપાસ કરતાં રક્તાશય સંબંધી આવી કશી અખર
મળતી નથી. છોકરાંઓમાં ગાંઠો થવાથી પણ સુ-
ધાડતી વખતે એકાએક મરણ નીપજે છે તે વાત
હૃદયના બંધ પડવા સાથે સંબંધ રાખે છે.

ઉપાય:—હૃદય બંધ પડતું માલમ પડે, ત્યારે
પણ શ્વાસોચ્છવાસ બંધ પડે તે વખતે જેવા ઇલાજ
લેવાય છે, તેવાજ ઇલાજ લેવા શરૂ કરવા. દવા
સુધાડવી બંધ કરવી. પ્રાણુવાયુ શ્વાસમાં વધારે જાય
તેમ તજવીજ કરવી.

કલોરોફોર્મ અને ઇથરની સરખામણી

કલોરોફોર્મ

ઇથર

૧. બાળકો તથા વૃદ્ધ મા- ૧ મુવાન અને પુખ્ત
જુસોને માટે વધારે ઉ- ઉમરના માણસને વ-
પયોગી છે. ધારે સલામતી વાળા છે
૨. સુંધવામાં મનપસંદ કરે ૨ સુંધવામાં પસંદ પડે
તેવો છે. નહિ તેવો છે.

૩. પાછળી ઝાડી અમર ૩ ઉપરસ લાગે છે, લો-
ચોડી હરતવાથી હોય છે. લી બમર, એ લીકરી
થાય છે. પણ એકે
વખત ટીકે છે કાઠવાર
સંભિપાત જેવું લાગે છે

૪. જેનું રક્તાશય નબળું
હોય, અને ગુરદાનું દર્દ
હોય, તેને સુધાડવામાં
વધારે જોખમ છે.

૪ જેને ફેફસાનું કે શ્વાસ
નળીનું કાંઈ દર્દ હોય
કે ઉપરસ આવતી
હોય તેને વધારે તુક-
સાન કરે છે મ્હેરાના
અને મોલના ઓપરે-
શનમાં બીલકુલ ચા-
પરી શકાતું નથી.

૫. મગજની અને પેટની
શસ્ત્રક્રિયામાં આ દવા
વધારે અત્યુકળ થાય છે.

૫. ૫૩ થાય તેવા પેટના
ઓપરેશનમાં વધારે
સંતોષકારક નીવડે છે.

૬. મરણની સંખ્યા વધારે
નીપજે છે.

૬. મરણની સંખ્યા ઓછી
નીપજે છે.

દર્દીને દવા સુધાડવાની વખતે તૈયાર રાખવાની ચીજો.

૧. ઇડિયાળ.
૨. સુધાડવાની દવાઓ, તેની કેપ યાને ટોપી, અથવા
કોઈ ચંત્ર.
૩. વાલ્ફીના કકડા.
૪. એક મોટા લુગડાનો વીંટો જે મોઢામાં કુચા
તરીકે મુકી શકાય.
૫. ગરમ પાણીના શીશા, અગર રખખરની શેક કર-
વાની કાથળીઓ.
૬. ગરમ ધાખળા, અથવા રગ.
૭. મોફર્યા, સ્ટ્રોકનીન, ઇથર વગેરે દવાઓ, અને
તે જરા ઉપયોગ માટે ત્વચાની પીચકારી-હાઈ-
પોડમીક સીરીજ.
૮. જીભને બહાર ખેંચી કાઢવાના ચીમટા-ફોર્સેપ્સ.
૯. જરૂર પડે તો ગળાનું છેદન ટ્રેકીઓટોમી અને
લેરિંગો ટોમી-કરવાનાં શસ્ત્રો. કવચિત્ જરૂર
પડે છે.
૧૦. ગરમ પાણીની અને થંડા પાણીની ડાલ તથા
બે ચાર ટુવાલ.
૧૧. ફેરાડિક વીજળીની બેટરી.

શસ્ત્રવિદ્યાને લગતી સૂક્ષ્મજંતુ વિષેની કેટલીક બાબતો.

(Bacteriological facts regarding surgery.)

શસ્ત્રક્રિયાથી દરદીને કાયદો થાય, અને કાંઈ પણ વિપરીત પરિણામ આવે નહિ, તે માટે દરેક ડાક્ટર અને સર્જન જંતુવિદ્યાનો સારો અભ્યાસ કરે છે; જંતુવિદ્યામાં હજીપણ કણ શોધ થયા કરે છે, અને તેથી શસ્ત્રવિદ્યામાં તે અતિ લાભકારી થઈ પડે છે. જે માણસને આવી જંતુવિદ્યાનું જ્ઞાન ન હોય, તે કાંઈપણ શસ્ત્રોપચાર કરવાને માટે કામેલ માણસ ગણી શકાય નહિ, એમ નીચેની હકીકતો વાંચવાથી હરેક માણસને ખાતરી થશે. સૂક્ષ્મ દર્શક યંત્રની મદદ વડે શોધ બાળ કરતાં આપણને માલુમ પડ્યું છે કે હવાની અંદર અને પાણીની અંદર જાત જાતનાં કણો સૂક્ષ્મજંતુઓ જેવામાં આવે છે. આ જંતુઓને સામાન્ય રીતે 'ઝક્ટીરીઆ' કહે છે. તે સંખ્યાથી કેટલીક હકીકતો અમે અગાડી આપી ગયા છીએ, અને જેટલી અત્રે ઉપયોગી છે, તેટલી અત્રે આપીએ છીએ. ઝક્ટીરીઆને એક જાતની હલકી વનસ્પતિ જાતની ઉત્પત્તિ માનવામાં આવે છે. સડતાં માંસ અગર સડતી વનસ્પતિ એ તેમની વૃદ્ધિ થવાનું મુખ્ય સ્થાન છે, અને વરમ, સોજો, પણ ઇત્યાદિ ઉત્પન્ન કરીને દર્દ પેદા કરવાની તેમની ખાસિયત ગણવામાં આવે છે. ઝક્ટીરીઆના મુખ્ય ત્રણ ભાગ કરવામાં આવ્યા છે. ૧ કોકસાઇ, ૨ બેસિલાઇ, ૩ સ્પિરીલા. આ ત્રણ ભાગના પણ અનેક પેટા ભાગ, અને તેની અનેક જાતો શોધવામાં આવી છે. સ્ટ્રેપ્ટોકોકસ પાયો-જીનીઝ, અને સ્ટ્રેપ્ટોકોકસ એ બન્ને કોકસાઇના વર્ગના જંતુઓ છે, અને તેઓ ખાસ કરીને પાક યાને વરમ-ઇન્ફેક્શન-અને પણ પેદા કરનારાં જંતુ મનાય છે. જે તેઓ ત્વચામાં દાખલ થાય તો ત્યાં ગડ-ગુમડ થાય છે, ગળામાં દાખલ થાય તો, ચોરીઆનો વરમ થાય છે, ફેફસામાં દાખલ થાય, તો ઉધરસ, ઓર્ગેન્યુમેન્ટા કે એમ્બ્રાએમા થાય છે. આંતરડામાં દાખલ થાય, તો આંતરડાનો વરમ થઈ આવે છે, ને તેમાંથી મરડો, ઝાડો વગેરે રોમ પેદા થાય છે. આ બન્ને જાતના ઝક્ટીરીઆને 'એપીકો ઓર્ગેનિઝમ' કહે છે, અને તેઓ જે જખમમાં કે શસ્ત્રના કરેલા ત્રણમાં બહારથી દાખલ થઈ

જાય, તો તેમાં અસાધારણ વરમ અને પણ થવા લાગે છે, અને કાંઈ વાર તેથી પણ વધારે ખરાબી થાય છે, તેટલા માટે શસ્ત્રોપચાર વખતે ઘણીજ સ્વચ્છતા રાખવાની જરૂર છે, અને તેવી સ્વચ્છતા વાળી શસ્ત્રોપચારની રીતને 'એન્ટી સેપ્ટિક ટ્રીટમેન્ટ' કહે છે, જે અમે અગાડી જતાં આપી છે.

ઉપર લખેલા કોકસાઇ જંતુ સિવાય બીજાપણ કણો કોકસાઇ જંતુઓ હોય છે. ફેફસામાં વરમ કરનાર જંતુને 'ન્યુમો કોકસ' કહે છે, પરમીઆનું દર્દ ફેલાવનાર જંતુને 'ગોનો કોકસ' કહે છે, ઇત્યાદિ.

બેસિલાઇની કેટલી જાતો આંતરડાનો સોજો, ક્ષય, ધનુર, પત, ટાઇફાઇડ, ડીફ્થેરીઆ વગેરે પેદા કરવામાં સહાયમૂત થાય છે, તેઓ બેસિલાઇ કોલાઇ, બેસિલાઇ ટ્યુમક્યુલોસિસ, બેસિલાઇ ટિટનાઇ, બેસિલાઇ લેપ્રી, બેસિલાઇ ટાઇફાઇડસ, બેસિલાઇ ડિફ્થેરી વગેરે નામથી ઓળખાય છે. ત્રીજી જાત સ્પિરીલાની છે, અને તે જાતનો જાણવા જેવો ઝક્ટીરીઆ વિષ્ણિઓ કોલેરી બેસિલાઇડા છે.

બેસિલાઇ ટિટનાઇ નામના જંતુ જેને લીધે શસ્ત્રક્રિયા પછી ધનુરનો રોગ થઈ આવે છે, તે જંતુ કુદતી રીતે જમીનમાં અને ખાસ કરીને ખેડેલી જમીનમાં હોય છે, અને તે ત્યાંથી ધૂળ સાથે ઉડીને ગંદા આંગળા વડે, અગર ગંદા લુગડાના પાટા મારફતે અગર મેક્ષા નાખ મારફતે જખમમાં દાખલ થાય છે. ઉઘાડી પડી રહેલી વાહણીના કાણામાં પણ તે પેસી જાય છે, માટે જખમ ધોવાની વાહણી સાચવીને બંધ ડાખલામાં રાખવી, અગર તો તેને ઘણા ગરમ પાણીમાં ધોવું પડી જ વાપરવી.

જુદા જુદા જંતુઓ ઓછી વધતી ગરમીમાં પકવ થાય છે, અથવા મરણ પામે છે. થોડી ગરમી હોય, ત્યારે જંતુઓ પોતાની પ્રવૃત્તિ બંધ કરે છે. પણ તદ્દન નાશ પામતા નથી. લાંબા વખત સુધી થંડી રહે તો અમુક જંતુઓ નાશ પામે છે. ઘણી ગરમી લાગવાથી ઘણાખરા નાશ પામે છે. ક્ષયના જંતુ તો સૂર્યના કીરણોથી જ નાશ પામે છે. અંધારા-વાળા મકાનમાં ક્ષયનું જીવે વધવાનું આ એક મુખ્ય કારણ છે.

ઝક્ટીરીઆ કયાં વધારે હોય છે, અને કયાં ઓછાં હોય છે ?

સાધારણ રીતે ઝક્ટીરીઆ હવાની અંદર ધૂળ

સાથે અગર પાણીના રજકણો સાથે ચોટ્ટાં ઉડતાં હોય છે. જે ઘરોમાં ચોકખી હવા બરાબર આવી શકતી નથી, અને માણસો વધારે પ્રમાણમાં રહેતાં હોય છે, અને જે ઘરોના આંગણમાં પુરતો પાણીનો ઇંટકાવ થતો નથી, તેવા ગીચ વસ્તીવાળા ઘરોમાં બેક્ટેરીયા વધારે જવામાં આવે છે. ખુદ્દી હવામાં તેઓ ઓછા માત્રમ પડે છે. વરસાદથી તેમજ પાણીના ઇંટકાવથી બેક્ટેરીયા જમીનને તળીએ બેસી જાય છે. હવા કારી પડવાથી તે પાછા ઉડવા લાગે છે. પરંતોના શિખર ઉપર હવા ચોકખી ને સુકી હોય છે, અને તેથી ત્યાં બેક્ટેરીયા બહુ ઓછાં હોય છે, તેજ મિસાલે મધ્ય દરિયાની ઉપરની હવામાં બેક્ટેરીયા બિલકુલ માત્રમ પડતાં નથી. નંત કાંઈ ઓરડાની હવાને હલવા દેવામાં આવે નહિ, અને બધાં બારણાં બંધ કરવામાં આવે તો હવામાં જે ધૂળ હોય તે, તથા તે સાથે બેક્ટેરીયા પણ ભોંય તળીએ બેસી જાય છે, અને હવામાં જરાપણુ બેક્ટેરીયા માત્રમ પડતાં નથી, પણ બે બારણાં ઉઘાડવામાં આવે, અને તેમાં માણસો ફરવા લાગે તો થોડા વખતમાં પુષ્કળ બેક્ટેરીયા હવાની અંદર ઉડતાં હોય છે. આ કારણથી ઓપરેશનનો ઓરડો ખાલી અને બંધ રાખવામાં આવે છે, ગમે તે માણસને અંદર જવા દેતા નથી, અવાર નવાર ધોઈને સાફ કરવામાં આવે છે, અને ઓપરેશન વખતે પણ દર્દી પાસે જેમ બને તેપ થોડા માણસોને જવા દે છે. વળી જે હવા ટ્રાસેન્ચવાસ વાટે આપણે બહાર કાઢીએ છીએ, તેમાં કાંઈ જંતુ હોતાં નથી, પણ જ્યારે આપણે બોલીએ છીએ, ઉધરસ ખાંધએ છીએ, અથવા છીંકીએ છીએ. ત્યારે મોઢામાંથી જે રજકણો બહાર આવે છે, તેમાં બેક્ટેરીયા હોય છે, વળી બીજાં બેક્ટેરીયા તેમને ચોટે છે, અને તે બધાં હવામાં ફેટકાક વખત સુધી ઉડવા કરે છે. આથી કરીને ઓપરેશન વખતે આસપાસના માણસે વાતચિત જેમ બને તેમ એ.છો કરવી નેહએ, તેમજ છીંક કે ઉધરસ ખાવી નેહએ નહિ. અને ખારી પડે તો દર્દીથી દૂર જઈને ખાવી. પાણીમાં પણ બેક્ટેરીયા હવામાંથી દાખલ થાય છે, અને તેમાં જીવી શકે છે. આથી કરીને શસ્ત્રોપચાર વખત પાણીને પડેલાં ખૂબ ગરમ કરીને તેમાં રહેલાં જંતુ મારી નાખવામાં આવે છે, અને પછીજ તે ચામડી ધોવાના તેમજ જખમ ધોવાના કામમાં લેવાય છે. તેવા પાણીને સ્ટેરીલાઇઝ વૉટર કહે છે.

માણસની ચામડી ઉપર બહુ બેક્ટેરીયા ચોટેલા હોય છે, અને તેથી તે સાફ કર્યા પહેલાં, તેને શસ્ત્ર અડાડવાથી બેક્ટેરીયા જખમમાં જવાનો સંભવ છે, તેથી સાધારણ રીતે ચામડીને ગરમ પાણી અને સાબુ વડે ધોવાથી બેક્ટેરીયા ઓછાં થાય છે, પણ તે તદ્દન સલામતીવાળું નથી, તેથી જરૂર પડે, તો પ્રથમ ચામડી ઉપરના વાળ કાઢી નાખવામાં આવે છે, તે પછી ટર્પેન્ટાઇન, સોફ્ટ સોપ અને સ્ટેરીલાઇઝ વૉટરથી તેને સારી રીતે ધોવામાં આવે છે, અને તે પછી કાર્બોલિક લોશન (૪૦ માં ૧ ના પ્રમાણવાળા) થી ફરીથી ધોવામાં આવે છે, અગર બે ત્રણ કલાક સુધી કાર્બોલિક લોશનમાં બોળેલું કપડું તેની ઉપર મુકી રાખવામાં આવે છે. પછી જ્યારે દર્દીને શસ્ત્રોપચારના ટેબલ ઉપર લઇ જઈને દવા સુંઘાડવામાં આવે છે, ત્યારે શસ્ત્ર લગાડવાની જગ્યાએ ચામડીને છેછી વખત એકવાર ફરીથી સાફ કરે છે. તે વખતે પ્રથમ ટર્પેન્ટાઇન કે ઇથર, લગાડીને ધોવાય છે, અને પછી સોફ્ટ સોપ અને રસકુપુરના ગરમ પ્રવાહિ (૨૦૦૦ માં ૧ ના પ્રમાણવાળા) થી ધોવાય છે. તે પછી કાર્બોલિક લોશનનું સખ મિશ્રણ (૨૦ માં ૧ ના પ્રમાણવાળા) લગાડાય છે, અને તે ઉપર કાર્બોલિક આસીડનું બે ત્રણ ટકાવાળું મિશ્રણ રેડવાથી ચામડી છેવટ સ્વચ્છ તથા જરા સુકી થાય છે એટલે શસ્ત્રોપચાર કરવા લાયક ગણાય છે.

શસ્ત્રોપચાર વખતે ચામડીને સાફ કરવાની જે રીત પાળવામાં આવે છે, તેમાંની માત્ર એક રીત ઉપર આપેલી છે. સ્વચ્છતા માટે અને જંતુદાપના નિવારણને માટે જુદા જુદા સર્જનો પોતાની અમુક રીતો પસંદ કરી રાખે છે, અને જેમ જેમ તેમાં નવીન જ્ઞાન તેઓ મેળવે છે, તેમ તેમ તેમાં ફેરફાર કરે છે. જખમને તથા ચામડી સાફ કરવાને માટે જે દવાઓ વપરાય છે, તેમાંથી કેટલીક અમે નીચે આપીએ છીએ.

શસ્ત્રોપચાર માટે વપરાતા જંતુનાશક પ્રવાહિઓ, દવાઓ, અને બીજા ઉપાયો.

(Antiseptics and Germicides.)

આલ્કોહોલ:—આ દવા સાધારણ રીતે જંતુનાશક છે, પણ આળી ચામડી ઉપર તે જરા સહન થઇ શકતી નથી.

કાર્મોલિક આસીડ:—આ દવા સખત જંતુ નાશક છે. તે ત્વચામાં હંડી ઉતરે છે, તેથી કાષ્ઠ કાષ્ઠ વખત ઝહેરી અસર માત્રમ પડે છે; ત્વચાને તથા માંસને સતેજ કરે છે, અને સ્પર્શન્દ્રિને સહેજ શૂન્ય બનાવે છે. રસકપુરના કરતાં આ દવા ક્ષોભ કમતી કરે છે. સેંકડે ૬૫ ટકાવાળું પ્રવાહિ દાહક તરીકે વપરાય છે, અને ૬ થી ૫ ટકાવાળો પ્રવાહિ હાથ, હથિયાર, અને જખમ ધોવાના કામમાં આવે છે. શસ્ત્ર લગાડતી વખતે ત્વચા ઉપર કાર્મોલિક આસીડ બહુ હોવું નોંધએ નહિ.

ડ્રેસીંગને માટે ડા. બીબીનું લોશન વખણાય છે:—કાર્મોલિક આસીડ (૫ ટકાવાળા મિશ્રણના) ૨ ભાગ ગ્લીસરીન ૧ ભાગ એ બન્ને એકત્ર કરીને તેના રસ ૬ ટકા જેટલું કૅલેન્ડુલાનો પ્રવાહિ સત્વ મેળવીને વાપરવો.

બોરાસીક આસીડ:—આ દવાની બુકી સખત જંતુનાશક નથી, પણ તે કવચિતજ ક્ષોભ કરે છે, તેમજ તેની ઝહેરી અસર ત્વચા મારફતે જણાતી નથી, તેથી વધારે વપરાય છે. તે ઉપરથી તેની એ બળતની દવા બનાવાય છે.

૧. **સેન્સ ડર્સ્ટીંગ પાઉડર:**—બોરાસીક આસીડ ૮ ભાગ, સાલીસીલીક આસીડ ૧ ભાગ એ પ્રમાણે એકત્ર કરી ખરલ કરીને તેનો ઉપયોગ થાય છે.

૨. **થીર્શનું પ્રવાહિ:**—બોરાસીક આસીડ ૧૨ ભાગ; સાલીસીલીક આસીડ ૨ ભાગ; શુદ્ધ પાણી ૬૮૬ ભાગ; એ સઘળું મિશ્ર કરી તેનું પ્રવાહિ વાપરે છે.

બાલસામ ઓફ પેર:—આ દવા સહેજ જંતુનાશક છે, પણ તંતુઓને સતેજ કરે છે. તે શુદ્ધરૂપે એકલું વપરાય છે.

કૅલેન્ડુલા (પ્રવાહિસત્વ):—અગર ને કે આ દવામાં જંતુનાશક ગુણ નથી, તોપણ અકસ્માત થયેલા જખમો, અને ચાંદા માટે ડ્રેસીંગ કરવામાં તે વાપરવાથી સારો ફાયદો થાય છે.

કૅમ્ફો-રેનિક:—કાર્મોલિક આસિડ, અને કપુર-માંથી આ દવા બનાવવામાં આવે છે. આ દવામાં જંતુનાશક ગુણ-ધણે સખત હોય છે, પણ તે જરા ક્ષોભક અને વિષારી અસર વિનાની છે. તે મૂળ સ્વરૂપમાં, તેમજ બીજી દવા સાથે મેળવીને વપરાય છે.

ક્રિઓલિન:—આ દવા કાર્મોલિક આસીડના કરતાં વધારે જંતુનાશક છે, વળી તે ઝહેરી નથી, તેમજ

ક્ષોભક નથી. તે જખમને ધોવાને તેમજ હાથ ધોવાને (૬ ટકાથી ૫૮ ટકાવાળા પ્રવાહિને રૂપે) વપરાય છે.

ફોર્મલિન હાઇડ્રી:—(ફોર્મલ અગર ફોર્મલિનનું ૪૦ ટકાવાળું પ્રવાહિ) આ દવા લગાડવાથી ઝહેર ચડતું નથી, પણ ત્વચાનો ક્ષોભ ધણો થાય છે; તેનો જંતુનાશક ગુણ ઉગ્ર હોય છે. બુનાં ભરનિંગળ ધોવાને માટે તેનો પ્રવાહિ વપરાય છે. (સેંકડે ૬ ટકાનો પ્રવાહિ વપરાય છે.)

આર્થોડોફોર્મ:—આ દવા જંતુનાશક નથી, પરંતુ બેક્ટેરીઆનાં ઝેરને તોડી નાખે છે, અને વધતાં અટકાવે છે. કાષ્ઠ કાષ્ઠ માણસને તેનું ઝહેર વધારે લાગે છે. ડર્સ્ટીંગ પાઉડરમાં તેની મેળવણી કરવામાં આવે છે, અને ટ્યુબર્ક્યુલર ફેમાઇના દરદમાં તેનો પ્રવાહિ (ગ્લીસરીન ૧૦૦+આર્થોડોફોર્મ ૧૦) પીવા અપાય છે.

સીલ્વર નાઇટ્રેટ:—આ દવા સખત દાહક છે, અને તેથી જંતુઓનો સદંતર નાશ કરે છે. વળી તે તંતુઓને સતેજ કરે છે. ‘લ્યુનર ક્રોસ્ટીક’ ના નામથી ઓળખાય છે, દંભક તરીકે તેની સળીઓ વપરાય છે, અને ક્ષત વગેરે ધોવા માટે એક અ-ઉસ શુદ્ધ જળમાં ૬ ગ્રેનથી ૪૦ ગ્રેન સુધીના પ્રવાહિઓ વપરાય છે. પ્રકાશને લીધે તે પ્રવાહિઓ બગડી જાય છે, તેથી શીશીને ભુરા કાગળ વીંટીને તેમાં તે પ્રવાહિ રખાય છે.

પરલોરાઇડ ઓફ મર્ક્યુરી:—રસાયણીક દવાઓમાં આ સૌથી વધારે જંતુ નાશક છે, પરંતુ તે ત્વચાની અંદર હંડી અસર કરી શકતી નથી. આ દવા-રસકપુર-પારદમાંથી બને છે, તેથી ધણી વખત ત્વચા મારફતે પણ તેની ઝહેરી અસર જણાય છે. તેના પ્રવાહિ હાથ ધોવાને તેમજ જખમ ધોવાને તથા ડ્રેસીંગ કરવાને વપરાય છે. તેનો પ્રવાહિ ૧ ને ૫૦૦ અથવા ૧ ને ૫૦૦૦ પાણીના ભાગમાં બનાવાય છે. તેની અસરથી નીકલ કરેલાં હથિયારો બગડી જાય છે. વળી તે પ્રવાહિ પણ આપોઆપ બગડી જાય છે, તેથી તેમાં દવાના જેટલાજ વજનનું મીઠું, એસેટીક આસીડ, સાઇટ્રીક આસીડ, કે ટાંટ્રીક આસિડ ઉમેરાય છે.

પોટાશ પરમેંગનેટ:—આ એક ઉગ્ર જંતુનાશક દવા છે. તે ક્યારેક તરીકે અગર તંતુના હેતેજક તરીકે વપરાય છે. ક્ષત ધોવાના કામમાં

પણુ આવે છે. કાંકરાના વખતમાં પાણીને શુદ્ધ બનાવવા માટે, તેમજ કાંકરાના દર્દીને તેના પેટની અંદરના જંતુઓનો નાશ કરવા માટે અપાય છે, અને તેથી કાયદો જણાય છે. સડના માંસને સાફ કરવા માટે પણ વપરાય છે.

એસેપ્ટીક મેથડ.

દવાઓ વડે જંતુઓનો નાશ કરીને શસ્ત્રોપચાર કરવાની રીતને અગાઉ કહ્યા પ્રમાણે ‘એન્ટીસેપ્ટીક ટ્રીટમેન્ટ’ કહે છે, પણ તેમ કરવાથી ડાકટરોને એવો અનુભવ મળ્યો છે કે તે દવાઓ શસ્ત્રના કરેલા વ્રણમાં દાખલ થઈને તુકશાન કરે છે, તેટલા માટે તે વ્રણમાં દવાઓ જેમ અને તેમ ઓછી દાખલ થાય, તેમ વધારે સાફ છે. આથી કરીને માત્ર ઉજ્જીતાના પ્રયોગ વડે જંતુઓનો સંસર્ગ દૂર કરવાની રીત થોડા વખતથી દાખલ કરવામાં આવી છે, અને તે રીતને ‘એસેપ્ટીક મેથડ’ કહે છે. ગરમ ઉજ્જળું પાણી, દવાણુમાં રહેલી વરાળ, અને સ્પીરીટના દીવાની જવાળા એ ત્રણ મુખ્ય સાધનો તે રીત માટે વાપરી શકાય છે, પણ દર્દીની આમડી, શસ્ત્રવૈદ્યના હાથ, અને તેના મદદગાર ડાકટરના હાથને જંતુના ચેપથી મુક્ત કરવા માટે આવું દાઝી જવાય તેવું સાધન વાપરી શકાય નહિ, એટલે જંતુ નાશક દવાઓ તે માટે તો વાપરવી જ પડે છે, પણ જે હથિયારો વડે ઓપરેશન કરવાનું હોય તે માટે એસેપ્ટીક રીત વાપરી શકાય છે.

શસ્ત્રને જંતુદોષ રહિત કરવાની રીત:-

શસ્ત્રને વાપરવા પહેલાં પાંચ દશ મીનીટ સુધી સોડા બાઇ કાર્બોનેટના સેંકડે એક ટકાવાળા પ્રવાહિમાં રાખીને ઉકાગવાથી શસ્ત્ર સ્ટેરીલાઇઝડ એટલે જંતુ દોષ રહિત થયું ગણાય છે; પાણીમાં શસ્ત્રને બોળ્યા પહેલાં પાણીને ઉભરો આવે તેવું ગરમ કરવામાં આવે છે અને તેમાં ઉપર કહ્યા પ્રમાણે પાંચ દશ મીનીટ રાખીને ધોએલા સુકા કપડામાં, એવી રીતે લપેટી રાખવામાં આવે છે કે હવા સ્પર્શ કરી શકે નહિ, અથવા તો કાર્બોલીક લોશન (૬૦ માં ૧ વાળા) માં મુકી રાખવામાં આવે છે. શસ્ત્રોપચાર દર્મ્યાન ને કાંઈ શસ્ત્ર એ એક વાપરવાની જરૂર પડે, તો તેને પ્રવાહિ બનાવેલા કાર્બોલીક ગ્રાસીડમાં બોળીને, અને પછી આલ્કોહોલ વડે ધોઇને વપરાય છે. કાંઈવાર હથિયાર ઉપર આલ્કોહોલ રેડી

તેને સળગાવવાથી હથિયારને સ્ટેરીલાઇઝડ કરાય છે. ભોંયપર પડેલું કે ઘણીવાર હવામાં ખુલ્લું પડી રહેલું હથિયાર કદિપણ વાપરવામાં આવતું નથી.

શસ્ત્રોપચાર કરનારના કપડાં અને હાથની સ્વચ્છતાની જરૂર:-સૂક્ષ્મજંતુઓ હવામાં ઉડતાં હોય છે, અને તે માણસોના કપડા સાથે ચોટીને પણ આવે છે. એ હકીકતો જ્યારે ધ્યાનમાં રાખીએ છીએ, ત્યારે માત્ર શસ્ત્ર સાફ રાખવા ઉપરાંત શસ્ત્રોપચાર કરનારના કપડા તથા તેના હાથ સ્વચ્છ રાખવાની અને ઓરડાની હવા સ્વચ્છ રાખવાની કેટલીયધી જરૂર છે, તે સહેલાઈથી સમજાય છે. તે માટે પ્રથમ તો શસ્ત્રવૈદ્યે સારી રીતે નહાઈને પોતાનું આખું અંગ સાફ કરવું જોઈએ, અને પછી ધોએલાં સ્વચ્છ કપડાં, જે ખરાબ હવામાં ખુલાં પડ્યાં ન હોય, તે પહેરવાં જોઈએ, અથવા શસ્ત્રોપચારને માટે અમુક જનની સ્વચ્છતાવાળાં, અને ખાસ બનાવટનાં કપડાં પહેરવાં જોઈએ. તેને મદદ કરનારા બીજા ડાકટરોએ પણ તેવીજ સ્વચ્છતા રાખવી જોઈએ. વળી તેઓએ પોતાના હાથ ખાસ ધ્યાન આપીને સાફ રાખવા જોઈએ, નખ બીલકુલ વધવા દેવા નહિ, અને તેની નીચે જરાપણ મેલ ભરાઈ રહેવા દેવો નહિ. તે માટે ઘણા ડાકટરો સાફ કરવા નખનાં ઘસ વાપરે છે, અને પછી એક્સાઇડ જંતુનાશક દ્રવ્ય (દાખલા તરીકે ૫૦૦ માં ૧ ના પ્રમાણવાળા બીન આયોડાઇડ ઓફ મર્ક્યુરીના મિથિલેટેડ સ્પીરીટના ૭૦ ટકાવાળા પ્રવાહિમ. અને પછી ૪૦ માં ૧ ના પ્રમાણવાળા કાર્બોલીક પ્રવાહિમાં હાથને એકાદ બે મિનિટ સુધી બોળી રાખે છે. સ્વચ્છ કરેલા હાથને પછી ગમે તેવા ટુવાલથી સાફ કરવા નહિ, પણ માત્ર ‘સ્ટેરીલાઇઝડ’ ટુવાલથી સાફ કરવા જોઈએ, અને વખતો વખત જંતુનાશક દ્રવ્યમાં ફરીથી બોળવા જોઈએ. કેટલાક ડાકટરો રબરનાં મોળાં, કે જે જલ્દી જંતુના ચેપથી મુક્ત થઈ શકે છે તે પહેરીને અથવા રૂનાં મોળાં કે જે પણ તેવા ચેપથી મુક્ત કર્યાં હોય છે, તે પહેરીને શસ્ત્રોપચાર કરવાનું પસંદ કરે છે.

શસ્ત્રોપચારના ઓરડાની સ્વચ્છતા.

જે ઓરડામાં શસ્ત્રોપચાર કરવો હોય, તે ઓરડા પ્રથમ તો ગામની ગીચ વસ્તીથી અને ધૂળ ઉડતી હોય, તેવા ખેતરો અને રસ્તાઓથી દૂર હોવો

જોઈએ. સંપૂર્ણ શાન્તિ, અને તદ્દન સ્વચ્છ હવા એ બંને બહુ અગત્યનાં સાધનો છે. એ ઓરડાની બારીઓ બંધ રાખી બેવડા બારણાંવાળી રાખવી જોઈએ, જેથી તેમાં ધુળ અને ખરાબ રજકણો આવે નહિ, પણ શુદ્ધ હવા આવે. શરોપચાર વખતે અને તે પહેલાં કેટલાક કલાકથી તે બારણાં બંધ રાખવાં જોઈએ, જેથી અંદર માત્ર શુદ્ધ હવાજ હોય. તે ઓરડાની દીવાલમાં સાફ અને સ્વચ્છ થઈ શકે તેવી લાદી હોવી જોઈએ, અને તેને બે ત્રણ દિવસે જાંતુનાશક દ્રવ્યથી આબો ધોઈ નાખવો જોઈએ. એ સહેલાઈથી સાફ રહી શકે તે માટે બહુ ઓટા ન જોઈએ, પણ આશરે ફેશ પંદર ફુટ પહોળો ને પંદરથી અઢાર ફુટ લાંબો હોવો જોઈએ. તેની અંદર શીશીઓ અને થોડાં હથિયાર સંખવા માટે જે અભરાઈ જેવી ગોઠવણ હોય, તે પણ ધણી સ્વચ્છ હોવી જોઈએ. ઓપરેશન વખતે મુખ્ય શસ્ત્રવૈદ્ય અને તેના મદદગાર ડોક્ટરો સિવાય બીજાઓને આવવા દેવાથી ઓરડાની હવા ખરાબ છે, અને તેથી બીજાઓને દાખલ થવા દેવા જોઈએ નહિ. બની શકે તો દર્દીના સગાને બેવાની સગવડ થાય, તે માટે તે ઓરડાને એક કાચની બંધ બારી હોવી જોઈએ, અને તેમાંથી જોઈ શકાય તેવી રીતે તેમની બેઠક ઓપરેશનના ઓરડામાં નહિ, પણ ઓરડાની બહાર અલગ ચાલીમાં થવી જોઈએ. આ ઓરડાની બાજુમાં દવા સુંકાડવાની, અને હથિયારો રાખવા માટે જુદી જુદી ઓરડીઓ જોઈએ, ઓપરેશન કરવાના ટેબલ જુદી જુદી બનાવટના આવે છે, અને તેમની બનાવટ સ્વચ્છતા જળવાય તેવી હોય છે.

દર્દીઓને તેમના પોતાના ઘરમાં ઓપરેશન કરવું એ સલાહ ભરેલું નથી, કેમકે ત્યાં કશી સ્વચ્છતા સ્થાપી શકાય એવી આપણી અત્યારની હાલત નથી, તોપણ અતિશય જરૂર લાગે, તો ઉપર લખ્યા પ્રમાણે સ્વચ્છતા મળે તેવી ગોઠવણ કર્યા પછીજ ઓપરેશન કરવું જોઈએ.

જંતુઓ સામે રક્ષણ કરવાની આપણા શરીરમાં રહેલી શક્તિ.

(Immunity-ઈમ્યુનિટી.)

આપણે જાણીએ છીએ કે જંતુઓ આપણી

આસપાસ સધળે ઠેકાણે હોય છે, પણ ઇશ્વરની કૃપાથી આપણને તેઓ પળે પળે હરકત કરી શકતા નથી, અને તેનું કારણ એ જાણીય છે કે આપણા શરીરમાં અમુક એવી શક્તિ છે કે જે વડે આપણું લોહી તે જંતુઓનો નાશ કરીને આપણને રક્ષણ આપે છે. આવી શક્તિને અંગ્રેજીમાં 'નૅચરલ ઇમ્યુનિટી' કહે છે. તેવી શક્તિ વિશે વધારે શોધખોળ કરીને લોકપ્રયોગી સત્ય મેળવવાં એ આજના વૈજ્ઞાનિક વિદ્વાનોની એક પ્રવૃત્તિ છે, અને જે થોડાં ઘણા સત્યો અત્યાર સુધી માલુમ પડ્યાં છે, તેનો ઉપયોગી લાભ અમે અત્રે આપીએ છીએ.

જુદા જુદા પ્રાણીઓમાં જુદા જુદા બાધિયોના જંતુ સામે રક્ષણ કરવાની શક્તિ જન્મથી મળેલી હોય છે. જે જંતુઓ આપણને પ્રાણુધાતક હોય છે, તે જંતુઓ બીજા પ્રાણીઓને કાંઈ હરકત કરી શકતા નથી, અને તેથી ઉલટું જે જંતુઓ બીજા પ્રાણીમાં મહાન રોગ ઉત્પન્ન કરી શકે છે, તે જંતુઓ આપણા તરફ નિર્દોષ નીવડે છે. આટલું છતાં પણ એક જાતના સળા પ્રાણીઓ એક સરખી રીતે જંતુઓની સામે ટકાવ કરી શકતા નથી; અગર જે કે એકંદર રીતે અમુક જાતના પ્રાણીઓ કોઈ અમુક જંતુ સામે પોતાનું રક્ષણ કુદ્રતી રીતે કરી શકતા હોય છે, તોપણ તેમાંથી કેટલાક પ્રાણીઓ તે જંતુના ચેપને એકાએક આશીન થઈ જાય છે, અને જે રોગમાંથી તે જાન મુક્ત ગણાતી હોય, તેમાં કેટલાક સપડાઈ જાય છે.

આવી નિર્ભયતાની સ્થિતિ કેટલે દરજ્જે નિયમિત થયેલી છે, તેનું કાર્ય ધોરણ હોતું નથી. કેટલાક પ્રાણીઓ જંતુઓ સામે સંપૂર્ણ રીતે નિર્ભય રહી શકે છે અને કેટલાક તો સહેજસાજમાં જંતુઓથી સપડાઈને મરી જાય છે, અથવા જંતુ જન્ય રોગ તેમને વારંવાર લાગુ પડે છે. જે એક જાતનું પકવ જંતુજય દ્રવ્ય જુદા જુદા પ્રાણીઓમાં એક સરખી સરખી રીતે એકજ વખતે રસી મુકવાની રીતે દાખલ કર્યું હોય, તો તેમાંથી હરકોઈ એકને તેની કશી અસર થશે નહિ, બીજાને રસી મુકેલી જગ્યાએ થોડાક વરમ થઈ આવશે, ત્રીજાને તે વરમ પાકી આવશે, અને આસપાસનું માંસ સડવા લાગશે, અને ચોથાને પ્રાણુધાતક રોગ થઈ આવશે. વળી જે પ્રાણી અમુક જંતુ કે જેનો વિષારી ગુણ એક પકવ થયો હોય છે, તેના ઝહેર સામે ટકી સકે

હોય તેજ પ્રાણી જ્યારે તેજ જંતુને વિષારી થયું અમુક સંજોગને લીધે વધારે ઉગ્ર થાય છે, ત્યારે તેનો ભોગ થઇ પડે છે. આથી કરીને એ વાત ખસુસ યાદ રાખવા જેવી છે કે કોઇ પણ પ્રાણીની ચોપી રોગ સામે ટકાવ કરવાની અગર તેમાં નિર્ભય રહેવાની કુદ્રતી શક્તિ બધો વખત એક સરખી રહેતી નથી, પણ શરીરની બહારના અને શરીરની અંદરના ફેરફારોને તથા કુદ્રતી સંજોગોને અનુસરીને ઓછી થાય છે, અગર વધે છે. આથી આપણે સમજી શકીએ છીએ કે જંતુઓ પોતે એકલા કોઇ પણ વ્યાધિ ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી, પણ કેટલાંક બહારના અને અંદરના કારણો, જેઓ આપણું જીવન ચાંચલ્ય કમી કરે છે, અર્થાત આપણને નબળા પાડે છે, તેઓ તેમને અનુકુળ સ્થિતિ કરી આપે છે, એટલે આપણામાં વ્યાધિ ઉત્પન્ન થાય છે. આ કારણો ઉપર કલા પ્રમાણે બહાર અગર આપણા લોહીમાં રહેલાં હોય છે.

બહારના કારણો:—થંડી, શરદી, છેદ, જખમ, કચર, ઇળ, ચાંદા, દાઝવું ઇત્યાદિ હોય છે, તે વડે આપણા શરીરને આઘાત પહોંચે છે, એટલે જંતુના વિષ સામે ટકવાની આપણી શક્તિ ઓછી થઇ જાય છે. વળી જખમો અને ચાંદાની મારફતે જંતુઓ શરીરમાં દાખલ થતી વખતે પોતાનું ઝેર પકવીને વધારે ઉગ્ર કરી શકે છે. ખરાબ હવામાં લાંબા વખત સુધી રહેવાથી પણ આપણી તે શક્તિ કમી થાય છે, તેવીજ રીતે વળી ઓપરેશન વખતે દવા સુંઘાડવામાં આવે છે તેને લીધે પણ નબળાઇ આવવાથી તે શક્તિ કમી થાય છે. કાંઈક દરદ થવાથી કે ખરાબ પોષાકથી રૂધિર ખરાબર ફરતું ન હોય, તો તે પણ આવી શક્તિને નબળા પાડે છે.

અંદરના કારણો:—જીખ, હલકા અને બગડી જતો ખોરાક, ઉગ્રગરો, તનનો કે મનનો થાક, ચિંતા, ભય, ખાવાની અનિયમિતતા, રક્તસ્રાવથી થયેલી નબળાઇ, મોજશોખ કે સ્ત્રી સાથેના વૈલવથી થતી નબળાઇ, પોષણ ક્રિયામાં બિગાડ, મરચાં, કે તીખાં જેવા ગરમ પદાર્થોને બેહદ ઉપયોગ, દારૂ જેવા માદક પદાર્થનું સેવન, લાંબા વખત સુધી બાળકને ધવરાવવું ઇત્યાદિ હોય છે. આર્થ ધર્મમાં અલ્પચર્ચ, અને સ્વચ્છ સાદા તથા નિયમિત જીવનના નિયમો છે તે અત્યારના સિદ્ધ થતા જંતુના શાત્રુના

નિયમોને ધણા મળતા આવે છે, અને તેથી જંતુજન્ય રોગો સામે રક્ષણ મળે છે. તે પ્રમાણે ધણાએક ધર્મના કાનુનો પણ જંતુના વિષને ફેલાતાં અટકાવે તેવા હોય છે. લાંબા મંદવાડથી નબળાઇ આવી હોય છે, ત્યારે પણ કેટલાક જંતુઓની વિષારી અસર વધી જાય છે, અને તેમાંથી કોઇ નહું બારે દરદ થઇ આવે છે.

ઉપર પ્રમાણેની સાધારણ હકીકતો હોય છે. અમુક પ્રાણીઓમાં એવી નિર્ભયતાની હાલત જન્મથી એક-સરખી રીતે હતી નથી, ત્યારે પાછળથી અમુક ઉપાયો વડે અથવા જંતુના વિષને અમુક રીતે પકવ કરીને તેની ચામડીમાં પીચકારી મારીને પછી તેવી નિર્ભય હાલત પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે. એક વખત જંતુઓને મંદ-સ્વરૂપમાં દાખલ કરવાથી લોહીમાં તે સામે થવાની શક્તિ વધે છે, તેવી રીતે કેટલાક રોગ એક વખત થઇ જવાથી તેના બીજા હૂમલા સામે અનાયાસે કેટલુંક રક્ષણ મળે છે. શીતળાના દર્દમાં એ પ્રમાણે થાય છે. એક વખત આપોઆપ શીળા નીકળ્યા પછી બીજી વખત નીકળતા નથી; ચેપ સુકાને શી-તલા કાઢવાની રીતથી પણ બીજી વખત નીકળતા શીળા સામે થોડાંક રક્ષણ મળે છે. પ્લેગને માટે ડૉ. હાકીનની રસી તૈયાર કરવામાં આવે છે, તેમાં તેના મૃત જંતુઓને પકવ કરીને તેમાંથી મંદ વિષ-વાળું એક દ્રવ્ય બનાવવામાં આવે છે, જે મનુષ્યના લોહીમાં દાખલ થવાથી, તે વિષનો નાશ કરનારા રજકણો લોહીમાં વધવા લાગે છે, અને તે શક્તિ કેટલાક વખત સુધી ચાલુ રહેવાથી આપણે પ્લેગના હુમલામાંથી બચવા પામીએ છીએ. આ રીત પ્રમાણે અમુક રોગમાંથી બચવા માટે જુદી જુદી રસીઓના પ્રયોગો હજી ચાલુ છે, અને જે જે રસીઓ સંબંધી પાકી ખાતરી થાય છે, તે તે જાહેરમાં મુકાય છે. તે પ્રમાણે ધનુરનું દર્દિ શસ્ત્રોપચાર પછી અથવા તો અકસ્માતથી થયેલા જખમમાંથી ન થાય, તે માટે જંતુવિદ્યાના આધારે એન્ટી ટીટેનિક સીરમ-ધનુરની રસી-તૈયાર કરવામાં આવી છે, અને તેથી ધનુર થવાનો ભય હોય, તો તે વાપરવામાં આવે છે. તેનો ઉપયોગ ડાક્ટરની સલાહ પ્રમાણેજ કરી શકાય છે.

સાધારણ વ્રણચિકિત્સા.

(Dressing—ડ્રેસિંગ.)

કાંઠાપણુ જગ્યાએ અનાયાસે અગર અકસ્માત જખમ થયો હોય, અગર શસ્ત્રોપચારને લીધે જખમ થયો હોય, ત્યારે તેને કાંઠાપણુ વિપરિત પરિણામ આવ્યા પહેલાં રૂઝવણી ધણીજ જરૂર છે અને તે જખમ બગડ્યા વિના જલદી રૂઝાય, તે માટે જે ઉપચાર કરવામાં આવે છે, તે ઉપચારને અંગ્રેજીમાં 'ડ્રેસિંગ' કહે છે. તે શબ્દનો ખરો અને જૂનો અર્થ વસ્ત્રપરિધાન એટલે કપડું લપેટવું એ થાય છે, પણ હાલના શાસ્ત્ર પ્રમાણે વ્રણને રૂઝવવા માટે તે ઉપર દવા, પ્રવાહિ કે કપડું જે કાંઈ લગાડવામાં આવે છે, તે સઘળાને ડ્રેસિંગ કહે છે, તેથી ગુજરાતી ભાષામાં આપણે તેને વ્રણચિકિત્સા એવું નામ આપી શકીએ.

ડ્રેસિંગનો મૂળ હેતુ જંતુઓને અને બીજા ઝેરી પદાર્થોને જખમમાં દાખલ થતા અટકાવવાનો છે. જે એ પ્રમાણે સાધારણ જખમોને બહારની દવા અને જંતુથી સંપૂર્ણ રીતે બચાવવામાં આવે, તો તેઓ કુદરતી રીતે રૂઝવા લાગે છે. તોપણુ ન્યારે જખમ માલુમ પડે કે તરત તેમાં કાંઈ બાહ્યપદાર્થ દાખલ થઈ ગયો છે કે કેમ તેની તપાસ કરવાની જરૂર છે. તેમાંની કેટલાક પદાર્થ નરી આંખે દેખી શકાય તેવા હોય છે, અને કેટલાકને શોધવા માટે યંત્ર વાપરવાની જરૂર પડે છે. એ સઘળા પદાર્થને દૂર કરવા માટે જખમને ધોવાની અથવા યંત્ર લગાડવાની જરૂર પડે છે. જખમ જે તાજું હોય, કચરાએલા ન હોય, અગર તેમાંથી માંસ નીકળી ગયું ન હોય, તો તેને સાફ કર્યા પછી તેના ઉપરની આમરીના છેડા પાસે પાસે લાવવા, અને તેને શાસ્ત્રીય રીતે ટેલા મારવા, અગર તો એડહીઝીવ પ્લાસ્ટરની પટ્ટી મારવી, અને તે ઉપર સ્વચ્છ પાટો બાંધવો જખમ જરા ઉઠો હોય, તો તેના ભાગોને બહુ દબાવીને બાંધવા નહિ, પણ જરા હલી શકે તેવી રીતે બાંધવા, એટલે તે ભાગોનો પ્રથમ સંયોગ સફલ થશે, અને જખમ રૂઝવા લાગશે. એવા જખમને સુરેખજખમ કહે છે. જે એ પ્રમાણે તે ભાગોને એકલા કરવાથી પરસ્પર પહેલો સંયોગ દઢ થાય નહિ, અને રૂઝ આવે નહિ, તો પછી બીજા પ્રયાસમાં ટ્રેન્યુલેશન એટલે કણબંધનની સહુ જોવી પડે છે.

પ્રાથમિક સંયોગથી ન રૂઝાતાં દ્વિતીય પ્રયાસથી કણબંધનની રીતે રૂઝાતા વ્રણ, અને તેની ચિકિત્સા.

૧. પિષ્ટ વ્રણ, એટલે હુંદાએલા જખમ, 'કન્ટ્ર્યુઝન વુન્ડ.'

૨. સપ્ત વ્રણ, એટલે પંડ થતું હોય એવો જખમ, 'સુપ્યુરેટીંગ વુન્ડ.'

૩. ગુલિકા વ્રણ, એટલે ગોળી વાગ્યાનો જખમ; 'ગન-શૉટ વુન્ડ.'

આ વ્રણ જાતના વ્રણ પ્રાથમિક સમાગમે રૂઝાતા નથી. સુરેખ જખમમાં તો માત્ર ઉપરની આમરીમાં કાપો પડેલો હોય છે, અને અંગ્રેજીમાં તે ઉપરથી તેને 'સુપર્ફીસિયલ ઇન્સાઇન્ડવુન્ડ' એટલે પૃષ્ઠ બેદી વ્રણ કહે છે. તે જેટલી સહેલાઈથી રૂઝાય છે, તેટલી સહેલાઈથી બીજા વ્રણ રૂઝાતા નથી, તેટલા માટે વ્રણોતું રક્તજી કરવા, સ્વચ્છતા જાળવવા તથા દાહને શાંત પાડવા માટે જુદા જુદા પદાર્થો લગાડવાની જરૂર પડે છે તેમાં (૧) પોટીસ એટલે ઉજી ઉપનાહ, (૨) વૉટર ડ્રેસિંગ એટલે જલાર્દ્ર વસ્ત્ર પરિધાન, (૩) સીમ્પલ આઇન્ટમેન્ટ એટલે સાધારણ અનુલેપન, (૪) આલ્કોહોલ ડ્રેસિંગ એટલે મઘસારયુક્ત વસ્ત્ર પરિધાન, (૫) મેથડ ઑફ ડ્રેસિંગ વિથ ડ્રેઇનજીયુઅ એટલે નિર્ગમનનિષ્ક્રમપ્રયોગ, (૬) એન્ટીસેપ્ટીક મેથડ જંતુનાશકદ્રવ્યપ્રયોગ એ જ ઉપાયો મુખ્ય છે. તે ઉપરાંત જખમને સુધારવા માટે શસ્ત્રોપચાર કરીને વ્રણવાળા ભાગની ટોઈ વખત કાપ કુપ પણ કરવી પડે છે, અને તેને અંગ્રેજીમાં 'એમ્પ્યુટેશન' કહે છે.

૧. પોટીસ.

(Poultice—પોટીસ.)

૧. પોટીસ લગાડવાનો હેતુ વરમને શાંત પાડવાનો, દુખાવો કમી કરવાનો, સડતા ભાગને જુદો પાડવાનો તથા નવો સડો અટકાવવાનો છે. તેથી ન્યારે પોટીસ લગાડવાની જરૂર પડે, ત્યારે ત્યારે તે નિરંતર ગરમ ગરમ લગાડાય છે; તેનો પ્રયોગ કરતી વખતે જખમમાં લોટ કે કાંઈ પણ સડો કરે તેવી ચીજ બહારથી અંદર જવી જોઈએ નહિ. પોટીસ કેમ કરવી, અને વાપરવી, એ વિષય અગાડી આવી ગયો છે તે જુઓ.

૨. પાણીવાળું ડ્રેસિંગ.

(Water dressing—વોટર ડ્રેસિંગ.)

વોટર ડ્રેસિંગ એટલે સ્વચ્છ થંડા પાણીવાળું અગર બરફવાળું કપડું સુકવાના હેતુ પણ દાહને શાંત પાડવાનો છે. તેથી લોહી વહેતું પણ બંધ થાય છે. તે કપડું સુકાને તેની ઉપર મીથુવાળું રેશમી કપડું, મીથુઓ કાગળ, અગર રખરનો કકડો સુકાને પાટો બંધાય છે, જેથી અંદર જતુંઓ જવા પામે નહિ, અને પાણી સુકાઇ જાય નહિ.

કેટલીક વખત 'સ્વચ્છ પાણીને બદલે' જતું નાશક દવાવાળા પાણીમાં કપડું બોળાને સુકાય છે, અને પછી ઉપર કચ્છા પ્રમાણે પાટો બંધાય છે, કીઓલીન લોશન (કી થી ૧ ટકાવાળું), બીબીઝ લોશન, ક્રોમોલીક લોશન, ઝીંકલોશન, લેડલોશન, બોરિક લોશન, આર્નિકા લોશન, ટાર્ટર-એસેટેટ ઓફ એથ્યુમીનીઅમનું લોશન કેલેન્ડુલાનું લોશન છત્વાદિ લોશનો વપરાય છે. આ રીતને લોશન ડ્રેસિંગ કહે છે. યળી થંડા લોશનને બદલે અને પોટીસથી ગરમી આપવાને બદલે માત્ર સાદા પાણીને ગરમ કરીને તેમાં કપડાં બોળાને વારંવાર સુકવાથી પણ સોજા બેસે છે, અને જખમ રૂઝવા લાગે છે. બધા દરદીને તે ઉપાય માફક આવે કે કેમ તે અજમાયશ વિના કહી શકાતું નથી.

૩. સાદી મલમ પટ્ટી-સ્પ્રિનગ્થલેપનપ્રયોગ.

(Ointment—ઓઇન્ટમેન્ટ.)

સીમ્પલ ઓઇન્ટમેન્ટ એટલે સાધારણ મલમ મીથુ, ચરબી અને બદામના તેલનો બનાવીને લગાડાય છે. તે મલમમાં કેટલીક વખત દવાઓ મેળવવામાં આવે છે, અને તેને 'મેડીકેટેડ ઓઇન્ટમેન્ટ' કહે છે, અગર દવાનું નામ તેને લગાડવામાં આવે છે. ક્રોમોલિક તેલ, અને આયોડોફોર્મ, એટલે દવા સાધારણ ઉપયોગમાં આવે છે, અને તેના મિશ્રણથી ક્રોમોલિક ઓઇન્ટમેન્ટ અને આયોડોફોર્મ ઓઇન્ટમેન્ટ એવું નામ અપાય છે.

૪. મધાર્ક પ્રયોગ.

(Alcohol dressing—આલ્કોહોલ ડ્રેસિંગ)

દારૂના સત્ત્વ-આલ્કોહોલનો ઉપયોગ ડ્રેસિંગના કામમાં સૌથી પહેલાં ટ્રાઇસર નિલેટને કર્યો જણાય છે. પાઇઆ થતો અટકાવવાને તેણે જે પ્રયોગો કર્યા, તેના એક પરિણામ રૂપે તેણે આ ડ્રેસિંગનો

શોધ કર્યો, અને તે પછી ધણી સર્જનોએ તે વાપરીને અનુમોદન આપ્યું છે. લીટ નામનું કપડું-વજુ વજન-ત્રીમાર આવે છે, તેનો કકડો લઇને આલ્કોહોલમાં બોળી રાખવામાં આવે છે, અને પછી જ્યાં જરૂર પડે ત્યાં તે કકડો સુકી રખાય છે, અથવા સુકાને તે ઉપર પાટો બંધાય છે; ચાંદા પડેલા પ્રજ્વળે ધોવા માટે પણ કેટલાક આલ્કોહોલ વાપરે છે; સજ્જા જાતના પ્રજ્વળમાં તે એક સરખો શાયદો આપતો નથી. તેના ઉપયોગથી વરમના ચિન્હો નરમ પડે છે, અને સડો વધતો અટકે છે તે તેના મોટા ફાયદો છે. પણ જ્યારે પણ નીકળતું શરૂ હોય છે, ત્યારે તે દવાથી નવાં કણને બંધાતાં ઢીલ થાય છે.

૫. ડ્રેઇનેજ ટ્યુબવાળું ડ્રેસિંગ.

(Dressing with the drainage tube)

આ ડ્રેસિંગ ઉંડા અને મોટા જખમોને માટે છે. જખમની અંદર રખરની ડ્રેઇનેજટ્યુબ નામની એક કે વધારે નળી સુકાને બાકીનો જખમનો ભાગ દોરાથી અને પીનોથી એવી રીતે સીવી લેવામાં આવે છે, કે તે નળીઓ તેમાં સજડ રહે છે, અને આસપાસની જગ્યામાં પવન કે ધજ કાંઈ જઈ શકે નહિ તે માટે કપડું વીટી રખાય છે. તે નળી મારફતે અંદરથી લોહી, રસી, પણ વગેરે બહાર નીકળી જઈ શકે છે, અને તળીએથી માંસનો ભાગ રૂઝવા લાગે છે. ઉપરની ચામડીમાં ભરવેલી પીનો બે ત્રણ દિવસે પોચી પાડીને, તથા જરૂર પડે તો ઉંડેના ટેલા જરા નરમ પાડીને અંદર જખમની શી હાલત છે તે જોવાય છે, દવા લગાડાય છે, સાફ કરવા જેવા ભાગો સાફ થાય છે, અને ફરીને પીનો ઝાડવી દેવાય છે. આ રીતને ઓર્ડો ડ્રેસિંગ પણ કહે છે.

૬. જતું નાશક દ્રવ્ય પ્રયોગ.

(The Antiseptic Method—ધિ એન્ટિસેપ્ટીક મેથડ)

આ રીત પહેલ વહેલી ટ્રાઇસર એસેક લીટરે શોધી કાઢેલી છે, પણ તે પછી તેમાં ધણી સુધારા થયા છે. તે રીતનો મૂળ હેતુ (૧) જતુંઓને જખમથી દુર રાખવાનો (૨) તેમાં દાખલ થઈ ગયેલા જતુંઓનો નાશ કરવાનો છે, તથા (૩) જખમમાંથી નીકળતી રસી પણ વગેરેના ઝેરનો નાશ કરવાનો છે. આ કારણથી ઝીંકસીકલોરાઇડ, બેરીક આસીડ આયોડોફોર્મ, ક્રોમોલિક આસીડના લોશન, તેના ઓઇન્ટમેન્ટ, વગેરે વપરાય છે. તે સિવાય જખ-

મની ઉપર કાળેલિકના પ્રવાહિની વરાળ લાંબા સમય સુધી છંટાયા કરે તેવાં યંત્ર વાપરવામાં આવે છે, તે યંત્રને ' સ્ટીમ સ્ટ્રે ઓટોમાટિક્સ ' કહે છે. તેજુદી જુદી બનાવટનાં હોય છે. તે વડે દવાની વરાળ જોરથી જખમ ઉપર ડુંકાયા કરે છે, એટલે કાંઈ જખમ આગળ ટકી શકતાં નથી. આ યંત્રમાં કાળેલિક આસીડનું પ્રવાહિ ૧ ને ૪૦ કે ૧ ને ૩૦ ના પ્રમાણમાં તૈયાર કરેલું વપરાય છે. શસ્ત્રોપચાર કરતી વખતે કાંઈ કાંઈ શસ્ત્ર વેઢ્યા તેનો ઉપયોગ કરે છે, અને કાંઈ જખમ રૂઝવવાને માટે તેની લલામણુ કરે છે.

ગુણવસ્ત્ર-ડ્રેસીંગનું કપડું.

(The varieties of gauze and lint)

જે કપડું જખમવાળા લાગતી ઉપર મુકવામાં આવે છે, તેમાં મુખ્ય ત્રણ ગુણ હોવા જોઈએ. (૧) તે જંતુ નાશક હોવું જોઈએ. (૨) જખમની સાથે ધસાય નહિ, તેમજ બીજી કાંઈ રીતે તેમાં ક્ષોભ કરે નહિ તેવું હોવું જોઈએ. (૩) જખમમાંથી લોહી પડે રસી વગેરે નીકળે તેને ચૂસી શકે તેવું જોઈએ. આ કારણથી તેને માટે ખાસ કપડું તૈયાર કરવામાં આવે છે, અને તે કપડું જ જખમની ઉપર મુકાય છે. તેવા કપડાને ગૉઝ, લીન્ટ વગેરે નામ અપાય છે, અને તેમની બનાવટમાં થોડા થોડા ફેર હોય છે. તે ગૉઝના કપડાને જુદી જુદી જંતુનાશક દવાનો પટ લગાડ્યો હોય છે અને તે ઉપરથી તેમનાં નામ પડ્યાં હોય છે, જેવાં કે (૧) કાળેલિક ગૉઝ, (૨) યુકેલિપ્ટસ ગૉઝ, (૩) આયોડાઈમ ગૉઝ, (૪) એલેમ્બ્રાથ ગૉઝ, (૫) સાઇનાઇડ ગૉઝ, (૬) ઝીક ગૉઝ, (૭) સ્ટરીલાઇઝડ ગૉઝ, (દવા વિના ઉજીતાના પ્રયોગથી જંતુહીન કરેલું ગૉઝ) વગેરે. એ સિવાય માત્ર જોરીકના પટ વાળા કપડાને જોરિક લીન્ટ કહે છે, અને સાધારણ ત્રણના ઉપચારમાં તે પુષ્કળ વપરાય છે. તે સિવાય સ્ટરીલાઇઝડ કૉટન, અને વુલ પણ તૈયાર આવે છે, તે સાધારણ રૂ અને ઉનના કરતાં ઘણું સ્વચ્છ અને સારાં હોય છે. થોડુંક લીન્ટ તો લગભગ દરેક ઘરમાં હોવું જોઈએ, જેથી અકસ્માત વખતે તુરત કામમાં લાગે. ઘરના મેલા કપડા તો બીલકુલ વાપરવા લાયક હોતા નથી.

રક્તસ્રાવ, અને તેને બંધ કરવાના

ઇલાજ.

(Hæmorrhage and its remedies)

રક્તસ્રાવ, અને જખમનો વિષય નાનારૂપમાં અમે આગળ આપ્યો છે, પણ તેનો શસ્ત્રવિદ્યામાં સમાવેશ થાય એવો કેટલોક વિષય અત્રે અમે આ પીએ છીએ. જ્યારે કોઈ જખમમાંથી અતિશય લોહી વહેવા લાગે, ત્યારે શું કરવું એ સવાલ ઘડ પડે છે. સાધારણ ઇલાજ તરીકે ખાવામાં ફેરમેફેસ અને કેલીફેસ, તથા માત્ર લગાડવામાં કેલેન્ડુલા લોશન ખસ થાય છે. ફેરમેફેસ દાખવાથી પણ સાધારણ જખમનું લોહી બંધ થાય છે.

ખાહોપચાર.

મોટા જખમમાં, અને ભારે રક્તસ્રાવમાં ઉપર ઉપરી રક્તસ્તંભક દવાઓ લગાડવી, પાટા બાંધવા, લીટ લગાડવા ઇત્યાદિથી કેટલીક વખત રક્તસ્રાવ બિલકુલ બંધ થતો નથી, તેનું એક સમજવા લાયક કારણ એ છે કે જખમમાંથી વહેતું લોહી બંધ થવા માટે એક ઉત્તમ ઉપાય એ છે કે તેને જરા હવા લાગવા દેવી.

હવાના સ્પર્શથી લોહીમાં જામી જવાનો ગુણ આવે છે. ઘણા શસ્ત્રવૈદ્યોએ પણ એ ઉપરથી એવો નિયમ કર્યો છે, કે જખમને તુરતજ ડ્રેસીંગ કરવું નહિ, પણ તેને જરાવાર હવા લાગે, અને લોહી જરા જામે તે પછી ડ્રેસીંગ કરવું. લોહી નીકળતું હોય, ત્યાં સુધી તેની ઉપર પાટો બાંધવાથી ફાયદાને બદલે નુકસાન થાય છે.

૧. શીતતા (Cold) :—ખરફ, ખરફનું પાણી, અગર ખરફના કકડાથી ભરેલી રખતની થેલીઓ રક્ત સ્રાવ બંધ કરવાને માટે બહુ ઉપયોગી છે. ઉંડેથી લોહી આવતું હોય, તો સ્વચ્છ ખરફના પાણીની પિચકારી પણ વપરાય છે. પ્રો. રીચર્ડસન ઇથરના કુવારાથી થંડી ઉત્પન્ન કરીને પણ રક્તસ્રાવ બંધ કરવાની લલામણુ કરે છે.

૨. ઉષ્ણતા (Heat) :—જેમ થંડીથી રક્ત પ્રવાહ બંધ થાય છે, તેમ ગરમીથી પણ બંધ થાય છે. થંડી લગાડવાથી કાંઈ વખત દર્દીને આઘાત-શોક-લાગે છે, પણ ગરમીથી તેમ થતું નથી.

૧૨૦° ફેરેન્હાઇટની ગરમીવાળું પાણી તે માટે ચોખ્ખું છે. પાણીમાં મીઠું નાખીને તે ઘણું જ ગરમ

કયું હોય, તો તે વધારે ફાયદાકારક છે. કેટલાક ડાક્ટરો અડધી મીનીટ જેટલો વખત પાણીની સ્ટીમ લગાડીને લોહી બંધ કરે છે. અસલ કડકડતા તેલના ચખ્ખા દધને લોહી બંધ કરતા, અને હજી પણ ગામડામાં કેટલાક લોક એ ઉપાય કરે છે, અને તેથી લોહી બંધ થાય છે.

૩. ફંલન—(Cauterization) લોહાના ખીલાને અગર તેવા કોઇ હથિયારને લાલચાળ ગરમ કરીને વહેતી ધમની ઉપર લગાડવાથી લોહી બંધ થઇ જાય છે. લોહી બંધ કરવાની આ એક ઘણી જુના વખતની રીત છે. લોહાના ખીલાને બદલે સીસાનો રસ અને ત્રાંખાનો રસ વપરાયાના ફર દાખલા પણ મળે છે; પણ તેથી બધી વખત લોહીબંધ થતું નથી કેટલીક વખત આમડી વધારે બળી જવાથી ઉલટું તુકથાન થાય છે, અને રક્તસ્રાવ પણ વધારે ચાલે છે, તોપણ જે કોઇવાર જરૂર પડે, તો હાલમાં માત્ર થોડું એક લાલ થયેલું લોડું માત્ર વહેતી ધમનીને અડાડવામાં આવે છે, એટલે રૂધિર બંધ થાય છે. આ સિવાય ફંલનને માટે ગંદવેનોકાંટરી અને થર્મોકાંટરીના યંત્રો આવે છે તે વધારે સલામતીવાળાં અને ફાયદાકારક છે. અગાઉ કેટલાક વખત સુધી ક્યારિથક એટલે નાઇટ્રેટ ઓફ સીલ્વરની સળી આવે છે, તે લગાડીને પણ રક્તસ્રાવ બંધ કરવામાં આવતો, અને હજી પણ કોઇ કોઇવાર તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. ફંલનને અંગ્રેજીમાં 'કૉટરાઇઝેશન' કહે છે.

૪. ધમનીપીડન અને ધમનીકુંચન (Forcippressure & Tortion)—કોઇ પણ રક્તવાહીનીમાંથી લોહીની ધાર ઉડતી હોય, તેને આર્ટરી ફોર્સિપ્સ નામના ચીમટાથી દાબી રાખવાથી તથા ચીમટાવડે પકડીને પાંચ સાત તેને આમળા દધને થોડીવાર પકડી રાખવાથી પણ તેનું મોટું આગો આપ બંધ થઇ જાય છે. શસ્ત્રપચાર વખતે આવા નાના મોટા ચીમટા તૈયાર રાખવામાં આવે છે, અને જે જે ધમનીમાંથી સેડ ઉટે, તેને પકડીને વજ દેવામાં આવે છે. આ ક્રિયાને અંગ્રેજીમાં 'ટૉર્શન' કહે છે, અને માત્ર ચીમટાથી દાબવાની ક્રિયાને 'ફોર્સિપ્રેચર' કહે છે.

૫. ધમનીબંધન (Ligature):—ધોરી નસ-માંથી લેતી વહેતું હોય, તે અટકાવવાને માટે ધોરી

નસને મજબૂત દોરીથી બાંધી લેવામાં આવે છે. એ ક્રિયાને અંગ્રેજીમાં 'લિગેચર' કહે છે. લિગેચરને માટે 'કેટગટ' નામની દોરી તૈયાર આવે છે તે ઉત્તમ છે. જે ધોરી નસોને માત્ર ચીમટા વડે વળ દીધો હોય છે, તે ધોરી નસોનાં મોઢાં બે ત્રણ દિવસે કાઢવાર ખુલી જાય છે, અને ફરીથી લોહી વહેવા લાગે છે; પણ જે તેને કેટગટથી બાંધી હોય તો પછી કદી લોહી નીકળી શકતું નથી.

ધમનીબંધન વખતે પાળવાના નિયમો.

૧. જે ધમની બાંધવી હોય, તેને ફરતો દોરો જઇ શકે એટલી આગળ ખેંચો.

૨. બંધનની ગાંઠને એવી રીતે ખેંચો કે જેથી ધમનીના અંદરનાં પડ તુટે, પરંતુ ઉપરના પડ અખંડિત રહે.

૩. ધમનીમાંથી લોહી બંધ થઇ ગયું હોય, અને ધમની જખમમાં દબાઇ ગઇ હોય, તો જાણીનેછે તેને ખેંચવી નહિ.

૪. જે જુના જખમમાંથી ફરીથી લોહી નીકળે, તો તે વહેતી ધમનીને શોધીને તેનું બંધન કરવું.

૫. ધમનીને બાંધ્યા પછી વારંવાર તેને બાંધ-છોડ કરવી નહિ, દોરાનો એક છેડા ટુંકા કાપી નાખવો, અને બીજા છેડા લાંબો રાખવો, તે ચારપાંચ દિવસે ખેંચવો, એટલે બંધન છૂટી જશે. જે ત્રણચાર દિવસે પોતાની મેજેજ બંધન છૂટી જાય તો વધારે સાફ.

૬. ધમનીની પાસેજ તેની કોઇ મોટી શાખા પડતી હોય, અને તે ધમની અથવા તેની આસપાસની ધમની અગડવાથી ઝૂલી ગઇ હોય, (કે જેને 'એન્યુરીઝમ' કહે છે) તો તે શાખાના મૂળ પાસે બંધન બાંધવું નહિ.

૬. સંઘટન (Direct pressure):—ધમનીની આસપાસના ભાગમાં દબાણ થવાથી પણ ધમનીપચ્છી વહેતું લોહી બંધ થઇ જાય છે. સાધારણ રીતે જ્યાં હાડકા જેવા કાંઈ કંઈ ભાગ હોય છે, ત્યાં તેની સાથે આંગળીવડે અંગુઠાવડે પાટાવડે કે ગાદીવાળા પાટાવડે દબાણ કરાય છે, એટલે વચમાં ધમની પણ દબાય છે, તેથી રક્તસ્રાવ બંધ રહે છે. આવા દબાણને અંગ્રેજીમાં 'ડાયરેક્ટ પ્રેચર' કહે છે.

વળી કેટલોક વખત લોહી નીકળતા આખા અવયવને ફરતો પાટો બાંધીને તેમાં લોહાનો સળીઓ અથવા લાકડાનો મજબૂત કડકો સુકીને પાટાને

આમણા દેવાથી પણ અવયવ ઉપર ઘણું દબાણ થાય છે, એટલે રૂધિર બીલકુલ ચાલી શકતું નથી. પેટ ઉપર તેમજ બીજા અવયવો ઉપર આવું દબાણ કરવાને લોહાનાં યંત્ર આવે છે. તેને 'ટુર્નિકેટ' કહે છે. હાથ પગ જેવા મોટા અવયવમાં વાદ કાપ કરવી હોય ત્યારે રબરની નળીના પટ્ટા આવે છે (જેને એસ્માર્ક બેન્ડ-Edsmarch's Bandage કહે છે, તેની અંદર લોહાની સાંકળ હોય છે, તે ખેંચીને સામે હુક ભરવી દેવાય છે, તેથી ઘાણું મજબૂત બંધન રહે છે) તે બાંધ્યા પછી અંગછેદન કરવામાં આવે છે તો પણ લોહી નીકળતું નથી.

૭. સૂચિપ્રધન (Acupressure):—આ રીત પહેલવેહેલી ગ્રે. સીપ્સને ૧૮૫૯ માં જાહેરમાં આણી છે. તેમાં કાચના માથાની પીનો તથા અસુક જાતની સોયો વપરાય છે. તે પીનોને અથવા સોયોનેજ વહેતી ધમનીની પાસેના માંસમાં ભરવી દેવામાં આવે છે, તે એવી રીતે કે ધમનીના ઉપર દબાણ થાય એટલે તેમાંથી નીકળતું લોહી બંધ થાય, અથવા તો પીન કે સોય વહેતી નસની પાસે માંસમાં ભરાય્યા પછી તે ધમનીને પીનની સાથે વાળાવડે એવી રીતે બાંધવામાં આવે છે કે લોહી વહેતું બંધ થઈ જાય છે. પીનોને એક બે દિવસ પછી કાઢી લેવામાં આવે છે આવી પીનો વાપરવાની આ બે મુખ્ય રીતો છે. તે સિવાય જરૂર પડે બીજી રીતો પણ વપરાય છે. આ રીતને અંગ્રેજોમાં 'એકુપ્રેસર' કહે છે.

૮. અવયવનું દબનમન (over or forced flexion):—કેટલીક વખત હાથ પગ જેવા અવયવને મજબૂત રીતે વાળી રાખવાથી, પણ રક્તસ્રાવ બંધ પડે છે. લોહીને બંધ કરવાની આ એક ઘણી સહેલી અને તાત્કાલિક રીત છે. પ્રકોષ્ટ એટલે કોણી ની નીચેના હાથના ભાગને જુગન તરફ વાળવાથી બ્રોહીની ગતિ પ્રકોષ્ટમાં મંદ પડી જાય છે; વળી જો કોણી પાસેના અંદરના ભાગમાં રૂમાલનો ટુચો મુકીને આવડા તરફ હાથને વાળીને તથા હથેળી આંગળા વગેરે ભાગ ખભા તરફ દબાવીને એ આખા અવયવને બીજા રૂમાલ વડે દાબી રાખવા માં આવે, તો હાથનાં નીચેના ભાગમાં વહેતું લોહી તદ્દન બંધ થઈ જાય છે. તેવીજ રીતે પગની બાજુ તરફ પણ કરી શકાય છે. સાથળને પેટ ઉપર લાવવા, પછી ઘૂંટણની પછવાડે લુગડાની ગાદી મુકવી, અને

ઘૂંટણની નીચેના પગને સાથળ ઉપર મજબૂત રીતે વાળી દેવો, અને જરૂર પડે તો બાંધી દેવો, એટલે તુરત લોહી બંધ થઈ જાય છે, આવી જાતનું દબનમન ડાક્ટરી મદદ આવી પહોંચે ત્યાં સુધી રાખવાથી ઘણું લાભ થાય છે. તેવી સ્થિતિ વધારે વખત સુધી રાખવાથી દર્દીને દુખ થાય છે. તેથી તે સ્થિતિ લાંબા વખત સુધી રાખી શકાતી નથી. હાથ પગનું લોહી બીજી કોઈ રીતે બંધ પડતું નથી, ત્યારે ડાક્ટરોને પણ આ ઉપાય લેવાની જરૂર પડે છે. વળી જો ભાગમાંથી લોહી પડતું હોય તે ભાગને નીચે નહિ રાખતાં ઉંચે રાખવાથી પણ લોહી ઓછું વહે છે, એ નિયમ સહેલાઈથી સમજાય તેવો છે, અને જરૂર પડે, ત્યારે તે નિયમનો પણ લાભ લેવા શક્યું નહિ. ગર્ભાશયમાંથી બહુ લોહી વહેતું હોય, તો કમ્બરનો ભાગ ઉંચે રાખીને જાતી મસ્તક વગેરે ભાગ નીચા રાખવા એટલે લોહી ઓછું વહેશે અને બી બેલાન થશે નહિ.

૯. રક્તસ્તંભક દવાઓ (Styptics):—કેટલીક દવાઓમાં લોહીને બંધ કરવાનો ગુણ હોય છે, તેવી દવાઓને અંગ્રેજોમાં 'સ્ટીપ્ટીક્સ' કહે છે. તેમાંની કેટલીએક અત્રે આપી છે.

૧. ફટકડી:—આ દવા સહેલાઈથી મળી શકે તેવી છે. બજારમાં વેચાતી ફટકડીને ડુલાવીને તેનો ભુકો, અગર તેના ભુકાને પાણીમાં ગાળીને પછી વપરાય છે. કાંઈ વખત એલોપેથિક ડાક્ટરો તેનો ભુકો ખાવાને માટે આપે છે, અને ખાવાથી પણ તે અંદરના રક્ત પ્રવાહને બંધ કરે છે.

૨. માયાનાં સત્ત્વો:—બજારમાં માયદળ અથવા માયાં નામના સોપારી જેવાં શ્ણો સુકાઈ ગયેલાં વેચાય છે. તેમાં ગ્રાહી ગુણ ઘણું હોય છે. તેની અંદરથી ટાનીક આસીડ, અને ગાલીક આસીડ એવાં બે ખાટાં અને તુરાં સત્ત્વો કાઢવામાં આવે છે. બહારથી છુકી રૂપે અગર પાણીમાં મેળવીને લગાડાય છે. અંદરના રક્ત પ્રવાહ અટકાવવા માટે પણ એલોપેથિક ડાક્ટરો તેનો ઉપયોગ કરે છે.

૩. ફટકડીનો ભુકો અને ટાનીક આસીડ બન્ને એકત્ર કરીને પણ બહારથી લગાડાય છે.

૩. આલ્કોહોલ અને ટર્પેન્ડાઇન:—આલ્કોહોલ અને લોહી જેને ટર્પીટન તેલ કહે છે, તે બન્ને માં રક્ત સ્થંભક ગુણ છે. વળી તેઓ કેટલેક દરબજે જંતુનાશક પણ છે.

૪. એસેટીકઆસીડ, અથવા વાઇનગર :— આ ખટાસવાળી ચીજ પશુ કેટલેક દરજ્જે રક્ત-સ્થંભક છે.

૫. સલ્ફેટ ઑફ કૌપર :—તેનું ગુણરાતી નામ મોરચુ છે. ત્વચામાંથી થોડું ઘણું લોહી નીકળતું હોય, તે બંધ કરવા માટે આ દવા બહુકામની છે. એક વખત તેની ભૂકી દાખી એટલે જરા બળશે ખરું, પણ પછી જખમ હોય, કે ચાંદુ હોય પણ તે તદ્દન રૂઝાઈ જશે. મોરચુ એ જ નતને ત્રાંખાનો ક્ષાર છે. તેનો ગુણ દાહક, રોપણ અને જંતુનાશક છે.

લીકર ફેરીપરકલોરાઇડ :—લોહની ઔષધિઓ માં રક્તસ્તંભક ગુણ છે. આ દવા લોહની બનાવટ છે, અને તે બહારથી લગાડાય છે. એલોપેથિમાં ટીકચર ફેરી પરકલોરાઇડ અંદરના રક્તસ્થાવને બંધ કરવાને માટે પીવા અપાય છે. કેટલાક ડાક્ટરો બહારથી લીકર ફેરી પર સલ્ફેટ લગાડવાની બલામણ કરે છે. આ દવાથી કપડાં બગડે છે, માટે સંભાળથી વાપરવાની જરૂર છે.

કોલોડીઅન :—કોલોડીઅનમાં લીન્ટનો કકડો બોળીને જખમ ઉપર મુકવાથી લોહી બંધ થાય છે અને રૂઝ જલદી આવે છે.

સ્પીટ્ટીક કોલોઇડ :—ઇથરમાં ટાનીન અને કોલોડીઅનવાળા એકાદ પદાર્થને ઉમેરીને આ દવા બનાવવામાં આવે છે. ન્યારે તે લગાડાય છે, ત્યારે ઇથર ઉડવા લાગે છે એટલે ટાનીનઅને રૂઝેવો પદાર્થ આમડીને ચોટી રહે છે, તેથી નાના જખમો બહુ સારી રીતે રૂઝાય છે.

ટીકચર હેમેમેલીસ :—આ દવાનો ૧ ગ્રામ એક આઉન્સ પાણીમાં મેળવીને જખમ ઉપર લગાડવાથી પશુ લોહી બંધ પડે છે. એલોપેથિમાં આ દવા લોહી બંધ કરવા માટે પીવાને પણ અપાય છે.

એ સિવાય લોખાનનાં ફુલ, જસતનાં ફુલ (ઝીંકસીસલ્ફ), કાથો, દડમની છાલ, ચાકનો ભુકો બાવળની છાલ, ધાવડીનાં ફુલ, મોચરસ, અર્ગટ રહેંટની વગેરેમાં રક્ત સ્તંભક ગુણ હોય છે, અને બીજી વસ્તુના અભાવે તેમનો ઉપયોગ થઈ શકે છે, નાના જખમમાં ડાથાનો અને ચાકનો ભુકો તાત્કાલિક ઈલાજ માટે સારો છે. પણ તે ફેરમ ફોસની ભુકી જેવો સહામતીવાળો નથી.

ત્વચામાં દવાની પિચકારી મારીને લોહી બંધ કરવાની રીત :—

સીકલેક્ટાન્યુટમના પ્રવાહિ સત્વનાં દહ દીપાંત્રી ત્વચામાં પિચકારી મારવાથી શરીરના અંદરના અવયવોમાંથી થતો રક્તસ્થાવ બંધ થાય છે, કેટલાક કેસોમાં અર્ગટના સત્વની પિચકારી તેવીજ રીતે મારવાથી ફાયદો થાય છે.

ફ્રેસ બોલીને લોહી ચઢાવવાની ક્રિયા.
રક્તસંક્રામણ.

(Transfusion of blood—ટ્રાન્સફ્યુઝન ઑફ બ્લડ.)

લોહી વહેતું બંધ કરવા માટે અને દહિને મોતમાંથી બચાવવા માટે જે અનેક ઉપાયો શોધ્યા છે, તેમાંનો આ એક ઉપાય ઘણા જુના વખતનો છે. તેમાં દહીંની શિરા અગર ધમની બોલીને બીજા સાબ માણસની ધમનીમાંથી લોહી યંત્રવડે દાખલ કરવામાં આવે છે, તેની બે જુદી જુદી રીતો છે.

૧. નન્ડુસ્ત માણસનું ધોરી નસનું લોહી કાઢીને તેમાંથી ફિલ્ડિન કાઢી લઈને પછી દહીંની શિરામાં તેવી જ હાલતમાં, અગર તો મીઠાના પ્રવાહિ (સેલાઇન સોલ્યુશન) સાથે મિશ્ર કરીને દાખલ કરાય છે. આ રીતને ‘ઇન્ડાયરેક્ટ ટ્રાન્સફ્યુઝન’ કહે છે.

૨. નન્ડુસ્ત માણસની શિરામાંથી કાળું લોહી દહીંની શિરામાં પરખાયું ચઢાવાય છે. આ રીતને ‘ડાયરેક્ટ ટ્રાન્સફ્યુઝન’ કહે છે.

એ બંને ક્રિયા અમુક યંત્રોની મદદ વડે કરવામાં આવે છે. અને તે અનુભવી ડાક્ટર સિવાય બીજાએ કરવા જેવી નથી.

શિરાને બોલીને મીઠા વગેરેનો પ્રવાહિ ચઢાવવાની રીત. પ્રવાહિનિષ્કેપણ.

(Infusion of solutions—ઇન્ફ્યુઝન ઑફ સોલ્યુશન્સ.)

ઉપર લખેલા લોહી ચઢાવવાના પ્રયોગો કરવાથી ડાક્ટરોને એવો અનુભવ થયો કે રક્તસ્થાવ થતો હોય તેવા દહીંને બચાવવા માટે તથા લોહી બંધ કરવા માટે જે પદાર્થની જરૂર છે, તે માત્ર સારા

માણસનું લોહી નથી, પરંતુ કમી થયેલા લોહીની જગ્યા પુરનાર કાંઈ અનુકૂળ પ્રવાહિ છે. કેટલાક સર્જનોએ દુધ ચઢાવવાના પ્રયોગો કરી નેયા છે, પણ તેમાં બેધએ તેવી ફતેહ મળી નથી. ત્યાર પછી મીઠા (સોડીઅમ ક્લોરાઇડ) ના પ્રવાહિને પીંચારી વડે હાર્દીની શિરામાં ચઢાવવાના પ્રયોગ કરવામાં આવ્યા, અને તે સારી રીતે ફતેહમંદ નીવડ્યા છે.

આ ઉપાય કરવા માટે જે પ્રવાહિ વપરાય છે, તે ગરમ કરીને નિર્દોષ (સ્ટરીલાઇઝડ) કરેલા પાણીના ૧ પીન્ટમાં ૧ ગ્રામ કાંઈપણ મેલ વિનાનું એકકપું નિમક મેળવીને તૈયાર કરાય છે, અને તે પ્રવાહિ ૧૦૫° થી ૧૧૦° ફેરનહાઇટ ગરમ હોય, ત્યારે હાર્દીની શિરામાં દાખલ કરવામાં આવે છે. તેને દાખલ કરવાના યંત્રને 'કેન્યુલા' કહે છે. તે કાચની અગર ધાતુની એક નાની નળી હોય છે, તેને એક છેડે 'કોક' હોય છે, અને બીજે છેડે ચાંચ જેવી વળેલી અણી અને તે અણીની પાસે જરા દડાની માફક કુલેલો લાગ હોય છે. કોકવાળી બાજુએથી રખરની નળી લગાડાય છે. કેન્યુલાને અણી વાળા ભાગ હાર્દીની શિરામાં દાખલ થાય છે. કેન્યુલા રખરની નળી વગેરે જે જે વસ્તુઓ આ ઉપચારમાં લેવામાં આવે છે, તેને તેજ વખતે ગરમ પાણીમાં ઉકાળીને અથવા કાર્બોલિક લોશનવડે સારી રીતે સાફ કરવામાં આવે છે, અને પછીજ વપરાય છે. સાધારણ કેસોમાં ૪ થી ૫ પીન્ટ જેટલું મીઠાનું પાણી આ રીતે શરીરમાં દાખલ કરવામાં આવે છે. કાંઈ વખત થોડી થોડીવારે એ પ્રમાણે ફરીતે પાણી ચઢાવવાની જરૂર પડે છે. આ ક્રિયા આટલું વાંચીને કરવા જેવી નથી. અમે માત્ર થોડી સમજવા જેટલીજ હકીકત આપી છે. પ્રયોગ કરનારને ઘણું વધારે જાણવાની જરૂર છે, જે માત્ર ડાક્ટરો પાસે રહીને કામ કરવાથી મલૂમ પડે છે. લોહી અગર પ્રવાહિ યંત્ર મારફતે ચઢાવવાની જરૂર પડે છે, તેવી સ્થિતિઓ.

૧. લાંબા વખતથી રક્તસ્ત્રાવ ચાલ્યા કરતો હોય, અને તેવા રક્તસ્ત્રાવને લીધે નબળાઇ આવી ગઈ હોય.

૨. જખમમાંથી ઘણું પડ અથવા ઘણી રસી વહેતી હોય, અને તેથી નબળાઇ આવી ગઈ હોય.

૩. સેપ્ટીસીમીઆ, પાઇમીઆ કે એવો કાંઈ લોહી વિકાર થયો હોય, અને તેથી લોહી પોષણ આપવા લાયક રહ્યું ન હોય.

૪. લોહીમાંથી ફિબ્રીન ખૂટી ગયું હોય, કે તંતુ જળ-ટીસ્યુ-બગડી ગઈ હોય, અથવા ધસાઇને નાશ પામી હોય,

૫. કાલેરા જેવા કાંઈ સખત વ્યાધિથી, અથવા જખમમાંથી શરીરમાં જુદા જુદા રસો તથા લોહી તદ્દન કમી થઈ ગયાં હોય.

ખાસ કરીને આ પાંચ સંજોગોમાં લોહી ચઢાવવાની જરૂર પડે છે.

સ્થાનિક નિર્જીવતા, અને પ્રસરતો અંગ વિકાર.

(Gangrene ગેન્ગ્રીન.)

કેટલીક વખત જખમ સુધરવાને બદલે બગડતો જાય છે, અને તે એટલો બધો બગડે છે, કે તેને લીધે માંસનો લોચો નિર્જીવ થઈ જાય છે, તથા સડે છે, એવા માંસના લોચાને 'સ્વફ' કહે છે, પણ જ્યારે તેની સાથે હાડકાં અને આસપાસનો વધારેને વધારે ભાગ એક સરખી રીતે ક્રમે ક્રમે નિર્જીવ થતો જાય છે, ત્યારે તેને ગેન્ગ્રીન એટલે સ્થાનિક નિર્જીવતા કહે છે.

કારણો:—(૧) છૂંદાએલો જખમ એ સ્થાનિક નિર્જીવતાનું એક મુખ્ય કારણ છે. અસ્થિભંગ કે મૂઠ મારમાં સારવાર બરાબર ન થઈ હોય, તો પણ ગેન્ગ્રીન થાય ખરું. સુરેખ જખમોમાંથી ચાંદાં નીપજતાં નથી, પરંતુ કચરાએલા જખમમાંથી ચાંદાં પડે છે, અને તે ચાંદાં જો જલદી રૂઝાય નહિ, તો તેમાંથી કાંઈવાર વધારે ભયંકર બીગાડ થાય છે. રેલગાડીના, આગબોટોના, મોટા સંચાકમના કે મકાનોના અકસ્માતમાંથી જે મરડ, કચર, માર, જખમ ઇત્યાદિ વગેરે થાય છે, તે કાંઈ વખત એવી સખત હોય છે, કે તેને લીધે અવયવો મડાલ થઈ જાય છે. (૨) રૂધિરના વહેવામાં કાંઈ અવરોધ થવાથી પણ સ્થાનિક નિર્જીવતા ઉત્પન્ન થાય છે. દાખલા તરીકે, ધમનીમાં જમી ગયેલા રીધીનનો કે લોહીનો ગઠો કે કાંઈ પણ વિજ્ઞાતીય પદાર્થ (એમ્બોલિઝમ), ધમની ઉપર ઘણાજ કરતી હોય એવી કાંઈ અંધિ, રક્તાશયની

નળગાદ, કે અતિશય ટાઇટ કપડાં, પદ્મ, કે બેડા ઈત્યાદિ કારણથી લોહી ખરાબર ફરી શકતું નથી, અને તેથી પણ થોડાક માંસનું મૃત્યુ થાય છે. (૩) અતિશય થંડા કે અતિશય ગરમ પદાર્થનું દીર્ઘસેવન કરવાથી પણ એવીજ અસર થાય છે. ખરફને લીધે શરદી લાગવાથી કે અંગારાથી દાઢવાથી પણ માંસ નિર્જીવ થઇ જાય છે. (૪) હલકી ચાલચલગત, દારૂનું વ્યસન, અનિયમિત આહાર, ખરાબ ખોરાક સીકિલ ડ્રોન્યુટમ, અર્ગટ, ક્રોકરપર, વિલાયતી રાઇ નામનું અનાજ એ વસ્તુઓના સેવનથી પણ કેટલીક વખત ગ્રેન્ડીન થઇ આવે છે, (૫) હારિપટલમાં કેટલીક વખત આ રોગનો એક લાગી જવાથી સારા દર્દીઓને પણ ગ્રેન્ડીન લાગુ પડે છે. મધુપ્રમેહવાળા અને પેસાખમાં આલ્બ્યુમીન જતો હોય એવા દર્દીને આ રોગ કાંઇ વાર એકદમ થઇ આવે છે.

પ્રકાર:—તીક્ષ્ણવિકાર અને દીર્ઘ વિકાર આ બે મુખ્ય પ્રકાર છે, પણ તીક્ષ્ણવિકારમાં આર્દ્ર, અન્ય વ્યાધિ જન્ય, અને ત્રણજન્ય એવા ત્રણ પેટાભાગ થાય છે, અને દીર્ઘવિકારમાં સુષ્ક, અને પ્રકૃતિ જન્ય એવા બે વિભાગ પડે છે. કેટલાક શસ્ત્રવૈદ્યો તેના કારણોને અનુસરીને તેના વિભાગ પાડે છે.

ચિન્હ:—શરૂઆતમાં ચાંદું સડતું હોય તે સુધરતું નથી, ચાંદામાંથી મરી ગયેલા માંસના રજકણો બહાર નીકળી જાય છે, એમ કરતાં એક કે વધારે મોટા લચકા ફટા પડી જાય છે. આસપાસનો ભાગ સૌથી પહેલો લાલ થઇ આવે છે, પછી તે જરા ભૂરાશ પકડે છે. સારા ને ખરાબ માંસ વચ્ચે લીટા પડે છે. ખરાબ માંસમાં ચાંડાં પડેલાં જણાય છે; કાંઇવાર તે ભાગ સફેદ થઇ જાય છે. ઉપર ફેડલા થઇ આવે છે. સ્પર્શ કરતાં તે ભાગ થંડો પડી ગયેલો લાગે છે; અંદરથી ગંધાતી સડના જેવી વાસ આવે છે. તે ભાગમાં નાડીનું વહન બંધ પડી જાય છે, સ્પર્શ જ્ઞાન પણ રહેતું નથી, એટલે તે ભાગમાં ચીમટો ભરવાથી કાંઇ લાગણી થતી નથી, તોપણ અંદર દુખાવો લાગ્યા કરે છે. વળી તે અવયવમાં હાલવાની અગર કાંઇ કાર્ય કરવાની પણ શક્તિ રહેતી નથી.

માંસ નિર્જીવ થયું છે કે નહિ તેનો કાંઇક વખત નિશ્ચય કરવામાં મુશ્કેલી પડે છે; કેમકે માત્ર સિરાઓનું લોહી ભરાઈ રહ્યું હોય, અને પાછું જઇ

શકતું ન હોય, ત્યારે પણ એવોજ દેખાવ થાય છે. એવે પ્રસંગે માંસને દાખી જોવાથી જો રંગ ઓછો થાય, અને દબાવું લઇ લીધા પછી જો રંગ પાછો હોતો તેવો થાય, તો એમ સમજવું કે તે માંસ નિર્જીવ થયું નથી.

ઉપરનાં સ્થાનિક ચિન્હોની સાથે દર્દીને થોડો થોડો તાવ જોને 'હેક્ટીવ શીવર' કહે છે, તે આવવા લાગે છે. અગડી ગયેલા માંસની સીમા ખતાવનારી લીટી, જોને 'ડીમાર્કેશન લાઇન' કહે છે, તે ત્રાંસી હોય છે, અને તે માંસ અગડે છે, તેમ તેમ વધારે સ્પષ્ટ થાય છે.

તીક્ષ્ણને આર્દ્ર વિકાર થાય, ત્યારે ઉપરના જેવાં ચિન્હો શરૂ થાય છે, માંસ સડવા લાગે છે, સોજો ચડે છે, રસી બહુ ગંધાતી હોય છે, અને સડતા માંસમાં દુખાવો ઘણો લાગે છે, તેને દાખવાથી પાણીના પરપોટા ફુટવાના જેવો અવાજ સંભળાય છે. દર્દીની તન્દુરસ્તી એકંદરે રીતે બહુ નમળી પડી જાય છે. ઉંઘ આવતી નથી, ચહેરા લેવાઇ જાય છે, લોહીમાં સડતું ઝેર દાખલ થવાથી તેના ચિન્હ દેખાય છે. એવેની ઘણી લાગે છે, હેડકી ઉપડે છે, સન્નિપાત થાય છે, અને દર્દી મરણ પામે છે. આ એક સાધારણ વિકારનું રૂપ છે.

જો ટ્રામેટિક ગ્રેન્ડીન એટલે કાંઇ અકસ્માતને લીધે મૂઠ માર પડવાથી કે વાગવાથી નિર્જીવતા થઇ હોય, તો કચરાએલા ભાગો એકએક નિર્જીવ થઇ જાય છે, અને તેનો ઝેરી વિકાર આસપાસ ઝડપથી ફેલાવા લાગે છે, તેથી કેટલો ભાગ નિર્જીવ થયો છે, તેની સીમા ખતાવનારી લાઇન શોધવામાં વખત ગુમાવવો એ ભય ભરેલું છે. એ કારણથી શસ્ત્રવૈદ્યો એવા જખમ થયા પછી તરતજ અગડેલા ભાગનું 'એમ્પ્યુટેશન' એટલે છેદન કરે છે. એ કરવું અને કરવા દેવું એ બન્ને કામ દર્દીને માટે બહુ હાયદાકારક છે. કેટલાક દર્દીઓ અને તેમના સગા આ અગત્ય સમજતા નથી, તથા સડતા અને મરી ગયેલા ભાગને કાપી કાઢવાની ઝાકટરને રજા આપતા નથી, તેથી સડો વધારે ફેલાય છે, એટલે પછી લાંબે વખતે દર્દીને બીલકુલ ગયાવી શકાતો નથી. એવા અકસ્માતને વખતે જો મીનીટ જાય છે, તે અમુલ્ય હોય છે, અને છેદન કરવામાં જેટલો વિલંબ થાય છે, તેટલો દર્દીના જીવનના ભાગ છે. છેદન પણ કચ-

રાએલા ભાગથી જેમ વધારે દૂર એટલે કે થોડાક સારા ભાગ સુકીને કરવામાં આવે, તેમ વધારે સાફ છે, કારણ કે મૃત માંસ કાપ્યા પછી પણ ને જરાએ ચેપ રહી ગયો હોય, તો બાકી રહેલા ભાગમાં ગેન્ગ્રીન પેદા થાય છે. આવી ટ્રામેટીક ગ્રેન્ગ્રીન નખ-ળાઇવાળાને વધારે જોરથી લાગુ પડે છે, અને તેથી એક જીવાન અને મજબુત માણસને કાંઇ વાગ્યું હોય તો ગ્રેન્ગ્રીન થવાનો જોરલો સંભવ છે, તેના કરતાં વૃદ્ધ નિર્બળ કે વ્યાધિગ્રસ્ત માણસને અકસ્માતથી વાગ્યું હોય, તો ગ્રેન્ગ્રીન થવાનો વધારે સંભવ છે. આ જાતના વિકારનાં તાવ વગેરે બીજાં ચિન્હો ધણે ભાગે આર્દ્ર વિકારને મળતાં હોય છે.

સુષ્ક વિકાર જે વૃદ્ધ માણસોને વિશેષ લાગુ પડે છે, તેનાં ચિન્હો મંદ હોય છે. શરૂઆતમાં નિર્જીવ થનારા ભાગમાં નખળાઇ લાગતી હોય; જરા દાહ થતો હોય તેમાં કે કોઈ ચટકા જારતું હોય એવું લાગે છે, અને પછી તે દાહ ચટકા કે નખળાઇ એકાએક બંધ પડી જાય છે, અથવા સોજાં કે વરમ કે દુખાવો થવાના કાંઇપણ ચિન્હ વિના તે ભાગ થોડો, ને ખોટા રંગવાળો થઇને ચીમળાવા લાગે છે, અને ક્રમે ક્રમે એક કણ, સુકાઇ ગયેલો, સ્પર્શ માન વિનાનો, તથા જાંબલી કાળા રંગનો પિંડ હોય એવો થઇ જાય છે. દુખાવો તે ભાગમાં કમીજસ્તી ચાલ્યા કરે છે, અને દર્દી ઉઘી શકતો નથી. ધણું કરીને બગડતા માંસમાંથી કોઇ ભાગ જુદો પડી જતો નથી, પણ ચામડી હાડકા વગેરે એકબીજાને ચોટી રહે છે, અને તેમાંથી કાંઇપણ વાસ કે રસી નીકળતી નથી. કવચિત ખરાબ વાસ ઉત્પન્ન થઇને થોડુંક માંસ સડવા લાગે છે, અને આખા શરીરને હરકત કરનારાં તાવ વગેરે ચિન્હો જણાય છે, પણ આવું રૂપ જવરલે નેવામાં આવે છે. સુષ્કવિકાર ખતતાં સુધી પગને અંગુઠીથી શરૂ થતો માલૂમ પડે છે, તોપણ કોઇવાર હાથ, નાક, કાન, કે જીભમાં પણ તેની શરૂઆત થાય ખરી. આવી જાતના વિકારમાં કેટલીક વખત ચામડી ઉપર ખરજવાં, કે ચાંદાં પડે છે. સુષ્કવિકારમાં લાંબે વખતે રક્તદોષ થઇને તાવ આવવા લાગે છે, પાકું થાય છે, રક્ત-શય, ફેસાં, કે ગુરદાનો કાંઇક વ્યાધિ થાય છે, નખ-ળાઇ વધતી જાય છે, અને શરૂઆતથી ઉપચાર ખરાબર ન થાય તો અંતે દર્દીના આત્મા બગડી ગયેલા દેહને છોડી દે છે.

મધુપ્રમેહવાળા આસામીને આવો વિકાર થવાનું એક કારણ એ છે કે તેના લોહીમાં ઝેરી જંતુઓની સામે થવાની શક્તિ કમી થઇ ગઇ હોય છે, અને તેથી ઝેરી જંતુઓ તેને જલદી લાગુ પડે છે. બીજું કારણ એ છે કે તેની ધમનીના પડો અને ચામડી ઉપરની મજબૂત તંતુઓ પણ બગડી ગઇ હોય છે. મધુપ્રમેહના તીક્ષ્ણ દર્દ વાળાને તેમજ ૪૦ વર્ષની અંદરના જીવાનોને આ રોગ ધણું કરીને લાગુ પડતો નથી. દર્દીને પગ ઉપર કાંઇક વાગે છે, એટલે તેમાંથી એકદમ આવો વિકાર શરૂ થાય છે, અને જો ઉપાય ખરાબર થાય નહિ તો પગનો થોડોક ભાગ પડે થઇને સડવા લાગે છે.

હોસ્પીટલ ગ્રેન્ગ્રીન નામનો વિકાર હોસ્પીટલોમાં સારવાર માટે રહેનારા દર્દીઓમાં એકાએક થઇ આવતો માલૂમ પડે છે. પુરતી સ્વચ્છતા નહિ જળવવાથી જંતુઓ એ ચેપ ફેલાવે છે, એમ માનવામાં આવે છે. શરૂઆતમાં માત્ર એક ફાંડકો થાય છે, એ ફાંડકો ફુટે છે, એટલે અંદર કાળું અને ભુરાશ-પડતા રંગનું ચાંદુ દેખાય છે, ચાંદામાંથી પાતળી ગંધાતી રસી નીકળે છે, ચાંદુ મોટા વિસ્તારમાં એકદમ ફેલાતું જાય છે, અને તેની કાર બહાર ઉઘી વળેલી રહે છે. આસપસની ચામડી જાંબલી અને રંગબેરંગી ચાકાવાળી થતી જાય છે, આ સાથે, અને કાંઈક વખત તો ચાંદામાં કાંઇપણ ફેરફાર થયા પહેલાં પણ શરીરના ત્રાસજનક ચિન્હો શરૂ થાય છે. ટાઇ-ફોઇડની જેવો ૧૦૪° કે ૧૦૫° ડીગ્રી તાવ આવે છે, ખેચેની અને અશક્તિ એટલી બધી લાગે છે, કે દર્દીનું હૃદય બંધ થઇ જશે એવું ભાસે છે. કાંઈક વખત એવા ચાંદામાં રતવા—હોસ્પીટલ ધરીસીપે-લાસ—થઇ આવે છે, અને તેને લીધે દર્દીની હાલત બહુ ભુરી થાય છે. આવો ચેપ કોઇવાર ઉમરૂપ ધારણ કરે છે, ત્યારે હોસ્પીટલના બધા દર્દીઓને અને સારવાર કરનારા માણસોને બચાવવા માટે સખ્ત ઉપાયો લેવા પડે છે. કેટલીક વખત ગેન્ગ્રીન એવું સખ્ત અને ઉમરૂપે થવાને બદલે હલકારૂપમાં પણ રહે છે. તે વખતે દર્દીની સ્વભાવ કોષી ને ચીડીઓ થઇ આવે છે, ચાંદાવાળો ભાગ દુખે છે, તૃષા બહુ લાગે છે, ખાવાની રૂચિ થતી નથી અને મોળ આવે છે. તે સાથે થોડો ધણો તાવ પણ આવે છે. જખ-મવાળો ભાગ તપાસી જોતાં તે ઉપરના વ્યાધિની માફક કળો થવાને બદલે ભુખરા મેલા અને જરા

સંદેહ રંગનો દેખાય છે, તેની આસપાસનું માંસ વાદળીના જેવું પોચું પડી જાય છે, અને તેમાં રસીનો જમાવ થયો હોય છે, તે દાખવાથી બડમ-ડીઆનો અવાજ આવે છે. તેમાંની રસી સાથે કાંઈ વારે જરા પર હોય છે, અને તે ગંધાતી હોય છે. દર્દીની નાડી એક મીનીટમાં આશરે ૧૩૦ થી વધારે ચાલતી હોય છે, અસક્તિ ધીમે ધીમે વધતી જાય છે, કેટલાકને બહુ પરસેવો આવવા લાગે છે તો કેટલાકને ઝાડા થઇ આવે છે, તોપણ ઉપર લખેલું કાળા રંગવાળું ગેન્ઝીન જેટલું પ્રાણુધાતક છે, તેટલું આ દ્રિકા રંગનું ગેન્ઝીન પ્રાણુધાતક નથી.

કેટલીક વખત જે દર્દી હૌસપીટલમાં ન રહેતો હોય, તેને પણ ગેન્ઝીનનો ચેપ લાગુ પડે છે, અને તે વખતે તેને ઇન્ફેક્ટીવ ગેન્ઝીન થયું એમ કહેવામાં આવે છે, બેસીલસ ઇડીમેટીસ મેલીમી એ નામનો જંતુ એ ચેપી વિકારમાં ધણી વખત માલૂમ પડ્યો છે. વળી બેસીલસ ઇરાજીનીસ કૃષ્ણલેટસ નામનો જંતુ પણ કેટલીક વખત હોય છે, અને તે જંતુને લીધે શરીરના જુદા જુદા ભાગોમાં ઘણા વાયુ-ગ્લાસ-ઉત્પન્ન થાય છે. દર્દીના મરણ પછી તેના મૃત્યુની તપાસ કરતાં આ જંતુને લીધે મૃત્યુમાં ઘણાં શીશુ અને વાયુ માલૂમ પડે છે.

કેટલીક વખત જ્યારે અસ્થિનો ભંગ થયો હોય છે, અને અસ્થિને સાફ કરવાને માટે વાંસના ચાપડાં લગાડ્યાં હોય છે, ત્યારે તેના ઘણા દયાણુને લીધે ગેન્ઝીનના જેવી સ્થાનિક નિર્જીવતા કાંઈવાર થાય છે, અને આજીવાણુનો ભાગ સડે છે. ચાપડાં બાંધ્યા પછી થોડાક દિવસમાં અંદર દુખાવો (ન્યુરાલ્જીઆની જાતનો) થવા લાગે છે, પણ તરત તે દુખાવા તરફ દર્દીના સગાં કે સારવાર કરનાર કાંઈએ ધ્યાન આપતાં નથી, અને પછી જ્યારે પાટો છોડવામાં આવે છે, ત્યારે અંદર સંદેહ અને નિર્જીવ થયેલો ચામડો દેખાય છે. આ નિર્જીવતા કાંઈવાર થોડાક ભાગમાં જ હોય છે, અને કાંઈવાર ઉંડે સુધી પહોંચી હોય છે. બીજાનામાં લાંબા વખત સુધી પડી રહેવાથી દર્દીઓને જે પાકાં થાય છે, તે પાકાંમાં પણ આવો નિર્જીવતા વાળો વિકાર માલૂમ પડે છે, અને જો દર્દી બહુ નબળો પડી ગયો હોય, વધુ હોય, સમ રીતે વ્યાધિગ્રસ્ત હોય કે તેને પક્ષાઘાત થયો હોય, તો તે નિર્જીવતા પાકાંની થોડીક જગ્યામાં

રહેવાને બદલે આસપાસ ફેલાવા લાગે છે, અને દર્દીના જીવનને વધારે દુઃખરૂપ બનાવે છે.

કાંઈ વખત એવું બને છે કે દર્દીને કાંઈ વાચ્યું હોય છે, અગર ચાંદું પડ્યું હોય છે, તે ભાગ ઉપર કાંઈ દાહક રસાયણિક દવા લગાડવામાં આવે છે, અગર તો કાર્બોલિક આસિડના સોશનનું કપડું ચુકવામાં આવે છે, તેને લીધે અભયમ જેવી રીતે ગેન્ઝીન થઇ આવે છે. તે પ્રમંગે પાટો અસાધારણ રીતે મજબૂત મંધાયાનો દોષ હોતો નથી પણ માત્ર દવાની અસરજ દોષપાત્ર હોય છે.

ઉપાય:—ઔષધોપચાર અને શસ્ત્રોપચાર બન્ને પ્રકારના ઉપાયની જરૂર પડે છે. તે સાથે સાદા પણ પૌષ્ટિક ખોરાકની ઘણી જરૂર છે.

ઔષધોપચાર:—આસેનિકમ, આયોડીનમ, મીનીમમ, કોટેલસ, લેગિસીસ, સિકેલ કોર્નુટમ, સીલીસીઆ, એકાનાઇટ, બેલાડોના, કાર્બો વેજેટબી લીસ, યુકેર્બીઅમ, હેલીબોરસ, હાયોસાયમ, સેમિના, સ્કવીલા, સલ્ફર, વગેરેમાંથી લક્ષણો જોતાં જે યોગ્ય લાગે, તે ખાવા અપાય છે. જો તાવ સખત આવે, અને જખમ બગડશે એમ શંકા થતી હોય, તો એકાનાઇટ દીવસમાં ત્રણ ચાર વખત પીવા આપવું, જખમવાળા ભાગ ઉપર કૅલેન્ડ્યુલા લગાડવું. ત્વચા તુટી ન હોય, પણ મુદમાર વાગ્યો હોય, તો આનિકા લગાડવું. દર્દીને ઉંઘ આવે, તે માટે કાલીફોસ, કોફીઆ કે એવી કાંઈ દવા આપવી. મધુમ્રમેહ કે પેસાબનો કાંઈ વ્યાધિ હોય, તો તેની દવા કરવી.

બગડેલા ભાગને હાઇડ્રોજન પર ઓક્સાઇડથી ઘોળને સાફ રાખવો, અને મૃત માંસને કાપીને છૂટું પાડવું એ બહુ જરૂરનો ઉપચાર છે. તે ભાગ ઉપર પાટો બહુ કઠણ હોય, તો નરમ કરવો; દયાણુ કમી કરવું; શેક કરવાથી ઠીક લાગે, તો ગરમ પાણીમાં કપડું બોળીને શેક કરવો, અગર કાંઈ ગરમ કપડું સારી રીતે વીંટી રાખવું. આસપાસના સારા માંસને ચાંપી-મદદન-કરવું. દર્દવાળો ભાગ ટેકા સુકીને ઉંચો રાખવો. જો એકદમ કાપવાનું બની શકે નહિ, અને થોડાક ભાગજ બગડ્યો હોય તો ક્યારેક અગર નાઇટ્રીક આસીડ લગાડવું, અગર આયોડોફોર્મ લબરાવવું; જો વધારે ભાગ બગડવા લાગે, તો દવાઓ ઉપર વિશ્વાસ રાખીને છેદન કરવાનું સુલતવી રાખવું નહિ; છેદન જેવો સલામતીવાળો બીજો કાંઈ ઉપાય નથી.

એસેટેડ ઓફ એલ્યુમીનાનું લોશન લગાડાય છે, અને તેથી પશુ નિર્જીવ થતો ભાગ સ્વચ્છ રહે છે, અને સડો બહુ જોડતી ફેલાતો નથી.

એલ્યુમીનીસ	૫ ડ્રામ.
ફ્લેમ્મી એસેટેટીસ	૧ આઉન્સ.
ચોકપુ પાણી	૧૩ આઉન્સ

એ દ્રવ્યોને એકઠાં કરીને લોશન બનાવવું, તે વડે ગેન્ઝીનનો ભાગ-સારી રીતે ધોવો, અગર તેમાં ૪૫૬ જોળીને સડતાં ભાગ ઉપર મુકી રાખવું.

જો હૉસ્પીટલ ગેન્ઝીન લાગુ પડે, તો દરદીને એકદમ બીબા દર્દીઓથી અલગ જગ્યાએ લઈ જવો. તેના દરેક કપડાને જંતુનાશક દવાથી ધોવું; પશુ કોઈ દર્દીને તે વાપરવા દેવું નહિ. સડતું માંસ જો ફડું પડી ગયું હોય, તો તેને કાપી નાંખવું. જરૂર પડે તો ક્યાસ્ટીક લગાડવું, અગર એલ્યુમીનાલોશન અગર તો બાઈકલોરાઈડ ઓફ મર્ક્યુરીના (૨૦૦૦ ભાગ પાણીમાં ૧ ભાગ દવાવાળો) પ્રવાહિ અગર ઝીન્કસીકલોરાઈડના પ્રવાહિથી તે ભાગને સારી રીતે ધોવો. આવી જતના અંગવિકારમાં પશુ આર્સેનિકમની દવા ખાવા આપવાથી ફાયદો થાય છે, કેટલાક ડાક્ટરો ફાઉલર્સ સોલ્યુશન પીવા આપવાની ભલામણ કરે છે; તે ઉપરાંત આગળ બતાવેલી કોટે-લસ, લેગ્નિસીસ, ક્રીઆસોટ, કાર્બો વેજેટબીલીસ વગેરે દવાઓ બ્યાનમાં લેવા યોગ્ય છે.

છેદન.

(Amputation એમ્પ્યુટેશન)

ન્યારે દર્દીના દુખમાં માત્ર દવાથી કે સ્વલ્પ શસ્ત્રોપચારથી કે પાટાપીડીથી કશો બટાડો કરી શકાતો નથી, અને તેનું દુઃખ અસહ્ય થઈ પડે છે, અથવા દિન પ્રતિદિન બટવાને બદલે વધારે એવું સ્પષ્ટ અનુમાન થાય છે, ત્યારે બચડેલા ભાગને કાપી નાખવો પડે છે. જોકે તત્કાળ દર્દીને કાંઈક વધારે પીડા સહન કરવી પડે છે તો પશુ પાછગથી એકંદર રીતે તેને ઠીક લાલ થાય છે. આ હેતુથી છેદન કોઈ વખત માત્ર ચોડક માંસનું કરવું પડે છે, અને કોઈ વખત પગ જેવા મોટા ભાગનું પશુ કરવું પડે છે. અમુક કેસમાં છેદન કરવું કે નહિ તેનો નિર્ણય માત્ર સજનો મોતાના અનુભવથી કરી શકે છે, અને તેથી

તે માટે કાંઈ ચોક્કસ નિયમ કરી શકાતો નથી; તો પશુ સાધારણ રીતે નીચે બતાવેલા પ્રસંગોમાં છેદનની જરૂર પડે છે. છેદન કેવી રીતે કરવું એ વિષય શસ્ત્ર વૈજ્ઞાનો ખેતાનો છે, અને આવા પુસ્તકોમાં તે સમગ્રય કે શિખાય તેવો નથી, તેથી અત્રે આપ્યો નથી.

છેદનની જરૂર પડે તેવા પ્રસંગ.

(Cases which may require amputation)

૧. છુંદાએલા જખમો, જેમાં માંસ કચરાઈને છટા લોચા જેવું થઈ ગયું હોય,
૨. સખત રીતે કચરાએલા જખમો જેથી હાડકાં અને માંસ બંને દયાણમાં આવવાથી ભાંગીને કે મરડાઈને એક છટા લોચા જેવાં થઈ ગયાં હોય,
૩. ઉપદંશથી, વાગવાથી કે હરકોઈ ઝેરી વિકારથી હાડકાં સડતાં હોય, અગર વૃદ્ધિ પામતાં હોય,
૪. ચાંદાં સડતાં હોય, અને સાધારણ ઉપાયોથી રૂઝાતાં ન હોય,
૫. માંસ નિર્જીવ થઈ ગયું હોય, અને ગેન્ઝીનનો વિકાર લાગુ પડ્યો હોય.
૬. અસ્થિના સાંધામાં કાંઈ ગ્રંથિ થઈ હોય, અથવા સાંધા બેડોળ કે સજડ થઈ ગયા હોય,
૭. કોઈ ઝેરી કે ચેપી જખમ થયો હોય, અને તે ઝેર કે ચેપ એકદમ સારા માંસમાં ફેલાવાની ધાસ્ટી હોય,
૮. કોઈ બાલ પદાર્થ માંસમાં કે અસ્થિમાં કે અસ્થિના સાંધામાં ભરાઈ બેઠો હોય, અને તે પદાર્થ સહેલાઈથી બહાર નીકળી શકે તેમ ન હોય.

તત્કાળ છેદન, આરામ પછી છેદન અને પાક્યાપછી છેદન.

(Immediate, intermediate, and secondary amputations)

છેદનની જરૂર જણાય, તો પછી જખમ પછી તરતજ છેદન કરવું કે કેટલોક સમય ગયા પછી છેદન કરવું, તેનો નિર્ણય કરવામાં આવે છે.

સખત અકસ્માત ન્યારે માંસ અને હાડકાં બંને કચરાઈ ગયાં હોય, અને રક્તસ્રાવ એટલો બધો હોય કે બીજી રીતે બંધ થતો ન હોય, ત્યારે તત્કાળ

છેદન કરવું એજ એક રસ્તો રહે છે. જો એમ ન હોય, તો દર્દીને અકસ્માતથી લાગેલા આઘાતમાંથી આરામ મળવા માટે ચોવીસ કે અડતાળીસ કલાક સ્નાંત રીતે પસાર થવા દેવાની જરૂર પડે છે. આ વખતે સર્જન એ વાત ધ્યાનમાં રાખે છે કે વરમ શરૂ થાય, તે પહેલાં તો છેદન થઈ જવું જોઈએ અને તેથી તેને આરામ કેટલા વખત સુધી લેવા દેવો તે જખમની હાલત ઉપરથી સર્જન નક્કી કરે છે. કવચિત્ નિરૂપાયે વરમ થઇને જખમમાં પડે થયું હોય છે, ત્યારે છેદન કરવાનો પ્રસંગ પતી આવે છે, અને તે પશુ હીતકર નીવડે છે, તેમ છતાં પશુ બનથી જોઇને દીઠ કરવામાં કદી ફાયદો થતો નથી. શસ્ત્રવૈદની કાબેલીઅતની ધણી કિંમત તો ક્યારે અંગતું છેદન કરવું અને ક્યારે ન કરવું તેનો નિશ્ચય કરવામાં છે. સર્જનીનો સાધારણ નિયમ એ છે કે છેદન જેમ વહેલું થાય તેમ વધારે સાફ, અને જેમ વાર લાગે, તેમ તેમાં સડો કરનારો ચેપ દાખલ થવાનો સંભવ વધારે, તો પશુ જો આઘાત લાગ્યો હોય, દર્દી ગંદ નખજો હોય, કે સાથળમાંથી પગ કાપવો પડે તેમ હોય, તો દર્દીને કેટલોક વખત આરામ આપવો એ વ્યાજબી છે. કેટલાક કચરાએલા જખમોમાં તો દર્દીને આરામને માટે વખત આપવાથી તે બિચારો વધારે પીડા ભોગવતો જણાય છે, તો પછી તે પીડા કરતું અંગ જલદી કાપી નાખવું એજ વધારે સાફ છે.

છેદન પહેલાં દર્દીની ઉંમર અને જીવન સામર્થ્યનો વિચાર.

(Consideration of the patient's age, vitality &c.)

યુવાવસ્થામાં ભોગેલા અવયવો સરા થવાની ક્ષમતા શક્તિ વધારે હોય છે, અને વૃદ્ધાવસ્થામાં તે ઓછી હોય છે, તેથી જો કોઈ યુવાન આસામીના હાથ પગ જેવા અંગને સાધારણ ઈજા થઈ હોય, તો તે અંગને કાપી કાઢવા માટે સર્જન આગ્રહ રાખતો નથી, પણ વૃદ્ધાવસ્થામાં જો કોઈને તેટલીજ ઈજા થઈ હોય, તો તે અંગને કાપી નાખવું એજ વાજબી રસ્તો છે કેમકે વૃદ્ધાવસ્થામાં અંગ બરાબર સાફ થઈ શકતું નથી, અને સડો થવાનો અથવા ગેન્ગ્રીન થવાનો સંભવ વધારે રહે છે. ઉમ્મરના કરતાં પશુ દર્દીની શરીરની હાલત ઉપર વધારે

ધ્યાન આપવાનું છે. કેટલાકનાં શરીર ૩૦ કે ૪૦ વર્ષે એવાં નિર્બળ થઈ ગયાં હોય છે કે સાધારણ ૫૦ કે ૬૦ વર્ષના આસામીનાં શરીર પશુ તે કરતાં વધારે સારાં હોય છે. નિર્બળ શરીરવાળાઓને જે અકસ્માતો અને શસ્ત્રોપચાર પ્રાણઘાતક થઈ પડે છે, તેજ અકસ્માતોમાંથી અને શસ્ત્રોપચારમાંથી કસરતી અને પુષ્ટ બાંધાવાળાઓ સહિસલામતીથી સાળ સારા ઉભા થાય છે. કસરતી અને મજબુત શરીરની ત્યાં કિંમત થાય છે. તેવીજ રીતે જેઓ બ્યસતી હોય છે, અગર મધુમ્રમેહ કે આલ્ક્યુમીનયુરીઆની જેવા ચુરદાના બાધિવાળા હોય છે, તેઓના અંગને પશુ રાખવાના કરતાં કાપી નાખવું એ વધારે સાફ છે. પગે વાગ્યું હોય તો આખો પગ સાંભળે થતાં વાર લાગે છે, પશુ હાથને વાગ્યું હોય, તો હાથ જલદી આખો સાંભળે થઈ શકે છે, તેથી હાથના કરતાં પગને કાપવાની જરૂર વધારે જણાય છે.

અંગ છેદન વિના ક્યારે ચાલી શકે ?

(When amputation can be avoided)

અંગતું છેદન કરવું એવો હેતુ હમેશાં સારો હોય છે, તોપણ દર્દીઓને અને સગાવહાલાઓને તે વાત ધણી વખત રૂચતી નથી. જો ઇજા ઓછી થઈ હોય, ભાંગેલું અંગ સંધારી જવાની આશા હોય, દર્દી તન્દુરસ્ત અને મજબુત બાંધાનો હોય, દર્દીને સુવાના ઓરડાની હવામાં ચેપી જંતુ આવી શકે તેમ ન હોય, હવાને શુદ્ધ રાખવા માટે એવાં મોટાં યંત્રો વાપરી શકાય કે જખમની આસપાસ એક પશુ ચેપી જંતુ જવા પામે નહિ, જખમમાંથી રસો ને વહેવા માટે ડ્રેઇનેજટ્યુબ ગોઠવી શકાય તેમ હોય, અને દવા સુંઘાડીને બગડેલો થોડોક ભાગ દુરસ્ત કરી શકાય તેમ હોય, તો હાથપગ કે અંગના જેવા આખા ભાગતું છેદન કરવું પડતું નથી. દર્દીની માત્ર નિર્બળતા, વૃદ્ધાવસ્થા કે બાધિગ્રસ્ત હાલતને જોઇને જો અંગ છેદન તદ્દન બંધ રાખવામાં આવે, તો તેથી કોઈ ફાયદો થતો નથી, પણ ઉલટો જખમ વધારે બગડે છે ને દર્દી બચી શકતો નથી. તેવે પ્રસંગે દર્દીને થોડો વિરામ અને સાંત્વન આપીને, ખોરાક આપીને અને જરૂર પડે તેવી દવા આપીને પછી છેદન કરવું એજ એક સાચો રસ્તો છે.

છેદનના મુખ્ય ત્રણ આકારો.

(The chief three forms of amputations)

અંગને કાપતી વખતે કેવી રીતે છેદ મુકવો તેની ધણી ધણી રીતો છે; દરેક પ્રસંગે કેવા છેદની જરૂર છે, તે અગાઉથી નક્કી કરવામાં આવે છે. મૂળ તેની ત્રણ રીતો છે, પણ પાછળથી તે રીતોમાં સંમેળોને અનુસરીને ફેરફાર કરવામાં આવ્યા છે. ૧. વલયાકાર અર્થાત્ ગોળ આકાર ૨. કુંચિકાકાર અર્થાત્ કુંચિના જેવા અગર ટેનીસ રમવાના બેટના જેવો આકાર એટલે કે એક વર્તુલને એક સિધિ લીટી લગાડવાથી જે આકાર થાય તેવો આકાર. ૩. ધ્વજાકાર અર્થાત્ ધ્વજના જેવો લંબચોરસ અગર ચોરસ આકાર. આ ત્રણ મુખ્ય આકાર છે. પહેલા આકારને અંગ્રેજીમાં ' સર્ક્યુલર. ' બીજાને ' રેક્ટરોઇડ. ' અને ત્રીજાને ' ફ્લેપ ' કહે છે.

ઉપર બતાવેલી રીતોમાંથી હરકાઈ એક રીતે, અગર તે રીતમાં કાંઈ ફેરફાર કરીને અંગનું છેદન કરવામાં આવે છે.

છેદન પછી થતા મનનતંત્રજન્ય દુખાવો.

(Neuralgia of the stump after amputation)

અંગનું છેદન કર્યા પછી તે જગ્યાએ વરમ શાંત થયા પછી પણ કેટલીક મુદતે મનન તંત્રજન્ય સખત દુખાવો ઉપડી આવે છે. આવો દુખાવો છેદન ન કર્યું હોય, અને સખત જખમ થયો હોય, તોપણ જખમ રૂઝાયા પછી કાંઈ કાંઈ વખત થઈ આવે છે. તે દુખાવો કેટલીકવાર સહન ન થઈ શકે એવો સખત હોય છે, અને કેટલીકવાર ઓછો હોય છે. આવા દુખાવાને લીધે કાંઈવાર દુખતા અંગના સ્નાયુઓ ખેંચાય છે, અને અસ્થિને આગળ ધકેલે છે.

ઉપાય:—ગરમ કપડું વીંટી રાખવું. જેવા લક્ષણો દુખાવાનાં હોય, તે લક્ષણોને અનુસરીને હોમીઓ પેથીની દવા શોધી કાઢવી. વૉટરલૂની પ્રખ્યાત લડા-ઇમાં માકવીસ ઓફ ઍન્ગલી નામના ઘોડેસ્વારની પસંદગીના સરદારને પગમાં ગોળી વાગી હતી, તેના પગનું છેદન કર્યા પછી તેને દુખાવાનો રોગ થયો હતો, તે હોમિયોપેથિના શોધક હેનરિએ મટાડયો હતો, અને તેથી તેની પ્રખ્યાતિ એટલી વધી હતી, કે તે સરદારના અંગત વૈદ્યે પણ હોમિયોપેથિના સિદ્ધાંતો કબુલ કર્યાં. હાલના અમેરિકન સર્જનો પણ આવે પ્રસંગે હોમિયોપેથિ વાપરે છે, અને એકના-

ઇટ, બેલાડોના, ઇએસ્કા, કુપ્રમ, વિરેટ્રમ, હેલીબોરસ, સ્પીજેલીયા વગેરેમાંથી હરકાઈ એક પસંદ કરે છે. કેટલાક પાશ્ચિમાત્ય ડાક્ટરો આવા દુખાવા માટે કાચી કુંગળી ખાવાની ભલામણ કરે છે, અને તેથી કાયદો થવાનું દંણંત રજુ કરે છે, પણ આગળ જણાવે છે કે તેવા કેસમાં ત્યાર પછી એસિયમ સીપા^{૨૦૦} આપવાથી દુખાવો કાયમને માટે દુર થઈ જશે છે.

શસ્ત્રવિદ્યાના આકારક પ્રયોગ.

(The Plastic Surgery)

જેમ કેટલીક વખત દેહને જીવાડવાને માટે ત્વચા, માંસ કે અસ્થિનું છેદન કરવું પડે છે, તેમ કેટલીક વખત જે ભાગો ખંડિત થયા હોય તેને તે હતા કરવા માટે તથા જલદી રૂઝ લાવવા માટે નવી ત્વચા, નવું માંસ કે નવું અસ્થિ ચોટાડવામાં આવે છે. ઉપચારની આ કળાને અંગ્રેજીમાં ' પ્લેસ્ટીક સર્જરી ' કહે છે. શસ્ત્રવિદ્યાની આ ફતેહ કાંઈ ઓછી સુખપ્રદ નથી.

આવી જાતના પ્રયોગનો આરંભ સોળમા સૈકામાં થયો છે, તથા શરૂઆતમાં માત્ર ઉપડી ગયેલી ત્વચાની જગ્યા ઉપર અગર જુના ચાંદાની ઉપર નવી ત્વચા લગાડવાનું કામ ચાલતું હતું, એમ કેટલાએક પાશ્ચિમાત્ય ડાક્ટરો જણાવે છે; પણ ડા. નોબર્ટ લખે છે કે ત્વચારોપણીની વિાધ સૌથી પહેલી હિંદુ-સ્તાનમાં જાણીતી હતી. હાલમાં આ કળા ધણીજ આગળ વધેલી છે; અને હાથપગ જેવાં અંગ પણ કેટલીક વખત નવેસર બેડી દેવામાં આવે છે.

ત્વચારોપણને અંગ્રેજીમાં ' સ્કીન ગ્રાફ્ટીંગ ' કહે છે. નવા માંસ અને તંતુજલને ચોટાડવાની ક્રિયાને ' ટ્રાન્સ્પ્લેન્ટેશન ઓફ ફ્લેશ ઍન્ડ ટીસ્યુ ' કહે છે, અને નવાં અસ્થિ જોડવાની ક્રિયાને ' ઓસ્ટીયો-પ્લાસ્ટીક ટ્રાન્સપ્લેન્ટેશન ' કહે છે.

આ પ્રયોગને ખાતર ત્વચા માંસ વગેરે કાંઈ વખત દર્દીના અંગ ઉપરથી લેવામાં આવે છે, અને કાંઈ વખત બીજા તંદુરસ્ત માણસના અંગ ઉપરથી લેવામાં આવે છે. કવંચિત્ બીજા પ્રાણીઓના માંસ વિગેરેના ઉપયોગ થાય છે.

કેટલીક વખત સર્જનો ત્વચાને પ્રદેલે વાદળીના લાંબા પ્રહોળા પણ પાતળા ચાંબડીના જેવા કકકા

કરીને ચાંદા, જખમ વગેરેને ચોટાડી દે છે, તેથી જખમ વગેરે સારી રીતે રૂઝાય છે તે કળાને 'રૂપ-જ આર્ટીસ્ટ' કહે છે. વાદળીના કકડા લગાડવા પહેલાં ડી. નાઇટ્રોહાઇડ્રોક્લોરીક આસીડમાં થોડું પાણી નાખીને તે પ્રવાહીમાં ૪૮ કલાક સુધી બેળા રાખવામાં આવે છે, પછી તેને લીકર પોટાસીમાં ધોવામાં આવે છે, અને ત્યારપછી તેને જખમ કે ચાંદા ઉપર મુકવામાં આવે ત્યાંસુધી હવામાં નહિ રાખતાં માત્ર પટકાવાગા કાર્બોલિક લોશનમાં ડુબાડી રાખવામાં આવે છે. આ વાદળીના કકડાને જખમમાં મુકવા પછી સજીવ માંસના રજકણો ચોટવા લાગે છે, અને જખમ યા ચાંદુ સારી રીતે રૂઝાય જાય છે.

સાધારણ રીતે નવી ત્વચા, માંસ કે અસ્થિનું રોપણ કરીને સંયોગ મજબૂત કરવા માટે નીચેની ત્રણ બાબતો ઉપર આધાર રાખવો પડે છે.

૧. દર્દીના શરીરની અને મનની હાલત.

૨. જખમ બંધ કરવા પહેલાં રક્તઆવનો સંપૂર્ણ નિમટ્ત.

૩. પ્રથમ સંયોગ દઢ થવો, એટલે માંસ વગેરે પહેલે સમાગમેજ અરસ્પરસ ચોટીને એક જીવ થઈ જાય તે. (જો પ્રથમ સમાગમે જીવીત્વનાં કાર્યો અરસ્પરસ થાય નહિ, તો પછી તે જોડાઇ શકવાનો સંભવ થોડો.)

આ ત્રણ બાબતમાં પહેલી બાબત દર્દીના શરીરની અને મનની હાલત છે, તે મજબૂત બાંધાનો, નિરાશી, આનંદી અને ઉત્સાહી હશે, તો રોપણ કરેલું અવયવ સારી રીતે ચોટી જશે. તે માટે મનને આનંદ ઉપગત્તે તેવા દેખાવ, તાજ, સ્વચ્છ, અને ખુશનુમા હવા, શાંત ઓરડા, યુલ લાગણીથી અને કાળજીથી સારવાર કરનારી નર્સ, સાદો પણ પૌષ્ટિક તથા પચે તેવો ખોરાક, અને એ બધાથી વધારે તો હિંમત, આશા અને આસ્થાવાળું તથા ચિંતાથી મુક્ત જીવન એ આ ઉપચાર તેમજ બીજા શસ્ત્રોપચારને સફળ કરવા માટે બહુ ઉપયોગી છે.

રોપણક્રિયા જેના ઉપર કરવાની હોય, તેને પ્રથમ થોડાક દિવસ બીજાનામાં સુવારી રાખવો પડે છે, જેથી તેના તન મનના થાક વગેરેથી તે મુક્ત થાય છે. વળી તે દર્મ્યાન તેને સાદો અને પૌષ્ટિક ખોરાક પચે તેટલોજ, તથા કાંઈક જરૂર જેવી દવા

મળવાથી તેની તન્દુરસ્તી સુધરે છે, તેના શરીરમાં ધર કરી રહેલા બેક્ટેરિયાનું, તેના જખમનું, તથા તેની ટેવ અને રીતભાતોનું અવલોકન થાય છે. દર્દીને દરરોજ એક વખત સારી રીતે નવડાવવું પડે છે, જેથી તેના પરસેવાના છિદ્રો સાફ રહે તે સાથે તેને જખમ હોય, તેને પણ દવાવાળા પાણીથી સાફ કરીને પાછું ડ્રેસિંગ લગાડવામાં આવે છે. બેક્ટેરિયા ના ચિન્હ જણાય, તો તરતજ તેની દવાની, અગર જરા રેચ આપવાની જરૂર પડે છે. જેઓને ઉપદંશની અસર હોય તેને પોટાશ આયોડાઇડ આપીને તે રોગનું જોર નરમ પાડવામાં આવે છે. ચાંદાઓને રૂઝવવા માટે જો ત્વચારોપણ, અગર માંસ રોપણ કર્યું હોય, તો સાથે સાથે જીવન રસાયણ દવાનું સીલીસ્ટ્રા આપવાથી રૂઝ જલદી વળે છે. એ સિવાય કેલ્કરીઆ ફોસ, કેલ્કરીઆ ફલ્યુઓર, કાલી-ફોસ, આસેનિકમ વગેરેમાંથી જેની જરૂર પડે તે પ્રસંગોપાત વાપરવાથી સારી મદદ મળે છે.

શસ્ત્રોપચાર વખતે રક્તઆવનો નિમટ્ત કરવા માટે ધમનીને દાખવાના ચીપીઆ (આર્ટીફિસિયલ) અથવા દબાણુ રાખે તેવી ટાંકણી (એક્સપ્રેસરપીન) વપરાય છે. લોહી બંધ થવા પછી જખમમાં રહેલા લોહીના બધા ગાંઠા ધોઇ નાખવામાં આવે છે, અને જે થોડું ઘણું લોહી કે રક્તરસ ઝમતો હોય તે ઝમતો બંધ થવા દેવો પડે છે, અને પછી ટેલા લેવામાં આવે છે; ઉપચાર કેમ કરવો તે અન્ને અમે લખતા નથી. તે કામ સર્જનનુજ છે. જોડાએલા ભાગો તન્દુરસ્ત હોય છે, તો આરામ થતાં વાર લાગતી નથી, પણ જો ગેન્ગ્રીનની કે બીજા ચેપની કશી અસર હોય કે દર્દી બહુ નિર્જી હોય, તો આરામ થતાં વિલંબ લાગે છે, અગર પ્રયત્ન તદ્દન નિષ્ફળ જાય છે. જ્યારે પ્રયત્ન સફળ નીવડે છે, અને અંગ બરાબર ચોટી જાય છે, ત્યારે પણ આપણે કમલ કરવું પડે છે કે કળા કડી કુદ્રતને પહેલેથી શક્તી નથી, અને ઐશ્વરી કૃતિમાં અને માનુષી કૃતિમાં ફેર એટલો ફેર.

પાટા બાંધવાની રીત. બંધનકળા.

(The Art of Bandaging)

શરીરના ઈજા પામીને ભુદા પડેલા ભાગને એકત્ર રાખવા માટે, ચાંદા વગેરે ઉપર મુકેલા ડ્રેસિંગ ખસી જાય નહિ તે માટે, તથા બહારથી હવા જવું

વગેરે સામે જખમને રક્ષણ આપવા માટે પાટા બાંધવાની જરૂર પડે છે, અને પ્રત્યેક અવયવના અદ્યક્ષને અનુસરીને પાટા બાંધવાની જુદી જુદી રીતો નક્કી કરવામાં આવી છે. પાટા બાંધવામાં ઝુકાવ અને ચાલાકીની જરૂર પડે છે, અને તેથી તેને એક કળા ગણવામાં આવે છે. અંગ્રેજીમાં તે કળાને 'ધ આર્ટ ઓફ બેન્ડેજીંગ' કહે છે. એ કળામાં માત્ર ડાક્ટરો કે સર્જનો પ્રવીણ થઈ શકે એવું કાંઈ નથી. હરકોઈ સાધારણ માણસ અભ્યાસ વડે તે કળા શીખીને દર્દીને લાભ આપી શકે છે. સ્ત્રીઓએ ખાસ કરીને આ કળા શીખવી જોઈએ. અકસ્માત વખતે તે બહુ ઉપયોગી થઈ પડે છે, તે હેતુથી અમે તે કળા અત્રે થોડાક વિસ્તારથી આપીએ છીએ.

પાટા બાંધનારમાં હોવા જોઈતા ગુણો:—જેમ વૈદ્યકના બીજા વિષયોમાં જરૂર છે, તેમ આ વિષયમાં પણ શુદ્ધ અંતઃકરણ, દર્દી પ્રત્યે તેતું બહુ કરવાની વૃત્તિ, સ્વચ્છતાનો પ્રેમ, પાટા બાંધવાનો અભ્યાસ, તથા અનુભવ, અને ચાલાકી એ પાંચ ગુણો સારવાર કરનારમાં અવશ્ય હોવા જોઈએ.

પાટો સારી રીતે બાંધ્યા ક્યારે કહેવાય ?
જે બાંધવાથી પીડા કમી થાય, વ્રણવાળા ભાગને આધાર મળે, અંદર ઝુકેલી દવા કે પટ્ટી પોતાની જાગ્યાઓથી ખસી જાય નહિ, દર્દી પોતાના અવયવને જરા હલાવે તો, પાટો છૂટી જાય નહિ, જખમને એવું રક્ષણ મળે કે તે ઉપર બહારની કશી ચીજ અડી શકે નહિ કે ખરાબ હવા અંદર જાય નહિ, અને દિનપ્રતિદિન જખમી ભાગ સુધરતો જાય, ત્યારે પાટો સારી રીતે બાંધાયો એમ ગણાય છે. તે અતિશય કઠણ કે અતિશય પોચો હોવો જોઈએ નહિ,

પાટા બાંધવાનું કપડું:—પાટા બાંધવા માટે ઢાપ કે ચિત્ર વિનાની સાદી પ્લેન મસ્લીન એ ઉત્તમ કપડું છે. તે સિવાય ધોઝેલો માદરપાટ, મજબૂત મલમલ, કે. એવું કાંઈ સફેદ ધોળને સ્વચ્છ કરેલું કપડું હોય તે ચાલી શકે છે.

જખમો, આંદા અને એવા દર્દો જુદા જુદા અવયવોને ભિન્ન ભિન્ન રીતે બાંધી પડે છે, અને તેથી પાટા બાંધવાની રીતો પણ જુદી જુદી જાતની હોય છે. કોઈ વખત તો નહિ જણવામાં આવેલી એવી નવી રીત પણ યોજાવી પડે છે. એવે પ્રસંગે

પાટા બાંધનારની બુદ્ધિ અકલ અને ડહાપણ ઉપર આધાર રહે છે. તોપણ કેટલીક રીતો તો તદ્દન પ્રચલિત છે, જેમાંથી કશી એક ઉપયોગી રીત તેમના નામ સાથે અમે અત્રે આપીએ છીએ.

(૧) વીંટાથી થતો પાટો. (The Roller Bandage) ધિ રોલર બેન્ડેજ.

(૨) T આકૃતિવાળો પાટો. (The T Bandage) ધિ ટી બેન્ડેજ

(૩) ઘણા છેડાવાળો પાટો. (The many tailed bandage) ધિ મની ટેઇલ્ડ બેન્ડેજ

(૪) ચાર ખુણેથી મધ્ય તરફ કપેલો પાટો. (The Maltese cross) ધિ માલ્ટીઝ ક્રોસ

(૫) ત્રિકોણાકૃતિવાળો પાટો. (The triangular bandage) ધિ ટ્રાયંગ્યુલર બેન્ડેજ

૧. પાટાનો વીંટો બનાવવાની રીત.

(Preparation of the Roller Bandage)

મસ્લીનના બે થી પાંચ ઇંચ પહોળા અને પાંચથી દશ વાર લાંબા કકડા ફાડીને વીંટો કરવાના સંખ્યા ઉપર ચઢાવીને તેનો કણ જાળ વીંટો કરવામાં આવે છે. તેનો આકાર રીખનના વીંટા જેવો થાય છે; અગર ચોરસ સરીઆ ઉપર તેને મજબૂત રીતે લપેટવામાં આવે છે, પણ તે વીંટો સંખ્યાના જેવો મજબૂત થતો નથી. આંગળીઓ અને નાના અવયવો ઉપર લગાડવાના પાટા ૬ ઇંચથી ૨ ઇંચ સુધીના પહોળા, અને ૨ થી ૫ વાર લાંબા કપવામાં આવે છે, અને તેના પણ ઉપરની માફક વીંટા કરી રાખવામાં આવે છે. આવા નાના કે મોટા વીંટા જેમ વધારે મજબૂત હોય તેમ તેનો ઉપયોગ વધારે સરલતાથી થઈ શકે છે. તેના છેડા સ્પષ્ટ રીતે કાપેલા, અને જરા લટકતા તાંતણા વિનાના હોવા જોઈએ.

ન્યારે સંધ્યે કે સરીઓ કાંઈ મળી શકે નહિ, ત્યારે પાટાને ડાબે હાથે પકડી રાખીને તેનો એક છેડો સાથળ ઉપર મુકીને જમણા હાથની હથેળી વડે તેને વીંટાની માફક ગણવો, અને તેમ કરતી વખતે ડાબા હાથમાં રહેલા પાટાના કપડાને સરકાવતા જવું, એટલે તે ધોળાને જમણા હાથની હથેળીની બીસથી વીંટાતો જશે. થોડીવાર એમ કર્યા પછી બન્ને હાથની મદદથી તે વીંટો પૂરા કરી લેવાશે.

વીટાનો ઉપયોગ.

(The uses of the Roller-Bandage)

બીજી કાષ્ઠ જાતના પાટાના કરતાં વીટા વડે આંધવાના પાટા વધારે ઉપયોગમાં આવે છે. આવા વીટાને લપેટવાની ઢબના મુખ્ય ત્રણ પ્રકાર છે. (૧) સ્ફુટી માફક ચડતા આંટા લઇને પાટો આંધવાની રીત જેને 'સ્પાયરલ મેથડ' કહે છે તે. (૨) બાળભોષ ૪ અથવા અંગ્રેજી ૪ ના આકારના આંટા લઇને પાટો આંધવાની રીત, જેને 'ફીગર ઓફ એપ્રેસ મેથડ' કહે છે તે (૩) અંગ્રેજી ૪ ના આકારના આંટા સાથે થોડાએક ગોળ આંટા લઇને આંધવાની રીત, જેને 'સ્પાયરલ બેન્ડેજ' કહે છે. આ ત્રણ પ્રકારે તે માત્ર તેને વીટવાની ઢબ ઉપરથી પડેલા છે; વીટા વડે જુદા જુદા અવયવને પાટા આંધવા માટે રીત જરા જુદી હોય છે. અને તે રીત ઉપર બતાવેલા ત્રણમાંથી એકાદ પ્રકારને અનુસરીને અથવા તેમાં કાંઈક ફેરફાર કરવાથી થઇ હોય છે. એ ઉપરથી મસ્તક બંધન, ચક્ષુબંધન, હાથબંધન, અંગુલીબંધન, અંગુઠાબંધન, કરબંધન, કરસંધિબંધન, કલેવરબંધન, સ્તનબંધન, પાદબંધન, પાદસંધિબંધન, જાનુબંધન, ઉરબંધન ઇલાદિની જુદી જુદી રીતો છે, અને તે બધામાં ઘણું ભાગે પાટાનો તૈયાર કરેલો વીટો વપરાય છે.

૧. સ્પાયરલ મેથડ-વ્યાવર્તનશીલબંધન.

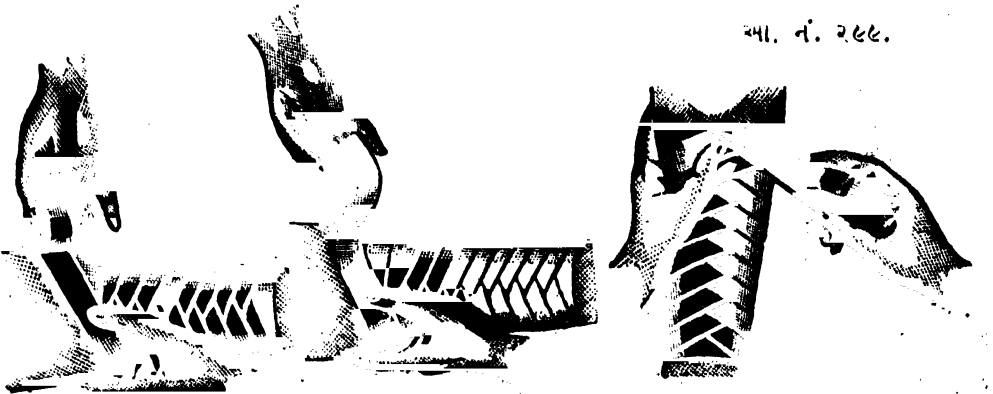
(The Spiral Method.)

આ ઢબ સમજવા માટે ધારો કે આપણે ઘુંટી અને ઘુંટણની વચ્ચેના પગના ભાગને પાટો આંધવો છે. તે માટે પ્રથમ તમે મજબૂત રીતે તૈયાર કરેલો

આ નં. ૨૯૮.

વીટો તમારા જમણા હાથમાં લ્યો; પાટાનો છેડો પગના આંગળના ભાગ ઉપર મુકીને ડાબા હાથના અંગુઠાવડે ઢાબી રાખો, વીટાને તમારા જમણા હાથ વડે પગની ફરતો તમારી જમણી બાજુએ ઘડીને જ્યાં સુધી લઇ જવાય ત્યાં સુધી લઇ જાઓ, અને આગળ લઇ જવાય નહિ એટલે ડાબા હાથની આંગળીઓમાં તે વીટાને મુકો; હવે તમારા જમણા હાથે વીટાના પેલા છેડાને પકડો એટલે ડાબો હાથ છુટો થશે; ડાબા હાથવડે પાટાને ડાબી બાજુએથી લઇને આગળ લાવો; વીટાના છેડાને તેની નીચે દબાવો, અને જમણો હાથ છુટો કરીને જમણા હાથવડે તમારી જમણી બાજુએથી તે વીટાને પગની પછવાડેની બાજુએ પહોંચી શકાય ત્યાં સુધી લઇ જાઓ; તમારા ડાબા હાથવડે તે વીટાને પકડો અને તમારી ડાબી બાજુએથી તે વીટાને પગ ઉપર એવી રીતે લપેટો કે તેથી અગાઉના આંટાની અડધી પહોળાઇ દબાય; હવે તમને જણાશે કે જો તે પાટો અગાઉની રીતે ગોળ લેવામાં આવે, તો થોડીક જગ્યામાં તે ઢીસો રહે છે, અને પગના આકારને બંધ બેસતો નથી. આ અડચણ દૂર કરવા માટે પગના આંગળના ભાગ ઉપર જ્યાં હાડકું આવેલું છે, તે ઉપર નહિ, પણ તેની પડખે (આકૃતિમાં બતાવ્યા પ્રમાણે) વીટાના કપડાની ઉપર ડાબા હાથનો અંગુઠો મુકીને ત્યાં આંગળથી વીટાને ઉલટાવી નાખો, અને પાટાને જમણી તરફ ઉપરની બાજુએ લઇ જવાને બદલે જમણી તરફ નીચે લઇ જાઓ, એટલે પગના આંગળના વચ્ચેના ભાગમાં સિખરના જેવો અને બન્ને બાજુએ ઢાળ પડતો દેખાવ થશે; જમણી તરફનો

આ. નં. ૨૯૯.

પાટા પશુ અગાઉના જમણી તરફના પાટાને અડધો અડધ દબાવે તેમ કરો; ફરીથી તે પાટાને પગ પછવાડેથી ડાબા હાથમાં લાવો; ડાબા હાથે ડાબી બાજુના અગાઉના આંટાને અડધો અડધ દબાવે તેવો આંટો આમળના ભાગ સુધી લાવો; જે જગ્યાએ તમે પહેલાં પાટાને ઉલટાવ્યો, તેજ જગ્યાની ઉપર બીજાવાર પાટાને ઉલટાવો; પાછા જમણી તરફના અગાઉના આંટાને અડધો અડધ દબાવે તેવી રીતે નીચે જમણી બાજુએ આંટો ચલાવો; એ પ્રમાણે નંદાએ તેટલા આંટા લઈ શકાય છે. પાટો ન્યારે પૂરો કરવામાં આવે છે, ત્યારે ત્યાં 'સેફ્ટી પીન' લગાડાય છે, અગર તે ન મળે તો એક ગોળ આંટો મારીને ગાંઠ બંધાય છે.

૨. ડબલ સ્પાઇરલ બેન્ડેજ-ટ્રી (વધાવતી બંધન.

(The double spiral bandage)

ઉપર જે સ્પાઇરલ બેન્ડેજની રીત બતાવી છે, તે પ્રમાણે એક આંટો ઉલટાવીને લેવો; બીજો ઉલટાવ્યા પિના ઉપર થઇને પછવાડે જવા દેવો; ત્રીજો આંટો બીજાની આગળ આવે ત્યારે બીજાને કોસ કરવો; વળી ચોથો આંટો ઉલટાવવો, અને પાંચમો નહિ, એ પ્રમાણે અવારનવાર ઉલટાવેલા અને કોસ એટલે ઉપર ઓળંગીને જતા આંટા લેવાથી ડબલ સ્પાઇરલ બેન્ડેજ થાય છે. કાંઈ વખત બે ચાર આંટા એક પછી એક ઉલટાવીને પછી જે એક આંટો આવે, તેને અવયવની ફરતા જવા દઇને કોસ કરવામાં આવે છે. આમકરવાનો હેતુ પાટાને હરકાંઈ રીતે અવયવને બંધ બેસતા કરવાનું હોય છે.

૩. ધિ ફીગર ઓફ એઇટ મેથડ-ચતુરંગકાર બંધન

(The figure of eight method)

આવી દબનો પાટો હથેળી તથા કળાઈ ને માટે તેમજ ચરણને માટે ઉપયોગી છે. તેની દબ બંધનવાને માટે ધારો કે આપણે દહી ના ડાબા હાથને

આ. નં. ૩૦૦.

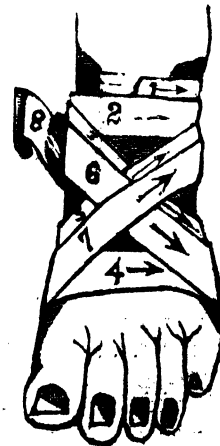

પાટો બાંધવો છે. આશરે સવા ઈંચ પહોળા, અને ૪ થી આંટો હથેળીની પીઠ ઉપર ત્રીજા આંટાના મધ્યમાંથી ૫ ફૂટ લાંબા કપડાનો વીંટો પસંદ કરો. દહીની હથેળી-

ને ઉંધી રાખો. વીંટાના છેડાને મણિબંધ એટલે કળાઈના મધ્યમાં મુકો, અને એક ગોળ આંટો તેની અડધી પહોળાઈ રોકે તેવી રીતે લપેટીને તે છેડાને દબાવો. બીજો આંટો પુરો કરીને ત્રીજો આંટો હથેળીની પીઠ ઉપર થઇને ટચલી આંગળી પાસે લાવો, સાંધી હથેળી ઉપર આંગળીઓના મૂળ પાસે પાસે થઇને અંગુઠા આગળ લાવો; ચોથો આંટો હથેળીની પીઠ ઉપર ગોળ (circular) ચલાવો, અને નીચે હથેળી ઉપર થઇને અંગુઠાના મૂળ પાસે લાવો; પાંચમો કાટ ખૂણે થઇને તમારી જમણી બાજુએ અંગુઠાના મૂળની સામી બાજુએ લઈ જાઓ. છઠ્ઠો આંટો ચોથા આંટાની માફક મણિબંધ ઉપર ગોળ અને બીજી આંટાને અડધો અડધ દબાવે તેવી રીતે ચલાવો; સાતમો આંટો ત્રીજા આંટાને અડધો અડધ પહોળાઈમાં દબાવે તથા પાંચમા આંટાના મધ્યને કાટ ખૂણે ઓળંગીને જાય તેવી રીતે ચલાવો; આઠમો આંટો ચોથા આંટાને અડધો અડધ દબાવે, તથા પાંચમા અને સાતમાના છેડાને દબાવે એવી રીતે ગોળ ચલાવો; નવમો આંટો સાતમા આંટાના મધ્યને કાટખૂણે ઓળંગીને-કોસ થઇને-દહીના પોચાના ડાબે છેડે લઈ જાઓ; ત્યાં આગળ પોચાની નીચે સિદ્ધ ચાલીને અંગુઠાના મૂળ આગળ લાવો; અને જરૂર પડે તો દશમો આંટો ગોળ ચલાવીને એક જગ્યાએ પીન મારો.

જેવી રીતે હાથને પાટો બાંધવાની રીત લખી છે, તેવી રીતેજ પગનો અને પગની દૂધુંટીનો પાટો બંધાય છે.

આ. નં. ૩૦૧.

૪. સ્પાઇક બેન્ડેજ. યવકણ્ણિશબ્ધન.

(The Spica Bandage)

આવી જાતના બંધનમાં લગભગ બધા આંટા એક બીજાને મધ્યમાં કાણુપણે ઓળંગીને જાય છે, જેથી 'કોસ' એટલે એકડી પડતી જાય છે. સ્પાઇકનો અર્થ જવનું કુંડુ થાય છે, અને જવના કુંડાને જેવો આકાર આ બંધનનો થાય છે તે ઉપરથી અંગ્રેજીમાં તેને સ્પાઇક બેન્ડેજ કહે છે. તદનુસાર સંસ્કૃતમાં તેને યવકણ્ણિશબ્ધન કહેવું એ વ્યાજબી લાગે છે.

અંગુઠા જેવા અવયવને બાંધવા માટે સ્પાઇક બેન્ડેજ હજી ઉપયોગી છે. તે માટે પોણું ઈંચ પહોળા, અને છ ફુટ લાંબા પાટાનો વીંટા તૈયાર કરો. દર્દીની સામે બેસીને દર્દીના જમણા હાથના અંગુઠાને પાટો બાંધવો છે એમ ધારો. પહેલો આંટો પહોંચ્યા ઉપર અંગુઠાના મૂળ આગળથી શરૂ કરો, અને તેને દયાને તેવી રીતે બીજા આંટો પછી બીજા આંટાને દયાને તેવી રીતે ગોળ ચલાવો. ચોથો આંટો હથેલીની પીઠ ઉપર આંગળીઓના મૂળ પાસેથી થઇને અંગુઠા ઉપર નખના મૂળ પાસે લાવો. અંગુઠાની પછવાડેની બાજુએ તમારી જમણી બાજુએથી લઇ જાઓ, અને તમારી ડાબી બાજુએ લાવો. અહિં પાંચમો આંટો ચોથા આંટાને કોસ કરે તેવી ડાબી બાજુથી જમણી બાજુએ અંગુઠાના મૂળ તરફ લઇ જાઓ. ત્યાંથી પાટાને દર્દીની હથેલી ઉપર ચલાવીને ચોથા આંટાની કારને દયાને તે રીતે છઠ્ઠો આંટો ચલાવો, અને જેમ ચોથા અને પાંચમાનો કોસ થયો તેવો છઠ્ઠાને સાતમાનો કોસ કરો, અને સાતમો આંટો, પાંચમાની કારને દયાવી ચલાવો.

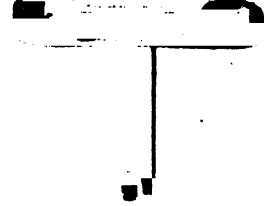
એ પ્રમાણે એક એકને કોસ થાય, અને પાસેના આંટાની કારને દયાવનો જાય એવી રીતે ચૈદ આંટા ચલાવો. દરેક આંટો આંગળાથી વેગળા, અને હાથના મૂળ તરફ આવશે. ચૈદમો આંટો પુરો થાય ત્યારે તે પહેલા આંટા સાથે ગાંઠથી અગર સેદી પીનથી બાંધો.

આવો સ્પાઇક બેન્ડેજ જાંગનાં મૂળ આગળ પછી બંધાય છે; તે વખતે ગોળ આંટા કમ્બર ઉપર લેવાય છે, અને જવના કુંડા જેવો આકાર જાંગના મૂળ આગળ ચોકડીઓ પડવાથી થાય છે.

૫. ટી બેન્ડેજ.

(The T Bandage)

આવા પાટા તૈયાર કરાવવા માટે લુગડાના બે લાંબા કકડાની જરૂર પડે છે. અંગ્રેજી T અક્ષરનો નમુનો થાય તેવી રીતે એક બીજાની સાથે બે કકડાને સીવી લેવામાં આવે છે, અગર પીનથી બોંદી આ. નં. ૩૦૨.

દેવામાં આવે છે. કાંઈવાર મોટા લુગડામાંથી એવો આકાર ખાસ કાપી કાઢવામાં છે. ફેટલીક વખત મથાળે બન્ને બાજુ સરખા ભાગ રાખવાને બદલે એક બાજુ વધારે લાંબો છેડો રાખવામાં આવે છે. ત્યારે કાંઈ ભાગ ઉપર બે સામસામી બાજુએથી ખેંચવાથી પુરતું દબાણ થઇ શકે નહિ, અને ત્રીજી દિશામાંથી ખેંચ કરવાની જરૂર રહે, ત્યારે આવો પાટો પસંદ કરવામાં આવે છે. કપાળ, લમણા, માથાની બીજ કાંઈ એક બાજુ, ગાલ, નાક કે એવા કાંઈ અવયવને બાંધવા માટે આ પાટો ઉપયોગી છે.

આ પાટાની સમજ માટે ધારો કે દર્દીના માથાની જમણી બાજુએ કાનથી જરા ઉંચે જખમ છે, તેની ઉપર કાંઈક ડ્રેસીંગ મુક્યું છે, અને તેને પાટાથી સ્થિર રાખવાનું છે. પાટાનો સાંધાવાળો ભાગ લમણા ઉપર એવી રીતે મુકા કે તેના ટુંકા પટ્ટાના એક આ. નં. ૩૦૩.

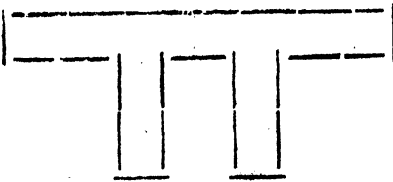
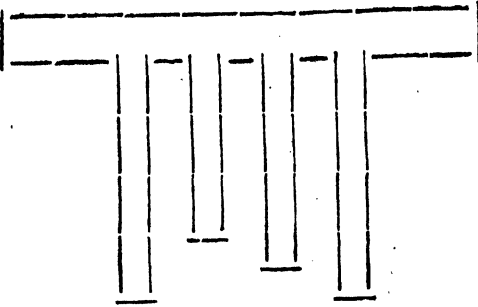
છેડા કાન અને દાદી ઉપર થઇને પછવાડેથી માથા ઉપર આવે, અને મથાળે બીજા છેડા સાથે ગાંઠ બંધાય; હવે તેના લાંબા ભાગ ફેરવી હશે, તેને તમારા હાથમાં લઇને કપાળ ઉપર ચલાવો, અને માથા ફરતો ગાળ આંટા મારીને તેના અસલ સાંધા પાસે લાવો એ પ્રમાણે બેચાર ગાળ આંટા મારીને પછી સેફ્ટીપીન વડે તેને બાંધો.

૬. ડબલ ટી (T) બેન્ડેજ.

(The Double T Bandage)

જેમ ઉપર ખતાવેલા ટી બેન્ડેજમાં એક આંટા પડે અને એક ઉભો પટ્ટો હોય છે, તેમ ફેટલીકવાર એક આંટા પટ્ટાની સાથે બે ઉભા પટ્ટા થોડે થોડે અંતરે લગાડી શકાય છે, અગર તો કપડુંજ એવી રીતે ફાડવામાં આવે છે કે તેમાંથી એક આંટા પાટા સાથે બે ઉભા પાટા નીકળે છે. જરૂર પડે તો એવી રીતે બે કરતાં વધારે ઉભા પાટા લાંબા ટુંકા બેંધએ તેના રાખી શકાય છે.

આ. નં. ૩૦૪.

આવો ડબલ ટી બેન્ડેજ નાક ઉપર અને આંખના મૂળ નાકના આગળ, કાંઈ જખમ થયો હોય, તેના ડ્રેસિંગને સ્થિર રાખવા માટે ઉપયોગી થઈ પડે છે. ધારે કે નાકના ઉપરના ભાગ તરફ અને

આ. નં. ૩૦૫.

ખાલુએ કાંઈક ડ્રેસિંગ મુકાને સ્થિર રાખવાનાં છે; તો આવી જાતની એક ડબલ ટી બેન્ડેજ તૈયાર કરવા માટે સાત કે આઠ ફૂટ લાંબો, અને એક ઈંચ પહોળો પાટો લ્યો; તેને મધ્યમાં અડધે ઈંચને છેડે બે પોણા ઈંચ પહોળા અને દોઢ બે ફૂટ લાંબા ઉભા પાટા સીવો, પછી આંટા પાટાને, આકૃતિમાં જાણ્યા પ્રમાણે ઉપરના હોઠ ઉપર મુકો, અને તેના બંને છેડાને માથાની પછવાડે લઈ જાઓ; ત્યાં એકએકની ઉપર જવા દઇને આગળ લાવો; તે તે દરમિયાન બંને ઉભા પાટાને નાક ઉપર કોસ કરીને માથા ઉપર થઇને પછવાડે લઈ જાઓ, અને પછવાડેના કોસની નીચે દબાવો, અગર ત્યાં પીન લગાડો. હવે આગળ આવેલા બંને છેડાને નાક ઉપર થઇને એક કે વધારે ગાળ આંટા ચલાવો, અને અલુકળ જગ્યાએ સેફ્ટીપીન લગાડો, એટલે નાક ઉપરના ડ્રેસિંગ સજ્જ રહેશે.

૭. ત્રિકોણાકૃતિનો પાંખ.-ત્રિકોણાકૃતિબંધન.

(The Triangular Bandage)

એક ત્રિકોણ આકૃતિનું કપડું એટલું મોટું કાપો કે જેના મોટા ખૂણાની સામેની બાજુ બે ફૂટ લાંબી હોય, અને જેના મોટા ખૂણાવાળો છેડો તેની સામેની બાજુએ આશરે ૧૦ ઈંચથી એક ફૂટ સુધી છેડો રહે. આવો પાટો ગાંઠો બાંધીને, અગર તો સેફ્ટીપીનો. લગાડીને મજબુત રખાય છે. તેને બાંધવાની બહુ રીતો છે, અને શરીરના બહુ જુદા જુદા ભાગને તે બાંધી શકાય છે, સમજાવેલા અંતર

આ નં. ૩૦૬.

ધારો કે ચરણના ભાગને પાટો બાંધવો છે. પાટાને પહેળો ભાગ આગળ આવે, તેવી રીતે પાટાને જમીન ઉપર મુકો; તેની ઉપર દર્દીને જમણા પગ વચમાં મુકો, એટલે તેની બન્ને બાજુએ બે છેડા આવશે. પ્રથમ અંગુડાની અને આંગળાની આગળ જે લુગડું વધે છે, તે તેમની ઉપર ચઢાવો; પછી બન્ને બાજુના છેડાની પગ ઉપર ગાંઠ બાંધો; પછવાડે પાની પાસે જે છેડા વધે છે, તેને ધુટી પાસેથી આગળ લાવીને પેલી ગાંઠ સાથે બાંધો, અગર તેમાં સેફ્ટી પીન લગાવો. માથાનો પાટો બાંધવાની આકૃતિ જોવાથી પણ તેવા પાટા બાંધવાની રીત સમજશે.

આ. નં. ૩૦૭.

આ. નં. ૩૦૮.

સાધારણ ચોરસ રૂમાલના સામસામા બે છેડા એકઠા કરીને પણ ત્રિકોણાકૃતિ બનાવાય છે, અને નાટકાગ્રિક બંધન માટે તે બહુ કામમાં આવે છે.

ત્રિકોણાકૃતિવાળા પાટાના પહેળા ખૂણાવાળા છેડાને લાંબો પાટો-રોલ-વર્ન-સગારી શકાય છે, અને પહેલવાન લોકો કચ્છ પહેરે છે, તેવા આ કાર બનાવાય છે. તે બંધન ગુલાવચવ, તથા કમ્મની આસપાસના જામ વગરેમાં બહુ ઉપયોગમાં આવી શકે છે.

૬. ચાર છેડાવાળો પાટો, ચતુષ્પાખંધન.

(The four tailed bandage.)

આશરે વીસ ઇંચ જેટલો લાંબો, અને ચાર-પાંચ ઇંચ પહેળો લુગડાનો એક કકડો લ્યો. તેને બેવડો કરો, અને છેડાને વચમાંથી એવી રીતે કાપો કે લુગડાના મધ્યમાં એકચોરસ ભાગ અખંડિત રહે. સમજ માટે ધારો કે પગે પાટો બાંધવો છે. તે ચોરસ ભાગને ચરણનો ઉપલો ભાગ, જ્યાં પગની પાનીનું મૂળ છે, અને જ્યાં આગળ ચરણ અને પગની સંધિ છે, ત્યાં આગળ મુકો. ઉપર આવેલા બન્ને છેડાને પગની ઉપરની બાજુએ ફરતો આટો મારીને ગાંઠ બાંધો; અને નીચે આવેલા બન્ને છેડાને પગની નીચેની બાજુએ-જરૂર પડે તો પાનીની નીચેથી બાજુએ લાવીને-ગાંઠ બાંધો, આ રીતે કરવાથી ચરણના મથાળા ઉપરનું ડેસીંગ મજબુત રહી શકશે; તેમજ પાની ઉપરનું ડેસીંગ પણ મજબુત રહેશે.

એવીજ રીતે પગના ધુટણને પાટો બંધાય છે. વચલા અખંડ ચોરસ ભાગને ધુટણ ઉપર મુકો, ઉપરના બન્ને છેડાને પગ ફરતો આટો મારીને આગળ નીચે લાવો, અને નીચે ગાંઠ બાંધો. નીચેના બન્ને છેડાને પગ ફરતો આટો મારીને આગળના ભાગમાં ઉપર લાવો અને ઉપર ગાંઠ બાંધો. આમ કરવાથી ધુટણની પછવાડેની બાજુએ સામસામા પાટાઓની ચોકડી પડેલી જણાશે.

આ. નં. ૩૦૯.

ચળી આવી જાતનો પાટો માથાને બાંધવાને માટે પણ વપરાય છે. તે બાંધવાની રીત સાથેની આકૃતિ ઉપરથી સમજ શકાય તેવી છે.

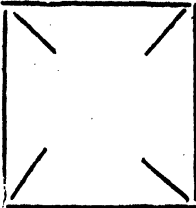
આ. નં. ૩૧૦.

૯. ચાર ખુલ્લેથી કાપેલો પાટો-દ્વીધાકૃતકેશુબંધન.

(The Maltese Cross—ધિ માલ્ટીઝ ક્રોસ)

ન્યારે હાથ પગ, આંગળાં, અંગુઠો કે એવું કાંઈ અવયવ તેના છેડા આગળના ભાગમાં જ ઇળ પામ્યું હોય, અગર કપાઈને કુંઠા જેવું થયું હોય, ત્યારે, આવી જાતનો પાટો ઉપયોગી થઈ પડે છે. તેને માટે જોઈએ તેવડું મોટું ચોરસ કપડું પસંદ કરો, પછી તેના ચાર છેડાને આકૃતિમાં બતાવ્યા પ્રમાણે મધ્ય તરફ કાપો; મધ્યમાં થોડીએક ચોરસ જગ્યા અખંડિત રાખો; અવયવને જ્યાં ડેસીંગ મુક્યું હોય, ત્યાં તેના વચ્ચેના ભાગ મુકાને સામસામા છેડા બાંધો એટલે કુંઠા જેવા ભાગને રક્ષણ મળશે. આવા પાટામાં જે ચાર પટ પડે છે તે દરેક પટના બંને છેડાઓ અનુકુળતા હોય, ત્યારે જુદી જુદી રીતે બાંધી આ. નં. ૩૧૧.

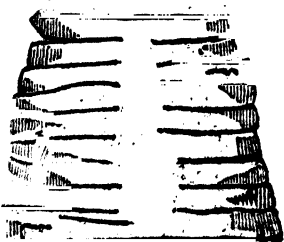
શકાય છે; અથવા સામસામા ખેંચીને પીનો ભરાવી દેવાય છે. કુંઠા ભાગમાંથી પણ નીકળતું હોય, તો વચ્ચાં ચોરસ ભાગમાં છિદ્ર પડાય છે, અને પછી ઉપરની માફકજ પાટો બંધાય છે. કાંઈ વખત જો તેના ચાર છેડાઓની ગાંઠ બાંધવી ફાવે નાહ, તો તે છેડાઓને દબાવે તેવી રીતે બે ચાર જોળ બાંધા સાધારણ રોલર બેન્ડેજના ચલાવણ છે અને તેની ગાંઠ બંધાય છે, અગર પીનો લગાડાય છે.

૮. ઘણા છેડાવાળો પાટો-બહુખંડબંધન.

(The Many Tailed Bandage—ધિ મેની-ટેઇલ્ડ બેન્ડેજ)

આવા પાટો કરવા માટે આશરે એક બે ફુટ લાંબો અને સાત આઠ ઇંચ પહોળો લુગડાનો કપડો લેવો.

આ. નં. ૩૧૨.

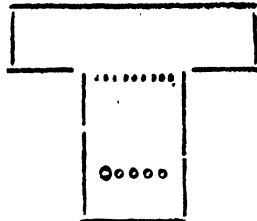
તેના જરૂર જેટલા ભાગ બંને તરફથી આકૃતિમાં બતાવ્યા પ્રમાણે કરવા, અને વચમાં બે ત્રણ ઇંચ ઇંચ જગ્યા અખંડ રહેવા દેવી. જે અવયવને બાંધવું હોય, તે અવયવના ડેસીંગવાળા ભાગ ઉપર તેના કપાયા વિનાનો ભાગ મુકવો, અને પછી છેડાઓને સામસામા બાંધી લેવા, અગર તો પીનો લગાડવી. કાંઈ વખત એમ કરી શકાય છે કે પહેલાં ડેસીંગવાળા ભાગ ઉપર રસીને માટે એક છિદ્રવાળો અગર છિદ્ર વિનાનો લાંબો લુગડાનો પાટો મુકીને, પછી તેની ઉપર કાટખૂણે પાસે પાસે જરૂર પડે તેટલા નાના નાના પાટા બંધાય છે.

૯. કાણું પાડેલો પાટો-સન્ધિદ્રબંધન.

(The Perforated Bandage—ધિ પર-ફોરેટેડ બેન્ડેજ)

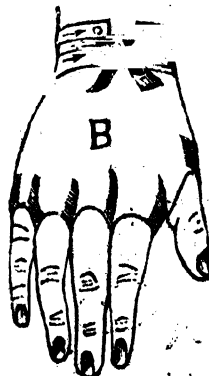
હાથની હથેળી, કે પગનો ફૂલો કે એવો કાંઈ ભાગ કે જેમાં આંગળાં જેવાં અવયવો છુટા હોય, તેને પાટો બાંધવો હોય, ત્યારે કટકીક વખત આંગળાં

આ. નં. ૩૧૩.

વગેરેના પ્રવેશ થઈ શકે તેવાં છિદ્રો પાડીને પછી પાટો બંધાય છે. પાટામાંથી કાંઈ વાર ડેઇનેજ ટ્યુબ બહાર કાઢવી હોય, ત્યારે પણ ડેઇનેજ ટ્યુબને સાચક

આ. નં. ૩૧૪.

છિદ્ર પાડીને પછી પાટો બંધાય છે. શુભાવયવ માટે કાંઈવાર આવા પાટાની જરૂર પડે છે; સાથે આકૃતિ

આપી છે, તે ઉપરથી આવે પાટા બાંધવાની રીત વધારે સમજ શકાશે. પાટામાં આંગળીઓ માટે છિદ્રો રાખ્યાં છે.

૧૦. સાધારણ રૂમાલવડે પાટો બાંધવાની રીત.

કરવસખંધન.

(The handkerchief used as a bandage).

સાધારણ રૂમાલને એવડા કરવો એટલે એક લાંબા લુગડાના પાટા જેવો દેખાવ થશે, તેના મધ્યભાગને જખમવાળા ભાગ ઉપર મુકવો, અને તેની બીજી બાજુએ, તેના બન્ને છેડા સામસામા કોસ કરીને નય તેમ કરવું; ફરીથી તેના છેડાને જખમવાળા બાજુએ જવા દેવા અને હાંક ગાંઠ બાંધવી, અગર પીન લગાડવી. જો રૂમાલના છેડા વધારે લાંબા હોય, તો તે વડે એક બે ગોળ આંટા લેવા (એટલે પાટો વધારે મજબૂત થશે) અને પછી ગાંઠ બાંધવી. અગર પીન લગાડવી.

આ. નં. ૩૧૫.

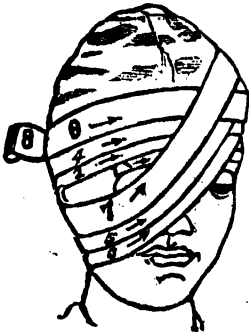

આંખનો પાટો. ચક્રખંધન.

(Bandage for the Eye.)

આંખને બાંધવા માટે આશરે એક ઇંચ પહોળો, અને ત્રણ ચારવાર લાંબો પાટો જોઈએ છે. તેની સમજ માટે ધારે કે દર્દીની જમણી આંખે પાટો

આ. નં. ૩૧૬.

બાંધવો છે; તે માટે દર્દીની પછવાડે ઉભા રહે, અને જોઈએ તે રીતે એક બે ગોળ આંટા ચલાવો; પછી

ત્રીજો આંટો પછવાડે કાનની નીચેથી, તેની આંખ અને નાક ઉપર થઈને તેના ડાબા લમણા ઉપર પાછળ લાવો; ચોથો આંટો બીજા આંટાની ધારને દબાવે તેવી રીતે અને ત્રીજાને પણ દબાવે તેવી

આ. નં. ૩૧૭.

:રીતે ગોળ ચલાવો; પાંચમો આંટો ત્રીજા આંટાની ધારને દબાવે તેવી રીતે કાન, આંખ, નાક વગેરે ઉપરથી ચલાવો. છઠ્ઠો આંટો ચોથાને દબાવે તેવી કપાળ ઉપર એવી રીતે ગોળ ચલાવો કે પાંચમો આંટો તેની નીચે આવે. સાતમો આંટો કાન, આંખ, નાક વગેરે ઉપરથી પાંચમાની ધારને દબાવતો ચલાવો. આઠમો આંટો કપાળ ઉપર ગોળ ચલાવીને અનુકૂળ જગ્યાએ સેફ્ટી પીન લગાડો. બન્ને આંખને પાટો લગાડવો હોય ત્યારે પાટો વધારે લાંબો જોઈએ છે. એક આંખને પાટો બાંધવાની રીત વાંચવાથી તથા આકૃતિ જોવાથી આવો પાટો કેમ બાંધવો તે સમજાશે બન્ને આંખનો પાટો ખસી જવાનો સંભવ રહે છે; વધારે પીનો વાપરવાથી પાટો ખસી જતો નથી.

હાતીનાં પાંસળાં બાંધવાની રીત.

વક્ષસ્પંજરખંધન.

(The Trunk Bandage.)

આ બંધનને માટે બેથી ચારી ઇંચની પહોળા-ઈનો, અને આડથી દશવાર લાંબો મજબૂત રોલર બેન્ડેજ તૈયાર કરો, તેનો છેડો દર્દીના જમણા સ્તન ચિન્હ પાસે મુકો, અને પાટાને દર્દીના ડાબા ખભા ઉપર લઈ જાઓ; ત્યાંથી તેની ડાબી બમણમાંથી પાટો આગળ લાવો; પહેલા આંટાને કોસ કરીને પાટો દર્દીના જમણા ખભા ઉપર લઈ જાઓ, અને

આ. નં. ૩૧૮.

ત્યાંથી નીચે બગલમાં થઇને આગળ લાવો. પેલો છેડો જે, ત્યાં રાખેલો છે, તેને દબાવે તેવી રીતે છાતી ફરતો એક ગોળ આંટો ચલાવો. બીજાં આંટો આ ગોળ આંટાને અડધોઅડધ દબાવે તેવી રીતે જમણી બાજુ ઉપર ઉલટાવીને ચલાવો. એ પ્રમાણે જરૂર પડે તેટલા આંટા ઉલટાવીને ચલાવો, અને પેટ તરફ નીચે ઉતરતા જાઓ. છેલ્લા આંટાને પીનો લગાડો. આખો પાટો નીચે ઉતરી ન જાય, તેટલા માટે બન્ને ખભા ઉપર બે પાતળા નાના પટ્ટા પીનો વડે લગાડો.

સ્ત્રીની છાતીને બાંધવાના પાટા. સ્તનબંધન.

(Bandages for the Breast).

કેટલીક વખત સ્ત્રીના સ્તનમાં ગડ, જખમ, આંદા, ખરાબ ગ્રંથિ કે એવું કંઈ હઈ થાય છે, ત્યારે તેને પાટા બાંધવાની જરૂર પડે છે. તે માટે પાટા બાંધવા પહેલાં તે કોમળ ભાગ ઉપર પોચું અને દવાથી શુદ્ધ કરેલું રૂ, કે લીન્ટ મુકવું પડે છે. પીનોની મદદ વિના આ પાટો મજબૂત રહી શકતો નથી. પીનો લગાડતી વખતે ધણી કાળજી રાખવાની જરૂર છે. આવી જાતના પાટાને માટે અઢીથી ત્રણ ઈંચ પહોળા, અને આશરે ૨૦ વાર લાંબા પાટાની જરૂર પડે છે.

સમજને ખાતર ધારો કે આપણે સ્ત્રીના ડાબા સ્તનને પાટો બાંધ્યો છે. તેના ઉપર પ્રથમ રૂને પહેળું કરીને મુકા; પછી પાટાના છેડાને સ્ત્રીની પીઠ ઉપર પકડી રાખો, અને ત્યાંથી પાટાને તેણીના ડાબા

સ્તન ઉપર થઇને તેણીના જમણા ખભા ઉપર લાવો; પેલા છેડા આગળ આવતાં સહન થઇ શકે તેટલો પાટાને મજબૂત કરીને પીન લગાડો; પાટાને આગળ ચલાવીને ડાબા સ્તન ઉપર આવેલા પહેલા આંટાની બાજુએ બીજાં આંટો ચલાવો, અને તેણીના જમણા ખભા ઉપર લાવો; પીઠ ઉપર પાટાને ચલાવો, અને ડાબા સ્તન ઉપર ત્રીજો પાટો પહેલા બે પાટાની વચ્ચે ટેકાડપે આવે તેમ કરીને પાટાને જમણા ખભા ઉપર લાવો; ત્યાંથી પીઠ ઉપર ત્રાંસા ચાલીને સ્ત્રીના ડાબા સ્તનની નીચે મુકી લાવો; તે પાટાને ત્યાંથી જમણા સ્તનની નીચે પેટ ઉપર ગોળ ચલાવો, અને છેડાને પછવાડેના આંટા સાથે પીનથી બાંધો.

આ. નં. ૩૧૯.

જ્યારે, બન્ને સ્તનને આધાર આપવાની જરૂર હોય, ત્યારે પાટાને બન્ને ખભા ઉપર ચલાવવા પડે છે, વળી અઢેક ફોસ આંટો લીધા પછી અઢેક ગોળ આંટો છાતી ઉપર ચલાવવો પડે છે. છેવટે બન્ને સ્તનની નીચે પાટો ગોળ ચલાવીને પીનો લગાડવામાં આવે છે. જે બચ્ચાને ધવરાવવાની જરૂર હોય, તો સ્તનમુખને ખુલ્લું રાખી શકાય છે.

આ. નં. ૩૨૦.

ધુંટણુને બાંધવાનો અતુરકાકાર પાટો.

(The Figure of Eight for the Knee)

ધુંટણુને કાંઈ ઇન્ન થઇ હોય કે ગડ જેવું દર્દ થયું હોય, ત્યારે તેને પાટો બાંધવા માટે બાળબોધ હ ના જેવા આકારનો પાટો વધારે અનુકૂળ થઇ પડે છે. તેને માટે આશરે ૪ વાર લાંબો, અને પોણામે ઇંચ પહેળો પાટો પસંદ કરવામાં આવે છે. તે બાંધવાની રીત નીચે પ્રમાણે છે.

આ. નં. ૩૨૧.

રોલર બેન્ડેજના છેડાને ધુંટણુના પછવાડેના ભાગના મધ્યની જરા ઉપરની બાજુએ મુકો, અને તેની પડને બીજો એક ગોળ આંટો ચલાવીને તે છેડો ત્યાંથી ખસે નહિ તેમ કરો. ત્રીજો આંટો ત્રાંસો નીચે જાય તેમ ચલાવો, અને ચોથો આંટો ગોળ ચલાવો. પાંચમો આંટો ત્રીજા આંટાને ક્રોસ કરે તેવી રીતે ત્રાંસો ઉપર ચલાવો. છઠ્ઠો આંટો પાંચમા આંટાને ક્રોસ કરે અને ત્રીજા આંટાની બાજુને દબાવે તેવી રીતે ચલાવો. સાતમો આંટો છઠ્ઠા આંટાને ક્રોસ કરે, અને પાંચમા આંટાની બાજુને દબાવે તેવી રીતે ચલાવો; છેવટે તે આંટાને બીજા આંટાની ઉપર એક વખત ગોળ ચલાવીને પીન લગાડો. આ પાટો ઘણી વખત બહુ ઉપયોગી થઇ પડે છે, કેમકે જે ધોરી નસ ધુંટણુની નીચે થઇને જાય છે, તેને જો કોઇ કારણસર દબાવવી હોય, તો આ બંધનથી બહુ સારી રીતે દબાવી શકાય છે. વળી આ પાટો બાંધતી વખતે એ બ્યાનમાં રાખવાનું છે કે ધુંટણુની પાટલી (kneepan) નો ભાગ ખુલ્લો રહેવો જોઈએ, કેમકે જો તે દબાય તો દર્દીથી પગ હલાવી શકાતો નથી; અને કોઇ વખત તે ભાગ દબાએલો હોય, ત્યારે પગને જોરથી હલાવવા જતાં તે પાટલી ખસી જવાનો સંભવ રહે છે.

ઝોળીઓ બાંધવાની રીત. સુગમ-ધન.

(Some useful slings.)

જ્યારે દર્દીનું હાડકું અકસ્માત થવાથી ભાંગી જાય છે, અગર સાંધામાંથી ખડી જાય છે, ત્યારે તેને થોડા સારવાર થયા પછી, અને થયા પહેલાં ડાક્ટરની મદદ મળે, ત્યાં સુધી ઇન્ન પામેલા અવયવને એક લુગડાની ઝોળી કરીને આધાર આપવાની જરૂર પડે છે. ઝોળી બાંધવાનું જ્ઞાન દરેક કુટુંબમાં અકસ્માત વખતે ઉપયોગી થઇ પડે છે; એથી તેની થોડીક રીતો અહિં બતાવી છે. ઝોળીઓ બાંધવા માટે સાધારણ રીતે ગાંઠો વાળવામાં આવે છે, પણ 'સેફ્ટી પીન્સ' વધારે અનુકૂળ થાય છે. ઝોળીઓ બાંધવા માટે માદરપાટનું ધોએલું સ્વચ્છ કપડું થોડું છે.

ઝોળી બાંધતી વખતે એ ખાસ યાદ રાખવાનું છે કે જેને વાગ્યું હોય, તેના અવયવને વારંવાર અજમાયશને ખાતર ઝોળીમાં મુકવું, અને કાઢવું એમ કદી કરવું નહિ. ઝોળી બાંધનારને બાંધવાની રીત એવી સારી આવડવી જોઈએ કે પહેલીજ વખતે તે દરદીના અવયવને જોઇએ તેવો આધાર આપી શકે. કદાપિ અજમાયશ કરવી હોય, તો સાજા માણસના અવયવ ઉપર અજમાયશ કરવી, અને પછી પોતાની રીતની ખાતરી થાય, એટલે દર્દીને તેવી રીતે ઝોળી બાંધી આપવી. ઝોળી કદિપણ એવી રીતે બાંધવી નહિ કે જેથી દર્દી હાલે, વાંકો વળે, એસે, ઉઠે, કે સુએ, ત્યારે તેનું અવયવ ઝોળીમાંથી નીકળી જાય કે ઝોળી છુટી જાય, કેમકે જો એમ થાય, તો ભાંગેલું હાડકું ફરીથી ખસી જવાની ધારતી રહે છે, અને તેમ થાય, તો દર્દીને અત્યંત પીડા ભોગવવી પડે છે. અને આરામ થતાં વાર લાગે છે.

હાડીને ઝોળી બાંધવાની રીત.

(The Sling for the Chin.)

આશરે ચાર ફુટ લાંબો, અને પાંચ ઇંચ પહેળો મસ્તીનનો એક કડકો લ્હો, તેને બેવડો કરો, અને તેના છેડાની વચમાંથી તેને એવી રીતે કાપો કે વચમાં બે ઇંચ જગ્યા અખંડ રહે. આમ કરવાથી

આ નં. ૩૨૨.

ચાર છેડાવાળો એક પાટો તૈયાર થયે, પછી દર્દીની પાછવાડે ઉભા રહીને પેલો અખંડ લાગ દર્દીની દાદી ઉપર મુકા; ઉપરના બન્ને છેડાને કાનની નીચે લઇ જઇને પાછવાડે ગાંઠ બાંધી; અને નીચેના બન્ને છેડાને કાનની પડખે થઇને માથા ઉપર લઇ જઇને અને સાં પીન લગાડે, માથાની અને કપાળ ઉપર ફરતો જોળ પાટો બાંધી, એટલે દાદીને સારો ટેકો મળશે. દાદી ઉપર ડ્રેસીંગ રાખવા માટે પણ આવો પાટો બંધાય છે.

હાથની કળાઇને માટે ઝોળી.

(A plain sling supporting the hand).

હાથની કલાઇને આધાર આપવા માટે સૌથી સાદી ઝોળી આશરે અઢી હાથ લાંબા અને ચાર પાંચ આંગળ પહોળા કપડાની બનાવી શકાય છે. તેના પાટાનો એકરબંધ કરીને તેના છેડા દર્દીના ડાબા ખભા પાસે દબાવી રાખે, અને પાટાને છાતી ઉપર થઇને નીચે ઉતારીને હાથની કલાઇની નીચેથી આગળ લાવે; સાંધી ઉપર આવીને દર્દીના જમણા ખભાપાસે લઇને તેની ગરદન ફરતો આંટો મારીને પેલા દબાવી રાખેલા છેડા સાથે પીનથી બાંધે. પેલા છેડાને દબાવી રાખવાનું કાવે નહિ, તો દર્દીને પાતાની દાદીવડે અંગ ધીજી હાથે તેને થોડીવાર દબાવી રાખવાનું કહેવું. પછી કલાઇની પાસેનું કપડું કરચલી મટાડીને બરાબર પહોળું કરવું એટલે કલાઇને સારો આધાર મળશે.

એક ખભા ઉપર ભાર આવે તેવી હાથની ઝોળી.

(The sling having the weight on one shoulder).

દર્દીના ડાબા કે જમણા એક ખભા ઉપર ભાર આવે, અને બીજો ખભો ભાર વિના રહે, તે માટે આવી બનાવેલી ઝોળી કરવામાં આવે છે. દર્દીના ડાબા

આ નં. ૩૨૩.

હાથને આધાર આપવો હોય, તો આશરે એક હાથ પહોળો, અને આશરે બે હાથ જેટલો લાંબો પાટો તૈયાર કરે, તેના એક છેડા દર્દીના જમણા ખભા આગળ દબાવી રાખે, અને ત્યાંથી પાટાને છાતી ઉપર ચલાવીને દર્દીની ડાબી કાણી તથા હાથની નીચે થઇને આગળ લાવે; ત્યાંથી દર્દીની ડાબી બગલ પાસે થઇને પાટાને પાછવાડે લઇ જઇને; અને દર્દીના જમણા ખભા ઉપર દબાવેલા છેડા સાથે ગાંઠ બાંધી, અગર પીન લગાડે. કાણીની ઉપલી બાજુએ કપડું ટાઇટ રહેશે નહિ, તેને મજબૂત કરવા માટે આકૃતિમાં બતાવ્યા પ્રમાણે પીન લગાડે.

દર્દીના બન્ને ખભા ઉપર ભાર આવે તેવી ઝોળી.

(The sling having its weight on both the shoulders)

પહેલી રીતમાં બતાવ્યા પ્રમાણે આશરે અઢી હાથ લાંબો, પણ એક હાથ પહોળા લુગડાનો કકડો લેવો: તેના એક છેડા દર્દીના જમણા ખભા ઉપર દબાવી રાખવો. અને સાંધી તેની છાતી ઉપર આવીને દર્દીના ઘૂંટ થયેલા હાથ નીચેથી તે પાટાને બહાર કાઢવા; તે વખતે કાણીના ભાગને અંદર આ. નં. ૩૨૪.

આવવા દેવો, અને આંગળા થોડાંક બહાર રહેવા દેવાં. પછી આગળથી તે પાટાને દર્દીના ગળા ખભા ઉપર લઇ જઇને ગળા પછવાડે પેલા દયાવી રાખેલા છેડા સાથે બાંધવો, અગર પીન લગાડવી. કાણી ખાસે થોડાંક ખોલો પડશે, તે મટાડવા માટે કાણીની એક

આ. નં. ૩૨૫.

અગર બન્ને બાજુએ કપડાને છાતી તરફ ખેંચીને પીનોવડે ટાઇટ કરવું, એટલે કાણીને રક્ષણ મળશે. દર્દી અણુ સમજી હોય, અગર બાળક હોય, અને

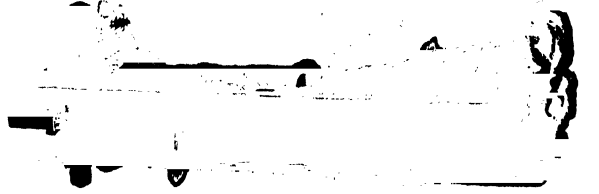
ઝાળીમાંથી હાથ બહાર કાઢી નાંખવાનો સંભવ હોય, તો આકૃતિમાં બતાવ્યા પ્રમાણે ઝાળીની ફરતો રોલર બેન્ડેજનો એક ગોળ આડા મારવો; અને તેના છેડા પીન વડે પીઠ ઉપર બાંધવા.

લાંગલો પગ બાંધવાનાં આપડાં.

(The apparatus for the compound fracture of the leg.)

હાથ કે પગનાં હાડકાં ભાંગે છે, ત્યારે તેને આ પડાં અગર ખાપીઆથી બાંધવામાં આવે છે, તેઓ

આ. નં. ૩૨૬.

વાંસના લાકડાના, અગર કોઈ સારી જાતના લાકડા નાં હોય છે તે બાંધવાથી હાડકાં હાલી શકતાં નથી એટલે જલદી રૂઝાય છે પગનાં હાડકાં અનિયમિત રીતે ભાંગ્યાં હોય, તે માટે લાકડાની ચીપોની રચના ક્વી રીતે વપરાય છે, તે સાથેની આકૃતિ ઉપરથી સમજશે.

ખાંસે રાક્ષવૈદ પાસે ઉપચાર કરાવવાની જરૂર પડે તેવાં દર્દોની યાદી.

Diseases which may require the aid of operations at the hands of surgical experts.

વિનંતિ:—આ બાધિઓમાં શસ્ત્રક્રિયા કરવાનું કામ દેશી વૈદોએ કે બીન અનુભવી ડોક્ટરોએ મહેસ્યાની કરીને હાથ ધરવું નહિ, તેમજ દર્દીએ પોતાની મેજે ઓપરેશન કરવું નહિ, કેમકે ગમે તેવું સાદું ઓપરેશન પણ ખરાબર રીતસર થયું ન હોય, તો તેમાંથી માનું પરિણામ આવે છે.

લિખિત અંગ્રેજી નામ.	ઉચ્ચારિત અંગ્રેજી નામ.	અર્થ અથવા મુજબસતી નામ.
Abscess	ઑબ્સેસ	વરમ-ગડ, વિદ્રધિ
Sinuses	સાઇનસીસ	રવલપ નાડીવણ
Fistula	ફિસ્ટ્યુલા	પૂહદ નાડીવણ-ભરનિમલ
Gangrene	ગેંગ્રીન	પ્રસરતો અંગવિકાર, સ્થાનિક નિષ્ક્રિયતા.
Actino-mycosis	અક્ટીનો માઇકોમીસ	અક્ટીનો માઇકોસીસ
Mycetoma or madura Disease	માઇસીટોમા ઓર મદુરાડીઝીઝ	મદુરાનો રોગ, રાપી, માઇસીટોમા
Anthrax	અન્થ્રાક્સ	ગળા પાસે થતું એક જાતનું ચેપી ગડ
Filariases	ફાઇલેરીઅસિસ	અમુક કૃમિજન્ય બાધિ
Tumours and cysts	ટ્યુમર્સ ઑન્ડ સીસ્ટસ	અધિઓ અને રસોળીઓ
Fibroma	ફાઇબ્રોમા	તંતુની અધિ
Lipoma	લિપોમા	ઑલિપ્થિ
Chondroma	કોન્ડ્રોમા	પાંસળામાં થતી કુર્ચા અથવા અસ્થિ-પડની અધિ
Osteoma	ઑસ્ટીઓમા	અસ્થિની અધિ
Myxoma	મિક્સોમા	સ્નાયુની અધિ
Odontoma	ઓડોન્ટોમા	દંતની અધિ
Hamangioma	હીમૅન્જીઓમા	રક્ત ગડ
Lymphangioma	લિમ્ફૅન્જીઓમા	રસવાહિનીનું વિસ્તૃત થવું
Lymphadenoma	લિમ્ફૅન્ડીનોમા	રસોત્પાદક પિંડનો વરમ
Myoma	માયોમા	સ્નાયુની અધિ
Neuroma	ન્યુરોમા	શાનતંત્રના તંતુની અધિ
Glioma	ગ્લાયોમા	બેન્ઝમાં તથા કરોડ રજજીમાં અધિ
Sarcoma	સાર્કોમા	પુનરિત અધિ
Epithelioma	એપિથિલીઓમા	એપિથિલ્યમની પાતળી ત્થવાની અધિ
Carcinoma	કાર્સિનોમા	જાડી ત્થવામાં થનારી અધિ. અર્થુદ
Warts	વૉર્ટસ	મસા
Adenoma	અડિનોમા	રસપિંડને ચોટેલી તેના જેવા આકારની અધિ

Teratoma	ટેરાટોમા	અંગ્રાશયમાં થતી રસોળી
Cysts	સીસ્ટસ	રસોળી
Wounds	વુન્ડઝ	જખમો
Punctured	પન્કચર્ડ	છિદ્ર જેવા જખમો
Gunshot	ગનશોટ	બંદુકની ગોળીના જખમો
Hæmorrhage	હેમરેજ	રક્તઆવ
Injuries of Bones	ઇન્જરીઝ ઓફ બોન્સ	અસ્થિની બ્રેક-ઇન્જ.
Fractures	ફ્રેક્ચર્સ	અસ્થિ ભંગ
Ununited Fracture	અનયુનાઇટેડ ફ્રેક્ચર	ખરાબર નહિ રૂઝાએલ અસ્થિ ભંગ
False joint	ફેલ્સ જોઇન્ટ	અસ્થિનો ખોટો સાંધો
Malunited fracture	મેલયુનાઇટેડ ફ્રેક્ચર	અસ્થિનો ખરાબ રીતે જોડાએલો સાંધો
Separation of Epiphysis	સેપરેશન ઓફ એપીફાઇસીસ	એપીફાઇસીસ છુટું પડવાથી અસ્થિના છેડા આગળ થતો સોનો તથા ફુગાવો
Of joints	ઓફ જોઇન્ટ્સ	અસ્થિસંધિના બ્યાધ
Contusion	કન્ટયુઝન	છોલાવું
Sprains	સ્પ્રેઇન્સ	લથક
Dislocations	ડીસ્લોકેશન્સ	હાડકું ખડી જવું
Wounds	વુન્ડઝ	અસ્થિના સંધિના જખમો
Of Muscles & tendons	ઓફ મસલ્સ ઓન્ડ ટેન્ડન્સ	રનાયુ અને રનાયુના રજજી વિષે
Contusion	કન્ટયુઝન	છોલાવું
Wounds	વુન્ડઝ	જખમ
Rupture	રીપ્ચર	તુટવું-ફાટવું
Dislocation of Tendon	ડીસ્લોકેશન ઓફ	રનાયુ રજજીનું ખસી જવું
Eversion of Tendon	ઇવર્સન ઓફ ટેન્ડન	રનાયુખંધનની આંટી પાડવી.
Of Arteries & Veins	ઓફ આર્ટરીઝ ઓન્ડ વેઇન્સ	ધમની અને શિરાઓ વિષે.
Rupture	રીપ્ચર	ધમની કે શિરાનું ફાટવું.
Wounds	વુન્ડઝ	ધમની કે શિરાના જખમ.
Of Nerves	ઓફ નર્વઝ	જ્ઞાનતંતુ વિષે.
Wounds	વુન્ડઝ	જ્ઞાનતંતુના જખમ.
Rupture	રીપ્ચર	જ્ઞાનતંતુનું ફાટવું.
Foreign body	ફોરેન બોડી	જ્ઞાનતંતુમાં આશ્પદાર્થ.
Diseases of Bones	ડીઝીઝીઝ ઓફ બોન્સ	અસ્થિ સંબંધિ બ્યાધઓ.
Suppurative Periostitis	સુપ્યુરેટીવ પેરીઑસ્ટાઇટીસ	અસ્થિના બાહ્યપડનું પાકવું.
Suppurative Osteomyelitis	સુપ્યુરેટીવ ઑસ્ટિઑમાઇટીસ	અસ્થિના અંતઃપડનું પાકવું.
Necrosis & Caries	નેક્રોસીસ ઓન્ડ કૅરીઝ	ખઅસ્થિવશ્ય અને અસ્થિખાત.

ઓપરેશન:—૧ Skin-grafting સ્કીનગ્રાફ્ટીંગ, ૨ Reduction રીડક્શન, ૩ Reduction રીડક્શન.
 ૪. Nerve-grafting નર્વ-ગ્રાફ્ટીંગ. ૫. Bone grafting & amputation બોન ગ્રાફ્ટીંગ તથા એમ્પ્યુટેશન.

Suppurative Epiphyseitis સુપ્યુરેટીવ એપીફાઇસીટીસ

અસ્થિના એપીફાઇસીસ નામના
ભાગનો સડો.

of Joints**Suppurative Arthritis**

ઑફ જોઇન્ટસ

સાંધા સંબંધી.

Loose Bodies in joints

સુપ્યુરેટીવ આર્થ્રાઇટીસ

સાંધામાં થતો સડો, સાંધાનું પાકવું.

Ankylosis

લુઝ બોડીઝ ઇન જોઇન્ટસ

સાંધામાં છૂટા પડેલા પદાર્થો.

**Tubercular Diseases of
Bones and Joints**

એન્કીલોસિસ

સાંધાની સંજ્ઞા.

Tumours of Bones

ટ્યુબર્ક્યુલર ડીઝીઝીઝ ઑફ

અસ્થિ અને સાંધાના ટ્યુમર્સના

Contracture of Muscles

બોન્સ એન્ડ જોઇન્ટસ

દોષથી થતા વ્યાધિઓ.

Diseases of Tendons

ટ્યુમર્સ ઑફ બોન્સ

અસ્થિની પ્રથિ.

Ganglion

કોન્ટ્રેક્ચર ઑફ મસલ્સ

સ્નાયુનો સંકોચ.

**Whitelow or Suppurative
Tenosynovitis**

ડીઝીઝીઝ ઑફ ટેન્ડન્સ

સ્નાયુ રજ્જુના વ્યાધિઓ.

**Of Blood Vessels &
Lymphatics**

જેન્ગ્લીયન

સ્નાયુ રજ્જુના આવરણમાં થતી રસોળી.

Aneurysms

વ્હીટલો ઑર સુપ્યુરેટીવ
ટેનોસાઇનોવાઇટીસ

નખપાક-નખવળુ.

Varicose Veins

ઑફ બ્લડ વેસલ્સ એન્ડ
લીમ્ફેટીક્સ

૪ રક્તવાહિનીના અને રસવાહિનીના
વ્યાધિઓ

Nevus

એન્યુરીઝમ્સ

૫ રક્તવાહિનીનું કુલવું.

Elephantiasis

વેરિકોઝ વેઇન્સ

શિરાનું કુલવું.

Lymphoma

નીવસ

લાખું.

Lymphosarcoma

એલીફન્ટાયાસિસ

શ્લીપદ.

Diseases Of Skin, Hair and Nails ડીઝીઝીઝ ઑફ સ્કીન હેર એન્ડ નેઇલ્સ.

ત્વચા, વાળ અને નખના વ્યાધિઓ.

Furuncle

ફરન્કલ

ગુમડું-ગડ.

Carbuncle

કાર્બન્કલ

પાકુ

Onychia

ઓનીકીઆ

નેયું પાકવું.

Warts

વોર્ટસ

મસા ચર્મજીલ.

Clavus

ક્લેવસ

કપાસી.

Horns

હોર્ન્સ

શૂગરપ્ર પ્રથિ.

Sebaceous cysts

સીબેસસ સીસ્ટસ

સ્તિગ્ધપીંડની ગૂંથિ.

Molluscum contagiosum

મોલસ્કમ કોન્ટેજીયોસમ

રસોળીઓ વા.

Molluscum Fibrosum

મોલસ્કમ ફીબ્રોસમ

ત્વચા નીચેના પડમાં થયેલી રસોળી.

Lupus

લ્યુપસ

પ્રસરતું ચાંદુ

શસ્ત્રવિદ્યા—૧. Arthroctomy આર્થ્રોક્ટમી. ૨. Osteotomy ઓસ્ટીઓક્ટમી. ૩. Tenotomy and Tendon-grafting ટેનોટમી અને ટેન્ડન ગ્રાફ્ટીંગ. ૪. Arteriorrhaphy આર્ટીરીઓ ફાસી. ૫. Acupuncture એક્યુપચર.

Fracture of the Bones of the skull. ક્રેકચર ઓફ ધિ બોન્સ ઓફ ધિ સ્કલ.

ખોપરીના અવસ્થાનો જાગ.

Fracture of the Vault ક્રેકચર ઓફ ધિ વૉલ્ટ ૧ ખોપરીના મથાળાનું ભાંગવું.

Fracture of the Base ક્રેકચર ઓફ ધિ બેઇઝ ૨ ખોપરીના તળીયાનું ભાંગવું.

Injuries to the Brain ઇન્જરીઝ ટુ ધિ બ્રેઇન.

હેજને થયેલી ઇજા.

Compression કમ્પ્રેશન ૩ હેજ ઉપર દબાવ.

Extravasation of Blood એક્સટ્રાવેસેશન ઓફ બ્લડ ૪ હેજમાં ને તેના પડમાં રૂધિરનું વહેવું.

Laceration; Bullet wounds લેસરેશન; બુલેટ વુન્ડઝ ૫ શસ્ત્ર કે ગોળી લાગવાથી થયેલા જખમ.

Hernia Cerebi હર્નિયા સીરેબી ૬ હેજમાં થતી સારથ.

Injuries to the Nose—ઇન્જરીઝ ટુ ધિ નોઝ—નાકને થયેલી ઇજા.

Cut-nose કટનોઝ ૭ નાસિકા ખંડન, નાકનું કપાવું.

Salivary Fistula સેલિવરી ફિસ્ટ્યુલા ૮ લાલાચાવી પિંડનું વ્રણ.

Foreign Bodies in Nose & Ear ફોરેન બોડીઝ ઇન નોઝ ૯ નાકમાં અને કાનમાં બાહ્ય પદાર્થો.

Foreign Bodies in pharynx & Esophagus ફોરેન બોડીઝ ઇન ફારીન્ક્સ ૧૦ ઈસ્તર નળીના ઉપરના ભાગમાં અને અગ્રનળીમાં બાહ્યવસ્તુનું બરાઇ જવું.

Foreign Bodies in air-passages ફોરેન બોડીઝ ઇન એરપેસેજીસ ૧૧ પથ્થાસ માર્ગમાં બાહ્ય પદાર્થો.

Fracture of jaw and dislocation ફ્રેક્ચર ઓફ જાવ ઓન્ડ ડિસ્લોકેશન ૧૨ જડાણનું ભાંગવું અને ફિટરી જવું.

Fracture of Sternum & ribs ફ્રેક્ચર ઓફ સ્ટર્નમ ઓન્ડ રીબ્ઝ ૧૩ ઉરોસ્થિનું અને પાંસળાનું ભાંગવું.

Injuries & rupture of Abdominal Viscera ઇન્જરીઝ ઓન્ડ રપ્ચર ઓફ ઇન્ડ્રીના અવયવોને ઇજા, અને ૧૪ તેમનું ફાટવું અગર તુટી જવું.

Foreign bodies in Stomach ફોરેન બોડીઝ ઇન સ્ટમક ૧૫ ઇન્ડ્રીમાં બાહ્યવસ્તુનું દાખલ થવું.

Fracture of Pelvis ફ્રેક્ચર ઓફ પેલ્વીસ ૧૬ અસ્થિભંગ.

Rupture of Bladder રપ્ચર ઓફ બ્લેડર ૧૭ મૂત્રાશય ભેદ, મૂત્રાશયનું તુટવું.

Rupture of Urethra રપ્ચર ઓફ યુરેથ્રા ૧૮ મૂત્ર માર્ગ ભેદ, મૂત્ર માર્ગનું શટવું.

Foreign body in Rectum ફોરેન બોડીઝ ઇન રેક્ટમ ૧૯ મળાશયમાં બાહ્યવસ્તુ.

Injuries of Rectum ઇન્જરીઝ ઓફ રેક્ટમ ૨૦ મળાશયને થયેલી ઇજા.

Injuries of Pudenda ઇન્જરીઝ ઓફ પ્યુડેન્ડા ૨૧ સ્ત્રીના બાહ્ય ગુલાવયવને થયેલી ઇજા.

Wounds of Vagina વુન્ડઝ ઓફ વગીના ૨૨ યોનિમાર્ગના જખમ.

Perforation of the walls of Vagina પર્ફોરેશન ઓફ વોલ્સ ઓફ વગીના ૨૩ યોનિમાર્ગની દિવાલમાં છિદ્ર પડવું.

Perforation of the walls of Vagina પર્ફોરેશન ઓફ વોલ્સ ઓફ વગીના ૨૪ યોનિમાર્ગની દિવાલમાં છિદ્ર પડવું.

Perforation of the walls of Vagina પર્ફોરેશન ઓફ વોલ્સ ઓફ વગીના ૨૫ યોનિમાર્ગની દિવાલમાં છિદ્ર પડવું.

Perforation of the walls of Vagina પર્ફોરેશન ઓફ વોલ્સ ઓફ વગીના ૨૬ યોનિમાર્ગની દિવાલમાં છિદ્ર પડવું.

Perforation of the walls of Vagina પર્ફોરેશન ઓફ વોલ્સ ઓફ વગીના ૨૭ યોનિમાર્ગની દિવાલમાં છિદ્ર પડવું.

Perforation of the walls of Vagina પર્ફોરેશન ઓફ વોલ્સ ઓફ વગીના ૨૮ યોનિમાર્ગની દિવાલમાં છિદ્ર પડવું.

Perforation of the walls of Vagina પર્ફોરેશન ઓફ વોલ્સ ઓફ વગીના ૨૯ યોનિમાર્ગની દિવાલમાં છિદ્ર પડવું.

Perforation of the walls of Vagina પર્ફોરેશન ઓફ વોલ્સ ઓફ વગીના ૩૦ યોનિમાર્ગની દિવાલમાં છિદ્ર પડવું.

Perforation of the walls of Vagina પર્ફોરેશન ઓફ વોલ્સ ઓફ વગીના ૩૧ યોનિમાર્ગની દિવાલમાં છિદ્ર પડવું.

Perforation of the walls of Vagina પર્ફોરેશન ઓફ વોલ્સ ઓફ વગીના ૩૨ યોનિમાર્ગની દિવાલમાં છિદ્ર પડવું.

Perforation of the walls of Vagina પર્ફોરેશન ઓફ વોલ્સ ઓફ વગીના ૩૩ યોનિમાર્ગની દિવાલમાં છિદ્ર પડવું.

Perforation of the walls of Vagina પર્ફોરેશન ઓફ વોલ્સ ઓફ વગીના ૩૪ યોનિમાર્ગની દિવાલમાં છિદ્ર પડવું.

Perforation of the walls of Vagina પર્ફોરેશન ઓફ વોલ્સ ઓફ વગીના ૩૫ યોનિમાર્ગની દિવાલમાં છિદ્ર પડવું.

આપરેશન:— ૧. Trephining ટ્રિફાઇનિંગ. ૨. Trephining ટ્રિફાઇનિંગ. ૩. Rhinoplasty રહીનોપ્લાસ્ટી.

૪. Pharyngotomy ફેરિન્ગોટમી. ૫. Esophagotomy ઇસોફાગોટમી. ૬. Laryngotomy

& Tracheotomy લેરિન્જાઇટમી અને ટ્રેકીઓટમી. ૭. Sutures, Circular Enterorrhaphy,

Anastomosis, Implantation સુચર્સ, સર્ક્યુલર એન્ટરોરેફાપી, એનાસ્ટોમોસીસ, ઇમ્પ્લાન્ટેશન.

૮. Gastrotomy ગેસ્ટ્રોટમી.

Foreign body in Vagina	ફોરેન બોડી ઇન વાગિના	વોનિતમાર્ગમાં બાહ્ય વસ્તુનું ભરાઈ જવું
Foreign body in male or female Urethra or Bladder	ફોરેન બોડી ઇન મેઇલ ઓર ફિમેઇલ યુરેથ્રા ઓર બ્લેડર	પુરુષના અગર સ્ત્રીના મૂત્ર માર્ગમાં અગર મૂત્રાશયમાં બાહ્ય વસ્તુનું ભરાઈ જવું.
Ruptured Perinium	રપ્ચર્ડ પેરિનિયમ	સીવણીનું તુટી જવું
Injuries of Scrotum and Testis	ઇન્જરીઝ ઓફ સ્ક્રોટમ ઓન્ડ ટેસ્ટીસ	વૃષણની થેલી અને વૃષણને ઇજા
Rupture or Fracture of Penis	રપ્ચર ઓર ફ્રેક્ચર ઓફ પેનીસ	પુરુષની ધાતુનું તુટવું અગર ભાંગવું
Dislocation of Penis	ડિસ્લોકેશન ઓફ પેનીસ	પુરુષની ઇંદ્રિય ખડી જવું
Rupture of Frœnum	રપ્ચર ઓફ ફ્રિનમ	પુરુષની ઇંદ્રિયા સંયોજક રબ્બનું તુટવું

Injuries of Upper Extremity-ઇન્જરીઝ ઓફ અપર એક્સ્ટ્રીમીટી.

હાંસડી, ખાવડાં, હાથ, હથેળી વગેરે ભાગને થયેલી ઇજા.

Sprains of Joints	સ્પ્રેઇન્સ ઓફ જોઇન્ટ્સ	(હાથના) સાંધાની લચક
Rupture of Muscles and Tendons	રપ્ચર ઓફ મસલ્સ ઓન્ડ ટેન્ડન્સ	(હાથના) સ્નાયુ અને સ્નાયુરબ્બનું તુટવું
Wounds of palms	વુન્ડઝ ઓફ પાલ્મ્સ	હથેળીના જખમ
Whitelow	વીટલો	ખાલી નખ છર

Injuries of Lower Extremity-ઇન્જરીઝ ઓફ લોઅર એક્સ્ટ્રીમીટી.

નીચીના અવયવો (પગ)ને થયેલી ઇજા.

Sprain	સ્પ્રેઇન	પગની લચક
Rupture of Muscles & Tendons	રપ્ચર ઓફ મસલ્સ ઓન્ડ ટેન્ડન્સ	(પગના) સ્નાયુ અને સ્નાયુ અધનનું તુટવું
Wounds	વુન્ડઝ	પગને જખમ
Foreign bodies	ફોરેન બોડીઝ	બાહ્ય વસ્તુનું ભરાઈ જવું
Dislocation	ડિસ્લોકેશન	પગનું ખડી જવું
Fractures	ફ્રેક્ચર્સ	પગનું ભાંગવું.

Injuries of the Back-ઇન્જરીઝ ઓફ બેક.

પીઠને થયેલી ઇજા

Sprain	સ્પ્રેઇન	(પીઠની) લચક
Wounds	વુન્ડઝ	(પીઠને) જખમ
Dislocation	ડિસ્લોકેશન	(પીઠનું) ખડી જવું
Fracture	ફ્રેક્ચર	પીઠનું ભાંગી જવું
Fracture-dislocation	ફ્રેક્ચર ડિસ્લોકેશન	પીઠનું ખડીને ભાંગી જવું
Traumatic Spinal Hemorrhage	ટ્રૉમાટિક સ્પાઇનલ હેમોરેજ	પીઠને ઇજા થવાથી થયેલો રક્તસ્રાવ
Meningocele	મેનિન્ગોસીલ	કરોડ રબ્બનું બહારના પડમાં રસ નીકળી જવું.

Septic Thrombosis of the Venous Sinuses of Dura mater સેપ્ટિક થ્રોમ્બોસિસ ઓફ ધિ ક્રેડ રજીયુમાં વિષારી રસનું વિનસ સીન્યુસીસ ઓફ બમવું ડ્યુરામેટર

Diseases of the brain. ડીઝીઝીઝ ઓફ ધિ બ્રેઇન. ભેજના વ્યાધિ.

Abscess of Brain એબસેસ ઓફ બ્રેઇન બેઝનું ગડ
Tumours in Brain ટ્યુમર્સ ઇન બ્રેઇન ભેજમાં ગ્રંથિ.
Foreign bodies in Brain ફોરેન બોડીઝ ઇન બ્રેઇન ભેજમાં બાહ્ય પદાર્થનું આગમન,
Polypus in the Ear પોલિપસ ઇન ધી ઇઅર કર્ણબહુમૂલગ્રંથિ, કાનમાં મસા
Mastoid disease માસ્ટોઇડ ડીઝીઝ માસ્ટોઇડ અસ્થિનું પાકવું

Diseases of the Eye. ડીઝીઝીઝ ઓફ ધિ આઇ. આંખના વ્યાધિ.

Cysts of Eyelids સીસ્ટ્સ ઓફ આઇલીડસ આંખની પાંપણની રસોળી-ગ્રંથી
Styes સ્ટાઇઝ આંખણી
Lacrymal Stenosis લેક્રિમલ સ્ટેનોસિસ નાસુર
Entropion and Ectropion એન્ટ્રોપીઅન અને એક્ટ્રોપીઅન પાંપણનું અંદર અને બહાર વળવું
Pterygium પેટ્રીજીઅમ વેલ
Cataracts કેટરેક્ટસ નેત્રપટલ (મોતીઆ)
Orbital Abscess & cellulitis ઓર્બિટલ એબસેસ એન્ડ સેલ્યુ નેત્રમંડળનો પાક.

Injuries and Tumours of Eye લાઇટીસ ઇન્જરીઝ એન્ડ ટ્યુમર્સ આંખને, ઇજા થવી તથા આંખની ઓફ આઇ. ગ્રંથિ.
Strabismus સ્ટ્રેબિસ્મસ તિર્થગૃહણિ, મલાકુ જોવું.

Diseases of the mouth. ડીઝીઝીઝ ઓફ ધિ માઉથ. મોઢાનાં વ્યાધિ.

Ranula રેન્યુલા જીભની નીચે થતી રસોળી.
Cleft palate ક્લેફ્ટ પેલેટ તાલુરંધ, તાળુનું શરી જવું.^૧
Harelip હેરલિપ વિભિન્નૌષ, ફાટેલ હોડ ?
Chronic En-largement of Tonsils ક્રોનિક એન્ લાર્જમેન્ટ ઓફ ટોન્સીલ્સ ચોરીઆની દીર્ઘકાળથી વૃદ્ધિ.^૩
Gingivitis જિન્જિવટીસ અવાળુ આવી જવા-દંતમાં પાક.
Nasal Polypi નેઝલ પોલીપાઇ નાકનો મસા.
Adenoids એડિનોઇડઝ નાસાનું વૃદ્ધિ-નાકમાં સિન્ડ્રોઇડ તંતુની વૃદ્ધિ.

Empyema of Maxillary Antrum એમ્પાએમા ઓફ મેક્ઝીલરી એન્ટ્રમ નાસિકાપાક-નાકના અંદરના ભાગનું પાકવું.
Empyema of Frontal sinus એમ્પાએમા ઓફ ફ્રન્ટલ સાઇનસ નાસાપાક-નાકના આગળના ભાગનું પાકવું.

એ.પરેશન.—૧. Staphylorrhaphy સ્ટેફીલોરાફી. ૨. Cheiloplasty કીલોપ્લાસ્ટી.
૩. Tonsillectomy ટોન્સીલેક્ટમી.

Diseases of the Stomach &c. ડીઝીઝીઝ ઓફ ધ સ્ટમક એન્ડ સ્ટોમૅક

અન્નાશય વગેરેના વ્યાપ્તિઓ.

Tumours of the Stomach	ટ્યુમર્સ ઓફ ધ સ્ટમક	અન્નાશયની ઝાંધિ
Ulcer of the Stomach	અલ્સર ઓફ ધ સ્ટમક	અન્નાશયના ચાંદાં
Cancer of the Stomach	કેન્સર ઓફ ધ સ્ટમક	અન્નાશયનું અર્બુદ
Perforation of the Stomach	પરફોરેશન ઓફ ધ સ્ટમક	અન્નાશય રંધ્ર, હોઝરીમાં કાણું પડવું
Cholelithiasis	કોલેલિથિઆસીસ	પિત્તાશયમાં પિત્તની પથરી
Hepatic Abscess	હીપેટીક અબ્સેસ	યકૃતપાક, કલેબનનું પાકવું
Moveable spleen & certain diseases of spleen	મુવેબલ સ્પ્લીન ઓન્ડ સર્ટન ડીઝીઝીઝ ઓફ સ્પ્લીન	ખીલાતું છુટું પડી જવું અને બીજા કેટલાક રોગો
Intestinal Obstruction	ઇન્ટેસ્ટાઇનલ ઓબ્સ્ટ્રક્શન	આંતરડાનો અવરોધ.
by (1) Fæces	બાઇ (૧) ફીસીસ	(૧) મળથી
„ (2) Gallstones	„ (૨) ગૉલ સ્ટોન્સ	(૨) પિત્તની પથરીથી
„ (3) Foreign bodies	„ (૩) ફોરેનબોડીઝ	(૩) બાહ્યવસ્તુથી
„ (4) Internal strangu- lation	„ (૪) ઇન્ટર્નલ સ્ટ્રેન્ગ્યુલેશન	(૪) અંદરના ભાગમાં આરે બાજુથી ફાંસો પડવાથી
„ (5) Internal hernia	„ (૫) ઇન્ટર્નલ હર્ન્યા	(૫) અંદરના ભાગમાં સારથુ થવાથી
„ (6) Volvulus	„ (૬) વૉલ્વ્યુલસ	(૬) આંતરડા વળ બાઇ જવાથી થતો ફાંસો
„ (7) Intussusception	„ (૭) ઇન્ટસસ સેપ્શન	(૭) આંતરડાના એક ભાગમાં બીજા ભાગ પેસી જવો
„ (8) Stricture	„ (૮) સ્ટ્રીકચર	(૮) સંકોચ
„ (9) Congenital Malformation	„ (૯) કૉન્જે નીટલ મલ- ફોર્મેશન	(૯) જન્મથી આંતરડાની વિકૃતિ, ખોટ
„ (10) Paralysis	„ (૧૦) પેરેલીસીસ	(૧૦) પક્ષાધાત
„ (11) Gangrene	„ (૧૧) ગેન્ગ્રીન	(૧૧) જથ્થુ-સડો
Appendicitis	એપેન્ડીસાઇટીસ	આંત્રાનુબંધપાક
Perityphlitis	પેરીટિફલાઇટીસ	આંતરડાના અનુબંધનો વરમ
Hernia	હર્ન્યા	સારથુ
Imperforate Anus	ઇમ્પરફોરેટ એનસ	મળદ્વાર નહિ હોવો, નીરંધ્રગુદ
Fissura ani	ફિસ્યુરા અનિ	ગુદરંધ્ર-મળદ્વારમાં છેદ પડવો

ઓપરેશન—

૧ Gastrotomy-ગેસ્ટ્રોટોમી, Gastrostomy-ગેસ્ટ્રોસ્ટોમી. ૨ Gastrectomy-ગેસ્ટ્રેક્ટોમી, Jejuno-stomy-જેજુનોસ્ટોમી. ૩ Pyloroplasty-પાઇલોરોપ્લાસ્ટી, Pylorotomy-પાઇલોરોટોમી, Gastro-duo-denostomy-ગેસ્ટ્રોડ્યુઓડેનોસ્ટોમી. ૪ Cholelithotomy-કોલેલિથોટોમી, Cholecystotomy-કોલેસ્ટીસ્ટોટોમી, Cholecystostomy-કોલેસ્ટીસ્ટોસ્ટોમી. ૫ Incision-ઇન્સીઝન, Cholecystendysis-કોલેસ્ટીસ્ટેન્ડીસીસ. ૬ Splenectomy-સ્પ્લેનેક્ટોમી, Exterpation-એક્સ્ટર્પેશન, ૭ Enterotomy or Colotomy-એન્ટરોટોમી ઓર કોલોટોમી. ૮ Taxis; Herniotomy-ટેક્સીસ; હર્નિયોટોમી. ૯ Appendi-
cectomy-એપેન્ડીસેક્ટોમી, ૧૦ Herniotomy-હર્નિયોટોમી.

Hæmorrhoids	હૅમોઈડોઇડ	અર્ધ, હરસ
Stricture of Rectum	સ્ટ્રીકચર ઓફ રેક્ટમ	મળાશયનો સંકોચ
Ischio-rectal abscess	ઇસ્કીઓ રેક્ટલ એબ્સેસ	મળાશય સંબંધી વિદ્રવિ, મળાશય સુધીનું ગડ
Fistula in ano	ફિસ્ટ્યુલા ઇન ઑનો	ભગંદર
Rectal and Anal Tumours	રેક્ટલ એન્ડ ઑનલ ટ્યુમર્સ	મળાશયની અને ગુદાશયની અધિ

Diseases of Kidneys-કીડનીઝ ઓફ કીડનીઝ.

ગુરદાનાં રોગો

(a) Abscess	(એ) એબ્સેસ	ગુરદાનું ગડ
(b) Hydronephrosis	(બી) હાઇડ્રો નિફ્રોસીસ	મૂત્રપિંડના અસ્તિત્વ વિસ્તૃત્વ
(c) Pyonephrosis	(સી) પાયોનિફ્રોસિસ	મૂત્રપિંડના અસ્તિત્વ પાક
(d) Renal Calculi	(ડી) રેનલ કલ્ક્યુલી	ગુરદાની પથરી
(e) Cysts and Tumours	(ઈ) સીસ્ટસ એન્ડ ટ્યુમર્સ	ગુરદાની રસોળી અને અધિ
(f) Moveable and Floating Kidney	(એફ) મુવેબલ એન્ડ ફ્લોટીંગ કિડની	ચકનશીલ મૂત્રપીંડ, છૂટો પડી ગયેલો ગુરદો
Vesical calculi	વેસિકલ કલ્ક્યુલી	મૂત્રાશયમાં અશ્મરી-પથરી
Ectopia Vesical	એક્ટોપીઆ વેસિકલ	નેત્રમંડળ વગેરેમાં, મૂત્રાશયની આગળની દીવાલની જગ્યાએ ગેરજગ્યાએ
Vesico-Vaginal Fistula	વેસિકો-વગાઈનલ ફિસ્ટ્યુલા	મૂત્રાશય અને યોનિમાર્ગ વચ્ચે રંધ્ર-ફાટ
Tumours in Bladder	ટ્યુમર્સ ઇન બ્લેડર	મૂત્રાશયમાં થતી અધિ

Diseases of the Prostate Glands &c.-ડીપ્રોસ્ટેટ ગ્લાન્ડઝ ઓફ પ્રોસ્ટેટ ગ્લાન્ડઝ.

વીર્યોત્પાદક પ્રોસ્ટેટપિંડ વિગેરેના વ્યાધિઓ.

Prostatic abscess	પ્રોસ્ટેટિક એબ્સેસ	વીર્યોત્પાદક ગડ
Prostatic Hypertrophy	પ્રોસ્ટેટિક હાઇપરટ્રોફી	વીર્યોત્પાદક વૃદ્ધિ
Prostatic Tumours	પ્રોસ્ટેટિક ટ્યુમર્સ	વીર્યોત્પાદક અધિ
Stricture of Urethra	સ્ટ્રીકચર ઓફ યુરેથ્રા	મૂત્રમાર્ગનો સંકોચ
Extravasation of Urine,	એક્સ્ટ્રાવેસેશન ઓફ યુરીન	પેસાબનું વહી જવું
Stone in Urethra	સ્ટોન ઇન યુરેથ્રા	મૂત્રમાર્ગમાં અશ્મરી-પથરી
Urethral abscess	યુરેથ્રલ એબ્સેસ	મૂત્રમાર્ગનું ગડ
Urinary Fistula	યુરીનરી ફિસ્ટ્યુલા	મૂત્રમાર્ગનું ભરનિગળ
Retention of Urine	રિટેન્શન ઓફ યુરીન	મૂત્રાવરોધ

ઓપરેશન—૧ Nephrotomy-નિફ્રોટોમી, ૨ Nephrectomy-નિફ્રેક્ટોમી, ૩ Nephrol thotomy-નિફ્રોલિથોટોમી, ૪ Nephrorrhaphy નિફ્રોરહાફી, Nephropexy નિફ્રોપેક્સી, ૫ Lithotripsy-લિથોટ્રીપ્સી, Lithotomy- ૬ Cystectomy-સિસ્ટેક્ટોમી. Cystotomy-સિસ્ટોટોમી. ૭ Prostatectomy-પ્રોસ્ટેટેક્ટોમી, ૮ Dilatation-ડાઇલેટેશન, Urethrotomy-યુરેથ્રોટોમી, ૯ Use of Catheter-યુસ ઓફ કેથટર,

Paraphimosis	પારાફાઇમોસિસ	મથિચ્છદનો ઉર્ધ્વ સંક્રાય
Phimosis Congenital & acquired	ફાઇમોસિસ કોન્જેનીટલ ઍન્ડ એકવાયર્ડ	મથિચ્છદ એટલે ધુમટાનો સંક્રાય જન્મથી અને પાછળથી થયેલી ખોટ
Utero-Vaginal Fistula	યુટરો-વગઇનલ ફિસ્ટ્યુલા	ગર્ભાશય અને યોનિમાર્ગનું ભગંદર
Recto-Vaginal Fistula	રેક્ટો-વગઇનલ ફિસ્ટ્યુલા	મળાશય અને યોનિમાર્ગનું ભગંદર
Prolapsus Vagina	પ્રોલેપ્સસ વગઇના	યોનિમાર્ગની ચામડી બહાર નીકળી આવવી. યોનિબ્રંશ
Cystocele	સિસ્ટોસીલ	મૂત્રાશયની દિવાલમાં રસત્રાંધિ
Rectocele	રેક્ટોસીલ	મળાશયની દિવાલમાં રસત્રાંધિ
Pyosalpinx	પાયોસાલ્પીન્કસ	ફાલોપીઅન ટ્યુબમાં પડે ભરાતું.
Ovarian Cysts & Tumours	ઓવેરીઅન સીસ્ટસ ઍન્ડ ટ્યુમર્સ	અંડાશયની રસોળી, અને ત્રાંધિ
Extra-Uterine Fretation	એક્ટ્રાયુટરાઇન ફ્રીટેશન	સ્થાનબ્રષ્ટગર્ભ ગર્ભાશયની બહાર રહેલો ગર્ભ ર
Pelvic Abscess	પેલ્વીક અબ્સેસ	નિતંબપાક
Mammary abscess	મમરી અબ્સેસ	સ્તનપાક
Tumours & Cysts in Breast	ટ્યુમર્સ ઍન્ડ સીસ્ટસ ઇન બ્રેસ્ટ	સ્તનની ત્રાંધિ અને રસોળી
Uterine Displacement	યુટરાઇન ડિસ્પ્લેસમેન્ટ	ગર્ભાશય સ્થળાંતર
Uterine Hemorrhage	યુટરાઇન હેમરેજ	ગર્ભાશયમાં રક્તસ્રાવ
Epithelioma of Penis	એપિથેલીઓમા ઓફ પિનીસ	પુરુષના ઉત્પત્ત્યવય ઉપર થતી ત્વચાની ત્રાંધિ
Hydrocele	હાઇડ્રોસીલ	વૃષણની જળમય વૃદ્ધિ
Hæmatocele	હીમૅટોસીલ	વૃષણની રક્તમય વૃદ્ધિ
Tumours and other diseases of Testis	ટ્યુમર્સ ઍન્ડ અધર ડીઝીઝીઝ ઓફ ટેસ્ટીસ	વૃષણની ત્રાંધિ અને વૃષણના બીજા રોગ.
Elephantiasis of Scrotum	એલિફન્ટાયાસિસ ઓફ સ્ક્રોટમ	અંડકોશનો શ્લીપદ રોગ
Abscess of Vulva	અબ્સેસ ઓફ વલ્વા	યોનિવિદ્રધિ; સ્ત્રીના ગુણાવયવનું પાકતું
Variocele of Labium	વૅરિઓસીલ ઓફ લેબીઅમ	યોનિઓષ્ટની શિરાની ત્રાંધિ
Hæmatoma of Labium	હિમૅટોમા ઓફ લેબીઅમ	યોનિઓષ્ટમાં રક્તની ભરેલી ત્રાંધિ
Atresia of Hymen	અટ્રેસિઆ ઓફ હિમેન	યોનિ પટલનું આવરણ, યોનિ પટલ આડું આવવાથી યોની માર્ગ બંધ થવો.
Mal formations of Vagina	મલ ફોર્મેશન ઓફ વગઇના	યોનિ માર્ગની વિકૃતિ-ખોટવાળી રચના
Tumours & Cysts of Vagina	ટ્યુમર્સ ઍન્ડ સીસ્ટસ ઓફ વગઇના	યોનિ માર્ગની ત્રાંધિ અને રસોળી
Vesico-Vaginal Fistula	વેસીકા વગઇનલ ફિસ્ટ્યુલા	સ્ત્રીના મૂત્રાશય અને યોનિમાર્ગ વચ્ચે રંધ-ફાટ

ઓપરેશન—૧ Oophorectomy-ફેફારેક્ટોમી, Ovariectomy-ઓવેરીઓટોમી, Salpingectomy-સાલ્પિન્જેક્ટોમી, ૨ Hysterectomy-હીસ્ટરેક્ટોમી, Cesarean Section-સીઝેરીઅન સેક્શન, Symphysiotomy-સીમ્ફીઝીઓટોમી ૩. Epididymectomy-એપીડીડાયમેક્ટોમી

Uterine Tumours

યુટરાઇન ટ્યુમર્સ

ગર્ભાશયની ગ્રંથિઓ

Diseases of Legs & Hands—હાથ પગના વ્યાધિઓ.

Hip-joint disease

હિપ જોઇન્ટ ડીઝીઝ

નિતંબ સંધિ રોગ; કેડના હાડકાનો વા

Flat foot

ફ્લેટ ફૂટ

પગનો ગતિ દોષ

Talipes

ટેલિપીસ

પગની બેડોળ આકૃતિ-ખોટ; પાદ વિકૃતિ

Ingrowing toe-nail

ઇન્ગ્રોવિંગ ટોનેઇલ

પગના નખનું અંદર વળી જવું

Deformities of Hand

ડીફોર્મિટીઝ ઓફ હેન્ડ

હાથમાં ખોટ હોવી; હસ્તવિકૃતિ

Dupuytren's Contraction

ડ્યુપ્યુટ્રેન્સ કોન્ટ્રેક્શન

હાથનાં આંગળાં વળી જવાં. અંગુલીવાત

Deformities of Finger

ડીફોર્મિટીઝ ઓફ ફીંગર

અંગુલી વિકૃતિ આંગળાની ખોટ

Webbed Fingers

વેબ્ડ ફીંગર્સ

જલબદ્ધઅંગુલી-આમડીથી ચોટેલાં આંગળાં

Knocked knee or Genu-Valgum

નોકડ ની ઓર જેન્યુ વાલ્ગમ

જન્યુ દોષ. ધુટણમાંથી પગનું બહારની બાજુ તરફ વળવું

Bowlegs or Genu Varum

બોલેગ્સ ઓર જેન્યુ વેરમ

ધનુસ્તુલ્યાકૃતિપાદ; અંદરની બાજુ પર કામઠા માફક વળી ગયેલા પગ.

Genu Retorsum

જેન્યુ રિટોર્સમ

પાછળની બાજુએ વળી ગયેલા પગ

Spinal Curvature—સ્પાઇનલ કર્વેચર

કરોડનું વાંકું વળવું.

Scoliosis

સ્કોલીઓસિસ

કરોડનું એક બાજુએ વળી જવું. પૃષ્ઠવંશની પાર્શ્વ વક્રતા

Kyphosis

કાયફોસિસ

કરોડનું આગળ પાછળ વળી જવું. પૃષ્ઠવંશની અગ્ર વા પશ્ચાત્ વક્રતા.

Lordosis

લોર્ડોસિસ

નિતંબ અસ્થિનો સંધિબેદ

Spinal Caries

સ્પાઇનલ કેરીઝ

કરોડના અસ્થિનું ત્રણ-સડો. ૪

Spina Bifida

સ્પાઇના બાઇફીડા

કરોડ ઉપર થતી કાળી ગાંઠ; કણાની ફાટ; પૃષ્ઠવંશની સ્થાપ ગ્રંથિ

ઓપરેશન---૧ Laparotomy-લેપરોટોમી, Hysterectomy-હીસ્ટરેક્ટોમી, ૨ Tenotomy-ટેનોટોમી, Syndesmotomy-સીન્ડેસ્મોટોમી, ૩ Tarsectomy and Tarsotomy-ટારેક્ટોમી અને ટારસોટોમી, ૪ Sequestrotomy-સીક્વેસ્ટ્રોટોમી, Laminectomy-લેમીનેક્ટોમી.

ભાગ ૧૩ મો.

હોમિયોપેથિનું ઔષધિગુણુશાસ્ત્ર.

The Homœopathic Materia Medica.

હોમિયોપેથિ પ્રમાણે હરકાષ વ્યાધિને લાગુ પડતી દવા, અને તેનો અંશ પસંદ કરવા માટે હોમિયોપેથિનું ઔષધિગુણુશાસ્ત્ર જેને અંગ્રેજીમાં 'મંટીરીઆ મેડિકા' કહે છે, તેનું જ્ઞાન બહુજ ઉપયોગી છે. તે શાસ્ત્ર એટલું બધું વિશાળ છે, કે કોઇપણ ડાક્ટર તેનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન ધરાવવાનું અભિમાન રાખી શકતો નથી; ઘણા ડાક્ટરો તો વર્ષોવર્ષ એક વખત આખું ઔષધિગુણુશાસ્ત્ર ફરીથી વાંચી જઇને પોતાનું જ્ઞાન નાણું કરવાની ટેવ રાખે છે. કેટલાક ડાક્ટરો દર-દીની પાસે બેસીને તેનાં લક્ષણો જોઇને, અને પૃષ્ઠીને પછી ઔષધિગુણુશાસ્ત્રના પુસ્તકમાં તેને માટે યોગ્ય ઔષધની ઓળ કરે છે, અને તેમાં પોતાની હલકાઇ ગણતા નથી. તેમ કરવાથી ઉલટા તેઓ વધારે સારી ફતેહ મેળવી શકે છે.

ઔષધ પસંદ કરતી વખતે દરેક ઔષધનાં પ્રધાન ચિન્હો ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવાનું હોય છે, પ્રધાન ચિન્હોને અંગ્રેજીમાં 'કુરેક્ટરેસ્કીક્સ' કહે છે. ન્યારે અમુક લક્ષણો મંદ પડે છે, ત્યારે તેને અંગ્રેજીમાં 'એમિલિએરેશન' એટલે શાંતિ કહે છે, અને ન્યારે અમુક લક્ષણો અમુક સંજોગમાં વધારે જોર બતાવે છે, ત્યારે તેને 'એગ્રેવેશન' એટલે વૃદ્ધિ કહે છે. આ પ્રમાણે લક્ષણોના રૂપમાં ફેરફાર થવાની ખાસિયતને અંગ્રેજીમાં 'મોડાલિટિ' કહે છે. કેટલાક ઔષધોના ગુણુ એક બીજાને થોડાએક મળતા આવે છે, અને અગર જો કે તેઓ એક બીજાને બદલે બીલકુલ ફાયદો કરી શકતા નથી, તોપણ દવા પસંદ કરતી વખતે, તેઓના ગુણુ સરખાવવાથી કંઈ દવા પસંદ કરવી તેનો નિર્ણય બરાબર થઇ શકે છે, તે માટે સરખાવવા યોગ્ય દવાઓ અમે ઘણે સ્થળે આપી છે.

ઔષધના મુખ્ય બે ભાગ પાડી શકાય છે. પીવામાં વપરાતી દવાઓ જેને 'ઇન્ટર્નલ મેડીસીન્સ' કહે છે તે એક ભાગ, અને ખાણોપચારમાં વપરાતી દવાઓ જેને 'એક્સ્ટર્નલ્સ' કહે છે તે, બીજો ભાગ. હોમિયોપેથિમાં આશરે ૧૨૦૦ ઔષધો મનુષ્યો

માટે સિદ્ધ થયાં છે. તેનો મોટા ભાગ વનસ્પતિ વર્ગ, અને ખનિજ વર્ગમાંથી મળ્યો છે. તે સિવાય કેટલીક ઔષધિ પ્રાણીજ વર્ગમાંથી પણ બનાવેલી છે. દવાઓ પસંદ કરતી વખતે પ્રથમ દરદીને થતા સમગ્ર ચિન્હોનો વિચાર કરવાનો હોય છે, અને પછી તે સાથે કંઈ દવાના ચિન્હો સમગ્ર રીતે દર્દીના ચિન્હોને મળતાં આવે છે તે જોવાનું છે. એમ કરવા થી જે દવાના ગુણુનો મોટો ભાગ દર્દીના ચિન્હોને મળતો આવે, તેજ દવા અનુકુળ થશે એમ સમજવું. હરકાષ દવાના થોડાક ગુણુ દર્દીના કોઈ થોડાક ચિન્હોને મળતા આવે, અને તે ઉપરથી દવા આપવામાં આવે, તો તેથી જરાપણ ફાયદો થવાની આશા રાખી શકાય નહિ. એકંદર ચિન્હોનું વલણ કેવા પ્રકારનું છે તે ઉપર લક્ષ આપીને દવા પસંદ કરવાથી જેટલો ફાયદો થાય છે, તેટલો ફાયદો અમુક થોડાંક ચિન્હો ઉપર લક્ષ આપવાથી કરી શકો નથી. વળી જેમ વ્યાધિઓ જુદા જુદા હોવા છતાં ઘણીવાર તેમનાં લક્ષણો એક બીજાને મળતા હોય છે તેમ ઘણી દવાઓના ગુણુ પણ એક બીજાને મળતા હોય છે. જેમ વ્યાધિઓને તેમના ખાસ ચિન્હોથી આપણે જુદા ગણી શકીએ છીએ, તેમ દવાઓને તેમના પ્રધાનલક્ષણો ઉપરથી આપણે જલદી પસંદ કરી શકીએ. એ પ્રધાનલક્ષણોમાં દર્દીનો જોરની વૃદ્ધિ અને શાંતિની રીતોનો પણ સમાવેશ થાય છે, વળી ઘણીએક દવાઓના ખાસ ગુણુ જલદી સમજાય તે માટે તેવાં ઉપયોગી લક્ષણો મોટા ટાઇપમાં છાપ્યા છે. પ્રત્યેક દવાના ગુણુ અમોએ બનતાં સુધી એકેક અવયવવાર, અથવા વર્ગવાર આપ્યા છે; પણ તેથી એમ સમજવાનું નથી કે અમુક વર્ગના અથવા અમુક અવયવનાં બધાં લક્ષણો મળતાં આવે છે, માટે અમુક દવા અવશ્ય લાગુ પડશે. સમગ્ર લક્ષણોનું એકંદર વલણ તથા તેના શાંતિ વૃદ્ધિ અને પ્રધાનલક્ષણુ એજ ખરાં સ્પષ્ટ તત્વો છે.

હોમિયોપાથિક ઔષધો, તેમના રૂપ, નામ,
અંશ, માત્રા વગેરે.

Homeopathic Medicines, their forms,
names, attenuations, powers,
potencies &c.

જ્યાં સુધી હોમિયોપેથિક ઔષધો ક્રોધએ વા-
પર્યા ન હોય, ત્યાં સુધી તેમાં ખરાબર વિશ્વાસ એસે
નહિ એ સ્વાભાવિક છે, તેથી શરૂઆતમાં એક નાની
દવાની પેટી રાખવાની અને ભલામણ કરીએ છીએ.
તે પેટીની દવાઓના ગુણ સાચવી રાખવા માટે
તેમને પ્રકાશ, તડકો, ધુમાડો, અને સખ્ત વાસવાળા
પદાર્થો જેવાકે કસ્તુરી, કપુર, હિંગ, કુંગળી, મરચાં,
મસાલા, મુગંધી ડુલો, અતરો, કલોરોફોર્મ, ઇથર,
ઇત્યાદિથી દુર રાખવાની જરૂર છે.

હોમિયોપેથિમાં લાગુ પડતી દવા પસંદ કરવાનું
કામ અતિ કઠણ છે; અને તેથી શરૂઆત કરનારે
દર્દીના લક્ષણો તથા દવાઓના ગુણોપણો ખરાબર
વિચાર કરીને પછીજ દવાનો પ્રયોગ કરવાની જરૂર
છે. જેમ જેમ પ્રયોગ શુદ્ધિ પુરઃસર કરવામાં આવશે.
અને તેથી સંતોષ ઉપજશે, તેમ તે ઔષધોનો
ખજાજો ઉપયોગ કરવાની ઇચ્છા સૌ કોઇને થશે.

હોમિયોપેથિની ખાત્રીલાયક દવાઓ મેળવવાની
પ્રખ્યાત પેટીઓનાં નામ આ પુસ્તકમાં આપેલા છે,
તેથી તે શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરનારાઓને તેની જરૂર
પુરી પડે છે. વળી એવી પેટીઓમાં પ્રયોગને ખાતર
નાની મોટી જુદા જુદા કદની તૈયાર પેટીઓ મળે
છે, જેમાં એક દ્રામથી બે ચાર કે વધારે દ્રામની
શીશીઓ ભરેલી હોય છે.

તેવીજ રીતે જીવન રસાયનની દવાઓની પણ
નાની મોટી પેટીઓ મળે છે, અને તે પણ પ્રયોગ,
અને કાયમી ઉપયોગ બંનેને માટે અનુકૂલ થઇ
પડે છે.

દવાની બનાવટ ચાર જાતની હોય છે. તેના
નામ—(૧) ટીંકચર્સ, (૨) પીલ્સ, (૩) ટ્રીચ્યુ-
રેશન્સ, (૪) ટેબ્લેટ્સ, અગર ડીસ્ક્સ, હોય છે.

૧. ટીંકચર્સ—Tinctures—આ બનાવટ
પ્રવાહિ હોય છે, અને તેમાં વનસ્પતિની દવાઓના
ખરા ગુણ વિશેષ પ્રમાણમાં હોય છે. એવું માનવામાં
આવે છે કે તેઓ પીલ્સ અથવા બીજા કાઈ બના-
વટના કરતાં તીવ્ર રોગ-એક્યુટ ડીઝીઝીઝ—માં વધારે

ત્વરાથી અને વધારે ખાત્રીલાયક અસર કરે છે,
તેટલા માટે આ દવાઓની પ્રેક્ટીસ કરનાર દરેક
આસામીએ કેટલાક ટીંકચર્સોનો જથ્થો રાખવો એ
હકાપણ ભરેલું છે.

૨. પીલ્સ અથવા પીલ્સ—Pills or
Pilules—આ બનાવટમાં ઘણું કરીને ક્રોધન સ્યુગર
વાપરીને મૂળ દવામાંથી નાની નાની ગોળીઓ બના-
વેલી હોય છે. આ નાની ગોળીઓને બે સારા છુ-
ચવાળી ખાટલીમાં રાખવામાં આવે, તો તેનો ગુણ
ઘણા વર્ષો સુધી જેવોને તેવો રહે છે. પ્રવાહિના
કરતાં ગોળીઓને સાથે ફેરવવી એ વધારે અનુકૂળ
તાવાળું છે. ધરના ઉપયોગ માટે અને ખાસ કરીને
પ્રેક્ટીસની શરૂઆતમાં તે વધારે અગત્યની છે. જ્યારે
ગોળીઓ ઘણીજ નાની એટલે કે ખસખસના દાણા
જેવડી બનાવવામાં આવે છે, ત્યારે તેને ગ્લોબ્યુલ્સ
કહે છે, તેને પણ પીલ્સની માફકજ ક્રોધન સ્યુગરની
મેળવણીથી બનાવાય છે. મોટાંઓને તેમજ નાના
અચ્ચાંઓને એ આપવી વધારે સગવડ ભરેલી છે.
તેમાંની ઘણીએક ઉંચા અંશો નાખીને બનાવેલી
હોય છે, અને તેથી ખરેખર ઘણીજ અસરકારક
હોય છે, તો પણ તેઓ દેખાવમાં ઘણી નાની હો-
વાથી હાંસીપાત્ર થાય છે, અને તેને બહલે પીલ્સનો
ઉપયોગ વધારે થાય છે. ગોળીઓની કેટલીક બના-
વટને ‘પીલેટ્સ’, એવું નામ પણ આપવામાં
આવ્યું છે.

૩. ટ્રીચ્યુરેશન્સ—Triturations—આવી બના-
વટના મુખ્ય બે પ્રકાર હોય છે. એક પ્રવાહિ અને
બીજો ચૂર્ણ. પ્રવાહિ ટ્રીચ્યુરેશનને ‘ટીંકચર ટ્રીચ્યુરે-
શન’ કહે છે, અને ચૂર્ણને ‘પાઉડર ટ્રીચ્યુરેશન’ કહે
છે. આવી દવાઓને સ્યુગર ઓફ મીલ્કના અમુક પ્રમાણ
સાથે અમુક નક્કી કરેલા વખત સુધી ખરલમાં લસો-
ટીને બનાવાય છે. જે દવાઓ સાધારણ રીતે કઠણ
રજકણો વાળી હોવાથી સહેલાઈથી લોહીમાં ભળી
શકે તેવી હતી નથી, તેવી દવાઓને ઘણા ખારીક
રૂપમાં લાવવા માટે આ પ્રમાણે ટ્રીચ્યુરેશન બનાવાય
છે. કંલકરીઆ, ક્રોર્મેલેજીબીલીસ, હેપારસલ્ફ, મર્ક્યુ-
રીઅસ, સીલીસીઆ વગેરે દવાઓ કઠણ રજકણો
વાળી હોય છે, અને તેથી તેમનાં ટ્રીચ્યુરેશનો કરીને
વપરાય છે.

૪. ટેબ્લેટ્સ અગર ડીસ્ક્સ—Tablets or
disks—આ બનાવટમાં મૂળ દવાઓને સ્યુગર અને

ગુંદર જેવા પદાર્થને મેળવીને ટીકડીઓ બનાવેલી હોય છે. જે દવાઓ શરીરના રસ સાથે જલદી લળી શકે તેવી હોય, તે દવાઓમાંથી આ ટીકડીઓ બનાવાય છે.

આહોપચારની મુખ્ય દવાઓ.

Tinctures for External use.

૧ આર્નિકા મોન્ડેના. ૨ ફેલેન્ડુલા ઓરીસી-નેલીસ. ૩ ફેન્થારીસ વેસીકાટેરીઆ. ૪ હેમામેલિસ ડુર્જેનિકા. ૫ હેડમ પેલેસ્ટ્રી. ૬ રસ ટોક્સીકોડોન્ડ્રાન. ૭ અર્ટિકા યુરેન્સ ઇત્યાદિ.

આહોપચારની દવાઓ પીવાની દવાઓથી ખાસ અલગ રાખવી નેંછએ, અને તે ઉપર આહોપચારની દવા એવા શબ્દો સ્પષ્ટ લખવા નેંછએ. દવાની પેટીમાં પણ તેની સગવડ અલગ નેંછએ. તે દવાઓની સાથે આહોપચાર માટે આર્નિકા પ્લાસ્ટર, સ્ટ્રૂપીંગ પ્લાસ્ટર, સીઝર્સ (કાતર), ઓઈલસીલ્ક, લીન્ટ (ત્રણરક્ષક વસ્ત્ર), અને નરતરની પેટી રાખી શકાય છે, જેથી આહોપચારના સધળા સાધનો એકજ સ્થળે સચવાઈ રહે છે.

શીશીના કુચ—Corks—શીશીના લાકડાના કુચને અંગ્રેજીમાં ‘કોર્ક’ કહે છે, અને હોમીઓપેથિની દવાઓ માટે તે વધારે વપરાય છે. કાચના કુચ કરતાં કોર્ક પસંદ કરવા જેવા છે, કારણ કે તેને લીધે દવાઓ ઉડી જતી અટકે છે, અને જ્યારે જૂના કુચ નકામા થાય છે, ત્યારે તે જલદી બદલી શકાય છે. આથી કરીને મુસાફરોએ તેમજ પ્રેક્ટીસ કરનારાઓએ શીશીઓની સાથે કેટલાક નવા કુચનો જથ્થો સાથે રાખવાની જરૂર છે. દવાઓને એક શીશીમાંથી બીજી શીશીમાં કદાપિ કઢીને બદલવી નહિ, કેમકે તેથી દવાનો ગુણ ઓછો થાય છે. જરૂર પડે કુચ બદલવો, પણ શીશી બદલવી નહિ, એટલે દવાઓ વર્ષો સુધી અગડશે નહિ.

દવાઓની શુદ્ધતા.

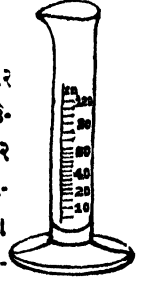
(Pure and genuine drugs.)

દવાઓ શુદ્ધ અને સારી હોય તોજ આપણે તેમાંથી ફાયદો મેળવી શકીએ છીએ, તેટલા માટે હોમિયોપેથીની દવાઓ ખાત્રીલાયક દુકાનો સિવાય બીજેથી લેવી નહિ. વિશેષ માહિતી માટે હોમીઓપેથીક ડાક્ટરોની સલાહ લેવી.

દવાઓની માત્રા.

Dosage.

દવાની માત્રા અને પાવર નક્કી કરવા માટે દરદીની ઉંમર, જાત, ટેવ, રોગનું જોર ઇત્યાદિનો વિચાર કરવો નેંછએ. કોઈપણ ખાસ બાબતો સિવાય નીચેની માત્રાઓ સાધારણ રીતે વ્યાજબી ગણવામાં આવે છે.

મોટી ઉંમરના માણસને માટે { ટીકંચરનાં ૨ ટીપાં, પીલ્યુલ્સ નં. ૩, ગ્લોબ્યુલ્સ નં. ૬, પાઉડર્સ ગ્રેન ૨ થી ૩, ટેબ્લેટ્સ અગર ટીકડીઓ નં. ૨ થી ૩.
છોકરાઓ માટે { મોટા માણસના કરતાં આશરે અડધો ભાગ.
બાળકોને માટે { મોટા માણસના કરતાં આશરે ત્રીજો ભાગ.

દવા આપવાની રીત:—ડ્રોપ્સ અથવા પીલ્યુલ્સમાં નેંછતા પ્રમાણમાં એકજુતું પાણી ચમચા વડે ઉમેરીને કાચના સ્વચ્છ પ્યાલામાં ભરી રાખવું, તેમાંથી એક ચમચો એક વખતે આપવો. એ પ્રમાણે દિવસમાં ત્રણ ચાર કે નેંછએ તેટલી વખત દવા આપવી. સાધારણ રીતે એક અગર બે ટીપાં માટે એક આઉન્સ જેટલું પાણી ઉમેરવામાં આવે છે. ચૂલ્હીને માટે એક ગ્રેન જુદા સમાધ શકે, તેવી નાની ચમચીઓ મેળવવી નેંછએ. એક ડ્રૂમ, બે ડ્રૂમ, અને ચાર ડ્રૂમ સમાય તેવડા ચમચાઓ ધણી મળી શકે છે, અને તે ટીસ્પૂન, ઝેડર્ટસ્પૂન, અને ટેબલ સ્પૂનના નામથી ઓળખાય છે.

આ. નં.

૩૨૭

દવાનાં ટીપાં પાડવાની રીત:—(૧) દવાની શીશીને આડી પકડવી, અને તેનો કુચ નરમ કરવો, તે એવી રીતે કે તે કુચની નીચલી સપાટી શીશીના મોંઢાની ઘેરને અડકી રહે, નીચેની બાજુએ કુચ શીશીથી બહાર નીચે ગયેલો રહે, અને ઉપરની બાજુ

શીશી જરાએક ખુશી રહે; પછી શીશીનો બીજો છેડો ધીમેથી જરા ઉંચો કરવો એટલે ટીપાં પડવા લાગશે. (૨) બીજી રીત એ છે કે ડ્રૉપર નામની કાચની નળી આવે છે, તે વડે સંભાળથી ટીપાં પાડવાં. (૩) ત્રીજી રીત એ છે કે કાચનો એક પાતળો નક્કર સળીઓ જેનો વ્યાસ માત્ર એક ઇંચના જે જેટલો હોવો જોઈએ અને જે કાટપૂણે વળેલો હોવો જોઈએ તે લેવો, અને દવાની ભરેલી શીશીમાં મુકીને ખુચથી જરા દવાવી રાખવો, અને તે મારફતે ટીપાં પડવા દેવાં.

વાસણુની સ્વચ્છતા—દવા જે શીશીમાં કે કાચના પ્યાલામાં તૈયાર કરી હોય તેને બીલકુલ ઉઘાડી રહેવા દેવી નહિ, પણ તે ઉપર ખુચ અગર કાંઈ વાસણુ મુખી ઢાંકી રાખવી. દવા રાખવાના વાસણુને ઘણુંજ સ્વચ્છ રાખવાં; અને વાસણુમાં ચમચો પડી રહેવા દેવો નહિ. એ જુદી જુદી દવાઓ થોડે થોડે અંતરે લેવાની હોય તો બન્નેને માટે જુદા જુદા ચમચા રાખવા, અને દરેકનો ઉપયોગ કર્યા પછી તેને સાફ કરીને ધૂળ ન ચડે તેવે સ્થળે મુકી રાખવો. કાચના વાસણુ સિવાય બીજા વાસણુમાં દવાઓ રાખવી નહિ. કાચનો ચમચો મજે તો ધાતુનો ચમચો પણ વાપરવો નહિ.

દવા લેવાની રીત.

પીલ્યુલ્સ અથવા ગોળીઓને પાણી સાથે જરૂર પડે તે પ્રમાણે મેળવવી. તેમ ન અને તો તેને જીભ ઉપર મુકીને ચુસીને ઓગાળવી, પણ આખી ગળા જવી નહિ. પ્રવાહિ દવા લીધા પછી ઘણું પાણી પીવું નહિ.

જલદી પીગળી જાય નહિ તેવાં ચૂણુંને સુકાં જીભ ઉપર મુકીને ધીમે ધીમે ગળા જવાં; જે ચૂણું જરાખર પીગળી જાય તેવાં હોય, તેમને પાણીમાં ઓગાળીને પી જવાં. દવા પીવા પહેલાં મોઢું પાણી વડે સારી રીતે સાફ કરવું. દવા ચાલતી હોય તે દર્મ્યાન ખોરાક ઘણુંજ સાદો લેવો તથા તનમનનો શ્રમ અતિશય લેવો નહિ.

હોમિયોપૅથીની દવાના ત્રણ મુખ્ય વર્ગ.

The Three Series of Homeopathic Drugs.

સિદ્ધ થયેલાં હોમિયોપૅથિક ઔષધોની સંખ્યા શરૂઆતમાં ઘણી નાની હતી, નિરોગી હાલતમાં કરેલા પ્રયોગો ઉપરથી, તેઓ સિદ્ધ થયેલાં હતાં, અને તેમાં ઘણાએક રોગના ચિન્હોનો સમાવેશ

થતો હતો તે કારણથી તે ઔષધો અત્યાર સુધી સેકડે ૮૦ ટકા ઉપરાંત વપરાય છે, અને તે સર્વ માન્ય હોવાથી પૉલીક્રેસ્ટ કહેવાય છે. કેટલાક તેને ફર્સ્ટસીરીઝ એટલે પહેલા વર્ગની દવાઓ કહે છે.

વળી હોમિયોપૅથિના ડાક્ટરો નિરોગી શરીરમાં નવી નવી દવાઓની અસર કેરી થાય છે, તેનો અનુભવ કરીને તેના ગુણદોષ વારંવાર જાહેરમાં મુકે છે, તે વિષે બીજા ડાક્ટરો અજમાયશ કરીને ખાતરી કરે છે, અને હોમિયોપૅથિના ડાક્ટરો તરફથી, જ્યારે છેવટે તે સર્વ રીતે મંજૂર કરવામાં આવે છે, ત્યારે તે દવા “ઓફીસીનલ-official”-કહેવાય છે અને તેને ઉપર કહેલા પહેલા વર્ગમાં મુકવામાં આવે છે. જે દવાઓને માટે ઘણા ડાક્ટરો તરફથી મંજૂરી મળી હોય છે પણ જે ઓછા ટકા વપરાય છે, તેને ‘સેમીપૉલીક્રેસ્ટ’ અથવા સેકન્ડ સીરીઝ એટલે બીજા વર્ગની દવાઓ કહે છે. કેટલીક દવાઓ હજી સિદ્ધ થઈ નથી, અને અનુભવ લેવા માટે વપરાય છે, તેને થર્ડસીરીઝ યાને ત્રીજા વર્ગની દવાઓ કહે છે.

ઔષધોના ઉંચા અંશોના નામ.

Highest Potencies.

સી. પોટન્સી=C Potency=૧૦૦ અંશની દવા

એમ. પોટન્સી=M ,, =૧૦૦૦૦ ,,

ડી. પોટન્સી=D ,, =૫૦૦ ,,

સી. એમ. પોટન્સી CM ,, =૧૦૦૦૦૦ ,,

એમ. એમ. પોટન્સી MM ,, =૧૦૦૦૦૦ ,,

સી.એમ.એમ.પોટન્સીCMM,, ૧૦૦,૦૦૦,૦૦૦ ,,

ડી.એમ.એમ.પોટન્સીDMM,, ૫૦૦,૦૦૦,૦૦૦ ,,

આવા અંશોની દવા ઉપરાંત કેટલાક ડાક્ટરોએ અને દવા વેચવાની પેટીઓએ પોતાની ખાસ બનાવટની દવાઓ તૈયાર કરી હોય છે, અને તે પણ ઉંચા અંશનીજ હોય છે; દાખલા તરીકે ડોશી^૧ ફ્રીન્કી,^૨ સ્વૉન,^૩ જેનીકેન,^૪ અને સ્કીનર^૫ની હાઇ-પોટન્સીઝ. આ ઉંચા અંશોની દવાઓ ખોરીક, અને ટેફેલને ત્યાં મજે છે, માટે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં આવેલા ન્યુયોર્ક ફીલાડેલ્ફીયા વગેરે અમેરીકાના શહેરોમાંથી તેમની દવાઓનું ડાક્ટરો માટેનું એકાદ કેન્ટ્રાલ, અને ચાલતું પ્રાઇસલીસ્ટ ઑર્ડર અને સલાહ માટે મળાવીને પાસે રાખવું.

1. Deschere, 2. Fincke, 3. Swan, 4. Jenichen and 5. Skinner.

હોમિયોપથિનાં ઔષધો, તેમનાં નામ તથા ગુણ.

૧. એકોનાઇટ, ૧×, ૩૦, ૨૦૦. ગુળ. વજનાગ.

સં. વત્સનાલ. મ. વચનાગ.

(Aconite).

વરમની શરૂઆત, શારીરિક ઉષ્ણતાનો વધારો, ભરેલી નાડી, મરણનો ભય, અતિ દુખાવો, ઘણી ચિંતા અને બેચેની એ ચિન્હો આ દવાને ખાસ સૂચવે છે.

જો વરમ આગળ વધી ગયો હોય, શરીરની ગરમી ઓછી હોય, નાડી નબળી હોય, પરસેવો આવતો હોય, કે હૃદયનું ચિત્ત સ્વસ્થ હોય, તો આ દવાની જરૂર નથી. વરમની માત્ર પહેલી અવસ્થા કે જે વખતે લોહી જમી ગયું હોતું નથી, તેજ અવસ્થામાં આ દવા કામમાં આવી શકે છે, તાવમાં જ્યારે ટાઢની શરૂઆત થઇ હોય છે, પણ તાવ ભરાયો હોતો નથી, ત્યારે આ દવાનાં બે ત્રણ ટીપાં પાણી સાથે લેવાથી જરા પરસેવો આવી જાય છે, ને તાવ આવતો બંધ થાય છે, તોપણ એકોનાઇટથી લોહીની જાતમાં કશો ફેરફાર થતો નથી, એથી યૌદ દિવસનો તાવ, ટાઢીઓ તાવ કે રક્તવિકારથી આવતો તાવ તેનાથી દૂર થઇ શકતો નથી.

ફેફસાના વિવિધ ભાગના વરમવાળા વ્યાધિ શરૂ થયા હોય, જેવા કે ખાંસી, ફેફસાનો વરમ, ફેફસાના પડનો વરમ, ફેફસામાં પહોંચેલું સળેખમ, શરદી લાગવાથી કે પરસેવો થતો હોય તે વખતે સૂકો પવન લાગવાથી શ્વાસમાર્ગના વ્યાધિ થઈ આવ્યા હોય, શ્વાસમાર્ગમાં દાઢ ને સુકતા હોય, ઝીંકો આવતી હોય, આંખો લાલ થઇ આવી હોય ને બળતી હોય, માથું દુખતું હોય, નાકમાંથી પાણી વહા કરતું હોય, ગળું આવી ગયું હોય, અતિ લોહીયાળ માણસને ખડખા વિના ખાલી ઉધરસ આવતી હોય, ને દમની અસર જણાતી હોય.

મગજના પડમાં વરમની શરૂઆત હોય, વરમનું કારણ ટ્યુબર્કલ નહિ, પરંતુ ક્રોધ, તડકો, કે પગને લાગેલી શરદી હોય, તો આ દવાની જરૂર છે. માથાનો દુખાવો જે થાક અને અશક્તિની વખતે ઉશ્કેરાઇ જવાથી થયો હોય, મગજ ઉપર લોહીનું જોર વધારે હોય, ને નાડી ભરેલી હોય, ત્વચામાં સોય ધોમ્યાના

જેવું દર્દ પક્ષાઘાતમાં થતું હોય, શરદી લાગવાથી કરોડના પડમાં વરમ થયો હોય, દાંત ખીલી થઈ ગયા હોય, બાળકને આંચકી આવતી હોય, નબળા માણસને ભય, ચિંતા ઇત્યાદિ કારણથી ધૂન થઇ હોય,

રક્તાશયને સંધિવાની અસર થોડીવારથી લાગુ પડી હોય, તાવ, ક્રોધ, હૃદયીરિઆ, કે કાંઇ મનોવિકારથી તે ઉતાવળથી ધમકતું હોય, તેમાં લોહીનો જમાવ થયો હોય, જીવ ઉદાસ રહેતો હોય, રક્તાશયનો ભાગ ગરમ લાગતો હોય, અગર તે ભાગમાં એકાએક દુખાવો (angina pectoris) થઇ આવતો હોય, રક્તાશયની થોડીએક વૃદ્ધિ (hypertrophy) થઇ હોય; કોલેરા જેવા વ્યાધિમાં નાડી એકવાર જોરવાળી થયા પછી મંદ પડવા લાગી (collapse) હોય.

દાંત સંધિવા, લોહીનું જોસ કે શરદીના કારણથી દુખતા હોય ત્યારે પણ આ દવાની જરૂર છે. દાંત આવતા હોય, ત્યારે બાળકને જે તાવ આવે છે, તે તાવ તથા ઝાડો પણ આ દવાથી મટે છે. જીભ આવી ગઇ હોય, કારી પડી જતી હોય, મોઢામાં ગળ્યું કે ખાટું પાણી આવ્યા કરતું હોય,

પેટમાં વારંવાર વાયુ થતો હોય, પિત્તની ઉલટી કે કરમની ઉલટી થતી હોય કે મોળ આવતી હોય, ઉલટીમાં લોહી પડતું હોય, ને તે સાથે જવર રહેતો હોય, શરદીથી અન્નાશય, આંતરડાં કે પેટના અંતરપડમાં વરમ થયો હોય, અશ્મિમાંથી લોહી પડતું હોય તે સાથે દસ્ત કબજ રહેતો હોય કે તાવ આવતો હોય યકૃતનો તીક્ષ્ણ વરમ ને કમળાની શરૂઆત હોય એ સર્વ આ દવાને સૂચવે છે.

મન ખડુ બેચેન હોય, ઉશ્કેરાઇ ગયું હોય, ઉન્માદ હોય, નાડી જોસભર ચાલતી હોય, તે સાથે સન્નિપાત હોય, અને ખીક, મૃત્યુનો ભય, ચૈર્મની ખામી વગેરે જાતની મનોવૃત્તિ થતી હોય.

ત્વચા કોરી, સુક, ખડખડી ને જરા પીળાસપર હોય, તેપર ચળ આવતી હોય, કે દાઢ લાગતો હોય.

વૃષણનો તીક્ષ્ણ વરમ થયો હોય, સ્ત્રીઓનું રજદર્શન ભય, કે શરદીના કારણથી એકદમ બંધ થઇ ગયું હોય, અથવા પીડા થઇને સ્થાવ આવતો હોય, સગર્ભાવસ્થામાં સખત મનોવિકાર થઇ આવતા હોય, ખોટા ભય, કે ચિન્તા ઉત્પન્ન થતી હોય, અને ભયથી કે ઉશ્કેરાઇ જવાથી મર્જાપાત

થવાની ખાસ્તી હોય, તો તે બંધ કરવા માટે આ દવા આપવાની જરૂર છે. ખાવણ એકકું થવાને લીધે કે પ્રસવ પછી થવા જોઇતા સ્ત્રાવની ગેરહાજરીથી તાવ આવવા લાગ્યો હોય, ત્યારે પણ આજ દવા કામની છે.

ખાસ ઉપયોગ:—થંડા પવનનો સપાટો લાગવાથી, અથવા પસીના એકાએક બંધ થવાથી જે દર્દ થયાં હોય, તેને માટે આ દવા બહુ ઉપયોગી છે.

વૃદ્ધિ:—સાંજે અને રાત્રે દર્દ વધતું હોય, બીજાનામાંથી ઉઠતી વખતે ખેંચેની વધારે લાગતી હોય, દુખતી બાજુએ સુષ્ણ શકાતું ન હોય, તેમજ ગરમ ઓરડામાં રહેવાથી દુઃખ વધારે લાગતું હોય, તે ચિન્હો આ દવાને ખાસ સૂચવે છે.

સરખાવો:—ખેલાડોના, આયોનીઆ, ફેરમફ્રાસ, રપન્જઆ, કેમોમીલા, કોશીઆ, આસેનિકમ, રસટોકસ, વિરેટ્રમ વિરિડી.

૨. સીમીસીફુજા ઉર્ડે અંકડીઆ

રેસીમોસા ૧૫થી ૬

(*Cimicifuga* or *Actea Racemosa*)

આ દવા સ્ત્રીઓને તેમના મગજના વ્યાધિઓ, તેમની કમરને પેકુના દુખાવા અને તેમના ઉત્પત્ત્ય વ્યવેના રોગો માટે ખાસ કરીને અપાય છે. એલો પેથીની અર્જન્ટ નામની દવાને તે અનુસરે છે, પણ તેના કરતાં તે વધારે સહી સલામતીવાળી છે.

સંધિવાના દર્દમાં આ દવા સારો ફાયદો કરે છે. શરીરની ડાબી બાજુ એ આ દવાનું અસર કરવાનું મુખ્ય સ્થાન છે.

મસ્તકમાં સંધિવા, જ્ઞાતતંતુની નળજાઇ કે રજેદર્શનની અનિયમિતતાથી દુઃખાવો થઇ આવતો હોય, આંખના ગોળાની અંદર, ઉપર કે આસપાસ ચાકને લીધે કે સંધિવાથી દર્દ (*neuralgia*) થતું હોય, અને માથું હલાવવાથી કે આંખો વડે જોઇ રહેવાથી દર્દમાં વધારો થતો હોય, લમણામાં અંદરથી બહારની બાજુ તરફ જતું દર્દ લાગતું હોય, ડોકમાં સજીકા આવતા હોય, માથું ભારે હોય, ગરમ હોય, બળકતું હોય, અને સીડી ઉપર ચઢતી વખતે માથાનું તાણતું ઉડી જશે એમ લાગતું હોય, માથાના દુખાવાથી ચહેરા બીહામણો થઇ ગયો હોય, કીકી વિસ્તૃત રહેતી હોય, ખભામાં ને કરોડ રજીમાં પણ દુખાવો જણાતો હોય, દૃષ્ટિએ વિવિધ

વિચિત્ર પદાર્થો દેખાતા હોય, કાળા ગ્રાહ દેખાતા હોય, માથામાં ગજગજાટ થતો હોય, સ્ત્રીને હિસ્ટીરીઆ થતું હોય, ને ખોટા ખોટા દેખાવો તેની નજરે આવતા હોય, રજેદર્શન અનિયમિત હોય, અગર ઝતુકાળ પૂર્ણ થવા આવ્યો હોય, તેવા સંબંધથી માનસિક વ્યાધિ થયો હોય, દારૂડીઆ માણસને દારૂની અસરથી, કે સખત અભ્યાસ કરનારા વિદ્યાર્થીને અભ્યાસની અસરથી (બદલજમી વિના) માથાનો દુખાવો થઇ આવતો હોય.

મગજ તંત્ર ઇન્જિઆવિના ચંચળ અને જગૃત રહ્યા કરતું હોય, ખેંચેની દુર થતી ન હોય, મગજની નળજાઇ બહુ હોય, કોષાદિ મનોવિકાર થયા પછી અફસોસને અશક્તિ થઇ જતી હોય, ચહેરા ઉપર દુખાવો (*neuralgia*) થતો હોય, છાતીમાં, વાંસામાં કે કમરમાં ડાબી બાજુએ દુખાવો જણાતો હોય, શરદીથી, સંધિવાથી કે રજેદર્શનના કાંઇ વિકારથી શરીરના કાંઇ અંગમાં ધ્રુવરી (*Chorea*) થતી હોય, બાળકને બહુ ધવડાવવાથી કે ગર્ભાશયના વ્યાધિથી જીવ ઉદાસ રહેતો હોય, ઉભાગરા થવાથી કે મગજની મહેનતથી સુસ્તી, થાક, મનની અસ્વસ્થતા, ઇત્યાદિ થતું હોય, સંધિવા કે ગર્ભાશયના વ્યાધિથી કરોડ રજીનું કોષ (*irritation*) થયો હોય.

શ્વાસોન્ધ્રીસના અવયવોમાં ગર્ભાશયના વ્યાધિથી, હિસ્ટીરીઆથી, કે ગર્ભાવસ્થાથી, કાંઈ ઉધરસના જેવું દર્દ થતું હોય, હિસ્ટીરીઆવાળા દર્દી (સ્ત્રી) ને એકદમ ઉધરસ આવવા લાગતી હોય, ગળામાં અમુક ભાગ કોરો લાગ્યા કરતો હોય, ડાબા પડખામાં દુખતું હોય, અને શ્વાસ ભરવાથી કે શ્રમ લેવાથી તે દુખાવો વધારે થતો હોય; સ્ત્રીઓને અને છોકરાંઓને સળેખમ થઇ આવ્યું હોય, આખું શરીર દુખતું હોય, આંખોમાં દુખાવો જણાતો હોય, નાકમાંથી પાણી વહેતું હોય, ને રાત્રે ખાલી ઉધરસ આવતી હોય.

સંધિવાની અસર ડોક, કમર, વાંસો ઇત્યાદિ સ્થળે થઇ હોય, શિયાળામાં, અને અનિયમિત ઝતુમાં સંધિવાનું જોર વધારે લાગતું હોય, ઉભા રહેવાથી કે ખેસવાથી કેડનો દુખાવો વધારે જણાતો હોય, પરંતુ સુષ્ણ જવાથી ઓછો જણાતો હોય; પડખામાં સૂળ આવતું હોય, પગના સાંધામાં વાની

અસર જણાતી હોય, સંધાનો ભાગ ગરમ લાગતો હોય, અને સુષુ આબો હોય, સ્નાયુઓમાં પશુ-સંધિવાને લીધે દર્દ થતું હોય.

અન્નાશય ઉપર અજીર્ણની નહિ પરંતુ મગજના થાકની, મગજના રોગની કે ગર્ભાશયના રોગની અસર થવાથી ઉલટી થતી હોય, અથવા અન્નાશયમાં દુખતું હોય. (અજીર્ણ ઉપર આ દવાથી કશી અસર થતી નથી.)

પેશાબ પાણી જેવો પશુ પુષ્કળ હિસ્ટીરીઆના દર્દને થતો હોય, તે સાથે ગર્ભાશયનું કાંઈ દર્દ હોય, અથવા માત્ર સગર્ભાવસ્થાને લીધે પાણી જેવો પુષ્કળ પેશાબ જતો હોય,

ત્યારોગ ગર્ભાશયના કાંઈ વ્યાધિ (રન્ને-દર્શનની અનિયમિતતા ઇલાદિ) થી થયો હોય,

રન્નેદર્શનની અનિયમિતતા જેવી કે ન્યુનાર્તવ, અને તેને લીધે થતા કોરીઆ, હિસ્ટીરીઆ કે માથાના દુખાવાના દર્દ, અથવા શરદી લાગવાથી રન્નેદર્શનનું બંધ થવું, કે મોડા આવવું, અને તેને લીધે માથાનો દુખાવો, છાતીનો થડકારો, અને ઉદાસીનતા થવી; પીડિતાર્તવ અને તેને લીધે થતો વાંસાનો કમ્મરનો ને પેડુનો દુખાવો, આર્તવપછી લાગતી નયળાઈ, માથાનો દુખાવો, ને ઉદાસીનતા, ગર્ભાશયની નિર્મળતાથી થતો અતિઆર્તવ, જમી ગયેલા લોહીનો પ્રવાહ, અથવા વેતપ્રદર.

સગર્ભાવસ્થામાં જે સ્ત્રીઓને કેટલાક દિવસો સુધિ દિવસના વખતે ટાઢ વાયા કરતી હોય, તથા સ્તનમાં કાંઈ ટાંકણી ઘોંચ્યાના જેવું દર્દ થયા કરતું હોય, ને તે પછી ગર્ભપાત કે કસુવાવડ થઈ જવાની ટેવ પડી હોય, તો આ દવાનું સેવન ગર્ભ-પાત થવાના સાધારણ વખત પહેલાં કેટલાક વખત સુધી કર્યું હોય તો ગર્ભપાત થવાનો ભય દૂર થાય છે. એ સિવાય ગર્ભાધાન વખતે જણાતી અશક્તિ, હાથપગ ને માથાનો દુખાવો, દાંતનો દુખાવો, ઉંધતું ઉડી જવું ઇત્યાદિ પશુ આ દવાથી મટે છે.

પ્રસવ વખતે વેંણુ અનિયમિત આવતી હોય, તો આ દવા કામની છે. જેઓને દરેક પ્રસવ વખતે વેંણુ જોઈએ તેવી ન આવતી હોય, તેઓને પ્રસવ પહેલાં એક બે મહિના સુધી આ દવા અને કૌસો ફાઈલિમ્ હમેશાં વારા ફરતી બે વખત આપી હોય, તો પ્રસવ

સહેલાઈથી થાય છે. મુશ્કેલીવાળો પ્રસવ થયા પછી ગર્ભાશય બહુ થાકી ગયું હોય ને તેને લીધે દર્દમાં ઉદાસીનતા, મગજની નયળાઈ, ઉંધની ગેરજાજરી ઇત્યાદિ ચિન્હો જણાય, તે વખતે પશુ આ દવાની જરૂર છે. પ્રસવ પછી થવો જોઈતો પ્રવાહ, શરદી મનોવિકાર વગેરે કારણોથી જો બંધ થઈ જાય, ને તેને લીધે પેડુમાં દુખાવો, હાથપગની ત્રોડ, માથાનો દુખાવો, કે સન્નિપાત ઇત્યાદિ જણાય; અથવા પ્રસવ પછી ગર્ભાશય નયળાઈને લીધે નીચું ઉતરી ગયું હોય, ને પાછું ઉઠે ચડતું ન હોય, તો આ દવા ખરેખર ઉપયોગી થઈ પડે છે.

રક્તાશયમાં સંધિવાની અસર પહોંચી હોય, નાડી અનિયમિત આવતી હોય, છાતીમાં ધમકારો ને દુખાવો વખતો વખત થઈ આવતો હોય, રક્તાશય એકદમ બંધ થઈ જશે એમ ભય લાગતો હોય, રક્તાશયમાં એકદમ થઈ આવતા દુખાવાના રોગની માફક દર્દને દુખાવો ઉપડતો હોય, ને તે વખતે શ્વાસ બંધ થઈ જશે એવો ભય લાગતો હોય, પરંતુ ખરી રીતે તે રોગનું કારણ સંધિવાની અસર હોય, કે ગર્ભાશયનું કાંઈ દર્દ હોય, ને રાતની વખતે દુખાવો વધારે થતો હોય, રક્તાશયના ભાગ તરફ આખો દિવસ ને રાત લક્ષ વધારે ખેંચાતું હોય, થડકારો થઈ આવતો હોય, વખતે ડાખા હાથમાં પશુ દર્દ જણાતું હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણો આ દવાને સૂચવે છે.

સરખાવો:—કૌસોફિલમ, લિલિયમ, પલ્સેટીલા કાલોસિન્થીસ, ઇગ્નેશિયા.

૩. એડોનિસ વર્નાલિસ.

(Adonis Vernalis.)

આ દવા ફેબ્રુઆરિસ આઘના નામથી ઓળખાતા રોપામાંથી બનાવાય છે. તેમાં એડોની-ડીન અને એડોનીટીક આસીડ એવાં બે તત્વો રહેલાં છે. આ દવા રક્તાશયના વ્યાધિ, જળ-દરના વ્યાધિ, શરીરે ચડતા સોજાના વ્યાધિ અને ગુરદાના વ્યાધિમાં બહુ ફાયદાકારક નીવડે છે. ગુરદાનો વ્યાધિ થયા પછી રક્તાશયનો વ્યાધિ થયો હોય તે માટે આ દવા વિશેષ ઉપયોગી છે.

રક્તાશયના વ્યાધિ માટે એડોનિસમાં ટીકચર ડીછેડેલીસ ૧૦ થી ૩૦ ડ્રીપાંતી માત્રામાં અપાય

છે. પણ તેના જેવીજ બલકે તેના કરતાં કેટલીક આગતમાં ચડીઆતી આ દવા છે. રક્તાશયને તે મજબૂત ને નિયમિત કરે છે. જેઓની નાડી એક મીનીટમાં માત્ર ૫૦ કે ૬૦ ચાલતી હોય છે, જેઓ વખતે વખત મૂર્છાગત થઇ જતા હોય છે, અને જેઓના રક્તાશય અતિશય શ્રમને લીધે નબળાં પડી ગયાં હોય છે, તેમને આ દવાનાં બે બે ટીપાં દિવસમાં ત્રણ વખત આપવાથી નાડી ૭૦ ને ૮૦ જેટલી ચાલવા લાગે છે, નાડી નબળીને બદલે ભરેલી રહે છે, અને પેશાબમાં આલ્બ્યુમીન ઓછો જાય છે. રક્તાશયનું વિસ્તરણ હોય, શરીરે સોજા ચડ્યા હોય, ને પેશાબમાં આલ્બ્યુમીન જતો હોય, તો આ દવાથી ફાયદો થાય છે. **પ્રાઇવેસ ડીઝીઝ** નામના ગુરૂના દર્દમાં પણ આ દવાથી સારો આરામ થાય છે.

રક્તાશયના લાગમાં દર્દ થતું હોય, રક્તાશયના પડલામાં બીગડ થયો હોય, ને તેને લીધે ઉપજતી સંલગતા હોય, જરાપણ શ્રમ લેવાથી દમ ચડતો હોય, ફેર આવતા હોય, છત્યાદિ મટાડવા માટે આ દવા બહુ ઉપયોગી છે.

માત્રા:—મધર ટીકચરના ૧૦ થી ૬૦ ટીપાં સુધી આપાય છે.

સરખાવો:—ડીજીટલીસ, સ્ટ્રાઈન્થસ.

૪. એગેરીકસ મસ્કેરીઅસ. ૩×, ૬×, ૩૦×, ૨૦૦.
(*Agaricus M.*)

થક્કરી આવતી હોય, વાક અગર કોરી-આના વ્યાધિમાં એક કે વધારે અવયવો એક-એક ખેંચાતાં હોય, લમણામાં બહુ ભાર લાગતો હોય, કરોડ રજીડતો દોલ થયો હોય, તાવ વખતે અંગમાં ધૂળરી આવતી હોય, ને સૂર્યમાં પ્રકાશ ખમી શકતો ન હોય, ત્યારે આ દવા ખરેખર ઉપયોગી છે. કેટલાક ત્વચાનાં ચિન્હો પણ આ દવાને ખાસ કરીને સૂચવે છે.

કાન, મોઢું, નાક અને ચામડી છોલાયાં હોય, એવી રીતે દુખાતાં હોય, બહારની ખુશ્કા હવા સહન થઇ શકતી ન હોય, ટાઇફોઇડ તાવમાં અંગ ધૂળતું હોય, સન્નિપાત થઇ આવ્યો હોય, વાઇ અગર કોરીઆતી જેમ અવયવ ખેંચાતાં હોય, મગજના કામ તરફ કંટાળો આવતો હોય, પેટમાં અતિશય

વાયુ થતો હોય ને તેથી પેટ ફૂલી આવતું હોય, તડકામાં ચાલવાથી અધારાં આવી જતાં હોય, શૂળ આવતું હોય, માથા ઉપર બરફ મુક્યો હોય એમ લાગતું હોય, પેશાબે બળતર થતી હોય, અને ચીકણો સ્વેષ્ઠ જતો હોય, તથા રૂતુસાવ દર્મ્યાન પેડુમાં ને વાંસામાં સખત દુખાવો થતો હોય, ત્યારે આ દવાના પાંચદશ ટીપાં દરરોજ આપવાથી રીક થાય છે.

સરખાવો:—સીમીસીફ્યુલ, કેનેબિસ ઇન્ડીકા, હાયોસાયમસ, ઓપીઅમ.

૫. એગ્નસ કેસ્ટસ ૩× થી ૬×

(*Agnus castus*).

ચેઇસ્ટડીના સાધારણ નામથી ઓળખાતી વન-સ્પતિમાંથી આ દવા બનાવાય છે.

નડુંસકત્વ, ઇદ્રિની શિથિલતા, અને ઇન્જીના વિના થતો વીર્યસ્રાવ મટાડવા માટે આ દવા ઘણી સારી છે.

પુરુષના અવયવની શક્તિ કમ થઇ ગઇ હોય, વિષય ભોગવવાની ઇચ્છા નષ્ટ થઇ હોય, યાદશક્તિ ગુમ થઇ ગઇ હોય, અબ્યાસ કે એવા કાંઈ કામ તરફ ચિત્ત લાગી શકતું ન હોય, જીવ ઉદાસ રહેતો હોય, કપાળને લમણામાં દુખાવો રહ્યા કરતો હોય, ગુહાવયવમાંથી ચીકણી પરમીઆના જેવી કે પીળાસ પડતી ધાત જતી હોય, સ્ત્રીઓના ગુહામાર્ગ દીલો પડી ગયો હોય, અંદરથી ધાત જતી હોય, પુરુષના બ્વહાર તરફ અપ્રીતિ રહેતી હોય, પ્રસવ થયેલી સ્ત્રીને ધાવણુ જોઇએ તેટલું આવતું ન હોય, અને વળી રૂતુસાવ પણ ઓછો થતો હોય, એવા દર્દોમાં આ દવા બહુ ગુણકારી છે.

સરખાવો:—લાઇકાપોડીઅમ, નક્સચોમિકા, ફ્રાન્કોરીક આસીડ, સેલિનિઅમ.

૬. એલેટ્રીસ ફેરિનોસા ૨ થી ૩.

(*Alettris Farinosa.*)

સ્ટાર ગ્રાસના સાધારણ નામથી ઓળખાતી વનસ્પતિમાંથી આ દવા બનાવાય છે.

સ્ત્રીઓના ગુહાવયવોની-ખાસ કરીને ગર્ભાશયની-નબળાઈ દૂર કરવામાં આ દવા ઉત્તમ છે. નમળા ખાંધાવાળી સ્ત્રી પોતાના કામકાજથી

અને દરન્નેથી કંટાળી જતી હોય, યોનિની આમળ નીકળતી હોય, ગર્ભાશયનું અધઃપતન થયું હોય, ધાત જતી હોય, મળાશયમાં દુખાવો રહેતો હોય, શરીર દુખળું ને ફિક્કું રહેતું હોય, મગજની શક્તિ કમ હોય, ઉત્સાહ મંદ રહેતો હોય, કશા કામમાં મન પરોવી શકાતું ન હોય, ફેર આવતા હોય, સુસ્ત થઇને સ્ત્રી પડી રહેતી હોય, અનાજ ભાવતું ન હોય, ખાવાથી પેટમાં દુખાવો જણાતો હોય, સગર્ભાવસ્થામાં ઉલટી થતી હોય, અથવા સ્ત્રીને આર્તવ બહુ વહેલો, અને પુષ્કળ આવતો હોય, અને તે વખતે વેણુ આવ્યા જેવું દર્દ થતું હોય, ગર્ભાશય ભારે લાગતું હોય, ધાત જતી હોય, વારં-વાર ગર્ભપાત થતો હોય, સગર્ભાવસ્થામાં હાથ-પગના સ્નાયુઓ દુખતા હોય ઇત્યાદિ ચિન્હોવાળી સ્ત્રીને આ દવા લાંબા વખત સુધી આપવાથી સારો ફાયદો થાય છે. આ ઉપરથી કેટલાક ડાક્ટરો આ દવાને 'ગર્ભાશયનું આધના' એમ ઉપમા આપે છે.

સરખાવો:—હેલોનિઆસ ડાઇઓક્ષા, નક્સ વોમિકા, ફેરમકોસ, વાઇબર્નમ ઑપ્યુલસ.

૭. એલો સોકોટ્રીના ૩ થી ૩૦, ૨૦૦ ગુળ.

સીકિત્રી એળીઓ, સં. એલય.

(Aloe soccotrina)

અમુક જાતનું ઝાડાનું દર્દ મહાડવા માટે આ દવા પ્રખ્યાત છે.

એળીઓ દેશી દવામાં તેમજ અંગ્રેજી સાધારણ દવામાં રેચ આપવા માટે, વાયુ હઠાડવા માટે, અને સ્ત્રીઓને રોગદર્શન લાવવા માટે અપાય છે; પરંતુ હોમીયોપથીમાં તે તેના કરતાં ઉલટું પણ વધારે સાફ કામ કરે છે. ઝાડો એવો સખત થતો હોય, કે દરદીને વારંવાર ખીજાનામાં ઝાડો થઇ જવાની બીજી ઉઠતું પડતું હોય, ને ઝાડો ધડી પણ દબાવી શકતો ન હોય, ઝાડો સવારના ભાગમાં વધારે થતો હોય, ઝાડો પીળા રંગનો અથવા રક્તમિશ્રિત હોય, અથવા પેસાળ કરવા જતાં ઝાડો નીકળી જતો હોય, શર-દીને ભેજવાળા ઓરડામાં રહેવાથી ઝાડો વધારે થતો હોય, અર્શ થયા હોય તેમાંથી લોહી પડતું હોય ને બહુ દર્દ થતું હોય, તે ઉપર થંડું પાણી લગાડવાથી સાફ લાગતું હોય, ઝાડો લાંબા પાતળા

ને ચપટા રૂપમાં બહાર નીકળતો હોય, ઝાડાને અટ-કાવી શકતો ન હોય. પીળા કેસરના જેવા દરન થતા હોય તે પથારીમાંથી વહેલા ઉઠાડતા હોય. સફરામાં દાહ થતો હોય, ને બહુ કાંઈ કાળી નાંખતું હોય એવું દર્દ થતું હોય, દસ્ત આવવા પહેલાં પેડુમાં મોટો ગડગટ થતો હોય. ઝાડો થયા પછી અશક્તિ આવી જતી હોય, ને પરસેવો થઇ જતો હોય; પેટમાં આંકડી આવતી હોય ને ગરમ પવન છૂટ્યા પછી આંકડી નરમ પડતી હોય, મરડાના જેવો ઝાડો હોય, ઇત્યાદિ ચિન્હો આ દવાને સૂચવે છે.

સ્ત્રીઓને ગર્ભાશયના ભાગમાં ભાર લાગતો હોય, તે સાથે જાંઘમાં અને કમરમાં પણ ભાર ને દુખાવો જણાતો હોય, ને ઉભા રહેવાથી દુખા-વામાં વધારો થતો હોય, પણ થંડા પાણીનાં પોતાં પેડુ ઉપર મુકવાથી ને વાયુ છુટવાથી દુખાવો કમી લાગતો હોય, તો આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

ને કદાપિ એળીઓ દેશી દવામાં કે અંગ્રેજી દવામાં બહુ અપાયો હોય, ને તેને લીધે મારી અમર વર્તાતી હોય, તો ઝંઝાનાઇટ આપવો, એથી તે મારી અસર દૂર થશે.

શાંતિ:—થંડા પાણીનું કપડું મુકવાથી દર્દ ઓછું લાગે છે.

સરખાવો:—પોડોફાઇલમ, ઓલીઆન્ડર, મ્યુરી-આટીક આસીડ, ઝંમ્બોન.

૮. એમોન્યમ કાર્બોનિકમ. ૩× થી ૬×

(Ammonium Carbonicum.)

કાર્બોનેટ ઑફ આમોન્યા જે સાધારણ રીતે સ્પેલીંગ સોલ્ટના નામથી ઓળખાય છે, અને માથું દુખતું હોય ત્યારે સુંઘાય છે, તેમાંથી આ દવા બનાવાય છે.

અતિશય નબળાઇ, સ્વભાવનું પેચાપણ ઘણા શ્રમથી કે માંદગીથી આવેલી અશક્તિ ઇત્યાદિ દર્દોમાં સ્વૂળ શરીરની પણ કોમળ સ્વભાવની સ્ત્રીઓને તથા યેસી રહેનાર આદ-મીઓને આ દવા અત્યુક્ત થઇ પડે છે.

સવારમાં મોડું ધોતી વખતે નસકોરી કુટતી હોય, સળેખમને લીધે રાતમાં નાક બંધાઇ જતું હોય, ને મોટેથી શ્વાસ લેવો પડતો હોય, ઉધરસ બહુ આવતી હોય, ગળું આવી ગયું હોય એમ

લાગતું હોય, લાલ તાવમાં ચોરીઆ, જીભ ને ગળા પાસેના પિંડો સુજી આવ્યા હોય, અને વાદળી રંગને મળતા કાળા દેખાતા હોય, નમળાઈ ધણી હોય, નાનાં બાળકોને દમ ચડ્યો હોય, શ્વાસ લેતાં મુંઝવણ થતી હોય, ને નસકારાં બોલતાં હોય, છાતીમાં રક્તાશય પાસે દુખાવો લાગતો હોય, રાતમાં ડાહ્યા ગળામાં કાંધક ભરાયું હોય એમ લાગતું હોય ને ઉધરસ ચડતી હોય, એવાં એવાં લક્ષણો હોય, અગર છાતીનું જળદર (hydrothorax) થયું હોય, ત્યારે પણ આ દવાની જરૂર પડે છે.

ત્રીઆને સહેજ વાતમાં શરદી લાગી જતી હોય, રૂતુસાવ કાળો, જમી ગયેલો, ને દાહ ઉત્પન્ન કરે તેવો હોય, પ્રદર થયું હોય ને પાતળી પાણી જેવી ધાત જતી હોય, તેને લીધે આસપાસના ભાગમાં ચળ આવતી હોય, દાહ થતો હોય ને સોજો ચડતો હોય, તો આ દવાથી ઠીક થઈ જાય છે.

વૃદ્ધિ અને શાંતિ:—બેજથી દર્દ વધે છે, અને ફોરી હવાથી ઠીક થાય છે.

સરખાવો:—લાઇકાપોડીઅમ, સેમ્બુકસ, નક્સ વાંમિકા, સ્ટીકટા પલ્મોનેરીઆ, કાલી કાર્બોનિકા, એન્ડીમોનિઅમ ટર્ટરિકમ, રસ ટોક્સ.

૯. એનાકાર્ડીઅમ ઓરીએન્ટેલી ૬, ×૩૦, ૨૦૦
Anacardium Orientale.

આ દવા બીલામામાંથી બનાવવામાં આવે છે. તેનું સાધારણ અંગ્રેજી નામ 'માર્કોંગ નટ' છે.

યાદશક્તિનો નાશ, અને બીજા એવા માનસિક વ્યાધિઓમાં આ દવા હિતકર નીવડે છે.

લક્ષણોનો ખરાબર વીચાર કરીને જે દર્દીઓ યાદશક્તિ સુધારવા માટે આ દવા થોડાક દિવસ લે છે, તેમની યાદશક્તિ સુધરવા સાથે બીજા માનસિક રોગો પણ આપોઆપ મટવા લાગે છે. મગજનો થાક, પોતાને વિવિધ વ્યાધિઓ હોવાની ખાતિ, ઉદાસીનતા, હિસ્ટીરીઆ, ગેયેની, મગજની નમળાઈને લીધે મૂર્છા જેવી હાલત, જરાએક ભૂખ લાગવાથી જણાતી અતિશય નમળાઈ, ભુખ વખતે પેટમાં કે માથામાં દુખાવો લાગતો હોય, તે જમ્યા પછી મટતો હોય, તે વિપયોપ ભોગ પછી જણાતી મગજની નમળાઈ, જડતા, ને અસ્વસ્થતા, ગરમ

ઓરડામાં હોવા છતાં લાગતી શરદી, નજીવી બાબતમાં સમજાવાની આપદેવાની કે ત્રાણ કરવાની થતી મનોવૃત્તિ, આત્મધાત કરવાની વૃત્તિ, શરીરના કોઈ ભાગમાં પાટો બાંધ્યો હોય, અથવા કાંઈ છુદું હથિયાર દાખ્યું હોય એવી લગણી થવા કરતી હોય કે બધા બનાવો પોતાના મનથી સ્વપ્ના જેવા લાગતા હોય, તો આ દવાના પંદર વીસ ટીપાં અડધા ગ્લાસ પાણીમાં નાખીને તેમાંથી એકેક નાની ચમચી ભરીને કલાકે કલાકે દર્દીને આપવાથી ફાયદો થાય છે.

સરખાવો:—રસટોક્સ, નક્સ વોમિકા.

૧૦. એંગસ્ટુરા કોર્ટેક્સ.

(Angustura Cortex)

ધનુર ને ધનુરના જેવી આંચકીમાં આ દવા બહુ ઉપયોગી થઈ પડે છે.

જખમને લીધે અગર બીજા કાંઈ કારણથી ધનુર (tetanus) ની આંચકી થઈ આવી હોય, અને સ્નાયુઓ એકદમ ખેંચાતા હોય, ને પછી જરા ઢીલાં પડી જતાં હોય, વાંધ આવતી હોય, ને તે સાથે સંધિવા ને લકવાનાં કાંઈ ચિન્હો હોય, ચાલતી વખતે અતિશય અશક્તિ લાગતી હોય, અને પગે લકવો લાગુ પડશે એમ જણાતું હોય, કે નીચલા જડામાં અથવા મોટા અસ્થિઓમાં સડો સત્પન્ન થયો હોય, તો આ દવા અડધી અડધી કલાકે અથવા કલાકે કલાકે આપવી.

૧૧. એન્ડીમોનિઅમ ક્રુડમ. ૩ થી ૩૦

(Antimonium Crud.)

આ દવામાં એન્ડીમની (સુરમો) નામની ધાતુ હોય છે; બ્યારે અત્તમાર્ગના શ્લેષ્મપડનો કાંઈ રોગ થયો હોય, અને સાથે સાથે કાંઈ ત્વચા રોગ પણ હોય, ત્યારે આ દવા ખાસ અસરકારક નીવડે છે. ઘણું કરીને બાળકોને કે વૃદ્ધોને આ દવાની જરૂર પડે છે.

પાચન ક્રિયાના કાંઈક દોષની સાથે તાવ આવતો હોય તે છેક ઉતરી જતો હોય, અને પાટો ફરીને (intermittent) દરરોજ એજ વખતે આવતો હોય, જીભ ઉપર અને અન્નમાર્ગ ઉપર શ્લેષ્મ જામ્યો હોય, ગળપણ વાળો કે ખટાસ વાળો ખોરાક માફક આવતો ન હોય, ગંધાતા, કડવા ઓડકર

આવતા હોય, મોળ આવ્યા કરતી હોય, વખતે ઉલટી થતી હોય, ગંધાતો પવન છૂટતો હોય, અન્ન ઉપર રૂચિ થતી ન હોય, જીભ સરેક દુધ જેવી લાગતી હોય, દસ્ત કબજ રહેતો હોય, પણ ખાટા પદાર્થ ખાવાથી, ગરમી લાગવાથી અગર થડે પાણીએ નહાવાથી ઝાડો થઇ આવતો હોય, ખચ્ચાને કાલેરા જેવો ઝાડો થઇ આવ્યો હોય, વખતે વખત કૃમિ થતાં હોય, અન્ન ખરાખર પાચન થતું ન હોય, કામકાજ કરવાનું મન થતું ન હોય, આંખમાં ઉંધ ભરી હોય એમ લાગતું હોય, ટાઢે પાણીએ નહાવાથી માથું દુખવા આવતું હોય,

સ્વરભેદ (loss of voice) ગરમ હવામાં જવાથી થતો હોય,

મૂત્રાશયનો દીર્ઘ વરમ હોય, પેશાબ મેલો ને ગંધાતો હોય, અને કોઇ કોઇ વાર પેશાબ થતી વખતે દર્દ થતું હોય,

ત્વચા ઉપર ફોડકા, ચાંદાં, શીળસ, ઇલાદિ રોગો અજીર્ણ વિકારથી થઇ આવ્યા હોય,

મનનો સ્વભાવ ઉદાસ અને હઠીલો થઇ ગયો હોય, તે સાથે અપચો હોય, માથું દુખતું હોય. દર્દીને વાતચિત કરવી પણ ગમતી ન હોય, બાળક પોતાના શરીરને અડવા પણ દેતું ન હોય, એ સંધર્ષાં ચિન્હો આ દવાને સૂચવે છે.

વૃદ્ધિ:—જમ્યા પછી, થડે પાણીએ નહાયા પછી, સૂચનો તડકો લાગ્યા પછી, અને દર્દીને અડકવાથી અગર વાતચિત કરવાથી દર્દ નંતર પકડે છે.

શાંતિ:—આરામથી, ખુલ્લી હવાથી, અને થોડી ગરમીથી સુધારો થાય છે.

સરખાવો:—ક્રોમોમિલા, સિના, નક્સ, પલ્સે-ટીલા, ઇપિકાક્યુઆના, સલ્ફર, ઇગ્નેશીઆ, ફ્રાસ્કો-રીક આસીડ.

૧૨. ઍન્ટીમોનીઅમ ટાર્ટરીકમ ૩,૩૦,૨૦૦.

(Antimonium Tartaricum).

સાધારણ રીતે ટાર્ટાર ઇમેટીકના નામથી ઓળખાતી દવામાંથી આ દવા બનાવાય છે.

આ દવા શ્લેષ્મપડ, ફેફસાં ને ત્વચાના રોગ ઉપર ગુણકારી છે.

અંલોપંથીમાં આ દવા મોટી માત્રામાં વપરાય છે. તેનો ગુણ સ્વેદન ને વામક ગણાય છે, તે ઉપરથી તેને ટાર્ટાર ઇમેટીક કહે છે, અને તાવ, વરમ, વગેરે શાંત કરવા માટે અપાય છે.

અમ્લમાર્ગમાં શ્લેષ્મપડનો વરમ થયો હોય, જીભ રાતી પણ ભીની રહેતી હોય, ઉઝકા થતો હોય, ઉલટી થતી વખતે બહુ શ્રમ પડતો હોય, ઉલટીમાં લીલા રંગનું શીણ વળતુ પાણી, અને ઓરાક નીકળતો હોય, તે સાથે શરીર બહુ અશક્ત ને સ્વભાવ પોચો થઇ ગયો હોય, પણ અજીર્ણ વિકાર ઓછો હોય, દસ્તકબજ રહેતો હોય, અગર ઉલટી સાથે પાતળો પાણી જેવો ઝાડો થઇ આવતો હોય.

શ્વાસમાર્ગમાં ગળાના શ્લેષ્મપડથી વાયુનળીકા-ઓમાં ને ફેફસાના અંગ સુધી વરંમની અસર પહોંચી હોય, સળખમ, શરદી, ઉધરસ, ખાંસી, ને ફેફસાના (cells) કોષોનો વરમ (pneumonia) થયો હોય, એવે વખતે આ દવા અકસીર થઈ પડે છે. શ્વાસ ઉતાવળો, ને ટુંકા સુસ્કેલીથી ચાલતો હોય; શ્વાસ ન ચાલી શકે તો ગુંગળાઇ જવાની બીક લાગતી હોય; શ્વાસની મુંઝવણને લીધે દર્દી સુઇ પણ શકતો ન હોય; વખતે રાતમાં ત્રણ વાગે શ્વાસની મુંઝવણ થઇ આવતી હોય, ને તેથી તે વખતે દર્દીને ઉઘમાંથી બગીને બેઠા થવું પડતું હોય, શ્વાસનળીમાં શ્લેષ્મ કફ ભરાયો હોય, એમ લાગતું હોય, સડસડ બોલતું હોય, પરંતુ ઉધરસથી કફ બહાર નીકળતો ન હોય, મોટી ઉધરસ થઇ હોય, ફેફસામાં સોજો ચડ્યો હોય, ફેફસાની ગતિતંતુઓનો ઉપધાત (paralysis) થશે એમ લાગતું હોય, રક્તાશ્ચ નમળું પડી ગયું હોય, રાત વખતે, ચોમાસાની ઋતુમાં, પાનખર ઋતુમાં અને વસંત ઋતુમાં ફેફસાના વ્યાધિઓ થઈ આવતા હોય, ઇલાદિ ચિન્હો આ દવાને સૂચવે છે.

ત્વચા ઉપર શીળીના દાણા કુટી નીકળ્યા હોય, અને તે વખતે ઉલટી થતી હોય, બાળક ભરાઇ ગયું હોય, જાતીમાં કફ થયો હોય, અથવા ત્વચા ઉપર સાઇકોસીસ નામનો રક્તવિકાર જણાતો હોય, પરસેવો આવતો હોય, પરંતુ તેથી કાંઈ દર્દમાં ફેર લાગતો ન હોય.

કમ્બરનો દુખાવો આલવાથી વધતો હોય, ઘઢીઓ તાવ આવતો હોય, ટાઢ વખતે તૃષ્ણ લા-

ગતી ન હોય, પણ તાવ આવ્યા પછી પગમાં કળ-
તર ને દુઃખાવો લાગતો હોય તો, તેવો તાવ આ
દવાથી મટે છે.

સરખાવો:—ઇપીકાક્યુઆના, ફેરગફેસ, કાલીસલ્ફ.

૧૩. એપીસ મેલીફિકા. ૩^૪થી ૩૦.

(Apis Mellifica).

શરીરના બુદ્ધા બુદ્ધા લાગમાં એકદમ થોડી-
વારમાં થઈ આવેલો તીક્ષ્ણ સોજો (Idema)
મટાડવા માટે આ દવા ઉત્તમ છે. ગળાનો સોજો
તેમજ મૂત્રમાર્ગના પડનો વરમ મટાડવામાં આ
દવા એકંકા છે. રતવાના દર્દમાં પણ ઉપયોગી છે.

આ દવા મધમાખી (honeybee) ના
સર્વોગમાં રહેલા ઝેરી પદાર્થમાંથી બનાવાય છે; ને
તેથી મધમાખીના દશથી જેવો સોજો થઇ આવે,
તેવા સધળા સોજાને આ દવા મટાડી શકે છે. મધ-
માખીના ડંખવાના અવયવમાંથી એપીસ વાઇરસ
નામની બીજી દવા બનાવવામાં આવે છે.

ગળુ આવી ગયું હોય, ચોરીઆ વગેરે સુજ
ગયાં હોય, ગળે કાંઈપણ ઉતારવા જતાં કીડી ચટકા
ભરે તેવું દર્દ થતું હોય, ગળાનો વરમ એવો સખત
હોય કે શ્વાસ પણ બંધાઈ જવાની વધી હોય, સાદ
મેસી ગયો હોય, ખાલી ઉધરસ આવતી હોય, જીભ
સુજ આવી હોય, ડીફ્થેરીઆનું દર્દ થયું હોય,
છાતીમાં જળંદર થયું હોય, કે રક્તાશયના વ્યા-
ધિથી જળંદર થયું હોય એવા એવા રોગોમાં
આ દવા બહુ ગુણકારી નીવડે છે.

ગુરદા કે મૂત્રાશયના શ્લેષ્મપડમાં વરમ થતો
હોય, લાલ તાવ આવી ગયા પછી શરીરે સોજા ચડ્યા
હોય, ને વારંવાર પેશાબની હાજત થતી હોય,
પણ પેશાબ બહુ થોડો ઉતરતો હોય.

તાવ સાંજે ચાર વાગે ટાઢ આવીને ભરાતો
હોય, શરીર ધણું ગરમ થતું હોય, સુસ્તી અતિશય
જણાતી હોય, એકાંતરો તાવ એ પ્રમાણે ચારતો હોય.

ત્વચા ઉપર રતવા નીકળી આવ્યો હોય, પરંતુ
તે વખતે જો ત્વચા લાલ થઇ ન હોય, અથવા તો
ભીગડાં વળ્યાં ન હોય તો આ દવા રતવાનો સોજો
ખેસારવા માટે પીવા અપાય છે. શીળસમાં ચળ
આવતી હોય, બજી કીડી ચટકા ભરતી હોય એમ

લાગતું હોય, ને શીળસના ચાઠાં બહુ ઉપશી આવ્યાં
હોય, પાકાની આસપાસ રતવાની જેવો સોજો થયો
હોય, અને એવા બીજા ત્વચારોગ કે જેમાં દાહ,
ચટકા ને ચળ એ મુખ્ય ચિન્હો હોય,

નિદ્રામાં ખેચેની રહેતી હોય, અગર બેઝનું
દર્દ થયું હોય, ત્યારે દર્દી ખેલાન પડ્યો રહેતો હોય
પણ વખતો વખત ચીસ પાડતો હોય, તો આ દવા
યાદ કરવા જેવી છે.

સ્રીઆને ગર્ભપાત થવાની વધી હોય, આર્તવ
પુષ્કળ કે અનિયમિત આવતો હોય, અને એવા
વિકારોનું કારણ અંડાશયમાં લોહીનો જમાવ કે
વરમ હોય, અથવા અંડાશયમાં દુખાવો હોય, દાહ
થતો હોય અગર જળંદર હોય, તો તે પણ આથી
મટે છે.

વૃદ્ધિ:—રાતમાં દર્દ વધારે થાય છે, અગર ઉંધ
લીધા પછી, ગરમી લાગવાથી, ગરમ ઓરડીમાં
રહેવાથી અને સ્પર્શ કરવાથી દુખાવો વધારે લાગે છે.

શાંતિ—થંડા પવનથી, થંડા પદાર્થ લગાડવાથી
કે થંડા ઓરડામાં રહેવાથી દર્દ કમી લાગે છે.

પ્રધાનચિન્હ:—મધમાંખી કે કીડી જેવાં જંતુ
ચટકા ભરતાં હોય એમ લાગે, અથવા દાહ થાય
અને સોજો હોય, તો તે આ દવાનાં ખાસ ચિન્હ છે.

સરખાવો:—ઑર્ગેરિક્સ, આર્સેનિકમ, સલ્ફર,
ઑપ્ટીસીઆ, લેબ્સીસ, પલ્સેડીલા, કેન્થારીડીસ,
આયોનીઆ.

૧૪. એપોસાઇનમ કેન્નાબીનમ.

(Apocynum Cannabinum)

જળંદરને મળતા સોથ અને સોજા (dropsy)
મટાડવા માટે આ દવા ઘણી સારી છે. શ્લેષ્મ-
પડ, ત્વચા અને ગુરદા ઉપર તે સારી અસર
કરે છે.

ગુરદા બરાબર કામ કરતા ન હોય, તૃષા બહુ
લાગતી હોય, પણ પાણી ઠીક પડતું ન હોય, અથવા
ઉલટી થઇને નીકળી જતું હોય, પેશાબ ઓછો ઉત-
રતો હોય, રક્તાશયના વ્યાધિને લીધે પગ ને માથે
સોજા ચડ્યા હોય, ઇત્યાદિ દર્દો મટાડવા માટે આ
બહુ કામની છે. ન્યારે મગજના પડમાં વરમ થયો
હોય, ત્યારે તે વરમથી થતો સોજો કે જળંદર આ

દવાથી મટી શકતું નથી, પેશાબનો વધારો કરવા તથા જળંદર મટાડવા માટે આ દવાના મધરટીક્ય-રના ચાર પાંચ ટીપાં અપાય છે. પાતળા દસ્ત આવી પેશાબ વધે તો સમજવું કે દવા લાગુ પડી છે, પણ જો પેશાબ ન વધે તો દવા બંધ કરવી, સળેખમ થયું હોય, જમ્યા પછી શ્વાસોશ્વાસ ધુંટાતો હોય, ઇલાદિ સમયે પણ ધણીવાર હિતકર થઇ પડે છે.

સ્રીઓને અતિ આર્ત વ થયો હોય, શરીર અશક્ત થઇ ગયું હોય, નાડી નબળી હોય, રક્તાશયનો ધ્વજકારો થઇ આવ્યો હોય, ઉલટી થતી હોય, પેશાબ ઓછો ઉતરતો હોય, અને વખતે પડે સોજ ચડ્યા હોય, તો આ દવા એકલી અથવા બીજી દવાની સાથે વારાફરતી આપવાથી સારો ફાયદો થાય છે; તેવે વખતે ૧x વાળી દવાનાં ચાર પાંચ ટીપાં બસ થાય છે. અંડાશયની કેટલીક ગ્રંથીઓ પણ આથી મટે છે.

રક્તાશયનું જળંદર (hydropericardium) પણ આ દવાથી મટી જાય છે.

યકૃતમાં લોહીનો જમાવ થયો હોય, ને પેટનું જળંદર થયું હોય, ત્યારે પણ આ દવાની જરૂર છે.

લાલ તાવ આવ્યા પછી, અગર તેની સખત ખીમારી પછી પેશાબમાં આલ્બ્યુમીન જતો હોય, અને શરીરે સોજ ચઢ્યા હોય ત્યારે આ દવા ઉપ-યોગી થઈ પડે છે.

સરખાવો:—ડીજીટલીસ, એપીસ મેલિક્સિકા, આર્સેનિકમ.

૧૫. આર્જેન્ટમ મેટાલીકમ ૬, ૩૦, ૨૦૦

ગુજ. રૂપું. ચાંદી. સંસ્કૃત રૂપ્ય. મ. રૂપે.

(Argentum Metallicum)

રૂપું આર્થ ઔષધમાં દવા તરીકે વપરાય છે, પરંતુ સાધારણ અંગ્રેજ દવામાં તે વપરાતું નથી. હોમીઓપેથીમાં તેની દવા બનાવાય છે; તેની ટીક-ડીઓ તૈયાર આવે છે તે દિવસમાં એકેકી ત્રણ વખત અપાય છે.

વાઘ, આંખ આવવી, સ્વરભેદ, ગર્ભાશ-શયની ગ્રીવામાં ક્ષત, પ્રદર-ધાત જવી, તથા ગર્ભાશયનું અધઃપતન એ વ્યાધિઓમાં આ દવા સારો ફાયદો કરે છે.

વાઘ આવતી હોય, માથામાં દુખાવો ધીમે ધીમે વધતો હોય, અને પછી ધીમે ધીમે મટતો હોય, નાનાં બાળકોની આંખ દુખવા આવી હોય, ઉધરસ આવતી હોય, ગળું ખરખરતું હોય, સાદ ખેસી ગયો હોય, બદલાઇ ગયો હોય, અથવા જરા પણ સાદ નીકળતો ન હોય, ગળાની ગાંઠો અંદરથી ને બહારથી સુજ આવી હોય, છાતી બહુ નબળી હોય, રક્તાશયમાં એકાએક ખેંચને ફૂગારી થતી હોય એવું લાગતું હોય, કાણી અગર ધુંટણમાં સંધિવા જણાતો હોય.

હસ્તક્રિયાના દોષથી શરીર આખું નબળું પડી ગયું હોય, મગજની શક્તિ કમ થઇ ગઈ હોય, મગ-જના વ્યાધિ થયા હોય, વૃષણમાં દુખાવો થયો હોય ને તે ઉપર લુગડાનું દબાણ ખમી શકાતું ન હોય, વીર્યસ્રાવ થતો હોય.

સ્રીઓના ગર્ભાશયની ગ્રીવાની અંદર ક્ષત પડ્યાં હોય, ને ચલ લાવે તેવી અને ગંધાતી ધાત અંદ-રથી નીકળતી હોય, ગર્ભાશયની ગ્રીવાનો ભાગ સુજ આવ્યો હોય, કઠણ થઈ ગયો હોય, કે એવા કાર-ણથી ગર્ભ ધારણ થઇ શકતો નહોય, તો આ દવા આપવાથી ફાયદો થાય છે. ગર્ભાશયનું અધઃપતન થયું હોય, ને ડાયા અંડાશયમાં તથા વાંસામાં દુખાવો લાગતો હોય તો આ દવાથી ગર્ભાશય પોતાની યોગ્ય સ્થિતિએ આવે છે, શરીર સાફ થાય છે, અને દુખાવો દૂર થાય છે.

સરખાવો:—ઝોરમ, સેલિનિયમ, પ્લેટિનમ, સ્ટેનમ

૧૬. આર્જેન્ટમ નાઇટ્રીકમ ૬, ૩૦, ૨૦૦.

(Argentum Nitricum)

આ દવા રૂપાનો નાઇટ્રીક તેજ્ય સાથે સંયોગ થવાથી જે ક્ષાર થાય છે, અને જે એલ્કાલોઇમાં ક્યારેક તરીકે વપરાય છે, તેમાંથી બનાવવામાં આવે છે; તેને હ્યુનર ક્યારેક પણ કહે છે.

મજ્જા તંત્રની મંદતા, મગજની નબળાઇ, વધતો જતો પક્ષાઘાત, પેટનો દુખાવો, શ્લેષ્મ-પડનો ક્ષોભ અને શ્લેષ્મવૃદ્ધિ, રક્તાની અશુદ્ધિ ચળ, ફેર આવવા, નપુંસકત્વ, અતિમૂત્ર, ઇલાદિ વ્યાધિઓમાં આ દવા ગુણકારી નીવડે છે.

માથું સતત દુખ્યા કરતું હોય, બેગની અંદર ઉઠે દુખાવો લાગતો હોય, ફેર આવતા હોય

શ્વ ઉદાસ રહેતો હોય, કશું કામ સજીવું ન હોય, સહેજવાતમાં અફસોસ, ક્રોધ, રીસ, સાદસ ઈત્યાદિ થઈ જતું હોય, યાદશક્તિ યુગ્મ થઈ ગઈ હોય, નિદ્રાસાહ, અત્રિપ્રિતિ, અને બેચેની લાગતી હોય, ઉદરમાં ખીસામણું સ્વપ્નાં આવતાં હોય દીવસે પણ દર્દી ગાંઠ જેવો રહેતો હોય, નજરે સર્પો દેખતો હોય એમ લાગતું હોય, મગજની મહેનત લેવાથી કે થડો ખોરાક ખાવાથી તેના વ્યાધિમાં વધારો થતો હોય, લોકા મોટર એટલી (Tabes Dorsalis) વાઈ, કોરીઆ, પક્ષાઘાત, કરોડરજ્જુની કઠિનતા, કે એવું કાંઈ દર્દ થયું હોય,

આંખો દુખવા આવી હોય પોપચામાં ખીલ થયા હોય, નાકમાંથી પાણી વહા કરતું હોય, નાનાં બચ્ચાં-ઓની આંખ આવી હોય, ચીપડા યાને શ્લેષ્મ બહુ નીકળતો હોય, સવારમાં આંખ ચોટી જતી હોય, દષ્ટિ મંદ હોય, મોનીઆ આવવાની શરૂઆત હોય, કાનમાં ભણભણાટ થતો હોય, નાકમાં વરમ થયો હોય, ચળ આવતી હોય, ક્ષત પડ્યાં હોય, અગર નાકનું ગડ થયું હોય, કે નસકોરી પુટતી હોય.

શ્વાસમાર્ગમાં કંઈ નળીની અંદર કાંઈ ભરાયું હોય એમ લાગતું હોય, ખાલી ઉધરસ આવતી હોય, બડખામાં લોહી પડતું હોય, ગળામાંથી થુંક બહુ નીકળતું હોય, સવારમાં ઉધરસ વધારે આવતી હોય, શ્વાસમાં એટલી બધી મુંઝવણ થતી હોય કે ગુંગળાઈ જવાશે એમ લાગતું હોય, છાતીમાં શ્વળ આવતું હોય, ને ઉરોરિથમાં દબાણ ને ભાર લાગતો હોય.

રક્તાશયનો ધબકારો રાત્રે થતો હોય, તે સાથે નાડી અનિયમિત ચાલતી હોય, છાતીમાં બળતું હોય (heart burn), અને મોળ આવતી હોય.

પેટમાં લુપ્ત લાગી હોય, જેવી સુરતી જણાય, તેની સુરતી થઈ હોય, મોળ આવતી હોય ને ઉખકો થતો હોય તે કાંઈક અનાજ પેટમાં ગયા પછી ઓછો થતો હોય, જમ્યા પછી તરતજ પેટમાં ચટકા ભર્યાં જેવું તીવ્ર દર્દ થતું હોય, હોજરીમાં ક્ષત પડ્યું હોય, વાયુનું જોર બહુ હોય ને બહુ ઓડકાર આવતા હોય, ઉલટી થતી હોય, તે સાથે ઝાડોને પેટનો દુખાવો હોય, ઉલટીમાં શ્લેષ્મ પડતો હોય, રાત્રે હોજરીના ભાગમાં દુખાવો થતો હોય, ને સવારમાં ઉડતી વખતે બૂખ લાગતી હોય, ગળામાં

અન્નાશયમાં, અને આંતરડામાં આકર્ષ (spasms) થતો હોય, શરદી લાગવાથી પેટમાં દુઃખવા આવી જતું હોય, ચાત્રતી વખતે યકૃતમાં સજીવ આવતા હોય, ઝાડો કબજ રહ્યા કરતો હોય અગર ઝાડો થઈ આવતો હોય, ઝાડો પાતળો બૂખરો કે કાળાળ પડતા રંગનો થતો હોય, અગર તેમાં લોહી પડતું હોય, ને તેથી દર્દી અશક્ત થઈ જતો હોય, આંતરડામાં ક્ષત પડ્યાં હોય, ગુદા ઉપર સખત ચળ આવતી હોય, કે કૃમિ થયાં હોય એમ લાગતું હોય. અર્શ થયા હોય, અને ચાલવાથી છે દુખવા હોય, તે સંધ્યાં ચિન્હો આ દવાને મૂલ્ય છે.

ત્વચા ઉપર રાત્રે જુદા જુદા રથળે બહુ ચળ આવતી હોય, ડ્રાડી ચટકા ભરતી હોય એમ લાગતું હોય, ફોડલીઓ થઈ આવી હોય કે મસા થઈ આવતા હોય, તો આ દવાથી આરામ થાય છે. મસાની બા-બતમાં થુજળથી આ દવા ખીજે નંબર છે.

મૂત્રમાર્ગના વરમ થયો હોય, તે ઉપર સંકેદ ચાંદાં પડ્યાં હોય, પેશાબ બહુ ઉતરતો હોય, અગર પેશાબ થતી વખતે દુખાવો ને દાઢ જણાતાં હોય મૂત્રમાર્ગ શિથિલ ને ટુંકો થઈ ગયો હોય, પેશાબ આપોઆપ થઈ જતો હોય, વારંવાર વીર્યપાત થતો હોય, સ્ત્રી સુખની ઇચ્છા નહીં થઈ ગઈ હોય.

સ્ત્રીને ગર્ભાશયમાંથી અતિ આર્તવ થતો હોય, તે સાથે કમ્બરમાં ને વંગમાં કાપી નાખવાના જેવું દર્દ થતું હોય, કે ધ્રુવાવસ્થાની શરૂઆતમાં કોકરીને પાંડુ (Chlorosis) થઈ આવ્યો હોય.

બહારથી ત્વચા અને શ્લેષ્મ પડ ઉપર આ દવા લગાડવાથી વરમને ક્ષત સારાં થાય છે.

વૃદ્ધિ:—ગરમ હવાથી અને ચાલવાથી દર્દમાં વધારો થાય છે.

શાન્તિ:—થંડી હવાથી અને થંડું પાણી પીવાથી આરામ લાગે છે.

સરખાવો:—જેસ્તીમીઅમ, સેપીઆ, નકસવો-મિકા, ઇન્ડેશિયા, નેટ્રમ મ્યુર, ફોસ્ફોરિકઆસિડ, સલ્ફર, કેન્થારિસ, રસાયક્સ, થુજળ, આસેનિકમ, પલ્સેડીલા.

૧૭. આર્નિકા મોન્ટેના ૩,૩૦,૨૦૦

(Arnica Montana)

આ દવાના ઝાડ યુરોપના પહાડી સુલકોમાં થાય છે, અને પહાડમાં રહેતારો વસ્તીને પડી જવું, વાગવું, થાક લાગવો ઇલાદિ અકસ્માતો થવાનો સંભવ ધણો હોય છે, તેથી જાણુ કુદરતે તેનો ઉપાય લેપર્ડસ બેઇનના સાધારણ નામથી ઝાળખાતી આ દવામાં યોગ્ય રાખ્યો હોય એમ લાગે છે.

ટાઢ આવે તે વખતે ઝાંકોના ઇટ આપવાથી જેમ પરમ અને તાવ મંદ અને શાંત થઇ જાય છે, તેમ કાંઇ વાગે કે તરતજ આ દવા આપવાથી અવયવમાં ખીગાડ થતો અટકે છે. પડી જવાથી, માર પડવાથી, માડાના ઢઢળાટથી, અતિ અંગ મહેનતને લીધે થતા થાકથી, બહુ ચાલવાથી કે ઘોડે સ્વારીથી શરીરને બહુ ધક્કો પહોંચ્યો હોય, પ્રસવ પછી બહુ વેણુઆવતી હોય, જરાપણુ શ્રમ લેવાથી જાતીમાં દુખાવો થઇ આવતો હોય, ઉધરસને લીધે જાતીનાં પાંસળાં દુખતાં હોય, ઉધરસમાં લોહી પડતું હોય, ને બહુ આંખ વાપરવાથી આંખ દુખવા લાગતી હોય, તેવે પ્રસંગે આ દવા અમુલ્ય થઇ પડે છે.

જેઓ શરીરે પુષ્ટ હોય ને ભેજ ઉપર લોહીનો જમાવ થઇ આવે એવી પ્રકૃતિ વાળા હોય, તેઓને આ દવા જલદી અનુકુળ થઇ આવે છે; નખળા ખાંધાના ને પોચા માંસ વાળા સખ્સોને તે થોડી અનુકુળ થાય છે. જેઓ કુસ્તી કરવાથી થાકી ગયા હોય, શિકાર કરતાં જેનાં હાથ પગ અતિશય થાકી ગયા હોય, ખેતીની સખત મહેનતથી જેઓના અંગ કળતાં હોય, તેઓને આ દવાની જરૂર છે. લાંબા વખતથી જેઓના અંગમાં આવા કારણથી દુખાવો રહેતો હોય, તેમને શરૂઆતમાં ૩૦ કે ૬૦ એવા મોટા અંશવાળી દવા આપવી, અને પછી ધીમે નાના અંશ આપવા.

ભેજ ઉપર જલ માણસને લોહી ચડી જવા લાગ્યું હોય, ને તેથી દરદી ભેજાન (apoplexy) થઇ જશે એમ લાગતું હોય, તો આર્નિકાથી તરત હાયદો થવા લાગશે.

ધાસ, હાલવા ચાલવાથી કે શ્રમ લેવાથી બહુ ઉતાવળો ચાલતો હોય, કે બહુ બોલવાથી સાદા બેસી જતો હોય.

રક્તાશયની વૃદ્ધિ યુવાવસ્થામાં કામ ધંધો ગળ ઉપરાંત કરવાથી થઇ હોય, રક્તાશયમાં દુખાવો થતો હોય, જાતી ઉપર કાંઇ વાગવાથી હૃદય દુખતું હોય, કે રક્તાશયના સ્નાયુમાં કાંઇ વ્યાધિ થયો હોય, તો આ દવા વાસ્તવિક રીતે ઉપયોગી થઇ પડે છે. જે રક્તાશયની વૃદ્ધિ થવા પામ્યા પહેલાં, આ દવા કેટલાક દિવસો સુધી લેવામાં આવે, તથા તનમનની મહેનત બોધી કરવામાં આવે, તો તેવો ખૂંસો વ્યાધિ થવા પામે નહિ.

મરડાના વ્યાધિમાં પેટમાં જે દુખાવો થાય છે, તે પણ ધણીવાર આ દવાથી મટે છે, ને લોહી પડતું બંધ થાય છે.

તાવ અતિશય થાકથી આવ્યો હોય, તો આ દવા (૧૪થી૩૪) ખીજી ચોચ દવાની સાથે વારાફરતી આપવાથી તાવ ઉતરી જાય છે, ને હાથપગની કળતર થાક વગેરે મટી જાય છે. વળી ટાઢીઓ તાવ સવારમાં આવતો હોય ને તરસ લાગતી હોય, હાડકામાં દુખાવો લાગતો હોય, ઇત્યાદિ ચિન્હો હોય તો આ દવાની જરૂર છે.

બહારથી આ દવાના સખત અર્કનાં વીશ ટીપાં પાશેર પાણીમાં મેળવીને લગાડાય છે. જે ત્વચામાં છેદ પડ્યા હોય, તો વીશ ટીપાંને બદલે દશ બાર ટીપાં નાખવાં. પછી તે લોશન વડે ત્વચાને ઓલાયેલો કે માર પડેલો ભાગ ધોવો; અથવા તેમાં લુગડું ભીજવીને પછી તે ભાગ ઉપર મુકી રાખવું અને દવા ઉડી ન જાય તેટલા માટે ઝાંઘણ સીદકનું લુગડું તે પર વીંટી પાટો લપેટવો.

ત્વચા ઓલાણી હોય કે મૂક માર પડ્યા હોય, તેની ઉપર આ દવા લગાડવાથી બહુ સારો ફાયદો થાય છે. જેઓને રતવા થઈ આવે એવી પ્રકૃતિ હોય, તેમને આ દવા બનતાં સુધી બહારથી લગાડવી નહિ; ખાસ કરીને જ્યારે ત્વચામાં જખમના જેવાં છિદ્રો પડ્યાં હોય, ત્યારે આ દવા બહુ થોડી લગાડવી બેઇએ.

પગે કે હાથે બહુ થાક લાગ્યો હોય ને બગે દુખતાં હોય, ત્યારે ગરમ પાણીમાં આ દવા નાખીને અવયવો ઝરવાં અર્થાત્ દુખતા ભાગ ઉપર તેવું ગરમ પાણી વારંવાર રેડવું એથી થાક ઉતરી જાય છે. સાથે સાથે બે ટીપાં એક આંઉસ પાણીમાં પીવા આપવાથી જલદી આરામ આવે છે.

દાંત પાડ્યા પછી, આ દવાનાં થોડાંક ટીપાં ગરમ પાણીમાં નાખીને કાગળી કરાવવાથી દુખાવો દૂર થઈ જાય છે.

થાકથી થતો સંધિવા, આંટણુ, ઇત્યાદિ મટાડવામાં પણ આ દવા ઘણીવાર ઉપયોગી થઈ પડે છે.

જે આ દવા લગાડવાથી રતવા થઈ આવે, તો સ્પીરીટસ ઓફ કેમ્ફરનાં ૪૦ ટીપાં ખેણીશર પાણીમાં બેળવાને બહારથી લગાડવાં અને પાશર પાણીમાં ૩ ટીપાં નાખીને તે દિવસમાં બેવખત પીવા આપવાં.

સરખાવો:-ઝંપટીસીઆ, ફાઇટાલેક્કા, રસટોકસ, સીમીસીક્યુબ, આયોનિઆ.

આર્નિકા અને ઝંપટીસીઆની સરખામણી.

નીચેનાં લક્ષણો બન્ને દવાને સૂચવે છે.

- ૧ ત્વચા છાલાવાની લાગણી.
- ૨ બિછાતું ઘણું કડણુ લાગતું હોય.
- ૩ દર્દી બેભાન અવસ્થામાં પડ્યો રહે છે, અને જગાડ્યા પછી પાછો બેભાન થઈ જાય છે.
- ૪ જીભ ઉપર કાળા રંગની પટ્ટી હોય છે.
- ૫ કાળાશપર લાલ રંગ ચહેરા ઉપર દેખાય છે.

નીચેનાં લક્ષણો નિર્ણય કરવામાં મદદ કરે છે.

જે દર્દી બિછાનામાં ચારે બાજુએ ફર્યા કરતો હોય, અને તે પોતાના સન્નિપાતમાં એમ બકતો હોય કે સુવાતું ફાવતું નથી, અથવા તો, તેનો ઝાડો, પેસાળ અને પસીના ઘણાંજ વાસ મારતાં હોય, તો ઝંપટીસીઆ એ યોગ્ય દવા છે.

જે ઝાડો અને પેસાળ દર્દીથી રોડી શકતાં ન હોય, અને આપોઆપ નીકળી જતાં હોય, તથા ત્વચાની નીચે માર પડ્યાની નિશાની જેવાં કાળાં આડાં ગંતવામાં આવે, તો આર્નિકા એ યોગ્ય દવા છે.

૧૮. આર્સેનિકમ આલ્બમ; ૨x, 3x, 6, 12, 30, 200

તથા જેનીકેનની M. વાળી બતાવત.

બુજ. શંખીઓ સોમલ, સં. મધુ. મ. સોમલ.

(Arsenicum Album.)

સોમલ દેશી ઔષધિમાં ત્રણ જાતનો વપરાય છે.

(૧) શંખીઓ સોમલ. (૨) રાતો સોમલ અથવા મનડીલ અને (૩) પીળા સોમલ અથવા હડતાલ.

શંખીઓ સોમલ આ દેશમાં થતો નથી, પણ મનડીલ ને હડતાલ થાય છે. આર્ચ લોકો ઘણા વર્ષથી આ દવા ત્વચારોગ, સંધિવા, જ્વર, નબળાઈ, ગરમી ઇત્યાદિ રોગો ઉપર વાપરે છે; સોમલને લાંસ કે સ્વાદ હોતો નથી; તેના સ્વાભાવિક રૂપમાં તે એક મોડું દાહક અને ક્ષોભક વિષ છે.

ઘણી અશક્તિ, ઘણી સુસ્તી અને બેચેની, દાહ, સાંજે, અતિશય તૃષ્ણા, માંસનું સુકાઈ જવું, રોગનું રહી રહીને ફરીથી શરૂ થવું (intermittance) ઇત્યાદિ લક્ષણવાળા દર્દીમાં અથવા સ્ત્રેષ્ઠમપડ, રસપડ, કે ત્વચાના વરમમાં અને ઝીણા તાવમાં આ દવા બહુ ફાયદાકારક છે.

જેઓ લાંબી બિમારી પછી, અગર અતિશય મોજશોષ કયાં પછી નબળા થઈ ગયા હોય, બસતી હોય, આહારવિહારમાં અનિયમિત રહેતા હોય, ખોરાક હલકો લેતા હોય, છતાં તનમનની મહેનત બહુ લેતા હોય, નીચી સપાટી ઉપર, અને બેજવાઈ જવાઓમાં રહેતા હોય, અને જેઓએ કવીનાઇન બહુ લીધું હોય, તેઓને આ દવાની વિશેષ જરૂર પડે છે.

મોઢામાં કડવો સ્વાદ અને સુકતા રહેતાં હોય, મોડું ગંધાતું હોય, અંદર ક્ષત પડ્યાં હોય, જીભમાં ચીરા પડ્યા હોય, અગર લાલ રહેતી હોય ને ધૂનતી હોય, ગળું કાંઈ રહેતું હોય ને બળતું હોય, તૃષ્ણા લાગતી હોય, પણ પાણી થોડું પીવાતું હોય, ગળાના રસપડમાં કાંઈ રોગ થયો હોય કે ક્ષત પડ્યાં હોય; લાંબા વખતથી ઉબકાતું ને ઉલટી થવાનું દર્દ હોય, ને તે સાથે અનાશયમાં ને પીપડીના ભાગમાં ગરમી ને દાહ લાગતો હોય, તથા તેમ થવાનું કારણ ઘણું કરીને અનાશયનું ક્ષત (ulcer) હોય; અજીર્ણથી મોળ આવ્યા કરતી હોય, અને ખોરાક લીધા પછી ઉલટી થઈ જતી હોય; દારૂડીઆ લોકોને સવારમાં ઉલટી થતી હોય, ને પછી શરીર બહુ સુસ્ત થઈ જતું હોય, પેટ બહુ આળું થઈ ગયું હોય, તેથી તે પર સ્પર્શ પણ ખમી શકતો ન હોય અથવા સખત દુખાવો થતો હોય, અચાશમાં ક્ષત પડ્યું હોય, કે નબળાઈમાંથી ચક્રતા દીર્ઘ વ્યાધિઓ થયા હોય, ઉદરપેટલનો વરમ (peritonitis) થયો હોય.

આંતરડાંના પડમાં વરમ થયો હોય, ને તેથી ઝાડો થઈ આવ્યો હોય, તે ગંધાતો હોય, સવારમાં

વિશેષ થતો હોય, ઝડો ઉતરતી વખતે સફરામાં દુખાવો થતો હોય કે દાહ જણાતો હોય, કે આંતરડાના પડમાં ક્ષત પડ્યાં હોય.

થેપી સળેખમ (influenza) થયું હોય, નાકમાં દાહ, સુંકતા, ને સોળે હોય તથા તેને લીધે શ્વાસ ખરાબર ચાલતો ન હોય, નાકમાંથી પુષ્કળ દાહક પાતળો રસ નીકળ્યા કરતો હોય, છીકો બહુ આવતી હોય, રાતે સુષ્ક ગયા પછી શ્વાસોશ્વાસમાં બહુ ખુંઝવણ થઈ આવતી હોય, ધણા દિવસથી ખાંસી આવતી હોય, શરીર અશક્ત થતું જતું હોય, શ્વાસ મુશ્કેલીથી લેવાતો હોય, બડખા નીકળી શકતા ન હોય, શ્લેષ્મ પડતો હોય તેમાં કોઈવાર લોહી પડતું હોય, પથારીમાં સપાટ સુષ્ક શકાતું ન હોય, પરંતુ કાંઈક ટેકા મુકીને માથું ઉંચું રાખવું પડતું હોય, દમ ચડી આવતો હોય, કુંગરાવાળા પ્રદેશમાં ચાલતાં ને ઉંચે ચડતાં શ્વાસ ચડી જતો હોય, અથવા જાતીનું જળંદર થયું હોય.

જાતીમાં રક્તાશયના ભાગમાં અશક્તિ હોય, તે વખતે શ્રમ લેવાથી એકદમ દુખાવો દાહ સાથે (Angina Pectoris) થઈ આવતો હોય, તે સાથે નાડી નાની, ઉતાવળી ને ક્ષીણ ચાલતી હોય, રક્તાશયના બાહ્યપડનો તીક્ષ્ણ વરમ થયો હોય, રક્તાશયના અંતઃપડનો વરમ થયો હોય, ને રસનો જમાવ થયો હોય, તેની સાથે યુરીમીઆ કે પાર્કમીઆનો રક્તવિકાર થયો હોય, રક્તાશયના બાહ્યપડમાં જળંદર થયું હોય, રક્તાશયના સ્નાયુનો ઉપધાત થવાની ધાસ્તી હોય, એવાં એવાં દર્દીમાં આ દવા કિંમતી થઈ પડે છે, પરંતુ રક્તાશયના જે વ્યાધિઓ જનમથીજ થવા પામ્યા હોય, કે સંધિવાને લીધે થયા હોય, તે વ્યાધિઓ શરૂઆતમાં આ દવાથી હકંતા નથી; જ્યારે બીજા કોઈ દર્દને લીધે રક્તાશયને હરકત થઈ હોય, ત્યારે આ દવાથી ઠીક થાય છે.

મજાજ તંત્રમાં કોઈ સ્થળે અમુક મુદતે દુખાવો ફરી ફરીને થયા કરતો હોય, તંતુના ભાગમાં લાલ ઓળ લોહાના વાળો ચાંપ્યો હોય, એવું દર્દ લાગતું હોય, સત્રે દુખાવો વધારે લાગતો હોય, ને મગજની મહેનત અતુલ થતી ન હોય, થંડા પાણીથી દુખાવો મંદ પડતો હોય, બેચેની ને ફિકર બહુ રહેતી હોય, ઉંઘ આવતી ન હોય, લાંબા વખત સુધી

અભ્યાસ, ચિંતા, કલેશ, હલકો ખોરાક ઇત્યાદિતું સેવન કરવાથી મજાજતંત્ર નબળું પડી ગયું હોય, જીવ ઉદાસ રહેતો હોય, હિંમત જતી રહી હોય, શરીર સુધરશે નહિ એવો બ્લેમ પેસી ગયો હોય, મૃત્યુની બીક લાગતી હોય, માથાનો દુખાવો વારંવાર અમુક મુદતે થઈ આવતો હોય, તે વખતે ફેર આવતા હોય, અને ઉલટી થતી હોય, માથામાં બાર લાગતો હોય, સ્વભાવ ગાંડા માણસ જેવો થઈ ગયો હોય, કોરોયાનો કે વાર્ધ આવવાનો રોગ થયો હોય.

આંખ દુખવા આવી હોય, આંખમાં દાહ ને સોળે હોય, ચળ આવતી હોય, ને પ્રકાશ ખમી શકતો નહોય.

ત્વચા ભરાશ પડના રંગની, માટી જેવી અગર ફિક્કી ને મડદાલ (cadaverous) લાગતો હોય, દાહ સાથે ચૂંટ આવતી હોય, ને તે ખચવાથી ઓછી થતી ન હોય, શીળાએ દુષ્ટ રૂપ (malignant variola) ધારણ કર્યું હોય, લાલ ફોટકા કે ખીન્ન નીકળતા હોય, અને તેમાંથી ક્ષત પડતાં હોય, ક્ષત જલદી રૂઆત ન હોય, ક્ષતમાંથી ગંધાતી રસી નીકળતી હોય, અને તેમાં સડો થવાની ધાસ્તી રહેતી હોય, કરોળીઆ નીકળતા હોય, વિરુદ્ધેટક જેવું લાગતું હોય, લુખસ થઈ હોય, શીળાસ થઈ આવ્યું હોય, કે ખરજીવું બહુ દિવસથી મટતું ન હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી ફેર પડવા લાગે છે.

કરોળીઆના વ્યાધિમાં જ્યારે આ દવા અપાય છે, ત્યારે પ્રથમ તે વધારે લાલ થઈને સુજી આવે છે. આથી કરીને તે દવા બંધ કરવી નહિ, કેમકે તેમ થયા પછી તરત તે સાશ થવા લાગે છે. અમુક મટાડવા માટે આ દવા વખણાય છે.

કોલેરામાં જ્યારે શ્વાસ થંડો થઈ જાય છે, કે મૂત્રાશયનો ઉપધાત (paralytic) થાય છે, ત્યારે આ દવાથી ઠીક થાય છે.

ટાઢીઓ તાવ જ્યારે અનિયમિત રીતે આવતો હોય, કોઈ વાર ટાઢ આવતી હોય ને કોઈવાર ન આવતી હોય, ત્યારે આસેનિકથી ફાયદો થાય છે; નિયમિત રીતે આવના ટાઢીઆ તાવ ઉપર કચોના ઇન વધારે અમ્લ કરે છે. ટર્ફિસ (૧૪ દિવસનો), ઍન્થ્રોક (૨૧ દિવસનો) વિગેરે તાવમાં તથા બીજા મંદ તાવો જેમાં એકદમ અશક્તિ વધી જાય છે,

મૂર્છા જેવું લાગે છે, દાહ, તૃષ્ણા, ધ્રુજ, શરદી, પર-
સેવો, રાતમાં પીળા રંગના પાતળા ઝાડા ઇત્યાદિ
ચિન્હો હોય છે, અને નાડી પાતળી નખળી ને અનિય-
મિત હોય છે, તે વખતે આ દવા ઉપયોગી થઇ પડે છે.

ગુરુદાનો દીર્ઘ વરમ થયો હોય, શરીરે સોજા
ચડ્યા હોય, દર્દી માથું ઉંચું રાખીને સુવાતું પસંદ
કરતો હોય, પેસાળમાં આલ્ક્યૂમીન જતો હોય, અને
ખીનું ચિન્હો મળતાં આવતાં હોય ત્યારે આ દવા
અપાય છે.

સ્ત્રીઓને સમય પહેલાં પૂંકળ ઋતુઆવ થતો
હોય, તે લાંબા વખત સુધી ચાલતો હોય, પ્રદર
થયું હોય તેની ધાત દાહક હોય, અગર ગુલ્ફેદ્રિના
ભાગમાં વગ્ન થયો હોય, તો તેમને આ દવાથી
આરામ થાય છે.

પ્રધાન લક્ષણો:—થોડી થોડી વારે જરા જરા
પાણી પીવાની તૃષ્ણા લાગે, પણ તરસ છીપે નહિ,
દાહ લાગે, ખેચેની રહે, અને ૧૨ થી ૨ સુધિ મધ્ય
રાત્રે રોગનો વધારો જણાય એ સૌથી વધારે ઉપ-
યોગી લક્ષણો છે.

વૃદ્ધિ:—મધ્યરાત્રે ૧ વાગ્યા પછી રોગનું જોર
વધતું હોય, ખરફ, કે આઇસક્રીમ જેવા થંડા
પીણાથી કે થંડા પવનથી તખીઅત બગડતી હોય.
દર્દી દારનો બ્યસની હોય, અને તેથી તેને દર્દ વધતું
હોય, કે દાદર ચઢવાથી અગર ઉતાવળે ચાલવાથી
દર્દીની લાલત બગડતી હોય, તો તેને માટે આ દવા
ઉપયોગી છે.

શાંતિ:—શોક કરવાથી કે ગરમ હવાથી આરામ
લાગે. માથું ઉંચું રાખીને સુવું ફાવે, છાતીના દર્દ
વાળા આસામી ઓરડામાં આમતેમ ફેરે, અને તેથી
તેને ચેત લાગે, એકજ રથળે લાંબો વખત રહી શકે
નહિ, તેમજ એકલો પણ રહી શકે નહિ, તેવા
આસામી માટે આ દવા ધણી સારી છે.

સરખાવો:—રસટાક્ષ, એપીસ, યુપેટેરીઅમ,
વિરેટ્રમ, બેલાડોના, ધર્મીક્રક્યુઆના, ચાઇના, ક્રોર્મો-
વેંચ., કેન્થારીડીસ, કાલીફોર્સ, મેગ્નીસીઅમ ફોસ,
આયોડીનમ.

૧૯. આર્સેનિકમ આયોડેટમ. ૩×

(Arsenicum Iodatum.)

આ દવામાં સોમલનો આયોડીન સાથે સંયોગ
થવાથી થયેલ ક્ષાર હોય છે; અને સજેખમ, ક્ષય,
નખળાઇ, ઇત્યાદિ દર્દ મટાડવામાં બહુ ઉપયોગી
છે. ડઝનાળી દવા વધારે વપરાય છે, તે વાપરતી
વખતે તાજી બનાવેલી હોવી જોઇએ.

સખત સજેખમ થઇ આવ્યું હોય, નાકમાંથી
પૂંકળ દાહક રસ વહ્યા કરતો હોય, નસેકારાને અડ
વાથી પણ તે દુખતાં હોય, અંદર દાહ લાગતો
હોય, આંખો પણ બળતી હોય, ને માથું સખત
દુખવા આવ્યું હોય, સજેખમમાંથી ફેફસામાં વરમ
(catarrhal pneumonia) થયો હોય, રાતમાં
પરસેવો થતો હોય, ખડખડામાં શ્વેષ્મને પર નીકળતું
હોય, શ્વાસ ખરાબર લઇ શકતો ન હોય, રાતમાં
પરસેવો વળતો હોય, ફેફસામાંથી લોહી પડતું હોય,
શરીર બહુ અશક્ત થઇ ગયું હોય, સુસ્તી અતિ-
શય લાગતી હોય, નાડી ઉતાવળી ચાલતી હોય,
ઝીણા ઝીણા તાવ આવતો હોય, શરીર લેવાઇ ગયું
હોય, ઝાડો થયો હોય અથવા ટ્યુબર્કલના વિષ વિના
ક્ષય થયો હોય, તો આ દવાથી સાફ થઇ જાય છે.
વળી ધમનની દિવાલ અસ્વાભાવિક રીતે કણ્ણ થઇને
(arterio-sclerosis) ખગડી ગઇ હોય, રક્તાશય
નબળું પડી ગયું હોય, વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે રક્તાશય
અશક્ત થઇ ગયું હોય, ફેર આવતા હોય, રક્તા-
શયની વૃદ્ધિ થઇ હોય, નાડી અનિયમિત ચાલતી
હોય, નાડી પરીક્ષા કરતી વખતે પરીક્ષકની આગ-
ળીની નીચે બંદુકની એક ગોળી જેમ ઝડપથી ચાલી
જાય, તેવી રીતે નાડી થડકતી જણાય, કે કોઇ કાઠ
વખત છાતીમાં રક્તાશયની જગ્યાએ દુખાવો થઇ
આવતો હોય, ત્યારે આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

એ સિવાય જ્યારે દાદીએ ખરજવું થયું હોય,
તેમાં દાહ સાથે અળ આવતી હોય, તથા પાણીના
ટીપાં આવતાં હોય, પાણી વડે ઘેવાથી ખરજવું
વધતું હોય, અને બળાની ગાંઠો સુજા આવી હોય,
ત્યારે પણ આ દવા બહુ ગુણકારી નીવડે છે.

આ દવાની ટીકડીઓ આવે છે, તે દિવસમાં
ત્રણ ચાર કલાકને અંતરે એકેકી લેવી.

૨૦. ઔરમ મેટાલીકમ Au , ૩૦, ૧૦૦૦—યુજ્જસાતીમાં
—સોનું. સંસ્કૃતમાં—સુવર્ણ. મરાઠીમાં—સોને.

(Aurum Metallicum.)

આ દવામાં સુવર્ણ આવે છે. દેશી વૈદ્યમાં સુ-
વર્ણ પ્રાચીન કાળથી વપરાય છે.

મગજના વ્યાધિ, આત્મઘાતની મનોવૃત્તિ,
અતિશય ઉદાસીનતા, અસ્થિના વ્યાધિ, રક્તા-
શયના વ્યાધિ, ગર્ભાશયની નબળાઇ, ને પારદ-
ની માઠી અસર એ વ્યાધિઓ ઉપર આ દવા
મુખ્યત્વે ફરીને અપાય છે. ઉપદંશથી કે રક્ત-
ક્રિયાથી શરીર છેક ખગડી ગયું હોય, ત્યારે
પણ આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

આત્મઘાત કરવાની વૃત્તિ થતી હોય, સ્વભાવ
ચીડીઓ થઇ ગયો હોય, પોતાને કશું આવડતું
નથી અને આ દુનિયામાં જીવવાની જરૂર નથી એ-
વી ખોટી ભ્રાન્તિ થઇ હોય, એકલા પડ્યા રહેવાની
અને હરકાઇ રીતે મરી જવાની ઇચ્છા થતી હોય,
સંસાર વ્યવહાર ઉપર અપ્રીતિ થતી હોય, નજીવી
બાબતમાં હાસ્ય આવતું હોય, અગર રડી પડતું
હોય, પોતાને રોગ હોવાની ભ્રાન્તિ હોય, ધર્મની
બેલજા થઇ હોય. જડખાના ને કાન પાસેના હાડ-
કામાં સડો થયો હોય, રાતે હાડકાં દુખતાં હોય,
નાકમાં લોન પડ્યાં હોય ને નાકનાં હાડકાંમાં સડો
થયો હોય, ઉપદંશની અસરથી કે પારદની માઠી
અસરથી તાળવામાં મોટાં ચાંદાં પડ્યાં હોય, દાંત
દુખતા હોય, ને મોઢાવાટે શ્વાસ લેવાથી દુખાવો
વધતો હોય, શરદી ખમી શકતી નહોય, પીડા ખમ
વાની શક્તિ કમ હોય, દસ્ત કમજર રહેતો હોય, ને
તે કંછળ ઉતરતો હોય કોઇ વાર રાત વખતે ઝાડો
થઇ આવતો હોય, પેસાળ વધારે અને ડહોળો
ઉતરતો હોય, પેસાળ બંધ રહેતો હોય, ને મૂત્રા-
શય ઉપર દખાણુ લાગતું હોય, જાતીમાં મુંઝવણ
થતી હોય, ઉંડા શ્વાસ લેવાની જરૂર પડતી હોય,
વાસો બહુ દુખતો હોય, ધુંટણમાં લકવાના જેવી
નબળાઇ લાગતી હોય, રાતમાં ઉંઢ આવતી નહોય,
પરંતુ ચિંતાજનક સ્વપ્નાં આવતાં હોય; બપોરે
જમ્યા પછી ઉંઢ આવતી હોય, મગજનું કામ કરવા
તરફ કંટાળો આવતો હોય, શિયાગાની ઋતુ ખેસે
એટલે તખીઅત ખગડતી હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણો આ
દવાને સૂચવે છે.

સ્રીની ગર્ભાશય વૃદ્ધિ પામ્યો હોય, ગર્ભાશયનું
અધઃપતન હોય, અંદર દીર્ઘ વરમ રચા કરતો હોય
અંડાશય ખગડીને કંછળ થઇ ગયો હોય, પ્રમેતપત્તિ
થઇ શકતી નહોય, જીવ ઉદાસ રહેતો હોય, અને
ધાત જતી હોય, તો આ દવાની જરૂર છે.

વૃષણુનો દીર્ઘ વરમ હોય, વૃષણમાં દુખાવો
લાગતો હોય, ઉપદંશની અસરથી વૃષણની વૃદ્ધિ થઇ
હોય, રાતમાં વીર્યપાન થતો હોય, વીર્ય નળિકાઓ
કંછળ થઇ ગઇ હોય, નપુંસકત્વ પ્રાપ્ત થયું હોય,
ઈત્યાદિ દરોને માટે આ દવા ઘણી સારી છે.

રક્તાશય વૃદ્ધાવસ્થામાં નબળું પડી ગયું હોય,
તેની આસપાસ ચરખીનો જમાવ થયો હોય, જાતી-
માં ધમકારો થતો હોય, ગળા આગળની નસો થડ
કતી હોય ઇત્યાદિ માટે પણ આ દવા ઉપયોગી છે.

હાડકામાં ઉપદંશની અસર હોય અગર ન હોય
તો પણ દુખતાં હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી
દુખાવો મટે છે.

સરખાવો:—નાભ, નકસવોમિકા, ઇન્દ્રિયા,
બેલાડોના, કાલી આયોડાઇડ, આસાઇડીડ, મર્ક્યુ-
રીઅસ, નાઇટ્રીક આસીડ, સીલીસીઆ.

૨૧. ઔરમ મ્યુરીઆટીકમ નેટ્રોનૅટમ.

(Aurum Mur. Nat.)

આ દવા ક્યોરાઇડ ઑફ ગોલ્ડ અને ક્યોરાઇડ
ઑફ સોડિયમના મિશ્રણમાંથી બનાવાય છે.

મગજના, અંડાશયના, તથા ગર્ભાશયના
વ્યાધિયો મટાડવા માટે આ દવા ઘણી સારી છે.

ઉપદંશની અસરવાળા સક્ષેપનું શરીર વ્યાધિથી
પાયમાલ થઇ ગયું હોય, અને તેથી તેઓ મરી
જવું બહેતર છે એમ માનતા હોય, જીવ બહુ ઉદાસ
રહેતો હોય, ખરી રીતે ન હોય એવા રોગ હોવાની
ભ્રાન્તિ થતી હોય, ઉપદંશની અસર મસ્તકના હાડ-
કાને થવાથી માથાનો દુખાવો લાંબા વખતથી ચાલ્યા
કરતો હોય, મગજની નબળાઇથી અજીર્ણ રચા કરતું
હોય, પેટમાં દુખતું હોય, યકૃતના વ્યાધિની શરૂઆત
હોય, અગર યકૃત પોતાનું કામ બરાબર કરી શકતું
ન હોય, ઇત્યાદિ માટે આ દવા ઘણી કામની છે,
પુરૂષને વીર્યસ્ત્રાવ વખતોવખત થઇ જતો હોય,
પુરૂષાતન કમી થઇ ગયું હોય, અગર તદન નપુંસ-

કત્વ પ્રાપ્ત થયું હોય, તે સાથે સ્વભાવ ઉપર વર્ણવ્યા પ્રમાણે ઉદાસ અને આત્મહત્યા કરવા તત્પરતાવાળો થઇ ગયો હોય, અશક્તિ ધણી વર્તાતી હોય, ફેર આવતા હોય, ઇત્યાદિને માટે પણ આ દવા ધણી મારી છે.

ઝીને ધણા વખતથી પ્રદર મટતું ન હોય, યોનિ-માર્ગના સ્નાયુઓ એકાએક આકર્ષ થઇને સંકોચાઈ જતા હોય, ગર્ભાશયનું મુખ તથા આસપાસનો ભાગ કઠણ થઇ ગયો હોય, અંગાશયનો ભાગ બગડીને કઠણ થઈ ગયો (induration) હોય, અંગાશયનું જળંદર થંચું હોય, ગર્ભાશય પોતાની સ્થિતિ-એથી ખસી ગયું હોય, અગર કોટની ખાંચની માફક અવળું થઇ ગયું હોય, પીગાસપરતી લીલી ધાત જતી હોય, ગર્ભાશયનો દીર્ઘ વરમ રહેતો હોય, લીસ્ટીરીઆ થતું હોય, તે અમુક કાળ ચીત્યાબાદ નિયમસર વખતે થતું હોય, કેટલાક કલાક સુધી આત્મ્યા કરતું હોય, તે સાથે શ્વાસ ચડતો હોય, છાતીમાં ધબકારો થઇ આવતો હોય, અને શરીર થંડુ પડી જતું હોય, એમ દરદીને લાગતું હોય, ગર્ભાશય પાત થવાની ઝીને ટેવ પડી ગઇ હોય, દરવખત ગર્ભધારણ પછી અમક મહિનેજ ગર્ભપાત થતો હોય, અને તેનું કારણ ગર્ભાશયમાં અસ્વાભાવિક કઠિનતા (induration) વાળો બિગાડ હોય, એવા વખતે આ દવા (ઉચ્ચવાળી) ના પાંચ ગ્રેઇન્સ દર ત્રણ કલાકે આપવાથી સુધારો થાય છે.

સરખાવો:—ઝારમ, હેપાર સલ્ફ્યુરીસ, મર્ક્યુરીઅસ, મેઝેરીઅસ.

૨૨. એવેના સેટીવા*

(Avena Sativa)

માત્રા:—પથી ૧૫ ટીપાં દિવસમાં બેત્રણ વખત.

મગજની નબળાઇ, નપુંસકત્વ, નિદ્રાનાશ, તથા અફિજનું અને તબાકુનું વ્યસન દૂર કરવા માટે આ દવા બહુ પ્રખ્યાત છે. અતિશય અથવા અસ્વાભાવિક વિષય ભોગથી થતા ઘણાએક માનસિક વ્યાધિઓ આ દવાથી મટે છે.

‘ઓટ’ના સાધારણ નામથી ઝોળખાતા અનામાંથી આ દવા બનાવાય છે.

મગજતંતુઓ ઉશ્કેરાએલી રહેલી હોય, પુરૂષને

ગુદાવયવની શક્તિ કમ થઇ ગઇ હોય, વિષય ભોગથી મગજ નિર્જન થઇ ગયું હોય, આખા શરીરમાં અશક્તિને સુસ્તી પ્રસરી રહી હોય, મગજ ખાલી થવાથી રકતાશયનો ધબકારો ઉપડી આવતો હોય, અભ્યાસ કે એવા કોઇ મગજના કામમાં મન સજડ પડેલી રાકાતું ન હોય, રાતમાં વીર્યસ્રાવ થતો હોય, હસ્તક્રિયાની માઠી ટેવ પડી હોય, અગર ઝીના ઉપભોગમાં આસક્તિ થવાથી તબીબત બગડી હોય, ત્યારે આ દવા ખરેખર અકસીર થઈ પડે છે.

અફિજનના બંધાણની ભુરી ટેવ દૂર કરવામાં આ દવા બહુ ઉપયોગી થઇ પડે છે. જેઓ હમેશાં આશરે દશમાર ગ્રેઇન્સ જેટલું અફિજ લેતા હોય, અગર આશરે ચાર ગ્રેઇન્સ જેટલું મોર્ફીન લેતા હોય, તેઓને આ દવાના પંદર ટીપાં બે આઉન્સ જેટલા ગરમ પાણીમાં નાખીને દિવસમાં ચાર વખત આપવાં, અને અફિજ કે મોર્ફીન બીલકુલ આપવું નહિ; બે આ કરતાં વધારે અફિજ કે મોર્ફીન લેવાની ટેવ હોય, તો દરરોજ એક ગ્રેઇન એછા કરતાં જવો, અને દિવસમાં ત્રણ વખત આ દવાનાં પંદર ટીપાં ગરમ પાણીમાં આપવાં. આમ કરવાથી અફિજની ટેવ છૂટી જશે, ને બંધાણ છૂટતી વખતે સાધારણ રીતે બેચેની, કળતર વગેરે થાય છે, તે મટી જશે.

૨૩. બેસીલીનમ^{૩૦, ૧૦૦, ૨૦૦}

(Bacillinum)

આ અતિ ઉપયોગી દવા ડૉ. ક્રમ્પટન બર્નેટ શોધી કાઢી છે.

આ દવા ક્ષયના ચેપી જંતુઓમાંથી બનાવાય છે, અને તેથી ક્ષય, ફેફસાનો વરમ, દમ ઇત્યાદિ દર્દો જે ફેફસાના બીગાડથી થાય છે, અને જેમાં ફેફસાતું ફિશિરાલિસરણ મંદ હોય છે તે દર્દો મટાડવામાં ઘણીજ ઉપયોગી થઇ પડે છે.

આ દવા ૩૦ કે ૨૦૦ અંશ વાળી સાધારણ રીતે વપરાય છે, એ ઉપરથી જણાશે કે ચેપી જંતુનું વિષ કેટલા સૂક્ષ્મ પ્રમાણમાં દાખલ કરવામાં આવે છે. વળી તે બે દિવસમાં માત્ર એક વખત કરતાં વધારે અપાતું નથી, એ ખતાવી આપે છે કે તેને અસર કરવાને માટે યોગ્ય કાળની જરૂર છે, અને

ઉપરા ઉપરી આપવાથી તે વિષ ફાયદો કરી શકવાને બદલે હાનિ કરે છે. દરેક અડવાડીયાના અંતરે એક માત્રા બસ થાય છે.

દર્દીને ટ્યુબર્કલ નામના વિષારી જંતુની અસરથી ક્ષય શરૂ થયો હોય, શરીર ઘણું લેવાઈ ગયું હોય, રાત્રે વારંવાર ઉઘરસ આવતી હોય, છાતીમાં સડસડ બોલતું હોય, ને શ્વેષ્ણ કરવાથી ફેફસામાં ઉત્પન્ન થતા વિવિધ અવાજો સંભળાતા હોય, હવાના ફેરફારથી જલદી સળેખમ થઈ આવતું હોય, ફેફસામાં ઘણા શ્વેષ્મ કે પડે બર્ચું હોય એમ લાગતું હોય, શ્વાસ લેતાં મુશ્કેલી પડતી હોય, બડબો વજનદાર જરા લીલો પણ પીળાસ પડતા રંગનો હોય, ને એવો ચીકણો હોય કે તેને મોઢામાંથી થુંકી કાઢતાં બહુ મુશ્કેલી પડતી હોય, અન્ન ખાવાની જરાપણ રૂચિ થતી ન હોય, રાતમાં પૂરી ઉંઘ પણ લઈ શકાતી નહોય, ઇત્યાદિ ચિન્હો હોય, ત્યારે આ દવાથી આરામ થાય છે. શરૂઆતમાં આ દવા લેવાથી ઘણાએક ક્ષયના કેસો તદ્દન સુધરી જાય છે. અને ક્ષયની બીજી અને ત્રીજી અવસ્થામાં આપવામાં આપવાથી ક્ષયનું જોર નરમ પડે છે, તથા દર્દીનું આયુષ્ય લંબાવી શકાય છે. બડબો ઓછા થાય છે. ઉંઘ આવે છે, ઉઘરસ ઓછી આવે છે, ને દર્દી હરતો ફરતો થાય છે.

૨૪. બેપ્ટિસીઆ^૧ x થી ૩૦.

(Baptisia).

આ દવા એક જાતની જંગલી ગળીના ઝાડ-માંથી થાય છે.

અન્નમાર્ગમાં રહેલા શ્વેષ્મપદમાં વરમ સાથે કાંઈ રોગ થયો હોય, અલ્પરૂ વિકાર સાથે તાવ આવતો હોય, મોઢામાં કે આંતરડાના છોટા ભાગમાં કાંઈ વરમ કે ક્ષત હોય, રાઇફાઇઝના જેવાં ચિન્હો થાય, અને ઘણીજ સુસ્તી જણાય, ઇત્યાદિ સમયે આ દવાનું મધર ટીકચર અથવા ૧x વપરાય છે.

એકવીસ દિવસના-રાઇફાઇઝ-તાવની શરૂઆતમાં આ દવા સૌથી વધારે ઉપયોગી છે. બીજા અડવાડીયામાં, જ્યારે નબળાઈ વધી પડે છે, ત્યારે આને બદલે આસેનિકની વધારે જરૂર છે. આવા

તાવની શરૂઆતમાં આ દવા અપાય, તે ઉલટી, મોળ આવવી, ગંધાતા ઝાડા, પેટમાં દુખવું વગેરે ચિન્હો મંદ પડે છે, અને દર્દી સહેલાઈથી સાન્ને થઈ શકે છે. લાલતાવમાં જ્યારે રાઇફાઇઝ તાવના જેવાં ચિન્હો થાય, ત્યારે આ દવા આપવાથી રોગનું જોર નરમ પડે છે. કેટલાક તાવ જેમાં અન્નમાર્ગના શ્વેષ્મપદમાં ટાંછ બીગાડ હોય છે, અને ઉલટી થતી હોય છે તથા જે ઝંકાનાઇટથી હડતા નથી, તે ઘણીવાર બેપ્ટિસીઆથી હટે છે. ક્ષયની શરૂઆતમાં લાગુ પડતા તાવ માટે પણ આ દવા ઉપયોગી છે.

ગળામાં ચાંદાં પડ્યાં હોય, મોઢું ગંધાતું હોય, કે પેઢામાં ક્ષત પડ્યાં હોય, તો આ દવાના મધર ટીકચરનો એક ટ્રામ ચાર આઉંસ પાણીમાં નાખીને કોગળા કરાવવા.

જીભ મધ્ય ભાગમાં લાલ થઈ આવી હોય, કોરી રહેતી હોય, તે ઉપર તપખીરીઆ રંગનો થર જમ્મ્યો હોય, શ્વાસ ગંધાતો હોય, ગાલની અદરના શ્વેષ્મ પડમાં ક્ષત પડ્યાં હોય, મરડો થઈ આવ્યો હોય, ઝાડો કાળો ઉતરતો હોય, તેમાં શ્વેષ્મ કે લોહી જતું હોય, ઝાડો ઘણી વાસ મારતો હોય, દસ્ત ઉતર્યા પહેલાં આંકડી આવતી હોય, વૃદ્ધાવસ્થામાં મરડો થયો હોય, આખું શરીર દુખતું હોય, એકે બાજુએ દરદી વધારે વખત સુઈ શકતો ન હોય, પડખાને વાંસો જાણે છોલાયાં હોય એમ દુખતાં હોય.

માથું ઘણું સખત દુખવા આવ્યું હોય, વિચારો ગોટાયા કરતા હોય, રહેરો ગાંડા જેવો કે દારૂરીઆ જેવો લાગતો હોય, સન્નિપાતની કંઈક અસર હોય, ઉંઘ આવતી ન હોય, ફેફસાં બંધ થઈ જવાની ખીંક લાગતી હોય, અને તેથી દર્દી ઉઠી શકતો ન હોય, શ્વાસ લેતાં મુશ્કેલી પડતી હોય, પગમાં બહુ નબળાઈ લાગતી હોય અને ફેર આવતા હોય, ક્ષયની ત્રીજી અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ હોય પરવાળો બડબો નીકળતો હોય, અગર ખાલી ઉઘરસ આવતી હોય, તે સાથે તાવ પણ આવ્યા કરતો હોય, ડીથેરીઆનો રોગ થયો હોય, ને ગળાનો ભાગ કળાશ પડતો લાલ હોય, શ્વાસ ગંધાતો હોય, બેચેની ઘણી હોય, અને મંદ તાવ રહેતો હોય, પ્રવાહિ પદાર્થ સિવાય બીજું કાંઈ ગળે ઉતરી શકતું ન હોય, વારંવાર મૂર્છાના જેવું થઈ આવતું હોય, એવાં

લક્ષણો હોય, ત્યારે આ દવાના મધર ટીકચરનાં દશ-આર ટીપાં બે આઉંસ પાણીમાં મેળવીને તેમાંથી અઠક નાની ચમચી કલાકે કલાકે આપવી.

વૃદ્ધિ:—ગરમ અને બંધ ઓરડામાં રહેવાથી બીમારી વધે છે. સવારે ૧૦ વાગે અગર સાંજે ૩ વાગે ટાઢ વાદને તાવ આવે છે, શરીરની ગરમી વધે છે, અને મોઢામાં મોળ આવે છે.

શાંતિ:—ખુદી અને તાજી હવામાં રહેવાથી બીમારી કમી થાય છે.

સરખાવો:—આર્નિકા, આર્સેનિકમ, આયો-નીઆ, રસટાક્ષ, જેલસીમીઅમ, યુપેટારીઅમ.

૨૫. બેર્યટા કાર્બ. ૩૪, ૬, ૧૨, ૩૦,

(Baryta carb; Carbonate of Baryta)

કાર્બોનેટ ઓફ બેરીઅમ એ નામના ખનિજ પદાર્થમાંથી આ દવા બનાવાય છે.

નખળા બાંધાના બાળકો તથા વૃદ્ધો માટે આ દવા ઘણી ઉપયોગી છે.

જે બાળકોના શરીરને બરાબર પોષણ મળતું નહોય, અને જેઓ શરીરે નખળાં રહેતાં હોય, જેની મનશક્તિ બેધમ્બે તેવી સારી રીતે ખીલતી નહોય, જે છોકરાંઓની ગળાની અગર બીજી જગ્યાની ગઠિા મોટી થઈ આવતી હોય, જેને સળખમ જલદી થઈ આવતું હોય, જેને વખતો વખત ગળાના ચોરીઆ દુખવા આવતા હોય, જેનું પેટ મોટું દેખાતું હોય પણ શરીરનો બાંધો નખળો હોય, તેવા છોકરાંઓને માટે આ દવા ઘણી સારી છે. વળી જેને પગે બહુ પરસેવો થતો હોય, તેને પણ આ દવાથી આરામ થાય છે.

જેઓની પ્રોસ્ટેટગ્લાંડની વૃદ્ધિ થઈ હોય, વૃષણ નળિકા કંકણ થઈ ગઈ હોય, જેઓને અકાળ વૃદ્ધત્વ પ્રાપ્ત થયું હોય, જેમને માથા ઉપર લોહી ચઢી જવાની ધાસ્તી રહે તેવી પ્રકૃતિ હોય, અગર જેઓનો સ્વભાવ વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે આલકના જેવો નરમ અને કમચક્કલ થઈ ગયો હોય, તેમને માંથું દુખવા આવ્યું હોય, ત્યારે અગર તે વિના આ દવા આપવાથી ફાયદો થાય છે, સ્વભાવ સુધરે છે, અને શરીર મોગ્ય પોષણ લેવા માંડે છે.

ગિણા બાંધાની સ્ત્રીઓ જેઓ નાની ઉંમર-

માં યુવાન દેખાવા લાગી હોય, અને જેમને હિસ્તી-રીઆનું દર્દ લાગુ પડ્યું હોય, તેમને પણ આ દવા બીજી દવાની સાથે વારા ફરતી આપવાથી ઘણો લાભ થાય છે.

આ દવા એક મહિનાથી ચાર મહિના સુધી લેવાથી તેનો ફાયદો બરાબર જણાય છે.

સરખાવો:—કેલ્કરીઆ કાર્બ, સલ્ફર, કેલ્કરીઆ ફોસ, કેલ્કરીઆ ફલ્યુઓર, ફેરમફોસ, સીલીસ્યા.

૨૬. બેલાડોના ૧૪, ૩૪, ૩૦.

(Belladonna)

ડેડલી નાઇટશેડના સાધારણ નામથી ઓળખાતી વનસ્પતિમાંથી આ દવા બનાવાય છે. તેમાં ઍટ્રોપીન અને બેલાડોનીન એવાં બે ઝેરી સત્વો છે.

મગજ અને કરોડ રમજીમાં રહેલ મજ્જા તંતુના વ્યાધિઓ, તથા આંખ, ગળું, મૂત્રાશય, ત્વચા, અને સ્તેષ્ઠમપકના વ્યાધિઓ મટાડવા માટે આ દવા ખાસ કરીને અપાય છે. સ્ત્રી અગર બાળકને ભેળના વરમ સાથે થઈ આવતા તાવમાં આ દવા ઘણી ઉપયોગી છે.

સખત વરમને લીધે, કેશવાહિનીઓ તુટી ગઈ હોય, ભેળનો વરમ થયો હોય, દાહવાળું, અથવા ચટકા ભરતું દર્દ થતું હોય, હાલવા ચાલવાથી દર્દ વધતું હોય, વ્યાધિચરત ભાગ સુજી ગયો હોય, લાલ થઈ ગયો હોય, કે ચળકતો હોય, ત્યારે બીજી દવા કરતાં આ વધારે માફક આવે છે. ઍકાનાઇટ અને આર્સેનિકની સાથે આ દવાની સરખામણી કરીને પછી એકંદર ચિન્હો જે દવાને વધારે મળતાં આવે, તે દવા યોગ્ય સમજવી બેધમ્બે.

જે માણસોનાં મગજ બહુ ચંચળ રહેતાં હોય, વ્યાધિના બેરથી સન્નિપાત, કે આંચકી થઈ આવે એવાં હોય, જેઓનો સ્વભાવ મિલનસાર હોય, જેઓને જલદી ચરખી વધી જતી હોય, જેઓના વાળ હલકા ને પાતળા હોય, આંખો ભુરી હોય, તથા ત્વચા બહુ કોમળ ને જલદી વરમ થઈ આવે, એવી હોય તેમને આ દવા બહુ માફક આવે છે. નાણુક સ્ત્રીઓને તથા બાળકોને તે વધારે અનુકૂળ થઈ પડે છે. બાળકને તાવ દર્મ્યાન ભેળને અસર થઈ હોય, અને તે ઘેનમાં પડ્યું રહેતું હોય, ત્યારે આ દવાનાં લક્ષણો સરખાવી ભેવાં.

બેલાડોના તથા એકોનાઈટનો તદ્દાવત દવા પ-
સંદ કરવાની રીતમાં આગેલો છે.

મગ્ગતન્વના વ્યાધિથી ચક્કર આવતાં હોય,
કપાળમાં બહુ દુખતું હોય, અને વાંકા વળવાથી કે
આલવાથી દુખાવો વધતો હોય, તડકો લાગવાથી
માથું દુખવા આવ્યું હોય, ભેજ ઉપર લોહીની
વૃદ્ધિ થવાથી ચડકારા કરતું દર્દ માથામાં લાગતું હોય,
ઝેરો લાલ અને ગરમ થઇ આવ્યો હોય, મગજના
કામ તરફ કંટાળો આવતો હોય, અજીર્ણ વિકારની
ગેરહાજરી હોય, ભેજનો તીક્ષ્ણ વરમ તાવ સાથે
થઇ આવ્યો હોય, એકાએક મસ્તકનું જળંદર
થતું હોય, વાઇ આવતી હોય, ને તે વખતે ઝેરો
સ્થામ પણ રતાશવાળો થઈ આવતો હોય.

કેરીઆના રોગથી અંગ ધ્રુજતું હોય, થોડા
વખતથી મલાખું જેવાની (squaint) જરૂર પડતી
હોય, ભેજમાં કાંઈ હરકન હોવાથી આગકને આંચકી
આવતી હોય, અમુક મુદતે ફરી ફરીને મથામાં,
દાંતમાં, કે એવા કોઇ સ્થળે દુખાવો (neuralgia)
ઉપડી આવતો હોય, તેનું જોર બપોર પછી વધારે
લાગતું હોય, ને તે વખતે ઝેરો લાલ થઇ આવતો
હોય, આંખ આગળ પ્રકાશના ભડકા લાગતા હોય,
સન્નિપાત થઇ આવતો હોય, અથવા અમુક અમુક
મુદતે ચિત્તભ્રમ થતું હોય ને મટી જતું હોય, ને તે
ચિન્હ જલદી બદલાયાં કરતાં હોય, દર્દી બહુ ચિંતાતુર
રહેતો હોય, ઉઠી ઉઠીને ભાગતો હોય, અથવા
નાસી જવા ધારતો હોય, ઘેલજા હોય ને દર્દી
બહુ ઉતાવળથી લવલવ કર્યા કરતો હોય, ઉંઘ
આવતી નહોય, ખેંચતી રહેતી હોય, ચારંચાર ઉંઘ
માંથી દર્દી જાગી જતો હોય, દિવસે પણ તે થોડી
ઘણી ઉંઘમાં રહેતો હોય, પરંતુ બરાબર જાગૃત
થતો નહોય, જરાક ઉંઘ આવે કે તરતજ જાગી
જવાતું હોય, ભયંકર સ્વપ્ના આવતાં હોય, અને
ઉંઘમાં દર્દી ખૂબ પાડતો હોય, દર્દી ઉંઘતો હોય
ત્યારે તેની આંખો અડધી ઉઘાડી રહેતી હોય, એવાં
એવાં ચિન્હો થતાં હોય.

કીકી વિરતુત રહેતી હોય, આંખો લાલ, ચળ-
કતી ને મોટી હોય, પાંપણો ખેંચાતી હોય, પ્રકાશ
ખમી શકતો નહોય, આંખો આવી હોય, સોજો
દાહ ને દુખાવો હોય, કંઠમાળની અસરથી આંખ
આવી હોય, દષ્ટિ મંદ પડી ગઇ (amblyopia)

હોય, વસ્તુઓનો બરાબર ખ્યાલ આવતો નહોય,
અમર બેવડી વસ્તુઓ (Diplopia) દેખાતી હોય,
દષ્ટિતંતુનો વરમ થયો હોય.

કુછીમાં ઘોંઘાટ કે અવાજ સંભળાતો હોય,
સળેખમમાંથી કાને બહાર આવે ગઇ હોય, તે સાથે
ગળું પણ થોડુંએક આવી ગયું હોય, લાલ તાવ કે
ટાઇફસ તાવ આવી ગયા પછી બધીરતા આવી ગઇ
હોય, કાનમાં કોઇ કાપી નાખતું હોય એવું દર્દ થતું
હોય, કાનમાં જ્ઞાનતંતુના દોષથી દુખાવો (otalgia)
થઈ આવતો હોય, કાનની નીચેના પિંડો સુજ
આવ્યા હોય.

ગળામાં વરમ હોય, તેમાં કાંઈ ભરાયું હોય,
એમ લાગતું હોય, ને તેથી ઉધરસ આવતી હોય,
ગળે ખોરાક ઉતરી શકતો નહોય, રાત વખતે ઉધ-
રસ ખાલી ને વિશેષ સખત આવતી હોય; ઉધરસ
આવતી વખતે ગળું છાલાતું હોય, ને તેથી વધારે
દુખતું હોય, મોટી ઉધરસ સ્નાયુઓ એકાએક ખેંચા-
વાથી આવતી હોય, સાદ ખોખરો હોય.

અન્નમાર્ગમાં જીભને મોઢાનો વરમ થયો હોય,
જીભ ઉપર લાલ ફાટીવાળી ઊંચી જામી હોય,
થંડા પાણીની ઇચ્છા હોય, પરંતુ પાણી
ભવાતું ન હોય, દાંતનો અસ્કો ઉપડી આવ્યો
હોય, તે સાથે ઝેરો લાલ ને ગરમ થઇ આવ્યો
હોય, પોલા દાંતમાં સજીકા મારતું દર્દ થતું હોય,
તે લમણા સુધી પહોંચતું હોય, ને તે દર્દ કાંઈખણ
ખોરાક લેવાથી કે ગરમ પદાર્થ પીવાથી વધતું હોય,
અચાગ લાલ થઇ આવ્યાં હોય ને સ્પર્શ કરવાથી
દુખતાં હોય, ગળાના ચેરીઆ આવે ગયા હોય
તે લાલ દેખાતા હોય, પડજામનો પણ વરમ હોય,
ઝેરો લાલ થઇ આવ્યો હોય, ને તે સાથે માથું
દુખતું હોય, ગળું એકાએક ફેંધાઇ જાય એમ હોય,
આગકાને એવો ઝાડો થયો હોય કે દસ્ત ઉતરતી
વખતે ઝેરો લાલ થઇ આવતો હોય, અથવા સ્પા-
સમાં એકદમ સખત (spasmodic) રહી રહીને
દુખવા આવી જતું હોય.

ત્વચા લાલ (scarlet) સિંદુરીઆ રંગની થઈ
આવતી હોય, તે સાથે શરીર ગરમ થતું હોય, ને
ચામડી કોરી રહેતી હોય, ત્વચા રોગ વાળો ભાગ
લાલ હોય અને તેમાં દાહ ને સોજો હોય.

સ્તવા યદ આઘ્યો હોય, પરંતુ તે ફોડલાના સ્વરૂપમાં ન હોય (non-vesicular), ગુમડાં વખતો વખત થતાં હોય, ભાડું યદ આઘ્યું હોય.

પેસાખ ઓછો ઉતરતો હોય, તે સાથે પેડુમાં દુખાવો થતો હોય, પેસાખ કાળો ને ટ્રાન્સ્ટ્રસથી ડહોળો ઉતરતો હોય, પેસાખ ટપકી જતો હોય, અથવા વારંવાર પેસાખ પુષ્કળ ઉતરતો હોય.

ઝીંને પોતાના પેડુમાંથી અધું નીચે ઉતરી પડતું હોય એમ લાગતું હોય, યોનિમાર્ગ કારોને ગરમ રહેતો હોય, આર્તવ બહુ વહેલો, વધારે પ્રમાણમાં, અને લાલરંગનો આવતો હોય, આર્તવનો પ્રવાહ બહુ ગરમ લાગતો હોય, આર્તવ કે પ્રસવ પછી થતો સ્ત્રાવ (lochia) બહુ ગંધાતો અને ગરમ હોય, સ્તનમાં વરમ યદ આઘ્યો હોય, સ્તનમાં દુખાવો, થડકારો, ને રતાશ હોય, સ્તનપુખ્ત પાસેથી લીંટા દેખાતા હોય, સ્તન ભારે લાગતા હોય, કે કાણુ ને લાલ ઘર્ષ આવ્યા હોય.

બપર આઘ્યો હોય, ત્યારે દર્દી ઉંઘતો હોય તેમ પડ્યો રહેતો હોય, અગર નિદ્રિત થતો ન હોય, દાદ લાગતો હોય, પગો થંડા હોય, ત્વચા લાલ યદ આવી હોય, માત્ર કપાળેજ પરસેવો થતો હોય, તૃષ્ણા લાગતી ન હોય, કે સ્કાર્લેટ ફીવર આઘ્યો હોય, ત્યારે બીજા દવા કરતાં આ વધારે ઉપયોગી છે.

આ દવા આપ્યા પછી કંકરીઆ કાર્ગની કાઈ કોઈવાર જરૂર જણાય છે, અને તે આપવામાં આવે છે, ત્યારે દર્દી તદન નાશુદ થવા પામે છે.

બલાડોનામાં એંટ્રાપીઆ નામનું ઝેરી તત્ત્વ રહેલું છે, તે પણ હોમીઓપેથીની રીતે બુદ્ધિ વપરાય છે, તે દવાથી મગજની અસ્વસ્થતાને લીધે દષ્ટિએ દેખાતા વિચિત્ર દેખાવો, બનાવો, વગેરે દૂર થઈ જાય છે. ઘણી ખરી ચિન્તે હોય તે કરતાં નજરે વધારે મોટી દેખાય, ત્યારે એંટ્રાપીઆ ખાસ કરીને અપાય છે.

શાંતિ:—ઉલા રહેવાથી, અગર અકકડ મેસવાથી હાક લાગે છે.

વૃદ્ધિ:—અવાજ, પ્રકાશ, સ્પર્શ, હલાવવાથી લાગતો આધાત, અને પિંછાનામાં સુષ્પ રહેલું એટલી ખાખતો પ્રતિકુળ લાગે છે. જે દર્દી સાંજે ૩ વાગે, અને મધ્યરાત્રિ પછી ત્યારે થાય, તથા જમણી આ-

બુને વધારે લાગુ પડતું હોય, તે દર્દી માટે આ દવા ઘણી સારી છે.

સરખાવો:—કેમોમીલા, સીના, એકોનાઈટ, કેન્થા રીડીસ, કાયોનીઆ. હાયોસ્થામસ, રદ્માનોન્યમ.

૨૭. બ્લેટ્ટા ઓરીએન્ટલીસ^૧ × થી^૨ ×.

(Blatta Orientalis.)

આ દવા હિંદુસ્તાનના કેટલાક પ્રાંતોમાં થતા એક જાતના કરોળીઆને તથા વંદાને મળતા ઢાંક-રોચ " નામના જીવડામાંથી બનાવવામાં આવે છે. તે પહેલવહેલી કલકત્તાના ડાક્ટર ડી. એન. રાયે વાપરી હોય એમ જણાય છે.

ચરબી જમી ગયેલા આસામીઆને દમના વ્યાધિમાં આ દવા અકસીર થઈ પડે છે.

એક દર્દીને તેર વર્ષથી દમ ચડતો હતો, અને ત્યારે તેને આ દવા આપવામાં આવી, ત્યારે તો તેને છ અડવાડીઆથી એવો સખત દમ ચડ્યો હતો કે તે કાંઈકાંઈવાર માત્ર પાંચ મીનીટનો આરામ લઈ શકતો. બાકીનો સમયો વખત તેને ખેંચી રહેલું પડતું હતું, ઉધરસ ઘણીજ આવતી હતી, છાતી દુખતી હતી, યકૃતનો ભાગ પણ દુખતો હતો, ઉંઘ આવતી ન હોતી, ખોરાક લઈ શકતો નહતો, તેને આ દવા (૩×વાણી) ના ચૂર્ણનાં છ પડીકાં—દરેક બે બે કલાકે—આપવાથી બે દિવસમાં આરામ થઈ ગયો.

આ ઉપરથી અને બીજા કેસો ઉપરથી એમ જણાય છે કે હરકોઈ પ્રકારનો દમ આ દવાથી મટી શકે છે. ૧×વાણી દવા પણ વપરાય છે, તેનાં ત્રણ ટીપાં, અથવા ચૂર્ણનાં પાંચ એઈન્સની એક માત્રા ગણાય છે.

વળી જેઓને ખાંસીનું દર્દ થયું હોય, અગર લયતી અસર હોય, તેમને ત્યારે શ્વાસની ગભરામણ થઈ આવે, અને સખત ઉધરસ આવવા લાગે, ત્યારે પણ આ દવા આપવાથી કાયદો થાય છે.

૨૮. બોરાક્સ^૩, ૬, ૩૦. ગુળ. ટંકણુખાર. સં. ટંકણુ (Borax).

દેશી દવામાં ટંકણુખાર ઘણા વખતથી વપરાય છે. સુશ્રુતના ગ્રંથમાં પણ તેનું નામ છે. દેશી વૈદ્યમાં

અભિમાંઘ, ઉપરસ, શ્વાસ, ત્વચ્ચરોગ, શ્લેષ્મપડના રોગ અને ઝાડાના દર્દ ઉપર તે બીજી દવાઓની સાથે અપાય છે. કેટલીકવાર તે ગર્ભપાત કરવા માટે, અને ગર્ભાશયની વેણુ વધારવા માટે પણ વપરાય છે.

હોમીઓપેથીમાં બોરાક્સ અન્યમાર્ગના શ્લેષ્મ પડના વ્યાધિ, ઝાડા, પ્રદર, ને ગર્ભાશયના વ્યાધિમાં અપાય છે.

બાળકને કમ્બરેથી નીચે ઉતરતી વખતે (downward motion) ભય લાગતો હોય, અને તેથી આયાને પકડી રાખતું હોય છે. બાળકને આ દવા ઘણીવાર માફક આવે છે. વાછના દર્દમાં બોરાક્સ બહુ ઉપયોગી છે.

મગજ બહુ ચિંતાતુર રહેતું હોય, બાળકને ઘોડીઆમાં સુવારીને હિંચોળવાથી રડરડ કરતું હોય, દાદરે ઉતારતી વખતે રડતું હોય, જમીન ઉપર સુવા-રવાથી રડતું હોય, દર્દને બોયે સુવાડવાથી એમ ભય લાગતો હોય કે પોતે પડી જશે, દર્દને બહુ બીક લાગતી હોય, એકદમ અવાજ થવાથી દર્દી ઝખઝખી જતો હોય, માથું દુખતું હોય, મોળ આવતી હોય ને આંખું શરીર ધ્રજતું હોય, તે વખતે આ દવાથી ઠીક થાય છે.

આંખોના પોપચાના વાળ અંદર ડોળા તરફ વળેલા હોય, ને ડોળા તેને લીધે ધસાતો હોય, દર્દી નાના કે ઝીણા અવાજેથી બહુ કંટાળી જતો હોય, પરંતુ મોટા અવાજેથી મુંઝતો ન હોય.

યુવાન સ્ત્રીઓના નાકે લાલ થઈ આવતાં હોય, નાકનું ટેરવું સૂણ આવતું હોય, અંદર ક્ષત પડતાં હોય.

મોઢું આવી ગયું હોય, યુલીઓ (aphthae) થયો હોય, મોઢું ગરમ ને આળું હોય, ક્ષત એવાં પોચાં હોય કે સ્પર્શ કરવાથી લોહી નીકળતું હોય, કાંઈ બોરાક લઈ શકાતો ન હોય, અવાળું આબ્યાં હોય ને તેમાં દુખાવો થતો હોય, અને એવાં કારણથી બચ્ચું ધાવતી વખતે રડતું હોય, અથવા ધવગવતી વખતે બચ્ચું સ્તનને મોઢામાં લેતુંજ ન હોય.

અભાશય જમ્યા પછી વિસ્તૃત થતો હોય, ઉલટી થતી હોય, સ્ત્રીને ગર્ભાશયના કાંઈ વિદારને લીધે હોજરીમાં દુખાવો જણાતો હોય, ઝાડા પા-તળો, સહેજ પીળા રંગનો, ગંધાતો ને શ્લેષ્મને લીધે ચીકણા ઉતરતો હોય, ઝાડા થવા પહેલાં પેટમાં

દુખાવો જણાતો હોય, ઝાડામાં ઘણો શ્લેષ્મ પડતો હોય, પેસાળ ગરમ ઉતરતો હોય, ને પેસાળ કરવા પહેલાં બાળક રડતું હોય.

થાસોન્ડ્રીસ સુતી વખતે બંધાઈ જતો હોય, એથી ફરીને ખેડ થતું પડતું હોય, છાતીમાં જમણી બાજુએ દુખાવો થતો હોય, શ્વાસ લેતાં અને ઉધ-રસ ખાતી વખતે છાતીમાં ચટકા ભર્યાના જેવું (stitches) દર્દ થતું હોય, છાતીનાં પાંસળાંમાં શ્વળ (Pleurodynia) આવતું હોય.

ત્વચ્ચરોગ થયો હોય, તે સાથે આંગળાની પછ-વાડેની બાજુ ઉપર ચળ આવતી હોય, ત્વચ્ચ બહુ નમળી રહેતી હોય, જરાક વાગે કે તરતજ ચામડી પાકતી હોય, ચ્વેરા ઉપર રતવા નીકળ્યો હોય, તે સાથે સોજન હોય ને ચામડી ખેંચાતી હોય, એવા ત્વચ્ચરોગ પણ આ દવાને સૂચ્યે છે.

નિદ્રામાં વિપચી સ્વપ્નાં આવતાં હોય, માથું ગરમ થઈ જવાથી ઉંઘી શકાતું ન હોય, ઉંઘમાં બીક લાગવાથી બાળક ઝખઝખી ને જમીન જતું હોય ત્યારે જો બીજા ચિન્હો મળતાં આવતાં હોય, તો ઉંઘ લાવવા માટે આ દવા ઘણી સારી છે.

સ્ત્રીને ઈંડાની સફેદીના જેવી ધોળી ધાત જતી હોય, અંદરથી જાણે ગરમ પાણી વહેતું હોય એમ સ્ત્રીને લાગતું હોય, આર્તવ બહુ વહેલો આવતો હોય, પુષ્કળ આવતો હોય, અને તે વખતે બહુ મોળ આવતી હોય, ને પેટમાંથી દુખાવો કમ્બર તરફ જતો હોય, યોનિમુખ ઉપર ચળ આવતી હોય, અથવા ત્યાં ખરજતું થયું હોય, પીડિતાર્તવ થતો હોય, અને આર્તવમાં પડના કકડા નીકળતા જણાતા હોય, કે સ્ત્રીને છોકરાં થતાં ન હોય, તો આ દવા આપવાથી રમેદર્શન સંબંધી અનિયમિતતા દૂર થાય છે, સ્ત્રી ગર્ભ ધારણ કરવાને પાત્ર થાય છે તથા વંધ્યા દોષ દૂર થાય છે. ટંકણખાર, મધ અગર ઝલીમરીન અને સમભાગે પાણી નાંખી તેનું પાણી બ્રશ વડે ચોપડવાથી મોંની રતાશ અને દાદ મટે છે, પણ તેના કરતાં એના અંશ રૂપે દવા આ-પવાથી સારો જલદી આરામ થાય છે. સ્ત્રીના શુભા વયના ખરજ્યા અને ચળને માટે આ દવા ખાવા તેમજ લગાડવા અપાય છે.

સરખાવો:—ક્રોમીલા, હેપાર સલ્ફ્યુરીસ, મર્ક્યુરીઅસ.

૨૯. બ્રાયોનિઆ ૨, ૧×૫૩૦

(Bryonia)

યુરોપમાં થતી 'વ્હાઇટ બ્રાયોની' નામની વન-સ્પતિમાંથી આ દવા બનાવે છે.

આ દવા હોમીઓપેથીમાં ઘણા દર્દો ઉપર ચાલે છે. મુખ્યત્વે કરીને તે રસ પડ (Serous membrane) અને રસ પડથી વીંટાએસા અવ-યવો ઉપર ઘણી સારી અસર કરે છે.

જેઓની પ્રકૃતિ સંધિવાની અસરવાળી હોય, જેઓને પિત્ત દોષ વારંવાર થતો હોય, જેઓ કોષી સ્વભાવના હોય, જેઓ શ્યામવર્ણના પણ દંઢ ને મજાત આંધાવાળા હોય, જેઓને પાણીની તૃષા વિશેષ લાગતી હોય, અને લાંબે ગાળે પુષ્કળ પાણી પીતા હોય એવા આસામાંઓને આ દવા વિશેષ અનુકુળ થાય છે.

રસપડમાં કે બીજા કાંઈ લાગમાં સંધિવાને લીધે અગર બીજા કાંઈ કારણથી ચટકા ભર્યાની માફક અથવા કાપી નાખવાની માફક દર્દ થતું હોય, હાલવા ચાલવાથી દર્દમાં વધારો થતો હોય, ગારામ લેવાથી ઠીક થતું હોય, છાતીમાં શૂંગ આવતું હોય, શ્લેષ્મ પડો મધળે સ્થળે સુક રહેતા હોય, કે સખત મજાત થઈ આવ્યું હોય : માથું ઉચકવાથી ફેર આવતા હોય, કપાળ દુખતું હોય, સવારથી સાંજ સુધી દુખાવો ચાલુ રહેતો હોય, માથા તરફ લોહીનું નેર વધારે હોય, હોઠ સુકાઈને કારા પડી જતા હોય, તૃષા બહુ લાગતી હોય, મોઢામાં કડવો સ્વાદ રહ્યા કરતો હોય, હોજરીમાં પથરો પડ્યો હોય એવું જણાતું હોય, ઝાડાની કમજબત હોય, અગર ઝાડો સુક ને ઠંડાણ ઉતરતો હોય, દુખાવા સાથે ખાલી ઉધરસ આવતી હોય, સંધિવાથી કાંઈ સ્થળે સોળે થયો હોય અને પીડા થતી હોય.

સ્વભાવ અતિશય ચીડીઓ હોય, સહેજ વાત-માં દર્દી ચીડાઈ જતો હોય, સન્નિપાત થયો હોય, ઘેર જવાના વિચાર થયા કરતા હોય, દર્દી વારંવાર પોતાના ધંધા સંબંધી વાત કાઢતો હોય, પ્રત્યાદિ ખાખતો આ દવાને મૂલ્યે છે.

માથું સંધિવાથી, લોહીના નેરથી, કે સખત સરદી લાગવાથી દુખતું હોય, હાલવા ચાલવાથી દુખાવો વધતો હોય, માથું ભારે લાગતું હોય, કપા-

ળનો લાગ વિશેષ દુખતો હોય, વાંકા વળવાથી જાણે બેજું કપાળને તોડીને બહાર નીકળશે એમ લાગતું હોય, અજીર્ણ વિકારથી માથું દુખતું હોય, પરંતુ મન શાંત રહેતું હોય, માથાનો દુખાવો થયા પછી નાક-માંથી લોહી પડતું હોય, ગાઉટની અસર હોય, કે આંખો પુલી આવી હોય તે પણ મટે છે.

રેફ્રેસાના પડતો વરમ થયો હોય (એકાનાઇટની પછી આ દવાની જરૂર છે) સાથે ફેફસાની તંતુ-ઓને પણ હરકત થઈ (Pleuro-pneumonia) હોય, તીક્ષ્ણ ખાંસી થઈ આવી હોય, હોઠ, મોઢું ને જીભ સુકાં રહેતાં હોય, મજાતમાંથી છાતી ભરાઈ ગઈ હોય, ખાલી ઉધરસ વારંવાર આવતી હોય, સવારમાં અને સાંજે તેનું નેર વધારે હોય, છાતીમાં શૂળ જેવું કે ચટકા ભરતું હોય એવું દર્દ થતું હોય, એવાં એવાં શ્વાસ માર્ગનાં દર્દો મટાડવા માટે આ દવા કામ લાગે છે. પણ જ્યારે રસ જામી ગયો (Serous effusion) હોય, ત્યારે આ દવા ઉપયોગી થઈ શકતી નથી.

મોઢામાં મોળ આવવાથી પાણી આવ્યા કરતું હોય, ખાટા ઓડકાર આવતા હોય, કડવો સ્વાદ રહ્યા કરતો હોય, અન્નાશયમાં પથરો પડ્યો હોય એવો ભાર લાગતો હોય, દસ્ત કમજબ રહેતો હોય, પિત્તની અગર ખાટી ઉલટી થતી હોય, યકૃતમાં લોહીનું નેર રહ્યા કરતું હોય, જમણા ખભામાં દર્દ થતું હોય, જમણી બાજુમાં મંદ દુખાવો રહેતો હોય, કમળાની અસર લાગતી હોય, તથા દસ્તની કમજબાત અને આંતરડાનો અસુક ભાગનો વરમ જેને 'એપેન્ડીસાઇટીસ' કહે છે તે હોય તેને માટે પણ આ દવા ઘણીજ સારી છે.

પેસાખ લાલ, ગરમ અને થોડા ઉતરતો હોય, તે પણ આ દવાથી સુધરે છે.

તાવમાં જ્યારે તૃષા બહુ લાગતી હોય, હાલ-વાથી દુખાવો અને બેચેની વધતાં હોય, સંધિવામાં તાવ આવતો હોય, તે સાથે કાંઈ અંગમાં રતાસ અને સોળે હોય, પસીનો ખાટો ગંધાતો હોય, દર્દી બહુ અશક્ત થઈ ગયો હોય, તેને બેઠો કરવાથી મૂર્છા આવી જતી હોય અને ઉલટી થતી હોય, અગર ઉબકા આવતો હોય, દર્દી દિવસ આખો ભર ઉંઠમાં હોય તેમ પડી રહેતો હોય, અને રાત્રે સન્નિપાતની અસર જણાતી હોય.

સ્રીઓને નષ્ટાર્તવ થયો હોય ને તેને લીધે નાકમાંથી લોહી પડતું હોય, શરદીથી આર્તવનો આવ દબાઈ ગયો હોય, અને માથું દુખવા આવ્યું હોય, આર્તવ વખતે માથા તરફ લોહીનું નેર થતું હોય, અને માથું દુખ્યા કરતું હોય, ધાવણુ સ્તનમાં ભરાઈ રહેવાથી તાવ આવ્યો હોય, શરદી લાગવાથી સ્તન પાક્યા હોય, સ્તન ગાંઠવાળા, ને સુજાયેલા હોય, અંદર પીડા થતી હોય ને સ્પર્શ ખમી શકાતો નહોય, ઈત્યાદિ સ્રીઓનાં દર્દો આ દવાથી મટે છે. નસકોરી ધ્રુટી આવે અને અટકાવ અંધ હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી નસકોરી અંધ થઈ કુદરતી રંગે દર્શન થાય છે.

ત્વચા ઉપર દેખાતા કેટલાક રોગો શરદી વિગેરે કારણથી જ્યારે અંદર દબાઈ ગયા હોય છે, ત્યારે આ દવા આપવાથી ફરીને બહાર ધ્રુટી આવે છે.

વૃદ્ધિ:—હાલવાથી, અગર શ્રમ બેવાથી દર્દ વધે છે. તેમજ વળી ગરમીથી કે ગરમ ઓરડામાં રહેવાથી પણ વધે છે. બેઠા થવાથી ઉલટી થાય છે, અને મૂર્છા આવી જાય છે. હાલવાથી દર્દ વધે છે પણ દાખવાથી ઓછું થાય છે, એ આ દવાનું મુખ્ય લક્ષણ છે.

શાંતિ:—દુખાવાવાળી આતુ દવાવીને સુવાથી ઊંઘ પડે છે, તેમજ આરામથી, તથા શાંત અને થડી ખુલ્લી હવાવાળા ઓરડામાં રહેવાથી સારું લાગે છે. થંડું પાણી અને થંડા ખોરાક પસંદ પડે છે.

સરખાવો:—એકોનાઈટ, બેલાડોના, નક્સવો-મિકા, પલ્સેડીલા, આર્નિકા, રસટોકસ, બેન્ડીસીઆ, મુપેટોરીઅમ, જેલ્સીમીઅમ, કાલીકાબેનિટ, ફેરમફેસ.

૩૦. કેક્ટસ ગ્રાન્ડીફોરસ * , ૬૪.

(Cactus Grandiflorus).

નાઈટ બ્લુમીંગ સીરીઅસના સાધારણ નામથી ઓળખાતી વનસ્પતિમાંથી આ દવા બનાવાય છે.

રક્તાશયના અને મોટી ધમનીના વ્યાધિવાળા દર્દીનું દુખ કમી કરવામાં, તેમજ કેટલોક ફરજો તે દર્દો મધ્યડવામાં આ દવા બહુ સારો સતોષ આપે છે.

રક્તાશયને બહુ લોહાના પટ્ટાથી બાંધી લીધું હોય, એમ લાગતું હોય, વખતે રક્તાશયને બદલે અનનળ કે મૂત્રાશયના ભાગમાં એવી લાગણી થયા કરતી હોય, રક્તાશયના અંતઃપડનો વરમ (endocarditis) થયો હોય, પડાના વ્યાધિથી કે ખામીથી રૂધિર ફરી શકતું ન હોય, તેથી રક્તાશય નેરથી ને ઉતાવળું ધબકતું હોય, ધમનીઓની સ્થિતિસ્થાપકતા ઓછી થઈ ગઈ હોય, અને તેથી રક્તાશય નબળું પડી ગયું હોય, સ્ત્રીને રંગેદર્શનનો સમય નજીક આવવાથી છાતીમાં ધબકારો થઈ આવતો હોય, છાતીમાં દુખાવો એકાએક થઈ આવતો હોય તે વખતે છાતી બીસાંતી હોય, બહુ શ્વાસ ભરી શકાશે નહિ એવી રીતે શ્વાસ મુંઝાતો હોય, પરસેવો આવી જતો હોય, અને રક્તાશયને મજબૂત રીતે દાબી રાખ્યું હોય એમ લાગતું હોય, દર્દ ડાબા હાથ સુધી પહોંચતું હોય, ડાબો હાથ ખોટો પડી ગયો છે એમ લાગતું હોય, ફેર આવતા હોય, રક્તાશયમાં શળ આવતું હોય, નાડી નબળી ને અનિયમિત હોય, માત્ર અત્રાશયના ક્ષોભથી નાડી અનિયમિત રહેતી હોય, રક્તાશયના ઉપધ્વનિ સંભળાતા હોય, રક્તાશયનો કાંઈ ભાગ વૃદ્ધિ પામ્યો હોય, ડાબે હાથે અને પગે સોજા ચડ્યા હોય, ઈત્યાદિ રક્તાશયના દર્દો આ દવાથી શાંત પડે છે.

માથું બહુ દુખતું હોય, માથામાં બહુ ભાર વધી ગયો હોય એમ લાગતું હોય, જમણી આંખ એ ચડકારો કરતું દર્દ થતું હોય, સ્ત્રીને ગર્ભાશય તરફ લોહીનું નેર હોય, અને તે સાથે માથું દુખવા આવ્યું હોય, મગજ તરફ જતી રક્ત નળીઓ ધ્રુલી ગયેલી હોય, નાકમાંથી અગર બીજા કોઈપણ ભાગમાંથી લોહી જતું હોય.

નિદ્રાનાશ થયો હોય, શરીરના જુદા જુદા ભાગમાં રક્તાશયનો ચડકારો જણાયા કરતો હોય, ને ભયંકર સ્વપ્નાં આવતાં હોય, ત્યારે આ દવાથી ઉધ્ધ આવે છે.

તાવ દરરોજ આશરે બપોરના ૧૧ વાગે આવતો હોય, હાથ થંડા રહેતા હોય, વખતે ટાઢ ઓછી આવતી હોય ને વખતે વધારે આવતી હોય, તે સાથે કાંઈ સ્થળેથી રક્તસ્રાવ થતો હોય, ઉલટીમાં લોહી પડતું હોય, શરીર થંડું વધારે રહેતું હોય, પરસેવો પણ બહુ થંડો આવતો હોય, ઈત્યાદિ લક્ષણોવાળો તાવ આ દવાથી હટે છે.

આ દવાનો ગુણ હોમીઓપેથીના અગર-એલો-પેથીના ડીજેલીસ જેવો છે, એમ સમજવાનું નથી. શરીરના બુદ્ધ બુદ્ધ અવયવ-રક્તાશય, છાતી, ગ્રામ, મૂત્રાશય, ગર્ભાશય, વગેરે-માં જાણે કોઈ સંજ્ઞા રીતે દાખતું હોય (constriction) એવી લાગણી એ આ દવાનું ખાસ સૂચક ચિન્હ છે; કોઈ કોઈ દર્દીને ફેફસાની અને હોજરીની વચ્ચે આવેલા ગ્રામ-ક્રામ નામના પડદામાં અમુક જાતનો દુખાવો (diaphragmatitis) થાય છે, તે માટે આ દવા ઘણી ઉપયોગી થઈ પડે છે. આયોડિનનું લક્ષણ રક્તાશયને કોઈ નિયોવી નાખતું હોય એવી લાગણી છે. લીલીઅમ ડીપ્રીનમનું લક્ષણ રક્તાશયને કોઈ પકડીને પછી મુકી દેતું હોય, એવી લાગણી છે. ચાલવા જતાં રક્તાશયમાં દબાણની લાગણી થાય, એ આસેનિકમનું લક્ષણ છે. ઘણીજ ધીમી નાડી એ હોમીઓપેથીના ડીજેલીસનું લક્ષણ છે. જોસ-બંધ ધબકારો એ સ્પીન્જેલીઆનું લક્ષણ છે.

સરખાવો:—ઉપર બતાવેલી દવાઓ ઉપરાંત ઝોનોનન, ઇસ્ક્યુલસ, ફેરમફોસ, કાર્બોફોસ, નેટ્રમ મ્યુર, ઇનેશિયા, એકાનાઇટ, રસટોક્સ વિગેરે વિચારવા યોગ્ય છે.

૩૨. કેલ્કેરીઆ કાર્બોનિકા, ૩૦, ૨૦૦

(Calcareo Carbonica)

ઑપરટર માછલીની છીપમાંથી આ દવા બનાવાય છે. દેશી વૈદ્યમાં છીપની ભસ્મ વપરાય છે; તેને શુક્તિ ભસ્મ કહે છે, તેનો ગુણ અને મોતીની ભસ્મનો ગુણ લગભગ સરખો છે. દેશી ઔષધિ પ્રમાણે તે ધાતુપૌષ્ટિક, પિત્તશામક તથા શીતળ ગણાય છે.

શરીરને બરાબર પોષણ મળતું ન હોય, વિવિધ પીંડા મુજબ આવતા હોય, નખખાઈ રહેતી હોય, અસ્થિ બરાબર બંધાતાં નહોય, યકૃતના વ્યાધિ હોય, કે સંધિવાની અસર હોય, ત્યારે આ દવા બહુ ગુણકારી થઈ પડે છે.

આ દવામાં શુદ્ધ ચાકની જાતનો ચુનાનો ક્ષાર હોય છે, અને જેઓને સ્કોરુલા એટલે કંઠમાળ જેવા વ્યાધિની અસર હોય, અસ્થિ નખખાં હોય, જલદી શરદી લાગી જતી હોય, પગે પરસેવો વધારે

વળ્યા કરતો હોય, કંઈ થઈ આવતો હોય, એવા દર્દીઓને, ખાસ કરીને બાળકોને, આ દવા બહુ મારક આવે છે.

જેઓમાં ચરબી પુષ્કળ હોય, જેઓની ત્વચા ઘોળી હોય, અને જેઓનું માંસ પોચું હોય તેમને આ દવાની વધારે જરૂર પડે છે.

માથું દુખતું હોય, પરંતુ હાથ પગ થંડા રહેતા હોય, મગજનું કામ કરવાથી તે દુખતું હોય ને સાથે મોળ આવવા લાગતી હોય, ચહેરા ફિક્કા રહેતો હોય, જમણી બાજુનો માથાનો ભાગ બહુ થંડો લાગતો હોય, બચ્ચાનું માથું શરીરના પ્રમાણમાં બહુ મોટું લાગતું હોય, તાળવામાં ચળ આવતી હોય, ને જગી ને તરત બાળક માથું ખણતું હોય, બહારનાં છિદ્રો ખુલ્લાં હોય, અસ્થિ બરાબર બંધાતાં નહોય, ઇત્યાદિ સંજ્ઞાઓમાં આ દવાની જરૂર છે.

આંખે પ્રકાશ ખમી શકતો નહોય, સવારમાં અને ખુલ્લી હવામાં જવાથી આંખમાં પાણી આવતું હોય, કૃષ્ણ મંડળમાં ગ્રંથ કે ક્ષત (કુલાં) પડ્યાં હોય, શરદી લાગવાથી અશ્રુ નળીકાઓ બીડામ ગઈ હોય, આંખને થોડી મહેનતથી પણ થાક લાગી જતો હોય, દીર્ઘ દષ્ટિનો વ્યાધિ થયો હોય, ઝીઝી લાંબા વખતથી વિસ્તૃત રહેતી હોય, મોતીઆ બંધાતા હોય, જાણે કે ઝાકળમાંથી જેતા લઈએ એમ દષ્ટિ-મંદ થઈ ગઈ હોય, કે કંઠમાળની અસરથી આંખ દુખવા આવી હોય, ત્યારે આ દવાથી ઠીક થાય છે.

કાનમાં ધબકારો મારતું દર્દ થતું હોય, જાણે અંદરથી કોઈ નીકળી પડશે એવું થઈતું દર્દ થતું હોય, પાણીમાં તરવા પડવાથી કે ધુબી જવાથી કાને જહેરપ આવી ગઈ હોય, કાનમાં મસા થયા હોય, અને તેમાંથી સહેજ વાતમાં લોહી નીકળી પડતું હોય, કંઠમાળની અસરને લીધે કાન વહેતો હોય, અને કાનની નીચે ગાંઠો થઈ આવી હોય, કાનમાં ખોરા અવાજ સંભળાતા હોય. ને કાનના સ્થાનિક દર્દને લીધે બધીરતા લાગતી હોય, એવે વખતે આ આપવાથી આરામ થાય છે.

નાકમાં ક્ષત પડ્યાં હોય, અંદરથી પીળા ને ગંધાતો શ્લેષ્મ નીકળતો હોય, તેથી નાક બંધાઈ જતું હોય, નાકમાં મસા થયા હોય, નસકારી કુટતી હોય, વારંવાર સળેખમ થઈ આવતું હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણો આ દવાથી દૂર થાય છે.

મોઢામાં બદસ્વાદ રહ્યા કરતો હોય, ખાટા ઓડકર આવતા હોય, મોળ આવતી હોય ત્યારે પણ ખાટું પાણી મોઢામાં આવી જતું હોય, રાત્રે જીભ કઠોરી પડી જતી હોય, પેદામાંથી લોહી નીકળતું હોય, બચ્ચાંઓને દાંત આવતાં બહુ વિલંબ થતો હોય, દાંત આવતી વખતે અનેક રોગ થતા હોય, દાંતનો દુખાવો રહેતો હોય, અને થંડા પવનથી કે કાંઈપણ થંડો પદાર્થ કે ગરમ પદાર્થ લેવાથી તેમાં વધારો થતો હોય, મોઢામાંથી ખરાબ વાસ નીકળતી હોય, જીભના ટેરવા આગળ દાહ લાગતો હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય, તો આ દવાની જરૂર છે.

પાચનક્રિયામાં એવો મિથાડ થયો હોય, કે માંસનો ખોરાક કે બાકલા પદાર્થો ખાવાની રચિ થતી ન હોય, ચાક, કોલસા, પેન્સીલ, ખૂડ, જૂતડો, ઇંડા, ખારી વસ્તુઓ અને મિષ્ટાન્ન ખાવાની ખોટી રચિ થતી હોય, દુધ પચતું ન હોય, વારંવાર ખાટા ઓડકર આવતા હોય, ઉલટી પણ ખાટી થતી હોય, મોટા ધચરકા આવતા હોય, પેટમાં દુખતું હોય, દાખવાથી ને થંડા પાણીથી દુખાવો વધારે લાગતો હોય, ભરૂંમક રોગ (Bulimia) થયો હોય, પરંતુ તેથી દર્દના શરીરને પોષણ મળતું નહોય, પેટ કુલી આવતું હોય, ગરમાગરમ ખોરાક લેવા તરફ અત્રીતિ હોય, તપા વધારે લાગતી હોય, થંડા પદાર્થો પીવાની ઇચ્છા થતી હોય, ઇત્યાદિ પાચનક્રિયાના દોષ આ દવાથી દૂર થાય છે.

યકૃતના લાગમાં વાંકા વળવાથી દર્દ થતું હોય, પેટ મોટું થઈ આવ્યું હોય, જાંગના મૂળમાં અને પેટમાં ગાંઠો મોટી થઈ આવી હોય, પેટ કંઠણ રહેતું હોય, પિત્તની પથરોને લીધે શૂળ આવતું હોય, નાભિમાં સારણ થઈ હોય, દસ્ત કંઠણ ઉતરતો હોય અથવા સરેદ ને પાતળો પાણી જેવો ઉતરતો હોય, આમળા નીકળતી હોય, અર્શ થયા હોય, તેમાં દાહ થતો હોય, ને ચટકા ભર્યા જેવું દર્દ થતું હોય, ખોરાક પચ્યા વિના કાચો દસ્તમાં બહાર નીકળી જતો હોય, દસ્ત કપજ રહેતો હોય, અગર પ્રથમ કંઠણ આવતો હોય, તે પછી લચકા પડતો, ને તે પછી છેક પાતળો આવતો હોય, ઝડો થઈ આવતો હોય, ત્યારે બાળકનું શરીર ખાટું ગંધાતું હોય, અને પેટ કુલેહું રહેતું હોય.

પેશાબ ગંધાતો હોય, અને પીડા સાથે બહાર

આવતો હોય, અગર ચાલતાં ચાલતાં પેશાબ ટપકી જતો હોય, અને બીજાં લક્ષણો મળતાં આવતાં હોય, તો આ દવા આપવી.

શ્વાસોર્શ્વાસ બહુ મુંઝવણ સાથે ચાલતો હોય, સાદ બેસી ગયેલો રહેતો હોય, દિવસે બડખા નીકળતા હોય, જાડો પીગો ને ખાટો કફ નીકળતો હોય, વખતે બડખામાં લોહી પડતું હોય, છાતી અકડાઈ ગઈ હોય એમ લાગતું હોય, તેથી દમ લેતાં મુશ્કેલી લાગતી હોય, ખુલ્લી હવામાં જવાનું મન થતું હોય, જમ્યા પછી, ને રાત્રે છાતીમાં ચડકારો થઈ આવતો હોય. ભેજવાળી જગ્યામાં જવાથી ઉધરસ વધારે આવતી હોય, જરા પણ ઢાળ ચડવાથી શ્વાસની મુંઝવણ થઈ આવતી હોય, છાતી એટલી બધી નખળી હોય, કે સ્પર્શ પરીક્ષા કરતાં તે દુખની હોય અગર નાનુક લાગતી હોય ઇત્યાદિ સંજોગોમાં આ દવા ઉપયોગી છે.

સંધિવાના જેવો દુખાવો હાથ પગની અંદર ભેજવાળી હવામાં જવાથી જણાતો હોય, પગ થંડા ને પરસેવાવાળા રહેતા હોય, જાણે ભીનાં મોજાં પહેર્યાં હોય એમ લાગતું હોય, પગની પીંડીઓમાં દર્દ થતું હોય, હાથ પગ બહુ નખળા હોય, અસ્થિ પરિપક્વ રીતે બંધાતાં ન હોય, પગનાં તળીયાં આળાં લાગતાં હોય, અગર તેમાં દાહ થતો હોય, સંધિવાને લીધે છુંટણ સુજી આવતો હોય, અગર શરીરમાં ભુદે ભુદે સ્થળે ગાંઠો થઈ આવતા હોય ઇત્યાદિ હાથપગમાં થતાં દર્દો આ દવાથી મટે છે.

ત્વચ્ચા રોગ વારંવાર થઈ આવતા હોય, જરાક પણ વાગવાથી ફાન થઈ આવતાં હોય, અને જખમ જલદી રૂઝાતા ન હોય, ગાંઠો સુજી આવતી હોય, શીળસ વારંવાર થઈ આવતું હોય, અને થંડી હવામાં તે ફીક થતું હોય, મોઢા ઉપર ને હાથ ઉપર મસા થઈ આવતા હોય, ઇત્યાદિ ત્વચ્ચારોગ આ દવા આપવાથી દૂર થાય છે.

નિદ્રા દર્મ્યાન વિચારો એટલા બધા આવતા હોય કે પુરી ઉંઘ આવતી ન હોય, આંખો ઉધાડતી વખતે ભયંકર દેખાવો દેખાતા હોય, દરેક અવાજથી ડમકી જવાતું હોય, સાંજે વહેલી ઉંઘ આવી જતી હોય, એકને એકજ દુખકારક વિચાર આવવાથી હમેશાં ઉંઘમાંથી ભાગી જવાતું હોય એવા નિદ્રા દોષને આ દવા દૂર છે.

જ્યારે વખતે આખે શરીરે પરસેવો આવતો ન હોય, પરંતુ માત્ર માથા ઉપર કે એવા કોઇ એકાદ સ્થળે પરસેવો આવતો હોય, ઝીણો તાવ શરીરમાં રહેતો હોય, ખમ્ખાંઓને કપાળે એટલો બધો પરસેવો થતો હોય કે ઓસીકા પાસેનાં લુગડાં બીનાં થઇ જતાં હોય. ઇત્યાદિ ચિન્હો આ દવાને યાદ આપનારાં છે.

ઝીઓને આર્તવ વખતે ગર્ભાશયમાં કાપી નાખવાના જેવું દર્દ થતું હોય, આર્તવ બહુ વહેલો આવતો હોય, પુષ્કળ લોહી વહેતું હોય, અને ઘણા દિવસ સુધિ બંધ થતું ન હોય, ફેર આવના હોય, દાંતો દુખાવો થઇ આવતો હોય, પગ થંડા ને પરસેવાવાળા રહેતા હોય, ગર્ભાશય નજીવી હરકતથી પણ સ્થળાંતર થઇ જતું હોય, ઘોળી દુધ જેવી ધ્રાત જતી હોય, આર્તવ પહેલાં, અને આર્તવ પછી બાહ્યવયો ઉપર દાદ થતો હોય, ચળ આવતી હોય, કે પરસેવો થયા કરતો હોય, નાની છાકરીઓને બાહ્યવયો ઉપર ચળ આવતી હોય, યુવાવસ્થામાં સ્ત્રીને વિષયવાસના વધતી હોય, જલદી ગર્ભ ધારણ થતો હોય, સ્તનમાં દુધ બહુ આવતું હોય, પણ તે બાળકને માફક આવતું ન હોય, બ્લડી ટૂલી ગયેલા બાંધાની સ્ત્રીને ધાવણ ઓછું આવતું હોય, અતિ આર્તવના રોગને લીધે ગર્ભ ધારણ થતો ન હોય, કે ગર્ભાશયમાં મસા હોય, ઇત્યાદિ સ્ત્રીઓનાં દર્દો આ દવાથી નાશ પામે છે.

વૃદ્ધિ:—શ્રમ લેવાથી, શરદી લાગવાથી, બેજથી, પાણી અડાડવાથી કે પ્રજિમાને દિવસે વધારે થાય છે.

શાંતિ:—આરામથી, સુડી અને ગરમ હવાથી, તથા દર્દવાળી બાળુએ સુવાથી દર્દ કમી લાગે છે.

સરખાવો:—મેરાયટા કાર્બ, કેલ્કેરીઆ ક્રેસ, બેલાડોના, કેમોમીલા, લાઇકાપોડીઅમ, સાંલોસીઆ, હેપાર સલ્ફ્યુરીસ, લેચિસીસ.

૩૨. કંબોરાગ્રાંથીઃ

ગ્રા. કપૂર. ગ્રં. કપૂર. ગ્રં. કાપૂર. ગ્રં. કેમ્ફર.

(Camphora.)

આ દવામાં કપૂર હોય છે. દેશી દવામાં કપૂર પાચક, ઉત્તેજક અને વૃધ્ય ગણાય છે અને તાવ, ઝાડો, નર્પુમકન, ઉષરસ ઇત્યાદિ દર્દોમાં તે અપાય છે.

અંગ્રેજ દવામાં તેનો અર્ક અને પાણી જ્યાર, ઝાડો ઉષરસ ઇત્યાદિ મટાડવા માટે વપરાય છે. ડૉ. હેન્ડી-માને કૉલેરાના દર્દીઓ જોવા પહેલાં કપૂરનું એર ચટ્ટેલા દર્દીઓના લક્ષણો જોવા ઉપરથી કૉલેરા માટે શરૂઆતમાં કપૂર રામચાણુ દવા છે, એવું ભવિષ્ય બાખ્યું હતું તે ખરું પડ્યું છે. એ હોમિયોપેથિના સિદ્ધાંતનો એક મજબૂત પુરાવો છે.

હોમીઓપેથીમાં આ દવા બહુ કિંમતી ગણાય છે. જ્યારે દર્દીનું શરીર ખરું જેવું થંડું થઇ ગયું હોય, એકાએક શરીરની શક્તિ કમ થઇ ગઇ હોય, નાડી નાની ને નબળી ચાલતી હોય, ટાઢીઆ તાવમાં ટાઢ આવવાની શરૂઆત હોય, ને છીંકો આવવા લાગી હોય, કે કૉલેરા થયો હોય, ત્યારે આ દવા ઘણા સારે ફાયદો કરે છે. નેપલ્સના ડૉ. રૂબીનીનું કેમ્ફર તૈયાર આવે છે, તે વિશેષ વપરાય છે. કપૂરથી કૉલેરાનો કેસ સુધરતો લાગે, ત્યારે શરીરમાં ગરમી આવે છે, અને પેટમાં પણ ગરમી લાગે છે.

જ્યારે દર્દી અંગ ઉપર લુગડું રાખતો નહોય, તોપણ અંગ ઘણું થંડું હોય, કાંઇ શક્તિયા કે કાંઇ બનાવથી દર્દીના મનને ધક્કો લાગી આવ્યો હોય, બ્યાધ સંબંધી દર્દો વિચાર કર્યા કરતો હોય, અને તેટલો વખત તેને દુખાવો કમી લાગતો હોય, થંડો પવન ખમી શકતો નહોય, સ્પર્શ ગમતો નહોય, સખત આંચકી આવતી હોય, ધનુરની માફક અંગ ખેંચાતું હોય, કે ઓરીમાંથી કાંઇ નવા રોગ થયા હોય, ત્યારે આ દવા આપવાની જરૂર છે, જો દર્દી સખત હોય, તો દશ દશ મીનીટે પાંચ પાંચ કે બળ્બે ટીપાં અપાય છે, પ્રથમ વધારે ટીપાં આપીને પછી તે કમે ઓછાં કરતા જવાય છે.

માથું દુખતું હોય, તે સાથે સળેખમ થયું હોય, છીંકો આવતી હોય, નાકમાંથી પાણી વહેતું હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય, સેરીબેલમ (એટલે મગજના પાછલા ભાગ) માં મુકી માયોના જેવું દર્દ થતું હોય, નાક થંડું હોય, અને બહાર સ્પષ્ટ દેખાતું હોય, જીભ પણ થંડી હોય, લમણામાં ને આંખ પાસે ચટકા ભર્યાં જેવું દર્દ થતું હોય, પશ્ચિમાસ્થિ પાસે એટલે માથાના પછવાડેના ભાગમાં નાડીના ધબકારા સાથેજ ધબકારો લાગતો હોય, ઇત્યાદિ માથાનાં દર્દો આ દવાથી મટે છે.

નાક બંધાઈ જતું હોય, છીંક આવતી હોય, હવામાં ફેરફાર થવાથી સળેખમ થઈ આવ્યું હોય, ઈત્યાદિ ચિન્હો આ દવાને સૂચવે છે.

ઘેરો ફિક્કો, ભયંકર ને ચિંતાતુર લાગતો હોય, તથા જરાં વાદળી રંગ પડતી, ને થંડી હોય તેપણુ આ દવાને સૂચવે છે.

પેટમાં દબાણ કરતો દુખાવો લાગતો હોય તે આ દવાથી મટે છે.

દસ્ત દર્દીના કમળમાં રહી શકતો નહોય, તે કાળો ઉતરતો હોય, કૌલેરા થયો હોય, પગની પીડીઓમાં દર્દ થતું હોય, શરીર થંડું પડી ગયું હોય, અશક્તિ બહુ હોય, જીવ ઉદાસ હોય, દર્દી મૂર્છાગત થતો હોય, તેનું જીવન મંદ પડી જતું હોય, જીભ પણ થંડી પડી જતી હોય, એવે સમયે આ દવા આપવાથી આરામ થવા લાગે છે.

પેસાખ કરતી વખતે દાહ થતો હોય, માંત્ર ટીપે ટીપે પીડા થઈને મૂત્ર ઉતરતું હોય, મૂત્રાશયમાં પેસાખ ભરાઈ રહ્યો હોય, પરંતુ ઉતરતો નહોય એવે સમયે આ દવા આપવાથી પેસાખ સારી રીતે ફૂટે છે.

શ્વાસ ચઢતો હોય, રક્તાશયની જગ્યાએ દર્દ લાગતું હોય, શ્વાસ બહુ ઘુંટાતો હોય, ખાલી સખત ઉધરસ આવતી હોય, છાતીમાં ધમકારો થઈ આવતો હોય, શ્વાસ થંડો હોય, કે શ્વાસોચ્છ્વાસ થોડી વારથી સ્થંભી ગયો હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી ઠીક થાય છે.

ઉંઘ આવતી નહોય, હાથ પગ થંડા રહેતા હોય, બેચેની તથા ચિંતા રહેતી હોય, ત્યારે આ દવાથી અંગ ગરમ થાય છે, ને ઉંઘ આવી જાય છે.

આઘાત મન ઉપર બહુ લાગ્યો હોય, તેનું કારણ એકાએક થયેલો અકસ્માત, શસ્ત્રોપચાર કે માણસ માચાર હોય, અને શરીર થંડું પડવા લાગતું હોય, તો આ દવા આપવાથી ઠીક થાય છે.

જવરમાં નાડી નાની, નળી ને ધીમી હોય, આખું શરીર થંડું પડી ગયું હોય, થંડા પરસેવો આવવા લાગ્યો હોય, પેટમાં કે છાતીમાં ક્યાંઈ વરમની શરૂઆત હોય, ને તેને લીધે ટાઢ વાતી હોય, ને જીભ થંડી હોય, એવા એવા સંન્વેગોમાં આ દવાની જરૂર છે.

પ્રધાન લક્ષણ:—ઘેરો થંડો થઈ ગયો હોય, હોઠ કાળો થઈ ગયા હોય, નાડી છેક મંદ પડી ગઈ હોય, અને રક્તાશય ચાલતું બંધ પડવાથી થોડી-વારમાં દર્દી મરી જશે એમ લાગતું હોય, ત્યારે પણ આ દવા અક્સીર નીવડે છે.

સરખાવો:—આસેનિકમ, વિરેટ્રમ.

૩૩. કંનાબીસ સેટાઇવા^૧ × ચી^{૩૦}, cm.

ગુજ. એક જાતની ભાંગ.

(Cannabis Sativa).

આ દવા ખાસ કરીને મૂત્રમાર્ગના વ્યાધિ મટાડવા માટે અપાય છે, તેમાં એક જાતની ભાંગ હોય છે, મૂત્રમાર્ગ બહારથી સ્પર્શ કે દબાણ ખમી શકે નહિ, એ આ દવાનું પ્રધાન લક્ષણ છે.

મૂત્રમાર્ગમાં વરમ થયો હોય, દાહ લાગતો હોય, કે તે જગ્યાએ જાણે કીડીઓ ચઢકા ભરતી હોય એવું દર્દ થતું હોય, વારંવાર પેસાખની હાજત થતી હોય, પ્રમેહના દર્દને લીધે મૂત્રાશયમાં વરમ થયો હોય, અને પેસાખમાં લોહી પડતું હોય, પ્રમેહ થયો હોય અને ઘંટિનો આગળનો ભાગ સુજી આવ્યો હોય, પેસાખ બંધ થઈ ગયો હોય, અગર પેસાખ થોડા થોડા કે ટીપે ટીપે પડતો હોય, ત્યારે આ દવાથી ઠીક થાય છે.

દમ-શ્વાસ એવો ચડી આવતો હોય, કે તે વખતે સુષ્ક શકાતું ન હોય, છાતી ઉપર કાંઈ ભાર હોય, એવી બીસ લાગવાથી શ્વાસ મુંઝતો હોય, અથવા રક્તાશય ઉપર પાણી પડતું હોય એવી લાગણી થતી હોય તે પણ આ દવાથી મટે છે.

માથું દુખવા આવ્યું હોય, માથા ઉપર કાંઈ બોળે મુક્યો હોય, એમ લાગતું હોય, અથવા માથા ઉપર પાણીનાં ટીપાં પડતાં હોય એમ જણાતું હોય, એ લક્ષણો પણ આ દવાને સૂચવે છે.

રક્તાશયના બાહ્યપડમાં વરમ થયો હોય, અને રક્તાશયમાંથી ટીપાં પડતાં હોય એવું લાગતું હોય, ત્યારે પણ આ દવાથી ઠીક થાય છે.

સરખાવો:—મકર્ધૂરીઅસ કારોઝીવસ, મકર્ધૂરીઅસ સોલ્યુબીલીસ, સલ્દર, કેપ્સીકમ, કાલી આયોડાઇડ, સેપીઆ, કેન્થારીસ, કોપેવા, ટેરીબીન્થીના, યુરેરીઆ.

આ દવાને મળતી કેન્નેબીસ ઇન્ડીકા નામની બીજ દવા આવે છે. તે આપણા દેશમાં થતી ભાંગ-માંથી બનાવાય છે. માથાનો દુખાવો, નિદ્રાનાશ, કંપનાશક્તિની અતિશય અને દુષિત સંચળતા, ખોટા દેખાવ, સ્પર્શેન્દ્રિની અતિ સંચળતા અને કામળતા, વાંચતી વખતે અક્ષરોનો ગોટાળો થતો હોય, પોતાને શું કહેવું છે, અગર શું બોલવું છે, તે યાદ આવતું ન હોય, દર્દી પોતાની જે વાત શરૂ કરે, તે પુરી કરી શકતો ન હોય, ઇત્યાદિ ચિન્હોમાં કેન્નેબીસ ઇન્ડીકા સાંઝે કામ કરે છે.

૩૪. કેન્થારીસ; ખસીરર ફલાઈ ૩×થી ૩૦.

(Cantharis)

આ દવા ફેડલા ઉપાડવા માટે વપરાતી માંખી-ઓમાંથી બનાવાય છે, અને જેવો દાહ તથા વરમ તે માંખીનો દંશ ઉત્પન્ન કરે છે, તેવો દાહ તથા વરમ મરાડવા માટે અપાય છે. હોમીઓપેથીનો સિદ્ધાંત મજબૂત રીતે પુરવાર કરનાર આ એક ઘણી ખાત્રીલાયક દવા છે.

રતવા તથા અન્નમાર્ગ, અને મૂત્ર માર્ગના વ્યાધિઓ જેમાં દાહ સાથે દુખાવો હોય છે, તેને માટે આ દવા ઉપયોગી છે.

મૂત્રાશયનો સખત વરમ થઈ આવ્યો હોય, અને પેસાળ કરતી વખતે કોઈ કાપી નાખતું હોય એવી અનિશય વેદના થતી હોય, વારંવાર પેસા-અની હાજત થતી હોય, પેસાળમાં લોહી પડતું હોય, પેસાળ બહુજ થોડા ઉતરતો હોય, તાવ આવ્યો હોય તે સાથે મૂત્રાશયનો વરમ થયો હોય, અને મૂત્રાશયની ગ્રીવા આગળ ઘસું સખત દર્દ થતું હોય, ગુરદાનો તીક્ષ્ણવરમ થયો હોય, અને દાહ વગેરે મળતાં ચિન્હો હોય, પેસાળ ટીપે ટીપે ઉતરતો હોય, ને તે વખતે કમ્મરમાં દુખાવો થતો હોય શરીર લેવાઈ ગયું હોય, અતિશય તૃષ્ણા લાગતી હોય, હોડ, મોટું ને ગળું બળતાં હોય, હેડકી આવતી હોય, તે પાછી અન્નાશય તરફ જતી લાગતી હોય, ઇત્યાદિ આ દવાથી મટે છે.

પ્રમેહ જેવા દર્દની અસરથી વીર્યપાત થઈ જતો હોય, સાથળમાં દુખાવો રહેતો હોય, કે પેદામાં દુખાવો જણાતો હોય, ત્યારે તે પણ આ દવાથી દૂર થઈ જાય છે.

ત્યથા ઉપર દાહ ને બળતરા સાથે ફેડલા થઈ આવ્યા હોય, ફેડલાવાળો રતવા ઉપડી આવ્યો હોય, ભાદવાળો કે સડવાળો ચાંદા પડ્યાં હોય, ખરજવામાં બળતર થતી હોય, જળપીટિકા થઈ આવી હોય, ઇત્યાદિ દર્દોમાં આ દવા સારો ગુણુ કરે છે.

હિસ્ટીરીઆનું દર્દ થયું હોય, તે સાથે ગળાના વ્યાધિઓ થઈ આવતા હોય, પેસાળ થોડા ઘણો બંધ રહેતો હોય, પરંતુ હિસ્ટીરીઆ થઈ ગયા પછી થોડાક કલાકે પુષ્કળ પાણી જેવો પેસાળ ઉતરતો હોય, અથવા રાત્રે પગનાં તળીઆં બળતાં હોય અને તે સાથે પાણી જેવો પેસાળ ઘણો ઉતરતો હોય ત્યારે પણ આ દવાથી આરામ થાય છે.

સ્ત્રીઓને ગુણુ બાહ્યાવયવોની આસપાસ વરમ હોય, તેની અસર ગુણુ બાહ્યાવયવો ઉપર થઈ હોય, યોનિની અંદર પણ દાહ થતો હોય, ને કમળ સુજી આવ્યું હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી દાહ, અળ, બળતર વગેરે મંદ થવાં લાગે છે.

બહારથી આ દવાનાં મધર ટીંકચરના દવા બાર ટીપાં નવટાંક પાણીમાં મેળવીને લગાડવાથી દાહવાને લીધે થતો ફેડલો ઉપડતો બંધ થઈ જાય છે. તાવ અને કેટલાક લાંબા વ્યાધિઓથી ન્યારે માથાના વાળ ઉતરી જાય, ત્યારે આ દવાનું પોમાડ (Cantharidine pomade લેવાડવાનો મલમ) આવે છે, તે લગાડવાથી વાળ પાછા સારી રીતિએ આવી જાય છે.

સરખાવો:—એપિસ, આર્સેનિકમ આલ્બમ, ફ્રેસ્કીકમ.

૩૫. કેપ્સીકમ ૧,×૬, ૨૦૦ ગુજ. મરચાં.

(Capsicum).

મરચાં આપણાં દેશમાં થોડાક વર્ષથીજ દાખલ થયાં જણાય છે, કેમકે અસલનાં સંસ્કૃત પુસ્તકોમાં તેનું નામ કોઈ સ્થળે જણાતું નથી, આર્ય વૈદ્યકના મૂળ ગ્રંથોમાં પણ તેનું વર્ણન નથી. મરિચ નામની સંસા કાળાં મરિ કે તીખાંને આપેલ છે; મરચાંને નહિ. હોમીઓપેથીમાં મરચાંની દવા બનાવાય છે; તે ઘણા દર્દમાં ઉપયોગી થઈ પડે છે.

અન્નમાર્ગના સ્લેજમ પડના વરમ, ઘાટીઓ તાવ, અને લીધે કાળથી ચાલતી પડે થવાની

ક્રિયા મગ્નડવા માટે આ દવા વપરાય છે. મરચાં કે તીખાં ખાવાથી જેવો દાહ શ્લેષ્મ પડમાં થાય, તેવો દાહ આ દવાને સુચવે છે.

જે દર્દીઓનાં શરીર ચરબીથી ઘણા કુલી ગયાં હોય, પણ શરીરની ઉપયોગી શક્તિઓ મંદ પડી ગઈ હોય, તેમને માટે આ દવા ઘણી સારી છે.

અન્નમાર્ગના શ્લેષ્મ પડ ઉપર જાણે મરચાંની ભુકી લજરાવી હોય, એવી રીતે ચટપટી ને બળતર થતી હોય, મોઢું ને ગળું અતિશય આવી ગયું હોય ને તેમાં દાહ થતો હોય, કે ડીપ્થેરીઆનો રોગ થયો હોય, એ સમયે આ દવા આપવાથી વરમ અને દાહ ઓછા થાય છે. ગરમ પાણીમાં આ દવા નાખીને તેના કાંગળા કરવાથી પણ મોઢું આવી ગયેલું મટે છે.

શ્લેષ્મ પડ મંદ પડી જવાથી અજીર્ણ થયું હોય, પેટમાં બહુ વાયુ થયો હોય, તે સાથે પેટમાં બળતર જણાતી હોય, અન્નાશય થંડો થઈ ગયો હોય, ઝાડો થયો હોય, તેમાં શ્લેષ્મ પડતો હોય, ને ઝાડો ઉતરતી વખતે ગુદામાં દાહ અને દર્દ થતું હોય, એવી જાતના અન્નમાર્ગના વ્યાધિઓ આ દવાથી મટે છે.

ઠાઠોઓ તાવ આવતો હોય, ઠાઠ પ્રથમ વાંસામાં આવતી હોય, અને પછી આખા અંગમાં ફેલાતી હોય, ઠાઠ બહુ સખત આવતી હોય, અગર લાંબા વખત સુધી રહેતી હોય, સજેષ્મ થઈ આવ્યું હોય, તે સાથે તાવ આવ્યો હોય, તાવમાં ક્ષીણતા બહુ થઈ ગઈ હોય, લાલ તાવ આવ્યો હોય ત્યારે ગળું આવી ગયું હોય, અથવા સાધારણ તાવમાં પાચન શક્તિ બહુ મંદ પડી ગઈ હોય, યકૃત કામ કરતું ન હોય, ને સુસ્તી બહુ હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી ફિક થાય છે.

ઉધરસ આવતી વખતે શરીરના બીજા કોઈ ભાગમાં દુખાવો લાગતો હોય, ઉધરસ એવી સખત આવતી હોય કે દર્દી ઉધરસ વખતે માથું પકડી સખતો હોય, ખેડાં ખેડાં ઉધરસ ખાવાથી માથામાં તેનો ધક્કો ખમી શકતો નહોય, ત્યારે આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

મૂત્રમાર્ગમાં દાહ થતો હોય અને વારંવાર પેસા-બ કરવો પડતો હોય તો તે પણ આથી મટી જાય છે.

વીર્યપાત જે આંતરડાના શ્લેષ્મપડના વરમની અમર થી થતો હોય, તે પણ આ દવાથી બંધ પડી જાય છે.

દારૂજન્ય ભ્રમ (delirium tremens) માં આ દવા આપવાથી મગજ શાંત થાય છે, ને દર્દીને ઉંઘ આવી જાય છે. લકવાના દર્દીમાં પણ કેટલીકવાર આ દવા ગુણકારી નીવડે છે.

કાનના પછવાડેના દાડકામાં દુખાવો, અને સોજો થયા પછી પર થવાના ચસકા આવતા હોય તો આ દવાથી મટે છે.

સરખાવો:—આસેનિકમ, ફેરમેકસ.

૩૬. કાર્બો વેજેટબીલીસ ૬, ૩૦, ૨૦૦.

(Carbo Vegetabilis).

અજીર્ણ થયું હોય, રક્તસ્રાવની આદત હોય, જીવનની ચંચળતા છેક ઘટી ગઈ હોય, અને અતિશય ક્ષીણતા લાગતી હોય, વાયુનું જોર હોય, સ્વરભેદ થયો હોય કે શરીર થંડું પડી ગયું હોય, ઈત્યાદિ ઉપર આ દવા મુખ્યત્વે કરીને વપરાય છે. મળમૂત્ર તથા વાયુઓ જે જે શરીરમાંથી નીકળતા હોય, તે તે બહુ દૂર્ગંધવાળા હોય, હાથપગ થંડા હોય, અને તંતુઓનો પ્રાણવાયુ સાથે પુરતો સંયોગ થતો ન હોય (imperfect oxidation), ત્યારે પણ આ દવાની જરૂર પડે છે.

લાંબા વખતથી સાદા બેસી ગયો હોય, અને સાંજની વખતે તથા ચોમાસાની ઋતુમાં તે વધારે ખરાબ થતો હોય, નખળા અને વૃદ્ધ માણસોને ઘણા વખતથી જૂની ખાંસી હોય, ફેફસામાં લોહી ખરાબ ફરતું ન હોય, કફ ઘણો જામતો હોય (તે ઘણીવાર ગંધાતો હોય), પણ દર્દી તેને બહાર કાઢી શકતો ન હોય, કે ફેફસામાં સડો થશે એમ ભય હોય, દર્દી કોઈ તીવ્ર રોગથી ઘણો અશક્ત થઈ ગયો હોય, તેનો શ્વાસ થંડો લાગતો હોય, અને પચનને માટે ફાંફાં મારતો હોય, ઈત્યાદિ માટે આ દવા બહુ ઉપયોગી છે.

સહેજ વાતમાં પેઢામાંથી લોહી નીકળતું હોય, શ્વાસ ગંધાતો હોય, પેટમાં વાયુ અને ખટાસ જણાતાં હોય, પેટ મોઢું થઈ ગયું હોય, જાતીમાં ધબકારો થતો હોય, ઝાડો કમજ રહેતો હોય, અગર

ગંધાતો ઝાંઝા થઇ આવતો હોય, દર્દના હાથપગ બહુ થંડા રહેતા હોય, અને અતિશય ક્ષીણતા (exhaustion) આવી જતી હોય, ત્યારે આ દવા આપવી નોંધએ.

જે બાળકોના શરીરનું ચેતન ઘટી ગયું હોય, કે કંઠમાળની પ્રકૃતિ જણાતી હોય, અથવા જેઓને પારદંતી દવા હદ ઉપરાંત આપવામાં આવી હોય છે, તેઓને ઉપર બતાવેલા વ્યાધિઓમાં આ દવા બહુ અનુકૂળ થઇ પડે છે.

ત્વચા ઉપર ગંધાના ચાંદા પડ્યા હોય, લાંબા વખતથી કાંઇ ત્વચારોગ થયો હોય, તેમાં ચળ આવતી હોય, દાહ થતો હોય કે જલદી લોહી પડતું હોય, ત્વચા લોહી વિનાની છેક ફિક્કી થઈ ગઈ હોય, બહુ દિવસથી જલપીટિકા થઇ હોય, તેમટલી ન હોય, દાઝવામાંથી દુષ્ટ ચાંદાં પડ્યાં હોય, તેમાંથી ગંધાતી રસી નીકળ્યા કરતી હોય, ઇત્યાદિ સમયે આ દવા ખાવા તેમજ બહારથી લગાડવા અપાય છે.

વેજીટેબલ ચાર્કોલ (વનસ્પતિના કોલસાની ભૂમી) બહારથી ઝંઘોળથીમાં વપરાય છે, તેજ આ દવા છે. ઝંઘોળથીનો વેજીટેબલ ચાર્કોલ એ એક જાતનો કાયલો છે. તે જૂનાં ચાંદાં ઉપર બહારથી લભરાવવાથી ગંધાતી રસી બંધ થાય છે, કાંઈએ સોમલ ખાધો હોય, તે તરત સાધારણ વેજીટેબલ ચાર્કોલ ખાવા આપવો: ને ઉપર દુધ પાવું એટલે સોમલનું ઝેર ઓછું ચઢશે. જીલ ઉપર બહુ જડો સફેદ થર જામ્યો હોય, ત્યારે તે વેજીટેબલ ચાર્કોલ આપ્યો હોય, તે તે જારી દૂર થાય છે. શ્લેષ્મપડ સાફ થાય છે, ને પેટનો વાયુ કમી થઇ અજીર્ણ દૂર થાય છે.

પ્રધાનલક્ષણ:—તદન અશક્ત થઇ ગયેલો દર્દી બિચારો પંખો નાંખો પંખો નાંખો એમ કહે છે, અને તેની ત્વચા લોહી વિનાની છેક શીકરી લાગે છે.

વૃદ્ધિ:—ચરબીવાળા ખોરાક, ઘી, દુધ, તેલ, કારી મસાદિ પ્રતિકુળ થાય છે, એવા દર્દી માટે આ ઉપયોગી છે.

શાંતિ:—પંખો નાખવાથી, અને પુષ્કળ દવા આપવાથી દર્દીને ચેત પડે છે.

સરખાવો:—કાર્બીકમ, આર્સેનિકમ, ચાઇના, કાર્બીક આસીડ, ટાર્ટર-ઇમેટીક, વિરેટ્રમ આલ્બમ, કાર્બોલિક આસીડ, લાઇકાપોડીઅમ.

૩૭. કાર્બોલિક આસીડ ૩૪x

(Carbolic acid).

જખમ ધોવાના કામમાં જંતુનાશક તરીકે વપરાતા કાર્બોલિક આસીડમાંથી આ દવા બનાવાય છે.

ડીપ્થેરીઆ, ગર્ભાશયનાં ક્ષત ત્વચા ઉપરના શેદા, અતિશય સુસ્તી ને અશક્તિ, અને અમુક જાતની ઉલટી એ દર્દો ઉપર આ દવા ગુણકારી છે.

ધણી સુસ્તી થઇ આવી હોય, દર્દીને મુઠ્ઠી થઇ ગઇ હોય, રક્તાશય બંધ પડી જાય એવું લાગતું હોય, જીવનની સઘળી ચંચળતા એકદમ ઓછી થઇ ગઇ હોય, એવે સમયે આ દવાની જરૂર છે.

ડીપ્થેરીઆની અસર નાકને તથા મોઢાને થઇ હોય, મોઢામાં ચાંદા પડ્યાં હોય, નાકમાંથી ગંધાતો શ્લેષ્મ નીકળતો હોય, ઉધરસ આવતી હોય, શ્વાસ અતિશય ગંધાતો હોય, કાંઇ પણ પ્રવાહી પીવાથી ગળામાં ગડગડાટ થતો હોય જમતી વખતે મોળ આવ્યા કરતી હોય, અન્નાશયનું અર્બુદ થયું હોય, ગુરદાનો વરમ હોય, દારૂડીઆ લોકોને અથવા સગર્ભા સ્ત્રીને દરરોજ ઉલટી થતી હોય, દરીઆની મુસાફરી વખતે ઉલટી થતી હોય, ઝાડો થયો હોય, અને તેમાં ગંધાતો કાળો મળ પડતો હોય અથવા ઝાડો કપળ રહેતો હોય, અને શ્વાસોશ્વાસ ગંધાતો હોય, તે આ દવા આપવાથી ફીક થાય છે.

કાંઇ ત્વચાનો વ્યાધિ ઝુટી નીકળ્યો હોય, તે ઉપર જે લીંગડાં વળનાં હોય, તેમાં લોહી રહેતું હોય અને દુર્ગંધવાળી રસી નીકળતી હોય, તે આ દવા આપવાથી તે ત્વચા રોગ મટી જશે.

સ્ત્રીઓને કમળમાં ક્ષત પડ્યાં હોય, તેમાંથી ગંધાતી ને દાહક ધાત જતી હોય, તે મટાડવા માટે આ દવા સારી છે.

સરખાવો:—આર્સેનિકમ આલ્બમ, ફીઓસોટ.

૩૮. કોનોફિલ્લમ ૧, ૧x, ૩x, ૩૦, ૨૦૦.

(Caulophyllum).

જલ્દુ કોહાશના સાધારણ નામથી ઓળખાતી વનસ્પતિમાંથી આ દવા બનાવાય છે. તેમાં કોનોફિલીન અને લીઝોનનીન એવાં બે સત્વો હોય છે.

આ દવા સ્ત્રીઓને આત્મવિકાર, પ્રદર, હિસ્ટીરીઆ, ને સંધિવા જેવા દરદા મટાડવા માટે અપાય છે. ગર્ભધાન, પ્રસૂતિ અને બાળકને ઉછરવું એ ત્રણે સમયમાં આ દવા ઉપયોગી થાય છે.

સ્ત્રીને પ્રસૂતિ સમયે વેણુ જોડાએ તેવી આવતી ન હોય, અને અંગમાં જરા ટાઢના ઉકરાટા આવીને વેણુ બંધ પડી જતી હોય; પ્રસવનો ચોખ્ખો સમય પ્રાપ્ત થયા પહેલાં એક બે અઢવાડીઆ અગાઉ ખોટી વેણુ આવતી હોય, પ્રસવ વખતે કમળ સખત બીડાએહું રહેતું હોય, પીડા અસહ્ય હોય, અને અંદર સોય ધોમ્યા જેવું દર્દ લાગતું હોય, અયોગ્ય કાળે અગર અનિયમિત રીતે વેણુ આવતી હોય, ગર્ભપાત થાય એવી દહેશત લાગતી હોય, પ્રસવ પહેલાં અગર પછી રક્તસ્રાવ થવા લાગ્યો હોય, ગર્ભાશયનું અધઃપતન કે પશ્ચાત્ નમન થયું હોય, તે સાથે પીડિતાર્તવ કે ઘણું પ્રદર હોય, અને તેથી નબળાઇ આવતી હોય, પીડિતાર્તવ દમ્યાન સ્ત્રીને હિસ્ટીરીઆ થતું હોય, અને આખે શરીરે દુખાવો ફર્યા કરતો હોય, મોટી ઉધરસ થઇ હોય તે વખતે ઉલટી બહુ થતી હોય, અને નાકમાંથી લોહી પડતું હોય, હાથે અને પગે સંધિવા થયો હોય, અને તે માત્ર આંગળીઓ જેવા નાના અવયવોમાંજ ફરતો હોય ઇત્યાદિ લક્ષણો માટે આ દવા અપાય છે.

એવોપેથીમાં જેમ અર્ગટ વપરાય છે, તેમ હોમીઓપેથીમાં ગર્ભાશયને ચોખ્ખો રીતે ઉશ્કેરવા માટે કાલોફાઇલમ વપરાય છે. પ્રસવ પહેલાં આ દવા અને સીમીસીફ્યુજ વારાફરતી થોડાક દિવસ લેવાથી પ્રસૂતિ સરલતાથી થાય છે.

રોનેદર્શન બંધ થઇ ગયું હોય, અને પેડુમાં ચુંક આવતી હોય, ત્યારે પણ આ દવા ઉપયોગી થઇ પડે છે.

સરખાવો:—પલ્સેડીલા, કેમેમિલા, સીમીસીફ્યુજ, લીલીઅમ.

૩૯. કોસ્ટીકમ ૬, ૩૦, ૨૦૦

(Causticum)

સાધારણ રીતે બહારથી મસા, ચાંદા વગેરેને આળવા માટે ક્યારટીક લગાડવામાં આવે છે, પણ હોમીઓપેથીમાં જે ક્યારટીક વપરાય છે, તે બુદ્ધિ

બળતું હોય છે, સીદર નાઇટ્રેટ સાથે તેને સંબંધ નથી, અને તે ખાવાને માટે આખી શકાય એવા મંદ ગુણવાળું હોય છે. બાઈસલ્ફેટ ઑફ પોટાશની અમુક મેળવણીમાંથી આ દવા બનાવાય છે.

સજોખમ ને ઉધરસ સાથે સ્વરભેદ, સંધિવા, ગળાના ભાગનો કીમી કીમી વધતો પક્ષાઘાત, કોરીઆ, મૂત્રસ્રાવ, પેસાબમાં ક્ષારની વૃદ્ધિ અર્શ એ દર્દો ઉપર આ દવા સારી અસર કરે છે.

આ એક એન્ડોસોરીક દવા છે, એટલે સોરાની બળતનાં દર્દો મટાડવા માટે તે ઉપયોગી થઇ પડે છે.

જો રહેરાની ડાબી બાજુએ દુઃખાવો થઇ આવતો હોય, તે થંડા પદાર્થો લગાડવાથી ઓછો થતો હોય, વારંવાર પેસાબની હાજત થતી હોય, પેસાબ ફિક્કો ઉતરતો હોય, અને તે સાથે શરીરના સ્નાયુ કે સ્નાયુબંધનમાં દુખાવો થતો હોય, દૃષ્ટિ એ બળી જેવું અથવા જીવડાં ઉડતાં હોય એવું દેખાતું હોય, રાતે વાઇ આવતી હોય, લોહા મોટર એટેક્શનું દરદ વધતું જતું હોય, શરદી લાગવાથી, બહુ બોલવાથી કે ગાવાથી સાદ બેસી ગયો હોય, સવારે સાદ વધારે ખરાબ રહેતો હોય રાતે સુતા પછી ઉધરસ બહુ આવતી હોય, ગળું આળું થયું જણાતું હોય ને થંડુ પાણી પીવાથી ઉધરસ નરમ પડતી હોય, છીંક કે ઉધરસ સાથે પેસાબ થોડોએક આપોઆપ છૂટી જતો હોય, દસ્તની કબજીઅત રહેતી હોય, ઝાડા કઠણ અને ચળકતો ઉતરતો હોય, કૃમિ વિના માત્ર ગરમીથી ગુદાના ભાગ ઉપર ચળ આવતી હોય, અર્શ થયા હોય, તે ચાલતી વખતે દુખતા હોય, ને દાબવાથી કે થંડા પદાર્થો લગાડવાથી દુખાવો કમી લાગતો હોય, કે મસા અગર ભગંદર થયું હોય એવે સમયે આ દવા આપવાથી ઠીક થાય છે.

બાળકોને તથા વૃદ્ધ આદમીઓને રાતમાં જુગડામાં પેસાબ થઇ જતો હોય, કાઇ સખત માંદગીમાંથી ઉડ્યા પછી પેસાબ વધારે ઉતરતો હોય, પરસેવો ખાટો આવ્યા કરતો હોય, જીવ ઉદાસ રહેતો હોય, ઇત્યાદિ ચિન્હો હોય, અથવા હિસ્ટીરીઆવાળા દરદીને વારંવાર પેસાબની હાજત થતી હોય નો આ દવા આપવાથી આરામ થાય છે.

વૃદ્ધિ અને શાંતિ:—ચોક્ખી અને સુંદર હવામાં તખીઅત વધારે બગડે છે, પણ બેજવાળી હવાથી

ઠીક રહે છે. રસટોક્ષ અને ડહ્કમેરાથી આ બાબતો-માં આ દવા વિરહ લક્ષણવાળી છે.

ખાસ ઉપયોગ:—કોસ્ટીકમ, રસ ટોક્ષ, અને સલ્ફર એ ત્રણેના ઉપયોગથી દીર્ઘ સંધિવા મટાડી શકાય છે. જેઓને કંઈ ગમતું ન હોય તથા દરેક વસ્તુ અને બનાવમાંથી દુઃખમય પરિણામ આવશે એવી ખોટી કલ્પના કરતા હોય તેમને આ દવાની વિશેષ જરૂર પડે છે.

સરખાવો:—જેક્સીમીઅમ, સ્પન્જઆ.

૪૦. કેમોમીલા મેટ્રિકેરીઆ, ૧૫, ૩૦, ૨૦૦

(Chamomilla Matricaria)

કેમોમાઇલ નામની વનસ્પતિમાંથી આ દવા બનાવાય છે.

મનજાતનાં બીજાં થયે હોય, દર્દીમાં ધ્રૈય ન હોય, ક્રોધ કે ચિંતાથી સ્વભાવ બહુ ચીડીયો થયો હોય, યકૃત ઉપર મનોવિકારની માઠી અસર થઈ હોય, શરીરમાં બુદ્ધ બુદ્ધ સ્થળે દુખાવો લાગતો હોય, તે સહુન થઈ શકતો નહોય, તે રાતે વધતો હોય, અને દુખાવો મટ્યા પછી તે સ્થળની ચામડી બહુર મારી જતી હોય, ચાહ, કાફી કે કોઈ નિદ્રાપ્રદ ઔષધનું સેવન બહુ કરવાથી સ્વભાવ ચીડીયો થઈ ગયો હોય, ક્રોધથી અગર ચીડાઈ જવાથી તાવ આવ્યો હોય, ઇત્યાદિ દર્દો ઉપર આ દવા ખાસ કરીને અપાય છે. બાળકોને ચૂંક આવતી હોય, બહુ રીસાતાં હોય ને રડતાં હોય, ત્યારે આ દવા ઉપયોગી છે.

બહારના બનાવો અને પ્રસંગોત્પાત થતી વાત-ચિતો ઉપરથી મગજને અસાધારણ અસર થઈ આવતી હોય, તેથી તાવ, ઉલટી, ઝાડો, કે માથાનો દુખાવો થતો હોય, દવાના સાધારણ ફેરફારથી પણ દુખાવો (neuralgia) અથવા કાંઈ દર્દ ઉપડી આવતું હોય ઉંઘ આવતી ન હોય, શરીર ગરમ થઈ આવતું હોય, જાતીમાં થડકારો થઈ આવતો હોય, પિત્તનું વેર વધી જતું હોય, એવા ચિન્હો હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી ઠીક થાય છે. જે દર્દી હડીલો, રીસાળ, થોડી સહનશક્તિવાળો, બેડોળ ચ્હેરાવાળો અને કજીઆખોર હોય તેને (વિશેષ કરીને સ્ત્રી અગર

બાળકને) આ દવા વધારે અનુકૂળ છે.

પિત્તના પ્રકોપથી માથું દુખવા આવ્યું હોય માથાનો દુખાવો એટલો બધો સખત હોય, કે દર્દી ગાંઠા જેવો થઈ જતો હોય, માથામાં શળ આવ્યા જેવું કે દાહ થતો હોય, એવું દર્દ હોય, મનજાતનાં દોષથી માત્ર મસ્તકની એકજ બાજુ દુખતી હોય, અંદર થડકારો લાગતો હોય, એકદમ માથું ગરમ થઈ આવતું હોય, સ્વભાવ ચીડીયો થઈ જતો હોય, ચ્હેરા ઉપર હરકાઈ ભાગમાં દુખાવો થતો હોય, કે કાનમાં દુખાવો થતો હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી દુખાવો નરમ પડે છે.

એકદમ ઉધરસ ચડી આવતી હોય, જાતી અક-ઝાઝ ગઈ હોય એમ લાગતું હોય, છોકરાંઓને શરદી થી સંગ્રામ થતું હોય, પોચા સ્વભાવની સ્ત્રી કે બાળકોનો સાદ બેસી ગયો હોય, અને ઉધરસ આવતી હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી ઠીક થાય છે.

દાહ દુખવા આવી હોય ને તે વખતે અજીર્ણ હોય, જમ્યા પછી દાંતનો દુખાવો વધતો હોય, ગરમ પ્રવાહી પદાર્થથી દરદ વધતું હોય, પેદાનો ભાગ સુજી આવ્યો હોય, અને જાણે જ્ઞાનતંતુનો ભાગ કોઈ ખોતરતું હોય એવું દર્દ થતું હોય, જીભ ઉપર પીળાસ પડતી સંકેદ જારીના થર નમ્યો હોય, અને કોર લાલ હોય, અજીર્ણ હોય, હાજરી ઉપર ભાર લાગતો હોય, એકાએક અંદર સોયના ગોદા જેવું દરદ થતું હોય, ચ્હેરા બેસી ગયેલો હોય, પેટમાં ખટાસ લાગતી હોય, ઝાડો, લીલો ઉતરતો હોય, પિત્તની ઉલટી થતી હોય, ચૂંક આવતી હોય, અને આંતરડાં બહુ દુખતાં હોય, ક્રોધને લીધે યકૃતનો કાંઈ વ્યાધિ થઈ આવ્યો હોય, ઇત્યાદિ સમયે આ દવા આપવાથી ફાયદો થાય છે.

બાળકોને પેટમાં ચૂંક આવતી હોય, દાંત આવતી વખતે ઝાડો, અજીર્ણ વગેરે ઉપાધિ થતી હોય, સ્વભાવ ચીડીયો હોય, માથું ગરમ થઈ આવતું હોય, તથા બહુ લાગતી હોય, બેચેની રહેતી હોય, ઉંઘ આવતી નહોય, દાંત આવતી વખતે કાંઈ ત્વચારોગ કુટી નીકળ્યો હોય, તે સાથે ઝાંઝા વાર-વાર થઈ આવતો હોય, એવા એવા દરદો મટાડવા માટે આ દવા ઉપયોગી થઈ પડે છે.

ત્વચા ઉપર ચાંદાં પડ્યાં હોય, તેમાં દાહ થતો હોય, અને જરાપણ સ્પર્શ ખમી શકતો ન હોય,

ને સાથે સાથે પિત્તનો પ્રકાપ હોય, ત્યારે આ દવા પીવા તેમજ બહારથી લગાડવા અપાય છે. જાડી ત્વચા હોવાથી જ્યારે તેના વાટા પડે છે, ત્યારે તેના બે વાટાની વચ્ચે ત્વચા ફેટલીકવાર લાલ થઈ આવે છે. ને તેમાંથી પાણી જેની રસી ઝમે છે, તેવા દરદમાં આ દવા બહારથી લગાડવાથી ત્વચા સારી થઈ જાય છે.

બહારથી આ દવાના મધરટીકચરનાં પાંચ ટીપાં બે આઉંસ પાણીમાં નાખીને ત્વચા ઉપર લગાડાય છે. એ સિવાય વળી દાઢ દુખતી હોય. ત્યારે કેમોમીલાનું ઇથીરીઅલ ઓઇલ તૈયાર આવે છે, તેનાં થોડાંક ટીપાં ૩ કે ૪ પડા ઉપર નાખીને તેને કાનમાં ઓસવાથી દાઢનો દુખાવો નરમ પડે છે.

સ્ત્રીઓને કાળો અતિ આર્તવ હોય, વેણુના જેવું દરદ થતું હોય, વારંવાર પેસાબની હાજત થતી હોય, સ્ત્રીનો સ્વભાવ પોચો હોય, પગની શિરાઓમાં દરદ થતું હોય, ગર્ભાધાનના પાછલા મહિનામાં સગર્ભા સ્ત્રીઓના પગમાં દુખાવા સાથે તાણુ જણાતું હોય, ખોટી વેણુ જેવું પેકુમાં દરદ (false labor pains) લાગતું હોય, અને તેથી સ્ત્રી ખૂબ પાડી ઉઠતી હોય, ક્રોધાદિ મનોવિકારને લીધે ગર્ભાશયમાં કાંઈ યગાડ થયો હોય, સ્ત્રીઓના સ્તનની દીંટડીઓનો વરમ થયો હોય, ઇત્યાદિ સ્ત્રીઓના રોગને આ દવા હરે છે.

વળી સંધિવામાં જ્યારે દુખાવાને લીધે ઉધ આવતી ન હોય, બેચેની રહેતી હોય, અને દુખાવાવાળું અંગ બહાર મારી જતું હોય (numbness), ત્યારે આ દવાથી સંધિવા પણ મટે છે.

વૃદ્ધિ:—કોઇ થવાથી દર્દ વધે છે. દર્દને બોલાવવાથી તે વધારે ચીડાય છે, કોરી કે કાંઈ નિદ્રાપ્રદ દવા લેવાથી દર્દ વધે છે. ગરમી સહન થઈ શકતી નથી. સાંજે અથવા રાત્રે તખીઅત વધારે બગડે છે. આળક જતજતની ચીંને માગે છે, પણ ના પાડવાથી ઘણું ચીડાઈ જાય છે, અને તેથી તેનું શરીર વધારે બગડે છે.

શાંતિ:—આળકને તેડીને ફરવાથી રડતું રહે છે. ગરમ પણ બેજવાળી ઋતુમાં (ચોમાસાની શરૂઆતમાં) દર્દની તખીઅત સારી રહે છે.

સરખાવો:—એકેનાઇટ, ઍર્ઝેરીક્સ, બેલાડોના, સીના, કોફીઆ, ઇનેશીઆ, નક્સવોમિકા.

૪૨. કેલીડોનીઅમ મેજસ^{થી} ^{EX}.

(Chelidonium Majus).

આ દવા સીડેન્ડાઇનના સાધારણ નામથી ઓળખાતી વનરપતિમાંથી બનાવાય છે.

યકૃતના તીક્ષ્ણ તેમજ જીર્ણ વ્યાધિઓ માટે આ એક મુખ્ય ઉપાય છે. જમણા ખભાની નીચે સતત થયા કરતું દર્દ, દસ્તની કબજાઅત, ઋતુના ફેરફારથી દર્દનું ફરી ફરીને થવું, જમ્યા પછી આખા શરીરની સુસ્તી, સુષ્ક જવાની ઇચ્છા તથા જરા પણ ઉદમ કરવા તરફનો અભાવ, એ સૂચક લક્ષણો છે.

માથામાં જમણી બાજુએ આંખ ઉપર દુખાવો થતો હોય, આંખમાંથી પાણી નીકળતું હોય, આતું દર્દ શરૂ થવા પહેલાં યકૃતના ભાગમાં દુખાવો થતો હોય, ઉંઘ આવ્યા કરતી હોય, શરીરની ત્વચા જરા બહાર મારી ગઈ હોય, દર્દને પડી રહેવાનું મન થતું હોય, ડાકનો ભાગ ને માથાનો પછવાડેનો ભાગ બહુ થંડો લાગતો હોય, ફેર આવતા હોય, ઇત્યાદિ માથાના દર્દને હણવા માટે આ દવા સારી છે.

આંખોમાં મેલો પીળો રંગ લાગતો હોય, એકદમ આંસુ આવી જતાં હોય, જમણી આંખમાં દુખાવો જણાતો હોય, ને અશ્રુનો પ્રવાહ ચાલુ રહેતો હોય, કાફી સંકુચિત રહેતી હોય અને આંખ દાખવાથી ઠીક થતી હોય ઇત્યાદિ આંખના દોષને આ દવા દૂર કરે છે.

જીભ પીળી દેખાતી હોય, તે ઉપર દાંતની નિશાની હોય, મોઢામાં કડવો સ્વાદ લાગતો હોય, મોઢું ગંધાતું હોય, ઉન્હો ખોરાક, કે પ્રવાહીની રૂચિ થતી હોય, ગરમ પાણી પીતું ઠીક પડતું હોય, પણ ખોરાક લેવાથી ઉબકા આવતો હોય, પેટમાં, વાંસામાં અને જાતીના જમણા ભાગમાં દુખાવો લાગતો હોય, જમ્યા પછી જરાવાર ઠીક રહેતું હોય, પણ પછી યકૃતના ભાગમાં દુખતું હોય, યકૃતની વૃદ્ધિ થઈ હોય, પેટમાં વાયુ જણાતો હોય, પિત્તની પથરી થઈ હોય, દસ્તકબજ રહેતો હોય, દસ્ત કડણ ને ઝકરાની લીડીઓ જેવો ગોળ ઉતરતો હોય, ડાઘવાર ઝાડો થઈ આવતો હોય ને કાઠિવાર ઝાડો બંધ થઈ જતો હોય, ગુદા આગળ દાઢ લાગતો હોય, ને ચળ આવતી હોય, ઇત્યાદિ સમયે આ દવા આપવાથી ઠીક થાય છે.

શ્વાસોચ્છ્વાસ બહુ ઉતાવળો ને ટુંકો ચાલતો હોય, ઉંડો શ્વાસ લેવાથી દરદ થતું હોય, દમ લેતાં મુંઝવણ થતી હોય, મોટી ઉધરસ આવતી હોય, છાતીમાં ખડખડ બોલતું હોય, પરંતુ બડખો બહુ મુશ્કેલીથી નીકળતો હોય, થોડાક કદ ઉધરસના બે-રથી ઉડીને બહાર પડતો હોય, અપોર પછી સાદ બેસી જતો હોય, ને છાતી અકડાઈ ગઈ હોય એમ લાગતું હોય, તો આ દવાની જરૂર છે. ન્યુમોન્યાની સાથે યકૃતમાં બિગાડ થયાનાં ચિન્હો હોય, ત્યારે આ દવા બહુ ઉપયોગી છે.

સાથળમાં સધિવાની અસર જણાતી હોય, પગની પાનીઓ જાણે મજબૂત બેઝાથી દબાઈ ગઈ હોય એવું લાગતું હોય, પગો લકવાથી રહી બન્ય એમ લાગતું હોય, રનાયુઓ નિરર્થક કઠણ થઈ જતા હોય, હાલવા ચાલવાથી કે સ્પર્શ કરવાથી વ્યાધિ વધારે લાગતો હોય, ને કાંઈક ખોરાક લેવાથી કે દુખતા લાગને દાખી રાખવાથી ઠીક લાગતું હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી આરામ થાય છે.

ખાસ ઉપયોગ:—લાઇકોપોડીઅમ અને આ દવા બન્ને જરૂર પ્રમાણે આપવાથી યકૃતના ઘણા વ્યાધિઓ સંપૂર્ણ રીતે મટાડી શકાય છે.

સરખાવો:—આથોનિયા, ફાસ્ફરસ, પોઝીશીલમ.

૪૨. આઇના; સિકાનાઓફીસીનાલીસ*, ૧૪થી ૩૦ (China).

શરીરમાંથી વિવિધ રસો વહી જવાથી નખખાઈ પડી ગઈ હોય, થોડો પવન ખમી શકતો ન હોય, અમુક અમુક મુદતે રોગ ફરી ફરીને થઈ આવતો હોય, મનોવૃત્તિઓ એકદમ ઉશ્કેરાઈ જતી હોય, ને ગાઉટની જૂની અસર જણાતી હોય, ત્યારે આ દવા બહુ ઉપયોગી થઈ પડે છે. જે ઝાડની છાલમાંથી ક્વીનાઇન બનાવવામાં આવે છે, તેજ ઝાડની છાલમાંથી આ દવા બનાવાય છે; સાધારણ ક્વીનાઇન અને હોમીઓપેથીનું ચાઇના કેવી અસર કરે છે, તે બહુ લઘુ આપવા જેવી યાગ્ય છે.

મન નિર્દય, બેદરકાર, સ્વતંત્ર, ઉપરીની અવગણના કરે તેવું, અથવા નિરાસ થઈ ગયું હોય, અનેક વિચારોથી ચિત્ત વ્યગ્ર થતું હોય, ઉંઘ આવી શકતી ન હોય, પોતાના હિપરીનું કે બીજાનું માણસોનું મન

દુખવા તરફ વૃત્તિ જતી હોય, અતિશય મગજની મહેનત, ચિંતા કે વિષય ભોગથી મગજ ખાલી પડી ગયું હોય, એકાએક રૂઢન થતું હોય, અને એન ન પડતું હોય, ત્યારે આ દવાથી શાંતિ થાય છે. ઉપર કહ્યાં છે તેવા કારણથી કે રક્તસ્રાવ થવાથી દરદીને ફેર આવતા હોય, દ્રષ્ટિ મંદ પડી ગઈ હોય, ઇત્યાદિ ચિન્હો પણ દૂર થાય છે.

માથું જાણે ફાટી જશે એવું દુખતું હોય, જાણે અંદર બેળું હલતું હોય, અને ખોપરી સાથે અથડાતું હોય, માથામાં લોહીની નસો બેસથી થડકતી હોય એમ લાગતું હોય, રક્તસ્રાવ થવા પછી, મોઢામાંથી અતિશય લાલ વહા પછી, સ્ત્રીને સખત પ્રદર થવા પછી, કે પુરૂષે વીર્યનો ઘણો હાથ કર્યા પછી રહેશે લાલ અને ગરમ થઈ આવ્યો હોય, માથું દાખી રાખવાથી અને ગરમ ઓરડામાં રહેવાથી દુખાવાં ઓછા લાગતાં હોય, તાળવાનો લાગ એટલો બધો દુખતો હોય કે વાળ ઓળતી વખતે તેની ઉપર કાંચડા કે એવી કાંઈ ચીજ અડે, તે ખમી શકતું ન હોય, ખુદી દવામાં જવાથી બન્ને લમણા ચસકવા લાગતા હોય, અને પવન ખમી શકતો ન હોય, ત્યારે આ દવાની જરૂર છે.

નાકમાંથી સવારમાં ઉઠતી વખતે લોહી પડતું હોય, સળેખમ થયું હોય, નાકમાંથી પાણી ટપકવા કરતું હોય, સ્ત્રીકો બહુ આવતી હોય, અથવા સળેખમ એકદમ બંધ થઈ ગયું હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી ઠીક થાય છે.

ઝાનમાં ઘોંઘાટ થતો હોય, કે બહારથી તેની ઉપર સ્પર્શ ખમી શકતો ન હોય, તે લાલ થઈ આવ્યો હોય તો આ દવા અપાય છે.

આંખોની આસપાસ ભૂરા રંગ જામ્યો હોય, આંખે કાળા ડાઘ દેખાતા હોય, કે ચળકતા વાદળાં દેખાતાં હોય, નેત્ર દર્પણની નખખાઈને લીધે રાત્રે કશું દેખી શકતું ન હોય, દિવસે પ્રકાશ સહન થઈ શકતો ન હોય, આંખના ડોળા બહુ મોટા અગર બેડોળ લાગતા હોય, આંખમાં ભાર લાગ્યા કરતો હોય, કે પાંપણમાં દુખાવો રહી રહીને થઈ આવતો હોય, ત્યારે આ દવાથી ઠીક થાય છે.

ઘાંત દુખવા આવ્યો હોય, તેને દાખવાથી કે ગરમ લગાડવાથી ઠીક લાગતું હોય.

જીભ ઉપર જાડી ને મેલી જારી વળી હોય, મોઢામાં કડવો સ્વાદ રહેતો હોય, અથવા હરેક પદાર્થ બહુ ખારો લાગતો હોય, એ પણ આ દવાને સ્વયં છે.

પાચન ક્રિયા મંદ હોય, અપચો થયો હોય, અજીર્ણવાળા પદાર્થની ઉલટી થતી હોય, ચાહ બહુ પીવાથી પાચનક્રિયા બગડી ગઈ હોય, જૂખ ને થાક લાગતો હોય, પરંતુ ખાવાની રૂચિ થતી નહોય, પીપડીના પ્રદેશમાં દુખાવો રહેતો હોય, દુધ લાવતું ન હોય, અગર દુધ પચતું ન હોય, જૂખ લાગ્યા પછી ખાવાથી પણ ખારાક પાચન થયા વિના પેટમાં પડ્યો રહેતો હોય, પેટમાં વાયુ બહુ જણાતો હોય, ઓડકાર આવવાથી ક્ષો ધ્રાવદો જણાતો ન હોય, સફરજન, આલુ, અંજીર વગેરે ફળો ખાવાથી તબીબત બગડતી હોય, પેટમાં વાયુ થવાથી ચૂંક આવતી હોય, પેટ દોલની માફક ડમડમ બોલતું હોય, પિત્તની પથરીને લીધે ચૂંક આવતી હોય, યકૃત અને પ્લીહા વૃદ્ધિ પામ્યો હોય, યકૃતનો દીર્ઘ વ્યાધિ હોય, કમળો થઈ આવ્યો હોય, પેટની અંદર જાણે બધું લ્હ્યા ચાલ્યા વિના શાંત પડ્યું હોય, એવા પાચન ક્રિયાના દોષને આ દવા મટાડે છે.

ઝાડો પચ્યાવિના પીળાસ પડતો ને ફીણવાળો ઉતરતો હોય, ઝાડો ઉતરતી વખતે જરાપણ દરદ થતું ન હોય, ઉનાળાની ઋતુમાં જમ્યા પછી અને રાત્રે ઝાડો વધારે થતો હોય, ફેરી, અંજીર, વગેરે ફળો બહુ ખાવાથી ઝાડો થયો હોય, દુધ કે ખીરદાર, બહુ લેવાથી ઝાડો થયો હોય, કે બહુ ચાલવાથી ઝાડો થયો હોય, ઝાડો થયા પછી નખળાઈ બહુ આવી જતી હોય, પેટમાં બહુ વાયુ જણાતો હોય, પવન છૂટવાથી કાંઈ આરામ લાગતો ન હોય, ત્યારે આ દવાની જરૂર પડે છે.

પુરૂષને વારંવાર વીર્યપાત થતો હોય, ને પછી ઘણી નખળાઈ આવી જતી હોય, તથા વીર્યપાત થવાથી બીજાં અનેક ચિન્હો થતાં હોય, ત્યારે આ દવાથી શાયદો થાય છે.

સ્ત્રીને રત્નસાવ બહુ વહેલો થતો હોય, સાવમાં કાળા કટકા નીકળતા હોય, અને પેડું ફાટતું હોય, રોગદર્શન સમયે બહુ દુખાવો થતો હોય, સ્ત્રીને રતિ-વિલાસની ઉત્કંઠા બહુજ સખત થતી હોય, રક્તપ્રદર થયું હોય, પેડુંમાં ભાર લાગતો હોય પ્રત્યાદિ દોષોને શાંત કરવા માટે આ દવા અપાય છે.

શ્વાસોર્ચ્વાસ લેતાં મુશ્કેલી લાગતી હોય, શ્વાસ લેવા માટે માથું ઉંચું કરવું પડતું હોય, મળેખમની અસરથી નાક બંધાઈ ગયું હોય, ને શુંગળાઈ જવા જેવું લાગતું હોય, જાતીમાં કફ બોલતો હોય, ખાંધા પછી સખત ઉધરસ આવતી હોય. ને જાતીમાંથી લોહી પડતું હોય, ત્યારે આ દવા આપવી પડે છે.

આખું શરીર ને સાંધા જાણે લચક લાગી હોય એમ દુખતા હોય, સાંધા સુજી આવ્યા હોય, શરીરમાં નખળાઈ બહુ હોય, જરાપણ શ્રમ કે કસરત લેવાનું મન થતું ન હોય, સ્પર્શ ખમી શકાતો ન હોય, ને થાક હોય એવું લાગ્યા કરતું હોય, ત્યારે આ દવાની જરૂર છે.

ત્વચા થંડી રહેતી હોય, પરસેવો બહુ વળ્યા કરતો હોય, સ્પર્શ જરાપણ સહન થતો ન હોય, પરંતુ દાખવાથી ઠીક લાગતું હોય, એક લાથ ખરફ જેવો થંડો લાગતો હોય, પરંતુ બીજાં લાથ ગરમ રહેતો હોય, શરીરે સોજા ચડ્યા હોય.

ત્વચાનો વરમ થઈ આવ્યો હોય, કે રતવા થયો હોય, ત્યારે આ દવાથી તેવા ત્વચારોગ દૂર થાય છે.

ઉંઘ આવ્યા પછી પણ શરીરની સુસ્તી ઓછી થતી ન હોય, ને વધારે ઉંઘવાનું મન થતું હોય, સવારમાં ઉંઘ ઉડી જતી હોય, ઘણા દિવસથી ઉંઘ આવતી ન હોય, અથવા બાળકોને ઉંઘતી વખતે નસકોરાં બોલતાં હોય, તો આ દવા આપવી જોઈએ.

તાવ એકાંતરે, કે તરીઓ આવતો હોય, અને તે ટાટીઆ તાવને ખરાબર મળતો આવતો હોય, જરાક પણ શ્રમ લેવાથી પરસેવો આવી જતો હોય, બપોરે આશરે અચ્ચાર વાગે ટાઢ આવતી હોય, તે પહેલાં તરસ લાગતી હોય, ને થોડી થોડીવારે જરા જરા પાણી પીવાતું હોય, પછી રાત્રે અશક્તિ આવી જાય એવો પરસેવો વળતો હોય, ત્યારે આ દવાથી તેવાં ચિન્હો હટી જાય છે. કાંઈપણ ચિન્હો જે ત્રીજે ત્રીજે દિવસે જોરથી દેખાતાં હોય, તેને માટે આ દવા અકસીર છે, તોપણ યધી જતના અંતરીઆ તાવઆ એકજ દવાથી મટે છે એમ સમજવું નહિ. એકજ ઘરમાં ત્રણ સખસને અંતરીઆ તાવ આવતો હોય, તોપણ ત્રણેને પ્રકૃતિને અનુસરીને જુદી જુદી દવા આપવી પડે છે.

ટીકિઃ—ત્વચા ઉપર જરાપણ સ્પર્શ ખમી શકાતો નથી.

શાંતિ:—મન્યત રીતે દાખી રાખવાથી સાફ લાગે છે.

નાડી:—નાડ નખળી, અનિયમિત, અને સ્પષ્ટ રીતે ગણી શકાય નહિ તેવી હોય છે.

સરખાવો:—ફેરમફેસ, ફેલ્ડરસ, અને કોટેલસ (રક્તસ્રાવ માટે), કેલ્કેરીઆ ફોસ (અછર્ણવાળા આડ માટે), યુપેટારીઅમ, નેટ્રમ મ્યુર, આસેનિકમ, ઇન્ડેસીઆ, ઈન્ડીકમ, કાર્બોવેજેટબીલીસ, ટાર્ટાર ઇમેટિક, લાઇકોપોડીઅમ.

કવીનાઇન બહુ લેવાથી તખીઅત બગડી જાય છે, ત્યારે બધી વખત આઇનાથી ફાયદો થતો નથી. આઇના, ઈપીકાક્યુઆના, આસેનિકમ, નેટ્રમ મ્યુર, પેસેડીલા, ફેરમફેસ કે બીજી કોઇ એવી દવામાંથી જેને મળતાં લક્ષણો હોય, તે આપવાથી તખીઅત સુધરે છે.

૪૩. ચીનીનમ આસેનિકોઝમ ૩૪થા ૬x.

(Chininum Arsenicosum).

આખા શરીરમાં ફેલાએલી થાક નખળાઇ ને સુસ્તીની લાગણી દૂર કરવામાં આ દવા ઘણીજ સારી છે. હોમીઓપેથીમાં તે મુખ્યત્વે કરીને પૌષ્ટિક (general tonic) દવા તરીકે વાપરી શકાય છે. ડીથ્રેરીઆ, માથાનો દુખાવો, દમનો રોગ, અમુક અમુક વખતે આવતો ઝીણો તાવ ઇત્યાદિ દરદોમાં પણ આ દવા સારી અસર કરે છે. આ દવા સાધારણ રીતે ૩x અને ૬x વાળી વપરાય છે.

મગજ કામથી કંટાળી જતું હોય, માથું ભારે લાગતું હોય, ચિંતા બહુ રહેતી હોય, સ્વભાવ ચીડીઓ થઇ ગયો હોય, ફેર આવતા હોય, ઇત્યાદિ મગજના વ્યાધિ આ દવાથી દૂર થાય છે.

હૃદય ઉપર બની જારી વળી આવતી હોય, પીળાસ પડતી જારી હોય, મોઢામાં કડવો સ્વાદ રહેતો હોય, ને ભૂખ લાગતી ન હોય, ત્યારે આ દવા આપવી નોંધએ.

હોઝરીમાં કોઇવાર ખટાસ વધી પડતી હોય, ને કોઇવાર બહુ ઓછી થતી હોય, તરસ બહુ લાગતી હોય, પરંતુ પાણી પીવાથી પેટમાં ગડગડાટ થતો હોય, ત્યારે આ દવાની જરૂર છે.

રક્તારાશનો ધબકારો થઇ આવતો હોય, રક્તારાશ બંધ પડી જશે, એવી લાગણી થતી હોય, અમુક મુદતે જાતીમાં મુંઝવણ થઇ આવતી હોય, ખુસ્તી હવામાં ફરવાથી ઠીક થતું હોય, પરંતુ ઘર આગળ રહેવાથી તખીઅત બગડતી હોય, ઇત્યાદિ ચિન્હો આ દવાથી દૂર થાય છે.

તાવ ઝીણો ઝીણો કાયમ આવ્યા કરતો હોય, નખળાઇ વધતી જતી હોય, અને શરીર લેવાઇ જતું હોય, ત્યારે આ દવાથી ઠીક થાય છે.

સરખાવો:—આસેનિકમ આલ્બમ.

૪૪. સાઇના એન્થેદમીન્ટીકા ૧x, ૩, ૬, ૨૦૦, ૫૦૦

(Cina A.)

બાળકોને કૃમિ થવાથી જે દર્દો થાય છે, તે દરદોમાં આ દવા વપરાય છે. જે આડમાંથી સિન્ડોનાઇન સત્વ નીકળે છે તે આડમાંથી આ દવા બનાવાય છે.

બાળક પોતાના દાંત કચરડતું હોય, રાતમાં ઝમકા જતું હોય, પૂરી નિદ્રા લેતું નહોય, રાતમાં રડ્યા કરતું હોય, શરીરના બુદ્ધ બુદ્ધ ભાગ ખેંચાતા હોય, કૃમિને લીધે આંચકી આવતી હોય, કે વાઇના જેવું તાણ આવતું હોય, ત્યારે આ દવાની જરૂર છે.

ડીકી વિસ્તૃત રહેતી હોય, આંખે ઝાંખ વળતી હોય, આંખનાં પોપચાં ખેંચાતાં હોય, દષ્ટિ મંદ પડી ગઇ હોય, નાક ઉપર ચળ આવતી હોય, અને તેથી બાળક નાકને ચોળી નાખતું હોય, હસ્ત-ક્રિયાની કુટેવથી દષ્ટિ નખળી પડી ગઇ હોય, કાનમાં ચળ આવવાથી બાળક કાનને ખોતરતું હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણો દૂર કરવા માટે આ દવા બહુ ઉપયોગી છે.

ઝહેરા ફિક્કા થઇ ગયો હોય, આંખોની નીચે કુંડાળાં પડ્યાં હોય, શરીર સુકાઇ જતું હોય, વારં-વાર તાવ આવી જતો હોય, ઇત્યાદિ ચિન્હો પણ આ દવાને સચવે છે.

મોટી ઉધરસ આવતી હોય, તે સાથે પેટમાં કૃમિ થયાં હોય, એકદમ એવી ઉધરસ આવતી હોય, કે તેથી ઉલટી થતી હોય, ત્યારે આ દવાથી ઉધરસ નરમ પડે છે.

પ્રાચીન ક્રિયામાં એવો બગાડ થયો હોય, કે કોઈવાર અતિશય ભૂખ લાગે ને કોઈવાર જરાપણ રૂચિ ન થાય, બાળક ખાવાને માટે ગળપણ માગતું હોય, પેટમાં ચટકા ભર્યા જેવું દરદ લાગતું હોય, યુદ્ધ દ્વાર આગળ ચળ આવતી હોય, ઝડપે ચઢ આવતો હોય, પેટ મોટું થઈ આવ્યું હોય, સવારમાં ઉઠતાં જ હોજરીની નીચેના લાગમાં દુખાવો શરૂ થતો હોય, અને ભુખ્યા પેટે વધારે લાગતો હોય, તથા એ સંધ્યાનું કારણ પેટમાં કૃમિ લાગતાં હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી આરામ થાય છે.

તાવ વખતો વખત ઘણો સખત આવતો હોય, નહેરો લાલચોળ થઈ આવતો હોય, અને આંખોની ફરતી ગોળ કાળી કીનારી થતી હોય, તેને માટે આ દવા ઘણી સારી છે.

પેસાખ વારંવાર કરવો પડતો હોય, બાળક રાતમાં પેસાખ કરતું હોય અને બીજાનું બગાડતું હોય, પેસાખ જડો ને સફેદ ઉતરતો હોય, તથા તેનું કારણ કૃમિ હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી ફાયદો થાય છે.

ઉપર બતાવ્યાં છે તેવાં ચિન્હોથી સાથે કૃમિ હોવાં જ નોંધએ એવો કશો નિશ્ચય નથી, કદાપિ ઉપર કહ્યાં તેવાં ચિન્હો હોય, પરંતુ કૃમિ નહોય, તો પણ આ દવાની જરૂર છે, અને આજ દવા આપવાથી ફાયદો થશે.

સરખાવો:—કેમોમિલા, ઇનેશિયા.

૪૫. સાઇનેરેરીઆ મેરીટીમા.

(*Cineraria Maritima*)

આ દવા આંખમાં આંજવાથી મોતીઆ મટે છે, સાધારણ રીતે મોતીઆને માટે શસ્ત્રક્રિયા કરાવવી પડે છે, પણ આ દવા વાપરવાથી તેવા કશા જોખમમાં ઉતરવાની જરૂર રહેતી નથી.

ડર્ટીમીલરના સાધારણ નામથી જોળખાતા છાડવા અમેરિકા તથા સ્પેનમાં થાય છે, અને તેનો રસ આંખમાં આંજવાથી ડ. આરમર્સને મોતીઓ નીકળી ગયો હતો, ત્યારથી આ દવાને મોતીઆ કાઢવા માટે વપરાય છે, તેનો રસ તૈયાર વેચાય છે, તેનું એક ટીપું દિવસમાં ચાર પાંચ વખત કેટલાક દિવસ સુધી આંખમાં નાખવાની જરૂર પડે છે.

આંજવાથી પ્રથમ થોડીવાર બળતર લાગે છે, પરંતુ પછી તે બળતર મટી જાય છે.

૪૬. કૉક્યુલસ ઇન્ડિકસ થયા^{૩૦} તથા ફીન્ડીની

cm. ની બનાવટ. ગુજ. કાકમારી.

(*Cocculus Indicus* .)

કાકમારીનાં બીજ દેશી દવામાં કોષકચાર વપરાય છે, સાધારણ રીતે તે એક ઝેરી પદાર્થ ગણાય છે; તેનાથી જતાવર અને માછલાં મરણ પામે છે. હોમીઓપેથીમાં તે એક બહુ ઉપયોગી દવા ગણાય છે.

આ દવા વિચારશક્તિના કરતાં હાલવા ચાલવાની શક્તિની સાથે વધારે સંબંધ રાખે છે. ચાલતાં, ઘોડેસ્વારી કરતાં, ગાડીમાં બેસતાં કે વહાણમાં મુસાફરી કરતાં ફેર આવતા હોય, અથવા કાંઈ ઝડપથી જતી કે ઉડતી ચીજ જોવાથી પણ ફેર આવતા હોય, એવાં દર્દો મટાડવા માટે આ દવા ઉપયોગી છે.

મનજાતનું બહુ ઉત્કેષણ જતું હોય, અપમાન નિંદા કે આશાનો લાંબો ખમી શકતો ન હોય, જીવ ઉદાસ રહેતો હોય, ચિંતાયુક્ત કલ્પનાઓ આવ્યા કરતી હોય, ખોટા વહેમ થતા હોય, મિથ્યા ભય લાગતો હોય, લોકોમોટર એપેક્ષિતો રોગ દિનપ્રતિદિન વધતો જતો હોય, અર્ધાંગ વાયુ થયો હોય, બન્ને પગો લકવાથી રહી ગયા હોય બરાબર ચાલી શકતું નહોય અને સ્નાયુઓ સજડ થઈ ગયા હોય, ડીપ્થેરીઆમાંથી પક્ષાઘાત થયો હોય, જમ્યા પછી, કે કાંઈ પ્રવાહી પીધા પછી કે બીજાનામાંથી ઉભા થયા પછી ફેર આવતા હોય, મગજ ખાલી હોય, એમ લાગતું હોય, દષ્ટિમંદ જણાતી હોય, વાંચ્યા પછી નજરે કાળા ઝાંઝા દેખાતા હોય, તેમને આ દવા આપવાની જરૂર છે. વળી વહાણમાં કે આગમોટમાં બેસવાથી ફેર આવતા હોય, અને ઉલટી થતી હોય, તેને (જેને સી સીકનેસ કહે છે તેને) માટે આ દવા સારી છે.

ગળું કોડું પડી ગયું હોય, અંદર દાઢ લાગતો હોય, ગળે કશી ચીજ ઉતારતાં મુશ્કેલી પડતી હોય, ગળું રૂંધાય એમ લાગતું હોય, ફેર આવતા હોય, નહેરો ગરમ ને લાલ થઈ આવ્યો હોય, ગાડીમાં

કે વહાણમાં બેસવાથી માથું દુખવા આળ્યું હોય, જમ્યા પછી મળ્મનંત્રના દોષને લીધે ઓડકાર કે હેડકી આવતી હોય, દરિયાની મુસાફરીને લીધે ઉલટી થતી હોય. ખોરાક તરફ અણુગમો થતો હોય, મોઢામાં કાંઠક ધાતુના કાઠ જેવો સ્વાદ રહ્યા કરતો હોય, પેટમાં અણીદાર પથ્થરો ભર્યા હોય એવું લાગતું હોય, ગોળો ચડ્યા જેવું પેટમાં સખ્ત દર્દ થતું હોય, પેટના સ્નાયુઓ નખળા હોય, અને સારણનું દરદ થશે એમ લાગતું હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી ઠીક થાય છે.

તાવ આવતો હોય, ત્યારે ટાઢ આવતી હોય, પેટમાં વાયુ જળાતો હોય, ચૂંક આવતી હોય, મોળ આવતી હોય, ફેર આવતા હોય, પગ થંડા રહેતા હોય, માથું ગરમ રહેતું હોય, કાંઠ મનોવિકારને લીધે થોડો એક તાવ આવી ગયો હોય, ટાઢ વાયા કરતી હોય, ને પરસેવો ને તાવ વારા ફરતી ચડતર કર્યા કરતા હોય, અને ત્યારે આ દવા આપવી જોઈએ.

સ્ત્રીઓને પીડિતાર્તવ થતો હોય, ઋતુસ્થાવ પુષ્કળ પણ કાળો થતો હોય, ઋતુસ્થાવ બહુ વહેલો થતો હોય, તે સાથે પેડુમાં ચૂંક આવતી હોય, રોગદર્શન પહેલાં પર મિશ્રિત ધાતુ જતી હોય, પ્રદરથી એટલી બધી નખળાઇ આવી જતી હોય કે સ્ત્રીથી ખરાબર બોલી પણ શકાતું નહોય, અગર ઋતુસ્થાવથી એટલી બધી નખળાઇ આવતી હોય કે સ્ત્રી ઉભી રહી શકતી નહોય, ઇત્યાદિ સ્ત્રીઓના રોગ આ દવાથી મટે છે.

વૃદ્ધિ અને શાંતિ:—એકા થવાથી અને ચાલવાથી દર્દ વધે છે, અને શાંત સુષ્પ રહેવાથી ઠીક રહે છે.

પ્રધાન લક્ષણ:—ગળાના સ્નાયુઓની નખળાઇ, હાલવાથી ચાલવાથી કે મુસાફરીથી વધતા બ્યાધિ, શરીરના અવયવો ખાલી પડી ગયા હોય એવી લાગણી, ઉગ્મગરો કરવાથી કે અતિશય મગજની મહેનત લેવાથી નીપજતાં ખરાબ પરિણામ.

સરખાવો:—ઇન્નેશીઆ, આયોનિયા, કાલ્પાકમ કુપ્રમ, કોર્ટીકમ, નાઇટ્રીક આસીડ, કાર્બોલીક આસીડ (સી સીકનેસ માટે).

૪૭. કૌફીઆ કુડા ૩, ૪, ૬, ૭, ૨૦૦

(Coffea Cruda)

આ દવા સેક્યા વિનાના છુદ્દ દાણામાંથી બનાવાય છે. ઇન્દ્રીઓની તથા મનની અતિશય ચંચળતા, અને નાભુકાર્ય એ આ દવાને સ્વવનારં મુખ્ય લક્ષણ છે. કેમોમીલા અને કોકયુલસને મળતી આ ત્રીજી દવા છે. અસહ્ય દુખાવો દાંત, આંખ, મસ્તક વગેરે સ્થળે થતો હોય, તન અને મન અતિશય ચંચળ હોય, કે અતિ હાર્શ્ય, અતિ શોક, અતિ ચિંતા ઇત્યાદિથી કાંઈ દર્દ થઈ આવ્યું હોય, અગર ઉંઘ આવતી ન હોય તેવે પ્રસંગે આ દવા દુખળા, ઉંઘા, ને વાંકા વળી ગયેલા સક્ષેાને બહુ માફક આવે છે.

સ્વભાવ ત્રીડીઓ થઈ ગયો હોય, વખતે આનંદી રહેતો હોય, જે તે વાતની અસર બહુ થઈ જતી હોય, અનેક તર્ક વિતર્ક થતા હોય, સાહસ કરવા તરફ વૃત્તિ દોરાતી હોય, માથું દુખતું હોય, અથવા આધાસીસી ચડતી હોય, ભેજને કાંઈ ફાડી નાખતું હોય એવું, અથવા માથામાં ખીસો માર્યાના જેવું દરદ થતું હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી ઠીક થાય છે.

સ્વભાવ બહુ પોચો હોવાથી કાંઈ પણ મનોવિકાર થાય કે તરત જાતીમાં ધમકારો થઈ આવતો હોય, નાડી અનિયમિત ચાલતી હોય, અથવા ઉતાવળી પણ નખળી ચાલતી હોય, કે જાતીમાં શ્વાસ ચડ્યાની માફક મુંઝવણ લાગતી હોય, ત્યારે આ દવા આપવી જોઈએ.

દાંતનો દુખાવો બહુ થઈ આવતો હોય, અને મોઢામાં થંડું પાણી રાખવાથી ઠીક લાગતું હોય, બહુ ઉતાવળા ખાવા પીવાની ટેવ હોય, જે તે ખોરાક પસંદ કે નાપસંદ કરવાની ટેવ હોય, ભૂખ અતિશય લાગતી હોય, ને પોશાક તંગ ખમી શકતો ન હોય, ત્યારે પણ આજ દવાની જરૂર છે.

ઉંઘ આવતી ન હોય, રાતમાં ૩ વાગ્યા પછી ઉંઘ ઉડી જતી હોય, દરદી એકદમ ઝખડી ઉડતો હોય, ઉંઘમાં સ્વપ્નાં આવ્યા કરતાં હોય, મગજ બહુ ચંચળ હોવાથી ઉંઘ આવતી ન હોય, વિચારો ઉપર વિચારો આવ્યા કરતા હોય, નજીવી ખાખતથી મન બહુ ઉચ્છેરાઈ જતું હોય, રાતમાં યુદ્ધદાર ઉપર ચળ આવતી હોય, એવા કાંઈ પણ કારણથી ઉંઘ

ઉડી જતી હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી અસર અવર ઉંઘ આવે છે કેટલી દવાઓથી જેવી ઉંઘ આવે છે, તેના કરતાં ઘણી સારી ઉંઘ આ દવાથી આવી જાય છે. જે જે દરદો મનોવિકારથી, નિદ્રાપ્રદ ઔષધોથી, ગડબડાટથી, ખુલ્લી હવાથી અને રાતની વખતે વધારે થાય, તે તે દરદો તથા બીજાં જે દરદો સુષ્પ રહેવાથી, ને થંડુ બરફનું પાણી મોઢામાં રાખવાથી ઠીક થાય, તે તે દરદો મટાડવા માટે આ દવા અપાય છે, જેને કોફી લેવાની આદત હોય તેને તે લેવાથી થતાં દર્દ દૂર કરવા માટે આ દવા માફક આવતી નથી. પણ તેને તો ઘણું કરીને કેમોમિલા અનુકુળ થઈ પડે છે. વળી જેઓ દરરોજ કોફી અગર ચાહ બહુ પીએ છે, તેમને હોમીઓપેથીની દવાઓ બેઝએ તેવી સારી અસર કરી શકતી નથી.

વૃદ્ધિ અને શાંતિ:—એકાએક અતિશય મનોવિકાર થવાથી દર્દના લક્ષણો જોર પકડે છે. દારૂ પીવાથી તખીઅત વધારે બગડે છે. પણ શાંત રીતે સુષ્પ રહેવાથી, અને થંડુ પાણી પીવાથી આરામ લાગે છે.

સરખાવો:—કાલીશિસ, એકાનાઇટ, કેમોમીલા, ઇન્વેન્શીઆ, નક્સવોમિકા, જેલ્સીમીઅમ.

૪૮. કૉલચીકમ ઑટમનેલી ૩×થી ૩૦, ૨૦૦.

(Colchicum Autumnale).

મેડો સેક્રના સાધારણ નામથી ઓળખાતી વનસ્પતિમાંથી આ દવા બનાવાય છે.

દીર્ઘ ગાઉટ અને ગાઉટની અસરથી થતાં દરદો ઉપર, તથા રનાયુમાં થતા વા (rheumatism) ઉપર આ દવા સારો ફાયદો કરે છે. અતિશય સુસ્તી (great prostration), તથા રસોઈ થતી હોય તેની વાસથી એવી ઉલટી થાય કે દર્દી બેભાન થઈ જાય તે બંને આ દવાનાં મુખ્ય ચિન્હ છે.

મન એવું નમળું થઈ ગયું હોય કે પ્રકાશ, અવાજ, ગંધ, સ્પર્શ કે બીજાના અનિષ્ટ વર્તનથી તે બહુ દુખાતું હોય, અગર દર્દી પોતે કાંઈ લખે, તો તેમાં શબ્દો કે અક્ષરો બૂલથી પડતા મુકે.

મ્હેરાના આયુઓમાં દર્દ થતું હોય, મ્હેરા ઉપર

સોજન ચડ્યા હોય, ખોરાકની ગંધ તેમાં પણ ખાસ કરીને માછલાની ગંધ આવવાથી એટલી બધી મોજ આવતી હોય, કે દર્દી તેથી મૂર્છાગત થઈ જતો હોય, મોઢામાંથી પુષ્કળ લાળ વહેતી હોય, **હોજરીમાં બહુ થંડી જણાતી હોય**, વિવિધ ખોરાકની ચીજો ખાવાની ઇચ્છા થતી હોય, પરંતુ તે ચીજોની ગંધ આવ્યા પછી તે ચીજોનો અભાવ થતો હોય, ગાઉટની અસરથી હોજરીના લાગમાં દુખાવો થઈ આવતો હોય, પેટમાં પવન ભરાવાથી પેટ ફૂલી આવતું હોય.

દસ્તમાં પારદર્શક મુરખા જેવો શ્વેભ, થોડો એક પણ બહુ દુખ થઈને ઉતરતો હોય, પેટ ફુલી આવ્યું હોય, પાનખર ઋતુમાં મરડો થઈ આવ્યો હોય, ઝાડમાં સંકેદ તાતણા જેવો પદાર્થ પુષ્કળ જતો હોય, દસ્તની લાજત થતી હોય, પરંતુ દસ્ત ઉતરતો ન હોય, અગર રાતમાં ઝાડા થતા હોય અને દિવસે સાંઈ રહેતું હોય, કોલેરાને મળતો સખત ઝાડા થયો હોય, અને બીજાં લક્ષણો મળતાં હોય.

પેસાખ કાળો ને થોડો ઉતરતો હોય, પેસાખમાં આલ્કયુમીન કે લોહી પડતું હોય, અગર પેસાખ કાળા રંગનો ઉતરતો હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી પેસાખ સાફ ઉતરવા લાગે છે.

રક્તાશયના લાગ તરફ દર્દીનો જીવ રચા કરતો હોય, અંદર કાપવાના જેવું દરદ લાગતું હોય, કાંઈક રક્તાશયમાં બીગાડ છે, એવો ભાસ લાગ્યા કરતો હોય, રક્તાશયનો ધબકારો થઈ આવતો હોય, અગર કાંઈવાર જણાતો ન હોય, નાડી પાતળી દોરા જેવી ચાલતી હોય, રક્તાશયના બાહ્ય પડનો વરમ થયો હોય, ને છાતીમાં મુંઝવણ થતી હોય, ઇત્યાદિ રક્તાશયનાં દર્દો આ દવાથી મટે છે.

પગ ને હાથ નમળા લાગતા હોય, અંદર ઝણઝણાટ લાગતો હોય, સાંધા વાયે રહી ગયા હોય, અને શરીરમાં થોડાએક તાવ રહેતો હોય, સંધિવા એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે એમ ફર્યા કરતો હોય, રાતે દુખાવો વધારે લાગતો હોય, સંધિવા લાગુ પડેલા લાગ ઉપર સ્પર્શ ખમાતો ન હોય, અંગુઠામાં વરમ થયો હોય, પગની પાનીમાં નજલો થયો હોય, તે ઉપર સ્પર્શ પણ ખમી શકાતો ન હોય, આંગળીઓના નખમાં પણ ઝણઝણાટ લાગતો હોય, ઇત્યાદિ ચિન્હો દૂર કરવા માટે આ દવા અપાય છે.

એપેન્ડીસાઇટીસ નામનું દર્દ જેમાં આંતરડાના એક ભાગનો સોજો થઈ આવે છે, તે મટાડવા માટે આ દવા ઘણીવાર ઉપયોગી થઈ પડે છે.

સરખાવો:—એકનાઈટ, કેન્થારીસ, કાર્બો વેલ-ટેબીલીસ, ચાઇના, અને લાઇકાપોડીઅમ.

૪૯. કોલોસીન્થીસ. ૪x, ૬, ૩૦

ગુજ. ઈંદ્રવરણાં મં. ઈંદ્રવારૂણી.

(Colocynthis)

આ દવા ઈંદ્રવરણામાંથી બનાવાય છે. તેઓ બહુ કડવાં હોય છે, તેથી અંગ્રેજીમાં તેને ' બિટર એપલ ' કહે છે. દેશી દવામાં ઈંદ્રવરણાંનો ગર રેચ આપવા, તથા કૃમિનો નાશ કરવા માટે અપાય છે. અંગ્રેજી એલોપેથીની દવામાં પણ તે એવાજ કારણ સર અપાય છે, પરંતુ હોમીઓપેથીમાં તેનો ઉપયોગ તેથી ઉલટો છે.

પેટમાં અને માથામાં થતા સખત દુખાવા મટાડવા માટે આ દવા મુખ્યત્વે કરીને વપરાય છે. સફરાનો વરમ, ઝાડા સાથે ચૂંક, અને મસ્તકનો દુખાવો એ આ દવાનાં ખાસ સૂચક લક્ષણો છે.

આધાસીસી દુખતી હોય, આંખમાં દાદ યુક્ત કે કાપી નાખવાના જેવું દરદ થતું હોય, કપાળમાં ને આંખમાં અંદરથી કાઠ સોયના ગોદા મારતું હોય, એવું દરદ થતું હોય, ચ્હોરાની ડાબી બાજુએ દુખાવો થતો હોય, તે સાથે માથાનો દુખાવો અને દાંતનો દુખાવો હોય, તે દુખાવો ગરમીથી અને હાલવા ચાલવાથી વધતો હોય, અને અમુક મુદતે ફરી ફરીને થતો હોય, પગની અંદર રોઝણ થઈ હોય, પગ ઉંચો કરવા જતાં દુખાવો વધારે થતો હોય પરંતુ લાંબા વખત સુધી પગને હલાવવાથી દુખાવો ઓછો લાગતો હોય, અને તે સાથે ઝાડો ને ચૂંક પણ હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી ફીક થાય છે.

પેટમાં અને તેમાં પણ ખાસ કરીને નાભિની પાસેના પ્રદેશમાં સખત કાપી નાખવાના જેવું દરદ થતું હોય, ખાવાથી દુખાવો વધતો હોય, તથા વારંવાર સખત ઝાડો થતો હોય, પેટમાં બહુ આંકડી આવતી હોય, અને તે આંકડી ઝાડો ઉતર્યા પછી નરમ પડતી હોય, પરંતુ થોડીવાર પછી ફરીને

આંકડી શરૂ થતી હોય, મરડાના જેવો ઝાડો ઉતરતો હોય, પ્રથમ પાતળો શ્લેષ્મ ઉતરતો હોય, પછી પિત્તવાળો ઝાડો ઉતરતો હોય, અને પછી રક્ત મિશ્રિત ઝાડો ઉતરતો હોય, અને તે સઘળા વખત દમ્યાન પેટમાં સખત ચૂંક આવતી હોય, આખા પેટમાં જાણે આંતરડાં પથ્થરોની વચ્ચે જોરથી દબાતાં હોય એવું લાગતું હોય, વાંકા વળવાથી પેટની ચૂંક નરમ પડતી હોય, ઇત્યાદિ પેટનાં દરદોને આ દવા દરે છે.

પેસાખ ચીકણો ને ગંધાતો ઉતરતો હોય, થોડો થોડો પણ વારંવાર ઉતરતો હોય, પેસાખ જે કામમાં ભર્યો હોય, તેને લાલ ને કણ પાસા ચોટી રહેતા હોય, પેસાખ કરતી વખતે મૂત્રાશયની ત્રીવા આગળ અગર આખા પેટમાં દરદ થતું હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી પેસાખનાં વિકારો દૂર થાય છે.

ઝીઝોને અંગાશયમાં કાઠ સારડીથી છિદ્ર પાડતું હોય એવું દરદ થતું હોય, એવેની બહુ લાગતી હોય, અને દુખાવાને લીધે સ્ત્રી પોતાના પગ પેટ ઉપર વાળેલા રાખતી હોય, અંગાશયમાં ગોળ નાની નાની રસાળાઓ થઈ હોય, પેટ દાબી રાખવાથી ફીક લાગતું હોય, ઇત્યાદિ સ્ત્રીનાં દરદો આ દવાથી મટે છે.

વૃદ્ધિ:—દર્દને બોલાવવાથી તે ક્રોધ અને રીસ વધારે બતાવે છે, અને તે સાથે દર્દ પણ વધે છે. કાઠવાર તો માત્ર તેના ક્રોધથીજ દર્દના લક્ષણ ઉદ્ભવ્યાં હોય છે. જમ્યા પછી, અને સાંજની વખતે રોગતું જોર વધે છે.

શાંતિ:—કોફી પીવાથી ફીક લાગે છે, વાંકા વળવાથી, પગને પેટ ઉપર વાળવાથી, અગર દાબી રાખવાથી સારું લાગે છે.

સરખાવો:—મંત્રીસીઅમ કોસ, કેમોમીલા, સ્ટ્રેફીસ ઍઝ્રીઆ, ડાયોસ્કોરીઆ, આસેનિકમ આલ્બમ.

૫૦. કોનાયમ મેક્યુલેટમ ૧x, ૬, ૩૦, ૨૦૦.

(Conium Maculatum).

સાધારણ રીતે અંગ્રેજીમાં ' હેમલોક ' ના નામથી ઓળખાતી દવામાંથી આ દવા બનાવાય છે.

વૃદ્ધાવસ્થાની શરૂઆતમાં, તથા ઘણું કરીને સ્ત્રીઓને, જ્યારે લકવો, અથુદિ, કંઠમાળ,

આત્મિક વિકાર કે એવાં દરદો થાય, ત્યારે આ દવા આપવાથી ફાયદો થાય છે. કરોડ રજા ઉપર તે ખાસ અસર કરે છે. માથુ ફેરવવાથી અગર સુતાં સુતાં પડખું ફરવાથી ફેર આવતા હોય, તે મટાડવા માટે આ દવા ઘણી સારી છે.

પગમાં લકવો શરૂ થયો હોય, અને તે ધીમે ધીમે ઉપર ચડતો હોય, મગજ ઉપર લોહી ચડી ગયા પછી લકવો થયો હોય, જીવ ઉદાસ રહેતો હોય, અને પોતાના વ્યાધિ માટે દર્દીને અનેક શંકાઓ થતી હોય, યાદશક્તિ કમી થઈ ગઈ હોય, દર્દીને નજીવી વાતની અસર બહુ થતી હોય, અને તેમાંથી તે અસાધારણ રીતે ગુસ્સે થઈ જતો હોય, વાંચવાથી કે આખિનો ઉપયોગ કરવાથી માથાનો દુખાવો વધારે થતો હોય, વાંકા વળ્યા પછી ઉભા થવા જતાં ફેર આવતા હોય, અથવા દાદરેથી નીચે ઉતરતી વખતે, અગર ગોળ ફરવા જતાં અથવા પડખું ફરતાં ફેર આવતા હોય, તો આ દવા આપવાથી રીક થાય છે.

આંખે પ્રકાશ ખમી શકતો ન હોય, આંખમાંથી પાણી બહુ વહેતું હોય, દંટિ જાંખી પડી ગઈ હોય, રાત્રે દીવાના પ્રકાશમાં દંટિ વધારે ખરાબ લાગતી હોય, આંખ દુખવા આવી હોય, અને જરાપણુ પ્રકાશ ખમી શકતો ન હોય, ઈત્યાદિ દંટિ દોષો આ દવાથી મટે છે; વૃદ્ધ માણસોને ઉમ્મર પહેલાં થતી દીર્ઘદંટિ પણુ કેટલેક અંશે આ દવાથી સારી થાય છે.

કંઠનળીમાં ખાતર્યાના જેવું દર્દ થતું હોય, ખાલી ઉધરસ આવતી હોય, રાતે અને સુઈ ગયા પછી ઉધરસ વધારે આવતી હોય, ને જરાપણુ શ્રમ લેવાથી શ્વાસ ચડી જતો હોય, ત્યારે આ દવાથી આરામ થાય છે.

પુરુષને જીવ ઉદાસ રહેતો હોય, લોકાને સમાગમ પસંદ પડતો ન હોય, વિષયભોગ માટે મનમાં ઇચ્છા વધારે થતી હોય, પરંતુ શરીરમાં શક્તિ ન હોય, શક્તિ ખરાબર નજીવ થતી ન હોય, સ્ત્રી સાથેના વ્યવહારની ઇચ્છાને યજ્ઞાત્કારે કેટલાક વખત સુધી દબાવી રાખી હોય, અને તેથી શરીર અને મન ઉપર કાંઈ માડી અસર થઈ હોય, વૃષણ કણુ ને મોટા થઈ ગયા હોય ઇત્યાદિ દોષો દૂર કરવા માટે આ દવા અપાય છે.

સ્ત્રીને પીડિતાર્તવ થતો હોય, સાથળમાં દરદ જણાતું હોય, સ્તન સુક થઈ ગયા હોય, કંઠણ હોય ને દુખતા હોય, સ્તનમાં ચટકા ભર્યા જેવું દર્દ થતું હોય, સ્તનની કંઠણ ગ્રંથિ થઈ હોય એમ લાગતું હોય, શુભાવયવો ઉપર ચળ આવતી હોય, અંડાશયનો વરમ હોય, અંડાશયની વૃદ્ધિ થઈ હોય, કે અંડાશય કંઠણ થઈ ગયા હોય, વિષયભોગની ઇચ્છાને દબાવવાથી, રમેદર્શન એકાએક બંધ પડી જવાથી, કે અતિશય વિષયભોગથી જે દરદો થયાં હોય, તે મટાડવા માટે આ દવાની જરૂર છે.

ખાસ લક્ષણ:—જેઓ જલદી ઉત્ક્રાંત બન્ય તેવા સ્વભાવના હોય, તેને આ દવા ખાસ લાગુ પડે છે. મસ્તકને ખાળુ ઉપર ફેરવવાથી અગર ખિછાનામાં પડખું ફરવાથી ફેર વધે છે. આંખ દુખવા આવી હોય, તો તે જરાપણુ પ્રકાશથી અને ખાસ કરીને રાત્રે વધારે દુઃખે છે. દિવસ અને રાત્રે દર્દી ઉઘવા માંડે, અગર આંખ બંધ કરે કે તરતજ તેને પરસેવો આવવા લાગે છે.

સરખાવો:—જેલ્લીમાઅમ, આયોડીનમ, હાઈડ્રાસ્ટીસ.

૫૧. કોન્વેલેરીઆ મૅજલીસ ૩૦.

(Convallaria Majalis).

જે વનસ્પતિમાંથી આ દવા બને છે, તેને અંગ્રેજીમાં સાધારણ રીતે લીલી આંધ વેલી કહે છે.

સ્ત્રીશયના વ્યાધિ માટે આ દવા સારી છે. તેનાથી સ્ત્રીશયની ગતિ વધારે નિયમિત થાય છે. જ્યારે જવનિકાઓ વિસ્તૃત થઈ હોય, સ્ત્રીશય નબળું પડી ગયું હોય, તેનું વિસ્તૃત થયું હોય, સ્ત્રીશયની વૃદ્ધિ થઈ હોય, તે સાથે પડદાઓમાં બગાડ થવાથી રૂધિર પાકું પડતું હોય, અને જ્યારે શિરાઓમાં રૂધિર ભરાઈ રહેતું હોય, ત્યારે આ દવા ઉપયોગી થઈ પડે છે. સ્ત્રીઓને ગર્ભાશયના ભાગમાં દુખાવો હોય, અને તે સાથે સ્ત્રીશયના દર્દથી સોજા ચડ્યા હોય, અગર સ્ત્રીશયનો ધબકારો થઈ આવ્યો હોય, ત્યારે આ દવા વધારે ઉપયોગી છે.

શરીર સોજા ચડ્યા હોય, તેનું કારણ લોહીને ખરાબર ફેરવવાની સ્ત્રીશયની નબળાઈ હોય, સહેજ

સાજ મહેનત લેવાથી શ્વાસ ચડી આવતો હોય, પેસાજ ઓછો ઉતરતો હોય, ને પગેપણુ સોજ ચડ્યા હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી ઠીક થાય છે. આખી જાતીમાં જીલ્લે રક્તાશય ધબકતું હોય એમ લાગતું હોય, સંધિવાની અસર રક્તાશયને થઈ હોય, રક્તાશયના અંતઃપડમાં વરમ થયો હોય, માત્ર ખેડાં ખેડાંજ શ્વાસ લઈ શકતો હોય, અને તેમાં પણ મુશ્કેલી પડતી હોય, રક્તાશય જીલ્લે બંધ પડી જશે, એમ થોડીવાર લાગતું હોય, અને પછી તે એકદમ ચાલવા લાગતું હોય, જરા પણ શ્રમ લેવાથી જાતીમાં ધબકારો થઈ આવતો હોય, તંબાકુ ખાવાની ટેવથી કે બહુ ખીડીઓ પીવાથી, અગર અતિશય મહેનતથી રક્તાશય નયનું પડી ગયું હોય, રક્તાશયના પ્રદેશમાં દુખાવો થઈ આવતો હોય, તથા નાડી અતિશય ઉતાવળી અને અનિયમિત હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી ઠીક થાય છે.

ન્યારે રક્તાશય બંધ પડી જશે એમ લાગતું હોય, ત્યારે આ દવાના મધરટીકચરના પાંચ ટીપાં પ્રથમ આપીને પછી ત્રણ ત્રણ ટીપાં પાંચ પાંચ મીનીટે આપવાં. પંદર ટીપાં અપાય તે પછી દશ દશ મીનીટે બે બે ટીપાં આપવાં, અને ઠીક થાય, તો પછી અડધી અડધી કલાકે એકેક ટીપું આપવું.

સરખાવો:—હીટલીસ, ઑટોનીસ વર્નાલિસ, લીલીઅમ, કેકટસ.

પર. કોરેલીઅમ રૂબ્રમ. ૧x, ૩x, ૬x, ૩૦

ગુજ. પરવાળાં. સં. પ્રવાલ.

(*Corrallium Rubrum*)

દેશી દવામાં પરવાળાં ધાતુપૌષ્ટિક ને ખાંસી મટાડનાર તરીકે વપરાય છે. ક્ષયના દરદમાં પ્રવાલ વપરાય છે. હોમીઓપેથીમાં તેનો ઉપયોગ ઘણા-ખંડા આને મળતોજ છે.

અન્યાંને થતી મોટી ઉધરસ, તેના જેવી ઉપરા ઉપરી આવતી સખત ઉધરસ, જે રાત્રે વધતી હોય, ઉધરસમાં લોહી પડતું હોય, નાકના અંદરના ભાગમાં સળેખમની અસર હોય એ લક્ષણો આ દવાને ખાસ કરીને સૂચવે છે. રાત્રા રંગના મૃદુ ચાંદા પણ આ દવાથી મટે છે.

માથું એટલું બધું દુખતું હોય, કે જીલ્લે અંદરથી હાડકાંને કાઢી તોડીને જીલ્લાં પાડતું હોય એમ લાગતું હોય, વાંકા વળવાથી દુખાવો વધારે લાગતો હોય, આંખો ગરમ લાગતી હોય ને દુખતી હોય, છીંકો આવતી હોય, પણ નાકમાંથી શ્લેષ્મ નીકળતો નહોય, નાક બંધાઈ જતું હોય, નાકમાં ક્ષત પડતાં હોય કે નસકોરી કુટતી હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી ઠીક થાય છે.

ખોરાક લાકડાના વેર જેવો સ્વાદમાં લાગતો હોય, રોટલી ખડ જેવી લાગતી હોય, ઇત્યાદિ અન્ન-માર્ગના દોષને આ દવા હરે છે.

ઉધરસ એકદમ ઉપરા ઉપરી આવતી હોય, તેમાં કાઠિવાર પુષ્કળ શ્લેષ્મ પડતો હોય, ગળું બહુજ કામળ હોય, અને હવામાં ફેરફારની અસર જલદી થતી હોય, નાકની પછવાડેના ભાગમાં પણ બહુ શ્લેષ્મ ભરાઈ રહેતો હોય, મનજાતંત્રના દોષને લીધે ખાલી ઉધરસ એકદમ એટલી બધી આવતી હોય કે તેથી દર્દી મુંઝાઈ જતો હોય, શ્વાસ માર્ગ બહુજ નાબુક હોવાથી જરાપણુ ઉશ્કેરનારી ચીજ શ્વાસમાં જાય કે તરત ઉધરસ આવવા લાગતી હોય, કે હિસ્ટીરીઆને લીધે ઉધરસ ઉપરા ઉપરી, આવ્યાં કરતી હોય, ત્યારે આ દવાની જરૂર છે.

પુરૂષને પોતાના ગુહાવયવ ઉપર ક્ષત પડ્યાં હોય, અને અંદરથી પીળી રસી નીકળતી હોય, વીર્યસ્રાવ થઈ જતો હોય, અને વિષયોપયોગની શક્તિ કમ થઈ ગઈ હોય, ત્યારે પણ આ દવા અપાય છે.

ત્વચા ઉપર રાત્રા રંગનાં ક્ષત પડ્યાં હોય, તો તે પણ આ દવાથી રૂઝાવા લાગે છે.

સરખાવો:—હાયોસ્મામસ, ડ્રોસેરા.

પર. કોટેલસ હોરીડસ, ૬, ૩૦.

(*Crotalus Horridus*).

‘રૅટલ સ્નેક’ નામના સર્પના ઝેરમાંથી આ દવા બનાવાય છે.

રક્તવિકાર થયો હોય, રૂધિરના રજકણો ખગડીને છૂટાં પડી જતાં હોય, શરીરના અન્યક દ્વારમાંથી રક્તસ્રાવ થઈ આવ્યો હોય, રક્તસ્રાવનો

રંગ કાળો હોય, પરંતુ તે રક્ત જામી જતું ન હોય; દૂષ્ણ લાલ તાવ લાલ પડ્યો હોય, પીળો તાવ, રોંગ, કોલેરા, ડીધરીઆ, કે એવા કોઈ ચેપી રોગથી રૂધિર બગડી ગયું હોય, વારંવાર રક્તસ્ત્રાવ થવાની ટેવ પડી હોય, ઇત્યાદિ ઉપદ્રવો મટાડવા માટે આ દવા વપરાય છે.

મન બહુ ઉદાસ રહેતું હોય, દરદી વારંવાર રડી પડતો હોય, યાદશક્તિ ગુમ થઈ ગઈ હોય, દર્દી પોતાનો વ્યાધિ મટાડવા બહુ અધીરીઓ થતો હોય, દર્દી બહુ વાતે વળગતો હોય, અને નાસી જવાની ઇચ્છા ધરાવતો હોય, માથું જમણી બાજુએ દુખતું હોય, ફેર આવતા હોય, શરીરમાં નબળાઈ બહુ હોય અને અંગે ધ્રુજતું હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી ઠીક થાય છે.

આંખો દીવાનો પ્રકાશ ખમી શકતો ન હોય, આંખો પીળી પડી ગઈ હોય, આંખોમાં કાંપી નાખ્યા જેવું દરદ થતું હોય, આંખની પાંપણોમાં દુખાવો લાગતો હોય, ઇત્યાદિ ચક્ષુદોષ આ દવાથી મટે છે.

નસોડરી ડુટની હોય, તે સાથે શરીર જ્વર-વસ્થાથી કે રક્તવિકારથી નખળું પડી ગયું હોય, લોહી કાળું ને તાંતણા જેવું નીકળતું હોય, ઉપદંશ કે એવા કોઈ કારણથી નાકમાં પીનસ થયું હોય, ઇત્યાદિ નાકનાં દરદો પણ આ દવાથી દૂર થાય છે. રક્તસ્ત્રાવની સાથે ઘણી સુસ્તી અને બેચેની એ મુખ્ય સૂચકચિન્હ છે.

જીભ લાલ પણ નાની દેખાતી હોય, વચમાં કોરી હોય, મોઢું ગંધાતું હોય, યુકે બહુ આવડતું હોય, જીભ બહાર કાઢવાથી જમણી બાજુ તરફ વળતી હોય એ લક્ષણો આ દવાને સૂચવે છે.

ગળું કોરું, સુજ ગયેલું ને રતાશ પડતું કાળું દેખાતું હોય, અન્નનળમાં આકર્ષ (spasm) થતો હોય, કશો કંઠણ પદાર્થ ગળે ઉતારી શકતો ન હોય, ગળાનો ભાગ અક્રૂડ થઈ ગયો હોય એમ લાગતું હોય, અંદર સોળે અને સહેજે વગેરે ઉપદ્રવો હોય, ત્યારે આ દવાથી ઠીક થાય છે.

પેટ ઉપર લુગડાં ખમી શકતાં ન હોય, પેટમાં જરાપણ ખોરાક ટકી શકતો ન હોય, અનાજ લેવાથી સખત ઉલટી થતી હોય, પિત્તની ઉલટી થતી હોય અથવા ઉલટીમાં લોહી પડતું હોય, કાયમ મોળ આવ્યા કરતી હોય, અને દરેક મહિને ઋતુસ્ત્રાવ

થવા પછી ઉલટી થતી હોય, દર્દી જમણી બાજુએ સુધ શકતો ન હોય, ઉલટીમાં ખુંદના ભુકા જેવો કાળો પદાર્થ નીકળતો હોય, હોજરીમાં ક્ષત પડ્યું હોય, લાંબા વખતથી અજીર્ણ રહેતું હોય, દારના વ્યસનને લીધે અજીર્ણ રહ્યા કરતું હોય, પેટ ગરમ ને મોઢું થઈ ગયેલું રહેતું હોય, યકૃતના ભાગમાં દુખાવો થતો હોય, દસ્ત પાતળો, ગંધાતો, ને કાળો ઉતરતો હોય, આંતરડામાં રક્તસ્ત્રાવ થતો હોય, તે લોહી કાળું ને પ્રવાહિ રહેતું હોય, દર્દી ઉભો હોય કે ચાલતો હોય તે વખતે સફરામાંથી લોહી ઝમતું હોય, ઇત્યાદિ પેટનાં દરદો આ દવાથી મટે છે.

ગુરદાનો વરમ થયો હોય, પેસાળ કાળો ને રક્તમિશ્રિત ઉતરતો હોય, તેમાં ઢાળીઆ (casts) જેવામાં આવતા હોય, વગેરે મૂત્રમાર્ગના વ્યાધિઓ આ દવાથી મટે છે.

રક્તારાશ નખળું પડી ગયું હોય, નાડી ધ્રુજતી હોય એમ ચાલતી હોય, કે છાતીમાં ધમકારો ખાસ કરીને રજેદર્શન વખતે થતો હોય, ત્યારે આ દવાથી રક્તારાશ નિયમિત થાય છે.

ઉધરસમાં લોહી પડતું હોય, તો આ દવા આપવાથી તે બંધ પડે છે.

તાવ રક્ત વિકારને લીધે આવતો હોય, રૂધિરનો કોઈ સ્થળેથી સ્રાવ થતો હોય, અગર લોહીમાં સડો દાખલ થયો હોય, પિત્ત વિકારથી થોડો થોડો તાવ ચડી ઉતર કરતો આવ્યા કરતો હોય, પીળો તાવ આવતો હોય, મનના તંત્રના પડના વરમવાળો ચેપી તાવ આવ્યો હોય, સુસ્તી બહુજ હોય, ઇત્યાદિ સમયે આ દવાની જરૂર પડે છે.

ત્વચા શરીરની જમણી બાજુએ બહુ નાનુક થઈ ગઈ હોય, ત્વચામાંથી સહેજે વાતમાં લોહી નીકળતું હોય, ત્વચા ઉપર ફોડકા નીકળતા હોય, શીળી કઢાવ્યા પછી ત્વચા ઉપર તેની માડી અસર જણાતી હોય.

સેપ્ટીસીમીઆ નામનો રક્ત વિકાર થયો હોય, ગુમડાં પાડાં કે એવાં કાંઈ દરદ થતાં હોય, અને તેની આસપાસની ત્વચા કાળી ને સુજ ગયેલી હોય, કે કાળજનવર (anthrax) થઈ આવ્યો હોય, વગેરે ત્વચા રોગ તથા રક્ત વિકારના રોગ મટાડવા માટે આ દવા સારી છે.

સ્ત્રીઓને લાંબા વખત સુધી ઋતુભાવ આવ્યા કરતો હોય, પીડિતાર્તવ હોય, સાથળમાં દરદ લાગતું હોય, ને તે સાથે રક્તાશયમાં પણ દરદ હોય, ગભા-શયમાંથી ઘણું લોહી વહેતું હોય, સૂતિકાન્વર આવ્યો હોય, પ્રસૂતિ પછી થતો સાવ ગંધાતો હોય, ફેલંગમેશ્યા આવ્યા ડોલન્સનો વ્યાધિ થઇ આવ્યો હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી સ્ત્રીને આરામ થાય છે.

વૃદ્ધિ:—જે દહો જમણી બાબુ ઉપર થતાં હોય, જમણી બાબુના અંગ લકવાથી રહી ગયાં હોય; ખુશી હવામાં, સાંજનાં ને સવારમાં તથા ઉનાળાની શરૂઆતમાં, અને ચોમાસામાં જે દરદો વધારે ને વધારે પકડતાં હોય, તે દરદોમાં આ દવા વધારે માફક આવે છે.

સરખાવો:—આર્સેનિકમ, કાર્બો વેજેટબીલીસ, સેચિસીસ, નાન.

૫૪. ક્રોટન ટીગ્લીઅમ્, ૩૦.

ગુજ. નેપાળો. સં. જયપાળ. હિ. જમાલગંઝા.

(Croton Tiglium.)

દેશી દવામાં નેપાળો રેચક તરીકે વપરાય છે. એલોપેથીમાં પણ તે રેચક ને ક્ષોભક તરીકે વપરાય છે. નેપાળાનો રેચ ઘણો સખત લાગે છે.

હોમિયોપેથીમાં નેપાળાની આ બનાવટ પીળા રંગનો સખત ઝાડો, ચૂંક વગેરે દહોં મટાડવા માટે અપાય છે.

ઝાડો પુષ્કળ ને પીળા રંગનો પાણી જેવો પાતળો ઉતરતો હોય, ઝાડો નેરથી એકદમ પીચ-કારીની માફક થતો હોય, પેટમાં ગડગડતું થતો હોય, જરાક પણ પાણી પીવાથી કે ખોરાક લેવાથી ઝાડો વધારે થતો હોય, હસ્તની લાગત સતત રહ્યા કરતી હોય, અને એકએક ઝાડો ઉતરી જતો હોય પછી નખળાઇ ઘણીજ આવી જતી હોય, ઇત્યાદિ ઝાડનાં લક્ષણો આ દવાને સૂચવે છે. બાળકોને થતો ઝાડો પણ આ દવાથી મટે છે.

છાતીમાં ડાબી બાબુથી વાંસા તરફ દર્દ થતું હોય, દમ ચડતો હોય, અને તે સાથે ઉધરસ આવતી હોય, છાતી દમ ભરીને પહોળી કરી શકતી નહોય,

સ્ત્રીને બચ્ચું ધાવતું હોય, તે વખતે સ્તનમાં ને વાંસામાં દર્દ થતું હોય, સ્તનમાં વરમ રહેતો હોય, ઉધરસ એટલી બધી આવતી હોય કે દરદી સુવે કે તરતજ તેને ઉધરસને લીધે ખેડા થવું પડતું હોય, ત્યારે આ દવા યોગ્ય છે.

ત્વચા ઉપર અતિશય ચળ આવતી હોય, પણ ખણવાથી દુખાવો થતો હોય, ગુહાવયવો ઉપર ચળ આવતી હોય, ફેડકીઓ થઈ હોય, ફેડકીઓમાંથી પાણી ઝમતું હોય, ફેડકાના સ્વરૂપમાં રતવા થયો હોય, ને ચળ બહુ આવતી હોય, કખવા થયો હોય, અને તેની ફેડકીઓમાં ચટકા ભર્યા જેવું દરદ થતું હોય, ત્યારે આ દવાની જરૂર છે.

વૃદ્ધિ:—જરાપણ ખોરાક કે પ્રવાહિ લેવાથી ઝાડા વધારે થાય છે.

સરખાવો:—પોડોફીલમ, આર્સેનિકમ, વિરેટ્રમ આલ્બમ, કેમ્ફેરા.

૫૫. કુપ્રમ આર્સેનિકમ્.

(Cuprum Arsenicum)

આ દવા તાંબુ અને સોમલ એકત્ર થવાથી થતા ક્ષારમાંથી બનાવાય છે અને તેથી કેલેરા, ઝાડો, મરડો, મૂત્રાવરોધ ઇત્યાદિ દહોંમાં વપરાય છે.

જીભ મેલીને ભુખરા રંગની અગર સફેદ હોય, તૃષ્ણ લાગતી હોય, મોઢામાં ધાતુના જેવો સ્વાદ રહેતો હોય. પેટમાં સખત દુખાવો થતો હોય, ક્ષયના દરદમાં ઝાડો થઈ આવ્યો હોય, કાલેરા થયો હોય, પેટમાં ગડગડતું થતો હોય, પેસાળ કમી આવતો હોય કે પેસાળ બંધ થઇ ગયો હોય, પેસાળનું ઝેર ચઢ્યું હોય, આંચકી આવતી હોય, અને તીક્ષ્ણ કાપી નાખવાના જેવું દરદ થતું હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી ઠીક થાય છે.

ત્વચા થંડી રહેતી હોય, રાંધી રહીને પરસેવો આવતો હોય, રહેરા ઉપર કે ગુહાવયવો ઉપર ખીલ થતા હોય, ચાંદીના જેવાં ક્ષત પડતાં હોય ઇત્યાદિ ત્વકરોગ પણ આ દવાથી મટે છે.

સરખાવો:—આર્સેનિકમ, કેન્યારીસ, કુપ્રમ.

૫૫. કુપ્રમ મેટાલીકમ્ ક્ષી ૩૦ ગ્રા. તાંબુ. સં. તામ્ર.
(Cuprum metallicum).

દેશી દવામાં તાંબુ અસલથી વપરાય છે. તામ્ર ભસ્મ એ એની મુખ્ય બનાવટ છે, તે રસાયણીક રીતે જોતાં ગંધકને તાંબાનો એક ક્ષાર છે. મોટી માત્રામાં તે રેચક અને વામક ગણાય છે, પણ સુક્ષ્મ માત્રામાં તે પૌષ્ટિક, જ્વરદ ને શોષક ગણાય છે. પ્લીહોદર, ઝાડો, તાવ, ત્વચારોગ, અજીર્ણ વગેરે ઉપર તે અપાય છે. એલોપેથીમાં તાંબુ મોરચુના રૂપમાં વપરાય છે.

હોમિયોપેથિમાં આ દવા અન્નમાર્ગના વ્યાધિઓ તથા મનભ્રાન્તના વ્યાધિઓ જેવા કે તાણુ, આંચકી, ખેંચાણું વગેરે ઉપર અપાય છે. આકર્ષ (spasm) એ તેનું મુખ્ય લક્ષણ છે. ખાસ કરીને જે ખેંચ હાથપગની આંગળીઓમાં શરૂ થઈને પછી બીજા અવયવોમાં જાય, તેને માટે આ દવા ઉત્તમ છે.

અન્નમાર્ગમાં કાંઈ બીજાડ થયો હોય, ને તેથી લાંબા વખતથી ઉલટી ને ઝાડાનું દરદ હોય, કોલેરા થઈ આવ્યો હોય, આંતરડામાં કાપી નાખવા જેવો દુખાવો થઈ આવતો હોય, પેટની અંદર વરમ થયો હોય, મોઢામાં ધાતુનો સ્વાદ રહ્યા કરતો હોય, ઇત્યાદિ અન્નમાર્ગનાં દરદો આ દવાથી મટે છે.

એકદમ સ્નાયુના આકર્ષથી શ્વાસ ચડી આવતો હોય, કે મોટી ઉધરસ થઈ હોય, ત્યારે પણ આ દવા દેવાથી ફીક થાય છે. શીળી કે ઝોરી જેવા રોગમાં જ્યારે ચામડી ઉપરના લક્ષણો એકદમ દખાઈ જાય, અને આંચકી ઉપડે, ત્યારે પણ આ દવા ફાલો કરે છે.

ત્વચારોગમાં ત્વચાભૂરા રંગની લાગતી હોય, ક્ષત પડતાં હોય, તે ઉપર ચળ આવતી હોય, સાંધાઓ આગળ ન્યાં ત્વચાની ઘડ પડતી હોય, ત્યાં કાઠલીઓ થતી હોય, ઇત્યાદિ ત્વચારોગમાં આ દવા ગુણકારી નીવડે છે.

પગના તળીઆમાં અને પીડીઓમાં ઘણું દરદ થતું હોય, કોલેરામાં પગના ગોટલા સખત થઈ આવતા હોય, વાઈ આવતી હોય, વાઈ આવવા પહેલાં ધુંટણમાં કાંઈક સૂચક ચિન્હ જણાતું હોય, હાથ બહુ થંડા રહેતા હોય, હથેળીના માંસમાં દરદ

થતું હોય, આંગળાં ખેંચાતા હોય ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય તો આ દવા આપવી જોઈએ.

મગજના અતિશય કામને લીધે, અગર ઉંઘ નહિ આવવાથી શરીરને અને મનને જે અશક્તિ આવે છે, તે દૂર કરવા માટે પણ આ દવા ઘણી સારી છે.

સ્ત્રીને રજોદર્શનના રોગને લીધે, અગર સુવાવડમાં આંચકી આવતી હોય, ત્યારે જો ઉપર કહ્યાં તેવાં આકર્ષનાં ચિન્હ હોય, તો આ દવા ઉપયોગી થઈ પડે છે.

કોલેરાની મુખ્ય ત્રણ દવાઓમાંની આ એક છે. શક્તિ અત્યંત હીન થઈ ગઈ હોય તે માટે કેમ્ફોરા છે. અતિશય ઝાડાને ઉલટી માટે વિરેટમ છે, અને પેટમાં બહુ દુખતું હોય તે સાથે પગમાં અત્યંત ગોટલા ચઢતા હોય, તે માટે કુપ્રમ છે.

સરખાવો:—ક્રોડયુલસ, નકસવોમિકા, આસેનિકમ, પ્લમ્બમ, તથા ઉપર લખી છે તે.

૫૭. ડીજીટલીસ, ૧x, ૩x, ૨, ૩૦x

(Digitalis.)

ડીજીટલીસ અથવા ફ્રોક્સગ્ગવ નામની વનસ્પતિમાંથી આ દવા બનાવાય છે, ડીજીટલીન અને ડીજીટોક્સીન એવાં બે મુખ્ય તત્વો તેમાં રહેલાં છે. રક્તારાશના વ્યાધિમાં આ દવા એલોપેથીમાં તેમજ હોમિયોપેથિમાં અપાય છે.

જ્યારે વ્યાધિના એકંદર લક્ષણો જોતાં આ દવાની જરૂર લાલે, ત્યારે તે ૩x થી ૩૦x સુધી ની અપાય છે, પણ જ્યારે રક્તારાશને ઉતેજન (stimulation) આપવાની જરૂર હોય છે, ત્યારે આ દવાનું મધરટીકચર વપરાય છે.

મન નિરાશ રહેતું હોય, આગળ ઉપર થું થશે તેની બહુ ચિંતા થતી હોય, બુદ્ધિ ચાલતી નહોય, દરદી સુતો હોય, ત્યાંથી ઉભો થાય કે ચાલે, તો ફેર આવતા હોય, આઈસ્ક્રીમ જેવો થંડો પદાર્થ ખાવાથી કે થંડું પાણી પીવાથી કપાળમાં તીક્ષ્ણ દરદ થતું હોય, માથું બહુ ભારે રહેતું હોય, મૂરો જરા વાદળી રંગવાળો લાગતો હોય, ઉંઘમાં ખોટા અવાજો સંભળાતા હોય, ઇત્યાદિ ચિન્હો આ દવાને સૂચવે છે.

આંખનાં પોપચાએ વાદળી રંગ પકડ્યો હોય, દષ્ટિએ માંખીના જેવા કાળા પદાર્થો દેખાતા હોય, ધણી ખરી ચીજો લીલી અગર પીળી દેખાતી હોય, એવા દષ્ટિ દોષ આ દવાથી મટે છે.

હોજરીના ભાગમાં બહુ નખળાઇ લાગતી હોય, મોળ આવ્યા કરતી હોય, અને ઉલટી થયા પછી પણ મોળ ઓછી થતી ન હોય, હોજરીમાં ને અન્નમાર્ગમાં દાદ લાગતો હોય, જરાપણુ શ્રમ લેવાથી ઉલટી થતી હોય, બહુજ થોડો ખોરાક લેવાથી પણ પેટમાં ભાર લાગતો હોય, પીપડીનો પ્રદેશ દુખતો હોય, મોઢામાંથી લાળ બહુ વહેતી હોય, હોજરીના ભાગમાં મનઝતતંત્રના દોષને લીધે દુખાવો લાગતો હોય, પેટમાં બહુ દુખતું હોય, અને પેટની ધમનીનો થડકારો સ્પષ્ટ જણાતો હોય, ઝાડો ચાક કે રાખના રંગનો અને લાઢીના જેવો ચીકણો ઉતરતો હોય, અથવા કમળાના દર્દ સાથે ઝાડો થઇ આવ્યો હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી દીક થાય છે.

પેશાબ ટીપે ટીપે, કાળા રંગનો, ગરમ ને દાહક ઉતરતો હોય, તે સાથે તીક્ષ્ણ કાપી નાખવાના જેવું દર્દ થતું હોય, અથવા મૂત્રાશયની ગ્રીવા આગળ થડકારો મારતું દરદ થતું હોય, રાત્રે પેશાબ સંખધી દરકત વધારે જણાતી હોય, મૂત્રમાર્ગનો વરમ થયો હોય, પેશાબ ઉતર્યા પછી પણ મૂત્રાશય ભારે લાગતો હોય, મૂત્રમાર્ગ જાણે કે બહુ સાંકડો હોય એમ લાગતું હોય, પેશાબમાં તળીએ ઇંટની ભુકીના જેવો ડહોળ જામતો હોય, ઇત્યાદિ પેશાબનાં દર્દો આ દવાથી મટે છે.

શ્વાસોચ્છ્વાસ ઉંડા લેવાની મઝા થતી હોય, શ્વાસ અનિયમિત ચાલતો હોય, શ્વાસ લેતાં મુશ્કેલી પડતી હોય, ઉંડા નિસાસા મુકાતા હોય, ઉધરસ આવતી હોય, અને તે વખતે છાતી દુખતી હોય, ન્યુમોન્યાના કેસમાં બહુ ઝાગળપણુવાળા નીકળતા હોય, વૃદ્ધાવસ્થામાં ફેફસાનો વરમ થયો હોય, છાતી બહુ નખળી હોય, વાતો કરવી ગમતી નહોય, રક્તાશય નખળું હોય, અને છાતીમાંથી લોહી પડતું હોય વગેરે ચિન્હો આ દવાથી દૂર થાય છે.

રક્તાશય એટલું બહુ નખળું હોય કે જરાપણુ શ્રમ લેવાથી છાતીમાં થડકારો થઇ આવતો હોય, અને જો પોતે ચાલે, તો રક્તાશય બંધ થઇ જાય, એવી લાગણી થતી હોય, રક્તાશયમાં વારંવાર શળ

આવતું હોય, નાડી બહુજ ધીમી હોય, વચ્ચમાં બંધ પડીને ચાલતી હોય, જરાપણુ શ્રમ લેવાથી ઉતાવળી ચાલતી હોય પણ નખળી હોય, ત્યારે આ દવા આપવાની આવશ્યકતા હોય છે. રક્તાશયના બાહ્યપડનો વરમ થયો હોય, અને રક્તાશય ઉપર ધણો રસ જમ્યો હોય, અથવા રક્તાશયની નખળાઇ સાથે સખત કમળો થઇ આવ્યો હોય, ત્યારે પણ આ દવાની જરૂર છે. રક્તાશયના દર્દને લીધે પગે સોજા ચડ્યા હોય, હાથપગ થંડા રહેતા હોય, સાંધામાં સંધિવાના જેવું દર્દ થતું હોય, સાંધાઓની ઉપર સોજો ચડ્યો હોય, સોજવાળી ત્વચા સફેદ ને ચળકતી જણાતી હોય, ને સ્નાયુઓ નખળા પડી ગયા હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી આરામ થાય છે.

ઉંઘ ખરાબર આવતી ન હોય, સ્વપ્નાં આવતાં હોય, દરદી પોતે કાઠ ઉંચી જગ્યાએથી પડી જતો હોય એમ ભય લાગતો હોય, કે કાયમ ઉંઘ આવ્યા કરતી હોય, ત્યારે આ દવાથી ઉંઘ ખરાબર આવે છે.

ત્વચા ઉપર ભૂરા રંગની નસો વિસ્તૃત થયેલી દેખાતી હોય, આંખના પોપચા, કાન, ઓઠ, ને જીભ ઉપર ભૂરી નસો વધારે દેખાતી હોય, ત્વચા સુજેલી જળંદર (dermatitis) વાળી લાગતી હોય, ત્વચા ઉપર ચળ આવતી હોય, કે કમળાની અસર હોય, ત્યારે પણ આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

પુરુષને રાત્રે વીર્યપાત થતો હોય, વીર્યપાત થયા પછી, અથવા સ્ત્રી સાથે વ્યવહાર થયા પછી નખળાઇ બહુ લાગતી હોય, વૃષણનું જળંદર થયું હોય, વૃષણની કોથળીની વૃદ્ધિ થઇ હોય, પરમીઓ થયો હોય, અને ઇંદ્રિની ઉપર સોજો ચડ્યો હોય, ગુદાવયવો ઉપર સોજો ચડ્યો હોય, ઇત્યાદિ દર્દો મટાડવા માટે આ દવા અપાય છે.

સ્ત્રીને ઋતુસ્રાવ પહેલાં પેકુમાં ને કમ્મરમાં વેણુ આવ્યા જેવું દર્દ થતું હોય, અગર ગર્ભાશયમાંથી રક્તાસ્રાવ થતો હોય, તો આ દવા આપવાથી સુધારો થાય છે.

પ્રધાન લક્ષણ:—નખળી અને ધીમી નાડી (કાઠવાર છેક ૩૦-૩૫) આંખનાં પોપચાં, હોઠ, જીભ, નખ વગેરેમાં ભૂરા રંગનો દેખાવ, હોજરી આગળ નખળાઇની લાગણી, ચાલવા જતાં જાણે રક્તાશય બંધ થઇ જશે, અને મરી જવાશે એવી લાગણી; શ્વાસો-

ચૂંકાસની અનિયમિતતા, અને મુશ્કેલી; તેને લીધે ઉંઘ નહિ આવવી. રહી રહીને લેવા પડતા ઉંઘ શ્વાસ અને આખા શરીરના બળની એકદમ થયેલી ક્ષીણતા, તથા સોજા એ મુખ્ય લક્ષણો છે.

સરખાવો:—જેલ્સીમીઅમ (જે ચાલવામાં નહિ આવે, તો રક્તાશય બંધ થશે એવી લાગણી), લોખિલીઆ (ગમે તે રીતે રક્તાશય બંધ થશે એવી લાગણી), કંકટસ.

પદ. ડ્રોસેરા ૧૫, ૩૦.

(Drosera)

સન ડ્યુના સાધારણ નામથી ઝોળખાતી વનસ્પતિમાંથી આ દવા બનાવાય છે.

આ દવા ખાસ કરીને શ્વાસ માર્ગના વ્યાધિઓમાં વપરાય છે. મોટી ઉધરસને માટે આ દવા હોમિયોપેથિના શોધક ડા. હેનીમેને બતાવી હતી. કંઠને લાગુ પડતો ક્ષય આ દવાથી મટે છે, અને સાધારણ ક્ષયના વ્યાધિમાં પણ દવા ઘણીવાર ઉપયોગી થઈ પડે છે.

ખુદ્ધી હવામાં દર્દી ફરતો હોય, ત્યારે ફેર આવતા હોય, અને ડાબી બાજુએ પડી જવાની ધારતી રહેતી હોય, ચ્હેરાની ડાબી બાજુ થંડી રહેતી હોય, જમણી બાજુ સુષ્ક ને ગરમ રહેતી હોય, તથા તેમાં ચટકા ભર્યાના જેવું દરદ થતું હોય, એ લક્ષણો આ દવાને સૂચવે છે.

મોટી ઉધરસ યાને કુકડીઆ ખાંસી થઈ હોય, ત્યારે એકાનાઈટ ને બેલાડોના આખ્યા પછી આ દવાની જરૂર પડે છે. મોટી ઉધરસ ન હોય, પરંતુ તેને મળતી ઉધરસ માત્ર મનન તંતુના કાંઈ બીગાડને લીધે સ્નાયુઓમાં એકાએક આકર્ષ (spasm) થવાથી ઉપરા ઉપર આવતી હોય, ક્ષય લાગુ પડ્યો હોય, પુષ્કળ કફ છૂટતો હોય, તે પીળા રંગનો હોય, મધ્ય રાત પછી ઉધરસ વધારે આવતી હોય, તે પછી તરત ઉલટી થતી હોય, ઉલટી સાથે વખતે નાકમાંથી લોહી પડતું હોય, સાદ ઉંઘ ને બેસી ગયેલો હોય, કંઠ નળીનો વરસ થયો હોય, ગળામાં ને તાળવામાં ખોતરવાના જેવી અથવા કાંઈ પીંછાનો કકડો ભરાઈ રહ્યો હોય, એવી લાગણી થયા કરતી હોય, કંઠ નળીને ક્ષય લાગુ પડ્યો હોય,

અને શરીર એકદમ લેવાઈ જવા માંડ્યું હોય, છોકરાઓને ઝોરીના દર્દ સાથે, અગર ઝોરી નીકળ્યા પછી ઉધરસ આવતી હોય, દિવસે ઉધરસ ન આવતી હોય, પરંતુ રાતે બહુ ઉધરસ આવતી હોય, ભાપણુ કર્તાઓના ક જાનારાઓના કંઠ બેસી ગયો હોય, જોર કર્યા વિના બોલી શકતું ન હોય, વાતો કરવાનો પ્રયત્ન કરવાથી દમ વધારે ચડતો હોય, ઇત્યાદિ શ્વાસ માર્ગના વ્યાધિઓ આ દવાથી મટે છે.

જ્યાર આબો હોય, ત્યારે પણ અંદરથી ટાઢ લાગ્યા કરતી હોય, ચ્હેરા ગરમ રહેતો હોય, હાથ થંડા રહેતા હોય, તૃષા લાગતી ન હોય, ખીજાનામાં પડ્યા છતાં પણ શરીર ને થંડી લાગ્યા કરતી હોય, તો આ દવા અપાય છે.

પદ. ડલકેમારા ૧૫, ૩૦.

(Dulcamara)

બીટરસ્વીટના સાધારણ નામથી ઝોળખાતી વનસ્પતિમાંથી આ દવા બનાવાય છે.

જે દર્દીઓને દવાના ફેરફારની બહુ અસર થતી હોય, તેમને આ દવા અત્યુકળ થઈ પડે છે. ઉનાળો ઉતરવા આવ્યો હોય, અને ચોમાસાની શરૂઆત હોય, ત્યારે ઝાડો, સોંધવા, સળેખમ વગેરે જે દર્દો ઉત્પન્ન થાય છે, તેને માટે આ દવા ઘણી સારી છે.

માથા ઉપરથી વાળ ખરી પડ્યા હોય, માથા ઉપર ધાધર થઈ હોય, માથા ઉપર જડાં ભીંગડાં વળ્યાં હોય ને તે ઉમેડવાથી લોહી નીકળતું હોય, તથા શરદીની ઋતુમાં માથાનો પછવાડેનો ભાગ દુખતો હોય, ત્યારે આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

થંડા પવનથી કે બેજવાળી જગ્યાથી કે વરસાદની અસરથી શરદી લાગવાને લીધે સળેખમ થઈ આવતું હોય, નાક બંધાઈ જતું હોય, નાકમાં શ્લેષ્મનાં પડ જામતાં હોય, દર્દી પોતાના નાકને ગરમ રાખવા પ્રયત્ન કરતો હોય, અને થંડો પવન લાગવાથી નાક બંધાઈ જવાની દેહશક્તિ રાખતો હોય, ત્યારે આ દવા અપાય છે.

શરદી અને સળેખમની અસરથી આંખ દુખવા આવતી હોય, આંખમાંથી પીળો ને જડો શ્લેષ્મ નીકળતો હોય, બહુ પાણી નીકળતું હોય, કે આંખની

પાંપણમાં ખીલ થયા હોય, ત્યારે આ દવાથી આંખ સારી થાય છે.

ઝહેરાનો કોઈ ભાગ શરદી લાગવાથી દુખવા આવતો હોય, કાનના મૂળમાં દરદ થતું હોય, તો તે પણુ આ દવા દૂર કરે છે.

સફેદ ચીકણા શ્લેષ્મની ઉલટી થતી હોય, ખાવાની જરા પણુ રૂચિ થતી ન હોય, ગરમ વગેરે મંડા પદાર્થની તૃષ્ણા લાગતી હોય, શરદીને લીધે પેટમાં ચૂંક આવતી હોય, નાભિની આસપાસ કોઈ કાપતું હોય એવું દર્દ થતું હોય, શરદીથી લીલા ને શ્લેષ્મ મિશ્રિત ઝાડો થઈ આવ્યો હોય, અગર મરડો થયો હોય, અને લોહી પડતું હોય ઇત્યાદિ અન્નમાર્ગના દર્દો આ દવાથી મટે છે.

મૂત્રમાર્ગનો મંદ વરમ થયો હોય, ને તેથી પેશાબ ગંધાતો ઉતરતો હોય, અથવા પેશાબમાં શ્લેષ્મ ને પર નીકળતું હોય, તો એવા મૂત્રમાર્ગના દોષને આ દવા મટાડે છે.

ઉધરસ શરદીને લીધે વધારે આવતી હોય, બડખા પુષ્કળ નીકળતા હોય, મોટી ઉધરસના જેવી ઉધરસ આવતી હોય, અગર શિયાળામાં કે ચોમાસામાં શરદી લાગવાથી ખાલી ઉધરસ આવતી હોય, શ્વાસ ચડતો હોય, દમ લેતાં મુંઝવણ થતી હોય, અને બડખો જલદી ન ઇટતો હોય ઇત્યાદિ ચિન્હો હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી ઠીક થાય છે.

ત્વચારોગ ચોમાસાની ઋતુમાં વધારે જોર કરતો હોય, ચળ બહુ આવતી હોય, ફેડકા થઈ આવતા હોય, નાનાં નાનાં યમડાં થતાં હોય, શરદીથી કે અજીર્ણથી લાલ ચાકાં, કે શીળસ થઈ આવતું હોય, ઝહેરા ઉપર કે હાથ ઉપર મોટા મસા થતા હોય, ઇત્યાદિ ત્વચારોગ આ દવાથી દૂર થાય છે.

સ્ત્રીઓને શરદી લાગવાથી ઋતુસ્ત્રાવ અંધ થઈ જતો હોય, ઋતુસ્ત્રાવ થવા પહેલાં ત્વચા ઉપર ફેડકા કે એવું કાંઈ નીકળી આવતું હોય, પીડિતાર્તવ થતો હોય, અને આખે શરીરે ચાકાં નીકળતાં હોય, સ્તન લોહીથી ભરાઈ જતા હોય, ને શરદી લાગવાથી દુખતા હોય, શરદીવાળી જગ્યામાં ખેસવાથી ગુલાવયવોને શરદી લાગી હોય, અને તેથી પ્રદર થયું હોય, ઇત્યાદિ સ્ત્રીઓનાં રોગને આ દવા હરે છે.

વૃદ્ધિ:—હવાના ફેરફારથી તે પણુ ગરમ હવા

મટીને થંડી હવા થઈ હોય ત્યારે; દીવસે તડકો પડતો હોય, અને રાત્રે થંડી પડતી હોય ત્યારે; અને સાંજની વખતે અને આરામ લેતી વખતે દર્દ વધારે લાગે છે.

શાંતિ:—ગરમ હવામાં ફરવાથી ઠીક લાગે છે.

સરખાવો:—રસટોકસ, યુપેટારીઅમ, આસેનિકમ, એકાનાઇટ, જેલ્સીમીઅમ.

૬૦. યુપેટારીઅમ પરશેલીએટમ, ૩૪, ૨૦૦.

(Eupatorium Perfoliatum)

બોનસેટના સાધારણ નામથી ઓળખાતી વનસ્પતિમાંથી આ દવા બનાવાય છે.

આ દવા અમુક જાતના ટાલીઆ તાવ, હાડકામાં થતા દુખાવા, પિત્તજ્વર, ઇન્ફ્લુએન્ઝા નામનું ચેપી સળેખમ, સસણી, મજ્જાતંત્રના પડનો વરમ, અને પગના સોજા એટલા વ્યાધિઓમાં ખાસ કરીને ગુણકારી થઈ પડે છે.

વૃદ્ધ લોકોનાં અને વ્યસની લોકોનાં નખળાં પડેલાં શરીર માટે આ દવા વધારે અનુકૂળ થાય છે.

માથામાં ધમકતો દુખાવો થતો હોય, માથા ઉપર જણે સીંસાની ધાતુની વજનદાર ટોપી પહેરી હોય એવું લાગતું હોય, ફેર આવતા હોય, પિત્તની ઉલટી થતી હોય, માથાનું તાળવું ને આંખો દુખતાં હોય, આંખો લાલ થઈ આવી હોય, ત્રણ ત્રણ દિવસે કે સાત સાત દિવસે માથાને દુખાવો થઈ આવતો હોય, સુતા પછી માથાના પછવાડેના ભાગમાં ભાર ને દુખાવો જણ્યોતો હોય, ઇત્યાદિ મસ્તકનાં દર્દો આ દવાથી મટે છે.

જીભ ઉપર પીળી જારી હોય, મોઢામાં કડવાટ રહેતો હોય, યકૃતને ભાગ દુખતો હોય, તૃષ્ણા બહુ લાગતી હોય, તૃષ્ણા લાગ્યા પછી પાણી પીવાથી ઉલટી થતી હોય, હેડકી આવતી હોય, તંગ પોશાક ખમી શકાતો નહોય, વારંવાર ઝાડો થતો હોય, અગર દસ્ત કમજ રહેતો હોય, ઇત્યાદિ ઉદરનાં ચિન્હો આ દવાને સૂચવે છે.

સખત સળેખમ થયું હોય, ઉપરા ઉપર ઝીંકા આવતી હોય, સાદ ખેરી ગયો હોય, છાતી દુખતી હોય, ઉધરસ ખાતાં છાતી દાખી રાખવી પડતી હોય, સળેખમની સાથે આખું શરીર દુખતું હોય,

હાડકાં કળતાં હોય, લાંબા વખતથી ઉધરસ આવતી હોય, રાત્રે ઉધરસ વધારે ચડતી હોય, વાંકાવળીને હાથ અને ધુંટણુભર રહેવાથી ઉધરસ નરમ પડતી હોય ઇત્યાદિ પ્રકારની ઉધરસ અને સળેખમ હોય, ત્યારે આ દવાની જરૂર હોય છે.

જ્યારે આવ્યો હોય, અને પછી પરસેવો વળતો હોય, તો પણ માથું દુખ્યા કરતું હોય, સવારમાં સાતથી નવ વાગ્યા સુધીમાં પ્રથમ તૃષા લાગતી હોય, પછી ટાઢ આવતી હોય, અને સ્નાયુઓ તથા હાડકાં દુખતાં હોય, મોળ આવતી હોય, ટાઢ આવી રહ્યા પછી, અગર તાવથી શરીર ગરમ થવા લાગે તે પહેલાં પિત્તની ઉલટી થતી હોય, યકૃતના ભાગમાં દુખતું હોય, દસ્ત કમજ હોય, પેસાળ ધણુ ઘેરા રંગનો હોય માથામાં ધમકારા કરતું દર્દ થતું હોય, ઇત્યાદિ ચિન્હોવાળા જ્યારમાં આ દવા આપવી જોઈએ. જે તાવમાં પરસેવો ઓછો હોય, પણ હાડકાંનો દુખાવો અને કળતર વધારે હોય, તેને માટે આ દવા વધારે યોગ્ય છે.

વાંસો ફાટતો હોય, હાથ પગના હાડકાં કળતાં હોય, ને અધો માંસનો ભાગ પણ દુખતો હોય, હાથમાં અને પોંચીમાં દર્દ થતું હોય, સાંધામાં નજલો થયો હોય એવું દર્દ થતું હોય, કે શરીરના કોઇ ભાગ ઉપર સોજો ચડ્યો હોય, ત્યારે આ દવા અપાય છે.

વૃદ્ધિ:—સવારમાં ૧૦ થી ૬ વાગ્યા સુધી દર્દનું નંદર વધારે લાગે છે, ટાઢ આવ્યા પહેલાં હાડકાં ધણાંજ દુઃખે છે, અને તેથી દર્દી બહુ બેચેન થાય છે. તાવ ભરાય ત્યાં સુધી પિત્તની ઉલટી થાય છે.

સરખાવો:—આર્નિકા, આયોનિઆ (પરસેવો વધારે હોય, કળતર થાય, જતાં દર્દી શાંત પડ્યો રહે.) ચેલીડાનીઅમ.

૬૨. યુફ્રેસીઆ થીફ્રાસ

(Euphrasia)

‘આઇઆઇટ’ના સાધારણ નામથી ઓળખાતી વનસ્પતિમાંથી આ દવા બનાવાય છે.

આંખ દુખવા આવી હોય, અને આંખમાંથી ઘણું પાણી વહેતું હોય, તે દાહક ગુણવાળું હોય, ત્યારે આ દવાની ખાસ જરૂર પડે

છે. સળેખમની સાથે આંખમાંથી પણ પાણી વહેતું હોય, અને ખુદ્દી હવામાં બેસવાથી ઠીક થતું હોય, ત્યારે આ દવા વધારે માફક આવે છે.

માથું ફાટી જતું હોય, અને આંખે પ્રકાશ ખમી શકતો ન હોય, સળેખમને લીધે માથું દુખતું હોય, અને આંખમાંથી ને નાકમાંથી પાણી ચાલ્યું જતું હોય, મોટી ઉધરસ કે સખત ઉધરસ દિવસે બહુ આવતી હોય, અને પુષ્કળ બડખા નીકળતા હોય, પણ રાત્રે ઉધરસ મંદ પડતી હોય, ઇત્યાદિ ચિન્હોમાં આ દવા આપવાથી ફાયદો થાય છે.

આંખ સળેખમના નંદરથી દુખવા આવી હોય, આંખમાંથી પાણી નીકળ્યા કરતું હોય, આંખમાંથી નીકળતાં અશ્તુ ઉગ્રગુણ (acrid) હોય, તેને લીધે આંખના પોપચામાં દાહને સોજો હોય, આંખના કૃષ્ણ મંડળ ઉપર ચીપડા ચોટી જતા હોય, અને તે દૂર કરવા માટે વારંવાર આંખ મીચવી પડતી હોય, આંખને કાંઈ વાગ્યું હોય, અને તેથી તેમાં દુખાવો થયો હોય, આંખમાં ભાર લાગતો હોય, કૃષ્ણમંડળનો કોઇ કોઇ ભાગ બ્લીસ્ટરની માફક ઉપસી આવ્યો હોય, કુલાં પડ્યાં હોય, સંધિવાને લીધે કનીનિકાનો વરમ (iritis) થયો હોય, ઇત્યાદિ નેત્રરોગને આ દવા દૂર કરે છે.

ઝોરીની શરૂઆતમાં આંખમાંથી પાણી વહેવા લાગ્યું હોય, ત્યારે આ દવાની જરૂર પડે છે.

તાવની દમ્બાને ટાઢ વાગ્યા કરતી હોય, પ્રકાશ ખમી શકતો ન હોય, પવન વસમો લાગતો હોય, દિવસે ઉંધ આવતી હોય, ને અંધારૂં ગમતું હોય, ત્યારે આ દવા માફક આવે છે.

સ્રીને ન્યુનાર્તવ થતો હોય, અને તેને લીધે આંખો દુખવા આવતી હોય, અથવા આર્તવ વખતે પેદુમાં દુખાવો થતો હોય, ઉપર કહેલ બીજાં ચિન્હો જણાતાં હોય, અને આર્તવ એકાદ બે કલાક કે એકાદ દિવસ દેખાઈને અંધ થઇ જતો હોય, ત્યારે આ દવાથી ઠીક થાય છે.

આ દવા સળેખમની અને નાકના વરમની શરૂઆતમાં સારો ફાયદો કરે છે. પાછળથી તે વરમનાં લક્ષણો આ દવાને યોગ્ય રહેતાં નથી.

સરખાવે:—આસેનિકમ, મકયુરીઅસ, જેલ્સી-મીઅમ. ‘એલિઅમ સીપા’ નામની એક દવા છે, તે આ દવાને મળતી છે, પણ તેમાં જે આંસુનું પાણી વહેતું હોય છે, તે જરા પણ દાહક હોતું નથી, પણ નાકમાંથી જે પ્રવાહિ વહે છે, તે દાહક હોય છે, એટલે કે તે દવા આ દવાથી ઉલટા ગુણવાળી છે.

૬૨. ફેરમ્ મેટાલીકમ ૧ થી ૩૦ ગુજ. લોહ સં. લોહ.

(Ferrum Metallicum).

લોહ આયુર્વેદમાં અને એલોપેથીમાં ઘણા વખતથી વપરાય છે. આયુર્વેદમાં (૧) કાંત લોહ, (૨) મંદુર, (૩) ને લોહક્ષાર એ મુખ્ય ત્રણ બનાવટો છે. એલોપેથીમાં ટીકયર સ્ટીલ, સીરપ ફેરીઆયોડાઇડ, રીડયુસ્ડ આયર્ન, ફેરી એટ આમોની સાઇટ્રસ, ફેરીએટ ક્વીની સાઇટ્રસ, ફેરી કાર્બોનેટ સાકરેટા, સીરપ ફેરી ફેરફાસ, અને સફ્ટેડ ઑફ આયર્ન એટલી મુખ્ય બનાવટો છે. હોમીઓપેથીમાં ફેરમ આયોડેટમ, ફેરમ મેટાલીકમ, ફેરમ ફેરફેરીકમ, અને ફેરમ પીકીકમ એ ચાર મુખ્ય બનાવટો વપરાય છે; તેમાં ફેરમ મેટાલીકમ બધાથી વધારે ઉપયોગી છે, માટે તેની હકીકત નીચે આપી છે.

ફેરમ મેટાલીકમ જે દર્દીઓને શ્લેષ્મપડ લોહી વિનાનો હોય, કે જેઓને પાંડુરોગ થયો હોય, તેવા દર્દીઓને વધારે માફક આવે છે. જ્યારે હાથ પગ થંડા રહેતા હોય, નબળાઇને લીધે શ્લેષ્મ પડને હવાના ફેરફારની અસર જલદી થતી હોય, કે તનમનનો શ્રમ લેવાથી શરીરને જલદી આઘાત પહોંચી જતો હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી હીક થાય છે.

સ્વલાવ ચીડીઓ થઇ ગયો હોય, ગડબડ કે અવાજ ખમી શકતો નહોય, જરાપણ વિરહતા થવાથી ક્રોધ ચડતો હોય, પાણીનો પ્રવાહ નેવાથી ફેર આવતા હોય, માથું લોહીના નેરથી દુખતું હોય, ને અંદર ધમકારો લાગતો હોય, દુખાવો દાંતમાં પણ જણાતો હોય, હાથ પગ થંડા રહેતા હોય, માથાની પછવાડેના ભાગમાં દુખાવો લાગતો હોય, ઇત્યાદિ મસ્તકનાં દર્દોમાં આ દવાની જરૂર હોય છે, ચહેરો લાલચોળ રહેતો હોય, અને જરાપણ દર્દ, શ્રમ, કે મનોવિકાર થવાથી તે વધારે

લાલ થતો હોય, શરીરની રતાશ ઓછી થઇ ગઇ હોય, શરીરમાંથી અને ખાસ કરીને ચહેરા ઉપરથી તથા મોઢાના શ્લેષ્મ પડ ઉપરથી રૂધિર કમી થઇ ગયું હોય, અને માંસ સઘળું પોચું લાગતું હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી હીક થાય છે.

દાંત દુખતા હોય, અને તે ખરફ જેવા થંડા પાણીથી દુખતા મટતા હોય, મોઢામાં ધુડ જેવો અને ચીકણો સ્વાદ રહેતો હોય, ભૂખ અતિશય લાગતી હોય, અગર બીલકુલ ન લાગતી હોય, ખાટી ચીજો ખાવાની વૃત્તિ થતી હોય, ખાધા પછી અનના ઓડકાર આવતા હોય, જમ્યા પછી તરત ઉલટી થતી હોય; મધ્યરાત પછી ઉલટી થતી હોય, ઈંડાનો ખોરાક પચી શકતો ન હોય, જમ્યા પછી અન્નાશયમાં ભાર લાગતો હોય, હોજરીમાં દાહ જણાતો હોય, પેટની દીવાલો દુખતી હોય, ઇત્યાદિ પાચનક્રિયાના દોષ આ દવાથી મટે છે.

દસ્ત રાત્રે પચ્યાવિના ઉતરતો હોય, દસ્તની લાજત થતી હોય, પરંતુ દસ્ત ઉતરતો નહોય, અથવા દસ્ત કઠણ ઉતરતો હોય, ને તે પછી વાંસામાં ને ગુદામાં દરદ થતું હોય, આમળ નીકળતી હોય, નાના બચ્ચાંઓને ગુદા ઉપર ચળ આવતી હોય, ઇત્યાદિ દસ્તની હરકતો આ દવાથી દૂર થાય છે.

ખાલી ઉધરસ આવતી હોય, ઉધરસ સાથે ઉલટી થતી હોય, છાતી ભીંસાતી હોય, શ્વાસ લેતાં મુશ્કેલી પડતી હોય, છાતીમાં લોહી ભરાઇ આવતું હોય, સાદ બેસી ગયેલો રહેતો હોય, ઇત્યાદિ સમયે આ દવા હિતકર થઇ પડે છે.

રક્તાશયનો ધમકારો થઇ આવતો હોય, હાલવા ચાલવાથી કે કાંઇ શ્રમ લેવાથી ધમકારો વધારે થતો હોય, નબળાઇને લીધે રક્તાશયના ઉપધ્વનિ સંભળાતા હોય, નારી ભરેલી, પણ પોચી અને દબાઇ જાય તેવી ચાલતી હોય, અથવા નાની ને નબળી ચાલતી હોય, તો આ દવાથી રક્તાશયને પુષ્ટિ મળે છે, અને નારીમાં સુધારો થાય છે.

હાથે પગે રક્તસ્રાવ કે કાંઇ પણ રસ વહી જવાથી સોજ ચડ્યા હોય, ખભો કે સાથળ વાગે રહી ગયો હોય, ને ધીમે ધીમે તે ભાગોને હલકાવવાથી હીક લાગતું હોય, સાથળના સાંધામાં, પગના તળીઆમાં કે એડીમાં દર્દ થતું હોય, કે હાથપગ

મંડા રહેતા હોય, તો આ દવા આપવાથી તેવી હરકતો ઓછી થાય છે.

ત્વચ્ચા ફિક્કી અથવા લીલી રહેતી હોય, સહેજ ચાતમાં તે લાલ થઇ જતી હોય, કે દાખવાથી તેમાં ખાડો પડતો હોય, હાથ પગનાં તળીયાં ગરમ થતાં હોય, ઇત્યાદિ ત્વચ્ચાનાં દર્દ આથી નાશ પામે છે.

જીર્ણ જ્વર આવતો હોય, અથવા તાવ આવે ત્યારે માથું ને ચહેરા ગરમ અને લાલ થઇ આવતાં હોય, હાથ પગ થંડા રહેતા હોય, ને રાત્રે બહુ પરસેવો આવતો હોય, અથવા તાવમાંથી બરલ થઇ હોય, તો આ દવાથી આરામ થાય છે.

પેશાબ ઇચ્છા વિના ટપકી જતો હોય, કે મૂત્ર માર્ગમાં બળતર થતી હોય તો તે આથી મટે છે.

સ્ત્રીને આર્તવ પાંડુનો રોગ થયો હોય, આંધા નબળો ને નાબુક હોય, પરંતુ ચહેરા લાલ હોય, આર્તવ બહુ વહેલો આવતો હોય, ઋતુસાવ બહુ થતો હોય, અને ધણા દિવસ સુધી ચાલતો હોય, આર્તવ એક બે દિવસ બંધ થઇ જતો હોય, અને પછી ફરીને દેખાતો હોય, ગર્ભાશયમાંથી લાંબા કકડા આર્તવ વખતે નીકળતા હોય, કે ઋતુસાવ પાતળો પાણી જેવો અને રતાશ વિનાનો થતો હોય, યોનિમાર્ગમાં દર્દ થતું હોય, અથવા ગર્ભપાત થઇ જાય એવી પ્રકૃતિ હોય, તો આ દવાનું સેવન કરવાથી શયદા થાય છે.

વૃદ્ધિ:—જમ્મા પછી અથવા કાંઇ પ્રવાહિ પીધા પછી તેમજ શાંત બેસી રહેવાથી રોગનું જ્વર વધારે લાગે છે; જરાપણ મનોવિકાર થવાથી ચહેરા લાલ થઇ આવે છે. માંસનો ખોરાક તેમજ દારૂ કે આહ પણ અતુકુળ થતાં નથી.

શાંતિ:—ધીમે ધીમે આસપાસની જગ્યામાં ફરવાથી જીવને આનંદ રહે છે, અને રોગની શાંતિ જણાય છે.

સરખાવો:—નેદ્રમમ્બુર, પલ્સેટીલા, કેલ્કેરીઆ ફોસ, કાબેવિજી, ચાઇના, ફેરમફોસ.

૬૩. ગેલ્સેમીઅમ ૧×થી ૩૦, ૬૦, ૨૦૦,

(Gelsemium.)

આ દવા 'યલો જન્ટ્રાઇન' ના નામથી ઓળ-

ખાતી વનસ્પતિમાંની બનાવાય છે. તેમાંથી જેલ્સી-માઈન નામનું આલ્કલોઇડ તત્વ નીકળે છે.

મનનતંત્ર એ આ દવાનું અસર કરવાનું મુખ્ય સ્થાન છે. જ્યારે જેલ્સીમીઅમ દવારૂપે નહિ આપતાં તેની અસર કરવાની રીતનો અભ્યાસ કરવાને ખાતર કુદરતી રૂપમાં અને મોટા ઝેરી પ્રમાણમાં કાઇને બવડાવવામાં આવે છે, ત્યારે મનનતંત્રનો ઉપધાત (paralysis) થાય છે, ગતિતંત્રનો મંદ થઇ જાય છે, અને તેથી સ્નાયુઓ બળહીણ અને ઢીલા બની જાય છે. નાડી ધીમી પડે છે. ધમનીનું આકર્ષણબળ (tension) કમી થાય છે, શારીરિક ગરમી ઘટના લાગે છે, શ્વાસોચ્છ્વાસ મુશ્કેલીથી ચાલે છે, અને શાંત પડી રહેવાની ઇચ્છાથી દર્દી જાણેલર ઉંઘમાં હોય એમ સુઇ રહે છે.

આ દવા બાળકોને, યુવાન સખંસાને અને ખાસ કરીને હિસ્ટીરીઆની પ્રકૃતિવાળી સ્ત્રીઓ, જેઓને 'પોતાનું' શરીર અને મન થાકી ગયેલું' અને નિરૂત્સાહી લાગ્યા કરે છે, તેઓને આ દવા ખાસ ઉપયોગી થઇ પડે છે; તે ઉપરાંત વિષયની અસ્વાભાવિક ટેવથી જે યુવાન પુર-ષોએ 'પોતાનું' તન અને મન ખુવાર કર્યું હોય છે, તેઓને મારે પણ આ દવા સારી છે.

દર્દીને-ખાસ કરીને સ્ત્રીઓને-હિસ્ટીરીઆ વખતે ગળામાં કાંઈ ગાળો ભરાઇ આવ્યાના જેવી લાગણી થતી હોય, પણ તે ગાળો પાણી પીવાથી પણ નીચે બેસતો નહોય, રક્તાશયનો થડકારો થઇ આવતો હોય, હાથપગ પક્ષાઘાતની માફક અચેતન થઇ જતા હોય, પેશાબ પાણી જેવો પુષ્કળ છૂટતો હોય, તે સાથે ખોટી ખોટી ખંડીક અને ભય લાગતાં હોય, ત્યારે આ દવા બહુ ફાયદાકારક નીવડે છે.

સ્વભાવ બેદરકારી વાળો થઇ ગયો હોય, મગજ જડ અને થાકી ગયેલું રહેતું હોય, ભય, ધાર્તી, ઇત્યાદિથી મન અસ્વસ્થ થઇ જતું હોય, નિદ્રામાં દર્દી સન્નિપાતના જેવા ચાળા કરતો હોય ઇત્યાદિ માનસિક બાધિઓ આ દવાને સુચવે છે.

ફેર આવતા હોય, માથું ભારે લાગતું હોય, માથા ફરતો પટ્ટો બાંધ્યો હોય એમ લાગતું હોય, આંખનાં ચોપચાં ભારે જણાતાં હોય, લમણામાં દુખાવો થતો હોય, તે કાનમાં, નાકમાં ને દાઢીમાં

ફેલાતો હોય, ડોક અને ખભા દુખતા હોય, તાળુનું એટલું બધું દુખતું હોય કે સ્પર્શ ખમી શકતો નહોય, માથું ઓસીકાં વડે ઉંચું રાખવાથી ઠીક લાગતું હોય.

છોકે આવતી હોય, નાકના મૂળ આગળ કાંઈક ભરાતું હોય એમ લાગતું હોય, નાકમાંથી પાતળું દાઢક પાણી વહેતું હોય, સળેખમની સાથે માથાનો દુખાવો તથા તાવ હોય, આંખના પોપચા ભારે રહેતા હોય, દર્દી પરાણે આંખ ઉઘાડી શકતો હોય, દષ્ટિમંદ થઈ ગઈ હોય, કાઠી વિસ્તૃત રહેતી હોય, અને પ્રકાશથી સંકોચાતી નહોય, આંખમાં (neuralgia) દુખાવો રહેતો હોય, અને આંખની સ્નાયુઓ ખેંચાતી હોય, કાચ રૂપ રસમાં બિગાડ થયો હોય, અને ઉંડો વરમ રહેતો હોય.

મોઢામાં સડી ગયેલ પદાર્થના જેવો સ્વાદ રહેતો હોય, મોઢું ગંધાતું હોય, જીભ ઢૂંજતી હોય, કે જીભને લકવાની અસર થઈ હોય.

ગળે ગરમ પદાર્થ ઉતારવામાં મુશ્કેલી નડતી હોય, તાળવામાં ચળ આવતી હોય, ચોરીઆ સુજ ગયા હોય, ચોરીઆમાં દાઢ લાગતો હોય, ડીથે-રીઆમાંથી ગળાના અવયવોને લકવો લાગુ પડ્યો હોય, ગળામાં કાંઈક હુચો ભરાણો હોય એમ લાગતું હોય, દર્દીથી બોલી શકતું ન હોય.

હોઝરી ખાલી હોય એમ લાગતું હોય, અથવા અંદર કાંઈ ભારે બોળે ભર્યો હોય, એમ જણાતું હોય, હેડકી આવતી હોય, અને સાંજની વખતે તે વધારે ઉપડતી હોય, તેવા હોઝરીના ઉપદ્રવ ને આ દવા હરે છે. આ દવાના સંબંધમાં એ એક ખાસ નિયમ છે કે દર્દીને જરા પણ તરસ લાગતી નથી.

ગુદાદ્વારનો લકવો થયો હોય, દસ્ત દર્દીની ઇચ્છા વિના ઉતરતો હોય, કાંઈ ભય, ત્રાસ, કોઈની માંદગી કે મૃત્યુના સમાચાર સાંભળવાથી કે મારની બીકથી આડો ટૂટી જતો હોય, ઇત્યાદિ મળ સંબંધી વિકાર આ દવાથી જતા રહે છે.

પેશાબ ઘણો અને સ્વચ્છ પાણી જેવો ઉતરતો હોય, મૂત્રાશયને લકવાની અસર લાગુ પડી હોય, કે પેશાબ ઉતરતી વખતે દર્દ થતું હોય, તો આ દવા આપવી જોઈએ.

શ્વાસોચ્છ્વાસ ધીમા ચાલતા હોય, સુસ્તી ઘણી હોય, જાતીમાં મુંઝવણ જણાતી હોય, ખાલી ઉધરસ

આવતી હોય, સળેખમ થયું હોય, અથવા શ્વાસો-ચ્છ્વાસને મદદ કરનારા સ્નાયુઓમાંથી હરકાઈ એક ના ગતિ તંતુના દોષથી તેમાં ખેંચ થતો હોય, ઇત્યાદિ શ્વાસમાર્ગના રોગો આ દવાથી સુધરે છે.

રક્તાશયના સંબંધે દર્દીને એવી ભીતિ લાગી ગઈ હોય, કે જો પોતે ફરાફર ન કરે, તો રક્તાશય ખંધ પડી જશે, નાડી ધીમી ચાલતી હોય, જાતીમાં થડકારો થઈ આવતો હોય, નાડી પોચી, નખળી, ભરેલી ને ચાલુ પ્રવાહવાળી લાગતી હોય, દર્દી શાંત હોય, ત્યારે નાડી ધીમી હોય, પરંતુ જ્યારે તે કાંઈ તનમનની મહેનત લેતો હોય, ત્યારે નાડી ઉતાવળી ચાલતી હોય, કે વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે નાડી નખળી ને ધીમી ચાલતી હોય, ત્યારે આ દવા આપવાની આવશ્યકતા હોય છે.

સઘળા અવયવો—હાથ પગ વગેરે—અતિશય નખળાં લાગતાં હોય, અને ઢૂંજતાં હોય, હિસ્ટીરીઆ વખતે અંગો ઢૂંજતાં હોય, અગર જડ જેવાં પડ્યાં રહેતાં હોય, જરા પણ શ્રમ લેવાથી થાક લાગતો હોય, લઈઆને હાથે દુખાવો થતો હોય, વાંસાના, સાંઘળના કે પીડીના સ્નાયુઓમાં ઉંડો દુખાવો જણાતો હોય.

નિદ્રા પુરેપુરી આવતી ન હોય, ઉંઘ આવે કે તરત સન્નિપાતના જેવાં લક્ષણો શરૂ થતાં હોય અતિશય થાકને લીધે ઉંઘ આવતી ન હોય, ઉપરા ઉપર વિચારો આવવાથી કે તંબાકુના વિષથી ઉંઘ આવતી ન હોય, અગાસાં આવતાં હોય, પરંતુ હર્ષ, ક્રોધ, ચિંતા, કલેશ, ઇર્ષા, અસંતોષ, કલ્પિત દુખો ઇત્યાદિ મનોવિકારનાં કારણોને લીધે નિદ્રા ન આવતી હોય, ત્યારે આ દવા લેવાથી નિદ્રા બરાબર આવે છે.

તાવમાં આ દવા બહુ ઉપયોગી છે. તાવ આવતો હોય, ત્યારે દરદી ઢૂંજતો હોય, તે પોતાની મનને દયાવી રાખવાનું બીજાઓને કહેતો હોય, નાડી ધીમી, ભરેલી, નરમ ને દુષ્કાર્મ જન્ય એવી હોય, આખા વાંસામાં ટાઢના ઉકરાટા આવતા હોય, તાવ લાંબા વખત સુધી ઉતરતો ન હોય, અને પછી પરસેવો ખૂબ આવતો હોય; ટાઢીઓ તાવ આવતો હોય, શરીરના સ્નાયુઓ દુખતા હોય, માથું સખત દુખતું હોય, પિત્તજ્વર આવતો હોય, ને સર્વસ્થિતિ રીતે ઉતર્યો પહેલાં બીજો તાવ લાગુ થતો હોય, પણ તૃતીયા લાગતી ન હોય, તેમજ વળી ગળની નખળાઈથી

કે કાંઈ લયથી આખા શરીરમાં શરદી આવવા લાગી હોય, અથવા મૂર્છા આવતી હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી ફાયદો થાય છે.

ત્વચ્ચા ગરમ ને સુષ્ક રહેતી હોય, અળ આવતી હોય, ઓરીના જેવાં ચાકાં નીકળ્યાં હોય, રતવા કુટી નીકળ્યો હોય, ઓરી બરાબર દેખાણું ન હોય, અને સજેખમના જેવાં ચિન્હો થયાં હોય, ઓરી પાછાં અંદર વહેલાં સમાઈ ગયાં હોય, લાલ તાવ આગ્યો હોય, તે વખતે દર્દીને બહુ ઘેન જણાતું હોય, અને ચહેરા જરા પુલી આવેલો લાગતો હોય.

પુરૂષને વીર્યસ્રાવ થતો હોય, અવયવ અશક્ત હોય, વૃષણની થેલી ઉપર પરસેવો વળ્યા કરતો હોય, પરમીઆની શરૂઆત થઈ હોય, દાહક રસી જરા જરા આવતી હોય, ઇત્યાદિ પુરૂષના ખાસ દરદો માટે આ દવાની જરૂર પડે છે.

સ્ત્રીના યોનિમાર્ગ સ્પર્શસંલ્પ હોય, ખોટું વેણુના જેવું દર્દ થતું હોય, પીડિતાર્તવ થતો હોય, રક્ત-સ્રાવ બહુ ઓછો થતો હોય, રજેદર્શન દર્શ્યોત્તર સ્ત્રીને સાદ તદ્દન ખેસી જતો હોય, હિસ્ટીરીઆ થતું હોય, ઇત્યાદિ ચિન્હો બીજાં લક્ષણોની સાથે મળતાં આવે, તો આ દવા આપવાથી સ્ત્રીઓનાં દર્દ દૂર થાય છે.

પ્રધાનલક્ષણ:—હિસ્ટીરીઆ, મગજની નબળાઈ અને તે સાથે શરીરના બધા સ્નાયુઓની નબળાઈ, તથા તેમની કાર્ય કરવાની શક્તિની ક્ષીણતા, દર્દીની સમજ અને ઇચ્છા છતાં, તેનાં સ્નાયુ બરાબર ચાલી શકે નહિ; દર્દી પોતે ચાલવાનો પ્રયત્ન કરે, તો તેના હાથપગ ધૂન્ડે (શરીરના અવયવોનો ધૂન્ડરો એ પણ એક મુખ્ય લક્ષણ છે). વળી તેના સ્નાયુઓ કુખે અને વખતે ખેંચાય, પણ તે સાથે સુસ્તી અને બેચેની ઘણી રહે. કશી વાત ઉપર ધ્યાન આપી શકે નહિ. વાતચિત કરવી ગમે નહિ. પોતે પડી જશે એવી આગકને ખોટી ધાસ્તી લાગવાથી પોતાની માને ખાત્રી પડતું હોય, બેળના મૂળ આગળ દુખાવો સખત લાગતો હોય, અને માથું ચાંપવાથી સાફ લાગતું હોય, કાંઈવાર પેશાબ સારી રીતે છૂટવાથી દુખાવો મટી જાય, ટાઢ આવે ત્યારે વાંસામાં પાણીના મોળના જેવી ગતિ નીચેથી માથા તરફ કરતી આવે, ટાઢ ઘણી આવે અને ટાઢના નેરને લીધે દર્દી પોતાના શરીરને દબાવી રાખવાનું કહે, તરસ બહુ ઓછી લાગે પણ તાવ બરાબર ત્યારે દર્દી બેચેની

સાથે ભરઉંઘમાં હોય એમ પડ્યો રહે, અગર સન્નિ-પાત થાય.

સરખાવો:—એકાનાઇટ, મેલાડોના, બેપ્ટીસીઆ, ઇન્ડેશીયા, ક્ષાયોનીઆ.

૬૪. ગ્લોનોઇન, ૩૦.

(Glonoin).

આ દવાનું બીજું નામ નાઇટ્રોગ્લોસરીન છે. આ દવાની ટીકડીઓ ઝેંઝાંપથી પ્રમાણે તૈયાર થયેલી બળરમાં વેચાય છે, અને તેના રૂપમાં રક્તાશયનું શૂણ, શ્વાસ, મસ્તકશૂણ ઇત્યાદિ મટાડવા માટે એકાદ બે ટીકડી અપાય છે, અને તે એવો સારો ફાયદો કરે છે કે, બ્યારે એવા શૂણને તરત દબાવવાની જરૂર હોય, ત્યારે તેની લલામણુ ક્યાં વિના ચાલી શકે નહિ. નાડી નાની ને પાતળા દોરા જેવી ચાલતી હોય, મગજ ઉપર લોહી ઓછું જતું હોય, દર્દીની સંધળી શક્તિઓ નાશ પામવા લાગી હોય, રક્તાશય બહુ મંદ ચાલતું હોય, રક્તાશયનો કાંઈ રોગ થયો હોય, ફેર આવતા હોય, ચહેરા ફિક્કો થઈ ગયો હોય, ને દર્દી મરવા જેવો થવા લાગ્યો હોય, ત્યારે આ દવાની જરૂર હોય છે. હોમિયોપથીમાં તેનો ઉપયોગ નીચેની હકીકતો ઉપરથી કરવામાં આવે છે.

મસ્તક ઉપર લોહીનું જોર હોય, ને તેને લીધે ચક્કર આવતાં હોય, તડકા લાગવાથી માથે લોહી ચડી ગયું હોય, ઝંપોપ્લેક્સી થાય એવું જણાતું હોય, વીજળીના કે ગ્યાસના કારખાનામાં અથવા તડકા વખતે હરકોઇ કારખાનામાં કામ કરવાથી માથે ગરમી ચડી ગઈ હોય, માથું ભારે થઈ ગયું હોય, પરંતુ તેને ઓસીકા ઉપર મુકી શકાતું ન હોય, માથા આગળ જરા પણ ગરમી ખમી શકતી ન હોય, માથા ઉપરની લોહીની રોગ પુલેલી જણાતી હોય અને થડકતી હોય, ગળા આગળથી થડકારો માથા તરફ જતો હોય, ઉભા થવાથી ફેર આવતા હોય બેળ ઉપર લોહીનું દબાણ હોય, સ્ત્રીને રજેદર્શનના દિવસોમાં આર્તવને બદલે માથાનો દુખાવો થતો હોય, સગર્ભા સ્ત્રીને મગજ ઉપર લોહી ચડી જતું હોય, લોહીના જોરથી બેળની રક્તવાહીની તુટવાનો સંભવ હોય, બેળના પડનો વરમ થયો હોય.

કાનમાં રક્તાશયનો થડકારો સંભળાતો હોય,

ગળાની નસો લોહીથી ઝુલી જતી હોય અને તેથી ગળા આગળ કાંલર ખમી શકતો ન હોય, અહિંરે ગરમ ને લાલ દેખાતો હોય, પરસેવો વળતો હોય, નાકના મૂળ આગળ દુખાવો થતો હોય.

હોઝરીનો ભાગ ખાલી હોય એમ લાગતું હોય, મોળ આવતી હોય, ને ઉલટી થતી હોય, દર્દીનું રૂધિરાભિસરણ બહુ મંદ હોય, અને તેને લીધે પેટમાં દુખતું હોય.

દસ્ત કબજ રહેતો હોય, અર્શ થયા હોય, તેમાં બહુ વેદના થતી હોય, અથવા ઝાડો થઈ આવ્યો હોય, ને પુઝકળ કાળો ને લચકા પડતો ઝાડો ઉતરતો હોય.

રક્તાશય નેરથી ચાલતું હોય, ધમકારો થઈ આવતો હોય, શ્વાસ લેતાં ઝુંઝવણ થતી હોય, ફુંગરી પ્રદેશમાં ઉંચે ચડી શકતું ન હોય, જરાપણુ શ્રમ લેવાથી રક્તાશય તરફ લોહીનું જોર થતું હોય, અને મૂર્છા આવી જતી હોય, આખા શરીરમાં રક્તાશયનો ધમકારો જણાતો હોય.

સ્ત્રીને ઋતુસાવ મોડો થતો હોય, અથવા એકદમ બંધ થઈ ગયો હોય ને તેથી લોહી માથે ચડી ગયું હોય, કે યુવાવસ્થા પૂર્ણ થયા સાથે ઋતુકાળ પૂરો થવા આવ્યો હોય, ત્યારે માથાનો દુખાવો, અથવા ઉપર ખતાવ્યાં છે તેવાં લક્ષણો થતાં હોય, અગર સુવાવડમાં આચકી આવતી હોય, અહિંરે લાલ થઈ આવ્યો હોય, મોઢે શીથળ આવતાં હોય, નાડી ભરેલી અને કડણુ હોય, અતિશય તાપ અતિશય ટાઢ કે શરદીથી મગજ ઉપર લોહીનું જોર હોય, તો તેને માટે આ દવા ઉત્તમ છે.

સરખાવો:—ખેલાડોના, મેલીલોટસ, નેટ્રમમ્યુર.

૬૫. ગ્રેફાઇટીસ ઈથીડો

(Graphites.)

આ દવા પેન્સીલો ખનાવવામાં વપરાતા ગ્રેફાઇટ નામના એક જાતના કાર્બોનમાંથી ખનાવાય છે.

ખરજવા જેવા ત્વચારોગ એ તેનો ખાસ પ્રદેશ છે. જેઓનાં શરીર પુષ્ટ હોય, ત્વચા ગારી હોય, ચરબીના જમાવ ઠીક હોય, વારંવાર ખરજવા જેવા ત્વચારોગ થઈ આવતા હોય, દસ્ત કબજ રહેતો હોય, ટાઢ વાયા કરતી

હોય, આર્તવ મોડો આવતો હોય, અને શરદી લાગવાથી જલદી સળેખમ થઈ આવતું હોય, તેમને આ દવા બહુ માફક આવે છે. જેઓને સહેજસાજ કારણથી રતવા થઈ આવતો હોય, તેમને આ દવાની ડોઝવાળી ખનાવટનું સેવન કરવાથી સારો ફાયદો થાય છે.

યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત થતી વખતે જેમ કેટલીક સ્ત્રીઓને પદ્મેસીલાની જરૂર પડે છે, તેમ વૃદ્ધાવસ્થા શરૂ થતી વખતે ઋતુકાળ બંધ થાય છે, ત્યારે આ દવાની જરૂર પડે છે.

સ્વભાવ બ્લીકણુ હોય, નજીવી વાતથી દર્દી ચમકી ઉઠતો હોય, કશી વાતનો નિર્ણય કરી શકતો ન હોય, કામ કરવાનું મન થતું ન હોય, ગાયન ને વાજીત્રના નાદથી રોષ પડાતું હોય, ઇત્યાદિ સ્વભાવનાં લક્ષણો આ દવાને મુચવે છે.

માથું સવારમાં ઉઠતાંજ એક બાજુએ દુખવા લાગતું હોય, અને મોળ આવતી હોય, સંધિવાની કાંધ અસર હોય, અને દુખાવો કાંતમાં ને ગરદનમાં ફેલાતો હોય, માથાની ટોચના ભાગમાં દાહ લાગતો હોય, ઇત્યાદિ માથાના દર્દો આ દવાથી મટે છે.

આંખ દુખવા આવી હોય, અને દિવાનો પ્રકાશ ખમી શકતો ન હોય, આંખનાં પોપચાં લાલ થઈ ગયાં હોય, અને સુજી આવ્યાં હોય, પણ કોરાં રહેતાં હોય, અથવા તો તેને ખરજવાની અસર લાગુ પડી હોય ઇત્યાદિ આંખના દોષને આ દવા દૂર કરે છે.

કાનની અંદરનો ભાગ ગુપ્ત રહેતો હોય, કાનની પછવાડેનો ભાગ આર્દ્ર રહેતો હોય, અને તે ઉપર ફોડલીઓ નીકળતી હોય, શ્રવણ શક્તિ મંદ પડી હોય, કાનમાં બંદુક ઝુટયાના જેવા અવાજ સંભળાતા હોય, ઇત્યાદિ કર્ણરોગ આ દવાના સેવનથી મટે છે.

મોઢામાંથી સડી ગયેલ વસ્તુના જેવી વાસ આવતી હોય, શ્વાસ પેશાખના જેવો ગંધાતો હોય, મોઢાની ને દાઢીની આસપાસ ખરજવું થયું હોય, કે રતવા થયો હોય, અને તેમાં દાહ, ને ચટકા ભર્યાં જેવું દર્દ થતું હોય, કે, આંખ ઉપર ખરજવું થયું હોય ત્યારે આ દવા આપવી જોઈએ.

હોઝરીમાં ભાર લાગતો હોય, માંસાહારની અરૂચિ થઈ હોય, મિષ્ટ પદાર્થોથી ઉલટી થતી હોય,

હોજરીમાં દુખાવો થતો હોય, પેટ કઠણ લાગતું હોય, પેટ ઉપર પહેરેલું કપડું ખોચું કરવું પડતું હોય, ઇત્યાદિ પાચન ક્રિયાના ઉપદ્રવોમાં આ દવાની જરૂર પડે છે.

દંત કબજ રહેતો હોય, મોટા કઠણ ગાંઠા શ્લેષ્મના તાંતણાથી નેડાએલા ઝાડા વાટે ઉતરતા હોય, અર્શ થયા હોય, અને તેમાં દાહ થતો હોય, આમળ નીકળતી હોય, કે ઝાડા થયો હોય, અને ખોરાક પચાવિના ગંધાતો નીકળતો હોય, ગુદાદ્વાર આગળ ચળ આવતી હોય, ઇત્યાદિ મળાશયનાં દર્દો આ દવાથી દૂર થાય છે.

ધાસોઝ્ઘીસમાં મુંઝવણ એવી જણાતી હોય કે ત્વચા ઉપર ફેડકાઓ થઈ હોય, તેમાંથી ચીકણી રસી કાયમ નીકળતી હોય, તે બંધ પડતી ન હોય સાંધા પાસેની ત્વચા આળીને પાતળી થઈ ગઈ હોય, ત્વચા બહુજ રોગિષ્ટ હોય, અને જરા પણ વાગે કે ચાંદુ પડે, અને તે ચાંદુ રૂઝાતાં બહુ વાર લાગતી હોય, ચાંદામાંથી ચીકણી અને પાતળી રસી નીકળતી હોય.

નખ લાંગી જતા હોય, ખેડાળ ઉગતા હોય, નખમાં દર્દ થતું હોય, આંગળીના છેડા, સ્તનની દીંટડી, હોઠ, ગુદાદ્વાર ઇત્યાદિમાં તરડીઆં કે ચીરૂ પડ્યા હોય, માથા ઉપર ખરજીયું થયું હોય, પગે સોજ ચડ્યા હોય, ઇત્યાદિ ત્વચા રોગમાં આ દવા બહુ ઉપયોગી થઈ પડે છે.

પુરૂષને સ્ત્રી સમાગમનો કંટાળો આવતો હોય, વિષય ભોગવવાની શક્તિ કમી થઈ હોય, ગુલાવયવ ઉપર જળપીટકાના જેવી ફેડકાઓ થઈ હોય, ઇત્યાદિ પુરૂષત્વ સંબંધી ખામીઓ આ દવાથી ઓછી થાય છે.

સ્ત્રીને આર્તવ અતિશય મોડા આવતો હોય, થોડા આવતો હોય, પેટમાં પીપડીના પ્રદેશમાં દુખાવો થતો હોય; અને આર્તવ પહેલાં ગુલાવયવો ઉપર ચળ આવતી હોય; આર્તવ દર્મ્યાત સ્ત્રીનો સાદ બેસી જતો હોય, સળખમ અને ઉધરસ થઈ આવતી હોય, પ્રદર થયું હોય, અને સફેદ દાહક ધાત ધણી જતી હોય, પ્રદરને લીધે કેડાં બહુ નખળાઈ જણાતી હોય, સ્તન સુજીને કઠણ થઈ ગયા હોય, અને પુરુષ સાથે સમાગમ કરવાનો સંપૂર્ણ કંટાળો આવી ગયો હોય, સારે આ દવા આપવી નેહએ છે.

વૃદ્ધિ:—આધિનાં લક્ષણો રાત્રે, આર્તવ દર્મ્યાત અગર આર્તવ પછી વધારે જોર પકડે છે. સ્ત્રીને ઋતુ કાળ બંધ થઈને વૃદ્ધાવસ્થા શરૂ થાય, ત્યારે આ દવાને મળતાં અમુક લક્ષણો યળવાન થાય છે, અગર નવાં ઉદ્ભવે છે.

શાંતિ:—દર્દવાળા ભાગ ઉપર કપડું વીંટી સખવાથી આરામ લાગે છે.

સરખાવો:—પસ્તેરીલા, સેપીઆ.

૬૬. હૅમામિલિસ વર્જિનિકા, ૩૪.

(Hamamelis Virginica).

આ દવા વિચ-હેઝલ નામના ઝાડવામાંથી બનાવાય છે; ઍલોપેથીમાં તેનો અર્ક રક્તસ્થંભક તરીકે વપરાય છે.

હોમિયોપેથીમાં આ દવા શિરાઓમાં લોહીનું ભરાઈ રહેવું, કાળા લોહીનો સ્રાવ, શિરાઓની વૃદ્ધિ, અર્શ અને વ્યાધિગ્રસ્ત ભાગમાં છેલ્લાયાના જેવો દુખાવો જણાતો હોય, તે મટાડવા માટે વપરાય છે.

માથામાં એમ લાગતું હોય કે એક લમણામાંથી બીજા લમણા સુધી ખીલો માર્યો હોય, માથું ભારે લાગતું હોય, અને પછી નાકમાંથી કાળું લોહી પડતું હોય, આંખો બહાર નીકળી પડશે એમ લાગતું હોય, આંખની અંદર રક્તસ્રાવ થયો હોય, આંખમાં દુખાવો જણાતો હોય, આંખમાં રક્તવાહિનીઓ લોહીથી ભરાઈ ગયેલી સ્પષ્ટ દેખાતી હોય, નાકમાંથી પુષ્કળ લોહી વહેતું હોય, તે લોહી થીજી જતું ન હોય, ને નાકમાંથી દુર્ગંધ નીકળતી હોય, ઇત્યાદિ દર્દોમાં આ દવા હિતકર થઈ પડે છે.

ગળાનું શ્લેષ્મ પડ વિરૂદ્ધ અને ભૂરાશ પડતા રંગનું થયું હોય, કે ગળાની શિરાઓ વિસ્તૃત થઈ ગઈ હોય, તો આ દવાની જરૂર પડે છે.

હોજરીના ભાગમાં થડકારો ને દુખાવો જણાતો હોય, જીભ દાઝી હોય એવું જણાતું હોય, તૃષા લાગતી હોય, ઉલટીમાં લોહી પડતું હોય, જીભની ઢાર ઉપર ખીસ્ટરના જેવા ફેડકા થયા હોય, ઇત્યાદિ પાચનક્રિયાના અવયવોના વ્યાધિઓ આ દવાથી મટે છે.

ગુદાદાર ઉપર અર્શ થયા હોય, તેમાંથી કાળું લોહી બહુ નીકળતું હોય, અને પીડા થતી હોય, મરડો થયો હોય, મળાશયમાં નાડીનો થડકારો જણાતો હોય, ઇત્યાદિ મળદારના દર્દો આ દવાથી નાશ પામે છે.

પેશાબમાં લોહી જતું હોય, તો તે આ દવાથી બંધ થાય છે.

શ્વાસમાર્ગમાંથી લોહી પડતું હોય, ખાલી ઉધરસ આવતી હોય, કે છાતી અકડાઇ ગઇ હોય, અને દુખતી હોય, તો તે પણ આ દવાથી મરી જાય છે.

હાથપગ થાકી ગયા હોય, એમ દુખતા હોય, સ્નાયુઓ ને સાંધાઓ દુખતા હોય, હાથપગની શિરાઓ કુશી આવી હોય, વાંસામાં, ને સાથળમાં ટાઢ વાતી હોય, કે કાંઇ દુખાવો જણાતો હોય, અને તે પગોમાં પણ વર્તાતો હોય, કે કેડમાં દુખાવો જણાતો હોય તો તે આ દવાથી કમી થઇ જાય છે.

ત્વચા ઉપર જુરી નસો બહુ દેખાતી હોય, શિરાઓનો વરમ થયો હોય, દુષ્ટ ચાંદાં પડ્યાં હોય, અને તેમાં બહુ વેદના થતી હોય, જખમ થયા પછી ત્વચાનો વરમ થયો હોય, ત્વચામાં અંદર ને અંદર રક્તસ્રાવ થતો હોય, અગર ત્વચાની નીચે રક્તનો જમાવ થવાથી ત્વચાનો રંગ ક્ષામ થઈ ગયો હોય, ઇત્યાદિ ત્વચાના રોગને આ દવા હલે છે.

પુરુષને વૃષણરજ્જુમાં દુખાવો થતો હોય, અને તે વૃષણમાં પણ જણાતો હોય, વૃષણની શિરાઓમાં લોહી ભરાઇ રહેવાથી વૃષણવૃદ્ધિ થઇ હોય, વૃષણનો વરમ થયો હોય, વૃષણ ગરમ રહેતા હોય, અને દુખતા હોય, ઇત્યાદિ દર્દોનો નાશ કરવા આ દવા અપાય છે.

સ્ત્રીને અંડાશયમાં લોહીનું જોર થયું હોય, ને અંડાશય દુખતા હોય, રજોદર્શન અનિયમિત થતું હોય, કાંઇ સ્થળેથી રૂધિર બંધ કરવાથી ઋતુસ્રાવની માફક રૂધિર ગર્ભાશયમાંથી વહેવા લાગતું હોય, ઋતુસ્રાવમાં લોહી ગાંઠાવાળું કાળું અને પુષ્કળ જતું હોય, પેટુ બધું દુખતું હોય, રજોદર્શનના સ્વાભાવિક સમયની અધવચ ગર્ભાશયમાંથી રૂધિર વહેતું હોય, યોનિમાર્ગ બહુ નાબુક થઇ ગયો હોય, ને સ્પર્શ ખમી શકાતો ન હોય, ધાત બહુ જતી હોય, યોનિ

મુખ ઉપર ચળ આવતી હોય, સ્તનની દીંટડીઓ દુખતી હોય, અર્શ થઈ આવ્યા હોય, ફૂલગમેશ્યા આવ્યાનો વ્યાધિ (સુવાવડ પછી શિરાઓનો વરમ) થયો હોય, ઇત્યાદિ સ્ત્રીઓનાં દર્દોને આ દવા દૂર કરે છે.
સરખાવો:—ઇપીકાક્યુઆના, આર્નિકા.

૬૭. હેલીબોરસ નાઇગર, ૩૦

(Helleborus Niger)

‘બ્લેક હેલીબોર’ એ નામની વનસ્પતિમાંથી આ દવા બનાવાય છે.

જ્ઞાન શક્તિની મંદતા મરાડવા માટે આ દવા ખાસ કરીને વપરાય છે. દર્દી સન્નિપાત થયો હોય એમ લુગડાં પકડતો હોય, બેભાન પડ્યો રહેતો હોય, તાકી રહેતો હોય, ચહેરા વિચાર શુન્ય લાગતો હોય, નિશ્વાસ મુકવાની માફક શ્વાસ લેતો હોય, ઉદાસ રહેતો હોય, સાંજના ચારથી આઠ દશ વાગ્યા સુધી દર્દનું જોર વધારે લાગતું હોય, વરમ થવાથી ભેળની ઉપર રસનો જમાવ થયો હોય, અથવા થવાની વક્કો હોય, પક્ષાઘાતની શરૂઆત હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણોમાં આ દવા બહુ ગુણકારી નીવડે છે. પેશાબ બહુ ઓછો આવે અગર તદન બંધ હોય, એ પણ આ ઔષધનું ખાસ સૂચક ચિન્હ છે.

માથું એવું સખત દુખતું હોય, કે દર્દી તેથી ગાંઠ જેવો થઇ જતો હોય, દીવસ અને રાત દર્દી માથું આમ તેમ ફેરવ્યા કરતો હોય, એકદમ ચીસ પાડતો હોય, માથાનું જળંદર થયું હોય, દર્દી માથાને ઓસીકામાં ખોશી ફેટો હોય, અને માથા સાથે હાથ પજાડતો હોય, માથું અતિશય દુખવાથી ઉલટી થતી હોય, દર્દી નાક ચોળતો હોય, દૂધાણુંદ્રિ મંદ પડી ગઈ હોય, ઇત્યાદિ ચિન્હો આ દવાને સૂચવે છે.

આંખો ઉડી પણ છેક ઉઘાડી રહેતી હોય, કીકી વિસ્તૃત હોય, ડોળા ઉંચા ચડાવી દીધા હોય, અગર ત્રાંસી નજર થઇ ગઇ હોય.

મોઢામાંથી ઘણીજ ખરાબ વાસ આવતી હોય, હોઠ કોરા પડી જતા હોય, ફાટી જતા હોય, જીભ લાલ ને કોરી હોય, દર્દી દાંત કચરડતો હોય ખરકનું પાણી, અગર થંડું પાણી બહુજ પી જતો હોય, મોઢામાંથી લાળ બહુજ વહેતી હોય.

પેટમાં ખૂબ પાણી ભર્યું હોય એમ ગડગડ કરતો અવાજ થતો હોય, પેટ ડુધી આવ્યું હોય, અને સ્પર્શ કરવાથી દુખતું હોય,

દંત સુરખ્યા જેવો સફેદ સ્લેષ્મ વાળો દર્દીની ઇચ્છા વિના નીકળી જતો હોય, દાંત આવતી વખતે બચ્ચાને પાણી જેવા પાતળા ઝાડ થતા હોય.

પેશાબ અંધ રહેતો હોય, કાળો ઉતરતો હોય, કાફીના ભુકા જેવો ડહોળ પેશાબને તળીએ જમતો હોય, વારંવાર પેશાબની હાજત થતી હોય, પશુ બહુજ થોડો ઉતરતો હોય, કે મૂત્રાશય પેશાબથી ભરાઈ ગયો હોય.

શ્વાસોચ્છ્વાસ અનિયમિત ચાલતો હોય, દર્દી વારંવાર નિશ્વાસ મુકતો હોય, છાતી અકડાઈ ગઈ હોય, દર્દી શ્વાસ લેવા ફાંફાં મારતો હોય, કે છાતીનું જળંદર થયું હોય.

એક હાથ અને એક પગ પોતાની મેજે હાલ્યા કરતા હોય, અવયવો વજનદાર લાગતા હોય અને દુખતાં હોય, કે દર્દી પોતાનું અંગ બહુ મરડતો હોય, અગર પક્ષધાત લાગતો હોય.

ઉંઘમાં દર્દી એકદમ ચીસ નાખતો હોય, દર્દી વેનમાં હોય એમ પડ્યો રહેતો હોય, જગાડવા છતાં તે સંપૂર્ણ રીતે જાગૃત થતો નહોતો.

ત્વચ્ચા ફિક્કી હોય, તાવ આવી ગયા પછી ત્વચ્ચાની નીચે જળંદર હોય, ને તેથી સોજા ચડ્યા હોય, ચળ આવતી હોય, વાળ ને નખ ખરી પડતા હોય.

સરખાવો:—એપીસ, ઍપાસાઇનમ, આસેનિકમ, ડીઇટેલીસ.

૬૮. હેલોનીઆસ ડાયોઇકા, ૩૪૨, ૩૦.

(Helonias Dioica)

યુનીકોર્ન પ્લાન્ટ નામની વનસ્પતિમાંથી આ દવા બનાવાય છે.

આ દવા સ્ત્રીઓના ગર્ભાશયને પુષ્ટિ આપવા માટે વખણાય છે. કમ્બરમાં નખળાઇ, ભાર, કે દુખાવો લાગતો હોય, અને સુસ્તી બહુ હોય, સ્ત્રીને થાક બહુ લાગ્યા કરતો હોય કેડ દુખ્યા કરતી હોય, ગર્ભાશય નીચે ઉતરી આવ્યું હોય, કે પોતાને સ્થળેથી ખસી ગયું

હોય, આત્મિક ખરાબર આવતો ન હોય, અને સ્ત્રી ઉઠાસ રહેતી હોય, ત્યારે આ દવા ખાસ ઉપયોગી થઇ પડે છે. સાધારણ રીતે મધરૂઝીક ચરનાં પાંચથી દશ ટીપાં અગર ઉચ્ચાળી દવા અપાય છે.

મનમાં ઘણી બેચેની રહેતી હોય, ન્યારે મન કાંઈ ઉલ્લસમાં લાગેલું હોય, ત્યારે દર્દી ઓછું જણાતું હોય, સ્વભાવ ચીડીઓ થઇ ગયો હોય, ઉંઘ આવતી નહોતી, અને કામ ધંધામાં મન રાખવાથી માથાનો દુખાવો કમી લાગતો હોય.

કમ્બર દુખતી હોય, ભારે લાગતી હોય, કમ્બરના લાગમાં દુખાવો લાગતો હોય, ગુરદાના પ્રદેશમાં દાહ લાગતો હોય, અગર ગુરદાનો કાંઈ રોગ થયો હોય, દુખાવો છેક જંગમાં જતો લાગતો હોય, આખા અંગમાં સુસ્તી બહુ જણાતી હોય, પરંતુ કસરત કરવાથી જરા ફીક થતું હોય.

સ્ત્રીઓને ઉપર લખ્યા પ્રમાણે કમ્બરમાં દર્દ થતું હોય, ગર્ભપાત થઈ ગયો હોય, અને તે પછી ગર્ભાશય નીચે આવી ગયું હોય, યોનિ ઉપર બહુ ખરજ આવતી હોય, પેડુમાં ગર્ભાશય ભારે ને વિસ્તૃત થયેલો છે એમ સ્ત્રીને લાગ્યા કરતું હોય, લોહીનો સાવ વારંવાર થયા કરતો હોય, અને તે વખતે લોહી બહુ વહેતું હોય, ઘોળી ધાત જતી હોય, સ્તન સુજ ગયા હોય, સ્તનની દીંટડીઓ આળી થઇ ગઈ હોય, અને દુખતી હોય, કે ગર્ભાધાન દમ્યાન પેશાબમાં આલ્બ્યુમીન જતો હોય તો આ દવા ઉપયોગી થાય છે. જરાપણ હૃદઉપરાંત શ્રમ લેવાથી, અગર ઉરકેરાઇ જવાથી ગર્ભપાત થઇ જતો હોય, તો આ દવાના સેવનથી ફાયદો થાય છે.

પેશાબમાં આલ્બ્યુમીન કે ફોસ્ફેટસ જતા હોય, પેશાબ ઘણું અને સ્વચ્છ જતો હોય કે તે સાથે સાકર જતી હોય, અને તેથી મધુપ્રમેહ જણાયો હોય.

આ દવા લીલીઅમ ડીઝીનમની જાતની છે, તેનું પ્રધાન ચિન્હ એ છે કે ન્યારે સ્ત્રી પોતાનું મન કાંઈકે કામમાં પરોવે છે, ત્યારે તેણીને પોતાનું દર્દ ઓછું લાગે છે, પણ પાછળથી તેણી સુસ્ત અને બેચેન થઈ જાય છે. તે સાથે ગર્ભાશય ઘણું કરીને પોતાને સ્થળેથી ખસી ગયેલું હોય છે.

સરખાવો:—ઍલેટ્રીસ, લિલિયમ, ફોસ્ફોરીક આસીડ.

૬૮. હેપાર સેલ્ફ્યુરીસ, કૃત્રીકૃત

(Hepar Sulphuris; Calcium Sulphide)

હોમિયોપથીની ધણીજ કિંમતી દવાઓમાંની આ એક છે, અને તે (ઑધરટરની) છીપની ભરમ અને ગંધક એ બન્નેના સંયોગમાંથી બનાવાય છે.

જેઓને કંઠમાળ થઇ હોય, અગર તે દર્દના વિષની કાંઇ અસર હોય, ત્વચારોગ થઇ આવતા હોય, અગલમાં, સાથળમાં કે કાન પછવાડે ગાંઠો સુજી આવતી હોય, શ્વાસ માર્ગમાં રહેલા શ્લેષ્મ પડ, ચોરીઆ વગેરેના વરમ વારંવાર થતો હોય, સળેખમ અને ઉધરસ જલદી થઇ આવતાં હોય, શરીરે પરસેવો પણ સહેજ વાતમાં થઇ આવતો હોય, હવાના ફેરફાર ખમી શકાતા ન હોય, ઉપદ્રશના વિષથી ત્વચારોગ થતા હોય, નજીવા કા-રણથી પણ ગુમઠાં થતાં હોય, ક્ષત પડતાં હોય, અને તેમાં પડ થયા કરતું હોય, અંગમાં ટાઢ વાયા કરતી હોય, હરેક વસ્તુની અસર અતિશય થતી હોય, ખાટા અને ઉગ્ર પદાર્થો ખાવાની ઈચ્છા થતી હોય, અને શરીર ઉપર કોઇ સ્થળે પવન વાયા કરતો હોય એવી લાગણી થતી હોય, ઇત્યાદિ ચિન્હો આ દવાને સૂચવે છે. ભેજ અને ગરમી જે દર્દોમાં અનુકુળ થાય છે, તે દર્દોમાં આ દવા વિશેષ ફાયદાકારક થાય છે.

મન સંજો અને રાતમાં અસ્વસ્થ રહેતું હોય, આત્મહત્યા કરવાની કુષ્ટ મનોવૃત્તિ થતી હોય, નજીવા કારણથી ક્રોધ થઈ આવતો હોય, ઉદાસીનતા જણાતી હોય, તમેાચુણ વધી જતો હોય, અને ઉતાવળથી વગર વિચારે વચ્ચે બોલાઇ જતાં હોય, એવી સ્થિતિ સુધારવા માટે આ દવાનું સેવન કેટલાક દિવસો સુધી કરતું બેઠએ.

માથાનો દુખાવો હોય, ફેર આવતા હોય, દરરોજ સવારમાં નાકના ખૂળ આગળ, અને જમણા લમણામાં સારડી મુક્યાના જેવું દર્દ થતું હોય, માથાનું તાળવું સુજી આવતું હોય, અને તે ઉપર જરાપણ ભાર મુકવાથી કે ધર્ષણથી દુખાવો થઇ આવતો હોય, તાળવું બલ્યા કરતું હોય, કે કપાળ ઉપર પરસેવો આવે, ત્યારે બલ્યા કરતો હોય.

આંખમાં ક્ષત કે કલાં પડ્યાં હોય, આંખ બલ્યા કરતી હોય, ને તેમાંથી પુષ્કળ ચીપડા

નીકળતા હોય, આંખે સ્પર્શ કે તેજ કાંઇ ખમી શકતું ન હોય.

નાકમાં ક્ષત પડ્યાં હોય, અંદર સોજો રહેતો હોય, બહાર થંડીમાં જવાથી નાક બંધાઇ જતું હોય, નાકમાંથી ખરાબ વાસ આવતી હોય, સુકા ધાસમાં રહેવાથી કાફી સળેખમ ને તાવ (Hay-fever) આવવા લાગ્યો હોય.

કાન ઉપરથી કે તેની પછવાડેના ભાગમાંથી ત્વચા ઉપડી જતી હોય, કાનમાંથી પડ નીકળ્યા કરતું હોય, શ્રવણ શક્તિ મંદ પડી ગઇ હોય, અને કાનમાં ધબકારા સંભળાયા કરતા હોય, લાલ તાવની અસરથી કાને બ્લેરપ આવી ગઇ હોય, અગર કાનની પાસેના અસ્થિમાં વરમ થયો હોય, ત્યારે આ દવાનું સેવન કરતું બેઠએ.

ચ્છેરો લીલાશપર રહેતો હોય, નીચલો હોઠ ફાટી જતો હોય, ચ્છેરાનો જમણો ભાગ દુખતો હોય ચ્છેરાના અસ્થિને સ્પર્શ કરવાથી દર્દ થતું હોય, મુખના ખૂણા ઉપર નાનાં નાનાં ક્ષતો પડતાં હોય, ત્યારે આ દવા કામ લાગે છે.

ગળુ આવી ગયું હોય, અને ગળામાં કાંઇક તરખણું ભરાયું એમ લાગતું હોય, ગળે કાંઇક ઉતારવા જતાં કાન સુધી દર્દ થતું હોય, મોઢું આવી ગયું હોય, અવાળામાંથી સહેજ વાતમાં લોહી નીકળતું હોય, ગળામાંથી શ્લેષ્મ નીકળતો હોય ઇત્યાદિ ગળાના દર્દો માટે આ દવા અપાય છે.

હોજરીમાં દાઢ લાગતો હોય, જમ્યા પછી ભાર લાગતો હોય, તેલ કે ઘીવાળા પદાર્થોની અરુચિ જણાતી હોય, વારંવાર ઓડકાર આવતા હોય, દાર અને ખાટા તીખા પદાર્થો ખાવાનું મન થતું હોય, ત્યારે આ દવા ચુલકારી નીવડે છે. વળી યકૃતના વરમમાં અને પેટમાં લાંબા વખતથી થયેલ દુખાવામાં આ દવા ફાયદો કરે છે.

દસ્ત માટીના રંગનો અને દીલો આવતો હોય, કે સફેદ ને પચ્યા વગર ઉતરતો હોય, તથા દીલો દસ્ત ઉતારવા જેટલી પણ શક્તિ આંતરડામાં ન હોય, ત્યારે આ દવાથી ઠીક થાય છે.

પેશાબ ટપકી જતો હોય, અને બાજુ અંદર રહી જતો હોય એમ લાગતું હોય, મૃત્તાશય નખજો પડી ગયો હોય કે વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે પેસાબની હરકત જણાતી હોય, ત્યારે આ દવાથી ઠીક થાય છે.

શ્વાસમાર્ગમાં કાંઈક દર્દ થવાથી સાદા ખેસી ગયો હોય, ખાલી ઉધરસ આવતી હોય, શરીર ઉપરથી કપડાં કાઢી નાખવાથી ઉધરસ વધારે ચઢતી હોય, ઉધરસ એવી તો સખત આવતી હોય કે તેથી દર્દનો શ્વાસ રૂંધાઈ જાય એમ લાગતું હોય, સૂકી પણ ચંડી હવાને લીધે દમ ચડતો હોય, ભેજવાળી હવાને લીધે ઠીક રહેતું હોય, ને રક્તાશયનો ધબકારો થઈ આવતો હોય, ત્યારે આ દવાથી આરામ થાય છે.

ત્વચા ઉપર વારંવાર ગડ થઈ આવતાં હોય, નજીવા કારણથી ગાંઠો પાકવા લાગતી હોય, ત્વચા-રોગ બહુ થતા હોય, ક્ષુલ્લક ઇળ થવાથી ત્વચા પાકતી હોય, હાથપગ ફાટી જતા હોય, ક્ષતોમાંથી દૂર્ગંધ વાળી રસી નીકળતી હોય, ક્ષત ઉપર સ્પર્શ ખમાતો નહોય, રાતદિવસ બહુ પરસેવો વળ્યા કરતો હોય, ગરમ કપડાં પહેરી રાખવાની જરૂર લાગતી હોય છતાં ત્વક્કોષો પણ આ દવાની જરૂર જણાવે છે.

જવર જે પવનનો સપાટો લાગવાથી ટાઢ વાળને આવ્યો હોય, પરસેવો બહુ વળતો હોય અને બીજાં ઉપર લખેલ લક્ષણો મળતાં આવતાં હોય તો આ દવાથી ઉતરી જાય છે.

પુરૂષને ઉપદ્રવને મળતાં ક્ષત ઇંદ્રિ ઉપર થયાં હોય, કામની મનોરત્તિ વિના વીર્યપાત થતો હોય, ગુહાવયવ ઉપર ને આસપાસ ચળ આવતી હોય, જંગની ગાંઠ પાકી હોય અને પડ નીકળતું હોય, સાથળના મુળમાં ત્વચાનો મંદ વરમ રહેતો હોય, ને ચળ આવતી હોય.

સ્ત્રીને ગર્ભાશયમાંથી રક્તસ્રાવ થતો હોય, ગુહાવયવ ઉપર ચળ આવતી હોય, અને રંગદર્શન વખતે તે વધારે થતી હોય, રંગદર્શન અનિયમિત હોય, યોનિઓષ્ઠ ઉપર ગડ થયાં હોય, અને તે ઉપર સ્પર્શ ખમાતો નહોય, ગંધાતી ધાત જતી હોય, વગેરે સ્ત્રીનાં દર્દ આ દવાથી મટે છે.

માત્રા:—આ દવા ૨૪થી ૨૦૦ અંશ સુધીની વપરાય છે. ઘણું કરીને મોટા અંશ વાળી દવાથી પાકવાની ક્રિયા બંધ પડે છે, અને નાના અંશથી તેને ઉત્તેજન મળે છે, ગડને જલદી પકવતું હોય તો ૨૪ વપરાય છે. શરૂઆતમાં નાના અંશ અને આગળ જતાં ઉંચા અંશો ઉપયોગી થાય છે.

વૃદ્ધિ:—ચંડી હવા લાગવાથી કે કપડાં કાઢી નાખવાથી, રોગ વધે છે. વળી જે રોગ પારદત્તી હવા વધારે પ્રમાણમાં લેવાથી થયા હોય છે, તે પણ આ દવાથી મટે છે.

શાંતિ:—ગરમીથી, અને ગરમ કપડાં વીંટી રાખવાથી જે રોગ શાંત પડે છે તે રોગ આ દવાથી મટે છે.

સરખાવો:—એકોનાઇટ, સ્પન્જા, સલ્ફર, સીલીસીઆ, કેલ્કરીઆ સલ્ફ.

૭૦. હાઇડ્રાસ્ટીસ^સ, ૬, ૨૦૦.

(Hydrastis).

ગોલ્ડન સીલ નામની વનસ્પતિમાંથી આ દવા બનાવાય છે.

આ દવા ખાસ કરીને શ્લેષ્મપડના વ્યાધિઓ ઉપર ગુણકારી છે. ન્યારે સળેખમ થયું હોય, કે શરદીને લીધે ગળામાં, અન્નમાર્ગમાં, યોનિ-માર્ગ કે એવા કોઈ સ્થાનમાં રહેલા શ્લેષ્મ-પડમાંથી જડા, પીળાશ પડતો, અને તાંતણા ચાલે તેવો શ્લેષ્મ નીકળતો હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી આરામ થાય છે. જેઓ વૃદ્ધ જેવા થઈ ગયા હોય, જલદી થાકી જતા હોય, શરીરે દુખળા ને અરાજક રહેતા હોય, પાચન-શક્તિમંદ હોય, વારંવાર ખેચેન થતા હોય, દસ્ત સાફ ન આવતો હોય, તેઓને આ વધારે માફક આવે છે. યકૃત ઉપર પણ તે સારી અસર કરે છે.

મન ખિન્ન રહેતું હોય, મૃત્યુ થશે એમ થયું હોય, અને મરવાની ઇચ્છા પણ થતી હોય.

માથાનો આગળનો ભાગ દુખતો હોય અને દસ્ત કબજ રહેતો હોય.

નાકમાં સળેખમ થવાથી પીળા રંગનો જડા ચીકણો શ્લેષ્મ જમ્યો હોય, અને તે ગળામાં ઉતરતો હોય, પાતળો પણ દાઢક શ્લેષ્મ નીકળતો હોય, અથવા પીનસ થયું હોય ને નાકના અસ્થિમાં ક્ષત પડયું હોય.

કાનમાં ધુધવાટાના જેવો નાદ સંભળાતો હોય, પદ્મિશ્રિત શ્લેષ્મ પેદા થતો હોય, ત્રવણશક્તિ મંદ

પડી ગઇ હોય, અને કાનના મૂળમાં શરદીની અસર અસર લાગી હોય.

ગળું આવી ગયું હોય, પીળા ને ચીકણા શ્લેષ્મ નીકળતો હોય, મોઢામાં કડવો સ્વાદ રહ્યા કરતો હોય.

અન્નાશયમાં દુખાવો લાગતો હોય, લાંબા વખતથી અજીર્ણ રહેતું હોય, છતાં પેટ આગળ અશક્તિ લાગતી હોય. શાક અને રોટલીનો ખોરાક લઈ શકતો ન હોય, ક્ષત પડ્યાં હોય, અગર અર્થુદ હોય.

ચક્રન મંદ પડી ગયું હોય, કમળાની નિશાની જણાતી હોય, પિત્તની પથરી થઇ હોય.

દસ્તની કબજાબત રહેતી હોય, આમળ નીકળતી હોય, દસ્ત ઉતર્યા પછી ગુદા આગળ દુખાવો રહેતો હોય, અર્શ થયા હોય ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય, તો આ દવા ઘણું રાઈ કામ કરે છે.

છાતી ખળવા કરતી હોય, ખાલી ઉધરસ આવતી હોય, વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે, અથવા છાતી ખાલી પડી જવાથી ચીકણો પીળો શ્લેષ્મ નીકળતો હોય, વારંવાર મૂર્છા આવી જતી હોય, અને તે સાથે શરીર ઉપર પરસેવો વળી જતો હોય, ત્યારે આ દવાથી ફીક થાય છે.

ત્વચા ઉપર શીળીના જેવાં ચાકાં નીકળતાં હોય, ક્ષત પડતાં હોય, અર્થુદના જેવી ઉત્પત્તિ થતી હોય, પરસેવો ખડુ નીકળતો હોય, અને ત્વચાના રોગ ખડુ થતા હોય ત્યારે આ દવાની જરૂર હોય છે.

પેશાબમાં ધાત જતી હોય, અને પેશાબ ગંધાતો હોય છે.

પુરૂષને પરગીઓ થયો હોય, અને અંદરથી બંડા ચીકણો ને પીળો શ્લેષ્મ નીકળતો હોય.

સ્ત્રીને પ્રદર થયું હોય, રક્તદર્શન પછી પ્રદર વધારે જણાતું હોય, ધાત દાહક ને ચીકણી હોય, આર્ત્તવ વખતે લોહી ખડુ જતું હોય, શુદ્ધાવયવ ઉપર ચળ આવતી હોય, સ્તનમાં ગ્રંથી થઇ હોય, અગર સ્તનની દીઠડી અંદર ખેંચાઈ ગઇ હોય.

સરખાવો:—અપીસીઆ, મકર્ચુરીઅસ, નક્સ-વોમિકા, પોડોપીઝમ, આર્મેનિકમ.

૭૧. હાઇડ્રોફોબીનમ અને તે ઉપરના અંશો.

(Hydrophobinum).

આ દવા હડકાયા કુતરાના વિષમાંથી કરવામાં આવે છે, અને તે આપવાથી હડકવા મટે છે. વહેતા પાણી કે પડતા પાણીના અવાજથી, જોવાથી અથવા પ્રવાહી પદાર્થોના વિચારથી યાતો પ્રકાશથી કે વાંકા વળવાથી આંચકી વગેરે ચિન્હોમાં વધારો થાય તો તે ચિન્હો આ દવાથી દૂર થાય છે. હોમિયોપથીનો નિયમ આ દવા કેટલે દરજ્જે સિદ્ધ કરે છે, તે સહ કોઈ સમજી શકશે. માથું દુખવા આવ્યું હોય, કપાળમાં અતિશય દુખાવો હોય, મોઢામાંથી યુક નીકળ્યા કરતું હોય, પાણી પીવા જતાં ગળામાં તાણ આવતું હોય, ઇત્યાદિ ચિન્હો માટે આ દવા ઉપયોગી છે.

સરખાવો:—કેન્થારીસ, બેલાડોના.

૭૨. હાયોસ્યામસ 3X, 6X, 30, 200.

(Hyoscyamus—Henbane).

ખુરાસાની અજમામાંથી આ દવા બનાવાય છે. ખુરાસાની અજમા એ એક વિષ છે, અને મોટી માત્રામાં લેવાથી વિવેકબુદ્ધિ નાશ પામે છે; સ્વભાવ કળ્યાણો અને દુરાચારી થઇ જાય છે, કાર્યમાં, વર્તનમાં અને ચાળામાં ખિલતસતા અને નિર્લજ્જતા જણાય છે; ચિત્તભ્રમ લાગે છે, અને સ્નાયુઓ ખેંચાય છે. (સાધારણ અંગ્રેજી દવામાં તેનું ટીકચર નિદ્રા લાવવા માટે વપરાય છે.) મન ખડુ બેઠી અને શંકશીલ હોય, નિર્લજ્જતા અને મૂર્ખાઇ વધતી જતી હોય, દરેક વસ્તુ જોવાથી હાસ્ય ઉત્પન્ન થતું હોય, કે નાસી જવાની વૃત્તિ થતી હોય, લાંબા વખતથી ચિત્ત અસ્વસ્થ હોય; કોઈવાર ચિત્તની શાંત અસ્વસ્થતા બદલાઇ જઇને ઉન્માદ થઇ આવે એ આ દવાનાં લક્ષણો છે.

માથામાં વરમ થયો હોય, અને તેથી બેથુદ્ધિ થઇ હોય, કેફ કર્યાની માફક ફેર આવતા હોય, માથું હલ્યા કરતું હોય.

આંખની કાકી વિસ્તૃત થઇ હોય, આંખ ઉઘાડી રહેતી હોય, પરંતુ તે વડે કશું જાન થતું ન હોય, પાંપણો એકાએક વીંચાઇ જતી હોય, વસ્તુઓની ફરતી રંગીન ક્રીનારી લાગતી હોય, મંલાખું જોવાતું હોય.

મોઢામાં શીણ આવતાં હોય, બોલી શકાતું ન હોય, જીભ કોરી, રાત્રી ને તરડીઆં પડેલી લાગતી હોય, ને બહાર નીકળી શક્તી ન હોય, ચ્હેરો ખેસી ગયેલો અને ફિક્કો હોય.

ગળું કાઢું પડી ગયું હોય, પ્રવાહી ગળે ઉતરી શકતો ન હોય, ને પડજીભ લાંબી થઇ ગઇ હોય.

હેડકી થઈ આવી હોય, ઉલટી થતી હોય, પેટમાં બહુ દુખતું હોય, અને ઉજ્જ ગુણવાળો ખોરાક માફક ન આવતો હોય.

ઝાડો થઇ આવ્યો હોય, ઉંઘમાં ઝાડો ચાલ્યો જતો હોય, મનોવિકારથી ઝાડો વધારે થતો હોય, કે સુવાવડમાં ઝાડો થયો હોય, તો આ દવાથી મટે છે.

પેશાબ બંધ થઇ ગયો હોય, અથવા પેશાબ વધી જતો હોય, ત્યારે પણ આ દવાથી ઠીક થાય છે.

ઝાતીમાં મુંઝવણ થઇ આવતી હોય, રાત્રે ખાલી ઉધરસ એકાએક આવવા લાગતી હોય અને સુઇ શકાતું ન હોય, ખેસવાથી ઉધરસ નરમ પડતી હોય ને ગળામાં કાંઇક ભરાયું હોય એમ લાગતું હોય, કે ઉધરસમાં લોહી પડતું હોય, તો આ દવાથી આરામ થાય છે.

ઉંઘ બીલકુલ આવતી ન હોય, અથવા જરા આવતી હોય, ત્યારે આંચકી આવતી હોય, બીક લાગવાથી દર્દી એકદમ ઝખકાને ઉઠતો હોય, ત્યારે આ દવાથી ઉંઘ આવવા લાગે છે.

પુરૂષને નપુંસકત્વ પ્રાપ્ત થયું હોય, તે કામાતુરતાના મિથ્યા ચાળા કરતો હોય, ઘેલજામાં અંગ ખુલ્લું કરી નાખતો હોય, કે જવર આવ્યો હોય, ત્યારે ગુલાવયવ સાથે ચાળા કરતો હોય.

સ્ત્રીને રગ્નેદર્શન થયા પહેલાં, હિસ્તરીઆના જેવી તાણુ-આંચકી આવતી હોય, કામાતુરતા વિશેષ જણાતી હોય, રગ્નેદર્શન દર્મ્યાન શરીર તણાતું હોય, પેશાબ છટી જતો હોય, અને પરસેવો આવી જતો હોય, સુવાવડમાં ચાલતો પ્રવાહ બંધ પડી ગયો હોય, સગર્ભાં સ્ત્રીને આંચકી આવતી હોય, કે સુવાવડમાં ઉન્માદ થઈ આવ્યો હોય, તો આ દવા આપવાથી ઠીક થાય છે.

વૃદ્ધિ:—ઉધરસ સુવાથી વધે છે. સાંજે અગર રાત્રે, થંડી હવા લાગવાથી, અત્યુત્સાહ દર્મ્યાન, મનો-

વિકાર સતેજ થવાથી, અને અદેખાઇની લાગણીથી ચિન્હો વધારે ઉત્ર થાય છે.

શાંતિ:—મેસવાથી ઉધરસ કમી થાય છે; ઘણા-એક ચિન્હો દિવસ દર્મ્યાન અને વાંકા વળવાથી મંદ રહે છે.

સરખાવો:—સંત્રિપાત દર્મ્યાન આ દવા, ખેલાડાના અને સ્ત્રામોન્યમ એ ત્રણના ચિન્હોનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. હાથોસ્થાયમના લક્ષણમાં ખેલાડાનાના જેવું મગજ તરફ લોહીનું જોર કે મગજના કાંઈ ભાગનો વરમ હોતો નથી, તેમજ સ્ત્રામોન્યમના જેવી સખત ઘેલજા કે ઉન્માદ પણ હોતો નથી, પણ માથું ભારે લાગે છે, આંખે કાંઈ સ્પષ્ટ દેખી શકાતું નથી, દર્દી કાંઈને ઝોળાળી શકતો નથી; છતાં વિચિત્ર ચીજો તેની નજરે દેખાતી હોય એમ તે બકે છે. ફેર આવે છે, ઉંઘ આવતી નથી, પોતે વિનય, વિવેક અને મર્યાદાનો ભંગ કરે છે, તથા નિર્લજ્જતા બતાવે છે. એ સિવાય નકસવોમિકા, અને આર્સેનિકમ, પણ સરખાવવા જેવાં છે.

ઉ. ઇ. ૬, ૩૦, ૨૦૦.

(Ignatia)

આ દવા ‘બીન ઑફ ઇગ્નેશ્યસ’ નામની વનસ્પતિમાંથી બનાવાય છે, અને તેમાં સ્ત્રીકતાઇન અને બ્યુસાઇન એવાં બે તત્વો રહેલાં છે.

જે સ્ત્રીઓ પોતા સ્વભાવની હોય, જે આદમીના સ્વભાવ સ્ત્રીના જેવો નરમ હોય, જે સ્ત્રી જલદી ઉશ્કેરાઇ જતી હોય, શ્યામવર્ણની અને નમ્રતાવાળી હોય, જેની જ્ઞાનેન્દ્રિય સતેજ હોય, કામકાજમાં ચપળતા હોય, સ્વભાવ થોડા વખતમાં બદલાઇ જતો હોય, તર્કવિતર્ક થયા કરતા હોય, તેમના સ્વભાવને માટે આ દવા બહુ અતુકુળ થઇ પડે છે. પ્લેગમાં ઘણીવાર આ દવા ફાયદાકારક નીવડે છે. હિસ્તરીઆ, કોરીઆ, અને વાઇના ઘણાક કેસોમાં આ એક ઉત્તમ દવા થઇ પડે છે.

મન ચિંતાતુર રહેતું હોય, થોડીવાર દર્દી ડસકા ભરતો હોય, કે નિસાસા નાખતો હોય, થોડીવાર પછી પાછો ગમ્મત કરેતો હોય અને હસતો હોય, કાંઈ આદત દુખ કે નાઉમેદી થવાથી કાંઈ માનસિક

દર્દી થઈ આવતું હોય, અને દર્દી દુઃખનો વિચાર કર્યા કરતો હોય, તોપણ સ્વભાવ લાંબા વખત સુધી એકજ જાતનો રહેતો ન હોય.

માથું વાંકા વળવાથી વધારે દુખતું હોય, માથામાં ખીસો માર્યાના જેવું દર્દ થતું હોય, ક્રોધ કે શોકને લીધે પોતા સ્વભાવની સ્ત્રીને માથાનો દુખાવો થઈ આવ્યો હોય, ખીસી પીવાથી કે તમાકુની વાસ આવવાથી માથાનો દુખાવો વધારે થતો હોય.

ઝેરાના સ્નાયુઓ ખેંચાતાં હોય, અને ઝેરાનો રંગ આરામની વખતે પણ સ્વભાવને લીધે બદલાતો હોય.

મોંઘામાં ખાટો સ્વાદ રહેતો હોય, થુંક આવ્યા કરતું હોય, દાંત દુખતા હોય, કાશી પીધા પછી કે તંબાકુનું ધૂમ્રપાન કર્યા પછી દાંતનો દુખાવો વધારે થતો હોય.

ગળામાં ગોટા (ડુચો) આવીને હીસ્ટીરીઆવાળા સ્ત્રીને ભરાતો હોય, ચોરીઆ આવી ગયા હોય, અને તે ઉપર ક્ષત પડ્યાં હોય.

પેટમાં બહુ વાયુ થયો હોય, હેડકી આવતી હોય, પેટમાં દુખવા આવ્યું હોય, પેટ ખેસી ગયું હોય, અને જીવ ઉડેા ઉતરી જતો હોય દીર્ઘશ્વાસ લેવાથી કીક લાગતું હોય, અને પગે ગોટલા ચઢતા હોય.

દસ્ત કમજ રહેતો હોય, દસ્ત આવ્યા પછી આમળ નીકળતી હોય, અર્શ થયા હોય તેમાંથી લોહી નીકળતું હોય દસ્ત આવવાથી મુદ્દા : આગળ દર્દ થતું હોય, મળાશયમાં ઉપરની બાજુ તરફ તીવ્ર દુખાવો જતો હોય એમ લાગે.

પેશાબ પુષ્કળ અને પાણી જેવો આવતો હોય, ત્યારે દર્દ કમી લાગતું હોય.

શ્વાસમાર્ગમાં જાંબુ દર્દ હોય તેમ એકદમ ઉપરા ઉપર ઉધરસ આવતી હોય, કે દર્દી બહુ નિશ્વાસ મુકવા લાગે એવો સ્વભાવ થઈ ગયો હોય.

નિદ્રા આવતી ન હોય, ઉઘમાં શરીર જરા જરા ખેંચાતું હોય, ચિંતા કલેશ વગેરે કારણને લીધે ઉઘ આવતી ન હોય, સ્વપ્ના બહુ લાંબા વખત સુધી આવતાં હોય.

જવર આવતો હોય, તે સાથે મનનો સ્વભાવ વિચિત્ર જણાતો હોય, તન્દુરસ્તી સંબંધી બહેમ થતા

હોય, થોડો વખત આનંદ અને થોડો વખત અકસોસ એમ ચાલતું હોય, ટાઢ આવે ત્યારે તરસ લાગતી હોય તે પછી નહિ. તાવ ભરાયા પછી ગરમીને લીધે કપડા ખમી શકાતાં ન હોય, અને ટાઢ આવે ત્યારે ઝેરા લાલ થઈ આવતો હોય.

સ્ત્રીને અતિ આર્તવ હોય, આર્તવ વખતે કાળુ રક્ત નીકળતું હોય, અગર આર્તવ બહુ કમી આવતો હોય, કે રજોદર્શન દર્મ્યાન બહુ સુસ્તી જણાતી હોય તો આ દવાથી સ્ત્રીની આર્તવ સંબંધી હરકતો દૂર થાય છે. આર્તવ સંબંધી હરકત સાથે સ્વભાવમાં વારંવાર ફેરફાર થતો હોય, અને હિસ્ટીરીઆ હોય, તો આ દવાથી મટે છે.

વૃદ્ધિ:—થોડો એક સ્પર્શ કરવાથી, હોઠા કે ખીસી પીવાથી, તમાકુની વાસ આવવાથી, કાશી પીવાથી, અને મનોવિકારથી રોગ બેસ પકડે છે.

શાંતિ:—દુખતો ભાગ દબાવીને સુવાથી, ખાંધી રાખવાથી, દાખી રાખવાથી, શેકવાથી, સારી રીતે પાણી જેવો પેશાબ છૂટવાથી, દર્દીનું મનોબળ વધવાથી અગર આશ્વાસન આપવાથી આરામ લાગે છે.

સરખાવો:—ક્રોમોમિલા, કોરીઆકુડા, નકસ-વોમિકા, પલ્સેડીલા.

૭૪. આયોડીઅમ³ થી ૩૦, cm.

(Iodum.)

ઝલ્લાંપંથીમાં આયોડીન વપરાય છે, તેમાંથી આ દવા બનાવાય છે. આયોડાઇડ ઑફ પોટાશ્યમ લાંબા વખત સુધી મોટા પ્રમાણમાં લેવાથી અશક્તિ સળેખમ વગેરે ઉપદ્રવો થાય છે. તેના તે પરિણામોને મળતાં સંઘનાં દર્દો મટાડવા માટે હોમિયોપંથીની રીતે અપાતું આયોડીઅમ અકસીર નીવડે છે.

શ્લેષ્મપડનો વરમ, શરીરનું મુકાબ જવું, સ્કૅફ્યુલાને મળતાં દર્દો, ક્ષય, શરીરના પિંડોનું સોસાઇ જવું, ભરમક રોગ, અતિશય અશક્તિ, દાદર ચડતાં શ્વાસ ચડી આવવો, પેટમાં કાયમ વાયુ થયો અને ઓડકાર આવવા ઇત્યાદિ દર્દો આ દવાથી દૂર થાય છે. કાળા વાળવાળા, આંખમાં કાળી કીકીવાળા, અને કાળી ત્વચાવાળા જે માણસોને ઉપર લખ્યા

તેવા અગર રોકેફ્યુલાના જેવાં લક્ષણો હોય, તેમને આ દવા ઘણી માફક આવે છે.

નાકમાંથી ગરમ પાણી ટપક્યા કરતું હોય, એક-દમ ઇન્ફ્લ્યુએન્સાના જેવું સળેખમ થઇ આવ્યું હોય, છીંકા બહુ આવતી હોય, નાક બંધાઇ ગયું હોય, નાકના મૂળમાં દર્દ થતું હોય, કે નાકમાં ક્ષત પડ્યાં હોય, અને ઘ્રાણેન્દ્રિ મંદ થઇ ગઇ હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી ઠીક થાય છે. સળેખમથી કાનમાં બહેરપ આવી ગઇ હોય, ત્યારે પણ આ દવાથી ઠીક થાય છે. તેવીજ રીતે સળેખમની અસર ગળાને લાગી હોય, અને તેને લીધે કાને બહેરપ જણાતી હોય, ગળાની આસપાસ ગાંઠો સુજી આવી હોય, તો તે પણ આ દવાથી મટે છે.

માથામાં ધબક ધબક થયા કરતું હોય, માથા તરફ લોહીનું જોસ વધતું હોય, વાંકા વળવાથી ફેર આવતા હોય, કે વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે માથાનો દુખાવો રહ્યા કરતો હોય.

મન ચિંતાતુર રહેતું હોય, કાંઇક સારું નરસું કરી નાખવાની શક્તિ થતી હોય, કાંઇને દુખી કર-કરવાની કે મારી નાખવાની ખરાબ વૃત્તિ થતી હોય.

મોંઠામાં ક્ષત પડ્યાં હોય, લાળ વઘ્યા કરતી હોય, તે બહુ ગંધાતી હોય, અવાળું આવી જતાં હોય, જીભ ઉપર જાડી જારી રહેતી હોય, ને મોઢું ગંધાયા કરતું હોય.

ભૂખ અને તરસ બહુ લાગતી હોય, ભસ્મકરોગ જણાતો હોય, અન્નાશય આગળ ધબકારો થતો હોય, વાયુ બહુ થતો હોય, ખાલી ઝોડકાર આવ્યા કરતા હોય, જમ્યા વિના ધડીક પણ ચાલતું ન હોય, અને ખાધા છતાં શરીર દુબળું રહેતું હોય.

યકૃત કે પ્લીહાની વૃદ્ધિ થઇ હોય, બગરની કે ગળા પાસે ગાંઠો ધ્રુવી આવી હોય, કમળો થયો હોય, પેક્રિયાઝ કે ઉદરમાં રહેલા બીજા કાંઇ પીડનો વ્યાધિ થયો હોય, પેટમાં કાપી નાખવાના જેવું દર્દ થતું હોય, કે યકૃતમાં લોહીનો જમાવ (congestion) થયો હોય, તો આ દવાથી સારો ફાયદો થાય છે.

ઝાડાની કબજીયત રહેતી હોય, ચંકુ દુધ પીવાથી દસ્ત સાફ આવતો હોય, વખતે ઝાડો થઇ આવતો હોય, તે સફેદ ફીણ વળતો અને ચરબીવાળો લાગતો હોય, કે દસ્ત આવે ત્યારે દરેક વખતે લોહી પડતું હોય.

પેશાબ વારંવાર થતો હોય, અને પુષ્કળ જતો હોય, પેશાબ ઘેરો લીલો પણ જરાક પીળાસપર હોય, કે પેશાબ દુધના રંગ જેવો (ચરબી જવાથી) થતો હોય, કે કાઇદમૂરિયા હોય તો તે આથી મટે છે.

શ્વાસમાર્ગમાં દુખાવો થોડોએક રહેતો હોય, ખાલી ઉધરસ આવતી હોય, કંઠનળી દુખતી હોય ઉધરસ આવવાથી દુખાવો વધારે થતો હોય, આળ-કને એટલી બધી ઉધરસ આવતી હોય, કે તે ગળું પકડી રાખતું હોય, કંઠમાળની અસરવાળા અવસ્થાને સખત ઉધરસ આવતી હોય, અગર કંઠમાળની અસર વાળા આસામીને ન્યુમોન્યા થયો હોય, સખત તાવ આવ્યો હોય, ખડખડામાં લોહી પડતું હોય, અશક્તિ ધણી હોય, શ્વાસ બરાબર લઈ શકતો નહોય, સવારમાં ખાલી ઉધરસ આવતી હોય, પ્રથમ સળેખમ થયું હોય, અને તેમાંથી કંઠનળીનો વરમ થઇને સખત ઉધરસ આવવા લાગી હોય, છાતી ખાલી પડી ગઇ હોય, જરાપણ શ્રમ લેવાથી છાતીમાં થડકારો થઇ આવતો હોય, શ્લેષ્મ ઘણો કઠણ નીકળતો હોય, તેમાં લોહી કે પડ પડતું હોય, રાતમાં પરસેવો વળતો હોય, ક્ષયને મળતાં ચિન્હો હોય, કે ક્ષય થયો હોય.

રક્તાશયની આસપાસ દબાણ લાગતું હોય, નાડી અનિયમિત ચાલતી હોય, છાતીમાં ધબકારો થઇ આવતો હોય, નાડી ઉતાવળી પણ નબળી ચાલતી હોય, વખતે મૂર્છા જેવી સ્થિતિ થઇ હોય, તથા રક્ત અને બીજા રસો પાતળા પડી ગયા હોય, ત્યારે આ દવાથી શરીર સાફ થાય છે, અને રક્તાશય નિયમિત ચાલે છે. રક્તાશયના દર્દને લીધે સોજા ચડ્યા હોય, તોપણ આ દવાથી ઠીક થાય છે.

હાથ પગ થંડા રહેતા હોય, પગે પરસેવો વળતો હોય, સાંધા દુખતા હોય, રાતે હાડકામાં દુખાવો કે કળતર થતું હોય તો તે ચિન્હો પણ આ દવાને સૂચવે છે.

પુરૂષને નપુંસકત્વ પ્રાપ્ત થયું હોય, વધરાવળ થઇ હોય, વૃષણની ગોળીઓ કઠણ થઇ ગઇ હોય, અથવા પોષણ વિના સુકાઇ ગઇ (atrophy) હોય.

મ્ત્રીતું શરીર દુબળું અને સુકાઇ ગયેલું હોય, ક્ષયની અસર હોય, આર્તવ અનિયમિત આવતો હોય, અગર થોડો આવતો હોય, સ્તન સુકાઇને નાના થઇ જતા હોય, નીચે નમી જતા હોય,

અગર તેમાં ગાંઠો થઇ હોય, શ્વાસ લેવામાં દરકત જણાતી હોય, કંઠમાળની અસર હોય, આર્તવ દર્મ્યાન બહુ અશક્તિ લાગતી હોય, પીડિતાર્તવ થતો હોય, અગર ગર્ભાશયમાંથી બહુ રક્ત વહેતું હોય, અંગાશયનો વરમ રહેતો હોય, અંગાશયો પોષણ વિના સુકાઇ ગયા હોય, અંગાશયની રસોળી થઇ હોય, સ્ત્રી વાંઝણી રહેતી હોય, ગર્ભાશયનો દીર્ઘ વરમ રહ્યા કરતો હોય, યોનિમાર્ગનો જીર્ણ વરમ હોય, ધાત જતી હોય, તે ગંધાતી હોય અગર જડી ચીકણી ને દાઢક હોયક, બાળકને ધાવણ બંધ કર્યા પછી પણ દૂધ આવ્યા કરતું હોય, અને શરીર સુકાઇ જતું હોય, તો આ દવાથી સ્ત્રીનું શરીર સર્વ રીતે સારું થાય છે, અને વંધ્યત્વ દૂર થાય છે.

ત્વચ્ચા ચીમળાઇ ગયેલી, ગરમ, સુકી ને પીળાસ પર રહેતી હોય, કંઠમાળની અસરને લીધે વિવિધ ત્વચ્ચારોગ થતા હોય, તો આ દવા આપવાથી ત્વચ્ચારોગ નાશ પામે છે.

માત્રા:—આ દવા ૩× થી ૩૦ અશ સુધીની વપરાય છે.

વૃદ્ધિ:—બુખ્યા રહેવાથી, ગરમ થવાથી કે ગરમ ઓરડામાં રહેવાથી દર્દનું જોર વધારે લાગે છે.

શાંતિ:—જમતી વખતે, ચાલતી વખતે, અને થંડી હવાથી આરામ લાગે છે.

સરખાવો:—૨૫-જા.

૭૫. ઇપીકાકયુઆના, ૩×થી ૩૦, ૨૦૦.

(Ipecacuanha).

આઝીલ દેશમાં થતી ઇપીકાકયુઆના નામની વનસ્પતિમાંથી આ દવા બનાવાય છે. આ દવા ઝેલોપંથીમાં, ઉલટી કરાવવા માટે, ઉધરસ મટાડવા માટે તથા ઝાડો કે મરડો મટાડવા માટે સાધારણ રીતે વપરાય છે.

હોમિયોપંથીમાં આ દવા ઉલટી બંધ કરવા માટે તેમજ હૃરકોષ સ્થળે થતા રાતા રક્તનો સ્ત્રાવ બંધ કરવા માટે ઉત્તમ છે, પચે નહિ તેવો ખોરાક લીધા પછી પ્રગટ થતા અન્નમાર્ગના વ્યાધિઓમાં આ દવા સાધારણ રીતે ઉપયોગી છે. ચરખીવાળા બાળકો અને માણસો જેઓ નબળાં હોય, અને ઉનાળાની ગરમ ઋતુમાં

કે ચોમાસાની ઋતુમાં જેમને શરદી લાગતી હોય, તેમને આ દવા વધારે અતુલ્ય આવે છે. ઉલટી, બાળકોના ઝાડા, મરડો, દમ, ઉધરસ, માથાનો દુખાવો, ન્યુમોન્યા અને ટાલીઆ તાવના અમુક કેસોમાં આ દવા ખાસ ઉપયોગી છે.

આંખો આવી હોય, લાલચોળ રહેતી હોય, પુષ્કળ આંસુ વહેતાં હોય, આંખમાં વખતો વખત દુખાવો થતો હોય, ઇત્યાદિ આંખના દોષ આ દવાના સૂચક ચિન્હોમાં ગણાય છે.

નાકમાંથી પાણી વહેતું હોય, શરદી થઇ હોય, નાક બંધાઇ ગયું હોય, ઊલટી થતી હોય કે મોળ આવતી હોય, નસકોરી ઝટતી હોય.

પેટમાં કાપી નાખ્યા જેવું દર્દ લાગતું હોય, જીભ ઘણું કરીને સાફ હોય, નાભિની આસપાસ દર્દ વધારે હોય, પેટ કઠણ રહેતું હોય, ઉલટી સખત થતી હોય, તેમાં ખોરાક પિત્ત શ્લેષ્મ વગેરે પડતું હોય, સતત મોળ આવ્યા કરતી હોય, અને ઉલટી થતી હોય તે સાથે ચ્દરો શિથો રહેતો હોય, જીભ ઘણું કરીને સ્વચ્છ રહેતી હોય, પુષ્કળ થુંક અને પાણી આવ્યા કરતું હોય, અને કશાથી ઉબકો નરમ પડતો ન હોય.

દસ્ત ઘાસના રંગ જેવો લીલો આવતો હોય, ફીણ વળતો હોય, નાભિ આગળ દુખતું હોય, મરડો થયો હોય, લોહી કે જળાસ પડતું હોય, તો આ દવા સારો ફાયદો કરે છે. લાલ લોહી આ દવાને સૂચવે છે એ ખ્યાનમાં રાખવું.

છાતીમાં કાયમ બોંસ લાગ્યા કરતી હોય, રક્તાશયના સ્થાને ભાર લાગતો હોય, શ્વાસ લેતાં મુશ્કેલી પડતી હોય, વર્ષોવર્ષ એકબેવાર શ્વાસ-દમ ચડી આવતો હોય અને શ્વાસ લઇ શકાતો ન હોય, રાતમાં દમ ચડતો હોય, છીંકો બહુ આવતી હોય, ઉધરસ ઉપરાઉપર સખત આવતી હોય, છાતીમાં કફ ભર્યો હોય એમ લાગતું હોય, પરંતુ ઉધરસથી કફ ઓછો થતો ન હોય, કણ્ઠતરના જેવા અવાજ થતા સંભળાતા હોય, સડસડ બોલતું હોય, બચ્ચાને એટલી બધી ઉધરસ આવતી હોય કે તેના ચ્દરો વાદળી રંગનો થઇ જતો હોય, મોટી ઉધરસ થઇ હોય, તે સાથે નાકમાંથી અને મોઢામાંથી લોહી પડતું હોય, ક્ષયમાં અગર ન્યુમોન્યામાં ફેફસામાંથી લોહી પડતું હોય, અને મોટે મોળ આવ્યા કરતી હોય,

સળેખમ મટયા પછી સાદ બેસી ગયો હોય કે ખોખરો થઈ ગયો હોય, વૃક્ષાવસ્થામાં દમનો રોગ થયો હોય, અને તેને લીધે ફેફસાં બગડ્યાં હોય, ચાલતાં શ્વાસ ચડતો હોય.

શ્રીને ગર્ભાશયમાંથી પુષ્કળ લાલ લોહી જતું હોય, તે સાથે મોળ આવ્યા કરતી હોય, ગર્ભાધાન દર્મ્યાન ઉલટી થતી હોય, નાભિથી ગર્ભાશય પર્યંત દુખાવો રહેતો હોય, રંગેદર્શન બહુ વહેલું થતું હોય અને લાલ રક્ત બહુ જતું હોય.

જવર ટાઢ વાળને આવતો હોય, કનીનાઈન આવ્યા પછી પણ થોડો થોડો તાવ આવતો હોય, ટાઢ ઓછી આવતી હોય, પરંતુ અંગ ધણું ગરમ થતું હોય, મોળ આવતી હોય, તાવ સાથે ઉલટી થતી હોય, અને શ્વાસ લેવામાં મુંઝવણ થતી હોય, કે ખાવામાં બરાબર સાવચેતી નહિ રાખવાથી ફરી ફરીને તાવ આવતો હોય, તાવ ભરાયા પછી ઘણી તરસ લાગતી હોય, પણ પાણી થોડુંક જ પીવાતું હોય, અથવા પીવાથી ઉલટી થતી હોય.

અન્યાંબોને ન્યુમેન્યા થયો હોય, જાતીમાં કંક ભરાયો હોય, નહેરો વાદળી રંગનો થયો હોય, તેમને આ દવા આપવાથી ઘણો સારો ફાયદો થાય છે.

માથું દુખવા આવતું હોય, જે સાથે ઉલટી થતી હોય, અને બીજાં ચિન્હો મળતાં હોય તો આ દવાથી મટે છે.

વ્યસન અશીલુતું થયું હોય, તો તે ધીમે ધીમે મટાડવા માટે આ દવા અપાય છે.

માત્રા:—આ દવા મધર ટીકચર અને ૩૪થી ૨૦૦ અંશ સુધીની વપરાય છે.

સરખાવો:—પલ્સેટીલા (અજીર્ણ વગેરેને માટે), આર્સેનિકમ આલ્બમ (ઇપીક.થી ઉલટી બંધ થાય નહિ, અશક્તિ વધે, અને પેટમાં દાહ થવા લાગે તો ઇપીક.ની પછી આ દવા આપવાથી જલદી આરામ થાય છે), એન્ટીમેનીઅમ ક્રુડમ, સલ્ફ્યુરિક આસિડ, સિક્કલી, નેટ્રમસ્યુર.

૭૬. આઈરીસ વર્સી કોલર ૩૪, ૩૦, ૫૦મ.

(Iris Versicolor).

આ દવા પાણીમાં થતા બહુફલ્લેગ નામના એક છોડવામાંથી બનાવાય છે. અન્નમાર્ગના સ્ત્રો-

બંધપડના, લાલાઆવી પિંડના, ચક્રતના, ને પંકિયાઝના વ્યાધિઓમાં મુખ્યત્વે કરીને વપરાય છે. અતિશય સુસ્તી, નબળાઈ, બેથેની અને દાહ એ તેનાં મુખ્ય ચિન્હો છે. પારદની રસાણીક દવાઓને મળતો તેનો ગુણ છે અને તેથી પિત્તનો પ્રવાહ વધે છે. અમુક મુદતે માથાનો દુખાવો થતો હોય તે સાથે ખાટી અગર કડવી ઉલટી થતી હોય તે માટે આ દવા ઘણી સારી છે.

માથું દુખવું શરૂ થાય, ત્યારે આંખે અધારા આવે જમણી બાજુ ઉપર લમણામાં દુખાવો રહેતો હોય, અગર કપાળ દુખતું હોય, અને ઉલટી થતી હોય, ચક્રતના દોષથી માથું દુખવા આવ્યું હોય, જે દુખાવો આરામ લેવાથી વધતો હોય, પણ હેરંદેર કર્યા કરવાથી ઓછો થતો હોય જેની સાથે ઉલટી કે ઝાડો હોય, અને બેથેની જણાતી હોય તેવો માથાનો દુખાવો થયો હોય.

આંખો ઝાડાના દર્દમાં શરદીને લીધે સુજી આવતી હોય.

મોંઢામાં દાહ લાગતો હોય, ગળુ અને જીભ બળતાં હોય, પુષ્કળ લાળ વહેતી હોય, મોઢું આવી ગયું હોય એમ લાગતું હોય, ડીફ્થેરીઆના દર્દ પછી મોઢું આવી ગયેલું રહેતું હોય, અગર આખા અન્ન માર્ગમાં દાહ જણાતો હોય, ઘણીજ ખાટી, લેહી મિશ્રિત, ગળી અગર પિત્તવાળી ઉલટી થતી હોય, પંકિયાઝનો રસ ઓછો પેદા થવાથી અજીર્ણ થતું હોય, અરૂચિ રહેતી હોય, ઘી તેલવાળા પદાર્થ પચતા ન હોય, પેટમાં વાયુ થયો હોય અને સખત દુખવા આવ્યું હોય, ઝાડો થયો હોય, ચક્રતનું કાંઈ દર્દ થયું હોય, ઝાડો થઈ આવ્યો હોય, ત્યારે પેટમાં કાયમ ગડબડ રહ્યા કરતી હોય, અને ગંધાતો પવન તથા દસ્ત ઉતરતો હોય, અમુક મુદતે રાતના સમયે ફરીફરીને ઝાડો થઈ આવતો હોય, ઝાડો પાતળો પાણી જેવો ઉતરતો હોય, યુદા આગળ દાહ લાગતો હોય, ઉનાળાના તાપને લીધે કાલેરા જેવો ઝાડો ને ઉલટી થઈ આવ્યાં હોય, ઇત્યાદિ ચિન્હો આ દવાને સૂચવે છે.

પુરૂષને કામાતુરતાના સ્વપ્નાં આવતાં હોય, તેથી વીર્યસ્રાવ થતો હોય, પણ પાછળથી નબળાઈ જણાતી હોય.

ત્વચ્ચા ઉપર ઝીણી ઝીણી ફેડલીઓ થતી હોય, અથવા ચળકતાં ભીગડાંવાળાં ચાંડાં થતાં હોય, કે ખરજવું થયું હોય, અને તેમાં રાત્રે ચળ આવતી હોય.

આ દવા ૧૪થી૩૦ અંશ સુધીની સાધારણ રીતે વપરાય છે. પરંતુ મોટા અંશવાળી બનાવટથી ઘણીવાર સારો ફાયદો જણાય છે.

વૃદ્ધિ:—રાતમાં ૨ થી ૩ વાગ્યા સુધી ઝાડ અને ઉલટીનું જેર વધારે રહે છે.

સરખાવો:—ઈપીકાક્યુઆના, પોડોરીલમ, સેન્ડ્વીનેરીઆ.

૭૭. જેબોરેન્ડી ૩

(Jaborandi)

જે ઝાડમાંથી પાઇલોકાર્પાઇન તૈયાર થાય છે, તેજ ઝાડમાંથી આ દવા તૈયાર થાય છે. સાધારણ રીતે પાઇલોકાર્પાઇન પરસેવો લાવવા માટે અપાય છે.

આ દવા ક્ષયના દર્દમાં રાતે પરસેવો થતો હોય, તે બંધ કરવા માટે બહુજ ઉપયોગી થઇ પડે છે. ગાલપચોરાં થયાં હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી તે ટુંક મુદતમાં મટી શકે છે.

આંખોની કાકી સંકુચિત રહેતી હોય, વાંચવા લખવા પછી ફેર આવતા હોય, અને મોળ આવવા લાગતી હોય, દષ્ટિ આગળ ધોળાં ધાખાં દેખાતાં હોય, ટુંકી નજર થઇ ગઇ હોય, આંખમાં થોડી થોડી વારે દુખાવો થતો હોય, કે પોપચાં ફરકતાં હોય, તો તેવાં દર્દી આ દવાથી મટે છે.

મોઢામાંથી ચીકણી ઈંડાની સફેદી જેવી લાળ નીકળતી હોય, પરસેવો બહુ થતો હોય, અને તે સાથે મોઢામાં પુષ્કળ થુંક પેદા થતું હોય, તો આ દવાથી ડીક થાય છે.

રક્તાશયની આસપાસ દબાણ લાગતું હોય, નાડી અનિયમિત ચાલતી હોય, બેશુદ્ધિ થઇ જતી હોય, કે રક્તાશયને મનનતંત્રની માડી અસર, ખીક, ભય, ચિંતા ઇત્યાદિથી થઇ હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી શરીર પાછું સ્વસ્થ થાય છે.

માત્રા:—ઘણું કરીને ત્રીજા અંશવાળી બનાવટ વપરાય છે; તો પણ કેટલીક વખત જળદર અને સોળ (tearophy) મટાડવા માટે તેના મધરટીકચરનાં

૧ થી ૩૦ ટીપાં અપાય છે. તેવા રૂપમાં આપવાથી પરસેવો વધારે આવે છે, અને સોળ નરમ પડે છે.

૭૮. કાલી બાઇક્રોમીઅમ ૨૪, ૩૦

(Kali Bichromium.)

આ દવા કા. ડ્રીસ્ટલે દાખલ કરી છે, અને તે અત્રાશય, આંતરડાં અને શ્વાસમાર્ગના શ્લેષ્મ પડના તેમજ અસ્થિના વ્યાધિઓમાં બહુ ઉપયોગી થઇ પડે છે. જેઓ શરીરે રૂઝપુષ્ટ ને ચરખી વાળા, અગર ઉપદ્રવ કે કંઠમાળના વિષની અસર વાળા હોય, તેમને આ દવાની ઘણીવાર જરૂર પડે છે. ચિન્હો સવારમાં વધારે સખત રૂપ ધારણ કરતાં હોય, દુખાવો થોડી વારમાં એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે જણાતો હોય, સંધિવાનાં અને અણજૂનાં ચિન્હો વારા ફરતી થયા કરતાં હોય, ત્યારે વ્યાધિના તીક્ષ્ણ સ્વરૂપના કરતાં સહેજ મંદ (sub-acute) સ્વરૂપમાં આ દવા વધારે લાગુ પડે છે. ચીકણા તાંતણા ચાલે તેવો શ્લેષ્મ એ આ દવાનું સૂચક ચિન્હ છે.

માથાનો દુખાવો બ્રમરાની ઉપર વધારે રહેતો હોય, અગર એકાદ આંખની ઉપર દુખાવો વધારે રહેતો હોય, માથાના કે ચ્હેરાના હાડકામાં દુખાવો જણાતો હોય, કે ઉભા થવા જતાં ફેર આવતા હોય, જ્યાં સુધી માથું દુખે, ત્યાં સુધી આંખે કાંઈ દેખી શકતું ન હોય.

નાકનાં દર્દો માટે આ દવા ઘણી સારી છે; નાકનાં મૂળ આગળ દબાણ અને દુખાવો લાગ્યા કરતો હોય, નાકનું અસ્થિ સડતું હોય, અગર તેમાં ક્ષત પડ્યાં હોય, ગંધાતી વાસ આવતી હોય, નાકમાંથી નડો, તાંતણા ચાલે તેવો કણ લીલાસ પડતો પીળો શ્લેષ્મ, અગર છોડાં નીકળતાં હોય, કશી ચીજની વાસનું જ્ઞાન થતું ન હોય, નાકમાંથી શ્વાસ લેવાતો ન હોય, નાક બહુ કોરું રહેતું હોય, સખત છીંકો આવતી હોય, કે બીજાં ચિન્હો સાથે નાકમાંથી પુષ્કળ પાણી જેવો શ્લેષ્મ નીકળતો હોય.

કાનમાં સોજાં ચડયો હોય, કાપી નાખવાના જેવું દર્દ થતું હોય, તથા નડું પીળાસ પડતું અને ગંધાતું પણ નીકળતું હોય.

આંખમાંથી પીળાસ પડતા ચીપડા નીકળ્યા કરતા હોય, પોપચાં સુજેલાં રહેતાં હોય, અને બલ્યાં કરતાં હોય, પરંતુ અંદર કાંઈ પીડા થતી ન હોય તોપોડીઆં થઇ આવતા હોય.

મોઢું કોરું રહેતું હોય, ચીકણી લાળ જતી હોય, જીભ રાતી ચળકતી લીસી અને સુકા હોય, તથા તે સાથે મરડો થયો હોય, કે મોઢાની દીવાલો બગડી થઇ હોય.

ગળું સુકું રહેતું હોય, અને આળું લાગતું હોય, પડ જીભ કોથળી જેવી દીલી પડી ગઇ હોય, સુજી ગઇ હોય, ચોરીઆ ઉપર અને તાળવાનાં ભાગમાં ખાટાં પડ જમતાં હોય, અન્નાશય સુધી દાહ લાગતો હોય, યુલીઓ થયો હોય, ડીફથેરીઆનું દર્દ થયું હોય, તે વખતે નાડી નરમ (soft) ચાલતી હોય, મોઢામાંથી અને ગળામાંથી તાંતણા જેવો લાંબો અને ચીકણો કફ નીકળતો હોય.

પેટમાં યકૃત અને ખરોળના ભાગમાં ચટકા ભર્યાની માફક દુખતું હોય, અન્નાશયની અંદર ક્ષત પડ્યું હોય, જમ્યા પછી પેટમાં ભાર લાગતો હોય, પાણી ભાવતું ન હોય, ખાટા પદાર્થોની રૂચિ થતી હોય, સંધિવાની અસર અન્નમાર્ગમાં વારંવાર જણાતી હોય, કે આંતરડામાં ક્ષત હોય.

દસ્ત મુરખ્યા જેવો પાતળો પણુ જરા ચીકણો ઉતરતો હોય, મરડો થયો હોય, દસ્ત ઉતરતી વખતે ગુદા આગળ દુખાવો થતો હોય, ગુદામાં કાંઈ લાકડાના કડકા જેવું ભરાયું હોય એવી લાગણી થયા કરતી હોય, અને સવારમાં દસ્તની હરકત વધારે જણાતી હોય.

ધાસમાર્ગમાં કંઠ બેસી ગયેલો હોય, સાંબે તે વધારે ખરાબ થતો હોય, ઉધરસ આવતી હોય, ત્યારે પુષ્કળ, પીળો ને ચીકણો કફ નીકળતો હોય, કંઠ નળી આળી લાગતી હોય, જીર્ણ ખાંસી રહ્યા કરતી હોય, ઈન્ફલ્યુએન્સાની અસર હોય, ગળામાં ખાટાં પડો જમ્યાં હોય, છાતીના મધ્ય અસ્થિમાં દુખાવો અગર દાહ લાગતો હોય, કફ બહુ ચોટી રહેતો હોય, અને નીકળે ત્યારે કોઇવાર તે સાથે લોહી જણાતું હોય, સવારમાં ઉઠતી વખતે અને કાંઈ પણુ જમ્યા પછી કે પ્રવાહિ પીધા પછી ઉધરસ વધારે આવતી હોય.

પેશાબ કર્યા પછી મૂત્રાશયમાં પેશાબનું એકાદ ટીપું રહી ગયું હોય, અને તે નીકળી શકતું ન હોય, એવી લાગણી થયા કરતી હોય, મૂત્ર માર્ગમાં દાહ જણાતો હોય, મૂત્રમાં તાંતણા વળતો શ્વેત નીકળતો હોય, ગુરદામાં લોહીનો જમાવ હોય, ગુરદાનો વરમ હોય, પેસાબમાં લોહી કે આલ્ક્યૂમીનના ઢાળીઆ જતા હોય અને પેસાબ ઓછો ઉતરતો હોય, તો તેવી હરકતો આ દવાથી દૂર થાય છે.

પુરૂષને શુભાવય ઉપર રાત્રે ચળ આવતી હોય, દુખાવો લાગતો હોય, ઉપદંશનું કે બીજું ક્ષત પડ્યું હોય, અને તેમાંથી ચીકણી રસી નીકળતી હોય.

સ્ત્રીને પીળી ચીકણી તાંતણા પડતી ધાત જતી હોય, શુભાવય ઉપર ચળ આવતી હોય, દાહ લાગતો હોય, ગર્ભાશય નીચું આવી ગયું હોય, કે ગરમ ઋતુમાં આવી હરકતો વધારે જણાતી હોય.

ત્વચા ઉપર ઉંડા ક્ષત પડતાં હોય, ચીકણી રસી નીકળતી હોય, કે શીળીના જેવાં ચાંદા પડ્યાં હોય, અને તેમાં દાહ લાગતો હોય.

માત્રા:—આ દવાની ૨૪થી ૬૪અંશ સુધીની વિશેષ વપરાય છે.

વૃદ્ધિ:—ગરમ ઋતુની શરૂઆતમાં, સવારના વખતમાં, પેશાક કાઢી નાખવાથી, કે દારૂ પીવાથી રોગ વધારે થાય છે.

શાંતિ:—ગરમી લગાડવાથી દર્દ શાંત પડે છે.

સરખાવો:—આયોડીઅમ, હેપારસલ્ફ.

ઉત્ત. કાલી કાર્બોનિકા ૨૪થી ૬૪.

(Kali carbonica).

કાર્બોનેટ ઑફ પોટાશ એ એનું સાધારણ નામ છે. એલોપેથીમાં કાર્બોનેટ ઑફ પોટાશ મૂત્રવ તરીકે વપરાય છે.

હોમિઓપથીમાં સોય લોંકવા જેવું, અગર ચટકા ભરતું દર્દ એ તેનું પ્રધાન લક્ષણ છે. આ દવા કાર્બો વેજેટેબીલીસ આપ્યા પછી કોઇવાર આપવાની જરૂર જણાય છે.

છાતીમાં નીચે જમણી બાજુએ દુખાવો હોય, અને તેમાં કોઇ સોય લોંકતું હોય એમ લાગતું હોય, તે દુખાવાને ખાસ લેવા કે કાઢવાની ક્રિયા સાથે કશો સંબંધ ન હોય.

આંખના ઉપરનાં પોપચાં બહુ કુલી ગયેલાં રહેતાં હોય, તે પાણીની નાની કાથળી જેવાં લાગતાં હોય અને તે સાથે નખળાઇ ઘણી હોય.

પેટમાં ઘણેજ વાયુ થતો હોય, જે કાંઈ ખોરાક લેવામાં આવે, તેનો વાયુ થઈ જતો હોય.

વાંસો દુખતો હોય, પરસેવો આવતો હોય, વાંસાની નખળાઇ ઘણી હોવાથી દર્દી ખુરસીમાં પડી ગયાની આશંકા ખેસી જતો હોય.

રક્તાશય નખળું હોય, અનિયમિત ચાલતું હોય, અથવા નાડી અંતરિત ખેચાર વખત નાડી જણાય નળી એકાદ વખત ન જણાય એમ ચાલતી હોય, લોહી પાતળું હોય.

ફેફસાના દર્દોમાં-તેમના વરમમાં-સોય ભોંક્યા જેવી પીડા થતી હોય.

દમ ચડતો હોય, તે રાત્રિમાં બેથી ચાર વાગ્યા સુધી વધારે રહેતો હોય, સુવું ફાવતું ન હોય, પણ ખેસવાથી અગર આગળની બાજુએ તકીઓ રાખી, તે ઉપર નમી પડવાથી ઠીક લાગતું હોય, તે સાથે ઉધરસ આવતી હોય, અગર પરસેવો આવતો હોય, અને સવાર પડે સજેખમ થઈ આવતું હોય.

શ્રીને યુવાવસ્થાની શરૂઆતમાં ઋતુસ્રાવ દર્મ્યાન અગર પહેલાં વાંસો કે કમ્મર દુખતી હોય, શરીરમાં લોહી બહુ થોડું હોય, આર્તવ થોડા આવતો હોય, ચામડી દુષ્ક જેવી સંકેદ થઈ ગઈ હોય, ચટકા ભર્યાં જેવું કાંઈ દર્દ થતું હોય, આંખના ઉપરનાં પોપચાં સુજેલાં દેખાતાં હોય, તેવી સ્ત્રીઓને આ દવા બહુ ફાયદો કરે છે.

કોઈવાર આ દવા જીર્ણ સંધિવામાં બ્યારે ચટકા ભરતું, કે સળુકા ભરતું દર્દ હોય ત્યારે ફાયદો કરે છે.

વૃદ્ધિ:—દર્દી રાત્રિમાં બેથી ચાર વાગ્યા સુધી વધારે જાગ કરતાં હોય છે.

અરખાઓ:—આયોનિઆ, મકર્ધુરીઅસ વાઇવસ, ફેરમફાસ, પર્સેટીલા.

૮૦. કાલી આયોડાટમ-પોટાસી આયોડાટમ.

(Kali Iodatum.)

સાધારણ રીતે પોટાશ આયોડાઇડના નામથી ઓળખાતી આ દવા ઔષધશાસ્ત્રીક રીતે આપવાથી

નાકમાંથી ઘણીવાર પુષ્કળ પાણી જેવો શ્લેષ્મ નીકળવા લાગે છે, અને તેથી હોઝીઓપેથીક રીતે આપવાથી નાકમાંથી ઘણીવાર પુષ્કળ પાણી જેવો શ્લેષ્મ નીકળવા લાગે છે, અને તેથી હોઝીઓપેથીમાં તેવો શ્લેષ્મ એ આ દવાની જરૂરીઆતનું એક મુખ્ય સૂચક ચિન્હ છે. ત્રિથિઓના સોળ, રક્તઆવધાય એવી શરીરની ખરાબ સ્થિતિ, ઉપદંશની દ્વિતીય અને તૃતીય અવસ્થા, અસ્થિનો કડણુ સોળે, વિવિધ પડોની સ્તિગ્ધ અવસ્થા ઇત્યાદિ ઉપદ્રવો દૂર કરવામાં આ ઉત્તમ દવા છે, અને તેથી ઉપદંશ, જીર્ણ સંધિવા, ગાઉટ, પારદ કે શીશાની ધાતુનાં ઝેરની દીર્ઘ અસર, ઇત્યાદિ મટાડવામાં આ દવા બહુ ઉપયોગી થઈ પડે છે.

માથાના પડખાંઓમાં દુખતું હોય, માથાનો દુખાવો ઘણો સખત હોય, આંખોની ઉપર અને નાકના મૂળ આગળ સખત દુખાવો થતો હોય, બેઠનનો લાગ મોટો થયો છે એમ લાગતું હોય, અસ્થિ સુજી આવતાં હોય, તેમાં દર્દ થતું હોય, ચંદુરાના લાગમાં દાંત, આંખ, જડ્યા, કે કોઈ એવે સ્થળે જાનતંતુના દોષથી પીડા (neuralgia) જણાતી હોય.

નાક રાતું અને સુજી ગયેલું હોય, અંદરથી પૂષ્કળ દાહક, ઉષ્ણ અને પાણી જેવો પાતળો શ્લેષ્મ નીકળતો હોય, કે કદાપિ નાક બંધાઈ ગયું હોય.

આંખો દુખવા આવી હોય, રાતી રહેતી હોય, અંદરથી પાણી નીકળતું હોય, કે ઉપદંશની અસરને લીધે આંખોને હરકત (irritis) થઈ હોય આ આંખના અસ્થિની ત્રિથિ થઈ હોય.

પેટમાં દાહ થતો હોય, વાયુ જણાતો હોય, ટાડું દુષ્ક ખાવાથી પેટમાં બગાડ થતો હોય, કેં થુક વધારે પેડા થતું હોય.

છાતીમાં સોળે (cardiaca) ચડ્યો હોય, સખત ઉધરસ આવતી હોય, કંકેનળી આળી લાગતી હોય, કંકે ખારો વજનદાર અને લીલો અગર સાબુના પાણી જેવો નીકળતો હોય, ન્યુમોન્યા-ફેફસાનો વરમ-ચયો હોય, શરદી લાગવાથી પ્રથમ સજેખમ થયું હોય, અને પછી વરમ છાતી તરફ ફેલાયો હોય, ફેફસામાંથી વાંસા તરફ શૂળ નીકળતું હોય, છાતીનું વચલું હાડકું દુખતું હોય, અગર તેમાં ચટકા ભર્યાં જેવું દર્દ થતું હોય, શ્વાસ ચડ્યો

હોય, સીડી ચડતાં કે ડુંગર ઉપર ચડતાં શ્વાસ ચડી આવતો હોય, અને રક્તાશયમાં દુખાવો થતો હોય, જાતીનું જળદંર થયું હોય, કે ન્યુમોન્યામાંથી ફેફસામાં રસની વૃદ્ધિ અને જમાવ થયો હોય.

અસ્થિમાં સખત દુખાવો થતો હોય, ને રાત્રિના વધારે થતો હોય, અસ્થિમાં સોજો થયો હોય અથવા અસ્થિનું પડ બહુ થઇ ગયું હોય, સ્પર્શ ખમી શકાતો ન હોય, સંધિવા થયો હોય, અને રાત વખતે તથા ભેજવાળી યોમાસાની ઋતુમાં તેની અસર વધારે જણાતી હોય, પગે ધુંટણ ઉપર વા જણાતો હોય, અને સોજો ચડ્યો હોય, કમ્બરમાં દુખાવો રથા કરતો હોય, રાંઝણ (sciatic) થઇ હોય.

ત્વચા ઉપર જાંબલી રંગનાં ચાકાં નીકળતાં હોય, પગ ઉપર તે વિશેષ થતાં હોય, નાનાં ગુમડાં થતાં હોય, સાથળના મૂળમાં ગાંઠ થતી હોય, ને શરીર બહુ ગરમ રહેતું હોય.

ઝીને રંગદર્શન બહુ મોડું થતું હોય, પરંતુ લોહી પુષ્કળ જતું હોય, દાઢક ધાત જતી હોય, કે રંગદર્શન વખતે ગર્ભાશય નીચોવાઇ ગયું લાગતું હોય.

ન્યુમોન્યાના કેસમાં જ્યારે શરૂઆતમાં બાળકનો ચહેરો લાલ થઇ આવ્યો હોય, કાઠી વિસ્તૃત રહેતી હોય, પોતે ઉઘમાં કે ચેનમાં હોય, તેવી રીતે પડી રહેતું હોય, કાંઠકાંધવાર ઉધરસ આવતી હોય, ત્યારે સાધારણ અક્ષલથી ખેંસાડોના યોગ્ય લાગે તો પણ તે આપવાથી જરાપણ ફાયદો થાય નહિ, બાળકની લાલત વધારે ખરાબ થતી જાય છે, શ્વાસ વધારે મુંઝાય છે, અને આંખ ઉધાડતું નથી. કદાપિ ઉધારે, તો કાંઈને ઝોળખતું નથી. પ્રકાશથી આંખની કાઠી સંકોચાતી નથી, આંખી એમ લાગે છે કે દર્દીને ફેફસાના વ્યાધિ સાથે મગજનો પણ વ્યાધિ થયો છે, અને તે બે અટકાવવામાં નહિ આવે, તો દર્દી મરી જશે. આ વખતે ખેલાડોના કાંઈ કામ કરતું નથી, કેમકે ફેફસામાં રસનો જમાવ થઇ ગયો હોય છે, અને તેની ખાત્રી માત્ર દર્દીની જાતી ઉપર શ્રવણનળીને પરીક્ષા કરવાથીજ થઈ શકે છે. આ એક મુખ્ય લક્ષણને ધ્યાનમાં લેવામાં ન આવ્યું હોય, અને ખોળાં લક્ષણો જોવા ઉપરથી દવા પસંદ કરવામાં આવે, તો કહી શકેલ મળતી નથી. સખળાં લક્ષણોની સાથે તપાસ કરવી જોઈએ, અને જે ખાસ લક્ષણ

હોય તેને તજ દેવું જોઈએ નહિ. ઉપર બતાવ્યો છે, તેવા કેસમાં કાલી આયોડેટમ બહુ ઉપયોગી થઇ પડે છે.

જો કાંઈ સખ્સને કાંઈ પ્રકારે ચોટાશ આવ્યો-ડાઇડ બહુ આપવામાં આવ્યું હોય, અને તેને લીધે ખરાબ અસર થઇ હોય, તો તે દૂર કરવા માટે હેમિયોપેથિનું હેપાર સલ્ફ્યુરીસ ધાળું સાંકે છે.

માત્રા:—આ દવા મૂળ સ્વરૂપમાં (તેના ગાંઠડા) તેમજ તેની ૧૨૪ અંશ સુધીની બનાવટો પણ વપરાય છે, મૂળસ્વરૂપમાં તે ૧ ગ્રેનથી ૩ ગ્રેન જેટલી નાની માત્રામાં આપાય છે. મૂળ રૂપમાં આપવા કરતાં તેના અશોમાં ઘણી સારી અસર કરે છે.

સરખાવો:—કાલીકાર્બ, સેન્ઝીનેરીઆ, સ્ટેનમ, આયોનિયા, ફોસ્ફરસ, સલ્ફર, ખેલાડોના.

૮૧. કલ્મીઆ લેટીફોલીઆ, ૧૪, ૩૪, ૬.

(*Kalmia latifolia*).

આ દવા 'માઉન્ટન ચૌરલ' ના સાધારણ નામથી ઝોળખાતી વનસ્પતિમાંથી બનાવાય છે.

આ દવા સ્પાઇજેલીઆને ઘણી મળતી આવે છે. ડા. હેરીંગની સલાહ એવી છે કે આ દવા રક્તાશયના વ્યાધિમાં સ્પાઇજેલીઆ આપ્યા પછી આપવાની જરૂર પડે છે.

ચહેરો ઉપર જમણી બાજુએ સખત દુખાવો (neuralgia) થયો હોય, જમણા લમણમાં અથવા જમણી આંખમાં દુખાવો હોય, દુઃખવાળી જગ્યા અક્ષડ અને માનહીન થઇ ગઇ હોય તેમ જણાતું હોય, દુખાવો આધાસીસીના જેવો હોય, શરીરમાં નબળાઇ ઘણી લાગતી હોય.

રક્તાશય એવા જોરથી ચાલતું હોય, કે દર્દીની જાતી તરફ જોવાથી પણ તેનો ચડકારો દેખાતો હોય, પણ તેવી સ્થિતિ બધો વખત એકસરખી રહેવાને બદલે કેટલાક વખત સુધી રક્તાશય મંદ પડતું હોય, અને નાડી પણ ધીમી (ડીજીટલીસના લક્ષણ જેવી) ચાલતી હોય, રક્તાશયને સંધિવાની અસર હોય, શરીરના બીજા કાંઈ ભાગ ઉપર સંધિવા થયો હોય, અને ત્યાંથી એકદમ સંધિવા રક્તાશયને ત્યાં પડ્યો હોય.

સંધિવાને લીધે દુખાવો ધણી સખત થતો હોય, સંધિવા થોડા વખત હાથપગમાં, અને થોડા વખત રક્તાશયમાં એમ કંઈ કરતો હોય, તે સાથે તાવ બીલકુલ ન હોય પણ દુખાવાવાળો સાંધો ગરમ, અને સુન્દરો હોય, તે ઉપર ભાર ખમી શકતો ન હોય, અંદર સચુકા મારતું દર્દ થતું હોય, સચુકા ઉંડા ભાગમાંથી બહારની ત્વચા તરફ જતા હોય. હાડકામાં સંધિવાની અસર દાખલ થઈ હોય, બહુ હાડકાની ઉપર ચોટલી ત્વચાને કાંઈ ઉભેડી નાખતું હોય એવું દર્દ થતું હોય.

વૃદ્ધિ:—આધાસીસી બપોરે વધારે જોર પકડે છે; સંધિવા રાત પડે વધારે જોર પકડે છે.

શાંતિ:—આધાસીસી રાત પડે મંદ પડે છે. સંધિવા બપોરે તાપની વખતે જરા થોડું દુઃખ આપે છે.

સરખાવો:—સ્પાઈન્ડેલીઆ, રસટ્રોફસ, ઍક્રેનાઈટ, કેમોમિલા.

૮૨ ક્રીઓસોટમ ૩, ૬, ૩૦, ૨૦૦

(Kreosotum)

પુડારમાંથી શીનોલ્સ નામનાં જે તત્વો નીકળે છે તેના પ્રવાહિ મિશ્રણમાંથી આ દવા બનાવાય છે.

નાના જખમોમાંથી પુષ્કળ રક્તસ્રાવ થતો હોય, તે જલદી બંધ થતો નહોય, આખા શરીરમાં નાડીના ધ્વજકારા જણાતા હોય, દાંત, આંખ, કાન વગેરે સ્થળે જ્ઞાનતંતુના દાપથી લાંબા વખતથી દુખાવો (neuralgia) થયા કરતો હોય, અને આરામને લીધે તે વધારે જણાતો હોય, શરીરમાંથી દાહક ગંધાતા અને ત્વચાને ઉભેડી નાખે એવા રસો જતા હોય, ક્ષત પડ્યાં હોય, અથવા અર્ધુદનાં ચિન્હો હોય, શરીરના રસો જલદી સડી જાય એવા ખરાબ ઉત્પન્ન થતા હોય, પ્રત્યાદિ સંજોગોમાં આ દવા ઉપયોગી થઈ પડે છે.

માથામાં કપાળ સાથે કાંઈક પાટીયું દાખી રાખ્યું હોય એવું દર્દ થતું હોય, રક્તદશન દર્મ્યાન માથાનો દુખાવો થયો હોય.

આંખમાંથી ખારાં અશ્રુ વહેતાં હોય, અને પોપચાં ચતાં ને સુન્દર હોય.

કાનની આસપાસ ને અંદરના ભાગમાં ત્વચા-રોગ થયો હોય, કે અવલોદ્રિ મંદ પડી ગઈ હોય, ને કાનમાં ગચ્ચુગ્ધાટ સંભળાતો હોય.

દાંત બહુ દુખતા હોય, દાંતનો સડો થતો હોય, પેદાં પોચાં હોય અને તેમાંથી સહેજ વાતમાં લોહી નીકળતું હોય, દાંત આવે કે તરતજ કોહવા લાગતા હોય, દાંત કાળા પડી જતા હોય અને લાંગી જતા હોય, મોઢુ ગંધાતું હોય, અને કડવું થઈ જતા હોય, કે હોઠ લાલ રહેતા હોય, અને તેમાંથી લોહી નીકળતું હોય, પેદા દુખવા આવતાં હોય, અને સુષ્ણ આવતાં હોય, તે માટે આ દવા ઘણી સારી છે.

નાકમાંથી ગંધાતી વાસ અને શ્લેષ્મ નીકળતાં હોય, કે નાકની અંદરનો ભાગ અડવાની દુખતો હોય.

પેટમાં ખરફ પડ્યો હોય તેવી થંડક લાગતી હોય, મોળ આવતી હોય, જમ્યા પછી કેટલીક કલાકે ઉલટી થતી હોય, અને તેમાં અન્ન નીકળતું હોય, સવારમાં ઉલટી થતી હોય, અને તેમાં મીઠાસવાળો રસ નીકળતો હોય, પેટમાં કાંઈ એક સ્થળે દુખતું હોય, ઉલટીમાં લોહી પડતું હોય કે પાણી પીવા પછી મોઢામાં કડવો સ્વાદ રહેતો હોય, ત્યારે આ દવાથી આરામ થાય છે. વળી પેટ ઝૂલી આવ્યું હોય, અર્શ થયા હોય, દસ્ત ગંધાતો પણ રક્ત મિશ્રિત આવતો હોય, કે અચ્ચાંને દાંત આવતા હોય તે વખતે તેને લીધે ઝાડો ને ઉલટી થઈ આવ્યા હોય અગર બાળકને તેમનો ખાસ કાલેરા લાગુ પડ્યો હોય.

છાતીમાં દાહ કે દુખાવો ને દબાણ લાગતું હોય, ઉધરસ આવતી હોય, સાદા બેસી ગયો હોય, કંઠ-નળીમાં દુખાવો રહેતો હોય, ઉલટી થશે એમ લાગ્યા કરતું હોય, ફેશમાં સડો (gangrene) હોય, ક્ષયની અસર હોય, ઉધરસ આવ્યા પછી પુષ્કળ પરવાળો શ્લેષ્મ પડતો હોય, વખતે લોહી પડતું હોય, શ્વાસ ઉતાવળો ચાલતો હોય અને છાતીનું વચકું હાડકું દબાવાની માફક દુખતું હોય તો આ દવાથી તેની હરકત દૂર થાય છે.

પેશાબ દ્રિષ્ટો પાણી જેવો હોય, પહેલી રાતે વધારે વખત કરવો પડતો હોય, બાળકને ઉંઘમાં પેશાબ વહી જતો હોય, કે પેશાબની હાજત થાય, ત્યારે દર્દીને બહુ ઉતાવળ કરવી પડતી હોય.

ત્વચા ઉપર સાંજની વખતે ચળ આવતી હોય, ઉપદંશના આડાં નીકળી આવ્યાં હોય, નાના ડંખ કે

જખમમાંથી બહુ લોહી નીકળ્યા કરતું હોય, કે ગંધાતા ક્ષત પડ્યાં હોય, તો આ દવાથી તે સારા થઇ જાય છે; ત્વચા ઉપર ચાંદાં પડ્યાં હોય કે ત્વચા દાઝી ગઇ હોય તો કીઓસોટના અર્કના એક ટીપા સાથે એસી ટીપાં પાણીનાં ભેળવીને તે મિશ્રણ લગાડવું.

સ્ત્રીને ઋતુભાવ બહુ વહેલો થતો હોય, ધાત પશુ જતી હોય, વળી તે રહી રહીને બંધ થઈ જતાં હોય, માથામાં ગણગણાટ થયા કરતો હોય, શ્રવણેદ્રિ મંદ પડી ગઇ હોય, રત્નેદર્શન અનિયમિત થતું હોય, ગંધાતી ને દાઢક ધાત જતી હોય, ગર્ભાશયમાં ક્ષત પડ્યાં હોય, અર્ધુદની નિશાની જણાતી હોય, ગુણાવયવ ઉપર દાઢ જણાતો હોય, પુરૂષ સાથે વ્યવહાર થવાથી રક્તસ્રાવ થતો હોય, ગર્ભાધાન દર્મ્યાન ઉલટી થતી હોય, પ્રસવ પછી ચાલતો પ્રવાહ ગંધાતો હોય, અગર થોડી થોડી વારે બંધ પડી જતો હોય તો આ દવાથી ફાયદો થાય છે. સ્ત્રીને સ્તનમાં ચાંદાં પડ્યાં હોય, તેમાંથી ગંધાતી રસી નીકળતી હોય, અને ત્યાં અર્ધુદ (cancer) થાય એવો સંભવ હોય, તો આ દવા પીવા આપવાથી તન્દુરસ્તીમાં સુધારો થાય છે.

માત્રા:—આ દવા ૩૪થી ૩૦ અંશ સુધીની વિશેષ વપરાય છે.

સરખાવો:—ફોસ્ફરસ, મર્ક્યુરીઅસ, સેપીઆ, આસેનિકમ, કાર્બોવેજી, ઍન્ડ્રીમેનિઅમ ટાર્ટરિકમ.

૮૩. લેચીસીસ ૬, ૩૦.

(Lachesis)

આ દવા દક્ષિણ અમેરિકામાં થતા એક જાતના સર્પના વિષમાંથી તૈયાર કરવામાં આવે છે. તેના ગુણ પ્રથમ ડા. કોન્સ્ટન્ટાઇન હેરીંગે સિદ્ધ કર્યા છે. હરકોઇ સર્પના વિષથી સ્વાભાવિક રીતે લોહી બગડી જાય છે.

લોહીમાં બિગાડ થવાથી જે કેટલાંક દર્દો થાય છે, તે મટાડવામાં આ દવા અકસીર થઇ પડે છે. વળી જે વ્યાધિઓ નિદ્રા લોંબા પછી ડાબી બાજુએ સુવાથી, વસંત ઋતુના સમયમાં, ગરમ પાણીએ નહાવાથી, ખાણું કે પીણું ગરમ ગરમ લેવાથી, અગર દબાણ કરવાથી વધારે થાય છે, અને શેક કરવાથી, રત્ની નીકળવા

દવાથી મંદ પડે છે, તેવા વ્યાધિઓ આ દવાથી દૂર થાય છે. રક્તવિકારના વ્યાધિઓમાં આ દવા ખાસ ઉપયોગી થઇ પડે છે.

સ્વભાવ બહુ વાચાળ થઇ ગયો હોય, ક્રોધવાર એકદમ બહુ ઉદ્દેશયેલો રહેતો હોય, અને ક્રોધવાર બહુ ખિન્ન રહેતો હોય, ભવિષ્યવેત્તાની આફક વાતો કરતો હોય, થોડી થોડીવારમાં દર્દી પોતાની વાતનો વિષય ફેરવી નાંખતો હોય, સવારને વખતે દીલગીરી વધારે રહેતી હોય, દુનિયાના અવ્યવહાર ઉપર કંટાળો આવતો હોય, રોજના કામધંધા ઉપર અપ્રીતિ થતી હોય, દૂર નાસી જવાની વૃત્તિ થતી હોય, ધર્મ સંબંધી કાંઇ યેલજા જણાતી હોય, સવારના કરતા રાત્રે મગજનું કામ સારી રીતે થઈ શકતું હોય.

માથાના બધા ભાગમાં ઉંઘમાંથી જન્યુત થતાંજ દુખાવો લાગતો હોય, નાકના મૂળ આગળ ભાર અને દુખાવો રહેતાં હોય, તાળચામાં પશુ દાઢ અને ભાર લાગતો હોય, હાલવા ચાલવાથી દુખાવો વિશેષ લાગતો હોય, સૂર્યના તાપમાં જ્યારે જ્યારે ફરવાનું થાય, ત્યારે ત્યારે માથું દુખવા આવતું હોય, તે સાથે ચહેરો ફિક્કો પડી જતો હોય.

મોઢામાં ચાંદાં પડ્યાં હોય, મોઢું આળું રહેતું હોય, દાંત દુખતા હોય, તેની પીડા કાન સુધી જણાતી હોય, પેદામાંથી લોહી નીકળતું હોય, પેદાં મુજેલાં રહેતાં હોય, કે ચહેરાના અસ્થિમાં દુખાવો જણાતો હોય.

ચહેરો ફિક્કો રહેતો હોય, ડાબી બાજુ ઉપર દાંત, આંખ, જડણું વિગેરે જગ્યાએ દુખાવો થતો હોય, ચહેરો સુજેલો અથવા કમળો થવાના જેવો રહેતો હોય.

ગળું બહારથી અને અંદરથી બહુ સુણ આબું હોય, ડીઘેરીઆનું દર્દ ડાબી બાજુએથી શરૂ થયું હોય, ગળાની આસપાસ પડ કાળાશ પડતું અગર ઝાંખુ થઇ ગયું હોય, ગરમ પાણી કે આ પીવાથી દુખાવો વધારે થતો હોય, સ્નેહમ ચોટી રહેતો હોય, અને આથો પાછો ખસી શકતો ન હોય, ગળાને અડવાથી કે દાખવાથી દુખાવો વધારે લાગતો હોય, ડાબી બાજુ વિશેષ દુખતી હોય, ગળું જાંઘલી રંગનું થઇ ગયું હોય, કાંઇ ગળામાં ભરાયું હોય એમ લાગતું હોય, અને થુંક ઉતારતાં પશુ વસમું લાગતું હોય, તથા તે દુખાવો કાનના મૂળ સુધી જતો હોય.

પેટમાં કાંઈ પણ ખોરાક જવાથી દુખતું હોય, હોજરીના ભાગને સ્પર્શ થતાં દુખાવો થતો હોય, દારૂ પીવાની ઇચ્છા બહુ તીવ્ર હોય, ક્ષુધા બહુ લાગતી હોય, ધડી પણ અનની રાહ જોઈ શકતી ન હોય, યકૃતનો ભાગ દુખતો હોય, કમ્બર આગળ સ્પર્શ ખમી શકતો ન હોય, પેટ ચડી આવ્યું હોય, દારૂડીઆઓને ઉપર લખ્યા તેવાં ચિન્હો થતાં હોય.

દસ્ત કમળ રહેતો હોય, ઉતરે ત્યારે ગંધાતો હોય, યુદ્ધાદાર સખત રીતે સંકુચિત રહેતું હોય, ઉધરસ આવતી વખતે યુદ્ધાદાર આગળ દુખતું હોય, આંતરડામાંથી લોહી પડતું હોય, તે કાળું હોય, અર્શ થયા હોય, છીંક આવવાથી તેમાં ચટકા ભર્યા જેવું દર્દ થતું હોય, મળદારમાં લુથોડાના ધા લાગતા હોય એવું દર્દ થયા કરતું હોય.

શ્વાસમાર્ગનો ઉપરનો ભાગ સ્પર્શ સહન કરી શકતો ન હોય, સુતી વખતે ગળાની આગળ કાંઈક લુગડું હોવાથી યુગળાઇ જવા જેવી મુંઝવણ થતી હોય, શ્વાસોચ્છ્વાસ માટે દર્દી બારી ઉઘાડીને ઘર બહાર મોઢું કાઢતો હોય, તેને ઉડા શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવાની જરૂર લાગતી હોય, જાતીમાં કાંઈ તણાતું હોય એમ લાગતું હોય, ખાલી ઉધરસ આવતી હોય, અથવા ઉધરસ એવી તો જોરથી આવતી હોય કે દમ લેતાં મુંઝવણ થતી હોય, ઉંઘમાંથી જાગ્યા પછી શ્વાસમાર્ગના વ્યાધિ વધારે જોર પકડતા હોય, અથવા ઉંઘમાં શ્વાસ બંધ થઈ ગયા જેવો મંદ ચાલતો હોય.

રક્તાશય અનિયમિત ચાલતું હોય, ફિકરને લીધે ધમકારો થઈ આવતો હોય, ધમકારા સાથે દર્દી મૂર્છાગત જેવો થતો હોય, જાણે સર્પદંશ થયો હોય એવી રીતે ખેલાન થઈને પડ્યો રહેતો હોય.

ઉંઘમાં દર્દ વધારે થતું હોય, ઉંઘમાંથી દર્દી ઝપકી ઉડતો હોય, પહેલી રાત્રે ઉંઘ આવતી નહોય.

તાવ આવતો હોય, ત્યારે દર્દી બહુ બકતો હોય, વાંસામાં ટાઢ વાયા કરતી હોય, ટાઢફાઈડની જનનનો સખત તાવ આવ્યો હોય, દર્દી જીલ બહાર કાઢી શકતો ન હોય, જીલ કોરી રહેતી હોય હોય, અને ધૂજતી હોય. પગ બરફ જેવા થંડા રહેતા હોય, ઉજી પડેલો આવતો હોય, દેશીવર

નામનો ઘાસમાં રહેનારને લાગુ પડતો તાવ આવ્યો હોય, અને ઘણી કીકા આવતી હોય.

ત્વચા ઉપર ગરમ પડેલો વધતો હોય, ત્વચા વાદળી રંગની અગર જાંબલી રંગની થઈ ગઈ હોય, ગુમડાં થઈ આવતાં હોય, તેની ધરતી જાંબલી રંગની કોર બંધાતી હોય, પાછાંચાનો રક્તવિકાર થયો હોય, કાળા કોડલા ઉપડી આવ્યા હોય, પથ્થુરો નામનો રક્તવિકાર થયો હોય, તે સાથે અતિશય સુરતી હોય, જઠાવસ્થાને લીધે રતવા થયો હોય.

શ્મીને ગર્ભાશયના પ્રદેશમાં દુઃખાવો વધતો જતો હોય, તે એટલે સુધી કે યોનિમાર્ગમાં લોહીનો સ્ત્રાવ થાય, ત્યારે તે બંધ પડે, વળી થોડા દિવસ સાફ રહે, અને ફરીથી તેજ પ્રમાણે દુખાવો ઉપડે અને રક્તસ્ત્રાવ થાય. રજોદર્શન શરૂ થવા વખતે અથવા તેનો સમય પૂર્ણ થવા વખતે એટલે શ્મીને આશરે ૪૦ વર્ષે જાતીનો ધમકારો, રક્તસ્ત્રાવ, માથાનો દુખાવો, વારંવાર મૂર્છા જેવી અવસ્થા, અશક્તિ, દુખાવો વગેરે જણાતું હોય, ડાબા અંગ-શયમાં દુખાવો જણાતો હોય, બેસા પછી ઉભા થવા જતાં કેડમાં દુખાવો જણાતો હોય, ગર્ભાશયમાં કે અંગાશયમાં અંધિ કે અભુદ્ધ થયું હોય.

પ્રધાન લક્ષણ:—મનની ચંચળતા, અને ખિન્નતા અને ઘણા મોટા દરજ્જામાં વારા ફરતી થઈ આવતાં હોય, તાવ આવે, ત્યારે દર્દી જીભને બહાર કાઢી શકતો નહોય, જીભ કોરી પડી ગઈ હોય, અને ધૂજતી હોય, ગળાની આસપાસ કપડું ખમી શકતું નહોય, તથા દર્દી શરીરની ડાબી બાજુ ઉપર થતાં હોય.

વૃદ્ધિ:—સ્પર્શ કરવાથી, દબાવાથી, તડકાથી, અને ઉંઘ આવ્યા પછી રોગતું જોર વધે છે, શ્મીને પાકી ઉમ્મર થઈ ગયા પછી રજસ્વલા થતી બંધ થાય, ત્યારે ઉપર લખ્યા તેવાં દર્દી વધારે જોરથી થાય છે.

શાંતિ:—શરીરના જે જે રસોનો સ્ત્રાવ બંધ થયો હોય, તે તે પાછો ફરીથી ચાલવાથી શરીરને આરામ લાગે છે.

સરખાવો:—આસીડમ તાઇડીકમ, કોટેલસ, નેટમમ્યુર.

૮૪. લીલીઅમ ટિગ્રીનમ

(*Lilium Tigrinum*)

ટાઈગર લીલીના સાધારણ નામથી ઓળખાતી વનસ્પતિમાંથી આ દવા બનાવાય છે. એ વનસ્પતિ વિશેષે કરીને ચીન અને જાપાનમાં ઉગે છે. તેના મધર ટીકચરના ૧ થી ૫ ટીપા સાધારણ રીતે અપાય છે.

યોગ્ય સ્વભાવની અને હિરદીરીઆના દર્દી વાળી સ્ત્રીને ગર્ભાશયનો, રક્તાશયનો, અગર મગજનો કાંઈ વ્યાધિ થયો હોય, ત્યારે આ દવા ઉપયોગી થઈ પડે છે.

સ્ત્રીને ગર્ભાશયના પ્રદેશમાં ભારને લીધે કાંઈ નીચે ઉતરી પડતું હોય એવી લાગણી થતી હોય, ગર્ભાશયનું અવરોધન થયું હોય, ઝતુસ્ત્રાવ બહુ વહેલો થતો હોય, પણ તે વખતે લોહી બહુ થોડું પણ કાળા રંગનું અને ગંધાતું નીકળતું હોય ખાતે હરે હરે ત્યારે જરા સ્ત્રાવ વહેતો હોય, પણ ન્યારે તેણી શાંત બેસી રહે ત્યારે સ્ત્રાવ બંધ થઈ જતો હોય.

વળી ગર્ભાશયના કાંઈ દર્દની સાથે સ્ત્રીનો સ્વભાવ એવો નરમ અને ઉદાસ થઈ ગયો હોય, કે તેણી રડી પડતી હોય, યોતાના વ્યાધિ-કાષવાર રક્તાશયના વ્યાધિ-સંબંધી ફિકર કર્યા કરતી હોય, ખાતે સાજી થશે નહિ એમ માની બેસી હોય, એકલી રહી શકતી નહોતી હોય, અગર ખાતે ગાંડી થઈ જશે એમ તેણીને લાગતું હોય, માથું સખત દુખતું હોય, અથવા રક્તાશયને દાબી રાખ્યું હોય એમ અગર તેમાં સોળે થયો થયો હોય એમ તેણીને જણાતું હોય, કાંઈ સ્ત્રીને ખરેખર ઉન્માદ થયો હોય, તેણી આપ અગર ગાજો દેતી હોય, મારવા દોડતી હોય, અપશબ્દ બોલતી હોય, અગર છેક ગાંડી થઈ ગઈ હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણો માટે આ દવા ઉત્તમ છે.

સરખાવો:—પલ્સેટીલા, સીમીસીફ્યુગ્ન, કેકટસ, હેબોનિઆસ, સેપીઆ.

૮૫. લોબેલીઆ ઇન્ફ્લેટા

(*Lobelia Inflata*).

આ દવા તબાકુમાંથી બનાવાય છે, અને તેથી તબાકુ લેવાથી જે ચિન્હો ઉત્પન્ન થાય છે, તે ચિન્હો

ન્યારે વ્યાધિ તરીકે થાય છે, ત્યારે તેને દૂર કરવામાં બહુ ઉપયોગી થઈ પડે છે.

મોળ આવવી, ઉલટી થવી, શ્વાસની મુંઝવણ થવી, સૂરતી, સ્નાયુનું ઠીલાપણું, દમનો વ્યાધિ ઇત્યાદિ મટાડવા માટે આ દવા અપાય છે. દારૂડીઆ લોકોને આ દવાની ઘણીવાર જરૂર પડે છે. ન્યારે ગતિ તંતુના કોષથી પેશાબ બંધ થઈ ગયો હોય (Spasmodic stricture) ત્યારે આ દવાના પંદર ટીપાં પેશાબના માર્ગમાં નાખવાથી ફાયદો થાય છે.

માથું દુખતું હોય, તે સાથે મોળ આવતી હોય, ઉલટી થતી હોય, બહુ સૂરતી જણાતી હોય, ફેર આવતા હોય, કે મૃત્યુની બીક લાગતી હોય, તો આ દવા અપાય છે.

ઝહેરા ઉપર બહુ પરસેવો થતો હોય, તો તે આ દવાનું સ્પર્શક ચિન્હ છે.

કાનમાંથી પ્રથમ રસી નીકળતી હોય, અને તે બંધ થઈ જવાથી બધીરતા થઈ હોય, તો તે વખતે આ દવાની જરૂર પડે છે.

પેટમાં ખટાસ થઈ હોય, વાયુ જણાતો હોય, જમ્યા પછી શ્વાસ લેવામાં હરકત જણાતી હોય, મોઢામાંથી બહુ થૂક નીકળતું હોય, સવારમાં ઉલટી થતી હોય, બહુજ મોળ આવ્યા કરતી હોય અને ઉલટી થતી હોય, કે તંબાકુની વાસ ખમી ન શકાતી હોય, ત્યારે આ દવાના સેવનથી ઠીક થાય છે.

ગોરી ચામડીના આસામીને ઘણો દારૂ પીવાથી અનાશયની જે અનિચ્છિતતા થાય છે, તે સુધારવા માટે આ દવા ઉપયોગી થઈ પડે છે, પણ કાળી ચામડીના આસામીને નકસવોમિકા પ્રધારે અનુકુળ થાય છે.

શ્વાસોચ્છ્વાસ લેતી વખતે છાતીમાં મુંઝવણ લાગતી હોય, શ્રમ લેવાથી તે મુંઝવણ વધતી હોય, દમ ચડતો હોય, અને તે ચડવા અગાઉ આખે શરીરે ચટકા ભર્યા જેવી લાગણી થતી હોય, રક્તાશય બંધ થઈ જશે એમ લાગ્યા કરતું હોય, છાતીમાં ભાર કે દબાણ લાગ્યા કરતું હોય, અને ઉતાવળા ચાલવાથી ઠીક થતું હોય, ત્યારે આ દવાથી આરામ થાય છે.

સરખાવો:—આર્સેનિકમ આલ્બમ, ગિરેટ્ટમ-આલ્બમ.

૮૬. લાઇકોપોડીઅમ ૧૨, ૩૦, ૨૦૦

(Lycopodium)

સફર, કેકેરીઆ, તથા લાઇકોપોડીઅમ એ ત્રણે મળીને 'એન્ડ્રીસેરીક' દવાઓની ત્રિપુટી બને છે.

લાઇકોપોડીઅમ સઘળી ઉંમરના માણસોને તેમાં ખાસ કરીને વૃદ્ધ લોકોને અને બચ્ચાં-ઓને વધારે ઉપયોગી છે, તેઓમાં પણ જે માંદલા અને ફિક્કા દેખાતા હોય, રહેરા બેસી ગયેલા હોય, ખરી ઉંમરના કરતાં રહેરા ઉપર વધારે ઘટપણુ લાગતું હોય, રહેરા ઉપર કર-ચલી પડી ગઇ હોય તેમને, તથા છોકરાંઓ જેનાં માથાં મોઝાં હોય, પણ શરીર ટુકા અને માંદલાં હોય, સ્વભાવે બહુ રીસાળ હોય, તેઓ જરા માંદા હોય તે અરસામાં ઉંઘમાંથી ઉઠે, ત્યારે તેમનો રહેરા બેઠાળ થઇ જતો હોય, ક્રોધથી લાત મારવા લાગતા હોય, રડતાં હોય, અને તેની મા બેન જે તેડવા આવે, તેને ધક્કા મારી દૂર રાખતા હોય, તેઓની પ્રકૃતિને આ દવા લાયક હોય છે.

જે વ્યાધિઓ મૂત્રમાર્ગની કે અન્નમાર્ગની કાંઇક હરકતને લીધે ઉત્પન્ન થાય છે, તે વ્યાધિઓમાં આ દવાની ઘણીવાર જરૂર પડે છે.

યકૃત પોતાનું કાર્ય કરતું નહોય, અને તેને પરિણામે બીજાં અવયવો મંદ પડી જતાં હોય, પાચનશક્તિ કમી થઇ ગઇ હોય, પ્રથમ બહુ ભુખ લાગે પણ થોડુંક ખાવાથી ભુખ મટી જતી હોય, અને અનેક ચિન્તા ધીમે ધીમે પ્રગટ થતાં હોય, તાવ આવે, ત્યારે ખાટા ઓડકારને ખાટી ઉલટી થતી હોય ત્યારે આ દવા ખાસ કરીને ઉપયોગી થઇ પડે છે. પેશાબમાં લાલરેત જતી હોય, કમ્મર દુખતી હોય, પેશાબ કરતી વખતે પીડા થતી હોય, થંડા ખાનપાન માફક આવતાં નહોય, ઉજ્જુ પદાર્થોની ઇચ્છા થતી હોય, સમજશક્તિ ઘણી તીવ્ર હોય, પરંતુ સ્નાયુઓ નબળાં હોય, સંધિવાની અસર હોય, કે કાંઇ ત્વચારોગ દીર્ઘ રૂપે રહ્યા કરતો હોય, છાતી અને રહેરા દુખાતા હોય, પણ પેટ અને પગ બગાડે હોય, ત્યારે આ દવા ક્ષયદાકારક નીવડે છે.

સ્વભાવ બહુ પોચા હોય, આત્મશ્રદ્ધા ઓછી હોય, મગજની બધી શક્તિ-ખાસ કરીને યાદશક્તિ કમી હોય, ભાષામાં ખાટા શબ્દો વપરાતા હોય,

સાધારણ સમજ નહોય, સુખતા વધતી જતી હોય, દર્દી બધી વાતનો ગોટાળો કરી નાખતો હોય.

માથાનો દુખાવો સાંજના ૪ થી ૮ વાગ્યા સુધી વધારે હોય, લમણા દુખતા હોય, વાળ ઉતરી જતા હોય, કાનની પછવાડે ખરજવાં થતાં હોય, કપાળ ઉપર કરોચલી પડી જતી હોય.

આંખમાં આંજણી થતી હોય અથવા રોત્રે અંધાપા લાગતો હોય.

વાસમાર્ગમાં દીર્ઘ વરમ-ભુની ખાંસી-હોય, તે સાથે શરીરમાં નબળાઈ જણાતી હોય, ઇન્ફલુ-અન્ઝાની દીર્ઘ અસર હોય, ગળામાં ને તાળવામાં ત્વચા ઉપર ક્ષત પડ્યા હોય, તે આસપાસ ફેલાતાં હોય, ક્ષયની શરૂઆત હોય, ખારો કફ પુષ્કળ દ્રવ્ય હોય, રાતમાં ઉધરસ વધારે આવતી હોય, સળખમ થયું હોય, પાણી વહેતું હોય, કે નાક બંધ થઈ ગયું હોય.

દાંત બહુ દુખતા હોય, સ્પર્શ ખમી શકતો ન હોય, ગાલ સુછ આવ્યા હોય, શેક કરવાથી દીક થતું હોય, મોઢું કોરું રહેતું હોય, જીભ આવી ગઇ હોય, મોઢું ખરાબ ગંધાતું હોય.

પેટમાં અજીર્ણ રહેતું હોય, ખટાસ થતી હોય, મિષ્ટ ખોરાક ઉપર પ્રીતિ થતી હોય, ખાટા ઓડકાર આવતા હોય, પેટ ચડી આવતું હોય, જમ્યા પછી પેટમાં ભાર લાગતો હોય, અને મોઢું કડતું થઇ જતું હોય, ઓડકાર ગળા સુધી આવતો હોય, અને પછી ગળા આગળ દાઢ લાગતો હોય, યકૃતનું દર્દ એવું થયું હોય કે યકૃતને તેથી પુષ્ટિ મળતી ન હોય, યકૃતના રોગને લીધે જળદર થયું હોય, કે પેટમાં જમણી આબુથી ડાબી આબુ તરફ દર્દ થતું હોય.

દરેક કઠણ ઉતરતો હોય, આંતરડાં સુસ્ત થઇ ગયાં હોય, તેથી દસ્ત ઉતરી શકતો નહોય કે અર્શ થયા હોય, અને તેને સ્પર્શ ખમી શકતો નહોય, ત્યારે આ દવાથી દીક થાય છે.

સારણુ-હ-ન્યાં-જમણી આબુએ હોય, તો આ દવાથી સુધરી જાય છે, કેમકે આ દવા જમણી આબુને ખાસ અસર કરે છે.

પેશાબ કરવા પહેલાં કમ્મરમાં દુખતું હોય, પેશાબ બહુ ધીમે ઉતરતો હોય, પેશાબ કાંઈ કાંઈ વાર બંધ રહેતો હોય, નાનમાં પેશાબ વધારે ઉત-

રતો હોય, લાલ રેતી જતી હોય, ખચ્ચું પેસાખ કરવા પહેલાં રડતું હોય, ઇત્યાદિ દર્દોમાં આ દવા સારી કાયદો કરે છે.

ત્વચા ઉપર બહુ ક્ષત પડતાં હોય, ગરમી લાગવાથી તે ક્ષત વધારે બગડતાં હોય, ત્વચા જાડી થઈ જતી હોય, સોળે ચડતો હોય, પરસેવો ચીકણો ને ગંધાતો નીકળતો હોય, કે ખરજ બહુ આવતી હોય.

સાંધા દુખતા હોય, ખભામાં અને કાણીમાં ચીરી નાખવા જેવું દર્દ થતું હોય, ગાઉટ (નજલા) ની દીર્ઘ અસર જણાતી હોય કે પગે બહુ પરસેવો થતો હોય.

પુરૂષને નપુંસકત્વ પ્રાપ્ત થયું હોય, ખીલકુલ શક્તિ રહી નહોય, કે મન શાંત થવાના ચોચ વખત પહેલાં વીર્યપતન થઈ જતું હોય, ત્યારે આ દવાના ઉંચા અંશ અઠવાડીઆમાં એક વખત આપવાથી શક્તિ આવે છે.

સ્ત્રીને રગ્નેદર્શન બહુ મોડું થતું હોય, અને લાંબા વખત સુધી આવ ચાલુ રહેતો હોય, ચોનિ-માર્ગ કારો રહેતો હોય, પુરૂષના સમાગમ વખતે દુખાવો થતો હોય, જમણા અંગશયમાં પીડા થતી હોય, ધાત જતી હોય અને તે સાથે દાહ થતો હોય અગર દસ્ત ઉતરતી વખતે ગુણાવયમાંથી લોહી પડતું હોય, તો આ દવાના સેવનથી શાયદો થાય છે.

ખાસીઅત:—જે વ્યાધિઓ જમણી બાજુએ વિશેષ લાગુ પડતા હોય, ઉપરથી નીચે પગ તરફ વધના જતા હોય, તેમને વિશેષ લાગુ પડે છે.

વૃદ્ધિ:—સાંજના ૪ થી ૮ સુધી, જમ્યા પછી અને ગરમ ઓરડામાં રહેવાથી રોગનું નેર વધારે લાગે છે.

શાંતિ:—શાંત થાંડી અને ખુદ્દી હવામાં રહેવાથી, તથા ફરવા હરવાથી આરામ લાગે છે.

સરખાવો:—નકસવામિકા, એન્ટીમોનિઅમ કુડમ, નેટ્રમ મ્યુર.

૮૭. મેડોર્હીનમ ૩૦, ૨૦૦.

(Medorrhinum).

આ દવા પરમીઆના વિષમાંથી બનાવવામાં આવે છે, અને તેથી પરમીઆના વ્યાધિમાં જે જે

ચિન્હો થાય છે, તે તમામ ઉપર આ બહુ ગુણકારી નીવડે છે.

પરમીઓ થયો હોય, અગર પરમીઆને એકદમ દબાવી દીધો હોય, અથવા તો તે પ્રગટ થઈ શક્યો ન હોય, ત્યારે જે જે માંડ પરિણામો આવે છે, તે આ દવાથી દૂર થાય છે. પરમી-આમાંથી અથવા પરમીઆવિના દીર્ઘ સંધવા, અંગની ધ્રુજ, અને સાઇકોસીસના રક્તવિકારને મારે પણ આ દવા ઘણી સારી છે.

સ્વભાવ ચીડીઓ થઈ ગયો હોય, વખત બહુ ધીમેથી જતો લાગતો હોય, તો તે આ દવાના સ્વચ્છ ચિન્હોમાં ગણાય છે.

માથામાં દાહયુક્ત દુખાવો થતો હોય, તાળવા-માં ભારને દબાણ લાગતું હોય, વાળ કારા રહેતા હોય, અને માથામાં ખોડો થતો હોય, તો આ દવાથી રીક થાય છે.

આંખનાં પાપચાં સુજેલાં રહેતાં હોય કે આંખના ગોળા દુખતા હોય, તો આ દવાની જરૂર પડે છે.

મોઢામાં જીલ જાડી અને ભુખરી થઈ ગઈ હોય, કે તે ઉપર ચાંદાં પડ્યાં હોય, કે હોડ અને ગાલની અંદરની ત્વચા ઉપર ફોક્ષા થઈ આવ્યા હોય, તેનો પણ આ દવાનાં સ્વચ્છ ચિન્હોમાં સમાવેશ થાય છે.

પેટમાં વાયુ થતો હોય, તે છૂટતો હોય, ત્યારે બહુ ગંધાતો હોય, જમ્યા પછી થોડીવારે પાછી બહુ ભુખ લાગતી હોય, તૃષા બહુ જણાતી હોય, કે દાર, ફોગ, તથા ઉખળુ પદાર્થો પીવાની ઇચ્છા બહુ થતી હોય, તથા ગુદા ઉપર ખરજ આવતી હોય, તો આ દવાથી રીક થાય છે.

પેશાબ કરતી વખતે દર્દ થતું હોય, કે રાતમાં પેશાબ વહી જતો હોય, તો તે પણ આ દવાનાં સ્વચ્છ ચિન્હ છે.

ધાસોઝ્ઝીસની મુશ્કેલી હોય, જાતીની બાંસ બહુ હોય, દમ બહાર કાઢી શકતો ન હોય, ક્ષયની શરૂઆત હોય, દમ ચડતો હોય, ગળું સુજી ગયેલું હોય, રાતે ખાલી ઉઘરસ આવતી હોય એ સર્વે આ દવાને સ્વચ્છ છે.

ત્વચા પીળા રંગની થઈ ગઈ હોય, અતિશય ચળ આવતી હોય, રાત્રે તેમાં વધારો થતો હોય,

કે ત્રાંખાના રંગનાં આઠાં નીકળી આવ્યાં હોય, તો તે આ દવાથી મટે છે.

પુરૂષને રાતમાં વીર્યપાત થતો હોય અને તે પછી બહુ નખળાઇ વર્તાતી હોય, નપુંસકત્વ પ્રાપ્ત થયું હોય, મૂત્રમાર્ગમાં સોજો હોય, પરમીઆના જેવી ધાત જતી હોય, ત્યારે આ દવા ઉપયોગી થઇ પડે છે.

મીને ગુલાવયની આસપાસ બહુ ચળ આવતી હોય, દસ્તાન વખતે કાળું ને ગંધાતું લોહી પુષ્કળ જતું હોય, પેડુમાં બહુ દુખાવો થતો હોય, સ્તનમાં સોજો લાગતો હોય, અને સ્પર્શ ખમી શકાતો ન હોય, કે ગર્ભાશયમાંથી લોહી વહેતું હોય, ત્યારે આ દવા કાયદાકારક થઇ પડે છે.

માત્રા:—આ દવાની મોટા અંશવાળી બનાવટોજ વપરાય છે, અને અડવાડીઆમાં તે માત્ર એક કે બે વખતજ અપાય છે.

સરખાવો:—સલ્ફર, થ્યુન.

૮૮. મર્ક્યુરીઅસ ક્ષયીડન.

(Mercurius Vivus)

આ દવા પારામાંથી બનાવાય છે, આર્થ્ર ઓપ-ખમાં પારાની ઘણી બનાવટો પ્રાચીનકાળથી વપરાય છે.

શરીરની રસ વાહીનીઆ (lymphatics) તેની આસપાસનાં પડો, પિંડો, ગાંઠો, અંદરનાં અવયવો, ને અસ્થિઓ એ સઘળા ભાગો ઉપર આ દવા પોતાની અસર વર્તાવે છે. જે લક્ષણો રાત વખતે વધારે સખત રૂપ ધારણ કરતાં હોય, કે બીજાનાની ગરમીને લીધે, ભેજને લીધે, શરદી કે ચોમાસાની ઋતુ ને લીધે કે પરસેવો થતો હોય તે વખતે વધારે દુખદાયી થતાં હોય, તે લક્ષણો આ દવાને ખાસ સૂચવે છે.

આ દવા પારામાંથી બનાવાય છે, અને પારદથી જે જે માંડ પરિણામો થાય છે, તેવાં સઘળાં ચિન્હો-ને તે પારદથી થયાં ન હોય તો-આ દવાથી મટે છે. પારદનાં વિષનાં ચિન્હો ઉપદંશના ચિન્હોને મળનાં આવે છે, અને તેથીજ તે ઉપદંશના વ્યાપ્તિ ઉપર અકસીર નીવડે છે, અને તે પરિણામ માત્ર હોમિયોપેથિના નિયમ પ્રમાણે આવે છે.

પારદની ઘણી જુદી જુદી બનાવટો દવામાં વપરાય છે. હોમિયોપેથિના સ્થાપનાર ડૉ. હેન્ડીમેને મર્ક્યુરીઅસ સોલ્યુબીલીસ વાપર્યું હતું; આ ક્ષાર તેણે શોધિ કાઢ્યો છે-ને સિવાય હાલ મર્ક્યુરીઅસ વાઇ-વસ, (quick silver), મર્ક્યુરીઅસ ડો રોઝીવસ, (corrosive sublimate), મર્ક્યુરીઅસ આયો-ડેટસ, (bin-iodide of mercury) અને સીન બેરીસ (cinabaritis) વપરાય છે, નીચે લખેલાં ચિન્હો મર્ક્યુરીઅસ વાઇવસનાં સમજવાં.

મગજની સારાસાર વિચારવાની શક્તિ ગુમ થતી જતી હોય, યાદ શક્તિ કમ થઇ ગઇ હોય, છંદંગી ઉપર કંટાળો આવતો હોય, ચત્તાં સુતી વખતે ફેર આવતા હોય, માથે પાટો બાંધ્યો હોય એમ લાગતું હોય, સળખમ થયું હોય, અને માથું દુ:ખતું હોય, વાળ ખરી જતા હોય, કપાળ ઉપર ચીકણો પરસેવો આવતો હોય, કે માથા ઉપર દાઢક ગંધાતી અને ચટકા ભરતી ફેડલીઓ થતી હોય.

નાકને હવાની અસર જલદી થતી હોય, છીંકા બહુ આવતી હોય, પીળાસપર લીલો પર જેવો શ્લેષ્મ નીકળતો હોય, નસકોરાં દુખનાં હોય, અંદર ક્ષત પડ્યાં હોય, નાકનું હાડકું સુછ ગયું હોય, કે ગરમ ઓરડામાં રહેવાથી નાકની અડચણ વધારે જણાતી હોય.

આંખોમાંથી પુષ્કળ દાઢક પાણી છુટતાં હોય, અક્ષિના તેજ આગળ રહેવાથી આંખો બગડતી હોય, દૃષ્ટિએ કાળાં ધાખાં દેખાતાં હોય, પોપચાં રાતાં, બડાં અને સુછ ગયેલાં રહેતાં હોય, કે ઉપદંશની અસરને લીધે આંખના પડોમાં વરમ રહેતો હોય.

મોઢામાં મીઠો સ્વાદ રહ્યા કરતો હોય, ચીકણી લાળ બહુ ઉત્પન્ન થતી હોય, કાર્ધવર તેમાં લોહી પડતું હોય, અથવા તો લાળ તાંખાના જેવા સ્વાદવાળી હોય, અને ગંધાતી હોય, જીભ ઢૂળજતી હોય, અને તેથી ગરાગર બોલી શકાતું ન હોય, અચાળ પોચાં પડી ગયેલાં અને ખેસી ગયેલાં હોય, તેમાંથી જલદી લોહી નીકળી પડતું હોય, આખું મોઢું ચુંકથી ભીનું રહ્યા કરતું હોય, દાંત સડી જતા હોય ને પોચા પડી જતા હોય, જીભ બડી થઈ ગઇ હોય, તે ઉપર પીળાસ પડતા રંગની છારી રહેતી હોય, અને દાંતની નિશાની કોર ઉપર રહેતી હોય, તેની ઉપર ચાંદાં હોય, અને તે બળતાં હોય, કે

મોહું અતિશય ગંધાતું હોય, તો એવાં સઘળાં ચિન્હો આ દવાને સૂચવે છે.

અજ્ઞાશય બહુ આળો થઈ ગયો હોય, સ્પર્શ કરવાથી દુખતો હોય, અછર્ણુ રહ્યા કરતું હોય, છતાં બુખ હોય એમ લાગ્યા કરતું હોય, બરફનું પાણી કે એવી જાતના થંડા પદાર્થો પીવાની તૃષ્ણા બહુ લાગતી હોય, હેડની આવતી હોય, કે ગંધાતા ઓડ-કાર આવતા હોય, અગર યકૃતની વૃદ્ધિ થઈ હોય, કમળો થઈ આવ્યો હોય, પિત્ત બરાબર ઉત્પન્ન થતું ન હોય, જમણા પડખામાં દુખાવો રહ્યા કરતો હોય, ઝાડા લીલા-લોહી કે જળાસ વાળો-આવતો હોય, દસ્ત ઉતર્યા પછી પણ વધારે દસ્ત આવશે એવી ખોટી ખજીસ રહ્યા કરતી હોય, દસ્ત આવતી વખતે પેટમાં દુખતું હોય કે પિત્ત વિનાનો સફેદ દસ્ત ઉતરતો હોય, કે મરડો થયો હોય.

પેશાબની લાજત વારંવાર થતી હોય, મૂત માર્ગમાંથી લીલા રંગની રસી નીકળતી હોય, પેશાબ કરવા જતાં મૂતમાર્ગમાં દાદ થતો હોય, કે પેશાબ કાળો પણ થોડો અને લોહી મિશ્રિત કે આલ્બ્યુમીન વાળો જતો હોય તો આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

ધાસમાર્ગમાં મંદ વરમ રહેતો હોય, ઉધરસ આવતી હોય, ને પીજો ચીકણો કફ નીકળતો હોય, રાત્રે બીજાનામાં ગરમ લુગડાં ઓઢીને સુતા પછી ઉધરસ વધારે આવતી હોય, હવાની અસર જલદી થતી હોય, ટાઢ વાયા કરતી હોય, જમણા ફેફસામાં હરકન જણાતી હોય કે નસકોરી કુટ્યા પછી જોરથી ઉધરસ આવ્યા કરતી હોય તો આ દવાથી મદી જાય છે.

ત્વચ્છા કાયમ બીની રહેતી હોય, ગંધાતો પર-સેવો પુષ્કળ આવ્યા કરતો હોય, છતાં પણ તન્દુરસ્તી સારી રહેતી ન હોય, ચાંદાં અને ફોડકાં થઈ આવતા હોય, ચળ આવ્યા કરતી હોય, ધોળી ફેતરી ઉખડી જતી હોય, ચાંદામાંથી બહુ પડ નીકળતું હોય, શરદી લાગવાથી ગળાની ગાંઠો સુજા આવતી હોય, બદ થઈ હોય, કે વૃષણની ત્વચ્છાનો વરમ થયો હોય, તો આ દવાથી ફીક થાય છે.

પુરૂષને નરમ ચાંદી થઈ હોય, યુક્ત લાગમાં વરમ રહેતો હોય, ચળ આવતી હોય, રાતમાં વીર્ય-પાત થતો હોય, તેમાં લોહીનો લાલ ભાગ જતો

હોય, દાદ થતો હોય કે લીલા રંગની રસી નીકળતી હોય, તો આ દવાથી સાફ થાય છે.

સ્ત્રીને આર્તવ વખતે બહુ લોહી જતું હોય, પેટમાં દુખાવો જણાતો હોય, ધાત જતી હોય, તે દાદકે, લીલા રંગની અને રક્તમિશ્રિત હોય, યુક્ત-વયવનો ભાગ આળો લાગતો હોય, અંડાશયોમાં કીડીના ચટકા જેવું દર્દ થતું હોય, પેશાબ કમ્યો પછી ચળ આવતી હોય, સવારમાં મોળ આવતી હોય અને ઉઘડી થતી હોય ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય, ત્યારે આ દવા ઉપયોગી થઈ પડે છે.

તાવ જ્યારે પિત્તવિકારને લીધે આવ્યો હોય, રાતમાં બહુ પરસેવો વળતો હોય, નખળાઈ આવી ગઈ હોય, તે જતી ન હોય, થોડી થોડી વારે ટાઢ વાતી હોય, અને પછી પાછું શરીર ગરમ થઈ આવતું હોય, પરસેવો ઘણો આવતો હોય તો પણ તાવ હલકા પડતો ન હોય, સાંજે અને રાતમાં તાવનું જોર વધતું હોય, તો આ દવાની જરૂર હોય છે.

વૃદ્ધિ:—જે વ્યાધિઓ રાત્રે, ચોમાસાની ઋતુમાં, જમણી બાજુએ સુવાથી, કે પરસેવો આવવા છતાં વધારે જોરમાં આવતા હોય, અગર ગરમ ઓરડામાં રહેવાથી કે બીજાનામાં સુતા પછી બીજાનાની ગરમી લાગવાથી વધારે સખત થતા હોય, તે આ દવાથી મટે છે.

સરખાવો:—આસીડમ નાઈટ્રીકમ, પોડાફિલીનમ, હેપાર સલ્ફ, ફોસ્ફરસ, ડલ્કેમારા, રસટોક્સ, મેઝેરીઅમ.

૮૯. મર્ક્યુરીઅસ કરોઝીવસ, ૩૦. રસકપુર.

(Mercurius Corrosivus).

ફેટલીકવાર મરડાના વ્યાધિમાં ઝાડો ઉતરતી વખતે યુદ્ધ આગળ જે પીડા જણાય છે, તે મટાડવા માટે આ દવા ઉત્તમ છે. વળી પરમીઆના દરદમાં પેશાબ કરતી વખતે જે પીડા થાય છે, તે મટાડવામાં પણ આ દવા વખજાય છે. આ દવા બાષ્પકલોરાઇડ ઓફ મર્ક્યુરીમાં બનાવાય છે. તેમાં પણ પારો આવે છે.

માથાનો આગળનો કપાળનો ભાગ દુખતો હોય, તો તે આ દવાના સ્પર્શ ચિન્હોમાં ગણાય છે.

આંખોની પછવાડેના લાગમાં આંખ નીકળી પડશે એવું દરદ જણાતું હોય, ફૂજબંડળમાં ફૂજાં

પડ્યાં હોય, પ્રકાશ ખમી શકતો ન હોય, આંખ-માંથી આંસુ વળા કરતાં હોય. આંખના આંધરીસ નામના પડમાં વરમ થયો હોય, આંખમાં દાહ બહુ લાગતો હોય, પોપચાં સુજી આવ્યાં હોય, કે તરતના જન્મેલા બાળકની આંખો દુખવા આવી હોય.

નાકમાંથી બહુ સેડા નીકળતા હોય, સળેખમ સખત થઈ આવ્યું હોય, નાકના અસ્થિમાં હિંદ પડ્યું હોય, ગરમીના રોગની અસરનાકમાં જણાતી હોય.

કાનમાં વરમ થયો હોય, અને તે પછી ગંધાતુ પર નીકળ્યા કરતું હોય.

મોઢામાં દાંત હલતા હોય, અવાળુ આવી ગયેલાં રહેતાં હોય, જીભ સુજી ગયેલી હોય, અથવા તેનો વરમ રહેતો હોય, મોઢામાંથી લાળ વહેતી હોય, મોઢામાં ખારો અને કડવો સ્વાદ રહેતો હોય.

ગળું બહુજ આવી ગયું હોય, અતિશય વરમ થયો હોય, પડ જીભ સુજી ગઈ હોય, ગળે અજ ઉતરી શકતું ન હોય.

પેટમાં આંતરડામાં વરમ સાથે દુખાવો જણાતો હોય, પેટ ચડી આવ્યું હોય, બહારથી સ્પર્શ કરતાં પેડુનો ભાગ દુખતો હોય, વારંવાર ઉલટી થતી હોય, તેમાં લીલા રંગનું પિત્ત નીકળતું હોય કે પેટમાં જરા પણ અન્ન કે પાણી ટકતું ન હોય, ત્યારે આ દવાથી ઠીક થાય છે.

પેશાબ કરતી વખતે બળતર થતી હોય, પેશાબ થોડો પણ દાહક કે રક્તમિશ્રિત જતો હોય, અથવા પેશાબમાં આલ્ક્યુમીન જતો હોય, તો આ દવાથી સાફ થાય છે.

મરડો થયો હોય, ગુદા આગળ ડુંખતું હોય, દસ્ત ઉતર્યા પછી પણ દસ્તની હાજત મટતી ન હોય, દસ્ત ઉંચું, રક્તમિશ્રિત, જળસવાળો કે ગંધાતો ઉતરતો હોય, તો આ દવાથી આરામ થાય છે.

પુરૂષને ઉપદ્રશની કે પરમીઆની અસર થઈ હોય, અવયવ અને વૃષણ સુજી ગયા હોય, મૂત્રમાર્ગ લાલ થઈ ગયો હોય, અંદરથી નડી ચીકણી ને લીલો રસી નીકળતી હોય, ઇત્યાદિ વિકારો આ દવાથી મૂળથી નાશ પામે છે.

વૃદ્ધિ:—આધિઓ થાક લાગવાથી સાંજે કે રાત્રે અથવા ખરાસ ખાવાથી વધારે બળવાન થાયછે.

સાંતિ:—આરામ લેવાથી, અને ખુશી હવામાં માફકસર કસરત કરવાથી રોગનું જોર મંક પડે છે.

સરખાવો:—આસેનિકમ આલ્બમ, લેમ્બીસીસ.

૯૦. મર્ક્યુરીઅસ ડુલ્સીસ^{૩૪}, ૬૪

(Mercurius Dulcis; Calomel.)

આ દવા કપાલોમેલ નામની પારદની બનાવદ-માંથી તૈયાર થાય છે.

તે કાનના વરમમાં બહુ સારી અસર કરે છે; તે સિવાય ઝાડાના દર્દમાં અને લાલાશાવી પિંડના દર્દમાં ગુણકારી નીવડે છે.

કાનના મધ્ય ભાગમાં વરમ થયો હોય, કે સ્કોફ્યુલાની અસરને લીધે બન્ધાંઝોને કાનના બ્યાધિ થતા હોય, તો આ દવા બહુ ઉપયોગી થઈ પડે છે.

મોઢામાંથી લાળ વળા કરતી હોય, અવાળુ આવી જતાં હોય, શ્વાસ ગંધાતો હોય, જીભ કળી રહેતી હોય, ગળામાં ચાંદાં પડ્યાં હોય, કે ગળુ આવી ગયું હોય, ત્યારે આ દવાથી ઠીક થાય છે.

દસ્ત થોડો પણ રક્તમિશ્રિત, જળસ વાળો ને પિત્તથી ભરેલો આવતો હોય તે સાથે દસ્તની હાજત બંધ થતી ન હોય, અગર કાળાશ પડતો લીલો ને પાતળો ઝાડો આવતો હોય, ગુદા આગળ વરમ અને દાહ લાગતો હોય કે મરડો થયો હોય, ત્યારે આ દવા ગુણકારી છે.

ત્વચા ખુશી ગયેલી પણ પોપચાં મળ્યા વિના રહેતી હોય, પિંડો સુજેલા રહેતા હોય, ઉપદ્રશના ચાકાં મટતાં નહોય, કે તાંબાના રંગનાં ચાંદાં પડતાં હોય તો આ દવાથી મટે છે.

આ દવા જીવન રસાયણના ફેલીમ્યુર નામના ક્ષારને કેટલેક અંશે મળતી આવે છે.

૯૧. મર્ક્યુરીઅસ આયોડેટસ^{૩૪}, ૬, ૧૨

(Mercurius Iodatus)

મર્ક્યુરીઅસ આયોડેટસ ફેલેવસ અને મર્ક્યુરીઅસ આયોડેટસ રૂબ્રા^{૩૫} એવી બે જાતની પારાની બનાવડો આવે છે. પહેલી બનાવડ સ્તનમાં થતી ગાંઠો-અધીઓ મટાડવા માટે અપાય છે.

ખીજ બનાવટના શુભ નીચે લખ્યા છે. આ દવાના ઉચ્ચ અંશે ધણીવાર વધારે ફાયદો કરે છે.

ગળામાં વરમ થયો હોય, ડીપ્થેરીઆની અસર જમણી ખાલુએ શરૂ થઇ હોય, ગળાની ખારી લાલ થઇ આવી હોય, ગળે થુંક ઉતરતાં વેદના થતી હોય, નાકમાં ને ગળામાં કફ જમ્યો હોય, ગળામાં કાંઈક ભરાઇ રહ્યું હોય એમ લાગ્યા કરતું હોય, ગળાના ને ડોકના સ્નાયુઓ અઘડ થઇ ગયા હોય એમ જણતું હોય.

નાકમાં સળેખમની અસર થઇ આવી હોય, અવશ્ય માર્ગમાંથી અવાજ બરાબર સાંભળી શકતો નહોય, નાકમાંથી કફ ગળામાં આવ્યા કરતો હોય કે નાકના અસ્થિમાં સડાની અસર જણાતી હોય.

મોઢામાં અવાળું આવી ગયાં હોય, દાંત દુખતા હોય, ગળાના પિંડો સુજ આબ્યા હોય, જીભમાં દાદ લાગતો હોય, મોઢામાં યુલીઓ થયો હોય, થુંક બહુ વળા કરતું હોય, જીભ દલાવતાં મૂળના ભાગમાં દુખતી હોય ઇત્યાદિ આ દવાથી મરે છે. ડાબી ખાલુનો ચોરીઓ આવી ગયો હોય તો, આ દવાથી ઠીક થાય છે.

ત્વચ્ચા ઉપર ઉપદંશનાં ચાંદાં પડનાં હોય, કે બદ થઇ હોય.

પ્રધાનલક્ષણ:—જીભ ઉપર જડી છારી જમી ગઇ હોય, જેનો રંગ મૂળ આગળ પીળો દેખાતો હોય, અગર જીભ ઉપર દાંતની છાપ પડેલી દેખાતી હોય.

સરખાવો:—લાઇકાપોડીઅમ.

૯૨. મેઝેરીઅમ ૩૪, ૩૦,

(Mezerium)

મેઝેરીઓન નામની વનસ્પતિમાંથી આ દવા બનાવાય છે.

આ દવા ત્વચ્ચારોગ, લાંબા અને મોટા અસ્થિમાં થતા રોગ, અને દાંત તથા ચહેરાના ન્યાધિઓ મટાડવા માટે વખણાય છે. સાંધાનો દુખાવો કે અસ્થિનો દુખાવો પણ આ દવાથી મરે છે.

માથું દુખતું હોય, જમણી ખાલુએ દરદ વધારે જણાતું હોય, માથાની ઉપર ખરજવાં થતાં હોય, મડદાલ ચામડા જેવાં પોપડા બંધાતા હોય, અને તેની નીચે પર ભરાઇ રહેતું હોય, ચહેરા ઉપર કે દાંતમાં સખત દુખાવો થતો હોય, તે રાત વખતે વધારે જણાતો હોય અને કાન તરફ જતો જણાતો હોય, જમ્યા પછી દાંતનો દુખાવો વધતો હોય, શેક કરવાથી ફાયદો થતો હોય, અને દાંતના મૂળમાં સડો પેડો હોય એમ જણાતું હોય તો આ દવાથી આરામ થાય છે.

નાકમાં સળેખમ થયું હોય, નાકની અંદરની ત્વચ્ચામાં પડ ઉખડી જતાં હોય, કે નાકની અંદર આસ્થમાં વરમ થયો હોય, તો આ દવાથી ઠીક થાય છે.

કાનમાં પવન લાગતો હોય એમ જણાતું હોય, અવશ્યશક્તિ કમ લાગતી હોય, કાનમાં ઘોષાટ સંભળાતો હોય, કે માથામાં ખરજવા જેવાં ગુમડા થયાં હોય, તે સાથે કાનમાં કાંઈ દરદ થયું હોય, તો આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

આંખની પાંપણો ઉપર કે આસપાસ કાંઈ શસ્ત્ર ક્રિયા થયા બાદ વારંવાર દુખાવો થઇ આવતો હોય, કે આંખની આસપાસના અસ્થિમાં વેદના થતી હોય આ દવા આપવી.

મોઢામાં પાણી આવતું હોય, જીભ ઉપર દાદ થતો હોય, તે અન્નાશય સુધી જણાતો હોય, મોળ આવતી હોય, ઉલટી થતી હોય, કે અન્નાશયમાં ચાંદું પડ્યું હોય, તો આ દવાની જરૂર પડે છે.

પેટ મોટું થઇ ગયું હોય, આંતરડાની ગાંઠો સુજ ગઈ હોય, કે વાયુ થવાથી પેટમાં બહુ દુખાવો થયો હોય, તો આ દવા આપવી.

દસ્તની કબજાઅત રહેતી હોય તે સાથે યકૃતની કે ગભાંશયની કાંઈ હરકત હોય, ઝાડો થઇ આવ્યો હોય, તેમાં સફેદ દાણા દેખાતા હોય, અગર લીલો પાતળો ઝાડો ઉતરી જતો હોય, આમળ નીકળતી હોય, કે અર્શની અસર જણાતી હોય તો તે સંબંધી હરકતો આ દવાથી દૂર થાય છે.

છાતીની અંદર અસ્થિના ભાગમાં દુખાવો અને દાદ જણાતો હોય, કે ઉધરસ આવતી હોય, તે જમતી વખતે વિશેષ ચઢતી હોય, તો આ દવાથી ઠીક થાય છે.

પુરુષને વૃષણની વૃદ્ધિ થઇ હોય, વિષય માટેની જાગૃતિ બહુ રહેતી હોય, પરમીઓ થયો હોય, પેશાબમાં લોહી પડતું હોય, ઇત્યાદિ હરકતો આ દવાથી દૂર થાય છે.

શ્રીને આર્તવ વારંવાર થતો હોય, બહુ રક્ત જતું હોય કે પ્રદર થયું હોય અને ધોળી ધાત જતી હોય તો આ દવાથી મટે છે.

ત્વચ્ચા ઉપર અતિશય ચળ આવતી હોય, રાતમાં બીજામાં સુતા પછી તે વધતી હોય, ચાંદાં પડ્યાં હોય, તેમાં ચળ અને દાહ ઉત્પન્ન થયાં હોય, ત્વચ્ચારોગમાં જાડાં પડ અંધાતાં હોય, અને તે નીચે પર જમતું હોય તો તે ત્વચ્ચારોગ ઉપર આ દવા ગુણકારી થઇ પડે છે.

અસ્થિ જે 'ટીબીઆ'ની જેવાં લાંબા હોય તેમાં વરમ હોય કે સડો થયો હોય અથવા દુખાવો થતો હોય તો આ દવાથી કમી થાય છે.

વૃદ્ધિ:—રોગ થંડીને વખતે, ખાવાથી, રાતમાં સ્પર્શ કરવાથી કે દરવા ફરવાથી વિશેષ થાય છે.

શાંતિ:—તાપ પાસે બેસવાથી ઠીક લાગે છે.

સરખાવો:—ફાઇટેલેક્રા, કૉસ્ટીકમ.

૯૩. મ્યુરીઆટીકમ મ્યુરિયમ $1 \times 3 \times 3$.

(Muraticum Acidum).

આ દવા મીઠાના તેજાબમાંથી બનાવાય છે, અને ડાઇફાઇડ્રોની જાતના તાવમાં બહુ ઉપયોગી છે.

સ્વભાવ દર્દી થયા પછી ચીદીઓ, બીકણ અને હઠીલો થઇ ગયો હોય.

નાકમાંથી લોહી પડતું હોય, અને બહુ ઊંઝા આવતી હોય.

મોઢું કાંઈ રહેતું હોય, તાવમાં જીલ કોરી, આમડા જેવી કઠણ ને જાડી, તથા ટુંકી થઇ ગઇ હોય, જીલને હલાવી શકતી ન હોય, દર્દી બોલી શકતો ન હોય, મોઢામાં ક્ષત પડ્યાં હોય, આસ ગંધાતો હોય, દાંત ઉપર ખેરી જામતી હોય, અવાળા આવી જતાં હોય, અને થુલીઆની અસર જણાતી હોય.

ગળાની પડજીલ સુજી ગઇ હોય, ગળામાં ક્ષત પડ્યાં હોય, ગળે કાંઈ ઉતારવા જતાં મુંઝવણ થતી

હોય, ખોટાં પડ જામ્યાં હોય, ઇત્યાદિ વિકારો આ દવાથી મટે છે.

અન્નાશયમાં કુષા બહુ લાગતી હોય, પાણી પીવાની ઇચ્છા સતત રહ્યા કરતી હોય, તરસ બહુ લાગતી હોય, અને પાણી પીવા છતાં જીલ કોરી રહેતી હોય, માંસાહાર ઉપર અરુચિ થઇ ગઇ હોય.

રક્તાશય અનિયમિત ચાલતું હોય, નાડ ઉતાવળી, નબળી અને નાની ચાલતી હોય, દરેક ત્રીજો થડકારો મંદ પડી જતો હોય, ડાઇફાઇડ્રો તાવમાંથી નબળાઇ વધી ગઇ હોય.

દસ્તની ક્ષાલત પેશાબ કરતી વખતે થતી હોય, દસ્ત આપોઆપ ઉતરી જતો હોય, અર્શ થયા હોય, તે એવા તો સખત હોય કે સ્પર્શ જરાપણ સહન થઈ શકતો ન હોય, આમળ નીકળતી હોય, ગર્ભાધાન દર્મ્યાન અર્શ થયા હોય, અર્શ વાદળી રંગના હોય, લોહીથી ગરમ રહેતા હોય, અને અંદર ચટકા ભરતા હોય એવું દર્દી થતું હોય.

શ્રીને આર્તવ બહુ વહેલો આવ્યા કરતો હોય, પ્રદર થયું હોય, આર્તવ દર્મ્યાન ગુદાનો ભાગ દુખતો હોય, કે ગુલાવયવમાં ચાંદાં પડ્યાં હોય.

ત્વચ્ચા ઉપર કોડકીઓ થતી હોય, ચળ બહુ આવતી હોય, ખાડા પડતા હોય, ભાદું પડ્યું હોય, પગ ઉપર ચાંદાં પડ્યાં તે ગંધાતાં હોય, લાલ તાવમાં ચાડાં પડ્યાં હોય તે કાળો રંગ પકડતાં હોય, ઇત્યાદિ સમયે આ દવા બહુ ઉપયોગી થઇ પડે છે.

જ્વર આવતો હોય, ત્યારે હાથપગ થંડા રહેતા હોય, તૃષા લાગતી ન હોય, પણ શરીર ગરમ થતું હોય, ડાઇફાઇડ્રો મળતો તાવ આવ્યો હોય, સન્નિપાત જેવું લાગતું હોય, રક્તસ્રાવ થતો હોય, બેચેની રહેતી હોય, મળમૂત્રનો ત્યાગ અનાયાસે થઇ જતો હોય, બીજાનામાં પડી રહેવાથી પાકું થયું હોય, નાડી ઉતાવળી પણ નબળી ચાલતી હોય, સુસ્તી અતિશય જણાતી હોય, તૃષા બહુ લાગતી હોય, જીલ કોરી જાડી અને ટુંકી હોય, દર્દી બોલવા પ્રયત્ન કરતો હોય, પણ જીલને લકવો થવાથી બોલી શકતું નહોય.

ડા. હેરિંગ આ પ્રમાણે વર્ણન આપે છે:—શરીરના સઘળા રસો બગડી જાય છે; પેશાબ કરવા જતાં દર્દીને ઝાડો એકાએક ઉતરી જાય છે; ઝાડો કાળો,

પાતળો, અગર કાળા લોહીવાળો ઉતરે છે. મોઢામાં કાળાં જુરા રંગનાં ચાંદાં પડ્યાં હોય છે. દર્દને બરાબર લાન હોતું નથી, નખખાઈ ઘણી હોવાથી દર્દી બપોડે છે, અને બીજાનામાં નીચે ઉતરતો જાય છે. નીચેનું જડણું ઢીલું પડી જાય છે, તેથી મોઢું ઉઘાડું રહે છે, જીભ સુકી, ચામડા જેવી, અને તેની કુદતી લંબાઈના કરતાં ત્રીજા ભાગની રહી હોય એટલી ટુંકી થઈ જાય છે, જીભને લકવો (paralysis) થાય છે (એટલે દર્દીથી સ્પર્શ બોલી શકાતું નથી) નાડી નખળી હોય છે, અને થોડી થોડી વારે તેનો થડકારો ખાલી જતો લાગે છે. આવે સમયે આ દવા અસુવ્યથ થઈ પડે છે.

વૃદ્ધિ:—જે વ્યાધિઓ લેજવાળી ઋતુમાં અથવા તે ઋતુ ઉતરવા આવે ત્યારે થાય છે, તે વ્યાધિઓમાં આ દવા વધારે લાગુ પડે છે. આયોનીઆ અને રસટોક્ષ પછી કેટલીકવાર આ દવાની જરૂર જણાય છે.

સરખાવો:—કાળો વેજીટેબીલીસ, ફેરફેરીક આસીડ.

૯૪. નાજા ટ્રિપુડીઅન્સ-નાગ. ક્ષી૩૦.

(Naja Tripudians)

આ દવા કોષ્ટા નામના સર્પના વિષમાંથી બને છે.

તે રક્તાશયની નખખાઈ અને રક્તાશયના વ્યાધિઓ જેવા કે રક્તાશય વૃદ્ધિ, રક્તાશયના પડકાના વ્યાધિ ઇત્યાદિમાં ઉપયોગી થઈ પડે છે. અવયવો જાણે કે ખેંચાઈને એકત્ર થતાં હોય એવી લાગણી એ આ દવાનું ખાસ સૂચક ચિન્હ છે. શરદીની લાગણી જલદી થતી હોય, રક્તાશયના વ્યાધિ દર્મ્યાન માથામાં અને લમણાના ભાગમાં દુખાવો રહેતો હોય, તથા ગતિ તંતુ (motor cells) ના બગડી જવાથી જે જે વ્યાધિઓ થયા હોય તે સઘળા આ દવાથી મંદ પડે છે. ડીપ્થેરીઆમાં રક્તાશય જાણે કે બંધ થઈ જશે, એવી લાગણી પણ આ દવાને સૂચવે છે.

સ્વભાવ એટલો ગંધો બગડી ગયો હોય, કે દર્દને વાત કરવી ગમતી ન હોય, તે ઉદાસ રહેતો હોય; આત્મચાત કરવા તરફ કાયમ વૃત્તિ થતી હોય,

અને દર્દી કલ્પિત દુઃખોનું મનન કર્યા કરતો હોય, આ આખતમાં આ દવા ઔરમ ને જરા મળતી આવે છે.

માથામાં કાળા લમણામાં અગર કાળી આંખના ભાગમાં દુખાવો થતો હોય, તે સાથે મોળ આવતી હોય અને ઉલટી થતી હોય, સૂકા ધાસમાં રહેવાથી જવર અને માથાનો દુખાવો થયો હોય, શ્વાસ નળી બહુ કોરી પડી ગઈ હોય, કે ઉંઘી ઉઘ્યા પછી શ્વાસ ઘુટાતો હોય એવી મુંઝવણ થતી હોય, ત્યારે આ દવાથી ડીક થાય છે.

શ્વાસમાર્ગની કાંઈ હરકત રક્તાશયના વ્યાધિને લીધે જણાતી હોય, સાંજની વખતે શ્વાસ ઉપડતો હોય, અગર પ્રથમ સળેખમ થયા પછી દમ ચડ્યો હોય તો આ દવાથી શાંત થાય છે.

રક્તાશયને લકવાની અસર થવાથી તે બંધ થઈ જશે એમ લાગતું હોય, તેના પ્રદેશમાં ચટકા ભર્યાના જેવું દરદ થતું હોય, અથવા તો વધારે દુઃખાવો (angina pectoris) જણાતો હોય, કે કાંઈ મોટો ચેપી રોગ થવાથી રક્તાશય બગડી ગયું હોય, અને નાડી ધડીકમાં ન્તેરથી અને ધડીકમાં મંદ એમ અનિયમિત ચાલતી હોય, કે થડકારો થઈ આવતો હોય, ત્યારે આ દવાની જરૂર પડે છે.

સ્ત્રીને કાળા અંડાશયમાં દુખાવો થતો હોય, અને પોતાના પેડુનાં અવયવો ખેંચાઈને રક્તાશય તરફ આવે છે એમ લાગતું હોય, તો આ દવાથી તે મટે છે.

વૃદ્ધિ:—ઉષ્ણ અને ઉત્તેજક પદાર્થના સેવનથી તેમજ ઉતાવળા ચાલવાથી વ્યાધિ વધે છે.

શાંતિ:—ખુદ્ધી હવામાં થોડુંક હરવા ફરવાથી વ્યાધિ શાંત લાગે છે.

સરખાવો:—લેચિસીસ, કોટેલસ, સ્પાઇજેલીઆ, સ્પન્જઆ.

૯૫. નાઇટ્રીકમ ઍસીડમ. ૩x, ૩૦.

(Nitricum Acidum.)

આ દવા સુરાખારના તેજબમાંથી બનાવાય છે.

શરીરમાં જે સ્થળે દ્વારોની આગળ સ્લેખમ પડે અને બાહ્ય ત્વચા એક બીજાને મળે છે, તે સ્થળ ઉપર ખાસ અસર કરે છે; તેવા સ્થળો

ઉપર ક્ષત પડ્યાં હોય, શેડલા થયા હોય, રસી નીકળતી હોય કે પીડા થતી હોય, તે તે સઘળું આ દવાથી મટે છે. જેઓને કાંઈ છૂર્ણ રોગ હોય, શરદીની અસર જલદી થતી હોય, ઝાડો થઈ આવતો હોય, ઉપદ્રવ કે કંઠમાળના વિપની અસર હોય, કે પથરી જણાતી હોય, તેમને આ દવા બહુ હિતકર થઈ પડે છે.

માથા દરતો પડે બાંધ્યો હોય એમ લાગતું હોય, પાઘડી કે ફેટા બાંધવાથી માથાનો દુખાવો થયો હોય, ભારે ભારે લાગ્યા કરતું હોય, ઘોંઘાટથી વધારે થતું હોય, કે વાળ ખરી જતા હોય ત્યારે આ દવા ઉપયોગી થાય છે.

કાને બરાબર સંભળાતું ન હોય, પણ ઘોડે બેસવાથી કે ગાડીમાં બેસવાથી વધારે સંભળાતું હોય, ગાડાં ચાલતાં હોય એવા અવાજો સંભળાતા હોય, આવતી વખતે કાનમાં કડકડાટ સંભળાતો હોય, ઇત્યાદિ ચન્દો હોય ત્યારે આ દવાથી રીક થાય છે.

આંખે બેવડું બેવડું દેખાતું હોય, સખત તણુ-ખા મારતું દરદ થતું હોય, કે કૃષ્ણ મંડળમાં ક્ષત પડ્યાં હોય, તે આ દવા આપવી.

નાકમાંથી સળેખમ અને વરમને લીધે પાણી તથા શ્લેષ્મ નીકળ્યા કરતાં હોય, દરરોજ સવારે લીલા રંગનો કફ નીકળતો હોય, વખતે લોહી પડતું હોય, નાકનું ટેરવું લાવવાળું રહેતું હોય, નાકમાં કાંઈ ભરાયું હોય એવું લાગતું હોય, નાકના અસ્થિમાં સડો થયો હોય, લાંબા વખતથી નાકનું શ્લેષ્મ મટતું ન હોય, પીળો ગંધાતો અને દાહક કફ નીકળતો હોય, કે નાકમાં ડીકથેરીઆની અસર થઈ હોય તે આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

મોઢામાં ક્ષત પડ્યાં હોય, અને તેમાં દુખ થતું હોય, ગંધાતી વાસ આવતી હોય, યુકં ઘણું નીકળ્યા કરતું હોય, અવાળામાંથી લોહી નીકળતું હોય, દાંત ડીલા પડી જતા હોય, અને યુકંમાં પણ લોહીનો કેટલોક ભાગ નીકળતો હોય એવી ખરાબ હાલત મટે આ દવા બહુજ યોગ્ય છે.

ગળું કાંઈ રહેતું હોય, વારંવાર કફ નીકળતો હોય, કાંઈ પણ ચીજ ગળે ઉતારવા જતાં તીક્ષ્ણ દરદ થતું હોય, અને ગળામાં સફેદ ચાંદાં લાગતાં હોય, ત્યારે આ દવાથી આરામ થાય છે.

હોઝરીમાં ઉપરના ધુખ આમળ દુખાવો લાગતો હોય, કુધા બહુ લાગતી હોય, મોઢામાં ગળ-પણવાળો સ્વાદ રહેતો હોય, કે ચાક, મૂળ વગેરે પદાર્થ ખાવાનું મન બહુ થતું હોય, ત્યારે આ દવાથી ગુણ થાય છે.

દસ્ત ઉતર્યા પછી કેટલાક કલાકો સુધી દુખાવો રહ્યા કરતો હોય, દસ્ત કમળ રહેતો હોય, ઘણું બળ કરવું પડતું હોય, પરંતુ દસ્ત બહુ થોડો ઉતરતો હોય, દસ્ત ઉતરતી વખતે ચીરાઈ ગયા જેવું દરદ થતું હોય, આંતરડામાંથી લોહી નીકળતું હોય, તે ઘણું હોય અને રંગે રાતું હોય, આમળ નીકળતી હોય, અર્શ થયા હોય, તેમાંથી સહેજ વાતમાં લોહી નીકળતું હોય, ઝાડો થયો હોય તેમાં જળસ પડતું હોય, અને ઝાડો ગંધાતો હોય, કે ઝાડો ઉતર્યા પછી બહુ થાક લાગતો હોય એવી એવી હરકતો આ દવાને સૂચવે છે.

પેશાબ થોડો પણ કાળાસ પડતો ને ગંધાતો ઉતરતો હોય, ઘોડાના પેશાબ જેવી વાસ મારતો હોય, મૂત્રમાર્ગમાં દાહ થતો હોય, કે પેશાબમાં લોહી ને આલ્બ્યુમીન જતું હોય, તે આ દવાથી બંધ પડે છે.

ધાસમાર્ગમાં મંદ વરમ હોવાથી સાદ ખોખરો બોલતો હોય, કે સાદ બેસી ગયો હોય, ખાલી ઉધરસ આવતી હોય, દાદરે ચડતાં ધાસ ચડી જતો હોય કે ઉંઘ દર્મ્યાન ઉધરસ આવતી હોય, તે આ દવાથી રીક થાય છે.

પુરુષને ગુપ્ત ભાગમાં સોળે દાહ અને દુખાવો રહેતો હોય, ચાંદા પડ્યાં હોય કે અંદરથી રસી નીકળતી હોય, તેમાં કાંઈ વાર લોહી જતું હોય ઇત્યાદિ વ્યથા આથી દૂર થાય છે.

ત્રીને બહારનો ભાગ સુજી ગયો હોય, અને દુખતો હોય, તે ઉપર ચાંદાં પડ્યાં હોય, પ્રદર થયું હોય, તે દર્મ્યાન ગંધાતી પાણી જેવી કે ચીકણી ધાત જતી હોય, કેશબ્ ઉપરથી વાળ ખરી જતા હોય, ગર્ભાશયમાંથી રક્તસ્રાવ થયા કરતો હોય, રંગદર્શન બહુ વહેલું થતું હોય, કે પ્રસવ પછી લોહી ઘણું વહેતું હોય, તે આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

પગ ઉપર ગંધાતો પરમેવા વળતો હોય, આંગળાં દુખતાં હોય, કે ફારી જતાં હોય તે આના સેવનથી મટે છે.

ત્વચા ઉપર કપાસી થઇ હોય કે આંધ્ર પડમાં હોય, અને તેમાંથી સહજ વાતમાં લોહી નીકળતું હોય તો આ દવાથી રૂઝવા લાગે છે.

શાંતિ:—કાંઈ પણ વાહનમાં બેસીને રૂઝવાથી રોગનું ભેર નરમ લાગે છે.

સરખાવો:—મઝૂરીઅસ, ધ્યુળ, હેપાર સલ્ફ.

૯૬. નક્સ મોસ્કેટા, ૩૦, ૨૦૦

(Nux Moschata; Nutmeg)

આ દવા જ્યેષ્ઠમાંથી બનાવાય છે.

દર્દી બેશુદ્ધ થઇ જતો હોય, કે હાથપગ થંડા રહેતા હોય, સ્લેખપડા અતિશય ક્રોશ પડી જતાં હોય, અને ત્વચાપણ સુકાઇ જતી હોય, અગર અતિશય નિદ્રાનું ભેર રહેતું હોય, ત્યારે યોગ્ય સ્વભાવના અગર હિસ્તીરીઆની અસરવાળા દર્દીને આ દવા ઉપયોગી થઇ પડે છે.

સ્વભાવ વારંવાર બદલાતો હોય, યાદશક્તિ ગુમ થઇ ગઈ હોય, દર્દી જગતો હોય છતાં સ્વપ્ન અનુભવતો હોય એમ ભાસતું હોય, બે માથા હોય એમ જણાતું હોય, મતિ મુંઝતી હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય, ત્યારે આ દવાની જરૂર છે.

માથાનો દુખાવો જરા વધારે જમવા આવ્યું હોય તો ઉપડી આવતો હોય, ખુલ્લી હવામાં ફરવાથી ફેર આવતા હોય, ઉઘનું ભેર મંદ પડતું નહોય માથામાં નાડનો ધબકારો જણાતો હોય, ઇત્યાદિ, આ દવાને સૂચવે છે.

દૃષ્ટિએ વસ્તુઓ વધારે મોટી દેખાતી હોય, અગર બહુ દૂર દેખાતી હોય, તદ્દન અદૃશ્ય થઇ જતી હોય, કે આંખે અંધારા આવી જતાં હોય તો આ દવાથી ઠીક થાય છે.

નાકે વસ્તુઓની ગંધ બહુ ઉમ્ર લાગતી હોય, નાકમાંથી લોહી નીકળતું હોય, તે કાળું હોય, અગર નાક બંધાઈ જતું હોય, તો આ દવાથી સુધરે છે.

મોઢું બહુ કાંઈ રહેતું હોય, જીભ તાળવે ચોટી જતી હોય, પણ પાણીની તૃષા લાગતી ન હોય, જાડું થુંક નીકળતું હોય, ગર્ભાધાન દરમ્યાન દાંતનો દુખાવો થતો હોય, કે જીભ ખેરે મારી ગઈ હોય અગર લક્ષ્યાથી નિર્બળ થઇ ગઇ હોય, તો આ દવા આપવી.

અભાશાય બહુ ધુલ્લી ગયેલું હોય, વાયુ વધી ગયો હોય, હેડની આવતી હોય, અને મસાલાદાર ખોરાક ખાવાની ઇચ્છા થતી હોય, હોજરીને બાઉટના દરદની અસર થઈ હોય, ઇત્યાદિ વિગતો મનાડવા માટે આ દવા અપાય છે. તેમજ વર્ષા પક્ષાધાતની કાંઈ અસર આંતરડાને થઇ હોય, અને તેથી દસ્ત ઉતારવામાં હરકત આવતી હોય તોપણ આ દવા અપાય છે.

ઉધરસ બીજાનામાં સુવાથી, કે શરીરને ગરમી લાગવાથી વધારે થતી હોય, કે હવામાં ફરવાથી સાદ બેસી જતો હોય, તો આ દવાની જરૂર હોય છે.

રક્તાશય ધૂળતું ચાલતું હોય, જાણે કે કાંઈએ રક્તાશયને પકડ્યું હોય એમ લાગતું હોય, થડકારો થઇ આવ્યો હોય, કે નાડી અનિયમિત ચાલતી હોય, ત્યારે આ દવા આરામ કરે છે.

પગમાં તે પણ ખાસ કરીને જમણા પગમાં ઠીચણની આસપાસ સંધિવાની અસર જણાતી હોય, દાદર ચડવાથી દુખાવો વધારે થતો હોય, શરદીમાં પગનાં તળીયાં રહેવાથી સંધિવાની અસર જણાતી હોય, ગરમ કપડાં વીંટી રાખવાથી તે અસર કમી થતી હોય, જરા પણ શ્રમ લેવાથી ચાક લાગતો હોય, વગેરે ચિન્હોમાં આ દવા ઉપયોગી થઇ પડે છે.

બ્વર આવતો હોય, ત્યારે ટાઢ વાતી હોય, શરીર ગરમ થઈ આવતું હોય, પણ તૃષા ન લાગતી હોય, ત્વચા કોરી રહેતી હોય, અને દારો તમામ શુષ્ક રહેતાં હોય, ત્યારે આ દવાથી આરામ થાય છે.

સ્ત્રીને ગર્ભાશયમાંથી રક્તસ્રાવ થતો હોય, આર્તવ બહુ લાંબા વખત સુધી ચાલ્યા કરતો હોય, તેમાં કાળું ને જાડું રક્ત જતું હોય, પ્રદર થયું હોય, તેમાં જાડી અને રક્ત મિશ્રિત ધાત જતી હોય, કે વારંવાર દર્દી ખેલાન થઇ જતી હોય અને ઉઘમાં પડતી હોય, તથા તે સાથે ધાત વહેતી અંધ પડી જતી હોય, તો આ દવાથી ઠીક થાય છે.

બુદ્ધિ:—બાધિઓ થંડા બેજવાળા પવનથી, થંડા ખોરાકથી, ટાઢે પાણીએ નહાવાથી કે હરવા ફરવાથી વધારે થાય છે.

શાંતિ:—બાધિઓ ગરમી લાગવાથી કે સુકી હવાથી મંદ થાય છે.

સરખાવો:—ઇએલિયા, નક્સવોમિઝા.

૯૭. નક્ષ વૌમીકા. ૧, ૩૦, ૨૦૦

(Nux Vomica)

આ દવા એર કાચલામાંથી બનાવાય છે. દેશી દવામાં તથા એલોપેથીમાં પણ એર કાચલાનો ધણો ઉપયોગ થાય છે. હાલના જમાનામાં મનુષ્યોને પોતાના રીતરીવાજ તથા કામ ધંધાને લીધે જે જે પ્રકારની નબળાઈ તથા વ્યાધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે, તે સધળાને માટે આ દવા ઉત્તમ છે; જેઓએ લાંબા વખત સુધી દવાઓ લીધા કરી હોય છે, અને તેથી શરીરની શક્તિ વધવાને બદલે ઓછી થઇ હોય તેઓને માટે પણ આ દવા બહુજ અનુકૂળ છે.

જેઓ શરીરે દુર્બળ હોય, જેને અસ્થિ દેખાતાં હોય, ત્વચા ક્યામ વર્ણની હોય, જેઓ કામકાજમાં ને વિચારમાં બહુ ચંચળ અને ઉતાવળા હોય, જેઓને સ્વભાવ ચીડીઓ અને પોચો હોય, જેઓ મગજનું કામ બહુ કરતા હોય, અને તેથી ધણો વખત એકજ સ્થળે શાંત બેસીને કામ કરવામાં ગાળતા હોય—દાખલા તરીકે ઓપીસમાં બેસીને લખ્યા કરતા હોય, કાંઈ ગહન વિષયનો અભ્યાસ કરતા હોય, કાંઈ શોધ કરતા હોય; પ્રયોગ, કોતર કામ, ભરત કામ, કે ચિત્ર કામ કરવામાં ધણા વખત સુધિ તક્લીત થઇને બેસી રહેતા હોય,—જેઓ વેપાર કે વ્યવહારના બીજા કામકાજ સંબંધી શીકેશમાં ગરક થઇને એકલા બેસતા હોય, જેઓ ઉપર લખ્યા પ્રમાણે હદ ઉપરાંત મગજ તંતુનો વ્યય કર્યા પછી સતેજ રહેવા માટે કાશી, દારૂ, ચાહ, તંબાકુ કે એવા કાંઈ ઉત્તેજક પદાર્થનું સેવન કરતા હોય, પરંતુ મગજની પુષ્ટિને ખાતર જોઈએ તે કરતાં આરામ અને પૌષ્ટિક ખોરાક ઓછો લેતા હોય, એટલુંજ નહિ પણ પુષ્ટિ મળશે ને કૌવત આવશે, એમ મિથ્યા ધારીને તેલ, ઘી ને ચણાનો પદાર્થ વધારે ખાતા હોય, તે સાથે મરચાં, લસણ, કુંગળી, વગારણી, ગરમ મસાલો વગેરેનો ઉપયોગ પણ અચ્છી તરેહથી કરતા હોય, રાત્રે દિવસની ફિકરચિંતાથી મુક્ત થઇ કૃત્રિમ નિદ્રા મેળવવા માટે દારૂ, ક્લોરોફોર્મ, ઇથર, અત્તર, વિષયોપભોગ વગેરેનો દુરુપયોગ કરતા હોય, અગર નાટકશાળા જેવાં સ્થળોમાં ઉભાગરા કરતા હોય, અને પછી તે દિવસની આહારવિહારની અનિયમિતતાના પરિણામરૂપે બીજે દિવસે ન્યારે અજીર્ણ, માથાનો દુખાવો, બેચેની, સુસ્તિ વગેરે જણાય ત્યારે

સોડાવોટર, વીલાયતી મીઠું, રેચની ક્યાર્ટિક ગોળાઓ વગેરેમાંથી એકાદ લેતા હોય, અને એમ કરીને શરીરની સુખાકારી ગુમાવતા હોય, તેઓને માટે આ દવા ધણીજ સારી છે. અનિયમિત જીંદગીને લીધે યકૃત અને મનના સ્વભાવમાં જે બગાડ થાય છે, તેને માટે પણ આ દવા સારી છે.

સ્વભાવ બહુ ચીડીઓ હોય, અતિશય મમતાને લીધે ક્રોધ ઉત્પન્ન થતો હોય, જે તે વાતની મનને બહુ અસર થતી હોય, દરદી મોટું બગાડતો હોય, બીજનું ભુરૂં કરવા તત્પર થતો હોય, પોતાના સગાં-વહાલાંને મારવાની કે દુખી કરવાની ખરાબ અને કુર ઇચ્છા થતી હોય, પ્રકાશ, ગડબડાટ કે ગંધ સહન થઇ શકતી ન હોય, ઉદાસીનતા રહેતી હોય, કાંઈપણ સ્પર્શ કરે તે ગમતું ન હોય, વખત બહુ ધીમે જતો હોય એમ લાગતું હોય, નજીવું દરદ હોય તોપણ બહુ લાગતું હોય, બીજને ઠપકા આપવામાં મગજ બહુ ઉત્તેજાઈ જતું હોય, અને બીજનાજ દોષ લાગ્યા કરતો હોય, સંસાર વ્યવહારથી કંટાળી ને આત્મધાત કરવાની ઇચ્છા થતી હોય, પણ મરવું ગમતું ન હોય.

માથાનો દુખાવો આંખોની ઉપરના ભાગમાં વધારે જણાવતો હોય, તે સાથે ફેર આવતા હોય, મગજ ગોળ ગોળ ફરતું હોય એમ જણાતું હોય, જાણે દારૂનો કે બીજા કાંઈ કેરી વસ્તુનો નિશા કયો હોય એમ જણાતું હોય, મગજની મહેનત લેવાથી અથવા દારૂ, તંબાકુ, કાશી કે એવું કાંઈ લેવાથી માથાનો દુખાવો વધારે થતો હોય, માથામાં તાળવાના ભાગમાં ખીલો માર્યો હોય એવું દરદ થતું હોય, સવારમાં અને બપોરે જમ્યા પછી ફેર આવતા હોય, માથું બાંધી રાખવાથી દુખાવો કમતી લાગતો હોય, તડકામાં ફરવાથી અથવા બીજી રીતે પડતપો લાગવાથી અગર તડકા જોવાથી માથું દુખતું હોય, કે બહુ વિષયોપભોગ કર્યાના પરિણામે માથાનો દુખાવો રહેતો હોય, તો આ દવાના સેવનથી સારો ફાયદો થાય છે.

આંખે તડકાનો પ્રકાશ ખમી શકતો ન હોય, સવારમાં તડકા વધારે આકરો લાગતો હોય, આંખની નીચેના ભાગમાં દુખાવો વખતો વખત થઇ આવતો હોય, અને તે વખતે આંખમાંથી પાણી નીકળતું હોય, ઉત્તેજ અને માદક પદાર્થોના સેવનથી

આંખની આંન તંતુ અશક્ત થઇ ગઇ હોય કે આંખના સ્નાયુનો આઘાત થયો હોય, તે તંતુઓ કે દર જેવા પદાર્થ લેવાથી વધારે થતો હોય તો આ દવાથી સાચું થાય છે.

કાને અવાજ ખમી શકતો ન હોય અને મોટા અવાજથી કોષિ ચડતો હોય, ત્યારે પણ આ દવાથી ઠીક થાય છે.

નાક રાત્રે બંધાઇ જતું હોય, નાકમાં શ્લેષ્મ બહુ ભરાઇ રહેતો હોય, સુષી પણ થંડી હવાથી શરદી લાગતી હોય, ગરમ ઔરડમાં રહેવાથી સજેખમનું પાણી બહુ વહેતું હોય, પરંતુ બહાર જવાથી અથવા રાતના વખતે નાક બંધાઇ જતું હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણો આ દવાથી દૂર થાય છે.

મોઢામાં યુલ્મીઆના જેવાં નાનાં ચાંદાં પડ્યાં હોય, અને તે સાથે યુલ્મમાં લોહી પડતું હોય, જીભનો આગળનો અડધો ભાગ સ્વચ્છ દેખાતો હોય, અને પાછળનો ભાગ મેલો દેખાતો હોય, કોર ઉપર ચીરા પડ્યા હોય, દાંત દુખતા હોય, થંડા પદાર્થો, ખાવાથી દુખાવો વધારે લાગતો હોય, અવાજ સુંજેલાં, ને સંદેહ હોય, તથા તેમાંથી લોહી નીકળતું હોય એવી સ્થિતિ આ દવાને સૂચવે છે.

ગળામાં ખરેરી બાઝતી હોય, સવારમાં ઉડતાં ગળામાં કાંઇક ચોટયું હોય એમ લાગતું હોય, પડ-જીભ સુંજેલી હોય, કાનના મૂળમાં ચટકા ભર્યાં જેવું લાગતું હોય એ પણ સૂચક ચિન્હો છે.

હોઝરીમાં ભાર અને દુખાવો લાગતો હોય, જમ્યા પછી થોડીવારે તે દુખાવો વિશેષ લાગતો હોય, ઉલટી થઇ જતી હોય, મોઢું ખાડું થઇ જતું હોય, ખાટા કે કડવા ઝોડકાર આવતા હોય, કચરકા બહુ આવતા હોય, કોઇવાર અજીધારી બહુ ભુખ લાગતી હોય, અને તે પ્રમાણે જમ્યા પછી અજીર્ણ થતું હોય, હોઝરીના ભાગ ઉપર ભાર ખમી શકતો ન હોય, ઉત્તેજક પદાર્થો પીવાની રૂચિ થયા કરતી હોય, સખત કાશી પીવાથી અજીર્ણ થયું હોય, પવન છુટતો ન હોય, ઉલટી કરવાની મરજી હોય પરંતુ ઉલટી થતી ન હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણોમાં આ દવા ખરેખર ગુણકારી છે.

પેટમાં દુખતું હોય, ગોળો ચઢવાની માફક દરેક થતું હોય, આંતરડાં નખખાં હોય, સારણની શરૂઆત

લાગતી હોય, ખચ્ચાને નાભિમાં સારણ થતી હોય, વાયુ જણાતો હોય, ગોળો ચઢતો હોય, અને તે વખતે છાતીનાં અવયવ ઉપર એવું દંખાણું થતું હોય કે શ્વાસ પુરો લઈ શકતો ન હોય, અને દસ્તની હાજત થતી હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી ફાયદો થાય છે.

દસ્ત કબજ રહેતો હોય, વારંવાર હાજત થતી હોય પરંતુ દસ્ત ઉતરતો ન હોય, દસ્ત ઉતર્યા પછી પણ પુરો ઉતર્યો નથી, એવી લાગણી રહ્યા કરતી હોય, વારંવાર હાજત થવાથી જનજરમાં જતાં માત્ર થોડાએક દસ્ત દર વખત આવતો હોય, પણ એક વખતે પૂર્ણ ખુલાસો થતો ન હોય, આવી ગડબડ સુધારવા માટે રેચક દવાઓના ઉપયોગ કર્યાથી આંતરડાં એવાં બગડી ગયાં હોય, કે કોઇવાર એકદમ ઝાડો થઇ આવતો હોય, અને કોઇવાર કેટલાક દિવસ સુધી ઝાડાની કમજીબત રહ્યા કરતી હોય, અર્થાત્ થઈ આવ્યા હોય, તે ઉપર ચળ આવતી હોય, ને તેથી દસ્તની ખોટી હાજત રહ્યા કરતી હોય, અર્થાત્ બહુ દુખતા હોય, આહારવિહારની અનિયમિતતાથી ઝાડો થઈ આવ્યો હોય, સંચારના વખતમાં થોડીથોડીવારે દસ્ત ઉતરી જતો, મરડાની જરા અસર લાગતી હોય, મળાશયમાં થોડાધણે દુખાવો ને ગડબડ કાયમ રહ્યા કરતો હોય, કમળાની કાંઈક નિશાની સાથે ઝાડો થઇ આવ્યો હોય, ઇત્યાદિ દર-દોમાં આ દવા ઘણી સારી અસર કરે છે.

શ્વાસ સંપૂર્ણ લેવાતો ન હોય, મુંઝવણ લાગતી હોય, દમ ચડતો હોય અને પેટ ભરેલું હોય અગર દસ્ત ન ઉતર્યો હોય ત્યારે વધારે જોર પકડતો હોય, છાતીમાં કાંઇ ભરાયું એમ લાગતું હોય, અને ખાલી ઉધરસ આવતી હોય, કે કોઇવાર ઉધરસ પછી લોહી પડતું હોય, ત્યારે આ દવા ઉપયોગી થઇ પડે છે.

કેડ દુખતી હોય, રાતમાં કમરમાં દાઢ લાગતો હોય, પડખું ફરતું હોય ત્યારે બેડ થવું પડતું હોય, અને વધારે વખત સુધી બેસી શકતું ન હોય, એ સંધળી ઉપાધિ આથી દૂર થાય છે.

હ્રાથ સુસ્તીવાળા થઇ જતા હોય, લકવાની અસર જણાતી હોય, પગ બહેર મારી જતા હોય, પગમાં ગોટલા ચડતા હોય, બહુ થાક લામવાથી કે પાણીમાં રહેવાથી હાથપગને લકવા (paralysis)

જેવી અસર જણાતી હોય, ચાલતી વખતે ધુંટણમાં ટાચકા બોલતા હોય, અથવા પગ ઢસડતો હોય, ગતિ બહુ મંદ થઇ મર્ઝી હોય, ઇત્યાદિ ગતિતંતુની નબળાઇ સંચવનારાં લક્ષણોમાં આ દવાની જરૂર છે.

ઉંઘ રાતમાં ત્રણ વાગે ઉડી જતી હોય તે પાછી સવાર નજીક આવતી હોય, રાતમાં ખરાબ લાગણીઓ ઉત્પન્ન થવાથી જાગી જવાતું હોય, જમ્યા પછી દિવસે ઉંઘ આવવા માંડતી હોય, કામધંધાની ઉચ્છ્વસાવશ અને ઉતાવળનાં સ્વપ્નાં આવતાં હોય, જસક સારી ઉંઘ આવવાથી મન સ્વસ્થ થતું હોય, ઇત્યાદિ સંયોગોમાં આ દવાની જરૂર છે.

ત્વચ્ચામાં આખા શરીર ઉપર લાય બળતી હોય, મોઢાને ભાગ વધારે બળતો હોય, તોપણ થંડા પવનમાં બહાર જવાથી શરદી લાગતી હોય, શીળસ નીકળતું હોય, તે સાથે અજીર્ણ વિકાર થયો હોય, કે ખીલ થયા હોય, ત્વચ્ચા લાલ રહેતી હોય કે ચાંડાં થઇ આવતાં હોય, તો આ દવાથી મટે છે.

જનર આવતો હોય, ત્યારે ટાઢ ધણા વખત સુધી રહેતી હોય, ટાઢ એટલી બધી આવતી હોય કે આંગળાના નખો વાળી રંગના થઇ જતા હોય, હાથપગ ને વાંસો દુખતાં હોય, ટાઢ લાગતી હોય તેથી તાવ બરાબા પછી પણ કપડાં દૂર કરી શકાતાં ન હોય, પરસેવો ખાટો ગંધાતો હોય, અને તે શરીરની એકજ બાજુએ આવતો હોય, કપડાં દૂર કરવાથી ટાઢ લાગતી હોય, તાવ દર્મ્યાન ત્વચ્ચા સુષ્ક રહેતી હોય, એવા લક્ષણોવાળા તાવ માટે આ દવા સારી છે.

પેશાબની હાજત વારંવાર થતી હોય, પણ એક વખતે માત્ર થોડો પેશાબ ઉતરતો હોય, પેશાબમાં લોહી પડતું હોય, પેશાબની ખોટી હાજત થતી હોય, મૂત્રાશયને લકવાની અસર થઇ હોય, મૂત્રાશયમાં ચૂંક આવતી હોય અને થોડો થોડો પેશાબ ટપક્યા કરતો હોય ઇત્યાદિ મૂત્રવિકાર માટે આ દવા ઉપયોગી છે.

પુરૂષને કામવિકાર જલદી પ્રગટ થતો હોય, એશઆરામ અને મોજશોખને લીધે વીર્યપાત થતો હોય, અતિ વિષયભોગને લીધે તનમનની ખુવારી થઇ ગઈ હોય, વૃષણમાં દુખાવો જણાતો હોય, કે વૃષણનો વરમ થયો હોય, તો આ દવાથી કાંઇક સારો સુધારો થાય છે.

સ્ત્રીને આર્તવ બહુ વહેવો આવતો હોય, અને તે ધણા લાંબા વખત સુધી રહેતો હોય, આર્તવ અનિયમિત આવતો હોય, કાળું લોહી જતું હોય, અને સ્ત્રી મૂર્છાગત જેવી થતી હોય, મહાશય નીચો ઉતરી આવ્યો હોય, પીડિતાર્તવ થતો હોય, પ્રસૂતિ સમયે વેદના થતી હોય, પરંતુ બાળકનો પ્રસવ થતાં વિલંબ થતો હોય, વેળુ આવતી હોય, ત્યારે દસ્તને પેસાબની હાજત થયા કરતી હોય, કે ગર્ભાશયમાંથી લોહી પડતું હોય, તે સાથે દસ્તની હાજત કાયમ રહ્યા કરતી હોય તો આ દવાથી આરામ થાય છે.

બુદ્ધિ:—જરાપણ અડકવાથી, કપડાં દૂર કરવાથી મગજની મહેનત પછી, જમવાથી (એક બે કલાક સુધી, થંડી પણ કારી હવાથી, ગરમ ઉત્તેજક પદાર્થો લેવાથી નાસીપાસ થવાથી, મનોવિકાર થવાથી, અને ઝાડો કબજ રહેવાથી રોગનું જ્વેર વધે છે. સવારે ઉંઘમાંથી ઉઠ્યા પછી તેમાં પણ ખાસ કરીને આશરે ૮ વાગે તખીઅત વધારે નરમ જણાય છે.

શાંતિ:—જેજવાળી પણ ગરમ હવામાં રહેવાથી, કપડાં ઓઢવાથી, અને દસ્ત સાફ આવવાથી રોગનું જ્વેર કમી લાગે છે.

ઉપયોગ:—આ દવાની ૧૪થી ૩૦ અંશ સુધીની બનાવટો વપરાય છે. તે પહેલાં અંગર પાછળથી સફરે આપવાથી સારી અસર થાય છે. સાંજની વખતે આપવાથી વધારે શુભકારી નીવડે છે.

સરખાવો:—કેમોમિલા, ઇગ્નેશીઆ, સ્ટ્રોફિસે-ઝિઆ, ઓરમ, નેદમ્યુર, આયોનિઆ (કબજાત માટે), નેટ્રમ કાર્બ (ચક્ર આવતાં હોય તે માટે) લાઇકોપોડીઅમ, હાઇડ્રાસ્ટીસ (અન્નાશયની નબળાઇ માટે), ટ્રેફાઈડીસ, (આંતરડાના દર્દ માટે).

૯૮. ધનેન્થી કોકેટા ૧૪, ૬.

(*Eranthe Crocata*).

ઘોટર ડૂંપવટ ના સાધારણ નામથી જાણ-ખાતી વનસ્પતિમાંથી આ દવા બનાવાય છે.

આ દવા વાઢને મગતી આંચકી મટાડવામાં ઉપયોગી થઈ પડે છે. સ્ત્રીને રજેદરશન દર્મ્યાન અંગર ગર્ભાધાન દર્મ્યાન જે આંચકી ઉપડી હોય, તો આ દવાથી આરામ થાય છે. આંચકીમાં ચહેસના રેનાયુઓ ખેચાતાં હોય, તે આ દવાનું સુખ લક્ષણ છે.

માથું ભારે લાગતું હોય, ચક્કર આવતાં હોય, ઉન્માદનાં લક્ષણ જણાતાં હોય, મ્હેરો કાળો પડી ગયો હોય, આંખો ફાટી રહી હોય, કાંઈ વિસ્તૃત હોય, મ્હેરાના સ્નાયુ ખેંચાતાં હોય, મોઢામાં શીથળ આવતાં હોય, ધતુર કે ચમકના જેવું લક્ષણ જણાતું હોય, શ્વાસ ધુંટાતો હોય, શરીર કમાન વળી જતું હોય, ઇલાદિ સમયે આ દવા ઉપયોગી થઈ પડે છે. સીક્યુડા અને કાલી પ્રોમાઇડ પણ એવે પ્રસંગે લક્ષણો મળતાં આવતાં હોય, તે કામ લાગે છે.

માત્રા:—૩xથી ૬x સુધીની બનાવટમાંથી બે બે ટીપાં જરૂર પડે તેટલી ઉતાવળે આપવાં.

૯૯. ઓપીઅમ. ૩x, ૩૦.

(Opium.)

આ દવા અશીષુમાંથી બનાવાય છે, અશીષુના સેવનથી જેવાં લક્ષણો થાય છે, તેવાં સધળાં લક્ષણો ઉપર તે અસકારક નીવડે છે. હામિયોપથિનો નિયમ આ એક દવા ઉપરથી પણ હરકાઇ સક્ષ સમજી સમજી શકશે, કેમકે અશીષુની અસર કેવી થાય છે, તેની વાત કાઇકથીજ અભણી હશે, અશીષુમાં મુખ્ય બે સત્ત્વો રહેલાં છે. મોર્ફીન અને કોડીન. અશીષુમાંથી કૃત્રીમ રીતે એપોમોર્ફાઇન નામની એક દવા બનાવાય છે.

જ્ઞાનેન્દ્રિયા અસાધારણ રીતે નિર્ભળ પડી ગઇ હોય, તે એટલે સુધી કે કાઇવાર કશી દવાની પણ અસર થતી નથી. મન ખિન્ન થઇ ગયું હોય, ઉંઘ આવતી હોય તેવી સુસ્તી રહેતી હોય; શરીરની કુરસદને ચંચળતા નાશ પામી હોય, અંદરનાં અવયવો પણ મંદ પડી ગયાં હોય, ત્વચા ઉપર પરસેવો રહ્યા કરતો હોય, ઉંઘ બહુ આવતી હોય અને તે દરમ્યાન શ્વાસરૂણીસતો અવાજ બીજા સાંભળે એવો મોટો થતો હોય, દવાઓની અસર પણ જલદી જણાતી ન હોય, શરીર ગરમ થાય તેવા ઉપાય કરવાથી દરદ વધારે થતું હોય, વગેરે ચિન્હો આ દવાને સૂચવે છે.

અન્ય એટલું બહુ અસ્વસ્થ થઇ ગયું હોય કે દરદી બરાબર જવાબ દેતો ન હોય, બાહ્ય વસ્તુઓનું જ્ઞાન જરા પણ થતું નહોય, માથે લોહી

ચડી ગયું હોય એવા ચિન્હો જણાતાં હોય, બમ્બર સ્વપ્નાં કે વિચારો થતા હોય, પોતાને થું દરદ થાય છે, તે સમજી શકતો ન હોય, કે કાંઈ ભય લાગવાથી ચમકી જતો હોય, અગર ભયથી તન મનને નકારી અસર થઇ આવી હોય નીતિ સંબંધી જરા પણ લાગણી ન હોય, હર્દી તદ્દન જુદા બોલો હોય.

માથું ભારે લાગતું હોય, ફેર આવતા હોય, સન્નિપાત થયો હોય, ભય લાગ્યા પછી ચક્કર આવતાં હોય, માથાની પછવાડેના ભાગમાં બોબો લાગતો હોય, માથું ફાટતું હોય કે મગજને લકવાની અસર જણાતી હોય તો આ દવાથી સાફ થાય છે.

આંખો અડધી ઉઘાડી રહેતી હોય, આંખો મોટી લાગતી હોય, કાંઈ સંકુચિત રહેતી હોય, કાંઈ તેજથી નાની મોટી થતી ન હોય, અથવા બીજી રીતે જ્ઞાન થવાની લાગણી દર્શાવતી ન હોય, હાલતી ચાલતી ન હોય ઇત્યાદિ આ દવાને સૂચવે છે.

મ્હેરો લાલ, સુન્દો, કે કાળાશ પડતો દેખાતો હોય, જાણે કાંઈ માદક પદાર્થ લીધો હોય એમ લાગતું હોય, મોઢાના ખૂણા ખેંચાતા હોય, મ્હેરાની ભૂરી નસો પુલેલી હોય, નીચલું જડણ દીકું પડી ગયેલું રહેતું હોય, કે મ્હેરો ખેંચાઇને કડુપ થઈ ગયો હોય વગેરે સૂચક ચિન્હો છે.

મોઢું સુકું રહેતું હોય, જીભ કાળી અને લકવાથી નખળી પડી ગયેલી હોય, થુંકમાં લોહી નીકળતું હોય, તૃષા અતિશય લાગતી હોય, એ સર્વે આ દવાનું સ્મરણ કરાવે છે.

અન્નાશયમાં એવો બગાડ થઇ ગયો હોય કે જીખ લાગતી હોય, પણ ખાવાનું ભાવતું ન હોય, ઉલટી થતી હોય, પેટમાં દુખતું હોય, ઉલટીમાં મળ પડતા હોય, સારણુ થઇ હોય, પેટ કઠણ થઇ ગયું હોય, સીસાની ધાતુના ઝેરને લીધે પેટમાં ચૂંક આવતી હોય, ગાળો ચડતો હોય, અને તે વખતે દસ્તની હાજત થતાં કઠણ દસ્ત આવતો હોય એવે એવે વખતે આ દવા ઉપયોગી થઈ પડે છે.

દસ્તની કમજબત મટતી ન હોય, દસ્તને માટે હાજત થતી ન હોય, દસ્તમાં ગાળા કાળા રંગના કઠણ ગાંઠા નીકળતા હોય, દસ્તનો કેટલોક ભાગ ચુદાકારની બહાર નીકળ્યા પછી પણ તરત નીચો

પડવાને બદલે અંદર પાછો ખેંચાઇ જતો હોય, પેડુમાં કે મળાશયમાં દુખાવો લાગતો હોય, અગર દસ્ત કાળો ગંધાતો અને શીશુ વળતો આપોઆપ ઉતરતો હોય, તો આ દવાથી ઠીક થાય છે.

શ્વાસોચ્છ્વાસ ઉંધ દર્મ્યાન એટલો બધો મંદ પડી જતો હોય કે બંધ થઇ જશે એમ લાગતું હોય, અને તે બરાબર ચાલે તે માટે દરદીને નળત રાખ્યા કરવો પડતો હોય, સાદ જોખરો ખોલતો હોય, શ્વાસ ધુંટાતો હોય, નસકોરાં જોરથી ખોલતાં હોય, લાંબો ટુકો વિરામ લેતાં અનિયમિત શ્વાસ ચાલતો હોય, રક્તાશય પાસે દાહ લાગતો હોય, ઉધરસ આવતી હોય, શ્વાસ પુરો ન લેવાય તેથી ચ્હેરો ભૂરા રંગનો થઇ જતો હોય, કે ઉધરસ આવ્યા પછી લોહી પડતું હોય તો આ દવાથી આરામ થવા લાગે છે.

ઉંધ બહુ આવતી હોય, બેભાન થઇ ગયા જેવી નિદ્રા આવતી હોય, ઉંધમાં વિષય સંબંધી સ્વપ્નાં આવતાં હોય, બાળકને કુતરા બીલાડા કે કાળા સ્વરૂપવાળાં કાંઇ સ્વપ્નાં આવતાં હોય, દરદી બીજાનાનાં કપડાં ચુંથતો હોય, આંખમાં ઉંધ ભરી હોય, પણ બરાબર ઉંધાતું ન હોય, છેટે કાંઇ અવાજ થતા હોય, તેથી ઉંધમાં ખલેલ પહોંચતી હોય બીજાનું બહુ ગરમ લાગતું હોય, વગેરેમાં આ દવા આપવી જોઇએ.

તાવ આવ્યો હોય, ત્યારે પ્રથમ એટલી ટાઢ આવી હોય, કે શરીર ધ્રુજતું હોય, પછી શરીર ગરમ થાય, ત્યારે ઉંધ અને પરસેવો આવતો હોય, તાવ દર્મ્યાન દરદી તદ્દન બેભાન રહેતો હોય, નસકોરાં ખોલતાં હોય, તથા અવયવો તણાતાં હોય, ન્યુમોન્યામાં દર્દી એવો બેભાન હોય કે કોઇ પણ રીતે શુદ્ધિમાં આવતો ન હોય,

હાથ પગ કમ્મર તરફ ખેંચાતા હોય, ગળાની ભુરી રંગો ઝલી ગઇ હોય, હાથ પગ કે કોઇ બીજા અવયવને લકવાની અસર થઇ હોય, પણ તેમાં કશો દુખાવો થતો ન હોય, અંગનો કોઇ ભાગ ખેંચાતો હોય, બહેર મારી ગયો હોય, આંચકી આવતી હોય, પ્રકાશને લીધે આંચકી વિશેષ ઉપડતી હોય, વગેરે લક્ષણોમાં આ દવા અસરકારક નીવડે છે.

ત્યથા ઉપર ઉપ્પર પરસેવો સાથળ વગેરે ની.

ચલા ભાગો સિવાય સધળે સ્થળે આવતો હોય, અને દર્દી લુગડાં ઢાઢી નાખતો હોય.

પેશાબ ધીમે ધીમે ઉતરતો હોય, ભય લામવાથી પેશાબ બંધ થઇ ગયો હોય, અગર પોતાની મેળે ઉતરી જતો હોય, કે મૃતશય શક્તિહીન અગર જ્ઞાનહીન થઇ ગયો હોય, તો આ દવાથી ઠીક થાય છે.

સ્ત્રીને ભય લાગવાથી આર્તવ બંધ થઇ ગયો હોય, વેણ આવતી હોય, તે બંધ થઇ ગઇ હોય, અને બેશુદ્ધિ સાથે આંચકીનું લક્ષણ જણાતું હોય, પ્રસૂતિની આંચકી ઉપડી આવી હોય, તે સાથે બેશુદ્ધિ પણ રહેતી હોય, ભયથી ગર્ભપાત અધુરે મહિને થાય એમ લાગતું હોય, અગર પ્રસવ પછી ચાલતો પ્રવાહ બંધ થઇ ગયો હોય, અને સ્ત્રી નિદ્રામાં પડી રહેતી હોય, ત્યારે આ દવા કિંમતી થઇ પડે છે.

વૃદ્ધિ:—વ્યાધિઓ ગરમીમાં, નિદ્રા દર્મ્યાન, તથા નિદ્રા પછી વધારે બળવાન થાય છે.

શાંતિ:—થંડા પદાર્થના સેવનથી તથા હરવા ફરવાથી રોગનું જોર મંદ પડે છે.

સરખાવો:—લેવિસિસ, હાયોસ્થામસ, કોરીઆ, બેલાડોના, જેલ્સીમીઅમ, નક્સ મોરેકેટા.

માત્રા વગેરે:—આ દવાની ૩૪થી ૩૦ અને ૨૦૦ અંશવાળી બનાવટોને સાધારણ રીતે વપરાય છે, તેની વિરોધી દવા છપીકાકયુઆના છે; તેથી તેનું વિષ કમ થાય છે. હોમીઓપેથિ સિવાયની અરીશુની બીજા બનાવટો પણ એલોપેથીક રીતે ઘણી વપરાય છે. સાધારણ રીતે એકલા અરીશુની માત્રા ૧ ગ્રેઇન છે. તેમાંથી એલોપેથીમાં લોડેનમ નામનો અર્ક બનાવાય છે તેની માત્રા ૫ થી ૧૫ ટીપાં જેટલી છે, તેની શરૂઆત જેવી બનાવટ થાય છે, તે એલીકઝીર પારીગોરીક કહેવાય છે, તેની માત્રા આશરે અડધા ગ્રાઉસ સુધીની છે, ૧૦ થી તેમાંથી મોર્ફીન તથા કોડીન એવાં બે સર્વો કાઢવામાં આવે છે, તેમાંથી પહેલાની માત્રા ૬ ગ્રેઇન છે ને બીજાની માત્રા ૬ ગ્રેઇન છે.

ઝાવર્સ પાઉડર વપરાય છે, તેની માત્રા ૫ થી ૧૫ ગ્રેઇન છે. તે ઝાડો બંધ કરવા અગર સજેખમ મટાડવા માટે અપાય છે.

૧૦૦. પેસીફ્લોરા ઇન્કર્નટા.

(Passiflora Incarnata).

પેશન ફલાવરના સાધારણ નામથી ઝાળખાતી વનસ્પતિમાંથી આ દવા બને છે, અને તે આકર્ષક ખેંચતાણુ મટાડવા માટે બહુ ઉપયોગી છે. બચ્ચાં-ઓ ૨૩ ૨૩ કરતાં હોય, તથા પેટમાં કૃમિ થયાં હોય, તેથી તાવ આવતો હોય, કે દાંત આવતા હોય બચ્ચું અંચકાતું હોય, ધનુર જેવું લાગતું હોય, હિસ્ટીરીઆ થતું હોય, ઝાડા થયો હોય, તે સાથે પેટમાં દુખતું હોય, સખત ઉન્માદ થઇ આવ્યો હોય, શરીર નખળું રહ્યા કરતું હોય, અને દર્દી બીલકુલ ઉંઘી શકતો ન હોય, ત્યારે આ દવાથી ઠીક થાય છે. દમ ચડી આવ્યો હોય, ભારે આ દવાના મધર ટીકચરનાં દશ કે વીશ ટીપાં દશ દશ મીનીટે આપવાં. વૃદ્ધ માણસોને ચિંતા કે મગજના થાકને લીધે ઉઘ ઉડી ગઇ હોય, ત્યારે આ દવા ઉપયોગી થઇ પડે છે. જેમને આંચકી આવવાની આદત હોય તેમને પણ લાભકારી છે.

ઉપયોગ:—મધર ટીકચરના ૧૦ થી ૩૦ ટીપાં અપાય છે.

૧૦૧. ફીલેન્ડ્રીઅમ ૩x, ૬x

(Phellandrium).

આ દવા ક્ષયમાં બહુ શુશ્કારી નીવડે છે. જ્યારે ગંધાતો કફ પડતો હોય અને ક્ષયની ઉધરસ આવતી હોય, ત્યારે આ દવાથી ફાયદો થાય છે. ફેફસાના વચલા ખંડમાં બગાડ થયો હોય, બધી વસ્તુઓનો સ્વાદ મીઠાસ ભરેલો લાગતો હોય, ફેફસામાંથી લોહી પડતું હોય, છજી જ્વર આવતો હોય અને ઝાડા થઇ આવતો હોય, ત્યારે આ દવા ઉપયોગી થઇ પડે છે.

માથાના તાળવાના ભાગમાં ભાર લાગતો હોય માથાનો દુખાવો આંખમાં જતો જણાતો હોય, લમણ અને આંખો દુખતી (neuralgia) હોય, તો તે પણ આ દવાને સચવે છે,

છાતીમાં મધ્ય અસ્થિ પાસે જમણી ખાભુએ દુખાવો ક્રમશઃ રહ્યા કરતો હોય, શ્વાસની મુંઝવણ જણાતી હોય, સવારમાં ઉધરસ બહુ આવતી હોય,

બહુજ કફ પડતો હોય, અને તે ગંધાતો હોય, સાદ ખેસી જતો હોય વગેરે આ દવાથી મટે છે.

સ્ત્રી સ્તનમાં દુધની નળીઓમાં દુખાવો લાગતો હોય, તેને માટે આ દવા યોગ્ય છે.

જ્વર ઝીણો ઝીણો આવ્યા કરતો હોય, પર-સેવો બહુ આવતો હોય, અને તેથી નખળાઇ થતી હોય, ખાટા પદાર્થો ખાવાની ઇચ્છા થતી હોય, એ સઘળાં ચિન્હો પણ આ દવાથી દૂર થાય છે.

ઉપયોગ:—૩xથી ૬x, અંશ સુધીની બનાવટો વપરાય છે. ક્ષયમાં ૬xથી ઉતરતા અંશની બનાવટ અસર કરતી નથી.

સરખાવો:—કાલીફોસ, કાલીમ્યુર.

૧૦૨. ફોસ્ફોરીકમ ઍસિડમ ૧x, ૩x

(Phosphoricum Acidum).

આ દવા ફોસ્ફરસના તેજાગમાંથી બનાવાય છે.

મજબૂતતું જેવું મુખ્ય સ્થાન મગજ છે તેની નખળાઇ એ આ દવાતું ખાસ સૂચક ચિન્હ છે. જેઓને પ્રથમ મનની નખળાઇ થતી હોય, અને પછી શરીરની નખળાઇ થતી હોય, જેની જીવાની બહુ થોડા વખત સુધી ચાલ્યા પછી તરત વૃદ્ધાવસ્થા આવેલી જણાતી હોય, જેઓને મગજની મહેનત બહુ પડતી હોય, જેઓને તીક્ષ્ણ વ્યાધિઓ બહુ થતા હોય, જેઓ અફસોસ ચિંતા અને અસંતોષમાં ગરકાવ થઇ રહેતા હોય, જેઓ આહાર વહારમાં બહુ અનિયમિત રહેતા હોય, વિષયલોગ બેઅંદાજે ભોગવતા હોય, ધાત જતી હોય, કે હરકોઇ સ્થળેથી રકતસ્રાવ થતો હોય, તેઓને આ દવા શુશ્કારી થઇ પડે છે.

સ્વભાવ બેદરકાર થઇ ગયો હોય, યાદશક્તિ શુભ થઇ ગઇ હોય, કોઇની દયા આવતી ન હોય, પોતાના કામ સંબંધી કે બીજાના શ્રેય સંબંધી પરવા રહેતી ન હોય, બરાબર વિચાર કરવાની તરફી લેવાનું મન થતું ન હોય, વાતચિત કરવામાં સાચા શબ્દો જડતા ન હોય, સમજશક્તિ કમ હોય, ચિંતાને લીધે અગર પોતાના ઇરાદામાં નાસીપાસ થવાથી મગજ બગડી ગયું હોય, સન્નિપાત થયો હોય તેમાં જડતા સાથે સમજશક્તિનો નાશ વધારે જણાતો હોય, ના ઉમેદો બહુ થઇ હોય એવાં એવાં ચિન્હોમાં આ દવા બહુ ઉપયોગી છે.

માથું ભારે રહેતું હોય, હલાવવાથી કે અવાજ વાવાથી માથું વધારે ભારે લાગતું હોય, માથું ભંગાતું હોય એવું દર્દ થતું હોય, મથાળા ઉપર દમ્બાણ લાગતું હોય, વૃક્ષાવરથા આબ્યા પહેલાં વાળ ધોળા થઇ જતા હોય, અગર ખરી પડતા હોય, સ્ત્રી સાથે સંયોગ થયા પછી માથામાં દુખાવો લાગતો હોય કે બહુ વાંચવા લખવાથી માથાનું દર્દ વધતું હોય, તો આ દવાથી મટે છે.

આંખોની ફરતી વાદળી રંગની કુંડાળીઓ પડતી હોય, આંખનાં પોપચાં સુજેલાં રહેતાં હોય, કાઠી વિસ્તૃત રહેતી હોય, કાચના જેવી દેખાતી હોય, આંખો બહુ મોટી લાગતી હોય, હસ્તક્રિયા કરવાથી નેત્રની શક્તિ મંદ પડી ગઇ હોય, ઇત્યાદિ દર્દો આ દવાથી દૂર થાય છે.

કાનમાં ગભુગણાટ જેવા મોટા અવાજ સંભળાતા હોય, અને શ્રવણ શક્તિ મંદ પડી હોય, ત્યારે આ પણુ આ દવાથી ઠીક થાય છે.

નાકમાંથી લોહી પડતું હોય, તો આ દવાથી બચ થાય છે.

મોઢાના હોઠ સુકા રહેતા હોય, અને ફાટી જતા હોય, અવાળુમાંથી લોહી પડતું હોય, દાંતનો ધણો ભાગ અવાળુથી ઢંકાયાવિના રહેતો હોય, જીભ સુજેલી રહેતી હોય, ચીકણી લાલ ને શ્વેત જામ્યા કરતાં હોય, એવાં એવાં ચિન્હો આ દવાને સૂચવે છે.

મોંડું ફિક્કું અને તેજ વગરનું હોય, આમડી તણાતી હોય ને રહેરાની એક ખાળુ થંડી રહેતી હોય, તો તે આ દવાથી સુધરે છે.

હોઝરીમાં જામ્યા પછી ભાર લાગતો હોય, ખાડું ખાધા પછી મોળ આવતી હોય, ખાટા ઝોડાકર આવતા હોય, કઠણ પદાર્થ ખાવાની અશ્ચિ થતી હોય, પ્રવાહી પદાર્થોની રૂચિ થતી હોય એ બધણે આ દવાને સૂચવે છે.

પેટમાં ગડબડ રહેતી હોય, અને પ્લીહાની વૃદ્ધિ થઇ હોય તો આ દવાથી ખેસી જાય છે.

ઝાડો થઇ આવ્યો હોય, તે આપો આપ ઉતરી જતો હોય તે સંદેહ ને પાણી જેવો હોય, પણુ તે સાથે બીલકુલ દુખાવો ન હોય, પવન બહુ છૂટતો હોય, વગેરેમાં આ દવા બહુ ઉપયોગી થઇ પડે છે.

ધાસિન્ધ્રીસ લેતાં મુશ્કેલી પડતી હોય, વાતો કરવાથી છાતી ખાલી પડતી હોય, ખારો કફ નીકળતો હોય, કે ખાલી ઉધરસ આવતી હોય, સાદ ખેસી જતો હોય, કે મગજનો થાક લાગવાથી છાતીનાં દરદ થઇ આવતાં હોય, ત્યારે આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

રક્તાશયનો ધબકારો નાની ઉંમરમાં થઇ આવતો હોય, ચિંતા કે હસ્તક્રિયાની માઠી ટેવને લીધે ધબકારો વારંવાર ઉપડી આવતો હોય, નાડી અનિયમિત ચાલતી હોય, એવી રક્તાશયની નમળાઇ સૂચવનારાં લક્ષણો માટે આ દવા સારી છે.

હાથપગમાં નમળાઇ લાગતી હોય, સાંધા દુખતા હોય, હાડકામાં દુખાવો લાગતો હોય, કેડ ને વાંસો દુખતો હોય, અશક્તિ બહુ લાગતી હોય, રાતે હાડકાં બહુ દુખતાં હોય, ચાલતાં ઠેમાં બહુ આવતાં હોય અને યોગ્ય સ્થળે પગલું મુકી શકાતું ન હોય, આંગળા, તથા સાંધાની વચમાં ચળ આવતી હોય એ સર્વે આ દવાથી નાશ પામે છે.

ત્વચા ઉપર ગુમડાં થઇ આવતાં હોય, ચાંદાં પડતાં હોય, તેમાંથી ગંધાતું પર નીકળતું હોય, વાળ ખરી પડતા હોય, ત્વચા ઉપર ફાટીઓ ચાલતી હોય એમ લાગતું હોય, વગેરે દર્દો બીજાં ચિન્હો મળતાં હોય, તો આ દવાથી દૂર થાય છે.

ઉંઘમાં દર્દી ઉડીને હરવાફરવા લાગતો હોય, વિષય સંબંધી સ્વપ્નાં આવતાં હોય, અને તે સાથે વીર્યપાત થતો હોય, તો તે આ દવાથી બચ થાય છે.

બ્વર આવતો હોય ત્યારે ટાઢ વાયા કરતી હોય, રાતમાં અને સવારમાં પુષ્કળ પરસેવો આવતો હોય, ઝીણો તાવ રહ્યા કરતો હોય અને તે દર્મ્યાન સમજશક્તિ કમ રહેતી હોય, તો તે પણુ આ દવાને સૂચવે છે.

પેસાબમાં દુધ જેવી ધાત જતી હોય, મધુપ્રમેહ થયો હોય, પેસાબ ઉતર્યા પછી દાહ થતો હોય, કે રાતમાં વારંવાર પેસાબ કરવા ઉઠવું પડતું હોય, તો તે આ દવાથી મટે છે.

પુરુષને રાતમાં અને દસ્ત ઉતરતી વખતે વીર્યપાત થતો હોય, વીર્યોત્પાદક નળીમાં વરમ થયો હોય, પુરુષત્વ કમ થઇ ગયું હોય, પુરુષચિન્હ નબળું અને ઢીલું રહેતું હોય, પ્રોસ્ટેટગ્લાન્ડમાંથી ધાત નીકળી પડતી હોય, વૃષણ ઉપર ખરજતું થયું હોય,

શુભ્રાવય ઉપર સોળે ચડ્યો હોય, કે સાધકસીસના ચિન્હ જણાતાં હોય, તો આ દવા આપવી.

સાંને આર્તવ પછી પીળાસ પડતી પ્રદરની ધાત જતી હોય, અળ બહુ આવતી હોય, આર્તવ બહુ વહેલો આવતો હોય, અને રક્ત બહુ વહેતું હોય, ધાવણ બહુ થોડું આવતું હોય, અને બચ્ચાને ધનરાવવાથી શરીર નબળું પડી જતું હોય, કે કોઇ વ્યાધિ થઇ આવતો હોય, તો આ દવા શુભ્રાચરી નીવડે છે.

વૃદ્ધિ:—તનનો કે મનનો બહુ શ્રમ પડવાથી, વાતો કરવાથી, લાળ જવાથી, રક્તસ્રાવ થવાથી, ધાત જવાથી કે વીર્યપાત થવાથી જે જે વ્યાધિઓ વધતા હોય, તે તે વ્યાધિ: આ દવાથી મટે છે; વૃદ્ધાવસ્થા વહેલી આવવા લાગી હોય, ત્યારે આ દવા કિંમતી થઇ પડે છે.

શાંતિ:—ગરમ કપડાં પહેરવાથી, તથા આરામ અને ઉંઘથી દર્દી નરમ પડે છે.

સરખાવો:—આછના, નક્ષત્રોમીકા, ફોસ્ફરસ, (ફોસ્ફો ગુણ આ દવાથી વિરુદ્ધ છે).

૧૦૩. ફોસ્ફરસ ૬, ૩૦, ૨૦૦.

(Phosphorus)

ઉંચા અંશની દવા માત્ર એક વખત આપવી.

દર્દી શરીરે ઉંચો, પાતળો અને સાંકડી છાતીનો હોય, વીર્ય, રક્ત, કે એવો કોઇ પ્રવાહિ શરીરમાંથી આવ્યો જવાથી તેનું શરીર નિર્બળ થઇ ગયું હોય, ક્ષય લાગુ પડે તેવો નબળો બાંધો હોય, વાળ નરમ હોય, બીજા માણસોથી દબાઇ જાય તેવો સ્વભાવ હોય, મનમન-તંતુઓ થાકી ગઇ હોય, શરીર સુકાઇ ગયું હોય, રક્તસ્રાવ વારંવાર નજીવ જાળમમાંથી થતો હોય, કોઇપણ અવયવનું ચરબીમય રૂપાંતર થયું હોય, કે હાડકાનો સડો થયો હોય, તેવા સંજોગમાં આ દવા બહુ ઉપયોગી થઇ પડે છે. આરોગિકમની માફક આ દવાને માટે પણ દાહ એ એક ખાસ સૂચક ચિન્હ છે.

ધાસમર્જનો વરમ, આયોડીનના ઉપયોગથી થયેલી માઠી અસર, ખીડું બહુ ખાવાથી થયેલી શરીરની હાની, લકવાનાં ચિન્હો, ઉપદંશની તૃતીય

અવસ્થા, ત્વચા અને મનમન-તંતુને ઉપદંશની થયેલી ખુરી અસર, રક્તવિનો રક્તદોષ, કમળાની અસર, અને રક્તસ્રાવ દૂર કરવામાં આ દવા વખણાય છે.

મન બહુ અકસોસ અને ચિંતામાં રહેતું હોય, સહજ ઝીઝાઇ જતું હોય, બહારના પદાર્થોની લાગણી જલદી થતી હોય, વાદશક્તિ ગુમ થઈ ગઇ હોય, વેલછાને લીધે લકવો થયો હોય, અતિ હર્ષયુક્ત ઉન્માદ રહેતો હોય, દરદી એકલા રહેવાની હિંમત ધરી શકતો ન હોય, મગજ થાકી ગયું હોય અને તેથી અભ્યાસ તરફ લક્ષ રહેતું ન હોય, વેલછા થઇ હોય, તે વખતે દરદી પોતાની જાતને કોઇ મોટા સક્ષ માનતો હોય.

માથામાં વૃદ્ધ માણસને સવારમાં ફેર આવતા હોય, કરોડમાંથી ગરમી ઉપર ચડતી હોય એમ જણાતું હોય, વહેરાના કોઇ ભાગ જેવા કે દાંત, આંખ કે કાનમાં દુખાવો રહેતો હોય, અને તે ભાગ ઉપર ગરમ કપડું વીંટી રાખવાથી દુખાવો કમ થતો હોય, લાંબા વખતથી માથામાં લોહીનો જમાવ રહેતો હોય, દરદીને તેથી ચક્કર આવતાં હોય, અને તે સાથે તે ખેલાન રહેતો હોય, માથાના વાળ ખરી પડતા હોય છતાં દર્દી આ દવાથી મટે છે.

આંખે મોતીઓ થયો હોય, બધું આંખુ દેખાતું હોય, કાળા ઝાંઝ ન હોય છતાં દેખાતા હોય, બરાબર જોવાને માટે આંખ ઉપર હાથ રાખીને ઊંચો કરવો પડતો હોય, દીવા દરતું લીલા રંગનું મંડળ દેખાતું હોય, અક્ષરો લાલ દેખાતા હોય, દૃષ્ટિતંતુ પોપણુ વિના નબળું પડી ગયું હોય, આંખનાં પોપચાં સુણ ગયેલાં રહેતાં હોય, તંબાકુના વ્યસનને લીધે દૃષ્ટિ મંદ પડી હોય, વસ્તુઓ ખેવડી દેખાતી હોય, વિષયોપભોગ ખેવડાઈ કરવાથી દૃષ્ટિ નબળી પડી ગઇ હોય, કે અમરવા થયો હોય.

કાને શ્રવણ શક્તિમંદ થઇ ગઇ હોય, અને તેનું કારણ મગજની નબળાઇ કે ટાઇફોઇડ તાવની અસર હોય, તો આ દવાથી સુધરે છે.

નાકમાંથી લોહી પડતું હોય, અને રોગદર્શનને બદલે નસકોરી પુટવાનું દરદ થયું હોય, નાકના અસ્થિ-માંવરમ થયો હોય, ખોટી દુર્ગંધ લાગ્યા કરતી હોય, લાંબા વખતથી સળખમ હોય, અને થોડું થોડું લોહી પડતું હોય, નાકમાં મસો થયો હોય, અને તેમાંથી

સહેજ વાતમાં લોહી નીકળતું હોય એવાં એવાં નાકનાં દરદો આ દવાથી મટે છે.

ઝહેરો ફિક્કો માંદલા જેવો કે મડા જેવો થઇ ગયો હોય, આંખોની નીચે વાદળી રંગનાં કુડાળાં પડ્યાં હોય, ઝહેરાના અસ્થિમાં શડી નાખવા જેવું દર્દ થતું હોય ન્યુમેન્યામાં અધુક લાગમાં રતાશ થઇ આવી હોય, કે નીચલા જડાના અસ્થિમાં સડો ઉત્પન્ન થયો હોય, કેટલાક દીર્ઘ વ્યાધિઓમાં પરિણામે ઝહેરો મડદા જેવો સૂકો ને બેસી ગયેલો થઇ જાય છે, તે વખતે આ દવાનો વિચાર કરી નેવો યોગ્ય છે.

જીભ કાઠી અને ઘોળી રહેતી હોય, તરસ બહુ લાગતી હોય, અને અરંદ જેવું થંડું પાણી પીવાની ઇચ્છા થતી હોય, તો આ દવાથી ફેર પડે છે.

હોઝરીમાં દુખાવો રહેતો હોય, તે અરંદ જેવા થંડા પદાર્થો લેવાથી મંદ પડતો હોય, ઉલટી બહુ થતી હોય, અને જમ્યા પછી તરતજ ખોરાક બહાર નીકળી જતો હોય, પાણી પણ પેટમાં ટકતું ન હોય, જમ્યા પછી બહુ ઓડકાર આવતા હોય, મોઢું ખાટું રહ્યા કરતું હોય, હોઝરીના ભાગ ઉપર સ્પર્શ ખમી શકતો ન હોય, હોઝરીનો વરમ થયો હોય, બહુ મીઠું (sweet) ખાવાથી હોઝરી બગડી ગઇ હોય, અગર એકી વખતે ઘણો ખોરાક લઇ શકતો ન હોય, અને થોડી થોડીવારે ખોરાક લીધા વિના ચાલતું ન હોય, રાતમાં પણ દર્દી થોડુક ખાવા માટે ઉઠતો હોય ત્યારે આ દવાથી સારો સુધારો થાય છે.

પેટમાં ઝીણું કાપી નાખવા જેવું દર્દ થતું હોય, ચક્રતનો તીક્ષ્ણ વરમ થયો હોય, કમળો થયો હોય, કે પૈંકિયાઝતું દર્દ હોય તો પણ આ દવાની જરૂર પડે છે.

દસ્તમાં લાંબા પાતળાને કડલુ ગાંઠા નીકળતા હોય, દસ્તની સાથે મળાશયમાંથી લોહી પડતું હોય, કે દુખાવા વિના ઝાડો થઇ આવ્યો હોય અને તેથી બહુ નબળાઈ આવી ગઇ હોય, તો આ દવાથી સારું થાય છે.

ગળું આવી ગયું હોય, સાદ બેસી ગયો હોય, ગળામાં દુખાવો થતો હોય, તેથી વાતચિત્ત થઇ શકતી ન હોય, ખાલી ઉધરસ આવતી હોય, થંડી

હવાને લીધે ઉધરસ વધારે આવતી હોય, છાતી ઉપર બહુ ભાર લાગતો હોય,—ગરમી જણાતી હોય, રેફ્ફેસાનો વરમ (pneumonia) થયો હોય, તે સાથે લીસ બહુ લાગતી હોય, કાખી બાજુએ સુવાથી વધારે દર્દ લાગતું હોય, ઉધરસના જોરથી આખું શરીર ધ્રૂજતું હોય, બડખા નીકળતા હોય તેમાં લોહી કે પડ નીકળતું હોય, વારંવાર રેફ્ફેસામાંથી લોહી પડતું હોય વગેરે આ દવાથી દૂર થાય છે ઉંચા અંશ (૨૦૦)ની દવા આપવાથી વ્યાધિ મટે છે, અને નિચા અંશની (૬x) દવા આપવાથી ક્ષય રોગ વધે છે.

રક્તાશયનો ધબકારો થઈ આવતો હોય, તે સાથે બેચેની રહેતી હોય, કે નાડી ઉતાવળી, નાની અને પોચી હોય, તો આ દવા આપવી.

હાથપગના આંગળામાંથી જ્ઞાન શક્તિ અને ગતિ નાશ પામવા લાગી હોય, હાથ બહેર મારી-ગયા હોય, કે શ્રમ લેવાથી શરીર ધ્રૂજતું હોય, તો તેવી નબળાઇ આ દવાથી નાશ પામે છે.

ઉંઘ વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે ઉડી ગઇ હોય, સ્વપ્નમાં બહુ આવતાં હોય, રાત્રે મોડી ઉંઘ આવતી હોય, અને સવારમાં ઉઠતી વખતે નબળાઈ જણાતી હોય, થોડીથોડીવારે ઝાંઝા આવતાં હોય, અને વળી ઉંઘ ઉડી જતી હોય, કે જમ્યા પછી તરત ઝાંઝા આવતાં હોય, તો આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

તાવ ઝીણો આવતો હોય, ત્યારે નાડી નાની પણ ઉતાવળી ચાલતી હોય, રાતમાં ઝીંકણો પરસેવો બહુ આવતો હોય, ભુખ બહુ લાગતી હોય, અગર તીક્ષ્ણ ટાઇફોઇડની જ્ઞાતનો તાવ હોય, અને બીજાં લક્ષણો મળતાં આવતાં હોય.

ત્વચા ઉપરના જખમમાંથી બહુ લોહી વહેતું હોય, ક્ષત પડતાં હોય, પર્યારનો રક્તદોષ થયો હોય ને તેથી રક્તસ્ત્રાવ થતો હોય, કે રક્તિનો રક્તદોષ થયો હોય, તો આ દવાનું સેવન હિતકર થઇ પડે છે.

પેશાબમાં લોહી પડતું હોય, તેનું કારણ ગુરુદાનો વરમ હોય, ડાહજો ભુખરા રંગનો પેશાબ આવતો હોય, અને તેમાં લાલ રંગનો જમાવ થતો હોય.

પુરુષની મનોવૃત્તિ વિષય તરફ બહુ જતી હોય, પરંતુ પુરુષત્વ કમ હોય, વિષમ્બાળાં સ્વપ્ન આવતાં હોય, અને વીર્યસ્ત્રાવ થતો હોય.

સ્ત્રીને ગર્ભાશયનો વરમ થયો હોય, આર્તવપાંકુ થયો હોય, આર્તવ બહુ વહેલો આવતો હોય, રક્ત થોડું વહેતું હોય, પશુ ધણી દિવસ સુધી બંધ થતું ન હોય, રક્ત બહાર આવે, ત્યારે બીલકુલ જનમતું ન હોય, આર્તવ થવા પહેલાં સ્ત્રીને સ્વભાવ એવો ખિન્ન થઇ જાય કે તેણી રડી પડે, સ્તનમાં ચટકા ભર્યા જેવું દરદ થતું હોય, આર્તવને બદલે પ્રદર થતું હોય તેમાં દાહક ધાતુ જતી હોય, ન્યુનાર્તવ થતો હોય, અને રક્તસ્ત્રાવ ગર્ભાશયમાંથી થવાને બદલે બીજે કોઇ સ્થળેથી થતો હોય, સ્તનપાક થયો હોય અને તેમાંથી દાહક પાણી જેવો ગંધાતો પ્રવાહિ નીકળતો હોય, કે મદનોન્માદ થયો હોય, તો આ દવા આપવાથી ફાયદો થાય છે.

વૃદ્ધિ:—હવાના ફેરફાર થવાથી, ઉનાળામાં નહાવાથી, સાંજની વખતે અધારૂં થવાથી, ડાબી બાજુએ અથવા દર્દવાળી બાજુએ સુવાથી, વીજળીના ગડગડાટ દર્મ્યાન એકલા હોવાથી, અને સીડી ચઢતી વખતે, વ્યાધિ વધારે જોર પકડે છે.

શાંતિ:—જમણી બાજુએ સુવાથી, અને થંડા પદાર્થો લેવાથી વ્યાધિ મંદ પડે છે.

સરખાવો:—આર્સેનિકમ, સલ્ફર, ચીનીનમ, કેલ્કરીઆ કાર્બ.

૧૦૪. ફાઇટોલેકા ૩, ૩૦.

(Phytolacca).

આ દવા 'પોક' નામની વનસ્પતિમાંથી બનાવાય છે.

આ દવા ગળાને તથા પિંડાને બહુજ લાગુ પડે છે. રેસામય તંતુઓ અને અસ્થિના તંતુઓમાં કાંઇ દર્દ થયું હોય, ઉપદંશને લીધે અસ્થિમાં વેદના થતી હોય, દીર્ઘ સંધિવા હોય, ગળું આવી ગયું હોય, ગળાનો એપી વરમ થયો હોય, ધનુર થયું હોય, તે વખતે બાહ્યાનતિ થતી હોય, શરીરતું વજન ઓછું થતું જતું હોય, દાંત મોડા આવતા હોય, સ્ત્રીને સ્તનપિંડમાં વરમ અને દુખાવો થયો હોય ઇત્યાદિ લક્ષણો મારે આ દવાની ખાસ જરૂર પડે છે.

માથામાં આગળના ભાગથી પાછળના ભાગ

તરફ દુખાવો જણાતો હોય, લમણના ભાગમાં અને આંખોની ઉપર ભાર લાગ્યા કરતો હોય, સંધિવાની અસર માથાને થઇ હોય, વરસાદ આવે ત્યારે માથામાં વા ભરાતો હોય, તાળવા ઉપર ભીંગડા વળતાં હોય, ફોડકા થતા હોય, ઉડતાંજ રેર આવતા હોય, કે મગજ પાડી આવ્યું હોય, એવું દુખતું હોય, માથું ગરમ થઇ આવ્યું હોય, પશુ હાથપગ થંડા હોય.

આંખો દુખતી હોય, પોપચાની નીચે કાંકરી ખૂચતી હોય એમ જણાતું હોય, પાંપણના છેડા ગરમ લાગતા હોય, નાસુર થયું હોય, પુષ્કળ ગરમ પાણી વહા કરતું હોય, વગેરે ચિન્હોમાં આ દવા ઉપયોગી થઈ પડે છે.

નાકમાંથી સળેખમને લીધે શ્લેષ્મ એક નસકોરામાંથી વહા કરતું હોય અને થોડુંએક ગળામાં ઉતરતું હોય, ત્યારે આ દવાથી મટે છે.

મોઢામાંથી ચીકણો તાતણા વળે તેવો થુંકનો પ્રવાહિ નીકળતો હોય, જીભ ખડખડી હોય, તેની એકાદ બાજુએ ફોડકા થયા હોય, બાળકને દાંત આવતા હોય, ત્યારે પેઢાં કચરડતાં હોય, નીચલો હોઠ ખેંચાઇ જતો હોય, દાદી જાતી તરફ તણા એલી રહેતી હોય, એવાં એવાં ચિન્હો આ દવાને સૂચવે છે.

ગળામાં કાંઇક ભરાયું હોય એમ લાગતું હોય, ગળું ગરમ લાગતું હોય, ચોરીઆ આવી ગયા હોય, કાંઇપણ ઉષ્ણ પદાર્થ ખાવાથી ગળું વધારે દુખતું હોય, ગળાનો દુખાવો કાનના મૂળ સુધી જતો જણાતો હોય, અગર જીભના મૂળ આગળ જણાતો હોય, ચેપ લાગવાથી ગળાનો વરમ (Quinsy; diphtheria) થઇ આવ્યો હોય, પાણી પશુ જો ઉતરતું ન હોય, ગાલપચોરાં થયાં હોય, વગેરે મારે આ દવા ઉત્તમ છે.

પેટમાં નાલિ આમળ દુખતું હોય, વદ્ધ માણુસોને અથવા નખળા રક્તાશયવાળા માણુસોને દસ્તની ક્યજખત થઈ હોય, મળાશયમાંથી રક્તસ્ત્રાવ થયો હોય, અગર બાળકોને ઝડા-કોલેરા જેવો-થઇ આવ્યો હોય, અને તે પોતાનાં પેઢાં જોરથી દાબતાં હોય.

ધાસ લેવામાં મુશ્કેલી પડતી હોય, સુડી ઉધરસ આવતી હોય, રાતે ઉધરસ વધારે ચડતી હોય, જાતીના મધ્ય અસ્થિમાં દુખાવો રહેતો હોય કે

સંધિવાની અસર જાતીનાં પાંસળા ઉપર થઇ હોય તો આ દવાની જરૂર પડે છે.

હાથમાં સંધિવાની અસર હોય, જમણા ખભામાં સજીવ મારતું દરદ થતું હોય, હાથ ઉંચો થઇ શકતો ન હોય, રક્તાશયમાં અને જમણા હાથમાં દુખાવો વારાફરતી થતો હોય, દુખાવો વીળળીની માફક ચાલતો હોય, સાથળના મૂળમાં દુખાવો હોય, ઉપ-દંશને લીધે જમણી બાજુની રાંઝણુ થઇ આવી હોય, અને બહારની બાજુમાં વિશેષ દુખાવો પગની એડીમાં રહ્યા કરતો હોય, અને પગ ઉંચા રાખવી-થી જરા ઓછો થતો હોય તો આ દવાથી આરામ થાય છે.

સખત તાવ આવ્યો હોય, ગરમી બહુ હોય, વારંવાર ટાઢ અને અશક્તિ બહુ વર્તાતી હોય, ત્યારે આ દવાથી તાવ જરા મંદ પડે છે.

ત્વચા ઉપર ગુમડાં, ચાંદાં, ફોડલા વગેરે બહુ થતા હોય, ખસ થઇ હોય, દીર્ઘ ઉપદંશની અસરથી ત્વચારોગ થતા હોય, ઉપદંશને લીધે બદ થઇ હોય, વગેરે ત્વચા રોગમાં આ ગુણકારી થઇ પડે છે.

પેશાબ થોડો ઉતરતો હોય, ગુરદાના પ્રદેશમાં દુખાવો લાગતો હોય કે ગુરદાનો વરમ થયો હોય, તો આ દવા આપવાથી પેશાબ સાફ ઉતરે છે.

પુરુષના વૃષણ કઠણ થઇ ગયા હોય, અને દુખતા હોય, બેસણીમાંથી શિક્ષમાં દુખાવો જતો લાગતો હોય, નપુંસકત્વ પ્રાપ્ત થયું હોય, કે પરમીઓ થયો હોય તે મટતો ન હોય, તો આથી ફાયદો થાય છે.

સ્ત્રીને અતિ આર્તવ થતો હોય, સ્તનનો વરમ થયો હોય, કે ગડ થયું હોય, બાળક ધાવવા લાગે, ત્યારે આખા શરીરમાં દુખાવો ફેલાતો હોય, સ્તન કઠણ થઈ ગયા હોય, જમણી બાજુનો અંગ્રાશય દુખતો હોય, તો આ દવાથી સાફ થાય છે.

વૃદ્ધિ:—હાલવા ચાલવાથી, વર્ષાઋતુ દર્મ્યાન, બેજને લીધે, શરદીથી, રાત વખતે અને દાબવાથી દર્દ વધારે થાય છે.

શાંતિ:—હાલવાથી દુખે બહુ તો પણ અવયવ હલે તોજ ઠીક લાગે.

સરખાવો:—આયોનિઆ, રસોક્ષ, હેપારસલ્ફ, સીલીરમા, આર્નિકા, કાલી આયોડેટમ, મર્ક્યુરીઅંસ.

૧૦૫. પ્લેન્ટેજો મેજોર, ૧૫, ૩૫

(Plantago Major.)

આ દવા કેળામાંથી બનાવાય છે.

કાનનો દુખાવો, દાંતનો દુખાવો અને પેશાબનું વહી જવું એ ત્રણ વ્યાધિ ઉપર આ દવા બહુ ગુણકારી નીવડે છે.

કાંઠ કાંઠવાર દેશી દવામાં પણ દાંતના દુખાવા ઉપર કેળાં ખવરાવાય છે.

કાનમાં દુખાવો રહ્યા કરતો હોય, એક કાનમાંથી દુખાવો માથામાં થઇને બીજા કાનમાં જતો હોય, અવાજ ખમી શકતો ન હોય, દાંતનો કે દાંતના દુખાવા સાથે કાનનો પણ દુખાવો થયો હોય તો આ દવા આપવી.

દાંત સડી ગયા હોય, અને તેથી દુખતા હોય, તે ઉપર સ્પર્શ ખમી શકતો નહોય, ગાલ સુષ્ણ આવતા હોય, લાળ બહુ વહેતી હોય, થંડો પવન લાગવાથી દુખાવો વધતો હોય, ખાતી વખતે દુખાવો ઓછો લાગતો હોય, કે દુખાવાની અસર આંખના પોપચાને થઇ હોય, તો આ દવાની જરૂર પડે છે.

દસ્તની હાજત રહેતી હોય, પણ દસ્ત સાફ ઉતરતો નહોય, અર્થ એવા સખત થયા હોય કે ઉભા રહી શકાતું નહોય અગર આડો થયો હોય અને પાતળા પાણી જેવા તપખીરીઆ રંગના ઝાઝા થતા હોય તો આ દવાથી ઠીક થાય છે.

પેશાબ ધણી ઉતરતો હોય કે રાતમાં પેશાબ આપોઆપ છૂટી જતો હોય તો આ દવાથી ઓછો થાય છે.

ત્વચા ઉપર ચળ આવતી હોય, દાહ થતો હોય, શીળસ થતું હોય, કે એવો કાંઠ રોગ થયો હોય તો આ દવાથી મટે છે.

ઉપયોગ:—તેના મૂળ અકેથી ૩૫ સુધીની બનાવટો વપરાય છે. દાંત પોલા હોય, શરીરે ચળ આવતી હોય, કે કાન પાકનો હોય તો આ દવાનો અર્ક લગાડવાથી ઠીક થાય છે, કપાએલા જખમ ઉપર લગાડવાથી તે જલદી રૂઝાય છે.

વૃદ્ધિ:—થંડી હવા લાગવાથી દુખાવો વધે છે.

શાંતિ:—દર્દી જમતો હોય છે, ત્યારે દુખાવો જરા કમી લાગે છે.

૧૦૬ પ્લેટીના ૩, ૬.૩૦, ૨૦૦.

(Platina)

પ્લેટીનમ નામની સુવર્ણ કરતાં વધારે કિંમતી ધાતુમાંથી આ દવા બનાવાય છે. સ્ત્રીઓને આ દવા બહુ ઉપયોગી થઈ પડે છે. જે જે વ્યાધિઓમાં લકવો, નખળાઈ, અંગતું બહેર મારી જવાપણું વગેરે ચિન્હો હોય છે, તે તે વ્યાધિઓમાં આ દવા વધારે ગુણ કરે છે.

સ્વભાવ અભિમાની પણ ખિન્ન હોય, બીજાઓ પ્રત્યે તુચ્છકારની લાગણી હોય, બધી ચીજો ઉપર કંટાળો આવતો હોય, પોતાના કરતાં સધળા મનુષ્યો હલકા જણાતા હોય, એ સધળું આ દવાને સમ્પન્ન છે. હિસ્ટીરીઆ, મદનોન્માદ, ધર્મની ઘેલછા વગેરે પણ સ્વચ્છ ચિન્હો છે.

માથું જમણા લમણાના ભાગમાં દુખતું હોય, કે જાણે કાંઈ માથાને દાખતું હોય એવો દુખાવો લાગતો હોય તો આ દવાથી ઠીક થાય છે,

આંખે વસ્તુઓ હોય તે કરતાં નાની દેખાતી હોય, તો તે માટે પણ આ દવા સારી છે.

બહેરાની જમણી બાજુ થંડી રહેતી હોય, તે ઉપરથી સ્પર્શ જ્ઞાન નાશ પામ્યું હોય, પણ કાંઈક ને ઉપર ચાલ્યા કરતું હોય એમ જણાતું હોય, કે નાકના મૂળ આગળ દુખાવો લાગતો હોય, તો આ દવાથી સાફ થાય છે.

પેટમાં બહુ વાયુ થયો હોય, ખોટી બુખ બહુ લાગતી હોય, મોળ આવતી હોય, પેટ તણાતું હોય એ પણ આ દવાથી મટે છે. સીસાની ધાતુના ઝેરથી પેટમાં દુખતું હોય, ખુસાફરીમાં અનિયમિત ખોરાક અને જાત જાતનું પાણી પીવાથી ઝાડાની કબજી-અત થઈ હોય, કે ઝાડો બહુ થોડો ઉતરતો હોય તો આ દવા અપાય છે.

સ્ત્રીને અંડાશયમાં દાહ લાગતો હોય, આર્તવ બહુ વહેલો આવતો હોય, લોહી બહુ જતું હોય, કાળા કટકા તે સાથે જતા હોય, ગુણાવયવ ઉપર સ્પર્શ ખમી શકતો નહોય, મનનોન્માદ થયો હોય, સ્ત્રીનાં અવયવો સારી રીતે પકવતાને પામ્યાં હોય, અને તેથી સમ્પન્ન મનોવિકાર થતો હોય, ગુણ લાગ ઉપર થઈ આવતો હોય, વગેરે આ દવાથી મટે છે.

બુદ્ધિ:—વ્યાધિઓ બેસવાથી કે ઉભા રહેવાથી વધારે થતા જાય છે.

શાંતિ:—ચાલવાથી ઓછા થાય છે.

પ્લેટીનમ મ્યુરીઆટીકમ નામની દવા થાય છે, તે ઉપદ્રવના કેટલાંક માઠાં પરિણામો જે આયોડાઇડ પોટાશ્યમથી દૂર થઈ શક્યા નહોય, તે તથા સખત કપાળનો દુખાવો મટાડવા માટે ઉપયોગી છે.

સરખાવો:—વેલેરીઅન, સેપીઆ, સ્ટેનમ.

૧૦૭ પ્લમ્બમ મેટાલીકમ ૬, ૩૦, ૨૦૦

(Plumbum Metallicum)

Fincke's one dose

આ દવા સીંસાની ધાતુમાંથી બનાય છે.

તંતુઓ પોપણ વિના કઠણ થઈ ગયા હોય, પેટ ખેસી જવાથી ખોટો ખાડો પડતો હોય, લકવાની અસર જણાતી હોય, સ્નાયુઓ પોપણ નહિ મળવાથી ધીમે ધીમે મુશ્કે થતા હોય, ખચ્ચાઓને લકવો થયો હોય, ચાલતાં પગ લંગડાતો હોય, અગર હાથ કાંડામાંથી લકવાને લીધે ખોટા પડી ગયો હોય, શરીર બહુ મુશ્કે જતું હોય, એવાં ચિન્હો માટે આ દવા બહુ સારી છે.

સ્વભાવ એવો બીકણ થઈ ગયો હોય, કે પોતાને કાંઈ ગરદન મારશે એમ લાગતું હોય, દર્દી શાંતપણુ દીલગીર અને ઉદાસીન રહેતો હોય, જ્ઞાનશક્તિ મંદ હોય, યાદશક્તિ મંદ હોય, યાદશક્તિ કે વાચા શક્તિ ગુમ થઈ હોય, બુદ્ધિનો નાશ થયો હોય, લકવાની સાથે સન્નિષ્ઠ થયો હોય.

માથું દુખતું હોય, તે સાથે ગળામાંથી માથા તરફ દડો જતો હોય એમ લાગતું હોય, વાળ બહુ મુશ્કે રહેતા હોય, કે ખોટા અવાજો સંભળાતા હોય તો આ દવાથી સાફ થાય છે.

આંખોની કાઠી સંકુચિત રહેતી હોય, પીળાસ રહેતી હોય, આંખની જ્ઞાનતંતુનો વરમ થયો હોય, એવાં દર્દી આ દવાથી મટે છે.

બહેરો ફિક્કો ને દુખળો હોય, અગર પીળાસ પડતો અને મડા જેવો દેખાતો હોય, કે માલ બેસી ગયા હોય, તો આ દવાથી દુરસ્ત થાય છે.

મોઢામાં અવાળું સુન્દરું રહેતાં હોય, અવાળુની ઉપર વાદળી રંગની લીંટી સ્પષ્ટ દેખાતી હોય, કે જીભની કોર રાતી રહેતી હોય.

પેટમાં બહુ દુખતું હોય, આખા પેટમાં ચુંક આવતી હોય, હોજરીના ભાગ દુખતો હોય, સારણ થઈ હોય, પેટ ખેસી ગયું હોય, કે વાયુ થયો હોય પણ તે બહાર નીકળી શકતો નહોય, પેટને અંદર કાઢ ખેંચતું હોય એવું દર્દ થતું હોય.

દસ્તની કબજાવત રહેતી હોય, દસ્ત કઠણ ગાંઠા જેવો કળો આવતો હોય દસ્તની હાજત મટતી નહોય, કે દસ્ત ઉતરતાં અતિશય મહેનત પડતી હોય.

પેશાબની હાજત વારંવાર થતી હોય, અને તે સાથે દુખાવો રહેતો હોય, પેશાબમાં આલ્બ્યુમીન જતો હોય, વિસિષ્ટ ગુરૂત્વ એણું હોય, ગુરૂદાનો દીર્ઘ વરમ હોય, તે સાથે પેટનો દુખાવો રહેતો હોય, કે પેશાબ બહુ ઓછો આવતો હોય.

વાંસામાં કરોડ રજ્જુની કડિનતા થઈ હોય, સાથળની અંદર વિજળીના જેવો મડકો જણાતો હોય, પગનો લકવો થયો હોય, તો તે પણ આ દવાને સુચયે છે.

ત્વચ્ચા ઉપર ખીળા કે કાળા તપખીરીઆ રંગનાં ચાડાં થયાં હોય, કમળાની અસર હોય, ત્વચ્ચા સુષ્ક રહેતી હોય, કે હાથ પગની શિરાઓ ઝૂલેલી હોય.

સાથળના સ્નાયુમાં થોડી થોડી વારે દર્દ થઈ આવતું હોય, કાંડામાંથી હાથ નિર્જળ થઈ ગયો હોય, પીંડીઓમાં તાણુ સહિત દુખાવો હોય, લકવો થયો હોય, પગ સુજ ગયા હોય, પોષણ નહિ મળવાથી સુકાઈ ગયેલ અવયવોમાં દુખાવો થતો હોય, જ્ઞાનતંતુઓ નિર્જળ થઈ ગઈ હોય, કે પેટેલર રીફ્લેક્સ થતો નહોય.

પુરૂષની ખાસ શક્તિ નાણુદ થઈ ગઈ હોય, વૃષણ ઉચ્ચ ચડી ગયા હોય, કે દબાઈ ગયા હોય એમ લાગ્યા કરતું હોય.

સ્ત્રીને યોનિમાર્ગમાં વરમને લીધે ખૂબલી થઈ હોય, સ્તન કઠણ થઈ ગયા હોય, તેમાં ચટકા ભર્યા જેવું દરદ થતું હોય, એવાં ચિન્હોમાં આ દવા ઉપયોગી થઈ પડે છે.

જુદ્ધિ:—વ્યાધિઓ રાત્રિના વખતે કે હરવા ફરવાથી વધારે થાય છે.

શાંતિ:—દાખી રાખવાથી કે ધર્ષણથી રોગનું જોર નરમ પડે છે.

સરખાવો:—પ્લેટીનમ, ઓપીઅમ, મર્ક્યુરીઅસ.

૧૦૮. પોડોફિલમ, ૩x, ૬x, ૬, ૧૦૦૦

(Podophyllum)

એ એપલના સાધારણ નામથી ઓળખાતી વનસ્પતિમાંથી આ દવા બનાવાય છે.

જેઓને પિત્ત વિકાર, આંતરડાના વ્યાધિ કે હોજરીના વ્યાધિઓ વારંવાર થતા હોય તેમને આ દવા ખાસ ઉપયોગી થઈ પડે છે. તે ડ્યુઓડેનમ, યકૃત, તથા મળાશય ઉપર અસર કરે છે. ગભાધિન દર્મ્યાન જે જે વ્યાધિઓ થતા હોય, તે તે વ્યાધિઓ માટે પણ આ દવા બહુ સારી છે. પ્રસવ પછી સ્ત્રીનું પેટ બહુ વધી ગયેલું રહ્યું હોય, ગભાશયનું અધઃપતન થયું હોય, પેટના દુખાવા વિના ગંધાતા પણ પુષ્કળ ઝાડા ને ઉલટી થતાં હોય, કે યકૃત કામ કરતું નહોય તો આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

માથું દુખતું હોય, મોઢું કડવું રહેતું હોય, કાઠ કાઠ વાર ઝાડો થઈ આવતો હોય, દર્દી માથું એક બાજુથી બીજી બાજુ તરફ ફેરવ્યા કરતો હોય કપાળ ઉપર બહુ પરસેવો થતો હોય, વગેરે ચિન્હો આ દવાથી દૂર થાય છે.

દાંત રાત્રે કચરડાતા હોય, પેદાં ધસાતાં હોય, જીભ પહોળી ને મોટી હોય, જીભ ઉપર દાઢ લાગતો હોય એ સર્વે સુચક ચિન્હો છે.

ઉલટી બચ્ચાંઓને બહુ થતી હોય, દુધ નીકળી જતું હોય, પેટ ફૂલી ગયું હોય, યકૃતનો ભાગ દુખતો હોય, ગળે ડ્યુરો ભરાયા જેવું લાગતું હોય, વાયુ થયો હોય, ઉલટીની સાથે ઝાડો થઈ આવ્યો હોય, લાંબા વખતથી ઝાડો હોય, સવારના ભાગમાં ઝાડો વધારે થતો હોય, બચ્ચાંને દાંત આવતા હોય તે દર્મ્યાન ઝાડો થયો હોય, ઉનાળાની ઋતુમાં ખાટાં ફળો ખાવાથી ઝાડો થયો હોય, લીલો પાતળો

પાણી જેવો ગંધાતો ઝાડો જેસખંધ ઉતરતો હોય, આમળ નીકળતી હોય, દસ્તની કબજાઅત રહેતી હોય, પણ તેમ છતાં કોઈ કોઈવાર ઝાડો થઈ આવતો હોય. *

તાવ ધણો નેરથી આવતો હોય, તે સત્તારમાં સાત વાગે ટાઢ આવીને આવતો હોય, તે વખતે યકૃત, હીચણ, કાંડાં વગેરે સ્થળે દુખાવો રહેતો હોય, તાવ દર્મ્યાન દર્દી બહુ વાતો કરતો હોય, કે બડબડ કરતો હોય, પરસેવો પુષ્કળ છૂટતો હોય, ત્વચા પીળી પડી ગઈ હોય.

ઝીને ગર્ભાશયમાં, અને નમણા અંડાશયમાં દુખાવો રહેતો હોય, આંતરડામાં વાયુ જળાતો હોય, આર્તવ ખંધ થઈ ગયો હોય, અને તે સાથે પેડુમાં દુખાવો થતો હોય, પ્રસવ પછી ગર્ભાશયનું અધઃપતન થયું હોય, અર્શ થયા હોય, ગર્ભાધાન દર્મ્યાન આમળ નીકળતી હોય, કે ઝોળે ઉપાડવાથી અગરબળ કરવાથી ગર્ભાશયનું અધઃપતન થયું હોય, તો આ દવાથી આરામ થાય છે.

*વારાફરતી દસ્તની કબજાઅત રહેવી અને ઝાડા થઈ આવવા એ બન્ને દેખાતી રીતે પરસ્પર વિરુદ્ધ લક્ષણો છે, અને તેથી કેટલાક તે જુદા રોગ હોય એવું પણ સમજે છે, પરંતુ એ પ્રમાણે ન્યારે એક જ માણસને વારાફરતી થવા લાગે, ત્યારે તેને માત્ર એક જ ભતના લક્ષણ તરીકે ગણવાં જોઈએ. ઝાડાની કબજાઅત એ ઝાડાને અટકાવવા માટે કુદરતી પ્રયાસ છે, અને ન્યારે તેમ પ્રયાસ કરવાથી શરીરમાં ભણા ખરાબ રસો એકઠા થાય છે, ત્યારે વળી કુદરત તેમને બહાર કાઢી નાખવા માટે ઝાડા ઉત્પન્ન કરે છે. વસ્તુતઃ ઝાડા કે કબજાઅત તે રોગની ખરી હાલત નથી, પણ કુદરતના પ્રયાસ છે. ખરી રીતે શરીરના રસોત્પાદક અવયવોનો હોષ એ ખરી રોગની હાલત છે. તેટલા માટે જે દવાની પ્રાથમિક અસર (primary action) તે રસોત્પાદક અવયવોના હોષને મળતોજ હોષ કરવાની હોય, તેજ દવા તેને માટે એક શોધ દવા થાય. ઝાડા થાય ત્યારે ઝાડા ખંધ કરવાની, અથવા દસ્તની કબજાઅત થાય ત્યારે દસ્ત ઉતારવાની દવાઓ એમ વારાફરતી આપવાથી આવો રોગ કદી મટી શકે નહિ. એક જ માણસને વારાફરતી ઝાડા થવાનું અને કબજાઅત થવાનું લક્ષણ ધ્યાનમાં લેવાની સાથે તેને બીજાં કેવાં કેવાં લક્ષણો થાય છે, એ પણ ધ્યાનમાં લેવું જોઈએ, અને તે બધાં લક્ષણો મળીને જે એક નિરાણી રોગમય હાલતનો ચિતાર થાય, તે આખા ચિતારને સૂચવે એવી જે દવા હોય, તેજ તે રોગને સંપૂર્ણરીતે મટાડી શકે.

વૃદ્ધિ:—સત્તારના સમયમાં, ગરમ ઋતુમાં અને દાંત આવતા હોય તે દર્મ્યાન રોગનું જોર વધારે લાગે છે.

સરખાવો:—ગંભોજઆ, ફાઈટાલેક્ષા, ઇપીડા-ક્યુઆના, રસટોકસ, નક્સલોમિકા.

૧૦૮ સોરીનમ ૩૦.

(Psorinum)

“ સોરા ” નામની જે વિક્રિયા અથવા રક્ત-વિકાર હોમીઓપેથીમાં ગણવામાં આવે છે, તેને માટે આ દવા ઉત્તમ છે, અને તે ખસના ફેડકામાં રહેલ વિષમાંથી બનાવાય છે. કોઈ તીવ્રજીવ્યાધિ થયા પછી નખળાઈ આવી હોય, કોઈપણ ઔષધ અસર કરી શકતું નહોય, કંઠમાળની અસર હોય, શરીરમાંથી નીકળતા રસો બધા ગંધાતા હોય, પરસેવો બહુ આવતો હોય, રક્તાશય નિર્બળ હોય, ત્વચા રોગ બહુ થતા હોય, શરદીની અસર સહન થતી નહોય, ઉપદંશ વારસામાં ઉતર્યો હોય, અગર તૃતીય અવસ્થાએ પહોંચ્યો હોય.

સ્વભાવ ધણો ઉદાસીનતાવાળો સતત રહ્યા કરતો હોય, હરકોઈ રીતે દર્દી આશાભંગ થઈ ગયો હોય, વ્યાધિ નહિ મટે એવો વિચાર થયા કરતો હોય, કે આત્મઘાત કરવાની દૃષ્ટિ વૃત્તિ થતી હોય.

આંખો ચોટી જતી હોય, આંખોનો દૈર્ઘ્યવરમ રહ્યા કરતો હોય, આંખો વારંવાર દુખવા આવતી હોય, દાહક ચીપડા આવ્યા કરતા હોય વગેરે આ આ દવાથી મટે છે.

નાક ખંધાઈ જતું હોય, લાંબા વખતથી સળે-ખમ મટતું ન હોય, નાકમાંથી મોઢામાં ગડા ઉતરતા હોય એ સર્વે માટે આ દવા અપાય છે.

ફાળની આસપાસ ખસના ફેડકા હોય, અને તેમાંથી રસી નીકળ્યા કરતી હોય, ખરજનું કાનની પછવાડે હોય, અને તેમાંથી ગંધાતી રસી નીકળતી હોય, ચળ અતિશય આવતી હોય, કાનમાંથી બહુજ ગંધાતું પણ નીકળતું હોય, એ સર્વે આ દવાથી દૂર થાય છે.

ગળું બહુ આવી ગયું હોય, ચોરીઆ સુજ ગયા હોય, ગંધાતી લાળ નીકળતી હોય, વારંવાર ગળું આવી જતું હોય, કે ગંધાતો કફ વંટાણા

જેવડે પડતો હોય, તો આ દવાથી ઠીક થાય છે.

પેટમાં જમ્યા પછી દુખતું હોય, ગર્ભાધાન દર્મ્યાન ઉલટી થતી હોય, ભુખ ખોટી પશુ બહુ લાગતી હોય, રાતમાં કાંઈક ખાવું પડતું હોય, ઓડ-કાર આવતા હોય, ત્યારે ખરાબ થઈ ગયેલ ઈડાના જેવી ગંધ આવતી હોય, એવાં ચિન્હો આ દવાને સૂચવે છે.

દસ્તમાં જળાસ, કે લોહી પડતું હોય, દસ્ત કળો પશુ બહુજ ગંધાતો હોય, કંઠુ દસ્ત મુશ્કેલીથી ઉતરતો હોય, તે સાથે અર્શમાં દાહ થતો હોય, કંઠમાળની અસર વાળાં બચ્ચાંને દસ્તની કબ-જીઅત રહેતી હોય એ સર્વ આ દવાથી દૂર થાય છે.

છાતીમાં મધ્ય અસ્થિની નીચે ક્ષત પડ્યું હોય એમ લાગતું હોય, સૂકા ઉધરસ બહુ જોરથી આવતી હોય, દર વખત શિયાળામાં ઉધરસ ઉપડતી હોય, અને તે વખતે ત્વચા રોગ દખાઈ જતો હોય, શ્વાસ ચડતો હોય, અને તે વખતે બહુ મુઝવણ થતી હોય, એસવા કરતાં સુવાથી મુઝવણ ઓછી થતી હોય, એવાં છાતીનાં દરદ જે કોષવાર ક્ષયને મળતાં લાગે છે, તે આ દવાથી મટી જાય છે.

હાથપગમાં બહુ અશક્તિ રહેતી હોય, કામકાજ પડ્યું સુકાને સુધ જવાની ઈચ્છા થતી હોય, ટટાર ઉભા રહેવાતું નહોય, આંગળીઓ ઉપર નખ પાસે ફેડકા થયા હોય, પગનો પરસેવો ગંધાતો હોય.

ત્વચા ગંદી અને મેલી લાગતી હોય, વાળ સુષ્ક ને તેજ વગર દેખાતા હોય, સહન ન થઈ શકે એટલી બધી ચળ આવતી હોય, ખરજવાં થતાં હોય, તેમાં ખીજાનામાં સુતા પછી બહુ ચળ આવતી હોય, ગળાની, બગલની કે સાથગની ગાંઠો સુજી આવી હોય, જરાપશુ શ્રમ લેવાથી પરસેવો અતિ-શય થયા કરતો હોય, ત્વચા ઉપર ચીકાસ બહુ જામતી હોય, ચાંદાં પડતાં હોય, તે બહુ મુશ્કેલીથી રૂઆતો હોય, આંગળીના નખ પાસે ફેડકા થતા હોય વગેરે આ દવાથી દુરસ્ત થાય છે.

જમરને લીધે પરસેવો બહુ આવતો હોય, તથા રાતમાં પરસેવો આવતો હોય એ બન્ને સૂચક ચિન્હોમાં ગણાય છે.

ટીકા:—થંડી હવા લાગવાથી, ખીજાનામાં ધણો વખત પડી રહેવાથી અને તેની ગરમી ઝાગવાથી,

(ખસતી ચળ વધે), એસવાથી કે ચાલવાથી ખીજા રોગનું જોર વધે.

શાંતિ:—શરીરની પાસે હાથ લગોલગ રાખવાથી, સુષ્કને આરામ લેવાથી, કે થંડી ન લાગે તે માટે ગરમ કપડાં ઓઢવાથી ઠીક લાગે છે.

સરખાવો:—સલ્ફર, મર્ક્યુરીઅસ સોલ્યુબીલીસ, સેપીઆ (આંગળીઓમાં અને સાંધાઓમાં થયેલી ખસ માટે), ફ્રેક્ષીડીસ, હેપાર સલ્ફ.

માત્રા:—આ દવાની ૨૦૦ થી વધારે ઉંચા અંશની બનાવટોજ વપરાય છે. અડવાડીઆમાં આ દવા માત્ર બે વખત અપાય છે, અને વચમાં સેકમ લેક્ટીસ એકલું અપાય છે. કેટલાક દિવસો સુધી આ દવા આપ્યા પછી, અથવા તો શરૂઆતમાં સલ્ફર આપવાથી બહુ સારો ફાયદો થાય છે.

૧૧૦. પલ્સેટીલા, ૩૦.

(Pulsatilla).

મનનો અમુક-રડી પડાય તેવો પોચો-સ્વ-ભાવ એજ આ દવાનું મુખ્ય સૂચક ચિન્હ છે. જે સ્ત્રીઓ નમ્ર સ્વભાવની પશુ સહેજ વાતમાં રડી પડે તેવી ઉદાસ, તથા અનિશ્ચિત પ્રકૃતિવાળી હોય અને જેનો ચહેરો ફિક્કો રહેતો હોય, તેમને આ દવા વધારે લાગુ પડે છે. બધાં સ્ત્રોત પડાને બાધિ લાગુ પડે છે, જાડા અને પીળાસ પડતો લીલો સ્ત્રોત નીકળતો હોય, ખુલ્લી હવામાં રહેવાથી ઠીક લાગતું હોય, ત્યારે આ દવા સારો ફાયદો કરે છે. લોહની દવાઓ લીધાથી જે નબળા બાંધાની યુવાન સ્ત્રીઓને કાંઈ ફાયદો થયો ન હોય તેમને જે બધાં લક્ષણો તપાસીને આ દવા આપવામાં આવે તો સારી અસર થાય છે, અને તેમનો બાંધો તથા પ્રકૃતિ સુધરે છે. વળી રોગને શુ' નામ આપવું એ નક્કી થઈ શકતું ન હોય, કેમકે લક્ષણો એકસરખાં રહેતાં ન હોય, અને વારંવાર નવાં નવાં લક્ષણ થઈ આવતાં હોય, ત્યારે પશુ આ દવાની જરૂર હોય છે.

સ્વભાવ રોકણુ થઈ ગયા હોય, કોઈ પોતાની પ્રત્યે દયાભાવથી જુએ તો વધારે પસંદ પડતું હોય, પોતે જાડી નાઉમેદ થઈ જવાનું હોય, ખાર્મિક

આખતો માટે ઉઘાસી રહેવાતું હોય, સ્ત્રી રૂઢનને લીધે પુરી વાત પશુ કરતી ન હોય.

માથું દુખતું હોય, આધાસીસી ચડતી હોય, તે સાથે બહુ જમવાથી મોળ આવતી હોય, અને ઉલટી થતી હોય, જમણા-લમણામાં દુખાવો રહેતો હોય, અને તે સાથે આંખમાંથી દાહક પાણી વહેતું હોય, બહુ કામ કરવાથી માથું દુખતું હોય, તાળ-વામાં ભીંસ લાગતી હોય.

કાનનો વરમ થયો હોય, રાત્રે તેમાં દુખાવો થતો હોય, ગંધાતી રસી નીકળતી હોય.

આંખમાંથી જાડ પીળાસ પડતા ચીપડા બહુ નીકળતા હોય, આંખમાં ચળ આવતી હોય, પાણી ને શ્લેષ્મ બહુ નીકળતો હોય, પાંપણો ચોટી જતી હોય, આંજણી થતી હોય, આળકને અવતર્યાં પછી આંખો દુખવા આવી હોય, તે સાથે અજીર્ણ રહેતું હોય.

નાકમાં જમણું નસકોરું બંધ થઈ ગયું હોય, નાકમાં જાડાં ભોંગડાં જમતાં હોય, પીળો કંઈ સત્ત-રમાં નીકળતો હોય, મોઢું કાંઈ રહેતું હોય પણ તરસ લાગતી ન હોય, જીભ ઉપર પીળી કે સફેદ પણ ચીકણી જારી રહેતી હોય, મોઢામાં કડવો, ખારો, ચીકણો વગેરે સ્વાદ બદલાયા કરતો હોય, થુંક બહુ બળ્યું લાગ્યા કરતું હોય, મોઢું ગંધાતું હોય, દાંત દુખતા હોય, અને મોઢામાં થંકુ પાણી રાખવાથી ઓછા દુખતા હોય, સવારમાં કસી ચીજ મોઢાને ભાવતી ન હોય.

હોઝરીમાં જમ્યા પછી એક કલાકે દુખવા આવતું હોય, પણ તરસ બહુજ થોડી લાગતી હોય, ચરખીવાળો ખોરાક તથા ઉખ્ણ પદાર્થ ખાવા કે પીવાનો કંટાળો ઉપજતો હોય, અજીર્ણ રહેતું હોય, જાતીમાં બળતું હોય, પેટમાં પથરો પડ્યો હોય એમ લાગતું હોય, ચરખીવાળા ખોરાકથી થોડાક ઝાઝા થઈ આવે, કાઠપણ એ ઝાઝાનાં રંગ રૂપ એક સરખાં ન હોય.

પેશાબની હાજત બહુ થતી હોય, સુતા પછી વધારે વખત પેશાબ કરવા ઉઠવું પડતું હોય, મૂત્ર-માર્ગમાં દાહ થતો હોય, કે મૂત્રાશયમાં દુખાવો પેશાબ કર્યા પછી જણાતો હોય, હિસ્ટીરીઆની અસરથી પેશાબ વધારે વખત થતો હોય.

જાતી ઉપર ભીંસ લાગતી હોય, સુકી ઉધરસ

સાંજે અને રાતમાં આવતી હોય, તેને લીધે સુતેલ દરદીને ઉઠીને ખેસવું પડતું હોય, સવાર પડે બહુ કંઈ નીકળતો હોય, સાદ ખોખરો થઈ જતો હોય, કફનો સ્વાદ ફિક્કો અથવા કડવો હોય

હાથે પગે ટાઢ વાયા કરતી હોય, ખેંચતી રહેતી હોય, આખું અંગ દુખતું હોય, ઘડીકમાં પગ દુખતો હોય, તો ઘડીકમાં હાથ દુખે, એમ દર્દ એક સ્થળેથી મટી બીજે સ્થળે થતું હોય, ધુંટણ સુજી ગયા હોય, દુખતા ભાગોને લટકતા રહેવા દેવાથી દુખાવો વધારે લાગતો હોય, સાંજની વખતે પગની ધુંટીમાં બહુ દરદ થતું હોય.

ત્વચા ઉપર ચળ આવતી હોય, ને રાત્રે વધારે થતો હોય, ઓરી નીકળ્યાં હોય, શિશાઓ ડુલ્લી ગઈ હોય, યુવાવયસ્કમાં ચરખીવાળા પદાર્થો બહુ ખાવાથી ખીલ નીકળતા હોય, શીળસ થયું હોય વગેરે.

પુરૂષને વૃષણનો વરમ થયો હોય, પરમીઆની અસર હોય, જાડી પીળી રસી નીકળતી હોય, પેશાબનાં ટીપાં માત્ર પડતાં હોય, એકસરખી ધાર ચાલતી ન હોય, પ્રોસ્ટેટના પિંડનો વરમ થયો હોય, સ્વભાવ સ્ત્રીના જેવો નરમ થઈ ગયો હોય, પોતે પોતાના દર્દની વાત કરતાં રડી પડતો હોય, અગર કાઠવાર નજીવા કારણથી ધણો હસતો હોય.

સ્ત્રીને ન્યુનાર્તવ હોય, આર્તવપાંડુ થયો હોય, પગે લેજ લાગવાથી કે મગજની નખખાઈથી આર્તવ બંધ રહેતો હોય, આર્તવ બહુ મોડો આવતો હોય, અનિયમિત આવતો હોય, જાડા કાળા ગડદા રહી રહીને જતા હોય, ટાઢ વાયા કરતી હોય, ઉબકા થતો હોય, પ્રદર થયું હોય, કેડ દુખતી હોય, સુસ્તી બહુ રહેતી હોય, આર્તવ દર્મ્યાન કે પડી ઝાડે થઈ આવ્યો હોય, હિસ્ટીરીઆવાળા સ્ત્રી બહુ રડતી હોય, અને ઉઘાસ થઈને પડી રહેતી હોય.

વૃદ્ધિ:—મરજી વિરૂદ્ધ કાંઈ કામ થવાથી અને એકલા ખેસી વિચાર કરવાથી રોગ વધે છે. તેમજ વળી ચરખીવાળો ને પાંજિક ખોરાક ધણો લેવાથી, ગરમીથી, ગરમ હવાથી, સાંજની વખતે, જમ્યા પછી, ગરમ ઓરડામાં રહેવાથી, કે ડાખી બાબુએ સુવાથી રોગ વધારે થાય છે.

શાંતિ:—હરવા દરવાથી, ચંડી અને ખુદી હવાથી, કે થંડા પદાર્થો લગાડવાથી અને ગમ્મત થવાથી રોગ મંદ પડે છે.

સરખાવો:—ઇગ્નેશીઆ, નક્સવોમિકા, સીલીસ્યા (દીર્ઘસ્વરૂપ માટે), ઝેમીસ્યમફોસ, કાલીફોસ, આસેનિકમ.

૧૧૨. રસ ટૉક્સ. ૬૪૩૦

(Rhus Toxicodendron; poison-ivy)

પાષ્ઠન આપવીના સાધારણ નામથી ઓળખાતી વનસ્પતીમાંથી આ દવા બનાવાય છે.

ઝેરોની અને હાથની આસપાસના ત્વચારોગ, રતવા, સંધિવાનો દુખાવો, સ્લેખ પડનાં ફરફો, અને એકવીરા દીવસના તાવ જેવો તાવ એ સર્વ ઉપર આ દવા વધારે ગુણકારી થાય છે. વળી થાક લાગવાથી કે પાણીમાં અગર ભેજમાં રહીને કામ કરવાથી થતાં દર્દો આ દવાથી મટે છે. આરામ લેતી વખતે દર્દીને જોર વધારે લાગે છે, એ તેનું મુખ્ય ચિન્હ છે.

સ્વભાવ એવો ખરાબ થઇ ગયો હોય, કે દર્દી આત્મઘાત કરવા તત્પર થતો હોય, બહુ એચેની રહેતી હોય, વારંવાર પોતાની સુવા બેસવાની રીતમાં ફેરફાર કર્યા કરતો હોય, રાત્રે બહુ ધાસ્તી લાગતી હોય, એ સર્વે ચિન્હો આ દવાને સૂચવે છે.

માથું ભારે રહ્યા કરતું હોય, એટલું બધું દુખતું હોય કે સ્પર્શ ખમાતો નહોય, ઉઠતી વખતે ફેર આવતા હોય, કે માથાની ત્વચા ઉપર ફેડાકા કે રતવા થયો હોય.

આંખો દુખવા આવી હોય, ખીલ થયા હોય, તેજ ખમી શકાતું નહોય, પીણું પડે બહુ નીકળતું હોય, આંખો ચોરી જતી હોય, આંખો ઉઘાડવા જતાં ગરમ આંસુ પુષ્કળ નીકળતાં હોય, સંધિવાથી આંધરીસતો વરસ થયો હોય, એવી હરકાઠ જાતનો આંખનો વ્યાધિ આ દવા લેવાથી નાશ પામે છે.

નાકમાં ભેજને લીધે શરદી લાગતી હોય, છીંકા ઉપરાં ઉપરી આવતી હોય, નાકનું ટેરવું લાલચોળ મુજેલું કે ક્ષતવાળું હોય, વાંકા વળવાથી લોહી પડતું હોય તો તે આ દવાથી મટે છે.

મોઢાનાં જડામાં આવતી વખતે કડાકા કરતાં હોય, ઝેરો સુજી ગયો હોય, કે રતવાની અસર થઇ હોય, તો આ દવાથી આરામ થાય છે.

દાંત પોચા અને લાંબા દેખાતા હોય, અવાળું આવી ગયાં હોય, જીભના ટેરવા આગળ લાલ રંગનો

ત્રિકાણુ ભાગ દેખાતો હોય, જીભની કોર મુઠી, અને લાલ (triangular red tip) રહેતી હોય, કે હોઠ ઉપર બેસા મુતરી ગયો હોય, તો તેવાં ચિન્હો આ દવાથી નાશ થાય છે.

ગળું આવી ગયું હોય, તે સાથે ગળાતી ગાંઠો સુજી આવી હોય, તો આ દવાથી દીક થાય છે.

પેટનો ભાગ જમ્યા પછી પુલી જતો હોય, ફેર આવતા હોય, મોઢામાં કડવો સ્વાદ રહેતો હોય, તરસ અતિશય લાગતી હોય, પાણી પીધાથી તરસ મટતી નહોય, દુધની રૂચિ બહુ થતી હોય એ સર્વે આ દવાનાં સૂચક ચિન્હો છે. પેટમાં ચૂંક બહુ આવતી હોય, તેને લીધે ઉધા મુવું પડતું હોય, અને ટટાર ઉભા થઇ શકાતું નહોય.

ઝાડો થઈ આવ્યો હોય, તેમાં લોહીને જળસ પડતું હોય, મરડો થઇ આવ્યો હોય, તેને લીધે સાથળ સુધી દુખાવો જતો હોય, ઝાડો માંસ જેવો ગંધાતો હોય, કે ઝાડો શીથળ વળતો ઉતરતો હોય, તો આ દવા આપવી.

જાતી બીંસાતી હોય, શળ આવતું હોય, ઇન્દ્રિયઅન્યતું એવી સળખમ થઇ આવ્યું હોય, શરીરનાં હાડકાં દુખતાં હોય, બહુ બેઠવાથી સાદ બેસી ગયો હોય, કે બહુ શ્રમ લેવાથી ફેફસામાંથી લોહી પડતું હોય, ખાલી ઉધરસ બહુ જોરથી આવતી હોય, તે અડધી રાત્રેથી સવાર સુધી વધારે આવતી હોય, કે શરદીના વખતમાં હાથ બદાર રહેવાથી વધારે ઉધરસ ચડતી હોય, ન્યુમોન્યાની અસર હોય અને તાવ ભરાયો હોય.

સાંધાઓમાં દુખાવા સાથે સોજો રહેતો હોય, ઉષ્ણતા લાગતી હોય, અસ્થિમંદન વગેરેમાં ચીરી નાખવા જેવું દરદ થતું હોય, ડોક, સાથળ હાથ-પગ વગેરે સંધિવાથી ઝલાઇ ગયાં હોય, અંગો બધાં અક્રુડ અને લકવાથી નિર્જળ થયાં હોય, રાત્રે ભેજવાળી હવા કે થંડી હવાથી સંધિવાનો દુખાવો વધારે થતો હોય, બહુ શ્રમ લીધા પછી કે શરદી લાગ્યા પછી ચામડી ઉપર કીડીઓ ચાલ્યા જેવું દરદ થતું હોય, આંગળામાં ને પોંચામાં શક્તિ કમ થઇ ગઇ હોય, આંગળાના ટેરવા ઉપર જીવડાં ચાલતાં હોય એમ લાગતું હોય, કમ્મર દુખતી હોય, આરામ લીધા પછી ઉઠવા જતાં હાથપગ કે કોઇ

અવયવ સંધિવાથી દુખવા લાગતું હોય, પણ થોડી-વાર હરવા ફરવા પછી દુખાવો કમી લાગતો હોય.

તાવ ટાઇફોઇડની જેવો આવતો હોય, જેએની બહુજ રહેતી હોય, દર્દી બરાબર જાગૃત રહેતો ન હોય, સંભિપાતમાં બડબડ કરતો હોય, થોડોક જવાબ દઇને પાછો ઘેનમાં પડી જતો હોય, તાવમાં ઝાડો થઈ આવતો હોય, જીભ કાઠી ને તપખસીઆ રંગની રહેતી હોય, ટાકું પાણી રેડ્યા જેવી સખત ટાક આવતી હોય, પછી શરીર ગરમ થતું હોય, ત્યારે શરીર મરડવાનું મન થતું હોય, ટાક દર્મ્યાન ઉધરસ આવતી હોય, ન્યુમોન્યા હોય, અગર બેનજો કે પેટનો કાંઈ વરમ સાથે હોય, દર્દી વખતો વખત પડખું ફેરવતો હોય.

ત્વચા લાલ અને સુજેલી હોય, ચળ અતિશય આવતી હોય, શીળસ રતવા કે એવો કાંઈ ત્વચા રોગ થયો હોય, તો આ દવાથી નાશુદ થાય છે.

ઉઘમાં બહુજ મહેનત કર્યાનાં સ્વપ્નાં આવતાં હોય, દરદી ઘેનમાં હોય એમ ઉઘતો હોય, પોતે કાંઈ કાંઈવાર જવાબ દેતો હોય, પણ પાછો જીલી જતો હોય.

વૃદ્ધિ:—દર્દી પાણીમાં રહેવાથી, અગર કારદી બેજ, વર્ષાઋતુ, બીનાં કપડાં, કે રાતના સમયને લીધે અથવા સુષ્ક જવાથી કે પરિશ્રમથી પરસેવો થતો હોય, ત્યારે પવન લાગવાથી વ્યાધિઓ વધારે જોર પકડે છે.

શાંતિ:—ગરમી, ઉન્હાળો, શેક, હરવું ફરવું, અંગ મદન, વગેરેથી મદ થાય છે.

આ દવા સાથે ઢાચોનીઆ ઘણીવાર ઉપયોગી થઇ પડે છે. આ દવાનો મૂળ અર્ક બહુ ઝેરી હોય છે.

સરખાવો:—આ દવા એપીસથી વિરૂદ્ધ ગુણવાળી છે. એકાનાઇટ, આર્સેનિકમ, બેલાડોના, ઢાચોનીઆ, જેલ્લીમીઅમ, એપીસ, આર્નિકા, લેલ્લિસિસ, ઍપીસીઆ.

૧૧૨. સેબીના. ૩૪, ૩૦.

(Sabina; Savino.)

આ દવા ગર્ભાશય, રસપડ અને રેસાવાળા પડ ઉપર અસર કરે છે. સ્ત્રીના સેક્રમ અસ્થિથી

પ્રયુખીસ અસ્થિ સુધી દુખાવો લાગતો હોય, તો તે મટાડવામાં આ દવા અકસીર છે. વારંવાર ગર્ભ-પાત થતો હોય, અને તે પણ ખાસ કરીને દર ત્રીજે મહિને થતો હોય, તો આ દવાના સેવનથી તે થતો નથી. સ્ત્રીને આર્તવ વખતે રક્તસ્રાવ બહુ થતો હોય અગર તે વિના, ગર્ભાશયમાંથી ત્યારે લોહીના ગાંઠ જતા હોય તો તે પણ આ દવાથી મટે છે. પ્રસવિ પછી બહુ સ્રાવ થતો હોય, તે માટે આ દવા ઉપયોગી છે.

માથાનો દુખાવો તે ફાટતું હોય એવો હોય, માથા ઉપર અને ઝેરા ઉપર લોહીનો જીરસો હોય, કે આવતી વખતે દાંત દુખતા હોય, તો તે આ દવાને સત્યે છે.

પેટમાં ભાર લાગતો હોય, દુખાવો રહેતો હોય, પેટ કુદયું હોય, દસ્તની કબજીબત હોય, વાંસામાંથી પેડુ તરફ દુખાવો નીકળતો હોય, અર્શ થયા હોય, લાલચોળ લોહી બહુ નીકળતું હોય, તો એવાં બધાં દર્દો આ દવાથી દૂર થાય છે.

સાથળની અંદર દુખાવો લાગતો હોય, પગની એડીમાં ને હાડકામાં પીડા થતી હોય, સાંધામાં વાને લીધે દર્દ થતું હોય, ગાઉટની અસર હોય, કાંઈ લાગ સુજીને લાલ ચળકતો થયો હોય એ સર્વે આ દવાથી નાશ પામે છે.

ત્વચા ઉપર મસા થયા હોય, ચળ ને દાહ બહુ હોય, કાળા રંગનાં છીદ્રો પડ્યાં હોય, વગેરે માટે આ દવા સારી છે.

પેશાબમાં લોહી જતું હોય, હાજત બહુ થતી હોય, મૂત્રાશયનો વરમ થયો હોય, અને મૂત્રમાર્ગનો વરમ થયો હોય, તો આ દવાથી શાંત થાય છે.

પુરૂષને પરમીઓ થયો હોય, પર જેવી રસી નીકળતી હોય, શિશ્નમાં દાહ ને દુખાવો હોય, ને વરમનું જોર હોય, ત્યારે આ દવાથી વરમાદિ મદ પડે છે.

સ્ત્રીને આર્તવ બહુ આવતો હોય, લાલ ચોળ લોહી જતું હોય, ગર્ભાશયનો દુખાવો સાથળમાં જતો હોય એમ લાગતું હોય, ગર્ભપાત થઇ જશે એમ ધારતી લાગતી હોય, કામાતુરતા વધતી હોય આર્તવ પછી પ્રદર થયું હોય, તેમાં દાહક ગંધાતી ધાત ઘણી જતી હોય, રન્જેદશનનો સમય થયો નહોતો, છતાં વખતો વખત લોહી નીકળતું હોય,

ગર્ભપાત પછી અંડાશય અને ગર્ભાશયમાં વરમ થયો હોય, ઓર અંદર રહી ગઇ હોય, ગર્ભાશયમાં છોડ રહ્યું હોય, લોહી નીકળતું હોય, તેમાં ગાંઠ નીકળતા હોય, હાલવાચાલવાથી લોહી વધારે જતું હોય, ગર્ભાશયની સંકોચાવાની શક્તિ કમ થઈ ગઈ હોય, વગેરે મટાડવા માટે આ દવા ખરેખર ઉપયોગી થઈ પડે છે.

વૃદ્ધિ અને શાંતિ:—લક્ષણો હાલવા ચાલવાથી ગરમીથી કે ગરમ હવાથી વધારે સખ્ત રૂપ ધારણ કરે છે, પણ થંડી તાજી હવાથી મંદ પડે છે.

મસા ઉપર તેનો મૂળ અર્ક લગાડાય છે. થ્યુબ નામની દવા આને જરા મળતી આવે છે.

સરખાવો:—ફેમ કેસ, ક્રોલોફાઇલમ, પલ્સેટીલા.

૧૧૩. સૌ પાલમ્બેટો

(Saw Palmetto)

આ દવા સ્ત્રીઓના અંડાશયના વ્યાધિ, સ્તનના વ્યાધિ, અને પુરૂષના પ્રોસ્ટેટ પિંડના વ્યાધિ તથા નપુંસકત્વમાં ખરેખર ગુણકારી નીવડી છે.

પેશાબની હાજત રાતમાં કાયમ થયા કરતી હોય, પેશાબ પોતાની મેળે થઇ જતો હોય, મૂત્ર-માર્ગના દારને લકવાની અસર થઇ હોય, પરમીઆની અસર લાંબા વખત સુધી કાંઈકે રહી હોય, પેશાબ કરતી વખતે પીડા થતી હોય વગેરે આ દવાથી મટે છે.

ઉધરસ લાંબા વખતથી આવ્યા કરતી હોય, પુષ્કળ બડખા નીકળતા હોય, નાકમાંથી પણ બહુ શ્લેષ્મ જતો હોય એ સમગ્ર આ દવાથી દૂર થાય છે.

પુરૂષને વીર્યનો કેટલોક ભાગ ઉત્પન્ન કરનાર પ્રોસ્ટેટ નામનાં પીંડનો કાંઈ રોગ થયો હોય, તેની વૃદ્ધિ થઇ હોય, અગર તેનો રસ અયોગ્ય વખતે વહી જતો હોય, વૃષણ સુકાઇ ગયા હોય, પુરૂષત્વનો નાશ થયો હોય, વીર્યપાત થતી વખતે મૂળ આગળ દુખાવો લગતો હોય એવાં લક્ષણોમાં આ દવા કિંમતી થઈ પડે છે.

સ્ત્રીને અંડાશયોની વૃદ્ધિ થઇ હોય, અડવાથી દુખતા હોય, સ્તન સુકાઇ ગયા હોય, અને કરચલી પડી હોય એ બંને હરકતો આ દવાની દૂર થાય છે.

માત્રા:—મૂળઅર્કનાં ૧૦ થી ૩૦ ડીપાં અપાય છે.

૧૧૪. સીકેલી ૪, ૩૦, ૨૦૦.

(Secale.)

આ દવા અર્જટ નામની જે દવા એલોપેથીમાં ગર્ભાશયના વ્યાધિઓ માટે વપરાય છે, તેમાંથી બનાવાય છે.

પટાપટા બનાના રનાયુઓમાં આ દવા સંકોચ ઉત્પન્ન કરે છે, અને તેથી આખા શરીરમાં સંકોચની લાગણી જણાય છે, તેના પરિણામે નબળાઇ, શરીરની ત્વચાની થંડી, બહેર મારી જવાપણું, ત્વચાના ચાંદામાં સડો વગેરે થઇ આવે છે. તેથી કરીને વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ જેનાં હાડકાં દેખાતાં હોય, શરીર ઉપર માંસ થોડું હોય, દુખળી થઈ ગઇ હોય, રક્તસ્રાવ થતો હોય, ખાત જતી હોય, ત્વચા ચીમળાઇ ગઈ હોય, તેમને આ દવા ગુણકારી થઇ પડે છે.

માથા તરફ લોહીનો જુસ્સો રહેતો હોય, તેને લીધે માથું દુઃખતું હોય, વાળ ખરી પડતા હોય, નાકમાંથી લોહી પડતું હોય તે કાળું હોય, લોહી નાં ટીપાં ઝીંબીને પડતાં હોય.

આંખો ઉંડી હોય, આંખની ફરતી વ્હાળી રંગની કુંડળી રહેતી હોય, સ્ત્રીને વૃદ્ધાવસ્થાને ક્ષીધે મોતી-ઓ થતો હોય, કીકી વિસ્તૃત રહેતી હોય, આંખમાં દાદ લાગતો હોય.

મ્હોરો ફિક્કો અને ખેસી ગયેલો હોય, કે મ્હોરા ઉપર કાળાં ચાકાં પડ્યાં હોય.

હોજરીમાં ને પેટમાં દાદ લાગતો હોય, ઉલટી થતી હોય તેમાં લોહી અને કાશીના કુચા જેવા પદાર્થ-થી મિશ્રિત રસો મહાર પડતા હોય, તરસ પાણી પીવા-થી છીપતી ન હોય, બુખ અતિશય લાગતી હોય, ખાટા પદાર્થો ખાવાની રૂચિ થતી હોય, પણ ઓઢવાનું લુગડું ખમી શકતું ન હોય, ઝાડો કોલેરાની જેવો થઇ આવ્યો હોય, શરીર થંડું પડી ગયું હોય, અશક્ત બહુ વધી ગઇ હોય, આપોઆપ ઝાડો છૂટી જતો હોય, લીલો પાતળો ગંધાતો રક્ત મિશ્રિત ઝાડો ઉતરી જતો હોય, પગમાં દાદ થતો હોય, અગર, ગોટલા ચડતા હોય.

છાતીની બીસ રહેતી હોય, છાતીનો ધમકારો થઇ આવ્યો હોય ને નાડી ઝીણી અને અનિયમિત ચાલતી હોય,

હાથપગ કુજતા હોય, શરીર ઉપર ડાડીઓ અગર ઉદર ચાલતા હોય એમ લાગતું હોય, ત્વચા ખેંચે મારી જતી હોય, હાથ બરફ જેવા થઈ રહેતા હોય, કે લકવાની અસરને લીધે હાલવા ચાલવાની હાથપગની અરસપરસ ગતિમાં અનિયમિતતા થઈ હોય; કરોડ રજળા ઉપર અસર થવાથી ઉપર લખ્યું તેવું પરિણામ આવ્યું હોય, અગર પગે ગ્રેન્ડીન થયું હોય.

ત્વચા ગ્રીમળાઈ ગયેલી અને ફારી હોય, દાહ થતો હોય, સારે જાણે અંગારા મુક્યા હોય એવું લાગતું હોય, લુગડાં ખમી શકાતાં ન હોય, ટાઢ ઠીક લાગતી હોય, તોપણ ત્વચા પોતે થંડી રહેતી હોય, ઉષ્ણતા પ્રત્યે અભાવ રહેતો હોય, તેવું સ્પર્શજ્ઞાન ઓછું થયું હોય, ત્વચા ખેંચે લાગતી હોય, અગર ત્વચા ઉપર ઉદર ચાલતા હોય એવી ખોટી લાગણી થતી હોય.

તાવ વખતે ત્વચા થંડી રહેતી હોય, પરંતુ તૃષા અતિશય લાગતી હોય, ને આળસ આવતું હોય તો આ દવાથી ઠીક થાય છે.

શ્મીને આર્તવ દર્માન ચૂંક આવતી હોય, ગરમી ખમી શકાતી ન હોય, નખળી દુખળી સ્ત્રીઓને આર્તવ દર્માન બહુ લોહી જતું હોય, ગર્ભાશયમાં દાહ લાગતો હોય, પ્રદરને લીધે ગંધાતી ધાત નીકળતી હોય, આર્તવ અનિયમિત રીતે આવતો હોય, અતિશય કાળું લોહી જતું હોય, આર્તવ સમય ગયા પછી પણ આખો મહિનો થોડું થોડું લોહી નીકળ્યા કરતું હોય, ત્રીજે મહિને ગર્ભસ્ત્રાવ થવાની ધારતી હોય, પ્રસવ વખતે ગર્ભાશય સંકુચિત થઈને બચ્ચાને આગળ લાવતું ન હોય, પ્રસવ પછી દુધાવો રહ્યા કરતો હોય, ધાવણ બરાબર આવતું ન હોય, પ્રસવ પછી દુધાવો રહ્યા કરતો હોય, પ્રસવ પછી કાગો ગંધાતો પ્રવાહિ (lochia) નીકળતો હોય.

વૃદ્ધિ:—ગરમી લાગવાથી વ્યાધિ વધે છે.

શાંતિ:—થંડીથી, અંગને ચોળવાથી, શરીર મરડવાથી અને કપડાં ઓઢવા વિના પડી રહેવાથી ઠીક લાગે છે.

સરખાવો:—કેમ્ફોરા, સલ્ફર.

૧૧૫. સેલીનીઅમ K_2SeO_4 , ૬, ૨૦૦.

(Selenium).

પુખ્ત ઉમ્મર થઈ ગયા પછી માણસોને જે નખળાઈ, નપુંસકત્વ, પ્રોસ્ટેટ ગ્લાંડનો વરમ અને કેટલાક મૂત્રમાર્ગના વ્યાધિઓ થઈ આવે છે તેને માટે આ દવા ઘણી સારી છે.

સેલીનીઅમ તત્વ ગંધક સાથે ખાણોમાંથી નીકળે છે.

મનમાં વિષયવાસના રહ્યા કરતી હોય, પરંતુ અવયવમાં શક્તિ ન હોય, અને મગજનું કામ કરવાથી થાક લાગતો હોય.

માથામાં ડાખી બાજુ ઉપર દુખાવો રહેતો હોય, વાળ ખરી પડતા હોય, સૂર્યના તાપમાં ફરવાથી, કે ચાહ પીવાથી દુખાવો વધતો હોય, તાળવું અફડ લાગતું હોય, એ સર્વે આ દવાથી મટે છે.

ગળું જરા આવી ગયું હોય એમ લાગતું હોય, દરરોજ સવારમાં પારદર્શક કફ પડતો હોય, સાદા બેસી ગયેલો રહેતો હોય, સવારમાં ઉઘરસ આવતી હોય, તે સાથે લોહી મિશ્રિત કફ પડતો હોય, તેવાં લક્ષણોમાં આ દવા ઉપયોગી છે.

યકૃતમાં દુખાવો હોય, તેની શક્તિ થઈ હોય, યકૃત પ્રદેશ ઉપર ઝીણી ઝીણી ફેડકી થઈ હોય, કે યકૃતનો કાંઈ જીર્ણ રોગ હોય, દારૂની ઇચ્છા બહુ થતી હોય, એ બધાંને માટે આ દવા આપવા જેવી છે.

ત્વચા તેડથી ચળકતી હોય એવી લાગતી હોય, ખીલ નીકળતા હોય, વાળ ખરી જતા હોય, હથેળીમાં કે આંગળાં વચ્ચે ખસ જેવા ફેડકા હોય, ને ચળ આવતી હોય, તો તે માટે આ દવા ઠીક છે.

પેશાબ પોતાની મેળે ટપકી જતો હોય, મૂત્ર-માર્ગમાંથી જાણે પેશાબનું ટીપું પડાણે જોર કરીને નીકળતું હોય એમ લાગે તે સાથે અંદર દાહ કે દુખાવો થાય.

પુરૂષને ઉંઘમાં વીર્યનો સ્ત્રાવ થોડો થોડો થયા કરતો હોય, પ્રોસ્ટેટના પીંડમાંથી ધાત વહી જતી હોય, સ્ત્રી સાથે વ્યવહાર થયા પછી દુખાવો લાગતો હોય, નપુંસકત્વ પ્રાપ્ત થયું હોય, વીર્ય બહુ પાતળું પડી ગયું હોય.

વૃદ્ધિ:—વ્યાધિઓ ઉંઘ લીધા પછી, ગરમ ઋતુમાં, સિકેના કે કવીનાઈન લેવાથી, હવાનો

સપાટો લાગવાથી કે ચાહ પીવાથી વધારે ભેર પકડે છે.

પ્રધાનલક્ષણુ:—આખા શરીરમાં એકસરખી નખળાઇ જે ટાઇફીઇડની જેવા તાવથી અમર વીર્ય-આવથી થઇ આવી હોય, અને તે સાથે ઝાઝની કમળઅત હોય, તે એવી સખત કે પિચકારી કે દુશની મદદ વિના ઝાડો ઉતરી થકે નહિ; વળી દારૂ પીવાની વૃત્તિ એવી સખત હોય કે તે વિના ચાલે નહિ, પણ પીધા પછી તબીબત બગડે. પોતાના કામ ધંધામાં કશું યાદ રહે નહિ, ઉઘમાં પોતાના ધંધા સંબંધી ભુલી ગયેલી વાતોનાં સ્વપ્નાં આવે.

સરખાવો:—રટેનમ, ફોસ્ફરસ. .

૧૧૬. સેપીઆ, ૧૨, ૩૦, ૨૦૦.

(Sepia).

આ દવા સ્ત્રીઓની નખળાઇ, રહેરાની પીળાસ, શરદી જલદી લાગી જાય તેવી નાળુકતા, ગર્ભસ્ત્રાવ થવાની આદત, સહજ વાતમાં બેશુદ્ધ થઇ જવાય એવી પ્રતિ, લક્ષણો બધાં શરીરની ઉપરની બાજુ તરફ જતાં લાગતાં હોય, અંદરની બાજુએ કાંઇ દાઝ જેવી વસ્તુ હોય એમ લાગતું હોય, ગુલ્લાવયવ-માંથી કાંઇક નીકળી પડશે એવી લાગણી થતી હોય, એ સર્વે લક્ષણો આ દવાને સૂચવે છે. આ દવાનો હંમેશાં માત્ર એકજ ડોઝ અપાય છે.

સ્વભાવ બહુ ઉઠાસીન રહેતો હોય, પોતાના સગાવહાલા પ્રત્યે અભાવ રહેતો હોય, કામકાજ કરવાનું મન થતું ન હોય, સાંજ વખતે બેચેની વધારે લાગતી હોય.

માથામાં કાંઇક ગોળ ગોળ ફરતું હોય એમ લાગતું હોય, ફેર આવતા હોય, માથે લોહી ચડી જવાની શરૂઆતમાં જેવાં લક્ષણો થાય છે, તેવાં લક્ષણો થયાં હોય, માથું આગળથી પાછળ દબા કરતું હોય, રોનેદર્શન વખતે રક્તસ્ત્રાવ ઓછો હોય, અને માથામાં ચસકા આવતા હોય.

નાકમાંથી ગાંડો લીલાશ પડતા રંગનો બલગમ નીકળતો હોય, તો તે સૂચકચિન્હોમાં ગણાય છે.

આંખે કાળા ડાઘ દેખાતા હોય, ગર્ભાશયના બાધિની સાથે કાંઇ આંખનો બાધિ થયો હોય,

દષ્ટિમંદ હોય એવાં લક્ષણો મારે આ દવા ઉપયોગી છે.

અહેરા ઉપર પીળા ડાઘ હોય, કે તે શીઝે લાગતો હોય, તો આ દવાથી સુધરે છે.

પેડમાં ખાડો લાગતો હોય, જમ્માથી કાંઇ ચકિત આવી એમ ન લાગતું હોય, તંબાકુના બ્લસ્ટ્રીને અજીર્ણ થયું હોય, અનાજની મંધથી ઉલટી થતી હોય, જમ્મા પહેલાં સવારમાં ઉલટી થતી હોય, ને જમ્મા પછી મોળ આવ્યા કરતી હોય, દુધ ખાવાથી વધારે હેરાન ગતિ થતી હોય, ખાડું ખાડું ખાવાનું મન થતું હોય.

ચક્રતનો ભાગ દુખતો હોય, જમણે પડખે સુવાથી ઠીક લાગતું હોય, પેટ ઉપર કળાશ પડતાં ચાડાં થયાં હોય, વાયુ જણાતો હોય.

દસ્ત કમળ રહેતો હોય, મોટા કડણુ ગાંઠા નીકળતા હોય, મળાશયમાં ગોળ દડો બરાબો હોય એમ લાગ્યા કરતું હોય, આમળ નીકળતી હોય, મળાશયમાંથી કાયમ કાંઇક પ્રવાહી ટપક્યા કરતો હોય, બચ્ચાને ઉઠાળેલું દુધ આપવાથી ઝાડો થઇ આવતો હોય, મળાશયમાં અને યોનિમાર્ગમાં સણુકા આવતા હોય.

ઉધરસ ખાલી આવતી હોય, સવારમાં આવતી હોય, તો બહુ કષ્ટ નીકળતો હોય, કફ ખૂરો લાગતો હોય, કે મોટી ઉધરસ થઇ હોય, અને બીજાં લક્ષણો મળતાં આવતાં હોય.

ત્વચા ઉપર છટા છટા ફોડલા થયા હોય, ચળ આવતી હોય, કાણી અને ઢીચણના સાંધા ઉપર ચળ બહુ આવતી હોય, દરેક વસંતઋતુમાં ખરજવા જેવું થઇ આવતું હોય, બહાર થંડી જગ્યામાં જવાથી શિળસ થઇ આવતું હોય, ગરમ ઝોરડામાં રહેવાથી ઠીક થતું હોય, મંધાતો પરસેવો આવતો હોય.

પેશાબ રાતો આવતો હોય, તેમાં ચીકણી રેત જતી હોય, કે પહેલી ઉઘમાં પેશાબ આપોઆપ ઉતરી જતો હોય.

પુરૂષને રાતમાં ધાત જતી હોય, પરમીઆની અસર રહી હોય, પણ દુખાવો હોય નહિ, અગર ઇદ્રિ ઉપર મસા થયા હોય.

સ્ત્રીને પેડમાં બહુ વાર લાગતો હોય, જાણે પેડમાંથી કાંઇક નીકળી પડશે એમ લાગતું હોય, સ્ત્રી પગ ઉપર પગ દબાવી રાખતી હોય, પ્રદર થયું હોય તેમાં પીળાસ પડતી લીલી ધાત જતી હોય

અને ચળ બહુ આવતી હોય, આર્તવ બહુ મોડા અને થોડા આવતો હોય, અથવા અનિયમિત વહેલો અને પૂંકળ આવતો હોય, ગર્ભાશયમાંથી નાલિ સુધી સખત ચટકા ભર્યા જેવું દરદ થતું હોય, ગર્ભાશયનું અધઃપતન થયું હોય.

વૃદ્ધિ:—વ્યાધિઓ બપોરે અને સાંજે, નહાવા ધોવાથી, થંડી હવાથી, અને વીજળીના તોફાનની સરખાતમાં વધારે જોર પકડે છે.

શાંતિ:—કસરત, દબાણ, બીજાનાની ગરમી, શેક વગેરેથી મંદ પડે છે.

સરખાવો:—લિલિઅમ, સીલીસ્યા, સદ્કર.

૧૨૭. સ્પાઇડીઆ, ૩૦.

(Spigelia).

આ દવા આંખ, રક્તાશય અને મનજાતનું ઉપર અસર કરે છે. પાંચમી તંતુના રાપ હોવાથી જે દુખાવો આંખ દાંત વગેરે સ્થળે થાય છે, તે મટાડવામાં આ દવા ઘણી ફેલેહમંદ નીવડે છે. જેઓ નખળા બાંધાનાં હોય, જેનું લોહી આંખ થઈ ગયું હોય, સંધિવાની જેને અસર હોય કે સ્કેફ્યુલાનું વિષ જેને હેરાન કરતું હોય તેમને આ દવા કામની છે. જ્યારે સ્પર્શ ખમી શકાતો ન હોય, ટાઢ વાયા કરતી હોય, આંખ શરીર ટાઢથી ધૂનતું હોય, પેટમાં કૃમિ થયાં હોય કે અચ્ચાને નાલિ આગળ બહુ દુખાવો રહેતો હોય, અથવા મોટા માણસને છાતીમાં રક્તાશય જોરથી ધબકતું હોય, ત્યારે આ દવા ઉપયોગી થઈ પડે છે.

આંખમાં ડાખી આંખની ઉપર દુખતું હોય, આંધાસીસી રહેતી હોય, દુખાવો સખત રહેતો હોય, અને તે આંખમાં જતો હોય એમ લાગતું હોય, કે માથાની દરતો પટ્ટો બાંધ્યો હોય, એવું દર્દ થતું હોય, અને તેજ બાજુની આંખમાંથી પાણી નીકળતું હોય.

આંખો ફેરવતી વખતે બીસાતી હોય એમ લાગતું હોય, કીડી વિસ્તૃત રહેતી હોય, તેજ ખમી શકતું ન હોય, સંધિવાને લીધે આંખ દુખવા આવી હોય, કે આંખમાં ને તેની આસપાસ ઉંડું દરદ લાગતું હોય.

નાકનો આગળનો ભાગ હમેશાં ડારો રહેતો હોય, કે નાક પછવાડેના ભાગમાંથી કદ ગળામાં ઉતરતો હોય.

મોઢું ગંધાતું હોય, જીભમાં ચીરા પડ્યા હોય, અથવા ખાધા પછી કે ટાડું પાણી પીધા પછી દાંતનો દુખાવો બહુ ઉપડતો હોય.

ચહેરાની એકબાજુએ દુખાવો લાગુ પડ્યો હોય, આંખ, દાંત, ગાલ, લમણો વગેરેને તેની અસર જણાતી હોય, વાંકા વળવાથી, સ્પર્શ કરવાથી અથવા સવારથી સાંજ સુધી દુખાવો વધારે રહેતો હોય તો આ દવાથી દુખાવો શાંત થાય છે.

રક્તાશયનો એવા જોરથી ધબકારો થતો હોય કે લુગડા પહેર્યા છતાં છાતી ઉછળતી દેખાતી હોય, અને તેના અવાજને રક્તાશયના પ્રદેશથી કેટલાક ઈંચ દૂર આવેલા પ્રદેશમાં પણ સંભળાતા હોય, નાડી નખળી અને અનિયમિત ચાલતી હોય, રક્તાશયના બાહ્યપડનો વરમ થયો હોય, તેથી દુખાવો, ધબકારો ને શ્વાસની મુંઝવણ રહ્યા કરતી હોય, રક્તાશયની ગાનતંતુમાં બગાડ થયો હોય તેથી તેમાં દુખાવો (neuralgia or angina pectoris) ઉત્પન્ન થયો હોય, તે વારંવાર થઈ આવતો હોય, સંધિવાને લીધે રક્તાશયના બાહ્ય પડમાં વરમ થયો હોય, નાડી ધૂનતી ચાલતી હોય, છાતીની ડાખી બાજુ દુખતી હોય, શ્વાસમાં મુંઝવણ થતી હોય, અને તેથી જમણી બાજુએ ઉંચું એસીકું રાખીને સુતું પડતું હોય, એવાં દરદમાં આ દવા કંકડસ અને ડીજીટલીસ સાથે સરખાવવા જેવી છે. તે જન્નેના કરતાં આ દવા માટે છાતીનો ધબકારો વધારે જોસવાળો હોવો જોઈએ.

મળદ્વાર ઉપર ચળ આવતી હોય, વારંવાર દરતની ખેટી હાજત થયા કરતી હોય, કે તે સ્ખલ જીવડા કરડ્યા જેવું લાગ્યા કરતું હોય, તો તે તમામ મટાડવા માટે આ દવા અપાય છે.

તાવ આવતો હોય, ત્યારે જરાપણ હાલવા ચાલવાથી ટાઢ વાતી હોય, તો તે પણ આ દવાને સૂચવે છે.

વૃદ્ધિ:—સ્પર્શ કરવાથી, હરવા ફરવાથી, આંખો ફેરવવાથી, વર્ષાઋતુથી, બેજથી, અવાજ થવાથી કે નહાવા ધોવાથી વ્યાધિઓ વધારે થાય છે.

શાંતિ:—જમણી બાણુએ, ઉંચુ ઓસીકું રાખીને સુવાથી, વ્યાધિ જરા મંદ પડે છે.

ઉપયોગ:—વરમને માટે ૨ x થી ૩x વાળી ખનાવટ અને દુખાવાને માટે ૬ x થી ૩૦ સુધીની ખનાવટ અપાય છે.

સરખાવો:—એકાનાઇટ, કંકટસ, ડીઝટેલીસ, કાલી કામૌનિકા, નાળ.

૧૧૮ સ્પન્જીઆ ટોસ્ટા ૩ થી ૩૦, ૨૦૦.

(Spongia Tosta)

આ દવા વાદળી કે જે નહાવામાં તથા ગડગુમડ વગેરે ધોવામાં વપરાય છે તેમાંથી બને છે.

ઉધરસ, મોટી ઉધરસ, રક્તાશયના અથવા તેના પડદાના વ્યાધિ, અને શ્વાસની મુંઝવણ ઉપર આ દવા મુખ્યત્વે કરીને અપાય છે.

સફેદ ચામડીનાં જે બચ્ચાઓને ટયુબર્કલની કાંઇકે અસર હોય, શરીરની તંતુઓ ઢીલી હોય, પિંડો સુજ ગયેલા હોય, તેમને આ દવા વધારે લાગુ પડી શકે છે. જરા પણ શ્રમ લેવાથી નબળાઇ આવી જતી હોય, અને ચ્હેરા ઉપર તથા છાતી ઉપર લોહીનો બુસ્સો થઇ આવ્યો હોય, શ્વાસ લેતાં મુઝવણ થતી હોય, એવાં દર્દી માટે આ દવા કિંમતી થઇ પડે છે.

માથા તરફ લોહીનું જોર હોય, માથું ફાટી જતું હોય એમ લાગતું હોય અને કપાળનો ભાગ ત્રાસે દુખતો હોય.

નાકમાંથી શ્લેષ્મ વધ્યા કરતો હોય, વળી શોડી તર પછી નાક બંધ થઇ જતું હોય, કે લાંબા સમયથી નાક કાંઈ રહ્યા કરતું હોય.

ગળા આગળ ચાઈરીઇડ નામનો પિંડ સુજ આવ્યો હોય, ગળું આવી ગયું હોય, ગળામાં દાઢ થતો હોય, કે તેમાં કાંઇકે ભરાયું હોય એમ લાગતું હોય, અને તેથી ઉધરસ આવતી હોય.

તરસ અતિશય લાગતી હોય, અને ભૂખ પણ બહુ લાગતી હોય.

શ્વાસનળીઆ બહુ કોરી હોય, સાદ ખોખરો ખાલતો હોય, કંઠ નળી પણ કોરી હોય, અંદર દાઢ લાગતો હોય, ખાલી ઉધરસ બહુ જોરથી આવતી હોય, ઉધરસ આવે ત્યારે કાંઇકે લાકડું વહેંચવા

માંડ્યું હોય, એવો અવાજ થતો હોય, શ્વણ નળી વડે સાંભળવાથી પણ લાકડું વહેંચવાના જેવો અવાજ સંભળાતો હોય, કુકડીઆ ખાસીના જેવી મોટી ઉધરસ આવતી હોય, ગળામાં કશી ચીજનો સ્પર્શ ખમી શકતો નહોય, અંતર્શ્વાસ લેતી વખતે અને મધ્ય રાત્રી પહેલાં કુકડીઆ ઉધરસ બહુ જોરથી આવતી હોય, છાતી નબળી હોય, બરાબર જોરથી વાતચીત પણ થઈ શકતી નહોય, કંઠનળીને ક્ષય લાગુ પડ્યો હોય, ગોઇટર થયો હોય, શ્વાસનળીના વરમને લીધે દમ ચડી આવ્યો હોય, મુંઝવણ લાગતી હોય, શરદીથી વધારે થતો હોય, સુષ્ક શકાતું નહોય, અને ગરમ ઓરડામાં રહેવાથી વધારે શ્વાસ ચઢતો હોય.

રક્તાશયનો ધબકારો થયો હોય, તે સાથે શ્વાસની મુંઝવણ હોય, સુષ્ક શકાતું નહોય, અડધી રાત પછી દુખાવો ને મુંઝવણ થવાથી દર્દી એકદમ જાગી ઉઠેલો હોય, પડદાથી લોહી બરાબર અટકાવી શકાતું નહોય, રક્તાશયના ખાસ દુખાવાનું દર્દ (haemina pectoris) થયું હોય, મૂર્છા જેવી સ્થિતિ થઇ આવતી હોય, પરસેવો આવી જતો હોય, કે રક્તાશયનું જનસ એટલું બધું હોય કે તે બહાર નીકળી આવશે એમ લાગતું હોય.

ત્વચા નીચે રહેલ પિંડોનો સોજા અને કઠિનતા, તથા ચગ અને ઓરી માટે પણ આ દવા અપાય છે.

તાવ આવતો હોય, ત્યારે ચ્હેરા બહુ લાલ થઇ આવ્યો હોય, ગરમી બહુ લાગતી હોય, અને બીજાં ચિન્હો મળતાં આવતાં હોય, તો આ દવાથી ઠીક થાય છે.

પુરૂષને વીર્યવાહકનળીકામાં તથા વીર્યોત્પાદક તંતુઓમાં વરમ થયો હોય, તે ઉપર સ્પર્શ ખમી શકતો નહોય, કે વૃષણનો વરમ થયો હોય, તો આ દવાથી મટે છે.

સ્ત્રીઓને આર્તવ પહેલાં કમ્બરમાં દુખાવો થતો હોય, ભુખ લાગતી હોય, છાતીના ધબકારો થઇ આવતો હોય, આર્તવ દર્મ્યાન છાતીની મુંઝવણ થઇ આવતી હોય, તેથી જાગી જવાતું હોય, આર્તવ ન આવતો હોય, અગર એછો આવતો હોય, અને તે સાથે દમ ચડતો હોય, તો આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

કૃત્તિ:—ઉંઘમાં જામતી વખતે (ઉધરસ ઉમરાઉ-પરી આવવા લાગે છે) વાત ચિત કરવાથી, વાંચવાથી ગાવાથી, કાંઈ યીજ ગળે ઉતારવાથી અને માથું નીચું રાખીને સુવાથી ઉધરસ વધારે આવે છે. વળી રક્તાશયના પડદાના દર્દ વાળે આસામી ઉંઘમાંથી જાગે છે, ત્યારે શ્વાસ વિના મુંઝતો હોય એમ લાગે છે. તેના ચ્હેરા બિહામણા અને ચિંતાગ્રસ્ત થઈ જાય છે, મોઝા અવાજ સાથે જોરથી ખાલી ઉધરસ આવે છે, પોતે મોઝા લયમાં હોય એમ તે ગભરાય છે, અને ગભરાટના વેગને દબાવી શકતો નથી. આ બાબતમાં આ દવા લેચીસીસના કરતાં પણ વધારે સારી છે. તેથી માત્ર ઉધરસ ને ગભરામણ મટે છે એટલું જ નહિ, પણ રક્તાશયના પડદાની હાલત પણ સુધરે છે. સાંજના વખતે, થંડી હવા લાગવાથી, ગાવાથી, બોલવાથી, અને ચાલવાથી સ્વળા દર્દના લક્ષણોમાં વધારો લાગે છે.

શાંતિ:—ગરમ હવાથી, અને તાજી ગરમ રસોઇ ખાવાથી કે ઉષ્ણ પદાર્થ પીવાથી આરામ લાગે છે.

સરખાવો:—એકોનાઇટ, હેપાર સલ્ફ, બેલા-ડોના, (આ દવા પછી સ્પન્જઆની ફેટલીકવાર જરૂર પડે છે), ફેસ્ટરસ, લેચિસીસ, આયોડીનમ.

૧૧૯. સ્કવીલા મેરીટીમા^૧થી^૩અને^૩.

(Squilla Maritima).

ઉધરસ વગેરે શ્વાસમાર્ગના બાધિ માટે ઉપયોગી છે.

શ્વાસમાર્ગમાં જરા વરમ હોવાથી છાતીમાં ચરકા ભર્યા જેવું લાગતું હોય, ઉધરસ બહુ આવતી હોય, નાકમાંથી સ્ત્રોત નીકળ્યા કરતો હોય, નાકનાં નસકોરાંએ દુખતાં હોય, શ્વાસની મુંઝવણ રહેતી હોય, ઉધરસ સાથે છાતીમાં ખડખડ બોલતું હોય, છોકા બહુજ આવતી હોય, ઉધરસને લીધે બહુજ કંઈ નીકળતો હોય, તે સ્વાદે ખારો હોય, ઉધરસના જોરથી પેશાબ ટૂટી જતો હોય, અચ્ચાને ઉધરસ આવતી હોય, ત્યારે તે ચ્હેરાની સાથે પોતાની મુઠી ધસતું હોય, સવારમાં કંઈ નીકળતા હોય પણ સાંજના ખાલી ઉધરસ આવતી હોય, આંખમાં પાણી આવી જતું હોય, એવાં લક્ષણો આ દવાને સૂચવે છે.

પેશાબ બહુ પાણી જેવે ઉતરતો હોય, કાજત બહુ થતી હોય, કે ઉધરસની સાથે પેશાબ આપો-

આપ ઉતરી જતો હોય, તો આ દવાથી ઠીક થાય છે.

સરખાવો:—આયોનિઆ આલ્બા, કાલી કાર્બોનિક્સ.

૧૨૦. સ્ટેનમ મેટાલીકમ^૬X, ૧૫X, ૧૨, ૩૦, ૨૦૦, ૫૦૦

(Stannum Metallicum.)

આ દવા કલ્પમાંથી બનાવાય છે. દેશી દવામાં કલ્પની બનાવટ બહુ વખણાય છે, કલ્પની કસ્મને દેશી વૈદ્યમાં ખગલસ્મ કહે છે; તે શોષક, મૂતલ તથા પૌષ્ટિક ગણાય છે.

લાંબા વખતથી ખાંસીતું દર્દ હોય; કંઈ ને ૫૩ નીકળ્યા કરતાં હોય, છાતી બહુ નખળી પડી ગઈ હોય, વાતો કરવાથી કે બોલવાથી ગળામાં ને છાતીમાં બહુ આઘાત લાગી જતો હોય, કાંઈ જગ્યાએ દુખાવો લાગતો હોય, તે ધીમે ધીમે વધતો હોય તેમજ ધીમે ધીમે મંદ પડતો હોય કે લકવાની કાંઈ અસર વર્તતી હોય, તો આ દવાથી ઠીક થાય છે.

મન નાસીપાસ થઈ ગયું હોય, ચિંતાતુર રહેતું હોય, માણસોને જોવાથી લય ઉત્પન્ન થતો હોય, બધો વખત દર્દી જાણે રડતો હોય એમ તેને લાગતું હોય, પણ રોવાથી દર્દ વધતું હોય.

માથાના લમણાને કપાળ દુખતા હોય, માથા ૧૨તો જાણે પટ્ટો બાંધ્યો હોય એમ લાગતું હોય દુખાવો ધીમે ધીમે વધતો હોય, અને ધીમે ધીમે ઓછો થતો હોય, ચાલવાથી દુખાવો વધારે લાગતો હોય, કે કાનમાં ચાંદાં પડ્યાં હોય, તો દવાથી ઠીક થાય છે.

ગળામાં ચીકણો કંઈ જામતો હોય, તે છૂટતો ન હોય, કંઈ કાઢવાનો પ્રયત્ન કરવાથી ઉલટી થતી હોય, કે ગળું કોઈ રહેતું હોય અને અંદર ચટકા ભર્યા જેવું દરદ થતું હોય તો આ દવા આપવી.

ઉધરસ સાંજેથી મધ્યરાત્રિ સુધી જોરથી આવતી હોય, હસવાથી, ગાવાથી, કે વાતો કરવાથી ઉધરસ વધારે જોરથી આવતી હોય, દિવસે પુષ્કળ લીલા રંગનો કંઈ નીકળતો હોય, શ્વાસ ડુકા લેવાતો હોય, શ્વાસ લેવાથી, અને ડાબી બાજુએ સુવાથી ડાબી બાજુએ ચરકા ભર્યા જેવું દરદ થતું હોય, છાતી નખળી લાગતી હોય, ભાગ્યેજ જોરથી વાત-

ચિત કરી શકાતી હોય, ક્ષયની કાંઈક અસર જણાતી હોય, ઝીણો ઝીણો તાવ આવતો હોય.

પેટ ખાલી પડી ગયું હોય, નાભિ આસપાસ થુંક આવતી હોય, તે દાખવાથી શાંત થતી હોય જે રંધાતુ હોય તેની વાસ આવવાથી ઉલટી થતી હોય, કે મોઢામાં કડવો સ્વાદ રહ્યા કરતો હોય, કૃમિ નીકળતાં હોય.

હાથપગમાં પલાઘાતના જેવી નબળાઇ રહેતી હોય, હાથમાંથી વસ્તુઓ પડી જતી હોય, ખેસવા જતાં પડી જવાતું હોય, સીડી કે પર્વત ઉપરથી ઉતરતાં ફેર આવતા હોય, અને પડી જવાશે એમ લાગતું હોય, પણ સીડી ચઢવામાં કશી મુશ્કેલી લાગતી નહોય, ટાંક પકડતી વખતે આંગળીઓ ખેંચાતી હોય, દુખતી હોય કે ટાઇપરાઇટરને હાથે લકવા જેવું થયું હોય.

તાવ આવતો હોય, તે રાત્રે વધતો હોય, પાછલી રાતમાં બહુ પરસેવો થતો હોય, તે ગંધાતો હોય, કપાળ ઉપર ને ડોક ઉપર પરસેવો વધારે થતો હોય, એવાં લક્ષણો માટે આ દવા અકસીર છે.

સ્ત્રીને પેટમાં ભાર લાગતો હોય, ગર્ભાશયનું અધઃપતન થયું હોય, આર્તવ વહેલો આવતો હોય અને પુષ્કળ લોહી જતું હોય, યોનિ માર્ગમાં દુખાવો હોય, કે પ્રદર થયું હોય અને તેથી ઘણી નબળાઇ લાગતી હોય તે સાથે ફેફસાની પણ નબળાઇ લાગતી હોય તેથી વાતચિત પણ બેરથી કરી શકાતી નહોય ફેફસાનું દર્દ અને પ્રદર બન્ને સાથે હોય, કફ ઘણો નીકળતો હોય, તેનો સ્વાદ કાંતો બહુ ગળ્યો હોય, અગર બહુ ખારો હોય, વગેરે લક્ષણો હોય ત્યારે આ દવા સ્ત્રીઓને બહુ ગુણકારી થઇ પડે છે.

માત્રા:—૩x થી ૩૦x અંશ સુધીની બનાવટો વપરાય છે. આની સાથે કાઇ કાઇવાર પદ્મસેટીલા આપવાની જરૂર હોય છે.

પ્રધાન લક્ષણ:—કફ ઘણો નીકળે છે, તે બહેન, ભાઈ અને લીલા અગર પીળા રંગના હોય છે. રાતમાં પરસેવો આવે છે. વાતચિત કરવાથી બહુ થાક લાગે છે. દુખાવો (ન્યુરાલજીયા) કાઇ સ્થળે થતો હોય, તો તે ધીમે ધીમે બહુ વધે છે, અને પછી ધીમે ધીમે ઓછો થાય છે. દર્દી ના હિમત થઈ જાય છે અને તેને એમ લાગે છે કે બહુ પોતે ખોટા નબળા રડયા કરે છે

બુદ્ધિ:—બોલવાથી, જમણી બાજુએ સુવાથી કે ગરમ પદાર્થ ખાવાથી દર્દ વધારે થાય છે.

શાંતિ:—કફ નીકળવાથી, અને દુખતો ભાગ દાખવાથી ઠીક લાગે છે.

સરખાવો:—આ બેન્ટમ મેટાલીકમ, કાલી આ-યોડેટમ, કોલોસીન્યીસ (પેટના દુખાવા માટે), સેપીઆ, કેલ્કેરીઆ કાર્બ.

૧૨૧. સ્ટેફીસિઝીઆ ૩x, ૩૦-૨૦૦

(Staphisagria.).

સ્ટેફીસિઝીઆ નામની વનસ્પતિમાંથી આ દવા બનાવાય છે.

મજબૂતત્રણું ઉશ્કેરાઈ જવાપણું, ક્રોધ, અને રોષ, જનનેદ્રિ તથા મૂત્રમાર્ગના વ્યાધિ, અને ત્વચા રોગ એ આ દવાનાં ખાસ સૂચક લક્ષણો છે. ચીડીઆ સ્વભાવના, દુખળા સારીરના, કુલી ગયેલા પેટવાળા, અને બેડાળ કેખાતાં છાકરાં માટે આ દવા સારી છે.

મન ઉદાસ રહેતું હોય, કાંઈક વ્યાધિ થયો છે, એવી ભ્રાંતિ થયા કરતી હોય, પોતાની ખાખતમાં બીજા લોકો જે ટીકા કરે તે જરાપણુ સહન થતી ન હોય, વિષય સંબંધી વાતો અંદર ખાતેથી બહુ ગમતી હોય, એકાંત વાસ ગમતો હોય, યાદ-શક્તિ ગુમ થઇ ગઇ હોય, સ્વભાવ હડિલો હોય, ઘણી ચીજો લેવાનું મન થતું હોય, પરંતુ તેમાંથી એકે થોડીવાર પછી ગમતી ન હોય, ભવિષ્યમાં શું થશે તેની ચિંતા થયા કરતી હોય, કાંઈનું બોલવું જરા પણ સહન થતું ન હોય.

માથાનો દુખાવો એવો સખત હોય કે તેની બરાબર લાન રહેતું ન હોય, કપાળમાં સીસાનો ગોળો હોય એવા ભાસ થયા કરતો હોય, કે કાનની પછવાડે ચળ આવતી હોય, અને ફેડલીઓ થઈ હોય.

આંખમાં વારંવાર આંજણી થતી હોય, આંખની ફરતી વાદળી રંગની કુંડાળી પડી હોય, પોપચાની બાજુ ઉપર બહુ ચળ આવતી હોય, અને ખરજવા જેવું થયું હોય કે કૃષ્ણમંકળ ને કાંઈ ઘન થઈ હોય.

દાંત કાળા રહેતા હોય, અને ખવાઇ જતા

હોય, થુંક બહુ નીકળતું હોય, અવાજ પોચાં વાદળી જેવાં રહેતાં હોય, ને તેમાંથી જલદી લોહી નીકળતું હોય, જમ્યા પછી ઉંઘ આવતી હોય.

પેટમાં ક્રોધના આવેશ પછી અગર જમ્યા પછી કે પાણી પીધા પછી આંકડી આવવા લાગતી હોય, ગરમ પવન ફટતો હોય, બચ્ચાને પેટમાં બહુ વાયુ થયો હોય, ગરમ પવન ફટતો હોય, પેટ ઉપર કાંઈ શસ્ત્રક્રિયા કર્યા પછી સખત દુઃખાવો ઉપડી આવતો હોય, થુંક પાણી પીધા પછી ઝાડો થઈ આવ્યો હોય, દસ્તની કબજાઆત રહેતી હોય, અર્શ થયા હોય તે દુઝતા હોય, અને તે સાથે પ્રોસ્ટેટના પિંડની જલ્દિ થઈ હોય તો આ દવાથી આરામ થાય છે.

હોઝરી નબળી હોય, તંબાકુ ખાવાની ઇચ્છા બહુ ઉત્ત થતી હોય, કે જમ્યા છતાં પણ બહુ ભુખ જણાતી હોય.

ત્વચા ઉપર ભુદે ભુદે સ્થળે ચળ બહુ આવતી હોય, કાન, મોઢું, માથું વગેરે સ્થળે ખાસ કરીને આંખ ઉપર ખરજવાં ફેલાતાં હોય મસા થયા હોય, વાને લીધે ગાંઠાં થયા હોય, કે હાથ પગના હાડકામાં વરમ થયો હોય. મસા, અને કોલી ફલાવરના જેવાં ચાંદાવાળાં ગુમડા મટાડવામાં ૨૦૦ અંશની દવા ફાયદો કરે છે.

પગની પીંડી, વાંસો, સાંધા વગેરે દુખતા હોય.

પેસાબની હાજત વારંવાર થતી હોય, મૂત્રાશય ઉપર દબાણ લાગ્યા કરતું હોય, મૂત્રમાર્ગમાં પેસાબ નહિ કરતી વખતે દાહ લાગતો હોય, પ્રોસ્ટેટના પિંડના બ્યાધિ થયા હોય, પેસાબ કર્યા પછી દુખાવો થતો હોય, પથરી કાઢ્યા પછી દુખાવો રહેતો હોય.

પુરૂષની વૃત્તિ વિષય તરફ રહ્યા કરતી હોય, દસ્તક્રિયાનું માઠું પરિણામ આવ્યું હોય, વીર્યસ્રાવ થતો હોય, ગ્હેરો ખેસી ગયેલો હોય, બજે કાંઈક અપકૃત્ય કર્યું હોય એવો ગ્હેરો લાગતો હોય, વીર્યપાત થયા પછી કેડમાં દુખાવો લાગતો હોય, શારીરિક શક્તિ અને તે સાથે યાદશક્તિ પણ કમ થઈ ગઈ હોય, ઠપકા કે અપમાન જરા પણ સહન થતું ન હોય.

સ્ત્રીને પ્રદર થયું હોય, મૂત્રાશય ઉપર ભાર લાગતો હોય, વારંવાર પેસાબની હાજત થતી હોય,

શુદ્ધાવયો બહુ નાબુક થઈ ગયાં હોય, ગર્ભાશયનું અધઃપતન થયું હોય, કે સતમાં અને સવારે ઉઠતાં પહેલાં કેડ દુખતી હોય, મનનો સ્વભાવ ઉપર લખ્યો તેવો થઈ ગયો હોય, મનમાં મનમાં રીસાતી હોય, અને અફસોસ કરતી હોય, ઉદાસ થવાથી ઉંઘ આવતી ન હોય, અને તેથી જાત જાતના રોમ પ્રગટ થતા હોય.

વૃદ્ધિ:—ક્રોધ, રોષ, અપમાન, કળ્યા કંકાસ, રંડીઆજી, દસ્તક્રિયા, તંબાકુનું વ્યસન, ઉખમરો, સ્પશ ઇત્યાદિથી રોગ વધે છે.

સરખાવો:—કેમોમિલા, નકસવામિકા, ફ્રાસ્કો-રિક આસિડ, નેટ્રમ મ્યુર, સ્પેનાકર્ડિઅમ, ઓરમ.

ખાસ ઉપયોગ:—આ દવાથી ત્વકપૃષ્ઠભેદીવૃણ (incised wounds) જલદી રૂઝાઈ જાય છે.

૧૧૨. સ્ટ્રામોન્યમ. ૩૪, ૩૦.

(Stramonium.)

આ દવા ધંતુરામાંથી બનાવાય છે, અને તેની અસર મુખ્યત્વે કરીને મગજ ઉપર થાય છે, ત્વચા ઉપર અને ગળા ઉપર પણ તેની કેટલીક અસર થાય છે.

સ્વભાવ વાતોડીઆ થઈ જાય, બહુ બોલકણે દર્દી ગમે તેમ હસે, ગાય, બોલે, સોગન ખાય, ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરે, એકદમ હસતો હોય, ત્યાંથી રોવા લાગે, તોફાન કરવા માંડે, પ્રકાશ વિના કે કોઈની સોખતવિના રહી શકતો ન હોય, પાણી કે કોઈ ચળકતી વસ્તુ જોવાથી અચકાતો હોય, ભાગી જવા માંડતો હોય, કે તેને ધર્મની ધેલજા થઈ હોય, અથવા પોતાના શરીરને કોઈ ભાગ અતિશય મોટા છે, એમ ધેલજામાં માનતો હોય.

માથું બમરની ઉપર કપાળમાં સવારના નવ વાગેથી બપોર સુધી દુખતું હોય, માથા તરફ લેહીનું જોસ રહેતું હોય, લથડીઆં આવતાં હોય, આગળ અથવા ડાબી બાજુ તરફ પડી જવાતું હોય, દર્દી પોતાનું માથું ઓસીકા ઉપરથી વારંવાર આંચકો મારીને ઉચું લેતો હોય,

આંખો બહાર નીકળેલી લાગતી હોય, બહુ ઉઘાડી રહેતી હોય, કીકી વિસ્તૃત હોય, અસર

દેખાતું ન હોય, પ્રકાશ છતાં અંધારું લાગતું હોય, અને વધારે પ્રકાશ રાખવાનું દર્દી કહેતો હોય, નાની ચીજો મોટી દેખાતી હોય, શરીર સુજી ગયેલું દેખાતું હોય, મલાખું એટલે ત્રાંસુ દેખાતું હોય.

ઝહેરો લાલ, ગરમ ને લયલીત થઈ ગયો હોય.

મોઢું કાંઈ રહેતું હોય, તરસ અતિશય લાગતી હોય, ચીકણી લાળ જતી હોય, પાણી ગમતું ન હોય, તોતડું બોલાતું હોય, કાંઈ પ્રવાહિ પીવા જતાં ગળાની રજો અંચકાઈ જતી હોય.

હોઝરીમાં પાણી કે અનાજ ટકતું ન હોય, શ્વેત્તરસ તથા લીલુ પિત્ત બહુ નીકળતું હોય.

મેશાખ ઉતરતો ન હોય, બધું બીલકુલ ઉત્પન્ન થતો ન હોય અને તેથી મૂત્રાશય પણ ખાલી રહેતો હોય, દસ્ત પણ બીલકુલ ઉતરતો ન હોય.

હાથપગ નિયમસર હલ્યા કરતા હોય, હાથ અંચકાતા હોય, કોરીઆનો રોગ થયો હોય, ડાબી નાંધમાં સખત દુખાવો થયો હોય, ચાલતાં લય-ડીઆં આવતાં હોય, વગેરે આ દવાથી મટે છે.

તવચા ઉપર ચળકતા લાલ રંગના કોડકા થયા હોય, લાલ તાવ થઈ આવ્યો હોય, અને તે વખત થયેલાં આદાં એકદમ દબાઈ ગયાં હોય, તેથી સન્નિ-પાત વગેરે ખરાબ પરિણામ આવ્યું હોય તો આ દવાની જરૂર પડે છે.

તાવ બહુ જોરથી આવ્યો હોય, પુષ્કળ પરસેવો આવતો હોય, પરંતુ તેથી કાંઈ તાવ ઉતરતો ન હોય, તો આ દવાથી મંદ પડે છે.

પુરુષને વિષયની ઇચ્છા પ્રમળ થતી હોય, તે જુઝા શબ્દો વાપરતો હોય, કે ગુલાવયવ ઉપર હાથ રાખ્યા કરતો હોય.

સ્ત્રીને ગર્ભાશયમાંથી લોહી જતું હોય, સ્ત્રી બહુ વાતો કરતી હોય, ગાયન ગાતી હોય, કીર્તન ગાતી હોય, પ્રસૂતિમાંથી ઉન્માદ થઈ આવ્યો હોય ત્યારે બડબડ કરતી હોય, પરસેવો આવતો હોય, કે પ્રસવ પછી આંચકી આવતી હોય અને પ્રકાશ ખમ્મતો ન હોય.

ઉંઘમાં દરદી ખીતો હોય, રાડ પાડી ઉડતો હોય, નસકોરાં બહુ બોલતાં હોય, આંખમાં ઉંઘ

ભરાણી હોય પરંતુ ઉંઘી શકાતું ન હોય તો આ દવાથી મન સ્વસ્થ થાય છે.

વૃદ્ધિ:—અંધારામાં, એકાંતમાં, પાણી કે અન્ય-કતા પદાર્થો જોવાથી, ઉંઘ પછી કે કાંઈ ચીજો ગળવા જતાં વ્યાધિ વધારે જોરમાં લાગે છે.

શાંતિ:—પ્રકાશ, સોખત, ગરમી ક્રિયાં સાધ-નોથી મંદ પડે છે.

પ્રધાનલક્ષણ:—દર્દી અંધારામાં લયડીઆં ખાય છે, આંખો ખૂબ ઉધારી રહે છે, પ્રકાશ અને માણુ-સોના સદવાસની ઇચ્છા થાય છે, આંચકી આવે છે, તે પ્રકાશથી વધે છે. પાણી જોવાથી લય લાગે છે ગુમડાઓમાં અતિશય પીડા થતી હોય, એક બાજુનું અંગ રહી ગયું હોય અને બીજી બાજુ અંચકાતી હોય, તથા દુખાવાની લાગણી તદ્દન નાશ થઈ ગઈ હોય. દર્દી તદ્દન બોલ્યાઆલ્યા વગર બેભાન પડ્યો રહે છે, તે હાયોસ્થાયમને સૂચવે છે પણ તે અતિશય બોલ બોલ કરતો હોય તે લક્ષણ આ દવાને સૂચવે છે.

ઉપયોગ:—મૂળ અર્કથી ૩૦ સુધીની બન્યવટો વપરાય છે. હાયોસ્થાયમ અને ઝલાડોના આને અસરતાં આવે છે. હાયોસ્થાયમ જે તાવને લાગુ પડે છે, તેના કરતાં વધારે સખત પરંતુ ઝલાડોના જે તાવને લાગુ પડે છે, તેના કરતાં મંદ તાવને આ દવા લાગુ પડે છે. ત્યારે મગજનું ઉત્કેરાવણું વધારે હોય ત્યારે આ દવાની જરૂર છે, પરંતુ ઝલાડોનાની જેટલો સખત વરમ હોય, ત્યારે આ દવા અપાય નહિ. ઈએકમ, નક્સરોમીકા ને ઝલાડોના આ દવાનાં વિરોધિ છે.

સરખાવો:—ઝલાડોના, હાયોસ્થાયમસ, ઓપીઅમ.

૧૨૩. સલ્ફર, ૩૦, ૨૦૦.

(Sulphur).

હામિયોપથીની ઘણી ઉપયોગી દવાઓમાંની આ એક છે. તે ગંધકમાંથી બનાવાય છે, છતાં દેશી ગંધક રસાયણ ખાવાથી કેટલીકવાર માડું પરિણામ આવે છે, તેવું પરિણામ આથી કદીપણ આવતું નથી. સોરા નામના વ્યાધિને મટાડવા માટે તથા શરીરના કાંઈ પણ અવયવમાં વારંવાર રક્તસંચય (Local congestion) થતો હોય, તે મટાડવાને માટે આ દવા ઘણીજ સારી છે.

ત્વચ્ચરોગમાં અથવા બીજા રોગમાં બહુ હોય, અંધ બહુ આવતી હોય, બીજાનામાં સુતા પછી બધા વિશેષ આવતી હોય, શરીરની રંગે પોચી થઇ ગઇ હોય, ત્વચ્ચને વાળકોરા અને કંઠુ હોય, શરીરનાં ઢાંચે હાંક, કાન, પોપચાં, ગુદા, મૂત્રમાર્ગ વગેરે લાલ રહેતા હોય, બપોરના અચ્ચાર વાગે પેટમાં ખાડો પડ્યો હોય એમ લાગતું હોય, ઉંઘ બહુ થોડો થોડો વખત આવતી હોય, અને પાછું જાગી જવાતું હોય, ઉભા રહેવાથી ઠીક પડતું ન હોય, નહાવું ધોવું શરીરને અનુકૂળ પડતું ન હોય, વારંવાર ત્વચ્ચરોગ થઇ આવતો હોય, કાંઈ જગ્યાએ વારંવાર વરમ થઇ આવતો હોય, અગર કાંઈપણ રોગ એકવાર થોડાક મટવા છતાં, ફરીથી થઈ આવતો હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી આરામ થાય છે. જ્યારે લક્ષણો જોઇને મળતી આવે તેથી દવા નફી કરીને આગી હોય છતાં, તેથી ફાયદો થતો ન હોય અને રસપડ, ફેફસાના પડ, બેજાના પડ, વગેરે પડોમાં વરમને લીધે રસજલ્દિ થઇ હોય, રસ જામી ગયો હોય, તે પાછો શોષાઇ જતો ન હોય, ત્યારે આ દવા થોડાક દિવસ આપવાથી શરીરમાં જોઇએ તેવો સુધારો થાય છે, દવાઓ લાગુ પડે છે, રસ શોષાવા લાગે છે, અને વરમની નિશાનીઓ દુર થાય છે.

મન એટલું બહુ નબળું થઇ ગયું હોય, કે કશું યાદ રહેતું ન હોય, વિચારશક્તિ ગુમ થઈ હોય, બ્રમ થયું હોય, દર્દી પોતે પોતાની જાતને બહુ ધન્યવાન માનતો હોય, પોતે બહુ લોભી હોય, બીજાની દરકાર કરતો ન હોય, જલદી ચીડાઇ જતો હોય, ઉદ્વેગ રહેતો હોય, કે ખાવાની રૂચિ થતી હોય, છતાં શરીર દુબળું રહેતું હોય.

આથામાં તાળવામાં કાયમ ગરમી રહેતી હોય, લમણમાં ભાર લાગતો હોય, ફેર આવતા હોય, માથામાં ખરજવાં થયાં હોય, વાળ ખરી પડતા હોય, ચળ આવતી હોય, કે ખંજોળવાથી બળતર થતી હોય.

કાનની અંદર વરમ થયો હોય, તેથી બરાબર સંજાળાતું ન હોય, કે અંદર સજીસજાટ કરતો અવાજ થતો હોય.

નાક ઉપર કપવા જેવી ફોડલી થઇ હોય, હરમાં રહેવાથી નાક ખંધાઇ જતું હોય, ખોટી

ખોટી દુર્ગંધો આવતી હોય, નસકોરાં લાલચોળ હોય, કોરા પોપડા જમતા હોય, જલદી લોહી નીકળતું હોય, કે મસા થયા હોય.

આંખોના પોપચામાં ક્ષત પડ્યાં હોય, દીવા ફરતો ઝાંખો તેજનો ઝાળો દેખાતો હોય, આંખોમાં દાઢ ને બળતર હોય, કૃષ્ણમંડળમાં કુટું પડવાની શરૂઆત હોય, આંખો બહુ વખતથી દુખવા આવી હોય, પણ દુરસ્ત થતી ન હોય, કે કૃષ્ણમંડળ પારદર્શક મટી ગયું હોય.

મોઢું લાલચોળ હોય, હાંક સુકા રહેતા હોય, કડવો સ્વાદ રહ્યા કરતો હોય, અવાળુ આવી ગયાં હોય, કે જીભ ધોળી હોય, પણ તેનું ટેરતું અને કોર લાલ હોય, ચોરીઆનો વરમ ફરી ફરીને થતો હોય.

પેટમાં ખટાસ બહુ રહેતી હોય, ખાટા ધમરકા આવતા હોય, અંદર દાઢ થતો હોય, ભાર લાગતો હોય, દુખતું હોય, ભુખ મંદ પડી ગઇ હોય, અગર બહુ લાગતી હોય, ખરાબ ગંધાતા ઓડકોરા આવતા હોય, પાણી બહુ પીવાતું હોય, પરંતુ ખવાતું ન હોય, બપોરે અચ્ચાર વાગે નજાણા લાગતી હોય, અને કશી મહેનત લેવી ગમતી ન હોય, વખતોવખત કાંઈક ખાવાની જરૂર પડતી હોય, દૂધ માફક આવતું ન હોય, વળી પેટ દાળે દુખતું હોય, પેટમાં કાંઈક ફરતું હોય એમ લાગતું હોય, ચક્રતનો લાગ દુખતો હોય, કે કાંઈ પ્રવાહિ પીવાથી ચુક આવતી હોય.

દસ્તની હાજત વારંવાર થતી હોય, કંઠુ ગાંઠા ઉતરતા હોય, તો પણ દસ્ત પૂરો નથી ઉતર્યો એમ લાગ્યા કરતું હોય, ગુદાદાર લાલચોળ રહેતું હોય, તે ઉપર ચળ આવતી હોય, સવારમાં પાંચ વાગે ઓડો થતો હોય, તેને માટે એકદમ બીજામાંથી ઉડતું પડતું હોય તે સાથે આમળ નીકળતી હોય, અર્જ થયા હોય તેમાંથી લોહી પડતું હોય, બચ્ચાને ગુદાદાર ઉપર કાંઈ દર્દ થતું હોય, તેની બીકે દસ્ત ઉતરતો ન હોય.

પેશાબ રાતમાં વારંવાર કરવો પડતો હોય, રકોડયુલાની અસરવાળાં બચ્ચાને પેશાબ આપોઆપ ઉતરી જતો હોય, પેશાબ કરતી વખતે મૂત્રમાર્ગમાં દાઢ થતો હોય, અને તે લાંબા વખત સુધી મટતો ન હોય, પેશાબમાં શ્લેષ્મ અને પડ નીકળ્યા કરતાં હોય, કે પેશાબ જ્યાં થઇને જતો હોય, ત્યાં ત્યાં દુખાવો થતો હોય.

ધ્યાન લેતાં મુરજેલી પડતી હોય, ખારી બંધ હોય તે ઉધાડવાની જરૂર લાગતી હોય, સાદ ખેસી ગયો હોય, છાતીમાં ગરમી લાગતી હોય, છાતી ઉપર રાતા પશુ જરા કાળાશ પડતા રંગનાં ચાકાં હોય, ઉધરસ આવતી હોય, ને સવારમાં વધારે આવતી હોય, વાતચિત કરવાથી વધતી હોય, લીલો, પરિમિશ્રિત અને ગળ્યા રવાદવાળો કફ પડતો હોય, કફ બહુ ખડખડ બોલતો હોય, છાતીમાં ચટકા ભર્યા જેવું દરદ લાગતું હોય, અને રક્તાશય મોટું હોય એમ મિથ્યા લાગતું તથા ધમકારો થઇ આવતો હોય, કે છાતી ઉપર ભાર મુક્યો હોય એમ લાગતું હોય, તો આ દવાથી આરામ થાય છે.

હાથપગ ધૂનતા હોય, ડાબો ખભો સધિવાને લીધે દુખતો હોય, હાથપગનાં તળીયાં રાત્રે બળતાં હોય, બગલમાં પરસેવો થતો હોય, તે લસણના જેવો ગંધાતો હોય, ઘુંટણ અને ઘુટ્ટી વાને લીધે અક્રૂડ થઇ ગઇ હોય, સિદ્ધ ચાલો શકાતું ન હોય કે ખલા વાંકા વળી ગયેલા હોય, તો આ દવાની જરૂર છે.

તાવની ગરમી વારંવાર વધી જતી હોય, ત્વચા ફારી રહેતી હોય, તરસ બહુ લાગતી હોય, રાતમાં કપાળ ઉપર ને બોચી ઉપર પરસેવો થતો હોય, કે તાવ ઉતરી જતો હોય પણ પછી પાછો આવતો હોય, તો તેવા તાવ માટે આ દવા સારી છે.

પુરૂષને વીર્યસ્ત્રાવ થતો હોય, ઇદ્રિ ઉપર રાતે ચળ આવતી હોય, પુરૂષત્વ કમ થઇ ગયું હોય, કે ઇદ્રિની અંદર ચટકા ભર્યા જેવું દરદ થતું હોય, તો આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

સ્ત્રીને ગુલાવયવ ઉપર ચળ આવતી હોય, યોનિમાર્ગમાં દાદ થતો હોય, ઘણો ગંધાતો પરસેવો થતો હોય, આર્તવ બહુ મોડો આવતો હોય, રક્ત-સ્ત્રાવ બહુ થોડો થતો હોય, આર્તવ કાળો બોડો, ને દાહક હોય, તે લોહી ન્યાં સ્પર્શ કરતું હોય, તે જગ્યા આળી થઇ જતી હોય, આર્તવ આવવા પહેલાં માથું દુખતું હોય, અથવા આર્તવ એકદમ બંધ થઇ જતો હોય, પ્રદર થયું હોય, તે વખતે દાહક (આમડી ઉખેડી નાખે એવી) ધાત જતી હોય, સ્તનની દીટડી ઉપર ચીરા પડ્યા હોય કે અંદર દાહ થતો હોય, તો તેવાં ચિન્હો દૂર કરવા માટે આ દવા ઉત્તમ છે.

ઉદ્ધમાથી દરદી માતો માતો જન્યુત થતો હોય, વારંવાર જાગી જતો હોય, જરાપણુ અવાજ થવાથી જાગી જવાતું હોય, કે ઉદ્ધમાં દરદી બડબડ કરતો હોય, કે ચાળા કરતો હોય, તો આ દવાની જરૂર સમજવી.

ત્વચા ફારી, બીગડાવાળી, ને નાદુરસ્ત રહેતી હોય, જરાપણુ ઈન્ન થવાથી પર થઇ આવતું હોય, ચળ બહુ આવતી હોય, દાહ થતો હોય, ખન્નેજ-વાથી કે નહાવા ધોવાથી ત્વચા રોગ વધારે જોર પકડતો હોય, હાથ પગની જે જગ્યાઓમાં વાટાપડ્યા હોય, તે જગ્યાએ ખસ જેવાં ગુમડાં થયાં હોય, ખસ થઇ હોય, લુખસ હોય, બહારથી દવા કર્યા છતાં ખસ મટતી નહોય, લુગડાંની ગરમી લાગવાથી કે સાંજની વખતે ખસ વધારે હેરાન કરતી હોય, કે વસંત ઋતુમાં ફરી ફરીને ખસ થતી હોય, તો આ દવાથી નાશુદ થઇ જાય છે.

આરામ લેવાથી, ઉભા રહેવાથી, બીજાનામાં સુવાથી સવારમાં, નહાવા ધોવાથી, દારૂ પીવાથી, કે અમુક અમુક વખતે જે જે વ્યાધિઓ વધારે જોર પકડે છે, પરંતુ સુધી ગરમ હવાથી, કે જમણી ખાણુએ સુવાથી, મંદ પડતા હોય, તેઓને માટે આ દવા યોગ્ય છે.

ઉપચોગ:—૩x થી ૬૦ અંશ સુધીની બનાવટ વાળાં ચૂર્ણો વપરાય છે. સારામાં સાદું પરિણામ ઉંચા અંશની બનાવટો બમે દિવસે એક બે વાર એમ લાંબા વખત સુધી આપવાથી આવે છે. દીર્ઘ વ્યાધિમાં ૨૦૦ અને તે ઉપરના અંશ વાળી બનાવટો પણ વપરાય છે; ત્વચા રોગમાં ૧x પણ ઉપ-યોગી થઇ પડે છે. સારા દાકતરો ઉંચા અંશનું ગંધક એકજ વખત સવારમાં ખાધા પહેલાં આપે છે ને પછી તેની અસર થતી જોયાં કરે છે, અને જ્યારે તેની અસર ફેટલાક દીવસ પછી થતી બંધ થાય છે એમ લાગે છે ત્યારે એક માત્ર પાછી આપે છે.

વૃદ્ધિ:—સવારમાં ૫ વાગે (ઝાડો વધારે થાય) ઉભા રહેવાથી દર્દ વધારે લાગે; ૧૧ વાગે, બંધ આરકામાં કે તદ્દન ખુલ્લી હવામાં, તેમજ નહાવાથી કે થંડી ભેજ વાળી હવામાં રહેવાથી રોગ વધારે થાય છે.

શાંતિ:—ધરના ખારી ખારણું ખુલ્લાં રાખવાથી, ખેસી રહેવાથી અગર સુષ રહેવાથી ઠીક લાગે છે.

સરખાવો:—સોરીનમ, કૅસ્ટીકમ, ગ્રેફાઇટીસ, આયોનીઆ, કાલીમ્યુર, સેપીઆ, પલ્સેડીલા, કેલ્કેરીઆ કાર્બ.

૧૧૪. સીમ્ફ્યુટમ

(Symplytum)

ગ્રેટબ્રિટનમાં ઉગતી 'કોન્ક્રી'ના સાધારણ નામથી ઓળખાતી વનસ્પતિમાંથી આ દવા બનાવાય છે, તેના મધરટીકચરનાં ૧ થી ૧૦ ટીપાં વપરાય છે.

અસ્થિને અને અસ્થિપરને થયેલી જફા શાંત કરવા માટે આ દવા ઘણી ઉપયોગી છે.

માર પડવાથી અગર વાગવાથી હાડકાને અગર હાડકાના પડને કાંઇ ધજન થઇ હોય, અગર હાડકું ભાગી ગયું હોય, ત્યારે દુખાવો કમી કરવામાં તેમજ જલદી આરામ કરવામાં આ દવા બહુ કામની છે. આંખના ગોળાને અગર આંખની આસપાસના હાડકાને કાંઇ વાગ્યું હોય ત્યારે પણ આ દવા સંતોષ આપે છે.

સરખાવો:—ઝાર્નિકા, લેડમ (આંખના નાળુક ડાળાને બહારથી કાંઇ વાગ્યું હોય, તો આ દવાનો ૨૦૦ અંશની બનાવટ ઉત્તમ ફાયદો કરે છે), રેટા, રેટ્રોસિથ્રીઆ.

૧૧૫. સીફીલીનમ ૨૦૦, ૧૦૦૦

(Syphilinum)

આ દવા ઉપદંશના ઝેરમાંથી બનાવવામાં આવે છે, અને ઉપદંશને લીધે જે જે વ્યાધિઓ થાય છે, તે સર્વે મટાડવામાં તે ઘણી અકસીર નીવડે છે. ઉપદંશની અસરથી ત્વચારોગ થયા હોય, મજબૂતત્રમાં બિગાડ થયા હોય, આંખી રાત શરીર દુખ્યા કરતું હોય, અગર સાંજના તાવ આવતો હોય તે સવારે ઉતરી જતો હોય, વંશપરંપરા ફાફનો શોષ રક્ષા કરતો હોય, મોઢામાં, નાકમાં, ત્વચા ઉપર, કે ગુદાવચ્ચ ઉપર ચાંદાં પડ્યાં હોય, કે વારંવાર ગડ થયાં કરતાં હોય તો આ દવાથી ફાયદો થાય છે. જે દર્દીને આ દવાને મળતાં લક્ષણો હોય છે, તેઓના શરીરમાં ઉપદંશનું ઝહેર

કાંઈક માઠી અસર કર્યા કરતું હોય છે એમ પ્રથમ શંકા આવે છે, અને ત્યારે સૂક્ષ્મ જંતુ વિધાના આધારે દર્દીનું લોહી તપાસવામાં આવે છે, ત્યારે તેમાં ઉપદંશનું ઝહેર છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

મન બગડી ગયું હોય, કશું યાદ રહેતું નહોય માંદા પડ્યા પહેલાંની બધી વાત યાદ હોય, પોતે ગાંડો થઇ જશે અથવા લકવો થઇ આવશે એમ ખ્બીતો હોય, રાત્રે રોગ અને પીડા વધતી હોય અને સવારમાં ઉઠતી વખતે શરીર અશક્ત લાગતું હોય, કે રોગ મટવાની આશા મનમાંથી જતી રહી હોય, પોતે મરી જશે એમ પોતાને લાગતું હોય, એવી સ્થિતિ આ દવાને સૂચવે છે.

માથામાં હરકોઇ જગ્યાએ એક સિદ્ધિ લીંટીમાં દુખાવો થતો હોય, ઉંઘ આવતી નહોય, રાત્રે મંદ સન્નિપાત જેવું થતું હોય, વાળ ખરી પડતા હોય, કે માથાના હાડકામાં દુખાવો રહેતો હોય.

નાકનાં અસ્થિમાં સડો હોય, તાળવું કંઠણ થઇ ગયું હોય, તાળવામાં ક્ષત પડ્યું હોય, કે પીનસ થયું હોય.

કાનમાં ઉપદંશની અસર હોવાથી પાસેના અસ્થિમાં સડો હોય.

આંખમાં રાત્રે અતિશય દુખાવો થતો હોય, ખીલ થયા હોય, મક્રસ સહન થઇ શકતો નહોય, બહુ આંસુ વહેતાં હોય, વસ્તુઓ જેને દેખાતી હોય, આંખ ઉપર થંડો પવન વાતો હોય એમ લાગતું હોય.

મોઢામાં ચાંદાં પડ્યાં હોય, જીભ ઉપર છારી હોય, દાંતના ખાંચ પડી રહ્યા હોય, લાંબા ચીરા પડ્યા હોય, દાંત પેઢામાંથી સડતો હોય, દાંત ટુંકા હોય, લાળ બહુ નીકળતી હોય, કે રાતમાં સુતાં સુતાં પણ લાળ મોઢામાંથી નીકળ્યા કરતી હોય, દાર પીવાતું મન બહુ થતું હોય.

પગે રાંજણ થઇ હોય, રાતે વધારે જોર પકડતી હોય, સવાર પડે ઠીક લાગતું હોય, ખભાના સાંધામાં વા લાગુ પડ્યો હોય, લાંબા અસ્થિમાં સખત દુખાવો રહેતો હોય, અંગુઠા ને આંગળાની વચ્ચમાં રતાશ ને આળાપણું રહેતું હોય, હાથે કે પગે ચાંદાં લાંબા વખત સુધી રૂઝાતાં નહોય, કે સ્નાયુઓ સંકોચાઇને ગાંઠા જેવાં થઇ ગયાં હોય.

ધાસમાર્ગમાં કદ બોલતો હોય તે સુકાતો ન હોય; કિનાળામાં દમ ચડતો હોય, તે દીર્ઘકાળ સુધી તદ્દન મટતો ન હોય, સાદ બેસી જતો હોય, આલી ઉધરસ આવતી હોય, તે રાત્રે વધારે જોર પકડતી હોય, કે રક્તાશયમાં નીચેથી ઉપરની બાજુએ જાણું માર્યા જેવું દર્દ થતું હોય, અને ઉપદંશની અસર રક્તાશયને લાગુ પડી હોય.

ત્વચ્ચા ઉપર રાતાં પણુ કાળાશ પડતાં આઠાં થતાં હોય, તેમાંથી ગંધાતી રસી નીકળતી હોય, ત્વચ્ચા અતિશય સુકાઇને પાતળી પડી જતી હોય.

વૃદ્ધિ:—આધિઓ રાત્રે, સાંજથી, રાતના ત્રણ ચાર વાગ્યા સુધી અને ઉનાળાની ઋતુમાં અગર તેની શરૂઆતમાં વધારે જોર પકડે છે.

શાંતિ:—દિવસના લાગમાં ધીમે ધીમે ચાલવા-થી કાંઈક મદ પડે છે,

ઉપયોગ:—૨૦૦ કે તે ઉપરના અંશોજ વપરાય છે, અને તે પણુ અડવાડીઆમાં એકાદ વખત જ અપાય છે.

સરખાવો:—આરમ મ્યુરીઆટ્રીકમ, મક્યુ-રીઅસ.

૧૨૬. ટેરીબીન્થીના ૧૪, ૬.

(Terebinthina)

આ દવા ટર્પેન્ટાઇનના તેલમાંથી બનાવાય છે.

પેટનું કુલી આવવું, અને પેશાબના વ્યાધિઓએ આ દવાનાં મુખ્ય ચિન્હો છે. ગુરદાનો વરમ, રક્તસ્રાવ, અને તેથી ધુમાડાના જેવો, કાળો ગંધાતો પેસાબ ઉતરતો હોય, ટાઇફોઇડ તાવને લીધે પેટ અને મૂત્રાવયનો રોગ હોય, બેશુદ્ધિ હોય તેવી નિદ્રામાં દર્દી પડ્યો હોય (Coma), મૂત્રક્રન્ધ હોય, અથવા ટાઇથી ચીરા પડતા હોય, તે બરાબર ફાટ્યા ન હોય, ત્યારે આ દવા બહુ ઉપયોગી થઈ પડે છે.

માથે કાંઈ બાંધ્યું હોય એમ લાગતું હોય, આંખે દેખાતું ન હોય, અને અંધારાં આવતાં હોય.

આંખમાં અને કપાળની બાજુમાં અતિશય દુખાવો થતો હોય, દારૂના વ્યસનથી દષ્ટિ મંદ પડી ગઈ હોય, કે જમણી બાજુની આંખ ઉપર પાંપણ-જુમાં દુખાવો હોય.

મેઢામાં આસોચ્છૈસ થઈ ને ગંધાતો હોય, ગળામાં આસ બંધ થઈ જવા જેવી મુંઝવણ થતી હોય, જીભ જરા કોરી પણુ લાલ, અળકતી ને આપી રહેતી હોય.

પેટ બહુ ટુલી ગયું હોય, ટાઇફોઇડ તાવની અસરથી પેટમાં બિગાડ થયો હોય, મોળ આવતી હોય, ઉલટી થતી હોય, ઝાડો થઈ આવ્યો હોય, તે વખતે પાતળો પાણી જેવો, લીલાશંગનો, ગંધાતો કે વખતે રક્તમિશ્રિત દસ્ત ઉતરી જતો હોય, આંતરડામાંથી રક્તસ્રાવ થતો હોય, કૃમિ થયાં હોય, આંતરડામાં જળંદર (dropsy) થયું હોય, પેડુમાં રહેલ આંતરડામાં વરમ થયો હોય, દસ્ત ઉતર્યા પછી બેલાન થઈ જવાતું હોય, આંતરડામાં ક્ષત પડ્યાં હોય, કે નાનાં આંતરડામાં વરમ થયો હોય.

ધાસોચ્છૈસમાં મુશ્કેલી પડતી હોય, ફેફસાં ટુલી ગયાં હોય, એમ લાગતું હોય, કે ફેફસાંમાંથી બડખાની સાથે લોહી પડતું હોય.

રક્તાશય અનિયમિત ચાલતું હોય, નાડી ઉતાવળી નાની ને દોરા જેવી પાતળી ચાલતી હોય.

પેસાબ બહુ થોડો ઉત્પન્ન થતો હોય, તેમાં લોહી પડતું હોય, દર્દીને મૂત્રક્રન્ધ થયો હોય, પેસાબ વાયોલેટસના જેવો ગંધાતો હોય, તે ધુમાડો જેવા દેખાવો હોય, મૂત્રમાર્ગનો વરમ થયો હોય, કોઈ તીવ્રણુ વ્યાધિ થયા પછી ગુરદાનો વરમ થયો હોય, કે કાયમ પેસાબ કરતી વખતે બળતર કે દુખાવો થતો હોય, પેશાબમાં આલ્બ્યુમીન જતો હોય.

સ્ત્રીને ગર્ભાશયના લાગમાં અતિશય દાહ થતો હોય, વરમ થયો હોય, પ્રસુતિમાંથી પેટના અંતરા-વશ્યુનો વરમ થયો હોય, કે ગર્ભાશયમાં દાહ થતો હોય તે સાથે રક્તસ્રાવ થયો હોય, તો આ દવાથી શાયદો થાય છે.

બાંસામાં ગુરદાના લાગમાં દાહયુક્ત દુખાવો હોય, જમણા ગુરદામાં કમ્બર સુધી ખેંચાના જેવું દરદ થતું હોય.

ત્વચ્ચા રોગમાં પર્થુરોનો સ્કર્વિનો જેવો સ્કા દોષ થયો હોય, ત્વચ્ચા ઉપર આઠાં થઈ આવતાં હોય, સ્કોર્લેટ નામના લાલ તાવના આઠાં થયાં હોય, શિયાળામાં ત્વચ્ચા ફાટતી હોય ને અતિશય અળ આવતું. અને થડકારો મારતું દરદ હોય.

જનર આવતો હોય, ત્યારે તૃષા બહુ લાગતી હોય, છલ લીસી, ચળકતી, અને લાલ હોય, પુષ્કળ થઈ પરસેવો આવતો હોય, ડાઘશેડની જાનનો તાવ આવ્યો હોય, પેટ કુલી આવ્યું હોય, રક્તસ્ત્રાવ થતો હોય, ઘેર નિદ્રામાં દરદી પડ્યો રહેતો હોય, ખોલતો ન હોય અગર મંદ સનિપાત થયો હોય, અશક્ત બહુ વધી ગઈ હોય, એવાં લક્ષણો માટે આ દવા ઉત્તમ છે.

સરખાવો:—કેથારીસ, કેનેબીસ સેડીવા, લેચી સીસ, એપીસ, ક્રાસ્બીકમ, ખેરખેરીસ.

૧૨૭. ટ્યુક્રિઅમ મેરમ.

(*Teucrium Marum*).

કેટલાક મના સાધારણ નામથી ઓળખાતી વનસ્પતિમાંથી આ દવા બનાવાય છે.

નાક અને મળાશયના વ્યાધિઓ ઉપર આ દવા ખાસ ઉપયોગી છે. મસા થયા હોય, પીનસ થયું હોય, ટ્રાજેદ્રિ નિર્જળ થઈ ગઈ હોય, સળેખમ મટતું ન હોય, ગંધાતા પોપડ કે છોડ નાકમાંથી નીકળતા હોય કે પેટમાં કૃમિ થયાં હોય, એવી હાલતમાં આ દવા કિંમતી થઈ પડે છે.

મસ્તક ઉશ્કેરાઈ ગયેલું રહેતું હોય, કપાળ દુખતું હોય, વાંક વળવાથી દુખાવો વધતો હોય, ત્યારે અને દારૂન્યબ્રમ પછી મગજને મજબૂત કરવું હોય, ત્યારે આ દવા આપવી જોઈએ છે.

નાકમાં સળેખમની અસર બધે સ્થળે થઈ હોય, મોટા ગુંગા કે છોડ નીકળતા હોય, આસ ગંધાતો હોય, નસકોરામાં કાંઈક ચાલતું હોય એમ લાગતું હોય, આંખમાંથી પાણી નીકળતું હોય, છીંકા બહુ આવતી હોય, કે નાક બંધાઈ જતું હોય, એવી સ્થિતિમાં આ દવા ઉપયોગી છે.

હોઝરીમાંથી ઉલટી થવાથી કાળા ને લીલા રંગનો જામવ પુષ્કળ નીકળતો હોય, કાયમ હેડકી આવતી હોય, તે સાથે વાંસામાં દુખાવો થતો હોય, ખાધા પછી કે ધવરાવ્યા પછી હેડકી ઉપડતી હોય, તોપણ આ દવાથી આરામ થાય છે.

હાથપગના આંગળામાં, સાંધામાં કે નખમાં

કાંઈક દરદ થયું હોય, તો આ દવાથી ઠીક થાય છે.

ગુદાદ્વાર ઉપર ચળ આવતી હોય, સાંજે ખીજનામાં સુતા પછી સતત ચળ આવ્યા કરતી હોય, રાત આખી ઉંઘ આવતી ન હોય, અને ગુદા ઉપર જીવડા ચટકા ભરતા હોય એમ લાગતું હોય, એવી હેરાનગતિ આ દવાથી દૂર થાય છે.

ત્વચા ઉપર ચળ બહુ આવતી હોય, તે કઠારી રહેતી હોય, અને તેથી આખી રાતમાં બરાબર ઉંઘ ન આવતી હોય, તથા દરદી આમતેમ લોટયા કરતો હોય, તો આ દવાથી આરામ થાય છે.

માત્રા:—૧× થી ૬× ના અંશ સુધીની બનાવટો આ દવાની વપરાય છે. નાકના મસા થયા હોય, તો આ દવાનું ચૂર્ણ લગાડવાથી ઠીક થાય છે.

સરખાવો:—સાઇના, રેફિસેમીઆ, સેન્ગ્વોનેરીઆ.

૧૨૮. થ્યુબ્, ૬, ૧૨, ૩૦.

(*Thujb*).

ટ્રી ઑફ લાઇફના નામથી ઓળખાતી વનસ્પતિમાંથી આ દવા બનાવાય છે.

શરીરના કોષપણુ લાગપરના (Warts વોર્ટસ) મસાની આ મુખ્ય દવા છે; આ દવાનો ઉપયોગ ત્વચારોગ અને જનનેદ્રિના રોગ ઉપર વિશેષ થાય છે. પરખીઆનું વિષ શરીરમાં રહી ગયું હોય, શીળી કઠાવવાથી શરીરમાં વિષ દાખલ થયું હોય, તેનું માકું પરિણામ આવ્યું હોય, શરીર એકદમ નબળું પડીને સુકાવા લાગ્યું હોય એવે વખતે આ દવા કામની છે. આ દવા એક મુખ્ય એન્ટીસેપ્ટીક ઉપાય છે.

માથામાં જાણે ખીલો માર્યો હોય એવું દર્દ થતું હોય, આઢે પીવાથી માથાના દુખાવાનું દરદ લાગુ પડ્યું હોય, ડાખી બાજુએજ દુખાવો રહેતો હોય, માથા ઉપરથી ઘોળી ફોતરી ઉપડી જતી હોય, કે વાળ કોરા રહેતા હોય, અને ખરી પડતા હોય, તો આ દવા આપવી.

આંખની પાંપણોમાંથી દુખાવો શરૂ થતો હોય, રાતે પોપચાં ચોટી જતાં હોય, રક્તોરા નામના પડમાં વરમ થતો હોય, વારંવાર આંખમાં વરમ થઈ આવતો હોય, વગેરે આ દવાથી મટે છે.

કાનમાંથી પણ નીકળતું હોય, કાંધપણ ચીજ ગળે ઉતારવા જતાં કડાકા જેવો અવાજ થતો હોય, કાનમાં દીર્ઘ વરમ હોય, મસા થયા હોય, વગેરે માટે દવા સારી છે.

મોઢામાં જીભનું ટેરનું બહુ દુખતું હોય, જીભના મૂળ આગળ ખાબુ ઉપર ધોળા ફેડલા થયા હોય, તે બહુ દુખતા હોય, પેઢાની છેક પાસેથી દાંત સડવા લાગતા હોય, દાંત એ દુખતા હોય, પેઢાં પાતળાં પડી ગયાં હોય, પ્રવાહી ગળે ઉતારતાં ગડુ-ડાટ કરતો અવાજ હોજરી સાથે અડતાં થતો હોય, કે જીભ ઉપરની અને મોઢાની ભુરી નસો પુલી આવી હોય તો આ દવા અપાય છે.

નાકમાં ક્ષત પડ્યાં હોય, નસકારાં કારાં રહેતાં હોય, નાકના મૂળ આગળ દુખાવા સાથે લાર લાગ્યા કરતો હોય, જાડે લીલો કફ, લોહી કે પણ નાકમાંથી નીકળતું હોય, તો આ દવાની જરૂર હોય છે.

હોજરીના ભાગમાં દુખાવો લાગતો હોય, ચર-ખીવાળો ખારાક લીધા પછી ગંધાતા ઓડકાર આવતા હોય, ખટાટા ને માંસ તરફ અરૂચિ ઉત્પન્ન થતી હોય, કે રૂચિ ખીલકુલ ન હોય, તો આ દવા આપવાથી ફેર પડે છે.

પેટ કુલેલું રહેતું હોય, પેટનો કાંઈ ભાગ કઠણ થઈ ગયો હોય, સવારમાં ઝાડો થઈ આવતો હોય, ઝાડો જોરથી ફૂટતો હોય, વાયુ વધી ગયો હોય, ચૂંક આવતી હોય, દસ્તની કમજીબત રહેતી હોય, મળાશયમાં સખત આંકડી આવતી હોય, અર્શ સુજી આવ્યા હોય, બેસવાથી અર્શ વધારે દુખતા હોય, ગુદાદ્વાર ઉપર અર્શ થયા હોય, સ્પર્શ ખમાતો ન હોય, કે અંદર કાંઈ જીવકું ચાલતું હોય એમ લાગતું હોય, એવાં લક્ષણો માટે આ દવા ઉપયોગી છે.

ઝાતીમાં ચટકા બર્ષા જેવું દરદ થતું હોય, ખાલી ઉધરસ આવતી હોય, હોજરી પાસે દુખાવો થતો હોય, કે બચ્ચાને શ્વાસ ચઢી આવતો હોય, તો આ દવાથી ઠીક થાય છે. (બચ્ચાને દમ ચઢી આવતો હોય, તો નેટ્રમ સલ્ફ પણુ તેવોજ શયદો કરે છે)

મૂત્રમાર્ગના વરમ થયો હોય, સોજાં રહેતો હોય, પેશાબની પાતળી ધાર ફૂટતી હોય, કે પેશાબ ઉતર્યા પછી અંદર કાંપી નાખ્યા જેવી બળતર ને

દુખાવો લાગતો હોય, તો આ દવાથી તે દરદ સાંત પડે છે.

હાથપગ લાકડાના કે કાચના ખનાવ્યા હોય, અને જલદી ભાંગી જશે એમ લાગતું હોય, આંખ-ગાનાં ટેરવાં સુજી જતાં હોય, રાતાં અને મડદાલ જેવાં લાગતાં હોય, કે સ્નાયુઓ ખેંચાતાં હોય, તો આ દવાથી ઠીક થાય છે.

ત્વચા ઉપર મસા થયા હોય, આંદાં પડ્યાં હોય, ત્વચા કારી, ભૂરા આંદાં વાળી રહેતી હોય, કખવા થયો હોય, પિંડોની વૃદ્ધિ થઈ હોય, નખ વળી ગયા હોય, પોચા હોય, કે લુગડાથી ઢંકાએલા ભાગ ઉપર ફેડકા થતા હોય, તે ખણવાથી વધારે દુખતા હોય, તો આ દવા આપવી જોઈએ.

તાવ આવે, ત્યારે સાથળમાં ટાઢ વાવા લાગતી હોય, માથા સિવાય બીજી બધી જગ્યાએ પરસેવો આવતો હોય, અથવા માત્ર ઉઘાડા ભાગ ઉપર પરસેવો આવતો હોય, પરસેવો પુષ્કળ આવતો હોય, અને તે મધ જેવો ગંધાતો હોય, સાંજે લોહીની નસો જોરથી ચાલતી હોય અને ધબકતી હોય, તો તે પણ મૂચક ચિન્હો ગણાય છે.

પુરૂષને ગુહ્નિંદ્ર ઉપર વરમ થયો હોય, અંદર દુખાવો થતો હોય, મૂત્રાશયના મુખ આગળ દાઢ ને દુખાવો લાગતો હોય, અને વારંવાર પેશાબની હાજત થતી હોય, કે પ્રોસ્ટેટના પિંડની વૃદ્ધિ થઈ હોય, તો આ દવાથી આરામ થાય છે.

સ્ત્રીને યોનિમાર્ગ બહુ નાનુક થઈ ગયો હોય, તે ઉપર સ્પર્શ ખમી શકતો નહોય, મસા થયા હોય, પ્રદર થયું હોય, તે વખતે જાડી લીલા રંગની ધાત જતી હોય, ડાખા અંગાશયમાં સખત દુખાવો થયો હોય, તેવીજ રીતે ડાખા સાથળમાં પણ દુખાવો હોય, આર્તવ થોડો આવતો હોય, અગર બંધ થઈ ગયો હોય, ડાખા અંગાશયનો વરમ થયો હોય, એવે એવે સમયે આ દવા આશિર્વાદ રૂપ થઈ પડે છે.

વૃદ્ધિ:—શરદી અને ભેજ લાગવાથી, ઘણી કારી કે ઘણી ચાહ પીવાથી, કે હાથપગને લાંબાવવાનો પ્રયત્ન કરવાથી, રાતને વખતે, રાતમાં આશરે ત્રણ વાગે ચિન્હો વધારે જોર પકડે છે. વળી શીળી કઢાવવા પછી કેટલાક દર્દીઓમાં જે ખરાબ ચિન્હો થઈ આવે છે, અને તેમની તન્દુરસ્તી એકંદર રીતે નબળી રહ્યા કરે છે તેને માટે પણ આ દવા ઘણી ઉપયોગી છે.

ખાસ ઉપયોગ:—૧. હેનિમેને સખળા જીર્ણ રોગોમાં મુખ્ય ત્રણ પ્રકારના ઝેર વર્ણવ્યાં છે. ૧ ઉપદંશનું ઝેર. ૨. સોરાનું ઝેર. અને ૩. સાધકાસીસનું ઝેર.

૧. મકયુરીઅસ એ ઉપદંશના ઝેરને હણનારી મુખ્ય દવા છે.

૨. સદ્દર એ સોરાના ઝેરને હણનારી મુખ્ય દવા છે.

૩. ધ્યુબ એ સાધકાસીસના ઝેરને હણનારી મુખ્ય દવા છે.

આ ત્રણે દવાઓનો મુખ્ય ઉપયોગ એ છે, કે જ્યારે દર્દનાં ચિન્હો એ ત્રણમાંથી કોઇ જાતનું ઝેર શરીરમાં હોવાની શંકા ઉત્પન્ન કરે, અને જે તે શંકાને માન આપીને પ્રથમ તે ઝેરનો નાશ કરવાના ઇરાદાથી શરૂઆતમાંજ તે ત્રણમાંથી હરકોઇ એક યોગ્ય દવા આપવામાં આવે, અને પછી સમગ્ર ચિન્હોને અનુસરીને જરૂર લાગે તે દવા આપવામાં આવે, તો વ્યાધિ મૂળમાંથી થોડા વખતની અંદર નાશ પામે છે, પણ જન અંદરના ઝેરનો નાશ કરવા માટે ઉપરની ત્રણ દવાઓમાંથી હરકોઇ જે યોગ્ય લાગે તે શરૂઆતમાં આપવામાં આવે નહિ, અને માત્ર કોઇ જૂના રોગના ચિન્હોને અનુસરીને બીજી કોઇ દવા આપવામાં આવે તો કેટલીક વખત જરાપણ ફાયદો જણાતો નથી. દાખલા તરીકે જારો કે કોઇને ઉપદંશના ઝેરની અસર આખા શરીરમાં છે એમ તેની હકીકત સાંભળવાથી જણાય છે, પણ તે માત્ર માથાના દુખાવાની (જે તેને ધણી વખતથી મટતો નથી એમ તે કહે છે તેની) દવા કરાવવા માગે છે. આ દર્દીને મકયુરીઅસ આપ્યા વિના માથાના દુખાવાના ચિન્હોને અનુસરીને કોઇપણ દવા આપવામાં આવશે, તો જોઇએ તેવો ફાયદો જણાશે નહિ. તેવીજ રીતે અમુક અમુક ઝેર દૂર કરવા માટે સદ્દર અને ધ્યુબની જરૂર પડે છે. જુઓ પાનું ૨૬૩, અંચ ૧ લો.

માત્રા:—મસાને માટે આ દવા બહારથી લગાડાય છે, પીવાને માટે ૧× થી ૩૦ અંશ સુધીની ખનાવટો અપાય છે.

૧૨૮. ટ્યુબર્ક્યુલીનમ ૩૦, ૨૦૦, ૧૦૦૦, ૧ m.

(Tuberculinum).

આ દવા ટ્યુબર્કલના ગડમાં રહેલ વિષમાંથી બનાવાય છે, અને તેથી ટ્યુબર્કલના વિષથી જે જે વ્યાધિઓ થયા હોય છે, તે મટી શકે છે. ટ્યુબર્કલને લીધે ક્ષયની શરૂઆત થઇ હોય, કે કંઠમાંજ જેવા કોઇ વ્યાધિની શરૂઆત થઈ હોઇ, ત્યારે આ દવા આપવાથી તે મૂળમાંથી નાશ પામે છે.

છાતી નખળી ને સાંકડી હોય, દર્દીનું શરીર એકદમ સુકાવા લાગ્યું હોય, જરા પણ હવામાં બહાર નીકળવાથી શરદી લાગે અને સળેખમ વગેરે ઉપદ્રવ થઇ આવતા હોય, ટ્યુબર્કલનું ઝેર શરીરમાં હોય, અને તેથી જુદાં જુદાં લક્ષણો થતાં હોય, ત્યારે આ દવા બરાબર લાગુ પડે છે. જ્યારે લક્ષણો વારં-વાર બદલાયા કરતાં હોય, એક દિવસ કેફસાનો રોગ લાગે, બીજો દિવસ બેજનનો રોગ લાગે, ત્રીજો દિવસ હોજરીનો રોગ લાગે, એમ દર્દી નવાં નવાં લાગતાં હોય, પસંદ કરેલ દવાઓથી સંપૂર્ણ ફાયદો થતો નહોય, તથા ટ્યુબર્કલનું ઝહેર હોવાની શંકા હોય, ત્યારે ધણીવાર આ દવા કિંમતી થઈ પડે છે. વાઇ આવતી હોય, મગજ ખાલી પડી ગયું હોય, બદ્દે ટ્યુબર્કલની અસર બેજનને થઇ હોય, બેજનમાં ટ્યુબર્કલને લીધે કાંઈ ગ્રંથી થઇ હોય, કાંઈ ત્વચારોગ થઇ આવતો હોય, કે સંધિવા થયો હોય, ત્યારે પણ આ દવાથી ધણીવાર ફાયદો થાય છે.

કાનમાંથી ગંધાતું પડે નીકળતું હોય, અંદરના પડ (membrana tympani) માં છીદ્ર પડ્યું હોય, અને કોર ફાટી હોય ત્યારે આ દવાની જરૂર પડે છે.

માથામાં સખત દુખાવો હોય, બેજનનો વરમ થઇ આવ્યો હોય, રાતમાં બીક લાગતી હોય, કે નાકમાંથી લીલુ ગંધાતું પડે નીકળતું હોય, કે નાકમાં નાનાં નાનાં ગુમડાં થતાં હોય તો આ દવાથી મટે છે.

જ્યારે ટુકો ચાલતો હોય, બલગમ જડો ને સહેલાઈથી નીકળે તેવો હોય, ઉધમાં ખાલી ઉધરસ આવતી હોય, એવાં ક્ષયની શરૂઆતનાં ચિન્હો માટે આ દવા ધણી સારી છે.

ફક્ત કાળો, ગંધાતો ને જોરથી નીકળતો હોય, સવારમાં વહેલાં એકદમ પાતળો ઝડો ઉતરી જતો

હોય, નાનાં બચ્ચાંને હાથપગ પાતળા ને પેટ મોટું રહેતું હોય, અર્થાત્ જોને અંગ્રેજીમાં “ટોપસ મોસ્ટેરીકા” કહે છે તે વ્યાધિ થયો હોય, ત્યારે પણ આ દવાથી આરામ થાય છે.

શ્ચીને આર્તવ બહુ વહેલો આવતો હોય, રક્ત ધણું જડું હોય, લાંબા વખત સુધી રક્ત ગયા કરતું હોય, કે પીડિતાર્તવ થતો હોય, અને તેનું કારણ ટ્યુબર્કલ હોય, તો આ દવાથી ઠીક થાય છે.

ત્વચા ઉપર ખરજડું થયું હોય, ચળ બહુ આવતી હોય, રાત્રે ચળ વધતી હોય, ધાધર થઇ હોય ઇત્યાદિ ત્વચારોગ માટે આ દવા સારી છે.

માત્રા:—૩૦ ને તેથી ઉચ્ચ અંશની બનાવટો અપાય છે, અને તે પણ અડવાડીઆમાં માત્ર એક બે વખતજ. તાવ હોય તો તે આપવીજ નહિ. ડા. ક્રેકનો લીમ્ફ તૈયાર આવે છે, તે આને મળતો હોય છે તે ફેફસાનો વરમ (pneumonia) અને શ્વાસ-માર્ગની નળી સાથે ફેફસાનો વરમ (broncho-pneumonia) મટાડવા માટે બહુ પંકાય છે. પણ તે ગુણકારી નીવડ્યો નથી. વળી એવીએરી (aviaire) નામની એક બનાવટ પક્ષીના ટ્યુબર્ક્યુલીનમાંથી બનાવાય છે, તે સળેખમ સાથે થયેલ ફેફસાનો વરમ (influenzal pneu.) મટાડવામાં અકસીર નીવડે છે.

ઉપયોગ:—હામિયોપેથિની સઘળી ઔષધિમાં આ દવા એક ઘણીજ ઉપયોગી ઔષધિ છે. પ્રખ્યાત ડા. નેશ કેટલાક કેસમાં આ દવાનો ઉપયોગ કર્યાનું વર્ણન આપે છે, તે વાંચવાથી આ દવાના ગુણ વધારે સારી રીતે સમજી શકાશે. તે લખે છે કે એક શ્ચીને પોતે ઉમ્મર લાયક થયા છતાં રંગેદર્શન બહુ મોડું થતું હતું. તેણીના ચોરીઆ વૃદ્ધિ પામ્યા હતા, અને જરાપણ શ્રમ લેતી કે તરત તે થાડી જતી. શ્વાસ ચઢી જતો, અને ત્વચા ફિક્કી થઇ જતી હતી તેણીને પરસેડીલા આપવાથી બે વખત રંગેદર્શન (સ્ટુસાવ) થયું, પણ તે એક મહિનાને અંતરે નહિ, પણ ઘણા મહિનાને અંતરે, અને આખરે રંગેદર્શન તદ્દન બંધ થઇ ગયું. તે પછી તેણીને બીજી ઘણી દવા આપી, પણ કોઈ ફાયદો થયો નહિ, ત્યારે ટ્યુબર્ક્યુલીનમ ૧ m. ની એક માત્રા આપી, એટલે થોડા દિવસમાં તેણીને રીતસર રંગેદર્શન થયું, અને તબીબત સઘળી રીતે સુધરવા લાગી. આ

દર્દીની મોટી બહેન ક્ષયના આગરથી થોડા વર્ષ પહેલાં મરણ પામી હતી. બીજા એક કેસનું વર્ણન કરતાં તે લખે છે કે સાત મહિનાનું એક બાળક હતું, તેનું માથું અતિશય મોટું-પુખ્ત ઉમ્મરના માણસના માથાના કરતાં પણ મોટું-હતું, તેની આંખો બહાર નીકળી આવેલી હતી, અને માથું એક બાજુએથી બીજી બાજુ તરફ બહુ થોડું ફરી શકતું હતું. તે ગાંઠ અને અક્કલ વિનાનું શરૂ એમ લાગતું હતું, તે આખો દિવસ રડ્યા કરતું અને જ્યારે તેને કોઈ ખોલાવતું, ત્યારે તે વધારે રડતું હતું. તે છોકરાના સગાસંબંધીનો વૃત્તાંત પૂછી જોતાં એમ માલુમ પડ્યું કે તેની કેટલીક માસીઓ ટ્યુબર્ક્યુલોસીસના દર્દીથી મરણ પામી હતી, અને તેના કુટુંબમાં તેની મા એકલીજ જીવતી રહી હતી. તે ઉપરથી તે છોકરાને ટ્યુબર્ક્યુલીનમ ૧ m. નું એક પરીકું આપ્યું, અને તેની અસરને લીધે માથું નાનું થવા લાગ્યું. વળી તેજ ડાક્ટર ક્ષયનો એક કેસ આ દવાથી સાજો કર્યાનું લખે છે, અને તેમાં જણાવે છે કે એક બાઇને ૧૧ વર્ષથી વાઇનું દર્દ હતું. તેણીને છેલ્લા બે વર્ષથી કોઇની દવાથી વાઇ એાછી આવતી હતી, પણ તેણીની મા ટ્યુબર્કલના ઝેરને લીધે ક્ષય લાગ્યું પડવાથી મરણ પામી હતી. તેણી પોતે તેની સારવારમાં એક મહિના સુધી રહી હતી, પણ તેની મા મરી ગયા પછી તેણીને નીચે પ્રમાણે ચિન્હો થવા લાગ્યાં.

- ૧ કશું ખાવાનું લાવે નહિ.
- ૨ મોઢામાં ખરાબ સ્વાદ રહે; સવારમાં તો વિશેષ.
- ૩ જે રસોઇ રંધાતી હોય, તેની વાસ આવવાથી ઉલટી થાય.
- ૪ ઘણીજ ઉધરસ આવે, ખાસ કરીને રાત્રે.
- ૫ છાતીમાં વચલા હાડકાની નીચે દુખે, ઉધરસ આવે, અથવા ટેકરી કે સીડી ઉપર ચડે, ત્યારે વધારે દુખે.
- ૬ દિવસ ૨૭ માં શરીરનું વજન ૨૨ પૌંડ કમી થયું.
- ૭ થાક લાગે, ત્યારે કમ્મર દુખે.
- ૮ ટાઢ લાગ્યા કરે, અને ટાઢથી શરીર જડું હોય એમ લાગે, સવારે અને સાંજે વિશેષ.
- ૯ અશક્તિ ઘણી લાગે, માત્ર ચાલવાથી પણ થાક લાગ્યા વિના રહે નહિ.
- ૧૦ રંગેદર્શનના સમયે બીલકુલ સ્વાવ થયો નહિ.

૧૧ જીવ ધણો ઉદાસ થઇ ગયો હતો, અને સહજ વાતમાં રડી પડતી હતી.

૧૨ શિયાળામાં સળેખમ થઇ આવ્યા પછી ઉધરસ આવ્યા કરતી હતી.

૧૩ છેલ્લા ચાર અડવાડીઆથી ઝડો થઇ આવ્યો હતો.

૧૪ નાડી ૧૦૦ થી ૧૨૦ જેટલી કાયમ રહેતી હતી.

૧૫ દરરોજ રાતમાં પસીના આવતો હતો.

આ બાઇને પહેલાં તો પેસેડીલાની ૨૦૦ અંશવાળી દવા આપી, અને પછી ૧૦ m. વાળી દવા આપી, પણ તેથી કશો ફાયદો થયો નહિ, ત્યારે તેણીને ટ્યુબર્ક્યુલીનમ ૧ m. પંદર દીવસે એક માત્રા એ પ્રમાણે ચાર મહિના સુધી આપ્યું. તે દરમ્યાન તેણીને એક બે વખત બેસીલીનમની ૨૦૦ અંશની બનાવટ પણ આપી, અને આ પ્રમાણે ચિકિત્સા કરવાથી તેણી સાત આઠ મહિનામાં તદ્દન સાજી સારી થઈ ગઇ.

સરખાવો:—બેસીલીનમ. (બેસીલીનમ અને ટ્યુબર્ક્યુલીનમની બનાવટમાં ફેર એટલો છે કે બેસીલીનમ ક્ષયથી દુષિત થયેલા ફેફસામાં ઉત્પન્ન થતા પૃષ્ઠમાં બનાવાય છે, અને ટ્યુબર્ક્યુલીનમ ક્ષયના પક્વ કરેલા જંતુઓમાંથી બનાવાય છે.

૧૩૦. યુરેનીઅમ નાઇટ્રીકમ ૩૪.

(Uranium Nitricum.)

આ દવા નાઇટ્રેટ ઑફ યુરેનિયમમાંથી બનાવાય છે.

મધુમ્રમેહ (diabetes), અતિમૂત્ર, અન્નાશય અને આંતરડાનાં ક્ષત, પેટનું કુલી આવવું, પેટનો દુખાવો, હોઝરીમાં ચાંદુ, અશક્તિ વગેરે આ દવાનાં લક્ષણો છે.

આંખે બહુ આંજણી થતી હોય, પોપચાં ચોટી જતાં હોય, અને તેનો વરમ રહેતો હોય એ લક્ષણો આ દવાને સૂચવે છે.

પેટ કુલેહું હોય, અંદર દાહ સહિત દુખાવો હોય, અન્નાશયમાં ચાંદાં પડ્યાં હોય, તરસ અતિશય લાગતી હોય, મોળ આવતી હોય, ઉલટી થતી હોય એ સર્વે આ દવાથી દુરસ્ત થાય છે.

પેશાબ પુષ્કળ ઉતરતો હોય, બહુ મુનનો બ્યાધિ થયો હોય, પેશાબ પોતાની મેળે ઉતરી જતો હોય,

મધુમ્રમેહ જેવું લાગતું હોય, ત્યાં બહુ હોય, શરીર સુકાઇ ગયું હોય, મૂત્રમાર્ગમાં દાહ થતો હોય, પેશાબ અમ્લ હોય, પેશાબ રોકવાથી દુખાવો થતો હોય, એવાં લક્ષણો માટે આ દવા બહુ સારી છે.

પુરૂષને સંપૂર્ણ નપુંસકત્વ પ્રાપ્ત થયું હોય, રાતમાં વીર્યસ્રાવ થતો હોય, કે ગુલ્લેદ્રિ ટાઢી ટોલી ને પરસેવા વાળી રહેતી હોય, તો આ દવાના સેવનથી ઠીક થાય છે.

ઉપયોગ:—આ દવાની ૨x વાળી ચૂર્ણ (trituration) ની બનાવટ સાધારણ રીતે અપાય છે. એ સિવાય મધુમ્રમેહ માટે ફોસ્ફોરીક આસીડ, લેક્ટીક આસીડ, પેક્ટિયાટીન, આસેનિકમ વગેરે વપરાય છે.

સરખાવો:—આસેનિકમ, ફોસ્ફોરિક આસીડ.

૧૩૧. અર્ટીકા યુરેન્સ, ૧.

(Urtica Urens).

‘ડવાઈ નેટલ’ નામની વનસ્પતિમાંથી આ દવા બનાવાય છે.

શીળસ, અને જળદર કે રતવાના જેવા સોળ જેમાં દાહ અને બળતર હોય તે માટે, તેમજ સ્ત્રીઓને બ્યારે ધાવણ કમી આવતું હોય, ત્યારે તે વધારવાને માટે આ દવા અપાય છે.

શીળસ થઇ આવ્યું હોય, ત્યારે તેના ફોડકા ચામડી ઉપર સ્પષ્ટ ઉપસી આવ્યા હોય, વચમાં તે ફોડકા જરા સફેદ હોય, પણ તેની કિનારી લાલ હોય, તેની અંદર ચટકા લઈના જેવું દર્દ થતું હોય, શરીરના ઉપરના ભાગમાં જળદરના જેવા સોળ ચડ્યા હોય, અગર તો મોટા ફોડકા થયા હોય, અને તેમાં સીરમ નામનો રસ ભરાયો હોય, સિંદુરીઓ તાવ (scarlatina) આવી ગયા પછી પગે સોળ ચડ્યા હોય, ચુરદાને કાંઈ હરકત થઇ હોય, અને પેશાબ ઓછો આવતો હોય એ લક્ષણો માટે આ દવા ઉપયોગી થઇ પડે છે.

બળી બ્યારે રતવાના મોટા ફોડકા હાથે કે પગે થયા હોય, તેમાં બળતર થતી હોય, ત્યારે આ દવાથી બળતર સાંત થઇ ફોડકા સુધરે છે.

સ્ત્રીઓને મર્બાશયમાંથી રૂધિર ધણું જતું હોય, પણ તે બંધ પડતું હોય, તે દરમ્યાન અમ્લ ધાતુ જતી હોય, કોઇ કોઇ વખત નસોઝરી કુદીને નાકમાંથી લોહી પડતું હોય, અગર ઉલટીમાં લોહી પડતું

હોય, ધાવણ કમી આવતું હોય, અગર તદ્દન સુકાઇ જવા લાગ્યું હોય, એવી હાલત સુધારવા માટે આ દવા વિશ્વાસપાત્ર છે.

શીળસ એકદમ શરીરમાં પાછું સમાઈ જવાથી કાંઈ નવો રોગ થયો હોય, તો તે માટે પણ આ દવાની જરૂર પડે છે.

સરખાવો:—એપિસ, રસટાક્સ, કેન્થારીસ.

૧૩૨. યુવા અસી.

(Uva Ursi).

બેરબેરીના સાધારણ નામથી ઝોળખાતી વનસ્પતિમાંથી આ દવા બનાવાય છે.

આ દવા મૂત્રમાર્ગના વ્યાધિ ઉપર અકસીર છે. મૂત્રાશયનો વરમ થયો હોય, પેશાબમાં લોહી જતું હોય, ગર્ભાશયમાંથી રક્તસ્રાવ થતો હોય, મૂત્રમાર્ગના અવયવમાં દીર્ઘ વરમ રહેતો હોય, પેશાબ કરતી વખતે અથવા પેશાબ કર્યા પછી દાહ કે દુખાવો થતો હોય, પેશાબ ચીકણો ઉતરતો હોય, વારંવાર હાજત થયા કરતી હોય, પેશાબમાં પડ જતું હોય કે ચીકણો શ્લેષ્મ જતો હોય, પેશાબ આપોઆપ ઉતરી જતો હોય, તે લીલા રંગનો હોય, બહુ દરદ થઈને પેશાબ ઉતરતો હોય એવાં લક્ષણો મટાડવા માટે આ દવા અપાય છે.

માત્રા:—મૂળ અર્કનાં ૫ થી ૩૦ ટીપાં અપાય છે. પેશાબમાં આલ્બ્યુમીન જતો હોય, તો વેસિકેરીઆ (vesicaria) નામની દવા પણ પીવા અપાય છે.

સરખાવો:—ક્રેનબીસ સંટીવા.

૧૩૩. યુસ્ટીલેગો મેડીસ ૩, ૩૦, ૨૦૦.

(Ustilago Maydis)

‘ કોર્નસ્મટ ’ નામના વનસ્પતિજન્ય પદાર્થમાંથી આ દવા બનાવાય છે.

સ્ત્રીઓનાં ગર્ભાશય વગેરે ગુહાવયવ નખળાં પડી ગયાં હોય, તે સાથે તેમાંથી લોહી લાંબા વખત સુધી વહ્યા કરતું હોય, પેડમાં દાહ અગર દુખાવો રહ્યા કરતો હોય, અને કમ્બર દુખતી હોય તે માટે આ દવા ખાસ ઉપયોગી છે.

કમ્બરની અંદર રહેલાં અવયવો નખળાં અને ટીલાં પડી ગયાં હોય છે, ગર્ભાશયમાંથી કાળા રંગનું લોહી નાના નાના ગાંઠા વાળું અને થોડું થોડું પણ લાંબા વખત સુધી—કેટલાક અઠવાડીયા સુધી—નીકળ્યા કરે છે, તે તદ્દન બંધ થઈ જતું નથી, ગર્ભાશયનું કદ મોટું થઈ ગયું હોય છે, તેનું મુખ પહોળું થયેલું હોય છે, કમળનો ભાગ પોચો પડી ગયો હોય છે, જમણા અંગાશયમાં દાહ અગર દુખાવો હોય છે, સ્ત્રીને અશક્તિને લીધે ફેર આવે છે, કાંઈ વાર આખા શરીરમાં ગરમી એકાએક આવી જતી રહેતી હોય એમ લાગે છે. કાંઈ કાંઈ સ્ત્રીને ગર્ભાશયમાં અને કેડમાં ઘણું દુઃખ થઈને આર્તવ આવે છે, તથા અંગાશયમાં રહી રહીને સજીવ આવ્યા જેવો દુખાવો થાય છે, એ સધળા સ્ત્રીનાં દર્દો માટે આ દવા સારી છે. પાકી ઉમરની સ્ત્રીઓને ઝડપ બંધ થવાના સમયે કાંઈ કાંઈ વાર શીળસ જેવો ત્વચારોગ ગર્ભાશયના દર્દની સાથે, અગર તે વિના થઈ આવે છે, તે માટે પણ આ દવાની જરૂર છે.

સરખાવો:—સીકેલી, સેળીના.

૧૩૪. વેલેરીએના, ૧×

(Valeriana)

વેલેરીઅનના સાધારણ નામથી ઝોળખાતી વનસ્પતિમાંથી આ દવા બનાવાય છે. એલોપેથીમાં ટીકચર વેલેરીઅન હીસ્ટરીઆનું દર્દ મટાડવા માટે ની મુખ્ય દવાઓમાંની એક ગણાય છે.

દર્દી એક જગ્યાએ શાંત બેસી રહી શકતો નહોત્ય, પણ તેને ક્યાં ફર કરવું પડતું હોય, તેમ છતાં જરાપણ શ્રમ વધારે લાગવાથી માથું દુખવા આવતું હોય, અંગમાં ભુદી ભુદી જગ્યાએ દુખાવો થઈ આવે, દુખાવાને લીધે દર્દી મૂર્છાગત જેવો થઈ જાય, હોઝરીમાંથી કાંઈક ઉજી પદાર્થ ગળા તરફ ઉઘે ચડતો હોય, અને તેથી દર્દીને પોતાનો શ્વાસ લેતાં મુશ્કેલી પડતી હોય એમ લાગે, સધળી જાતની લાગણીઓ બહુ તીવ્ર થઈ આવે, હિસ્ટરીઆને લીધે સંધિવાની જેવાં ચિન્હ દેખાય, અગર શરીરના કાંઈ ભાગમાં કાંઈ વિચિત્ર લાગણી થયા કરે, દર્દી કાંઈ વાર અસાધારણ રીતે આનંદી, આલાક, અને વાતોડીઓ લાગે, તેમજ વળી કાંઈવાર તેને સ્વભાવ

તેથી ઉલટોજ થઇ જાય છત્યાદિ લક્ષણોવાળી હિસ્ટીરીઆની પ્રકૃતિ સુધારવા માટે આ દવા ઉપયોગી છે.

સરખાવો:—ઝીન્કમ, ઝીન્ક્સી વેલેરીએનેટ.

૧૩૫. વેરીઓલીનમ ૧૨, x ૩૦, ૨૦૦.

(Variolinum).

આ દવા શીળીના ચેપમાંથી બનાવાય છે. શીળીના ચેપ લાગુ પડતો અટકાવવાને તેમજ જે શીળી નીકળ્યાં હોય, તે તેલું જોર મંદ કરવાને માટે આ દવા અપાય છે. શીળીના ચેપ લાગુ પડેલા દર્દી આ દવા લેતા, સહીસલામત સામે થાય છે. વળી કબવા અને તે સાથેના દુખાવો પણ આ દવાથી મટે છે.

શ્વાસ માર્ગને અડચણ થઇ હોય, શ્વાસ લેતાં ભીંસ લાગતી હોય, ઉધરસ આવતી હોય, જડો ચીકણો કે રક્તમિશ્રિત શ્લેષ્મ નીકળતો હોય, ગળું બંધ થઈ ગયું હોય એમ લાગતું હોય, ગળાની જમણી બાજુએ કાંઈ ગાંઠો ભરાયો હોય એવું જણાતું હોય, એવી જાતની લાગણી આ દવાને સૂચવે છે.

વાંસો બહુ દુખતો હોય, એવેની બહુ રહેતી હોય, દુખાવો વાંસામાંથી પેટ તરફ જતો હોય, હાથ ના કાઢામાં સંધિવાની અસર હોય, પગ દુખતા હોય, કે આખું શરીર થાકી ગયું હોય તેવી રીતે કળતું હોય, ત્યારે બીજા ચિન્હો ધ્યાનમાં લેતાં આ દવાની જરૂર સમજવી.

તાવ સખત આવ્યો હોય, ગરમી બહુ વધી ગઇ હોય, પુષ્કળ ગંધાતો પરસેવો નીકળતો હોય એ લક્ષણો માટે આ દવા આપવી જોઈએ.

ત્વચા ઉપર બીજડાં વળેલાં રહેતાં હોય, ફેડલા થયા હોય વગેરે શીળીનાં લક્ષણો આ દવાથી દુરસ્ત થાય છે.

ઉપયોગ:—૬x થી ૩૦ અંશ અને તે ઉપરની બનાવટો વપરાય છે, આ દવાની માફક વૅક્સીનીનમ નામની દવા પણ વપરાય છે. તેનો ગુણુ પણ આના જેવોજ છે, તે લેવાથી શીળીનો ઉડતો ચેપ લાગુ પડતો નથી.

૧૩૬. વિરેટ્રમ આલ્બમ ૩x, ૩૦.

(Veratrum Album)

યુરોપમાં અને એસીઆમાં થતી બહાઇટ હેલી-બોરના નામથી ઓળખાતી વનસ્પતિમાંથી આ દવા બનાવાય છે.

છેક મરણુ તુલ્ય અશક્તિ, શરીરનું ઠાઠા પડી જવાપણું, હાથપગના નખ અને ચહેરા ઉપર ભુરાશ, અને અતિશય બેહોસી એ આ દવાનાં મુખ્ય સૂચક ચિન્હો છે. દર્દી બોલ્યા ચાલ્યા વગર પડ્યો રહેતો હોય, કપાળ ઉપર પરસેવો આવતો હોય, ઉલટી થતી હોય, ચોખ્ખાના પાણી જેવો ઝાડો છૂટી જતો હોય, હાથપગમાં ગાંઠલા ચડતા હોય, સખત હેડકી આવતી હોય, કે ઘચરકા આવતા હોય એ સર્વે ઉપરનાં ચિન્હોના અનુસંગી લક્ષણો છે. અમુક જાતના ઉન્માદમાં, તથા કોલેરામાં આ દવા અમુદ્ય થઇ પડે છે.

મન ઉદાસ રહેતું હોય, ઘેલણ થઇ હોય, અને તે ચહેરા ઉપર દેખાતી હોય, વધી વસ્તુઓ તરફ તથા માણસો પ્રત્યે બેદરકારી હોય, દરદી ચીસ પાડતો હોય કે શ્રાપ દેતો હોય, પોતે બહુ દુખી છે એમ માનતો હોય, કોઈ સ્થળે સખત દુખાવો ઉપડી આવતો હોય, અને તેથી એટલા બધો ઉશ્કેરાઇ જતો હોય કે પોતે ઉન્માદ કરતો હોય, અગર ગાંઠો થઈ જતો હોય, આખી રાત દર્દી રાડો પાડતો હોય, સુતિકા સન્નિપાત થયો હોય, કે દર્દી ખાટલામાંથી ઉઠીને ભાગતો હોય, અગર કપડાં શડી નાખતો હોય, કે ધર્મ સંબંધી કે વિષય વાસના સંબંધી ઘેલી ઘેલી વાત કરતો હોય, ત્યારે આ દવા બહુ ઉપયોગી છે.

માથા ઉપર તાળવાના ભાગમાં ખરક સૂક્યો હોય એવી લાગણી થતી હોય, કપાળ ઉપર જાડો પરસેવો થતો હોય, માથું દુખતું હોય, તે સાથે ઉલટી ને ઝાડો હોય, માથું ટટાર રહી શકતું નહોય. પરંતુ નમી જતું હોય, એવી સ્થિતિમાં આ દવાની જરૂર પડે છે.

ચહેરા બેસી ગયો હોય, નાકનું ટેરવું થંડું પડી ગયું હોય, નાકની અણી બહાર નીકળી હોય, ગાલ લમણા ને આંખોમાં કાંપી નાખવા જેવું દરદ થતું હોય, ચહેરા ફિક્કો, વાદળી રંગ મિશ્રિત, થંડો ને

હૃદયકોશ વગરનો થઈ ગયો હોય, ભારે આ દવા અસુલ્ય થઈ પડે છે. બીજાં લક્ષણો સાથે ઘણીવાર મોઢામાં જાણે પીપરમીટ મુક્યા પછી જેવી થંડકની લાગણી થાય છે, તેવી થંડકની લાગણી હોય છે, અને દાંતમાં સીંસુ ભર્યું હોય, તેમ ભાર લાગે છે, ત્યારે પણ આ દવાજ ફાયદો કરે છે.

પેટમાં ખાડા પડ્યો હોય, પેટ ખાલી લાગતું હોય, છતાં પણ પાણી પીવાથી તે તરતજ બહાર નીકળી જતું હોય, ટાકું પાણી દઈ બહુ માચ્યા કરતો હોય, તરશ છીપતી નહોય, અતિશય શુષ્ક લાગતી હોય, હેડા આવતી હોય, અતિશય ઉલટી થતી હોય, હુબકા આવતા હોય, કાંઈ પીવાથી ખાવાથી કે હાલવા આલવાથી ઉલટી વધારે થતી હોય, ફળ, જેવાં કે નારંગી, દાડમ, વગેરે ખાવાની ઇચ્છા બહુ થતી હોય, તેમજ ગરફતું મન થતું હોય, ઉલટી થયા પછી બહુ નબળાઈ થઈ જતી હોય, કાલેરામાં ઉલટી થવાથી અશક્તિ વધતી જતી હોય, વગેરે લક્ષણો માટે આ દવા બહુ ઉપયોગી છે.

દસ્ત પાતળો પાણી જેવો આંકડી આવીને નેરથી ફરતો હોય, અને તે પછી શરીર અશક્ત થઈ જતું હોય, કાલેરા થયો હોય; વળી શરદીને લીધે બચ્ચાંને દસ્ત કબજ થઈ ગયો હોય, દસ્ત બહુજ કઠણ ઉતરતો હોય, અને તે ઉતર્યા પછી પરસેવો આવી જતો હોય, તેવે સમયે આ દવાથી શરીરમાં ગરમી આવે છે, અને દસ્ત નિયમિત થાય છે.

છાતીમાં ખડખડ ખોલતું હોય, સાદ નબળો પડી ગયો હોય, મોટી ઉધરસ નેરથી આવતી હોય, કુકડીઆ ખાંસી થઈ હોય, ઉધરસના નેરથી મોટું વાદળી રંગનું થઈ જતું હોય, ગરમ ઝોરડામાં રહેવાથી ઉધરસ વધારે આવતી હોય, ત્યારે આ દવાથી દીક થાય છે.

હાથપગ દુખતા હોય, રાંઝણ થઈ હોય, વીજળીના ઝટકા જેવું દરદ થતું હોય, પગમાં ગોટલા ચડતા હોય, હાથમાં ને છાતીમાં ફુપાવો લાગતો હોય, હાથપગ થંડા રહેતા હોય, સોજો આવ્યો હોય કે લકવો થયો હોય એમ લાગતું હોય, તો આ દવાથી આરામ થાય છે.

ત્વચા ટાલી, વાદળી રંગની, પરસેવા વાળી ને મડદાલ જેવી થઈ ગઈ હોય, હાથપગ, ને કપાળે

એવે સ્થળે ત્વચાની કચલી પડી ગઈ હોય, તો તે પણ સચક ચિન્હોમાં ગણાય છે.

તાવ આવતો હોય, ત્યારે ટાઢ અતિશય આવતી હોય, અને તૃષા પણ છીપતી ન હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી તાવની ટાઢ કમી થાય છે.

સ્ત્રીને આર્તવ બહુ વહેવો આવતો હોય, પુષ્કળ આવ થતો હોય, તેને લીધે શરીર અશક્ત થઈ જતું હોય, પીડિતાર્તવ હોય, અને તેથી શરીર થંડુ પડી જતું હોય, જરાપણ શ્રમ લેવાથી મૂર્છા આવી જતી હોય, કે આર્તવ પહેલાં મદનોન્માદ થતો હોય, આંચકા આવતી હોય, સ્તિકા સન્નિપાત થયો હોય, સ્ત્રી કપડાં ફાડી નાખતી હોય, અગર ધર્મ કે વિષય સંબંધી ઘેલછા ભરેલી વાતો કરતી હોય.

વૃદ્ધિ:—ખાવાથી કે પાણી પીવાથી (ઉલટી), અને રાત્રે થંડી કે શરદી લાગવાથી રોગ વધે છે. સંધિવાનો ફુપાવો થંડીથી વધે છે.

શાંતિ:—ગરમી લગાડવાથી આરામ લાગે છે.

ઉપયોગ:—૧×થી ૩૦ અશ સુધીની બનાવટો વપરાય છે. ઝાડા થયો હોય, તો ૬× થી નીચેના અંશે અપાતા નથી.

સરખાવો:—કંદેશરા, કુપ્રમ, સ્દામોન્યમ (ઉન્માદ માટે), આસેનિકમ, ઈપીકાક્યુઆના.

૧૩૭. વિરદ્રમ વિરિડી ૧×, ૬, ૩૦.

(Veratrum Viride)

અમેરિકન હેલીબોર નામની વનસ્પતિમાંથી આ દવા બનાવાય છે.

જેઓનો આંધો લોહિયાળ હોય, રક્તારાશ મજબૂત હોય, અને જેઓનાં ફેફસાં, કે લેબના તળીઆના લાગમાં લોહીનો જમાવ થાય છે, તેઓને માટે આ દવા ઘણી સારી છે. તડકાં બહુ લાગ્યા હોય, તેથી માથે લોહી ચડી ગયું હોય, હાથપગ તણાતા હોય, ચ્હેરો જરા કાળો પડ્યો હોય, ને ફુલી આવ્યો હોય, સખત સન્નિપાત હોય, કે ફેફસાંને ન્યુમોન્યાની અસર હોય, ત્યારે આ દવા ઉપયોગી થઈ પડે છે.

મન કળઆળું અને બ્રમિત થઈ ગયું હોય,

અગર આંચડી આવતી હોય, કે સન્નિપાત થયો હોય, ત્યારે આ દવા કામમાં આવે છે.

માથે લોહી ચડી ગયું હોય, માથું ગરમ હોય, આંખો લોહીથી લાલ મોળ થઇ હોય, કીકી વિસ્તૃત હોય, વસ્તુઓ ખેવડી દેખાતી હોય, ભેગના પડનો વરમ થયો હોય, ગરદનમાંથી દુખાવો ઉત્પન્ન થતો હોય, માથું અક્રૂડ રાખી શકાતું નહોય, માથાની ધોરી નસો ધમકતી હોય, મોઢાના સ્નાયુઓ ખેચાતા હોય, એવી સ્થિતિમાં આ દવા હિતકર છે.

જીભ ધોળા કે પીળા હોય, અને તેના મધ્ય ભાગમાં લાલ લાલ પટ્ટી દેખાતી હોય, કે દાઢેલી હોય, એવી લાગતી હોય, તો તે માત્ર આ દવાને સૂચવે છે.

પેટમાં જરાપણ અનાજ કે પાણી જાય, તો તેની ઉલટી થઈ જતી હોય, તરસ ખડું લાગતી હોય, ઉખટા થતો હોય, કે હેડડી આવતી હોય, તે એવી સખત હોય કે તેથી મુંઝવણ થતી હોય, તો આ દવાની જરૂર સમજવી.

ધાસ લેતાં મુંઝવણ થતી હોય, ફેફસામાં લોહીનો જમાવ હોય, છાતીમાં ભાર ભર્યો હોય એમ લાગતું હોય, ફેફસાનો વરમ (pneumonia) થયો હોય, કે મોટી ઉધરસ આવતી હોય તો આ દવા આપવી જોઈએ.

રક્તશય અનિયમિત ચાલતું હોય, તેના ભાગમાં દાઢ લાગતો હોય, તથા નાડી પોચી, ને ધીમી ચાલતી હોય, ત્યારે આ દવાથી રક્તશય નિયમિત ચાલે છે. આ દવા હલકા અંશવાળી વિશેષ અપાય ત્યારે રક્તશયને મંદ કરે છે, અને નાડીને ધીમી પાડે છે. (ફેફસાના વરમમાં કઠી નાડીને ધીમી પાડવાનો પ્રયત્ન કરવો નહિ). તેપણ રક્તશયના પડના વરમમાં આ દવા આપવાની જરૂર પડે છે. સ્ત્રીઓને સુવાવડમાં ઉદર પડનો વરમ થયો હોય, ત્યારે આ દવા ઘણી ઉપયોગી થઈ પડે છે.

વાંસામાં ને ખંભામાં દુખતું હોય, સાંધામાં વા આળો હોય, તીક્ષ્ણ સંધિવા થઈ આળો હોય, તીક્ષ્ણ સંધિવાની જેવો જવર આળો હોય, વગેરે માટે આ દવા સારી છે.

ત્વચ્છા ઉપર રતવા થયો હોય, રતવાની અસર મજબૂત થઈ હોય, કે શરીરના જીવા જીવા ભાગ

ઉપર ચળ આવતી હોય, તો તે આ દવાથી મટે છે.

સરખાવો:—જેસ્તીમીઅમ, બેંપીસીઆ, બેલા-ડોના, ઝેકોનાઇટ, ફેરમ ફોસ.

૧૩૮. વાઇબર્નમ ઓપ્યુલસ થી ૩×સુધી.

(Viburnum Opulus).

યુરોપ અને ગ્રેટ બ્રીટનમાં ઉત્પન્ન થતી 'હાઇ ક્રનબેરી'નામની વનસ્પતિમાંથી આ દવા બનાવાય છે.

આ દવા અનેક જાતની આંચડી, તાણ, ખેંચ, અક્રૂડ હોવાપણું વગેરેને માટે સારી છે. ગર્ભાશયના અંગમાં થતો દુખાવો અને ખેંચ મટાડવા માટે ગુણકારી હોવાથી ઘણીવાર ગર્ભ-પાત થતો અટકાવે છે. ગર્ભાશયના વ્યાધિને લીધે, હિસ્ટીરીઆ જેવાં તાણ તથા ખેંચ થાય છે, તે માટે આ દવા વધારે ઉપયોગી છે. દુખાવો વાંસામાંથી કે કમ્બરમાંથી રાડ થઇને જાંઘમાં થઇને ગર્ભાશયમાં પ્રવેશ કરીને ત્યાં વધારે સખત થતો હોય તે આ દવાનું ખાસ લક્ષણ છે.

માથામાં લમણાના ભાગમાં દુખાવો હોય, ફેર આવતા હોય, આગળ પડી જવાશે એમ લાગતું હોય, આંખોમાં જરા દુખાવો લાગતો હોય એવી સ્થિતિમાં આ દવા કામની છે.

પેટમાં એકદમ ચૂંક આવવા લાગી હોય, નાભિ આગળ દબવાથી દુખતું હોય, મોળ આવતી હોય, તે કાંધક ખાવાથી કમતી થતી હોય એવાં લક્ષણો માટે આ દવા આપવી જોઈએ.

સ્ત્રીને હિસ્ટીરીઆની અસર હોય, મજબૂત તંત્ર બગડેલું હોય, આતવ ખડું મોડો આવતો હોય, લોહી થોડું જતું હોય, અને માત્ર થોડાક કલાક સુધીજ ચાલતું હોય, તે ગંધાતું હોય, તે સાથે પેડુમાં ચૂંક આવતી હોય, અને તે ઠેડ સાથળ સુધી પહોંચતી હોય, અંગાશયનો ભાગ ભારે અને લોહીથી ભરેલો લાગતો હોય, પીડિતાત્વ થતો હોય, અને તે વખતે વેંણ આળા જેવું દરદ થતું હોય, કે લોહીની સાથે પડના કકડા જતા હોય, પ્રદર થયું હોય, તેમાં ઝીણી ત્વચ્છા ઉપડીને બહાર જતી હોય એમ લાગતું હોય, ગુલાવવનમાં ચળ આવતી હોય, વારંવાર એકાદ બેમાસ થાય, કે તરત ગર્ભસ્થાવ થઈ

જતો હોય, અને તેથી સ્ત્રી વંધ્યા હોય, એવું ભાસતું હોય, ત્યારે આ દવાના સેવનથી ફાયદો થાય છે.

પેશાબ દિફ્ફા પણ પુષ્કળ ઉતરતો હોય, વારંવાર હાજત થતી હોય, કે વાતચિત કરવા જતાં કે ઉત્તરમ ખાતાં પેશાબ આપોઆપ છૂટી જતો હોય, તો આ દવા આપવાથી ઠીક થાય છે. હાથ-પગની નયળાઇનો પણ આ દવાનાં સ્પર્શક ચિન્હોમાં સમાવેશ થાય છે.

વૃદ્ધિ:—ગરમ ઓરડામાં રહેવાથી, સાંજ વખતે અગર રાત્રે વ્યાધિ વધે છે.

શાંતિ:—આરામથી અને ખુશી હવાથી ઠીક થાય છે.

સરખાવો:—ઝંકડીઆ રેસીમોસા, કેમોમિલા, કોલોફાઇલમ, મેંથીસીઅમ ફ્રાંસ, પલ્સેડીલા, કૉક્યુ-લમ, કુપ્રમ, કંકટમ, ખેલાડોના, પ્લેટીનમ.

૬૬૯. ઝીન્કમ મેટાલીકમ Zn , ૬, ૩૦, ૨૦૦.

(Zincum Metallicum).

આ દવા જસતમાંથી બનાવાય છે.

લોહીની ખામી માટે જેમ લોહ ઉત્તમ છે, તેમ મજ્જાતંત્રના પોષણની ખામી માટે ઝીન્કમ ઉત્તમ છે. મગજ નખળું પડી ગયું હોય, દર્દી બહુ ખિન્ન હૃદયવાળો થઇ ગયો હોય, કરોડ રજાઓના વ્યાધિ થયા હોય, હિસ્ટીરીઆ કે કોરીઆનો રોગ લાગુ પડ્યો હોય, આંચકી આવતી હોય અને અશક્તિ રહેતી હોય, કોષપણ કુટ્ટી નીકળના રોગ (શીગી, ઓરી વગેરે) માં ત્યજા ઉપરના ફ્રેડકા બરાબર સારી રીતે ભરાતા ન હોય, અને રોગ અંદર જોર કરતો હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણો માટે આ દવા ઉપયોગી છે.

મન ઉદાસ રહેતું હોય, ચાત કરવી કે કામ કરવું ગમતું ન હોય, યાદશક્તિ અને સમજશક્તિ મંદ પડી ગઇ હોય, અચાજ અને ગડગડાટ ખમી શકાતાં ન હોય, જે જે કહેવામાં આવે, તે અચ્યું ફરીને બોલી દેખાડતું હોય, પક્ષાઘાતની શરૂઆતને મળતાં ચિન્હો થતાં હોય, દર્દી મગજની નયળાઇને લીધે ધૂનતો હોય, એ મગજનાં ચિન્હો ખાસ આ દવાને સૂચવે છે.

માથું મોટું લાગતું હોય, નાકના મૂળ આગળ દર્દ થતું હોય, જરાપણ દારૂ પીવાથી માથું દુખતું હોય, દર્દી મ.થાને આમતેમ ફેરવ્યા કરતો હોય, અગર ઓસીકામાં માથું ખોસી દેતો હોય, હાથ અને માથું આપોઆપ હલ્યા કરતાં હોય, કપાળ થંડુ રહેતું હોય, બેગ્ગતું તળીઉં ગરમ હોય, મગજ ખાલી પડવાથી માથું દુખતું હોય, ઘણો અબ્યાસ કરવાથી માથાના દુખાવાનો રોગ થયો હોય, ઇત્યાદિ સમયે આ દવાથી આરામ થાય છે.

આંખમાં વેદન થઇ હોય, આંસુ બહુ વહેતાં હોય, ચળ આવતી હોય, આંખે ફર્યા કરતી હોય, મજ્જાતંત્રની નયળાઇને લીધે દષ્ટિ મંદ પડી ગઇ હોય, સખત આંખ દુખવા આવી હોય એ બાબતોમાં આ દવાથી આંખ સુધરે છે.

ચ્છરો દિફ્ફા હોય, મોઢાના ખુણા ફાટી ગયા હોય અને દાઢી ઉપર રતાશ હોય, તથા ચળ આવતી હોય, તોપણ આ દવાની જરૂર હોય છે.

ગળું કોરું રહેતું હોય, ઉખકા આવ્યા કરતો હોય, ગળે ઉતારતાં ગળું દુખતું હોય, જીભ ઉપર ફ્રેડકા હોય, અવાળામાંથી લોહી નીકળતું હોય, દાંત સહેલાઇથી આવતા ન હોય, એવે વખતે જો બીજાં લક્ષણો મળતાં આવે તો આ દવાની જરૂર પડે છે.

પેટમાં દાહ થતો હોય, ગળી ચીંતે ખાવાથી છાતીમાં દાહ થતો હોય, દારૂ કે કોષપણ ઉત્તેજક પદાર્થ બીલકુલ લઇ શકાતો ન હોય, બપોરે અચ્ચાર વાગે બહુ ભુખ લાગતી હોય, મગજની નયળાઇને લીધે અજીર્ણ અને વાયુ રહેતાં હોય, હેડકા થતી હોય, કડવો શ્લેષ્મ નીકળતો હોય, એ સર્વેને માટે આ દવા બહુ સારી છે. વળી પેટમાં વાયુ હોય, ચુંક આવતી હોય, યકૃત મોટું થયું હોય, ગડગડાટ થતો હોય એવાં લક્ષણોમાં પણ આ દવા કેટલીક વખત ઉપયોગી થાય છે.

હસ્ત કંકણ અને નાના ગાંઠાના રૂપે નીકળતો હોય, નાના બચ્ચાને કોલેરા જેવું થયું હોય, લીલો શ્લેષ્મ નીકળતો હોય, અગર ઝાડો એકદમ બંધ થઇ ગયો હોય, અને તેને પરિણામે ભેળને લગતાં ચિન્હો થતાં હોય કે હિસ્ટીરીઆની અસરને લીધે ઝાડાને કે પેશાબને કાંઇ હરકત થઇ હોય, મળા-શયના દ્વાર ઉપર મગજનો અંકુશ નહિ રહેવાથી ઝાડો અને પેશાબ આપોઆપ છૂટી જતા હોય.

છાતીના મધ્ય ભાગના અસ્થિની નીચે દાહને દબાવવા લાગતું હોય, છાતી અકડાઇ ગઇ હોય, અને અંદર કપાતું હોય એમ દરદ થતું હોય, જ્ઞાનતંતુના બગાડને લીધે ઉધરસ આવતી હોય, દમની સાથે સસણી હોય, અને છાતી બીસાતી હોય, બડખો નીકળ્યા પછી શ્વાસ બાગર ચાલી શકતો હોય, પરંતુ તે પહેલાં મુંઝવણ થતી હોય, સાદ બેસી ગયેલો અને નખજો હોય એવી જાતની છાતીની નખજાઇ માટે આ દવા સારી છે.

વાંસામાં કમ્બરના છેડા આગળ દુખાવો રહેતો હોય, વાંસા ઉપર સ્પર્શ ખમી શકતો નહોય, કેડ દુખતી હોય, કરોડરજીભાં દાહ લાગતો હોય, વાંકા વળીને લખ્યા કરવાથી, કે બીજું કામ કરવાથી થાકની લાગણી સાથે ડોક દુખતી હોય, કે ખભા દુખતા હોય, તો આ દવાથી તે કમી થાય છે.

હાથપગ નખજા હોય, ધ્રૂજતા હોય, સ્નાયુઓ ખેંચાતા હોય, પગને કાયમ હલાવ્યા વિના ચેન પડતું નહોય, તેમને શાંત રાખવા ગમતા નહોય, કોરીઆનું દર્દ હોય, પગની શિરાઓ પુલી ગઇ હોય હિરટીરીઆથી કે બીજા કારણથી શરીર અચકાતું હોય, અને ચ્હેરો તેવે વખતે ફિક્કો થઇ જતો હોય, ત્યારે આ દવાથી ઘણો સારો આરામ થાય છે.

ત્વચાની નીચે પગોના ભાગમાં ભુરી નસો દેખાતી હોય, પગ ઉપર કોડીઓ ચાલતી હોય કે માંકડ ફરતા હોય એવી ખોટી લાગણી થતી હોય, અને તેથી ઉંઘ આવતી નહોય, નખજાઇની સાથે ખરજવાં થતાં હોય, સાથળ ઉપર તથા હીંચણમાં ચળ આવતી હોય, ત્વચા રોગ એકદમ દબાઇ ગયો હોય, અગર ત્વચારોગ બરાબર સ્પષ્ટ રીતે બહાર પડી શકતો નહોય, અને અંદરના અવયવ ઉપર જોર કરતો હોય, ત્યારે આ દવાની જરૂર પડે છે.

તાવ આવે, ત્યારે શરૂઆતમાં વારંવાર ટાઢ આવતી હોય, અને આખા વાંસામાં ધ્રૂજ લાગતી હોય, હાથપગ થંડા હોય, રાત્રે પરસેવો આવતો હોય, પગે પસીનો થવા કરતો હોય, એવાં લક્ષણો આ દવાને સૂચવે છે.

પુરૂષને વૃષણ ઉપર સોજો થયો હોય, વૃષણ પોષણ વિના સુકાઇ ગયા હોય, વૃષણ ઉંચા ચડી ગયા હોય, પોતે અશક્ત હોવા છતાં વિષયવાસના

થવા કરતી હોય, થોડીક ઉશ્કેરણીથી પણ વીર્યસ્ત્રાવ વારંવાર થતો હોય, અને તે સાથે પોતાને કોઇ મોટો વ્યાધિ થયો છે, એવી ખોટી ભ્રાન્તિ રચા કરતી હોય, એ લક્ષણો માટે આ દવા બહુ ઉપયોગી છે.

સ્ત્રીને અંડાશયમાં દુખાવો હોય, તે ખાસ કરીને ડાબી બાજુમાંજ હોય, શાંત બેસી શકતું નહોય, સ્ત્રીને પગ હલાવ્યા વિના ચેન પડતું નહોય, ધરમાં બેસી રહેનાર સ્ત્રીઓને મદનોન્માદ થતો હોય, આર્તવ બહુ મોડો આવતો હોય, અગર બંધ થઇ જતો હોય, પ્રસવ પછી ચાલતો પ્રવાહ એકાએક બંધ થઇ ગયો હોય, સ્તનમાં દુખાવો હોય, બીજાં લક્ષણો આર્તવના પ્રવાહ દર્મ્યાન શાંત થઇ જતાં હોય, પણ જ્યારે કાંઇ મજબૂત તંતુના વિકારવાળા ચિન્હો થતાં હોય ત્યારે બેચેની, ખિન્નતા, હાથપગનું થંડાપણું, કરોડરજીભાં દુખાવો અને પગોની અશક્તિ હોય આખા શરીરમાં અગર કોઇ અવયવમાં ધ્રૂજરો થતો હોય, કે કોરીઆની અસસ હોય, ત્યારે આ દવાથી સ્ત્રીઓનું શરીર સુધરે છે.

જેજે વ્યાધિઓ આર્તવનો સમય નજીક આવે ત્યારે, સ્પર્શ કરવાથી, સાંજના પાંચથી સાત સુધીમાં, જમ્યા પછી, ને દારૂ લેવાથી વધારે જોર પકડતા હોય, પરંતુ ખાતી વખતે, ઋતુસ્ત્રાવ ચાલતો હોય ત્યારે, અગર બીજી રીતે શરીરમાંથી રસો બહાર જતા હોય ત્યારે, અને ત્વચારોગ પુટી નીકળવાથી મંદ પડતા હોય, તે તે વ્યાધિઓને આ દવા વધારે લાગુ પડે છે.

વૃદ્ધિ:—સ્ત્રીને આતવનો સમય નજીક આવે ત્યારે, અગર આર્તવ અનિયમિત હોય, તેને લીધે અથવા સ્પર્શ કરવાથી, સાંજના પાંચથી સાત વાગ્યા સુધીમાં, બપોરે જમ્યા પછી, દારૂ જેવા ઉત્તેજક પદાર્થ લેવાથી, કે ઉશ્કેરાંઇ જવાથી રોગ વધારે જોર પકડે છે. કેટલાક દર્દીને ૧૧ થી ૧૨ વાગ્યા સુધીમાં બપોરે ઘણી ભુખ લાગે છે, અને દર્દી અકરાંતીઓ થઇને ખાય છે.

શાંતિ:—જમતી વખતે ઋતુસ્ત્રાવ નિયમિત ચાલવાથી, અગર શરીરના રસોને વહેવા દેવાથી, ત્વચા રોગ બહાર પુટી નીકળવાથી, અગર સાત્વિક આહારથી, અને મનને શાંત રાખવાથી વ્યાધિઓ શાંત પડે છે.

સરખાવો:—ઇએસ્થા, પલ્સેટીલા, નક્સવોમિઝ, હેલીબોર, સીમીસીફ્યુલ, સ્ટ્રીસેઝીઆ, વાઇબર્નમ.

૧૪૦. ઝીન્કમ વૅલેરીએનમ.

(Zincum Valerianum).

આ દવા હિસ્ટીરીઆ, હૃદયશૂળ (angina pectoris), અને અંડાશયની સાથે સંબંધ રાખનારા કેટલાક વ્યાધિઓ મટાડવા માટે બહુ ઉપયોગી છે. તે દવા જસત અને વૅલેરીઅનના મિશ્રણમાંથી થાય છે. સ્ત્રીને અંડાશયમાં (પેડુમાં) શૂળ આળતું હોય, કે તેનો દુખાવો છેક બંધ ને પગમાં જતો લાગતો હોય, ત્યારે આ દવાથી તે મટે છે, વળી માથાનો સખન દુખાવો હોય, દુખાવાને

લીધે દર્દી ગાંડા જેવો થઇ જતો હોય, દુખાવા વખતે માથામાં ભાકું કે જરી જોસ્થા જેવું લાગતું હોય, માથાના દર્દને લીધે ઉંઘ જરાપણ આવી શકતી નહોય, વખતે કરોડમાં, અને ડાકમાં દુખાવો થતો હોય, શાંત બેસી રહેવાતું નહોય, અંબ બહુ હલતું હોય, હિસ્ટીરીઆ થાય ત્યારે હાથ પગ બહુ પછડાતા હોય, વગેરે લક્ષણો માટે આ દવા ઉત્તમ છે.

માત્રા:—સાધારણ રીતે ૨x વાળું ચૂર્ણ વપરાય છે.

આ દવાના જેવી ફેરીક વેલેરીએનેટ, આમોન્યમ વેલેરીએનેટ, અને ક્વીનાઇન વેલેરીએનેટની દવાઓ બનાવાય છે, અને તે સર્વે હિસ્ટીરીઆ અને તેને મળતા રોગોમાં વપરાય છે.

હોમિયોપથીમાં બાહ્યોપચારની પદ્ધતિ.

External Treatment in Homoeopathy.

હોમિયોપથી પ્રમાણે દવા કરનારા ફેટલાક ડોક્ટરોના મત એવો હોય છે કે બાહ્યોપચાર કરવાની કશી જરૂર નથી. ત્વચારોમ, નેત્રરોગ, કર્ણરોગ અને એવા સઘળા બહાર દેખાતા રોગોમાં પણ માત્ર ખાવાની દવા આપીને બ્યાધિ નિર્મૂળ કરવો જોઈએ એમ તેમનો આગ્રહ હોય છે. હોમિયોપથીના મહાન શાધક ડૉ. હેન્ડમેનનો પણ ફેટલાક વખત સુધી એવો મત હતો, પરંતુ તેમણે પાછળથી તે માન્યતા બેવખત છોડી દીધી હતી. તેમના ઑર્ગેનન (organon) નામના પુસ્તકના પાના ૨૦૬ મે, અને લેસર રાઈટિંગ્સ (Lesser writings) માં તેમણે દર્શાવ્યું છે કે શરીરનો દરેક ભાગ ઔષધના ગુણ ગ્રહણ કરી શકે છે, અને જ્યારે ઔષધ પીવાને માટે આપી શકાય નહિ, ત્યારે પેટની ઉપર દવા મુકવી યસ છે, પણ પેટ ઉપર મુકવાની દવા ઉત્તર સ્વરૂપવાળી હોવી જોઈએ, અને તન્દુરસ્ત ત્વચાના મોટા વિસ્તાર ઉપર લગાડવી જોઈએ. તન્દુરસ્ત ત્વચા ઉપર દવા ધસવાથી તેની અસર વધારે થાય છે, અને તેજ દવા નાખેલા પાણીમાં દર્દીને આખો અથવા કમ્બર સુધી ખેસારવાથી સૌથી વધારે અસર થાય છે. પાણીમાં માત્ર પીગાળેલી દવાઓના કરતાં ટીંકચર (અર્ક) રૂપે ખનાવેલી દવાઓ, અને હોમિયોપથીની રીતે કરેલાં ચૂર્ણો વધારે અસર કરી શકે છે, અને માત્ર બહારના સ્થાનિક ઇલાજ તરીકે દવા ગુણુ કરે છે, એટલું જ નહિ, પણ ત્વચા મારફતે લોહીમાં દાખલ થઈને હોમિયોપથીના નિયમ પ્રમાણે લોહીની અંદર જગૃતિ લાવીને પીવાની દવાની માફક દોષ દૂર કરે છે. બાહ્યોપચારની સાથે પીવાની દવા આપવામાં આવે, તો તેથી કશું નુકશાન થતું નથી, પરંતુ તેથી ઉલટો બ્યાધિ વધારે ઉતાવળથી દૂર થાય છે.

હોમિયોપથીમાં જે દવાઓ બહારથી લગાડવા માટે વપરાય છે, તેની યાદી તેના ઉપયોગ સહિત નીચે આપી છે.

નીચેની દવાઓ બાહ્યોપચારમાં વધારે વપરાય છે. તેઓ પીવા માટેના ઉપયોગમાં પણ આવે છે.

અને તેમાંથી ધણીએકના ગુણદોષ ઔષધિગુણ-શાસ્ત્રમાં વર્ણવ્યા છે.

૧ ઍમ્મોન્યમ કૉસ્ટીકમ. ૨ આર્નિકા. ૩ બેલાડોના. ૪ ફેરમ મ્યુરીઆટીકમ. ૫ હોમાભિલીસ. ૬ હાઈડ્રોસ્ટીસ. ૭ હાઇપરીકમ. ૮ ફૉસ્ફરસ. ૯ રૂટા. ૧૦ અર્ટિકા. ૧૧ થ્યુબ.

એ સિવાય એમ્બ્રોટેનમ, એપીસ, કેલેન્ડુલા, યુફેસિયા, લેડમ, પાઇનસ, રૂહસ, વરબેસ્કમ, વિગેરેના અર્કા, મલમો, સીરેટસ ઇત્યાદિ લગાડવાના કામમાં આવે છે.

ખાસ બાહ્યોપચારની દવાઓ.

૧ એરિરોથેલ એ આયોડોફોર્મના જેવી ગુણુકારી છે, પણ રતાશપર અને વાસ વિનાની ભૂકી છે.

૨ બાદસામ ઑફ પેર જખમ અને ચાંદા ઉપર લગાડાય છે.

૩ ટીંકચર બેલીસ પેરીનીસ લાખા ઉપર ચોપડવાના કામની છે.

૪ ડરમેથેલ એ પણ આયોડોફોર્મના જેવી પીળી વાસ વિનાની ભૂકી છે.

બહારથી જતુનાશક તરીકે વપરાતી દવાઓ.

એસેટ ઑફ એલ્યુમીનીઅમ, કમ્પાઉન્ડ ટીંકચર ઑફ બેન્ઝોઇન, સ્લ્યુઇક ઍકસ્ટ્રેક્ટ ઑફ કેલેન્ડુલા, કેમ્ફો-કેનિક, ક્રિઓલીન, ફૉર્મેલીન, આયોડીન, આયોડોફોર્મ, પોટાશમ પરમેન્ગેટ.

બાહ્યોપચારનાં મિશ્રણો.

૧. ડલીસરીન અને એલોઝ.

મધર ટીંકચર ઑફ એલોઝ ૧ ડ્રામ

ડલીસરીન ૯ ડ્રામ

ફાટી ગયેલી ત્વચા, હોડ, નાક, હાથ, વગેરે ઉપર લગાડાય છે. મળદારના દાહને પણ મટાડે છે.

૨. ઝલીસરીન અને સ્ટાર્ચ.

મે'દો-સ્ટાર્ચનો ભુક્કો

૧ આઉંસ

ઝલીસરીન

૮ આઉંસ

ખનને સારી રીતે મસળીને એકત્ર કરવાં પછી એક પોર્સલેન (કાચ) ની રકાખીમાં મુકીને નીચે ધીમે ધીમે આંચ ૨૪૦ ડીગ્રી સુધી વધારતા જવી, અને મિશ્રણને હલાવ્યા કરવું. આથી થોડીવારમાં વેસેલાઈનના જેવો પારદર્શક મલમ થશે.

તે મલમ ફાટેલી ત્વચા, ગુદ બ્રંશ, પાડાં, ગર-મીની ફેડલીઓ વગેરેની ઉપર શીતળ લેપ તરીકે લગાડાય છે.

૩. ઝલીસરીન અને બોરાસીસ.

બોરાસીસનો ભુક્કો

૧ આઉંસ

ઝલીસરીન

૪ આઉંસ

આ ખનને એકત્ર કરીને મોઢામાં થુલીઓ થયો હોય ત્યારે, અને મળદાર કે યોનિદાર ઉપર ખૂજલી આવતી હોય, ત્યારે લગાડાય છે.

૪. ઝલીસરીન અને હુમામીલીસ.

એકસ્ટ્રાક્ટ હુમેમેલીસ

૧ ડ્રામ

ઝલીસરીન

૩ ડ્રામ

શુદ્ધજળ

૩ ડ્રામ

આ મિશ્રણ ભગંદર, ગુદબ્રંશ, ત્વચાનો વરમ, વગેરે ઉપર લગાડાય છે. તે રક્તને બંધ કરે છે.

૫. ઝલીસરીન અને હાઇડ્રાસ્ટીસ.

મધર ટીંકયર ઓફ હાઇડ્રાસ્ટીસ

૧ ડ્રામ

ઝલીસરીન

૩ ડ્રામ

આ મિશ્રણ ગર્ભાશયનો વરમ, સ્તનનો સોજો, મળદારમાં ચિરા, ફાટેલા હોઠ વગેરે ઉપર લગાડાય છે.

૬. ઝલીસરીન અને હાઇડ્રોકોસેરીક ઍસીડ.

ડીસ્યુટ ઍસીડ હાઇડ્રોકોસેરીક

૫ ટીપાં

ઝલીસરીન

૩ આઉંસ

મિશ્ર કરીને મોઢાનો થુલીઓ, ગળાનાં ક્ષત વગેરેને લગાડાય છે. પાંચને બદલે દશ ટીપાં મેળવીને પણ લગાડાય છે.

૭. ઝલીસરીન અને ફાઇટોલેક્કા.

મધર ટીંકયર ઓફ ફાઇટોલેક્કા

૧ ડ્રામ.

ઝલીસરીન

૩ ,,

અસ્થિનો વરમ, ત્વચાની ગ્રંથિ, સ્તનમાં ચીરા, સ્તનનો વરમ ઇત્યાદિ ઉપર લગાડાય છે.

૮. ઝલીસરીન અને ઍસીડ ટાનીક.

ઝલીસરીન

૪ આઉંસ.

ઍસીડ ટાનીક

૧ આઉંસ.

ખરલમાં નાખી એકત્ર કરવાં, અને પછી પોર્સિ-લેનની રકાખીમાં તે મિશ્રણ મુકીને નીચે આંચ આપવી, એટલે એક રસ થઇ જશે. તે મિશ્રણ મળદાર, અર્શ, વગેરે વરમવાળા ભાગને થંડક કરવા માટે બહારથી લગાડાય છે. આ મિશ્રણ ઝલીસરીન ને સ્ટાર્ચ સાથે મેળવીને પણ લગાડાય છે.

૯. ઝલીસરીન અને ઍસીડ સલ્ફ્યુરોઝી.

ઍસીડ સલ્ફ્યુરોઝી

૨ ડ્રામ.

ઝલીસરીન

૪ ,,

આ મિશ્રણ ફાટી ગયેલી ત્વચા, દરાજ, ખસ, વગેરેને લગાડાય છે. તેમાં સાધારણ સલ્ફ્યુરીક ઍસીડ એટલે કે ગંધકનો તેજા મેળવવાનો નથી. હેમિ-ગોપ્થીક સલ્ફ્યુરસ આસીડ આવે છે તે વપરાય છે.

૧૦. ઝલીસરીન અને વિરેટ્રમ વિરિડી.

મધર ટીંકયર ઓફ વિરેટ્રમ વિરિડી

૧ ડ્રામ.

ઝલીસરીન

૮ ,,

આ મિશ્રણ સ્ત્રીના સ્તનનો વરંમ થયો હોય, ત્યારે લગાડાય છે.

૨. હોમિયોપૅથિમાં વપરાતી પિચકારી મારવાની દવાઓ.

ઇન્જેક્શન્સ ઇન હોમિયોપૅથિ,

(Injections in Homeopathy)

૧. ઝલીસરીન અને હાઇડ્રાસ્ટીસ.

મધર ટીંકયર ઓફ હાઇડ્રાસ્ટીસ

૧ ડ્રામ.

ઝલીસરીન

૩ ,,

શુદ્ધ જળ

૩ આઉંસ.

સ્ત્રીને પ્રદર હોય, ગર્ભાશયનો વરમ હોય, કે ધાત જતી હોય, તો આ દવાની પિચકારી ગુલા-વયવમાં મારવાથી આરામ થાય છે.

૨. મોર્ફીયા.

શુદ્ધ મોર્ફીયા ૧ ગ્રેઇન
મીઠી બદામનું તેલ ૧ આઉન્સ.

એક ખરલમાં આ બન્નેને સારી રીતે ધસીને એકત્ર કરેલ મિશ્રણ પુરૂષને પરમીઆના મરજમાં ગુલાવયવમાં પીચકારી મારવાથી પીડા શાંત થાય છે. ગુલાવયવમાં ચાંદાં પડેલાં નહોય તેની ખાત્રી કરીને પછીજ આ પીચકારી મારવી, ચાંદાં હોય તો પીચકારી મારવી નહિ.

૩. પોટાશ પરમેંગેટ.

પોટાશ પરમેંગેટ ૫ થી ૧૦ ગ્રેઇન
શુદ્ધ જળ ૧ આઉન્સ અગર વધારે

બન્નેને એકત્ર કરી પરમીઆના મરજમાં અવયવમાંથી ચેપ દૂર કરવા માટે પિચકારી મરાય છે.

૪. લાઇકર પ્લમ્બી.

લીકરપ્લમ્બી ડાયએસેટેટીસ ૩ ગ્રામ
શુદ્ધ જળ ૨ આઉન્સ
પરમીઆની રસી બંધ કરવા માટે વપરાય છે.

૫. ગ્લીસરીન અને ઍસીડ ટાનીક.

ગ્લીસરીન અને ઍસીડ ટાનીકનું મિશ્રણ (આગળ જાણેલું છે તે) ૩ ઍસિ
મીઠું તેલ અગર ઍલીવર ઍર્ઇલ ૧ ઍસિ
ગુંદરનું પાણી ૧ ઍસિ

સઘળું એકત્ર કરીને પરમીઆના મરજમાં પિચકારી મરાય છે. તેથી રસી બંધ થાય છે, ને દાહ મટે છે,

૬. ઝીન્કસી કલોરાઇડ.

ઝીન્કસી કલોરાઇડ ૮ ગ્રેઇન
શુદ્ધ જળ ૮ આઉન્સ

આ મિશ્રણ પરમીઆની રસીના અને ઝીની ખાતના ચેપને દૂર કરવા માટે પિચકારીમાં વપરાય છે.

૩. તેલ, લેપ, મલમ વગેરે.

લીનીમેન્ટસ અને ઍઇન્ટમેન્ટસ.

(Liniments and Ointments.)

૧. કામ્બોલિક તેલ.

શુદ્ધ કામ્બોલિક આસિડ ૧ ગ્રામ
મીઠું તેલ ૪ આઉન્સ

આ બન્ને દવા મિશ્ર કરીને સીંદુરીઆ તાવ, ઓરી વગેરેના ચાંદાં ઉપર લગાડાય છે, તેથી લીંગડાં નીકળીને સારી રૂઝ આવે છે. સાધારણ જખમ ઉપર પણ લગાડાય છે.

૨. સખત કામ્બોલિક તેલ.

શુદ્ધ કામ્બોલિક આસિડ ૨ ગ્રામ
મીઠું તેલ ૧ આઉન્સ

બળવા કે દાઝવા ઉપર રૂઝ લાવવા માટે લગાડાય છે.

૩. વછનાગનું તેલ.

મધર ટીકચર ઍફ ઍકોનાઇટ ૧ ગ્રામ
લીનીમેન્ટ સેપોનીસ ૧ આઉન્સ.

બન્નેને એકત્ર કરીને ચસકા ને સંધિવા ઉપર લગાડાય છે.

૪. બેલાડોનાનું તેલ.

કલોરોફોર્મ ૧ ગ્રામ
મધર ટીકચર ઍફ બેલાડોના ૭ ,,
મીઠું તેલ ૩ આઉન્સ

આ ત્રણે ચીજો એકત્ર કરીને સાંધાનો દુખાવો ચસકા, વગેરે ઉપર ચોળાય છે.

૫. ચુનાનું તેલ-ફર્ન ઍર્ઇલ.

મીઠું તેલ ૨ આઉન્સ
લીકર કેલ્સીસ (કળી ચુનાનું નીતરું પાણી) ૨ આઉન્સ
ટીકચર ફેલેન્ડયુલા ૨ ગ્રામ

ત્રણ દાઝી ગઈ હોય તે ઉપર આ દવામાં લીનન બોળીને ચુકવું, અને તે સુકાય, ત્યારે વધારે તેલ તે ઉપર પીંછી વડે લગાડવા કરવું, એટલે રૂઝ આવવા લાગશે.

૬. કપુરનું તેલ.

કપુર ૧ આઉંસ

મીઠું તેલ ૪ આઉંસ

આ બન્ને એકત્ર કરીને ખૂજલી આવતી હોય, અછપડાનાં બીંગડાં હોય, સીંદુરીઆ તાવનાં ચાકાં હોય, તે પર લગાડાય છે. શરદીની કે સંધિવાની અસર પણ દૂર કરે છે.

૭. રસટોકસનું તેલ.

મધરટીકચર ઓફ રસટોકસ ૩ આઉંસ

લીનીમેન્ટ સેપોનીસ ૩ આઉંસ

કમ્મર અગર શરીરનો કોઇ ભાગ વાયે રહી ગયો હોય, લચક કે મરડ થયો હોય, સાંધા અકડાઇ ગયા હોય, ઇત્યાદિ માટે આ તેલ લાગું સાફ છે.

૮. અટીકાનું તેલ

મધર ટીકચર ઓફ અટીકા ૧ ડ્રામ

મીઠું તેલ ૭ "

અમિથી દાઝવા પછી ક્ષત પડ્યાં હોય, તે જલદી રૂઝવવા માટે લગાડાય છે.

૯. વીરેટ્રમનું તેલ.

મધરટીકચર ઓફ વિરેટ્રમ વિરિડી ૧ ડ્રામ

લીનીમેન્ટ સેપોનીસ ૧ "

પક્ષાઘાતની શરૂઆતમાં, અને મજ્જાતંત્રના દોષથી થતા દુખાવામાં ઉપયોગી છે. કરોડરજ્જુના નીચલા ભાગમાં ધસવાથી પક્ષાઘાતને કાયદો જણાય છે.

૧૦. આર્નિકાનો મલમ.

આર્નિકાનો ભુકો ૪ આઉંસ

એડીપીસ પ્રીપેરેટી (ચરખી) ૨ પાઉન્ડ

આર્નિકાનાં પાંદડા તથા કુલનો ભુકો અડધો-અડધ પાણીમાં પલળવા દેવા, પછી એક વાસણમાં ચરખી તથા તે ભુકો એકઠાં કરીને ગરમ પાણીના મોટા વાસણમાં ત્રણ ચાર કલાક સુધી રહેવા દેવાં.

આ દવા માર પડ્યાપર લગાડવાથી બહુ ફાયદો થાય છે.

૧૧. બીઝમથનો મલમ.

બીઝમથ નાઇટ્રેટ ૩૦ ગ્રેઇન

ચરખી ૧ આઉંસ

અતિશય ખૂજલી આવતી હોય, ત્યારે ખરજવા જેવા દર્દમાં બહારથી લગાડાય છે.

૧૨. હેપાર સલ્ફ્યુરીસનો મલમ

શુદ્ધ હેપાર સલ્ફ્યુરીસ ૩ ગ્રેઇન્સ

ચરખી ૧ આઉંસ

આ બન્ને દવાનો મલમ બનાવવો. તે પ્રથિશા-મક છે, તેથી ગાંઠો ઉપર લગાડાય છે.

૧૩. હાઇડ્રોજીન નાઇટ્રીકમનો મલમ.

હાઇડ્રોજીન નાઇટ્રીકમ ૧ ડ્રામ

સીરેટ સીરેસી ૧ આઉંસ

આ બન્નેને મિશ્ર કરીને ખૂજલી આવતી હોય, તે જગ્યાએ લગાડાય છે.

૧૪. મર્ક્યુરીઅસ બીનઆયોડેસનો મલમ.

બીનઆયોડાઇડ ઓફ મર્ક્યુરી ૨ ગ્રેઇન્સ

ચરખી ૨ ડ્રામ.

મોઠા ઉપર ખીલ થયા હોય, કાંઇ પ્રથી થઇ હોય, ગોષ્ટરના ચિન્હ હોય, કે આંખના પોપચામાં આંજણી થઇ હોય, તો આ દવા લગાડાય છે.

૧૫. મર્ક્યુરીઅલ પ્રેસીપીટનો મલમ.

મર્ક્યુ. પ્રેસી. રૂઝમ ૩ ગ્રેઇન્સ

સાદો મલમ ૧ આઉંસ

આ દવા આંખની અંદરની ખરજવા જેવી સ્થિતિ (ટાસલ ઓપ્થેલ્મીઆ) સુધારવા માટે લગાડાય છે.

૧૬. પોટાશ આયોડાઇડનો મલમ.

પોટાશ આયોડાઇડ ૫૪ ગ્રેઇન

પોટાશ ક્રોમેનેટ ૪ ગ્રેઇન્સ

શુદ્ધ જળ ૧ ડ્રામ

ચરખી ૧ આઉંસ

પોટાશ આયોડાઇડ ને પોટાશ ક્રોમેનેટ પાણીમાં એકઠા કરવા અને પછી ખલમાં ચરખી સાથે ઘુંટીને એક રસ બનાવવા, અગર જરા ગરમ કરેલી ચરખીમાં તે પાણી રેડીને તેમાં ધીમે ધીમે ટીપીને પાણી ચરખીમાં ઉતારી દેવું. આ મલમ મસાને માટે, તથા આયોડીનનો ફાયદો લેવા માટે સારો છે.

૧૭. ગંધકનો મલમ નં. ૧.

સલ્ફર સમ્પ્રાધમેટ (ગંધકનાં કુલ) ૧ આઉન્સ
સાદો મલમ ૪ ,,

અન્ને મિશ્ર કરીને ખસ, ફાટી મચેલી ત્વચા, ને
ફુખતા મળહાર ઉપર લગાડાય છે. આ મલમમાં
આલ્કામયેર, લોખાનનાં ફુલ, ને પેટ્રોલેટી ઉમેરાય છે.

૧૮. સલ્ફર હાઇપોકલોરીડીનો મલમ.

સલ્ફર હાઇપોકલોરીડી ૨ ડ્રામ
ચરબી ૧ આઉન્સ

આ અન્ને દવા મિશ્ર કરીને ખીલ વગેરે ઉપર
લગાડાય છે.

૧૯. આલસામ પેરનો મલમ.

આલસામ પેર ૨ ડ્રામ
સીરેટ સીટેસી ૪ આઉન્સ

આ અન્નેને મિશ્ર કરીને પાઠા ઉપર લગાડાય છે.

૨૦. ગંધકનો મલમ નં. ૨.

ગંધકનાં કુલ ૧ ડ્રામ
કપુર ૧૫ ગ્રેઇન્સ
પલ્લીસ ટ્રેગેકેન્થ ૨૫ ગ્રેઇન્સ
ગુલામજળ ૧ આઉન્સ
એકવા ફેલ્સીસ ૧ આઉન્સ

એ સધળું એકત્ર કરીને ખીલ, ખસ, ખૂજલી,
વગેરે ત્વચારોગ ઉપર લગાડાય છે.

બહારથી લગાડવાનાં પ્રવાહી દ્રવ્યો.

લોશન્સ.

(Lotions.)

૧. લોખાનનાં ફુલનો પ્રવાહી.

શુદ્ધ આસીડ બેન્ઝોઇક ૧૫ ગ્રેઇન્સ
શુદ્ધ જળ ૮ આઉન્સ
રેક્ટીફાઇડ સ્પીરીટ ૩ આઉન્સ

રેક્ટીફાઇડ સ્પીરીટમાં લોખાનના ફુલને પહેલાં
ગાળી દેવાં, પછી શુદ્ધ જળ ઉમેરતાં જવું, અને
ફુલ તળાએ બેસવા માંડે, તો શીશી ખૂબ હલાવવી
એટલે પ્રવાહિમાં ફુલ ભળી જશે.

સ્તનનું મુખ સુશુ આંખું હોય, અંદર પીડા

ચતી હોય, ત્વચા ઉપર ચળ આવતી હોય, વગેરે
આ પ્રવાહિ લગાડવાથી મટી જાય છે.

૨. કાર્બોલિક ઍસીડનો પ્રવાહી.

શુદ્ધ આસીડ કાર્બોલિક ૧૦ ગ્રેઇન્સ
શુદ્ધ જળ ૬ આઉન્સ

એકત્ર કરવું. આ મિશ્રણ ચેપ અને દૂર્ગંધ દૂર
કરવા માટે વપરાય છે, મોઢામાં ક્ષત પડ્યાં હોય,
કે મોઢું આવી ગયું હોય, તો કાગળા કરવામાં પણ
કામ આવે છે.

૩. કાર્બોલિક ઍસીડનો સખત પ્રવાહી.

શુદ્ધ આસીડ કાર્બોલિક ૩ ડ્રામ
ગ્લીસરીન ૩ આઉન્સ
શુદ્ધ જળ ૬ આઉન્સ

આ ત્રણને મિશ્ર કરીને દાઝેલી ત્વચા ઉપર
લગાડાય છે.

૪. નાઇટ્રીક ઍસીડનો પ્રવાહી.

નાઇટ્રીક આસીડ ફોર્ટિસ (સખત) ૨૪ ટીપાં
શુદ્ધ જળ ૬ આઉન્સ
ક્ષત, ચાંદાં વગેરેને સાફ કરવા માટે લગાડાય છે.

૫. એન્ટીમની ટારટરેટનો પ્રવાહી.

એન્ટીમની ટારટરેટનો ભુકો ૧ ગ્રેઇન
ગરમ પાણી ૩ આઉન્સ
ગ્લીસરીન ૩ આઉન્સ

એન્ટીમનીનો ભુકો ગરમ પાણીમાં મેળવી દેવો
પછી ગ્લીસરીન ઉમેરવું. આ પ્રવાહિ ખીલ ઉપર
લગાડાય છે.

૬. સોમલનો પ્રવાહી.

ટીકચર આર્સેનિકેલીસ ૩ ડ્રામ
પાણી ૬ આઉન્સ
અથવા
લીકર આર્સેનિકેલીસ ૫ થી ૧૦ ટીપાં
પાણી ૮ આઉન્સ

ત્વચા ઉપર ચાંદાં કે ફેડકા થઇ આવતા હોય
ત્યારે આ દવા લગાડાય છે. ખૂજલીનું દરદ બહુ
લાંબા વખતથી હોય, તે આ દવાથી જલદી મટે છે.

૭. બોરાસીસનો પ્રવાહી.

બોરાસીસનો ભુકો ૨૦ ગ્રેઇન્સ
શુદ્ધ જળ ૨ આઉન્સ

આ બન્ને દવા એકઠી કરીને છાલાએલી ત્વચા કે ભીંગણ ઉપર મુકવાથી આરામ થાય છે. ખૂબ્લી પણ નરમ પડે છે. થોડાક પ્રમાણમાં ચેપ હારક છે. લંબને સુધારે છે.

૮. ઓરાસીસ નથા કપુરનો પ્રવાહી.

ઓરાસીસનો ભુકો	૧ ડ્રામ
સ્પીરીટ કેમ્ફર	૧ આઉન્સ
લીનીમેન્ટ મેપોનીસ	૨ "
ગ્લીસરીન	૩ "
શુદ્ધ જળ	૧૨ "

આ મિશ્રણ ધાધર (દરાજ) ને માથાનો ખોડો દૂર કરવા માટે ઉત્તમ છે.

૯. કેદરથમ કલોરાઈડનો પ્રવાહી.

ટીકચર કેલ્કેરીઆ મ્યુરીઆટીકા ૧x	૧ ડ્રામ
શુદ્ધ જળ	૧ આઉન્સ

આ મિશ્રણ ગડને ધોવા માટે વપરાય છે.

૧૦. હેમેમીલીસનો સખત પ્રવાહી.

મધર ટીકચર ઑફ હેમેમીલીસ	૨ ડ્રામ
શુદ્ધ જળ	૧ આઉન્સ

ફાંટલી ત્વચા, જખમ, રક્તસ્રાવ, ગુલાવયવનો નરમ છત્યાદિ માટે આ દવા લગાડાય છે, અથવા તેનાં પોલ મુકાય છે.

૧૧. હાઇડ્રાસ્ટીસ મ્યુરનો પ્રવાહી.

હાઇડ્રાસ્ટીસ મ્યુર	૩ ગ્રેઇન્સ
શુદ્ધ જળ	૩ આઉન્સ

મોટું આવી ગયું હોય, ત્યારે કોગળા કરવા માટે ઉપયોગી છે.

૧૨. કાલી હાઇડ્રોઑડીકમનો પ્રવાહી.

કાલી હાઇડ્રોઑડીકમ	૧ ડ્રામ
શુદ્ધ જળ	૮ આઉન્સ

બન્ને એકત્ર કરીને ત્રિધિના સોળ, ગદ, વગેરે ઉપર લગાડાય છે.

૧૩. ગંધકનો પ્રવાહી.

મધર ટીકચર ઑફ સલ્ફર	૧ ડ્રામ
શુદ્ધ જળ	૭ "

સડતાં ચાંદાં, ખીલ, ખસના ફાડકા છત્યાદિને માટે આ દવા લગાડાય છે.

આંખમાં ટીપાં નાખવાની દવાઓ વગેરે.

(Eye-drops &c.)

૧. ક્યાર્ટીકનાં ટીપાં (સખત)

નાઇટ્રેટ ઑફ સીલ્વર ૧૦ ગ્રેઇન્સ
વરાળ કરીને ચોખ્ખું કરેલું પાણી ૧ આઉન્સ

આંખમાં વરમ થયા પછી પણ નીકળતું હોય, પોપચામાં બહુ ખીલ થયા હોય, અગર ક્ષત પડ્યાં હોય, ત્યારે આ દવાનાં ટીપાં નાખ્યા પછી એક એક ઓંસ પાણીમાં ૧૦ ગ્રેઇન્સ મીઠું નાંખી તૈયાર કરેલા પાણીથી તે આંખોમાં ટીપાં નાંખી તે ટીપાં ઘોંઘ નાખવાં, તેથી સફેદ ટીપાં નિકળશે.

૨. ક્યાર્ટીકનાં ટીપાં (હલકાં)

નાઇટ્રેટ ઑફ સીલ્વર ૧ કે ૨ ગ્રેઇન્સ
વરાળ કરીને ચોખ્ખું કરેલું પાણી ૧ આઉન્સ

આંખ દુખવા આવી હોય, ત્યારે આ દવાનાં ટીપાં દીવસમાં એક કે બે વખત નાખવામાં આવે છે.

ક્યાર્ટીકનાં આ બન્ને મિશ્રણોને ઘેરા વાદળી રંગની શીશીમાં રાખવાં જોઈએ, કેમકે પ્રકાશ લાગવાથી તે બગડી જાય છે, અને કાંઈ ગુણુ થતો નથી.

૩. મોરથુથુ.

આ દવાનો કકડો જુના વખતમાં ખીલ (મ. ખુપરયાં) ની ઉપર ઘસવાથી આરામ થાય છે.

૪. આંખમાં આંજવાની સળી.

મોરથુથુ	૧ ભાગ
ફટકડી	૧ ભાગ
સુરોખાર	૧ ભાગ

આ ત્રણે દવા એકત્ર કરીને માટીની કુલડીમાં મુકીને ફુલાવવી પછી તેમાં આખા મિશ્રણના ૫૦મા ભાગ જેટલું કપૂર મેળવીને તેની શુંદરના પાણીવડે નાની નાની સળીઓ બનાવવી, અને કાચની મજબૂત બચવાળી શીશીમાં રાખવી. વારંવાર આંખમાં ખીલ થતા હોય, તે માટે આ સળીઓ ઉપયોગી થઈ પડે છે.

૫. સ્યુગરલેડનો પ્રવાહી.

લીકરેલમ્બી એસેટીસ ૧ ડ્રામ
વરાળની રીતે શુદ્ધ થયેલું જળ ૨૦ આઉન્સ
આંખ લાંગા વખતથી દુખવા આવી હોય, કોર્નિઆ સ્વચ્છ હોય અને ચાંદી ન પડી હોય

પણુ પોપચાં બહુ મુજી આવ્યાં હોય, કે અંશુ પેસી માં સોજે હોય, તો આ દવાનાં ટીપાં નંખાય છે.

૬. સ્પીરીટ લોશન.

રેકટીફાઇડ અથવા ગીથીલેટેડ સ્પીરીટ ૪ આઉન્સ
પાણી ૧૬ આઉન્સ

આંખ ઉપર શસ્ત્ર ક્રિયા કર્યા પછી વરમ થઇ આવે નહિ, અથવા થયો હોય તો તે શાંત થાય તેટલા માટે આ મિશ્રણમાં કપડું બોળીને આંખ ઉપર ને આસપાસ મુકાય છે. ખનતાં સુધી તેનાં ટીપાં આંખમાં જવા દેવાં નહિ.

૭. સ્પીરીટ અને સ્યુગરલેક્ટુ લોશન.

સ્પીરીટ લોશન ૨૦ આઉન્સ
લીકર પ્લમ્બી એસેટેડીસ ૨ ડ્રામ

આ મિશ્રણ ઉપરના મિશ્રણની માફક થંડકને માટે વપરાય છે.

૮. કયાલોમેલ (Calomel.)

કોર્નાઆ ઉપર કોઇ કોઇવાર બહુ ક્ષત પડ્યાં હોય, ત્યારે આ દવા આંજવાના કામમાં આવે છે. ડાક્ટરની સલાહ વિના તેનો ઉપયોગ કરવો નહિ.

૯. પીજો મલમ.

યલો ઑક્સાઇડ ઑફ મર્ક્યુરી ૧ થી ૩ ગ્રેઇન્સ
વેસેલાઇન ૧ ડ્રામ

આંખમાં ડુલું પડ્યું હોય, અગર બહુ ખીલ થયા હોય, તો આ દવા લગાડાય છે સખત પડે તો એક ગ્રેઇનવાળું મલમ રાતના આંજવું.

૧૦. ઑદ્રોપીનવાળો પીજો મલમ.

યલોઑક્સાઇડ ઑફ મર્ક્યુરી ૧ થી ૩ ગ્રેઇન્સ
સલ્ફેટ ઑફ ઑદ્રોપીઆ ૧ ગ્રેઇન્સ
વેસેલાઇન ૧ ડ્રામ

ઉપર મુજબ આ મલમનો પણ ઉપયોગ છે. આ મલમથી દુખાવો કમી લાગે છે. તે ઘણાં ઝહેરી છે, માટે મોઢામાં ન જાય, તે ખ્યાન રાખવું. યલો-ઑક્સાઇડને બદલે રેડ ઑક્સાઇડ પણ વપરાય છે.

૧૧. આયોડલ.

આંખના ક્ષત રૂઝવા માટે આંખમાં બારીક છુટ્ટા કરીને એકલું અગર વેસેલીઇનની સાથે લખા-

ડાય છે. આયોડોફોર્મનો બારીક છુટ્ટા પણ વપરાય છે, પરંતુ તેની વાસ બહુ હ્રમ છે અને કવચિત્ વપરાય છે.

૧૨. જસતનાં ફુલનાં ટીપાં

સલ્ફેટ ઑફ ઝીન્ક ૧ થી ૨ ગ્રેઇન્સ
ગુલાબજળ ૧ આઉન્સ

એ બન્ને દવા એકત્ર કરીને આંખ દુખવા આવી હોય, તો ટીપાં પડાય છે.

૧૩. ફટકડીનાં ટીપાં.

ફુલાવેલી ફટકડી ૧ થી ૪ ગ્રેઇન્સ
પાણી ૧ આઉન્સ

પાણીમાં ફટકડી ગળી જાય, એટલે તેમાંથી ૩ થી ૬ ટીપાં દુખવા આવેલી આંખમાં નાંખવાં. આંખ બહુ દુખવા આવી હોય, કે આંખને કાંઈ વાગ્યું હોય, ત્યારે આ ટીપાં દિવસમાં ચાર પાંચ વખત નાખવાથી આરામ થાય છે, તેનાં પોલ પણ આંખ ઉપર મુકાય છે.

તેવીજ રીતે સલ્ફેટ ઑફ ઝીન્ક (જસતનાં ફુલ) વપરાય છે.

૧૪. સોડાનો પ્રવાહી.

કાર્બોનેટ ઑફ સોડા ૧૦ ગ્રેઇન્સ
પાણી ૧ આઉન્સ

આ બન્નેને એકત્ર કરીને તેમાં જરા ગરમ પાણી મેળવવું, તે ચોટી ગયેલી પાંપણા ધોવાને કામ લાગે છે. ઑઇબોરેટ ઑફ સોડા પણ વપરાય છે.

૧૫. બોરાસીક ઍસીડ લોશન.

બોરાસીક ઍસીડ ૪ ગ્રેઇન્સ
શુદ્ધજળ આશરે ૧ આઉન્સ

આ લોશન ચેપનાશક છે, અને તેથી શસ્ત્રક્રિયા કરવા અગાઉ, અને તે પછી આંખને સાફ રાખવા માટે વપરાય છે. દુખવા આવેલી આંખનો ચેપ પણ તેથી ઓછો થાય છે, અને આંખની અંદરના ક્ષત જલદી રૂઝવા લાગે છે. બોરીક આસીડ ૬ ગ્રેઇન્સ ૧ આઉન્સ પેરેશીનમાં મેળવીને પણ લગાડાય છે.

૧૬. કાર્બોલિક ઍસીડનું લોશન.

અતિ શુદ્ધ કાર્બોલિક ઍસીડ ૧ ભાગ
શુદ્ધ જળ ૧૦૦ ભાગ

આ દવા આંખનું પર ને ચેપ ધોવાને માટે વપરાય છે. જો કાર્બોલિક ઍસીડ શુદ્ધ ન હોય, અગર બગડી ગયું હોય, તો આંખનો દુખાવો વધી પડે છે, માટે કાર્બલ ડાક્ટર મિલાય ખીજાએ વાપરું નહિ.

કીકી વિસ્તૃત કરવાની દવાઓ.

૧૭. ઍટ્રોપીઆનો પ્રવાહી.

સલ્ફેટ ઍટ્રોપીઆ ૪ ગ્રેઇન્સ
વરાળ રૂપે શુદ્ધ કરેલું જળ ૧ આઉન્સ

આ દવાનાં ટીપાં આંખમાં નાખ્યા પછી પા કે અડધી કલાકમાં આંખ સ્થીર થાય છે, અને કીકી વિસ્તૃત થાય છે, તે કેટલાક કલાક સુધી તેવીજ રહે છે. ઉપરની દવા ૬ ગ્રેઇનથી ૬૦ ગ્રેઇનવાળી પણ બનાવાય છે. વળી પાણીને બદલે ૧ આઉન્સ વેસેલાઇન સાથે ૧ ગ્રેઇન ઍટ્રોપીઆ મેળવીને તે પણ લગાડાય છે. વળી ઍટ્રોપીઆ માફક ન આવે ત્યારે સલ્ફેટ ઍટ્રોપીઆ, અને સલ્ફેટ ઍટ્રોપીઆ ડ્યુબોઇસીઆ પણ વપરાય છે.

૧૮. હોમેટ્રોપીનનું પ્રવાહી.

હોમેટ્રોપીમેટ ઍટ્રોપીઆ ૪ ગ્રેઇન્સ
વરાળરૂપે શુદ્ધ કરેલું જળ ૧ આઉન્સ

આ મિશ્રણ ૫ થી ૧૦ મીનીટમાં કીકીને વિસ્તૃત કરે છે, અને તેથી આંખની પરીક્ષા કરવામાં તે બહુ ઉપયોગી છે. પાંત્રીસ મીનીટ કીકી સંપૂર્ણ વિસ્તૃત થઈ રહે છે, અને આશરે એક કલાક સુધી વિસ્તૃત રહે છે.

કીકીનો સંકોચ કરનારી દવા.

૧૯. ઇસરીનનો પ્રવાહી.

સલ્ફેટ ઍટ્રોપીઆ ૪ ગ્રેઇન્સ
આબજળ ૧ આઉન્સ.

ફેલેગરબીનમાંથી ઇસરીન નામનો સત્ત્વ નીકળે છે, તેથી પાંચ મીનીટમાં કીકી સંકોચાયા લાગે છે, અને આશરે પંદરથી ત્રીસ મીનીટમાં પૂર્ણ સંકોચાઈ રહે છે; અને તેની બરાબર અસર એકથી બે કલાક સુધી રહે છે. આ દવાથી આંખમાં ને માથામાં દુખાવો જલદી મટી જાય છે, તેના ગુણ બરાબર સમજી તે દવા વાપરવી. તે અતિ ઝેહરી છે.

૨૦. ઍલાડાનાનો ગરમ પ્રવાહી.

એક્ટ્રાક્ટ ઍલાડાના ૧ ડ્રામ
ગરમ પાણી ૨૦ આઉન્સ

આ પ્રમાણે મિશ્રણ તૈયાર કરીને દુબતી આંખ ઉપર શેક કરાય છે. એને બદલે અરીણ, અને ખસ-ખસના ડાડવા પણ વપરાય છે.

કાનનાં દર્દો માટે વપરાતી દવાઓ.

આંખનાં દર્દો માટે તથા ત્વચારોગ માટે જે દવાઓ બનાવાય છે તેમાંથી ઘણીએક કાનના દર્દો માટે પણ વપરાય છે. એ ઉપરાંત કેટલીક નીચે આપી છે, તે પણ ઘણીવાર ઉપયોગી થઈ પડે છે.

૧. ગ્લીસરીન ને પાણી.

ગ્લીસરીન ૨ ડ્રામ
ગરમ ગુલાબજળ ૬ ડ્રામ

બંને મિશ્ર કરીને કાનમાં ટીપાં પાડવાથી મેલ પોચો પડે છે, અને જલદી નીકળી શકે છે.

૨. મોર્ફીનો પ્રવાહી.

મોર્ફી ૨ ગ્રેઇન્સ
ગરમ પાણી ૧ આઉન્સ

એ પ્રવાહીનાં ટીપાં કાનમાં નાખવાથી કાનનો દુખાવો ને ચસકો નરમ પડે છે.

૩. સોડા બાઇકાર્બોનનું પ્રવાહી.

સોડા બાઇકાર્બ ૧૦ ગ્રેઇન્સ
ગરમ પાણી ૧ આઉન્સ

આ મિશ્રણ કાન ધોવાને માટે વપરાય છે, તેથી મેલ જલદી નીકળી આવે છે.

૪. શ્યુગરલેડ ને ગ્લીસરીનનું મિશ્રણ.

લીકર પ્લમ્બી સપ એસેટેડીમ ૬ આઉન્સ
કાર્બોલિક ઍસીડવાળું ગ્લીસરીન ૬ આઉન્સ
પાણી ૧૦ આઉન્સ

આ મિશ્રણ ગરમ પાણી સાથે મેળવી કાન પાકતો હોય ને રસી નીકળતી હોય, ત્યારે ધોવાને માટે ઉપયોગી છે. તેથી પર વહેતું બંધ થાય છે. શ્યુગરલેડને બદલે કીન્કરી સલ્ફાસ પણ વપરાય છે.

૫. ડાનીક ઍસીડ કે ઓરીક ઍસીડનો ભુકો.

કાનમાંથી લોહી ને પાસ-પર પડતું હોય, ત્યારે કાગળની કે પીંછાની ભુંગળાવડે અંદર કુંકની જોરથી દાખલ કરવામાં આવે છે. આયોડોફોર્મ ફટકડી, વગેરે પણ જરૂર પડે તો તેવીજ રીતે કાનમાં નખાય છે. તે કુંકવાના લથીઆરને ઇન્સફ્લેટર Insufflator કહે છે.

ત્વચારોગમાં લગાડવાની કેટલીક દવાઓ.

(Certain Externals for the Skin).

૧. મેન્થોલનો પ્રવાહી.

મેન્થોલ	૩૦ ગ્રેઇન
શીનોલ	૧ ડ્રામ
એકવા હેમેલીવીડીસ	૧ આઉન્સ
ઝીન્કસી ઓક્સાઇડનો	૪ ડ્રામ
ઝીસરીન	૨ ”
રેક્ટીફાઇડ સ્પીરીટ	૨ આઉન્સ
કેમ્ફર પૉટર	૨ ”

આ બધી દવાઓ એકત્ર કરીને તે મિશ્રણ બધું મળીને ૮ આઉન્સ થાય, તેટલું બીજું ચોક્કસ પાણી તેમાં ઉમેરવું.

૨. ડીનોલનો પ્રવાહી.

શીનોલીસ	૩ ડ્રામ
ઝીસરીન	૩ ”
આલ્કોહોલ	૧ આઉન્સ

એ બધાને એકત્ર કરીને મિશ્રણ બધું મળીને ૮ આઉન્સ થાય, એટલું બીજું ચોક્કસ પાણી તેમાં ઉમેરવું.

૩. મેન્થોલનો મલમ.

મેન્થોલ	૧૦ ગ્રેઇન
શીનોલ	૨૦ ગ્રેઇન

લોખાનના કુલ મિશ્રિત સાદો મલમ ૧ આઉન્સ આ ત્રણ દવાઓ એકત્ર કરીને તેનો મલમ બનાવવો.

આ ત્રણે બનાવટો ત્વચા ઉપર શીજસનેમાટે લગાડવાના કામમાં આવે છે. ખરબચા માટે પણ આલે છે.

૪. ઝીન્કસી ઓક્સાઇડનો મલમ.

ઝીન્કસી ઓક્સાઇડ	૪ ડ્રામ
ચરખી	૪ ”
બદામનું તેલ	૧ આઉન્સ

ત્રણે એકત્ર કરીને મલમ બનાવવો, તે સાધારણ આંદા, ખરબચાં, ઉઝરડા વગેરે ઉપર લગાડાય છે.

૫. કેલેમીનનું પ્રવાહી.

કેલેમીન	૨ ડ્રામ
ઝીસરીન	૩ ”
ગુલાબજળ	૩ આઉન્સ

તે મિશ્રણ ૪ આઉન્સ થાય, તેટલું શુદ્ધ જળ તેમાં ઉમેરવું : એ દવા ખરબચાને ગરમ પાણીથી ઘોમીને સાફ કર્યા પછી લગાડાય છે.

૬. ચુનાના પાણીનું મિશ્રણ.

ચુનાના પાણીવાળું તેલ (ફેરન ઓઇલ) ૪ આઉન્સ	
ઍસીડ હાઇડ્રોસ્થાનિક ડીલ્યુટ (સખ્ત ઝેર) ૧ ડ્રામ	
લીકર પ્લમ્બી સબએસેટેડીસ ડીલ્યુટ ૨ ડ્રામ	
ઝીસરીન ૨ ”	
ગુલાબજળ ૪ આઉન્સ	

એ સઘળું એકત્ર કરીને તેનો મલમ જોવો પોચો મલમ થાય, એટલે તે પાતળા શણના કપડા ઉપર લગાડીને ખરબચા ઉપર મુકવો, તેથી ખૂબસી, દાહ, દુખાવો વગેરે શાંત થઈ જાય છે, અને ખરબચું સુધરવા લાગે છે.

૭. તાર અથવા કીસનો મલમ.

મેન્થોલ	૧૫ ગ્રેઇન
શીનોલ	૩૦ ગ્રેઇન
ટીકચર પીસીસ મોનરાલીસ	૧ આઉન્સ
હોમીઓ એક્ટ્રાક્ટ હેમેમેલીડીસ	૧ આઉન્સ
ઝીસરીન	૩ ડ્રામ
શુદ્ધજળ	૪ આઉન્સ

એ સઘળું એકત્ર કરીને જીર્ણ ખરબચા ઉપર લગાડવાથી આરામ થાય છે.

૮. સાલીસીલીક ઍસીડનો મલમ.

એમ્પ્લાસ્ટ્રમ સેપોનીસ	૩ આઉન્સ
ઓલીવઓઇલ અગર મીઠું તેલ ૨ ડ્રામ	
આસીડ સાલીસીલીક	૩ ”

આ મલમ જીર્ણ ખરબચા ઉપર લગાડાય છે.

૯. યુકેલીપ્સના તેલનું મિશ્રણ.

ઓલીવમ રીસાઇની	૩ આઉંસ
રેક્ટીફાઇડ સ્પીરીટ	૧૫ ડ્રામ
ઓલીવમ યુકેલીપ્સી	૩ ડ્રામ

આ ત્રણે એકત્ર કરીને બચ્ચાના માથામાં થતા ખરબચાને લગાડવાથી ઘણો સારો ફાયદો થાય છે.

૧૦. કાઇસરોળીનનો લેપ.

કાઇસરોળીની	૩૦ ગ્રેઇન્સ
પલ્લીસ એમીલી	૨ ડ્રામ
પલ્લીસ ઝીન્કસી ઓક્સાઇડી	૨ ડ્રામ
પેટ્રોલેટી	૪ ડ્રામ

આ દવાઓ મિશ્ર કરીને કરોળીઆ અથવા વિચરિચકાના દરદમાં લગાડાય છે.

૧૧. ગટાપર્યાવાળો પ્રવાહી.

કાઇસરોલીની	૧ ડ્રામ
એસીડ સાલીસીલીક	૧૫ ગ્રેઇન્સ
લીકર ગટાપર્યા	૧ આઉંસ

આ દવાઓ એકત્ર કરીને કરોળીઆ ઉપર લગાડાય છે. ઉપરના લેપ કરતાં આ વધારે સખ્ત દવા છે, ને બે ત્રણ દિવસે એકવાર લગાડાય છે. ત્વચા કાઇવાર આ દવાને લીધે લાલ થઇ આવે છે.

૧૨. પારાનો ને સાલીસીલીક આસીડનો મલમ.

આસીડ સાલીસીલીક	૧૦ થી ૩૦ ગ્રેઇન્સ
લાઇડારજીરમ આમોનીએટમ	૧૦ થી ૩૦ ગ્રેઇન્સ
ઝીન્કસી ઓક્સાઇડનો મલમ	૧ આઉંસ

આ ત્રણેનું મિશ્રણ કરીને કરોળીઆવાળી ત્વચા ઉપર લગાડવાથી ફાયદો થાય છે.

૧૩. ઝેરન ઑઇલનું મિશ્રણ.

કાર્બોલિક ઑસીડ	૧ થી ૩ ટીપાં
મીડું તેલ	૩ ડ્રામ
લાઇમ વોટર	૩ ડ્રામ

દાખલા ઉપર લગાડાય છે.

૧૪. ઇકથીઓલિસનો પ્રવાહી.

આસીડ સાલીસીલીક	૧૫ ગ્રેઇન્સ
આસીડ ટાનીસી	૧ ડ્રામ
શીનોલિસ	૨૦ ટીપાં

ઇકથીઓલિસ	૧ ડ્રામ
ઝીન્કસી ઓક્સાઇડ	૧ આઉંસ
લનોલીન	૨ આઉંસ

આ દવા ગુલાવયવની આસપાસ થતી કીડ અટકાવવા માટે લગાડાય છે.

૧૫. બીટાનેથોલનો મલમ.

બીટાનેથોલ	૧ ગ્રેઇન્સ
સાદો મલમ	૩ આઉંસ
ગુલાબનું તેલ	૧ ટીપુ

આ દવા ખસ ઉપર લગાડાય છે.

૧૬. આસીડ સાલીસીલીક	૧૫ ગ્રેઇન્સ
એકરડ્રાઇડ કેનેબીસ ઇન્ડીકા	૮ ગ્રેઇન્સ
આલ્કોહોલીસ	૧૫ ટીપાં
ઇથર	૩૯ ટીપાં
ફ્લેક્સીબલ કોલોડીઅન	૧ ડ્રામ

આ દવા કપાસી અગર આંટણુ ઉપર લગાડવાથી ફાયદો થાય છે.

૧૭. કેન્થારીડીસનો પ્રવાહી

ટીકચર કેન્થારીડીસ	૪ ડ્રામ
ટીકચર બેન્ઝોઇક	૧ "
રેક્ટીફાઇડ સ્પીરીટ	૨ આઉંસ
ગુલાબજળ	૨ આઉંસ

આ દવા સફેદ કાઠ ઉપર લગાડવાથી કેટલીકવાર ફાયદો થાય છે.

૧૮. કપુરશદિ મલમ.

મેન્થોલ	૧૦ ગ્રેઇન્સ
કપુરનો ભુકો	૨૦ ગ્રેઇન્સ
શીનોલિસ	૨૦ ટીપાં
લોખાનના કુલવાળો મલમ	૨ આઉંસ

આ સમગ્ર એકત્ર કરીને તેનો મલમ બનાવવો. તે ખસ, અને ત્વચાની ખૂબલી મટાડે છે.

૧૯. કપુરશદિલોશન.

કલોરલ હાઇડ્રાસ	૧ ડ્રામ
કપુરનો ભુકો	૧ "
કોલન વોટર	૮ આઉંસ

આ મિશ્રણ પશુ ખૂબલી મટાડવાને માટે લગાડાય છે.

૨૦. ક્યાલોમેલનો મલમ.

ક્યાલોમેલ	૩૩ ભાગ
લનોલીન	૫૭ ભાગ
વેસેલીન	૧૦ ભાગ
આ પ્રમાણે બનાવેલો મલમ ઉપદેશના ચાંદા ઉપર લગાડાય છે.	

૨૧. વાળનો રંગ સફેદ થયો હોય તે માટે લેખ.

આર્જેન્ટમ નાઇટ્રીકમ	૧ ડ્રામ
પ્લમ્બી એસેટેટીસ	૧૫ ગ્રેઇન્સ
કોલન વૉટર	૧૫ ટીપાં
ગુલાબજળ	૩ આઉન્સ

આ પ્રવાહી હાથથી અડક્યા વિના તરત તાળે બનાવેલો કાચની સળીથી વાળને લગાડવો, એથી વાળ તદ્દન કાળા થાય છે.

૨૨. ઍસીડ લેક્ટીકનો પ્રવાહી.

ઍસીડ લેક્ટીક	૨ થી ૪ ડ્રામ
રેક્ટીફાઇડ સ્પીરિટ	૧ આઉન્સ
ગુલાબજળ	૧ આઉન્સ

આ પ્રવાહિમાં ૩ ઓળીને જે જગ્યાએ વાળ ઉગતા ન હોય, તે જગ્યાએ ત્વચા લાલ થાય ત્યાં સુધી ધસવું.

૨૩. કૃંસીકમનો પ્રવાહી.

ટીકચર કેપ્સીકમ	૧૫ ટીપાં
ટીકચર કેન્થારીડીસ	૨ ડ્રામ
રેક્ટીફાઇડ સ્પીરીટ	૩ આઉન્સ
ગુલાબજળ	૬ આઉન્સ

આ પ્રવાહી પણ બાલ ન ઉગતા હોય તે જગ્યાએ ધસવામાં આવે છે. કુમળી ત્વચા ઉપર બનતાં સુધી લગાડવું નહિ.

વૈધકશાસ્ત્રનાં ઉપયોગી કોષ્ટકો.

પ્રવાહીનું પહેલું કોષ્ટક.

૧ ટીસ્પૂનફુલ	= ૧ ડ્રામ (૬૦ ટીપાં જેટલું)
૧ ડ્રૉપ્સપૂનફુલ	= ૨ "
૧ ટેબલસ્પૂનફુલ	= ૪ "
૧ વાઇનગ્લાસફુલ	= આશરે ૨ આઉન્સ
૧ ટમ્બલરફુલ	= આશરે ૧૦ આઉન્સ

પ્રવાહીનું બીજું કોષ્ટક.

૬૦ ટીપાં	= ૧ ડ્રામ
૮ ડ્રામ	= ૧ આઉન્સ
૨૦ આઉન્સ	= ૧ પાઇન્ટ સવાશેર
૭ પાઇન્ટ	= ૧ ગ્યાલન આશરે દશ શેર

શુદ્ધ પાણીના ૧ ટીપાનું વજન આશરે ૦.૯૧ ગ્રેન થાય છે, પણ જુદી જુદી દવાના ટીપાનું વજન ઓછું વધતું હોય છે.

મેટ્રીક પદ્ધતિના તોલનું કોષ્ટક.

(દશાંક પદ્ધતિ.)

૧ મીલીગ્રામ	= ૦.૦૦૧ ગ્રામ = $\frac{૧}{૧૦૦૦}$ ગ્રામ
૧ સેન્ટીગ્રામ	= ૦.૦૧ ગ્રામ = $\frac{૧}{૧૦૦}$ ગ્રામ.
૧ ડેસીગ્રામ	= ૦.૧ ગ્રામ = $\frac{૧}{૧૦}$ ગ્રામ.
૧ ગ્રામ = ૧ ધન સેન્ટીમીટર ડીસ્ટીલડ પાણીનું વજન.	
૧ ડેકાગ્રામ	= ૧૦ ગ્રામ.
૧ હેક્ટોગ્રામ	= ૧૦૦ ગ્રામ.
૧ કીલોગ્રામ	= ૧૦૦૦ ગ્રામ
૧ મીરીઆગ્રામ	= ૧૦૦૦૦ ગ્રામ.

એક ગ્રામનું વજન ૧૫.૪૩૨ ગ્રેઇન્સની બરાબર થાય છે, અને તેથી એક ગ્રામ અને એક ગ્રેઇનનો તફાવત હર વખત ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે.

શુદ્ધ જળનાં ૧૬ ટીપાં	= ૧ ગ્રામ વજન
સ્પીરીટનાં ૧૫ "	= ૧ ગ્રામ "
ધરનાં ૩૦ "	= ૧ ગ્રામ "

એ પ્રમાણે તે ત્રણ પદાર્થનું વિશિષ્ટ ગુરૂત્વ જુદું જુદું હોય છે.

સાધારણ અંગ્રેજી તોલનું કોષ્ટક.

૧ ગ્રેઇન = સુમારે ૧ ધક્ક અથવા ૩ રતિભાર.	
૨૦ ગ્રેઇન્સ	= ૧ સ્ક્રૂપલ
૬૦ ગ્રેઇન્સ	= ૧ ડ્રામ
૮ ડ્રામ	= ૧ આઉન્સ
૧૬ આઉન્સ	= ૧ પાઉન્ડ આશરે ૩૯ ૩. ભાર

અંગ્રેજી અને દેશી તોલનો સંબંધ.

૧ આઉન્સ	= આશરે ૨૫ તોલા.
૬ ગ્રેઇન્સ	= " ૧ વાલ.
૨ " = " ૧ રતિ	
આશરે ૧૮૪ ગ્રેઇન્સ =	૧ તોલા.
" ૪૩૭.૫ " =	૧ આઉન્સ, ૨૫ તોલા.

સાધારણ અંગ્રેજી કોષ્ટક તથા મેટ્રિક

સીસ્ટમનો સંબંધ. *

૧ ગ્રેઇન = ૦.૦૬૫ ગ્રામ અથવા ૬૪-૮ મીલીગ્રામ.

૧ ગ્રામ = ૧૫.૪૩૨૪ ગ્રેઇન્સ ગ્રેઇન્સ.

૧ કીલોગ્રામ = ૨ પાઉન્ડ ૩ઠ્ઠ આઉન્સ.

૧ પાઉન્ડ = ૪૫૩.૫૯૨ ગ્રામ.

૧ આઉન્સ = ૨૮.૩૫ ગ્રામ.

૧ લીટર (પ્રવાહી) = ૩૫ આઉન્સ, ૧ ડ્રામ અને ૩૪ટીપાં

ગરમી માપવાનાં જુદી જુદી જાતનાં

થર્મોમિટરો, અને તેમનો તફાવત.

હાલમાં સુખ્યત્વે કરીને બે જાતનાં થર્મોમિટરો ઉપજીતા માપવા માટે વપરાય છે, અને તેમનો ઉપ-યોગ હવાની, કે પાણીની ગરમી માપવામાં થાય છે. શરીરની ગરમી માપવામાં આપણા દેશમાં વિશેષ કરીને ફેરેન્હાઇટ થર્મોમિટર વપરાય છે. અન્ય દેશોમાં સેન્ટીગ્રેડ થર્મોમિટરનો પ્રચાર શરૂ થયો છે.

ન્યારે વાતાવરણ કે તેના કોઇપણ પદાર્થની ગરમી એટલી બધી ઓછી થાય કે તેના સમાગમને લીધે પાણી ડરી જવા લાગે ત્યારે તે શીતકારી અંશ (freezing point) કહેવાય છે. ફેરેન્હાઇટે જે ઉષ્ણતામાપક યંત્ર (thermometer) બનાવ્યું છે, તેમાં તે અંશ-ડીગ્રી-ને ૩૨ ની સંજ્ઞા આપી છે, અને જેટલી ઉષ્ણતાથી પાણી ઉકળીને વરાળ થવા લાગે છે, તેટલી ઉષ્ણતાને ૨૧૨ ની સંજ્ઞા આપી છે. એ પછી દશાંક ઉષ્ણતા માપક યંત્રો-સેન્ટીગ્રેડ થર્મોમિટરો-બનાવવા આવ્યા છે. તેમાં જેટલી ઉષ્ણતા (ઉષ્ણતા, કેમકે રસાયણ શાસ્ત્રના સિદ્ધાંતો પ્રમાણે 'શીતતા' એવી સ્થિતિ નથી, પણ માત્ર ઉષ્ણતાની ન્યુનાધિકતાના દરજ્જા છે.) થી પાણી ડરી જાય છે, તેટલી ઉષ્ણતાને અન્ય અંશ-૦-એમ નામ આપવામાં આવ્યું છે, અને જેટલી ઉષ્ણતાથી પાણીની વરાળ થાય છે, તેટલી ઉષ્ણતાને ૧૦૦૦ ની સંજ્ઞા આપી છે. આમ થવાથી બન્ને યંત્રોના અંશો-ડીગ્રીમાં તફાવત પડ્યો છે, તે નીચેના પત્રક ઉપરથી સમજશે.

Fahrenheit

Centigrade.

ફેરેન્હાઇટ

સેન્ટીગ્રેડ

૨૧૨°

૧૦૦°

૨૦૦

૧૫૦

૧૧૦

૧૦૮

૧૦૬

૧૦૫

૧૦૪

૧૦૩

૧૦૧

૧૦૧.૫

૧૦૧

૧૦૦.૫

૧૦૦

૯૯.૫

૯૯

૯૮.૪ (તન્ડુરસ્ત માણસના શરીરની ગરમી)

૯૮

૯૭.૫

૯૭

૯૬.૫

૯૬

૯૫.૫

૯૫

૯૪

૯૨

૯૦

૮૮

૮૬

૬૮

૩૨

૯૩.૩

૬૫.૬

૪૩.૩

૪૨.૨

૪૧.૧

૪૦.૬

૪૦.

૩૯.૪

૩૮.૯

૩૮.૬

૩૮.૩

૩૮.૧

૩૭.૮

૩૭.૫

૩૭.૨

૩૬.૯

૩૬.૭

૩૬.૪

૩૬.૧

૩૫.૮

૩૫.૬

૩૫.૩

૩૫

૩૪.૪

૩૩.૩

૩૨.૨

૩૧.૧

૩૦

૨૦

૦

જે ફેરેન્હાઇટ ઉપરથી સેન્ટીગ્રેડ ડીગ્રી બાજુની હોય, તે પ્રથમ ૩૨ આદ કરવા. પછી જે રહે તેને ૫ થી ગુણવા અને ૯ થી ભાગવા. જે સેન્ટીગ્રેડ-માંથી ફેરેન્હાઇટ ડીગ્રી બાજુની હોય, તે તેથી ઉલટું કરવું એટલે કે પ્રથમ ૯ થી ગુણવા અને ૫ થી ભાગવા, અને જે આવે તેમાં ૩૨ ઉમેરવા. એ પ્રમાણે અરસપરસ ડીગ્રીનો આંકડો મેળુમ પડે છે.

હોમિયોપેથિમાં વપરાતી દવાઓનું પત્રક.

(List of drugs in general use in Homœopathy.)

હોમિયોપેથિક મેટીરીઆ મેડિકાનાં ઔષધોનું પત્રક અહીં મોટું હોય છે. પરંતુ તેમાંથી જે ઔષધો વિશેષ—આશરે ૮૦ ટકા જેટલા—વપરાય છે, તેઓની આ યાદી છે. તેમનાં મુખ્ય બે વર્ગ હોય છે. પહેલા વર્ગને પોલીક્રેસ્ટ (Polycrest) કહે છે; અને બીજાને સેમી પોલીક્રેસ્ટ (Semi-polycrest) કહે છે. આ યાદીમાં પહેલા વર્ગની ઔષધિઓનાં નામ જણા અને એમાં યાદપમાં છાયાં છે.

Latin Names.
લાટીન નામ.

English Names.
અંગ્રેજી નામ.

Pronunciations in
Gujarati.
ગુજરાતી ઉચ્ચાર.

Attenuations.
અંશ.
Gujarati Names.
ગુજરાતી નામ.

Abrotanum	Southernwood	Abrot.	અબ્રોટૅનમ	૩x	લોન્ગાનતો તેજ્ય
Acid Benzoicum	Benzoic acid	Ac. Benz.	એસીડમ બેન્ઝોઇકમ	૩x, ૨	ક્રોએલિક તેજ્ય (ખાવા આપી
" Carbolicum	Phenol	Ac. Carbol.	" ક્રોએલિકમ	૧x, ૧	શકાય તેવા રૂપમાં હોય છે)
" Fluoricum	Hydrofluoric acid	Ac. Fluor.	" હાઇડ્રોફ્લોરિકમ	૩x, ૩	કડવી બદામમાં રહેલો વસ્તુતિ
" Hydrocyanicum	Hydrocyanic acid	Ac. Hydrocy.	" હાઇડ્રોસાનિકમ	૧, ૩x	તેજ્ય
" Muriaticum	Hydrochloric acid	Ac. Mur.	" મ્યુરીઆટિકમ	૧x, ૧, ૩	મીઠાનો તેજ્ય
" Nitricum	Nitric acid	Ac. Nit.	" નાઇટ્રિકમ	૧x, ૧, ૩	સુરાખારનો તેજ્ય
" Oxalicum	Oxalic acid	Ac. Oxal.	" ઓક્સાલીકમ	૩x, ૩.	
" Picricum	Picric acid	Ac. Picro.	" પીક્રિકમ	૧x ૩, ૩૦	
" Phosphoricum	Phosphoric acid	Ac. Phos.	" ફોસ્ફોરીકમ	૧x, ૧, ૩x, ૩	ફોસ્ફરસનો તેજ્ય
" Sulphauricum	Sulphuric acid	Ac. Sulph.	" સલ્ફ્યુરીકમ	૧, ૬, ૧૨	ગંધકનો તેજ્ય
" Sulphurosum	Sulphurous acid	Ac. Sulphis.	" સલ્ફ્યુરોઅસમ	૧x	ગંધકનો બીજો જાતનો
" Tannicum	Tannic acid	Ac. Tann.	" ટેનિકમ	૧x	તેજ્ય
"			"		માથાના સત્તમાં રહેલો અસ્વ-પદાર્થ

સુરખારનો તેજ્ય

(સુરખારનો તેજ્ય)

Aconitum Napellus.	Monk's Hood, Aconite	Acon.	ઑકોનાઇટમ નેપેલસ	જ, ૧૪, ૩૪, ૬, ૩૦	યુરોપમાં થતો વહનાગ*
F. Sculus Hippocastanum	Horse Chest Nut	Escul.	ઑસ્ક્યુલસ હીપોકેસ્ટેનસ	૧, ૩૪, ૬	
Agaricus Muscarius	Fly Agaric	Agar.	ઑગેરીકસ મસ્કેરીઅસ	જ, ૧૪, ૧, ૩, ૬, ૩૦	
Agnus Castus	Chaste Tree	Agu.	ઑગ્નસ કેસ્ટસ	૩૪, ૬, ૪	
Ailanthus Glandulosa	Tree of Heaven	Ailan.	ઑઇલનથસ ઍન્ટ્યુલોસા	૧૪, ૧	કુળળી
Aletris Farinosa	Star grass	Aletris Far.	ઑલેટ્રીસ ફેરીનોસા	જ, ૩૪	લસણી
Allium Cepa	Onion	All. C.	ઑલીઅમ સેપા	જ, ૧૪, ૧	ઑળીઆ
Allium Sativum	Garlic	All. Sat.	ઑલીઅમ સેટીવમ	જ, ૧૪, ૧	
Aloes	Common Aloes	Aloe.	ઑલોઇઝ	૧૪, ૧, ૩, ૬, ૩૦, ૨૦૦	ઑલ્યુમીનીઅમ ધાતુનો ક્ષાર, ફટકડી
Alumina	Oxide of Aluminium	Alum.	ઑલ્યુમીના	૩૪, ૩, ૬, ૩૦, ૨૦૦	
Ambra Grisea	Ambergris	Ambur.	ઑમ્બ્રા ગ્રીસ્યા	જ, ૨૪, ૩, ૬, ૩૦	અંબર (સ્પર્મ નામની માછલાંમાંથી નીકળતો ચરબીવાળો પદાર્થ)
Ammonium Bromidum	Bromide of Ammonium	Ammon. Brom.	ઑમોન્યમ બ્રોમીડમ	૧૪	ઑમોન્યા અંતે ક્ષીરીનના સંયોગથી થતો ક્ષાર
" Carbonicum	Sul Volatile	Ammon. Carb.	" કાર્બોનિકમ	૧૪૧, ૩૪, ૬	ઑમોન્યા અંતે કાર્બોનિક આસના સંયોગથી થતો ક્ષાર
" Mariaticum	Sul-ammoniac	Ammon. Mur.	" મ્યુરીઆટીકમ	૧૪, ૩૪, ૩, ૩૦	નવસાગર
Anacardium Orientale	Marking Nut	Anac.	ઑનાકાર્ડીઅમ ઓરી-ઑન્ટેલી	૧૪, ૧, ૬, ૩૦	બીલામાં
Antimonium Crudum	Native sulphide of Antimony	Ant. C.	ઑન્ટીમોનીઅમ ક્રુડમ	૩, ૫, ૩૦	ઑન્ટીમની નામની ધાતુનો ઑક્ર ક્ષાર
" Tartaricum	Tartar Emetic	Ant. T.	ઑન્ટીમોનીઅમ ટાર્ટરીકમ	૧, ૩૪, ૩, ૫, ૩૦	ઑન્ટીમનીનો બીજો ઑક્ર ક્ષાર
Apis Mellifica	Honey Bee	Apis.	ઑપીસ મેલીફિકા	જ, ૧૪, ૩૪, ૩, ૩૦	મધમાખીમાંથી બનાવેલો ઑક્ર
Apocynum Cannabinum	American Hemp	Apoc.	ઑપોસાઇનમ કેનાબીનમ	જનાં ૧૦ ટીપાં ૧૪, ૧	અમેરિકામાં થતી ઑક્ર બતની બાંધ
Argentum Metallicum	Silver	Arg. Met.	આર્ગેન્ટમ મેટાલીકમ	૧, ૩૪, ૬, ૧૫૪	ચુક્ક રૂપું
" Nitricum	Nitrate of silver	Arg. Nit.	આર્ગેન્ટમ નાઇટ્રીકમ	૧, ૩૪, ૬, ૩૦, ૨૦૦	રૂપાનો સરાખારના તેળા સારો સંયોગ થવાથી થતો ક્ષાર (આસ્ટીક)

* હિંદુસ્તાનમાં થતા વહનાગને Aconitum Ferrox ઑકોનાઇટમ ફિરોક્સ કહે છે, અને તે યુરોપના વહનાગ કરતાં વધારે ઝેરી હોય છે. હોમિયોપથિમાં તેની દવા પશુ બનાવવામાં આવે છે. દક્ષતાશયના વ્યાધિને લીધે થતી ગભરામણ, અને શ્વાસાયવનની અનિયમિત ગતિ (Cheyne-stokes respiration) ને શાંત પાડવા માટે તેનું મધર ટીક્યર વપરાય છે.

આ દવા ફેફસાને શસ્ત્રી લાગવાથી થતી ઉધરસ, મળબમ વગેરે મટાડવા માટે અપાય છે.

Camphora	Camphor	Camph.	કંફોરા	૪,૩,૨૦	કર્પૂર-કપુર
Cannabis Indica	Indian Hemp	Cann. Ind.	કંન્નેબીસ ઇન્ડીકા	૪,૧૪,૩૪,૩૦	ભાંગ-બાંગ
Cannabis Sativa	Hemp	Cann. Sat.	કંન્નેબીસ સેટીવા	૪,૧૪,૩૪,૩૦	એક ભતતની ભાંગ
Cantharis	Spanish fly	Canth.	કેન્થારીસ	૧૪,૧,૩૪,૩,૩૦	બ્લીસ્ટર મારવા માટે વપરાતી માંખી
Capsicum	Capsicum	Caps.	કેપ્સીકમ	૧૪,૩૪,૩,૬	મરચાં
Carbo Animalis	Animal Charcoal	Carbo. An.	કાર્બો એનિમેલીસ	૧૪,૧,૩૪,૬,૩૦	ગ્રાફીન કાલસો
„ Vegetabilis	Vegetable Charcoal	Carbo. Veg.	કાર્બો વેજેટબીલીસ	૧૪,૧,૩૪,૬,૧૨,૩૦	વનસ્પતિમાંથી થતો કાલસો
Carduus Marianus	St. Mary's Thistle	Card.	કાર્ડુઅસ સેરીએનસ	૪ પાંચ ટીપાં (૨૦૦)	
Caulophyllum	Blue Cohosh	Caul.	કોલોફીલસ બ્લૂકોશીસ	૧૪,૧,૩૪,૬,૩૦	
Thalictrioides					
Causticum	Caustic	Caust.	કોસ્ટીકમ	૩૪,૬,૩૦,૨,૦૦	ક્રાસ્ટીક, રસાયણીક દાહક તત્વ
Ceanothus Americanus	New Jersey Tea	Cean.	સેથાનોથસ અમેરીકનસ	૧,૩૪,૬	
Cedron	Rattle-snake beans	Ced.	સેડ્રેન	૧૪,૩૪,૬	
Chamomilla	Wild Chamomile	Cham.	કેમોમીલા	૩૪,૬,૧૨,૧૫,૩૦	
Chelidonium Majus	Common Celandine	Chel.	ચેલીડોનીઅસ જેબસ	૧૪,૩૪,૩	
Chinaphila	Pipsissewa	Chim.	ચીમાફિલા	૪ પાંચ ટીપાં	
China Officinalis	Peruvian Bark	China.	ચાઇના ઓફીસીનાલીસ	૪,૧૪,૩૪,૩૦,	ચીનાઇન
Chininum Arsenicosum	Arsenate of Quinine	Chini. Ars.	ચીનીનમ આસેનિક્કાઇમ	૩૪,૬૪	
Chininum Sulphuricum	Sulphate of Quinine	Chini. Sulph.	ચીનીનમ સલ્ફ્યુરીકમ અથવા સલ્ફેટ ઓફ કીનાઇન	આ દવાના ૩ થી ૩ ગ્રેન સાધાસ્થ રીતે અપાય છે. તે સિવાય ૧૪૧, અને ૬ ની બનાવટ પણ વપરાય છે.	
Chloralum	Chloral Hydrate	Chlor. Hyd.	ક્લોરલ હાઇડ્રેટ	૧૪	
Cicuta Virosa	Water Hemlock	Cic.	સાઇક્યુટા વિરોસા	૧૪,૩૪,૩૦	
Cimicifuga Racemosa	Black Cohosh	Cimic.	સીમીસીફુગા રેસીમોસા	૪,૧૪,૩૪	કરમાણી અજમાનો અક
Cina	Worm seed	Cin.	સીના	૧૪,૩૪,૬,૩૦	હિંગલોક
Cinnabaris	Cinnabar	Cinnabar.	સીનાથાર	૧૪,૬,૧૨	
Cistus Canadensis	Frostwort	Cist. Can.	સીસ્ટસ ફ્રોસ્ટવોર્સીસ	૧૪,૧	
Clematis Erecta	Upright Virgin's bower	Clem.	ક્લેમેટીસ	૧૪,૧,૩૪	
Cocculus Indicus	Fish Berries	Cocc.	કોક્ક્યુલસ ઇન્ડીકસ	૪,૧૪,૩૪,૩૦	કમળાકાકીનો અક
Coccus Cacti	Cochineal	Cocc. Cact.	કોક્કસ કેકોલાઇ	૧૪,૬	કીરમળ

Coffea Cruda	Coffee	Coff. Crud.	કોફીનીઆ કુડા	૩૪,૩,૬,૩૦,૨૦૦	કાફી-ચુંદ
Colchicum	Meadow saffron	Colch.	કોલ્ચીકમ	૪,૧૪,૩૪,૩,૪૩૦	
Collinsonia Canadensis	Stone Root	Collin.	કોલીન્સોનીઆ કનેડેન્સીસ	૪,૩૪	
Colocynthis	Bitter Apple	Coloc.	કોલોસાન્ધીસ	૧૪,૩૪,૩,૬,૩૦	ઇન્દ્રામણાં
Condurango	Condor Vine	Cond.	કોન્ડુરેન્ગો	૧,૩,૬	
Conium	Common Hemlock	Con.	કોનાયમ	૪,૧૪,૩૪,૬,૧૨	
Copaiva	Balsam of Copaiva	Cop.	કોપેવા	૧૪,૧	
Corallium	Red Coral	Coral.	કોરેલીઅમ	૩,૬,૧૨,૩૦	પરવાળાં-પ્રવાલ
Crocus Sativus	Common Saffron	Croc.	ક્રોકસ સેટાઇવસ	૪,૧૪,૨૪,૩૪,૩,૩૦	ક્રેસર
Crotalus Horridus	Venom of Rattle snake	Crot. Hor.	ક્રોટલસ હોરીડસ	૬,૩૦	કુલ્લરાવાળા સર્પનું ઝેર
Croton Tigium	Croton Oil	Crot. Tig.	ક્રોટન ટીગીઅમ	૩૪,૬,૩૦	તેપાળો
Cuprum Metallicum	Copper	Cup. M.	કુપ્રમ મેટાલિકમ	૩૪,૩,૬,૩૦	ત્રાંચુ
Cyclamen	Sow Bread	Cycl.	સાઇકલેમન	૩૪,૩	
Digitalis Purpuria	Purple Fox-glove	Dig.	ડીજીટલીસ પર્પુરીઆ	૪,૧૪,૩	
Dioscorea Vilosa	Colic Root	Diosc.	ડાયોસ્કોરીઆ વિલોસા	૪,૧૪,૩૪,૬,૪	
Drosera	Round-leaved sundew	Dros.	ડ્રોસેરા	૪,૧૪,૩૪,૩,૩૦	
Eucamara	Woody night shade	Dulc.	ઇલ્કેમારા	૧૪,૩૪,૩	
Echinacea Angustifolia	Purple Cone Flower	Echin. Angus.	એકીનેસીઆએન્ગુસ્ટીફીલીઆ	૪ પ થી ૨૦ ટીપાં	
Elaps Corallinus	Coral snake of Brazil	Elaps.	ઇલેપ્સ	૬૪,૭,૮	
Elaterium	Squinting Cucumber	Elat.	ઇલેટેરીઅમ	૧,૩૪	
Eupatorium Perfoliatum	Bone-set	Eup. Perf.	યુપેટોરીઅમ પરફોલીએટમ	૪,૧૪,૩૪	
" Purpureum	Gravel root	Eup. Purp.	યુપેટોરીઅમ પર્પુરીઅમ	૧૪,૧,૩૪	
Euphorbium	Spurge	Euphor.	યુફોર્બીઅમ	૩૪,	
Euphrasia	Eye Bright	Euph.	યુફ્રેસીઆ	૪,૧૪,૩૪,૬	લોહ ગજવેલ
Ferrum Metallicum	Iron	Ferr. M.	ફેર્રમ મેટાલીકમ	૧,૩૪,૫,૩૦	લોહ અને મિશ્રના તેળખના
" Muraticum	Muriate of Iron	Ferr. Mur.	ફેર્રમ મ્યુરીઆટીકમ	૪,૧૪,૩૪,	સંયોગવડે થયેલો ક્ષાર
" Phosphoricum	Phosphate of Iron	Ferr. Phos.	ફેર્રમ ફોસ્ફોરીકમ	૧,૩૪,૬,૪,૧૨૪	લોહ અને ફોસ્ફોરસના તેળખના સંયોગવડે થયેલો ક્ષાર
" Redactum	Reduced Iron	Ferr. Red.	ફેર્રમ રીડ્યુક્ટમ	૪,૧૪	લોહ ભસ્મ
Filix Mas.	Male Fern	Fil. M.	ફીલીક્સ માસ	૪	
Gelsemium	Yellow Jasmine	Gels.	જેલ્સીમીઅમ	૪,૧૪,૩૪,૩૦	
Gluoninum	Gluonoine	Glon.	ગ્લુનોઇન	૩૪,૩,૬,૩૦	
Graphites	Black Lead	Graph.	ગ્રેફાઇટીસ	૨,૬,૧૨,૩૦	પેનસીલની ધાતુ

Hamamelis Virginica	Witch Hazel	Ham	હુમેલીનીસ	૧૪,૩૪,૪	યુનેા અને ગંધકના સંયોગથી થયેલો એક ક્ષાર.
Helleborus Niger	Christmas Rose	Hell.	હેલીબોરસ નાઇનર	૧૪,૩,૩૦	
Helonias Dioica	Blazing Star	Helou.	હેલોનીયામ ડાઇઝોઆક	૪,૧૪,૩૪	
Hepar Sulphuris	Sulphuret of lime	Hep. S.	હેપર સલ્ફયુરીસ	૧,૩૪,૩,૬,૩૦	
Hydrastis Canadensis	Golden Seal	Hydras	હાઇડ્રાસ્ટીસ કન્ટેન્સીસ	૪,૧૪,૩૪,૩	
Hyoscyamus Niger	Hen-bane	Hyos.	હાયોસ્ચામસ નાઇનર	૪,૧૪,૩૪,૩,૩૦	
Hypericum Perforatum	St. John's Wort	Hyper.	હાઇપરીકમ પરફોરેટમ	૪,૧૪,૬	
Ignatia Amara	St. Ignatius's Bean	Ign.	ઇગ્નેશ્યા અમારા	૪,૧૪,૩૪,૩,૬,૩૦	પપીતો.
Iodium	Iodine	Iod.	આયોડીઅમ	૧,૧૪,૩૪	‘આયોડીન’ નામનું રસાયણીક તત્વ.
Ipecacuanha	Ipecacuanha	Ipec.	ઇપીકાકુએના	૪,૧૪,૩૪,૩,૩૦	
Iris Versicolor	Blue Flag.	Iris.	આઇરીસ વર્સિકોલર	૪,૧૪,૩૪,૩,૩૦	
Jaborandi	Pilocarpus	Jab.	જેબોરેન્ડી	૧૪,૩,૬	
Juglans Cinerea	Butternut	Jug. C.	જુગલન્સ સાઇનેરીઆ	૪ ૧ થી ૨ ટીપાં	
Justicia Adhatoda	Sans. Vasak	Just. Adhat.	જસ્ટીસ્યા અધાટોડા	૪ ૧ થી ૧૦ ટીપાં	અરડુશી.
Kali Bichromium	Bichromate of Potash	K. Bich.	કેલી બાઇક્રોમીઅમ	૧,૩૪,૩	
" Bromidium	Bromide of Potash	K. Brom.	" બ્રોમીડમ	૪,૧૪	પોટાશ બ્રોમાઇડ.
" Carbonicum	Carbonate of Potash	K. Carb.	" કાર્બોનિકમ	૬,૧૨	
" Chloratum	Chlorate of Potash	K. Chlor.	" ક્લોરેટમ	૪,૧,૩૪,૩	
" Phosphoricum	Phosphate of Potash	K. Phos.	" ફોસ્ફોરીકમ	૧૪,૩૪,૬૪,૧૨	
" Hydriodicum	Iodide of Potash	K. Hyd.	" હાઇડ્રોઆઇડીકમ	૪,૧૪,૩૪,	પોટાશ આયોડાઇડ
" Nitricum	Nitrate of Potash	K. Nit.	" નાઇટ્રીકમ	૧૪,૩૪	સુરોખાર
" Sulphuricum	Sulphate of Potash	K. Sulph.	" સલ્ફયુરીકમ	૧૪,૩૪,૬,૧૨	પોટાશ પરમેન્ગેટ
" Permanganicum	Pernanganate of Potash	K. Permang	" પરમેન્ગેનીકમ	૧૪,૩,૬	
Kalmia Latifolia	Mountain Laurel	Kal. L.	કલમીઆ મોંટેઇલીઆ	૧,૩૪,૬,૧૨,૩૦	એક જાનના સર્પનું ઝેર
Kreosotum	Kreosote	Kreos.	ક્રોસોટમ	૧,૬,૧૨,૩૦	
Lachesis	Lachesis	Lach.	લેચેસિસ	૪,૧૪,૩૪	
Laurocerasus	Common Cherry Laurel	Lauro.	લોરોસિરેસસ	૧,૩૪,૬,૪	
Ledum Palustre	Silesian Rosemary	Led. Pal.	લીડમ પેલસ્ટ્રી	૪,૧૪,૩૪	
Leptandra Virginica	Black root	Leptand.	લેપ્ટેન્ડ્રા વર્જેનિકા	૩૪,૩૦	તંબાકું.
Lilium Tigrinum	Tiger lily	Lil. T.	લીલીઅમ ટીગ્રીનમ		
Lobelia Inflata	Indian Tobacco	Lob.	લોબેલીઆ ઇન્ફલેટા	૪,૧૪,૩૪,૩૦	
Lycopodium	Club Moss	Lyc.	લાઇકોપોડીઅમ	૬,૧૨,૩૦,૨૦૦	

Manganum Aceticum	Acetate of Manganese	Mang. A.	મેન્ગેનમ એસેટિકમ	૧૪,૩૪,૩
Magnesia Carbonica	Carbonate of Magnesia	Mag. C.	મેગ્નેસીયા કાર્બોનિકા	૧૪,૩૪
Magnesia Phosphorica	Phosphate of Magnesia	Mag. Phos.	મેગ્નેસીયા ફોસ્ફોરીકા	૩૪,૬૪,૧૨,૪,૩૦
Malaria Officialis	Malaria	Malar. off.	મેલેરીયા ઓફીસીનાલીસ	૩૦,૨૦૦,૧૦૦૦
Melilotus Alba	White Melilotus	Mell.	મેલીલોટસ આલ્બા	૪ (૧ થી ૧૫ ટીપી)
Mephites Putorius	Polecat	Meph. Put.	મેફાઇટીસ પ્યુટોરીઅસ	૬,૧૨
Mercurius	Red Iodide of Mercury	Mer. Biniod.	મર્ક્યુરીઅસ બીનઆયો-ડેટસ	૧,૪,૩૪
Biniodatus				
Corrosivus	Corrosive sublimate	Mer. Cor.	મર્ક્યુરીઅસ ક્રોઝીવસ	૧,૩૪,૩,૩૦
Dulcis	Camel	Mer. Dul.	ડલ્સીસ	૩૪,૬
Iodatus	Green Iodide of Mercury	Mer. Iod.	આયોડેટસ	૧,૩૪
Solubilis	Hahnemann's soluble mercury	Mer. S.	સોલ્યુબીલીસ	૧,૩૪,૫,૬
Vivus	Metallic Mercury	Mer. V.	વાઇવસ	૧,૩૪,૫,૬,૩૦
Mezerium	Spurge Olive	Mez.	મેઝેરીઅસ	૧,૪,૩૪,૩,૩૦
Millefolium	Milfoil, Yarrow	Mill.	મીલીફીલીઅમ	૪,૧૪,૩૪
Moschus	The musk	Mosch.	મોસ્કસ	૪,૧૪,૩૪,૬
Murex Purpuria	Purple Fish	Murex	મ્યુરેક્સ પર્પ્યુરીઆ	૩
Naja Tripudians	Hooded Snake	Naja.	નાજા ટ્રિપુડીઅન્સ	૬
Naphthalinum	Naphthalin	Naph.	નેફથાલીન	૩૪,૬૪
Natrum Carbonicum	Carbonate of soda	Nat. Carb.	નેટ્રમ કાર્બોનિકમ	૫,૧૨
Muriaticum	Chloride of sodium	Nat. Mur.	મ્યુરીઆટિકમ	૧૪,૬,૧૨
Phosphoricum	Phosphate of sodium	Nat. Phos.	ફોસ્ફોરિકમ	૧૪,૩૪,૬૪,૧૨
Sulphuricum	Sulphate of sodium	Nat. Sulph.	સલ્ફ્યુરીકમ	૩૪,૬૪,૧૨,૩૦
Nuphar Luteum	Yellow pond lily	Nuph.	ન્યુફાર લ્યુટીઅમ	૧૪,૩૪
Nux Juglans	Wal nut	Nux Jug.	નક્સ જુગલેન્સ	૧,૩
Moschata	Nut Meg	Nux Mosch.	નક્સ મોસ્કેટા	૩૪,૩,૬,૩૦,૨૦૦
Vomica	Poison Nut	Nux V.	નક્સ વોમિકા	૪,૧૪,૧,૩૪,૩,૬, ૨૦૦
Eranthe Crocata	Water Hemlock	Enan. Croc.	ઇરેન્ટી ક્રોકેટા	૧૪,૬
Oleander	Common Rose-bay	Olean	ઓલીઆન્ડર	૪,૧૪,૩૪
Opium.	White Poppy	Opi.	ઓપીઅમ	૧૪,૩૪,૩,૩૦

હિંગ્લોક પારાનો આયોડીન સાથે સંયોગ થવાથી થયેલો એક ક્ષાર " " બીન્ને ક્ષાર કયાલો મેલ.

અ. હેનમેને બનાવેલો દ્રાવ્યપારદ.

શુદ્ધ પારદ.

કસ્તુરી.

નાજા નામના સર્પનું ઝેર

સોડીઅમ અને કાર્બોનિક આસિડના સંયોગથી થયેલો ક્ષાર. સોડીઅમનો ક્લોરીડીન સાથે સંયોગ થવાથી થયેલો ક્ષાર મીઠું-નિમક

અપખરોતો અર્ક. બલકળનો અર્ક. ઝેર કાચલું.

અરીણ.

Passiflora Incarnata	Pass. Incarn.	पेसिफ्लोरा इन्कार्नेटा	४ नां पात्र टीपांथी ६० टीपां सुधी ३४, ६	शुद्ध पेद्रोबीअम तेव.
Petroleum	Pet. or Petrol.	पेट्रोलीअम		
Petroselinum Sativum	Pet. Sat.	पेट्रोसेलीनम सेटीवम	१४, ३४, ४ नां १ री ३० टीपां	
Phellandrium Phosphorus	Phell. Phos.	फ़िला-ड्रीअम फ़ोस्फ़रस	३४ ५ ३४, ३, ६, ३०, २००	फ़ोस्फ़रस' रसायणीक तत्व
Phytolacca Decandra	Phyto.	फ़ायटोलेक़ा डिकेन्ड्रा	४, १४, ३४, ३०	
Plantago Major	Plant.	प्लैन्टगेजो मेजर	४, १४, ३, ६	कृष्णाना अर्क.
Platinum	Plat.	प्लैटीनम	३४, ५, ६, १२, ३०	प्लैटीनम नामनी सोना कस्तां वधारे किमती धातु
Plumbum Metallicum	Plumb.	प्लम्बअम	३४, ३, ५	सीसुं.
Podophyllum	Podoph.	पोडोफाइलम	४, १४, ३४,	
Psorinum	Psorin.	प्सोरीनम	३०, २००, १०००	
Pulsatilla Nigricans	Puls.	पल्सेटिला नाइग्रिकन्स	४, १४, ३४, ३, ६, २००	
Pyrogenium	Pyro.	पायरोजेनीअम	६, ३०, २००	
Ranunculus Bulbosus	Ran. Bul.	रेनन्कुलस अल्बोसस	४, १४, ३४, ३	
Ratanhia	Ratan.	रेटानीआ	१, ३४	
Rheum	Rheum.	रीअम	१, ३४	
Rhododendron	Rhod.	रोडोडेंड्रोन	१, ३४, ३	
Rhus Toxicodendron	Rhus.	रस टोक्सिडोडेंड्रोन	४, १४, ३४, ३	
Robinia Pseudacacia	Rob.	रोबीनीआ प्सुडैकिस्या	४, १४, ३४	
Rumex Crispus	Rumex.	रेमेक्स क्रिस्पस	४, ४	
Ruta Graveoleus	Ruta.	रुटा ग्रेवीओलेन्स	४, १, ३४	सीताय.
Sabadilla	Sebad.	सेबाडीला	४, १, ३४, ३	
Sabina	Sabi.	सेपीना	४, १४, ३४	
Sambucus Niger	Samb.	सेम्ब्युक्स नाइगर	४, १४, ३४, ३	
Sanguinaria Canadensis	Sang.	सेन्ज्वीनेरीआ कनेडेन्सीस	१४, १, ३४	
Santonium	Sant.	सेन्टोनीनम	१४, १	कस्तांथी अजमाजुं सत्व.
Sarza	Sarz.	सार्सापरीला	४, १४, ३४	सार्सापरीला.
Secale Cornutum	Sec.	सेकिली कोर्नुटम	४, १४, ३४, ३	
Senecio Aureus	Senec.	सेनीसीओ ऑरीअस	४, ३४	

Senna	Senna	સેના	જ, ૧, ૩, ૪	મીઠીઆવળ, સેનાચુખી
Senega	Snake root	સેનિગ	જ, ૧, ૪, ૩, ૪	
Sepia	A colouring liquid found in the ink bag of the cuttle fish	સેપીઆ	૩, ૪, ૬, ૧૨, ૨૦૦	
Silicea	Pure Flint	સીલીસ્યા	૩, ૪, ૬, ૧૨	ચક્રમકનો પથર.
Skookum Chuck	A mineral Salt	સ્કુકમ ચક્ર	૧, ૪, ૬, ૪	
Spigelia	Pinkroot	સ્પાયઇલીઆ	૧, ૪, ૩, ૪, ૩, ૬	વાદળી.
Spongia Tosta	Turkey Sponge	સ્પન્જઆ	૧, ૪, ૩, ૪, ૩	શુદ્ધ કલહ.
Stannum	Tin	સ્ટેનમ	૩, ૪, ૫, ૬, ૧૨	
Staphisagria	Stavesacre	સ્ટેફીસિગ્રીઆ	૧, ૪, ૩, ૪, ૩, ૬	
Sticta Pulmonaria	Lungwort	સ્ટીક્ટા પલ્મોનેરીઆ	જ, ૧, ૪, ૩,	
Stillingia Sylvatica	Queen's delight	સ્ટીલીન્જીઆ સીલ્વેટીકા	જ, ૧, ૪, ૩, ૪,	
Stramonium	Thorn-apple	સ્ટ્રોમોનીઅમ	જ, ૧, ૪, ૩, ૪, ૩	ધંતુરો.
Strychnia	An alkaloid of Nux V.	સ્ટ્રીકનીઆ	૧, ૩, ૪, ૬	એસ્કીચલામાંથી કાઢેલું એક
Sulphur	Sublimed Sulphur	સલ્ફર	જ, ૩, ૬, ૧૨, ૨૦૦	તત્ત્વ.
Symphytum	Confrey	સીન્ફીટમ	જ ના માત્ર ૧ થી ૧૦ ટીપાં,	શુદ્ધ ગંધક.
Syphilinum	The virus of syphilis	સીફીલીનમ	૩૦, ૨૦૦, ૧૦૦૦	
Tabacum	Tobacco	ટેબેકમ	૩, ૪, ૩, ૬	તંબાકુ.
Taraxacum	Dandelion	ટારેક્સેકમ	જ, ૧, ૪	
Tellurium	A semi-metallic element	ટેલ્યુરીઅમ	૩, ૪, ૫, ૬, ૩૦	
Terebinthina	Oil of Turpentine	ટેરેબિન્થીના	જ, ૧, ૪, ૩, ૪	
Teucrium	Cat Thyme	ટેયુક્રીઅમ	૧, ૪, ૩, ૪	
Thlaspi Bursa Pastoris	Shepherd's Purse	થલેસપી બર્સા પેસ્ટોરીસ	જ ના ૧ થી ૨૦ ટીપાં	
Thuja Occidentalis	Arbor Vitæ	થુજા ઓક્સીડેન્ટેલીસ	૩, ૪, ૬, ૧૨	
Tuberculinum	The nosode of Tubercle	ટ્યુબર્ક્યુલીનમ	૩૦, ૨૦૦, ૧૦૦૦	
Uranium Nitricum	Nitrate of Uranium	યુરેનીઅમ નાઇટ્રીકમ	૧, ૪, ૩, ૪	
Urtica Urens	Dwarf Nettle	અર્ટીકા યુરેન્સ	જ, ૧	
Ustilago	Corn smut	યુસ્ટીલેગો	જ, ૩, ૪, ૩૦, ૨૦૦	
Uva Ursi	Bearberry	યુવા અર્સી	જ, ૧, ૪, ૩, ૪	
Vaccinium	A nosode of vaccine	વેક્સીનીનમ	૩૦, ૨૦૦, ૧૦૦૦	
Valeriana Officialis	Valerian	વેલેરીઆ ઓફીસીનાલીસ	જ, ૧, ૪	

Veratrum Album	White Hellebore	Ver. Alb.	દિરેટમ આલ્બમ	૧૪, ૩૪૩
" Viride	American Hellebore	Ver. Vir.	વિરેટમ વીરીડી	૪, ૧૪, ૩૪, ૩
Verbasum	Great Mullein	Verbas.	વર્બાસમ	૪, ૧૪, ૩૪, ૩
Vinca Minor	Lesser Periwinkle	Vin. M.	વિન્કા માઇનોર	૪, ૧૪, ૩૪
Viola Odorata	Sweet violet	Viola O.	વાયોલા ઓડોરેટા	૪, ૧૪, ૩૪
" Tricolor	Pansy; Heart's ease	Viola Tric.	વાયોલા ટ્રાઇકોલર	૪, ૧૪, ૩૪
Xanthoxylum	Prickly ash	Xanth.	ઝેન્થોક્સીલમ	૪, ૧૪, ૩૪
Fraxineum			ફ્રેક્સીનીઅમ	
Zinci Valeriana	Valerianate of Zinc	Zinc. Val.	ઝીન્કસી વેલેરીઆના	૧, ૩૪
Zincum Metallicum	Zinc.	Zinc.	ઝીન્કમ મેટાલીકમ	૩૪, ૫

જસત અને વેલેરીઅના
સંયોજી થયેલો ક્ષાર.
શુદ્ધ જસત.

ભાગ ૧૪ મો.

જીવનરસાયણશાસ્ત્ર પ્રમાણે ચિકિત્સા.

(The Biochemic Treatment of Diseases.)

આ ભાગમાં કેટલાક મુખ્ય વ્યાધિઓની ચિકિત્સા જીવનરસાયણશાસ્ત્રનો પદ્ધતિ અનુસાર આપેલી છે, અને ઔષધો પણ તેજ શાસ્ત્રનાં બતાવ્યાં છે. વ્યાધિઓનો ક્રમ ગુજરાતી ભાષાના મૂળાક્ષરોના ક્રમ પ્રમાણે રાખ્યો છે, જેથી હરકોઇ વ્યાધિની ચિકિત્સાદિ બાબતો શોધી કાઢતાં મુશ્કેલી પડે નહિ. ચિકિત્સા બતાવવામાં ઉપયોગી ઔષધનું નામ આપીને તેની સામે જે જે લક્ષણોમાં તે ઔષધ ફાપેદો કરી શકે છે, તે તે લક્ષણોનું વર્ણન આપ્યું છે. હોમિયોપેથિની માફક જીવન રસાયણશાસ્ત્રમાં પણ એક દવાની જગ્યાએ બીજી દવા કોઇ વખત ચાલી શકતી નથી, અને તેથી દર્દીનાં લક્ષણોનું બરાબર અવલોકન કરવાની જરૂર આ પદ્ધતિ પ્રમાણે પણ રહે છે. વળી એ વાત પણ બ્યાનમાં લેવા જેવી છે કે આ પદ્ધતિ પ્રમાણે દર્દીનો અમુક રોગ હડાડવો કે મટાડવો એવું કંઈ નથી, પણ અમુક દોષ યુક્ત ચિન્હો જે દેખાવા લાગ્યાં હોય, તે ચિન્હો એમ સૂચના કરતાં હોય છે કે અમુક સ્થળે તંતુઓની અંદર અમુક ક્ષાર ખૂટી ગયો છે, અને તે ક્ષારને પુરો પાડવાની જરૂર છે; એટલે જ્યારે તે ક્ષાર પુરો પાડવામાં આવે છે, ત્યારે પેલાં દોષયુક્ત ચિન્હો દૂર થાય છે. કેટલીક વખત એવું બને છે કે જ્યારે કોઇ અમુક ક્ષાર આપવાથી અમુક ચિન્હો દૂર થાય છે, ત્યારે બીજાં નવાં ચિન્હો ઉદ્ભવે છે, અને તે કોઈ બીજા ક્ષારને સૂચવે છે. એવે પ્રસંગે હિંમન નહિ મૂકી દેતાં તુરત તે બીજો ક્ષાર આપવા માંડવો. આ પ્રમાણે બે ચાર ક્ષાર એક પછી એક આપવાની જરૂર પડે તો બેશક આપવા. કોઇવાર બે ક્ષાર એક પછી એક થોડે થોડે અંતરે વારાફરતી આપવાની જરૂર લાગે, તો અપાય છે.

તીક્ષ્ણ વ્યાધિમાં સાધારણ રીતે ૩× વાળી

બનાવટો વપરાય છે, અને જીર્ણ વ્યાધિમાં ૬× વાળી વપરાય છે, પણ તે છતાં ૧× થી માંડીને ૩૦ અને તે ઉપરાંતના અંશો આપવાની પણ જરૂર પડે છે. વ્યાધિ જ્યારે જીર્ણ વધારે થાય છે, ત્યારે ઉંચા અંશો વધારે કામના છે.

આ દવાઓ સાધારણ વ્યાધિઓમાં માત્ર ચૂંચ રૂપે મોઢામાં મુકીને ગળે ઉતારી દેવાય છે, કેમકે તેમાં સ્વુગર ઑફ મિલ્કની મીઠાસ ભળેલી હોય છે. ઉત્તરપના વ્યાધિઓમાં, અને જીર્ણ વ્યાધિઓમાં વધારે સારી અસર કરવાને ખાતર દવાઓને જરા ગરમ પાણીમાં મેળવીને આપવાની જરૂર હોય છે.

અમે આ ભાગમાં બનતાં સુધી દરેક વ્યાધિની આયોકેમિક ચિકિત્સા પછી હોમિયોપેથિક દવાઓનાં નામ આપ્યાં છે, તેનો હેતુ માત્ર એટલોજ છે કે હોમિયોપેથિના અભ્યાસીને તે દવાઓ જલદી સ્મૃતિમાં આવે, અને જીવન રસાયણ સાથે તેમને સરખાવી શકે. જેઓ આ ભાગનો ઉપયોગ ખરેખરા અભ્યાસને ખાતર નહિ કરતાં માત્ર ઉપચારને ખાતર દવાઓ શોધતા હોય, તેમને અમારી ખાસ વિનંતિ છે કે હોમિયોપેથિની દવાનાં નામ વાંચીને તુરત તે દવાઓ અજમાવવા પ્રયાસ કરવો નહિ. વળી અમે જે લીસ્ટ એ પ્રમાણે આપ્યું છે, તે ઉપરથી હોમિયોપેથિના અભ્યાસીએ એમ ન સમજવું કે માત્ર એટલીજ દવા કામમાં આવતી હશે. અમે તો માત્ર જે દવાઓ તે તે વ્યાધિઓમાં વધારે ઉપયોગી થઈ પડે છે, તેનાંજ નામ માત્ર સૂચન થવા માટે આપ્યાં છે, પણ હરકોઇ વ્યાધિએ શરીરનો એક એવી જાતનો દોષ છે કે તેમાં હરકોઇ લક્ષણોને લીધે હોમિયોપેથિની હરકોઇ ગમે તે દવાની જરૂર પડે, માટે કોઇ પણ પ્રસંગે અમુક દવાઓનેજ વળગી રહેવાનો આગ્રહ રાખવો નહિ.

અજીર્ણ, અપચો, ક્ષુધામંદ, ઉલ્સી, મોળ આવવી ઇત્યાદિ.

(Indigestion and other gastric disorders).

પેટમાં ઘણાં ખરાં આવાં દર્દો પાચન કરનારા રસમાં પુરતા ક્ષારો નહિ હોવાથી થાય છે.

ફેરમ ફેસ:—હોજરીના વરમને લીધે પેટમાં દુખતું હોય અને ખોરાક પચ્યા ધગર ઉલ્સીમાં નીકળી જતો હોય, તથા હોજરીના ભાગમાં શેક કરવાથી ફાયદો થતો હોય ત્યારે. અજીર્ણને લીધે તાવ આવ્યો હોય, અગર હોજરીના વરમ સાથે તાવ આવ્યો હોય, અગર તાવ આવ્યા પછી હોજરી ઉપર લોહીનું નેસ હોય ત્યારે. ખોરાક ખાધો હોય તેના ઓડકાર આવતા હોય ત્યારે; અપચો થયો હોય ને તેથી ચહેરા ગરમ ને લાલચોળ થયો હોય ત્યારે; ફેરમ ફેસની ખોટ હોય છે, ત્યારે જીભ સ્વચ્છ ને લાલ હોય છે, અગર કાળાશ પડતી લાલ અને સુજેલી હોય છે.

વળી હોજરીના સ્નાયુઓ ઢીલા પડી ગયા હોય, અને તેથી પચતું ન હોય, તથા ચહેરા સુજેલો હોય ને ચામડી બળતી હોય ત્યારે; શરદી લાગ્યા પછી પેટમાં દુખતું હોય, અને પાતળો ઝાડો આવતા હોય ત્યારે; શરીરમાં થોડો એક તાવ રહેતો હોય, અને ક્ષુધામંદ પડી હોય ત્યારે.

કાલી મ્યુર:—સવારમાં જીભ ઉપર સફેદ અગર બુખરી સફેદ છારી રહેતી હોય ત્યારે; યકૃતના ભાગમાં દુખતું હોય, અને તે સાથે અજીર્ણ રહેતું હોય ત્યારે; કાંઈ પ્રવાહી બહુ ગરમ પીવાથી હોજરીમાં દાહ થયો હોય અગર ઉપરનું પડ દાન્યું હોય ત્યારે આ ક્ષાર સારો ફાયદો કરે છે.

યકૃત કામ ન કરતું હોય, અને તેથી પેટમાં ખાદી લાગતી હોય; અગર ઘણો ભારે ખોરાક કે ઘી તેલ વાળો ખોરાક લીધાથી પેટમાં ભાર લાગતો હોય ત્યારે; પાચન ક્રિયાના દોષથી જવર આવ્યો ત્યારે બીજી સ્થિતિમાં ફેરમ ફેસ વાપર્યા પછી; અજીર્ણની સાથે ઝાડો બંધ હોય ત્યારે.

નેટ્રમ ફેસ:—અજીર્ણને લીધે ખટાસ વધી ગઈ હોય ત્યારે; ખાટા ધચરકા આવતા હોય, જીભની પછવાડેના ભાગમાં, પાતળી, ભીની, ને પીળી

છારી હોય ત્યારે; વળી હોજરીમાં ક્ષત પડ્યું હોય ત્યારે; ખાધા પછી પેટમાં દુખાવો થતો હોય અને ખોટા ઓડકાર આવતા હોય ત્યારે; હોજરીના ભાગમાં દાહની લાગણી થતી હોય (heart-burn) ત્યારે; ક્ષુધા મંદ પડી ગઈ હોય, અને શરીરમાં ખટાસ વધતી હોય ત્યારે;

નેટ્રમ મ્યુર:—અજીર્ણ હોય, અને મોઢામાં પાણી આવ્યા કરતું હોય અગર શીશુવળતા પાણીની (ખાટી નહિ) ઉલ્સી થતી હોય ત્યારે; ઉપરના ચિન્હ સાથે કમજીઅત હોય ત્યારે.

કેલ્કરીઆ ફેસ:—અજીર્ણમાં ખીજા ક્ષારો-સાથે આપવાથી સારો ફાયદો કરે છે. આ ક્ષારથી ખોરાકનાં રજકણો છુટાં છુટાં થઈ જાય છે, ને તેથી જલદી પચી જાય છે ગમે તેટલો થોડો ખોરાક કે થંડું પાણી લેવાથી પણ પેટમાં દુખવા માંડતું હોય ત્યારે આ ક્ષાર આપવો. ડા. ફેસ્ટર કહે છે કે હોજરીમાં અતિશય પવન ભરાણું હોય તે દૂર કરવા માટે આ અકરીર ઇલાજ છે. શરીર નબળું હોય, અગર જવર આવી ગયો હોય તે પછી, ક્ષુધા મંદ હોય ત્યારે આ ક્ષાર આપવાથી પાચન શક્તિ સુધરે છે ને શરીરમાં લોહી ભરાય છે.

કાલી ફેસ:—મગજના તંતુઓની નબળાઈ કે દોષને લીધે પાચનક્રિયા મંદ રહેતી હોય, ત્યારે અગર ભરમકરોગ થયો હોય, અગર ખાધા પછી પણ જાણે કાંઈ ખાધું નથી એમ લાગતું હોય, અને ખાધા છતાં શરીરને કાંઈ ટેકો મળતો ન હોય ત્યારે; હોજરી ઉપર થોડાક ભાગમાં કાયમ દુખાવો રહ્યા કરતો હોય ત્યારે; તરસ બહુ લાગ્યા કરતી હોય; હોજરીમાં ક્ષત કે ચાંદુ પડ્યું હોય ત્યારે, રક્તાશયની નબળાઈ હોય અને તે સાથે અજીર્ણ થતું હોય તથા ડાખી બાજુમાં કાંઈ મુઝવણ લાગતી હોય ત્યારે.

કાલી સફ્ફ:—હોજરીના શ્લેષ્મ પડતો વરમ જીર્ણ થઈ ગયો હોય ત્યારે જીભ ઉપર પીળી છારી હોય અથવા જમ્યા પછી હોજરીમાં બહુ ભાર લાગતો હોય અને જીભ ઉપર પીળી છારી રહેતી હોય ત્યારે; જમણા નળમાં કુંડી નજીક ઉંડો દુખાવો રહેતો હોય ત્યારે; જ્યારે મેમોસી-

અમ ફ્રાંસ આપવાથી દુખાવો નરમ પડે નહિ ત્યારે આ ક્ષાર આપવો.

મેમીસીઅમ ફ્રાંસ:—જીભ સાફ હોય તો પણ પેટમાં વાયુ જણાતો હોય, અને ગોળા વળતા હોય અગર ચુંક કે આંકડી આવતી હોય; સહેજ ધચરકા કે ઓડકાર આવતા હોય પણ તેથી ફાયદો લાગતો ન હોય; શેક કરવાથી કે ગરમ પાણી પીવાથી ઠીક થતું હોય; પેટમાં નજીકે કાંઈ ખટકા ભરતું હોય અને કરડી ખાતું હોય તેવું દરદ થતું હોય છતાં લક્ષણો હોય ત્યારે.

નેદ્રમ સદ્દ:—પિત્તનો પ્રકાપ હોય, મોઢામાં કડવો સ્વાદ લાગતો હોય, કડવી ઉલટી થતી હોય; જીભ ઉપર લુખરો લીલો થર જામ્યો હોય; માથું દુખતું હોય, ફેર આવતા હોય, સુસ્તિ જણાતી હોય; યકૃતના લાગમાં તણખાની મીસાલે દરદ થતું હોય, પિત્તની કે લીલા રંગની ઉલટી થતી હોય ત્યારે;

સીનીસ્યા:—મચ્ચું ધાવે કે તરત તેને ઉલટી થતી હોય, લાંબા વખતથી અજીર્ણ રહ્યા કરતું હોય, અને ખાટા ઓડકાર આવતા હોય, શરીરને પોષણ મળતું ન હોય, કાચો દસ્ત ઉતરી જતો હોય, ખોરાક ખરાબર લોહી સાથે મળતો ન હોય, છતાં માટે આ દવા ઘણી સારી છે.

સાળ થએલ કેસ.

એક જીવને વખતો વખત હોજરીના ભાગમાં ખીમારી થઇ આવતી, અને વખતે રાતમાં પણ દુખવા માંડતું, તે કેટલીક વખત અડધો કલાકે કલાક ચાલતું; તેની ક્ષુધા મંદ પડી ગઇ હતી. ફેરમ ફ્રાંસ આપ્યાથી તેને ઠીક થયું, અને ખૂબ લુખ ઉઘડી. (રો.)

એક જીવાન માણસને ઘણા વખતથી અજીર્ણ જણાતું હતું તેને કેટલીક દવાઓ આપી જેમ તેથી ફાયદો થયો નહિ. છેવટે તેના તાળવાના ભાગમાં પીળાશ પડતી જારી જેવામાં આવી, આથી નેદ્રમ ફ્રાંસ આપવા માંડ્યું ને તેને લીધે તેને થોડા વખતમાં આરામ થયો (સી. એચ. જી.)

એક સાઠ વર્ષના વૃદ્ધ માણસને અજીર્ણ વર્તાતું હતું; તેના ચહેરા શીશો ને લેવાઇ ગયેલો હતો; લુખ લાગતી નહોતી; એન પડતું નહોતું, આંતરડાં ખરાબર કામ કરતાં નહોતાં, ઝાડો કાંઈ કાંઈવાર બંધ

રહેતો હતો; જીભ ઉપર તપખીરીઆ રંગની પીળાશ પડતી જારી રહેતી હતી, મોઢામાં કડવાટ રહેતો હતો. ચામડી ઉપર કરચલી પડી ગઇ હતી, પેટ ખેસી ગયું હતું, તથા ખાંધ પછી પેટમાં કાંઈક બગતું હોય એમ લાગતું હતું, તે કાંઈ એક ઝકટરની પાસેથી “ આર્જેન્ટમ ” નામની દવા લેતો હતો, પણ તેથી તેને કાંઈ ફાયદો થયો નહિ; ને તે દિવસે દિવસે સુકાતો થયો. તેની હાકન સાંભળીને, અને તેનું શરીર જોઇને મને એમ લાગ્યું કે તેને અજીર્ણ જણાતું હતું, તે ખરી રીતે અનાજ ખરાબર લોહીમાં ભળી જતું નહોતું તેને લીધે હતું, ને તેથી મેં તેને નેદ્રમ સદ્દ જ અંશવાળું તથા તેના મગજને પુષ્ટિ મળવા માટે કાલી ફ્રાંસ જ અંશવાળું આપવા માંડ્યું. પંદર વિશ દિવસ તેણે આ દવા લીધી એટલે તેની લુખ ઉઘડી, અને હોંસીઆરી આવવા લાગી. (એ. પી. ડેવિસ એમ. ડી.)

ચુમાળીશ વર્ષના એક જાગીરદારે કેટલાક અડવાડીઆ ઉપર મને લખ્યું હતું કે “ તમે આપેલી દવા મેં લીધા કરી છે, અને ખાવાની પરહેજ પાળી છે; તો પણ મારી તન્દુરસ્તી તેવી ને તેવીજ છે, ખરાબ છે, પણ સારી નથી. મારી સ્થિતિ આવી છે ૧. મારા મોઢામાં કડવાટ લાગ્યા કરે છે; ૨. મારી જીભ ઉપર ફેદા ફેદા જેવી ને કડવી જારી વળેલી છે; ૩. દિવસના વખતમાં ખાંધ પછી કડવા કે સ્વાદ વગરના ઓડકાર આવ્યા કરે છે; ૪. મારો ચહેરા જરા પીળા રંગનો છે ૫. લુખ લાગતી નથી, તરસ બીલકુલ લાગતી નથી; બીઅર દારૂ મને બહુ ગમે છે તે પણ મને ભાવતો નથી; ૬. મને ટાઢ વાવા કરે છે, અને જરા ખેમાન જેવો રહે છે. મારા માથાને કાંઈ દરદ નથી, પણ એક આંખ ઉપર જરા ભાર હોય એવું લાગ્યા કરે છે. ૮. ઝાડો ખરાબર આવતો નથી, કેમકે હું બહુ થોડું ખાઉં છું. આ બધું જોતાં મને લાગે છે કે પેટમાં પિત્તનો જમાવ થયો હશે. મારા દરદીનું પોતાતું કહેવું આ પ્રમાણે છે. આ ઉપરાંત મારે કહેવું જોઈએ કે મારા કહેવાથી દરદીએ હામીઓપેથીનું નકસ વોમીકા (જેર કાચલું) અને પહેસ્ટીલા લીધું હતું. તેણે ગમે ત્યાં કાંઈ ઝકટરની સલાહથી મેરીઅન આડાં પાણીનો ઉપયોગ કર્યો હતો, હવે મેં તેને નેદ્રમ સદ્દ દરોજ ત્રણ વખત લેવા માટે મોકલ્યું, સાતેક દિવસ પછી તે દરદી મારી પાસે

આબો ને ઉપકાર માનવા લાગ્યો, તે દવાથી ચમ-
ત્કારી ફાયદો થયો છે તેમ તેણે કહ્યું. (સુષ્કર)

ઝોગણુત્રીસ વર્ષની એક સ્ત્રીને પાંચ વર્ષથી
અજીર્ણના ચિન્હો વર્તાતાં હતાં. તેનો ખાંધો લોહી-
આળ હતો ને તેનો મ્હેરાનો રંગ તેજદાર હતો.
એક વખત જ્યારે તેણીનું શરીર ગરમ હતું, અને
તેમાંથી પરસેવો નીકળતો હતો, તે વખતે ધણું
થંડું પાણી પીવાથી તેને પેટનું દરદ થઇ આવ્યું
હતું. ત્યાર પછી તેને હાલમાં ખાવાની ઇચ્છા થતી
નથી, અને દુધ પીવું પણ ગમતું નથી. ખાધા પછી
તેને મોળ આવે છે, અને ઉલટી થાય છે, અને
ઉલટીમાં એટલી બધી ખટાસ હોય છે, કે તેથી તેના
દાંત અંખાઇ જાય છે. તેણી ખાટું તો જરાપણ
ખાઇ શકતી નથી. માંસ, અને મીઠું ચડાવેલ મચ્છી
ખાવાથી તેને પેટમાં દુખે છે, તેવીજ રીતે કેક ને
કારી પીવાથી પણ દુખે છે. સવારમાં કેટલીકવાર
“એકફાસ્ટ” નો નાસ્તો લેવા પહેલાં પણ તેને
મોળ આવે છે, ને ડુબકા કરે છે; જો સવારમાં
ડુબકા આવે નહિ તો ખાધા પછી આવે છે. આ
ઉપરાંત તેણીને માથાનો દુખાવો થઇ આવે છે. તેના
કપાળમાં ને લમણામાં જાણે કોઇ હથોડા મારતું
હોય તેવું દરદ થાય છે. પહેલાં ડાબા લમણામાં
થતું, લમણાં જમણા લમણામાં થાય છે. તેણીને
ત્રણ અડવાડીએ ઋતુસાવ થાય છે, ને તે વખતે
ધાણું લોહી વહે છે. તેણીને રાતમાં સ્વપ્ન આવે છે.
સવારમાં શરીર દુખે છે, ને સાંજના મુંઝવણ લાગ-
વાથી કપડાં ખમી શકતી નથી. તેની નાડી એક
મીનીટમાં ૧૦૦ વખત આવે છે. આટલું છતાં તેનું
શરીર બહુ લેવાયું નથી. તે સ્ત્રીએ આ પ્રમાણે તેની
હકીકત જણાવી, તેથી મેં ફેરમ ફાસ દિવસમાં ત્રણ
વખત જમ્યા પહેલાં લેવાનું કહ્યું. જ્યારે હું તેણીને
ફરીથી મળ્યો ત્યારે તેણીએ કહ્યું કે હવે હીક રહે
છે (ડા. મોસ્સા.)

હોમિયોપથી—અંનાકાર્ડિઅમ, આર્જેન્ટમ નાઇ-
ટ્રીકમ, આર્સેનિકમ, કૅપ્સીકમ, ક્રોમેવેજ, ચાઇના,
ઝેશાઇટીસ, કાલી કાર્બ, લાઇકોપોડીઅમ, નક્સ
ચામિકા, ફોસ્ફરસ, પ્લેસ્ટીલા, સેપીઆ, સલ્ફર.

અતિનદ્રા.

(Drowsiness).

નેદ્રમ મ્યુર:—ઉંઘ બહુ આવતી હોય; જગાડ્યા
છતાં ઉંઘવાનું મન થતું હોય; આંખમાં ઉંઘ ભરી
રહેતી હોય; માથું ભારે રહ્યા કરતું હોય; મોઢામાંથી
લાળ વહેતી હોય; સળખમ થયું હોય અને નાકમાંથી
પાણી નીકળ્યા કરતું હોય; ઝાડો બંધ રહેતો હોય;
મગજ ઉપર ભેજ રહેતો હોય ને તેથી બહુ ઉંઘ
આવતી હોય, હંમેશના જેટલી ઉંઘથી આરામ લાગતો
ન હોય; સવારમાં શરીર થાકેલું લાગતું હોય, અર્જુ-
નવર રહેતો હોય ને તે સાથે ઉંઘ પણ બહુ આવતી
હોય ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય ત્યારે.

નેદ્રમ સલ્ફર:—પિત્ત વિકારને લીધે ઉંઘ બહુ
આવતી હોય; જીભ ઉપર લીલી છારી રહેતી હોય,
અને મોઢામાં કડવાટ લાગતો હોય, કમળાનાં ચિન્હ
વર્તાતાં હોય ઇત્યાદિ વખતે.

હોમિયોપથી—ઑકાનાઇટ, આર્નિકા (થાક
સાથે ઉંઘ હોય તો), ખેલાડોના, કેન્ફેરા, કેન્નાબિસ
ઇન્ડીકા, નક્સચોમિકા, નક્સ મોરકેટા, પ્લેસ્ટીલા,
ફોસ્ફરસ, ઝેફાઇટીસ, ઝેન્ડીમોનીઅમ ક્રુડમ (જ્યોરે
ઉંઘ આવે તે માટે), ચાઇના (નજીબાઇ સાથે ઉંઘ
આવતી હોય તે માટે).

અર્શ, દુઝતા અર્શ, હરસ.

(Hemorrhoids),

અર્શ થવાના કારણના ત્રણ ભાગ હોય છે, તે
જો બરાબર સમજવામાં આવે, તો તેનો ઉપાય
બરાબર થઇ શકે, અને ઉપાયમાં નિષ્ફળ થવાનો
સંભવ રહે નહિ.

પહેલી અનિયમિતતા:—ચક્રતના રસોમાં અમુક
ક્ષાર-સોડીઅમ સલ્ફેટ અગર પોટાસીઅમ ક્લોરાઇડ-
ઓછો થાય છે, અને તેથી કાંતો પિત્ત ઘટ્ટ થઇ
જાય છે, અગર પિત્ત કમી થઇ જાય છે.

બીજી અનિયમિતતા:—બરાબર નહિ પચેલો
ખોરાક, અને અસાધારણ અગર દૂષિત મળ આંત-
રડાના છેડા (sigmoid flexure) આગળ ઉપરના
કારણને લીધે આવીને ભરાય છે.

ત્રીજી અનિયમિતતા:—આ દ્વિપિત, સડતા અને સહેજ દાહક મળને લીધે આંતરડાં ખરાબર સંક્રાંચ પામી શકતાં નથી, પણ માત્ર પોતાના વજનને લીધે તથા તેમાંથી પેદા થતા વાયુઓના હડસેલાને લીધે મળ આંતરડાંમાં આગળ ચાલતો જાય છે, અને ગુદાની આસપાસ કુચાની માફક ભરાઈ રહે છે. જ્યારે મળ આંતરડાંમાં કુચાની માફક ભરાઈ રહે છે, ત્યારે શ્લેષ્મ પડના કટલોક ભાગ પણ ટટાર ન રહેતાં ત્યાં દમાઈ તેની બેગો ભળે છે, તેમાં વરમ થઈ આવે છે, અને કટલીક વાર તેમાં ક્ષત પડે છે. ઘણી વખત શ્લેષ્મ પડના ભાગ આ પ્રમાણે શિથિલ થઈ ગયા પછી, મળની સાથે ગુદાની બહાર નીકળે છે; આ સ્થિતિ બતાવી આપે છે કે સ્થિતિસ્થાપકતા કમી થયેલી છે, ને તેનું કારણ કેલ્કેરીઆ ફેલ્યુઓર નામના ક્ષારની તંગી છે. શરીરના હરકોષ છિદ્રોમાંથી જ્યારે અંદરનાં પડ બહાર નીકળતાં જણાય, ત્યારે આજ ક્ષારની ખામી હોય છે.

કેલ્કેરીઆ ફેલ્યુઓર:—આ મુખ્ય દવા છે, ને આની સાથે લોહી તથા જીભની સ્થિતિ જોતાં જે જે ક્ષારોની જરૂર લાગે તે તે ક્ષારો આપવા. અર્શમાંથી લોહી પડતું હોય, અને તેની સાથે મસ્તક ઉપર લોહીનું જોર રહેતું હોય, અંતર અર્શ થયા હોય, તથા પીઠની નીચે છેડાના ભાગ આગળ દુખાવો રહેતો હોય, જીભ ઉપર તરડીઆં પડયાં લાગતાં હોય; અર્શની સાથે ઝાડાની કમ-જીભત રહેતી હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય ત્યારે. વળી આ ક્ષાર બહારથી વેસેલાઇનની સાથે લગાડાય છે અગર પાણીમાં ગાળીને તેમાં લીન્ટ બોળીને પણ મુકાય છે.

દેરમ ફ્રાંસ:—હરસમાંથી લાલચોળ લોહી પડતું હોય, અને જલદીથી થીજી જતું હોય ત્યારે; વળી બહારથી આ ક્ષાર લગાડવાથી સોજો ને દુખાવો નરમ પડે છે.

કાલી મ્યુર:—જ્યારે લોહી કાળું, અને જડું હોય ત્યારે કેલ્કેરીઆ ફેલ્યુઓરની સાથે તંતુઓ શિથિલ થયાં હોય તેને સારાં કરવા માટે આપવું.

કાલી સલ્ફર:—જ્યારે જીભ ઉપર પીળા ને ચળકતી ઝારી હોય ત્યારે કેલ્કેરીઆ ફેલ્યુઓરની સાથે ક્રમવારે અપાય છે.

નેટ્રમ સલ્ફર:—આંતરડાના છેડા આગળ ગરમી લાગતી હોય તથા પિત્તનો દોષ લાગતો હોય ત્યારે; વળી આ સાથે જીભની પરીક્ષા કરવી ને આ ક્ષારની જરૂર જણાય તો કેલ્કેરીઆ ફેલ્યુઓરની સાથે ક્રમવારે આપવો.

કેલ્કેરીઆ ફ્રાંસ:—નખળા બાંધાના માણસને હરસ થયા હોય ત્યારે બીજી દવાની સાથે આ પણ પુષ્ટિ આપવાને ખાતર અપાય છે.

નેટ્રમ મ્યુર:—જ્યારે મોઢામાં બહુ થુંક રહેતું હોય, અને દસ્ત કઠણ, સુંક અને કટકે કટકે આવતો હોય ત્યારે.

મેમ્બ્રીસીઅમ ફ્રાંસ:—અર્શ દુખતા હોય ત્યારે; ખાસ કરીને જ્યારે બાહ્ય અર્શમાં સુચા બોડ્યા જેવું તીવ્ર સજીકા મારતું થતું હોય ત્યારે.

સીલીસીઆ:—અર્શમાં અતિશય દરદ થતું હોય, અંદરથી જડું પીળાશ પડતું પાસ નીકળતું હોય, ચળ આવતી હોય, અને વૃષણમાં તેમજ ગુદાની અંદર પણ દરદ થતું હોય ત્યારે.

સાળ થયેલા કેસો.

મી. એફ. એ. નામના એક ગૃહસ્થને અર્શમાં વખતોવખત લોહી પડતું હતું; તેણે બાહ્યપચાર ધણી કરી જોયા હતા; તેને કેલ્કેરીઆ ફેલ્યુઓર (૩ અંશવાળો) રોજ રાત્રે આપવાથી ફાયદો થયો. (જ્યોર્જ ડબલ્યુ. ફેરી એમ. ડી.)

મેં દુઝતા અર્શના ધણી કેસોમાં કાલી મ્યુરનો ક્ષાર જ્યારે લોહી કાળું ને જડું હોય છે, ત્યારે કેલ્કેરીઆ ફેલ્યુઓરની સાથે આપ્યો છે, ને તેથી ધણીને ફાયદો થયો છે; અગર જો કે મને એમ લાગ્યું છે કે કેલ્કેરીઆ ફેલ્યુઓર એકલું પણ અંતર અર્શ, બાહ્ય અર્શ, ને દુઝતા અર્શમાં પણ જરૂરનું છે, વળી જ્યારે જીભ જોતાં જરૂર લાગતી ત્યારે મેં નેટ્રમ સલ્ફર અને કાલી સલ્ફર પણ વાપર્યાં છે. (ચાર્લ્સ. એફ. રાઇટ, એમ. ડી.)

હોમિયોપથી—એલોઝ, હૅમામિલિસ, નક્સ-વૉમિકા, ઇનેસ્થ્યા, લાઇકોપોડીઅમ, સલ્ફર, પ્રેકાઇટીસ, આર્સેનિકમ, કૅપ્સીકમ, મ્યુરીઆટીકમ એસિડમ.

અસ્થિના વ્યાધિ-અસ્થિ ત્રણ ઇત્યાદિ (Diseases of Bones).

કેલ્કેરીઆ ફ્રેક્સ:—હાડકાના તમામ વ્યાધિ (જખમ સિવાય) આ ક્ષારની ખામીને લીધે થાય છે, કેમકે યુનો એ હાડકાનું મુખ્ય તત્વ છે, અને આ ક્ષારથી તે પુરું પડે છે. જ્યારે હાડકાં નખળાં અને કૂણાં હોય ત્યારે, તેમજ શસ્ત્રક્રિયા કર્યા પછી જલદી હાડકાં સંધાઇ જાય તે માટે. વળી ખરબચડા પગ વળી ગયેલા રહેતા હોય ત્યારે, તેમજ કરોડ વાંકી વળી ગયેલી રહેતી હોય તે વખતે અસ્થિત્રણ હોય ત્યારે બીજી દવા સાથે ક્રમવાર.

સીલીસીઆ:—અસ્થિત્રણમાં જ્યારે બહુ પીળું ને ગંધાતું પડે નીકળતું હોય ત્યારે, અસ્તીની ખાલુના હાડકામાં વ્યાધિ થયો હોય ત્યારે, તથા પડે દુર્ગંધ મારતું હોય ત્યારે.

કેલ્કેરીઆ ફ્રેક્સ:—હાડકામાંથી રજકણો બહાર નીકળતાં હોય અને તેની કોર ઉપર કઠણ ખડખડાટી કિનારી કરતાં હોય ત્યારે આ ક્ષારની જરૂર છે. હાડકાની સપાટી ધસાઇ ગઇ હોય, અને કઠણ ખડખડાટી લચકા જમતા હોય ત્યારે. સજેખમ થઇને જ્યારે નાકના હાડકામાં સડો પેડો હોય અને ખરાબ વાસ નીકળતી હોય ત્યારે; હાડકાની સપાટી ઉપર ચાંદાં પડ્યાં હોય ત્યારે; તથા અવતરેલ બાળકના મસ્તક ઉપર લોહીની ગ્રંથી થઇ હોય ત્યારે સીલીસીઆના કરતાં આ વધારે ફાયદો કરે છે.

કેલ્કેરીઆ સદ્ડ:—અસ્થિમાં જ્યારે ચાંદાં પડ્યાં હોય અને પડે વહેતું હોય ત્યારે.

ફેરમ ફ્રેક્સ:—જ્યારે અસ્થિના કામળ લાગમાં વરમ થયો હોય, અને તે સાથે ગરમી અને દુખાવો હોય ત્યારે.

અસ્થિ અને નિતંબના સાંધામાં વ્યાધિ થયો હોય ત્યારે પ્રથમ આ ક્ષાર આપવો. વળી કોઈ પણ અસ્થિ કે તેના પડના વરમની શરૂઆતમાં પણ આપવો.

કાલી મ્યુર:—અસ્થિ અને તેના પડના વરમની બીજી સ્થિતિમાં.

કાલી ફ્રેક્સ:—જ્યારે અસ્થિનું પોષણ ખરાબર ન થતું હોય તથા જાડો વાસ મારતો આવતો હોય ત્યારે.

નેટ્રમ સદ્ડ:—હાડકાં દુખાવો રહેતો હોય અને

સાંધા અકકડ થઇ જતા હોય ત્યારે, તથા તેમાં એક જતનો સડો (Sycosis) થતો હોય ત્યારે.

સાબળ થએલા કેસ.

ડોકી નામની અઢાર મહિનાની એક છોકરી હતી તેને બીલકુલ હાડકાં વધતાં નહોતાં. શરીરે નાની લાગતી હતી અને માત્ર ચારજ દાંત આવ્યા હતા. તેના માથાના અસ્થિ સંધાયા નહોતા, ચહેરા શીકો હતો તથા તેનો સ્વભાવ પોચો હતો. તેને દરરોજ “ કેલ્કેરીઆ ફ્રેક્સ અને કાલી ફ્રેક્સ ” આપવાથી ફાયદો થયો. તેને બે મહિનામાં અચ્ચાર દાંત આવ્યા, અને તે દરમ્યાન જરાપણ દુખી થઇ નહિ અને માથાના અસ્થિ સંધાઇ ગયા (જે. બી. ચેપમેન)

ચૌદ વર્ષની એક માઆપ વગરની છોકરી હતી તેને પગે હાડકાંનું દરદ ધણુ વખતથી થયું હતું. અને તેના ડાકટરે તેને પગ કાપવાની સલાહ આપી તેના લાગનાવળગતાઓને તેથી ઘણી શીકર લાગી, અને આ નવા ઉપાયો અજમાવી જોવાનો વિચાર કર્યો. તેને દર કલાકે “ સીલીસીઆ ” નું એક પડીકું ખાવા આપ્યું તથા બહારથી તેને પાણીમાં પલાળી તેમાં લુગડું બોળીને તે ઉપર લગાડવાનું કહ્યું. પાંચમે દિવસે ઘૂંટીનું હાડકું એટલું બધું સાફ થઇ ગયું કે તે કાપવાની કાંઇ જરૂર રહી નહિ. તેણે થોડાક વધારે દિવસ સુધી દવા લીધી તેથી તે તદ્દન સાજ થઇ ગઇ. (એમ. ડી. ડબલ્યુ.)

હોમિયો.—ઝોરમ, મકયુરીઅસ, મેઝેરીઅમ, નાઇટ્રીકમ ઍસિડમ, ફોસ્ફરસ, સલ્ફર.

અસ્થિદોષ.

ખરબચડા હાડકાંની નખળાઇ.

(Rachitis.)

કેલ્કેરીઆ ફ્રેક્સ:—ખરબચડાઓને ખારાક નહિ જરવાથી તેઓ દુખળાં, હાડકાના માળા જેવાં, દેખાય છે, તથા તેમનાં હાડકાં નરમ ને અતિશય પોચાં હોવાથી, જલદી વળી જાય તેવાં હોય છે; તેમના મસ્તકનાં અસ્થિ ખરાબર જોડાયાં હોતાં નથી, અને તેમને જલદીથી દાંત આવતા નથી; તેમની કરોડ કઠણ નહિ હોવાથી વળીજાય છે, તેઓ ટટાર ખેસી શકતાં નથી કે ઉભાં થઈ શકતાં નથી; તેમનું માથું તેઓ ઉચકી શકતાં નથી; આ સંધાનું

કારણ એ છે કે તેમના શરીરમાં યુનાનો ક્ષાર (ફેરફેરીક આસિડ સાથેનો જે ક્ષાર થાય છે, તે) ઓછો હોય છે; અચ્ચાને ઘણીવાર કુધ સાથે યુનાનું નિતરૂં પાણી આપવામાં આવે છે, પરંતુ તેથી ખરી પુષ્ટિ મળતી નથી. માટે આ ક્ષાર આપવાની જરૂર છે. આવા અચ્ચાને ઝાડો રહેતો હોય ત્યારે પણ આજ દવાથી મટી જાય છે. જે સ્ત્રીના અચ્ચાં અસ્થિની બાળતમાં નબળાં અવતરતાં હોય, તે સ્ત્રીને ગર્ભાધાન દર્મ્યાન આ ક્ષાર આપ્યો હોય તો અચ્ચું સાંડું અવતરે છે.

નેટ્રમ ફોસ:—ખોરાક ખરાખર હજમ થતો નહોય, અને પેટમાં ખરાસ રહેતી હોય તેવા અચ્ચાને આ ક્ષાર આપવો.

સીલીસીઆ:—પરસેવો માથાની આસ-પાસ ઘણા વળતો હોય, અને ઝાડો દુર્ગંધવાળો આવતો હોય ત્યારે કેલ્કેરીઆ ફોસની સાથે અનુક્રમે.

કાલી ફોસ:—શરીર લેવાનું જનું હોય, અને ઝાડો સડયાની માફક ગંધાતો હોય, ત્યારે મુખ્ય ક્ષારની સાથે અનુક્રમે.

સાજે થયેલ કેસ.

લીઝી મેકવીલન નામના ચાર વર્ષના એક બાળકને દવાખાને આવ્યું હતું. તેનો દેખાવ નિર્માત્મ્ય અચ્ચા જેવો હતો; તેણીનું માથું પહોળું અને ચપટું હતું, પણ શરીરનો બાકીનો ભાગ જરાપણ વૃદ્ધિ ને પકવના પામ્યો નહોતો; વળી તેના મોટા અસ્થિ વાંકા વળી ગયાં હતાં, ચહેરા ફિક્કો, અને ત્રિઘાણકૃતિનો હતો, દાંત એક પણ આવ્યો નહોતો ડોક એટલી બધી નબળી હતી, કે તેણી પોતાનું માથું ટટાર રાખી શકતી નહોતી; આંખો વારે ઘડીએ ફર્યા કરતી હતી, અને તે ઉપરથી કાંઈ જ્ઞાન શક્તિ જણાતી નહોતી. તેની માએ કહ્યું કે તે છોડી ચાર પાંચ મહિનાની થઈ, ત્યાં સુધી સાજી સારી લાગતી હતી, ને તે પછી તે બાર મહિનાની થઈ ત્યાં સુધી તેણીને વખતો વખત આંચકી આવ્યા કરી, ત્યાર પછી તેણીનું શરીર જરાપણ વધ્યું નથી; તેણીના હાથમાં કાંઈપણ શક્તિ નથી; અને તેના મોં આગળ કાંઈ ખોરાક ધર્યો હોય તો તે ખાવાનો છે તેમ તે સમજી નથી, તેણીને હાથ વડે ખવરાવવું પડે છે; કાંઈ દિવસ પગ વડે ઉભા થવાનો કે ચાલવાનો તેણે પ્રયત્ન કર્યો નથી; એસે ત્યારે પણ આગળ

કાંઈક વસ્તુ ઉપર તેણીને બેઠાથ સુકોને તે ઉપર મોઢું મુકવું પડે છે. બીજાનામાં પણ તે પોતાની મેળે ફરી શક્તી નથી. તેની દવા ઘણી વખત કરાવી પણ કાંઈ ફાયદો થયો નથી. તેની માએ બે ત્રણ વખત કહ્યું કે તેને પહેલીવાર ને બીજી વાર દાંત આવ્યા તે બંને જતા રહ્યા છે. તે કેસમાં આશા રાખી શકાય તેવું નહોતું; તો પણ કેલ્કેરીઆ ફોસ અને કાલી ફોસનું અકેક પડીકું દર કલાક લેવાનું, અને દોઢ મહિના પછી ફરીથી મારી પાસે આવવાનું મેં કહ્યું. કહેલે વખતે તેણી હરખાતી આવી. તે છોડીમાં ચમત્કારી ફેરફાર થયો હતો; તેનું માથું ડગડગતું નહોતું; અને ન્યારે મેં મારી નોંધ પોથીનાં પાનાં ફેરવવા માંડ્યાં ત્યારે તેણીએ તે પકડવાને હાથ લાંબા કર્યા. તેની માએ ઉપકાર માન્યો ને કહ્યું કે છેલ્લા એક બે અઠવાડીઆથી તે છોડી તેના બાપ પાસે રમતી હોય છે, ત્યારે પાડોસીઓ જોવાને આવે છે. બીજા દોઢ મહિના સુધી કેલ્કેરીઆ ફોસ હમેશાં, અને કાલી ફોસ અને કાલીમ્યુર અકેક દિવસને અંતરે લેવાનું કહ્યું; ત્યાર પછી તેનું શરીર સુધરતું ગયું છે, તેણી ખાવા શીખી છે; જેનું તેનું બોલતાં પણ આવડ્યું છે; અને તેની ખુરસીને તે આખા ઓરડામાં ફેરવે છે. આ બધા ઉપરાંત તેને આગલા બે દાંત પણ આવ્યા છે. (ડા. જે. બી. ચેપમેન એમ. ડી.)

હોમિયો—કેલ્કેરીઆ કાર્બ, હેપાર સલ્ફ્યુરીસ, મર્ક્યુરીયસ, સલ્ફર, મેડોર્હાનમ, કાલી આયોડેટમ, ખેરાયટા કાર્બોનિકા (બાળકનું શરીર વધતું ન હોય ત્યારે.)

આંખના વ્યાધિ, નેત્ર દોષ.

(Diseases of the Eye.)

ફેરમ ફોસ:—પર કે મેબમ કાંઈ વહેતું ન હોય, અને આંખમાં વરમ કે સોજાં થઈ આવ્યો હોય ત્યારે; આંખના ગોળામાં પીડા થતી હોય, અને ચાલવાથી વધતી હોય ત્યારે; આંખમાં બળતર થતી હોય ત્યારે; આંખો દુખવા આવી હોય અને તે લાલ થઈ ગઈ હોય ત્યારે; નેત્ર દર્પણનો વરમ થયો હોય ત્યારે; આંખમાં કાંકરા કે રેતી ખુત્યાની મીસાલે ખટકો થતો ત્યારે; આંખના રનાયુઓ ઢીલા પડી ગયા હોય ત્યારે;

કાલી મ્યુર:—આંખમાંથી સફેદ પદ્ધતિ પડી જાય ત્યારે; આંખમાં કણમાં પડ્યાની મીસાલે દુખતું હોય ત્યારે; કોર્નીઆ એટલે કે કૃષ્ણ મંડળ ઉપર ફેડલીઓ પડી હોય ત્યારે; કૃષ્ણ મંડળના વરમ કે ગડમાં તે બહુ ઉપયોગી છે.

કાલી સદ્દ:—વરમની ત્રીજી સ્થિતિમાં પડે પીળું હોય અગર લીલું હોય ત્યારે; મોતીઓ હોય અગર સ્ફટિકરૂપ રસ બગડવાથી આંખને આંખ લાગતી હોય; આ ક્ષાર કેટલીક વખત નદ્રમ મ્યુરની સાથે અપાય છે.

કાલી ફેસ:—કાંઈ પણ ખીમારી થયા પછી શરીર અશક્ત થવાથી દષ્ટિ નબળી પડી હોય ત્યારે; દર્શન તંતુનો પક્ષાઘાત થયો હોય, અગર તે તંતુનો થોડો ઘણો નાશ થયો હોય ત્યારે; કીકી વિસ્તૃત રહેતી હોય, અને આંખ ફાટી રહેતી હોય, અને તેથી કાંઈ મજબૂત તંતુનો રોગ અટકળી શકતો હોય ત્યારે; રનાયુનો પક્ષાઘાત થવાથી પોપચાં ખીડાએલાં રહેતાં હોય ત્યારે; ડીફેરિઆ મટયા પછી આંખને કાંઈ અસર રહી ગઈ હોય ત્યારે.

મેમ્બ્રીસીઅમ ફેસ:—આંખના પોપચાં ખીડાએલાં રહે છે, ત્યારે મજબૂત તંતુને નિયમિત કરવા માટે કાલી ફેસની સાથે વારા ફરતી. આંખની કીકી સંકુચિત રહેતી હોય, અને પ્રકાશ ખમી ખમી શકતો ન હોય ત્યારે; દષ્ટિ બગડી ગઈ હોય, અને આંખે અગ્નિના તણુઓ કે વિચિત્ર રંગની ચીજો ઉડતી દેખાતી હોય ત્યારે; આંખની તંતુઓ બગડવાથી દુખ કે પીડા (neuralgia) લાગતી હોય ત્યારે; શેક કરવાથી આંખ હીક થતું હોય, અને ઠંડી ચીજ લગાડવાથી આંખ વધારે દુખતી હોય ત્યારે, આંખ પટપટ થયા કરતી હોય કે આંખે કોરીઆનો વ્યાધિ થયો હોય ત્યારે.

નેદ્રમ મ્યુર:—આંખમાંથી અતિ અત્યુ વહેતું હોય, અગર ખીજે કોઈ રસ વહેતો હોય, અને તેને લીધે આંખ સુષ્ણી જતી હોય ત્યારે; આંખની પાંપણમાં ખીલ થયા હોય, અને પાણી વહેતું હોય, અગર ન વહેતું હોય, ત્યારે તે ખીલનો રસ ચુસી લેવા માટે; કૃષ્ણ મંડળ ઉપર સફેદ આંખ પડતાં હોય ત્યારે; વળી આ ક્ષારને પાણીમાં નાખીને આંખ ધોવાય છે, તથા અંદર પીચકારી પણ મરાય છે.

અમુક કાળને અંતરે આંખમાંથી પાણી વહેતું હોય, અને તે સાથે આંખમાં દરદ પણ થતું હોય ત્યારે; કૃષ્ણ મંડળ ઉપર ફેડલા થયા હોય ત્યારે; સજેખ-મની સાથે આંખ દુખવા આવતી હોય, ત્યારે પણ આ દવા ઉપયોગી થઈ પડે છે.

કેટેકેરીઆ સદ્દ:—આંખમાં વરમ થયા પછી, તેમાંથી પડે વહેતું હોય અને તે પીળા રંગનું હોય ત્યારે; કૃષ્ણ મંડળમાં ક્ષત થયું હોય, અને તેમાંથી પડે નીકળતું હોય ત્યારે; કૃષ્ણ મંડળના ગડમાં નેત્ર પડ્યામાં કે ખીજે કોઈ પણ સ્થળે વરમ થયા પછી પડે વહેતું હોય ત્યારે.

સીલીસીઆ:—આંખમાં ઉંડા ને મોટાં ક્ષત પડ્યાં હોય, કે પીળા પડેથી આંખ સુષ્ણી ગયેલી રહેતી હોય ત્યારે; આંખમાં ખીલ થતા હોય અગર આંખ સુષ્ણી થતી હોય ત્યારે ખાવા અપાય છે, તેમજ બહારથી લગાડવા અપાય છે. આંખની આસપાસ નાની નાની ફેડલીઓ થતી હોય ત્યારે પણ આ વપરાય છે.

નેદ્રમ ફેસ:—આંખનો વરમ થયો હોય તે વખતે અંદરથી સોનેરી પીળું પડે નીકળતું હોય, અને આંખો સવારમાં ચોટી જતી હોય ત્યારે; વળી જીભ ઉપરની છારી નેતાં આ ક્ષારની જરૂર લાગતી હોય ત્યારે; પેટમાં કરમ હોય ત્યારે.

નેદ્રમ સદ્દ:—યકૃતના વ્યાધિને લીધે આંખમાં પીળાશ આવી હોય ત્યારે, તથા કમળાના વ્યાધિમાં.

કેટેકેરીઆ ફેસ:—મજબૂત તંતુના દોષને લીધે આંખો પટપટ વીંચાયા કરતી હોય ત્યારે મેમ્બ્રીસીઅમ ફેસ વાપરવાથી શયદા ન જણાય તો આ ક્ષાર આપવો. વળી મજબૂત તંતુના દોષથી આંખમાં વેદના (neuralgia) થતી હોય ત્યારે પણ મેમ્બ્રીસીઅમ ફેસ યુક્ત ન કરે તો આ ક્ષાર દેવો, દરદીને સ્કો-ફ્યુલાનો વ્યાધિ હોય, ને તેથી આંખના વ્યાધિ થતા હોય ત્યારે આ દવા ઉપયોગી છે. વળી આ દવાના સેવનથી મોતીઓ થતો નથી, એમ કેટલાક ડાક્ટરોનો અભિપ્રાય છે.

કેટેકેરીઆ ફેડ્યુઓર:—આંખની આગળ કાંઈ ઉડતું દેખાતું હોય, કૃષ્ણ મંડળ ઉપર આંખ પડ્યાં હોય; આંખ દુખતી હોય, અને સંયોજક તંતુ નબળાં હોય કે મોતીઓ થયો હોય ત્યારે.

સામા થયેલ કેસ.

કૃષ્ણમંડળના ક્ષતમાં કાલી મ્યુરથી ધણો ફાયદો થાય છે, તેના આર કેસો ડા. જ્યોર્જ એસ. નોટન એમ. ડી. એ ખતાવ્યા છે.

ડા. ક્રાય લખે છે કે બોતેર વર્ષની એક ડોસીને આંખમાંથી પાણી વહ્યા કરતું હતું. તેની આંખો ખોળ્યા કરતી હતી તેણીને તરસ ધણી લાગતી હતી, પણ જીભ લાગતી નહોતી. ફેટલાંક વખત પહેલાં તેને આંખ દુખવા આવી હતી, પણ તેનો દીર્ઘ વરમ તદ્દત બેસી ગયો નહોતો. નાકની બન્ને બાજુએ અશ્રુપ્રવાહને લીધે ચામડી ઉપર ફેતરી વળતી હતી; અશ્રુ નળીનાં મુખ વિસ્તૃત થયેલાં હતાં, પરંતુ નળીઓમાં કાંઈ અવરોધ થયેલો નહોતો, મને વિચાર થયો કે નેદ્રમ મ્યુર આપવું કે આર્સેનિક (હોમિયોપથીનો સોમલ) આપવું, પરંતુ ડા. સુન્ડરે નેદ્રમ મ્યુરની ભક્ષામણ અત્યશૂના વ્યાધિ માટે ફેટલી કરી છે તે સાંભર્યું, ત્યારે મેં નક્કી કર્યું કે તેજ આપવું. તેથી મેં એક દિવસમાં તેનાં ત્રણ પડીકાં આપ્યાં ત્રણ અડવાડીઆમાં તેણીની આંખો સારી થઈ. વળી ડા. ક્રાય એક બીજો કેસ એવો જણાવે છે કે તેમાં દરદીની આંખમાં કાંઈક લાકડાનો કડકા વાગ્યો હતો; ને તેણે દવા પણ કરાવી જોઈ હતી; રેય પણ લીધો હતો, જોણો મુકાવી હતી, અને થંડા પાણીનાં પોતાં પણ મુકાવ્યાં હતાં, અને હવે તે કાંઈપણ દેખી શકતો નહોતો આંખનો ગોળો પાકી ગયો હતો, અને બહારની આંખમાં વરમ પણ હતો, કૃષ્ણમંડળ ઝાંખું હતું, અને આંખમાં કાંઈક તરતું હોય એમ દેખાતું હતું. બહારની કાંઈ વસ્તુ અંદર ગઈ હોય એમ તો મને લાગ્યું નહિ. તેની આંખમાં ધણો દુખાવો થતો હતો, અને આંસુ વહ્યા કરતાં હતાં, તેની આંખે પાટો બાંધી રાખતો હતો, તેને જીભ લાગતી હતી, અને નાડી સાધારણ હતી. તેની આંખમાં બે દોષ હતા; એક એ કે અંદર પડે હતું, અને બીજો એ કે તેની આંખમાં વરમ હતો. પહેલાં તો મેં તેને ફેરમ ફ્રેસ દર બે કલાકે આપ્યું; અને એક અડવાડીઆમાં આંખની બગતરા ને પાણી ઓછાં થયાં. બીજું અડવાડીયું પુરું થવા આવ્યું, ત્યારે તેણે કહ્યું કે હજી બરાબર દેખી શકાતું નથી; હવે મારું કામ તે પડતું શોષણ કરાવી લેવાનું અને કૃષ્ણમંડળને નિરાળું કરવાનું હતું. મેં તેને હોમિયોપથીનું

હેપાર સલ્ફર આપવા માંડ્યું, પણ પંદર દિવસ સુધીમાં કાંઈ ફાયદો જોવામાં આવ્યો નહિ. પડતું શોષણ થતું નહોતું. ડા. કવેન્ડીશ સુન્દરના કેલ્કેરીઆ સલ્ફરને આ બાબતમાં વધારે ગુણકારી ગણતો હતો તે યાદ આવવાથી દિવસમાં તેનાં ત્રણ પડીકાં આપવા માંડ્યાં. પાંચ છ દિવસ પછી તે મારી પાસે આવ્યો ને રાજ થતો થતો કહેવા લાગ્યો કે તેની વ્યાધિગ્રસ્ત આંખવડે તે કાંઈ પ્રકાશ જેવું દેખી શકતો હતો. મેં જોયું તો તેનું કૃષ્ણમંડળ કાંઈક ચોખ્ખું થયું હતું, અને પડે પણ ઓછું થયું હતું, એટલે પછી બે પડીકાંજ સવારસાંજ લેવાનાં આપ્યાં. બીજાં ત્રણ અડવાડીઆં જતાં બધું પડે સુકાઈ ગયું ને કૃષ્ણમંડળ ઝાંખું પડી ગયું હતું તે ચોખ્ખું થયું, તથા તેની દૃષ્ટિ પણ સારી થઈ.

હોમિયો—એલાડોના, ધાયોનિઆ, યુક્લેસીઆ, જેલ્સીમીઅમ, ગ્રેફાઇડીસ, મર્ક્યુરીઅસ, પલ્સેડીલા, રસ ટોક્સ, સલ્ફર.

આંખ દુખવા આવવી; વાવલું.

(Ophthalmia.)

ફેરમ ફ્રેસ:—સળા વરમવાળાં ચિત્તો હોય ત્યાં સુધી.

નેદ્રમ ફ્રેસ:—આંખમાંથી પીળાશ પડતું પડે નીકળતું હોય; અચ્ચાને વાવલું થયું હોય, અગર તરતના જન્મેલા બાળકની આંખમાંથી પડે નીકળતું હોય ત્યારે.

કાલી સલ્ફર:—આંખમાંથી લીલાશ પડતા રંગનું પડે નીકળતું હોય.

કેલ્કેરીઆ સલ્ફર:—વાવલું થયું હોય, અને જાંડું પડે નીકળતું હોય, તેમાં કાંઈ કાંઈ વાર લોહી પણ નીકળતું હોય.

હોમિયો—એલાડોના, એલાડોના, સ્પાઇજેલી આ (આંખમાં થતા દુખાવા માટે), રસ ટોક્સ (આંખનો સોજ અને પડે સ્કોફ્યુસાવાળા બાળકને થાય છે તે માટે), મર્ક્યુરીઅસ.

આળસ થવું; અસ્વાસ્થ્ય.

(Indisposition)

કાલી ફ્રેસ:—મગજ ખાલી પડી ગયું હોય, થાકી ગયું હોય, બહુ અભ્યાસથી મગજ તંતુઓ ધસાઇ ગયા હોય, ઉત્તમગરાથી કે અવસ્થાને લીધે મગજ શક્તિ ક્ષીણ પડી ગઇ હોય, ત્યારે આ દવાથી મગજને પુષ્ટિ મળે છે, અને થોડા વખતમાં આળસ દૂર થઇ કામ કરવાનો ઉત્સાહ વધે છે. કોઇ વખત ઉંઘ ન આવી હોય, અને તેથી આળસ આવતું હોય તો આ દવાની એક માત્રા લઇને ઉંઘી જવું, એટલે શરીર પૂર્ણ સ્ફુરતીમાં આવશે.

મેમ્બ્રીસમ ફ્રેસ:—સ્પષ્ટ વિચાર આવી શકતા ન હોય, યાદ શક્તિ કમ થઇ ગઇ હોય, જીવ ઉદાસ રહેતો હોય, મગજ નબળું હોય, પેટમાં વાયુ જણાતો હોય, કામ કરવાના અવયવમાં—હાથનાં આંગળાં વગેરેમાં—દુખાવો જણાતો હોય, માથું દુખતું હોય, ખેસવું ગમતું ન હોય, અગાસાં આવતાં હોય, દર્દી સુઈ રહેવા માગતો હોય, દીવસે ઉંઘ આવ્યા કરતી હોય, અને દર્દી જગીને ખરાબર હોશિયાર થતો ન હોય, ઇત્યાદિ સમયે આ દવાની વધારે જરૂર હોય છે.

નેટ્રમ મ્યુર:—ઉંઘમાં મન જતું હોય, ઘણી ઉંઘ આવ્યા કરતી હોય, શરીરના સ્નાયુઓ નબળાં પડી ગયાં હોય, સવારમાં કામ કરવા તરફ વૃત્તિ જતી ન હોય, શરીર આખું દુખતું હોય, જરા જરા ટાટ વાતી હોય એમ લાગતું હોય, તાવની કે સજેખમની કાંઈ ઝાસર હોય, રક્તાશય નબળું હોય, અગર તેનો ધનકારો થઇ આવતો હોય, અને તેથી કામકાજમાં મન જતું ન હોય, લવિષ્યમાં રોગ થશે એવી ખોટી ચિંતા કરીને અગર પોતાને કાંઈ રોગ છે એમ ધારી દર્દી જીવ ખાળતો હોય, અને કામ ધંધો કરવામાં તેનું મન ખૂચતું ન હોય, ઇત્યાદિને માટે આ દવાનું સેવન થોડા દિવસ કરાવવું.

સીલીસ્ટ્યા:—કામ કરવાથી પોતે નબળો થશે એવી ખોટી બ્લીક પેસી ગઇ હોય, દર્દી પાસેથી પરાણે કામ કરાવવું પડતું હોય, ખોરાકથી પોષણ મળતું ન હોય, દર્દી ઉદ્દેરાઇ જઇને અગર જુસ્સો લાવીને પછી કામ કરવા માંડતો હોય, પણ પાછ-

ળથી બહુ નબળો પડી જતો હોય વિગેરે ને માટે આ દવા બહુ કામતી છે.

હોમિયો—ફોસ્ફોરિક આસીડ, ઝીન્કમ મેટાલીકમ, લાઇકોપોડીઅમ, નક્સવોમિકા, પલ્સેટીલા, આઇના.

આંચકી, તાણુ, ખેંચ, વાઇ, આકર્ષક ધનુર વગેરે.

(Convulsions, Epi., Spasms, Tetanus &c.)

જે ક્ષાર મગજના દોરના તથા સ્નાયુના શ્વેત તાંતુઓ ઉપર અંકુશ રાખે છે, તે ક્ષાર કમી થવાથી સ્નાયુ એકાએક પોતાની મેળે સંકોચ પામીને પછી પોતાનું પૂર્વરૂપ ધારણ કરે છે, વળી થોડીકજ વારમાં તે ફરીથી સંકોચ પામે છે, અને ફરીથી પૂર્વરૂપ ધારણ કરે છે. આમ થવાથી અવયવો ખેંચાવા લાગે છે; આમ થતી વખતે કાંઈ નિયમ રહેતો નથી, પણ માત્ર દરદીની ઇચ્છા વગર અવયવો ખેંચાવા લાગે છે, અને કેટલીકવાર જાણે કે દરદી તરફડીયાં મારતો હોય તેવો દેખાવ થાય છે. કેટલીકવાર સ્નાયુનો સંકોચ ઝડપથી એક મીનીટમાં દશ પંદરવાર થાય છે, કેટલીકવાર સંકોચ ચાર ચાર કે પાંચ પાંચ મીનીટ સુધી રહે છે, ત્યારપછી સ્નાયુઓ ટીલા પડવા લાગે છે; ધનુરના વ્યાધિમાં સ્નાયુનો સંકોચ ઘણા વખત સુધી રહે છે, અને તે ઘણીવાર મૃત્યુ સંધ્યે તદ્દન દૂર થતો નથી. તાણુ થઇ આવે છે, ત્યારે કેટલીક વખત દરદીને લાન હોય છે, અને કેટલીક વખત નથી હોતું.

આ રોગનું કારણ દુર્બ્યસન, ક્રોટેવ, પેટના કર-મીઆ, અતિશય ચિંતા, મગજની નબળાઇ, અતિશય કામ, જખમ વગેરે હોય છે.

મેમ્બ્રીસીઅમ ફ્રેસ:—ગમે તે પ્રકારનાં તાણુ આવતાં હોય તે આ ક્ષારથી મટે છે. આંચકી આવતી હોય, હાથપગ કે આંગળાં ખેંચાતાં હોય, પેટમાં ચુંક આવતી હોય; શરીર થરથર ધુન્યા લાગતું હોય; લહીઆના હાથમાં રહી રહીને દુખાવો થતો હોય; ગળામાં આકર્ષ આપોઆપ થતો હોય; મ્હેરાના સ્નાયુઓ દરદીની ઇચ્છા વગર ખેંચાતાં હોય અને ટીકાં પડતાં હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણોમાં; વળી દાંત સજડ થઇ ગયા હોય (Lock-jaw), ત્યારે પણ આ ક્ષાર પેદામાં ધસીને ઉતારી દેવાથી ફાયદો થાય છે.

કેલ્કેરીઆ ફ્રેસ:—હીસ્ટીરીઆ જેવા વ્યાધિમાં શરીર ખેંચાતું હોય ત્યારે મેમ્બ્રીસીઅમ ફ્રેસને ક્ષાર વાપર્યા પછી; બાળકને દાંત આવતા હોય તે દર્મ્યાન, આંચકી આવતી હોય, અને દાંત જલદી ફુટી શકતા ન હોય ત્યારે, તેમજ નખળા અને ફિક્કા પડી ગયેલ દરદીનું અંગ કોઈ પ્રકારે ખેંચાતું હોય ત્યારે.

કાલી ફ્રેસ:—ધાસ્તીને લીધે શરીર ખેંચાતું હોય, મ્હેરો ફિક્કો હોય, મગજ નખળો હોય ઇત્યાદિ વખતે.

કાલી મ્યુર:—વાઇની અકસીર દવા; આ આપવાથી ફરીથી વાઇ આવતી અટકે છે; ન્યારે વાઇ આવી હોય, અને શરીર ખેંચાતું હોય ત્યારે મેમ્બ્રીસીઅમ ફ્રેસ આપવો.

ફેરમ ફ્રેસ:—બાળકને દાંત આવતા હોય તે દર્મ્યાન આંચકી આવતી હોય, અને તાવ શરીરમાં રહેતો હોય ત્યારે.

સાબ થયેલ કેસ.

એક મોટી ઉમ્મરે પહોંચેલી સ્ત્રીને જેવા માટે મને લખ ગયા હતા; તેનું શરીર સવા મહિનાથી આંચકીના માદક ખેંચાતું હતું. છેલ્લા ચોવીસ કલાક દર્મ્યાન તેનું શરીર ત્રીસ વખત ખેંચાતું હતું, તેના સ્નાયુઓનો આકર્ષ થતો, તે વખતે જાણે કે તેણીની ઉપર વીજળી પડી હોય તેમ તે જમીન ઉપર પડી જતી; તેનું શરીર થોડીક મીનીટ સુધી ખેંચાતું, જે પછી તેને ઠીક થતું, પણ નખળાઇ વર્તાતી. હવે પોતાને ઇજા થવાની બીકથી તે બીજાનામાંથી નીકળવાની હિંમત ધરતી ન હતી. તેના પહેલા ડોક્ટરે જસતનાં કુલ (ગ્રીન્ડસાઇ સલ્ફાસ), ફાઉલર્સ સોલ્યુશન (સોમલવાળું) અજમાવી જોયાં, તથા ધર્મણુ પ્રયોગ પણ કરી જોયો, પરંતુ કશાથી ફાયદો થયો નહિ. ન્યારે તે સ્ત્રીને મેં જોઇ ત્યારે મેં ડા. સુબરની દવાઓ વાપરી જેવાનો નિશ્ચય કર્યો. મેમ્બ્રીસીઅમ ફ્રેસ, અને કેલ્કેરીઆ ફ્રેસ એ બે ક્ષારો તાણુ બંધ પાડવા માટે વપરાય છે એમ જાણીને, આ બાઇને માટે કેલ્કેરીઆ ફ્રેસ પસંદ કર્યો. બીજેજ દિવસે તેની આસપાસના સઘળા માણસો અન્યથા પામે તેમ તેણીને ઝોરડામાં હરતી ફરતી મેં જોઈ. મને જોઇને તેણી હસી પડી, અને બોલી ઉઠી “અરે ડોક્ટર સાહેબ, માફ શરીર

ખેંચાતું મટી ગયું.” અને ખરેખર તેણીને એમજ થયું. ફરીથી તેનું શરીર ખેંચાતું નહિ.

(ડા. ફેરમાન).

હંગરી દેશમાં આવેલ એલસો શહેરના ડોક્ટર એફ લખે છે કે એક માણસની છાતીનાં તથા પેટનાં સ્નાયુઓ ત્રણ દિવસથી તેની મરજી નહિ છતાં, જાણે કે તે ડોક્ટરો બરતો હોય તેમ, વખતોવખત આકર્ષ પામતાં હતાં. તેને બીજાનામાંજ સુખ રહેવું પડતું હતું. તેની ત્વચામાં મોદર્યા (અશીશુના સત્વ) ની પીચકારી મારી હતી, ક્વોરોફેર્મ ધર્યો હતો, રાઇની પોટીસો મારી હતી, પણ કશાથી ફાયદો થયો નહોતો અગર જો કે આવી ડોક્ટરો બરવાની ક્રિયા બે ત્રણ કલાક ધીમી પડી, તો પણ ફરીથી વધારે પ્રયત્નતાથી તે ચાલવા લાગી. મેં તેને મેમ્બ્રીસીઅમ ફ્રેસ નામના ક્ષારનું એક પડીકું અચ્છેરક પાણીમાં નાખીને તેમાંથી ચમચો ચમચો આપવા માંડયું. બીજે ચમચો પાયા પછી તરતજ, તે કુસકાં બરતો બંધ થયો, અને જેટલા ત્યાં હતા, તેટલાને બહુ નવાઇ લાગી (સુબરના પુસ્તકમાંથી).

મીસ કેરી ડબ્લ્યુ નામની એક બાઇ એક મોટી પેટીમાં કાગળના શિરનામાં લખવા માટે નોકર રહી હતી; તેણી ન્યારે બહુ વખત સુધી લખ લખ કરતી, ત્યારે તેનો હાથ એકદમ દુખવા આવતો, અને પાછળથી લખતી વખતે વખતોવખત તેના હાથને આરામ આપવો પડતો, ત્યારપછી તેનાં પહેલાં ત્રણ આંગળાં જરા જરા દુખવા મંડતાં, તે ધીમે ધીમે એટલાં બધાં દુખવા લાગતાં કે તેણી હોલડરને પકડી શકતી નહિ; આ દુખાવો ઠેક ખભા સુધી પહોંચ્યો, અને તેનો હાથ ધ્રુજવા લાગ્યો, તેથી તેણીથી બીલકુલ લખી શકાયું નહિ, અને પોતાનો ધંધો મુકી દેવો પડ્યો. મેં તેને મેમ્બ્રીસીઅમ ફ્રેસનો ૩ અંશવાળો ક્ષાર બંધે કલાકે આપ્યો, તેના હાથને ગરમ પાણીએ હમેશાં બે વખત ઝોર્યો, અને ખડ-ખચડા દુવાલથી ધર્યો. આ પ્રમાણે બે અડવાડીઆ સુધી કર્યું, તેથી તેણીને એટલો બધો ફાયદો થયો કે તેણી ફરીથી પોતાની નોકરી કરવા લાગી, તેણી હાથ જોઇએ તેટલોજ વાપરવા લાગી, અને હોલડર ખડું પણ હલવું શરૂયું. ત્યારપછી છ મહિના થઇ ગયા, પણ તેવો દુખાવો જેવામાં આવ્યો નહિ; તો પણ મેમ્બ્રીસીઅમ ફ્રેસના ૬ અંશવાળો ક્ષાર

ખે પડીકાં દર અઠવાડીએ આપ્યા કર્યા. (ડા. સી. આર. યોજલ એમ. ડી.)

એ. આર. વી. જી નામની અઢાર વર્ષની એક જુવાન છોડી તેની માની સાથે જળ ચિકિત્સાનો લાભ લેવાના એક રથને ગઇ હતી; ત્યાં પોતાને કાંઇ ખીમારી નહોતી, તેમ છતાં ઋતુસ્રાવ દર્મ્યાન પણ નાહવાના પ્રયોગો કરતી. આ પછી તરતજ તેને આંકડી આવતી હોય તે પ્રમાણે દુખાવો ઉપડી આવવા લાગ્યો. આ દુખાવો હમેશ થવા લાગ્યો, અને તેઓ પાછા ઘેર આવ્યા, તો પણ મટ્યો નહિ. તેણીએ કેટલીક દવા લઇ જોઇ પણ ઠીક થયું નહિ, તેથી એક ડાક્ટરની સલાહ લેનામાં આવી, ને ખીજને પણ બોલાવ્યો. મોદર્યાની પીચકારી ત્વચામાં મોટા પ્રમાણમાં અને વારે ઘડીએ મારવા માંડી; પણ તેથી દરદ હડયું નહિ; ઉલટી આંકડી વધારે સખત, અને વારે ઘડીએ આવવા માંડી, તે ડાક્ટરોએ છેવટે એમ કહ્યું કે વસંત ઋતુમાં તે છોડી ઉપર સ્ટીમ બાથનો પ્રયોગ અજમાવવો જોઇએ, તે સિવાય કાંઇ ફાયદો થવાની આશા નથી. તેના માથાપને ધાસ્તી લાગી કે છોડી વસંત ઋતુ સુધી જીવશે નહિ, અને જો કદાચ જીવશે તો તેને ફેરવવી મુશ્કેલ પડશે. તેથી તેઓએ મને તાર કરીને બોલાવ્યો તા. ૬ ટ્રી સપ્ટેમ્બરને રોજ તે છોડીને મેં જોઇ. પહેલાં મેં તેનું શરીર જોયું હતું, તે વખતે તેનું શરીર ખીલતું, અને તન્દુરસ્ત હતું; અત્યારે તેનું શરીર ફિક્કું અને સુકાઇ ગયેલું હતું; અને હું તેને પુરી ઝોળખી પણ શકત નહિ. હું તેની પાસે હતો તે વખતેજ તેનું દરદ ઉપડી આવ્યું, તેના ચહેરા બેડોળ થઇ ગયો, આંખો ઉપર ખેંચાઇ ગઇ, મોઢામાં શીજી આવ્યાં, અને પછી તેના હાથ પગ એવી રીતે પછડાવા લાગ્યા કે એવું મેં પહેલાં કદી જોયું નહોતું. આતો માત્ર શરૂઆત હતી; તે પછી એકાએક તેણીનું શરીર કમાનની માફક વળી ગયું, માથાની પછવાડેનો ભાગ ઓશીકામાં ખુતી ગયો, પગો પાંગેત સામે જોર કરવા લાગ્યા, તેની છાતી ને પેટ પુલની માફક ખીજનાથી આશરે દોઢ ફુટ ઉંચે કમાન વળી ગયાં. આ અસાધારણ સ્થિતિમાં તેણી કેટલીક સેકન્ડો સુધી રહી, અને તેનું આખું શરીર તે પછી એકદમ ઉજળું, આમ તેમ ગલોટીઆ ખાવા લાગ્યું; તો પણ તેનો વાંસો તો વળેલો ને વળેલોજ રહ્યો, આ બધું થોડીએક મીનીટ સુધી

ચાલ્યું, અને તે દર્મ્યાન તેણી તદ્દન બેભાન રહી; તેને થોટીઆ ભર્યા, થપ્પડ મારી પણ તેને કાંઇ લાગ્યું નહિ; તેના ચહેરા ઉપર ટાટું પાણી છાંટ્યું; તેના નાક આગળ બજેલું પીછું ધર્યું, પણ એ કશાથી તે જાગત થઇ નહિ. ઇંગ્લેન્ડની આથી ફાયદો થયો નહિ. તે દરદ જેટલી વાર ને જેવું થતું હતું તેટલીજ વાર, અને તેવુંજ થવા કર્યું. તા. ૪ થી ઓક્ટોબરને રોજ હું તેને જોવા ગયો, ત્યારે તેને એટલા જોરથી તાણ આવ્યું, કે ખાટલો ભાંગી ગયો. અત્યાર લગી મોદર્યાની પીચકારી તેણીના મિત્રોની સલાહથી ત્વચામાં મારવાનું કામ જારી રાખ્યું હતું, હવે મેં સુધરની ચોપડીમાં દવાને માટે જોયું, અને મેન્નીસીઅમ શ્રેસ આપવા માંડ્યું. આ દવા આપ્યા પછી તા. ૧૦ મીએ તેને રજોદર્શન થયું, પણ તેની તબીબત ખીજ બાજુમાં તેવીને તેવીજ કહી. તાણ તેટલાને તેટલા જોરથી આવ્યા કર્યું, પછી સાંભર્યું કે જ્યારે મેન્નીસીઅમ શ્રેસને યોગ્ય લક્ષણો હોય, તોપણ તે ક્ષારથી ફાયદો ન થાય, ત્યારે કેલ્કેરીઆ શ્રેસ આપવો જોઇએ. તેને તા. ૧૬ મી ઓક્ટોબરથી આ ક્ષાર આપવા માંડ્યો. રોજ બે બે કલાકે એક મોટું પડીકું લેવાથી તાણ થોડી વખત આવવા લાગ્યાં; છટે દિવસે તાણ આવ્યું, તે નરમ હતું, તથા થોડો વખત ચાલ્યું, આ વખતથી તા. ૬ ટ્રી નવેમ્બર સુધી તેને ઠીક રહ્યું; આ દિવસે તેણી છેટે બેઠી, પણ તે પહેલાં તેનું શરીર જરાવાર અચકાયું તા. ૧૪ મીડિસેમ્બરે તેની શ્વાસનળીને જરા ખીમારી થઇ હતી તે માટે મને બોલાવ્યો હતો; તેણીએ કહ્યું કે હવે કાંઇ વખત શરીર ખેંચાતું નથી, અને આ મહિના બેડો ત્યારથી ઠીક રહે છે ને કાંઇ વર્તાતું નથી. (સુધરના પુસ્તકમાંથી)

જખમથી થયેલ ધનુર:—ઑગસ્ટ માસની ૧૯ મી તારીખે બે વર્ષના એક છોકરાને જોવા માટે મને લઈ ગયા હતા; તેના પગે જખમ થયો હતો, ને તેથી અસ્થિ ભંગ થયો હતો, તથા આસપાસનું માંસ પણ કચરાયું હતું. હાડકાના કકડાને મેં બરાબર ચડાવી દીધા, અને તુટી ગયેલ ભાગોના છેડાને ગમ પ્લાસ્ટરની પટ્ટીઓ વડે એક બીજની નજીક આણી દીધા; તે પછી તેણીને નોન-આલ્કોહોલીક કેસેડયુસ લગાડ્યું, અને દર બે બે કલાકે આમોન્યા તથા ફેરમ ફ્રેસ લેવાનું કહીને હું ગયો. બીજે દિવસે મને બોલા-

વવાને તેઓ દોડતાં આવ્યા, અને એથી હું તેને જોવા ગયો ત્યારે તેને એક કસાકમાં આડ વખત આંચકી આવતી માલૂમ પડી; તેને ધનુર થયો હતો. હું આમોન્યાને ફેરમ ફાંસ આપતો હતો, તેથી તે ઉપર મને ભરોસો રહ્યો નહિ; મેં મેમ્બીસીઅમ શેસના છ અંશવાળા ક્ષારનું મોટું પડીકું ગરમ પાણીમાં પલાળીને, તેમાંથી એક એક ચમચી ભરી પંદર પંદર મીનીટ આપવા માડ્યું. આથી એટલો બધો ક્ષાયદો થયો કે ત્રીજી ચમચી પાયા પછી તેને આંચકી આવતી બંધ થઇ. આ બધા વખત દર્મ્યાન તેના શરીરની ગરમી ૧૦૩° હતી.

તા. ૨૬ મી ઑગસ્ટના રોજ તેના માથાપને એમ લાગ્યું કે છોકરાને ડીક રહેતું નથી, અને જખમ જલદી રૂઝતો નથી, તેથી એલોપેથીના ડાક્ટરને બોલાવ્યો. તેણે મારી દવા ને ઉપચાર બંધ કરાવ્યા. જખમ ઉપર આયોડોફોર્મ લગાડ્યો, ખાવાની દવા કશી આપી નહિ, અને પાંચ દિવસ પછી ધોવાનું ને આયોડોફોર્મ લગાડવાનું કહ્યું. તા. ૧ લી સપ્ટેમ્બરને રોજ તે ડાક્ટરની સલાહ મુજબ તેના માથાપે તે પટ્ટો છોડવાનો પ્રયત્ન કર્યો; પણ તે એટલો બધો ચોટી ગયો હતો કે તે ઉખેડવાનો પ્રયત્ન કરવા જતાં, લોહી નીકળતું હતું. આથી તેઓએ તેને ગાડીમાં બેસારીને મારી પાસે આણ્યો. તેના આપે કહ્યું, “ ડાક્ટર સાહેબ, છોકરાનો પગ એટલો તો ગંધાય છે કે ઘરમાં રહી શકાતું નથી. તમે જે કાળી દવા લગાડી હતી તે અમારે જોઈએ છીએ; તે દવા ગંધાતી નહોતી. ” જ્યારે મેં આયોડોફોર્મવાળો પાટો ઉખેડવા માંડ્યો, ત્યારે તે છોકરાને આંચકી આવી, તેના દાંત સજડ પડી ગયા ને ડાક પણુ અકડ થઇ ગઇ. તેનાં લક્ષણો કાંઈક વાંધને મળતાં આવ્યાં. મેં ફરીથી કેલેન્ડ્યુલા લગાડ્યું, અને હાંમીઓપેથીમાંથી એકોનાઇટ (વજનાગ), નક્સવોમીકા (ઝેરકચોલું), જેલ્સી-મીઅમ, બેસાડાના, પાસીફોરા ઇન્કર્નેટા, તથા મેમ્બીસીઅમ શેસ ને કેલ્કેરીઆ ફેસ એક પછી એક આપી જોયાં, પણ આ બધું છતાં તેમજ ત્વચામાં કલોરલ હાઇડ્રેટની પીચકારી મારવા જેવા બીજા ઉપચારો કર્યા તે છતાં, તે છોકરાનું શરીરને દાંત સજડ ને સજડ રહ્યાં. દશમે દીવસે તેના દાંતની વચમાં થુંકનાં શીણ આવતા જણાયાં, તેથી મેં

તેને નેટ્રમ મ્યુરનો ૬ અંશવાળા ક્ષાર આપવા માંડ્યો, આથી તેને ચોવીસ કલાકમાં આરામ થયો. અહિં મારે કહેવાની રજા લેવી જોઈએ કે આ બધા વખત દર્મ્યાન અમે તે દરદીને દુધને ઇંડાનો પીજો ભાગ સવાર સાંજ યુદાદારા પીચકારી મારીને આપતા. હાલમાં તે છોકરો સારી રીતે સાજો થયો છે, અને પોતાની મેજે ખાય છે. તેને પગે પણુ ડીક છે, કેલેન્ડ્યુલા કે જે હું સઘળા પ્રકારના જખમમાં વાપડું છું, તેથી તે જખમ ઘણો ખરો રૂઝાયો છે. તે ખરાબ વાસને દૂર કરે છે.

(ડા. જ્યોર્જ ડબ્લ્યુ ફેરી. એમ. ડી.)

હાંમિયો:—મેસાડોના, કેલ્કેરીઆ કાર્બ, કંપ-સીકમ, કુપ્રમ મેટાલીકમ, હાયોસ્યામસ, નક્સવો-મિકા, પ્લમ્બમ, સ્ટેનમ, સ્ટ્રામોન્યમ, સલ્ફર, ઝીન્કમ.

આંતરડાનો વરમ, તથા ગડ.

(Typhlitis and Appendicitis).

ફેરમ ફેસ:—આંતરડાના વરમની શરૂઆતમાં તાવ આવ્યો હોય, ને પેટમાં દુખતું હોય ત્યારે.

કાલી મ્યુર:—પેટ ચડી આવ્યું હોય, આંતર-ડામાં સોજો થયો હોય, અગર પેટને અડવાથી કે દાખવાથી દુખતું હોય ત્યારે.

સીલીસીઆ:—જ્યારે પડ થશે એમ લાગતું હોય, અને ઘણા દિવસ થયા છતાં દુખાવો મટતો ન હોય, તેમજ પડે પણ થતું ન હોય તે વખતે.

કેલ્કેરીઆ સલ્ફ:—જ્યારે પડ નીકળ્યા કરતું હોય, અને બંધ થતું ન હોય ત્યારે.

નેટ્રમ સલ્ફ:—પેટના જમણા પડખામાં દુખતું હોય; પેટ દાખવાથી પણ દુખતું હોય; પેટના જુદા જુદા ભાગમાં વાયુ લાગતો હોય ઇત્યાદિ લક્ષણોમાં.

સાજ થયેલ કેસ.

સને ૧૮૮૭ ના એપ્રિલની ૧૪ મી તારીખે મી. ઇ. કે. નામના ૨૨ વર્ષના એક જુવાન માણસને જોવા મને બોલાવ્યો હતો. તેના બાંધો વંશપરંપરાના ક્ષયના દર્દથી દૂષિત હતો. તે કનેક્ટીકટનો રહેવાસી હતો. તે લન્ડનની ખાતર અમારા ગામમાં રહ્યો હતો. તેના પેટમાં જખમ પડખે “ઇલીઅમ”

આંતરડાના પ્રદેશમાં દુખાવો થતો હતો. આ દુખાવો રાતમાં બે વાગે એકાએક ઉપડી આવ્યો હતો, અને હું તેને જોવા ગયો તે પહેલાં તેને કેટલીક વખત ઉલટી થઇ હતી. પરીક્ષા કરતાં એમ માલુમ પડ્યું કે તેના જમણી આજુના આંતરડામાં ગ્રંથિ થઇ હતી, અને તેથી તેનું પેટ એટલું તો આળું થઇ ગયું હતું, કે તેના ઉપર કશા લુગડાનો ભાર પણ ખમી શકતો નહોતો. થોડાક વખતમાં તેને બે વખત દસ્ત આવી ગયો. મને ખચર પડી કે તેણે આગલે દિવસે લજ્જામાં ખાધાં હતાં, અને દસ્તમાં એક વાર દ્રાક્ષનાં બી નીકળ્યાં હતાં. આથી તરતજ હું વ્યાધિનો નિર્ણય કરી શક્યો કે તેના આંતરડામાં વરમ થયો છે. તેના શરીરની ગરમી ૧૦૩° હતી, અને નાડી ૧૨૦ વખત ચાલતી હતી. તે ગ્રંથિની પડખે કેટલાક ઇંચ જગ્યામાં પેટ એટલું તો કઠણ હતું કે તે પથ્થર જેવું લાગતું હતું. મેં એકદમ ફેરમ શ્રેસ અને કાલી મ્યુર દર અડધી કલાકે વારા ફરતી આપવા માંડ્યાં. સાથે પોટીસ પણ પેટ ઉગર લગાવી. છત્રીસ કલાક પછી તેના શરીરની ગરમી ૧૦૦° જેટલી થઇ અને નાડ પણ ધીમી પડી ને ૯૦ વખત ચાલવા લાગી. આજ દવાઓ ચાલુ રાખી તેથી ગ્રંથિ નાની થવા લાગી, અને વરમ ખેસતો ગયો. એક અડવાડીયું થયું ત્યારે શરીરની ગરમી અને નાડ તન્દુરસ્ત માણસના જેવાં થયાં, અને ગ્રંથિ આખી ફેલાઇ ગઇ; માત્ર તેનું પેટ ઉપરથી આળું રહ્યું. તેણે બીજી કાંઇ દવા લીધી નહોતી. વરમ અને તાવ મટાડવા માટે ફેરમ શ્રેસ જેવી, અને સોજે ખેસાડી દવા માટે કાલી મ્યુર જેવી એકે દવા નથી.

(ડ. આર્થ. ઇ. નિકોલ્સન).

હોમિયો—અકાનાઇટ, આર્નિકા (શ્રમ લેવાથી દુખાવો થયો હોય), આર્સેનિકમ, બેલાડોના, આયોનિઆ, કાલોસીનથીસ, હેપાર, લેવિસસ, મર્ક્યુરીઅસ, પ્લમ્બમ, રસ ટોક્ષ.

આમળ નીકળવી.

(Prolapsus ani).

ફેરમ શ્રેસ—આળકને ઝાડાનું દર્દ થયું હોય, કાચા ઝાડા ઉતરી જતા હોય, અર્શ થયા હોય, આળક ગુદા આગળ ખસ્યું હોય, ઝાડામાં લાલ

લોહી પડતું હોય ઇત્યાદિ પ્રસંગે આ દવા લેવાથી આમળ નીકળવાનો સંભવ ઓછો થાય છે.

કેદેરનીઆ સદ્ક—આળકને આમળ નીકળતી હોય, ઝાડા બહુ થતા હોય અગર મરડો થયો હોય, પેટમાં અગર પેડુમાં દુખતું હોય, ઝાડામાં પડ અને લોહી આવતું હોય, આંતરડામાં ચાંદા પડ્યાં હોય, ઇત્યાદિ માટે આ દવા બહુ ઉપયોગી છે.

કાલી શ્રેસ—ઝાડો ગંધાતો અને જોરથી અતીજ કરતો આવતો હોય, મળાશયમાં દાહ લાગતો હોય, ચાલવાથી ગુદાનો ભાગ દુખતો હોય, આમળ નીકળતી હોય, પેટમાં ઘણો વાયુ થતો હોય, પેટ પુલી આવતું હોય, વગેરે આ દવાને સચવે છે.

નેદ્રમ મ્યુર—કોઇવાર ઝાડાની કમજબત રહેતી હોય, અને કોઇવાર ઝાડા થઇ આવતા હોય, ઝાડા પાતળા પાણી જેવા થતા હોય, તે આળકને ખચર ન પડે તેમ ચાલી જતા હોય, કઠણ ઝાડો થયા પછી મળાશય દુખતો હોય, તરસ બહુ લાગતી હોય, અને આમળ નીકળી પડતી હોય, તો આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

હોમિયો—મ્યુરીઆટિકમ આંસડમ, પોડોફિલિનમ, ઍલોઝ, પલ્સેડીલા, રટ્કી સેમીઆ, ઇગ્નેશ્યા.

ઇન્ફલ્યુઅન્સા, તાવ સાથે સખત સળેખમ.

(La grippe, influenza.)

આ ઇન્ફલ્યુઅન્સા અગર સખત સળેખમ વિષે કેટલાક એમ ધારે છે કે તે સુક્ષ્મ જંતુને લીધે થાય છે, પરંતુ જીવનરસાયણવિદ્યા પ્રમાણે તો આ વ્યાધિ પણ શરીરમાં ખુટેલા ક્ષારને લીધેજ થાય છે. જંતુ દોષને માન આપનારાઓ કહે છે કે આવા ક્ષાર આપવાથી ઝેરી જંતુઓનો નાશ થતો નથી, ને ન્યાં સુધી નાશ થતો નથી; ત્યાં સુધી તન્દુરસ્તી પાછી આવવાની આશા રહેતી નથી, પણ જેઓએ આ ક્ષારો વાપર્યાં છે તેઓ કહી શકે છે કે જંતુઓ નાશ પામતા હોય કે ન પામતા હોય, વ્યાધિનું કારણ જંતુદોષ હોય કે નહિ, તોપણ આ ક્ષારોથી દરદીઓ સાજા થાય છે, અને તેથી તે અનાદરને જરાપણ પાત્ર નથી; બલકે ઘણી વખત બીજી દવાઓના કરતાં આથી વધારે સારો ફાયદો થાય છે.

હવામાં વોજનીના ફેરફારો થવાથી માણસમાંથી લોહ અને બીજી ધાતુના ક્ષારો કમી થાય છે, આથી જીવનની ચંચળતા નબળી પડે છે, અને પરસેવા વગેરેનાં છિદ્રો બંધ થઈ જાય છે, આથી નિરૂપ-યોગી થયેલા ક્ષારો બાહ્યગતિ કરવા પહેલાં આંતર-ગતિ કરે છે, અંદર જમને પાણી આલ્ક્યુમીન વગેરે ની સાથે ભળી જાય છે, અને પછી તે બધાં બાહ્ય-ગતિ કરે છે. સળેખમ, છાતીમાં વરમ થવો, ઇત્યાદિ દરેક વ્યાધિમાં લગભગ મળતાંજ લક્ષણો થાય છે ને તે સમજાતાં તેનાં ખાસ ક્ષારથી દૂર થાય છે.

જંતુઓ તો કુદ્રતી રીતે દરેક ઠેકાણે હોય છે, પણ ન્યારે કોઈ ભાગ નબળો પડે છે, અગર નાદુ-સ્ત થાય છે, ત્યારે તે ત્યાં ચોટે છે. કોઈપણ ભાગ નબળો પડવાનું કે નાદુસ્ત થવાનું કારણ ક્ષારની તંગી છે, ક્ષારની ખામીને લીધે શરીરનો કોઈપણ ભાગ સડવા માંડે છે, અને સડાને લીધે જંતુ (microbes) ઉત્પન્ન થાય છે, જે સડો રહે છે, ત્યાં સુધી રહે છે, ને સડો બંધ પડે છે, ત્યારે પેદા થતા અટકે છે.

ફેરમ ફોસ:—શરૂઆતમાં જવરનાં ચિન્હો લાગે ત્યારે.

કાલી મ્યુર:—ન્યારે જીભ ઉપર સફેદ છારી હોય અગર ગળામાં સોજો લાગતો હોય ત્યારે ફેરમ-ફોસની સાથે કમવાર.

કાલી સલ્ફર:—જો બપોર પછી ટાઢ વાતી હોય, અગર વ્યાધિ બીજી રીતે જોર પકડતો હોય ત્યારે ફેરમફોસની સાથે.

કાલી ફોસ:—ન્યારે બેચેની વધતી જતી હોય, અને સ્વભાવ ચીડીઓ થતો જતો હોય, ત્યારે ફેરમ ફોસની સાથે.

નેટ્રમ મ્યુર:—છીંકા બહુ આવતી હોય, અને નાકમાંથી પાણી પડતું હોય, આંખમાં આંસુ આવે જતાં હોય ત્યારે ફેરમ ફોસની સાથે.

નેટ્રમ સલ્ફર:—જીભ જોવાથી આ ક્ષારની જરૂર લાગે ત્યારે આપવો. ઘણીવાર આથીજ ફાયદો થાય છે ને આને ખાસ દવા પણ ગણી શકાય છે. જો દસ્ત બરાબર ન આવતો હોય તો સ્વચ્છ પાણીને ગરમ કરીને તેની પિચકારી મારીને દસ્ત ઉતારવો; તેમાં સાજુ કે બીજું કાંઈ નાખવાની જરૂર નથી;

શકત પાણીનીજ જરૂર છે. દરદીએ ગરમ પાણી પીવાય તેટલું પીવું; તેથી સારો ફાયદો થાય છે, ત્વચાના છિદ્રો બંધ થઈ ગયા હોય તો ગરમ પાણીમાં વાટળી બોળી બોળીને ત્વચા ઉપર લગાડ્યા કરવી; આ પ્રમાણે આખા શરીરને ગરમ પાણી લગાડવું.

સાજા થયેલા કેસ.

ગયા શિયાળામાં ન્યારે ઇન્ફલ્યુએન્સાનો રોગ ચાલ્યો હતો, ત્યારે તેના ઉપચારમાં જીવન રસાયણના ક્ષારો અજમાવીને ખાત્રી કરવાની મને ઘણી સારી તક મળી હતી. હું ખુલા દીલથી માનું છું કે આ વ્યાધિને માટે આખરે દવા હાથ લાગી છે, ને તેને લીધે તે રોગ કેવળ સાધારણ સળેખમની માફક મટવા લાગે છે. આ રોગ થયા પછી ઘણા લોકો લાંબા વખત સુધી હેરાન થાય છે, તેનું કારણ આ રોગ નથી, પરંતુ આ રોગની શરૂઆતથી દવા બરાબર કરવામાં આવતી નથી તે છે. ઉપાયમાં તો નેટ્રમ સલ્ફરથી મેં ઘણું કેસો સુધાર્યાં છે, અને સુધરશે એમ આશા રાખું છું. તે ક્ષાર શરૂઆતમાં તેમજ પાછળથી પણ અપાય છે. (ચાર્લ્સ.એસ.વાટ એમ.ડી.)

મી. આર. નામનો છવીશ વર્ષનો એક ચોપ-ડીઓ વેચનારો સવારે તેને ધંધે તદ્દન સાંજે સારો ગયો હતો. આશરે દશવાગે તેને નબળાઈને સુસ્ત લાગવા માંડી; પછી છીંકા આવવા લાગી અને નાકમાંથી પાણી નીકળતું શરૂ થયું. તેને ઘેર જવું પડ્યું, અને ઘેર જમને મને બોલાવ્યો. બે દિવસ સુધી ૧૦૩ ને ૧૦૪ ડીગ્રી તાવ રહ્યા કર્યો; તેનાં સ્નાયુઓ બધાં સજડ થયાં હોય ને દુખતાં હોય તેમ તેને લાગતું હતું; વાંસો ને હાડકાં પણ સખત દુખતાં હતાં, ને ન્યારે કાંઈ વસ્તુ તે ગળે ઉતારતો ત્યારે કાનના મૂળ સુધી તેને દુખતું હતું. મેં હોમિ-યોપ્થી પ્રમાણે તેને જેલ્મીમીઅમ અને યુપેટરીઅમ પરફેલીએટમ આપ્યું, પણ તેથી કાંઈ ફાયદો થયો હોય એમ લાગ્યું નહિ. આ વખતે શ્લેશ્મ પાણી જેવો હતો તે મટીને જડો લીલા રંગનો થયો હતો, અને તે ગળામાં, અને મોઢામાં ઘણો ભરાઈ રહેતો હતો. પછી મેં તેને નેટ્રમ સલ્ફરનો ૬ અંશવાળો ક્ષાર દર કલાકે પાંચ ગ્રેન જેટલો આપ્યો થોડા કલાકમાં તેને એટલો બધો ફેર પડ્યો કે તેણે બહાર જવા માંડ્યું ને તેને મુરકલીથી ઘેર રહેવાનું સમજાવી શકાયું. બીજે દિવસે તે તેના કામે ગયો, ને તે

પછી તેને કાંઈ હરકત આવી નહિ. (ડૉ. હેન્રી લાડર્ની, એમ. ડી.)

હોમિયો-ઓફનાઇટ, એલીઅમ સીપા, આર્સેનિકમ, ઍપીસીઆ, આયોનીઆ, કેમ્ફેરા, ડલ્કેમારા, યુપેટોરીઅમ, જેક્સીમીઅમ, રસ ટાક્સ, સેઝેડિલા, ટ્યુબક્યુલીનમ.

ઉધરસ, ખાંસી.

(Cough.).

ફેરમ ફ્રાસ:—એકદમ નેરથી ખાલી ઉધરસ આવતી હોય, તે થોડો વખત ચાલતી હોય, તે સાથે જાતીમાં દુખાવો રહેતો હોય, બડખો બીલકુલ નીકળતો ન હોય, શ્વાસ નળીમાં કાંઈ ભરાયું હોય, એમ લાગતું હોય ત્યારે આ દવાની જરૂર છે. ઉધરસ વખતે પેસાબ વહી જતો હોય, તે પણ આ દવાથી મટે છે.

કાલી મ્યુર:—ઉધરસ લાંબા વખત સુધી આવતી હોય, કફ નોકળતો હોય, તે જાડો ને ચીકણો ને દુધ જેવો સફેદ હોય, મોટી ઉધરસની માફક ઉપરા ઉપર ઉધરસ આવતી હોય, ઉધરસ વખતે આંખો ખઠાર નીકળી પડતી હોય, અને જીભ ઉપર સફેદ, અગર જરા કાળાશપર સફેદ છારી હોય, ત્યારે આ દવાનો ઉપયોગ કરવો.

કાલી સલ્ફ:—જ્યારે કફ પીળાસ પડતા રંગનો હોય, અથવા પાણી જેવો શ્લેષ્મ ઉધરસ વખતે પડતો હોય, ગરમ ઓરડામાં અથવા સાંજની વખતે ઉધરસ વધારે આવતી હોય, ખુશી હવામાં થંડીના વખતે ઉધરસ મંદ રહેતી હોય, કફ ખઠાર નીકળી શકતો ન હોય, પણ ગળી જવાતો હોય, ગળાની ખારી નખળી પડી ગઇ લાગતી હોય, કે ઉધરસનો અવાજ જખરો પણ ખોખરો હોય, ત્યારે આ દવા આપવી.

કાલી ફ્રાસ:—ઉધરસની સાથે શ્વાસનળીમાં દુખાવો ને વરમ હોય, તથા કફ જાડો, પીળો, ખારો અને ગંધાતો હોય, ત્યારે આ દવા અપાય છે.

નેટ્રમ સલ્ફ:—ઉધરસ આવતી હોય, ત્યારે જાતીમાં બહુ નખળાઇ લાગતી હોય, શ્લેષ્મની સાથે પડે નીકળતું હોય, બડખો જાડો, ચીકણો, અને પીળાસ પડતો લીલો નીકળતો હોય, કે જાતીનો

દુખાવો, અને નખળાઇ મટાડવા માટે જાતી દાંખવી પડતી હોય, તો આ દવા ફાયદો કરે છે.

મેઝીશ્યમ ફ્રાસ:—મોટી ઉધરસ જેને કુકડીઆ ખાંસી કહે છે, તે થઇ હોય, તો આ દવા કાલી-મ્યુરની સાથે વારાફરતી આપવી. એકદમ ઉધરસ ઉપડી આવતી હોય, અને બડખો બીલકુલ ન પડતો હોય, ફેફસામાં દુખાવો લાગતો હોય, અને ઉધરસ આવ્યા પછી થાક જણાતો હોય, ગરમ પાણી પીવાથી ઉધરસ થોડીવાર બંધ પડતી હોય, મનમ-તંત્રમાં કાંઈ બીગાડ થવાથી કે હિસ્ટીરીઆ જેવા વ્યાધિને લીધે ઉધરસ ઉપરાઉપરી આવવા માંડતી હોય, ત્યારે આ દવાની જરૂર પડે છે.

સીલીસીઆ:—ક્ષયના દરદમાં છેલ્લી અવસ્થામાં બડખો જાડો, પીળાશપડતા લીલા રંગનો આવતો હોય, અને તે સ્વાદમાં ગળપણુવાળો તથા ચીકણો લાગતો હોય, થંડુ પાણી પીવાથી ઉધરસ વધારે આવતી હોય, ક્ષયના દરદીને સવારના ભાગમાં ઉધરસ ચડતી હોય, બીજાનામાં સુવા જતાં તેનું નેર વધતું હોય, બડખો ગંધાતો હોય, અને પાણીના વાસણમાં તે છેક તળીએ જઈને ખેસતો હોય, ઈત્યાદિ લક્ષણો આ દવાને સૂચવે છે.

કેલ્કેરીઆ ફ્રેડ્યુઓર:—ઉધરસ આવતી હોય, ત્યારે બલગમના ગ્રીણ અને પીળા રંગના તાતણા ગળામાં ચોટી રહેતા હોય, અને તે કાંઈ કાંઈવાર ગંધાતા હોય, ગળામાં પડજીભ મોટી થઇ ગઇ હોય, અને તેને લીધે અગર નાકના અંદરના ભાગમાંથી શ્લેષ્મ ગળા તરફ વહેતો હોય, તેને લીધે ઉધરસ આવતી હોય, તો આ દવા આપવી જોઈએ.

નેટ્રમ મ્યુર:—ઉધરસમાં શ્લેષ્મ પાણી જેવો પાતળો અને ખારા સ્વાદનો નીકળતો હોય, આંખમાં, નાકમાં અને મોઢામાં પાણી આવતું હોય, તે સાથે કાંઈવાર નાક બંધાઇ જતું હોય; ઢસ્ત કમજ રહેતો હોય, કે એવી શ્લેષ્માવરણની અનિયમિતતા હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી આરામ થાય છે.

કેલ્કેરીઆ ફ્રાસ:—ઉધરસ આવતી હોય, અને તે વખતે ઈંડાની સફેદીના જેવો ઘોળો અને આલ્બ્યુ-મીનના જેવો બલગમ પડતો હોય, ત્યારે આ દવાનો ઉપયોગ બીજી દવાની સાથે વારાફરતી થાય છે.

કેલ્કેરીઆ સલ્ફ:—ક્ષય, ન્યુમોન્યા કે શ્વાસ-

નળીના વરમમાં હેઠ્ઠી અવસ્થામાં જ્યારે બલગમની સાથે લોહી, ૫૩ કે પાણી જેવો શ્લેષ્મ પડે, ત્યારે આ દવા બીજી દવાની સાથે વારાફરતી અજમાવવી.

સાજો થયેલો કેસ.

એક ૧૮ મહિનાનું બાળક હતું; તે ચાલી શકતું નહિ, તેના માંથાના અસ્થિ બરાબર બંધાયાં નહતાં, તેને સખત ઉંધરસ આવતી હતી, તે ઘણા ઉપાય કર્યા છતાં મટતી નહતી. આખરે તેના માથાપે આ બાર દવાઓ અજમાવવાનો વિચાર કર્યો, અને તેને કેલ્કેરીઆ ફ્રોસ આપવા માંડ્યું, એથી તેને આરામ થયો એટલુંજ નહિ, પણ તે બાળક થોડા વખતમાં ચાલતાં પણ શીખ્યું.

ઉઠાંટીઓ, કુકડીઆખાંસી, મોટી ઉંધરસ.

(Whooping Cough)

આ વ્યાધિ થાય છે, ત્યારે પ્રથમ-ફીજીન અને બીજા સેન્ડ્રિય પદાર્થો ગળાની નસોની આસપાસ જામે છે, અને તેઓની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરનારા નિરીદ્રિય ક્ષારો કમી થયા હોય છે; ને તે પછી-મેન્નીસીઅમ ફ્રોસ્ટેટ અને વખતે કેલ્સ્યમ ફ્રોસ્ટેટના ક્ષારો પણ ઓછા થાય છે, તેથી સ્નાયુમાં થોડી થોડી વારે આકર્ષ થયા કરે છે.

કાલી મ્યુર:-જીલ ઉપર સફેદ છારી હોય, અગર જાડો સફેદ કંદ નીકળતો હોય, ત્યારે આ મુખ્ય દવા છે;

મેન્નીસીઅમ ફ્રોસ:- જ્યારે ઉંધરસમાં સ્નાયુનો આકર્ષ (spasm) થયા કરતો હોય; ઉંધરસ બહુ આવ્યા કરતી હોય, અને નરમ પડતી નહોય, ત્યારે ગરમ પાણીમાં પલાળીને થોડી થોડી વારે આપવો. મોટી ઉંધરસ ઘણા વખતની જીની હોય ત્યારે કાલી મ્યુરની સાથે કમવાર આ ક્ષાર આપવો.

કાલી ફ્રોસ:-મોટી ઉંધરસમાં જ્યારે ક્ષીણતા બહુ જણાતી હોય, અગર દરદીના મગજમાં કાંઈ અસ્વસ્થતા લાગતી હોય ત્યારે.

ફેરમ ફ્રોસ:-મોટી ઉંધરસમાં જ્યારે જવરનાં કે વરમનાં લક્ષણો જેવામાં આવતાં હોય, અગર બહુ ઉંધરસ આવવાથી લોહી પડતું હોય ત્યારે.

કાલી સલ્ફ:-મોટી ઉંધરસમાં જ્યારે બડખા પીળાશ પડતા રંગના હોય, અને બપોર પછી સાંજ વખતે રોગતું જોર વધારે લાગતું હોય, થંડી હવાથી ઠીક થતું હોય, સાંજે શરીર તપી આવતું હોય છત્યાદિ લક્ષણોમાં.

નેટ્રમ મ્યુર:-પાણી જેવો શ્લેષ્મ નીકળતો હોય, દસ્ત કબજ હોય, એવાં એવાં આ ક્ષારને મળતાં લક્ષણો હોય ત્યારે.

કેલ્કેરીઆ ફ્રોસ:-મેન્નીસીઅમ ફ્રોસ આપ્યા પછી આ ક્ષાર આપવાથી ઘણીવાર જલદી ફાયદો થાય છે; મોટી ઉંધરસ થયેલ બચ્ચાનાં હાડકાં નબળાં હોય, અનાજ પચતું ન હોય, શરીર ફીકકું રહેતું હોય છત્યાદિ વખતે.

સાજો થયેલ કેસ.

સને ૧૮૮૧ માં બધાં છોકરાંઓને મોટી ઉંધરસ થવા લાગી હતી, તે વખતે દશ મહિનાના એક બાળકને એટલી સખત ઉંધરસ થઈ આવી કે તે કુટુંબના વૈદે તેની દવા કરવાની હિંમત ધરી નહિ તે બાળકના પિતાએ મને આ વાત કરી, અને કહ્યું કે આખા દિવસમાં ફક્ત દશ મીનીટ તે બાળકને ઉંધરસ આવે છે, પણ આવે છે ત્યારે એવી તો સખત આવે છે કે તેનો ચ્હેરો કાળાશ પડતો વાદળી રંગનો થઈ આવે છે, અને સુજી જાય છે. મેં તેને તરતજ મેન્નીસીઅમ ફ્રોસ આપ્યો; એકજ પડી-કાથી તેની ઉંધરસ મોળી પડી, પાંચ દિવસ પછી કાલી ફ્રોસ આપ્યો, તેથી કાંઈ ફેર પડ્યો નહિ; પછી કેલ્કેરીઆ ફ્રોસ દીધો; તેણે પણ કાંઈ ગુણુ કર્યો નહિ; મેન્નીસીઅમ ફ્રોસ નહિ મળવાથી, તેને વધારે ઉંધરસ આવવા લાગી, તેથી ફરીથી તે ક્ષાર આપ્યો, એટલે તેને આરામ થવા લાગ્યો (રન્ડસ્થાઉમાંથી)

અહાર મહિનાના એક છોકરાને ઘણા વખતથી ઉંધરસ થઈ હતી; તેના હોઠ ઉપર બરા મુતરી ગયો હતો, તેને કાળો, પાતળો ને ગંધાતો ઝાડો દિવસમાં પાંચ વખત આવતો હતો; તેનું પેટ કઠણુ અને ડુલેલું હતું. તેનું શરીર અતિશય ક્ષીણ થઈ ગયું હતું અને તેના માથાપે અને વૈદે આશા છોડી હતી. તેને કાલી સલ્ફ આપવાથી તદ્દન સુવાણુ થઈ ગઈ. (ડા. સી. બી. નેર એમ. ડી.)

હોમિયો—એન્ટીમેનિઅમ ટાઈ, બેલાડોના, સાઇના, કોક્સ કૅકટી, કોરેલ્યમ રૂથમ, કુપ્રમ, ડ્રોસેરા, ઈપીકાક્યુઆના, કાલી આઇ કોમીઅમ.

ઉપદંશ, ચાંદી, ગરમી, ઇત્યાદિ.

(Syphilis)

ઉપદંશ એપને લીધે થાય છે, અને તે વ્યાધિ સમૂળગો જતો નથી એવી અઘાપિ પર્યંત ઘણા વૈદ્ય ને ડાક્ટરોની માન્યતા છે, પરંતુ જીવન રસાયણ વિદ્યા પ્રમાણે તેમ નથી. એપી રોગ, પણ અસુક ક્ષારની તંગીને લીધે પ્રખળતા ભોગવે છે, અને ને તે ક્ષાર પુરો પાડવામાં આવે તો તે રોગ જલદી દૂર થાય છે, પોટાસ્પમ કલોરાઇડ એટલે કે કાલી મ્યુર નામનો ક્ષાર કમી થવાથી, શિશ્વીન નિરૂપયોગી થાય છે, અને વહેવા લાગે છે, માટે તેજ ક્ષાર ને પુરો પાડવામાં આવે તો ઉપદંશ મટી જાય છે.

રેરમ ફ્રેસઃ—ખદ થઇ હોય, અને તેમાં પીડા થતી હોય, તથા તાવ આવ્યો હોય ત્યારે.

કાલી મ્યુરઃ—ખદ સુજ આવી હોય, નરમ ટાંકી થઇ હોય; ઉપદંશે જીર્ણરૂપ ધારણ કર્યું હોય ઇત્યાદિ સંજોગોમાં આ ક્ષાર ઉપદંશને માટે એક ખાસ દવા છે, અને તે ખાવા તેમજ લગાડવા અપાય છે.

નેટ્રમ સલ્ફઃ—ઉપદંશના વ્યાધિને લીધે યુદ્ધ ઉપર એક જાતના મસા થાય છે, તે મટાડવા માટે ખાવા તેમજ લગાડવા માટે અપાય છે.

નેટ્રમ મ્યુરઃ—ઉપદંશના જીર્ણ વ્યાધિમાં, ન્યારે પાતળી રસી નીકળતી હોય, અને બીજાં લક્ષણો ઉપરથી આ ક્ષારની તંગી લાગતી હોય ત્યારે.

કાલી ફ્રેસઃ—સડતી ચાંદી થઇ હોય, અગર ક્ષત ગંધાતું હોય ત્યારે.

કાલી સલ્ફઃ—ઉપદંશમાં તે ક્ષારની તંગી જણાતી હોય ત્યારે (જુઓ તે ક્ષારની તંગીથી થતાં લક્ષણો.)

કેલ્કેરીઆ સલ્ફઃ—ચાંદીમાંથી પણ નીકળતું હોય ત્યારે પણ અંધ કરવા માટે; વળી ખદ કુટ્યા પછી પણ નીકળતું હોય તે અંધ કરવા માટે. (ઘણીવાર સીલીસીઆની સાથે અપાય છે)

સીલીસીઆઃ—ખદમાંથી પણ નીકળતું હોય ત્યારે કેલ્કેરીઆ સલ્ફરી સાથે અતુકમે; જીર્ણ ઉપદંશના વ્યાધિમાં ન્યારે થોડું થોડું પણ નીકળતું હોય, અગર ચાંદીમાંના ભાગ કઠણ થયો હોય; ત્યારે ઉપર ક્ષત કુટી નીકળ્યાં હોય, અને ખાર દની દવા બહુ આપવામાં આવી હોય; તૃતીય ઉપદંશમાં અસ્થિમાં વ્યાધિ થયો હોય ઇત્યાદિ સંજોગોમાં.

કેલ્કેરીઆ ફલ્ક્યુઓરઃ—કઠણ ચાંદી થઈ હોય, અને બીજાં લક્ષણો ઉપરથી આ ક્ષારની તંગી જણાતી હોય ત્યારે.

સાને થયેલો કેસ.

એક દરદીને બે ત્રણ જગ્યાએ ચાંદી થઇ હતી, તેની કાર સુજ આવી હતી, અને તેમાંથી બુખરા રંગનું પણ નીકળતું હતું. તેનાથી ચાંદી ડટાઇ રહેતાં હતાં, તેમાં ઉંડા ખાડા પડ્યા હતા, અને તે તળીએ પહોળા હતા; પેશાબ કરતી વખતે પીડા થતી હતી. તેને દર ત્રણ કલાકે કાલી મ્યુર આપ્યો. તરતજ તેની તબીયત સુધરવા લાગી, પેશાબ કરતી વખતે પીડા થતી હતી તે મટી ગઈ, અને ચાંદી થોડા વખતમાં રૂઝાઈ ગયાં. (ડા. એચ. એ. રોકવીથ).

હોમિયો—આસેનિકમ, ઑરમ, હેપારસલ્ફ, લાઇકોપોડિઅમ, મર્ક્યુરીઅસ, નાઇટ્રીકમ આસિડમ, થ્યુન.

ઉલટી, હુબકો, વમન.

(Vomiting)

રેરમ ફ્રેસઃ—ખોરાક પચ્યા વગર ઉલટીમાં નીકળી જતો હોય, અગર ઉલટીમાં લાલ મોળ લોહી પડતું હોય, અને તે જલદી થીજ જતું હોય ત્યારે.

કાલી મ્યુરઃ—જડો સફેદ બલગમ ઉલટીમાં નીકળતો હોય, અગર કાળું ચીકણું ગડી જામેલું લોહી નીકળતું હોય ત્યારે.

નેટ્રમ મ્યુરઃ—ખાટો ને પાણી જેવો પ્રવાહી ઉલટીમાં નીકળતો હોય; પાણી જેવો સ્વચ્છ શ્લેષ્મ હુબકો આવીને નીકળી જતો હોય; મોઢામાં મોળ આવતી હોય; થુંકના કાગળા નીકળી જતા હોય; દસ્ત કમજ રહેતો હોય ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય ત્યારે.

કાલી ફેસ:—ઉલટીમાં કોફીના લુકા જેવો માળો પદાર્થ નીકળતો હોય.

નેટ્રમ ફેસ:—ખાટી ઉલટી થતી હોય, અગર ફેદા ફેદા જેવો પદાર્થ નીકળતો હોય, ત્યારે જીભનો પછવાડેનો રંગ કેવો છે તે જોઈને આ દવા આપવી.

નેટ્રમ સદે:—પિત્તની ઉલટી થતી હોય, અને મોઢામાં કડવાટ રહેતો હોય ત્યારે.

કેફેરીઆ ફેસ:—રાત્રે અમુક સુદત વીત્યા પછી ઉલટીમાં ખોરાક પચ્યા વિનાનો નીકળી જતો હોય અગર ખચ્ચાને ટાકું પાણી કે કુધ પાવાથી ઉલટી થઈ જતી હોય ત્યારે.

કેફેરીઆ ફેસ્યુઓર:—ખોરાક પચ્યા વિના ઉલટીમાં નીકળી જતો હોય ત્યારે જે ફેરમ ફેસથી ફાયદો થતો ન હોય તો આ ક્ષાર આપવો.

સાળ થયેલા કેસ.

ડા. કેરી જણાવે છે કે મી. એફ નામના ૫૪ વરસના એક વૃદ્ધ આદમીને છ મહિનાથી. ખાધા પછી ઉલટી થતી હતી. જે તે હરફર કર્યા કરતો તો એકાદ કલાક સુધી ઉલટી થતી નહિ, ને ઉલટી થયા પછી તે પાછો ખાઈ શકતો હતો. તેને ફેરમ ફેસનો ૬ અંશ વાળો ક્ષાર આપવાથી પંદરેક દિવસમાં આરામ થઈ ગયો હતો.

મીસીસ ડબ્લ્યુ. નામની ૩૫ વર્ષની એક બાઈને દરરોજ સવારમાં ચાર વાગે ઉલટી થતી; કાંઈ દુખાવો રહેતો નહોતો; ગરમ પાણીથી ઠીક થતું; તેને ઘણી દવાઓ આપી જોયા પછી કેફેરીઆ ફેસનો ૬ અંશવાળો ક્ષાર સુતા પહેલાં આપવા માંડ્યો તેથી આઠ દિવસમાં આરામ થયો. (ડા. કેરી. એમ. ડી.)

તેવીજ રીતે મીસીસ એલ નામની ૫૪ વર્ષની એક બાઈને અડધી રાત્રે ઉલટી થતી હતી; તે સાથે કશા દુખાવો જણાતો નહોતો. તેને કેફેરીઆ ફેસનો ૬ અંશવાળો ક્ષાર આપવાથી ફાયદો થયો હતો. (ડા. જે. બી. ચેપમેન).

ડા. ડબ્લ્યુ. જે. માર્ટીન એમ. ડી. એક કેસ વિષે જણાવે છે કે દરદીને થોડી થોડીવાર ઉલટી થયા કરતી હતી, અને તે સાથે તેના પેટમાં સખત દુખાવો હતો તેને હોમીયોપેથીની દવાઓ આપી

જોઈ પણ ફાયદો થયો નહિ, તેથી મેગ્નીસીઅમ ફેસ આપ્યો, એટલે આરામ થયો.

હોમિયો—એન્ડીમેનીઅમ કુડમ, બેલાડોના, કેલ્કેરીઆ કાર્બ, કેમ્ફેરા, ઈપીકાક્યુઆના, આઈરીસ વર્સિકોલર, ક્રિઓસોટ, ફોસ્ફરસ, ઝીનોઈન.

ઓરી.

(Measles.)

ઓરી ઘણી વખત કાલી મ્યુર નામનો ક્ષાર ખુટવાથીજ થાય છે.

ફેરમ ફેસ:—ઓરીના વ્યાધિમાં જ્યારે વરમ થયો હોય, ત્યારે લાલ થઈ હોય, આંગો પણ લાલ થઈ હોય, જાતીમાં દુખતું હોય, ત્યારે ઓરીના વ્યાધિની શરૂઆતમાં.

કાલી મ્યુર:—ઓરીની બીજી સ્થિતિમાં ખાલી ઉધરસ આવતી હોય, જુદી જુદી અંધિઓમાં વરમ થયો હોય, જીભ ઉપર સફેદ જારી હોય, ઓરી નીકળી ગયા પછી, પણ કાંઈ બીમારીનાં લક્ષણો નેવામાં આવતાં હોય; કાને બરાબર સંભળાતું ન હોય, ગળામાં વરમ થયો હોય, આંડો થયો હોય, ને તે ઢીલો ને આજી રંગનો આવતો હોય, ઈત્યાદિ લક્ષણો હોય ત્યારે ફેરમ ફેસની સાથે કમવાર આપવામાં આવે, તો ઓરી મટી ગયા પછી તેની પાછળ થતી માડી અસરથી ભાગ્યેજ પીડાતું પડે છે.

કાલી સદે:—ઓરી અગર બીજા ખુટી નીકળતા વ્યાધિમાં જ્યારે ત્યારે ઉપર દેખાતા ચિન્હો એકદમ દબાઈ જાય છે, અને ત્યારે કંઈ ને સુક થઈ રહે છે, ત્યારે આ આપવાથી ત્યારે ઉપર જે નીકળવાનું હોય છે તે અને પરસેવો બહાર આવવા લાગે છે; આ ક્ષાર આપતી વખતે ગરમ કપડાં પહેરાવ્યાં હોય તો જલદી ફાયદો થાય છે.

નેટ્રમ મ્યુર:—પાણી જેવા રસ નાક, મોઢું કે આંખમાંથી નીકળતા હોય ત્યારે.

જો આ વ્યાધિ દર્મ્યાન બીજાં લક્ષણો નેવામાં આવે તો તે ઉપરથી જે ક્ષારની તંગી જણાય, તે ક્ષાર આપવા ચૂકવું નહિ.

સાળે થયેલા કેસ.

મ્યુનિચનો ડા. કોક લખે છે કે:—મારી પાસે

ઝોરીના પાંત્રીશ કેસ આવ્યા તેમાં સજેખમને ઉપ-
રસ શરૂઆતમાં બહુ થોડાં હતાં; દરદીની આંખો
ઘેડીધણી આવેલી હતી, અને તેઓ પ્રકાશ સહન
કરી શકતા નહોતા. તે પછી થોડા દિવસમાં ઝોરી
નીકળતાં, તે પાંચ કે છ દિવસ સુધી રહેતાં, ને
પછી કરમાવા લાગતાં; પણ ઝોરી નીકળતા તેની
શરૂઆતમાં અગર તે કરમાવા લાગતાં તે વખતે કાન
નીચેના એકાદ નાનો પિંડ સુથ આવતો, ને તેમાં
પીડા થતી તે બાળકને તાવ ચડી આવતો, ને
દિવસને રાત રો રો કરતાં. આ વખતે મેં ફેરમ શેસ
આપવાનો વિચાર કર્યો, અને જવરના જોર પ્રમાણે
તે ક્ષારને ગરમ પાણીમાં કલાકે કલાકે અગર બધે
કલાકે આપવા માંડ્યો, હું આ ક્ષાર શરૂઆતમાંથીજ
આપતો, અને તેથી ગુણ થતો, એટલે બીજા ક્ષારની
જરૂર લાગતી નહિ. પિંડના સોજાને માટે તથા
રતાશ માટે તેમજ પીડાને માટે પણ હું તેજ દવા
વાપરતો, અને મારા કેસો સાજા થતા હતા. (સુધર).

હોમિયો—એકાનાઇટ, આસેનિકમ, બેન્ડીસીઆ,
આયોનીઆ, યુરેસીઆ, જ્વેલીમીઅમ, લેગ્નિસીસ,
પલ્સેડીલા, રટ્ટામોન્યમ, સલ્ફર, ઝીન્કમ.

કંમરનો દુખાવો.

(Lumbago or Backache)

કેલ્કેરીઆ ફેસ:—સવારમાં ઘણું કરીને ઉડ-
તાંજ વાંસો ને કમ્મર દુખતાં હોય ત્યારે.

નેટ્રમ મ્યુર:—કાંધક કઠણ ચીજ ઉપર સુવાથી
દુખાવો નરમ પડતો હોય ત્યારે; ઝાઝો વખત વાંકા
ઉભા રહીને કામ કરવાથી વાંસામાં કે કમ્મરમાં
જાણે કે કાંઈ છાલાતું હોય ને દુખે તેવું દરદ થતું
હોય ત્યારે; વાંસો નખજો હોય અને સવારમાં ઉડ-
તાંજ દુખતો હોય ત્યારે.

હોમિયો—એકાનાઇટ એન્ટીમોનિઅમ ટાઈ,
સીમીસીફ્યુજ, લાઇકોપોડીઅમ, નક્સ મોસ્કેટો, રસ-
ટૉક્સ, સેપીઆ, સિકેલી.

કરોડના વ્યાધિઓ.

(Spine diseases.)

(જુઓ અગ્ન્યાંત્રી નખજાઇ, અસ્થિદોષ, અને
કેલ્કે. ફેસનો વિષય.)

કેલ્કેરીઆ ફેસ:—ચુનાના ક્ષારની તંગીને
લીધે, જ્યારે કરોડના હાડકામાં કાંઈ રોગ થયો હોય,
ત્યારે આ ક્ષાર આપવાથી હાડકાની નવેસર બનાવ-
ટને મદદ મળે છે; કરોડની નખજાઇ હોય; કરોડ
વાંકી વળી ગઇ હોય; કરોડને પુરતું પોષણ ન મળતું
હોય, વાંસામાં, અને કમ્મરમાં દુખાવો લાગતો હોય;
અગ્ન્યાંત્રી કરોડ નખજી હોય, અને પોતાનું માથું
ઉચ્છરી શકતાં ન હોય; માથાનાં અસ્થિ બરાબર
જોડાયાં ન હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય ત્યારે, કરોડ
બહુ વાંકી વળી જતી હોય તો તેને ટેકા આપવાની
જરૂર પડે છે. આ ક્ષારના રોજ એક કે બે પડીકાં
લાંબા વખત સુધી આપ્યા કરવાં.

નેટ્રમ મ્યુર:—કરોડ દુખતી હોય, અને વાંસામાં
નખજાઇ લાગતી હોય, અગર શરીરમાં કાંઈ સ્થળે
પાણી વિશેષ લાગતું હોય, અને બીજો ભાગ સુષ્ક
લાગતો હોય ત્યારે; કરોડની નખજાઇ લાગતી હોય
તો ખાવાનું મીઠું બારીક કરીને કરોડના ભાગમાં
ખૂબ ઝપાટાબંધ ધર્યું હોય તો ઠીક થાય છે; વળી
સહેજ મહેનત કરવાથી પણ થાક લાગતો હોય,
ચાલવાથી માથું દુખવા આવતું હોય એ લક્ષણો
સાથે હોય ત્યારે પણ આ દવા આપવી.

કાલી ફેસ:—કરોડના રજજીમાં નખજાઈ
તથા પોઆપણું આવ્યું હોય; તેમાંથી નીકળતા તંતુ-
ઓ ખોટાં પડવા લાગ્યાં હોય; ક્ષીણતા લાવે તેવા
વ્યાધિને લીધે કરોડને પુરતું પોષણ ન મળ્યું હોય;
કરોડમાં દુખાવો થતો હોય, તેથી ચાલવાનું મન ન
થતું હોય, ચાલવા જતાં, દુખાવો વધતો હોય, પણ
હલકી ને ધીમી કસરતથી જરા ઠીક લાગતું હોય
ઇત્યાદિ લક્ષણોમાં.

કાલી મ્યુર:—કરોડ રજજી નખજી પડતું જતું
હોય ત્યારે બીજા ક્ષારોની સાથે કમવાર.

નેટ્રમ ફેસ:—પેટમાં ખટાસ વધી ગઇ હોય,
અને તેથી કરોડ નખજી પડી ગઇ હોય; આ ક્ષાર
ચુનાને ગાળી દે છે, અને તેથી કેલ્કેરીઆ ફેસનો
થર જલદી જામી શકે છે.

સીલીસીઆ:—કરોડ દુષ્પતી હોય અને પગનો પરસેવો ગંધાતો હોય, આળકાને પેટમાં કરમીઆં થયાં હોય, ત્યારે આ ક્ષાર અને તેની સાથે નેટ્રમ શ્રેસ આપવો; આળકાને કપાળ આગળ પરસેવો થયા કરતો હોય; કરોડના હાડકામાં પડે થાય એવું લાગતું હોય; પગ ખોટા પડી જશે એમ લાગતું હોય; પગ ટાઢા રહેતા હોય ઇત્યાદિ સંજોગોમાં.

કેલેકેરીઆ ફ્લ્યુઓર:—સ્પાઈર્ના વેન્ટ્રોઝા (Spina Ventosa) થયો હોય ત્યારે મેગ્નીસી-અમ શ્રેસની સાથે કમવાર; વાંસો નખજો હોય, અંગ નમી પડતું હોય, તથા ઝાડો બંધ રહેતો હોય ત્યારે.

ડા. જે. ટી. કેન્ટ લખે છે કે કરોડ રજજીનો વરમ થયો હોય ત્યારે નેટ્રમ સલ્ફ આપવાથી ફાયદો થાય છે. ડોકને માથાની પછવાડે સખત દુખાવો થયો હોય, ડોક પાછળ ખેંચાતી હોય, બરડામાં આંચકી આવતી હોય, મગજ ઉસ્કેરાઈ જતું હોય, અને ઉન્માદ જણાતો હોય તે વખતે આ ક્ષારથી ફાયદો થાય છે.

હોમિયો:—સિમિસિફ્યુલ, કૉક્યુલસ, જેલ્સી-મીઅમ, ઇગ્નેશ્યા, નક્સ વૉમિકા, ફૉસ્ફરસ, પલ્સેટીલા, ઝીન્કમ.

કાનના વ્યાધિ.

(Diseases of the Ear.)

ફેરમ ફ્રેસ:—શરૂઆતમાં વરમ, તાવ, પીડા, દાહ, લોહીનું જોર વીગેરે મંદ પાડવા માટે આ દવા ઉપયોગી છે. કાનના વરમની સાથે સણકા મારતું, કે ચસકા આવતું દરદ હોય, તો તે પણુ આ દવાથી મટે છે. કાનની શિરાઓ લોહીને બરાબર પાછી લઈ જઈ શકતી ન હોય, તેથી કાનના મૂળ આગળ લોહીનું દબાણ રહેતું હોય, અને તેને લીધે કાનમાં દર્દની લાગણી થતી હોય, રક્તાશયના ધમકારાની સાથેજ કાનમાં સણકા આવતો હોય, કાનમાં નાડી ચાલતી હોય, તે બરાબર જણાતી હોય, ને ગણી શકાતી હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણો આ દવાને સૂચવે છે. વરમ થયા પછી બધીરતા રહે, તો તે માટે પણુ પ્રથમ આ દવા શરૂ કરવી.

કાલી મ્યુર:—વરમ મંદ પડ્યા પછી, બ્યારે અંદરનાં પડો જડાં થઈ જાય, અને બધીરતા જણાવા લાગે, ત્યારે ઉપરની દવાની સાથે આ દવા વારાફરતી આપવી. યુરટેકીઅન નળીમાં સોજો થવાથી બધીરતા આવી હોય, કાનના પિંડોમાં સોજો હોય, નાકમાંથી પવન કાઢતી વખતે, અગર જમતી વખતે કાનમાં કાંઈ પડ ફાટતું હોય એવો અવાજ લાગતો હોય, ગળાના પડના સોજાની સાથે કાનમાં પણુ સોજો થયો હોય, જીભ ઉપર સફેદ અગર લુખરી સફેદ છારી હોય, કે કાનમાંથી દુધ જેવું પાણી નીકળતું હોય, ત્યારે આ દવા આપવી.

કાલી શ્રેસ:—મજ્જાતંત્ર નખજીં પડી ગયું હોય, તે સાથે કાનમાં ઘોંઘાટ સંભળાતો હોય, વિચારોનો ગોટાળો થતો હોય, કાનમાં ક્ષત પડ્યાં હોય, તેમાંથી પડે નીકળતું હોય, તે ગંદુ ને દુર્ગંધ મારતું હોય, જઘ્વાવસ્થામાં પોષણ ન મળવાથી કર્ણદ્રિ નખજી પડી ગઈ હોય, અને બરાબર સાંભળી શકતું ન હોય, એ બધાં લક્ષણો આ દવાને સૂચવે છે.

મેગ્નીસીઅમ શ્રેસ:—કાનના જ્ઞાનતંતુની નખ-જાળને લીધે જહેરપ આવી ગઈ હોય, તો આ દવા ઉપરની દવાની સાથે વારાફરતી અપાય છે. જે જ્ઞાનતંતુના બિગાડથી કાનમાં અગર કાનની આસ-પાસ ચરકા આવતા હોય, તોપણ આ દવાથી આરામ થાય છે.

કાલી સલ્ફ:—કાન દુષ્પતો હોય, અને તે સાથે તેમાંથી પાતળી પાણી જેવી લીલા રંગની રસી આવતી હોય, કાનની નીચે સખત સણકા આવતા હોય, કોઈ કાપતું હોય, અગર ચટકા ભરતું હોય એમ જણાતું હોય, અંદર કાંઈ પડો સુજી ગયાં હોય, કે પાતળો પીળો રંગનો પ્રવાહિ અંદરથી નીકળતો હોય, ને જીભ ઉપર પીળી ચીકણી છારી જમી હોય, તો આ દવાની જરૂર પડે છે.

કેલેકેરીઆ શ્રેસ:—કાનનો બહારનો ભાગ થંડો લાગતો હોય, કાનના હાડકામાં દુખાવો જણાતો હોય, બચ્ચાને સ્કોફ્યુલાની કાંઈ અસર હોય, અને તે સાથે કાનમાં દુખાવો જણાતો હોય, દાંત આવતા હોય, તે વખતે આળક નખજીં હોય, અને કાનમાંથી રસી વહા કરતી હોય, ઇત્યાદિ વખતે આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

નેદ્રમ મ્યુર:—કાન પાક્યો હોય, તે વખતે અંદરથી પાણી જેવી રસી નીકળતી હોય, અને જીભમાંથી તથા મોઢામાંથી પણ થુંક બહુ નીકળતું હોય, ઘણું ક્વિનાઈન લીધા પછી કાનમાં મોટા અવાજ સંભળાતા હોય, તો આ દવા ઉપયોગી થઈ પડે છે.

કેલ્કેરીઆ સદ્:—કાન પાક્યો હોય, અને અંદરથી નાડી રસી કાઢ વાર રક્ત મિશ્રિત નીકળતી હોય, ત્યારે રસી બંધ કરવાને માટે આ દવા આપાય છે. જુઓ નીચેની દવા.

સીલીસીઆ:—કાનની બહારનો ભાગ સુજીને પાક્યો હોય, કાનમાંથી ગંધાતું પડે નીકળતું હોય, કાન સુજી ગયો હોય, પણ તેમાં પડે થતાં વાર લાગતી હોય, યુરેકીઅન નળીમાં મોજો થયો હોય, પણ જલદી પાકીને ફુટતી ન હોય, ઇત્યાદિ સંજોગોમાં આ દવા આપવી જોઈએ.

નેદ્રમ ફ્રાંસ:—કાનનો બહારનો ભાગ સુજીલો હોય, તે ઉપર દુધની તરના જેવા રંગનાં ફેડકા થતા હોય, અજીર્ણ રહેતું હોય, પેટમાં ખટાસ જણાતી હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણો જોતાં જો આ દવાની જરૂર લાગે, તો આ દવા એકલી અગર બીજી દવાની સાથે આપવી.

સાબ થયેલા કેસ.

મી. બી. નામના એક ગૃહસ્થને જમણા કાનના બહારના ભાગ ઉપર સોજો થયો હતો; તેથી કરીને કાનનું ઊંદ્ર લગભગ પુરાઈ ગયા જેવું થયું હતું, અને અંદરથી પાતળી દુધ જેવી રસી નીકળતી હતી. ઘડીઆળ માત્ર ચાર ઈંચ છેટેથી સાંભળી શકાતી હતી. કાલી મ્યુર^{૨૦x} આપ્યું, અને થોડા દિવસ તે દવા ચાલુ રાખી, એટલે કાનમાંથી રસી આવતી બંધ થઈ, અને બે અઠવાડીયામાં સાંભળવાનું કામ તદ્દન સારી રીતે ચાલવા લાગ્યું. તે દરહીને એકાનાઈટ, પલ્સેડીઆ, મર્ક્યુરીઅસ, હાઈડ્રોસ્ટીસ, અને સલ્ફર હોમીઓપેથી પ્રમાણે આપી જોયાં હતાં, પણ તેથી કાંઈ લાભ થયો નહોતો.

સ્કોફ્યુલાની અસરવાળી એક છોકરીને જમણા કાનમાંથી ગંધાતું પડે નીકળ્યા કરતું હતું. તે કાનના કાણા આગળ એક મસો હતો. આઠ અઠવાડીયાથી તેણી આ કાને બીલકુલ સાંભળી શકતી નહતી, અને

છેલ્લા ચાર મહિનાથી તેણી વધારે બહેરી થઈ હતી. કાલી સલ્ફર^{૨x} આપવા માંડ્યું. એથી બે અઠવાડીયામાં તેની દર્જી બંધ થઈ ગઈ; તપાસ કરી, ત્યારે મસો સુકાઈને કઠણ તથા કાળો થઈ ગયેલો માલૂમ પડ્યો. તે પછી તે સારી રીતે સાંભળી શકે છે, પણ તેને કાનમાં જરા ગણગણાટ સંભળાયા કરે છે. આથી દર ત્રીજે દિવસે બે પડીકાં આપ્યાં, એટલે તે તદ્દન સાબે થઈ ગયો. (ડબલ્યુ. પી. વેસલ હોફ્ટ, એમ. ડી.)

ડા. ગાઉલન જણાવે છે કે એક વૃદ્ધ આસમીને કાનમાં ઘણો ગણગણાટ થયા કરતો હતો, અને જ્યારે તે ઘોંઘટવાળા રસ્તા ઉપર ચાલતો, ત્યારે તેને અતિશય ઘોંઘાટ લાગતો. તેને વારંવાર સંધિવાના વરમ સહિત લક્ષણો થઈ આવતાં, અને આ ઘોંઘાટ પણ વાનો હશે એમ લાગતું. તેનું મન ઘણું ખિન્ન રહેતું અને તેની શ્રવણ શક્તિ મંદ પડી ગઈ હતી. તેને થોડાક દિવસ કાલી ફ્રાંસ^{૬x} આપ્યું, એટલે સઘળાં માઠાં ચિન્હો દૂર થઈ ગયાં.

ડા. એ. ટી. શર્મન માર્ટોઈડ અસ્થિના પડતો વરમ સીલીસીઆ^{૨૦૦x} આપીને મટાડ્યાનું જણાવે છે. માત્ર ગરમ અને પાણીના બેજવાળી પોટીસ લગાડવાથી આરામ લાગે છે, એમ દરદીએ કહ્યું, એ ઉપરથી તેણે એ દવા પસંદ કરી હતી; અને તેની પસંદગી ખરી નીવડી હતી; ઓપરેશન કરવાની જરૂર રહી નહોતી, અને વરમ મટવા માંડ્યો હતો.

ડા. એ. પી. ડેવીસ એમ. ડી. જણાવે છે કે ચાર વર્ષની ઉમરના એક બાળકને એક કાનમાંથી એવી, પાતળી ને ગંધાતી રસી નીકળતી હતી; તે એક કાનની બહાર જ્યાં જ્યાં અડકતો, ત્યાં ત્યાં ફેડકા અને ગુમડાં થતાં, તેને કાલી ફ્રાંસ^{૬x} છ છ કલાકે ત્રણ માસ પર્યંત આપવાથી આરામ થયો હતો. વળી પોતે જણાવે છે કે જ્યારે સંયોજક તંતુને અડચણ આવી હોય, ત્યારે ત્યારે હું સીલીસીઆ અને કાલી ફ્રાંસ વાપરું છું.

ડા. એ. પી. ડેવીસ બીન્ને એક કેસ જણાવે છે, તેમાં દર્દીના કાનની અંદરના ભાગમાં અસ્થિમાં પાક થયો હતો, અને આખો માર્ટોઈડ અસ્થિનો ભાગ સુજી જવાથી કાન પાસે મોટો સોજો થઈ આવ્યો હતો; કાનમાંથી ઘણીજ દર્જી આવતી હતી. અને નરતર સુકયા પછી અંદરથી આશરે અડધા

પીન્ટ જેટલું પણ ને લોહી નીકળ્યું; તે ગડને યુક્લી-
પ્ટસ વડે ઘોળને સાફ કર્યું, અને પણ નીકળવા
માટેની નળી જેને “ ડ્રેઇનેજ ટ્યુબ ” કહે છે, તે
ગોઠવીને બાકીનો ભાગ પાટાથી બાંધી લીધો. હમેશાં
તે ગડને ઘોળને સાફ રાખવાની સાથે સીલીસીઆ
એ એ કલાકે આપવાનું શરૂ કર્યું, એટલે ચાર અઠ-
વાડીઆમાં બધું દર્દ નાશ પામ્યું અને ફરીથી કાંઈ
પણ આડાં ચિન્હો થયાં નહિ.

હોમિયો—એકાનાઈટ, બેલાડોના, બોરાકસ,
કૅપ્સીકમ, કોસ્ટીકમ, કૅમોમિલા, હેપાર સલ્ફ, મર્ક્યુ-
રીઅસ, પ્લેન્ટેગો, પલ્સેડીલા, સોરીનિઅમ, સલ્ફર.

કોરિઆ; કંપવા.

(Chorea.)

મેગ્નીસીઅમ ફોસ—હાથ પગ આપો આપ
હલ્યા કરે, અગર શરીરનો કાંઈ પણ ભાગ ખેંચાયા
કરે, દરદી મુંગો બેસી રહે, અને દયામણો ચહેરો
કર્મા કરે, વગેરે લક્ષણો હોય, ત્યારે આ મુખ્ય
દવા છે.

કેલ્કેરિઆ ફોસ—ઉપરની દવા આપ્યાથી
હાયદો ન લાગતો હોય ત્યારે; વળી દર્દી તે સાથે
સ્ક્રોફ્યુલોનો આભરી પણ હોય ત્યારે.

સીલીસીઆ—અંગમાં વખતે વખત આંચકા
આવતા હોય, ઉધમાં બચાનક સ્વપ્નાં આવતાં હોય,
આંખો બેડોળ લાગતી હોય, મ્હેરો ફિક્કો લાગતો
હોય. જે માત્ર કરમીઆં (worms) ને લીધે એવાં
આંચકા આવતા હોય, તો નેટ્રમ ફોસની સાથે વારા
ફરતી આ ક્ષાર આપવો.

નેટ્રમ મ્યુર—જે શરીરમાંથી રસો બરાબર ન
નીકળતા હોય, અને તેને લીધે કંપ થતો હોય તો
આ ક્ષાર તેનાં લક્ષણો જોઈને આપવો.

નેટ્રમ ફોસ—જે કંપારી પેટમાંના કરમને લીધે
કે ખટાસને લીધે થતી હોય તો.

કાલી ફોસ—ન્યારે મગજ ખાલી પડી ગયું
હોય, અગર મગજતંતુની ઘણી નમળાઈ હોય ત્યારે.

સાચો થયેલ કેસ.

ડેવીડ નામનો ખાર વર્ષનો એક છોકરો હતો,
તેના અવયવો એક મીનીટ પણ જાંત રહી શકતા
હતા.

નહતા; કેટલીક વાર તો તેને આંચકા આવવા માંડતી
ને જ્યાં ત્યાં બાઝવા માંડતો, તેનો આપ દારૂડીઓ
હતો, અને તેથી તેનું શરીર નાનપણથીજ નબળું ને
તેનો સ્વભાવ પોચો હતો. લોકો એમ કહેતા કે
“ ડાક્ટર સાહેબ, તમારાથી તે સાચો નહિ થાય; ”
“ તેને બચાવવાની આશા તમારે રાખવી નહિ; ” ને
“ જુવો તો ખરા, તે કેવો બચાનક દેખાય છે ”.
તેને મેગ્નીસીઅમ ફોસ અને કાલી ફોસ પંદર
પંદર એન એક દિવસમાં પાણીમાં પલાળીને થોડી
થોડીવારે આપવા માંડ્યું, અને તે સાથે સવારે કેલ્કે-
રીઆ ફોસ આઠ એન પાણીમાં મિશ્ર કરીને રોજ
આપવા માંડ્યું, પાંચ છ મહિના એમ કરવાથી તે
તદન સાચો થઈ ગયો, અને ત્યાર પછી આઠ મહિ-
નાથી તેને તે વ્યાધિ જણાયો નથી.

(જી. બી. ચેપમેન)

હોમિયો—ઑર્ગરિકસ, બેલાડોના, સાઇના,
સીમીસીફ્યુગ, કૅમ્ફેરા, કુમ્મ, હાયોસ્કામસ, ઇન્ડે-
ર્યા, સ્ટ્રામોન્યમ, ટર્ન્ટ્યુલા, ઓન્કમ, ઓન્કમ
વેલેરીએનમ.

કોલેરા.

(Cholera.)

જીવન રસાયણ વિદ્યા પ્રમાણે કોઈપણ વ્યાધિ
ફક્ત જંતુને લીધે થતો નથી; પરંતુ શરીરમાંથી
ઓછા થયેલ ક્ષારને લીધેજ થાય છે. તે વખતે જે
ઝાડો થાય છે તે સફેદ કાંજીના રંગનો હોય છે,
અને તે એમ બતાવે છે કે જ્ઞાનતંતુના જુરા પદાર્થમાં
ખગાડો થયેલો છે, અને શરીરના દરેક ભાગમાંથી
પાણી જુલું પડવા લાગે છે, તે એટલા માટે કે તે
વખતે શરીરમાં મીઠાનો ભાગ ઓછો થયો હોય છે.
સીતેર ડીઝીથી ઓછી ગરમીમાં કોલેરા ભાગ્યેજ
થતો જોવામાં આવે છે. ઉન્હાળાની રૂતમાં હવામાં
ન્યારે જોજ હોય છે, ત્યારેજ કોલેરા થાય છે; અને જે
માણસ ગરમ હવામાં રહીને પછી થંડી હવામાં જાય છે
તેમને કોલેરા જલદીથી થાય છે. જે માણસ ગરમ હવા
માં ગયા વિના કોલેરાના દરદીના સંગમાં આવ્યો હોય,
તેને કોલેરા થતો જોવામાં આવ્યો નથી. ન્યારે શરીરમાં
પાણી વધી જાય છે, ત્યારે લોહી દરેક તંતુને જોઈ-
તો ખોરાક પુરો પાડી શકતું નથી, અને જે પાણી-

નો વધારો થોડો હોય છે તો તો માત્ર ટાઢ વાધને તાવજ આવે છે. તાવ આવે છે તે એટલા માટે કે તે વખતે શરીરના તંતુઓને ઓક્સીજન વાયુ પુરો પાડવાને લોહી ઉતાવળથી ફરે છે; તેમ છતાં પણ જો પાણી ધણું હોય છે તો ઝાડો થાય છે, અને યકૃત તથા આંતરડા મારફતે શરીરમાંથી પાણી બહાર નીકળવા લાગે છે.

નેદ્રમ સંદર્શન:—જો વખતો વખત લીધું હોય તો તેથી કોલેરા થતું નથી, કેમકે તેનાથી પાણી લોહીની અંદર બરાબર ભળેલું રહે છે, અને આ ક્ષાર ઉનાળાની રૂતમાં નીચા પ્રદેશોમાં રહેનાર લોકોએ લેવા યોગ્ય છે.

ફેરમ ફેસ:—શરૂઆતમાં જ્યારે શરીર ગરમ હોય અને લોહી ઉતાવળથી ફરતું હોય ત્યારે.

કાલી ફેસ:—જ્યારે ચોખાના ઘોણુ જોવા પાતળો ને વાસ મારતો ઝાડો આવતો હોય ત્યારે; આની સાથે ફેરમ ફેસ વારા ફરતી અપાય છે; જ્યારે નાડી ક્ષીણ પડવા માંડે તથા ચહેરા લેવાઈ જાય અને કાળો પડવા માંડે ત્યારે.

મેન્નીસીઅમ ફેસ:—પેટમાં આંકડી આવે અને હાથે પગે ગોટલા ચડવા માંડે; ઉલટી થવા માંડે અને પાણી જોવા ઝાડો આવવા માંડે; એવા કાષ્ઠ પણ લક્ષણ હોય ત્યારે આ ક્ષાર આપવો. વળી કોલેરા કે એવો આંતરડાનો મરજ થયો હોય, ત્યારે આ ક્ષારને પાણીમાં પલાળીને તેની પીચકારી યુદ્ધ દ્વારા મારવાથી શ્લેષ્માવરણ સ્વચ્છ થાય છે, આંકડી આવતી નથી, અન્ન વિગેરે શોષાઈ જવા લાગે છે, અને બધાં માંડાં ચિન્હો દૂર થવા લાગે છે.

સાજો થયેલ કેસ.

એક વૃદ્ધ માણસને સખત ઉલટી ને ઝાડો થયો હતો, અને તે સાથે પગમાં ગોટલા ચડવા લાગ્યા હતા. તેનો ઝાડો ચોખાના ઘોણુ જોવા સંદેહ પાતળો આવતો હતો. તેને “કાલી ફેસ” આપવામાં આવ્યું, તેથી તેને આરામ થયો. (સુબર.)

બચ્ચાને થતો ઉલટી ને ઝાડો.

(Cholera Infantum.)

ફેરમ ફેસ ૩[×]—મેરી નામની બહાર માસની એક છોકરીને ઝાડો ને ઉલટી થઈ આવ્યું. તેને લગભગ પાંચ પાંચ મીનીટે લીલા રંગનો પાણી જેવો શ્લેષ્મ મિશ્રિત ઝાડો આવતો હતો, અને તેનું શરીર ધણું જ ક્ષીણ થવા લાગ્યું; તેણી ઉંઘમાં ઝમટી જતી; નાડી ઉતાવળથી ચાલતી હતી; શ્વાસ પણ જોરથી ચાલતો હતો ને પાણી જેવી ઉલટી થતી હતી. તેને છ કે આઠ કલાક સુધી કલાકે કલાકે ઉના પાણીમાં ફેરમ ફેસ ૩ અંશનું આપ્યું, અને ત્યાર પછી કેલ્કેરીઆ ફેસ દર કલાકે ફેરમ ફેસની સાથે અનુક્રમે આપ્યું, તેથી પંદર દિવસમાં તેને સાવ સુવાણુ થઈ ગઈ. (મી. આર. વોજલ, એમ. ડી.)

હોમિયો—આસેનિકમ, કેમ્ફેરા, કાર્બોવિશ-ટેબીલીસ, કોટન, કુમ્રમ, ઇપીકાક્યુઆના, પોડોરીઝમ, સીકેલી, વિરેટ્રમ આદ્યમ.

કંઠદોષ.

(Hoarseness, Loss of Voice &c.)

ફેરમ ફેસ:—ગવૈયાઓને, બાળણુ કર્તાઓને તથા મહેતાઓને કંઠનો બહુ ઉપયોગ કરવાથી જરા ગળામાં સોજો થાય છે, અને તેથી ગળું ખરે છે ને સાદ બેસી જાય છે ત્યારે; સાદ તદ્દન બેસી ગયો હોય, ને અવાજ માત્ર નીકળી શકતો ન હોય ત્યારે.

કાલી ફેસ:—જ્યારે મગજનું કામ કર્યા પછી સાદ બેસી જતો હોય, અને નમગાઈ લાગતી હોય ત્યારે; વળી સંધિવાને લીધે ગળામાં થાકની લાગણી રહેતી હોય ત્યારે; ધણીવાર ફેરમ ફેસની સાથે દેવાથી સારો ફાયદો કરે છે.

કાલી મ્યુર:—શરદીને લીધે સળેખમ થવા પછી અગર ગળું આવી ગયા પછી સાદ બેસી ગયો હોય અગર ભારે બોલતો હોય ત્યારે.

કાલી સંદર્શન:—ઉપરની દવાથી ફાયદો ન થાય, ત્યારે આ દવા આપવાથી ફાયદો થશે.

હૃદયમિથો—અંકનાદટ, અંપીસ, આસેનિકમ, અરમ દ્રાહક, કાથોવેજી, કોસ્ટીકમ, હેપાર સલ્ફ., ફોસ્ફરસ, રૂપ-જીઆ, સલ્ફર.

—
ક્ષય.

(Consumption.)

ફેફસાના તંતુઓને વખતોવખત ઇજા પહોંચવાથી કેટલીકવાર ક્ષય થાય છે, તે ઇજા કંતો હવાના ફેરફારને લીધે થાય છે, અગર ધુળ જેવાં ખરાબ રજકણો શ્વાસોશ્વાસમાં જવાથી થાય છે, અગર જન્મથી જાતીનો બાંધો નબળો હોય તો થાય છે. જેને જન્મથી જાતીનો બાંધો નબળો હોય છે, તેના શરીરમાં ક્ષયના જંતુ હોય છે, એમ અમારૂં કહેવું નથી; ક્ષયરાગનાં છોકરાં બધાં ક્ષયવાળાંજ થાય એમ પણ માનવાનું નથી. કાઠની પાચનશક્તિ ને શોષણશક્તિ સારી ન હોય, અગર જાતીના અંદરના અવયવો અગેઅર ખીલેલાં ને પકવતાને પામ્યાં ન હોય તો તેવાં નબળાં અને નાબુક જાતીનાં બચ્ચાંને આ રોગ થવાનો સંભવ છે.

ફેફસાના તંતુઓનો નાશ (૧) તે તંતુઓનો વ્યય જેટલી ઉતાવળથી થતો હોય, તેટલી ઉતાવળથી રક્ત-દ્વારા પોષણ નહિ મળવાથી અગર (૨) ફેફસાના પડને ઇજા થયા પછી તેમાં સડો શરૂ થાય ને તેનાથી કફ નીકળવા લાગે, તેથી થાય છે. જે કફ આજે નીકળે છે તે ગઈકાલે આલ્બ્યુમીન, શીઝીન, ચરબી અને બીજા સેન્દ્રિય પદાર્થો સારી હાલતવાળા હતા, અને તેમાં બેદરજીએ તે નિરીદ્રિય ક્ષારો નહિ હોવાથી તે બહાર નીકળવાનો પ્રયત્ન કરે છે, અને અંદર હોય છે તે વખતે તે નિર્જીવ હાલતમાં હોવાથી એટલે યોગ્ય રસાયણીક ફેફસામાં નહિ વપરાતા હોવાથી સડવા લાગે છે, અને કાઠ કાઠવાર જ્વર ઉત્પન્ન કરે છે.

ફેફસા ફેફસા:—જ્વર હોય ત્યારે, ઉધરસ સુકી હોય, અને શ્વાસનળીમાં તાંત બોલતી હોય ત્યારે; ફેફસામાંથી લોહી પડતું હોય ત્યારે; લોહી પડતું હોય તે લાલ રંગનું હોય, ત્યારે ફેફસ ફેફસ ફાયદો કરે છે.

કેફેરીઆ ફેફસા:—નાનપણથી શરીર નબળું હોય અને તેથી શરીર સાફ ન થતું હોય ત્યારે

પાશ્વિક તરીકે ધણીવાર બીજી દવાઓની સાથે ચારા-ફરતી અપાય છે.

કેફેરીઆ સલ્ફ:—બડખામાં ૫૩ કે લોહી વગર પ્રયાસે આવતું હોય ત્યારે.

નેટ્રમ્ ચ્યુર:—જ્યારે બડખામાં નિર્મળ પાણી જેવો રસ નીકળતો હોય; પાણી જેવા રસની સાથે લોહી પડતું હોય; જાતીમાં કફ બોલતો હોય; દરિયા કિનારાની હવા માફક ન આવતી હોય; શીથળ વળતો મ્લેબ્મ નીકળતો હોય, ઇત્યાદિમાંથી કાઠ પણ લક્ષણ જણાતું હોય ત્યારે.

સીલીસીઆ:—ક્ષયની પાછલી સ્થિતિનાં ધણાં ખરાં લક્ષણો આથી દુર થાય છે. બડખા બહુ નીકળતા હોય, ગંધાતુ ૫૩ પડતું હોય; મોઢામાં મીઠાશ પડતો બદસ્તદ રહેતો હોય; રાતમાં ધણે પરસેવો આવતો હોય; જીર્ણજ્વર આવતો હોય; પગે પરસેવો વળ્યા કરતો હોય, અને તે દુર્ગંધ મારતો હોય ઇત્યાદિમાંથી કાઠ એક કે વધારે લક્ષણો હોય ત્યારે.

કાલી સલ્ફ:—તવ્યા સુકી ને ખરસડ રહેતી હોય ત્યારે, અગર જાતીમાં બહુ કફ બોલતો હોય ત્યારે.

કાલી ચ્યુર:—જીભ ઉપર સફેદ જારી હોય, અગર સફેદ ચીકણા બડખા પડતા હોય, અગર જીભ ઉપર જીભરી સફેદ જારી હોય.

કાલી શેસ:—શ્વાસ પુરતો લઇ શકતો ન હોય; બડખા ગંધાતા હોય; મગજ ખાલી પડતું હોય, શરીર તેમજ મન નબળાં પડી ગયાં હોય, અને ઉંઘ ન આવતી હોય ત્યારે.

નેટ્રમ્ સલ્ફ:—ઉધરસમાં ૫૩વાળો બડખો બહુ પડતો હોય, અને બેજવાળી હવામાં રહેવાથી શ્વાસ ચડતો હોય ત્યારે.

હૃદયમિથોચિત્રી દવા માટે જુઓ નીચે ફેફસાના ક્ષયનો વિષય.

—
ફેફસાનો ક્ષય.

(Phthisis Pulmonalis.)

મી. ટી. નામનો ૩૦ વર્ષનો પિત્તપ્રકૃતિનો એક દરદી હતો; તે લોહીઆળ હતો અને તેનો મ્લેરો જરા કળો હતો; શરીર પાંચ ફુટ ને દસ ઇંચ

ઉંચો હતો; તન્દુરસ્તીમાં તેનું વજન ૧૬૬ શેર હતું; તેનું કુટુંબ ક્ષયના રોગવાળું હતું; બે બહેનો, અને એક ભાઈ મરણ પામ્યા હતા, અને એક ભાઈ હજી જીવતો ને સાંજે સારો હતો. ઘાસના ખેતરમાં કામ કરતી વખતે ઉનાળામાં તેને છાતીમાંથી ફેટલીકવાર લોહી પડ્યું હતું; અને ત્યારથી તેની તન્દુરસ્તી લથડતી જતી હતી; તે પછીના એપ્રિલ માસમાં તે મને મળ્યો; તેણે ફેટલાક ડાક્ટરો પાસે દવા કરાવી હતી, અને આ વખતે તેની તબીબત એટલી તો બગડી હતી, કે તેના ડાક્ટરે કહ્યું કે તે દોઢ મહિનો માંડ જીવશે; અને મેં તેને જોયો ત્યારે મારો અભિપ્રાય પણ તેવોજ થયો હતો. તેના જમણા ફેફસામાં છાતીના વચલા હાડકાની જમણી બાજુએ ત્રણ ઈંચને છોટે બીજ ને ત્રીજ પાંસળાની વચ્ચે મોટા ખાડા હતા; તેની ડાબી શ્વાસનળીમાંથી અવાજ સંભળાતો હતો, વળી યુંક ભારે, અને પડવાળું હતું; તેનો શ્વાસ ગંધાતો હતો, અને ફેફસામાં સડો થયો હોય તેમ લાગતું હતું; જૂખ લાગતી ન હતી, અને માત્ર બીજાનું સાફ કરવું હોય તેટલા વખત સિવાય તેમાંથી ઉડતો નહિ, તેની ત્વચા ટાઢી અને પરસેવાવાળી રહેતી હતી; દર્દીમાં શારીરિક ગરમી પણ જોઈએ તેટલી રહેતી ન હતી; આતું હોવાથી તે કેસ લેવાની મારી મરજી ન હતી, અને મને બીજાવાર બોલાવવા આવ્યો ત્યારે જવાની મેં ના પાડી. તે ચાલીસ માઇલ દૂર રહેતો હતો તેને દર-રાજ રાત્રે સેક્રમ લેક્ટીસની સાથે સીલીસીઆ લેવા માટે આપ્યો અને તેને કેમ રહે છે, તેના ખર્ચર આઠ દિવસમાં લખવાનું કહ્યું. પહેલાજ કાગળમાં ખર્ચર આવ્યા કે તે દવાથી ચમત્કારી ફાયદો થયો છે, ને બીજી દવા મોકલજો. મેં તેને દવા મોકલી, જેથી તેને એક અઠવાડિયામાં બે વખત સીલીસીઆ મળતું, અને એ પ્રમાણે જીન મહિના સુધી દવા મોકલી, અને તે મહિનામાં તે મને મળવાને આવ્યો. ડાહ્યું ફેફસું સ્વચ્છ ને વ્યાધિથી મુક્ત થયું હોય એમ લાગ્યું, રાત્રે પરસેવો આવતો ન હતો, જૂખ લાગતી હતી, અને તેના શરીરમાં ધીમે ધીમે માંસ અને બળ ભરાતું જતું હતું, તોપણ જમણા ફેફસામાં કાંઈક થોડુંકાણું ગડ (vomica) રહ્યું હતું, અને તેમાંથી જરા જરા શ્વેભ ને પડે નીકળતું હતું. તેને વધારે ક્ષાર (સીલીસીઆ) આપ્યો, અને જીલ્લાઈ માસની અધવચમાં તો તે ખડ લણવાનું કામ કરવા

મંડી પડ્યો. ત્યારપછી ચાર વર્ષ સુધી તે દર્દી જીવતો હતો એવા ખર્ચર મળ્યા છે. (જી. એન. બી.)

હોમિયો—આર્સેનિકમ, ઍસિલિનમ, ક્ષાયો-નિયા, ફેટરીઆ કાર્બ, ડ્રોસેરા, ડફિમારા, ફેરમ મેટાલિકમ, કાલી કાર્બ, લાઇકાપોડિઅમ, ફ્રાક્સ, સ્ટેનમ, સલ્ફર, ટ્યુબર્ક્યુલીનમ.

કૃમિ, કરમીઆં, જીવડા.

(Worms.)

નેટ્રમ ફોસ:—મને તે પ્રકારનાં કરમીઆં થયાં હોય, ત્યારે આ ક્ષાર આપવાથી લેક્ટીક આસીડ (જે ખાઇને કૃમિ જીવે છે તે) નો નાશ થાય છે, અને તેથી કૃમિ પોષણ નહિ મળવાથી બહાર નીકળી જાય છે. વળી બચ્ચાંઓના પેટમાં ખટાસ અને દુખાવો રહેતો હોય, ઉંઘમાં બચ્ચાં ઝખ્ખી જતાં હોય, દાંત કચરડતાં હોય, નાક ચોળતાં હોય, ગુદાના ભાગમાં ખંજોળતાં હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણો આ દવાને સૂચવે છે. આ દવાની ૩^૪ વાળી બનાવટ લાંબો વખત લેવાથી ફાયદો થાય છે. કૃમિ બહુ નાનાં હોય, ત્યારે આ ક્ષાર ગરમ પાણીમાં મેળવીને મિશ્રણની પિચકારી ગુદાદ્વારા મારી હોય, તો તેથી ફાયદો થાય છે.

ફેડરીઆ ફેડ્યુઆર:—હરસ થયા હોય, અને તેને લીધે ગુદા ઉપર ચળ આવતી હોય, ત્યારે નેટ્રમ ફોસના કરતા આ દવા વધારે સારી છે.

કાન્ડી મ્યુર:—ઝીણું ઝીણું દોરા જેવાં કૃમિ હોય, જીલ ઉપર સફેદ છારી રહેતી હોય, અને ગુદા ઉપર ચળ આવતી હોય, ત્યારે આ દવા નેટ્રમ ફોસ ની સાથે વારાફરતી આપવાથી ફાયદો થાય છે.

ફેરમ ફોસ:—આંતરડામાં ગોળ કૃમિ હોય, ખોરાક પચાવિના નીકળી જતો હોય, અને દર્દી ફિક્કો પડી ગયો હોય, અગર કૃમિને લીધે તાવ આવતો હોય, ત્યારે આ દવા ઉપયોગી થાય છે.

સાંજે થયેલો કેસ.

ડા. સુધર નેટ્રમ ફોસના ક્ષારને કૃમિ રોગમાં અને અમુક જાતના ઝાડા, અજીર્ણ વગેરે દર્દીમાં અકસીર ગણે છે. ડા. એ. સી. કીમ્બોલ એક કેસનું વર્ણન આપે છે કે પાંચ વર્ષના એક છોકરાના સ્નાયુઓ ખેંચાતાં હતાં (આંચકી આવતી હતી.)

અને કેટલાક ઝાકટરોએ તેની દવા કરી, પણ કાંઈ ફેર પડ્યો નહિ. તેને નેટ્રમ ફોસ ફોઢ મામ સુધી દરરોજ ત્રણ વખત એ પ્રમાણે આપ્યું તેને લીધે ચાર પુટ અને ત્રણ ઈંચની લંબાઈનો એક મોટો કૃમિ નીકળ્યો, તે જોઈને સૌને ધણી અનન્યની લાગી. આ દવાથી આવો સારો ફાયદો થયાનો આ પહેલ વહેલો દાખલો છે. તે પછી કૃમિનાં કાંઈ ચિન્હો તે દર્દીને જણાયાં નહતાં. તંતુ જેવા નાનાં કૃમિ થયાં હોય, ત્યારે પણ આ ક્ષાર ધણી સારો ફાયદો કરે છે.

હોમિયો—સાઇના, ઇનેસ્કા, નક્સવોમિકા, સ્પાઇજેલીઆ, રટ્ટનમ, ટ્યુકીઅમ.

ખાંસી, શ્વાસનળીનો વરમ.

(Bronchitis & Bronchial Catarrh).

ફેરમ શેસ—હોમિયોપથીમાં એકાનાઇટ વપરાય છે, તે જગ્યાએ શરૂઆતમાં ફેરમ ફોસ વપરાય છે, તેથી જવર અને વરમનાં ચિન્હો નરમ પડે છે. થોડી થોડી ગણ જોરથી ખાંસી ઉધરસ આવતી હોય ત્યારે; સુડી ખાંસીમાં દમ લેતાં મુશ્કેલી પડતી હોય ત્યારે.

કાલી મ્યુર—શરૂઆત પછી ફેરમ શેસની સાથે કમવાર ન્યારે બડખા પડતા હોય, તે ચીકણા ને સફેદ હોય, તથા જીભ ઉપર સફેદ અગર જીભરી છારી વળી હોય ત્યારે.

કાલીસલ્ફ—ત્રીજી સ્થિતિમાં ન્યારે બડખા સુકાવા લાગે અને તે જરા પીળા, પાણી જેવા અગર લીલાશ પડતા હોય ત્યારે, તેમજ જવર હોય તો ફેરમ શેસની સાથે કમવાર.

સીલીસીઆ—ન્યારે બડખા બડા, પીળા અને ભારે હોય ત્યારે, તેમજ થંડા પ્રવાહી પીવાથી ઉધરસ વધારે આવતી હોય, અને ગરમ પ્રવાહી પીવાથી ઠીક થતું હોય ત્યારે.

નેટ્રમ મ્યુર—પાણી જેવો નિતરો ને ફીણ વળતો બડખા નીકળતો હોય ત્યારે; સખત ખાંસીમાં, વળી જીતી ખાંસીમાં ને શિયાળાની રૂતુમાં થતી ઉધરસમાં પાણી જેવો કફ હોય ત્યારે; જે દર્દીને દરિયાથી હજી માફક આવતી હોય, અને તેથી ખાંસી કમી થતી હોય, તેને આ ક્ષાર આપવો. જેને

ખાંસીમાં વખતો વખત મોઢામાં થુંક બહુ આવતું હોય, તેને પણ આ ક્ષાર સારો છે.

કેદેરીઆ ફોસ—ચીકણા આલ્મ્યુમીનમના કફ પડતો હોય તેને, અગર નખળા શરીરને લીધે ખાંસી રહ્યા કરતી હોય, ને ખોરાક પચતો ન હોય તેને.

કેદેરીઆ સલ્ફ—ખાંસીની છેલ્લી સ્થિતિમાં ન્યારે કફની સાથે પર કે લોહી પડતું હોય ત્યારે.

નેટ્રમ સલ્ફ—ન્યારે ઉધરસ ખાતી વખતે છાતી દાખવી પડતી હોય, અગર સવારના વખતે દમ ચડતો હોય, અગર બેજવાળી હવામાં રહેવાથી તન્દુરસ્તી વધારે બગડતી હોય, અગર સાથે ઝાડાનું દરદ હોય ત્યારે.

સાબો થયેલ કેસ.

લેડી લ્યુસા નામની એક બાઇને ફેફસાના વરમ સાથેનો સખત જવર (Pneumonia) થઇ ગયા પછી દર શિયાળે ખાંસી થતી હતી, તેના વરે પુ. જાવ્યું કે તેને કયા ક્ષાર આપવા જોઇએ ? આથી કેટલાક દિવસ સુધી દર કલાકે ફેરમ ફોસ અને ક્યારેક ક્યારેક તેણી થાકી ગઇ હોય, ત્યારે કાલી શેસ અને તે લીધા પછી ફેરમ શેસ અને કાલી મ્યુર અનુક્રમે લેવાનું લખી મોકલ્યું. થોડા વખતમાં તેનો કાગળ આવ્યો કે ઠીક છે, અને ખાંસી જરા પણ નથી.

(જી. ડબલ્યુ. ફરી એમ. ડી.)

હોમિયો—એકાનાઇટ, એન્ટીમોનિઅમ ટાર્ટ-રીકમ, આસેનિકમ, બેલાડોના, ફાયોનિઆ, કાર્બો-વેલ., ઈપીકાક્યુઆના, મર્ક્યુરિયસ, નક્સવોમિકા, ફોસ્ફરસ, પ્લેસેટીલા, રસ ટૉક્સ, સલ્ફર.

ગડ, ગુંમડાં, પાહું વગેરે.

(Abscess.)

ફેરમ શેસ—દરેક પ્રકારના ગુંમડાંની શરૂઆતમાં ન્યારે ગુંમડાંની જગ્યાએ દાઢ થતો હોય, તથા દુઃખાવો હોય, અને જવરના લક્ષણો લાગતાં હોય ત્યારે; આ ક્ષાર કાલી મ્યુરની સાથે વારાફરતી આપવામાં આવે તો ધણી વખત ગુંમડું પાક્યા વગર ખેસીજ નય છે.

કાલી મ્યુર:—ગડ અથવા ગુમડાની બીજી સ્થિતિમાં જ્યારે સોળે ચડ્યો હોય, પણ પડ કે પાસ થયું ન હોય ત્યારે કાલી મ્યુર નામના ક્ષારની ખોટ પડી છે એમ સમજવું. જે ફેરમ ફેસની સાથે આપવામાં આવે તો સોળે બેસી જશે ને પડ થશે નહિ. આ ક્ષાર લગાડવાના કામમાં પણ આવે છે. ત્રણ અંશવાળો ક્ષાર પાણીમાં પલાળી તેમાં લીટ બોળીને દુખતા ભાગપર લગાડ્યા કરવું. સ્તનનું ગડ થયું હોય તોપણ સોળે થયો હોય ત્યારે અને પડ થયા પહેલાં આ ક્ષાર વેસેલાઈનની સાથે અગર ઉપર પ્રમાણે પાણીની સાથે લગાડવાથી આરામ થાય છે.

સીલીસીઆ:—કાલી મ્યુરનો ઉપયોગ થયા પછી અગર જ્યારે પડ થવા લાગ્યું હોય, ત્યારે સીલીસીઆની જરૂર છે, તે આપવાથી જલદી ગડ પાકી જાય છે, અને ઘણીવાર શસ્ત્રક્રિયા કર્યા પહેલાં આપોઆપ ગડ કુટે છે. ગડ કુટયા પછી સીલીસીઆ અંદરથી તેમજ બહારથી આપ્યા કરવું. જ્યારે નખ પાકતો હોય ત્યારે પણ આ ક્ષાર આપવો તેથી નખ જલદીથી ઉગવા લાગે છે.

કેલ્કેરીઆ સલ્ફ:—સીલીસીઆ આપ્યા પછી જ્યારે પડ નીકળ્યા કરવું હોય અને આસપાસની નસો નખળી પડી ગઈ હોય ત્યારે કેલ્કેરીઆ સલ્ફ આપવું. સીલીસીઆથી જલદીથી પાકે છે અને કેલ્કેરીઆ સલ્ફથી તે જલદીથી રૂઝાય છે. તેનાથી પડ સુકાઈ જાય છે, તેથી પડ થયા પહેલાં આપવાથી ઘણીવાર પડ થતું અટકે છે, પણ જે પડ થવા લાગ્યું હોય તો સીલીસીઆજ આપવું.

કેલ્કેરીઆ ફ્લ્યુઓર:—જ્યારે હાડકામાં સડો પેસે ત્યારે આ ક્ષાર આપવો. યસ્તીની આસપાસ ગડ થયું હોય અને હાડકામાં સડો પેઠો હોય ત્યારે આ ક્ષાર આપવો.

નેટ્રમ સલ્ફ:—લાંબા વખતનું ભગંદરના જેવું ગડ નીચેના અંગમાં થયું હોય, અને પાણી જેવું પડ નીકળતું હોય ત્યારે, તથા ગડના મોઢા આગળ કાળા ભુરી કીનારી થઈ હોય ત્યારે આ ક્ષારથી ફાયદો થાય છે.

કાલી ફેસ:—જ્યારે ગડમાં પડ સાઈ ન થતું હોય, ને તેમાં રક્ત આવતું હોય, તથા વાસ મારતું

હોય ત્યારે; સ્તન સુજ ગયા હોય તથા તેમાંથી ગંધાતો ને ગંદો પદાર્થ વહેતો હોય ત્યારે.

સાબા થયેલા કેસો.

સને ૧૮૭૭ માં એક માણસ વાગે રહી ગયાથી વખતો વખત ત્વચામાં મોર્ફિઆની પીચકારી મરાવતો હતો. આમ કરવાથી તેને તે જગાએ ગુમડું થઈ આવ્યું, અને તેમાંથી પુષ્કળ પડ વહેતું અને રૂઝાતું નહિ. એક વખત જ્યારે તે રૂઝાવા આવ્યું ત્યારે દર્દીને સળેખમ થઈ આવ્યું, અને ફરીથી તે ગુમડું પાક્યું, અને ઘણું પડ વહેવા લાગ્યું. તેની માને ઘણી ધાસ્તી લાગી, કેમકે તે શરીરે લેવાઈ ગયો હતો, અને અન્ન ઉપર રૂચી થતી નહિ. તેને ઉધ આવતી નહિ ને તરસ બહુ લાગ્યા કરતી. તેને નરણે કોઠે સીલીસીઆ આપવા માંડ્યું. એક અઠવાડીઆ પછી તેની માએ સારી ખખર દીધી કે પડ એટલું તો ઓછું થઈ ગયું છે કે જાણે નથીજ એમ લાગે છે. તરસ પણ ઓછી લાગે છે, અને ભૂખ પણ લાગવા માંડી છે. હવે તેને ઉધ આવે છે અને ટાઢ વાતી હતી તે પણ ગંધ થઈ છે. સીલીસીઆથી કેટલા શયદા થાય છે તે આ ઉપરથી જણાશે. (ડા ગાઉલન)

લીલી નામની છ વર્ષની એક છોકરીના હાંતમાં સડો થયો અને તે સાથે પેદું પણ મુજબ આવ્યું. પેદાનો સોળે બેસતો નહતો, તેથી તેને કેલ્કેરીઆ સલ્ફ ટીકડીના રૂપમાં આપ્યું. આથી તેના હાંતમાં સડો પણ મટ્યો, ને સોળે બેસી ગયો.

(એમ. એફ. આર.)

એક બાળનો પગ એટલો બધો સડ્યો હતો, અને તેમાંથી એટલું બધું પડ વહ્યા કરતું હતું કે ડાક્ટરોનો એમ મત થયો કે પગને કાપવો બેઠશે. તેનો પગ સિધ્ધો પણ થઈ શકતો નહોતો ને ધુંટ-જીમાંથી વાળેલોજ રાખતીજ હતી. મેં તેને હમેશ સીલીસીઆ આવાનું કહ્યું. ત્રણ મહિના પછી તે બાળ ચાલતી મારી પાસે આવી, અને પગ તદ્દન સારો થઈ ગયો હતો. આજ પ્રમાણે એક સક્ષના કાનમાંથી પડ વહેતું હતું તે પણ આજ ક્ષાર આપવાથી અંધ થઈ ગયું હતું, (સંબ્ધર).

હોમિયો—આર્નિકા, આસેનિકમ, ઓરમ, બેલાડોના, હેપાર, લેચિસીસ, લાઇકાપોડિઅમ, મર્ક્યુરિયઅસ, નાઇટ્રીકમ આસીડમ, ફોસ્ફરસ, રસડોક્સ, સલ્ફર.

ગળું આવી જવું.

(Sore Throat)

ફેરમ ફ્રેસ:—ગળામાં કાંઈપણ કારણથી વરમ થયો હોય ત્યારે શરૂઆતમાં, આ ક્ષાર થોડે થોડે વખતે જીભ ઉપર મુક્યા કરવો, અને આ ક્ષાર ને પાણીમાં ગાળી તેના ડ્રાગળા કરવા. ગળું આવી ગયું હોય, અને સાથે તાવ અને દુખાવો હોય; ગળામાં ક્ષત પડ્યું હોય; કંઠના ભાગમાં વરમ થયો હોય; ગાયન ગાનારાઓનું તથા ભાષણ કરતાંઓનું ગળું આવી ગયું હોય; ઇત્યાદિ પ્રસંગે.

કાલી મ્યુર:—વરમની બીજી હાલતમાં ન્યારે ગળામાં સોજો થયો હોય, અને તે સાથે ચોરીઆ આવ્યા હોય તથા પિંડો સુજ ગયા હોય; ગળામાં ક્ષત પડ્યું હોય, અને તે ઉપર લુખરું સફેદ પડ બંધાતું હોય, અગર જીભ ઉપર લુખરી સફેદ જારી વળતી હોય; ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય ત્યારે આ ક્ષાર અંદરથી તેમજ બહારથી ડ્રાગળા કરવા માટે પણ અપાય છે..

કાલી ફ્રેસ:—ગળાના ક્ષતમાં મોડો થતો હોય અને મોટું ગંધાતું હોય ઇત્યાદિ લક્ષણોમાં

કેલ્કેરીઆ ફ્રેસ:—ભાષણ કરતાંઓનું ગળું આવી ગયું હોય; અને ઘણો વખત થયા છતાં કંઠ સારો થતો નહોય; ગળામાં કાંઈક તરખહું ભરાઈ રહ્યા જેવું લાગતું હોય, અને તેથી વારે ઘડીએ ગળાનાં અવયવો સામસામાં જોલાતાં હોય, અને સફેદ આલ્બ્યુમીન વાળો કફ નીકળતો હોય ત્યારે.

કેલ્કેરીઆ ફ્યુઝોર:—ગળાની નસો ઢીલી પડી હોય, ગળામાં કફ ભરાઈ રહેતો હોય તેથી ગદગદીઆ થતાં હોય, અને મુંઝવણ લાગતી હોય ઇત્યાદિ લક્ષણોમાં સ્થિતિસ્થાપકતા લાવવા માટે.

નેટ્રમ મ્યુર:—ગળાના સોજામાં ન્યારે મોઢાં માંથી લાળ વહેતી હોય, ચોરીઆની આસપાસ ફીણ વળતો પાણી જેવો સ્લેબ વળગ્યો હોય, ગળાની નળી ઢીલી પડી હોય, અને પાણી જેવો સ્લેબ હોય (તો કેલ્કેરીઆ ફ્યુઝોરની સાથે કમવાર) ઇત્યાદિ લક્ષણોમાં.

મેનીસીઅમ ફ્રેસ:—ગળાના અવયવોમાં રહી રહીને આકર્ષ (Erysipelas) થતો હોય, અને

કાંઈક ગળે ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરતાં ગળું રૂંધાઈ જવાની ધાસ્તી લાગતી હોય ત્યારે.

નેટ્રમ ફ્રેસ:—ગળાનો વરમ થયો હોય, અને ગળામાં કે ચોળીઆ ઉપર સોના જેવો પીળો સ્લેબ જામ્યો હોય, ગળું સવારમાં ઉઠતી વખતે કઠણ કાચા ફળ જેવું લાગતું હોય, ત્યારે.

કેલ્કેરીઆ સફર:—ગળામાં સોજો થયા પછી તેમાં ક્ષત પડ્યું હોય, અને પડ નીકળતું હોય; પડમાં કાંઈ વખત લોહી પડ્યું હોય ઇત્યાદિ લક્ષણોમાં.

નેટ્રમ સફર:—ગળામાં થોડાએક વરમ થયો હોય, અને ગળે કાંઈ ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરતી વખતે ત્યાં લચકા જેવું લાગતું હોય, અગર પિત્તવિકાર સાથે જણાતો હોય.

હોમિયો:—ઝેપિસ, ઝેપીસીઆ, બેલાડોના, કેન્થારિસ, કેપ્સીકમ, હેપારસલ્ફ, કાલી આઇકોમીઅમ લેવિસીસ, મકયુરીઅસ, નક્સવોમિકા, ફાઇટાલેકા, પલ્સેટીલા, ગ્રીન્કમ વેલેરીઅનમ.

—:o:—

ગાલપચોરાં.

(Mumps.)

ફેરમ ફ્રેસ:—બાધિની શરૂઆતમાં જ્વરનાં લક્ષણો હોય ત્યારે.

કાલી મ્યુર:—પિંડ સુજ આવ્યો હોય, અગર તેની સુક્ષ્મ નળીઓમાંથી રસ બહાર નીકળી આવ્યો હોય ત્યારે, ફેરમ ફ્રેસની સાથે અનુક્રમે આપવાથી ગાલપચોરાં મટી જાય છે.

નેટ્રમ મ્યુર:—ગાલપચોરાં થયાં હોય, અને તે સાથે મોઢાંમાંથી ઘણી લાળ વહેતી હોય, અગર ગાલપચોરાંની સાથે વૃષણવૃદ્ધિ પણ થઈઆવી હોય, ત્યારે બીજા ક્ષારની સાથે કમવાર.

સાજ થયેલ કેસ.

ગયા વર્ષમાં લગભગ આર કેસ ગાલપચોરાના મારી પાસે આવ્યા હતા, અને બીજી કાંઈ દવાઓથી મને આવી ફતેહ મળી ન હતી. એક જાણુને એટલો સખત તાવ આવ્યો હતો કે તેને સન્નિપાત પણ થયો હતો, ને સોજો તથા દુખાવો પણ ઘણો હતો. તેને ફેરમ ફ્રેસ અને કાલી મ્યુર વાસકરતી આપવાથી તાવ પાંચ કે છ કલાકમાં ઉતરી ગયો,

અને સોળે, દુખાવો વગેરે બીજાં લક્ષણો ત્રણચાર દિવસમાં તદ્દન નરમ પડી ગયાં. એકજ કુટુંબમાં બે જણને આવો રોગ થયો હતો, તેને પણ તેજ દવાઓ આપવાથી આરામ થયો હતો, (ડૉ. એસ. પાવેલ બરડીક એમ. ડી.)

હોમિયો—બેલાડોના, મર્ક્યુરીઅસ, પલ્સેટીલા, રસ ટોક્સ.

ધેલછા, માનસિક અસ્વસ્થતા; દીવાનાપણું ઇત્યાદિ.

(Mental Derangements).

આ વિષયમાં જે આપ્યું છે તેને લગતું કેટલું-એક મગજના વ્યાધિ, સન્નિપાત, અને કાલી ફેસના વિષયોમાં પણ આપ્યું છે, માટે જરૂર લાગે તો તે આની સાથે વાંચવું. વળી મગજના નાનામાં નાના દોષથી મોટામાં મોટા વ્યાધિઓ માટે, ફેરમ ફેસ, કાલી ફેસ, નેટ્રમ મ્યુર, મેમ્બ્રીસીઅમ શેસ, અને નેટ્રમ સલ્ફ એ મુખ્ય ક્ષારો છે, તે ક્ષારોની તંગીથી શું શું લક્ષણો થાય છે, તે આગળ આપ્યાં છે તે જોઈને જરૂર લાગે તે ક્ષાર વાપરવા,

કાલી ફેસ:—આ ક્ષાર મગજના હરેક પ્રકારના દોષને માટે મુખ્ય છે. એચેની, ચીડીઓ સ્વભાવ, ધીરજ ન રહેવી, નિદ્રાનાશ, યાદશક્તિનું ગુમ થવું, અતિશય મગજનું કામ કરવાથી મગજની નબળાઈ થવી, વિચારશક્તિ મંદ થવી, સ્વભાવ બહુ નાનુક-કોષ કાંઈ કહે તો બહુ અસર થઈ જાય, તેવો-હોવો; બીરતા; બીકણુપણું; સુસ્તિ; સામર્થ્યહીન થવું; અવાજ પણ ખમી ન શકાય તેવી મગજની નબળાઈ, મૂર્છા આવશે અગર બેભાન થઈ જવાશે એવી લયવાળી લાગણી, ખોટા કે માદા વિચાર આવવા મતિ વિભ્રમ અગર (Hallucinations), જે મરી ગયું હોય અગર જે થઈ ગયું હોય તેને માટે વ્યર્થ જીવ બાળવાનું વલણ, અફસોસ, હડીલાઈ, થોડાએક ભ્રમ લેવાથી પણ થાકી જવું; ખોટા ખોટા દેખાવો દેખાય, કોઈની સાથે માત્ર કલ્પિત રાગદ્વેષ થવા લાગે, કાંઈક ખુશી થવા જેવો પ્રસંગ બની આવે તો શરીરને તથા મનને ઠીક લાગે; પરંતુ એકલા રહેવું વધારે પસંદ

પડે; નિશાસા નાખવા ગમે, તથા દરેક બાજતમાં દોષ દેખાવા લાગે, અને ગુણ તરફ લક્ષ રહે નહિ; ઉંઘમાં પણ રૂદન થવા લાગે અગર નિશાસા મુકાય; બાળકો ઉંઘમાં બીવા લાગે; કોઈપણ જાતનો મનમાં આવેશ આવવાથી ચ્હેરા ઉપર રતાશ ધણી આવી જાય; એકદમ ચમકી જવાય; કકળાટ ને વિલાપ કરવાનો સ્વભાવ હોય, છોકરાંઓનો સ્વભાવ ચીડીઓ અને હડીલો હોય, તથા મગજની નબળાઈથી સ્વભાવ બગડતો હોય; છોકરાં સહજ વાતમાં રોષ પડતાં હોય; દીવાનાપણું અગર સારાસાર વિચારવાની શક્તિ કમી થઈ હોય; ધેલછા ગમે તે પ્રકારની, અને ગમે તે પ્રમાણની હોય; સન્નિપાત થયો હોય ઇત્યાદિ લક્ષણોમાં આ ક્ષાર જરૂર લાગે ત્યાં એકલો કે ફેરમ ફેસની સાથે અપાય છે.

ફેરમ ફેસ:—ક્રોધાવેશ અગર બીજાં આવેશ થયા પછી, મગજને કાંઈ હરકત પહોંચી લાગતી હોય ત્યારે; મગજ ઉપર લોહીનો જમાવ આપી કે જેસ થયાથી દીવાનાપણું, અગર ઉ-માદ થઈ આવ્યો હોય ત્યારે.

નેટ્રમ મ્યુર:—એચેની અને તે સાથે રક્તાશયનો ધબકારો થતો હોય; આગળ ઉપર શું થશે તેની ચિંતા ને શીકર નકામી લાગ્યા કરતી હોય; ખલાસીઓને માનસિક વ્યાધિ જણ્યોતો હોય, અને હીસ્ટીરીઆના જેવાં ચિન્હો થતાં હોય; ધીરજ આપવાથી મનને અફસોસ વધારે થતો હોય; આનંદી મન રહેવાને બદલે દીલગીર રહેવાતું હોય, અને તે સાથે ઝાડાની કબજબત હોય; આંખમાં આંસુ જલદી આવી જતાં હોય; સન્નિપાત થયો હોય; દારૂ બહુ પિવાથી ભ્રમ થયું હોય ઇત્યાદિ લક્ષણોમાં.

મેમ્બ્રીસીઅમ શેસ:—મગજના તંતુના દોષથી દષ્ટિએ વિચિત્ર દેખાવો દેખાતા હોય, મગજનું કામ કરવાની હોંસ આવતી ન હોય, અને મોટાળા વગરના સ્પષ્ટ વિચાર આપી શકતા ન હોય ઇત્યાદિ લક્ષણોમાં જરૂર લાગે તો કાલી ફેસની સાથે.

નેટ્રમ સલ્ફ:—આત્મઘાત કરવાનું મન થતું હોય, અને મનને મુશ્કેલીથી વારી શકાતું હોય; માથાને કાંઈ વાગવાથી કે પડી જવાથી મગજની અસ્વસ્થતા થઈ હોય; સંગિત પસંદ ન પડતું હોય અગર સહન ન થઈ શકતું હોય; જે તે વસ્તુથી

પોતે અકસોસમાં પડી જતો હોય; પિત્તનો દોષ લાગતો હોય ઈત્યાદિ લક્ષણોમાં.

કેલ્કેરીઆ ક્લેયુઓર:—પૈસા સંબંધી આપત્તિ આવી પડશે, એવી ખોટી ધાસ્તીની સાથે ધણી દી-લગીરી રહેતી હોય, અને શું કરવું તે બાબતનો નિશ્ચય થઇ શકતો ન હોય ત્યારે.

સાબા થયેલા કેસ.

એક વખત સને ૧૮૯૧ ના જાનેવારી માસમાં એક બાઇ તેનાં નાના છોકરાની માનસિક ઉપાધિ માટે મને પૂછવા આવી હતી. તેના છોકરો છવીસ વર્ષનો હતો, પાંચ ફુટ ને આઠ ઈંચ ઉંચો હતો, અને અગર જોકે શરીરે મજબુત હતો, ભૂખ બરાબર લાગતી હતી, તોપણ તે ખરેખર દીવાનો હતો, અને કાંઇ પણ તેને પૂછવામાં આવતું તો હા કે ના સિવાય બીજું કાંઇ કહેતો નહિ, અને આટલું બોલતો તે પણ વગર વિચારે મૂર્ખની માફક બોલતો, તેના દેખાવ અને હાલવા ચાલવાની ટેવ બે ચાર વર્ષના છોકરાની જેવી હતી. મને લાગ્યું કે તેના બધા દાંત સડી ગયા હતા, અને તેનાં માથાની ડાબી બાજુ જમણી બાજુના કરતાં નાની હતી; તે બહુ પોચા સ્વભાવનો હતો, અને ખુરસી ઉપર પાંચ મિનિટ પણ શાંત રીતે બેસી શકતો નહિ; અને જ્યારે તેને ઉન્માદ થઇ આવતો, ત્યારે તે તેનાં લુગડાં ફાડી નાખતો, તથા તેને ચારે બાજુ નાખી દઇને નાગો થઇ જતો; તોપણ તેની વૃદ્ધ માની તેને બીક લાગતી હતી અને તેની પાસે તે સિદ્ધી ચાલતો હતો. તેને હસ્તક્રિયાની માડી ટેવ પડી ન હતી, પરંતુ તેને કશી ચીજથી ચેન પડતું ન હતું. કેટલાક વર્ષથી એલોપેથીના ડાક્ટરો તેની દવા કરતા હતા, પરંતુ તે સાંજે થયો નહિ. તે તેના ભાઇ બેનોમાં સાતમો હતો, અને તે કુટુંબમાં તેના સિવાય સઘળા તન્દુરસ્ત હતા. મેં તપાસ કરી કે આ છોકરો પેટમાં હતો, ત્યારે તેની માને કાંઇ અકસ્માત થયો હતો અગર કાંઇ ધાસ્તી હતી કે કેમ? તેની માએ કહ્યું કે ના ન હતી, તેણીએ તો સર્વદા શાંત અને સુખી જીંદગી પસાર કરી હતી.

મેં તેને મેગ્નીસીઅમ ફોસ અને કેલ્કેરીઆ ફોસના ૩ અંશવાળા ક્ષારના પાંચ પાંચ ગ્રાનનાં પડીકાં દર કલાકે વારાફરતી લેવાનું કહ્યું, કેમકે

તેને ઉંઘ તો રાત્રે બરાબર આવતી હતી. મેં તેને દર અઠવાડીએ એક વખત મારી પાસે લાવવાનું કહ્યું; ખરેખર મેં વચન ન આપ્યું કે તે દરદી સાંજે થશેજ, પણ કહ્યું કે દવા ધણી વખત સુધી લેવી પડશે, માટે ધીરજ રાખીને જીવો કે પરિણામ શું આવે છે.

એક મહિના પછી તેની માએ ખબર આપ્યા કે, હવે તે છોકરો લુગડાં ફાડી નાખતો નથી; તથા શાંત થયો છે, અને હું પોતે જે જે ધરતું કામ કરું, તેમાં જાણે તે સમજતો હોય, અને આનંદ પામતો હોય તેમ આખા ઘરમાં પાછળ પાછળ ફરે છે.

બે મહિના પછી તેની સમજશક્તિ કાંઇ કાંઇ બાળતમાં ખીલવા લાગી; તે ધરતું વાસીંદું કાઢવા, અને રૂબીઓ સાફ કરવા લાગ્યો, અને ચિત્રોને ફોટોગ્રાફે જોઇને તે કોના કોના છે તે સત્યતાથી કહેવા લાગ્યો. ચાર મહિના સુધી તેણે દવા ખાધા પછી મેં તેને તેના ભાઇઓની સાથે સુતારનું કામ કરવા જવા દેવાનું કહ્યું. તે કામે જવા લાગ્યો, અને દર અઠવાડીએ કામમાં તેનું મન વધારેને વધારે ખુતલું ગયું.

આખરે આઠ મહિના સુધી તેણે દવા (માત્ર મેગ્નીસીઅમ ફોસ અને કેલ્કેરીઆ ફોસજ) ખાધા પછી આઠ કલાક સુધી સુતારનું સાધારણ કામ કરવાને અને રોજના બે ડાહરે કમાવાને શક્તિવાન થયો. આમ કરવામાં હવે તેને કંટાળો કે થાક પણ પછી લાગ્યો નહિ. હજી પણ તે કામ કરે છે, અને અગર જો કે થોડી સમજશક્તિવાળા માણસની જેવું કામ કરે છે, તોપણ તે બોજાવ થઇ પડતો નથી, અને તેથી તેની ગરીબ વૃદ્ધ માને ઘણો સંતોષ થયો છે, તેનામાં જે સુધારો થયો છે, તે હજી કાયમ રહ્યો છે. (ડા. ઇ. એ. ડી. કેઇલ હોલ).

પીસ. એમ. નામની એક છોકરીનું મગજ તે અઢાર વર્ષની થઇ ત્યારથી ફરવા લાગ્યું હતું, ને જેમ જેમ તે મોટી થતી ગઇ તેમ તેમ તેનું મગજ વધારે ભમવા લાગ્યું. વખત જતાં તેના ભાઇને એમ લાગ્યું કે તેને ગાંડા માણસોની ઇસ્પતાલ (asylum)માં મોકલવી પડશે. છેવટના ઉપાય તરીકે એક મિત્રે સલાહ આપી કે આ નવા ઉપાયો અજમાવી જીવો. કાલી ફોસથી ફાયદો થશે એમ ખાત્રી કરાવીને કેટલાક અઠવાડીયા સુધી તે દવાના રોજ ચાર

પડીકાં આપવા માંડ્યાં. પરિણામ ધણુંજ સંતોષ-કારક આવ્યું. તે લેવા માંડ્યા પછી તેનું મગજ ભમી જતું બંધ પડ્યું છે. હવે તે ધરના કામકાજમાં દેખરેખ રાખી શકે છે, અને કોઇ મળવા આવે તો મળી શકે છે, અને પોતે પણ મળવા જઈ શકે છે. પહેલાં તો કોઇ મળવા આવે તો તે તેને મળતી પણ નહિ. આવા કેટલાક કેસો અને તેમાં બે તો સુતિકા ઉન્માદના કેસો ફતેહમંદ રીતે સાજ થયા છે.

(એમ. ડી. ડાલ્કુ.)

૧. એ. લખે છે કે મેં એક સ્ત્રીને માનસિક અસ્વસ્થતાવાળી જોઈ હતી. તેને ઉદાસીનતા રહેતી હતી, અને તેનું મૂળ કારણ ધાર્મિક લાગણીઓ હતી. હાલમાં તેણી કહેતી હતી કે તેણીનું મન કેકાણે નથી. શુદ્ધિને યાદશક્તિ બંન નાશ પામ્યાં છે; તેણી અફસોસ કરવા બેસતી, રોવા માંડતી, હાથ મચરડતી, અને લુગડાં કે કાગળ જે પાસે પડ્યું હોય, તે ફાડવા લાગતી. આસપાસ જે બેઠાં હોય, તેને ઝોળખી શકતી નહિ, અને ઉધ આવતી નહિ. તે જાણે અસાવધ હોય તેમ ટગ ટગ ઉઘાડી આંખે જોઈ રહેતી અને તેને નીચે બેસારવા માટે ઘણી વખત બે માણસોની જરૂર પડતી. જો તેને કાંઈ દવા ખરાવવી હોય, અગર ખોરાક આપવો હોય, તોપણ નાક બંધ કરવું પડતું, અને થોડો ઘણો બળાટકાર કરવો પડતો. મેં તેને કાંઈ ફોસ લખી આપ્યું, કેમકે અગર જો કે તેનો મનોવિકાર આવેશવાળો હતો. તોપણ તેનું મૂળ કારણ મગજની નબળાઈ, અને અફસોસ હતો, જેને માટે કાંઈ ફોસ ચોગ્ય છે. (૧. સુધર પોતાની ચોપડીમાં લખે છે કે:—આ ક્ષારનાં પરમાણુઓના કાર્યમાં કાંઈ વિધન આવે તો, મન નિરૂત્સાહી અને આનંદહીન (depressed) થઈ જાય છે, અને તેથી સ્વભાવ ચીડીઓ, બીકણ, રોકણ, ને પોતે થઈ જાય છે, તથા મગજનો કેટલો ભાગ વસ્તુતઃ નરમ પડવા લાગે છે. તેને કાંઈ ફોસ આપવાથી ઘણો ફાયદો થયો. આ ઉપાય આ પહેલાં એકજણે ઉપર અજમાવવાથી ફાયદો થયો હતો, તેથી આ વખતે સુઝી આવ્યો હતો. (સુધર).

મી. જે નામનો છત્રીસ વર્ષનો એક પડખમ વગાડનારો હતો, તે પોતાને ઘેર રહેતો હતો, અને તેની સ્ત્રી અને તેનો એક નાનો ચંચળ છોકરો પણ સાથે રહેતાં હતાં. તે કેટલાક વર્ષથી વીરજીનો દારૂ

બહુ પીતો હતો. પણ મારી પાસે આવ્યો તે પહેલાં થોડાક દિવસે તેણે તે બંધાણ શુદ્ધી દીધું હતું. મગજને અને પાચન ક્રિયાને ઘણો સંબંધ છે તે જાણીને તપાસ કરી એટલે માલુમ પડ્યું કે, તેની હોજરીમાં અને આંતરડામાં દુખાવો હતો, અને કોઈ કોઈવાર પેટ કુદી આવતું હતું; મોઢામાં ધચરકા આવતા હતા; અને શુદ્ધાદારા ગંધાતો વાયુ નીકળતો હતો, રાત્રે ઉંઘ આવતી ન હતી, ને સવારમાં ઉઠતો ત્યારે શરીર થાકી ગયું હોય કે ભરાઈ ગયું હોય તેમ લાગતું હતું. હોજરીમાં જોઈએ તેટલા રસ ઉત્પન્ન થતા નહિ, યકૃત મંદ રહેતું હતું; આંતરડાં કામ ન કરતાં તેથી ઝાડો બંધ રહેતો હતો; શ્વાસ પણ ગંધાતો હતો; જીભ ઉપર છારી રહેતી હતી; જીવ ઉદાસ રહેતો હતો, અને પેટમાં વાયુ રહેતો. દરરોજ માથામાં રક્તસંચય આગળના ભાગમાં અને તાળવાના ભાગમાં રહેતો, અને તે વખતે ત્યાં ભાર લાગતો હતો, તે કેસમાં મુખ્ય લક્ષણ એ હતું કે તેને પોતાને એમ લાગતું હતું કે પોતેજ છરો લઈને છોકરાને મારી નાખશે; તે કહેતો કે જ્યારે હું છરાને હાથમાં લઉં છું, અગર કોઈ ખાટીના હાથમાં છરો જોઈ છું ત્યારે મને તે સાંભરી આવે છે, અને એવ બીક લાગે છે કે હું તે છોકરાને મારી નાખીશ. મેં તેને સમજાવ્યો, ને કહ્યું કે દવાથી ઠીક થશે એટલે તેણે દવા ખાવા માંડી. મેં તેને કહ્યું કે તમારે તમારી સ્ત્રી ને છોકરાથી જુદાં સુવું. થોડા દિવસ પછી તેણે મને કહ્યું કે તેનો એક મિત્ર જે હમણાં પોતાના કામથી ફારગત છે, તે મારી સાથે સુવે છે, અને હું મારે ધંધે જઈ છું, ત્યાં સાથે આવે છે. મને આ વખતે એમ લાગ્યું કે જો તેને અજીર્ણ થશે તો તેની પ્રકૃતિ વધારે બગડશે, તેથી મેં તેને નિયમિત રીતે ખાવાનું, અને માંસાહાર થોડો કરવાનું કહ્યું. ઔષધોપચારની બાબતમાં મેં તેને પેપરીનનું સત્ત આપવા માંડ્યું, અને તે સાથે કાંઈ ફોસનો ૩ અંશ વાળો ક્ષાર પણ દર ત્રણ કલાકે ટીકડીના રૂપે આપવા માંડ્યો. આ પ્રમાણે બે અઢવાડીયાં સુધી દવા આપ્યા કરી, તેમાં કોઈ વખત જ્યારે બહુ બેચેની લાગતી ને ઉંઘ ન આવતી ત્યારે નિદ્રાગ્રહ દવા આપવી પડતી, તોપણ મેં મુખ્ય ઉપાય તો એનો એજ આલુ રાખ્યો, અને પેપરીનના સત્તને બદલે પેપોઈડ એટ સોડી બાઈકાર્બોની ટીકડીઓ આપવા માંડી. આ પ્રમાણે તેને બાર

અઠવાડીઆં સુધી એટલે લગભગ ત્રણ માસ સુધી દવા આપી, અને હાલમાં તે મને ધણીવાર મળે છે, તેની તન્દુરસ્તી સારી છે, તથા હવે તેને મનુષ્ય વધ કરવાની દૃષ્ટિ થતી નથી.

(ડા. એ. ડી. બ્લીટ્ઝર એમ. ડી.)

હોમિયો—એકનાઇટ, ઍગ્રિકસ, ઍનાકાર્ડિઅમ, ઍન્ટીમેનિયમ ક્રુડમ, ઍપિસ, આસેનિકમ, ઍરમ મેટાલિકમ, ઍપીસીઆ, બેલાડોના, ફેમેસોરા, કેન્નાબિસ ઇન્ડીકા, કેમોમિલા, કોશીઆ, સીમીસી પ્રુબ, હાયોસ્કામસ, ઇગ્નેસ્કા, લેચિસિસ, નક્સ વોમિકા, ફાસ્ફોરીક આસિડ, પ્લેટીનમ, પલ્સેડીલા, રસ ટોક્સ, સેપીઆ, સ્ટ્રામોન્યમ, સ્ટ્રેનમ, સલ્ફર.

અસકા; વા; દુખાવો.

(Neuralgia).

અસકાની જાતનો દુખાવો જ્ઞાનતંતુના દોષથી થાય છે. જ્ઞાનતંતુના સફેદ તાંતળા મેમ્બ્રીસીઅમ ફોસ્ફેટ, આલ્બ્યુમીન ઓક્સીજન વગેરે પદાર્થના બનેલા છે. આથી આ ક્ષાર કમી થવાથી અસકા આવે છે જેને લોકો જૂલથી વાનું દરદ પણ કહે છે, અને જેઓ તક્ષાવત સમજાવી શકતા નથી, તેઓ માત્ર દુખાવો થાય છે, એટલુંજ કહે છે. આ સિવાય બીજા ક્ષારો જેવા કે મીઠાનો ક્ષાર વગેરેની તંગીને લીધે પણ અસકા આવે છે, તેમજ જ્ઞાનતંતુમાં આલ્બ્યુમીન કે ફિબ્રીનના આરીક લયકા જામી જઇને તંતુપ્રવાહને અટકાવે તેથી પણ અસકા આવે છે. આનું દરદ થોડી થોડીવારે વીજળીના સડકાની મીસાલે થાય છે, અગર તો ઘણી સખત અને સતત વેદનાના રૂપે થાય છે. આની સાથે વરમ ક્યારેકજ હોય છે.

ફેરમ ફોસ—વરમ થયાને લીધે અગર શરદી લાગવાથી અસકા આવતા હોય, ને જાણે કે કાઠ ખીલો મારતું હોય તેની મીસાલે દરદ થતું હોય; આંખની ઉપર અગર લમણમાં એક બાજુએ દરદ થતું હોય તેથી દષ્ટિ નબળી પડી જતી હોય; (જે આથી ફાયદો ન થાય તો પછી કેલ્કેરીઆ ફોસ આપવો;) અસકા આવતા હોય તે સાથે મ્લેશો લાલ થઇ આવતો હોય, તાવ આવતો હોય, દંતશ્લેષ (Tic Douloureux) થયું હોય ઇત્યાદિ લક્ષણોમાં.

મેમ્બ્રીસીઅમ ફોસ—જ્યારે શેક કરવાથી શયદો થતો હોય, અને થંડી લગાડવાથી વધારે થતો હોય ત્યારે; વળી જ્યારે અસકા બહુ સખત, હથિયાર ભોંક્યાની જેવા, અને અસહ્ય હોય; જાતીના હાડકાની વચમાં દુખાવો (intercostal neuralgia) લાંબા વખતથી હોય; કાપી નાખ્યાની જેવું કે આંકડી આવ્યાની જેવું દરદ થતું હોય; જ્ઞાનતંતુના છેડામાં પીડા થતી હોય; અસુક મુદતે દુખાવો ફરીથી અતિશય થતો હોય, અગર જ્ઞાનતંતુના માર્ગમાં દુખાવો થતો હોય; મ્લેશોના ભાગમાં અસકા આવતા હોય, ગરમ ઓરડામાં ઠીક પડતું હોય, ને ઉઘાડી હવામાં જવાથી કે રહેવાથી દુખાવો વધારે થતો હોય.

કાલી ફોસ—નબળા શરીરના ને પોચા મગજના સખસને અસકા આવતા હોય; સ્વભાવ ચીડીઓ અને હડીલો હોય; હાલવા ચાલવાથી દુખાવો કમી લાગતો હોય; કાંઇક આનંદનો પ્રસંગ મળવાથી ઠીક લાગતું હોય; એકલા રહેવાથી વધારે દુખાવો થતો હોય, તેવીજ રીતે બેસીને ઉઠ્યા પછી અગર ઘણું કામ કર્યા પછી દુખાવો વધતો હોય; અસકા આવતા હોય તે સાથે જીવ ઉઠાસ રહેતો હોય, અને કૌવત ઓછું થતું હોય; પ્રકાશ અને અવાજ ખમી શકતાં ન હોય; ઉંઘ આવતી ન હોય; કાનમાં ગણગણાટ સંભળાતો હોય; જ્ઞાનતંતુમાંજ દુખાવો લાગતો હોય, અને તે સાથે પક્ષાઘાત થવાની કે લુલા થવાની કે એવી કાઠ ઇદ્રિય શક્તિ કમી થવાની દેહેશત કે ચિન્હ જણાતાં હોય; ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય ત્યારે.

કેલ્કેરીઆ ફોસ—જ્યારે યોગ્ય ક્ષાર આપતા છતાં અસકા મોળા પડતા ન હોય ત્યારે આ ક્ષાર અજમાવી જેવા જૂલવું નહિ. જીર્ણ વ્યાધિમાં બીજા ક્ષારો સાથે ક્રમવાર આપવો. અસુક મુદતે રાતના વખતે દુખાવો થઇ આવતો હોય, અને તે જાણે કે હાડકામાં ઉડા હોય તેવું જણાતું હોય ત્યારે; દુખાવાની સાથે શીતળતા, અને ગતિ મંદતા જાણે કે શરીરના કાંઈ ભાગમાં ધીમે ધીમે આવતી હોય તેવી લાગણી થયા કરતી હોય; રાતના વખતે ખરાબ ઋતુમાં દુખાવો વધારે થતો હોય; યુદ્ધના ભાગમાં જ્ઞાનતંતુના દોષથી દુખાવો થતો હોય, અને દરત ઉતર્યા પછી ઘણા વખત સુધી રહેતો હોય; ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય ત્યારે.

નેટ્રમ્ મ્યુર:—દુખાવો અમુક મુદ્દતે થતો હોય અને તે સાથે શુક્ર કે લાળ બહુ વહેતી હોય અગર આંસુ બહુ પડના હોય; અણીદાર હથિયાર ભોંક્યા જેવું દરદ જ્ઞાન તંતુના માર્ગમાં થતું હોય, અને આંસુ આંધ્યાં જતાં હોય; આ ક્ષારની નંગીથી જે દરદ થાય છે, તે મેગ્નીસીઅમ ફાસના દર્દને મળતું આવે છે, પરંતુ તેમાં લાળ વહેતી નથી, તેમજ આંખમાંથી આંસુ પોતાની મેળે વહ્યા કરતાં નથી. ઝહેરા ઉપર આવેલી પાંચમી જ્ઞાનતંતુના ક્ષેત્રની સાથે ધણી પીડા લાગતી હોય, અને આંખમાંથી પાણી નીકળ્યા કરતું હોય; દુખાવાની સાથે આંતરડાં સુષ્ક રહેતાં હોય, અને બીજાં પડોમાંથી રસ અતિશય ઉત્પન્ન થતો હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય ત્યારે.

કાલી મ્યુર:—દુખાવો ધણો હોય, અને તે સાથે જીભ ઉપર સફેદ અગર લુખરી સફેદ છારી રહેતી હોય ત્યારે.

કાલી સલ્ફર:—દુખાવો સાંજની વખતે વધારે થતો હોય, અગર ગરમ હવામાં જવાથી કે રહેવાથી વધતો હોય, ને થંડી ને ખુદી હવામાં ઓછો થતો હોય ત્યારે.

સીલીસીઆ:—શરીરને બરાબર પોષણ ન મળતું હોય તેને લીધે દુખાવો મટતો ન હોય ત્યારે બીજાં યોગ્ય ક્ષારની સાથે ક્રમવાર.

સાંજે થયેલ કેસ.

એપ્રિલની ૧૩ મી તારીખે એક દર્દીએ મને લખ્યું કે નવ દિવસથી મગજ ભમાવી દે એવા સખત દર્દને લીધે હું કાંઈ પણ દવા લીધા વિના બીજાનામાં પડી રહ્યું. શરદી લાગવાથી કાનમાં સખત દુખાવો ઉપડ્યો, અને પછી ઝહેરાનો ડાબો ભાગ-માથાની ડાબી બાજુએથી ગરદન સુધી-તમામ રથજે ફેલાયો (Prosopalgia). પછી હું ગાંધીને ત્યાં ધ્રાઓનીઆ લેવાને ગયું, પણ તેણે મને બેલાડોનાની ભલામણ કરી. કાનમાં ઉંડે ગડ થઇ આવ્યું, ને તે ગડ બે દિવસ ઉપર ફુટ્યું. તેમાંથી પડે નીકળ્યું ને પાછળથી પાણી નીકળે છે, આ પાણી દાહક છે, કેમકે જ્યાં જ્યાં યડે છે, ત્યાં ત્યાં ચામડી ઉપર ફાડલીઓ થઇ આવે છે. કાનમાં હજી દુખાવો છે; અને ઝહેરાની ડાબી બાજુએ પણ ચસકા આવે છે. દુખાવો એટલો તો સખત રહે છે કે મગજ ભમી

નય છે, તાવ આવે છે, અને ઉંઘ આવતી નથી; રાત્રે તો બીલકુલ ઉંઘ આવતી નથી; ફક્ત દિવસે કલાક કે બે કલાક ઉંઘ આવે છે, પરસેવો બહુ આવ્યા કરે છે; અને આટલો પરસેવો મને કોષક-વારજ આવે છે. ગઇકાલે નાઘા પછી મને જમણા નિતંબમાં ધણો સખત દુખાવો ઉપડી આવ્યો છે. આ પ્રમાણે હકીકત તેના કાગળમાં હતી, અને હું તેને જાતે મળી શકું તેમ ન હતું કેમકે તેણી લીપ્-ગ્રીકમાં રહેતી હતી. મેં વિચાર્યું કે મારે શું આપવું? સીલીસીઆ? રાત્રે પીડા વધારે થતી હશે તે આથી મટશે. પણ તેને ગડ તો મટી ગયું હતું, તોપણ ઝહેરા ઉપર દરદ રહ્યું હતું. શું સ્પાઇછલીઆ આપું? લક્ષણો તે દવા સૂચવતાં હતાં, કેમકે હું જાણતો હતો કે તેને રક્તાશયનો બ્યાધિ થવાતું વલણ હતું, તેને પહેલાં પોંચામાં, કાણીમાં, અને પડખામાં દુખાવો થયો હતો, અને તે વખતે રક્તાશયના પ્રદેશમાં દુખાવો ધણોજ સખત હતો, તે વખતે તેણીએ કહ્યું હતું કે રક્તાશય જાણે કે નીચોવાતું હોય એમ લાગે છે, તેનો થડકારો થાય છે, તથા જાણે કે કાંઈ ચીજનો વળ ઉતારી નખાતો હોય તેવી લાગણી થાય છે. કદાચ તેણીને ઝહેરાના ભાગમાં વા થયો હશે; પણ તેમ હોય તોપણ સ્પાઇછલીઆની જરૂર હતી; વળી આનિકાના પણ આવી બાબતમાં વખાણ થયાં છે; વળી મને રટેનમ ઉપર પણ કેટલોક વિશ્વાસ હતો, કેમકે ચસકાના જે જે કેસો કવીનાઇનથી સુધર્યા ન હતા તે તે આનાથી સુધર્યા હતા. મારી સુરેકેલી હજી વધતી ગઇ. કેમોમાઇલ અમલ વેદના માટે આપવું નોંધ્યો. વળી પરસેવો આવતો હતો, માટે પારદ (Mercur.) અને ઉધ આવતી ન હતી માટે સોમલ (Arsenic) આપવો નોંધ્યો. તોપણ આ સધળી દવાઓના કરતાં સુવ્વરનો મેગ્નીસીઅમ ફાસનો ક્ષાર લેવાનું કહ્યું, તે એવા રીતે કે તેનું એક પડીકું એક આઉસ પાણીમાં પલાળીને, તેમાંથી એક નાની ચમચી જેટલું દર ત્રણ કલાકે લેવું. એપ્રિલની ૧૭ મી તારીખે મારા ઉપર કાગળ આવ્યો કે તમે મારા ઉપર જે તકાળ મેહેરબાની બતાવી છે, અને મદદ આપી છે તે માટે આભાર માનું છું. મને તેથી તરતજ આરામ થયો છે, હું સુખી છું અને તમારી આભારી છું; તે બધંકર વેદના મારા ઝહેરા ઉપરથી જતી રહી છે; માથાની ચામડી તોપણ ધણી આળી છે, અને એક જગ્યા જેને તે કાનની સાથે

સંબંધ છે તે હજી દુખે છે. કાન પણ હજી થોડો થોડો દુખે છે, અને તેમાંથી પડે વહે છે.

(ડા. ગૌરીઅન)

હોમિયો—ઑકોનાઇટ, આસેનિકમ, બેલાડોના, કંફરીઆ કાર્બ, ચાઇના, કોલોસિન્થીસ, મેઝેરીઅમ, નક્સવોમિકા, પ્લેડીનમ, સ્પાઇન્ડોઆ.

ચાંદા, ક્ષત.

(Ulcers & Ulcerations.)

કાલી મ્યુર—જ્યારે ક્ષતમાંથી ચીકણી સફેદ શીશ્વીનવાળી રસી નીકળતી હોય; કમળ ઉપર ક્ષત થયું હોય, અને તેમાંથી એવી રસી આવતી હોય; રસીથી આસપાસની ત્વચામાં ચેળ આવતી ન હોય; જીભ ઉપર વખતો વખત સફેદ છારી રહેતી હોય ઇત્યાદિ લક્ષણવાળું ક્ષત થયું હોય તો ખાવા તેમજ લગાડવા.

ફેરમ ફેસ—ક્ષત દર્મ્યાન તાવ આવતો હોય, ક્ષતની આમપાસ વરમ થયો હોય, તે લાલ થઇ આવ્યું હોય, અંદર પીડા થતી હોય એ બંધી વખતે આ ક્ષાર ઉપયોગી છે.

સીલીસીઆ—હાથ પગના આંગળાં અગર માથા ઉપર ક્ષત થયાં હોય, તે ઉડા હોય, અને હાડકાના પડને પણ તેથી તુકસાન થતું હોય: ક્ષતમાંથી પાતળી ગંધાતી ને પીળી રસી નીકળતી હોય; ભગંદરના જેવાં ક્ષત પડ્યાં હોય; કઠણ ગુમડાં થયાં હોય, અને તે પાકે તેમ લાગતું હોય ત્યારે જલદી પકવવા માટે આ ક્ષાર અપાય છે. આ ક્ષાર લગાડવાના કામમાં પણ આવે છે.

કેલ્કેરીઆ સલ્ફ—ગડ બેસી ગયા પછી પણ જ્યારે પડ નીકળ્યા કરતું હોય, ત્યારે વળી સીલીસીઆ આપ્યા પછી ક્ષત રૂઝાવવા માટે આ ક્ષાર અપાય છે. પિંડની ઉપર ક્ષત થયું હોય ત્યારે; વળી ક્ષતમાંથી પીળું લોહી મિશ્રિત પડે નીકળતું હોય કે કાંઇ જખમ થયાથી, દાઝવાથી કે છોલાવાથી ક્ષત થયું હોય ત્યારે.

કેલ્કેરીઆ ફેલ્યુઓર—અસ્થિ ઉપર ક્ષત થયાં હોય ત્યારે; વળી પીળું જાડું પડ નીકળતું હોય, અને તેમાં હાડકાની કણીઓ નીકળતી હોય ત્યારે.

કેલ્કેરીઆ ફેસ—નખળા શરીરવાળા દરદીને ક્ષત થયું હોય, અને તે જલદી રૂઝાતું ન હોય; વળી ક્ષતથી હાડકાને ઇજા પહોંચી હોય; દરદીનાં હાડકાં નખળાં હોય ઇત્યાદિ સંયોગોમાં.

નેટ્રમ ફ્રેસ—હોજરીમાં અગર આંતરડામાં ક્ષત થયું હોય, અને કાશીના કુચા જેવા રંગની અગર ખાટી ઉલટી થતી હોય ત્યારે; તેમજ ઉપદંશના ક્ષત થયાં હોય, અને જીભ ઉપર પીળી છારી હોય ત્યારે.

સાબે થયેલ કેસ.

એ. એસ. નામના સોળ વર્ષના એક દરદીને ત્રણ વર્ષથી પગ ઉપર ક્ષત થયાં હતાં, તે રૂઝાતાં નહતાં, તે ઉંડા ભગંદરના જેવાં હતાં ને તેમાંથી જાડું પીળું પડ નીકળતું હતું; તેમાંથી ફેલ્કોલ વખત હાડકાની કણીઓ પણ નીકળી હતી; તેનો પગ લાલ સુજ ગયેલો હતો. રાત્રે પીડા વધારે થતી હતી; તેનું શરીર સુકાઇ ગયું હતું, અને ક્ષુધા મંદ પડી ગઇ હતી; સવારમાં ઉધરસ આવતી તે વખતે જાડા પીળા ખડખા નીકળતા, અને બહુ ક્ષીણતા વર્તાતી; ફેલ્કોલ તન્દુરસ્ત હતાં; કેલ્કેરીઆ ફેલ્યુઓરનો જ અંશ-વાળો ક્ષાર સવાર સાંજ એક અઠવાડીઆ સુધી આપ્યો પછી ચાર દિવસ દવા બંધ કરીને વળી તેજ ચાલુ કરી. આ પ્રમાણે પાંચ માસ સુધી કયાં કર્યું, તેથી તેને પગે સુવાણ થઇ ગઇ. બહારથી ફક્ત ગ્લીસરીન લગાડવા આપતો. જ મહિના પછી તે પગ તદ્દન સાબે સારો થઇ ગયો. (ડા. હસન.)

હોમિયો—આસેનિકમ, એપીસ, ગ્રેશઇસ, હાઇડ્રાસ્ટીસ, હેપાર સલ્ફ, મર્ક્યુરીઅસ, મેઝેરીઅમ, નાઇટ્રીકમ આસીડમ, સોરીનમ, પલ્સેટીલા, રસટોક્સ, સેપીઆ, સલ્ફર.

ચુંક આંકડી; પેટમાં દુખવું.

(Colic.)

પેટમાં હોજરી ઉપર જે સ્નાયુનાં આવરણ છે તે આવરણમાં મેગ્નીશ્યમ ફેસ નામનો ક્ષાર ઓછો થાય છે, તેથી સ્નાયુ ખેંચાય છે, અને તેને લીધે ચુંક કે આંકડીનું દર્દ થાય છે. જ્યારે સ્નાયુ ખેંચાય છે, અગર સંકોચાય છે, તે વખતે કુદ્રતી રીતે પેટમાં પવન ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે કાંઇ કાંઇ અડધામાં બહાર નીકળે છે.

મેગ્નીસીઅમ ફ્રેસ:—ચુંકને લીધે જ્યારે દર્દી પગ વાળીને પેટ પાસે રાખતો હોય ત્યારે, અચ્ચાને ચુંક આવતી હોય અને પગ ઉચ્ચાને ઉચ્ચા રાખતું હોય ત્યારે; અચ્ચાને અવતર્યા પછી તરતજ ચુંક આવતી હોય (અજીર્ણને લીધે નહિ) ત્યારે; પેટમાં વાયુ બહુ થયો હોય, અને ચોળવાથી કે શેકવાથી ફાયદો લાગતો હોય ત્યારે; અને મરડા જેવાં દર્દમાં ચુંક આવે ત્યારે પણ આ ક્ષાર ઉપયોગી છે.

નેટ્રમ સલ્ફ:—પિત્ત દોષથી પેટમાં દુખતું હોય ત્યારે; મોઢામાં કડવો સ્વાદ રહેતો હોય અને જીભના મુળ આગળ જુખરી લીલી છારી લાગતી હોય ત્યારે; યકૃતમાંથી બરાબર પિત્ત વહેતું ન હોય ત્યારે; અને સીસાની ધાતુ ખાવાથી કે વાપરવાથી પેટમાં દુખાવો થયો હોય ત્યારે, આ ક્ષાર થોડી થોડીવારે એક કે બે અંશવાળો આપવાથી ફાયદો થાય છે.

કાલી ફ્રેસ:—પેટ આખું પવનને લીધે ઝૂલી ગયું હોય અને વખતો વખત દસ્તની હાજત થતી હોય, પરંતુ દસ્ત ઉતરતો ન હોય ત્યારે.

કાલી સલ્ફ:—જ્યારે મેગ્નીસીઅમ સલ્ફ આપવાથી ફાયદો જણાય નહિ ત્યારે; પેટ ટાઢું રહેતું હોય ત્યારે; ગંધકના જેવી વાસ મારતો પવન છુટતો હોય ત્યારે; અને એકદમ ઉતેજિત થયા પછી એકદમ ઠંડા થવાથી દુખાવો થઈ આવ્યો હોય ત્યારે.

ફેરમ ફ્રેસ:—ઋતુસાવ વખતે પેટમાં દુખાવો થતો હોય, તથા શરીર ગરમ થયું હોય, અને નાડી જલદ હોય ત્યારે.

હોમિયો—કૅમોમિલા, ક્રોકયુલસ ઈન્ડીકસ, ક્રોલોસીન્થીસ, ડાયોસ્કોરીઆ, ઇપીક્રોક્યુઆના, નક્સ-વોમિકા, પલ્સેડીલા, પ્લમ્બમ, વિરેટ્રમ આલ્બમ.

ચોરીઆ આવી જવા.

(Tonsillitis.)

ફેરમ ફ્રેસ:—શરૂઆતમાં દુખાવો, તાવ, વરમ વગેરે હોય ત્યારે થોડી થોડીવારે ખાવા, તેમજ કાગળા કરવા માટે આ ક્ષાર આપવો.

કાલી મ્યુર:—ચોરીઆ સુજ ગયા હોય, ત્યારે ફેરમ ફ્રેસની પછી આ ક્ષાર દેવો; ચોરીઆ ઉપર સફેદ અગર જુખરા રંગનાં ચાકાં પડ્યાં હોય,

ત્યારે આ ક્ષાર ખાવા તેમજ કાગળા કરવા અમ્મય છે; જીભ ઉપર સફેદ છારી હોય, અને ચોરીઆ આવી ગયા હોય; ચોરીઆનો દીર્ઘવરમ હોય ઇત્યાદિ સંયોગોમાં.

કેલ્કેરીઆ સલ્ફ:—ચોરીઆનો વરમ થયા પછી તેમાંથી પડે નીકળવા માંડ્યું હોય ત્યારે.

કેલ્કેરીઆ ફ્રેસ:—ચોરીઆના દીર્ઘ વરમમાં જ્યારે કાળાઆ ગળે ઉતારતી વખતે કોઇ કોઇ વાર મુશ્કેલી પડતી હોય, ત્યારે જીભ ક્ષારની સાથે ક્રમવાર.

નેટ્રમ ફ્રેસ:—ચોરીઆ સુજ આવ્યા હોય, અને તેની ઉપર સોના જેવી પીળી છારી હોય; પેટમાં ખટાસ રહેતી હોય, અને ચોરીઆ આવી ગયા હોય ઇત્યાદિ વખતે.

નેટ્રમ મ્યુર:—પડ જીભ (uvula) નો વરમ થયો હોય, અને જીભ ઉપર તથા મોઢામાં પાણી વિશેષ આવ્યા કરતું હોય એવાં એવાં આ ક્ષારને મળતાં લક્ષણો થતાં હોય ત્યારે.

સાળ થએલ કેસ.

જે જે કેસમાં દરદીઓને લાળ બહુ વખત સુધી વહ્યા કરતી હતી, તે તે કેસોમાં મેં નેટ્રમ મ્યુર વાપરીને ધણાંજ સારાં પરિણામો જોયાં છે; તેમાં ખાસ કરીને એક બાઇને ધણી ઉતાવળથી ફાયદો થયો હતો. તે બાઇ વીશ વર્ષની હતી, અને તેના ચોરીઆ એટલા બધા આવી ગયા હતા, કે તેણી ભાગ્યેજ દુધ કે પાણી ગળે ઉતારી શકતી; તેને પારદની દવા આપી; આથી ચોરીઆ બેસી ગયા, પણ બીજી ઉપાધિ ઉત્પન્ન થઇ મોઢામાંથી ખૂબ લાળ વહેવા લાગી. તેનાં પેઢાં પોચાં હતાં તેમાંથી સહેજ વાતમાં ઢોલી નીકળતું, અને દાંત હાલતા હતા; આ સંધ્યું હોમિયોપથીની પારદની દવાથી મટાડવાનો મેં વિચાર કર્યો, કેમકે પહેલાં આવા કેટલાક કેસો મેં તે દવાથી સુધાર્યા હતા. હવે તે દરદીને પૂછતાં મને ખાત્રી થઇ કે ગયા ઉનાળામાં જ્યારે તેણી માંદી પડી હતી, ત્યારે ડાક્ટરે તેને ધણો ક્વાલોમેલ (પારદની દવા) ખવરાવ્યો હતો, અને તેથી તેને લાળ ચાલ્યા કરતી હતી. આથી મેં પારદની દવા બંધ રાખી, અને દર બે કલાકે નેટ્રમ મ્યુર આપવા માંડ્યો. આથી મેં ધાર્યું હતું તેના કરતાં પણ સાફ

પરિણામ આપું. ચોવિસ કલાકમાં પિંડનો સોળે બેસી ગયો, અને ત્રણ દિવસમાં તો તેણીને તદન આરામ થઇ ગયો. (સુખરના પુસ્તકમાંથી.)

૩. ડબલ્યુ પાસે એકે કેસ આવ્યો હતો, તેમાં દરદીના બન્ને ચોરીઆ આવી ગયા હતા; અને તે એટલા બધા સુજ ગયા હતા કે કાંઇ પણ ગળે ઉતારવું હોય તો બહુ મુશ્કેલી પડતી. તેના શરીરની ગરમી ૧૦૨ ને નાડી ૧૩૦ હતી, તથા સ્વભાવે બહુ ઢીલો થઇ ગયો હતો. તેને ફેરમ શેસનો ૬ અંશવાળો તથા કાલી શેસનો પણ ૬ અંશવાળો ક્ષાર પંદર પંદર મીનીટે આપ્યો; છ કલાક પછી તે દરદીને ફરીથી બેયો તો રોગ વધ્યો હતો, આથી કાલી શેસને બદલે કાલી મ્યુરનો ૬ અંશવાળો ક્ષાર આપ્યો, અને ફેરમ શેસ તો આલ્યુમિનમ રાખ્યો. બીજે દિવસે સવારે માલૂમ પડ્યું કે તે દરદીએ રાત મહા મુશ્કેલીએ પસાર કરી હતી; હવે તેને ફેરમ શેસનો ૧૨ અંશવાળો અને કાલી મ્યુરનો પણ ૧૨ અંશવાળો ક્ષાર આપ્યો. છ કલાકમાં તે દર્દીની તબીબત ધણી સુધરી; કુખાવો નરમ પડી ગયો, સોળે ઓછા થયો, શરીરની ગરમી ૧૦૦ થઈ, ને નાડી ૧૦૦ વખત ચાલી; તેને તેજ દવાઓ આપી રાખી, અને બે દિવસમાં દરદી હરતો ફરતો થયો, ને ચોરીઆ પાક્યા નહિ. ધણી વખત ચોરીઆ પાકે છે, તેમાંથી પણ નીકળે છે, અને બહું કરતાં છતાં સાત આઠ દિવસ સુધી દર્દીને હેરાન થવું પડે છે. છઠ્ઠા અંશવાળો ક્ષાર આપવાથી રોગ વધારે થયો એ હકીકત ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. જ્યારે બારમા અંશવાળી દવા આપી, ત્યારે દર્દીએ કહ્યું કે તે લેવાથી બધે થંડક લાગે છે, અને ઠીક થતું જાય છે. (ડા. જી. એચ. માર્ટીન, એમ. ડી.)

હામિયો—ઑકોનાઇટ, એપીસ, બેરાટાકાર્બ, બેલાડોના, કેપ્સીકમ, જેક્સીમિઅમ, હેપાર સલ્ફ, ઇગ્નેશ્યા, લાઇકોપોડીઅમ, મર્ક્યુરીઅસ, ફાઇટોલેક્કા.

જખમ; ધા; છોલાવું; વાગવું; ઇત્યાદિ.

(Mechanical Injuries).

કેલ્કેરીઆ શેસ—હાડકાને જખમ થયો હોય ત્યારે આ ક્ષાર ફેરમ ફ્રાક્સની સાથે કમવાર આપવો.

ફેરમ શેસ—આ ક્ષાર જુદે જુદે સ્થળે ઓડી.

જનને લઇ જાય છે, અને નાશ પામેલ તંતુઓને સ્થળે નવાં તંતુઓ પેદા કરવામાં મદદ કરે છે. જ્યારે માંસમાં જખમ થયો હોય, ત્યારે આ ક્ષાર શરૂઆતમાં દેવો બેંધએ, પછી જે જે ક્ષારોની જરૂર લાગતી જાય તે તે ક્ષારો આપવા. આ ક્ષાર અંદરથી તેમજ બહારથી પણ આપી શકાય છે. જખમ ગમે તે પ્રકારનો હોય તો પણ શરૂઆતમાં આપવાથી દરદ તથા રતાશ નરમ પડે છે, વળી લોહી વહેતું અટકે છે અને તંતુઓ નવાં થવા લાગે છે.

કાલી મ્યુર—જખમની ખીણ સ્થિતિમાં જ્યારે સોળે ચડી આવ્યો હોય ત્યારે.

સીલીસીઆ—જ્યારે પણ થવાની ધાસ્તી હોય, પણ જલદી પણ થતું ન હોય, અગર પણ પીળું ને જાડું નીકળતું હોય ત્યારે.

કેલ્કેરીઆ સલ્ફ—જ્યારે જખમની કાળજી રાખી ન હોય, અને તેમાંથી પણ બહુ લાંબા વખત સુધી નીકળ્યા કરતું હોય, વળી પણમાં ક્યારેક લોહી પડતું હોય ત્યારે.

કેલ્કેરીઆ ફલ્યુઓર—હાડકાં છોલાયાં હોય ત્યારે, (જુલો અસ્થિના વ્યાધિઓ); જખમની પછી ક્ષત, ત્રણ, વગેરે જે જે લક્ષણો થાય તે માટે ક્ષતને અસ્થિ ત્રણનો વિષય જુલો.

સાળા થયેલ કેસ.

ગયા સપ્ટેમ્બરમાં એટલે પાનખર ઋતુમાં હું હાઇલેન્ડસમાં હતો. ત્યાં એક ભરવાડે મને કહ્યું કે દાતરડાને ધાર કાઢતાં કાઢતાં તેના અંગુઠાને જખમ થયો હતો. તે કેસ આવો નીવડ્યો હતો—ડાબા હાથનો આખો અંગુઠો સુજ ગયો હતો, અને તે જખમથી રંગનો થયો હતો, તથા સ્પર્શ કરતાં બહુ દુખતો હતો, અને નખની ઉપર સંધિ થાય છે ત્યાં એકટેન્સર સ્નાયુ પાસે નાનો જખમ થયો હતો. દાબવાથી પીળાશ પડતો સફેદ પદાર્થ અંદરથી નીકળતો હતો, ને તેમાં ઘોળા નાના નાના કડકા નીકળતા હતા. અંગુઠાનાં બન્ને હાડકાં સહેલાઈથી છૂટાં પડી જતાં હતાં, અને આવા કેસોમાં મેં અગાઉ સાંભળ્યો હતો તેવો ખાસ અવાજ પણ તેમાંથી નીકળતો હતો. આ હકીકત ઉપરથી કેલ્કેરીઆ ફલ્યુઓર આપવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો. મારી પહેલાં

જે ડાકટરને તેણે અંગુઠો ખતાવ્યો હતો, તેણે કહ્યું હતું કે તે કાપી નાખવો પડશે. તેણે કેફેરીઆ ફ્લુઓર લેવા માંડ્યું ને થોડાક દિવસ પછી જ્યારે તેનો શેઠ જે એક ખેડુન હતો તે મળ્યો, ત્યારે તેણે મને કહ્યું કે તેના નોકરના અંગુઠે સંપૂર્ણ આરામ છે.

(સુધર).

ડા. ઓ. એ. પામર એમ. ડી. લખે છે કે મી. જી. નામના એક સખ્સને અઢાર વર્ષ ઉપર જખમ થયો હતો, ને ત્યારથી એ ત્રણ ઠેકાણેથી પર નીકળતું હતું; વળી પર ક્યારેક બંધ થતું ને ક્યારેક નીકળવા માંડતું. રાત્રે તેને વધારે પીડા થતી ને પર નીકળતું. શેઠ કરવાર્થા દરદ આપું લાગતું. પર નહું ને પીળું હતું. આ સાથે તેને અજીર્ણ રહેતું, છાતીમાં બળતું હતું, ને ટાઢ વાયા કરતી. મને તરતજ લાગ્યું કે સીલીસીઆ એજ ચોગ્ય ઉપાય હતો. તેને મેં ચાર મહિના સુધી આ ક્ષાર આપ્યો, તેથી તેને સારો ફાયદો થયો છે.

હોમિયો—આર્નિકા, ક્લેન્ડુલા (ખાવાને તેમજ લગાડવાને), કોનાયમ મેક્ક્યુલેટમ, રૂટા ગ્રેવિ-ઓલન્સ, રસ ટૉક્સ, હાઈપરીકમ, (આ દવાના મધર ટીકચરનું ૧ ટીપું ગરમ પાણીના દશ ટીપાં સાથે મેળવીને કપાએલા જખમ lacerated wound ઉપર લગાડવાથી મોફ્યાની પિયકારી માર્યાની માફક પીડા શાંત થઈ જાય છે), સીમ્પ્લિસિટમ (અસ્થિની ઇજા માટે.)

જળંદર; જળોદર; સોજ.

(Dropsy).

સોજ થવાનું મૂળ કારણ કેલ્સમ ફોસ્ફેટ, અને સોડીઅમ ક્લોરાઇડના ક્ષારોની તંગી છે; તે બે ક્ષારોની ગેરહાજરીથી પાણી અને આલ્ક્યુમન સંયોજક તંતુમાં ભરાઈ રહે છે, અને પછી જેમ જેમ વ્યાધિ વધે છે, તેમ તેમ બીજા ક્ષારો પણ કમી થતા જાય છે. આ રોગની એક ખાસીઅત એ છે કે ત્વચાનાં છિદ્રો ધીમે ધીમે બંધ થઈ જાય છે, અને પસીનો ભાગ્યેજ બહાર નીકળવા પામે છે; એથી પાણી ત્વચાની નીચે વધારે જમા થતું જાય છે, અને સોજ વધે છે.

કાલી મ્યુર—રક્તાશય, યકૃત કે ચુરક્ષના વ્યાધિથી જળંદર અગર સોજ થઈ આવ્યા હોય, અને તે સાથે જીભ ઉપર સફેદ છારી રહેતી હોય, પેશાબમાં સફેદ શ્લેષ્મ પડતો હોય, રક્તાશય નિર્બળ હોય, ધમકારો થઈ આવતો હોય, યકૃતની પિત્ત-વાહિનીઓમાં કાંઈ હરકત થવાથી જળંદર થયું હોય, તો આ દવા એકલી અગર તો બીજી ચોગ્ય દવાની સાથે અપાય છે.

નેટ્રમ સલ્ફર—શરીરની હરકાઈ પાતળી ત્વચામાં અગર શિરાઓમાં પાણીનો જમાવ થવાથી સોજ ચડ્યા હોય, તે સાથે દમનો રોગ હોય, અગર ન હોય, તો પણ આ દવા ઘણી ઉપયોગી થઈ પડે છે. વળી વૃષણમાં પાણીનો જમાવ થયો હોય, તો પણ આ દવાથી ઘણીવાર મટે છે.

નેટ્રમ મ્યુર—જળંદર, સોજ અને વૃષણ-વૃદ્ધિના ઘણા કેસોમાં આ દવા બીજી દવાની સાથે વારંવાર આપવાની જરૂર લાગે છે.

કેલ્કેરીઆ શેસ—નખળાઈ, લોહીની ખામી, ખોરાક નહિ પચવો છત્યાદિ સંજોગોથી સોજ થયા હોય, તો આ દવા એકલી, અગર ફેરમ ફેસની સાથે અપાય છે.

કેલ્કેરીઆ ફ્લુઓર—શરીરની રંગો નરમ પડી ગઈ હોય, રક્તાશયનું વિસ્તૃત્વ થયું હોય, અને તે સાથે સોજ વગેરે ચિન્હો સ્પષ્ટ દેખાતાં હોય, તો આ દવા આપવી. જે બળ કરવા જતાં વૃષણમાં સોજો થઈ આવ્યો હોય, તો આ દવાથી ફાયદો આવશે.

કાલી સલ્ફર—રકાલેટ નામનો સિંદુરીઓ તાવ આવી ગયા પછી, જે સોજ ચઢ્યા હોય, તો આ દવાની જરૂર પડે છે. વળી તેની સાથે નેટ્રમ મ્યુર વારંવાર આપવાથી જલદી આરામ થાય છે.

સાજો થયેલો કેસ.

ડા. ગાઉલને પગના સોજ મટાડવામાં કાલી મ્યુર આપીને ફતેહ મેળવી છે, અને તેના ઉપયોગ માટે નીચેનાં લક્ષણો જણાવે છે. પગ ઉપર શરૂઆતમાં સોજ નરમ હોય છે, તે વખત જતાં સ્પર્શ કરવાથી કઠણ લાગે છે, તે સાથે દુખાવો કે રતાશ કાંઈ હોતું નથી. વળી સુજેલી ત્વચા ઉપર ચળ આવે છે, અને તે કોઈ વખત બરફ જેવી ઘોળી અને ચળકતી લાગે છે; છેવટે સાંજના કરતાં સોજ

સવારે ઓછા દેખાય છે, પણ કોઈ કોઈ વખત તે એટલા બધા વધી જાય છે કે ત્વચા ફાટશે એવું લાગે છે.

હોમિયો—ઓકોનાઈટ, ઍપિસ, એપોસાઇનમ, આસેનિકમ, ડીબ્રેલીસ, હેલીબોરસ, લેચિસીસ, લાઇકાપોડીઅમ, મર્ક્યુરીઅસ, મ્યુરીઆટીકમ આસી-ડમ, રસ ટ્રાંક્સ.

જવર; તાવ; ખુખાર.

(Fevers.)

જીવનરસાયણ વિદ્યા પ્રમાણે જવરને જુદા જુદા ગણવામાં આવતા નથી, પરંતુ માત્ર તેનાં લક્ષણોજ જોઇને નક્કી કરવામાં આવે છે કે જવરમાં અમુક વખતે શરીરમાં કયો ક્ષાર ઉમેરવાની જરૂર છે. મેલેરીઆના જવર કે બીજા વિષના જવરો પણ જ્યાં લગી લોહીમાં પુરતા ક્ષારો હોય ત્યાં સુધી હુમલો કરતા નથી; માટે જો તે ક્ષારો રક્તમાં પાછા દાખલ થાય તો જવર રૂપે કુદરતને માગણી કરવાનું કારણ રહે નહિ.

અહિં ઘટ શાથી આવે છે તેનો ખુલાસો જાણવાની ઉત્કંઠા થાય તેવી છે. શરીરમાં વધી પડેલ પાણીના પ્રમાણને કમી કરવાનો મજબૂત તંતુ, સ્નાયુઓ અને રક્તવાહીની પ્રયત્ન કરે છે, અને તેથી ટાઢ વાય છે; પછી લોહી જોસથી ફરવા માંડે છે, અને પસીના આવવા માંડે છે, તથા પેસાળ ઉતરવા માંડે છે, તેથી લોહીમાંથી પાણી ઓછું થાય છે. ફરીથી ટાઢ ચોવીસ કલાકે અગર વધારે વખત ગયા પછી આવે છે તેવું કારણ એ છે કે લોહીમાં પાણીની વૃદ્ધિ ફરીથી થવાને એટલો વખત લાગે છે, વળી જુલો કે પર્વતની હવામાં રહેવાથી ટાઢીઓ તાવ આવતો નથી; કેમકે ત્યાં શિયાળાની ઋતુમાં હવા સુષ્ક હોય છે; વળી શિયાળામાં ધણીવાર ટાઢીઓ તાવ મોજા પડી જાય છે અને ચોમાસું ઉતરતાં જોર પકડે છે. ટાઢીઓ તાવ કાઢવો હોય તો પર્વત ઉપર ચઢવાથી ટાઢ આવતી બંધ થઈ જશે, ને ત્યાં રહેવાથી ફરીથી આવશે નહિ.

વળી બીજા વાત પણ લક્ષ્યમાં લેવા જેવી છે કે જો લોહીમાં નેટ્રમ સલ્ફ નામનો ક્ષાર કમી થાય છે, તો ગુરદા મારફત મૂત્રમાં સાકર અને લઘુ પાણી

વહેવા લાગે છે; તે ક્ષાર આપવાથી મધુપ્રમેહ પણ મટી જાય છે. ટાઢીઓ તાવમાં પણ પાણીની વૃદ્ધિ થઈ જાય છે, અને નેટ્રમ સલ્ફથી તેની ચોગ્ય વ્યવસ્થા થઈ જાય છે. પાણીની ચોગ્ય વ્યવસ્થા થયા પછી રક્ત જોડાએ તેટલો ઓક્સીજન લઈ શકે છે, અને તેથી તન્દુરસ્તી જળવાઈ રહે છે. પર્વતની હવામાં ઓક્સીજન વધારે હોય છે, અને તેથી લોહીમાં વધારે ઓક્સીજન ભરે છે, અને વધારે પાણી શરીરમાંથી નીકળી જાય છે, લોહીમાં પાણીનો વધારો થાય છે, તે માત્ર પાણી બહુ પીવાથી થતો નથી, પરંતુ શ્વાસોશ્વાસ મારફતે રક્ત શુદ્ધ થતું હોય ત્યારે વધારે પાણી લોહીમાં દાખલ થવાથી થાય છે.

ફેરમ શેસ:—સઘળા જવરની શરૂઆતમાં, અને પાછળથી બીજા ક્ષારની સાથે વારાફરતી; આ ક્ષાર આપવાથી નાડી નિયમિત થાય છે, શરીરની ગરમી અને દાહ કમી થાય છે, અને વરમ નરમ પડે છે.

કાલી મ્યુર:—લાલ તાવ અગર સ્કર્વેટી-નામાં ખાસ; બધા જવરમાં અપાતી બીજા દવા; આ ક્ષાર જ્યારે જીભ ઉપર બડી સફેદ છારી હોય ત્યારે અગર દસ્ત કમજ હોય ત્યારે ખાસ અપાય છે. ટાઢ વાયા કરતી હોય ને તાપ પાસે બેસવાનું મન થતું હોય ત્યારે પણ ફાયદો કરે છે.

કાલી ફેસ:—મજબૂત તંતુના દોષથી, અગર મનોવિકારથી જવર આવ્યો હોય ત્યારે ફેરમફોસની સાથે કમવાર; આ ક્ષારથી અતિશય ગરમી ઓછી થાય છે, ઉતાવળી અને અનિયમિત નાડી સુધરે છે તથા મનનો વેગ અને નયજાદા હટે છે. સન્નિ-પાતમાં ફાયદો કરે છે. વળી પરસેવો બહુ વળતો હોય ત્યારે તથા ગંધાતા ઝાડા થતા હોય ત્યારે અપાય છે.

કાલી સલ્ફ:—જ્યારે સાંજની વખતે શરીરની ગરમી વધતી હોય ત્યારે; વળી જો ફેરમ શેસ આપવાથી પસીનો આવતો ન હોય તો આ ક્ષાર પસીનો લાવવા માટે પણ અપાય છે. રક્તવિષ (Blood-poisoning) ને લીધે જવર આવ્યો હોય ત્યારે.

નેટ્રમ મ્યુર:—સજોખમની સાથે તાવ આવ્યો હોય, અને આંખમાંથી ને નાકમાંથી પાણી વહેતું હોય ત્યારે ફેરમ શેસની સાથે વારાફરતી.

વધારે લક્ષણો થતાં હોય તે માટે ઉપરના ક્ષારોના ઉપયોગ કરતી વખતે તે ક્ષારના સવિસ્તર ફાયદાઓ લખ્યા છે તે જોવા, અને લક્ષણોથી જે જે ક્ષારની જરૂર જણાતી જાય તે તે ક્ષાર આપવા.

હોમિયોઑ—ઑકાનાઇટ, આસેનિકમ, ઍપી-સીઆ, બેલાડોના ડાયોનિઆ, જેસ્સીમીઅમ, મર્ક્યુ-રીઅસ, નક્સવોમિકા, પલ્સેડીલા, રસ ટૉક્સ, સલ્ફર વિરેટ્રમ વિરિડિ.

ટાઢીઓ તાવ, એકાંતરીઓ તાવ.

(Ague & Intermittent Fever)

નેટ્રમ સલ્ફર:—તાવ ઉતરી ગયા પછી ફરીથી પાછો એક બે કે વધારે દિવસ પછી ટાઢ વાઘને આવ્યા કરતો હોય ત્યારે પિત્તનો પ્રકોપ મટાડવા સાડર આ ક્ષાર અપાય છે. એકાંતરીઆ-ને ટાઢીઆ તાવમાં આ અક્સીર દવા છે. દર્દીએ હલકા ખોરાક ખાવો, અને ઘંડા, દુધ, માંખણ, ઘી, તેલ, મચ્છી વગેરે ખાવું નહિ. નખળાઇ વધી જાય તો દુધ લેવું, પણ બીજી બારે વસ્તુ લેવી નહિ.

ફેરમ ફોસ:—તાવ મોજો પાડવા માટે, અથવા અનાજ પચ્યા વિનાનું ઉલટીમાં નીકળી પડતું હોય તે અટકાવવા માટે; આ ક્ષાર ધણીવાર તાવ હોય ત્યારે નેટ્રમ સલ્ફરની સાથે અનુક્રમે આપવાથી ફાયદો થાય છે.

કાલી શેસ:—ન્યારે નખળાઇ હોય, અને પસીનો ધણો વળતો હોય ત્યારે; તાવ ઉતરતી વખતે અગર તેની છેલી સ્થિતિમાં એકાએક નખળાઇ થઈ આવે તે દૂર કરવા માટે આ ક્ષાર ધણો ઉપયોગી છે.

કાલી મ્યુર:—જીભ ઉપર સફેદ ને જાડી છારી હોય ત્યારે બીજા ક્ષારની સાથે ક્રમવાર.

નેટ્રમ મ્યુર:—ન્યારે પાણી આંખ નાક મોઢું વગેરે સ્થળેથી બહુ વહેતું હોય ત્યારે; તૃષા ધણી લાગતી હોય અને હોઠ ઉપર ફેડલા ઉપડી આવ્યા હોય (આ લક્ષણને આપણે “ બરો મતરી ગયોછે ” એમ કહીએ છીએ) ત્યારે વળી કવીનાઇન બહુ લેવામાં આવ્યું હોય, અને તેના ખરાબ પરિણામો જોવામાં આવતાં હોય ત્યારે.

સીલીસીઆ:—સવારે ને સાંજે ટાઢ વાગ્યો કરતી હોય, અને શરીરમાં ક્રમ ક્રમાડી લાગવાથી સુષ્ણ જવું પડતું હોય; હાથ પગ ટાઢ રહેતા હોય; બપોરે ભુખ તાવ મઢી આવતો હોય; પગેથી પરસેવો આવતો હોય તે ગંધાતો હોય; ઇત્યાદિ ચિન્હો હોય ત્યારે બીજા ક્ષારની સાથે ક્રમવાર.

જવરના સાજા થયેલા કેસો.

સાદો જવર:—મી. એલ નામનો એક ગૃહસ્થ હતો તેને પરસેવો આવતો હતો, તે વખતે પવન લાગવાથી શરદી લાગી હતી, અને તેથી તેના અંગમાં દુખાવો થતો હતો, કાનમાં ઘોંઘાટ થવા કરતો હતો, શ્રવણ શક્તિ બગડી હતી, અને લમણાના ભાગમાં માથું દુખ્યા કરતું હતું. આ બધા દર્દની સાથે તેને તાવ પણ ચડી આવ્યો, અને તેને રાતમાં પરસેવો આવતો હતો, તોપણ તેથી તેને કાંઈ ફાયદો થતો નહોતો. તેને ભુખ લાગતી નહોતી, અને જીભ ઉપર સફેદ છારી વળી હતી. મેં તેને બે કલાકે થોડું થોડું કાલી મ્યુર આપવા માંડ્યું તેથી તરત ફેર પડવા માંડ્યો. પણ તેના પગમાં હજી દુખાવો રહેતો હતો. વળી પગે પરસેવો વળવો જોઈએ ત્યાં પરસેવો વળતો નહોતો. આથી તેને સીલીસીઆના રોજનાં બે પડીકાં પ્રમાણે આઠ દિવસ સુધી આપ્યાં. આથી પગે પરસેવો આવવો શરૂ થયો. ન્યારે આ પરસેવો બંધ પડ્યો ત્યારે બીજાં લક્ષણો પણ દૂર થયાં. (સુબ્બર)

સખત જવર:—ડા. જી. એ. માર્ટીન એક સખત જવરનો કેસ જણાવે છે. તેમાં દર્દીને ૧૦૪ ડીગ્રી તાવ રહેતો હતો, શરીર ધણું ક્ષીણ થયેલું હતું, સ્નાયુમાં અશક્તિ હતી, માથું દુખતું હતું, અને ભુખ લાગતી ન હતી. તે કેસમાં ફેરમ ફોસ ૧૨ અંશવાળો આપ્યો પણ તેથી દર્દીને કાંઈ ફાયદો થયો નહિ. બીજા દિવસે ફેરમ ફોસ ૬ અંશવાળો આપ્યો તેથી તરત ફાયદો થવા લાગ્યો.

ટાઢીઓ તાવ:—મી. એસ. નામના એક ગૃહસ્થને ત્રણ મહિનાથી ટાઢીઓ તાવ આવતો હતો, અને તેણે કવીનાઇન ને બીજી દવાઓ કેટલાક વખત સુધી લીધી હતી. ત્રીજે ત્રીજે દિવસે અગ્યાર વાગે ટાઢ આવતી, અને વાંસો બહુ દુખવા લાગતો. ટાઢ લગભગ બે કલાક સુધી રહેતી હતી, અને તે વખતે તરસ લાગતી ન હતી; બપોરે આવ્યો તાવ રહેતો

હતો, માથું સખત દુખતું હતું, અને ટાઢ પાણીની ધણી તરસ લાગતી હતી. પરસેવો વળતો ન હતો તેને ૩૦ અંશવાળો નેદ્રમ મ્યુરનો ક્ષાર દર આર કલાકે આપ્યો તેથી ફાયદો થયો. બીજો દિવસે ટાઢ પણુ થોડી વાધ અને તાવ પણુ આવ્યો નહિ.

સાધવાના જવરમાં પાણું ફેરમ ફેસ શરૂ—આતમાંથીજ આપવાથી જવર નરમ પડે છે, અને રોગ વધારે જોર પકડતો નથી. વધારે માટે જીવો સંજિવાનો વિષય.

પ્લેગનો તાવ:—હિંદુસ્તાનમાં જુદે જુદે સ્થળે ન્યાં યાચેકેમીરૂટીની દવાઓ વપરાય છે, ત્યાં પ્લેગના દરદીઓને ફેરમ ફેસ જવરની શરૂઆતમાં, કાલી મ્યુર ન્યારે ગાંઠ નીકળ્યાની ખબર પડે ત્યારે એકલો અગર ફેરમ ફેસની સાથે કમવાર, અને જો પિત્તનો દોષ સાથે જેવામાં આવે, તો નેદ્રમ સલ્ફર આ ત્રણ ક્ષારો મુખ્યત્વે કરીને વપરાય છે. ધણી વખત તે ત્રણ ક્ષારો કમવાર પંદર પંદર મીનીટ કે અડધી અડધી કલાકે અપાય છે. વળી જો તરસ અતિશય લાગતી હોય, અગર નાકમાંથી કે મોઢામાંથી પાણી વહેતું હોય તો નેદ્રમ મ્યુર પણુ આપવું; પણુ જો નબળાઇ બહુ લાગતી હોય, સન્નિપાત થતો હોય, ગંધાતો ઝાડો છૂટી જતો હોય, તો કાલી મ્યુરની સાથે કાલી ફેસ પણુ કમવાર આપવા માંડવો. જો ચિન્હો જોતાં જરૂર લાગે તો નેદ્રમ ફેસ આપવો, તેથી ખટાસ ઓછી થાય છે. જો પસીનો આવતો હોય નહિ, ગરમ ઓરડામાં ઠીક ન પડતું હોય, તથા થંડી અને ખુલ્લી હવાથી ઠીક લાગતું હોય તો કાલી સલ્ફર આપવો. આ ક્ષારોના ઉપયોગથી પ્લેગના દર્દીઓ પણુ બચી શકે છે, અને જો શરૂઆતમાંથીજ આ દવાઓ ખરાબર લેવામાં આવે તો ધણીક કેસો સાબળ થવાની આશા છે. તાવ ઉતરી ગયા પછી પણુ ગાંઠ તેવીને તેવી હોય તો કેલ્કરીઆ ફેરુએમાર આપવાથી તે ફેલાઇ જશે. જો તે ગાંઠ પાકવા લાગી હોય તો ત્રિયિ દોષના વિષયમાં આપ્યા પ્રમાણે ઉપચાર કરવો.

હોમિયો—અપીસ, આસેનિકમ, કૃપ્તીકમ, ક્રોર્મેલિ., ચીનીમમ સલ્ફ, સિંકાના, ચીનીમમઆર્સ, યુપેટારીઅમ, જેલ્સીમીઅમ, ઇનેસ્યા, ઇપીકાક્યુઆના, લેગ્સીસ, નક્સ વૉમિકા, પલ્સેટીલા, રસ ટૉક્સ.

પ્લેગને માટે:—કોટેક્સ, લેવેસીસ, કોપ્પા, ઇન્ડોક્સ કોરેલીનસ, ફોસ્ફરસ, ઍપીસીઆ, આસેનિક, ઇનેસ્યા, મર્ક્યુરીઅસ, એકાનાઇટ, ક્રોર્મેલિક આસીડ, ક્રોર્મે ઍનિમલિસ (જીઓ ગ્રંથ ૧ લો પાનું ૩૮૦).

ટાઇફસ; ચૌદ દિવસનો તાવ.

(Typhus Fever.)

ફેરમ ફેસ:—શરૂઆતમાં.

કાલી ફેસ:—ન્યારે માનસિક લક્ષણો હોય, શરીરમાં કોઇ જગ્યાએ સડો થતો હોય, અગર કુર્ગંધ આવતી હોય, ઉંધ જતી રહી હોય, સન્નિપાત કે ઘેલછા લાગતી હોય, દર્દી ખેલાન પડ્યો રહેતો હોય ઇત્યાદિ લક્ષણોમાં.

કાલી મ્યુર:—ટાઇફસ તાવમાં ન્યારે ઝાડો બંધ રહેતો હોય ત્યારે; આ ક્ષાર વળી કાલી ફેસની સાથે કમ વાર તાવ ઉતારવા માટે પણુ અપાય છે.

નેદ્રમ મ્યુર:—ન્યારે દર્દી જગૃત થતો ન હોય, અને તે ખેલાન જેવે ઉંધમાં પડ્યો રહેતો હોય ત્યારે કાલી ફેસની સાથે કમવાર; વળી તાવમાં મોઢામાંથી થુંક બહુ આવતું હોય અગર ઉલટીમાં પાણી નીકળતું હોય ત્યારે.

હોમિયો—અપીસ્યા, ખેલાડોના, હાયોસ્યામસ.

ટાઇફોઇડ, એન્ટેરીક, કે ૨૧ દિવસનો તાવ.

(Typhoid Fever.)

બાધિ સમયે શરીરમાં શ્વેત વિકાર થયો હોય છે તે જોઓ જીવન રસાયણ વિજ્ઞાના નિયમ પ્રમાણે સમજો, છે તેઓ સહેલાઇથી સમજી શકશે કે જે જો લક્ષણો હોય તે જોઇનેજ દવા આપવી જોઇએ, પછી તે લક્ષણો ગમે તે બાધિમાં ગમે તે નામથી ઝાળખાતાં હોય. તાવ આવે છે, ત્યારે ઓક્સીજન ને લઇ જનાર લોહનાં પરમાણુઓ ઓછાં થયાં હોય છે, અને તેથી થોડા લોહને ઉતાવળથી ફરીને ઓક્સીજન પુરો પાડવો પડે છે. આથી નાડી ઉતાવળી આવે છે, અને તેને બીધે ગરમી પણુ વધે

છે. આ વ્યાધિમાં શરીરમાંથી મંદ છટે છે, તેનું કારણ એ છે કે જ્ઞાનતંતુના રસમાંથી કાલી ફેસ ઓછો થયો હોય, તેને લીધે ફેસથ્રુરેડ હાઇડ્રોજન છુટો પડીને બહાર નીકળવા લાગે છે. આથી જણાશે કે જ્યારે જ્યારે શરીરમાં સડાનાં લક્ષણો હોય ત્યારે ત્યારે કાલી ફેસ આપવાથી ફાયદો થવો જોઈએ.

ફેરમ ફેસ:—શરૂઆતમાં ટાઢ વાતી હોય કે તાવ આવતો હોય ત્યારે; જ્વરમાં ક્ષીણતા બહુ થઈ હોય કે રક્તસ્રાવ થતો હોય ત્યારે.

કાલી મ્યુર:—આ રોગમાં મુખ્ય દવા ફેરમ ફેસની સાથે કમવાર; જીભ ઉપર સફેદ છારી હોય; ઝાડો થઈ આવ્યો હોય; પેટ ચડી આવ્યું હોય ઇત્યાદિ લક્ષણોમાં.

કાલી ફેસ:—સન્નિપાત થયો હોય, અગર મગજની અસ્વસ્થતાના બીજાં લક્ષણો થતાં હોય ત્યારે તેમજ નબળાઈ અને અશક્તિ બહુ થઈ હોય; ગંધાતો ઝાડો આવતો હોય, ઉંઘ આવતી નહોય; શ્વાસ ગંધાતો હોય, રક્તાશય નબળું પડ્યું હોય; જીભ સુકાઈ જતી હોય, જીભ વળતી ન હોય અને તેથી બોલી શકતું નહોય, ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય ત્યારે.

કાલી સદ્દ:—જ્યારે સાંજની વખતે તાવ વધતો હોય, અગર નાડી ધીમી અને મંદ ચાલતી હોય, અને રક્ત વિષ (blood-poisoning) ના લક્ષણો જણાતાં હોય ત્યારે.

નેટ્રમ મ્યુર:—તાવ દર્મ્યાન મોઢામાં પાણી કે થુંક બહુ રહેતું હોય, ઉલટીમાં પાણી નીકળતું હોય જીભ કઠારી રહેતી હોય, ઉંઘ આવ્યા કરતી હોય, દરદી જાગ્રત રહેતો નહોય ઇત્યાદિ લક્ષણોમાં.

કેલ્કેરીઆ ફેસ:—વ્યાધિ મટવા આવે ત્યારે શરીરમાં કૌવત લાવવા માટે તથા નવું લોહી ભરાવા માટે. વળી વ્યાધિ દર્મ્યાન પશુ નબળાઈ હોય, ત્યારે આ ક્ષાર આપવો.

ટાઇફોઇડ જ્વર હોય, ત્યારે વખતો વખત ગરમ પાણીની પીચકારી ગુદાદ્વારા મારવી. જ્યારે તાવ વધતો જતો હોય ત્યારે પશુ ગરમ પાણીની પીચકારી મારવાથી ઘણીવાર અન્યથા જેવો ફાયદો થાય છે; જ્યારે દસ્ત કમજ હોય ત્યારે પીચકારીથી દસ્ત આવશે, અને રેચથી નબળાઈ વગેરે દુર્લક્ષણો થાય છે, તેથી દરદી બચશે; ઝાડો થઈ આવ્યો હોય,

ત્યારે પશુ પીચકારી મારવાથી તુલકાન થતું નથી; તેથી શોષણક્રિયા સારી ચાલશે, અને દર્દી જલદી સારો થવા લાગશે.

સાજા થયેલ ફેસ.

એક જીવાન માણસને ટાઇફોઇડ જ્વર આવવા લાગ્યો અને તે સાથે બેચેન રહેવા માંડ્યો; જાણવા જેવું લક્ષણ એ હતું કે તે હીરટીરીઆના દર્દી જેવો થવા લાગ્યો; મનમાં આવે ત્યારે રોવા ને કુસકા ભરવા લાગતો. હોમિયોપથીમાંથી ઇન્નેસીઆ, હાયોસાયમ, સ્ટ્રામોન્યમ, અને કોફીઆ એ દવાઓ આપી, પશુ કશાથી ફાયદો થયો નહિ. કાલી ફેસ આપવાથી તેની તબીબત સુધરી, અને તાવ ઉતર્યો ત્યાં સુધી એજ દવા આપ્યા કરી. દર્દી હરતો ફરતો થયો, ત્યારે પશુ આ દવા આપ્યા કરી તેથી તેને પુષ્ટિ થઈ. (ડા. મોનરો)

હોમિયો—એકાનાઇટ, આર્નિકા, આસેનિકમ ઍપીસીઆ, ઍલાડોના, આયોનીઆ, કામોવેજી, કોટન, જેલ્સીમીઅમ, હૅમમેલિસ, હાયોસ્યામમ, લૅમ્બીસીસ, મ્યુરીઆટિકમ આસીડમ, ફોસ્ફોરીકમ આસીડમ, રસ ટોક્સ, સ્ટ્રામોન્યમ, ટેરીબિન્ટીના.

તાવમાં સન્નિપાત, ઉન્માદ, ચિત્તભ્રમ.

(Delirium).

આયોફીમીસ્ટ્રીના નિયમો પ્રમાણે ઉન્માદના વ્યાધિ સંબંધે એવી માન્યતા છે કે જ્યારે શરીરની અંદર પાણી બરાબર એક સરખી રીતે સઘળી તંતુઓમાં વહેવાયેલું રહેવાને બદલે ભેજના તળીઆ પાસે એકઠું થાય છે, અને કરોડ રજજીમાં તથા કરોડ રજજી સાથે ભેજના થતા સંયોગના સ્થળ આગળ પાણી જોઈએ તે કરતાં ઓછું રહે છે, ત્યારે મજ્જાતંત્ર ઉપર એટલે કે મગજના જીદ જીદ ભાગ ઉપર દબાણ થવાથી ચિત્તભ્રમ જેવાં લક્ષણો ઉદ્ભવે છે.

કાલી ફેસ:—દાર્ડીઆને દાર્ડ જન્ય ઉન્માદ જેને ડીલીરીઅમ ટ્રીમેન્સ કહે છે તે થઈ આવ્યો હોય, ઉંઘ આવતી ન હોય, બેચેની રહેતી હોય, અને તે સાથે બેઠમ બહુ થતા હોય, દર્દી બરાબર વાતચિત કરી શકતો ન હોય, તેની કમ્પનામાં ખોટી વસ્તુઓ દેખાતી હોય, અને એવી મિથ્યા દેખાતી

વસ્તુઓથી દર્દી દૂર નાસવા પ્રયત્ન કરતો હોય, ત્યારે આ દવા નીચેની દવાની સાથે વારાફરતી આપવાથી ફાયદો થાય છે.

નેટ્રમ મ્યુર:—શરીરના રસોને અને પાણીને નિયમિત કરવા માટે આ દવા ઉત્તમ છે, તેથી સન્નિપાતમાં જ્યારે દર્દી બડબડતો હોય, તેનું શરીર ચમકી જતું હોય, મોઢામાં શીજી આવતાં હોય, તે સાથે તાવ હોય, અગર ન હોય, અને દસ્ત કબજ હોય, ત્યારે આ દવા ખાસ ઉપયોગી છે.

ફેરમ ફોસ:—તાવનું જોર વધારે હોય, તો આ દવા ઉપરની દવામાંથી જે યોગ્ય લાગે તેની સાથે વારાફરતી અપાય છે.

કેલ્કેરીઆ ફોસ:—સન્નિપાત વખતે પેટમાં સખત અજીર્ણ હોય, પાતળા અજીર્ણના ઝાડા થઈ આવ્યા હોય, ને નબળાઈ હોય તો આ દવાની જરૂર પડે છે.

હોમિયો—ઍર્ગેરિકમ, ઍપીસીઆ, બેલાડોના, કૅપ્સીકમ, સીમીસીફ્યુબ, હાયોસ્ચામસ, લેચિસીસ, ફોસ્ફરસ, સ્કામોન્યમ, વિરેટ્રમ આલ્બમ.

સ્કાર્લેટ જવર, લાલ તાવ.

(*Scarlatina*).

ફેરમ ફોસ:—તાવ આવ્યો હોય, ત્યારે તેની શરૂઆતમાંજ; કાલી મ્યુરની સાથે ક્રમવાર.

કાલી મ્યુર:—સ્કાર્લેટ જવર થોડો ધણો હોય તો તો આ એકજ દવાથી ધણીવાર આરામ થાય છે.

કાલી સલ્ફ:—ત્વચા ઉખડી જતી હોય; ત્વચા ઉપરથી એકદમ લાલ તાવના ચિન્હો બેસી ગયાં હોય; તાવમાં શરીરની ગરમી ધણી થઇ ગઇ હોય ઇત્યાદિ સમયે.

કાલી ફોસ:—લાલ તાવને લીધે ગળામાં સડો થયો હોય, ને મોં ગંધાતું હોય, અશક્તિ બહુ થઇ ગઈ હોય, બેભાન થઇ જવાતું હોય ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય ત્યારે.

નેટ્રમ મ્યુર:—તાવમાં જ્યારે પાણી જેવી ઉલટી થતી હોય, સુસ્તી રહેતી હોય, ઉંઘ આવ્યા કરતી હોય, આંચકી આવતી હોય ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય ત્યારે.

આ વ્યાધિ મટવા આવે, ત્યારે જે જે લક્ષણો હોય તેને અનુસરીને યોગ્ય ક્ષાર આપવો.

સાજો થયેલ કેસ.

૪. હાલકુક એક કેસ એવો જણાવે છે કે તે ફક્ત કાલી મ્યુર આપવાથીજ સારો થયો હતો, અને આજ ક્ષાર તે કુટુંબના બીજા છોકરાઓને આપ્યો, તેથી તેમને લાલ તાવનો ચેપ લાગ્યો ન હતો. આથી એમ લાગે છે કે કાલી મ્યુર લેવાથી આ પ્રકારનો તાવ હટે છે, તેમજ તે ક્ષાર લેનારને તેનો ચેપ લાગતો નથી.

હોમીયો—ઍકાનાઇટ, એપીસ, બેલાડોના, ક્ષાયોનીઆ, કૅપ્સીકમ, કાર્બોલિક આસીડ, નેસ્તી-મીઅમ, લેચિસીસ, મર્ક્યુરીઅસ, મ્યુરીઆટીકમ આસીડમ, રસ ટોક્સ, સલ્ફર, ઝીન્કમ.

પીળો તાવ.

(*Yellow Fever*).

આ તાવ આપણા દેશમાં ક્વચિત્ જોવામાં આવે છે. ધણું કરીને તે આટલાંટિક મહાસાગરને કાંઠે આવેલ પ્રદેશમાં થાય છે; પાસિફિક મહાસાગરના કાંઠે આવેલ દેશોમાં તે તાવ જોવામાં આવતો નથી.

આ પીળો તાવ જ્યારે આવવાનો હોય છે, સારે પિત્તદોષ પહેલો થયેલો હોય છે, અને તેથી મોટા આંતરડામાં વરમ થાય છે, અને પિત્ત વહેતું બંધ પડે છે. સમુદ્ર પાસેના નીચા પ્રદેશમાં રહેવાથી ગરમીની ઋતુમાં લોહીમાં જોષ્ઠ્યે તે કરતાં પાણીનો ભાગ વિશેષ રહ્યા કરે છે, આથી યકૃતમાં બીગાડ થાય છે. યકૃતના અને પ્રાંકીયાબના રસો યોગ્ય રસ્તે વહેવાને સફલે રક્તની સાથે ભળી જાય છે; ત્વચાના છિદ્રો સુરાઇ જાય છે, અને સુરદા પોતાનું કામ કરતા અટકે છે. આથી જે મળ બહાર નીકળી જવો જોષ્ઠ્યે તે મળ શરીરમાં ને શરીરમાં ફેલાયા કરે છે, અને પિત્તનો પદાર્થ પોતાની પીળાશ ત્વચા મારફતે તે આપણી નજર આગળ લાવે છે, તાવ તો માત્ર રૂધીર ઉતાવળથી ફરે છે, તેને લીધેજ આવે છે, અને ઓક્સીજન તથા બીજા ક્ષારો જે થોડા હોય, તે સધળે સ્થળે પુરા પાડવાનો પ્રયત્ન કરવામાં લોહીને ઉતાવળું ફરવું પડે, એ સ્થેજ સમજી શકાય તેવી વાત છે.

આ ઉપરથી જણાશે કે જેવી રીતે મેલેરીઆના તાવમાં પિત્તવિકાર થાય છે, તેવીજ રીતે આ તાવમાં પણ થાય છે, અને જેમ મેલેરીઆના તાવમાં શ્વાસોશ્વાસ મારફતે લોહીમાં પાણીનો ભાગ વિશેષ થઇ પડે છે, તેવીજ રીતે આ તાવમાં પણ પાણી વિશેષ થઈ પડે છે. પીળા તાવમાં મેલેરીઆના અગર પિત્ત વિકારના તાવનાં લક્ષણો વધારે સખત હોય છે.

નેદ્રમ સદ્ધર:—આ દવાથી જેમ મેલેરીઆનો તાવ અટકે છે, તેવીજ રીતે આ પીળા તાવ પણ અટકે છે, કેમકે શ્વાસોશ્વાસથી લોહીમાં વધી પડેલો પાણીનો ભાગ આ ક્ષારથી દૂર થાય છે.

ફેરમ શ્રેસ:—તાવ નરમ પાડવા માટે નેદ્રમ સદ્ધરની સાથે કમવાર.

કાલી સદ્ધર:—પરસેવો આવતો ન હોય, બપોર પછી સાંજ વખતે તાવ વધારે આવતો હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણોમાં.

કાલી મ્યુર તથા કેલ્કેરીઆ શ્રેસ:—તાવ ઉતરી ગયો હોય, ક્ષુધા મંદ રહેતી હોય, અશક્તિ જણાતી હોય ઇત્યાદિ વખતે શરીરને પાછું તન્દુરસ્ત સ્થિતિમાં લાવવા માટે કમવાર.

કાલી શ્રેસ:—અતિશય ક્ષીણતા આવી ગઇ હોય, દરદી બકવા લાગ્યો હોય, નાડી બહુ મંદ હોય અગર બરાબર જણાતી ન હોય, ઇત્યાદિ ચિન્હોમાં.

હામિયોન્-એકોનાઇટ, આર્જેન્ટમ નાઇટ્રીકમ, આર્સેનિકમ, બેલાડોના, કાચોનિયા, કમ્ફેરા, કાર્બો વેજ, કોટેલસ, જેલ્સીમીઅમ, ઇપીકાક્યુઆના, લેચિસીસ, ફોસ્ફરસ.

જીભ, તેના વ્યાધિઓ, રંગ, અને સ્વાદ.

(The Tongue, its taste &c.)

જેવી રીતે વરાળ કરવાનાં બૉયલરની સાથે તેમાં રહેલી વરાળનું બેર માપવાનું યંત્ર હોય છે, તે જુદા જુદા સંચાતી સાથે તેમની ગતિ જોવાનું યંત્ર હોય છે, તેવીજ રીતે મનુષ્યના દેહની સ્થિતિ વખતે વખત કેવી છે, તે જોવાનું યંત્ર ઇશ્વરે કરેલું છે, અને તે યંત્ર દેહમાંજ રહેલું છે, ત્યારે એ યંત્ર કયું? જીભ, આ યંત્રની પરીક્ષા કરતાં બે બરાબર

આવડે તો વ્યાધિ સહેલાઈથી ઓળખી શકાય છે, અને ખાસ કરીને જીવનરસાયણ વિદ્યા પ્રમાણે જ્યારે શરીરમાં કયો ક્ષાર ખુટ્યો છે તે નક્કી કરવું હોય છે, ત્યારે તો જીભની પરીક્ષા કરવાની ધણી જરૂર હોય છે, અને તે બે બરાબર રીતે થાય, તો ખૂટેલો ક્ષાર તરત માલૂમ પડે છે, અને તેથી વ્યાધિ મટાડવાનું કામ સરલ થઇ જાય છે. જ્યારે જીભ કે અન્નનળીને સ્થાનિક વ્યાધિ હોય, અને તેમાં તે સાથે કોઇ તીક્ષ્ણ વ્યાધિ ઉપડી આવે, ત્યારે જીભની પરીક્ષા કરીને નવો રોગ પારખવાનો પ્રયત્ન મિથ્યા જાય છે, કેમકે જીભને અન્નમાર્ગ સાથે વધારે સંબંધ હોવાથી, તેની અસર તેના ઉપર લગભગ કાયમ રહ્યા કરે છે.

ફેરમ શ્રેસ:—જીભનો વરમ થયો હોય, અને તે કાળાશ પડતી લાલ, તથા સુન્દરી હોય ત્યારે; જીભના વરમમાં આ ક્ષારની સાથે કાલી મ્યુર પણ અનુક્રમ આપવો. જીભ લાલ થઇ હોય, ત્યારે શરીરમાં કોઇ સ્થળે વરમ થયો છે, એમ સમજવું, અને તે વખતે આજ ક્ષાર ઉપયોગી છે.

કાલી મ્યુર:—જીભના વરમની બીજી સ્થિતિમાં; જીભ ઉપર જાડી સફેદ અગર લુખરી સફેદ છારી વળી હોય, ત્યારે ક્રિશ્ચીનનો વધારો, અને આ ક્ષારની તંગી સમજવી; એવે વખતે આ ક્ષાર દેવાથી ફાયદો થાય છે.

કાલી ક્રેસ:—રાઇટું બગડી ગયું હોય તેના જેવા એટલે કે બ્રાઉન પેપરને જેવા મળતા રંગની છારી જીભ ઉપર વળી હોય, જીભ ઘણીજ સુકી રહેતી હોય, સવારમાં તો ખાસ કરીને સુકી રહેતી હોય, મોઢામાં બદસ્વાદ રહેતો હોય, અને શ્વાસ ગંધાતો હોય; જીભનો વરમ થયો હોય, અને જીભ સુકી રહેતી હોય તે સાથે જીર્ણનવર અગર બીજા રોગમાં નયજાઇ વધતી હોય ઇત્યાદિ લક્ષણોમાં આ ક્ષાર ગુણકારી છે.

નેદ્રમ મ્યુર:—જીભ ઉપર સ્વચ્છ પાણી જેવો શ્લેષ્મ રહેતો હોય; કોઇ કોઇ વખત કાર ઉપર શીણ વળગી રહેતાં હોય; જીભ ચોક્કખી ને બીની રહેતી હોય, તથા થુંક બહુ આવતું હોય, ઇત્યાદિ સંયોગોમાં આ ક્ષારની જરૂર છે.

કાલી સદ્ધર:—પીળી ચીકણી છારી રહેતી હોય; ક્યારેક કાર સફેદ છારીવાળી હોય; મોઢામાં

મેળા સ્વાદ રહેતો હોય ઇત્યાદિ ચિન્હો આ ક્ષારને સૂચવે છે.

નેટ્રમ ફ્રેસ:—જીભના મૂળ આગળ, અને ચોરીઆ ઉપર સોનાના જેવી પીળી ને લીલી ઊંચી રહેતી હોય; અને કોઈ કોઈવાર ખાટો સ્વાદ લાગતો હોય, ત્યારે આ ક્ષારની માગણી સમજવી.

નેટ્રમ સલ્ફર:—જીભ ઉપર મેલી, લૂખરી લીલી અગર પીળાશ પડતી લીલી ઊંચી રહેતી હોય; જીભ ઉપર અને મોઢામાં બહુ ચિકાસ જામી જતી હોય, અને કડવો સ્વાદ રહેતો હોય ત્યારે પિત્ત વિકાર સમજવો જે આ ક્ષારથી મટે છે.

કેલ્કેરીઆ ફ્રેસ:—જીભ જડી, જરા અકડ ને મડદાલ જેવી, સ્વાદ ને લાગણી વિનાની લાગતી હોય, ત્યારે આ ક્ષાર તેમજ કાલી મ્યુર બન્નેની ખોટ પડી હોય છે, અને તે દવા નેહએ.

કેલ્કેરીઆ ફલ્ડ્યુઓર:—જીભમાં ચીરા પડ્યા હોય, અગર ફાટી ગઈ જણાતી હોય; અને તેમાં દરદ થતું હોય અગર ન થતું હોય; જીભનો વરમ થયા પછી જીભ કડણુ થઈ ગઈ હોય; ઇત્યાદિ સમયે આ ક્ષાર ફાયદો કરે છે. સીલીસીઆ પણ વપરાય છે.

કેલ્કેરીઆ સલ્ફર:—જીભનો વરમ થયા પછી તેમાંથી પડ નીકળતું હોય, તે બંધ કરવા માટે.

એનેસીઅમ ફ્રેસ:—પીળા ચીકણી ઊંચી વળતી હોય, પેટમાં દુખાવો રહેતો હોય, તથા હોઝરીમાં ભાર લાગતો હોય ત્યારે.

હોમિયોઽ—ઑકોનાઇટ, આર્જેન્ટમ નાઇટ્રીકમ, આર્સેનિકમ, ઍરમ, ઍલાડોના, નાઇટ્રીકમ આસીડમ, પલ્મેટીલા, સલ્ફર, વિરેટ્રમ વિરીડી.

ઝડાનું દરદ.

(Diarrhoea.)

ઝડા થવાનું કારણ અનાજના પચવામાં અને શોષણમાં રહેલી ખામી છે. અન્નાશયના રસોમાં રહેલા ક્ષારોની ખામી થાય છે, એટલે ખોરાકનો રસ લોહીની સાથે બરાબર મળી જતો નથી.

ટાઇફોઇડ જેવા ચેપી રોગોમાં ઝડા થઈ આવે, ત્યારે તેનું કારણ સહેલો સેપ્ટિય પદાર્થ અને નાશ પામેલાં તંતુઓ હોય છે.

ફેરમ ફ્રેસ:—આંતરડાની અંદર શોષણ શક્તિ કમી થઈ હોય, તો આ દવાથી સુધારો થાય છે. જ્યારે ખોરાક પચાવવાના ઝડામાં ઉતરી જતો હોય, શરદી લાગવાથી ઝડા થઈ આવ્યો હોય, ઝડા પાણી જેવો વારંવાર ઉતરતો હોય, તે સાથે સાથે તાવ અને તૃષા હોય, તો આ દવા આપવી. એવા ઝડાની શરૂઆતમાં ગરમ પાણીની પીચકારી મળ કારમાં મારવાથી શોષણ શક્તિ એકદમ સુધરે છે.

નેટ્રમ ફ્રેસ:—પેટમાં ઘણીજ ખટાસને લીધે ઝડા થઈ આવ્યો હોય, ઝડા ખાટો ગંધાતો હોય, અને લીલા રંગનો હોય, અચ્ચાંચોને દાંત આવતી વખતે આ દવામાં બતાવ્યા મુજબના લક્ષણો જણાતાં હોય, પેટમાં કૃમિ હોય, જીભનો પછવાડેનો ભાગ પીળો, અગર મલાઇના રંગનો હોય, ઉનાળાના દિવસોમાં અપચો રહેતો હોય, તેથી અગર કાચા કાચાં ફળો ખાવાથી ઝડા થઈ આવતા હોય, ઇત્યાદિ સમયે આ દવાની જરૂર છે.

કેલ્કેરીઆ ફ્રેસ:—અચ્ચાંચોને દાંત આવતી વખતે ઝડા થતા હોય, અને અનાજ બરાબર પચતું નહોય, ત્યારે આ દવા ઘણીજ કિંમતી થઈ પડે છે. અચ્ચાંચા શરીરમાં અસ્થિતું બંધારણ નબળું હોય, તેમને માટે ખાસ કરીને આ દવા ઉપયોગી છે. ઝડા, ગરમ, પાણી જેવા પાતળા, ગંધાતા અને અવાજ કરતા હોય, તે આ દવાની નિશાની છે.

કાલી મ્યુર:—ફીકકા રંગના અથવા માટી જેવા રંગના ઝડા આવતા હોય, ટાઇફોઇડ તાવમાં ઝડા થઈ આવ્યા હોય. બહુ ઘી, દુધવાળો ખોરાક લીધા પછી સફેદ અથવા ચીકણા ઝડા થતા હોય, તે સાથે જીભ સફેદ ઊંચી વાળી રહેતી હોય, દસ્તમાં લોહી અગર શ્લેષ્મ પડતો હોય, અને આ દવાને સુચવનારાં બીજાં લક્ષણો હોય, ત્યારે આ દવા આપવી નેહએ.

કાલી ફ્રેસ:—ગંધાતા ઝડા થતા હોય, આંતરડામાંથી દુર્ગંધ મારતો પ્રવાહી ઝડા નીકળતો હોય ચોખાના ધોવણુના જેવો પાતળો ને જરા સફેદ ઝડા થઈ આવ્યો હોય, ઝડાના આબરમાં દર્દી અશક્ત અને ખેચેન થઈ જતો હોય, પેટમાં દુખાવો થઈને અથવા થયા વિના વાસ મારતો દસ્ત આવતો હોય, ટાઇફોઇડ તાવની અસર હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણોમાં આ દવા ગુણકારી નીવડે છે.

કાલી સદ્ધ:—ઝાડો પીળા, પાણી જેવો અગર પડવાળો આવતો હોય; ને કોઈ કોઈ વાર આંતરડામાં દુખાવો થતો હોય; ત્યારે જીભનો રંગ, જે મૂળ આગળ આછો પીળો હોવો જોઈએ, તે જોઈને આ દવા આપવી.

નેદ્રમ મ્યુર:—મીઠું નાખેલા પદાર્થો ઘણા મોટા પ્રમાણમાં લેવાથી ઝાડા પાણી જેવા પાતળા શ્લેષ્મમય અને પારદર્શક આવતા હોય, અગર ચળકતા શ્લેષ્મ વાળા હોય, તો આ દવાનો ઉપયોગ કરવો.

નેદ્રમ સદ્ધ:—ઝાડા પડવાળા, કે કાળા રંગના કે પિત્તવાળા થતા હોય, ઝાડાનું દર્દ જીર્ણ સ્વરૂપમાં લાંબા વખતથી હોય, સવારમાં દરરોજ નરમ ઝાડા આવતા હોય, શરદી, થંડી, કે ભેજવાળી હવામાં ઝાડાનું દરદ વધારે જોર કરતું હોય, તો આ દવા અવશ્ય આપવી.

કેલ્કેરીઆ સદ્ધ:—દસ્તમાં પડે અગર લોહીને પડે અને આવતાં હોય, તો આ દવાથી આરામ થાય છે.

મગ્નીસીઅમ શ્રેસ:—પેટમાં વાયુ જણાતો હોય, અને દુખાવા સાથે ઝાડો હોય, શેક કરવાથી ઝાડો ઓછો થતો હોય, ઝોડકાર આવતા હોય ઇત્યાદિ સમયે આ દવા એકલી, અગર બીજી કોઈ દવાની સાથે અપાય છે.

સીલીસીઆ:—અચ્ચાને ઝાડો થઈ આવ્યો હોય, તે દુર્ગંધ મારતો હોય; શીળી કઢાવ્યા પછી ઝાડાનું દર્દ થઈ આવ્યું હોય, માથા ઉપર ખાટો પરસેવો થતો હોય, અને પેટ કડણ, ગરમ, અને ડુલેલું રહેતું હોય, તો આ દવા વપરાય છે.

ડા. કેરી જણાવે છે કે લાંબા વખતના ઝાડાના રોગ જેમાં દસ્ત સવારના ભાગમાં વધારે આવે છે, તે પણુ નેદ્રમ મ્યુર કે નેદ્રમ સદ્ધને મળતા હોય છે, અથવા શ્લેષ્મ બહુ પડતો હોય છે, તો નેદ્રમ સદ્ધથી ઘણો સારો ફાયદો થાય છે. કોઈ કોઈવાર કેલ્કેરીઆ શ્રેસ, અને કેલ્કેરીઆ કાર્બ આપવાની જરૂર પડે તો તેની સાથે વારા ફરતી આપવાં, એટલે ઝાડાનો રોગ જલદી મટવા લાગશે.

હોમિયો—એલોઝ, આર્જેન્ટમ નાઇટ્રીકમ, આર્સેનિકમ, કેલ્કેરીઆ કાર્બ, કાર્બોવેજી, સીકના,

કાલોસિન્થિસ, કોટન, ડલ્કેમારા, ઇલેટરીઅમ, જંઓ-જીઆ, જેલ્સીમીઅમ, હેપાર સદ્ધ, ઇનેર્યા, આઇ-રીસ વર્સી કોલર, મકર્બુરીઅસ, ફાસ્ફરસ, પોડોફિલમ, પલ્સેટીલા, સલ્ફર, વિરેટમ આદ્યમ.

ઝાડાની કબજઆત; અંધકોશ.

(Constipation.)

શરીરના રસોમાં નેદ્રમ સદ્ધ, નેદ્રમ શ્રેસ, કાલી મ્યુર, અગર નેદ્રમ મ્યુર, એ ચાર ક્ષારોમાંથી એકાદ કમી થવાથી રસોત્પાદક ક્રિયા બગડે છે; આંતરડાં જોઈએ તેવું કામ નથી કરતાં, અને તેથી ઝાડો કબજ રહે છે. કોઈક વાર નાનાં આંતરડાંમાં રહેલ સુક્ષ્મ પોષણ વાહિનીઓ સુસ્ત થવાથી અગર આંતરડાની પાસેના સ્નાયુઓ નમળા પડવાથી દસ્ત કબજ રહે છે.

શ્રેસ શ્રેસ:—નીચેના આંતરડામાં રક્ત સંચય થવાથી દસ્ત અંધાઈ ને કંઠણ થઈ જતો હોય ત્યારે; અર્શ થયા હોય ત્યારે; યોનિ માર્ગમાં અગર મર્લાશયમાં કે આભુઆભુના અવયવોમાં વરમ થયો હોય અને તેથી દસ્ત ઉતરતો ન હોય ત્યારે; તથા દસ્ત ઘણો સુંકો હોય ત્યારે, આપવાથી ફાયદો થાય છે.

કાલી મ્યુર:—ચક્રત બરાબર કામ કરતું ન હોય અને પિત્તની ખામીને લીધે દસ્ત ન ઉતરતો હોય ત્યારે; કબજઆતની સાથે જીભ ઉપર સફેદ અગર ભુખરી સફેદ છારી વળતી હોય ત્યારે; અને આંખના ડાળા ઉપસેલા લાગતા હોય ત્યારે.

કાલી શ્રેસ:—દસ્ત કાળાશ પડતો અને લીલા રંગના શ્લેષ્મવાળો હોય, તથા મગજની નમળાઈ રહેતી હોય ત્યારે આ દવા બીજી કોઈ દવાની સાથે અથવા એકલી આપવાથી દસ્ત બરાબર સાફ આવે છે.

નેદ્રમ મ્યુર:—આંતરડામાં જોઈએ તેટલી ભીનાશ નહીં હોવાથી દસ્ત કબજ રહેતો હોય ત્યારે; આંતરડામાં જોઈએ તેટલી ભીનાશ રહેતી હોય પણુ મોઢામાં, આંખમાં વગેરે બીજે સ્થળે વધારે ભીનાશ રહેતી હોય તથા ઝાડો કબજ રહેતો હોય, રાતમાં લાળ વહેતી હોય, અગર સળેખમના દર્દ સાથે કબજઆત હોય ત્યારે.

કેફેરિઆ ફેફ્ફુરિઆ:—દસ્ત બહાર કાઢવામાં મુશ્કેલી પડતી હોય ત્યારે; સુવાવડામાં બ્યારે પેડુના સ્નાયુઓ નખાઈ પડ્યાં હોય ત્યારે; દસ્ત મુશ્કેલીથી ઉતરતો હોય તો.

કેફેરિઆ ફેફ્ફુરિઆ:—દસ્ત કઠણ આવતો હોય તથા વખતે વખત આલ્પમુખીનવાળો સ્લેષ્મ પડતો હોય તો.

નેટ્રમ શેસ:—ખાળકાને દસ્ત કમજ રહેતો હોય, અને કાંઈ કાંઈવાર ઝાડો થઈ આવતો હોય ત્યારે જે મોટા પ્રમાણમાં આં ક્ષાર આપ્યો હોય, તો તે સુક્ષ્મ વિરચન કરે છે.

નેટ્રમ સલ્ફર:—કઠણ માંડા માંડાવાળો દસ્ત આવતો હોય, અને તેમાં લોહીના ડાબ પડેલા હોય ત્યારે; જે આ ક્ષાર મોટા પ્રમાણમાં આપ્યો હોય તો તેથી બુલાખ લાગે છે. આ દવા ઝાડો બંધ કરવા માટે પણ ઉપયોગી થઈ પડે છે.

સીલીસીઆ:—દસ્ત કાઢવાની શક્તિ જતી રહી હોય ત્યારે; દસ્ત જરા બહાર નીકળ્યા પછી અંદર પાછો જતો રહેતો હોય ત્યારે; અપૂર્ણ પોષણ મળતું હોય, તેવા ખાળકાને દસ્ત ન આવે ત્યારે.

સાંજે થયેલ કેસ.

કે. નામના એક ત્રીશ વર્ષના આદમીને ખેસી રહેવાને લીધે ઝાડો કમજ રહેતો. તેને પીચકારી મારવામાં આવે અગર બુલાખ આપવામાં આવે તોજ દસ્ત ઉતરતો, અને તે પણ કઠણ અને થોડો માંડ માંડ ઉતરતો. પરીક્ષા કરતાં જણાયું કે તેનું યકૃત મંદ હતું. અને પિત્ત જ્વેષ્ઠ્યે તેટલું પેદા થતું ન હતું. કાલી મ્યુર છ અંશવાળું દશ ગ્રેન આપવા માંડ્યું, તેથી થોડા દિવસમાં તેને આરામ થયો. (જી. બી. ચેપમેન.)

હોમિયો—આયોનિઆ, ટ્રેફાઇડીસ લાઇકા-પોડીઅમ, નક્સવોમિકા, ઓપીઅમ, પ્લેટીનમ, પ્લ-અમ, સલ્ફર, સેપીઆ, વિરેટ્રમ આલ્પમ.

ત્વચારોગ.

(Skin Diseases.)

ફેરમ ફેફ્ફુરિઆ:—ત્વચા રોગમાં બ્યારે તાવ આવ્યો હોય, ત્યારે શરૂઆતમાં; ત્વચામાં ફુખાવો, રતાશ, ગરમી વગેરે વરમનાં લક્ષણો હોય ત્યારે.

કાલી મ્યુર:—ત્વચાના વરમની બીજી સ્થિતિમાં, ત્વચા ઉપર ફેડલીઓ થઈ હોય, અને તેમાં જાડો સફેદ રસ ભરાયો હોય અગર ત્વચા રોગમાં અશુભ હોય કે ઝાડો ઉતરતો ન હોય, જાજ ઉપર સફેદ ઝારી રહેતી હોય; મ્હેરા ઉપર ફેડલીઓ કે બીજા ત્વચા રોગ થયો હોય, અને તે સાથે ગર્ભાશયનાં કાર્યમાં પણ અનિયમિતતા થઈ હોય; મસા, સાઇક્રીસીસ (એક જાતનો ગરમીનો રોગ); અંગુઠાનું સુછ આવવું; જળપિટિકા; ચામડાં અગર ચાલાં (Erythema) સુછ આવ્યાં હોય, હ્યુપુસની જાતની ધાવર થઈ હોય (ત્યારે આ ખાસ ઉપાય છે); ખરજવું થયું હોય, ને લોટ જેવાં ભીંગડાં વળતાં હોય ને જાજ ઉપર સફેદ ઝારી રહેતી હોય; દૂધિત રસીવડે શીંગોના ચેપ મૂક્યો હોય, અને પંજી ખરજવું થયું હોય; ખરજવામાંથી સફેદ ને જાડો ચેપ નીકળતો હોય, ઈત્યાદિ લક્ષણો હોય, ત્યારે અંદરથી તેમજ બહારથી આ દવા અપાય છે. ખરજવા માટે આ એક ખાસ દવા છે.

કાલી સલ્ફર:—ફેડલીઓ થઈ હોય, અગર ખરજવું થયું હોય, અને તેમાંથી પાણી જેવો, પીળાશ પડતો, અને ગંધાતો પ્રવાહિ નીકળતો હોય; શરદીથી અગર બીજા કારણથી ચામડી ઉપર નીકળેલ ચાડાં કે ફેડલીઓ એકદમ ખેસી ગઈ હોય; ત્વચા બહુ ઝારી રહેતી હોય (ત્યારે પરસેવો લાવવા માટે ફેરમ ફેફ્ફુરિઆ સાથે કમવાર); નખમાં કાંઈ રોગ થયો હોય, અગર તેની વૃદ્ધિ થતી ન હોય; ત્વચા ખરી જતી હોય; ત્વચા રોગમાં જે રસી નીકળતો હોય તે બહુ ચીકણો હોય; આથમાં ખોડા થયો હોય અને પીળાશ પડતા અગર સફેદ ભીંગડાં નીકળી જતાં હોય, વાળ ખરી જતા હોય, ઈત્યાદિ લક્ષણોમાં આ દવા ખાવાથી ફાયદો થાય છે, બહારથી ત્વચા ધોવાના ક્રમમાં પણ આવે છે.

નેટ્રમ મ્યુર:—ત્વચા રોગમાં ફેડલીઓ થઈ હોય અગર ફેડલા ઉપડી આવ્યા હોય તેમાં ફવચ પાણી જેવો પ્રવાહિ હોય; ખરજવું થયું હોય, સફેદ ભીંગડાં વળતાં હોય, પાણી જેવો રસ અંદરથી નીકળતો હોય, અને તે રોગ બહુ મીઠું ખાવાની ટેવથી થયો હોય; ખાળકાને ખરજવું થયું હોય, અને તેમાંથી પાણી નીકળતું હોય, ઉંદરી થઈ હોય, અને કાલી સલ્ફરથી ફાયદો થતો ન હોય; સાઇક્રીસીસ

નામનો ગરમીનો રોગ થયો હોય, તે ફેડલામાં પાણી ભરાયું હોય; આમરો થયો હોય ને તેના ગડમાં પાણી ભરાયું હોય; બાળ ઉપદંશ થયો હોય, અને ત્વચામાંથી પાણી જેવો પ્રવાહિ નીકળતો હોય; કાંઈ પણ જીવનું કરડી ગયું હોય, અને તેને લીધે ફેડલા ઉપડી આવ્યા હોય; (ફેડલા ન ઉપડ્યા હોય તે વખતે એટલે દંશ થયા પછી તરતજ આ ક્ષાર બહારથી લગાડ્યો હોય, તો દંશની અસર થતી નથી, અને દર્દ થતું બંધ પડે છે.) જળ પિટ્તિકા થઈ હોય; ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય ત્યારે.

નેટ્રમ શેસ:—ખરજીવું અને બીજા વ્યાધિ થયા હોય તે વખતે પીળાશ પડતો, મધ જેવા રંગનો અગર સોના જેવો પીળો પ્રવાહિ અગર ભીંગડાં નીકળતાં હોય; ત્વચારોગ થયો હોય તે વખતે પેટમાં ખટાસ હોય; જીભના મૂળ આગળ પીળી જારી હોય; આંખે શરીરે ચળ આવતી હોય, શરીરમાં ખટાસ હોય, પીળા રસો નીકળતા હોય ઇત્યાદિ લક્ષણોમાં.

કાલી શેસ:—ત્વચા રોગમાં જ્યારે ગંધાતી રસી નીકળતી હોય, સડા થયા કરતો હોય, સ્વભાવ ચીડીઓ અને પોચો થઈ ગયો હોય ત્યારે; તથા જે રસી નીકળતી હોય તે જ્યાં અડે ત્યાં ચળ આવતી હોય, તથા સોજો ને પીડા કરતી હોય; અગર રસીમાં પાણીને લોહી નીકળતું હોય; સ્કર્વિનો રોગ થયો હોય; ત્વચામાં ચળ આવતી હોય, અને જાણે કે કાંઈ જીવું આસતાં હોય તેવો સળવળાટ થતો હોય; ટાઢને લીધે હાથપગ ઉપર ગ્રંથિ બહુ થતી હોય, અને તેમાં ચળ આવતી હોય અને દરદ થતું હોય, (ત્યારે કાલી મ્યુરની સાથે કમવાર); પસીનો અતિશય આવતો હોય, અને તે બહુ ગંધાતો હોય, અગર જમતાં જમતાં પસીનો આવતો હોય, અને હોજરીના સ્થળે નખ-ગાંધ લાગતી હોય ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય ત્યારે.

કેદેકરીઆ શેસ:—એરો ઉપર ખીલ થયા હોય, ખરજીવું થયું હોય અને શરીર બહુ નખળું હોય, ત્વચારોગમાં ચળ આવતી હોય; વૃદ્ધાવસ્થામાં ત્વચા ઉપર ચળ આવતી હોય (ત્યારે કાલી શેસની સાથે); બહુ પરસેવો વળતો હોય, સ્કોફુલાવાળા દરદીને લ્યુપુસની જાતનું ખરજીવું થયું હોય, (ત્યારે કાલી મ્યુરની સાથે કમવાર).

કેદેકરીઆ ક્લેયુઓર:—આમડી ફાટી જતી હોય;

હાથપગ ઉપર ચીરા અગર વાઢીઆ પડતા હોય; ક્ષતમાં પણ નીકળતું હોય તે વખતે કોર કઠણ થઈ ગઈ હોય; ત્વચા કઠણ થઈ ગઈ હોય પણ અંદરથી ફુખતી હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય, ત્યારે આ ક્ષાર ખાવા તેમજ લગાડવા અપાય છે. વેસેલાઇનની સાથે આ દવા મિશ્ર કરીને મલમ ખનાવાય છે.

કેદેકરીઆ સદ્દ:—ત્વચા રોગમાં, જ્યારે જાડું ને પીળાશ પડતું પણ નીકળતું હોય અગર પીળાશ પડતાં ભીંગડાં વળતાં હોય (ત્યારે કાલી મ્યુર આપ્યા પછી આ ક્ષાર આપવો); ખીલ જેવા ફેડલા થતા હોય, અને તેમાંથી પણ નીકળતું હોય; ટાઢને લીધે ચામડી ઉપર ગ્રંથિ (Chilblains) થતી હોય, ને તેમાંથી પણ નીકળતું હોય (ત્યારે કાલી મ્યુર વાપર્યા પછી); બાળકોના માથામાંથી પીળાશ પડતો ખોડો નીકળતો હોય, અગર ભીંગડાં ઉખડતાં હોય અને તેની નીચે પણ રહેતું હોય.

સીલીસીઆ:—ત્વચા ઉપર નાનાં નાનાં ગુમડાં થતાં હોય, અને તેમને મોઢાં થતાં ન હોય; ત્વચા રોગમાં જ્યારે પણે લોહી સાથે નીકળતું હોય, અગર પણ નીકળવા માંડયું હોય; પગમાંથી પરસેવો બહુ નીકળતો હોય, અગર ગંધાતો નીકળતો હોય અગર શરદીથી બંધ થઈ ગયો હોય; ને ઊકરંઓને માથા ઉપર પરસેવો વળ્યા કરતો હોય ત્યારે.

નેટ્રમ સદ્દ:—ખરજીવું થયું હોય; ત્વચા રોગમાં પીળાશ પડતા પાણીવાળો પ્રવાહિ નીકળતો હોય; ત્વચા રોગમાં પીળાશ પડતાં ભીંગડાં હોય અને તેની નીચે ભીંચા રહ્યા કરતી હોય, તથા તે સાથે પિત્તવિકાર લાગતો હોય; ત્વચા ઉપર ધર્ષણને લીધે ખરજવા જેવું થયું હોય (chaffing); ત્વચાનો ભાગ જગંદરની માફક સુષ્ણ આવ્યો હોય, અને તે સાથે પિત્તવિકાર તાવ, કે ઝાડાની અડચણ હોય અગર ન હોય ત્યારે.

સાજા થયેલ કેસ.

એક ગૃહસ્થનો પંદર વર્ષનો છોકરો મારી પાસે દવા કરાવવા આવ્યો હતો. તે નાનો હતો, સ્વાસ્થી તેને આંખે શરીરે ઝાંખરો થયા કરતા હતા; તે શરીરે નાનો ને ઠીંગણો હતો; તે કાંઈ દિવસ સાધારણ કપડાં પહેરી શકતો નહિ; પણ નાડી બાંધીને એક ખુલતું કપડું પહેરી શખતો, ને પગે પણ દારીથી બાંધવાના સપાટ પહેરતો હતો. તેના મો ઉપર, પગ

ઉપર અને આખા શરીર ઉપર અમરા બુદી બુદી રિખતિએ પહોંચેલા હતા. ત્વચા રોમના વિષયમાં પ્રવીણ ગણાતા સઘળા ડાક્ટરોનો મત લેવામાં આવ્યો હતો, અને તેમની દવાઓ પણ અજમાવી હતી; તેથી લાંબો વખત રહે તેવો કશો ફાયદો થયો નહિ, તેના લક્ષણો ને રોગ જોતાં, નેટ્રમ મ્યુર દેવો યોગ્ય લાગ્યો, તેને આ ક્ષાર ખાવા માટે તેમજ બહારથી લગાડવા માટે આપ્યો; તેથી એટલો બધો ફાયદો થયો કે ત્રણ મહિનાથી થોડી મુદતમાં તેણે પહેલી વખત ઠરજનો સીવેલ પોશાક પહેર્યો, અને ત્યાર પછી આજ આઠ વર્ષથી તેની તન્દુરસ્તી સારી રહે છે, અને તેના કુટુંબમાં જોરાવર અને કદાવર ગણાય છે. (ડા. જ્યોર્જ ડબલ્યુ ફેરી. એમ. ડી.)

એક બાળકને ગાલ ઉપર, દાઢી ઉપર અને કાનની પછવાડે ખરજવાં થયાં હતાં; ત્વચા સુજેલી અને વરમ વાળી હતી, અને તેની નીચેનો ભાગ કંકણ થયેલો હતો; તે ઉપર જલદીથી ભીંગડાં થયાં કરતાં હતાં, તેને દર ચાર કલાકે કાંસી મ્યુરનો ૬ અંશ-વાળો ક્ષાર આપવાથી એક અઠવાડિયામાં આરામ થયો. (ડા. ડી. બી. બ્રીટ્ટીઅર એમ. ડી.)

ડા. સી. એચ. જણાવે છે કે એક સપ્તશને પાંચ વર્ષથી ઝીણી ઝીણી રાતી ફેડલીઓ (pimples) થતી હતી, અને તેમાંથી ખારવાળી રસી બહુ નીકળતી હતી; અને તે નીકળ્યા પછી, વરમ ખેસી જતો, અને ભીંગડાં ઉખડી જતાં. તે ફેડલીઓ ઉપર ચળ આવતી અને તેમાં ચટકા ભર્યાં જેવું દર્દ થતું હતું; પાનખર ઋતુમાં, અને વસંત ઋતુમાં તે ફેડલીઓ બહુ થતી, અને તેનું સ્થાન ધણેભાગે ચહેરા, ખાવડાં અને છાતી હતાં. તેને ઝાડાની કમળઅત રહેતી હતી; થોડાક દિવસ કાંસી સહજે આપ્યા પછી તેને ગુમડાં નીકળવા લાગ્યાં, પણ પાછળથી ત્વચા ધણી સારી થઈ ગઈ, અને દસ્ત પણ બરાબર આવવા લાગ્યો.

હોમિયો—ઝેફાનાઇટ, ઍપીસ, આર્સેનિકમ, ખેલાડોના, ગ્રેફાઇટીસ, હેપાર સલ્ફ, મેઝેરીઅમ, આસિડમ નાઇટ્રીકમ, ઓલીઆન્ડર, સોરીનમ, પલ્સેડીલા, રેનન્કયુલસ, રસડોક્સ., સેપીઆ, સલ્ફર, થ્યુઝ.

દાંત આવવા.

(Dentition).

દાંત આવવાની સરલતા અને સુખ બાળકના અંગમાં રહેલ ફેરફેટ ઑફ લાઇમ નામના ક્ષાર ઉપર આધાર રાખે છે. જો તે ક્ષાર કમી હોય, તો બાળકને વિવિધ પ્રકારના રોગ થઈ આવે છે, પણ તે સઘળા એ ક્ષાર પુરો પાડવાથી દૂર થઈ જાય છે.

ફેલ્ડેરીઆ ફેસઃ—શરીરમાં ચુનાનો ક્ષાર પુરો પાડવા માટે આ સુખ્ય દવા છે. તે આપવાથી દાંત જલદી કુટે છે. દાંત આવતાં બહુ વાર લાગતી હોય, અથવા દાંત કુટતી વખતે બાળક જતનમતના રોગથી પીડાતું હોય, તો આ દવા આપવી. જે સ્ત્રીના બાળકને દાંત આવતી વખતે ધણું દરદો થતાં હોય, તે સ્ત્રીને ગર્ભાધાન વખતે જો આ દવા વારંવાર આપી હોય, તો બાળક તન્દુરસ્ત અવતરે છે, અને તેને દાંત આવતી વખતે કશી હરકત આવતી નથી.

મેગ્નીસીઅમ ફેસઃ—દાંત આવતી વખતે બાળકને આંચકી આવતી હોય, તો આ દવા ગરમ પાણીમાં થોડી થોડી વારે આપવી; અને તેની સાથે ફેલ્ડેરીઆ ફેસ પણ વારાફરતી આપવું.

ફેરમ ફેસઃ—તાવ આવે ત્યારે આ દવા આપવી.

ફેલ્ડેરીઆ ફેલ્ડ્યુઓરઃ—દાંતની ઉપરનું ચળ-કતું પડ જોને “એનામેલ” કહે છે, તે નખળું હોય, અગર ધસાઈ જતું હોય, ત્યારે આ દવાની જરૂર છે.

સીલીસીઆઃ—દાંત આવવા દર્મ્યાન માથામાં બહુ પસીના રહેતો હોય, ગુમડાં નીકળતાં હોય, આંચકી આવતી હોય, બાળકને ધાવણુનો ઉખેડ થતો હોય છતાંદિ લક્ષણોમાં આ દવા ફેલ્ડેરીઆ ફેસની સાથે વારાફરતી અપાય છે.

નેટ્રમ મ્યુરઃ—ઉંઘમાં અગર જાગૃત અવસ્થામાં જ્યારે મોઢામાંથી લાળ વહેતી હોય, ત્યારે આ દવાથી બંધ થાય છે.

સાન્ને થયેલ ફેસ.

અઠાર મહિનાનું એક બાળક હતું, તેને માત્ર નીચેના બે દાંત અને ઉપરના તથા નીચેના જડા બાના ‘મોલર્સ’ નામના દાંત કુટયા હતાં. તેનું શરીર પાતળું અને પુષ્ટિ મળ્યા વિનાનું હતું, અને

તેની છાતી ક્યુતરના જેવી સાંકડી અને ગાળ, જેને અંગ્રેજીમાં “ પીન્નન પ્રિન્ટ ” કહે છે તેવી હતી; તે ચાલતાં શીખ્યું નહતું, અને તેનાં હાડકાં એકંદર રીતે અપરિપક્વ અને યોગ્ય હતા. તેને કેલ્કેરીઆ પ્રોસ્ટ્રા એક દિવસમાં ત્રણ વખત એ પ્રમાણે દશ દિવસ સુધી આપ્યું, તે સાથે ખોરાક પુષ્ટિકારક આપ્યો, અને કાંડણીવર તેલ શરૂ કર્યું. ત્રણ મહિનામાં તે આળક એટલું બધું રૂપુષ્ટ થઈ ગયું કે તે ઝાળખી શકાયું નહિ.

હોમિયો—ઑક્ષનાઇટ, બેલાડોના, કેલ્કેરીઆ કાર્બ., કેમોમિલા, ક્રિઓસોટ, ટેરિમિન્થીના, ઝીન્કમ.

—:—:—

દાંતશૂળ; દાંતનો દુખાવો ને કળતર.
(Toothache).

મેગ્નીસીઅમ ફોસ્ફેટ—જ્ઞાન તંતુના દોષને લીધે (neuralgia) દાંતમાં દુખાવો થતો હોય; દાંતમાં અતિશય પીડા થતી હોય, અને શેક કરવાથી ફાયદો થતો હોય, અને શરદીથી વધારે થતો હોય; જ્ઞાનતંતુના આખા રસ્તામાં ઘણું સખત, અને ચરકાના રૂપમાં દરદ થતું હોય; દાખવાથી દરદ નરમ પડતું હોય; થંડી હવા લાગવાથી દર્દ વધારે થતું હોય છત્યાદિ લક્ષણો હોય ત્યારે.

ફેરમ ફોસ્ફેટ—પેઠાં સુજી આવ્યાં હોય, અગર જ્ઞાન તંતુ સુજી ગઇ હોય; થંડા ઉપચારથી કે થંડીને ખુલી હવાથી ઠીક થતું હોય; ગરમી લગાડવાથી દર્દ વધતું હોય; અવાળુ આવી ગયાં હોય છત્યાદિ સંયોગોમાં.

કાલી મ્યુર—અવાળુ આવી ગયાં હોય તે સાથે પેઠાં બહુ સુજી ગયાં હોય, વખતે ગાલ ઉપર પશુ સોળે આવી ગયો હોય, તે વખતે સોળે ખેસાડવા માટે ફેરમ ફોસ્ફેટની સાથે અનુક્રમે.

કાલી ફોસ્ફેટ—નબળા મગજના, શિક્ષા મ્હેરાવાળા, અગર બહુ મગજની મહેનત લેનારા દરદીઓને દાંતની પીડા થતી હોય; જરા આનંદને ગમતથી પીડા ઓછી થતી હોય; દાંતમાંથી સહજ લોહી નીકળતું હોય, અગર પેઠા ઉપર લાલ ઓળ લીટી રહેતી હોય છત્યાદિ વખતે.

કેલ્કેરીઆ પ્રોસ્ટ્રા—જ્યારે દાંત સડતો હોય

ત્યારે તે કળતો હોય, અગર દુખતો હોય; દાંત બહુ વહેલા નારા પામતા હોય અગર સડી જતા હોય; દાંત આવતી વખતે કાંઈ પીડા થતી હોય; કે રાતે દાંત વધારે દુખતા હોય ત્યારે.

કાલી સલ્ફર—સાંજની વખતે દાંતનો દુખાવો વધારે થતો હોય, અગર ગરમ ઓરડામાં રહેવાથી દર્દ વધતું હોય, અને થંડી તથા ખુલી હવામાં રહેવાથી ઠીક થતું હોય ત્યારે.

નેટમ મ્યુર—દાંત દુખતા હોય, અને આખા માંથી પાણી વહેતું હોય, અગર મોઢામાંથી બહુ લાળ વહેતી હોય ત્યારે.

કેલ્કેરીઆ ફ્લ્યુઓર—દાંત દુખતા હોય, અને હાલતા હોય, દાંતને કાંઈક ખોરાક અડે તેની બહુ અસર થતી હોય; દાંતનું પડ પાતળું હોય, અગર વખતો વખત ઉપડી જતું હોય; એવાં એવાં ચિન્હો હોય ત્યારે.

સીલીસીઆ—દાંતના દર્દમાં જ્યારે ગડ થતું હોય, ઉડા દુખાવો હોય; અને દાંત ખેંચવાથી ઠીક લાગતું હોય. પગને શરદી લાગવાથી દાંતનો દુખાવો ઉપડી આવ્યો હોય. રાતે દુખાવો અતિશય થતો હોય, અને શેક કરવાથી કે થંડી લગાડવાથી કશાથી ઠીક થતું ન હોય છત્યાદિ સમયે.

હોમિયો—આર્નિકા, બેલાડોના, કેમોમિલા, કાશીઆ, ક્રિઓસોટ, મર્ક્યુરીઅસ, પ્લેન્ટેગો, સેપીઆ, સ્પાઇનેલીઆ, સ્ટેસીમીઆ.

—:—:—

નબળાઇ.
(General Debility).

ફેરમ ફોસ્ફેટ—શરીરમાં લોહી ઓછું હોય, અન્ન ખાવા તરફ રૂચિ થતી ન હોય, શરીરમાં કોઇ જ આંત્રે વરમની નિશાની હોય, અગર કોઇ પણ જાતનો રક્તસ્રાવ હોય, તો આ દવા લાંબા વખત સુધી આપવી. તેથી તેવું દર્દ હશે તે મટશે, એટલું જ નહિ, પણ શરીરમાં સાફ લોહી ભરાશે. આ દવામાં લોહ હોય છે, તે ઘણું જ બારીક સ્વરૂપમાં હોય છે.

કેલ્કેરીઆ ફોસ્ફેટ—અનાજ પચતું ન હોય, અજીર્ણની કાંઈ નિશાની લાગતી હોય, હાડકાં નબળાં હોય, હાથ પગમાં ચેતન ન હોય; લોહી બહુ ધીમું

ફરતું હોય, દસ્ત કાચો ઉતરી જતો હોય, અગર વારંવાર ઝાપડું દઈ થઈ આવતું હોય, બચ્ચાંઓનાં પગ વાંકા વણેલા રહેતા હોય, કામ કરવાનું મન થતું ન હોય, આખા શરીરમાં થાક લાગ્યા કરતો હોય, ઉઘી રહેવાનું મન થતું હોય, રાતમાં પરસેવો થતો હોય, થંડી ઋતુ થવાથી એકદમ શરદી લાગતી હોય, ઇત્યાદિ થાટે આ દવા ધણી સારી છે.

કેલકેરીઆ ફલયુઓર:—ખોરાકનું અછૂર્ણ રહેતું હોય, અને હોજરીમાં વાયુ ધણે થતો હોય, પચ્ચા વિનાના ખોરાકની ઉલટી થતી હોય, દસ્ત સાથે આવતો ન હોય, હરસ થયા હોય, તેમાંથી લોહી પડતું હોય, નજીવી બાખતથી વીર્યપાત થઈ જતો હોય, ધોરી નસો મોટી થઈ ગઈ હોય, રક્તાશયનું વિસ્તૃત્વ થયું હોય, અગર રક્તાશયની વૃદ્ધિ થઈ હોય, અને શરીર ઉપર ભૂરી નસો ધણી દેખાતી હોય, ઉંઘમાં ભયંકર સ્વપ્નાં આવતાં હોય, કાંઈ નવીજ વસ્તુઓ દેખાતી હોય, રક્તાશયના બાધિથી પગે સોળ ચડ્યા હોય, કે ભેજવાળી ઋતુમાં તખી-અત વધારે બગડતી હોય ત્યારે આ દવા કામની છે.

વળી ત્ત્રીઓની બાખતમાં તેમના ગર્ભાશયના સ્નાયુઓ નબળા પડી ગયા હોય, અને તેથી લોહી ધણું જતું હોય, ગર્ભાશય પોતાને સ્થાનેથી નીચું ઉતરી આવ્યું હોય, પેડુમાં અસ્વાભાવિક ભાર લાગતો હોય, સ્તનમાં કઠણ ગડો થઈ હોય એમ લાગતું હોય, ગુલાવયવ ઉપર શિરાઓ કુદી આવી હોય, એ સંધળું આ દવા આપવાથી મટે છે. વળી ગર્ભાધાન વખતે નબળાઈ બહુ હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી સ્વાભાવિક પ્રસૂતિ સરલતાથી થાય છે, અને કંઈ વેડવું પડતું નથી.

કાલી મ્યુર:—ઘી તેલ વગેરે પદાર્થ ખાવાથી અછૂર્ણ થતું હોય, ખાવાની રૂચિ ખિલકુલ થતી ન હોય, હોજરીમાં દુખતું હોય, દસ્ત કમળ રહેતો હોય, અગર ઝડો કે મરડો થઈ આવતો હોય, હરસ થયા હોય, તેમાંથી કાળું ભીમી ગયેલું લોહી પડતું હોય, પુરુષને પરત્રીઓ કે ઉપદંશ થયો હોય, અને તેના ઝેરને લીધે શરીર નબળું રહ્યા કરતું હોય, મગજમાંથી પાતળી ધાત જતી હોય, બહુ થઈ આવી હોય, હાથે કે પગે સાંધાઓમાં વાની અસર બહુ થતી હોય, સાંધા સુષ્ણ આવ્યા હોય, વાંઘ આવી હોય, વિગેરે ચિન્હો હોય, ત્યારે આ દવા

આપવાથી દરોં દુર થઈ, શરીરમાં શક્તિ આવે છે.

ઝીને કુધ જેવી ધોળી ધાત જતી હોય, ગુલાવયવ ઉપર ખરજનું હોય, રળેદશન અનિયમિત હોય, સાવમાં કાળું અને ગાંઠવાળું લોહી જતું હોય, કમળના ભાગને ઘણી જોતાં દુખતું હોય, ગર્ભાધાન વખતે સવારમાં ઉલટી થતી હોય, ચરખી વાળાં ખોરાક લેવા તરફ અણુગમો હોય, અને શરીર અશક્ત રહેતું હોય, ત્યારે આ દવા શાયદો કરે છે.

નેટ્રમ મ્યુર:—અનાજ પચતું ન હોય, મોળ આવ્યા કરતી હોય, મોઢામાં થુંક અને પાણી વિશેષ આવ્યા કરતું હોય, અગર ઉલટી થાય, ત્યારે માત્ર મોળું પાણીજ નીકળતું હોય, તરસ બહુ લાગતી હોય તેથી ધણું પાણી પીવાનું હોય, અને પછી રોટલી વગેરે ખોરાક બહુ ઓછો લેવાતો હોય, દસ્ત કમળ રહેતો હોય, કંઠુ ઝડો મુશ્કેલીથી ઉતરતો હોય, પરત્રીઆની અસર હોય, અને તેને લીધે પાતળી પાણી જેવી દાહક રસી નીકળતી હોય, વખતે વખત સળેખમ થઈ આવતું હોય, ત્યારે નાકમાંથી પાણી જેવો રોષેખ નીકળતો હોય, છીંકા ધણી આવતી હોય, નાડી ઉતાવળી રહેતી હોય, છાતીમાં ધબકારો થઈ આવતો હોય, હાથ પગ થંડા રહેતા હોય, સ્નાયુઓ નબળા હોય, અને શરીરની મહેનત બહુ થોડી થઈ શકતી હોય, બહુ સારી રીતે જીવન ગાળતા છતાં, શરીર નબળું અને દુખળું રહ્યા કરતું હોય, મનને હિસ્ટીરીઆની અસર હોય, અગર મગજ પોચું હોય, સંધારમાં તખીઅત વધારે નરમ રહેતી હોય, દરિયા કિનારાની હવા તથા શિયાળાની ઋતુ અનુકૂળ આવતી ન હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય ત્યારે આ દવાનું સેવન કરવાથી નબળાઈ દૂર થાય છે.

કાલી શેસ:—મગજની નબળાઈ હોય, મન ચિંતાતુર રહેતું હોય, ઉંઘ બરાબર આવતી ન હોય, યાદશક્તિ ગુમ થઈ ગઈ હોય, હિસ્ટીરીઆ થતું હોય, કોષ જખાએથી કાળુ લોહી જતું હોય, આંખ નબળી પડી ગઈ હોય, કોષવાર બરાબર દેખી શકાતું ન હોય, જીભ સવારમાં તદન કારી રહેતી હોય, મગજના થાકને લીધે ખાવા તરફ રૂચિ થતી ન હોય, ઉલટી થતી હોય તે ખાટી અગર કડવી થતી હોય, અને તેમાં કોષવાર લોહી પડતું હોય, વાયુ ધણે થતો હોય, રક્તાશય નબળું હોય, અને નાડી રહી રહીને ચાલતી હોય, અગર મગજ ઉશ્કેરાય

ત્યારે જાતીમાં ધમકારો થઇ આવતો હોય, પક્ષા-
ધાતની કાંઇ અસર જણાતી હોય, શરીરના જુદા
જુદા ભાગમાં બહુ દુખાવો થઇ આવતો હોય, રા-
તમાં થડો પવન થાય, ત્યારે દુખાવો વધારે થતો
હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણોવાળા દર્દીને આ દવાથી હરેક
પ્રકારની નબળાઇ દૂર થાય છે.

ઝીને-આર્તવ અનિયમિત વખતે આવતો હોય,
તે વખતે સૂસ્તી અને ખેચેની ધણી લાગતી હોય,
આવ કાળો અને દુર્ગંધ મારતો હોય, ધાત જતી
હોય, તે જરા રાતા પીળા રંગની દાહક ગુણુવાળી
હોય, શરીર ઉપર ખૂબલી ધણી આવતી હોય,
ઇત્યાદિ દર્દ સાથે નબળાઇ ધણી હોય, તો આ
દવાઓના સેવનથી શરીર ધણું સુધરે છે.

ઉપર લખી તે મુખ્ય દવાઓ છે તે સિવાય
કોઇ કોઇ વખત સીલીસ્ટ્રા, મેગ્નેસીઅમ ફોસ વગેરેની
પણ જરૂર પડે છે.

હોમિયો—એલેટ્રીસ, એનાકાર્ડિઅમ, આસે-
નિકમ, કાર્બોવેલ્, આર્ષના, કૉકયુલસ, આસીડમ
મ્યુરીઆટીકમ, ફેરમ મેટાલીકમ, ફોસ્ફરસ, આસિડમ
ફોસ્ફોરીકમ, સોરીનમ, વિરેટ્રમ આલ્બમ, ઝીન્કમ.

નસકોરી પુટવી.

(Epistaxis)

ફેરમ ફોસ્ફરસ—અચ્ચાંઓને નાકમાંથી લાલ-
ચોળ લોહી નીકળતું હોય, ત્યારે આ દવાના ત્રણ
ત્રણ ગ્રેઇન પાંચ પાંચ મીનીટે આપવા, તથા નાકમાં
પણ તેનો જીકા ભરવો.

કાલી ફોસ—નબળા બાંધાના કે નાજુક
તબીબતના આસામીને નબળાઈ કે જન્મથી મળેલી
ખરાબ પ્રકૃતિને લીધે વારંવાર નસકોરી ફુટતી હોય,
તો આ દવાનું થોડાક દિવસ સુધી સેવન કરવું.
લોહી કાળું, પાતળું, અગર દુર્ગંધ વાળું હોય, ત્યારે
આ દવાથી ફાપેલો થાય છે.

હોમિયો—એકોનાઇટ, ફેરમ મેટાલીકમ,
હેમેમેલીસ, અર્ટીકા યુરેન્સ, લૅક્સીસ (પાડી ઉમરે
પહેંચેલી ઝીને જ્યારે રજાદર્શન બંધ થાય છે, ત્યારે
નસકોરી ફુટે છે તે બંધ કરવા માટે આ દવા ઉત્તમ
છે), મર્ક્યુરીઅસ, પલ્સેટીલા (યુવાન ઝીને રજા
દર્શનને બદલે નાકમાંથી લોહી પડતું હોય, તો તે
અટકાવવા માટે.)

નિદ્રાનાશ; અજંપો.

(Sleeplessness)

આ વિષયમાં ઉંડા ઉતરવા પહેલાં કાલી શેસ
નામના ક્ષારની તંગીથી કેવાં ચિન્હો ઉત્પન્ન થાય
છે, તે જો વાસ્તવિક રીતે વાંચવામાં આવશે, તો
ઘણી ખરી મુશ્કેલી દૂર થશે; તોપણ સરલતાને
ખાતર કાલીશેસના કેટલાક લક્ષણો નીચે આપ્યા છે.

કાલી શેસ—મગજનું કામ અતિશય કર-
વાથી, અગર મનને અતિશય વિકાર કે આવેશ
અનુભવવો પડ્યો હોય તે પછી, અગર ધંધા
કે સંસાર સંબંધી ચિંતાથી, અગર મગજની
નબળાઈથી નિદ્રા આવતી ન હોય; વિચારે જીવ
ચડી જતો હોય; હીસ્ટીરીઆ વાળો હોય; બ્રમ
કે, ઉન્માદના લક્ષણો જણાતાં હોય; દર્દી ગાંડા
જેવો લાગતો હોય; દરદી રાતમાં ખાટલામાંથી બેઠો
થઈને આમ તેમ ફરતો હોય, અને સવારમાં પુછતાં
તેને તે વિષે કશું જ્ઞાન ન હોય (somnambulism),
ઇત્યાદિ પ્રસંગે આ ક્ષાર ઘણો ઉપયોગી છે.

રાત્રે ઉંઘ આવવા વખતે મગજ તરફ લોહી
લઇ જનાર નાની નાની ધમનીઓ સંકોચ પામે છે,
અને તેથી મગજને થોડું રક્ત પુરું પાડે છે, આથી
કરીને મગજનાં સુદૃઢ અંગે ધીમે ધીમે કામ કરે
છે, અને નિદ્રા નામથી ઓળખાતી સ્થિતિ સાધારણ
રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. આ ઉપરથી જણાશે કે નિદ્રા
દમ્યાન મગજની આસપાસ લોહી થોડું હોય છે,
અને થોડું હોવું જોઇએ. મોઢ્યાં વગેરે નિદ્રાપ્રદ
દવાઓ મગજ તરફ જતું લોહી ધણું અટકાવે છે,
અને તેનું પોષણ પણ કમી કરીને મગજમાં બીગાડ
કરે છે. કાલી શેસથી રક્ત વાહિનીઓ મગજને
જોઇતું પોષણ થોડા લોહી મારફતે પણ પુરું પાડી
શકે છે, અને તેથી વધારે લોહી મગજ તરફ લઈ
જવાની જરૂર રહેતી નથી; આથી મગજ થોડા
લોહીથી પણ પુષ્ટિ પામી ને શાંત રહી શકે છે. આ
વિના કોઈકેજ દવા એવી હશે કે જે મગજને
પોષણ આપે, ને તેજ વખતે નિદ્રા પણ સારી
રીતે લાવે. મગજને પોષણ મળવાનો ઉપાય કરવા
પહેલાં માત્ર નિદ્રા લાવવાનો ઉપાય કરવો નહિ.

ફેરમ શેસ—મગજ ઉપર લોહીનું જોસ બહુ
હોય, ત્યારે કાલી શેસની સાથે કમવાર.

ગ્રેન્નીસીઅમ ફ્રેસ:—જ્યારે ઉપરના ક્ષારથી કાયદો ન થાય ત્યારે આ ક્ષાર આપવો; જ્યારે કાંઈ દરદને લીધે ઉંધ ન આવતી હોય. ત્યારે આથી કાયદો થાય છે.

સાંજે થયેલો કેસ.

ફ્રેન્ક એચ નામના એક ગંધિઆણના વહેપારી ને સટો કરતાં દેવું થઇ ગયું; આથી તેને બહુ ચિંતા થવા માંડી, અને ઉંધ પણ ઉડી ગઇ; ઓરડામાં આમ તેમ ફરવા લાગ્યો; અને સુતો હોય ત્યારે પણ બગડવા માંડ્યો; જમી ઉઠે એટલે તે આળસ મરડતો, અને તેને બગાસાં આવવા માંડતાં; પોતાના ધંધામાં પણ વારે ધડીએ દીલગીર થતો, ને ખારે બળતો; પોતાની પાસે કોઇ માણસ ગમતું નહિ. તે જ્યારે દવા કરાવવા આગ્યો, ત્યારે કોઇ ડોક્ટરની સલાહથી ક્લોરલ અને મોફ્યુની દવા લેતો હતો મેં તેને કોઇ સારે રથળે હવાફેર કરવા જવાની, હમેશાં “આથ” લેવાની, એટલે કે અમુક પ્રકારે સ્નાન કરવાની, સારો પૌષ્ટિક ખોરાક ખાવાની, અને કાલી ફ્રેસના ત્રણ અંશ વાળા ક્ષારના પાંચ ગ્રેનનું એક પડીકું દર ત્રણ કલાકે લેવાની સલાહ આપી, તેણે હવાફેર કર્યો અને તેનો કાગળ આગ્યો છે, તેમાં લખે છે કે તેની તબીયત હરેક રીતે સુધરતી આવે છે; ત્યાંથી પાછા આવતી વખતે તે ક્ષારનું એક પડીકું હમેશ લેવા માંડ્યું છે.

(ડૉ. સી. આર. વોજલ એમ. ડી.)

હોમિયોઑ—એકનાઇટ, એક્ઝાઝેના, કેન્નાબીસ ઇન્ડીકા, કેમોમિલા, સિંકોના, કોફીઆ, નેસ્સીમીઅમ, હાયોસ્યામસ, ઇગ્નેશ્યા, લાઇકાપોડીઅમ, નક્સવોમિકા, ઓપીઅમ, ફ્રાસ્કરસ, પ્લેટીનમ, પલ્સેડીલા, સ્કામોન્યમ, સલ્ફર, ઝીન્કમ મેટાલીકમ.

પરમીઓ, પ્રમેહ.

(Gonorrhoea.)

અગર જો કે આ દર્દ મલીન પદાર્થના સમાગમથી અમુક સક્ષમ જાતુઓ દ્વારા ફેલાય છે, તો પણ જીવન રસાયણ વિદ્યા પ્રમાણે જોતાં અમુક ક્ષારો સજેખમ જેવા દર્દમાં જેવી રીતે કમી થયા હોય છે, તેવીજ રીતે પ્રમેહ વખતે પણ તે કમી થયા હોય છે.

કાલી મ્યુર:—પરમીઆના બાધિમાં આ મુખ્ય દવા છે. કોઈપણ જગ્યાએ સોજો થયો હોય ત્યારે આ અકસીર દવા છે. સફેદ ને જાડુ અગર જરા પીળાશ પડતું ઘોળું પડે નીકળતું હોય ત્યારે; (દાખીને પર કાઢવું નહિ કેમકે તેથી સોજો વધે છે, અને જલદી આરામ વળતો નથી.)

ફ્રેમ ફ્રેસ:—પરમીઆની સાથે વરમ થયો હોય ને તાવ આવતો હોય તે મટાડવા માટે.

કાલી ફ્રેસ:—ઇંદ્રિતી ત્વચામાં મુખ આગળ વરમ થયો હોય ત્યારે આ ક્ષાર અંદરથી તેમજ બહારથી અપાય છે; વળી પ્રમેહમાં લોહી પડતું હોય ત્યારે પણ આ ક્ષાર અપાય છે.

કેલ્કેરીઆ સલ્ફર:—જ્યારે ઇંદ્રિમાંથી લોહી ને પડે નીકળતું હોય ત્યારે.

નેટ્રમ મ્યુર:—પરમીઓ થયા પછી લાંબે વખતે અંદરથી પાણી જેવી પારદર્શક રસી નીકળતી હોય ત્યારે.

કેલ્કેરીઆ ફ્રેસ:—પ્રમેહ થયો હોય ને તે સાથે શરીર ક્ષીણ હોય ત્યારે; વળી અંદરથી રસી નીકળતી હોય ત્યારે નેટ્રમ મ્યુરની સાથે; અંદરથી આલ્બ્યુમીનવાળો રસ નીકળતો હોય ત્યારે.

કાલી સલ્ફર:—પ્રમેહ દર્મ્યાન અંદરથી લીલાશ પડતા રંગની રસી નીકળતી હોય, ત્યારે અગર પીળાશ પડતું પડે નીકળતું હોય ત્યારે.

નેટ્રમ સલ્ફર:—જીર્ણ પ્રમેહમાં ઘટ ને પીળાશ પડતી લીલી રસી નીકળતી હોય ત્યારે.

સીલીસીઆ:—ઘણા જીનો પરમીઓ હોય અને જાડુ ગંધાતુ પડે નીકળતું હોય ત્યારે; કસરત કરતી વખતે પણ ટાઢ વાયા કરતી હોય ત્યારે; ઇંદ્રિતી ત્વચા સુજેલી રહેતી હોય ત્યારે.

ગ્રેન્નીસીઅમ ફ્રેસ:—પ્રમેહને લીધે પેડુમાં બહુ દુખાવો થતો હોય ત્યારે.

નેટ્રમ ફ્રેસ:—સુધર પોતાની છેલ્લી આવૃત્તિમાં જણાવે છે કે આ ક્ષાર ૨૫ અંશવાળો બનાવીને આપવાથી પ્રમેહ ઉપર ઘણા કાયદો કરે છે.

હોમિયોઑ—એકનાઇટ, કેનેબિસ સેડીવા, કેન્ના-રીસ, કૅપ્સીકમ, ક્રાપેવા, મર્ક્યુરીઅસ, પલ્સેડીલા, સેપીઆ, સલ્ફર, થ્યુઝા.

પક્ષાઘાત.

(Paralysis).

પક્ષાઘાત એટલે પક્ષનો આઘાત, એટલે કોઇ પડખાની ગતિ તંતુઓનું થોડું બાણું મૃત્યુ અગર નાશ. આ વ્યાધિ થાય છે, ત્યારે આપણી ઇચ્છા છતાં આપણું અંગ કામ કરતું નથી, ગતિ તંતુને, અને સ્નાયુને જે ચોપણ મળવું જોઇએ તે નહિ મળવાથી, આ પરિણામ આવે છે.

કેટલીક વખત એવું બને છે કે સેન્દ્રિય પદાર્થો જેવા કે આલ્પચુમ્બીન, દ્વિધ્વીન વગેરે મળતંતુ, અને સ્નાયુના તંતુની પાસેના સંયોજક તંતુઓમાં એકઠા થાય છે અને જામી જાય છે, તેથી મળતંતુના રસનો પ્રવાહ બરાબર ચાલી શકતો નથી, અને તેથી પક્ષાઘાતમાં વધારો થાય છે.

કાલી શેસ:—સઘળી જાતના પક્ષાઘાતના વ્યાધિમાં આ મુખ્ય ઉપાય છે; પક્ષાઘાત ધીમે ધીમે થતો ગયો હોય, અગર એકદમ થયો હોય; કંઠના દોરનો પક્ષાઘાત થવાથી સાદ બેસી ગયો હોય; ચાલવાના અંગમાં પક્ષાઘાત થયો હોય; પક્ષાઘાતની સાથે અંગ સુકાઇ જવા લાગ્યું હોય; ચૈતન્ય ઓછું થયું હોય; ઝાડો ગંધાતો આવતો હોય; રહેરાના ભાગનો પક્ષાઘાત એટલે કે અડદિયો વા થયો હોય; કોઇ અંગના થોડા એક ભાગનો પક્ષાઘાત થયો હોય; અર્ધાંગનો પક્ષાઘાત થયો હોય, બાળકને પક્ષાઘાત થયો હોય ઇત્યાદિ પ્રકારના પક્ષાઘાતમાં અપાય છે, અને આ ક્ષાર એક ખાસ ઇલાજ થઇ પડે છે.

મેમ્બ્રીસીઅમ ફેસ:—મગજની તંતુઓના સંદેહ તાંતણામાં બીગાડ થવાથી કે અપૂર્ણ ચોપણ મળવાથી પક્ષાઘાત થયો હોય, હાથ કે મસ્તક દર્દીની ઇચ્છા વિરુદ્ધ મુજબ કરતું હોય; સ્નાયુમાં ગતિ ઉત્પન્ન કરનાર તંતુના દોષથી પક્ષાઘાત થયો હોય. ઇત્યાદિ વ્યાધિમાં કાલી શેસની સાથે કમવાર.

કેલ્કેરીઆ ફેસ:—નીચેના અંગોમાં શીતતા, બહેરાપણું, અને કાંઇ કીડી જેવાં જનાવર ચાલતાં હોય તેવું સ્પર્શ જ્ઞાન થવા લાગે, અંગ હળવે હળવે રહી જતું હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય ત્યારે મુખ્ય દવાની સાથે કમ વાર.

સીલીસીઆ:—લોકો મોટર એટ્રેક્સીઆ નામ-

નો વ્યાધિ જેમાં ચાલતી વખતે દરેક ચિંતાના પગ ધાર્યા પ્રમાણે મુકી શકતો નથી, તેવો વ્યાધિ થયો હોય; સાંધાના ભાગમાં પક્ષાઘાતનો વ્યાધિ વિશેષ જણાતો હોય ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય ત્યારે કાલી શેસની સાથે.

સાળે થયેલ કેસ.

એક દારૂના પીણામાં કામ કરનાર હેનરી કે નામના ૨૪ વર્ષના સક્ષને તેના પિતાએ મારી પાસે દવા કરાવવા આપ્યો હતો. તેના રહેરાની જમણી બાજુને પક્ષાઘાત થયો હતો. ગાલ ઉપર જ્ઞાનશક્તિ બીલકુલ રહી નહતી; તે કહેતો હતો. કે તેના માલ બહેર મારી ગયો હોય તેવો લાગે છે, અને બોલવામાં અડચણ કરે છે; મોંદું કાળી બાજુએ ખેંચાઇ ગયું હતું. ચાલતી વખતે પગ બરાબર મુકી શકતો ન હતો, તેથી મને લાગ્યું કે તેનું શરીર વાચે રહી જશે; અગર લોકો મોટર એટ્રેક્સીઆ થશે. તેને જોઇને શંકા થઇ કે તેને હસ્તક્રિયાની કુટેવ હશે, પણ તેણે ના પાડી. તેના હાથ વખતો વખત તેની સાથે ઇચ્છા વિના મુજબતા હતા; તેને પક્ષાઘાત (paraly) થયો હશે, એટલો ખુલાસો તેના બાપે કર્યો. તેના હાથ પગ દાઢા હતા.

મેં એમ અનુમાન કર્યું કે તેને આ રોગ પાણીમાં બહુ વખત કામ કરવાથી અગર ત્રિપથ ભોગ અતિશય કરવાથી, અગર બંને કારણો એકઠા થવાથી થયો હશે. તેને કાલી શેસનો ૩ અંશવાળો ક્ષાર, અને કેલ્કેરીઆ ફેસનો પણ ૩ અંશ વાળો ક્ષાર દર ત્રણ કલાકે વારાફરતી બે અડવાડીઆ સુધી આપ્યો; પછી એક માસ દવા બંધ રાખીને પછી એકલો કાલી ફેસ આપવા માંડ્યો. ત્યાર પછીથી અત્યાર સુધી ત્રણ મહિનામાં તેની તખીઅત ધીમે ધીમે સુધરતી આવી છે, અને તેના રહેરાનો પક્ષાઘાત હવે લાગ્યેજ ને તે લાગે છે; વ્યાધિવાળી બાજુએ પણ જ્ઞાન શક્તિ ધણી છે, તે વધારે નિયમિત રીતે ચાલે છે. પગ મુકે છે, ત્યારે પણ સાળે માણસ પગ મુકે તેવી રીતે પગ મુકે છે, અને એકંદર રીતે તેના શરીરમાં સુધારો થયો છે. મારે કહેવું જોઇએ કે પાછળથી એક વખત તેને મળ્યો, ત્યારે તેણે તેની હસ્તક્રિયાની કુટેવ કશુંલ કરી, અને મેં તેને બરાબર શિખામણ આપી, ત્યારે તેણે તે ટેવ છોડવાનો પ્રયત્ન કરવાનું વચન આપ્યું; અને હું

ધારે હું કે તેણે તે દેવ મુખી દીધી હશે તેથી તેનું શરીર જલદી સુધારવા લાગ્યું હશે.

(સી. આર. વોજલ, એમ. ડી.)

હોમિયો—એકાનાઇટ, એલ્યુમિના, આર્જેન્ટ-મ નાઇટ્રીકમ, કૉસ્ટીકમ, જેલ્સીમીઅમ, નક્સવોમિકા, ફૉસ્ફરસ, પ્લમ્બમ, રસ ટોક્સ, સેપીઆ, રેડીસેમીઆ. સલ્ફર.

પાંડુ રોગ; રક્તકણની ન્યુનતા.

(Anaemia)

પાંડુરોગ એટલે રક્તકણ ઓછા હોવાથી શરીરનો દેખાવ લાલ નહિ દેખાતાં તદ્દન સફેદ અગર ફિક્કો લાગે, તથા શરીરમાં નખનાઇ લાગે તે વ્યાધિ.

કેલ્કેરીઆ ફેસ:—આ ક્ષારથી નવાં રક્તકણ થાય છે, તેથી અયોગ્ય પોષણને લીધે થતા પાંડુ-રોગમાં ફાયદાકારક છે.

ફેરમ ફેસ:—કેલ્કેરીઆ ફેસ આપ્યા પછી પણ રક્ત કણની ખામી લાગતી હોય, ત્યારે આ ક્ષારથી રક્ત સાથે ઓક્સીજન જલદીથી ભળે છે. દેશી ઔષધિમાં તેમજ વિલાયતી દવામાં લોહ અપાય છે, પણ રજકણો મોટાં હોય છે, અને તેથી તે બરાબર અસર કરતાં નથી, તથા ધણીવાર ઝાડની કમજબાત કરે છે, ને ક્ષુધા મંદ પાડી દે છે.

નેટ્રમ મ્યુર:—જ્યારે લોહી પાણી જેવું પાતળું થઇ ગયું હોય ત્યારે; તથા યુવાવસ્થામાં આવેલ છોકરીઓનો મ્હેરા જરા લીલાશ પર થયો હોય, અને આર્તવ નિયમસર આવતો ન હોય ત્યારે

કાલી મ્યુર:—જ્યારે પાંડુરોગની સાથે ત્વચા રોગ પણ હોય ત્યારે બીજા ક્ષારો સાથે વારાફરતી અપાય છે.

નેટ્રમ સલ્ફ:—મેલેરીઆવાળી અને બેજવાળી જગ્યામાં રહેવાથી શરીર બગડ્યું હોય ત્યારે.

સીલીસીઆ:—અવ્યોમોને પુષ્ટિ ન થતી હોય અને કુખમાં રહેતાં હોય ત્યારે બીજા દવાઓની સાથે વારા ફરતી.

હોમિયો—એલેટ્રીસ, આર્સેનિકમ, કેલ્કેરીઆ કાર્બ, ચીનીનમ આર્સ, આઇના, ફેરમ મેટાલીકમ,

ફેરમ રીડેક્ટમ. હેસોનિઆસ, કાલીકાર્બ, નક્સવોમિકા, પ્લમ્બમ, પલ્સેટીલા, સિકેલી.

પિંડ દોષ.

(Glandular Affections)

કાલી મ્યુર:—ગળામાં કે બીજા જગ્યાએ નાના નાના પિંડ હોય છે, તે સુજ આવી ત્યારે આ ખાસ દવા છે. પિંડ મૂળથી દેખાતો ન હોય, તો પણ કોઇ જગ્યાએ દરદ વિના ત્વચામાં ગાંઠ જેવું ધ્રુવી આવે ત્યારે આ ક્ષાર ફાયદો કરે છે, અને બહારથી લગાડી શકાય છે. સ્કોફ્યુલાના વ્યાધિને લીધે ગળા આગળની પિંડની ગાંઠો સુજ આવી હોય ત્યારે તથા પેટમાં કોઇ પિંડની વૃદ્ધિ થઇ હોય, ને ઝાડો થઇ આવ્યો હોય ત્યારે; અવાળુ આવી ગયાં હોય, ત્યારે, અને પ્લેગમાં ગાંઠ ઉપડી આવે છે, ત્યારે પણ આ ક્ષાર ગુણ કરે છે.

નેટ્રમ મ્યુર:—લાલાસાવી (થુંકની) પિંડના દીર્ઘ વરમમાં જ્યારે થુંક બહુ વહેતું હોય ત્યારે; લીંદ વાહિનીના દીર્ઘ વરમમાં જ્યારે પાણી જેવો રસ બરાબર રહેતો હોય ત્યારે; અવાળુ આવી ગયા હોય, અને તેમાંથી પાણી નીકળતું હોય ત્યારે.

કેલ્કેરીઆ ફલ્યુઓર:—પિંડ કઠણ હોય ત્યારે કાલી મ્યુરની સાથે કમવાર આપ્યા કરવું; સ્ત્રીઓના સ્તનમાં કઠણ ગાંઠો થયા હોય ત્યારે; પિંડના દીર્ઘ વરમમાં તેને પોચો કરવા માટે; વળી જ્યારે પિંડનું ગડ રૂઝાવા આવે ત્યારે કાર કઠણ થઇ જતી હોય ત્યારે.

ફેરમ ફેસ:—કોઇ પિંડના વરમને લીધે જવર આવ્યો હોય ત્યારે.

કેલ્કેરીઆ સલ્ફ:—પિંડના દીર્ઘ વરમમાં ખાસ દવા; ગોઇટરના વ્યાધિમાં અકસીર છે; વળી કંઠમાળના દર્દમાં પણ વપરાય છે.

સીલીસીઆ:—પિંડ પાકરા આવ્યો હોય, ત્યારે જલદી પડ થાય તે માટે આ ક્ષાર આપવામાં આવે છે. કંઠમાળના વ્યાધિમાં ગુણકારી છે.

કેલ્કેરીઆ સલ્ફ:—પડ વહેતું હોય ત્યારે પડ બંધ કરવા માટે આ ક્ષાર અપાય છે. જુઓ ગડનો વિષય.

હોમિયો—મેલાડોના, કેકેરીઆ કાર્પ., ક્રોનો એનિમેલીસ, ક્રોનો વેજ., ક્રોનાયમ, ગ્રેફાઇડીસ, હેપાર, આયોડીઅમ, મર્ક્યુરીઅસ, સ્પન્જઆ, સલ્ફર.

હોમિયો—એસ્ટીમીઅમ, સેન્થેનિનમ, કૅસ્ટી-કમ, ફેરમ મેટાલીકમ, પ્લેન્ટેઝ મેન્ડર.

પેશાબનું વહી જવું.

(Enuresis.)

ફેરમ ફોસ—જો ગર્ભાધાન હાલતમાં મૂત્રા-શયના સંકેતક સ્નાયુની નબળાઇને લીધે પેશાબ આપો આપ વહી જતો હોય, અથવા છોકરીઓને અગર મોટી ઉમ્મરની સ્ત્રીઓને ઉધરસ ખાતી વખતે પેશાબ થોડો અગર વધારે વહી જતો હોય, તો આ દવાથી ફાયદો થાય છે. વળી સ્ત્રી અગર પુરુષને મૂત્રાશયની ઓળખ આગળ કોઇ જાતનો વરમ કે દાહ રહેતો હોય, અને તે સાથે પેશાબ વહી જતો હોય, કે ટપકતો હોય, તો પણ આજ દવા ફાયદો કરે છે.

કેકેરીઆ ફોસ—નબળા બાળકોમાં છોકરાં-ઓને, અથવા વૃદ્ધ માણસોને પેશાબ વહી જતો હોય, તો આ દવા એકલી, અગર ત્રીજી કોઈ યોગ્ય દવાની સાથે અપાય છે.

કાલી ફોસ—જો પક્ષાધાતની કાંઈ અસરને લીધે, અગર મનજન તંત્રની નબળાઇને લીધે પેશાબ વહી જતો હોય, તો આ દવાની જરૂર પડે છે.

સાએ થએલો ફેસ.

પાંત્રીસ વર્ષની ઉમરની એક સ્ત્રીને ત્રણ વર્ષથી પેશાબ વહી જવાનો વ્યાધિ હતો. તેની તન્દુરસ્તી સાધારણ રીતે સારી હતી, અને રાત્રિમાં પેશાબ અટકી શકતો હતો, તોપણ દિવસે ઘણો ખરો આપો આપ આવ્યો જતો હતો, તેને ફેરમ ફોસ^૩ એક દિવસમાં ચાર વખત આપવા માંડ્યું. એક અઠવા-ડીઆમાં તેનામાં સુધારો થયો; અને તેજ દવા બીજાં ત્રણ અઠવાડીઆં સુધી ચલાવી, તેથી મૂત્રા-શયના સ્નાયુઓ મજબુત થયાં, અને પેશાબ બરાબર નિયંત્રણમાં રહેવા લાગ્યો. નવ મહિના પછી તે સ્ત્રી ફરીથી તેજ વ્યાધિને માટે આવી, અને અગર જો કે આ વખતે તેણી સગર્ભા હતી, તોપણ તેને ફેરમ ફોસ આપ્યું એટલે પેશાબ બરાબર કાબુમાં રહેવા લાગ્યો.

(વાઈડ.)

પોષણની ખામી; શરીરનું સુકાવું.

(Atrophy).

કેકેરીઆ ફોસ—સ્કેલ્યુથાના વ્યાધિવાળાં બાળકોમાં હાડકાની નબળાઇને અપુર્ણ પોષણ (આ સાથે અહીં કેકેરીઆ ફલ્સ્યોર દેવું). ખોરાક બરાબર પચતો નહીં હોવાથી નીપજતી નબળાઇમાં તેમજ બચ્ચાંને જલદી દાંત ન આવતા હોય ત્યારે. વળી પાણી જેવો ઝાડો આવતો હોય, અને બાદી રહેતી હોય ત્યારે, તથા પેટ બેસી ગયેલું રહેતું હોય ત્યારે, તથા નાનો ઉમ્મર છતાં મ્હોરો ધરડા જેવો લાગતો હોય ત્યારે.

કાલી ફોસ—મજબૂતનું બાળકોમાં બાળકોમાં શરીર દિન પર દિન લેવાઈ જતું હોય, તથા ઝાડો ગંધાતો આવતો હોય ત્યારે, તેમજ હાડકાંને તથા મજબૂતને પુર્ણ પોષણ ન મળતું હોય ત્યારે.

સીલીસીઆ—શરીર દુબળું હોય, અને માથું ઘાણું મોટું હોય ત્યારે, અગર બચ્ચાંને પરસેવો બહુ થતો હોય અને પોચા સ્વભાવનું હોય, તથા મ્હોરો લેવાઈ ગયો હોય; વળી તેને ધાવણ સદૃશ ન હોય અને ઓછી કાઠતું હોય ત્યારે, અગર ઝાડો ગંધાતો હોય, અને પાણી જેવો હોય ત્યારે, અગર હવાફેરથી તેને ઘણી નબળાઇ ને બેચેની થતી હોય ત્યારે.

નેટ્રમ મ્યુર—ઝાક અને ગળું બચ્ચાનું એકદમ સુકાઈને પાતળું થવા લાગે છે; તેનો સ્વભાવ ચી-ટીઓ થઈ જાય છે, અને બોલતાં શિખવામાં ઘણો વખત વાગે છે. ટાઢ વાયા કરે છે, અને ઝાડો કબજ રહે છે, ત્યારે આ ક્ષાર ઉપયોગી છે.

નેટ્રમ ફોસ—જો બચ્ચાઓને શીશીયી ધવડા-વવામાં આવતા હોય તેઓ નબળા રહેતા હોય અને શરીર સુકાઈ જતું હોય તેમને. વળી પેટ પુલેલ હોય ત્યારે તેમજ વૃદ્ધિ થઈ હોય ત્યારે તથા જન્મ પછી પેટમાં દુખવા લાગતું હોય ત્યારે, તથા અનાજ પચ્યા વગર ઝાડામાં નીકળી જતું હોય ત્યારે, અગર હાથ પગ દોરડી ને પેટ ગાગરડી જેવું હોય ત્યારે, આ ક્ષાર આપવો.

નેદ્રમ સહ્દ:—વારસામાં ઉતરી આવેલ નળાં શરીર, તથા કુલેલ પેટ અને વાયુમાં; વળી ઝડા પાણી જેવો, પીગા ને ચાલતા ચાલતા નીકળી પડતો હોય ત્યારે.

હોમિયો—૧૬૨૫મ, ફોસ્ફરસ, સેન્ટોનીનમ, શીઝોસ્ટીઆ.

ફેફસાના પડનો વરમ; છાતીનું શૂળ.

(Pleurisy.)

ફેફસ ફોસ:—જવર હોય ત્યારે પ્રથમની હાલતમાં; છાતીમાં દુખતું હોય, પડખામાં શૂળ આવતું હોય, થોડી થોડી પણ સખત ઉધરસ આવતી હોય, શ્વાસ લેવામાં મુશ્કેલી પડતી હોય ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય ત્યારે; આ સાથે ગરમ પાણીનો વરાળોઆ શેક તે જગ્યા ઉપર કરવો.

કાલી મ્યુર:—જ્યારે વરમ થવાથી ફેફસાનાં કાંઈ ભાગમાં સોજો થયો હોય, ને જીભ ઉપર સફેદ અમર જીભરી સફેદ ઝરી વળી હોય ત્યારે.

ફેફસીઆ સહ્દ:—ત્રીજી સ્થિતિમાં જ્યારે ફેફસાના કાંઈ ભાગમાં પડ થયું હોય ત્યારે પડ સુકવી નાખવા માટે.

સાજો થયેલ કેસ.

એક પાંચ વર્ષના છોકરાને જમણા પડખામાં શૂળ આવતું હતું; ઉધરસ ખાતી વખતે, અને ઉંઝા શ્વાસ લેતી વખતે વધારે દુખતું હતું. જમણા ખભાના સાંધામાં વાગે રહી ગયા જેવું દરદ થતું હતું; શરીર ગરમ થયું હતું; તરસ લાગતી નહોતી; આયોનિઅમ, આપ્યું, તેથી કાંઈ ફાયદો થયો નહિ; ફેફસ ફોસ દર બે કલાકે આપવાથી બીજેજ દિવસે તેને તફાન સુવાણ થઈ ગઈ.

(ડા. ડામ્યુ. પી. વેઝલહોફ્ટ એમ. ડી.)

હોમિયો—એકોનાઈટ, કેન્થારિસ, એપીસ, આર્નિકા, આર્સેનિકમ, બેલાડોના, આયોનિઆ, કેન્થારિસ, હેપારસહ્દ, રેનન્ક્યુલસ, સ્ટેનમ, સહ્દર.

ફેફસાની વાયુ નળીનો વરમ.

(Croup)

કાલી મ્યુર:—મોટી ઉધરસમાં આ એક મુખ્ય ઇલાજ છે, અને તે વારંવાર આપવાની જરૂર છે. શરૂઆતમાં ફેફસ ફોસ અને આ દવા બન્ને વારાફરતી આપવી. વળી આ દવા ગરમ પાણીમાં નાંખીને ફાગળા કરાવવા માટે પણ અપાય છે.

ફેફસ ફોસ:—શરૂઆતમાં તાવ, અને શ્વાસની મુંઝવણ હોય, તો ઉપરની દવા સાથે ચાલુ કરવી.

ફેફસીઆ ફેફસીઆર:—જો ઉપરની બન્ને દવાથી કાંઈ ગુણ માલુમ પડે નહિ, તો આ દવા થોડાક દિવસ તેમની સાથે વારા ફરતી આપતા જવી.

ફેફસીઆ ફોસ:—ખાળક શરીરે બહુ નખળું હોય, અને ઉધરસ મટતી ન હોય, તો આ દવા આપવાથી ઘણીવાર ખાળકની તબીબતમાં સુધારો થાય છે. જ્યારે બલગમ સ્ત્રેષ્ઠ પડમાંથી છૂટો પડતો ન હોય, ત્યારે આ દવાથી તે છૂટો પડે છે.

ફેફસીઆ સહ્દ:—જ્યારે બલગમમાં પડ નીકળતું હોય, કે લોહી પડતું હોય, જીર્ણ જવર રહે તો હોય, ત્યારે આ દવા કાલી મ્યુરની સાથે વારાફરતી આપવામાં આવે છે.

કાલી ફોસ:—જ્યારે ઘણા વખત સુધી કાંઈ ઉપચાર કરવામાં ન આવ્યો હોય, અને દરદી અતિ ક્ષીણતાથી મરણ પામશે એવી દહેશત હોય, મજબૂત તંત્ર બહુ નખળું પડી ગયું હોય, તથા મ્હોરો ફીકો અને નિસ્તેજ થઈ ગયો હોય, ત્યારે આ દવા કાલી મ્યુરની સાથે વારા ફરતી અપાય છે.

સાજો થયેલો કેસ.

ડી. આર. નામનો સાત વર્ષની ઉંમરનો એક છોકરો હતો. તેને શીયાળામાં સખત પવનના વખતમાં કુખની જાતના વાયુ નળીના વરમના જેવો રોગ (spurious croup) થઈ આવ્યો હતો. તેને કેટલાક વર્ષ ઉપર કુખની જાતનો સખ વરમ થઈ આવ્યો હતો; પણ આ વખતે તેને તાવ અને મોટા અવાજથી ને ઉંઝેથી નીકળતી ઉધરસ હતી.

તેને હોમિયોપેથી પ્રમાણે એકોનાઈટ અને લીવર ઓઈલ સહ્દર કેટલાક દિવસ સુધી આપ્યા હતા; તો પણ રોગે ઉધરસ બહુ જોરથી આવતી અને તેના

સગા વહાલાઓને તેને માટે ચિંતા થઇ પડી. ઉધરસની સાથે દાહ અને બીંસ હતી. હેપાર સલ્ફ્યુરીસ, જેને ઉપર લીવર ઓફ સલ્ફર એવું નામ આપ્યું છે, તેને બદલે મેં કાલી મ્યુર એમે કલાકે આપવા માંડ્યું. એ દવાના થોડાક પડીકાં આપ્યાં, એટલે ઉધરસ છૂટી થઇ, તેના સોટો ને બોખરો અવાજ બંધ પડ્યો, અને તે છોકરો આખી રાત સારી રીતે ઉંઘ્યા પછી સવારમાં તદ્દન હેંશીયાર થઇને ઉઠી શક્યો.

હોમિયો.—એકનાઇટ, એન્ટીમેનીઅમટાર્ટ-રીકમ, હેપાર સલ્ફ. આયોડીઅમ, કાલી બાઇક્રોમીઅમ, લેવિસીસ, સેન્ગીનેરીઆ સ્પન્જઆ, વિરેટ્રમ વિરીડી.

ફેફસાનું જળાંદર.

(Edema of the lungs)

નેટ્રમ મ્યુર.—ફેફસામાં એકદમ વરમ વિના સોજો થઇ આવ્યો હોય, અને તેમાં રસ ભરાઇ ગયો હોય, તથા શ્વાસોચ્છાસ ચાલતી વખતે સડં સડં બોલતું હોય; મોઢામાંથી, નાકમાંથી ને આંખમાંથી પાણી વહેતું હોય; ઇત્યાદિ લક્ષણ હોય ત્યારે.

કાલી ફ્રેસ.—ફેફસાનું જળાંદર થયું હોય, એકદમ ઉધરસ આવવા લાગતી હોય; શ્વાસોચ્છાસ બંધ થઈ જશે એવી મુંઝવણ લાગતી હોય, ફેફસાં જાણે સંક્રાંત્યાર્થ ગયાં હોય, અને તેમાં શ્વાસ ભરી શકાશે નહિ તેવી મુશ્કેલી (Dyspnea) લાગતી હોય, અને ચહેરા લીલો લાગતો હોય; ઇત્યાદિ ચિન્હો હોય ત્યારે (ધણી વખત નેટ્રમ મ્યુરની સાથે અનુક્રમે આપવાથી ફાયદો થાય છે.)

હોમિયો.—એપીસ, એપોસાયનમ, કાલી આયોડેટમ, કેન્થારિસ, થાઇરોઇડીનમ.

(આ છેલ્લી દવા થાઇરોઇડ નામના પિંડમાંથી તૈયાર કરવામાં આવે છે. તે જળાંદરનો સોજા મટાડવા તથા રક્તશયને નિયમિત કરવા માટે અપાય છે.)

ફેફસાંનો વરમ, ન્યુમોન્યા,

સન્નિપાત જ્વર.

(Pneumonia.)

આ બાધિ આયુર્વેદમાં ત્રિદોષ અમર સન્નિપાત જ્વર એવા નામથી ઓળખાય છે, અને દેશી વૈદો તેમજ ડાક્ટરો પણ આ બાધિને બપોર ગણે છે; આયુર્વેદમાં આ બાધિ માટે ત્રિદોષ-એટલે કફપિત્ત અને વાતને હણવા માટેની દવાઓ આપે છે. ધણી વખતથી એલોપેથી પ્રમાણે પણ આ બાધિનો ઉપચાર થતો આવ્યો છે, પરંતુ તેમાં ફળીભૂત થતા ઓક્સ ઉપાયો નફી થયા નથી; ઉલટી કરાવવાની દવાઓ, આમોન્યા જેવી અમુક ઉત્તેજક દવાઓ, અને બાલોપચાર વપરાય છે. જંતુ વિદ્યાના શોધકો આ બાધિનું કારણ અમુક જંતુઓ છે એમ જણાવે છે, પણ જીવન રસાયણ વિદ્યા ફેફસાના વરમનું કારણ ખુલાસાસહિત બીજી રીતે દર્શાવે છે, અને તેનો ઇલાજ સમજાવે છે.

હવામાં રહેલી વીજળીમાં એવા ફેરફારો થાય છે કે તેથી મનુષ્યના શરીરમાં લોહ અને બીજા ક્ષારો કમી થઇ જાય છે, અને તેથી જીવન ચાંચલ્ય ઓછું થાય છે, તથા ત્વચાના છિદ્રો બંધ થઇ જાય છે. આથી જે મળ ત્વચા દ્વારા બહાર નીકળવાના હોય છે તે પાછા અંદર જવાનું જોર વાપરે છે, અને ત્યાં રસ્તો કરે છે, તેની સાથે પાણી આલ્ક્યુમીન વગેરે વાહક થઇને ચાલે છે, અને કોઈ એક અનુકૂળ જગ્યાએ જામવા લાગે છે. ફેફસામાં જ્યારે એ પ્રમાણે મળ જોર કરે છે, ત્યારે કાંતો તેથી વરમ થાય છે, અગર તો જંતુઓને ફાવવાને માટે યોગ્ય ક્ષેત્ર મળે છે. આ વખતે નાડી ઉતાવળી ચાલે છે કેમકે (૧) તે મળને દૂર કરવાની જરૂર છે, અને (૨) રક્તમાં લોહ ઓછું હોવાથી પૂરતો ઓક્સીજન તંતુઓને આપવામાં જલદી કામ કરવું પડે છે. વધારે લોહથી જોડેલો ઓક્સીજન પુરો પાડી શકાય તેટલોજ ઓક્સીજન પુરો પાડવાનું કામ થોડા લોહથી કરવા માટે લોહીને વધારે ઉતાવળ કરવી પડે છે, અને તેથી ઉષ્ણતા સાથે નાડીની ત્વરા જણાય છે. ગમે તે રીતે ઉપચાર કરવામાં આવે, તોપણ સારી સાંજવાર એ આ રોગમાં ખાસ અગત્યની બાબત છે.

ફેરમ શ્રેસ:—ફેરસાના વરમની શરૂઆતમાં, ડુખાવો, તાવ, અલ્પખાસ ઇત્યાદિ હોય ત્યારે; ઉધરસ આવતી હોય પણ બડખા ન નીકળતા હોય, અગર બડખામાં લોહી અગર કાટના જેવા રંગનો કફ નીકળતો હોય ત્યારે; આ ક્ષાર થોડી થોડી વારે આખા કરવો; આ સાથે છાતી ઉપર શેક કરવો.

કાલી મ્યુર:—ખીજ સ્થિતિમાં જ્યારે ફેરસામાં ફીઝીન બમ્બુ હોય, અને સોજો ચડ્યો હોય; ઉધરસ આવીને સફેદ બડખાં નીકળતા હોય; જીભ ઉપર સફેદ અગર ભૂખરી સફેદ છારી રહેતી હોય; આ ક્ષાર જ્વર દર્માન ફેરમ ફોસની સાથે કમવાર પણ અપાય છે.

કાલી સલ્ફર:—જો એકલો ફેરમ શ્રેસ આપવાથી પસીનો આવતો ન હોય, તો આ ક્ષાર તેની સાથે કમવાર આપવો; છાતીમાં કફ બોલતો હોય, છૂટા પડ્યો હોય, અને પીળાશ પડતા રંગનો હોય, અગર શ્લેષ્મ પાણી જેવો ને પીળાશ પડતો હોય; શ્લેષ્મ બહાર નીકળવાને બદલે ગળે ઉતરી જતો હોય; ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય ત્યારે.

નેટ્રમ મ્યુર:—છાતીમાં કફ બોલતો હોય, તે સ્વચ્છ, પાણી જેવો, અને શીઘ્ર વળતો હોય; જીભની કાર ઉપર શીઘ્ર વળતા ધણી પરપોટા થતા હોય; ઉધરસ બહુ આવતી હોય, આંખમાંથી આંસુ આવતા હોય, અને માથું બારે રહેતું હોય ને અંદર નાજી કે કોઇ હથોડા મારતું હોય તેવો ડુખાવો થતો હોય ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય ત્યારે.

કેલ્કેરીઆ સલ્ફર:—ફેરસાનો વરમ થયા પછી અંદરથી પડે વગેરે નીકળતું હોય તે વખતે.

સાબ થયેલ કેસ.

ડ. એ. એલ. શીયરે એક છોકરો જેને ફેરસામાં વરમ થયો હતો, અને શરીરની ગરમી તાવને લીધે ધણી વધી હતી, તેને ફેરમ શ્રેસ, અને કાલી સલ્ફર, આપીને સાજો કર્યો હતો. તે છોકરાને બેડા પીળાશ પડતો કફ નીકળતો હતો.

(હોમીઓપેથીક જર્નલ ઓફ ઓપ્ટોટ્રીકસ)

એક કેસમાં નીચે પ્રમાણે લક્ષણો હતાં; ફેરસાનો વરમ થયાથી ફેરસાનો મોટો ભાગ સુજી ગયો હતો; અંદર લોહી ભરી મથું હતું; ડુખાવો સખત હતો, ઉધરસ બહુ આવતી હતી, અને તેથી દરેક

ક્ષીણ થઈ જતો હતો; બડખો નીકળતો હતો, પણ ઉધ આવતી નહોતી. દર દિવસ સુષ્ક એકાનાઇટ, આયોનીઆ, શેન્ફેલ્સ વગેરે હોમીઓપેથીક દવા આપી, પણ કંઈ ફેર પડ્યો નહિ; અને મેં કેટલાક વર્ષથી, નહિ જોયેલ એટલો બધો ખરાબ તે કેસ થતો ગયો, તેથી ફેરમ શ્રેસ, અને કાલી મ્યુર વારા ફરતી આપવા માંડ્યા. ચોવીસ કલાકમાં જાણવા જેવો સુધારો થયો, અને એમ થતાં થતાં થોડા વખતમાં તે સાજો થવા લાગ્યો. કેસ ખરેખર ગંભીર હતો, કેમકે તેનો હાથ ભાંગી ગયો હતો, તેથી ત્રણ માસથી તે ખાટલાવશ હતો, અને તેને વરમ થયો, ત્યારે તેનું શરીર ઘણું નબળું હતું.

(ડ. એસ. પાવેલ બર્ડક એમ. ડી.)

હોમિયો—એકાનાઇટ, એન્ટીમોનિઅમ ટાર્ટ; બેલાડોના, આયોનીઆ, ચેલીડોનીઅમ, જેસ્ટીમીઅમ, હેપાર સલ્ફર, હાયોસ્યામસ, આયોડીઅમ, ઈપીકાક્યુઆના, કાલી બાઇક્રોમીઅમ, કાલીક્રોમોનિટમ, લાઇકાપોડીઅમ, મર્ક્યુરીઅસ, ફોસ્ફરસ, સેન્ડ્વીનીરીઆ, સલ્ફર, ટ્યુબર્ક્યુલીનમ, વીરેટ્રમ વીરીડી.

ફેર આવવા; ચક્કર આવવા.

(Vertigo and Dizziness.)

કાલી ફોસ:—મગજની નબળાઇને લીધે અગર લોહી ઓછું હોવાથી ફેર આવે, ત્યારે આ દવા ઉપયોગી થઇ પડે છે; બેડા થવાથી, અને ઉંચું જોવાથી ફેર આવે, તે ખાસ આ દવાને સસવે છે.

ફેરમ ફોસ:—માથા તરફ લોહી ચઢી જવાથી, માથામાં ડુખાવો થઇ આવ્યો હોય, તે સાથે ફેર આવતા હોય, તો આ દવા આપવી.

મૅગ્નીસીઅમ ફોસ:—આંખની દૃષ્ટિ તંતુઓ બગડી ગઇ હોય અને તેથી બધું દૂરતું હોય એમ દેખાતું હોય, ત્યારે આ દવા ફાયદો કરે છે.

નેટ્રમ સલ્ફર:—પિત્તનો પ્રકોપ થયો હોય, અને તેથી મોઢામાં કડવો સ્વાદ આવતો હોય, ઉલટી થતી હોય, અજીર્ણનાં ચિન્હ જણાતાં હોય, દર્દીને ફેર આવતા હોય, ત્યારે તે જમણી બાજુ તરફ પડી જતો હોય ઇત્યાદિ ચિન્હો માટે આ દવા ઉત્તમ છે.

નેટ્રમ ફોસ:—પેટમાં ખટાસ થઇ આવી હોય, ખાવાની રૂચિ મંદ પડી ગઇ હોય, કૃમિ હોય અને

તે સાથે ફેર આવતા હોય, તો આ દવા લાગુ પડે છે.

કેફેરીઆ શેસ:—શરીરમાં શક્તિ ન હોય, અન્ન ખરાબર પચતું ન હોય, ખોરાક જે ખાય તે ઝડપમાં નીકળી જતો હોય, પણ તેથી કશી પુષ્ટિ મળતી ન હોય, તો આ દવા ૧×ના અંશવાળી આપવાથી ફાયદો થાય છે.

કેફેરીઆ ફેથુઓર:—રક્ત વાહીનીઓની સ્થિતિ સ્થાપકતા મંદ પડી ગઇ હોય ત્યારે આ દવાની જરૂર પડે છે.

હોમિયો—એકોનાઇટ, આયોનિઆ, કૉક્યુ-લસ, કોનાયમ, ફેરમ, જેલ્સીમીઅમ, આયોડીઅમ, નક્સવોમિકા, ફોસ્ફરસ, પ્લેસેટીલા, રસટૉક્સ,

બળવું; દાઝવું.

(Burns and Scalds)

ઢાલી ષ્યુર:—ન્યારે ત્વચા બહારથી દાઝી હોય અને દાઝવાની જગ્યાએ ચાંદાં પડ્યાં હોય, તેમાંથી સફેદ અથવા ભુખરા રંગની રસી નીકળતી હોય, ત્યારે આ દવા વેસેલાઇન, અગર મલમની સાથે મેળવીને દાઝેલી ત્વચા ઉપર લગાડવી. ઢારી ભુકી પણ ભભરાવી શકાય છે; વળી દાઝ્યા પછી તુર્ત લગાડવા માટે *કેરન ઑઇલ ધાળુંજ સારું છે, પણ તે ન મળે, ત્યારે આ દવા અગર ફેરમ ફ્રાસ વેસેલાઇન સાથે લગાડવાથી બળતર વજેરે શાંત થાય છે, અને ત્વચામાં અસાધારણ બગાડ થતો અટકે છે. દાઝેલા માણસને આ દવા થોડા દિવસ ખાવા પણ આપવી જેથી ત્વચા જલદી મુધરી જશે.

નેટ્રમ ષ્યુર:—ન્યારે પાણીથી ભરેલા ફેડલા થયા હોય, અને તેમાં પાણી ભરાયા કરતું હોય, ત્યારે આ દવા ખાવા આપવાથી પાણી ભરાતું બંધ થશે.

કેફેરીઆ સલ્ફર:—ન્યારે દાઝેલા ભાગમાં પડે થવા લાગે, ત્યારે આ દવાની જરૂર પડે છે.

નેટ્રમ ફ્રાસ:—બળેલી ત્વચામાંથી પડે ચાલ્યા કરતું હોય ત્યારે આ દવા ઉપયોગી છે.

* ચુનાવું નીતરું પાણી અને તાલું તેલ બન્ને સરખે ભાગે લઈને એકઠાં કરવાથી જે મિશ્રણ થાય છે, તેને કેરન ઑઇલ કહે છે.

હોમિયો—કેન્થારિસ, હેમાથિસિસ, રસટૉક્સ, અર્ટીકા મુરેન્સ.

ભગંદર.

(Fistula in ano)

કેફેરીઆ શેસ અને સીલીસીઆ:—કેફેરીઆ શેસ ૬ અંશનો, અને સીલીસીઆ ૩ અંશનો લક્ષણો જોઇને ક્રમવાર અથવા એક ક્ષાર પહેલાં અને પછી બીજો આપવાથી ફાયદો થાય છે.

કેફેરીઆ સલ્ફર:—ન્યારે પડે બહુ વહેતું હોય ત્યારે, સીલીસીઆ પછી આ ક્ષાર આપવાથી ભગંદર જલદી રૂઝવા લાગે છે.

ફેરમ ફ્રાસ:—નબળાઇ ધણી આવી ગઇ હોય, દર્દી ફિક્કો પડી ગયો હોય, લોહી નીકળતું હોય અગર ભગંદર સાથે તાવ આવવા લાગે તો આ દવા આપવી.

ફાલી ફ્રાસ:—ભગંદરમાંથી કાળું ગંદુ લોહી, અગર ગંધાની રસી નીકળે તો આ દવા બીજી દવાની સાથે વારાફરતી આપવી. દર્દીને દુખને લીધે ઉંઘ ન આવે, ત્યારે પણ આ દવા આપવાથી ફાયદો થાય છે.

હોમિયો—ગ્રેફાઇટીસ, નાઇટ્રીકમ આસિડમ, પેટ્રોલીઅમ, પ્લેટીનમ,

મગજના વ્યાધિ.

(Diseases of the Brain.)

ઢાલી શેસ:—મગજના વ્યાધિ માટે ઢાલી શેસ ઉત્તમ છે. તે ક્ષાર વડે મગજતંતુ નવાં થાય છે, મગજની નબળાઇ ધાળું કામ કરવાથી થઈ હોય, અને તે સાથે ભુખ મંદ થઇ ગઇ હોય, હોસ કોસ ઉડી ગયા હોય, વાંચવા લખવાનો ઉત્સાહ જતો રહ્યો હોય, સ્વભાવ ચીડીઓ થઇ ગયો હોય, ધીરજ રહી શકતી ન હોય, યાદશક્તિ જતી રહી હોય, અગર ઉંઘ પણ ન આવતી હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી બહુ સારો ફાયદો થાય છે, અને ઉંચી જાતના ખોરાકની ગરજ સારે છે. વળી ન્યારે મગજના પડ વરમ થયા પછી ઢીલાં પડી ગયાં હોય, ત્યારે ઢાલી

મ્બુરની સાથે ક્રમવાર આ દવા આપવાથી જરૂર હોય છે. જો મસ્તક ઉપર જળા જેવા પ્રવાહિનો જમાવ થયો હોય, તો કેલ્કેરીઆ ફોસની સાથે ક્રમવાર; મગજતંતુની નળખાઇથી સુસ્તી આવતી હોય ત્યારે આ દવા એકલી અથવા મેગ્નેસ ફોસની સાથે વારાફરતી આપવી.

ફેરમ ફોસ:—મગજના વરમ સહિત થતા વ્યાધિઓની સર્જ્યાતમા; તથા મગજના પડના સોજામાં તેમજ મગજ ઉપર લોહીનું જોર હોય, એવા જ્વરમાં ગરમી અને રક્ત સંચય નરમ પાડવા માટે આ દવા કામની છે.

કેલ્કેરીઆ ફોસ:—મગજની નળખાઇ હોય અને તે સાથે ચ્હેરો ફિક્કો અને સુકાઇ ગયેલો રહેતો હોય, તથા હાથ પગ થંડા રહેતા હોય, રાતમાં પરસેવો આવતો હોય, તથા પુરુષત્વ કમી હોય ત્યારે.

નેટ્રમ મ્યુર:—જીવ ઉદાસ રહેતો હોય, દીલ-ગીરીવાળા વિચારો આવતા હોય, બધું દુઃખમય અને શુન્યકાર લાસતું હોય, ક્યાંહીં ગમતું ન હોય, અને દસ્ત સાફ આવતો ન હોય, રોષ પડતું હોય, તથા જલદી થાકી જવાતું હોય, ત્યારે આ ક્ષાર સારો ફાયદો કરે છે.

નેટ્રમ સલ્ફ:—મસ્તકને ઈર્ષા થયા પછી મગજના વ્યાધિઓ ઉત્પન્ન થયા હોય ત્યારે, તથા ચક્ષુની આસપાસના ભાગમાં ધણું દર્દ થયું હોય ત્યારે.

મેગ્નેસીયમ ફોસ:—મગજના વ્યાધિમાં જ્યારે તાણ કે આંચકા આવતી હોય, મગજનો થાક ધણો જણાવતો હોય, શરીર દુર્બલ હોય, વાઇ કે કોરીઆની અસર હોય, હિસ્ટીરીઆમાં બહુ તાણ આવતાં હોય ઇત્યાદિ માટે.

સાળો થયેલ કેસ.

ઇ. એ. એસ. નામનો એક હિસાબી કારકુન મોડી રાત સુધી કામ કરી કરીને એટલો બધો થાકી ગયો કે તેને નોકરી છોડી દેવાની જરૂર પડી; તેને રાતે ઉઘ પણ આવતી નહિ, અને અતિશય કામ કરવાથી તેનું શરીર ને મગજ પણ ખવાઇ ગયું. તેની પાસે કોઇ આવે તો તેને ગમે નહિ; ખાવું ભાવે નહિ; સૌ તેને દુઃખ દેતું હોય એમ લાગે; અને તેને સખ્ત તાવ આવશે એમ લાગવા માંડ્યું. તેને હાથફેર કરાવ્યો, તથા આરામ લેવાનું કહ્યું તે સાથે

કાલી ફોસ ૩ અંશવાળું આપ્યું એથી તેને તદ્દન આરામ થયો. (સી. આર. વોજલ એમ. ડી.)

સૂચના:—મગજના વ્યાધિમાં આ ક્ષારો ધણો સારો ફાયદો કરે છે, કેમકે તે વડે મગજને જે પોષણ જોઈએ છીએ તે મળે છે, અને ખાલી પડી ગયેલ મગજ પાછું જલદી તર થઇ જાય છે. નળખા મગજના માણસો જેને સાધારણ ઔષધી કાંઈ ફાયદો કરતી નથી, બદામ જેવો પદાર્થ ધણી વખત પચી પણ શકતો નથી, તથા કોડ લીવરની દવાઓ પીવી પડે છે, અને તે પણ કેટલાકને સહતી નથી, તેથી મગજનું કામ છોડી દેવું પડે છે, તેમને માટે આ ક્ષારો એક અમુલ્ય બક્ષીસ છે. કાલીફોસ એ મુખ્ય ક્ષાર છે, અને તેની સાથે કેલ્કેરીઆ ફોસ અને ફેરમ ફોસ વખતો વખત આપવામાં આવે તો મગજના વ્યાધિઓ જે અત્યારે ધણા જેવામાં આવે છે તે કમી થવા લાગે. જ્યારે તાણ કે આંચકા હોય ત્યારે સાથે મેગ્નેસીયમ ફોસ પણ આપવો.

મગજની નળખાઇ.

(Brain Fag.)

કેલ્કેરીઆ ફોસ:—મગજ તંતુઓ સુસ્ત થઈ જાય અને જીવ ઉદાસ રહે; રાતમાં પરસેવો વળે, ઉઘ બરોબર આવે નહિ; પુરુષત્વ કમી થઇ જાય, નળખા ઇને લીધે હાથપગ થંડા રહ્યા કરે જીવ મંદ પડી જાય વગેરે ચિન્હો થતા હોય ત્યારે.

સીલ્ફીસીઆ:—એકાગ્રચિત્ત થઇ શકે નહિ, ચિંતાતુર મન રહ્યા કરે, વાંચવું લખવું ગમે નહિ, કાંઇ વિચાર કરી શકાય નહિ, ધણી નળખાઈ લાગે, પણ દર્દી પોતાની મેજે જગૃત થાય, અને કામ કરવા જાય પણ જલદી થાકી જાય અને આરામ લેવો પડે એવાં ચિન્હો આ ક્ષારને સુચવે છે.

કાલી ફોસ:—મગજ તંતુ ધસાઇ ગયાં હોય તે નવાં કરવામાં ઉપયોગી છે; હરકોઇ રીતે મગજ ખાલી થઇ ગયો હોય, સારે આ ક્ષાર આપવો; તેથી નિંદ્રા પણ આવે છે અને જીવ પણ લાગે છે. તેની સાથે મેગ્નેસીયમ ફોસ પણ ક્રમવાર અપાય છે.

નેટ્રમ મ્યુર:—ઉઘ ન આવતી હોય તથા અગળ ઉપર શું થશે એ વિષે માઠા તર્ક આવતા હોય,

વાતચિત કર્યા પછી ક્ષીણતા આવી જતી હોય એવાં ચિન્હો થતાં હોય તથા મન મુંઝાતું હોય ત્યારે.

હોમિયો—એકોનાઇટ, બેલાડોના, ફેરમ, હાયોસ્થામસ, નક્સવોમિકા, ફ્રાસ્કેરસ, ફ્રાસ્કેરીક આસિડ, ઇએસ્થા, પલ્સેટીલા, સ્કામોન્યમ, ઝીન્કમ.

મગજના પડનો વરમ.

(Meningitis).

ફેરમ ફ્રાસ—મગજના પડના વરમની શરૂઆતમાં જ્યારે તાવ સખત હોય, નાડ ઉતાવળથી ચાલતી હોય, અને સન્નિપાત જણાતો હોય ત્યારે.

કાલી મ્યુર—જ્યારે સૂક્ષ્મ રક્તવાહિનીઓમાંથી રસ બહાર નીકળીને સોળે થવા લાગ્યો હોય ત્યારે.

કેલ્કેરીઆ ફ્રાસ—માથાનું જળંદર (Hydrocephalus) થયું હોય ત્યારે (તીક્ષ્ણમાં તેમજ દીર્ઘમાં); બાળકના મસ્તકનાં અસ્થિ બરાબર જોડાયાં ન હોય, ત્યારે; જેના વંશમાં માથાનું જળંદર થતું હોય તેના બચ્ચાંઓને આ ક્ષાર આપ્યો હોય તો જળંદર થતું નથી. આવે વખતે ડા. ઓવોગલ બીજ અંશનો ક્ષાર સવાર સાંજ આપવાનું, ને જ્યારે જળંદર થયું હોય ત્યારે હોમિઓપેથીના આર્જન્ટમ નાઇટ્રીકમની ૬ અંશવાળી દવાની સાથે અતુલ્યે આપવાનું કહે છે.

નેટ્રમ સલ્ફ—સખત માથાનો દુખાવો થતો હોય, અને તે ખાસ કરીને માથાની નીચે અને ગરદનની પછવાડે થતો હોય; જાણે કે મગજને કોઈ કચરી નાખતું હોય કે દળી નાખતું હોય કે કરડી ખાતું હોય એવું દરદ થતું હોય ત્યારે. મસ્તકને કોઇપણ રીતે ઇજા થયા પછી તેના પડનો વરમ થયો હોય ત્યારે આ ક્ષાર આપવો.

સાળે થયેલ કેસ.

મી. ડી. નામના એક સક્ષને મગજના પડનો વરમ થયો હતો, અને એક એલોપેથી પ્રમાણે દવા કરનાર ડાક્ટરે કહ્યું કે આમાંથી શું થશે તે કહી શકાતું નથી, અને તેણે કોઈ દવા આપી નહિ. ખરેખર તે કેસ ભયંકર હતો, કેમકે તેના વંશમાં મગજનો વ્યાધિ પેઠી ઉતાર હતો, અને તેના નજીકના સગાંઓમાં જેટલા પુરૂષો હતા, તેટલા તેથી

મરણ પામ્યા હતા. જ્યારે મને બોલાવ્યો ત્યારે તેને સન્નિપાત ઉપડ્યાને બે દિવસ થયા હતા, અને સન્નિપાતમાંથી તેને ઉન્માદ થઇ આવ્યો હતો. જાન બીલકુલ રહ્યું નહતું. મેં તેને ફેરમ ફ્રાસ અને કાલી ફ્રાસનો ૬ અંશવાળો ક્ષાર આપવા માંડ્યો. એક અડવાડીઆ પછી તે દર્દીને તાવ ઉતર્યો, અને નખળાઇ હતી તોપણ તેના વ્યાધિ દૂર થયો હતો, તેને શક્તિ આવવા માટે મેં કેલ્કેરીઆ ફ્રાસ દીધો, અને બીજા આઠ દિવસ પછી તે દર્દી ઉઠીને પોતાને ધંધે જવા લાગ્યો. (ડા. કવેસ્સી).

હોમિયો—એકોનાઇટ, એપીસ, બેલાડોના, આયોનીઆ, કેલ્કેરીઆ કાર્બ, કેમ્ફોરા, જેલ્સીમીઅમ, હેલીબોરસ, સલ્ફર, ટ્યુબકર્યુલીનમ, વિરેટ્રમ વિરીડી, ઝીન્કમ મેટાલીકમ.

મધુપ્રમેહ; મીઠો પરમીઓ.

(Diabetes Melitus.)

આ વ્યાધિના કારણ સંબંધી બાયોકેમીસ્ટ્રીમાં એવી શોધ થયેલી છે કે લેક્ટીક આસીડ કાર્બોનિક આસીડ અને પાણીનો બનેલો છે, અને ફેફસામાં જવા પહેલાં તેનું પૃથક્કરણ થઇ જતું જોઇએ. સોડીઅમ ફોસ્ફેટ લોહીમાં રહીને આ કામ કરે છે, અને જ્યારે તે ક્ષારની ખામી પડે છે, ત્યારે લેક્ટીક આસીડ કે કાર્બોનિક આસીડ હદ ઉપરાંત એકઠું થાય છે, અને તે બરાબર કાઢવાનો પ્રયત્ન કરતાં મધુ પ્રમેહના લક્ષણો પ્રગટ થાય છે. એ ઉપરથી સમજશે કે સોડીઅમ ફોસ્ફેટની ખામી એ આ વ્યાધિનું કારણ છે; તોપણ દવા તરીકે સોડીઅમ સલ્ફેટ સુખ્ય છે, કેમકે તેથી લોહીમાં રહેલ પાણી બરાબર નિયમિત રીતે વહેંચાઇ રહે છે. વળી સોડીઅમ સલ્ફેટથી લોહીમાં જોઇએ તેટલો પ્રાણવાયુ પણ પુરો પાડવામાં આવે છે, એટલે સાકરાદિ પદાર્થોનું જલદી પૃથક્કરણ થાય છે, તેથી સાકર ગુરદા સુધી પોતાના મુજાસ્વરૂપમાં પહોંચી શકતી નથી. વળી તે ક્ષાર પિત્તની સ્થિતિમાં પણ એવો સુધારો કરે છે, કે તેથી સાકરાદિ પદાર્થો બરાબર પચી શકે છે. જ્યારે મધુપ્રમેહ લાંબા વખતથી હોય છે, ત્યારે ગુરદાઓમાં લેક્ટીક આસીડ, અને સાકરને લીધે વરમ થઇ આવે છે. આ વરમને માટે લોહીમાં રહેલ

લોહના ફોસ્ફેટની જરૂર પડે છે, અને તે વધારે ખપવાથી તેની તંગી જણાવા લાગે છે. તે તંગી પુરી પાડવા માટે મજ્જતંત્રના પોષક દ્વાર, પોટાશ્યમ ફોસ્ફેટ ઉપર ધાડાવાયે છે, અને તે ખુટી જવાથી દરદી બેચેની વગેરે મજ્જતંત્રના બિગાડના લક્ષણો ખતાવે છે. આથી કરીને નીચે લખેલી દવાઓ સાથે જે ખોરાકમાં ચરબી ને સાકર વાળા પદાર્થો ઓછા લેવામાં આવે, તો ઘણાએક મધુ પ્રમેહના દરદીઓ સાળ થયા વિના રહે નહિ.

નેટ્રમ્ સલ્ફઃ—આ વ્યાધિ માટે આ દવા મુખ્ય છે; તે ઉપરની હકીકત વાંચવાથી સ્પષ્ટ સમજશે.

કાલી ફોસઃ—અન્નાશય અને ફેફસાની ઉપર અમલ ચલાવનારા મજ્જતંત્રના તંતુઓને સુધારવા માટે, તથા બેચેની, અતિશય ભુખ, નિદ્રાનાશ વગેરે મટાડવા માટે આ દવા આપવી.

ફેરમ ફોસઃ—મધુપ્રમેહમાં જ્યારે નાડી ઉતાવળી ચાલે, અથવા શરીરના કોઇ ભાગમાં દાહ, વરમ કે દુખાવો હોય, તો બીજી દવાની સાથે આ દવા વારા ફરતી આપવી.

કેલ્કેરીઆ ફોસઃ—વારંવાર પેશાબ ઉતરતો હોય, બહુજ નખળાઇ હોય, તૃષા લાગતી હોય; મોટું જીભ કોરાં રહેતાં હોય, પેટ બેસી ગયેલું રહેતું હોય, કે ફેફસાનો કાંઇ વ્યાધિ તે સાથે જણાતો હોય, તો આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

કાલી મ્યુરઃ—પેશાબ અતિશય ઉતરતો હોય, અને તેમાં સાકર જતી હોય, તથા નખળાઈ પણ ઘણી હોય તો આ દવાની જરૂર છે.

નેટ્રમ્ મ્યુરઃ—પેશાબ વારંવાર ઉતરતો હોય, તૃષા કોઇ રીતે છીપતી ન હોય, શરીર સુકાઇ ગયું હોય, નિદ્રા અને રૂચિનો નાશ થયો હોય, નખળાઇ અને બેચેની ઘણી હોય, તો આ દવા અપાય છે.

સાબ્લે થયેલો કેસ.

મીસીસ એમ. ઉમ્મર વર્ષ ૪૨, મારી પાસે આવી, અને જાહેર કર્યું કે ચોવીસ કલાકમાં તેણીને આશરે એક મણુ જેટલો પેશાબ ઉતરે છે. તેના પેશાબની પરીક્ષા કરી તો તેનું વિશિષ્ટ ગુરુત્વ ૧૦૪૦ હતું. તેની વાતચિતમાંથી એમ પણ સમજવામાં આવ્યું કે તેણીએ પોતાના ગુણાવયવનો ઉપભોગ

વિપરીત રીતે કરવાથી તેણીના મજ્જતંત્રને ધક્કો પહોંચ્યો હતો, અને તે પછી આ દર્દ લાગુ પડ્યું હતું. તેણીને નેટ્રમ સલ્ફ, નેટ્રમ ફોસ, કાલી ફોસ, અને મેગ્નેસ ફોસ એ દવાઓ લક્ષણો જોતાં જેમ જેમ જરૂર લાગી, તેમ તેમ આપવાથી તેણી તદ્દન તન્દુરસ્ત થઇ, તથા શરીરથી તેણીને તેવાં લક્ષણો થયાં નહિ. (ઇ. એ. ડી. કમ્પ્લેક્સ. એમ. ડી.)

મદ્રાસના શેરીફ મારફતે નેટ્રમ સલ્ફ આપીને મધુપ્રમેહ બે કેસમાં મટાડવાની હિંદુસ્તાનની હકીકત પણ જાહેરમાં આવી છે.

હામિયો—આયોનીઆ, ફોસ્ફીકમ, લાઇકા પોડીઅમ, ફોસ્ફરસ, પ્લમ્બમ, પોડોફાઇલમ.

મરડો.

(Dysentery).

ઝાડાના મરજમાં જે સૂચના આપી છે, તેમાંથી ઘણી ખરી આ દર્દમાં લાગુ પડે છે; પણ આ દર્દમાં આંતરડાની આસપાસની રક્ત નળીઓની ગોળ દિવાલોમાં લોહના પરમાણુઓની ખામી હોય છે, અને તે ખામી પુરી પાડવામાં આવતી નથી, ત્યાં સુધી આંતરડામાં વરમ, વાયુ, અપકવ મળ, અને રક્તોત્સવ રહે છે.

મેમ્બીસીસીઅમ ફોસઃ—મરડા દર્મ્યાન પેટમાં આંકડી આવતી હોય, દુખાવો રહેતો હોય, વાયુ જણાતો હોય, ગોળો ચડતો હોય, પેટ દબાવીને બેસવાથી, અગર શેક કરવાથી દુખાવો કમી લાગતો હોય, દસ્તની હાજત સતત રહ્યા કરતી હોય, દસ્ત ઉતરતી વખતે મળાશયમાં દુખ થતું હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણો માટે આ દવા ઘણી ઉપયોગી છે. વળી આ દવા ગરમ પાણીમાં મેળવીને તેની મળદ્વારમાં પીચકારી આપી હોય, તોપણ ઘણો આરામ થાય છે.

કાલી મ્યુરઃ—આ દવા જે શરૂઆતથી ફેરમ ફોસની સાથે આપવામાં આવે, તો વ્યાધિને શાંત કરી શકે છે. પેટમાં સખત દુખાવો રહ્યા કરતો હોય, વાદ આવતી હોય અર્થાત્ કાપવાની મિસાલે દર્દ થતું હોય, દસ્તની હાજત મટતી ન હોય, દસ્ત રૂબેરૂબ વાળો, પીળાપરતો રંગનો કે રક્ત મિશ્રિત હોય, તો આ દવા ઉપયોગી છે.

ફેરમ ફ્રેસ:—મરડાની સાથે તાવ હોય, અગર તે મળાશયમાં દાહ લાગતો હોય, તે આ દવા અવસ્ય આપવી. મરડાની શરૂઆતમાં ન્યારે ગરમ અને પાણી જેવા અગર લોહીવાળા ઝાડા આવતા હોય, ત્યારે આ દવાની જરૂર હોય છે.

કાલી ફ્રેસ:—ગંધાતા ઝાડા થતા હોય, તે સાથે જીભ કારી રહેતી હોય, ઝાડામાં એકલું લોહી પડતું હોય, દર્દીને સન્નિપાત થઇ આવ્યો હોય, તે સાથે પેટ ચડી આવ્યું હોય, અને ઝાડા ગંધાતા હોય, તે આ દવા આપવી.

કેલ્કેરીઆ સદ્ધ:—ઝાડામાં પડે ને જળસ પડતું હોય, તે સાથે કાંઈવાર લોહી પણ પડતું હોય, તે આ દવા કામ લાગે છે. તે કાલી મ્યુરની સાથે વારાફરતી અપાય છે.

સાગ થયેલા કેસ.

એક બાઇને દસ્ત આવતી વખતે ઘણું કષ્ટ થતું હતું, અને પેશાબની તથા ઝાડાની હાજત ચાલુ રહેતી; તેને વારંવાર ઉડવું પડતું હતું, અને દુખાવાને લીધે તેણી વારંવાર વાંકા વળી જતી હતી. માત્ર ગરમ પાણીથી તેને આરામ લાગતો હતો. મેગ્નીસીઅમ ફ્રેસ ૨૦૦x થી તદ્દન આરામ થઇ ગયો. (ડૉ. રીડ.)

ડૉ. લીઓ નાર્ડ જણાવે છે કે મરડામાં પેડુનો દુખાવો મટાડવા માટે મેગ્નીસીઅમ ફ્રેસ ગરમ પાણીમાં આપ્યું, તેથી એટલી બધી ઉતાવળથી ફાયદો થયો, કે મોફ્ટ્યાની ત્વચામાં પીચકારી મારી હોય, તોપણ એટલી ઉતાવળથી ફાયદો થાય નહિ.

હોમિયો—એકનાઈટ, એલોઝ, આર્સેનિકમ, મેગ્ગાડાના, કેન્થારીસ, ડૉપ્સીકમ, કોલોસીન્થીસ; હેમા-મિલિસ, ઇપીકાક્યુઆના, લાઇકોપોડીઅમ, મર્યુ-રીઅસ, નક્સવોમિકા, સદ્ધર.

માથાનો દુખાવો; આધાશીશી વગેરે.

(Headache).

ફેરમ ફ્રેસ:—શરદીને લીધે માથું દુખવા આવ્યું હોય; તડકામાં રવાથી માથું દુખવા આવ્યું હોય; માથામાં સોયા ભોંક્યાની મીસાલે દરદ થતું હોય; ગાઉટના લક્ષણોની સાથે માથાનો દુખાવો રહેતો હોય, ત્યારે નેટ્રમ સદ્ધની સાથે; માથું

દુખતું હોય, અને ખોરાક પચ્યા વગર ઉલટીમાં નીકળી જતો હોય; માથામાં લોહીનો જીરસો રહેતો હોય, અને માથું અડવાથી પણ દુખતું હોય; માથામાં કાંઈ એક જગ્યા ઉપર વધારે દુખાવો થતો હોય અને ત્યાં કાંઈક થંડી વસ્તુ લગાડવાથી ઠીક લાગતું હોય ત્યારે; નાનાં બચ્ચાંઓનું માથું દુખતું હોય ત્યારે; માથામાં ધમકારા થતા હોય ત્યારે; જમણી ખાજુએ વધારે દુખતું હોય ત્યારે; માથાના દુખાવા સાથે ચહેરા લાલ થઇ આવતો હોય ત્યારે; હલવા ચાલવાથી કે વાંકા વળવાથી માથું વધારે દુખતું હોય ત્યારે; ઋતુસાવ વખતે માથાનો દુખાવો થઇ આવતો હોય ત્યારે; માથા ઉપર થંડો પવન ખમી ન શકતો હોય, અવાજ ગમતો ન હોય, વાળને કાંઈ અડે તે પણ ખમી ન શકતું હોય ત્યારે.

કાલી મ્યુર:—માથું દુખતું હોય અને તે સાથે ઉલટીમાં દુધ જેવો ધોળો શ્લેષ્મ નીકળતો હોય ત્યારે; જીભ ઉપર સફેદ છારી હોય, ભૂખ લાગતી ન હોય, તથા યકૃત સુસ્ત લાગતું હોય ત્યારે.

કાલી ફ્રેસ:—માથું બહુ દુખતું હોય, મગજ ખાલી હોય, અગર મગજ તંતુમાં બગાડ થયો હોય, સ્વભાવ ચીડીઓ થયો હોય, જીવ મુંઝાતો હોય, શરીરમાં થાક ને નખળાઇની લાગણી રહ્યા કરતી હોય, કાંઈ વાંચતું લખતું કે વિચારવું ગમતું ન હોય, બગાસાં આવ્યાં કરતાં હોય, આળસ આવ્યા કરતું હોય, દરદીને હીસ્ટરીઆ થતું હોય, અગર મગજની નખળાઇનાં બીજાં કાંઈપણ લક્ષણો જેવામાં આવતાં હોય, ખાતી વખતે માથાનો દુખાવો નરમ પડતો હોય, માથામાં ગણગણાટ થતો હોય, રાતમાં ઉંઘ ન આવતી હોય, ઋતુસાવ વખતે ભુખની સાથે માથાનો દુખાવો પણ થઇ આવતો હોય, પથારી-માંથી ઉભા થવાની હિંમત ન આવતી હોય ત્યારે.

કાલી સદ્ધ:—ગરમ હવામાં અને સાંજની વખતે વધારે માથું દુખતું હોય, પણ થંડી અને ખુલ્લી હવામાં જવાથી ઠીક રહેતું હોય ત્યારે.

મેગ્નીસીઅમ ફ્રેસ:—ન્યારે મગજ તંતુના બીગાડને લીધે માથામાં સડકા આવતા હોય, અગર ચટકા ભર્યાની મિસાલે દરદ થતું હોય, માથાની પછવાડે વધારે દુખતું હોય, અને નિશાળે જઇને લક્ષ આપવાથી કે બારીકાઇથી લક્ષ આપ્યા પછી વધારે દુખતું હોય ત્યારે કાલી ફ્રેસની સાથે કમવાર;

દષ્ટિદોષને લીધે માથું દુખવા આવતું હોય ત્યારે; માથાનો દુખાવો અમુક વખતે ઉપડી આવતો હોય, અગર એક રથળેથી બીજે રથળે ફર્યા કરતો હોય ત્યારે.

નેદ્રમ મ્યુર:—માથું ભારે રહેતું હોય, અને આંખમાંથી કે નાકમાંથી પાણી વહ્યા કરતું હોય; મોઢામાંથી બહુ થુંક વહેતું હોય; ઝાડા કબજ રહેતો હોય, શ્લેષ્મ પાતળો પાણી જેવો થઇ ગયો હોય, ઉલટીમાં પારદર્શક પાણી જેવો પ્રવાહિ નીકળતો હોય, બહુ લાંબા વખતથી માથાનો દુખાવો રહ્યા કરતો હોય, દસ્ત ના આવવા પહેલાં, અને આવ્યા પછી માથું દુખ્યા કરતું હોય, સવારમાંથી માથું દુખવા માંડતું હોય ને સાંજના નરમ પડતું હોય, અર્ધશીર્ષ (આધાશીર્ષી) દુખતું હોય, ગાફલતા રહેતી હોય, અને હાથપગમાં દુખાવો રહેતો હોય ઇત્યાદિમાંથી કોઇ એક અગર વધારે લક્ષણો હોય ત્યારે.

નેદ્રમ સદ્દ:—પેટમાં અજીર્ણ લાગતું હોય તથા મોટે મોળ આવ્યા કરતી હોય, ને માથાનો દુખાવો રહ્યા કરતો હોય; મોઢામાં કડવાટ લાગતો હોય; ફેર આવતા હોય, જીભ ઉપર લીલાસ પડતી ભુખરી છારી રહેતી હોય, વસંતઋતુમાં ઋતુસ્થાવ વખતે એકાએક માથાનો દુખાવો ઉપડી આવતો હોય, અને પછી અમુક મુદતે તે ફરીથી થયા કરતો હોય, માથા ઉપર લોહીનો ભુરસો લાગતો હોય, તાળવામાં ગરમી લાગતી હોય, આખા માથામાં દબાણ લાગતું હોય, મન ખિન્ન અને બેચેન રહેતું હોય, ફેર આવતા હોય, મોળ આવતી હોય, અને હરવા ફરવાથી ઉલટી થતી હોય, પશુ શાંત રહેવાથી ઠીક રહેતું હોય, માથાની પછવાડેના ભાગમાં વધારે દુખતું હોય, માથામાં મગજના તળીઆ આગળ સખત દુખાવો હોય, ત્યાં કાંઈક કરડતું હોય એમ લાગતું હોય, કે ચાલવાથી લમણામાં દુખતું હોય ત્યારે.

સીલીસીઆ:—માથા ઉપર વટાણા જેવડો સોળે થઈ આવ્યો હોય, અને તે સાથે માથું દુખ્યા કરતું હોય, અજીર્ણ દોષથી, મગજ તંતુના બીજા-ડથી કે સંધિવાના દર્દથી માથું દુખ્યા કરતું હોય, દરદીને સ્કોફુલા એટલે કંઠમાળ થયો હોય, પોચા મગજના માણસોને ત્વચા સૂંક રહેતી હોય, રાતમાં પરસેવો આવતો હોય, ઝાડા રહેતો હોય, વળી શરીર નખળું હોય અને સ્નાયુઓ પોચાં ને લીલાં

હોય તથા ખોરાક ખાતાં છતાં શરીરને બરોબર પોષણ મળતું ન હોય ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય ત્યારે.

નેદ્રમ શ્રેસ:—સવારમાં ઉડતાંજ માથાના ઉપ-રના ભાગમાં દુખાવો રહેતો હોય, મોઢામાં તાળવાના પછવાડેના ભાગમાં પીળાશ પડતી ચળકતી ને સુંવાળી છારી રહેતી હોય, ખાટા ઝોડકાર આવતા હોય, જીભ ઉપર પાણી વાળી ને પીળી છારી રહેતી હોય, મોળ આવ્યા કરતી હોય, માથું અતિથય દુખતું હોય, અને ફાટ ફાટ થતું હોય, તથા ફેરમ શ્રેસથી નરમ પડતું નહોય, મોઢામાંથી ખાટું થુંક ફીણ વાળું નીકળતું હોય, દુધ પીવાથી કે દારૂ પીવાથી માથું વધારે દુખતું હોય ત્યારે ફાયદો કરે છે.

કેલેકેરીઆ શ્રેસ:—માથામાં થંડીની લાગણી લાગ્યા કરતી હોય, તથા અડવાથી પશુ માથું ટાટું લાગતું હોય, શરદી લાગવાથી કે ગરમી લાગવાથી માથું વધારે દુખતું હોય, છોકરાંઓ અને છોડીઓ જે નીશાળે જતી હોય તેમને મગજની નખળાઇને લીધે માથું દુખતું હોય, અજીર્ણને લીધે અગર વાને લીધે માથું દુખતું હોય, માથા ઉપર ટોપી કે પાંખડી ખમી શકતી ન હોય; બચ્ચાના હાડકાં બરાબર પકવ ન થતાં હોય, તેમને માથું દુખતું હોય, કાંઈ કામ કરવું ન ગમતું હોય; ચાદશક્તિ નખળી હોય ઇત્યાદિ ચિન્હ હોય ત્યારે કાલી શ્રેસની સાથે અગર શ્રેરમ શ્રેસની સાથે કમવાર આ ક્ષાર આપવો.

કેલેકેરીઆ સદ્દ:—મોળ આવતી હોય, અગર ઉલટી થતી હોય, ફેર આવતા હોય, અને માથુ દુખતું હોય, તે સાથે આંખો ઉડી ઉતરી ગઇ હોય એવું લાગતું હોય; આખું માથું દુખતું હોય, અને કપાળના ભાગમાં વધારે દુખતું હોય ત્યારે.

સાળ થયેલા કેસ.

પંચાવન વર્ષની એક ટોસીને એટલું બધું માથું દુખતું હતું કે તેણી ગાંડા જેવી બની ગઇ હતી, તેણી ખુમ પાડી ઉકતી કે તેનું માથું તુટી જતું હતું, અને તેનું મગજ તેની આંખોમાંથી નીકળી પડતું હતું, તેની આંખમાંથી ચીપડા પીળાશ પડતા ભુખરા રંગનાં નીકળતાં હતાં. તેને કેટલાક દિવસથી આ પ્રમાણે રહેતું હતું. મેં તેને કાલી શ્રેસનો ૩ અંશવાળો ક્ષાર આપ્યો, તેથી તુરત બહુ અસર થઇ, બે કલાક પછી તે ફરીથી આપ્યો, ને તેને

તદન સુવાયુ થઇ. થોડા અકવાડીઆ પછી તેને ફરીથી માથું દુખવા આવ્યું, પણ પહેલાના જેટલું નહિ. આ વખતે કાલી શેસનો ૬ અંશ વાળો ક્ષાર આપ્યો, ને બે કલાક પછી તેને કમ છે એમ જોવા ગયો. તેણીએ કહ્યું “ પહેલાં તમે દવા આપી હતી તે આ નહતી; અસર તરતજ વર્તાણુ વગર રહે ખરી કે ? ” પછી મેં ૩ અંશ વાળો ક્ષાર આપ્યો અને બે કલાકમાં તેને ઠીક થયું. આ પ્રમાણે જુદા જુદા અંશથી પણ જુદો જુદો ફાયદો જણાય છે.

એક બાઇને ઋતુસાવ વખતે માથાના તાળવામાં દુખાવો થઇ આવતો હતો; તેને ફેરમ શેસનાં થોડાંક પડીકાંથી આરામ થયો હતો. (ડા. રો.)

એમ. કે. નામની સોળ વર્ષની એક સ્ત્રીને અમુક મુદતે માથામાં દુખાવો થઇ આવતો; વળી તે જમણા લમણામાં વિશેષ થતો, અને જાણે કે તેને તેમાં રક્ત મારવામાં આવતો હોય તેવું દર્દ થતું હતું. આ દુખાવો શરૂ થયા પહેલાં તેની હોજરીમાં જરા દાહની લાગણી થતી, મોઢામાં કડવાટ આવતો, અને શરીર સુરત થઇ જતું. આવાં લક્ષણો કાંતો રાતે ને કાંતો સવારમાં થતાં; તે પછી તેને પિત્તની ઉલટી થતી, અને ત્યાર પછી સુધારો થવા લાગતો. હમેશાં છુંદના દાણા જેટલો નેદ્રમ સદૃષ્ પાણી સાથે આપવાથી તે સ્ત્રીને તદન આરામ થયો. (સુલ્લર).

હોમિયો—આર્જેન્ટમ નાઇટ્રીકમ, બેલાડોના, આયોનીઆ, કેન્નેબિસ, સીમીસીફયુજ, કૉક્યુલસ, કોફીઆ, જેલ્સીમીઅમ, ઇગ્નેશ્યા, આઇરીસવર્સી કોલર, કાલી બાઇકોમીઅમ, મેલીલોટસ, નક્સ વોમિકા, સોરીનમ, સેન્ગ્રીનેરીઆ, સેપીઆ, સ્પાઇ-જીલીઆ, થ્યુન.

મૂત્રપિંડના વ્યાધિઓ.

(Affections of the Kidneys.)

મૂત્રપિંડનો તીક્ષ્ણ વરમ થાય છે, તેમજ દીર્ઘ વરમ પણ થાય છે. તીક્ષ્ણ વરમને ‘નીફ્રાઇટીસ’ (Nephritis) કહે છે, અને દીર્ઘ વરમને ‘બ્રાઇટ્સ ડીઝીસ’ (Bright’s disease) કહે છે. આ વ્યાધિમાં પેશાબમાં શરીરમાંથી જુદી જુદી જાતના પદાર્થો વહી જાય છે, તેથી શરીર ઘણું ક્ષીણ પડી જાય છે.

બ્રાઇટ્સ ડીઝીસમાં શરીરમાંથી આલ્બ્યુમીન જતું રહે છે. જીવન રસાયણ વિદ્યાના બાર ક્ષારોમાં કેલ્કેરીઆ શેસને આલ્બ્યુમીન સાથે એવો સંબંધ છે કે તે આલ્બ્યુમીનને હરેક રીતે શરીરમાં યોગ્ય વ્યવસ્થાએ પહોંચાડે છે.

જીવન રસાયણ વિદ્યાએ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે કે શરીરનો કાઇએક અગર વધારે ક્ષાર કમી થાય છે, ત્યારે તે ક્ષાર લોહીમાંથી બહાર કાઢવામાં આવે છે; તે ક્ષાર તમામ બહાર એકદમ કાઢવામાં આવતો નથી, પરંતુ ધીમે ધીમે લોહી તેને સ્વીકારતું બંધ પડે છે, અને તે ક્ષાર તથા જે સેદ્રિય પદાર્થ ઉપર તે કામ કરતો હોય છે, તે પદાર્થ પણ નિરૂપયોગી થઇ શરીર બહાર નીકળવાનો પ્રયત્ન કરે છે. જો તે નિરીદ્રિય ક્ષાર તથા તેની સાથે રસાયણીક યોગનો સંબંધ રાખનાર સેદ્રિય પદાર્થ કાઇપણ પડમાં અગર નિર્ગમનદારમાં અગર સંયોજક તંતુમાં જઇ પહોંચે છે, તો વરમ પેદા થાય છે.

ન્યારે કેલ્કેરીઆ શેસ (યુનાનો ફોસ્ફરીક આસીડ સાથે સંયોગ થવાથી થયેલો ક્ષાર) શરીરમાં ઓછો થાય છે, ત્યારે તેનાં પરમાણુઓ બહાર નીકળવા લાગે છે, અને સાથે સાથે આલ્બ્યુમીન પણ જવા લાગે છે; જો તેઓ મૂત્રપિંડદ્વારા બહાર નીકળે છે, તો આલ્બ્યુમીન્યુરીઆનો વ્યાધિ થયો કહેવાય છે. આ જોતાં કેલ્કેરીઆ શેસનો વિશેષ અંશવાળો ક્ષાર એજ ઉત્તમ દવા છે. ત્રીશ અંશથી વધારે આગળ ક્યારેકજ જતું પડે છે. બ્રાઇટ્સ ડીઝીસ એ આલ્બ્યુમીન્યુરીઆનું દીર્ઘરૂપ છે.

ફેરમ શેસ—ગુરદાનો તમામ વ્યાધિઓમાં ન્યારે વરમનાં ચિન્હ જણાતાં હોય, તાવ હોય અગર પીડા થતી હોય; ગુરદાનો તીક્ષ્ણ વરમ થઇ આવ્યો હોય, અગર બ્રાઇટ્સ ડીઝીઝ લાગુ પડતો હોય, ત્યારે શરૂઆતમાં મૂત્રપિંડ તરફ અતિશય લોહી વગેરે જતુ અટકાવવા માટે.

કાલી મ્યુર—ગુરદાનો તીક્ષ્ણવરમ થયા પછી બીજી સ્થિતિમાં, ન્યારે સોજો ચડ્યો હોય ત્યારે.

કાલી ફેસ—મગજ તથા જ્ઞાનતંતુનો બીગાડ થયો હોય ત્યારે યોગ્ય ક્ષારની સાથે કમવાર; મધુ પ્રમેહમાં પણ અપાય છે.

કેલ્કેરીઆ ફેસ—બ્રાઇટ્સ ડીઝીઝ તથા આલ્બ્યુમીન્યુરીઆની ખાસ દવા; મગજની નબળાઇ લાગતી હોય, તો આની સાથે કાલી ફેસ અપાય છે.

સામાન્ય થયેલ કેસ.

જ. એસ. નામનો એક ૭૭ વર્ષનો ડાસો હતો, તે મને સલાહ પૂછવા આવ્યો હતો, તેણે કહ્યું કે “ ચુરદા સુસ્ત થયા હોય એમ લાગે છે ”. ખરી રીતે જોઈએ તો પેશાબ કમતી આવતો હતો, અને તેમાં ઘણું આલ્બ્યુમીન જતો હતો. પહેલાં તો તે કેસ અસાધ્ય લાગ્યો; તેની યાદ શક્તિ જતી રહી હતી, ને તેનો સ્વભાવ બહુ પોચો હતો, મેં તેને કેલ્કેરીઆ ફ્રેસનો છ અંશવાળો ક્ષાર બગે કલાકે કાલી ફ્રેસની સાથે ક્રમવાર આપવા માંડ્યો. છ અઠવાડીયાં પછી તેને પેસાબ બરાબર આવવા લાગ્યો, તેની યાદશક્તિ સુધરી, અને છ મહિનાથી તેને કાંઈ હરકત જણાતી નથી.

(ઇ. એ. ડી. કેમ્લહોલ એમ. ડી.)

લાલ તાવ આવ્યા પછી બે જણને આઘટસ ડીઝીઝ થયો હતો. મૂત્રની પરીક્ષા કરી જોતાં નળીના ઢાળકા જોવામાં આવતા હતા; શરીરે સોજન ચડ્યા હતા, રક્તાશય નળી પડ્યું હતું, નેત્ર દર્પણનો વરમ થયો હતો, તથા પેશાબમાં આલ્બ્યુમીન જતો હતો. મૂત્રપિંડની ઘણી નળીઓનો નાશ થતો હતો, આથી મેં કેલ્કેરીઆ ફ્રેસનો છ અંશવાળો ક્ષાર આપવા માંડ્યો, આથી તેને જલદી આરામ થયો.

(ડા. સી. ઇ. ફિશર એમ. ડી.)

હામિયો.—એકાનાઈટ, એપીસ, એપોસાઈનમ, આર્મેનિકમ, બેલાડોના, કેન્થારિસ, કુપ્રમ, ડીજ-ટેલીસ, હેપાર, મર્ક્યુરીઅસ કર્બોલીવસ, ફોસ્ફરસ, પ્લમ્બમ, ટ્રેરબીનથીના.

મૂત્ર માર્ગના વ્યાધિઓ.

(Urinary Disorders).

ફેરમ ફ્રેસ:—મૂત્રાશય તથા મૂત્ર માર્ગનો વરમ થયો હોય, ને તે સાથે તાવ તથા પીડા હોય; નાના છોકરાં બીજાનાંમાં પેશાબ કરી જતાં હોય; સ્નાયુની નળાણને લીધે પેશાબ બહુ વખત કરવો પડતો હોય; સ્ત્રીઓને ઉધરસ આવે, ત્યારે પેસાબ ટપકી જતો હોય; વરમ થવાથી પેશાબ બંધ થયો હોય; પેશાબ ઝાઝો વખત બંધ રાખ્યો હોય, અને તેથી મૂત્રાશયનો વરમ થયો હોય, અને તેને લીધે વારે

વારે પેશાબ કરવાની હાજત થતી હોય; પેસાબ અતિશય ઉતરતો હોય ઇત્યાદિ દોષો હોય ત્યારે.

કાલી મ્યુર:—મૂત્રાશયના વરમની બીજી હાલ-તમાં જ્યારે સોજો થયો જણાતો હોય ત્યારે, મૂત્રાશયના દીર્ઘ વરમમાં આ મુખ્ય દવા છે; પેશાબની સાથે ચીકણી સફેદ ધાત જતી હોય, અને મૂત્રાશયના દીર્ઘ વરમના ચિન્હો હોય; પેશાબ કળાશ પડતા રંગનો આવતો હોય, યુરિક આસીડ પેશાબમાં બહુ જણાતું હોય, અને યકૃત મંદ હોય ત્યારે.

મેગનીસીઅમ ફ્રેસ:—સ્નાયુમાં આકસ્મિક (spasm) થવાથી પેશાબ બંધ થતો હોય; પથરી ગઇ હોય, અને બહુ પીડા થતી હોય, ત્યારે.

કાલી ફ્રેસ:—નળાણઘ વધી ગઇ હોય, અને મૂત્રાશયનો વરમ થયો હોય ત્યારે યોગ્ય ક્ષારની સાથે આ અપાય છે. મગજની નળાણને લીધે વખતો વખત પેસાબ કરવો પડતો હોય, મૂત્રાશયના સ્નાયુઓ વાએ રહ્યા ગયા હોય (paralysed) અને તેથી પેસાબ બંધ રહેતો ન હોય; પેસાબ ન્યાં ન્યાં અડતો હોય ત્યાં ત્યાં દાહ થતો હોય; પેસાબમાં લોહી પડતું હોય, પેસાબ રાતમાં ટપકી જતો હોય ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય ત્યારે એકલો અગર ફેરમ ફ્રેસની સાથે ક્રમવાર અપાય છે.

નેટ્રમ સલ્ફ:—પેસાબમાં ઇટની ભુકી જેવો જમાવ જામતો હોય; પેસાબને રાખી મુકવાથી ડામની બાજુએ તથા તળીએ પથરીની જાતની કાંકરી જામતી હોય; પેસાબ બહુ રંગદાર આવતો હોય, અને તે સાથે ગાઉટ થયો હોય, અગર પિત્ત વિકાર જણાતો હોય; પેસાબમાં કાંકરી અગર રેત જતી હોય, અને પથરી થવાની ધાસ્તી હોય ઇત્યાદિ સમયે આ ક્ષારથી પથરી બંધાતી અટકે છે.

કેલ્કેરીઆ ફ્રેસ:—પથરી થઇ હોય, અગર પથરીના જેવો જમાવ પેસાબમાં જામતો હોય, ત્યારે નેટ્રમ સલ્ફની સાથે ક્રમવાર; પેસાબના ડામમાં તળીએ લયકા જામતા હોય; પેસાબમાં ધાત જતી હોય (જે ધાત જતી હોય તે વીર્ય હોય, તો નેટ્રમ ફ્રેસ વધારે ફાયદાકારક છે); પેસાબમાં આલ્બ્યુમીન જતો હોય ઇત્યાદિ પ્રકારના પેસાબના રોગમાં આ ક્ષાર ગુણકારી છે.

કેલ્કેરીઆ સલ્ફ:—મૂત્રાશયના વ્યાધિમાં જ્યારે પડે નીકળતું હોય ત્યારે.

નેટ્રમ શ્રેસ:—છાકરાંઓને પેસાળ વહી જતો હોય, અને તે સાથે પેટમાં ખટાસ રહેતી હોય, અગર કરમીઆં થયાં હોય ત્યારે; ગુરદામાં રેત થયો હોય, અગર પથરી થઈ હોય ત્યારે.

નેટ્રમ મ્યુર:—પેસાળ ઘણો આવતો હોય, અને બીજાં લક્ષણો ઉપરથી જરૂર જણાતી હોય ત્યારે.

સાબ થયેલ કેસ.

મીસ એમ. નામની અઢાર વર્ષની એક છોકરીનો સ્વભાવ બહુ ચીડીઓ હતો; તેણી એક દિવસ બહુ ચીડાઈ ગઈ, અને તેથી તેના ગર્ભાશય નીચે ઉતરી આવ્યો, તથા મૂત્રાશયના ભાગમાં વરમ થઈ આવ્યો તેણી કેટલોક વખત સુધી હેરાન થયા પછી, ગર્ભાશયને પાછું પોતાને સ્થાનકે ગોઠવી શકાયું, પણ પછી વરમ રહ્યો. આથી ગરમ પાણીની પિચકારી યોનિમાર્ગમાં મારવાનું કહ્યું, અને ફેરમ શ્રેસ તથા કાલી ફ્રેસ ખાવાને આપ્યા. તેથી તેને તરતજ આરામ થવા લાગ્યો. ફેરમ ફ્રેસથી વરમ ખેસી ગયો, અને કાલી શ્રેસથી તેના મગજને શાંતિ તથા પુષ્ટિ મળી. (ડા. જ. બી. ચેપમેન એમ. ડી.)

ડા. કાર્નિલીઅસ લખે છે કે એક દર્દીને પેસાળ સ્નાયુઓના આકર્ષ (Spasm) ને લીધે બંધ થઈ ગયો હતો. તેને કથેટર સુકી, પણ તેથી પેસાળ ઉતર્યો નહિ; મેગનીસીઅમ શ્રેસ આપવાથી જરા પેસાળ છૂટ્યો; પણ પાંચ દિવસ સુધીમાં આ ક્ષારથી જોષએ તેવો ફાયદો લાગ્યો નહિ, તેથી ડા. સુપ્લરની સલાહ પ્રમાણે કેલ્કેરીઆ ફ્રેસ આપ્યો, તેથી એક દિવસમાં ઘણો ફેર પડી ગયો, અને પેસાળ ખરાબર આવવા લાગ્યો. થોડાક મહિના પછી ફરીથી પેસાળ બંધ થયો, તે વખતે પણ આજ ક્ષાર આપ્યો એટલે બીજાજ દિવસે દર્દીને ઠીક થયું.

(આલ્બીની હોમીઓપેથીસ્કઝીટનગ)

હોમિયો—એકાનાઇટ, એપીસ, એપોસાઈનમ, આસેનિકમ, એલાડોના, બેરબેરીસ વલ્ગેરીસ, કેમ્ફેરા, કેન્થારીસ, કોસ્ટીકમ, ડીજીટેલીસ, મકક્યુરીઅસ, નક્સવોમિકા, સેપીઆ, ટેરીમિન્થીના, ઝીન્કમ.

મોઢાના વ્યાધિઓ.

(Diseases of Mouth.)

મોઢાના વ્યાધિ થાય છે, ત્યારે પણ ડીફ્થેરીઆ સળખમ વગેરે રોગમાં જે જે ક્ષારો ખુટ્યા હોય છે, તેજ ક્ષારો ખુટ્યા હોય છે.

ફેરમ ફ્રેસ:—મોઢાના કાંઈપણ ભાગમાં વરમ થયો હોય ત્યારે શરૂઆતમાં, અવાળુ આવી ગયાં હોય, લાલ થયાં હોય અને દુખતાં હોય ત્યારે.

કાલી મ્યુર:—નાના બાળકના મોઢામાં તથા ધવડાવનારી માતા મોઢામાં ઘોળાં ચાંદાં પડ્યાં હોય; યુલીઓ થયો હોય ને મોઢામાંથી પાણી નીકળતું હોય ત્યારે (નેટ્રમ મ્યુરની સાથે); મોઢામાં ચાંદાં પડ્યાં હોય, અગર મોઢામાં કાંઈ જાતનો સડો થયો હોય ને તે સાથે જીભ ઉપર સફેદ જારી રહેતી હોય; અવાળુ આવ્યાં હોય, પણ પડે થવા માંડ્યું નહોય ત્યારે; અવાળુ સુજી આવ્યાં હોય; મોઢામાંથી નડો સફેદ રસ નીકળતો હોય ઇત્યાદિ લક્ષણ હોય ત્યારે.

નેટ્રમ ફ્રેસ:—મોઢાના ચાંદાંને માટે ઉત્તમ દવા છે, અને જ્યારે ચળકતી ને પીળાસ પડતી લાલ રસી નીકળતી હોય ત્યારે ખાસ કરીને ફાયદો કરે છે. પેટમાં ખટાસ હોય ત્યારે પણ આ ક્ષાર જરૂરનો છે.

કેલ્કેરીઆ ફ્રેસ:—પેઢાં ફીકાં પડ્યાં હોય, અને શરીરમાં લોહીનાં લાલ રંજકણો ઓછાં હોય, ત્યારે આ ક્ષાર કેટલાક દિવસ આપવાની જરૂર છે; આ ક્ષાર પછી ફેરમ ફ્રેસ આપવો; બાળકને દાંત આવતા હોય ત્યારે પેઢાં દુખતાં હોય તે મટાડવા માટે આ ક્ષાર આપવો તેથી દાંત જલદી કુટે છે. સોબો એસારવા માટે ફેરમ ફ્રેસ સાથે આપવા જવું.

કાલી ફ્રેસ:—અવાળુમાંથી લોહી નીકળતું હોય, અગર તેની ઉપર લાલ ચોળ કિનારી બંધાણી હોય; મોઢાનો શ્વાસ ગંધાતો હોય; મોઢામાં સડો થયો હોય; રક્તવિનો રોગ થયો હોય; ગાલનો ભાગ સડતો હોય, અને તેમાં લુખરા રાખોડીઆ રંગનાં ચાંદાં પડ્યાં હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણોમાં.

નેટ્રમ મ્યુર:—અતિશય લાળ વહેતી હોય, અગર મોઢાની આસપાસ પાણીથી ભરેલા ફોડલા થતા હોય ત્યારે આ ક્ષાર ઉપયોગી છે.

કાલી સલ્ફ:—નીચલા હોઠની ત્વચા સુકાઈ જતી હોય, અને ખરી પડતી હોય, ત્યારે.

કેલ્કેરીઆ ફેલ્યુઓર:- જડબાની ઉપર કંઠણ સોળે થયો હોય, અને તે સાથે અવાળું પણ સુજી ગયાં હોય, અગર કોઇ ટેકાણે સોળે કંઠણ હોય તે નરમ ન પડતો હોય, ત્યારે આ દવાથી આરામ થાય છે.

હોમિયો-—આર્જેન્ટમ નાઇટ્રીકમ, આર્સેનિકમ, ઓરમ મ્યુર, ઍપીસીઆ, બોરાક્સ, બ્રાયોનીઆ, હેલિબોરસ, હાઇડ્રાસ્ટીસ, ક્રોઓસોટમ, લેવિસીસ, લાઇકોપોડીઅમ, મર્ક્યુરીઅસ, મ્યુરીઆટિકમ આસિડમ, નાઇટ્રીકમ આસિડમ, ફાઇટોલેક્કા, પલ્સેટીલ્લા, રસ ટૉક્સ.

મોઢું આવી જવાનો ચેપીરોગ.

અં. ડીપ્થેરીઆ.

(Diphtheria.)

એક જાતના ચેપી સુક્ષ્મ જંતુમાંથી આ રોગ ફેલાય છે, પણ તે જંતુઓને બળવાન થવા માટે મોઢામાં કે ગળામાં પ્રથમ એકદલ ક્ષત પડ્યું હોવું જોઈએ છે, બાયોકેમીસ્ટ્રીના નિયમ પ્રમાણે પોટાશ્યમ ક્લોરાઇડ નામનો ક્ષાર, જેને કાલી મ્યુર સાધારણ રીતે કહે છે, તે લોહીમાં ઓછો થવાથી આ વ્યાધિ ઉત્પન્ન થાય છે. વ્યાધિ ઉત્પન્ન કરનારાં કારણો જેવાં કે જંતુઓ, હવાના ફેરફાર વગેરે ન્યાં સુધી એ ક્ષાર શરીરમાં જોઈએ તેટલો હોય છે, ત્યાં સુધી પ્રબળ થઇ શકતાં નથી, અને ફીક્ષીન આલ્બ્યુમન લોહીમાંથી છૂટા પડી કોઇ જગ્યાએ જામતા નથી.

ફેરમ ફોસ:- ડીપ્થેરીઆની પહેલીજ અવસ્થામાં તાવનું જોર નરમ પાડવા માટે આ દવા કાલી મ્યુરની સાથે વારાફરતી આપવી.

કાલી મ્યુર:- આ વ્યાધિમાં આ ક્ષાર એ મુખ્ય દવા છે, અને શરૂઆતથીજ જો ફેરમ ફોસની સાથે આપવામાં આવશે, તો ઘણા કેસોમાં બીજી કોઇપણ દવાની જરૂર પડશે નહિ. એક ગ્લાસ પાણીની અંદર કાલી મ્યુર દસ કે પંદર ગ્રેન નાખીને વારંવાર કોગળા કરવામાં વાપરવું, એથી મોઢું સાફ થશે, અને વરમ ઓછો થશે.

નેટ્રમ મ્યુર:- ન્યારે ઉલટીમાં પાણી જેવો રસ નીકળતો હોય, અથવા પાણી જેવો ઝડો થઇ

આવ્યો હોય, એરો મુઝેલો, પણ ફિક્કો રહેતો હોય, ને મોઢામાંથી બહુજ લાળ વહેતી હોય, ત્યારે આ દવાની જરૂર પડે છે.

નેટ્રમ સલ્ફ:- જો ઉલટીમાં લીલા રંગનો અગર કડવા સ્વાદનો પ્રવાહિ નીકળે, તો આ દવા કાલી મ્યુરની સાથે વારાફરતી આપાય છે.

કાલી ફોસ:- આ વ્યાધિ દર્મ્યાન, ન્યારે દર્દી બહુ અશક્ત ને બેચેન થઇ જાય, કે મોઢામાંથી બહુજ દૂર્ગંધ મારતો શ્વાસ નીકળે, ત્યારે કાલી મ્યુરની સાથે વારાફરતી આ દવા આપવી.

કેલ્કેરીઆ ફેલ્યુઓર:- ન્યારે શરૂઆતથી બાયોકેમીસ્ટ્રીની દવા વપરાઈ ન હોય, અને તેથી વરમ શ્વાસનળીમાં આગળ વધ્યો હોય, ત્યારે આ દવા કેલ્કેરીઆ ફોસની સાથે વારાફરતી આપવી.

કેલ્કેરીઆ ફોસ:- ડીપ્થેરીઆની અસર શ્વાસનળીમાં આગળ ચાલતી હોય, કે મોઢામાંથી સઘળાં પડ ઉખડી ગયા, પછી એક સફેદ ઝાઘ ચોટી રહેતો હોય, ત્યારે આ દવા આપવી.

નેટ્રમ ફોસ:- મોઢાની અંદરના તાળવા ઉપર, ચોરીઆ ઉપર, ને જીભના પાછલા ભાગ ઉપર બીનું પીળાસ પડતા રંગનું પડ જામ્યું હોય, તે સાથે બીજાં લક્ષણો પણ આ દવાને સૂચવે તેવાં હોય, તો આ દવા કામ લાગે છે.

સાજો થયેલો કેસ.

ગયા ઉનાળામાં મારી પાસે ડીપ્થેરીઆનો એક વિચિત્ર કેસ આવ્યો હતો. તે કેસ મેં જીલાઇ માસની ૨૧ મી તારીખને શનિવારે જોયો. એક સાધારણ ક્ષત પડેલા ગળાના સોજા જેવું મને લાગ્યું, અને મેં કેલ્કેરીઆ સલ્ફ આપીને તેની માને કહ્યું, કે જો બપોર સુધીમાં કોઇ આરામ ન લાગે, તો ખબર આપજો. ન્યારે બપોર પછી હું ચાર વાગે ઘેર ગયો, ત્યારે તે છોકરી, અને તેનો બાપ બન્નેને મેં જોયાં. છોકરીને તાવ આવ્યો હતો, અને સ્પષ્ટ રીતે બોલી શકતી ન હતી. મેં તેનું ગળું તપાસી જોયું તો ચોરીઆ ઉપર ભુખરા રંગનાં ચાઠાં દેખાયાં. હવે મેં તેને ફેરમ ફોસ અને કાલી મ્યુર વારાફરતી આપવાનું કહ્યું. રાત્રે નવ વાગે ખબર કાઢી ત્યારે માલુમ પડ્યું કે તેની તબીબતમાં કોઇ સુધારો થયો નથી. હવે તેણી કહેવા લાગી કે કાંઈ ચીજ વારંવાર તેના

ગળામાં આવીને ભરાઇ જાય છે, મને લાગ્યું કે કદાચ તે થુંક અને પાણી વિગેરે હશે, તેથી મેં નેત્રમ ફ્રાંસ આપ્યું, પણ તે દવાથી કશો લાભ થયો નહિ. આખી રાત ફેરમ ફ્રાંસ અને કાલી મ્યુર ચાલુ રાખ્યાં. બીજો દિવસે સવારે જોયું, તો તેની તબીબત વધારે ખરાબ લાગી. તે પડ વધારે ફેલાયાં હતાં, અને ચોરીઆ ધણુ સુજ ગયા હતા; હજી પણ તેના ગળામાં કાંઈક આવ્યા કરતું હતું. રવિવારને દિવસે તેને ત્રણ વખત જોવા ગયો, અને તેજ દવાઓ હલકા અંશમાં આપીને આખી રાત માત્ર ૩xની દવા આપી, તોપણ સોમવારે સવારમાં તેની મા અશ્રુ ભરેલી આંખે મારી પાસે આવી, અને મને પૂછ્યું કે મારે બીજા ડાક્ટરની સલાહ લેવી કે કેમ ? તે ઓકરીને જોઇ, તો ખરેખર ભયમાં હતી. મને તરત સાંભરી આવ્યું કે ગળામાં કાંઈપણ શ્લેષ્મ ચડી આવવાનું લક્ષણ નેટ્રમ સદ્દનું છે; એટલે મેં તે દવા એકલીજ ૨૦૦x વાળી આપી, અને થોડાક કલાકમાંજ આરામ થવા લાગ્યો; તે પછી થોડાક દિવસે તેણી તદ્દન સાજી થઈ ગઇ.

હોમિયો—અંપિસ, આર્સેનિકમ, ઝિંકીસીઆ, કેન્યારિસ, કાર્બોલિકમ આસીડમ, કોટેલસ, કાલી બાઇકોમીઅમ, લેચિસીસ, લાઇકાપોડીઅમ, મર્ક્યુરીઅસ બીનઆયોડેટસ, મ્યુરીઆટીકમ આસીડમ, નાન, નાઇટ્રીકમ આસીડમ, ફાઇટોલેકા, રસ ટ્રાક્સ.

યકૃતના વ્યાધિઓ.

(Affections of the Liver.)

બંધકાપ, ઝાડો, પિત્તની પથરી, હરસ, ટાલીઓ તાવ, વગેરે વ્યાધિઓ શા શા દોષથી થાય છે, તે સમજવામાં આવે છે, તો પછી યકૃતના વ્યાધિ કયા દોષથી થાય છે, તે સહેજ સમજી શકાય છે.

ફેરમ ફ્રાંસ—યકૃતનો તીક્ષ્ણ વરમ થયો હોય ત્યારે શરૂઆતમાં લોહીની ગતિ મંદ કરવા માટે.

કાલીમ્યુર—યકૃત ખરાબર કામ કરતું ન હોય અને જીલ ઉપર સફેદ અગર લુખરી સફેદ છારી રહેતી હોય, ત્યારે યકૃતના પ્રદેશમાં દરદ થતું હોય, તથા જમણા ખભાની નીચે દુખતું હોય ત્યારે, દરત કમજ રહેતો હોય, તથા તેનો રંગ બહુ આછો

હોય ત્યારે. ડ્યુઓડેનમ નામના આંતરડામાં શ્લેષ્મ વરણનો વરમ થયાથી ટાઢ વાઇને કમજો થયો હોય, તથા આ ક્ષારને મળતાં લક્ષણો હોય ત્યારે.

નેટ્રમ સદ્દ—કમજો થયો હોય તે સાથે ત્વચા પણ સફેદ કે જરા પીળી હોય, જીલ ઉપર લીલાશ પડતી છારી રહેતી હોય, આંખો પીળી થઇ હોય, પિત્તનો પ્રકાપ લાગતો હોય, મોઢામાં કડવાટ રહેતો હોય, યકૃતનો વરમ થયો હોય, તેમાં સખત દુખાવો થતો હોય; ઉલટીમાં પિત્ત પડતું હોય, પિત્તનો દોષ હોય તે માટે આ મુખ્ય દવા છે. આ દવા કેલ્કેરીઆ શ્રોસની સાથે આપવાથી પિત્તની પથરી બંધાતી અટકે છે.

નેટ્રમ મ્યુર—કમજામાં દરદી બહુ ઉધંટો રહેતો હોય, તથા આ ક્ષારને યોગ્ય બીજાં લક્ષણો જોવામાં આવતાં હોય ત્યારે.

કેલ્કેરીઆ સદ્દ—યકૃતના પ્રદેશમાં દુખતું હોય, અને તે ઠેઠ બસ્તીની જમણી બાજુમાં પણ દર્દ કરતું હોય, તથા તે સાથે બહુ નબળાઇ હોય, ઉલટી થતી હોય, અને હોજરીમાં દુખતું હોય; યકૃતનું ગડ થયું હોય, ત્યારે પર અતિશય થતું હોય તે અટકાવવા માટે.

કાલી સદ્દ—પેટમાં શ્લેષ્મ પડતો વરમ થયા પછી કમજો થયો હોય ત્યારે; વળી કમજામાં ઝાડો થયો હોય ત્યારે.

સીલીસીઆ—યકૃતના ગડમાં; યકૃતના પ્રદેશમાં કાંઈ થડકારો થતો હોય, અને પાકતું હોય, તેવું દર્દ થતું હોય ત્યારે.

હોમિયો—એલોઝ, આયોનીઆ, કેમોમિલા ચેલીડોનિઅમ, ડીજીટેલીસ, લાઇડ્રાસ્ટીસ, ઇપીકાક્યુ-આના, આઇરીસ, લેચિસીસ, લાઇકાપોડીઅમ, મર્ક્યુરીઅસ, નક્સવોમિકા, ફ્રાંકરસ, પોડોફાઇલમ, પસ્સેટીલા, રસ ટ્રાક્સ, સેપીઆ, સ્ક્રામોન્યમ, સલ્ફર, ટ્રેક્સેકમ.

રતવા; વિસર્પ.

(Erysipelas.)

એરીસીપેલાસ એ શબ્દ ગ્રીક ભાષામાંથી થયેલો છે; તેનો અર્થ લાલ ત્વચા થાય છે. ગુજરાતી

આપામાં પણ રતવાનો અર્થ રાતો વા થાય છે તેમાં ફેલાવાનો શુણ્ણ છે, તેથી તે વા કહેવાય છે. તેનું ખરૂં નામ 'રક્તવાત' છે.

આવા બ્યાધિમાં ઉપચાર કરવાની રીત નીચેના સવાલ જવાબ ઉપરથી વધારે સ્પષ્ટ સમજશે.

સવાલ ૧:—ત્વચા લાલ થવાનું કારણ બાયો-કેમીસ્ટ્રી પ્રમાણે શું છે ?

જવાબ:—સેન્દ્રિય અને નિરીદ્રિય પદાર્થ, તેમાં મુખ્યત્વે કરીને સેન્દ્રિય પદાર્થ જોઈએ તે કરતાં વધારે પ્રમાણમાં એકઠો થવાથી ત્વચામાં રતાશ ગરમી અને વરમ થાય છે.

સવાલ ૨:—કોઈ એક જગ્યાએ આ પદાર્થ એકઠો થવાનું શું કારણ છે.

જવાબ:—લોહ, સોડીઅમ, ચુનો, મેગ્નેસીઆ, સીલીકા અને પોટાશ્યમના ક્ષારોની ગરહાજરીમાં શરીરના સેન્દ્રિય પદાર્થો નિરૂપયોગી થઈ પડે છે, અને તેથી તે પદાર્થ કોઈ એક જગ્યાએ એકઠો થઈ જાય છે. જ્યારે તે ક્ષારોમાંથી કોઈએક કમી થાય છે, ત્યારે આલ્ક્યુમન, ફીક્ષીન, તેલ, ચરબી, સાકર, વગેરે નિરૂપયોગી, અને હાનિકારક થઈ પડે છે; કારણ કે તેમને બરાબર ઠેકાણે પાડનાર અને તેમાંથી શરીરને ઉપયોગી નવા તંતુઓ બાંધનાર એ ક્ષારો વિના બીજું કોઈ નથી.

સવાલ ૩:—તે સેન્દ્રિય પદાર્થોને ઉપયોગમાં લેવાનું કામ શા નિયમથી થાય છે ?

જવાબ:—રસાયણિક યોગ, જેને અંગ્રેજીમાં 'કેમીકલ કોમ્બીનેશન' કહે છે, તેને લીધે ખોરાકના વિજ્ઞાતિય પદાર્થોના રજકણો એકબીજા સાથે મળી જઈને નવાં રસાયણિક મિશ્રણો તૈયાર થાય છે, અને તેના ગુણ અને ઉપયોગ શરીરના જીવનને યોગ્ય થઈ પડે છે.

સવાલ ૪:—નિરીદ્રિય ક્ષારોની ખોટ પડવાનું કારણ શું ?

જવાબ:—કાંતો પાચનક્રિયા કે શાષણક્રિયામાં કોઈ ખામી હોવાને લીધે જોઈએ તેટલા ક્ષારો લોહીમાં નવેસર દાખલ થઈ શકતા નહોત, કાંતો હવામાં ઉજીતા, શરદી, ભેજ, કે વીજળીના ફેરફારને લીધે શરીર ઉપર એવી અસર થતી હોય કે તેથી

શરીરના અમુક ક્ષારો વધારે પ્રમાણમાં ખપી જતા હોય, અથવા તો અતિશય શ્રમને લીધે, અગર ખાવા પીવાની અનિયમિતતા કે કુટુંબને લીધે કોઈ કોઈ ક્ષારો વિશેષ વપરાઈ જતા હોય, તો તે ક્ષારોની ખોટ પડે છે.

સવાલ ૫:—શું, ત્યારે રતવા એ ચેપથી ઉત્પન્ન થતો બ્યાધિ નથી ?

જવાબ:—બાયોકેમીસ્ટ્રીના નિયમ પ્રમાણે ચેપ એ આવા રોગનું મૂળ કારણ ગણાતું નથી, પણ માત્ર ક્ષારની પડેલી ખોટ એજ અગત્યનું કારણ ગણાય છે.

સવાલ ૬:—વરમ થવાનું કારણ શું ?

જવાબ:—ખુટી ગયેલા ક્ષારો પુરા પાડવા માટે કુદરત વધારે લોહીને ખોટ પડેલી જગ્યાએ મોકલે છે, અને આ પ્રમાણે થતાં લોહીની કેશવા-હિનીઓ લોહીથી ભરાઈ જવાથી ગરમી દાહ વગેરે વરમનાં ચિન્હ થાય છે.

સવાલ ૭:—ત્યારે શું જંતુઓથી બ્યાધિ ફેલાય છે એ વાત ખોટી છે ?

જવાબ:—બાયોકેમીસ્ટ્રીના નિયમ પ્રમાણે એમ માનવામાં આવે છે કે પ્રથમ નિરીદ્રિય ક્ષારોની ખોટ પડે છે, તે પછી સેન્દ્રિય પદાર્થો નિરૂપયોગી થવાથી સડવા લાગે છે. અને સડામાંથી વિવિધ જંતુઓ ઉત્પન્ન થાય છે, અગર જંતુઓને યોગ્ય ક્ષેત્ર મળે છે. આ વિષય ધણો ગહન છે, અને તેના વિષે ધણો મતભેદ છે. અત્રે જીવનરસાયણશાસ્ત્રનો મત દર્શાવ્યો છે.

સવાલ ૮:—બ્યાધિ મટાડવા માટે શો ઇલાજ લેવો જોઈએ ?

જવાબ:—હર્દીને થતાં લક્ષણો જોઈને કયા કયા ક્ષારોની ખોટ પડી છે, તે નક્કી કરીને તે ક્ષારો દવા રૂપે પુરા પાડવા.

સવાલ ૯:—"રતવા થયો છે" એમ કોઈપણ માણસ આવીને કહેતો તે ઉપરથી હર્દીને જોયા વિના દવા આપી શકાય કે કેમ ?

જવાબ:—તે હર્દીને થતાં તમામ લક્ષણો બ્યાનમાં લીધા પહેલાં કોઈપણ દવા આપી શકાય નહિ.

સવાલ ૧૦:—સેન્દ્રિય પદાર્થો નિરૂપયોગી થયા

પછી જુદા જુદા વ્યાધિઓ ઉત્પન્ન કરે છે, તેનું કારણ શું ?

જવાબ:—જુદા જુદા ક્ષારો શરીરના જુદા જુદા સેન્દ્રિય પદાર્થને ઉપયોગમાં લે છે, અને તેમાંથી જે જે ક્ષારોની ખોટ પડે છે, તેને લીધે અમુક અમુક સેન્દ્રિય પદાર્થો અમુક અમુક પ્રમાણમાં નકામા થઈ પડે છે. આલ્ક્યુમન, ચરબી, અને સાકર એ ત્રણ પદાર્થો નિષ્પયોગી થવાથી જે વ્યાધિ રૂપી લક્ષણો દેખાય છે, તેના કરતાં શીશ્વીન પાણી અને સાકર નિષ્પયોગી થાય છે, ત્યારે જુદાજ પ્રકારના વ્યાધિરૂપી લક્ષણો પ્રગટ થાય છે.

આ વ્યાધિમાં ૩xથી ૬xના અંશની દવાઓ સારો ગુણ કરે છે, છતાં પણ કોઈવાર ૩૦x અને ૨૦૦xના અંશની દવા પણ અપાય છે.

ફેરમ ફ્રેસ:—શરૂઆતમાં વરમ થઈ આવ્યો હોય ત્યારે આ દવા આપવાથી રતાશ, દાહ, તાવ, દુખાવો વગેરે કમી થાય છે. ગુલાબી રંગની ત્વચા થઈ આવી હોય, ત્યારે આ દવા ખાવા માટે, તેમજ બહારથી લગાડવા માટે આપવી.

નેટ્રમ સલ્ફ:—રતવાની આ મુખ્ય દવા છે. ત્વચા ચળકતી લીસી, લાલ અને દાહયુક્ત અગર પીડાવાળી હોય ત્યારે, પિત્તની ઉલટી થતી હોય કે ન થતી હોય, તોપણ આ દવાની જરૂર છે.

કાલી મ્યુર:—રતવાને લીધે રસ બરેલા ફેડકા કે નાની ફેડલીઓ થઈ આવી હોય, તો આ દવા ફેરમ ફ્રેસની સાથે અનુક્રમે આપવી.

કાલી સલ્ફ:—બ્લીસ્ટરના જેવા ફેલા થઈ આવ્યા હોય, ત્વચા બહુજ લાલ હોય, તો આ દવા ઉપયોગી થઈ પડે છે.

નેટ્રમ ફ્રેસ:—રતવામાં ત્વચા સુંવાળી, લાલ, ચળકતી, તણુખા નાખતી, કે દુખાવાવાળી હોય, અને બીજાં લક્ષણો જેવાં આ દવાની જરૂર લાગે તો ફેરમ ફ્રેસની સાથે આ દવા અનુક્રમે આપવી.

સાજા થયેલા કેસ.

મીસ્તર જે. નામના ૫૬ વર્ષનો ઉમ્મરના એક વૃદ્ધ આસામીને ચ્હેરા ઉપર રતવા થયો હતો; ચ્હેરા સુજી ગયો હતો, તે ઉપર ચળકાટ અને બળતર હતાં; તાવ સખત હતો, અને દુખાવો ઘણો હતો. તેને ફેરમ ફ્રેસ અને નેટ્રમ સલ્ફ વારા ફરતી

આપવાનું શરૂ કર્યું. ફેરમ ફ્રેસનો જુદા બહારથી પણ લગાડ્યો, અને કોઈ કોઈ વાર જરૂર જણાતાં કાલી મ્યુર પણ આપ્યું, એટલે તેને એવી સારી અસર થઈ કે તે જીવનરસાયણની દવાઓને પૃથ્વી ઉપરની માત્ર એકજ સત્ય અને ઉત્તમ દવા તરીકે માનવા લાગ્યો. (જે. બી. ચેપ્મન)

મીસીસ ફેર્ગુસન નામની એક વિધવા રતવાથી માંદી થઈને પડી હતી; તાવ સખત હતો, અને તે સાથે ઘણી બેચેની હતી; સન્નિપાત શરૂ થયો હતો, તેથી તેના સર્ગાવહાલાંએ તેની આશા છોડી હતી. તેનું કપાળ અને ચ્હેરા એટલાં બધાં સુજી ગયાં હતાં કે આંખો ઉઘડી શકતી નહિ, અને તેણીને અતિશય પીડા થતી હતી. નેટ્રમ સલ્ફ અને ફેરમ ફ્રેસ વારા ફરતી કલાકે કલાકે ઘણીવાર આપ્યા કર્યાં. શનિવારે બીજી વખત દવા આપ્યા પછી તેણીને ઉલટી થઈ. તેમાં ઘણું પિત્ત નીકળ્યું; અને સખત ચિન્હો હતાં તે નરમ પડ્યાં; નાડી જરા ધીમી પડી, એટલે ફેરમ ફ્રેસ લાંબે લાંબે અંતરે આપવાનું કરાવ્યું, અને બીજી દવા પહેલાની માફક બે બે કલાકે આપવાનું ચાલુ રાખ્યું. બુધવારે સવારે તેણીની તબીબત એટલી બધી સુધરી ગઈ કે તેણી તેણીનું દરરોજનું કામ કરવાને બહાર ગઈ, અને તે જાણીને તેના સંબંધીઓને ઘણી અન્યબી લાગી; ન્યારે આયોડીન લગાડવાથી કાંઈ ફાયદો થતો નથી, ત્યારે પણ આ દવાઓથી શયદો થવાના દાખલા છે. (એમ. ડી. ડબ્લ્યુ.)

હોમિયો—એકનાઇટ એપીસ, આર્નિકા, બેલાડોના, કેન્થારિસ, યુફેર્ષિઆ, ટ્રેફાઈટીસ, લેચિ-સીસ, રસટોકસ, સ્ટ્રામોન્યમ, આર્ટીકા યુરેન્સ, વિરેટ્રમ વિરીડી.

રક્તસ્રાવ.

(Hemorrhage.)

ન્યારે કોઈ પણ પડમાં બીનાશ, મજબુતી ને સ્થિતિસ્થાપકતા રહે નહિ, ત્યારે તેમાંથી રક્તસ્રાવ થાય છે. મીઠાનાં રજકણોને લીધે ત્વચામાં બીનાશ બોધ્યે તેટલી રહે છે, અને લોહનાં રજકણોથી તેમાં મજબુતી ને સ્થિતિ સ્થાપકતા રહે છે. રક્તસ્રાવનાં સાધારણ કારણો માત્ર ૭ છે. (૧) ગરમી (૨)

રક્તની અતિશયતા કે અલ્પતા (૩) રક્તનું જોસથી વહેવું (૪) આંતરડાં વગેરે અન્નના અવયવોમાં ખોરાકની વિશેષતા (૫) રક્તમાં ઝેરી બાજીવસ્તુનો કે નિરપયોગી વસ્તુનો પ્રવેશ (૬) આદત ઇત્યાદિ.

ફેરમ ફ્રેસ:—શરીરના કોષપણુ ભાગમાંથી જ્યારે લાલ ચળકતા રંગનું રક્ત નીકળતું હોય, ત્યારે આ મુખ્ય દવા છે. કોષપણુ કારણથી નસકોરી પડતી હોય, ત્યારે આ ક્ષાર જ્યાં અને ત્યાં બહારથી પણ લગાડી શકાય છે. બહુ લોહી નીકળતું હોય ત્યાં આ દવાનો લુકા એમને એમ લભરાવવો અગર સારી રીતે દાખવો; ફેરસામાંથી લોહી પડતું હોય ત્યારે પણ ગુણુ કરે છે. લાલચોળ લોહીની ઉત્પત્તિ થતી હોય, વળી નખળા શરીરનાથાને નસકોરી કુટવાની આદત પડી ગઈ હોય, ત્યારે કેલ્કેરીઆ ફ્રેસ અગર કાલી ફ્રેસની સાથે ક્રમવાર.

કાલી ફ્રેસ:—નખળા શરીરના પાતળા પડી ગયેલ રક્તવાળાઓને લોહી પડતું હોય; લોહી કાળાશ પડતું, ને પાતળું હોય, અને જમી જતું ન હોય, લોહી પડવાની આદત નખળા માણસને પડી હોય ત્યારે ફેરમ ફ્રેસ ને કેલ્કેરીઆ ફ્રેસની સાથે; લોહી બગડી ગયેલું ને ગંધાતું નીકળતું હોય, પેશાબમાં લોહી પડતું હોય; ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય ત્યારે.

કાલી મ્યુર:—રક્તસ્થાવમાં કાળું ચીકણું અને ગડી બંધાયેલું લોહી પડતું હોય ત્યારે.

નેટ્રમ મ્યુર:—જ્યારે રક્ત પાતળું, સફેદ પડતું કે પાણી જેવું હોય, ને જલદી જમી જતું હોય ત્યારે.

કેલ્કેરીઆ ફ્રેસ્યુઓર:—ગર્ભાશયમાંથી રક્ત-સ્થાવ થતો હોય, ત્યારે કાલી ફ્રેસની સાથે ક્રમવાર. ગર્ભાશયમાંથી રક્ત પ્રવાહ નીકળતો હોય ત્યારે, તેને સંકુચિત કરવા માટે એકલો પણ અપાય છે, અર્શ (piles) માંથી લોહી પડતું હોય ત્યારે.

સાળ થયેલ કેસ.

વીલીએન નામના એક સોળ વર્ષના છોકરાને કેટલાક વર્ષથી નાકમાંથી લોહી પડતું હતું; પહેલ વહેલાં તો તડકાને લીધે તેની નસકોરી પૂટી હતી; લોહી લાલ ચોળ નીકળતું હતું; તેનો મહેરો નખળા માણસના જેવો હતો; બે મહિના ફેરમ ફ્રેસ લેવાથી રક્તસ્થાવ તદ્દન બંધ પડ્યો, આ પછી જ્યારે તે

વાયે રહી ગયો, ત્યારે તેને એકવાર નસકોરી પૂટી હતી. (ડા. જ્યોર્જ ફેરી એમ. ડી.)

એક બોતેર વર્ષની ડોસી હતી તે શરીરે પ્રસી ગયેલી હતી, તેની આંખો ને વાળ કાળા હતા, તેને માથે લોહી ચડી આવતું હતું અને જો મસ્તકની કોઈ રક્તવાહિની તુટે તો મૃત્યુ થવા સંભવ હતો; તેને માથે લોહી ચડી આવતું તે વખતે તેના હાથ પગ થંડા થઈ જતા, કપાળ ઉપર પરસેવો આવતો, માથું ગરમ રહેતું, તેણી બેભાન થઈ જતી ને શ્વાસોશ્વાસમાં મુંઝાતી; તેને એક વખત આવું થઈ આવ્યું, ત્યારે ફેરમ ફ્રેસ છ અંશ વાળો અડધી અડધી કલાકે આપ્યો, તેથી બે કલાકમાં ભાન આવ્યું, બીજે દિવસે તેણી બેડી થઈ, અને ત્યાર પછી જ્યારે તેણીને તેવું વર્તણૂકે, ત્યારે તેણી તે ક્ષાર લે છે. આથી તેને જલદી આરામ થાય છે.

(ડા. એફ. એ. રોકનીથ).

હોમિયો—એકોનાઈટ, એલોઝ (અર્શમાંથી), આર્નિકા, આર્સેનિકમ, બોવિસ્ટા, બાયોનીઆ, કેકટસ કાર્બો વેલ, સિંકોના, ફેરમ મેટાલોઈડમ, હેમામિલિન, ઇપીકાક્યુઆના, લેંચિસીસ, ઓપીઅમ, પ્લેટીનમ, પ્લેસેટીલા, સેબીના, સિક્કેવી, યુસ્ટીલેગો.

રક્તાશયના વ્યાધિ.

(Diseases of the Heart.)

ગડામાં જેમ થાય છે તેવી રીતે રક્તપ્રવાહમાંથી કોઈ કોઈ વખત નિરપયોગી પદાર્થો એક બાજુ કાઢવામાં આવે છે, આવા પદાર્થોના લચક જમી જાય છે, અને રક્તાશયના કાર્યને અડચણ કરવા લાગે છે; જીવન રસાયણ વિદ્યા પ્રમાણે રક્તાશયમાં “એમ્બોલીઝમ” નો વ્યાધિ થાય છે, તે આ કારણથી થાય છે; અને આજ કારણથી કોઈ કોઈ વખત રક્તાશયનો ધબકારો પણ ઉપડી આવે છે. રક્તાશયના પડદાનો વ્યાધિ થાય છે, તે પણ તે પડદામાં જોઈએ તેટલા ક્ષારો નહિં હોવાથી થાય છે.

કોઈ પણ પડની અંદર લોહનાં રજકણો જોઈએ તેટલાં નહિ હોય, તો તે પડમાં વરમ થઈ આવે છે, કારણકે લોહનાં પરમાણુઓ એકસીજન (પ્રાણવાયુ) વાહક હોય છે, અને જ્યારે તે પરમાણુઓ કમી થાય છે, ત્યારે કુદરત થાકાં

પરમાણુઓ વરે પણ જોઇએ તેટલો ઓક્સીજન વાયુ આપ્યા શરીરમાં પહોંચાડવા પ્રયત્ન કરે છે; આથી લોહીની ગતિ વધે છે, અને ગતિ વધવાની સાથે ગરમી પણ વધે છે. વળી રક્તાશયના પડમાં લોહી ઉતાવળથી ફરવા માંડે છે અને પડાઓને વધારે શ્રમ પડે છે, તેથી ત્યાં રક્તનો જમાવ થવા લાગે છે, અને તેનાં તંતુજળ મોટાં અને જાડાં થવા લાગે છે. રક્તાશયના કાર્યમાં આથી પણ અડચણ આવવા લાગે છે, અને તેના કોષોએક ભાગમાં વધારે રક્તનો જમાવ થવાથી અગર તંતુઓ હદ ઉપરાંત જાડી થવાથી રક્તાશયના મોટા વ્યાધિઓ થવાનો સંભવ રહે છે; કેટલીક વખત રક્તાશયના વ્યાધિ માત્ર ગતિતંતુ કે જ્ઞાનતંતુ બગડવાથીજ થાય છે, પણ તે બહુ તુકસાનકારક નથી.

કાલી ફેસ:—રક્તાશયના ધમકારા અનિયમિત અને જલદીથી થતા હોય; અગર તે અનિયમિત હોય, સાથે ક્ષીણતા અને સુસ્તિ ધણી હોય તથા તેનો અવાજ બહુ મંદ થતો હોય; અગર સંધિવાનો જ્વર આવ્યા પછી રક્તાશયનો ધમકારો જલદીથી ઉપરાઉપરી થતો હોય, અગર રક્તાશય નબળાઇને લીધે મંદતાથી ચાલતું હોય; જીર્ણ જ્વર અગર બીજા જ્વર પછી જ્યારે શરીર નંખાઈ ગયું હોય, અને નાડી બહુ પાતળી ને નબળી પડી ગઈ હોય, ત્યારે કાલી ફેસ એક અમુલ્ય ઈલાજ છે, આવે વખતે તે આસેનિક કે ડીજીટલીસના કરતાં પણ સાફ કામ કરે છે. ચિંતાની સાથે કે એચેની સાથે રક્તાશયનો ધમકારો ઉતાવળથી થતો હોય, ત્યારે અગર મગજની નબળાઇથી ઉંઘ ન આવતી હોય, અગર શરીર નિરતેજ અને નિર્માલ્ય જેવું થઈ ગયું હોય ત્યારે; વળી કોષ પણ કારણથી દરદી ગાફલ થઈ ગયો હોય અગર ભોભાન થઈ ગયો હોય તે વખતે પણ ઉપયોગી છે.

ફેરમ ફેસ:—રક્તાશયનું વિસ્તૃત્ય અગર રક્તવાહિનીઓનું વિસ્તૃત્ય થયું હોય, ત્યારે કેલેકેરીઆ ફેલ્યુએરની સાથે આ મુખ્ય ઉપાય છે; રક્તાશયનો અગર તો તેના કોષપણુ પડનો વરમ (carditis, pericarditis, endo-carditis) થયો હોય ત્યારે ફાયદો કરે છે. વળી નબળાઇને લીધે રક્તાશયનો ધમકારો ઉતાવળથી થતો હોય, ત્યારે કાલી ફેસની સાથે લોહનો આ ક્ષાર આપવાથી શક્તિ આવશે ને ધમકારો સુધરશે.

કેલેકેરીઆ ફેલ્યુએર:—સ્નાયુના તંતુઓ લીધા પડી ગયા હોય, અને તેને લીધે રક્તાશય વિસ્તૃત રહેતું હોય, અગર તો રક્તવાહિનીઓ વિસ્તૃત રહેતી હોય (aneurism) ત્યારે સ્નાયુઓમાં બરાબર સ્થિતિસ્થાપકતા લાવવા માટે આ ક્ષાર ઉપયોગી છે. ધણી વખત આની સાથે ફેરમ ફેસ પણ અપાય છે. રક્તાશયની ઉપર રક્ત કે બીજા રસના જમાવથી તેનું કાર્ય મંદ પડ્યું લાગતું હોય ત્યારે.

કાલી મ્યુર:—રક્તમાં માંસના ઝીણા ઝીણા કડકા (Embolus) છુટા પડીને ફરવા લાગ્યા હોય, અગર રક્તની એવી હાલત થઈ હોય કે તેથી તેના કડકાઓ થઈ થઈને તેની અંદર ફરવા લાગે, અને નળીઓને બંધ કરે તે વખતે રૂધિરાભિસરણ નિયમિત ને શુદ્ધ કરવા માટે ફેરમ ફેસની સાથે; વળી રક્તાશય કે રક્તવાહિનીના વરમની બીજી સ્થિતિમાં; તેમજ રક્તાશય તરફ લોહી ધમું વહ્યું હોય, ત્યારે તેનો ધમકારો ને નબળાઈ થઈ આવ્યાં હોય ત્યારે.

કેલેકેરીઆ ફેસ:—રક્તાશયની નબળાઈ દૂર કરવા માટે ફેરમ ફેસ, તથા કાલી ફેસની સાથે કોઈ કોઈવાર અપાય છે.

કાલી સલ્ફ:—નાડી જલદ હોય, નાભિના ભાગ ઉપર ધીમું પણ થડકારા મારતું દરદ થતું હોય, બોલતું ગમતું ન હોય, ચ્હેરો ફિક્કો થઈ ગયો હોય ત્યારે (ડા. વોકર). આની સાથે પણ ફેરમ ફેસ વખતો વખત અપાય છે. વળી જ્યારે ગરમીથી દર્દ વધતું હોય, ફેર આવતા હોય, ત્યારે પણ ફાયદો કરે છે.

એન્ગીસીઅમ ફેસ:—રક્તાશયનો ધમકારો માત્ર ગતિતંતુના બીગાડથી થતો હોય; રક્તાશયના પ્રદેશમાં તીક્ષ્ણ, સણુકા મારતું દર્દ થતું હોય, (angina pectoris) અને શેક કરવાથી નરમ પડતું હોય ત્યારે આ ક્ષાર થોડી થોડીવારે ગરમ પાણીમાં પલાળીને આપવો.

નેટ્રમ મ્યુર:—લોહી વિનાના નબળા શરીરના માણસને રક્તાશયનો ધમકારો થતો હોય, રક્ત પાણી જેવું થઈ ગયું હોય, જળદરનાં કે સોજાં ચડ્યાનાં ચિન્હો દેખાતાં હોય તે વખતે; વળી મન અફસોસમાં રહેતું હોય, અગર બીજી રીતે પાણી શરીરના કોઈ ભાગમાં વિશેષ જોવામાં આવતું હોય ત્યારે.

હોમિયો-ઑકેનાઇટ, એપીસ, એપોસાઇનમ, આનિકા, આસેનિકમ, આયોનિઆ, કેકટસ આન્ડી

ફોરસ, ફેરીઆ, સીમીસીફ્યુળ, ફોલિન્સોનીઆ, કોન્વેલેરીઆ, ડીઅટેલીસ, જેલ્સીમીઅમ, મેક્ષાઇસ, ફેલ્મીઆ, કાલી આયોડેટમ, લેવિસીસ, લીલીઅમ, ટીમીનમ, નાળ, પેટ્રોલીઅમ, પલ્સેડીલા, રસ ટોક્સ, સ્પાઇજીલીઆ, સલ્ફર, વિરેટ્રમ વિરીડી.

ધોરી નસનું ફુલવું.

ધમનીનું વિસ્તૃત્વ; ઍન્યુરીઝમ.

(Aneurism).

ફેરમ ફ્રાસ—કોઇ પણ ધોરી નસ પોતાના સાધારણ કદના કરતાં મોટી થાય છે, એમ માલૂમ પડે કે તરતજ આ દવા શરૂ કરવી. તેથી લોહી ખરાબર ફરશે, નાડી ધમકતી મંદ પડશે, અને રક્તાશયમાં ઘણા બિગાડ થતા અટકશે. કોઇ વાર ધમનીના વિસ્તૃત્વ સાથે વરમ જેવાં ચિન્હો માલૂમ પડે છે, તેને માટે પણ આ દવા ઘણી સારી છે, તે વડે દાહ અને રતાશ બંને શાંત થાય છે.

કેલ્કેરીઆ ફલ્યુઝોર—આ દવામાં તંતુઓનો સ્થિતિસ્થાપક ગુણ મુધારવાની શક્તિ છે, તેથી ન્યારે કોઈ ધોરી નસ ફુલી ગઈ છે, એમ સિદ્ધ થાય, ત્યારે આ દવા એકલી અગર ફેરમ ફ્રાસની સાથે વારા ફરતી કેટલાક દિવસો સુધી આપવાથી ફાયદો થાય છે. જે પોતાશ આયોડાઇડ આપવાનું શરૂ કર્યું હોય, તો આ દવા આપવી નહિ.

હોમિયો—કાલી આયોડેટમ, લાઇકોપોડીઅમ, વિરેટ્રમ વિરીડી.

રક્તાશય શૂળ-છાતીની ગભરામણ.

(Angina Pectoris.)

ફેરમ ફ્રાસ—જો દર્દી થાકી ગયો હોય કે છેક ફિક્કો પડી ગયો હોય, અગર અંદર ઉપર લોહી ચડી આવ્યું હોય, કે છાતીમાં દાહ લાગતો હોય, તો આ દવા આપવી.

મેગ્નીસીઅમ શેસ—છાતી ભીંસાતી હોય, અગર રક્તાશયની જગ્યાએ સખત દુખાવો અને મુંઝવણ લાગતી હોય, તો આ દવા ગરમ પાણીમાં એકદમ જે જે મીનીટે આપવા માંડવી, એથી રક્તા-

શયના માંસમાં જે ખેંચતાણ અને દર્દ થતું હશે, તે ધીમે ધીમે બંધ પડશે.

કાલી શેસ—રક્તાશય ધીમું ચાલતું હોય, નાડી અનિયમિત ચાલતી હોય, વખતે એક બે નાડી ખાલી જતી હોય, દર્દીને મુઝાં આવે એમ લાગતું હોય, તો આ દવા ગરમ પાણીમાં એકદમ આપવા માંડવી.

ઉપરના ઉપાયોથી ફાયદો ન થાય, તો એમીલ-નાઇટ્રેટ સુંધાડવું.

હોમિયો—એકોનાઇટ, આર્નિકા, આર્સેનિકમ, ઓરમ, કેકટસ, સીમીસીફ્યુળ, કેટીગસ, કુપ્રમ, ફેલ્મીઆ, નક્સવોમિકા, સ્પાઇજીલીઆ, સ્ટેરીસેમીઆ, ટેબેકમ.

રસ વિકાર.

(Disorders of the Membranes.)

રસવિકાર એ સ્વતંત્ર વ્યાધિ નથી, પરંતુ બીજા વ્યાધિનાં લક્ષણોજ છે. શરીરમાં જે જે રસ ઉત્પન્ન થાય છે, તેને નિયમમાં રાખવાનું કામ જીદ જીદ નિરીદ્રિય ક્ષારો કરે છે, અને તેથી ન્યારે કોઇ એક ક્ષાર કમી થાય છે, ત્યારે તેના સંબંધવાળો રસ વિશેષ નીકળે છે, અગર તેની જાતમાં કાંઇ બીગાડ થાય છે, તેથી તેને રસ વિકાર એવું નામ આપ્યું છે. જીદ જીદ રસવિકાર અને તેને મટાડનાર ક્ષારો નીચે આપ્યા છે, તે ઉપરથી સમજશે કે અમુક પ્રકારનો રસવિકાર થયો હોય, ત્યારે અમુક ક્ષાર આપવાથી રસોત્પાદક પડને ફાયદો થશે, એટલુંજ નહિ પણ તે સાથેના બીજા વ્યાધિ પણ મટશે.

રસ, “ ફિલ્મીન ”વાળો—કાળી મ્યુર.

” “ આલ્બ્યુમીન ”વાળો—કેલ્કેરીઆ ફ્રાસ.

” પીળાશ પડતો અને નાના નાના લચકાવાળો—કેલ્કેરીઆ ફલ્યુઝોર.

” પીળો સોના જેવો—નેટ્રમ ફ્રાસ.

” પીળાશ પડતો—કાલી સલ્ફ.

” લીલાશ પડતો—કાલી સલ્ફ.

” નિર્મળ અને પાર દર્શક—નેટ્રમ મ્યુર.

” પડવાળો—કેલ્કેરીઆ સલ્ફ

” ખરાબ વાસ મારતો—કાલી ફ્રાસ.

” સોને પેદા કરે, અને ભીંગડાં વળે એવો—

નેટ્રમ મ્યુર તથા કાલી ફ્રાસ.

હોમિયો-પ્રાયોનિઆ, કેટ્કરીઆ કાર્બ, લાઇકો પોડીઅમ મકર્ધુરીઅસ, પલ્સેડીલા વગેરે લક્ષણોને અનુસરીને દવા પસંદ કરવી.

રસોળી, ગ્રંથિ, ક્ષત, અને અર્બુદ.

(Tumors & Cancers)

કાલી સદૃઃ—ત્વચા ઉપર ક્ષત હોય, અને તેમાંથી પાતળી પીળી રસી નીકળતી હોય ત્યારે ખાવા તેમજ લગાડવા અપાય છે.

કેટ્કરીઆ ફેલ્યુઝોર—સ્તનમાં ગ્રંથિ અગર ગાંઠ થયા હોય; બાળકોના માથા ઉપર લોહીની ભરેલી ગ્રંથિ થઇ હોય; શરીરના કોઇ ભાગમાં કઠણ સોળે થયો હોય; સ્થિતિ સ્થાપક તંતુના ઉપર દબાણ થવાથી કોઇ જગ્યાએ ગ્રંથિ થઇ હોય ઇત્યાદિ પ્રકારની ગ્રંથિમાં.

કાલી ફેસ—ક્ષત ગંધાતું હોય, અને અંદરથી ગંધાતી રસી નીકળતી હોય, તથા ક્ષતની આસપાસની તંતુઓ કાળી કે ફિક્કી થઇ ગઇ હોય ત્યારે. વળી ક્ષતમાં પીડા થતી હોય, તે પણ આ ક્ષારથી શાંત પડે છે.

નેટ્રમ મ્યુર—જીભની નીચેની જળમય ગ્રંથિ મારે.

ફેરમ ફેસ—ક્ષતમાં પીડા થતી હોય, સારે યોગ્ય ક્ષારની સાથે આ પણ ક્રમવાર અપાય છે.

કેટ્કરીઆ ફેસ—કેટ્કરુલાના વ્યાધિ વાળા સક્ષને ક્ષત થયું હોય ત્યારે. વળી ગળાની આગળ મોટી રસોળી (goitre) થઇ હોય, કે બીજી કોઇ જગ્યાએ રસોળી થઇ હોય, ત્યારે.

સીલીસીઆ—ગ્રંથિ પાકે એમ લાગતું હોય, પરંતુ જલદી પાકતી ન હોય; ગભાંશયનું ક્ષત થયું હોય; ઉપરના હોઠ અને મ્હેરાના ભાગમાં નક્કર ગ્રંથિ થઇ હોય ઇત્યાદિ સમયે.

નેટ્રમ ફેસ—જીભ ઉપર ક્ષત પડ્યું હોય, ત્યારે આ ક્ષારથી ફાયદો થાય છે,

સાજા થયેલા કેસ.

લ્યુએકેના ડાક્ટર સ્પીથોફ કેટ્કરીઆ ફેલ્યુઝોર અને સીલીસીઆ આપીને નક્કર ગ્રંથિ મટાડ્યાનું લખે છે. દરદીને ઉપલા જડખામાં નક્કર ગ્રંથિ (sarcoma) થઇ હતી, તેથી મ્હેરા વિચિત્ર લાગતો

હતો. આઠ મહિના સુધી એલોપેથીના ડાક્ટરોએ તે ગ્રંથિ પકવવાની મહેનત કરી, પણ તે પાડી નહિ. તેને જરા કાપી ત્યારે ગંધાતો સ્વચ્છ રસ અંદરથી નીકળ્યો. પાકવાની કશી ખાત્રી વિના, તેને સીલીસીઆ આપ્યો. બે અડવાડીઆ સુધી કાંઈ ફેર પડ્યો નહિ, માત્ર તે ગ્રંથિના વચલા ભાગમાં જરા મોઢું થયું હોય તેમ લાગ્યું. હવે તેને કેટ્કરીઆ ફેલ્યુઝોર આપ્યો, અને બીજેજ દીવસે તેમાંથી ખૂબ પર વહેવા માંડ્યું, આથી તેને ઠીક થવા લાગ્યું. આ બે ક્ષાર આપવાથી કેટલી ઉતાવળથી ફાયદો થયો તે ખાસ જણાવવા જેવું છે.

એક દરદી જે એક કારખાનામાં કામ કરતો હતો, તેને નાકની જમણી બાજુએ મસો થયો હતો; અને તેમાંથી રસ નીકળતો હોય, તે આંખને અડતો હોય કે ગમે તે થતું હોય, પણ આંખનો વ્યાધિ પણ સાથે થઇ આવ્યો હતો. આ મસો તેને ચાર વર્ષથી હતો, તેણે ઘણા ડાક્ટરોની પાસે દવા કરાવી હતી, પરંતુ કાંઈ ફાયદો થયો નહોતો. આંખની દવા તેણે કોઇ નેત્ર વૈદ્ય પાસે કરાવી હતી, તો પણ તેથી આંખ પણ સુધરી નહતી. કાલી સદૃઃ સવાર સાંજ ખાવા આપવા માંડ્યું, ને બહારથી પણ તેજ ક્ષાર લગાડવાનું કહ્યું. થોડાક દિવસમાં તે મસો ખેસી ગયો, અને ક્ષત પણ સાફ થવા લાગ્યું, અને તે ઉપર સારી ચામડી આવી. (સુધર.)

મીસીસ આર નામની એક બાઇને નાકમાંથી અર્શના પ્રકારની ગ્રંથિ થઇ હતી, તેમાંથી લોહી સહજ નીકળી આવતું. તેને રોજ સવારમાં કેટ્કરીઆ ફેસનું એક પડીકું આપ્યું. ત્રણ અડવાડીઆમાં તેને તદ્દન આરામ થઇ ગયો. તે ગ્રંથિ-ઓમાંથી મોટી ખરી પડી, અને નાની હતી તેનું શાષણ થઇ ગયું. (સુધર.)

હોમિયો—આસેનિકમ, બેરાયટા કાર્બ, કેલ્કરીઆ આયોડેટમ, કાર્બોલિકમ આસિડમ, ક્રોનાયમ મેક્યુલેટમ, હાઇડ્રોસ્ટીસ, ફેરમ આયોડેટમ, મકર્ધુરીઅસ આયોડેટસ ફેલેવસ, આયોડીનમ, ફોસ્ફરસ, ફાઇટોલેક્કા, પ્લમ્બમ, થ્યુન.

રાંઝણુ; સાયેટીકા.

(Sciatica).

રાંઝણુ એ ન્યુરાલ્જીઆની એક જાત છે. તેમાં જ્ઞાનતંતુના દોષથી નિતંબના ભાગમાંથી જંગના

પાછળના ભાગમાં ચસકા આવે છે, તે ઘૂંટણ સુધી અગર ક્યારેક પગની એડી સુધી પણ પહોંચે છે.

કાલી ફેસ:—આ વ્યાધિની ખાસ દવા. ઘણો દુખાવો હોય; કમરની બાજુ સજડ રહી ગઇ હોય; ખેંચેની લાગતી હોય; ચાલવાની શક્તિ મંદ પડી ગઇ હોય; થોડુંક ચાલવાથી ઠીક લાગતું હોય ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય ત્યારે.

મેમ્બ્રીસીઅમ ફેસ:—થોડી થોડીવારે કાપી નાખ્યાના જેવું દરદ થતું હોય, અને શેક કરવાથી આરામ લાગતો હોય ત્યારે મુખ્ય દવાની સાથે કમવાર.

નેટ્રમ સલ્ફ:—ન્યારે ગાઉટનાં ચિન્હો લાગતાં હોય ત્યારે કાલી ફેસની સાથે.

કેલ્કેરીઆ ફેસ:—અશક્તિ હોય; ત્યારે બીજા ક્ષારની સાથે કમવાર; વળી મેમ્બ્રીસીઅમ ફેસથી કાયદો ન થાય ત્યારે આ ક્ષાર અજમાવી જોવો.

સાજો થયેલ કેસ.

મી. બી. નામના એક સપ્તશનેકેટલાક મહિનાથી ડાબા પગમાં ચસકા આવતા હતા; દરદ ઘણું દુઃખદાયક હતું, અને તેની તન્દુરસ્તી એકદમ અગડતી જતી હતી; આ વખતે એક બાહ્યેશ ડાક્ટરે તેની ધણી દવા કરી હતી, અને લગભગ તમામ ઉપાય અજમાવી જોયા હતા; આખરે ડાક્ટરે કહ્યું કે હવે મારાથી કાંઇ બની શકે તેમ નથી, અને તે કેસ તેણે મુકી દીધો; મને બોલાવવામાં આવ્યો; જેથું તો માલમ પડ્યું કે દરદીને ડાબા પગની આખી સાયેટિક જ્ઞાન-તંતુમાં દરદ થતું હતું, અને હાલવા ચાલવાથી તેમાં વધારો થતો હતો; કાલી ફેસના ૬ અંશવાળા ક્ષારનું એક નાનું પડીકું લઇને એક આઉસ જેટલા પાણીમાં પલાળ્યું, અને દશ દશ મીનીટે તેમાંથી એક નાની ચમચી ભરી ભરીને પાયા કર્યું. આ પ્રમાણે એક કલાક કર્યું, એટલે દરદ નરમ પડ્યું; ને દરદી સવાર સુધી ઉઘી રહ્યો; બીજે દિવસ રાત્રે ફરીથી દરદ થવા લાગ્યું; તેજ દવા આપી, પણ કાયદો થયો નહિ, કાલી ફેસનો ૧૨ અંશવાળો ક્ષાર આપ્યો, અને તરતજ દરદ નરમ પડ્યું. તે વખતથી એક અઠવાડીયા સુધી કાલી ફેસનો ૧૨ અંશવાળો ક્ષાર દર બે કલાકે અને તે પછી એક મહિના સુધી દિવસમાં ચાર વખત લીધો. આ વખત દર્મ્યાન તેને એક વખત જરા દુખાવો ઉપડી આવ્યો

હતો, પણ તેનું એક પડીકું પાણીમાં પલાળીને દશ દશ મીનીટે તેમાંથી ચમચી ભરીને આપવા માંડ્યું, એટલે થોડીવારમાં દુખાવો અંધ પડી ગયો હતો. આ પછી એક વર્ષ થઇ ગયું, પણ તેને ફરીથી દુખાવો થયો નથી. (ડા. જી. એચ. માર્ટીન એમ. ડી.)

હોમિયો—ઑકોનાઇટ, આર્નિકા, આસેનિકમ, બેલાડોના, કાયોનિઆ, કેમોમિલા, કોફીઆ, કોસ્મીકમ, કોલોસીનથીસ, ફેરમ મેટાલીકમ, જેલ્સીમીઅમ, ટ્રેફાઇટીસ, કાલી બાઇકોમીઅમ, કાલી આયોડેટમ, લેડમ, લાઇકાપોડીઅમ, નક્સવોમિકા, પલ્સેટીલા, રસ ટોક્સ, સેપીઆ, સલ્ફર, ટેરીબિનથીના.

લુ લાગવી; તડકો લાગવો.

(Sun-stroke).

નેટ્રમ મ્યુર:—આ રોગમાં આ ખાસ દવા છે. આ રોગ થાય છે, ત્યારે તંતુઓમાંથી લીનાશ એકદમ કમી થઈ જાય છે. ન્યારે મગજ ઉપર લોહી ચડી ગયું હોય, અને બકવાટ વગેરે થતું હોય, ત્યારે આની સાથે કાલી ફેસ આપવાથી કાયદો થાય છે લુ લાગ્યાનું જોર કાંઇ નરમ પડે, ત્યાર પછી ફેરમ ફેસનાં એક બે પડીકાં આપવાં.

સાજો થયેલ કેસ.

ગયા જુલાઇ મહિનામાં એક દિવસ સવારે ન્યારે ઉકળાટ થતો હતો, તે વખતે એક જુવાન માણસને જોવા માટે મને લઇ ગયા હતા, તે માણસને તડકો લાગ્યો હતો; તે બેભાન હતો, થોડી ઘણી આંચકી આવતી હતી; ચહેરો લાલ થઇ આવ્યો હતો; શ્વાસ ઉંડેથી, અને મુશ્કેલીથી લેવાતો હતો; નાડી ઉતાવળથી પણ નરમ ચાલતી હતી, તેને એમીલ નાઇટ્રેઇટ (Amyl nitrate) સુંઘાડ્યો, તેથી તેનામાં હુંશિયારી આવી, અને પછી મેં તેને નેટ્રમ મ્યુરનો ૩ અંશવાળો ક્ષાર દર બે કલાકે એક અઠવાડીયા સુધી આપ્યો તેથી તેને તદ્દન આરામ થયો, અને જે ખોટ કેટલીક વખત રહી જાય છે, તેવી કરી ખોટ રહી નહિ.

(ડા. ફ્રેન્ક ઇ. મીલર, એમ. ડી.)

હોમિયો—ઑકોનાઇટ, બેલાડોના, જેલ્સીમીઅમ, ઝોનોઇઝન, લેગ્સિસીસ, નેટ્રમ કાર્બ.

વધરાવળ; વૃષણુની જળમય વૃદ્ધિ.

(Hydrocele.)

નેટ્રમ મ્યુર:—વધરાવળમાં અંદરથી પાણી શોષાતું ન હોય ત્યારે, આ દવાથી પાણી કમી થાય છે.

નેટ્રમ સલ્ફ:—જ્યારે રતવાની સાથે અગર ઝાડની સાથે વધરાવળ થઈ આવી હોય, ત્યારે નેટ્રમ મ્યુરની સાથે કમવાર.

કેલ્કેરીઆ શેસ:—ખીજ દવાની સાથે આ પણ ક્યારેક અપાય છે.

કેલ્કેરિઆ ફેલ્યુઓર:—જ્યારે વૃષણુના સ્નાયુઓનાં તંતુઓ ઢીલા પડી ગયાં હોય, ત્યારે તેમને સ્થિતિસ્થાપક કરવા માટે આ ક્ષાર અપાય છે; આથી પાણીનું શોષણ પણ કેટલેક દરજ્જે થાય છે.

સીલીસીઆ:—અચ્ચાંઓને વધરાવળ થઈ હોય ત્યારે, અગર કંઠમાળના વ્યાધિની સાથે થઈ હોય ત્યારે આ દવાથી આરામ થાય છે.

સાળે થયેલા કેસ.

સીલીસીઆનો ૨૦૦ અંશવાળો ક્ષાર આપવાથી બે બાળકની વધરાવળ મટી ગઈ હતી; ચાર દિવસનાં એક બાળકને ડાબી બાજુએ થઈ હતી, અને ચાર વર્ષનાં બીજા બાળકને જમણી બાજુએ થઈ હતી. (ડૉ. ગર્નસી.)

એક આદમીને જળ પીટિકા (Herpetic Eruption) થઈ હતી, તેને માટે તેને સીલીસીઆ, આપ્યું. પણ આ ક્ષાર આપ્યો તેથી તેને સમ્રથીક વૃષણુ વૃદ્ધિ (sarco-hydrocele) હતી, તે તદ્દન મટી ગઈ. (અમેરીકન જર્નલ ઓફ હોમીઓપેથીક મેડીસીન મેડીકા)

હોમિયો—એપિસ.

વરમ, સોળે.

(Inflammation.)

જ્યારે કોઈ જગ્યાએ વરમ થાય, ત્યારે તેના મુખ્ય ત્રણ દરજ્જા ગણવામાં આવે છે. ૧ રતાશ અને ગરમી, ૨ પાકવું અને રસો થવી, ૩ રસો લીકળી ને પછી રૂઝ આવવી.

રેરમ શેસ:—પ્રથમ રક્તસંચય થતો હોય ત્યારે, નળીઓમાંથી રક્ત તથા બીજા રસો બહાર નીકળીને જામવા લાગ્યા પહેલાં; મુખ્ય લક્ષણો—ગરમી, રતાશ, દુખાવો વગેરે છે. અંદરથી તેમજ બહારથી પણ અપાય છે, અને જો શરૂઆતમાંજ આપવામાં આવે તો સુદૃઢ નળીઓની આરપાર રક્તજળ વગેરે રસો નીકળતા નથી.

કાલી મ્યુર:—વરમની ખીજ સ્થિતિમાં જ્યારે સુદૃઢ નળીઓમાંથી રસો બહાર નીકળી ગયા હોય છે, અને તાજે સોજે ચડ્યો હોય છે, અગર સફેદ અને ઘટ મ્લેષ્મ નીકળતો હોય ત્યારે.

કાલી સલ્ફ:—અંદરથી નીકળતો રસ પકવ, પીળારંગનો હોય અગર પીળો અને ચીકણો હોય, ત્યારે આ દવા ઉપયોગી છે.

કેલ્કેરીઆ સલ્ફ:—વરમની ત્રીજી હાલતમાં જાડું પીણું ને પુષ્કળ પડે નીકળતું હોય; વળી અંદરથી પડે સાથે લોહી નીકળતું હોય ત્યારે.

સીલીસીઆ:—વરમ થયા પછી જ્યારે પડે થવા માંડ્યું હોય ત્યારે આ ક્ષાર આપ્યો હોય, તો જલદી પડે થવા લાગે છે, વરમ ગમે તે સ્થળે હોય ચઢાય તો શરીરની અંદરના ભાગમાં હોય કે બહારના ભાગમાં હોય તો પણ ઉપચાર સરખોજ રહે છે. સીલીસીઆથી પડે જલદીથી થાય છે, અને કેલ્કેરીઆ સલ્ફથી તે બહુ વખત સુધી ચાલતું હોય તો તે બંધ થાય છે.

હોમિયો—એકોનાઇટ, આર્નિકા, આર્સેનિકમ, બેલાડોના, કેલ્કેરીઆ કાર્બ, મર્ક્યુરીઅસ, હેપાર સલ્ફ, આયોડીઅમ.

વાઇ, અપસ્માર, ફેફડં.

(Epilepsy.)

અંગ્રેજી ‘એપીલેપ્સી’ શબ્દ ગ્રીક ભાષામાંથી આવેલો છે, તેનો અર્થ પોતાને કબજે લેવું એવો અર્થ છે; વાઇ દર્મ્યાન દરદી બેશુદ્ધ રહે છે, હાથપગ ખેંચાય છે, અને અંગ ઢૂળે છે. ખરાબ ટેવોને લીધે શરીરના ઉપયોગી રસો અને ક્ષારો શરીરમાંથી કમી થાય છે, અને તેથીકરીને ઘણીવાર વાઇ થઈ આવે છે; કોઈવાર ધૂમિને લીધે પણ વાઇ થતી જણાય છે.

કાલી મ્યુર:—વાઘના દરદમાં આ મુખ્ય ઉપામ છે. જ્યારે જીભ ઉપર સફેદ અમર જીભરા રંગની ખરી રહેતી હોય, ખરજીયા જેવા કાંઈ ત્વચા રોગ મટી ગયા પછી એકદમ વાઈ થઈ આવી હોય, ઇત્યાદિ પ્રસંગે આ દવા અતિ કિંમતી થઈ પડે છે.

ફેરમ ફેસ:—વાઈ ચઢી આવે, ત્યારે માથા તરફ લોહીનું જોર વધારે રહેતું હોય, ત્યારે આ દવા કાલી મ્યુરની સાથે વારાફરતી આપાય છે.

કાલી ફેસ:—વાઘને લીધે આંચકા આવતા હોય, હાથપગ સજડ થઈ જતા હોય, જડખાં ચોટી જતાં હોય, મગજની શક્તિ નબળી પડી ગઈ હોય, કાંઈ કુટેવોને લીધે વાઘનો રોગ લાગુ પડ્યો હોય, ઇત્યાદિ સંજોગોમાં આ દવા એકલી અગર ત્રીજી દવાની સાથે આપવી.

મેગ્નીસીઅમ ફેસ:—હસ્ત ક્રિયાની કુટેવને લીધે વાઘનો રોગ થઈ આવ્યો હોય, અંગ ધણુજ ખેંચાતું હોય, વાયુ જણાતો હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણોને માટે આ દવા ઉપયોગી છે.

નેટ્રમ ફેસ:—આંતરડામાં કૃમિ હોય, અને તેને લીધે આ રોગ થયો હોય, તો આ દવા કાલી મ્યુરની સાથે વારાફરતી આપવી.

સીલીસીઆ:—જો રાતના વખતે વાઈ વધારે આવતી હોય, અથવા દરેક માસમાં ચંદ્રના ઉદયની શરૂઆતને દિવસે એટલે કે શુદ્ધ એકમના રોજ વાઈનું જોર વધારે રહેતું હોય, તો આ દવા બીજી દવાની સાથે અનુક્રમે આપવી.

સાજા થયેલા કેસ.

ડા. સી. સી. જી. વાચન ડૉર્સ જણાવે છે કે ૪૫ વર્ષની ઉમ્મરના એક માણસને સને ૧૮૮૮ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં એક ત્વચારોગ થઈ આવ્યો હતો તે મટયા પછી સને ૧૮૮૯ ના ઓગસ્ટ માસ સુધી દેખાયો નહિ; પણ જ્યારે તે ઓગસ્ટ માસમાં થઈ આવ્યો, ત્યારે તેને નવેમ્બર માસમાં બાહ્યોપચારથી દેખાવી દેવામાં આવ્યો; ત્વચારોગ સમાપ્ત ગયો, પણ વાઘના જેવો રોગ થઈ આવ્યો તેને નક્સવોમીકા, યમુફે, અને આર્મેનિકમ હોમીઓપેથી પ્રમાણે આપ્યાં હતાં, પણ તેથી કાંઈ ફાયદો થયો નહતો. પછી કાલી મ્યુર ૬× આપ્યું એથી એકદમ ફેર પડ્યા લાગ્યો, અને જીઠા દિવસ

પછી તેને એક વખત પણ થઈ આવી નહિ; તે પછી તે વખતો વખત તેજ દવા લે છે, પણ વાઘની અસર બીલકુલ જણાતી નથી.

સને ૧૮૯૧ ની પાનખર ઋતુમાં મીસ્ટર સી. નામનો એક વૃદ્ધ સક્ષ પોતાના ૪૨ વર્ષના એક પુત્રને લઈને મારી પાસે સલાહ લેવા માટે આવ્યો હતો. તે પુત્રને વાઘનો મરજ થયો હતો. વાઈ થઈ રહેવા આવતી, ત્યારે તેને આંચકાને ધૂળ થઈ આવતાં હતાં, અને તે દિવસના ધણુખરા ભાગમાં ચાલુ રહેતા હતા. આ રોગ તેને ૩૫ વર્ષથી થયો હતો, અને તેના પિતાના તાબામાં તે એક બાળકની માફક રહેતો હતો. મને પુછવામાં આવ્યું કે તમે તેને સાજો કરી શકશો કે કેમ? આવા લાંબા વખતના બાધિમાં મારી સલાહ એ હતી કે તમે એક મહિના સુધી દવા લ્યો, અને તેથી જો કાંઈ ફાયદો ન જણાય, તો દવા બંધ કરજો. મેં તેને કેલ્કેરીઆ ફેસના આશરે ચાર ગ્રેન દરરોજ સવારમાં જરા પાણીની અંદર, અને મેગ્નીસીઅમ ફેસ અને કાલી ફેસ દરેકના ચાર ચાર ગ્રેન કાચના જુદા જુદા ગ્લાસમાં પાણી સાથે મેળવીને આખા દિવસમાં થોડી થોડી વારે અનુક્રમે લેવા માટે આપ્યા. મહિનાની આખરે તે વૃદ્ધ સક્ષે લખી જણાવ્યું કે મારા પુત્રની તબીયત એટલી બધી સુધરી છે કે આખા મહિનામાં એક વખત કરતાં વધારે વખત તેને વાઈ આવી નથી, અને આંચકા ધણુજ હલકા હતા. થોડાક મહિના પછી તેણે લખ્યું કે મારો પુત્ર હજી તમારી દવા લે છે, અને મને આશા છે કે તમારી દવાથી તે તદ્દન સાજો થશે. તેનો બાધિ લાંબા વખતનો છે, અને ધણુ હડીલો છે, કેમકે ૩૫ વર્ષથી તેને વાઈ આવે છે. તમારી દવાથી મેં ધાર્યું હતું તે કરતાં તેને વધારે ફાયદો થયો છે; તેની તબીયત સુધરતી જાય છે, અને તેથી અમને વધારે ફાયદાની આશા બંધાય છે. (ડા. કેરી.)

હોમિયો—એગેરિકસ, આર્નૅન્ટમ, નાઇટ્રીકમ, બેલાડોના, કેલ્કેરીઆ કાર્બી, કેમ્ફેરા, કોસ્ટીકમ, ચીની-નમ આર્સ, કુપ્રમ મેટાલિકમ, હેપાર, હાયોસ્યામમ, નક્સવોમિકા, ઇનેન્થી કોફેટા, પ્લેમ્મમ, સોરીનમ, સીકેલી, સીલીસ્યા, સ્ટેનમ, સ્કામોન્યમ, સલ્ફર, ઝીન્કમ.

વિછીનો ડંખ-વિષારી દંશ.

(Bites of Insects).

નેદ્રમ મ્યુર:—કોઇ પણ સાધારણ ઝેરી દંશ થયો હોય, તો આ દવા ખાવા આપવી, તેમજ બહારથી ધસવી. વીંછી કરડ્યો હોય, તો છ અંશવાળું નેદ્રમ મ્યુર બહારથી જરા પાણી લગાડીને પછી ખૂબ ધસવું, તેમજ તેના પાંચ મેન દશ દશ મીનીટ ખાવા આપવા. સર્પ દંશ ઉપર આ દવા ફાયદો કરી શકતી નથી, પણ ભમરીના જેવા બીજા હલકા દંશ ઉપર સારો ફાયદો કરે છે. નેદ્રમ મ્યુરની સાથે કાલી ફોસ વારા ફરતી ખાવા આપવાથી પણ સારો ફાયદો થાય છે. સર્પ દંશ થાય, તો દંશવાળા ભાગમાં તીક્ષ્ણ ચપ્પુ વડે કાપા કરવા, અને પોટાશ પર્મેનેટની ભુકી થોડાક પાણીમાં મેળવીને તે જગ્યાએ મુકવી.

વીર્યસ્ત્રાવ.

(Spermatorrhoea).

વીર્યસ્ત્રાવ થયો એટલે વીર્યનું અયોગ્ય પ્રસંગે વહી જવું; વીર્યોત્પાદક અને વીર્ય વાહક અવયવોમાં જે સ્નાયુઓ અને મગજના તંતુઓ રહેલા છે, તેઓ નમળાં પડી જાય છે, ત્યારે તે અવયવો ઉપર બરાબર અકુશ રહેતો નથી.

નેદ્રમ ફોસ:—પેટમાં ખટાસ થઇ હોય, અને વીર્યસ્ત્રાવ થયા પછી નમળાઇ લાગતી હોય, અને શરીર ધ્રુજતું હોય ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય ત્યારે.

કાલી ફોસ:—મગજની નમળાઇને લીધે, અતિશય મગજનું કામ કરવાથી, અગર અતિશય વિષય ભોગવવાથી વીર્યસ્ત્રાવ થતો હોય, અને તેથી મગજની નમળાઇ વધતી જતી હોય; આંખે અંધારા આવી જતા હોય ત્યારે.

કેલેકેરીઆ ફોસ:—વીર્યસ્ત્રાવ થતો હોય, એકંદર રીતે શરીર નમળું હોય, ઉદ્રિય શક્તિ પણ કમી હોય ઇત્યાદિ સંજોગોમાં પુષ્ટિ મળવા માટે આ ક્ષાર આપાય છે.

કેલેકેરીઆ ફેલ્ડ્યુઆર:—જ્યારે સ્થાનિક એટલેકે માત્ર અવયવોની નમળાઇને લીધે વીર્ય તથા પ્રોસ્ટેટ રસ કાયમ ટપકવા કરતો હોય, વૃષણ ક્ષીણ થઇ

ગયા હોય, અને એકંદર રીતે સ્થિતિસ્થાપક તંતુઓમાં દોષ જણાતો હોય તે વખતે.

સાગે થયેલ કેસ.

મીસીસ પી. નામની એક બાઇએ તેના અઢાર વર્ષના છોકરાના સંબંધમાં મારી સલાહ લીધી હતી; તે છોકરો ઉંચો, દુબળો, ને શર્માળ હતો; તેની આમડી શીકકી માંદા માણસના જેવી હતી; તેને શું દર્દ હતું, તે મને કહેવા તે ઇચ્છતો નહોતો; ઉદાસ રહ્યા કરતો હતો; તેની માએ મને કહ્યું કે તેને ધણીવાર અંધારા આવે છે, અને માથું ભારે રહ્યા કરે છે; હમેશાં યાદી ગયેલા જેવો રહે છે; કાંઇ હોંશ કે જીરસો રહેતો નથી; કોઇની સોખત ગમતી નથી; આંખે કાળા ધાખાં ઢેખાય છે; વાંચતી વખતે અક્ષરો બરાબર ઉકલતા નથી; ખાતી વખતે તેના હાથ ધ્રુજે છે, તેથી હાથમાંથી છરી કે કાંટો ધણી વખત પડી જાય છે; આંગળામાં એકાએક દુખાવો થઇ આવે છે, અને તેમાં તાણ આવે છે; અઠવાડીઆમાં ત્રણ કે ચાર વખત તેને વીર્યસ્ત્રાવ થાય છે; અને તેની સાથે ઘણું કરીને વિષયી સ્વપ્નાં પણ આવે છે. મને એમ લાગ્યું કે તેને હસ્તક્રિયાની કુટેવ હશે, તેથી તેને ખાનગીમાં પૂછી જોયું, ત્યારે રોતાં રોતાં તેણે કહ્યું કે એવી કુટેવ પડી છે, અને હવે તે કુટેવ કોઇ રીતે છોડાય તો છોડી દેવી છે. કેલેકેરીઆ ફોસનો ૨ અંશવાળો ક્ષાર પુષ્ટિ આપવાને માટે, અને તેની સાથે કાલી ફોસનો ૩ અંશવાળો ક્ષાર દર ચાર કલાકે ક્રમવાર આપ્યો. રાત્રે અને સવારે થંડા પાણીથી વાદળી વડે ઝડપથી થતું સ્નાન (quick sponge bath) કરવાનું કહ્યું; માંસાહાર કરવાની ના પાડી, અને હલકા ખોરાક લેવાનું કહ્યું, ધીમે ધીમે તેની તબીબત સુધરવા લાગી; વીર્યસ્ત્રાવ અંધ થઇ ગયો; તેના શરીરમાં કૌવન આવવા લાગ્યું; મગજ મજબૂત થયું, અને તેનામાં ચાલાકી આવી. તે મને કહે છે કે “ ડાક્ટર સાહેબ, હું બધી રીતે બદલાઇ ગયો છું, અને તેને માટે મારે તમારી સલાહ અને દવાનો આભાર માનવાનો છે.

(ડા. સી. આર. વોજલ એમ. ડી).

હોમિયો—અનસ કંસ્ટસ, આરમ, કેલેકેરીઆ કાર્પ, સિન્કોના, કોનાયમ, રીછોલેસ, જેસ્સીમીઅમ, ગ્રેફાઇટીસ, લાઇકોપોડીઅમ, નક્સવોમિકા, ફોસ્ફરસ,

ફોસ્ફોરીક આસીડ, સેલિનીઅમ, સેપીઆ, સ્ટેફિસે-
મીઆ, સલ્ફર, ઝીન્કમ.

વૃષણના વ્યાધિઓ.

(Diseases of Testicles).

રેરમ ફેસ:—વૃષણના વ્યાધિમાં જ્યારે દુખાવો, ગરમી, રતાશ વગેરે વરમનાં લક્ષણો હોય ત્યારે.

કાલી મ્યુર:—વૃષણનો વરમ થયા પછી તેની ઉપર સોજો ચડ્યો હોય, અગર પરમીઓ બંધ થયા પછી વૃષણનો વ્યાધિ થઇ આવ્યો હોય ત્યારે.

કેલ્કેરીઆ ફેસ:—વૃષણનો વરમ થયો હોય અગર વધરાવળ થઈ હોય (ત્યારે નેદ્રમ મ્યુરની સાથે કમવાર); વળી વૃષણમાં આંતરકુ ઉતર્યું હોય (ત્યારે કેલ્કેરીઆ ફેસની સાથે કમવાર) ઇત્યાદિ સંયોગોમાં. વૃષણમાં આંતરકુ ઉતર્યું હોય, ત્યારે યાંત્રિક ટેકા આપવાની જરૂર પડે છે.

કેલ્કેરીઆ ફેસ:—વૃષણનું જળાંદર થયું હોય, કે અંદર કાંઈ રસ ઉતરતો હોય તે વખતે કેલ્કેરીઆ ફેસની સાથે આ ક્ષાર સ્થિતિસ્થાપક અને સંક્રાયક તંતુને પુષ્ટિ આપવા માટે આપવો. વળી આંતરકુ ઉતર્યું હોય ત્યારે પણ વૃષણના સ્નાયુને પુષ્ટિ આપવા માટે આ ક્ષાર આપવો.

નેદ્રમ મ્યુર:—વૃષણમાં પાણી ભરાયું હોય, વૃષણ રજામાં સોજો ને દુખાવો થતો હોય, વૃષણની કાથળી ઉપર ચળ આવતી હોય, શુદ્ધ કેશ ખરી પડતા હોય ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય ત્યારે.

હોમિયો—પલ્સેરીલા, હેમામેલીસ, બેલાડોના, ક્લિમેટ્રીસ, જોક્સીમીઅમ, રોડોડેન્ડ્રોન, ઑરમ, સ્ટેફિસેમીઆ, સ્પન્જઆ. (આર્નિકા-વૃષણને વાગવાથી સોજો થયો હોય ત્યારે.)

શિરા દોષ; શિરાનું પુલી જવું વિગેરે.

(Diseases of the Veins).

શરીરના કોઈ ભાગ ઉપર ભુરી રંગો બહુ દેખાય; ત્યારે તે શિરા દોષ કહેવાય છે.

રેરમ ફેસ:—શિરા કોઈ કોઈ સ્થળે ફુલી જાય છે, અને ત્યાં ઋધિ જેવું થઇ આવે છે; અગર ઘોરી

નસ પુલી આવે છે, જેને અંગ્રેજીમાં ‘ ઍન્થ્રીઝમ ’ કહે છે, તેને માટે પણ આ દવા શરૂઆતમાં ઘણી સારી છે. નસ થડકતી હોય, તો આ દવાથી ઘડકતી મટે છે.

કેલ્કેરીઆ ફેસ:—શિરાઓ પુલી ગઇ હોય, તેની સ્થિતિ સ્થાપકતા કમી થઇ ગઇ હોય, અને વાદળી રંગનાં ધુન્ચળા અગર લીલા ત્વચાની નીચે દેખાતા હોય ત્યારે, તેમજ શિરાની ઉપર ચાંદ પડ્યાં હોય, ત્યારે આ દવા ઉપયોગી છે, ખાવાને માટે અપાય છે, તેમજ બહારથી આ ક્ષારનું પાણી કરી તેમાં લીન્ટ બોળીને ચાંદ ઉપર અને ભુરી રંગો ઉપર મુકાય છે.

હોમિયો—હેમામેલીસ, પલ્સેરીલા.

શીળી.

(Small-pox.)

શીળી એ ચેપી રોગ માનવામાં આવે છે, પરંતુ કોઈ રોગ ચેપી હોય કે ન હોય તે સવાલ જીવન રસાયણ વિદ્યા આગળ નિર્બંધ છે. ચેપી હોય, તો પણ શરીરમાંથી અમુક ક્ષારો કમી થયા પહેલાં રોગ લાગુ પડતો નથી.

રેરમ ફેસ:—શરૂઆતમાં જવર ચડતો હોય, નાડી ઉતાવળથી ચાલતી હોય, શરીર ધણું ગરમ થયું હોય, તે વખતે મુખ્ય દવાની સાથે કમવાર.

કાલી મ્યુર:—આ વ્યાધિમાં આ મુખ્ય દવા છે, કેમકે તે વડે પડેને ભીગડાં થતા અટકે છે.

કાલી ફેસ:—અતિશય ક્ષીણતા થઇ હોય, આળક બેભાન રહેતું હોય, શીળીના ગુમડાં ગંધાતાં હોય, લોહી બગડી ગયું હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણોમાં.

કાલી સલ્ફર:—નવી ત્વચા લાવવા માટે.

નેદ્રમ મ્યુર:—સોઢામાંથી લાળ વહેતી હોય, નાકમાંથી પાણી વહેતું હોય, આળક આંખો વીચીને પડ્યું રહેતું હોય, બેભાન લાગતું હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણોમાં આ દવા કામની છે.

કેલ્કેરીઆ સલ્ફર:—જ્યારે શીળીના ગુમડાંમાંથી પર નીકળતું હોય, ત્યારે પર બંધ કરવા માટે.

સાન્ન થયેલ ફેસ.

ડા. એમ લખે છે કે આ ઉતાળામાં ડા. સુપ્ત-રની દવાઓ વાપરવાથી જે પરિણામ આવ્યું તેનો

સંતોષ ભરેલો રીપોર્ટ આપતાં મને ઘણી ખુશી ઉપજે છે. તે કેસો અગર જો કે જ્યારે તેનું પ્રાગલ્ભ્ય હતું, ત્યારે ઘણા સખત હતા, તોપણ મારા મિત્રો કે જેમણે હોમિયોપથીની વેરીઓલીનમ, મેલિઆન્ડ્રીનમ, ફોસ્ફરીક આસીડ, અને બેપ્ટીસીઆ નામની દવાઓ વાપરી હતી, તેના કરતાં આ બાર દવાઓથી પરિણામ વધારે સારું આવ્યું છે. શરૂઆતમાં તાવ નરમ પાડવા માટે પહેલાં ફેરમ ફોસનો ૩ અંશ વાળો ક્ષાર, અને તે પછી કાલી મ્યુરનો ૩ અંશ વાળો ક્ષાર આપતો, આથી ગુમડાં બહુ ભરાતાં નહિ, અને જ્યારે પણ થવા માંડતું ત્યારે કેલ્કેરીઆ સલ્ફર આપતો, તેથી પણ બહુ વહેતું નહિ. આ પછી કાલી સલ્ફર આપતો, તેથી બીગડાં જલદી ઉખડી જતાં, અને નવી ચામડી આવવા લાગતી, આ પરિણામથી મને સારો સંતોષ થયો છે, અને એમ ધારું છું કે જો પહેલેથીજ આ દવાઓ આપવામાં આવે તો શીળીના રોગથી નીપજતાં મરણોની સંખ્યા થોડી થાય.

(ડૉ. સી. આર. વોજલ, એમ, ડી.)

હોમિયો—એકોનાઇટ, એનાકાર્ડીઅમ, એન્ડી-મોનીઅમ ટાર્ટ, એપીસ, આસેનિકમ, બેપ્ટીસીઆ, બેલાડોના, આયોનીઆ, સીમીસીક્યુમ, ફોટલસ, જેસીમીઅમ, હેમામેલિસ, હેપાર, હાઇડ્રોસ્ટીસ, રસ ટૉકસ, સલ્ફર, થ્યુમ, વેકસીનીનમ, વેરીઓલીનમ, વિરેટ્રમ વિરીડી.

શ્વાસ; દમ; હાંફણ.

(Asthma.)

નમળાઇથી ચાલતાં દમ ચડે છે તેમાં, અને ખરા દમના વ્યાધિમાં ફેર હોય છે. સ્થિતિસ્થાપક તંતુમાં જેષ્ટતા ક્ષારની તાણુ પડવાથી આ વ્યાધિનાં લક્ષણો થાય છે.

કેલ્કેરીઆ ફોસ:—શ્વાસ નળીના વરમ સાથે થયેલ શ્વાસના વ્યાધિમાં; જ્યારે બહાર નીકળતો રસ સ્વચ્છ અને ચીકણો હોય છે, તથા બડખા પીળા રંગના હોય છે. છાકરું ઘણીવાર થોડીઆમાંથી બહાર લેતાંજ શ્વાસ લેવામાં મુશ્કેલી પતાવે છે, ત્યારે તેને આ ક્ષાર અને તેની સાથે નેટ્રમ ફોસ વારાફરતી આપવાથી ઠીક થાય છે.

કાલી ફોસ:—શ્વાસને માટે ખાસ ઉપાય. આ ક્ષાર ૩ અંશ વાળો વખતો વખત મોટા પ્રમાણમાં આપવો. મગજતંતુઓ નમળા હોય, અને તેથી દમ વખતો વખત ચડી આવતો હોય, તો આ ક્ષાર આપવો, તેમજ જરૂરિયાત અનાજ લેવાથી દમ ચડતો હોય, તોપણ આજ આપવો.

કાલી મ્યુર:—જ્યારે અન્નાશયમાં બીગડ થયો હોય ત્યારે, તથા જીભ ઉપર સફેદ છારી વળી હોય, દસ્ત કબજ હોય, અને પ્રકૃતિ સુસ્ત થઇ ગઇ હોય ત્યારે. વળી બડખા ચીકણા ને સફેદ હોય તથા જલદી બહાર નીકળી શકતા ન હોય ત્યારે. દમના વ્યાધિમાં આ ક્ષાર કાલીફોસની સાથે વારાફરતી અપાય છે.

કાલી સલ્ફર:—શ્વાસ નળીના વ્યાધિથી થયેલ દમમાં જ્યારે કફ હલકો હોય, અને પીળાશ પડતો હોય, તથા જલદીથી છુટો પડી જતો હોય, ત્યારે. તેમજ ગરમ હવામાં કે ઉનાળાની રૂતુમાં વધારે જોર પકડતો હોય, અને ઠંડી હવામાં ઠીક રહેતું હોય, ત્યારે આ ક્ષાર આપવો.

નેટ્રમ મ્યુર:—નિર્મળને શીણુ વળતો બડખો નીકળતો હોય, તથા નાકમાંથી ને આંખમાંથી પાણી વહેતું હોય, ત્યારે કાલી ફોસ સાથે વારાફરતી આ ક્ષાર આપવો.

મેગ્નીસીઅમ ફોસ:—પેટમાં બાદી લાગતી હોય, અને છાતી તરફ દબાણ થતું જણાતું હોય ત્યારે, તેમજ જ્યારે મગજ તંતુના વ્યાધિથી (spasmodic nervous asthma) દમ ચડતો હોય, ત્યારે પણ આ ક્ષાર ઉપયોગી છે.

કેલ્કેરીઆ ફલ્ક્યુઓર:—જ્યારે નાના નાના પીળા ગડકા નીકળતા હોય, અને તે કાઢવામાં બહુ મુશ્કેલી પડતી હોય, ત્યારે કાલી ફોસ સાથે વારાફરતી આ દવા ચલાવવી.

નેટ્રમ સલ્ફર:—જીવાન માણસોને થતા દમના વ્યાધિમાં આ અગત્યનો ક્ષાર છે. ખાસકરીને જ્યારે બેજવાળી હવાથી વધારે થતો હોય, તથા સવારમાં કાઝો ઝાડો ઉતરી જતો હોય ત્યારે.

સીલીસીઆ:—જ્યારે શ્વાસ મુશ્કેલીથી લઇ શકતો હોય, તથા ખુદ્કી હવામાં જવાથી ઠીક લાગતું હોય, ત્યારે નેટ્રમ સલ્ફરની સાથે અગર કાલી ફોસની સાથે ક્રમવાર.

સાબ થયેલા કેસો.

જે. સી. નામના એક માણસને કેટલાક વર-
સથી દમનો આગર થયો હતો, અને ઘણા ઉપાયો
કર્તા છતાં ફાયદો થયો નહતો, તોપણ તેણે જીવન
રસાયણની દવામાંથી કાલી શેસ અને કાલી મ્યુર
વાપરી એક ટેપી ધણે ફાયદો થયો, તથા દવા
સાથે રાખવામાં સરલતાવાળી હતી, તેથી સાથે રાખવા
લાગ્યો. (સુધર)

એક બાઇ ૪૨ વર્ષની હતી. તેને કેટલાક વર-
સથી શ્વાસનો રોગ થયો હતો. ગડકા લીલા રંગના
પડતા હતા. તેને નેટ્રમ સલ્ફ ત્રણ ત્રણ કલાકે આ-
પવા માંડ્યું તેથી ગડકા ઓછા થવા લાગ્યા.

પહેલાં તેને દમ ચડતો, ત્યારે કેટલાક અડવા-
ડીમાં સુધી ગડકા નીકળ્યા કરતા, પણ આ લીધાં
પછી ગડકા તરતજ ઓછા થવા લાગ્યા. (ડાહ્યુ.
જે. ગર્નસી. એમ. ડી.)

હોમિયો.—એન્ટીમેનીઅમ ટાર્ટરિકમ, એપીસ,
આર્સેનિકમ, બ્લેટા ઓરીએન્ટલીસ, કેનેબિસ સેડીવા,
ક્રોમેલેજ, ફેરેલિયમ રૂબ્રમ, ડલ્કમારા, ઇપીકાક્યુઆના,
કાલી બાઇકોમીઅમ, લોમિલીઆ, લાઇકાપોડીઅમ,
મોસ્કસ (કસ્તુરી), નક્સ વોમિકા, સેમેડીલા, સ્કા-
મોન્યમ, વિરેટ્રમ વિરીડી, ઝીજીઅર (આદુ)

સળેખમ.

(Cold; Catarrh.)

સળેખમ થયા પછી નાકમાં જીદ જીદ પ્રકારના
રસ વહે છે. જ્યારે માત્ર પાણી વહેતું હોય, ત્યારે
એમ સમજવું કે નેટ્રમ મ્યુર નામનો ક્ષાર; જ્યારે
ફીક્ષીનનાળો સફેદ ને ચીકણો કફ નીકળતો હોય,
ત્યારે કાલીમ્યુર નામનો ક્ષાર; જ્યારે આલ્ક્યુમીન
વાળો કફ હોય, ત્યારે કેલ્કરીઆ ફેસ, અને જ્યારે
તેલ જેવો સ્નિગ્ધ પદાર્થ નીકળતો હોય, ત્યારે
કાલી સલ્ફ નામનો ક્ષાર કમી થયો છે.

ફેરમ ફેસ.—શરૂઆતમાં વરમનાં લક્ષણો હોય,
ત્યારે અગર સળેખમ સાથે તાવ આવ્યો હોય ત્યારે.

કાલી મ્યુર.—સળેખમ અગર તાવની બીજી
સ્થિતિમાં કફ સફેદ અને ચીકણો હોય ત્યારે.

નેટ્રમ મ્યુર.—માથું ભારે રહેતું હોય, અને
નાકમાંથી પાણી વધા કરતું હોય, નખળા બાંધાના
આસામીને સળેખમ થયું હોય, અને નાકમાંથી ફીક્ષ
વળતો પાતળો સ્લેખમ નીકળતો હોય, સળેખમ
ઘણી વખતથી થયું હોય, અને જલદી મટતું નહોય,
તથા કફ પાતળો હોય, સળેખમથી શ્વાસ નળીમાં
પણ જરા વરમ થયો હોય, બહુ છીકા આવતી હોય,
નાક સુકાઇ ગયેલું રહેતું હોય, દસ્ત સાફ આવ્યો
નહોય, મોળ આવતી હોય, ઇત્યાદિ માટે.

કેલ્કરીઆ ફેસ.—નખળા બાંધાના માણસોને
સળેખમ બહુ વખત સુધી રહેતું હોય, તેમને માટે
આ ક્ષાર ઘણા ઉપયોગી છે. જ્યારે નાકમાંથી ઇંડાની
સફેતી જેવો કફ પડતો હોય ત્યારે આ ક્ષારથી
શરીરને પુષ્ટિ મળે છે, માટે બીજા ક્ષારની સાથે
વારાફરતી પણ અપાય છે.

કાલી સલ્ફ.—સળેખમની ત્રીજી સ્થિતિમાં
જ્યારે સળેખમ મટવા આવ્યું હોય ત્યારે; કેટલીક
વાર કાલી મ્યુર આપ્યા પછી આ ક્ષાર અપાય છે;
નાકમાંથી પીળાશ પડતો જરા પાતળો કફ પડતો
હોય, અને ત્વચા સુકી અને ગરમ રહેતી હોય,
ત્યારે ફેરમ ફેસની સાથે પસીનો લાવવા માટે; ગરમ
ઓરડામાં રહેવાથી વધારે સળેખમ થતું હોય, અગર
સાંજના વખતમાં સળેખમ વધારે થતું હોય ત્યારે.

કેલ્કરીઆ ફેસ.—નાકમાં કફ સુકાઇ
જતો હોય, અને તે ગંધાતો હોય, શ્વાસ નળીમાં
સોજો થયો હોય, અને તેમાંથી પરાણે બડબડ નીકળી
શકતો હોય; સળેખમથી નાકના હાડકાને પણ ઇજા
પહોંચી હોય અને તેમાંથી દુર્ગંધ આવતી હોય ત્યારે.

કેલ્કરીઆ સલ્ફ.—ચીકણા, પીળા ને પર્વાળો
કે લોહીવાળો કફ નાકમાંથી પડતો હોય, અને ઘણો
વખત થયા છતાં બંધ ન પડતો હોય, ત્યારે.

કાલી શેસ.—જ્યારે પીનસ થયું હોય, અને
તેમાંથી ગંધાતો પદાર્થ નીકળતો હોય ત્યારે.

નેટ્રમ ફેસ.—જ્યારે શરીરમાં ખટાસનો વધારો
થયો હોય, ત્યારે બીજા ક્ષારોની સાથે કમવાર.

નેટ્રમ સલ્ફ.—બીજા રોગદર્શન સમયે નાકમાંથી
લોહી પડતું હોય; ઉપદંશને લીધે પીનસ થયું હોય;
ગરમ હવામાંથી બેજવાળી હવામાં જવાથી સળેખમ
વધારે થતું હોય, સ્લેખમ પડમાંથી લીલા રંગનો

શ્લેષ્મ ધણુજ વહેતો હોય; “ ધન્દુદ્યુએન્ઝા ” નામના સખત સળેખમના વ્યાધિમાં આ ખાસ ઉપાય છે.

મેનીસીયમ શેસ:—નાકમાં વખતો વખત સળેખમ સુકાઈ જતું હોય, અને લીલું થતું હોય; કશી ચીજની “વાસ બરાબર નાકને લાગતી નહોય,” નાકમાંથી પ્રવાહ જોરથી વહેતો હોય, પેટમાં વાયુ જણાતો હોય, ઇલાદિ લક્ષણ હોય ત્યારે.

સીલીસીઆ:—નાકમાંથી પીનસને લીધે ગંધાતો પદ્મથ નીકળતો હોય, અને શ્લેષ્મ પડની નીચેના સંયોજક પડમાં અગર અસ્થિના પડમાં કાંઈ સડો કે દદ પેડું હોય, ત્યારે અંદરથી તેમજ બહારથી અપાય છે. નાક ધણુ દિવસથી તદન સુકું રહેતું હોય, અગર નાકની ઠોર ઉપર ચાંદાં પડ્યાં હોય, કે નાકના ટેરવા ઉપર ચળ આવતી હોય ત્યારે.

સાળે થયેલ કેસ.

એક સ્ત્રીને અઢાર મહિનાથી પીનસ થયું હતું, અને તેના નાકમાંથી ચીકણો અને ગંધાતો કદ નીકળતો હતો, તેને કશી ચીજની વાસ આવતી નહતી. ત્રણ ત્રણ અઠવાડીએ તેને રૂતુસાવ થતો હતો. તેને વખતો વખત સળેખમ થઇ આવતું હતું, અને ત્રણ વર્ષ પહેલાં તેને મુવેલું બાળક અવતર્યું હતું. ૧૨ અંશવાળા કેલી સદ્દના ત્રણ પડીકાં પાણીમાં આપ્યાં, અને તે દર અઠવાડીઆમાં એક વખત લેવાનું કહ્યું. આથી તેનું સળેખમ મટી ગયું, અને ધ્રાણેન્દ્રિ પણ સારી થઇ.

(ડબલ્યુ. પી. વેસલહોફ્ટ એમ. ડી.)

હોમિયોઑ—એકોનાઇટ, એલીઅમ સીપા, આર્સેનિકમ, ઍરમ ટ્રીફાઇલમ, ઍરમ મેટાલીકમ, બેલાડોના, ફેફેરીઆ કાર્બ, કેરેકેરા, ચાર્બના, ડ્રોસેરા, ડલ્કેમારા, યુફ્રેસીઆ, જોસ્તીમીઅમ, કાલી બાઇક્રોમીઅમ, કાલી આયોડેટમ, લેક્સિસીસ, લાઇક્રોપોડીઅમ, મકર્યુરીઅસ, નક્સ બોમિકા, ફોસ્ફરસ, પલ્સેટીલા, સેપીઆ, હેપાર સલ્ફ.

સંધિના વ્યાધિ; સાંધાનાં દર્દ.

(Affections of Joints.)

ફેરમ શેસ:—સાંધામાં વરમ થયો હોય ત્યારે ગરમી, દુખાવો અને તાવ નરમ પાડવા માટે આ

દવા ઉપયોગી છે. વળી આ ક્ષાર તે સ્થળે લખાડી પણ શકાય છે.

કાલી મ્યુર:—ખીજ સ્થિતિમાં જ્યારે વરમ જરા નરમ પડ્યો હોય, પણ અંદરથી પડ થવા ન લાગ્યું હોય, ત્યારે આ દવાથી ફાયદો થાય છે. વાને લીધે સાંધા કુખતા હોય, ત્યારે આ દવાથી તે સંધિવા દૂર થાય છે.

સીલીસીઆ:—પડ થતું અટકાવવા માટે અગર થયા પછી બંધ કરવા માટે; વળી અસ્થિ ખવાઈ જતું હોય, તેપણ આથી બંધ થાય છે.

કેલ્કેરીઆ સલ્ફ:—અંદરથી પડ ને માંસ નીકળતું હોય, ત્યારે ફેરમ ફેસની સાથે. આ સ્થિતિ હોય, ત્યારે તે સાંધાને સંપૂર્ણ આરામ આપવો.

કેલ્કેરીઆ ફેસ:—સાંધાના અસ્થિ સડી ગયાં હોય, તે કાપી નાખ્યાં હોય, અને અસ્થિનો ભાગ નવો ઉગવાનો હોય, ત્યારે આ દવા આપવી.

હોમિયોઑ—એકોનાઇટ, આર્નિકા, એન્ટીમેનિઅમ, આયોનીઆ, લેડમ, લાઇક્રોપોડીઅમ, રોડોડેન્ડ્રોન, સ્ટેફીસેઝીઆ, સીમ્પ્લઇટમ (જખમ અને દુખાવા માટે), અર્ટીકા યુરેન્સ.

સંધિવા.

(Rheumatism)

સંધિવાના નામ સાથે ધણુ ધણુ જુદા જુદા વ્યાધિઓને જોડવામાં આવે છે. લોહીમાં નેટ્રમ ફેસ નામનો ક્ષાર કમી થવાથી, ખટાશ વધી જાય છે, અને સાથે સાથે સાંધામાં રહેનાર રસ (synovial fluid) માં પણ ખટાસ વધે છે, અને તેથી કેટલાક સાંધામાં તંતુઓને, અને પડો વગેરેને ઇજા પહોંચે છે. આથી દુખાવો થાય છે, એટલે કે જીવન રસાયણ વિદ્યા પ્રમાણે ખૂટેલ ક્ષારની માગણી થાય છે. જે ક્ષાર શીશીનને વાપરે છે, અને અંદાજમાં રાખે છે, તે ક્ષાર કમી થાય છે, ત્યારે સાંધાઓમાં સોજો ચડે છે, અને આવી જાતનો પણ સંધિવા થાય છે.

વળી સ્નાયુ અને મજ્જાતંત્રના ક્ષાર ઓછા થાય છે, ત્યારે સ્નાયુઓ અક્રડ થઇ જાય છે, અને તેમાં દુખાવો થવા લાગે છે, ત્યારે સ્નાયુનો વા થયો કહેવાય છે.

ફેરમ ફેસ—સાંધવાની શરૂઆતમાં જવરનાં લક્ષણો હોય ત્યારે. જે શરૂઆતમાં થોડી થોડીવારે આ ક્ષાર આપ્યો હોય તો બીજી દવાનો અપ પડતો નથી. હાથ પગના આંગળાના સાંધામાં વા (arthritis) થયો હોય, અગર સાંધામાં સખત સંધિવા થઇ આવ્યો હોય, અને તે હલાવવાથી દરદ વધારે થતું હોય; કાંઈપણ જગ્યાએ સખત સંધિવા થયો હોય; આખું શરીર અકડાઈ ગયું હોય, અગર વાથી સજડ થયું લાગતું હોય; કમ્મરનો વા (lumbago) થયો હોય; શરીરને લીધે ડોક સજડ રહી ગઇ હોય; હાલવા ચાલવાથી વાનું દરદ વધારે થતું હોય ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય ત્યારે.

કાલી મ્યુર—સંધિવાના જવરની બીજી સ્થિતિમાં ફેરમ ફેસ વપરાયા પછી જ્યારે સોજો ચડ્યો હોય; વાચે રહી ગયેલ ભાગ હલાવવાથી વધારે દુખતો હોય, અને જીભ ઉપર સફેદ જારી વજેલી હોય, જીર્ણ સંધિવામાં જ્યારે વાચે રહી ગયેલ ભાગમાં સોજો હોય, જીભ ઉપર સફેદ જારી હોય, અને હાલવા ચાલવાથી દરદ વધારે થતું હોય.

નેટ્રમ ફેસ—સાંધામાં તીક્ષ્ણ કે દીર્ઘ સંધિવા થયો હોય, અને ખાટા ગંધાતો પરસેવો બહુ આવતો હોય; જીભ ઉપર તેમજ ચોરીઆ ઉપર પીળાશ પ્રગટી જારી હોય; તીક્ષ્ણ કે દીર્ઘ ગાઉટ થયો હોય; કાંઈ પણ પ્રકારનો સંધિવા એટલે કે સાંધામાં વા થયો હોય, ત્યા બીજા ક્ષારની સાથે કમવાર આપવો.

મેગ્નેસીઅમ ફેસ—સાંધામાં થોડી થોડી વારે સખત દુખાવો થઇ આવતો હોય, ત્યારે મુખ્ય દવાની સાથે કમવાર.

કાલી સલ્ફર—સંધિવા એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ ફર્યા કરતો હોય; ગરમ ઓરડામાં અગર સાંજના વખતે વધારે થતો હોય, ને થંડીને ઉઘાડી હવામાં ઠીક રહેતું હોય; વાને લીધે માથું દુખતું હોય, અને સાંજના વખતે, અગર ગરમ હવામાં વધારે થતું હોય, વાંસામાં, ડોકમાં, અગર બીજા અંગમાં ઉપર લખ્યા પ્રમાણે દર્દ થતું હોય ત્યારે.

કાલી ફેસ—તીક્ષ્ણ સંધિવામાં અગર દીર્ઘ સંધિવામાં જ્યારે શરીર સજડ થઇ ગયું હોય; ચાલવાનું શરૂ કરતાં દુખાવો વધારે થતો હોય, પરંતુ ધીમે ધીમે ચાલવાથી ઠીક થતું હોય; વાનું દર્દ સવારમાં અગર સુષ્ણને ઉઠતી વખતે વધારે થતું હોય;

કામ વધારે કરવાથી વાનું દર્દ વધતું હોય, પણ જરા હરફર કરવાથી ઓછું થતું હોય ત્યારે.

કેલ્કેરીઆ ફેસ—રાતના વખતે, અને હવા ખરાબ હોય ત્યારે દર્દ વધારે થતું હોય, ત્યારે ફેરમ ફેસની સાથે કમવાર; હવાફેર કરવાથી દર્દ ઓછું થતું હોય, શરદીથી અગર ગરમીથી વાનું દર્દ વધતું હોય; હાથ પગ થંડા રહેતા હોય, અગર જહેર મારી જતા હોય; શરદી અગર બેજને લીધે ડોક સજડ રહી ગઇ હોય તો ફેરમ ફેસની સાથે; દીર્ઘ અગર નિતંબ જળંદરની માફક સુજી ગયો હોય; રૂમેટીક ગાઉટ (Rheumatic gout) થયો હોય, અને રાત્રે અગર ખરાબ હવામાં વધારે થતો હોય, ત્યારે.

નેટ્રમ સલ્ફર—ગાઉટ થયો હોય, ત્યારે શરૂઆતમાં ફેરમ ફેસની સાથે આ ક્ષાર આપવો. દીર્ઘ ગાઉટના વ્યાધિમાં આ મુખ્ય દવા છે; દર્દીએ દારૂ કાંઈ પણ જાતનો પીવો નહિ. સંધિવાની સાથે પિત્ત દોષ થયો હોય, અને બેજવાળી જગ્યામાં અગર ચોમાસાની ઋતુમાં વા વધારે થતો હોય ત્યારે.

નેટ્રમ મ્યુર—દીર્ઘ સંધિવામાં સાંધાના કડાકા બોલતા હોય, અને તે સાથે પાણીની ન્યુનાધિકતા દર્શાવનારાં લક્ષણો હોય; કાલી મ્યુર આખ્યા પછી તાવ હોય, અને આ ક્ષારનાં લક્ષણો થતાં હોય ઇત્યાદિ હકીકત હોય ત્યારે.

કેલ્કેરીઆ ફ્લ્યુઓર—ગાઉટને લીધે સાંધા ઓટા થઇ ગયા હોય, ત્યારે નેટ્રમ સલ્ફરની સાથે.

કેલ્કેરીઆ સલ્ફર—સાંધામાં પડે થયું હોય ત્યારે આ તથા સીલીસીઆ અપાય છે. જેવી જાતનું પડે હોય તેવો ક્ષાર આપવો.

સાજા થયેલ કેસ.

૩. શ્લેજરમાન લખે છે કે રીજન્સખર્ગનો મી. એલ નામનો જીવીસ વર્ષનો એક મજબૂત બાંધનો માણસ હતો, તેને પરસેવો થતો હતો. તે દર્મ્યાન શરદી લાગવાથી તીક્ષ્ણ સંધિવા થઇ આવ્યો હતો, તે સાથે તાવ પણ હતો. પહેલાં તો જમણા ખભો વાચે રહી ગયો હતો; દર્દને ધણું દુખાવો થતો હતો, અને તાવ સખત આવ્યો હતો; તેનાં લક્ષણો (હોમીયો.) ધ્રાવેનીઆને મળતાં આવતાં હતાં; પણ તેથી તેને માત્ર એટલું થયું કે બીજે દિવસે સવારે વા તે ઠેકાણેથી ખસીને ડાખા દીર્ઘામાં આવ્યો, આ પ્રમાણે તેણે દવા લેતાં લેતાં કેટલાક દિવસ કાઠી

નાખ્યા. વા એક સાંધામાંથી ખસી બીજા સાંધામાં એમ ફરતો ગયો. દિવસ ને રાત તેને ધણીજ વેદના થતી હતી; અને તેનું શરીર ધણું લેવાઇ ગયું, છેવટે મેં સુષ્કરના ઈલાજો અજમાવી જોવાનો વિચાર કર્યો. મેં તેને કાલી સદૃષ આપ્યો. પરિણામ ધણું સંતોષકારક નીવડ્યું. વા એક ઠેકાણેથી બીજા ઠેકાણે એમ ફરતો બંધ થઇ ગયો, અને દુખાવો છેવટે જમણા ખભામાં રહ્યો, પણ તે પહેલાનાં કરતાં ઘણો થોડો હતો. આ દવા જરી રાખવાથી તાવ અને દુખાવો ધીમે ધીમે દૂર થયાં; ઉંધ ને ભુખ બન્ને નિયમિત થયાં, અને બીજા સાંધાઓમાં વા થયો નહિ. કાલી સદૃષ આપવા માંડ્યા પછી આઠમે દિવસે દરદી વ્યાધિથી મુક્તપણે સાજો થતો હોય એવી સ્થિતિમાં હતો. ફરીથી તેને વા થયો નહિ.

૩. શ્રીરકન જણાવે છે કે એક દર્દીને સંધિ વાથી સાંધા એટલા બધા સુજ ગયા હતા કે તે બીજાનામાં સુધ પણ શકતો નહતો. સવારમાં તેને કાલી મ્યુર આપ્યું, તેથી એટલો બધો ફાયદો થયો કે બીજાજ રાતે તે સુધ શક્યો, અને આર દિવસમાં તે તદ્દન સાજો થયો.

મીસ એ. ડબ્લ્યુ નામની આશરે દશ વર્ષની એક છોકરીને ૧૮૮૪ ના જાનેવારી પહેલી તારીખે ટાઢ આવી. બીજા દિવસે તેણીને સખત તાવ આવ્યો; નાડ ૧૨૦ વખત ચાલવા લાગી; વાંસામાં અને હાથ પગમાં ઘણો દુખાવો થવા લાગ્યો; મોઢે મોજ આવવા લાગી અને ઉલટી થવા માંડી; સાંધા નાના મોટા તમામ સુજ આવ્યા. હાથ પગ ને બીજા અંગો જળદરની માફક સુણી ગયા, કાંઈ તેને અડે કે ફેરવે તો તે ખમી શકતી નહતી. તેણીના શરીરમાં સઘળે ઠેકાણે ધણું દરદ થતું હતું. રાત્રે દરદ એટલું બધું થતું હતું કે પાડોસીઓ સાંભળે એવી તેણી ચીસો પાડતી હતી; ટાઢ પાણીની તરમ બહુ લાગતી હતી; અને કાંઈક ખાતી કે પીતી તે તરતજ ઉલટીમાં નીકળી જતું હતું, જીભ ઉપર પીળી છારી હતી, અને કાંઈ ધાતુની ચીજ જેવો સ્વાદ તેના મોમાં રહેતો હતો. કેટલાક દિવસથી તેને ગળ્યું ગળ્યું ખાવાનું મન બહુ હોવાથી તેણે ખૂબ ખાધું હતું, પહેલા અઠવાડીયાના ચાર પાંચ દિવસ જુદી જુદી દવાઓ અજમાવ્યા પછી, કાંઈ ફાયદો નહિ લાગ-

વાથી સુષ્કરની પદ્ધતિ વાળી દવાઓને વખતી રહેવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો. તાવ, ઉલટી ને વરમ મટાડવા માટે મેં ફેરમ ફ્રાસનો ૬ અંશ વાળો ક્ષાર આપ્યો. રાત્રે દરદ વધારે થતું હતું તેથી કેલ્કેરીઆ ફ્રાસનો ૬ અંશ વાળો ક્ષાર આપ્યો; અને શરીરે સોજો ચડ્યો હતો તથા જીભ જોતાં પિત્તવિકાર લાગતો હતો, તેથી નેદ્રમ સદૃષનો ૩ અંશવાળો ક્ષાર દીધો. આ છેલ્લા ક્ષારના દશ ત્રેન એક આઉસ પાણીમાં દર ત્રણ કલાકે લેવાના હતા, અને પહેલા બે ક્ષારો કોરા દર ત્રણ ત્રણ કલાકે જીભ ઉપર મુકવાના હતા. આ પ્રમાણે દવા આપવા માંડી ત્યારથી તેણીની તબીબત સુધરવા લાગી, અને ચૌદમે દિવસે તેણી બેડી થઇ શકી. વાગે રહી ગયા પહેલાં તેણીનું શરીર એટલું બધું વધ્યું હતું કે તેના જોડાનાં બટન વાંકી વળીને બીડી શકતી નહતી; જ્યારે સાજી થઈ ત્યારે તેણી વાંકી વળતી શકતી, અને તેના શરીર ઉપરનો ડાગો (cloak) જેનાં બટન પહેલાં બીડાતાં નહતાં, તે હવે ખલતો પડતો હતો. (ડ. ઇ. એચ. હોલ્કુક, એમ. ડી.)

હોમયો-એકનાઇટ, એન્ટીમેનીઅમ, એપો-સાઇનમ, આર્નિકા, ઍસ્પેરેગસ, આયોનિઆ, કૉલો-ફાલ્લમ, કેમોમિલા, સીમીસીફ્યુજ, સિકાના, કોલ્ચીકમ, કોન્વેલેરીઆ, ડલકેમારા, કાલી કાર્બોનેટમ, કૅલ્મીઆ લેટીફોલીઆ, લાઇકાપોડીઅમ, મેડોર્હાઇનમ, મર્ક્યુરીસ, મેગ્નેરીઅસ, નક્સ વોમિકા, ફાઇટોલેક્ષા, પલ્સેટીલા, રોડોડેન્ડ્રોન, રસ ટૉક્સ, સેન્ગવીનેરીઆ, સ્પાઇજીલીઆ.

હેડકી.

(Hiccough.)

એગ્રીસીઅમ ફ્રાસ:—જ્યારે મોદર્યા અને બીજા દવાઓ વાપર્યાં પછી પણ ફાયદો ન લાગતો હોય; ગતિતંતુના દોષથી હેડકી આવતી હોય, અગર પેટની બાદીને લીધે હેડકી આવતી હોય ત્યારે; વળી હેડકી સાધારણ ઉપાયો કરતાં છતાં બંધ ન થતી હોય, ત્યારે આ ક્ષારથી ધણીવાર એકદમ બંધ પડે છે.

નેદ્રમ મ્યુર:—કવીનાઇન નામની દવા બહુ લેવામાં આવી હોય, ને તેથી હેડકી ઉપડી હોય ત્યારે.

કાલી ફ્રાસ:—હીસ્ટીરીઆ વાળી સ્ત્રીઓને કે મરદોને મગજની નબળાઇ કે એવા દોષને લીધે

હેડકી આવતી હોય, ત્યારે મેન્નીસીઅમ ફોસ સાથે કમવાર.

સાળ થયેલ કેસ.

ડા. બેન્ટ નેટ્રમ મ્યુર નામના ક્ષાર વિષે ચોપડી લખી છે, તેમાં એક સક્ષને ક્વીનાઇન લેવાથી હેડકી થઈ હતી, અને તે જ્યારે ક્વીનાઇન લેતો ત્યારે તે ફરીથી ઉપડી આવતી તે પ્રમાણે દશ વર્ષથી તે હેરાન થતો હતો, તેને નેટ્રમ મ્યુર આપવાથી ફાયદો થયાનું લખે છે.

એક સક્ષને ટાઇફોઇડ જવરમાંથી એવી હેડકી આવવા લાગી, કે ત્રણ દિવસ સુધી તે બીચારો સજડ ને સજડ થઈ રહ્યો, ઘણી દવાઓ કરી પણ તેથી તેને ફાયદો થયો નહિ; તેને મેન્નીસીઅમ ફોસ આપ્યું, તેથી ચમત્કારી ફાયદો થયો; બીજે દિવસે પણ ઠીક રહ્યું, આથી તેણે થોડાક દિવસ સુધી એ દવા જારી રાખી. (ડા. બેન્ટર્ન એમ. ડી.)

હોમિયો.—રેન-કયુલસ બ્લેમોસસ, એ સિવાય એકંદર ચિન્હો જોઈને બેલાડોના, હાયોસ્યામસ, ઇન્ડિયા, નક્સેનોમિકા, અતે પલ્સેટીલા એમાંથી જે યોગ્ય લાગે તે આપવાથી ફાયદો થાય છે.

સ્ત્રીઓના રોગ.

અતિ આર્તવ; અનિયમિત આર્તવ.

(Menorrhagia).

સ્ત્રીઓ દૂર બેસે ત્યારે લોહીવાળો જે પ્રવાહ ચાલે છે તેને આર્તવ કહે છે; પ્રવાહ ઘણો હોય ત્યારે તેને અતિ આર્તવ કહે છે તે કેટલીક વખત થોડો આવે છે; અગર તો વહેલો મોડો આવે છે, તેનું કારણ કાંતો (૧) કાલી મ્યુર નામનો ક્ષાર આછો હોવાથી શીષ્મ સાથે લોહી થીજી જાય છે, અને બરાબર ફરતું નથી તે હોય છે, અને કાંતો (૨) કેલ્કેરીઆ ફેલ્ડ્યુઆર આછું હોવાથી કમળના સ્નાયુઓ બરાબર મળ્યૂન અને સ્થિતિ સ્થાપક હોતાં નથી તે હોય છે.

ફેરમ ફોસ.—દુખાવા સાથે આર્તવ આવતો હોય, અને મ્હોરો રક્તને લીધે લાલ થયો હોય; નાડી ઉતાવળી ચાલતી હોય; લોહી લાલચોળ અને

ઘણું નીકળતું હોય, જલદી થીજી જતું હોય; ખાકું હોય તે પચ્યાવિના ઋતુસાવ વખતે ઉલટીમાં નીકળી જતું હોય; ઇત્યાદિ લક્ષણો જે ગર્ભાશયમાં બહુ લોહી એકઠું થવાથી થાય છે, તે આ ક્ષારથી દૂર થાય છે.

કાલી ફોસ.—મગજના તંતુઓના દોષને લીધે આર્તવ અનિયમિત આવતો હોય; શરીરનો બાધા નબળો હોય, સ્વભાવ પોષો ને ચીડીઓ હોય; આર્તવ બહુ મોડો આવતો હોય, તથા બહુ થોડો આવતો હોય, અગર તો અતિશય આવતો હોય; રક્તસ્રાવ આવતો હોય તે ઘેરો લાલ અગર કાળાશ પડતો લાલ હોય, અને થીજી જતો ન હોય; વળી કોષ કોષવાર આર્તવ બહુ ગંધાતો હોય; આર્તવ દર્મ્યાન દુખાવો રહેતો હોય; આર્તવ આવતો ન હોય, અને જીવ ઉદાસ રહેતો હોય ત્યારે.

કાલી મ્યુર.—શરદી લાગ્યાથી આર્તવ મોડો આવતો હોય; જીભ ઉપર સફેદ અગર ભુખરી સફેદ છારી રહેતી હોય, આર્તવ બહુ વહેલો આવતો હોય અગર થોડે થોડે દિવસે આવતો હોય; પ્રવાહ ગડી બંધાયેલ, ને ડામર જેવો કાળો આવતો હોય; ઋતુ સ્રાવ બહુ વખત સુધી ચાલતો હોય ત્યારે.

નેટ્રમ મ્યુર.—પ્રવાહ બહુ પાતળો ને પાણી જેવો હોય ત્યારે કાલી ફોસની સાથે કમવાર; યુવાન છોકરીઓને આર્તવ આવતો હોય તે સાથે શરીર નબળું હોય, સવારમાં માથું દુખતું હોય, બેચેની લાગતી હોય, ને ઉઠવાનું મન થયા કરતું હોય ત્યારે.

મેન્નીસીઅમ ફોસ.—જ્યારે આર્તવ બરાબર ન આવતો હોય, અને પેટમાં, પેડુમાં, કે માથામાં દુખાવો બહુ થતો હોય, ત્યારે આ ક્ષારનું એક એક પડીકું ત્રણ ત્રણ કલાકે આપવાથી ઋતુસ્રાવ બરાબર ચાલવા લાગે છે.

કેલ્કેરીઆ ફોસ.—નબળા શરીરની સ્ત્રીઓને ઉમ્મર થવા છતાં આર્તવ બરાબર ન આવતો હોય, ત્યારે આ ક્ષાર બીજા ક્ષારની સાથે પૂરિ આપવા માટે અપાય છે. વળી જુવાનીમાં આવતી છોકરીઓને આર્તવ બહુ વહેલો આવતો હોય, તેમનું શરીર તેમની ઉમરના કરતાં વહેલું યુવાન દેખાતું હોય, ધાવણ આવતું હોય તે દર્મ્યાન ઋતુસ્રાવ થતો હોય, ઉત્પત્ત્યયમાં નાડીનો થડકારો લાગતો હોય, અને વિષયવાસના પ્રબળ થતી હોય ઇત્યાદિ લક્ષણોમાં.

કેટકેરીઆ ફલ્યુઓર:—અતિશય આર્તવ આવૃત્તિ હોય, અને પેટમાં ભાર સાથે કુખાવો લાગતો હોય; આર્તવ અતિશય આવૃત્તિ હોય ત્યારે આ ક્ષાર આપવાથી ગર્ભાશય સંકુચિત થાય છે, ને તેની સંકોચ પામવાની શક્તિ વધે છે. ફેરમફેસ કે કાલી ફેસ પણ સાથે આપવાથી ફાયદો થાય છે.

કાલી સદૃષ:—જીભ ઉપર પીળી ને ચળકતી છારી હોય તથા કાષ્ઠ કાષ્ઠવાર ફરતી સફેદ કીનારી હોય, મોઢું મોળું મોળું લાગતું હોય, ઋતુઆવ બહુ મોટા થતો હોય, અને થોડા થતો હોય ઈત્યાદિ લક્ષણો હોય ત્યારે.

નેટ્રમ ફેસ:—આર્તવ ખાટો ગંધાતો હોય, અગર દાહક હોય; વળી તે સાથે પેટમાં ખટાસ વધારે હોય, અને જીભ ઉપર પીળાશ પડતી છારી હોય; આર્તવનું રક્ત ન્યાં ન્યાં અંતે ત્યાં ત્યાં દાહક ગુણુ ખતાવે, અને ત્યજા જરા સુજ આપે ત્યારે.

સીડીસીઆ—આર્તવ ઘણી વાસ મારતો હોય ને તે સાથે ઝાડો કપજ રહેતો હોય; આર્તવ દર્મ્યાન શરીર બહુ થંડું રહેતું હોય; ટાઢા પાણીમાં કામ કરવાથી ગર્ભાશય વગેરે અંદરના ગુણાવયવોમાંથી રક્ત આવે થતો હોય; તથા સ્ત્રીઓમાં કામ-વિકાર અતિશય બળવાન થઈ આવવાના બાધિ (Nymphomania) માં આ દવા ઉપયોગી છે.

સાંજે થયેલ કેસ.

એક સ્ત્રીને અતિ આર્તવ થતો હતો; તેણી જ્યારે જ્યારે છેડે બેસતી, ત્યારે ત્યારે એટલું લોહી વહેતું કે તેણી મરી જશે એમ લાગતું. પરીક્ષા કરતાં એમ માત્રમ પડ્યું કે ગર્ભાશય કડણુ હતું, અને એટલું મોઢું થઈ ગયું હતું, કે યોનિમાર્ગનો ધણો ખરો ભાગ રોકાયો હતો. છ વર્ષ ઉપર તેને એક બાળક અવતર્યું, ત્યાર પછીથી તેણીને આ પ્રમાણે થવા લાગ્યું હતું; તેણી કહેતી હતી કે તે વખતથી તે ભાગમાં ભાર લાગ્યા કરતો હતો. મેં તરતજ તેને કેટકેરીઆ ફલ્યુઓર આપવા માંડ્યો. રોજના ત્રણ પડીકાં લેવાથી દોઢ મહિનામાં ગર્ભાશયનું કદ અસંવ્રતા જેવું થઈ ગયું; અને પાંચ વર્ષ તે પછી થઈ ગયાં, પણ તે દર્દ ફરીથી થયું નથી.

(ડા. એ. પી. ડેવીસ એમ. ડી.)

હોમિયા—અકરીઆ રેસીમોસા, ઍલોઝ, આ-

ટિમિસીઆ, મોરાકસ, બોવિસ્ટા, હેલોનીઆસ, નક્સ-બોમિકા, પલ્સેટીલા, સેમિના, સીકેલી, યુસ્ટીલેગો.

ન્યુનાર્તવ*

(Amenorrhœa.)

કાલી મ્યુર:—સુસ્ત વધતું, સફેદ છારી વાળી જીભ, અને એકંદર ગ્રંથીઓની કમી થયેલી ચંચળતા હોય, તથા શરીર ચરખીથી કુચી ગયું હોય તેની સ્ત્રીને આર્તવ થોડો આવતો હોય તે માટે.

કાલી ફેસ:—પ્રવાહ કમી હોય તે સાથે બેચેની રહેતી હોય, શરીરની નખળાઈ હોય, તથા પ્રવાહ કમી રહેવાથી છાતીનાં તથા મગજનાં દર્દ હોય ત્યારે.

કાલી સદૃષ:—પ્રવાહ કમી હોય, અને તેને લીધે કમ્મર ભારે લાગતી હોય ત્યારે.

નેટ્રમ મ્યુર:—દુર્બળ શરીરની યુવાન છોકરીઓને જ્યારે આર્તવ ન થતો હોય, અગર થતો હોય તો તે ધણો થોડો થતો હોય, અગર ધણા વખતે થતો હોય, ત્યારે.

કેટકેરીઆ ફેસ:—પાંદુરોગવાળા દર્દીઓને આર્તવ ન થતો હોય, શરીરના અસ્થિ નાનાં અને પોચાં હોય, અનાજ ખરાબર પચતું ન હોય ઇત્યાદિ માટે, ફેરમ ફેસની સાથે આપવાથી પુષ્ટિ મળશે, અને આર્તવ ખરાબર આવશે.

સાંજે થયેલ કેસ.

વીશ વર્ષની એક બાઈ જેનું નામ એના હતું તેને કેટલીક વખત બીલકુલ રજેદર્શન થતું નહિ, અને થતું તો ધણું થોડું હતું, અને તે પણ દર મહીને મોડું થતું. તે પોચા સ્વભાવની હતી, તેનો ચહેરો શીકકો રહેતો, જલદી થાકી જતી, માથું ભારે રહ્યા કરતું, ધડીધડીમાં ચીડાઈ જતી, ઘણીવાર દીલ-ગીર થતી, અને તેને માણસો ગમતા નહિ, તેમાં ખાસ કરીને પુરૂષ વર્ગ, તેને કેટલીક વખત હીસ્ટી-રીયા પણ થતું હતું, તેને કેટકેરીઆ ફેસ છ અંશનું અને કાલી ફેસ ૩ અંશનું દરરોજ આપવાથી ફાયદો થયો. પહેલી દવાનું પડીકું રાત્રે લેવાનું હતું, અને બીજી દવાનું પડીકું સવારમાં લેવાનું હતું.

*સ્ત્રીઓને રજેદર્શન વખતે લોહી ઓછું વહે તે.

આથી દોઢ મહીને તેના મગજની નખળાઇ પણ દુર થઈ અને રજોદર્શન પણ નિયમિત થયું.

(સી. આર. વેન્જલ. એમ. ડી.)

હોમિયો—ઝેકાનાઇટ, એપીઆલ, બેલાડોના, ફેરમ આયોડેટમ, ઝેનોનાઇનમ, ટ્રેફાઇડીસ, કાલી-ક્ષર્ષ, પલ્સેડીલા, સિનેસીઓ, સેપીઆ, સધ્દર.

પીડિતાર્તવ.

(Dysmenorrhœa.)

ફેરમ ફ્રાસ:—પીડિતાર્તવ વખતે ગુલાવવવના કાઈ ભાગમાં વરમ હોય, સ્વાવ ચળકતા લાલ હોય; રહેરા લાલ થઈ આવતો હોય, નાડી ઉતાવળ ચાલતી હોય; કોઇવાર અપકવ અનાજની ઉલટી થતી હોય હોય, પીડિતાર્તવમાં અંદરથી પડના છોલાં કે ઝીણા ઝીણા કકડા નીકળતા હોય, ઝતુકાળ નજીક આવે, ત્યારે સ્ત્રીના ગુલાવવવોમાં લોહીનું જોર ધણું સખત થઇ આવતું હોય, યોનિમાર્ગ સુષ્ક, અને સ્પર્શ સહન કરી શકે નહિ, એવો થઇ ગયો હોય, તો આ દવાથી આરામ થાય છે. જો આવું દરદ લાંબા વખતથી ચાલતું હોય, તો રજોદર્શનનો વખત થયા પહેલાં પંદર વિશ દિવસ અગાઉથી આ દવા શરૂ કરવી. વચમાં કોઇ કોઇ વખત તેની સાથે કાલી ફ્રાસ, અને કેકેરીઆ ફ્રાસ પણ આપવું.

મેઝીસીઅમ ફ્રાસ:—જ્યારે અતિશય પીડા થઇ આવે, સ્ત્રી તેને લીધે મુઝાતી હોય કે ગભરાતી હોય એમ લાગે, આંકડી અગર ચરકા આવ્યાની મિસાલે સખત દરદ થતું હોય, મગજ તંત્ર નિર્જળ હોય, કે શેક કરવાથી આરામ થતો હોય, એ વખતે આ દવા આપવાથી દુખાવો એકદમ શાંત પડી જાય છે, અને સ્ત્રીની બેચેની દુર થાય છે. આ દવા સહન થઇ શકે તેવા ગરમ પાણીમાં પીગાળીને તેમાં કપડાં બોળીને સ્ત્રીના ગર્ભાશય ઉપર અગર ગુલાવવવમાં વારંવાર મુકવાં. દુખાવા સાથે અંદરથી પડના કકડા નીકળતા હોય, તો આ દવા ઉપરની દવા સાથે વારંવાર આપવાથી સારો ફાયદો થાય છે.

કાલી ફ્રાસ:—જો સ્ત્રીઓ નખળા મગજની હોય, ઢિઢી રહેતી હોય, રહેજવાતમાં રડી પડતી હોય, કે ઝીણાજી જતી હોય, તેમને પીડિતાર્તવ થાય

તો આ દવા ફેરમ ફ્રાસની સાથે વારા ફરતી આપવી. આર્તવ ધણોજ લાલ અથવા ઘેરા લાલ હોય, અગર ગંધાંતો હોય, તો બીજી દવાના કરનાં આ દવાની વધારે જરૂર સમજવી.

સામ થયેલા કેસ.

મીસ. એસ. નામની ૨૨ વર્ષની એક સ્ત્રી હતી; તેનું મગજ ધણું બુદ્ધિશાળી ને ચંચળ હતું; યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત થયા પછી દર મહિને તેને આર્તવ વખતે પીડા થતી હતી. સ્વાવ શરૂ થયા પહેલાં, અને રજોદર્શનને પહેલે દિવસે, ગર્ભાશય, કેડ, અને જંગમમાં પીડા થતી, અને તે એવી તો અસહ્ય થતી હતી કે હિસ્ટીરીઆ થઇ આવશે એમ લાગતું હતું.

એક વખત જ્યારે તે કુમારિકાને એવી પીડા થઇ આવી, સારે મને બોલાવવામાં આવ્યો હતો; જોયું તો તેણી બીજાનામાં સુતેલી હતી, પગને ગરમ પાણીમાં બોળ્યા હતા, અને પેકુ ઉપર કેટલાક કલાકથી ગરમ પાણીમાં બોળીને કપડાં શેક માટે મુકતા હતા, પણ તેથી દુખાવો કાંઈ કમી થતો ન હતો. મેં તરતજ તેણીને મેઝીસીઅમ ફ્રાસ ૬x ની મોટી માત્રા આપી. અડધા કલાકની અંદર દુખાવો કમી થયો, મેં તેટલીજ માત્રા ફરીને આપી એટલે થોડા વખતમાં તેણીની બેચેની દૂર થઇ, ને સ્નાન બરાબર ચાલ્યો, બીજે મહિને તે દવા રજોદર્શન પહેલાં એક દિવસ આગળથી લેવાની સલાહ મેં તે બાઇને આપી. તેણીએ મારા કહેવા મુજબ તે દવા સ્વાવની પહેલા ને દિવસે ત્રણ વખત લીધી, અને સ્વાવને દિવસે બે બે કલાક લીધી, એથી જરા પણ દુખાવો જણાયો નહિ. ત્રીજે મહિને પણ તેજ પ્રમાણે દવા આપી, એટલે લેશ માત્ર દુખાવો થયો નહિ, અને હાલ ૩ વર્ષ સુધીમાં તેણીની કશી ફરિયાદ આવી નથી.

(મેડીકલ એડવાન્સ ડીસેમ્બર ૧૮૮૬)

ડા. ડી. બી. વ્હીટીઅર પંદર વર્ષથી એક હીસ્ટીરીઆવાળી અને બગડી ગયેલાં જ્ઞાનતંતુવાળી સ્ત્રીને પીડિતાર્તવ થતો હતો, તે મટાડવાનું વર્જુન આપે છે. તે સ્ત્રીનો દુખાવો મટાડવા માટે એસોપેથી, અને હોમિઓપેથી એ બન્ને રીતે જેટલી દવાઓ યોગ્ય લાગી, તેટલી કરી જોઈ હતી, પણ કાંઈ ફાયદો થયો ન હતો. સ્વાવ દમ્યાન તેના સ્તન એવા તો દુખતા કે તે ઉપર તેનું વસ્ત્ર અડતું, તે પણ પોતે ખમી શકતી નહિ, અને પેકુમાં સજીકા મારતું દરદ

થતું હતું. ન્યારે દુખાવો ધણેજ સખ્ત ઉપડી આવતો, ત્યારે અનાશયના નીચેના ભાગથી ઉપરના ભાગ તરફ ધણું તીક્ષ્ણ સંયુક્ત મારતું દરદ જતું જણાતું, અને તે પછી તરત પિત્ત, ખાટા શીથ વળતા પ્રવાહિ, કે કોઈવાર રક્ત મિશ્રિત પ્રવાહિની ઉલટી થતી. ઉલટી થવાથી અનાશયનો દુખાવો નરમ પડતો, પણ ગર્ભાશયમાં દુખાવો વધતો, અને તે કોઈવાર ચોવીસ ચોવીસ કલાક સુધી મટતો નહિ. માથાનો દુખાવો, જે શરૂઆતમાં માત્ર આખા માથામાં જણાતો હતો, તે થોડીવાર પછી ડાબી આંખની ઉપરના ભાગમાં રહેતો. ન્યારે માથાનો દુખાવો સખ્ત રહેતો, ત્યારે ખીજ જગ્યાએ દુખાવો મંદ રહેતો, અને તેથી ઉલટું ન્યારે ખીજ જગ્યાએ દુખાવો જોર કરતો, ત્યારે માથાનો દુખાવો નરમ પડતો. એ બાધને કાલી ફેસ પહેલી વખત આપ્યું ત્યારથીજ આરામ થવા લાગ્યો, અને લગભગ છ મહિના સુધી ન્યારે દવા ચલાવી, ત્યારે તો તદ્દન આરામ થઈ ગયો.

(હોમીઓપેથિક જર્નલ ઓફ ઓર્થોપેડીકસ.)

હોમિયો—એપીઓલ, કોલિન્સોનીઆ, ડાયો-સ્કોરીઆ, જેલ્સીમિઅમ, પલ્સેટીલા, યુસ્ટીલેગો, વાઇર્નમ.

ગર્ભાશયના વ્યાધિઓ.

(Diseases of the Uterus.)

(અતિઆર્તવ, પીડિતાર્તવ, પ્રદર, પ્રસવ અને ગર્ભાધાન ઇત્યાદિ વિષયો જુદા આપ્યા છે.)

ફેરમ શ્રેસ:—ગર્ભાશયનો વરમ થયો હોય ત્યારે શરૂઆતમાં આ ક્ષાર આપવો. યોનિમાર્ગનો વરમ થયો હોય, ત્યારે પણ આજ ક્ષારની જરૂર પડે છે. ગરમ પાણીમાં ફેરમ શ્રેસ પલાળીને તેની પીચકારી યોનિમાર્ગમાં મારવાથી તેનો વરમ મટે છે.

કાલી મ્યુર:—વરમ શરૂ થયા પછી ન્યારે સોજો થયો હોય; કમળ ઉપર ક્ષત થયું હોય, અને જાડા સરેદ પ્રવાહિ-ધાત-લેખ પડમાંથી નીકળતો હોય; ગર્ભાશયનો દીર્ઘ વરમ થયો હોય; નિરર્થક ગર્ભાશયના કદની વૃદ્ધિ થઈ હોય; અને તેમાં કણુ ગાંઠા લાગતા ન હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય ત્યારે.

કાલી શ્રેસ:—ગર્ભાશયમાંથી લોહી પડતું હોય,

અને તે લોહી પાતળું ને કળાશ પડતું હોય ત્યારે. વળી ગર્ભાશય સ્થાનભ્રષ્ટ થયો હોય ત્યારે, માનસિક સ્વસ્થતા જળવી રાખવા માટે.

કેટેકેરીઆ ફ્લ્યુઓર:—ગર્ભાશય નીચે ઉતરી ગયો હોય, અગર સ્થાન ભ્રષ્ટ થયો હોય ને તેના સ્નાયુઓ નબળા પડી ગયા હોય ત્યારે આ ક્ષારથી સારો ફાયદો થાય છે, ગર્ભાશય અને સાથળના ભાગમાં તેમજ કરોડના છેદના મજુકામાં દુખાવો રહેતો હોય; વિષયવૃત્તિ જાગૃત થવાથી સ્ત્રીના ગુદાવયવ ફરકવા લાગતાં હોય (prolapse), અને તે સાથે અવયવોમાં નબળાઈ લાગતી હોય; ન્યારે ગર્ભાશયની વૃદ્ધિ નિરર્થક થઈ હોય, અને પથ્થર જેવો કણુ હોય; કમળ મુખ બહુ ઉઘાડું રહેતું હોય ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય ત્યારે.

કેટેકેરીઆ શ્રેસ:—ગર્ભાશય નીચે ઉતરી ગયો હોય, અને શરીર બહુ ક્ષીણ થયું હોય; ગર્ભાશય સ્થાનભ્રષ્ટ થયો હોય, અને વાએ રહી ગયાના જેવું દરદ થતું હોય, ગર્ભાશય પ્રદેશમાં નબળાઈ ને દુખાવો લાગતો હોય ઇત્યાદિ લક્ષણોમાં ફાયદો કરે છે. વળી ખીજ લક્ષણો સાથે નબળાઈ હોય, ત્યારે પણ આ ક્ષાર પુષ્ટિને ખાતર અપાય છે.

સાબ થયેલા કેસ.

મીસીસ પી. નામની ખેંતાળીસ વર્ષની એક ધોળણુ લુગડાં નીચોવવાનો સચો ફેરવતી હતી, તેવામાં તેને ચોટ લાગી અને ડાબા અંડાશયમાં તીક્ષ્ણ વરમ થઈ આવ્યો. કેટલાક કલાક થયા પછી મને બોલાવ્યો, અને મેં જોયું તો સ્નાયુના આકર્ષ (spasm) ના લક્ષણો શરૂ થઈ ગયાં હતાં. મેં તેને થોડી થોડી વારે ફેરમ શ્રેસ અને મેગ્નેસીઅમ ફોસ્ફેટના ક્ષારો ક્રમવાર આપવા માંડ્યા. અડધા કલાકમાં તે દરદીનો દુખાવો તદ્દન બંધ પડી ગયો અને જલદી આરામ થવા લાગ્યો. પેકુના ભાગમાં શેક પણ કરાવ્યો હતો. (ડા. જે. બી. ચેપમેન)

ચાળીસ વર્ષની ઉમ્મરની એક બાધનો ગર્ભાશય વળી ગયો હતો (antefflexion); અને તે સાથે તેનો સ્વભાવ બદલાઈ ગયો હતો; શરીર નમળું પડી ગયું હતું; સહજ વાતમાં તે ચીડાઈ જતી; અને જેવી બાબતોથી પહેલાં તેને માડું ન લાગતું તેવી બાબતોથી હવે તેને માડું લાગવા માંડ્યું; આ સાથે તેને ધણી દીકર મિતા રહેતી; અને તેના મગજ ઉપર

બેહો વિશેષ રહેતું હતું. તેને કાલી ફેસનો ૩૦ અંશ વાળો ક્ષાર આપ્યો તેથી તદ્દન સુવાણુ થઇ ગઇ. (સારાહ. એન. રમીય. ન્યુયોર્ક.)

મીસ બી. નામની વીસ વર્ષની એક છોકરીને બે વર્ષથી ઋતુસ્રાવ સમયે અંડાશયમાં દુખાવો (ovarialgia) થતો હતો; તેણીએ કેટલાક ડાક્ટરો પાસે દવા કરાવી હતી; તેઓ તેણીને મોર્ફીન (અશીષુનું તત્વ) આપતા, તેથી થોડી વાર દુખાવો લાગતો નહિ. એક વખત મોડી રાત્રે તેને જોવા માટે મને લઈ ગયા, અને તે વખતે તેના ડાબા અંડાશયમાં ધણું સખત દરદ થતું હતું. તે દર્દ થોડી થોડી વારે જાણે કોઈ અંદર ખેંચતું હોય તેવું થતું હતું. દરદીને હિસ્ટીરીઆ થતું હતું, અને તેનું મન પડ્વિકારને જલદી આધીન થઇ જતું હતું, તેને ફાલી ફેસનો ૬ અંશવાળો ક્ષાર પાણીમાં પલાળીને દશ દશ મીનીટ આપવા માંડ્યો. આ પ્રમાણે અડધો કલાક દવા આપી એટલે તેણી ઉઠી ગઇ, ને સવારે ઉઠી ત્યારે દરદ ખીલકુલ ન હતું. એક મહિના સુધી તેને કાલી ફેસનો ૬ અંશવાળો ક્ષાર સવાર સાંજ આપ્યા કર્યો. બીજી વખત ન્યારે તેણીને ઋતુસ્રાવ થયો ત્યારે મને બોલાવ્યો. આ વખતે પણ તેને પહેલાના જેવોજ દુખાવો થવા લાગ્યો હતો. તેને કાલી ફેસનો ૧૨ અંશવાળો ક્ષાર દરરોજ એક વખત એ પ્રમાણે એક મહિના સુધી આપ્યો; અને તે પછી આજ અઢાર માસ થયા પણ તેને ફરીથી તેવો દુખાવો જણાયો નથી. (ડા. જી. એચ. માર્ટીન, એમ. ડી.)

હોમિયો—સીમીસીફ્યુજ, લિલિયમ, પલ્સે-
ટીલા, સેપીઆ, વાઇબર્નમ.

ગર્ભાશયનો વરમ.

(Metritis.)

ફેરમ ફેસ—શરૂઆતમાં જવર, દરદ વગેરે હોય ત્યારે અંદરથી તેમજ ગર્ભાશયના ભાગ ઉપર ગરમ પાણીમાં નાખીને લગાડ્યા કરવા માટે વપરાય છે.

કાલી મ્યુર—ન્યારે વરમ થયા પછી ગર્ભાશયનો સોજો થયો હોય, અને ધાત જતી હોય ત્યારે આ ક્ષાર અપાય છે.

હોમિયો—તીક્ષ્ણ સ્વરૂપમાં—ઝેકોનાઇટ, વિરે-

દ્રમ વીરીડી, બેલાડોના, આસેનિકમ, મંદ સ્વરૂપમાં—હાઇડ્રાસ્ટીસ, મર્ક્યુરીઅસ, સીમીસીફ્યુજ, કીઓસોટ, કેલ્કેરીઆ કાર્બ, નક્સવોમિકા, કાલી આઇકોમીઅમ, ચીનીનમ આસ.

મદર; ધાત જવી.

(Leucorrhœa.)

કેલ્કેરીઆ ફેસ—ચીક્ષ્ણી ગુંદરના પાણી જેવી ધોળી ધાત જતી હોય, અને તેમાં આલ્ક્યુમીન તથા શ્લેષ્મ જતો હોય ત્યારે; ઋતુસ્રાવ થયા પછી ધાત જતી હોય ત્યારે; ગુલાવયવ નખળાં હોય, ત્યારે પુષ્ટિ આપવા માટે આ ક્ષાર અપાય છે; વળી ખીજ ક્ષારોની સાથે વારાફરતી પણ અપાય છે.

કાલી મ્યુર—ન્યારે ધાત દુધ જેવી સફેદ હોય, અને ચળ આવ્યા વિના શ્લેષ્મ જતો હોય ત્યારે.

કાલી ફેસ—મદરમાં ધાત જતી હોય ત્યારે તે ન્યાં ન્યાં અંડે ત્યાં દાહ થતો હોય ત્યારે; નખળા મગજની સ્ત્રીઓને ગંધાતી ધાત જતી હોય ત્યારે.

નેટ્રમ મ્યુર—પાણી જેવી પણ દાહક ધાત જતી હોય ત્યારે; આ સાથે માથું દુખતું હોય, અને યોનિ ઉપર ચળ આવતી હોય ત્યારે. નાઇટ્રેટ ઓફ સીલ્વર વાપર્યું હોય, તો તેની અસર દૂર કરવા માટે પણ આ ક્ષાર અપાય છે.

કાલી સલ્ફ—ખીળી, લીલી, ચીક્ષ્ણી કે પાણી જેવી ધાત જતી હોય ત્યારે.

નેટ્રમ ફેસ—ખાટી કે મધ જેવી વાસ વાળી કે પાણી જેવી ધાત જતી હોય ત્યારે.

આ ક્ષારો અંદર ખાવા માટે લેવા, તેમજ ગરમ પાણીમાં કોઇ એક ક્ષારનો થોડો ભાગ ગાળી દેવો ને પછી તેની પિચકારી મારવી, અગર તેમાં કપડું બોળીને મુકવું. લોહી સાથે ધાત જતી હોય, તો ફેરમ ફેસ લેવું.

સાજા થયેલા ફેસ.

એમ. એમ. નામની સત્તર વર્ષની એક છોકરીને ધાત જતી હતી; તે કોઈ પણ ઉપાયે મટતી ન હતી તથા તે જરા દાહક હતી; મેં ધણી ઇલાજો કરી જોયા પણ તેને ફાયદો થતો ન હતો. તેને મેં કાલી મ્યુર આપ્યો, ને તેથી તરતજ સારો ફાયદો થયો.

(ડા. એસ. મુખારની શુક્રમાથી)

મીની. એસ. નામની સત્તર વર્ષની એક બીજી છોકરીને દાહક, આલ્ક્યુમીન વાળી, ચીકણી ધાતુ જતી હતી, અને ઋતુસ્થાવ પછી ખાસ કરીને વધારે જતી હતી; ઋતુકાળ અનિયમિત હતો. ચોવીસ દિવસે તે છેટે ખેસતી હતી; કાંઈ વખત તેથી વહેલી તો કાંઈ વખત મોડી; ગર્ભાશયના ભાગમાં ભાર લાગતો હતો; સુસ્તી બહુ રહેતી; કાંઈ કામકાજ કરવાનું મન થતું નહિ; -રહેરો ફિક્કો રહેતો હતો; શરીર દુબળું હતું, ને રક્તના રજકણો ઓછાં લાગતાં હતાં. આથી તેને કેલ્કેરીઆ ફ્રેસનો ૩ અંશવાળો ક્ષાર ચાર ચાર કલાકે આપવા માંડ્યો, અને બે બે કે ત્રણ ત્રણ દિવસે તે લાગને દવાથી ધોવાનું કહ્યું. આથી થોડા દિવસ પછી ફાયદો થવા લાગ્યો. તે પછી તેને ફ્રેમ ફ્રેસ નખળાઇને માટે આપ્યું, જેથી રક્તકણો વધારે થાય અને ઋતુ કાળ નિયમિત રીતે આવે. (સી. ચાર વોલ્ક એમ. ડી.)

હામિયોઃ—ઑસિડમ ફોસ્ફોરીકમ, ઑગ્નસ ફેસ્ટસ, ઑલોઝ, આર્જેન્ટમ મેટાલિકમ, બેરબેરીસ વલ્ગેરીસ, બોરાક્સ, કૉલોફાઇલમ, ચાઇના, એરીછ-રોન, હેલોનિઆસ, આયોડીઅમ, ક્રીઓસોટમ, મર્ક્યુરીઅસ, મ્યુરેક્સ, પલ્સેટીલા, સેપીઆ, સ્ટેનમ થ્યુન, અર્ટીકા યુરેન્સ.

ગર્ભાધાન તથા પ્રસૂતના વ્યાધિઓ.

(Labour and Pregnancy)

જીવન રસાયણના નિરીદ્રિય ક્ષારો ગર્ભાધાન વખતે તેમજ પ્રસૂતિ વખતે ઘણાજ ઉપયોગી થઈ પડે છે. આ ક્ષારોને જો યોગ્ય રીતે વાપરવામાં આવે, તો અજ્ઞાનતાથી સ્ત્રીઓને જે અતિશય દુઃખ વેડવું પડે છે, તેમાંથી તેઓ મુક્ત થાય. જે ક્ષણે સ્ત્રીને એમ લાગે કે તેણી સગર્ભા છે, તે ક્ષણથી તે બાળક અવતરે તે ક્ષણ સુધી તેણીના મગજ ઉપર એક જાતનો બોજો રહે છે, એટલે કે તેના મગજનો રસ જેટલી ઉતાવળથી પાચન ક્રિયા તથા શોષણ ક્રિયા હાલમાં પુરો પાડી શકે તેના કરતાં વધારે ઉતાવળથી વપરાય છે.

અમને એમ અનુભવ થયો છે કે જો કાલી ફ્રેસનો ક્ષાર ગર્ભાધાન દર્મ્યાન દરરોજ ત્રણ વખત લેવામાં આવે તો પ્રસવ થતી વખતે કાંઈ પણ અડચણ નડતી નથી, અને જ્યારે અમે પ્રસવ અગાઉ

એક બે દિવસેજ તે ક્ષાર આપવા માંડ્યો હતો, ત્યારે પણ સખત દુખાવો નહિ થતો, સ્વસ્થતાથી પ્રસવ થયો હતો. બન્નું અવતરે તે કુદ્રતી ક્રિયા છે, અને તેમાં લેશ માત્ર પીડા થતી જોઈએ નહિ. મનજી તંત્ર તથા સ્નાયુઓને પુરતો રસ એટલે કે બળ હોવું જોઈએ, તે જ ન હોય તો સ્નાયુઓ ખરાબર સંક્રાચાર્ય શકે નહિ, અને કશી ચીજને આગળ હસેલી શકે નહિ. હાલમાં જીવનરસાયણવિદ્યાના મત પ્રમાણે કાંઈ પણ સ્થળમાં દરદ થાય છે તેનો અર્થ એ છે કે કુદ્રત વધારે ક્ષાર મળવા માટે માગણી કરે છે, અને ક્ષારની તંગી જેમ વિશેષ તેમ માગણી પણ વિશેષ, એટલે દરદ પણ વિશેષ. પ્રસૂતિ સમયે જે વેદના થાય છે તે માટે કાલી ફ્રેસ એ મુખ્ય દવા છે, પણ જ્યારે વેણ ચૂંકની માફક આવતી હોય ત્યારે મેગ્નીસીઅમ ફ્રેસ આપવો વાસ્તવિક છે. પ્રસવ થવા પહેલાં સ્ત્રીને અજીર્ણનાં લક્ષણો જણાતાં હોય તો કેલ્કેરીઆ ફ્રેસ આપવો, કેમકે તે વિના બાળકનાં અસ્થિ વગેરે અવયવો નખળા રહેવાનો સંભવ છે.

સૂતિકા જવર ચોર વગેરે બહાર કાઢવામાં જો બળાત્કાર કરવામાં આવતો નથી તો લાગ્યેજ આવે છે, ને તેમ છતાં જો તે જવર આવ્યો હોય, તો ફ્રેમ ફ્રેસ, કાલી ફ્રેસ, કાલી મ્યુર વગેરે આપવાની જરૂર પડે છે. ફ્રેમ ફ્રેસ વરમ અટકાવવા માટે બહારથી પણ ગરમ પાણીની સાથે વપરાય છે.

કાલી ફ્રેસ:—આ ક્ષાર ઘણો ચમત્કારી ફાયદો કરે છે. પ્રસૂતિ પહેલાં એક મહિના સુધી આ ક્ષાર વખતો વખત આપ્યો હોય, તો શરીરમાં કૌવન આવે છે, અને તેથી પ્રસવ સરલતાથી ને સહીસલામતીથી થાય છે. પ્રસવને વખતે પણ કાલી ફ્રેસ અર્ગ-ટના જેવું કામ કરે છે, અને સ્ત્રીને કશી અડચણ આવતી નથી.

નખળા શરીરને લીધે પ્રસવ વખતે ઘણું દર્દ સહન કરવું પડે છે, અને તેમ છતાં પણ બાળકને બહાર લાવવામાં ઘણો શ્રમ પડે છે, કેટલીક વખત કમળ સખત રીતે બંધ રહે છે, દર્દી બેચેન થઈ જાય છે, દર્દ સહન થઈ શકતું નથી, અને તે રાવા લાગે છે. જો કાલી ફ્રેસનો ક્ષાર લેવામાં આવ્યો હોય તો એમાંનું કશું થતું નથી. ડા. રોઝસ જણાવે છે કે ત્રણ વર્ષથી હું કાલી ફ્રેસનો ૪ અંશ

વાળા ક્ષાર દશ દશ કે પંદર મીનીટે આશરે પાંચ ગ્રેન જેટલો વેંણ લાવવા માટે આપુંછું. આ ક્ષાર આપવાથી હું કદી નિષ્ફળ થયો નથી, અને મારે ક્યારેજ તે ક્ષાર ત્રીજી વખત આપવો પડે છે. મારે ઘણી સારી પ્રેક્ટીસ આલે છે, અને છ મહિનામાં નેવું ઉપરાંત કેસો મારી પાસે આવ્યા છે. જ્યારે દર્દ ચુંક કે આંકડીના જેવું હોય છે ત્યારે તથા આંચકી માફક દર્દીના અંગ ખેંચાવા લાગે છે ત્યારે મેગ્નીસીઅમ શેસ આપવાથી ફાયદો થાય છે. પ્રસવ થયા પછી વરમ ન થાય, તે માટે હું હમેશાં ફેરમ શેસનું એક પડીકું આપુંછું.” ડા. ચેપમેન લખે છે કે “મારો પોતાનો અનુભવ તથા બીજા ડાક્ટરોના મત જોતાં, હું એમ માનવાને દોરાઈ છું કે ડા. રોઝસનું કહેવું ગેરવાજબી નથી.”

આ ક્ષાર આ ઉપરાંત સુતિકા જવરમાં સન્નિપાત થાય, ત્યારે તથા રક્તજન્યવિષદોષ (Blood-poisoning) થયો હોય, ત્યારે ખાસ ઉપાય છે. આ વખતે કાલી સલ્ફ પણુ અપાય છે. વળી જે પોચા સ્વભાવની સ્ત્રીઓને ગર્ભપાત થવાની દહેશત હોય તેમને પણુ આ ક્ષાર આપ્યો હોય, તો ગર્ભ સહીસલામત રહે છે.

ફેરમ ફેસ:—પ્રસવ થયા પછી પશ્ચાત્ વેણ નરમ પાડવા માટે, અને સોજો સહેજ થયો હોય તે ખેસારવા માટે અંદરથી તેમજ બહારથી પ્રસવ પછી સ્તનમાં દુધ ધણું ભરાવાથી જવર આવે છે, તે નરમ પાડવા માટે; જવર વિના સ્તનનો વરમ થઈ આવ્યો હોય, ત્યારે શરૂઆતમાં; વળી ગર્ભાધાન દર્મ્યાન મોળ આવતી હોય, ઉલટીમાં અનાજ પચ્યા વગર નીકળી જતું હોય ત્યારે.

મેગ્નીસીઅમ ફેસ:—થોડી થોડી વારે વેણ આવતી હોય, અને તે ચુંક કે આંકડીની માફક દર્દ કરતી હોય ત્યારે; વળી અંગ ખેંચાવા લાગતું હોય ત્યારે ગરમ પાણીમાં વખતો વખત.

કાલી મ્યુર:—સુતિકા જવરની શરૂઆતમાં મુખ્ય દવા. સ્તનનો વરમ થયો હોય, ત્યારે તેને સુજ જતા અટકાવવા માટે પણ થવા માંડ્યા પહેલાં, ગર્ભાધાન દર્મ્યાન સવારમાં ઉલટી થતી હોય, અને સફેદ સ્લેષ્મ નીકળતો હોય ત્યારે.

કેલ્કેરીઆ ફેસ:—પ્રસવ પહેલાં અગર પછી શરીર નબળું પડવા લાગતું હોય ત્યારે; દુધ ખરાબ

આવતું હોય, ખાંડ હોય, અને જરા વાદળી રંગતું હોય, તથા બાળક ધાવતું ન હોય ત્યારે; ધાવણુ આવતું હોય તે દર્મ્યાન ઝટપટાવ થતો હોય ત્યારે.

કેલ્કેરીઆ સલ્ફ:—સ્તનનો વરમ થયા પછી, જ્યારે પણ નીકળતું હોય ત્યારે પણ બંધ કરવા માટે; **સીલીસીઆ** આપ્યા પછી ઘણી વખત આ દવાની જરૂર પડે છે.

સીલીસીઆ:—સ્તનના વરમમાં, કાલી મ્યુર આપ્યા પછી જ્યારે પણ થવા લાગ્યું હોય ત્યારે; સ્તનના મુખ ઉપર ક્ષત પડ્યાં હોય ત્યારે; સ્તનમાં ગાંઠ થઈ ગયા હોય, ત્યારે જો કાલી મ્યુરથી ફાયદો ન થાય તો આ ક્ષાર આપવો.

કેલ્કેરીઆ ફેલ્યુઅર:—જ્યારે પશ્ચાત્વેણ ખરાબ આવતી ન હોય, અને ગર્ભાશય સંક્રામ પામતું ન હોય ત્યારે; વળી જો ગર્ભાશય નીચે ઉતરી આવ્યું હોય, તો આ ક્ષારને પાણીમાં પલાળી ને તેની અંદર પીચકારી મારવાથી ફાયદો થશે, અને ગર્ભાશય પોતાના સ્થાનેજ રહેશે. સ્તનમાં પથ્થર જેવા કઠણુ ગાંઠ થયા હોય ત્યારે પણુ આ ક્ષાર દેવો. ગર્ભપાત થયો હોય, અને ધણું લોહી વહેતું હોય ત્યારે ગર્ભાશયની સંક્રામ શક્તિ વધારવા માટે પણુ ઉપયોગી છે. ડા. પીઅરસોલ કહે છે કે ધાવણુ આવતું ન હોય, ત્યારે કેલ્કેરીઆ ફેલ્યુઅર ઘણા કેસોમાં ગુણકારી નીવડે છે.

નેટ્રમ મ્યુર:—ગર્ભાધાન દર્મ્યાન સવારમાં પાણી જેવી ને ફીણ વળતી ઉલટી થતી હોય ત્યારે.

નેટ્રમ ફેસ:—ગર્ભાધાન દર્મ્યાન સ્ત્રીને ખાટી ઉલટી થતી હોય ત્યારે.

નેટ્રમ સલ્ફ:—ગર્ભાધાન દર્મ્યાન સ્ત્રીને મોઢામાં કડવાટ રહેતો હોય, અને કડવી ઉલટી થતી હોય ત્યારે.

સાબુ થયેલ કેસ.

મીસીસ ડબલ્યુ નામની એક સ્ત્રીને ગર્ભાધાન દર્મ્યાન ફેરમ ફેસ ૧૨૪ તેને થોડાક દિવસ ખાવાને માટે આપ્યું, ત્યાર પછીથી તેણીની ઉલટી ઘણી નરમ થઈ, અને એક મહિનામાં તે તદ્દન બંધ પડી ગઈ, અને જ્યારે સુત્રાવડ માટે સૂતી ત્યારે તેની તન્દુરસ્તી ઘણી સારી હતી.

(જી. એચ. માર્ટીન, એમ. ડી.)

આ બાર ક્ષારોના ગુણની ખાત્રી જ્યારે મેં તે ક્ષારો પ્રસૂતી વખતે વાપર્યા ત્યારે થઈ છે. વેણ

બરાબર આવતી નહોય, ત્યારે કાલી શેસ આપવાથી તે જોરથી આવવા માંડે છે, અને જલદી પ્રસવ થાય છે; મેન્નીસીઅમ ફેસ જ્યારે દરદ યુક કે આંકડીની મિસાલે થતું હોય ત્યારે ગુથકારી છે; ફેરમ ફેસ જ્યારે વરમ થવાની ધાસ્તી હોય અગર થવા લાગ્યો હોય ત્યારે ફાયદા કારક છે. (સી. આર. વોજલ એમ. ડી.)

આ પદ્ધતિ સાથે જેમ જેમ હું માહિતગાર થતો જઈ છું તેમ તેમ હું વધારે ખુશી થતો જઈ છું. પ્રસવ વખતે જ્યારે વેજુ અનિયમિત રીતે આવતી હોય; અને તે પછી બરાબર જોરથી આવતી નહોય, ત્યારે કાલી શેસના કરતાં વધારે ઉતાવળથી અને વધારે અસરકારક રીતે ફાયદો કરનારી મેં કાંઈ દવા જોઈ નથી. જ્યારે દરદ આંકડીની માફક થતું હોય છે, ત્યારે મેન્નીસીઅમ ફેસ એ એક અમુલ્ય વસ્તુ છે. પ્રસવ થયા પછી જ્યાં જ્યાં હું પહેલાં એકાનાઈટ અને એક્ટીઆ રેસીમોસા આપતો ત્યાં ત્યાં હું ફેરમ ફેસ આપું છું, અને તે પછી જે જે લક્ષણો જોવામાં આવે તેને અનુસરીને બીજા ક્ષારો આપું છું. વળી યોનિ તથા પેટનો ભાગ ધોવા માટે તથા યોનિમાર્ગમાં પીચકારી મારવા માટે હું તેજ ક્ષાર (૩ અંશ) વાળો વાપરું છું. આથી કરી તે ભાગો જલદીથી સારા થઈ જાય છે, અને જેમ જેમ જરૂર લાગે, તેમ તેમ બીજા ક્ષારો આપવાથી સારી તન્દુરસ્તી સહિત સુવાવડમાંથી ઉભી થાય છે. (ડા. ઈ એચ. હોલ્લુક એમ ડી.)

હોમિયો—ગર્ભાધાન તથા પ્રસવ માટે:—એકાનાઈટ, એનાકાર્ડીઅમ, કૉલોફાઇલમ, સીલીસીફ્યુઝ, કાલીન્સોનીઆ, નક્સમોરફેટા, નક્સવોમિકા, સેપીઆ, સિકેલી, વાઇબર્નમ.

પ્રસુતિની વેદના માટે:—નક્સવોમિકા, કેમોમિલા, પલ્સેટીલા, કૉલોફાઇલમ.

પ્રસુતિ પછી:—એકાનાઈટ, આર્નિકા, બેલાડોના, સીમીસીફ્યુઝ, કોફીઆ, કુમ્મ, જલ્સીમીઅમ હેમેમિલિસ, કાલીકાર્બ, નક્સવોમિકા, પલ્સેટીલા, સિકેલી.

સ્ત્રીને સવારમાં તબીયત નરમ હોવાની
(Morning Sickness.)

નેટ્રમ ચ્યુર, નેટ્રમ ફેસ, તથા નેટ્રમ સલ્ફ માંથી જેની જરૂર લાગે તે આપવી.

હોમિયો—એસિડમ ક્રોમોલિકમ સવારમાં રોજ થતી ઉલટીને માટે, આર્સેનિકમ, કૉક્યુલસ (ઘણી સખત ઉલટીને માટે), કુમ્મ (ઘણું થંડું પાણી પીવાથી ઉલટી બંધ પડતી હોય તો), ઇપીકાક્યુઆના (ખાટી ઉલટી, ધચરકા, મોળ આવ્યા કરવી વગેરે માટે), પલ્સેટીલા (સાંજે ઉલટી થતી હોય તે માટે), સેપીઆ (ખોરાક ભાવતો નહોય, સવારમાં મોઢામાં મોળ આવતી હોય, મોઢામાં કડવો અગર ખારો સ્વાદ રહેતો હોય દરત કમજ હોય છત્યાદિ માટે).

હીસ્ટીરીઆ.

(Hysteria).

કાલી ફેસ:—હીસ્ટીરીઆને માટે મુખ્ય દવા. એકદમ લાગણી થઈ આવવાથી હીસ્ટીરીઆ થતું હોય, અગર મગજ ઘણું પોચું હોવાથી હીસ્ટીરીઆ થઈ આવતું હોય ત્યારે; હીસ્ટીરીઆને લીધે એકદમ બહુ દાંત આવતા હોય, અગર રોષું આવતું હોય; પેટમાંથી કાંધક ગાળા જેવું ગળા તરફ ચડતું હોય, અને તે પછી હીસ્ટીરીઆ થઈ આવતું હોય; સ્વભાવ ઘણો ચીડીઓ હોય છત્યાદિ મગજની નબળાઈનાં ચિન્હો પણ હોય ત્યારે.

નેટ્રમ ચ્યુર:—સ્વભાવ બદલાઈ ગયો હોય, તથા વખતો વખત બદલાતો હોય, ઋતુસ્થાવ અનિયમિત હોય, ખેચેતી રહેતી હોય, ત્યારે કાલી ફેસની સાથે.

મેન્નીસીઅમ ફેસ:—હાથ પગ અંચકાતા હોય, અગર તરફડીઆ મારતા હોય, ત્યારે કાલી શેસની સાથે અનુક્રમે; વળી કાંઈ તંતુના દોષથી પીડા થતી હોય ત્યારે.

હોમિયો—એસાઈડીઝ, કૉલોફાઇલમ, કોક્સ, યુપેટારીઅમ, ફેરી વેલેરીએનેટ, જલ્સીમીઅમ, ઇમેશ્યા, લીલીઅમ, મૉરકસ, નક્સમૉરકસ, વેલેરીએના, વાઇબર્નમ, ઝીન્કમ, ઝીકસીવેલેરીઅન; વિશેષ માટે જ્યુઓ ગ્રંથ ૧ લો પા. ૪૭૯ થી ૪૮૪.

ભાગ ૧૫ માં.

જીવન રસાયણનું ઔષધિગુણશાસ્ત્ર.

The Biochemic Materia Medica.

આ ભાગમાં જીવનરસાયણશાસ્ત્રની દવાઓ, જે સંખ્યામાં માત્ર બાર છે, તેના ગુણ દોષ, ઉપયોગ વગેરેનું સવિસ્તર વર્ણન આપ્યું છે. તે દરેક દવા આપણા શરીરના લોહીમાં અને તંતુ જાળમાં રહેલો અકેક ક્ષાર છે. જ્યારે તેમાંથી કોઈ એક ક્ષાર આપણા શરીરમાંથી કમી થાય છે, ત્યારે શરીરના અસુક સેન્દ્રિય પદાર્થોમાં બિગાડ થાય છે, અથવા તે તે પદાર્થો નિરૂપયોગી થાય છે, એટલે તે ક્ષારની તંગી સચવનારાં લક્ષણો અસુક નિશાની રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે; તે લક્ષણોને આપણે જુદાં જુદાં દર્દના નામ આપીએ છીએ.

આ દરેક ક્ષારનાં લક્ષણો અવયવવાર વર્ણવ્યાં છે, તેથી જ્યારે કોઈ પણ દર્દની ચિકિત્સા કરતી વખતે કયો ક્ષાર આપવો એ વિષે શંકા થાય, ત્યારે જુદા જુદા ક્ષારની ખામીને લીધે આખા શરીરમાં જે લક્ષણો થાય છે, તે તમામ વાંચી જવાં, અને તેમને દર્દની હકીકત સાથે સરખાવી જોવાં એ ઉત્તમ રસ્તો છે. દરેક ક્ષારની મુખ્ય નિશાની જાલ ઉપરથી વધારે સારી રીતે માલુમ પડે છે, અને તેથી જાલના લક્ષણો શરૂઆતમાંજ આપ્યાં છે. વળી દરેક ક્ષારને સચવનારી દર્દની વૃદ્ધિ અને શાંતિ થવાની રીત ખાસ જુદી હોય છે, અને તે દરેક ક્ષારના વર્ણનને છેડે આપી છે, તે પણ નિર્ણય કરવામાં ઘણી મદદ કરશે. વૉન્ડર ગોલ્ડક નામના એક વિદ્વાન શોધકે આ બાર ક્ષાર ઉપરાંત બીજા કેટલાક ક્ષારો પણ આપણા શરીરમાં રહેલા છે, એમ સિદ્ધ કર્યું છે અને તેના ઉપયોગ સમજાવ્યા છે. તેનું વર્ણન આ બાર ક્ષારની પછી આપેલું છે. આ સંધળા ક્ષારો સંખ્યામાં થોડા છે, તેથી તેનો અભ્યાસ સહેલાઈથી થઈ શકે તેવો છે. વળી તેઓ ખાવામાં સ્વાદિષ્ટ પણ બીલકુલ ઝેરી નથી, તથા સાથે રાખવામાં અને ફેર-

વવામાં સરલતાવાળા છે, તેથી દરેક કુટુંબની વડીલ સ્ત્રીએ તેનો સારો અભ્યાસ કરીને પોતાના બાળ-બચ્ચાની તન્દુરસ્તીને ખાતર તેનો ઉપયોગ કરતાં શીખવું એવી અમારી ભલામણ છે.

કૅલી ફૅસ્ફૅરીકમ્.

(Kali. Phosphoricum.)

આ દવા ફેસ્ફેટ ઓફ પોટાશ્યમની બેલી હોય છે. તેનું ટુંકું નામ કાલી ફેસ છે.

મગજના જુરા પદાર્થ ઉપર આ નિરિંદ્રિય ક્ષારનો સંપૂર્ણ અમલ તથા કાબુ હોય છે. આ ક્ષાર આલ્ક્યુમન સાથે જલરી મળે છે, અને તેની સાથે ઓક્સીજન મળવાથી મજ્જાતંતુનો પ્રવાહી પદાર્થ, અથવા મગજનો જુરો પદાર્થ ઉત્પન્ન થાય છે. જે કે બીજા ક્ષારો તથા કેટલાક બીજા સેન્દ્રિય પદાર્થો મજ્જામાં હોય છે, પરંતુ પોટાશીયમ ફેસ્ફેટ એ તેમાં રહેલો મુખ્ય ક્ષાર છે. માનસિક જીવનમાં જે જે પદાર્થો જરૂરના છે, તેનું આકર્ષણ કરીને તેનો તે યોગ્ય ઉપયોગ કરે છે.

કૅલી ફેસ એ એક હજી સુધી નહિ શોધાએલો એવો મગજના વ્યક્તિનો અકસીર ઇલાજ છે, અને તેનાથી થતા ફાયદા અસંખ્ય છે. ચિકિત્સકોને આ દવાના ગુણની પુરેપુરી માહિતગારી જેમ જેમ થતી જશે, તેમ તેમ મનુષ્યની શારીરિક સંપત્તિનો આ એક અત્યુત્તમ ઉપાય થશે, એમ માની શકાય છે.

નિરિંદ્રિય ક્ષારો શરીરમાં રહેલા બીજા પદાર્થોની સાથે મળી જઈને શરીરને ઉપયોગી, અને આરોગ્યને જાળવનારાં દ્રવ્યો ઉત્પન્ન કરે છે. વ્યાધિમાં પણ આ બીજા પદાર્થો કાયમ હોય છે ખરા, પણ માત્ર આ નિરિંદ્રિય તત્વો ઘટી જાય છે, એટલે તે

પદાર્થો નકામા પડ્યા રહે છે, કારણ કે તેનો ઉપ-
યોગ કરનાર તે ક્ષારજ છે. એ પ્રમાણે હકીકત હો-
વાથી જે કાંઈ રોગ થાય છે, તે આ કાર્ય કરનારા
ક્ષારની ખામીથીજ થાય છે. જેમકે જઠર રસમાં ક્ષારના
કમતીપણથી તે રસ બગડી જાય છે, તેથી પાચન
ક્રિયામાં ખિન્નાઈ થાય છે, અને હોજરીનાં અંદરના
પડેમાં રોગ લાગુ પડે છે. પિત્ત જડું થઈને બંધાઈ
જાય છે, અને તેથી ઝાડાના અને ખીજા પિત્તના
સંબંધી રોગો થાય છે. આવી હાલતમાં નેદ્રમ સંસ્કૃ
આપવાથી ફાયદો થાય, જે કે નેદ્રમ ફેસથી પણ
આવા રોગ અટકે છે. એ રીતે અમુક નિરિંદ્રિય
ક્ષારના કમતી થવાથી, એટલે તે ક્ષારની ખામીથી
રોગ થાય છે, ત્યારે કેટલાક ચિકિત્સકો એમ માને
છે કે કોઈ પણ ઉચ્ચ દવાથી દર્દીના યકૃતને જગૃત
કરવાની જરૂર છે. જ્યારે પિત્તમાં ફક્ત નેદ્રસ ફોંસ,
કે નેદ્રમ સંસ્કૃતી ખામી છે, ત્યારે યકૃતને જગૃત
કરવાની જરૂર છે, એમ માનવું એ આશ્ચર્યજનક છે
તે ભુખ્યા માણસની હોજરીને ઉચ્ચ દવાથી જગૃત
કરવા જેવું છે. ભુખ્યા માણસને ખોરાકની જરૂર છે,
માટે તેને ખોરાક આપવો જોઈએ, તેની રીતે યકૃતને
અમુક ક્ષારની જરૂર છે, ત્યારે તે ક્ષાર શા માટે
પુરો પાડવો જોઈએ નહિ ? જ્યારે તે ઠેકાણે ફેરફાર
ઓફ સોડા (નેદ્રમ ફેસ) ની જરૂર છે, ત્યારે “બાય
કલોરાઇડ ઓફ મરક્યુરી” જેવી દવા શા માટે
આપવી જોઈએ ?

સામાન્ય ઉપયોગ:—મનના તંતુની નમળાઈ-
થી થતા તમામ ચિન્હો જેવાં કે, મનની નિર્મલ્યતા,
થાક લાગવો, માનસિક શક્તિનું કમીપણું, ઉદાસીનતા,
ગ્લાનિ વિગેરેને માટે, ઘણે ભાગે મનનું સુસ્તપણું
રહેતું હોય, અને કામ પ્રસંગે મન સતેજ થઈ શકતું
હોય, અગર વજારે કામ કર્યાંથી મન સુસ્ત થઈ
જતું હોય તો આ દવાની જરૂર છે. કોઈ સખત
રોગ થયા પછીથી થતી સ્નાયુની નિર્જનતા, સ્નાયુ-
ના ચરકા, સ્નાયુની ક્ષીણતા જે મનના તંતુની અવ્ય-
વસ્થાથી થાય છે તેમાં, વૃદ્ધાવસ્થામાં શરીરની ક્ષીણતા
થાય છે તેને માટે, રક્તકલ્પો અને સ્નાયુના રસનું
બગડવું, જેથી દુષિત લોહીનો સાવ થાય છે, અને
દુર્ગંધ મારતું કાળું લોહી નીકળે છે, મોઢું આવી
ગયું હોય છે, કોઈ જગ્યાએ સડો થયા લાગ્યો હોય,
અને તેને લીધે દુખાવો થતો હોય, પ્રસરતી ટાંઝી,
દુર્ગંધવાળા ઝાડા, તથા તાવ દર્મ્યાન બેભાન, અથ-

વા સન્નિપાતવાળી હાલત (typhoid condition)
થાય છે, તેને માટે પણ આ ક્ષાર ઉપયોગી છે.

જીભ:—સવારમાં જીભ ઘણી સૂકી થઈ જતી
હોય, અને જીભે તાળવે ચોટી જશે એમ લાગતું
હોય, જીભ સફેદ, મેલી અને ભુખરા રંગની હોય,
મોઢાનો અગર જીભનો વરમ થયો હોય, તે સાથે
જીભ બહુ કઠારી રહેતી હોય, પોતાનું કામ બરાબર
નજની શક્તી નહોય, તેની કાર લાલ થઈ ગઈ હોય,
જીભમાંથી અગર મોઢામાંથી ગંવાતો પ્રવાહિ નીક-
ળતો હોય, અગર જીભના કોઈ ભાગને કે મોઢાના
ભાગને દુષ્ટ જાતનો સડો લાગુ પડ્યો હોય, અથવા
તેમાં દુષ્ટ ચાંદા પડ્યાં હોય, ઇત્યાદિ ચિન્હો આ
દવાનું સૂચન કરે છે.

દાંત:—પોચા મિનસના પણ તીવ્ર લાગણીવાળા
માણસોને દાંત દુખતા હોય (મેગ્નીશીઆ ફેસ સાથે)
મનના શ્રમથી, અથવા ઉધ નહિ આવવાથી દાંતમાં
પીડા થતી હોય, અને તે પીડા ધીમેથી હીલચાલ
કરવાથી નરમ પડતી હોય, પેઢામાંથી સહેજ વાતમાં
લોહી નીકળતું હોય, પેઢામાંથી લોહી નીકળવાની
આદત પડી ગઈ હોય, હિસ્ટીરીઆવાળા દર્દીને
દાંતના મૂળમાંથી લોહી નીકળતું હોય, મનના તંતુની
નમળાઈથી દાંત કકડતા હોય, સડેલા અગર કોહી
ગયેલા દાંતમાં સખત વેદના થતી હોય, દાંતની પીડા
અને કપાળમાં દુખાવો વારા ફરતી થતો હોય, એવાં
લક્ષણોને માટે આ દવા ગુણકારી છે.

ગળુ:—ડીપ્થેરીઆ (કંક રોહિણી) પછી થયેલી
માઠી અસરોની સાથે ગળામાં દુષ્ટ જાતનો સડો હોય,
(વાયુ નળીના વરમના છેલ્લા રૂપમાં રકનાશય બંધ
ન પડે તેને માટે, અને મનના તંતુની શક્તિ જાગરી-
રાખવા માટે શીકો અને ખુલ્લા રંગનો ચહેરો થઈ
ગયો હોય, ત્યારે તેની મુખ્ય દવા કેવી મુરની સાથે,
દરદી બહુ ધીમેથી પણ અસ્પષ્ટ બોલતો હોય
(તેનું કારણ પક્ષાઘાતનું પૂર્વરૂપ હોય), અવાજના
તંતુઓને લકવાની અસર થઈ હોય, કંઠના તમામ
બાધિઓ (જેમાં મગજની નમળાઈ હોય), ચોરી-
યાના પીડા મોઢા અને જડા થઈ આવ્યાં હોય,
અને તેની સાથે “ડીપ્થેરીઆ” ની માફક સફેદ નકર
પદાર્થ જામતો હોય, ગળુ ઘણું કઠારું થઈ જતું હોય,
કાયમ કાંધક ગળવાની લાગણી થતી હોય, ગળા-
માંથી ખારો બલગમ નીકળતો હોય, ગળાના અગર

મગજના દર્દને લીધે ગુંગણ બોલાતું હોય વગેરે ઉપદ્રવોને માટે આ દવા હિતકર્તા છે.

ચહેરો:—મનજાતંતુની નખળાઇથી, અગર તેના રેસાઓમાં બિગાડ થવાથી જમણી બાજુ ઉપર આવતા ચસકા, ખુલ્લા રંગનો, બેસી ગયેલો ચહેરાનો દેખાવ, માંદેલો, ફિક્કો અને પીળચટો ચહેરો, કોઇવાર રાતો, ગરમ અને દાહયુક્ત, પણ બીજી વખત શીકકો અને પીળો થઈ જતો ચહેરો, ચસકા જે થડક લગાડવાથી કમી થાય, પાણીમાં કામ કરવાથી થતો ચહેરાનો અર્ધિત વાયુ, જડખાના અસ્થિનો દુખાવો (જે ખાવાથી બોલવાથી અને અડકવાથી નરમ પડતો હોય,) ઉપલા દાંતથી ડાખા કંન સુધી આવતા ચસકા, ચહેરાના સ્નાયુની શક્તિ જતી રહેવાથી ચહેરો બદસ્તીકલ થવો, ઇત્યાદિ ચહેરાનાં ચિન્હો આ દવાને સૂચવે છે.

મસ્તક:—નખળા મગજના માણસોનું એકદમ ઉશ્કેરાઇ જવું, માથાનો સખત દુખાવો, અવાજ સહન કરવાની શક્તિનો નાશ, વિચાર કરવાની શક્તિનું ગુમ થવું, મનની અશક્તિ, બગાસાં, શરીર અમળાવું, નિર્માલ્યતા અને હિસ્ટીરીઆ વિગેરે ચિન્હોની સાથે માથાનો દુખાવો, કાનમાં ગણગણાટ ને બેચેની જે એકલા રહેવાથી વિશેષ જોર કરે, અથવા આંખમાં આંસુ ઝટ આવી જાય એવી પ્રકૃતિ સહિત માથામાં સચકા આવતા હોય, કંઠાળો અને થાક સાથે માથાના પાછલા ભાગમાં તેમજ આંખની ઉપર ભાર અને દુખાવો જણાતો હોય અને ખાતી વખત રાહત જણાય (ફેરમ ફેસની પછી), વિદ્યાર્થીઓ અને જે મગજના કામથી નખળા થઇ ગયા હોય, તેમને ઉંધ નહીં આવવાથી, મગજ નખળું થઇ ગયું હોય, પેટ ખાલી થઇ ગયાની અને હાથ પગમાં ચેતન નહિ હોવાની લાગણી થતી હોય, દુખાવો હળવેથી હીલચાલ કરવાથી, અને આનંદથી કમી થાય, અશક્ત હાલત, મગજની જડા, વિસ્તૃત કીકી વિગેરે ચિન્હો હોય, મગજની રક્તહીન સ્થિતિ જેથી મગજ નખળું પડી ગયું હોય, માથાનું ભમી જવું, ચક્કર આવવા, વિગેરે ચિન્હો મગજની અસ્વસ્થતાથી જણાતા હોય, અશક્તિથી અને ચાકથી ચક્કર આવતા હોય, ઉંધ આવતી ન હોય, અગર ઉંધ આવે, ત્યારે માથામાં ઘોંઘાટ જણાતો હોય, ઉડતાં, સુતાં, ઉભા થતાં, બેસતાં, અગર ઉઠ્યું જોતાં

ચક્કર આવતા હોય, પેટ ખાલી લાગવા સાથે માથું દુખતું હોય, આર્તવ દોષ અને જીખ સાથે માથું દુખતું હોય, મગજમાં પાણી ભરાયું હોય, તલકામ ખરજ આવતી હોય, મોઝામાં વાળ ખેંચાયા જેવી લાગણી થતી હોય, ડાખા કાનની પછવાડેના હાડકામાં દુખાવો થતો હોય, ખુલી હવામાં અગર હાલવા ચાલવાથી દરદ વધારે થતું હોય, તો આ દવા ઉપયોગી છે.

કાન:—જાનતંતુઓની નખળાઇ, અને લાગણીની શક્તિ ઓછી થવાથી થતું બહેરાપણું, ઉંધ આવતી વખતે મનજાતંતુની નખળાઇથી કાનમાં થતો અવાજ, કાનમાંથી ગંધાતી, પાતળી, અને મેલી રસીનું વહેવું, કાનના પડદાના ક્ષત અને કાનના વચલા ભાગનું પાકવું, જ્યારે સાવ મલીન દુર્ગંધ યુક્ત અગર રક્તમિશ્રિત હોય, કાનમાં ગણગણાટ થવો (મેગ્નીસીયા ફોસ સાથે), શ્રવણ નળમાં ખરજ આવવી, અવાજ સહન નહિ થઇ શકવો, વિગેરે માટે આ દવા ફાયદાકારક છે.

નાક:—સલેખમ સાથે નાકમાંથી ગંધાતો કદ નીકળતો હોય, અને સ્લેખ પડમાં બિગાડ થયો હોય, પીનસ થયું હોય, ત્યારે નાકમાંથી ગંધાતો રસ નીકળતો હોય, અને પીળા પોપડા ખાઝતા હોય, તેમજ ચાંદા પડતા હોય, નાજુક પ્રકૃતિના માણસોને નાકમાંથી લોહી પડતું હોય, અને તે લોહી પાતળું ઘેરા રંગનું કાળાશ પડતું (જે પછી જમી જતું ન હોય તેવું) નીકળતું હોય, વારંવાર નાકમાંથી લોહી પડતું હોય (ફેરમ ફેસની સાથે), જડો અને પીળો રસ અથવા પીળો રંગના પોપડા નાકમાંથી નીકળતા હોય, ત્યારે આ દવા ઉપયોગી થઇ પડે છે.

આંખ:—“ડીપ્થેરીઆ”થી અગર શરીર અશક્ત થવાથી દ્રષ્ટિ નખળી પડી ગઇ હોય, ઉશ્કેરાયલી ગાંઠ માણસોના જેવી આંખ થઇ હોય, અગર ધારી ધારી ને જોવાના જેવો આંખનો દેખાવ હોય; આંખ તદ્દન ભાવ શુન્ય હોય, ડીપ્થેરીઆથી આંખ ખગડી ગઈ હોય, અને દર્દી ત્રાંસુ જોતો હોય, આંખના પોપડાનું નમી જવું, કોઈ પણ વ્યાધિમાં કીકીનું વિસ્તૃત થવું, દ્રષ્ટિની મંદતા, જે રહી રહીને કમી જતી ન થતાં, સ્નાયુની નખળાઇથીજ થયેલ હોય, આંખમાં રેતી ભરેલી હોય એમ ખૂચતું હોય, આંખના ડાળાનો સોજો અને પોપડાની કિનારીનો

સોળે, તથા બલતરા હોય, અને કુમાડથી થતી પીડના જેવી પીડા થતી હોય, પેપચા ખેંચાતાં હોય, દષ્ટિ અસ્પષ્ટ હોય, આંખે કાળા ડાઘા દેખાતા હોય, નજીકની વીજળે બરાબર જોઈ શકાતી ન હોય, ઇત્યાદિ આંખનાં દર્દોમાં આ દવા હિતકર છે.

જઠર:—હોજરીનો વરમ જેની સાથે અશક્તિ અને મગજની નબળાઈ વિગેરે ઉપદ્રવો થએલા હોય, હોજરીનું ચાંકુ, ચિંતા, મગજનો થાક, શીકર, વિગેરે કારણોથી મજ્જાતંતુની અશક્તિ થઈ ને પેટમાં દુખનું હોય, અગર ચુંક આવતી હોય, ભુખ અસ્વાભાવિક રીતે લાગે, ભરમક રોગના જેવી ભુખ લાગે, જવરાદિ વ્યાધિથી મુક્ત થયા પછી જેવામાં આવે છે તેવી સખત ભૂખ લાગતી હોય, ખાધા પછી પચી ભૂખ રહે, અને ભૂખ કદી સંતુષ્ટ થાય નહિ, રક્તાશયના ઉપર દમાણુ થાય, એવી બાદી અગર પેટને ડામે પડખે વાયુ ભરાય, પીપડી આગળ નબળાઈની લાગણી થતી હોય, મગજની નબળાઈને લીધે અજીર્ણ સાદ્યા કરતું હોય, કે ભય અગર લાગણીઓ ઉત્કેરાવાથી ચુંક, મોળ આવતી, અગર ખાટી કે કડવી ઉલટી થતી, ખાટા કે કડવા અડકાર આવવા, પીપડી આગળ કાયમનો થોડો જગામાં થતો દુખાવો, ઘેરા લીલા રંગની અગર આસમાની રંગની ઉલટી (જે મગજના વ્યાધિથી થઈ આવે છે તે) વિગેરે લક્ષણો હોય તે માટે આ દવા કામની છે.

ઉદર:—મરડાના દર્દમાં ઝાડામાં ફક્ત લોહી પડતું હોય, પેટ કુલેલું હોય, ઝાડા ગંધાતો હોય, જીભ સુકી હોય, લાંબા વખતના ઝાડાના દર્દમાં ગંધાતા ઝાડા આવતા હોય, તે સાથે મજ્જા તંતુની અશક્તિ હોય, તો આ દવાનો ઉપયોગ કરવો. દરેક વ્યાધિમાં જ્યારે આંતરડા (નળ)ના ઉપદ્રવ હોય, અને ખાસ કરીને ખરાબ વાસ સાથે વરમાદિ ચિન્હો હોય, ત્યારે જરૂર લાગતી દવાને ગરમ પાણીમાં મેળવી તેનો પીયકારીથી ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. રક્તાશય ઉપર દમાણુ કરે, અને પેટમાં ડામે પડખે દુખાવો કરે તેવી બદહજમી થઈ હોય, કોલેરામાં જ્યારે ઝાડા પુષ્કળ અને ચોખ્ખાના ધોવાણુ જેવાં થતા હોય, ટાઇફોઇડ તાવમાં ઝાડા થઈ આવ્યા હોય, તે ઘણી ખરાબ વાસ મારતા હોય, તે સાથે સડેલ વાસ વાળું લોહી જતું હોય, અશક્તિ વિગેરે ચિન્હો હોય, તેને માટે આ દવા ગુણકારી છે. આ-

મળ નીકળતી હોય, તો ફેરમ ફોસની સાથે આ દવા ઉપયોગી છે. પેટમાં દુખાવો હોય, દસ્તની હાજત છતાં, દસ્ત ઉતરે નહિ, અને ટુટીઆ વાળવાથી આરામ લાગે, ઝાડાના વ્યાધિમાં મૂર્છા (રક્તાશયના મંદ પડવાથી થાય તે) લાગતી હોય, શીકેશ અને આસમાની રંગનો ચહેરો થઈ જાય, વિગેરે ચિન્હો હોય, ભયથી અગર ખીમ ખેદદાયક કારણોથી થતા દુખાવા રહિત પાણી જેવા પાતળા ઝાડા, ઝાડાની હાજત સખત થઈ આવે, અને પછીથી કરોજ ઘણી થાય, ગુદાએ દાહ બળે, અને ગુદા આળી થઈ જાય ઇત્યાદિ ચિન્હોને માટે આ દવા ઉપયોગી છે. તેથી ઉલટું કાઢને ઝાડાની કમજીબત રહેતી હોય, દસ્ત સ્થામ રંગનો ભુખરો, અને તેમાં પીળા રંગના શ્લેષ્મના ડાઘા સહિત હોય, મોટા આંતરડાનો અને મળાશયનો આધાન (paralysis) હોય, અર્શ થયા હોય, તેમાં પીડા, અને ચળ આવતી હોય, એવાં ચિન્હો આ દવાથી શાંત પડે છે.

મૂત્રાશયવો:—મોહોરી ઉમરના છોકરાંને બે અખત્યાર પેશાબ થવો (મુખ્ય દવા ફેરમ ફોસની સાથે), અને તે કૃમીને લીધે હોય તો (નેટ્રમ ફોસની સાથે), મૂત્રાશયનો આધાત, મૂત્ર માર્ગમાંથી લોહીનો સ્રાવ, મૂત્રાશયનો વરમ નબળાઈ, અને તે સાથે મનની નબળાઈ; (મૂત્ર પિંડના દીર્ઘ વરમમાં મજ્જા તંતુના ચિન્હો માટે આલ્બ્યુમિનને માટે કેફે ફોસ). મધુ પ્રમેહમાં મજ્જાતંતુની અશક્તિ, અતિશય ભૂખ અને ઉંધ ન આવતી હોય તે માટે, તથા પરમીઆના રોગમાં લોહી જતું હોય, કેન્દ્રી રંગ જેવો પીળો રંગનો પીસાળ થતો હોય, મૂત્ર માર્ગમાં ખરજ થતી હોય, મૂત્રાશય અને મૂત્ર માર્ગમાં કાંઈ કપાતું હોય, એવી પીડા થતી હોય વિગેરેને માટે આ દવા બહુ લાભકારી છે.

જનનેદ્રિયો:—પ્રસરતી ટાંકી, કે પરમીઆમાં રક્તસ્રાવ, વિષયની માનસિક તીવ્ર ઇચ્છા, ખાનગી અવયવની નબળાઈ, વીર્યસ્રાવ, વિષયવૃત્તિ મંદ હોવી, અને ઘણું ભાગે તદ્દન નષ્ટ હોવી, સંયોગ પછી દષ્ટિ મંદ થવી વિગેરેમાં આ દવા ઉપયોગી છે.

પોચા મીઠાજવાળા સ્ત્રીઓને નાની ઉંમરે પુષ્કળ આર્તવ જતો હોય, અનિયમિત, ઓછો, કે કાળા રંગનો ગંધાતો આર્તવ જતો હોય, અગર આર્તવ આવતોજ ન હોય, તે સાથે બેચેની, અસ-

કિત અને મગજની નયનાઇ હોય, આર્તવ સમયે આંખમાં થોડો એક દુઃખાવો થતો હોય થાક લાગતો હોય, પગમાં દુખાવો થતો હોય, બસ્તીમાં કે મળાંશયમાં પીડા થતી હોય, ડાબી બાજુએ, સ્ત્રીના અંડમાં દુખાવો થતો હોય, અને ત્રિકસ્થિમાં અતિશય વેદના થતી હોય, પ્રદરમાં પીળા રંગની કે નારંગી જેવા રંગની, અને બળતર સાથે કોષ્ઠા થાય તેવી ધાત જતી હોય (નેદ્રમ મ્યુરની સાથે), આર્તવ પછી વિષયની ઇચ્છા ધણી તીવ્ર થતી હોય, ફિક્કા ચહેરાવાળી પણ પોચા સ્વભાવની અને સહજમાં આંખમાં આંસુ આવી જાય, એવી પ્રકૃતિવાળી સ્ત્રીઓને આર્તવની ચૂંક આવતી હોય (મેનસ કોસ સાથે), હિસ્ટીરીઆના દર્દમાં ગળામાં ગોળો ચઢતો હોય, એવી લાગણી થતી હોય, તે સાથે પોચો સ્વભાવ અગર મનની નયનાઇ વિગેરે લક્ષણો હોય, તો આ દવાથી ગુણુ થાય છે. સ્ત્રીને રોગદર્શન વખતે સાવ અતિશય થતો હોય, તે વખતે પાતળું, અને જમી જાય નહિ તેવું લોહી પુષ્કળ જતું હોય, આર્તવના સમયે હિસ્ટીરીઆનું દર્દ થતું હોય, વિગેરે ચિન્હો માટે પણ આ દવા જરૂરની છે.

ગર્ભાવસ્થા દુર્મ્યાન નયના આંધાની સ્ત્રીઓને કસુવાવડ થવાનો સંભવ હોય, (કેટકે. ફલ્યુ. ઓરની સાથે), સ્તનનો વરમ થયો હોય, અગર સ્તન પાકતા હોય, તેમાંથી ગંધાતાં બુખરા અને મેલા રંગનું પડ નીકળતું હોય, (આલોપચારમાં પણ આજ દવાનો ઉપયોગ કરવો), સુતિકા જવર આવતો હોય, સુતિકાનો ઉન્માદ થયો હોય, અને મન અસ્વસ્થ હોય, પ્રસૂતિની વેણુ જે ધીમી હોય, અગર ખોટી હોય, કે શરીરના નયના આંધાથી કે મગજની નયનાઇથી પ્રસવમાં વિઘ્ન થાય, તો આ દવા ઉપયોગી છે. વળી પ્રસવ કાળ પહેલાં એક મહીના આમમમથી કાચમ રીતે કેટકરીઆ ફલ્યુઓરની સાથે આ દવાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે, તો પ્રસવ બહુ સહેલાઈથી થાય છે.

નિદ્રા:—નિદ્રામાં ભ્રમણ કરવું, હિસ્ટીરીઆના બગાસાં, શરીરના અમળાવા સાથે આવતાં બગાસાં (તે મળમતંતુના કારણથી હોય), કોઇ વખત ઓરાકની જરૂર નહિ છતાં પેટ ખાલી લાગે, અને બગાસાં આવતાં હોય, મળમતંતુના કારણથી અને તનમાં કે મનમાં ચાકથી ઉંધ આવતી ન હોય, મગ-

જમાં લોહીનો વિશેષ જમાવ થયાથી ઉંધ ન આવતી હોય, ઉંધમાં હમેશાં અગ્નિ, ચોર, પડી જતું, જીવ વિગેરેનાં સ્વપ્નાં આવતાં હોય, ઉંધમાંથી એકદમ ભયથી ચીસ પાડીને જાગી જવાતું હોય, વિષયી સ્વપ્નાં આવતાં હોય, ઉંધ લેવા છતાં શરીરમાં જોષએ તેવી પુરસદ આવી જણાતી ન હોય વગેરે ચિન્હોમાં આ દવા ફતેહમંદ નીવડે છે.

મળમતંત્ર:—શરીરના કોઇ પણ ભાગના આધાત (paralysis)ને માટે (જેવા કે પક્ષાધાત, ઉર સ્થંભ, અર્દિત, મૂત્રાશયનો આધાત, આંખના ઉપલા પોપચાનો આધાત વિગેરેને માટે) આ મુખ્ય દવા છે. એકાએક વાચાના તંતુઓનો આધાત થઇને વાચા બંધ થઇ જાય, જે આધાતને ક્ષીણે જીવન શક્તિ કમી થઇ જાય, સ્વાદ ખરાબ થઇ જાય, શ્વાસ ગંધાય, દુર્ગંધવાળો ઝાડો થાય, વિગેરે લક્ષણો જણાય તેવા આધાતમાં, પગના અગર ચહેરાના સ્નાયુનો આધાત કે જે વડે ચાલવાનું અને ખાવાનું કામ બરાબર થઇ શકતું નથી. પોચા મગજના ઉપદ્રવો જેવા કે દર્દને એકદમ થતો કોષ, અધીરાઇ, નિરાશા, વિગેરે જે જીવ બાબત હોય તે ધણી મહોટી લાગે, લાગણીઓ ધણી તીવ્ર થઇ આવે, દુઃખાવો બીજા કરતાં તેને ધણો લાગતો હોય, અને મનપસંદ બાબતોમાં લક્ષ રોકાવાથી શાંતિ લાગતી હોય વિગેરે ઉપદ્રવોમાં આ દવા ફાયદો કરે છે. વાસ્તવિક કારણ સિવાય મગજની અશક્તિ હોય, પોતાના ચિન્હો કહેતાં આંખમાં આંસુ આવી જતાં હોય, એકાએક મનનાં આવેશથી હિસ્ટીરીઆ થઇ આવતું હોય, તેમાં ગળામાં ગોળો ચડતો હોય એવું લાગે, અને બેચેની જણાતી હોય, કરોડ રજજીમાં રકતની ક્ષીણતા (તે કોઇ પણ સખ્ત બાધિમાં થતી અશક્તિથી થએલ) હોય, વાઇ આવતી હોય, ચહેરા બેસી ગયેલો હોય, શરીરનું ડંડાપણું, છતીમાં થડકારો વિગેરે ચિન્હો હોય, તે માટે મુખ્ય દવા કાલી મુરની સાથે આ દવા વારાફરતી અપાય છે. બાળકને થતો પક્ષાધાત, રોઝણ, જાગના પાછલા લાગથી ટીચણુ લગી દુખાવો થતો હોય, સ્નાયુની હિલચાલ કરવાની શક્તિ જતી રહી હોય, ધીમે ધીમે વધતો પક્ષાધાત (જેમાં સ્પર્શની લાગણી તદ્દન જતી રહી હોય, અને અસર થએલા લાગો પાતળા થતા જતા હોય) શરીરની અંદર ફુગારો, કંપ, વિષયના અતિભ્રમણ

થતી મનન તંતુની અશક્તિ, જેની સાથે કરોડ રજ્જુમાં પણ બિગાડ થયો હોય, વિગેરે ઉપદ્રવોને માટે આ દવા ગુણકારી છે.

મન:—કોષ વ્યાજબી કારણ સિવાય ચિંતા, માનસિક ભય, ગ્ધાનિ, પોતે દુખી હોવાના ખોટા ખોટા વિચારો, અશુભ ખ્યાલો, ધંધાના અને પૈસા સંબંધી ધણી નિરાશા, લોકોના સહવાસ તરફ અપ્રીતિ, વાતચિતનો પણ અણગમો અને કંટાળો આવવો વિગેરે ચિન્હો હોય, ધણા કામથી થતો મનશક્તિનો લોપ, નિર્માલ્ય જુસ્સાઓ, સીધા કોષી સ્વભાવ અગર અધિરાઈ, યાદશક્તિ ઘટી જવી, લખતા અક્ષરો અને શબ્દો પડવા (રહી જવા), વિચારોનો ગોટાળો, ધોંધાટથી ભય લાગવો, અગર સહન નહિ થઈ શકવો, સુસ્તિ, થાક, કામ ધણું મહેનતું લાગવું, વિચાર ઘડી ઘડી બદલાયા કરવા, સ્વભાવ ચિદિયો થઈ જવો, જગૃત સ્થિતિમાં બપોડવાની ટેવ હોવી (નેટ્રમ મ્યુર), દહેસતની અસર, ગએલી બીનાઓના ચિતાર નજરે આવતા હોય, અને તેના વીધે આકાંક્ષા રહેતી હોય, એકાએક જુસ્સાથી હીસ્ટીરીઆ થઈ આવતું હોય, અને તે વખતે દર્દી રોતો હોય, અગર હસતો હોય, તેને જુદા ખ્યાલ થતા હોય, **દિવાનાપણું** અને મનની બીજી અવસ્થાઓ, ખોટા ખોટા રોગો પોતાને હોવાની બ્રાંતિ તથા ઉદાસીનતા, સુતિકા સન્નિપાત, ચીઠીઓ અને કંકાસી સ્વભાવ, શરમાળપણું, અને જુસ્સાના આવેશથી (મનથી) શરમાવું. સુસ્તિ અને ભ્રમ, હીસ્ટીરીયાના બગાસા, દારૂજન્ય ભ્રમ (નેટ્રમ મ્યુર), મગજનું પોચાપણું, જરા અડકવાથી ચમકવું, બાળકોના માનસીક ચિન્હો, જેવા કે આડાં, કંકાસ, ચીઠીયાપણું, કજીઆ, રાતમાં બીહવું, ઉંઘમાં ફરવું, (કેટલાક માણસોને રાતમાં ઉંઘ દરમ્યાન ફરવાની અને અમુક કામ કરવાની ટેવ પડી હોય તે), જરા અવાજ થવાથી ચમકવું, સહેજમાં જગી જવું, ઘેર સુઈને પરદેશ જનારાઓને ધર અને સગાંસંબંધી યાદ આવવાથી ઉદાસ થતિ થઈ જવી, ઇત્યાદિ સંધળા મનના રોગ માટે આ મુખ્ય ઇલાજ છે. આરામ અને કાલી ફેસ અસંખ્ય દર્દીઓને ગાંડા થઈ જતા અટકાવે છે.

શ્વાસમાર્ગ:—ગળાને વધારે મહેનત પડવાથી થાક અને મનન તંતુની અશક્તિથી અવાજનું ખેસી જવું, ઉપરના લક્ષણો સાથે ઉઠાંટીઓ, દમ, શ્વાસ-

વરોધ અને ફેફસાની અશક્તિ, (તેને માટે વારંવાર અને વધારે માત્રામાં ડ્રગ્વાળી દવા), શ્વાસનળીના દર્દને લીધે થતો દમ (જેમાં ખાસ પ્રકારનો બલનગમ હોય, અને જીભ બુખરા રંગની હોય), અવાજના તંતુના આઘાતથી અગર અતિશય નખળાઈથી સ્વર ભંગ થવો એટલે સાદ ખેસી જવો, સુકા શ્વાસની ખરાબ દવા લાગવાથી દમ ચડ્યો હોય, તે સાથે અશક્તિ અને શ્વાસની મુંઝવણ લાગતી હોય, ફેફસામાં રસ જામી ગયો હોય, તીક્ષ્ણ પ્રકારનો સોજો થયો હોય, રહી રહીને ઉપરાઉપરી ઉધરસ આવતી હોય, શ્વાસ ગુંગલાઈ જાય તેવું લાગતું હોય (નેટ્રમ મ્યુરની સાથે જે શીણવાળો અને પાણી જેવો બલગમ હોય તે) ‘ કુપ ’ ના છેલા રૂપમાં શીફો ચઢેરો, અતિશય અશક્તિ, મુઠ્ઠા વિગેરે ચિન્હો હોય (મુખ્ય દવા ફેફીમુરની સાથે વારા ફરતી), દમથી શ્વાસ ટુકા ચાલતો હોય, અગર મનનતંતુની અશક્તિથી, અને હાલવાચાલવાથી કે શ્રમથી શ્વાસ ટુકા ચાલતો હોય, ઉંઘમાં અગર જગૃત અવસ્થામાં બેઅખત્યાર નિઃશ્વાસ થતો હોય; શ્વાસ નળી (ટ્રેકીઆ) ના ક્ષોભથી ઉધરસ આવતી હોય, જરા શ્રમ પડવાથી, અગર ઉંચે (શીડી ઉપર) ચઢવાથી શ્વાસ ચઢી આવતો હોય, વિગેરે ચિન્હોમાં આ દવા ઉપયોગી છે.

રૂઝરાલિસરણુ:—રક્તાશયની ગતિમંદ પડી હોય, અગર ભયથી, થાકથી કે નખળાઈને લીધે મૂર્છા આવી હોય, રક્તાશય વચમાં વિરામ લઇને ચાલતું હોય, તેની સાથે મનની લાગણીઓ ધણી તીવ્ર હોય, અને દિલગીરી અગર ચિંતાની અસર રક્તાશયને થઈ હોય, રક્તની ક્ષીણતાથી ઉંઘ આવતી ન હોય, જાતીમાં ધમકારો થઈ આવતો હોય, ઇત્યાદિ માટે આ દવા ઉપયોગી છે.

હાથ પગ વગેરે અવયવો:—કરોડ રજ્જુ નરમ હોય, તેની સાથે મનન સ્થાનના પરમાણુઓ મૃત જેવાં થઈ જતાં હોય, અવયવોનો પુર્ણ અગર અપુર્ણ આઘાત (paralytic) હોય, તેથી હાથપગ લંગડાય, રોગવાળા ભાગમાં કચર થયો હોય, પીડા થતી હોય, અને આરતે હાલવા ચાલવાથી જરા ઠીક લાગતું હોય, તીક્ષ્ણ અગર દીર્ઘ સંધિવાની અસર હોય, કોઈ રથજો પીડા સખત હોય, જડતા હોય, અને સવારમાં, શ્રમથી કે ખેસતાં, ઉડતાં પીડા

વિશેષ જોર કરતી હોય, અને ધીમેથી હાલવા ચાલવાથી પીડા નરમ લાગતી હોય, હાથે, પગે અગર કોઈ પણ ભાગ ઉપર થંડી લાગવાથી ચામડી બહાર મારી ગઈ હોય, (ખરજ અને ચટકાને માટે આહારથી અને અંદરથી આપવાને આ દવા ઉપયોગી છે). વાંસામાં અને ખભાની ઢાલ વચ્ચે દુખાવો થતો હોય, આંગળીનાં ટેરવાં શુન્ય થઇ ગયાં હોય, પગમાં દાહ થતો હોય, રાત્રે પગમાં ખરજ આવતી હોય, પક્ષાઘાતની અસરથી અવયવો જડ થઇ ગયાં હોય, અગર ઉકતાં ખેસતાં તેમાં પીડા થતી હોય, તો આ દવાના ઉપયોગથી શાયદો થાય છે.

જવર:—આંતરીઆ તાવમાં પુષ્કળ પરશેવો થતો હોય તે ગંધાતો હોય, અને અશક્તિ લાવતો હોય, ટાઇફસ તાવ, બેજવાળી જમીનથી થતો તાવ, અગર મગજનો તાવ, ટાઇફાઇડ તાવ, પિત્તજવર, વિગેરેમાં લુખરા રંગની સુષી જીભ, નિંદ્રા રહિતપણું, ખેચેની, ઘેન, ભ્રમ વિગેરે ઉપદ્રવોને માટે તથા તમામ ટાઇફાઇડની જેવા, અને કુટ પ્રકારના ચિન્હોને માટે આ દવા ઉપયોગી છે. તાવમાં શરીરની ગરમી અતિશય વધવી, સિંદુરીઆ તાવમાં ગળાનો સડો, અશક્તિ, ઘેન વિગેરે હોય, જમતી વખતે પરશેવો થતો હોય, પણ હોજરીના ભાગમાં અશક્તિ જણાતી હોય, શરીર ગરમ થઈ હોય, અને નાડી છેક ધીમી, અગર ઉતાવળી, અને લગભગ માલુમ ન પડે એવી હોય (નેટ્રમ મ્યુરની સાથે) વિગેરે લક્ષણોને માટે પણ આ દવા ઉપયોગી છે.

ત્વચા:—ત્વચાના તમામ વ્યાધિ, જેમાંથી ગંધાતી રસી નીકળતી હોય, ધણી પીડા થતી હોય, કુટ પ્રકારનો ઝામરો, ફેલા વિગેરે શરીર ઉપર થતાં હોય, અને તેમાં લોહીની સાથે પાણી જેવી રસી આવતી હોય, શીળામાં સડો અગર દુર્ગંધયુક્ત અગર કુટ પ્રકારના ફેલા થયા હોય, ચામડીમાં વવળાટ તથા ખરજ આવતી હોય, અને આરતેથી ઉપર ધસવાથી સાડે લાગતું હોય, પરંતુ દાખીને ધસવાથી એ ભાગ આળો થઈ જતો હોય (કેટક. ફેસની સાથે), ગંધાતા અને ચીકણા ભીંગડા વળતાં હોય, હથેલી અગર પગના તળીયાં કે જ્યાં ચામડી જડી હોય ત્યાં ખરજ આવતી હોય, કોઈ પણ જાતના આવથી તે ભાગ આળો થઈ જતો હોય, શરદીથી બહાર મારી જતી, હોય, તેમાં ખરજ અને ઝણઝણટ

થતો હોય (મુખ્ય દવા કાલી મ્યુરની સાથે), વાળનું ખરી જવું વિગેરે ઉપદ્રવોમાં આ દવા હિતકર નીવડે છે.

વૃદ્ધિ:—શરીરના કે મગજના થાકથી, ચિંતાથી કે મનોવિકારથી રોગ વધારે જોર પકડે છે. થંડી હવા લાગવાથી દુખાવા વધારે સખત થાય છે. રાતમાં ૨ થી ૫ વાગ્યા સુધી દુખાવા, અને ખરજ વધારે ઉઘ્ર હોય છે. એકલા રહેવાથી માનસિક હાલત વધારે ખરાબ થાય છે. વળી ધણી ઘોંઘાટ, અને લાંબા વખત સુધી કંટાળા સાથે કરવું પડતું કામ, એ બંને બાબતોથી દર્દીની તબીબત વધારે ખરાબ થાય છે.

શાંતિ:—આરામ લેવાથી, પૌષ્ટિક ખોરાક ખાવાથી, અને સાધારણ રીતે સહન થાય, તેવી ગરમીથી દર્દો શાંત પડે છે. રૂચિ પ્રમાણે ખોરાક લેવાથી, આનંદી પણ નીતિવાળી સોખતથી, અને થોડી એક કસરતથી તબીબત સુધરે છે.

ઉપયોગ:—સાધારણ રીતે ઓછા અંશ એટલે કે ૩^x થી ૧૨^x સુધીની દવાઓ સારી અસર કરે છે. દમના વ્યાધિમાં ડા. સુધર ૩^x ની ભલામણ કરે છે.

કૃલી મ્યુરીએટીકમ્

(Kali. Muraticum.)

આ દવાનું સાદું અને ટુકું નામ કાલી મ્યુર છે. પોટાસ્યમ કલોરાઇડ અને પોટાસ્યમ કલોરેટ એ બે વચ્ચે ભુલ કરવી નહિ. એ બંને પોટાસ્યમના જુદી જુદી જાતના ક્ષારો છે. પરમાણુઓ કે જેના સંયોગથી પ્રાણીના શરીરમાં તંતુ જાળની રચના બને છે, તેના સંબંધનું ખરે જાન મળે છે, ત્યારે ખરા વૈદકશાસ્ત્રની કુચી હાથ આવે છે. શારીરિક પ્રવાહી, જેમાં દ્વિજીન મળેલું હોય છે, તે પ્રવાહી શરીરની બહાર નીકળ્યા પછી તુરત ખારીક તંતુના રૂપમાં નક્કર થઈ દ્વિજીન, “આલ્બ્યુમન” અને “કેસીન” થી જુદુ થઈ જાય છે. જીવનરસાયણ શાસ્ત્રથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે આ પોટાસ્યમ કલોરાઇડના નિરિંદ્રિય ક્ષાર સિવાય “દ્વિજીન” બની શકતું નથી, તેમજ વળી એ પણ જણાયું છે કે આ ક્ષાર યોગ્ય પ્રમાણમાં હોવા સિવાય દ્વિજીનનો જોડાતો ભાગ લોહીમાં મળેલો રહેતો નથી.

કેટલાક “આલ્બ્યુમિનોઇડ” પદાર્થોના સંયોગથી “ફિશીન” બને છે, પરંતુ આ સંયોગ પોટાસ્યમ ક્લોરાઇડ વિના થતો નથી. શિરાના લોહીમાં ૧૦૦૦ માં ૩ ભાગ ફિશીન હોય છે. ધમનીના લોહીમાં ઓછા અને “લીફ” માં તેથી પશુ થોડા હોય છે. વરમમાં જે કાંઈ ઝમે છે તેમાં, રસપટાથી ઠંઠાએલા પોલાણુ જેવકે ફેફસાતુ બાહ્યવરણ, ઉદર રસપટ, વિગેરેમાં અને “કુપ” ડીપ્થોરીઆ” સલેપ્મ વિગેરેમાં શ્લેષ્મ પડમાં “ફિશીન” માલમ પડે છે. તમામ વરમની સ્થિતિમાં ફેરમફેસની સાથે પોટાસ્યમ ક્લોરાઇડ વારાફરતી આપવું નોંધએ કારણકે “ફિશીનના” બહાર નીકળી જવાથી જે ઓક્સિજન-પ્રાણવાયુ-ક્રમની થઇ જાય છે, તે ઓક્સીજન લોહના પરમાણુઓથી પુરો પડે છે. કેટલાક “આલ્બ્યુમિનોઇડ” પદાર્થોના ઉપર ઓક્સિજનની મદદથી પોટાસીઅમ ક્લોરાઇડની ક્રિયા થવાથી ફિશીન ઉત્પન્ન થાય છે.

જીલ શ્લેષ્મ પડ કે ચોરવાના પીડ ઉપર સંકેદ અગર પીગા રંગની જારી બંધાય છે, તે જે ફિશીન પોટાસીઅમ ક્લોરાઇડ અને ઓક્સીજનની ન્યુનતાથી બિનઉપયોગી થઇ છુટું થએલું છે, તે છે. કેટલાક સ્ત્રાવો, અથવા બલગમ, જે સંકેદ, બાડા, ચીકણા, કફમય, કાષ્ઠ શ્લેષ્મ પડમાંથી આવતા હોય, અથવા ચામડી ઉપર સંકેદ રંગની ફેતરી ઉખડતી હોય, તેમાં ફેશીન હોય છે. દરેક પ્રકારના પોચા સોજા-ઓ આજ પદાર્થથી થાય છે. (સખત સોજામાં ફેલ્સીયમના ક્ષાર, ચોકળું આલ્બ્યુમન અથવા સીલીકા કારણજૂત હોય છે). બળવા અગર દાઝવામાં ગરમી લાગવાથી તે ભાગમાંથી ફિશીનનો નાશ થાય છે, જે ખામી પોટાસીઅમ ક્લોરાઇડ એલ્બ્યુમનવાળા પદાર્થો સાથે મળી જઇ નવું ફેશીન ઉત્પન્ન કરીને પુરી પાડે છે. તેથી બળવા અગર દાઝવાની અસરને પોટાસ્યમ ક્લોરાઇડ દુર કરે છે.

સામાન્ય ઉપયોગ:—રસ પડ (serous membrane) ના વરમના બીજા રૂપમાં જ્યારે ચીકણા લયકા જેવો રસ ઝમીને જામવા લાગે છે, ત્યારે કૈલી મ્યુરનો ઉપયોગ કરવાની જરૂર પડે છે. જ્યારે આવા લયકા જેવા પદાર્થનું શોષણ થતાં બગડી ગયેલા પડના કકડા બાકી રહે, ત્યારે નેટ્રમ ફોસ ઉપયોગી થાય છે. ‘કુપ’ નામની વાયુ નળીના

વરમથી થતી ઉધરસ, અને ડીફેરીઆના આવેને માટે કૈલી મ્યુર ઉપયોગી છે, અને તેથી કરીને “ડીપ્થોરીઆ” કુપ ” “મરડો” કુપના પ્રકારનો “ન્યુમોનીઆ” મધ્યસ્થ સંયોજકમાં ફેશીનનું ભરાવું, લીફના ભરાવાથી ઝાંઝો માટી થવી, ખસામ્ય થેપથી શીળી કાઠ્યાથી શરીર ઉપર સંકેદ થવા, અને રસનો જમાવ થાય એવા પ્રકારના વરમમાં વ્યાધિઓમાં પોટાસ્યમ ક્લોરાઇડ ફાયદાકારક થઇ પડે છે. આ ક્ષારના ઉપયોગને માટે, જીલના મુળમાં સંકેદ અગર જુરા રંગની જારી, સંકેદ અગર જુરા રંગનો અંતર્જતસ્ત્રાવ, ઝાંઝું વધવું, શ્લેષ્મ પડમાં અગર રસ પડમાં સંકેદ ફિશીનયુક્ત ચીકણો, અગર કફનો જમાવ અથવા લોટની મીસાલના ચામડી ઉપરથી ફેતરી ઉખડવી, યકૃતના કાર્યની મંદતા વિગેરે ખાસ ચિન્હો છે.

કૈલી મ્યુર એ તમામ બીજા ક્ષારોના કરતાં કાનના વ્યાધિમાં બહુજ ઉપયોગી દવા છે, અને તે ખાસ કરીને શરીરથી ઉત્પન્ન થતા વ્યાધિઓના બીજા અગર તે પછીના રૂપમાં વધારે ઉપયોગી છે.

જીલ:—જીલના ઉપર જુરાશ પડતા સંકેદ રંગનું પડ બન્યું હોય, સુકી અથવા ચીકણી જીલ હોય, જીલનો વરમ થયો હોય (ફેરમ ફોસ) ત્યારે સોજાને માટે; જીલ ઉપર જીલ જીલ આકાર પડી રહ્યા હોય, ઇત્યાદિ ચિન્હો આ દવાને સૂચવે છે.

દાંત:—ગાલ અગર અવાળુના સુજવા સાથે દાંત દુ:ખતા હોય, તો ઝમતા અને નિરર્થક જામેલા એલ્બ્યુમિનોઇડ પદાર્થો કાઢી નાંખવા માટે, તથા અવાળુ આવી તે પાકવા માંડે તે પહેલાં [ફેરમ ફોસ સાથે અને સીલીસીઆ સાથે] આ દવા ઉપયોગી છે.

મોઢું:—જડા અગર જાળાની ઝાંઝાનું સુજવું, હોઠ અગર મોઢામાં આળાશ, તથા ચાંદા, અગર ચાંદી પડવી, નાના બાળકને તથા ધવડાવતી માતાને મોઢું આવવું, અગર યુલીઓ વાંચેલા તેમજ સંકેદ ચાંદા પડવા, વિગેરે દર્દોમાં આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

ગળું:—ગળું આવી ગળું હોય, અને તેની સાથે ગળામાં સંકેદ અગર જુખરા રંગના ચાંદા હોય, જીલ સંકેદ અગર જુરા રંગની હોય, જે ચોરીઆના પીડ સુજા આવ્યા હોય, તે આ દવાથી મટે છે. કવીન્ડી

ત્રાસનો ગળાનો વરમ તીવ્ર, અગર દીર્ઘ હોય, તો તેમાં સોળે જણાય અથવા બીજે દરજ્જે શરૂ થાય, ત્યારે ધલાજ તરીકે આ દવાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. ડીપ્થેરીઆમાં આ દવા ફેરમ ફેસની સાથે મુખ્ય દવા તરીકે અપાય છે. ડીપ્થેરીઆ અને બીજા ગળાના વ્યાધિઓમાં એજ દવા કોગળા કરવાના ઉપયોગમાં વારંવાર અપાય છે. (કોગળા માટે એક ગ્લાસ પાણીમાં ૨x અગર ૩x અંશની દવા ૧૦ અગર ૧૫ ગ્રેન સુધી નાખી મેળવવું.) સાદા બેસી ગયો હોય, તો તે આ દવાથી મટે છે. ગાલપચોરીઆમાં (ફેરમ ફેસ સાથે વારાફરતી.) અને જો તેની સાથે અંકોષનું સુજનું અગર મોંમાંથી બહુ થુંક પેદા થતું હોય, તો (નેટ્રમ મ્યુરની સાથે) આ દવા ઉપયોગી છે. ચોરીઆ આવવામાં સોળે જણાય કે તુરત આ દવા શરૂ કરવી. ચોરીઆ એટલા બધા સુજી આવ્યા હોય કે શ્વાસનો અવરોધ થાય, તે વખતે આ દવા અસુલ્ય થઈ પડે છે. ઉપદંશથી ગળું આવી ગયું હોય, ચોરીઆના પીડ ઉપર ભુરા અગર સફેદ ચાંદા પડતા હોય, વિગેરે ઉપદ્રવોમાં આ દવા ફાયદાકારક છે.

ઘેરો:—ગાલ ઉપર દુખાવા સાથે સોળે થયો હોય, ગાલ અગર અવાળુના સોળથી જ્યારે ઘેરોમાં દુખાવો થતો હોય, ત્યારે ફેરમ ફેસની સાથે આ દવા આપવાથી આરામ થાય છે.

મસ્તક:—જીભ ઉપર સફેદ અને જડ પડ હોય, સફેદ કદ સાથે ઉલટી થતી હોય, અથવા ખોખારવાથી સફેદ શ્લેષ્મ પડતો હોય એ લક્ષણો સહિત માથું દુખતું હોય, યકૃતની ક્રિયા મંદ ચાલતી હોય, ફેર આવતા હોય, કે પિત્તની ખામીથી અને કમજીર અતથી માથું દુખતું હોય, તો આ દવાથી ફાયદો થાય છે. મગજના વરમમાં આ દવા બીજા દરજ્જામાં ઉપયોગી છે. માથામાં થતો ખોડો, સફેદ ફેતરી વિગેરેને માટે પણ આ દવા ગુણકારી છે.

કાન:—કાનની પાસેની ગાંઠો સુજી આવી હોય, તે સાથે જીભ ઉપર સફેદ જારી હોય, યુસ્ટેકીઅન નળીમાં અગર ચોરીઆના પીડમાં વરમ થવાથી કાનનું બહોરાપણું થયું હોય (ફેરમ ફેસ), મધ્ય કાનમાં શરદી લાગવાથી વરમ થયો હોય; અંદરના કાનના સુજવાથી થતું બહોરાપણું, નાક ખંખેરતા કે કાંઈ પણ ગળતાં કાનમાં કડકડાટ જેવો અવાજ થવો, કાનનો હાલ જડો થવાથી થતું બહોરાપણું, કંઠના

વ્યાધિથી અથવા મધ્ય કાનના સુજી જવાથી થતું બહોરાપણું. કાનમાં ખીલ થવા હોય અને તે ભીનાસવાળા ભૂરા રંગના હોય, અથવા કાનમાંથી સફેદ અને જડો સ્ત્રાવ થતો હોય, કાનમાં કડકડાટ અને કડકડાટ જેવા અવાજો થતા હોય, મધ્ય કાનનો દીર્ઘ વરમ, યુસ્ટેકીઅન નળીનું બંધ થતું, કર્ણ પડદા ઉપરથી એપીથેલીઅલનું ઉખડતું, કર્ણ પડદાનું પાણું હડતું, બાહ્યકર્ણનળીની દીવાલોનું નાનું થવું, વિગેરે રોગોમાં આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

નાક:—માથાને શરદી લાગવાથી નાક બંધ થઈ ગયું હોય, નાકમાંથી સફેદ અને જડો બલગમ (શ્લેષ્મ) નીકળતો હોય, ભુરા અગર સફેદ પડવાળી જીભ હોય, એ નિશાની સાથે સળેખમ થયું હોય, કોરા સળેખમ સાથે નાક બંધ થઈ ગયું હોય, ગળાના નળના ધ્રુમટમાં સફેદ ચીકણું પડ આવ્યું હોય, બપોર પછીના ભાગમાં નાકમાંથી લોહી પડતું હોય, વિગેરે લક્ષણો હોય, ત્યારે આ દવા ગુણકારી છે.

નેત્ર:—આંખના તમામ વ્યાધિ, જેમાં સફેદ અને જડો શ્લેષ્મ નીકળતો હોય (જો લીલાશ પડતો પીળો સ્ત્રાવ થતો હોય તો કાલી સફેદની સાથે વારાફરતી) તેમાં, આંખો દુખવા આવી હોય, અને પડના ડાઘા પોપચા ઉપર હોય, અથવા પીળા પડના જેવા ભીંગડા વળતાં હોય (કેલી સફેદની સાથે), ઉપર છલાં ફેલી થઈ ને પડતા છીછરાં ચાંદા, આંખના વરમમાં જ્યારે ખાસ પ્રકારનો સ્ત્રાવ હોય, ત્યારે બીજા દરજ્જાના ધલાજ તરીકે, પોપચામાં ખીજ પડ્યા હોય, અને આંખમાં રેતીની માફક ખુંચતું હોય (ફેરમ ફેસની સાથે), નેત્ર દર્પણના વરમમાં જ્યારે તેમાંથી સ્ત્રાવ થતો હોય, કબ્જામંડળ ઉપર થતી ફેલીઓ, કનીનીકાનો વરમ, મોનીઓ (કેલ્ક ફલ્યુઓર સાથે), ચાંદા, આંખના જુદા જુદા ભાગમાં પર ભરાઈ ગયું હોય, વિગેરેમાં ઉપયોગી છે.

જઠર:—ભુરી અગર સફેદ જારી વાળી જીભ રહેતી હોય, યકૃત (લીવર) બરાબર કામ કરતું ન હોય, ખોરાક ખાવાની ઇચ્છા થતી ન હોય, ભુખ બરાબર લાગતી ન હોય, સફેદ અને ભુલી જારી વાળી જીભ સાથે જમણા ખભાની ઢાઝ આગળ દુખાવો હોય, તેમજ આંખો ભરેલી અને બહાર નીકળતી જણાતી હોય, એ ચિન્હો સહિત અજીર્ણ હોય, ઘી તેલવાળા રિન્ગ અને ભારે પદાર્થો અનુકુળ પડના

ન હોય, વાયુના અડકાર આવતા હોય, અને તેની સાથે મોળ ચઢે એવો ચીકણો સ્વાદ મોંમાં થતો હોય, સ્નિગ્ધ અને ભારે પદાર્થોથી પેટમાં દાઢ તથા દુખાવો લાગતો હોય, અજીર્ણ હોય, અને તેની સાથે સફેદ ચીકણાવાળો અપારદર્શક સ્લેષ્મ ઉલટી થઇને નીકળતો હોય, હોજરીના વરમના બીજ રૂપમાં જીલ ઉપર સફેદ છારી હોય, અગર ઉત્કા પદાર્થો પીવાથી વરમ થયો હોય, તો તુરત આ દવા (ફેરમ ફેસની સાથે) ફાયદો કરે છે. યકૃતની મંદ સ્થિતિ સાથે બાદી, કમળો, કમજીવત સાથે પેટમાં દુખવું, સફેદ અને જડો કફ ઉલટીમાં પડવો, અગર ખોખારવાથી ગળામાંથી પડવો; કાળુ ચીકણું અને જમી ગએલું લોહી ઉલટીમાં પડવું, એ માટે આ દવા બહુ ઉપયોગી છે.

ઉદર:—શીકા પીળા રંગના અગર માટી જેવા રંગના પિત્તની ખામી દર્શાવતા દસ્ત થતા હોય યકૃતની મંદતા હોય, તેની સાથે શીકા દસ્ત થતા હોય, તથા જમણાં બહાની નીચે દુખાવો થતો હોય, યકૃત મંદ હોય, તેની સાથે કમજીવત, સફેદ છારી, વાળી જીલ, અને બહાર પડતી આંખો હોય, ઠંડીથી થએલ કમળો, અને તેથી “ ડયુઓડેનમ ” માં શર-દી લાગી હોય, અને જીલ ઉપર સફેદ પડ હોય, તથા શીકા રંગનો દસ્ત થતો હોય, ટાઇફોઇડની જાતનો તાવ, સફેદ પડવાળી જીલ, અને ઝાડા થતા હોય, ઝાડા શીકા રંગના હોય, તો સાથે પેટ ફુલેલુ, અને સ્પર્શસભ્ય હોય, “ ડાઇફસ ” તાવમાં ઝાડાની કમજીવત હોય, ફીકા, પીળા રંગના ઝાડા થતા હોય, પેટ ચઢતું હોય, ચીકણા ઝાડા થતા હોય, સ્નિગ્ધ અને ચીકણા પદાર્થો ખાવાથી ઝાડા થતા હોય, મરડામાં ચીકણા અને લોહી મિશ્રિત ઝાડા પેટમાં દુખાવો સતત હોય, કરાંજ, અને ગુદામાં દુખાવો હોય, તો આ દવાથી ફાયદો થાય છે. આ દવા “ ફેરમ ફેસ ” ની સાથે વારા ફરતી આપવાથી કમજીવત, તથા યકૃતના મંદપણથી, અને પિત્ત કમી હોવાથી થતા શીકા રંગના ઝાડા મટે છે. ઉદરના અંતરાવરણ, આંતરડા, આંતરડાના બાહ્ય વરણ વિગેરે, તેમજ ઉદરના વરમના બીજરૂપમાં, (પ્રથમરૂપમાં ફેરમ ફેસ દવા છે), તથા અર્શમાં લોહી કાળું અને જડું અગર ક્ષિત્રીન યુક્ત લોઆચળું પડતું હોય, ત્યારે બીજી ગોચ દવાઓની સાથે,

આ દવા આપવાથી લોહી અને ઝાડા બંધ થાય છે. માટે આ દવા ધણી ઉપયોગી છે. વળી સ્થિતિ-સ્થાપક રેસાઓને પણ તે મુધારે છે.

મૂત્રમાર્ગ:—મૂત્રાશયના વરમના બીજરૂપમાં ન્યારે સોળે, તથા જડો, સફેદ, અને ચીકણો સ્વાદ થતો હોય ત્યારે તેમજ દીર્ઘ વરમમાં એક મુખ્ય દવા તરીકે વપરાય છે. થેરા રંગનો પેશાબ થતો હોય, યુરીક આસીડ જામતો હોય, અને યકૃત મંદ હોય (નેટ્રમ સલ્ફીની સાથે) ત્યારે, તથા મૂત્ર પિંડના વરમના બીજ સ્વરૂપમાં ફેરમ ફેસની સાથે આ દવા ઉપયોગી થઈ પડે છે,

જનનેદ્રિયો:—પરમીઆને માટે આ એક મુખ્ય અને ચાકસ દવા છે. પ્રમેહ બંધ થઈ ગયાથી અંડનો વરમ થયો હોય, જીર્ણ ટાંકી અગર ચાંદી ન્યારે તેમાંથી ખાસ પ્રકારનો સફેદ રંગનો સ્વાદ થતો હોય, અને જીલ બૂખરા રંગની કે સફેદ હોય, નરમ ટાંકી, નરમ બદ, પુરૂષને ધાત જતી હોય, અને તે સાથે શરીરના કોઇ ભાગ ઉપર ખરજવું ઉદ્ભવેલું અગર મંદ અને જીર્ણરૂપમાં રહ્યા કરતું હોય, ત્યારે આ દવા ખાવાને તેમજ બાહ્યોપચાર તરીકે (૩x અંશની) ઉપયોગી થાય છે.

સ્ત્રીને પ્રદરમાં દુધ જેવી ઘોળા અને જડી ધાત જતી હોય, કમળના મુખમાંથી અને કમળનાં ચાંદામાંથી જડો અને સફેદ સ્વાદ થતો હોય, (આ દવા લગાડવાને તેમજ પીચકારી તરીકે ઉપયોગમાં લેવાય છે), આર્તવ લાંબે વખતે આવતો હોય, અગર બંધ થયો હોય, અને ન્યારે કાળા લોઆ યુક્ત લોહીનો આર્તવ આવતો હોય, અગર જડું અને કાળા રંગનું લોહી ધણું વહેતું હોય, ગર્ભસ્થાનમાં લોહીનો જમાવ હોય, (તેના બીજરૂપમાં અગર તેના જીર્ણ પ્રકારમાં) થોડે થોડે અંતરે આર્તવ આવતો હોય (ફેલ્ક ફેસ), તે વધારે વખત જરૂરી રહેતો હોય (કાલી ફેસ), ગર્ભાશય વરમ થઈ આવ્યા પછી મોટું થઈ ગયું હોય, (ફેલ્ક ફેલ્યુઓર જીઓ) વગેરેમાં આ દવા ગુણકારી છે.

ગર્ભાવસ્થામાં ખાવાનો અભાવ, અને તેની સાથે સફેદ કફ યુક્ત ઉલટીઓ થવી; સુતીકા જ્વર આવ્યો હોય, ત્યારે શરૂઆતમાં મુખ્ય દવા તરીકે ફેરમ ફેસ-

ની સાથે) સ્તનમાં ગાંઠ થયા હોય, (ત્યારે પાકવા પહેલાં સોળે ઓછા કરવાને), અગર સ્તિકા જવર આળે હોય, ત્યારે (કાલી ફેસ સાથે) આ દવા ઉપયોગી છે.

નિદ્રા:—સહેજ અવાજથી ચમકીને જાગી જવાય, આંખ ઉપર ઉંધનો ભાર રહે, અને સુસ્તી લાગે, અને ઉંધમાં બેસી રહેતી હોય, તો આ દવા ગુણકારી છે.

મનજાતંત્ર:—વાઈ આવતી હોય, જીભ સફેદ હોય અને આંખો બહાર પડતી હોય, ત્યારે આ અક્ષરી દવા છે (મેંઝીસીઆ ફેસ સાથે). ખરજી અગર બીજા ત્વચા રોગના સમાધાનવાળી ઉત્પન્ન થતા ફેફસાના દર્દ (વાઈ-અપરમાર) તથા કરોડ રજીનું થતા એક પ્રકારના ક્ષય રોગ ઉપર આ દવા ઘણી ઉપયોગી છે.

શ્વાસમાર્ગ:—શ્વાસમાર્ગના વરમના બીજા રૂપમાં ન્યારે સફેદ, જડા, અને ચીકણા બલગમ પડતો હોય, ઉપરના લક્ષણો સાથે ક્ષયની અસર હોય અને બારે ઉધરસ હોય, મહોટા અવાજની સાથે પેટમાંથી ઉધરસ આવતી હોય, તેની સાથે સફેદ બલગમ, સફેદ પડવાળી જીભ, અને આંખો બહાર નીકળતી જણાતી હોય, ટુકડી અને રહી રહીને ઉપરા ઉપર ઉઠાડીયા જેવી ઉધરસ આવતી હોય (ફેરમ ફેસ), વાયુનળીના વરમથી (‘ કુપ ’ થી) અવાજ બેસી ગયો હોય, અને ઉધરસ આવતી હોય, “ કુપ ”માં સ્વાવ શરૂ થયો હોય, (ત્યારે મુખ્ય ઇલાજ તરીકે ફેરમ ફેસ), ફેફસાની સાથેના તથા ફેફસાના પડના વરમના બીજા રૂપમાં ન્યારે જડા ચીકણા અને સફેદ બલગમ નીકળતો હોય, (જીભના રંગ ઉપર ધ્યાન આપવું), જરૂરના ઉપદ્રવથી ચડતો દમ જેમાં જીભ અને બલગમ સફેદ હોય, અને બલગમ મુશ્કેલીથી નીકળતો હોય, (શ્વાસવરોધને માટે કાલી ફેસ) ઠંડીથી અવાજ બેસી ગયો હોય (કેલી સફે), ઉઠાડીઆમાં ખાસ પ્રકારનો બલગમ હોય, છાતીમાં સજીસજીટ થતો હોય, છાતીમાં પરપોટા જેવા ધ્વનિ થતા હોય, અને બલગમ મુશ્કેલીથી નીકળતો હોય, તથા ઉધરસ ઉપડે, તે વખતે બાળક પોતાનું ડાકું પકડી રાખતું હોય, વિગેરે લક્ષણો હોય, ત્યારે આ દવાની જરૂર હોય છે.

ફિશરિસસરજી:—રક્તાશયમાં લોહીનું વધારે વહન થવાથી તેનું કદ મોટું થવાને લીધે થતો રક્તાશયનો ધમકારો, રક્તાશયના બાહ્યવરણના વરમના બીજા રૂપમાં, (પુર્ણ રીતે બ્યાધિ નાશુદ કરવા સાર ફેરમ ફેસ મુખ્ય દવા છે તેની સાથે) રક્ત વાહિનીમાં લોહીમાંથી, અગર રક્તાશયમાંથી ફિશીન છુટો થઈ જઈને, તેના કણ અધાઈને વચમાં રક્ત પ્રવાહને અટકાવત કરે, એવો સંભવ હોય, (ત્યારે ફેરમ ફેસની સાથે) ઇત્યાદિ માટે આ દવા જરૂરી છે.

હાથ પગ વગેરે અવયવો:—કાંઈ પણ ભાગમાં સંધિવા થયો હોય, અને તે ભાગમાં સોજો હોય, જીભ સફેદ હોય, વાનો દુખાવો ફક્ત હાલચાલ કરવાથી થતો હોય, અથવા વધતો હોય, જીર્ણ સંધિવા, જેમાં સોજો તથા હાલચાલથી વધે એવો દુખાવો હોય, વાતજવરના બીજા રૂપમાં, ન્યારે રસનો જમાવ થાય છે, અને સાંધાઓ ઉપર સોજો થાય છે ત્યારે, આ દવાથી ફાયદો થાય છે. રસોત્પાદક, અને રસ-શાષક ભાગોની અંધ પડેલી ક્રિયાનું પુનઃસ્થાપન કરીને આ દવા સોજાને મટાડે છે, પોચા સોજાઓ ઉપર આ દવાનો અમલ છે, પણ કંઈ સોજા હોયતો કંઈકે. ફલ્યુઝોરની સાથે વારાફરતી આ દવા આપવાથી સારો ફાયદો થાય છે. ગરદનની મઠિાનું સુજવું, પગનો અને પગના કાંડાનો જીર્ણ સોજો, થાપાના સાંધાના બ્યાધિમાં પાકવું શરૂ થાય, તે પહેલાં સોજો હોય, હાથ અને પગમાં આંદાં પડ્યાં હોય, અને તેમાંથી ફિશીનયુક્ત ખાસ પ્રકારનો સ્વાવ થતો હોય (કેલ્કે-ફલ્યુઝોરની સાથે), આંટણમાં ખાવાના અને લગાડવાના ઇલાજ તરીકે (ફેરમ ફેસના પછી), હાથ અગર પગની આમડી ટાઢને લીધે ફાટી ગઈ હોય (ત્યારે બાહ્યપચાર તરીકે), ખરજીને માટે (કાલી ફેસની સાથે), કાંડાં તથા હાથ (બાહુ) ના હાલવાથી સ્નાયુઓ ચીરાતા હોય એવી લાગણી હોય (ત્યારે ફેરમ ફેસ પછી), જો સોજો કાયમ રહેતો આ દવા ખરેખર ફાયદાકારક થઈ પડે છે. વળી વાના દરદમાં ન્યારે પથારીની હુંફથી રાતે દર્દ જોર વધારે કરે, અને વાંસામાંથી પગ સુધી વીજળીના જેવો સટાકો લાગે, અને તેથી દર્દીએ એકદમ ઉઠીને બેસવાની જરૂર લાગે એવાં ચિન્હોવાળાં વા ઉપર આ દવા ઘણો ફાયદો કરે છે.

જખર:—કાંઈ પણ અવયવોના વરમ, અગર તેમાં લોહીનો જમાવ થાય, તેના બીજા સ્વરૂપમાં,

પિત્ત જ્વર, અને ઢાઢશ્લેષ્ઠ તાવમાં તંતુઓ અ-
વ્યવસ્થિત થઈ ગયાં હોય, તેને સુધારવા માટે,
સિંદુરીઆ તાવમાં (ફેરમ ફેસની સાથે તે મટા
ડવાને માટે તેમજ અટકાવવા માટે, તથા ઢાઢશ્લેષ્ઠ
તાવમાં ઝાડાની કમજબતને માટે, આ દવા ઉપયોગી
છે. સ્પતિકા જ્વરની શરૂઆતમાં આ દવાથી સારો
ફાયદો થાય છે. ફેરમ ફેસ અને કાલી ફેસની
સાથે) સંધિવાના તાવમાં રસનો જમાવ થાય તેનું
શોષણ કરાવવા સારૂ, અંતરીઆ તાવમાં અમુક
ખાસ ચિન્હો હોય, અને જીભ ભુરાશ પડતી સફેદ
રંગની અગર ચીકણા પડ ચુકત હોય, ત્યારે આ
દવાના ઉપયોગથી ઘણા સારો ફાયદો થાય છે. શરદી-
ના તાવમાં અને જેમાં ટાઢ વિશેષ લાગતી હોય, અને
સહેજ ઠંડો પવન લાગતાં શરદી લાગતી હોય, અને
આંખનીને ઘણે ભાગે તાપની પાસે ખેડા છતાં, ટાઢ
લાગતી હોય, એ ચિન્હ પણ આ દવાને સૂચવે છે.

ત્વચા:—ત્વચાના જે વ્યાધિઓમાં સફેદ ફિષ્મીન
વાળી રસીથી ભરાયલો ફોલા થતા હોય, અથવા
સફેદ રંગનાં ભીંગડા વળતાં હોય, શીતળાનો ખરાબ
ચેપ લાગવાથી ત્વચા રોગ થઈ આવ્યા હોય, ગભાં
શયની નિયમિત ક્રિયા બંધ થવાથી થતાં ખરજવાં,
(જીભનો રંગ લક્ષમાં રાખવો), સફેદ ભીંગડા વળતું
ચુક, અગર એલ્બ્યુમિનોઇડ જાતનો સફેદ સ્ત્રાવ-
વાળું ખરજવું થયું હોય, જીભ સફેદ હોય, અને
ખરજવું ઘણા વખતથી મટતું ન હોય, તો કેડેકે
ફેસની સાથે, રફેટ, ખીલ, ફેડલા વિગેરેમાં જ્યારે
સફેદ અને જડો પદાર્થ અંદર ભરાયા કરતો હોય,
ચામડામાં (ફેરમ ફેસની પછી તેમાં) સોજો હોય,
તથા સફેદ રંગની જીભ હોય, બાળકના ચહેરા ઉપર
અને માથામાં ખોડા જેવી સફેદ ફેતરીઓ થતી
હોય (કેલ્ડે. ફેસની સાથે), ઝીણી ઝીણી ફેડલીઓ
ની સાથે રતવા થઈ આવ્યા હોય, ત્યારે આ મુખ્ય
દવા છે. (તાવને માટે ફેરમ ફેસની સાથે). ગડ,
ગુમડા, પાડાં, વિગેરેના બીજા રૂપમાં પર થવા પહેલાં
જોખને માટે, ગરદન, અને ચહેરા ઉપર જડી રસી
વાળા ખીલ, કખવા (નેટ્રમ મ્યુર), ત્વચા ફાટી
જવી, ત્વચાનો ક્ષોભ, અને લ્યુપુસ નામના પ્રસ-
રતા દુષ્ટ ચાંદામાં, ઓરીના આંખરમાં સફેદ રવાટી
વાળી જીભ હોય, ઓરીના પશ્ચાત ચિન્હો જેવા કે
ઝાડો, સફેદ રંગનો ઝાડો, ગળાના સુજવાથી થતું
બહેરાપણું વિગેરેને માટે; સિંદુરીઆ તાવમાં (ફેરમ

ફેસની સાથે) તથા અંદર વધતો નખ (સ્કો
પચારની સાથે) રસોળી (ઓછા અંશની દવા
અંદરથી તેમજ ઉપરથી) વિગેરે ઉપદ્રવોમાં પણ
આ દવા ફાયદો કરે છે. આંખોઆપ શીંગી નીકળ્યાં
હોય, ત્યારે આ દવા સારો ફાયદો કરે છે. આ
દવાના ઉપયોગથી ઘણા બગડતા અટકે છે.

સામાન્ય ચિન્હો:—પાંડુ રોગમાં ત્વચાના
ઉપદ્રવો હોય, તો બીજી દવાઓ સાથે આ દવા
વાપરવાથી ફાયદો થાય છે કોઈ પણ જખમોમાં
(ફેરમ ફેસ પછી જો સોજો હોય, અગર રસ
ઝમતા હોય), તો આ દવાથી સાફ થાય છે. બળ
વા અને દાઝવા ઉપર આ મુખ્ય દવા છે, અને તે
ખાવામાં તેમજ બાહ્યપચારમાં વપરાય છે. બહારથી
લગાડવાને એક કપડાનો કડકો (લીન્ટ) આ દવા
ના ઘટ્ટ મિશ્રણમાં બોળી દાઝેલા ભાગ ઉપર મુકી
પછીથી વારંવાર તે મિશ્રણ કપડાને ખસેડ્યા વગર
તે ઉપર નાંખ્યા કરવું. વરમ થયાં પછી શિષ્મીન
ચુકત જડો અને સફેદ રસ કોઈ ભાગમાંથી ઝમે,
અથવા આવા પ્રકારનો રસ પાછો નહિ શોષાઈ
જવાથી સોજો કરે, તેને માટે આ દવા જરૂરી છે.
હરકોષ પ્રકારની ગ્રંથિના સુજવા ઉપર આ મુખ્ય
દવા છે. તેમજ વધેલું માંસ અને મહોટા અંકુરો
(ચાંદા અગર ક્ષતમાં થાય છે તે) માટે પણ આ
દવા ઉપયોગી છે. સ્કોફ્યુલાને લોધે વધતી ગાંઠો,
લચક (ફેરમ ફેસ પછી) તથા સ્કર્વિમાં કઠણ
પદાર્થ ઝમીને એકઠો થતો હોય, રક્તાશય, ચક્રત,
મૂત્રપિંડના રોગથી અગર પિત્ત માર્ગમાં અટકાયત
થવાથી અને રક્તાશયની નખબાઈ, અને ધબકા-
રાથી થતું જળંદર (સોફ) જેમાં જીભ સફેદ હોય,
હાથ પગ ઉપર ચળકતા અને કઠણ સોજા, પેશાબમાં
શ્લેષ્મનો થર, રક્તસ્ત્રાવમાં કાળા, અગર ઘેરા રંગનું
અને ગલકા ચુકત લોહી, મધ્યસ્થ સંયોજકમાં ફિષ્મીન
અને લીમ્ફનો જમાવ ઇત્યાદિ સામાન્ય ચિન્હોમાં
આ દવા ખરેખર ગુણકારી છે.

બુદ્ધિ:—ચરબીવાળા એટલે ઘી, તેલ વાળા
ખોરાકથી પેટનાં દર્દો જોર પકડે છે. હાલવા ચાલ-
વાથી સંધિવાના દુખાવો વધારે લાગે છે.

શાંતિ:—હલકો ખોરાક લેવાથી, અને આરા-
મથી ઠીક થાય છે.

ઉપયોગ:—જીકાના રૂપમાં અગર પ્રવાહિના રૂપમાં
વપરાય છે. ૬x થી ૧૨x અંશની બનાવટ ઉપયો-

માં સારી છે, પરંતુ અનુભવથી એથી ઓછા અંશની પણ ગુણ સારા કરે છે. “ ડીપ્થીરીઆ ” ના વ્યાધિમાં ૩x ના ૧૦ થી ૧૫ ગ્રન સુધી એક મહોટા પ્યાલા જેટલા પાણીમાં મેળવી કાગળા કરાવવાના ઉપયોગમાં આવે છે. તેમજ એક કપડાના કડકાને આવા મિશ્રણમાં ઓળીને દાઝ્યા ઉપર, ગુમડા, પાકાં, ત્વચાના વ્યાધિ ઉપર, ને રસોળી વિગેરે ઉપર પોતા મુકવાના કામમાં આવે છે.

કલી સલ્ફ્યુરીકમ્.

(Kali. Sulphuricum.)

આ દવાનું સાદું અને ટુંકુ નામ કાલી સલ્ફ છે. સાધારણ રીતે તે પોટાશ્યમ સલ્ફેટના નામથી ઓળખાય છે તંદુરસ્તીમાં સુક્ષ્મ દર્શક યંત્રથી ત્વચાનું અવલોકન કરતાં જણાય છે, કે ચામડીના લગભગ સિતેરે લાખ જેટલાં છિદ્રોમાંથી કાયમ વરાળ નીકળ્યા કરે છે, પરંતુ ન્યારે કોષ પણ કારણથી આ છિદ્રો બંધ થાય છે, ત્યારે ગંભીર પ્રકારના ઉપદ્રવો ઉત્પન્ન થાય છે, ત્વચામાં સ્નિગ્ધતા પુરેપુરી ન હોય, તો ત્વચાનું કાર્ય ખરાબર ચાલતું નથી, અને ત્વચાના છિદ્રો સંક્રાયાઇ જાય છે, અને ત્વચા રૂક્ષ થઇ જાય છે. આ ઉપરથી “ શ્વાસનુ ગુંગળાનું ” અને “ ઇંડા પવનની આકાંક્ષા ” એ લક્ષણો આ દવાની જરૂરીઆત સૂચવે છે, તેનું કારણ સમજી શકાય છે.

આ ક્ષાર એટલે પોટાસીઅમ સલ્ફેટની ન્યુનતાને લીધે શરીરની ગરમી અપોર પછી શા માટે વધે છે ? આ સવાલના જવાબમાં એ હકીકત છે કે માણસ જાગૃત સ્થિતિ કરતાં ઉંઘમાં વધારે ઉંડા શ્વાસ લે છે, તેથી લોહીમાં ઓક્સિજન વધારે થાય છે, પરંતુ જે માણસમાં આ ક્ષાર ઓછો હોય, તે અડધી રાત સુધી જાગૃત રહે છે; ન્યારે પછીથી શ્રમિત થઇ ઉંઘી જાય છે, દીર્ઘ શ્વાસ શરૂ થાય છે જેથી લોહીને ઓક્સીજન મળે છે, અને છિદ્રો ખુલ્લા થાય છે. આથી લોહીની ગતી મંદ થાય છે અને શરીરની ગરમી આ છિદ્રો વાટે બહાર નીકળી જાય છે. જ્યારે પછી અને શ્વાસોશ્વાસની આ ક્ષારની ખામીથી આંતરિક અપુર્ણ ક્રિયાને લીધે ફરીથી

છિદ્રો બંધ થઇ, ખાસ ચિન્હો ઉત્પન્ન થવાને વિલંબ લાગે છે.

સામાન્ય ઉપયોગ—વરમના ત્રિજ્ઞ રૂપમાં, અથવા જે રૂપમાં વરમાદિ ચિન્હો સમાર્પ જાય, તે રૂપમાં આ દવા લાગુ થાય છે. શરીરમાં રહેલ તંતુ જળના પદાર્થોને ઑક્સિજન મળવાથી સલ્ફેટો અને છે, અને પોટાસીઅમનો ખાસ અમલ શારીરિક નક્કર પદાર્થો ઉપર છે, તેથી ઉત્પન્ન થએલ ક્ષાર શરીરની રાખમાં મુખ્ય ભાગે હોય છે. માટે હેમિથોપેથિના સિદ્ધાંતનુસાર આ ક્ષાર તે સ્થિતિમાં ઉપયોગી છે, ચામડીની ખોલ (જાલાં) પુષ્કળ ઉષ્મડતી હોય, શરીરના અંદરના અવયવોમાંથી રાતે શરીરની ગરમી વધતી હોય અને સાંજે ઉપદ્રવો વિશેષ જણાતા હોય, થંડી અને ખુલ્લી હવાથી આરામ જણાતો હોય, સ્કેટાદિ રોગોમાં સ્કેટ (ફેડકા) સમાપ્ત જવાથી ઉત્પન્ન થતા રોગો વગેરે આ દવાનાં ઉપયોગી સૂચક ચિન્હો છે. વળી ફેરમ ફેસથી ફાયદો ન થાય, ત્યારે પરસેવો લાવવા માટે આ દવા અપાય છે.

જીભ:—જીભ ઉપર પીળા રંગનું મેદુ પડ થઇ આવે, અને કોષ વખત જીભની કીનારો તેની સાથે સંકેદ હોય, જીભ ઉપર બદરવાદ હોય, અગર તો ખિલકુલ સ્વાદ ન હોય, હોઠ જીભ અને અવાળું સંકેદ હોય, અને કરો સ્વાદ જણાતો ન હોય, તો આ દવા ગુણકારી છે.

દાંત:—સાંજે અને હુફવાળા ઓરડામાં દાંતે વધારે પીડા થાય, અને ઇંડી હવામાં નરમ પડે, એ પ્રકારનો દાંતનો દુખાવો, કે અવાળામાં દીર્ઘ પ્રકારનો દુખાવો થતો હોય, તો આ દવા ઉપયોગી છે.

મોઢું:—હોઠ ઉપરની ત્વચાનું અર્થુદ જેમાં ખાસ પ્રકારનો સાવ થતો હોય, નીચેના હોઠની ચામડી મુકાઇને ઉપરની ચામડી ઉખડી જતી હોય, નીચેના હોઠ મુજબ જતો હોય, મોઢામાં દાહ થતો હોય, વિગેરે ચિન્હો હોય તો આ દવા ઉપયોગી છે.

ચહેરો:—ચિન્હો સાંજે વિશેષ થાય, અને એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ ચસકો ફરતો હોય, દુખાવો થંડી હવામાં નરમ પડતો હોય, અને હુફવાળા ઓરડામાં વધારે થતો હોય, તો આ દવાથી ફાયદો થાય છે. ચહેરા પીકેલા હોય, અગર ચહેરા લાલ થઇ

અને આકૃતિ વિષય થઇ ગઇ હોય, અહોરા ઉપર ત્રિધિ થઇ હોય, અગર અણુદ હોય, તો આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

મરતક:—ઉડતાં અગર ધારીને જોતાં ચક્રર આવતા હોય, હુંફવાળા મકાનમાં તેમજ સાંજની વખતે વિશેષ જોર કરે, અને ઠંડી તેમજ ખુશ્કી હવામાં રાહત મળે એવા પ્રકારનું માથુ દુઃખતું હોય, વાથી માથુ દુખતું હોય અને તે સાંજે, હુંફવાળી હવાથી કે માથુ હલાવવાથી, વધારે દુખતું હોય, જોપરી ઉપરથી ફેતરીઓ ઉખડતી હોય, માથામાં જોડો થયો હોય, (અંદર તેમજ બહારથી નેટ્રમ મ્યુર), વાળ ખરી જતા હોય, માથા ઉપર ફોડકાં થતા હોય, અને તેમાંથી ચોકખા પીળા રંગની અને પાતળી રસી નીકળતી હોય, માથા ઉપર ચીકણા સાવ સહિત લોંગડા વળતાં હોય, તો આ દવા ગુણકારી છે.

કાન:—પીળા અને પાણી જેવા સાવ સાથે કાનનો દુખાવો, કાનની નીચે તીવ્ર અને કપાતું હોય એવી વેદના, કાન અને ગળામાં શરદી થઇ હોય, અને તેને લીધે યુરટેકીઅન નળીમાં અસર થઈ હોય, પીળા અને ચીકણો સાવ થતો હોય, અંદરના કાનના સુજવાથી બહેરપ થઈ હોય, અને તેની સાથે ખાસ પ્રકારનો સાવ હોય (જીભનો રંગ ધ્યાનમાં લેવો), અને સાંજે ઉપદ્રવો વિશેષ જોરમાં થતા હોય, કાનનો વરમ થઈ ગયા પછી પાતળો, પીળો અગર લીલો સાવ થતો હોય, (પડે જેવો જડો સાવ થતો હોય, તો કેલ્ક. સલ્ફ.) જીભના ઉપર પીળી અને ચીકણી જારી હોય, મસાની જેવી નાની નાની ત્રિધિઓ થઇ હોય અને તેથી કર્ણ નળ બંધ થએલ હોય, તો આ દવા ઉપયોગી છે.

નાક:—માથામાં, નાકમાં, કે ગળામાં દીર્ઘ અગર તીક્ષ્ણ પ્રકારની શરદી લાગીને ચીકણો, પીળો અગર પાણી જેવો લીલાશ પડતો સાવ થતો હોય, તથા સાંજે અને હુકાળા ઝોરડામાં વધારે ઉપદ્રવ જણાવતો હોય, શરદી લાગવાની શરૂઆતમાં (ફેરમ ફેસની સાથે પરસેવો લાવવા માટે), ચોખ્ખા પીળા રંગનો કે લીલાશ પડતા પીળા રંગનો બલગમ પડતો હોય, નાકની જાનેદ્રિને વાસની ખખર પડતી નહોય, પીનસ થયું હોય, નાકમાં અવરોધ થઇ પીળો અને ચીકણો બલગમ પડતો હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય,

તો આ દવા ઉપયોગી છે. શરદી લાગવામાં આ દવા વારંવાર આપ્યાથી શરદી અટકી જાય છે. નાક બઝાઈ જતું હોય, અને લીલાશ પડતો ધણોળ બલગમ એકઠો થતો હોય (સીલીશીઆ) એ પણ ધ્યાનમાં લેવા જેવું લક્ષણ છે.

આંખ:—આંખમાંથી કે પોપચામાંથી પીળા ચીકણો કે પાતળો રસ નીકળતો હોય, આંખે પીળા ખરેટા બાજતા હોય, મોતીયા સાથે સ્ફારીકરૂપ રસ ઝાખો થઇ ગયો હોય, આંખ આવ્યા પછી આંખમાંથી પીળો અગર લીલાશ પડતો પરમય સાવ થતો હોય, કૃષ્ણમંડળતુ ગડ થયું હોય, આગલા ખંડમાં પર ભરાઇ રહ્યું હોય, વિગેરે ઉપદ્રવો આ દવાથી મટે છે.

જઠર:—હોજરીમાં શરદી લાગી હોય, અને જીભ પીળા અને મેલી હોય, એવી જીભની સાથે મંદાસિ હોય, પીપડીમાં બાર તથા દખાણુયુક્ત અજીર્ણ, દુખાવા સહિત અજીર્ણમાં (નેટ્રમ મ્યુર અને કેલી મ્યુર) પીળા અને મેલી જીભ સાથે પેટમાં ચુંક આવતી હોય, અને મેમીશીઆ ફેસથી આરામ ન થાય ત્યારે, ગરમ (ઉન્ડા) પદાર્થો પીવાનો શ્રાસ લાગતો હોય, તરસ ખીલકુલ લાગતી ન હોય, પિત્ત જ્વર આવતો હોય, જેમાં સાંજે તાવ વિશેષ ભરાતો હોય, (જીભનો રંગ લક્ષમાં લેવો), અને ત્વચાક્ષ તથા ગરમ હોય (ફેરમ ફેસની સાથે પરસેવો લાવવા સારું) ત્યારે આ દવાનો ઉપયોગ કરવો, જે અજીર્ણમાં પીપડી આગળ બાર, દખાણુ, વિગેરે જણાય, અને મોંમાં પાણી બહુ ભરાતું હોય, હોજરીમાં ચુંચારો થતો હોય, તેમજ આંતરડામાં બગાડ થવાથી કે ઝાડો થવાથી કમળો થયો હોય, તો આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

ઉદર:—ઉદરના તમામ વ્યાધિઓ જેમાં ખાસ પ્રકારની જીભ, સાવ તથા મળના લક્ષણો હોય, અને જે રંગ આ દવાના ઉપયોગ માટે જરૂરીઆતનો છે, તેવો રંગ હોય તેવા તમામ વ્યાધિઓમાં આ દવા ગુણકારી છે. પીળા અને મેલા રંગના અગર પડે યુક્ત ઝાડ થતા હોય, ગરમીમાંથી એકાએક થંડી લાગવાથી થતી પેટની ચુંક, પેટને હાથ લગાડવાથી થંડું લાગે અને ગંધકના જેવી વાસ મારતો પવન છુટતો હોય, અરશમાં (મુખ્ય દવા કેલ્ક. ફલ્કુઝોરની સાથે), ન્યારે જીભ ઉપર પીળી અને મેલી

હારી હોય, અગર તો ખાસ પ્રકારનો આવ થતો હોય, પેટ ફુલી આવ્યું હોય, ટાઇફોઇડ તાવમાં અગર ટાઇફસ તાવમાં સાંજે ગરમી વધારે વધતી હોય; પેટમાં આક્રોશ ચઢતો હોય, આંકડી આવે, પેટના રસ પડનો વરમ થયાનાં પુર્વ ચિન્હો જણાય, કોલેરામાં, કે સિંદુરીઆ તાવ પછી થતો મૂત્રપિંડનો વરમ, કાળો અને પાતળો આડો દુર્ગંધવાળો ઉતરતો હોય, અને નાભિના મથાળાના ભાગમાં દુખતું હોય ત્યારે આ દવાનો ઉપયોગ કરવો.

મૂત્રમાર્ગ:—મૂત્રાશયના વરમમાં ખાસ પ્રકારનો પીળો, મેલો અગર લીલાશ પડતો પીળો મૂત્રનળમાંથી આવ થતો હોય, તે આ દવાને સૂચવે છે.

જનનેદ્રિયો:—પરમીઓ થયો હોય, ત્યારે લીલી અગર પીળાસપર રંગવાળી ચીકણી રસી નીકળતી હોય, પરમીઓ દબાઇ ગયા પછી વૃષણનો વરમ થઇ આવ્યો હોય, ઉપદંશની અસર હોય, અને તેને લીધે સાંજની વખતે વૃદ્ધિ પામનારાં દર્દી થતાં હોય, ઇત્યાદિ માટે આ દવા જરૂરની છે.

મીને ધાત જતી હોય, તે લીલા અગર પીળા રંગની અને ચીકણી અગર પાણી જેવી હોય, આર્તવ બહુ થોડો અને મોડો આવતો હોય, તે સાથે પેડુમાં ભાર લાગતો હોય, અગર આર્તવ ઘણો આવતો હોય, અને કમ્બરમાં ભાર લાગતો હોય, અવયવોની અંદર દાહ લાગતો હોય, ઇત્યાદિ ચિન્હો માટે આ દવા ઉપયોગી છે.

નિદ્રા:—સ્વપ્નામાં હરેક બાબતનો આબેહુબ અને અસરકારક ચિતાર દેખાતો હોય, વારંવાર ઉંઘમાંથી જાગી જવાતું હોય, અગર સ્વપ્નામાં બીક લાગતી હોય, તો તે આ દવાને સૂચવે છે.

મજ્જાતંત્ર:—દુખાવો અગર ચરકા એક ભાગમાંથી બીજા ભાગમાં જતા હોય, અથવા કંપવા થયો હોય, ત્યારે આ દવા ફાયદો કરે છે.

મન:—સ્વભાવ ઘણો ચીડીઓ હોય, અગર બ્હીકણુ હોય, સાંજ વખતે ચિંતા થતી હોય, દરેક બાબતમાં દર્દી બહુ ઉતાવળો હોય, મગજનો શ્રમ લેવાથી બ્યાધિનું બળ વધારે લાગતું હોય, એવી મનની સ્થિતિ આ ક્ષારને સૂચવે છે.

શ્વાસમાર્ગ:—શ્વાસાવયવોનો વરમ થઇને પીળો, અગર લીલાશ પડતો પીળો રંગનો, અને

ચીકણા કફ નીકળતો હોય, શ્વાસ નળીનો વરમ, ક્ષય વિગેરેમાં સાંજે શરીર વધારે તપ્ત થતું હોય, (જીભનો રંગ ધ્યાનમાં લેવો), શ્વાસ નળીમાં થતો દમ, જેમાં પીળા રંગનો બલગમ પડતો હોય, શ્વાસારોધને માટે કાલી કૌસ.) ઉધરસમાં ન્યારે ખાસ પીળો બલગમ પડતો હોય, અને સાંજે અને હુફાળી હવામાં વિશેષ જોર કરે, અને ખુદલી અને ઠંડી હવાથી રાહત મળતી હોય, ઉધરસમાં ન્યારે પીળો, ચીકણા અને તાંત જેવો બલગમ હોય, અને તે નીકળતાં ગળામાં પાછો સરકીને ઉતરી જતો હોય, “ કુપ ”ના જેવો શ્વાસ નળીનો વરમ થયા પછી ગળું ખેંસી ગયું હોય, સાદ બરાબર નીકળતો ન હોય, (મુખ્ય દવા કેલી કૌસની સાથે), ફેરીફ (નરગોટા) ની હાલત નબળી થઈ ગઇ હોય, અને બોલવાથી શ્રમ લાગતો હોય, ઉઘાંટીયામાં પીળો અને મેલો બલગમ પડતો હોય, (ઉઘાંટીઆના ખાસ ઇલાજ મેન્સીઆ કૌસ સાથે) ન્યુમોનીઆ (ફેફસાના વરમમાં) માં પીળો બલગમ હોય, છાતીમાં કફથી ખડખડ થતા પરપોટી જેવા અવાજ થતા હોય, ગરમીવાળા ઝોરડામાં શ્વાસ મુંઝાતો હોય, અને રાહતની ખાતર ખુફા પવનની જરૂર જણાતી હોય, ઉધરસમાં પીળો, લીલાશ પડતો, મેલો કે પાણી જેવો પુષ્કળ બલગમ પડતો હોય, એ ચિન્હો આ દવાનાં સૂચક છે.

રૂધિરાભિસરણ:—ઇલીઅમના ઉપરના ભાગમાં દુખાવા સાથે અને શીકકા ચહેરાની સાથે નાડી ઘણા વેગથી ચાલતી હોય, શરીરની ગરમી સાંજે વધતી હોય, નાડી ઘણી મંદ, અને સુસ્ત જેવા પ્રકારની મંદ જવર (જેથી રકત દુષીત થવાનો સંભવ રહે છે તે) માં હોય છે, તેવી હોય, ત્વચા ગરમ, ઘણી રૂક્ષ અને બરછટ હોય, નાડીનો વેગ અતિશય મંદ એવો હોય કે નાડી લગભગ બે માલુમ હોય, પણ દર્દીને આખા ક્ષરીરમાં નાડીનો થડકારો લાગતો હોય તો આ દવા ઉપયોગી છે.

હૃદય પગ વગેરે અવયવો:—સાંધાઓમાં વા આવતો હોય, અને તે એકથી બીજી જગ્યાએ સ્થલાંતર થતો હોય, શરીરના કોઇ પણ ભાગમાં વાંસામાં, ડોકમાં કે હાથ પગમાં વા આવ્યો હોય, સાંજે અને હુંફ થવાથી દુખાવો વધારે જોર કરે, અને

ચંદ્ર તથા ખુદા પવનથી શહત મળે તેવા પ્રકારનો વાંશમાં અગર હાથ પગ વિગેરેમાં ચસક વા, અગર વા થયો હોય, સાંધાનો સોજો અને વરમ થયો હોય હાથ પગ ભીંગડા વળે એવા સ્ફેટ થના હોય તો આ દવાથી આરામ થાય છે.

જવર:—સાંજે શરીરની ગરમી વધવા લાગતી હોય, અને તે અડધી રાત પછી કમી થતી હોય, ચઢ ઉતરીઓ તાવ આવતો હોય, અને તે વખતે જીભનો દેખાવ આ ક્ષારને સૂચવે તેવો હોય, રક્ત દોષવાળા તાવ જેવા કે અજીર્ણ જવર, એન્ટેરીક અથવા આંત્રજવર, લાલ તાવ, પ્લેગ, ઉપદંશ જન્ય જવર, પ્રમેહ જન્ય જવર, શીળી વગેરેમાં આ ક્ષાર ખીજા ક્ષારોની સાથે આપવાની જરૂર પડે છે. આ ક્ષારમાં પરસેવો લાવવાનો ગુણ છે; તેથી પરસેવો લાવવો હોય તો આ ક્ષાર પાંચ પાંચ મીનીટે ગરમ પાણીમાં નાખીને અપાય છે.

ત્વચા:—ત્વચાની ક્રિયા મંદ હોય (તો આ દવા ગરમ પદાર્થમાં મેળવી પાવાથી અને ગરમ કપડાં ઓઢવાથી ફાયદો થાય છે), ઉપત્ત્વચાતું અર્જુન અને ખરજીવું જેમાંથી પીલા રંગનો અગર લીલાશ પડતો પાણી જેવો સાવ થતો હોય, કાંઈ પણ સ્ફેટ વ્યાધિ એકદમ અંદર સમાઈ ગયો હોય, ત્વચા રૂક્ષ અને ખરજીટ હોય, ફેફસાવાળો રતવા થયો હોય, ભીંગડાં વળીને આમડી ઉખડી જતા વિલંબ થતો હોય, દાહ અને ખરજ સાથે ખીલ થયા હોય, નખની હાલત સારી રહેતી ન હોય, (સીલી સીઆની સાથે) ત્વચા ઉપરથી ભીંગડા જલદી ઉખડી ગયા પછી નીચેની જમીન ચીકણી રહેતી હોય, સીંગસ નીકળ્યું હોય, શીળીમાં ભીંગડા વળતા અને ઉખડી જતાં વિલંબ થતો હોય, ત્યારે ત્વચા ઉખડી જવાની સહાય માટે, તથા તાવ દર્મ્યાન પરસેવો લાવવા માટે અપાય છે.

વૃદ્ધિ:—સાંજે અને હુંદવાળી હુવાથી ઉપદ્રવો વિશેષ થાય છે.

શાંતિ:—ઠંડી અને ખુદ્દલી હુવાથી શહત મળે છે.

પ્રધાન લક્ષણ:—પીળો, ચીકણો અને મેલો સાવ સ્લેષ્મ પડમાંથી નીકળે છે.

ઉપયોગ:—આ દવા ૬x કે ૧૨x અંશની ૧પરાય છે. જવરમાં આ દવા વારંવાર અપાય છે.

માથાના ખોડા વિગેરેમાં આલોપચાર તરીકે પણ આ દવાનો ઉપયોગ થાય છે. કુંદલી ખુદ્દલી જે શમ આકી રહ્યું હોય તે આ દવાથી પુર્ણ થાય છે.

કુંદકેરીઆ ફોસ્ફોરિકા.

(Calcareo Phosphorica.)

આ ક્ષારનું સાદું અને હુંકું નામ કુંદક. શેસ છે અને સાધારણ રીતે તે ફોસ્ફેટ ઓફ લાઇમ ના નામથી ઓળખાય છે, આ ક્ષાર ચુનાની સાથે ફોસ્ફોરિક આસીડના સંયોગથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેથી શરીરમાં જ્યારે જ્યારે ચુનાના પૌષ્ટિક ક્ષારની તંગી પડે છે, ત્યારે ત્યારે તે બહુ ઉપયોગી થઈ પડે છે. આલ્ક્યુમીન સાથે તેને રસાયણિક યોગ (સ્નેહ) હોય છે, તેથી જ્યાં જ્યાં આલ્ક્યુમીન નકામો પડ્યો રહે છે, ત્યાં ત્યાં તે તેનો સદુપયોગ કરીને શરીરને સુધારે છે. એ ઉપરાંત જરૂર પડે ત્યારે, એ ક્ષાર આલ્ક્યુમીનને મળી જઈ ને શરીરના અસ્થિનું બંધારણ કરે છે; અને તે વખતે આલ્ક્યુમીન લાહી જેવા એક ચીકટ પદાર્થની ગરજ સારે છે. મનુષ્યના હાડકાનું પ્રથકકરણ કરવાથી તેમાં પળ ટકા ફોસ્ફેટ ઓફ લાઇમ બાકીનો ભાગ જીલેટાઇન નામનો ચીકટ પદાર્થ, કાર્બોનેટ ઓફ સોડા, મેગ્નેસીયમ ફોસ્ફેટ, અને સોડીઅમ કલોરાઇડ હોય છે.

જ્યારે કોઈ કારણથી આ ક્ષારના પરમાણુનો જથ્થો બંધાએ તે કરતાં ઓછો થાય છે, ત્યારે કેટલાંક વ્યાધિરૂપ લક્ષણો ઉત્પન્ન થાય છે. હાડકાના રજકણો જે ઘસાઇને નાશ પામે છે તે ફરીથી તેવાં મજબૂત બંધાતાં નથી, આલ્ક્યુમીન નકામો થવાથી શરીરને પુષ્ટિ નહિ આપતાં મળ મૂત્ર દ્વારા બહાર નીકળી જાય છે, લોહી પાતળું પડી જાય છે, અને શરીરમાં એક જાતની નબળાઇ આવી જાય છે.

શરીરમાં દાખલ થતા અને પેદા થતા આલ્ક્યુમીનનો પુરતો ઉપયોગ કરે, એટલે ફોસ્ફેટ ઓફ લાઇમનો ક્ષાર લોહીમાં ન હોય, તો આલ્ક્યુમીન એક ઉપદ્રવ કરનાર તત્વ થઈ પડે છે, ગુરદાની મારફતે તે બહાર નીકળવા લાગે છે, અને તેવી આદત થઈ જવાથી ગુરદાની ખરાબી થાય છે, એટલે ‘આઇડસ ડીફીસ’ ઉત્પન્ન થયો એમ

કહેવામાં આવે છે. જો નાકને રસ્તે તેની નિકાશ થાય, તો તે એક જાતનું સળેખમ કહેવાય છે, જો ફેફસા વાટે બહાર નીકળે, તો ઉધરસ થાય છે, ત્વચા મારફતે બહાર નીકળવા પ્રયત્ન કરે, તો ફેફસા કીચા, ખરબચા, ઇત્યાદિ ત્વચા રોગ કરે છે. કાંઈ પિંડમાં તે જોર કરે તો તે પિંડ સુજી આવે છે, અને કંઈ માળની જેવી ગાંઠો સુજી આવે છે. વળી એ ક્ષારની ખામીને લીધે અજીર્ણ વિકારનાં દર્દો પણ થઈ આવે છે, કેમકે પાચન ક્રિયામાં તે બહુ ઉપયોગી ક્ષાર છે. કેટલીક વખત સંધિવા પણ આ ક્ષારની ખામીને લીધે થઈ આવે છે.

કેલ્કરીઆ ફોસ, અને મેગ્નીસ્યમ ફોસ એ બન્ને ફોસ્ફેટસ અરસ્પરસ ઉપયોગી થાય છે, એટલે કે તેમાંથી હરકોઈ એકના પરમાણુઓ પ્રથમ ક્રમી થાય છે, એટલે બીજા ક્ષારનાં પરમાણુઓ તેની જગ્યાએ વપરાવા લાગે છે, અને ફક્ત તે ક્ષારથી બને તેટલો લાભ શરીરને આપીને આરોગ્ય જાળવવા પ્રયત્ન કરે છે. શરીરના રસોમાં અમ્લતા વધી ગઈ હોય તે કમી કરવા માટે, અને તેને ઠંડાણે પાડવા માટે નેટ્રમ ફોસ (સોડીઅમ ફોસ્ફેટ) કામ કરે છે, પણ જ્યારે શરીરમાં કેલ્કરીઆ ફોસ કમી થઈ જાય છે, ત્યારે તેનું કેટલુંક કામ કરવામાં નેટ્રમ ફોસ વપરાવા લાગે છે, અને તેથી જ્યારે નેટ્રમ ફોસ હદ ઉપરાંત વપરાઈ જાય છે, ત્યારે અમ્લરસો વધી પડે છે, એટલે પરિણામે ખટાસનાં, અને સંધિવાના જેવાં લક્ષણો પ્રગટ થાય છે, ત્યારે આપણું જ્ઞાન એકએક બહાર પડેલા દર્દ તરફ ખેંચાય છે. તેવીજ રીતે કેટલીક વખત લોહીમાં કેલ્કરીઆ ફોસના ક્ષારની તંગી પડવાથી મેમીસીઅમ ફોસની જરૂર પડતાં મેમીસીઅમ ફોસ વધારે વપરાયા લાગે છે, કેમકે તેને પોતાના કાર્ય ઉપરાંત કેલ્કરીઆ ફોસનું કાર્ય પણ કરવું પડે છે, તેથી આખરે મેમીસીઅમ ફોસના ક્ષારની પણ તંગી પડવા લાગે છે, અને વાચુ, જાનતંતુની નમળાઈ વગેરે દર્દો પ્રગટ થાય છે; એવે સમયે મેમીસીઅમ ફોસ દવા તરીકે આપવા છતાં જોઈએ તેવો ફાયદો જણાતો નથી, અને તેથી તેની સાથે અગર તેને બદલે કેલ્કરીઆ ફોસ આપવાની જરૂર જણાય છે. કોઈએ મેમીસીઅમ ફોસ્ફેટના ક્ષાર પ્રથમ ખૂટે છે, અને પછી કેલ્કરીઆ ફોસ્ફેટના ક્ષાર ખૂટે છે, એવે પ્રસંગે પણ બન્ને ક્ષાર વારાફરતી આપવાથી વધારે ફાયદો થાય છે.

વળી લોહીના નવા રક્તકણોના બનાવટમાં ખજ આ ક્ષારની જરૂર હોય છે, તેથી જ્યારે કોઈ કસરથી શરીર ફિક્કું પડી ગયું હોય, અગર પાંડુ રોગની અસર જણાય, ત્યારે પણ આ દવા ધણી કામની છે. બાળકોના લોહીમાં જ્યારે ચુનાના ક્ષાર પુરતા પ્રમાણમાં હોતા નથી, ત્યારે તેમનાં હાડકાં નરમ થઈ જાય છે, અને વળી જાય છે. એવી સ્થિતિ સુધારવા માટે પણ આ દવાની જરૂર હોય છે,

ધણા બ્યાધિઓમાં આ દવા પૌષ્ટિક તરીકે ગણી કરે છે, અને તેથી જીર્ણ અને તંતુનો ધણો ધસારો કરે તેવા ક્ષયની જાતના દર્દોમાં, હાડીજવરમાં, શોષણ ક્રિયાના દોષમાં, અને પેશાબમાં ફોસ્ફેટ જતો હોય તેવા દર્દોમાં આ ક્ષાર ઉપયોગી છે. જ્યારે મજાજ તંત્ર નિર્જળ થવાથી પ્રજ્વલિત કાર્યની શક્તિ મંદ પડે છે, ત્યારે કાલી ફોસની સાથે આ ક્ષાર આપવાથી ફાયદો થાય છે. વીર્યસ્રાવ અને હસ્તક્રિયાથી નિર્જળ થયેલા યુવાનો માટે પણ ઉપર લખેલી બન્ને દવાનો ઉપચાર હિતકર નીવડે છે.

અસ્થિ નળણાં હોય, બરાબર કદની વૃદ્ધિ થતી નહોય, વાંકા વળી ગયેલાં હોય, અગર તેમની સંધિ જોઈએ તેવી મજબુત નહોય, અસ્થિની સંધિમાં મંદ પણ વવળાટ સાથે પીડાની અને થંડીની લાગણી રહેતી હોય, અસ્થિની અધિ થઈ આવી હોય, ઇત્યાદિ અસ્થિના દોષ માટે આ દવા ધણી ઉપયોગી છે.

જ્યારે રસ પડની જાળમાં આ ક્ષાર કમી થાય છે, ત્યારે રસયુક્ત આલ્ક્યુમન રસકોશમાં ભરાઈ જવા લાગે છે, અને ધુંટણ જેવા સ્થળે રસ સંચય જન્ય સોજ થાય છે, તેવીજ રીતે ત્વચાના પડમાં, અથવા સ્નેહમ પડમાં આ ક્ષાર ધટે છે, ત્યારે આલ્ક્યુમનના પોપડા જામવા લાગે છે, અને તે લક્ષણો આ દવા આપવાથી દૂર થાય છે.

જીભ:—સવારમાં ઉડતાં જીભમાં કડવો રવાદ રહેતો હોય, જીભ સુજેલી હોય, અક્રુડ હોય, જાન શુન્ય હોય, અગર તે ઉપર ઝીણી ફાડકીઓ હોય કે તે ઉપર સંકેદ જારી હોય, તો તે લક્ષણો આ દવાને સૂચવે છે.

દાંત:—બાળકોને દાંત જલદી ફુટતા ન હોય, દાંત ફુટતી વખતે અનેક ઉપદ્રવો થતા હોય, દાંત બહુ જલદી સડી જતા હોય, દાંતનું દર્દ થતું હોય, તે રાતની વખતે વધતું હોય (ત્યારે સીલીસ્ટ્રાની

સાથે વારાફરતી), અવાળામાં ખીડ થતી હોય, અને અવાળુ સુઝ આભાં હોય (ત્યારે ફેરમફોસની સાથે વારાફરતી), આ ક્ષારથી ફાયદો થાય છે. દાંત કુટતી વખતે આંચકી આવે, તો મેમ્બ્રીસીઅમ ફોસની સાથે આ દવા આપવી, અને જો પહેલાં એકંદ્રું મેમ્બ્રીસીઅમ ફોસ આપ્યું હોય અને તેથી કશો ફાયદો થયો ન હોય, તો પછી આ દવાના થોડા એક પડીકાં આપવાં એથી આંચકી બંધ પડશે.

મોઢું:—અનાજ બરાબર નહિ પચવાથી સવારમાં બદરવાદ રહેતો હોય, ચોરીઆ આવી જવાથી દર્દી બરાબર મેં ઉઠાડતો ન હોય, ઉપલો હોક સુઝ આવ્યો હોય, અને દુખતો હોય એ ચિન્હો આ દવાને સૂચવે છે.

ગળું:—ગળું બહુ દુખતું હોય, ગળે કોઇ પણ ખોરાક ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરતાં ધણું દદ થતું હોય, ચોરીઆ બહુ વખતથી મોટા થઇ ગયા હોય, અને તે બરાબર દુરસ્ત થતા ન હોય, તેથી આખો દિવસ સાદ બેસી ગયેલો રહેતો હોય, ગળું બલ્યા કરતું હોય, ઇત્યાદિને માટે આ દવા સારી છે.

ઝહેરા:—ઝહેરા ફિક્કો, બેસી ગયેલો, મેલા, રંગનો અને ચીકાસવાળો—જાણે તેલ કે ચરબી લગાડી હોય તેવો—દેખાતો હોય, ઝહેરા ઉપર થંડા પરસેવો આવતો હોય, જડબાની નીચ ગાંઠિમાં દુખાવો થઇ આવતો હોય, ઝહેરા ઉપર ખીલ બહુ થઇ આવતા હોય, ખાસ કરીને નળા બાંધાની છાકરીઓને ખીલ થતા હોય, બાળકને દાંત આવતી વખતે ઝહેરાનાં દર્દી થતાં હોય, લ્યુપુસ નામનું ચાંદુ થયું હોય ઇત્યાદિ હકીકતો માટે આ દવા જરૂરી છે.

મરતક:—માથા ઉપર જાણે બરફ મુક્યો હોય તેવી થંડક જણાતી હોય, પેટમાં અજીર્ણ, અને વાયુ હોય, તે સાથે માથાનો દુખાવો હોય, ખટાસવાળાં અથાણાં ખાવાથી ઝાડ થઇ આવતા હોય, તે સાથે માથું દુઃખતું હોય, બાળકની ખોપરીના સાંધા બરાબર બેઝાયા ન હોય, મગજની આસપાસ પાણીનો જમાવ થયો હોય ઇત્યાદિ માટે આ દવા ઉપયોગી છે.

નાક:—નાકની અંદર મોટા લટકતા મસા થયા હોય, નાકની કોર સુઝ આવતી હોય, સળેખમ થઇ આવતું હોય, ત્યારે ઘણી છીકો આવતી હોય, નસ-કોરામાંથી આલ્બ્યુમીનનો રસ નીકળતો હોય, થંડીને લીધે તે રસ વખારે નીકળતો હોય, પણ હવા ગરમ

થાય, અને દર્દી બહાર ખુલ્લી હવામાં ફેરે, ત્યારે તે બંધ થતો હોય, સળેખમમાંથી ઉધરસ થઇ આવતી હોય, નાકનું ટેરનું બરફની જેવું થંડું રહેતું હોય, કપાળ દુખતું હોય, નાકના મૂળ આગળ દુખાવો વધારે લાગતો હોય, સળેખમમાં મ્લેબ્મ થોડો નીકળતો હોય, પણ તે સાથે નાકની અંદરની ત્વચાના પોપડા અગર કાઠવાર લોહી નીકળતું હોય, નળા બાંધાના બાળકોને વારંવાર સળેખમ થઇ આવતું હોય, ઇત્યાદિ દર્દો માટે આ દવા બહુ સારી છે. પીનસના દર્દમાં ફેટક. ફલ્યુઓરની સાથે આ દવા વારાફરતી આપવાથી ફાયદો થાય છે.

કાન:—નળા બાંધાના અને સ્કોફ્યુલાની અસરવાળાં બાળકોને ગળાની ગાંઠ સુઝ આવી હોય, અને તે સાથે કાનમાં દુખાવો થતો હોય, નળાબ સાથે સંધિવાની કાંઇ અસર હોય, અને તેથી કાન દુખતો હોય, કાનમાંથી લાંબા વખતથી ગંધ વિનાનું પડ નીકળ્યા કરતું હોય, અગર ગંધાતી રસી નીકળતી હોય, અને તે સાથે ગળામાં દર્દ થતું હોય, અને એકંદર રીતે દર્દીના નળા બાંધા ઉપરથી, અગર કોઇ સ્કોફ્યુલા જેવા દર્દ ઉપરથી ચુનાના આ ક્ષારની તંગી જણાતી હોય, ત્યારે આ દવા આપવાથી કાનનું પડ વગેરે બંધ પડે છે, તથા અનુસંગી દર્દો દુર થાય છે.

નેત્ર:—પ્રકાશ ખમી શકતો ન હોય, આંખનો ડોળો દુખતો હોય, તેની ઉપર ક્ષત પડ્યાં હોય, આંખ દુખવા આવ્યા પછી દષ્ટિમંદ પડી ગઈ હોય, રપજતાથી દેખી શકાતું ન હોય, સ્કોફ્યુલાની કાંઈક અસર હોય, અને તેથી આંખનાં દર્દો થઇ આવતાં હોય, આંખમાં ચસકા આવતા હોય, અગર આંખનાં પોપડાં એઅખત્યાર ઉઘાડવાસ થયા કરતા હોય, (તો મેમ્બ્રીસીઅમ ફોસથી ફાયદો ન થાય, ત્યારે આ દવા આપવી), નળા અસ્થિવાળાં કે સ્કોફ્યુલાની અસર વાળાં બાળકોને જન્મથી દષ્ટિની કાંઈ ખોટ હોય, કે નેત્રદર્પણની તંતુઓનો આઘાત થયો હોય, ઇત્યાદિ માટે આ દવા ગુણકારી છે. ફેટલાંક બાળકોને દાંત આવતી વખતે આંખનો દુખાવો, આંખનું કોરાપણું વગેરે ચિન્હો થાય છે, તે ચિન્હો પણ આ દવાથી નરમ પડે છે.

જઠર:—ખોરાક પચાવિના એક લોચાની માફક પડ્યો રહેતો હોય, હોજરી દાખનાં દુખની હોય,

ભુખ ધણી લાગે પણ ખોરાક લીધા પછી પેટમાં દુખે, ઓડકર આવવાથી કોઇ વાર દુખાવો કમી લાગે, બાળકને કોઠક બાજેલા ખાટા દુધની ઉલટી થઇ જાય (નેદ્રમ ફેસની સાથે), બાળક સદંતર ધાબ્યાજ કરે, પણ તેનું પેટ ડુલેલું રહ્યા કરે, થંડા પદાર્થો પીવાથી ઉલટી થાય, પણ ગરમ પદાર્થ માફક આવે, અજીર્ણ સાથે માથાનો દુખાવો રહે, ઇત્યાદિ જઠરના દોષને આ દવા મટાડે છે.

ઉદર:—બાળકને દાંત આવતી વખતે ઓડા થઇ આવતા હોય, પચ્યા વિના, લીલા રંગના, ચીકણા ઓડા ચુંક સાથે થતા હોય, બાળકને કોલેરાની જેવો ઉલટી ઓડાનો રોગ થઇ આવ્યો હોય, તેમને નહિ ખાવા યોગ્ય પદાર્થો ખાવાનું મન થતું હોય, ઓડો ગરમ, અવાજ કરતો, અને દુર્ગંધવાળો થતો હોય (તો કાલી ફેસની સાથે), ઉનાળાની ઋતુમાં ફેરી જેવો મેવો ખાવાથી, અગર તે વિના પણ ગરમ ઋતુને લીધે ઓડો થઇ આવ્યો હોય, નાભિની આસપાસ બાળકને દુખતું હોય, અને તેથી રડતું હોય, (તો મેમ્મી ફેસની સાથે), અર્શ થયા હોય, તે સાથે ખરજ આવતી હોય, અર્શમાંથી ઇંડાની સફેદી જેવી રસી નીકળતી હોય, ભસ્મક રોગ થયો હોય, અને ખોરાક લેવા છતાં શરીર પુષ્ટ થતું ન હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણો માટે આ દવા ધણી સારી છે. વળી પેટમાં થતી સારણ ગાંઠ, પિત્તની કાંકરી, આંતરડાં તવાઇ જવાં ચુદા-ગળા ઇત્યાદિ દર્દમાં પણ ઉપયોગી થઇ પડે છે, ન્યારે ભગંદર થતું હોય, અગર મળદાર આગળ ચિરા પડ્યા હોય, ત્યારે ફેફફેરીઆ ફલ્યુઓર કે સીલીસ્યા એ બેમાંથી જે યોગ્ય લાગે તેની સાથે આ દવા આપવાથી ફાયદો થાય છે.

મૂત્રાવયવો:—પેશાબ ધણે જતો હોય કે પેશાબમાં આલ્કયુમીન હોય, અગર પેશાબ બેઅખ-ત્યાર થતો હોય, તો આ દવા કાલી ફેસની સાથે અપાય છે. મૂત્રાશયના મુખ આગળ અને મૂત્રમાર્ગમાં કપાતું હોય એવી પીડા સાથે વારંવાર હાજત થતી હોય, તો આ દવા ફેરમ ફેસની સાથે આપવાથી ફાયદો કરે છે. પેશાબમાં ફેફફેટ કે રેતી જતી હોય, કે પથરી બંધાતી હોય, તો નેદ્રમ સલ્ફ અગર બીજા કોઇ દવાની સાથે આ દવા હિતકર થઇ પડે છે. મધુમ્રેહ અને તેની સાથે થતાં ફેફસાના દર્દમાં પણ આ દવા કામની છે.

જનનોદ્રવ્યો:—પુરુષને થતી વધરાવળ સારણ (કે. ફલ્યુઓર સાથે), અંડનો દુખાવો—વરમ (ફે. ફેસ સાથે), વૃષણની થેલીમાં રસતું ભરાતું, જીર્ણ પ્રમેહ ઇત્યાદિ માટે આ દવા સારી છે. સ્ત્રીને ગર્ભ-સ્થાનના લાગમાં નખળાઇ હોય, ગર્ભસ્થાન નીચે અગર બહાર આવી જતું હોય, ઓડો થયા પછી પેડમાં ચુંચારો થતો હોય, આર્તવ વખતે અગર તે વિના ગર્ભાશયમાં અને કમરમાં દુખતું હોય, સફેદ દુધ જેવી ચીકણી ધાત જતી હોય, આર્તવ આવતોજ નહોય, અગર ઉમ્મર લાયક થયા પહેલાં છોકરીને આર્તવ આવવા લાગ્યો હોય, સ્ત્રીને રક્ત-ફેણાની અગર અગર સંધિવાની કાંઈ અસર હોય અને તેથી ઉપર લખ્યાં તેવાં દર્દ થતાં હોય ઇત્યાદિમાં ફેફફેરીઆ ફલ્યુઓર અગર બીજા યોગ્ય ક્ષારની સાથે આ દવા આપવાથી ધણે સારો આરામ થાય છે. ગભાધાન દર્માંન રતનમાં દુખાવો થતો હોય, પ્રમતિ પછી માતાનું ધાવણ બગડી ગયું હોય, લાંબા વખત સુધી ધવડાવવાથી માતા નખળી પડી ગઈ હોય, ઉધરસ આવવા લાગી હોય, અને કંઠેનો અવાજ નખળો પડી ગયો હોય, ત્યારે આ દવાથી શરીર સુધરે છે.

મજ્જાતંત્ર:—વખતો વખત રાત્રે દુખાવો થઈ આવતો હોય, હાડકાં કળતાં હોય, હવામાં ફેર-ફાર થવાથી દુખાવો વધારે લાગતો હોય, સંધિવા અને પક્ષાઘાત જનને સાથે હોય, શરીરમાં થાક ધણે લાગતો હોય, હાથપગ ધૂંજતા હોય, વાઇ આવતી હોય, દાંત આવવા દર્માંન બાળકને આંચકી જેવાં મગજનાં દર્દ થતાં હોય, વૃદ્ધ માણસોને ઉઘથી પુરતો આરામ મળતો ન હોય, (કાલી ફેસની સાથે), કોઈ અંગમાં બહેર મારી ગયા જેવી, અને થંડી લાગણી વળગાટ સાથે લાગતી હોય, અગર વીજળીના ઝટકાના મીસાલે દર્દ થતું હોય એવી લાગણી આ દવાને સૂચવે છે.

મન:—દુઃખ, અફસોસ, નાઉમેદી, ચિંતા, અસં-તોષ વગેરે કારણોને લીધે મનની અને તનની હાલત બગડી હોય, યાદશક્તિ મંદ થઇ ગઈ હોય, ચિંતાને લીધે સધળું દુઃખમય લાગતું હોય, વૃદ્ધાવસ્થામાં નખળાઇને લીધે ચક્રર આવતાં હોય, નખળા બાંધાની છોકરીઓનું મગજ અબ્યાસને લીધે ખવાઇ જતું હોય, અને માથાનો દુખાવો રહેતો હોય, ઉમ્મરના

પ્રમાણમાં શરીર બરાબર પકવ થયા પહેલાં મુલા-વસ્થાનાં ચિન્હ જણાતાં હોય, ઇત્યાદિ મનની હાલ-તમાં આ દવા આપવાથી ફાયદો થાય છે.

ધાસમાર્ગ:—ઉધરસ સવારમાં આવતી હોય, અમ્લપચુર્નવાળો કફ નીકળતો હોય, ઉધરસ ધણુ લાંબા વખતથી હોય, લયરાગ ગુપ્ત સ્વરૂપમાં રહેતો હોય, છાતી દુખતી હોય, રાત્રે પરસેવો થતો હોય, કફ ચીકણો હોય, અને તેને કાઢવાને માટે ખોખા-રીને નેર કરવું પડતું હોય, બાળકને ઉધરસ એવા નેરથી આવતી હોય કે તે યુગળાઇ જતું હોય. ઇત્યાદિ દર્દો માટે આ ક્ષાર કિંમતી થઇ પડે છે.

ફિદરાલિસરણુ:—લોહીની ગતિ મંદ હોય, હાથપગ થંડા રહેતા હોય, છાતીમાં ધબકારો થતો હોય, પગની પીડીમાં નખળાઈ લાગતી હોય, લાલ રજકણોની તંગી હોય, અને શ્વાસ લેતાં રક્તાશયની આસપાસ દુખાવો થતો હોય, ત્યારે આ ક્ષારથી ફાયદો થાય છે. જન્મેલા બાળકના હૃદયમાં એક છિદ્ર હોય છે, તે કુદ્રતી રીતે થોડા વખત પછી બંધ થઇ જાય છે, પણ જ્યારે તે બંધ થયું ન હોય, ત્યારે શ્રવણ પરીક્ષા કરવાથી એક જાતનો ઝીણો અવાજ નીકળે છે, તે સ્થિતિ સુધારવાને માટે આ દવા ધણી સારી છે.

હાથપગ વિગેરે અવયવો:—જરાપણ શરદી કે થંડી લાગવાથી સાંધા વાગે રહી જતા હોય, સંધિવા થયેલો ભાગ થંડો અગર બેર મારી ગયેલો હોય, કમ્મરની વક્તા થઇ હોય, પગ વાંકા વળી ગયા હોય, ખભાને અગર ડોકને સંધિવાની અસર થઇ હોય, આખું શરીર દુખતું હોય, અગર કળતું હોય, (તાવ આવતો હોય ત્યારે કેરમ કોસ માથે) સંધિવાનો દુખાવો આખા શરીરમાં જુદે જુદે સ્થળે ફરતો હોય, અગર ઉપદંશની અસરને લીધે હાડ-કામાં વરમ થઇને ક્ષત પડતાં હોય (ત્યારે કાલી મ્યુરની માથે), ઇત્યાદિ દર્દોમાં આ દવાની જરૂર છે.

ત્વચા:—વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે ત્વચા ઉપર ચળ આવતી હોય, નાભા પછી ચળ આવતી હોય, શરીર ઉપર ઝીણી ફાડલીઓ થતી હોય, નખળા બાંધાના સક્ષને ખરજતું થયું હોય, તેમાંથી પીળી અગર સફેદ ફેતરીઓ ઉખડી જતી હોય, વૃદ્ધ સ્ત્રીઓને ગુહાવયવ ઉપર ખુજલી આવતી હોય, સ્કોર્ફ્યુલાની અસરથી ત્વચામાં અગર હાડકામાં ગુપ્ત કંઠાં

થતાં હોય ઇત્યાદિ ત્વચા રોગ માટે આ દવા ધણી ઉપયોગી થઇ પડે છે.

વૃદ્ધિ:—પાણીમાં ભીંજવાથી શરદી કે થંડી જલદી લાગે છે, અને તેથી દુઃખાવો વધે છે. હવાના ફેરફાર સહન થઈ શકતા નથી. ધણું હરવા ફરવાથી કે પરિશ્રમ પડવાથી રોગનું નેર વધે છે.

શાંતિ:—ગરમ કપડાં પહેરી રાખવાથી, વિશાળ ઓરડામાં જ્યાં હવાની ગરમી એક સરખી રહેતી હોય, ત્યાં રહેવાથી, અને આરામ લેવાથી રોગનું નેર કમી કહે છે.

ઉપયોગ:—અગ્નિ માટે ૩× થી ૬× સુધીના અંશો જરૂરના છે, તોપણ એકા વખતે પંદર દિવસથી વધારે વખત સુધી તથા બહુ મોટા પ્રમાણમાં તેમને આપવી નહિ. તેમને અઠેક અઠવાડીઉં ખાલી જવા દેવું. કારણ કે બહુ લાંબા વખત સુધી આપવાથી પથરી થઇ આવે છે. વૃદ્ધ માણસોને માટે ૩૦ થી ૨૦૦ સુધીના અંશો કામના છે, કેમકે તેમને આ ક્ષાર અસ્થિ બંધનને મજે જરૂરનો નથી, માત્ર ઔષધિ તરીકે જરૂરનો છે.

કૃદકેરીઆ ફ્લ્યુઓરિકા.

(Calcareo Fluorica)

આ ક્ષારનું સાદું અને હુંકુ નામ કૃદક. ફ્લ્યુઓર છે. કુદ્રતી રીતે આ ક્ષાર ચક્રમક નામના ખનિજ પદાર્થમાંથી મળી આવે છે. ફ્લ્યુઓરિક આસિડની સાથે ગુનાનો સંયોગ થવાથી તે ક્ષાર બને છે. પાણીમાં તે ક્ષાર બિલકુલ ઓગળતો નથી, તોપણ તેને ઘુંટીને એવો બારીક બનાવશમાં આવે છે કે ક્ષાર લોહીમાં જલદી મળી જમને ધણી સારી અસર કરી શકે છે. આપણા શરીરમાં તે ક્ષાર હાડકાની સપા-ટીમાં, ઘાંતના ઉપરના ચળકતા પડમાં, સ્થિતિ સ્થાયક રેસાઓમાં, અને ચામડીના ઉપલા પડમાં કાયમ હોય એમ માલુમ પડે છે. સ્થિતિ સ્થાયક રેસાઓ ચામડીમાં, સંયોજક તંતુ જળમાં અને નાડીઓની દીવાલોમાં હોય છે, અને તેથી તે ભાગો જ્યારે નરમ પડવાથી—સ્થિતિ સ્થાયક મટી જવાથી—માઠાં ચિન્હો જણાય છે, ત્યારે આ દવા ખરેખર ફાયદાકારક થઇ પડે છે.

દાખલા તરીકે જ્યારે ક્ષેત્ર તંતુ જળને વધારે મહેનત પડે છે, અને તેથી તેની સ્થિતિસ્થાપકતા જળાવી સખનારો આ ક્ષાર કમી થઇ જાય છે, ત્યારે તે જળમાં ફરતા રસોનું બરાબર શોષણ થતું નથી, તેમજ તેમને આગળ જવા જોઇએ તેવી ગતિ મળતી નથી, તેથી તે તંતુ જળનો કેટલોક ભાગ કંઠણ અને નક્કર થવા લાગે છે. જો કદાપિ તેવો બિગાડ રક્તવાહિનીની જળમાં થવા પામે, તો રક્ત-વાહિનીઓ પૂલી જાય છે, અને તેથી રક્તના જમાવવાળી ગાંઠો, કંઠણ પ્રાંથઓ, શિરાનું વિસ્તરવ, અશર, રક્તસ્રાવ, ત્વચા ઉપર કંઠણ આંદા, ગર્ભાશયનું ખસી જવું, ઉદરમાકારની નખળાઇ વગેરે પરિણામો થાય છે. દાંતના ભાગમાં બિગાડ થાય છે, ત્યારે તે સડે છે, અગર મૂળ ખવાઇ જાય છે, અને દાંત હલવા લાગે છે. હાડકાંને ઇજાને થઇ ગયા પછી તેમાં આ ક્ષારની તંગી પડવાથી હાડકાં બેડાગ થઇ જાય છે, અને પૂલી આવે છે. સ્ત્રીના સ્તનના ભાગમાં આ ક્ષાર કમી થવાથી તેમાં કંઠણ ગાંઠો થઇ આવે છે.

જીલ:—જીલ ફાટી ગઇ હોય, તેમાં દુખાવો થતો હોય, અગર ન થતો હોય, જીલ કંઠણ થઇ ગઇ હોય, અને લાંબા લખતથી તેનો વરમ હોય તે દુસ્ત થતો ન હોય (સરખાવો: સીલીસ્યા) તે આ દવાને સૂચવે છે.

દાંત:—દાંત હાલતા હોય, તેમાં પીડા થતી હોય, અગર ન થતી હોય, દાંતનું પડ જે ચળકે છે, અને જેને 'એનામેલ' કહે છે, તે પાતળું અને ખડખડું થયું હોય, દાંત કોહી જતા હોય (કેલ્કરીઆ ફોસફોસ સાથે), અને મૂળમાંથી ગોચા પડી ગયા હોય તો આ દવાથી સુધરે છે.

મોઢ:—મોઢ ઉપર ચીરા પડ્યા હોય, મોઢ મોઢ કોઈ રહેતું હોય, પેઢાંતું ગડ થઇ આવ્યું હોય, ગાલના કે જડ્યાના હાડકામાં પથ્થર જેવો કંઠણ સોજો થયો હોય, બાળ ઉપદંશને લીધે મોઢમાં અને ગળામાં ક્ષત પડ્યાં હોય.

ગળું:—ડીપ્થેરીઆની અસર થવાથી વાધુ નળીનો વરમ થયો હોય, ગળું બહુજ કઠણ પડી જતું હોય, ગળાની આસપાસની આમડી કોહી પડી ગઇ હોય, પડ જીલ મોટી થઇ ગઇ હોય, તેથી વખતો વખત ઉદરમાં આવતી હોય, ચોરીઆ મોઢ

થઇ ગયા હોય, તે માટે (બેરાઈટા કાર્બ આખ્યા-પછી) આ દવા આપવી.

મસ્તક:—ખગોરની વખતે માથું દુખવો આવે, અને તે સાથે ચક્કર આવે તથા ઉબકા થાય. પશુ સાંજ પડે ત્યારે તખીઅત સારી થાય. તરતના જન્મેલા બાળકના માથામાં લોહીની બરેલી અંધિઓ જણાતી હોય, માથાના હાડકાંને ઇજા થવા પછી ઉદરમાં પડ્યા હોય, અગર આંદા પડ્યાં હોય તે તે જલદી રૂઝાતાં ન હોય, અગર કંઠણ ધાર અંધાતી હોય, ત્યારે આ દવાથી ફાયદો છે.

કાન:—કાનના હાડકામાં અગર કાનની પછવાડેના હાડકામાં કે હાડકાના પડમાં વરમ કે દુખાવો થયો હોય ત્યારે આ દવાની જરૂર પડે છે.

નાક:—શરદીની અસરથી નાક કોઈ પડી ગયું હોય, અંધાઇ ગયું હોય, અગર તેમાંથી નાક લીધા રંગનો કે પીળા રંગનો, ગંધાતો શ્લેષ્મ નીકળતો હોય, નાકનાં અસ્થિ વધતાં હોય, સડતાં હોય, અગર એવો કાંઈ રોગ અસ્થિને લાગુ પડ્યો હોય, કે નાકના પાછળના ભાગમાં મસા જેવી માંસ વૃદ્ધિ થઇ હોય, તે આ દવાથી મટે છે.

આંખ:—વાંચતાં વાંચતાં આંખ થાકી જતી જતી હોય, અક્ષરો સ્પષ્ટ દેખાતા ન હોય, આરામ લીધા પછી બરાબર વાંચી શકાતું હોય, આંખે આંખ લાગતી હોય, આંખમાં પુલાં અને ક્ષત પડ્યાં હોય, આંખના પોપચામાં પ્રથિ થઇ હોય, મોતીઓ થઇ થઈ આવ્યો હોય ત્યારે આ દવા કામતી છે.

ઉદર:—ખોરાક પચ્યા વિના ઉલટી થઇને નીકળી જતો હોય (ફેરમ ફોસ સાથે); પેટમાં વાયુ જણાતો હોય, હેડી આવતી હોય, દરત કળજ રહેતો હોય, ચક્રતના ભાગમાં દુખાવો રહેતો હોય, અશર થયા હોય, તેમાંથી લોહી નીકળતું હોય, અર્શની સાથે કાઇ કાઇ વાર મગજ ઉપર લોહીનું નોસ રહેતું હોય; મોટા આંતરડામું મળાશય પાસે ઘણો પવન ભરાઇ રહેતો હોય, ઇત્યાદિ માટે આ દવા બહુ ઉપયોગી છે.

મૂત્રમાર્ગ:—પેશાબ ઘણો આવતો હોય, તેની લાજત વખતો વખત થતી હોય, અગર પેશાબ ઘણો જથ્થામાં પશુ ઘણો રંગદાર, અને ઉચ્ચાસવાળો હોય, તો આ દવાની જરૂર પડે છે.

જનનેદ્રિયો:—વધરાવળ થઇ હોય, વૃષણ કંઠણ, અને ગાંઠવાળા થયા હોય, નજીવી વાતની અસરથી વીર્યપાત થઇ જતો હોય, ગર્ભાશયને પોતાના સ્થળે પકડી રાખનાર આયુષ્મા દીલા પડી ગયા હોય, ગુદાદિ પાસે ભુરી નસો કુલી આવી હોય, ગર્ભાશયમાં કાંઈ અથિ થઇ હોય, ગર્ભાશયમાંથી અતિશય લોહી વહેતું હોય, સ્તનમાં કંઠણ ગાંઠ થયા હોય, ઉપદંશનાં ચાંદા થયાં હોય, અને તેનાં તળીઆં કંઠણ થઇ ગયાં હોય, ત્યારે આ દવા સારો ગુણ કરે છે. વળી સગળાં સ્ત્રીને આ દવા કલી ફોસ, કે કેફે. ફોસની સાથે આપવામાં આવે તો પ્રસૂતિ સુખરૂપ થાય છે.

અનજાત્ર અને નિદ્રા:—સવારમાં થાક અને નખળાઇ લાગે, પૈસા સંબંધી કાંઈ આક્રમ આવી પડશે એવાં સ્વપ્નાં આવે, તદ્દન નવા દેખાવો અને જગ્યાઓ સ્વપ્નામાં દેખાય, ઇત્યાદિ ચિન્હો આ દવાને સૂચવે છે.

અન:—પૈસા સંબંધી મિથ્યા ચિંતા થયા કરે, કશી આખતમાં પોતે સ્વતંત્ર રીતે એક નિશ્ચય ઉપર આવી શકે નહિ, ઉદાસ રંભા કરે, ધનની કિંમત પોતાના મનને અનિશ્ચય લાગે, અને તેથી તેનો ખર્ચ થાય તે સહન થઇ શકે નહિ, ઇત્યાદિ લક્ષણો આ દવાની તંગીથી ઉદ્ભવે છે.

શ્વાસ ભાગ:—શ્વાસ નળી કારી લાગતી હોય, સ્તન નળીમાં કાંઈ બરાયું હોય, એમ લાગતું હોય, અને તેથી ખાલી ઉધરસ આવતી હોય, વાયુ નળીનો વરમ થયો હોય, દમ ચઢતો હોય, તેની સાથે પીળા રંગનો કફ ધણી મહેનતે બહાર નીકળતો હોય, દર્દી સુવે કે તરતજ ગળામાં કાંઈ અથડાતું હોય, અને તેને લીધે ઉધરસ ઉપરા ઉપર આવતી હોય, શ્વાસ લેતાં મુશ્કેલી પડતી હોય, જાણે શ્વાસ અંદર ખેંચવામાં ધણી મહેનત કરવી પડતી હોય એમ લાગતું હોય.

રૂધિરાભિસરણ:—રક્ત વાહિનીઓની સ્થિતિ સ્થાપકતા કમી થઇ હોય, તેઓ ઝૂલી ગઇ હોય, અગર તેમની અંધિ (aneurism) થઇ હોય, રક્તાશયની વૃદ્ધિ અગર વિસ્તૃત થયું હોય, શિરાઓ ઝૂલી ગઇ હોય, અતે તેથી ભુરી રંગો ધણી દેખાતી હોય, તો તેવી સ્થિતિ આ દવાથી સુધરે છે.

હાથ પગ વગેરે:—શરીરના કોઇ ભાગ ઉપર કંઠણ ગાંઠો થતી હોય, પીઠ અને કમર દુખતાં

હોય, હાથપગમાંથી થાક મટતો ન હોય, અસ્થિ અગર અસ્થિના પડમાં ચાંદા કે સડો થયો હોય અસ્થિ નકાસું વધી ગયું હોય, ઇત્યાદિ માટે આ દવાની જરૂર પડે છે.

જવર:—આઠ દસ દિવસ કે વધારે મુદત સુધી તાવ રહ્યા કરે, અને તે સાથે તૃષ્ણા હોય, જીભ કોરી, સુકી અને ભુખરા રંગની હોય, રીર આખું થાકની માફક દુખતું હોય, ઇત્યાદિ ચિન્હોવાળાં તાવમાં આ દવા ઉપયોગી છે.

ત્વચા:—હથેળીમાં કે પગમાં ચીરા પડતા હોય, આંટણુ અથવા કપાસીની માફક ચામડી કંઠણ થઈ જતી હોય, છેદ જખમ, કે ચાંદુ હોય તેમાં કોર અગર તળીયું કંઠણ થઇ જતું હોય, ભગદર થયું હોય, ચાંદામાંથી સફેદ અગર પીળા રંગનું અને જાંડુ પડે નીકળતું હોય, શિરાઓની ઉપર ચાંદાં પડ્યાં હોય, તે ધણી વખતથી રૂઝાતાં ન હોય, પાંડાં થયાં હોય, અગર ખરજવાં થયાં હોય, તે ચોમાસાની ઋતુમાં વધારે જોર કરતાં હોય, અર્શ થયા હોય તે સાથે ગુદા આગળ ખરજવું થયું હોય ઇત્યાદિ ત્વચારોગ માટે આ દવા ધણી સારી છે.

વૃદ્ધિ:—મેજવાળી દવામાં, અને આરામના વખત દમ્યાન દર્દ વધારે લાગે છે.

શાંતિ:—શેક કરવાથી, અંગમર્દન કરવાથી અને થંડા ઉપચારથી કાયદો જણાય છે.

ઉપયોગ:—હાડકાના દર્દ માટે ઉંચા અંશે વાપરવા. ચાંદા, ભગદર, અર્શ, શિરાના ક્ષત વગેરે ઉપર ૩૪થી ૬૪ ના અંશના આશરે ૧૫ થી ૨૫ ગ્રેન જે ત્રણ આઉંસ પાણીમાં મેળવીને તેમાં સ્વચ્છ લીન્ટનું કપડું બોળીને મુકવું, એથી જલદી આરામ થશે.

ફલ્કેરીઆ સલ્ફ્યુરિકા.

(Calcareo Sulphurica)

આ દવાનું સાદું અને ટુંકું નામ કેલ્કે. સલ્ફ છે. આ દવાનું સાધારણ રસાયણિક નામ સલ્ફેટ ઓફ લાઇમ છે, અને તે ચુનો અને ગંધકના તેજાબના સંયોગથી ઉત્પન્ન થાય છે. સલ્ફેટ ઓફ લાઇમ શરીરના જુદા જુદા ભાગોના મધ્ય ભાગમાં

એકઠો થએલો વિરૂદ્ધ પરમાણુઓના પદાર્થ કાઢી નાખી શરીરના ભાગોને ચોક્કસ કરવામાં, અને જે ભાગોમાં સેન્દ્રિય પદાર્થો ઝરીને ભરાઇ રહ્યા હોય, અને તે રીતે ભરાઇ રહ્યાથી સડી જઇને આત્મ-આત્મના ભાગને ખરાબ કરે, તે સમયે તેવા ભાગોમાંથી એવી રીતે ભરાઇ રહેલ પદાર્થને જલદીથી ખાલી કરવામાં કામે લાગે છે. આ ક્ષારની ખામીથી ઘણો વખત પર થયાજ કરે છે, ત્યારે આ દવા પરને થતું જલદી બંધ કરે છે. શરીરની ત્વચામાંથી બગડેલો પદાર્થ નીકળી ગયા છતાં, પણ જો ત્વચા સડતી હોય, તો આ દવા આપવાની જરૂર પડે છે. શરદીથી થતા વરમના ત્રીજા દરજ્જામાં તમામ ભાગમાં, ફેફસાના વ્યાધિમાં, અને ગુમડાં, પાકાં, ચાંદા અથવા ગડના ત્રીજા રૂપમાં આ ક્ષારની જરૂર છે.

સીલીસીયા નામની દવા જો પર થતું હોય તો તે પરને જલદી બહાર લાવે છે, અને જો લોહીમાં પુરતા જથ્થામાં હોય, તો પર થતું અટકાવી રૂબ જલદી લાવે છે.

કેલ્ક. સલ્ફ આટલી ઝડપથી તે ક્રિયાને બંધ શી રીતે કરે છે, તે સવાલના જવાબમાં એટલુંજ કહેવાનું કે આ ક્ષારની ખામીથી તંતુજળની ઉપરના પરમાણુ ટુટી જાય છે, તેથી તે ભાગો છુટા પડી જાય છે, અને તેથી રૂધિરમાંના સીરમ નામનો પ્રવાહી પદાર્થ નરૂપયોગી પરમાણુને કુદરતી છિદ્રો દ્વારાએ અગર કૃત્રીમ છિદ્રો વાટે બહાર કાઢે છે. આવા પ્રકારમાં ખીજા ક્ષારો અલખત ઉપયોગી છે, પરંતુ પર થવાની ક્રિયાના ખરા રૂપમાં તો કેલ્ક. સલ્ફ. એ મુખ્ય દવા છે. કારણ કે જો આ ક્ષાર પુરતા જથ્થામાં હોય તો પર કદી પેદા થતુંજ નથી.

સામાન્ય ઉપયોગ:—રૂબેખ પડાથી પરના સાવને અને રસ પડતી નીચે પોકળ જગ્યામાં પર થતું અટકાવે છે. તેમજ આંતરડાનાં ચાંદા, ગડ, આંખમાં પડતાં ચાંદાં વિગેરેને મટાડે છે. પર નીકળતા દર્દોમાં, જ્યારે પર ભરાયેલ ભાગ, ખાલી થયા છતાં પણ પર નીકળ્યા કરતું હોય, ત્યારે આ ક્ષાર પર થતું બંધ કરે છે. પર ઘણા લાંબા વખત સુધી થયાં કરે, અને અસર કરે તેવી રીતે ત્વચાના ઉપરના પડને બગાડે. તેવાં તમામ દર્દોમાં આ ઉપયોગી છે. તેના જોષ્ઠતા પ્રમાણ કરતાં જરાપણ આ

ક્ષાર કમતી હોય, તો પર થવા ભાગે છે. શરીરમાં આ ક્ષાર કમી થવાથી નીચે પ્રમાણે લક્ષણો ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેવા લક્ષણવાળા રોગોમાં આ દવા શુભ્રકારી છે.

જીલ—જીલ પોચી, સુકાયેલી માટીના પર જેવા રંગની હોય, સાથુ જેવો તથા ખાટો અને તીવ્રો સ્વાદ હોય, તેના મૂળમાં પીળા રંગ હોય, જીલનો વરમ થઇ પર થતું હોય, (સીલી-સીયા સાથે) તો આ દવા કામની છે.

દાંત:—અવાળુ અને ગાલના સોળ સાથે દાંતના મૂળમાં ચાંદાં થયા હોય; તો પરને બંધ કરવાને તેમજ થએલ પરને કાઢી નાખવામાં આ દવા ઘણી શુભ્રકારી છે. વાથી દાંત દુખતા હોય, દાંતણુ કરતી વખતે દાંતમાંથી લોહી નીકળતું હોય, વગેરે માટે ઉપયોગી છે.

મોઢું:—હોઢની અંદરના ચાંદા, હોઢ ઉપર આળાં ચાંદા, એ સિવાય મોંના જે દર્દોમાં પર નીકળતું હોય, તે દર્દોમાં પણ આ દવા કાયદો કરે છે.

ગળું:—ગળું સુજી આવ્યા પછી પર થતું હોય, ગળામાં ચાંદાં પડ્યાં હોય, તેના છેલ્લા દરજ્જામાં પર થતું હોય, ચોરીઆનો વરમ થયા પછી તે પાકે એમ લાગતું હોય, તાળવાના ભાગમાં, અગર ગળાની પ્યારી પાસે વરમ થઇને ઘણો સોળે થઈ આવ્યો હોય, ઇત્યાદિ દર્દો જેમાં પર થવાનો સંભવ હોય, તેમાં આ દવા બહુ ઉપયોગી થઇ પડે છે.

ચ્છેરો:—યુવાવસ્થામાં પરથી ભરેલા ખીલ થતા હોય, હડપચી (દાઢી) નીચે થતા ખીલ, જેમાં પર અને રક્ત મિશ્રીત રસી નીકળતી હોય, ચ્છેરો ઉપર સોળ અને નાની ગદિ હોય, (કાલી મ્યુરની સાથે), ત્યારે નવા પરને બંધ કરવાને અને જીવાને કાઢી નાખવાને આ ક્ષારની જરૂર પડે છે. ગાલ ઉપર સોળે થઇ પર થવા (પાકવા) નો સંભવ હોય, ત્યારે આ દવા બહુ ઉપયોગી છે. યકૃત (લીવર) ના રોગોમાં ખીલ થયા હોય, તો આ દવાથી મટે છે.

મદતક:—માથામાંથી કે તાળવામાંથી પીળા રંગનું પર નીકળતું હોય, અગર તેવી જાતના પોપડા બાઝતા હોય, રક્તયુક્ત આવ થતો હોય. અને પોપડા વીખરાવવા લાગે તે વખતે (કાલી મ્યુરની પછી) આ દવા ઉપયોગી છે. મોળ આવતી હોય તે સાથે

માયું દુખતું હોય, અને આંખો ઉંડી ઉતરતી હોય એમ લાગતું હોય, તથા કપાળમાં વિશેષ દુઃખતું હોય, ઘણી મોળ આવવા સાથે ચક્કર આવતાં હોય, વિગેરે સારૂ આ દવા ઘણી સારી છે.

કાન:—કાનના વચલા લાગમાંથી પણ અગર રક્ત મિશ્રિત પડના વહેવાની સાથે બહેરાશ લાગતી હોય, તો આ દવા એકલી અગર સીલીસ્યા સાથે વારાફરતી આપવી. કાનની આસપાસ ખીલ, કે ગુમડાં થયાં હોય, અગર સોજો થયો હોય, અને પાકે એમ લાગતું હોય, ત્યારે આ દવા સીલીસ્યા સાથે કિંમતી થઇ પડે છે.

નાક:—માથામાં થએલ શરદીના ત્રીજા રૂપમાં, નાકમાંથી પડમય, પીળા અને જડા અને વખતે રક્તમિશ્રીત સાવ હોય, માથાની જીજી શરદીમાં નાકના પાછળા અગર આગલા છીદ્રમાંથી પણ નીકળતું હોય, તો આ દવાનો ઉપયોગ (કાલી સલ્ફ. કે સીલીસ્યા સાથે) થાય છે. નસકારી ફટતી હોય, નાકની એક બાજુથી સાવ થતો હોય, નસકારાની કારો સુજી આવી આળી થઇ હોય, વિગેરેમાં આ દવા ઉપયોગી છે.

આંખ:—આંખ દુખવા આવી હોય, તે સાથે તેમાંથી જડું અને પીળા રંગનું પણ નીકળતું હોય, કૃષ્ણમંડળનું ગડ થયું હોય, કે આંદું પડ્યું હોય, તેમાંથી પણ આવતું હોય, રેતીના (નેત્ર દર્પણ) નો વરમ થયો હોય, નેત્રના અગ્રખંડમાં પણ જન્મ્યું હોય, આંખમાં પણ બંધાઇ જવાથી કણું પડ્યા જેવું દુખતું હોય, આંખના દોષને લીધે પદ્ધર્થોનો માત્ર અડધો લાગજ નેષ શકાતો હોય, પોપચું ખેંચાતું હોય, આંખના ખૂણામાં વરમ થયો હોય, વગેરે દર્દોમાં આ દવાથી આરામ થાય છે.

જઠર:—કેલેરેટ નામનો દારૂ, મેવો, ચા, લીલા અને ખાટા શાક લાગુની તૃણા, ઘણી ભુખ અને તરસ લાગવી, ફેર આવવા અને તેની સાથે મોળ થઈવી. (ખાતી વખતે) તાળવાનું આળાપણું અને પેટમાં દાદ સાથે દુખાવો હોય, તો આ દવાથી મટે છે.

ઉદર:—આંતરડામાંથી પણ, અગર લોહી અને પણ (મિશ્રીત) પડતું, પણ જેવો ચિકણો સાવ થયો; પણ નીકળતા ચક્રતના ગડ, ચક્રતના લાગતું પાકતું, મરડાના, અગર અતિસારના દર્દમાં પણ, અથવા પણ મિશ્રિત દરૂન થતા હોય, હાડજનરમાં બંધાઇ

હોય, આંતરડામાં આંદાં મમાં હોય (ટાઇફસ જનના તાવમાં થાય છે.) ગુદાની આસપાસ પીઝ વમરના ગડ (લગંદર), થયાં હોય, ખસ્તિના જમણા ભાગમાં દુખાવો હોય, અને તેથી અશક્તિ હોય, મોળ ચક્રીને પેટમાં દુખતું હોય, ખાંડ ખાધાથી અગર હવા બદલથી ખાંડ થઇ આવતા હોય, આમળ નિકળતી હોય, વિગેરેમાં આ દવા ઉપયોગી થઇ પડે છે.

મૂત્રમાર્ગ:—મૂત્રાશયના દીર્ઘ વરમમાં ત્યારે લોહી જેવો, રક્તમિશ્રિત અગર પણ મિશ્રિત સાવ થતો હોય, ત્યારે આ દવા ફેરમ ફેસ અગર કાલી મ્યુરની સાથે આપાય છે. જીર્ણ જવરમાં અગર હાડી-જવરમાં લાલ રંગનો પેશાબ થતો હોય, ત્યારે ફેરમ ફેસ સાથે આ દવા આપવી.

જનનેદ્રિયો:—ગ્રેટ્ટેટ પીડનું ગડ થયું હોય, બદ, ઉપદંશ કે પ્રમેહના પડવાળા દરજ્જામાં, રક્ત-મિશ્રિત, અગર પડવાળી રસી નીકળતી હોય, વીધ-સાવ પોતાની મેળે ઘણીવાર થતો હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણો માટે આ દવા અગત્યની છે.

સ્ત્રીને પીળી, ઘટ્ટ, લોહીવાળી અગર પડવાળી ધાત જતી હોય, કે અંડાશયમાં અગર તેની આસપાસ પડેલો જમાવ થયો હોય, ત્યારે આ દવા એકલી, અગર સીલીસ્યા, ફેરમ ફેસ કે કાલી મ્યુરની સાથે આપવાની જરૂર પડે છે.

ગભાવિસ્થામાં અથવા પ્રસુતિ પછી રતન પાકેલો અંદરથી પણ નીકળતું હોય, ત્યારે સીલી-સ્થાની સાથે આ દવા વપરાય છે.

નિદ્રા:—દિવસના ઉંઘ ઘણી આવતી હોય, પણ રાત્રે ઉંઘ આવતી ન હોય, જીર્ણજવરમાં સુસ્તી અને આળશ હોય, તે સારૂ આ દવા ઉપયોગમાં આવે છે.

મનજાત્ર:—નબળાઇ અને ચાકની લાગણી રહ્યા કરતી હોય, વૃદ્ધાવસ્થામાં જુદે જુદે સ્થળે ચરકા (neuralgia) આવતા હોય, શરીરની નબળાઇ દૂર કરવા માટે દર્દીને ઉતેજક પદ્ધર્થોનું સેવન કરવાનું મન થતું હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણો આ દવાને સૂચવે છે.

મન:—વારંવાર સ્વભાવ બદલાતો હોય, દર્દી ધડીમાં બહુ રાજી થાય, અને ધડીમાં રડી પડે, ચાદ શક્તિ કમી થઇ હોય, પોતે મેલ્હાન જેમ પડ્યો રહે, બોલાવીએ તો અરાબર જવાબ આપે નહીં, અગર ચીકાઇ જાય, નિરર્થક અરસોસ કરે, કશી

રીતે સંતોષ પામે નહિ, રડી રડીને અસંતોષ બતાવે, ખુબી હવાથી ઠીક લાગે, વગેરે માટે આ દવા સારી છે.

દાંડાભાગ:—ઝીણા ઝીણા તાવ આવતો હોય, અને દમ ચઢતો હોય, ફેફસામાં અગર ફેફસાના પડમાં પડે થયું હોય, ઉધરસ આવતી હોય, ત્યારે પડખાળે અગર લોહીવાળો કદ નીકળતો હોય, ત્યુમોન્યા—ફેફસાના વરમ—નો ત્રીજો દરજ્જો શરૂ થયો હોય, પણ વાસણને તળીએ જઈને પસરી જાય તેવું હોય (ત્યારે સીલીસ્ટ્રા સાથે), ક્ષય લાગુ પડ્યો હોય, ખતી બીસાતી હોય, બચ્ચાને સાદી અગર મોટી ઉધરસ થઈ હોય તે ધણા દિવસથી મટતી ન હોય, ઈત્યાદિ માટે આ દવા ઉપયોગી છે.

ફાધરાલિસરણુ:—રક્તાશયના બાહ્યવરણના વરમમાં પણ થવા માંડે, ત્યારે આ ક્ષારનો ઉપયોગ કાલી મ્યુરતી સાથે કરવાથી ફાયદો થાય છે.

હાથ પગ વિગેરે:—વાંસામાં અને ગુદાસ્થિમાં થતો દુખાવો મટાડવા, તથા આંગળીની જડતા અને તેના પાક્યા પછીના છેવટના રૂપમાં પણ થતું બંધ કરવાને (બહારથી લીટ તેના ભોજનમાં બોળી લગાડવું), સાંધાઓના પાક્યા ઉપર સીલીસીઆ સાથે, દરેક જખમ પાક્યા પછી બે પડ ખરાબ વાસ મારતું હોય તો કાલી શેસની સાથે, ચાપાના સાંધાના દર્દમાં સીલીસીયા અને ફેરમફોસ સાથે આ દવા આપવાથી, અને તે લાગને તદ્દન આરામ આપવાથી તે સાંધાનું દર્દ મટી જાય છે. ક્ષય રોગમાં પગના તળીઆં બળતાં હોય, તે બળતર દૂર કરવા માટે, અને વાંસા ઉપરના પાડાંમાં પણ અટકાવવાને કાલીમ્યુર અને સીલીસીઆ સાથે આ દવા ઉપયોગી છે. સ્નાયુનું સંકુચિત થવું કે ખેંચાવું, અશક્તિ, અને સુસ્તી, જ્વાલવસ્થામાં આવતા ચરકા વિગેરે વાત બાધિમાં આ દવા ફાયદો કરે છે.

જ્વર:—ટાઇફોઇડ અને ટાઇફસ નામના જ્વરમાં અતિશય કે મરડો વિગેરે થઈ આવ્યું હોય, રૂધિર યુક્ત અગર ફાધરમથ ઝાડા થતા હોય, તેના માટે, અને ક્ષય જેવા બાધિયોમાં, તથા શરીર ઉપર (ખરો ખરે છે, તેવી જાતના) ફેલા આય તેને માટે આ દવા કામની છે.

રુખા:—ગુમડામાં પડેને કમતી કરવા અને બંધ કરવા માટે, કપાપલા, અને છોલાપલા જખમો

મુઠદાલ થઈ પણ નીકળે ત્યારે, તેમને સુધારવા, ઘાજ્યાં, કે બળવાથી ઘાજેલો ભાગ પાકે તે દુરસ્ત કરવા અને વહેતા પાકા હોય, ટાઢથી ત્વચા ફાટી ગઈ હોય, ત્વચાની નીચે અગર ઉપરના ભાગમાંથી પણ નીકળતું હોય, ગુમડાં, ખીલ, પડવાળા ફેડલા, પીળાસ પડતાં ભીંગડાં વળતા ત્વચાના બાધિ હોય, શીળીના ઘણામાંથી પણ નીકળતું હોય, પડવાળા ચાંદાં, પડ્યાં હોય, પણ વજરની વાળ નીચે થતી ફેડકીઓ, જેને ખણીતા લોહી નીકળે તેવી હોય, વિગેરે ઉપર આ દવા બહુ ઉપયોગી છે.

સમમ તંતુઓ:—દરેક પણ થવાની ક્રિયા (પાકવા) ના દર્દોમાં, જ્યારે પણ લાંબી મુદત સુધી થયા કરે, અને નીકળ્યા કરે, અને ચાંદું જલદી સુધરે નહિ, ત્યારે સીલીસીયાની પછી આ દવા આપવી તેથી જખમ ચાંદાં વગેરે રૂઝાઈ જાય છે. શરીરના કાંઈ પણ ભાગમાંથી ઘટ, પીળા અથવા રક્તયુક્ત આવ થતો હોય, (ચાંદાં પણ યુક્ત હોય ત્યારે બાહ્યો-પચારમાં પણ વપરાય છે) પ્રમેહ, ઉપદંશ બદ, પ્રદર, સલેબમ, ક્ષય વિગેરે, જેમાં પણ નીકળતું હોય, તેમાં આ ક્ષાર જરૂરનો છે. પીળા, જડા, અને ગાંઠાવાળા પ્રલેખ જે ઉધરસ પ્રદર, પ્રમેહ વિગેરે દર્દમાં નીકળતો હોય, કે રસપીડામાંથી પણ પણ પડતું હોય, રૂજ આવતાં અંકુર ધણા થતાં હોય, પણ દુખતા હોય તો આ ક્ષાર અવશ્ય ઉપયોગી છે.

વૃદ્ધિ:—બીજવાથી દર્દો વિશેષ જોર કરે છે.

શાંતિ:—ગરમ ને સૂકી હવાથી દર્દો જલદી મટે છે.

ઉપયોગ:—આ દવા, ક્ષત, ચાંદાં, ગડ, વિગેરે ઉપર બાહ્યોચાર તરીકે વપરાય છે. સામાન્ય રીતે ખવડાવવા અગર પીવા આપવામાં આ દવા ૬૪ અને ૧૨૪ના અંશની સારી છે. તેથી ઓછા અંશની દવા આંખના બાધિ (જેમાં પણ નીકળે તેવા) માં ધણી ઉપયોગની છે.

નેટ્રમ્ ફોસ્ફોરિકમ્.

(Natrum Phosphoricum.)

આ દવાનું સાદુ અને ટુંકું નામ નેટ્રમ્ ફોસ્ફ છે, અને સાધારણ રીતે ફોસ્ફેટ ઓફ સોડાના નામથી ઓળખાય છે. આ દવા સોડીઅમ અને ફોસ્ફોરીક આસીડના સંયોગથી થાય છે. એક ઉપદ્રવ તરીકે

ખટાસથી ઝાળખાય છે, અમ્લતા જ્યારે હૃદ ઉપરાંત થાય છે, ત્યારે શરીરના સ્વચ્છા ભાગને માઠી અસર કરે છે; તેથી થતી વિક્રિયાના જુદા જુદા નામો ગમે તે હોય, તો પણ અમ્લતા ધણી ઉપદ્રવ જેવાં ચિન્હો ઉત્પન્ન કરે છે. શરીરમાંના પ્રવાહી પદાર્થોમાં અમ્લ અને અમ્લ વિરુદ્ધ એવા બન્ને વિભાગો રહેલ છે, પરંતુ જ્યાં સુધી સારી રીતે ખોરાક લેવામાં આવે છે, ત્યાંસુધી અમ્લતા કમતી હોતી નથી, કારણકે તે સેંદ્રિય છે, અને આલ્બ્યુમિનની માફક સદંતર જોષ્ઠતા પ્રમાણમાં રહે છે, અને જેવી રીતે આલ્બ્યુમિનની સાથે મળી અને અસ્થિ વિગેરે શારીરિક ભાગોને માટે ઉપયોગી પદાર્થ બનાવવામાં કેલ્શીઅમ ફોસ્ફેટની જરૂર હોય છે, તેવી જ રીતે અમ્લતાની સાથે મળી અને શરીરને ઉપયોગી અને જરૂરીઆતના પદાર્થો બનાવવામાં ફોસ્ફેટ ઓફ સોડીની જરૂરીઆત છે. આ ઉપરથી જણાશે કે “ અમ્લતાનો વધારો ” એમ વ્યાખ્યા કરવાના કરતાં “ ફોસ્ફેટ ઓફ સોડીની ન્યુનતા ” એમ વ્યાખ્યા કરવી એ વધારે યોગ્ય છે. આ રીતે નિરિંદ્રીય ક્ષારમાં અમુક ઉત્પાદક ગુણ રહેલો છે, તે સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે.

દાખલા તરીકે જેમ કડીઓ ઈંટા વડે એક મહોટી દીવાલ તૈયાર કરે છે, તેમ સેંદ્રીય પદાર્થો, જે ઇંટાની મીસાલ છે, તેને નિરિંદ્રીય ક્ષારો-કડી-આની માફક-શરીરને જરૂરીઆતના પદાર્થો દીવાલની માફક તૈયાર કરી આપે છે. નિરિંદ્રીય ખનિજ ક્ષારોને જન પુરતા સાહિત્યો મળે તો શરીરને ઉપયોગી પદાર્થો બનાવવાની તેમનામાં શક્તિ છે, પરંતુ સાહિત્યો અહર્નિશ મોજુદ હોય છે; માત્ર તેને યોગ્ય રૂપમાં બનાવનાર ક્ષારની ન્યુનતાથીજ વિવિધ ઉપદ્રવો ઉત્પન્ન થાય છે. જઠર રસમાં ક્ષારની ન્યુનતાથી તે રસ બગડી જઈ પાચનશક્તિ મંદ થાય છે, અને અંદરના પડો વિકાર યુક્ત થાય છે. પિત્તનો વિકાર થઈ ઝાડો અગર પિત્તના વ્યાધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે. જો કે નેદ્રમ ફોસ આ વિકારોને અટકાવી શકે છે, તો પણ તે માટે નેદ્રમ સત્ત્વ આપવું જરૂરું છે. આ હકીકત ઉપરથી એ વાત ખુલી છે કે આવા ચિન્હો અમુક ક્ષારના કમતીપણથી ઉત્પન્ન થાય છે, તોપણ હાલના કેટલાક ચિકિત્સા કરનારાઓ મક્કમપણે માને છે કે દર્દીને સખત દવાઓ આપીને યકૃતને સતેજ કરવાની જરૂર છે. “ જ્યારે પિત્તમાં

ફક્ત સોડીઅમ ફોસ્ફેટ ખુરતા પ્રમાણમાં છે, ત્યારે યકૃતને સતેજ કરવું ” જરૂરું છે, એ માન્યતા વિચિત્ર લાગે છે, અને તે ભુખ્યા માણસની હોબરીને ઉગ્ર દવાથી સતેજ કરવા જેવું છે. જો માણસને ખોરાકની જરૂર છે, તો તેને ખોરાક આપવો જોઈએ, તેવી રીતે જ્યારે યકૃતને અમુક ક્ષારની જરૂર છે, ત્યારે તે શા માટે પુરો નહિ પાડવો ? જ્યારે ફોસ્ફેટ ઓફ સોડીની જરૂર છે, ત્યારે ખાંધ કલોરાઈડ ઓફ મકયુંરી શા માટે આપવું જોઈએ ?

સામાન્ય ઉપયોગ:—જાળકાને દુધ અને સાંકર વધારે પ્રમાણમાં આપવાથી લેક્ટીક એસીડ (દુધમાં રહેલો અમલ દ્રવ્ય) વધી જવાથી ઉત્પન્ન થતા તમામ વ્યાધિઓ, જીભ ઉપર પાતળું અને બીનું પડ હોય, તાળવા પાછળનો મૃદુ ભાગ પીળાશ્વ પડતો અને છારીવાળો હોય, ખાટા ઝોડકાર આવતા હોય, ખાટી ઉલટી થતી હોય, લીલા રંગના ઝાડ હોય, દુખાવો, આંકડી, અને અમ્લતાના ચિન્હ સહિત જવર હોય, તો આ દવા ઉપયોગી છે. આ દવાની અસર હાડકાં, ગ્રંથીઓ, ફેશ્સાં, અને ઉદરના અવયવો ઉપર છે. ડા. સુખરે આ દવાનો અમલ ધણી વિસ્તારમાં છે, એવું થોડા વરસ થયાં સિદ્ધ કર્યું છે. આ દવા અલ્પ માત્રામાં ત્વચામાં (પીચકારીથી) નાખવાથી “ મોરરીન ” ની તલપ સમાવે છે; અને તેની ધુરી આદતને દુર કરે છે, એવું માલુમ પડ્યું છે.

જીભ:—આ ક્ષારનું મુખ્ય સ્વચ્છ ચિન્હ એ છે કે જીભ લીની, મલાઈના જેવી, અથવા જીભના પછવાડેના ભાગ આગળ સોનેરી પીળા રંગની હોય છે. જીભના ટેરવા ઉપર વાળ ચોટવા હોય એવી લાગણી થાય છે, અને બોલવામાં મુશ્કેલી લાગે છે.

દાંત:—જઠરની અવ્યવસ્થાથી કે કૃમિથી જાળક ઉંચમાં દાંત કચડતું હોય, દાંત આવતી વખત જઠરના વ્યાધિયો જણાતા હોય, તો દવાથી ફાયદો થાય છે.

મોઢું:—તાળવાના પાછલા ભાગ ઉપર પીળો મલાઈ જેવો થર જમણેલો હોય, ગળાની નળીમાં થી કે ચોરીઆના પીંડમાંથી સોનેરી પીળા રંગનો જડો સાવ થતો હોય, મોંમાં ખાટો સ્વાદ રહેતો હોય, અને કોષ વખત તેની સાથે ચાંદા વિગેરે ચર્મા હોય, અગર મોંમાં તાંબાના જેવો સ્વાદ રહેતો હોય, તો આ દવા ઉપયોગી છે.

ગણુ:—ઉપર મુજબ બીની છારીવાળી અગર સોનેરી પીળા પડવાળી જીભ પાછલા ભાગમાં હોય, અગર તાળવાના પાછલા ભાગમાં, ચોરીઆના પીંડ-ઉપર કે પડ જીભ ઉપર એવું પડ હોય, આવા ચિન્હો સાથે ગળાના કાંઈ ભાગ ઉપર વરમ થયો હોય, હોજરીમાં ખટાસ હોય, ગળામાં કાંઈ ફુચો ભરાયલો હોય એમ લાગતું હોય, અને પાણી પીતાં અડચણ થતી હોય, નાકના છિદ્રમાં (પાછલા) થી પીળા અને જડો શ્લેષ્મ ટપકતો હોય, અને તે રાત્રે વધારે થતો હોય, નાક અને ગળાની નળીમાં શસ્તી લાગી હોય, ડીધેરીઆના જેવો વ્યાધિ હોય, અને આ દવા સચવનારા રંગનું પડ તાળવા ઉપર અને જીભના પાછલા ભાગમાં હોય તો આ દવાનો ઉપયોગ જરૂરનો છે.

ચહેરો:—ખટાશથી ચહેરા રાતો ઉપસેલો દેખાય, અને નાકનું ટેરવું સફેદ હોય, પરંતુ તાવ ન હોય, ચહેરામાં ચસકા આવતા હોય, અને તેમાં ચટકા લેવાં જેવું દર્દ થતું હોય, નીચેના જડ્યાના જમણે પડએ સોજે હોય, ચહેરા ફિક્કો અગર સહેજ આસમાની રંગનો, કે રતાશ ઉપર દેખાતો હોય, તેની સાથે ખાટા અડકાર આવતા હોય, અગર પેટમાં ધૂમિ હોવાથી ઉપાધિઓ થઈ જળાતી હોય, તો આ દવા કામની છે.

મસ્તક:—માથાના તાલકામાં દુખવું, જાડું અને ખાટું દુધ ખાવાથી માથું દુખવું, તાલકામાં કે પાછળના ભાગમાં કે કપાળમાં દુખે, અને ખોપરી ભરેલા જેવી લાગે, ચકરની સાથે માથું દુખે અને તેની સાથે ખાટી ઉલટીઓ થાય, પેટમાં અજીર્ણ લાગે અને તેની સાથે ખાટી ઉલટીઓ થાય (ફેરમ-ફોસની સાથે આ દવા આપવી), સવારમાં ઉઠતી વખતે માથું દુખતું હોય, ત્યારે જીભનો રંગ ખ્યાન-માં લેવો અને તેમાં જે જીભની પાછળ છારી હોય અને જીભ પીળા રંગની અને બીની હોય તો આ દવા જરૂરની છે. તાલકામાં સખત દુખાવા સાથે દબાણુ વિશેષ હોય, માથાના દુખાવા સાથે પેટમાં દુખતું હોય; અને શીથુચુક્ત ખાટી ઉલટી થતી હોય ત્યારે પણ આ દવાનો ઉપયોગ કરવો.

કાન:—એક કાન રાતો અને ગરમ થાય, અને ચુંટ આવે, અને તેની સાથે પાચન ક્રિયાની અવ્યવસ્થા, અને અમ્લતા હોય, બહારનો કાન સુન્દેહો

ભીગડાવાળો હોય, અને તેમાંથી મલાઈ જેવો આવ થતો હોય, અગર ભીગડા મલાઈ જેવા પીળા હોય, કાનમાં બળત્રા થતી હોય, તે સાથે પાચનક્રિયા બગડી હોય, ત્યારે આ દવાની જરૂર પડે છે.

નાક:—હોજરીમાં ખટાશ અને પેટમાં ધૂમિને લીધે નાક ચુંટ આવતી હોય, નાક આગળ ખરાબ વાસ આવતી હોય, માથામાં શરદી થઈ નાકથી પીળા મલાઈ જેવો બલગમ નીકળતો હોય, વિગેરે ચિન્હો જણાય, તો આ દવાનો ઉપયોગ કરવો.

આંખ:—સોનેરી પીળા રંગનો જડો આવ આંખમાંથી થતો હોય, તે સાથે આંખ દુખવા આવી હોય, આંખના ખંડમાં પડે ભરાઈ જતું હોય, બળે એવાં આંસુ વહેતાં હોય, આંખ આગળ તણુખા દેખાતા હોય, ધૂમિને લીધે આંતરકામાં ક્ષોભ થઈ આંખ ત્રાંસી થઈ જતી હોય, આંખમાં ખીલ થયા હોય, કે જે ખીલ થયા હોય, તે ખીલ નાની ફો-લીઓ જેવો હોય, રોડાચુલાના વિકારને લીધે આંખ દુખવા આવી હોય, આંખી દષ્ટી થઈ હોય, જાણે કે આંડો પડેલો હોય એમ લાગતું હોય છતાંય આંખના દર્દોમાં જીભના મુળનો અને તાળવાનો રંગ ખ્યાનમાં લેતાં આ દવાની જરૂર જણાય, તો આ દવા આપવી.

જઠર:—લેક્ટીક ઍસીડના વધારાથી હોજરી-માં ખટાશ થવી, અને ખાટા ગચરકા આવવા, હોજરીમાં જાંબાં પડવા ખાધા પછી (હોજરીમાં) એકજ ભાગમાં દુખાવો થવો, ખાસ પ્રકારના ધ્રુચરકા, મંદામિ, (ફેરમ ફોસની સાથે જઠરામિ સુધારે છે.) કાંઈ વખત ખોરાક લીધા પછી બે કલાક પછી પેટમાં દુખાવો થતો હોય, જીવ ડોહોળાઈને ઉલટી થતી હોય, અને તેમાં ખોરાક નીકળતો ન હોય, પણ ખાટો જામી ગયેલો પદાર્થ નીકળતો હોય, મોંમાં પાણી ભરાતું હોય, અને તેની સાથે ખટાશ જણાતી હોય, નાના આળકોને ચુંકની સાથે ખટાશના ચિન્હો હોય, જેવાકે ખાટા જામી ગયેલા દુધની ઉલટીઓ થતી હોય, પિત્ત થોડું હોવાથી ચરબીવાળો ખોરાક બરાબર પચતો ન હોય, પાચનક્રિયાની અવ્યવસ્થા સાથે માથું દુખવું, ફેર આવવા વિગેરે હોય, સગર્ભાને સવારમાં આવતા ફેરની સાથે ખાટા પદાર્થની ઉલટી થતી હોય, હોજરીમાં ચાંદા પડેલા હોય, જેથી ચરકિમિત ખોરાકથી

દુઃખવો થતો હોય, અને તેની સાથે જીભ અને તામ્બૂલ ઉપર ખાસ રીતનું પક હોય, તેમજ ફોશી (કળેલા જીંદાણા) જેવા રંગની ઉલટી થતી હોય, (ફેરમ ફોસ, અને કેલક ફોસ), વિગેરે લક્ષણો હોયતો આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

ઉદર:—ખટાસને લીધે બાળકને લીલા અને ખાટી વાસ મારતા ઝાડા થતા હોય, પેટમાં ખાટી સાથે ચુંક આવતી હોય, ઝાડા થતા હોય, અને તેની સાથે ઘણું કરાંજીયું થતું હોય, અને ખણસ સહંતર રહેતી હોય, અને તેની સાથે જાડો સ્થેષ્ઠ જતો હોય, ને ખટાસ સુચવતો હોય, દરેક જાતના કૃમિ જેની સાથે નાકતું ચુંદણું, ગુદાએ ચુંદ આવવી, ખેચેતી, નિદ્રા, પેટમાં દુખવું, ખટાસ વિગેરે ચિન્હો હોય (પીચકારી તરીકે પણ ઉપયોગી છે), અગર આંતરડાનાં ક્ષત સાથે ખાસ લક્ષણો હોય તો આ દવા ગુણકારી છે.

બાળકને હમેશની કબજીયતની સાથે અવારનવાર ઝાડા થતા હોય, યકૃતની તંતુજનક કઠણ અને નિઃસત્ત્વ થઇ ગઇ હોય, ઝાડાની હાજત એકાએક થઇ આવે, અને દસ્ત પુરતી શકિતથી કબજ રહી શકતો નહોય, જમણી જગમાં દુખાવો થતો હોય, કૃમિથી ગુદામાં ખાસકરીને રાત્રિએ પથારીની હુંફથી ખરજ ઉત્પન્ન થતી હોય, ત્યારે આ દવાથી તબીબી-ગત સુધરે છે.

મૂત્રમાર્ગ:—યકૃતતા દોષથી થતો મધુપ્રમેહ પેશાબની સદંતર હાજત રહેતી હોય, અને પેશાબ રહી રહીને કરાંજ સાથે થતો હોય, સંધિવા સાથે પેશાબ ઘેરો રાતા રંગનો થતો હોય, મૂત્રાશયની નબળાઇ હોય, અને પેશાબ વારંવાર થતો હોય, ત્યારે આ દવા ઉપયોગી છે.

જનનેદ્રિયો:—સ્વપ્ના સિવાય વીર્યપાત થતો હોય, વિષયની ઇચ્છા કાંતો વિશેષ હોય, અગર બીલકુલ ન હોય, તેની સાથે અમ્લતાનાં ચિન્હો હોય, વૃષણ અને વૃષણ રજણ અંદર ખેંચાતાં હોય, તો આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

સ્ત્રીને ગર્ભસ્થાનમાંથી અગર ગુલાવયમાંથી નીકળતા સ્ત્રાવો—ધાત—અમ્લ, પીળા, પાણી જેવા અને મલાઇ જેવા હોય, સ્ત્રીને અમ્લ એટલે ખાટી ધાત જતી હોય, અને પુરૂષના વીર્યના જંતુઓ તેના સમાગમમાં આવવાથી મરી જતાં હોય, તેથી

સ્ત્રીને પ્રજા થતી નહોત, પ્રદરમાં પાણી જેવી ચીજણી પીળી અને અમ્લધાત નીકળતી હોય, કે જેથી બાલુબાલુની આમટી આળી કરી નાખતી હોય, અગર ચુંદ ઉત્પન્ન કરતી હોય, મુગ ચઢે એવી ખાટી વાસ મારતી ધાત જતી હોય, અનિયમીત આર્તવની સાથે કપાળમાં દુખાવો હોય, પ્રદર (અમ્લ) દર્મમાં ખાટા પાણીની ઉલટીઓ થતી હોય (પણ ખોશક નીકળતો નહોય), આર્તવ વહેલો આવતો હોય, તેની સાથે ચહેરો ફિક્કો હોય, અને ખપોર પછી આંખની ઉપર માથાનો દુખાવો અને હીચણમાં ખેંચાતું હોય, એવી લાગણી થતી હોય, આર્તવના સમય પહેલાં ઉંધ ઉડી જતી હોય, અને મન ઉશ્કેરાયયું રહેતું હોય, વિગેરે લક્ષણો હોય, ત્યારે આ દવા ઉપયોગી છે. ગર્ભાધાન દર્મ્યાન સવારમાં ખાટી ઉલટીઓ થતી હોય તો આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

નિદ્રા:—કૃમિને લીધે ઉંઘમાં ખેચેતી થતી હોય, સુસ્તી રહેતી હોય, અગર ખેડે ખેડે ઉંધ આવતી હોય, અગર અતિશય ખરજ આવવાથી ઉંધ આવતી ન હોય; સહેજમાં જાગી જવાતું હોય, અગર વિષય સંબંધી સ્વપ્ના આવતાં હોય, તો આ દવાના ઉપયોગની જરૂર છે.

મનજાત:—કૃમિને લીધે આંતરડામાં ક્ષોભ થઇ, આંખો ત્રાંસી થઇ જતી હોય, મોના સ્નાયુઓ ખેંચાતા હોય, ઉંઘમાં દાંત કચરડાતા હોય, હોજરીના રસની ખટાસને લીધે રક્તાશયના ગાંઠતંતુઓમાં બિગાડ થયો હોય, ત્યારે આ દવા યાદ કરવા જેવી છે.

મન:—ચિંતા, દુર અંદેશી, ભય, લોભ રહિત મનનું સ્થુલપણું, ઉંઘમાંથી જાળી જતાં મકાનના સર સમાનને બદલે માણસો છે, એવો ખોટો ભાસ લાગવો, અગર પડખેના ખંડમાં માણસના પગલા સંભળાય છે, એવો ભાસ થવો, જીજ કારણથી ચીડાઈ જવું, વિગેરે ચિન્હો આ ક્ષારની જરૂરને સૂચવે છે.

શ્વાસમાર્ગ:—ક્ષય રોગમાં બલગમ (ખાટો હવાથી) જીભ હોઠ વિગેરે સ્થળની આમટીને આળી કરતો હોય, નાની વયના માણસોને વારસામાં ક્ષય ઉતર્યો હોય, અને તેમાં ખાસ કરીને સ્ત્રીને આર્તવ સમયે નિઃશ્વાસ બહુ મુકતો હોય, પાંસળાની વચલા લાગના સ્નાયુમાં, કે છાતીની વચમાં રહેલા હાડકાના નીચલા ભાગમાં દુખાવો થતો હોય, છાતીમાં એવો દુખાવો થતો હોય કે જે દબાવવાથી કે હાંડો શ્વાસ

લેવાથી વધારે થતો હોય, વિગેરે ચિન્હો આ દવાને સૂચવે છે.

રૂઢિરાશિસરણુ:—રક્તાશયની આસપાસ મુખરો લાગતો હોય, અને ખાધા પછી વિશેષ થતો હોય, રક્તાશયના નીચેના ભાગ આગળ દુખાવો થતો હોય, તેથી રક્તાશયના દર્દનો ખોટો બ્હેમ થતો હોય, હાથમાં, પગમાં અને પગના અંગુ-કમાં દુખાવો થતો હોય, રક્તાશયનો ધબકારો થઈ આવ્યો હોય, અને શરીરના બુદ્ધ બુદ્ધ ભાગમાં થડકારો જણાતો હોય, ધમનીમાં જેમ ઝાળી જતી હોય એવી લાગણી થતી હોય, પાત્રન ક્રિયા બરોબર નહિ હોવાથી રક્તાશયની અનિયમીત ગતિ હોય, વિગેરે લક્ષણોને માટે આ દવા ઉપયોગી છે. ખોરાક અને દસ્ત ઉપર ધ્યાન આપીને તેમાં સુધારો કરવા સાથે આ દવા આપવાથી જલદી આરામ થાય છે.

હાથ પગ લગેરે અવયવો:—સાંધાઓમાં થતા સંધિવાના તમામ પ્રકારમાં આ દવા હિતકર થાય છે, તેથી આ દવા ખીજ યોગ્ય દવાની સાથે વારં-વાર અપાય છે. આ દવા અમ્લ પ્રકૃતિવાળાઓને તથા અમ્લ રસોવાળા દર્દીને ખાસ ઉપયોગી થઈ પડે છે. સાંધાઓમાં વાનો દુખાવો હોય અને પગમાં અશક્તિ જણાતી હોય, પસ્તીના (સ્વેદ) ખાટી વાસ મારતો હોય, સંધિવા સાથે સોજો અને દુખાવો હોય, નજલો થયો હોય, કંઠમાળતું દર્દ હોય, વાંસામાં અને હાથ પગમાં અશક્તિ હોય, ચાલવાની ગતિ અસ્થિર હોય, કરોડ રજજીમા પોષક દ્રવ્યની ક્ષીણતા હોય, અને તેથી તેમાં રહેલા મજબૂત તંતુ નળના પડ્યા હોય, ચાલતા પગ લથડી જતા હોય, પગના સ્નાયુઓ ખેંચાતાં હોય, ડોક હલાવતાં હાડકાના કડકા બોલતા હોય, પગની ઝેડીમાં ધુટી, ટીચણુ વિગેરે સ્થળે હાડકાના કડકા બોલતા હોય, હાથ નિર્માલ્ય થઈ ગયા હોય, હાથના પાછળના સ્નાયુઓ સંકુચિત થઈ ગયા હોય, આંગળીઓના સાંધામાં વા આવ્યો હોય, દુખાવો એકાએક રક્તાશય લગી પહોંચી જતો હોય, પ્રત્યાદિ ચિન્હોમાં આ દવા ધણી ફિંમતી થઈ પડે છે.

બપર:—ચડ ઉતરીઆ નિયમિત તાવમાં ખાટી ઉલટી થતી હોય, ખોટો પરસેવો આવતો હોય, દિવસે પગ બરફ જેવા થંડા રહેતા હોય, અને રા-ત્રિએ ઘસ થતો હોય, ગ્લેટ ઉપર બોલીને આવેશ

આવીને બપોર પછી માથું દુખતું હોય, ત્યારે આ દવાથી તાવ નરમ પડે છે.

તવથા:—ચામડી ફાટી જતી હોય, ખરબચાં થયાં હોય, તે સાથે અમ્લતાનાં ચિન્હો હોય, અને તેમાંથી મધ જેવા રંગનો મલાઈ જેવો આવ થતો હોય, ચક્રમાં થતાં હોય, જેમાં સોનેરી પીળા રંગના ભીંગડા વળતાં હોય, (ફેરમ ફેસની સાથે વારા ફરતી) પીળા અને મધ જેવા આવ થતા હોય, અને તેથી ચામડી આળી થતી હોય, જીવડાં કરડ્યા જેવી આખે શરીરે ખરબ આવ્યા કરતી હોય, ધુટી ઉપર ખરબનું થઈ ધણી ખરબ આવતી હોય, અને ફેડકીઓ થઈ આવતો હોય, વિગેરે ચિન્હો હોય તો આ દવા ઉપયોગી છે.

સમગ્ર ચિન્હો:—કોઈ પણ સ્વેપ્ન પડમાંથી, અગર ચાંદ્રમાંથી પીળા મધ જેવા રંગનો મલાઈ જેવો આવ થતો હોય, કે જેનું મૂળ કારણ સોડી-અમ ફેસફેટના પરમાણ્વીની ન્યુનતા હોય, સંધિવામાં અમ્લતાનાં ચિન્હો હોય, બાળક શરીરે ડીગણાં રહેતાં હોય, અને તેમના લીંદના પિંડો વધતા હોય, તથા કંઠ થતા હોય, અસ્થિના વ્યાધિમાં કેલ્શીઅમ ફેસફેટનો જમાવ કરવાને માટે, સાંધાનો વા, સ્કો-ફ્યુલામાં પ્રંથિઓને ગાળી નાખવાને અને મુડાદાલ પદાર્થોને ગાળી નાખવા માટે આ દવા ઉપયોગી છે.

વૃદ્ધિ:—કેટલાંક દર્દો ગાજવીજ દર્મ્યાન વધારે જોર પકડે છે. આર્તવ સમયમાં, બપોર પછી, અને સાંજે દર્દો વધારે જોર કરે છે.

ઉપચાર:—ડા. સુધર આ દવા ૬૪ અંશની વાપરવા લલામણુ કરે છે. મૂંઝિના ઉપદ્રવમાં આ દવા પીચકારી તરીકે ઉપયોગી છે. ડા. મોર્મનના મત પ્રમાણે ૩૦ અંશની દવા પણ સારી અસર કરે છે, અને કોઈ વખતે તેથી પણ વધારે અંશની દવાથી સારા ફાયદા થયેલા છે.

નેટ્રમ્ મ્યુરિયેટિકમ્.

(*Natrum Muraticum.*)

આ દવાનું સાદું અને ટુંકું નામ નેટ્રમ્ મ્યુર છે, અને સાધારણ રીતે ક્લોરાઇડ ઓફ સોડીઅમ એ નામથી ઓળખાય છે.

દેશરેટ આદિ લાઘવ આદ કરતાં આહીના ક્ષારો કરતાં મનુષ્યના શરીરમાં સોડીઅમ કલોરાઇડ એટલે મીઠાનો ધણો ભાગ હોય છે. આપણા શરીરમાં ૭૦ ટકા પાણીનો ભાગ છે, જે મીઠાની જેરહાજરીથી નિરૂપયોગી થઈ પડે છે. પાણીના ભાગને શરીરને માટે ઉપયોગમાં લેવું, એ આ ક્ષારનું કામ છે. વનસ્પતિમાં પણ આ પ્રમાણેજ હોય છે.

જીવન ક્રિયા ચાલુ રાખવામાં સોડીઅમ કલોરાઇડ એટલે મીઠા વડે પાણીનો ઉપયોગ થાય છે; વળી શરીરમાંથી નિરૂપયોગી પદાર્થો પણ તેજ ક્ષાર વડે બહાર કાઢી નાખવામાં આવે છે. આ ક્ષારની ખામીથી મનુષ્યના શરીરમાંના કેટલોક પાણીનો ભાગ નિરૂપયોગી થઈ પડે છે. લુ લાગવામાં આ ક્ષારની ખામી થવાથી એક ભાગમાંથી અને ખાસ કરીને ગરદનના ભાગમાંથી બીનાશ બીજા ભાગમાં ખેંચાઈ જાય છે, જેથી મગજના ઉપર દબાણ થઈ ને એવા વિપરીત અને બલકે બચકર ચિન્હો થાય છે, અને મૃત્યુ પણ થાય છે. આ પ્રસંગે આ ક્ષાર ૩x કે ૬x અંશનો આપવાથી તુરત અને સારી રીતે આ દુઃખદ ચિન્હો નાશુદ કરી શકાય છે. “ દારૂ જન્ય બ્રમ ” માં સોડીઅમ કલોરાઇડના પરમાણ્વી ન્યુનતાથી પાણીની સમતામાં વિલેપ થાય છે, જેથી આ ક્ષારના ચિન્હો ઉત્પન્ન થાય છે. આ દવા ધણે થોડે અંતરે અને વારંવાર આપવાથી આ રોગના ધણા સખત પ્રકારમાં એક કલાક ના અરસામાં ફાયદો જણાયો છે. હરેક ચિકિત્સકને અમુક દવામાં આરામ કરવાની શક્તિ છે, એ જાણવા ઉપરાંત તે “ કેવી રીતે અને શાથી ” આરામ થાય છે, તે જાણવાની જીજ્ઞાસા સ્વાભાવિક રીતે થાય છે, અને તેના ખુલાસામાં એજ હકીકત છે કે જેમ કારીગર સાહીત્ય અને સાધનોમાંથી એક નવીન ઘાટ બનાવે છે, તેવી રીતે આ ક્ષારો શરીરમાં રહેલા પદાર્થો વડે શરીરને જરૂરીઅતના દ્રવ્યો બનાવે છે. આ રીતે જીવન રસાયણ ક્રિયા ચાલે છે.

સામાન્ય ઉપયોગ:—નેટ્રમ મ્યુર તંતુજનના રૂપાંતર થવામાં સહાયભૂત થાય છે, અને “યુરીયા” નો નિકાસ વધારે કરે છે; તેથી સ્કોફ્યુલાના ઉપદ્રવો જે પિડામાં, આંતરડામાં, અને ત્વચામાં થાય છે તેને માટે ઉપયોગી છે. લોહી, લીંદ, અન્નમાર્ગના સ્લેષ્મપડ, યકૃત અને પ્લીહાની ઉપર આ દવાની

અસર છે. જે રક્ત અને જીવનપ્રવાહી બગડી જાય છે, અને વરમ, ક્ષત વિગેરે ઉત્પન્ન કરે છે, તે રક્ત અને જીવનપ્રવાહીને આ દવા શુદ્ધ કરે છે. આથી ગ્રેલેરીઆ (તાવ) અને “ કવીનાઇન ” બન્નેના સંયોગથી જે વિકાર (cachexia) થાય છે, તેને આ ક્ષાર મટાડી શકે છે. શરીરની કૃશતા, નખળાઈ, રક્ત હીનતા, કેવળશ્વેત જીવનપ્રવાહી, કેવળ જળમય જીવનપ્રવાહી, પાંડુરોગ અને સ્લેષ્મપડના વરમવાળા દર્દોમાં આ દવા ફાયદો કરે છે. સીરમના સ્ત્રાવ ઉપર તો આ દવા ખાસ ઉપયોગી છે. શરીરના કાષ્ઠપણ ભાગમાં કુખાવો હોય, જેની સાથે થુંક વધારે નીકળતું હોય, આંખમાંથી પાણી વધારે નીકળતું હોય, અગર સ્લેષ્મ કે પાણીની ઉલટી થતી હોય, વિગેરે લક્ષણો આ દવાને ખાસ સૂચવે છે.

હરેક ભાગમાં સ્લેષ્મ પડ વ્યાધિચરત થઈ જાય છે, તે સાથે વિભાગો પોચા અને સૂજેલા થાય છે, શિરાઓમાં લોહીનો ભરાવો થાય છે, રક્તસ્ત્રાવ થાય છે, અને સ્લેષ્મ રસનો સ્ત્રાવ ધણો વધી જાય છે. આથી કરીને આ દવા સ્લેષ્મ પડમાં શરદી લાગવાથી થતા વ્યાધિઓ જેમાં પારદર્શક સ્વચ્છ પાણી જેવો, ફીણચુક્ત, અને પાતળો સ્લેષ્મ પડતો હોય, તેમાં ઉપયોગી થાય છે. પાણી ભરેલી ફોડલીઓ જે કુટ્યા પછી પાતળા ભીંગડા વળતા હોય, પાણી જેવી ઉલટી થતી હોય, શરીરમાં બીનાશ વિશેષ જણાતી હોય, મગજમાં પાણીનો ભરાવો થયો હોય, જીભ સ્વચ્છ ચળકતી હોય, અગર શીણવાળું થુંક જે ઠેક જીળની કીનારી સુધી વળગેલું દેખાય, અગર જીભ પહોળી, ફીકી, સુજેલી અને ચીકણા પડવાળી હોય, અને કાષ્ઠપણ ભાગમાંથી કુદરતી સ્ત્રાવ કમી થઈ ગયા હોય, અને ખારો સ્વાદ લાગતો હોય, ત્યારે આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

૩. લીઝોન રોઝનજુશ આ દવા બ્યારે લોહીની ગતિ એકાએક મંદ થઈ જાય, અગર થઈ જવાનો ભય હોય, તે પ્રસંગે આમડીમાં પીચકારી તરીકે વાપરવાથી સારો ફાયદો થયાનું જણાવે છે. તે સિવાય નીચે જણાવેલા પ્રમાણના મિશ્રણોને પીચકારીમાં ઉપયોગ કરવાથી નીચેના વ્યાધિઓમાં સારો ફાયદો થાય છે.

૧. એકાએક રક્તાશયની ગતી અંધ થવી (૬ ટકાનું મિશ્રણ ૮ ગ્રમ વાપરવું.

૨. તીક્ષ્ણ વ્યાધિથી રક્તાશયના સ્નાયુઓનો આઘાત થયો. (૫ થી ૮ ડ્રામ ઓછી વખતે અને પછીથી બે ડ્રામ હમેશાં વાપરવું.)

૩. હોઝરી અને આંતરડાના વરમમાં તથા કોલેરાના આગ્નરમાં અશક્તિ વિશેષ હોય, અને ઉલટી તેમજ ઝાડા પણ થતા હોય, ત્યારે ૮ થી ૨૦ ડ્રામ નેટલું સહેજ ગરમ મિશ્રણ (૧૦૦૦ માં ૬ ના પ્રમાણનું) ગુદામાં પિચકારી મારવા માટે વાપરવું; શિરાવાટે પણ ચડાવાય છે.

૪. ફેફસામાંથી હોઝરીમાંથી કે આંતરડામાંથી લોહીનું પડવું (૫ ડ્રામ પહેલું અને પછીથી ૧૧ ડ્રામ હમેશાં.)

૫. જીર્ણ વ્યાધિને લીધે રક્તાશયનું મંદ પડવું (૧૧ ડ્રામ દરરોજ વાપરવું.)

જીભ:—જીભ ઉપર સ્વચ્છ પાણી જેવું અથવા ફીણવાળું ચીકણું પડ હોય, અને જીભની કાર અને બાજુ ઉપર ગ્રીણી પરપોટીઓ વળગેલી હોય, જીભના ટેરવા ઉપર ફેલ્લીઓ થઈ હોય, મંદ ન્વર સાથે જીભ સૂકી પડી ગઈ હોય, અને પાણી જેવા ઝાડા થતા હોય, સ્વાદ સમગ્રતો ન હોય, સ્વાદેન્દ્રિ મંદ પડી ગઈ હોય, બાળકો બોલતાં બહુ મોઢું શીખતાં હોય, જીભ ઉપર વાળ હોય એવું લાગતું હોય, વિગેરે ચિન્હો આ ક્ષારને સૂચવે છે.

દાંત:—દાંતના દુખાવા સાથે થુંક, અને આંખમાંથી પાણીનું વધારે નીકળવું હોય, અને ચહેરાના તંતુઓમાં ચસકા આવતા હોય, નાના બાળકોને દાંત આવતા હોય, ચાંદાવાળા બાળકોમાં સહેજમાં લોહી નીકળતું હોય, એવાં અવાળુ થયા હોય, દાંત ઢીલા પડી ગયા હોય, દાંત આવતી વખતે મોંમાંથી વાળ ઝરતી હોય, લખકારા નાખતા દર્દ સાથે અવાળું સુજી ગયાં હોય, વિગેરે લક્ષણોમાં આ દવા લેવાથી દુખાવો કમી થાય છે.

મોઢું:—મોઢાની આબુબાબુ મોતી જેવા ફોડલા થયા હોય, હોઠના સાંધામાં બીનાં ચાંદા હોય, થુલી-આના દર્દમાં થુંક વહેતું હોય, હોઠમાં ચિરા પડ્યા હોય, અને તેમાં બળતર અને દુખાવો હોય, અગ્નને ઘરદી લાગી હોય, મોઢું અગર ગળું આવી ગયું હોય, અને તેની સાથે પાણી જેવો પારદર્શક અને ફીણુ ચુકત સાવ થતો હોય (આશ્વિનમંત્રનો સાવ

હોય, તો કેલક. ફેસ વાપરવો) થુલીઆમાં (કેલી મ્યુરની સાથે), થુંક પેદા કરનારા પિંડોનો વરમ થયો હોય, અને થુંક વધારે નીકળતું હોય, હમેશાં પાણી જેવો ફીણવાળો સાવ કે થુંક વધારે નીકળતું હોય, મોઢામાંથી મોળ આવતી હોય, ત્યારે આ દવા ઉપયોગી છે.

ગળું:—ગળાના શ્લેષ્માવરણનો વરમ થયા પછી તેમાંથી પાણી જેવો સાવ થતો હોય, ગળાનો કાકડો વધી ગયો હોય, અને તેની સાથે થુંક ધણું આવતું હોય (મુખ્ય દવા કેલક. ફેલ્યુઓર છે), કંઠ માળામાં પાણીનો ઉપદ્રવ જણાતો હોય, (મુખ્ય દવા કેલક. ફેસ છે), ગળું સુજી ગયું હોય, અને તે બહુ કઠે રહેતું હોય, અગર તેમાંથી ધણું થુંક નીકળતું હોય, ડીપ્થીરીઆના દર્દમાં સુસ્તિ અને ઘેન વિશેષ હોય, ચહેરા ડુગેલો અને શીકો હોય, ગાલ પચોરીઆમાં પાણીનો સાવ વિગેરે ચિન્હો હોય (મુખ્ય દવા કાલી મ્યુર છે), રક્ત હીનતા સાથે ડોક ધણી પાતળી હોય, ડીપ્થીરીઆના રોગ પછીથી ગળાનો આઘાત થયો હોય, જેથી ખોરાક આડે રરતે જતો હોય, અને ફક્ત પ્રવાહીજ પી શકાતું હોય, ગળાના કાકડા મોટા થઈ ગયા હોય, ગળાનો જીર્ણ વરમ હોય, જેમાં ચોરીઆના પિંડ ઉપર પાણી જેવો પદાર્થ વળગેલો રહેતો હોય, અગર ગળામાં ડુચો ભરાએલા હોય, એવું લાગતું હોય, અને ગળું અતિશય કઠે રહેતું હોય, તમાકુ પિનારાઓને ગળાનો વરમ થયો હોય, (તેમાં નાઇટ્રેટ આફ સીલ્વરના ઉપયોગ પછીથી) જડબાની નીચેના અને ગરદનના પિંડો સુજી આવ્યા હોય, વાસ મારતો શ્વાસ આવતો હોય, અને સ્વાદ ખારો રહેતો હોય, વિગેરે લક્ષણો હોય તો આ દવા ફાયદાકારક છે.

ચહેરો:—ઝાડાની કબજીયતની સાથે ચહેરાનું દુખવું- બલગમ અગર પાણીની ઉલટી સાથે ચહેરામાં દુખાવો હોય, ચહેરામાં ચસકા આવતા હોય, અને તેની સાથે આંખમાંથી સ્વચ્છ શ્લેષ્મનો સાવ થતો હોય (બાહ્યપચાર તરીકે પણ ઉપયોગમાં આવે છે) સાઇ ક્રાસીસ નામનો વિકાર થયો હોય, યુષ્ઠનાવાળ ખરી જતા હોય, તે સાથે પાણી જેવા સ્પર્શના ચિન્હો હોય, જમતાં મોં ઉપર પરસ્પર બહુ થતો હોય, ચહેરા લોહી વિનાનો દેખાતો હોય,

કપાળ ઉપર, પર બરેલા અગર પાણી બરેલા ફેલાયેલા હોય, કપીનાઈની વિક્રિયાથી આંખમાંથી પાણી નીકળતું હોય, પાણી જેવા આવ સાથે ચહેરામાં ચસકા આવતા હોય, તો આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

મરતકઃ—હુ લાગવા ઉપર મુખ્ય દવા છે. હુ લાગવાનું કારણ પશુ દારૂ જન્ય બ્રમની મારક સોડીઅયમ કલોરાઇડના પરમાણુની ન્યુનતા છે. મગજની રક્ત નળીઓમાં સુષ્કતા થવાથી તે રોગ ઉત્પન્ન થાય છે; કેટલાક શ્લેષ્મ પડવાળા ભાગમાં સુષ્કતા હોય, અને કેટલાકમાંથી વિશેષ આવ થતો હોય, આ લક્ષણો સહીત માથુ દુખતું હોય, બંધકોશની સાથે માથુ દુખવું, શીથુ યુક્ત જીભ અને પાણી જેવી ઉલટીની સાથે અગર આંખમાંથી પાણી ઝરતું હોય તેની સાથે માથુ દુખતું હોય, અને નિરાશા અને નિર્માલ્યપણું હોય, ગરદનના સ્નાયુના નરમ પડવાથી બેઅખત્યાર માથું આગળ નમતું હોય, આંતરડાની સુષ્કતા અને અશક્તિને લીધે માથું દુઃખતું હોય, ફેર આવવા સાથે માથુ દુખતું હોય (કેટક ફેસ.) આધાશીશીની સાથે બેભાન પશુ અને સ્નાયુનું ખેંચાવું થતું હોય, માથામાં હથોડા વાગતા હોય, એવો દુખાવો જે સવારે વિશેષ થતો હોય, જીવાન છોકરીઓને આર્તવ સમયે માથુ દુખતું હોય, અને ખોપરીમાં બળતરા થતી હોય, શિરાઓ ધણી ભરાઇ જઈ, તેમાંથી લોહી બહાર ઝમી જવા સંભવ રહેતો હોય, મગજમાં લોહીનો જમાવ થતો હોય, ગરદનમાં વાળના મુળ આસપાસ ખરજ આવતી ફેડકીઓ થતી હોય, અને તેમાંથી ચીકણાં બીંગડાં નીકળ્યા કરતાં હોય, ખોપરી ઉપરથી સફેદ ફેતરી ઉખડતી હોય અને કોષ વખતે તેની સાથે મોઢામાંથી, નાકમાંથી અગર આંખોમાંથી પાણી નીકળતું હોય, વાળ ખરી જતા હોય, ઘેન અગર સુસ્તી રહેતી હોય ઇત્યાદિ ઉપદ્રવોમાં આ દવા ફાયદો કરે છે.

કાનઃ—યુરટેકીઅન નળીના સોળથી થતી બહેરાશ (કાલી મ્યુર, કાલી સલ્ફ.) કાનના ખીજા દરેક જોમાં થુંક અતિશય નીકળતું હોય, અગર કાનમાંથી ખાસ પ્રકારનો આવ થતો હોય, જીભની ખાસ નિશાની સાથે કર્ણ પડદાના સોળથી થતી બહેરાશ, કર્ણ પડદાને અગર યુરટેકીઅન નળીને શરદી લાગવી (કાલી સલ્ફ.), કાનમાં ધોવાટ થતો હોય, કાન-

માંથી પરમ આવ થતો હોય, આંખમાં કાનમાં કડક અવાજ થતો હોય, કાનમાં ચૂંટ આવતી હોય, અને બળતરા થતી હોય, કે ચટકા ભરતા હોય તેવું દર્દ થતું હોય, તો આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

નાકઃ—સંજોખમની શરૂઆતમાં પુષ્કળ છીંકા આવતી હોય, તેની સાથે સ્વચ્છ પારદર્શક પાણી જેવો બલગમ નીકળતો હોય, નાકના પાછલા ભાગમાંથી સ્વચ્છ, પાણી જેવો અને ખારો બલગમ ટપકતો હોય, (કેટક ફેસ.) પાંડુ રોગવાળાને જીર્ણ શ્લેષ્મ હોય, ઘાસવાળી જગ્યાએ થતો શ્લેષ્મ જવર, ઈન્ફલુએન્સા, જેમાં છીંકા આવતી હોય, અને આંખોમાંથી અને નાકમાંથી પાણી ઝરતાં હોય, વાસ અને સ્વાદનું ગાન કમી થયું હોય, ફેરીફસ કોરી અને આળી હોય, પાંડુ રોગીને નાકમાંથી લોહી પડતું હોય, નાક ધણું સુકાઇ જતું હોય, અને તેની સાથે નાકમાં ખરેડા જામતા હોય, નીચે જોતાં કે ઉધરસ આવતાં નાકમાંથી લોહી પડતું હોય, નાક રાત્રે થઇ જતું હોય અને તેમાં ખીજ, ફેલી અગર દુખદ કીણી ગ્રંથીઓ થતી હોય, ત્યારે આ દવા કામની છે.

આંખઃ—દષ્ટિનું કમીપણું, કૃષ્ણ મંડળ ઉપર ફેડલા થવા (કાલી મ્યુર) અગર સફેદ ડાઘ પડવા, વાંચતાં અક્ષરો એક ખીજ સાથે બેળાઈ જતા દેખાવા; આંખ આગળ જાણે પડદામાંથી જોતા હોય એવું દેખાવું, અજવાળાથી આંખો ઝંખાઇ જવી, રેક્રીયુલાની જાનતું આંખમાં ચાંદુ પડવું, ખાસ કરીને દર્દીની રેક્રીયુલા અગર હાય રોગની પ્રકૃતિ હોવી, આંખો આવી હોય, અને તેમાં ખાસ કરીને સફેદ ચીપડા વળતા હોય, અગર પાતળું પાણી ઝરતું હોય, આંખના પોપચામાં ખાલ થયાં હોય પોપચાને કીડ લાગવી, પોપચા ખરી જવાના રોગમાં પોપચા જાડાં રાતા તથા સુજેલા, અને ચટકા ભરતા હોય, અને પાતળું પાણી ઝરતું હોય, અશ્રુનું ઝરવું, વિશેષ થતું હોય, અને તેથી સાથે નાના ફેડકા થતા હોય, તેમજ બળતરા થતી હોય, આંખમાં અસુક અંતરે ચસકા આવવા (મેમી ફેસ), અને તેની સાથે પાણી ઝરવું અને આંખના પોપચાના અંદરના પડતું લાલ થવું, સીલ્મરી સ્નાયુમાં સૂર્ય ઉગ્યાથી સૂર્ય અસ્ત થયા સુધી ચસકા આવવા, અશ્રુ નળીનું સંકુચિત થવું વિગેરે ઉપદ્રવોમાં આ દવા સારી અસર કરે છે.

જરૂર:—જરૂરના તમામ વ્યાધિ, જેમાં થુંક વધારે નીકળતું હોય, અગર પાણીની ઉલટી થતી હોય, જીભ ઉપર પારદર્શક શીશુવાળા અને સ્વચ્છ પડ હોય, પાણી જેવી ઉલટી સાથે અજીર્ણ હોય, અને મોઝા ખારો સ્વાદ હોય, કોઇ વખત દર્દને ખાસ પદાર્થ ખાવાની ઇચ્છા થાય, અજીર્ણ સાથે મોઢામાં પાણી આવ્યા કરતું હોય, અને ખાટો કે ખારો સ્વાદ લાગતો હોય, અતિશય તરસ લાગતી હોય, પેટમાં દુખાવા સાથે અજીર્ણ હોય, અને પાણીના સાવ આદિ લક્ષણો હોય, કમળામાં સુરતી અને પાણીના સાવના ચિન્હો હોય, પાણીના ઘચરકા આવતા હોય, અને તેની સાથે ઝાડની કમળ્યત હોય, ખાંધા પછી છાતીમાં દાઢ બળતો હોય, પેટ તણીતું હોય, તે સાથે પેટમાં ભાર લાગતો હોય, અને તેની સાથે ખારા પદાર્થને માટે રૂચિ થતી હોય, ખાવાની ઇચ્છા બીલકુલ થતી નહોય, અથવા અતિશય ક્રુધા લાગતી હોય, પીપડી આગળ ચુંચારો થતો હોય, અગર અશક્તિ જણાતી હોય, અગર ત્યાં લાલ ચાંદાં થતાં હોય, તો આ દવા ઉપયોગી છે.

ઉદર:—આંતરડાં કારાં રહેતાં હોય, અને તેના શ્લેષ્માવરણના સુષ્કપણને લીધે ઝાડાની કમળ-આત રહેતી હોય, અને તેની સાથે બીજા શ્લેષ્મ પડવાળા ભાગોમાંથી પાણીનો સાવ વિશેષ થતો હોય, જેમકે પાણીની ઉલટી, આંખમાંથી પાણીનું ઝરવું, સળેખમ, ઇત્યાદિ. યકૃત અને પ્લીહાના ભાગમાં દુખવો થતો હોય, અશ્નની સાથે રહેતી કમળઅત; આંતરડાની અશક્તિથી થતી કમળઅત ઝાડામાં સુષ્ક મળ નીકળતા હોય, જેથી યુદ્ધમાં બળતરા, અને ચીરાડા થતા હોય, ઝાડો થયા પછી લોહી નીકળતું હોય, ઝાડો સખત હોય, અને ગાંઠા વળી જાય એવો હોય, યુદ્ધ શુભ થતું હોય, ઉદરની કુંડળામાં દુખાવો થતો હોય, પાણી જેવા અને શીશુ યુક્ત ઝાડા થતા હોય, કમળઅત અને ઝાડો વારાફરતી થતાં હોય, દાઢક અને પાતળો ઝાડો એવો થતો હોય કે દર્દને પવન જાય છે કે મળ જાય છે, તે ખખર ન પડે, ઉદરના સ્નાયુ અને અંતરાવયવો નબળાં પડી ગયાં હોય, (પ્રસંગોપાત નેદ્રમ મ્બુર: ગરમ પાણીમાં મેળવી પીચકારી આપવાથી પણ સારો ફાયદો થાય છે.) આ દવાથી પાણીના સાવને ફાયદો થાય છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ ઉદરના

સ્નાયુ અને અંતરાવયો સતેજ અને મજબુત થાય છે.

મૂત્રમાર્ગ:—મૂત્રાશયને શરદી લાગી હોય, જેથી પારદર્શક અને પાણી જેવો સાવ થતો હોય, પેશાબ બહુ ઉતરતો હોય, પેશાબ થયા પછી કપાતું હોય એવી વેદના થતી હોય, પાણી જેવો પેશાબ પુષ્કળ થતો હોય, અને તેની સાથે તુષા ઘણી લાગતી હોય, વખતે પેશાબમાં લોહી પડતું હોય, ચાલતાં, ઉધરસ ખાતાં પેશાબ બે અખત્યાર થતો હોય, વિગેરે ચિન્હો હોય તો આ દવા ગુણકારી છે.

જનનેદ્રિયો:—પરમીઆના જીના રોગમાં પાણી જેવી પાતળી અને દાઢક રસી નીકળતી હોય, ચાંદી ના જીના દર્દમાં ‘સીરમ’નો પાણી જેવો પાતળો સાવ થતો હોય, ધુમટામાં રસ ભરાયો હોય (નેદ્રમ સદ્ક), વૃષણની થેલીમાં રસ ભરાયો હોય, ગુદા ભાગ ઉપરથી વાળ ખરી જતા હોય, વીર્ય સાવ થયા પછી દંડી લાગે, અશક્તિ જણાય, અને તેની સાથે મનમાં વિષય ઇચ્છા પ્રબળ રહે, પ્રોસ્ટેટ પિંડમાંથી રસ નીકળી પડતો હોય, સ્ત્રીના સમાગમ પછી શરદી લાગીને ઉધરસ, સળેખમ વગેરે દરદ ઉપડતાં હોય, વૃષણમાં અને તેના રજજીમાં જતો દુખાવો પણ થતો હોય, તે આ દવાથી મટે છે.

સ્ત્રીને આ દવા સચવનારા સાવ સહિત પ્રદર કે ઉપદ્રવ હોય, પાતળું અને પાણી જેવું રક્ત આર્તવમાં વહેતું હોય, ઘણો મોડો આર્તવ આવતો હોય, અને તેની સાથે દર્દી ગમગીન રહે, માથું દુખે, અને રોષ પડે, અને શરીર ઉપર પુરતું લોહી કે ચરબી કાંઈ ન હોય, પેશાબ થયા પછી મૂત્ર માર્ગ પાસે ચટકા ભરાતા હોય એમ લાગે, ગુદાવયવ ઉપર ચળ આવે, આર્તવ અને પ્રદર સાથે સાથે ચાલતું હોય, અને દાઢક ઘાત જતી હોય, અગર ગુદાવયવ તદ્દન કારાં રહેતાં હોય, અને તેથી વિષયથી દુખાવો થતો હોય, તથા ગભાશિ-યના ઉપદ્રવો જેમાં ચિત્તા સુવાથી કે વાસે તકીઆતું દબાણ આપવાથી રાહત મળતી હોય, એવા વ્યાધિમાં આ દવા ઉપયોગી છે. આ દવા અડધો ઔસ આશરે અઢી શેર ગરમ પાણીમાં મેળવી પીચકારી વડે ઉપયોગમાં લેવાથી સારો ફાયદો થાય છે. ગભાધાન વખતે પાણી જેવી, શીશુ-વાળી, શ્લેષ્મ યુક્ત ઉલટીઓ થતી હોય અને તે ખાદી ન હોય, ગભાધાન દર્મ્યાન કે પ્રસવ દર્મ્યાન

વાળ ખરી જતા હોય તો આ દવા ઉપયોગી છે.

નિદ્રા:—મગજમાં ઘણી બીનાસ હોવાથી ઘણી ઉંઘ આવતી હોય, કુદરતી ઉંઘ લેવા છતાં આરામ મળ્યો લાગતો ન હોય, ઉંઘમાં મન રહેતું હોય, ઉંઘમાં ઝબકી જવાતું હોય, અગર ઉંઘમાં બહુ વિચારો આવ્યા કરતા, ગાઠ નિદ્રા થોડી આવતી હોય, ઉંઘ ઘણી થોડી આવતી હોય, તો આ દવા લેવાથી નિદ્રા જોઈએ તેટલી અને સારી આવે છે.

મનજાતંત્ર:—વ્યાધિગ્રસ્ત લાગોમાં બહુરૂપ જણાતી હોય, ધડ અને અવયવોના સ્નાયુઓમાં થોડાક આધાતની એટલે જરા પક્ષધાત જેવી અસર જણાતી હોય, કરોડ રજ્જુ સ્પર્શ અને દબાણ ખમી શકતાં ન હોય, તેમજ ક્ષોભ પામેલી હોય, સ્નાયુમાં ચુંચારો હોય, સ્નાયુમાં આંકડી આવતી હોય, વાંસામાં પક્ષાધાત જેવું દર્દ થતું હોય, પક્ષાધાત શરૂ થાય એમ લાગતું હોય, બ્રમરની નીચેના સ્નાયુમાં અમુક મુદતે ચસકા આવતા હોય, અને તેની સાથે થુંક અને આંસુ નીકળતાં હોય, જ્ઞાન તંતુમાં શૂળ આવતું હોય, અને તેની સાથે પાણી ભરેલા ફોડકા થતા હોય, લકવા, હીસ્ટીરીઆની નખળાઈ, જે સવારમાં વિશેષ જણાય, હીસ્ટીરીઆનું તાણ આવતું હોય, દર્દીને શરદી ઝટ લાગી જતી હોય, જલદીથી થાક લાગી થતો હોય, વિગેરે ઉપદ્રવોમાં આ દવા શુભકારી છે.

મન:—ભવિષ્યને માટે નિરાશા, મનોવૃત્તિની નિર્માલ્યતા, જેમાં દીવાસાથી વધારો લાગે, અને પછીથી રક્તાશયમાં ફેફડાટ થતો હોય, ભ્રમ જેમાં દર્દી ચમકતો હોય કે લવરી કરતો હોય, અને ભટકતો હોય, જીભ ઉપર શીણ દેખાતું હોય, અગર સૂકી પડી ગઈ હોય, ઉદાસીનતા, તે સાથે બંધકાશ હોય, મન ઉરકેરાયલું હોય, અને દર્દી અતિશય ટીખળ કરે, અને નાચવા ગાવા લાગી જાય, અગર ઘણા ક્રોધમાં અને આવેસમાં આવી જાય, દારૂ જન્ય બ્રમમાં ઘેન રહેતું હોય, મનમાં કંટાળો અને થાક જણાતાં હોય, તે સંબળા માટે આ દવા ઉપયોગી છે. મગજમાં સુષ્કપણ થઈ વ્યાધિ ઉત્પન્ન થયો હોયતો મુખ્ય દવા તરીકે (કેલી ફેસની સાથે) આ દવા ફાયદો કરે છે.

શ્વાસમાર્ગ:—દમના આબરમાં બલગમ પાણી જેવો, અને ફીણચુક્ત નીકળતો હોય, તેમજ

કોઈ વખત બલગમ કાઢતાં ઘણું જોર પડતું હોય, પાતળો રસ ભરાયો હોય, અને તેની સાથે પાણી જેવો બલગમ હોય, શ્વાસ નળીને શરદી લાગી હોય, શિયાળામાં ઉધરસ થઈ હોય, અને બીજાં ચિન્હો મળતાં હોય, ક્ષય રોગની જીર્ણ ઉધરસમાં શીણ ચુક્ત, અને ખારો બલગમ નીકળતો હોય, ઉધરસની સાથે માથું દુખતું હોય, અગર આંખમાં પાણી વધારે નીકળતું હોય, પેશાબ બેઅખત્યાર નીકળી જતો હોય (ફેરફેસ), ન્યુમોનીઆમાં (ફેફસાના વરમમાં) પાણી જેવો બલગમ નીકળતો હોય, છાતીમાં કંઈ કુદો ખોલતો હોય, ફેફસાના પડના વરમમાં સીરમ નામનો રસ ભરાયો હોય, ઉધરસથી છાતીમાં દુખાવો થતો હોય (ફેરફેસ), પીપડી આગળ ક્ષોભ થયાથી દીવસે અને રાતે લુખી અને ટુંકી ઉધરસ આવતી હોય, ઉધરસથી નાભિ આગળ, વૃષણ રજ્જુમાં અને છાતીમાં દુખાવો થતો હોય, છાતીમાં ફેફડાટ થતો હોય, અવાજ બેસી ગયો હોય, વગેરે દર્દોમાં આ દવા ઉપયોગી થઈ પડે છે.

ફાધરાલિસરણ:—નાડી જલદ અને અનિયમિત એટલે રહી રહીને ચાલતી હોય, રક્તાશયનો ધબકારો થઈ આવતો હોય, અને ડાબે પડામે સુતાથી વધારે જોરમાં થતો હોય, આખા શરીરમાં ધબકારો લાગતો હોય, અને ખાસ કરીને પીપડી આગળ જણાતો હોય, રક્તાશય ફેફડતું જણાતું હોય, અગર અંદર સંકુચીત થયા જેવી લાગણી થતી હોય, ચિંતાથી રક્તાશય ધડકતું હોય, અને તે સાથે દર્દી રક્તહીન દેખાતો હોય, રક્તાશયના કદની વૃદ્ધિ થઈ હોય, જેમાં દર્દીને સૂઈ રહેવાની જરૂર પડે, અને લોહીના ફરવાની ગતી મંદ હોવાથી હાથ ઠંડા હોય, તથા હાથ પગ બહુરે મારી ગયા હોય, અગર લોહી પાતળું પાણી જેવું હોય, રસવિકારના સોજા ચડયા હોય, વગેરે દર્દો માટે આ દવા હિતકારી છે.

હાથ પગવગેરે અવયવો:—અશિક્ત અને થાકની લાગણી સાથે સુસ્તી હોય, હાથ ઉપર અને આંગળા ઉપર પાણી જેવા સીરમ ભરેલા ફેફા થતા હોય, પગ બેઅખત્યાર હલ્યા કરતા હોય, જેથી સ્થિર બેસી રહેવાતું ન હોય, નિદ્રામાં હાથ અચકાતા હોય, (એક્સ ફેસ), વાના કે નજલાના દુખાવામાં પાણી જેવા આવનાં લક્ષણો હોય, સંધિ-

વાની અસર જણાતી હોય, અને તે સાથે પાણી જેના આવના ચિન્હો હોય, સખ્ત બીછાના અગર પદાર્થ ઉપર સુવાથી રાહત મળે એવા પ્રકારનું વાંસાનું દુખવું, બાળકની ગરદન ધણી દુર્બળ અને પાતળી હોય, કરોડ રજ્જુ અને હાથ પથ ઉપર ઘણા સ્પર્શ ખમી શકાતો ન હોય, વાંસામાં થંડક લાગતી હોય, વારંવાર નજલાનો ઉપદ્રવ થતો હોય, સાંધાઓ ફાટતા હોય, જડતા સાથે સાંધાઓમાં સોજા હોય, પગની ઘુંટીઓ નિર્બળ હોય, ઉઠતા વાંસામાં દુખવું હોય, નખની પાસેની તેમ બીજા ભાગની ચામડી રૂક્ષ અને ફાટેલી હોય, હથેલીમાં મસા થયા હોય, કમરના ચાપામાં દુખાવો હોય, શુદ્ધાસ્થિમાં શળ આવતું હોય, રાંઝણ, યુંઝણ અને પગની પીડીમાં દુખાવો થતો હોય, સ્ત્રીગ્રંથ પડનો વરમ હોય, પગના ઉપર પાણીના ભરેલા ફેલા થતા હોય, સાંધાઓની આબુઆબુ શીળસ ઉપડી આવતું હોય, પગના આંગળાની વચમાં ફાટો પડતી હોય, વિગેરે ઉપદ્રવોમાં આ દવા ઉપયોગી છે.

જવર:—તમામ પ્રકારના જવર જેમાં ઘેન, સુસ્તી, મેળ આવવી, પાણીની ઉલટી, સ્નાયુમાં દુખાવો થવો, આંકડી આવવી વિગેરે ચિન્હો હોય, બીના શવાળી જગ્યામાં કે નવી ખેડેલી જમીનમાં રહેવાથી તાવ ઉત્પન્ન થયા હોય, કવીનાઇનના અતિશય ઉપયોગ પછી ચાલતો નિયમિત જવર (નેટ્રમ સલ્ફ મુખ્ય દવા છે), સવારે આશરે દશ વાગે ટાઢ ચડે, તે બપોર સુધી રહે, અને તેમાં પાણીની ઉલટી થતી હોય અને તેની સાથે માથાનો અને વાંસાનો દુખાવો હોય, પરસેવો પુષ્કળ આવે, અશક્તિ ધણી હોય, હોઠ ઉપર ફેક્કીઓ થાય, એવા પ્રકારના તાવમાં, વાંસામાં ટાઢ લાગે, પાણી જેવું થુંક હોય, માથું ભારે અને તેમાં મંદ દુખાવો થતો હોય, તૃષા વિશેષ લાગતી હોય, જવરમાં આંખમાંથી, અને નાકમાંથી પાણી ઝરતાં હોય તેવાં જવરનાં લક્ષણો માટે આ દવા કામની છે.

ત્વચા:—ત્વચાના તમામ વ્યાધિઓ જેમાં પાણી ઝરતું હોય, અગર ત્વચા ધણી પાતળી ને ફારી હોય, સફેદ ભીંગડા વળતું ખરજવું થયું હોય, (બાહ્ય પચાર તરીકે પણ ઉપયોગમાં આવે છે), પાણીથી ભરેલા ત્વચા ઉપર ફેડકા થતા હોય, અને આલ્ક્યુમનનો ભાગ થોડો હોય, (જીભ અને

પાણીના આવના લક્ષણો ધ્યાનમાં લેવાં), રંગ વગરના પાણી ભરેલા ફેલા થતા હોય, કોઈ પણ વ્યાધિ દર્મ્યાન ફેલા થઇ આવ્યા હોય, માથામાં સફેદ ફેતરીઓ થઇ હોય, ભમરી કે વિંછી જેવા જંતુનો ડંખ થયો હોય, (ખાવા તેમજ લગાડવા) બાળકની ચામડી ફાટી ગઇ હોય, શીળીમાં ઘેન હોય, અને મોઢામાંથી થુંક વધારે નીકળતું હોય, કખવામાં અમુક ખાસ લક્ષણો હોય, ત્વચા અને શ્લેષ્મા વચ્ચેમાં વરમ થયા પછીથી પાણી ઝર્પા કરતું હોય, શીળસના દર્દમાં ધણી ચુંટ આવતી હોય, ઘણું મીઠું ખાવાથી થતું ખરજવું ત્વચાના જીર્ણ વ્યાધિઓ (જે શીળસની જેવા પ્રકારના હોય, વિષમ જવરમાં થઇ આવતું શીળસ,) વિગેરેમાં આ દવા ગુણકારી છે.

સમગ્રચિન્હો:—શરીરના કોઈ પણ ભાગમાં પાણી કે રસથી ભરેલા સોથ હોવા, કોઈ શ્લેષ્મા વચ્ચેવાળો ભાગ ફારો હોવો, અને બીજા શ્લેષ્મા વચ્ચેવાળા ભાગોમાંથી વિશેષ આવ થવો, લોહી પાણી જેવું પાતળું પડી જવું, સારી રીતે ખાવા પીવા છતાં શરીર દુખળું રહેવું, મેલેરીઆમાં અતિશય કવીનાઇન લેવાથી શરીર બગડવું, વગેરે ચિન્હો માટે આ દવા અકસીર નીવડે છે.

વૃદ્ધિ:—વ્યાધિઓ સવારમાં, દરીઆ કીનારે, ઠંડા પવનમાં, અને નિયમિત અંતરે વિશેષ જોર કરે છે; પેશાબ કર્યા પછી દર્દ વધે છે, તેમજ દરત કખજ હોવાથી પણ વધે છે.

શાંતિ:—ઉપદ્રવો સાંજની વખતે અગર શરૂઆત પછી કેટલોક વખત ગયા પછી નરમ પડે છે.

ઉપયોગ:—ડ. સુલ્લર આ દવા ૬ અંશની વાપરવાની, અને ડા. એલન આ દવા વધારે અંશની, એટલે ૩૦ અંશની દવા ઉતાવળથી નોંધતા કાયદા માટે ભલામણ કરે છે. ડા. સુલ્લર જંતુના ડંખમાં ઉપર લગાડવામાં, અને શરદીના ઉપદ્રવમાં કામળા અને પીચકારી તરીકે પણ વાપરવા ભલામણ કરે છે.

નેટ્રમ્ સલ્ફ્યુરિકમ્.

(Natrum Sulphuricum.)

આ દવાનું સાદું અને ટુંકું નામ નેટ્રમ સલ્ફ છે, અને સાધારણ રીતે સફેદ ઓફ સોડાના નામથી ઓળખાય છે.

આ ક્ષાર તંતુભળની વચમાં રહેતા પ્રવાહીમાં હોય છે, અને તેનું કાર્ય શરીરમાં પાણીને નિયમિત રાખવાનું છે. આ ક્ષારની ખામીથી શારીરિક ભાગોમાંથી જે પાણી શારીરિક પદાર્થોના ઓક્સીજન સાથે મળવાથી પેદા થાય છે, તેનો નિકાસ થતો અટકે છે. સોડીઅમ કલોરાઇડ (મીઠું) પાણીને યોગ્ય સ્થાને પહોંચાડે છે, પણ સોડીઅમ સલ્ફેટ જરૂરિયાત કરતાં વિશેષ પાણીના ભાગને બહાર કાઢી નાખે છે. જરૂરીઆત કરતાં પાણીનો ભાગ વિશેષ થવાના કારણમાં પ્રથમ લેક્ટીક એસીડનું સોડીઅમ ફેરફારથી છુટા પડવું છે, અને જો સોડીઅમ સલ્ફેટ પુરતા પ્રમાણમાં ન હોય, તો પાણીનો વધારો થઈને વ્યાધિ ઉત્પન્ન થાય છે. ખીજું કારણ ગરમ હવામાં હવાની ગરમીથી પાણીનો ભાગ હવામાં મળેલો રહે છે, જેથી શ્વાસદ્વારાએ ફેફસાંમાં જઈ તે લોહી સાથે મળે છે. આથી કરી નિર્બળ જીવન ચાંચલ્યવાળા માણસોને, અને જે માણસોની પાચન શક્તિ મજબુત ન હોય, તેને “ મેલેરીઆ ” ની અસર થઈ આવે છે, કારણકે રૂધિરાભિસરણમાં વધારાનો પાણીનો ભાગ સોડીઅમ સલ્ફેટની ખામીને લીધે કાઢી નાખવાની શક્તિ નથી. જીવન રસાયણશાસ્ત્રથી નિર્ણય થયેલો છે કે વિષમજ્વર (મેલેરીઆ), કોલેરા, પીળો તાવ, અને ગરમ હવાથી ઉત્પન્ન થતા વ્યાધિઓ લોહીમાં પાણી વધારે હોવાથી થાય છે. વળી જ્યારે પાચનશક્તિ કમ હોવાથી પુરતા પ્રમાણમાં સોડીઅમ સલ્ફેટ ઉત્પન્ન થતું નથી. ભારે પાણીની વ્યવસ્થા બરાબર થતી નથી. વિષમ જ્વરને માટે એક ખુલાસો એ રીતનો છે કે જ્યારે લોહીમાં પાણીનો ભાગ વિશેષ વધી જાય છે, ત્યારે જુદા જુદા શારીરિક ભાગોના પોષણમાં ખામી આવે છે; આથી શારીરિક ક્રમમાં અવ્યવસ્થા થાય છે, અને જ્યારે તે પાણીનો નિકાસ કરનારા પરમાણુઓ પુરતા પ્રમાણમાં નથી હોતાં, ત્યારે કુદરત તે નીકાસ કરવાની કોશિષ કરે છે. તે સિવાય કુદરત ખીજું કાર્ય પણ કરે છે, તે એકે શિરાઓના, મજ્જા તંતુના, અને સ્નાયુઓના તંતુભળમાં આંકડી પેદા કરે છે, તેથી ધણા જોરથી પાણીનો ભાગ બહાર નીકળે છે. આથી કરીને જ્વરને અંતે પરસેવો થાય છે. જ્યારે નેટ્રમ સલ્ફ પુરતા જથ્થામાં પુર પડવામાં આવતું નથી, ત્યારે લગભગ અડતાળીસ કલાકમાં ફરીથી જ્વર આવે છે, કારણકે ફરીથી

લોહીમાં પાણીનો ભાગ હદ ઉપરાંત થવાને અધિક વખત લાગે છે. જે કાંઈ નેટ્રમ સલ્ફ કમ નો ઉપયોગ વિષમ જ્વરમાં કરે છે, તેને એમ જણાય છે કે એ જ્વર કાંતો જંતુઓથી પેદા થયેલ નથી, અગર તો તેવા જંતુઓ તે ક્ષારથી ટકી શકતાં નથી. ખીજો દાખલો એ છે કે જ્યારે મેલેરીઆના વિષમ જ્વરથી પીડિત માણસ ઉંચા પહાડ ઉપરની જગાએ જાય છે, ત્યારે એટલી ઉંચાઈએ વાતાવરણમાં પાણીનો ભાગ નહિ હોવાથી, તેનો તાવ જલદી મટી જાય છે, કારણકે ત્યાં તેને ઓક્સીજન વધારે મળે છે, જેથી હદ ઉપરાંત પાણીનો ભાગ તેના શરીરમાંથી નિકાસ થઈ જાય છે. આ રીતે સોડીઅમ સલ્ફેટ શરીરમાં રહેલા પાણી સાથે નીસબત રાખે છે, પિત્ત અને પેન્ક્રીયાટીક રસને જોઈતા રૂપમાં રાખે છે. તંતુભળમાં મધ્યસ્થ રહેલ પ્રવાહીમાં જોઈતું પાણી પુર પાડે છે, અને લોહીમાંથી વધારાનું પાણી નીકાસ કરે છે,

સામાન્ય ઉપયોગ:—ખીજા ક્ષારોના સલ્ફેટની માફક આ પણ સખત રેચક દવા છે, અને એલોપેથીમાં સોડીઅમ સલ્ફેટ માત્ર રેચક તરીકે વપરાય છે. જીવન રસાયણ પ્રમાણે યુરિક એસીડમય પ્રકૃતિ ને મળતા ગુણો તેમાં છે, અને બહુરૂપી વ્યાધિના અનેક જુદા જુદા રૂપોને માટે તે એક ચોક્કસ ઇલાજ છે, હોજરીના અને પિત્તના વિકારો, પાણીનું એકઠું થવું, ત્વચાના ઉપરથી પાણીનું ઝરવું અગર પીળા રંગના ભીંગડા વળવા કે જેમાં ત્વચા ઉપર પાણી ભરેલા સ્ફોટ થતા હોય, પિત્તનું વિશેષ પેદા થવું, યકૃતના વિકારો, પેસાથમાં કાંકરી અગર રેતી જવી, મધુ પ્રમેહ, નજલો, મસા, વિગેરે વ્યાધિઓમાં ઉપયોગી છે. આ દવાના ઉપયોગને માટે ખાસ ચિન્હ જીલના મૂળમાં મેલી જુરાશ પડતી લીલી છારી, અને ડાખે પડખે સુવાથી વ્યાધિનું જોર વિશેષ જણાય એ છે.

વળી જે ઉપદ્રવો બીનાશવાળી જગ્યામાં, મકાનના ભોંય તળીયામાં કે ભોંયરામાં રહેવાથી ઉત્પન્ન થાય છે, અગર બેજવાળી હવાથી દૂધિ પામે છે, તેવા ઉપદ્રવોને માટે આ દવા ફાયદો કરે છે. શરીરમાં પાણીનું વિશેષપણું થાય એવું બંધારણનું થયું હોય, સાઇકોસીસ નામનો રક્ત વિકાર થયો હોય, તે માટે, તેમજ આળસને વર્ષા ઋતુમાં જે

વિકાસે ઉપરથી અગર દમ વિગેરે પેદા થાય છે, તેને માટે આ દવા મુખ્યકારી છે. નેદ્રમ સંલક્ષ્ની વિક્રિયા મોટા આંતરડાના નિચેના ભાગમાં માલમ પડે છે, અને ઇલીઅમ નામના આંતરડામાં પણ જથ્થાવધ છે. આંતરડાના ઉપર જથ્થાવેલા ભાગમાં અંદરના અંકુરો સુએલા દેખાય છે, નાની ઝીણી નસોની કીનારો રાતી થઈ જાય છે, અને શ્લેષ્મ પડ કાંતો ફીકા રંગનું કે રાતા વળીઆં પડ્યાં હોય એવું દેખાય છે. ઇલીઅમ નામના નાના આંતરડાના નીચેના ભાગમાં શ્લેષ્મ પડ, બીનું, ને લાલ થઈ આવે છે.

વળી આ દવા (સફ્ટેટ ઓફ સોડીઅમ) રક્ત સ્થંભક છે, અને એક પ્રખ્યાત દાકતરે તેનો આવી અસરને માટે પુષ્કળ ઉપયોગ કરેલો છે, અને તેમાં તે ફેતેહમંદ થએલ છે.

આ સળખ માટે આ દવા અલ્પ માત્રામાં એટલે દર કલાકે ૬ ગ્રેનથી ૧ ગ્રેન આપવાથી ફાયદો થાય છે. તે રક્તશ્રાવ આગતુંક કારણથી હોય કે, સ્વજન્ય હોય, કાંઈ અર્થુદની સત્ક્રિયાથી થયો હોય, અગર અતિ અતિ આર્તવ હોય તો પણ આ દવાની સારી અસર થાય છે.

જીલ:—મેલો, લીલાશ પડતા જુરા રંગનો થઈ જીભના મુળ ઉપર જામેલો હોય, અને તેની સાથે ચીકણો શ્લેષ્મ હોય, કડવો સ્વાદ રહેતો હોય, જીભ જરા રાતી હોય, બળત્રા બળે તેવા હોડ ઉપર ફેલેલા થયા હોય, તાળવું અસલ્ય હોય અને થંડા પદાર્થો લેવાથી રાહત મળતી હોય, એવાં જીભનાં ચિન્હો આ દવાને સૂચવે છે.

દાંત:—દાંતનો દુખાવો, જે તમાકુ પીવાથી, પવન ખાવાથી કે ઠંડા પાણીનો કાગળો લેવાથી નરમ પડતો હોય, (હોઠ કાઢીઆ) અવાળું બળતો હોય, અવાળું ઉપર ફેલેલા થયા હોય, તો તે આ દવાથી મટે છે.

મોઢું:—મોઢામાં સદંતર બદલાઈ જાય છે, અને ચીકણા જાડા અને લીલાશ પડતા સફેદ રંગના શ્લેષ્મથી તે ભરેલું રહેતું હોય, મોઢામાં કડવાશ રહેતી હોય હરદમ ખાસ મારતો મેલો બલગમ ગળાની નળીઓમાંથી અને હોજરીમાંથી ખોખરાવાથી નીકળતો હોય કે મોઢાં દાઢ બળતો હોય તો આ દવાની જરૂર હોય છે.

ગળું:—ઘીથીરીઆના રોગમાં લીલા રંગની

ઉલટી થતી હોય, તો આ દવા મુખ્ય દવા (ડીલીમ્યુર) ની સાથે અપાય છે. ગળાનો સોજો હોય, અને કાંઈ ગળતા ગળામાં કુચો હોય એવું લાગતું હોય, ગળાના નળમાંથી કે ગળામાંથી ચીકણું જાડા અને જુરાં રંગનો બલગમ નીકળતો હોય, અને જીભના ચિન્હો ખાસ તરેહના હોય, ગળામાં ક્ષત પડેલાં હોય કે સવારમાં ખારો બલગમ નીકળતો હોય, તો આ દવા ઉપયોગી છે.

ચહેરો:—ચહેરાનો રંગ પીલચરો, કમળા જેવો પિત્તને લીધે રહેતો હોય, ચહેરા ઉપર પીલ વીગેરે થયા હોય, ચહેરાના સ્તવામાં (ફેરમ ફેસ તાવને માટે) સોજો લીસો રાતો, અને અળકતો હોય, વિગેરે ઉપદ્રવોમાં આ દવાથી શયદો થાય છે.

મસ્તક:—માથાના તાલકામાં દુખતું હોય, દાઢ અને થડકારા થતા હોય, મોઢાં કડવાશની સાથે માથું દુખતું હોય, અગર તેની સાથે પિત્તની ઉલટી થતી હોય, કે પિત્તના ઝાડા થતા હોય, ચક્કર અને ઘેનની સાથે માથું દુખતું હોય, પિત્તના વધારાથી ફેર આવતા હોય, મગજની બેસણી આગળ દુખાવો થતો હોય, કરોડ રજજીના પડનો વરમ અને તેની સાથે માથામાં લોહીનો જમાવ થયો હોય, આંધળીના ચિન્હો હોય, તથા બ્રમ થયો હોય, (ફેરમ ફેસ કે મેમીશીઆ ફેસ સાથે) માથાના પાછલા ભાગમાં દુખતું હોય, પડવાથી કે ખીજ જાડાથી માંથામાં કાંઈ ઉપદ્રવ થયો હોય, અગર માનસિક અવ્યવસ્થા થઈ હોય, માથાના તાલકામાં દાઢ હોય, તાલકાનો ભાગ દાબે અગર અડે દુખતો હોય, વાળ ઝોળતાં ચામડી દુખતી હોય, વિગેરે ચિન્હો માટે આ દવા કામની છે.

કાન:—કાનમાં કાંઈ પદાર્થ બહાર નીકળવાને જોર કરતું હોય તેવી પીડા, અને તે ભેજવાળો હવામાં વિશેષ થતી હોય, તથા ચસકા આવતા હોય, તે આ દવાથી મટે છે. પીનસ (ઉપદંશથી થયેલો હોય), જે ભેજવાળો હવાથી વધારે જોર કરતો હોય, નાકમાં સુષ્કપણ અને બળત્રા થતી હોય, પરંતુ પ્રકાશમાં રહેવાથી લીલું થઈ જતું હોય, આર્તવ સમયે નાકમાંથી લોહી પડતું હોય, નાક બંધાઈ ગયું હોય, નસ્કારામાં ચુટ આવતી હોય, સહેજમાં ખોખરાવાથી ખારો શ્લેષ્મ નીકળતો હોય, ત્યારે આ દવા ઉપયોગી છે.

આંખ:—આંખોના સ્લેષ્માવરણની પીળાશ, પોપચાની કીનારીનું બળવું, દાહક આંસુ ઝરવાં, આંખોના જીર્ણ વરમની સાથે પોપચા ઉપર શેષા જેવા ખીલ થવા, આંખોના જીર્ણ વસ્ત્ર સાથે લીલા રંગનું પડ નીકળવું, અજવાળું સહન નહિ થવું, સવારમાં આંખો ચોટી જવી, કૃષ્ણ મંડળ ઉપર કુર્ણ પડવું વિગેરે આ દવાથી દુરસ્ત થાય છે.

જઠર:—સાંજે તરસ લાગતી હોય, પેટ ચઢી આવતું હોય, અને ભારે લાગતું હોય, જીવ ગભરાયા કરતો હોય, પિત્તની ખાટી અગર કડવી ઉલટીઓ થતી હોય, પિત્તનો સખત પ્રકોપ થયો હોય, પિત્તની ચુક આવતી હોય, ખારી અને લીલા રંગના પાણીની ઉલટી થતી હોય, ઝાડા ઘેરા લીલા રંગનો થતો હોય, લીલા ઝાડા પીળચટા ચહેરા અને પીળી આંખો હોય, સીસાના પદાર્થના ઝેરથી પેટમાં ચુક આવતી હોય (તો ૧× કે ૨× ની દવા વારંવાર આપવી), ખાટા ઝોડકાર, પેટમાં ખાદી થવી, પેટમાં પવન ભરાધને ચુક થવી, જે ખોરાક લીધા પહેલાં વિશેષ જોરમાં હોય, યકૃતમાં લોહીનો જમાવ થયો, જેથી ડાબે પડખે સુતા પીડા થતી હોય, ડાબા પડખામાં દુખાવો થતો હોય, કે જેની સાથે ઉધરશમાં પડમય બલગમ નીકળતો હોય, પેટમાં આક્રોશ ચડ્યો હોય, યકૃતની વૃદ્ધિ થઇ હોય, વિગેરેમાં આ દવા ગુણકારી છે.

ઉદર:—ઝાડા ઘેરા લીલા રંગનો પિત્તવાળો થતો હોય, સવારમાં પાતળા ઝાડા થતા હોય, અને થંડી હવામાં કે ચોમાસાના ભેજમાં તે વધારે થતા હોય, નીચેનાં આંતરડામાં દાહ બળતો હોય, અને પિત્તના ઝાડા થતા હોય, મગજના શ્રમથી ખાદી થઇ ચુટ આવતી હોય, યકૃત જલદી બગડી જતું હોય, યકૃત સ્પર્શસિદ્ધ હોય, તેમાં તીવ્ર અને તીક્ષ્ણ પીડા થતી હોય, યકૃતમાં લોહીનો જમાવ થયો હોય (ફેરમ ફેસ), પેટમાં વાદ થતી હોય (મેમ્બ્રીસ ફેસ, ફેરમ ફેસ), (આંતરડાના વરમમાં સોજો ઝાછો કરવાને મુખ્ય દવા ફેરમ ફેસની સાથે), વૃદ્ધ માણસોને થતા ઝાડા, કમર ઉપર તાણીને પહેરેલ કપડું ખમાતું ન હોય, પિત્ત જ્વરમાં પેટનું ઢમઢોલ થવું, ખાદીથી થતી ચુક, જે પેડુના જમણા ભાગમાંથી શરૂ થતી હોય, વૃદ્ધ સ્ત્રીઓને વારસામાં ઉતરેલ અતિસારનું દર્દ હોય, યુદ્ધમાં અને ભગમમાં

મસા થવા, વિગેરેમાં આ દવા ધણી ગુણકારી છે.

મૂત્ર માર્ગ:—પેશાબમાં પિત્ત જતું હોય, મધુ પ્રમેહ હોય, મૂત્ર પિંડનો જીર્ણ વરમ હોય, મૂત્ર નળીમાંથી પીળાશ પડતા લીલા રંગનો સ્ત્રાવ થતો હોય, નજલાના વ્યાધિમાં પીસાબમાં લીથેટસ, ઇંટના ભુકા જેવો પદાર્થ, જતો હોય, પેશાબ કરતાં બળત્રા બળે, પેશાબમાં કાંકરી પડે, બહુ મૂત્રમાં કે જ્યારે રોગીને મધુ પ્રમેહની અસર હોય, ત્યારે જીભનાં ચિન્હો મળતાં હોય, તો આ દવા આપવી.

જનનેદ્રિયો:—અંડ કોષમાં પાણીનું ભરાવું (ફેલ્ડ, ફેસ), ધ્રુમટમાં રસ ભરાવો, (નેટ્રમ મુર સાથે), જીર્ણ ઉપદંશમાં જ્યારે ખાસ સૂચક લક્ષણો હોય, ઉપદંશને લીધે ચાંદાં થતાં હોય (બાહ્યપચાર તરીકે), જીર્ણ મેહમાં ખાસ પ્રકારનો સ્ત્રાવ હોય, પ્રોસ્ટેટ પિંડની વૃદ્ધિ, પેશાબમાં સ્લેષ્મ ને પડવું પડવું, જનનેદ્રિમાં ચુંટ આવવી, વિગેરે હોય તો આ દવા સારી છે.

સ્ત્રીને સવારમાં ઝાડા સાથે પુષ્કળ આર્તવ આવે, અથવા તેની સાથે ચુક અને કબજબત હોય, જીભનાં ચિન્હો મળતાં આવતાં હોય, લોહીવામાં બળત્રા ઉત્પન્ન કરે એવું પાતળું લોહી જતું હોય, પ્રદરમાં પાતળી અને દાહક ધાત જતી હોય, ગુલાવયવ ઉપર દાહ સાથે શેષા થયા હોય, કે આર્તવ સમય પહેલાં નાકમાંથી લોહી પડતું હોય તો આ દવાથી આરામ થાય છે.

ગર્ભાધાન દર્મ્યાન સવારમાં કડવી ઉલટી થવી, જંગળ સુજવું, શેષાચુકત ગુલાવયવનો વરમ વિગેરેમાં આ દવા ઉપયોગી છે.

નિદ્રા:—કમળાની પહેલાં સુસ્તી થતી હોય, અને તેની સાથે પિત્તનાં ચિન્હો હોય અને તે ચિન્હો બપોર પહેલાં, કે વાંચતી વખતે વિશેષ જણાતાં હોય, ભારે અને ચિંતાપ્રદ સ્વપ્નમાં આવતાં હોય, ઉધમાંથી દમના જોરથી ભગી જવાતું હોય, ઉધમાંથી ભગતી વખતે પેટમાં ખાદીથી દુખાવો માલમ પડતો હોય, સવારમાં સુસ્તી અને ઉધ રહેતી હોય, અને સાંજની ચાલાકી વધારે રહેતી હોય, પિત્તના ચિન્હ સાથે રાતમાં ભુતાદિનો ભય લાગતો હોય, છાતી ઉપર કોઇ દાખતુ હોય એમ લાગતું હોય, (નેટ્રમ-મ્યુર. કાલી ફેસ), એવાં ચિન્હો જણાય તો આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

મનઘાતઃ—નિરત્સાહીપણું, કામ કરવાનું આળસ, થાક, અને કંટાળો, આંખો અને ચહેરામાં તે સાથે પિત્તના લક્ષણો, ને પીળાશ જણાતી હોય, ઉઘમાં હાથ પગ ખેંચાતા હોય, પેટમાં ચુંક સાથે આખા અંગમાં અશક્તિ જણાતી હોય, કબજિયત સાથે લકવો (પગનો) હોય, આખું શરીર ધ્રુજતું હોય, લખતાં હાથ ધ્રુજતો હોય ઇત્યાદિ લક્ષણોને માટે આ દવા ગુણકારી છે.

મનઃ—પુરતો જાપતો રાખવો પડે એટલે દરજ્જે થઇ ગએલ આત્મઘાત કરવાની વૃત્તિ, અને તેની સાથે ગુસ્સો અને શીઘ્રક્રોધીરવલાવ, વિગેરે પિત્તના પ્રક્રાપથી થએલું હોય, બ્રમ હોય, ગાયનથી અને તેમાં પણ શોકજન્ય ગાયનથી વિશેષ ઉપદ્રવો જણાઇ આવે, મન છેક નિરાશ અને નિરત્સાહી થઇ ગયું હોય, અને ભેજવાળી હવામાં અને સવારના વખતમાં ગ્લાની વિશેષ હોય, તો આ દવા યાદ કરવી.

ધાસમાર્ગઃ—સાદ બેસી ગયો હોય, ભેજવાળી હવાથી દમ ઉપડતો હોય, અગર ઉધરસ થઇને પછીથી દમ ઊત્પન્ન થતો હોય, બલગમી દમ જેમાં કફ બોલતો હોય, ઉધરસમાં જડે તાંત જેવો, અને પીળો પડ્મય બલગમ પડતો હોય, અને જાતીમાં દુખાવો થતો હોય, જે દયાવ્યાથો નરમ પડતો હોય, અને જેથી દર્દી ઉધરસ ખાતી વખતે જાતી પકડી રાખતો હોય, જાતીમાં ડાબે પડખે શ્વળ આવતું હોય, સવારમાં ઉધરસ બહુ જોર કરતી હોય (હોં કાલી કાર્બ), દમમાં પીળા રંગ કે લીલા રંગનો બલગમ પડતો હોય, અને પુષ્કળ પડતો હોય, અને દરેક ચિન્હો ભેજથી અને વરસાદથી વૃદ્ધિ પામતાં હોય, તે સાથે જીભનો દેખાવ ઉપર જણાવ્યા મુજબનો હોય, તો આ દવા આપવી.

રૂધિરાલિસરણુઃ—ફેર, અગર ચકકર આવવા, રક્તાશયના પ્રદેશમાં દબાણ અને બેચેની જણાવી, જેથી ખુલા પવનમાં દર્દને જવાની જરૂર પડે અને ત્યાં ફીક લાગે, તો આ દવા ઉપયોગી છે.

હાથ પગ વગેરે અવયવોઃ—અરડાના નીચલા ભાગમાં અને છેક નીચેના હાડકામાં દુખાવો થતો હોય, ગરદનમાં અને કરોડમાં દુખાવો હોય, કરોડ રંજીતના પડનો વરમ થયો હોય (તો અગત્યની દવા તરીકે), વાંસામાં આંકડી, અગર ખેંચ તાણ

થતી હોય, અને ગરદન પાછળ ખેંચાતી હોય, અજલની ગઠિા પાકી હોય, ડાખા થાપામાં દર્દ થતું હોય હાથ કંપતા હોય, અને પગમાં અશક્તિ અને સોજા હોય, નખના મુળ આગળ પાકીને પડે થતું હોય, નખની નીચે ઝણઝણાટ થતો હોય, અને ક્ષત પડેલાં હોય, પગની આંગળીઓમાં ચુંટ હોય, જંગના થાપાથી ચુંટણુ લગી દુખાવો થતો હોય, સુતામાંથી ખેસતા વધારે જોર કરે તેવી રાંઝણુ હોય, અને કોઈ પણ સ્થિતિમાં રાહત મળતી ન હોય, અવયવોમાં દુખાવો હોય, અને અમુક ખાસ ચિન્હો મળતાં હોય, સાંધાઓ શટતા હોય, નજલો થયો હોય, પગના તળીઆ બળતાં હોય, અને તે દાહ દીંચણુ લગી અસર કરતો હોય, સાંધાઓમાં વા હોય, સંધિવામાં પિત્તવિકાર થયો હોય, ત્યારે આ દવા ઉપયોગી છે.

જવરઃ—જવરના દરેક રૂપમાં આ મુખ્ય દવા છે. પિત્તની ઉલટી થતી હોય, અગર કાળા કે લુખરા રંગની કડવી ઉલટી થતી હોય, પિત્ત જવરમાં, કે પીળા તાવમા (કેમકે તે તાવ સખત પિત્ત જવરનું રૂપ ધારણુ કરે છે) લુખરા રંગની કે કાળા રંગની ઉલટીને માટે (તાવને માટે ફેરમ ફેસની સાથે), દરેક પ્રકારના જવરમાં (જીભના ઉપરની છારી ઉપર ધ્યાન આપવું.) એટલે કે તે ઉપર લીલા લુખરા રંગની છારી હોય તો આ દવા ઉપયોગી છે. શરીરની અંદરથી થંડક લાગવી, સાંજની વખતે ઠંડી લાગવી, માથાના તાલકામાં દાહ થવો તરસ વગર પરસેવો થવો, યકૃતના પ્રદેશમાં દુખાવો રહે, પેટમાં વાયુનું ફરણું, અને સહજ વાતમાં ઝાઝ થવા, વિગેરે લક્ષણો હોય તો આ દવા ઉપયોગી છે.

ત્વચાઃ—આંખો, તાલકુ ચહેરા, જાતી અને ગુહાની આસપાસ મચ્છા થતા હોય, પિત્તના ચિન્હ સાથે આળકાની ચામડી ઉપરથી ફેતરી ઉખડવી ખરજ આવવી, પીળા પાણીના ભરેલા ફેલા થવા, આંગળીઓનું સુજવું, અને જડ થવું. હાથેળીમાં સોજો થઈ પાણીનું ઝરવું, લીસો, રાતો અને ચળકતો રતવાનો સોજો, અમરામાં પાણી ભરાવું, ફેલા વિગેરે કુટી જઇ પીળા રંગના લીના લીંગડા વળવાં, ત્વચાના રસ યુક્ત વ્યાધિઓ જેમાં પિત્તનાં ચિન્હ જણાતા હોય, ત્વચામાં રસમય સોજા, પીળી ત્વચા થઈ તેમાં કપડા કાઢતી વખત ચુંટ આવ-

તી હોય, જ્યારે ભગંદરના ગડ જેમાંથી પડે નીકળતું હોય, અને આસપાસ પહોળી આસમાની લીટી દેખાતી હોય અને અંદર રસ્તા થએલા હોય, ઇત્યાદિ માટે આ દવા ગુણકારી નીવડે છે.

સમસ્ત ચિન્હો:—જલંદર અગર સોથ, રસતું અંદરના ભાગમાં ઝરી એકડું થવું, શરીરના કાંધ ભાગમાંથી પીળા રંગના પાણી જેવો સાવ થતો હોય, રસથી ઉત્પન્ન થએલ લીલા સોજા, ક્ષયમાં જ્યારે પીળો પાણી જેવો અગર લીલો બલગમ પડતો હોય અને પિત્તના લક્ષણો હોય, લોહીમાં સફેદ ભાગ વિશેષ હોય, શરીરનું અધારણ પાણીમય થઇ ગયું હોય, કે રાંઝણુ વિગેરે ઉપદ્રવો હોય તો આ દવા ફાયદો કરે છે. આ દવા શિરાઓમાં પાણીનું પ્રમાણ સમતોલ રાખે છે.

વૃદ્ધિ:—વ્યાધિઓ ભેજમાં, ભોંયતળીએ રહેવાથી, અને ભેજવાળી હવાથી તથા પાણીને કઠિ ઉગેલી વનસ્પતિ ખાવાથી વૃદ્ધિ પામે છે.

શાંતિ:—હૃદય કે ગરમી તથા ખુશી હવાથી નરમ પડે છે.

પ્રધાન લક્ષણ:—પીડાને લીધે દર્દી વારે ધડીએ પાસાં બદલે છે, અને ડાબે પડખે સુવાથી દર્દ વૃદ્ધિ પામે છે, ઉપદ્રવો સવારમાં જોર કરે છે, ગમે તે રૂપમાં પાણી પીવાથી ચિન્હો વધારે થાય છે, અગર કાંધ કારણથી શરીરમાં પાણીનો વધારો થાય તો વ્યાધિ વધારે જોર કરે છે.

ઉપયોગ:—સીસાના પદાર્થો પેટમાં જવાથી પેદા થએલ સુકંને માટે ૧x કે ૨x અંશની વારંવાર આપવી, ડા. સુબર ૬x અંશની વાપરવા બલામણુ કરે છે. ૨x થી ૬x સુધીની પણુ વપરાય છે, તેમજ ૩૦ અને ૨૦૦ અંશની પણુ સારો ફાયદો કરે છે.

ફેરમ્ ફૅસ્ફોરિકમ્.

(Ferrum Phosphoricum.)

આ દવાનું સાદું અને ટુંકું નામ ફેરમ ફૅસ્ફ છે. સાધારણ રીતે તે ફૅસ્ફેટ ઓફ આયર્નના નામથી ઓળખાય છે, અને તે લોહની સાથે ફૅસ્ફરિક આસીડના સંયોગથી ઉત્પન્ન થાય છે. લોહનો ફૅસ્ફેટ લોહીના રાતાં રંગકણ ને રંગ આપે

છે, શરીરના બધા ભાગમાં ઓક્સિજન પહોંચાડે છે, અને આ રીતે જે જીવનની ક્રિયા જીંદગી ને ટકાવી રાખે છે, તે જીવનની ક્રિયાને ચાલુ રાખવામાં તે મદદ કરે છે. રૂધિરમાં લોહ યોગ્ય પ્રમાણમાં ન હોય, તો આરોગ્યતા રહેતી નથી. જ્યારે દરેક તંતુ જળમાં રહેનારો આ ક્ષાર ઓછો થાય છે, ત્યારે રૂધિરાભિસરણની ગતિ વેગવાન થાય છે, કારણ કે શરીરના તમામ ભાગમાં ઓક્સિજન પહોંચાડવાને લોહીને (લોહનો થોડો ભાગ હોવાથી) વધારે ઉતાવળથી ફરવું પડે છે, દાખલા તરીકે દસ માણુસનું કામ કરવાને સાત માણુસને દસ માણુસના કરતાં વધારે ઝડપ રાખવી પડે છે. આવી રીતે વધેલી ગતિને લીધે શરીરમાં ગરમી ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે તાવનું રૂપ પ્રગટ થાય છે. રૂધિરાભિસરણને વેગવાન કરવાને ખાતર જે જીવન શક્તિ ના લંડોળમાંથી નવી શક્તિ ઉત્પન્ન કરવી પડે છે, તે શક્તિરૂપાંતરની ક્રિયા (Conversion of energy) ને લીધે શરીરની ગરમી વધે છે. જે શક્તિ અમુક ગરમી ઉત્પન્ન કરીને લાંબે વખતે અમુક ફલ આપતી હોય, તેજ ફળ સ્વરૂપ વખત માં મેળવવું હોય, તો તેથી ગરમી વધવીજ જોઈએ, એવો કુદરતી નિયમ છે. હીપોક્રેટીસથી માંડીને તે ડા. ક્રાક સુધીના વૈદ્યકી લેખો તપાસશો, તો જણાશે કે તાવનું કારણ જીવન રસાયણ શાસ્ત્ર જેવું સ્પષ્ટ, અને સંતોષકારક સમજાવે છે, તેવું બીજું કાંઈ સમજાવતું નથી.

તાવ અગર ગરમી એ દર્દ છે, એમ સમજવાનું નથી, તે તો માત્ર નિશાની છે, પરંતુ લોહના પરમાણુઓની ખામી અને તેથી થતી ઓક્સિજન વાયુ-પ્રાણુવાયુ-ની ખામી એ ખરી બીમારી છે. લોહની ખામી પડે તે જો તરત પુરી ન પડાય, તો પોતા-શીઅમ કલોરાઇડ (કાલી મ્યુર) ની ખામી પડે છે.

લોહના પરમાણુ ઓછાં થવાથી “ શરદી ” અગર બ્યાન્જી રીતે કહેતાં “ ગરમી ” થાય છે. જ્યારે લોહની ખામી પડે છે, ત્યારે કુદરતી નિયમાનુસાર બહારના ભાગ (ત્વચા) માંથી અંદર રકતાશય, ફેફસાં, યકૃત, હોજરી, મગજ વિગેરે અવયવોની આસપાસ જીવન ક્રિયા વધારે પુર્ણ રીતે ચલાવવાને લોહી ખેંચાઇ જાય છે; જેથી શરૂઆતમાં અંદર લોહી વધારે, અને બહારના ભાગમાં લોહી ઓછું, એવી હાલત થાય છે. ત્વચાની નાની

રક્ત વાહિનીઓમાં લોહીના ઓછાપણાથી તેના છિદ્રો ખંધ થઈ જાય છે, અને ઘસાઈ ગયેલા અને તેથી નિરૂપયોગી થયેલા પદાર્થો આ રસ્તે નીકળી જવા નોંધએ, તે બહાર નીકળવાને બદલે અંદરના અવયવો તરફ પાછા જાય છે. આ નકામા પદાર્થોનો જમાવ તેમજ તેને ડેકાણે પાડનાર નિરીક્રિય ક્ષારોની ખામી એ બન્નેને લીધે શરદી, ઉધરસ, સલેપ્મ, ન્યુમોનીઆ, શળ, વગેરે દર્દો બહાર પડે છે.

આવા તમામ ઉપદ્રવોમાં જ્યારે વરમ, હોય, (પછી તે ગમે તે નામથી ઓળખાતો હોય, તોપણ) ત્યારે આ ક્ષાર પહેલી અને મુખ્ય દવા છે. લોહનાં પરમાણુઓ રક્ત વાહિનીના ગોળ પડના પરમાણુઓની રચનાને દૃઢ અને મજબુત કરે છે, પણ આ ક્ષારની ખામીથી ઝીણી રક્ત વાહનીઓના પડ જલદી તુટી જાય છે, એટલે રક્તસ્રાવ થાય છે. તેથી શરીરના કોઈ પણ ભાગમાંથી લોહી નીકળતું હોય, ભારે ફેરમ ફેસની જરૂર છે. તેની સાથે વારાફરતી આપવાને સાફ ચિન્હના પ્રમાણે નેદ્રમ મ્યુર કે કાલી ફેસની જરૂર પડે છે. સ્નાયુના ઢીલાપણામાં, અને રક્તના રજકણોની અસ્વાભાવિકતાને લીધે ઉત્પન્ન થતા વ્યાધિઓમાં પણ ફેરમ ફેસ એ પ્રથમ ઉપચાર છે. જે વ્યાધિઓ લોહીના ભરાવાથી, અગર જામવાથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને જેના ચિન્હોમાં દુખાવો, ગરમી, સોજો, રતાશ, ઉતાવળી નાડી હોય છે, એટલે કે જવરાદિ ઉપદ્રવો અને તેની સાથે વરમ હોય, તેવા તમામ વ્યાધિઓમાં રસતું ઝરતું શરૂ થયા અગાઉ આ ક્ષાર આપવો ઉપયોગી છે. પાંડુ રોગ જેમાં રૂધિરના રાતાં રજકણોની ન્યુનતા હોય છે, બાળકોને ક્ષુધાની મંદતા સાથે થતી નબળાઈ, અને બેચેની, સુસ્તી અને વજનનું ઓછું થવું વિગેરે ચિન્હો ઉપર પણ આ દવા કામગીરી છે. ફેરમ ફેસ ફક્ત શરીરને આરોગ્ય કરે છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ દસ્તને સાફ લાવે છે, અને શરીરના બંધારણ અને ખીલવણીમાં પુષ્ટિ કરે છે. ડુંકામાં આ ક્ષાર નીચે બતાવેલી બાબતોમાં ફાયદાકારક છે.

૧. સઘળા પ્રકારના વરમના પ્રથમ સ્વરૂપમાં.

૨. જે દુખાવા હીલચાલથી વધતા હોય, અને થંડકથી નરમ પડતા હોય તેવા દુઃખાવામાં.

૩. લોહીના ભરાવાથી થતા રક્તસ્રાવમાં.

૪. કાંઈ ઇજા થવાથી થતા તાજા જખમોમાં.

જીલ:—રૂંવાટીવાળી અથવા સ્વચ્છ, અને સ્પષ્ટ રાતી જીલની સાથે માથુ દુખતું હોય, જીલનો ઘેરા રાતા રંગના સોજા સાથે થએલ વરમ એ ચિન્હોમાં આ દવા ગુણકારી છે.

દાંત:—ગરમ ગાલની સાથે દાંતનો દુખાવો હોય, જે ગરમ પદાર્થથી વિશેષ, અને થંડા ખાવાના અગર પીવાના પદાર્થથી કમતી થતો હોય, દાંતના વ્યાધિઓ જવર સાથે હોય, દાંત સ્પર્શ અગર દખાણુ ખમી શકતા હોય, ભારે આ દવા ઉપયોગી છે.

મોઠું:—અવાળુ ગરમ લાગવા સાથે આવેલાં હોય, મોંનું શ્વેભાવરણુ રાતા રંગનું થયું હોય, તો આ દવા ફાયદો કરે છે.

ગળું:—ગળાની દિવાલોનો વરમ થયો હોય, તેમાં રસ નહિ ઝરતાં રતાશ અને દુખાવો હોય, ક્ષતમાં વરમ, ગરમી, તાવ, થડકારો, અને દુખાવો હોય, ગળાની બારીમાં ગડ થયું હોય, ચોરીઆ અને ગળાની ગાંઠોનો વરમ થઈ સોજો થયો હોય, “ ડીપ્થીરીઆ ”ના રૂપમાં તાવ આવતો હોય, ગળાના કોઈ પણ ભાગમાંથી લોહી પડતું હોય, કે લોહીનો જમાવ થયો હોય, ગાનારા અને અવાજનો હમેશ ઘણો ઉપયોગ કરનારાઓના ગળામાં વરમ થઈને સોજો આવ્યો હોય, વિગેરેમાં આ દવા ગુણુ કરે છે.

ચહેરો:—“ બેલ્કડોના ” ના ઉપયોગની જરૂર જરૂર પડે તે કરતાં મજબૂત તંતુ ઉપર થોડી અસર હોય, અને ચહેરા ઉપર રતાશ જણાતી હોય, રતાશ પડતો ગરમ ચહેરો હોય, અને જલદ નાડી સાથે ચહેરાનો દુખાવો હોય, જે મોં હલાવવાથી વધારે થતો હોય, જેમાં થડકારા મારતો અગર દખાણુથી થતો હોય, તેવો દુખાવો હોય, ગરદન ઉપર ટાઢ લાગવા જેવી લાગણી સાથે ચહેરાની રતાશ હોય, પાંડુ રોગની અસરવાળો ફિક્કો ચહેરો, માટીના રંગ જેવો શીકો પીળચરો ચહેરો, તથા ગાલો સુજેલા અને ગરમ હોય, અને થંડક અગર થંડા પદાર્થ લગાડવાથી રાહત મળતી હોય; વરમ સાથે ચહેરાનું દુખતું વિગેરે ચિન્હો ઉપર આ દવાનો ઉપયોગ છે.

મસ્તક:—માથે લોહીનું ધસવું, નજલાની અસરથી માથું દુખવું (નેદ્રમ ફેસની સાથે), આંખની ઉપર મસ્તકનું દુખવું, અથવા તાળવા ઉપર દુખવું

(નેટ્રમ સહની સાથે), મંદ ભાર, સાથે થડકતો દુખાવો, ચહેરા ઉપર લોહી ચઢી આવવા સાથે (રતાશ પડતા ચહેરા સાથે), અમર તાવની સાથે દુખાવો થતો હોય, તો આ દવા વપરાય છે. માથાને અડકતાં દુખાવો થતો હોય, વાળ ખેંચવાથી દુખતું હોય, આંખો ખંધ કરી રાખવી પડે તેવો દુખાવો હોય, ફેર ચઢતા હોય, ચંડક લગાડ્યાથી (ચડીકાર રક્ત જમેલા સ્નાયુઓના સંક્રાંચવાથી) આરામ મળતો હોય, નાકમાંથી લોહી પડવાથી, (નસકારી કુટવાથી) કે લોહી કમતી થવાથી, આરામ મળતો હોય, ઓને રજોદર્શન વખતે માથું દુખતું હોય, અપકવ અનની ઉલટી સાથે માથું દુખતું હોય, (તો નેટ્રમ ફેસ સાથે), તાળવાનો વરમ, ચહેરામાં ચરકા (કેલક ફેસ અને મેમીરીઆ ફેસની સાથે), લોહીના જમાવથી માથું દુખવું, જમણા પડખાનું માથુ દુખવું, મગજના પડનો વરમ થયો હોય, ઘેન અને સુસ્તી સાથે જણાતું હોય, કે તાળવું આળું થઈ ગયું હોય, ત્યારે સ્પર્શ તથા અવાજ ખમાતો ન હોય, ત્યારે આ દવાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે; બાળકોમાં રતાશ પડતા ચહેરા અને રાતી આંખો સાથે માથુ દુખતું હોય, માથુ હલાવતાં, નીચું જોતાં, હાલતાં ચાલતાં દુખાવો વધારે થતો હોય, તડકા લાગવાથી માથુ દુખતું હોય તો (નેટ્રમ મ્યુર સાથે) આ દવા ખાસ ગુણકારી છે.

કાન:—કાનના વરમ સહિત થતા ઉપદ્રવો,—શરદી લાગવાથી કાનમાં થડકારા સાથે થતી પીડા, તીવ્ર સોાયા ધોચતા હોય તેવી વેદના, કાનમાં થતા અવાજો, નસોમાં લોહીના કમી જનસ્તી પશુથી થતા પાણીના ધોધ જેવો અવાજ, કાનના વરમના પહેલા રૂપ, જેમાં એક જગ્યાથી બીજી જગ્યા ખસતી વેદના હોય, રક્તાશયનો થડકારો લાગતો હોય, નાડી જલદ નબળી અને પોચી હોય અને તેથી અશક્તિ થતી હોય, તેમાં, તાવના જોરથી કાનમાં થતું બહેરાપણું બાહ્યકર્ણનો વરમ, જેમાં માંસ જેવો રાતો રંગ હોય, અને દાહ હોય, કાનના પડાનો વરમ, એક જગ્યાએ વરમ નહિ રહેતા ફેલાવાના લક્ષણો દેખાતાં હોય, લોહી કે પરં મિશ્રિત શ્લેષ્મનો સ્રાવ થતો હોય (કેલક સહ સાથે), રક્તસ્થાવ થવાના ચિન્હ દેખાતાં હોય, પરં થઈ ગયાં છતાં પણ વેદનાની શાંતિ થતી ન હોય, અમુક વખતને અંતરે થતી વેદના અને તે એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જતી

હોય, વચલા કાનનો વરમ અને પડતું બહું થતું વિગેરે સારૂ આ દવા ઉપયોગી છે.

નાક:—હરકાંઈ પ્રકારની માથામાં શરદી લાગવાના પ્રાથમિક રૂપમાં, શરદી વારંવાર લાગે તેવી પ્રકૃતિ હોય, ખાસ કરીને જમણા નસકારામાં ખાસ અંદર ભેતી વખત વિશેષ ચટકા લાગતો હોય, સ્લેષ્મની સાથે નાકમાં કાંઈ ખુંચતુ હોય, અગર ભરાયું હોય, એવી લાવના થતી હોય, નાકના શ્લેષ્માવરણનો વરમ હોય, શ્લેષ્મજન્ય આબો હોય, નાકમાંથી લોહી પડતું હોય, (તે ખાસ કરીને બાળકને), અને કાંઈ બીજા રોગની સાથે તે પડતું હોય; નાકમાંથી પડતું લોહી અળકતા રાતા રંગનું હોય તો આ ક્ષાર ઉપયોગી છે. આ દવાનો ગુણ દરેક શ્લેષ્માવરણના વરમની શરૂઆતમાં હોં “એકાનાઈટ”ની જેવો છે, પરંતુ “એકાનાઈટ”ના કરતાં આ દવાનો ઉપયોગ વ્યાધિની આગળ વધેલી સ્થિતિ સુધી કરી શકાય છે. “એકાનાઈટ”ને થંડી લાગતાં વારજ વાપરવામાં ન આવે, તો પછીથી તેનો ઉપયોગ નિરથક છે, પરંતુ ફેરમ ફેસ તો વ્યાધિનું કારણ થયા પછી કેટલાક કલાકને અંતરે આપવાથી પણ ગુણ કરે છે એવું અનુભવથી જણાય છે.

નેત્ર:—આંખના તીક્ષ્ણ વરમમાં (કેલી. મ્યુર. સાથે) ઓરીમાં અને બીજા કુટી નીકળતા વ્યાધિઓમાં થતો આંખનો વરમ, આંખ ફેરવવાથી કે ફેરવવાની કોશિષ કરતાં થતું સખત દર્દ, આંખની રતાશ અને કોરાપણું, અને કાંઈ વખતે સોજો થઈને પાણીનું ઝરવાપણું (નેટ્રમ મ્યુરની સાથે), રેટીનાના વરમનું પહેલું રૂપ, કૃષ્ણ મંડળના ગડની શરૂઆત, પોપચામાં ખીલ (કેલી મ્યુરની સાથે), આંખનું દુખવા આવવું, પ્રકાશનું અસહ્યપણું, આંખના પોપચાની ત્રિય, જમણી આંખના નીચેના પોપચા ઉપર આંજણી, આંખની અંદરના ખુણા અને નાકની વચ્ચે થતા ચસકા વગેરેમાં આ દવા ઉપયોગી છે.

જઠર:—માંસ અને દુધ તરફ અરુચિ, થંડા પાણી માટે તરસ, દારૂ વિગેરે ગરમ પીવાના પદાર્થની ઈચ્છા, છારીઆ અડકાર હોજરીના વરમનું પહેલું રૂપ (જેની અંદર પીપડીમાં દુખાવો, સોજો અને અસહ્યપણું હોય છે), રૂંવાટીવાળી જીભ, થડકારા સાથનો દુખાવો, નહિ પચેલા અનાજની ઉલટી થવી, આવા લક્ષણોમાં આ દવા ફાયદો કરે

છે. બાળકોને થંડીથી થતા વરમ સહિત પેટમાં દુખવું, અને તેની સાથે નરમ ઝાડા થવા, અળ-કતા રાતા રંગના લોહીની ઉલટી થવી, ખાદી જેમાં ખાધેલા ખોરાકનો સ્વાદ ફરી આવતો હોય, જૂખ બંધ થાય, ઉલટી કાઢ વાર ધણી ખાદી હોય, ખાટો પદાર્થ, માછલી, માંસ, કે રોટલી વિગેરે લઈ શકવું ન હોય, હર વખત ખોરાકની ઉલટી થતી હોય, કે કાંઈ વખત ખોરાક લીધા પહેલાં ઉલટી થતી હોય, તો આ દવાથી આરામ થાય છે.

ઉદર:—અજીર્ણ વિકાર જેમાં પેટના ઉપદ્રવ સહિત જવર હોય છે, અને “ ટાઇફોઇડ ” તાવ (જેમાં આંતરડાનો ઉપદ્રવ ખાસ હોય છે, તેના પ્રથમ સ્વરૂપમાં), ટાઢ ચઢતી વખતે, કોલેરાના અને ઉદર પટલના વરમમાં પ્રથમ રૂપમાં, બાળકને નરમ ભરેલી નાડી, અને તગતા ચહેરા સાથેના કોલેરા જેમાં પાણી જેવા અગર લોહીયુક્ત ઝાડા (પર-સેવાના અટકવા પછીથી) હોય, અતિસાર, નીચેના નળમાં દાહ સહિત બંધકાશ હોય, અને તેની સાથે આમળ, અર્શિ વિગેરે હોય, ઝાડાની હાજત હોય, પરંતુ કરાંજ ન હોય, આંતરડાના શોષક તંતુની નબળાઇથી ભીનાશનો ભાગ વિશેષ અંદર નહીં લઈ શકાયથી થતા ઝાડા, અજીર્ણના ઝાડા, સખ્ત ટાઢથી થતા ઝાડા, ભરાયલા અગર ફુગતા અર્શિ જેમાં અળકતા રાતા રંગનું લોહી પડતું હોય, આ-મળ વારંવાર બહાર આવતી હોય, સારણમાં વરમ થયો હોય, આંતરડામાં ઝીણું દોરા જેવાં કૃમિ થયાં હોય તો આ દવા ઉપયોગી છે.

મૂત્રમાર્ગ:—પેશાબની હાજત વારંવાર થતી હોય, ઉધરશ ખાતાં પેશાબ ટપકતો હોય, પેશાબમાં લોહી પડતું હોય, મૂત્રાશયના વરમના પ્રથમ રૂપમાં પીડા અગર જવર સાથે હોય, મધુમેહમાં બ્યારે જલદ નાડી અગર કાંઈ ભાગમાં પીડા, દાહ, ચડકારા યુક્ત દુખાવો વિગેરે હોય, પેશાબને રોડી શકનાર સ્નાયુની અશક્તિથી પેશાબનું બેઅખત્યાર વહી જવું, મૂત્રાશયના મુખના ક્ષોભથી દીવસમાં પેશાબનું બેઅખત્યાર જવું, ગરમી સાથે પેશાબ ખાસ કરીને બાળકને બંધ થવો, મૂત્રપિંડમાં વરમ સાથે દુખાવો, “ આઇટસ ડીઝીઝ ” ની સાથે જવ-રાદિ ઉપદ્રવો, મૂત્રાશયના મુખનો કે પ્રોસ્ટેટ પીડનો ક્ષોભ, દર્દના ઉભા રહેવાથી ચિન્હો વધારે જણાય,

અને પેશાબ કયાં પછી કમતી જણાય, બહુ મૂત્ર વિગેરેમાં આ દવા ગુણકારી છે.

જનનેદ્રિયો:—વૃષણમાં દુખાવો હોય, રક્તના જમાવવાળી વૃષણ વૃદ્ધિ થઈ હોય, વૃષણનો વરમ થયો હોય, તે સાથે તાવ વિગેરે ચિન્હો હોય, વીર્ય આવ થતો હોય, પરમીઆની શરૂઆત હોય, અને તે સાથે વરમ અને તાવનાં લક્ષણો હોય, તો આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

શ્રીને આર્તવ વખતે પીડા થતી હોય, ચહેરા પુલી આવતો હોય, નાડ ઉતાવળી ચાલતી હોય, ઉલટીમાં પચ્યા વિનાનો ખોરાક નીકળી જતો હોય, ગર્ભાશયનો વરમ થયો હોય, આર્તવમાં લોહી ઘણું જતું હોય, તે લાલચોળ રંગનું હોય, દર ત્રણ અઠવાડીએ આર્તવ જતો હોય, પેડુમાં ભાર લાગતો હોય, તે આર્તવને પહેલે દિવસે વધારે જણાતો હોય, ગુલાવયવનો વરમ થયો હોય, અંદરનો ભાગ શુષ્ક, અને ગરમ હોય, સ્પર્શ ખમી શકતો ન હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણો માટે આ દવા અકસીર છે.

ગભાધિાન દર્મ્યાન શ્રીને સવારમાં આવતી મેળ (જીવતુ ડોહોલાવું), નહીં પચેલ ખોરાકની ઉલટી થવી અને તેમાં ખટાઇ (નેટ્રમ ફોસની સાથે), સ્તનના વરમનું પ્રાથમિક રૂપ, પશ્ચાત્ વેણુ વિગેરેમાં આ દવા ઉપયોગી છે. પ્રસુતિ પછી તુરત આ દવા આપવાથી ઇજા પામેલા ભાગો કુરસ્ત થઈ જાય છે, અને તેથી ઘણે ભાગે સુતિકા જવરનો ભય દૂર થાય છે.

નિદ્રા:—મગજમાં લોહીનો વધારે જમાવ થવાથી ઉંઘ આવતી ન હોય, રાતમાં બેચેની, ચિંતા-તુર સ્વપ્ના, બપોરના વખતમાં સુસ્તી, એવાં લક્ષણો થતાં હોય તો આ દવાથી સારી નિદ્રા આવે છે. ચિંતાથી, ઉત્કેશબોધા મનથી કે નબળાઇથી ઉપરના ચિન્હો જણાતાં હોય, તો (કાલી ફોસની સાથે) આ દવા ઉપયોગી છે.

મગજ તંત્ર:—શરદી લાગવાથી રક્તાવશોષ અને વરમાદિ ચિન્હો સાથે ચસકા, ફેફરામાં મગ-જમાં લોહી ધસી જતું હોય, અને સાથે જવરાદિ ચિન્હો હોય, દાંત આવતી વખતે જવર સહિત અમ્-ચકી થતી હોય, બાળકને અંતરાવયવોના કાંઈ પણ વ્યાધિ સિવાય બેચેની અને અશક્તિ જણાતી હોય, રાત્રે વાનો દુખાવો જણાતો હોય, ઇત્યાદિ લક્ષણો માટે આ દવા હિતકર્તા છે.

મન:—મગજમાં લોહીનું ચઢવું, તેથી થતો ભ્રમ; મગજમાં લોહીનો જમાવ થવો, અગર લોહીનો વધારો થવો, દીવાનાપણું, વિગેરેમાં આ દવા હિતકર છે. ધણા ગુસ્સાથી, મગજમાં લોહીનો જમાવ થવાથી મગજનું ભમી જવું, મગજનો વરમ, વ્યાકુળતા, ઉન્માદ વિગેરેમાં (કેલ્ક ફેસ અને કાલી ફેસની સાથે) આ ક્ષાર ઉપયોગી છે. દારૂ જન્ય ભ્રમ (જેમાં નેદ્રમ મ્યુર એ મુખ્ય દવા છે) તેમાં આ દવા અપાય છે. સામાન્ય બાળતો તરફ ખેદર-કારી, હિંમત અને આશાનો ભંગ, જીજ બાળતો મહોટી લાગે, જીજ વાતમાં નારાજ થઈ જવું, ઉંઘી ઉડ્યા પછી સુધારો લાગે એવા માનસિક લક્ષણો માટે ઉપયોગી છે.

શ્વાસમાર્ગ:—તીક્ષ્ણ અને તાવવાળા શ્વાસના અવયવોના વરમની શરૂઆતમાં, ન્યુમોનીઆ (ફેફસાનો વરમ), શ્વાસ નળી, ફેફસાના પડ, વગેરે શ્વાસ માર્ગના અવયવોના વરમ અને સોજાની શરૂઆતમાં આ દવા ફાયદો કરે છે. (ઉપર જણાવેલ વ્યાધિઓના બીજા રૂપમાં એટલે સફેદ જડો બલગમ પડવા લાગે, ત્યારે કાલી મ્યુર ઉપયોગી છે) બાળકોની ખાંસી, ફેફસામાંથી રાતા ચળકતા લોહીનું પડવું, ધણા જીજ અને લોહી મળેલા બલગમનું પડવું, શ્વાસ ટુંકો અને ઉતાવળો રોગની શરૂઆતમાં અથવા દરમિયાનમાં હોય, અને તાવ પણ હોય, છાતીમાં શરદી લાગ્યા પછી ખાલી હુખો, અને સખત ઉધરસ આવે, અને છાતીમાં તે સાથે સોજો હોય, ત્યારે (કાલી મ્યુરની સાથે) આ દવા ઉપયોગી છે. છાતીના પડખામાં શુળા, શ્વાસની મુંઝવણ, ઉધરસ વિગેરે ઉપદ્રવોમાં આ દવા મુખ્ય છે. (ન્યાં સુધી પરસેવો ન થાય, ત્યાં સુધી આ દવા છુટથી વપરાય છે). ફેફસાંમાં લોહીનો જમાવ હોય, અને તેની સાથે અશક્તિ હોય, દોડવાથી, પહાડથી, ચોટથી, કે થાકથી છાતીમાંથી લોહી પડે, અને તેની સાથે શ્વાસની મુંઝવણ હોય, અને સખત તાવ હોય, જીર્ણ કાસમાં ચિન્હો ફરી ફરીને વિશેષ થતાં હોય, ટુંકી, તીક્ષ્ણ, ખાલી દુખાવા સહિત અને શ્વાસ નળીમાં વવળાટ સાથે ઉધરસ હોય, એકાએક ઉપરાઉપરી ઉધરસ ચઢી આવતી હોય (મેમી ફેસ સાથે), અને ઉધરસની સાથે પેશાબ બેઅખત્યાર નીકળી પડતો હોય, છાતીમાં કંક ખડખડતો હોય, અને રાતની વખતે તેનું વિશેષ જોર

થતું હોય, એવી ઉધરસમાં, કુપના રોગમાં તાવને કમી કરવામાં, ઉટાટીયામાં (ખોરાક ઉલટીમાં નીકળી જતો હોય), અવાજનું બેસી જવું અગર અવાજનું ભારે થવું, ગાવાથી અમર વધારે બોલવાથી ઘાટો બેસી જવો, શ્વાસ નળીમાં દુખાવો તથા તેના ક્ષોભમાં (કેલ્ક ફેસ સાથે) આ દવા ફાયદો કરે છે. સધળા પ્રકારની ઉધરસ અને સળેખમની શરૂઆતમાં આ દવાનો પહેલો ઉપયોગ છે. ફેફસા, કે હોજરી જેવા ઉડા ભાગમાં દુખાવો હોય તો આ દવા ખાવા સાથે ગરમ પાણી, શેક, અગર રાઇ તે ભાગના ઉપર ક્ષોભના પ્રતિકાર તરીકે લગાડાય છે.

રક્તવાહિનીસરણ:—રક્ત વાહિનીનો વરમ થયો હોય, જ્વરમાં ભરેલી, ઝડપવાળી અને બેસદાર નાડી હોય, કાઈ પ્રકારના વરમને લીધે રક્તાશયનો ધબકારો થતો હોય, રક્તાશયનો, રક્તાશયના અંતરાવણ, અગર આહવારણનો, શિરાઓનો અથવા ધમનીનો વરમ થયો હોય, તો તેમાં શરૂઆતની લોહીના જમાવ થએલી સ્થિતિમાં આ દવા ઉપયોગની છે. લોહીમાં રાતા રજકણ કમી થઈ ગયાં હોય, (કેલ્ક ફેસ સાથે) કાઈ ધોરી નસ કુલી ગઈ હોય અગર રક્તવાહિનીનું વિસ્તૃત્વ હોય, (કેલ્ક ફેલ્યુઓરની સાથે) બચ્ચાને લાખું થયું હોય, નસો કુલીને ગુંછળા થયાં હોય, કોઇ પણ રક્ત વાહિનીમાં લોહીનો વધારો થઈ, લોહી એકઠું થયું હોય, તેવા પ્રકારના દર્દોમાં આ દવા ગુણકારી છે.

હાથ પગ વગેરે અવયવો:—વાંસામાં, કમરમાં અને મૂત્ર પિંડની આજુબાજુ વરમ સાથે દુખાવો હોય, કમર સંધિવાને લીધે દુખતી હોય (કેલ્ક ફેસની સાથે), ગરદન શરદીથી અકડાઇ ગઈ હોય, જેમાં હીલચાલથી દુખાવો વધારે થતો હોય, પગની ધુંટીમાં અને હાથમાં વેદના થતી હોય, સંધિવાની શરૂઆત હોય, અને હીલચાલથી પીડા વિશેષ થતી હોય, ત્યારે વરમ અને જ્વરના દરજ્જામાં, વાથી દુખાવો થતો હોય, ને જે હાલવા ચાલવાથી વિશેષ થતો હોય, અને ગરમીથી રહત મળતી હોય; ખાસ કરીને સંધિવામાં ખભાના સાંધા પકડાયા હોય, જેનો દુખાવો છાતી સુધી થતો હોય, અને એક પછી એક બીજા સાંધાઓ પકડાતા હોય, તેમજ સ્નાયુમાં થતા વાના દાઢમાં અને મધ્યમરૂપના સંધિવામાં આ દવા લેવાથી આરામ થાય છે. થંડી લાગવાથી

હામ પગનું લુલાપણું, અગર અકડાવાપણું, જમણા હાથના કાંડમાં થતો વા, આંગળીઓનો વરમ, અને ખીલીના પ્રથમ રૂપમાં, આ દવા ઉપયોગી છે. વાંસામાં ચસક થતી હોય, હાલવાથી વાંસામાં કડાકા બોલતા હોય (કેલ્ક. સફરની સાથે), હાથ સુજેલા અને દુખાવાવાળા હોય, હથેલીમાં દાહ થતો હોય, તો આ દવાથી ફાયદો થાય છે. આવી બાબતોમાં ન્યાં બની શકે ત્યાં આ દવાનો બાહ્યોપચાર તરીકે ઉપયોગ કરવો એ પણ ચુલ્કારક છે.

જ્વર:—વરમ ચુકત જ્વરની શરૂઆતમાં, શરીર જરમ થતું જતું હોય, નાડી જલદ હોય, અને શરીરના કોઇ પણ ભાગમાં દુખાવો વિગેરે લક્ષણો હોય, તે માટે આ દવા ઉપયોગી છે. વાત જ્વર, અજીર્ણ જ્વર, ટાઇ ફેબ્રિડ જ્વરના તાવમાં, વાઢની શરૂઆતમાં અને કોઇ પણ રોગની શરૂઆતમાં તાવ અને શરીરની ગરમ વધે, ત્યારે આ દવાનો ઉપયોગ કરવાથી ફાયદો થાય છે. આંતરીઆ તાવ, જેમાં ખોરાકની ઉલટી થતી હોય, લાલ તાવ, ઓરી, શીળી, ટાઇફસ તાવ વિગેરેની શરૂઆતમાં, જે તાવ માં બપોરે એક વાગે ટાહ ચડતી હોય, તેવા તાવમાં, જે તાવ ધણો જોરમાં હોય, અને તેની સાથે નાઠી ધણી જલદ હોય, શરીરની ગરમી ધણી હોય, રાતના પુષ્કળ પરશેવો થતો હોય, તે પ્રકારમાં; વળી હાથમાં પગમાં, ગળામાં અને છાતીમાં રક્તતા સાથે દાહ હોય, ત્યારે આ દવા સારો ચુલ્ક કરે છે.

ત્વચા—ત્વચાના તમામ રોગના વરમાદિ ચિન્હોને માટે, આ દવાની જરૂરીઆત છે. કાંઇ વાગવાથી, જખમથી, અગર તેવા સખખથી ત્વચાનો વરમ થએલ હોય તો તે પાકવા માટે તે પહેલાં આ દવાનો ઉપયોગ કરવો. ગડ, ગુમડાં, પાઠાં અજખડા, શીળી, રતવા ઓરી, વિગેરેની શરૂઆતમાં જવરાદિ ચિન્હો હોય, તે વખતમાં (કેલી. મ્યુરના પહેલા અગર સાથે) ખીલ અને ગુમડાં વિગેરેમાં દુખાવો હોય, ત્યારે ગરમી, અને લોહીનો જમાવ ઓછો કરવામાં આ દવાની અસર ધણી સારી છે. આંદા થયાં હોય, તે સાથે તાવ આવતો હોય, અને કેશવાહિનીનો જથ્થો સુજી આવ્યો હોય, ત્યારે પણ આ દવા સારો ફાયદો કરે છે.

સપ્તમાન્ય ચિન્હો:—શરીરના મુદ્દુ ભાગ પર થતી તમામ ઇજાઓ, વધારે જોર પડવાથી થતી

ઉપાધિ, લચક, કાપા, જરમ, ઉઝરડા વિગેરે માટે આ દવા પેટમાં લેવામાં તેમજ બહારથી લગાડવામાં ધણી ઉપયોગી છે. આથી તાવ, વરમ અને દુખાવો નરમ પડે છે. હાડકાના બાધિમાં, અગર હાડકાના ભાગવાથી આબુઆબુના પોચા ભાગોનો વરમ થયો હોય, અને પીડા થતી હોય, ત્યારે આ દવાથી પીડા ઓછી થાય છે.

પાંડુ રોગમાં, લોહી પાતળું અને ફિક્કું પડી ગયું હોય (કેલ્ક ફેસ સાથે) જલદર થયું હોય અને તે સાથે રિધિરની ક્ષીણતા હોય, બાલકોને અને પાંડુ રોગવાળાને નાકેથી લોહી પડતું હોય તો (કેલ્ક ફેસની સાથે), તેમજ રક્તસ્ત્રાવ જેમાં રાત્રા ચળકતા રંગનું અને તુરત જામી જાય એવું લોહી પડતું હોય, તો આ દવા સારી અસર કરે છે. ઉપરની નાની નસોમાંથી લોહી નીકળતું અટકાવવાને આ દવા બહારથી લગાડવાના, તેમજ તેનાં પોતાં પલાળીને મુકવાના કામમાં આવે છે, નાકમાંથી લોહી પડતું હોય તો આ દવા નાકમાં ડુકી દેવાના ઉપયોગમાં આવે છે. કોઇ વખત નાકમાં ડુચો દેવાના ઉપયોગમાં પણ આ દવા આવે છે.

વૃદ્ધિ—લોહી તપવાથી, ઉશ્કેરાવાથી કે હીલચાલથી પીડા વધારે થાય.

શાંતિ:—લોહી શાંત રહેવાથી થ'ડકથી અને આરામ લેવાથી ઠીક લાગે છે.

ઉપયોગ—ડા. સુધર આ દવા ૬^x થી ૧૨^x અંશની વાપરવાની ભલામણ કરે છે. જો કે પાંડુ રોગ માટે ૧x અગર ૨x ના અંશ વધારે સારા છે. અનુભવી ચિકિત્સકો આ દવા ૧૨x થી ઓછા અંશની રાતે વાપરવાની સલાહ આપતા નથી કેમકે ઓછા અંશની દવાથી ઉંઘને ખલેલ પહોંચે છે, બાહ્યોપચાર તરીકે, દુખાવો, જખમ, રક્તસ્ત્રાવ, અર્શ વિગેરેમાં ઉપયોગમાં લેવા ડા. સુધર સુચવે છે. શ્લેષ્મ, ઉન્હાળામાં થઇ આવતા ઝાઝા વગેરે ઉપદ્રવો, તથા પ્રમેહ વિગેરેમાં આ દવા ૨૦૦ અંશની ઉપયોગમાં લેવાથી સારો ફાયદો થાય છે.

મેગ્નેશિયા ફોસ્ફોરિકા.

(Magnesia Phosphorica.)

આ દવાનું સાદું અને ટુંકું નામ મેગ્નેસ ફોસ્ફેટ છે. સાધારણ રીતે તે ફોસ્ફેટ ઓફ મેગ્નેશિયમના નામથી ઓળખાય છે.

આ ક્ષારનાં પરમાણુઓ મજબૂત તંતુ, અને અસ્થિ, મગજ, અને સ્નાયુઓમાં હોય છે. કરોડ રજીનના અને વીર્યના પ્રવાહિમાં આ ક્ષાર ધણે હોય છે. મજબૂત તંતુ અને સ્નાયુ જીદ જીદ રંગના રેસાઓના બનેલ છે, અને પ્રત્યેક રેસાઓ વીજળીના તારની માફક અમુક વાહક ગુણ ધરાવે છે. સફેદ રેસામાં આ ક્ષાર હોય છે.

ન્યારે આ ક્ષાર ઘટી જાય છે, ત્યારે અમુક તંતુઓ આપોઆપ સંકુચિત થાય છે, અને તેથી આંકડી-આકર્ષ-પેદા થાય છે.

હોજરીના પડના સ્નાયુના જળમાં ન્યારે મેગ્નેશિયમ ફોસ્ફેટ ઘટી જાય છે, ત્યારે તેના મજબૂત તંતુઓ સંકુચિત થાય છે, અને હોજરીની પોલ નાની થાય છે, જેથી એકદમ દબાઈ જતી અટકાવવાને કુદરતના નિયમાનુસાર એ ભાગમાંના પદાર્થો માંથી હવા ઉત્પન્ન થાય છે, અને સામાન્ય જોર કરી હોજરીને દબાઈ જતાં અટકાવે છે. મેગ્નેશિયા આ સ્થિતિનું તુરત નિવારણ કરે છે. આવી સ્થિતિમાં ક્ષારની ખામી પુરી પાડવાથી જેવું સાફ પરિણામ આવે છે, તેવું સાફ પરિણામ બીજા કાંઈ પણ દવાથી આવતું નથી.

આ દવાની યોજનાથી કોઈવાર તુરત આરામ થાય નહિ, ત્યારે એ વાત યાદ લાવવી કે બીજા ક્ષારોના કરતાં કેલ્ક ફોસ્ફેટ મેગ્નેશિયા ફોસ્ફેટ સાથે વધારે સંબંધ છે, અને ન્યારે મેગ્નેશિયા ફોસ્ફેટ તુરત ફાયદો ન થાય, ત્યારે કેલ્ક ફોસ્ફેટ આપવાથી પરમાણુઓની સંકલના જોડાઈ જઈ બંને ક્ષારો યથાસ્થિત થઈ તુરત ફાયદો કરશે. વળી જે દર્દીમાં કેલ્શિયમ ફોસ્ફેટની ખામી હોય છે, તે દર્દીમાં મેગ્નેસ ફોસ્ફેટની ખામી પણ ઘણીવાર જોવામાં આવે છે.

આ ચમત્કારી દવા ખરેખર આકર્ષણી એટલે આંકડી, ખેંચ, તાંણ વગેરેને નરમ પાડનારી છે. આ દવાથી ઘણા કંપવાના દર્દીઓને ત્રણથી ચાર અડવાડીયાના અરસામાં આરામ થયેલ છે.

હોજરીના રક્તાશય તરફનો ભાગ ધ્રુલવાથી રક્તાશયની થતી તમામ ઉપધિઓને માટે આ એક અકસીર દવા છે.

સામાન્ય ઉપયોગ:—જે વ્યાધિઓનું સ્થાન મજબૂત તંતુના રેસામય પરમાણુઓમાં, સ્નાયુમાં રહેલા અમ્લભાગની ગોળીઓમાં, અગર સ્નાયુના તંતુજળમાં હોય, તેવા તમામ વ્યાધિમાં આ દવાથી આરામ થાય છે. દુખાવો જે ઘણો તીવ્ર હોય, રહી રહીને આંકડીની માફક ઉપડી આવતો હોય, અગર વીજળીની માફક સટાકા નાખતો હોય, અને તેની સાથે ખેંચાવા જેવી લાગણી થતી હોય, દુખાવો વખતે એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જતો હોય, અને હુંકંથી અને દબાવવાથી નરમ પડતો હોય તો તે આ દવાથી મટે છે. આ દવા વળી પીડાશ્મક છે, અને તેથી ગળામાં આંકડી આવતી હોય, ધનુરવા, વાઇ, સ્નાયુના સંકુચિતપણથી થતો મૂત્રાવરોધ, હીસ્ટીરીયાના ખેંચતાણ, ધ્રુજતો લકવો વિગેરે મટે છે. આ દવા પાતળા અને કૃશ શરીરવાળા, પોચા મગજવાળા, અને ખુદ્ધા રંગના ચહેરાવાળા માણસોને અને શરીરના જમણા પડખાના દરદોમાં વધારે સારી અસર કરે છે. સાધારણ રીતે થંડક આ દવાની અસરને વધારે અનુકૂળ છે, અને હુંક તથા દબાણ તેની અસર દરમિયાન કામમાં આવે છે, તેથી આજની રાહત મળે છે. આ દવાનો ઉપયોગ કરવો પડે, તેવા વ્યાધિના હુમલા સાથે અશક્તિ, અને પુષ્કળ પરશેવો હોય, આજની નખજો, અને થાકી ગયેલો હોય, અને જે કે વ્યાધિ ઉગ્ર અગર મંદ પ્રકારનો હોય, તો પણ દર્દી ઉઠી બેસી શકતો નથી.

છેલ્લું:—સ્વચ્છ અને ચોક્ખી, ઝાડના દર્દમાં સફેદ, અગર લાલચોળ, અને ડાખી બાજુએ ગુમડાની માફક દુખતી અને આળી હોય છે.

દાંત:—આંચકી કે આંકડી વિગેરે દાંત કુટતી વખતે થતી હોય, (કેલ્ક-ફોસ્ફેટ સાથે) દાંતનો દુખાવો જે તીવ્ર શૂળ મારતો હોય, અને જે ગરમી લગાડવાથી નરમ પડે, (જે થંડીથી નરમ પડે તો ફેરમ ફોસ્ફેટ), દાંતનો દુખાવો રહી રહીને થતો હોય, અગર એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ થતો હોય, તો આ દવા ઉપયોગી છે. દાંતના દુખાવામાં જે મેગ્નેસ ફોસ્ફેટ ફાયદો ન જણાય, અગર દાંત ઘણું જ સડી ગયો હોય, તો કાલ્સી ફોસ્ફેટ આપવો.

પણ દાંતમાં ક્ષત પડી અહેરાના મળાના તથા ગરદનના પીડા સુજી જાય; સૂતા પછી દાંતની પીડા વિશેષ જણાય, ઠંડકથી વધારે થાય, અને ગરમીથી શહત મળતી હોય તો આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

મોઢું:—મેાંતુ તથા હોઠનું રહી રહીને બીડાઇ જવું, ધનુર્ની જેવુ સ્નાયુનું ખેંચાવું, આકર્ષને લીધે જીભનું બોલતાં ચટકવું, ધીમે ધીમે બોલવું અને દાંત બંધ કરીને બોલાવું, જડખાં ખેંચાઇ જવાં, (જો મનજ તંતુની અશક્તિથી હોય તો કાલી ફેસ) મોઢાનો ધનુરવા એ માટે આ દવાની જરૂર પડે છે. (જડખાં બંધ થઈ ગયાં હોય, તો અવાજ ઉપર દવા ધસવી, અને ગરમ પાણી સાથે પીવા આપવી).

ગળું:—આકર્ષથી ગળું બંધ થવું, શ્વાસનળીનું રહી રહીને સંકુચિત થવું, કાંઠ પદાર્થ ગળતી વખતે ધ્યાસાવરોધ થવો, ઉપરા ઉપરી આવતી ઉધરસ, ગળું નાનું થયું હોય એવું લાગવું, કંઠ નળીમાં રહી રહીને ખેંચ, અગર આંકડી આવવી, બોલતાં અગર ગાતાં વચમાં અવાજનું, શ્વાસનળીની આંકડીને લીધે અનિયમિત રીતે તીક્ષ્ણ થવું (કાલી ફેસ), એકદમ સાદ બેસી જવો, ગળાની જમણી પાણી આળી અને જડ લાગે, તે લાગો પવનથી ભરેલા લાગે, તેની સાથે થંડી લાગે, અને દુખાવો હોય, ખોરાક ગળતાં ગરદનમાં દુખતું હોય, અને નાકના પાછલા છીદ્રમાંથી રસ ગળામાં ટપકે અને છીકા આવે, જીભના મુળ આગળના સ્નાયુનો આકર્ષ થાય, ઇત્યાદિ આ દવાને સુચવે છે.

અહેરો:—બ્રમરની ઉપરના અને નીચેના સ્નાયુઓમાં ચસકા આવતા હોય, વીજળીના જેવા રહી રહીને સટાકા મારતા હોય, જમણી તરફ અને બ-પોરના બે વાગ્યા પછી, પથારીમાં, ઠંડક, સ્પર્શ, કે દબાણથી વિશેષ જણાય, અને ગરમીથી શહત રહે એવા ચસકા આવતા હોય, બ્રમરના નીચલા સ્નાયુથી કાપનારા દાંત સુધી જમણે પડખે, અને ધીમે ધીમે આખા જમણા પડખામાં ફરી વળતા ચસકા હોય, જે મોં ઉઘાડતાં, થંડીથી, સ્પર્શથી, કે શરીરને થંડક લાગવાથી વિશેષ થાય, અગર નહાવા ધોવાથી કે ઉત્તર તરફનો પવન લાગવાથી વિશેષ થાય, વાથી અહેરો દુખવા આવતો હોય, અને થંડા પવનથી તે વધારે થતો હોય, અને ગરમાવો લાગ્યાથી કમતી થતો હોય એવો દુખાવો હોય, તો આ દવા ઉપ-

યોગી છે. અહેરાના ચસકા સાથે આંખમાંથી પાણી નીકળતું હોય (નેદ્રમ મુર), અને વરમ વગેરે લક્ષણો હોય તો ફેરમ ફેસનો ઉપયોગ થાય છે.

મસ્તક:—ખાળકના ઉપદ્રવો, બેભાનપણું અને તે સાથે આંચકી, શળા નાખતું, તીવ્ર ભાલા ઘેંચાયા જેવું એકથી બીજી જગ્યાએ જતું, રહી રહીને થતું ચસકવાના જેવું, અને હમેશ ગરમીથી નરમ પડતું માથાનું દરદ થતું હોય; માથાના ચસકા સાથે આંખે તણખા દેખાતા હોય, ધણે ભાગે જીવાન અને મજબુત છોકરાઓને નિશાળમાં અગર ઘેર માનસિક શ્રમ લીધા પછી માથું દુખવા આવતું હોય, અગર ગરમ પદાર્થોના સેવનથી માથું દુખતું હોય, માથાના ઉપલા ભાગમાં દુખાવો થતો હોય, અને તે ફરેડ લગી જણાતો હોય, ખભાની વચમાં દુખાવો થતો હોય; પશ્ચિમાસ્થિથી આગળ વધી આખા માથામાં દુખાવો થતો હોય, અને તેની સાથે જોળ ચઢે, અને ફેવાટાં ઉઠાં થતાં હોય, ટાઢની કમકમાટી લાગતી હોય, ખોપરી ઉપરથી ખડખડી હોય, ફેલા યુક્ત ખોડા હોય ઇત્યાદિ લક્ષણોને માટે તથા માથામાં ચસકા આવતા હોય અને પીડા સખત હોય (ફેરમ ફેસની સાથે), બોચીમાં તીવ્ર દુખાવો થતો હોય, માથું ખેઅખપ્ત્યાર હલતું હોય, ત્યારે આ દવા (કેલી ફેસની સાથે) આપવાથી શાંતિ થાય છે.

કાન:—કાનના તંતુના રેસાની અશક્તિથી જહેરપ થઈ હોય, કાનના ચસકા, ચસકવા, અગર સ્નાયુના સંકુચિત થવાથી આવતા હોય, ચસકા ગરમીથી નરમ પડતા હોય, જમણા કાનની પછાડી વધારે સખત ચસકા આવતા હોય, અને ઠંડા પવનથી વધારે આવતા હોય, અગર ઠંડું પાણી લગાડવાથી વધારે જરમાં આવતા હોય, તે અને અંદરના કાનના તમામ દરદો ઉપર આ દવા લાગુ પડે છે.

નાક:—વાસ બીલકુલ આવતો ન હોય, અગર વસ્તુની ખરી વાસના કરતા જુદી જાનની વાસ આવતી હોય, જે કે તેની સાથે સલેખમ ન હોય, અગર સલેખમથી થએલ ન હોય, વારા ફરતી નાકનું બંધ થવું અને વહેવું, નાકમાં ચટકા ભરતા હોય, અને આળાશ હોય, અને ખાસ કરીને તે ડાખે પડખે હોય, માથામાં શરદી લાગ્યાનાં ચિન્હો હોય, વિગેરે ઉપદ્રવોમાં આ દવા સુધારો કરે છે.

આંખ:—આંખના પોપચાનું ઢળી જવું (કલ્પી ફેસ) કીકીનું સંકુચીતપણું, આંખે તણુખા અને રંગ દેખાવા, દષ્ટિનો ભ્રમ (તરેહવાર દેખાવ નજરે પડવા), પ્રકાશનું અસહ્યપણું, દરેક વસ્તુ બેવડી દેખાવી, આંખના પોપચાં વારે ધડીએ ઉઘાડ વાસ થવાં (કેલ્ક ફેસ સાથે), આંખના ચસકા, આંખનું ત્રાંસાપણું (કેલ્ક ફેસ), વગેરે માટે આ દવા કામની છે. વળી બાહ્યોપચાર તરીકે ગરમ પાણીમાં વાપરવાથી સારો ફાયદો થાય છે. આંખના દુખાવા સાથે આંખમાંથી પાણી નીકળતું હોય (નેદ્રમ મ્યુર), દષ્ટિ તંતુની નબળાઈથી અગર નેત્ર દર્પણના વ્યાધિથી દષ્ટિ મંદ થઈ હોય (કેલી ફેસ), ભ્રમર અગર ભ્રમરની ઉપરના ભાગમાં, અને ખાસ કરીને જમણી બાજુમાં ચસકા આવતા હોય, અને ગરમી લગાડવાથી નરમ પડતા હોય, (તો બહારથી લગાડવામાં), પોપચાંમાં ખરજ આવતી હોય, કે નેત્ર દર્પણનો વરમ થઈ ગયો હોય, તો આ દવા ઉપયોગી છે.

જઠર:—હોજરીમાં ચસકા આવતા હોય, જીભ ચોકખી હોય, ગોળો ચઢ્યા જેવો દુખાવો હોય, પીડા ગરમીથી અગર દખાણથી નરમ પડતી હોય, પેટમાં આંકડી આવતી હોય, અગર વાઢ આલતી હોય, અજીર્ણમાં ખોરાકથી ચુક આવતી હોય (કેલ્ક ફેસ, ફેરમ ફેસ), હેડકી, પેટના અતિશય દુખાવા સાથે ઉલટી થતી હોય, અગર પેટના સ્નાયુના સંકુચિત થવાથી ઉલટી થતી હોય, રહી રહીને આંકડી આવતી હોય, વાયુના અડકાર આવતા હોય, અને તેની સાથે સહેજ દુખાવો જણાતો હોય, અને ગરમ પાણી પીવાથી રાહત મળતી હોય, અને કંડા અગર ખાટા પદાર્થો પીવાથી વિશેષ જણાય, હેડકીની સાથે હુબકા રાતે અને દીવસે આવતા હોય, ખોરાક જઠરમાં બીલકુલ ટકી શકતો ન હોય, દાહ યુક્ત, સ્વાદ રહિત, ધચરકા આવતા હોય, અને તે ગરમ પાણી પીવાથી નરમ પડતા હોય, પેટમાં ચુક આવતી હોય, અને તે શેકથી અગર બેવડા વળવાથી નરમ પડતી હોય, પેટ પવનથી તણાતું હોય, અને તેની સાથે દુખાવો થતો હોય, બાદી સાથે અજીર્ણ ઉલટી વિગેરે હોય ત્યારે આ દવાથી આરામ થાય છે.

ઉદર:—આંતરડામાં આંકડી અગર ચુક આવતી હોય, અને તેમાં દર્દી બેવડા વળી

જતો હોય, અને મસળવાથી, ગરમીથી, અને દખાવાથી રાહત મળતી હોય, અને વાયુના અડકાર આવતા હોય, છતાં તેથી નરમ પડતી ન હોય, પેટમાં પવનથી ગડબડાટ થતો હોય, અડકાર આવતા હોય, પેટમાં દુખાવો આજીબાજી વિસ્તારમાં થતો હોય, અને પાણી જેવા ઝાડા થતા હોય, નાના બાળક અગર નવા જન્મેલા બાળકને વાયુના ભરાવા સાથે ચુક આવતી હોય, પેટ ફુગેલું હોય, પેટ ભરેલું લાગે, અને કપડાં ઢીલા કરવાની અને હરવા ફરવાની જરૂર પડે અને હમેશા પવન છુટવાં કરતો હોય, મરડાની અંદર આવતી આંકડી ચુક વિગેરે જે મસળવાથી કે ગરમી લગાડવાથી નરમ પડતી હોય, આંતરડામાં કાંધ કપાતુ હોય એવું દુખવું વિગેરેમાં (કેલી મુરની સાથે), તથા કેલેરામાં પાણી જેવા ઝાડા જેની સાથે ઉલટી અને પગમાં પશુ આંકડી આવતી હોય, પેટમાં દુખાવો અને થંડ લાગતી હોય, પેશાબ વાયુથી બંધ થયો હોય, અર્શમાં તીવ્ર અને અતિશય વેદના થતી હોય, દસ્ત થતી વખતે મળ માર્ગમાં દુખતુ હોય, બાળકોને બંધકાશ હોય, અને દસ્ત આવતી વખતે દુખાવો થતો હોય, જેથી બાળક ચીસ પાડતું હોય, વિગેરે ઉપદ્રવો હોય તો આ દવાના ઉપયોગથી એવો સારો ફાયદો થાય છે કે ભાગ્યેજ બીજી કોઈ દવા તેટલી સારી અસર કરી શકે છે.

ઝાડા, મરડા, તથા આંતરડાના વરમ અને ચસકામાં ગરમ પાણીનો અને આ દવાનો પીચકારીથી ઉપયોગ કરવાથી અંદરના ભાગ સાફ થઈ સ્નાયુઓ નરમ પડવાથી ફાયદો થાય છે.

મૂત્રમાર્ગ:—સ્નાયુના સંકુચિત થવાથી પેશાબનું અટકવું (ફેરમ ફેસની સાથે), મૂત્રાશયની આંકડી, અને મૂત્રનળીની આંકડી જેમાં પેશાબ કરતાં કે કરાંજતાં પીડા થતી હોય (ફેરમ ફેસને કેલી ફેસની સાથે), પેશાબમાં કાંકરી જતી હોય, અને તેથી પીડા થતી હોય (નેદ્રમ ફેસની સાથે), બાળકને પુષ્કળ પેશાબ થતો હોય, ઉભા રહેતાં કે ચાલતાં પેશાબની સતત હાજત રહેતી હોય, મનન-તંતુના ક્ષોભથી રાતના બેઅખસાર પેશાબ થતો હોય, કેથેટર નામની નળી નાખ્યા પછીથી ચસકા આવતા હોય, વિગેરે ઉપદ્રવોમાં આ દવા જરૂરની છે.

જનનેદ્રિયો:—વિષય વૃત્તિ અસાધારણ રીતે

ત્રિપ્ત અગર મંદ હોય, અવયવમાં એકાએક આકર્ષ થઈ આવતો હોય, તો આ દવાનું સેવન કરવું.

સ્ત્રીને પીડીતાર્તવમાં દુખાવો ધણો થતો હોય, (તો કાલી ફેસ અને ફરીથી દુખાવો ન થાય તે માટે ફેરમ ફેસ), વેંજુના જેવી પીડા થતી હોય, અને શેક કરવાથી ઠીક લાગતું હોય, સ્ત્રી અંડમાં ચસકા આવતા હોય (ખાલોપચાર તરીકે પણ), પીડીતાર્તવમાં અંદરના પડના કકકા નીકળતાં હોય અગર રેસા જેવો પદાર્થ નીકળતો હોય, ગુહાવયવ સ્પર્શાસલ અને તંગ હોય (ફેરમ ફેસની સાથે), આર્તવ આવવા પહેલાં દુખાવો થતો હોય, તે જ-મણી ખાણુ વિશેષ હોય, સ્ત્રીના અંડાશયમાં વરમ હોય, આર્તવ વહેલો આવતો હોય, વિગેરે માટે આ દવા ખાવાથી આરામ થાય છે. જરૂર પડે તો તેની પિચ-કારી પણ વપરાય છે.

ગર્ભાધાન દમ્યાન રહી રહીને વેંજુ આવતી હોય, અગર પગમાં આંકડી આવે અને ચુંચારો થતો હોય, પેટમાં આક્રોશ ચઢતો હોય, વિગેરે માટે આ દવા ઉપયોગી છે. સૂતિકા જવરમાં આંચકી આવે, ત્યારે ફેરમ ફેસ, અને કાલી ફેસની સાથે આ દવા બહુ ફાયદો કરે છે.

નિદ્રા:—જેરથી ઉપરા ઉપર બગાસાં આવતાં હોય કે જેથી કોઇ વખત નીચેનું જડણું ઉતરી જાય, સુસ્તી અગર ઘેન રહેતું હોય, શ્રમથી કે મગજની નબળાઈથી ઉંઘ નહિ આવતી હોય, ખરાબ સ્વપ્નાથી ઉંઘમાં ખલેલ પડતી હોય, પશ્ચિમાસ્થિમાં ગરદનમાં કે હરેકાઇ ઠેકાણે દુખાવો થઇ ઉંઘમાં ખલેલ થતી હોય, તો આ દવા ઉપયોગી છે.

મજ્જાતંત્ર:—મજ્જાતંત્રનું પોષણ કરનાર અને તેની ક્રિયા ચલાવનાર આ દવા છે. નિર્મલિપ્યપણું અને અશક્તિ થવી જેથી ખેસી કાઢાય નહિ, દારૂ જન્ય ઉપદ્રવો, રોતે ચસકા આવવા, જાગૃતાવસ્થામાં સ્નાયુનું ખેંચાવું, અવયવોનું જડતા સહિત તણાવું, અંગુઠો રહે અને આંગળીઓ ખીડાઇ જાય, પગનો કંપવા, ખેંચાત્યાર રીતે સ્નાયુનું હાલવું, હેડકી, અતિશય કુટેવ કે કુપથ્યથી થતો અપરમાર (વાઇ), જેમાં આંકડી, શરીરની જડતા, મુઠી વળી જવી, અને દાંત જકડાઈ જવા વિગેરે લક્ષણો હોય, મજ્જાતંત્રનો આધાત, હાથનો કંપવા, હિસ્ટીરીઆ, ધનુરવા (દાંત ઉપર દવા ધસવી) આંચકી જેવાં ડસકાં

આવવાં, કોઇ પણ કારણથી અપરમાર થએલ હોય, તેમાં ખેંચતાણુને માટે (મુખ્ય દવા કાલી મ્યુરની સાથે), ને બાલ લાગણી મંદ થવી વિગેરે લક્ષણોને માટે આ દવા ગુણકારી છે.

મન:—મનનું કે, યાત્રેન્દ્રિયોનું અવ્યવસ્થિત-પણું, ભુલકણો સ્વભાવ, મનનું સુસ્તપણું, સ્પષ્ટ અને નફી વિચારો કરવાની શક્તિ ન હોય તેથી વિચારો ગોટાય, કશીવાતનો એક નિર્ણય થઇ શકે નહિ, માનસિક શ્રમ તરફ અપ્રીતિ હોય, દર્દી ઉદાસ થઇને ડસકા ખાધાં કરે, અને વિલાપ કર્યાં કરે, પોતાની ખરાબ હાલત અને દર્દને માટે બૂમો પાડી ઉઠે, અને હેડકી ખાધા કરે, જાણે કે તે બીજાની દયા માગતો હોય તેમ તાકી રહે, એકલો વાંતો કરે છે, તેમ લાગે, અગર નિરંતર જડની માફક ખેસી રહે, એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ ચીજો ફેરવ્યા કરે, વિગેરે લક્ષણો હોય, તો આ દવા ઉપયોગી છે. **મેમોરીઆ ફેસ અને કેલી ફેસ** ગુણમાં ધણજ મળતા છે. એકની અસર મજ્જાતંત્રના આજા સફેદ પદાર્થ ઉપર છે, અને બીજાની મજ્જાતંત્રના ભૂરા પદાર્થ ઉપર છે. જ્યારે એક પદાર્થમાં સમ વિષ-મતા થાય છે, ત્યારે બીજામાં પણ તુરત થાય છે તેથી બન્ને ક્ષારની જરૂર પડે છે.

શ્વાસમાર્ગ:—દમ જેમાં અડકાર આવતા હોય, છાતીમાં દુખાવો હોય, ઉધરસ હોય, અને દર્દને ખેસી રહેતું પડતું હોય, રહી રહીને ઉધરસ ઉપડતી હોય અને બલગમ નીકળતો ન હોય, એકાએક તીલ્લુ અવાજ થઈ ગયો હોય, છાતીમાં તીલ્લુ વેદના હોય, અને શ્વાસ ટુંકો થઇ જતો હોય (ફેરમ ફેસની સાથે), ઉઠાંટીયામાં (કાલી મ્યુરની સાથે) રહી રહીને ઉપરા ઉપસી ઉધરસ આવતી હોય, અને છાતીમાં ચુંઝવણ લાગતી હોય, અને બલગમ બીલ-કુલ નહિ અગર ધણો થોડો પડતો હોય, ઉપરા ઉપરી આવતી ઉધરસ રોતે અગર સુતાથી વિશેષ ઉપડતી હોય તો આ દવાની જરૂર સમજવી.

રૂધિરાલિસરણ:—હૃદય શૂન, ચસકા, આંકડી, (મજ્જાતંત્રને લીધે થતી) છાતીની ફડક, રક્તા-શયનો ધબકારો, અગર કોઇ પણ પ્રકારની પીડા ધણી અસલ હોય, ત્યારે ગરમ પાણીમાં અને વારંવાર આ દવા આપવાથી ફાયદો થાય છે.

હાથ પગ વિગેરે અવયવો:—વાંસામાં અને

હાથ પગમાં રહી રહીને ચસકાના જેવો ધણો તીવ્ર અને શૂળના જેવો દુખાવો થવો, ગરદન અને વાંસામાં થતો દુખાવો, જેમાં ગરમીથી રાહત મળતી હોય, અવયવોની જડતા સહિત આંચકી આવતી હોય (ફલ્ક ફેસની સાથે), સાંધાનો દુખાવો, કે સંધિવા શરૂ થયો હોય, રાંઝણમાં સખત વેદના થતી હોય, તેમાં બહારથી લગાડવામાં. વીજળીના પ્રવાહની મીસાલે શૂળા મારતો હાથ પગનો દુખાવો કે હાલવા ચાલવાની ગતિમાં ખમી થઈ હોય, વાંસાના કોઈ ભાગમાં તીક્ષ્ણ અને શૂળના જેવી વેદના થતી હોય, દુખાવો એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ ખસતો હોય; પાંસળાના વચકા ભાગમાં હીક આવતી હોય, બરડાની કરોડ રજ્જીમાં દુખાવો થતો હોય, અને તે ભાગ સ્પર્શ સહ્ય હોય, ધ્રુજતો લકવો થયો હોય, ઝણઝણી ચઢતી હોય, પગમાં ચરકા આવતા હોય, જે રાત્રે વિશેષ જણાતા હોય, પગે ગોટલા ચઢતા હોય, વગેરે માટે આ દવા જરૂરની છે.

જવર:—પોચા મીઠાજને લઇને થંડી ઘણી લાગતી હોય, અને દાંત કકડતા હોય (ફેલી ફેસ), તાવની સાથે ટાઢ અને શરીરમાં ગોટલા ચઢતા હોય (ફેરમ ફેસની સાથે), નિયમિત તાવમાં પગની પીડીમાં આંકડી આવતી હોય, કરોડમાં ટાઢ ચઢતી અને ઉતરતી જણાતી હોય, અને ખાધા પછી, આશરે સાંજે સાત વાગે કમકમી આવતી હોય, તેથી શરીર ધ્રુજતું હોય, અને તે પછી શ્વાસ યુગળાતો હોય એવું લાગતું હોય, સવારમાં આશરે નવ વાગે ટાઢ ચઢતી હોય, પિત્ત જવર હોય; તાવમાં પુષ્કળ પરસેવો વળતો હોય, ત્યારે આ દવા કામની છે.

સમગ્ર ચિન્હો:—આંકડી, ચસકા, તાણ, દમ, કંપવા, ધનુર વા, ગરમ નિશાના પદાર્થોથી થતા વ્યાધિઓ, વિગેરેને માટે આ દવા ગુણકારી છે.

વૃદ્ધિ:—દર્દો જમણે પડ્યે વિશેષ હોય, ઠંડીથી કે ઠંડા પવનથી, ઠંડા પાણીથી નહાવા ધોવાથી અથવા સ્પર્શથી વિશેષ જણાય છે.

શાંતિ:—હુંફથી, ગરમીથી, દબાણથી, બેવડા વળવાથી અને ઘર્ષણથી નરમ પડે છે.

ઉપયોગ:—આ દવા ૬૪ અંશની સામાન્ય રીતે વાપરવામાં ઉપયોગી છે. જો કે કોઈ વખત આ અંશની દવાથી ફરક ન જણાય તો ૧૪ અગર

૨૪ થી ફાયદો થાય છે. ચુંકના ઉપર ૩૦૪ ની ગરમ પાણીમાં વારંવાર વાપરવાથી સારા ફાયદા જણાયા છે. જ્યારે ઉતરતા અંશથી ફાયદો ન થાય, ત્યારે ચઢતા અંશની દવાનો ઉપયોગ કરવાથી ફાયદો થાય છે.

સીલીશ્યા.

(Silicea.)

આ દવા સાધારણ રીતે સીલીકા અથવા પ્યુર ફ્લીટના નામથી ઓળખાય છે.

હાલ સુધીમાં જેટલું માલુમ પડ્યું છે તે પ્રમાણે સીલીશ્યા (ચકમક) વાળમાં, નખમાં, ત્વચાના પડમાં અસ્થિના બાહ્ય પડમાં, અને કિંચિત ભાગે અસ્થિમાં હોય છે. તમામ પરે થતા દર્દોમાં, જ્યાં સુધી પરે ભરાઈ રહેલા ભાગોમાંથી પરે વિગેરે વિઘ્નતીય પદાર્થો અને સડી જતા સેંદ્રિય પદાર્થો, જેને કુદરત કાઢી નાખવાની કોશિષ દર્મ્યાન અચુક દરજ્જે બહાર લઈ ગએલ હોય, તે તદ્દન બહાર નીકળી જાય ત્યાં સુધી, આ ક્ષારની જરૂર પડે છે. દરેક પ્રકારના વરમના પ્રથમ સ્વરૂપમાં “ ફેરમ ફેસ—અને કાલી મ્યુરના ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. પરંતુ જ્યારે એ બે દવાઓ વિકારને સમૂળ બહાર કાઢી નાખવામાં નિષ્ફળ થાય છે, ત્યારે સીલીશ્યા તરત આપવો નેહએ. સીલીશ્યાના પરમાણુઓ તીક્ષ્ણ ખુણવાળા હોવાથી કુદરતી આકર્ષણથી તે પ્રમાણુઓ એકઠા થઈ, જે નિરૂપયોગી સેંદ્રિય પદાર્થોને કુદરત શરીરની બહાર કાઢી નાખવાની કોશિષ કરે છે, તેને માટે ઉપરના પરમાણુઓ કાપીને રસ્તો કરી આપે છે. આ રીતે આ પરમાણુઓ કુદરતને તેનું કાર્ય કરવામાં સાધનરૂપ થઈ પડે છે. સીલીશ્યાના પરમાણુઓ નેહએ તેટલા હોય, તો પરે થવાની ક્રિયા સ્વાભાવિક રીતે સારી ચાલે છે. જ્યારે સીલીશ્યા કમતી હોય છે, ત્યારે પરે થવાની ક્રિયા ઘણી મંદ ચાલે છે, અને જેમ આ ક્ષાર ઘણો કમતી હોય છે, તેમ જે સોજા અને પીડા યુક્ત ભાગોમાંથી પરે નીકળી જવાનો યત્ન કરે છે, (એટલે ખરી રીતે જોતાં જે દારોએ કુદરત તેને કાઢી નાખવાને કોશિષ કરે છે) તે ભાગોના સોજા અને પીડા ઘણા હકીકા હોય છે. આ ઉપરથી જણાય છે કે માત્ર “ એન્થ્રેક્સ એસીલસ ” (એક પ્રકારના જંતુઓ)

જે લીધે નહિ પણ, તે સાથે સીલીકાની (મનુષ્યના રક્તરેખામાં રહેલા એક કુદરતી ખનીજ ક્ષારની) ખામી થીજ પાકાનો વ્યાધિ ઉત્પન્ન થાય છે. મગજના સેરીક્ષમ અને સેરીમેલમ ભાગની વચેના સંયોજક-માં આ ક્ષારની ખામી હોવાથી મનની એ સ્થિતિ થાય છે કે જેમાં વિચાર કરવા મુશ્કેલ થઇ પડે છે, કારણકે આ ક્ષાર કમી થવાથી સંયોજક એટલે બધે દરજ્જે નિર્માલ્ય થાય છે કે જેથી (પોટાશી-અમ ફોસ્ફેટ અને આલ્ક્યુમનથી બનેલ) મગજમાંના જીખરો પદાર્થ લઇ જવા અને લાવવાનું કામ થઇ શકતું નથી, જેથી વિચાર શુન્ય સ્થિતિ પેદા થાય છે. ખારીક પરમાણુના રૂપમાં સીલીકા પુરૂં પાડવાથી રસાયણ સંયોગનું પુનઃસ્થાપન થઇ વિચારની ક્રિયા ફરીથી થવા માટે છે.

સામાન્ય ગુણ:—શરીરના સેંદ્રીય પદાર્થો ઉપર સીલીકાની ખાસ અસર છે. અસ્થિ, સાંધા, પીંડા, ત્વચા અને શ્લેષ્મ પડ વિગેરે વિકાર યુક્ત થઇને આખા દેહનું બંધારણ ખામીવાળું રહે છે, અને સ્કોફ્યુલા જેવી પ્રકૃતિ થઇ આવે છે, તેવામાં આ ક્ષારની સારી અસર છે. આ દવાની અસર ઘણી ઉંડી અને ઘણો વખત સુધી કાયમ રહે તેવી છે. તે ખાસ કરીને શરીરને બાંધનારાં તત્ત્વોનું બરાબર પાચન નહિ થવાથી અપુર્ણ રીતે પોષણ મળેલા બાંધના માણસોને માટે ઘણી ઉપયોગી છે.

જે રોગમાં પડે થતું હોય, અગર પડે શરીરના ભાગમાં કાતરીને રસ્તો કરતું હોય, તેવા તમામ જાતના રોગમાં આ દવા એક ખાસ પ્રલાજ છે. જ્યારે સંયોજકમાં અથવા ત્વચામાં પડે થતું હોય, ત્યારે આજ દવાનો ઉપયોગ કરવો. “ સ્કોફ્યુલા ” ના ખારીક ઉપદ્રવો, તથા ચેપી અને વિષજન્ય ઉપદ્રવો ની સામાન્ય ચિકિત્સામાં આ કિંમતી દવા છે. કેલ્ક સલ્ફની માફક સીલીકાનો ગુણ પડે થવાનો ક્રિયા ઉપર છે, પરંતુ બેમાં તફાવત એ છે સીલીકા પડે થવાની ક્રિયાને વધારે પ્રબળ કરે છે, તેથી ગડને ઝડપથી પકવે છે, અને કેલ્ક સલ્ફ પડે થવાની ક્રિયાને કાલુમાં લે છે, અને તેથી પડે વહેતા વ્રણને જલદી રૂઝવે છે. પરંતુ ઓછો વિગેરે જે પડે નીકળી ગયા પછીજ નાણુદ થાય છે, તે જ્યાં સુધી કાયમ હોય, ત્યાં સુધી તેને માટે સીલી-શીઆ એજ દવા છે, અને તેનો ઉપયોગ જ્યાં સુધી

આવા ઓછો તદ્દન નાણુદ થાય, ત્યાં સુધી ચાલુ રાખવો જોઇએ, તેમ જતાં પણ જો ઘારાં વિગેરે રૂઝાતાં ન હોય, તો કેલ્ક સલ્ફનો ઉપયોગ કરવો જોઇએ. શરીરના ઉંડા ભાગોમાં પડે થતું હોય, પડે જાડું અને પીળા રંગનું હોય, અસ્થિના બાહ્યવરણના તમામ વ્યાધિઓ, અને મજ્જા તંતુના કેટલાક પ્રત્યાઘાતી ચિન્હોને માટે આ ક્ષાર ઉપયોગી છે. પડે થવાની ક્રિયા મંદ પડી જઈ નારાં વિગેરે ઝટ નહિ રૂઝાતાં કાયમ રહે, તેમજ વ્યાધિગ્રસ્ત દર્દી શીઘ્રકોપી સ્વભાવનો, અને અશક્ત હોય, તથા તેના મજ્જાતંતુ શ્રમને લીધે ક્ષુબ્ધ થઇ જતાં હોય, એવાં હોય (ડા. ડન્હામ ” કહે છે કે જો મજ્જા-તંતુઓ તદ્દન નિર્માલ્ય થઇ ગયાં હોય, તો આ દવા વિરુદ્ધોપચાર છે) તો આ ક્ષાર તેને માટે ખાસ દવા છે. સ્થાનિક ક્ષીણતામાં જ્યારે ચિન્હો પક્ષાઘાતને મળતાં હોય, દાખલા તરીકે ગુદભંશ, વિસ્તૃત થએલ તથા નાણુકને ચંચળ રક્તાશય, પ્રસૂતિ પછીથી થએલી અશક્તિ વિગેરે માટે આ દવાનો ઉપયોગ છે. બાહ્ય લાગણીનું ઝાન ઘણું તીવ્ર હોય, અને પ્રત્યાઘાતી ચિન્હો ધણા ઉમ્મ હોય તો તે આ દવાને સૂચવે છે.

સીલીકામાં રક્તસય અને “ સીરો-આલ્ક્યુ-મીન ” રસ જેનો લીફ્ટીકને લીધે તંતુજળમાં જમાવ થાય છે, તેનું શોષણ કરવાનો ગુણ છે, અને આવા વિકારોમાં કેલ્ક ફોસના પછીથી આ દવાનો ઉપયોગ છે.

સીલીકા જીર્ણ નજલા સહિત સંધિવાના ઉપદ્રવોમાં, સંયોજકને સતેજ કરી સંયોજકમાં “ લાઈ-ટીક ” ના યોગે એકા થએલ “ યુરેટ ” ના ભાગને કાઢી નાખી ફાયદો આપે છે.

સીલીકા પગમાં વળતો પરશેવો બંધ થયો હોય, તો ફરીથી ચાલુ કરે છે, જેથી પગનું સ્વેદન બંધ થવાથી ઉત્પન્ન થતા વ્યાધિઓ જેવા કે દહી-ની નબળાઇ, મોતીઓ, પક્ષાઘાત વિગેરેમાં ગુણુ કર્તા ઔષધ છે.

સંયોજકના કાઈ પણ ભાગના પરમાણુઓમાં સીલીકા ઓછા હોય, તો તે ભાગનું કદ નાનું થઇ જાય છે.

જીભ:—જીભ કંચુ થઇ થઇ હોય, જીભ ઉપર માંદુ પડતું હોય, કે જીભ ઉપર વાળ હોય એવી લાગણી થવા કરતી હોય, તો તે આ દવાને સૂચવે છે.

દાંત:—દાંતનો દુખાવો જે રાતના વિશેષ થતો હોય, અને જેને ગરમી લગાડ્યાથી અથવા ઠંડક લગાડ્યાથી આરામ કે સહત મળતી ન હોય, અને તે દુખાવો પગને શરદી લાગવાથી થએલો હોય; પગને પરસેવો થયો હોય, અને તે વખતે એકા એક ઠંડી લાગવાથી દાંતનો દુખાવો ઉપડી આવ્યો હોય, ઉડાણમાં છેક દાંતના અસ્થ્યાવરણમાં દર્દ થતું હોય, અગર દાંતના મૂળમાં દર્દ હોય, બાળકને દાંત આવતા હોય, ત્યારે તે દુઃખી થતું હોય, અવાળુમાં ગડ થયું હોય, અવાળુ સ્પર્શસહ્ય, અને ઉપર ફેલાય થયેલા હોય, વિગેરે ઉપદ્રવોમાં આ દવાથી આરામ થાય છે.

મોઢું:—થુંકના પિંડમાં પડેલું, મોઢાનો સડો, જેની સાથે તાળવામાં ચાંદા હોય, ગળાની બારીનો દીર્ઘ વરમ, અને તેની સાથે કમજબત હોય, મોંના ખુણામાં ચાંદા થયાં હોય, મોઢાના પિંડમાં ગડ થવાથી આ દવાને મોઢ્ય આસીયતવાળું પડેલું હોય, તો આ દવાનો ઉપયોગ ફાયદાકારક છે.

ગળું:—ગળામાં જડા અને પીળા રંગના પડેલીકળતાં હોય એવાં ચાંદા પડ્યાં હોય, ચોરીઆ આવ્યા પછી પાકવા લાગ્યા હોય, તો પડે ઝડપથી થઇ જાય તેને માટે, તથા કંઠમાળની ગાંઠો વિગેરેને માટે આ દવા શુભકારી છે. વળી અમુક મુદતે ગળાનો વરમ (quinsy) વારંવાર થઇ આવતો હોય, અગર ગળાના સ્નાયુનો આઘાત થયો હોય, તે માટે પણ આ દવા ઉપયોગી છે. ચોરીઆ વિગેરે ગાંઠોમાં પડે થવા માંડ્યા બાદ તેને રૂઝાતા બહુ વિલંબ થતો હોય, અગર પડે ભરાયેલાં છિદ્રો બંધ થઇ જતાં હોય તો કેલ્ક. સલ્ફ. નો ઉપયોગ કરવો.

ઝહેરો:—ઝેહરા ઉપર, અને ખોપરી ઉપર ઝીણી ગાંઠો થઇ હોય, અને ઝહેરો દુખતો હોય, લ્યુપુસ નામનું દુષ્ટ ચાંદુ થયું હોય, તેમાંથી પીળું અને જડું પડે નીકળતું હોય, દરેક જાતના રક્ષેટ વ્યાધિ, જેમાંથી એવું પડે નીકળ્યા કરતું હોય, જડ-બાના અસ્થિનો સડો અથવા વરમ હોય, અવાળું ગડ થયું હોય, દાઢી ઉપર કે ઝહેરા ઉપર સાધકા-સીસને લીધે અસ્રો ઉડ્યાના જેવું ગડ થઇ આવ્યું હોય, ઝહેરાની ત્વચા ફાટતી હોય, હોઠની ઉપર ગ્રંથિઓ થઇ હોય, શીકા માટી જેવા રંગનો ઝહેરો વિગેરે ચિન્હો હોય, તો આ દવા ઉપયોગી છે.

મસ્તક:—માથાનું દુખવું, અને તેની સાથે ઝીણી વટાણા જેવડી ગાંઠ ખોપરી ઉપર (તાલકમાં) હોય, તાળવું સ્પર્શસહ્ય હોય, અને આળું લાગતું હોય, પીડાયુક્ત ફેલા, પડે વહેતા વણ (જખમો), જેમાંથી પીળા રંગનું અને જડું પડે વહેતું હોય, માથા ઉપર દીમડાં અને નાની ગાંઠો થતી હોય, વાળ ખરી જતા હોય, (કાલી સલ્ફની સાથે) બાળકોને માથામાં પરસેવો થતો હોય, ચક્કર આવવા, ફેર આવવા, માથાના દુખાવા સાથે ચક્કર આવવા, માથામાં થડકારો, અને તે સાથે દબાણથી માથું નીકળી પડશે, એવી રીતનું દુખવું તેની સાથે માથું થંકું હોય, અને માથે બાંધી રાખવાની હમેશ જરૂર જણાતી હોય, ભુખથી અતિશય ગુસ્સાથી, ઘણા અભ્યાસથી, કે મગજના થાકથી માથું દુખતું હોય, માથાનું દુખવું જેમાં ગરદન તરફથી તાલવા તરફ દુખાવો થતો હોય, જખમ પડે વિશેષ દુખાવો હોય, અને તે ઘોંઘાટથી, શ્રમથી, પ્રકાશથી, અભ્યાસથી, વધતો હોય અને ગરમીથી કમી થતો હોય, માથાનો દુખાવો જેમાં દુખાવો માથાના ઉપરના ભાગમાંથી નીચેના ભાગ તરફ ફરતો હોય, અને જેની સાથે ઝીંને ગુલાવવવના બાલભાગમાં રહી રહીને ખરજ આવતી હોય, મગજમાં લોહીનું ચઢવું, કે જેના પહેલા જખમ પાશ્વસ્થિની આબુ બાબુ દુખાવો થાય, અને હાથમાં મંદ આંકડીયુક્ત દુખાવો થાય, માથાના પાછલા ભાગમાં દુર્ગંધયુક્ત ચકામાં થાય, અક્ષરંધ્ર ઉઘાડાં હોય, માથાની ગ્રંથિઓ થઇ હોય, વિગેરે ઉપર આ દવા ફાયદો કરે છે.

કાન:—મોટા અવાજ સહન થઇ શકતા ન હોય, કાનમાં ઘોંઘાટ થતો હોય, મધ્ય કાનનો વરમ થયો હોય, અને ઘણા દિવસથી તે વહેતો હોય, કાનના બાલદારનો વરમ યુક્ત સોજો, “ યુસ્ટેડી-અન ” નળીમાં અને કર્ણ પડદાની બપોલમાં શરદી લાગવી, કાનમાંથી જડું અને પીળા રંગનું પડે વહેતું હોય, “ માર્ટોઇડ ” ના કોષનો વરમ થવાથી કાનની અંદરથી પાતળી દહીં જેવી રસી નીકળે, નહાયા પછી કાનનો વરમ થઇ આવે, કાન બહેરા થઇ ગયો હોય, અને મહોટા ધડકાથી તેની ધાક ઉઘડે, વિગેરે ઉપદ્રવોને માટે આ દવા ઉપયોગી છે. આ દવા પાણીમાં મેળવી જરૂર જણાયે કાનમાં પીચકારી તરીકે પણ ઉપયોગમાં આવે છે.

નાક:—માથામાં શરદી લાગી નાકમાંથી જડો અને પીળા શ્લેષ્મ નીકળવો, સળખમ, પીનસમાં સડેલ દુર્ગંધયુક્ત શ્લેષ્મ વહેતો હોય, વ્યાધિ નાકના શ્લેષ્મ પડ નીચેના સંયોજકમાં અગર હાડકાના આલ્ક પડમાં થયો હોય, જીર્ણ શ્લેષ્મ જેમાં નાકના શ્લેષ્મ પડનું સૂનવું, શુષ્કતા, છાલાં પડવા, પોપડા આઝવા વિગેરે લક્ષણો હોય, અને દર્દીને કશી ચીજની વાસ આવતી ન હોય; નાકના હાડકાનું ઉપદંશથી અગર સ્કોફ્યુલાથી સડવું, નાકના ટેરવામાં અસલ ખરજ, ચાંદાની સાથે ચાંદામાંથી દાહ્યુક્ત અને આભુખાભુ ખળતરા થાય એવી રસીનું નિકળવું, નાકના નરેકારાં તથા હોડ ઉપર ફેલ્લા થવા વિગેરેમાં આ દવા ઉપયોગી છે.

આંખ:—અશ્રુ અવયવો અને અશ્રુકોષના વ્યાધિઓમાં, કે નાસુરમાં આંખનો વરમ, જેમાં પીળા અને જડો સ્ત્રાવ થતો હોય, આંખમાં આગંતુક વ્યાધિને લીધે પડ પીળા રંગનું જડુ પેદા થતું હોય, આંખની આસપાસ ગુમડાં, અગર સખત ગાંઠો વિગેરે થતું હોય; આંખની આસપાસ વરમનો ભાગ વિશેષ હોય તો (ફેરમ ફાંસની સાથે), પગનો પરસેવો બંધ થવા પછીથી થતા મોતીઆ, અગર સ્કેટક વ્યાધિઓ પછીથી થતા મોતીઆ, પોપચાની અંધી પડયુક્ત કૃષ્ણમંડલનો વરમ, કૃષ્ણમંડલનું ચાંદુ, જે ખાસ કરીને નાનું ગોળાકાર હોય, અને જેથી આર પાર હ્રદ પડવાનો સંભવ હોય, અગર ભીંગડા વળતું ચાંદુ હોય, દષ્ટિની મંદતા, જે પગનો પરસેવો બંધ થવાથી ઉત્પન્ન થાય છે, અગર સ્કેટક વ્યાધિને લઇને થાય છે, કૃષ્ણમંડળના ત્રણો, અને શીળીથી થતા આંખના કુલાં, આંખના સ્નાયુનો ચસકવા ખાસ કરીને જમણી આભુનો હોય, વાંચતા અગર લખતાં અક્ષરો એક બીજાની ભેગા થઇ જતા દેખાય, આંખના ગૃહના અસ્થિમાં સડો વિગેરે વિકારોમાં આ દવાની જરૂર સમજવી.

જઠર:—હોજરીના નિર્ગમન દારનું સખત થવું, જીર્ણ પ્રકારનું અજીર્ણ, જેમાં ખારા ગચરક આવતા હોય, છાતીમાં દાહ થતો હોય, અને ટાઢની કમકમી આવતી હોય (નેટ્રમ ફેસ, કેટક ફેસ), બાળક ધાવવાની સાથે ઉલટી કરી નાખતું હોય, અને ઉલટીમાં ખટાસ ન હોય, (ફેરમ ફેસ કે કેટક ફેસની સાથે)

આલ્કોહોલ (દારના સત્વ) જેવા ગરમ પદાર્થો સહન થઇ શકતા ન હોય, દિવસના ચઢતા પહોરમાં ઉલટીઓ થતી હોય, માંસાદિ અને ઉષ્ણ પદાર્થો તરફ અરુચિ હોય, કે ભુખ ખોટી અતિશય લાગતી હોય, તો આ દવા ફાયદો કરે છે.

ઉદર:—ચક્રતનું ગડ, જે કડણ થઇ ગયું હોય, બાળકોને પેટ મોટું થઇ દુર્ગંધયુક્ત ઝાડો થાય, અને માથામાં પુષ્કળ પરસેવો થાય, અતિશય પીડાયુક્ત અર્શ, જેમાંથી પીળું અને જડુ પડ પડતું હોય, ભગંદર વિગેરે ઉપરના લક્ષણ સાથે હોય, કરોડ રજનુના વ્યાધિની સાથે કબજિયત હોય, અને તે સાથે શુદ્ધાના સ્નાયુનો આઘાત થયો હોય, અને તેથી દસ્ત સહેજ નીકળ્યા બાદ પાછો ચઢી જતો હોય, શીતળા કઢાવ્યા પછી બાળકને માથામાં પુષ્કળ પરસેવા સાથે પેટનું ચડવું, અને ગરમ લાગવું અને તેની સાથે દુર્ગંધમય ઝાડ થવા વિગેરે ઉપદ્રવોમાં આ દવા ઉપયોગી છે.

મૂત્રમાર્ગ:—મૂત્રપિંડમાં પડ થવું, અને પેશાબમાં પડ તથા શ્લેષ્મનું જવું, જ્વરાદિ રોગોના પેશાબમાં એવો સ્ત્રાવ થવો, પેશાબમાં રાતી રેતી જેવા કણ પડવા, અગર “યુરીક આસીડ” જવું, કૃમિથી અગર “કોરીઆ” ના વ્યાધિમાં પેશાબનું બેઅખત્યાર વહી જવું, પરમીઆના ભુના દર્દમાં જડી વાસ મારતી, અને પડમય રસી નીકળવી, ઉપદંશમાં તેવી રસી નીકળવી, અગર ચાંદી પરેલો ભાગ કડણ થવો, તે માટે આ દવા ખરેખર ઉપયોગી છે.

જનનેદ્રિયો:—“પ્રેસ્ટેટ” પિંડનો વરમ હોય, અંડકોશ ઉપર ખરજ ઘણી આવતી હોય, તેની સાથે પરસેવો થતો હોય; વિષયના નિરંતર વિચારો થતા હોય, અને વારંવાર રાતમાં વીર્યસ્ત્રાવ થતો હોય, તેની સાથે સ્નાયુઓનો કાંઈ આઘાત હોય, અંડકોશમાં પાણી લરાયું હોય, કે બેઅખત્યાર વીર્ય સ્ત્રાવ થતો હોય, તો આ દવા ખચિત ફાયદો કરે છે. સ્ત્રીને રજોદર્શનની વખતે શરીરની શીતળતા, કબજિયત, અને દુર્ગંધયુક્ત પગમાં પરસેવો થતો હોય, થોડે અંતરે પરંતુ પ્રમાણમાં ઘણા ઝોઝા સ્ત્રાવવાળો આર્તવ આવતો હોય, ગુમ ભાગનું ખળવું, અને ખરજ આવવી, વિષયોન્માદ, યોનિમાં “સીરસ” ની અંધી, યોનિઓષ્ઠનું ગડ, જેમાં નારાં પડેલાં હોય, ઠંડા પાણીમાં ઉભા રહેવાથી ગર્ભસ્થાનમાંથી

થતા રક્તભ્રાવ વિગેરે ઉપદ્રવોમાં આ દવાનો ઉપ-
યોગ ગુણ્ય કરે છે. પ્રદર, જેમાં જાડી, પીળા રંગની
દુર્ગંધયુક્ત ધાત જતી હોય, તે માટે આ દવા ધણી
સારી છે.

ગભાધિનદમ્બ્યનિ સ્તનનો વરમ, જેમાં પડ
થતું હોય (પડ થતું અટકાવવાને પ્રથમ કેલી મ્યુરનો
ઉપયોગ કરવો), નારાં સહીત સ્તનમાં ચાંદા થયા
હોય, અને તેમાંથી જાડું અને પીળા રંગનું પડ અગર
સ્ત્રી નીકળતી હોય, પગનાં કાંડાથી તળીયા સુધી
સુધી પગની પાટલીઓ લંગડી અને આળી થઈ
હોય, સ્તનમાં ગાંડા બંધાઈ તેમાં પડ થવાનો સંભવ
જણાતો હોય, તો આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

નિદ્રા:—લોહીના ઉત્કેરાવાથી ઉંઘ આવતી ન
હોય, શરીર ગરમ થાય, અને તે સાથે નાડી ઉતાવળી
આવે, રક્તાશય થડકે, ઉંઘમાં અવયવોને આંચકા
લાગે, અગર ખરાબ સ્વપ્નાં આવે, તો આ દવા
વાપરવાથી ફાયદો થાય છે.

મનભ્રાન્ત:—જલદી ન મટે તેવો ચસકવા,
જે રાતની વખતે વધારે જોર કરે, અગર થઈ આવે,
અને ઠંડક કે ગરમી ફગાડવાથી રાહત ન મળે તેવો
ખરાબ હોય, હીસ્ટીરીઆ, ફેફસ અને રાતમાં તાણ
થતું હોય, તે સ્થેજ ઉત્કેરાવાથી ઉપડી આવતું હોય,
અને તેવા દર્દના ધણા હડીલા પ્રકારમાં (મેગ્નેસ
ફોસ, કેલ્ક ફોસ અને કાલી મ્યુર કે કાલી ફોસની સાથે)
આ દવા ઉપયોગી છે. ક્ષતના જેવી શરીરના જુદા
જુદા ભાગમાં પીડા થતી, “ સ્પીન્કટર ” સ્નાયુનું
વાયુથી સંકુચિત થવું, પીડાયુક્ત ભાગોમાં ઠંડી લાગતી
હોય, અને તે ભાગોથી ભીનાશ સહન થતી ન હોય,
અશક્તિ કે જેને લીધે દર્દીને પડી રહેવાનું મન થાય,
દાઢ ધ્રુજતા હોય, અને તેની સાથે પક્ષાધાતની કાંઈક
અસર હોય, “ ટેબીઝ ડોર સાલીસ ” નામનો કરોડ
રજ્જુનો વ્યાધિ થયો હોય, કામાતુરતાની સાથે અં-
ગમાં અશક્તિ ધણી હોય, તો આ દવાના ઉપયોગથી
સુધારો થાય છે.

મન:—આખરી ચિંતાતુર, હડીલો, અને
જીંઘીથી કંઠાળેલો રહે, સ્પષ્ટ વિચાર કરવામાં
મુશ્કેલી પડે, જરૂરની વાત ઉપર લક્ષ ધણી મુશ્કેલી-
થી લાગે, પરંતુ ચોતે તુરત કંટાળી જાય, અવાજ કે
થોંધાટ સહન થઈ શકે નહિ, મન ચિંતાતુર રહે, સ્વ-
ભાવ શીઘ્રકાંપી, અને ચીડીયો રહે, શરીરમાં શક્તિ

ન હોય, તો પશુ દર્દો કામ કરવાની હિંમત ખતાવે,
મગજ ખાલી પડી ગયું હોય, નિશાળે લજ્જતી છોક-
રીઓ કવીતા વિગેરે ખોલતાં ગભરાઈ જાય, વિચાર
કરવાની મરજી થાય, પશુ વિચાર થઈ શકે નહિ,
વિગેરે લક્ષણો આ દવાના ઉપયોગને સુચવે છે.

ધાસમાર્ગ:—ફેફસાના વરમમાં પડ થવાના
દરજાએ વ્યાધિ ગમેલ હોય; પડમય, ખડખડ અવાજ
કરતો, છુટો, પુષ્કળ, અને જાડો તથા પીળા લીલાશ
પડતા રંગનો બલગમ પડતો હોય, અને તેની સાથે
હાડજવર હોય, રાતના પુષ્કળ પરસેવો થતો
હોય, આવી રીતના લક્ષણો સાથે અશક્તિ પશુ
હોય (નેટ્રમ મ્યુર, કેલ્ક ફોસ) તો આ દવાના
ઉપયોગની જરૂર હોય છે. જીર્ણકાસ, ક્ષય, કે ફેફસાં-
માં ગડ થએલ હોય, તો તેમાં પડ જલદી કરવાને
અને ચાંદામાં પડ થવા લાગ્યું હોય, તે વખતે તેમાં
ફડ જલદી લાવવા માટે, અગર બલગમ જાડો અને
પડમય હોય, તે સમયે આ દવા ઉપયોગી છે. નખ-
ળાં છોકરાંને ઉધરસની સાથે રાતે પરસેવો બહુ થતો
હોય, અવાજ ખેસી ગયો હોય, સ્વભાવ ચીડીઓ
અને ક્રોધી હોય, ઉધરસ આવતી હોય, જીભ ઉપર
વાળ હોય એવી લાગણી થતી હોય, અથવા ગળામાં
કાંઈ અડકતું હોય એવી લાગણીથી ઉધરસ ઉપડતી
હોય, બલગમ પડમય પડતો હોય, અને સાથે છાતી-
ના ઉંડાણમાં દુખાવો અને શરીરની અશક્તિ હોય,
તો આ દવા ગુણ્યકારી છે. બલગમમાં દુર્ગંધવાળા
દાણા જેવા કણ નીકળતા હોય, અને ગળુ આવી
ગમેલું હોય, અને તેને માટે આ દવા ધણી સારી છે.

રૂધિરાલિસરજ્જ:—ઉતાવળા ચાલવાથી અગર
શાંત ખેસી રહેવાથી થતો રક્તાશયનો ધમકારો,
અને રક્તાશયના કેટલાક જીર્ણ વ્યાધિઓ માટે આ
દવા ઉપયોગી છે.

હાથ પગ વગેરે અવયવો:—ખભાની વચ્ચે
થએલ સોજો, કરોડની વક્તા, કરોડ રજ્જુનો કોલ,
થોડા ઉપર ખેસવાથી ગુદાસ્થિને થતી ઈર્જન, કરોડ
ઉપરનું પાકું, સ્પાંકના ખીંદીડા, જાંગના ગડ,
જાંગના સાંધાના વ્યાધિ, પડ થતા જખમો, જેમાંથી
જાડું અને પીળા રંગનું પડ નીકળતું હોય, ઉંડી
જખામાંથી પડ નીકળ્યા કરતું હોય, ખીલી થઈ
હોય, આંગળીનાં ટેરવામાં પાકતું હોય, એવો કણ-
જણાટ થતો હોય, તો પડ થવામાં મદદ કરવાને,

તેમજ તેને અટકાવવાને માટે, વધતુ માંસ અને હાડનો સડો, જીર્ણ ચાંદા જેમાં બળતરા સાથે સોયા થોચાય એવી પીડા હોય, ઠીંચણના સ્નિગ્ધ પડેતાં જીર્ણ વરમ ઘણા સોજા સાથે હોય, અસ્થિનો સડો, અને તેની સાથે નારાં પડયાં હોય, અને તેમાંથી અસ્થિના દાણા સાથે પાણી જેવી રસી નીકળતી હોય (કેલ્ક ફ્લુઓર), હમેશાં નખ અંસાધારણ રીતે વધતો હોય, પગમાં ગંધાતો પરસેવો થતો હોય, અને તે બંધ થવાથી બીજા બ્યાધિ ઉત્પન્ન થતા હોય, બગલમાં ગંધાતો પસીનો થતો હોય, નખ સળ પડેલા, અને ખરડ હોય અને એમાં સંકેત ડાલા હોય, પગની ધુટીથી પગના તળીઆ સુધી પાટલીઓ દુખતી હોય, ધુટી નખળી હોય, અને તેની સહનશક્તિ કમી હોય, કરોડ રજ્જુની ધજીથી મજબૂતતામાં બિગાડ થયો હોય, લખતી વખતે હાથ ખેંચાઈ જતો હોય આવડાં તથા હાથ ભારે અને રહી ગયા જેવા હોય, ખભામાં અને બાહુમાં રાતમાં દુખાવો થતો હોય, જેમાં ગરમી અને અંગ મદનથી વખતે રાહત મળતી હોય, પગ અને પગના આંગળાંઓ ઘણુ ચાલવાથી ખેંચાતાં હોય, વાસાં ઉપર પવનનો ઝપાટો લાગવાથી કાંઈ ઉપદ્રવ થઈ આવ્યો હોય, તો આ દવાથી આરામ થાય છે.

જ્વર:—ઘણા લાંબા વખત સુધી પડે થયા કરે અને તેથી થતો હાડી તાવ આવ્યા કરે, આખો દીવસ તેમજ હીલચાલ કરવામાં શરીરમાં ઢાહ જણાતી હોય, ઠંડો પવન સહન થતો ન હોય, અને પાછલા પહોરથી આખી રાત શરીર સતપ રહેતું હોય, અને પગના તળીઆમાં દાહ બળતો હોય, અશક્તિ હોય, અનાજ પચતું ન હોય, અને રાતે પરસેવો થતો હોય, માથે અતિશય રવેદ થતો હોય, પગે દુર્ગંધયુક્ત પરસેવો થતો હોય, નાના બાળકોને માથે બહુ પરસેવો થતો હોય, તો આ દવા ઉપયોગી છે.

ત્વચા:—ત્વચા આળી હોય, તે ઉપર ખરજ આવતી હોય, અને બળતરા થતી હોય એવા ખીલ, ઝીણી ગ્રંથીઓ, ચાંદા ચુમડાં, પાકાં વિગેરે ઉંડાં હોય, અને જ્યારે તેમાંથી પીળું અને જાડું પડે નીકળતું હોય, પડે ભરેલા ફેલા થતા હોય, જેમાંથી ગંધાતી રસી ઝરતી હોય, ખરજી, ખીલ, શરીરના

ગમે તે ભાગ ઉપર વારંવાર ચુમડાં થાય, અને તે ખાસ વસંત ઋતુમાં વધારે થાય, ગડ અગર પાકુ થઈ પછીથી સખત થઈ જાય; ચાંદામાં માંસ વધી જાય, તેમજ ચાંદાની કાનારીઓ ઉપડેલી અને આસમાની જેવા રંગની હોય, અને તેમાંથી ખરાબ વાસવાળી અને છાલા પડે એવી રસી પાણી જેવી નીકળતી હોય, ઉંડાં નારાં પડેલા ચાંદા, અને નખની આસપાસના ચાંદાને માટે આ દવા જરૂરી છે. સહેજ ઇજા થતાં જલદી પાછી જાય, અને ઇજાતાં બહુ વાર લાગે એવી જાતની ચામડી હોય, સ્કોફ્યુલાની અસરથી સ્પેશ થતા હોય, ત્વચાનાં ઉંડાંણમાં થતો રતવા, રક્ત પિત્તમાં ખાસ કરીને નાકમાં ચાંદા અને તાંબા જેવા રંગના ચકામા તથા નાની ગાંઠો થતી હોય, ચહેરા અને ગરદન ઉપર પર્યુક્ત અને પીડાયુક્ત ફેલા થયા હોય ત્યારે તથા શીળીનો ફેલા ખરાબ રૂપ ધારણ કરે ત્યારે આ દવા ઉપયોગી છે.

સમગ્ર ચિન્હો:—ગડમાં નારાં પડયાં હોય, અને પડે થયા પછી તેમાંથી સહેલાઈથી લોહી નીકળતું હોય, તો પડે ઝટ કરવા સારૂ આ મુખ્ય દવા છે (પડે થવા અગાઉ કાલી મ્યુર ઉપયોગી છે), ગાંઠોનું સુજા આવવું (પ્રથમ કાલી મ્યુરના ઉપયોગથી ફાયદો ન થાય, અને પડે થવા માંડે તો), ખરાબ વાસ મારતા, જડા અને પીળા રંગના પડે સાથે પાકતી ગાંઠો, સ્કોફ્યુલાની ગાંઠો, પાકતા જખમો, અસ્થિનો વરમ અને ચાંદા, દુષ્ટ પ્રકારના અને તે ભાગને સુડદાહ કરતા વરમો (કાલી ફેસની સાથે), વરમવાળા ભાગનું કંકણ થવું, કઠોદર, સ્કોફ્યુલા વગેરે માટે આ દવા ફાયદાકારક છે.

બુદ્ધિ:—રાત્રે, છેક સવારમાં, અને શુકલપક્ષમાં એટલે અજવાળીઆનાં દિવસોમાં ઉપદ્રવોનું જોર વધારે જણાય છે. વળી શિયાળાની ઋતુમાં, ખુલ્લી હવામાં, પવન વાતો હોય તેવી જગ્યામાં, થંડા પાણીએ નહાવાથી અગર પગે પરસેવો થતો હોય, ત્યારે પગને શરદી લાગવાથી તેમજ ચોમાસાની શરૂઆતમાં દરિયા કિનારે થતા તોફાનની વખતે, અગર જાનતંતુના ઉચ્છેદવાથી દર્દનું જોર વધે છે. સઘળા નજીવા ઉપદ્રવો પશુ થંડીથી વધારે થયા કરે છે.

શાંતિ:—ઉનાળામાં, ગરમીથી, અને ગરમ ઝોરડામાં રહેવાથી દર્દ શાંત લાગે છે. માથે કપડું વીટી

રાખવાથી, અગર શેક કરવાથી માથાનો દુખાવો નરમ પડે છે. ઉધરસ, અને વાના દુખાવા પશુ શેક કરવાથી કમી થાય છે.

ઉપયોગ:—ડા. સુલ્ફર ૬^x અને ૧૨^x ની દવા વાપરવાની ભલામણ કરે છે, પણ એથી વધારે અંશીની દવાથી પશુ સારા ફાયદા થાય છે એમ અનુભવ થયો છે. આ દવા બાહ્યોપચાર તરીકે લગાડવાના કામમાં પણ આવે છે. પાંદાં, ચાંદાં, ગર્ભાશયનાં ચાંદાં, ગડ વગેરેમાં લગાડવામાં તેમજ પીનસમાં પીચકારી તરીકે વાપરવામાં આવે છે. સ્કોફ્યુલામાં નહિ પાકેલી ગાંઠો ઉપર, વધારે માત્રામાં અને વખતો વખત આપવાથી લાભ થાય છે, પરંતુ જ્યારે ૫૩ થયું શરૂ થાય, અગર થવાની તૈયારી હોય, ત્યારે આ દવા અલ્પમાત્રામાં, ઘણું અંતરે, ૩૦મા અંશની વાપરવાથી ફાયદો થાય છે. દિવસમાં એક વખત અગર તેથી પણ વધારે અંતરે જીર્ણ વ્યાધિઓમાં અપાય છે. મધ્યમ પ્રકારના વ્યાધિમાં સવારે અને સાંજે, અને ઉચ્ચ પ્રકારના વ્યાધિમાં દરેક બેથી ત્રણ કલાકે અપાય છે.

સીલીસ્યાનો બાહ્યોપચાર તરીકે ઉપયોગ કરવાની અસરકારક રીત એ છે કે ઘાસને વાટી તેનો ઉકાળો કરીને તે ઉકાળો ઉપયોગમાં લેવો; કારણ કે તેમાં સીલીશીઆ ઘણું અંશ રહેલ છે.* સીલીકેટ ઑફ સોડાને તેના પ્રવાહિ રૂપમાં વાપરવામાં લેવું જોઈએ. ડા. પર્સી વાઇલ્ડ આ બનાવટનો ઉપયોગ કરે છે. આ બનાવટનાં ત્રણથી ચાર ટીપાં ૧ ટંબલર જેટલા પાણીમાં (અગર દુધમાં ઉત્તમ છે) દિવસમાં ત્રણ વખત અપાય છે. અંધિ માટે આ દવાની અસર ખ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. કેમકે અડતાળીસ કલાકમાં આ દવાથી અંધિમાં ઘણો સારો ફેરફાર થઈ જાય છે.

ડા. વૉન્ડર ગ્રોવ્ડના શોધેલા નવા ક્ષારોના બુદ્ધા બુદ્ધા વિભાગો.

(The Different Groups of the New Salts.)

૧. સોમલ અને સોમલની બનાવટો.

(Arsenic and Arsenic Preparations.)

(અ) આર્સેનિક આલ્બમ

ગુરદાના, રક્તાના, મજ્જાતંત્ર (કરોડ રજ્જુ તથા લેન્જના પદાર્થ) ના અને ત્વચાના વ્યાધિઓમાં આ દવા ફોસ્ફોરમંદ નીવડે છે.

વળી આથી કરીને નીચેના દર્દોમાં પણ તે ઘણો સારો ફાયદો કરે છે.

- (૧) શરીર કાંઈ સખ્ત બીમારીથી કે અતિ અમથી અતિશય ક્ષીણ પડી ગયું હોય, કે ક્ષીણતાથી મૂર્છા, સ્વેદ, ઇત્યાદિ (collapse) ચિન્હો શરૂ થયાં હોય.
- (૨) કરોડ રજ્જુના વ્યાધિને લીધે પગો ખોટા પડી ગયા હોય, અગર પગનો પક્ષાત થયો હોય.
- (૩) રક્તાશયના વ્યાધિને લીધે જળંદર થયું હોય, રક્તાશય અતિશય મંદ ચાલતું હોય, વગેરે રક્તાશયની નબળાઈના વ્યાધિ હોય,
- (૪) શરીર નિર્બળ રહેતું હોય, હીસ્ટીરીઆની અસર જણાતી હોય, મજ્જાતંત્ર એવી રીતે બગડી ગયું હોય કે દાંત, આંખ, મસ્તક, કે એવા કોઈ સ્થળમાં મિથ્યા દરદ વારંવાર થઈ આવતું હોય, દરદ સહન કરવાની શક્તિ ઘણી મંદ પડી ગઈ હોય,
- (૫) રક્તની અંદર કાંઈ પણ ચેપ કે કાંઈ બીજું કારણ મળવાથી રક્ત દોષ વધી પડ્યો હોય, રક્ત ઘણું અશુદ્ધ રહેતું હોય,
- (૬) અમુક બાંધેલી મુદતે વ્યાધિ ફરી ફરીને પ્રગટ થતો હોય,
- (૭) શરીરમાં થતી પીડા, અને બીજા દર્દો ક્ષણે ઉજ્જીતા લગાડવાથી મંદ પડતાં હોય,
- (૮) મ્લેરોનો રંગ મટાડી જેવો થઈ ગયો હોય, તે ચરબી કે મીણ જેવો દેખાતો હોય, શીકરને લીધે નિસ્તેજ અને ખેસી ગયેલો દેખાતો હોય,

* લોકો વાળને બારીક વાટીને ગુમડાં ઉપર લગાડે છે, તેથી ગુમડાં સુધરે છે, કેમકે વાળમાં પણ સીલીશીઆ છે.

છતી ઉપર પીળા આઠાં પડેલાં હોય, આંખોની ફરતાં કુંડાળાં પડેલાં હોય,

(૯) દરદી પોતાના દરદને માટે બહુ ચિંતાતુર રહેતા હોય, અને તેની દવા તૈયાર કરીને તેને આપવામાં આવે તેટલો વખત પણ દરદ સહન કરવાની શક્તિ ગુમાવી બેઠો હોય,

(૧૦) સ્ત્રીઓને પેડુનાં અવયવો જેવા કે ગર્ભાશય, ગર્ભાશય મુખ, કે ગર્ભાશયના બીજા કોઈ ઉપાંગમાં વ્યાધિ થયો હોય.

બ) કેલ્કેરીઆ આર્સેનિકોસમ.

આ દવાના ગુણો કેલ્કેરીઆ ફેસ, અને આર્સેનિકમ આલ્કમ બન્નેને એકત્ર રીતે મળતા આવે છે, અને તેથી નીચેના વ્યાધિઓમાં ઉપયોગી થઈ પડે છે.

(૧) ઉત્ક્રાણાની ઋતુમાં સખત ઝાડ થઈ આવ્યા હોય, બન્ધાઓને કાલેરાની જેવા ઝાડ તથા ઉલટી હોય,

(૨) શરીરમાં અશક્તિ રહ્યા કરતી હોય, કેલ્કેરીઆ ફેસથી કાંઈ ફાયદો થતો ન હોય, ક્ષય અગર કંઠમાળવાળા આસામીની માફક શરીર ગળી જતું હોય, પણ તે વ્યાધિ સ્પષ્ટ જણાતો ન હોય, વાઇ આવતી હોય,

(૩) શરીરના કોઈ કોઈ ભાગમાં કાંઈ પણ ખાસ કારણવિના દુખાવો ઉપડી આવતો હોય, ક્ષુધા મંદ પડી ગઈ હોય, હિસ્ટીરીઆ થઈ આવતું હોય, હિસ્ટીરીઆના મરજવાળાને શરીરના વિવિધ ભાગમાં દુખાવો જણાતો હોય,

(૪) ત્વચાના જે રોગ કેલ્કેરીઆ ફેસથી મટી જવા બેઠાં, પણ તેથી મટતા ન હોય, તે આ દવાથી એકદમ મટવા માંડે છે.

(ક) કુપ્રમ આર્સેનિકોસમ.

આ દવા તામ્ર અને સોમલમાંથી બનાવેલી હોય છે, અને તેથી તેના ગુણો તેમને મળતા આવે છે, પણ ખાસ કરીને તેમાં આર્સેનિકમના ગુણો વિશેષ બેવામાં આવે છે.

જ્યારે પેટના અને મજ્જાતંત્રનાં વ્યાધિઓ (ઝાડ, ઉલટી, કાલેરા, મૂર્છા, અજંપો, અતિશય ઉદવેગ, ફિકર વગેરે) માં માત્ર આર્સેનિકથી દરદીને હાંશીઆરી આવતી નથી, ત્યારે આ દવાથી દરદી

ધણી વખત ગાફલ થતો અટકે છે, અને શરદી વગેરે દૂર થઈ શરીરમાં કુદ્રતી ગરમી આવે છે.

(ઢ) કેલીબમ આર્સેનિકોસમ.

આ દવાના ગુણ આર્સેનિક આલ્કમને મળતા હોય છે; તેમાં પણ જ્યારે કેલી મ્યુર અને આર્સેનિકમ બન્ને વારાફરતી આપવાની જરૂર લાગે, ત્યારે આ એક દવાથી આરામ થાય છે. આર્સેનિકની સધળી બનાવટોને બદલે ધણી વખત આ દવા ચાલી શકે છે.

(દ) નેટ્રમ આર્સેનિકોસમ.

આ દવા આર્સેનિક અને નેટ્રમ મ્યુર બન્નેની જરૂર લાગે, ત્યારે અપાય છે. સ્ત્રીને રજેદર્શન સમયે બહુ પીડા થતી હોય, અને નેટ્રમ મ્યુર આપ્યા છતાં કાંઈ ફાયદો થતો ન હોય, પરંતુ સધળા લક્ષણો જોતાં નેટ્રમ મ્યુરની જરૂર લાગતી હોય, તો આ દવાથી ખાસ કરીને ફાયદો થાય છે. આંખના કેટલાક વ્યાધિ (ટૂંકામાં) માં પણ આ દવાથી જલદી આરામ થાય છે.

૨. આયોડમ અને આયોડમની બનાવટો.

(Iodum and Iodum Combinations)

નીચે જણાવેલા લક્ષણોમાં આ દવાઓ ઉપયોગી થઈ પડે છે.

(૧) અતિશય ક્ષુધા લાગતી હોય, ભસ્મક રોગ થયો હોય, શરીર દિનપ્રતિદિન કૂશ થતું હોય, શરીરના પિંડો શુષ્ક થઈ જતા હોય, સ્ત્રીઓના સ્તન બેસી ગયા હોય, મન ચિંતાતુર રહેતું હોય, શરીરમાં શક્તિ છેક કમ થઈ ગઈ હોય,

(૨) સાધારણ રીતે દરદી પોતા સ્વભાવનો હોય, અને શરીરને ક્ષોણ કરી નાખે એવા વ્યાધિમાં પણ દરદી ધણી મુશ્કેલીએ પોતાનો જીવ આનંદમાં રાખતો હોય,

(૩) સ્ત્રીને રજેદર્શન વખતે અતિશય પીડા થતી હોય,

(૪) શરીરમાં ટ્યુબર્ક્યુલોસીસ, સીફીલીસ (ઉપદંશ) કે લ્યુસીમીઆનો રક્ત દોષ ઉડું ધર કરીને બેઠો હોય,

(૫) શરીરના પિંડો અને રસવાહિનીઓમાં વરમ રહેતો હોય,

- (૬) શરીરમાં ઘણીજ નખળાઇ હોવાનો વહેમ રહ્યા કરતો હોય, પણ જ્યારે પ્રસંગ આવે, ત્યારે શરીર ખરેખર મજબૂત જણાતું હોય,
- (૭) વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ હોય, વાળ અને ચહેરા સ્થામ રંગનો હોય, ઉપદંશને લીધે રાત્રે સ્નાયુઓમાં અને સાંધામાં દુખાવો ને કળતર થતાં હોય, સૂરતળીના દીર્ઘ વરમને લીધે અવાજ લાંબા વખતથી ખોખરો રહેતો હોય તે સુધરતો ન હોય,
- (૮) દરદી સહજસાજ કારણને લીધે ચિંતાતુર થઈ જતો હોય, તેના જીવને ખેંચેની રહ્યા કરતી હોય,
- (૯) ટાઇફોઇડ જવરમાં હાથના આંગળાં ધ્રૂજતાં હોય, કે અતિશય ખેંચેની રહેતી હોય, શરીરની શુષ્કતા (atrophy); માથાનો દુખાવો, રક્તદોષ, અંડાશય, અને ગર્ભાશય, તથા પુરૂષના પ્રોસ્ટેટ પિંડના વ્યાધિમાં આ દવા ફાયદાકારક નીવડે છે.

(અ) કેલ્કેરીઆ આયોડેટા.

આ દવા નીચેના દરદોમાં લાગુ પડે છે.

- (૧) શરીરના હરકોઇ પિંડની અંદર વરમ રહેતો હોય, મસા થઇ આવતા હોય, ગ્રંથીઓ થઇ આવતી હોય,
- (૨) રાતદિવસ ખાંસી લાગ્યા વખતથી આવ્યા કરતી હોય, તે સાથે રાત્રે પરસેવો આવતો હોય, અને લીલા રંગનો પડે મિશ્રિત કફ પડતો હોય,
- (૩) સ્ત્રીનું શરીર અતિશય ક્ષીણ થઇ ગયું હોય, અને તેણીને અતિશય રક્તસ્રાવ થતો હોય,
- (૪) ગળાના ચોરીઆ, ગર્ભાશય, કે સ્ત્રીના અંડ સુકાઇને કડણ થઈ ગયા હોય, ત્વચાની નીચે નાની નાની ગાંઠો બધાંતી હોય, અને તે હલાવવાથી હાલતી હોય,

(બ) કાલી આયોડેટમ.

આ દવા આયોડીનની બનાવટમાં મુખ્ય છે. એલોપેથીમાં તેની પોટાશ આયોડાઇડ નામની બનાવટ છે. તે પોટાશ આયોડાઇડ અને આયોફેની-સ્ટ્રીના કાલી આયોડેટમના સ્વરૂપમાં ફેર હોય છે. જેમ આયોફેનીસ્ટ્રીમાં શુદ્ધ આસેનિકમને બદલે ઘણીવાર કાલી આસેનિકમ વપરાય છે, તેમ શુદ્ધ આયોડીનને બદલે કાલી આયોડેટમ વપરાય છે.

- (૧) સ્ત્રીના અંડાશયો શુષ્ક અને નિઃસત્ત્વ થઇ ગયા હોય, સ્ત્રીને વૃદ્ધાવસ્થાની શરૂઆતમાં રજદર્શન અનિયમિત, અતિશય, અથવા પીડાયુક્ત હોય,
- (૨) ઝાડાનો મરજ થયો હોય, અને ઝાડામાં મુરબ્યા જેવો સ્લેષ્મ પડતો હોય,
- (૨) કંઠતળીના દીર્ઘ વરમને લીધે ખાલી ઉધરસ આવ્યા કરતી હોય,
- (૪) સ્ત્રીના સ્તન કે પુરૂષના વૃષણ યોગ્ય પોષણ નહિ મળવાથી શુષ્કને નિઃસત્ત્વ થઇ ગયા હોય,
- (૫) રાત્રે સંધના દરદોમાં વધારો થતો હોય,
- (૬) ગ્રંથીઓ થઇ આવતી હોય (આ વ્યાધિમાં ૩૦ અંશની બનાવટની અંકેક માત્રા બે બે કે ત્રણ ત્રણ દિવસે આપવાથી આરામ થાય છે),
- (૭) પિંડોમાં કે અસ્થિમાં ક્ષત કે ત્રણ થતા હોય,
- (૮) ત્વચારોગમાં ઘણી ખુજલી થતી હોય, ચહેરા ઉપર ઝીણી ઝીણી ફેડલીઓ થતી હોય, ગડ થઇ આવતાં હોય, અને તેનાં આંકાં પડી રહેતાં હોય,

(ક) નેટ્રમ આયોડેટમ.

જે જે વ્યાધિમાં કાલી આયોડેટમ અને નેટ્રમ મ્યુર બંનેની જરૂર લાગે તે તે વ્યાધિમાં આ દવા અપાય છે. શરીર છેક નિર્બળ થઇ ગયું હોય, અને તે સાથે રક્ત દોષને લીધે શરીર બહુ શીકું અને સ્વેત કણવાળું (leucœmic) રહેતું હોય, ને કાલી ફેસ કે નેટ્રમ સલ્ફ આપવાથી કાંઈ સુધારો જણાતો ન હોય તો આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

(ડ) લેઝમમ આયોડેટમ.

- (૧) પક્ષાઘાત કે લકવાના દરદમાં દુખાવો થઈ આવતો હોય,
- (૨) રક્તવાહિનીઓ અયોગ્ય પોષણને લીધે દૂષિત (arterio-sclerosis) થયેલી હોય, તો આ દવા આપવી.
- (૩) પિંડોની વૃદ્ધિ થઈ હોય, તો આ દવાથી ફાયદો થાય છે.

(ઇ) સીન્કમ આયોડેટમ

જ્યારે આયોડમ અને સીન્કમ બંનેની જરૂર જણાય, ત્યારે આ દવા ઉપયોગી થઈ પડે છે.

(ક) બેસાયટા આયોડા

જ્યારે આયોડમ, અને બેરીઅમ બન્નેને સૂચવે એવા લક્ષણો હોય, ત્યારે આ દવા કામની છે.

પિંડના વ્યાધિઓ, સ્કોફ્યુલા, પક્ષાઘાત, લકવો, મગજના વ્યાધિઓ, રક્તવાહિનીના વ્યાધિઓ, અને પ્રંચિઓ થતી હોય, ત્યારે આ દવાથી આરામ થાય છે.

૩. કુપ્રમ, પ્લમ્બમ, અને ઓન્કમ.

આ ત્રણે ધાતુઓ મુખ્યત્વે કરીને મજ્જાતંતુ-ઓમાં જેવામાં આવે છે; વળી યકૃત અને આંતર-ડાના ભાગમાં પણ તે માલુમ પડે છે. તે પ્રત્યેકના ઉપયોગ નીચે મુજબ છે.

(અ) કુપ્રમ (તાંત્ર) આ દવા નીચેના વ્યાધિ-માં અપાય છે.

૧ પેટમાં થતો દુખાવો અગર ગોળાનો મરજ જે થંડા પદાર્થો પીવાથી શાંત પડતો હોય,

૨ ત્વચા ઉપર ભુરાશ પડતો રંગ આવી ગયો હોય, શરીર ક્ષીણ પડી ગયું હોય,

૩ શરીરના અવયવો ખેંચાતાં હોય, આંચકી થઇ હોય, હાથના આંગળાં વળી જતાં હોય,

૪ પગે ગોટલા ચડતા હોય, અગર પેટમાં સખત આંકડી આવતી હોય, અને તેથી દરદી યુમે પાડતો હોય,

૫ સ્ત્રીને પીડિતાર્તવ હોય, તે સાથે આંચકી થઈ આવી હોય, આંતરડાની અંદર અન્નને અવરોધ થતો હોય, સખત ગોળો ચઢી આવ્યો, હોય, પેટની સ્નાયુઓના વારંવાર આકર્ષ થતો હોય,

૬ દરદી ભર ઉંઘમાં હોય એવી રીતે બેશુદ્ધ પડી રહેતો હોય,

૭ અતિશય બેચેની વર્તાતી હોય,

૮ કાલેરાની છેવટની સ્થિતિમાં શરીરે શીતવાળો પરસેવો આવતો હોય, (અગ્નિના કાલેરામાં કંકરીઆ ફેસ સરખાવો)

૯ હિસ્તરીઆ કે અશક્તિની શરૂઆત થઇ હોય હોય, અને બીજાં લક્ષણો જેતાં જરૂર લાગતી હોય,

૧૦ યુવાન છોકરીઓને :આર્તવ અનિયમિત હોય, તે સાથે દુખાવો, અશક્તિ કે ક્ષુધા મંદ વગેરે દરદો હોય, આર્તવ બહુ ઓછું આવતો હોય,

શરીરમાં લોહી ભરાતું ન હોય, યુવાવસ્થા બરા-બર ખીલી નીકળતી ન હોય,

૧૧ પગમાં ગોટલા ચડતા હોય, તે સાથે અગર તે વિના કરોડ રજ્જુમાં દુખાવો માલુમ પડતો હોય,

૧૨ સ્પર્શ કરવાથી દુખાવો વધારે થતો હોય (જુઓ મેમ્બ્રીસીઅમ ફેસ અને આર્સેનિકમ),

૧૩ ગળાના સ્નાયુનો આકર્ષ થવાથી હેડકી, કે ઉધરસ જણાતી હોય,

૧૪ કારીઆનો એટલે કે મરજ વિના હાથ પગ જેવા અવયવો હલ્યા કરવાનો વ્યાધિ થયો હોય, હાથનો અંગુઠો વળી ગયેલો રહેતો હોય,

(બ) પ્લમ્બમ (સીસું) એ દવા નીચેના દરદોમાં અપાય છે.

૧ સ્ત્રીને ન્યુનાર્તવ, કે અતિઆર્તવ હોય, અને તે સાથે પેડમાં દુખાવો થતો હોય; સ્ત્રીના ગુહાવય ઉપર ખૂબી આવતી હોય, પેડનો ભાગ ભારે જણાતો હોય,

૨ સ્ત્રેરો લેવાઇ ગયો હોય, સ્ત્રેરોનો દેખાવ મડા જેવો થઇ ગયો હોય,

૩ સાંજ વખતે શરીરના બહારના ભાગમાં ગરમી જણાતી હોય, પરંતુ અંદરથી ઠંડ લાગતી હોય,

૪ પગમાં રાંજીયો દુખાવો હોય, હાથ કે પગના સ્નાયુમાં ગોટલા ચડ્યાની માફક દુખાવો હોય,

૫ કરોડ રજ્જુનું નિરૂપયોગી રૂપાંતર થયું હોય, અને તેમાં પણ ખાસ કરીને આગળનો ભાગ બગડ્યો હોય, કરોડ રજ્જુના ઉપરના પડોમાં વરમ રહેતો હોય,

૬ પેટમાં અગર મળદાર આગળ અંદર કાંઇ ખેંચાતું હોય એવી લાગણી થતી હોય,

૭ પીડમાંથી જાંગ તરફ કાંઇ ભોંકાતું હોય તેવું દરદ થતું હોય, ખગનો લકવો થયો હોય,

૮ ઘણું દાખી રાખવાથી દુખાવો કમી લાગતો હોય, (જુઓ મેમ્બ્રીસીઅમ ફેસ).

૯ લકવામાં હાથ પગ ધ્રુજતા હોય,

૧૦ દસ્ત અનિયમિત હોય, દસ્તની કમજબત હોય, વખતે ઝાડ થઇ આવતા હોય, પેટમાં દુખવા આવતું હોય,

૧૧ સ્ત્રીને આર્તવ દોષની સાથે ક્ષીણતા રહેતી હોય,

(ફેરમ ફોસની પછી આ દવાની કોઈવાર જરૂર પડે છે.)

૧૨ સ્ત્રીના પેડુમાં રહેલાં ઉત્પત્ત્યવયો પૂરા પરિપક્વ સ્થિતિમાં આવતા વિલંબ થતો હોય,

૧૩ આંખ, દાંત, કાન, કે મસ્તકના કોઈ ભાગમાં ધણેજ સખત ચસકો આવતો હોય, (જે તે ચસકો વીજળી જેવો ત્વરિત હોય, તે પ્લમ્બમ આયોડેટમ આપવું); મેમ્બ્રીસીઅમ ફોસ આપ્યા છતાં કાંઈ ફાયદો જણાયો ન હોય,

કુમ્ભમ અને પ્લમ્બમ વચ્ચે રહેલા ખાસ તફાવતો.

કુમ્ભમ:—દુખાવો હોય છે; એક જગ્યાએથી તાણ સહિત દુખાવો શરૂ થાય છે, અને પછી આસપાસ ફેલાય છે; પેટ ઝુલી આવે છે, સ્પર્શ કરવાથી દુખાવો અને તાણ વધે છે; દુખાવો અને ખેંચ તાણ ધણું કરીને આંતરડાના ભાગમાં જણાય છે.

પ્લમ્બમ:—પેટમાં ધણેજ સખત ગોળા ચડ્યો હોય એમ લાગે છે; પેટના સ્નાયુઓ કઠણ, અને અંદર ખેંચાયેલાં જણાય છે; શરીરના સધળા ભાગમાં દુખાવો ચાલતો હોય એમ લાગે છે; દસ્તની કમજબત ધણી સખત રહેતી હોય છે, ને મળ ગંદાઈ ગયેલા નીકળે છે.

(ક) ઝીન્કમ (જસત) એ દવા નીચેના લક્ષણો હોય, ત્યારે અપાય છે.

૧ આ દવાને સૂચવનાર મુખ્ય લક્ષણ ચીડીઓ ને ઉસ્કેરાઈ જાય તેવો સ્વભાવ છે. દરદીને કાંઈ પણ ઠપકો આપવાથી કે તેની ઉપર અંકુશ રાખવાથી તેનો સ્વભાવ બગડે છે, અને તેના દરદમાં વધારો થયો જણાય છે. આ મુખ્ય લક્ષણની સાથે ખીજ લક્ષણો ને ઉપદ્રવો શરૂ થાય છે.

૨ દરદીને હિસ્ટીરીઆની અસર હોય, અને તેને લીધે તેના ઉત્પત્ત્યવયનો કોઈ ભાગ પક્ષાઘાતથી ખોટો પડી ગયો હોય,

૩ શરીરનો કાંઈ ભાગ હથિયારથી કપાઈ જતો હોય, તેવી રીતે દરદ થતું હોય, તે એટલે સુધી કે તે ભાગ તદ્દન ખોટો પડી ગયા જેવો થઈ ગયો હોય.

૪ આંચકી આવતી હોય, હાથ પગ ખેંચતા હોય,

૫ મળદ્વાર અને મૂત્રાશયને પક્ષાઘાતની અસર થઈ હોય, અને તેથી મળમૂત્ર ખેંચાઈને વલ્લા કરતા હોય,

૬ સ્ત્રીને કે પુરૂષને ગુલાવયવની અતિ નમ્યુતિ થવાથી કામાંધતા થઈ હોય,

૭ સ્નાયુઓ દરદીની ઇચ્છા વિના હિસ્ટીરીઆ કે ક્રીઆના વ્યાધિથી આપોઆપ ખેંચાયા કરતાં હોય,

૮ ચિત્તભ્રમની નિશાનીઓ જણાતી હોય (જુઓ કાલી ફોસ.)

૯ કરોડ રજજીનો ક્ષોભ થયો હોય, તે સાથે હાથ પગ ધૂજળા હોય, જાંઘમાં રાંઝણતું દરદ થતું હોય, તે કાલી ફોસથી સુધરતું ન હોય.

૧૦ શરીરના કોઈ ભાગ ઉપર બહુ ચળ યાને ખૂજલી આવતી હોય, અને મેમ્બ્રીસીઅમ ફોસથી કાંઈ સુધારો જણાતો ન હોય,

૧૧ ત્વચા ઉપર કીડી ઝીણા ચટકા ભરતી હોય, તેવું દરદ થતું હોય, અને ફલકરીઆ ફોસથી કાંઈ ફેર પડતો ન હોય,

૧૨ દારૂ પીવાથી દરદમાં વધારો થતો હોય,

૧૩ શરીર કૃશ થઈ ગયું હોય, મગજ જલદી થાકી જતું હોય, યાદ શક્તિ ગુમ થઈ હોય, અભ્યાસ તરફ કંટાળો આવતો હોય.

૧૪ માથું દુખ્યા કરતું હોય, અને હમેશાં દુખાવો આંખોની ઉપરના ભાગમાં વિશેષ રહેતો હોય.

૧૫ આંખો બળ્યા કરતી હોય.

૧૬ મગજ છેક થાકી જવાથી બહુ ખેંચેની થઈ આવી હોય,

મંજનતંત્ર થાકથી નિર્બળ થવાથી દરદી મૂર્છામાં હોય એમ પડી રહેતો હોય, આંખો ખાડામાં ઉંડી ઉતરી ગઈ હોય, હોસકોસ ઉડી ગયા હોય, દરદી ગાફલ જણાતો હોય, ઇલાદિ મગજ ખાલી પડવાના દરદમાં આ દવા અપાય છે. તે સાથે ફેરમ ફોસ, સીલીસીઆ, ફેસ્ફરસ, કે કાલી ફોસની જરૂર છે કે કેમ તેનો નિર્ણય કરવો.

૪. બ્રોમીઅમ અને તેની ખનાવટો

(Bromium and its Compounds)

જેવી રીતે આયોડીન સાથે પોટાશના સંયો-

ગથી કાલી આયોડેટમ, અને આસેનિક સાથે તેના સંયોગથી કાલી આસેનિકમ થાય છે, તેવી રીતે પ્રીમીઅમ સાથે તેનો સંયોગ થવાથી કાલી પ્રીમેટમ બને છે.

૧. પ્રીમીઅમ, અને કાલી પ્રીમીઅમની અસર સુખ્યત્વે કરીને ભેજી, મજ્જતંત્ર, ત્વચા, શુભાવયવ અને શ્લેષ્મ પડ ઉપર થાય છે.

૨. જ્યારે જ્યારે ભેજમાં કે મજ્જતંત્રમાં કાંઈ ખીગાડ થયો હોય, ત્યારે ત્યારે આ દવા વધારે પસંદ કરવા યોગ્ય છે.

૩ જે જે વ્યાધિમાં શરીર ધીમે ધીમે કૃશ થઇ જતું હોય, તે તે વ્યાધિમાં આયોડીનને પ્રીમીઅમનો દવાઓ લક્ષમાં લેવી.

આયોડમ અને પ્રીમીઅમ વચ્ચે રહેલો તફાવત.

પ્રીમીઅમ: —જ્યારે ભેજના તંતુઓના રજ-કણોનું નિર્માલ્ય રૂપાંતર થયું હોય, ત્યારે આ દવાની ખાસ જરૂર હોય છે. જે કાંઈ સ્ટ્રીમ્યુલન્ટ એટલે

કે ઉત્તેજક પદાર્થ દરદીને આપવામાં આવે, અને તેથી સુધારો જણાય, તો પ્રીમીઅમની આવશ્યકતા સમજાય છે, પણ જે કાંઈ સુધારો ન જણાય, તો આયોડમની જરૂર સમજવી. પ્રીમીઅમની જરૂરવાળા દરદી શરીરે પુષ્ટ અને જાડા હોય છે, આયોડમની જરૂરવાળા દુર્બળ ને પાતળા હોય છે.

પ્રીમીઅમના સંયોગથી આસેનિકમ પ્રીમેટમ, કેલ્કેરીઆ પ્રીમેટમ, કૅલીઅમ પ્રીમેટમ, નેટ્રમ પ્રીમેટમ, લીથીઅમ પ્રીમેટમ, અને ઝીન્કમ પ્રીમેટમ એટલી બનાવટો બને છે.

જ્યારે કૅલી પ્રીમેટમથી કાયદો થતો નથી, ત્યારે લીથીઅમ પ્રીમેટમ વપરાય છે. લીથીઆના લક્ષણો જોવાની વધારે સમજણ પડશે.

જ્યારે હિસ્ટીરિયાના વ્યાધિમાં બિન બિન લક્ષણો જોવામાં આવે, સ્વભાવ બદલાયા કરે, અને ખીજ દવાઓથી કાંઈ સુધારો જણાય નહિ, ત્યારે ઝીન્કમ પ્રીમેટમ અકસીર થઇ પડે છે.

વિષ અને તેના ઉપાય.

POISONING.

Symptoms, Treatment &c.

હરેક વસ્તુ તેના માપના કરતાં વધારે લેવાથી વિષરૂપ થઇ પડે છે. જે દ્રવ્યો આપણા જીવનને ટકાવી શકે છે, તે દ્રવ્યો પણ હદ ઉપરાંત લેવાથી અથવા વાપરવાથી આપણા જીવનને હાનિ કરે છે. કાંઈ પણ વસ્તુ એવી નથી કે જેને આપણે આપણી નિરંકુશિત અથવા દુષ્ટ ઇચ્છાવડે, અજ્ઞાનથી, અગર ગદ્ગલતથી ગમે તેટલી અને ગમે તે રીતે વાપરી શકીએ, વિષથી નીપજતાં મરણો એ મરનાર આસામીની અગર ખીજ કાંઈ સખ્સની નિરંકુશિત અથવા દુષ્ટ ઇચ્છા, અજ્ઞાન અગર ગદ્ગલતનાં પરિણામો હોય છે. એ મરણો અટકાવવાના મુખ્ય એ ઇલાજ છે. (૧) લોકોનું અજ્ઞાન દુર કરી, તેમના મનની હાલત સુધારવી. (૨) ઝેરના ઉપાય કરવાના જ્ઞાન અને સાધનનો ખહોળો પ્રચાર કરવો. આ બેમાં પહેલો ઇલાજ અગર બે કે ઓછી અગત્યનો નથી, તોપણ આ પુસ્તક વૈદક વિષયનું હોવાથી તે ઇલાજને અલગ રાખીને અત્રે માત્ર ખીજ ઇલાજ સંબંધી હકીકત આપી છે.

ન્યારે કાંઈએ વિષ લીધાની હકીકત જાહેરમાં આવે, ત્યારે તેના મુખ્ય ત્રણ ઇલાજ હોય છે.

૧. વિષને પોતાના સ્થાનમાંથી-જઠરમાંથી-બહાર કાઢવું.
૨. ઝેરને તોડી નાખનારી દવા-પ્રતિકાર-ખવરાવીને ઝેરની અસર ઓછી થવા દેવી.
૩. જે ખરાબ અસર થઇ હોય, તેને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવો.

ઉપર બતાવેલા મુખ્ય ત્રણ ઇલાજો કરતી વખતે દર્દીએ ક્યું ઝેર ખાધું છે, તે સરખાતમાં જાણવાની જરૂર પડે છે. ઘણીવાર દર્દીએ ક્યું વિષ ખાધું છે, તે તેના અગર તેના સગાવહાલાના કહેવા ઉપરથી ખબર પડે છે, પણ કેટલીકવાર કાંતા તેની વાચા અંધ થવાથી, અગર તેને માલૂમ નહિ હોવાથી

ક્યું વિષ ખાધું છે, તે કાંઈ કહી શકતું નથી; તે વખતે માત્ર ચિન્હો ઉપરથી જ વિષનું અનુમાન કરવામાં આવે છે. હોમીઓપેથીમાં દવા તરીકે વપરાતી ઝેરી દવાનાં લક્ષણો તેના ગુણ દોષ આપ્યા છે, તે જોવાથી જણાશે; તોપણ નીચે આપેલ હકીકત ધ્યાનમાં રાખવાથી વિષનો નિર્ણય સહેલાઈથી થઈ શકે છે. હોમીઓપેથી અને જીવન રસાયણની દવાઓ સદ્ભાગ્યે એવી છે કે તે બૂલથી વધારે લેવાય, તોપણ ભાગ્યેજ એલોપેથીક ઝેરી ઔષધોની માફક પ્રાણહાતક નીવડે છે. વિષના ખાસ લક્ષણો પણ આગળ જતાં આપ્યાં છે, પણ આ યાદી ઘણી ઉપયોગી થઇ પડે તેવી છે, ને તેથી સૌથી પહેલી આપી છે.

(૧) દર્દી ઉંઘમાં હોય તેમ શાંત પડ્યો રહેતો હોય,

તો ડીજીટીસ, અરીજી, દારૂ, કલોરલ હાઇડ્રેસ, કલોરોફોર્મ, કપૂર ઇત્યાદિ ઝેરમાંથી એકાદ હોવાનો સંભવ છે.

(૨) દર્દી નંખાઇને બેહોશ થઈ ગયો હોય,

તો જલદ તેજાળ, જલદ ખાટા રસો, (એસીડ) અસ્ત્રવિરૂદ્ધ દ્રવ્યો (આલ્કલીઝ), વજનાગ, એન્ટીમની, સોમલ, તંબાકુ, લોબિલીઆ વગેરેમાંથી કાંઈ એક હોય છે. વળી ઘણાખરા વિષથી છેવટમાં આવી અવસ્થા થાય છે.

(૩) દર્દીને સન્નિપાત થઇ આવ્યો હોય, ને ઘેલછા ખતાવતો હોય,

તો બેલાડોના, હાયોસ્યામસ, ધંતૂરો, ભાંગ એટલે લીલાગર, (વિન્યા) દારૂનું સત્વ, કપૂર, ખુરાસાની અજમો કે એવું કાંઈ ઝેર હોય છે.

(૪) દર્દીને ચમકના જેવી આંચકી આવતી હોય,

તો ઝેરકાચલું અગર તેનું સત્વ રટ્ટીકનિયા, એન્ટીમની, સોમલ, જલદ એન્ઝોન્યા ઇત્યાદિમાંથી કાંઈ વિષ હોય છે.

(૫) હર્દિને સાધારણ આંચકી હોય,

તો ઍન્ટીમની, સોમલ, વછનાગ, જલદ તેળખ, કે જલદ અમ્લ વિરૂદ્ધ ક્ષારોમાંથી કોઈ હોય છે.

(૬) હર્દિનું અંગ રહી ગયું લાગતું હોય,

તો શીઝોસ્ટીઆઇન, કોનીઅમ, નેલ્સીમીઅમ, વછનાગ, સોમલ, સિંસાના ક્ષાર ઇલાદિમાંથી કોઈ હોય છે.

(૭) હર્દિની કીકી સંકુચિત હોય,

તો અરીણ, કલોરલ, કે શીઝોસ્ટીઆઇન હોય છે.

(૮) હર્દિની કીકી વિસ્તૃત હોય,

તો બેલાડોના કે તેનું સત્વ એટ્રોપીન, હાયો-સાયમસ અગર ખુરાસાની અજમો, ધંતુરો, અરીણ [છેલ્લી અવસ્થામાં], વછનાગ, દારૂનું સત્વ, કલોરો ફોર્મ (પ્રવાહી), કોનીઅમ ઇત્યાદિમાંથી એકાદ કે વધારેની અસર હોય છે. કોનીઅમને હંમલોક પણ કહે છે.

(૯) હર્દિની ત્વચા સુકી ને કોરી હોય,

તો બેલાડોના કે તેનું સત્વ એટ્રોપીન, હાયો-સાયમ, ધંતુરો કે એવું કાંઈ વિષ હોય છે.

(૧૦) ત્વચા લીની હોય,

તો અરીણ, વછનાગ, ઍન્ટીમની, દારૂનું સત્વ આલ્કોહોલ, તંબાકુ, કે લોબીલીઆ હોય છે. લગભગ બધા વિષની છેલ્લી ક્ષીણતા (collapse) ની અવસ્થા વખતે ત્વચા લીની રહે છે.

(૧૧) ત્વચા ઉપર કાંઈ ફુટી નીકળ્યું હોય,

તો બેલાડોના, ધંતુરો, કલોરલ હાઇડ્રાસ, સોમલ, ઍન્ટીમની, અરીણ, શ્રીમાઇડ ઓફ પોટાશ્યમ ટાર, [કીલ, ડામરની જાત] કાપેવા, ચણીકપાખ, સેલી-સીલીક એસીડ, આયોડાઇડ ઓફ પોટાશ્યમ, કોટન ઓઇલ એટલે જમાલ ગોટાનું અથવા નેપાળાનું કે કનક બીજનું તેલ, ટારટાર ઇમેટીક, સુરમો, ગંધક, હાઇડ્રોસ્ટીસ, અને આર્નિકા એટલામાંથી એકાદ વિષ હોય છે.

(૧૨) શ્વાસ ગંધાતો હોય,

તો પ્રસીક અથવા હાઇડ્રોસ્થાનિક એસીડ (જે ધાતુજન હવાહલ ઝેર છે, લોડેનમ અગર અરીણનું

પ્રવાહિ સત્વ, દારૂનું સત્વ-જે બ્રાન્ડી, વીસ્કી વગેરેમાં હોય છે તે, કાર્બોલિક એસીડ; આયોડોફોર્મ એ-સેટીક એસીડ, એમોન્યા, કલોરોફોર્મ, ટરપેન્ટાઇન, કીઓસોટ, આયોડીન, ફોસ્ફરસ, કપૂર, નાઇટ્રો બેન્ઝોલ, પેટ્રોલીઅમ કે એવી કોઈ ઝેરી દવા હોય છે, પરંતુ શ્વાસની ગંધ ઉપર બહુ વિશ્વાસ રખાતો નથી, કેમકે કાંઈ ગંધાતા દ્રવ્યમાં બેળવીને પણ ઝેરી દવા લેવામાં આવી હોય છે.

(૧૩) મોઢુંને જીલ સુકાઈ જતાં હોય,

તો બેલાડોના, કે તેનું સત્વ એટ્રોપીન, હાયો-સાયમસ અથવા ખુરાસાની અજમો, ધંતુરો, અરીણ, કે એવું કાંઈ વિષ હોય છે. સીંસાની ધાતુના ક્ષારથી પણ મોં ને ગળું સુકાઈ જાય છે.

(૧૪) થુંક બહુ પેદા થતું હોય ને ગળું આવી ગયું લાગતું હોય,

તો જલદ તેળખ, જલદ અમ્લ વિરૂદ્ધ ક્ષાર (strong alkalies) જેવા કે પોટાશ, સોડા ને એમોન્યા; સોમલ; કેન્થારીડીસ અથવા તો બ્લીસ્ટરની માંખીનો અર્ક, રાઈ, તીખાં, મરચાં, કે એવી કોઈ દાહક ઔષધિ હોય છે. પારદની દવાઓથી પણ થુંકની લાળ ચાલે છે, ને મોં આવી જાય છે.

(૧૫) હોઠને મોઢાની ત્વચાનો રંગ બદલાઈ ગયો હોય,

તો લોહના ક્ષાર, કાર્બોલિક એસીડ, જલદ એ-મોન્યા, જલદ પોટાશ, સોડા, નાઇટ્રીક એસીડ, રસ કપૂર, ક્યારટીક કે એવી કોઈ ચીજ મુખદ્વારા પેટમાં ગઈ હોય છે. ઓકઝલીક એસીડથી મોઢાનો ભાગ સફેદ થઈ જાય છે.

(૧૬) હર્દિને ઉલટી થતી હોય,

તો સોમલ (લોહીવાળી ઉલટી), ઍન્ટીમની (સુરમાની ધાતુ=સફેદ શ્લેષ્મવાળી ઉલટી), ડીજ-ટેલીસ (લીલા ધાસના રંગની ઉલટી), વછનાગ, કાલચીકમ, ઈંદ્રવરણા (કાલોસિંથ), એમોન્યા (લોહી વાળી, શીણ વળતી તથા વરાળ નીકળતી હોય તેવી ઉલટી), ફોસ્ફરસ (અંધારામાં ચળકતીને તેજ મારતી ઉલટી), મોરચુથુ, (ત્રાંબાનો ક્ષાર) ટારટાર ઇમેટીક, જસતનાં ફુલ, કેન્થારીડીસ, ત્રાંબાનો કાટ, નેપાળાનું તેલ કે બીઆં, તંબાકુ, લો-

ખીલીઆ, નાઇટ્રેટ ઓફ સ્પીડવર (૧૫) નામનું ક્યાર્સ્ટીક, સુરોખાર, ઓક્ઝીલીક એસીડ, હિંમજોલ, રસકપુર, ટ્રેલોમેલ, સેવીન, ગંધકનો તેજા, ઇત્યાદિમાંથી કાષ્ટ એક કે વધારે હોવાનો સંભવ રહે છે. આયોડીનનો યુક્ત જુકા અગર આયોડાઇડ ઓફ પોટાશ્યમથી ઉલટીને ઝાડો થાય છે. તેવીજ રીતે ચલ્કોઈ, કડવી બદામ, કાકમારીનો ગર ઇત્યાદિથી પણ ઉલટી થાય છે.

(૧૭) દર્દીને ઝાડો થઇ આગળે હોય,

તો સોમલ (દુખાવો થઇને લોહી મિશ્રીત ઝાડો આવે છે), એન્ટીમની, રસકપુર (લીલા રંગનો લોહીવાળો ઝાડો), કેન્થારીડીઝ, ડીજીટલીસ, કાલ-ચીકમ, કાલોસિંથ, એટલે ઇન્દ્રવરણા, નેપાળો અથવા જમાલગોટો, ઓક્ઝીલીક એસીડ, ત્રાંખાના કાટને દ્વાર, આયોડાઇડ ઓફ પોટાશ્યમ, ઇત્યાદિમાંથી હર કાષ્ટ એક અથવા વધારે હોય છે.

(૧૮) દર્દીને પેટમાં ચુક આવતી હોય,

તો સિસાની ધાતુનો કાટને દ્વાર (નાભિ ઉપર દાખવાથી દર્દ કમી થાય છે), ત્રાંખાનો કાટ ને દ્વાર, સોમલ, ઇન્દ્રવરણા, એસેટીક એસીડ, ઇત્યાદિમાંથી કાષ્ટ એક હોય છે.

(૧૯) વિષ ત્વચામાં પીચકારી ભારીને દાખલ કર્યું હોય,

તો અરીથુનું સત્ત્વ મોર્ફીન, બેલાડોનાનું સત્ત્વ એટ્રોપીન, કે ઝેરકાચલાનું સત્ત્વ સ્ટ્રીકનીન હોય છે. કવચિત્ ચલ્કોઈનું સત્ત્વ, હાઇડ્રોસ્યાનિક એસીડ કે કોકેઇન હોય છે.

(૨૦) વિષ ધાસોધાસ મારફતે દાખલ થયું હોય,

તો એમોન્યા, ખુસીક એસીડ અથવા તો હાઇડ્રોસ્યાનિક એસીડ, જે કડવી બદામમાં હોય છે; કલોરોફોર્મ, ઇથર, બેન્ઝીઇન, કાર્બોનિક એસીડ આસ, કાર્બોનિક ઓક્સાઇડ, કાલગેસ, ગંધકનો ધુમાડો, ફોસ્ફોરસનો ધુમાડો કે એવો કોઇ દાહક ધુમાડો, નાઇટ્રસ ઓક્સાઇડ, ઇત્યાદિમાંથી હરકોઇ એક હોય છે. અરીથુનો ધુમાડો આસમાં જવાથી પણ મૃત્યુ નીપજે છે.

વિષ નિવારણનાં સામાન્ય સાધનો*

વિષની અસર દૂર કરવા માટે મુખ્ય ત્રણ યંત્રો વપરાય છે:—(Stomach-Pump) સ્ટમકપંપ અથવા તો અન્નાશયમાં ચુકવાની નળીકા, ત્વચામાં મારવાની સોયવાળી પિચકારી, (Hypodermic Syringe) ને વળી શકે તેવી નં. ૮ ની કથીટર એટલે મૂત્ર શલાકા.

સ્ટમક પંપથી હોજરી ધોઇને સાફ કરાય છે, ત્વચામાં મારવાની પિચકારી વડે કેટલીક દવાઓ શરીરમાં દાખલ કરાય છે, અને વળી શકે તેવી કથીટરવડે દર્દીના પેસાઇ અહાર કાઢી લેઇ શકાય છે. સ્ટમક પંપના અહારના છેડાને પીચકારી લગાડવી ને હોજરીની નળીને તેલ લગાડવું, ને આગળનો ભાગ વાંકા વાળીને ગળામાં ઉતારવો, જેથી તે હોજરી સુધી પહોંચે.

દર્દી વિષના બેલાનપણાથી અન્નાશયની નળી કરડી ન ખાય, તેને માટે બે ઓઠ વચ્ચે લાકડાનો સંચો વચમાંથી ગોળ કાણાવાળો અને અન્ને છેડે દોરીઓ નાંખેલી હોય છે તે, ઓઠ વચ્ચે પકડાવી તે ગોળ કાણામાંથી અન્નાશયની નળી પાસ કરવી કે જેથી તેને જોખમ ન થાય.

આ સિવાય વીજળીની બેટરી હોય, તો તે પણ બહુ ઉપયોગી થઇ પડે છે. પારીસની એ. ગ્રેઇફી (Jaffié)ની બનાવેલી નાની બેટરી (વિજળીની પેટી) આવે છે, તે ચાલી શકે છે.

ઉપરનાં યંત્રો સિવાય કેટલાંક ઔષધો ને અંગ્રેજી એલોપેથીની દવાઓ પણ ઝેરની અસર નરમ પાડવા માટે દર્દીને મુખ વાટે તેમજ આમડી મારફતે અપાય છે. તેમાંનાં કેટલાંક તો માત્ર ઉલટી કરાવવા માટેજ અપાય છે, જેવાં કે મીઠું, રાઇનો લોટ, જસ-તનાં ફુલ, (Zinc Sulphate), ઇપીકાઇયુઆનાનો જુકા, મોરચુથુ, ટારટાર ઇમેટ્રીક, કાર્બોનિક ઓફ એમોનિયા એમાંથી હરકોઇને પાણીમાં પલાળીને

* વિષ નિવારણના ઉપાયો અત્રે આપ્યા છે, પરંતુ તેના ઉપર સબજો આધાર રાખીને કાબેલ ડાક્ટરની સલાહ ન લેવી અગર સરકારી દવાખાને ન જવું, તેમાં દર્દીનું સંપૂર્ણ હિત સમાવેલું નથી. ત્યાં જેવાં સાધનો મળી શકે તેવાં સાધનો ઘર આગળ મળવાં મુશ્કેલ છે. માટે દર્દી તદ્દન સાબો થાય, ત્યાં સુધી ડાક્ટરનો અગર સરકારી દવાખાનાનો લાસ લેવો એ ઉત્તમ રસ્તો છે.

આપણી ઉલટી થાય છે; તે સિવાય અપોમોર્ફીન (Apomorphine) નામનું મિશ્રણ મોઢાઈમાંથી બનાવેલું તૈયાર બેઝાય છે, તેની તબાખામાં પિચકારી મારવાથી પણ ઉલટી થવા લાગે છે; તે દવાની બે જાત આવે છે, તેમાં બે પાસાદાર કણીઓ (capsules) નાંખી હોય છે તેજ વપરાય છે, બીજી નહિ. બન્નેમાંથી તે દવા કઠી કેટલી રીતે અપાતી નથી; અને મોટી ઉત્તરનાં માણસોને પણ તેના પ્રવાહિ (સેકંડે રન થી ફે અઇન) ની પિચકારીજ મારવામાં આવે છે.

ઉલટી કરાવવા માટે બનાવાતાં મિશ્રણ.

સાદું મીઠું:—આશરે ૨. પાંચ ભાર, જરા ગરમ હોય તેવા પોણોશર પાણીમાં.

રાઇનો લોઠ:—એક ચમચો ભરીને, આશરે પોણો શર પાણીમાં.

જસતના કુલ:—૩૦ ગ્રેઇન્સ, આશરે પોણોશર પાણીમાં.

ધપીકાકચુઆનાનો જુકો:—૩૦ કે ૩૫ ગ્રેઇન્સ, આશરે પોણોશર પાણીમાં.

મારશુથુ:—૫ થી ૧૦ ગ્રેઇન્સ, આશરે પોણોશર પાણીમાં.

ઘરઘર ઇમેટીક:—૩ ગ્રેઇન્સ આશરે પોણોશર પાણીમાં (ક્યારેકજ વપરાય છે, કેમકે તેથી નબળાઈ બહુ આવે છે).

કાર્બોનેટ ઓફ આમોનિયા:—૩૦ થી ૩૫ ગ્રેઇન્સ, આશરે પોણોશર પાણીમાં.

જસતનાં કુલ ને ધપીકાકચુઆનો જુકો:—૩૦ ગ્રેઇન્સ ને ૫૦ ગ્રેઇન્સ, બન્ને સાથે આશરે એક શર ગરમ પાણીમાં ભેળવીને.

અરીકાનો જુકો:—૩૦ થી ૩૫ ગ્રેઇન્સ, આશરે પોણોશર ગરમ પાણીમાં નાખી પલળવા દેવાં પછી બળેલ પાણીમાં પાવું.

ઉલટી કરાવવા માટે જે હાજર તે હાજાર તે નિયમ પ્રમાણે જે ખાસે હોય તેના ઉપયોગ જલદી કરવો જોઈએ. બે કઠી દવા ન હોય, એ પછી ચલામાં આંગળી નાખીને કે મીઠું ફેરવીને ઉલટી કરાવવી. ઉલટી કરાવવાએ જેટલે વેરમાં એક ઝેરી પદાર્થને બહાર કઠી નાખવાનો છે. કેટલાક ઝેરને

લીધે આપો આપ ઉલટી થવા લાગે છે; તો પણ અંદરથી ઝેર જલદી કઠી નાખવાં માટે દવા આપી ને ઉલટી વધારે જોરથી કરાવવી પડે છે.

દર્દીને ઉલટી કરાવવા સાથે એ જોવાનું છે કે તેની શક્તિ છેક હઠી જાય નહિ, ને રક્તાશયની મંદતાથી તે મરણ પામે નહિ. દર્દીનું મગજ ને રક્તાશય મંદ પડી જાય નહિ, તે માટે ગરમ સતેજ કરનારી દવાઓ આપવી. કૌશી, બ્રાન્ડી, સાલ વોલેટાઇઝ, ક્લોરિક ઇથર વગેરે તે માટે વપરાય છે. ઇથરનું કૃત્રિમ શ્વાસોચ્છાસ ચલાવવો પડે છે; વખતે દર્દીને શેક કરવો પડે છે, એવી એવી જે સૂચના જરૂરી છે, તે દરેક વિષની સાથે આપી છે.

વિષની અસરમાં ન્યુનાધિકતા કરનારાં કારણો.

પ્રત્યેક વિષનાં લક્ષણને ઉપાય જણવા પહેલાં, જે સાધારણ રીતે વિષની અસર ઓછી વધતી થાય છે, તે જણવામાં આવે, તે વિષનું નિવારણ સહેલાઈથી કરી શકાય છે. વિષની અસર (૧) તેનાં પ્રમાણને ૨૫, (૨) જે સ્થળે તેને લગાડવામાં આવ્યું હોય, અગર શરીરના જે દ્વાર મારફતે તેને દાખલ કર્યું હોય, ને (૩) તે વખતે શરીરની જે સ્થિતિ હોય તે ત્રણ બાબતો ઉપર આધાર રાખે છે.

(૧) જેમ ઇથર/પણુ વિષ વધારે મોટા પ્રમાણમાં લેવામાં આવે, તેમ તેની અસર વધારે વહેલી શરૂ થાય છે, ને થોડા વખતમાં તે પ્રાણહાતક નીવડે છે. કેટલાંક વિષ એવાં હોય છે, કે તે મોટા પ્રમાણમાં લીધાથી શરીરના જે એક અધિક અવયવને હાની થતી હોય, તોજણ થોડા પ્રમાણમાં લેવાથી બીજા અવયવને હાની થાય છે, તેમના ૨૫ મુખ્ય ત્રણ હોય છે; વિષ કાંતો કેટલું પ્રવાહિમાં સારી રીતે ગળી દીધું (solution) હોય છે, કાંતો તેના રસાયનિક સંયોગ થાય, તેવી રીતે તે લેવાય છે, ને કાંતો તે વિષને બીજા પદાર્થો સાથે મિશ્ર કર્યું હોય છે. પ્રવાહિમાં ગળેલ વિષ (solution) ની અસર સૌથી વધારે થાય છે, કેમકે તેમાં વિષનાં રજકણો સુદૃઢ રૂપે વહેંચાઇ ગયેલાં હોય છે, એટલે લોહીમાં તેને બળી જતાં વાર લાગતી નથી. કેટલાંક વિષ પાણીમાં વધારે બળી જાય છે, ને કેટલાંક તેમનાં વધારે બળી જાય છે; કેટલાંક દારૂના સત્વ આલેક્ટ્રોલાઇટમાં બળી જાય છે, ને કેટલાંક કણમાં મળતાં જ નથી.

રસાયણિક સંયોગ થાય તેવી રીતે વિષ લીધું

હોય તો કેટલીકવાર ઝેરની જરા પણ અસર થતી નથી, કેટલીકવાર ધાર્યા કરતાં વધારે અસર થાય છે, ને તેનાં લક્ષણો તેમાં રહેલા વધારે જલદ વિષને મળતાં આવે છે. કેટલાંક વિષ આપવાથી પ્રવાહીમાં ગળી શકતાં નથી, ને કેટલાંક વધારે ઝડપથી ગળી જાય છે. સીસાનો ક્ષાર (ક્રોમોનિટ ઓક્સિડેસ) હોજરીમાં રહેલા ખાટા રસને લીધે જલદી ગળી જાય છે, ને તેથી જલદી અસર કરવા પામે છે. જ્યારે ક્યું વિષ લેવામાં આવ્યું છે, તે ચોક્કસ રીતે જાણવામાં આવ્યું હોય છે, ત્યારે ખનતાં સુધી તે (કિતાર મારણુ antidote) ના નિવારણ માટે એવી દવા આપાય છે કે જે તે વિષની સાથે અને તો ભળી જાય છે, ને તેની અસર ઓછી કરી નાખે છે. આવી દવાઓ **ખરી વિષપ્રતિયોગી** કહેવાય છે.

કેટલીકવાર ઝેરી દવાઓનાં એવાં મિશ્રણોં કરવામાં આવે છે કે તેથી ઝેર જલદી ગળી જઇને લોહીમાં ભળે છે; પણ 'કેટલાંક બીજાં' મિશ્રણો થવાથી તે લોહીમાં ભળવા પામતું નથી; વિષની અસર શરીરને થતી અટકાવવા માટે ઝેર પેટમાં ગયા પછી ત્યાં તેની સાથે બીજી ચીજો ભેગવવી પડે છે. અરીણુ જેવા ઝેરની અસર ખટાસથી વધે છે, ત્રાંખાના કાટને ત્રાંખાના ક્ષારની અસર પણ ખટાસથી વધારે થાય છે; પણ ઘી, તેલ, ગુંદરનું પાણી, લોટનું પાણી, ઈંડાની સંસ્કૃતિ, ખટારા, ચોખ્ખાનું ધોવણુ ઇત્યાદિથી ધણુક વિષની અસર ઓછી થાય છે, અને તેટલાજ માટે જ્યારે કાંઈએ ઝેર ખાધું હોય, ત્યારે તેવા પદાર્થો તેને ખવડાવવામાં આવે છે. આ ઉપરથી વળી એ પણ સ્પષ્ટ છે કે જ્યારે જરૂર પછી મુખ દ્વારા કાંઈ ઝેર લીધું હોય, ત્યારે તેની અસર તરત થતી નથી. એનું કારણ એ છે કે ઘી, ગુંદરનું પાણી, લોટનું ચીકણું પાણી ઇત્યાદિથી ઝેર જલદી પેટના રસમાં ગળી શકતું નથી. કોયલાનો ભુકો ધણુ રસ ચુસી લે છે, અને તેથી સોમલ જેનું ઝેર પેટમાં ગળી શકતું નથી, આથી સોમલનું વિષ લેવાયું હોય, ત્યારે તે વપરાય છે.

(૨) વળી ઝેર જે સ્થળે લગાડયું હોય, અથવા જે દાર મારફતે લોહીમાં ગયું હોય, તેને અનુસરીને તેની અસર ઓછી વધતી થાય છે. જખમ દ્વારા ઝેર સૌથી વધારે ઉતાવળથી અસર કરે છે; તેથી થોડી ઉતાવળથી રસ પડ (serous surface)

માંથી અસર કરે છે; તેથી મોડી હોજરી મારફતે ને તેથી મોડી અહારની ત્વચા મારફતે અસર કરે છે. ત્વચામાં સોય વાળી પિચકારીથી થોડું વિષ દાખલ કરવામાં આવ્યું હોય, તોપણ તેની અસર સૌથી વહેલી થાય છે, ને ઉપાય કરવાનો વખત પણ થોડો રહે છે. સર્પ દંશ તે રીતને ધણુ મળતો આવે છે, ને તેથીજ તે એટલો બધો પ્રાણુધાતક થઈ પડે છે. સર્પ પોતાના દાંતવડે ત્વચામાં જખમ કરે છે, ને તેમાં દાંત પાસેની કાચળીમાંથી ઝેરી રસનાં ટીપાં પાડે છે; તેજ ઝેરનાં તેટલાં ટીપાં મુખદ્વારા લેવાથી તેની અસર થતી નથી; પણ કવચિત્ એવું બને છે કે મોઢામાં કાંઈ જખમ હોય છે, ને દર્દીને કાંઈ બીજું દર્દ મટાડવા માટે ઝેરી દવા આપવામાં આવે છે, તે તે મુખદ્વારા લે છે, ને તેથી થોડીવારમાં માઠાં ચિન્હો થવા વાગે છે. દવા સાધારણ પ્રમાણમાં આવી હોય, તોપણ આવું પરિણામ આવવાથી દવા આપનાર વિચારમાં પડે છે, પણ તેનું કારણ ધણું કરીને મોઢામાં કે અન્ય માર્ગમાં પડેલ જખમ હોય છે.

(૩) વિષની અસર કમી જતી કરવામાં શરીરની સ્થિતિ પણ ધણુ અગત્યનો ભાગ બળવે છે; તેને લીધે વ્યસન યાને ટેવ, પ્રકૃતિ અને શરીરનો વ્યાધિ એ ત્રણ બાબનો લક્ષમાં લેવી જોઈએ. અરીણુ, દારૂ, તંબાકુ, ભાંગ, ગાંજો, ધંતુરો, વજનાગ, સોમલ વગેરેનું બંધારણ હોય છે. જેઓને બંધારણ હોય છે, તેઓ એક વખતે ઝેરી પદાર્થને મોટા પ્રમાણમાં કમે કમે લેતા શિખ્યા હોય છે, ને તેથી તેમને પ્રાણુધાતક ચિન્હો એકદમ થતાં નથી, તો પણ લાંબા વખતે તેમનાં શરીરને ધ્રોહ તો પહોંચ્યા વિના રહેતો નથી. દારૂડીઆઓને ફેફસાના, યકૃતના, અન્નાશયના, ગુરદાના ને ભેજના વ્યાધિઓ ધીમે ધીમે લાગુ પડે છે. તંબાકુ ખાનાર તથા બીડી વગેરે પીનારની નાડી ત્વરીત ચાલે છે, ને લાંબા વખતે રક્તાશયનો વ્યાધિ કરે છે, અરીણીઆની પાચન-શક્તિ, મળાશય, મગજશક્તિ વગેરે નબળાં પડી જાય છે, ને શરીર લેવાઈ જાય છે.

કેટલાક માણસોની પ્રકૃતિજ જખમથી એવી હોય છે કે તેમને અમુક ઝેરની અસર બીજા માણસોના કરતાં વધારે અગર ઓછી થાય છે. કાંઈને પારદની દવાના થોડા એક ગ્રેઇનથી મોટું ધણું આવી જાય છે, ને કાંઈને ધણુ ગ્રેઇન્સ આપ્યા છતાં મોટું

આવતું નથી. કાઇને વીલાસતી મીઠું આપવાથી દસ્ત કમજ રહે છે, ને કાઇને અપ્રીય આપવાથી ઝડે થઇ આવે છે, કાઇને સાધારણ ખાવાની ચીજ વિષરૂપ થઇ પડે છે, ને કાઇને અમુક રૂણ ખાવાથી ઉલટીને ઝડે થઇ આવે છે. પ્રકૃતિની માફક શરીરમાં થયેલ રોગોને લીધે પણ ઝેરની માઠી અસર વધતી ઓછી થવા પામે છે; તેની અસર નથી થતી એમ નહિ, પણ તે અસર પ્રાણુક્રાંતક બધી વખત થતી નથી. તાવથી કે બીજા તેવા કારણથી જેઓ ક્ષીણ થઈ ગયા હોય, તેઓને સતેજ કરનારી દવાઓ (stimulants) મોટા પ્રમાણમાં આપવામાં આવે, તો પણ હરકત નથી. લાંબા વખતના બારી તાવમાં ને પીળા તાવમાં પારદની દવાઓ વિશેષ લેવાથી ઘણીવાર કાંઈ માફું પરિણામ આવતું નથી; પણ લકવાના ને અશક્તિવાળા દર્દીઓને પારદ થોડો આપ્યો હોય, તો પણ નિકિયા થઈ આવે છે. મરડાના, કાલેરાના, ને રક્તસ્રાવના દર્દીમાં અપ્રીય મોટા પ્રમાણમાં લેવાથી કશી હરકત આવતી નથી; તેવી રીતે જ્ઞાનતંતુથી નબળાઇ હોય, કે તે સંબંધી લકવા જેવા બાધિઓ થયા હોય, ત્યારે બધી દવાઓ ને તેમાં પણ ખાસ કરીને નિદ્રાપ્રદ દવાઓ ઘણા મોટા વજનમાં દેવી પડે છે, ને દેવાથી કશી હરકત પણ આવતી નથી. એ બધા કરતાં વધારે જાણવા જેવું એ છે કે નિદ્રા દર્મ્યાન બધાં ઔષધો ને ઝેરા બહુ મંદ રીતે અસર કરે છે, તેથી જો કદાપિ નિદ્રાપ્રદ ઔષધિની સાથે સોમલ જેવી ઝેરી દવા આપી હોય, તો તે બહુ ધીમે ધીમે ને મોડી અસર કરે છે.

ઝેરના પ્રકાર પાંચ છે:—(૧) વનસ્પતિ ઝેર (૨) ખનીજ ઝેર (૩) પ્રાણીજ ઝેર, (૪) વાયુરૂપી ઝેર આ ચાર પ્રકારના મુખ્ય ઝેર છે; પણ કેટલીક વસ્તુઓ જે ખરી રીતે ઝેરી હોતી નથી, તે શરીરમાં અમુક રૂપે દાખલ થવાથી યાંત્રિક નિયમને અનુસરીને તંતુઓને ઇજા કરે છે, ને તેથી પરિણામે મૃત્યુ નીપજે છે. દાખલા તરીકે કાચની કણીઓ, ટાંકણી, સોય, કે એવું કાંઈ પેટમાં જવાથી પેટની અને આસપાસની તંતુઓને ઇજા કરે છે ને આખરે મૃત્યુ થાય છે.

ઝેરને દાખલ થવાનાં માર્ગ પાંચ છે (૧) અજ માર્ગ, (૨) આસમાર્ગ, (૩) ત્વચા (૪) ઉત્પત્ત્યવનનાં છિદ્રા (૫) મળ દ્વાર. ઝેરની અસરના પ્રકાર તીક્ષ્ણને દીર્ઘ એ છે.

વનસ્પતિ ઝેર.

અફીણ.

ઉત્તમ દવાઓમાંની આ એક છે, પરંતુ તેનો ઝેર ઉપયોગ થવાથી તેનું નામ તિરસ્કાર ઉત્પન્ન કરાવે છે. આ દવાના બંધાણીઓ કે જેઓ તેની દીર્ઘ અસરથી પીડાય છે, તેની દશા કેવી થાય છે, તે સહુ કોઇ જાણે છે. ધણી બાળકોને આવી ઝેરી વસ્તુ “બાળાગોળી” ના રૂપે આપવામાં આવે છે, તેથી કશો ફાયદો થતો નથી, પણ સદાને માટે તેનું મગજ બગડી જાય છે. હાલમાં બાળકોને ઉંઘાડના માટે ઝેરની જરા પણ અસર વિનાની દવાઓ મળી શકે છે, તે તેને બદલે વાપરવી જોઈએ. અફીણથી ઝાડાનું દર્દ મટે છે, રક્તસ્રાવ બંધ થાય છે, પીડા શાંત થાય છે, ઉંઘ આવે છે, વરમ મંદ પડે છે, ઇત્યાદિ કારણથી કેટલીકવાર દર્દી તેનું સેન કરે છે, તેમાંથી પણ બંધાણુ થઇ જાય છે.

અફીણનો સ્નાદ કડવો હોય છે, અને રંગ કાળો હોય છે, તેથી એળીઆને બદલે વપરાવાનો સંભવ રહે છે, પણ એળીઆની ને અફીણની ગંધમાં ઘણું તફાવત હોય છે.

અફીણમાં મોર્ફિયા, નારકોટાઇન, નારસીન, મેકોનાઇન, થીબેઇન, કોડીન, પેપેવરીન અને કોપ્ટેપીઆ નામનાં ઝેરી તત્વો રહેલાં છે. મોર્ફિયાને મેકોનાઇન અને મિશ્ર થઇને રહે છે; અને દવાના ઉપયોગ માટે હાલમાં મોર્ફિયા ને મેકોનીક એસીડ બુદાં પાડવામાં આવે છે.

ચિન્હો:—અફીણ લીલા પડી દરેક મીઠી કે વધારે વખત ગયા પછી દર્દીનો આંખો વીંચાવા માંડે છે, જાણે તેને ઉંઘ આવતી હોય તેમ તે ઉંઘવા તૈયાર થાય છે, અને આસપાસના માણસો તથા વસ્તુઓ પ્રત્યે અનાદર બતાવે છે. તે ઉંઘતો હોય તેમ બેભાન પડ્યો રહે છે, આસોચ્છ્વાસ બહુજ મંદ પડી જાય છે, કોઈ સંકુચિત હોય છે, અને પ્રકાશથી તે હલતી નથી, નાડી કાંતો ઉતાવળી ને કાંતો ભરેલી ને મંદ ચાલે છે. ત્વચા ગરમ ને બીની હોય છે, અને મ્હેરો જરા ડૂસી આવેલો હોય છે. પ્રથમ દર્દીને જગાડવા માટે ઘણા ઘાંટા પાડવા પડે છે, કે તેનું શરીર ખૂબ હલાવતું પડે છે, પણ વખત જાય છે, તેમ તેવા ઉપાયથી એ જાગતો થતો નથી.

ત્યારે તેના ઉપર થંડુ પાણી રેડવું પડે છે, તેના નાકમાં લુગડના બારીક તાંતજીની દોવેટ નાંખવી પડે છે, ને એવા એવા અનેક ઉપાય કરવા પડે છે, છેવટે તે તદ્દન બેશુદ્ધ થાય છે, આસ ધુંડાતો આવે છે, નાડી બહુ મંદ થઇ જાય છે, ચ્હેરો ફિંકા પડી જાય છે, ત્વચ્છા થંડી ને બીની રહે છે; કદી તેને બહુ હજાવવામાં આવે છે, તો ઉબકા આવે છે. જે ઉલટી થાય, તો તેથી તેને આરામ થવાનો સંભવ રહે છે. દસ્ત બહુ કરીને બંધ રહે છે, મૃત્યુ થાય છે, ત્યારે મગજ ઉપર લોહીનું દબાણ વધી જાય છે. તે વખતે આંચકા, દાંતખીલી, બકવાટ, વગેરે ચિન્હો પણ થાય છે. અશીજીના બે ત્રણ ગ્રેઇન કાન, નાક, કે ઉપડી ગયેલી ત્વચ્છા ઉપર લગાડવાથી કા-ઈકવાર માહું પરિણામ આવે છે.

ઔષધ તરીકે માત્રા:—લીકર મોર્ફિયા ૧૦ થી ૩૦ ટીપાં, લોડેનમ ૫ થી ૧૦ ટીપાં ને અશી-જીનો ૬ થી ૧ ગ્રેઇન છે. દર્દની પીડા શાંત કરવા માટે તથા રક્તસ્રાવ બંધ કરવા માટે અપાય છે.

નિષ્ફળિય:—જ્યારે કાંઈ રોગને લીધે મગજ ઉપર લોહી ચડી આવ્યું હોય (apoplexy), ત્યારે પણ અશીજીના વિષને મળતાં ચિન્હો થાય છે. આવે વખતે દર્દીની આગલી હકીકત સઘળી શું છે, તે જાણવાની જરૂર પડે છે. જે દર્દી જાગૃત થઇ શકતો હોય, તો બેજમાં રક્તસ્રાવ થયો નથી, એમ માની શકાય છે. જે એકજ બાજુએ આંચકા આવતી હોય, તે સાથે તાવ હોય, યા ના હોય, તો પણ એક બાજુએ બેજ ઉપર રક્તસ્રાવ થયો હોય છે, અને તે સાથે કીકી પણ એક સંકુચિત તો એક વિસ્તૃત હોય છે. જે પોન્સવેરોલાઇ નામના મગ-જના ભાગમાં રક્તસ્રાવ થયો હોય, તો કીકી સંકુ-ચિત હોય છે. પણ માત્ર ચિન્હો ઉપર કરી આધાર રાખી શકતો નથી, દર્દીને હવાલ સઘળો જાણવો જોઈએ, અને મૃત્યુ પછી દેહની પરીક્ષા કરવી જોઈએ.

મૃત્યુ પછી પરીક્ષા:—ફેફસામાં વખતે લોહી-નો જમાવ હોય છે, વખતે લોહીની સ્થિતિ પ્રવા-હીન રહે છે, વખતે શરીર ગંધાઇ ઉઠે છે પણ એ બધા કરતાં મગજની રંગો ફુલી આવે છે, અને તેમાં રસ કેટલીકવાર ઘણો ભગયો હોય છે એ એક ખાસ નિશાની થઇ પડે છે.

મૃત્યુ કાળ:—ઝેરનો પ્રવેશ થયા પછી અડધા

પોણા કલાકથી બાર કલાક સુધીમાં મૃત્યુ નીપજે છે, બાર કલાક પછી બચવાની આશા મળે છે.

વિષારી માત્રા:—આ સંબંધે કશું એકસ નથી, પણ એક બે ગ્રેઇન્સથી કાંઇ હરકત આવતી નથી. બહુ કરીને ત્રણેક ગ્રેઇન્સ ઉપરાંત લેવાય તો મૃત્યુ નીપજે છે. પ્રવાહીરૂપે થોડી માત્રા પણ જલદી નુકસાનકારક નીવડે છે. તેનો હુમાડો ઘણુંજ પ્રાણ-હાતક છે, કેટલાક માણસોનો બાંધો એવો હોય છે કે અશીજી એકાદ બે ગ્રેઇન્સ લેવાથી પણ ઘણી માઠી અસર થાય છે.

બંધારણ યાને વ્યસન:—જેઓ બંધાણી થાય છે, તેઓ ધીમે ધીમે અશીજીની માત્રા વધા-રતા જાય છે, કેમકે ઝેરી પદાર્થો હમેશાં શરીરમાં દાખલ થવાથી, મનજાત્ર ઉપર દિન પ્રતિદિન ઓછી અસર કરે છે, અથવા તો મનજાત્ર ધીમે ધીમે તે ઝેર તરફ અનાદર બતાવે છે અને જેવી રીતે જાગૃત યા મંદ થવું જોઈએ તેવું થતું નથી, કુદરતના આ અતિશય ઉપયોગી ને હિતકર નિયમને ગેરલાભ લઇને વ્યસની માત્રા વધારવા તરફ દો-રાય છે અને તનમનની ખુવારી કરે છે. આશરે ૩૦ ગ્રેઇન્સથી તે ૩૩૩ ગ્રેઇન જેટલું અશીજી લે-નાસ બંધાણીઓ પણ હોય છે. અશીજીનો અર્ક જે લોડેનમના નામથી ઓળખાય છે, તેનું વ્યસન પશ્ચિમ દેશો તરફ જોવામાં આવે છે. આપણા દેશ માં લોકો કસ્ટુમિયા કાઢે છે. કેટલાક અશીજીની ગાં-ગડી લે છે, તે રોગી લીકું કહેવાય છે. કાંઈ કાંઈ લોકો તંબાકુને અશીજીનો પટ આપે છે, ને પછી તે તંબાકુ ચલમમાં પીએ છે.

વ્યસનની માઠી અસર:—કાનિક પાંદડીનીગ-અશીજીના વ્યસનથી લાંબે વખતે શરીર પાતળું પડી જવા લાગે છે, બળ ધરી જાય છે, કુધામંદ પડે છે, દસ્તની કમજબત થાય છે, મનોબળ રહેતું નથી, શરીરના ભુદા ભુદા ભાગમાં દુખાવો થવાનું દર્દ લાગુ પડે છે, જલ્દવસ્થા વહેલી આવે છે, અને આયુષ્ય ટુંકું થાય છે, તે લોકોનો ચ્હેરોજ એવો લેવાઇ ગયેલો હોય છે, કે હરકાઇ સમ્પન્ન તેને જોઇને તે બંધાણી છે એમ કહી શકે છે.

વ્યસની લોકોની પ્રજા પણ નિસ્તેજ ને જીવિ-હીન થાય છે. અશીજીઆનું ખાનપાન સુખી હોય તો તેમને-માઠી અસર જણાતી નથી. ચીનાઓમાં

આપીજીની ટેવ હોય છે, તે તેમના ચહેરા ઉપરથી જલદી ઓળખી શકાય છે.

ઉપાય:—ગરમ પાણી પાઇને વારંવાર ઉલટી કરાવવી: દરેક ઝંદેર ખાધેલા દર્દીની ઉલટી નાંખી દેવી નહિ, પણ વાસણમાં લઇ રાખવી. તે ઝંદેર કંઈ ભતતું છે તે પરીક્ષા કરવામાં અને ઉપાય કરવામાં બહુ ઉપયોગી છે. સ્તમકપંપ વાપરવો, ને જે તે તરત ન મળી શકે તો સલ્ફેટ ઓફ ઝીન્કનું કે ઇપીક્કાકયુઆનાનું વમન કરાવવાનું મિશ્રણ આપવું. જે તે દવા પણ ન મળે, તો એક ચમચો બરીને રાઇનો લોટ સવાશેર પાણીમાં નાંખીને તે પાકું એટલે ઉલટી થવા લાગશે.

દર્દીને મોંઢા ઉપર ને શરીર ઉપર થંડા પાણીની ઝલક મારવી, પાણી રેડવું, ને થંડા પાણીમાં બોળેલાં લુગડાં વીંટવા કે મારવાં, તેને ઉલવા દેવો નહિ, જગત રાખ્યા કરવો, ને તે માટે તેને પકડીને હલાવવો, ફેરવવો, ચલાવવો, ખેંચા કરવો, વાતો કરાવવી, અક્ષર વચ્ચાવવા, ગપ્પા મારીને તેની જીઝાસા વધારવી, એમોન્યા સુંઘાડવો, રાઇ વાટીને અથવા તમાકુ સુંઘાડવી, પણ દારૂ હરગીજ આપવો નહિ. જે દર્દીને ખૂબ ઉલટી થઇ હોય અગર સ્તમક પંપથી અરીજીનો ભાગ નીકળી ગયો હોય, તો સ્ટ્રોંગ કૉફી થોડી થોડી વારે પાશેર પાશેર આપવી, અગર એકદમ એક શેર કાફીની સફરા વાટે આંતરડામાં પીચકારી મારવી. તે કાફીમાં લીંછુ નાખવાથી વધારે ફાયદો કરે છે. જે દર્દી તેમ જતાં બેભાન થતો હોય, તો સલ્ફેટ ઓફ ઍટ્રોપીનના ફ્રૂઝ ઇર્ધન્સ અથવા તો સલ્ફેટ ઓફ ઍટ્રોપીનના મોલ્યુશનની અગર તેની ત્રણ ટીકડીઓ (tabloid) ની ત્વચામાં પીચકારી મારવી. ઍટ્રોપીન ન હોય તો ટીકચર ઍલાડોનાનાં ૨૦ ટીપાં પાણી સાથે પીવા આપવાં, અને ત્રીસ ત્રીસ મીનિટે તે ફરી ફરીને આપવાં. કોફી વિસ્તૃત થાય એટલે ઍલાડોના આપવાં અટકવું. તોપણ ઍલાડોના એક બે વખતથી વધારે દેવું નહિ. ગેલ્વેન્સ-ઇલેક્ટ્રીસીટી નાખની વીજળી લગાડવાથી પણ ફાયદો થાય છે. એમ જતાં આસ બંધ પડવા લાગે તો ફૂનિસ આસોન્ડ્રીસ બે કલાક સુધી ચલાવવો. આને વખતે સારવાર બધી ખંતથી કરવી એમએ, અને દર્દીને કંઈ આર કંઈક સુધી ઉપવા દેવો નહિ. વાઇટાઇન એન્ડ એમીલ સુંઘાડવાથી પણ ફાયદો થાય છે.

ઇંદ્રિયરણાં.

આ દેશી દવા રેચક તરીકે વપરાય છે: એવીજ રીતે એળીઓ નસોતર, એરંડી વગેરે બીજી ઘણી દેશી દવાઓ અસાધારણ મોટી માત્રામાં લેવાથી ગુક્ષાનકારક નીવડ્યા વિના રહેતી નથી. કવચિત્ મર્જાપાત કરવા માટે ઇંદ્રિયરણાં વપરાય છે. અંગ્રેજ રેચક દવાઓમાં ઇંદ્રિયરણાં વપરાય છે, તેને પ્રોસેસિન્થ કહે છે.

વિપારી માત્રા:—આશરે છ આની ભાર જેટલો ભુક્ષ પ્રાણુધાતક નીવડે છે.

ચિન્હો:—સખત ઉલટી ને ઝાડો થઇ આવે છે, પેટમાં ચૂંક આવે છે, ઝાડામાં લોહી ને જળસ પણ પડે છે. શરીરમાં અશક્તિ વધી પડે છે, હાથ પગ થંડા થઇ જાય છે, નાડી નબળી આવે છે, દર્દી મેહોસ થઇને પડી રહે છે ને ચતુ નીપજે છે.

ઉપાય:—રાઇ, જસતનાં પુલ કે ઇપીક્કાકયુઆનાથી ઉલટી કરાવવી. સ્તમકપંપ વાપરવો, કપૂરના સ્પીરીટનાં દશ ટીપાં અગર ઇસેન્સનાં ત્રણ ટીપાં ખાંડમાં મેળવીને અથવા દુધ સાથે પાપા કલાકે આપવા. જે ઉલટી બહુ થતી હોય, ને ઇંદ્રિયરણાંનો ઘણો ખરો ભાગ નીકળી ગયો લાગતો હોય, તો લોડેનમ (અરીજીના અર્ક)ના વીશેક ટીપાં થોડાકે બ્રાન્ડી સાથે આપવાં. જે આ દવા દર્દીને ગળે ઉતરે નહિ, તો આ દવા ચોખાના ઘોણામાં મેળવીને દર્દીના સફરા વાટે પેટમાં દાખલ કરવી. સોલ બેલે-ટાઇલ, બ્રાન્ડી, ઇથર વગેરે ઉજી દવાઓ આપવી. ચોખાનું ઘોણું, ઇંડાની સફેદી, જવની ચાહ, ઝંદરનું પાણી, આરાટની કાંજી વગેરે ખોરાક તરીકે આપવાં, દર્દીનું શરીર થંડું પડવા લાગે, તો ગરમ ધાખળા (બ્લાન્કેટસ) ઓઢાડવા, શેક કરવો, શરીરે સુંઘ સસવી, પેટ ઉપર પોટીસ મુઢવી વગેરે ઇલાજ કરવા.

એળીઆ માટે પણ એવાજ ઇલાજ લેવા. તે બહારથી વાપર્યો હોય, તો તેલ લગાડવું એટલે વરમ મંદ પડશે. તેલને બલે હેડેસાઇન લગાડવાથી પણ ઠીક થાય છે. એળીઓ કુંવારનાં પાંદડાંના રસમાંથી થાય છે.

કડબી બદામ ને તેનું તેલ.

કડબી બદામથી હાઇડ્રોસ્થાનિક એસીડના જેવાજ ચિન્હો થાય છે, કેવલ તેમાં પણ હાઇડ્રોસ્થાનિક

એસીડ છે, અને તેને લીધેજ કડવી બદામ ને તેનું તેલ પ્રાણપ્રાતક નીવડે છે.

વિષારી માત્રા:—આશરે વીસ ટીપાંથી મૃત્યુ થાય છે. કોઇવાર દશખાર ટીપાંથી પણ મૃત્યુ નીપજે છે. કેટલી બદામથી ઝેર ચડે તે ચોક્કસ નથી. કેમ કે બધી બદામોમાં સરખું તેલ હોતું નથી. દશેક કડવી બદામથી ઉલટી વગેરે ચિન્હો થાય છે, ને કોઇવાર મૃત્યુ પણ નીપજે ખરૂં. બાળકો બૂલથી કડવી બદામ ખાઇ જાય તો ઉલટી થાય છે.

ચિન્હો અને ઉપાય:—હાઇડ્રોસ્ટાનિક એસીડ પ્રમાણે.

કચ્છર.

કચ્છરના ઝાડના સમળા ભાગ ઝેરી છે, તેનાં ફુલ કોઇવાર બૂલથી બીજા ફુલોની માફક ખાવામાં આવવાથી નુકસાન કરે છે. જનાવરો પણ તે ઝાડનાં પાંદડાં આદિનું ભક્ષણ કરતાં નથી, તેનાં મૂળીઆં આવે છે, તે કોઇવાર ખરાબ દાનતથી ખોરાકમાં અપાય છે.

ચિન્હો:—ઉલટી થાય છે, ચક્કર આવે છે, દર્દી બેભાન થાય છે. શરીર ખેંચાય છે, નાડી નબળી ચાલે છે, અંગ થંડુ પડે છે, હોજરીમાં ક્ષોભ લાગે છે, શ્વાસ ઘુંટાઇ ઘુંટાઇ ને ચાલે છે, ને છેવટ બંધ થઇ જાય છે.

ઉપાય:—સ્ટમક પંપ વાપરવો ને ઉલટી કરાવવી; પણ શક્તિ રાખવા માટે જરા એમોન્યા આપવો. શ્વાસ ઘુટાય તો કૃત્રિમ શ્વાસોચ્છ્વાસ ચલાવવો. ઉલટી કરાવવા માટે ઘી ઉનું કરીને પાવું એ પણ ઠીક છે.

કપૂર.

અફિણીની માફક આ પણ એક કિંમતી દવા છે. તેની ઘણી બનાવટો હોય છે. રૂખીનીનું કંમ્ફર, ખરમનનું કંમ્ફર, એલીક્સીર પેરીગોરીક, સ્પીરીટસ ઓફ કંમ્ફર, લીકર એમોનીએટ કંમ્ફરી, કંમ્ફર ઓઇલ, ઇત્યાદિ; કપૂરના કકડા આવે છે, તે ઓઠરાંઓ બૂલથી સાકરને બદલે ખાઇ જાય છે.

વિષારી માત્રા:—પંદર ગ્રેઇન્સથી વધારે કપૂર લેવાથી નુકસાન જણાય છે. દવા તરીકે તેની માત્રા ૧ થી ૧૫ ગ્રેઇન્સ છે, તોપણ વીશ કે પચીસ ગ્રેઇન્સ લીધા પછી દર્દી અથવા પામ્યાના દાખલા છે.

ચિન્હો:—શ્વાસમાં કપૂરની ગંધ આવે છે, શરીર અશક્તને સુસ્તી ભરેલું થઇ જાય છે, ચક્કર આવે છે, આંખે બરાબર દેખાતું નથી, કાનમાં ભણ્ણ-ભણ્ણટ થાય છે. સન્નિપાત, આંચકી, વગેરે સાથે ત્વચા થંડીને ભીની થઇ આવે છે. કેટલીકવાર પેકુમાં દુખે છે, ને પેસાબની હાઝત થાય છે. નાડી ઉતાવળી પણ નબળી ચાલે છે.

ઉપાય:—સ્ટમક પંપ લગાડવો, ઉલટી કરાવવી. એમોમોર્ફીનની ત્વચામાં પિચકારી મારવી. રાઇનો લોટ એક ચમચો ભરીને શેર પાણીમાં ભેળવીને તે સમળું પાવા માંડવું, એટલે ઉલટી થશે.

સાલવાલેટાઇલ સુંઘાડવું અથવા જરાક ઇથર સુંઘાડવો, એટલે જાગૃતી આવશે. જો કપૂરના કકડા ગળ્યા હોય, તો કોઇ જાતનો દારૂ પીવા આપવો નહિ. ગરમ કપડાં વીટી રાખવાં; હાથે પગે સુંક કે પ્રિન્ડી ચોળવો. મર્દન કરવું. જાતી ઉપર વારાફરતી થંડું ને ગરમી પાણી લગાડવું. કપૂર, દારૂ ઇથર, ક્લોરોફોર્મ, તેલ, ઘી વગેરે પદાર્થોમાં જલદી ગળી જાય છે, માટે તેમાંથી કોઇ પણ વીજ ઉપાય કરતી વખતે આપવી નહિ. ઉલટી કરાવ્યા પછી એરંડી-આનો જીલ્લાળ આપવાથી સારો શાયદો થાય છે.

કાકમારીના ગર.

સાધારણ રીતે આ ફળો વાળ સાફ કરવા માટે વપરાય છે. તેનો ગર કડવો લાગે છે, અને તેમાં પીકેટોક્ષીન નામનું વિષ રહેલું છે.

ચિન્હો:—અન્નમાર્ગમાં ક્ષોભ થાય છે, દર્દીને ચક્કર આવે છે, બડબડ કરે છે, બેથુક રહે છે ને અંચકાય છે. વખતે ચામડી ઉપર કાંઇ ત્વચારોગ જેવા ચાંભા થઇ આવે છે.

ઉપાય:—ઉલટી કરાવવી, તે માટે રાઇનો લોટ, જસતનાં ફુલ ઇત્યાદિ વપરાય છે. ગળામાં પીધું ફેરવવાથી પણ ઉલટી થાય છે. ઉનું કરીને ઘી પાવું એથી પણ ઉલટી થશે. પછી એરંડીઆનો જીલ્લાળ આપવો. તેમાં જરા ખાંડ ને ક્લોરલ હાઇડ્રાઇસના ૨૦ ગ્રેઇન્સ પાણીમાં નાંખીને આપવાને પંદર મીનીટ પછી ફરીને જરૂર પડે તો દશેક ગ્રેઇન્સ આપવા, એટલે ઠીક થશે, ને આંચકી નરમ પડશે. તેમ જતાં આંચકી બહુ હોય તો પોટાસી ક્રોમાઇડ ઉપલી દવા સાથે દશ પંદર ગ્રેઇન્સ ભેળવીને પા પા કચાકે આપવો.

કેકેઇન.

અમેરીકાનાં પેરૂ ને બોલાવીઆ પરગણામાં કોકોના જાડ ઉગે છે, અને તે જાડ સાધારણ કોકો ને ચાહતી માફક પીવાતા કોકોના જાડથી તદ્દન ભુદાજ છે, એ ખાસ ખાનમાં રાખવું. ઝેરી કોકોનું ખરૂં નામ એરીથ્રાક્સીલોન કોકો છે, ને નિર્દોષ કોકોનું નામ થીઓમોઆ કોકો છે. ત્યાંના લોકો ચાક ન લામે તે માટે ઝેરી કોકોના પાંદડાં ચાવે છે, અને તેમાં સ્નાયુઓને જાગૃત કરવાનો ગુણ રહેલો છે.

વિધારી માત્રા:—શુદ્ધ રૂપે કોકેઇન અડધો ગ્રેઇનથી વધારે લેવાતું નથી. તેનું પ્રવાહી સત્વ આવે છે, તે અડધા ડ્રામથી એક ડ્રામ સુધી ઔષધ તરીકે વપરાય છે. તેની ટીકડીઓ ત્વચામાં પિચકારી મારવા માટે આવે છે, તેમજ તેના મલમ પણ આવે છે.

ચિન્હ:—જ્યારે થોડી એક માત્રામાં લેવામાં આવે છે, ત્યારે ભેખું ઘણું ઉશ્કેરાઇ જાય છે, પણ તેથી જ્ઞાનતાંતુ ઉપર કરી અસર થતી નથી. કોકેઇન વાર જ્ઞાન શક્તિ ઓછી થયેલી જણાય છે. જ્યારે તે બહારથી અને અંદરથી મોટી માત્રામાં લેવામાં આવે છે, ત્યારે જ્ઞાન શક્તિ બહુ કમી થઇ જાય છે ચાકનું ભાન જતું રહે છે. શ્વાસોચ્છ્વાસ ઉતાવળા ચાલે છે, ને પેસાજ વધારે ઉતરે છે.

વિધારી અસર શરૂ થાય છે, ત્યારે ત્વચા ફિક્કી ને સુપી થઇ જાય છે. ફેર આવે છે, ને દર્દી મૂર્છાગત થાય છે, નાડીને શ્વાસોચ્છ્વાસ ઉતાવળાં ચાલે છે. હાથપગ ધ્રુજે છે, વિવિધ મિથ્યા પણ બીહામણા દેખાવો નજરે પડે છે, ને આંચકી શરૂ થાય છે.

આંચકીના ચાકથી ને શ્વાસોચ્છ્વાસ બંધ થવાથી મૃત્યુ નીપજે છે. વળી તે સાથે શરીર ઘણું ગરમ થઇ આવે છે.

ઉપાય:—સ્ટમક પંપ લગાડવો, ઉલટી કરાવવી, બ્રેન્ડી, એમોન્યા વગેરે ઉતેજક પદાર્થો આપવા, સ્ટ્રીક્નીન સફેદતી ત્વચામાં પિચકારી મારવી, ને તે માટે ક્રીમ ટ્રેનની ટીકડીઓ આવે છે તે વાપરવી. એમાઇલ નાઇટ્રસ સુલ્ફાઇડ, અગર એમોન્યા નાક આગળ ધરવું, શ્વાસ બંધ થવા લાગે તો કૃત્રિમ શ્વાસ ચલાવવો.

કેકેઇનનું વ્યસન:—હાલની સુધરેલી પ્રજામાં જે નવાં નવાં દ્રવ્યો પેસે છે, તેમાંનું આ એક છે.

અફીણનું વ્યસન દૂર કરવામાં કેકેઇન કેટલીકવાર ઉપયોગી થઇ પડે છે ખરૂં. પણ તેવે વખતે કેકેઇનનું વ્યસન થવાનો ભય ઉત્પન્ન થાય છે. વિષથી લોકોમાં તેનું વ્યસન વધારે જોવામાં આવે છે. વ્યસનથી માંસ સુકાઈ જાય છે, રક્તાશયને ધમનીનાં દર્દો થાય છે, મગજ શક્તિ કમ થાય છે, તથા અફીણને દારૂના કરતાં પણ આનું વ્યસન દુર કરવું મુશ્કેલ પડે છે. એકદમ કેકેઇન બંધ કરવાથી દર્દી બેશુદ્ધ થઇ પડ્યો રહે છે, ને જીંદગી ભયમાં આવી પડે છે.

કૉલ્ચીકમ.

આ દવા ઍલોપેથીમાં સંધિવાના દર્દ ઉપર વપરાય છે, બહાર લગાડવાથી ત્વચાનો ક્ષોભ થાય છે. યુરોપમાં એક જાતના છોડવા થાય છે, તેના બી વગેરે દવામાં વપરાય છે. અર્ક, સત્વ, આસવ, છત્વાદિ રૂપોમાં તે અપાય છે. અન્ન માર્ગ ઉપર તે ખાસ અસર કરે છે.

વિધારી માત્રા:—દવા તરોકે શુદ્ધરૂપે કૉલ્ચીકમ ભાગ્યેજ વપરાય છે. આસવનાં ૩૦ ટીપાં, સત્વના ૨ ગ્રેઇન ને પ્રવાહી સત્વના ૪ ટીપાં એ મોટામાં મોટી માત્રાઓ છે. અર્કના ૬૦ ટીપાં ઉપરાંત ભાગ્યેજ વપરાય છે. આસવના એક આઉસથી મૃત્યુ નીપજેલાં છે.

ચિન્હ:—મેળ આવે છે, પેટમાં મખન દુખે છે, દાહ લાગે છે, ચુંથાય છે, વારંવાર દસ્ત થાય છે, તેમાં જાકું જળસ પડે છે, દસ્તની હાજત વધે છે, પણ દસ્ત ઉતરતાં દુખે છે. યુંક ધણું પેદા થાય છે, અન્ન માર્ગમાં બધે વરમ થઇ આવે છે, ને દર્દી બહુજ રીઆઇ રીઆઇને બેહોસ થઇને પડ્યો રહે છે. નાડીને શ્વાસ મંદ પડી જાય છે.

ઉપાય:—સ્ટમક પંપ વાપરવો. રાઇનો ક્લોઇ એક ચમચા ભરીને એક શેર ગરમ પાણીમાં નાંખવો, અને તે પાઇને, અગર જસતનાં કુલથી કે ઇપીકા ક્યુઆનાથી ઉલટી કરાવવી. દશ દશ ને બાર બાર મીનીટે ટાનીક આસીડને જલ્દીક એસીડના ૩૦ ગ્રેઇન્સ રહ્યા સાથે આપવા. અથવા તે ન મળે તો એકલી રહ્યા ગરમ પાણીમાં ખૂબ નાખીને પાંચ પાંચ મીનીટે આપ્યા કરવી વળી ઇડાની સફેદી, જવની ચાહ, આરાફેટની કાંજ વગેરેમાંથી જે મળે તે આપવું.

ચણ્ણી.

લાલ ચણ્ણી ને સફેદ ચણ્ણી એમ બે પ્રકારની ચણ્ણીઓ થાય છે. તેમાં સફેદ ચણ્ણી દેશી રેફકમાં વીર્યવર્ધક ગણાય છે. લાલ ચણ્ણી ઝેરી છે. નાના છોકરાઓ રમવા માટે ચણ્ણીઓ લે છે, અને નિર્દોષપણે ખાય છે, ત્યારે તેમને ઉલટી થવા લાગે છે. વિશેષ કરીને જનાવરોની હત્યા કરવા માટે લાલ ચણ્ણી વપરાય છે.

વિષારી માત્રા:—ચણ્ણી ખાવાથી મૃત્યુ થયું હોય તેવા દાખલા હજી જાણવામાં આવ્યા નથી. ત્વચ્છમાં તેનો જીકા કાંઈ હથિયાર સાથે દાખલ થવાથી મૃત્યુ નીપજે છે.

ઉપાય:—ઉલટી કરાવવાથી આખી ચણ્ણી બકાર નીકળી આવે છે. ઉલટીમાં ન નીકળે, તો એરંડીઆનો જીલ્લાખ આપવો, પરસેવો આવે તેવા ઉપાયો લેવા ને જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે એમોન્યા, દારૂ વગેરે ઉત્તેજક દવાઓ આપવી.

ઝેરકાચલાં ને તેનાં સત્ત્વ સ્ત્રીકન્યા વગેરે.

ઝેર કાચલાં એ દેશી દવામાં, ને એલોપેથીમાં બન્નેમાં વપરાય છે. હોમીઓપેથીમાં પણ તે સુક્ષ્મ રૂપે વપરાય છે. તે આકારે ઝોળને બે બાજુથી ચપટાં હોય છે, ને તેની ઉપર ઝીણી ઝીણી જીખરા પીળાસ પડતા રંગની રંગાટી હોય છે. દેશી ઔષધમાં વાપરવા પહેલાં તેને તળીને શુદ્ધ કરે છે. ઉદર વગેરે જનાવર મારવા માટે ધણીવાર ઝેર કાચલાં કે તેવું સત્ત્વ વપરાય છે. તેનો સ્વાદ બહુજ કડવો હોય છે, તેના સત્ત્વને સ્ત્રીકન્યા કહે છે, ને એલોપેથીની ધણી એક પૌષ્ટિક અને વાજકરણ દવાઓમાં તે વપરાય છે.

વિષારી માત્રા:—એક આખું ઝેર કાચલું ધણી વાર પ્રાણહાતક નીવડે છે, અને તેથી ઓછું હોય તોપણ માડું પરિણામ આવવાનો સંભવ છે; કેમકે ઝેર કાચલામાં આશરે પાંચે અડધો ભાગ સ્ત્રીકન્યા તત્ત્વનો છે. ઝેર કાચલું અથવા તેનો જીકા ૩૦ ગ્રેઇન્સ હોય, તો જીવનનો નાશ કરવા માટે બસ થઈ પડે છે. બે ગ્રેઇન્સ કરતાં વધારે સ્ત્રીકન્યા લેવાય તો પણ તેવુંજ પરિણામ આવે છે.

ચિન્હો:—આ વિષનાં ચિન્હો ધનુરને ધણી મળતાં આવે છે, ને ફેટલીકવાર નિર્ણય કરવામાં

મુશ્કેલી પડે છે, ચિન્હો ધણું કરીને એક કલાક સર થાય છે, વખતે પાંચ કલાકમાં ને વખતે બે ત્રણ કલાક પછી શરૂ થાય છે, શરૂઆતમાં ચહેરા કાળા પડવા લાગે છે, અને જીભ ઉપર ધણેજ કડવો સ્વાદ લાગે છે, શ્વાસમાં ઝુંઝવણ લાગે છે, ને પવન નથી લેવાતો એમ દર્દી કહે છે, થોડીવારમાં સ્નાયુઓ ખેંચાય છે, અંગ મરબાય છે, હાથ પગ માં દુખાવો અને તાણ જણાય છે, માંથાનું પણ ઠેકાણું રહેતું નથી, હાથ સરીર ઉપર સામ સામાં ખેંચાય છે, ને પગ કાંતો પેટ તરફ ને કાંતો વાંસા તરફ ખેંચાય છે. પેટના સ્નાયુઓ ખેંચાઈને સખત થઈ જાય છે, શ્વાસ માંડ માંડ આવે છે, નાડી બહુ ઉતાવળી ચાલે છે, આંખો ધણીજ વિસ્તૃત થાય છે, તે બહાર પડતી ને તાકી રહેલી દેખાય છે. તૃષા બહુ લાગે છે, ગળું ધણું કોરું પડી જાય છે, તેથી પાણી ગળે ઉતારવામાં પણ મુશ્કેલી નડે છે. કાંઈવાર મોઢે ફીણ આવી જાય છે, અને તેમાં લોહીનો કાંઈ ભાગ પણ ક્યારેક હોય છે. સ્ત્રી સ્ત્રી ને દર્દીનું શરીર ઓચક્કય છે, અને આશરે બે કલાકમાં તેનો આત્મા દુખી થતા દેહને છોડી જાય છે. જો તેટલો સમય વીત્યા પછી પણ દર્દી સજીવન રહેવા પામે, તો અથવાની કાંઈક આશા રહે છે.

નિર્ણય:—ધનુરના કરતાં આ વિષનાં ચિન્હો જીલ્લાં સમજવાની જરૂર છે. (૧) ધનુરમાં ચિન્હો ધીમે ધીમે શરૂ થાય છે; આ ઝેરથી તેઓ એકએક શરૂ થાય છે, ને જલદી વધે છે; (૨) ધનુરમાં સૌથી પહેલાં ગળાનાં ને જડખાના સ્નાયુઓ ખેંચાય છે; પછી ડોક, ફેડ પ્રગ ને હાથના સ્નાયુઓ એકજ વખતે ખેંચાવા લાગે છે, અને જડખાના સ્નાયુઓ ફેટલીકવાર તો બીલકુલ ખેંચાતાજ નથી. (૩) ધનુરમાં શરીર શરૂઆતમાં કમાન માફક વળતું નથી, પરંતુ ફેટલાક કલાકો કે એક બે દિવસ ગયા પછી કમાન થવા લાગે છે; સ્ત્રીકન્યાને લીધે શરૂઆતમાંજ શરીર કમાનની માફક ખેંચાવા માંડે છે. (૪) ધનુરમાં ખેંચતાણુ જરાપણુ નરમ જણાવામાં આવતાં નથી, પણ આ ઝેરને લીધે થોડીવાર તદ્દન વિરામ જણાય છે. જો મરતક જેવા ભાગમાં ઇન્જ થઈ હોય, તો ધનુર બહુ સખત હોય છે, થોડીવારમાં શરૂ થાય છે, અને મૃત્યુ પણ જલદી નીપજે છે. (૫) ધનુરમાંથી દર્દી સાબો થવાનો હોય,

તો કેટલાક દિવસ કે અડવાડીમાં સુધી તે દર્દી પીડાય છે ને પછી ફેર પડવા લાગે છે, પણ આવી જાતનું વિષ ચડ્યું હોય, તો પા કલાકમાં કે ત્રણ ચાર કલાકમાં દર્દી મરણ પામે છે, અથવા સાને થવા લાગે છે. (૧) ધનુરતું કારણ કાંઈ ઇળ કે જફા હોય છે, ને તે શોષ કરતાં જણાઇ આવે છે, ઝેરની અસર હોય, તો તેવું સંતોષકારક કારણ જડતું નથી.

ઉપાય:—ધનુરના આંચકા આવે તે પહેલાં સ્ટમક પંપ અગર સ્ટમક સીફ્ટન મળે તો એકદમ લગાડવો. વમન માટે ઝીન્ક સલ્ફેટ અગર બીજી વમનની દવાઓ પાવી. અગર ઉલટી કરાવવા માટે એપોમોર્ફિનની પિચકારી (૪૦ ગ્રેઇન્સની) આપવી. જનાવરના હાડકાના કોયલા અગર ટેનીક એસિડ અગર ટીક્યર આયોડીન સ્ટમક પંપ પછી આપવો. ઓમાઇડ ઓફ પોટાસીઅમ અને કલોરલ હાઇડ્રેટ ઓછા વધતા ૧૫ થી ૨૦ મીનીટ જરૂર લાગે ત્યાં સુધી આપવાં.

નાઇટ્રાઇટ ઓફ એમીલ, કલોરોફોર્મ અગર ઇથર આંચકી મટે ત્યાં સુધી સંધાડવો. ડુ ગ્રેઇનની ક્યુરારીની પિચકારી (૪ ટીપાં) આપવી. કૃત્રીમ શ્વાસોચ્છ્વાસ ચલાવવો.

ટીક્યર અથવા લી. એ. ઓફ અગર્.

આ દવાનો ઉપયોગ એલોપેથીમાં ગર્ભાશયના વ્યાધિઓમાં થાય છે. સગર્ભા સ્ત્રીઓને આ દવા વિષારી માત્રામાં અપાય તો ઘણું નુકસાન કરે છે. તેનું ધન, સત્વ, અર્ક, ચાહ વગેરે વપરાય છે. દવા તરીકે એક આઉસ ચાહ, અર્કનાં ૩૦ ટીપાં ને પ્રવાહી સત્વના ૧૫ ટીપાં ગર્ભાશયને સંકોચ કરવા અપાય છે.

ચિન્હ:—નખળાઇ વધી પડે છે, આંખે અંધારા આવે છે, હાથમાંને પગમાં જીજીળી થાય છે, સ્નાયુઓમાં દર્દ જણાય છે. શરીર થંડુ પડી જાય છે, કીકી વિસ્તૃત થાય છે ને નાડી નાની લાગે છે. ઉબકા આવે છે, ઝાડો થાય છે, ને કેટલીકવાર મોઢામાંથી લાળ વધારે વહે છે.

ઉપાય:—સ્ટમક પંપ વાપરવો અથવા બીજી રીતે ઉલટી કરાવવી. ઝેરંડીઆનો જીલ્લખ આપવો. જો ગર્ભને હરકત થઇ હોય, ને તે બહાર નીકળે

એમ લાગતું હોય, તો રેચ આપવો નહિ, પણ ટેનીક એસીડ, ગેલીક એસીડ કે ચાહ થોડી થોડી વારે આપવી. અશક્તિ દૂર કરવા ઓન્ડી, સાલ્વોલે ટાઇલ વગેરે દેવું, ને દર્દીને સુચારી રાખવો. હાથે પગે ગરમી આપવી.

જો ગર્ભપાત થાય એમ લાગતું હોય, તો સ્ત્રીને સંપૂર્ણ આરામ આપવો, ને અદીલુની દવા લોડેનમનાં પાંચ ટીપાં અડધી અડધી કલાકે એ ચાર વખત થોડા ઠંડા પાણીમાં આપવાં.

ડોજેલીસ.

આ દવા એલોપેથીમાં રક્તાશયની નખળાઇને બીજા રક્તાશયના દરદોમાં વપરાય છે. તે ઝાડના રોપા યુરોપમાં થાય છે, ને તેના મૂળ, પાંદડાં ને બીજાં એ સર્વે પ્રાણુધાતક છે. તેનાં બી બહુ નાનાં હોય છે. ને આશરે ૧૧૨૬ બીજાંનું વજન એક ગ્રેન થાય છે. ઔષધ તરીકે તેના અર્કના દસ પંદર ટીપાં, ને તેના સુકા પાનની ચાહના આશરે એ દ્રામ વપરાય છે. આ દવા ઔષધ તરીકે લાંબા વખત સુધી કાયમ લેવાથી પણ કેટલીકવાર એકદમ ઝેરી અસર કરે છે.

વિષારી માત્રા:—અર્કના ૫૦ ટીપાં કરતાં વધારે ને ચાહના ત્રણ દ્રામથી વધારે લેવામાં કાયદો નથી, કેમકે કેટલી માત્રા ઝેરી થઇ પડશે તે ચાક્કસ કહી શકાતું નથી.

ચિન્હો:—પેટમાં સખત દુખાવો થાય છે, ને ઝાડો થઈ આવે છે, ઉલટી થાય છે, તેનો રંગ સુકા ધાસના જેવો હોય છે, નાડી નખળી, નાની અનિયમિતને ધીમી ચાલે છે, માથું ભારે થઇ આવે છે, સુસ્તી વધે છે, ને સન્નિપાત તથા આંચકી થઈ આવે છે. કીકી વિસ્તૃત થાય છે, પ્રકાશનું જ્ઞાન થતું નથી, ત્વચા થંડી પડી જાય છે, ચહેરા શીકો થઇ જાય છે, ને પરસેવો વળે છે. પેસાળ બંધ થઇ જાય છે, અને એકએક બેશુદ્ધિ વધી જાય છે, ને મૃત્યુ નીપજે છે.

ઉપાય:—સ્ટમક પંપ વાપરવો, ઉલટી કરાવવી. રાઇનો લોટ, જસતનાં ડ્રલ કે ઇપીકાક્યુઆનાનો ભુકા તે માટે પાણી સાથે વાપરવો. એપોમોર્ફિન વાપરવું પડે તો વાપરવું. ગરમા ગરમ પાણી માં ટાનીક આસીડ ગાલીક એસીડ કે એ બેમાંથી એક ન હોય, તો માયાનો ભુકા આશરે ૨૦ ગ્રેઇન

જેટલો નાંખીને વારંવાર આપવો, અથવા તેને બદલે સખત ચાહ પીવા આપવી. જીન, આન્ડી, સાલવોલેટાઇલ, વગેરે ઉષ્ણ દવાઓમાંથી જેની જરૂર પડે તે આપવી. ટીકચર એકાનાઇટના છ ટીપાં પાણી સાથે પીવા આપવાં, અથવા તો તેની પીચ કારી ગુદા વાટે મારવી, ને જો રક્તાશયની ગતિ સુધરે તો પા કલાક પછી તેજ દવા કરીને આપવી, ને દરદીને સુવારી રાખવો બેઠો કરવાથી જીનગી બેખમમાં આવી પડે છે.

તંબાકુ.

આપણા દેશમાં તંબાકુ સુધાય છે, ખવાય છે, ને ઘસાય છે. તંબાકુનું વ્યસન અશીષુના વ્યસન જેવું ખરાબ છે, એટલુંજ નહિ, પરંતુ અશીષુના કરતાં તંબાકુનું વ્યસન રક્તાશયને વધારે નુકસાનકારક ગણાય છે. વ્યસન ન હોય, ત્યારે પણ તે બહુ નુકસાનકારક નીવડે છે; તેમાં નિકોટીન નામનું મુખ્ય ઝેરી તત્વ છે. તે એવું તો હળાહળ વિષ છે કે તેના એક ટીપાથી બીલાડી બે મીનીટમાં મરણ પામે છે. તે તેલ ટોબેકો કેમ્ફરના નામથી ઓળખાય છે. બીડીઓ પીનારા પણ જો કોઈ વખત બહુ બીડીઓ પીએ છે, તો ઝેરી અસર જણાય છે.

વિષારી માત્રા:—તંબાકુ ૩૦ ગ્રેન લેવાથી માડાં પરિણામ આવેલાં જણાય છે; પરંતુ તેથી ઓછાથી બધી શકાય એમ માનવું નહિ. પહેલીજ વખત એક ચલમમાં માય તેટલી બધી તંબાકુ જો કાંઈ વ્યસન વિનાનો માણસ ધુમાડી તરીકે દમમાં લે, તો તેનું મૃત્યુ થવાનો ભય રહે છે, તેવીજ રીતે પહેલીજ વખત આળીસ જેટલી બીડીઓ પીવાથી પણ માંડી અસર થાય.

ઉપયોગ:—ઉલટી કરાવવા અપાય છે, દાંત હલતા હોય, ત્યારે ઘસવામાં આવે છે, કાંઈ વાગ્યું હોય તો ભાંગ દાખવામાં આવે છે, કૃમિનો નાશ કરવા માટે કાઢવાર ખવાય છે, ને ખસ મટાડવા માટે બહારથી લગાડાય છે.

ચિન્હો:—ઉબકા થાય છે, મોળ આવે છે, અશક્તિ વધી જાય છે, ને ફેર આવે છે. વિચાર ગોટાય છે. આંખે ખરાબર દેખાતું નથી, નાડી નખળી ચાલે છે, ત્વચા થંડી પડી જાય છે, પરસેવો આવે છે, ને દર્દી મૂર્ચ્છામાં હોય તેમ પડ્યો રહે છે. રક્તાશય

મંદ પડતું જાય છે, અને લાંબા વખત સુધી ઉત્તેજક દવા મળે નહિ, તો બંધ પડી જાય છે.

ઉપાય:—ઉલટી કરાવવી, થોડી થોડીવાર ટાનિક આસીડ ૩૦ ગ્રેન પાણી સાથે બેળવીને આપવું, અગર સખત ચાહ પાયા કરવી. મોટેથી ચાહ દાખવ થાય નહિ, તો સફરામાંથી પીચકારી મારવી. ટીકચર નક્સવોમીકાના વીશ ટીપાં પીવા આપવાં, અગર સ્ટ્રીકન્યાની ટીકડી ફ્રૂ ગ્રેનવાળી ૧ લખને તેની ત્વચામાં પીચકારી મારવી. આન્ડી, એમ્પેન, સાલવોલેટાઇલ, ઈથર વગેરેમાંથી હરકોઈ ઉત્તેજક દવાઓ આપવી. શરીરે ગરમ કપડાં લગાડવા. ગરમ નળી-આના કડકા લુગડાના બેવનમાં રાખીને હાથે પગે ફેરવવા. સુંઠ ચોળવી. ગરમી આવે તેવી રીતે ઉતાવળથી અંગ મર્દન કરવું. દર્દીને બેઠો કરવો નહિ પણ સુવારીજ રાખવો.

દારૂ, આસવ, મદીરા, મદ્યપાન.

અનેક પ્રકારના દારૂ થાય છે, તેમાં આલ્કોહોલ એ મુખ્ય તત્વ છે, અને તેને લીધેજ કેફ ચડે છે. ન્યારે આ તત્વમાં સેંકડે સોળ ટકા જેટલું પાણી ઉમેરવામાં આવે છે, ત્યારે રેક્ટીફાઇડ સ્પીરીટ થાય છે, અને ન્યારે ભારોભાર કરતાં જરા વિશેષ પાણી ઉમેરવામાં આવે છે, ત્યારે પ્રુફ સ્પીરીટ થાય છે. એ બન્ને સ્પીરીટો ટીકચરો બનાવવામાં વપરાય છે. કેટલાક જલદ દારૂઓમાં આલ્કોહોલ સેંકડે ૫૦ થી ૫૪ ટકા જેટલો હોય છે, અને હલકા દારૂમાં ૫ થી ૧૭ ટકા જેટલો હોય છે. આલ્કોહોલની ગંધ બહુ મીઠી હોય છે, જલદી સળગી ઉઠે છે, ને ઉઘાડો રહે તો ઉડી જાય છે. શુદ્ધ આલ્કોહોલ આસમાં જાય, તો પણ કેટલીકવાર ગ્રાણુ હરે છે. વીસ્ફોમાં સૌથી વધારે આલ્કોહોલ હોય છે.

વિષારી માત્રા:—પુખ્ત ઉમ્મરનો માણસ પોણા શેર જીન, કે પોર્ટવાઇનના બે શીશા પીએ, તો મૃત્યુ થાય છે. આલ્કોહોલના આશરે ત્રણ આઉંસ બહુ નુકસાનકારક નીવડે છે. કેટલાક દારૂઓમાં આલ્કોહોલ સિવાય બીજા માદક પદાર્થો પણ હોય છે, તે તેથી તે વધારે હાનિકારક નીવડે છે. દવા તરીકે આન્ડીના ૩૦ ટીપાં અપાય છે, ને તેથી બહુ ગેરફાયદો નથી.

ચિન્હો:—દારૂ પીધા પછી એક કલાકમાં ચિ-

ન્હો શરૂ થાય છે. વિચારો ગોટવાય છે, ચોખ્ખ રસ્તો સજ્જતો નથી. ફેર આવે છે, ઉભા રહી શકતું નથી, આલતાં લક્ષીઆં આવે છે; રહેરો બદલાઈ જાય છે, ને ગાંડા જેવો દેખાય છે, આખો લાલ થઈ આવે છે, હોંક કાળા પડે છે, શ્વાસમાં દારૂની ગંધ આવે છે, પરસેવાથી આમડી બીની થઈ જાય છે, કીકી વિસ્તૃત થાય છે, આંચકી આવે છે, બેશુદ્ધિ થઈ જાય છે, તથા છેવટ રક્તાશય બંધ પડવાથી મૃત્યુ થાય છે. કેટલીકવાર એવાં ભયાનક ચિન્હો બંધ પડી જાય છે, ને પછી કેટલાક કલાક કે દિવસો પછી મૃત્યુ થાય છે. રક્તાશયની ગતિતંતુનો ધાત થવાથી મરણ નીપજે છે.

નિષ્કૃષ્ણિ:—દર્દીએ દારૂ પીધો છે, અશીષ્ય ખાઈ છે કે તેના મગજમાં લોહીનો આવ થયો છે. તેનો નિષ્કૃષ્ણ કરવો મુશ્કેલ પડે છે. શ્વાસોચ્છ્વાસમાં દારૂની અને અશીષ્યની ગંધ જુદી માલૂમ પડે છે, દારૂથી રહેરો જરા ફૂલેલ લાગે છે, ને અશીષ્યથી બેસી ગયેલો લાગે છે. દારૂથી દર્દી ઉન્માદના જેવાં લક્ષણો બતાવે છે, જે થાય છે ને ધડીક ધડીક બંધ પડે છે.

ઉપાય:—સ્તમક પંપ વાપરવો, ઉલટી કરાવવી, ઍપોમોર્ફીન વાપરવું, દર્દીને ઉંઘવા દેવો નહિ, તેને હાથેથી ઝાલીને ચલાવવો, જાગૃત રાખવો, થંડું પાણી છાંટવું, આમોન્યા સુંઘાડવો, ગડબડાટ, અવાજને વાતો ચિતોથી તેને શાંત થઈને પડી રહેવા દેવો નહિ, જરૂર પડે તો ચીમટા લેવા, માથાપર પાણીની ધાર કરવી. પંખે વીજળી (interrupted current) લગાડવી. અંગમર્દન કરવું. સ્ટ્રોન્ગ કૉર્શી પાવી, અગર ગુદા મારફતે પીચકારી મારવી, નાઇટ્રાઇટ ઑફ એ-માઇલ સુંઘાડવું.

ધંતુરો.

આપણા દેશમાં ધંતુરો બહુ ઉગે છે, અને તેથી તે જૂલથી ખવાઈ જવાનો સંભવ રહે છે. તેનાં પાંદડાં દમના રોગ ઉપર બીડીની માફક પીવાય છે, ને તેથી ફાયદો જણાય છે, પરંતુ મોટા પ્રમાણમાં પીવાથી હાની થાય છે. તેનાં પુલ શિવાલયોમાં મહા-દેવ ઉપર ચડાવાય છે, અને રમતમાં છોકરાં તે ખાય તોપણ હેરાન થાય છે. તેની બે જાત છે. ધોળો ને કાળો. ઝેર દેવામાં અથવા ભાંગતી સાથે આપવામાં તેનાં બીજ વપરાય છે. હુઆ લક્ષ્મી લોકો ખરાબ દાનતથી પુરૂષ તથા અને ધંતુરાને ખોરાકના પદાર્થ

સાથે ખવરાવીને દુષ્કૃત્ય કરે છે. કેટલાક ત્વચા રોગમાં ધંતુરો, પોટીસ કે મલમમાં વપરાય છે, ને તે વખતે પણ વિષારી અસર જણાવે છે.

વિષારી માત્રા:—એકસો બીજ કરતાં વધારે લેવાથી હાની થાય છે. પાંદડાં પણ ઝેરી છે. એક આખા મોટા પાંદડા કરતાં વધારેનો ઉપયોગ સલામતીવાળો નથી.

ચિન્હો:—પા કલાકથી એક કલાક સુધીમાં ચિન્હો શરૂ થાય છે. ઍલાડોનાના વિષને આ વિષ ધાણું મળતું આવે છે; થોડું ધાણું હાયોસાયમને પણ મળતું આવે છે. દશ પંદર મીનીટમાં બકવાટ શરૂ થાય છે. દર્દી ઉન્માદ કરે છે, આળા કરે છે, અગર ગાંડું થેલું લવ લવ કરે છે. ગળું સુકાઈ જાય છે, તૃષા લાગે છે, રહેરો જરા ભરેલો લાગે છે, કીકી વિસ્તૃત રહે છે, આંખે વિચિત્ર દેખાવ દેખાય છે, શરીર અચકાય છે, દર્દી બેહોસ થઈ જાય છે, ને વખતે ઉલટી કે ઝાડો થઈ આવે છે, અંગ થંડું પડી જાય છે, ને પછી મરણ નીપજે છે.

ઉપાય:—એકદમ ઉલટી કરાવવી, ને પછી એરંડીઆનો જુલાબ આપવો, એટલે બીજ નીકળી જશે. જો બીજ વાટેલાં હોય, તો જુલાબથી કાંઈ બહુ ફાયદો નથી. માથા ઉપર થંડાં પાણીની ધાર કરવી. નાડી મંદ પડતી હોય, તો બ્રેન્ડી, ઍમોન્યા વગેરે ઉત્તેજક દવાઓ આપવી. કાંફીથી પણ ઠીક થાય છે. જો લોહીનું જોર ને નાડીની તીવ્રતા બહુ હોય, તો હાથમાંથી લોહી કાઢવું. માર્ફીયાની નાની માત્રા ઔષધ તરીકે આપવી, અગર લમણા ઉપર જળો મુકવી.

નેપાળો.

નેપાળો દેશી દવામાં રેચ તરીકે બહુ વપરાય છે, તેમાં એક જાતનું તેલ હોય છે, તેને લીધે તેમાં એવો ગુણ રહેલો છે, નાના બાળકોને કાંઈકવાર નેપાળાની ગોળા દેવાથી બહુ હરકત થઈ આવે છે, ને મોટા આદમીઓ પણ જૂલથી નેપાળો રેચ માટે વાપરે છે, ત્યારે બહુ હેરાન થાય છે. તેનાં ઝાડ નદી કે તળાવ કિનારે બહુ થાય છે, ને તેના પુલ બહુ સુંદર દેખાય છે. છોકરાઓ તે રમવા લે છે, ને વખતે જૂલથી ખાય છે. નેપાળાનું તેલ અંગ્રેજી એલોપેથીની દવામાં વપરાય છે. જ્યારે દર્દીનું મો ઉઘડતું ન હોય, ને થોડા વખતમાં રેચ લગાડવાની

જરૂર હોય છે, ત્યારે તે તેલનું એક ટીપું જીલ ઉપર મુકી દેવાય છે. નેપાળાના બીને ધસીને બહારથી લગાડવાથી ફેલેલો ઉપડી આવે છે.

વિષારી માત્રા:—તે ઝાડનું એક બીજ ખાવાથી પણ ઘણી ભયંકર હાલત થાય છે, ને વધારે લેવાથી મૃત્યુ થયા વિના રહેતું નથી. તેના તેલના દશ ટીપાંથી વધારે લેવાય, તો પણ તેવુંજ પરિણામ આવે છે.

ચિન્હો:—પેટમાં બહુજ દુખે છે, ને કોલેરાની માફક ઉલટી ને ઝાડો થાય છે. ઝાડો ઘણા પાતળા પાણી જેવો પુષ્કળ ઉતરે છે. ચ્હેરો લેવાઈ જાય છે, શીઠો પડી જાય છે, નાડી બહુ પાતળી ને નાની ચાલે છે, ત્વચા બીની રહે છે, શ્વાસ ડુંકા ચાલે છે, પરસેવો આવે છે ને શુદ્ધિ રહે છે, તો પણ દર્દી હોસ કોસ વિનાનો થઈને મરણ પામે છે.

ઉપાય:—ઉલટી કરાવવી, ઘી પાવું, ચોખાનું ઘોણુ પાવું. આરાટની કાંજ પાવી, ઈંડાની સફેદી ને પાણી અગર જવની ચાહ પાવી. કપૂરના અર્કનાં ત્રણ ટીપાં સાકરના ભુકામાં અથવા પતાસામાં નાખીને દશ દશ મીનીટે પાંચ છ વખત આપવાં. ઔન્ડી, સેલવોલેટાઇલ, કલોરીક ઇથર વગેરે ઉષ્ણ દવાઓ પણ આપવી.

ઔરડીના બીજથી પણ માઠાં પરિણામ આવે છે. બે ત્રણ બીજ ખાવાથી મૃત્યુ નીપજેલાં છે. એક સ્ત્રી ૨૦ બીજ ખાઈ ગઈ હતી, તેને કોલેરા જેવાં ચિન્હો થયાં હતા. એળીઆનો ગુણુ પણ રચક છે, અને ક્વચિત સ્ત્રીઓ તેનો દુરૂપયોગ કરે છે. સુંવાળી ત્વચા ઉપર લગાડવાથી વરમ થઈ આવે છે.

ઉપાય:—આવી રચક દવાઓ માટે અફીણ થોડુક આપવું, અને ખોરાક તરીકે જવની ચાહ. અગર આરાટની કાંજ આપવી. નખળાઇ વધી જાય તો સાલવોલેટાઇલ, કપૂર, ઔન્ડી છત્યાદિમાંથી હરકાઇ ઉષ્ણ દવા આપવી. બરફના કકડા ચુસવાથી પણ ફેટલીકવાર ઠીક થાય છે. લીંણુ ચુસાડવું એ પણ સારો ઉપાય છે.

બેલ્ડાડાના.

એલોપેથીમાં આ દવાના મૂળીઆં ને પાંદડાં મુખ્યત્વે કરીને વપરાય છે, તેનાં સત્ત્વ, લેપ, તેલ, રસ, ને અર્ક વપરાય છે; ને ઉપરાંત તેમાં આદ્રો-

પીન નામનું તત્વ રહેલ છે, તેનું પ્રવાહી ને ટીકી-ડીઓ (tinctures) વપરાય છે; તેનો મુખ્ય ગુણુ દુખ શામક, શોષક ને સ્નાયુશૈથિલ્યકૃત ગણાય છે ને તેથી દંભ, ઉધરસ, ધનુર, મસ્તક શ્લેષ્મ, યુક્ત પ્રવાહ છત્યાદિ દરદોમાં વપરાય છે. ઘણા ખરા આંખના દરદોમાં તથા તેની પરીક્ષા કરવા માટે આદ્રોપીનના પ્રવાહીનું ટીપું નખાય છે. ત્વચામાં પણ તેની પીચકારી મરાય છે.

ઔષધ તરીકેની અને વિષારી માત્રા:—તેના અર્કના ૫ થી ૧૨ ટીપાં, ને તેના સત્ત્વ આદ્રોપીનના પ્રવાહીના ૧ થી ૩ ટીપાં અપાય છે. તેનો લેપ, તેલ વગેરે બહારથી લગાડવાના કામમાં આવે છે. પણ જો તેનો અડધો દ્રામ કે વધારે પેટમાં જાય, તો માઠી અસર જણાવા લાગે છે. ઔષધ તરીકેની માત્રાથી વધારે પ્રમાણમાં અર્ક આદિ લેવાય તો પણ હાનિ થાય છે.

ચિન્હો:—મોઢું, જીભ, ને હોઠ સુકાઈ જાય છે, ગળું બહુ કોરૂં પડે છે ને કશી ચીજ ગળે ઉતારી શકાતી નથી; વાચા મંદ પડી જાય છે અગર બીલકુલ બોલી શકાતું નથી; તૃષ્ણા બહુ લાગે છે, ફેર આવે છે, હાથ પગ ભુકા પડી જાય છે, ખરાબર ચાલી શકાતું નથી, ઉન્માદ કે સન્નિપાત થઈ આવે છે, વિચિત્ર દેખાવો દષ્ટિગોચર થાય છે, નાડી ઉતાવળી ને જોરવાળી હોય છે, ચ્હેરો ડુલેલો લાગે છે, કીડી બહુ વિસ્તૃત રહે છે, આંખો બહાર નીકળેલી જણાય છે, દષ્ટિમાં અસ્પષ્ટતા રહે છે; છેવટે દરદી ઉઘમાં હોય તેમ પડી રહે છે, ને તેમાંથી મૃત્યુ નીપજે છે. કોઈકવાર ઉબકા થાય છે ને કોઈકવાર આંચકી જણાય છે. વખતે પેસાળ બંધ થઈ જાય છે. પેસાળમાં લોહી પડે છે, અને ત્વચા ઉપર એક જાતના ચાંલા ઉપડી આવે છે.

આ સંધર્ભાં ચિન્હો અડધા કલાકમાં શરૂ થાય ખરાં, પણ ઘણીવાર બે ત્રણ કલાક પણ વીતી જાય છે, ને મૃત્યુ થવાનું હોય, તો ચોવીસ કલાકમાંજ થઈ જાય છે.

ઉપાય:—સ્ટમકપંપ વાપરવો, ઉલટી કરાવવી, ને તે માટે રાઇનો લોટ, જસતનાં ફુલ, ઇપીકા-ક્યુઆનાવાઇન કે એપોમેરકાઇન વાપરવું. આન્ડી, સાલવોલેટાઇલ, કે કલોરીક ઇથર જેવી ઉષ્ણ દવાઓ આપવી. ગળેથી દવા ઉતરી શકતી ન હોય

તે રોગના કાશીની (આશરે એક શર જેટલી) સ-
ફરામાં પીચકારી મારવી, પગે રાઇ ચોળવી; ગરમ
પાણીના સીસાથી શેક કરવો, થંડા પાણીમાં લુગડું
બોળીને અંગ ઉપર લગાડવું. વીજળી (inter-
rupted currents) લગાડવી, કૃત્રિમ આસોચ્છ્વાસ
ચલાવવો. તે સિવાય મોશ્ચાની કે પીલોકાપોઈનની
ત્વચામાં પીચકારી મારવાની પણ કેટલાક ડોક્ટરો
લલામણુ કરે છે.

બેહેડાં.

બેહેડાં જન્યકળ જેવડાં હોય છે, ને ગાંધીને ભાં
મળે છે, રંગરેળે તેનો પુષ્કળ ઉપયોગ કરે છે. તેનો
તેનો ગુણુ સારક, શિતળ ને કફન છે. તે ઉપરથી
દેશી વૈદ્યમાં તે બંધકાશ, ઉધરસ, ત્વચા રોગ,
કંઠ નળીનો વરમ, ઇત્યાદિ મટાડવા માટે અપાય
છે. તેમાં બીજ હોય છે, તે ખાધે મધુર લાગે છે,
પણુ તે ઝેરી છે. બીજ કઠણુ હોય છે, તેથી પેટમાં
ગયા પછી કેટલાક કલાક સુધી કશી માઠી અસર
જણાતી નથી.

ચિન્હો:—અશીષુના જેવાં હોય છે.

ઉપાય:—ઉલટી કરાવવી, એરંડીઆનો જીલાખ
આપવો, નમળાઇને બેથુદિ જણાય, તો આમોન્યા
આન્ડી વગેરે ગરમ દવાઓ આપવી.

લીલાગર, ભાંગ, દુધીઉં, ગાંજો, માજમ ઇત્યાદિ.

ભાંગના ઝાડમાંથી ગાંજો, ચરસ, માજમ વગેરે
બનાવાય છે. તે બહુ માદક છે, ને અગર જો કે
તેનાથી મૃત્યુ થયાના દાખલા થોડા જેવામાં આવે
છે, તોપણુ તે મગજની શક્તિને બહુ નુકસાન કરે
છે. તેના વ્યસની અને શોખીન માણસોનો સ્વભાવ
ધણીવાર ઘેલછાવાળો થઇ જાય છે. નિશો કરવા અને
એક જાતની લ્હોજત અથવા આનંદ લેવા માટે
તેનું સેવન કરવામાં આવે છે. ગરમીની ઋતુમાં અને
ઉપવાસને દિવસે લોકો ભાંગ કાઢીને પીએ છે, કેટ-
લાક દુધીયું કરે છે, અને તેથી કેટલાકને ઘેલછા જેવાં
ચિન્હો જણાય છે. ભાંગમાં ધંતુરાનો દગો કરવામાં
પણુ આવે છે, ને તેવે વખતે પીનારની દશા બહુ
ભુરી થાય છે. ભાંગ ને માજમ ખાવામાં આવે છે.
ગાંજો ને ચરસ ધુત્રપાન તરીકે વપરાય છે. ગાંજો
બહુ પીવાથી પણ ચિત્તની અવસ્થા નીપજે છે
દાંડેની માદક મનની ખિત્તા દૂર કરવા માટે કેટલાક
માણસો ભાંગ પીએ છે પણુ તેમાં સાર નથી.

વિધારી માત્રા:—આ વિષથી મૃત્યુ બાગેજ
નીપજે છે. ઉન્માદ ને ઘેલછા એ તેનું મુખ્ય પરિણામ
છે. એક માણસને ભાંગના આઠ દશ ગ્રેન નિશો કરવા
માટે બસ છે; તેથી વધારે હોય તો ઉપાય કરવાની
જરૂર પડે છે.

ચિન્હો:—આંખ લાલ થાય છે, મ્હેરો પણ
લાલ લાગે છે, દરદી કાંઇ બડબડ કરે છે, અગર
લાજ, શરમ, વિવેક, બધું એક બાજુ મુકીને ખુલા
દિલથી પણુ અનિયમિત રીતે વાતો કરવામાં મંડી પડે
છે; વખતે ગાળો ભાંડે છે, મારવા તૈયાર થાય છે,
અગર બહુજ આજીજ કરે છે, પાછો ધડીકમાં ખૂબ
હસે છે, કે પોતાનું દુઃખ સંભારીને રડવા બેસે છે. તેનો
સ્વભાવ તે વખતે હિસ્ટીરીઆવાળી ને પોચા મનની
સ્ત્રીના જેવો થઇ જાય છે, પછી તે નિદ્રામાં પડે છે.
અને સાત આઠ કલાક પછી ધીમે ધીમે સ્વસ્થ થતો
જાય છે. કેટલાકને ઉન્માદ કે ઘેલછા કશું થતું નથી,
પણુ ધડીક ફેર આવે છે, ને પછાં તે લાંબા વખત
સુધી ઉંઘી જાય છે.

ઉપાય:—ઉલટી કરાવીને દરદીની ઉપર થંડું
પાણી રેડવું, નાક આગળ આમોન્યા ધરવો. બનતાં
સુધી તેની આગળ બહુ પ્રકાશ લાવવો નહિ. પણુ
તેને અધારામાં રહેવા દેવો.

લીલામાં.

દેશી વૈદ્યમાં નારસિંહ યુરણુ અને અમૃત લલા-
તકી બનાવવામાં લીલામાં વપરાય છે. તેનો મુખ્ય
ગુણુ બહારથી ફોડલો ઉપાડવાનો છે, ને અંદર લે-
વાથી ઉષ્ણ, પૌષ્ટિકને શોષક ગણાય છે. તેનું તેલ
ઘણું કરીને બહારથી લગાડવા માટે વપરાય છે.
લીલામાના રસથી લુગડા ઉપર નામ લખ્યું હોય,
તો કાળા અક્ષર ઉઘડે છે, ને તે અક્ષર જતા નથી.
ગર્ભપાત માટે કવચિત્ વપરાય છે.

ચિન્હો:—પેસાબમાં ને મળમાં લોહી પડે છે.
ત્વચા ઉપર બળતર થાય છે, ને ફેલાંને આડાં થઇ
આવે છે બહારથી લગાડવાથી કાળા ડાઘ પડે છે.

ઉપાય:—લીલામાનો કાંઇ ભાગ પેટમાં ગયો
હોય તો તરત ઘી પાવા માંડવું. તલ કે ટોપફં
ખવરાવવું, બહારથી લગાડવું હોય તો ટોપરાનું તેલ
લગાડવું, અથવા આંબલીના પાણીમાં કપડું બોળીને
ત્વચા ઉપર મુકવું અગર આખે શરીરે ચોળાવવું.

મરચાં મરી, વગેરે દાહક તેજના.

મરચાં, મરી, હિંગ, તજ રાષ, સુકં, વગેરે ગરમ ઔષધિઓ તેજનામાં ગણાય છે. તે સધળી થોડી ધણી દાહક હોય છે, તેમાં મરચાં, મરી, કે રાષ સિવાય બીજી ચીજો ભાગ્યેજ પ્રાણુ ધાતક નીવડે છે. તેમના દાહક ગુણને લીધે તેઓ વરમ ઉત્પન્ન કરે છે, ને તેટલા માટે જો કદી તે મોઢા વાટે બહુ મોટા પ્રમાણમાં લેવામાં આવે, તો ગળું બંધ થઈ જાય છે, એટલે પછી શ્વાસ લેતાં પણ મુંઝવણ થાય છે, ને દરદી શુંગળાધને મરણ પામે છે, તે સાથે પેટમાં ને આંતરડામાં દાહ થાય છે. તેથી દુખાવો ઝાડો, બળતર, ઉલટી, ઇત્યાદિ ચિન્હો જણાય છે.

માત્રા:—થોડાં ધણાં મરચાં મરી વગેરે સૌ કાષ્ઠ વાપરે છે, પણ જ્યારે એક આઉસ જેટલાં મરચાં, મરી, હિંગ કે એવી ગરમ ચીજ એક વખત ખાવામાં આવે છે, ત્યારે સખત ને નુકસાનકારક ચિન્હો જણાવા લાગે છે.

ઉપાય:—પુષ્કળ ઘી ખાવા માંડવું, તથા બહાર કાષ્ઠ સ્થળે તેવો પદાર્થ લગાડવો હોય, તો ત્યાં પણ ઘોષને ચોપડવું, એટલે તરત ફેર પડવા લાગશે ઝાડો ને ઉલટી થવા લાગે, તો પણ શેર જેટલું ઘી પાવું. ઝાડો ને ઉલટી બહુ હોય તો અફિણુ ૩ ગ્રેન અગર લાડેનમનાં એક બે ટીપાં આપવાં.

વજનાગ.

આ ઝેર બહુ ઉતાવળથી પ્રાણુધાતક રીતે અસર કરે છે. તેનો ભુકા નાકમાં જવાથી પણ થોડીક ઝેરી અસર વર્તાય છે.

દેશી દવામાં આનંદ લૈરવની ગોળીઓમાં તે વપરાય છે, અંગ્રેજ દવામાં તેનો અર્ક (ટીકચર ઝેકાનાઇટ) તાવ ઉતારવા માટે અપાય છે. તેનું તેલ દેશી વૈદો સંધિવા જેવા દરદોમાં વાપરે છે. હિમાલય ઉપર જે વજનાગનાં ઝાડ થાય છે, તે સૌથી વધારે ઝેરી છે. વજનાગમાંથી એક સત્વ નીકળે છે, તેને અંગ્રેજીમાં એકેનીશ્યા કહે છે, તે હળાહળ ઝેર ગણાય છે.

વિષારી માત્રા:—વજનાગનો ભુકા બે ગ્રેન કરતાં વધારે લેવાથી હાની થાય છે. તેના અર્કના પંદર વીસ ટીપાંથી વધારે એક વખતે લેવાય તો સલામતી દૂર થાય છે. સખત દર્દ હોય, ત્યારે જરા વધારે માત્રા સહન થઈ શકે છે.

ચિન્હો:—વજનાગનો ભુકા કે અર્ક મોઢામાં ગયા પછી તરતજ હોઠ, મોઢું, જીભ વગેરે જરા ગરમ લાગે છે, તેમાં કાંઈક સજીવળાટ (stinging) લાગે છે. હોજરીમાં ગરમી જણાય છે. આખે ફરીરે ધીમે ધીમે તે સળવળાટ ફેલાતો જાય છે. હાથ પગનાં આંગળાં બેર મારી જાય છે; પછી ત્વચાની સ્પર્શશક્તિ પણ કમી થતી જાય છે; ઉબકો આવે છે ને વખતે ઉલટી થાય છે, પરંતુ આ ચિન્હ કાષ્ઠ કાષ્ઠવાર હોતું નથી. કાનની શ્રવણ શક્તિ ને નેત્રની દ્રષ્ટિ પણ મંદ પડી જાય છે. પગ ઝલાઇ જાય છે ને પછી હાથ પણ ઝલાઇ જાય (paralysis) છે. નાકી કમળેર ને ધીમી ચાલે છે, પછી અનિયમિત થઈ જાય છે, અને છેવટ એટલી તો પાતળી ને નબળી ચાલે છે, કે તેનો સ્પર્શ પણ જણાતો નથી. શ્વાસોચ્છ્વાસ ઉપર ઉપરથી, નબળાને બહુ ધીમી ચાલે છે. વખતે આંચકી આવે છે, પરંતુ સન્નિપાત કે બેશુદ્ધિ થતી નથી. કોઈ વિસ્તૃત થાય છે, પણ વખતે સંકુચિત પણ રહે. અશક્તિ ને સુસ્તી વધી પડે છે, ને મૃત્યુનો ભય લાગે છે. આખર વખતે થંડો પરસેવો આવે છે, હાથ પગ થંડા પડી જાય છે, ત્વચા શ્યામ રંગ પકડે છે, અને મૃત્યુ અચાનક થઈ જાય છે.

ઉપાય:—ઉલટી કરાવવી, ને તે માટે રાષનો લોટ, જસતનાં ફુલ, કે ઇપીકાકચુઆના વાઇન જે મળી આવેતે વાપરવું. એપોમોફાઇનના પાંચ ટીપાં ની ત્વચામાં પીચકારી મારવી એથી પણ ઉલટી થશે. ઉષ્ણ દવાઓ, કાફી, આન્ડી, સ્પીરીટસ કલો-લોફોર્મ, સાલ્વોલેટાઇલ ઇત્યાદિમાંથી જેની જરૂર લાગે તે આપવું. જો દવા મોઢેથી લેવાતી ન હોય અગર ઉલટીમાં નીકળી જતી હોય, તો ઉષ્ણ દવાને પુષ્કળ પાણીમાં મેળવી તેની સફરામાં પીચકારી મારવી; જો વજનાગનો ભુકા લીધો હોય, તો એરડી આનો જીલાબ ઉલટી કરાવ્યા પછી આપવો, એથી ઠીક થાય છે. એ પછી થોડીવારમાં આરોપીનના ૧૦ ગ્રેનની ત્વચામાં પીચકારી મારવી, અથવા તેમ ન બની શકે તો, આરોપીનના પ્રવાહીના ચાર ટીપાં પીવા આપવાં, અથવા બેલાડોનાના અર્કના ૨૦ ટીપાં પીવા આપવાં, અથવા સફરા વાટે દાખલ કરવા. જો આમ કરવાથી નાહી સુધરે, તો પા કલાક પછી ફરીને તેજ પ્રમાણે દવા આપવી. હાથે પગે ગરમી લગાડવી. ગરમ પાણીના સીસા પડખામાં

મુકવા, મુંઠે ધસવી, રક્તાશય ઉપર રાખતી પોટીસ મુકવી. દરદીને ખેડો થવા દેવો નહિ, પણ મુતેલોજ રહેવા દેવો. જો આમ છતાં ફેર પડે નહિ, તો ડીજ ટેલીનના ફૂંકે જનની પીચકારી ત્વચામાં મારવી, અથવા ટીકચર ડીજટેલીસના ૨૦ ટીપાં વીશ વીશ કે પચીસ પચીસ મીનીટે બે ચાર વખત આપવાં. નાઇટ્રાઇટ ઓફ એમાઇલ મુંઘાડવું અને જરૂર પડે તો, કલાક બે કલાક સુધી કૃત્રિમ શ્વાસોચ્છાસ ચલાવવો.

હાઇડ્રોથાનિક આસીડ.

આ આસીડ બહુજ ઝેરી છે. તેનું બીજું નામ પ્રસ્ટીક આસીડ છે, અને કડવી બદામમાં પણ તેજ રહેલું છે. અંગ્રેજ દવામાં તે પીડાશામક, ને વીર્ય-સ્તંભક તરીકે વપરાય છે. ઉલટી ને હેડકી મટાડવા માટે પણ અપાય છે. તેમાં એક જાતની ખાસ વાસ હોય છે, ને તેને લીધે તે જલદી ઓળખાય છે.

વિષારી માત્રા:—દવા તરીકે ૨ થી ૭ ટીપાં અપાય છે. તે ઉપરાંત આપવાથી માઠી અસર વર્તાય છે, ને જેમ માત્રા મોટી તેમ ભય વધારે.

ચિન્હો:—પ્રથમ ચક્કર આવે છે, ને પછી દર્દી-એકદમ બેભાન થઇ જાય છે, ઉભો હોય તો પડી જાય છે, અગર ખેડો હોય તો સુઈ જાય છે, તેના મોઢામાંથી ને નાકમાંથી એક જાતની ખાસ વાસ આવે છે. માત્રાના પ્રમાણમાં ચિન્હોમાં પણ તફાવત હોય છે. જો આ ઝેર વધારે લેવામાં આવ્યું હોય તો બે ચાર સેકન્ડમાં કે એક બે મીનીટમાંજ ચિન્હો શરૂ થાય છે. ચક્કર આવીને બેથુદ્ધિ થાય છે; તે પછી શ્વાસ ઉઠા ચાલે છે, ને એકાએક પ્રાણ છૂટી જાય છે. મરતી વખતે બળીવાર શ્વાસોચ્છાસથી નીપ-જતો ધર્ષણ ધ્વનિ સ્પષ્ટ સંભળાય છે. ત્વચા થંડી ને વાદળી રંગની થઇ જાય છે. ફાફા વિસ્તૃત થાય છે, નાડી ને શ્વાસ બહુજ ઉતાવળાં ચાલે છે. જડમાં સખત રીતે બીડાઇ જાય છે. હાથ પગ તણાય છે, ને મળમૂત્રો ત્યાગ થઇ જાય છે. કેટલીકવાર દરદી ચીસ પાડે છે, ને પછી જાણે તેની ઉપર વીજળી પડી હોય, તેમ પોતે પડી જાય છે. વિષ થોડું હોય તો દરદી ગુંગળાતો હોય એમ લાગે છે, વખતે તેથી થોડું હોય તો ઉબકા આવે છે, લાળ વહે છે, મોઢામાં ચાંદાં પડે છે, માયું ભારે થાય છે, ને સ્વભાવ ચિંતાગ્રસ્ત થઇ જાય છે. વિષ બહુ લેવાયુ હોય, તો બેથી પાંચ મીનીટની અંદર મૃત્યુ નીપજે છે.

ફોટોગ્રાફીની દવાઓમાં પણ આ ઝેર આવે છે, ને તે દવાઓ સાધનાઈડસના નામથી ઓળખાય છે તે ખવાઇ ગઇ હોય, તોપણ આ પ્રમાણેજ ચિન્હો થાય છે. તેનો ઉપાય પણ આ પ્રમાણેજ કરવો.

ઉપાય:—રક્તાશયને ચાલુ રાખવા પ્રયત્ન કરવો.

પુરાસાની અજમો, હાથોસાયમ, હેનબેન.

આનો અર્ક અંગ્રેજ દવામાં પીડાશામક તરીકે વપરાય છે. દેશી વૈદ્યામાં પુરાસાની અજમો ક્વચિત્ વપરાય છે, તે બીજાં એક ઈંચના અઢારમા ભાગ જેવડાં હોય છે, ને એક જનમાં ૧૨૦ જેખાય છે. તેની ઉપર નાના ટેકરા હોય છે, ને તે ટેકરા ફરતી કાળી લીટી હોય છે. તેના પાંદડાં ને મુળીઆં પણ ઝેરી છે, તેના અર્ક સિવાય તેનું સત્વ (extract) પણ અંગ્રેજ દવામાં વપરાય છે.

વિષારી માત્રા:—અર્કના એક ટ્રામ કરતાં વધારે ને સત્વના ૧૦ જનથી વધારે લેવામાં હાનિ છે.

ચિન્હો:—આ વિષ પેટમાં ગયા પછી થોડીક મીનીટથી અડધા કલાક સુધીમાં માઠી અસર જણાવા લાગે છે. મ્હેરો લાલ થઇ આવે છે. નાડ ભરેલી ચાલે છે. દરદી ઉચ્ચેરાઈ જાય છે, ઉન્માદ જણાય છે, પણ થોડીવારમાં તે અશક્ત થઇ જાય છે, હાથ પગ ધ્રુજે છે, દર્દી ચાલી શકતો નથી, કીકી વિસ્તૃત થાય છે, આંખે બેવડું બેવડું દેખે છે, વિચાર ગો-ટાય છે, વાચા બંધ થાય છે, અગર રીતસર બોલી શકાતું નથી, ઉલટી થાય છે, વખતે દષ્ટિ નાશ પામે છે, ઉન્માદ પછી દરદી બેભાન ને હોસકાસ વિનાનો થઇ જાય છે, અથવા થોડોક સન્નિપાત રહે છે ને છેવટ મરણ પામે છે. કાંઇવાર ઝાડો થઈ આવે છે ને કાંઇવાર કાંઇ ત્વચા રોગ પુટી નીકળે છે, વખતે ગળામાં દાહ લાગે છે.

ઉપાય:—બેલાડોનાની જેવો કરવો.

હેમલોક.

આ વિષ અંગ્રેજ દવામાં બળીવાર સ્નાયુસંચિત્વ કૃત તરીકે આંચકી, ઉન્માદ, ધનુર, ખાસી, દમ વગેરે ઉપર અપાય છે, તેનો અર્ક, ગોળીઓ, રસને નાસ વપરાય છે.

વિષારી માત્રા:—અર્કના ૬૦ ટીપાં, ગોળીના ૧૦ જનને રસના ૧ ટ્રામથી વધારે લેવાથી વિષા-અસર શરૂ થાય છે.

ચિન્હો:—પગમાં અશક્તિ જણાય છે. બરા-

બર ચાલી શકતું નથી, હાંથ ખોટા પડી જાય છે, પછી ધીમે ધીમે બધાં ઔષ્ધિક સ્નાયુઓ બુદ્ધિ ધાય છે. ગળે પશુ કશું ઉતરતું નથી, શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા બંધ પડવા લાગે છે, કીકી વિસ્તૃત થાય છે ને હલતી ચાલતી નથી, મુંઝવણ થાય છે, છેવટ દુખી થતો થતો દરદી મરણ ને શરણે જાય છે.

ઉપાય:—ઉલટી કરાવવી તે માટે જરૂર પડે તો સ્ટમક પંપ વાપરવો. ટાનીક આસીડ કે ગ્લાલીક આસીડ ગરમ પાણીમાં પુષ્કળ આપવું અથવા તે ન મળે તો શેર ગરમ પાણીમાં એક આઉસ જેટલી ચાહ ઉકાળીને તે પાણી પાયા કરવા, ને તે પછી ફરીને ઉલટી કરાવવી. ઉષ્ણ દવાઓ ખાન્ડી, ઇથર, આમોન્યા વગેરે પણ આપવી. હાથે પગે ગરમી લગાડવી. કૃત્રિમ શ્વાસોચ્છ્વાસ ચલાવવો. આટ્રોપીનના સોલ્યુશનના બે ટીપાંની ત્વચામાં પીચકારી મારવી.

ખનિજ વિષ.

કાર્બોલિક તેલ ને આસીડ.

આ તેલમાં મુખ્ય ભાગ કાર્બોલિક આસીડનો હોય છે. તે આસીડ ને તેલ બંને બહારથી ચાંદાને જખમ ફાવવા માટે વપરાય છે. તેનો મુખ્ય ગુણ દર્શક અને ચેપ દૂર કરવાનો છે. ત્વચાને આસીડ અડે તો દાહક ગુણ દર્શાવે છે, મુખની અંદર ગુદાની અંદર કે ગર્ભાશયમાં ક્ષત ફાવવા માટે આ તેલ લગાડવાથી પણ મૃત્યુ નીપજે છે. ગંધ ઉપરથી આ વિષ જલદી ઓળખાય છે, યુક, પેસાબ, પરસેવો, શ્વાસ વગેરેમાં તેની ગંધ આવે છે.

વિષારી માત્રા:—બે ગ્રેન કરતાં વધારે લેવાથી નુકસાન થાય છે. કચ્ચિતજ આ વિષ ખાવા માટે અપાય છે, ને અપાય છે, ત્યારે ગંધીસરીન સાથે અગર ગોળીના રૂપમાં અપાય છે. પ્રવાહી રૂપમાં આસીડ આવે છે, તેના ત્રણ ટીપાંથી વધારે લેવામાં સલામતી નથી.

ચિહ્નો:—આ ઝેર પેટમાં જાય છે, કે તરતજ મોટેથી હોજરી સુધી સખત બળતરા પેદા કરે છે, ને હોડ ને મોઢાની ત્વચા સફેદ ને કઠણ થઈ જાય છે, શરીર થંડું પડી જાય છે, ને પરસેવો છુટે છે. હોડ આંખોના પોપચાં, ને કાન સ્થામ વર્ણના ચંદ્ર જાય છે કીકી સંકુચિત થાય છે, પેસાબ કાળો ઉતરે

છે, ને વખતે બંધ થઈ જાય છે, દર્દીને ચક્કર આવે છે, તે બેથુદ્ધ થઈ જાય છે, શ્વાસ ધુંદાતો આવે છે, અંગ મડદા જેવું થઈ જાય છે, પછી દમ ઉપડે છે, ને મૃત્યુ થાય છે. ઉલટી ને આંચકી કવચિતજ થાય છે.

ઉપાય:—સ્ટમકપંપથી અગર રાઇ વગેરે દવાથી ઉલટી કરાવવી; પછી જરા ગરમ પાણીમાં વીલાયતી મીઠું, ગ્લોબર્સ સોલ્ટ, અથવા સોડા સારી પેટે નાખીને તે પાયા કરવું, અથવા વધારે સાફ તો સેકરેટેડ લાઇમ્સ જરા ગરમ પાણીમાં ભેળવીને આપવું એ છે. જ્યાં સુધી કાર્બોલીક આસીડની ગંધ મોઢામાંથી આવતી બંધ થાય, ત્યાં સુધી ઉપર લખેલી દવામાંથી હરકોઈ આપ્યાજ કરવી. ઈડાની સફેદી મળે, તો પાણી સાથે પુષ્કળ આપવી. તે કાંઈ ન બને, તો એરડીઉ ૩. ૨૫ ભાર અગર ઓલીવનું તેલ અચ્છર જેટલું પાઈ દેવું. દર્દી અશક્ત થઈ જતો હોય, તો ખાન્ડી, ઇથર, કે સાલ્વોલેટાઇલ આપવું. હાથે પગે ગરમી લગાડવી; નાઇટ્રાઇટ ઓફ એમાઇલ સુધાડવું. વખતે આટ્રોપીનના પ્રવાહી (૧૦૦ માં ૧ વાળા)ના બે ટીપાંની ત્વચામાં પીચકારી મારવાથી પણ ઠીક થાય છે.

ક્યાર્સ્ટીક.

ચાંદા, ગ્રંથિ, વગેરેને ખાળવા માટે ક્યાર્સ્ટીક વપરાય છે. તેમાં મુખ્ય નાઇટ્રેટ ઓફ સીલ્વર હોય છે. તેનાં ટીપાં (૧ ગ્રેન એક આઉસ પાણીમાં) નાંખાય છે. ચોરીઆ આવી ગયા હોય, પેઢાં સુજા આબ્યાં હોય, કે તાળવામાં ક્ષત પડ્યાં હોય, ત્યારે ક્યાર્સ્ટીક વપરાય છે. ચોરીઆને ક્યાર્સ્ટીક લગાડવા જતાં કાઇવાર તે પડી જાય છે. પોટાસ ને સોડા પણ ક્યાર્સ્ટીક તરીકે વપરાય છે.

* બનાવવાની રીત:—૧૬ રૂપીઆ ભાર સાકર એક શેર પાણીમાં ગાળી નાખવી પછી તેમાં ૫ રૂપિયા ભાર કળી ચુનો નાખવો તેને ત્રણ દિવસ પડવું રહેવા દઇને પછી પાણી બધું બળી જાય, ત્યાં સુધી ચુલા ઉપર રાખવું. તે ભુકાને પાણીમાં નાખીને પીવા આપવો. તરત બનાવવું હોય તો એક શીશીમાં સવાશેર પાણી નાખવું પછી તેમાં કળી ચુનો ૨૫ ભાર ને ઘોચેલી સાકર ૫ ભાર નાખીને હલાવવું. એક બે કલાક પછી ઉપરનું નીતરું પાણી વાપરવું.

ચિન્હો:— ગળાનો ભાગ ને મોઢાનો ભાગ સફેદ લાગે છે, અથવા બળી ગયેલો જણાય છે. ગળેથી પેટ સુધી દાઢ લાગે છે. વખતે ઉલટી થાય છે, તો તેમાં લોહી પડે છે, ત્વચા થંડી ને ભીની રહે છે, વખતે ઝાડો થાય છે. ગળું ઈધાઇ જવાથી મૃત્યુ નીપજે છે. પોટાશ વધારે પ્રાણુધાતક નીવડે છે.

ઉપાય:—જો નાઇટ્રેટ ઓફ સીલ્વર ગળું હોય, તો પાણીમાં મીઠું નાખીને ખૂબ પાવું, ને ઉલટી કરાવવી, પછી ઈંડાની સફેદ કે કાંજ પાવી. જો પોટાશ હોય તો વાઇનગર લીંથુનો રસ નારંગી વગેરે માંથી મોટા પ્રમાણમાં હરકાઇ એક આપવું; તે સાથે પુષ્કળ લી, ચોખ્ખાનું ઘોણુ, ગુંદરનું પાણી વગેરે આપવાથી પણ ફાયદો થાય છે.

ગ્લાસલેટ તેલ.

ગ્લાસલેટ તેલ કાઢવાર ભૂલથી છોકરાંઓ પાણીને બદલે પી જાય છે.

ચિન્હો:—મોઢામાં, ગળામાં અને હોજરીમાં દાઢ લાગે છે, ઉલટી થાય છે, તેમાં ગ્લાસલેટ ઉપર તરે છે, અને ગંધાય છે, તૃષા બહુ લાગે છે, ને રાત્રે દરદી બહુ બેચેન રહે છે. શ્વાસમાં પણ ગ્લાસલેટની ગંધ આવે છે. શરીર થંડુ પડે છે, ઝેરે ફિક્કો થઇ જાય છે, અને ચિંતાતુર લાગે છે. નાડી નબળી પણ નિયમિત ચાલે છે. શ્વાસોચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ નાખવા જેવા ચાલે છે, અને છેવટે કાઢકવાર દરદી બેથુદ ને હોસકોસ વિનાનો થઇ જાય છે.

ઉપાય:—સ્તમક પંપ વાપરવો; ઉલટી કરાવવી; આન્ડી, કાશી વગેરે ગરમ દવાઓ આપવી. શરીર ખૂબ ચોળવું. સુંક ધસવી, ગરમ પાણીના સીંસા દરદીના પડખામાં સુકવા. સ્ટ્રીકનાઇન સલ્ફેટના કુદ ગ્રેન અગર લીકર સ્ટ્રીકન્યાના બે ટીપાંની ત્વચામાં પીચકારી મારવી. બાળક હોય તો લીકર સ્ટ્રીકન્યાનું માત્ર એકજ નાનું ટીપું બસ છે; ઉલટીમાં ગ્લાસલેટ બહુ નીકળી જતું હોય, તો આટલા બધા ઉપચારની કચચિતજ જરૂર પડે છે.

ચુનો ને તેના ક્ષાર.

કળી ચુનો દાઢક છે, અને તેના ક્ષાર પણ દાઢક ગુણવાળાજ હોય છે. તેને લીધે અન્નમાર્ગમાં ફેડલા થઇ આવે આવે છે, ગળું આવી જાય છે, શ્વાસ ઈધાવાથી દરદી મરણ પામે છે. હોજરીમાં તેને

લીધે દાઢ ને વરમ થઇ આવે છે. ઉલટી થાય છે, પેટમાં કુખે છે, ઇત્યાદિ ચિન્હો પછી જો દરદીનો શ્વાસ ચાલી શકે નહિ, તો મુંઝવણ, આંચકી, ઇત્યાદિ ચિન્હો થાય છે.

માત્રા:—થોડો ઘણો ચુનો પાનમાં સૌ કાંઇ ખાય છે, પણ એકલો કળીચુનો થોડો એક પણ મોઢામાં સુક્યો હોય, તો ફેલ્ડો ઉપડે છે. એક દ્રામ જેટલો સખત કળીચુનો હોય, તો તેથી ગળું બંધ થઇ જવાનો સંભવ છે.

ઉપાય:—ઘી પાવું, ને ઉલટી થવા દેવી, જવની ચાહ, કાજી, ગુંદરનું પાણી, ઇત્યાદિ જેટલું પીવાય તેટલું પીવા દેવું. અશક્તિ વધતી જાય, તો આન્ડી, સાલ્વોલેટાઇલ વગેરે દવાઓમાંથી યોગ્ય લાગે તે આપવી.

જસત અને જસતના ક્ષાર.

જસતના ક્ષાર દેશી વૈદ્યામાં તેમજ અંગ્રેજ દવામાં પણ વપરાય છે. ખાપરીઈ છોકરાંઓને ખરાવે છે, તેમાં જસતનો ક્ષાર હોય છે. અંગ્રેજીમાં જસતનાં કુલ-સલ્ફેટ ઓફ ઝીન્ક ને ઓક્સાઇડ ઓફ ઝીન્ક બે મુખ્યત્વે કરીને વપરાય છે. સલ્ફેટ ઓફ ઝીન્કના એક બે ગ્રેન એક આઉન્સ પાણીમાં નાખીને આંખમાં ટીપાં નાખવા માટે અપાય છે. તેનો એક ગ્રેન બીજી પૌષ્ટિક દવાઓ સાથે ભેળવે મજબુતી મળવા માટે ગોળીના રૂપમાં અપાય છે, તથા મોટા પ્રમાણમાં ઉલટી કરાવવા માટે પાણીમાં ભેળવીને પીવા અપાય છે. ઓક્સાઇડ ઓફ ઝીન્ક ચાંદા ખરજવા વગેરે ઉપર સાદા મલમ સાથે મેળવી લગાડાય છે. ક્યારેક તેના એક બે ગ્રેન ગોળીના રૂપમાં ક્ષયનો પરસેવો તથા ઝાડો બંધ કરવા માટે અપાય છે. કલોરાઇડ ઓફ ઝીન્ક આવે છે, તે આ બન્નેના કરતાં વધારે દાઢક ને પ્રાણુધાતક છે. તેનો મલમ ચાંદા ઉપર વપરાય છે. વેલેરીએનેટ ઓફ ઝીન્ક ૧ થી ૩ ગ્રેનની માત્રામાં હિસ્ટીરીઆ ક્રીસીઆ વગેરે મગજના વ્યાધિ મટાડવા માટે અપાય છે. ઉપર દર્શાવી છે તે કરતાં મોટી માત્રામાં જો હરકાઇ ક્ષાર લેવામાં આવે, તો વિપરીત પરિણામનો સંભવ રહેશે.

ચિન્હો:—હોઠ ને મોઢાના શ્લેષ્મ પડનો દાઢ થાય છે, અન્ન માર્ગમાં દરદ થાય છે, ને સખત ઉલટી થવા કરે છે. નાડ ને શ્વાસ બેરથી ને ઉતાવળા ચાલે છે. ડીપી વિસ્તૃત થાય છે. પછી હાથ

પગ શીથીલ થઇ જાય છે, છેવટે લકવા જેવાં લક્ષણ જણાય છે, અને દરદી હોસકોસ વિનાનો થઈ મરણ પામે છે.

ઉપાય:—સોડા અગર પોટાસ (કાર્બોનેટ) ગરમ પાણીમાં ભેળવીને ખૂબ પાચા કરવો, તે ન મળે તો ખારો પાણીમાં નાખીને ખાવો. દુધ સારી રીતે પીવા દેવું, ઈંડાની સફેદી મળે તો ગરમ પાણીમાં ભેળવીને આપવી. ટાનીક આસીડ, ગ્લાલીક આસીડ, માયાનો જીરું કે ચાહ ગરમ પાણીમાં ભેળવીને થોડી થોડીવારે આપવી, ઉલટી બહુ થતી હોય, તો પેટ ઉપર અળસીની પોટીસ મુકવી; ને લાડેનમનાં ૨૦ કે ૨૫ ટીપાં પાણી સાથે પાવાં, એમ છતાં પેટમાં દરદ બહુ થતું હોય, તો ચોખ્ખાના થોણીની સફરા વાટે પીચકારી મારવી.

ટરપેન્ટાઇન.

ન્યારે સંધિવા, વરમ ઇત્યાદિ ચિન્હો હોય છે, ત્યારે બહારથી ત્વચા ઉપર ચોળવા માટે આ દવા વપરાય છે. કોઇવાર મૂત્રલ તરીકે ૫ કે ૧૦ ટીપાં પીવા અપાય છે. કૃમિનો નાશ કરવા માટે તથા રેચ આપવા માટે ૧ ગ્રામ અપાય છે. પણ તેથી વધારે આપવાથી ખરાબ ચિન્હો થતાં જેવામાં આવે છે.

ચિન્હો:—શ્વાસમાં ટરપેન્ટાઇન ગંધાય છે. નીસો ચઢ્યો હોય એમ લાગે છે. કાફી સંકુચિત રહે છે. શ્વાસ ધુંડાતો ચાલે છે, વખતે પેડુમાં દુખે છે. દરદી બેહોસ થઇ જાય છે, શુદ્ધિ જતી રહે છે, ને ધનુરના જેવી આંચકી ઉપડે છે. પેસાળ થોડો કિતરે છે, ને તેમાં એક જાતની ખાસ વાસ ઉત્પન્ન થાય છે. અરીણના ચિન્હોને આ ચિન્હો કેટલેક દરજ્જે મળતાં આવે છે.

ઉપાય:—ઉલટી કરાવવી, એપોમોર્ફાઇનની ત્વચામાં પીચકારી મારવી. વીલાયતી મીઠું એક આઉંસ પાશર પાણીમાં ભેળવીને પાવું. તે પછી દુધ, ઈંડાની સફેદી જવની ચ્હા, ચુંદરતું પાણી વગેરે પુષ્કળ પીવા દેવું. જો પેડુમાં દુખાવો બહુ થાય, તો લાડેનમનાં ૨૦ - ૨૫ ટીપાં પાછ દેવાં, અથવા મોર્ફાઇનની ત્વચામાં પીચકારી મારવી.

તેળમ.

આખારની ચીજો બનાવવામાં અને અંગ્રેજી દવામાં તેળમ ઘણા વપરાય છે. તે કોઇવાર ભૂલથી

પી જવાય તો ભારે હાનિ થઇ પડે છે, તેળમ કેટલાક સખત ને કેટલાક મોળા હોય છે. સખત તેળમના શીશા ઉઘાડા હોય, તો માંહેથી કેટલીકવાર વરાળો નીકળતી જેવામાં આવે છે. મોળા તેળમો સખત તેળમમાં પાણી ભેળવવાથી થાય છે.

તેળમ મીઠામાંથી, સુરા ખારમાંથી ને ગંધકમાંથી થાય છે, અને તે ઉપરથી મીઠાનો, સુરાખારનો ને ગંધકનો એમ જુદા જુદા જાતના તેળમ કહેવાય છે. તે સિવાય ફોસ્ફરીક, એસેટીક, ક્રોમીક, ફ્લ્યુઓરીક, ઓક્ઝાલીક ઇત્યાદિ આસીડો પણ વપરાય છે. સખત તેળમ જરા પણ પીવાય નહિ, ને મોળા તેળમના ૨૦ ટીપાંથી વધારે લેવાતાં નથી.

જુદા જુદાં આસીડથી ચિન્હોમાં કેટલોક ફેર પડે છે, ને તેથી તેનાં ચિન્હો નીચે પ્રમાણે જુદાં જુદાં આપ્યાં છે.

મીઠાનો તેળમ:—ગળાથી હોજરી સુધી બળતર થવા લાગે છે, ઉલટીમાં શ્લેષ્મ ને લોહી ખાટું ને કાળા રંગનું નીકળે છે, જીભ સુજ ને કારી પડી જાય છે, તૃષા બહુ લાગે છે, ગળે કાંઈ પણ ઉતારી શકાતું નથી. નાડી નાની ઉતાવળી ને અનિયમિત ચાલે છે. ત્વચા થંડી ને પરસેવા વાળી રહે છે. મગજ શક્તિ છેવટ સુધી સારી રહે છે.

સુરાખારનો તેળમ:—સખત ઉલટી થાય છે, ને મેલો લોહી મિશ્રિત શ્લેષ્મ નીકળે છે. હોઠ, જીભ, ને ગળાનો ભાગ દાઝી જાય છે, તે પ્રથમ સફેદ લાગે છે, પછી કાળો પડી જાય છે. ગળે કશું ઉતરતું નથી, તેમ બોલી શકાતું નથી. દરત કબજ રહે છે, ને વખતે પેસાળ પણ બંધ થઇ જાય છે.

ગંધકનો તેળમ:—ઉલટીની સાથે ઉખંડા થાય છે. કાળા લોહીના ગડકા ઉલટીમાં નીકળે છે, પેટમાં સખત દુખાવો રહે છે, ને તેથી ધનુરના જેવી આંચકા આવે છે. મૃત્યુ એકાએક થાય છે, અથવા હોજરીમાં ચાંદ પડે છે. તૃષા બહુજ લાગે છે, ગળે પાણી પણ ઉતરી શકતું નથી. મોંઢામાંથી લાળ ચાલી જાય છે, ને કેટલીકવાર બીજા કાંઈ કારણથી નહિ પણ ગળું ઈંધાઇ જવાથી મૃત્યુ નીપજે છે.

બીજા તેળમો ભાગ્યેજ સાધારણ ઉપયોગમાં આવે છે, ને તેથી તેને લીધે મૃત્યુ નીપજવાના દાખલા બહુ થોડા છે.

ઉપાય:—નીતરેલું ચુનાનું પાણી, સાચું પાણી, ખડીનું પાણી, એકલું પુષ્કળ પાણી, સોડા બાઇ-કાર્બોનેટવાળું પાણી, દુધ, તેલ, ઇંડાની સફેદી, ઘી, કાંચ, ગુંદરનું પાણી, આરાટ્ટની કાંચ, ઇત્યાદિ-માંથી જે મળે તે બંને તેટલી ઉતાવળથી દર્દીના અન્ન માર્ગમાં દાખલ કરવું. દવાની પસંદગીમાં વખત ગણવો નહિ, પણ હાજર તે હથિયાર એમ સમજી આટલામાંથી જે મળે તે તરત પાવું. પછી અળસીની ચાહ કરીને તેમાં દુધ ભેળવીને દર્દીના મોમાં થોડે થોડે રેડ્યા કરવી. સ્ટમકપંપ વાપરવો નહિ. મોર્ફાઇનના અડધા ગ્રેનની ત્વચામાં પીચકારી મારવી. ગળું ઇંધાઇ જાય એમ લાગે, તો કાળેલ ડાકટર પાસે ગળામાં છેદ (tracheotomy) મુકાવવો. તે જળ અહારની ત્વચા ઉપર બહુ લાગ્યો હોય, તો ત્યાં પાણીમાં લુગડું બોળીને મુકવું, ને તે ઉપર થંડા પાણીની ધાર કર્યા કરવી. પછી ચાંદાની પ્રમાણે તેનો ઉપચાર કરવો.

તાંબુ ને તેના ક્ષાર.

આપણા દેશમાં રાંધવામાં તાંબાના વાસણો બહુ વપરાય છે; અગર જો કે તેમાં ચેપ દૂર કરવાનો શુભ છે, તેથી કેટલેક અંશે તે સારું છે, પરંતુ તેનો કાટ જ્યારે મોટા પ્રમાણમાં પેટમાં જાય છે, ત્યારે એકદમ અથવા લાંબે કાળે પણ તબીબતમાં બગાડ થવા વિના રહેતો નથી; ખાસ કરીને બાળકો તેનો કાટ ખમી શકતાં નથી. દીર્ઘ રીતે તેનું ઝેર ધણી-ઓને હરકત કરતું જણાય છે. તાંબાના કામમાં પાણી, તેલ, ઘી, આથલું, લીંબુનો રસ, હાસ, વગેરે રાખવાથી તેનું ઝેર ચડે છે. પીતળમાં તાંબુ હોય છે તે સૌ કોઇ જાણે છે. તાંબા પિતળના કામને કલ્પ કરાવવાનો રીવાજ ઉત્તમ છે. તાંબાનો કાટ રંગવાના કામમાં વપરાય છે. તામ્રલખ દેશી ઔષધમાં વપરાય છે, તેનો ઉપયોગ ધણીજ સુક્ષ્મ માત્રામાં હોમીયોપેથીના જેવો થવો જોઇએ.

ચિન્હો:—મોઢામાં કાટનો સ્વાદ રહ્યા કરે છે, ગળું કાંડું પડી જાય છે, પેટમાં ચુંક આવે છે, ઉખાડા ને ઉલટી થઇ આવે છે, ઝાડો થઇ આવે છે, ને તે સાથે પેડમાં દરદ થાય છે, વીટ આવે છે, ને બહુ બળ કરવું પડે છે. પેસાળ થોડો ધણો બંધ થઇ જાય છે. કમળાની જેવી આંખો લાગે છે, ખાસ ઉતાવળો ચાલે છે, પણ તે સાથે મુંઝવણ રહે છે,

નાડી નાની ને ઉતાવળી ચાલે છે, નબળાઇ બહુ વધી પડે છે, તથા બહુ લાગે છે, શરીર થંડું પડી જાય છે, પરસેવો વળે છે. માથું દુખે છે, ચક્રર આવે છે, ને દર્દી બેભાન થઇ મરણ પામે છે.

ઉપાય:—દુધને ઇંડાની સફેદી પુષ્કળ આપવાં, અગર એકલું દુધ પાંચશૈર કે વધારે પાઇ દેવું. જો કાટ પેટમાં બહુ ગયો હોય, તો પહેલાં ઉલટી થવા દેવી ને વધારે થાય, તે માટે સ્ટમકપંપ અથવા રાઇનો લોટ વાપરવો. ઉલટી થોડીએક થવા પછી જવની ચાહ, ગુંદરનું પાણી, ચોખાનું ઘોણું, કે આરાટ્ટની ચાહ કે દુધ પાવું. પેટ ઉપર અળસીની પોટીસ મુકવી, ને ત્વચામાં મોર્ફાઇનના ૧ ગ્રેનની પીચકારી મારવી.

પારદ ને તેના ક્ષાર.

અંગ્રેજી તેમજ દેશી દવામાં પારદ વપરાય છે. તેને કેટલાક લોકો પારો-હરણીઓ પારો-કહે છે; કેટલાક વૈદો તેને એક અમુલ્ય ઔષધ લેખે છે. શુદ્ધ ને એકલો પારદ કવચિતજ દવામાં અપાય છે. દેશી વૈદો જેને શોધેલો પારો કહે છે, તે પણ એક જાતનો ક્ષારજ હોય છે, ખરી રીતે પારદ એ એક મોટું વિષ છે, અને ઉપદંશ જેવાં મહાન બ્યાધિ ને દૂર કરવા તે શક્તિવાન છે, પરંતુ તેનો દુરુપ-યોગ ધણી વખત થતો જણાય છે, ને ધણી દરદીઓ પારદના ઝેરની દીર્ઘ અસરથી પીડાતા જોવામાં આવે છે.

પારદની બનાવટો:—દેશી (૧) કળજળી જે પારો ને ગંધકને સાથે ખરલ કરવાથી થાય છે, (૨) હિંગળાકને (૩) રસકપૂર આ ત્રણ મુખ્ય બનાવટ છે, ને તે સિવાય દેશી રસાયણના અનેક નુસકામાં તે આવે છે.

અંગ્રેજી:—(૧) પારદની ગોળીઓ (૨) પારદ નો ગ્રેપાઇડર (ચાક સાથે લદવાથી થતું ચૂર્ણ) (૩) રસકપૂરનું પ્રવાહિ (૪) ક્યાલોમલ, એ ચાર મુખ્ય બનાવટો છે, તે સિવાય બીજી બનાવટો બા-હોપચાર માટે ધણી છે, ને તે વધારે વિષારી છે. હિંગળાકનો મલમ અંગ્રેજી દવામાં વપરાય છે. રસ-કપૂરનું વિષ વધારે જોવામાં આવે છે.

વિષારી માત્રા:—તેની બનાવટો ધણી હોય છે, ને તે સઘળી ઓછા વધતા ઘણકે ગુણવાળી

હોય છે; ભાગ્યેજ કોઈ દવા તુકસાન વિના ખાવાના ઉપયોગમાં લઈ શકાય તેવી હોય છે. દવા તરીકે અપાય છે, છતાં પણ કેટલીકવાર તુકસાન કરે છે. દેશી વૈદ્યો મોટું લાવે છે, તે પણ વિપરીત અસર છે. જુદી જુદી બનાવટોની માત્રા જુદી જુદી છે.

ચિન્હો:—દવા મોટા પ્રમાણમાં પેટમાં જાય છે કે તરતજ મોળ આવવા લાગે છે, મોઢામાં એક જાતનો કાટ જેવો સ્વાદ રહ્યા કરે છે, હોઠ ને ગળું બળે છે, ગળું દાબવાથી કે કાંઈ પણ ચીજ ગળે ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરવાથી વધારે બળે છે. ઉલટીમાં ને ઝાડામાં શ્લેષ્મ, પિત્ત ને રક્ત જણાય છે; ને ઉલટી તથા ઝાડા ચાલુ રહે છે, પેટ ઝૂલી આવે છે, ને તેમાં ઘણુંજ દરદ થાય છે. રહેશે ઘણું કરીને સુજી આવે છે, ને આંખો ચળકે છે, વખતે રહેશે ચિંતાતુર થઈ જાય છે. ઝાડા થતી વખતે શુદ્ધાદારમાં દુખાવો વર્તાય છે, ને ધણીવાર પેસાણ અંધ થઈ જાય છે. આ ઉપરાંત કેટલીકવાર ચિન્હો વરમને તથા તાવને મળતાં આવે છે ને કેટલીકવાર અશક્તિ ને નબળાઈ ને મળતાં આવે છે. નાડ વખતે ભરેલી ને ઉતાવળી હોય છે, વખતે નબળી ને અનિયમિત હોય છે. કોઈ કોઈવાર દરદી ઉંઘતો હોય એમ લાગે છે, વળી કોઈવાર તે સ્વસ્થ જણાય છે, ને પાછો ઘણોજ એ ભાન થઈ જાય છે. શરૂઆતથીજ કેટલીકવાર આંચકી, તાણ, ખેંચ, સ્નાયુમાં દુખાવો ઇત્યાદિ જણાવા લાગે છે, ને કોઈ કોઈવાર તેને પક્ષાઘાતનાં ચિન્હ પણ જણાય છે. આ બધાની સાથે મોઢામાંથી લાળ વહ્યા કરવાનું મુખ્ય ચિન્હ લક્ષમાં લેતાં પારદની ખાત્રી થયા વિના રહેતી નથી. લાળ વહેવાની સાથે મોઢાનો ભાગ લાલ થઈ આવે છે, દાંઘે પોચો લાગે છે અને પેઢામાં ક્ષત પડે છે એટલે બીજા કારણથી તેને સ્પર્શ રીતે જુદું સમજાય છે.

પારદના દીર્ઘ વિષમાં દરદીને બહુ હેરાનગતિ ભોગવવી પડે છે, કેટલાકને કાયમ વધારે લાળ આવ્યા કરે છે, મોટું આવેલું મટતું નથી, કશો ગરમ પદાર્થ ખાઈ શકતો નથી, આંખો બળે છે, દાંત હલે છે, વહેલા પડવા માંડે છે, દાંતમાં દરદ થયા કરે છે, વખતે તેથી વધારે વિષ હોય, તો હાડકાને તથા ત્વચાને પણ ધીમે ધીમે હરકત પહોંચે છે. કેટલાકને એક જાતની ધ્રુજ પણ તે પહેલાં થાય

છે. મોટું લાવ્યા પછી દીર્ઘ અસર ધણી વખત સુધી રહે છે.

ઉપાય:—સ્ટમક પંપ વાપરવો, કે ઉલટી કરાવવી. ઈંડાની સફેદી ઉકાળ્યા વિના પાણી સાથે મેળવીને પુષ્કળ આપ્યા કરવી, અગર પાણીમાં ઘણું નો આટો ચોળીને તેનો રસ પાઈ દેવો, પછી આં રાસ્ટની કાંજ અથવા ચોખાનું ધોવણ પાવું, જવની ચાહ પણ સારી. દરદી નબળો પડી જાય તો આન્ડી-કાશી વગેરે ગરમ દવાઓ આપવી. પેટમાં દુખાવો અતિશય હોય તો અપ્રીચુના અર્કનાં ૨૦ ટીપાં પાણીમાં મેળવીને આપવાં.

ફેસફરસ.

ફેસફરસ એ વનસ્પતિ અને પ્રાણી બન્નેને બહુ ઉપયોગી તત્વ છે, અને તેમના દેહના અંધારણમાં તે ઘણો અગત્યનો ભાગ બળવે છે, બેજમાં યાન-તંતુ તથા ગતિતંતુ ને અસ્થિમાં તે વિશેષ રહેલ છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ જીવનનાં ઘણાંક કાર્યો તેને લીધેજ ચાલી શકે છે, એમ કહીએ તો ખોટું નથી. કેટલાક તત્વવેત્તાઓ એમ અભિપ્રાય આપે છે કે જો બેજમાં ફેસફરસ ન હોય તો મનુષ્ય બીલકુલ વિચાર કરી શકે નહિ; તેના દરેક વિચારમાં ફેસફરસ તત્વનો વ્યય થાય છે; ગાંડા માણસોના બેજમાં તે તત્વ ઓછું હોય છે. હાલના ડાક્ટરો ધીમે ધીમે આ તત્વની કિંમત સમજવા લાગ્યા છે, અને તેથી ધણીખરી પૌષ્ટિક દવાઓમાં હાલ તે વપરાય છે, એમ છતાં તે એક ભારે વિષ છે એ ભૂલી જવું જોઈએ નહિ.

દીવાસળીના ટોપકાં ઉપર આ ઝેર લગાડેલું હોય છે, કેમકે ધર્ષણથી જેટલી ગરમી ઉત્પન્ન થાય છે તેટલી ગરમીથી તે સળગી શકે છે, ને બીજાને સળગાવી શકે છે. કોઈવાર છોકરાં દીવાસળીનાં ટોપકાં ચૂસે છે, ત્યારે ફેસફરસનું ઝેર ચઢે છે, સફેદ ને લાલ એવા બે જાતના ફેસફરસ હોય છે, સફેદ ફેસફરસ ઝેરી છે; લાલ નથી.

ચિન્હો:—પેટમાં દુખે છે, ઉલટી થાય છે, ને ઉલટીમાં નીકળેલ પદાર્થ અંધારામાં લઈ જવાથી સળગતો હોય એમ ચળકે છે. શ્વાસમાં ફેસફરસની ગંધ આવે છે. યકૃતના ભાગમાં દુખાવો જણાય છે, ને કેટલીકવાર તેની વૃદ્ધિ થયેલી જણાય છે, રક્તાશય અતિશય નબળું પડી જાય છે; ને નાક,

હોળી, ફેફસા ઇત્યાદિમાંથી રક્તસ્રાવ થાય છે, જીને રોગદર્શન થાય છે. શુદ્ધિ નાશ પામે છે, ને કેટલીકવાર સખત ઉન્માદ થઈ આવે છે, ઘણીવાર આંચકી પણ થાય છે, પેસાખ ઓછો આવે છે, ને તેમાં આલ્બ્યુમીન જાય છે. મૃત્યુ એકાએક થાય છે. અગર સાફ થતાં ઘણા દિવસ લાગે છે,

ઉપાય:—જસતનાં પૂલ કે છપીકાક્યુઆનાના ભુકાથી ઉલટી કરાવવી. પાણીમાં મોરચુથુના ૩ ગ્રેન બેળવીને ઉલટી થાય ત્યાં સુધી પાંચ પાંચ મીનીટે પીવાં આપવાં. ઉલટી થોડીએક થઈ જાય, ત્યાર પછી પણ પા પા કલાકે મોરચુથુનો એક ગ્રેન પાણીમાં બેળવીને પાયા કરવો, ને જો તે પહેલાં ટકે નહિ, તો એસેટેટ ઓફ મોર્ફીનનાં દશ ટીપાં તેની અંદર નાખવાં. વળી ક્રેન્ય ઓઇલ ઓફ ટરપેન્ટાઇનનો અડધો ગ્રામ અડધી અડધી કલાકે આપવાથી પણ ઠીક થાય છે. બીજી કાંઈ જાતનું ટરપેન્ટાઇન વાપરવાથી ફાયદો નથી. આ સિવાય વીલાયતી મીઠાનો રેચ આપવાથી ઠીક થાય છે, પણ એ બધાની સાથે એ ખાસ યાદ રાખવું કે ફેફસરસનું ઝેર છે, એમ ખાતરી હોય, તો તો જરાપણ તેલ કે ઘી પેટમાં જવા દેવું નહિ, કેમકે તેમાં તે ગળી જઈને શરીરને નુકસાન કરે છે.

ફેફસરસનું દીર્ઘ વિષ.

દીવાસળીના કારખાનામાં રહેનારને તથા કામ કરનારને ફેફસરસના દીર્ઘ વિષનાં ચિન્હો થાય છે. કારખાનામાં લાલ ફેફસરસ વપરાતો હોય, તો તેથી નુકસાન નથી.

ચિન્હો:—અજીર્ણને ઝાઝાનું દરદ બહુ દિવસ સુધી રહે છે, તે સાથે જીર્ણજ્વર આવે છે. દાંત સહે છે, ને પોલા થઈ જાય છે. દાંતનો દુખાવો થોડો ઘણો વારંવાર થઈ આવે છે; દાંત પડાવી નાખવાની જરૂર પડે છે, પણ પેલાં એટલાં બધાં બગડી ગયાં હોય છે કે પાડી નાખેલ દાંતની નીચેથી ગંધાતી રસી નીકળવા લાગે છે, ને તે ભાગને રૂઝાતાં બહુ વાર લાગે છે, વખતે તેને લીધે પડખેના દાંતને પણ હરકત થાય છે, તેનું શરીર નખળું પડી જાય છે, ને કાંઈક બીજો રોગ તેની અશક્તિને લીધે લાગુ પડે છે, તો તેમાંથી તે સાંજે થઈ શકે તો નથી.

ઉપાય:—તેના વિષથી દૂર રહેવું. દુધનો ખોરાક વધારે લેવો, અને દાંતના દરદ માટે ડાક્ટરની સલાહ

લેવી. આ દરદવાળા લોકોએ આરાટની કાંઈ, ઘડુના થુલાની કાંઈ, બટાટા, તાળાં શાક, અળસીની કે જવની આદિ ઇત્યાદિ વધારે ખાવું. હમેશાં શુંદરનું પાણી ૧ આઉંસ, મેન્તીસીઆ ૧૦ ગ્રેન એકત્ર કરીને પીવું, એથી જરા ફાયદો રહે છે ફેફસરસના વિષના આગળ ઉપાયો આપેલા છે, તે પણ જરૂર લાગે તો ચોજવા.

સીસુ ને તેના ક્ષાર.

સીસાના ક્ષાર દેશી દવામાં તેમજ અંગ્રેજી દવામાં વપરાય છે. તેની મુખ્ય બનાવટ સ્થુગર લેડ, ઓક્સાઇડ ઓફ લેડ (બોદાર કાંકરો) ને સફેદો છે, સ્થુગરલેડ સાધારણ રીતે મરડો, સંગ્રહણી, રક્તસ્રાવ, ઇત્યાદિ ઉપર બે ત્રણ ગ્રેનની માત્રામાં અપાય છે. તેને પાણીમાં બેળવીને આંખ, મોઢું, ચોનિ માર્ગ ઇત્યાદિના સોળે મટાડવા માટે વપરાય છે, તેના સ્વાદ ગળ્યો પણ જરા તુરો છે. બોદારને સફેદાનો મલમ લુખસ, ખરજવું, ચાંદા ઇત્યાદિ મટાડવા માટે વપરાય છે. સિંદૂર પણ સીસામાંથીજ બને છે. દશ-પંદર ગ્રેન કરતાં વધારે સ્થુગરલેડ લેવાથી માઠી અસર વર્તાય છે. સિંદૂરના એક ગ્રેનથી પણ ગળું આવી જાય છે.

ચિન્હો:—દરતની કમજબત એ આ ઝેરનું મુખ્ય ચિન્હ છે, કારણ કે તેનો ગુણ ગ્રાહી છે. તે સાથે ગળું કાંઈ પડી જાય છે. મોઢામાં સીસાનો સ્વાદ રહ્યા કરે છે, તૃષા બહુ લાગે છે. નાભિની આસપાસ બહુ દુખે છે, ને તે દુખાવો દાબવાથી કમી થાય છે. પગમાં ગોટલા થાય છે, ને તે દુખે છે. શીતળ પરસેવો આવી જાય છે. પગનો લકવો થઈ જાય છે, ને આંચકી ઉપડે છે.

ઉપાય:—સ્ટમકપંપ વાપરવો, રાઇનો લોટ, જસતનાં પૂલ કે છપીકાક્યુઆનાની ભુકા નાખીને ઉલટી કરાવવી. એક કાચની શીશીમાં પાણી ભરીને તેમાં ગંધકના મોળા (dilute) તેજખના રપ ટીપાં નાખવાં, ને તે પાંચ પાંચ મીનીટે એક આઉંસ પાયા કરવું; અથવા વિલાયતી મીઠું પાણીમાં એક આઉંસ પાછ દેવું, અથવા સફેદ ઓફ સોડીઅમ અડધો આઉંસ પાણીમાં બેળવીને ખાવું; અને તો ગંધકનો તેજખ ઉપર કલા પ્રમાણે પહેલાં પાવો, ને પછી આ દવાઓમાંથી જે મળે તે પાવી. થોડીવાર પછી દુધ, ઘાંડની સફેદીને પાણી, જવની આદિ, ઇત્યાદિમાંથી હરબાઈ આપવું. પેટ ઉપર મરમ

પાણીનો શીશો મુકવો, અગર બળસીની પોટીસ પાપા કલાકે ગરમ ગરમ મુક્યા કરવી. પેટમાં બહુ દુખતું હોય, તો મોર્ફીનના ૬ ગ્રેનની ત્વચામાં પીચ-કારી મારવી, તે પછી સખ્ત ચિન્હો નરમ પડે, ત્યારે આયોડાઇડ ઓફ પોડાશ્યમ થોડાક દિવસ સુધી આપવું.

સીસાની ધાતુનું ઝેર.

સીસાની દવા પેટમાં અગર બહાર બહુ દિવસ સુધી વાપરવાથી તેનું ઝેર આખા શરીરમાં ફેલાય છે; તેવીજ રીતે કેટલાક પદાર્થો કે જે સીસાની ધાતુના કામમાં રાખ્યા હોય છે, અગર રાખ્યાં હોય છે, તે ખાવાથી કે પીવાથી, તથા સીસાની ધાતુનો વખતોવખત સ્પર્શ કરવાથી અગર તેની પાસે રહેવાથી પણ દિવસે દિવસે તેનું ઝેર શરીરમાં જામતું જાય છે. સિસાના રંગથી ચિત્રકામ કરનારાઓ, તથા કંપોઝીટરો ધણીવાર આ ઝેરથી પીડાતા હોય છે. કલકત્તે સીસાનું મિશ્રણ કરીને કેટલાંક કામ બનાવાય છે, તેમાં જાસ, તેલ વગેરે રાખવાથી કાટ આવે છે, ને પછી તેવા પદાર્થ લાંબી મુદત સુધી ખાવાથી પેટમાં દુખાવો થવાનું દરદ લાગુ પડે છે. ઝેરના પ્રમાણમાં ચિન્હો ઓછા વધતા જણાય છે.

ચિન્હો:—નાભિ આગળ ચૂંક આવે છે, ને પેટની દીવાલ જાણે અંદર ખેંચાતી હોય એમ લાગે છે. મોઢું કાંઈ રહે છે, શ્વાસ ગંધાય છે. તૃષ્ણ લાગે છે, મોઢામાં કાંઈક કાટ જેવો બદસ્વાદ લાગે છે. ભૂખ લાગતી નથી, ને ઝાડાની કમજીબત રહે છે. સ્નાયુનો ઉપધાત (paralysis) થાય છે. હાથ કાંડામાંથી ખડી ગયો હોય તેમ લટકે છે. સ્વભાવ ચીડીઓ થઈ જાય છે. ઉંઘ આવતી નથી, ખભામાં દુખાવો થાય છે. શરીર દુખળું ને ફિક્કું રહે છે, પાચનશક્તિ નબળી પડી જાય છે. સાંધાઓમાં સંધિયા જેવું દરદ થાય છે. ત્વચાનો કેટલોક ભાગ ખેર મારી જાય છે, શંઢવ પ્રાપ્ત થાય છે, ઓંઝોને ગર્ભાત થાય છે, કેટલીકવાર દ્રષ્ટિ પણ મંદ પડી જાય છે. સીસાના ઝેરથી નીચલા પેદાની ઉપર કાળાશ પડતી ભુરી લીટી દેખાય છે.

ઉપાય:—સુતી વખતે ઝેરંડીઆનો જીલાબ આપવો, ને જે સવારમાં રચ લાગે નહિ ને પેટમાં દુખાવો રહે, તો સવારમાં ફરીને થોડુંક ઝેરંડીયું ગરમ પાણીમાં કે ચાહમાં આપવું. સીસાની થોડીક

અસર આથી દૂર થાય છે, પણ જે ચિન્હો વધારે સખત હોય તો

વીલાયતી મીઠું ૧ ગ્રામ,
(હીરાકરી) ફેરીસલ્ફાસ ૩ ગ્રેન,
આસીડ સલ્ફ્યુરીક ડીલ્યુટ ૧૫ ટીપાં,
સ્પીરીટ કલોરોફોર્મ ૧૫ ટીપાં,
ટીંકચર બેલાડોના ૧૦ ટીપાં,
પીપરમીટ વોટર ૧ આઉન્સ.

ઝેટલી ચીન્હે ઓછી કરીને દિવસમાં ત્રણ વખત પાની ને ઠીક થાય, તો આ દવા પાંચ છ દિવસ ચલાવવી.

જો સંધિયા કે લકવા જેવા ચિન્હો વધારે હોય તો, આયોડાઇડ ઓફ પોટાશ્યમ ૫ ગ્રેન.
સ્પીરીટ ફ્લોરોફોર્મ ૧૦ ટીપાં,
ટીંકચર નક્સલોમીકા ૫ ટીપાં.
કરિયાતાની ચાહ ૧ આઉન્સ,

જો પ્રમાણે મિશ્રણ તૈયાર કરીને બે ત્રણ અઠવાડીયા સુધી આપવું, એથી પણ ધણો સારો ફાયદો થાય છે. તે પ્રમાણે દવા આપવા સાથે સારો ખોરાક કોડલીવર ઓછલ, કેપ્લરનું માલ્ટાઇન, પુષ્કળ દુધ, ઇંડા વગેરે ચાલુ રાખવું. લકવાની અસર મટાડવા માટે અગમદન બહુ ઉપયોગી છે. શિથિલ અવયવ ઉપર તાળું તેલ, કપુરનું તેલ, કે કોડલીવર ઓછલ સારી રીતે મસલવું, અગર હમેશાં દશ પંદર મીનીટ સુધી ફેરાડિક વીજળી લગાડવી; તેને બદલે વિજળીનો ભિન્ન પ્રવાહ (interrupted current) વધારે ફાયદો કરે છે, પણ વીજળીનો ઉપયોગ ઓછામાં ઓછા ત્રણ માસ સુધી થવો જોઈએ.

સીસાની અસર કાઢવાની સાથે નવી અસર ન થતી જાય તે માટે પણ ધલાજ લેવાની જરૂર છે. પેપ્ટરોએ એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે, કેમકે તેમાં તેમની આજીવિકા હોવાથી તેઓ તે ધંધો પડ્યો મુકી શકતા નથી. (૧) તેઓએ ચિત્ર કામ ખુદીને પ્રકાશવાળી જગ્યામાં કરવું, જેથી તેમના રંગોમાંથી નીકળતી ઝેરી હવા બીજા હવા સાથે ભળી જાય, અને તેમના અંગમાં શ્વાસ મારફતે અને ત્વચા મારફતે ઓછી જવા પામે. (૨) તેમના રંગનો સ્પર્શ તેમની આંખોમાં અને શરીરના બીજા ભાગને જેમ અને તેમ થોડો થવા દેવો, જેથી તે ત્વચા મારફતે અંગમાં જવા પામે નહિ. (૩) ચિત્ર

કામ કરી રહ્યા પછી તે ચિત્રને અને રંગોને પોતાને સુવા બેસવાના ઓરડામાંથી દૂર કરવા, જેથી તે ચિત્ર મુકાય ત્યારે પોતાના ઓરડાની હવાને અગાડે નહિ. રંગોને પેટીમાં બંધ કરી શકાય છે, પણ ચિત્રને ફેરવવાનું બાણીવાર બનતું નથી, તો પણ ચિત્રકામ કરવાનો ને સુવાનો તથા રાંધવાનો ઓરડો અવશ્ય અલગ હોવો જોઈએ. ઓરડામાં સ્વચ્છ હવા આવે તેમ કરવું, ને ન આવતી હોય તો પંખા વાપરવો. (૪) ચિત્રકામ કર્યા પછી હાથ ગરમ પાણીને સાબુથી ધોઈ નાખવા, ને થોડીવાર બહાર ખુલ્લી હવામાં ફરવા જવું. ખાતી વખતે રંગવાળા હાથ રહેવા દેવા નહિ; તેમ ચિત્ર કામ પાસે બેસીને ખાવું નહિ, કે તે પાસે રહેલ ઉઘાડું પાણી પીવું નહિ. (૫) સંસ્કયુતિક આસીડનાં ૩ ટીપાં બે આઉંસ પાણીમાં નાખીને દિવસમાં બે વખત પીવાથી પણ સીસાની અસર ઓછી થાય છે. (૬) અઠવાડીઆમાં એકાદ વખત પીપમાં ગરમ પાણી ભરીને તેમાં નહાવા બેસવું, ને સાબુ વડે આખું શરીર ખૂબ ધોવું; તથા રંગવાળાં કપડાંથી જેમ બને તેમ દૂર રહેવું.

સુરોખાર.

સુરોખાર કેટલાક ધંધામાં વપરાય છે, તેમજ અંગ્રેજીને દેશી દવામાં પણ વપરાય છે. પાણીને બરફ જેવું ટાકું કરવું હોય, ત્યારે તેમાં સુરોખાર ને મીઠું કે નવસાર નાખવાથી બહુ થંડુ થાય છે, પણ તે પાણી પીવાલાયક હોતું નથી, માત્ર આહ્વાન-પચારમાં ઉપયોગી છે, તેનો ગુણ મૂત્રલને સ્વેદલ છે, તેથી સંધિવા, જ્વર, ઉષરસ, વરમ ઇત્યાદિ શાંત કરવા માટે અપાય છે. તેની સાધારણ માત્રા ૫ થી ૩૦ ગ્રેન છે, તે કરતાં વધારે લેવાથી માઠી અસર વર્તાય છે, તે રક્તાશયને બંધ કરી દે છે.

ચિન્હો:—પેટમાં સખત બળતર થાય છે. ઉલટી થાય છે, વખતે ઝડો થાય છે, હાથ પગ થંડા પડવા લાગે છે, પશ્ચાત્તાતની જેવાં ચિન્હો થાય છે. ઘૂંજ થઈ આવે છે, દરદી અચકાય છે, ને પછી બેહોસ થઈને મરણ પામે છે.

ઉપાય:—સ્તમક પંપ વાપરવો, અગર રાઇ, જસતનાં પુલ કે ઇપીકાકમુઆના આપીને ઉલટી કરાવવી. ઈંડાની સફેદી ને પાણી, અળસીની આદ, તેલ, ઘી, ગુંદરનું પાણી, બોટ ને પાણી, ચોખ્ખાનું ઘોણુ,

ઈત્યાદિમાંથી હરકાઇ પીવા આપવું. બે દરદી ક્ષીણ થઈ જતા હોય, તો કપુરના અર્ક (essence) ના ચાર પાંચ ટીપાં સાકર સાથે આપવાં, અથવા આન્ડીને ગરમ પાણી આપ્યા કરવાં. બે ગળે કાંઈ દવા ન જતી હોય, તો આન્ડીની ત્વચામાં પીચકારી મારવી. દરદીને શરીરે સુંઠ ચોળવી, ગરમ ઈંટા લુગડે વીંટીને તેના પડખામાં મુકવી; દરદીને બેઠો થવા દેવો નહિ, પણ સુતોજ રહેવા દેવો; રક્તાશય બંધ થઈ જાય એમ લાગતું હોય, તો આટ્રોપીનના પ્રવાહીના ૩ ટીપાંની ત્વચામાં પીચકારી મારવી.

સોમલ.

આ વિષ લોકોને ઘણું કામનું છે, પરંતુ તેનો ગેરઉપયોગ થવાથી તે નિંદાને પાત્ર થાય છે. લોકો પયોગી બાણી ચીજોની બનાવટમાં તે આવે છે, પણ તે સાથે આત્મહત્યા ખૂન ઇત્યાદિ દુષ્ટ કૃત્યો માટે પણ તે સાધન થઈ પડે છે. તેને સ્વાદ હોતો નથી, થંડા પાણીમાં તે ગળતો નથી, પણ ગરમ પાણીમાં ગળી જાય છે.

તેની જાતો તથા દવાઓ:—સોમલની ત્રણ જાત આવે છે. (૧) સફેદ સોમલ અથવા શંખીઓ સોમલ (white arsenic) (૨) રાતો સોમલ અથવા મણુશલ, (૩) પીળો સોમલ અથવા હડતાલ. મણુશલ ફટાકડા ને મલમ બનાવવામાં કામ લાગે છે, ને હડતાલ વાળ કાઢવાનો લેપ બનાવવામાં વપરાય છે. સોમલ દેશી દવામાં તાવ હઠાડવા માટે જવરકંડુશ ઇત્યાદિ માત્રાઓમાં અપાય છે. સંધિવા ઉપર પણ તે વખણાય છે. અંગ્રેજી દવામાં સફેદ સોમલને આર્સેનીઅસ આસીડ કહે છે, અને તે પૌષ્ટિક જ્વર-ઘને ત્વકરોગને મટાડનાર ગણાય છે. તેનું પ્રવાહી પણ વપરાય છે.

ચિખારી માત્રા:—૧૦ ગ્રેન કરતાં વધારે અપાતો નથી. અડધા ગ્રેનથી વધારે ખવાય તો ભય સમજવો. એક ગ્રેન પેટમાં ગયા પછી તરત ઉપાય થાય, તો વખતે દર્દી બચે ખરો. આખા ગાંગડા મોમાં ગયા હોય, તો તે જલદી નીકળી શકે છે, ને તેથી ઓછું નુકસાન થાય છે. ભુખ્યા પેટે લેવાયું હોય, તો ભય વિશેષ, ખાધા પછી લેવાયું હોય, તો ભય ઓછો.

ચિન્હો:—આ વિષ પેટમાં ગયા પછી પાચી એક કલાક સુધીમાં ચિન્હો શરૂ થાય છે, વખતે વધારે

વખત પણ જાય છે. દર્દી મર્ઝાગત થઈ જાય છે, સુસ્તી અતિશય જણાય છે, પેટમાં અગ્નિ બળતો એમ દાહ થાય છે, ઉમ્મકો જણાય છે, ઉલટીમાં શ્લેષ્મ ને લોહીનો ભાગ નીકળે છે, જે સોમલની ભેગી ગળી હોય, તો ઉલટીમાં વાદળી રંગનો શ્લેષ્મ નીકળે છે, તૃષા બહુ લાગે છે, ગળું કાંઈ પડી જાય છે ને દર્દી થંડા પાણી માટે ઝંખે છે, તેને ચારંવાર આડની હાજત થાય છે, પણ તે વખતે તેને બહુ બળ કરવું પડે છે, ને કેટલુંક દર્દ થયા પછી રક્ત-મિશ્રિત શ્લેષ્મ પડે છે. પગમાં ગોટલા થાય છે, ને તે સખત દુખે છે, તેથી તે જાગૃત થાય તો પગ ચાંપવાની માગણી કરે છે. આખું શરીર થંડું પડી જાય છે, ને પરસેવો આવે છે; પણ કેટલીકવાર શરીર ગરમ પણ બેવામાં આવ્યું છે. નાડી નાની ઉતાવળી, અનિયમિત અને વખતે છેક નખળી ને ન વર્તાય એવી હોય છે. હાથના કાંડા આગળ નાડ ન જણાય, ત્યારે બગલમાં, સાયળમાં, ને ગળા આગળ બેવાની જરૂર પડે છે. પેટમાં વરમ હોય છે, તેથી પેટ ઉપર સ્પર્શ ખમી શકાતો નથી, ને શ્વાસ લેતી વખતે પેટ દુખે છે, તેથી દરદી શ્વાસ બહુ ધીમે ધીમે લે છે, અગર ઓછો લે છે. કાંઈ વાર પેટ સુણ આવે છે, કાંઈવાર નાહિતો ભાગ અંદર ખેચાએલો લાગે છે. કાંઈ કાંઈવાર લાળ વહેવા લાગે છે. પેસાળ બંધ થઈ જાય છે, વૃષણમાં દરદ થાય છે, ત્વચા ઉપર શીળસ જેવું નીકળે છે, આંખો લાલચોળ થઈ આવે છે, પણ કારી લાગે છે, ને સન્નિપાત આંચકા કે થેન જેવી સ્થિતિ, પ્રાપ્ત થઈને છેવટ મૃત્યુ નીપજે છે.

મૃત્યુ કાળ:—સોમલનું વિષ લીધા પછી દરદી બે ત્રણ દિવસ કાઢે છે; ત્રીજો દિવસ ખાસ સંભાળ વાનો છે. જે ઝેર ઘણા મોટા પ્રમાણમાં લેવાયું હોય, તો મૂર્ઝા, નખળાઈ ને દાહ સખત રહે છે; ને દરદી ચોવીશ કલાકમાં મરણ પામે છે. બે કલાકમાં મરણ નીપજવાના પણ દાખલા છે. તેની ઝેરી અસરથી પીડાઈને પંદર વીશ દિવસે પણ કાંઈ મરણ પામે છે.

ઉપાય:—જેમ બને તેમ જલદી ઉલટી કરાવવી, સ્તમ્ભક પંપ વાપરવો; અથવા એપોમોફિઝિનની (પાંચ ટીપાની) ત્વચામાં પિચકારી મારવો. એ કાંઈ ન મળે તો એક શેર ગરમ પાણીમાં ચાર

રૂપિઆભાર જેટલું મીઠું નાંખીને ખાવા માંડવું, એટલે ઉલટી થશે. ગળામાં પીણું ફેરવવું, અગર આંગળી ખોસવી એથી પણ ઉલટી થાય છે. રાત્રનો લોટ, જસતનાં ફુલ, ને ઇપીકાક્યુઆનાનો ભૂકો પણ વપરાય છે, સ્તમ્ભક પંપના કરતાં ખાવા પ્રયોગથી ઉલટી કરાવવી એ વધારે સારું છે, કેમકે સોમલના કડકા સ્તમ્ભક પંપથી નીકળતા નથી; દર્દીને થોડી એક ઉલટી થયા પછી ઉંદું ઘી કરીને પાવું, એથી દાહ ઓછો થાય છે, ને સોમલની અસર નરમ પડે છે. બશેર ત્રણ શેર ઘી પવાય, તો વધારે સારું. જે તે ન બને તો ચુનાનું નીતરું પાણી ને તાણું તેલ મિશ્ર કરીને પાઈ દેવું, એથી પણ દાહ કમી થાય છે. જે ઘી ઘણું પાવું હોય, તો તેની રેચક અસર થશે, ને આડમાં સોમલ નીકળી જશે, પણ વધારે સારું એ છે કે પ્રથમ ઘી ને થંડું પાણી આપ્યા પછી, થોડીવાર કેવળ ઘીજ આપવું, તે પછી ગરમ ઘીની સાથે એક રૂપિઆભાર જેટલું એરંડીયું પાઈ દેવું. દરદીને શક્તિ રહે તે માટે ને દાહ મટે તે માટે ઈંડાની સફેદી, જવની ચાહ, અળસીની ચાહ કે ઘણુના લોટના રસવાળું પાણી મેન્નીસીઆને બરફ નાંખીને આપવું. બરફ ચુસવા આપવાથી પણ ઠીક થાય છે. પેટ ઉપર અળસીની પોટીસ મુકવી.

સોમલની અસર મટાડવા માટે મેન્નીસીઆ અપાય છે. મેન્નીસીઆનો ભૂકો ખાંડમાં ભેળવીને દરદી થી ખવાય તેટલો ખાવા દેવો; અગર ડાએલાઈઝ્ડ આયર્ન* આપવું. જે ડાએલાઈઝ્ડ આયર્ન ન મળે તો ટીંકચર ફેરાઇમાં લીકર આમોન્યા ઉમેરવું, એટલે હાઇડ્રોટૅડ પરઓક્સાઈડ ઓફ આયર્ન થશે, તે થોડું થોડું શુદ્ધ પાણીમાં ભેળવીને પીવા આપવું; પણ તે આપવા પહેલાં દરદીને સારી રીતે ઉલટી થઈ હોવી જોઈએ.

જે દરદી અશક્ત થતો જાય, તો થોડી થોડી વારે દુધમાં આન્ડી નાંખીને પાવો; તે સાથે જરા બરફ ઉમેરાય તો સારું.

સોમલની દીર્ઘ ઝેરી અસર.

સોમલ હમેશાં થોડો થોડો પેટમાં જવાથી લાંબે વખતે તેની ઝેરી અસર જણાયા વિના રહેતી નથી.

* શરીર થંડું પડવા લાગે તો ગરમ કપડાં ઓઢાડવાં હાથે પગે સુંકે ઘસવી, ને ગરમ પાણીના સીસા તેના પડખામાં મુકવાં.

પ્રાથમિક અભ્યંજનની રીત પ્રમાણે અગર દેશી વૈદ્યના નિયમ પ્રમાણે સોમલની દવા લાંબી મુદત લેવામાં આવે છે, ત્યારે એવું પરિણામ આવે છે. વળી પાણીમાં ભેળવવાના રંગોમાં કેટલીકવાર પણ સોમલ હોય છે; દીવાલો ઉપર ચોડવામાં આવતા કાગળોમાં પણ સોમલ હોય છે, ને રંગીન કપડાંમાં પણ તેનો ભાગ હોય છે. આજકાલ લોકપ્રિયોગી ધણી યીનેમાં તે વિષ રહેલું છે. દાખલા તરીકે મીઠુબત્તી, રંગીન સેત્રંજ, ભજમ, ગંજીયા, રખમરના દડા, પૂતળીઓ, ચોપડીઓનાં પુંડા, રંગીન કાગળીઆ, કાચની બનાવટમાં, અને એનામેલના રંગ બનાવવામાં પણ તે વપરાય છે. કામરની સાથે સોમલ ભેળવીને લાકડાંને લગાડાય છે. અરીસા ને દારૂની માફક કેટલાકને સોમલનું વ્યસન હોય છે. સોમલનું ઝેર શ્વાસોચ્છ્વાસ મારફતે અને ત્વચા મારફતે પણ અસર કરે છે. રંગીન કાગળોથી સુશોભિત કરેલ ઘરમાં રહેવાથી સોમલનું ઝેર ચઢે છે.

ચિન્હો:—જાણે શરદી લાગી હોય, તેમ છીકા આવવા લાગે છે, આંખો કુદી આવે છે ને લાલ થઈ જાય છે, અગર હમેશાં સળેખમ જેવું રહ્યાજ કરે છે, ઉધરસ આવે છે, ઉખંડા જણાય છે, ખાવાની રૂચિ થતી નથી, વખતે ઝાડો થઈ આવે છે, પેટમાં દુખે છે, પગના સ્નાયુઓમાં દરદ થાય છે, જીભને ગળું કોરું પડ્યા કરે છે, સુસ્તીને નખળાઈ વધતી જાય છે, માથું દુખે છે, શરીર સુકાઈ જાય છે, ઉંઘ આવ્યા કરે છે, ને વખતે પગ ઝલાઈ (palsy) જાય છે, તે સાથે કોઈ ને છાતીમાં ધબકારો, શ્વાસની મુંઝવણ, જરા તાવ, દર્શિમાંઘ, ને આંચકીની અસર પણ વર્તાય છે. તે સિવાય સોમલને લીધે ત્વચા ઉપર એક જાતના ગોળ ફોડકા (papular rash) થઈ આવે છે. જો સળેખમ ખુદી હવાથી મટતું હોય, તો આ ઝેરનો નિર્ણય જલદી થાય છે.

ઉપાય:—સોમલનું ઝેર જે કારણથી ચડતું હોય તે કારણ દૂર કરવું. જેમ અને તેમ ખુદી હવામાં વધારે રહેવું, ને પૌષ્ટિક દવાઓનું સેવન કરવું. લોહની દવા લેવી ને કોડલીવર તેલ પીવું.

ઝેરી વાયુઓ.

આમોન્યા.

રસાયણીક રીતે જેતાં આમોન્યા એ નાઇટ્રોજનના ૧ ભાગ સાથે હાઇડ્રોજનના ૩ ભાગથી બનેલ છે. અગ્રેજી દવામાં આમોન્યા અને તેની બનાવટો ખુબજ ઉપયોગી છે. તે વાયુરૂપમાં હોય છે, ત્યારે આમોન્યા શુદ્ધ કહેવાય છે; તેનો મુખ્ય ગુણ ઉત્તેજન (stimulus) આપવાનો છે; તેથી તેની વાસ નાકમાં જવાથી પણ આદમી જાગૃત થઈ જાય છે; વળી તે ક્ષોભક (irritant) પણ છે. ચોખ્ખો આમોન્યા શ્વાસમાં અથવા ગળામાં (તેનું સખત પ્રવાહી) જાય તો શ્વાસ નળીને ગળું સુજી આવે છે, ને મૃત્યુ નીપજે છે. જરા મોળા સ્વરૂપમાં લેવામાં આવે, તો પણ ઉધરસ ને ફેફસાનો વરમ થાય છે.

બનાવટ—(૧) લીકર આમોની ફોર્ટીસ; (૨) લીકર આમોની; (૩) સ્પીરીટ આમોની એરોમેટીકસ; (૪) સ્પીરીટ આમોની ફેટીડસ (૫) આમોન્યા કાર્બોનેટ (૬) લીનીમેન્ટમ આમોની (૭) આમોન્યા કલોરાઇડ (૮) આમોન્યા બ્રોમાઇડ (૯) આમોન્યા આયોડાઇડ (૧૦) આમોન્યા વેલેએનેટ ને (૧૧) એસેટેટ. એક આમોન્યા આ તેની મુખ્ય બનાવટો છે. તેમાં પહેલી પાંચ વધારે ક્ષોભક છે; બાકીની દવાઓના ગુણ આમોન્યા કરતાં જુદી તરેહના થઈ જાય છે, કેમકે તે કલોરીન, બ્રોમીન, આયોડીન, આસીડ વેલેરીએનીક, વગેરે સાથે સંયુક્ત છે, અને તે તે દવાઓ શરીરમાં દાખલ કરવા માટે આમોન્યા સહાયભૂત થાય છે. વાસ્તવિક રીતે જોઈએ તો આમોન્યા નવસારને ચૂના માંથી બનાવાય છે. કોઈનું માથું દુખતું હોય, ત્યારે નવસારને કળીચૂનો એક ડાબલીમાં એકઠાં કરીને તેમાં પાણીનાં એક બે ટીપાં નાખવા, એટલે તરત આમોન્યા થશે તે સુધાડવો, એટલે માથાનો દુખાવો નરમ પડશે.

સાધારણ માત્રા ને વિપરી માત્રા.

લીકર આમોની ફોર્ટીસ ભાગ્યેજ પીવા અપાય છે, સુંઘવામાં પણ જો એકદમ ઘણી વરાળ નાકમાં જાય, તો દરદીને ધક્કો પહોચી જાય છે, કદાપિ લીકર આમોની ફોર્ટીસ પીવા આપવું હોય, તો તેના એક બે ટીપાં પુષ્કળ પાણી સાથે અપાય છે. સેરકવી

ક્રોમેનિટ ઓફ આમોન્યા વધારે વપરાય છે; તે સ્મેલીંગ સોલ્ટ, હાર્ટહોર્ન, ક્રોમેનિટ ઓફ આમોન્યા ઇત્યાદિ નામથી ઓળખાય છે. તેના ૩ થી ૧૦ ગ્રેન પુષ્કળ પાણીમાં ભેળવીને પીવા અપાય છે; હીસ્ટીરીઆ, મૂર્છા ઇત્યાદિ સમયે તેની શીશી સુંઘાડાય છે, એરોમેટીક આમોન્યા જેને સાલ્વોલેટાઇલ કહે છે, તેના ૩૦ ટીપાંથી ૧૦૦ ટીપાં દવા તરીકે વપરાય છે, તે ઉપરાંત વધારે આપવાથી હાની થવાનો સંભવ રહે છે. ફેટીડ સ્પીરીટ પણ તેજ પ્રમાણે અપાય છે. આમોન્યા કલોરાઇડને શુજરાતીમાં નવ-સાર કહે છે, તે ૫ થી ૩૦ ગ્રેન અપાય છે.

ચિન્હો:—એકદમ મોઢામાં ગળામાં જાતીમાં ને પેટમાં બળતર ઉઠે છે, દરદી તેને લીધે બહુ ગભરાય છે, હોઠને જીલ સુજી આવે છે, લાલ રંગની ચકચકાટી મારે છે, તથા તે ઉપર એપીથેલ્યમના કડકા છટા પડેલા જણાય છે, ચહેરા ફિક્કો થઇ જાય છે, ને આંખો રાત્રી ચોળ પણુ નાની લાગે છે, નાડી ધીમી ચાલે છે, ને હાથ પગ થંડા થઈ જાય છે. ગળું, ફેફસા ઇત્યાદિમાં ક્ષોભ થઈ આવે છે. કંઠ બેસી જાય છે, દરદી મોઢેથી બોલી શકતો નથી, માત્ર ગળામાંથી ધીમે ધીમે અવાજ કાઢે છે, મૃત્યુ એકાએક થાય છે.

ઉપાય:—વાઇનગર કે પુષ્કળ પાણી એકદુ કરીને આપવું, અથવા લીંચુનો રસ કે નારંગીનો રસ પુષ્કળ પીવા દેવો; અથવા એસેટીક આસીડ કે બીજા કોઇ પણ આસીડના બે ચાર ટીપાં પુષ્કળ પાણીમાં ભેળવીને પાવાં, જે ગળે કરી દવા જઇ શકતી ન હોય, તો રૂમાલ ઉપર એસેટીક આસીડ કે વાઇનગરનાં થોડાંક ટીપાં નાખીને સુંઘાડવાં, તે સિવાય ઈડાંતી સફેદીને પાણી, દુધ, કાંજી, જવની ચાહ, ઘી, તાણુ તેલ ગુંદરતું પાણી ઇત્યાદિ ચોળે-માંથી જે મળે તે સારી રીતે પીવા દેવું. જે ગળું રૂંધાઇ જાય, એમ ભીતિ લાગતી હોય, તો ગળામાં છેદ મુકવો. જે વરમ ઓછો હોય, પણ ગળાની સ્નાયુનો એકદમ આકર્ષ (spasm) થઇ આવે એમ લાગતું હોય, તો જરા કલોરોફોર્મ સુંઘાડવો. જે ગળામાં ને ફેફસામાં વરમ હોય, તો ગરમ વરાળ કોટલીમાંથી શ્વાસમાં જાય એવી ગોઠવણ કરવી. જે બળતરા ને ગભરામણુ બહુ થતો હોય, તો મોર્ફીનના પ્રવાહી (૧૦૦ માં ૧ વાળા) ના ૫ ટીપાં ની ત્વચામાં પીચકારી મારવી.

આયોડીન.

આ દવાનો અર્ક સોજા ને વરમ ઉપર બહારથી લગાડવાના કામમાં આવે છે; તેનો અર્ક લાલ રંગનો હોય છે, ત્વચા ઉપર લગાડવાથી તે ઉડી જાય છે, તથા રાતો ડાહ પડી રહે છે, તે ઉપર પાણી અડે તો ત્વચા તતડી આવે છે. તેની વાસ ઉગ્ર હોય છે, તે આંખમાં જાય, તો આંખ દુખવા આવે છે. આયોડીનનો શુભ શાશ્વત છે, તેથી આયોડાઇડ ઓફ પોટાશ્યમ પણ તેવાજ ઉપયોગ માટે વપરાય છે, ઉપદેશની અસર, જીર્ણ સંધિવાની અસર વગેરે મટાડવામાં તે બહુ વખણાય છે, તોપણ ૫ થી ૧૫ ગ્રેન કરતાં ભાગ્યેજ મોટી માત્રામાં તે અપાય છે, ને કેટલાક સંજોગો તો તેટલી માત્રા પણ ખમી શકતા નથી, શુદ્ધ આયોડીન કાંકરી જેવું હોય છે, ને તે એક જાતની વાસ મારે છે; તે ભાગ્યેજ તેવા રૂપમાં દવા તરીકે વપરાય છે; તે રૂપે બે ગ્રેન થી વધારે હોય તો પણ નુકશાન કરે છે. ટીકચર આયોડીન પ્લેગમાં પીવા માટે અપાય છે, અને સારો ફાયદો કરે છે.

ચિન્હો:—ગળામાં ને હોજરીમાં દુખાવો ને દાહ થઇ આવે છે; તે સાથે ઉલટીને ઝાડો પણ થાય છે; અને ઉલટીમાં નીકળતો પદાર્થ ઘણું કરીને પીળા રંગનો હોય છે, પણ જે તે વખતે પેટમાં કાંઈ ચોખા કે બટાટા જેવું સ્વાદ્યવાળું અનાજ હોય, તો ઉલટી વાદળી રંગની થાય છે. ઝાડો પણ તેવાજ થાય છે; વખતે તેમાં લોહી પડે છે. ચક્રર આવે છે. મૂર્છા થઈ જાય છે, ને થોડીક આંચકી આવે છે, તે દરદીનો પ્રાણુ લઇ જાય છે. વખતે આંચકી વિના પણ તે મરણુ પામે છે.

ઉપાય:—સ્ટમક પંપ વાપરવો, ઉલટી કરાવવી; ચોખાતું ઘોણુ જેટલું અને તેટલું પાવું. સાણુ ચોખાની કાંજી કે આરારટની કાંજી પાવી, અગર ઈડાંતી સફેદી ને પાણી પાવાં. ક્રોમેનિટ ઓફ સોડા ના દશ ગ્રેન અચ્છર પાણીમાં ભેળવીને પીવા અપવાં. નાઇટ્રાઇટ ઓફ એમાઇલ સુંઘાડવું; અને પીડાં બહુ થતી હોય, તો મોર્ફીનના ૬ ગ્રેનની ત્વચામાં પીચકારી મારવી.

આયોડાઇડ ઓફ પોટાશ્યમ.

ઉપદેશ અને સંધિવાના દરદમાં આ દવા એટલી

અધી વપરાય છે, કે ઘણા લોકો તેને પોટાશના નામથી જાણે છે, ને કાંઈને તેવા રોગથી પીડાતાં જુએ છે, તો પોટાશના ગાંઠડા કરિયાતાની આહમાં પીવાની બલામણુ કરે છે; અને તે ફાયદાકારક નીવડે પણ છે. તેની ૫ ગ્રેનથી ૧૫ ગ્રેનની સાધારણ માત્રામાં પણ લાંબા વખત સુધી લેવાથી કાંઈ કાંઈ ના શરીર ઉપર માઠી અસર થાય છે. કેટલાકની પ્રકૃતિજ એવી હોય છે કે એક વખત આ દવાના પાંચ ગ્રેન આપ્યા હોય, તો પણ ખરાબ ચિન્હો થઈ આવે છે. તેવી અસરને ‘આયોડીઝમ’ કહે છે.

ચિન્હો:—મોઢામાં એક જાતનો સ્વાદ રહ્યા કરે છે, ઉલટીને ઝાડો થઈ આવે છે, પેટમાં આંકડી સાથે દુખાવો થાય છે. આંખમાંથી ને નાકમાંથી પાણી વહ્યા કરે છે, ગ્લેન્ડેરો સુજી આવે છે, માથું દુખે છે, ગળું કાંઈ પડી જાય છે, તૃષા બહુ લાગે છે, શ્વાસ લેતાં મુંઝવણુ થાય છે, નાડી ઉતાવળી ચાલે છે, અને અશક્તિ વધતી જાય છે. જો વિષારી અસર થોડી થઈ હોય, તો સખત સળખમ થવાના જેવાં ચિન્હો થાય છે, કાંઈ કાંઈવાર મોઢામાંથી લાળ વહે છે, ને પારદંતી દવાથી જેમ મોઢું આવે છે, તેમ આ દવાથી મોઢું આવી જાય છે. કેટલાકને ધ્રૂજ, રક્તાશયનો ધખકારો, ને સ્તનાદિ પિંડની શુષ્કતા પણ થઈ આવે છે.

ઉપાય:—દવા આપવી બંધ કરવી; ઉલટી તરત બંધ ન કરવી પણ થવા દેવી. પેટમાં દુખાવો બહુ હોય, તો લાડનમનાં બે ત્રણ ટીપાં આપવાં, દુધ, કાંજી, અળસીની આહ, જવની આહ, ચુંદરતું પાણી વગેરે સાત આઠ દિવસ સુધી સારી રીતે આપવું, કંપારો, રક્તાશયનો ધખકારો, અશક્તિ વગેરે થઈ આવ્યું હોય, તો દુધનો ખોરાક વધારવો, ને પૌષ્ટિક દવા આપવી.

આયોડોફોર્મ.

ઉપદંશ, માંદા, જખમ વગેરેનાં ત્રણ રૂઆવવા માટે આયોડોફોર્મ વખણાય છે ને બહુ વપરાય છે. ક્વચિત્ તેની ગોળમાં ગોળી કરીને ખવરાવાય છે. તે રંગે નારંગી હોય છે, ને તેની ઝીણી ઝીણી કણી-ઓ અળકાટ મારે છે, તેની વાસ બહુ ઉમ્મ હોય છે, ને તેથી કેટલાક લોકો તેના ઉપયોગ પસંદ કરતા નથી. તે પાણીમાં ઝળતો નથી, પણ તેલમાં ગળી જાય છે. કેટલીકવાર અહારથી લગાડવાથી પણ ઝેરનાં

ચિન્હો થઈ આવે છે. બે ગ્રેન કરતાં વધારે પેટમાં જાય, તો ઘણીવાર વિષારી ચિન્હો શરૂ થાય છે.

ચિન્હો:—આળસ આવે છે, શરીર ભારે લાગે છે, તાવ આવ્યો હોય એમ જણાય છે, ઉખડા થાય છે, માથું દુખે છે, દરદીને કાંઈ વિચિત્ર ગંધ આવે છે, યાદશક્તિ જતી રહે છે, ભુખ લાગતી નથી, નાડી ઉતાવળી ચાલે છે, ઉન્માદ કે સન્નિપાત થઈ આવે છે, પછી દર્દી મૂર્છાગત જેવો થઈ જાય છે, ખૂબ ઉંઘે છે, નાડ ઉતાવળી પણ નાની થતી જાય છે, પેશાબ ઉતરતો નથી, અગર પેશાબમાં લોહી પડે છે, બેચેની ને ઉન્માદ વખતે વખત થઈ આવે છે ને રક્તાશય તથા ફેફસા બંને બંધ થઈ જવાથી મૃત્યુ નીપજે છે. નાકમાં સુધવાથી પણ ઝેર ચડે છે. ને દરદી કાંઈવાર બેશુદ્ધ થઈ જાય છે. કાંઈ કાંઈવાર ત્વચારોગ થઈ આવે છે.

ઉપાય:—દરદી ને સ્વચ્છ હવામાં રાખવો, પવન નાખવો, બ્રાન્ડી પીવા આપવો, સોડા બાઇકાર્બોનાં પંદર ગ્રેન અચ્છેર પાણીમાં ભેળવીને કલાકે કલાકે પીવા આપવા, શરીર થંડું પડવા લાગે, તો ગરમ કપડાં ઓઢાડવાં, પગ ગરમ પાણીમાં ભોળવા અને આખે શરીરે કામળા ઓઢાડવા, એટલે પરસેવો છૂટે, જેથી કેટલુંક ઝેર નીકળવા પામશે. માંદામાં કે જખમમાં તે લગાડ્યું હોય, તો તેની ઉપર જરા ગરમ તેલ પુરકળ રેડવું, એટલે આયોડોફોર્મ તેમાં ગળી જશે, ને બહાર નીકળી આવશે, અગર તેમ ન અને તો ગરમ પાણી પીચકારીમાં ભરી તે વડે જખમને ઘોંઘી નાખવો.

ઇથર.

શસ્ત્રક્રિયા કરવા માટે દરદીઓને બેભાન કરવા સાફ આ દવા ઘણીવાર વપરાય છે. તેનો ગુણુ હવામાં ઉડી જવાનો હોય છે, અને જો અગ્નિ કે ગરમી લાગે છે, તો તે સળગી ઉડે છે; તેના ઉડવાના ગુણુને લીધેજ શસ્ત્રક્રિયા વખતે દીવો કે સગડી પાસે રખાવું નથી. ઓઝામાં ઓઝું ૫ ડ્રટ છેટે રાખવું બેઇએ. જે પદાર્થ ઉપરથી તે ઉડે છે તે પદાર્થની ગરમી પોતે લઇ લે છે, ને તે પદાર્થને તે થંડો કરે છે, કલોરોફોર્મ પણ આજ રીતે દરદીને બેભાન કરવા માટે વપરાય છે; પણ તે ઇથર કરતાં ઓછો વાપરવો પડે છે; કેટલીકવાર બંને સાથે વપરાય છે; કલોરોફોર્મ કરતાં ઇથર થોડો નુકસાન

કારક છે. એક રક્તબીમાં ઇથર રાખ્યો હોય, તો સધળો ઉડી ગયા પછી તળીએ કશું રહેતું નથી; તે પાણીમાં ગળતો નથી, પણ આટ્કાહોલ (દારૂના સત્વ) માં ગળી જાય છે.

ઇથરનું બીજું નામ સલ્ફ્યુરિક ઇથર પણ છે, તેની વાસ બહુ ઉગ્ર હોય છે, સ્વાદ દાહક હોય છે. પ્રાણીઓ ઉપર તે એકદમ અસર કરે છે, પણ તેની અસર ક્ષણિક છે. કપાળ ઉપર આંખમાં ન જાય તેમ લગાડવાથી કપાળની ત્વચા એકદમ થંડી પડી જાય છે. રક્તાશયને થોડીક વારમાં તે બહુજ ઉત્તેજિત કરે છે, પણ તેની એવી ઉપયોગી અસર જરા વારજ ટકે છે. શ્વાસમાં જવાથી પ્રથમ તો શ્વાસોચ્છ્વાસ મંદ પડી જાય છે; પછી શ્વાસ ઉતાવળો ચાલે છે.

પેટમાં વાયુને લીધે ચુંક આવતી હોય, ત્યારે સ્પીરીટ ઇથરનાં પંદર વીસ ટીપાં બરફથી સારી રીતે થંડા કરેલા પાણીમાં બે ચાર વખત આપવાથી ઠીક થઇ જાય છે, વળી જ્યારે દરદી મૂઝાં ગત થઈને મરવાની અણી (collapse) ઉપર હોય, ત્યારે ઇથરના બે ચાર ટીપાંની ત્વચામાં પીચ ફારી મારી હોય, તો રક્તાશયની નમળાઇ દૂર થાય છે, ને તે ઉતાવળથી ચાલવા લાગે છે.

ચિન્હો:—પ્રવાહિ ઇથરની મોટી માત્રાઓ જેવી કે એક બે ટ્રામ લેવાથી કે શ્વાસોચ્છ્વાસમાં જવાથી તેની માઠી અસર શરૂ થાય છે, ને તે દારૂને મળતી હોય છે. પ્રથમ ઉન્માદ જણાય છે, ને પછી થેન ચડે છે, એટલે દરદી નિદ્રામાં હોય તેમ પડ્યો રહે છે. આ દવા પેટમાં જાય તે કરતાં શ્વાસમાં જવાથી વધારે નુકસાન કરે છે. શરૂઆતમાં નાડને શ્વાસોચ્છ્વાસ ઉતાવળો ચાલે છે. ચ્હેરો પુલી આવે છે, આંખો મારકણી લાગે છે, ને ઉન્માદ શરૂ થાય છે, એ પછી પણ જે ઇથર સુધાડવામાં આવે, તો દરદી બે શુદ્ધ થવા લાગે છે, શ્વાસ ધુંટાતો ચાલે છે, ને નાડ ઉતાવળી રહે છે. ચ્હેરો ને હોઠ શ્યામ રંગ પકડે છે, ત્વચા ફિક્કી ને થંડી પડી જાય છે, કોઈ વિસ્તૃત અને સ્થિર રહે છે, આંખો કપાલ તરફ ખેંચાએલી રહે છે, અને આખા શરીરના સ્નાયુઓ ઢીલા પડી જાય છે. આ પછી પણ જે ઇથર ચાલુ રાખવામાં આવે, તો આ બધાં ચિન્હો વધારે સખત રૂપ ધારણ કરે છે, અને દરદીને જગાડવામાં

બહુ મુશ્કેલી નડે છે, જ્યારે આ ઔષધની અસર સંપૂર્ણ રીતે જામે છે, ત્યારે જ્ઞાન શક્તિ દૂર થાય છે, એટલે જે શ્રદ્ધાક્રિયા કરવી હોય, તે સહેલાઈથી થઇ શકે છે, પણ બધી વખત આનાં ચિન્હો એક સરખાં હોતાં નથી, કોઇ કોઇવાર દરદી વધારે વખત તોશન કરે છે; કોઇવાર સખત ઉધરસ આવવા લાગે છે, ને કોઇવાર દરદીને ઉલટી થવા લાગે છે, જ્ઞાન શક્તિ દૂર થયા પછી પણ જે ઇથર શ્વાસમાં જાય તો અંતે મૃત્યુ નીપજે છે.

વળી ઇથર (૧) બાળકોને અને (૨) ફેફસાના કે ગુરદાના બ્યાધિવાળા દરદીઓને માફક આવતો નથી; માટે તે વિષે સાવચેતી રાખવી જોઇએ. મધુ પ્રમેહવાળા દરદીને તે વધારે નુકસાન કરે છે.

ઉપાય:—જીભને ખેંચીને બહાર કાઢીને લુગાથી બાંધી લેવી, અને મોઢામાં કશી હરકત કરે એવી ચીજ હોય, તો તે લઇ લેવી, પછી તરતજ કૃત્રિમ શ્વાસોચ્છ્વાસ ચલાવવો. એક મીનીટમાં અઢાર વખત શ્વાસોચ્છ્વાસ થાય એ પ્રમાણે બે કલાક સુધી કૃત્રિમ શ્વાસોચ્છ્વાસ ચાલુ રાખવો. દરદીની છાતી ઉપર જે લુગડાં હોય તે દૂર કરવાં, અને બંને તો શરીરનો જેટલો ભાગ ખુલ્લો થઇ શકે તેટલો કરવો. ફેડે કચ્છ મરાવી દેવો એથી ઘણો ભાગ ખુલ્લો થઇ શકશે, અને ત્વચા મારફતે કેટલોક શુદ્ધ પવન શરીરમાં દાખલ થવા પામશે. મકાનનાં બારી બારણાં ખુલ્લાં કરવાં, ને દરદી ને સારી રીતે પવન નાંખવો. નાઇટ્રાઇડ ઓફ એમાઇલ સુધાડવું, અને જરૂર પડે તો ગળામાં છેદ સુકીને લાંથી શ્વાસોચ્છ્વાસ ચાલે એમ કરવું. છાતી ઉપર થંડાને ગરમ પાણીમાં રમાલો બોળીને વારા ફરતી છાતી ઉપર મારવા અગર સુકવા. આમ થંડો ને ગરમ સ્પર્શ વારાફરતી એકદમ થવાથી પણ રક્તાશય સતેજ થાય છે.

કાર્બોનિક આસિડ ગ્લાસ.

જ્યાં જ્યાં વનસ્પતિ કે પ્રાણી પદાર્થ બને છે, ત્યાં ત્યાં આ વાયુ ઉત્પન્ન થાય છે. લાકડામાં કે પ્રાણીઓના દેહમાં રહેલ કાર્બોન તત્વ હવામાં રહેલ પ્રાણુવાયુની સાથે મળી જાય છે, અને આ વિષાકારી વાયુને ઉત્પન્ન કરે છે, કુદરત આ વિષાકારી વાયુથીજ સજીવન વનસ્પતિને પોષણ આપે છે, પરંતુ તે વાયુ પ્રાણીઓને ઝેરરૂપ થઇ પડે છે. તે વાયુમાં દિવો પણ સુઝાર્થ જાય છે. નજરથી ન દેખી શકાય તેવું

આ વિષ છે, અને તેથી અજ્ઞાની લોકો તે વિષને
એકદમ માનતા નથી.

ઉપપત્તિ ને વૃદ્ધિ:—ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ન્યાં લાકડાં, કોયલા, આસબેટ, દિવેલ, મીણુ બત્તિ કે એવી હરકોઇ વસ્તુ બળતી હોય, અગર ન્યાં જના વડે પક્ષીઓ કે મનુષ્યો રહેતાં હોય, સુતાં હોય કે કામકાજ કરતાં હોય, ત્યાં આ વાયુ સ્વાભાવિક રીતે ઉત્પન્ન થયાજ કરે છે, ને જો તે સાથે બહારથી કોઇ પણ જગ્યાએથી ચોખ્ખી હવા આવીને બળતી ન હોય, તો ધીમે ધીમે તેમાં વધારો થાય છે, ને અંદર રહેનાર જીવોની હાની કરે છે. એક નાની કોટડી જેમાં બહારથી સારી હવા આવવા માટે પુરતી બારી ન હોય, તેમાં સંખ્યાબંધ માણસોને પુરવામાં આવે, તો અંદરની હવા શ્વાસોચ્છાસથી બગડી જાય છે, ને તેના ઝેરથી અંદરના માણસો મરણ પામે છે. આવા ઘણા દાખલા બનેલા છે. વળી એક ઓરકામાં શિયાળાની ઋતુમાં બારી બા-રણા બંધ કરીને માણસો સળગતી સગડી સુકીને સુઇ જાય છે, ત્યારે પણ આજ વાયુ અંદર ભરાય છે, ને માણસોના જીવને હાની કરે છે; મોટા કુવામાં અને ભોંયરામાં પણ આજ પવન ધણીવાર ભરાઇ રહ્યા હોય છે; ને તેથી તેમાં ઉતરવાથી માણસો મરણ પામે છે.

ચિન્હો:—ગળામાં ક્ષોભ થઇ આવે છે, માથું ભારે ભારે લાગે છે, આંખમાં ઉધ આવતી હોય એમ જણાય છે, હાથ પગમાંથી જોરે ઓછું થઇ જાય છે, દરદીમાં જરા પણ કુરસદ રહેતી નથી; જો તે ઉભો હોય તો પડી જાય છે, ને તેવું માથું તેની છાતી ઉપર વાળી દેહે, ઝહેરા ને શરીર કાળું પડી જાય છે, રક્તાશય જોરથી ધબકે છે, શ્વાસ ઉતાવળો ચાલે છે, દરદીને મૂર્છા આવી જાય છે, ને તે મરણ પામે છે. રાતમાં શ્વાસોન્ધીસમાં શુદ્ધ હવા લેવામાં આવી ન હોય, તો સવારે ઘણીવાર માથું ભારે થઇ આવે છે, ને પછી બારી બારણાં ઉઘડે છે ત્યારે ઠીક થવા લાગે છે.

ઉપાય:—એકદમ બધાં બારી બારણાં ખુલ્લાં કરી નાખવાં, ને દરદીને પવન નાખવા માંડવો. શ્વાસ બંધ પડી જતો હાથે, તો કૃત્રિમ શ્વાસોચ્છ્વાસ ચલાવવો, નાકે આગે-ન્યા સુધાડવો. હાથે પગે સુઠં ધસવી; ને શેક કરવો વીજળી (interrupted

current) લગાડવી. આમોન્યા, ખાન્ડી વગેરેમાંથી
 ને બને તો થોડુંક પીવા આપવું, અથવા રોગાન્ત
 કાશી તૈયાર કરીને તેની સફરામાં પિચકારી મારવી
 ને મળી શકે તો ઓક્સીજન (પ્રાણવાયુ) થોડી
 એક હવા સાથે મેળવીને શ્વાસોચ્છ્વાસમાં જળ એમ
 કરવું. થંડુ પાણી માથા ઉપર ને છાતી ઉપર રેડવું.
 શ્વાસ માર્ગ મારે એક જાતની નળી (catheter)
 આવે છે, તે દાખલ કરીને તેમાં ડુંક મારવી, એટલે
 શુદ્ધ હવા દાખલ થઈ શકે. એ ખરું છે કે ને કોઈ
 આદમી પોતાના દમની ડુંક મારે, તો અશુદ્ધ હવા
 જળ, પણ તેવી રીતે તે એક એવાર કરે ને પછી
 કૃત્રિમ શ્વાસોચ્છ્વાસ ચલાવે તો સારો ફાયદો થાયછે.
 ને નાની ધમણથી પવન અંદર ડુંકવામાં આવે, તો
 પણ ઠીક, પણ એ યાદ રાખવું કે ધમણથી પાછો
 અંદરનો શ્વાસ બહાર ખેંચાવો નોંધએ નહિ.

કલોરેઈઝમ.

જેમ આયોડોફોર્મમાં આયોડીન રહેલ છે, તેમ ક્લોરોફોર્મમાં ક્લોરિન રહેલ છે. આમોન્યા, ઇથર, વગેરે ઉષ્ણ દવાઓ નાની માત્રામાં જેમ ક્ષણિક પણ ઉત્તેજક અસર દર્શાવે છે, તેમ આ પણ તેવીજ અસર દર્શાવે છે, ને મોટા પ્રમાણમાં વિષરૂપ થઇ પડે છે. ઇથરની માફક ક્લોરોફોર્મ શ્વાત્ક્રયા કરતી વખતે દર્દીને ખેલાન કરવા માટે સુંધાડાય છે, પણ ઇથર કરતાં આમાં વધારે લાય છે; આથી કરીને ફેટલાક ડાકટરો A. C. E. નામનું મિશ્રણ સુંધાડે છે, જેમાં ૧ ભાગ આલ્કોહોલ, ૨ ભાગ ક્લોરોફોર્મને ૩ ભાગ ઇથર હોય છે; આવું કાંઇ પણ મિશ્રણ પ્રાણવિનિમયના પ્રયોગથી થતી બેથુદ્ધિના જેવી નિર્દોષ ને નિર્ભય બેથુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરી શકતું નથી; પણ પ્રાણવિનિમયનો પ્રયોગ બધી વખત સફળ કરવામાં બહુ મુશ્કેલી પડે છે. સ્પીરટસ ઓફ ક્લોરોફોર્મને ટીકચર ક્લોરોફોર્મ કંપાઉન્ડ પીવાના કામમાં વપરાય છે. તેની વાસ મીઠીને સફરજનને મળતી આવે છે.

ચિન્હો:—આ વિષ શ્વાસમાં કે અન્ય માર્ગમાં જાય તો ધથરના જેવાં ચિન્હો પેદા કરે છે. પેટમાં જાય તો દાહક વિષના જેવી અસર પણ વર્તાય છે. આ દવા સુંઘાડવાથી પ્રથમ જરા સન્નિપાત જેવાં લક્ષણો થાય છે, ને પછી ઉન્માદની માફક દર્દી તરફડીયાં મારે છે, રક્ત ને શ્વાસ ઉતાવળાં ચાલે છે,

ઢહેરા લોહીથી ભરાઇ જાય છે, ને કીકી સંકુચિત થાય છે. આ પછી દર્દી ધીમે ધીમે શાંત થતો જાય છે, ઉપતો હોય એમ પડી રહે છે, શ્વાસ ધુંટાય છે, તેના સ્નાયુઓ કીકા પડી જાય છે, અને સંપૂર્ણ બેશુદ્ધિ થતી જાય છે. આંખની જ્ઞાનશક્તિ નાશ પામે છે, અને સ્પર્શ કરવા છતાં તે હલતી ચલતી નથી. કલોરોફોર્મ સુંઘાડતાં શરૂઆતમાં જ કેટલીક વાર મૃત્યુ નીપજે છે; માટે શરૂઆતમાં બહુ સાવચેતી રાખવાની જરૂર છે.

વિષારી માત્રા:—કલોરોફોર્મના પંદર ટીપાંની વરાળ શ્વાસમાં જવાથી પણ કોષ કોષવાર મૃત્યુ નીપજે છે. સ્પીરીટ ને ટીકચર એક દ્રામ જેટલું લેવાથી હાનિ છે, તેનું એક ટીકચર મોઢ્યાં સહિતનું આવે છે, તે ઉલટી, ઝાડા, ચૂંક, આંકડી, વગેરે માટે અપાય છે, તેની યોગ્ય માત્રા ૧૦ ટીપાંથી વધારે નથી.

ઉપાય:—કલોરોફોર્મ આપતી વખતે શરૂઆતમાં અને તેટલી શુદ્ધ હવા શ્વાસમાં ભળવા દેવી, ને તે દવાવાળા રૂમાલને અથવા ટોપીને ધીમે ધીમે નાક પાસે લેતા જવી. દર્દી ધીમા પણ ઉડા શ્વાસ લઇ શકે એમ કરવું, ને તેને એકદમ મુંઝવે નહિ; આમ કરવાથી માદા પરિણામનો ભય થોડો રહે છે. રક્તાશય બહુ નખળું હોય, તો આ દવા સુંઘાડવી નહિ, શ્વાસ ધુંટાવા લાગે ને આંખ બેર મારી જાય, કે તરત કલોરોફોર્મ દૂર કરવું. તેમજ વળી ઢહેરા સ્વામ થઇ જાય, કે ઢહેરા ઉપર કાળો છાંયો કે કાળા રંગનું વાદળું આવી ગયું લાગે, તો પણ તરત દૂર કરવું. આવી અસર વર્તાય કે તરતજ દર્દીનું માથું છેક ભોંય નીચું નમાવી દેવું, ને પગ ઉંચા લેવા. ખનતાં સુધી પહેલેથીજ ઓક્સીકું રાખવું નહિ. કપાળ ઉપર ને છાતી ઉપર થંડા પાણીની ઝાલક મારવી. પંખાથી પવન નાખવા માંડવો, ને ગરમ ને થંડા પાણીમાં બોળેલા રૂમાલ વારાફરતી તેની છાતીએ તેમજ કપાળે મુક્યા કરવા. જેમ અને તેમ વહેલો કૃત્રિમ શ્વાસોચ્છ્વાસ ચલાવવો, તથા રક્તાશયના પ્રદેશમાં ખૂબ ઘર્ષણ કરવું. વીજળી લગાડવી. આટ્રોપીનના ચાર ટીપાં (૧૦૦ માં ૧ વાળા)ની ત્વચામાં પીચકારી મારવી.

પેટમાં કલોરોફોર્મ ગયો હોય, તો ઉલટી કરાવવી, ને કાબોનેટ ઓફ સોડીઅમના દશ દશ ગ્રેન

પાણીમાં નાખીને પા પા કલાકે આપવા. દરદીને ઉંઘવા દેવો નહિ. આમોન્યા સુંઘાડવો. રક્તાશય ઉપર રાઇટી પોટીસ મુકવી; ને પેટમાં કાઢી બહુ હોય, તો ઘી પાવું. કાસી સ્ટ્રોન્ગ બનાવીને પીવા આપવી, અગર તો તેની સફરામાં પિચકારી મારવી. એમીલ નાઇટ્રાઇટ સુંઘાડવું; દુધ પાંચ પાંચ મીનીટ પાશર શરૂ કરીને વધારતાં જવું.

કલોરલ હાઇડ્રેટ.

નિદ્રા લાવવા માટે આ દવા એલોપેથીમાં શરૂઆત સાથે પીવા અપાય છે. તે દવા એક કરતાં વધારે વાર આપવાથી એકડી થાય છે, અને એ પ્રમાણે માત્રા વધી જવાથી નુકશાન કરે છે. તેનાથી ઝાડો બંધ થતો નથી, ને ઉંઘ આવે છે, તેથી ઘણા લોકો તે પીએ છે.

માત્રા:—તેના શરૂઆતના એક દ્રામમાં દશ ગ્રેન કલોરલ હાઇડ્રેટ હોય છે; તેનો અડધો દ્રામ એ સાધારણ માત્રા ગણાય છે. બે દ્રામ સુધી પણ કોષકવાર અપાય છે, પણ એક દ્રામથી વધારે આપવામાં બહુ સલામતી નથી.

ચિન્હો:—ગાઠ નિદ્રા આવે છે, હાથ પગની શક્તિ ક્ષીણ પડી જાય છે, સ્નાયુઓમાંથી પરાવર્તન શક્તિ (reflex action) જતી રહે છે. ઢહેરા સ્વામ પડી જાય છે. નાડી ધીમી અગર બહુજ નખળી ને ઉતાવળી ચાલે છે, શ્વાસ મંદ પડી જાય છે, વખતે નિઃશ્વાસ નાખ્યાની માફક શ્વાસ લેવાય છે. ઉંઘમાં કીકી સંકુચિત હોય છે, પણ દરદીને જાગૃત કરતાં કીકી વિસ્તૃત થાય છે. હાથ પગ થંડા પડી જાય છે, ને શરીરની ગરમી લગભગ ૯૧° જેટલી ઓછી થઈ જાય છે, વખતે ત્વચા ઉપર એક જાતની ફેડાકીઓ થઇ આવે છે. રક્તાશય કે ફેફસાં બંધ થવાથી મૃત્યુ નીપજે છે.

ઉપાય:—ઉલટી કરાવવી, તે માટે જસતનાં કુલ, રાઇનો લોટ, કે ઈપીકાકયુઆનાનો બુકા વાપરવો. શરીરે સારી પેટે સુંઘ યોજવી, ગરમ પાણીના શીશા દરદીના પડખામાં મુકવા, અંગ મર્દન કરવું. દરદીને ઉંઘવા દેવો નહિ, તેની સાથે વાતચિત કરવી. થંડા પાણીમાં રૂમાલ બોળીને તેની ઝાપટ મારવી. ચોટી-આ ભરવા. પગે રાઇ યોજવી. વીજળી લગાડવી. સ્ટ્રીકનાઇન પ્રવાહીનાં બે ટીપાંની ત્વચામાં પીચકારી

મારવી, અગર ટીંકર નક્કસ વોમીકાના પંદર ટીપાં પાણી સાથે પીવા આપવા. કૃત્રિમ શ્વાસોચ્છ્વાસ ચલાવવો. એમાઇલ નાઇટ્રાઇટ સુંઘાડવું.

કલોરોફોર્મ.

ચૂંક, ઝાડો, કોલેરા સળખમ, દમ, આંકડી, પેટનો દુખાવો, તાવ ઇત્યાદિ દરદોમાં પીડાશમક, આહી, નિદ્રારોપક, અને હલકા ઉત્તેજક તરીકે આ ધણીવાર વપરાય છે, અને મોટા કુટુંબોમાં તે રાખવા લાયક છે. કોલીન્સ બ્રાઉન, ક્રીમેન, પીટીટ, પાવેલ, કેમ્પ, બરગોઇન વગેરે કંપનીઓની તે બનાવટ આવે છે. તેમાં કલોરોફોર્મ ને અશીષુ એ બે મુખ્ય છે. તેની માત્રા સાધારણ રીતે ૫ થી ૧૦ ટીપાં છે. વીશ પચીસ ટીપાં કરતાં વધારે લેવાય તો ઝેરી અસર જણાય છે. કોઇ દરદનું જોર બહુ હોય તો માત્રા ૩૦ ટીપાં સુધી વધારાય છે.

ચિન્હો:—અશીષુ, કલોરોફોર્મ, ને હાઇડ્રો-સ્થાનિક આસીડને મળતાં ચિન્હો થાય છે. નિદ્રા સુસ્તિને બેશુદ્ધિ એ મુખ્ય હોય છે.

ઉપાય:—ઉલટી કરાવવી, સ્ટમક પંપ વાપરવો, અથવા એપોમોર્ફીનની ત્વચામાં પીચકારી મારવી, સખત કાફી એટલે શુંદ દાણાનો કાવો કરીને દરદીને પાવો, આમોન્યા સુંઘાડવો. દરદીને ઉંઘવા દેવો નહિ. માથેને છાતીએ ઠંડુ પાણી છાંટ્યા કરવું. શરીર થંડુ પડવા લાગે, તો ગરમ પાણીના શીશા પડખામાં મુકવા. સુંઘ ધસવી. આટ્રોપીનના ચાર ટીપાં (૧૦૦ માં ૧ વાળા) ની ત્વચામાં પીચકારી મારવી. સ્ટ્રીકનાઇનના પ્રવાહીના (૫૦ માં ૧) ના બે ટીપાંની ત્વચામાં પીચકારી મારવાથી કલોરો ફોર્મને મળતાં ચિન્હો દૂર થશે. કૃત્રિમ શ્વાસોચ્છ્વાસ ચલાવવો.

પ્રાણી જન્ય વિષ.

કેન્થારીડીસ-બ્લીસ્ટરમાં વપરાતી માંખી.

યુરોપ ખંડમાં કેન્થારીડીસ નામની માંખીઓ થાય છે, તે બહુ ક્ષોભક (irritant) હોય છે. દવામાં ઉપયોગ કરવા માટે તેને પકડીને શીસામાં ભરવામાં આવે છે, ને તેનું બ્લીસ્ટર અર્ક વગેરે બનાવાય છે. આપણા દેશમાં કવચિત એવી માંખીઓ

ડંખે છે કે જેથી ફોડલા થઇ આવે છે. કેન્થારીડીસનાં પ્લાસ્ટર બનાવાય છે, તેની એક જાતને વોર્મ પ્લાસ્ટર કહેવાય છે. વિશેષે કરીને જૂના પરમીઆ ઉપર તેનો અર્ક પીવા અપાય છે.

માત્રા:—તેનો અર્ક ૨૦ ટીપાંથી વધારે અપાતો નથી, કેમકે તે બહુ દાહક છે. કોઇવાર બ્લીસ્ટર લગાડ્યું હોય છે, તો પણ તેમાંથી ઝેરી અસર આવે છે. તેની ભુકીના પાંચ ગ્રેન પેટમાં જાય, તો પણ દાહને વરમ થઈ આવે છે.

ચિન્હો:—ગળેથી તે હોજરી સુધી દાહ થઇ આવે છે, ને કશી ચીજ ગળે ઉતારી શકાતી નથી. મોઢામાંથી લોહીને સ્પેષ્મ ઉલટીમાં નીકળે છે, અને જો ભુકી પેટમાં ગઇ હોય તો તેના ચળકતાં રજકણો ઉલટીમાં માલૂમ પડે છે. ઝાડો થઇ આવે છે, તેમાં પણ જળસને લોહી પડે છે. લાલાસાની પિંડો સુજી આવે છે, અને મોઢામાંથી લાળ વહા કરે છે. પેશાબની હાજત વારંવાર થાય છે, પરંતુ પેશાબ બહુ જ થોડો ઉતરે છે, અને કેટલીકવાર તો માત્ર થોડુંકે લોહી પડે છે, અગર પેશાબમાં આલ્બ્યુમીન જાય છે. ઉદર પટલનો વરમ થઇ આવે છે, અને તાવ લરાય છે, માથું દુખે છે અને જ્ઞાનશક્તિ નષ્ટ થાય છે, ને દરદી બેહોસને બેશુદ્ધ થઇ ને પડ્યો રહે છે, અથવા આંચકી ઉપડે છે, ને તેમાંથી દરદી મરણ પામે છે. સ્ત્રીને ગર્ભપાત થઇ જાય છે, અને સ્ત્રીનો જનન પણ જોખમમાં આવી પડે છે.

ઉપાય:—જો ગળામાં સ્ટમકપંપ જઈ શકે તો દાખલ કરવો, નહિ તો એપોમોર્ફીનનાં ૫ ટીપાંની ત્વચામાં પીચકારી મારીને ઉલટી કરાવવી. જવની ચાહ, ચુંદરનું પાણી, ઇંડાની સફેદી, ચોખાનું ધોણુ અળસીની ચાહ, આરાટ્ટની કાંજ વગેરે પુષ્કળ પીવા દેવાં, પણ ઘી કે તેલ આપવું નહિ. જો પેટમાં બહુ દુખતું હોય, તો ઉલટી કરાવ્યા પછી અળસીની પોટીસ મોં ઉપર બાંધવી, અગર દરદીને ગરમ પાણીમાં બેસારવો, એટલે પેશાબ પણ ઉતરશે. તે પછી જરૂર લાગે તો લાડનમનાં ૨૦ કે ૨૫ ટીપાં પાણીમાં મેળવીને પીવા આપવાં, એથી ઝાડો, પેશાબમાં જનું લોહી, કે આલ્બ્યુમીન અને દુખાવો નરમ પડશે. સખત ચિન્હો નરમ પડ્યા પછી થોડાક દિવસ સુધી કેમ્ફર ૧× આપવું, એથી આરામ આવી જશે.

વીંછીનો દંશ.

વીંછીનો દંશ ક્રોધક્રવારજ પ્રાણુધાતક નીવડે છે, તોપણ તેના દંશથી જે દાહ ને પીડા ઉત્પન્ન થાય છે, તે અસહ્ય હોય છે. જે ડેઝાણે તેના દંશ થાય છે, ત્યાં એકએક અંગારો ચાંપ્યો હોય, તેવી બળતર થાય છે, અને થોડીવારમાં તેની વેદના આગળ વધવા લાગે છે. ક્રોધક્રવાર તેનું ઝેર એટલું બહું ચડે છે કે પ્રથમ દરદીને પરસેવો ચાલ્યો જાય છે, તેનાથી રાડો પાડ્યા વિના રહેવાતું નથી, ને પછી થોડીવારમાં તે અશક્ત ને બેભાન થવા લાગે છે, તે પોતે ચાલી શકતો નથી, ને ધીમે ધીમે તેની જ્ઞાનશક્તિ નાશ પામવા માંડે છે. લીંબડાના પાંદડા જેવી કડવી દવાઓ તેના મોઢામાં નાખવા છતાં કડવાટ લાગતો નથી, ને દરદીની આંખો માણસોને ઝોળખી શકતી નથી. રક્તાશય મંદ પડવા લાગે છે, ને પછી “વાસોસ્પીસ” પણ નિશ્વાસ નાખતા ચાલે છે, તેની વેદના એક બે કલાકથી બે ત્રણ દિવસ સુધી રહે છે. વીંછીની પુંછડી ઉપર ખારીક વાળ જેવો પોકળ કાંટો હોય છે, તે વાટે તેનું ઝેર શરીરમાં દાખલ થાય છે.

ઉપાય:—જીવન રસાયણમાંથી નેદ્રમ મ્યુર^{૩૪} અગર^{૧૪} દંશની જગ્યાએ ઝોળવા માંડવું, અને તેના પાંચ ત્રેન શસ્ત્રાતમાં પાંચ પાંચ મીનીટે આપવા ને પછી પંદર મીનીટે ને અડધી કલાકે એમ ધીમે ધીમે વખત વધારતાં જવો; અશક્ત બહુ વધતી જાય ને જ્ઞાન ઓછું થાય, તો ફેરમ ફોસ^{૩૫}ને મેગ્ની-સીઅમ ફોસ^{૩૬} વારા ફરતી આપવા માંડવું. થુંદ દાણાની કાશી કરીને પાવી; થોડી થોડીવારે આમોન્યા સુંઘાડવો. ડુંગળીનો રસ ઝોળવાથી કેટલીકવાર વીંછીની અસર જલદી દૂર થાય છે. આમોન્યા, અગર ફટકડીના પાણીનું પોતું પણ મુકાય છે કેકેનના (૧૦૦ માં ૧૦ વાળા) પ્રવાહિના ચાર પાંચ ટીપાંની ત્વચામાં પીચકારી મારવાથી પણ આરામ થાય છે.

સર્પ દંશ.

હિંદુસ્તાનમાં બહુ ઝેરી સર્પો થાય છે, અને તેના દંશથી ઘણા માણસો મરણ પામે છે. કવચિત ક્રોધ સાપ ઝેરી હોતા નથી, તો તેના દંશથી આદમી બચવા પામે છે, સાધારણ રીતે સર્પ છંછેડ્યા સિવાય કરડતો નથી, તો પણ દક્ષિણ હિંદુસ્તાનના

કેટલાક ભાગમાં તે બહુ ચડીલા હોય છે, અને એક વાર તેને જરા ધળ કરી હોય, તો તે કદી વેર ભૂલતા નથી, ને કેટલાક ગાઉ સુધી દૂર ગયા, પછી પણ તે આવીને તેનું વેર લેવા પ્રયત્ન કરે છે. ફેણ વાળા નાગ વધારે ઝેરી હોય છે.

તેની દંશ કરવાની રીત:—સર્પના બંને ઉપરના જડામાં લમણ તરફ એક જાતનો વિષારી રસ ઉત્પન્ન કરનારી થેલી હોય છે; તે થેલીને એક રસવાહીની હોય છે, ને તેનો એક છેડો તેના પોકળ દાંતની અંદર રહે છે. ન્યારે તે દંશ કરે છે, ત્યારે તે પોકળ દાંતથી ત્વચામાં જખમ થાય છે, અને તેમાં તે વિષારી રસ દાખલ થાય છે. આ વિષ બધા સર્પોમાં એક સરખું હોતું નથી.

ચિન્હો:—જો ઝેર હલકું ને ક્ષોભક હોય તો દરદી બેશુદ્ધ થતો નથી, પણ દંશ થયેલ ભાગ ઉપર સોજો ચડે છે, ને તેમાં વેદના થવા લાગે છે, નજીકના રસ પિંડો સુજી આવે છે, તે સોજો પાકે છે, ફુટે છે, અને અંદરથી ઘણું પડ ને માંસ નીકળે છે; વખતે હાડકાનો કાંઠા ભાગ સડીને નીકળે છે; આવાં ચિન્હો સાથે જો નબળાઈ વધી જાય, તો દરદી મરણ પામે છે; પણ જો ઝેર સખત ને પ્રાણુ ધાતક હોય, તો સોજો ચડવાને બદલે શરીર થંડુ પડવા લાગે છે, પરસેવો ચાલ્યો જાય છે, ને અશ્નિ-ણુ લીધું હોય, તેમ દરદી ઉંઘવા લાગે છે, વખતે ડાલે છે, અને બેશુદ્ધ થતો જાય છે. નાકે આમોન્યાની અસર પણ ઓછી થાય છે. આંખમાં ગ્રાહી કે દાહક વસ્તુથી બળતર જણાતી નથી, ને જીભે પણ કડવાટ કે તીખાસ લાગતી નથી. નાડી મંદને અનિયમિત થતી જાય છે. અશક્ત વધતી જાય છે, હાથ પગનો પક્ષાધાત થયો હોય એમ લાગે છે, વખતે ગળે પણ કશી ચીજ ઉતરી શકતી નથી; પેસાબમાં આલ્ક્યુમીન જાય છે. નાકમાંથી ને મોઢામાંથી લોહી પડે છે, નાડીની માફક શ્વાસ પણ મંદ પડી જાય છે, ક્રોધક્રવાર ઝાડો ને પેશાબ આપો-આપ ચાલ્યું જાય છે; દરદી અચકાય છે, અને બે શુદ્ધ હાલતમાં તે મરણ પામે છે.

ઉપાય:—હોમીઓપેથીનું આમોન્યા^{૧૪} પીવા આપવાથી આરામ થાય છે, અને તે ઉપરથી વિલાયતના કેટલાક ડાક્ટરો તેની જલામણ કરે છે, પણ એવી પીવાની કશી દવા શોધવા પહેલાં જે ડેઝાણે

દંશ થયો હોય, તેની અને રક્તાશયની વચ્ચે સખ્ત પાટો બાંધી રાખવો, જેથી ખરાબ લોહી રક્તાશય તરફ જાય નહિ, અને તેની ઘાતતંતુઓનો તથા ગતિતંતુઓનો ધાત કરે નહિ, પાટા માટે રૂમાલ, ઘોતીઆની કોર, સુરવાળનું નાકું, નેકટાઇની પટ્ટી, ઇત્યાદિમાંથી જે મળે તે બાંધવામાં વિલંબ કરવો નહિ, કેમકે તેમાં વખતની કિંમત છે, વસ્તુની નહિ. પાટો બાંધ્યા પછી તરતજ દંશવાળા ભાગને બાળવો, તે માટે દીવાસળી સળગાવવી ને તરતજ કોડીઆમાં દીવો કરવો, અગર મીથુનતી, બીડી, સાંડીનો કડકો, કોયલાનો કડકો, દશખાર દીવાસળીની ઝૂડી કે એવું કાંઈ સળગાવવું ને તરતજ દંશવાળા ભાગ ઉપર લગાડવું જેથી દંશવાળો ભાગ બળી જાય છે, માત્ર ત્વચાજ નહિ, પરંતુ અંદરનો ભાગ પણ બાળવાની જરૂર છે. લાલચોળ કરેલાં લોહાનો સરીઓ ઉત્તમ છે, પરંતુ તે મળવો મુશ્કેલ. આ કાંઈ ન અને તો સખ્ત નાઇટ્રીક આસીડ, તે જગ્યા ઉપર મુકવું, જેથી ઘણો ભાગ બળી જશે. પછી તે ઉપર થંડા પાણીની ધાર કર્યા કરવી, તેને બદલે પોટાશયમ પરમેંગેટનું પ્રવાહી લગાડવાથી પણ ઠીક થાય છે; કાંઈ નહિ, તો છેવટ ગંધકનો ભુકો ચામડી ઉપર મુકીને તે ઉપર દીવાસળી અડાડવી એટલે તે ત્વચા સળગી જશે. જો બાળવાનું ન અને, તો તે ભાગને કાપી કાઢવો. હાથ પગનાં આંગળાં ઉપર દંશ હોય, તો કાપવાનો ઇલાજ બહુ સારો છે; કાપીને અંગેના ભાગ જુદો પડાય તેમ ન હોય, તો તે ભાગમાં ચાર પાંચ છેદ મુકવા, અને બંને તેટલું લોહી દાખી દાખીને બહાર કાઢવું, અને તે છેદ ઉપર પોટાશયમ પરમેંગેટનાં ભુકા દાખવો, અથવા તેના પાણીનું પોતું મુક્યા કરવું. જો ચિન્હો શરૂ થાય, તો લાઇકર આમોન્યાના ૧૦ મીનીમ પાણી સાથે પા પા ક્વાકે આપવાં; ક્ષોભક ચિન્હો હોય, તો શેક કરવો, પોટીસ બાંધવી, સોજા ઉપર છેદ મુકવો ઇત્યાદિ ઇલાજ કરવા. પરમેંગેટ ઓફ પોટાસના એક ભાગમાં ૯૯ ભાગ ચોખ્ખુ પાણી મેળવીને તે પ્રવાહીનાં ૨૦ ટીપાંની દંશવાળા ભાગમાં ત્વચાની આરપાર પીચકારી મારવી, અથવા ચામડી કાપીને તેમાં સખ્ત પ્રવાહી મુક્યા કરવો. અવયવ સુજા આવ્યું હોય, તો પણ આ પીચકારી મારવાને કશો બાધ નથી.

પાણીમાં કુખી જડુ; ગુંગળાઇ જડુ.

પાણીમાં કુખી જવાથી, અને ખરાબ હવાથી ગુંગળાઇ જવાથી ફેફસામાંનું રૂધિર શુદ્ધ થવા પામતું નથી; ગળે ફાંસો દેવાથી અથવા ગળામાં કુચો ખોમવાથી પણ એજ રીતે રૂધિરની શુદ્ધિ બંધ પડે છે, ને અશુદ્ધ લોહી રક્તાશયને તથા ફેફસાને ગતિહીન કરી નાખે છે, એટલે મૃત્યુ નીપજે છે. કાર્બોનિક આસીડ વાયુથી પણ એજ મિસાલે મૃત્યુ થાય છે.

ચિન્હો:—આ વખતે મનુષ્ય કેટલાં તરફડીઆં મારે તેનો ખ્યાલ વગર વર્ણુને પણ સૌ કોઇને આવી શકશે. તે સિવાય ત્વચા તેમાં પણ ખાસ ચહેરાની સ્થામ થઇ જાય છે. ચહેરા ઉપરનો રંગ એકસરખો રહેતો નથી; કોઇ જગ્યાએ તે વધારે કાળો તો કોઈ જગ્યાએ વધારે ફિક્કો થઇ જાય છે; રક્તાશય બંધ હોય છે. જીભ સુજા ગઇ હોય છે, ની પેટ કુલી ગયું હોય છે. પુરૂષની ઈદ્રિ ઘણું કરીને ખેંચાઈ ગઇ હોય છે, ગુંગળાટને લીધે અવાજ ઘણું કરીને થયા વિના રહેતો નથી. બાળકના મોઢા ઉપર લુગડાનો કુચો આવી ગયો હોય, તો તેનો અવાજ ઘણીવાર મંદ હોવાથી સંભળાતો નથી, ને તે મરણ પામે છે.

ઉપાય:—જો દર્દીનો શ્વાસ બંધ થઈ ગયો હોય, તો તરતજ તેની છાતીની આસપાસનાં લુગડાં કાઢી નાખવાં, આમોન્યા સુંઘાડવો, માથે પવન નાખવો, શરીર ચોળવા માંડવું, ગરમ પાણીના શીશા તેના પડખામાં મુકવા. લીનીમેન્ટમ કેન્ક્રેરી એટ આમોન્યા શરીરે ચોળવું. વીજળી લગાડવી, ને કૃત્રિમ શ્વાસોચ્છ્વાસ ચલાવવો.

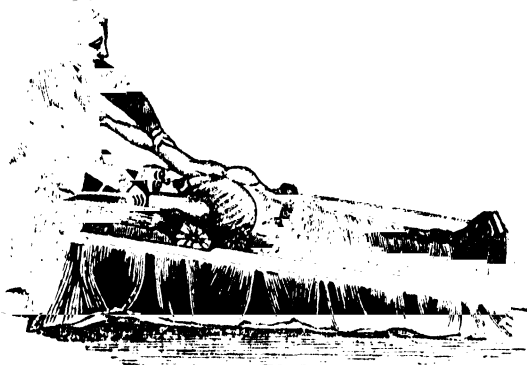
કૃત્રિમ શ્વાસોચ્છ્વાસ.

કૃત્રિમ શ્વાસોચ્છ્વાસ જુદી જુદી છ રીતે થાય છે.

(૧) દર્દીના મોઢામાં થોડી થોડી વારે પુંક મારવી; તરતના જન્મેલા બાળકનો શ્વાસોચ્છ્વાસ ચલાવવા માટે કોઇવાર આ પ્રયોગ કરવાની જરૂર પડે છે.

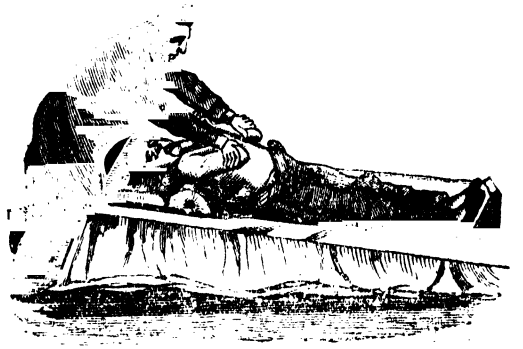
(૨) નાની ધમણની નળી દર્દીની શ્વાસ નળીમાં મુકવી ને પછી એક મીનીટમાં આશરે પંદર વખત તે ધમણને દાખવી એટલે શ્વાસોચ્છ્વાસના જેવું કામ ચાલશે.

- (૩) એક જાડ ને એક કુટ પહોળા તથા ચારેક શીટ લાંબા કપડાને દરદીની છાતીની ફરતા ગોળ લપેટીને સામ સામેના છેડાને ઉભા ચીરવા, પછી ચીરેલા છેડા સામ સામી બાજુએ ખેંચીને ઢીલા મુકવા એ પ્રમાણે વારંવાર કરવું એથી પણ શ્વાસોચ્છ્વાસ ચાલુ થાય છે.

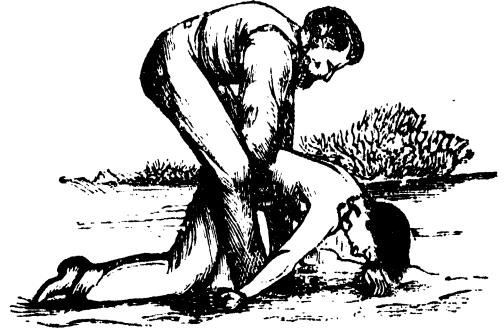
આ. નં. ૩૨૮

- (૪) દર્દીને માથું નીચું ને કડ ઉચી રહે તેવી રીતે છાતી ભર મુવારવો, પછી તેના વાંસા ઉપર બીજા આદમીએ પોતાની છાતીને ભાર લગાડવો અગર સુધ્ધ જવું અને :દર્દીની છાતીએ પોતાના હાથ લગાડી ને બીંસ દેવી, અને તરતજ બીંસ ઓછી કરવી એ પ્રમાણે થોડીકવાર કરવાથી પણ શ્વાસ ચાલે છે.

આ. નં. ૩૨૯

- (૫) દર્દીને ઓસીકાઉપર કે લુગડાના ડુઆ ઉપર ચતો મુવારવો, ને સારવાર કરનારે તેના માથા તરફ ઉભા રહેવું. દર્દીના પગે અને તો કાંઇક ટેકા રાખવો જેથી તે ખસે નહિ. પછી સારવાર કરનારે દર્દીના હાથનાં કાંડા પકડીને પોતાની તરફ ખેંચવાને હાથ લાંબા કરી દેવા, પછી તરતજ દર્દીના હાથને કાણીમાંથી વાળી દેવા, અને તેને તેના પડખામાં દબાવવામાં જેથી તેની છાતી દબાશે. આ રીતે પ્રથમ શ્વાસ અંદર ભરાશે, ને પછી છાતી દબાવાથી શ્વાસ બહાર નીકળશે. આ રીત વધારે ફાયદાકારક છે. આ કાર્યમાં બીજાને મદદગાર હોય ને તે બંને હાથની ગતિ સાથે છાતી વારંવાર દાબે, તો શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા વધારે સારી થાય છે.

આ. નં. ૩૩૦

(જુવો આ. નં. ૩૨૮-૩૨૯)

- (૬) દર્દીને મોટા ઓસીકા ઉપર કે લુગડાના વીંટા ઉપર ઉઘો મુવારવો, ને મોઢા ને પેટ કરતાં ઘણુંજ નીચું રાખવું. પછી પ્રથમ પેટની પછાડેના ભાગ દાબવો, અથવા દર્દીના પેટની નીચે બંને હાથ નાખીને દર્દીને ઉચો કરવો. (જુઓ આ. નં. ૩૩૦) એટલે પાણી અથુ ની-

કળી જશે. પછી તરતજ તેને ચતો કરી નાખવો જેથી તેની પીઠ તે ઓસીકા ઉપર રહે ને તેનું માથું નીચે નમે. દર્દીના બંને હાથ માથા તરફ લાંબા કરી મુકવાને તેનું મોઢું ખુલ્લું રાખવું. જીભને બહાર ખેંચી કાઢવી ને હોઠની સાથે બાંધી રાખવી, જેથી અંદર ખેંચાઇ જાય નહિ. પછી સારવાર કરનારે દર્દીના પગ તરફ ઉભા રહેવું. અને પોતાના બંને હાથ દર્દીની છાતીના સૌથી આગલા ભાગ ઉપર મુકવા પછી ધીમે

ધીમે ભીસ આપતા જવી ને હાથને ડાક તરફ લપસવા દેવા, આથી ફેફસાં સંક્રાંચારી ને પવન બહાર નીકળશે; પછી એકદમ ભીસ મુકી દેવી એટલે છાતી વિસ્તૃત થશે ને પવન અંદર ભરાશે; સાધારણ રીતે આ પ્રમાણે એક મીનીટમાં દશથી પંદર વખત કરવાની જરૂર છે અને ઓછામાં ઓછા એક કલાક સુધી જરી રાખવી.

આપણા દેશમાં હુબ્લી ગયેલ માણસને કુંભારના ચાકડા ઉપર ખેસારીને ગોળ ગોળ ફેરવે છે; અથવા મોટા દોરડાના સીંકામાં ઉંધો લટકાવીને ગોળ ગોળ ફેરવે છે, આથી પેટમાંનું પાણી બહાર નીકળી જાય છે, પરંતુ શ્વાસોચ્છ્વાસને કાંઈ મદદ મળતી નથી.

ત્યથા ઉપર ફેડાકા ખીલ વગેરે પેદા કરે તેવી ઝેરી દવાઓ.

કેટલીક દવાઓ પોતાની વિષારી અસરને લીધે ત્યથા ઉપર કેટલીક જાતના ફેડાકા, ચાકાં, ખીલ ઇત્યાદિ ઉત્પન્ન કરે છે. દરેક દવાના ચાકાં (eruption) બુદ્ધિ જાતનાં હોય છે; અને તે કોઈ સક્ષને થોડી માત્રાથી થઈ આવે છે, તો કોઈને મોટી માત્રાથી પણ થતાં નથી. અંદર ખાવાથી તેમજ બહારથી વાપરવાથી પણ ફેડાકા વગેરે થઈ આવે છે.

ગંધક, ટરપેન્ટાઇન, થાઇરોઇડ ગ્લાંડનો દવામાં વપરાતો પદાર્થ, સલ્ફેનલ, ધંતુરો, સીલ્વરનાઇટ્રેટ અથવા લ્યુનર ક્યાર્સ્ટિક, ઝેર કાચલા, પારદત્તી દવાઓ, વજનાગ, એન્ટીફોનિન, એન્ટીમની, એન્ટીપાઇરીન, આર્નિકા, બાલ્સામ ઓફ પેરુ, બેલાડોના, મોરિક આસીડ, ટંકણુખાર, પોટાસ ઓમાઇડ, ઓમાન્યા ઓમાઇડ, બાંગ, કેન્યારીડીસ, કાર્બોલીક આસીડ, કલોરલ હાઇડ્રેટ, કાઇસેરોબીન, કાપેવા, ચણીકબાળ, જમાલગોટોનું તેલ અથવા નેપાળાની ગોળીઓ, અર્ગેટ, પોટાશ્યમ આયોડાઇડ, લોહ, સીસાની ધાતુના ક્ષાર, અફીણ, શીનાસીટીન કવીનાઇન, સાલીસીલીક આસીડ, મરચાં, ઇપીકાક્યુ-આના, કોડલીવર ઓઇલ ઇત્યાદિ દવાઓમાં એવો ગુણ રહેલો છે.

કેફ; નિસો; વ્યસન.

દારૂનું લાંબા વખતનું વ્યસન, મધપાન.

જેઓને દારૂનું વ્યસન હોય, તેઓને ઊડાવવા

માટે દારૂ એકદમ બંધ કરવો, એજ ઉત્તમ રસ્તો છે. મહેરબાની દાખલ જરા પણ દારૂ આપવો નહિ. તેને અદલે માત્ર બરફનું પાણી, લીંબુ, તજ, સુક વગેરેનું પાણી આપવું; અગર કાફી, ચાહ, કોકો, દુધ ઇત્યાદિમાંથી જે પસંદ પડે તે આપવું, અને તે પણ ધીમે ધીમે દીવસો જતાં તદ્દન બંધ કરવું.

જો આ પ્રમાણે કરવા જતાં કદાપિ અનાજ પચે નહિ, ઉલટી થાય, કે અરૂચિ થાય, તો સોડા-વોટરને દુધ મિશ્ર કરીને દિવસમાં બે ચાર વખત આપવું, તે સાથે હોમીઓપેથીની નક્કસ વોમીકા ૨^x વાળી દવા દરરોજ બે વખત આપવી, જેથી અન્ન પાચન થવામાં હરકત આવશે નહિ. જો જરા પણ ખોરાક મોઢેથી લઇ શકાય નહિ, તો મળદાર વાટે ખોરાકની પિચકારી મારવી, પણ દારૂ હરગીજ આપવો નહિ. ફળો સારી રીતે ખાવા આપવાં. ઉલટી બહુજ થાય, તો ગરમ પાણી અગર બરફનું પાણી પીવા માટે આપવું. જ્યારે મનજાતંત્ર બહુ ઉશ્કેરાઇ જતું હોય, અગર ઉંધ ન આવતી હોય, ત્યારે દરદીને બીના લુગડામાં (wet-pack) વીંટી રાખવો.

ઓષધો:—જ્યારે શરીર બહુ નખળું પડી ગયું હોય, ત્યારે સ્ટ્રીકનીન નાઇટ્રેટ ૨^x શરીરે પુષ્ટિ આપવાના હેતુથી અપાય છે. અનાશયનો દીર્ઘ વરમ લાગે, તો હાઇડ્રોસીસના મૂળ અર્કનું એક ટીપું ત્રણ ત્રણ કલાકે આપવું. જો હોજરી નખળી પડી ગઇ હોય, તો કેપ્સીકમના મધર ટીંકચરનું એક ટીપું ચાર ચાર કલાકે આપવું.

દરદીને સંપૂર્ણ કમજોરમાં રાખવો, તેને હમેશાં સારી રીતે નહવડાવવો, કસરત કરવા દેવી અને નવરો ખેસી રહેવા દેવો નહિ. એવેના સેટીવાથી પણ થણો કાયદો થાય છે. તેનાં દશ દશ ટીપાં હમેશાં પાણીમાં આપવાં. અતિશય દારૂને લીધે તીવ્ર લક્ષણો થાય, ત્યારે પણ એ દવા કામ લાગે છે. એવેની માટે કાલી ફેસ ૩^x આપવું તેથી ઉંધ પણ આવશે.

અફીણનું બંધાણ.

અફીણનું બંધાણ મટાડવા માટે સર્વોત્તમ ઉપાય દરદીને બરાબર કમજોરમાં લેવો એ છે. બંધાણ મટાડવા માટે દરદીનું વ્યસન ઓછું કરતાં કરતાં ત્રણ અડચાડીઆં પૂરા થયે તદ્દન અફીણ મુકાવી દેવું. મોર્ફીયા જે અફીણનું એક સત્ત્વ છે તેનું બંધાણ પણ એજ રીતે મુકાય છે.

શરૂઆતમાં દરદીને બીજાનામાં સુવાસીજ રાખ-
વો, અને એક માણસને તેની સંભાળ માટે ગોઠવવો.
જો અનાજ પચવામાં ગડબડ લાગે, તો સોડાવોટર,
લેમન વોટર, દુધ, કાંજ વગેરે હલકા ખોરાક આ-
પવો. અન્નાશયને સાફ કરવાની જરૂર લાગે, તો નળી
મુકીને (lavage) સાફ કરવો.

ઔષધ:—એવેના સેટીવા એ દવાના મધર
ટીંકચરના ૧૫ ટીપાં દીવસમાં ત્રણ ચાર વખત
પાણીની સાથે મેળવીને આપવાં. એથી અફીણનું
બંધાણ જલદી છૂટી શકે છે, અને દવામાં પૌષ્ટિક
ગુણ હોવાથી બંધાણ છૂટવાની માઠી અસર કરી
વર્તાતી નથી.

તંબાકુનું વ્યસન.

તંબાકુના વ્યસનને લીધે આંખ, રક્તાશય, અન્ના-
શય, ગળું, અને આખા મનજાતંત્રમાં વ્યાધિઓ
ઉત્પન્ન થાય છે, દુખાવો, અને તે પણ માત્ર મનજા-
તંત્રના દોષથી થતો દુખાવો એ તેનું મુખ્ય લક્ષણ છે.

ઉપાય:—આંખે ઓછું દેખાય, રાત્રે દીવાની
બત્તીથી ખરાબર વાંચી શકાય નહિ, એવે વખતે
ફેસ્ફરસ^{૩૪} જે બે કલાકે આપવું. દૃષ્ટિની અંદર વસ્તુનું
સ્પષ્ટ ભાન ન થાય, બેવડી વસ્તુઓ દેખાય, ત્યારે
પ્લેગ્મમ એસેટીકમ^{૩૫}ના પાંચ પાંચ ગ્રેન ચાર કલાકે
આપવા. રક્તાશયમાં દુખાવો કે બેચેની લાગે, તો સ્પા-
ઇજલીઆ^{૩૬} જે બે કલાકે આપવું. ગળામાં ફેડલીઓ
થઇ આવે, તો કેલ્કરીઆ ફેસ^{૩૭}ના ૫ ગ્રેન બેબે કલાકે
આપવો. અજીર્ણ થઇ આવતું હોય, તો નક્સવોમિકા^{૩૮}
જે બે કલાકે આપવું. નળાને દુર્બળ માણસોને થંડા
પદાર્થો પીવાની રૂચિ થાય, મોળ આવે, ને ઉલટી
થાય, તો આસેનિકમ^{૩૯} ચાર ચાર કલાકે આપવું.

તંબાકુનું વ્યસન છોડાવી દેતી વખતે નક્સ-
વોમિકા^{૩૯} ચાર ચાર કલાકે આપવું. અને જ્યારે

તલપ થઇ આવે, ત્યારે કેમ્ફર (કમ્પુર) ૩ ગ્રેન
આવે એવી એક ગોળી ગળી જવી. જો આ નળા
મનજાતંત્રવાળા હોય, ચરબીવાળા હોય કે અજીર્ણ થી
પીડાતા હોય, તેમને જો તંબાકુ મુકતી વખતે તે
ખાવાની ઇચ્છા થઇ આવતી હોય, તો આઇના^{૪૦}
ચાર ચાર કલાકે આપવું.

સડતા ખોરાકથી ચડતું ઝેર.

(ટ્રામેઇન પોઇઝનીંગ.)

સડતાં ફળો, ખમડી ગયેલાં દુધ, કાઢી ગયેલ
માછલાં વગેરે માંસના પદાર્થો અને તૈયાર ડબ્બા-
ઓમાં વેચાતા ખાવાના પદાર્થોમાંથી આ ઝેર
ઉત્પન્ન થાય છે. તેને લીધે હોઝરી અને આંતરડામાં
વરમ થઇ આવે છે. અને તેનાં લક્ષણ તરીકે ઉલટી
ને ઝાડા થાય છે. પેટમાં સખત ચુંક આવે છે, તે
સાથે તાવ આવે છે, અને દરદી સુસ્ત થઇને પડ્યો
રહે છે; કેટલીકવાર તાવને બદલે શરદી આવવા
માંડે છે. દરદી છેક નંખાઈ જાય છે, અને બે ભાન
થવા માંડે છે. મૃત્યુ પણ ઘણીવાર થાય છે.

ઉપાય:—દરદીને ખૂબ ઉલટી કરાવવી, અથવા
થવા દેવી, ઝાડા ન હોય, તો ઝાડા થવા માટે રેચ
આપવો, પેટને (lavage) ઘોષ નાંખવું. મળ
માર્ગ પણ બધો પીચકારીથી સાફ કરવો. રક્તાશય
મંદ પડવા લાગે, તો ઉતેજક દવાઓ આપવી, પર-
મેન્ગેન ઓક્સ પોટાશના પોર્ટ વાઇનના જેવા રંગના
પ્રવાહિમાં એટલે કે એક બે આઉંસ પાણીમાં
આશરે પાંચ ગ્રેન નેટલું નાખીને તે શરૂઆતમાં
એક આઉંસ આપવું. વળી બે ત્રણ મીનીટમાં બીજો
એક આઉંસ આપવો, અને કાંઈ ફાયદો લાગે, તો
ત્રોજો આઉંસ આપવો. જો ઉલટીમાં નીકળી જાય,
તો ફરી ફરીને આપવું. આશરે ત્રણ આઉંસ નેટલી
દવા પેટમાં રહેવી જોઈએ.

ભાગ ૧૭ મો.

કેટલાક પરચુરણ વિષયો.

(Certain additional matter.)

આ ભાગમાં જે કેટલીક વૈદ્યક બાબત લોકા-
પયોગી હોવા છતાં છપાયા વિના રહી ગઇ છે,
એમ લાગ્યું, તેનો સમાવેશ કર્યો છે, અગર ને કે
એવી ઘણી બાબતો હજી ઉમેરી શકાય એવી રહી
ગઇ હશે, પણ જે સમયમાં અમે આ પુસ્તક પ્ર-
સિદ્ધિમાં લાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે, તેટલા અવકાશમાં
જે કાંઈ થોડીએક બાબતો અગત્યની જણાઇ એટલીજ
અને આપી શક્યા છીએ.

મેદ વૃદ્ધિ-અતિશય જડાપણું.

(Obesity; Corpulence)

જ્યારે કોઇ સક્ષના શરીરમાં સાધારણ રીતે હોવી
જોઇએ, તે કરતાં વિશેષ ચરબી હોય, અને તે ચર-
બીને લીધે તેના શરીરની ચપળતા ઓછી થઇ હોય,
ત્યારે તેને મેદની વૃદ્ધિ થઇ એમ કહેવાય છે. શરીર
કુલી જાય, તેથી તે મજબૂત ગણાતું નથી, પણ વ્યાધિ
અસ્ત તથા બીજા વ્યાધિને લાયક ગણાય છે.

લક્ષણ:—ત્વચાની નીચે ચરબીના જડાં પડે
જામેલાં લાગે છે, પેટ, નિતંબ, છાતી અને ડોકનો
ભાગ અસાધારણ રીતે મોટો અને બેડોળ દેખાય
છે. સાધારણ રીતે મનુષ્યમાં ચરબીનો ભાગ આખા
શરીરના વજનનો ૬% હોવો જોઇએ, એથી વધારે
ફાયદાકારક નથી. આવા માણસોને જ્યારે કાંઈ વધારે
શ્રમ પડે, કે ત્વરાથી કામ કરવાનું હોય, ત્યારે શ્વાસ
ચડી આવે છે, છાતીમાં ધબકારો થઇ આવે છે, કે
તે ઉપરાંત બીજા કાંઈ પણ ખરાબ ચિન્હો મારૂમ
પડે છે. કોઇને ફેર આવે છે, કોઇ પડી જાય છે,
કોઇને પેટમાં દુખી આવે છે, કોઇને છાતીમાં દુખ
થવા લાગે છે વિગેરે: જેઓનું વલણ મેદની વૃદ્ધિ
તરફ હોય છે, તેઓને વારંવાર યકૃતની ગડબડ વ-
ર્તાય છે, પેટમાં વાયુ થઇ આવે છે. દસ્ત કમજ
રહે છે, જમ્યા પછી સુષ્ક જવાનું મન થાય છે,
ઠંડુ ને બારે ખોરાક લાવતો નથી, ગરમ મસાલા

બહુ પસંદ પડે છે. રક્તાશય ઘણી વખત નિર્બળ
હોય છે. આ સઘળાં મેદની વૃદ્ધિના લક્ષણો છે.

કારણ:—આ વ્યાધિનાં મુખ્ય છ કારણો છે,
(૧) વારસામાં ઉતરેલ મેદવાળી પ્રકૃતિ, (૨) ખેસી
રહેવાની અને આળસની ટેવ, (૩) ઉંમર, (૪) ધંધો,
(૫) ખોરાક, (૬) હવાપાણી.

કેટલાક માખાપનાં છોકરાં જન્મથી વધારે મેદની
પ્રકૃતિવાળાં હોય છે, કેટલીક વખત મેદની પ્રકૃતિની
સાથે જન્મથી સંધિવા, ગાઉટ, પથરી થવાનું
દર્દ, પેસાળમાં ઓકઝાલીક એસિડના પદાર્થો કે
પિત્તના પદાર્થો વધારે જવાની પ્રકૃતિ પણ સાથે
સાથે હોય છે.

જે માણસો સવાર સાંજ ખાઇ પીને સારી રીતે
ઉંઘતા હોય, અને તેના પ્રમાણમાં અંગકસરત ઓછી
કરતા હોય, જેનો સ્વભાવ સંતોષી અને આનંદી
હોય, તેઓ જલદી કુલી જાય છે.

આળસને સાધારણ રીતે ચરબી વધારે હોય છે,
અને જેમ જેમ તે મોટું થતું જાય છે, તેમ તેમ તે
દુખનું થતું જાય છે, સ્ત્રીઓ ઋતુકાળ બંધ થવા
વખતે અથવા બંધ થયા પછી ઘણીવાર અતિશય
કુલી જાય છે, તેનું કારણ ધરમાં ખેસી રહેવાની
ટેવ, શાંત ને સંતોષી સ્વભાવ, અને ઉત્પત્યવયવોમાં
થયેલા ફેરફાર હોય છે. મોટી ઉંમરે પહોંચેલા
કેટલાક પુરૂષો પણ એજ કારણથી શરીરે વધી
જાય છે.

ધંધાની બાબતમાં એ જોવાનું છે કે જેઓને
દિવસનો ઘણો ભાગ બેડા બેડા કામ કરવાનું હોય
છે, માથે ચિંતા ઓછી હોય છે, અંતરે કસવાનો
વખત હોતો નથી, તેઓને સહેલાઇથી ચરબી વધી
જાય છે. ખુરસી ઉપર બેસીને કામ કરનારના
કરતાં ગાદી ઉપર બેસનારને ઘણીવાર ચરબી વિશેષ
હોય છે.

ખોરાકમાં જેઓ મિષ્ટાન્ન, ઘી, દુધ વગેરે ખૂબ લેતા હોય, તેઓને ચરબી જલદી વધે છે. દારૂ પીનારાઓને પણ મેદ વધતાં વાર લાગતી નથી, તો પણ કેટલાકની પ્રકૃતિ એવી હોય છે કે સાદા ખોરાકથી એ ધણુ ઝૂલી જાય, અને કેટલાકની પ્રકૃતિ એવી હોય છે કે ઘણુ ઉંચો ખોરાક લે અને દેખીતા સુખમાં ઉછરે, તોપણ શરીર કૃશ રહ્યા કરે. દારૂના શોખીનોને જે ચરબી જામે છે તે બહુ નરમ હોય છે. ખીરનો દારૂ સૌથી વધારે ચરબી કરે છે.

હવાપાણી કેટલેક સ્થળે એવાં હોય છે કે ચરબી લોકોને એકદમ વધવા માંડે છે, અને કેટલેક સ્થળે એકદમ ઘટવા માંડે છે. હવામાં બેજ વધારે હોય તેમ ચરબી વધારે જામે છે. હવા જેમ શુષ્ક હોય, તેમ ચરબી ઘટવા લાગે છે. દરીઆ કિનારાના લોકો રણ આગળના રહેવાસીઓના કરતાં વધારે ચરબી વાળા હોય છે. વલંદા લોકો, અંગ્રેજ લોકો, જરમનો વગેરે પુષ્ટ પ્રજા ગણાય છે, અને મધ્ય પ્રાંતના હિંદુઓ, આરબો, કચ્છી, મારવાડી વગેરે ચરબી વિનાના હોય છે. હવામાં થોડો ફેરફાર થાય, તેમ તે ચરબીને વધારે છે.

આ વ્યાધિવાળા માણસોના રક્તાશય ઘણીવાર ચરબીથી ઘેરાયેલાં હોય છે, તેથી રૂધિરાભિસરણ મંદ હોયછે, અને કૌવત તેમનામાં ઘણું ઓછું હોયછે.

કેટલીકવાર રક્તસ્ત્રાવ બહુ થયા પછી અગર પારદ કે સોમલની જેરી અસરથી ચરબીમાં એકદમ વધારો થતાં માલુમ પડે છે. દેશી વૈદ્યક પ્રમાણે પારદની કાંઈ દવાની માત્રાથી પુષ્ટિ થતી કહેવામાં આવતી હોય, તો તે મેદની વૃદ્ધિ હોય એમ હાલની શોધ પ્રમાણે લાગે છે. પારદ સૂક્ષ્મરૂપે આપવાથી શું ફાયદા થાય છે, તે હોમીઓપેથીની મેડીરીઆ મેડીકામાં જોવું.

ઉપાય:—ખાનપાનમાં ઘટતો ઘટાડો અને સુધારો કર્યા વગર પીવાની દવા કાંઈ ફાયદો કરતી નથી.

ટીંકચર કુસી વેસીકયુલોસીના ૪૦ ટીપા પાણીમાં નાંખી ત્રણ વખત વારં વાર આપવાં.

કેલેકેરીઆ એસેન્ટીકાના અસલ અર્કના પાંચ ટીપાં સાંજ સવાર.

હોમિયોપેથી:—“ ફાઇટાલેક્સ મેરી ”ના મધર ટીંકચર (અસલ અર્ક)ની ટીકડીઓ અથવા ટીપા એ આડ આડ કલાકે આપવાં. એ દવા એક માસ

પર્યંત આપ્યા છતાં, જો કાંઈ ફાયદો ન જણાય, તો એમેનિયા પ્રોમાઇડ^{૩૪} અથવા કેલેકેરીઆ કાબ^{૩૫} ના પાંચ ગ્રેન અથવા કેલેકેરીઆ આસેન્ટિકા^{૩૬}ના એ ગ્રેન આડ આડ કલાકે આપવા. આર્નિકા^{૩૭} હદયના દુખાવા વખતે.

બાયોકેમીસ્ટ્રી:—પ્રોમીઅમ; કુપ્રમ; નેટ્રમ આસેન્ટિકમ; નેટ્રમ મ્યુર; આ દવા અજમાવવાની ભલામણ ડા. વાનડર ગોલ્ટઝ, જેણે બાયોકેમીસ્ટ્રી વધારી છે, તે કરે છે.

અનુસંગી ઉપાય:—સૌથી સહેલી રીત એ છે કે લીંબુનો રસ જો પ્રતિકૂળ ન થાય, તો થોડાક દિવસ સુધી સવાર સાંજ એ અઢી તોલા જેટલો પાણી સાથે લેવો. એ સિવાય ચરબી ઉત્પન્ન ન થઈ શકે, તે માટે વિધવિધ જાતના ખોરાક નક્કી કરવામાં આવ્યા છે, તે નીચે પ્રમાણે છે.

પુખ્ત ઉમરના માણસને સાધારણ મહેનત કરતો હોય તે વખતે ૪ આંડિસ જેટલો આલ્મ્યુમીનવાળો, ૩ આંડિસ જેટલો ચરબીવાળો, અને ૧૩ આંડિસ જેટલો સ્ટાર્ચને સાકરવાળો ખોરાક આપવો જોઈએ. જે માણસ બહુ થોડું કામ કરતો હોય, તેને ૨ આંડિસ આલ્મ્યુમીનવાળો, ૧૩ આંડિસ ચરબીવાળો, અને ૮ આંડિસ જેટલો સ્ટાર્ચ ને સાકરવાળો ખોરાક આપવો. ચરબીવાળો તેમજ સાકર ને સ્ટાર્ચવાળો ખોરાક એકદમ બંધ કરવો નહિ, પરંતુ ધીમે ધીમે ઓછો કરવો. દારૂ કાંઈપણ રૂપે આપવો નહિ, પ્રવાહિ પદાર્થ જેમ અને તેમ ઓછો આપવો, આપ્યા દિવસમાં પ્રવાહિ માત્ર ૩૫ થી ૪૦ આંડિસથી વધારે આપવું નહિ.

કેટલાક ડાક્ટરો એમ ભલામણ કરે છે કે દરદીને થોડાક અડવાડીઆ સુધી બીજાનામાં સુવારી રાખવો, અને માત્ર સંચાથી મલાઈ કાઢી લીધેલું દુધ જેને “ સ્કોમ્ડ મીલ્ક ” કહે છે, તેજ ખોરાકમાં આપવું. તે સિવાય બીજા કાંઈ પણ ખોરાક આપવો નહિ. વેર મીચેલનો પણ તેવોજ મત છે, અને અને તે ભલામણ કરે છે કે હલકા ખોરાકને લીધે દરદી બહુ નાકૌવત થઈ જાય, તો કાંઈ કાંઈવાર થોડો એક સેરવો આપવો. ખોરાકથી સારવાર કરતી વખતે રૂધિરાભિસરણની મંદતા ઉપર વૈદ્ય અવશ્ય લક્ષ આપવું. વળી કેટલાક ડાક્ટરો એવી ભલા

મણુ કરે છે કે જે જમ્યા પછી એ કલાક સુધી કાંઈ પણ પ્રવાહિ લેવામાં આવે નહિ, તોપણ ઘણું ફેર પડે છે.

આ સિવાય હમેશાં અમુક નિયમો પ્રમાણે અડધા કલાક સુધીની કસરતથી વધતાં વધતાં એ ત્રણ કલાક સુધીની કસરત ખુબી હવામાં કરવાથી પણ ચરબીમાં ઘણો ઘટાડો થાય છે. શરૂઆતમાં દરદીને નાની ટેકરી જેવી જગ્યાઓમાં હમેશાં એ ચાર વખત અડધા કલાક સુધી ફેરવવો. એ ત્રણ દિવસ તેમ કર્યા પછી વધારે ઉંચી ટેકરી ઉપર એક કે બેજ વખત તેને ચડાવવો, અને આસપાસ ફેરવવો, તે વખતે ટાઇમ ઉપર વિશેષ લક્ષ ન આપતાં દર-રીની શક્તિ ઉપર વધારે ધ્યાન આપવું. એ પ્રમાણે દિનપ્રતિદિન વધારે ને વધારે ઉંચાઈની ટેકરીઓપર ચડાવવાથી અને ફેરવવાથી ચરબીમાં ઘણો ઘટાડો થઈ જાય છે. આ સિવાય સેન્ડોની કસરતથી પણ મેદ ઓછો થઈ જાય છે. મેદ ઓછો કરવાની સધ-ળી રીતોમાં દરદીના રક્તાશયની શક્તિને હાનિ થાય છે, કે ફાયદો એ હમેશાં તપાસ્યા કરવાનું છે.

વળી હમેશાં એક વખત અગર એ બે દિવસે એક વખત દરદીને એક નેતરની ભારેલી ખુરસી ઉપર બેસારવો, તેની નીચે પાણીની વરાળ નીકળતું મોટું કામ મુકવું, અને આખે શરીરે તેમજ ખુરસીની ફરતું ગરમ કપડું વીંટી લેવું, એથી વરાળની ગરમી દરદીને લાગતાં પરસેવો છૂટવા લાગશે. આ પરસેવા સાથે શરીરમાંથી ઘણાં એક મેદ પણ ઓગળી આવશે, અને એ રીતે મેદ કમી થશે.

એવા આખ પ્તનાનના કરતાં માત્ર ઉષ્ણ વાયુના પ્રયોગથી વધારે ફાયદો થાય છે, વળી એ બધા ઉપાયની સાથે પેટ ઉપર એક પહોળો ને મજબુત પટ્ટો કાચમ પહેરી રાખવો એ બહુ ઉપયોગી છે. તેથી બહુ ખોરાક લેવાતો નથી, ને ઘણું પાણી પીવાતું નથી; તેમજ વળી તેથી પેટનાં અવયવોને તેના ઘણા આધાર મળી શકે છે, અને તેઓ પો-તાનું કામ ઘણી સારી રીતે બજાવે છે. મેદ ઓછો થતો લાગે, ત્યારે દર્દીને વખતો વખત દરેક અડ-વાડીએ બેખાતાં રહેવું, ને ત્રણ પાઉંડથી વધારે વજન દરેક અડવાડીએ ઘટે નહિ તેમ યોજના કરવી.

સાલ્સબરી સીસ્ટમ (અજીર્ણ મટાડવા-ની ને ચરબી ઘટાડવાની રીત.)

(The Salisbury System.)

અજીર્ણ ને ચરબીનો વધારો મટાડવા માટે જે. એચ. સાલ્સબરી નામના માણસે સને ૧૮૮૭ માં એક રીત પ્રસિદ્ધિમાં આણી છે, અને તે ઉપરથી તે રીત સાલ્સબરી સીસ્ટમના નામથી ઓળખાય છે.

જુદી જુદી જાતનાં અજીર્ણો, અને મેદ વૃદ્ધિ (obesity) મટાડવા માટે આ એક ઉત્તમ ઇલાજ છે. તેમાં મુખ્ય નિયમ ગરમ પાણી પીવામાં વાપરવાનો છે. જેઓ માંસાહારી હોય, તેમણે કે ભાગ ચરબી વિનાનું માંસ અને કે ભાજ પાલો ખાવો જોઈએ, અને જેઓ વનસ્પતિનોજ આહાર કરતા હોય, તેમણે તેલ, વી, સાકર, ચોખા વગેરેનો ખો-રાક ઓછો કરીને ઘડું, ખાજરો, મગ, તુર ઇત્યાદિનો ખોરાક વધારવો જોઈએ. ગાંડીયા, લજ્યાં વગેરે પણ કમી કરવાની જરૂર છે. તે સાથે દરરોજ ચોખ્ખ કસરત લેવામાં આવે, તો ફાયદો થયા વિના રહે: નહિ, ખોરાકના નિયમ સાથે જે પાણી પીવું હોય, તે સધળું ગરમ કરેલું અને પીતી વખતે પણ જરા ગરમ હાલતમાં હોવું જોઈએ. દરદીએ સવારમાં જાગૃત થતાંજ, એક શેર પાણી પોતાથી પી શકાય તેટલું ગરમ-પી જવું, અને પોતાને જમવાના વખત પહેલાં આશરે દોઢ કલાકે બીજું એક શેર પાણી-તેવીજ ગરમ સ્થિતિ-માં પીવું; વળી સાંજે જમ્યા પછી એક કલાકે સુવા પહેલાં આશરે અડધી કલાકે તેજ પ્રમાણે બીજું એક શેર પાણી પીવું, એ સિવાય તરસ લાગે, તો ખપોરે ત્રણ ચાર લાગે લેમોનેડ, ચાહ, કારી, કે લીંછુનો રસ, કે ચુંદરનું પાણી પીવું. આમ કરવાથી તૃષ્ણ છીપે છે, અને મેદની વૃદ્ધિ થતી નથી. જમતી વખતે પાણી પીવાની જરૂર પડે, તો તે વખતે પણ ગરમ થયા પછી જરા ઠરવા આવેલું પાણીજ અને તે પણ અચ્છેર કરતાં વધારે આપવું નહિ; બળારકારે નહિ પણ સ્વાભાવિક રીતે જેટલી અને તેટલી તૃષ્ણ સહન કરવી. એથી પણ મેદની વૃદ્ધિ ઓછી થશે. દિવસમાં ત્રણ કરતાં વધારે વખત ખોરાક આપવો નહિ, અને દુધનો ખોરાક એક વખતે અચ્છેર કરતાં વધારે આપવો નહિ, ખોરાક

હમેશાં નિયમિત વખતેજ આપવો, અને દરદી સશક્ત હોય, તો બપોરે જમ્યા પછી અડધી કલાકથી વધારે વખત તેને ઉંઘવા દેવો નહિ. અશક્ત હોય તો વધારે આરામની જરૂર રહે છે.

બેન્ટીંગ સીસ્ટમ.

(The Banting System)

ઉપરની રીતને અનુસરતી આ રીત છે તેમાં સાકર વાળા પદાર્થો જેમ અને તેમ ઓછા ખાવાની અને ખોરાક બહુજ સુક્ષ્મ લેવાની સલાહ છે. તેના પરિણામે ચરબી ઘણીજ ઘટી જાય છે, અને તન્દુરસ્તી તથા ખળમાં વધારો થાય છે. ખોરાકમાં માંસને બદલે અનાજ ગોઠવ્યું છે. સવારમાં (૭ કે ૮ વાગે) ખોરાક-બાજરાની એક ખાખરી સાથે દુધ તેમજ સાકર વિનાની મોળી ચાહ, અથવા સવારમાં એકલી મોળી ચાહને. બપોરે ૧૧ વાગે, બાજરાની ખાખરી ને દાળ, શાકમાં રોંગણું, મૂળા, દુધી વગેરે જેમાં ચરબીને ચીકાસ ઓછી હોય તે ખાવાં. બપોરે (૧૨ કે ૧ વાગે) ઘડું કે બાજરાની બે ખાખરી ને શાક તથા દાળ (બનતાં સુધી ઓખા બીલકુલ લેવા નહિ. સાંજે (૪ કે ૫ વાગે) મોળી સાકરને દુધ વિનાની ચાહ કે કારી; નારંગી, ને દાડમની જરૂર લાગે તો એકથી વધારે લેવું નહિ. રાત્રે (૮ કે ૯ વાગે) બાજરાની એક ખાખરીને શાક. દારૂ હરગીજ કોઈ જાતનો લેવો નહિ.

ન્યુમોન્યા વિષે કેટલીક વધારે બાબતો.

(Some more facts about Pneumonia)

આ બ્યાધિની ઘણીએક હકીકત ગ્રંથ ૧ લામાં પાને ૭૦૪ મે આપી છે, પણ આ બ્યાધિ કેટલેક દરજ્જે ભયંકર છે, તેથી તે સંબંધે લોકોને વધારે જ્ઞાન મળે, અને તેમાંથી બચવાને તથા સાજા થવાને વધારે પ્રયત્ન કરી શકે, એ હેતુથી તે વિષે નીચે વધારે માહિતી આપી છે.

ખાસ સૂચક ચિન્હ:—તન્દુરસ્તીમાં શ્વાસોચ્છ્વાસ અને નાડીનો સંબંધ ૧ ને ૪ અથવા ૧ ને ૪૬ નો હોય છે, એટલે કે એક શ્વાસ લેવાય તેટલા વખતમાં નાડી બરાબર ૪ વખત ચાલે છે, અગર કોઈવાર ૪ વખત ચાલ્યા પછી થોડો વખત ખાલી જાય છે. ન્યુમોન્યા લાગુ પડે છે, ત્યારે આ પ્રમાણુ ૧૨ નું અથવા ૧૨૬ નું થાય છે, એટલે કે

જેટલા સમયમાં ૪૦ શ્વાસ ચાલે, તેટલા સમયમાં નાડી ૧૦૦ વખત ચાલે છે.

શ્વાસોચ્છ્વાસ:—ન્યુમોન્યા તાવની સાથે સર-આતમાં ઘણી વખત જાતીમાં દુખાવો હોય છે, પણ કેટલીક વખત દુખાવો કે ઉધરસ કશું હોતું નથી, પણ શ્વાસોચ્છ્વાસ ઉતાવલા ચાલવા લાગે છે. યુવાન તંદુરસ્ત માણસ એક મિનિટમાં ૧૪ થી ૧૮ શ્વાસ લે છે પણ આ દર્દી લાગુ પડ્યા પછી તેને એક મીનીટમાં ૩૦ થી ૪૦ શ્વાસ લેવાની જરૂર પડે છે. કોઈવાર તેથી પણ વધારે ૬૦ કે ૭૦ લેવાની જરૂર પડે છે. બચ્ચાને ન્યુમોન્યા થાય છે, ત્યારે તે ભરાઇ ગયું છે, એમ ઘણા લોકો કહે છે; તે વખતે તેના શ્વાસ ૧ મીનીટમાં ૫૦ થી ૮૦ સુધી વધી જાય છે. ૮૦ શ્વાસ ચાલેલ દર્દી પણ બચી શકે છે. સાધારણ કેસોમાં ૫૦ થી વધારે શ્વાસ ચાલતા જોવામાં આવતા નથી.

નાડી:—ન્યુમોન્યાના સાધારણ કેસોમાં નાડી એક મીનીટમાં ૧૦૦ થી ૧૩૦ સુધી ચાલે છે. નાડી ઘણીજ ક્ષીણ, અથવા અનિયમિત રીતે-થાક ખાઈખાઈને-ચાલે ત્યારે રક્તાશય નબળું પડી ગયું છે, એમ અનુમાન થાય છે.

ઉધરસ:—આ દર્દીના ઘણાક કેસોમાં ઉધરસ વહેલી મોડી પણ પ્રગટ થયા વિના રહેતી નથી, તોપણ ઉધરસ હોવીજ જોઈએ, અને ઉધરસ હોય, તોજ ન્યુમોન્યા કહેવાય, એવું કાંઈ નથી. કોઈ કેસમાં ઉધરસ બહુજ હોય છે, કોઈમાં ઘણી ઓછી હોય છે, અને કોઈમાં બીલકુલ હોતી નથી.

સન્નિપાત:—આ રોગને લીધે બધા દર્દીઓને સન્નિપાત થતો નથી, કોઈને સન્નિપાત ઘણો હોય છે, કોઈને થોડો હોય છે. કોઈ બેભાન પડી રહે છે, અને કોઈને છેવટ સુધી સાફ જ્ઞાન હોય છે, દારૂડીઆને આ દર્દી થાય, તો તેનું શરીર સન્નિપાત સાથે ધૂનવા લાગે છે, એટલે કે ડીલીરીઅમ ટ્રીમેન્સ થઈ આવે છે.

પેશાબ:—આ બ્યાધિમાં પેશાબની પરીક્ષા કરવાની ઘણી વખત જરૂર હોય છે. આ દર્દી દર્મ્યાન પેશાબ કમી આવે છે, ને તેનો રંગ ઘેરો હોય છે. તેનો ગુણુ અમ્લ (એસીડ) અને તેનું વિશિષ્ટ ગુરૂત્વ વધારે હોય છે. પેશાબમાં યુરીઆ ઘણું માલૂમ પડે છે, પણ કલોરાઇડઝ ઓછા હોય છે,

અગર બીજકલ હોતા નથી. કોઇ વાર પેશાબમાં આનુચીની પશુ હોય છે, જુઓ અપરિણતો વિષય મંથ ૧ લો. પાનું ૭૬૨.

ઉપાય:—એકનાઇટ, બેલાડેના, આયોડીન, જોસ્તીમીઅમ, વિરેદ્રમ વિરિડી, કાર્બો વેલ, આયોનીઆ, ફોસ્ફરસ, ચેલીડોનીઅમ, એન્ડીમોનીઅમ ટાઈ, લાઇકા, સલ્ફર. આર્સેનિકમ વિગેરેમાંથી યોગ્ય લાગે તે દવા આપવી. જુઓ મંથ ૧ લો પાનું ૭૦૪

અનુસંગી વ્યાધિઓ:—આ હર્દ પોતેજ ધણી વખત બીજ રોગોમાં પ્રગટ થતો એક રોગ છે. ટાઇફોઇડ તામ, રતવા, ઝોરી, શીળી, સળખમ, જખમ, અને કેટલાક ચેપી રોગોમાં તે ધણીવાર સાથે સાથે થઇ આવે છે. સાધારણ પ્લેગમાં પણ ન્યુમોન્યા થઇ આવે છે, અને પ્લેગની અમુક જાતજ એવી છે કે તેમાં ન્યુમોન્યા અવશ્ય થાય છે, તેને 'ન્યુમોનિક પ્લેગ' કહે છે. ક્ષયના હર્દિઓને પણ આ રોગ કેટલીકવાર થઇ આવે છે. તેથી ઉશ્કટું કાઢવાર ન્યુમોન્યા થઇ ગયા પછી ક્ષય લાગુ પડે છે. મગજના પડતો વરમ ધણી વખત આ હર્દની સાથે થઈ આવે છે, એવે પ્રસંગે છાતીને શેક કરવા પહેલાં માથા ઉપર પ્રથમ બરફ મુકવાની વધારે જરૂર પડે છે. કોઇ કોઇ બાળકને મગજના પડના વરમમાંથી બેગ ઉપર રકાઆવ થઇ આવે છે, અને તે તદ્દન બેભાન પડ્યું રહે છે. કાંઇને ઝાડો પેશાબ બંધ થઇ જાય છે. કાંઇને ઝાડો પેશાબ એ અખત્યાર ચાલ્યા કરે છે. કોઇવાર રક્તાશયને વધારે હરકત પહેંચે છે, અને તેના અંતઃપડમાં પણ વરમ થાય છે.

પરિણામ વિચાર:—સાધારણ રીતે ન્યુમોન્યાના કેસોમાંથી આશરે ૧૦ થી ૧૫ ટકા મરણ નીપજે છે. યુધ્ધો અને બાળકોને તે વધારે પ્રાણહાતક નીવડે છે. એક વખત આ રોગ લાગુ પડ્યા પછી ફરીથી તરત ઉથલો મારવાનો અથવા થોડા દિવસ ગયા પછી ફરીથી લાગુ પડવાનો સંભવ રહે છે. જો સાથે સાથે મગજના ભાગને બહુ હરકત થઈ હોય, તો કાંઈવાર પક્ષાઘાત, બ્લેરપ, કે કાંઈ આંખની ખોટ રહી જાય છે, જે રક્તાશયના અંતઃપડને હરકત થાય, તો વધારે કાળજી રાખવાની જરૂર પડે છે. હર્દી જરા સાબો થાય એટલે તરત તેને હરવા દરવા દેવો નહિ. તેવું રક્તાશય એટલું બહુ નબળું પડી ગયું હોય છે કે તે જરા પણ અમ ખમી શકતો નથી. તદ્દન સાબ દેખાતા

હર્દિઓ પશુ આ પ્રમાણે થમ લેવા જતાં એકએક મરણ પામ્યાના દાખલા જાહેરમાં આવ્યા છે.

અનુસંગી ઇલાજ:—હર્દને ગરમ કપડાં પહેરાવી રાખવાં. વાદળી અગર ગરમ કપડાં ને ગરમ પાણીમાં અગર વરાળમાં મુકીને જરમ કરીને તે વડે છાતી ઉપર શેક કરવો. ટરપેન્ટાઇન, ઓમોન્યા અગર કપૂરનું તેલ છાતીએ લગાડવું, એન્ડીફોલોરટાઇનના ડબ્બા આવે છે, તેનો લેપ કરાય છે, તેથી કુખાવો કમી થાય છે. તે લેપનાં તરડીયાં પડી જાય નહિ તેટલી સંભાળ રાખવાની જરૂર હોય છે. સનિપાત ન થાય, તે માટે શરૂઆતથીજ માથા ઉપર બરફ રાખવો. દુધ, કાંજ કે ચોખા એવો હલકો ખોરાક આપવો. ખાંડ, ખટાસ, કે તીખાસ આપવી નહિ. પાણી પુષ્કળ પીવા દેવાને હરકત નથી. રક્તાશય બહુ નબળું પડી જાય, તો આદિકાલેલવાળો રસ—આન્ડી—થોડોએક આપવો. સ્પીરીટસ ઑફ કેમ્ફરનાં થોડાંક ટીપાં ખાંડ સાથે આપવાથી પણ રક્તાશય જોઇએ તેવું સતેજ થશે. વધારે માટે જુઓ મંથ ૧ લો, પાનું ૭૦૭, ફેફસામાં સડાની નીચે આપેલા અનુસંગી ઉપાય.

અટકાવવાના ઇલાજ:—આ રોગ જ્યારે આટલો ભયંકર છે, ત્યારે તેને લાગુ પડતો અટકાવવાનો ઇલાજ શું હશે, તે જાણવાની ઇચ્છા સૌ કાંઇને થાય તેવી છે. આ રોગ અમુક જાંતુઓને લીધે ફેલાય છે એમ સિદ્ધ થયું છે. વળી બીજા ધણી રોગો જાંતુઓથી ફેલાય છે, એમ દિન પ્રતિદિન સાબીત થતું જાય છે, તેથી આપણા ચેશાક, આપણા ધરખાર, આપણી રીતભાત વગેરેમાં વધારે સ્વચ્છતા રાખવાની જરૂર છે. ગંદા કપડાં, ગંદાતી ખાળ અને ચોકડીઓ, ગમે ત્યાં થુંકવાની અમર બસગમ નાખવાની બંદી ટેવ વિગેરેથી આવા ચેપી રોગ વધારે ફેલાય છે. એ સિવાય શરીરને રોગને લાયક થતાં અટકાવવાથી પણ રોગમાંથી મુક્ત રહી શકાય છે. શરીરને અથવા મનને બહુ થાક લાગવા દેવો નહિ, ફિકર ચિતા ઓછી કરવી, વિષયભોગ હદ ઉપરાંત કરવો નહિ. (કાંઈપણ ચેપી રોગ ચાલતો હોય, ત્યારે બહુચર્ચ પાળવું એ વધારે સલામતી ધાર્યું છે.) કાંઈપણ રોગમાંથી સાબ થઇ ઉઠેલા સખી કેરોમાં ખાદ્ય દરવું નહિ. ઉત્તમરો કરવો નહિ, તેમજ અજીર્ણ થવા દેવું નહિ. થોડા પવન વાતો લેવાં લાંબા વખત રહેવું નહિ.

ટાઇફોઇડ જ્વર સંબંધી કેટલીક વધારે બાબતો.

(Some more facts about Typhoid)

આ વ્યાધિની ધણી એક હકીકત મંથ ૧ લાને પાને ૩૨૪ મે આપી છે, પરંતુ તે વિષે હાલમાં કેટલીક વધારે બાબતો જાણવામાં આવી છે, અને તે ઉપયોગી છે તેથી અહીં પ્રગટ કરી છે.

કારણ:—ડા. એબર્થે સને ૧૮૮૦ માં આ ચેપી રોગનાં જંતુઓ શોધી કાઢ્યાં છે, તે ઉપરથી તેના જંતુને કેટલાક ડાક્ટરો ' બેસીલસ ઓફ એબર્થ ' એવું નામ આપે છે. ચેપથી દુષિત થયેલ પાણી, દુધ, સોડાવોટર, ખરફ, કે ખોરાક ઇત્યાદિથી આ રોગ ફેલાય છે, એ વાત ખરી છે; પરંતુ માખીઓ આ રોગના ઘોષને ફેલાવી શકે છે, અને માખીઓ પાણી તથા ખોરાકને દુષિત કરી શકે નહિ તેવો અંદાજસ્ત કરવાથી આ રોગ ફેલાતો અંધ પડ્યો છે, એમ ધણે ઠેકાણે સાબીત થયું છે. માખી પોતાના પગો અને સૂંઠ વડે ગંદા પદાર્થોને ઠેકાણે ઠેકાણેથી લઈ જઈ શકે છે. તેમજ વળી પોતાની લાળ, ઉલટી વગેરેથી પણ મનુષ્યને પીવાનાં પાણી, દુધ, ખોરાક વગેરે ને અગાડી શકે છે. મનુષ્યના મળમૂત્ર ખુલા રહેવાથી તે ઉપર માખીઓ બેસે છે, અને ત્યાંથી ગંદા ચેપ મનુષ્યના ખોરાકમાં દાખલ કરે છે. સ્પેનીશ અમેરિકન લડાઇ ચાલી, ત્યારે ધણા લડવૈયાઓ ટાઇફોઇડના ભોગ થઈ પડ્યા હતા; તે વખતે માખી એ રોગને ફેલાવનારું બચકર સાધન હોવાનું માલુમ પડ્યું હતું. માત્ર હવામાં આ રોગના જંતુઓ ફેલાઈને નુકસાન કરતાં હોય એમ સાબીત થતું નથી. છેક ૧૯૧૨ ની સાલમાં ડા. કીલે પ્રયોગ દ્વારા એમ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે કે " ચેપી રોગના દર્દીની ગંદકી જે જમીનમાં દાટવામાં આવી હોય, તે જમીનમાં જે છોડવાઓ ઉગે, તે છોડવાઓના થડ અને પાંદડામાં પણ તે ચેપી રોગના જંતુઓ દાખલ થાય છે " એમાસાના વષાદથી પણ તે ચેપ વનસ્પતિમાંથી કમી થતો નથી. આથી સમજશે કે એમાસાની શરૂઆતમાં તાજી ઉગેલી વનસ્પતિ ખાવાથી લોકોમાં ધણીવાર ખીમારી ફેલાય છે, તેનું કારણ આજ હશે. વળી કેટલાક માણસોના શરીર ઉપર ટાઇફોઇડના જંતુઓ કેટલાક વર્ષો સુધી રહેવાનું વધારે

પસંદ કરે છે, અને તે માણસો દાસ તે જંતુઓ એક સ્થળથી બીજે સ્થળે ફેલાય છે એમ પણ સિદ્ધ થયું છે. મેરી નામની એક સ્ત્રીના સંબંધમાં ધણા વર્ષો સુધી અમેરિકામાં ન્યુયોર્ક શહેરમાં તપાસ ચલાવી હતી. તેના શરીરમાંથી ટાઇફોઇડના જંતુઓ ખસતાજ ન હતાં, અને અગર જો કે તેથી પોતે તેથી ખીમાર થયાનું જાણવામાં આવ્યું નથી, તોપણ તેના શરીરના જંતુઓને લીધે, જ્યાં જ્યાં તે જતી, ત્યાં તથા તે તાવ ફેલાતો. તેના મળ મૂત્રની પરીક્ષા કરવાથી તેમાં ટાઇફોઇડના જંતુઓ માલુમ પડ્યાં હતાં.

ફેલાતો અટકાવવાના ઉપાય:—આ દર્દીનું કારણ જાણવા ઉપરથી સમજશે કે બીજા ચેપી રોગોની માફક આ દર્દીમાંથી બચવા માટે પણ સ્વ-અછતા વધારે જરૂરી છે. દર્દીના મળ મૂત્રને જમીન દાટી દેવાં, અગર તે ઉપર પુષ્કળ ચુનો અને રાખ એકત્ર કરીને નાખવાં, જેથી માખી વગેરે જંતુઓ તે ઉપર બેસીને ચેપ ફેલાવી શકે નહિ. કારણકીર્ણ સંબંધાધમેટ અને પોટાશ પરમેન્ગેનેટ જંતુ નાશક તરીકે વાપરવાં. આસપાસમાં જ્યારે આ દર્દીનો ચેપ ચાલતો હોય, ત્યારે પાણી તથા દુધ ગરમ કરીને પીવાના ઉપયોગ લેવું. વળી રસોઇ થતી વખતે અને જમતી વખતે ખોરાક ઉપર માંખીઓ* બેસે નહિ, તેવી ગોઠવણ કરવી. આ વ્યાધિ લાગુ ન પડે તે માટે રસી તૈયાર કરવામાં આવી છે, અને તે રસી મુકવાથી ફાયદો થતો જણાય છે. લશ્કરોમાં તેનો ઉપયોગ કેટલીકવાર કરવામાં આવે છે; અને એકવાર તેવી રસી મુકવાથી બે વર્ષ સુધી રોગ લાગુ પડતો નથી એમ પુરવાર થયું છે.

સ્વ-અછતા:—દર્દીના મળમૂત્ર બલમ ભલ્લી વગેરે દૂર કરવા પડેલાં તેમાં જંતુ નાશક દવાઓ નાખવી, જેથી ચેપ રહેવા પામે નહિ. દર્દીના જમવામાં કે પીવામાં વાપરેલાં વાસણો અને તો અગ્રિમાં તપાવવાં, અગર ધગ ધગના પાણીમાં બોળવાં; તે સિવાય કાંઈએ તેનો ઉપયોગ કરવો નહિ. જે ઘરમાં

* માખીઓ ઘણા ચેપી રોગો ફેલાવવામાં ઘણી સહાય થાય છે એમ હાલમાં સિદ્ધ થયું છે; તેથી આરોગ્યને ખતર આપણે તેને દૂર રાખવાની જરૂર છે. તેને બહુ લાચની સેતીથી એસોસિએશન તથા લાવનગરની એસોસિએશન છાત્રાલયો આપણો વર્તમાન વધારે માહિતી મળશે.

મેટર તેને માટે વપરાયું હોય, તે પણ બાઈકલો-
રાઈડ ઓફ મેકર્ફરીના (૧ ને ૫૦૦) ના મિશ્ર-
ણમાં જોળીને સાફ કરવું. દર્દીની સારવાર કરનારે
દર્દીને અડક્યા પછી પોતાના હાથ કલોરીનેટડ
સોલ (૧ ને ૩) ના મિશ્રણથી અથવા કલોરે-
ઇડ ઓફ લાઇમના મિશ્રણથી, અગર કાર્બોલિક
સાલ્ફીથી ઘોષ ને સાફ કરવા, દર્દીના વાપરેલાં કપડાં
બીજાએ ઉપયોગમાં લેવા પહેલાં ધણાજ ગરમ
પાણીમાં બાફવાં. દર્દીના મોઢાને અંદરથી સ્વચ્છ
રખાવવું; તે માટે બોરાસીક આસીડના કોગળા કરા-
વવા. મોઢું બહુ સુકાઇ જાય, તો ગ્લીસરાઇન ચોપડવું.

ધૂનરી થઇ આવવાનો રોગ.

(The Trembles; Milk Sickness.)

ગાયોને કેટલીક વખત કંપવા જેવું દર્દ થઇ
આવે છે, અને તેવી ગાયોનું દુધ, માંખણ, અથવા
માંસ ખાવાથી મનુષ્યને પણ ધૂનરી થઇ આવવાનું
દર્દ લાગુ પડતું જણાય છે.

ચિન્હ:—શરૂઆતમાં એચેની વર્તાય છે, શ્વાસ
ગંધાય છે. દરત કમજ રહે છે, જીભ સુછ આવે
છે, અને ધૂનજે છે. તે સાથે મોળ આવે છે, અને
ઉલટી થાય છે. તાવ થોડો આવે છે. પણ તે સાથે
કેટલીકવાર સન્નિપાત પણ થઈ આવે છે. ધણીકરીને
બધા દર્દીઓ સાજ થાય છે, તોપણ કોઇવાર મરણ
પણ નીપજે છે.

ઉપાય:—એવી ગાયોનું દુધ વિગેરે બંધ કરવું.
તે સિવાય નક્કસ વેમિકા, આસેનિકમ આલ્મમ, કે
ઇપીકાક્યુઆનામાંથી જે ચોચ લાગે તે દવા આપવી.

કૃમિજન્ય ફેફસાના અને યકૃતના વ્યાધિ.

(Trematodosis.)

ટ્રેમાટોડોસ નામના અસુક કૃમિ થાય છે, તેની
મુખ્ય બે જાત છે. એક જાત ફેફસાને બગાડે છે,
અને બીજી જાત યકૃતને બગાડે છે. ગંદા પાણી
મારફતે આ કૃમિ મનુષ્યના શરીરમાં ઘુસી જાય
છે. વરમ ઉત્પન્ન કરવાનો તેમનામાં ગુણ રહેલો છે.

ચિન્હ:—ફેફસાને બગાડનારાં કૃમિથી ઉધરસ,
અને ફેફસાનો રક્તસ્રાવ થાય છે. શરૂઆત ધીધી

હોય છે. વખત જાય છે, તેમ ઉધરસ જણાય છે,
અને દર્દી ઉલટી કરે છે, તેમાં ફેફસામાંથી લોહી
પડે છે. દર્દી દીવસે દીવસે દુર્બળ અને કુશ થઇ
જાય છે, અને શ્રમ લેવાથી શરીર વધારે બગડે
છે. યકૃતને બગાડનારાં કૃમિથી યકૃત સુછ આવે છે,
અને તે ઉપર સ્પર્શ ખમી થકાતો નથી. રૂચિ મંદ
પડી જાય છે, અને ઝાડા થઇ આવે છે. દર્દી લેવાતો
જાય છે, અને વખતે જઠરર પણ થઇ આવે છે.

ઉપાય:—કોઇ એકસ ઉપાય જણવામાં આવ્યો
નથી. દર્દીનું શરીર બોરાકથી ટકાવી રાખવું જેથી
લાંબે વખતે કૃમિ મરી જાય, તો આરામ થવાનો
સંભવ છે.

તાવમાંથી અંગ રહી જવાનું દર્દ.

(Acute anterior poliomyelitis.)

શરૂઆતમાં બાળકોને સખત તાવ આવે છે,
ત્યારે શરીરની ગરમી લગભગ ૧૦૫° થાય છે, અને
તેમાંથી એક બે દિવસમાં અથવા આઠ દસ દિવસ-
માં બાળકને એકાદ હાથ, એકાદ પગ અથવા બન્ને
હાથ અને બન્ને પગ પક્ષધાતની માફક વાચે રહી
જાય છે. આ દર્દ ચેપી હોય એમ માનવામાં આવે છે.

ચિન્હ:—એકાએક સખત તાવ-૧૦૫° અથવા
વધારે આવે છે. માથું દુખે છે, આંચકી આવે છે
અને કોઇવાર માથું પછવાડેની બાજુએ ખેંચાએલું
રહે છે. કોઇવાર ઉલટી થાય છે અને કોઇવાર ઝાડા
થાય છે. આ પ્રમાણે તાવ સાત આઠ દિવસથી વ-
ધારે રહેતો નથી, પ્રજ્વ તે દર્મ્યાન એકાદ અંગ
પક્ષધાતનાં ચિન્હો એક અઠવાડીઆથી છ અઠવા-
ડીઆમાં સ્પષ્ટ દેખાય છે; અને પછી તે ચિન્હો દૂર
થવા લાગે છે, તોપણ આખરે કોઈ કોઈ સ્નાયુઓ-
માં પક્ષધાતની અસર કાયમ રહી જાય છે. જેઓને
પક્ષધાતની અસર કાયમી દેખાતી હોય છે, તેઓના
સ્નાયુઓ પણ ઘણો વખત જતાં જતાં સુધરે છે
પણ કાંઇક ખોટ તો અવશ્ય રહે છે.

પરિણામ વિચાર:—જ્યારે આ રોગ એક
ચેપી રોગ તરીકે ફેલાતો હોય છે, ત્યારે આશરે દસ
ટકા મરણ નીપજે છે. શરીરની ખોટ તો લગભગ
દરેક બાળકને થોડી ધણી રહે છે.

ઉપાય:—બાળકને બિજાનામાં સુવારીને સંપૂર્ણ
આરામ આપવો, તેને બધા વખત ચતા પીડપર

સુષ્ક રહેવા દેવું નહિ. જ્યારે પક્ષ્મસાતની અસર જણાય, ત્યારે તે અભયવને ચરમ કષ્ટમાં વીંટી રાખવું. સ્વચ્છતા જાળવવાના નિયમે પાળવા એથી બીજાં બાળકોને તે લાગુ પડે નહિ. ખોરાક સારો આપીને ધાણું પોષણ મળે એવી યોગ્યતા કરવી. સ્ત્રી ગમેલા અંગને અંગમર્દન અથવા વીજળીના પ્રયોગ કરવા.

તાવ દર્માન એકનાઇટ, એસ્ત્રીમીઅમ, બેલા-પ્રેના, કેલ્કેરીઆ કાર્બ ઇત્યાદિમાંથી જેની જરૂર જણાય તે આપવું. ડા. કોપરચ્લેઇટ ફ્લ્યુઝ એક્ટ્રા-કટ ઓફ અર્ગેનના ત્રણ ટીપાં ત્રણ ત્રણ કલાકે આપવાની બલામણુ કરે છે.

બચ્ચાંને થતો સ્કર્વિનો બ્યાધિ.

(Infantile Scurvy; Barlow's disease.)

બચ્ચાંઓને માના ધાવણ ઉપર નહિ રાખતાં કૃત્રિમ ખોરાકથી ઉછેરવામાં આવે છે, ત્યારે ક્ષય-વાર આ દર્દ લાગુ પડે છે. ડા. બાર્લોએ આ રોગનો પ્રથમ અભ્યાસ કર્યો. જહેરમાં આપ્યો છે તેથી તે બાર્લોઝ કીએરિકા નામથી પણ ઓળખાય છે, માટેડ મીલ્ક અને કન્ડેન્ડ મીલ્ક નામના ખોરાક આપવાથી આ રોગ વિશેષ થતો જણાય છે. આ દર્દ બાર મહિનાની અંદરની ઉંમરના બાળકોને વધારે લાગુ પડે છે.

ચિહ્નો:—બાળકનું શરીર લેવાઇ જાય છે. તેને ખાવાની જરાપણ રૂચી થતી નથી. ઉલટી અગર અગ્ર થઇ આવે છે. દર્દ લાંબો વખત રહે છે એટલે જરીરના કોઇ સાંધાઓ સુષ્ક ગમેલા દેખાય છે. ત્વચામાં અંતર્ગત રક્તાશ્વાય થાય છે. જે એકદ દાંત આંબો હોય, તે પેશમાંથી લોહી નીકળે છે. બતીનું વચ્ચું હાડકું અંદર ખેંચી મળું જણાય છે. કોઇવાર આંખમાં પણ રક્તાશ્વાય થાય છે. તાવ આવે તો તે અનિયમિત આવે છે. ૧૦૦° થી ૧૦૩° સુધી ચડ ઉતર થયા કરે છે. આ દર્દમાંથી કોઇવાર 'રીફ્ટસ'ના બ્યાધિ થઇ આવે તે.

ઉપાય:—ખોરાકમાં ફેરફાર કરવો. તાજું આપવું કૃમી પીવાને આપવું, નારંગીએ રસ કરવાના એક બે ચમચા આપવો, એટલે જલદી આરમ થવા લાગશે.

બાળકોને વારંવાર ઉલટી થવાનું દર્દ.

(Cyclic vomiting.)

નાનાં બાળકોને કાંઇ ખાસ કારણ વિનાં અચૂક મુદતે ફરી ફરીને ઉલટી થઇ આવે છે. આ બ્યાધિને થોડા વખતથી એક ભુદ્ર બ્યાધિ તરીકે ગણીને તેનો અભ્યાસ કરવામાં આવે છે.

કારણ:—નબળા મગજના અથવા માઉટની અસરવાળા કુટુંબોમાં ઓકરોઓને આ દર્દ થતું જોવામાં આવે છે. હેનરીના થાઇથેરસ દારમાં આર્થ (spasm) થઇ આવવાથી એરી ઉલટી થવા લાગે છે એમ ધણાકનું માનવું છે.

ચિહ્નો:—બાળકને સૂતિ જણાય છે, અને અરુચિ થઇ આવે છે. ઉપડી ઉપડાં ઉપર સખત થવા લાગે છે. પ્રથમ ખોરાક નીકળે છે, પછી પિત્ત નીકળે છે, અને કોઇવાર જરા લોહી પણ નીકળે છે. બાળક છેક નાખાઇ જાય છે, એટલે સુષ્ક જાય છે, અને તેનું અંગ જરા તપી આવે છે. તેનું ગળું લાલ થઇ આવે છે, અને ખાટી ઉલટીથી આળું થઇ જાય છે. આ પ્રમાણે એક બે દિવસ સુધી ઉલટી થાય છે, અને પેટમાં કશો ખોરાક ટકતો નથી. પછી તે દર્દ થોડાક અઠવાડીયા કે મહિન. સુધી મટી ગયું જણાય છે, પણ પાછું ફરીથી તેવાજ જોસમાં ઉપડી આવે છે. એ પ્રમાણે બે ચાર વરસો સુધી અચૂક અચૂક મુદતે ઉલટી થવાની આદત ચાલ્યા કરે છે. પણ તે કશો ઉપાયથી બંધ પડતી નથી.

ઉપાય:—ઉલટી થાય ત્યારે ખોરાક આપવો નહિ, દર્દને સુવારી રાખવો. હેન્ડીપીકકયુઆના એ આ દર્દ માટે ધણી સારી દવા છે. તે સિવાય અસૈનિક-થી પણ કેટલીકવાર ફાયરો થાય છે. ઉલટી ન થતી હોય, તે સમયમાં પદ્મેટીલા, ઇએસ્પા, નક્સલોમિકા ઇત્યાદિમાંથી ચોખ્ખા લાગે તેનું સેવન કરાવવું.

